6
35 N
14

IOANNIS MALDONATI ANDALVSII SOCIETATIS IESV THEOLOGI

COMMENTARIORVM IN QVATTVOR EVANGELISTAS.

TOMVS II.

IN LVCAM, ET IOANNEM,

AD SERENISSIMVM LOTHARINGIÆ DVCEM.

MVSSIPONTI,

Ex Typographia Stephani Mercatoris eiuſdem DVCIS Typographi.

M. D. XCVII.

Cum Priuilegio Cæſarea Maieſtatis ad decennium.

SERENISSIMO PRINCIPI CAROLO III. CALABRIAE, LOTHARINGIAE, GELDRIAE, ET BARRI DVCI, &c.

MVSSIPONTANAE ACADEMIAE THEOLOGI SOCIETATIS IESV Salutem in eo, qui eſt vera ſalus.

EST hoc in vera Principum laude, DVX SERENISSIME, vt cùm à ſuis beneficium accipere non poſſunt, tamen eorum erga ſe ſtudiis delectentur, faciántque humanitate & gratiâ, vt quæ officia fuerint maximè, beneficia fuiſſe videantur. Vſqueadeo ingenuæ nobilitati altè inſitum eſt bene de omnibus mereri, non deſpicere fortunam tenuiorum, non efferri magnitudine gloriæ, dignitatem in eo ponere, non vt aliis fortunæ copiâ, ſed vt humanitatis laude antecellat! Et abundamus nos quidem in hoc genere humanitatis tuæ in re noſtra domeſticis exemplis & publicis, quibus nos quoad victuri omnes ſumus, immo quoad nominis noſtri memoria exſtabit, immortaliter tibi familiæque tuæ debebimus; ſed illa quæ intempeſtiua huic loco videri poterant, profiteri animo ſatis habuimus, commemorare idcirco oratione noluimus, quòd beneficium qui alieno loco commemorat, gratiam omnem beneficij minuit. Illud huic rei proprium eſt, quòd cùm ſuperiore anno exeunte Maldonatus noſter cum optimi ſui operis parte tua in Lotharingia, in hac Muſſipontana Academia feliciter in lucem exiiſſet, nobis autoribus ſe ſuúmque opus tibi detuliſſet, quod eo nomine tibi debuit, quòd in Academia tua, tuo beneficio poſteritati natus erat, hoc tu eius ſtudio erga te ſic es liberaliter delectatus, vt quod in te iuſtum officium fuit, videreris id in accepti beneficij loco numerare. Pro qua gratia Maldonatus ipſe, ſi is hodie viueret, qui tibi olim eſt

cognitus, tametſi erat eâ modeſtiâ, vt cùm alij multa in eo pro ſuo quiſque iudicio mirarentur, magnus ille eâ ætate Cardinalis Lotharingus nihil ſe in eo plus quàm animi demiſſionem mirari diceret, tamen tibi gratias ageret, putarétque id ſibi eſſe faciendum, vt quam maximâ voluntate erga te opus integrum, quod altera iam parte cumulatum eſſet, tuo nomini offerri, tibi addici vellet. Nullum eſſe cui abſolutum magis deberet, quàm cui inſtitutum affectúmque tam amicè & comiter placuiſſet. Quo officij genere ſuum hunc animum probare ipſe non poteſt, hoc nos adeo, de eius voluntate, communi erga te beneuolentia, tuæ atque illius virtuti perſoluimus. Proferimus qui excudendi ſupererant Euangeliſtas duos, ſecundis illos curis & vigiliis illuſtratos, ſed quæ nihil metuendum ſit ne aut non primis reſpondeant, aut non præ illis laudabiliter ſecundæ dici poſſint. Apparebunt ipſi in tuo nomine, exſtabúntque, & apud poſteros, & in omnium gentium luce Societatis noſtræ in te ac tuos obſeruantiæ monimentum. Nec óramus iam vt tibi grati ſint, qui hoc nobis de humanitate tua pollicemur; hoc confidimus fore, vt hæc opera alias euocet, neque hîc finem huius Academiæ fructus tuæ Celſitudini tuíſque inſcribendi, ſed principium ab hoc opere faciamus. Vale, Muſſiponti Kal. Martiis. cIↃ. IↃ. XCVII.

PRIVILEGIVM CAESAREAE MAIESTATIS AD DECENNIVM.

RVDOLPHVS *Secundus, diuina fauente clementia electus Romanorum Imperator, ſemper Auguſtus, ac Germaniæ, Hungariæ, Bohemiæ, Dalmatiæ, Croatiæ, Sclauoniæ, &c. Rex, Archidux Auſtriæ, Dux Burgundiæ, Stiriæ, Carinthiæ, Carniolæ, & VVirtembergæ. Comes Tirolis, &c. Agnoſcimus ac notum facimus tenore præſentium vniuerſis. Quòd cum nobis humiliter exponi curarit Collegium Societatis* IESV *Muſſipontanum editionem ſeſe meditari Commentariorum Joannis Maldonati, eiuſdem Societatis* IESV *Theologi, in quatiuor Euangeliſtas in duo Tomos diuiſorum, idq́; per Typographum Stephanum Mercatorem, qui non leues in eandem editionem expenſas faciat, vereri autem, ne, quod plærumque in aliis libris & lucubrationibus fieri ſolet, alij Typographi hos Commentarios quæſtus & lucri cauſa ſibi aut Typographo ſupradicto in fraudem imitentur ac venum dent, nóſque proinde obnixè rogârit, vt ſibi ac Typographo iam ante nominato authoritate noſtra ac priuilegio aduerſus euiuſmodi æmulationem ac fraudem ſatis cautum vellemus. Conſiderantes itaque quam ſupradicti Joannis Maldonati, cuius præſtans ac rara in variis diſciplinis, præcipuè verò in Philoſophia ac Theologia doctrina, ac diuini numinis cultus religióque nobis, ac ſpectatæ fidei viris miniſtríſque noſtris maiorem in modum prædicatur, Commentarij Chriſtiano populo vtiles & ad pietatem excitandam peropportuni futuri ſint, humillimis eiuſdem precibus, tanquam æquiſſimis, annuentes, ex certa noſtra ſcientia, animóque bene deliberato, pro auctoritate noſtra Cæſarea decreuimus, ediximus, ſtatuimus ac vetuimus, quemadmodum vigore præſentium decernimus, edicimus, ſtatuimus, ac vetamus, ne quiſquam Typographorum, Bibliopolarum ac aliorum quamcunque librariam negotiationem exercentium prænarratos Commentarios per decennium, à prima editionis die computandum intra Sacri Romani Imperij, Regnorúmque & Dominiorum noſtrorum hæreditariorum fines ſimili aut alio quopiam charactere vel forma, ſiue in toto vel in parte recudere aut aliò recudendos dare, vel alibi etiam impreſſos adducere, vendere, diſtraheréue clam vel occultè, citra voluntatem & conſenſum præfati Stephani Mercatoris, ſuorúmue hæredum præſumat. Si quis verò ſecus faciendo priuilegium & interdictum hoc noſtrum Cæſareum ſpernere, negligere, aut tranſgredi conatus fuerit, eum non ſolùm omnibus exemplaribus, perperam quippe excuſis & adductis, (quæ quidem ſupradictus Stephanus Mercator, aut hæredes, eorúmue mandatarij vbicunque deprehenſa, vel propria authoritate vel Magiſtratus loci illius auxilio ſibi vendicare poterunt, de facto priuandum, ſed & pœna inſuper decem marcharum auri puri, Fiſco noſtro Cæſareo fraudis vindici & ſæpe fati Stephani Mercatoris, ſuorúmue hæredum vſibus ex æquo pendenda, decernimus irremiſſibiliter plectendum. Dum-*

modo tamen idem Stephanus Mercator terna ad minus eorundem Commentariorum exemplaria propriis ſuis ſumptibus quamprimum ad Cancellariam noſtram Imperialem tranſmittere teneatur, quatenus priuilegio hoc noſtro vti voluerit. quod ſi neglexerit, eo ipſo priuatus & exutus plane cenſeatur.

Mandamus ergo vniuerſis noſtris, ac Sacri Romani Imperij, Regnorúmque & Dominiorum noſtrorum hæreditariorum ſubditis, cuiuſcunque ſtatus, gradus, ordinis, conditionis, dignitatis, aut præeminentiæ exiſtant, tam Eccleſiaſticis, quàm ſæcularibus, præſertim verò iis, qui in Magiſtratu conſtituti, vel proprio, vel ſuperiorum ſuorum nomine & loco Iuris ac Iuſtitiæ adminiſtrationem exercent, ne quempiam priuilegium hoc noſtrum Cæſareum, temere & impune tranſgredi aut violare patiantur, quin potius contumaces, ſi quos compererint, præſcripta pœna plecti, aliiſq; idoneis modis coërceri curent: quatenus & ipſi eandem mulctam euitare maluerint. Harum teſtimonio litterarum, manu noſtra ſubſcriptarum, ac ſigilli noſtri Cæſarei impreſſione munitarum. Datum in arce noſtra Regia Pragæ, die decimaſeptima menſis Auguſti. Anno Domini milleſimo quingenteſimo nonageſimo ſexto. Regnorum noſtrorum Romani vigeſimo primo, Hungarici vigeſimo quarto, Bohemici itidem vigeſimo primo.

Rudolphus.

Jo. W. Freymon.

Ad mandatum ſacræ Cæſareæ
Maieſtatis proprium

Jo. Barvitius.

APPRO-

APPROBATIO FACVLTATIS Theologiæ.

CVM ſacra Theologiæ Facultas iuſſu R.D.Rectoris congregata eſſet, audita relatione quattuor Doctorum, qui ex prædictæ Facultatis decreto IOANNIS MALDONATI COMMENTARIOS IN QVATTVOR EVANGELISTAS examinarunt, & teſtati ſunt in iis ſe nihil erroneum, & fidei orthodoxæ contrarium obſeruaſſe; immo multa ad ſcripturam intelligendam, & hæreſes noſtri ſæculi refellendas, verámque doctrinam Eccleſiæ confirmandam vtiliſſima reperiſſe: Permiſit eadem Facultas, vt prædictus liber typis excuderetur. Muſſiponti XXIII. Maij. cIↄ. Iↄ. XCVI.

De mandato R.D.Rectoris.

Bague.

FACVLTAS PROVINCIALIS SOCIETATIS IESV IN PROVINCIA FRANCIÆ.

EGo Clemens Puteanus Præpoſitus Prouincialis Societatis IESV in Prouincia Franciæ poteſtate ad id mihi facta per R^dum. P. Claudium Aquáuiua Societatis noſtræ Præpoſitum Generalem permitto, vt duo Tomi Commentariorum in quattuor Euangeliſtas IOANNIS MALDONATI Societatis noſtræ Theologi, à doctis, & grauibus Societatis noſtræ Theologis diligenter examinati, & approbati typis excudantur. In quorum fidem has litteras manu noſtra ſubſcriptas, & ſigillo noſtro obſignatas dedimus. Muſſiponti Cal. Septembr. an. D. cIↄ. Iↄ. XCVI.

Clemens Puteanus.

IOANNIS

MALDONATI

SOCIETATIS IESV

THEOLOGI COMMENTARII IN EVANGELIVM D. LVCÆ.

PRÆFATIO.

Lucas Antiochenus.

LVCAM Antiochenum omnes veteres auctores faciunt, Euſebius libro 3. hiſt. Eccleſ.c.4. Hiero.in libro de ſcripto.Eccleſ.c. 17. Dorothe. in Synop. Iſid. lib. de ſcript. Eccleſ. cap. 84. Beda in præf. in Acta Apoſt. Oecumen. Actorum 1. Simeon Metaphr. in eius vita.

Lucas Medicus.

Medicum fuiſſe arte ijdem omnes auctores tradunt, ac præterea Chryſoſto. hom. 12. in epiſt. ad Col. Ambroſ. & Theophyl. ad Col. 4. 14. Non alio opinor argumēto, quàm quòd eo loco dicat D.Paul. *Salutat vos Lucas medicus cariſſimus.* Quod etſi Caluinus antiquitatis hoſtis, nouitatis amator refellere conatur; plus tamen tot, tantorúmque auctorum ſententijs confirmatum, quàm, quo illud ipſe refellit, apud homines paullo modeſtioris ingenij habet ponderis. *Notior*, inquit, *erat Euāgeliſta, quàm, vt opus fuerit tali indicatione; & ſplendidiore elogio fuiſſet inſignitus. Certè coadiutorem ſuum, aut fidelem ſaltem comitem, & certaminum participem vocaſſet.* Ego verò contra, ſi Lucas ille, de quo Paulus loquebatur, Euangeliſta non erat, aliqua eum debuit certiore nota diſtinguere, non ita deſcribere, vt omnis erraret antiquitas Euangeliſtā putans, qui medicus fuerit, arte longè diuerſa. Titulo autem, quo alio inſigniri meliore potuit, quàm vt vnus inter multos, qui ſimul nominabantur, cariſſimus appellaretur? Quis enim illi carior, quàm Lucas perpetuus eius comes, aut eſſe potuit, aut vocari debuit? Quis ſolus cariſſimus, A niſi qui ſolus eum in ſummis periculis non deſeruerat? 2. ad Tim. 4. 11. Timotheus adiutor etiam in Euangelium eius erat; at non ſemper coadiutorem, non ſemper comitem, non ſemper eiuſdem participem certaminis appellat; ſed aliquādo filium cariſſimū ſuum 1. Cor. 4. 17. titulo illi conſimili, quem Lucæ tribuit, aliquando tantùm Timotheum nullo adiuncto epitheto honoratiore 1. Cor. 16. 10. & ad Hebræos 13. 23.

In cōment.

Caluinus refellitur.

Lucas pictor.

Pictorem etiam, ſcientia, vt arbitror, magis, quàm profeſſione vulgaris facit opinio, auctore non carens. B Nam Simeon Metaphr. & Nicephorus lib. 2. c. 43. & lib. 6. c. 16. id affirmant.

Iſidorus proſelytum fuiſſe ſcribit, Græcis, & philoſophicis eruditum litteris, qualem medicinā profeſſum eſſe oportebat; Hebraicas verò litteras leuiùs attigiſſe; eā fuiſſe cauſam, vt paullo elegātiùs, quàm cæteri Euangeliſtæ, ſcribat Græcè, & ſcripturæ teſtimonia non ex Hebræis fontibus, ſed ex Septuaginta interpretum editione proferre ſoleat. Quod de Græci ſermonis cognitione & ſtylo dicit, verè dictum puto: quod de litteris Hebraicis, déq; citatis ex Sep- C tuaginta ſcripturę teſtimonijs nolim iudicare, quàm verum ſit. Perexiguum enim inter eum, & cæteros Euangeliſtas in ea re diſcrimen animaduerto.

Lucas an ex ſeptuaginta duobus diſcipulus fuerit.

An Chriſti diſcipulus fuerit, diuerſas video veterum ſcriptorum eſſe ſententias. Orig. dialogo 1. de recta in vnum Deum fide, Gregor. in præf. in Iob. c. 1. & Simeon Metaphr. vnum ex ſeptuaginta duobus Chriſti diſcipulis fuiſſe dicūt, quos præter Apoſtolos ad prædicandum Euāgelium dimiſit Lucæ 10. 1. Iren. lib. 3. c. 11. Tertul. lib. 4. contra Marci. Euſebius libro 3. hiſtor. Eccleſ. c. 4. Hieron. in ſcriptor.

Eccleſ.c 17. Doroth. in Synop. Beda in præfat. in Lucam, & Petr⁹ Damian. in ſerm. quodā de ſancto Luca negant. Itaque Tertul. non Apoſtolū, ſed Apoſtolicum virum vocat, quo nomine vocari ſolebant ij, qui quamuis Chriſtum non audiuiſſent, audiuiſſent tamen Apoſtolos. Hoc probabilius, non ſolum quia plures id auctores affirmant, ſed quia ipſe etiam de ſe teſtatur. Cum enim dicit c. 1. 2. *Sicut tradiderunt nobis, qui ab initio ipſi viderunt, & miniſtri fuerunt ſermonis,* minimè dubiè ſignificat ſe non vidiſſe, ſed auditione ab ijs, qui viderāt, accepiſſe, quæ ſcripturus erat. Idem ex ver. 3. ſi rectè verba penſentur, colligi poteſt, *Viſum eſt*, inquit, *& mihi aſſecuto omnia à principio diligenter ex ordine tibi ſcribere.* Aſſecutum enim ſe dicit omnia diligenter, id eſt, ſumma diligentia facta, dictáque Chriſti perueſtigaſſe, vt illo loco docebimus, quod qui vidiſſet, minimè feciſſet. Neque argumētum, quo quidam vti ſolent, mouet me de ſententia. Eccleſia, inquiunt, cum eius feſtum agit diem, legit illud ex eodem Luca c. 10. 1. *Poſt hæc autem deſignauit Dominus, & alios Septuaginta duos, & miſit illos binos ante faciem ſuam in omnem ciuitatem, & locum, quò erat ipſe venturus*; quaſi vnus ex illis Lucas fuerit. Solet enim Eccleſia, quæ de alijs dicta ſunt, ad alios propter ſimilitudinem aliquam accommodare. Quod apud eundem Lucam eodem capite ver. 42. ſcriptum eſt, *Maria optimam partem elegit*, quis neſcit de Maria ſorore Lazari dictum eſſe? atqui Eccleſia ad B. Mariam Chriſti matrem in eius feſtis accommodat. Quod Matthæi 12. 46. 47. dicitur, *Ecce mater tua, & fratres tui foris ſtant quærentes te*, de vera Chriſti matre, eiúſque cognatis dictum eſt; accommodat tamen Eccleſia ad ſanctam Felicitatem, & ſeptem eius filios, cum eius celebrat feſtum.

Quando, aut quomodo Lucas ſuſceperit Euangelium, vix quiſquam eſt auctor. Tantùm apud Nicephorum lego lib. 2. c. 43. prædicante iam D. Paulo ad eum Thebas veniſſe, auditóque credidiſſe. Quantum auctor ille mereatur fidei, ab alijs æſtimari malo, quàm à me dici; mihi ſemper audacior eſt viſus.

Lucas Pauli comes.

Pauli ſectatorem, & comitem fuiſſe omnes conſentiunt, illi etiam, qui eum Chriſti diſcipulū fuiſſe putant: déque eo locos illos omnes intelligunt, vbi D. Paulus nominat Lucam Col. 4. 14. 2. Timot. 4. 11. Philem. 24. Quin & Lucium illum, de quo Roman. 16. 21. mentionem facit, veteres quidam auctores Lucam Euangeliſtam fuiſſe crediderunt, qui modico flexu nominis, vt ad Latini ſermonis formam aptaretur, ex Luca Lucius factus ſit, vt Orig. lib. 10. comment. in epiſtolam ad Rom. ſcribit.

Libri à Luca ſcripti.

Duos ſcripſit libros Euangelium primùm, deinde Apoſtolorum Acta. Euangelium, vt quidam volunt, non ſolùm docente, atque hortante, ſed etiam dictāte D. Paulo. Vnde nata opinio illa eſt, quoties D. Paulus Euangelium ſuum dicit, hoc Lucæ Euangelium intelligi, vt Roman. 2. 16. & 16. 25. & 2. ad Theſſ. 2. 14. quemadmodū Euſeb. lib. 3. hiſt. Eccleſiaſticæ c. 4. & Hiero. in lib. de ſcriptoribus Eccleſiaſticis referunt. Tertul. verò lib. 4. contra Marc. cauſam erroris indicat, *& Lucæ*, inquit, *digeſtum, Paulo aſcribere ſolent: capit magiſtrorum videri, quæ diſcipuli promulgarint.* In eo omnes conſentiunt, cum D. Paulus 2. Corinth. 8. 18. dicit, *cuius laus eſt in Euangelio*, Lucam deſignare. Quanquam, vt in præfatione diximus quattuor Euangeliſtarum, non tam Euangelicam hiſtoriam, quàm Euangelicam prædicationem eo loco ſignificari arbitror. Alij hortante quidem, non tamen dictante. Alij ne hortante quidem, ſed docente; ſcripſiſſe enim non quæ ipſe viderat, ſed quæ audiuerat ab illis; in qua ſententia Tertul. videtur eſſe. Nōnulli ne docente quidem ſolo Paulo; non enim ex illo ſolo, qui Chriſtum ante aſcenſionem in cælum non viderat, aut in illum certè non crediderat; ſed ex Apoſtolorum, aliorúmque diſcipulorum, qui, vt ipſe ait, viderant, & miniſtri ſermonis fuerāt, quæ ſcripſit, didiciſſe. Hoc magis credo; quo magis etiam videtur Euſeb. & Hieron. propenſa ſententia; quia ipſe in exordio ita loquitur, vt non obſcurè indicet nullum ſe ad ſcribēdum hortatorem habuiſſe, neque rationem aliam, quàm quòd alij facere conati eſſent; dicturus profectò tanto ſe auctore feciſſe, ſi eius dūctus feciſſet auctoritate; cùm temeritatis à ſe notam vellet remouere, eámque ob cauſam præter cæterorū Euangeliſtarum morem, cur ad ſcribendum accederet, rationem afferret.

Lucam fuiſſe eum, qui poſt Chriſti reſurrectionem cum Cleopha Emauntem ibat, cum ſeſe illis Chriſtus oſtendit Lucæ 24. 13. ſcribunt Gregor. in præfatione in Iob cap. 1. & Simeon Metaphr. in eius vita, & Theophyl. in comment. in cap. Lucæ 24. & Niceph. lib. 1. cap. 34. Sed hanc opinionem ſupra refutauimus, cum docuimus non fuiſſe Chriſti diſcipulum, quales, vt ibidem teſtatur Lucas, duo illi erant.

Mortuum in Bithynia omnes ſcribunt.

Lucæ ætas.

De ætate non conuenit; nam Hieron. & Iſid. anno ætatis ſuæ 84. Beda verò in Marc. 73. mortuum fuiſſe dicit.

SANCTVM IESV CHRISTI EVANGELIVM SECVNDVM LVCAM.

CAPVT PRIMVM.

1. QVONIAM quidem multi conati ſunt ordinare narratio-
nem, quæ in nobis completæ ſunt, rerum: 2. ſicut tradi-
derunt nobis, qui ab initio ipſi viderunt, & miniſtri fue-
runt ſermonis: 3. viſum eſt & mihi, aſſecuto omnia à prin-
cipio diligenter, ex ordine tibi ſcribere, optime Theo-
phile, 4. vt cognoſcas eorum verborum, de quibus eru-
ditus es, veritatem. 5. Fuit in diebus Herodis, regis Iudææ,
1.Paral.24.a.10. ſacerdos quidam nomine Zacharias de vice Abia, & vxor illius de filiabus Aaron,
& nomen eius Eliſabeth. 6. Erant autem iuſti ambo ante Deum, incedentes in
omnibus mandatis, & iuſtificationibus Domini ſine querela, 7. & non erat illis
filius eo quòd eſſet Eliſabeth ſterilis, & ambo proceſſiſſent in diebus ſuis. 8. Fa-
ctum eſt autem, cum ſacerdotio fungeretur in ordine vicis ſuæ ante Deum, 9. ſe-
cundum conſuetudinem ſacerdotij, ſorte exijt vt incenſum poneret, ingreſſus in
Exo.30.a.7 Leu.16.d.17. templum Domini: 10. & omnis multitudo populi erat orans foris hora incenſi. 11.
Apparuit autem illi Angelus Domini, ſtans à dextris altaris incenſi. 12. Et Za-
charias turbatus eſt videns, & timor irruit ſuper eum. 13. Ait autem ad illum An-
gelus: Ne timeas Zacharia, quoniam exaudita eſt deprecatio tua: & vxor tua Eli-
ſabeth pariet tibi filium, & vocabis nomen eius Ioannem: 14. & erit gaudium tibi,
& exultatio, & multi in natiuitate eius gaudebunt: 15. erit enim magnus coram
Domino: & vinum: & ſiceram non bibet, & Spiritu ſancto replebitur adhuc ex
vtero matris ſuæ: 16. & multos filiorum Iſraël conuertet ad Dominum Deum ip-
Mal.4.b.6. Matt.11.b.14. ſorum: 17. & ipſe præcedet ante illum in ſpiritu, & virtute Eliæ: vt conuertat
corda patrum in filios, & incredulos ad prudentiam iuſtorum, parare Domino
plebem perfectam. 18. Et dixit Zacharias ad Angelum: Vnde hoc ſciam? ego
enim ſum ſenex, & vxor mea proceſsit in diebus ſuis. 19. Et reſpondens Angelus
dixit ei: Ego ſum Gabriel, qui aſto ante Deum: & miſſus ſum loqui ad te, & hæc
tibi euangelizare. 20. Et ecce eris tacens, & non poteris loqui vſque in diem, quo
hæc fiant, pro eo quòd non credidiſti verbis meis, quæ implebuntur in tempore
ſuo. 21. Et erat plebs expectans Zachariam: & mirabantur quòd tardaret ipſe in
templo. 22. Egreſſus autem non poterat loqui ad illos, & cognouerunt quòd
viſionem vidiſſet in templo. Et ipſe erat innuens illis, & permanſit mutus. 23. Et

factum eſt, vt impleti ſunt dies officij eius abijt in domum ſuam: 24. poſt hos au-
tem dies concepit Eliſabeth vxor eius, & occultabat ſe menſibus quinque, dicens:
25. Quia ſic fecit mihi Dominus in diebus, quibus reſpexit auferre opprobrium
meum inter homines. 26. In menſe autem ſexto, miſſus eſt Angelus Gabriel à
Deo in ciuitatem Galilææ, cui nomen Nazareth, 27. ad Virginem deſponſatam
viro, cui nomen erat Ioſeph, de domo Dauid, & nomen virginis Maria. 28. Et
ingreſſus Angelus ad eam dixit: Aue gratia plena: Dominus tecum: Benedicta tu
in mulieribus. 29. Quæ cum audiſſet, turbata eſt in ſermone eius, & cogitabat
qualis eſſet iſta ſalutatio. 30. Et ait Angelus ei: Ne timeas Maria, inueniſti enim
Iſai.7.c.14. Inf.2.c.21. gratiam apud Deum: 31. ecce concipies in vtero, & paries filium, & vocabis no-
men eius IESVM. 32. hic erit magnus, & Filius Altiſſimi vocabitur, & dabit
Dan.7.d.14.g.27. Mich.4.c.7 illi Dominus Deus ſedem Dauid patris eius: & regnabit in domo Iacob in æter-
num, 33. & regni eius non erit finis. 34. Dixit autem Maria ad Angelum: Quo-
modo fiet iſtud, quoniam virum non cognoſco? 35. Et reſpondens Angelus dixit
ei: Spiritus ſanctus ſuperueniet in te, & virtus Altiſſimi obumbrabit tibi. Ideóque
& quod naſcetur ex te Sanctum, vocabitur Filius Dei. 36. Et ecce Eliſabeth co-
gnata tua, & ipſa concepit filium in ſenectute ſua: & hic menſis ſextus eſt illi, quæ
vocatur ſterilis: 37. quia non erit impoſſibile apud Deum omne verbum. 38. Di-
xit autem Maria: Ecce ancilla Domini, fiat mihi ſecundum verbum tuum. Et diſ-
ceſſit ab illa Angelus. 39. Exurgens autem Maria in diebus illis abijt in montana
cum feſtinatione, in ciuitatem Iuda: 40. Et intrauit in domum Zachariæ, & ſa-
lutauit Eliſabeth. 41. Et factum eſt, vt audiuit ſalutationem Mariæ Eliſabeth,
exultauit infans in vtero eius: & repleta eſt Spiritu ſancto Eliſabeth: 42. & excla-
mauit voce magna, & dixit: Benedicta tu inter mulieres, & benedictus fructus
ventris tui. 43. Et vnde hoc mihi vt veniat mater Domini mei ad me? 44. Ecce
enim vt facta eſt vox ſalutationis tuæ in auribus meis, exultauit in gaudio infans
in vtero meo. 45. & beata, quæ credidiſti, quoniam perficientur ea, quæ dicta
ſunt tibi à Domino. 46. Et ait Maria:

Magnificat anima mea Dominum: 47. & exultauit ſpiritus meus in Deo ſalu-
tari meo.

48. Quia reſpexit humilitatem ancillæ ſuæ: ecce enim ex hoc beatam me di-
cent omnes generationes.

49. Quia fecit mihi magna qui potens eſt: & ſanctum nomen eius.

50. Et miſericordia eius à progenie in progenies timentibus eum.

Iſai.51.b.9. Pſal.32.b.10. 51. Fecit potentiam in brachio ſuo: diſperſit ſuperbos mente cordis ſui.

52. Depoſuit potentes de ſede, & exultauit humiles.

Pſal.33.a.11 1.Reg.2.b.5 53. Eſurientes impleuit bonis: & diuites dimiſit inanes.

54. Suſcepit Iſraël puerum ſuum, recordatus miſericordiæ ſuæ.

Iſai.41.b.8. Pſal.131.c.11 Gen.17.c.9.& 22.c.16 55. Sicut locutus eſt ad patres noſtros, Abraham, & ſemini eius in ſæcula.

56. Manſit autem Maria cum illa quaſi menſibus tribus: & reuerſa eſt in do-
mum ſuam. 57. Eliſabeth autem impletum eſt tempus pariendi, & peperit filium.
58. Et audierunt vicini, & cognati eius quia magnificauit Dominus miſericor-
diam ſuam cum illa, & congratulabantur ei. 59. Et factum eſt in die octauo, ve-
nerunt circumcidere puerum, & vocabant eum nomine patris ſui Zachariam.
60. Et reſpondens mater eius, dixit: Nequaquam, ſed vocabitur Ioannes. 61. Et
dixerunt ad illam: Quia nemo eſt in cognatione tua, qui vocetur hoc nomine.

62. Et

62. Innuebant autem patri eius, quem vellet vocari eum. 63. Et poſtulans pu-
Sup.b. 15. gillarem ſcripſit, dicens: Ioannes eſt nomen eius. Et mirati ſunt vniuerſi. 64.
Apertum eſt autem illico os eius, & lingua eius, & loquebatur benedicẽs Deum.
65. Et factus eſt timor ſuper omnes vicinos eorum: & ſuper omnia montana Iu-
dææ diuulgabantur omnia verba hæc: 66. & poſuerunt omnes, qui audie-
rant in corde ſuo, dicentes: Quis, putas, puer iſte erit? Etenim manus Domini
erat cum illo. 67. Et Zacharias pater eius repletus eſt Spiritu ſancto: & prophe-
tauit, dicens:

Pſal. 73. c. 12. & 131. d. 17. 68. Benedictus Dominus Deus Iſrael, quia viſitauit, & fecit redemptionem plebis ſuæ:

69. Et erexit cornu ſalutis nobis: in domo Dauid pueri ſui.

Ier. 23. a. 6. & 30. b. 10. 70. Sicut locutus eſt per os ſanctorum, qui à ſæculo ſunt, prophetarum eius:

71. Salutem ex inimicis noſtris, & de manu omnium, qui oderunt nos:

72. Ad faciendam miſericordiam cum patribus noſtris: & memorari teſtamenti ſui ſancti.

Gen. 22. c. 16. Ierem. 31. f. 33. Hebr. 6. c. 13. d. 17. 73. Iuſiurandum, quod iurauit ad Abraham patrem noſtrum, daturum ſe nobis:

74. Vt ſine timore, de manu inimicorum noſtrorum liberati, ſeruiamus illi.

75. In ſanctitate, & iuſtitia coram ipſo, omnibus diebus noſtris.

76. Et tu puer, propheta Altiſsimi vocaberis: præibis enim ante faciem Domini parare vias eius:

Mal. 4. a. 5. Sup. b. 17. 77. Ad dandam ſcientiam ſalutis plebi eius: in remiſsionem peccatorum eorum:

Zach. 2. d. 9. Mal. 4. a. 2. 78. Per viſcera miſericordiæ Dei noſtri: in quibus viſitauit nos, oriens ex alto:

79. Illuminare his, qui in tenebris, & in vmbra mortis ſedent: ad dirigendos pedes noſtros in viam pacis.

80. Puer autem creſcebat, & confortabatur ſpiritu: & erat in deſertis vſque in diem oſtenſionis ſuæ ad Iſrael.

IN CAPVT I.

1 Q*uoniam quidem multi conati ſunt.*) A Quæ ſcribit vſque ad ver. 5. nõ pars Euangelij, ſed Euangelij præfatio eſt, qua quo cõſilio ad ſcribendum acceſſerit, breuiter exponit. Quod ſolum feciſſe Lucam omnes interpretes obſeruant. Cur ſolus fecerit, non eandem omnes rationem putant. Quidã, quòd ad Theophilum priuatum hominẽ ſcriberet, cùm alij non ad vnum ſcripſerint hominem, ſed ad cunctos. Ratio minimè probabilis. Nã & nos, cum libros noſtros non ad vnum aliquem, ſed ad omnem lectorem ſcribimus, cur tamen ſcribamus rationem reddere ſolemus: & D. Paulus ad Timot. ad Titum, ad Philemonem homines priuatos ſcribẽs, cur ſcribat, nullam rationem reddit. Alij, quòd ſolus voluerit in ſcribenda Euangelica hiſtoria ſeruare ordinem. Quod verum ita ſit verſu 3. dicemus; nunc tantùm dicimus eam non fuiſſe cauſam, cur præfatione vteretur, quia & alij Euangeliſtæ ſuum ordinem ſeruant, nonnullis etiam in rebus maiorem, quàm Lucas; præfatione tamen vſi non ſunt. Præfationis igitur huius non alia nobis, quàm quam auctor ipſe reddit, cauſa quærenda eſt; quòd conati multi eſſent idem facere; & ipſe explorata, atque perſpecta haberet omnia. Vtitur ergo præfatione, vt obiectionem propellat, quòd cùm res, de quibus ſcripturus erat, non vidiſſet, auſus tamen eſſet ſcribere; reddit rationem audaciæ, quòd diligenter omnia ex his, qui viderant, didiciſſet. B Cur ergo Marcus, dicet aliquis, qui ea quæ ſcribit non viderat, non eandem rationẽ reddidit? Reſpõdeo reddere Marcum, & nõ reddere Lucam potuiſſe; ſed cur Lucas reddiderit exponimus, quia potuit, decuit, voluit; Marcus, & ſi potuit quidem, tamen noluit, quia non exiſtimauit fortaſſe neceſſarium.

Cur præfatione Lucas vtitur.

Multi.) Multos vocat, quia plures vno erãt; neque enim neceſſe eſt magno fuerint numero. Aliquanto

aliter Beda, *Multos*, inquit, *non tam numeroſitate, quàm hæreſeos multifaria diuerſitate connumerans*; ſed de hac re paullo poſt dicturi ſum⁹. Qui iſti fuerint, quos Lucas Euangelium ſcribere conatos dicit, incertum. Origenes homilia 1. in Lucã, Ambroſius, & Beda, Baſilidem veterem hæreticum intelligunt, & eos, quicumque fuerunt, qui Euangelium ſecundùm Thomam, & aliud ſecundùm Mathiam ſcripſerunt. De Euangelio ſecundùm Thomam, & ſecundùm Mathiam, quia non conſtat, quo tempore ſcriptum fuerit, nihil dico. Baſilidem dico intelligi nõ poſſe, quia vt ex Euſebio libro 4. hiſtoriæ Eccleſiaſticæ c. 7. manifeſtum eſt, fuit Luca poſterior. Beda Apellem addit, quòd eodẽ ætatis argumẽto refellitur. Fuit enim aliquanto etiam poſterior Baſilide, vt idem Euſebius libro 5. c 13. auctor eſt. Epiphanius hæreſi. 51 Cerinthum, & Merinthum notari putat; ſed & ij poſterioris ætatis fuerũt, vt ex Euſebio libro 3. c. 22. colligitur. Theoph. Euangelium ſecundùm Ægyptios, & aliud, quod duodecim vocabatur, intelligit. Quod ideo eſt probabilius, quòd nec probari, nec refutari poteſt. Neque enim conſtat, aut quo tempore, aut quibus auctoribus ea duo extiterint Euangelia. Illud fere omnes affirmant Matthæum, & Marcum, qui priùs ſcripſerant, non deſignari, vt Origenes, Ambroſius, & Theoph. admonuerunt. A qua ſententia, nõ quòd certa mihi ratione probari poſſe videatur, ſed quòd omnibus vulgo probari videam, nolo diſcedere. Nam ratio illa, quæ omnes pene mouet interpretes, quòd Euangeliſta dicat ἐπεχείρησαν *conati ſunt*, fateor me non mouet. Neque enim Græcum verbum propriè ſignificat temere aggredi, vt quidã interpretatur, nec id efficere conari, quod perficere nõ poſſis; ſed generaliter aggredi, ſuſcipere, manum ad opus admouere. Itaque non magis in vitio ponitur, quàm in laude, idque ſexcentis Græcorum ſcriptorum exemplis probari poteſt; quæ quia Græcè ſcienti paſſim occurrent, nõ recenſebo. Etſi fateor nõ ſolùm Ambroſium, & Bedam hoc loco, & D. Auguſtinum libro 4. de conſenſu Euangeliſtarum c. 8. Latinos auctores; ſed Græcos etiam, Origenem homilia in hunc locum. 1. Euſebium libro 3. hiſtoriæ Eccleſiaſt. c. 18. Epiphan. hæreſi. 51. Theophyl. Euthy. in cõmentarijs, & Nicephorũ libro 2. c. 45. ita interpretari, quaſi aut temerarij, aut irriti, & fruſtrati conatus culpã contineat. Quod ſi iuxta propriam verbi ſignificationẽ in laudem potiùs, quàm in vitium dictum accipimus, non video cur non Matthæum, & Marcũ indicari hoc loco intelligamus, quos non vt reprehenderet, ſed vt laudaret Lucas deſignauerit, & vt eorum exemplo ſimilem ſuum conatũ approbaret, quòd nec ſolus, neque primus ſcribere aggrediatur Euangelium. Tres enim, cur ſcribat rationes reddere videtur, quod idem alij ante ſe fecerint; & liceat ſibi eorum exemplo idem facere, quòd res, quibus conſtat Euãgelium, exploratas habeat; quòd rem gratã, & vtilem Theophilo amico ſuo facturus ſit. Certè hanc interpretationem verbum illud, quod ver. 3. ſequitur, valde cõfirmat, *viſum eſt & mihi*. Quo verbo eodem conſilio indicat ſe Euangelij ſcriptionem aggredi, quo alij, de quibus dixerat, aggreſſi fuiſſent. Hãc enim vim habet particula illa *&*. Ipſe autem non malo vtique, ſed bono prorſus, & laudabili conſilio Euangelium aggrediebatur; laudat ergo aliorum etiam conſilium, non reprehendit. Quòd ſi nihil aliud hæc ſentẽtia haberet cõmodi, tamen illud haberet, quòd ſi eam ſequeremur, facillimè hæretici cuiuſdam interpretis errorem refelleremus, qui colligit ea his verbis primùm omnium Euãgeliſtarum ſcripſiſſe Lucam, quod etſi omnis antiquitatis repugnat hiſtoriæ, tamen alio argumento ex ſcriptura ſumpto refutari non poteſt, quàm quòd hoc loco Lucas ſignificet Matthæum, & Marcum ante ſe Euangelium ſcripſiſſe. Nolo tamen, vt monere ſoleo, opinionem meam, aut ſuſpicionem potiùs, niſi bene probatam, tam multis præſertim diſſentientibus auctoribus, lectorem ſequi. Omnia ponimus in medio, conferat, cõſideret, põderet, æſtimet; idq; demum eligat, quod ſimillimum vero iudicabit; rationem modò, quam par eſt, antiquorum auctorum habeat. Beza in annot.

Ordinare narrationem,) ἀνατάξασθαι διήγησιν, narrationem digerere, hiſtoriam texere. Nõ ſignificat eo ordine, quo geſtæ res ſunt, recenſere, ſed diſtinctè, atq; dilucidè, narrando explicare.

Quæ in nobis completæ ſunt rerum.) περὶ τῶν ἐν ἡμῖν πεπληροφορημένων πραγμάτων. πληροφορεῖν, aut vt alij ſcribendum putant, πληρωφορεῖν verbum eſt valde in ſacris litteris vſitatum. Duo, quãtum obſeruare mihi licuit, ſignificare ſolet, perficere, atque cõplere aliquam rem; & certam, atque exploratam fidem facere. Prioris ſignificationis exemplum eſt 2. Tim. 4. 5. τὴν διακονίαν σου πληροφόρησον *miniſterium tuum imple*, & ad Coloſ. 2. 2. ἵνα παρακληθῶσιν αἱ καρδίαι αὐτῶν συμβιβασθέντων ἐν ἀγάπῃ, καὶ εἰς πάντα πλοῦτον τῆς πληροφορίας συνέσεως, *vt conſolentur corda ipſorum inſtructi in charitate, & in omnes diuitias plenitudinis intellectus*, & ad Hebræos 6. 11. ἐπιθυμοῦμεν δὲ ἕκαστον ὑμῶν τὴν αὐτὴν ἐνδείκνυσθαι σπουδὴν πρὸς τὴν πληροφορίαν τῆς ἐλπίδος ἄχρι τέλους. *Cupimus autem vnũquemq; veſtrum eandem oſtentare ſollicitudinẽ ad expletionem ſpei vſque in finem.* Exemplum ſecũdæ Roman. 4. 21. καὶ πληροφορηθεὶς, ὅτι ὃ ἐπήγγελται, δυνατός ἐστι καὶ ποιῆσαι, *pleniſſimè ſciens quòd, quæcumque promiſit Deus, potẽs eſt & facere*, & c. 14. 5. ἕκαστος ἐν τῷ ἰδίῳ νοῒ πληροφορείσθω, *vnuſquiſq; in ſenſu ſuo abũdet*, id eſt perſuaſum habeat ſuã verã eſſe ſententiã. Vterq; ſenſus rectè in hũc locũ cõuenit. Priorẽ expreſſit noſter interpres, quaſi Lucas dicere voluerit velle ſe hiſtoriam texere earũ rerum, quæ in nobis perfectæ ſunt, quáſq; Chriſt⁹ geſſit; vt tacitè alludat ad prophetarũ vaticinia, quæ per Chriſtum impleta ſunt. Nil enim egit Chriſtus, quod nõ prius prophetæ prædixiſſent: aut vt indicet Chriſtum oẽs partes expleuiſſe officij ſui. omnia perfeciſſe, quæ facere eũ decuit, *Quid*, inquit, *debui vltrà facere vineæ meæ, & nõ feci?* Hoc enim ſenſu, eodémq; vſus verbo Timotheum iubet Paulus πληροφορῆσαι τὴν διακονίαν αὐτοῦ *implere miniſterium ſuum*. Secũdum ſenſum alij interpretes reddiderũt, tanquam ſi dicat ſcripturum ſe earum rerum hiſtoriam, quarum certiſſima apud ſe fides eſſet, quáſque perfectè cognitas, & exploratas haberet. Sic Origen. homilia in Lucã 1. & Euſebius libro 3. c. 18. & Epiphan. hæreſi 51. Ambroſ. Theophyl. Euthy. in commentarijs. Confirmat hunc ſenſum, quòd ver. 2. ſequitur, *ſicut tradiderunt nobis, qui ab initio ipſi viderunt, & miniſtri fuerunt ſermonis*: probat enim his verbis τὴν πληροφορίαν, id eſt certam illam perſuaſionem, & fidem, quam de illis ſe rebus habere dixerat, quia ab ijs nimirum acceperat, qui ipſi viderant, & miniſtri ſermonis fuerant. *In nobis dicit*, vt quidam putant, Chriſtianos intelligens: ſed mihi pronomen illud, *nobis*, opponi videtur ijs, qui ipſi viderant, & miniſtri ſermonis fuerãt. Itaque aut de ſe loquitur ſolo

πληροφορεῖν in ſcriptura quid ſignificet.

Eſa. 5. 4.

plurali

plurali numero, aut de ſe, & Theophilo, ad quem ſcribebat; aut, quòd magis credo, de ſe, & omnibus ſimul, qui cum ijs de rebus, quas ſcribere aggrediebatur, non dubitarẽt; tamen eas non viderãt, quemadmodum videtur Euthym. interpretari.

2. *Sicut tradiderunt nobis.*) Probat, vt dixi, vnde illam haberet πληροφορίαν, id eſt perfectam, & indubitatam fidem, quia ab illis nimirum acceperat; qui ipſi res, quas narraturus erat, viderant, earúmque magna ex parte auctores fuerant. Quod autem dicit, *qui ipſi viderunt, & miniſtri fuerunt ſermonis*, Græcè eſt, οἱ ἀπ' ἀρχῆς αὐτόπται, καὶ ὑπηρέται γενόμενοι τοῦ λόγου, qui ab initio ſpectatores, & miniſtri fuerunt ſermonis. Itaque vtrumq; verbum ad ſermonem refertur; eodémque modo vtrumque Latinum verbum eodem referendum eſt, quod vt fiat, repeti debet ἀπὸ κοινοῦ *ſermonis* nomen hoc modo, qui ipſi viderunt ſermonem, & miniſtri eius fuerunt. Quæ locutio occaſionem multis præbuit auctoribus, vt hoc loco *ſermonis* nomine Chriſtum intelligendum putarent. In quibus Origenes eſt homilia in Lucam 1. & Hieron. in præfatione in Matthæum, Ambroſius, & Euthym. in commentarijs. Sententia quidem vera eſt; nam ij, de quibus Lucas loquitur, Chriſtum viderant, eiúſque miniſtri fuerãt: & locutio à ſacrarum litterarũ conſuetudine non abhorret; ſic enim Ioannes loquitur 1. epiſt. c. 1. 1. 2. *Quod fuit ab initio, quod audiuimus, quod vidimus oculis noſtris, quod perſpeximus, & manus noſtræ contrectauerunt de verbo vitæ, teſtamur, & annuntiamus vobis.* Non tamen videtur huius loci is eſſe ſenſus; nã vt alia taceam, ſæpe obſeruaui à nemine, niſi à D. Ioanne Chriſtum λόγον *verbum* appellari. Itaque magis aſſẽtior ijs, minoribus licet, auctoribus, qui exiſtimant nomen λόγου *ſermonis*, aut *verbi* pro re accipi ex Hebræorũ idiomate, qui omnẽ rem דבר verbum appellãt, vt infra c. 2. 15. *Tranſeamus in Bethlehem, & videamus hoc verbũ, quod factum eſt.* Qui fuerint ij, à quibus Lucas dicit ſe ea, quæ ſcripturus erat, accepiſſe, quæritur à quibuſdam. Chryſoſt. apud D. Thom. & Euthym. omnes Apoſtolos intelligunt excepto, vt opinor, Iuda, quem Lucas iam laqueo ſuſpẽſum audire non potuit. Theophyl. Petrum, Iacobum, & Ioannem, qui primi vocati fuerãt, & ſoli res omnes ab initio cognoſcere potuerant. Placet mihi ſententia quorumdam, qui B. imprimis Virginẽ Chriſti matrem intelligunt. Nam & eam Lucam vidiſſe non ſolùm credibile, ſed pene certum eſt; & conſuluiſſe de rebus omnibus facit vt credamus, ea, qua ſe vſum fuiſſe dicit, diligentia. Et verò quædam ſcribit, quæ nemo præter Virginem ex ijs, à quibus Lucas audire poſſet, poterat ſcire, quale eſt illud de mirabili conceptione, ortúque Baptiſtæ. Quod dicit *ab initio*, ideo dicere videtur, quòd ſolus ipſe Euangelium à primo illo initio concepti Ioannis fuerit exorſus; propterea teſtes inducit, qui ab initio omnia vidiſſent.

Verbum apud Hebræos pro re.

Lucas à B. Virgine didicit.

3. *Viſum eſt & mihi.*) Cum dicit *viſum eſt mihi*, nõ humanum tantùm, ac ſuum; ſed diuinum etiam cõſilium declarat. Nec enim ſignificat pro libito ſuo Deo minimè conſulto ad ſcribendum acceſſiſſe, ſed perinde eſt, ac ſi dicat, viſum mihi eſt in Domino, vt Chriſtiano loquar more: ſicut Apoſtoli dicũt, *Viſum eſt Spiritui ſancto, & nobis* Act. 15. 28. Nam ſi quis diceret, viſum mihi eſt fieri Chriſtianum, nõ vtique indicaret non idem viſum eſſe Deo, vt Ambr. & Beda notauerũt. Vim autem illius particulę, *&*, ſupra expoſuimus.

A

Aſſecuto omnia à principio diligenter.) παρηκολουθηκότι ἄνωθεν πᾶσιν ἀκριβῶς. Omnibus rebus altè petito principio peruestigatis. Itaque non ſcientiam his verbis, ſed diligentiam ſuam commendat, quam in quærendis, veſtigandis, explorandíſque ijs rebus adhibuerit, quas ſcribere volebat. Etſi non nego ſcientiam etiam earumdem rerum ſe habere indicare voluiſſe; nec enim alia de cauſa ſuam commẽdauit diligentiam, niſi vt ſignificaret, nihil ſe, quod non penitus cognitum, atque perſpectum haberet, ſcriptu- B rum eſſe; cùm ſoleat ſcientia diligentiæ eſſe coniuncta. Fuit tamen modeſtiæ eius diligentiam potius ſuam, quàm ſcientiam cõmendare: ſicut minore nos verecundia, quantum in aliqua arte laborauerimus, quàm quãtos fecerimus progreſſus, dicere ſolemus. Itaque Orig. Euſeb. Ambroſ. & Beda, qui ſcientiam putant ſignificari, reprehendendi non ſunt, cùm ex diligentia ſcientia conſequatur.

Ex ordine tibi ſcribere.) Opinionem eorũ, qui exiſtimant ſolum Lucam rerum geſtarum ordinem in ſcribendo ſeruaſſe, ſupra refutauimus. Neque enim C ex ordine ſe ſcripturum dicit, quòd eodem prorſus ordine, quo geſtæ res fuerant, ſcribit, ſed quòd non confusè ſcribat, aut quòd quamuis non ſingulis in rebus, in toto tamen hiſtoriæ complexu ordinem ſeruet; quòd priùs de conceptione Ioannis, quàm Chriſti, quia prior fuit; priùs de conceptione, quàm de natiuitate Chriſti; priùs de natiuitate, quàm de circuncisione; priùs de circuncisione, quàm de Purificatione; priùs de Purificatione, quàm de educatione; priùs de educatione, quàm de Baptiſmo; priùs de Baptiſmo, quàm de prædicatione, atque miracu- D lis; priùs de prædicatione, & miraculis, quàm de paſſione; priùs de paſſione, quàm de reſurrectione ſcribat. Hic enim certè ordo eſt, quem ſi quis Lucã ſtudioſiùs, quàm cæteros Euangeliſtas ſeruaſſe dixerit, non repugnabo. Atque hac fortaſſe de cauſa D. Ambroſ. hiſtorico Lucam ſtylo ſcripſiſſe docet. Non dicit, ſe ſcripturum omnia, ſed omnia aſſecutum. Nam ſi omnia ſcripta fuiſſent, *ne mundus quidem ipſe potuiſſet capere eos, qui ſcribẽdi eſſent, libros* Ioannis 21. 25. vt Chryſoſt. hom. 1. in Acta Apoſtolorũ, & Ambr. hoc loco, & D. Auguſt. lib. 4. de conſenſu Euan- E geliſtarum cap. 8. & Beda in commentarijs monuerunt. *Viſum eſt*, inquit Ambr. *ſcribere non omnia, ſed ex omnibus. Non enim ſcripſit omnia, ſed aſſecutus eſt omnia.* Quãquam ego iſthuc ipſum, quòd ſe omnia aſſecutum dicit, non ſubtiliter, ſed populariter intelligẽdum eſſe arbitror. Nã ſi ad minimos calculos ratio ponatur, non omnia fortaſſis aſſecutus eſt, nõ omnia peruestigauit, quia cùm omnia ſcripturus non eſſet, omnia quærendo perſequi magis ſuperuacaneum, quàm neceſſarium erat. Ad eundem modum intelli- F gendum eſt, quod Actorum 1. 1. Idem ſcribit Lucas ſe *de omnibus, quæ cœpiſſet Ieſus facere, & docere*, verba feciſſe.

Optime Theophile.) Theophilus Græcè Dei amicũ, hominẽ pium, ac religioſum ſignificat. Itaque multi, magníque auctores dubitarunt, eſſétne hoc loco nomen proprium certi alicuius viri, an commune omnibus pijs, ad quos ſe Lucas ſcribere dicat Euangelium. Origen. hom. 1. & Epiphan. hęreſi 51. videntur commune facere, eodémque modo videntur Ambroſ. & Beda ſentire, ſed moraliter, vt doceant, ſi nos Theophili, id eſt pij fuerimus, & nobis hoc eſſe

A ſcriptum Euangelium. Tribus autem ex rebus intelligimus nomen eſſe proprium; primùm quòd dicat, *Vt cognoſcas eorum verborum, de quibus eruditus es, veritatem.* Quibus verbis indicat ſcribere ſe ad hominem certum, quem eruditum, & à ſe fortaſſis ipſo eruditum ſciat. Deinde ex epitheto, quo vtitur, *Optime Theophile*, quod non niſi homini certo, noto, magnóque tribuiſſet. Poſtremò ex Actorum 1. 1. vbi eodem modo optimum Theophilum appellans declarat ſe ad eum Euangelium ſcripſiſſe. Quis autem is Theophilus fuerit, compertum non habemus. B Quidam Antiochenum Epiſcopum fuiſſe tradunt, quem ſcribit Nicephorus libro 3. cap. 25. ſextum in ea Eccleſia fuiſſe Præſulem. Oecumenius in cōmentarijs in 1. cap. Actor. ex epitheto κράτιστε *Optime*, colligit Præſidem prouinciæ alicuius, aut Præfectum fuiſſe, quòd eo honoris titulo Præſides ornarentur, vt apparet Act. 23. 26. & 24. 3. & 26. 25. probabilis coniectura; ſed in re tam obſcura, & à cognitione noſtra remota nihil affirmandum exiſtimo; nec id eſt ad ſcripturam intelligendam neceſſarium. Quærunt quidam, atque in his Chryſoſtomus C homilia 1. in Acta Apoſtolorum, quid cauſæ fuerit, quam ob rem ad hominem priuatum Euangelium, quod maximè omnibus commune eſſe debet, Lucas ſcripſerit. Reſpondet idem auctor, *audierat*, inquit, *dicentem Chriſtum* Matthæi 18. 14. *Non eſt voluntas ante patrem veſtrum qui in cælis eſt, vt pereat vnus de puſillis iſtis.* Alij eo feciſſe conſilio, vt Theophili principis viri nomine prodiens Euangelium inuidiæ, ac periculi minus, gratiæ plus haberet. Non videtur mihi alia quærenda ratio conſilij eius, quàm quam ipſe nobis expoſuit, vt Theophilum hominem D notum, & amicum, eruditū priùs verbis, ſcripto confirmaret Euangelio. Neque minus propterea auctoritatis ſcriptum ad priuatum hominem, quàm ſi publicè ad omnes ſcriptum eſſet, habere putandum eſt. Nam & quod Theophilo Lucas ſcribit, omnibus ſcribit; & D. Paulus ad Timotheum, ad Titum, ad Philemonē priuatos homines ſcripſit epiſtolas, quæ nihilo minus, quàm quæ ad totas Romanorū, Corinthiorū, Epheſiorum, Galatarum, Philippēſium, Coloſſenſium, Theſſalonicenſium Eccleſias ſcriptæ ſunt, fidei meruerūt. Quærit rurſum Chryſoſt. quam E ob cauſam Lucas, cùm ad eundem Theophilum, & Euangelium, & Acta Apoſtol. ſcripſerit, non in vnum contulerit librum. Tres eius rei rationes affert, prima eſt, vt hac diſtinctione dilucidior eſſet hiſtoria; ſecunda, vt ea intermiſſione reſpiraret, ac recrearetur auditor; tertia, quòd res tractentur diuerſæ; nam hîc Chriſti, illic Apoſtolorum ſcribitur hiſtoria. Placet hæc vltima.

4. *Vt cognoſcas.*) ἵνα ἐπιγνῷς, vt recognoſcas, quēadmodum Græcus auctor Theophyl. adnotauit. Iam enim verbis doctus cognouerat, ſed vult Lucas, vt F eadem ſcripto recognoſcat.

Verbū pro re apud Hebræos.

Eorum verborum.) Earum rerum. Notiſſimus Hebraiſmus quo דבר verbum pro omni re ponitur, vt infra c. 2. 15. *Tranſeamus vſque Bethlehem, & videamus hoc verbum, quod factum eſt.*

Catechiſmi nomē.

De quibus eruditus es.) περὶ ὧν κατηχήθης, de quibus viua voce doctus es. Hoc enim eſt Græcè κατηχεῖσθαι, vt Act. 21. 21. & ad Galatas 6. 6. vnde κατηχισμός catechiſmus, aut κατήχησις catecheſis à Chriſtianis ea doctrina dicta eſt, qua Chriſti candidati ante baptiſmū viua voce initiabantur, tranſlato, vt quidam volunt, ex Ægyptijs more, qui myſteria religionis ſuæ ſola tradebant voce.

Veritatem.) τὴν ἀσφάλειαν firmitatem, & vt ita dicam certitudinem. Quo autem modo ſcripto potiùs, quàm verbis cogniturus eſſet, exponit Theophylact. Theophilum diſcipulum fuiſſe Lucæ, ſolere homines liberiùs loqui, quàm ſcribere; magis enim quæ ſcribimus, quàm quæ loquimur conſideramus; inde fieri, vt magis ſcribentibus, quàm loquentibus credi ſoleat: ita futurum indicare Lucam, vt magis ſcribenti ſibi Theophilus credat. Nihil affirmare auſim, ſed magis eò me impellit opinio, vt credam Theophilum non à Luca, ſed ab alio Chriſtiano aliquo fuiſſe doctum, atque ideo ad eum Lucam ſcribere, vt cùm eadem, quæ ab alijs audiuiſſet, ſcripta à ſe legeret, in fide confirmaretur, quia & *in ore duorum, vel trium teſtium ſtabit omne verbum*; & dubium non erat, quin Theophilus, quæ ab alijs audiuiſſet, à Luca homine amico, & fideli ſcripta lecturus eſſet, & magno cum incremento fidei ſuæ recogniturus. Siue diſcipulus fuerit Lucæ, ſiue non, hoc mihi videtur Lucas ſignificare voluiſſe, Theophilum quidem priùs audiuiſſe de Chriſto, quę ad ſalutem illi eſſent neceſſaria, ſed nondum omnem ordine rerum ab eo geſtarum hiſtoriam cognouiſſe; eam ſe velle ipſi perſcribere, vt re ad perfectum cognita, auditiſque Chriſti miraculis in ijs, quæ priùs audierat, confirmaretur.

Deut. 17. 6.

Dies pro tempore apud Hebræos.

5. *Fuit in diebus.*) Nota, & vulgaris Hebrę orum phraſis, qua dies pro omni ponitur tempore. Exempla, quia & nimis multa ſunt, & in re comperta non neceſſaria, præterimus.

Herodis Regis Iudææ.) Eius, qui primus in Iudæa alienigena regnauit Herodis Antipatri filius, qui ob ſingularem induſtriam in quęrendo, conſeruando, augendóque regno cum pari felicitate coniunctam Magni cognomentum obtinuit. De eo, déque alijs Herodibus, qui Reges non fuerunt, à quibus, vt diſtinguatur, Rex hoc loco Iudeæ dicitur, ſcripſimus Matthęi 2. 1. Tempus Lucas vſitato hiſtoricorum, & prophetarum more, ex eo, qui tunc imperabat, Rege deſcribit, vt Matthęus cap. 2. 1. & Iſaias cap. 1. 1. & Hierem. cap. 1. 1. & Daniel cap. 1. 1. & Oſee cap. 1. 1. & Miche. cap. 1. 1. & Zachar. cap. 1. 1. Id duabus de cauſis feciſſe creditur, & vt fidem conciliaret hiſtoriæ, quæ ex deſcriptione locorum, ac temporum affirmatur, vt Theophylactus, & Euthymius indicant: & vt oſtenderet circum actū iam illud fuiſſe tempus, quod à Patriarcha Iacob venturo Chriſto pręſcriptum fuerat, vt adnotauit Beda, de quo tempore Geneſ. 49. & Danielis 9. diſputauimus; vnde ſi quid quis hoc loco deſiderat petere, licebit. Ea hoc loco non ponimus, quia neque eius ſunt propria, neque ad intelligentiam ipſius neceſſaria.

Sacerdos quidam nomine Zacharias.) Quia Ioannes Chriſti præco fuit, quíque eum primus digito demonſtrauit, ab eo Chriſti hiſtoriam orditur, vt Theophylactus adnotauit. Hoc eſt, quod dixit ver. 3. ἄνωθεν *ab initio* vſque ſe rem omnem perueſtigaſſe. Auget hoc ipſum fidem hiſtoriæ, dum perſonarum etiam circunſtantiæ declarantur; tacitéque probatur Chriſtum verum illum, qui promiſſus fuerat, fuiſſe Meſſiam, quia miſſus eſt ante eum Angelus Domini, qui præpararet viam eius Malachiæ 3. 1. eodem enim conſilio Matthæus 3. 3. & Marcus c. 1. 2.

hoc

hoc idem Malachię teſtimonium protulerũt. Oportebat autem præcurſoris ornare, cõmendaréque perſonam, quo plus eius de Chriſto teſtimonium haberet ponderis. Ideo & parentum eius nobilitatem, dignitatẽ, ſanctitatémque commemorat. *Docet nos,* inquit Ambroſius, *ſcriptura diuina non ſolùm mores in ijs, qui prædicabiles ſunt, ſed etiam parentes oportere laudari, vt veluti tranſmiſſa immaculatæ puritatis hæreditas in ijs, quos volumus laudare, præcellat. Quæ enim alia intentio hoc loco Sancti Euangeliſtæ, niſi vt ſanctus Ioannes Baptiſta nobilitetur parentibus, miraculis, moribus, munere, paßione? Sic etiam ſancti Samuel mater Anna laudatur, ſic Iſaac à parentibus nobilitatem pietatis accepit, quam poſteris dereliquit.* Simile quiddam ſcribit Beda. An fuerit Summus ſacerdos, quemadmodum nonnulli graues auctores putant, ver. 9. ſumus diſputaturi.

De vice Abiæ.) Ex familia Abiæ ſacerdotis, qui eius vice in templo ſacerdotio fungebatur. Ex tribu Leui Aaron, & eius poſteros voluerat Deus ſacerdotali fungi munere; cæteros Leuitas adminiſtros eſſe, aliiſque minoribus templi officijs occupari Exodi 28. 1. Numer. 1. 49. 50. & c. 3. 9. Cum autem poſteri Aaron longo tempore in magnum creuiſſẽt numerum, ita vt omnes eodem tempore ſacerdotale munus exercere non poſſent, Dauid, vt confuſionem miniſterij contentioníſque occaſionem tolleret, diuiſit eos in viginti quattuor familias, iuſsítque vnamquamque familiam ordine ſuo templo miniſtrare, facta ſortitione, quæ prima, quæ ſecunda, quæ deinceps ordine miniſtratura eſſet 1. Paralip. 24. 3. In ea ſortitione Abiæ, qui vnus erat ex poſteris Aaron, capútque familiæ, octauus euenit locus, vt 1. Paralip. 24. 10. ſcribitur. Hoc Ioſephus libro 7. antiquitatum cap. 11. Eucher. lib. qq. in Luc. q. 1. Beda, & Theophyl. monuerunt. Quot dies quæque familia ſacerdotium exerceret, non omnino compertum eſt. Multos fuiſſe dies ex hoc ipſo capite ver. 23. perſpici poteſt. Octo dies, aut, per ſingulas hebdomades ſingulas familias miniſtraſſe ex 4. Reg. cap. 11. 6. 7. 9. & 2. Paralip. 23. 8. colligitur, vbi die ſabbathi alij ſacerdotes templo egredi, alij in templum ingredi dicuntur, omnéſque id auctores docent Ioſephus, Ambroſius, Euthymius, Theophylactus. Itaque quorumdam opinio, quam Theophyl. recitat, Euthym. etiam amplectitur, duos id tẽporis Abiam, & Zachariam fuiſſe ſacerdotes, qui templo alternis ſeruirent vicibus, ne probabilis quidem eſt. Quo enim modo Zacharias de vice Abiæ eſſe poterat, ſi oppoſitas, aut certè diuerſas gerebant vices, alter alteri ſuccedentes?

Et vxor eius de filiabus Aaron.) Vna ex mulieribus, quæ ex Aaron Summo ſacerdote genus ducebant. Hoc etiam eo dicit Lucas, vt doceat Ioannem non ſolùm ex patre, vnde maximè nobilitas trahitur, ſed ex matre etiam ipſa claro, ſacerdotalíque fuiſſe genere, vt Ambroſius, & Euthymius obſeruarunt. *Non ſolum* (inquit Ambroſius) *à parentibus, ſed etiam à maioribus ſancti Ioannis nobilitas propagatur, non ſæculari poteſtate ſublimis, ſed religionis ſucceßione venerabilis. Tales enim maiores habere debuit prænuntius Chriſti, vt non repente conceptam, ſed à maioribus acceptam, & in ipſo infuſam iure naturæ prædicare fidem Dominici videretur aduentus.* Quo autem modo Eliſabeth, cum ex genere eſſet Aaron, cognata Beatæ Virginis eſſe potuerit, vt infra dicitur verſu 36. apud Matthæum cap. 1. 7. diſputauimus. Præterquàm quòd hęc tam accurata generis deſcriptio pertinet ad fidem hiſtoriæ, ſunt, qui putent Lucam indicare voluiſſe in eo etiam Zachariam ſanctitatem ſuam declaraſſe, quòd noluerit cõtra legem ex alia tribu, quàm ſua, vxorem ducere, vt Theophyl. animaduertit. At poterat ex ſua, id eſt tribu Leui, non tamen ex familia Aaron ſalua lege vxorem accipere. Itaque certius eſt voluiſſe eum quam nobiliſſimum Ioãnem facere, quò plus etiam illi teſtimonium de Chriſto perhibenti tribueretur auctoritatis. Ideo non ſolùm ex tribu Leui, ſed ex familia etiam Aaron Summi ſacerdotis, quæ in ea tribu omnium nobiliſſima erat, vtrumque eius parentem fuiſſe dixit. Cùm non ſoleant in Hebræorum genealogijs mulieres, ſed viri recenſeri, duabus de cauſis arbitror Lucam Ioannis etiam matrem nominaſſe; altera, quia paullo poſt dicturus erat ex matre ſterili ſingulari miraculo fuiſſe conceptum, itaque aut neceſſarium, aut valde conueniens erat, vt eius nominaret matrem, & quis fuiſſet declararet: altera, vt non ſolùm patris, ſed etiam matris teſtatam faceret nobilitatem. Sic Paulinus Nolanus Epiſcopus epiſtola ad Seuer. 10. *Lucas,* inquit, *Baptiſtæ beati meritum ab originis claritate detexit. & ne tantùm hiſtoriæ gratia eum commemoraſſe exiſtimes, nobilem Dominici præcurſoris parentem, veneranda priſcæ nobilitatis inſignia, & ſuum cuique ſtemma connectit dicens ſacerdotem Zachariam de vice Abia. Credo vt eo ipſo dignitatem meriti eius oſtenderet adijciens nomen ex infulis, quod procul dubio in Hebræis eſſet inſigne, de cuius vice honoratum ſortitus ſacerdotium fungeretur. Denique addidit, & vxor eius de filiabus Aaron. Vides Euangeliſtam de commemoratione natalium ſancti dictionem feciſſe meritorum, vt ijs, quos erat de proprijs meritis prædicaturus, nomina auita præferret. Et vxor* inquit, *illi erat de filiabus Aaron, auxit meritum ſacerdotis commemorata nobilitate coniugij, & laudaturus vitam genus ante laudauit vt venerabilior exiſteret, qui ſanctis parentibus reſponderet ſanctitate ingenita, quaſi quadam iuſtitiæ hæreditate.* Indicauit Lucas nobilitatem generis aliquid ad commendandum facere præcurſoris officium: quare reprehendendæ Eccleſiæ non ſunt, quæ in legendis ſacerdotibus aliquam generis rationem habent.

Et nomen eius Eliſabeth.) Quod nomen ipſum matris ponit, hiſtoricæ, vt ait Euthymius, fuit diligentiæ.

6. *Erant autem iuſti ambo ante Deum.*) Laudauerat à genere, & ab officio; nunc laudat à moribus: & ſicut nobilitate fecerat; ita & ſanctitate eos ſingulari pares facit. Non potuit Euangeliſta grauioribus, illuſtrioribus, honorificentioribus verbis eorum ſanctitatem declarare: hæretici tamen noſtri, qui non ſolùm Euangelici, ſed noui etiam Euangeliſtæ videri volunt, Euangeliſtæ non credunt. Nimis notus, ac nimis vulgatus eorum error eſt, neminem in hac vita verè iuſtum eſſe, ſed qui iuſti in ſcriptura vocantur, aut ideo dici iuſtos, quòd cum iuſti non ſint, iuſti hominibus videantur; aut quòd apud Deum non quidem iuſti ſint, ſed pro iuſtis habeantur, idque nullum ob opus bonum, nullum ob meritum, ſed ob ſolam fidem, qua quæ in nobis non eſt, nobis tamen imputetur Chriſti iuſtitia. Omnis eorum ratio eſt, quòd operibus hominem iuſtificari ſit totam obſeruare legem; legem autem totam ſeruare neminem poſſe, quare neque operibus quemquam poſſe

Cõtra imputatiuã Caluiniſtarũ iuſtitiam.

ſe iuſtificari. Itaque ab operibus ad fidem, à noſtra ad alienam iuſtitiam, hoc eſt Chriſti, confugiendum eſſe, ſi ſalui eſſe velimus. Hæc enim alia non minus abſurda eorum hæreſis eſt, legem nobis à Deo (vt Caluini vtar verbo) impoſſibilem datam eſſe. Quapropter cum exempla illis ex litteris ſacris, quæ innumera ſunt, producimus hominum, qui iuſti fuiſſe perhibentur, ad hoc erroris, atque impudentiæ ſuæ aſylum fugiunt, vt dicant iuſtos aut apud homines, aut apud Deum non re quidem vera, ſed imputatione dici iuſtitiæ. Nos hîc nec de quæſtione tota de iuſtificatione, cuius alius eſt magis opportunus locus, neque de alijs ſcripturæ teſtimonijs, in quibus iuſti homines appellantur, ſed de hoc vno, in quo verſamur, loco diſputamus. Si tantùm dixiſſet Euangeliſta ſimpliciter, ac ſine vlla adiectione fuiſſe iuſtos, iniuriam profectò illis, vim Euangeliſtæ verbis faceremus, ſi non verè, ac propriè fuiſſe iuſtos, ſed ſola hominum opinione interpretarentur. Nunc verò addidit cautionem etiam non neceſſariam, *ante Deum*, qua phraſi non fallax, & ſola hominum opinione nixa; ſed vera, ſolidáque iuſtitia ſignificatur Dei, qui falli non poteſt, iudicio comprobata, vt Origenes homilia 2. in Lucam, Ambroſius in commentarijs, Gregorius libro 35. Moralium cap. 5. & Beda hoc in loco notauerunt. *Coram Domino* (inquit Gregorius) *ſæpe multorum vita diſplicet, quæ etiam foris hominibus placet. Cautè ergo nimis in laudem iuſtorum coniugum Zachariæ, & Eliſabeth ab Euangeliſta dictum eſt. Erant iuſti ambo ante Deum. Non enim ſecura laus eſt iuſtos ante homines apparere.* Quin etiam quidam iſtorum adnotauit nobilis apud eos hæreſiarcha *ante Deum* Hebraiſmum eſſe לפני אלהים, id eſt propter Deum, quo verbo non ſolùm bona, iuſtáque opera ſignificantur, ſed omnis etiam ab illis humani affectus labes excluditur. Zacharias verò, & Eliſabeth, & bona faciebant opera, & *ante Deum*; id eſt propter ſolum Deum faciebant, ita vt nihil in eorum poſſet actionibus deſiderari. Non contentus hac Euangeliſta cautione, quaſi Lutheranorum, & Caluiniſtarum hæreſim animo proſpiceret, aliam adiecit, qua huius erroris fundamentum euertit, *Incedentes*, inquit, *in omnibus mandatis, & iuſtificationibus Domini.* Diſertiſſimis, apertiſſimis, luculentiſſimis verbis teſtatur Lucas Zachariam, & Eliſabeth omnia legis mandata ſeruaſſe, ideóque operibus etiam ſuis fuiſſe iuſtos. Itaque hæreticorum error, & erroris fundamentum his verbis labefactatur. Adnotauit Caluinus princeps eorum interpres hoc inter mandata, & iuſtificationes eſſe diſcriminis, quòd מצות ἐντολαὶ mandata dicantur, quæ ad mores pertinent, qualia ſunt Decalogi præcepta: δικαιώματα verò iuſtificationes, quæ ad religionis, cultum, quales fuerunt in veteri lege cæremoniæ. Quæ cum חקים quaſi decreta vocarentur, quòd non iure naturæ, ſed Dei præſcripto, decretóque conſtarent; ſeptuaginta interpretes vbicumque id nomen inuenerunt, δικαιώματα iuſtificationes tranſtulere. Quæ obſeruatio etſi & infamis auctore, & ipſa per ſe non perpetuò vera eſt; tamen ſententiam in hac re noſtram mirificè confirmat. Voluit enim, ſi iſta obſeruatio vera eſt Lucas ſignificare nullum fuiſſe præceptum legis maximum, minimum, cuiuſcumque generis eſſet, ſiue naturali, ſiue diuino inſtitutum iure, quod non illi diligenter obſeruaſſent. Dixi perpetuò obſeruationem illam veram non eſſe, quia quamuis, cum de præceptis agitur veteris teſtamenti, vt hoc in loco, vera ſit; tamen in nouo videmus Ioannem in Apocalyp. cap. 19. 8. opera, ac merita ſanctorum δικαιώματα iuſtificationes appellare. Qua ratione ſic vocentur, neque inter veteres auctores conuenit, neque eſt ad id, de quo agimus, magnopere neceſſarium. Cyrillus libro 11. in Leuiticum, & Theophyl. hoc loco præcepta iudicialia iuſtificationes vocatas fuiſſe putant, quòd per illa iuſta peccantibus pœna redderetur. Origenes homilia in Numeros 25. & Auguſtinus libro 2. quæſtionum in Exodum cap. 95. & Euthymius in commentarijs ceremonialia præcepta ita vocata, rationem tamen non reddunt. Ambroſius, & Beda tractantes hunc locum omnia præcepta, cuiuſcumque generis eſſent, iuſtificationes appellari ſolita, quòd in ſeruanda iudiciorum æquitate cernerentur, itaque officij eſſe iudico. Probatur mihi, quòd ad mandatorum, & iuſtificationum diſtinctionem attinet, Origenis, & Auguſtini ſententia: quòd ad rationem nominis, Theophylactus ideo iuſtificationes dictas, quòd per eas homines iuſtificarentur; hanc enim ille ſententiam magis probat. Cur ergo, dicet quiſpiam, non omnia mandata iuſtificationes appellabantur? facilis eſt ratio; ceremonialia præcepta ad religionem, & Dei cultum pertinebant, quo maximè homines iuſtificabantur, ideo pars præcipua, quę nomine carebat, nomen accepit generis, & hæc propriè præcepta iuſtificationes dictæ ſunt, cùm omnia alia mandata iuſtificationes vocari poſſent, quemadmodum apud Ioannem vocatas fuiſſe diximus. Quicquid inter mandata, & iuſtificationes interſit, inter quæ Lucas aliquid certè diſcriminis eſſe indicat: & quacumque tandem de cauſa iuſtificationes appellentur, Zacharias, & Eliſabeth præcepta omnia, iuſtificationéſque teſtante Luca ſeruabant. Et quaſi hoc ſatis non eſſet, quod ſuper etiam erat, epitaſim addidit, *ſine querela*, ἄμεμπτοι, ita vt nihil in illis eſſet, quod poſſet meritò reprehendi.

Quo autem hoc, quod dicit, *ſine querela* referri debeat, non ſatis conſtat. Origenes homilia 2. ad Deum refert, vt ſenſus ſit, eos non ſolùm apud homines, ſed etiam apud Deum ſine querela fuiſſe, id eſt non ſolùm nihil in illis fuiſſe, quod homines offenderet, ſed neque quod Deum. Auguſtinus libro 1. de gratia Chriſti cap. 48. & epiſtola 95. & Beda, & Theophylactus ad homines referunt. Vtrumque probabile eſt, ſed ego ad præceptorum obſeruationem probabiliùs referri poſſe arbitror, vt ſenſus ſit adeo diligenter Dei mandata, iuſtificationéſque ſeruaſſe, vt nihil in eorum obſeruatione deſiderari, nihil neque apud homines, nec apud Deum reprehendi poſſet. Scio D. Auguſt. epiſt 95. & lib. 2. de peccatorum meritis c. 13. & lib. 1. de gratia Chriſti c. 48. à vetuſtioribus auctoribus Orig. & Ambroſ.

Libro 2. Inſtit. c. 8. ſect. 5.

In harm.

à nonnullis

à nonnullis etiam poſterioribus Theophyl. diſſentire, exiſtimaréque propter illud Ioannis epiſt. 1. c. 1. 8. *ſi dixerimus, quoniam peccatum non habemus, ipſi nos ſeducimus, & veritas in nobis non eſt*, & propter illud quod quotidie in oratione Dominica poſtulamus, *Dimitte nobis debita noſtra* etiam Zachariam, & Eliſabetham non omni peccato caruiſſe. Sed conciliari cum alijs auctoribus facile poteſt, nó caruiſſe quidé venialibus peccatis, quæ Auguſtinus quotidiana ſolet appellare; caruiſſe mortalibus, quæ ſola de iuſto iniuſtum hominem faciunt. Quæ interpretatio non deludendi argumenti cauſa à nobis ficta, ſed ex ipſius Auguſt. doctrina ſumpta eſt. Probat in his locis, quos modò demonſtrauimus, ex oratione Dominica Zachariam, & Eliſabeth peccatum aliquod habuiſſe, quia verè dicere potuerunt, *Dimitte nobis debita noſtra*. Docet autem epiſt. 108. & hom. 28. & 40. aliiſque pluribus locis peccata venialia Dominica oratione dimitti; intelligit ergo Zachariam, & Eliſabetham venialia tantummodo habuiſſe peccata. Docet rurſus idem Auguſtinus in ſententijs c. 46. & ſermone de Sanctis 41. iuſtitiam non impedire, nec animam occidere venialia peccata; ſenſit igitur Zachariam, & Eliſabeth, cùm venialia tantùm peccata habuiſſent, verè, propriéque fuiſſe iuſtos. Poſui orthodoxam Sanctorum patrum interpretationem, quam ſequi Catholicus lector debet. Verùm temperare mihi non poſſum, quin abſurdiſſimas quaſdam hæreticorum expoſitiones opponam, vt iudicet prudens lector; quid inter nos, & illos; quid inter noſtras, & illorum interpretationes interſit, certum habens fore, vt nemini eorum recitata verba fidem faciant, & multis aut riſum, aut ſtomachum moueant. Qui minimè inter eos hunc locum torquet, Caluinus ipſorum magiſter eſt: is tamen ad hunc modum ſcribit, *A iuſtificatione fidei proficiſcitur, vt opera impura, alioqui immunda, dimidiata, indigna Dei conſpectu, (nedum amore) iuſtitia imputentur. Iuſti ergo Zacharias, & Eliſabeth, quòd Deus non imputauerit eis peccata; nam & ſuis vitijs laborabant.* Non potuit Lucas apertiùs teſtari opera Zachariæ, & Eliſabeth non ſolùm munda, ſed iuſta etiam fuiſſe, ac ſancta, quàm dicendo eos fuiſſe iuſtos, atque in omnibus mandatis, & iuſtificationibus Domini inceſſiſſe ſine querela: Caluinus verò eorum opera non ſolùm imperfecta, atque inchoata, ſed etiam immunda fuiſſe dicit. Non potuit Lucas clariùs affirmare nullum eos peccatum habuiſſe; quàm dicédo inceſſiſſe in omnibus mandatis, & iuſtificationibus Domini ſine querela: Caluinus dicit ſuis eos vitijs laboraſſe. Quòd ſi inſiſtamus verbo, plus profecto eſt, quàm vnum, aut alterum etiam graue peccatum habuiſſe. Laborare enim aliquo dicitur vitio, qui in illud nó ſemel, aut iterū, ſed frequentiſſimè labitur. Itaque perinde Caluinus loquitur, ac ſi dicat eos fuiſſe vitioſos, &, vt ſcriptura eiuſmodi homines vocare ſolet, peccatores. Nihil autem Lucæ tam contrarium dici potuit affirmanti fuiſſe iuſtos, quàm fuiſſe peccatores. Neque de venialibus Caluinus peccatis agit, qualia nonnulla facilè concederemus Zachariam, & Eliſabetham habuiſſe, ſed de mortalibus agat neceſſe eſt, qui nullum veniale peccatum agnoſcit, noſtrámque illam diſtinctionem, qua peccatorum alia mortalia, alia venialia eſſe dicimus, impudenter irridet. De vera iuſtitia Lucas loquitur; de imputatione, aut acceptatione

Zacharias, & Eliſabeth quomodo iuſti, & quibus peccatis caruerint.

A ne mentionem quidem vllam facit: Caluinus verò, quam Lucas iuſtitiam appellat, imputationem interpretatur; & ſi, quicquid ſentiebat, auſus fuiſſet profiteri, non alia tantùm ipſorum opera, ſed illam ipſam mandatorum obſeruationem, quam iuſtitiam Lucas vocat, dixiſſet fuiſſe peccatum. Hæc enim iſtorum nouorum Euágeliſtarum doctrina eſt, cum ſumma ſimul impietate, inſania, & impudétia coniuncta. Rurſus ad hunc modum Caluinus ſcribit, *Iuſti ergo, & irreprehenſibiles cenſentur, quoniam tota eorum vita teſtatur eos iuſtitiæ addictos eſſe, regnare in illis* B *Dei timorem, quod quoddam eſt ſanctitatis exemplar.* Itaque non aliam laudem Caluinus Zachariæ, & Eliſabethæ tribuit, quàm quòd deſiderauerint Dei mádata ſeruare. Atqui Euangeliſta non deſideraſſe tantùm, ſed omnino ſeruaſſe, & cumulatè quidem, hoc eſt ſine querela ſeruaſſe dicit, neque animum tantùm, ſed etiam opera laudat. Quid autem magis Lucæ verbis, mentíque repugnás fingi potuit, quàm quod alij quidam eiúſdem gregis interpretes dicunt? *Loquitur Lucas*, inquit quidam eorum, *de iuſtitia fidei, & imputatione; nam hac ſola ante Deum ſu-* C *mus verè, & propriè iuſti.* Et alius, *Erant*, inquit, *iuſti fide, non operibus.* Lucas de fide, déque imputatione iuſtitiæ, non modò non loquitur, ſed nec cogitare quidem potuit, quia nouum iſtorum figmétum eſt, nondum per id tempus inuentum; iſti de fide, & imputatione interpretantur. Contra verò Lucas de operibus diſertiſſimè loquitur docés, quare iuſti fuerint. *Erant*, inquit, *iuſti ambo incedentes in omnibus mandatis, & iuſtificationibus Domini ſine querela*: iſti belli doctores negant operibus fuiſſe iuſtos. Sic iſti glorioſi verbi Dei iactatores verbum D Dei, ſic ſcripturam interpretantur, tanquam ſi album nigrum, nigrum album interpretentur, &, vt propheta de quibuſdam ſimilibus eorum dixit, dicant *bonum malum, & malum bonum*; & ponant *lucem tenebras, & tenebras lucem.*

in harm.

Iſai. c. 5. ver. 20.

7. *Et non erat eis filius.*) Videri hoc poteſt dictu non neceſſarium; ſed ideo, vt opinor, dixit Euágeliſta, vt doceret illam Eliſabeth ſterilitatem, de qua dictur erat, nó ſolùm hominū opinione, ſed re etiá ipſa probatam fuiſſe. Cum enim coniugati diu fuiſſent, liberóſque habere cuperent, eóſque à Deo eni- E xis peterent precibus, vt ver. 13. ſignificatur, & tamen non haberent, certum erat argumentum ſterilitatis.

Eo quòd eſſet Eliſabeth ſterilis, & ambo proceſſiſſent in diebus ſuis.) Duas reddit cauſas; alteram, cur ante filium non habuiſſent, quia Eliſabeth ſterilis erat; alteram cur neque habuiſſent ante, nec in poſterum habere poſſent, quòd præter quàm quòd illa ſterilis erat, ambo etiam ſenes eſſent. Hoc enim eſt procedere in diebus ſuis ex Hebræorum idiomate הלך, aut בוא בימים vt Gen. 18. 11. ſterilitatem autem Eliſa- F beth tribuit, cùm fortaſſe & Zacharias ſterilis eſſet, quia cum coniuges liberos ſuſcipere non poſſunt, ſterilitas in mulierem, non in virum conferri ſolet Iudicum 13. 2. 3. Itaque obſeruamus in litteris ſacris mulieres quidem multas, virum verò nullum ſterilem appellari, cùm non minùs viri, quàm mulieres ſteriles eſſe ſoleant. Vtraque eò ſpectat cauſa, vt maiore Ioannem miraculo natum appareat, cùm diuina factum ſit poteſtate, quod duabus rebus, quarum alterutra ſatis erat, ſterilitate, & ſenectute impedita natura facere non poterat. Tùm

etiam,

etiam, vt omnium in eum animi miraculo excitati attenti eſſent, quò faciliùs eius de Chriſto teſtimonium amplecterentur. Fuit etiam fortaſſe Euangeliſtæ animus accepti beneficij, & gaudij Zachariæ, atque Eliſabethæ cauſam declarare, quod vtrumque eo proculdubio maius fuit, quòd & ſenes, & ſteriles filium ſuſceperunt. *Diuinitus*, inquit Beda, *eſt procuratum, vt prouecta ætatis, diúque coniugij fructu priuatis Ioannes parentibus naſceretur, quatenus inopinato prolis ortu, & ipſis donum gratius efficeret, & cæteros miraculi ſtupor futuri prophetæ pararet auditui. Denique poſuerunt omnes, qui audierant, in corde ſuo dicentes, Quis putas puer iſte erit?* Sic poëta Iuuencus,

Lib. 1. hiſt. Euangel.

Nec fuit ijs ſoboles iam tùm vergentibus annis,
Gratius vt donum iam deſperantibus eſſet.

Adnotarunt Origen. hom 12. in Geneſ. & hoc loco Theophyl. ſępe in litteris ſacris ſanctas mulieres ſteriles reperiri Geneſ. 11. 30. & 17. 10. & 21. 2. & 29 30. & Iudicum 13. 2. vt intelligamus non tam Deo gratum eſſe in procreandis liberis, quàm in bonis operibus agendis fertiles eſſe mulieres.

8. *Factum eſt autem.*) Accidit H. ויהי.

Cum ſacerdotio fungeretur.) ἐν τῷ ἱερατεύειν. Rectè vertit interpres, *Cum ſacerdotio fungeretur.* Nec enim ſemper ſacerdos ſacerdotio fungebatur, ſed cum illi ex Dauidis inſtituto, vt ſacris operaretur, ſors obueniebat, vt diximus ver. 5.

In ordine vicis ſuæ.) In ſua hebdomade, vt ver. 5. explicatum eſt.

Ante Deum.) In primo tabernaculo, quod vocabatur ſanctum, quod quia erat è regione ſecundi tabernaculi, quod vocabatur Sanctum ſanctorum, vbi propter arcam teſtamenti, quæ ibi erat, dicebatur Dominus habitare, coram Domino, aut ante Dominum eſſe dicebatur. Tres enim fuiſſe partes templi nemo neſcit; eam, in qua populus conſiſtebat, quæ aut templum nomine totius, aut atrium populi vocabatur Sanctum, aut primum tabernaculum, vbi quotidie ſacerdotes mane, ac veſperi thura incendebãt Exodi 29. 13. Sanctum ſanctorum, vbi erat arca Teſtamẽti, & thuribulum aureum, quò ſemel tantum in anno Summus ſacerdos peracto priùs ſacrificio ingrediebatur, vt aſperſo ſanguine populum expiaret Exodi 30. 10. & Leuitici 16. 2. Vtrumque tabernaculum D. Paulus deſcribit ad Hebræos 9. 2. Primum ergo tabernaculum, aut quod in eo erat, dicebatur eſſe לפני יהוה *ante Deum* propter eam, quam expoſuimus, cauſam Exodi 27. 21. & 29. 14. & 30. 8. & Leuitici 1. 5. 11. & 3. 1. & 16. 18. Itaque ſacerdotes, qui illic ſacrificabant, coram Domino miniſtrare dicebantur.

Tres templi Hieroſolymitani partes.

9. *Secundùm conſuetudinem ſacerdotij.*) κατὰ τὸ ἔθος τῆς ἱερατείας. Secundùm conſuetudinem ſacerdotalis adminiſtrationis, aut functionis. Quidam hæc verba iungunt proximè ſequentibus, vt alludatur ad Dauidis conſtitutionem, de qua diximus ver. 5 Ideo Euangeliſtam non dicere, ſecundùm legem; ſed *ſecundum conſuetudinem*, quòd ordo ille per vices miniſtrandi non lege, ſed inſtituto hominum, & conſuetudine cõſtaret. Probabile hoc quidem eſt, ſed non video, cur ad ea, quæ paullo poſt ſequuntur, *Vt incenſum poneret*, referri non poſſint, vt non ſit ſenſus, exijſſe ſortem ſecundùm conſuetudinem ſacerdotij: ſed ſecundùm ſacerdotij conſuetudinem Zachariam incenſum poſuiſſe. Conſuetudo autem ea erat lege ſancita, vt mane, ac veſpere in priori tabernaculo thus adoleretur Exodi 30. 7. 8. Poſſunt ac fortaſſe etiã meliùs ad pręcedentia referri, vt ſuperior verſus his claudatur verbis, ſenſúſque ſit, *Cum ſacerdotio fungeretur in ordine vicis ſuæ ante Deum ſecundùm cõſuetudinem ſacerdotij*, deinde ſequatur, *ſorte exijt.*

Sorte exijt, vt poneret incenſum.) ἔλαχε τοῦ θυμιᾶσαι ſorte deſignatus eſt, vt ſuffiret, aut thus incenderet. Quod nonnulli non ad vllam ſortitionem referunt, quæ tunc facta fuerit, ſed ad illam veterem, qua Dauid inter viginti quattuor familias ſacerdotum miniſtrandi vices diſtribuit 1. Paralipomenon 24. 7. His auctor eſt Beda. Alij ad ſortitionem factam tunc, ſiue plures fuerint Summi ſacerdotes, quorum de numero Zacharias eſſet, inter quos iacta ſors, quis eo die incenſum poſiturus eſſet, in illum inciderit, vt placet quibuſdam: ſiue ſimplices ſacerdotes plures, Summus vnus; inter ſimplices autem, qui ea hebdomade inſtituto Dauidis templo miniſtrabãt, quis eorum eo die thus oblaturus eſſet, ſit facta ſortitio. An Zacharias Summus ſacerdos fuerit, paullo poſt diſputaturi ſumus; nunc tantùm dico magis mihi eorum placere ſententiam, qui tunc ſortitionem factam fuiſſe putant. Nam de illa antiqua iam ante dictum fuerat verſu 8. *Cum ſacerdotio fungeretur in ordine vicis ſuæ.* Nunc ſignificat etiam eo tempore, quo manens in templo ſacerdotio fungebatur, ſortito illi contigiſſe, vt ante Dominum poneret thura. Cum enim plures eſſent eiuſdem familiæ ſacerdotes, qui eadem hebdomade in templo ſacerdotio fungerentur, & non niſi vnus adolere thus poſſet, eſt vero ſimile, quod quidam dicunt, & hoc ipſo indicatur loco ſortitione inter ipſos tranſigi ſolitum fuiſſe, quis eorum id vno, quis altero die, aut quis mane, quis veſpere facturus eſſet. Ac videtur Euangeliſta non ſine conſilio ſortis mentionem feciſſe, vt rem omnem diuinitus prouiſam, factámque fuiſſe ſignificaret. Diſputant interpretes hoc loco, an Zacharias Summus fuerit ſacerdos. Ac veteres quidem pene omnes Summum ſacerdotem fuiſſe putant, Ambroſius, Beda, Strabus, & Theophylactus in commentarijs ad hunc locum, & Diuus Auguſtinus tractatu in Ioannem 49. & auctor Scholaſticæ, vt vocant, hiſtoriæ. Mihi Lyrani videtur ſententia probabilior, non Summum, ſed vnum fuiſſe de multis ſacerdotem. Neque enim credibile eſt Euangeliſtã, ſi Summus ſacerdos fuiſſet, id fuiſſe ſilentio præteriturũ; cùm tanto eum ſtudio videamus quocũque poteſt genere laudis Ioannis parentes cumulare. Ad quam laudẽ maximè pertinebat eius patrem nõ ſolùm ſacerdotem, ſed Summum etiam ſacerdotem fuiſſe. Magna etiam argumenta Lyrani ſunt; quòd, ſi Summus ſacerdos fuiſſet & in Sancta ſanctorum (id enim auctores illi dicunt) ingreſſus angelum conſpexiſſet, non dixiſſet Euangeliſta ingreſſum, vt poneret incenſum, ſed vt in Sancta ſanctorum peracti ſacrificij ſanguinem inferret, quod proprium Summi erat ſacerdotis Exodi 30. 10. & Leuitici 16. 2. 30. & Hebræorum 9. 7. Nam incenſum in Sancto ſanctorum etſi ponebatur, non ponebatur vt ſacrificium, ſed vt nebula tabernaculum impleretur. Itaque nõ dixiſſet Euangeliſta id quod minimum erat, eo prætermiſſo, quod erat maximum, vt totum populum expiaret. Deinde quòd Angelus Zachariæ apparuiſſe dicatur ſtans à dextris altaris incẽſi ver. 11. altare autem incenſi non erat in ſecundo, ſed in primo tabernaculo, neque in Sancto ſanctorum vl-

Zacharias an Sũmus ſacerdos fuerit.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE
BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

lum erat altare, vt rectè cõtra D. Auguſti. ſententiam Lyranus probat, & ex D. Paulo ad Hebr. 9. 4. 5. colligitur. Hęc maiora ſunt argumenta, quàm illa, quibus hanc opinionem Paulus Burgen. doctus licet auctor refellere conatur. Quę quia ex ver. ſequenti ferè ducuntur, illic refutabimus. His iiſdem argumẽtis eorum opinio refelli poteſt, qui exiſtimant poſt ordinem illum miniſtrãdi inter ſacerdotes à Dauide cõſtitutum nullum Summũ ſacerdotẽ fuiſſe perpetuum, ſed eum, cui ſortitò contigiſſet, in feſto expiationis miniſtrare, quo ſolo die in ſanctum ſanctorum Summus ſacerdos ingrediebatur, per totũ eum annum functũ fuiſſe officio ſummi ſacerdotis. Id enim adeo ſine teſtimonio, & ſine ratione dicitur, vt opus non ſit aut teſtimonio, aut ratione refutare. Refellitur & aliorũ quorundam ſententia, qui nullum ſummum ſacerdotem certũ fuiſſe credunt, ſed eum, qui ſua hebdomade ſacerdotis in tẽplo fungeretur officio, Summũ ea hebdomade fuiſſe ſacerdotem. Hoc enim nõ ſolùm ſine vllo ſcripturæ teſtimonio, ſine hiſtoria vlla, ſed etiam cõtra ſcripturã, contráq; omnem hiſtoriam fictũ eſt. Nam omnes Summos ſacerdotes vſq; ad Romanorũ tempora, quibꝰ partim Iudęorum ambitione, partim Romanorũ tyrãnide annui facti ſunt, Ioannis 11. 49. 51. perpetuos fuiſſe legimus: niſi ſi quãdo Reges ob aliquod delictũ, aut tyranni auaritia, vel gratia, vt alios ſubſtituerent, alios officio remouerẽt 2. Machab. 4. 24. 29. & cap. 14. 3. 13.

Ingreſſus in templum Domini.) In primũ tabernaculum. Nam in templo iam erat, ex quo nõ licebat totos octo dies, quibus miniſtrabat, exire, vt verſu 5. ex 4. lib. Reg. c. 11. 6. 7. 9. & 2. Paralip. 23. 8. probauimꝰ. Itaq; templum hoc loco tabernaculum appellatur.

10. *Et omnis multitudo populi erat orans foris hora incenſi.*) Non licebat populo in tabernaculum ingredi, ſed in prima templi parte cõſiſtebat, quam templũ, aut atrium populi vocatam fuiſſe diximus ver. præcedente. Voluit Euangeliſta ſignificare ſolum fuiſſe Zachariam, cum illi angelus apparuit, ſed tamẽ magnam hominũ multitudinem, quæ foris expectabat orans, apparitionis eius effectum vidiſſe, mutum ſcilicet Zachariam, vt totidem teſtibus probaret hiſtoriam. Tria ex hoc loco argumenta ſumunt, qui exiſtimant Zachariam Summũ fuiſſe ſacerdotem. Primum eſt, quòd ſi hoc in feſto expiationis factum nõ fuiſſet Zacharia in ſancta ſanctorum ingreſſo, non fuiſſet tanta populi multitudo foris orans, nec enim vero ſimile eſſe ſingulis diebꝰ mane, ac veſperi quoties thus incenderetur, populum in templum conueniſſe. Reſpondeo magis mihi vero ſimile videri, ſi nõ omnem populum, at certè aliquam eius partem, qui religioſiores eſſent, cõuenire illis horis, quibus ſacrificium fiebat, in templum conſueniſſe. Alterum eſt in ſanctum ſanctorũ Zachariam ingreſſum videri, quandoquidem, vt ait Euangeliſta, ſolus erat: nam plebs omnis foris erat orans. Solus autem Summus ſacerdos in ſanctum ſanctorũ ſine vllo comite, ſine vllo miniſtro ingrediebatur Leuit. 16. 17. De aliis autem ſacerdotibus, aut de Summo ipſo ſacerdote, cũ in primum tabernaculum ingrediebãtur, nihil cautum eiuſmodi erat. Verum id quidẽ eſt, ſed ſatis vſu conſtat populum ne intra primum quidem tabernaculum ingredi potuiſſe. Poterant quidẽ cum eo, qui ſacrificium offerebat, ingredi ſacerdotes alij atq; Leuitæ, ſed vt ſemper ingrederentur, neceſſe non erat, & cum thus incẽdebatur, erat etiam ſuperuacaneũ, cum nullo in re tã facili miniſtro ſacerdos indigeret. Quare non ſolùm Zacharias in primo tabernaculo ſolus eſſe potuit, ſed vero ſimile etiam eſt, ſi hìc non diceretur, fuiſſe ſolum. Tertiũ eſt, quòd populus oraret foris, quod facere ſolebat ꝑ Summi ſacerdotis incolumitate, quotieſcunq; in ſancta ſanctorum ingrediebatur, ne quid illi ſacris operãti aduerſi cõtingeret: quod contingere ſolere, quoties minùs ritè thura poneret, experimẽta docuiſſẽt. Fingamus eam fuiſſe opinionẽ populi, quę mihi Rabbinicæ fabulæ videtur eſſe ſimilis, ſed fingamus tamen eam fuiſſe vulgò ſentẽtiam, an inde efficitur, non ſolitũ, ſi non pro ea, pro aliis tamen rebus populũ orare, quoties alij ſacerdotes in primo tabernaculo ſacra faciebant?

Zacharias Summus ſacerdos non fuit.

11. *Apparuit autẽ illi angelus Domini.*) ὤφθη viſus eſt. Quod verbũ Chryſoſt. apud D. Thom. hanc vim habere putat, vt nõ opinionem ſignificet, ſed veritatẽ, quaſi dicat Euangeliſta Zachariam nõ ſibi viſum videre angelum, ſed re ipſa vidiſſe. Orig. verò hom. in Lucam 3. ſignificari eo verbo putat rerũ ſpiritualiũ naturã, quæ quamuis præſentes ſæpe ſint, tamen nõ niſi ſi velint, & quando velint, & à quibus velint, videantur, quaſi dicat oſtendit ſeſe Zachariæ angelus, qui à dextris altaris erat, quãuis priùs, quia nolebat, non videretur. Subtilis interpretatio, eadémq; vero ſimilis, niſi angelus ver. 19. teſtaretur ſe, vt filij ortum Zacharię annũtiaret, miſſum à Deo; vnde intelligere poſſumus eum ibi ante non fuiſſe. Meliùs D. Aug. epiſt. 112. c. 5. & Ambr. in cõment. ſubitum angeli aduentum, oſtenſionémq; indicari dicunt, ideóq; non legunt viſus eſt, ſed *apparuit*, vt vetus vertit interpres, quemadmodũ & aliis locis ſolet vertere, cum de ſpiritualibus rebus agitur, nam Hebræi non alio verbo apparere dicunt, quàm videri נראה, quã linguæ proprietatem Gręcè etiam loquẽtes Apoſtoli ſunt imitati. Qua forma Zacharię angelus apparuerit, Euangeliſta non dicit, ſed ex aliis ſimilibus exemplis, quibus angeli in ſacris litteris viſi dicũtur, facilis eſt cõiectura, humana viſum forma Gen. 19. 1. 15. & Dani. 3. 49. 58. Cur apparuerit, dubium nõ eſt. Voluit Deus, vt ex miſſione angeli conſtaret Ioannem nõ humana, ſed diuina virtute naſciturum. Voluit Ioannis, & Chriſti, quatenꝰ ſimilia humana diuinis eſſe poſſunt, quàm ſimillimũ ortum, quàm ſimillimum eſſe conceptum. Itaq; angelus ad Mariam, vt Chriſti; angelus ad Zachariam, vt Ioannis conceptũ annunciet, ante præmittitur: & idem quidem angelus Gabriel, vt ex verſ. 19. & 26. manifeſtũ eſt. *Iam illud* (inquit Auguſt. ſer. 20. & 21. de ſanctis) *quantæ gloriæ eſt, quòd Zachariæ ſacerdoti, & Eliſabeth ſterili à Gabriele, id eſt ab illo angelo promittitur, à quo Mariæ natiuitas Domini nuntiatur, & quaſi ex aliquo ſimilis Domini præmittitur filius ſterilis ante filium Virginis, neſcio quod maius miraculum ipſa natiuitate declarans?* Simile quiddã Maximus hom. 3. de Ioanne Baptiſta, & Iulianus lib. 2. cõtra Iudæos. Rurſus naſcitur Chriſtus ex virgine, naſcitur Ioannes ex ſterili. *Ambo* (inquit Aug. hom. 44. & ſer. 21. de ſanctis) *mirabiliter nati, præco & iudex; lucerna, & dies; vox & verbum; ſeruus, & dominus. De ſterili ſeruus, de virgine dominus. Ipſe dominus fecit ſibi ſeruũ in vtero ſterili de ſene patre, & de anicula matre. Et idẽ ipſe dominus fecit ſibi carnẽ in vtero virginis ſine homine patre, qui primũ fecit hominem ſine patre, & matre.* Cur apparuerit in templo, & quidẽ in tabernaculo, quatuor probabiles rationes reddi poſſunt. Prima, vt magis cõſtaret eum à Domino miſſũ fuiſſe, cùm eo appareret loco, vbi Deus ha-

Angelus forma humana Zachariæ apparuit.

Cur Angelus Zacharię apparuit.

Cur angelus in templo Zachariæ apparuit.

bitare dicebatur, vbi arca teſtamenti e regione erat, vnde diuina reſponſa reddebantur, quò nemo poterat præter ſacerdotes penetrare. Nam etſi in primo apparuit tabernaculo, vbi altare erat incenſi, tamen ita apparuit, vt ex Sancto ſanctorū, & ex ipſa arca teſtamenti, quaſi ex conſpectu Dei, apud quem dicit ver.19. ſe aſtare ſolitū, prodiiſſe videretur. Secunda, quòd tunc Zacharias aptior fuerit ad excipiendam angeli legationem, ſacris operās, collecto in Deum animo, & vacuo humanarū rerū curis. Tertia, quòd Zacharias ſacerdos eſſet, & cōſentaneū rationi erat, vt nō quouis loco, ſed in templo, quaſi in domo ſua, & vbi Dei reſponſa ſacerdotes excipiebāt, hoc nuntium acciperet. Quartā Ambr. & Beda reddūt, quòd veri ſacerdoris Chriſti nuntiaturus veniret aduentū.

A dextris.) Ambr. & Beda, cur à dextris angelus apparuerit, hanc rationē reddunt, quòd læta nuntiaret; *Bene*, inquit Beda, *angelus & in templo, & iuxta altare, & à dextris apparet, quia videlicet & veri ſacerdotis aduentum, & myſterium ſacrificij vniuerſalis, & cæleſtis doni gaudium prædicat.* Eandem rationem reddit Euthym. Quæ eo plus habet probabilitatis, quòd etiam videamus angelos illos, qui poſt Chriſti reſurrectionem mulieribus apparuerunt, ad dexteram ſepulchri partem apparuiſſe Marci 16.5.

Altaris incenſi.) Incenſi dixit, quia aliud erat altare, vbi nō incenſum, ſed victimæ offerebantur, vt Theoph. & Euthy. adnotauerunt. Credo etiam ego non temerè factum eſſe, vt non alia parte tabernaculi, quàm iuxta altare angelus appareret, ſed vt oſtenderet ſe miſſum à Deo, cui eo in altari ſacrificabatur. Piget veterum quorumdam hereticorū fabulam recenſere, qui ex apocrypho neſcio quo libro Zachariæ, de quo Athanaſius in ſynopſi mentionem facit, dicebant Zachariam non angelum, ſed monſtrum quoddā aſini vidiſſe, vt Epipha. hæreſi 26. auctor eſt.

Homines angelis apparentibus terrentur.

12. *Et Zacharias turbatus eſt videns, & timor irruit ſuper eum.*) Naturale eſt homini conſpecto angelo etiam bono timere, vt Orig. Ambr. Beda hoc loco, & Chryſoſ. apud D. Thom. monuerunt, & nos Matth. 28.4.5. exemplis ſcripturæ docuimus. Auxit timorē, quòd ſe viſo angelo moriturum putaret, vt Euth. interpretatur. Ea enim erat Iudæorū opinio nō ſolùm, qui Deum, ſed & etiam, qui angelū in hac vita videret, cōtinuò moriturū propter illa verba Exo.33.20. *non videbit me homo, & viuet*, vt colligitur ex lib. Iudicum 6.22.23. & 13.22. hunc vehementē mortis timorem duo illa verba ſignificant, *Turbatus eſt*, &, *Timor irruit ſuper eum*; nō enim qualiſcumq; notatur timor, ſed vehemēs, & tantus, vt hominem quodammodo exanimet: qualis ille fuit, quo ſe Daniel. c.10.8. ſimili angeli conſpectu affectum fuiſſe dicit. *Ego autem relictus ſolus vidi viſionē grandem hanc, & non remanſit in me fortitudo, ſed & ſpecies mea immutata eſt in me, & emarcui, neque habui quicquam virium.*

Diſcrimen inter angelorum & dæmonum apparitiones.

13. *Ait autē ad eum angelus, ne timeas Zacharia.*) *Trementem*, inquit Beda, *Zachariam confortat angelus, quia ſicut humanæ fragilitatis eſt ſpiritualis creaturæ viſione turbari, ita & angelicæ benignitatis eſt pauentes de aſpectu ſuo mortales mox blandiendo ſolari. At contra dæmoniacæ eſt ferocitatis, quos ſui præſentia territos ſenſerit, ampliore ſemper horrore concutere, qui nulla melius ratione, quàm fide ſuperatur intrepida.* Hoc ipſum, quod de differētia boni, malique angeli hominibus apparentis ſcribit Beda, Athanaſius in vita Antonij, & Hieron. in c. Matthæi 28. & Theophyl. tradiderunt. Pellit priùs à Zacharia

A timorem angelus, vt doceat ſe bonum, non malum angelum eſſe, & proſpera, non aduerſa velle nuntiare, &, vt ait Euthym. vt poſſet Zacharias ſedato priùs animo percipere, quæ dicturus illi erat.

Quoniam exaudita eſt deprecatio tua.) Reddit cauſam, quamobrem timere non debeat, ſed æquo potius, ac læto animo eſſe, Euthy. Quam autē intelligat angelus orationē, vix ego quidem dubitarē, niſi magnos viderem auctores ſentire aliter, quàm ego nullo ductus interprete ſentirem. D. Aug. lib.2. qq. Euang. c.1. Chryſoſ. hom.2. de incōprehen. Dei natura. & hom. B in hunc locum de natiuitate Ioannis Baptiſtæ, Beda, Strabus, Theoph. Euthy. non eam intelligi orationē volunt, qua filium à Deo poſtulabat, ſed qua pro aduentu Meſſiæ, & pro populi peccatis precabatur. Argumentis his vtuntur. Primùm, quòd credibile non ſit ſacerdotem inter publica vota priuatas miſcuiſſe preces. Deinde, quòd nulla iam Zachariæ ſpes eſſet prolis ſuſcipiēdæ, cùm & ſterilē vxorem, & ſe, eámq; ſenes eſſe videret. Poſtremò, quòd ne affirmāti quidem angelo crediderit, vt apparet ver.18. Si quis quærat, quomodo cauſæ redditio cum præcedētibus hæ- C reat, variè reſpondent. Alij, *Exaudita eſt oratio tua* pro peccatis populi, & plus etiam tibi dabitur, quàm petebas, quia vxor tua Eliſabeth pariet tibi filiū. Alij, *exaudita eſt oratio tua*, cuius ſignum erit, quòd vxor tua Eliſabeth pariet tibi filium, ſicut Iſaias c.7.14. dixit, *Propter hoc dabit Dominus ipſe vobis ſignum, Ecce virgo concipiet, & pariet filium, & vocabitur nomē eius Emmanuel.* Theoph. hanc opinionē recitat. Alij, *exaudita eſt oratio tua*, qua ꝑ populi peccatis precabaris; breui enim poſt tēpore remittentur; nam Eliſabeth vxor tua pariet tibi filium, qui Chriſtum oſtendat, ac dicat, *Ecce* Ioan.1.29. D *agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi*; ſic Chryſoſ. hom. 2. de incomprehen. Dei natura, & Theoph. in comment. In hac ego ſententia nihil niſi, quòd multorū, & grauium auctorū eſt, probabilitatis inuenio. Neq; enim perſuadere mihi poſſum, ſi angelus de oratione pro mittendo Meſſia, próq; remittendis populi peccatis loqueretur, hanc rationē redditurū fuiſſe, *Et vxor tua Eliſabeth pariet tibi filium.* Cauſalem enim orationē eſſe non dubito, nam *Et* more Hebræorū pro *Enim* ponitur. Itaq; parum aptè ex hoc loco interpretes quidam argumētantur, non agi de oratio-

Et pro enim apud Hebræos.

E ne pro filio ſuſcipiēdo, quòd nō dicat angelus, Vxor enim tua, ſed, *Et vxor tua.* Et verò quis credat angelū de oratione pro aduētu Meſſiæ, aut pro peccatorum remiſſione, non pro filio obtinendo loqui, cùm de Chriſti aduentu, déque remiſſione peccatorum ne verbum quidem faciat, in Ioāne verò, qui nouo erat miraculo naſciturus, orationē totam ſuam, legationémq; conſumat? Nam quod dicit ver.17. *Et ipſe præcedet ante illum in ſpiritu, & virtute Eliæ*, obiter dicit, & ita prorſus, vt manifeſtū appareat nō de Ioanne propter Chriſtū, ſed de Chriſto agere propter Ioannē. F Habeo etiam huius ſententiæ egregium auctorem Ambroſ. *Non*, inquit, *mediocre munus eſt Dei dare liberos propagatores generis, ſucceſſiōis hæredes. Lege Iacob duodecim filiorum generatione gaudere. Abrahæ filius datur, Zacharias exauditur. Diuinum igitur munus fœcunditas eſt parentis.* Opinor dubium non eſſe, quin ſenſerit Ambroſ. eam Zachariæ precationem, quam angelus exauditam eſſe dicit, nō illam fuiſſe, qua pro Chriſti aduentu, aut pro populi peccatis, ſed illā, qua pro obtinendo filio precabatur. Et argumenta illa, quæ ab aliis auctoribus afferuntur, parum mihi videntur habere

ponde-

pōderis. Nã quod dicũt credibile nõ eſſe ſacerdotem publicis votis, ac ſacrificijs priuatas miſcuiſſe preces, idipſum mihi magis incredibile videtur. Nam ſi Zacharias, vt maior pars eorũ auctorũ putat, Sũmus ſacerdos erat, de Sũmo ſacerdote ſcribitur Leuit.16.17. *Nullus hominũ ſit in tabernaculo, quãdo Põtifex ſanctuariũ ingreditur, vt roget pro ſe, & pro domo ſua, & pro vniuerſo cœtu Iſrael.* Si Summus, vt ego exiſtimo, ſacerdos non erat, credẽdum eſt, ſi Sũmo ſacerdoti perſonæ ſcilicet magis publicæ, & in ſancto ſanctorũ, vbi maximè de rebꝰ publicis, id eſt de vniuerſa populi expiatione ingreſſus ſemel in anno ſacerdos agebat, licebat priuatas pro ſe, & pro domo ſua preces fũdere; multò magis priuato ſacerdoti, & minùs publica, atq; ſolẽnia ſacra peragẽti licuiſſe. Præterquã quòd neceſſe non eſt, vt in ipſo publico ſacrificio; ſed aut ante, aut poſt pro ſuis priuatim rebus orauerit. Maiorẽ videtur habere vim, quod ſecũdo loco diximꝰ obijci ſolere, omnem iã Zachariã ſpẽ abieciſſe prolis ſuſcipiendæ. Sed tamẽ id ipſum facilè ſoluitur; ſiue dicamꝰ, quod quidam etiã interpretes dicũt, non tũc, cum angelus venit, ſed multò ante cũ nõdum ſpem omnẽ depoſuiſſet, pro liberis ſuſcipiẽdis ſolitũ orare, atq; de ea oratione angelũ loqui. Nec id abſurdũ, aut inſolitũ videri debet: nã cum angelus ad Corneliũ venit, dixítque, *Orationes tuæ, & eleemoſynæ tuæ aſcẽderũt in memoriam in cõſpectu Dei* Act.10.4. nec orabat, nec dabat eleemoſynas, ſed de preteritis loquitur orationibus: ſiue oraſſet tũc, quãuis ſpẽ omnẽ prolis naturali lege ſuſcipiendę abieciſſet, quia ſpẽ ſuſcipiendę diuino miraculo non abiecerat. Nã & Anna illa Samuelis mater 1.lib.Reg. c.1.2. cũ non dubitaret ſe ſterilẽ eſſe, haud dubiũ, quin nullã iam ſpẽ haberet liberos naturaliter procreãdi; orabat tamẽ, & tã enixè, & vehemẽter orabat, vt Heli ſacerdoti ebria eſſe videretur: quia nimirũ ſciebat nõ eſſe *apud Deũ impoſſibile omne verbũ*, & vt ipſa cecinit, dominũ mortificare, & viuificare, deducere ad inferos, & reducere. Quod autem Zacharias ne affirmãti quidẽ angelo videtur credidiſſe, quomodo intelligẽdum ſit ver.18. diſputabimꝰ. Nunc tantũ dicimꝰ non ideo nõ credidiſſe, quòd de Dei potẽtia dubitauerit. Nã neq; vir ſanctus tã malè de Deo ſentire poterat, neq; ſacerdos Abrahami, & Saræ, aliáq; ſimilia in ſacris litteris exẽpla neſcire. Sed ideo nõ credidit, quia certus nõ erat, an ille, quẽ videbat, verus ac bonꝰ angelus, & à Deo miſſus eſſet. Argumentũ, quòd volẽs illi angelus fidẽ facere, reſpõdeat ver.19. *Ego ſum Gabriel, qui aſto ante Deum, & miſſus ſum loqui ad te, & hæc tibi euangelizare.*

Et vxor tua Eliſabeth pariet tibi filiũ.) Ex te, etiam ſi & tu ſenex, illa & ſenex, & ſterilis ſit: aut *tibi*, quia tu illum à Deo poſtulaſti. Cum angelus Zachariæ vxorẽ nomine appellat Eliſabeth, indicat ſe angelum eſſe, qui ſingulorum etiam hominum nouerit nomina.

Et vocabis nomẽ eiꝰ Ioannẽ.) Nõ ſolũ prędictio hęc eſt, ſed etiã pręceptio nominis imponendi. Voluit enim Deꝰ eum, qui Chriſtũ mõſtraturus erat, ita vocari, vt ipſius nomine nõ ſolũ collatũ parentibus beneficiũ, data illi Spiritꝰ ſancti dona, quo adhuc ab vtero matris ſuę impletus eſſe dicitur; ſed etiã gratia oĩbus per Chriſtũ oblata mortalibꝰ ſignificaretur, vt ſcribit Bedá. Ioãnes enim [illegible] Hebraicè gratioſum ſignificat. Habet ſemper myſteriũ aliquod in litteris ſacris aut mutatio veteris nominis, aut noui anticipata poſitio, vt Cyril. lib.1. in Ioannẽ c.7. & Amb. infra ver.63. & Beda in hũc locũ diſſerit. *Habẽt hoc*, inquit Ambr.

ſtatũ viris à Deo no-

mina impoſita.

A *merita ſanctorũ, vt à Deo nomen acciperẽt. Sic Iacob Iſrael dicitur, quia Deũ vidit. Sic dñs noſter Ieſus nominatus eſt, antequã natus, cui nõ angelus, ſed Pater nomẽ impoſuit.* Qui autẽ ij fuerint, qui antequã naſcerẽtur, nomẽ acceperint, Hieron. qq. in Geneſ. imperfecti auctor ho.1. Albinꝰ in Gen. Eucher q.2. in Luc. exponit. *In nouo*, inquit, *Teſtamẽto præter Saluatorẽ ſolũ legimus Baptiſtã Ioãnem: in veteri quattuor ſunt Iſaac, Iſmael, Salomõ, & Ioſias, qui ortu videantur iuniores eſſe, quã nomine. Habuit etiã hoc Ioãnes cũ Chriſto cõmune, vt antequã naſceretur nomẽ illi à Deo angelo deferẽte daretur*, & q. 26. in Geneſ. ſed in ijs oĩbus au-

Eucherij locus emẽdatus.

B ctoribꝰ librariorũ vitio pro Samuele Sãſon ſcriptꝰ eſt.

14. *Et erit gaudiũ tibi, & exultatio, & multi in natiuitate eiꝰ gaudebũt.*) Quaſi dicat adferet nõ ſolũ priuatum, atq; domeſticũ tibi, ſed etiã publicum omni populo gaudiũ. Priuatũ quidẽ tibi, & quia tã diu optatus, expetitúſq; naſcetur filius, & filiꝰ is, qui Chriſtũ mũdi ſaluatorem digito demonſtret. Hoc enim eſt, *Erit tibi gaudiũ, & exultatio.* Quibꝰ verbis duobus ſignificatur Zachariã plus lætitiæ capturũ eſſe, quòd talis ſibi filius natus fuerit, quàm ex vulgari, & vſitata filij ortu cepiſſet, quo nõ decuiſſet vtiq; ſacerdotẽ, & grãdem

C natu ſenẽ exultare. Propterea gaudio exultationẽ adiunxit, quæ lętitia geſtiẽtis hominis eſt. Publicũ verò, quod tãtus toti populo propheta in rebus tã afflictis miſſus fuerit, vt Beda, & Euthy interpretãtur. Facit hoc ad amplificãdam magnitudinẽ beneficij, vt qui naſciturus erat filius, nõ priuatã modò, vt alij ſolent, parẽtibus, & cognatis; ſed publicã etiã omni populo lætitiã ſit allaturꝰ. Quod hæretici putãt nos hũc locũ de populo etiã Chriſtiano interpretari, quaſi iubeamur die Ioãnis natali gaudere; malignè faciũt. Nã etſi ad nos aliquãdo accõmodamꝰ, nõ ignoramꝰ tamẽ

D de nobis nõ eſſe dictũ: itaq; nõ vtimur tanquã teſtimonio, ſed tanquã exẽplo, vt quẽadmodũ totus ille Iudęorũ populus nato olim Ioãne lętatus eſt, ita nos eius natalẽ diem agẽtes lætemur. Neq; alienũ à ſacris litteris eſt, non publica modò lętitia, ſed lautioribus etiã cõuiuijs feſtos dies agere, vt ex 2.lib. Eſdrę c.8.10. intelligimꝰ: *Ite*, inquit, *comedite pinguia, & bibite mulſũ, & mittite partes ijs, qui nõ præparauerũt ſibi, quia ſanctus dies domini eſt.* At multi, inquiunt, inebriãtur. Nõ id illis dolet, ſed quòd debito ſanctos honore colimꝰ, ſed quia ſe id dolere fingũt, nos etiã illis credere fingamus,

Lætitia publica & cõuiuia in diebus feſtis lautiora cõtra hæreticos defenduntur.

E reſpõdeamúſq; accõmodatè ad ipſorum mores. Nec nos, neq; illi ebrietatẽ probamus, ſed hoc inter nos, & illos diſtat, quòd nos inebriamur fortaſſis aliquãdo, ſed ſanctos tamẽ caſtè, piéq; veneramur; illi & inebriantur frequẽtiſſimè, & ſanctos nõ honore, ſed cõtumelijs, conuitiíſq; proſequuntur. Multis, inquiunt, ſuperſtitionibꝰ eo die populꝰ vtitur. Nec ſuperſtitionẽ, ſi qua fortaſſis inter rudiſſimos homines eſt, approbamus: ſed nõ recipimꝰ iſtos ſuperſtitionis iudices, qui hæreſim fidẽ, fidẽ ſuperſtitionem vocãt. Nos Chriſtianũ populũ grauiſſimis D.Bern. docemꝰ

F verbis ſer. de natiuitate Ioãnis Baptiſtæ; *Verũ id quidẽ multi in natiuitate eiꝰ gaudẽt, & pagani ipſi, vt audiuimꝰ, læta eſt, & ſolẽnis. Illi celebrãt, quod ignorãt, ſed non ita debuerãt Chriſtiani. Nũc verò & ipſi in hac B. Ioãnis Baptiſtæ natiuitate gaudẽt, ſed vtinã de natiuitate, nõ de vanitate.*

15. *Erit enim magnus corã domino.*) Cauſam reddit, quã paullo ante expoſuimꝰ, publici gaudij. *Coram domino* dixit, aut vt ſignificaret verè magnũ futurũ eſſe, non ſola apud homines ſanctitatis opinione, ſicut de eius parẽtibus dixerat ver.6. aut valde magnum futurũ, vt Hebraica ſit phraſis, qua *coram domino magnus* dicitur,

Hebraiſmus.

qui maximus eſt, ſicut Gen. 10.9. dicitur Nembrod *venator fuiſſe robuſtus corã Domino*, id eſt robuſtiſsimus. Conuenit cum hac ſecunda interpretatione, quod Chriſtus de Ioanne dixit Matthæi 11.11.& apud hunc Euangeliſtam infra c.7.28. *Inter natos mulierũ non ſurrexit maior Ioanne Baptiſta.* Veruntamen Orig.hom.4. Ambroſ.Beda, Theophyl.Euthym. priorem ſenſum ſequuntur.

Sicera quid.

Et vinum & ſiceram non bibet.) Theophilus Antiochenus in lib. Allegoriarũ in Lucam ſiceram potum eſse dicit confectum ex dactylis, ſed latiùs patet eius nominis ſignificatio: quicquid enim inebriare potũ ſolet ab Hebræis שכר, à Græcis σίκερα, vocatur, vt Hieron. vertit Leuitici 10.9. & Num.6.3. & 1.Reg.1. 15.& Beda, atq; Euth. hoc loco exponit. Idq; apte in hunc locum cadit; voluit enim angelus dicere Ioannem ſemper ſobrium, ſemper vacuum, ſemper prudentem futurum eſse, quod neq; vinum, neq; quicquam aliud, quod inebriare poſset, eſset bibiturus. Quæ autem genera potus ſint, quæ inebriandi vim habeant, huius non eſt loci docere. ſi quis id deſiderat, Plinium legat. Declarat angelus his verbis, quomodo Ioannes, quemadmodũ dixerat, *magnus coram Domino* futurus ſit, non ſolùm quia Spiritu ſancto ab vtero matris ſuæ erat implendus, ſed etiam, quia vinum, & ſiceram bibiturus nõ erat. *Decet enim vas* (inquit Beda) *cæleſti gratiæ mancipatũ ſeculi illecebris caſtigari, nec vino, in quo eſt luxuria, impleri eum, qui muſto Spiritus ſancti deſiderat impleri.* Vnde colligitur nõ ſolum bonis nos operibus iuſtificari, cùm gratos nos Deo reddant, ſed etiã, quod hæretici maximè negant, ieiunia, & ciborum, potúſq; delectũ magni eſſe apud Deum meriti, cùm Ioãnes hac etiam de cauſa, quòd vinum, & ſiceram nõ biberit, *magnus* fuiſse *coram Domino* dicatur. Omnes porro Nazaræi, quiq; ſingulari fuerunt ſanctitate, à vino dicuntur abſtinuiſse, vt Samſon Iud.13.14. & Rechabitæ Hierem.35.8.

Lib.14.c. 16. & 22.& lib.22. cap. 25.ſub fi. vtrobique.

Ieiunium, cibique ac potus delectus meritoria apud Deũ.

Qui repleti Spiritu ſancto in ſcriptura.

Et Spiritu ſancto replebitur.) Repleri dicuntur Spiritu ſancto in ſcripturis ſacris non omnes, quibus etiam largiter Spiritus datur, ſed quibus ita datur, vt redundare etiam foras in aliquod ſignum videatur, vt infra ver.35.41.& Act.2.4.& 4.8.31.& 6.5.& 7.55.& 9.17.& 13.9. Hoc igitur loco Ioannes nõ ſolùm, quia in vtero matris ſanctificatus fuit, ſed multo etiã magis, quia ita ſanctificatus, vt ſex menſiũ infans venientem ad ſe Chriſtum infantem & ſenſerit, & exultatione demõſtrauerit, Spiritu ſancto replet⁹ dicitur.

Ab vtero matris ſuæ.) Perperam hæreticorũ interpres exponit, *ab infantia ſua*, quaſi non in ipſo vtero, ſed poſtquam ex vtero exiit Spiritu ſancto repletus fuerit. Manifeſtũ enim eſt angelum, quod futurum erat, vt Ioannes in vtero Chriſtum demonſtraret, indicare voluiſse, atque hanc vim habet illa particula, *adhuc*, quaſi dicat, antequã ex vtero exeat, cũ adhuc in vtero erit, quemadmodum omnes veteres interpretes exponunt, Orig.hom.4.7.& 8. Cypr.ep.73.& 76. Cyril.Hieroſ.Catecheſi 3.Ambr.Max.in hom.de natiuitate Ioannis Bapt.Chryſoſt.hom.12.in Ioannẽ, & auctor imper.& Iuuen.poëta hunc locũ reddens,

Lib.1. hiſt. Euang.

Clauſum quem Spiritus ipſis
Viſceribus matris complebit numine claro.

16. *Et multos filiorum Iſrael conuertet.*) *Multos*, non omnes dixit, quia multi Scribæ præſertim, & Phariſæi de Chriſto illi teſtificanti credere noluerunt, infra c.20.5.& Matthæi 21.26.Marci 11.31.

Ad Dominum Deum ipſorum.) Ad Chriſtum, quem oſtendit, quemq; prædicauit. Vnde Chriſti diuinitas manifeſtè probatur, quemadmodũ Cyril.in lib. de recta fide ad Reginas, Beda, Strabus, & Euthy.ex hoc loco probarunt. Loqui enim de Chriſto angelum ex verſu ſequenti perſpicuum eſt.

Chriſti diuinitas.

17. *Et ipſe præcedet ante illũ.*) Ante Dominũ Deum ipſorum, vt dixerat verſ.pręcedenti, id eſt ante Chriſtum. Ante Chriſtum enim præceſsit, eiúſq; pręcurſor fuit, Malachiæ 3.1.Marci 1.2. Itaque rectè, vt diximus, ex hoc loco probatur Chriſtum eſse Deum.

In ſpiritu, & virtute Eliæ.) Non corpore, ſed ſpiritu, & virtute ſimilis Eliæ. Virtutem autem vocat, nõ poteſtatem faciẽdi miracula, quia Ioannes, vt Ioannes alter Euangeliſta teſtatur c.10. ver.41. *ſignum nullum fecit*, ſed virtutem dicit, aut omnem generaliter virtutem, & ſanctitatem, aut animi fortitudinem, & in corripiendis vitiis ſeueritatem, qua propria quadam ratione ſimilis fuit Eliæ. Dubium vtrũ de pręterito, an de futuro Elię ſpiritu loquatur, hoc eſt an ſignificet Ioannem talem futurum eſse, qualis, dum viueret, Elias fuit; an qualis, cum venerit ante ſecundum Chriſti aduentum futurus eſt. Orig. hom.4. & Amb.in commen.de pręterito interpretantur. Gregor.verò hom.7.in Euangelia, & Euthy.hoc loco, & D.Auguſt.tract.4.in Ioannẽ de futuro. *Dominus Ieſus Chriſtus*, inquit Auguſt. *dixit Elias iam venit, & ipſe eſt Ioannes Baptiſta. Ioannes autẽ interrogatus ſic ſe confeſſus eſt Eliam non eſſe, quomodo nec Chriſtum eſſe: Et vtiq; ſicut verum confeſſus eſt Chriſtum ſe non eſſe. ſic verum confeſſus eſt neq; Eliam ſe eſſe. Quomodo ergo comparabimus dicta præconis cum dictis iudicis? Abſit, vt præco mentiatur; hoc enim loquitur, quod audit à iudice. Quarè ergo ille non ſum Elias, & Dominus ipſe eſt Elias? Quia in eo Dominus Ieſus Chriſtus præfigurare voluit futurum aduentum ſuum, & hoc dicere, quia in ſpiritu Eliæ erat Ioannes. Et quod erat Ioannes ad primum aduẽtum, hoc erit Elias ad ſecundum aduentum.* Videtur D.Auguſt.ſpiritum hoc loco, non ſpiritum illum ſanctum, quo Ioannes in vtero repletus fuiſse dicitur, ſed officiũ pręconis Chriſti, & vocationem appellare, quemadmodũ cum dicit Chriſtus, *Neſcitis cuius ſpiritus eſtis* infra.c.9.55.id eſt non intelligitis vocationem veſtrã. Quę interpretatio mihi valde placet. Beda verò, & Theophy.de vtroq; Elię interpretantur aduentu. *Qui bene*, inquit Beda, *in ſpiritu, & virtute Eliæ præcedere dicitur, quia ſicut ille præco venturus iudicis, ita hic præco factus eſt Redemptoris. Vnde & conuerſatione prorſus ſimillima ambo deſerta ſecuti, victu frugi, veſtitu inculti, emeritu ſunt deſpecti. Ambo Regis, & Reginæ veſaniam tolerant.* Vide quę de hac re ſcripſimus Matthęi 11.14.& 17.10.11.

Vt conuertat corda patrum in filios.) Verba ſunt Malachię.c.4.6. Quę ideo mihi videtur angelus vſurpaſſe, vt doceret Ioannẽ eum eſſe futurũ, quem Propheta c. pręcedenti ver. 1. ante faciem Domini venturum dixerat. Quamquam hęc apud Prophetam verba nõ de Ioanne, ſed de venturo Elia propriè intelligũtur. Quę haud dubiè eodẽ ſenſu, quo apud Prophetam intelligẽda ſunt; niſi quòd ad aliam perſonã accommodantur. Veruntamẽ quis eorum verborum apud Malachiam ſenſus ſit, de eo dubitatur. Omnis verò in eo verſatur quęſtio, vt intelligatur, qui patres, qui filij appellentur, & quid ſit aliorũ ad alios corda cõuertere. Patres igitur quidã veteres auctores Patriarchas intelligunt; filios recẽtiores Iudęos, qui longè ab eorum moribus, ſanctitatéque degeneraſſent; ideóq; infenſi illis antiqui patres eſſent; reconciliari

autem

autem eis, hoc eſt ipſorum ad illos corda conuerti, cum Eliæ exemplo, doctrináque filij reſipiſcerent. Sic Hiero. Malachiæ 4.6. & Auguſt. lib. 20. de ciuitate c. 29. & Beda ſcribẽs in hunc locum. Alij patres omnes Iudæos, filios Chriſtum, & Apoſtolos vocari putant, ad quos & Elias in ſecundo, & Ioannes in primo aduentu Iudæorum eſſent corda conuerſuri. Ad hunc fere modum Euthym. Alij patres Iudæos, qui prius vocati, id eſt nati ſunt; filios Gentiles appellari, vt Theod. in comment. in 4. c. Malachiæ. Alij cor patris ad filium, id eſt, Dei Patris ad Deum filium conuertendum, ſignificari: ſingularem enim Hebraicè numerum legi, non quod Pater filio iratus eſſet, ſed quod Elias, Ioannéſq; eſſent effecturi, vt Pater filiũ diligere cognoſceretur. Hanc etiam interpretationem D. Auguſt. eodem loco adhibet. Malim dicere patres, & filios non metaphoricè hoc loco, vel pro Chriſto, vel pro Apoſtolis, vel pro Iudæis, & Gentilibus, vel pro vetuſtioribus, & recentioribus Iudęis accipi, ſed pro iis, qui eo tempore, de quo Propheta loquebatur, viui eſſent, quaſi dicat: *Conuertet cor patrum ad filios, & cor filiorum ad patres.* (ſic enim Propheta dicit) id eſt patres, & filios inter ſe diſſidentes conciliabit. Diſſidere autem patres, & filios inter ſe indicat, non ſolùm moribus, ſed multo maximè religione, dum aliam pater, aliam filius religionem ſequitur: conciliari autem, dum docti, quę vera ſit religio, eam & patres pariter, & filij complectuntur. Quemadmodum patres, & filij vſque ad capitales aliquando inimicitias diſſentiãt, & pugnent, noſtra nos hoc tempore mala docuerunt: quem autem ad modum concilientur, quia Elias, & Ioannes nõ habem⁹, magis ęſtimare animo poſſumus, quàm re ipſa experiri. At non diſſidebant Iudæi, cum Ioannes venit, de religione. Maximè verò diſſidebant; tres enim per id tempus Iudæorũ ſectas fuiſſe, Phariſæorum, Sadducæorũ, Eſſenorum Ioſephus lib. 13. Antiquitatum. c. 9. auctor eſt, & Epiphan. & Philaſt. plures etiam connumerant. Ioannes verò, quantum in ipſo fuit, ad vnam omnes religionem, ad vnum omnes tranſtulit Saluatorem Chriſtum, quem digito demonſtrauit, & peccata mundi ablaturũ eſſe clara voce docuit. Idem Elias ante ſecundũ eius aduentũ facturus eſt: nam & tunc magnam futuram eſſe inter homines de religione diſſenſionem Chriſtus infra prædicit. c. 18. 8. *Veruntamen filius hominis veniens putas inueniet fidem in terra?*

Et incredulos ad prudentiam iuſtorum.) Non aſſentior iis, qui exiſtimant hoc ſecundum membrum apud Lucam ſecundo illi apud Prophetam membro reſpondere, *& corda filiorum ad patres*, nam apud Prophetam membra illa etſi verbis duo, re tamen ipſa, atque ſententia vnum ſunt. Quod angelus intelligens priori contentus membro, quo tota ſententia declarabatur, ſecundum prætermiſit, atque eius loco verborum Prophetæ explicationem poſuit. Explicatio autem hæc eſt, *& incredulos ad prudentiam iuſtorum*, id eſt ad fidem, ad religionem eorũ, qui meliùs de fide, ac religione ſentiunt. Fidem enim prudentiam vocauit, cùm incredulitati eam opponat, ſicut ſolet ſcriptura eos, qui iuſti, ac fideles ſunt, ſapientes, aut prudentes appellare. Eius rei, quia innumera exempla poni poſſunt, nullum ponam.

Parare Domino plebem perfectam.) ἑτοιμάσαι κυρίῳ λαὸν κατεσκευασμένον, *parare Domino* (id eſt vt paret) populum præparatum: Noſter interpres videtur, vt qui-

A dam adnotarunt, legiſſe κατηρτισμένον perfectum, id eſt idoneũ, aptum, atq; maturum ad Chriſti doctrinam ſuſcipiendam. Ac ſenſus profectò eſt melior. Nam parare Deo populum pręparatũ, aut tautologica, aut minùs certè concinna, & apta oratio eſt. His paucis verbis totũ Ioannis officiũ declaratur, quod in eo conſiſtebat, vt ad ſuſcipiendũ per fidem Chriſtum animos hominum exemplo, pręidicatione, baptiſmo prępararet, id eſt aptos efficeret, & quaſi ſerendum à Chriſto agrum proſcinderet, ac nouaret, vt eleganti metaphora expreſſit poëta Iuuencus, Libro 1. Euang. hiſt.

B ——— *plebémque nouabit.*

Cum autẽ dicitur Ioannes plebem perfectã paraturus, nemo ſenſum eſſe putet, paraturũ plebẽ, quę ante perfecta eſſet, ſed paraturũ plebem perfectã, id eſt perfectã effecturũ. Quamuis tam facile fortaſſis hoc eſt, vt non fecerimus admonendo operępretium.

18. *Et dixit Zacharias ad angelum, vnde hoc ſciam?*) Indicat ſe nõ credere, niſi ſignum videat, quod multos alios viros ſanctos feciſſe legimus, Abrahamum Gen. 15. 8. Gedeonem Iud. 6. 17. Duplex hic quęſtio, an peccauerit Zacharias? & quare peccauerit? Pec-

C caſſe quidem omnes conſentiunt auctores Auguſt. lib. quinquag. hom. hom. 44. Beda, & Theophyl. & ex verbis angeli colligitur ver. 20. *Et ecce eris tacens, & non poteris loqui vſq; in diem, quo hæc fiant, pro eo quòd non credidiſti verbis meis.* Si ſola ſpectaremus verba, diceremus & Abrahamum, & Gedeonẽ, &c, niſi nos pietas prohiberet, Beatam etiam Virginem peccauiſſe, quia verbis omnes aut iiſdem, aut ſimilibus vſi ſunt, ſed Deus qui non tantùm verba foris audit, ſed cor etiam peccati, verborúmq; fontem intuetur, iudicauit Zachariam peccauiſſe, alios nõ peccauiſſe. *Si ver-* An Zachariaſ peccauit nõ credendo angelo.

D *ba attendamus*, inquit Auguſt. hom. 44. *haud ambo crediderunt Zacharias, & Maria: ſed nos verba valemus audire, Deus poteſt & corda interrogare. Intelligimus, chariſſimi, quoniam Zacharias, quando ait, Per quid cognoſcam hoc? ego enim ſum ſenex, et vxor mea progreſſior in diebus ſuis, deſperando dixit, non inquirendo: Maria verò, quando è contra ait, Quomodo fiet iſtud, quia virum non cognoſco? inquirendo dixit, non deſperando.* Hinc ſecunda ſoluitur quęſtio, qua re peccauerit, nempe incredulitate. *Quia non credidiſti*, inquit, *verbis meis.* Sed hanc ipſam incredulitatem alij maius, alij minus peccatũ fuiſſe putant. Cal- Quale Zachariæ fuit peccatum angelo nõ credentis. In harmon.

E uinus, qui neminem ſanctum, qui neminem iuſtum eſſe vellet, quo magis Zachariæ ſanctitatem minuat, dicit eum de Dei potentia dubitaſſe, quaſi facere nõ poſſet, vt ſenex ex ſene ſimul & ſterili coniuge liberos tolleret. Sed quis, niſi Caluinus, credat virum ſanctum, & doctum dubitauiſſe, an Deus id poſſet facere, quod ne Caluinus quidem, qui omnipotentiam Deo detrahit, facere poſſe dubitaſſet? Legerat profectò Zacharias, atq; credebat Abrahamo in extrema ipſius, vxoriſq; ſemper ante ſterilis ſenectute natũ fuiſſe filium Gen. 21. 1. Meliùs alij non ideo pec- Caluini calumnia aduerſus Zachariam refellitur.

F caſſe, ſed quod ſenectutem ſuam, vxoriſque ſterilitatem, non Dei potentiã conſiderauerit: contra quàm Abrahamum feciſſe, laudans ſcribit D. Paulus ad Rom. 4. 19. *Et non infirmatus eſt in fide, nec conſiderauit corpus ſuum emortuum, cùm fere centum eſſet annorum, & emortuam vuluam Saræ.* Sic Euthy. Cæterum nec hoc ipſum crimen Zachariæ exiſtimo tribuendum, cùm poſsimus hunc locum minore eius culpa interpretari: itaque potius credo de angelo, an verus eſſet, & an à Deo miſſus, dubitaſſe, vt verba ipſa reſpondentis angeli ſignificant, ver. 19. *Et reſpondens ange-*

lus dixit ei, *Ego ſum Gabriel, qui aſto ante Deum, & miſſus* A
ſum loqui ad te, & hæc tibi euangelizare, & ver. 20. *Et ecce*
eris tacens pro eo, quòd non credidiſti verbis meis. Non di-
xit verbis Dei, quod dicere debebat, ſi Deo Zacha-
rias non credidiſſet, cùm eum angelus accuſaret,
velletque quàm maximè eius peccatum exaggerare;
ſed dixit *pro eo, quòd non credidiſti verbis meis.* Non ergo
peccauit, obiiciet mihi aliquis, cùm non deberet
temere credere verum eſſe angelum. Neque enim,
1.Cor.11.14 quod poſtea D. Paulus dixit, ignorabat, ſolere ſe Sa-
tanam in angelum lucis trãsfigurare, & quod Ioan-
nes prima epiſtola c. 4. 1. non omni ſpiritui creden- B
dum eſſe, ſed probandos ſpiritus, vtrùm ex Deo ſint.
Reſpondeo in hoc ipſo aliquam fuiſſe culpam, quòd
angelo iam apertè ſeſe oſtendenti, & tot ſigna præ ſe
ferenti legationis ſuæ, non facilè crediderit, ſed lógè
tamen leuiorem fuiſſe culpam, quàm ſi aut Deo, aut
angelo, quem bonum eſſe, & Dei nomine loqui ſci-
ret, non credidiſſet. Itaque libenter ad eorum accedo
ſentẽtiam, qui credunt nó niſi veniale fuiſſe peccatũ.
Zachariæ veniale peccatum. Nam quòd tam ſeuerè lóga infantia punitus eſſe vi-
deatur, vt indicium magni peccati magna pœna cre-
datur, non id magnitudo peccati fecit, ſed quòd non C
ſolùm in pœnam, ſed multo magis in ſignum, & ar-
gumentum veritatis mutus factus ſit. Cùm enim ſi-
gnum petenti Zachariæ angelus daturus eſſet, pru-
denter illud dedit, quod & ad luendã pœnam, & ad
faciendã fidem aptiſſimũ erat: quia & in ſe ipſo Za-
charias experiebatur, & ea experiebatur parte, qua
contradicendo peccauerat.

Ego enim ſum ſenex, & vxor mea proceſſit in diebus ſuis.)
Duas dubitationis ſuæ cauſas affert, de quibus ver.
7. dictum eſt. Opponit autem angeli dictis naturales
cauſas, quia cũ angelo aut tanquã cum homine, aut D
tanquã cũ angelo, qui nó diuina, ſed naturali virtute
filiũ ſibi polliceretur, loquebatur. Simile quiddã A-
brahamus Geneſ. 17. 17. angelo filium pollicẽti reſpó-
dit, *Putáſne centenario naſcetur filius, & Sara nonagenaria*
pariet? & Sara Geneſ. 18. 12. *quæ riſit occultè dicens, poſt-*
quã conſenui, & Dominus meus vetulus eſt, voluptati operã
dabo? Sed Zacharias quidem, & Sara peccauerũt an-
geli teſtimonio; Abrahamus eo ipſo, quòd ab ange-
lo reprehenſus non eſt, non peccaſſe creditur, vt ſu-
pra ex Auguſt. probauimus. Quòd dicit, *Proceſſit in*
diebus ſuis, ſupra ver. 7. Hebraiſmum declarauimus. E

19. *Ego ſum Gabriel.*) Quia videbat angelus Za-
chariam ſibi non credere, quòd non ſatis ab eo co-
gnitus eſſet; ex perſona, ex auctoritate, ex officio ſuo
Archangelus Gabriel Iudæorum tutor. fidem facit. Dicit ſe Archangelum eſſe Gabrielẽ, il-
lum ſcilicet, qui populi Iudæorum curam gerere ſo-
lebat, & frequenter ad eum mitti Danielis 8. 16. & 9.
21. quo magis illi tanquã procuratori gẽtis, tutoríque
credendum erat. Ideo fortaſſis ille, non alius ad Za-
chariam miſſus eſt, quòd Ioãnis ortus ad Rẽpublicã
Cur Gabriel ad Zachariam, & B. Virginẽ miſſus. Iudæorum maximè pertineret. Quare & ad Beatam
Virginem idem poſtea miſſus eſt publicã populi ſa- F
lutem nuntiaturus, infra ver. 26. & ſpectabat hoc ip-
ſum ad Ioannis laudẽ, vt qui Chriſti angelus, quem-
admodum Malachias vocat, naſcebatur, ab eodem,
quo Chriſtus, angelo nunciaretur, vt B. Auguſt. hom.
44. & ſer. 20. de ſanctis adnotauit. Auctoritatẽ ſuam
declarat, cum dicit, *Qui aſto ante Deum*, id eſt, vnus ex
his ſum, qui Deo miniſtrare ſolent. Hoc enim ſigni-
ficat phraſis Hebraica עמד לפני יהוה ſtare ante Deũ,
qua Euangeliſta vſus eſt, quia ſolent ſerui, qui mini-
ſtrant, ante dominos ſtare intenti, ac parati, vt, ſi

A quid dominus iuſſerit, exequantur, Tobiæ 12. 15. Iob
1. 6. & 2. 1. Danielis 7. 10. Colligit ex hoc loco Gregor.
homilia in Euangelia 34. Gabrielem vnũ eſſe de pri-
mis angelis, quod etſi ideo meritò creditur, quòd ad
tractandum negotium maximum omnium vero ſi-
mile ſit Archangelum, id eſt Principem aliquẽ an-
gelorum miſſum eſſe; tamen id hæc verba non pro-
bant, quia phraſis, vt diximus, Hebraica tantùm ſi-
gnificat miniſtrare, quod omnibus angelis commu-
ne eſt. *Omnes* enim *adminiſtratorij ſpiritus ſunt*, vt ad
Hebræos 1. 14. ſcribit D. Paulus. Colligit etiam Gre-
B gorius, & Beda in commentarijs eius recitans verba,
idémque ante docuerat Athan. aut quiſquis eſt au-
ctor, q. 8. angelos etiam, cum ad nos mittuntur, Deo
præſentes aſſiſtere; quia dicit angelus, *Ego ſum Gabriel,* Angeli dũ mittuntur Deo aſſiſtant.
qui aſto ante Deum. Quod etſi verum eſt, quia, vt idem
ait Gregor. *etſi circumſcriptus eſt angelicus ſpiritus, ſum-*
mus tamen ipſe ſpiritus, qui Deus eſt, circumſcriptus non eſt:
angeli igitur & miſſi, & ante ipſum ſunt, quia quolibet
miſſi veniant, intra ipſum currunt; etſi hoc, inquam, ve-
rum eſt, tamen hoc loco non ſignificatur. Nam ver-
bum illud *aſto* non ſignificat actum, ſed conſuetudi-
C nem, quaſi dicat aſtare ſoleo. Quin contrarium vi-
detur ſignificari, cum miſſus angelus dicitur, quaſi
à conſpectu Dei veniendo diſceſſerit. Nam etſi vbi-
que Deus eſt, tamen eo modo, quo ei angeli dicun-
tur aſſiſtere, id eſt vt in ſolio Rex ſedens, in ſolo di-
citur eſſe cælo, vnde cum angeli diſcedunt, non aſſi-
ſtere, ſed mitti dicuntur. Quare Iob c. 2. 1. ſcribit ve-
niſſe die quadam filios Dei, id eſt angelos, & ſtetiſſe
coram illo, quaſi priùs, cum in legatione miſſi verſa-
rentur, coram illo non ſtarent.

Et miſſus ſum loqui ad te, & hæc tibi euangelizare.) De-
D clarat officium ſuũ, & legationẽ exponit. Proprium
enim angeli officium eſt mitti. Quia *omnes admini-* Heb.1.14.
ſtratorij ſunt ſpiritus, in miniſterium miſſi, propter eos, qui Officium præcipuum angelorũ.
hæreditatem capiunt ſalutis. Hinc & nomen accepit, vt
angelus, id eſt nuntius appellaretur, quod vt ait Gre-
gorius non naturæ, ſed officij nomen eſt. *Qui facit*, in-
quit, *angelos ſuos ſpiritus, & miniſtros ſuos ignem vrentem*
Pſal. 103. 4.

Et hæc tibi euangelizare.) hoc tibi bonum nuntium
afferre. Captat angelus beneuolentiam, vt fidem fa-
ciat, & tacitè Zachariæ incredulitatem exprobrat.
E Retinuit interpres Græcum euangelizandi verbum,
nó ſolùm, quòd verbo vno Latino exprimi nó poſ-
ſet, ſed etiam fortaſſis, vt indicaret hoc primum fuiſ-
ſe ex ordine Euangelij, vbi ea primùm vox ab ange-
lo eſſet vſurpata. Nam etſi, quod angelus Zachariæ
nuntiabat, Euãgelium propriè non erat, procœmium
tamen erat Euangelij.

20. *Et ecce eris tacens, & non poteris loqui.*) Oſtendit
re ipſa angelus auctoritatem ſuam, dum mutum Za-
chariam reddit. Nam etſi id Dei virtute factum eſt,
tamen angelus tanquam Dei legatus, & loquitur, &
F facit. Duo autem facit eadem opera, punit Zachariæ
incredulitatem, & petenti dat ſignum, quo credere
cogatur. Eadẽ res & ſupplicium, & beneficium fuit,
ſupplicium peccantis, beneficium precantis. *Dat ſi-*
gnum, inquit Beda, *quod rogatur, vt qui diſcredendo locutus*
eſt, iam tacendo credere diſcat. Videtur autẽ ταυτολογία eſſe
eris tacens, &c. non poteris loqui, aut, vt Græcè eſt, ἔσῃ σιω-
πῶν, καὶ μὴ δυνάμενος λαλῆσαι, eris tacens, & loquendi
impotens. Theophylactus pro σιωπῶν videtur legiſſe
κωφὸς ſurdus; ſic enim interpretatur Zachariam non
modò mutum, ſed etiam ſurdum factum eſſe, in qua

etiam ſententia eſt Ambr. & Euthym. in commenr. Idque ex ver. 62. haud dubiè probatur. *Innuebant*, inquit, *patri eius, quem vellet vocari eum.* Si enim ſurdus non erat, quid opus erat innuere, id eſt non voce, ſed ſignis eum interrogare? Ita etiam videmus eſſe natura comparatum, vt qui muti ſunt, ſint & ijdem ſurdi. Itaque Græci eodem nomine κωφὸν & ſurdum, & mutum appellant, vt vocabulo vno duarum inter ſe rerum coniunctionem declarent. Idem etiam Euangeliſta infra ver. 22. quem hîc angelus vocat σιωπῶντα, tacẽtem id eſt mutum, κωφὸν appellat; quod & ſurdum, & mutum ſignificat. B Quamquam noſtra lectio tautologica nõ erit, ſi intelligamus plus eſſe nõ poſſe loqui, quàm tacere, cùm multi taceant, qui ſi vellent, loqui poſſent. Quales noſtra ætate Antuerpiæ, Pictauis, & Lugduni nonnullos nouimus, qui cum poſſent, multos tamen per annos locuti non eſſent. Significat ergo angelus Zachariam nõ huiuſmodi hominibus futurũ ſimilem; inuitum enim nõ volẽtem taciturum eſſe. Quamobrem hac potiſſimum pœna Zacharias affectus fuerit, curioſum non eſt quærere, cùm credendum ſit id factum non eſſe ſine ratione, & rationem intelligere ſit locum hunc intelligere. C

Cur Zacharias factus ſurdus, & mutus.

Origen. & Ambr. myſterium eſſe putant. *Non vnius*, inquit Ambr. *myſterium, nec vnius ſilentium eſt. Tacet ſacerdos, tacet propheta. Niſi fallor, in vno vox totius plebis obmutuit, quia in vno totus ad Dominum per Moyſem populus loquebatur. Ceſſatio ſacrorum, & ſilentium prophetarum taciturnitas propheta, & taciturnitas ſacerdotis eſt.* Nihil obſtat, & alium eſſe ſenſum, & hoc indicari myſterium. Beda diſſimilem affert cauſam, *vt qui diſcredendo* (vt ille ait) *locutus fuerat, tacendo diſceret credere.* Optimè omnium Theophylactus, *εἰκότως δὲ τὰ δύο ταῦτα ἔπαθε, τὸ μήτε ἀκούειν, μήτε λαλεῖν. ὡς μὲν γὰρ ἀπειθήσας δικάζεται κωφεύειν, ὡς δὲ ἀντιλέγων σιωπᾶν. meritò autem hæc duo paſſus eſt, vt neque audiret, nec loqueretur; nam vt non obediens condemnatur ſurditate, vt autem contradicens taciturnitate.* D

Pro eo, quòd non credidiſti verbis meis.) Reddit rationem pœnæ, quam comminatus erat, quòd ſibi non crediſſet. Vide quæ ver. 18. dicta ſunt.

Quæ implebuntur tempore ſuo.) Cum tempus illud venerit, quod præfiniui, id eſt poſt nouem menſes, quibus ſolent mulieres vterũ geſtare. Simile exemplum eſt Gen. 18. 10. Rom. 9. 9. E *Secundùm hoc tempus veniam, & erit Saræ filius.* Cur tempus pœnæ, & tempus illud circũciſionis infantis potiùs, quàm vllũ aliud, Zachariæ præfixum fuerit, quæſtio eſt loco non aliena. Factus fuerat mutus, ſurdúſque Zacharias non tãtùm in pœnam, ſed magis etiam, vt diximus, in ſignum. Non debuit autem ſignum durare, niſi quoad res, cuius ſignum erat, eueniret. Et quia non tantùm prædixerat angelus fore, vt Zachariæ filius naſceretur, ſed præceperat etiam illi, vt Ioannem vocaret, mutus vſque ad circunciſionem, nominíſque impoſitionem, quæ in circunciſione fiebat, pater manet, F & implere manu ſua cogitur, quod priùs angelo nũciante credere noluerat. Poſtulans enim pugillarem ſcripſit, *Ioannes eſt nomen eius* ver. 63.

21. *Et erat plebs expectans Zachariam.*) Extra tabernaculum, vbi dixerat ver. 10. multitudinem populi foris orantem conſtitiſſe. Apparet Zachariam aliquanto tempore cum angelo collocutum; ſiquidem plebs tantam eius moram mirabatur, neque omnia fortaſſe verba, quæ inter angelum, & Zachariam vltrò citróque dicta ſunt, Euangeliſta recenſuit. Itaque A maior forſitan mora fuit, quàm breue iſtud colloquium, quod hîc recenſetur, requirere videbatur.

23. *Et factum eſt, vt impleti ſunt dies officij eius.*) Octo dies, quibus ſinguli per vices ſacerdotes ſacerdotali in templo officio fungebantur, vt ver. 5. docuimus. Hinc intelligitur aliquot diebus antequàm Zacharias officium ſuum expleret, angelum illi apparuiſſe; neq; propterea quòd ſurdus, mutúſq; factus eſſet, ab officio diſceſſiſſe. Egregium documentum, non debere ſacerdotes incidentibus rebus aduerſis munus B deſerere.

24. *Poſt hos autem dies.*) Paucis poſt diebus. Hos dies vocat Euangeliſta illos, de quibus locutus fuerat, id eſt octo illos, quibus in templo Zacharias miniſtrauerat.

Et occultabat ſe menſibus quinque.) Quam ob cauſam ſeſe Eliſabeth prægnans occultauerit, variæ à diuerſis auctoribus cauſæ redduntur. Quidam pudore feciſſe putant, quòd iam ſenex concepiſſet, ſicut Sara Gen. 18. 10. riſiſſe dicitur, cum ab angelo audiuiſſet ſe filium habituram. Sic Origen. hom. in Lucam 6 C Ambr. Beda, Theophyl. & Euthym. Repugnare huic ſententiæ videtur, quòd aliam ipſa Eliſabeth cauſam ver. ſequenti afferre videatur. *Quia ſic fecit mihi Dominus in diebus, quibus reſpexit auferre opprobrium meum inter homines.* Sed ad hoc ipſum Ambroſius, & Beda reſpondent. *Meritò*, inquiunt, *etiam ſancta Eliſabeth erubeſcebat gratiam, etſi non cognoſceret culpam. Nam etſi concepit de viro (neque enim aliter de hominis ortu fas eſt credere) tamen partus ſui erubeſcebat ætatem. Et rurſus caruiſſe ſe gaudebat opprobrio.* Fortaſſe quod dicit, *ſic fecit mihi Dominus*, perinde eſt, ac ſi dicat, D riſui me Dominus expoſuit; ita me ſterilitatis probro liberauit, vt intemperanti obiecerit infamiæ, quaſi annoſa iam anus rei coniugali operam dederim. Colligunt ex hoc loco Origen. & Ambroſ. &, vt videtur, Auguſt. ſerm. 7. de tempore, antequam angelus ad Zachariam veniret, illum, & Eliſabeth mutuo conſenſu à communi, & coniugali thoro abſtinuiſſe. Hac enim de cauſa erubuiſſe Eliſabethã, quòd cùm antea à mariti thoro ſeiũcta aliquãto tempore vixiſſet, in extrema ſenectute incitata libidine ad nuptiarum opera rediſſe videretur. Cur mẽſibus E quinque non pluribus, non paucioribus ſeſe occultauerit, credendũ non eſt vacare cauſa, cauſſam verò hanc Orig. Beda, Euthym. & Theophyl. fuiſſe exiſtimant, quòd poſt quintũ exactũ menſem virgo Maria concepiſſet, quaſi tunc deſierit pudere concepiſſe anum, cum cõcepiſſe etiam virginem vidit. Eo hoc eſt probabilius, quòd ipſa Beata Virgo, licet cognata eius eſſet, menſe iam ſexto eam neſcierit concepiſſe, vt ex ver. 36. perſpicuum eſt. Monſtrauit ergo Chriſtus Ioannem à Ioanne monſtrandus. Quidam hæreticorum interpretes dubitaſſe Eliſabeth dicũt de F angeli promiſſione, ideo nõ auſam ſe tanquam grauidam gerere; ne, ſi ſe opinio fefelliſſet, ridicula fieret; quoad ſexto iam menſe ita vterus intumuit, vt neque ipſa, nec alij, qui viderent, dubitare poſſent eſſe prægnantem. Sed iſti ex ſuo ſolent ingenio homines etiam ſanctos incredulos iudicare, quibus prima fidei regula eſt, non niſi quæ aut vident, aut volunt, credere. Quomodo dubitare poterat, quæ quintum iam menſem grauidum ſentiebat vterum, quæ maritum, propterea quòd dubitauerat, ſurdũ, mutúmq; videbat? quæ denique dicebat: *Sic fecit mihi Dominus*,

Continentia coniugũ ex mutuo cõſenſu.

agnoſcens nimirum Dei ſe beneficio concepiſſe?

25. *Quia ſic fecit mihi Dominus.*) Vt ſterilis ſimul, anúſque conciperem, quod, qui audierit, ridebit, & incredibile putabit.

In diebus, quibus reſpexit Deus.) Tandem cum Deo placuit, cúmque ego minimè cogitabam. Indicat rem totam diuina prouidentia, prętérque hominum opinionem fuiſſe factam. Reſpexiſſe ſe Deum dicit Hebraico genere loquendi, quaſi priùs auerſus, atq; alienatus à ſe fuiſſet; tunc reconciliatus eſſet, non quòd verè, aut priùs auerſus, aut tunc reconciliatus fuerit, ſed quòd ante, quaſi offenſus eſſet, liberos ſibi non daret, tunc, quaſi reconciliatus, dederit. Reſpicere enim nos dicitur Deus, quoties aliquid in nos confert beneficij, quoties benignus, & fauorabilis nobis eſt, vt Pſal. 85.16. Poteſt etiam hoc loco ſignificare idem, quod dignatus eſt, vt infra ver. 48. *Quia reſpexit humilitatem ancillæ ſuæ*, id eſt tanto honore humilem ancillam ſuam dignatus eſt, & Pſal. 30. 8. *Quoniam reſpexiſti humilitatem meam, ſaluaſti de neceſſitatibus animam meam*, id eſt dignatus es me quamuis abiectum, & iacentem erigere.

Hebraiſmus.

Auferre opprobrium meum inter homines.) *Reſpexit auferre*, dixit phraſi Hebraica ראה להסיר, id eſt reſpexit ad auferendum, aut remouēdum, Latinè diceremus, adiecit animum ad tollendum opprobrium meum. Hinc apparet probroſam apud Iudæos ſterilitatem fuiſſe, vt Gen. 30.23. vbi cum Rachel peperiſſet, dixit, *abſtulit Deus opprobrium meum.* Quamquam duo teſtimonia, alterum Exodi 23.26. alterum Deut. 7.14. quæ in eam ſententiam citari ſolent, alieno ſenſu citātur. Non enim præceptum illic, ſed promiſſum eſt. Cauſam quamobrem dedecus haberetur, non eandē omnes auctores reddut. D. Ambr. hoc loco cauſam fuiſſe dicit, quòd puderet mulieres, quæ non alia de cauſa, quàm pariendi, nubere videbantur, non parere. *Pudor eſt enim* (inquit ille) *fœminis nuptiarum præmia non habere, quibus hac ſola eſt cauſa nubendi.* Euthy. verò ex hominū vitio eam opinionē natam putat, quòd Iudæi nimis carnales eſſent, idcóque ignominioſum exiſtimarent carere liberis. Sunt qui dicant idcirco ignominioſum id fuiſſe, quòd eius populi propagatione Chriſtus naſciturus eſſet; itaq; alienos à Chriſto fuiſſe viſos, qui poſteritatem non haberent, quaſi nihil ad futuri Meſſiæ generationem contuliſſent. Alij inter alias illi populo à Deo datas benedictiones ynam illam fuiſſe, vt in eo nulla ſterilis mulier reperiretur, vt paullo ante ex Exodo 23.26. & Deuter. 7.14. citauimus. Quare experiem diuinæ benedictionis, & alienam quodāmodo à populo Dei habitam fuiſſe mulierem, quę ſterilis eſſet. Veram ego cauſam fuiſſe arbitror, quòd ſterilitas alicuius, & quidē grauis peccati pœna eſſe videretur, quòd reipſa Iudęi experirentur eam ob cauſam ſæpe Deū mulieres ſteriles facere. *Concluſerat Dominus omnem vuluam domus Abimelech propter Saram uxorem Abrahæ* Gen. 20. 18. Itaque videmus clamare prophetam Oſee c. 9. 14. 15. *Da eis Domine. Quid dabis eis? da eis vuluam ſine liberis, & vbera arentia. Omnes nequitiæ eorum in Galgal, quia ibi exoſos habui eos propter malitiam adinuentionum eorum, de domo mea eijciam eos; non addam, vt diligam eos.* Itaque pro eodem fere habebatur, ſterilem eſſe mulierem, & alicuius grauis peccati ream eſſe. Ita etiā mihi videtur Gregor. Nyſſenus homilia de ſancta Chriſti natiuitate ſentire. *Inter homines* autem dixiſſe videtur Eliſabeth, quia cùm culpa non ſubeſſet, apud Deum ſte-

Hebraiſmus.

Probroſa apud Iudæos ſterilitas, & quamobrem.

A rilitas ignominioſa non erat. Quin, vt ver. 7. notauimus, omnes fere mulieres, quæ in ſacris litteris ſteriles numerantur, fuere ſanctiſſimæ, Sara, Rebecca, Rachel, Anna Samuelis mater, & mater Samſonis Iudic. 13.2. quemadmodum ſupra Theophy. & Orig. hom. in Gen. 12. obſeruauerunt.

26. *In menſe autem ſexto.*) Ab eo tempore, quo Zachariæ angelus apparuerat ver. 11. vel quo conceperat Eliſabeth ver. 24. vt Euthym. interpretatur. Iren. libro 3. c. 11. videtur legiſſe, in ipſo autem tempore. Ambroſ. verò in comment, eodem tempore, quaſi

B ambo Græcè legerint ἐν τῷ αὐτῷ καιρῷ. Exprimit Euangeliſta temporis circūſtantiam, nō ſolùm ad cōciliandam fidē hiſtoriæ, quæ eo ſemper habetur probabilior, quo plures temporum, locorū, rerum, perſonarum circūſtantiæ notātur; ſed vt declararet, quāto tempore Ioannes Chriſto maior eſſet natu, quātóque interuallo, qui præceſſurus prędicando erat, naſcendo præceſſiſſet: Simul etiam, vt oſtenderet nō niſi ſex menſium fuiſſe Ioannem, cum venientem ad ſe Dominum ſenſit, & exultatione demonſtrauit, vt ver. 41. dicturus eſt. Hæc enim paraſceue eſt futuræ

C narrationis. Parat etiam auditorem ad id, quod angelus dicet ver. 36. Alias etiam notat Euangeliſta circunſtantias, vt D. Bernar. hom. 1. de laudibus Beatæ Virginis obſeruauit. Quare ſexto menſe angelus ad Mariam miſſus fuerit, putandum non eſt, quamuis cauſa nos lateat, temere factum eſſe. Strabus ex Hier. & D. Tho. ex Beda ſcribunt ſignificatum eſſe menſe illo ſexto Chriſtum ſexta mundi ætate naſci. Neſcio an tanti fuerit id ſcire. Si humanam ſequamur coniecturam, quę aliquando in rebus etiam diuinis ad verum ducit; cauſa hęc mihi videtur fuiſſe, quòd

D voluerit Deus Chriſtum & Ioannem, dominum & ſeruum, redemptorem & teſtem paris fere ætatis eſſe, vt hac etiam re ſimiles eſſent. Sed debuit Ioannes naſcendo prędedere, quem pręceſſurus erat prędicando. Debuit in vtero cōcluſum in vtero ipſe concluſus, infans infantem priùs quàm vir virum in Iordane demonſtrare. Debuit miraculo conceptus maiore cōcepti Chriſti miraculo fidem facere. Ideo ſex mēſium ſpatio prędedit, quo tempore neque tam paruus erat, vt ignoraretur eſſe conceptus, neq; tam magnus, vt ſenſum habere poſſe rationis videretur.

E Ad hunc fere modum Athan. in orat. de Deipara.

Miſſus eſt angelus Gabriel à Deo.) Idem angelus, qui ad Zachariam miſſus fuerat, vide ſupra ver. 11. & 19. Diligenter hoc Lucas narrat omnibus perſonarum locorum, temporum circunſtantijs declaratis, vt doceat rem totam diuinitus factam fuiſſe, ideo & angelum, qui miſſus fuerat, & Gabrielem, id eſt vnū è primis, & à Deo miſſum fuiſſe dicit, non ſuo veniſſe nomine. Irenæus lib. 5. c. 19. Auguſt. ſer. 18. de tempore, Greg. hom. 34. Damaſc. in ſermone de Aſſumptione Beatæ Virginis. Bernar. hom. de laudi-

F bus virg

In ciuitatem Galilææ, cui nomen Nazareth.) Vbi Maria, & Ioſeph habitabant. Vide, quę diximus Matthęi 2. 23.

Ad Virginem deſponſatam viro) Quę in hunc verſum dici poterant diximus apud Matthęum c. 1. 18.

28. *Et ingreſſus ad eam angelus.*) Indicat Mariam verè fuiſſe עלמה, id eſt reconditam illam virginem, quam Iſai. c. 7. 14 prędixerat parituram; cùm in penetrali habitaret. Qua de re, qui hodie dubitant hęretici, & apud cognatum aliquē ſuum cum ancillis

Hæretici noſtrę sta-

laborantem

cis Iudaizantes.

laborantem fuiſſe malunt credere, Iudaico mihi eſſe A
vidẽtur ingenio. Itaq; nõ magis illis, quàm apocry-
pho illius proteuangelij auctori, quod Iacobi nomi-
ne circumfertur credẽdum eſt, vbi ſcriptum eſt Bea-
tam Virginẽ forte ad hauriendã exijſſe aquam, cum
illi angelus apparuit. Vtrumque enim & Euangeli-
ſtæ, & antiquis omnibus repugnat auctoribus. Nam
& Lucas, cum angelum ad eam ingreſſum dicit, ſine
dubio ſignificat eam intra domum fuiſſe, & id Am-
broſius, Euſebius Emiſſenus in hom. de Beata Virgi-
ne, & Andreas Ieroſolymit. & Beda, & Bernar. affir-
mant. Sunt etiam, qui putãt clauſo domus oſtio an- B
gelũ ad B. Virginẽ penetraſſe, quod & quia angelo,
cùm ſpiritꝰ eſſet, opus nõ fuit aperire, & quia ad ſan-
ctitatẽ, puritatẽmq; pertinebat virginis clauſo eſſe
oſtio, valde credibile iudico. Quid autem ageret tũc
cum ad eã angelus ingreſſus eſt, quia Euãgeliſta non
iudicat, & traditio Eccleſiaſtica nulla docet, neſcio
an poſſit ſine curioſitatis vitio quæri, & ſine maiori
temeritatis vitio diffiniri. Hoc vt credamus, eius à
nobis ſanctitas poſtulat, neq; otioſam fuiſſe, nec in
re, quæ non maximè deceret virginem, occupatam.

Aue gratia plena.) Quòd ingreſſus ad Virginem C
angelus ſalutat, nouum non eſt. Salutauit angelus al-
ter Gedeonem Iudicum 6. 12. 23. Sed illud nouum, &
ſingulare omnino eſt, quòd ea vſus eſt ſalutatione,
qua nemo ante mortalem ſalutans hominem vſus
fuerat, vt Origenes homilia in Lucam 6. Ambroſ. &
Beda in comment. notauerunt. *Cum prudentia*, inquit
Beda, *pauebat, quia benedictionis nouã formam mirabatur,*
quæ nuſquam lecta eſt, nuſquam ante comperta. Soli Mariæ
hæc ſalutatio ſeruabatur. Bene enim ſola gratia plena dicitur,
quæ ſola gratiam, quam nulla alia meruerat, conſecuta eſt.
Quanquam & hoc diſcrimen inter Mariam, & Za- D
chariam obſeruamus, quòd Zachariam Gabriel ſa-
lutaſſe non dicitur; Mariam verò non ſalutauit mo-
dò, ſed ſingularibus etiam, & exquiſitis verbis ſalu-
tauit, & ita prorſus, vt ſuperiorem inferior, domi-
nam ſeruus, Dei ſponſam, continuóque futuram
matrem Dei miniſter alloqui reuerenter videretur.
Vtriuſque rei cauſæ hæ mihi videntur eſſe potuiſſe.
Prima, quòd Zacharias vir, Maria fœmina eſſet, &
fœmina quidem virgo, atque recondita, virorum
non aſſueta colloquijs. Ideóq; credendum erat Ma-
riam, quàm Zachariam angeli virili apparentis for- E
ma conſpectu, atque colloquio magis turbatum iri.
Solent autem angeli eos, quibus apparent, leuãdi ti-
moris cauſa benignè ſalutare, quemadmodum Ge-
deonem angelũ illum, qui ad eum miſſus fuerat, ſa-
lutaſſe legimus. Quam cauſam Theoph. etiam inſi-
nuat. Eandem ob cauſam tam ſingulari ſalutatione
vſus eſt, quo plus trepidaturæ adderet animi. Altera
cauſa fuit, vt credibiliora faceret angelus, quæ dictu-
rus erat. Vero ſimile enim erat, eam quæ gratia ple-
na & benedicta inter mulieres vocabatur, matrem
Dei, ſi quam aliam, futuram eſſe. F

Aue.) χαῖρε, Hebraico verbo reſpondet שלום לך,
Pax tibi, qua phraſi Hebraicè loquentem angelum
vſum fuiſſe credendum eſt. Itaque ſuperuacaneam
arbitror illam eſſe quæſtionem, quam hoc loco qui-
dam mouent, vtrum quod Græcè eſt χαῖρε, melius La-
tinè *Aue*, an Salue vertatur. Vtróque enim verbo &
Hebraicum שלום לך, & Græcum χαῖρε ſatis exprimi-
tur. Iubet Mariam angelus χαίρειν gaudere, lætari, nõ
timere, bono animo eſſe, hoc enim eſt שלום לך, vt
oſtendat ſe bonũ, nõ malum angelum eſſe, & nõ ini-
micum, ſed amicũ venire: nõ triſte, ſed lætum afferre
nuntium. Sic enim Hebræi loqui ſolent, quoties vo-
lunt ab eis, quos ſalutant, timorẽ remouere, vt Geneſ.
43. 23. Iud. 6. 23. & 19. 20. & 1. Reg. 1. 17. & 2. Reg. 15. 9.

Gratia plena.) Quòd Græcè eſt κεχαριτωμένη. Om-
nes veteres auctores, quaſi conſpiratione, aut; vt di-
cam melius, inſpiratione quadã diuina *gratia plenam*
reddiderunt, Ambr. hoc loco, Auguſt. in Enchir. cap.
36. & ſermone 13. & 14. & 15. & 18. & 21. de tempore,
& Hieron. in epiſtola ad Principiam virginem, &
Sophronius, aut, quiſquis eſt auctor, in ſermone
de Aſſumptione Beatæ Mariæ, & Euſebius Emiſſe-
nus in hom. in hæc verba Lucæ, *Miſſus eſt angelus Ga-*
briel. Bernardum, & alios mille annis recentiores au-
ctores, qui interpretem noſtrum ſequuti videri poſ-
ſunt, ſilẽtio prætereo. Hãc igitur interpretationem,
& omnium veterum auctorum conſenſus, & incre-
dibilis hæreticorum diſſenſio cõfirmat, qui no-
ſtram, id eſt optimam pertæſi verſionem, dum me-
liorem quærunt, ea re declarant ſe inueniſſe peiorẽ,
quòd non vnam, ſed tot, quot ſunt apud illos inter-
pretes inuenerũt. Alius enim gratioſam; alius gratã,
alius acceptã, alius gratiam cõſequutam, alius dile-
ctam, alius in gratiam acceptam, alius gratis iuſti-
ficatam, alius gratis dilectam interpretantur. Et cum
angelus exquiſiuiſſe ſtudioſè verba videatur, quibꝰ
ſanctiſſimam ornaret virginem, quaſi ejus merita
nulla oratione æquare poſſet; iſti boni angeli, qui
nouum nobis Euangelium annuntiarunt, in quæ-
rendis laborant verbis, quibus nihil de illa magnum,
nihil ſingulare dicere videantur. Verùm angelus
enimuerò dum ſingulari, & noua vtitur ſalutatio-
ne, ſatis profectò indicat nihil ſe Mariæ cum cæte-
ris mortalibus commune dicere voluiſſe. Quòd ſi
tantùm gratioſam, aut dilectam, aut gratam, aut
acceptam, aut aliquid huiuſmodi ex his, quæ Mariæ
hoſtes hæretici commenti ſunt, dixiſſet, nihil ſanè
dixiſſet non illi cõmune cum multis. At, inquiunt,
multi alij gratia aut Spiritu ſancto pleni dicuntur,
Ioannes ſupra ver. 15. Eliſabeth infra ver. 41. Zacha-
rias ver. 67. Apoſtoli Act. 1. 4 Petrus Act. 4. 8. Om-
nes illi qui congregati erant Ieroſolymæ Act. 4. 31.
ſeptem illi Diaconi, qui primi electi ſunt Act. 6. 3. 5.
Stephanus Act. 6. 8. & 7. 55. Paulus Act. 9. 17. & 13.
9. Barnabas Act. 11. 24. diſcipuli omnes Apoſtolo-
rum Act. 13. 52. Addunt iniuriam nos Chriſto facere,
cui Mariam, dum eam gratia plenam appellamus,
exæquemus. Multos quidem, præter Mariam, Spi-
ritu ſancto impletos fuiſſe ſuperiora exempla ſatis
docent: gratia autem plenum, præter Mariam, Ste-
phanum legimus. Ex quo diſcimus inter Mariam, &
cæteros ſanctos, qui Spiritu ſancto pleni fuiſſe dicũ-
tur aliquid in illa ipſa plenitudine fuiſſe diſcriminis,
cùm illi Spiritu ſancto, non gratia; Maria non Spi-
ritu ſancto, ſed gratia plena dicatur. Multorum opi-
nio eſt ſonum potiùs vocum, quam ſcripturæ vſum
conſiderantium, plus quiddam eſſe Spiritu ſancto,
quàm gratia repleri; ſed contra vt ſentiam, ſcriptu-
ræ conſuetudo facit, quæ dum multos Spiritu ſancto,
pauciſſimos gratia repletos fuiſſe docet, haud obſcu-
rè ſignificat tãto maius, quãto rarius hoc eſſe quam
illud: non quòd Spiritus ſanctus, qui fons, atque au-
ctor eſt gratiæ, gratia ipſa minor ſit: maiorẽ enim, vt
effectu cauſam, vt creatura creatorẽ eſſe neceſſe eſt:
ſed quòd qui Spiritu ſancto impleri dicitur, non ip-
ſo ſpiritu, ſed dono aliquo ſpiritꝰ, quod ſeſe foris in

Quomodo B. Virgo gratia plena ſuit cõtra hæreticos.

Plus eſt plenã eſſe gratia, quã ſpiritu ſãcto.

faciendis

faciendis ſignis, aut alia re quapiam mirabili oſtendat, dicantur impleri. Qui verò gratia, nō dono tantùm aliquo, ſed & gratia iuſtificante, & omnium donorū largitate, quatenus humana natura capit compleri intelligatur. Nec neceſſe eſt, vt omnes, qui gratia pleni fuiſſe dicuntur, parem gratiam habuerint. Plenus aqua fons eſt, plenus fluuius, pleni riuuli, etſi plus, & puriùs in fonte, quàm in fluuio, in fluuio quàm in riuulis eſt. Plenus Chriſtus gratia, tanquam fons, in quo & ſcaturit, & ſtagnat gratia, & in omnes homines ſicut ex capite in membra deriuatur. Plena Chriſti mater, tanquam fonti proximus fluuius, qui etſi minùs, quàm fons aquę habet, pleno tamen fluit alueo. Plenus Stephanus, ſed tanquam riuulus, quemadmodum bene omnino Theologi quidam tradiderunt, & quiſquis eius ſermonis de aſſumptione auctor fuit, qui nomine Hieronymi legi ſolet. *In ſanctis*, inquit, *patribus, & Prophetis gratia fuiſſe creditur, non tamen eatenus plena. In Mariam verò totius gratiæ, quæ in Chriſto eſt, plenitudo venit, quamquam aliter.* Hæc omnium veterum auctorum ſententia eſt, Ambroſij hoc loco, Emiſſeni hom. in hęc verba, *Miſſus eſt angelus Gabriel*, Chryſologi ſermone 142. Bedæ hom. 3. de Beata Virgine, Ruperti lib. 6. in Cantica canticorū, licet ſententiam eandem non eodem modo omnes auctores interpretentur. Quæ autem ea fuerit gratia, & quamobrem Maria gratia plena dicta ſit, de eo diſſentiunt auctores.

Qua B. virgo gratia plena fuit.

Quidam gratiæ plenitudinem vocant, quòd in ea Chriſtus ipſe habitaret, *in quo habitat omnis plenitudo diuinitatis corporaliter, & in quo ſunt omnes theſauri ſapientiæ, & ſcientiæ Dei.* Hieron. & Sophronius in his locis, quos paullo ante notauim*, & Auguſtinus in Enchiridio c. 36. & Emiſſenus in hęc verba, *Miſſus eſt angelus Gabriel*, & Petrus Damianus ſerm. 3. de natiuitate beatę Mariæ, & Bernardus in hom. de laudibus beatæ Virginis.

Coloſſ. 2. 3. 9.

Hi ipſi auctores hoc inter ſe diſſentiunt, quòd alij, quia iam concepiſſet, alij quia mox conceptura Chriſtum erat, gratia plenam vocari putant. In illis eſt Hieron. & Gregor. Neocæſarienſis in hom. de Annuntiatione beatæ Marię: in his Ambroſ. Auguſt. Sophron. Chryſolog. Beda, Rupertus in locis paullo ſupra notatis, & Athanaſius in orat. de ſancta Deipara: quorum ego ſententiam probabiliorem iudico. Neque enim angelus, qualis cum Chriſtum cōcepiſſet, futura eſſet; ſed qualis iam eſſet, illi voluit ſignificare. Et nondum Mariam cōcepiſſe, cum hęc illi angelus dixit ex ver. 31. & 35. perſpicuum eſt, & Græcum verbum κεχαριτωμένη, quod noſter interpres *gratia plenam* reddidit, præteriti temporis eſt. Itaque, cum de conceptione agitur, perſpicuè angelus docet nōdum concepiſſe, ſed concepturam eſſe: cum de gratiæ plenitudine, non implendam fore, ſed plenam iam eſſe dicit. Et ſi rem ipſam remotis conſideremus verbis, maioris vtiq; fuit gratię, quòd Deo Maria grata, quam quòd Dei mater eſſet: maioris meriti, quòd Deum animo, quàm quòd corpore conceperit, vel Chriſto ipſo teſtante, qui muliere illa dicente, *Beatus venter qui te portauit, & vbera, quæ ſuxiſti*, reſpondit, *Quin imò, beati, qui audiunt verbum Dei, & cuſtodiunt illud*, infra c. 11. 27. Denique ſi propterea gratia plena diceretur, quòd Chriſto in vtero concepto plena eſſet, poſtquam peperiſſet, gratia plena eſſe deſiiſſet; quod meritò Athanaſius in oratione illa de ſancta Deipara, tanquam abſurdum, refellit. Addo non dici gratia plenam mea quidem ſententia, neque quòd concepiſſet, neq; quòd conceptura eſſet Chriſtum, ſed quòd ipſa in ſe, quamuis non ex ſe, plena eſſet gratia, qua quidem digna facta eſt, vt Chriſtum conciperet. Licet eam tam plenam, támque abundantem gratiam, niſi conceptura Chriſtum fuiſſet, non habuiſſet. In hunc enim illi vſum data eſt, vt idonea Chriſti mater efficeretur. Id hac ratione facile conſtabit. Non implenda, ſed plena iam gratia vocatur, vt paullo ante ex Gręco verbo demonſtrauimus, Chriſtum autem nondum conceperat, ſed conceptura erat: ergo non vocatur gratia plena, quòd iam cōcepiſſet, aut quòd conceptura Chriſtum eſſet. Atq; hoc etiam modo, ſi rectè intelligantur, mihi videntur Ambro. Auguſt. & Beda ſentire.

Dominus tecum.) Quidam hoc etiam verbum de conceptione Chriſti intelligi volunt: quaſi Dominus cum Maria dicatur eſſe, quia Chriſtus, aut iam conceptus cum illa erat, aut paullo poſt concipiendus erat futurus. In priori ſententia Hieron. & Bernar. ſunt. In poſteriore auctores illi, quos modò diximus gratia plenam interpretari, quę paullo poſt Chriſtum conceptura eſſet; pręterea etiam Euthy. Vtraque opinio iiſdem rationibus, quibus vtraque illa ſuperior refutatur. Neq; enim dubium eſt, quin hęc verba, *Dominus tecum*, illorum pręcedentium explicatio ſint, *Aue gratia plena*. Quare eodem modo intelligantur neceſſe eſt. Gratia autem plena, vt docuimus, non ideo Maria dicta eſt, quòd aut Chriſtum concepiſſet, aut conceptura eſſet; ſed quòd diuinis repleta donis, Deóque gratiſſima. Non ergo Dominus cum illa eſſe dicitur, quòd in illa iam conceptus corporaliter habitet, aut quòd ſit mox concipiendus habitaturus: ſed quòd iam per illam gratiam, qua plena eſſe dicitur, ſpiritualiter in illa ſit. Legimus hęc eadem verba & ab angelis aliis nonnullis hominibus Iudicum 6. 13. & aliis hominibus ab aliis dicta, vt Ruth 2. 4. ſed cum aliis dicuntur, precando, non enuntiando; cum Marię, enuntiando, non precando dicuntur. Precatur enim Boos meſſoribus ſuis, precatur angelus Gedeoni, vt Dominus cum illis ſit. Auguſt. ſerm. de tempore 18. *Aue gratia plena Dominus tecum. Dominus inquit tecum, ſed pluſquam mecum. In me enim licet ſit Dominus, memetipſum creauit Dominus, per te autem genitus eſt Dominus. Ita eſt Dominus tecum, vt ſit in corde tuo, ſit in vtero tuo, adimpleat mentem tuam, adimpleat carnem tuam.* Itaque vtroque modo intelligendum putat.

Benedicta tu in mulieribus.) Falli etiam mihi videntur non ſolùm hæretici, ſed nonnulli etiam, & Catholici, & non indocti prorſus auctores, qui hæc verba precantis eſſe dicunt. Non enim precatur angelus, vt à Deo Maria benedicatur, ſed iam benedictam annuntiat, atq; declarat. Quam enim maiorem illi à Deo benedictionē optare potuit, quàm vt impleretur gratia? Atqui iam gratia, vt docuimus, plena erat. Manifeſtum præterea eſt hæc tria verba, *Gratia plena, Dominus tecum, Benedicta tu in mulieribus*, cùm eodem contextu, eodémque tenore dicta ſint, eſſe etiam eodem modo intelligenda. Duo verò præcedentia, vt demonſtrauimus, non optantis, aut precantis, ſed annuntiantis, & affirmãtis ſunt. & hoc igitur tertium. Scio Hebraicum participium ברך *benedictus* pro futuro poni, aut pro imperatiuo, vt in illo exemplo *Benedictus, qui venit in nomine Domini*, Matthæi 23. 32. id eſt benedicatur, aut benedicendus eſt. Sed præteritorum verborum intelligentia cogit

nos

nos hoc loco id verbũ aliter intelligere. Cùm enim de re pręterita angelus dixerit, *Aue gratia plena*, & *Dominus tecum*, dubium eſſe non poteſt, quin de re etiam præterita dicat, *Benedicta tu in mulieribus*. Abſurdior hęreticorum error, qui non aliam hic benedictionem ſignificari putant, quàm quæ omnibus electis communis ſit, quòd Chriſtum excipiant. Cur enim dixit *in mulieribus*, id eſt præ omnibus mulieribus, vt illi ipſi interpretantur, niſi non communiter cum illa, atque aliis, ſed cum illa ſingulariter, & propriè Dominus erat? Neque propterea *in mulieribus*, id eſt inter mulieres, non inter omnes homines benedicta eſſe dicitur, quòd nõ pręomnibus hominibus, ſed pręſolis mulieribus benedicta ſit: veruntamen quòd ipſa ſit mulier, & non ſoleat comparatio, niſi inter ea, quę eiuſdem generis ſunt, fieri. Benedictionem autem angelus intelligit nõ eam, quam frequenter ſolet ſcriptura hoc nomine vocare filiorum copiam, aut eorum procreandorum facultatem, vt Gen. 1. 22. 28. & 22. 15. aut rerum omniũ expetendarum affluentiam, vt Gen. 24. 35. & 27. 27. 39. & 49. 25. aut humanas laudes, & fauſtas acclamationes, vt Iudic. 5. 24. ſed eam, quam paullo ante gratię plenitudinem appellauerat. Illa enim dona, quibus ornata fuerat Virgo ſanctiſſima, & gratia, quia gratis illi à Deo conceſſa, & benedictio, quia ex eius profecta liberalitate, meritò nuncupantur. Notant hoc loco omnes veteres auctores Mariæ, & Euæ tacitam antitheſim, quam id circo ponam, quòd eam ſoleant hęretici perhorreſcere, non Euæ Mariam opponentes, ſed apponentes, æquantéſque, quaſi non minùs Maria, quàm Eua peccauerit, etiam poſtquam plena gratia ab angelo vocatur, etiam poſtquam Dei mater facta eſt, vt quoſdam iſtorum interpretes ſcribere non puduit. Quam diſſimili fuerint veteres Patres ſpiritu, atque ſententia, ex eorum, quę ſubiiciam, verbis apparebit. Irenæus lib. 3. cap. 33. *Conſequenter autem & Maria virgo obediens inuenitur dicens, Ecce ancilla Domini, fiat mihi ſecundum verbum tuum. Eua verò inobediens; non obaudiuit enim, adhuc cùm eſſet virgo. Sicut Eua inobediens facta, & ſibi, & vniuerſo generi humano cauſa facta eſt mortis: ſic & Maria habens prædeſtinatum virum, tamen virgo obediens, & ſibi, & vniuerſo generi humano cauſa facta eſt ſalutis*, & ruſus, *Sic autem & Euæ inobedientiæ nodus ſolutionem accepit per obedientiam Mariæ: quod enim alligauit Virgo Eua per incredulitatem, hoc virgo Maria ſoluit per fidem*. Et libro 5. cap. 19. *Quemadmodum enim illa, id eſt Eua per angelicum ſermonem ſeducta eſt, vt effugeret Deum præuaricata verbum eius, ita & hæc, id eſt Maria per angelicum ſermonem euangelizata eſt, vt portaret Deum obediens eius verbo. Et ſicut illa ſeducta eſt, vt effugeret Deum, ſic hæc ſuaſa eſt obedire Deo, vti virginis Euæ Virgo Maria fieret aduocata, & quemadmodum aſtrictum eſt morti genus humanum per virginem, ſoluatur per virginem*. Et Tert. in lib. de carne Chriſti. *Sed & hic ratio defendit, quòd Deus imaginem, & ſimilitudinem ſuam à Diabolo captam æmula operatione recuperauit. In virginem enim adhuc Euam irrepſerat verbum ædificatorium mortis; in virginem æquè introducendum erat Dei verbum extructorium vitæ, vt quod per einſmodi ſexum abierat in perditionem, per eundem ſexum redigeretur in ſalutem. Crediderat Eua ſerpenti, credidit Maria Gabrieli: quod illa credendo deliquit, hæc credendo deleuit*. Et D. Augu. ſerm. 15. de tempore. *Et quoniam Diabolus per ſerpentem Euæ locutus, per Euæ aures mundo intulit mortem, Deus per angelum ad Mariam protulit verbum, & cunctis ſæculis vi-*

Hæreticorum interpretatio contra B. virginem refutatur.

Antitheſis B. Virginis, & Euæ contra hæreticos ex Patribus.

A *tam effudit*. Similis comparatio eſt apud Greg. Nyſſenum in oratione de ſanctaChriſti natiuitate, & apud Theophyl. hoc loco.

29. *Quæ cum audiſſet, turbata eſt in ſermone eius.*) ἡ δὲ ἰδοῦσα διεταράχθη. Quæ cum vidiſſet, turbata eſt in ſermone eius, vt legunt etiã Ambr. Theoph. & Euthy. Cur turbata fuerit, docet Amb. lib. 2. de Virginib. dicens, *Quaſi viri ſpecie mota trepidauit, quaſi nõ incognitum audito nomine recognouit*. Et in exhortatione ad virgines, *Illa te doceat, quid ſequaris; Angelũ in ſpecie viri vidit, & pauebat corde, peregrinabatur aſpectu, vnde dicit*
B *ad eam angelus, Ne timeas Maria*. Itaque exiſtimat Ambroſ. non ſermone, ſed angeli aſpectu Mariam fuiſſe turbatam. Idémque Athanaſius ſentire videtur q. 12. aut quiſquis earum quęſtionum auctor eſt; putat enim ſolam Mariam in hac vita ipſam angeli eſſentiam conſpexiſſe, ideóque videtur exiſtimare inſolito mortalibus viſu fuiſſe turbatam. Hanc Ambroſij ſententiam & Gręca verba, & ratio ipſa confirmant. Magis enim aſpectu, quàm colloquio angelorum turbari homines ſolent, quemadmodum Zachariam ſupra ver. 12. & mulieres, quæ Chriſti ſe-
C pulchrum inuiſerant Matthæi 28. 5. & Marci 16. 5. & 6. & Lucæ 24. 5. & Danielem cap. 10. 8. turbatos fuiſſe legimus, & quia magis inſolens eſt angeli aſpectus, quàm colloquium, quod cùm humano prorſus ſimile ſit, minùs homines terret. Alij propter nouam, & inſolitam ſalutationem, turbatam putant, Origenes hom. 6. Chryſoſtomus de natiuitate Ioannis Baptiſtæ, Hieronymus in epiſt. ad Euſtochium, Græcus ille auctor, quem D. Thom. citare ſolet, &, vt videtur, Beda, & Theophylactus. Iuuat hanc interpretationem, quod additur, *In ſer-*
D *mone eius*, & quod paullo poſt ſequitur, *Et cogitabat, qualis eſſet iſta ſalutatio*, id eſt anxiam illam, & ſolicitam habebat inuſitatum genus ſalutationis; hoc enim eſt phraſi Hebraica cogitare. Vtraque re turbatam fuiſſe vero ſimile eſt, & quia inſolitam vidit formam, ſicut Zacharias, Daniel, & illæ mulieres, quas modò dicebamus, & quia inſolitam audiuit ſalutationem. Dubitare lector poteſt, quomodo aut aſpectu, aut ſermone angeli turbari potuit, quę angelorum colloquiis fuiſſe creditur aſſueta. Ea enim non ſolùm vulgi, piæque plebis, ſed D. etiam
E Ambroſij, & illius apud D. Thom. auctoris Gręci opinio videtur eſſe. Ambroſij libro 2. de Virginibus hæc ſunt verba, *Quin etiam tum ſibi minus ſola videbatur, cum ſola eſſet. Nam quemadmodum ſola, cui tot libri adeſſent, tot archangeli, tot Prophetæ? Denique & Gabriel eam, vbi reuiſere ſolebat inuenit*. Et paullo poſt, *Ita peregrinata eſt in viro, quæ non eſt peregrinata in angelo, vt agnoſcas aures religioſas, oculos verecundos*. Quomodo reſpondere debeamus, eodem loco indicat Ambroſius, ſolitam Beatam Virginem cum angelis colloqui, ſed nunquam ante humana eos vidiſſe forma.
F Hoc eſt, quod dicit *peregrinata eſt in viro, quæ non eſt peregrinata in angelo*, id eſt ſpeciem viri inſolitam timuit, quæ colloquium angeli ſolitum non timuit. Loquitur enim Ambroſius ſemigræcè ἰξένωσιν.

Et cogitabat, qualis eſſet iſta ſalutatio.) An amatoria, quia dixerat *Gratia plena*, an ſancta, quia dixerat, *Dominus tecum*, vt Hieronymus in epiſtola ad Euſtochium, & Theophylactus in Comment. & Bernardus ſermone de Beata Virg. in illud Apoc. 12. Signum magnum. *Forte*, inquit Bernardus, *propterea*

primò turbata eſt in ſermone eius, & cogitabat, qualis eſſet iſta ſalutatio, quòd benedictam ſeſe audiſſet in mulieribus, quæ nimirum benedici in virginibus ſemper optabat. Et ex tunc quidem cogitabat, qualis eſſet iſta benedictio, quòd iam videretur eſſe ſuſpecta. Euthymij magis probo ſententiam, qui hoc Mariam cogitaſſe putat, vtrum ſalutatio illa diuina eſſet, an illuſoria, & à dæmone fallendi cauſa miſſa. Nam ſanctiſſimam virginem vel ſuſpicatam tantùm fuiſſe aliquid amatorium, indignum mihi videtur tanta eius puritate. Simplex eſſe debet, & minimè ſuſpicioſa virginitas, quę non ſolùm, quæ non licent, appetendo, &, quod minus eſt, cogitando: ſed etiam de aliis, vt ſeipſam tueatur, ſuſpicando quodammodo maculatur. Angelicam ego prorſus in Maria puritatem ponendam exiſtimo. Angeli verò ne ſuſpicari quidem, aut timere periculum vllum puritati ſuæ poſſunt. Itaq; cogitatio illa Mariæ, *qualis iſta eſſet ſalutatio*, non ex caſtitate, quamuis & caſtitas in ea ſumma eſſet, imò propterea non ex caſtitate, quia ſumma erat; ſed ex humilitate profecta eſt: adeo enim ſe tam ſingulari ſalutatione indignam putabat, vt vereretur, ne quis in ea ſubeſſet dolus. Hoc rectè Bernardus dixit in ſerm. de natiuitate Beatæ Mariæ, *Maria*, inquit, *non prætendit meritum, ſed gratiam quærit. Denique vſque adeo ſidit gratiæ, & non altum ſapit, vt ſalutationem angelicam vereatur. Maria inquit cogitabat, qualis eſſet iſta ſalutatio. Nimirum ſeſe ſalutatione angelica reputabat indignam.*

Virginitas minimè ſuſpicioſa.

30. *Et ait angelus ei, Ne timeas Maria.*) Pellit ab ea timorem angelus, vt ad credendum, quod dicturus eſt, inducat, quemadmodum Theophylactus animaduertit. Huc etiam pertinet proprij nominis appellatio, quòd angelus virginem ſuo nomine Mariam vocet, vt oſtēdat ſe illi amicum quodammodo, & familiarem eſſe, vt Beda notauit. Vide, quę ſupra dicta ſunt ver. 13. Quęri poteſt, quomodo angelus Marię timorem cognouerit: Potuit ex vultu, ex cunctatione, ex tacita cogitatione cognoſcere.

Inueniſti enim gratiam apud Deum.) Beda, *Quam ſalutatione inſolita, vtpote, quæ ei ſoli ſeruabatur, viderat turbatam quaſi familiarius notam vocans ex nomine, ne timere debeat, iubet. Et quia gratia plenam vocauerat, eandem gratiam, & aſtruit plenius, & vberius explicat.* Ad eundem fermè modum Theophyl. Inuenire gratiam apud aliquem Hebraiſmus eſt, quo aliquando ſimpliciter ſignificatur gratum eſſe, aut dignum cui beneficium aliquod conſeratur, vt Geneſ. 18.3. & 19.19. aliquando ſingulariter, & prę cęteris omnibus gratum eſſe, ſicut vulgò etiam dicere ſolemus, inuenit gratiam apud Regem, id eſt, aut ſolus, aut maximè omnium Regi gratus eſt, vt Geneſ. 6.8. & 39.4. Hoc modo Bernardus hunc locum exponit ſermone 3. de Annunciatione Dominica, *Ne timeas Maria, inueniſti enim gratiam apud Dominum. Quantam gratiam? gratiam plenam, gratiam ſingularem.* Putat alibi idem Bernardus hoc verbo *Inueniſti gratiam*, ſtudium Mariæ gratiam priùs quęrentis ſignificari. Sic enim ſcribit ſer. 4. de Aſſumptione beatę Mariæ. *Hæc eſt enim, quæ totius mundi reparationem obtinuit, ſalutem omnium impetrauit. Conſtat enim pro vniuerſo genere humano fuiſſe ſolicitam, cui dictum eſt, Ne timeas Maria, inueniſti gratiam, vtique quam quærebas.* Itaq; videtur Bernardus in ea eſſe ſententia, vt exiſtimet Beatam Virginem, antequam ad eam angelus veniret, adeo fuiſſe de humani generis redemptione ſolicitam, adeoque aſſiduè pro ea orare ſolitam, vt ea ratione meruerit tantam obtinere gratiam, vt Chriſtum ipſa conciperet, pro cuius accelerando aduentu precabatur.

Hebraiſmus.

31. *Ecce concipies.*) Videtur explicare angelus, quam apud Deum gratiam Mariam inueniſſe dixiſſet, vt Orig. & Theophyl. indicarunt, hanc nimirum, vt Chriſtum concipere mereretur. Quod dicit *Ecce*, ſignificat ſtatim concepturam eſſe, vt auctor ille Gręcus admonuit, quem D. Thomas citare ſolet. Refellitur ex hoc loco opinio Hieron. Greg. Neocęſ. & Bernardi, quam ver. 28. recitauimus, Beatam Virginem antequam ab angelo ſalutaretur, concepiſſe. Cum enim angelus dicit, *Ecce, & concipies*, haud obſcurę indicat nondum Virginem concepiſſe.

In vtero.) Putat Theophylactus, & Græcus ille auctor D. Thomæ propterea Euangeliſtā addidiſſe, *In vtero*, vt ſignificaret ita concipiendum in Virgine Chriſtum, vt ex eius etiam ſubſtantia conciperetur. Quod non ſatis firmum exiſtimo. Nam ἐν γαστρὶ συλλαμβάνειν, id eſt in vtero concipere, ſicut ἐν γαστρὶ ἔχειν, in vtero habere Græca phraſis eſt, in qua additum nomen vteri nihil ſententiæ, & ſignificationi addit. Et ſi id angelus ſignificare voluiſſet, aliis vſus eſſet verbis; neq; enim nomen vteri id ſatis declarat, cùm potuerit Chriſtus in vtero Virginis, & non ex ſubſtantia Virginis concipi.

Et paries filium.) Facit fidem rei præſentis ex futura; videturq; Iſaiæ prophetiam c. 7.14. exprimere voluiſſe, vt indicaret Mariam eam eſſe virginem, de qua propheta prędixerat, *Ecce virgo concipiet, & pariet filium, & vocabitur nomen eius Emmanuel.*

32. *Et vocabis nomen eius Ieſum.*) De nomine Ieſu diximus apud Matthæum cap. 1. 21. Illic dicit angelus Ioſeph, *vocabis nomen eius Ieſum*, hìc Mariæ, ſicut apud Iſaiam, vt nonnulli ante nos interpretes adnotauerunt, qui putant in Maria Hebræorum conſuetudinem fuiſſe mutatam, apud quos patres non matres imponere filiis nomina ſolerent, hinc argumentum colligentes Chriſtum in terris patrem non habuiſſe, cùm mater iubeatur nomen ponere. Magis pia, quàm probabilis obſeruatio; nam apud Matthæum, vt diximus, Ioſeph, qui ſola hominum opinione Chriſti pater erat, dictum ab angelo eſt, *Vocabis nomen eius Ieſum*: & eam non fuiſſe conſuetudinem Iudęorū multis ſcripturarum exemplis probare poſſumus. Legimus enim aliquando matres filiis ſuis nomina poſuiſſe, vt Gen. 4. 1. 25. & Gen. 19. 37. 38. & Geneſ. 29. 32. 33. & Gen. 30. 6. & Iud. 13. 24. aliquando patres, vt Geneſ. 4. 26. & 5. 29. & 21. 3. aliquando patrem ſimul, & matrem, vt hoc ipſo capite verſu 60. & 63. Zacharias, & Eliſabeth idem Ioannis nomen dederunt filio: aliquando aliud nomen patrem, aliud matrem filio poſuiſſe, vt Geneſ. 35. 18. Rachel vocauit filium ſuum *Benoni*, Iacob verò eius maritus vocauit *Beniamin*. Itaque nolim ea vti regula, quamuis & noſtra ætate multi, & ſuperioribus Gręcus ille auctor apud D. Thom. vſi fuerint. Neque enim iſtis præſidiis, præſertim tam infirmis indigemus, cùm nihil clariùs ſcriptura teſtetur, quàm Chriſtum de Spiritu ſancto fuiſse conceptum. Valet tamen aliquid argumentum illud contra Iudęos, quòd Iſaias non dixerit וקרא *& vocabit*, pater; ſed וקראת *& vocabit*, ipſa virgo, quo magis confirmetur, quod ante dictum erat, *Ecce virgo concipiet, & pariet filium*, ita eſse intelligendum, vt & virgo, & manens virgo conceptura, parituráque fuerit.

Hic

A *Hic erit magnus.*) Dictum etiam erat de Ioanne verſu 15. eum futurum magnum, ſed aliter quàm de Chriſto, vt Origen. hom. 6. Ambroſ. Beda, & Theophylactus adnotauerunt. *Dictum eſt etiam de Ioanne ab angelo*, inquit Ambroſ. *quia erit magnus. Sed ille quaſi homo magnus, hic quaſi Deus magnus. Magnus enim Dominus & laudabilis nimis, & magnitudinis eius non eſt finis. Et verè eſt & ille magnus, quia maior inter natos mulierũ propheta Ioanne Baptiſta nemo eſt. Habet tamen maiorem, quia qui minor eſt in regno Dei, maior eſt illo. Magnus Ioannes, ſed coram domino.* Et rurſus, *magnus ergo Ioannes, ſed huius magnitudo habet principium, habet finem. Dominus autem Ieſus idem eſt finis, atque principium, idem primus, & nouiſſimus. Nihil ante primum, nihil vltra nouiſſimũ.* Euthym. magnum vocari putat, non re ipſa, & veritate, ſed opinione; quòd doctrina, & miraculis magnum ſibi apud homines nomen facturus eſſet. Et quidẽ re ipſa vocari magnũ, qui Deus erat magna nõ erat laus, neq; nouum videri poterat: poterat autẽ nouum videri, quòd qui natura ſua magnus erat, magnus etiam hominibus appareret. Exiſtimat Græcus ille auctor D. Thomę eo cõſilio angelũ hoc addidiſſe, vt Chriſtum à multis alijs diſtingueret, qui cùm Ieſus vocati fuiſſent, magni tamen non fuiſſent.

Pſal. 144. 3.

Luc. 7. 28.

B

Apocal. 1. 8. & 21. 6. & 22. 13.

C

Vocari Hebręis eſt eſſe.

Et filius altiſſimi vocabitur.) Vocari hoc loco pro eſſe ponitur Hebræorum idiomate, vt apud Iſaiam c. 1. 26. *poſt hæc vocaberis ciuitas iuſti, vrbs fidelis*, id eſt eris ciuitas iuſti, & Iſaiæ 4. 3. *Et erit omnis, qui relictus fuerit in Sion, & reſiduus in Ieruſalem, ſanctus vocabitur*, id eſt erit. Altiſſimus autem, aut excelſus abſolutè vocatur Deus, eodem Hebraiſmo עליון, vt Num. 24. 16. Deut. 32. 8. Pſal. 9. 3. & 17. 14. & 20. 8. & 45. 5. & 49. 14. & 86. 5. & 90. 1. & 106. 11. & 76. 11. & 81. 6. Dicuntur & viri ſancti, & Reges filij Dei, ſed aut adoptione, aut accepta ab eo poteſtate, repręſentationéq; perſonæ. Aliter angelus dicit Chriſtum Dei filium vocandũ eſſe. Nam eo ipſo, quòd hîc dicit, vbi de eius ex Spiritu ſancto conceptione, ortúque loquebatur, indicat eũ non beneficio, ſed natura Dei futurum filium. Et verò cui dixit aliquandò non dico hominum, ſed vt ait D. Paulus angelorum, *Filius meus eſt tu, ego hodie genui te?* Pſal. 2. 7. ad Heb. 1. 5. Hęrent noui Ariani in verbo futuri temporis, *Vocabitur*, quaſi antequam naſceretur, Dei filius non eſſet. Nempe non animaduertũt de homine hîc eſſe ſermonem, quem conceptura Virgo, quem paritura erat, qui ante, quàm conciperetur, non modò filius Dei, ſed ne homo quidẽ erat. Cõceptura enim erat virgo non nudũ Deum, ſed hominem Deũ, homo autẽ Deus non fuit antequam cõciperetur. Seiunge ab homine Deũ, dicit Chriſtus, *Antequam Abrahã fieret, ego ſum*, Ioannis 8. 58. &, *ego ſum primus, & nouiſſimus viuus, & fui mortuus*, Apoc. 1. 18. Confutatur etiam ex hoc loco Neſtorij error, qui duas ponebat in Chriſto perſonas; duos alterum Dei, alterum hominis, faciebat filios, quem errorẽ, & antequam naſceretur Irenæus lib. 3. c. 18. & natum Beda ex his verbis confutarunt, *Hic erit magnus, & filius altiſſimi vocabitur, & dabit ei Dominus thronum Dauid patris ſui*, inquit Iren. *eum qui ſit filius altiſſimi hunc eundem, & Dauid filium confitens.*

D

Contra Arianos, & Neſtorianos.

E

F

Et dabit illi Dominus ſedem Dauid patris eius.) Docet Chriſtum, quem virgo conceptura, & paritura erat, futurum eſſe Meſſiam, Regem illum Dauidi ex eius ſemine ſucceſſurum, de quo dictum erat Pſ. 131. 11. *de fructu ventris tui ponam ſuper ſedem tuam*, & Iſaiæ 9. 6. 7. *Paruulus enim natus eſt nobis, & filius datus eſt nobis, &*

A *factus eſt principatus ſuper humerum eius, & vocabitur nomen eius admirabilis, cõſiliarius, Deus, fortis, pater futuri ſæculi, princeps pacis. Multiplicabitur eius imperium, & pacis non erit finis: ſuper ſolium Dauid, & ſuper regnum eius, vt confirmet illud, & corroboret in iudicio, & iuſtitia amodo, & vſque in ſempiternum.* Et Amos 9. 11. *In die illa ſuſcitabo tabernaculum Dauid, quod cecidit, & reædificabo aperturas murorum eius, & quæ corruerant inſtaurabo, & reædificabo eum, ſicut in diebus antiquis.* Sedem Dauidis vocat Dauidis regnum, non quòd Chriſtus; aut temporaliter, aut in ſolo Dauidis regno regnaturus eſſet; ſed quòd Dauid perſonam geſſiſſet Chriſti ex ſua poſteritate naſcituri, ideóque patrem eius vocat; & quòd temporale Dauidis regnum ſpirituale regnũ Chriſti, non in ſola tamen Iudæa, ſed in toto terrarum orbe ſignificaſſet. Vnde factum, vt Chriſtus ipſe à prophetis Dauid vocatus ſit, vt intelligeremus eum verum eſſe Dauidem, quem inuenturus erat Deus Regem iuxta cor ſuum, & de quo dictum eſſet, *Vnxit te Dominus Deus tuus oleo lætitiæ præ conſortibus tuis* Pſ. 44. 8. Dauidem eius tantùm fuiſſe vmbram, qui interim dum verus Rex Chriſtus veniebat, vnà cum poſteris ſuis regibus eius populo perſonam repræſentabat. Sic Ieremias c. 30. 9. *& non dominabũtur ei amplius alieni, ſed ſeruient Domino Deo ſuo, & Dauid Regi ſuo, quem ſuſcitabo eis.* Et Ezechiel c. 34. 23. 24. *& ſuſcitabo ſuper eos paſtorem vnum, qui paſcat eas, ſeruum meum Dauid: ipſe erit eis in paſtorem. Ego autem Dominus ero eis in Deum, & ſeruus meus Dauid princeps in medio eorũ.* Et Ezechiel. 37. 24. *& ſeruus meus Dauid rex ſuper eos, & paſtor vnus erit omnium eorum.* Et ver. 25. *& Dauid ſeruus meus princeps eorum in perpetuum.* Et Oſee 3. 5. *Poſt hæc reuertentur filij Iſrael, & quærent Dominum Deum ſuum, & Dauid regem ſuum.* Quòd verò dicit, *Dabit illi Dominus*, indicat legitimum hæredem fore, qui regnum à Deo accepturus ſit, non vi, aut malis artibus occupaturus. Dediſſe Chriſto regnum dicitur Deus, non quòd non eſſet natura ſua Rex, cùm verus eſſet Deus, ſed quia eum regem eſſe declarauit. *Hic*, inquit, *eſt filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui, ipſum audite* Matthæi 3. 17. &, *Ego autem conſtitutus ſum rex ab eo ſuper Sion montem ſanctum eius, prædicans præceptum eius* Pſ. 2. 6.

B

C

D

33. *Et regnabit in domo Iacob in æternum, & regni eius non erit finis.*) Deſcribit angelus regnum Chriſti ſempiternum, non quale fuerat in Dauide, qui per quadraginta tantùm regnauit annos 2. Reg. 5. 4. & 3. Reg. 2. 12. ſed quale Deo conueniebat, nullum habiturum finem. Cùm enim Chriſtum Dauidi comparaſſet, eius ſedem accepturum dicens, eum nunc illi anteponit, *Et regnabit*, inquit, *in æternum, & regni eius non erit finis*: ne exiſtimemus nihil eum Dauide maius habiturum. In domo Iacob regnaturus dicitur, quia Iacob duodecim Patriarcharum, totidémque ab ipſis propagatarum tribuum pater fuit, vt intelligatur non eſſe futurum eius regnum intra vnius, aut duarum tribuum incluſum terminos, quemadmodum ſub alijs Regibus Dauidis ſucceſſoribus longo fuerat tempore, ſed in omnibus duodecim tribubus regnaturum, quibus nõ Iudæi tantùm, ſed omnium etiam hominum vniuerſitas deſignatur Matthæi 19. 28 & Apocal. 7. 5. & 21. 12. quemadmodum alibi D. Auguſt. & Beda obſeruarunt. Sic explicatur ab Iſaia regnum Chriſti c. 14. 1. *Propè eſt, vt veniat tempus eius, & dies eius non elongabuntur. Miſerebitur enim Dominus Iacob, & eliget adhuc de Iſrael, & requieſcere eos faciet ſuper humum ſuam: adiungetur aduena ad eos, & adhærebit domui Iacob.*

E

F

& cap. 44. 5. *Iſte dicet Domini ego ſum, & ille vocabit in nomine Iacob, & hic ſcribet manu ſua Domino, & in nomine Iſrael aſsimilabitur*, & cap. 49. 6. *& dixit parum eſt, vt ſis mihi ſeruus ad ſuſcitandas tribus Iacob, & faces Iſrael conuertendas. Ecce dedi te in lucem gentium, vt ſis ſalus mea vſque ad extremum terræ.* Eodem modo cap. 59. 19. 20. & Ezechielis 37. 21. & 26. Hoc etiam adnotauit Beda. Paucis igitur verbis regni Chriſti, & Dauidis diſcrimen indicat; quod multiplex eſt. Regnum Dauidis perpetuum non fuerat, ſed multis ſæpe interruptum cladibus, quoad omnino Herodis tempore defecit: Chriſti verò regnum, nunquam deſiturum dicitur. Fuerat & Dauidi perpetuitas regni promiſſa Pſal. 131. 11. ſed illa ipſa perpetuitas tribus rebus ab iſta regni Chriſti perpetuitate differebat; primùm quòd illa non de perſona Dauidis, ſed de ipſo, eiúſque ſucceſſoribus intelligeretur, ſicut de ſacerdotio ſcribit Diuus Paulus ad Hebræos 7. 23. 24. *Et alij quidem plures facti ſunt ſacerdotes idcirco quòd morte prohiberentur permanere; hic autem eo, quòd maneat in æternum, ſempiternum habet ſacerdotium.* Deinde quòd continuatio illa regni Dauidis non niſi vſque ad aduentum Chriſti, cuius vmbra erat, intelligeretur, Chriſti autem regno nullus ponatur finis Danielis 7. 14. *Et dedit ei poteſtatem, & honorem, & regnum, & omnes populi, tribus, & linguæ ipſi ſeruient; poteſtas eius poteſtas æterna, quæ non auferetur, & regnum eius, quod non corrumpetur*, & Michææ 4. 7. *Regnabit Dominus ſuper eos in monte Sion ex hoc nunc, & vſque in æternum*, hoc eſt quod dicitur Matthæi 16. 18. *Et portæ inferni non præualebunt.* Sic D. Auguſtinus libro 22. de ciuitate c. 1. loquens de hoc regno, quod alio nomine Dei ciuitatem vocat, *Quæ*, inquit, *ciuitas non propter ætatis propter multa ſecula longitudinem, tamen quandóque finiendæ æternitatis nomen accepit, ſed quemadmodum ſcriptum eſt in Euangelio, & regni eius non erit finis.* & in libro ad Oroſium contra Priſcillianiſtas, & Origeniſtas cap. 7. *Secundùm quid regni eius non erit finis, niſi ſecundùm id, quòd regnabit in domo Iacob? nam hoc, quod ait in æternum propter ipſam ambiguitatem expoſuit, addendo, regni eius non erit finis; ne quiſquam æternum hîc ſic acciperet, quemadmodum ſæculum finem quandolibet habiturum.* Denique Dauidi non abſolutè, ſed cum conditione perpetuum regnum promiſſum eſt, *ſi cuſtodierint*, inquit, *filij tui teſtamentum meum, & teſtimonia mea hæc, quæ docebo eos: & filij eorum vſque in ſæculum, ſedebunt ſuper ſedem tuam:* Chriſto autem, qui non poterat non ſeruare teſtamentum Dei, abſolutè, & ſine vlla conditione ſempiternum regnum promiſſum eſt: quemadmodum de ſacerdotio ait Diuus Paulus ad Hebræos 7. 28. *Lex enim homines conſtituit ſacerdotes infirmitatem habentes: ſermo autem iuriſiurandi, qui poſt legem eſt, filium in æternum perfectum.* Cætera, quæ de regno Chriſti hoc loco dici poterant, apud Matthæum cap. 27. 11. dicta à nobis ſunt.

Luc.1.33.

Luc.1.33.

Pſal.131.12

B. Maria angelo credidit.

34. *Quomodo fiet iſtud.*) Non ſunt verba dubitantis de diuina poteſtate, aut de veritate eorum, quæ ab angelo dicta fuerant; ſed admirantis, & cupientis modum ſcire, quo id faciendum eſſet, ne fortè cum aliqua virginitatis ſuæ fieret iniuria, vt Ambroſius, & Beda interpretatur. *Videtur hîc*, inquit Ambroſius, *non credidiſſe Maria, niſi diligenter aduertas. Nec enim fas eſt, vt electa ad generandum vnigenitum Dei filium fuiſſe videatur incredula.* Et infra, *Etenim, cum dixit, quomodo fiet iſtud, non de effectu dubitauit, ſed qualitatem ipſius quæſiuit effectus.* Eodem modo D. Auguſtinus homilia 44. & Theophylactus in commentarijs exponit. Alij non dubitantis, ſed admirantis verba eſſe dicunt, vt Cyrillus Catechc. 12. Inuenio tamen aliquos, qui dubitaſſe Virginem dicant, vt Gregorius Nyſſen. in oratione de ſanctiſſima Chriſti natiuitate, Euthymius, & Chryſoſtomus homilia 49. in Geneſ. ſed ijdem illi ab omni eam culpa liberam fuiſſe affirmant. Nam Zachariam quidem, quia ſimilia habebat exempla, dubitare non debuiſſe, pepererat enim ſterilis Sara, pepererat Rachel, pepererat Anna, pepererat Samſonis mater; Beatam verò Virginem, quia alterius Virginis, quæ peperiſſet exemplum non habebat, potuiſſe ſine vlla culpa dubitare. Potuerit necne, ſuperuacaneum eſt diſputare, quia dubitaſſe non credo.

B. Virgo cõtra Caluinum defenditur.

In harm.

Caluinus non ſicut iſti auctores, quos modò nominauimus, modeſtè, & piè ſine vlla culpa dubitaſſe dicit, ſed ream potius infidelitatis ad ſuum tribunal vocat. *Videtur*, inquit, *ſancta Virgo, non minùs malignè reſtringere Dei potentiam, quàm priùs Zacharias* ver. 18. *Quod enim præter communem naturæ ordinem eſt, impoßibile eſſe colligit. Nec verò magnopere laborandum eſt, vt eam purgemus ab omni vitio.* Poſui hæreſiarchæ verba, quia refert, vt omnes intelligant, quo ſpiritu, quàm parum pio, quàm ſuperbo, quàm alieno ab illo ſanctorum Patrum ſpiritu loquatur. Primùm, cùm angelus Zachariam reprehenderit, Mariam non reprehenderit, ſed vt D. Auguſtinus argumentatur, nouo, & mirabili conceptu remunerauerit; iſte bellus interpres Mariam Zachariæ culpa facit parem. Et cum Eliſabeth ver. 45. beatam Mariam vocet, quòd angelo crediſſet, iſte infidelem vocat, quia non credidit. Sed hæc ignorantia fortaſſis eſſe potuit; illa verò mera impietas, & impudentia fuit dicere non eſſe magnopere laborandum, vt ſanctiſſimam Virginem ab omni purgemus vitio. Iſthuc enim eſt non ſolùm impium eſſe, ſed ipſam etiam impietatem omni abiecto pudore profiteri. Non eo igitur ſenſu rogat Virgo, *quomodo fiet iſtud*, ſed potiùs, vt virginitati ſuæ, & voti, de quo poſtea dicemus, religioni conſulat: aut, vt nonnulli exiſtimant, vt ſciat, ecquid ſibi in eo negotio agendum ſit, ecquæ ſuæ futuræ ſint partes. Itaque non ex incredulitate, ſed ex caſtitate ſimul, & obedientia hæc interrogatio profecta eſt.

Quoniam virum non cognoſco.) Ioſeph virum meum. Nam etſi nullum omnino virum cognoſcebat, cognituráue vnquam erat, tamen, vt credam, de ſolo viro ſuo Mariam loqui, facit ſumma eius caſtitas, & ſummus pudor, qui non patiebatur, vt de alio, quàm de ſuo loqueretur viro. Facit ratio, quòd de alijs, de quibus ſalua verecundia dubitari non poterat, neceſſe non erat loqui; de proprio verò ſponſo, de quo poterat dubitari, neceſſarium omnino fuit, vt declararet ſe eum non cognoſcere. Verbum cognoſcendi hoc loco non ſignificare actum perſpicuum eſt; nec enim dubium erat tunc, cum hoc dicebat, virum non cognoſcere. Significat igitur conſuetudinem, quemadmodum ſi quis abſtemius dicat, nô bibo vinum; non

enim

enim ſignificare ſe tunc, cum loquitur, non bibere, ſed non ſolere bibere. Sic dicunt diſcipuli Ioannis Matthæi 9. 14. *Quare nos, & Phariſæi ieiunamus, diſcipuli autem tui non ieiunant?* id eſt, quare nos ieiunare ſolemus, diſcipuli tui non ſolent: & Matthæi 17. 24. *Magiſter veſter non ſoluit didrachma?* id eſt, an non ſolet ſoluere? Neque ſolam conſuetudinem ſignificare poteſt, ſed conſuetudinem cum impotentia coniunctã, quaſi dicat Virgo, Quomodo fiet iſtud quia nec virum ſoleo cognoſcere, nec poſſum? Si enim ſola conſuetudo ſignificata fuiſſet, in promptu fuiſſet angelo reſpondere, ſi non ſoles virum cognoſcere, cognoſce nunc, & concipies, quem te concepturam dixi. Impotentia autem duplex eſſe potuit; aut naturalis, qualis in omnibus hominibus ante pubertatem, & in multis in grandiore etiam ætate eſt: aut moralis, qua non poſſe dicimur facere, quod facere non licet, quemadmodum ſi Chriſtianus dicat, non poſſum in quadrageſima carnibus veſci, id eſt non licet mihi. Hæc autem ipſa moralis impotentia duplex itidem eſt, alia quæ ex lege, aut præcepto, alia quæ ex voti religione naſcitur. Ex præcepto, vt ſi Chriſtianus dicat, non adoro idola, id eſt non poſſum adorare, quia prohibeor diuina lege; ex voto, vt ſi Carthuſianus aliquis dicat, non veſcor carnibus, id eſt non poſſum veſci, quia impedior voti religione. Beata Virgo non potuit naturalem impotentiam ſignificare, cum nubilis credatur fuiſſe, & re iam ipſa nupta eſſet; ſignificauit ergo moralem impotentiam, non eam, quæ ex lege, aut præcepto oritur, nulla enim lege, nullo præcepto viro ſuo vti vetabatur; ſignificauit igitur moralem impotentiam natam ex voto. Itaque rectè multi, grauéſque auctores exiſtimarunt Beatam Virginem, antequàm ad eam veniret angelus, virginitatis votum edidiſſe, in quibus eſt Gregorius Nyſſenus in oratione de ſanctiſſima Chriſti natiuitate, & D. Auguſtinus in libro de ſancta virginitate cap. 4. & Beda, vt apparet hoc loco, & in homilia in illa verba *Miſſus eſt angelus*, & Bernardus in ſermone in illa verba Apocalypſis 12. *Signum magnum apparuit*, & Anſelmus in libro de excellentia Beatæ Virginis cap. 4. & Rupertus libro 3. commentariorum in Cant. De tempore, quo votum fecerit, inter recentiores Theologos diſputatur. Gregorius Nyſſenus, & Nicephorus exiſtimant ante quàm naſceretur Virgo, aut ante certè quàm ex infantia excederet, fuiſſe eam à parentibus Deo conſecratam, in qua conſecratione & virginitatis perpetuæ votum contineretur. Alij recentiores Theologi poſt initum cum Ioſepho coniugium eius conſenſu votum à Virgine factum volunt. Alij, quibus magis equidem aſſentior, priùs etiam, quàm matrimonio iungeretur factum fuiſſe putant. Horret enim imbutus pietate animus vel cogitare ſanctiſſimam Virginem corpus aliquando ſuum periculo corruptionis expoſuiſſe; quod feciſſet profectò, ſi non obſtricta priùs voto nupſiſſet. Clamat pro omnibus hæreticis Caluinus *non fuiſſe paſſuram Virginem marito ſe collocari, vt eum luderet, perfidiámque futuram fuiſſe magna reprehenſione dignam, ſi ſanctum coniugij fœdus non ſine Dei ludibrio ſpreuiſſet.* Sed iſti ſpernere ſanctum coniugium exiſtimant, quicumque coniugio non v-

B. Virgo virginitatē vouit.

Quo tempore B. Virgo votum virginitatis edidit.

In harm.

A tuntur. Atqui idem ille Diuus Paulus, qui coniugium ſanctum appellauit, vult coniuges orationis cauſa abſtinere coniugio 1. Corint. 7. 5. an propterea coniugium ſpreuit? Non ſpreuit igitur Maria ſanctum coniugij fœdus; ſed meliorem elegit partem, quæ auferri ab ipſa non poſſit: nec virum luſit, cui declarato voto, conſentientíque in eius obſeruationem nupſit. Licebit ſterili, aut impotenti viro ſcientem, conſentientémque vxorem ducere, quod ne hæretici quidem negant; non licebit mulieri B virginitatis votum habenti myſterij cauſa, Deóque reuelante ſcienti, conſentientíque viro nubere? Licet coniugatis poſt contractum iam matrimonium mutuo conſenſu ab eius abſtinere vſu; & non licebit eadem conditione ante contrahere?

35. *Spiritus ſanctus ſuperueniet in te.*) Ad quæſtionem Virginis, quomodo eſſet ſalua virginitate conceptura, angelus rectè reſpondet, Spiritum ſanctum in eam ſuperuenturum eſſe, id eſt ex alto, ex cælo in eam deſcenſurum, qui C quod ad conceptionem attinet, quod vir carnaliter facturus erat, ſpiritualiter, id eſt ſine vlla corruptione, ſanctè, mundè, perfectéque faceret. Explicauit egregiè Chryſoſt. hunc locum homilia 49. in Geneſ. *Spiritus ſanctus ſuperueniet in te, & virtus altiſſimi obumbrabit tibi. Ne quæras, inquit, naturæ modum, & ordinem, quando ſuper naturam ſunt, quæ fiunt. Ne ſpectes coniugij dolores, quando maior, quàm in nuptijs, natiuitatis modus erit. Et quomodo fiet iſtud, inquit, quoniam virum non cognoſco? ſanè propter hoc fiet, quoniam* D *virum non cognoſcis. Nam ſi cognoſceres virum, non fuiſſes habita digna, vt huic miniſterio ſeruires.* Mittitur Spiritus ſanctus ad formandum in vtero Virginis Chriſtum, licet omnes tres perſonæ formauerint, quia quemadmodum nos ſpiritu viuimus, ita ſpiritu Dei omnia viuificantur Pſ. 103. 30. *Emitte ſpiritum tuum, & creabuntur, & renouabis faciem terræ.* Beda, *Non viri*, inquit, *quod non cognoſcis ſemine, ſed Spiritus ſancti, quo impleris opere concipies. Erit in te conceptio, libido non erit.* Multi veteres auctores hic illam Iſaiæ prophe- E tiam implicitam interpretantur cap. 8. 3. *Et acceſſi ad prophetiſſam, & concepit, & peperit filium*, quaſi Spiritus ſanctus loquatur, & ad prophetiſſam acceſſiſſe, id eſt, in Beatã Virginem ſuperueniſſe prædicatur, Tertullianus libro de Trinitate, Epiphan. hær. 79. Euſebius libro 7. de demonſt. Euang. cap. 7. Gregorius Nazian. in orat. in ſanctum Paſcha, Procop. in comment.

Et virtus altiſſimi obumbrabit tibi.) Duo hæc verba, duas quæſtiones continent, quid vocetur *virtus altiſſimi*, & quid ſit, *obumbrabit tibi*. F Quidam virtutem altiſſimi Chriſtum interpretantur, qui obiecto corpore, quaſi vmbra quadam Virginem obtexerit, vt Gregorius libro 18. Moral. cap. 12. & homilia 33. in Euangel. Chryſoſt. homilia 49. in Gen. Marius Victor. libro 1. contra Arian. Damaſcenus libro 3. de fide cap. 2. Beda, & Theophylactus in commentarijs. Alij, quem ante vocauerat Spiritum ſanctum, nunc virtutem altiſſimi vocari putant, vt Euthy. quem minorem licet, & ſolum auctorem, veriſimiliora tamen dicentem, quàm plures maioréſque illos, ſequi malo. Eſt enim

eiuſdem ſententiæ repetitio, qua Hebræi præſer-
tim in canticis, frequenter vtuntur, verſum vnum
vna concludente ſententià, quę priori parte verſus
aliis, poſteriore aliis repetatur verbis, vt Pſ. 2. 4. *Qui
habitat in cælis, irridebit eos, & Dominus ſubſannabit eos.*
Eodem enim modo videmus angelum paullo ante
dixiſſe, *Aue Maria gratia plena, Dominus tecum,* eandem
ſententiam verbis diuerſis variantem. Idem enim
eſt, vt illic docuimus, *Gratia plena,* &, *Dominus tecum.*
Et ſolet Spiritus ſanctus, ſicut *digitus*, ſic etiam *vir-
tus Dei* eadem ſimilitudine vocari, vt infra c. 24. 49.
*Vos autem ſedete in ciuitate, quoadusque induamini virtute
ex alto.* Itaque virtus, & ſpiritus frequentiſſimè ſo-
lent in ſacris literis copulari, vt infra c. 4. 14. & Act.
10. 38. & Roman. 1. 4. & 15. 13. & 1. Corinth. 2. 4. &
Epheſ. 3. 16. 1. Theſſ. 1. 5. *Obumbrabit tibi,* ἐπισκιάσει σοι,
Qui neſcio quid turpe hoc loco ſignificari ſomni-
ant; non ſolùm parùm mihi religioſi, ſed pene im-
pudentes videntur. Nam vt id Græcum verbum ſi-
gnificaret, quod probari poſſe non credo; tamen
hìc contrariam omnino ſignificationem habere ne-
ceſſe eſſet, vbi id angelus agebat, vt omnem non
ſolùm turpitudinem, ſed omnem etiam turpitudi-
nis ſpeciem, & ſuſpicionem à caſtiſſimo Virginis ani-
mo, & de virginitate ſua ſeruanda ſolicito remoue-
ret. Non potuit ergo meliùs verti, quàm obumbra-
re, aut inumbrare. Quam dubium non eſt eſſe me-
taphoram, in qua intelligenda tota huius loci ſen-
tentia verſatur. Sunt qui per obumbrationem re-
frigerationem æſtus libidinis intelligant, quaſi vir-
tus altiſſimi veluti vmbra quędam ita eſſet ſacræ
virginis carnem refrigeratura, vt ſine vllo libidino-
ſo voluptatis ſenſu conceptura eſſet. In hanc ſen-
tentiam Auguſt. homil. 44. & Gregor. libro 27. Mo-
ral. cap. 12. & lib. 33. cap. 3. & Beda hoc loco interpre-
tantur. Alij, vt Bernardus ſermone 3. de Aſcenſione
Domini, & Greg. libro 33. Mor. cap. 3. ad hunc mo-
dum, *Quia vmbra*, vt verbis Gregorij vtar, *non aliter
exprimitur, niſi per lumen, & corpus, virtus ei altiſſimi ob-
umbrauit, quia in eius vtero lux incorporea corpus ſumpſit:
ex qua videlicet obumbratione, omne in ſe refrigeriũ mentis
accepit.* Alij obumbrare putant accipi pro protegere,
ſicut vmbra in ſcripturis ſępe protectionẽ ſignificat,
Pſal. 16. 8. *Sub vmbra alarum tuarum proteges me à facie
impiorum, qui me afflixerunt,* & Pſal. 56. 2. *Et in vmbra
alarum tuarum ſperabo, donec tranſeat iniquitas,* & Iſaiæ
30. 2. *Sperantes auxilium in fortitudine Pharaonis, & ha-
bentes fiduciam in vmbra Ægypti.* & cap. 49. 2. *In vm-
bra manus ſuæ protexit me,* & cap. 51. 16. *Poſui verba mea
in ore tuo, & in vmbra manus meæ protexi te.* Idem Ba-
ruch 1. 12. Sic Euthymius, & ante illum Hilar. 2. de
Trin. *Atque vt nequid per humani corporis imbecillitatem
diſſideret, virtus altiſſimi virginem obumbrat infirmita-
tem eius veluti vmbram circumfuſa confirmans, vt ad ſe-
mentiuam ineuntis ſpiritus efficaciam, ſubſtantiam cor-
poralem diuinæ virtutis inumbratio temperaret.* eámque
interpretationem pleriſq; nouis interpretibus pro-
bari video, quaſi ſenſus ſit, *virtus altiſſimi obumbrabit
tibi,* id eſt, proteget te, atque iuuabit, vt concipere
ſine viro poſſis, quod natura tua facere non pote-
ras. Non admodum diſſimilis eſt explicatio Theo-
phylacti, *Virtus altiſſimi obumbrabit tibi,* id eſt, *teget te,
quemadmodum gallina, aut auis ſolet pullos ſuos ſub alis te-
gere, vt eos foueat.* Meliùs fortaſſe dixiſſet, ſicut ſolet
auis oua ſua tegere, vt eius calore pulli gignantur,
excludantúrque. Hac enim ratione videtur Spiri-
A tus ſanctus ſanguinem virginis in eius vtero fouiſſe,
calefeciſſéque, vt homo Chriſtus gigneretur. Me-
lior hæc eſt interpretatio, quàm alia, quam idem af-
fert Theophylactus, vt Græcum verbum ἐπισκιᾷν,
accipiatur pro σκιαγραφεῖν, id eſt extrema picturæ li-
neamenta ducere. Nam non ſolùm prima corpo-
ris Chriſti lineamenta duxit virtus altiſſimi, ſed cor-
pus ipſum totum omnino formauit, atque perfe-
cit. Suſpicor ego Græcum verbum ἐπισκιᾷν, pro
Hebraico poni הענין nube obducere, id eſt, implu-
ere, nam nube pluuia ſignificatur, quaſi dicat fore,
B vt virtus altiſſimi ſic in virginem impluat, vt eam
fœcundet, atque grauidam efficiat, ſicut ſolet plu-
uia terram fœcundare. Quę interpretatio eo magis
congruit, quòd ſoleat vterus mulieris in ſcriptura
terra vocari, quod acceptum foueat ſemen, & ger-
men producat. In quam ſententiam illud veteres
auctores citare ſolent, *Confiteantur tibi populi Deus,
confiteantur tibi populi omnes, terra dedit fructum ſuum,*
id eſt vterus virginis Saluatorem peperit, Pſal. 66.
6. 7. & illud, *Etenim Dominus dabit benignitatem, & ter-
ra noſtra dabit fructum ſuum,* Pſal. 84. 13. &, *Non eſt oc-
C cultatum os meum à te, quod feciſti in occulto, & ſubſtan-
tia mea in inferioribus terræ,* Pſal. 138. 15. Videtur ange-
lus ſummo conſilio nomine virtutis, & altiſſimi v-
ſus eſſe, quia de ea re agebat, quæ diuinam maximè
potentiam poſtulabat, quam nomen vtrúmque de-
clarat. Scitum eſt nomen altiſſimi abſolutè pro Deo
poni ſolere Num. 24. 16. Pſal. 17. 14. & 20. 8. & 82.
19. & 45. 5. 49. 14. & 86. 5. & 90. 1. & 106. 11. Niti-
tur hoc loco articulus vnus fidei noſtræ, quo credi-
mus Chriſtum non ex viro, ſed ex Spiritu ſancto
fuiſſe conceptum. Auguſtinus ſermone 11. de tem-
D pore, *Idcirco tibi frater virtutem ſancti ſpiritus angelicus
ſermo prætexit, ne coniecturis carnalis diſputationis hebeta-
tus cæleſte tibi ipſe myſterium terrena argumentatione con-
fundas.* Et Leo ſermone 2. de Natiuitate Domini.
*Origo diſſimilis, ſed natura conſimilis; humano vſu, & con-
ſuetudine, quòd credimus, caret, ſed diuina poteſtate ſub-
nixum eſt, quòd virgo conceperit, virgo pepererit, virgo per-
manſerit. Non hîc cogitetur parientis conditio, ſed naſcentis
arbitrium, qui ſic homo natus eſt, vt volebat, & poterat.
Si veritatem quæris humanæ naturæ, cognoſce materiam;
ſi rationem ſcrutaris originis, virtutem confitere diuinam.*
E Quo autem ſenſu Chriſtus de Spiritu ſancto con-
ceptus, natúſque dicatur, apud Matthæum cap. 1. 20.
docuimus.

*Ideòque quod naſcetur ex te ſanctum, vocabitur filius
Dei.*) τὸ γεννώμενον ἐκ σοῦ. Quod ex te generatur, non
quòd iam generatum eſſet, ſed quòd paullo poſt
generandum. Itaque rectè verteris, Quod ex te ge-
neratum fuerit. Quibus verbis non ortus, ſed con-
ceptus ſignificatur, γεννᾶσθαι enim non eſt naſci, ſed
concipi. quare noſter interpres *naſcetur* dixit pro gi-
gnetur, aut generabitur, ſicut apud Matthæum
F cap. 1. 20. quemadmodum & D. Auguſtinus alicubi
notauit. Hæc duo verba *ex te* in pleriſque Græcis
codicibus non leguntur, neque legit Irenæus libro
5. cap. 1. neque Euthymius, & Theophylactus in
commentariis. Legit tamen idem Irenæus libro
3. cap. 23. & Beda. Alij aduotauerunt, quod & Be-
da vidit, nomen *ſanctum*, non cum ſequentibus,
ſed cum præcedentibus eſſe iungendum, vt non
ſit ſenſus, *quod ex te naſcetur, vocabitur ſanctum*, ſed
quod ſanctum naſcetur ex te, vocabitur filius Dei. Illud
verò nemo, quòd ſciam, obſeruauit, nomen hoc

ſanctum hoc loco vim potius aduerbij, quàm nominis habere. Nam etſi, quod naſciturum erat, futurum erat ſanctum, tamen oratio angeli non tam exigebat, vt diceret ſanctum futurum, quàm ſanctè, id eſt non ex voluntate viri, neque ex voluntate carnis, ſed ex Deo naſciturum, ſuperueniente in virginem Spiritu ſancto, vt proximis verbis dixerat, & virtute eam altiſſimi obumbrante. Itaque non vocat Chriſtum hoc loco ſanctum, propterea quòd Deus eſſet, aut quòd, vt homo, peccato careret, etſi ea etiam vtraque ratione ſanctiſſimus erat, ſed, quia ſanctè, id eſt ſine viro conceptus, ita prorſus, vt etiam ſi Deus non fuiſſet, illo tamen cóceptus modo, id eſt ſine viro; ſanctus, quia peccatum originale non habuiſſet, diceretur. Quod rectè mihi videtur Leo Pontifex intellexiſſe ſermone 7. de Natiuitate Domini: *Naſcens itaque dominus noſter Ieſus Chriſtus homo verus, qui nunquam deſtitit eſſe Deus verus, noua creatura in ſe fecit exordium, & mortuus ſua forma dedit humano generi ſpiritale principium, vt ad carnalis generationis abolenda contagia eſſet regenerandis origo ſine ſemine criminis, de quibus dicitur, qui non ex ſanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, ſed ex*

10.1.13.

Deo nati ſunt; & ſerm. 10. *Superueniente quippe in ea Spiritu ſancto, & altiſsimi obumbrante virtute in commutabile Dei verbum de incontaminato corpore habitum ſibi humanæ carnis aſſumpſit, quæ & nullum contagium de concupiſcentia carnis traheret, & nihil eorum, quæ ad animi, corporiſque naturam pertinent, non haberet*; & ſerm. 4. *Creator, ac dominus omnium rerum dignatus eſt vnus eſſe mortalium, electa ſibi matre, quam fecerat, quæ ſalua integritate virginea corporeæ eſſet tantum miniſtra ſubſtantiæ, vt humani ſeminis ceſſante contagio nouo homini, & puritas ineſſet, & veritas*; & ſerm. 5. *Solus itaque inter filios hominum dominus Ieſus innocens natus eſt, quia ſolus ſine carnalis concupiſcentiæ, pollutione conceptus.* Et Gregor. lib. 18. Mor. cap. 27. *Quod naſcetur*, inquit, *ex te ſanctum vocabitur filius Dei. Nos quippe etſi efficimur, non tamen ſancti naſcimur, quia ipſa naturæ corruptibilis conditione conſtringimur, vt cum propheta dicamus, Ecce enim in ini-*

Pſal. 50. 7.

quitatibus conceptus ſum, & in peccatis concepit me mater mea. Ille autem ſolus veraciter ſanctus natus eſt, qui vt ipſam conditionem naturæ corruptibilis vinceret, ex commixtione carnalis copulæ conceptus non eſt. Hoc ipſum Beda ijſdem dixit verbis.

Vocabitur filius Dei.) Non placet interpretatio Euthym. qui tantùm intelligit Chriſtum vocandum ab hominibus filium Dei propter admiranda, atque diuina opera, quæ facturus erat. Non enim eam cauſam angelus reddit, quamobrem filius Dei vocandus eſſet, quòd diuina facturus eſſet opera, ſed quòd Spiritus ſanctus ſuperuenturus in virginem, eámque virtus altiſsimi obumbratura eſſet; neque vocandi verbum vocare ſignificat, ſed eſſe, quemadmodum ſupra ver. 32. ex Hebræorum idiomate notauimus. Alij omnes, quos viderim, ita interpretantur, quaſi de Chriſto, vt Deo, aut certè, vt homine, in vnam cum Deo perſonã aſſumpto loquatur angelus. Vtraque enim ratione Chriſtus verus, naturaliſque Dei filius eſt. Vt Deus quidem, quia æterna à Deo generatione productus; vt homo, quia licet in tempore genitus, in vnam tamen cum Deo filio perſonam vnitus eſt. Quare non duo filij, ſicut non duæ perſonæ; ſed vnus filius, ſicut vna perſona eſt. Quamobrem antiqui illi auctores Neſtorij hæreſim duos in Chriſto filios, ſicut duas perſonas fingentis ex hoc loco refutarunt, vt Greg. lib. 18. Moral. cap. 27. & Beda in cõment. huius loci. Quãquàm ego quidem aliũ arbitror eſſe ſenſum, vt nõ de Chriſto, quâ Deus, neq; quâ homo perſonæ coniunctus diuinæ, ſed de ſola conceptione, humanáque generatione hoc intelligatur, quaſi dicat angelus, *vocabitur*, id eſt, erit *filius Dei*, quia non à viro, ſed à Deo virtute Spiritus ſancti generabitur. Neque enim de Chriſti natura, ſed de modo generationis angelus agebat. Et cauſa, quam reddit, quã ob rem filius Dei futurus ſit, quòd Spiritus ſanctus ſuperuenturus eſſet in virginem, eámque obumbratura virtus altiſſimi, non erat apta ad probandum eo ſenſu Chriſtum Dei filium futurum fuiſſe, quatenus Deus, aut quatenus homo in eandem cum Deo perſonam aſſumptus erat, quia potuit etiam purus homo Spiritu ſancto ſuperueniente, & virtute altiſſimi virginem obumbrante concipi, qui neutro illo modo filius eſſet Dei, cùm neque Deus eſſet, neque diuinæ coniunctus perſonæ. Ad probandum autem id, quod naſciturum erat ex virgine, Dei filium futurum fuiſſe eo ſenſu, quo expoſui, aptiſſima ratio fuit angeli, quia non ex viro, ſed ex ſolo Deo concipiendus erat. Itaque etiam ſi Chriſtus Deus non fuiſſet, illo tamen modo genitus, quo genitus fuit, merito Dei filius vocatus fuiſſet; non ſolùm vt cæteri viri ſancti, de quibus dictum eſt; *Ego dixi Dij eſtis, & filij excelſi omnes*, ſed ſingulari quadam, & propria ratione, quòd non alium, quàm Deum haberet patrem, non ab alio, quàm ab eo generatus. Eodẽ prorſus modo, quo Lucas infra cap. 3. 38. Adamum filium Dei vocat, quia non à viro, ſed à Deo genitus fuerat, *Qui fuit Cainam, qui fuit Henos, qui fuit Seth, qui fuit Adam, qui fuit Dei.* Intelligitur enim nomen *filius*, ſicut in omnibus ſuperioribus. Quid igitur? peribitne nobis hic locus, & contra Neſtorianos inutilis erit? Non perit: nam non deſunt nobis ſcripturæ teſtimonia, quibus eum Neſtorij errorem refutemus, & quidem multo melius ex hoc ipſo loco, & ex proximis verbis Gregor. refutauit libro 9. Regiſtri epiſt. 61. Nam cum angelus dicat hoc loco, *Quod naſcetur ex te*, Eliſabeth ver. 43. dicit, *Vnde hoc mihi, vt veniat mater Domini mei ad me?* vnde colligit Gregor. eandem virginem, & matrem hominis, de quo angelus, & matrem Dei, de quo Eliſabeth loquitur, ſimul fuiſſe; quare non duos, ſed vnum fuiſſe filium; non enim alia de cauſa Neſtorius negabat Beatam Virginem θεοτόκον, id eſt Dei matrem, ac genitricem eſſe, niſi quia duos in Chriſto ponebat filios. Quòd autem hinc noui quidam argumentantur Ariani non fuiſſe Chriſtum filium Dei, antequàm conciperetur, quia dicit angelus *Vocabitur*, id eſt erit, quaſi ante non fuiſſet, & ipſum ineptum eſt, & ineptiùs à Caluino refutatur. Nam ſi is, quem expoſui, ſenſus eſt, non eſt negandum eo modo, quo dicit angelus, *Vocabitur filius Dei*, prius quàm conciperetur, Dei filium non fuiſſe, cum idcirco Dei filius appelletur, quia eo modo, id eſt non ex viro, ſed ex Spiritu ſancto conceptus eſt. Si verò is, quem alij auctores tradiderunt; reſpondendum, loqui angelum de Chriſto, quatenus homo eſt, quomodo, antequàm conciperetur, Dei filius non erat, quia nec homo erat. Quare ineptè Caluinus, vt Serueti noui Ariani argumentum effugeret, interpretatus eſt, *vocabitur*, id eſt declarabitur *filius Dei*. Quo enim modo cum hac interpretatione ratio an-

Pſal. 81. 6. Ioan. 10. 34

Cõtra Neſtorianos.

Obiectio Arianorũ diluitur.

Seruetus noſtri ſeculi Arianus.

geli cohęrere poteſt, *Ideo, quod naſcetur ex te ſanctum,* A *vocabitur filius Dei?* Non debemus litteris ſacris abutentes hæreticos refutare. Quod non ſolùm Caluinus nunc, ſed iam etiam olim Tertullianus, aut quicumque libri eius de Trinitate, qui eius legitur nomine, auctor fuit, hoc loco fecit. Nam cum quidam, vt ille dicit, hæretici, vt res eſt, Catholici, ex hoc loco colligerēt eundē filium hominis, ac filium Dei eſſe, cum dicat angelus, *Quod naſcetur ex te ſanctum, vocabitur filius Dei;* reſpondet non vnum eſſe, ſed duos; hæreſis manifeſta Neſtorij in Epheſino poſtea cōcilio condemnata, niſi quis fortaſſe aliter poteſt, quàm B ego Tertullianum interpretari. Hæret ille in particula illa *&*, magnàmque in ea vim eſſe putat, *ideo & quod naſcetur ex te*, quaſi dicat non ſolùm verbum illud æternum, quod ante erat, ſed etiam homo, qui ex te naſcetur, vocabitur filius Dei. Subtiliter, & verè, ſed ad locum, de quo agimus, non ſatis accommodatè. Non enim homo cum verbo, ſed cum cōceptionis modo comparabatur. Ita habet quidem vim illa particula *&*, ſed aliam, quàm Tertullianus exiſtimat, nempe non ſolùm tu ſuperueniente in te Spiritu ſancto, & obumbrante tibi altiſſimi C virtute ſine corruptione vlla concipies, ſed etiam, quod ex te naſcetur ſanctum vocabitur filius Dei, vt inde intelligas filium non futurum viri: neque enim patrem è cælo quæreret, ſi in terris haberet.

Tertulliani locus ſuſpectus refellitur.

36. *Et ecce Eliſabeth cognata tua.*) Proponit Mariæ angelus, vt dictis fidem faciat, non iam rationes in re, quæ non naturali vlla ratione, ſed ſola diuina poteſtate facienda erat; at præſens, & domeſticum exemplum, quod fortiùs, quàm ratio vlla mouere ſolet. Præſens, quia oculis ſuis prægnantem Eliſabetham videre poterat, vt paullo poſt vi- D dit. hanc vim habet illud, *Ecce*, quaſi rem præſentem oculis intuendam oſtendat. Ideo non Euam ſine viro de viro formatam, non Rebeccam, non Rachelem, quæ & ipſæ ſteriles peperiſſent, ſed Eliſabetham, quę & viuebat tunc, & cum ſterilis eſſet, grauida erat, & in proximo, vt facile adiri poſſet, habitabat, exemplum proponit. Domeſticum verò, quia Eliſabetha eius cognata erat, vt eam facile poſſet inuiſere, & an ita eſſet oculis cernere. Quæ omnia Chryſoſt. hom. 49. in Geneſ. obſeruauit. Quomodo Eliſabetha, quę vt ſup. ver. 6. Lucas dixit, erat E *de filiabus Aarō*, cognata Marię eſſe potuerit, quę erat ex tribu Dauid, apud Matthæum cap. 1. 17. 18. diſputauimus.

Et ipſa concepit filium in ſenectute ſua.) Sicut tu non in ſenectute, ſed in virginitate tua conceptura es. In hoc enim ſenectuti virginitas comparatur, quòd vtraque concipiendi impotens ſit. Hanc vim habet particula *&*. Quòd non ſolùm dixit *concepit*, ſed *concepit filium*, eò pertinere arbitror, vt & miraculi, & beneficij magnitudinem oſtendat, & ſimul indicet, quod ante dixerat, Mariam non filiam, ſed filium F concepturam eſſe. Nam maioris potentiæ eſt filium, quàm filiam generare, cùm mulier imperfectū animal ſit, & maius Dei beneficium filios parentibus dare, quàm filias.

Et hic menſis ſextus eſt illi.) Sextum menſem prægnanti Eliſabeth iam agi dicit, quaſi dicat eius vterum adeo iam intumuiſſe, vt latere non poſſet, atque adeo facile ex primo aſpectu eius cognituram Mariam verum eſſe, quod ipſe dixerat, Eliſabetham ſterilem concepiſſe. Simul, vt opinor, indicat adeo, quod dicit, verum eſſe, concepiſſe Eliſabetham, vt ſextus iam à conceptu menſis agatur. Veriora enim putamus eſſe, quæ longiùs præterita ſunt; itaque interrogari aliquando, an liberales artes didicerimus, reſpondere ſolemus, iam diu.

Quæ vocatur ſterilis.) Quæ hactenus ſterilis vocabatur, id eſt re vera ſterilis erat, vt ver. 32. & 35. hoc verbum expoſuimus. Non enim vocatam dicit ſterilem, quòd ſterilis re ipſa non fuerat, aut vocari nunc, cum non ſit, ſed verè ſterilem fuiſſe, veréq; concepiſſe. Senectutis ſimul & ſterilitatis Eliſabeth mentionem fecit, quia duo maxima ſunt ad concipiendum impedimenta naturæ, vt cum Eliſabetham ſterilem, & ſenem concepiſſe Maria perſpexerit, facile ſe credat virginem poſſe concipere. Propterea enim, quemadmodum Ioannes Chriſti, ita conceptus ſterilis conceptum præceſſit virginis, vt ſicut ille ad credendum in Chriſtum, ita ſterilis partus ad credendum partum virginis viam muniret, animóſque hominum præpararet, vt Gregor. Nyſſenus in oratione de ſancta Chriſti natiuitate, Chryſoſtomus hom. 25. in Ioannem, & Theophyl. adnotauerunt.

37. *Quia non erit impoßibile apud Deum omne verbum*) Probat angelus hypotheſim ex theſi, potuiſſe Deum efficere, & vt ante ſterilis, & vt nunc virgo concipiat, *quia non erit impoßibile apud Deum omne verbum.* Quod non dicit eſt, ſed *erit*, Hebræorum eſt phraſis, apud quos futurum modus eſt, vt vocant Grammatici, potentialis. Itaque ſenſus eſt, *Non erit*, id eſt, non poterit eſſe, vt Geneſ. 21. 10. *Verbum* hoc loco nonnulli interpretes propriè accipi putant pro eo, quod Deus futurum dicit, promittit, aut iubet; quaſi dicat angelus, quicquid Deus dicit, aut promittit, & facere poterit. Alij generaliùs *verbum* pro omni re ſumi, hancque eſſe ſententiam, nihil omnino apud Deū impoſſibile eſſe. Hoc mihi magis congruere videtur, quia quo generalior ſententia eſt, eo eſt ad probandum, quod volebat angelus, efficacior, & quia parum dictu erat poſſe Deum facere, quicquid dixiſſet, promiſiſſet, iuſſiſſétue, & quia vſitatum eſt Hebræorum idioma, quemadmodum ſæpe docuimus, vt דבר *verbum* rem omnem appellent, infra cap. 2. 15 & quia, qui hanc interpretationem idcirco refugiunt, quòd nimis generalis eſſe videatur, nec intelligant, quomodo vera eſſe poſſit, cùm multa ſint, quæ Deus facere non poſſit, mori, mentiri, peccare, alium Deum facere, infectum efficere, quod factum ſit, & hoc genus alia, quæ ſubtiliter in ſcholis diſputantur; nimis mihi tenuiter videntur de Dei ſentire poteſtate, & totam fere ſcripturam abolere. Nam ſi quia ea, quæ paullo ante commemorauimus, facere non poteſt, generalem hanc ſententiam non admittunt; deleant & illam Marci 14. 36. *Pater, omnia tibi poßibilia ſunt:* deleant & illam alteram Matthæi 19. 26. & Marci 10. 27. *Omnia poßibilia ſunt apud Deum.* Generalem igitur regulam, quam ſcriptura tradit, tenere nos oportet, & ab ea nihil, niſi, quæ aut ſcriptura ipſa excipit, aut quæ illis, quæ excipit, ſimilia ſunt, excipere debemus. Similia autem ſunt, quorum, cur poſſint, aut non poſſint fieri, ſimilis eſt ratio. Excipit ſcriptura, quod Deus ſe negare non poſſit; id eſt, fidem ſuam violare 2. Timoth. 2. 13. Excipit, quod impoſſibile ſit mentiri cum Hebræorum 6. 18. Quærenda ratio eſt, cur hæc facere non

Hebraiſmus.

Verbum apud Hebræos pro re.

Dei omnipotentia.

poſſit.

poſſit. Nempe quia ſi poſſet, Deus non eſſet, Deus enim non eſt, qui Deus deſinere eſſe poteſt, & deſinit eſſe Deus, qui aliquid repugnans diuinitati facit, quale eſt, ſe ipſum negare, mētiri, peccare, mori; hæc enim omnia non potentiæ, ſed infirmitatis, & impotentiæ ſunt. Diuinitati autem infirmitas, & impotentia repugnat. Itaque vera eſt Auguſtini regula lib. 5. de ciuit. c. 10. & lib. 26. contra Fauſtum c. 5. Deum omnia poſſe, præter ea, quæ poſſe non potentiæ, ſed impotentiæ eſt; quæque ſi poſſet, non eſſet omnipotens.

38. *Dixit autem Maria, Ecce ancilla domini, fiat mihi ſecundum verbum tuum.*) Hæc eſt illa Mariæ ſingularis obedientia, quam tantopere veteres auctores laudauerunt, Euæque inobedientiæ oppoſuere. Iren. lib. 3. c. 33. & lib. 5. c. 19. Tertul. in lib. de carne Chriſti, Gregor. Nyſſen. in oratione de ſancta Chriſti natiuitate, Auguſt. ſer. 15. de tempore, & Theophyl. in commētarijs. Cum enim ex angelo modum, quo ſalua virginitate cōceptura eſſet, cognouiſſet, etſi ille ipſe modus humana æſtimatus ratione impoſſibilis videri poterat, non reſtitit, non diſceptauit credens, quod vltimo loco angelus dixerat, *Non erit impoſsibile apud Deum omne verbum*; ſed ſeſe promptam, atque paratam diuinæ obtulit voluntati. Quod verò ſe domini ancillam vocat, non ſolùm ad humilitatem pertinet, etſi ea ipſa humilitas, vt ait Ambr. & Beda maxima eo verbo declaratur; ſed etiam ſpectat ad diuinæ potentiæ commendationem, quaſi dicat, ille dominus eſt, ego eius ancilla; iure ſuo de me poteſt, quicquid velit, facere, quemadmodum Theophyl exponit. Sic Abraham Saræ vxori ſuæ dixit, *Ecce ancilla tua in manu tua eſt, vtere ea, vt libet.* Gen. 16. 6. quaſi dicat, eo ipſo, quòd ancilla tua eſt, omnem in eam habes poteſtatē. Propterea Beata Virgo & ſe ancillam, & Deum non Deum, ſed Dominum vocat, vt & ſuam ſubiectionē, & illius poteſtatem vocabulis ipſis oſtendat. Ridiculum verò, & ineptum eſt, quòd quidam hic hæreticorum interpretes argumentantur iniuriam nos facere Beatæ Virgini, dum eam Reginā mundi appellamus, aliiſque ſimilibus ornamus titulis, cùm ipſa ſe non Reginā, ſed ancillam appellauerit. Nam iſta ſanè ratione nec matrem Dei, nec ſāctam, ac ne virginem quidem vocare deberemus, quia ipſa ſe non matrem Dei, non ſanctam, non virginem, ſed ancillam vocat. Nos Regis mundi matrem iure mundi Reginam appellamus, & tam ſolliciti iſti ſunt de honore Virginis, dum hæc dicūt, quàm Scribæ, & Phariſæi de Dei honore ſolliciti erant, cum Chriſtum reprehendebant, quòd in ſabbato curaret, & peccata remitteret, quæ ſolus remittere poſſet Deus. Iſtis quidem patronis, qui in defendenda Virgine tam diligentes videri volunt, ſi eius honos defendēdus traderetur, ne virgo quidem eſſet, neque enim pudet eos dicere, ſi nō ante partum, tamen in partu ipſo fuiſſe corruptam, neque præter cæteras mulieres haberet quicquam; id enim audiente populo concionabundi iactare ſolent.

Titulus Reginæ in B. Virgine cōtra hæreticos defenditur.

Hæreticorū irreuerētia erga B. Virginem.

Fiat mihi ſecundùm verbum tuum.) Dubium, an hæc verba Maria ad Deum, an ad angelum dirigat: tamen quia dicit, *ſecundùm verbum tuum* non ſecundùm verbum eius, probabilius ad angelum dirigi. Magis dubium eſt, vtrum optantis, an conſentientis verba ſint. Et Ambroſ. quidem, Beda, & Euthym. optantis eſſe putant, quaſi audito angelo non ſolùm conſentiat, vt filius Dei ex Spiritu ſancto in ſe concipiatur,

A ſed etiam optet, ac oret, vt id quam primùm fiat impatiens quodammodo moræ. Iren. verò lib. 3. c. 33. & Damaſc. lib. 3. c. 2. conſentientis eſſe dicunt, quam ſententiam Beda etiam approbauit, egóque magis probo, cùm verba hoc ſolùm præ ſe ferant, vt quæ ante repugnare videbatur, non repugnet, ſed ſeſe offerat Deo. Solent quidā interpretes diſputare, quādo, atque quomodo Chriſti conceptio facta ſit. Hieron. in epiſtola ad Principiam virginem, & Bernar. in ſermone quodam de Beata Virgine, vt ſupra ver 28. docuimus, dicere videntur Mariam Virginem, ante

Quādo B. Virgo Chriſtum concepit.

B quàm ad eam veniret angelus, concepiſſe, nec angelum illi, quod futurum, ſed quod iam factum erat expoſuiſſe. Eam opinionem illo ipſo loco refutauimus. Alij fere omnes auctores ſtatim poſt iſta Mariæ verba conceptionem factam eſſe putant, Irenæus lib. 3. c. 33. & lib. 5. c. 19. Et Tertul. lib. de carne Chriſti, & Athan. in oratione de ſancta Deipara, & Damaſc. lib. 3. c. 2. & Sedulius hunc locum carmine ad hunc modum exprimens,

Lib. 2. Carm.

Angelus intactæ cecinit properata Maria,
Et dictum comitata fides, vterúmque puellæ
C *Sydereum mox implet onus.*

Hoc tenendum; & quia, antequam Virgo cōſenſum adhibuiſſet, ſemper angelus, tanquam de re futura locutus eſt, *Spiritus ſanctus ſuperueniet in te, & virtus altiſsimi obūbrabit tibi*, &c, *Ecce cōcipies, & paries filium*, & quia credibile eſt ſine cōſenſu Virginis noluiſſe Deum ex ea carnem accipere, & obtento conſenſu, non erat, quòd cōceptio differretur, cum nihil aliud expectare angelus videretur, quàm vt virgo conſenſum legationi ſuæ adhiberet. Dictum eſt in hanc ſententiam

Sine conſenſu B. Virginis nō eſt conceptus Chriſtus.

D eleganter ab Auguſtino ſermone de tempore 21. *Reſponde iam virgo ſacra; vitam quid tricas mundo? aſſenſum tuū angelus praſtolatur, inde eſt, quòd nuntius iſte moratur. Iam audiſti, Spiritus ſanctus ſuperueniet in te, & virtus altiſsimi obumbrabit tibi, vt prolem gignas, & virginitatem non perdas.* Quòd attinet ad modum, rectè Gregor. lib. 9. Regiſtri epiſt. 61. & Damaſcenus lib. 3. de fide c. 2. docuerunt non ſolùm in eo Chriſti conceptionem ab aliorum hominū conceptione fuiſſe diuerſam, quòd ille ex Spiritu ſancto, alij viri opera concipiantur, ſed in eo etiam, quòd alij paulatim, ſenſimque in vtero

E formentur, antequam corpuſculum animetur; Chriſti verò corpus eodem momento, quo conceptū eſt, & formatum, & animatum fuiſſe, cuius rei magnum eſt argumentum, quòd res tota à Spiritu ſancto facta ſit, qui ad agendum tempore non indiget; quódque abſurdum eſſe videatur concedere corpus Chriſti informem aliquando fuiſſe maſſam, & alterius ſpeciei, quàm humanæ.

Chriſti cōceptio ſimul tota facta.

Et diſceſsit ab illa angelus.) Quod Euangeliſta notauerit angelum ſtatim diſceſſiſſe, non temere factum exiſtimarunt veteres auctores, etſi cauſam aliam alij

F reddiderūt. Athanaſ. in oratione de ſancta Deipara, ne hæretici putarent non verbum Dei, ſed angelum illum, qui ad Virginem venerat, fuiſſe, qui ex ea ſumpſiſſet carnem. Euthym. vt ſignificaret Euangeliſta ſtatim poſt reſponſum, atque conſenſum Virginis conceptionem fuiſſe perfectam. Itaque quaſi confecta re, cuius cauſa venerat, perfunctúſque legatione ſua diſcedit angelus.

39. *Exurgens autem Maria in diebus illis abijt in montana cum feſtinatione.*) Minimè obſcurum eſt Euangeliſtā ſingulis pene verbis ſingulare Mariæ ſtudium in viſenda cognata ſua Eliſabetha declarare voluiſſe.

Hoc enim indicat, quod dicit, *Exurgēs*, id eſt minimè morata, &, *in diebus illis*, id eſt paucis poſt diebus, &, *cum feſtinatione*. Vnde verò ſtudium illud tam diligens profectum fuerit, ideo, vt opinor, non dixit, quia neminem dubitaturum exiſtimabat. Qui dicunt experiendæ, probandæque fidei cauſa tam ſubitam profectionem Mariam ſuſcepiſſe, nō ſatis honorificè mihi videntur de illa ſentire, etſi Theophyl. bonus auctor in ea quoque videtur eſſe ſententia. Nam neque curioſa certè erat, & de verbis angeli non dubitabat, cùm illi dicat Eliſabetha ver. 45. *Beata, quæ credidiſti.* Eam tamen opinionem, quia de honore Beatæ Virginis aliquid detrahere videbatur, libenter amplexus eſt hæreticus interpres. *Caluinus in harmo.* Non ergo curioſitas, non infirmitas vlla fidei, quaſi experiri velit, vtrum, quod angelus dixerat ver. 36. *Ecce Eliſabeth cognata tua, & ipſa concepit filium in ſenectute ſua*, verum eſſet; ſed caritas, ſed humilitas, ſed Dei ſpiritus impulit, vt tanta cum diligentia cognatam inuiſeret. Duas priores cauſas Ambro. & Beda reddiderunt. *Vbi audiuit*, inquiunt, *hoc Maria, non quaſi incredula de oraculo, nec quaſi incerta de nuntio, nec quaſi dubitans de exemplo, ſed quaſi læta pro voto, religioſa pro officio, feſtina pro gaudio in montana perrexit.* Tertiam obſeruauit Euthym. vt exultatione Ioānis in vtero glorioſior eſſet Chriſti conceptio, & Ioannes, eiúſque mater Eliſabetha Spiritu ſancto replerentur.

In montana.) εἰς τὴν ὀρεινήν. In mōtanam (regionem) montes Iudææ intelligit, qui frequentibus etiam ciuitatibus hábitabantur.

In ciuitatem Iuda.) In vnam ex ciuitatibus Iudæ. Nō nominat Euangeliſta ciuitatem, nec memini vllum bonum auctorem nominare. Nam qui dicunt fuiſſe Ieruſalem, nobiles ſcriptores non ſunt, & ſine vlla in hac re loquuntur probabilitate. Tantùm dicit Lucas Iudæ ciuitatem fuiſſe; vt, niſi fallor, oſtendat longum fuiſſe iter, cùm Nazareth, vbi virgo habitabat, in Galilæa, domus verò Zachariæ in Iudæa eſſet; & quidem, vt Brochardus, & alij, qui ea luſtrarunt loca, tradiderunt, ſex tantùm leucis diſtaret à Ieruſalem.

40. *Et intrauit domum Zachariæ, & ſalutauit Eliſabeth*) Ambr. *Venit propinqua ad proximam, iunior ad ſeniorem. Nec ſolū venit, ſed etiam prior ſalutauit. Decet enim, vt quāto caſtior virgo, tanto humilior ſit. Nouerat deferre ſenioribus. Sit magiſtra humilitatis, in qua eſt profeſſio caſtitatis.* Ad eundem ferme modum ſcribit Beda.

41. *Et factum eſt, vt audiuit ſalutationem Mariæ Eliſabeth.*) Id eſt ſtatim vt audiuit; voluit enim Euangeliſta ſignificare ſalutationem ipſam Mariæ cauſam fuiſſe, vt & Ioānes exultaret in vtero, & vterque mater ſimul, & filius Spiritu ſancto repleretur, quaſi Maria plena iam Deo, Dei ſpiritum in Eliſabetham, eiúſque infantem os ad loquendum aperiēs exhalauerit; & quemadmodum parum ſobriæ mulieres vinum ſolent loquentes, aut ſalutātes, vt ille dixit, propinare, ita virgo caſtiſſima, & Spiritu ſancto, gratiaque plena videtur Spiritum illum ſanctum, quo redundabat, Eliſabethæ, dum eam ſalutaret, propinaſſe. Quem quidem ſpiritum priùs Ioannes infans in vtero, quàm mater hauſit, hauſtumque in matrem effudit, atque vniuerſa naturæ lex in re non naturali inuerſa eſt. Solent infantes in vtero clauſi ex matre vitalem ſpiritum capere, at Eliſabetha contra ex filio ſuo ſpiritum cepit. Adnotauerūt hoc Ambr. & Beda, *Vide*, inquit Ambroſius, *diſtinctionem, ſingulorumque verborum proprietatem. Vocem prior Eliſabeth audiuit ſed Ioannes prior gratiam ſenſit. Illa naturæ ordine audiuit, iſte exultauit ratione myſterij. Illa Mariæ, iſte Domini ſenſit aduentū. Fœmina mulieris, & pignus pignoris. Iſtæ gratiam loquuntur, illi intus operantur, pietatiſque myſterium maternis adoriuntur profectibus, duplicique miraculo prophetant matres ſpiritu paruulorum. Exultauit infans, repleta mater eſt. Non priùs mater repleta, quàm filius, ſed cum filius eſſet repletus Spiritu ſancto, repleuit & matrem.*

Exultauit infans in vtero eius.) ἐσκίρτησε. Quod proprium eſt animalium præ luxu ſaltantium, ſicut ſolent pulli equini, & vituli ſaltare; inde ad fœtum, qui in vtero mouetur, Dioſcorides, & alij Græci medici tranſtulerunt. Qua ratione Ioannes exultauerit, vtrū ſentiens Saluatoris aduentum, an ſine vllo ſenſu ſuo ſola diuina potētia, vt ex eius exultatione mater Eliſabeth intelligeret, quis ille eſſet, quem in vtero Maria geſtaret, diſputari inter interpretes ſolet. *Caluinus reprehenditur.* Caluinus pius ſcilicet auctor non ſolùm nullum illi ſenſum, ſed ne gaudium quidem, aut motum vllum præter naturā illi tribuit. Naturale enim eſſe, vt gaudio geſtiente matre infans in vtero moueatur, & modo quodam exiliat. Itaque quod dicitur verſu 44. *Exultauit in gaudio infans in vtero meo*, non ſic intelligi quaſi infans gaudio ſuo, ſed gaudio matris exultauerit. Quanto melius D. Aug. epiſtola 57. ad Dardanum. *Hæc ſunt certè verba Elizabeth matris Ioannis, Beata tu inter mulieres, & beatus fructus ventris tui, & vnde hoc mihi, vt veniat mater domini mei ad me? Ecce enim, vt facta eſt vox ſalutationis tuæ in auribus meis, exultauit in gaudio infans in vtero meo. Hoc autem vt diceret, ſicut Euangeliſta prælocutus eſt, repleta eſt Spiritu ſancto, quo proculdubio reuelante cognouit, quid illa exultatio ſignificaſſet infantis, id eſt illum veniſſe matrē, cuius præcurſor ipſe, & monſtrator futurus eſſet.* Et rurſus in eadem epiſtola, *Vel propter Ioannem, qui nondum in hanc editus lucem, tamen exultauit in gaudio, quod vtique niſi operatione Spiritus ſancti fieri potuiſſe quis credat?* Alij diuinitus quidem exultationem illam factam fuiſſe putāt, ſed ſine eius ſenſu, ſine cognitione, ſine fide, quemadmodum & diuina potentia, ſine ſuo tamen ſenſu conceptus fuerat. Sic eodē loco Auguſt. & Eucherius q. in Lucam 3. Confirmant hanc opinionem multa. Primùm quòd Euāgeliſta, vt Auguſt. argumentatur, de ſolo loquatur motu; de ſenſu verò, de cognitione, de fide infantis nihil dicat. Deinde quòd etiam in vtero Rebeccæ duo infantes Iacob, & Eſau rixati fuerint, idque quemadmodum Ioannes, vt magnū aliquod matri myſterium declararēt Gen. 25.22. cum tamen ſine vllo ſuo ſenſu id feciſſe credātur. Præterea quòd ſi anticipatus in Ioanne fuiſſet rationis vſus, ſemper poſtea & in ipſo vtero, & in lucem editus eundem rationis vſum habuiſſet. Quod etſi Ambro. explicans illa verba *Eliſabeth impletum eſt tempus pariendi*, ſponte concedere videtur, non video tamē vulgo credi. Sunt qui id etiam ex Græco verbo confirment σκιρτᾶν, quod, vt diximus, animalium ratione carentium, & infantium, ſine ſuo etiam ſenſu in vtero geſtientium proprium eſt. Libentiùs plures ſequor auctores, melioribus præſertim rationibus ſuam mihi probantes opinionem. *Ioannis in vtero exſultatis anticipatus rationis vſus.* Omnium verò aliorum opinio eſt Ioanni ad Chriſti aduētum rationem anticipatam, Irenæi lib. 3. c. 18. Orig. hom. 10. in Lucam, Cyrilli Ieroſolymitani Catech. 3. communi, Ambroſij lib 4. de fide c. 4. & in cōmentarijs in hunc locum, Hieron. in Dialogo aduerſus Luciferianos, Auctoris operis imperfecti hom. 27. Chryſoſt. hom. de ſancto Ioanne Baptiſta, Maximi homil. 1. de natiuitate

uitate Ioannis Baptiſtæ, Chryſologi ſerm. 84. Bernardi in ſermone de natiuitate ſancti Ioannis, Theophyl. & Euthym. in commentarijs. Quin ſunt inter eos, qui exiſtimant propterea à Chriſto poſtea dictũ eſſe Prophetam maiorem Ioanne Baptiſta inter natos mulierum non ſurrexiſſe, quòd in vtero Ioannes prophetaſſet, vt Orige. hom. in Lucam 7. Cyrillus Hieroſoly. Auctor imperfecti, & Theophyl. in ijs locis, quos modò indicauimus. Argumenta quoque huius, quàm contrariæ ſententiæ, maiora ſunt. Primum ſi nihil Ioannes ſenſiſſet, nihil de illo magni, nihil noui dictum eſſet: atqui perſpicuum eſt Euangeliſtam aliquid de illo diuinum, ac ſingulare dicere voluiſſe. Præterea quia, quod angelus dixerat ver. 15. *Et Spiritu ſancto replebitur adhuc ex vtero matris ſuæ*, non poteſt, niſi nunc, cum in vtero Ioannes exultat, & quodam modo venientem ſalutat Chriſtum, eſſe cõpletum. Cur enim dixit in vtero matris ſuæ Spiritu ſancto impletum iri, niſi quia exultaturus erat in vtero? Spiritu autem ſancto nemo niſi ſentiens repletur. Ad hæc quomodo Spiritu ſancto Ioannes repletus eſt, niſi quo ipſe repletus repleuit matrem? mater autem repleta fuiſſe dicitur Spiritu ſancto, quia præter naturę ordinem exultare in vtero ſuo ſentiens infantem in prophetiam erupit, matrémque Domini ſui ad ſe venientem agnouit. Eodem igitur modo Ioannes Spiritu ſancto repletus eſt; eodem modo, quo indicauit matri, prius agnouit Chriſtum. Deinde, quod dicitur ver. 44. *Exultauit in gaudio infans in vtero meo*, non poteſt de gaudio matris, ſed de gaudio Ioannis intelligi. Si enim de gaudio matris intelligeretur, non ex filij exultatione matris gaudium, ſed ex gaudio matris, exultatio filij ſecuta eſſet. Atqui Eliſabeth ex filij exultatione minimè obſcurè indicat ſe & Chriſti matrem cognouiſſe, & lætitia tãta fuiſſe perfuſam, vt exclamauerit, *Vnde hoc mihi, vt veniat mater Domini mei ad me?* Priùs igitur Ioãnes exilijt, quàm mater eius Chriſti matrẽ agnoſceret, agnoſcénſque gauderet. Quod igitur primo loco ab alterius ſentẽtiæ auctoribus obijcitur Euãgeliſtam nihil de ſenſu, nihil de cognitione, nihil de fide Ioannis dicere; facile ſoluitur, ſatis iſthæc omnia dixiſſe, cum ad Chriſti aduentum exultaſſe dixit, indicans haud dubiè iam tum præcurſoris functum officio. Quod autem de filijs Rebeccæ in vtero rixantibus dicitur, ſimile non eſt. Neque enim id ad aduentum Domini fecerũt, ſed aut naturaliter, dum diuerſis in vtero motibus agitabantur, quare ad ſignificandum myſterium Spiritus ſanctus vſus eſt; aut ſi aliquo ſupra naturam inſtinctu, certè ſine cognitione, quæ ad id, quod agebatur, non erat neceſſaria. Nec ſequitur, ſi anticipatus in Ioanne fuit rationis vſus, eundem in eo poſtea permanere debuiſſe, quia cum ad demonſtrandum tantùm Chriſtum illi datus eſſet, neceſſe non erat, vt eo demonſtrato maneret: quemadmodum in Prophetis poſtquam ea prædixerant, quæ Deus volebat populo ſignificari, non ſemper manebat Spiritus prophetiæ. Ex verbo autem Græco nihil argumenti ſumi poteſt, quia, etſi animantium ratione carentium propriè eſt, tamen ad homines lætitia geſtientes per metaphoram rectè transfertur. Itaque meliùs noſter interpres vertit *exultauit*, quàm noui quidam, nouarúmque ſtudioſi rerum *Exilijt*, nam exultare gaudio, aut lætitia Latini, inprimíſque Cicero paſſim dicunt. De qua exultatione, vt conſtat ex ver. 44. Eliſabetha loquebatur, *Exultauit*, inquit, *in gaudio* *infans in vtero meo.*

Vulgata editio defenditur.

A

42. *Exclamauit voce magna.*) Quod Euangeliſta dicit exclamaſſe Eliſabetham voce magna indicat eam non humano, ſed diuino ſpiritu locutam fuiſſe, quo vſqueadeo plena fuerit, vt continere ſe non potuerit, quin in clamorem eruperit.

Benedicta tu inter mulieres.) D. Auguſt. in epiſt. ad Dardanum vertit, *Beata tu inter mulieres, & beatus fructus ventris tui*, nullo diſcrimine ſententiæ. Benedicta autem dicitur inter mulieres, id eſt præ omnibus mulieribus. Quæ iſta ſit benedictio, & quare inter

B

mulieres, non inter homines Maria dicatur benedicta, diximus ver. 28. Vel hinc apparet hanc vocem Eliſabetham Spiritu ſancto afflatam emiſiſſe, quod eadem dixit verba, quæ angelus dixerat, quaſi dicat, nunc intelligo meritò te ab angelo benedictam inter mulieres appellatam, cum mater ſis domini mei. *Nouit*, inquit Ambr. *ſermonem ſuum Spiritus ſanctus, neque vnquam obliuiſcitur.* & Beda, *ſimul*, inquit, *intuendum, quod eadem voce Maria ab Eliſabeth, qua à Gabriele benedicitur, quatenus & angelis, & hominibus veneranda, & cunctis meritò fœminis præferenda monſtretur.* Idẽ Euthym.

C

adnotauit.

43. *Et vnde hoc mihi.*) Id eſt vnde, aut quare ego merui Orig. Ambr. Greg. lib. 9. Reg. epiſtola 61. Beda, & Euthym. Non ſunt ergo verba ignorantis, aut dubitantis, ſed ſe indignam affirmantis, vt Orig. Ambr. & Beda notauerunt. Eodem enim modo ſe nunc Ioannis mater indignam dicit, vt ad ſe mater Domini ſui veniat, quo ipſe poſtea Ioannes Matthæi 3. 14. ſe indignum dixit, vt ad ſe ſuſcipiendi baptiſmi cauſa Dominus ipſe veniret, vt Orig. Theophyl. & Euthym. obſeruarunt.

D

Vt veniat mater Domini mei ad me.) Apertus locus, & illuſtris contra Neſtorium. Vocat enim Eliſabetha Mariam matrem domini ſui, id eſt Dei. Eodem prorſus modo quo Dauid dixit Pſal. 109. 1. *Dixit Dominus Domino meo, ſede à dextris meis*, & Eccleſiaſ. c. 51. 14. *Inuocaui Dominum patrem Domini mei, vt non derelinquat me in die tribulationis meæ, & in tempore ſuperborum ſine adiutorio.* Quibus duobus præclariſſimis locis veteris teſtamẽti Chriſtus Dominus, id eſt Deus appellatur. Colligitur enim ex hoc loco certiſſimum argumentum contra Neſtorium, Beatam Virginem verè, ac propriè matrem fuiſſe Dei, vt rectè Grego. lib. 9. Regi-

Contra Neſtorianos.

E

ſtri epiſt. 61. obſeruauit. Colligitur etiam aliud contra eos hæreticos, qui negarunt Chriſtum ex Virgine humanam ſumpſiſſe carnem, vt ait Fulgentius lib. de incarnat. & gratia Chriſti c. 2. Quo enim modo mater Dei vocari potuit, ſi Chriſtus ex ea Deus carnem verè non ſumpſit? Adnotauit Theophyl. ſolam Beatam Virginem ante partũ vocari matrem, alias mulieres non niſi poſt partum, quòd aliæ omnes vſque ad partum in abortus faciendi periculo verſentur, quo illa careret. Nimis fortaſſis hoc eſt argutum.

F

Et benedictus fructus ventris tui.) Fructum ventris Hebræi filios appellant, ſicut & Galli, vt Pſ. 126. 3. *Cum dederit dilectis ſuis ſomnum, Ecce hereditas domini filij: merces, fructus ventris*, & Pſ. 131. 11. *De fructu ventris tui ponam ſuper ſedem tuam*, id eſt ex filijs tuis ſucceſſores tibi regni dabo, & Sapientiæ 4. 5. *Confringentur enim rami inconſummati, & fructus illorum inutiles, & acerbi ad manducandum, & ad nihilum apti*, id eſt impiorum filij, antequàm ad maturam ætatem perueniant, morientur. Hoc addidit Eliſabetha verbis angeli, vt Mariã ſupra cęteras mulieres benedictã,

Hebraiſmus.

ſ: felicem declararet, quod alię mulieres etiam ſanctę, & benedictę, non ſemper benedictos, & ſanctos gignant filios: Maria verò & benedicta ipſa ſit, & filium genuerit benedictum, vt Theophyl. aduertit. Benedictus autem vocatur fructus ventris Marię non ſolùm quia Deus erat, ſed etiam quia homo Spiritu ſancto, & diuinitate plenus. Itaque partim eodem modo, partim diuerſo atque mater benedictus appellatur. Eodem quidem modo, quia homo, quia Spiritu ſancto plenus, vt mater: diuerſo, quia & ex ſe, & magis plenus, & quia ſine viro conceptus, vt Grecus ille apud D. Thom. ait; & quia per eum B omnes gentes benedicendę erant. Putat Theophyl. coniunctionem illam, *Et*, hoc loco cauſalem eſſe vt Pſal. 59. 3. *Iratus es, & miſertus es nobis*, id eſt quia miſertus es nobis, vt ille quidem interpretatur, & Iſaię 64. 5. *Ecce tu iratus es, & peccauimus*, id eſt quia peccauimus. Ita vt ſenſus huius loci ſit, ideo tu benedicta es inter mulieres, quia benedictus eſt fructus ventris tui. Res quidem ipſa vera eſt; neque enim Maria inter omnes mulieres benedicta fuiſſet, id eſt tam ſingularem gratiam, prerogatiuámque pre ceteris conſequuta, niſi Chriſtus benedictus fuiſſet, à C quo & ipſa benediceretur. *De plenitudine* enim *eius nos omnes accepimus*. Sed an is ſit huius loci ſenſus, magis non negare audeo, quàm affirmare.

Et pro quia in ſcriptura.

Ioan. 1. 16.

44. *Ecce enim,*) id eſt ſtatim, vt ſupra ver. 31. *Ecce concipies*, & ver. 20. *Ecce eris mutus*, id eſt ſtatim concipies, & ſtatim mutus eris, niſi quòd illic res futura videnda demonſtratur, hîc preterita ſub aſpectum ſubiicitur.

Ecce pro ſtatim in ſcriptura.

Vt facta eſt vox ſalutationis tuæ in auribus meis, exultauit in gaudio infans in vtero meo.) Opponit voci Ioannem; auribus vterum. Quaſi dicat verbum Dei iam D in Maria conceptum, & eius locutum ore à Ioanne in vtero adhuc incluſo veluti ſympathia quadam recognitum fuiſſe, & quaſi Echo loquente verbo reſonuiſſe voce. Erat enim Chriſtus verbum, quod erat in principio apud Deum; erat Ioannes vox clamantis in deſerto. Præter conſuetudinem meam hoc dico, ac veritus ne nimis fortaſſe ſubtile ſit. Illud firmum ac ſolidum, Eliſabetham ſignificare voluiſſe vocem Mariæ, exultationis infantis; exultationem infantis, gaudij ſui, & repletionis Spiritus ſancti cauſam fuiſſe, vt ſupra ver. 41. diſſeruimus.

E 45. *Et beata, quæ credidiſti, quoniam perficientur ea, quæ dicta ſunt tibi à Domino.*) G. ϗ μακαρία ἡ πιστεύσασα, ὅτι ἔσται τελείωσις τοῖς λελαλημένοις αὐτῇ παρὰ κυρίου. Beata, quæ credidit, quia perficientur, quę dicta ſunt illi à Domino. Noſter interpres videtur legiſſe σεαυτῇ. ideo vertit *Quæ credidiſti*, &, *perficientur in te, quæ dicta ſunt tibi à Domino*, quemadmodum legit Ambroſius. Quamquam aut in Ambroſio, aut in Beda vitium eſſe neceſſe eſt, nam Beda verbis Ambroſij vtens ait, *beata, quæ credidit*, ſicut & Origenes hom. 7. vnde ſua F ſumpſit Ambroſius. Quod attinet ad ſenſum nullum diſcrimen eſt, cùm ſiue per ſecundam, ſiue per tertiam loquatur perſonam, de Maria loqui perſpicuum ſit. Ac fortaſſis aliquanto maiorem tertia, quàm ſecunda perſona emphaſim habet, dum hypotheſis ad theſim quodammodo reuocatur.

Quoniam perficientur, quæ dicta ſunt tibi à Domino.) dictio *à Domino* παρὰ κυρίου, referri poteſt aut ad verbum ἔσται τελείωσις *perficientur*, vt ſit ſenſus, perficientur à Domino; aut ad τοῖς λελαλημένοις, *quæ dicta ſunt tibi.* vt ſenſus ſit, quæ tibi à Domino dicta ſunt. ſed vici-A nitas ipſa verbi poſtulat, vt ad illud, *Quæ dicta ſunt tibi* referatur. Non ſolùm re ipſa grauidum oſtendens vterum, ſed verbis etiam confirmat Mariæ vera eſſe, quę ab angelo dicta fuerant, dicens ea & à Domino dicta eſſe, id eſt ab angelo iuſſu Domini, & ita eſſe, quemadmodum dicta fuerant, perficienda, & ideo perficienda, quòd Maria credidiſſet. Quaſi dicat illi, quod multis poſtea Chriſtum legimus ſolitum dicere, *Secundum fidem tuam fiat tibi.* Declarat Eliſabetha ſe Spiritu ſancto ad Chriſti aduentum impletam fuiſſe ver. 41. quia continuò vaticinari cœpit. B Et quidem paucis verbis de præteritis, præſentibus, & futuris rebus vaticinatur, vt Gregorius hom. in Ezechielem 1. & Beda hoc loco notauerunt. De preteritis, cum dicit, *beata, quæ credidiſti*; de preſentibus, cum Mariam vocat matrem Domini ſui; de futuris, cum dicit fore, vt omnia, quę Marię à Domino dicta fuerant, re ipſa perficiantur.

46. *Et ait Maria.*) Cecinit prophetico afflata ſpiritu. Vtraque enim & Eliſabetha, & Maria prophetauit: Maria de ſe, Eliſabetha de Maria, quia in vtero gerebat eum, qui omnium prophetarum finis erat. C Orig. hom. 8. & Ambroſ. in commentariis huius loci ad hunc modum ſcribunt, *Neque otioſum videtur eſſe, quod & ante Ioannem Eliſabeth prophetauit, & Maria ante Domini generationem. Serpunt enim iam teſtamenta ſalutis humanæ. Nam ſicut peccatum à mulieribus cœpit; ita etiam bonum à mulieribus inchoatur, vt fœmina quoq; muliebria opera deponentes infirmitati renuntient: & anima, quæ non habet ſexum, vt Maria, quæ neſcit errorem, religioſo imitetur ſtudio caſtitatem.*

Magnificat anima mea Dominum.) Laudibus tollo; gratias illi ago ex intimis animi mei ſenſibus. Beda, D *Tanto*, inquit, *me Dominus, támque inaudito munere ſublimauit, quod non vllo linguæ officio explicari, ſed ipſo vix intimi pectoris affectu valeat comprehendi. & ideo totas animi vires in agendis gratiarum laudibus offero.* Eodem modo dixit Dauid Pſal. 33. 3. 4. *In Domino laudabitur anima mea, audiant manſueti, & lætentur. Magnificate Dominum mecum, & exaltemus nomen eius in idipſum.* Et Pſal. 34. 9. *Anima autē mea exultabit in Domino, et delectabitur ſuper ſalutari ſuo.* Et Pſal. 102. 1. 2. *Benedic anima mea Domino, & omnia quæ intra me ſunt, nomini ſancto eius, Benedic anima mea Domino, & noli oblauiſci omnes retributiones eius*, & E Pſal. 103. 1. *Benedic anima mea Domino, Domine Deus meus magnificatus es vehementer.* Itaq; ex conſuetudine ſcripturę diſcimus hanc phraſim hominis eſſe, magnum in ſe Dei beneficium prædicantis, & pro eo gratias agentis.

47. *Et exultauit ſpiritus meus in Deo ſalutari meo.*) Euthy. Gauiſa eſt anima mea in Deo ſaluatore meo. Atque is quidem videtur eſſe ſenſus, ſi verba tantùm, non verborum etiam originem conſideremus. Mihi verò repetitio ſuperioris ſententię videtur eſſe. Nam minùs cohęret, vt ſe in Deo gauiſam dicat, cùm non F de affectib⁹ ſuis, ſed de Dei laudibus loqueretur. Eſt vſitatiſſimū apud Hebręos, vt verſum vnum ſententia vna concludat; quę eadē in prima, & ſecunda verſus parte diuerſis variata verbis repetatur, preſertim in Pſalmis, Iob, Prouerbiis, & Canticis omnib⁹ vt Pſ. 2. 4. *Qui habitat in cælis irridebit eos, et Domin⁹ ſubſannabit eos.* Quam ergo vocauerat animam, nunc ſpiritū vocat. Nam quamuis apud D. Paulum anima, & ſpiritus ita diſtingui videātur, vt anima pars inferior, ſpiritus pars ſuperior appelletur, vt ad Hebręos 4. 12. *Viuus eſt enim ſermo Dei, & efficax, & penetrabilior omni gladio an-*

Hebraiſmus.

Animæ, & ſpiritus vſus in ſcripturæ.

cipiti, & pertingens vſq; ad diuiſionẽ animæ & ſpiritus: aut anima, qua viuimus; ſpiritus quo ſecundùm Deum viuimus, vt 1. Corinth. 15. 45. *Factus eſt primus homo Adam in animam viuentem, nouiſſimus Adam in ſpiritum viuificantem,* tamen aliquando idem ſunt vt 1. Corint. 7. 34. *mulier innupta, & virgo cogitat, quæ Domini ſunt, vt ſit ſancta & corpore, & ſpiritu,* id eſt, corpore & anima. Atque ita accipitur hoc loco. Vt rectè explicauit Auguſt. in expoſitione huius cantici, *Magnificat,* inquit, *anima mea Dominum, & exultauit ſpiritus meus in Deo ſalutari meo. Vnus & idem ſpiritus, & ad ſe ipſum ſpiritus dicitur, & ad corpus anima, quare anima dicitur ſpiritus, & è conuerſo.* Et rurſus, *anima dicitur inquantum eſt vita corporis, ſpiritus autem inquantum eſt ſubſtantia ſpiritualis.* Et quod dixerat priùs, *Magnificat,* dicit nunc, *Exultauit,* id eſt gaudio exultans laudauit. Laudat enim Deũ, qui glorians prædicat, quantum ab eo acceperit beneficium. Hoc eſt quod ait, *Exultauit ſpiritus meus in Deo ſalutari meo,* poſito, vt opinor, ex Hebræorum cõſuetudine præterito pro futuro, Exultabit ſpiritus meus, quaſi dicat non meipſam quaſi meruerim, ſed Deum laudabit anima mea, in eóque gaudebit, atque lætabitur, ab eo ſe fatebitur tantum accepiſſe beneficium. Sicut dixit Dauid, *In Domino laudabitur anima mea,* id eſt Domino, nõ mihi hoc accceptum feram.

Hebraiſmus.

Pſ. 33. v. 3.

In Deo ſalutari meo.) Priùs vocauit Dominum, quod potentiæ nomen eſt, vt indicat D. Paulus 1. Corint. 8. 6. *Vnus dominus Ieſus Chriſtus, per quem omnia, & nos per ipſum,* nunc vocat Deum ſalutarem ſuum H. ישעי ſalutis meæ, id eſt ſaluatorem meum, quod nomẽ eſt beneficij. Indicat Deum & potuiſſe, & voluiſſe ſeſe ſaluare. *Vnde* (inquit Auguſt. in expoſitione huius cantici) *vtrũque profeſſa eſt, & Dominum, & ſaluatorem, vt pro poteſtate, qua omni ſuæ creaturæ dominatur, iure metuendum oſtenderet: pro bonitate verò, qua miſericorditer quoſdam ſaluat, dignum dilectione demonſtraret.*

48. *Quia reſpexit humilitatem ancillæ ſuæ.*) ὅτι ἐπέβλεψεν εἰς τὴν ταπείνωσιν τῆς δούλης αὐτοῦ. Quia reſpexit, aut aſpexit in humilitatem ſeruæ ſuæ. Id eſt non eſt dedignatus, non eſt auerſatus humilitatem ancillæ ſuæ, ſed rationem illius habuit. Quid ſit Deum reſpicere Hebraica phraſi ver. 25. expoſuimus. Non eſt omnino abs re, quod in hunc locum ſcripſit Auguſt. *Reſpectus,* inquit, *Dei tribus modis accipi ſolet, videlicet ſecundùm cognitionem, ſecundùm gratiam, ſecũdùm iudicium. De primo Apoſtolus, Omnia nuda, & aperta ſunt oculis eius; ſed per gratiam Deus nos omnes reſpicit, quia oculi domini ſuper iuſtos, &c. De tertio in fine dicetur. Neſcio vos. Reſpicere per gratiam eſt priùs abiectos, & derelictos viſitare.* Manifeſtũ eſt Mariam velle rationem reddere, quàm ob rem eius anima magnificet Deum, & in ipſo exultet ſpiritus eius, quia nimirum Deus ipſius reſpexiſſet humilitatem. Quibus verbis magnum aliquod à Deo beneficium acceptum ſignificari cõſtat: quod autem id fuerit beneficium non ſatis conſtat. Tota in eo res vertitur, vt intelligatur, quid hoc loco humilitatis nomine ſignificetur. Tria enim in litteris ſacris eo ſolere nomine ſignificari, afflictionem, vilem & abiectam conditionem, & eam virtutem, quæ ſuperbiæ opponitur, & elationi, & multi obſeruarunt, & res tam comperta eſt, vt animaduerſione non egeat. Virtutem hoc loco humilitatis ſignificare tãto fere omnium veterum, nouorúmque interpretum conſenſu creditum eſt, vt nequaquam auderem, niſi & bonos ipſe ſecutus auctores veteres, nouóſque, diſſentire. De humilitatis virtute Orig. hom. 8. Auguſt. in expoſitione huius cantici, & ſermone de ſanctis 35. Beda in commentarijs, Bernardus ſer. 42. & 45. in Canticum canticorum hunc locum interpretantur. Quæſtio non eſt de re, ſed de horum verborũ ſenſu. Nam ſi rem quidẽ ipſam conſideremus, cui dubium eſſe poteſt vel minimam pietatis partem habenti ſummam in Maria humilitatis fuiſſe virtutem? Si horum verborum ſenſum, eo minùs credibile eſt de ſua Mariam virtute loquutam fuiſſe, quo maior in ea virtus excelluit. Haud enim ſcio an humilitatis ſit ſe ipſum humilem nõ ſolùm agnoſcere, ſed etiam profiteri. Sola inter virtutes humilitas ſe ipſam ignorat, & neſcio quomodo fit, vt humillimus quiſque ſimul vt humilitatem ſuam animaduertit, ac prodit, perdat. Deinde non id agebat humillima, & ſanctiſſima Virgo, vt doceret ſuis meritis tantum ſe beneficium conſecutam, vt mater eſſet Dei: ſed potius vt ſe indignam omnino fuiſſe tanto beneficio declararet: noluit ergo dicere ſuã à Deo virtutẽ, ſed potius ſuã humilẽ, abiectámque perſonã, & conditionẽ, & vt vno verbo dicam, ſuã indignitatem reſpectã fuiſſe, quòd quãuis indigna prorſus eſſet, Deus ſe tãto honore dignatus fuiſſet. Hoc dicere & virginem, & humilem decebat. Præterea inter hæc verba, & præcedẽtia manifeſta apparet antitheſis. Dixerat, *Manificat anima mea Dominũ,* dicit nunc, *Quia reſpexit humilitatem ancillæ ſuæ.* Itaque humilitatem ſuã Dei magnitudini opponit, eodémq; ſenſu, & ſe humilem, & Deũ magnũ vocat. Deum autem non vocat magnum, quaſi ſuperbũ, ſed quaſi præcellentem, & ſupremum dignitatis gradum obtinentem: ergo & ſe nõ vocat humilẽ ab oppoſita ſuperbiæ virtute, ſed ab abiecta, vilique conditione. Denique non ſolet humilitatis virtus ταπείνωσις, quo verbo Lucas hoc loco vſus eſt, ſed ταπεινοφροσύνη vocari, vt Actorum 10. 19. Epheſiorum 4. 2. Philip. 2. 3. Coloſ. 3. 12. 1. Petri 5. 5. etſi humilem, id eſt virtute ſuperbiæ oppoſita præditum ταπεινὸν vocatum legimus Matthæi 11. 29. & 1. Petri 5. 5. Atque in hanc ſententiam Theophyl. Euthym. & auctor ille Græcus apud D. Thom. interpretantur, & niſi fallor Iuuencus his verſibus,

Deus quot modis reſpicit in ſcriptura.

Hebr. 4. 13.

Pſal. 33. 16.

Matth. 25. 12.

Humilitas tribus modis in ſcriptura accipitur.

Humilitas, dum proditur, perditur.

—— quòd me dignatus in altum
Erigere ex humili celſam, cunctiſque beatam
Gentibus, & ſeclis voluit Deus æquus haberi.

Lib. 1. Euang. hiſt.

Sic etiam nõnulli recentiores interpretes intelligũt, quorum vnus dixit Mariã hoc loco humilitatẽ exercuiſſe, ſed non ſignificaſſe. Nam ſiue eius facta, ſiue verba conſideremus, omnia humilitatis plena ſunt, ſed quo magis omnia humilitate redundant, eò minùs ſe humilem appellauit.

Ecce enim ex hoc.) Deinceps ex hoc tempore.

Beatam me dicent omnes generationes.) Declarat, quod dixerat, reſpexiſſe Dominum humilitatem ſuam, id eſt ex humili conditione ad tantum honorem euexiſſe, vt ſe omnia ſęcula beatam ſint prędicatura. Opponit omnes generationes, id eſt omnia futura ſæcula tempori præſenti, quod vocauit *hoc, Ecce enim ex hoc;* & omnes futuros homines vni Eliſabethæ, quæ ſe paullo ante beatam appellauerat; quaſi dicat, deinceps non ſolum tu ô Eliſabetha, ſed omnes omninò mortales beatam me eſſe prædicabunt, vt rectè Theophyl. animaduertit. Cum autem dicit *omnes generationes,* etſi generaliter, & ſine vlla exceptione loquitur, tamen non omnes ſine exceptione homines intelligit, ſed eos tantùm, qui in Chriſtũ filiũ ſuum credituri erant, vt Euthym. admonuit. Nã Iudæi quidem

Caluiniſtę B. Virginis conuitiatores.

dem Gentiles, & hæretici, maximeque Caluiniani
non laudibus eam, ſed cõuitiis frequenter afficiunt.
Inſidiatur enim ſemper *calcaneo eius* antiquus ille *ſerpens, qui erat callidior cunctis animantibus terræ.* Geneſ.
3.1.15. Cœpit Eliſabeth prima omnium Mariam beatam dicere ſupra ver. 45. Secuta deinde eſt mulier
illa, quę de media clamauit turba, *Beatus venter, qui te portauit, & vbera, quæ ſuxiſti,* infra c.11.27.

49. *Quia fecit mihi magna.*) ὅτι ἐποίησέ μοι μεγαλεῖα.
Ita ſolent ſeptuaginta interpretes miracula vocare
ex Hebræorum imitatione, qui res magnas, & admirabiles גדלות appellant. Noſter interpres, etſi minus Latinè, tamen eadem imitatione ſolet reddere

Magnalia.

magnalia, vt Exodi 14.13. Deuter.10.21.& 11.2. & Pſal.
70.19. & 105.21. Magnum verò miraculum erat, vt
ſine viro Deum, hominémque Virgo conciperet.
Auguſt. in expoſ. huius cantici.

Qui potens eſt.) Ὁ δυνατὸς, שדי. Potens, quod vnum
eſt ex decem nominibus Dei, quę Hieron. numerat.
Aptè verò hoc loco Maria Deum potentem appellauit, quia de miraculis agebat, in quibus efficiendis maximè oſtenditur diuina potentia, vt Theophyl. indicauit, & D. Auguſt. in expoſitione huius
cantici, *Magnum,* inquit, *fuit, vt Virgo ſine virili ſemine filium conciperet. Magnum fuit, vt Dei patris Verbum carne ſua indutum vtero geſtaret. Magnum fuit, dum ſe ancillam confeſſa eſſet, vt mater fieret ſui plaſmatoris, Qui potens eſt: quia credi poteſt eius potentia. potentem confeſſa eſt, ſed quanta, aut qualis, comprehendi non poteſt.* Reddit
Maria cauſam, cur omnes generationes beatam ſe
prędicaturæ eſſent, Theophyl. Alij cauſam reddere
exiſtimant, cur eius anima, vt ante dixit, magnificaret Dominum, quaſi dicat, ideo *magnificat anima mea Dominum*, id eſt magnum prædicat, quia *fecit mihi magna*, vt Bernardus docet in ſermone quodam de
Beata Virgine. Quam interpretationem nominum
alluſio probabilem facere videtur, ſed illa tamen
Theophylacti probabilior, quia violentum videtur,
vt hęc particula cauſalis, *Quia* tam longè referatur.

Et ſanctum nomen eius.) Quidam ita hoc exponunt,
quaſi hęc, & cętera, quę ſequuntur, ſecunda pars
ſint huius cantici; & quaſi abſolutè Maria Dei nomen ſanctum eſſe dicat, eiúſque miſericordiam à
progenie in progenies. Magis credo hæc, & quę ſequuntur, omnia epitheta eſſe Dei, quibus per periphraſim Deum deſcribat. Obſeruatu enim dignum
eſt nunquam Mariam à ver. 49. vſque ad finem cantici Deum nominaſſe, ſed figura quadam oratoria,
quę maiorem habet gratiam, eum deſcripſiſſe, & honorificis epithetis, quaſi titulis, ornaſſe. Nec enim
dixit, *Quia fecit mihi magna* Deus, quod vt breuius dictu erat, ita & ad ſententiam minùs efficax, & ad orationis ornatum minùs aptum: ſed dixit, *Quia fecit mihi magna, qui potens eſt.* Quod ergo ſequitur, *Et ſanctum nomen eius*, perinde eſt, ac ſi dicat, & cuius nomen eſt ſanctum; ſic enim Hebræi loqui ſolent, vt

Hebraiſmus.

vnum relatiuum pro altero ponant, vt Pſ.10.4. *Dominus in templo ſancto ſuo, Dominus in cœlo ſedes eius*, id eſt,
cuius ſedes in cœlo eſt. Et rurſum eodem ver. *Oculi eius in pauperem reſpiciunt, palpebræ eius interrogant filios hominum*, id eſt, cuius oculi in pauperem reſpiciunt,
& cuius palpebræ perſcrutantur hominum cogitationes. Et iterum ver. 7. *Quoniam iuſtus Dominus, & iuſtitias dilexit, æquitatem vidit vultus eius*, id eſt, cuius
vultus æquitatem vidit, neque perſonarum gratia
mutatur, vt hunc iuſtificet, illum condemnet: hunc

A amet, illum odio habeat. Et Pſal.17.31. *Deus meus, impolluta via eius*, id eſt cuius via impolluta eſt. Quo ſenſu nomen Dei ſanctum appelletur, etſi res eſt admodum facilis, non conſentiunt tamen interpretes.
Nam Euthym. ſanctum, quaſi magnum, atque eximium vocari putat. Theophyl. quaſi mundum, impollutum, incontaminatum, quòd verbum Dei in
vtero Virginis contaminatum non fuerit. Beda quaſi potens, ſegregatum à rebus omnibus, omnéſque
ſuperans, & excellens. Mihi ſanctum dixiſſe videtur
quaſi venerabile, adorandum, & laudibus propter
B magna illa, quæ ſibi feciſſe dixerat, celebrandum. In
hanc ſententiam Auguſt. exponit. *Hoc,* inquit, *nomen ſanctum eſt, cum ſanctus eſt, cum ſanctis gloriatur, à ſanctis benedicitur, à peruerſis blaſphematur.*

50. *Et miſericordia eius à progenie in progenies.*) Hæc
verba eodem modo interpretor, quo præcedentia.
Cuius miſericordia eſt à progenię in progenies, id
eſt perpetua, infinita, ſempiterna מדור לדור vt Pſal.
102.17. *Miſericordia autem Domini ab æterno, & vſque in æternum ſuper timentes eum.* Quem locum videtur hic
Beata Virgo, totidem verbis exprimere voluiſſe. Nec
C alia fortaſſe cauſa fuit, cur his vſa ſit verbis. Si qua
verò alia fuit, hæc fuit opinor, vt ſignificaret Deum
non ſolum in veterem illum populum, ſed etiam in
eum, qui tunc erat, miſſo filio ſuo ſuam, quę nulla
temporis longinquitate exhauritur, exercuiſſe miſericordiam.

51. *Fecit potentiam in brachio ſuo.*) Intelligendum
ἀπὸ κοινοῦ relatiuum *Qui*, ſicut in præcedentibus. Eſt
enim continuata periphraſis, qua Deus ex rebus à
ſe potenter, & mirabiliter factis eleganter deſcribitur. Brachium Hebræorum idiomate potentiam ſi-

Brachium in ſcriptura pro potentia.

D gnificat, quòd in brachiis, ac lacertis virorum robur, & vires eſſe ſoleant. Exempla in Pſalmis paſſim
occurrent, vt Pſal. 10.15. & 36.17. & 43.4. & 70.18.
& 76.16. & 78.11. Itaque ſæpe ſolet brachium, quò
res magis explicetur cum potentia, & fortitudine
coniungi, vt Iob 22.8. Pſal. 88.11.14. Iſaiæ 51.9. & 62.
8. & Danielis 11.6. Quod ergo dicit, *Fecit potentiam in brachio ſuo*, perinde eſt, ac ſi diceret, fecit potenter
brachio ſuo, potenter manu ſua rem geſſit, aut declarauit, quàm potens brachium ſuum eſſet. Videtur etiam hac phraſi omne humanum auxilium ex-
E cludi, quaſi dicat miracula illa, quæ fecit, ſolum, & à
nemine adiutum feciſſe, ſicut dixit Dauid Pſal.71.18.
Benedictus Dominus Deus Iſrael, qui facit mirabilia ſolus,
& Pſal.135.4. *Qui facit mirabilia magna ſolus, quoniam in æternum miſericordia eius.* Et Iſaias cap.63.5. *Circunſpexi, & non erat auxiliator, quæſiui, & non fuit, qui adiuuaret, & ſaluauit mihi brachium meum, & indignatio mea ipſa auxiliata eſt mihi.* Non placet, quod Beda, Strabus,
Theophyl. & Græcus ille auctor Diui Thomæ ſcribunt, brachium Dei hoc loco Chriſtum vocari, quia
etſi verè Chriſtus Dei potentia, & Dei virtus eſt,
F *portanſq́ omnia verbo virtutis ſuæ*, tamen neſcio an iſta

Hebr.1.3.

interpretatio loco ſatis hæreat. De quo autem miraculo à Deo facto Maria loquatur, (loqui enim de
aliquo videtur) nonnulli quęrunt. Ac ſunt, qui de
ipſa Chriſti incarnatione loqui putent, quę magnum fuit certè miraculum, quaque Deus miſſo in
carne filio ſuo ſummam ſuam potentiam declarauit,
qua potentes dęmones, qui liberè ante in hoc mundo dominabantur, de ſuo deiecit regno; humiles
autem, qui in Chriſtum crediderunt, ad regnum
erexit. Sic Auguſt. in expoſitione huius cantici, &

Cyril.

Cyril. apud D. Tho. Alij ad præterita referunt, id eſt A
ad rerum primam creationẽ, & reliqua omnia, quæ
Deus ab initio huius mundi potenter, admirabili-
térque feciſſe in ſacris litteris perhibetur. *Omnia enim*
Io. 1. 3. *per ipſum facta ſunt.* Ita Beda. Alij ad præſentia refe-
runt, quia Virgine pariente natura victa, & com-
mutata eſt, quaſi Virgo in hoc potentiam Deum fe-
ciſſe dicat, quòd fecit, vt Virgo ipſa conciperet, vt
Theophyl. exponit. Mihi de rebus præteritis videtur
loqui, quia & præteritis ſemper vtitur verbis, *Fecit,*
Depoſuit, Exaltauit, Impleuit, Dimiſit, Suſcepit, & quia ſa-
tis apparet hanc ſecundam partem cantici hymnum B
potius eſſe, quàm prophetiam. In hymno autẽ ma-
gis cõuenit credere cani res ante à Deo factas, quàm
prædici faciendas. Cæterum nõ exiſtimo de vno ali-
quo facto loqui, ſed vniuerſè de omnibus, quæ Deus
ſolitus eſſet facere, ſicut fecit Anna 1. Reg. 2. 2. & Da-
uid Pſal. 135. 13.

Hebraiſmus. *Diſperſit ſuperbos mente cordis ſui.*) Hebraiſmus,
הפיר *diſperſit, diſsipauit* vt Pſal. 32. 10. *Dominus diſsipat*
conſilia gentium, reprobat autem cogitationes populorum, &
reprobat conſilia principum. Sunt qui ad hunc modum
verba coniungant, *Diſperſit ſuperbos mente cordis ſui,* id C
eſt, eos, qui mente cordis ſui ſuperbi erãt, vt Euthym.
Alij ſic exponunt, vt ſi nomen Græcum *διανοίᾳ* abla-
tiuum ſignificet inſtrumenti, quaſi dicat cepit eos
ſuis ipſorum conſilijs. Admirabilior etiam videtur
Auguſtini ſentẽtia, qui interpretatur in expoſitione
huius cantici, *Diſperſit ſuperbos mente cordis ſui,* id eſt
profundo conſilio ſuo, quaſi illud reciprocum *ſui* ad
Deum referatur, quod ex Græcis verbis apparet fieri
non poſſe. Ego hypallagem eſſe arbitror, qua frequẽ-
ter vtũtur Hebræi, *Diſperſit ſuperbos mẽte cordis ſui* pro
Diſperſit cogitationes cordis ſuperborum, id eſt ip- D
ſorum conſilia, & machinationes. Diſperguntur au-
tem, & diſſipantur conſilia, & cogitationes ſuper-
borum, cum in diuerſum euadunt exitum, quàm ipſi
putabant. Superborum dixit potiùs, quàm impiorũ,
aut iniquorum, quia quãuis omnes iniqui, & impij
intelligãtur, tamen ſignificantiùs hoc loco ſuperbi,
quàm impij, aut iniqui vocantur. Quia ſuperborum
cõſuetudo eſt multa & varia agitare conſilia, quibus
eorum ambitio nutriri ſolet. Simile quiddã de aua-
ris Iacobus ſcribit c. 4. 13. *Ecce nunc, qui dicitis, hodie, aut*
craſtino ibimus in illam ciuitatem, & faciemus ibi quidem E
annum, & mercabimur, & lucrum faciemus, qui ignoratis,
quid erit in craſtino.

52. *Depoſuit potentes de ſede, & exaltauit humiles.*)
καθεῖλε δυνάστας ἀπὸ θρόνων. δυνάσται, dynaſtæ, quo etiã
nomine Latini auctores vti ſolent, dicuntur princi-
pes, ac Reges, quia potentes ſunt. Itaque nomen *po-*
tentes hoc loco non tam potentiam, quàm officium,
quo potẽtia exercetur, ſignificat, vt apparet ex adiũ-
cto *de ſede,* id eſt, de throno, de ſolio regio. Multi enim
potentes ſunt, qui Reges non ſunt, neque in throno
ſedent. Hîc autem de Regibus loquitur. Quod ſequi- F
tur, *Et exaltauit humiles,* ad eundem modum intelligẽ-
dum eſt, ex contrario, id eſt euexit humiles, & in re-
gio ſolio collocauit, vnde Reges deiecerat. Repeten-
dum enim, aut intelligendum eſt *ἀπὸ κοινοῦ* nomen
θρόνων ſedis, aut ſolij, quod præceſſerat. Humiles autem
non à virtute ſuperbiæ contraria, ſed ab abiecta, &
humili conditione vocat. Opponit enim humiles
potentibus, id eſt Regibus, & iis, qui in magno ho-
noris gradu ſunt. Quò autem hic ipſe ſenſus alludat,
id eſt de quibus potentibus, & de quibus humilibus

A loquatur, de eo ſolẽt interpretes diſſentire. Theophy.
Cyrillus, & Græcus ille auctor apud D. Thomam *po-*
tentes dæmones, qui ante Chriſti aduentum in mũdo
regnabant, humiles omnes homines, qui à dæmoni-
bus vexabantur, intelligunt: aut, vt Theophyl. ait, *po-*
tentes Phariſæos, & Scribas, qui ſuper cathedram Mo-
ſis ſedebant, humiles miſerum, & imperitum popu-
lum, cui onera imponebant grauia, quæ ipſi ne digi-
to quidem ſuo attingere volebant. Alij ad exempla
ſuperiorum temporum exiſtimãt Virginem allude-
re, vt ad Saulem, quem Deus de regio ſolio detur-
B bauit, & ad Dauidem, quem ad regnũ euexit 1. Reg.
16. 12. 13. Ego Bedam ſequor, qui nullum aut præteri-
tum, aut futurum etiam exemplum notari putat, aut
ſignificari, quid factum, faciendúmue ſit, ſed quid
Deus facere poſſit, ac ſoleat. Solet autem ſcriptura in
Dei laudibus ponere, quòd regna transferat, & alios
de ſolio deijciat, alios in ſolium euehat: quia cùm in-
ter homines ſumma potentia credatur eſſe Regum,
in ijs potiſſimum ſubigendis, dimouendíſque diui-
na maximè poteſtas apparet Danielis 2. 21. *& ipſe mu-*
tat tempora, & ætates, transfert regna, atque conſtituit, &
C Eccleſ. 10. 8 *regnum à gente in gentem transfertur propter*
iniuſtitias, & iniurias, & Pſal. 106. 40. *Effuſa eſt contẽptio*
ſuper principes, & errare fecit eos in inuio, & non in via. &
Iob 12. 18. *Baltheum Regum diſſoluit, & præcingit fune re-*
nes eorum, & 1. Reg. 2. 8. *Suſcitat de puluere egenum, & de*
ſtercore eleuat pauperem, vt ſedeat cum principibus, & ſo-
lium gloriæ teneat. Itaque præteritum pro futuro ex Hebraiſmus.
Hebraicæ linguæ proprietate accipi puto, & futu-
rum rurſus alio Hebraiſmo pro modo, vt Gramma-
tici vocant, potentiali, vt ſit ſenſus *depoſuit potentes de*
ſede, & exaltauit humiles, id eſt deponet, & exaltabit,
D hoc eſt poteſt deponere, & exaltare.

53. *Eſurientes impleuit bonis.*) Id eſt poteſt, ac ſo-
let implere, atque locupletare. Sicut, quod ſequi-
tur, *Et diuites dimiſit inanes,* id eſt ſolet dimittere, &
eos, qui prius diuites erant, pauperes facere. Eodem
enim modo hunc verſum interpretor, quo ſuperio-
rem, vt nullum certum notetur factum, ſed tantùm
dicatur, quid Deus facere poſſit, ac ſoleat, vt dixit
Anna 1. Reg. 2. 5. *Repleti prius pro panibus ſe locauerũt, &*
famelici ſaturati ſunt, & Pſal. 33. 11. *Diuites eguerũt, & eſu-*
rierunt, inquirentes autem Dominum non minuentur omni
E *bono.* Itaque quod Theophyl. exponit *Eſurientes* Gen-
tiles, *diuites* Iudæos; & quod D. Auguſt. *eſurientes* hu-
miles, *diuites* verò ſuperbos; & quod alij *eſurientes,*
qui, vt ait Chriſtus, *eſuriunt, & ſitiunt iuſtitiam, diuites,* Matt. 5. 6.
qui ea abundant, id eſt, qui pro ſuo arbitrio corru-
ptos ad ſe iudices flectunt, morale quidem eſt, non
litterale.

54. *Suſcepit.*) Etiam hoc loco intelligo relati-
uum *qui,* ſicut in ſuperioribus, cùm ſit perpetua deſ-
criptio Dei. *ἀντελάβετο* *Suſcepit* hanc vim Græcè habet,
vt declaret Deum populum ſuum iam omnino de-
F iectum, deſertúmque quaſi porrecta, aut ſuppoſita
manu ſuſtinuiſſe, erexiſſéque, ſicut Dauid dixit Pſal.
26. 10. *Pater meus, & mater mea dereliquerunt me, Domi-*
nus autem aſſumpſit me. Similia ſunt exempla Pſal. 2. 6.
& 17. 17. 36. & 62. 9. & 68. 30. & 72. 24. 117. 13. & 118. 116.
& 145. 9. & 146. 6.

Iſrael puerum ſuum.) Iſraelem filium ſuum:
ſic enim ſolebat Dominus populum illum ap-
pellare Oſee 11. 1. Suſcepiſſe igitur dicitur Iſ-
raelem filium ſuum Deus, quia cum maximè
abiectus, & ſub Romanorum imperio afflictus

populus ille erat, Chriſtus verus Rex venit, qui eum non à Romanorum, ſed à maiore Diaboli tyrannide liberauit.

Recordatus miſericordiæ ſuæ.) Μνησθῆναι ἐλέους αὐτοῦ, vt recordaretur miſericordiæ ſuæ, id eſt vt oſtenderet ſe miſericordiæ ſuæ oblitum non eſſe, ſed recordari. Sicut enim nunquam verè obliuiſcitur Deus, ſed ad ſimilitudinem hominum tum dicitur obliuiſci, cum ita nobiſcum agit, quaſi noſtri oblitus eſſet, Pſal.12.1.41.10. & 43.24. & 73.19. ita etiam dicitur recordari, cum ita ſe erga nos gerit, quaſi prius noſtri oblitus fuiſſet, poſtmodum recordatus, id eſt, cum nos orantes exaudit, oſtendit ſe bene nobis velle, vt 1.Reg.1.19. Eſther 10.12. Pſal.97.3.102.14. & Ierem.2.2.& Daniel.14.37.

55. *Sicut locutus eſt ad patres noſtros.*) Quaſi dicat, vt recordaretur miſericordię ſuę, quam promiſerat patribus noſtris, ſcilicet Abraham, & ſemini eius in ſęcula. Patres intelligit omnes Patriarchas, ſed illos inprimis, quib⁹ Dei promiſſio de naſcituro ex ſemine ipſorum Chriſto facta fuerat; quales fuerunt Abraham Gen.12.3. & 15.3. & 17.19.& 18.18. & 22.18. Iſaac Gen.26.4. Iacob Gen.28.14. Dauid Pſ.131.11. Sed ſolũ nominauit Abrahã, quia illi primùm Chriſtus promiſſus fuerat, & quia ipſe omnium credentium futurus erat pater. Quòd cùm dixerit *ſicut locutus eſt ad patres noſtros*, addat commutato caſu *Abraham, & ſemini eius in ſæcula*, ideo fecit, quòd Græcum verbum λαλεῖν, ſicut Latinum loqui vtrunq; admittat caſum, vſu ſaltem loquendi Eccleſiaſticorum auctorũ. Illud *in ſæcula*, vel ad miſericordiã refertur, quaſi dicat, loquutum fuiſſe Deum, id eſt promiſiſſe patribus perpetuam miſericordiã: vel ad ſemen, quaſi dicat promiſiſſe Abrahamo, & omnib⁹ eius poſteris, qui vſq; ad finem ſęculi futuri erant; ſenſus eodem redit.

An B. Virgo apud Eliſabethã vſque ad eius partũ manſit.

56. *Manſit autem Maria cum illa, quaſi menſibus tribus.*) Quæri hoc loco ſolet, vtrùm Maria partui interfuerit Eliſabethæ, an antequam illa pareret, domum redierit. Plerique ante eius partum domum rediiſſe putant, à quibus hæc fere argumenta afferri ſolent. Primùm, quòd Euangeliſta dicat manſiſſe Mariam cum Eliſabetha non menſibus tribus, ſed quaſi menſibus tribus, indicans non integros manſiſſe tres menſes. Quod ſi ita eſt, non potuit Eliſabethæ partum videre, quia credibile eſt eam more aliarum mulierum nono menſe peperiſſe; cum autem angelus ad Mariam venit, ſextus illi prægnanti menſis agebatur ver. 36. vbi etiam ſignificatur ſextum menſem tranſactum non fuiſſe: itaque non poterat nonus menſis impletus eſſe, cum Maria ab Eliſabetha domum rediit. Deinde, quòd poſtquam Lucas dixit Mariam in domum ſuam rediiſſe, addidit, *Eliſabeth autem impletum eſt tempus pariendi*, indicans iam Mariam domum rediiſſe, cum Eliſabethæ tempus pariendi impletum eſt. Præterea, quòd non videatur Euangeliſta taciturus fuiſſe, ſi Maria partui Eliſabethę interfuiſſet, cùm id ad rem maximè pertineret, & tanta diligentia narraſſet, quamdiu Maria apud cognatam manſiſſet. Denique nõ decuiſſe virginem intereſſe partui, & eam fuiſſe conſuetudinem, vt omnes virgines, etiam quę domi eſſent, pariente aliqua muliere aliò migrarent, vt graues auctores Theophyl. Euthy. & Gręcus auctor D. Thomę, & Niceph. lib.1.cap.8. tradunt, qui huius ſententię defenſores ſunt. Ego tamen mihi omnino perſuadeo Beatam Virginem ante partũ Eliſabethæ ab ea non diſceſſiſſe. Primùm, quia vix alia cauſa excogitari poteſt congrua, quamobrem Euangeliſta tempus notauerit trium menſium, quos apud Eliſabetham Mariam manſiſſe dicit, niſi vt indicaret vſq; ad eius manſiſſe partum. Prętereà quia credibile nõ eſt Mariam, quę charitate impulſa cognatam, quia grauida erat, inuiſerat, & tandiu cum ea fuerat, haud dubiè vt prægnantem adiuuaret, cùm partui, id eſt dolori, atq; periculo proxima eſſet, deſeruiſſe. Deinde, quia illa ipſa ratio, quę illam impulerat, vt prægnantem inuiſeret, impellebat, vt eius expectaret partum. Inuiſerat, vt, quòd angelus dixerat ver. 36. *Et ecce Eliſabeth cognata tua, & ipſa concepit filium in ſenectute ſua*, re ipſa experiretur: quis dubitet voluiſſe etiam experiri partum? videréque, quò res euaderet, præſertim cum tam prope exitum eſſet. Ad hęc ſciebat vtiq; Maria Ioannis myſterium, quòd Chriſti filij ſui præcurſor futurus eſſet; quis ſibi perſuadeat noluiſſe natum etiam videre, quem tantum ſciebat prophetam futurum eſſe, quem audiuerat præ gaudio ſe adueniente in vtero matris exultaſſe? Deinde quæ non dico cognata, ſed quælibet alia alicuius charitatis mulier, cum per tres apud prægnantem manſiſſet menſes, inſtante iam partu diſceſſiſſet? Cur ergo credamus feciſſe Mariam, quod aliam vllam mulierem facturam fuiſſe indignum eſt credere. Denique tempus cum hac ſententia rectè conuenit: agebatur enim ſextus iam menſis, ac fortaſſis exactus erat, verba enim angeli non repugnant, ver. 36. cum Maria ad viſitandam cognatam domo diſceſſit. Manſit tres apud cognatam menſes fortaſſis integros, vt poſtea dicemus: ſed eſto, integros non manſerit; certè fere integros manſiſſe negari non poteſt, & nonum Eliſabethæ menſem, ſi non exactum, inchoatum tamen fuiſſe, & fere tranſactum, cum ab ea Maria diſceſſit. Poterat ergo Eliſabetha parere, antequam Maria diſcederet, neque enim neceſſe eſt, quemadmodum experientia docet, vt nonus menſis, vt grauida pariat, tranſactus omnino ſit. Solent enim inchoato nono menſe aliæ mulieres citiùs, aliæ ſeriùs parere. Habet etiam hæc ſententia meliores auctores Origenem hom.9. Ambroſium in commentariis, Bedam, Strab. Lyr. auctorem Scholaſticæ, vt vocant, hiſtorię. Habet ipſam etiam Eccleſiam, quæ tertio menſe poſt conceptionem Chriſti Ioannis natalem celebrat. Argumenta verò, quibus alij auctores in contrariam ſententiam adducti ſunt, facilè ſoluuntur. Nam quod obiicitur Euangeliſtam non dicere Mariam manſiſſe apud Eliſabethã tribus menſibus, ſed, *quaſi menſibus tribus*, non magis indicat minùs, quàm plùs tribus menſib⁹ apud eam permanſiſſe. Habem⁹ us enim exempla apud Euangeliſtas, vbi, illud *quaſi* nõ ſignificat minùs, ſed aut plus, iuſtum certè numerum. Scribit Marcus c.8.9. numerum hominũ, quos Chriſtus ſeptẽ panibus, & paucis piſciculis ſaturauerat, fuiſſe quaſi *quattuor millia*; ſcribit Matth. c.15.38. fuiſſe *quattuor millia, exceptis mulierib⁹, et paruulis*. Scribit Ioannes c.6.10. numerum eorum, quos Chriſtus quinque panibus, & duobus piſcibus ſatiauit, fuiſſe *quaſi quinque millia*; ſcribit Matthæus cap.14.21. fuiſſe *quinque millia virorum, exceptis mulieribus, & paruulis*. Solent ergo Euangeliſtæ eam adhibere moderationem, vt dicant *quaſi*, non modò cum minorem numerum ſignificare volunt, ſed cum aut de iuſto numero certi non ſunt, aut exiſtimant non eſſe

Quaſi in ſcriptura.

neceſſarium iuſtum omnino numerum declarare. Et vt concedamus Lucam minùs tribus integris menſibus ſignificare voluiſſe, tamē nihil inde contra noſtrám opinionem probari poteſt, quia, vt diximus. neceſſe non eſt ad pariendum, vt totus nonus menſis exactus ſit etiam in his mulieribus, quæ menſe nono pariunt; nam de partu ſeptimi menſis hic non diſputamus, & qui diſputant rem nobis agere videntur minimè neceſſariam, cùm conſtet Ioannem non ſeptimo, ſed nono menſe natum eſſe. Secundum argumentum plus habere videtur probabilitatis. Ita enim, fateor, Lucas loquitur, vt indicare videatur, ante quàm Eliſabethæ tempus pariendi eſſet impletum, Mariam diſceſſiſſe. Cæterum hoc ipſum argumentum non mouebit eos, qui obſeruauerint ſæpe Euangeliſtas ſolere priùs narrare, quæ poſteriùs acta ſunt, vt hiſtoriam, quam texere incœperant, abſoluant. Exempla ſunt apud Matthæum cap. 26. & 27. notata. Quia ergo Lucas Mariæ hiſtoriam narrare cœperat, voluit abſoluere, antequam de partu Eliſabethæ agere aggrederetur. Ideo dixit, quomodo ad eam angelus miſſus eſſet, quid illi dixiſſet, quid ipſa reſpondiſſet, quomodo cognatam inuiſiſſet, quomodo ſalutaſſet, quomodo domum rediiſſet. Reducta verò quodammodo Maria in domum ſuam aggreditur aliam hiſtoriam, quomodo Ioannes natus eſſet. Atque idcirco priùs dixit Mariam rediiſſe domum, poſtea verò addidit *Eliſabeth autem impletum eſt tempus pariendi.* Ad tertium reſpondeo non omnino Euangeliſtam tacuiſſe Mariam apud cognatam ſuam fuiſſe tempore partus. Cum enim dixit manſiſſe apud eam *quaſi tribus menſibus*, non obſcurè indicauit interfuiſſe partui, quem intra tres illos menſes accidere neceſſe erat. Ad quartum eodem modo, quo ad ſecundum, reſpondendum eſt, aut ſextum iam menſem à conceptu Ioannis, cum ad Mariam angelus venit, fuiſſe tranſactum, aut ſi non erat, non fuiſſe neceſſarium, vt nono exacto menſe Ioannes naſceretur. Quod autem quinto loco obiiciebatur non decuiſſe Virginem intereſſe partui: non intelligo cur minùs decuerit partui intereſſe, quàm parere; parientem videre, conſolaríque, atque adiuuare, quàm pręgnantem inuiſere. Ea verò conſuetudo, quę affertur, ſolitas fuiſſe virgines inſtante partu diſcedere, vereor ne ficta ſit. Nos enim inter honeſtiſſimas etiam gentes eam conſuetudinem non videmus; contrariam verò videmus, vt non ſolùm domeſticę partui virgines interſint, ſed aliæ etiam amicę, atque cognatę adueniant aliunde, vt parituræ miniſtrent. Et ſi eiuſmodi conſuetudo forte fuit, non erat neceſſarium, vt Maria omnes aliarum virginum conſuetudines obſeruaret, quia ita virgo erat, vt mater eſſet.

57. *Eliſabeth autem impletum eſt tempus pariendi.*) Tempus nouem menſium, aut circiter, quod partui muliebri communi naturę lege pręſcriptum eſt. Obſeruauit Orig. Ambroſ. & Theophy. non omnibus, ſed ſolis ſanctis mulieribus tempus pariendi impleri in ſcripturis dici, vt Eliſabethę hoc loco, & Marię c. 2. 6: quòd, vt ait Ambr. plenitudinem iuſti vita habeat, inanes autem dies ſint impiorum. Sed non eam arbitror hoc verbum vim habere, ſed eam potiùs, vt indicet Euangeliſta eo prorſus modo, eóque ordine ſucceſſiſſe omnia, quo ab angelo prędicta fuerant. Dixerat autem angelus de vtraque,

A & Maria, & Eliſabetha fore, vt conciperet filium, ac pareret; ideo Euangeliſta, non contentus dixiſſe vtramque concepiſſe, addidit impletum fuiſſe pariendi tempus, id eſt ſuo tempore peperiſſe, quaſi dicat, ne vno quidem die retardatam fuiſſe diuinam promiſſionem.

58. *Et audiuerunt.*) Credibile eſt vicinos, atque cognatos iam antea audiuiſſe concepiſſe Eliſabetham, ſed dicuntur audiuiſſe nunc, quòd in partu maximè Dei erga illam cognouerint miſericordiam. Ante partum enim dubius ſemper, & multis expo- B ſitus periculis conceptus eſt; tunc cenſetur perfectum, atque cumulatum Dei eſſe beneficium, cum, quę concepit, etiam peperit.

Quia magnificauit Dominus miſericordiam ſuam cum illa.) Quòd magna Dominus erga illam miſericordia vſus eſſet. Magnam verò vocat miſericordiam, quòd ſterili, & ſeni dediſſet filium, ſicut ipſa indicauit ſupra ver. 25.

Et congratulabantur ei.) Καὶ συνέχαιρον αὐτῇ, ad verbum Congaudebant ei. Quod ideo videtur Euangeliſta dixiſſe, vt indicaret impletum fuiſſe, quod an- C gelus ver. 14. prędixerat, *Et multi in natiuitate eius gaudebunt.*

59. *Et factum eſt in die octauo.*) Ab ortu. Is enim à lege dies circuncisioni pręſcriptus erat Geneſ. 17. 12. Leuit. 12. 3. & apud eundem Lucam capite ſequenti ver. 21. Elegerat Deus octauum à circunciſione diem multis de cauſis. Prima fuit, vt myſterium ſignificaretur. Septem dies temporalem, octauus ſpiritualem, & æternam vitam deſignare ſolet, quia ſeptem diebus tota temporalis vita circumacta traducitur, octauus vltra eſt. Quod autem vltra tem- D poralem vitam eſt, ſpirituale, & æternum eſt. Circunciſio autem ſpiritualem ſignificabat vitam, qua opera carnis amputanda erant: Cyprianus ſerm. de circunciſione. Secunda fuiſſe creditur, quòd octauus dies tranſacta iam hebdomade primus ſequentis hebdomadis dies erat, quo Chriſtus erat reſurrecturus, vt doceremur nouam poſt circunciſionem vitam inſtituendam eſſe, nóſque cum Chriſto reſurgere debere, & in nouitate vitæ ambulare. Cyprianus lib. 3. epiſt. 8. & Auguſt. ſermone 15. de verbis Domini, & ſerm 141. de tempore, & quiſquis auctor E fuit qq. veteris & noui teſtamenti quæſt. 29. Valentiniani ad aſſerendas ſuas illas ogdoades eo myſterio abutebantur, vt Irenæus lib. 1, c. 15. auctor eſt.

Cur circuncisio octauo die fiebat.

Venerunt circumcidere puerum.) Hinc nonnulli colligunt morem Iudęorum fuiſſe, vt pueri in Synagoga circunciderentur, interpretantes, *venerunt* parentes eius in Synagogam, vt puerum circuncideret. Nam quos alios poſſe intelligi veniſſe? & vtrunque parentem circunciſioni interfuiſſe manifeſtè conſtare ver. 60. & 61. nec potuiſſe venire in domum ſuam, vbi iam erant, ſed in Synagogam, vbi non erant. F Deniq; etiam nunc eam inter Iudęos conſuetudinē permanere, vt in Synagoga circunciſio celebretur. Alij domi factam fuiſſe malunt, nam nullam alibi, quàm in domo factam fuiſſe in ſcripturis legi. Domi circumciſum Abrahamum, & domi eundem Abrahamum filium, vernáſq; omnes ſuos circumcidiſſe Gen. 17. 23. 24. 25. 26. Domi Sephorā filium, quem ex Moyſe ſuſceperat, arrepto circumcidiſſe cultro, ne ab angelo perimeretur Exodi 4. 25. Domi Ioſue totum circumcidiſſe populum traiecto deſerto Ioſue 5. 4. Certè Ioannem non in Synagoga, ſed in domo

Domi apud Iudæos fiebat circumciſio.

paterna circūciſum fuiſſe ſatis mihi videtur ex hoc ipſo loco probari poſſe. Conſtat enim Eliſabetham matrem Ioānis, cum circumcideretur, fuiſſe præſentem, cum reſpondeat ver. 60. *Nequaquam, ſed vocabitur Ioannes*: at non poterat octo dierum puerpera exire domo, & in ſynagogā ire, cum in ſanguine ex præſcripto legis triginta dies eſſe deberet Leuit. 12. 4. Qui ergo dicuntur veniſſe, vt puerum circumciderent? poſſumus intelligere amicos, atque cognatos, de quibus ver. ſuperiore dictum erat. Neque enim dubium eſt, quin aliqua celebritate amicis, cognatiſque conuenientibus, vbicunque tandem circumciſio fieret, fieri ſoleret. Quemadmodū nunc & apud eoſdem Iudæos, & apud omnes gentes, quæ circumciduntur, fieri traditur. Poſſumus & aliter interpretari, veniſſe, id eſt ventum eſſe ad circumcidendum puerum, vt Hebræorum phraſis ſit, qui tertia perſona plurali vtuntur pro verbo imperſonali paſſiuo. Fingamus ergo Latinè dixiſſe, & ventum eſt ad circumciſionem pueri, non vtique ſignificaſſet parentes, aut alios exiiſſe domo, aut iiſſe aliquò, ſed cœptum fuiſſe agi de puero circumcidendo.

Hebraiſmus.

Et vocabant eum) Volebant vocare, incipiebant vocare, conſilium inibant de vocādo eo Ioāne, amici ſcilicet, & cognati, qui conuenerant.

Nomine patris ſui Zachariam.) Duo ex hoc loco colliguntur. Alterum eſt, conſueuiſſe apud Iudæos in circumciſione, ſicut apud nos in baptiſmo, nomina infantibus imponi. Num ante, an poſtquam circumciſus puer eſſet, id non ſatis compertum habetur. Theophylactus quidem, Euthymius, & Chryſoſtomus apud D. Tho. poſt circumciſionem poſita fuiſſe putant. Id qua ratione factum in circumciſione fuerit, & in baptiſmo nunc fiat, diuerſæ à diuerſis auctoribus rationes afferuntur. Theophyl. quòd tunc homines Deo naſci, & in eius populum referri cenſerētur. Alij, quòd nominum impoſitio dominij argumentum eſſet, ideóque ſolitos fuiſſe dominos aut noua ſeruis ſuis nomina dare, aut mutare vetera, quemadmodum legimus Ioſephum à Pharaone Saluatorem mundi lingua ſua appellatum Geneſ. 41. 45. & Danieli, atque eius ſociis nomina mutata Danielis 1. 7. Adnotauit hoc D. Chryſoſtomus in homilia de ferendis reprehenſionibus, & conuerſione D. Pauli, & Ioannes Damaſcenus libro 2. de fide cap. 30. In circumciſione igitur impoſita fuiſſe nomina, quòd tunc infantes iugum, ac ſeruitutem Dei ſubire incipere viderentur. Alterum, quod hinc colligitur, eſt, conſueuiſſe plerūque Iudæos infantibus nomina patrum, aut cognatorum imponere. Hunc enim illi ſecuti morem non alia ratione Ioannem Zachariam vocare voluerunt, quàm quòd hoc nomine pater eius vocaretur. Et poſt cùm dixiſſet mater velle ſe, vt vocaretur Ioannes, reſponderunt, *Nemo eſt in cognatione tua, qui vocetur hoc nomine.* Hæc, inquam, eius ætatis conſuetudo fuit, vt apparet; nam primis illis ſæculis, quæ ſunt ſacris litteris conſignata, nihil legimus eiuſmodi; quin ex euentu aliquo plerumq; nomina dabātur, ſicut Eua primum filium ſuum vocauit *Cain*, quia *poſſedi*, inquit, *hominem per Deum* Geneſ. 4. 1. tertium vocauit Seth dicens, *poſuit mihi Deus ſemen aliud pro Abel* Geneſ. 4. 25. & Noe à patre ſuo Lamech vocatus eſt Noe, quia *iſte*, inquit, *conſolabitur nos ab operibus, & laboribus manuum noſtrarum in terra, cui maledixit Dominus* Geneſ. 5. 29. & Abraham vocauit filium ſuum Iſaac, quia dixerat Sara, *Riſum fecit mihi Deus* Geneſ. 21. 4. 5. 6. & Iacob vocatus eſt Iacob, quia fratrem ſuum in vtero ſupplantauerat, & frater eius Eſau vocatus eſt Edom, quia ruffus erat Geneſ. 25. 25. 30. & Phares vocatus eſt Phares, quia maceriem vteri diuiſerat, Geneſ. 38. 29. & Moyſes vocauit primum filium ſuum Gerſam dicens, *aduena fui in terra aliena*; ſecundum vero Eliezer dicens, *Deus patris mei adiutor meus, & eripuit me de manu Pharaonis* Exodi 2. 22. Sic Ioſeph primogenitum ſuum vocauit, Manaſſes dicens, *Obliuiſci me fecit Deus omnium laborum meorum, & domus patris mei*; alterum verò vocauit Ephraim dicens, *Creſcere me fecit Deus in terra paupertatis meæ* Gen. 41. 51. 52. Eodem modo Anna vocauit filium ſuum Samuel, quia à Deo eum petiuerat 1. Reg. 1. 20. Ioannes igitur more antiquo ſicut Noe, & alij ſancti, quos nominauimus, ab euentu nomen accepit, quòd gratioſus apud Deum futurus eſſet, vt ver. 13. docuimus. Cur autem hoc Euangeliſta commemorauerit, his verbis Ambroſius exponit, *Mirè ſanctus Euangeliſta præmittendum putauit, quòd plurimi infantem patris nomine Zachariam appellandum putauerunt, vt aduertas, matri non nomen alicuius diſpliciuiſſe degeneris, ſed id ſancto infuſum ſpiritu, quod ab angelo ante Zachariæ fuerat prænuntiatum.* Summa eſt voluiſſe Euangeliſtam indicare omnibus amicis, & cognatis repugnantibus, à patre tamen, & matre ore Spiritus ſancti loquentibus Ioānis nomen puero datum fuiſſe, vt impleretur, quod angelus dixerat ver. 13. *& vocabis nomen eius Ioannem.*

Cur in circūciſione, & baptiſmo nomē imponitur.

Nomina parentū filijs apud Iudæos impoſita.

Initio ab euētu nomina impoſita.

60. *Et reſpondens mater eius.*) Reſpondiſſe mater dicitur, aut quia interrogata fuerat, quod valde vero ſimile eſt, cùm Zacharias mutus, ac ſurdus commodè interrogari non poſſet: aut quia ipſa ex puerperio decumbens conſultantes de vocando filio nomine patris ſui Zachariam inaudiuit: aut quia Hebraico idiomate reſpondere dicitur quiſquis etiam non interrogatus, etiam nemine ante locuto aggreditur loqui.

Hebraiſmus.

Nequaquam, ſed vocabitur Ioannes.) Neque ab angelo ipſa audiuerat, vocandum eſſe Ioannem, qui in ſolo templi adyto ſolus cum ſolo Zacharia locutus fuerat; neque à Zacharia, qui mutus, ac ſurdus erat. Reliquum ergo eſt, vt cum Spiritu ſancto impleta fuit ver. 41. totum myſterium per reuelationem cognouerit, quod prius angelus Zachariæ declarauerat, quo ſcilicet nomine puer vocandus, & quantus, ac qualis vir futurus eſſet, vt Origenes homilia 9. Ambroſius, Beda, Euthymius, & Theophylactus obſeruauerunt. *Et quidem ille*, inquit Ambroſius, *mutus intimare vocabulum filij nequiuit vxori, ſed per prophetiam Eliſabeth didicit, quod non didicerat à marito: Ioannes eſt, inquit, nomen eius, hoc eſt, non ei nos nomen imponimus, qui iam à Deo nomen accepit. Habet vocabulum ſuum, quod agnouimus, non quod elegimus. Habent hoc merita ſanctorum, vt à Deo nomen accipiant.*

Sancti à Deo nomē accipiunt.

61. *Quia nemo eſt in cognatione tua.*) Vide, quæ ver. 59. diximus. Licet hoc loco animaduertere carnales, & ſpirituales homines inter ſe pugnāres. Amici, & cognati, vt fieri ſolet, carnem tantùm cōſiderantes nomen aliquod gentile dare volebāt puero; pater verò, & mater, quia non tam carnales, quàm ſpirituales

parentes

parentes erant, gratiam, non carnem ſequuntur, & Ioannem, quaſi gratioſum, quemadmodum Deum velle intelligebant, vocandum eſſe contendunt.

62. *Innuebant autem.*) Nutibus, ac ſignis interrogabant, quia non ſolùm mutus, ſed ſurdus etiam erat, quemadmodum probauimus ver. 20. Iuuencus ſcripto exiſtimat Zachariam interrogatum.

—— Placuit muti tunc iuſſa parentis
Conſulere, ſcriptóque rogant edicere nomen.

63. *Et poſtulans pugillarem.*) πινακίδιον tabellam, quales hodie memoriæ cauſa apud nos eſſe ſolent. B Quia loqui nō poterat, & nolebat, vt alio, quàm quo angelus iuſſerat nomine vocaretur, pugillarē vt ſcriberet poſtulauit, Theophyl. At quomodo poſtulauit? nutibus & ſignis, inquit Euthym.

Ioannes eſt nomen eius.) Non dixit ſit, aut erit, ſed eſt, vt indicaret, nō ſe tunc nomē imponere, ſed ante ab angelo impoſitum declarare: & nō poſſe mutare homines, quod decretum à Deo eſſet, vt ex Ambroſio paullo ante recitauimus.

Et mirati ſunt vniuerſi.) Intelligentes nomen non ab hominibus, ſed à Deo poſitum eſſe, quādo & mater, cum nemo in tota gente ſua eſſet, qui eo nomine vocaretur, Ioannem tamen vocari voluiſſet; & Zacharias ignorās quid Eliſabetha reſpondiſſet (ſurdus quippe erat) idem ſcripſiſſet nomen; Theophyl. & Euthym. & cum patrem audiſſent dicentem, Ioannem nomen eius eſſe, id eſt iam à Deo id nomen accepiſſe.

Impoſitio nominis cauſſa redditæ vocis.

64. *Apertum eſt autem illico.*) Quòd dicit illico, indicat ipſam nominis impoſitionem cauſſam fuiſſe, vt impedita priùs Zachariæ lingua ſolueretur, quēadmodum veteres auctores obſeruarunt. Origenes D homilia in Lucam 9. Gregorius Nazian. oratione prima de pace, Ambroſ. & Beda in comment. & Maximus hom. prima de natiuitate Ioānis Baptiſtæ, *Rectè,* inquit, *vox dicitur, cuius intonante præconio ſacramentū redemptionis humanæ ſurda dudum cœpit audire mortalitas. Vt enim venerādus Baptiſta muto patri aperuit linguam, ita aures hominum ſalutaris gratiæ innouauit auditu.* Et homilia 2. *Quid?* inquit, *illud quanto eſt ſtupore mirandum, quòd Zacharias ipſe, dum præcurſorem ſalutaris verbi concipiendum ſenili aluo paullo tardiùs crederet, ſilentio repentinæ taciturnitatis obmutuit, nec priſtinū loquēdi recepiſſet vſum,* E *niſi nomen pueri, quo vocandus eſſet, clauſi oris vincula relaxaſſet? Atque ita factum eſt, vt os ſacerdotale, quod trepidatio colligauerat dubitantis, meritum filij naſcentis abſolueret, & reparata patris lingua infantis gloriam teſtaretur.* Videtur Iuuencus exiſtimare Zachariam nō ſcripſiſſe nomen Ioannis, ſed cùm ſcribere tentaret, reſtitutum illi fuiſſe ſermonem; aut certè ſimul & ſcripſiſſe nomen, & loquendi recuperata facultate pronuntiaſſe.

Lib. 1. hiſt. Euangel.

Sed proh mira fides, tabulis cum ſcribere tentat,
Implicitam ſoluit per verba ſonantia linguam.

F Idem auctor librorum de mirabil. ſacræ ſcript. ſentire videtur lib. 3. c. 1. Illud primum Euangeliſtæ repugnat, qui Zachariam nomen pueri ſcripſiſſe ait. Secundum eſt vero ſimile. De auditu reſtituto nihil dicitur, ſed credendum aures etiam eius, quæ ſimul occluſæ fuerant, ſimul apertas, vt Euthymius admonuit.

Timor pro religione Hebraiſm.

65. *Et factus eſt timor.*) Gaudium potius, quàm timorem inde naſci oportebat. Sed timor ſic vocatur ex Hebræorum idiomate religio, reuerentia. A Quaſi dicat ea re cognita impletos fuiſſe omnium animos religione intelligentes tot ſignis non poſſe, niſi ſingulare aliquid, & admirandum à Deo portendi. Viderant Eliſabetham ſterilem, ſenémque peperiſſe. Viderant mutum factum propter incredulitatem Zachariam. Viderant matrem nouum, & inuſitatum infanti nomen impoſuiſſe. Viderant patrem idem ſcripſiſſe nomen, indicaſſéq; id ab angelo datum fuiſſe. Viderant ſtatim eius ſolutam linguam. Magnam hæc omnia religionem animis hominum ingenerabant. Similem phraſim apud B Marcum c. 4. 40. & c. 5. 15. adnotauimus.

Omnia verba hæc.) Res omnes has quæ in Ioannis conceptu, ortúque contigerant, quas paullo ante expoſuimus.

66. *Et poſuerunt omnes, qui audierant, in corde ſuo.*) Reputabant apud animum ſuum, quid ea ſibi vellent, quidue futurum portenderent, quæ de pueri illius mirabili conceptione, ortúque ferebantur. Ponere in corde aliquid, aut è contrario ponere cor ad aliquid Hebraiſmus eſt, quo ſignificatur de eo cogitare, infra cap. 9. 44. & 21. 14. Prouerbio- C rum 24. 32. Aggæi 2. 19. Ezechielis 40. 4. & 44. 5. Danielis 6. 14. & 10. 12.

Ponere in corde quid ſit.

Quis putas puer iſte erit?) Quantus futurus vir, quantus propheta, qui tot conceptus, tot natus miraculis eſſe dicitur?

Etenim manus Domini erat cum illo.) Verba ſunt Lucæ rationem reddentis, quamobrem omnes apud ſe cogitarent, quæ de Ioanne dicebantur, dicerént- que, *Quis putas puer iſte erit?* Manum Domini eius potentiam ſignificare tam notum eſt, vt opus non ſit exemplis. Aliquando manus etiam Domini pro- D phetia vocatur, quod impetu quodam ac vi in hominem irruat; vt ſolet ſcriptura loqui dicens, *Irruit in eum ſpiritus Domini.* Huius ſignificatus multa apud prophetas exempla leguntur Ezech. 1. 3. & 3. 22. & 37. 1. & 40. 1. Vterque ſenſus conuenit in hunc locum. Nam & Dei potentia, & ſpiritus prophetiæ cum Ioanne fuiſſe verè poteſt ſignificari. Cæterum non dicuntur cum illo fuiſſe, quòd aut ipſe miracula faceret, aut futura prædiceret (quāquam linguam patri ſoluiſſe, quia graues dicunt auctores, negandum eſſe non arbitror) ſed quòd ſin- E gularia in eo diuinæ potentiæ, & prophetiæ ſigna cernerentur. Angelus patri viſus, infantíſque conceptionem annuntians. Zacharias priùs mutus, deinde non ſolum loquens, ſed de infante ipſo prophetans. Sterilis, & anus pariens. Nomen diuinitus impoſitum. Hæc enim omnia magnam in eo Dei potentiam declarabant, ſingularemque eum prophetam futurum portendebant.

Manus Domini quid ſit.

Iud. 14. 6. 19. & 15. 14. Ezech. 11. 5.

67. *Et Zacharias pater eius repletus eſt Spiritu ſancto.*) Tunc. Nam ante impletum fuiſſe, aut prophe- F taſſe non legimus. Et quidem eadem cauſſa credendum eſt Spiritu ſancto repletum fuiſſe, qua loquendi recuperauit facultatem. Quòd nomen filio Ioannis impoſuiſſet, quaſi manu ſua ſubſcribens, atque confirmans, quod ante ab angelo dictum credere noluerat. *Vide* (inquit Ambroſius) *quàm bonus Deus, & facilis indulgere peccatis. Non ſolum ablata reſtituit, ſed etiam inſperata concedit. Ille dudum mutus prophetat; hæc enim gratia Dei maxima, quòd eum qui negauerat, confitetur.* In eandem ſententiam ſcribit Beda, *Quanta,* inquit, *ſuperni muneris eſt largitas, ſi prompta ad accipiendum noſtræ fidei ſit pietas? Ecce loquela, quæ*

ſola eſt ablata diſſidenti, cum ſpiritu prophetiæ eſt reſtituta credenti. Quo ſenſu Zacharias Spiritu ſancto repletus fuiſſe dicatur, ſupra docuimus ver. 28. Dixit autem hoc Euangeliſta, vt intelligeremus ea omnia, quæ paullo poſt Zacharias cecinit, ex Spiritu ſancto fuiſſe profecta.

Et prophetauit.) Prophetaſſe dicit, non quòd quidquid in hoc cantico dicit, prophetia ſit; multa enim dicuntur, quæ ad laudes potius Dei, quàm ad prophetiam pertinent, vt illud ipſum exordium, *Benedictus Dominus Deus Iſrael.* Quanquam illæ ipſæ laudes ex eodem prophetico ſpiritu profectæ ſunt; & ſuo quodam modo, dum prophetiam ornant, ad illam pertinent. Sic totum carmen prophetia dici poteſt.

68. *Benedictus Dominus.*) Benedicatur, aut laudetur Dominus. Vel, dignus eſt Dominus, vt benedicatur, atque laudetur. Hoc enim eſt Hebraicè ברוך, vt, *Benedictus, qui venit in nomine Domini* Matthæi 23. 39. & Marci 11. 9. Alia exempla in prõptu ſunt Pſal. 17. 47. & 27. 6. & 30. 22. & 40. 14. Exorditur à gratiarum actione: quia magnum erat Dei beneficium, quod prædicabat.

Deus Iſrael.) Deum Iſrael vocat, non quòd Iudæorum tantùm, non omnium etiam hominum Deus eſſet, vt ait D. Paulus Romanorum 3. 29. ſed quia in ſolo Iſrael colebatur. Itaque deſcriptio eſt veri Dei. Nam ſolus Deus Iſrael verus erat Deus, Gentilium Dij idola erant, aut, vt ait Dauid, Pſal 95. 5. *dæmonia*, quemadmodum Euthym. animaduertit. Sic Darius Danielis 6. 26. publico edicto confitetur, *A me conſtitutũ eſt decretum, vt in vniuerſo imperio, & regno meo, tremiſcant, & paueant Deum Danielis. Ipſe eſt enim Deus viuens, & æternus in ſæcula.* Cum vocat Deum viuentem, indicat cæteros omnes Deos mortuos eſſe, quia, vt ait Dauid Pſal. 113. 12. *Os habẽt, & nõ loquentur, oculos habent, & non videbũt.* Alia potuit eſſe ratio, cur Deum Iſraelis appellauerit: quia hoc nimirum epithetum ad rem, de qua agebatur, pertinebat; agebatur autem de redemptione potiſſimùm Iſraelis, ſicut ſtatim Zacharias dicit, *Quia viſitauit, & fecit redẽptionem plebi ſuæ.* Sunt, qui velint alluſiſſe hoc nomine Zachariam ad fœdus illud Dei cum Abrahã Gen. 17. 7. *Et ſtatuam pactum meum inter me, & te, & inter ſemen tuum poſt te in generationibus ſuis fœdere ſempiterno, vt ſim Deus tuus, & ſeminis tui poſt te.* Vt indicaret propter fœdus illud Deum populum ſuum viſitaſſe, vt ait ver. 72. Ita Pſal. 40. 14. *Benedictus Dominus Deus Iſrael à ſæculo, & vſque in ſæculum,* & Pſal. 71. 18. & 105. 48.

Quia viſitauit.) Liberauit, redemit, vt ſtatim ſequitur. Hebraiſmus eſt qui & in bonã, & in malam partem accipi ſolet. Cum in bonam accipitur, ſignificat beneficio aliquem afficere, aut afflicto opem ferre, miſerum liberare, aut redimere vt Geneſ. 21. 1. & 50. 23. 24. Exodi 3. 16. & 4. 31. Pſal. 8. 5. & 64. 10. & 79. 15. & 105. 4. Sic accipitur hoc loco. Beda, *Viſitauit,* inquit, *Dominus plebem ſuam, quaſi longa infirmitate tabeſcẽtem, & quaſi venditam ſub peccato vnici filij ſui ſanguine redemit.* Cum in malam ſumitur partem, ſignificat è contrario affligere, pœnas quaſi iudicem ab aliquo exigere Exodi 20. 5. & 32. 34. Iſaiæ 23. 17. & apud prophetas paſſim.

Viſitare quid Hebræis ſignificet.

Et fecit redemptionem plebi ſuæ.) Plebi ſuæ dicit, cum omnibus etiam gentibus redemptionem feciſſet, idque Zacharias non ignoraret. Erat enim *lux vera,* quę ideo veniebat, vt illuminaret *omnem hominem venien-*

A *tem in hunc mundum,* Ioannis 1. 9. erat *propitiatio pro peccatis noſtris, non pro noſtris autẽ tantum, ſed etiam pro totius mundi* 1. Ioannis 2. 2. &, *vnus pro omnibus mortuus eſt* 2. Corinth. 5. 14. 15. &, *dedit redẽptionem ſemetipſum pro omnibus nobis* 1. Timoth. 2. 6. Quia primum venit, vt redimeret plebẽ ſuã Iſrael, illique ſoli præſentiam ſuam exhiberet. Nam alias gentes nõ per ſe, ſed per Apoſtolos, & Apoſtolorũ ſucceſſores viſitauit. Et Iſrael quidem quodãmodo ex debito redemit, quia ſuum illi promiſerat aduentum, alias verò gentes ex ſola liberalitate. Theophyl. Vide quæ diximus Matthęi 10.
B 6. & Matthæi 15. 24. Cur præterito tempore vſus ſit Zacharias, cum de re futura, id eſt de morte Chriſti, qua nos redemit, agi videatur, nonnulli quærunt. Beda, & Strabus cauſſam hãc eſſe putant, quod redemptio etſi facta non erat, tamen erat in proximo, vt perinde eſſet, ac ſi facta iam fuiſſet, ideo de illa tanquam de re præterita Zachariam loqui. Lyranus, & alij locutum eſſe prophetarum more, qui de rebus futuris propter certitudinem euentus tanquam de pręteritis vaticinantur. Potiùs ego exiſtimo Zachariam rem iam præteritam ſignificare voluiſſe. Dicit
C enim Deum feciſſe redemptionem plebi ſuæ; non quòd redemptio ipſa, quæ non niſi morte, & reſurrectione Chriſti perfecta fuit, abſoluta eſſet, ſed quòd inchoata, quódque iam redemptor veniſſet. Itaque Deus, quantùm in ſe erat, miſſo iam filio ſuo redemptionem fecerat; tantùm reliquum erat, vt Chriſtus moreretur. Eodem ſenſu dixit Simeon cap. 2. 30. ſe vidiſſe *ſalutare Dei*, id eſt ſalutem, & redemptionem à Deo miſſam, quia nimirum redemptorem viderat. Non ergo eſt prophetia, dicet aliquis, ſi de re præterita loquitur. Nemo neſcit, &
D Gregor. aliíque auctores multi monuerunt, etiam rerum præteritarum eſſe prophetiam, cum eiuſmodi ſunt, vt non poſſint, niſi Deo reuelante cognoſci, qualis hæc erat. Nam ſcire iam tùm veniſſe redemptorem, cùm adhuc in matris vtero lateret, nemo niſi prophetico ſpiritu potuit. Quare rectè Origenes homilia 10. in Lucam obſeruauit, duas contineri in hoc cantico Zachariæ prophetias alteram de Chriſto, de Ioanne alteram; illam de re præterita, hanc de futura eſſe.

Prophetia etiam pręteritarũ eſt rerum.

69. *Et erexit cornu ſalutis nobis.*) Cornu poten-
E tiam Hebraica phraſi ſignificari, nemo ignorat, quia, vt ait Theophylactus, quæ animalia cornuta ſunt, ea in cornibus totum fere robur habent. Exempla ſunt multa Pſal. 43. 6. & 74. 6. 11. & 131. 17. & 148. 14. Sic multi hoc loco accipi putant, idque ego confirmo. Cornu igitur ſalutis appellatur, cornu ſalutare, id eſt diuina manus, atque potentia, quæ nobis ſalutem affert, vt Pſal. 17. 3. *Deus meus adiutor meus, & ſperabo in eum; protector meus, & cornu ſalutis meæ.* Erexiſſe autem hoc cornu Dominus dicitur, quaſi priùs deiectum fuiſſet, dum
F opem populo ſuo non ferebat, nunc verò quaſi erectum, & in ſublime ſublatum appareat. A tauris eſt ducta metaphora, qui quo robuſtiores, & ferociores ſunt, eo altius extollunt cornua. Sic loquitur Dauid Pſal. 74. 5. 6. 11. & 88. 18. 25. & 111. 9. Significat etiam cornu regnũ, aut Regem, ſiue regni gloriam, aut quia, vt Beda, Theophyl. & Euthym. exiſtimant, cornu olei Reges inungebantur 1. Regum 16. 1. 13. & 3. Regum 1. 39. aut quia Rex, vt ego arbitror, tota gloria, totum robur eſt regni. Hic etiam ſenſus rectè in hunc locum cõgruit, eo etiam magis

Cornu pro potẽtia Hebraicè.

Pro Rege etiã, & regni gloria, ſeu regno,

fortaſſe quàm alter, quòd myſterium magis exprimit, dum non quodcunque à Deo auxilium, ſed ille ipſe tamdiu expectatus Chriſtus miſſus declaratur. Et quòd videatur ad Dauidis promiſſionem alludi Pſal.131. 17. *Illuc producam cornu Dauid, paraui lucernam Chriſto meo:* & quòd hoc ſit propriè erigere fractum iam quodammodo Iudęorum cornu, id eſt regnum efficere vt repullulaſcat, & creſcat, quo ſenſu dixit Iſaias cap. 11. 1. *Egredietur virga de radice Ieſſe*, & quòd ſtatim ſequatur, *In domo Dauid pueri ſui*, & quòd frequenter ſcriptura per cornu regnum ſignificet Danielis 7.7.8.24. & 8.3. 8.9. 20.21. & Ezechielis 29.21. Et quòd pleriq; auctores ad hunc modum hic interpretentur, Beda, Theophyl. Euthym.

In domo Dauid.) In familia Dauid, cui regnum promiſſum erat Pſal.88.36.37.38. & Pſal.131.11.

Pueri ſui.) Serui, aut miniſtri ſui; ſeruum autem, aut miniſtrum Dei Dauidem vocat, non ſolum, quia Deo placuerat, ſicut omnes ſancti Dei ſerui vocantur vſqueadeo, vt Deus quodammodo gloriaretur ſe virum inueniſſe ſecundùm cor ſuum, & omnes Reges boni dicerentur in viis Domini ambulaſſe, iuxta omnia, quæ fecerat Dauid ſeruus eius; ſed etiam quia miniſter fuerat Dei in eius populo gubernando Pſal.77.70.71. *Et elegit Dauid ſeruum ſuum, & ſuſtulit eum de gregibus ouium, de poſt fœtantes accepit eum paſcere Iacob ſeruũ ſuum, & Iſrael hæreditatem ſuam:* & quia in ea ipſa re Chriſti perſonam geſſerat, & illuſtriſſima illius figura fuerat. Ita prorſus, vt Chriſtus multis locis Dauid appelletur, & eo nomine populo promittatur Ieremiæ 30. 9. & Ezechielis 34. 24. & 37.24.

1. Reg. 13. 14. 3. Reg. 15. 11. 4. Regum 18. 3. & 22. 2.

Chriſtus Dauid dictus, & eo nomine promiſſus.

70. *Sicut locutus eſt per os ſanctorum, qui à ſæculo ſunt prophetarum eius.*) Hyperbaton eſt, ad hunc modum reſoluendum. Sicut locutus eſt per os ſanctorum ſuorum prophetarum, qui à ſęculo fuerunt. Particula ſicut, aut ad præcedentia referri poteſt, nempe ad illud, *Erexit nobis cornu ſalutis*, vt Euthy. & Theophyl. referunt, vt ſit ſenſus, ita nobis Deum cornu ſalutis erexiſſe, quemadmodum per prophetas olim promiſerat. Aut ad ſequentia *ſalutem ex inimicis noſtris*. Vtrumque congruit, ſed illud probabilius. Vult Zacharias, & Dei fidem commendare, quod quę promiſerat de futuro Meſſia fideliter præſtiterit, idem enim eſt *ſicut locutus eſt*, ac ſi diceret, ſicut promiſerat: & oſtendere ea quæ de cornu ſalutis, id eſt de Chriſto iam miſſo, dixerat vana non eſſe, ſed vera & à prophetis prædicta. Prophetas itaque omnes, dum neminem nominatim citat, teſtes adducit, & quo magis eorum teſtimonium commendet, ſanctos appellat, quaſi exceptione omni maiores. Quod vtrumque & quòd prophetæ, & quòd ſancti fuere, eo valet, vt eos credamus vera prædixiſſe. Quod dicit, *qui à ſæculo ſunt*, aut fuerunt, vtroq; enim modo verti poteſt, quidam ſic intelligunt quaſi omnes omnino prophetæ, qui ab initio conditi mundi fuerint, de Chriſto prophetauerint. Nam & Adam ipſum cum dixit, *Hoc nunc os ex oſſibus meis, & caro de carne mea*, Gen. 2.23. ad Chriſtum, & Eccleſiam proſpexiſſe teſtatur D. Paulus ad Epheſ. 5.31. Et Moyſem quinq; libris legis de Chriſto ſcripſiſſe Chriſtus ipſe docet Ioannis 5. 46. & de reliquis prophetis dubium non eſt, quia etſi non omnes fortaſſe nominatim de Chriſto locuti ſunt, tamen omnes eorum prophetiæ, aliæ quidem longiùs, aliæ verò propiùs in Chriſtum proſpiciebant, ita Beda. Simplicius etiam in-

Prophetæ omnes de Chriſto prophetarunt; & quomodo.

A terpretari poſſumus, vt Hebraiſmus ſit ἀπ' αἰῶνος מעולם *à ſæculo*, id eſt qui olim fuerunt, quaſi dicat, ſicut locutus eſt per os veterum ſuorum prophetarum. Quemadmodum Gen. 6. 4. dicitur *Iſti ſunt potentes à ſæculo viri famoſi*, id eſt, iſti ſunt gigantes illi antiqui adeo celebrati, & Pſal. 24. 6. *Reminiſcere miſerationum tuarum Domine, et miſericordiarum tuarum, quæ à ſæculo ſunt*, id eſt antiquarum, quemadmodum explicatur Pſal. 88. 50. *Vbi ſunt miſericordiæ tuæ antiquæ Domine, ſicut iuraſti Dauid in veritate tua?* Similis locutio illa eſt Pſal. 118. 44. *Et cuſtodiam legem tuam ſemper*
B *in ſæculum, & in ſæculum ſæculi*, id eſt æternam.

Hebraiſmus.

71. *Salutem ex inimicis noſtris.*) *Sicut locutus eſt*, id eſt quemadmodum promiſerat nobis, *ſalutem ex inimicis noſtris*, id eſt fore, vt nos ab inimicis noſtris liberaret; ita *erexit nobis cornu ſalutis*, id eſt liberauit. Beda, & Euthym. exponunt *erexit nobis cornu, ſalutem ex inimicis noſtris*, quaſi appoſitio ſit; quod non temere probauerim. Quos inimicos Zacharias intelligat Euangeliſta non dicit, ac niſi certò ſciremus Zachariam afflatu Spiritus ſancti locutum fuiſſe, ſuſpicio aliqua ſubire animum poſſet Iudęorũ more, & opi-
C nione loqui, qui Chriſtum Regem ideo venturum putabant, vt ſe ab hoſtibus carnalibus, id eſt à Romanis, & aliis gentibus, à quibus opprimebantur, liberaret, & in regnum reſtitueret. Sed ſicut Chriſti regnum ſpirituale fuit, ita debemus exiſtimare de ſpiritualibus inimicis Spiritum ſanctum per Zachariam loqui, id eſt de dęmonibus, vt Theophylactus exponit. Vnde colligitur, quod ad intelligẽdos prophetas diligenter eſt obſeruandum, Zachariam ſic interpretari quicquid veteres prophetę de Iudæorum liberatione ex hoſtium poteſtate vaticinantur,
D vt Eſaias cap. 19. 20. & 36. 15. & 37. 32. & Ieremias cap. 15. 20. 21. & 39. 17. & Ezechiel. 13. 21. & 34. 22. 23. & Oſee 13. 14. & Micheas 6. 4. Nemo igitur prophetas legens nudam ſequatur hiſtoriam, cum videat ea etiam, quæ maximè hiſtorica videntur interprete Zacharia in Chriſtum ſpectare.

Iudæorum opinio de Chriſto Rege.

Et de manu omnium, qui oderunt nos.) Intelligitur ἀπὸ κοινοῦ, *ſicut locutus eſt*, id eſt promiſit ſalutem, liberationémq; *de manu omnium qui oderũt nos*, hoc eſt fore, vt nos liberaret de poteſtate inimicorum noſtrorum. Repetitio eſt apud Hebræos in his præſertim
E duobus nominibus frequentiſſima, Pſal. 17. 18. 41. & 20. 9. & 43. 11. & 54. 13. & 67. 2. & 88. 24. & 105. 10.

Repetitio Hebræis vſitata.

72. *Ad faciendam miſericordiã cum patribus noſtris.*) ποιῆσαι ἔλεος μετὰ τῶν πατέρων ἡμῶν, vt faceret miſericordiam cum patribus noſtris. Id eſt ideo *erexit cornu ſalutis nobis*, vt faceret *miſericordiã cum patribus noſtris*. Aut, ideo promiſit *ſalutem ex inimicis noſtris*, vt cum patribus noſtris faceret miſericordiam: vtroq; enim referri hoc poteſt. Si priori illo modo interpretemur, ſenſus erit miſericordiam ſuam erga patres noſtros Deum oſtendiſſe, quòd filium ſuum miſiſſet,
F quemadmodum Origenes, Beda, Theophyl. & Euthymius interpretantur. Si poſteriore, Deum tunc cum promiſit magna in ea ipſa re erga patres noſtros miſericordia vſum fuiſſe, quia propter eos Chriſtum nobis promiſit. Sed quia priorem ſenſum omnes ſequuntur, eum & nos ſequamur, exponamúſq; quomodo patres illi noſtri iam tunc mortui ex Chriſti aduentu Dei miſericordiam dicantur percepiſſe. Id duobus modis auctores intelligunt. Origenes hom. 10. & Theophyl. in commentariis, quòd illis etiam patribus Chriſti aduentus, & redemptio

profuerit, illi enim & gratia naſcituri Chriſti ſaluati ſunt, vt ait Petrus Actorum 15.11. Euthymius verò, quod propter illos recordatus fuerit Deus promiſſi ſui, & miſerit Chriſtum. Miſericordiam enim erga illos fuiſſe, non modò quòd illis Chriſtum promiſiſſet, ſed etiam quòd ſuo miſerit tempore, vt datam illis ſeruaret fidem. Hoc magis placet, quia ſequitur *Et memorari teſtamenti ſui ſancti*; quæ explicatio videtur eſſe præcedentis ſententiæ. Itaque fruſtra hîc Caluinus diſputat miſericordiam Dei, non patriarcharum meritum fuiſſe, quòd Chriſtus nobis datus fuerit, quaſi id quiſquam noſtrum negaret. Meliùs ex hoc loco collegiſſet multa nobis beneficia conferre Deum propter ſanctos illos patres, quod ille cum diſcipulis ſuis negat. Nec enim obſcure Zacharias indicat in gratiam illorum cornu nobis ſalutis erexiſſe, ne eius fœderis, quod cum illis tam amicis, gratiſque ſibi hominibus pepigiſſet, obliuiſci videretur.

Memorari teſtamenti ſui ſancti.) Vt ſancti fœderis ſui cum illis initi recordaretur. Explicatio eſt, vt modò diximus ſuperioris ſententię. Gręciſmus quoque Gręciſmus. idem recordari, id eſt vt recordaretur. Reminiſci teſtamenti ſui ſancti vertit Irenęi interpres lib.3.c.11. Quid autem teſtamentum vocet ſtatim explicat.

73. *Iuſiurandum quòd iurauit ad Abraham patrem noſtrum.*) Ὅρκον ὃν ὤμοσε πρὸς Ἀβραὰμ πατέρα ἡμῶν. locus ſenſu facilis, verbis difficilis. Iuſiurandũ Gręcè accuſatiuus eſt, vnde regatur non apparet. Quidam vitium ſuſpicantur, deberéque pro ὅρκον, ὅρκου legi, id eſt iuriſiurandi, quod & facilis error fuerit vnius litterę in litteram ſimilem mutatione: quódq; genitiuus etiam pręceſſerit διαθήκης teſtamenti, vt appoſitio eſſe videatur. Memorari teſtamẽti ſui ſancti iuriſiurandi quod iurauit ad Abraham. Vtendum hac coniectura iudicarem, ſi eſſet neceſſaria, & alicuius codicis auctoritate probaretur. Cęterum quid attinet locum corrigere, quem poſſimus aliter interpretari? quémque & omnes codices, & omnes interpretes aliter legerint? Si liceret exercere ad hunc modũ ingeniũ, multas nõ minùs ſubtiles coniecturas inueniremus, quibus non corrigeremus, interpretaremúrque; ſed peruerteremus litteras ſacras. Alij præpoſitionem κατὰ ſecundùm, intelligendam eſſe putant, ſicut cum Gręci dicunt τρόπον pro κατὰ τρόπον. Qua ratione ſenſus quidem facilis eſt, & conſequens; *Ad faciendam miſericordiam cum patribus noſtris, & memorari teſtamenti ſui ſancti* ſecundum *iuſiurandum, quod iurauit ad Abraham patrem noſtrum*, id eſt ſicut iurauit Abrahamo patri noſtro. Quemadmodum Maria dixit ver. 55. *ſicut locutus eſt ad patres noſtros, Abraham, & ſemini eius in ſæcula.* Alij hoc iungunt cum verbo ſequenti, *daturum ſe nobis*, vt ſenſus ſit *Memorari teſtamenti ſui ſancti*, & τοῦ δοῦναι ἡμῖν. & dare nobis *iuſiurandum quod iurauit ad Abraham patrem noſtrum*, id eſt vt recordaretur teſtamenti ſui ſancti, & vt nobis præſtaret, quod ſe præſtiturum iurauerat Abrahamo patri noſtro. Quod nimis mihi violentum videtur, & quia dura traiectio eſt, Iuſiurandum, quod iurauit ad Abraham patrem noſtrum, vt daret nobis; & quia δοῦναι ὅρκον dare iuſiurandum, id eſt præſtare quod iureiurando promiſeris, neſcio an quiſquam Græcè loquens dicere potuerit. Theophylactus, & Euthy. referunt ad verbum præcedens, Recordari, vt ſit metatheſis caſus, & idem verbum quod paullo ante genitiuum habuit, nunc accuſatiuum habeat. Cuiuſ-

A modi figuram ſupra notauimus ver. 55. *ſicut locutus eſt ad patres noſtros, Abraham, & ſemini eius in ſæcula.* Ego ſic intelligo, vt ſit appoſitio, non vllius quidem verbi, ſed totius præcedentis ſententiæ. *Ad faciendam miſericordiam cum patribus noſtris, iuſiurandum quod iurauit ad Abraham patrem noſtrum*, id eſt, quod eſt iuſiurandum illud quod iurauit ad Abraham. Atque ad hunc niſi fallor modum intellexit Beda. Ad quod autem iuſiurandum Abrahamo præſtitum alludat, alia eſt quæſtio, ad quam rectè Theophylactus reſpondet, ad illud Geneſis 22. 16. 17. 18. alluſionem B fieri. *Per memetipſum iuraui, dicit Dominus, quia feciſti hanc rem, & non pepercisti filio tuo vnigenito propter me, benedicam tibi, & multiplicabo ſemen tuum ſicut ſtellas cæli, & velut arenam, quæ eſt in littore maris: poſſidebit ſemen tuum portas inimicorum ſuorum, & benedicentur in ſemine tuo omnes gentes terræ.*

74. *Daturum ſe nobis.*) Explicat vt ait Euthymius, quid in illo iureiurando contineretur, nempe fore, vt hoc nobis daret, hoc nobis concederet beneficij, vt liberati de inimicorum noſtrorum poteſtate ſine timore, id eſt liberè illi ſeruiremus. Qui timo- C rem hoc loco ſeruilem quem vocant interpretantur, verborum nexum non animaduertunt, qui ſatis aperte docet non de timore Dei, aut ſeruili, aut filiali, ſed de timore inimicorum agi, ſine quo eſſemus Deo liberè ſeruituri. Theophylacti non probo ſententiam, aduerbium ἀφόβως *ſine timore* cum participio ῥυσθέντας *liberati* iungentis, quaſi ſententia ſit nos aliàs non ſine timore, id eſt non ſine periculo, non ſine bellicis cladibus, non ſine ſanguine liberatos fuiſſe, nunc verò ſine vllo timore, ac periculo liberandos. Acutiùs vidit Euthym. hyperbaton eſſe eo modo quo expoſuimus reſoluendum. Quando D hoc factum fuerit, perpetua Eccleſiæ vexatio facit, vt meritò dubitemus. Si quemadmodum ver. 71. docuimus, non de corporalibus, ſed de ſpiritualibus hoſtibus hoc intelligamus, quemadmodum omnes fere interpretes intelligunt, ſententia eſt facilis, & aliis ſcripturæ locis explicata. *Nolite*, inquit, *timere* Timor multiplex. *puſillus grex, quia complacuit patri veſtro dare vobis regnum*, infra cap. 12. 32. &, *Confidite, ego vici mundum*, Ioannis 16. 33. Et *certus ſum*, inquit Paulus Roman. 8.38.39. *quia neque mors, neque vita, neque angeli, neque* E *principatus, neque virtutes, neque inſtantia, neque futura, neque altitudo, neque profundum, neque creatura alia poterit nos ſeparare à charitate Dei, quæ eſt in Chriſto Ieſu Domino noſtro.* Quid ergo alibi iubet nos *cum timore & tremore*, noſtram ipſorum ſalutem operari? ad Philipp. 2. 12: & alibi, *Fide ſtas, noli altum ſapere, ſed time* ad Rom. 11. 20. Iubet nos à nobis timere, non ab hoſtibus. Nam hoſtis quidem non ſolum per Chriſtum debilitatus, ſed victus omnino, atque ligatus eſt Apocalyp. 20. 2. Non tam ille in nos inuadit, quam ipſi nos in illius manus damus. *Circuit* quidem *tanquam Leo rugiens, quærens quem deuoret*, 1. Petri 5. 8. F ſed ligatus circuit, quales ſolent circumferri vrſi, nec mordere nos poteſt, niſi volentes, & quodammodo prouocantes. *Quis*, inquit, *eſt qui vobis noceat, ſi boni æmulatores fueritis?* 1. Pet. 3. 13. Vera eſt Chryſoſt. Nemo læditur, niſi à ſeipſo. ſententia, neminem lædi niſi à ſeipſo.

75. *In ſanctitate & iuſtitia coram ipſo, omnibus diebus noſtris.*) Non ſolum declarare mihi videtur, quomodo Deo, quemadmodum dixerat, ſeruire debeamus, ſicut Beda, & omnes fere interpretes exiſtimãt: ſed etiam Euangelium legi tacitè opponere, & cu-

iuſmodi

iuſmodi ſit vocatio vitæ Chriſtianæ breuiter indicare. In vetere nimirum lege, qui Deo ſeruiebant, nõ tam in vera ſanctitate, atque iuſtitia, quàm in vmbra quadam iuſtitiæ, ac ſanctitatis, id eſt *in iuſtitijs carnis*, Hebr. 9. 10. vt loquitur D. Paulus, ſeruire videbantur. In Euangelio verò non in vmbra, ſed in veritate, non in iuſti- Ioan. 4. 23. tia carnis, ſed in iuſtitia ſpiritus ſeruitur. *Venit*, inquit, *hora, & nunc eſt, quando veri adoratores adorabunt patrem in ſpiritu, & veritate.* Atque hæc eſt vocatio vitę Chriſtianæ, vt piè, ſanctè, & iuſte viuamus in hoc ſeculo 1. Theſ. 4. 7. & ad Titum 2. 12. Theophyl. & Euthym. ſanctitatẽ, & iuſtitiam ita diſtinguunt, vt ſanctitas ad Deũ, iuſtitia ad homines ſit. Itaque his duobus verbis, vt alij quidam adnotauerunt, vtramque legis tabulam contineri. Magis mihi probabile videtur, vt iuſtitia generaliter accipiatur, omnéque virtutem, etiam ipſam in Deum pietatem comprehendat.

Coram ipſo.) Omnes ſic interpretantur, non ſictè, non ſimulatè, ſed verè non ſolùm hominum, ſed Dei etiam iudicio, Theophyl. & Euthym. Phraſis quidem Hebraica id propriè ſignificat, vt ver. 6. expoſuimus; ſed tamen hoc loco maiorem quandam vim habere mihi videtur. Opponit enim, niſi fallor, legi Euangelium. In lege homines non Deum, ſed Moſem, aut alium prophetam, vel ſacerdotem videntes Deo ſeruiebant. In Euangelio verò ipſum intuentes Deum, Io. 1. 14. id eſt Chriſtum, quia *verbum caro factum eſt, & habitauit in nobis*. Itaq; omnes facti ſunt *docibiles Dei*, ex ipſo Dei ore ſalutem haurientes Ioannis 6. 45. Hoc eſt, quod ait Petrus Actorum 10. 41. 42. ſe, & cæteros Apoſtolos ordinatos fuiſſe à Deo teſtes reſurrectionis Chriſti, qui manducauerant, & biberãt, cum illo. Et Ioannes 1. epiſtola c. 1. 1. *Quod vidimus oculis noſtris, quod perſpeximus, & manus noſtra contrectauerũt de verbo vitæ, annuntiamus vobis.*

Omnibus diebus noſtris.) Neque his verbis ſolam perſeuerantiam vt Beda, & plerique interpretes putant, ſignificari arbitror. Hoc enim etſi verũ eſt, tamen eſt parum. Ergo per tacitam oppoſitionem inter Euangelium, & legem loqui mihi videtur Zacharias indicans ſtatum hunc Euangelicæ vitæ nullum eſſe niſi mundi finem habiturum, quemadmodum ſtatus veteris legis finem habuiſſet. Neque hoc ad ſolam ſanctitatem, & iuſtitiam, ſed ad omnia præcedentia referendum exiſtimo. *Vt ſine timore de manu inimicorum noſtrorum omnibus diebus vitæ noſtræ liberati ſeruiamus illi.* Significat enim Dei beneficium, quod decantauerat, fore perpetuum.

76. *Et tu puer Propheta altiſſimi vocaberis.*) Eleganti & minimè ſuperuacanea ad recens natum infantem vtitur apoſtrophe. Videtur enim puerum à numero cæterorũ hominum excludere, & omnibus alijs hominibus vnum opponere, cum dicit, *Et tu*, quaſi dicat, tu verò puer non ſolum in ſanctitate, & iuſtitia coram Deo illi ſeruies, ſicut cęteri homines, ſed Propheta etiam altiſſimi vocaberis. Ipſius Domini miniſter eris, & totius pars magna myſterij; tu nobis, vt ſanctè, & iuſtè ſeruiamus Deo, viã indicabis, nóſque ad Deum duces, donec eum nobis digito præſentem Hebraiſmus. demõſtres. Quod dicit *Propheta altiſſimi vocaberis*, perinde eſt, atque ſi dicat, *Eris*, Hebræorum proprietate, vt ſupra ver. 32. & 35. explicauimus. Putat Idacius Clarus lib. 3. contra Varimadum, altiſſimũ hoc loco Dei filium appellari, quaſi dicat Zacharias Propheta Chriſti vocaberis. Hinc enim probat aduerſus Aria-

A nos nõ ſolùm Patrem, ſed etiam Filium in litteris ſacris altiſſimum dici. Quærunt nonnulli, quomodo Zacharias non intelligentem alloquatur infantem. Orige. hom. in Lucam 10. Ambroſ. Beda, Strabus, Theophyl. exiſtimãt intellexiſſe puerũ patris verba. Nam quemadmodum in vtero rationis illi vſus anticipatus fuerat, ſic in eo iam nato permanſiſſe. Id ſi recipitur, quod & diuina potentia, & Ioannis ſanctitas, & tot, tantæque auctoritates probabile faciunt, ſoluta quæſtio eſt. Si non recipitur, reſponderi poteſt, non eſſe nouum, neque à conſuetudine ſacrarũ B litterarum alienũ, vt res non ſolùm ratione, ſed ſenſu etiam carentes homines alloquantur. Alloquitur Dauid montes Gelboë 2. Reg. 1. 21. *Montes Gelboë nec ros, nec pluuia veniãt ſuper vos.* Alloquitur Ioſuë Solem, & Lunam Ioſuë 10. 12. *Sol contra Gabaon ne mouearis, & Luna contra vallem Aialon.* Potuit etiam, vt Bedæ placet, Zacharias Ioannem alloqui, non vt ab eo, ſed vt ab ijs, qui aderãt, intelligeretur, eóſque doceret qualis, quantuſq; vir puer ille futurus eſſet, de quo paulo ante dubitauerant, *Quis, putas, puer iſte erit.* Sicut Chriſtus dixit Ioannis 12. 30. *Non propter me hæc vox venit ſed* C *propter vos.*

Præibis enim ante faciem Domini parare vias eius.) Dominum vocat Chriſtum, ante cuius faciem præiuit Ioannes, cuiúſque præparauit vias. Itaque manifeſtũ hoc eſt teſtimonium ad probandam Chriſti diuinitatem. Sed hæc omnia ver. 17 explicata à nobis ſunt. Hic tantùm notandum compulſum Zachariam à Spiritu ſancto canere, vt dicunt, palinodiam. Nam cum hoc ipſum de naſcituro Ioanne prædicenti angelo non credidiſſet poſtquam, vt ver. 67. dictum eſt, repletus eſt Spiritu ſancto, tenere ſe non poteſt, quin D id clara voce profiteatur, ac prædicet. Iuuat aliquãdo mutum fuiſſe, iuuat fuiſſe peccatorem. Surgit fortior aliquãdo virtus ex pænitentia; & maiore cõtentione miles pugnat, qui proſtratus ſurrexit.

77. *Ad dandam ſcientiam ſalutis plebi eius.*) Docet, vt inquit Theophyl. quid ſit, quod dixerat, *parare vias Domini*, dare nimirum *ſcientiam ſalutis*, id eſt ſalutis viam demonſtrare. *Scientiam ſalutis* dixit, id eſt ſalutarem, noto Hebraiſmo, & Græcè τοῦ δοῦναι γνῶσιν dare Hebraiſmus. ſcientiam, ideſt vt daret ſcientiam, ſicut ante dixerat ἑτοιμάσαι parare, id eſt vt pararet. Sed noſter interpres, E ne oratio, ſi tot infinita aliud poſt aliud ſequerentur, fieret obſcurior, verſionem variauit, quod in ſimili exemplo fecit ſupra ver. 72. Scientiam ſalutare dedit Ioãnes populo, dum illum docuit Chriſtum verum eſſe Saluatorem, ignoratum ante, *Ecce*, inquit, *Agnus* Ioan. 1. 29. *Dei, ecce, qui tollit peccata mundi.*

In remiſſionem peccatorum eorum.) Non quòd illis Ioannes peccata remitteret, neque enim poterat, ſed quòd homines doceret ad Chriſtum venire, qui verè illis peccata remittebat. *Ecce, qui tollit peccata mundi*, vt expoſuimus Matthæi 3. 6. Quod Græcè eſt ἐν ἀφέσει, F pro εἰς ἄφεσιν, mirum non erit ijs, qui aliquem ſcripturæ Græcè vſum habent. Poni enim ἐν pro εἰς ſæpe ἐν pro εἰς in ſcripturis. monuimus. Itaque fruſtra quidam alias interpretationes adhibent.

78. *Per viſcera miſericordiæ Dei noſtri.*) *Viſcera miſericordiæ* vocat per Hebraiſmum miſericordiæ plena: aut Hebraiſmus. miſericordiam non fictam, & vanam, ſed ex intimis Dei profectam viſceribus, vt vocat D. Paulus ad Philippenſ. 2. 1. & ad Col. 3. 12. & Ioannes 1. epiſt. c. 3. 17. Iungenda autẽ hæc verba ſunt cum præcedẽti verbo, *In remiſſionem peccatorum eorum.* Docet enim Ioannem

non tradidiſſe populo ſcientiam, qua ipſe ſuis meritis, ſed qua diuina miſericordia, & gratia peccata remitterentur, vt Theophyl. & Euthym. exponunt.

In quibus viſitauit nos.) Propter quæ viſcera miſericordię viſitauit nos, Hebraiſmus. ἐν in pro διά, propter, vt apud Hebræos, ב pro על, vt multis alijs locis obſeruauimus.

ἐν pro διά, & ב pro על in ſcriptura

Viſitauit nos.) Venit, vt redimeret nos. Quid ſit Hebræis viſitare, diximus ſupra ver. 68.

Oriens ex alto.) ἀνατολὴ ἐξ ὕψους, ortus ſolis ex alto. Itaque oriens non eſt participium, aut nomen adiectiuum, ſed ſubſtantiuum, ſicut ortus, ortus; Quod maiorē mihi videtur emphaſim habere. Vocat enim Chriſtum tacitè Solem, vt Malachiæ 4.2. & ſapientiæ 5.6. eiúſque ad nos aduentum Solis ortum, quemadmodum Iſaiæ 60.1. 2. Et Malachiæ 4. 2. Quòd autem addidit *ex alto*, indicat quid inter Chriſtum Solem noſtrum, & Solem iſtum mundi communem interſit: quòd hîc non *ex alto*, ſed ex terra, aut ex Oceano, vt Poëtæ loqui ſolent, oriri videatur: Chriſtus verò *ex alto*, quia rectis quodammodo lineis de cęlo ad nos vſque deſcendit. Significat etiam Zacharias primam originem Chriſti nō ex terra, ſed ex cælo fuiſſe, quia non ex viro, ſed ex Spiritu ſancto conceptus fuerat, & non homo tantùm, ſed Deus, & homo erat, Deus de cælo, homo de terra, id eſt de vtero Virginis natus. Sic enim veteres auctores interpretantur illud Pſ. 84. 12. *Veritas de terra orta eſt, & iuſtitia de cælo proſpexit.* Itaque cum dicit *ex alto*, non modò Soli iſti cōmuni, ſed cæteris etiam hominibus, qui ex terra ſola, quod ad corpus attinet, originē trahunt, tacitè Chriſtum opponit. Illuminare autem nos dicitur eius ortus, ſicut Solis ortus hemiſphærium noſtrum illuminat, non ſolùm propter doctrinam, quia viam nobis ſalutis oſtendit, nam iſto quidem modo etiam Ioannes illuminauit, quia etſi Sol non erat, nec lux vera Ioannis 1.8. Erat tamen *lucerna ardens, & lucens.* Ioannis 5. 35. ſed multo etiam magis propter ſalutem ipſam, quàm nobis attulit, & vitā omniū ſpiritualium donorum affluentia redundantem. Hebræi enim, ſicut res omnes aduerſas tenebras vocant, ita proſperas lucem appellant Iſaiæ 8. 20. & 9.2. & 30.26. & 60. 1. & Pſal. 42.3. & 96.11. & paſſim apud prophetas. Puto non magni referre, ſed vellicare iuuat hæreticorum interpretem. Bis vno errat verbo, & quia nomē orientis hoc loco orientalem regionem ſignificare dicit; cum non regionem, aut locum, ſed actum ipſum oriendi Solis declaret. Neque enim regio vlla, ſed Chriſti ortus, id eſt aduētus nos illuminauit: & quia ſcribit alluſiſſe Zachariam ad locum Zachariæ prophetæ c.3.9. & 6.12. cùm illic nō ſit Hebraicè מזרח, quod Solis, ſed צמח, quod germinum ex terra ortum ſignificat, vt nonnulli ante nos interpretes obſeruarunt.

Caluini in harmon. error.

79. *Illuminare his, qui in tenebris, & umbra mortis ſedent.*) Reddit cauſam, cur viſitauerit nos Oriens ex alto, nempe, vt illuminaret ijs, qui in tenebris, & vmbra mortis ſedebant. Illuminare his, & non hos dixit Latinus interpres Græcam ſecutus phraſim, ἐπιφᾶναι τοῖς καθημένοις, illuceſcere ijs, qui ſedent, id eſt lumen illis porrigere. Qui diſputant vtrum ἐπιφᾶναι Græcè, & illuminare Latinè infiniti hoc loco, an imperandi modi ſit, rem minimè dubiam in dubium mihi vidētur reuocare. Quid ſit *illuminare ijs, qui in tenebris, & vmbra mortis ſedent*, ſuperiore verſu docuimus. Quid ſit *in tenebris, & vmbra mortis*, ſedere ex contrario intelligi poteſt, non in magna ſolùm ignorantia, ſed etiam in miſerabili afflictarum rerum ſtatu verſari, qualis peccati ſtatus nimirum eſt, vt Gregor. lib. 4. Moral. c.17. his verbis exponit, *In vmbra mortis ſedere eſt à diuini amoris notitia in obliuione lateſcere.* Sedere autem hoc loco pro habitare ponitur ex Hebræorum idiomate, apud quos ישב vtrumque ſignificat, & ſedere, & habitare Pſal. 136.1. Iſaiæ 32.16.18. & Hieremiæ 41.17. aut ſumitur pro iacere, quemadmodum idem verbum apud Hebræos Iſaiæ 3. 26. *Et mærebunt, atque lugebunt portæ eius, & deſolata in terra ſedebit*, & Ieremiæ 13. 18. *dic Regi, & dominatrici, Humiliamini, ſedete quoniam deſcendit de capite veſtro corona gloriæ veſtræ*, & Threnorum 1. 1. *Quomodo ſedet ſola ciuitas*, id eſt quomodo deſolata iacet. צל מות *vmbra mortis* ab Hebræis triſtiſſima rerū facies vocari ſolet, ſumpta ex obſcuris, & vmbroſis ſepulchris ſimilitudine, quibus nihil videri poteſt triſtius. Vide, quæ de his verbis diximus apud Matthæum c. 4. 16.

Hebraiſmus.

Ad dirigendos pedes noſtros in viam pacis.) Rectè cōiungit hæc duo, illuminare, & pedes dirigere; propterea enim vti ſolemus lumine, vt pedes dirigamus, id eſt ne offendamus in via: maximè cùm de tenebris, & vmbra mortis loqueretur: ſolemus enim noctu incedētes, ne impingamus, aut à via aberremus, præferre facem. Similis eſt illa ſententia Pſalmi 118. 105. *Lucerna pedibus meis verbum tuum, & lumen ſemitis meis.* Viam pacis vocat, aut qua itur ad pacē, id eſt ad beatam vitam. (ſolent enim Hebræi felicem rerum ſtatum pacem appellare Pſal. 28.11. & 36.11. & 71.7. & 72. 3. & 118 165. & 124.5. ſimilis phraſis eſt, Pſal. 12. 4. *Illumina oculos meos, ne vnquam obdormiam in morte*, id eſt ne ſedeam in tenebris, & vmbra mortis.) aut viam pacis vocat, viam tutam, rectam, planam, ſine vllo errore, ſine vllo offendiculo, ſine vllo periculo; vt alludatur ad prophetiam Iſaiæ c.40.3.4. *Parate viam Domini, rectas facite in ſolitudine ſemitas Dei noſtri. Omnis vallis exaltabitur; & omnis mons, & collis humiliabitur, & erunt praua in directa, & aſpera in vias planas*; vt Gregor. exponit homil. in Euangelia 33.

Hebraiſmus.

80. *Puer autem.*) Ioannes. Quia de reliquo vitæ Ioannis tempore vſque ad annum triceſimū nihil dicere conſtituerat Euangeliſta, prælibauit hæc pauca, vt eius infantiam cum virili coniungeret ætate, vno verbo declarans, quid interim egerit; creuiſſe nimirū eum, & corpore, & ſpiritu, & in deſertum à pueritia ſua diſceſſiſſe, ibique commoratum, quo ad triceſimum natus annum prædicare inciperet.

Creſcebat.) Corpore, & ætate. Diſtinguit enim *Creſcebat*, & *Confortabatur*, vt illud ad corpus, hoc ad animū ſpectet. Facit hac etiam in re Ioānem ſimilem Chriſto, de quo dicit c.2.52. *Ieſus proficiebat ſapiētia, & ætate, & gratia apud Deum, & homines.* Confirmari videtur hoc loco Origenis, Ambroſij, Bedæ, & Theophylacti ſententia, qui, vt diximus, ver.76. exiſtimāt Ioannem etiam infantiæ tēpore rationis vſum habuiſſe. Quomodo ſpiritus in illo confortaretur, exponit Theophyl. non quòd ſpiritus creſceret, ſed quòd creſcēte corpore magis appareret, ſiue diuinum, ſiue humanū ſpiritū intelligamus; vtrumque enim intelligi poſſe video. Poteſt etiam ſpiritus pro ſpiritus effectu, id eſt pro virtute accipi, quam vero ſimile eſt non ſolùm magis ſeſe creſcente corpore oſtēdiſſe, ſed verè etiam creuiſſe cum corpore: hoc enim Ioannes à Chriſto diſtabat, quāuis idem de vtroque dici videatur, quòd Chriſtus ſapientia, & gratia creſcere non poterat,

Ioannes

Ioannes poterat.

Et erat in deſertis.) Indicat ſtatim à prima pueritia in ſolitudinem ſeceſſiſſe, vt Origen. hom. 11. ſentit. De qua re nos Matthæi 3. 1. diſputauimus.

Vſque in diem oſtenſionis ſuæ ad Iſrael.) Vſque ad tempus, quo prædicare cœpit, & ſe Chriſti præcurſorem declarare. Is fuit annus ætatis eius, ſicut & Chriſti, A tricesimus: Tiberij autem Cæſaris decimuſquintus, vt conſtat ex capite. 3. 1. Quare non ante id tempus prædicare cœperit, apud Matthæum cap. 3. 1. docuimus, quòd nimirum apud Iudæos nemini ante annum triceſimum ætatis ſuæ, aut ſacerdotis, aut doctoris, aut prophetæ officio fungi B liceret.

CAPVT II.

1. FACTVM eſt autem in diebus illis, exijt edictum à Cęſare
Auguſto vt deſcriberetur vniuerſus orbis. 2. Hæc deſcri-
ptio prima, facta eſt à præſide Syriæ Cyrino: 3. & ibant
omnes vt profiterentur ſinguli in ſuam ciuitatem. 4. Aſ-
cendit autem & Ioſeph à Galilæa de ciuitate Nazareth in
Iudæam in ciuitatem Dauid, quæ vocatur Bethlehem: eo Mich.5.a.2. Mat.2.a.6.
quòd eſſet de domo, & familia Dauid, 5. vt profiteretur
cum Maria deſponſata ſibi vxore prægnante. 6. Factum eſt autem, cùm eſſent ibi,
impleti ſunt dies vt pareret. 7. Et peperit filium ſuum primogenitum, & pannis
eum inuoluit, & reclinauit eum in præſepio: quia nō erat eis locus in diuerſorio. 8.
Et paſtores erant in regione eadem vigilantes, & cuſtodientes vigilias noctis ſuper
gregem ſuum. 9. Et ecce angelus Domini ſtetit iuxta illos, & claritas Dei circum-
fulſit illos, & timuerunt timore magno. 10. Et dixit illis angelus: Nolite timere:
ecce enim euangelizo vobis gaudium magnum, quod erit omni populo: 11. quia
natus eſt vobis hodie Saluator, qui eſt Chriſtus Dominus in ciuitate Dauid. 12. Et
hoc vobis ſignum: Inuenietis infantem pannis inuolutum, & poſitum in præſepio.
13. Et ſubito facta eſt cùm angelo multitudo militiæ cæleſtis laudātium Deum, &
dicentium: 14. Gloria in altiſſimis Deo, & in terra pax hominibus bonæ volun-
tatis. 15. Et factum eſt, vt diſceſſerunt ab eis angeli in cælum: paſtores loqueban-
tur ad inuicem: Tranſeamus vſque Bethlehem, & videamus hoc verbum, quod fa-
ctum eſt, quod Dominus oſtendit nobis. 16. Et venerunt feſtinantes: & inuene-
runt Mariam, & Ioſeph, & infantem poſitum in præſepio. 17. Vidētes autem co-
gnouerunt de verbo, quod dictum erat illis de puero hoc. 18. Et omnes, qui au-
dierunt, mirati ſunt: & de his, quæ dicta erant à paſtoribus ad ipſos. 19. Maria au-
tem conſeruabat omnia verba hæc, conferens in corde ſuo. 20. Et reuerſi ſunt pa-
ſtores glorificantes, & laudantes Deum in omnibus, quæ audierant, & viderant ſi-
cut dictum eſt ad illos. 21. Et poſtquam conſummati ſunt dies octo vt circumci- Gē.17.b.11. Leuit. 12.
deretur puer: vocatum eſt nomen eius Ieſus, quod vocatū eſt ab angelo prius quàm a. 3. Sup. d. 31.
in vtero conciperetur. 22. Et poſtquam impleti ſunt dies purgationis eius ſecun- Mat.1.c.21.
dum legem Moyſi, tulerunt illum in Ieruſalem, vt ſiſterēt eum Domino, 23. ſicut Leuit. 12. a. 6.
ſcriptum eſt in lege Domini: Quia omne maſculinum adaperiēs vuluam, ſanctum Exod.13.a.2. Nū. 8.c.16.
Domino vocabitur. 24. Et vt darent hoſtiam ſecundum quod dictum eſt in lege Leu.12.c.8.
Domini par turturum, aut duos pullos colūbarum. 25. Et ecce homo erat in Ieru-

ſalem

ſalem, cui nomen Simeon, & homo iſte iuſtus, & timoratus, expectans conſolatio-
nem Iſrael, & Spiritus ſanctus erat in eo. 26. Et reſpõſum acceperat à Spiritu ſan-
cto, non viſurum ſe mortem, niſi prius videret Chriſtum Domini. 27. Et venit
in ſpiritu in templum. Et cum inducerent puerum Ieſum parentes eius, vt facerent
ſecundum conſuetudinem legis pro eo: 28. Et ipſe accepit eum in vlnas ſuas, &
benedixit Deum, & dixit:

29. Nunc dimittis ſeruum tuum Domine, ſecundum verbum tuum in pace:
30. Quia viderunt oculi mei ſalutare tuum,
31. Quod paraſti ante faciem omnium populorum.
32. Lumen ad reuelationem gentium, & gloriam plebis tuæ Iſrael.

33. Et erat pater eius & mater mirantes ſuper his, quæ dicebantur de illo. 34. Et
Iſai.8.c.14 Rom. 9. g. 33. 1.Pet.2.a.8. benedixit illis Simeon, & dixit ad Mariam matrem eius: Ecce poſitus eſt hic in rui-
nam, & in reſurrectionem multorum in Iſrael: & in ſignum, cui contradicetur: 35.
& tuam ipſius animam pertranſibit gladius vt reuelentur ex multis cordibus cogi-
tationes. 36. Et erat Anna propheteſſa, filia Phanuel, de tribu Aſer: hæc proceſſe-
rat in diebus multis, & vixerat cum viro ſuo annis ſeptem à virginitate ſua. 37. Et
hæc vidua vſque ad annos octoginta quattuor: quæ non diſcedebat de templo, ie-
iunijs, & obſecrationibus ſeruiens nocte, ac die. 38. Et hæc, ipſa hora ſuperueniens
confitebatur Domino: & loquebatur de illo omnibus, qui expectabãt redemptio-
nem Iſrael. 39. Et vt perfecerunt omnia ſecundum legem Domini, reuerſi ſunt in
Galilæam in ciuitatem ſuam Nazareth. 40. Puer autem creſcebat, & confortaba-
tur plenus ſapientia: & gratia Dei erat in illo. 41. Et ibant parentes eius per omnes
Exo.23.c.15 & 34.d.17. Deut.16. a.1. annos in Ieruſalem, in die ſollemni Paſchæ. 42. Et cum factus eſſet annorum duo-
decim, aſcendentibus illis Ieroſolymam ſecundum conſuetudinem diei feſti, 43.
conſummatiſque diebus, cum redirent, remanſit puer Ieſus in Ieruſalem, & nõ co-
gnouerunt parentes eius. 44. Exiſtimantes autem illum eſſe in comitatu, venerũt
iter diei, & requirebant eum inter cognatos, & notos. 45. Et non inuenientes, re-
greſſi ſunt in Ieruſalem, requirentes eum. 46. Et factum eſt, poſt triduum inuene-
runt illum in templo ſedentem in medio doctorum, audientem illos, & interrogã-
tem eos. 47. Stupebant autem omnes, qui eum audiebant, ſuper prudentia, & re-
ſponſis eius. 48. Et videntes admirati ſunt. Et dixit mater eius ad illum: Fili, quid
feciſti nobis ſic? ecce pater tuus, & ego dolentes quærebamus te. 49. Et ait ad il-
los: Quid eſt quòd me quærebatis? neſciebatis quia in his, quæ patris mei ſunt, opor-
tet me eſſe? 50. Et ipſi non intellexerunt verbum, quod locutus eſt ad eos. 51. Et
deſcendit cum eis, & venit Nazareth: & erat ſubditus illis. Et mater eius conſerua-
bat omnia verba hæc in corde ſuo. 52. Et Ieſus proficiebat ſapientia, & ætate, &
gratia apud Deum, & homines.

IN CAPVT II.

1. *FACTVM eſt autem.*) Accidit ויהי, vt ſæpe diximus. Significatur autem non caſus, vt videtur Latinum verbum præ ſe ferre: ſed diuina prouidentia, quæ effecit, vt eo potiſſimum tẽpore Auguſtus Imperator in animũ A induceret, vt vniuerſus deſcriberetur orbis, vti ea occaſione Maria Chriſto prægnans in Bethlehem veniret, vt Imperatoris obſequeretur edicto, ibique pareret, vbi prædictum à Prophetis erat naſciturum Chriſtum Michææ 5. 2.

In diebus illis.) Sub idem tempus. Dubium vtrum nato iam Ioanne, an ante quàm naſceretur: quia non

conſtat,

conſtat, an ſtatim, vt edictum promulgatum eſt, deſcriptio facta ſit. Quin auctores nonnulli ſunt longè ante promulgatum, quàm facta deſcriptio, repugnantibus Iudæis, & quaſi nouum ſeruitutis genus detrectantibus, ad quos deprimendos, vt ex Ioſepho colligunt, Coponius à Romanis miſſus fuerat. Quamquam hæc opinio eodem auctore Ioſepho libro 18. Antiq. cap. 1. refutari mihi videtur, qui Iudæos ſcribit non difficile eam ſeruitutem ſubijſſe. Itaque probabilius eſt nato iam Ioanne edictum illud extitiſſe.

A Cæſare Auguſto.) Secundo Romanorum Imperatore, cuius anno 42. natus eſt Chriſtus. Vide, quæ de hac re apud Matthæum c. 2. 1. diſſeruimus.

Synecdoche in ſcripturis frequens.

Vt deſcriberetur vniuerſus orbis.) Synecdochem eſſe, qua maior pars pro toto accipiatur, omnes monent, & res per ſe manifeſta eſt. Nec enim totus orbis Romani Imperatoris iuſſu deſcribi poterat, cùm totus eius non pareret imperio. Totus igitur orbis, id eſt ea orbis pars, quæ ſub Romanis erat, deſcribi iuſſus eſt. Similia exempla paſſim occurrunt. Matthæi 21. 10. *Et commota eſt vniuerſa ciuitas*, & c. 27. 45. *tenebræ factæ ſunt ſuper vniuerſam terram*, & Actorum 11. 28. & 24. 5. & Romanorum 1. 8. & ad Coloſſenſes 1. 6. Sunt qui exiſtiment, ne totum quidem Romanorum imperium fuiſſe deſcriptum, ſed ſolam tantùm Syriam, in qua tunc Iudæa cenſebatur. Sed probabilius eſt, idque omnes ferè auctores tradunt, totum deſcriptum imperium. Qua enim ratione, aut quo iure vna pars potiùs, quàm altera deſcriberetur? Inuenio, qui dicunt hæc ipſa edicti fuiſſe verba, *Iubemus, vt vniuerſus deſcribatur orbis.* Crederem, ſi ſe edictum legiſſe dicerent. Maior quæſtio, etſi non admodum, vt mihi quidem videtur, ad intelligendum hunc locum neceſſaria, quam ob cauſam ea deſcriptio facta, qualiſſue fuerit. Quidam enim interpretes non alio conſilio factum putant, quàm vt numerus conſtaret hominum, qui ſub Romanorum eſſent poteſtate. Qua ſola ratione Dauidem olim legimus populum numeraſſe 2. Regum 24. 2. Coniecturam ex Ioſepho, & Tertulliano faciunt. Quorum ille lib. Antiquitatum 18. c. 1. de hac populi recenſione ſcribens nullam de tributo, nullam de alia eius faciendæ cauſa mentionem facit: hic verò libro aduerſus Marcionem 4. ſcribit hunc cenſum Auguſti in Romanorum archiuo ſuo tempore ſeruatum fuiſſe: tantùm ergo deſcriptionem fuiſſe numeri, quæ vna cum alijs ſcriptis ſeruaretur; tributum enim ſeruari non potuiſſe. Communem omnium ferè auctorum opinionem ſequi malo, ideo deſcriptionem factam, vt in ſingula capita vectigal aliquod certum imponeretur, quod Iureconſulti capitationem vocant. Hoc vt magis credam, & Romanorum auaritia, & omnium Regum conſuetudo perſuadet, qui nonniſi duabus de cauſis recenſere populum ſolent, aut vt ſciant quantum ex eo pecuniæ poſſit emungi, aut quantum colligi virium ad bellicos caſus. Hanc enim ob cauſam à Dauide populum fuiſſe numeratum 2. Reg. 24. 9. perſpicuum eſt: & paullo poſt docebimus hanc deſcriptionem non futuri belli cauſa fuiſſe factam. Itaque reliquum eſt, vt tributi cauſa facta fuerit, vt Euthym. Strabus, Beda, & Græcus apud D. Thom. auctor exiſtimant. Quinetiam Ioſephus eodem loco tradit Cyrinum Conſularem virum miſſum fuiſſe, vt

A ſingulorum cenſeret facultates, quod non niſi imperandi vectigalis cauſſa fieri potuit. Confirmat hanc opinionem, quod ibidem tradit Iudam Gaulanitem ea de cauſa populum commouiſſe, quaſi Iudæis non liceret profanis Regibus tributa ſoluere. De quo, ſicut & de hac deſcriptione in Actis Apoſt. cap. 5. 37. fit mentio. Illud etiam ipſum, quod Tertullianus ſcribit, hanc opinionem adiuuat. Quid enim attinebat hanc deſcriptionem in Romanorum archiuis aſſeruari, niſi tributi cauſa? Quantum autem tributi in ſingula capita impoſitum fuerit, incer-
B tum: ſed probabilis eſt multorum opinio, tãtum ſaltem Iudæis impoſitum fuiſſe, quantum priùs Deo, templóque ſoluere ſolebãt, id eſt mediam partem ſicli, quæ drachmas duas cõtinebat, qua de re Matthei 17. 24. diſputauimus. De alijs gentibus minor eſt cõiectura, quantũ iuſſæ ſoluere; neque enim idem omnibus tributum imperatum fuiſſe credẽdum eſt; cùm non omnium eadẽ haberetur ratio. Difficilior hic eſt quæſtio, quomodo Romani viuente adhuc Herode Rege Iudæos cenſere potuerint, illíſque vectigal imperare. Id facilè, & nõ malè quidã ſoluunt, Herodem

Quale vectigal Iudæis à Romanis imperatum.

C ab Auguſto precario regnum accepiſſe; itaque non ſolùm vectigalis, ſed penè etiã mancipiũ Romanorũ erat, & ad eorum nutum & regebat populum, & ipſe regebatur. Hoc facilè apud Ioſephũ lector inueniet. Alia etiam nunc quęſtio reliqua eſt, vtrũ omnes omnino homines, an ſoli viri, & ij ipſi vtrum omnes, an ſoli patres familias cenſi fuerint. Nã & hoc à quibuſdam interpretibus diſputatur, & iuuat aliquid ad loci huius explanationem. Auctores nonnullos inuenio nõ malos, qui ſolos viros, eóſque patres tãtùm familiãs deſcriptos fuiſſe putent. Non credo; nam neque
D belli, ſed augẽdi, vt diximus, vectigalis cauſa facta deſcriptio eſt, & capitatio, qualem iſtam apparet fuiſſe, in ſingula omnino fiebat capita: & nõ erat, cur Beata Virgo vnà cum Ioſepho in Bethlehem ciuitatẽ ſuam veniret, ſi ſoli cenſendi erant viri. Hactenus, quæ ad hiſtoriam pertinent; illud ad myſterium, edictum illud non tam ab Auguſto, quàm à Deo profectum fuiſſe, vt per eam occaſionem in Bethlehem Maria veniret, ibíque vbi Prophetæ naſciturum prædixerant, naſceretur Chriſtus, vt Ambroſius, & Beda hoc loco, & nos apud Matthæum c. 2. diſputauimus.
E 2. *Hæc deſcriptio prima, facta eſt præſide Cyrenio.*) Sic legendum, etſi in præſidis nomine variatur, dum alij Cyrenium, alij Cyrinum, alij Quirinum vocant. Nõ ergo ſignificatur hanc deſcriptionem à Cyrenio pręſide, ſed eo præſide factam fuiſſe, neque poſtea alias fuiſſe factas, ſed nullam factam ante, non quidem in hac, vel illa prouincia. Nam in nonnullis fortaſſe prouincijs, vt nonnulli putant, aliæ factæ fuerant: ſed nullam ante hanc in toto factam imperio. Multis de cauſis creditur hoc Euangeliſtam notauiſſe, quod
F per ſe quidem conſideratum videri poterat ad rem non magnopere pertinere. Prima fuit, vt adhiberet fidem hiſtoriæ, dum omnes temporis circunſtantias, & rerum conditiones exponeret, dum Conſulem quodammodo deſignaret, vt exiſtimat Ambroſ. Secunda, vt id diuinitus factum appareret, nõ aliam ob cauſam quàm vt Chriſtus in Bethlehem, vt à Prophetis prædictum fuerat, naſceretur; ideo tunc factum, ante non factum. Tertia, vt oſtenderet ſummæ pacis tempore natum Chriſtum, qui mundo pacem afferebat. Vbique enim terrarum tunc fuiſſe

pacem, clauſumque tunc tertio Iani templum omnes & Eccleſiaſtici, & prophani teſtantur auctores. Quarta, vt Chriſtus in primo illo deſcriberetur cenſu, vt nos à cenſu, & tyrannide diaboli liberaret, Origenes, Ambroſ. De tempore difficilis admodum hinc oritur quæſtio. Conſtat ex omnibus fere auctoribus Chriſtum quadrageſimo ſecundo imperij Auguſti anno, regnante, vt Matthæus ait, adhuc Herode natum fuiſſe. Scribit Ioſephus lib. 17. antiquitatum c. 15. & lib. 18. c. 1. Cyrenium mortuo iam Herode Rege, & Archelao eius filio, atque ſucceſſore in Galliam relegato miſſum fuiſſe, vt cenſum hunc ageret. Qua ergo ratione fieri potuit, vt huius deſcriptionis tempore Chriſtus naſceretur? cùm omnes auctores tradant Archelaum poſt patrem Herodem nouem regnaſſe annos, antequam in exilium mitteretur; & Herodes poſt natum Chriſtum duos, vt minimùm, regnauerit neceſſe ſit, quibus Chriſtus fuit in Ægypto; &, ſi credimus Epiphanio, multo etiam plures, de qua re vide quæ Matth. 2. 22. diſſeruimus. Itaque ſi præſide Cyrenio vt Lucas ait, hæc deſcriptio facta eſt, & vera ſunt, quæ de Archelao, & Cyrenio Ioſephus tradit, vndecim, vt minimùm, annis Lucas errat. Quod nonnulli reſpondent cenſum multis ante annis edictum fuiſſe, quàm peragi poſſet, tumultuantibus Iudæis, & onus auerſantibus, Chriſtum natum fuiſſe cùm primum Cæſaris edictum publicatum eſt; deſcriptionem verò factam, cum Ioſephus ſcribit, præſide Cyrenio, ſupra refutauimus, & hac etiam nunc ratione refutari poteſt, quòd ſi tunc, cum natus eſt Chriſtus, deſcriptio facta non fuiſſet, non vtique veniſſent Ioſeph, & Maria Bethlehem, vt deſcriberentur. Nam ſi quis reſpōdeat Ioſeph, & Mariam promptiores fuiſſe ad parendum edicto, quomodo ad illud reſpondebit, quòd præ multitudine, vt verſu 7. docebimus, hominum in eandem ciuitatem confluentium locum in diuerſorio non inuenerint? Breuiùs ergo, &, vt opinor, meliùs alij reſpondent lapſum memoria Ioſephum diuerſa confudiſſe tempora.

Ioſephi lapſus.

Quod vt faciliùs credatur, faciunt alij eiuſdem auctoris in hiſtoria nō pauci, nec diſſimiles errores. Sed fingamus tam expertæ fidei, tamque probatæ eſſe diligentiæ, vt nullus in eo alius error ſignari poſſit; certè ſi Matthæus, & Lucas non ſacri, ſed profani auctores eſſent, tamen quia tempore Chriſti vixerunt, & cum eo, eiúſque matre verſati ſunt, plùs fidei, quàm Ioſephus, mererentur. Præterquam quòd Euangeliſtas non errare alia etiam ratione probari poteſt. Conſtat ex omnibus etiam profanis hiſtorijs Chriſtum anno Tiberij decimooctauo paſſum fuiſſe, & paſſum 33. ætatis anno. Si inde verſus initium annos retexamus, reperiemus viuente adhuc Herode natum fuiſſe. Nam ſi ex regno Tiberij decem, & octo detrahamus annos, ex regno autem Auguſti 15. relinquitur natum fuiſſe anno Auguſti 42. vt apud Matthæum c. 2. probauimus. Nam Auguſtum quinquaginta ſeptem imperaſſe annos Ioſephus ipſe lib. 18. antiquit. c. 4. auctor eſt. Anno autem Auguſti 42. etiam ex Ioſephi ſententia Herodes viuebat. Indicat enim lib. 1. de bello Iudaico c. 11. Meſſala, & Atratino Cōſulibus factum regem, quos licet annales diuerſis annis Cōſules ponant, tamen ſi ab vltimo eorum Atratino triginta ſeptem annos numeremus, quos idem Ioſephus Herodem regnaſſe tradit lib. 17. antiq. c. 10. reperiemus mortem illius incidiſſe in annum impe-

A rij Auguſti 45. Cuius anno 42. Euangeliſtæ, & ſacræ omnes hiſtoriæ Chriſtum natum fuiſſe docent. Itaque duobus poſt natum Chriſtum annis mortuus eſt Herodes. Eodem modo alia quæſtio ſolui poteſt, quæ ex eodem Ioſepho nobis naſcitur. Scribit lib. 18. ant. c. 3. hanc deſcriptionem, de quà Lucas loquitur, 37. annis poſt Actiacam victoriam factam fuiſſe; quibus ſi addas 14. annos, quos idem Ioſephus ait Auguſtum ante eam victoriam vnà cum Antonio imperauiſſe, inuenies ſecundùm Ioſephum anno Auguſti 51. deſcriptionem factam, id eſt nouem B annis poſt natum Chriſtum. Vt Chriſtiani, Euangeliſtæ potiùs, quàm Ioſepho credamus; vt homines, eius ætatis, quo geſta res eſt, auctori, quàm remotioris. Duo adhuc ſcrupuli vexare lectorem poſſunt. Alter, ſi hæc deſcriptio viuente adhuc Herode facta eſt, quomodo Cyrenius præſes tunc eſſe poterat? Nec enim præſides in Iudæa prius cœperunt eſſe, quàm mortuo Herode, & Archelao eius filio in exilium miſſo, tota ad Romanos gubernatio deuoluta eſt. Facilis reſponſio. Cyrenius non Iudææ, ſed Syriæ, vt ait Euangeliſta, præſes erat, cum C eſt facta deſcriptio; ſed quia Iudæa ad prouinciam Syriæ tunc pertinebat, vt omnes auctores tradunt; eius fuit officium non ſolùm Syriam, ſed Iudæam etiam deſcribere. Alter eſt, cur ſi Herodes adhuc viuebat, non dixit Lucas Herode potiùs regnante, quàm præſide Cyrenio, præſertim cum non de Syria, vbi præſes Cyrenius, ſed de Iudæa, vbi rex Herodes erat, ageretur. Sicut Matth. c. 2. 1. dixit. *Cum autem natus eſſet Ieſus in Bethlehem Iuda, in diebus Herodis regis.* Reſpondeo ideo Cyrenium potiùs Romanorum in Syria præſidem, quàm Herodem Iudæo- D rum Regem ab Euāgeliſta nominatum, quia de cenſu agebat Romanorum, qui non per Regem Herodem, ſed per præſidem Cyrenium actus fuerat.

3. *Et ibant omnes, vt profiterentur.*) ἀπογράφεσθαι, vt deſcriberentur, vt nomina darent. Noſter interpres non ſolùm deſcriptionem, ſed cauſam etiam deſcriptionis inſpexit, quæ ideo fiebat, vt ſe quiſque huius, vel illius profiteretur eſſe familiæ, ſéque Imperatori ſubditum agnoſceret, ideo vertit, *Vt profiterentur*, cùm paullo ante idem verbum reddidiſſet, *Vt deſcriberetur vniuerſus orbis* ver. 1. & ἀπογρα- E φὴν deſcriptionem ver. 2.

Singuli in ſuam ciuitatem.) Ibant. Sic verba coniungenda ſunt, vt nomen *ſinguli* non referatur ad verbum *profiterentur*; ſed ad verbum *ibant*, & ad id quod ſequitur, *in ſuam ciuitatem*, ſenſúſque ſit, ibant omnes in ſuam quiſque ciuitatem, vt ibi profiterentur. Poteſt quæri quid opus fuerit in ſuam quemque ciuitatē ire, vt deſcriberetur? Rectè plerique reſpondent, ſiue veteri conſuetudine, ſiue nouo conſilio hanc initam fuiſſe rationē populū deſcribendi, vt familiæ ſingulæ deſcriberentur; nemo enim eſſe poterat, quin ad ali- F quam familiam pertineret, in illo præſertim Iudæorum populo, in quo tanta diligētia familiarum olim facta deſcriptio tanta diligentia in omnem poſteritatem conſeruabatur. Erat hoc & facilius, & breuius, itaque omnes populi deſcriptiones quæ vnquam in eo populo factæ ſunt, hac ratione factas legimus, vt Ioſue 7. 14. & 1. Regum 10. 19. 20. 21. Et 2. Regum 24. 2. Quapropter vero ſimile eſt hanc deſcribendi per familias populi rationem in ſola Iudæa etiam tempore eius edicti ſeruatam fuiſſe; alias verò gentes ſuo quamque more fuiſſe deſcriptas.

Cur in Bethlehem profectus ſit Ioſeph.

Quærunt alij in quam quiſque ciuitatem ire debuerit, vt profiteretur? in eámne vbi natus, an in eam, vnde oriundus eſſet, an in eam vbi habitaret, an in eam vbi domum, & bona ſua haberet? Euthym. exiſtimat in eam quemque ijſſe ciuitatem, quæ tribus ſuæ metropolis eſſet. Fuiſſe autem Ieruſalem metropolim tribus Beniamin; Bethlehem verò tribus Iuda; ideo Ioſephum, & Mariam, quia ex tribu Iudæ erant, ijſſe Bethlehem. At Euangeliſta ver. 4. aliam rationem reddit, *eo quòd eſſet de domo, & familia Dauid.* Non ergo quia ex tribu Iuda, ſed quia ex familia Dauidis erant, Bethlehem deſcriptionis cauſa venerunt. Alij in eam ciuitatem ire quemque debuiſſe putant, vbi domum, & bona ſua haberet, idcóque Ioſephum, & Mariam ijſſe Bethlehem, quòd, cùm ex familia Dauidis eſſent, domum aliquam pauperem licet, in ea haberent ciuitate. Id videntur ex Cypriano confirmare potuiſſe, qui in tractatu de natiuitate Chriſti ſcribit his verbis, *Veniunt in Bethlehem quam prædixit Gabriel; inuenitur Emmanuel, ciuitas parua, domus paupercula, ſupellex exigua. Nulla domus ambitio, niſi reclinatorium in ſtabulo, mater in fœno, filius in præſepio.* Certè Niceph. libro 1. cap. 13. exiſtimat & in Bethlehem, & in Nazareth domicilium, & poſſeſſiones aliquas habuiſſe. Quo ergo modo *non erat eis locus in diuerſorio,* vt dicitur ver. 7. ſi domum propriam habebant? Quomodo recens natus Chriſtus in præſepio poſitus eſt? non, quemadmodum illi interpretantur, vt commodiùs, aut tutiùs eſſet, ſed quia, quemadmodum apertè docet Euangeliſta, alius nó erat locus. Nec ita profectò Cyprianus ſentit; nam quòd dicit, *Ciuitas parua, domus exigua, ſupellex paupercula,* non indicat domum illam quamuis exiguam fuiſſe Ioſephi. Eodem enim contextu, eodémque tenore dicit, *Ciuitas parua,* atqui nó propterea ſignificat Ioſephum dominum eius fuiſſe ciuitatis. Sed tantùm docere voluit Chriſtum, & ciuitatem paruam, & domum exiguam in qua naſceretur, elegiſſe. Si quæras quænam domus fuerit, reſpondebit ſtabulum, *Nulla,* inquit, *domus ambitio, niſi reclinatorium in ſtabulo.* Alij, in eam vnumquemque ciuitatem ijſſe dicũt vbi natus erat. Quod nihilo magis probabile videtur, cùm Marcus cap. 6. 3. Ioſephum, & Mariam in Nazareth Galilææ natos fuiſſe ſignificet, ſiquidem ibi ciues eius vrbis fratres, & ſorores Chriſti, id eſt omnem eius cognationem eſſe dicebant. Alij, in eam vnde oriundus quiſque eſſet; quod non ſolum Euangeliſtæ, ſed ne rationi quidem conſentaneum eſt. Poterat enim vnus, & idem homo ex diuerſis oriundus eſſe ciuitatibus, ſi alibi eius pater, alibi mater, alibi auus, alibi atauus nati fuiſſent. Credo igitur in eam quemque ijſſe ciuitatem, quæ nó tribus, vt putat Euthym. ſed familiæ ſuę caput eſſet. Nam ſicut populus in tribus, ita tribus in familias diuidebantur. Atque hoc cum ea ratione, quam Euangeliſta reddit ver. ſequenti rectè cohæret, *Eo,* inquit, *quòd eſſent ex domo, & familia Dauid.* Erat enim Bethlehem patria Iſai patris Dauidis 1. Regum 16. 1. ibíque Dauid natus fuerat, & educatus. Itaque ab eo, qui eam familiam primus regno nobilitauit, Bethlehem ciuitas Dauidis appellabatur, vt hoc loco, & infra ver. 11. Quanquam in veteri teſtamento cùm Dauidis ciuitas nominatur, vbique arx Sionis intelligitur, quòd ædificata à Dauide fuiſſet.

4. *Aſcendit autem & Ioſeph.*) Sicut alij aſcendebant in ſuam quiſque ciuitatem. Sępe monuimus עלה aſcendere apud Hebręos frequenter poni pro ire, etiam ſi locus, quò itur eminentior non ſit. Quáquam & ſitus Bethlehem, ſi cum ſitu cóparetur Nazareth, altior erat, quia aquę à Iudęa in Galilæam defluebant. Verba ad hunc modum iungenda ſunt. Ioſeph etiam aſcendit à Galilæa, à ciuitate Nazareth, ne ſenſus eſſe videatur aſcédiſſe Ioſeph à Galilæa de ciuitate Nazareth, id eſt, qui erat Galilæus, & ciuis Nazareth. Habitabat Ioſeph cum Maria in Nazareth ciuitate Galilææ, ibíque, vt opinor, nati erát. Qua autem occaſione eorum parentes ex Bethlehem gétili ciuitate migrauerint in Nazareth, prorſus ignoratur; nec, vt arbitror, ſciri poteſt, cùm nulla de ea textet hiſtoria. Probabile tamé eſt, quod hær. 51. ſcribit Epiphan. Machabæorũ tempore propter aſſidua bella, quæ in Iudæa erant, in Galilæam commigraſſe

Eo quòd eſſet de domo, & familia Dauid.) Non ſolum Ioſephum, ſed etiam Mariam ex familia Dauidis fuiſſe Matthæi 1. probauimus. Quòd autem quidam hoc loco inter domum, & familiam Dauidis hoc diſcrimen ponũt, vt qui per fœminas ex Dauide deſcendebant, ex eius domo; qui autem per viros, ex eius familia eſſe dicerentur, nimis ſubtiles interpretes mihi videntur. Nemo enim ignorat, domum, & familiam idem eſſe, ſed nimirum Euangeliſta, vt vno verbo alterum explicaret, vtrumque coniunxit. Et apud Matthæum probauimus Mariam per viros ex Dauide deſcendiſſe, & tamen ſupra cap. 1. 27. ex domo Dauid fuiſſe dicitur.

5. *Vt profiteretur.*) G. ἀπογράψασθαι, vt deſcriberetur, vt ſupra ver. 1. & 3.

Cum Maria.) Poteſt nomen Mariæ referri aut ad verbum proximum, *Vt profiteretur,* aut ad ſuperius, *Aſcendit,* verſu præcedenti. Hoc probabilius: licet per hyperbaton dictum eſſe videatur. Non nego tamen Mariam fuiſſe deſcriptam nam eorũ opinionem, qui ſolos viros deſcriptos fuiſſe putant, ſupra refutauimus.

Deſponſata ſibi vxore prægnante.) Non eſt ſenſus deſponſatam illi fuiſſe, cùm iam eſſet prægnans; ſed fuiſſe illi priùs deſponſatam, & tunc cùm in Bethlehem aſcenderunt, fuiſſe prægnantem. Græcè ea ambiguitas, quæ in noſtra apparet verſione nulla eſt, οὔσῃ ἐγκύῳ, quæ prægnans erat. Deſponſata autem dicitur Græcè μεμνηστευμένῃ, quæ eam propriè ſignificat, quæ deſponſa, & pacta in coniugium eſt, nondum tamen domum ducta; quamuis Maria verè iam ducta eſſet, vt indicaretur, ita eam vxorem fuiſſe, vt eſſet tamen virgo. De qua re apud Matthæum c. 1. 18. 20. diſſeruimus.

6. *Factum eſt autem cùm eſſent ibi.*) Non caſu, neque ſola natura factum eſſe, ſed diuina prouidentia intelligendum eſt, quæ conſtituerat, & per Michęam prophetam cap. 5. 2. declarauerat, vt in Bethlehem Chriſtus naſceretur. Ea prouidentia fecit, vt per id tempus edictum à Cęſare Auguſto de deſcribendo orbe vniuerſo prodiret, vt ea occaſione Ioſeph, & Maria tum, cùm inſtabat partus, in eam venirét ciuitatem, vt ab omnibus interpretibus notatum eſt. Quęrunt nonnulli quomodo Maria tam propinqua partui tantum ſpatium conficere potuerit? Quattuor enim vt minimùm dierũ à Nazareth in Bethlehé iter erat. Creditur vulgo aſino vectá fuiſſe, quod nec probari poteſt, niſi auctore populo, & neſcio, an Mariæ pauper-

tati ſatis conueniat. Nam quæ aſinum habebat, quomodo nullum in diuerſorio locum inuenire, quomodo agnum emere non potuiſſet? At leue hoc argumentum eſt. Fateor; ſed ad refellendum id, quod nullo argumento probatur, quamuis leue ſatis eſt argumentum. Magis probabile, & pium eſt, quod grauiores auctores Fulgentius in ſermone de laudibus Mariæ, & Bernardus homilia in illa verba Apocalyp. 12. ver. 1. *Signum magnum apparuit in cælo*, & Nicephorus libro 1. cap. 12. tradunt non fuiſſe Mariæ moleſtum, ſicut cæteris mulieribus, & grauem vterum. Quod ego mihi omnino verum eſſe perſuadeo. Nam quæ ſine viro concepit, ſine dolore peperit, credendum eſt & vterum ſine moleſtia vlla geſtaſſe. Nihil ergo vicinitas partus impediebat, quò minùs in Bethlehem etiam pedibus venire poſſet. Quin iuuabat potiùs, quia Chriſtus, qui ibi naſci decreuerat, eam, vt credibile eſt, vt eò veniret, inſtigabat; & occulto iuuabat auxilio, non tam ab ea geſtatus, quam eam geſtans. Vero etiam ſimile eſt Mariam neque locum, neque diem ſui partus ignoraſſe; quare eò ſe libentiùs, atque alacriùs in viam dediſſe, quòd partum ſuum videbat appropinquare. Colligitur ex hoc loco Mariam non eodem die, aut eadem nocte, qua in eam peruenit ciuitatem, peperiſſe, vt vulgaris quędam fert opinio; ſed per aliquot dies fuiſſe Bethlehem, antequam pareret, cùm dicat Euangeliſta, *cum eſſent ibi*, dies impletos fuiſſe pariendi. Cur autem hoc ipſum Euangeliſta dixerit ſupra cap. 1. 57. ex ijs, quæ ex Origene, Ambroſio, & Theophyl. notauimus, poterit intelligi.

B. Mariæ grauis non fuit vterus.

7. *Et peperit filium ſuum primogenitum.*) Primogenitum vocat Chriſtum, non quòd poſt illum alios, ſed quòd ante illum neminem Maria genuiſſet. Itaque etſi verbo aliud, re tamen ipſa primogenitus, & vnigenitus idem hoc loco ſunt; vide quæ de ea re apud Matthæum cap. 1. 25. diſputauimus.

Et pannis eum inuoluit.) G. καὶ ἐσπαργάνωσεν, & faſciauit, vt ita dicam, id eſt, faſcijs obuoluit, vt inuolui ſolent teneri adhuc infantes, vt membra conſtringantur, atque firmentur, enormiter aliquando fluxura, ſi diſſoluta eſſent. Non erat ea diligentia in Chriſti corpore neceſſaria, ſed erat debita. Nam quamuis ſine viro conceptus, ſine matre ſeruari poterat, tamen præſtitit illi mater officium, quod pia, ac diligens præſtare mater debuit. Et paſſus eſt in ſe fieri Chriſtus, quod in alijs hominibus fieri conſueuit, vt verum ſe hominem cæteris ſimilem declararet. Sumitur ex hoc loco non minimum argumentum ad confirmandam Eccleſiæ Catholicæ ſententiam, Mariam ſine ruptura vlla corporis, ſine vllo dolore peperiſſe. Quod vtrumque non alia ratione Caluiniani negant, quàm quòd omnis pietatis, omnísque honoris Beatæ Mariæ Virginis inimici ſint. Si enim aperto peperiſſet corpore, quomodo potuiſſet recens natum infantem excipere, & ſuis manibus inuoluere? Itaque non ſolum falſa, ſed etiam fabuloſa, & vt ſuſpicor ex Rabbinis nata opinio illa eſt, quam non modò in neſcio quibus apocryphis libris, ſed etiam apud Suidam nimis in hac re credulum auctorem lego, parienti Mariæ obſtetrices affuiſſe. Acutiùs Eccleſiaſtici viderunt auctores hoc ipſo loco indicari, ſine vlla eam obſtetricis ope peperiſſe Gregorius Nazianzenus in Chriſto patiente, Cyprianus in ſermone de natiuitate Chriſti, Gregorius Nyſſenus oratione 1. de Reſurrectione Chriſti, Hieronym. contra Heluidium, Fulgentius in ſermone de laudibus Mariæ, & Bernardus ſermone 4. in vigilia natalis Domini, Cypriani, & Hieronymi, quia illuſtriora ſunt, verba recitabo. *Panniculi*, inquit Cyprianus, *pro purpura, pro byſſo in ornatu regio laciniæ congeruntur: genitrix eſt, & obſtetrix, & deuotam dilecta ſobolis exhibet clientelam; attrectat, amplectitur, iungit oſcula, porrigit mammam, totum negotium plenum gaudio; nullus dolor, nulla naturæ contumelia in puerperio.* Et alio eiuſdem libri loco. *Vltro*, inquit, *maturus ab arbore baiula fructus elapſus eſt: nec oportuit vellicari, quod ſponte prodibat.* Hieronymus verò ſic, *Abſit*, inquit, *vt hoc de matre Saluatoris, & viro iuſto ſit exiſtimandum. Nulla ibi obſtetrix, nulla mulierculariim ſedulitas intercesſit: ipſa pannis inuoluit infantem, ipſa & mater, & obſtetrix fuit.* Quales fuerint faſciæ, aut panni, quibus natus inuolutus eſt Chriſtus, certò non poſſumus affirmare. Hæretici valde probare poſſe vellent ſericos, aut certè pretioſos fuiſſe. Nos viles, ſi non ſordidos fuiſſe credimus, quales pauperum eſſe ſolent. Conſtat enim tam pauperem Mariam fuiſſe, vt illi ne prægnanti quidem, aut parienti locus fuerit in diuerſorio, vt infantem in præſepi præ inopia poſuerit, vt ad emendum agnum in ſacrificium ſatis non habuerit facultatis. Quid Cyprianus ea de re ſenſerit, paullo ante audiuimus. Eadem omnium veterum auctorum ſententia eſt.

B. Virginis partus ſine ruptura, & dolore, contra Caluinianos.

Dictione Ἰησοῦς.

Et reclinauit eum in præſepio, quia non erat eis locus in diuerſorio.) Quid hoc loco diuerſorium appelletur, & quale nam fuerit, nonnulli dubitant. Eorum opinionem, qui diuerſorium hoc loco propriam domum Ioſeph, & Beatæ Virginis ſignificare putant, quaſi κατάλυμα non ſolùm pro publico hoſpitio, ſed pro omni etiam domicilio accipiatur, ſupra ver. 5. refutauimus, & ex hoc ipſo loco magis etiam refutari poteſt. Quo enim modo in diuerſorio, id eſt domi ſuæ illis locus non erat? Reſpondent non fuiſſe locum illis commodum, vt ponerent filium. At Euangeliſta non ſolùm puero, ſed & illis ipſis, id eſt Mariæ, & Ioſeph, locum non fuiſſe indicat, vbi conſiſterent in diuerſorio, ideo ſe in ſtabulum recepiſſe. Alia quędam inter minùs nobiles interpretes fertur opinio ex Beda, vt aiunt, diuerſorium diffinientes locum in vico supernè tectum, cætera patulum, & in diuerſas apertum vias, quales illi ſunt quos in Gallicis videmus vrbibus ad agendos mercatus accommodatos, quóſque Galli patria lingua *halles* appellant. Id neque Beda dicit, neque credibile eſt eiuſmodi fuiſſe diuerſorium. Quare per diuerſorium quamuis non ſolùm publicum hoſpitium, ſed omne etiam conſuetum hominum domicilium intelligendum eſſe putent, ita vt diuerſorium, id eſt hominum habitatio, ſtabulo id eſt beſtiarum habitationi opponatur; tamen nó exiſtimo conſuetum hominum hoſpitium, quò omnes peregrini diuertunt, excludi. Hoc modo maior ſententiæ vis additur, vt ſignificetur Ioſephum, & Mariam non ſolùm in publicis, hoſpitijs, ſed ne in priuatis quidem ciuium domibus locum inuenire potuiſſe; itaque ab hominibus excluſos ſe in ſtabulum, id eſt in locum beſtiarum recepiſſe. Quęritur à quibuſdam qui fieri potuerit, vt illis in diuerſorio

Diuerſorij nomine quid intelligatur.

ſorio

ſorio locus non eſſet? Si eorum vera eſſet opinio qui exiſtimant in eam quemq; ciuitatem, vt deſcriberetur, ire debuiſſe, in qua domum haberet, maior eſſet quæſtio: cùm enim ſinguli ſingulas haberet domos, non poterat cuiquam deeſſe locus omnibus ſe in ſuam quoque domum recipientibus. Sed eam opinionem ver. 3. confutauimus. Duæ igitur, cur Ioſeph, & Maria in diuerſorio locum non inuenerint, cauſæ probabiles afferuntur. Altera multitudo ciuium, & eorum qui ex genere Dauidis erãt vndique per id temporis, vt deſcriberentur, in eam ciuitatem affluentium. Hęc vt opinor potiſſima fuit cauſa; ſed altera etiam fuit ſumma, & omnibus odioſa paupertas. Nam ſi diuites fuiſſent, non dubito, quin illis locus non fuiſſet defuturus; quò enim pecunia nõ penetrat? Alij aliam etiam afferunt cauſam quòd in Bethlehem vltimi omnium perueníſſent. Id non recipio, non ſolùm quia probari non poteſt, ſed etiam quia poteſt coniectura aliqua refutari. Indicauit enim, vt adnotauimus, Euangeliſta ſuperiore verſu per aliquot dies, antequam Maria pareret, ibi fuiſſe; non ergo poſtremi venerant. Et eſt vero ſimile Ioſephum, & Mariã ad parendum Cæſaris edicto fuiſſe promptiſſimos. Alij ſolent quærere, vbi ſtabulum illud fuerit, vbi natus eſt Chriſtus. Quidam extra vrbem Bethlehem illud pouũt, & quia, ſi intra vrbem fuiſſet, non potuiſſent Magi Chriſtum adorare, quin ab omnibus ciuibus viſi fuiſſent, itaque non potuiſſet locus vbi Chriſtus eſſet, Herodem latere: & quia non potuiſſent paſtores qua nocte Chriſt⁹ natus eſt, in media vrbe locum inuenire, nullo indice: in qua ſentẽtia inter antiquiſſimos auctores Iuſtinus etiam eſt in dialogo cum Tryphone; inter recẽtiores nonnulli, quibus ideo non aſſentior, quia id in ſumma dicunt Chriſtum in Bethlehem non eſſe natũ, quod ſcripturæ repugnat. Et quod de Magis dicitur, leue eſt; graues enim auctores Epiphanius, & alij ſentiunt Chriſtum, cum Magi venerunt, non iam in ſtabulo, ſed in domo fuiſſe, vt Matthæus cap. 2. 11. ſignificat, *Et intrantes domum inuenerunt puerum cum Maria matre eius, & procidentes adorauerunt eum.* De paſtoribus quomodo ſtabulum inuenerint, ver. 16. dicem⁹. Cùm in vrbe igitur ſtabulũ illud fuerit, alia reliqua quæſtio eſt, quam niſi ab alijs magno ſtudio tractari viderem, libenter præterirem, coniunctúmne cum diuerſorio, an ab eo ſeparatum ſtabulum illud fuerit. Id ego non ſolùm incertum eſſe arbitror, ſed etiam curioſum quærere. Tamẽ eſt vero ſimile publici hoſpitij ſtabulum fuiſſe, in quod ſe Ioſeph, & Maria domo excluſi receperint. Qui Ieroſolymitanam regionem luſtrauerunt, narrant ſtabulum illud ſpelũcam fuiſſe quandam, in qua pręſepe in rupe exciſum eſſet, quod cum teſtimonio veterum auctorum conuenit. Nam & Epiphan. hæreſi 51. & Gregorius Nyſſenus in oratione de ſancta Chriſti natiuitate ſemper ſpeluncam appellant: Theodoritus verò libro 8. de græcan. affect. curat. tophaceum ſpecum vocat. Dubitari etiam poteſt an Chriſt⁹ in ipſo ſtabulo, vbi præſepe erat, natus fuerit. Potuit enim in diuerſorio, aut alibi naſci, & cùm locus ibi commodus non eſſet cunis, in præſepi, tanquam in cunis poni. Potuit quidem id fieri, ſed credendum non eſt, ita factum eſſe. Nam quamuis Euangeliſta non dicat in ſtabulo natum fuiſſe, ſed, cum natus iam eſſet, in præſepi reclinatum, tamen dubium mihi nõ eſt, quin eodem loco, id eſt in ſtabulo natus, & reclinatus fuerit. Cum enim dicit Euangeliſta, nõ fuiſſe eis locum in diuerſorio, non de infante, aut non de ſolo certè infante, ſed etiam de Ioſepho, & Maria loquitur. Itaque non ſolùm ſignificat, non fuiſſe in diuerſorio locum cõmodum infanti, ſed non fuiſſe locum vbi Ioſeph, & Maria commorari poſſent, ideóque in ſtabulum diuertiſſe. In ſtabulum ergo, cùm primùm venerunt, locum in hoſpitio non reperientes ſeſe contulerũt: aut ſi in ipſum hoſpitium primùm excepti ſunt, superuenientibus potentioribus coacti ſunt cedere, & in ſtabulum abire. Ibi habitabãt, ibi Virgo peperit, ibi natum reclinauit infantem. Cur ergo Euãgeliſta de ſtabulo mentionem non fecit, niſi cum de infante in præſepi reclinato locutus eſt? Quia non agebat de Ioſeph, & Maria, niſi propter infantem: & quia quòd Ioſeph, & Maria in ſtabulo habitabant, non myſterium, ſed neceſſitas erat; *non* enim *erat eis locus in diuerſorio*; quòd autem Chriſtus in præſepio reclinaretur, myſterium erat. Oportebat enim vt in medio duorum animalium cognoſceretur, quemadmodum ſeptuaginta interpretes reddiderũt apud Habbacuc cap. 3. 2. quod nos legimus, *In medio annorum viuifica illud*, & ex illis veteres auctores citare ſolent: oportebat, vt cognoſceret *bos poſſeſſorem ſuum, & aſinus præſepe domini ſui* Iſa. 1. 3. vt veteres auctores Origenes homilia 13. Ambroſius hoc loco, Gregorius Nyſſenus in oratione de ſancta Chriſti natiuitate, & Gaudent. tractatu 8. in Exod. exponunt. Et verò credibile eſt, aliqua etiam tunc in ſtabulo fuiſſe animalia, præſertim in tanta hominum multitudine, vt prophetia eo etiam modo impleta eſſe videretur. At Gregorius quidem Nyſſenus eo loco, quem modò deſignauim⁹ bouem, & aſinum ibi fuiſſe putant. *Quamobrem*, inquit, *idcirco præſepio, quod eſt habitaculum brutorum, is, qui de cœlo deſcendit, panis vitæ proponitur, vt etiam bruta rationali etiam ſumpto cibo rationem adipiſcantur. Medius igitur inter bouem, & aſinum in præſepio vtriuſque Dominus eſt, vt ſoluto interſtitio ſepis ambos in ſeſe creet in vnum nouum hominem, & ab hoc graue iugum legis auferat, & illum ſimulachrorum cultus onere leuet.* Sed non ideo recipienda ea opinio eſt, quæ apud vulgum obtinuit, vtrumque & bouem, & aſinum Ioſephi fuiſſe: aſinum duxiſſe vt eo grauida Maria veheretur, bouem verò vt venderet, & cenſum inde debitum ſolueret.

Cur locum in diuerſorio non inuenerint.

An extra vrbem ſtabulum fuerit.

Quale fuerit.

Chriſtus in ſtabulo natus; & reclinatus.

8. *Et paſtores erant in regione eadem vigilantes.*) G. ἀγραυλοῦντες, in agro ſtabulantes, ſub dio cubantes cum grege, vt facere in regionibus calidis etiam hyeme paſtores ſolent. Noſter interpres pro ἀγραυλοῦντες videtur legiſſe ἀγρυπνοῦντες *vigilantes*, quod non malè conuenit, cùm ſimilis ſententia, quaſi huius verbi explicatio ſequatur.

Et cuſtodientes vigilias noctis ſuper gregem ſuum.) Τὰς φυλακάς cuſtodias; id eſt quattuor noctis vigilias ordine ſuo agẽtes. Sæpe dixim⁹ φυλακάς cuſtodias quattuor noctis partes à Græcis appellatas, in quas militari diſciplina diuiſa nox erat, vt milites, qui iidem tota nocte vigilare non poterant, quarta vigilarent parte, eſſéntque ſemper, qui per quaterna noctis interualla alijs ſomno, aut labore oppreſſis, integri ſuccederent. Eas cuſtodias Latini vigilias appellarũt, ideo noſter interpres, non verborum proprietatem, ſed ſenſum, & vſum intuitus vigilias reddidit. Apparet ex hoc loco quod in bello propter hoſtes facere ſolebant milites, id paſtores propter beſtias, aut fures facere ſolitos, vt excubias ordine ſuo agerent.

rent. Itaque quod auctor Scholaſticæ ſcribit hiſtoriæ morem antiquis fuiſſe, vt in vtroq; ſolſtitio vigilias noctis cuſtodirent ob Solis venerationem, cúmque morem ad Iudæos propter vicinitatem permanaſſe, puerilis eſt error. Quod dicit *in regione eadem* paſtores fuiſſe, eo pertinet, vt ſignificet non procul ab vrbe fuiſſe eos, ideóq; facilè venire, & Chriſtũ videre potuiſſe. Quis locus ille fuerit, cum ego dicere non auſim, Hieronymũ dicentem inducam. Is in epitaphio Paulæ ad Euſtochium virginem ſic ſcribit. *Haud procul inde deſcendit ad turrim Ader, id eſt gregis, iuxta quam Iacob pauit greges ſuos, & paſtores nocte vigilãtes audire meruerunt, Gloria in excelſis Deo, & ſuper terram pax hominibus bonæ voluntatis.* Et in traditionibus Hebraicis ad hunc modum, *Et profectus eſt Iſrael, & extendit tabernaculum ſuum trans turrim Ader.* (Geneſ. 35. 21.) *Hunc locum Hebræi eſſe volunt vbi poſtea templum ædificatum eſt, & turrim Ader, turrim gregis ſignificare, hoc eſt congregationis, & cœtus; quod & Michæas propheta c. 4. 8. teſtatur dicens, Et tu turris gregis nebuloſa filia Sion, & cætera, illóque tẽpore Iacob trans locum, vbi poſtea templum ædificatum eſt, habuiſſe tentoria. Sed ſi ſequamur ordinem viæ paſtorum, iuxta Bethlehem locus eſt, vbi vel angelorum grex in ortu Domini cecinit, vel Iacob pecora ſua pauit, loco nomen imponens: vel, quod verius eſt, quodam vaticinio futurum iam tunc myſterium monſtrabatur.* Qua hora, aut qua vigilia angelus paſtoribus apparuerit, ne quærẽdum quidem arbitror, etſi ſcio auctorem illum commentariorum in Pſalmos, qui Arnobio falsò tribuuntur, Pſalmo 129. affirmare auſum quartam fuiſſe vigiliam.

9. *Et ecce angelus Domini ſtetit iuxta illos.*) G. ἐπέϛη αὐτοῖς ſuperadſtitit illis. Idem ſenſus niſi quòd his verbis magis exprimitur. Significatur enim, quaſi de cælo ſuperueniſſe angelum, & ſupra paſtores ſublimem conſtitiſſe. Quod dicit, *Ecce*, rem ſubitam, & improuiſam fuiſſe indicat. Quis ille fuerit angelus, qui natum Chriſtum paſtoribus annuntiauit, Euangeliſta non dicit, ſed tamen Gabrielem fuiſſe, videtur antiqua eſſe traditio; nam Cyprianus in tractatu de natiuitate Chriſti id tanquam ab omnibus creditum dicit: *Veniunt*, inquit, *paſtores in Bethlehem, quam prædixit Gabriel, inuenitur Emmanuel ciuitas parua, domus paupercula, ſupellex exigua.*

Et claritas Dei circumfulſit illos.) G. καὶ δόξα κυρίου, & gloria Domini, id eſt diuinus quidam ſplendor. Nam ijs non aſſentior, qui aliud lumen hoc loco, aliud δόξαν gloriam fuiſſe credunt; quid enim circumfulgere potuit niſi lumen? & videmus ſimilem fuiſſe Chriſti, Eliæ, & Moſis in transfiguratione fulgorem, ab eodémque Luca δόξαν gloriam, ſeu maieſtatem appellari c. 9. 31. 32. Noſter certè interpres hoc ſenſu hunc locum intellexit cum δόξαν reddiderit claritatem. Idcirco lux iſta miſſa, quæ paſtoribus affulgeret, vt quos videbant, audiebántque, angelos lucis eſſe intelligerent, qui à Deo mitterentur, illíſque fidem haberent. Sic Leo ſerm. 5. de Epiphania. *Cum ortum Domini angelo nuntiante paſtores cæleſtis exercitus ſunt claritate circundati, vt non ambigerent de maieſtate pueri, quem erant in præſepi viſuri, nec putarent quod in ſola natura hominis eſſet editus, cui ſuperna militia famularetur occurſus.* Rectè obſeruauit Beda, nuſquam aliàs in ſcripturis angelos cæleſti lumine fulgentes apparuiſſe. Merebatur Sol iuſtitiæ, qui amictus eſt *lumine ſicut veſtimento* (Pſal. 103. 2.), vt eius etiam miniſtri angeli in ipſius præſertim natali die lumine veſtirentur. Quatuor hîc quæſtiones ſunt, prima

A cur Chriſtus ſtatim natus innoteſcere voluerit. Secunda cur non omnibus. Tertia cur paſtoribus potiùs, quàm alijs. Quarta cur per angelos potiùs, quàm alio genere reuelationis. Primæ quæſtionis facilis ex diuinæ prouidentiæ coniectura ſolutio eſt. Conueniebat aliquos natiuitatis eius eſſe teſtes, vt conſtaret, non alium, quàm qui in Bethlehem, & in ſtabulo natus, atque in præſepi poſitus eſſet, Iudæorum Regem eſſe. Solent naſcentibus Regibus adhiberi teſtes, ne quis falſus pro vero Rex ſupponatur. Id ipſum Chriſtus fieri voluit ſe naſcente, & tamen non defuerunt Pſeudochriſti, qui eius nomine B venirent, dicerentque *Ecce hic eſt Chriſtus, aut illic.* (Matth. 24. 23.) Cur autem non omnibus innoteſcere voluerit, in promptu ratio eſt. Non conueniebat, vt omnes, aut multi tunc myſterium cognoſcerent, ne res ad Herodis vſque aures penetraret. Cur potiùs paſtoribus, multæ ab varijs auctoribus probabiles rationes afferuntur. Prima quòd ſimpliciſſimum hominum genus id fuerit, quod & Deo maximè probaretur, cuius *cum ſimplicibus ſermocinatio eſt*, (Prouerb. 3. 32.) & ad fidem eſſet natura ſua propenſum. Ac nimirum facilè paſtores C crediderunt Regem, & Saluatorem eſſe mundi, quem in ſtabulo natum videbant more paſtoris, quod Scribæ, & Phariſæi minimè credidiſſent, qui tot poſtea, tantiſque conſpectis miraculis credere noluerunt. Hanc rationem Cyprianus in ſermone de Natiuitate Chriſti, Theophylactus, Euthymius, & Chryſoſtomus apud D. Thom. reddunt. *A ſapientibus*, inquit Cyprianus, *& prudentibus non quærit teſtimonium, qui paruulis ſe reuelat. In huius doctrinæ initio ſtatim faſtus, & ambitio condemnatur.* Secunda eſt quòd Chriſtus veniret, vt verus eſſet paſtor, prin D cépſque paſtorum, vt vocatur à Ioanne cap. 10. v. 11. 14. & à Petro 1. epiſtola cap. 2. 25. & cap. 5. 4. Itaque oportebat ſe primùm paſtoribus oſtẽdere. Sic Euthymius, & poëta Sedulius. (Libro 2. Carm.)

Tunc prius ignaris paſtoribus ille creatus
Enituit, quia paſtor erat.

Tertia quia erat agnus vt ait auctor librorum de mirabilibus ſacræ ſcripturæ, qui Auguſtino tribuuntur libro 2. cap. 4. Et in hoc conueniens ab angelis peractus ordo conſpicitur, vt priùs paſtoribus natus agnus, & gregibus paſtor nuntiaretur. Et Se E dulius eodem loco,

——*gregibúſque refulſit*
Agnus, & angelicum cecinit miracula cœtus.

Quarta vt exemplo ſuo doceret paſtoribus primùm Eccleſiæ myſteriorum à Deo reuelationes fieri, vt ex illis cæteri diſcant. Ita Origenes homilia 12. & Leo ſermone 9. de Natiuitate Chriſti, & Euthymius in commentarijs. *Quòd enim*, inquit Leo, *paſtoribus pro gregum ſuorum cuſtodia vigilantibus nuntiauit angelus, etiam noſtrum impleuit auditum; & ideo dominicis omnibus præſumus, quia verba diuinitus edita cordis aure ſer F uamus, tanquam & in hodierna feſtiuitate dicatur, euangelizo vobis gaudium magnum, quod erit omni populo, quia natus eſt vobis hodie Saluator, qui eſt Chriſtus Dominus in ciuitate Dauid.* Quinta denique ratio, cur primùm paſtoribus patefieri voluerit, non alia mihi videtur fuiſſe, quàm qua poſtea voluit ex piſcatoribus, & infimæ conditionis hominibus Apoſtolos facere. Fecit primùm ex paſtoribus Euangeliſtas, & Apoſtolos: fecit poſtea ex piſcatoribus paſtores. Quo conſilio exponit D. Paulus priori Corinth. 1. 26. 27. 28. *Videte*, inquit, *vocationem veſtram, fratres, quia non multi*

Margin notes: Cur Chriſtus ſtatim ut natus innoteſcere voluit. — Cur non omnibus & cur potiùs paſtoribus.

ſapientes

ſapientes ſecundùm carnem, non multi potentes, non multi nobiles: ſed quæ ſtulta ſunt mundi elegit Deus, vt confundat ſapientes: & infirma mundi elegit Deus, vt confundat fortia: & ignobilia mundi, & contemptibilia elegit Deus, & ea quæ non ſunt, vt ea, quæ ſunt, deſtrueret: vt non glorietur omnis caro in conſpectu eius. In hanc ſententiam D. Bernardus ſerm. 3. de Natiuitate, & Theophylactus interpretantur. D. Ambroſius ſerm. 13. & Hieron. in Epitaph. Paulę, & Beda, & Gręcus auctor D. Thomę docere putant voluiſſe Deum, aut eius angelos vigilantibus, maximéque paſtoribus Eccleſiarum curã gerentibus apparere. Quid ex hoc loco Valẽtiniani ad confirmanda ſua illa deliria colligerent, referre piget, & poterit lector apud Irenęum lib. 3. c. 11. reperire. Ad quartam quæſtionem D. Greg. hom. 10. in

Cur paſtoribus angelus apparuit.

Euangelia reſpondet his verbis, *Sed quærendum nobis eſt, quidnam ſit, quòd Redemptore nato paſtoribus in Iudæa angelus apparuit, & ad adorandum hunc ab Oriente Magos non angelus, ſed ſtella perduxit: Quia videlicet Iudæis, tanquam ratione vtentibus, rationale animal, id eſt angelus prædicare debuit; Gentiles verò, quia vti ratione neſciebant, ad cognoſcendum Dominum non per vocem, ſed per ſigna perducuntur.* Vnde etiam Paulus dicit prophetias fidelibus datas non infidelibus: ſigna autem infidelibus, non fidelibus.

1. Cor. 14. 22.

Et timuerunt timore magno.) Vehementer timuerunt: notus Hebraiſmus, qualis ille Pſal. 13. 5. & 52. 6. *Illic trepidauerunt timore, vbi non erat timor*, & Matthæi 2. 10. *Gauiſi ſunt gaudio magno valde*, & Ioannis 3. 29. *Gaudio gaudet propter vocem ſponſi.* Vulgaria hęc ſunt. Timuerunt autem paſtores, & ſubito, & inſolito angeli conſpectu. Vide quę cap. 1. 12. diximus. Quot paſtores fuerint, quibus angelus apparuit, minùs etiam compertum eſt, quàm quot fuerint Reges, qui ad adorandum venerunt Chriſtum: ſed tamen D. Bernardus ſerm. 6. de natali Domini auctor eſt fuiſſe tres, quemadmodum Leo ſerm. 1. & 5. & 6. & 7. de Epiphan. tres Magos fuiſſe dixit. Credibile aliquam de ea re olim traditionem fuiſſe, vnde id vterque auctor acceperit.

Hebraiſmus.

Quot paſtores, quibus angelus apparuit.

10. *Nolite timere.*) Sic ſolent plerumque boni angeli, cum hominibus apparent, territis timorem pellere, vt quæ dicturi ſunt, ęquo animo poſſint accipere. Diximus de hac re cap. 1. 13. 30. & Matth. 28. 4. 5.

Ecce enim euangelizo vobis gaudium magnum, quod erit omni populo.) Tres cauſas angelus reddit, quare paſtores timere non debeant; quòd illis gaudium nuntiaturus veniat; quòd non priuatum, ſed publicum gaudium commune omni populo futurum; quòd non aliis, ſed ipſis id annuntiaret, quod magni, ſingularíſque erat beneficij. Hanc vim habere videtur illud *vobis*. *Gaudium* autem vocat lætum nuntium, quod gaudij materiam prębiturum erat. Videtur angelus & re ipſa, & verbis euangelium initiare. Nam & re quidem vera euangelium, id eſt bonum nuntium prædicabat, & verbo ipſo vſus eſt euangelizandi, *ἐυαγγελίζω ὑμῖν. euangelizo vobis.* Cum dicit, *omni populo*, Beda & Theophyl. non ſolùm Iudæorum, ſed Gentilium etiam populum intelligendum exiſtimant: quòd maiori Chriſtus lętitię credentibus Gentilibus, quàm non credentibus Iudęis fuerit. Magis mihi ſententiæ ratio, quàm ſententia ipſa probatur. Ita enim ſe res habet, maius Chriſtum Gentilibus gaudium, quàm Iudęis attuliſſe; ſed tamen angelum de ſolo Iudæorum populo locutum arbitror, accommodatè non ſolùm ad perſonam paſtorum, quibuſcum loquebatur, quiq; Iudęi erant, ſed ad omnium etiam Iudęorum expectationem, ac ſenſum, qui Chriſtum ſibi ſolis venturũ ſperabant, quemadmodum & Chriſtus ad eos ſe ſolos veniſſe teſtatus eſt, Matthæi 15. 24. quamuis non receptus à ſuis ad alienos, id eſt Gentiles ſeſe contulerit.

11. *Quia natus eſt vobis hodie Saluator.*) Hoc eſt Euangelium, id eſt gaudiũ illud magnum quod ſe illis angelus nuntiaturum dixerat, Saluatorem illis natum eſſe. Quo nihil ab angelo maius dici, nihil à Iudæis iucundius audiri poterat, in nullam rem æquè, atq; in venturum Chriſtum intentis; qui ſe ab ea tyrannide, qua oppreſſi erant, liberaret. Hoc enim Saluatoris nomine ſępe Chriſtus per prophetas promiſſus fuerat Iſaiæ 19. 20. & 62. 11. & Zachariæ 9. 9. Non igitur temere, ſed magno conſilio, & veluti artificio quodam factum eſt, vt angelus hoc nomine vſus fuerit: partim opinor, quia ipſum per ſe Saluatoris nomen ſplendidum, & lætum erat, & ſalutem expectantibus iucundum auditu, & gaudium illud magnum, quod promiſerat angelus, prę ſe ferens: partim vt ad prophetias illas alluderet, quas paullo ſupra commemorauimus, quibus Iudęis Chriſtus Saluatoris nomine promiſſus fuerat. Quod ait *vobis*, perinde eſt, ac ſi dicat Iudęis, quibus promiſſus erat; ſed habet aliquanto maiorem vim, quàm ſi dixiſſet Iudęis. Maiore enim ferit affectu paſtorum animos, cum dicit, *vobis*, quaſi illis veniſſet ſolis.

Qui eſt Chriſtus Dominus.) Chriſtus ille verus Deus, quem Iudæi omnes expectatis. Deſcribit Chriſtum angelus omnino talem, qualem Iudęi venturum ſperabant, vt probet paſtoribus fidem ſuam, ſe non vana, ſed certa, & explorata nuntiare, atque iis conſentanea, quę à Iudęis crederentur. Rectè ex hoc loco Chriſti diuinitas probari poteſt. Cum enim angelus Chriſtum Dominum vocat, Deum eſſe ſignificat.

In ciuitate Dauid.) Potuit angelus breuiùs dicere, *In Bethlehem*, ſed voluit ea etiam ratione Chriſtum deſcribere, & eum, de quo loquebatur, verum eſſe Meſſiam ſignificare, qui & in Bethlehem, & ex genere Dauidis naſciturus erat, ideo & vrbis, & Dauidis nomen expreſſit.

12. *Et hoc vobis ſignum; Inuenietis infantem pannis inuolutum, & poſitum in præſepio.*) Vt probet angelus ſe à Deo miſſum eſſe, veráque nuntiare, ſignum adhibet, id eſt argumentum, quod fidem facit; ſic Gabriel dixit Zacharię cap. 1. 20. *Et ecce eris tacens, & non poteris loqui vſque in diem, quo hæc fiant.* Sic Mariæ, ver. 36. *Et ecce Eliſabeth cognata tua, & ipſa concepit filium in ſenectute ſua, & hic menſis ſextus eſt illi, quæ vocatur ſterilis.* Sic ille alius angelus Gedeoni duplex dedit ſignum Iudi. 6. 36. 37. Illud mouere lectorem poteſt, quòd ſignum ipſum, quod hoc loco angelus tradidit, non ſatis certum eſſe videatur. Quo enim modo ſequitur infantem illum Saluatorem eſſe, quia pannis inuolutus, & in præſepi poſitus erat? Inde potius probari poſſe videbatur humano quidem iudicio rem ęſtimantibus Saluatorem non eſſe. Notæ ſunt ex Epheſino Concilio facetię Neſtorij negantis ſe Deum bimeſtrem, trimeſtrémue vocaturum. Quidam hoc ſic interpretantur, quaſi angelus non dederit ſignum, quo ſibi paſtores crederent, ſed quo infantem dignoſcerent, & ab aliis, ſi qui eſſent, infantibus diſtinguerẽt. Sic Beda, *Et notandum*, inquit,

Signũ nati Saluatoris, quàm verum, & certum.

ſolertius, quòd ſignum nati Saluatoris datur infantem non Tyrio exceptum oſtro, ſed pannis ſquallentibus inuolutum: non in ornatis auro ſtratoriis, ſed in præſepibus inueniendum. Alij ſignum hoc eſſe, quòd Chriſtus tanquam veritas debuerit figuræ reſpondere; in veteri autem Teſtamento duos potiſſimùm homines Chriſti figuram fuiſſe Moſem, & Cyrum; vtrumq; autem, dum infans eſſet in ſumma inuentum fuiſſe paupertate. Nota vtriuſque hiſtoria eſt, altera ex ſacris, altera ex prophanis auctoribus. Bernardus etiam in iis eſt, qui paupertatem, tanquam verum Saluatoris ſignum datum fuiſſe putant. Quod ego magis arbitror ad mores, quàm ad litteralem, quem quærimus, ſenſum accommodatum. Sunt qui ex eo, quòd angelus dicit poſitum in præſepi, colligant præſepe illud, in quo Chriſtus iacebat, celebre, & vulgò notum fuiſſe, quòd nulla alia adiecta loci notatione paſtores, vbi locus eſſet, intellexerint; idque ex Brochardo confirment. Cæterùm Brochardus non ſcribit, quale, quámue celebre fuerit, cùm Chriſtus natus eſt, ſed quale ſua fuerit ætate. Sic igitur exiſtimo ſignum, quod angelus tradit, in eo conſiſtere, quòd futura prædicat, fore, vt cum eò paſtores venerint, infantem in præſepi poſitum inueniant: quòd, niſi à Deo miſſus fuiſſet, ſcire non potuiſſet. Nam etſi iam tùm infans in præſepi poſitus erat, poterátque de re præſenti certò, & aſſeueranter quiuis loqui; tamen poterat, mater antequam eò paſtores venirent, inde remouere, & aut materno more in vlnas accipere, aut alibi ponere: quod facturam non eſſe angelus diuinauit. Atque hoc ſenſu Cyprianus in lib. de Natiuitate Chriſti, & Euthymius interpretantur, eſtq; lib. 1. Regum cap. 10. 2. ſimile admodum exemplum; vt probaret Sauli Samuel vera eſſe, quæ dixerat, & ſibi diuinitus reuelata, hoc tradit ſignum, *Cum abieris hodie à me, inuenies duos viros iuxta ſepulchrum Rachel in finibus Beniamin in meridie, dicentq́ tibi, inuentæ ſunt aſinæ, ad quas ieras perquirendas.* Maior quæſtio eſt, quomodo potuerint tam facilè paſtores locum inuenire, cùm angelus tantùm dixerit infanté in præſepi poſitum eſſe, nec, in quo præſepi eſſet, declarauerit. Credibile eſt angelum locum omnino paſtoribus deſignaſſe, & quodammodo demonſtraſse digito, ſed nimirum Euangeliſtæ id ſtudij non fuiſse, vt omnia angeli verba, ſed ea tantùm, quæ ad rem maximè pertinerent, quæque myſterij aliquid præ ſe ferrent, recitaret; quale eſt illud, quòd in ciuitate Dauid eſset natus, quòdque in præſepi eum inuenturi eſsent; quorum alterum ad deſcribendam perſonam veri Meſſiæ, alterum ad faciendam dictis fidem erat neceſsarium.

Cur angeli militia cœleſtis appellentur.

13. *Et ſubitò facta eſt cum angelo multitudo militiæ cœleſtis.*) Militiam cœleſtem angelorum multitudinem vocari dubium non eſt. Solent enim angeli, qui in cœlo ſunt, Dei milites appellari Iob 25. 3. ſiue quòd Deo, tanquam duci milites, obediant, vt Beda ait; ſiue quòd iis etiam ad gerenda bella pro militibus vtatur Deus, vt ex Daniele c. 10. 20. perſpicuum eſt. Quamuis alio quodam ſenſu militia cœli in litteris ſacris idololatria infamis eſse ſoleat, ſtelláſque ſignificet, quæ pro Diis à vaniſſimis hominibus colebantur. Multi, & noti ſunt loci. Duobus nominibus Euangeliſta angelorum multitudinem exaggerauit, & quòd non ſimpliciter angelos, ſed militiam, quaſi magnum angelorum exercitum, appellauit; & quòd multitudinem fuiſse dixit. Quod ait multitudinem

4. Regum 21. 3. 5. & 2. Paralip. 33. 3. 5.

angelorum cum priore angelo factam fuiſse, interpretari poſsumus, aut multos alios è cœlo veniſse angelos, qui ante non venerant, vt Beda, & Euthymius intelligunt: aut, quod magis probo, multos alios angelos, qui ibi cum altero prius erant, ſed nec apparebant, neque audiebantur; aut apparere, aut audiri certè cœpiſse. Subitò autem dicit, quod de improuiſo aut apparuerint, aut audiri cœperint. Eò pertinebant omnia, vt non vno tantùm, aut duobus teſtibus, in quorum tamen ore omne verbum ſtare lex præcipiebat; ſed omnium fere angelorum teſtimonio, Chriſti ortus, Saluatoriſque officium probaretur; rectéq; in lib. de Natiuitate Chriſti ſcribit Cyprian. *Multiplicantur teſtes, militia cœleſtis conclamat, credit paſtorum cuneus, & exultat.* Rectè etiam Beda, & non minùs ad mores, quàm ad ſenſum huius loci accommodatè; *Uno*, inquit, *euangelizante nuntio natum in carne Deum, mox multitudo militiæ cœleſtis adueolans, conſono in laudem creatoris ore prorumpit, vt & ſui, ſicut ſemper, obſequij deuotionem Chriſto impendat, & nos ſuo pariter inſtituat exemplo; quoties vel aliquis fratrum ſacræ eruditionis verbis inſonuerit, vel ipſi lecta, ſiue audita, quæ pietatis ſunt, ad mentem reduxerimus, Deo ſtatim laudes ore, corde, & opere reddendas.*

Deuter. 17. 6. & 19. 15.

14. *Gloria in altiſſimis Deo, & in terra pax hominibus bonæ voluntatis.*) Breuis licet ſit angelorum hymnus, multas tamen habet difficultates. Illud conſtat Dei laudes in eo cani, eiúſque duas eſse partes, alteram, in qua de Deo; alteram, in qua de hominibus agatur. Tres alij faciunt, vt, *Gloria in altiſſimis Deo*, vna ſit; *In terra pax*, altera; *In hominibus bona voluntas*, quemadmodum Græcè legitur, tertia. Quam opinionem poſtea refutabimus. In prima igitur parte illud ſolùm dubitatur, ſintne hæc verba optantium, precantiúmue angelorum, an annuntiantium; id eſt an Deo angeli gloriam optent, quaſi dicant, Gloria in excelſis ſit Deo; an enuntient, tanquam ſi dicerent, Gloria in excelſis eſt Deo. Multis interpretibus optantium eſse placet, quòd, vt ait Lucas, Deum angeli laudarent; qui verò laudant, optandi modo vti ſoleant. Atqui inde ego è contrario annuntiantium eſse probo. Eſt enim laudare non bona ei, qui laudatur, optare, quæ nondum in eo ſint; ſed, quæ in eo iam ſunt, prædicare, vt ab aliis cognoſcantur, aut apud ſe certè confiteri. Omnes Pſalmi exemplorum pleni ſunt, qui cùm Deum maximè laudant, res ab eo mirabiliter geſtas commemorant, Pſalmus 105. & 106. Præterea canentes angeli ea, quæ à priore angelo dicta fuerant, proculdubio confirmare voluerunt. Ille autem non dixerat, quod futurum erat, ſed, quod iam erat factum, annuntiauerat, Saluatorem natum eſse, ergo & iſti nihil Deo optant, ſed eum ob miſsum Saluatorem laudant. Adde quòd ſequentia vix optantis eſse poſſint, *Et in terra pax hominibus*, vt illi ipſi auctores confitentur: Atqui veroſimile profectò non eſt tam paucis verbis tantopere laudandi rationem fuiſse mutatam. Ita etiam Theophylactus, & Euthymius exponunt. Senſus ergo eſt *Gloria in altiſſimis*, id eſt in cœlo parta eſt Deo, hoc eſt materia glorificandi Deum angelis qui in cœlo ſunt, Chriſto nato exhibita eſt. Itaque non iungo illud, *In altiſſimis* cum *Deo*, quaſi ſenſus ſit, Gloria Deo, qui eſt in altiſſimis, quemadmodum quoſdam interpretari video, ſed in altiſſimis Gloria eſt Deo, id eſt angeli, qui in altiſſimis ſunt, Deum laudant, aut laudent, vt exponit D. Augu. lib. 2. de ſermone Domini

Angelorũ hymnus.

in mon-

in monte c. 10. Solet enim cœlum pro angelis, ſicut terra pro hominibus accipi Deuter. 32. 1. Iob 15. 15. & Pſal. 68. 35. & 148. 1.

Et in terra pax hominibus bonæ voluntatis.) Sunt, qui duo, vt paullo ante diximus, in his verbis membra diſtinguant, *Et in terra pax, hominibus bona voluntas*, bona enim voluntas non bonę voluntatis Gręcè eſt. Sic Andreas Ieroſolym. in ſermone de laudibus Beatę Mariæ, Nicephorus lib. 1. cap. 12. Theophylactus, & Euthymius in commentariis. Ego vnum tantùm membrum eſſe arbitror vetuſtiores ſecutus auctores, Origenem hom. in Lucam 13. Cyprianum tractatu de natiuitate Domini, Hilarium in 2. de Trinitate, Ambroſium ſerm. 13. Auguſtinum lib. 2. de ſermone Domini in monte cap. 10. Seuerianum apud Chryſoſt. in ſermone de pace, Cæſarium homilia 12. Leonem ſerm. 6. de natiuitate, Gregorium lib. 28. moralium cap. 7. & hom. 8. in Euangelia, Bedam in commentariis, Bernardum ſerm. 4. in vigilia natalis Domini, & ſerm. 2. de ſeptiformi ſpiritu in Chriſto, & ſerm. 1. de ſancto Andrea, & ſerm. 13. de laude, & gloria ſemper attribuenda. Nec ſententia ſatis aliter conſtare poteſt. Nam cui in terra, niſi hominibus, pax eſſe poterat? Itaque cœlo opponitur terra, Deo homines, quòd Deo gloria, hominibus pax dicatur eſſe; iidem rurſus homines angelis opponuntur, quòd in cœlo angeli Dei gloriam; in terra homines hominum pacem celebrare videantur; quis ergo ſenſus eſt, *Et in terra pax hominibus?* Mittamus enim nunc illud *bonæ voluntatis*, de quo poſtea diſſeremus. Ad quos hominibus pax eſſe dicitur, ad Deum? an ad angelos? an ad homines? Sunt, qui ad homines dicant, quaſi ſenſus ſit, homines, qui priùs inter ſe diſſidebant, veniente Chriſto conciliatos. Non conuenit cum hac interpretatione, quod infra cap. 12. 51. & Matthęi 10. 34. ipſe de ſe teſtatur Chriſtus, *Nolite arbitrari, quia pacem venerim mittere in terram: non veni pacem mittere, ſed gladium. Veni enim ſeparare hominem aduerſus patrem ſuum, & filiam aduerſus matrem ſuam, & nurum aduerſus ſocrum ſuam, & inimici hominis, domeſtici eius.* Alij ad angelos pacem referunt, quaſi homines, qui priùs propter peccata ſua angelis inuiſi erant, ſublato per Chriſtum peccato, reconciliati illis fuerint: quemadmodum videntur Cyprianus in tractatu de natiuitate Domini, Gregorius, & Seuerianus exponere. Alij ad Deum, quod magis probo. Credibile enim eſt declaraſſe angelos, dum Dei beneficium erga homines laudabant, quid ex eo lucri hominibus acceſſiſſet, ſicut declarauerant Deo acceſſiſſe gloriam. Quid autem acceſſit, quod pluris faciendum, magiſque prædicandum eſſet, quàm quòd pax illis cum Deo eſſet conciliata? Eſtque hoc conſuetudini loquendi ſcripturarum conſentaneum, *Ipſe*, inquit D. Paulus, *eſt pax noſtra, qui fecit vtraq; vnum*, Epheſ. 2. 14. & ver. 15. 16. 17. 18. 19. *Legem mandatorum decretis euacuans, vt duos condat in ſemetipſo in vnum nouum hominem, faciens pacem, & reconciliet ambos in vno corpore, Deo per crucem, interficiens inimicitias in ſemetipſo: & veniens euangelizauit pacem, vobis, qui longè fuiſtis, & pacem iis, qui prope. Quoniam per ipſum habemus acceſſum ambo in vno ſpiritu ad patrem*, & ad Romanos 5. 1. 2. *Iuſtificati ergo ex fide pacem habeamus ad Deum per Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum, per quem & habemus acceſſum per fidem in gratiam iſtam, in qua ſtamus.* Atque ita Nicetas interpretatur in comment. in orat. 2. de Paſcha Gregor. Nazianzeni.

A *Bonæ voluntatis.*) G. εὐδοκία bona voluntas. Eſt autem εὐδοκία propriè, quæ ab Hebræis vocatur רצון, niſi quòd רצון in ſcriptura ſacra, & de Deo, & de hominibus; εὐδοκία verò, quantùm equidem obſeruare potui, fere de ſolo Deo dici ſolet; ſignificat enim bonam Dei erga homines voluntatē, &, quam vulgo vocamus, gratiam: quod vetus interpres ſolet reddere beneplacitum, ſicut verbum εὐδοκεῖν beneplacere Epheſ. 1. 9. Cæterum duplex hic quęſtio eſt; altera quomodo legendum, altera quomodo verba iungenda; ex his enim duabus rebus ſenſus huius B loci colligendus eſt. Omnes nunc Gręci codices habent εὐδοκία, bona voluntas, atque ita omnes non antiquiſſimi Gręcorum interpretes legunt, Andreas Ieroſolymitanus, Nicephorus, Theophylactus, Euthymius, & his antiquior Gregorius Nazian. orat. 2. de Paſcha. Sed non dubito multis fretus auctoribus affirmare Græcos nunc codices hoc loco eſſe corruptos, legendúmque eſſe εὐδοκίας *bonæ voluntatis*, vt noſter legit interpres, cuius magna profectò auctoritas eſſe debet; & omnes fere antiquiſſimi auctores Latini ſimul, & Gręci Origenes hom. in C Lucam 13. Cyprianus in libro de natiuitate Domini, Cyrillus Catecheſi 12. Ambroſ. ſermone 13. & qui ſupra citati ſunt Auguſt. Cæſarius, Leo, Gregorius, Beda, Bernardus. Ratióque ipſa docet ita eſſe legendum. Nam quis quęſo ſenſus eſt, in hominibus bona voluntas? Exponunt quidam, *Et in terra pax hominibus*, quę eſt bona Dei erga illos voluntas, vt ſit appoſitio; ſed hoc quàm violentum eſt? Pręterquam quòd, vt ante probauimus, non ſunt hæc duo membra, ſed vnum, quare nomen pacis neceſſariò cum hominibus iungi debet. Itaque non poteſt alterum D ſubſtantiuum, niſi in ſecundo caſu cum iiſdem rectè coniungi. Reliqua igitur eſt altera quęſtio, qua ratione verba iungenda ſint, id eſt, quónam ſit genitiuus ille *bonæ voluntatis* referendus, ad pacem, an ad homines. Quidam enim ad pacem referunt, quaſi ſenſus ſit, Et in terra pax bonę voluntatis in hominibus, id eſt pax ex bona Dei voluntate, liberalitatéq; profecta. D. Cyprianus in tractatu illo de natiuitate Chriſti, & Ambroſ. ſerm. 13. & Beda in comment. & Bernard. ſer. 1. de ſancto Andrea, &, vt arbitror, nemo nō antiquus quidem auctor ad homines refert, E vt pax non omnibus hominibus, ſed iis tantùm, qui bonę ſunt voluntatis, annuntietur. Aſſentior, ſed quo ſenſu dicantur homines bonę voluntatis, in eo mihi videor à multis eorum nō ſine ratione diſſentire. Putant enim illi bonę voluntatis homines appellari, qui bonam habeant voluntatem, & ad recipiendam diuinam miſericordiam, & pacem illam, quę annuntiabatur, propenſam; quales illi ipſi paſtores erant, quibuſcum angeli loquebantur, vt iidem omnes, quos citauimus, auctores explicant; & quidē ita vt Ambroſ. ſignificari his dicat verbis pacem non F debiti eſſe, ſed meriti, quaſi pax nō quibuſuis hominibus, ſed bona eam voluntate merentibus promittatur. Quod à ſummo licet profectum auctore, imitari lectorem nolim. Iam docuimus εὐδοκίαν nō hominum, ſed Dei erga homines bonam voluntatem ſignificare. Itaque ſenſus eſt, *Et in terra pax hominibus bonæ voluntatis*, id eſt iis, quos Deus amauit, qui Deo placuerunt, quos bona Deus proſecutus eſt voluntate. Quibus verbis prædeſtinati deſignantur, non quòd non omnibus hominibus Chriſtus pacem attulerit, cùm dicat D. Paulus pacificaſſe omnia, *ſine*

εὐδοκία in ſcriptura.

quæ in terris, ſiue quæ in cœlo ſunt, ad Coloſ. 1. 20. & ſe dediſſe *redemptionem ſemetipſum pro omnibus* 1. ad Timoth. 2. 5. & pro omnibus mortuum eſſe 2. Corinth. 5. 14. ſed quòd eius pax, atque redemptio non omnibus, ſed ſolis prædeſtinatis, qui eam recipere voluerunt, profutura eſſet. *Quia quos prædeſtinauit, hos & vocauit; & quos vocauit, hos & iuſtificauit* Rō. 8. 30. Potiùs ergo ſignificatur, nō hominū merito, ſed ſola Dei miſericordia, atque liberalitate, &, vt ipſius prædeſtinationis verbo vtar, τῇ εὐδοκίᾳ beneplacito, vt noſter vertit interpres, hanc inter Deum, & homines recōciliatam eſſe pacem. Hoc enim eſt, quod quaſi hunc locum explicans ſcribit D. Paulus Epheſ. 1. 7. *in quo habemus redemptionem per ſanguinem eius, remiſſionem peccatorum ſecundùm diuitias gratiæ eius.*

15. *Et factum eſt, vt diſceſſerunt ab eis angeli.*) Docet Euangeliſta non fuiſſe irritam angeli orationem, ſed perſuaſiſſe paſtorib⁹, atq; ſtatim eos de viſendo Chriſto deliberaſſe. Vtile moribus noſtris exēplum. Omnes inſpirationes bonæ angeli ſunt, qui nobis Chriſtum ſaluatorem noſtrum nunciant. Cùm diſceſſerunt, cūctandum non eſt, ne iniecta in animum noſtrum ſancta deſideria refrigeſcant. Statim quærendus Chriſtus, qui non niſi in Bethlehem, id eſt in Eccleſia, & in præſepi, id eſt in ſumma paupertate, in ſumma humilitate inuenitur.

Inſpirationibus diuinis ſtatim obtemperandum.

Et videamus hoc verbum, quod factum eſt.) Ambroſ. & Beda, & Bernard. ſer. 22. in cantica *Verbum* hoc loco Chriſtum ipſum interpretantur, quòd *erat in principio apud Deum*, & quod *caro factum eſt, & habitauit in nobis*, & de quo quemadmodum paſtores, Ioannes etiam dicit 1. epiſt. c. 1. 1. *Quod vidimus oculis noſtris, quod audiuimus, & manus noſtræ contrectauerunt de verbo vitæ, annunciamus vobis.* Sed dubium non eſt *verbum* pro re qualibet poni, vt ſępe monuimus, vſitato paſſim Hebraiſmo, quem & Euthymius hîc animaduertit.

Io. 1. 1.
Io. 1. 14.

Verbū pro re apud Hebręos.

Quod Dominus oſtendit nobis.) Quaſi dicat, ne Deo ingrati ſimus, quandoquidem tantum in nós ille contulit beneficium, vt natum nobis Saluatorem per angelos oſtenderet. Tranſeamus ergo, feſtinemus, ſequamur quò vocat Deum. Sic etiam apud ſe dicere oportet eos, qui à Deo ad meliora vocantur.

16. *Et venerunt feſtinantes, & inuenerunt.*) Duo his verbis Euangeliſta indicare voluit; paſtorum diligētiam, cum feſtinantes veniſſe dicit; & eorum, quæ ab angelo dicta fuerant, veritatem, cum dicit inueniſſe puerum poſitum in præſepi, ſicut angelus dixerat. Notarunt Origen. Ambroſ. & Beda, quod & litterale ſimul, & morale eſt, ideo paſtores inueniſſe Chriſtū, quia feſtinantes venerunt. Quod autem dicit Euangeliſta *poſitū in præſepio* Ambroſ. & Beda dicta ab Angelo confirmare dicunt. *Non mediocre*, inquit Ambr. *fidei tibi hoc videatur exemplum, non vilis perſona paſtorum. Certè quo vilior ad prudentiam, eo pretioſior ad fidem. Non gymnaſia choris referta ſapientum, ſed plebem Dominus ſimplicem requiſiuit, quæ phalerare audita, & fucare neſciret. Simplicitas enim quæritur, non ambitio deſideratur.*

17. *Cognouerunt de verbo.*) G. διεγνώρισαν ambiguum eſt. Verti enim poteſt, aut cognouerūt, vt noſter vertit interpres, aut diuulgarūt, vt alij quidam interpretes noui tranſtulerunt. Vtrumque congruentem habet ſenſum: ſed quidam ideo poſteriorem priori pręferunt, quòd ſtatim ſequatur, *Et omnes, qui audierunt, mirati ſunt.* Atque ita Theophyl. exponit, eundémque ſenſum carmine Iuuencus expreſſit.

Diſpergunt latè celeris vaga ſemina famæ.
Mirantes laudant, lætantes conſtupuerunt.

Lib. 1. hiſt. Euang.

Nolim tamen leuiter ab interprete noſtro diſcedere, cùm nulla præſertim neceſſaria cogat ratio. Sēſus eſt congruus, *Cognouerunt de verbo, quod dictum erat illis* ab angelis, id eſt re ipſa compererūt vera fuiſſe, quę ſibi angeli dixiſſent. Quòd autem ſequatur, *Et omnes, qui audierunt mirati ſunt*, potuit rectè dici, etiam ſi dictum nō fuiſſet, id paſtores euulgaſſe, quia ex illis ipſis verbis ſatis poterat intelligi eos narraſſe quæ ab angelis audiuiſſent. Notauimus in Hebræorum idiomatis morem eorum eſſe, vt antecedentia, & cauſas taceāt; conſequentia, & euentus exponant.

Hebraiſmus.

18. *Et omnes qui audierunt.*) Paſtores narrantes, quomodo ſibi angeli apparuiſſent, & quid de eo puero nunciaſſent.

Et de his, quæ dicta erant à paſtoribus ad ipſos.) Mirati ſunt de ijs, quæ ſibi à paſtoribus dicebantur, de viſis angelis, & de ijs, quæ ſibi nunciaſſent. Græcè non eſt prępoſitio, *Et*, nec legit Ambroſ. & ſententiam magis videtur impedire, quàm adiuuare.

19. *Maria autem conſeruabat omnia verba hæc.*) Omnia verba paſtorum; aut potiùs omnes res quæque à paſtoribus de Chriſto narrabātur, quáſque ipſa in tota Chriſti natiuitate accidiſſe animaduertit. Putāt Ambroſ. & Beda Mariam aliquod à paſtoribus myſteriū, quod ante ignoraſſet, didiciſſe; Obſeruabat certè, vt opinor, omnia, non quaſi filij ſui ignara myſterij, ſed quaſi læta nouis ſignis, paſtorúmque teſtimonijs cōfirmari, quæ ipſa priùs ex Gabriele didiciſſet. Hoc enim eſt, quod Euangeliſta dicit. *Conferens in corde ſuo*, id eſt ſequentia cum præcedentibus cōparans, & magnam omnium ad eiuſdem myſterij cōfirmationem, & fidem conſenſionem animaduertens, quemadmodum exponit Euthym. Omnia verba hæc quidam, vt Theophyl. refert, interpretātur, verba paſtorum cum verbis Gabrielis conferens c. 1. 31. Alij meliùs, omnia non ſolùm quæ dicebantur, ſed etiam quæ fiebant, ſalutationē angeli, conceptum ſine viro, partum ſine dolore, paſtorum aduentum, & quæ ab illis de angelis à ſe viſis, auditiſq; narrabātur, Euthym. Theophyl. Bernar. in ſerm. in illa verba Apoc. 12. *Signum magnum apparuit in cœlo.* Beda verò cum veteribus prophetijs Mariam, quę fiebant, contuliſſe putat, *Quia ſanctas*, inquit, *ſcripturas legerat, & ſciebat prophetas, cōferebat ea, quæ ſecum ſunt acta de Domino, cum his, quæ nouerat à Prophetis ſcripta de Domino, & collata ad inuicem cognouit inſtar cœleſtiū Cherubim ſocia ſui vultus luce concordia. Dixerat enim Gabriel, ecce concipies in vtero, & paries filium. Prædixerat Iſaias, ecce virgo concipiet, & pariet filium. Prædixerat Micheas, filias Sion in turre gregis aduenturas, & poteſtatem primam tunc eſſe venturā. Dicebant paſtores ſupernæ ſibi ciuitatis in turre gregis apparuiſſe cohortes, quæ natū canerent Chriſtum. Legerat Maria, Bos cognouit poſſeſſorem ſuum, & aſinus præſepe Domini ſui. Videbat in præſepi Dei filium vagientem, qui homines ſaluat, ac iumēta, & in his ſingulis, atque huiuſmodi conferebat quæ legerat, & comparabat his quæ audiebat, & videbat.* Quod dicit *in corde ſuo* indicat apud ſe omnia ſeruaſſe, nec in vulgus indicauiſſe. Singulare humilitatis, atque modeſtiæ virginalis exemplum, quemadmodum aduotauit Ambroſ. *Diſcamus*, inquit, *ſanctā virginis in omnibus caſtitatem, quæ non minùs ore pudica, quàm corpore argumenta fidei conferebat in corde.* Idem Bernar. in ſer. illo in verba Apoc. 12. *Signum magnum apparuit in cœlo* obſeruauit.

Luc. 1. 31.
c. 7. 14.
Mich. 4. 8.
Eſa. 1. 3.

20. *Et reuerſi ſunt paſtores.*) Videri poterat non ma-

gnopere

gnopere neceſſarium, vt Euangeliſta diceret paſtores ad gregem ſuum rediiſſe, ſed propterea dixit, vt oſtenderet omnia fuiſſe completa, quemadmodum illis ab angelis nuntiata fuerat, & vt ex eorum gaudio declararet vera fuiſſe omnia, quæ ipſis ab angelis dicta fuerant, quando tam læti, quaſi compotes voti rediiſſent. Hoc eſt quod dicit, *In omnibus quæ audierant, & viderant, ſicut dictum eſt ad illos.*

21. *Et poſtquam conſummati ſunt dies octo, vt circumcideretur puer.*) Intelligendum, circumciſus eſt, ſicut lex præcipiebat, vide quæ diximus cap. 1. 59. Cur circumcidi voluerit, qui innocens cùm eſſet, circumciſione non indigebat, quæri ſolet, facilèque ab omnibus reſpondetur exempli cauſa feciſſe, vt nos doceret diuinis parere legibus. Venerat enim, vt ipſe poſtea dixit, *non legem ſoluere, ſed adimplere*; aut vt ſolueret adimplendo, vt Origenes interpretatur. Et ſicut voluit fieri ex muliere, ita voluit ſponte ſua fieri ſub lege ad Galat. 4. 4. Alij dicunt non ſua, ſed totius humani generis perſona circumcidi voluiſſe. In quē ſenſum exponit Beda; Redemptor, inquit, noſter, qui vt peccata mundi tolleret, ſine peccato venit in mundū, ſicut ſuo baptiſmate nobis remedia ꝓcurauit, id eſt noſtris abluendis ſceleribus aquarum, quæ ſubiit, lauacra conſecrauit; ita etiam circumciſione, quam ſuſcepit, non ſua, quæ nulla erant admiſſa purgauit, ſed noſtræ in ſe naturæ vetuſtatem docuit innouandam, & nunc videlicet eam per ſe à vitiorum labe purgandam, & in nouiſſima die ſignificans ab ipſa multifariæ mortalitatis, ac mortis peſte penitus eſſe reſtaurandam.

Matthæi 5. 17.

Vocatum eſt nomen eius Ieſus.) G. Καὶ ἐκλήθη, & vocatum eſt, Coniunctio *&* redundabit, niſi aliquid intelligatur. Intelligendum autem eſt, quod paullo ante docuimus, circumciſus eſt, *& vocatum eſt nomen eius Ieſus*. De nomine Ieſus, quæ dicenda erant Matthæi 1. 21. diximus. Cur autem in circumciſione nomina infantibus ponerentur, expoſuimus ſupra cap. 1. 59.

Quod vocatum eſt ab angelo, priuſquam in vtero conciperetur.) Voluit Euangeliſta docere neque caſu, nec humano, ſed diuino conſilio factum fuiſſe, vt Chriſtus ita vocaretur; eum autequam conceptus eſſet, id illi ab angelo nomen datum fuiſſet. Ratio nominis ab illo altero angelo, qui apparuit Ioſeph Matth. 1. 21. reddita eſt, & illic à nobis explicata, quia *ipſe ſaluum faciet populum ſuum à peccatis eorum.*

22. *Et poſtquam impleti ſunt dies purgationis eius.*) Prætermittit Lucas Magorum aduentū, quem Matthæus narrat cap. 2. 1. is enim prior fuit, quàm purgationis dies, vt illic probauimus. Atque eo fortaſſe conſilio Lucas prætermiſit, quòd de ea re Matthæum ſcripſiſſe ſciret. Nam de circumciſione, & purificatione, de quibus nihil Matthæus dixerat, ipſe diligenter egit. G. ἡμέραι τοῦ καθαρισμοῦ αὐτῆς, *dies purgationis eius*, genere fœminino, id eſt Mariæ. Quidam codices Græci habent αὐτοῦ, eius, maſculino genere, id eſt Chriſti, ſed vitio manifeſto, cuius cauſſam fuiſſe ſuſpicor, quòd puer proximè præceſſiſſet. Alij codices legunt αὐτῶν, ipſorum, vt legit Origenes, Theophylactus, & Euthymius, vt ad matrem, & filium referatur. Quod ſimiliter vitium eſt. Genere enim fœminino legendum eſſe, déq; ſola matre agi ex lege ipſa, quæ citatur, Leuit. 12. 3. perſpicuum eſt, vbi de ſola mulieris purgatione fit mentio. De infante tantùm dicitur, vt, ſi maſculus fuerit, circumcidatur octauo die, de viro nulla mentio. Itaque interpretationem Euthym. non probo dicentis vxorum purgationem viris etiam ſolere tribui. Minùs etiam illam Origen. qui ipſorum interpretatur matris, & filij. Quem auctorem cùm ſoleāt incredibili faſtidio hæretici contemnere, tamen errantem hoc loco, quàm alibi vera dicentem ſequi maluerunt. De ſola igitur matre ſermo eſt, ac de illa ipſa non quaſi ſignificare Euangeliſta voluerit locum in ea legem habuiſſe, debuiſſeque quaſi eſſet immunda aliarum mulierum more purgari. Quod etſi Origen. credere non horret, horrent meritò pij omnes auctores, horret aliqua religione imbutus animus. Quid enim in ea virgine eſſe poterat, quod purgari poſſet, quæ Deum ſine viro cōceperat, ſine corruptione, ſine dolore pepererat: Itaque ſi iuriſperitorum regula vera eſt, ibi legem locum habere, vbi legis ratio locum habet, lex illa Moſis in Maria nullum habebat locum, cùm eius in ea ratio locum non haberet. Ratio enim legis, qua mulier poſt partum mundari iubebatur, erat, quòd eſſet immunda: Maria verò mundiſſima erat. Erat autem mulier poſt partum duobus modis immunda, & politicè, & moraliter. Politicè quidem, id eſt quod attinet ad externam veteris illius Eccleſiæ politiam, quia poſt partum ſolet diu purgari ſanguis, quæ res natura ſua turpis eſt, etiam cogitatu; & voluit legiſlator mulierem certo poſt partum tempore immundam iudicans horrorem maritis iniicere, ne vxoribus eo tempore vterentur, vt & illos honeſtiores redderet, & mulierum infirmitati conſuleret, ne imbecillo adhuc ex partu, & fracto corpore à nimis libidinoſis, & intemperantibus maritis vexarentur. Moraliter autem cenſebatur immunda coram Deo mulier, non quòd ſanctum non eſſet matrimonium, aut eius immundus eſſet vſus, ſed quòd per conceptum ex viro originale in prolem peccatum traduceretur, ſicut dixit Dauid, *Ecce enim in iniquitatibus conceptus ſum, & in peccatis concepit me mater mea*, quemadmodum Origenes hom. 8. in Leuit. & D. Auguſt. q. in Leuit. 40. expoſuerunt. Vtraque ratione Beata Virgo lege ſoluta erat. Nam neque ſanguines illos ſuperuacaneos, & horrendos, qui mulieribus ſolent fluere poſt partum, illi fluxiſſe credendum eſt, quæ ſine viro conceperat, ſine corruptione, ſine apertione, ſine dolore pepererat; & non in peccato, ſed in ſpiritus ſanctificatione & conceperat, & pepererat Chriſtum. Hanc vim habere quidam putant verbum illud Euangeliſtæ *ſecundùm legem Moyſi*, quaſi dicat non ſecundum veritatem, ſed ſecundùm legem Mariam fuiſſe purgatam, id eſt non quòd purgatione indigeret, ſed vt obſeruaret legem, ſic Auguſt. q. 40. in Leuit. & Titus Boſtrenſis Græcus auctor citatus à D. Thoma. Alij ex verbis ipſis legis id probant, quòd ita lex habeat Leuit. 12. 2. *Mulier ſi ſuſcepto ſemine pepererit maſculum, immunda erit ſeptem diebus iuxta dies ſeparationis menſtruæ.* Hærent in illo verbo *ſuſcepto ſemine*, quaſi Maria, quæ non ſuſcepto ex viro ſemine, ſed ex Spiritu ſancto ſine ſemine cōceperit, immunda eſſe non potuerit. Sic Titus Boſtrenſis, & Bernardus ſerm. 3. de Purificatione, Theophylactus, Beda in commentariis, & Origen. hom. 8. in Leuit. ſiue Cyrillus eſt eorum commentariorum auctor. Sunt quibus hæc ratio non placet, quòd Hebraicè ſit כי תזריע ſi ſeminificauerit, ad verbum, id eſt ſi ſemen fecerit, ſi prolem genuerit: vocatur enim proles ab Hebræis aliquando זרע ſemen. Iudicet lector, hoc modò teneat. Beatam Virginem purgatione non eguiſſe.

Purificatio B. Virginis qualis.

Pſal. 50. 7.

Cur B. Virgo legẽ ſubijt Purificationis.

eguiſſe. Cur ergo ſubire legem voluit? Cur voluit & circũcidi Chriſtus, qui cum circũciſionis finis eſſet, circunciſione non indigebat? Reſpondet Bernard. in paruis ſermonibus ſerm. 7. *Quid eſt autem, quòd dicimus Beatã Mariam purificari? quid verò quod ipſum Ieſum dicimus circumcidi? Enimuero tam non indiguit illa purificatione, quàm neque ille circumciſione. Nobis ergo & hic circumciditur, & illa purificatur præbentes exemplum pænitentibus, vt à vitijs continentes primùm per ipſam continentiam circuncidamur, deinde à commiſſis per pænitentiam purificemur.* Lex hęc erat, vt ſi mulier maſculum peperiſſet, per ſeptem dies immunda eſſet iuxta dies ſeparationis menſtruæ, id eſt eodem ritu eodémque dierũ numero à conſortio hominum ſepararetur, quo mulier, dum menſtrua patiebatur, ſeparari iubebatur, octauo autem die infans circunciderετur, ipſa verò triginta tribus diebus maneret in ſanguine purificationis, ita vt nihil illi ſanctum tangere, neq; in templum ingredi liceret. Quòd ſi peperiſſet fœminam, vtrũque duplicabatur tẽpus. Nã primũ erat immũda per quattuordecim dies eodẽ ritu, quo mẽſtruatę mulieres immundæ erant: deinde per ſexaginta ſex dies in ſanguine purificationis manere iubebatur Leuit. 12. 2. Solet huius legis ratio queri. Ac primum cur prius per ſeptẽ, aut quattuordecim dies mulier, quæ peperiſſet eodem modo cenſebatur immunda, atq; ſi mẽſtrua pateretur? Eius rei nõ admodũ difficilis eſt cõiectura. Partus ipſe quaſi genus quoddã erat mẽſtrui, ex mẽſtruo ſcilicet genitus, mẽſtruo in vtero altus, mẽſtruo editus. Ideo eodẽ modo & quæ pepererat, & quę mẽſtrua habebat, immũda eſſe iubebatur, eodẽque ſeptem dierũ ſpatio ſeparari Leuitici 15. 19. Si verò peperiſſet fœminam immunda erat nõ iuxta dies, ſed iuxta ritum ſeparationis mẽſtruæ, quia pluribus diebus, quàm menſtrua, ſed eodem ritu erat immunda. Etſi D. Auguſt. q. 40. in Leuit. hoc etiam inter ſeptem, ſiue quattuordecim, & inter triginta tres, ſiue ſexaginta ſex dies, quòd attinet ad ritũ purgationis intereſſe putat, quòd ſeptem, ſiue quattuordecim primis diebus adeo immunda cenſeretur mulier, vt quidquid tangeret, fieret etiam immundum: reliquis verò diebus vſque ad oblationem ſacrificij non quicquid tangeret eſſet immundum, ipſa tamen eatenus immunda eſſet, vt neque in templum illi ingredi, neque quicquam ſanctum tangere liceret. Ita vt hęc ſeparatio eodem modo ab illa differre videretur, quo nunc apud nos maior à minore excommunicatione differt. Quæri ſolet cur vtriq; dies & priores ſeptem in ea quæ maſculum, & poſteriores triginta tres in ea, quæ fœminam peperiſſet, fuerint duplicati. Duas eius rei cauſas fuiſſe arbitror, alteram naturalem, moralem alteram. Naturalem quidam, quòd vt Philoſophi, & Medici tradunt maſculus in vtero quadraginta diebus, fœmina octoginta formetur, animetúrq;. Quo dubium nõ eſt reſpexiſſe Deũ, cùm mulierem, quæ maſculum peperiſſet, quadraginta, quæ fœminam, octoginta immundam haberi iuſſit.

Cur immũda fuerit mulier tamdiu.

At huius ipſius rei quęritur ratio, cur tanto tẽpore Deus mulierem immũdam eſſe voluit, quanto in eius vtero formatus, atque animatus eſt partus? Ad eam quęſtionem, cùm nullam lex rationẽ reddat, nõ poſſumus niſi ex coniectura reſpondere. Formatur fœtus ex menſtruo ſanguine mulieris, quare certiſſimum ſignum eſt cõcepiſſe mulierem, ſi nec morbo, neque ætate impediente menſtrua illi fluere deſinãt. Propter ſanguinem illum, quo fœtus ante partũ in vtero formatus eſt, mulier non fuerat ſeparata, quia extra corpus non effluebat: poſt partum verò totus ſimul cum fœtu ex illo formato cenſebatur effluere, quare tot dieb⁹ ſeparatur mulier, quot mẽſtruo eius ſanguine in vtero formatus eſt fœtus, ſi maſculus eſt, quadraginta, ſi fœmina, octoginta. Moralis verò ratio eſſe potuit, quòd cum propter peccatũ originale in fœtum tranſmiſſum ſepararetur mulier, tot diebus ſeparari debuit, quot peccatum tranſmiſit. Tranſmiſit autem peccatum quadraginta diebus in maſculũ, in fœminam octoginta: quia per animationem peccatum originale tranſmittitur, animatio autẽ, vt diximus, maſculi fit quadraginta diebus, fœminę octoginta. Quærit D. Auguſt. eodem loco ſi propter peccatũ originale tranſmiſſum in filios purgabatur mulier, cur non potius filij purgabantur, cum peccatũ non in matre, ſed in filijs eſſet? Reſpõdet etiam filios purgari iuſſos, ſic enim legit, & iũgit verba legis Leuitici 12. 6. *Cúmq; expleti fuerint dies purificationis ſuæ pro filio, ſiue pro filia, deferet agnum anniculum in holocauſtum, & pullum columbæ, ſiue turturem pro peccato ad oſtium tabernaculi teſtimonij*; ita inquam Auguſt. legit & iungit, vt hæc verba pro filio, ſiue pro filia non copulet cum præcedentibus, ſed cum ſequentibus, vt ſignificetur pro filio, ſiue pro filia ſacrificium offerẽdum, eóque infantes ſicut matrem per ſeparationem purgari. Quæ opinio neque ab alijs auctoribus recepta eſt, neque cum textu verborum congruit, quo nequaquam obſcurè ſignificatur, nõ pro filio, aut filia, ſed pro matre, quia filium, aut filiam peperit ſacrificium offerendum. Itaque facilius reſponderi poteſt ſanctificandis, atque mundandis à peccato originali infantibus, aliud fuiſſe remedium; fœminis parẽtum fidem, & oblationem; maſculis circunciſionis ſacramentum.

23. *Sicut ſcriptum eſt in lege Domini.*) Alia hæc eſt lex Exodi 13. 1. & Leuit. 27. 26. & Numer. 8. 16. Vbi propter primogenitos in Ægypto interemptos, vt eius beneficij perpetuam Iudæi memoriam conſeruarent, iuſſi ſunt omnia tam hominum, quàm cæterorum animalium primogenita Deo conſecrare. Sed pro primogenitis hominum aſſumpſerat ſibi Deus tribum vnam Leui Num. 8. 15. 18. itaque hominum primogeniti offerebãtur quidem Deo in templo, & pretio redempti reſumebãtur à parentibus, quia eorum loco tẽplo Leuitæ ſeruiebãt.

Primogenita Deo cõſecrata.

Primogenita verò aliorum animalium ſi munda erant, ſacrificabantur; ſi immunda redimebãtur, mundis oblatis eorũ loco Exodi 13. 13. & 34. 20. Profert Lucas verba legis, *Omne primogenitum adaperiens vuluam ſanctum Domino vocabitur*; id eſt ei ſanctum erit eo Hebraiſmo, quem ſupra expoſuimus c. 1. 32. 35. De quibus verbis ad Chriſtum accommodandis ſolẽt omnes & antiqui, & recentiores interpretes diſputare. Quidã ſoli Chriſto hanc legem propriè conuenire putant, ſolum enim propriè vuluam aperuiſſe, qui ſolus clauſam inuenerit, ita Origen. homil. in hunc locum 14. & Tertul. in lib. de carne Chriſti, & Ambroſ. & Gregorius Nyſſenus in teſtimonijs ex veteri teſtamẽto collectis, & Epiphan. hæreſi 78. & Hieron. lib. 2. contra Pelagianos, & Theophyl. & Euthym. hoc loco, & Græcus auctor apud D. Thom. Pio quidem ſenſu hoc iſtos auctores dixiſſe credendùm eſt, idque poſtea docebimus; ſed abutuntur tamen eorum teſtimonio Caluiniani, vt probent Chriſtum verè matris vterũ aperuiſſe, eiq; abſtuliſſe naſcendo virginitatem. Hæc

enim inter alias innumerabiles eorum etiam hęreſis eſt, vt matrem Chriſti in partu virginẽ fuiſse negent. Quod & alios iam olim hęreticos docuiſse, & Epiphan. hęreſi 78. & Beda hoc loco teſtantur. Nolim equidem dicere quod viros nonnullos doctos certè atq; Catholicos ſine cuiuſpiam reprehẽſione noſtra ętate dixiſse video, Chriſtum modo quodam matris vterum aperuiſse. Nam etſi pio dicunt ſenſu, tamen id ea verba inſuetę Catholicorũ aures inhorreſcunt. Nec eos auctores veteres, qui Chriſtum vuluam, & quidem ſolum aperuiſse dicunt, quaſi damnatos erroris deſerendos eſse arbitror, ſed in bonam partem interpretãdos. Non facit ſatis iudicio meo, quod reſpondere quidam ſolent illos cõtra Marcioniſtas, & alios hereticos, qui Chriſtum negarunt verum corpus habuiſse, id dixiſse ardore abreptos diſputationis, ne Chriſtum incorporeum phantaſma facere viderentur, ſi dixiſsent matris vterum non aperuiſse. Eadem enim ratione dicere debuiſsent Chriſtum apertis ad diſcipulos ianuis ingreſsum fuiſse Ioannis 20.19. Meliùs alij, tantùm eos auctores ſignificare voluiſſe inueniſſe Chriſtum vterum clauſum: nec enim, quod clauſum non eſt, aperitur, ideoque dixiſse eum aperuiſse, non quòd aperuerit; nam nec alij propriè infantes aperiunt, cum corrupta iam matris virginitate apertum inueniant: ſed quòd ſi Chriſtum cum aliis cõferamus, potiùs ille, qui clauſum, quàm alij, qui apertũ inuenerunt, aperuiſſe videatur. Ego ſemper hoc ſenſu eos auctores expoſui, vt nõ de re ipſa, id eſt de apertione vteri, ſed de apertionis effectu loquantur; quaſi dicant ita Chriſtũ ex clauſo exiiſſe vtero, quemadmodũ ſi aperuiſset. Tanquam ſi dicas illum aperuiſse fores Ioannis 20.19. aut Spiritum ſanctũ aperuiſse cœlos Matth. 3.16. quia & ille tam verè ad diſcipulos ingreſsus eſt, quàm ſi verè fores aperuiſſet; & tam verè Spiritus ſanctus de cœlo deſcẽdit, quàm ſi verè aperuiſset cœlos. Intelligebãt quippe auctores illi tantopere in ſacris litteris exercitati phraſin illam, aperire vuluã, non ſignificare verè aperire, ſed primum naſci, quòd, qui primus naſcitur, viam aliis poſt ſe naſcituris aperire videatur. Aut, vt alij interpretãtur, aperire vuluã eſt fœcunditatem matris re ipſa probare, oſtendereq; nõ eſse ſterilem; quod facit quiſquis primus naſcitur. Sicut è contrario claudere vuluam, aut vterum ſignificat ſterilem facere mulierem: ſicut Deus dicitur mulieris vuluam aut vterum aperire cum fœcundam facit, quę ſterilis erat, Geneſ. 29.31. & 30.22. Ergo & Deus magis propriè vuluam mulieris ſterilis, quàm non ſterilis, cum eam fœcundam reddit, aperire dicitur; quia quamuis neutram propriè aperiat, tamẽ dum facit, vt vtraque poſſit parere, magis propriè ſterilem quæ clauſa, quàm fœcundam, quæ natura ſua aperta eſſe videbatur, dicitur aperire. Ita prorſus, niſi fallor, auctores illi dixerunt, ſolum Chriſtum vuluam aperuiſſe, non quòd aperuerit propriè, ſed quòd ſolus clauſam inuenerit, ſolus per nunquam apertam exierit. Hunc eorum fuiſſe ſenſum ex Amphilochio Græco auctore didici, qui homil. in Hypapantem his verbis rem breuiter exponit: *Quantum pertinet ad virginalem naturam, Virginis, clauſtra nullo modo aperta ſunt; quantum verò ad potentiam geniti Domini, nihil clauſum, omnia aperta.* Didici ex ipſo Hieron. vno ex iis auctoribus, qui duriſſimè dicere videntur Chriſtum vuluã aperuiſſe lib. 2. contra Pelag. *Solus*, inquit, *Chriſtus clauſas portas vuluæ virginalis aperuit, quæ tamen clauſæ iugiter permanſerunt.* Quo enim modo intelligi poteſt aperuiſse, & tamen clauſas iugiter permanſiſſe, niſi quia nõ verè aperuit, ſed tam verè exiit, quàm ſi aperuiſſet? Idem Græcus ille auctor D. Thomæ ſcribit. Cæterum aliorum auctorum ſententias nihil commemorare attinet, qui vno omnes conſenſu clauſis vteri viis Chriſtum exiiſſe docuerunt. Ambroſius epiſt. 81. Leo ſermone 1. & 2. de natiuitate. Gauden. tract. 2. in Euangelia. Gregor. Nyſſenus in hom. de occurſu Domini, Fulgent. in ſerm. de laudibus Beatæ Mariæ, Euſeb. Emiſſenus in hom. in illa verba, *Ecce quam bonum, & quàm iucundum habitare fratres in vnum*, Damaſc. lib. 4. de fide orthodoxa c. 14. Illud quoq; quod in publicis precibus canit Eccleſia, *Qui virginitatem matris naſcendo non minuit, ſed ſacrauit*, totidem verbis ex Auguſtino ſumptum eſt. Reliquum igitur eſt, vt doceamus quomodo ea lex in Chriſto, & eius matre locum habuerit. Alij alia ratione putauerunt eam legem in ſolo Chriſto ſeruatam fuiſſe, quia dicit, *ſanctum Domino vocabitur*, & ſolus Chriſtus inter omnes homines verè atque natura ſua ſanctus fuit, ita Vigilius libro contra Eutychem 3. Sed non eſt ſenſus legis, vt quod ſanctum eſt Domino, offeratur, ſed vt quod ſanctum non eſt, oblatione ſanctum Domino fiat. Contra verò alij dixerunt nullo modo legem Chriſto, & Mariæ conuenire potuiſſe, quia nec illa ex viro conceperat, nec ille vterum aperuerat. Cæterum, vt ſupra expoſuimus, verbum aperire, non ſignificat aperire, ſed primogenitum eſſe. Itaque hoc ſenſu verè Chriſtus vuluam aperuit, quia verè primogenitus fuit, quod nemo mihi meliùs, quàm Beda videtur expoſuiſſe. *Itaque quod ait, adaperiens vuluam, conſuetæ natiuitatis more loquitur, non quòd Dominus noſter ſacri ventris hoſpitium, quod ingreſſus ſanctificaret, egreſſus deuirginaſſe credendus ſit, iuxta hæreticos qui dicunt Beatam Mariam Virginem vſque ad partum, non virginem eſſe poſt partum: ſed iuxta fidem Catholicam clauſo virginis vtero quaſi ſponſus ſuo proceſſiſſe de thalamo.* Alia meliore ratione Chriſtus ab ea lege liber erat, quia, cùm filius Dei naturalis eſſet, opus non erat, vt ei in templo offerretur. Sed fecit hac in re, quod apud Matthæum cap. 17.25.26.27. eum feciſſe legimus, vbi interrogatus à Petro nomine eorũ, qui tributa colligebant, num tributum ſolueret? reſpondit, *quid tibi videtur Simon, Reges terræ à quibus accipiunt tributum, vel cenſum? à filiis, an ab alienis?* cumque dixiſſet Petrus, *ab alienis*, intulit, *ergo liberi ſunt filij; vt autem non ſcandalizemus eos, vade ad mare, & mitte hamum, & eum piſcem, qui primus aſcenderit, tolle; & aperto ore eius inuenies ſtaterem, illum ſumens da eis pro me, & te.* Eodem ergo conſilio in templo offerri voluit, quamuis lege non teneretur, ne quis offenderetur Iudæorum.

24. *Et vt darent hoſtiam.*) Alia hæc erat lex Leuitici 12.6.7. *Cùmque expleti fuerint dies purificationis ſuæ pro filio, ſiue pro filia deferet agnum anniculum in holocauſtum, & pullum columbæ, ſiue turturem pro peccato ad oſtium tabernaculi teſtimonij. quòd ſi non inuenerit manus eius, nec potuerit offerre agnum, ſumet duos turtures, vel duos pullos columbarum, vnum in holocauſtum, & alterum pro peccato; Orabitque pro ea ſacerdos, & ſic mundabitur.* Vbi ſimiliter diſputari poteſt pro quo hoſtia illa offerretur? Diuus Auguſtinus, vt ſupra meminimus, quæſtione 40. in Leuit. pro filio offerri debuiſſe putat. Feſellit eum quòd cum hæc verba *pro filio, ſiue pro filia*, cum præcedentibus iungi debeant, cum ſequentibus copulauerit;

[Margin notes: An Chriſtus matris vterũ aperuiſſe dicendus ſit. — Apud Sur. tomo 1. 2. Febru. — Chriſtus clauſo vtero exiit. — Pſal. 131.a — Serm. 24. de tẽpore. — Hoſtia purificationis quæ, & quotſum.]

Offerebátur igitur illa ſacrificia pro purgatione mulieris, quemadmodum cum leproſus, aut qui ſeminis fluxum patiebatur, & mulier longa habens menſtrua mundabatur Leuit. 14. 2. 3. 4. & 15. 14. 29. Diuites offerebant agnum in holocauſtum, & pullum turturis aut columbæ pro peccato. Qui verò tam pauperes erant, vt agnum emere non poſſent, offerebant duos turtures, aut duos pullos columbarum, alterum in holocauſtum, alterum pro peccato. Pro peccato autem, non quòd menſtruum, aut fluxus ſeminis morbo accidens morale peccatum eſſet, ſed quòd legale, quemadmodum omnis corporis ſecundùm legem immunditia peccatum dicebatur; Non quòd ipſum ſacrificium peccatum diceretur, aut pro peccato non vllo certo, ſed pro peccato tantùm in genere offerretur, quibus duobus modis nonnullos eum locum interpretari video. Agnus autem, turtur, vel columba offerebantur, quia mundiſſima, & ſimpliciſſima ſunt animalia, & de mūdatione agebatur. Obſeruarunt hoc loco omnes interpretes tantam fuiſſe Ioſeph Mariæque paupertatem, vt agnum vnum emere non poſſent. Hoc enim de cauſa videtur Euangeliſta non legem totam, ſed eam tantùm partem, quæ ad Mariam pertinebat, recitaſſe *par turturum, aut duos pullos columbarum*, vt indicaret, non agnum, ſed aut duos turtures, aut duos pullos columbinos propter inopiam obtuliſſe, Beda hoc loco, & Auguſtinus quęſt. in Leuit. 40. Dubitant aliqui, qui fieri potuerit vt facultatem emendi agnum non habuerint, cùm Magi iam veniſſent, & aurum, thus, & myrrham Chriſto obtuliſſent? Quid enim de eo theſauro actum eſſe? De ea re apud Matthæum cap. 2. 1. diſputauimus, inde lector petat. Graues auctores lego qui exiſtimare videantur Mariam ſimul duos turtures, & duos pullos columbarum obtuliſſe, quòd vtrumque videatur Euangeliſta coniungere. Ita niſi fallor Origenes ſentit homilia 14. & Ambroſius libro 2. de Abraham Patriarcha cap. 8. At lex non vtroſque, ſed alterutros tantùm iubebat offerre pauperes, aut duos, inquit, turtures, aut duos pullos columbarum, & Lucas verba ipſa legis recitauit, neque credendum eſt Mariam plùs, minúſue, quàm lex præcipiebat obtuliſſe. Vtros igitur obtulit? turturéſne, an pullos columbarum? Id neſcio an poſſit quiſquam, cum Euangeliſta non dicat, neque hoc magis, quàm illud indicet, affirmare. Sed ſi quid in re penitus incerta coniectura valet, ſimilius mihi videtur veri, vt duos pullos columbarum, quàm vt duos turtures obtulerit, & quia facilius reperiri; & quia minore pretio emi potuerunt; & quia eſt credibile rem fuiſſe magis vſitatam columbas, quàm turtures offerre. Itaque illi qui ex domo Dei ſpeluncam latronum fecerant, non turtures in ſacrificium, ſed columbas dicuntur venales habuiſſe Matthæi 21. 12. Cur dixerit pullos columbarum, & non columbas, aut pullos turturum Bernardus ſermone 59. in Cant. hanc putat fuiſſe cauſam, quòd licet alias per columbam Spiritus ſanctus deſignari ſoleat, tamen quia libidinoſa auis eſt, non decuerit, niſi ea ætate, qua libidinem neſcit, offerri pro Domino. Turtures autem non pullos turturum dixiſſe, quòd turtur caſta quacunq; ſit ætate. Hoc ſi cui placet, liberum erit amplecti. Monendus tamen, antequā ex hoc loco diſcedam, mihi lector eſt, Origenis opinionem caueat, qui non veras turtures, veráue columbas, ſed turturum, & columbarum ſpe-

Paupertas Ioſeph, & B. Virginis.

A ciem fuiſſe dicit. Credendum enim eſt Mariam, etſi lege non tenebatur, propriè ſeruaſſe legem, vt Euangeliſta haud dubiè ſignificare voluit, cum tanto dixit ſtudio feciſſe ſecundùm legem Moſis.

25. *Et ecce homo erat in Ieruſalem.*) Dicit *ecce*, vt rem ante oculos ponat. Deſcribit iis ſignis hominem, quę eius auctoritatem commendare poterant, quo eius de Chriſto teſtimonium maius videretur. Nomen eius ponit ad faciendam fidem hiſtorię. Iuſtum, & timoratum, G. εὐλαβῆ pium, & religioſum fuiſſe dicit, & vt eius commendetur teſtimonium, & vt ve-
B to ſimilius ſit, quod ſtatim dicturus eſt Spiritum ſanctum in illo fuiſſe, reſponſumq; ab eo accepiſſe, non viſurum ſe mortem, niſi prius Chriſtum Domini vidiſſet. Omnia deniq; eò tendunt, vt quàm grauiſſimū eius teſtimoniū habeatur, quòd non tam humanum, quàm diuinum fuerit. *Non ſolum ab angelis, et prophetis,* inquit Ambroſ. *& à paſtoribus, ſed etiam à ſenioribus, & iuſtis generatio Domini accepit teſtimonium. Omnis ætas & vterq; ſexus euentorumq; miracula fidem aſtruunt. Virgo generat, ſterilis parit, mutus loquitur, Eliſabeth prophetat, Magus adorat, vtero clauſus exultat, vidua cōfitetur, iuſtus expectat.*

C *Expectans conſolationem Iſrael.*) Expectaſſe dicit conſolationem Iſrael, id eſt aduentum Meſſiæ, non ſolùm ſicut omnes alij Iudęi expectabant, ſed vt poſtea declarat, ſciens Spiritu ſancto reuelāte eum ſe, antequam moreretur, viſurum eſſe. Quòd autē ait, *Et Spiritus ſanctus erat in eo,* quidā ſic interpretantur, vt ſpiritus ſanctificationis, & vt Theologi loquūtur gratia iuſtificans ſignificetur, qua paullo ante iuſt⁹ fuiſſe dictus erat, quemadmodū Greg. Nyſſ. apud D. Thom. Alij prophetię ſpiritū intelligunt. Vtrumq; ſanè ſpiritum habuiſſe credendū eſt, illum quia iuſtus erat,
D hunc quia ſtatim prophetauit. Et videtur Euāgeliſta ideo dixiſſe Spiritum ſanctū in eo fuiſſe, vt rationem redderet, quomodo ab eodē Spiritu ſancto reſpōſum accepiſſet, indicans propterea accipere potuiſſe, quia Spiritus ſanctus in eo erat. Sunt qui exiſtimant hunc Simeonē magiſtrū fuiſſe Gamalielis ad cuius pedes ſe D. Paulus eruditū fuiſſe dicit; diſcipulū verò Hellelis vnum ex auctoribus magnę cōgregationis, qui in Thalmudicis libris Simeon cognomento iuſtus appellatur. Neſcio an aliquid eiuſmodi Niceph. inaudiuiſſet, qui lib. 1. c. 12. vitam illi, vt Chriſtum ſuis ocu-
E lis videre poſſet, ad multū ſenium propagatam fuiſſe tradit. Alij eam opinionē refellunt, nec tanti res eſt, vt in ea perueſtiganda multum operę ponere debeamus. Sacerdotem nōnulli fuiſſe credunt, vt Cyrillus Ieroſol. in hom. de occurſu Domini, & Epipha. in lib. de vita Prophetarum. Contrà Theophyl. & Euthym. exiſtimāt, meliore puto iudicio. Nam ſi ſacerdos fuiſſet, non id tacuiſſet Euangeliſta, cùm tam diligenter hominem deſcribere voluiſſet. Cęcum fuiſſe, & ad Chriſti contactū, cùm eum in vlnas ſumeret, recuperaſſe viſum apud Celſum inuenio lib. de incredu-
F litate Iudęorū ad Vigilium, qui inter Cypriani opera circūfertur. Sed nec tam inſigne miraculū, & ad rem tantopere pertinēs ſilentio Euangeliſta prętereūſſet.

Quis fuerit S. Simeon.

Act. Apoſt. 22. 3.

26. *Et reſponſum acceperat à Spiritu ſancto.*) G. καὶ ἦν αὐτῷ κεχρηματισμένον, & erat ei diuino oraculo reuelatum, vt Matth. c. 2o. & 2. 12. 22. Quomodo oraculum iſtud acceperit, noſtrū non eſt diuinare. Hoc teneamus quod Euāgeliſta nobis tradit, illum ipſum Spiritum ſanctū qui in ipſo erat, id illi reuelaſſe. Qua ratione occaſionéue, incertū. Niſi quòd eſt probabile voluiſſe Spiritum ſanctū aliquos Iudęos Chriſto in

templum

A templum oblato quam grauiſſimum publico in loco præbere teſtimoniú, quo omnis populus intelligeret eum quem expectabat Meſſiam natũ eſſe, ideo duos & ætate, & ſanctitate digniſſimos fide teſtes, ſexu diuerſos Simeonẽ, & Annam elegiſſe. Quattuor ergo de cauſis Simeon inter omnes Iudeos electus eſt, vt Chriſto teſtificaretur, & quia ſanctiſſim⁹, & quia propheta, & quia maximè ſenex erat, & quia ſumma auiditate eius deſiderabat aduentum. Hæc omnia tacitè indicauit Euãgeliſta, primum cum virum iuſtum, & timoratũ fuiſſe dixit; ſecundum cum dixit Spiritum ſanctum in eo fuiſſe; tertium cum ait *nõ viſurum mor-* B *tem, niſi videret Chriſtum Domini*; quartũ cum ſingulariter ſcribit eum expectaſſe conſolationem Iſraelis. Itaq; quod Lyranus dicit ardẽtiùs oranti Simeoni vt Deus Chriſtum ſuum mitteret, Deum id reuelaſſe, non tam probabile, quàm credibile eſt. Quod autem ſcribit Niceph. lib. 1. c. 12. legenti oraculũ Iſaiæ c. 7. 14. *Ecce virgo concipiet, & pariet filium*, atq; ea de re ſollicito aſtitiſſe angelum, nuntiaſſéque non priùs moriturum, quàm Emmanuelem illũ, de quo illic agebatur, ſuis vidiſſet oculis, eius auctoris ſapit ingeniũ quaſlibet ſæpe ex vulgo opiniones colligentis. C

Non viſurum ſe mortem.) Non moriturum. Nota Hebræorum phraſis ראות מות videre mortẽ, aut guſtare, id eſt re ipſa moriendo experiri, vt Beda etiam adnotauit. Multa exempla Pſ. 88. 49. Ioan. 8. 51. Matthæi 16. 28. Marci 9. 1. & infra c. 9. 27.

Niſi videret Chriſtũ Domini.) Chriſtus Domini, id eſt vnctus à Domino, aut iuſſu Domini futurus Meſſias vocabatur; quia Rex futurus erat, & omnes Reges quia à Deo electi vngi iubebantur, Chriſti Dñi vocabãtur 1. Reg. 16. 6. & 24. 7. 11. & 26. 9. 11. 16. 23. & 2. Reg. 1. 14. 16. & 19. 21. D Quanquã Meſſias ſingulari quadam, & propria ratione Chriſtus Domini dicebatur, qui ſingulari etiam modo, id eſt Spiritu ſancto à Deo vngendus erat, in eo enim requieuit *ſpiritus Domini, ſpiritus ſapientiæ, & intellectus, ſpiritus cõſilij, & fortitudinis, ſpiritus ſcientiæ, & pietatis, & replebit eum ſpiritus timoris Domini*; Iſaiæ 11. 2. Atq; de eo propriè dictũ eſt Pſ. 44. 8. *Propterea vnxit te Deus Deus tuus oleo lætitiæ præ cõſortibus tuis*, vt Patres omnes tradiderunt. Euthym. Chriſtum Dominum, id eſt patris propter eius ſimilitudinem vocatum putãt, minùs probabiliter.

27. E *Et venit in ſpiritu.*) Impulſus à Spiritu ſancto, vt Theophyl. & Euthym. exponunt. Iuuencus, monente aut reuelãte Spiritu ſancto, vt in templum veniret: eò enim Chriſtum, quem expectabat, veniſſe.

Lib. 1. hiſt. Eccleſ.

Iſq; vbi turbato defeſſus corpore templum
Iam grandis penetrat, monuit quod ſpiritus auctor,
Ecce ſimul paruum gremio genetricis Ieſum,
Ad templum ſenſit veniſſe.

Et cum inducerent puerum Ieſum.) In templum, vt Domino, quia primogenitus erat, offerrent.

Parentes eius.) Parentes vocat Mariam, & Ioſeph. F Illam quia verè parẽs erat, hunc quia parens eſſe credebatur, vt explicat Euangeliſta c. 3. 23. Loquitur ſcriptura ſæpenumero iuxta temporis, & hominum opinionem, vt Hierony. in c. Ieremiæ 28. adnotauit. Sic Maria ipſa, quæ ſe nõ ex Ioſeph, ſed ex Spiritu ſancto concepiſſe non ignorabat, Ioſeph Chriſti patrem vocat infra ver. 48. & Euangeliſta ver. 33. Alij, in quibus Origen. patrem honoris cauſa Ioſephum vocatum fuiſſe dicunt, quòd nutritius eſſet Chriſti; ſicut ſolemus matres non ſolum eas, quæ nos genuerunt, ſed eas etiam, quæ lactauerũt, nutrieruntq; appellare.

Scriptura iuxta hominũ opinionem loquitur.

Vt facerent ſecundùm conſuetudinem legis pro eo.) Vide ſupra ver. 23. & 24.

28. *Et ipſe accepit eum in vlnas ſuas.*) Particulam *&* hanc vim quidam habere putant, vt ſignificet Simeonem ſicut & ſacerdotem, cui oblatus fuerat, Chriſtum in vlnas accepiſſe. Malim dicere ſicut & matrẽ, ſi quã fortaſſe ea particula vim habet. Nam matrem in vlnis geſtiſſe credibile eſt, ſacerdotem in vlnas accepiſſe probari non poteſt. Sed fortaſſe nullam ea dictio vim habet; ſed iuxta Hebræorum idioma redundat. Cuius rei adeo multa ſunt exempla, vt notari non debeant. Quod in vlnas Chriſtum Simeon accepit, non credentis modò; ſed valde etiam amantis fuit. Complectimur enim, quos amamus. Quare plus Simeon recepit, quàm illi à Spiritu ſancto promiſſum fuerat. Promiſſum erat fore, vt videret: non ſolùm videt, ſed etiam tangit, atq; complectitur, &, vt eſt credibile, oſculatur. Quem inde vir ſanctus fructum perceperit, facile per ſe quiſq; æſtimare poteſt, & Origen. hom. 15. indicauit, *Fimbriam*, inquit, *veſtimenti Ieſu mulier tetigit, & ſanata eſt. Si illa ad extremam partem veſtimenti tantum emolumenti habuit; quid putandum eſt de Simeone, qui in ſuas vlnas accepit infantem, & brachiis tenens lætabatur, atque gaudebat videns paruulum à ſe geſtari, qui ad vinctos venerat reſoluendos?* Quærunt nonnulli quomodo Chriſtum ſine indice cognouerit? Quaſi verò idem ille Spiritus qui ſancto ſeni promiſerat fore, vt Chriſtum, antequã moreretur, oculis ſuis cerneret, quiq;, vt in templum iret, inſtigauerat, non illi potuerit, & puerum oſtendere, quemadmodum & Iuuencus exiſtimat factum eſſe.

Et benedixit Deum.) Laudauit, gratias egit, quòd ſibi promiſſum præſtitiſſet.

29. *Nunc dimittis ſeruum tuum Domine.*) Carmen eſt gratulatorium, quale illud Mariæ ſupra c. 1. 46. & illud Zachariæ eodem capite ver. 68. Solent fere, qui Spiritu ſancto pleni Deum laudãt, carmine laudare. Meliores enim verſus Spiritus ſanctus, quàm poëticus furor facit. Sic Moſes Exodi 15. 1. & Deuter. 32. 1. ſic Debora Iudic. 5. 1. ſic Anna 1. Reg. 2. 1. Dei laudes carmine cecinerunt. Itaq; genus ipſum dicendi numeris aſtrictum indicat Simeonem Spiritu ſancto perfuſum hæc cecini ſſe.

Nunc dimittis.) Videtur dicendum fuiſſe, Nunc dimittes, & quidem Cypr. in lib. de mortalitate, & Origen. hom. 15. in Lucam, & Ambroſ. Fulgent. lib. 1. ad Thraſimundũ, Beda, & Lyranus in cõment. ita exponunt, vt futurũ legiſſe videãtur. Putant enim optantis hæc eſſe verba, quaſi Simeon viſo iã Chriſto Deum orauerit, vt ſe de hac mortali eriperet vita. Nam Hebræi vota ſua per futurũ tempus explicare ſolẽt. Quare quod apud Ambr. legitur *Nunc dimitte*, vitium eſſe ſuſpicor, legendumq; *dimittes*. Sed omnes Græci codices magno conſenſu legunt ἀπολύεις *dimittis*. De quorum verborum interpretatione diſputatur. Quidam ſic exponunt, non quaſi de tempore præſenti loquatur, dicatque ſe iam iam de vita migrare; nec enim, cum hæc diceret, animam agebat: ſed quaſi iam mori ſibi tranquillo animo liceret. Tanquã ſi diceret, quandocumque tibi placuerit ſeruum tuum ex hac vita dimittere, in pace dimittes, cum viderim oculis meis Saluatorem tuum. Non improbo, ſed alium ſenſum, quem Cyprian. in lib. de mortalitate, & Euthym. in commentariis indicant, magis probo. Promiſerat Simeoni Deus fore, vt non ante, quàm Chriſtum vidiſſet, moreretur; quaſi, poſtquam

Vota Hebræi per futurum tempus explicant.

vidiſſet, ſtatim moriturus eſſet; cum vita illi non alia de cauſa, vt ſupra ex Nicephoro recitauimus, quàm vt Chriſtum videret, producta eſſe videretur. Hoc ergo cum ſciret Simeon, etiam ſi tunc non moriebatur, tamen quia ſtatim ſe moriturum credebat, tanquam moriens præſenti vſus eſt tempore, *Nũc dimittis ſeruum tuum Domine.* Dubium ad quem hæc verba dirigantur, id eſt, quem Simeon Dominum vocet. Theophyl. hoc loco, & optimus auctor ſui temporis Algerus lib. 2. de Sacramento c. 1. ad Chriſtum referri putant. Hinc enim probant Simeonem Chriſti diuinitatem cognouiſſe, quòd Dominũ eum appellauerit. Meliùs alij auctores ad patrem referunt, à cuius ſpiritu reſponſum Simeon acceperat, non viſurum ſe mortem, niſi priùs Chriſtũ Domini videret.

Secundum verbum tuum in pace.) Sicut mihi promiſiſti. Sed dubium eſt, quò hæc verba referantur, ad verbum *dimittis*, vt ſenſus ſit, *nunc dimittis*, id eſt ex hac vita eripis me, ſicut mihi promiſiſti; an ad nomen *In pace*, vt ſit ſenſus nũc dimittis me in pace, id eſt cõtentum, atque quietum animo, quemadmodum mihi promiſeras. Ad vtrumque refertur. Cum enim Deus Simeoni promiſit ſe illum non dimiſſurum, niſi Chriſtum vidiſſet, promiſit Chriſto viſo ſe illum in pace dimiſſurum. Atque hoc eſt, quod dicit. *Nunc dimittis ſeruum tuum Domine ſecundum verbum tuum in pace. In pace* autem Cyprianus interpretatur in libro de mortalitate quaſi in pacem, tanquam ſe nõ in pace, id eſt contentum, atque tranquillum mori dicat, ſed quaſi ad vitæ æternæ pacem ex huius vitæ carcere dimitti. In eandem ſentẽtiam Theophylactus interpretatur. Alij quaſi pace iã per Chriſtũ inter Deũ & homines conciliata, vt Origen. hom. 15. Ambroſ. in cõmentarijs. & Greg. Nyſſenus apud Diuum Thom. Euthym. tres affert expoſitiones, In pace cogitationum. Nunc enim, quæ me perturbabant, de diuina incarnatione cogitationes pacificatæ ſunt. Vel in pace ſecuritatis, quia deinceps mortem non metuam propter nimiam ſenectutem. Vel in pace gaudij, quia deinceps non contriſtabor propter libertatem Iſraelis: iam enim vidi liberatorem. Res facilis, quæ vno verbo explicari poteſt. *In pace*, id eſt contentum hucuſque vixiſſe, æquo animo, & minimè repugnante morientem, cum Saluatorem viderim. In pace enim in ſacris litteris mori dicuntur qui maturi, contenti vitæ præteritæ ſpatio, &, vt Scriptura loquitur, pleni dierum, atque rebus vſi proſperis ex hac vita diſcedunt, quemadmodum & hoc loco Origen. indicauit. Exempla ſunt Gen. 15. 15. & 4. Regum 22. 20. & 2. Paralip. 34. 28. & Tobiæ 3. 6. & Pſal. 4. 9. Simile quiddam Iacob Gen. 46. 30. dixiſſe traditur, cum Ioſephum filium ſuum, quem mortuum credebat, vidiſſet oculis, *Iam lætus moriar, quia vidi faciem tuam, & ſuperſtitem te relinquo.*

30. *Quia viderunt ocul mei ſalutare tuum.*) Salutem tuam, quam in mundum miſiſti, quam Zacharias c. 1. 68. redemptionem appellauerat ישועתך *ſalutem tuam.* Sed quia ſolent Septuaginta ישועה vertere σωτήριον, & Latinus interpres σωτήριον ad verbum *ſalutare*, eam conſuetudinem & Græcè Lucas, & noſter interpres Latinè ſecutus eſt. Salutem autem Dei ſe vidiſſe dicit, quia Chriſtum ſalutis auctorem vidit. Etſi omnes fere veteres interpretes Chriſtum ipſum ſalutem quaſi ſaluatorem vocari putant, Baſilius in Pſal. 61. & Auguſt. lib. 2. contra aduerſar. legis, & Proph. cap. 11.

31. *Quod paraſti ante faciem omnium populorum.*) Quem ſaluatorem in conſpectu omnium populorum, gentiúmque poſuiſti, vt quicunque vellent, ab eo ſaluarentur. Omnes populos intelligit non tantùm Iudæos, ſed omnes etiam omnino gentes, ſicut ſtatim exponit, *Lumen ad reuelationem gentium.* Admiranda Simeonis fides, qui primo intuitu obuoluti adhuc faſcijs infantis myſterium illud cognouit, & credidit, quod vix Petrus Apoſtolorum princeps poſt viſum, auditúmque docentem Chriſtum, poſt illam auditam vocem, *Alias oues habeo, quæ non ſunt ex hoc ouili, & illas oportet me adducere* Ioannis 10. 16. poſt demiſſum de cælo vas illud linteum omni animalium genere refertum Act. 10. 11. 14. intelligere potuit, aut credere, Chriſti redemptionem non ſolùm ad Iudæos, ſed ad cæteras etiam gentes omnes pertinere. Rectè id apud D. Thom. Græcus ille auctor animaduertit, *Attende*, inquit, *ſagacitatem digni & venerandi ſenis, antequam dignus videretur beata viſionis, præſtolabatur ſalutem Iſrael. Vt autem quod ſperabat obtinuit, exclamat ſe vidiſſe ſalutem omnium populorum; adeo enim infantis ineffabile iubar illuſtrauit eum, vt proceſſu temporis ſecutura mox ſibi fierent nota.* Sed nimirum non ſuopte Simeon ingenio, ſed diuina, ſicut Apoſtoli poſtea, conſecutus eſt gratia. Quæ cur Simeoni, tam citò, Apoſtolis tam ſerò myſterium illud reuelauerit, diuino iudicio relinquendum. Si quid tamen humana in diuinis ſcrutandis conſilijs coniectura poteſt, vero ſimile eſt, ideo Simeoni reuelatum, quia conueniebat, vt is, qui tanto tenebatur deſiderio Iudæorum vidẽdi ſaluatorem, ſaluatorẽ etiam videret gentium, cognoſceretq; maius ſe quã expectabat beneficium accepiſſe, quemadmodum & Græcus ille D. Thomæ auctor admonuit; ideo Apoſtolis ante aſcenſionem in cælum Chriſti non reuelatum, quia conueniebat, vt myſterium, quod ante id tempus prædicaturi non erant, ignorarent. Priùs enim, quàm Spiritus ſanctus in illos mitteretur, prohibiti ſunt extra Iudæam prædicare. *In viam*, inquit, *gentium ne abieritis, & in ciuitates Samaritanorum ne introieritis* Matth. 10. 5. Quòd quidam verbum *paraſti* ad prædeſtinationem referunt, mihi non probant; non enim Simeon de prædeſtinatione, ſed de prædeſtinationis agit effectu, quòd quem pater ab omni æternitate Saluatorem mittere decreuiſſet, ſuo miſiſſet tempore, vt proprijs ipſum oculis poſſet cernere. quanquam Procop. in cap. 25. Iſai. in ea ſententia eſt.

Simeonis de Saluatore fides.

32. *Lumen ad reuelationem gentium & gloriam plebis tua Iſrael.*) Quod *ſalutare tuum paraſti ante faciem omnium populorum; Lumen ad reuelationem gentium*, per appoſitionem, id eſt vt lumen eſſet gentibus reuelandum, populo verò tuo Iſrael magnam allaturum gloriam. Videtur Simeon ad veteres Iſaiæ prophetias alludere voluiſſe Iſaiæ 46. 13. *Prope feci iuſtitiam meam, non elongabitur, & ſalus mea non morabitur. Dabo in Sion ſalutem, & Iſraeli gloriam meam*, & c. 60. 1. 2. *Surge illuminare Ieruſalem, quia venit lumen tuum, & gloria Domini ſuper te orta eſt. Quia ecce tenebræ operient terram, & caligo populos, ſuper te autem orietur Dominus, & gloria eius in te videbitur. Et ambulabunt gentes in lumine tuo, &*

Reges in ſplendore ortus tui. Chriſtum lumen appellari valde eſt in ſacris literis vſitatum Ioan. 1. 9. & 8.12. & 9.5. & 12. 35. 36. 46. Quòd autem ad reuelationem gentium non Iſrael; ad gloriam verò Iſrael non gentium dixerit, credendum eſt non temere factum eſſe, vt multi auctores boni notauerunt. Cauſa non fuit, quòd gentes in tenebris, Iudæi in lumine verſarentur. *Illuminat* enim *omnem hominem venientem in hunc mundum*; & Iudęis dictum fuerat quaſi iacentibus in tenebris, *Surge, illuminare Ieruſalem, quia venit lumen tuum*, Iſaiæ 60.1. ſed quòd Iudæi, ſi cum gentibus comparentur, in luce fuiſſe videri poſſint, quia vnius, verique Dei cognitionem, venturique Chriſti fidem habebant. Duplices denique ſcriptura tenebras facit, peccatorum, & ignorantiæ; gentes in vtriſque, Iudæi in alteris tantum peccatorum tenebris verſabantur. In quam ſententiam Athanaſius, & Cyrillus apud D. Thom. exponunt. Alia ratio reddi poteſt, quòd de Iudęis aliud, quod diceret, habebat, Chriſtum illis gloriam allaturum. Nam etſi gentibus magnam etiam attulit gloriam ſaluti coniunctam, Iudęis tamen præcipuam quandam, & ſingularem attulit. Primò quòd ex illis eſſet propagatus, vt indicat D. Paulus Roman. 9. 4. 5. & vt Beda, Theophylactus, & Euthymius exponunt. Deinde quòd ſuam illis ſolis præſentiam exhibuerit, apud eos ſolos miracula fecerit. Præterea quòd illis promiſſus venerit, & eorum impleuerit prophetias, eorum ſpem re ipſa confirmans non fuiſſe vanam.

Ioann.1.9.

33. *Et erat pater eius, & mater mirantes ſuper his, quæ dicebantur de illo.*) Patrem eius vocat Ioſeph, non quòd verè pater eſſet, ſed quòd nutritius, quemadmodum Origenes homilia 16. & Auguſtinus libro 2. de conſenſu Euangeliſtarum cap. 1. multis verbis exponunt. Hac enim phraſi ſolemus non ſolum eas, quę nos genuerunt, ſed etiam quę lactauerunt matres appellare. Aut vt putat Beda, & ante illum Hieronymus dixerat, ex hominum opinione, qui Ioſeph patrem exiſtimabant eſſe Chriſti, vt infra explicat Euangeliſta cap. 3. 23. vide quæ ſupra diximus ver. 27.

Mirantes ſuper his, quæ dicebantur de illo.) Hæc Euthymius ad ea tantùm refert, quæ à Simeone dicta fuerant; quaſi propterea Chriſti parentes non ante cum à paſtoribus, non cum à Magis adoraretur, ſed nunc cum à Simeone laudaretur, mirati fuerint, quòd maiora ab eo de Chriſto, quàm à paſtoribus, quàm ab angelis, quàm à Magis dicta fuiſſent. Probabiliùs mihi videtur Origen. homilia 16. ad omnia, quę à prima Chriſti conceptione vſque ad diem illum acciderant, hæc verba referre. Omnia enim inter ſe collata admirationem augebant. Poteſt dubitari, quomodo Maria, quę tam diligenter ab angelo antequam Chriſtum conciperet, edocta fuerat, qualis, quantúſq;, quem conceptura erat, futurus eſſet, admirari potuerit, quę de illo à Simeone dicebantur: cum admiratio nonniſi rei nouę, & ab eo, qui admiratur, priùs ignoratæ eſſe ſoleat. Erat quidem Maria ab angelo docta, myſterij ſummam maximéque, quòd ad immaculatã ipſius conceptionem pertinebat; ſed nec ſingulas myſterij partes edocta fuerat, neq; erat neceſſarium à Deo illi reuelari. Creſcebat enim ſicut Chriſtus hominum opinione, ita etiam ipſa reuera ſapientia, & ętate. Eiuſmodi ergo myſterij partes, & vt ita dicam myſteriorũ myſteria cum enucleatiùs, & diſtinctiùs audiebat, admirabatur.

34. *Et benedixit eis Simeon.*) Gratulatus illis eſt tam fœlicẽ prolem, beatos illos dixit, qui talem haberent filium. Sicut Eliſabeth c.1.42.45. eadem gratulatione dixit, *Benedicta tu inter mulieres, & benedictus fructus ventris tui*; & rurſum, *Beata quæ credidiſti, quoniam perficientur, quæ dicta ſunt tibi à Domino.* Itaque non magis colligi ex hoc loco poteſt, quod nonnulli colligere conantur Simeonem, quàm ex illo Eliſabetham fuiſſe ſacerdotem. Sed de hac re ver. 25. diſſeruimus. Improbabilis omnino eſt eorũ opinio, qui hęc non ſolùm de Ioſeph, & Maria, ſed etiam de Chriſto dicta eſſe putant, quaſi Simeon non ſolùm parentibus, ſed etiam infanti benedixerit. Quod ex ipſa verborum Euangeliſtę ſerie refutatur.

Et dixit ad Mariam matrem eius.) Notauit Theophylactus ideo Simeonem ad ſolam Mariam, vt diceret, quę ſequuntur, relicto Ioſepho ſe conuertiſſe, quòd illa verè mater; ille non verè pater eſſet Chriſti. Puto etiam hanc fuiſſe cauſam, quòd res non Ioſephum attingeret, ſed Mariam. Non enim Ioſephi, qui vſq; ad Chriſti mortem non vixit, ſed Mariæ animam gladius penetraturus erat. *Et tuam*, inquit, *ipſius animam pertranſibit gladius.* Ac fortaſſe nõ alia de cauſa illud de Chriſto dixit, *Ecce hic poſitus eſt in ruinam*, quàm vt hoc diceret de Maria. Videtur enim lætis triſtia miſcere voluiſſe, & cum Chriſtũ ſalutare Dei, lumen gentium, gloriam Iſraelis appellaſſet; Mariẽq; benedixiſſet, id eſt, beatam eam tali ſuſcepto filio prædicaſſet, vtriuſque etiam futuram diuerſi generis paſſionem prędixiſſe, vt Mariam ad tolerantiam prępararet.

Ecce poſitus eſt hic in ruinam, & in reſurrectionem multorum in Iſrael.) Facilis ſenſus; prædicit fore Simeon, vt in Chriſtum alij non credentes offendant, cadant, atq; damnentur; quales pleriq; Scribarum, & Phariſæorum fuere: alij credentes reſurgant, id eſt à peccatis liberentur. Quemadmodũ non ſolùm Gregor. Nazianz. orat. 19. Beda, Theophyl. & Euthym. ſed D. etiã Petrus interpretatur 1. epiſt. c. 2. 7. 8. & D. Paulus 2. Cor. 2. 15. Quòd autem poſitum dicit, nõ ſignificat ea ratione à Deo miſſum fuiſſe, vt in eum aliqui non credentes offenderent, quemadmodũ nonnulli, non ſatis, vt opinor, prudenter interpretantur: nec ſolum euentum, vt alij putant, ſignificari arbitror. Illud nimium, hoc parum eſt: ſed indicat ita propter ſe caſuros alios, alios ſurrecturos, quaſi ideo veniſſet, vt alij caderent, alij reſurgerent; quamuis non ideo veniſſet, vt aliqui caderent, ſed vt omnes reſurgerẽt. *Omnes* enim *ſaluos fieri* volebat, 1. ad Tim. 2. 4. Quemadmodum cum ipſe de ſe dicit Ioannis 9. 39. *In iudicium ego in hunc mundum veni, vt qui non vident, videant, & qui vident cæci fiant.* Non ſignificat ſe propterea in mundum veniſſe, vt aliqui cæci fierent. *Erat* enim *lux vera, quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum.* Atq; hæc eſt vis illius dictionis *poſitus*, vt non caſus, ſed conſilium ſignificetur; non quòd eo conſilio in cuiuſquam ruinam poſitus fuerit, ſed quòd ita poſitus, ita comparatus, vt in hoc de induſtria à Deo poſitus videretur, vt aliqui caderent. Dicam fortaſſe & clariùs, & breuiùs. Huiuſmodi locutionibus quales in ſcriptura multæ ſunt, non Dei conſilium, ſed tam certus ſignificatur euentus, vt diuino conſilio tribui poſſe videatur. Similis locus eſt, ex quo magnam hic lucem accipit, Iſaiæ 8. 13. 14. 15. *Dominum exercituum ipſum ſanctificate, ipſe pauor veſter, & ipſe terror veſter. Et erit vobis in ſanctificationem: in lapidem autem*

Chriſtus quomodo in ruinam, & in reſurrectionem multorum poſitus fuerit.

Ioan.1.9.

Iſaię locus expoſitus.

offenſionis, & in petram ſcandali duabus domibus Iſrael, in laqueum, & in ruinam habitantibus Ieruſalem. Et offendent ex eis plurimi, & cadent, & contererentur, et irretientur, & capientur. Cum enim Deus non in ruinam ſe, ſed in ſanctificationem populo ſuo poſitum eſſe dicat, tamen multos eorum ſua culpa caſuros affirmat. Hic verus eſt ſenſus, nec velim alias quaſdam interpretationes, quas apud Origenem, & Theophylactum inueniuo lectorem ſequi. Ruinam non peccatum, ſed ipſius peccati caſum, & interitum ſignificare. Idem ruinam & reſurrectionem eſſe; nihil enim aliud eſſe reſurgere, quàm peccatum in nobis cadere. Non alios eſſe qui cadant, alios qui reſurgant, ſed eoſdem prius à peccatis, quibus ſuperbè ſtabant, cadere; poſtea in nouam vitam reſurgere. Itaq; genitiuum illum *multorum* non eſſe repetendum, quaſi ſenſus ſit in ruinam multorum, & in reſurrectionem multorum; ſed eundem cum vtroq; nomine iungendum, vt ſit ſenſus multos eoſdem & caſuros, & reſurrecturos. Mirabilius, quod idem Orige. exponit Chriſtum poſitum fuiſſe *in ruinam, & reſurrectionem multorum*, id eſt, vt ipſe in mortem caderet, multi verò alij in vitam reſurgerent. Inter eos etiam qui ad aliorum ruinam, ad aliorum reſurrectionem Chriſtum poſitum exponunt, ſunt qui genitiuum *multorum*, non ad ruinam, ſed ad ſolam reſurrectionem referant, quaſi non multi caſuri, ſed aliqui caſuri, multi verò alij reſurrecturi ſignificentur. Sed non dubito genitiuum *multorum*, & ad ruinam, & ad reſurrectionem eſſe referendum, quemadmodum ratio ipſa Grammaticæ poſtulat. Meliore iudicio Gregor. Nyſſenus apud D. Thom. obſeruauit, cum Simeon *lumen ad reuelationem gentium* paratum dixit, abſolutè ac ſine vlla adiectione dixiſſe, quia ideo paratum fuerat, vt omnes illo, quicumque vellent, fruerentur: cum autem dixit *in ruinam, & in reſurrectionem*, addidiſſe *multorum*, quia nec ceciderunt, nec ſurrexerunt omnes.

Et in ſignum, cui contradicitur.) Καὶ εἰς σημεῖον ἀντιλεγόμενον, *& in ſignũ, cui contradicitur.* Neſcio an facilior hic locus fuiſſet, ſi nemo eum expoſuiſſet, ſed fecit multitudo, & varietas interpretationum, vt difficilis videretur. Multi enim interpretes diſtinxerunt varia ſignorum genera. Aliquando, inquiunt, ſignum accipitur pro ſignificatione, aut pro eo, quod aliquid ſignificat. Aliquando pro miraculo, aut prodigio, vt *fiebant ſigna, & prodigia multa in populo*, Actor. 5. 12. &, *ſigna noſtra non vidimus, iam non eſt propheta*, Pſal. 73. 9. &, *poſuit in Ægypto ſigna ſua*, Pſ. 77. 43. Aliquando pro fœdere Genel. 9. 12. 13. 15. 16. 17. Aliquando pro vexillo Iſaiæ 11. 10. totidémq; modis hunc locum exponunt. Nam ſignum contradictionis, aut cui contradicitur eſſe, quia cruci eius, quę ſalutem noſtram ſignificat, à Iudęis pariter, & gentibus contradictum eſt. *Iudæis*, inquit, *ſcandalum, gentibus autem ſtultitia*, 1. Cor. 1. 23. Sic Beda, & Theophy. exponunt. Quam interpretationem Euthym. etiam recitauit. Item Chriſtum magnum fuiſſe miraculum, quia & conceptio, & natiuitas, & vita, & mors eius tota miraculis plena fuit, ſed quibus à multis non credentibus contradiceretur. Eiiciente enim eo dæmonia alij credebant, alij dicebant in *Beelzebub principe dæmoniorum eiicit dæmonia*, infra cap. 11. 15. & Matthęi 12. 24. Quæ expoſitio pleriſque recentioribus placuit auctoribus. Et ſignum fœderis fuiſſe inter Deum, & homines quidam, vt Nicolaus Lyranus, interpretantur. Sunt qui in ſignum vitæ, quo actiones noſtræ dirigendæ eſſent poſitum dicant. Alias interpretationes taceo. Signum igitur hoc loco, vt quod res eſt, breuiter dicam, accipitur pro eo ſignô, in quod ſolent ſagittarij collimare, quem σκοπὸν Gręci vocant, vt Thren. 3. 12. *Tetendit arcum ſuum, & poſuit me quaſi ſignũ ad ſagittam.* Itaq; ſenſus eſt Chriſtum poſitum eſſe in ſignum, in quod omnes fere Iudęi non ſolùm lingua, ſed etiam manu tela ſua coniicerent; non enim contenti ſæpe blaſphemaſſe, etiam crucifixerunt, factúmque eſſe, quod Hiſpani patrio prouerbio ſolent dicere, ſtultorum ſignum. Quemadmodum Zacharias c. 12. 10. dixit, *Et aſpicient in me, quem confixerunt*, & Ioannes in Apocal. c. 1. 7. *Et videbit eum omnis oculus, & qui eum pupugerunt.* Hunc eſſe verum ſenſum ex eo perſpicuum eſt, quòd cum certum ſit voluiſſe Simeonem Chriſti paſſionem, mortémq; ſignificare, cum ſtatim dicat, *Et tuam ipſius animam pertranſibit gladius*; nulla prętet hanc interpretatio ſit alia, quę ad eius paſſionem, mortémq; poſſit accommodari; Hac autem expoſitione aptiſſima metaphora eius mors declaratur. Configitur enim ſæpe, cõfoditur, laceratur à ſagittariis ſignum, quemadmodũ in paſſione Chriſtus ſpinis, clauis, haſta confoſſus eſt. Obiiciat aliquis non bene cum hac interpretatione epithetum illud conuenire ἀντιλεγόμενον, *cui contradicitur*, non enim ſagittariorũ ſigno contradicitur. Reſpondeo ſenſum eſſe, *In ſignum, cui contradicitur*, id eſt, de quo ſagittarij inter ſe contradicẽtes alij aliis certant, de quo transfigendo contendunt, in quod certatim ſagittas ſuas iaciunt, aliis affirmantibus ſe propiùs attigiſſe, aliis contradicentibus. Quo verbo ſignificatur fore, vt certatim Iudęi in Chriſtum manus iniiciant. Atq; hęc eſt cauſa, cur non dixit cui contradicetur, ſed, *cui contradicitur*, aut vt Hebręorum loquamur modo, contradictionis, quia non eſt epithetum Chriſti, ſed ſigni. Non enim ſignificat Chriſtum futurũ eſſe ſignum, foréq;, vt illi contradicatur; quod ſi dicere voluiſſet, dixiſſet potius *cui contradicetur*, vt Tertul. vertit in lib. de carne Chriſti, aut, vt idem alio modo transfert, *contradicibile*: ſed ſignificat futurũ ſimilem ſigno, cui contradici, id eſt de quo feriendo, configendóq; certari ſolet. Hoc non animaduertentes quidam interpretes dixerunt propterea Simeonem præſenti tempore vſum fuiſſe, quòd iam tunc cœptum fuiſſet cõtradici Chriſto; iam enim ante turbatum Herodem fuiſſe, omnémq; Ieroſolymã cum illo, iam, dũ Chriſtus ad necem quęrebatur, occiſos infantes. Nõ enim de ea, vt diximus, cõtradictione, ſed de morte, & paſſione agit. Nemo ad hunc ſenſum propiùs quã Origen. acceſſit, etſi is ipſe nõ ſatis mihi videtur aſſecutus.

Signi variæ ſignificationes.

Chriſtus quomodo ſignum hic dicatur.

35. *Et tuam ipſius animam pertranſibit gladius.*) Hunc etiam locum varię interpretum ſententię obſcuriorem reddiderũt. In duabus dictionibus obſcuritas eſt, anima, & gladio. Tuam ipſius animã mirum quomodo Hugo bonus alioquin auctor interpretetur, *tuam*, inquit, *ipſius animam, id eſt animam ipſius Chriſti, quæ tua eſt, ſi per gladium Chriſti paſſionem intelligamus.* Non minùs altera eiuſdem auctoris expoſitio mirabilis eſt, *Tuam ipſius animam*, id eſt tuam animam quę eſt ipſius Chriſti. Gręcè nulla eiuſmodi ambiguitas eſt, vbi genitiuus αὐτῆς *ipſius*, fœmininus eſt, nec poteſt ad aliam, quàm ad Mariam, referri perſonam. Et ſi ambiguus eſſet, tamen ratio ipſa non pateretur, vt aliam perſonam, quàm Mariam, referret. Gladium omnes confitentur non propriè accipi, ſed metaphoricè, idque Ambroſius, & Beda monuerũt. *Nec littera*, in-

quit

quit Ambroſius, *nec hiſtoria docet ex hac vita Mariam*
corporalis necis paſsione migraſſe. Non enim anima, ſed
corpus materiali gladio tranſuerberatur. Etſi ratio
qua id Ambroſius, & Beda, aliique nonnulli re-
centiores auctores probant, non ſatis efficiat; quòd
ſi propriè gladius acciperetur, non dixiſſet, ruam ip-
ſius animam, ſed tuum ipſius corpus pertrãſibit gla-
dius. Nã anima, & pro toto homine, & pro ſolo cor-
pore, contentum pro continente ſumi ſolet. *Ferrum,*
inquit Dauid, *pertranſijt animam eius* Pſal. 104.18. cum
de ferreis certè compedibus loqueretur, quæ non a-
nimam, ſed corpus attingebant. Res ipſa ex hiſtorijs
manifeſta eſt, quamuis alio argumento probari non
poſſet beatam Mariam neque martyrij, neque genus
aliud violentæ mortis ſubijſſe; itaque neceſſe eſt, vt
gladius aliter, quàm pro martyrio, aut violenta acci-
piatur morte. Scio non defuiſſe, qui pro morte non
naturali, ſed violenta accipi putarent, non quòd gla-
dio Maria occubuerit, ſed quòd, dum iuxta Chriſti
crucem eſſet, vi oppreſſa doloris animam exhalaue-
rit, alioqui nihil de illa his verbis ſingulare dictum
fuiſſe; ſi naturalẽ, ſicut omnes homines tãtùm mortẽ
obijſſet. Eam vim habere dictionẽ, *&*, cum dicit Si-
meon, *Et tuã ipſius animã pertrãſibit gladius*, quaſi dicat,
ſicut Chriſti, ita etiã tuã. Nam de Chriſto paullo ante
dixerat enim in ſignum, cui contradicitur poſitum
fuiſſe, indicans, quod mortis genus ſubiturus eſſet:
ſubijt autem Chriſtus veram mortem; ergo & Ma-
riam eãdem mortem doloris plenam ſubijſſe, ſi qui-
dem idem vtrunque gladius transfoſſurus ſignifica-
tur. Quæ opinio eadem illa, qua probatur, ratione re-
futatur. Nam cum Chtilti & Mariæ gladius idem, aut
certè ſimilis fore ſignificetur, & Chriſti gladius ve-
rus fuerit, ferro enim occiſus eſt, verúmque martyriũ
ſubijt; ſequitur & Mariæ gladium ferrum fuiſſe, at-
que martyrium. Quod neque auctores illi cõcedunt
nec vlla ex hiſtoria, vt ait Ambroſ. probari poteſt.
Vero ſimiliora afferuut, qui nõ mortuam iuxta cru-
cem, ſed exanimatam fuiſſe dicunt; ſed neque hoc ip-
ſum credendum eſt, & eſt tanquam errori affine à
nonnullis notatum auctoribus, cum neque in ſcrip-
tura ſacra, nec in vllo antiquo, & bono auctore lega-
mus. Contra potius legimus eam Chriſto moriente
iuxta crucem tam integris fuiſſe ſenſibus, vt cum ea
E de cruce Chriſtus loqueretur Ioã. 19.26. Alij gladium
interpretati ſunt dubitationem in fide; cũ enim iam
afflictum, abiectúmque vidiſſet filium, dubitaſſe. Cu-
ius interpretationis primus fuit auctor Origen. hom.
in hunc locum 17. cum deinde nonnulli Græci præ-
ſertim ſecuti ſunt Chryſ. Auguſt. aut quiſquis auctor
eſt qq. veteris, & noui teſtamẽti, q 73. Amphilochius
in hom. de occurſu Domini, & Theophyl. in cõment.
citat & D. Thom. Baſilium in epiſt. ad Optim. in eã-
dem ſententiam Et quidem Auguſt. aut quiſquis ille
eſt auctor, in morte dubitaſſe ait, ſed ſtatim fuiſſe e-
F iuſdem Chriſti reſurrectione confirmatam: ſicque
interpretatur verbum illud, *Pertranſibit. Quòd autem,*
inquit, *adiecit dicens, & tuam ipſius animam pertranſibit*
gladius, vt reuelentur multorum cordium cogitationes, hoc v-
tique ſignificauit, quia etiam Maria, per quam geſtum eſt my-
ſterium incarnationis Saluatoris, in morte Domini dubitaret,
ita tamen vt in reſurrectione, honore, & virtute firmaretur:
omnes ſtupore quodam in morte Domini dubitarent, non ta-
men in dubitatione manerent. Sic enim animam pertranſit
gladius, ſi dubitatio non permaneat in cogitatione, ſed pellatur
ſuperueniente reformante ſe priſtina virtute. D. Thomæ,

A & aliorum poſteriorum illo auctorũ pietatem laudo,
qui ita hos veteres auctores interpretari conati ſunt,
quaſi dubitationem non infirmitatem fidei ſed rerũ
viſarũ admirationem, ſtuporémque appellauerint.
Cæterum vereor vt eorum auctorum verba hanc in-
terpretationem admittãt. Meliùs de ſanctiſſima vir-
gine cogitandum, cuius ſanctitas, & in filij paſſione
conſtantia conſecuta eſt, vt vulgo ſola tũc fidem cre-
datur retinuiſſe. Quod etſi verum, vt opinor, non eſt,
ſcióque à bonis eſſe Theologis refutatum; tamen hoc
certè indicat, omnes homines pios iudicaſſe maximè
B eius fidem moriente Chriſto fuiſſe conſtantem. In-
uenio, qui gladium vltimum Chriſti iudicium intel-
ligant, & ignem illum, quo omnes probandos eſſe
dicit D. Paulus 1. Corinth. 3. 13. in quibus Hilarius
eſt in com. in Pſal 118. Sed præterquam quòd illa opi-
nio de igne purgatorio ab omnibus ſine diſcrimine
ſubeundo, etſi Orig. & fere antiquiſſimi cuiuſque au-
ctoris fuit, tamen meritò à poſterioribus Theologis
reiecta eſt; ideo non poteſt is eſſe ſenſus huius loci,
quòd iſta ratione nihil de Beata Virgine ſingulare
diceretur; cùm manifeſtum ſit Simeonem aliquid de
C illa propriè dicere voluiſſe. Alij gladium verbũ Dei
eſſe dicunt, quemadmodum D. Paulus ad Epheſ. 6.
17. appellat. Quem gladium Mariæ animám trãſijſſe,
quia Maria verbum Dei, eiúſque myſterium intelle-
xit. Ad hunc modum Ambroſ. hoc loco, & lib. de
virginibus 3. Memini & apud alios interpretes legere
gladium hic pro amore poni, quaſi futurum dicat
Simeon, vt amor erga patientem filium Mariæ ani-
mum vulneraturus eſſet. Nam & amor gladio ali-
quando comparatur, amantíſque animum vulnerare
dicitur, *Vulneraſti,* inquit, *cor meum ſoror mea.* Cant. 4.
D 9. ſed longè hoc abeſt à ſenſu huius loci, vbi non de
amore, ſed de dolore agebatur. Verior aliquãdo vulgi
quàm ſapientum ſententia eſt, quod dum ſimpliciùs
veritatem quærit, faciliùs inuenit. Id hoc loco acci- Quidnam gladij nomine hic intelligendum ſit.
dit, vbi probabilior mihi videt vulgaris opinio gla-
dium vehementem dolorem ſignificare, quem Maria
ex filij paſſione perceptura erat. Quanquam nõ vulgi
tantùm, ſed etiam Hieronymi, aut quicunque alius
eſt auctor ſerm. 1. de aſſumptione, Bedę, Theophyl. &
Euthym. in cõmentarijs eſt. Tantùm videtur obſtare,
quòd, vt diximus ſupra, aut idem, aut ſimilis Chriſti,
E & Mariæ gladius futurus fuiſſe ſignificetur; in Chri-
ſto autem nõ ſolus dolor, ſed vera etiam, & corpora-
lis paſſio, atq; adeo mors ſignificatur. Dicã hic, quod
an lectori probaturus ſim neſcio. Gladius hoc loco
qui Mariæ animam tranſiturus dicitur, non ipſius
Mariæ, ſed Chriſti fore ſignificatur. Non enim duo
ſimiles alter Chriſti, alter Mariæ, ſed vnus tantùm
Chriſti gladius deſignatur, ipſa eius mors; atque ille
ipſe Chriſti gladius Mariæ animam penetraturus di-
citur; nõ quòd occiſurus eam omnino eſſet, vt Chri-
ſtum, ſed quòd Chriſtum occidendo eam eſſet vul-
F neraturus. Sumpſit enim, vt opinor, Simeon de me-
dio metaphoram. Sæpe vſu venit, vt aliquis tam for-
titer gladio, aut haſta quempiam tranfodiat, vt in al
teram partem gladius egreſſus aliquẽ proximè aſtan-
tem, ſi non occidat, grauiter vulneret. Hoc indica-
uit Simeon in Chriſti etiam paſſione euenturum, vt
idem ille mortis gladius, qui illũ occiſurus erat, ma-
trem etiam, & carne, & affectu, & loco proximam
vulneraret, atque transfigeret. Vulneraturum, tranſ-
fixurúmque ſignificauit, cum dixit, *Pertranſibit*; non
occiſurum, cum non corpus, ſed animam dixit, vt in-

dicaret non corporis mortem, ſed animi dolorem effecturum. Hæc eſt emphaſis illarum duarum dictionum *& animam*. Cum enim dicit *&*, ſignificat eundem fore gladium, qui & Chriſtum occiſurus, & Mariam vulneraturus eſſet: & cum dicit *animam*, nō mortem, ſed intimum dolorem declarat.

Vt reuelentur ex multis cordibus cogitationes.) Multi hæc verba iungunt cum proximè præcedentibus, quaſi ideo gladius virginis animam penetraturus eſſet, vt appareret quid quiſque in animo gereret, aut certè foret, vt ex eo hoc ſequeretur. Vtrum enim particula *Vt* cauſſam hîc an euētum ſignificet, modò non diſputo. Ad hunc modum Origenes, Hilar. Chryſoſt. Amphilochius, Theophyl. ijs in locis, quos paullo ante demonſtrauimus. Diuerſo tamen ſenſu. Nam Origen. Chryſoſt. Amphil. & Theophil. permiſſurum Deum, vt Maria de fide dubitaret, vt eo modo eius cogitationes apparerēt. Hilar. verò ideo extremi iudicij igne probādam, vt eius ſicut & aliorum hominum cogitationes patefierent, &, vt ait D. Paulus 1. Corinth. 4. 5. illuminarentur *abſcondita tenebrarum*. Vno vtrumque verbo refutatur, quòd Simeon non ſolùm de Maria, ſed de multorum etiam loquatur cordibus. Ex alijs etiam auctoribus nonnulli ſunt, qui ſimiliter legant, quamuis non ſimiliter interpreterentur. Ambroſ. ſerm. 13. in Pſal. 118. *Ille*, inquit, *intelligit, qui ſubulam, & aurem mentis vigore trāſcendit, & illam animam, quam pertranſiuit gladius, ad reuelandi cordis occulta perpetuæ præmio libertatis attollit, vel examinandis ſermonibus ſollicitè ſeruiens quoſcūque virtutis ſuæ aure ſuſceperit, myſterio ſanctificat ſpirituali.* Videtur dicere voluiſſe verbum Dei, quod lib. 3. de Virginibus gladium interpretatus fuerat, ita virginis animā penetraturum, vt eius patefaceret cogitationes. Admirabilis etiam eſt interpretatio quam Euthym. adhibet. *Vt reuelentur*, inquit, *cogitationes eorum, qui ſuſpicabantur hanc non eſſe illius matrem. Sicut enim multi ad ea reſpicientes quæ hominis ſunt, dicebant hominem tantùm eſſe filium Mariæ: ita rurſum alij attendentes ad ea quæ diuinitatis eius erant, ſuſpicabātur, quòd eſſet tantùm Deus, nec eſſet hæc mater eius: tunc autem intuentes eam amarè dolentem, ac plurimum lugentem, naturæq; cedere, crediderunt, quòd mater eſſet eius: & retegebant, ſiue prodebant cogitationes cordium ſuorum, quæ à ſuſpicione proceſſerant.* Melior ſententia eſt, minùs licet graues auctores habeat, eorum, qui hæc verba ad ſuperiora referunt, *Ecce hic poſitus eſt in ruinam, & in reſurrectionem multorum, & in ſignum cui contradicitur*, quaſi illa verba, *Et tuam ipſius animam pertranſibit gladius* parentheſi legenda ſint, atque hic ſit ſenſus, *Ecce hic poſitus eſt in ruinam, & reſurrectionem multorum, vt reuelentur ex multis cordibus cogitationes*; id eſt, vt eo patiente appareat, quo quiſq; erga illum animo, qua quiſque fide ſit. Quod non apparuiſſet in rebus eius proſperis. Si enim Regis veniſſet habitu, temporaliàque largitus fuiſſet beneficia, nemo non eum ſecutus fuiſſet; ſed abiectum, afflictum, & tam multa patientem videntes alij ſequebantur, alij perſequebantur; alij credebant, alij irridebant. In ipſa cruce ex duobus latronibus alius tanquam Deum orat, alius tanquam hominem nefarium, ſceleratúmque blaſphemat, vt rectè Beda, & Theophyl. in commentarijs, & Gregorius Nyſſenus apud D. Thom. exponunt. Id hodiéque fit Chriſto id eſt eius corpore Eccleſia Catholica inter Turcas, & hereticos, maximéq; in Anglia patiente, alijs fidē negantibus, alijs pro fide morientibus. Quod & An-

A glicus auctor Beda de ſuo dixit tempore. *Sed & vſq; hodie*, inquit, *& vſque ad conſummationem ſæculi præſentis Eccleſiæ animam gladius duriſſimæ tribulationis pertranſire non ceſſat, cùm ſigno fidei ab improbis contradici, cùm audito Dei verbo multos cum Chriſto reſurgere, ſed plures à credulitate ruere gemebunda pertractat.* Nihil hîc prætereà notandum, niſi particulam *Vt* non cauſam, ſed euentum, & conſequentiam ſignificare, vt innumeris iam locis adnotauimus.

36. *Et erat Anna propheti ſſa.*) Erat in Ieruſalem mulier quædam nomine Anna, quæ ſpiritum pro- B pheticum habebat. Alium diuerſi ſexus Euangeliſta producit teſtem, quemadmodū obſeruauit Ambroſ. *Non ſolùm*, inquit, *ab angelis, & prophetis, & à paſtoribus, ſed etiam à ſenioribus & iuſtis generatio Domini accepit teſtimonium. Omnis ætas, & vterque ſexus, euētorúmque miracula fidem aſtruunt. Virgo generat, ſterilis parit, mutus loquitur, Eliſabeth prophetat, Magus adorat, vtero clauſus exultat, vidua confitetur, iuſtus expectat.* Et infra, *Prophetauit itaque Simeon, prophetauerat copulata coniugio, prophetauerat virgo; debuit etiam vidua prophetare, ne qua aut profeſſio deeſſet, aut ſexus.* Quo autem omni exceptione C maius eius teſtimonium haberetur, & diligēter eam deſcribit, & multis nominibus laudat. Deſcribit, dum nomen eius, & geſtus, & ætatis conditionem exponit. *Anna*, inquit, *filia Phanuelis, de tribu Aſer, vidua*, maior octogenaria, nequis eum putaret ignobilem, & obſcurum citare teſtem. Laudat verò ſimul ab ætate, ſimul à continentia, cùm dicit eam ſeptem tantùm à virginitate ſua annos cum viro ſuo vixiſſe, reliqua vſque ad multam ſenectutem ætate viduam permanſiſſe; ſimul à pietate, & religione, quòd dies, ac noctes eſſet in templo; ſimul ab omni ſanctitate D vitæ, morúmque ſeueritate, quod ieiunijs ſemper, & obſecrationibus ſeruiret; ſimul à diuinis donis, quòd propheticum haberet ſpiritum, quem ſi non habuiſſet, tamen ea erat conditio perſonę, vt à nemine poſſet eius teſtimonium recuſari. Quid quòd prophetis erat, & non humano, ſed diuino ſpiritu loquebatur? Rectè dixit Ambroſ. *Ideo Anna & ſtipēdijs viduitatis, & moribus talibus inducitur, vt digna plane fuiſſe credatur, quæ redemptorem veniſſe omnium nuntiaret.* Quòd dicit, *proceſſerat in diebus multis*, Hebraiſmus eſt, quo admodum ſenilis ſignificatur ætas, vt ſupra cap. 1. 7. E 18. Quod autem ait *à virginitate ſua*, ſic interpretor, quaſi diceret à prima ſua pubertate, à prima virginitate, id eſt ab eo tempore, quo virgo eſſe cœpit, ſicut dicimus à pueritia, id eſt ab eo tempore, quo aliquis cœpit eſſe puer. Tunc enim fœmina incipit propriè virgo dici, cū nubilis eſſe incipit. Nec enim propriè virgo eſt, quæ capax non eſt corruptionis. Voluit ergo Euangeliſta ſignificare Annam à prima ſua pubertate, id eſt ab anno duodecimo, aut circiter nuptui datam fuiſſe, & ſeptem annos vixiſſe cum viro, quo mortuo ab anno decimo nono, aut circi- F ter vſque ad octogeſimum quartum permanſiſſe viduam, vt eius caſtitatem commendaret, quæ profecto valde tam longo tempore, támque immatura ætate amiſſo viro, probata eſt. Scio alios exponere vixiſſe cum viro à virginitate ſua, id eſt ex quo tempore nupſit: ex quo virgo eſſe deſijt: ſed minimè probo.

Inſigne caſtitatis exemplum.

37. *Et hæc vidua vſque ad annos octoginta quattuor.*) G. ὡς ἐτῶν ὀγδοήκοντα τεσσάρων circiter annorum octoginta quattuor. Noſter interpretes videtur legiſſe ἕως ἐτῶν ὀγδοήκοντα τεσσάρων, *vſque ad annos octoginta*

quattuor, quemadmodum vertit; atque ſic quidam exponunt, quaſi octoginta quattuor totos annos vidua permanſerit. Minùs probabile.

Quæ non diſcedebat de templo.) Quæ frequens erat in templo. Non diſcedebat dixit Euangeliſta per hyperbolem, ſicut qui valde familiaris alicui eſt, dicitur ab eius latere nunquam diſcedere. Non ergo dicitur non diſceſſiſſe à templo, quòd in templo habitaret, vbi habitare mulieribus non licebat, ſed quòd aſſiduè frequentaret templum, quemadmodum facere pias mulieres decet, maximéque viduas. Et quidem Origen. & Euthym. non abs re dixerunt propterea Spiritum ſanctum Annę datum fuiſſe, quòd têplum frequentaret. Eóq; exemplo Chriſtianas mulieres ad frequentanda Chriſtianorũ templa cohortantur, alio prorſus ſpiritu quàm Caluinus, qui parũ abfuit, quin Annã ob frequentatum tam aſſiduè têplum ſuperſtitionis argueret. Puduit palam dicere, ſed ijs qui eius mores, ſtylúmque perſpectũ habent, ſatis dicit apertè.

Caluinus Annã pene accuſat ſuperſtitionis in Harmonia.

Ieiunijs, & obſecrationibus ſeruiens.) Qui interpretantur ita quaſi *ieiunijs, & obſecrationibus* tertius ſit caſus, ſignificetúrq; ieiunijs, & obſecrationibus ſeruijſſe, id eſt dediſſe operam, non ſatis mihi videntur Græci verbi proprietatem animaduertere λατρεύειν, quod in ſacris quidem litteris non datiuum rei, ſed perſonæ ſolet admittere. Quare non eſt ſenſus ieiunijs, & orationibus dediſſe operã; ſed ieiunijs, & orationibus Deum coluiſſe, hoc enim Græcè eſt λατρεύειν. Itaq; ex hoc loco Catholica aduerſus nouos hęreticos ſententia confirmari poteſt ieiunium nõ ſolum exercitationem, & mortificationem eſſe corporis, ſed etiam religionis cultum, cum Anna ieiunijs etiam dicatur Deum coluiſſe. *Non per ſe*, inquit Caluinus, *ſed quatenus ad orationem refertur ieiunium ad cultũ Dei pertinet.* At Euangeliſta eodem contextu, eodémque modo dicit Annam ieiunijs, & obſecrationibus coluiſſe Deum, oratio autem per ſe ad diuinum pertinet cultum. Ac Cyprian. quidem certè in libro de oratione Dom. Annam dicit ieiunijs illis, & obſecrationibus Deum promeruiſſe.

Ieiunij Catholici defenſio aduerſus Caluinum in Harmon.

38. *Et hac ipſa hora ſuperueniens.*) Eodem momẽto têporis, quo Simeon in vlnis tenebat Chriſtũ, illúmque diuinum in eius laudem hymnũ canebat. Anna quaſi eodem, quo Simeon fuerat, vt in templum veniret, afflata ſpiritu ſuperuenit. Suam ſingula verba emphaſin habent. Nam quòd dicit *Hac*, vnica ſyllaba omnes illos titulos comprehendit, quibus paullo ante Annam ornauerat. Hæc, inquit, talis, ac tãta fœmina, teſtíſque digniſſima fide venit. Et quod dixit *Ipſa hora*, indicat adeo opportunum fuiſſe eius aduẽtum, vt non niſi Spiritu ſancto impulſa veniſſe videretur, quẽadmodum ver. 27. de Simeone dixerat, *Et venit in ſpiritu in templũ.* Et quod dicit *ſuperueniens*, aut vt Græcè eſt, ἐπιστᾶσα, adſtans, aut aſſiſtẽs, oſtẽdit ideo veniſſe, vt quæ à Simeone de Chriſto dicta fuerant, confirmaret. Quæ fortaſſe cauſa fuit, cur Euangeliſta verba Annæ nõ recitauerit, quia indicauerat in eandem ſententiam, qua Simeonem, priùs locutã fuiſſe.

Confitebatur Domino.) Laudabat Dominum, aut gratias Domino agebat, ex Hebręorum idiomate ידה niſi quòd Græca propoſitio maiorem addit vim ἀνθωμολογεῖτο, viciſſim cõfitebatur, id eſt laudabat Deũ confirmans ea, quæ à Simeone dicta fuerant. Dominum vocat Chriſtum, quia ſtatim ſequitur *Et loquebatur de illo*, quod de Chriſto intelligendum eſſe perſpicuum eſt. Dominum autem haud dubiè vocauit Deum יהוה, itaque Chriſtum Deum eſſe ſignificauit, Euthym.

Omnibus, qui expectabant redemptionem Iſrael.) G. ἐν ἱερουσαλήμ in Ieruſalem. Origen. hom. 17. Iſrael legit. Euthym. verò *in Ieruſalem*. Vtraque lectio bonum habet ſenſum. Nam ſi legamus *in Ieruſalem* ſenſus erit non quidem locutam eſſe omnibus, qui expectabãt redẽptionem, ſed ijs tantùm, qui erant in Ieruſalem. Si verò legamus *Iſrael*, hic erit ſenſus, locutã eſſe omnibus, qui expectabant populi Iſraelitici redemptionem, vt ſupra ver. 25. Fortaſſe vtrumque ſcripſit Euãgeliſta, omnibus qui expectabãt redẽptionem Iſraelis locutã eſſe in Ieruſalem, vbi habitabat; nec enim decebat mulierem concionabũdam per alias diſcurrere ciuitates. quid? an nõ omnes Iudęi redẽptionem Iſraelis expectabãt? Expectabant quidem, aut ſe certè expectare profitebãtur; ſed alij vel incerto tempore, vel minore cura; alij aut eo tempore, quo venit, aut maiore expectabãt deſiderio. Hos opinor intelligit, hos Anna auidiores diſcendi Chriſti aduentum auditores deligebat.

39. *Et vt perfecerunt omnia ſecundum legem Domini.*) Multis de cauſis Euangeliſta hoc videtur dicere, & vt Mariæ, atque Ioſephi religionem declaret, qui nihil eorum, quę lege præcepta fuerant, prętermiſerint; & vt indicaret in Chriſto omnia, quę in primogenito, ac Rege fieri oportebat, rite facta fuiſſe; & vt inſinuaret non ob aliam cauſam Ioſeph, & Mariã in Bethlehem tamdiu fuiſſe cõmoratos, quàm religionis.

Reuerſi ſunt in Galilaeam.) Vtrũ ſtatim reuerterint in Galilæam, an prius ex Bethlehẽ fugerint in Ægyptũ, deinde ex Ægyto regreſſi ſe cõtulerint in Galilæam, vt Matthæus indicat, apud illũ c. 2. v. 13. 22. 23. diſputauimus. Prætermiſit Lucas fugã in Ægyptum, atq; Magorum aduẽtum, fortaſſe quòd ſciret de ijs rebus ſatis copioſè ſcripſiſſe Matthæum.

40. *Puer autem creſcebat, & cõfortabatur ſpiritu.*) De tota Chriſti pueritia, & adoleſcẽtia vſq; ad annũ triceſimũ, nihil neq; alij Euangeliſtæ, nec Lucas narrãt, pręter id quod infra ver. 42. ſolus cõmemorat Lucas, Chriſtũ cùm duodecim eſſet annorũ, & cum parẽtibus ad diem feſtũ Ieroſolymã veniſſet, clam ſe ab illis ſubduxiſſe, & cũ Doctoribus diſputaſſe. Quid reliqua fecerit ætate, hoc vno verbo cõprehendit, creuiſſe corpore, & ſpiritu, quod alijs verbis poſtea repetit ver. 52. dicens eum creuiſſe *ſapientia, & ætate, & gratia apud Deũ, & homines.* Quorũ verborũ quia eadẽ eſt ſentẽtia, vtrumq; ſimul locum hîc explanabimus. Omnis in eo quæſtio verſatur quomodo ſpiritu, ſapientia, & gratia creuiſſe dicatur, cũ ab ineunte ætate & ſpiritu, & ſapiẽtia, & gratia plenus fuerit, & nõ ita quidẽ plenus, quemadmodũ Ioannes, & alij nonnulli homines pleni fuiſſe dicũtur, ſed ita, vt ſpiritu, ſapiẽtia, & gratia creſcere nõ poſſet. Illud certũ neq; diuina ſapientia, qua vt Deus pręditus erat, quia infinita; neq; humano ſpiritu, id eſt anima, quia impartibilis eſt, creſcere potuiſſe. De humana ſapiẽtia omnis eſt quęſtio. Fuit hic olim locus acri admodum ſtudio inter Catholicos, & Arianos agitatus, diſceptabatúrque ea diſputatione ſumma religionis noſtræ diuinitas Chriſti. Obijciebãt Ariani Deũ non eſſe, qui ſpiritu, ſapientiáq; profeciſſet. Reſpondebant variè Catholici; quidã profeciſſe quidẽ verè, ſed humana, nõ diuina ſapiẽtia, & profeciſſe vt hominẽ, nõ vt Deum Athanaſ. ſerm. 4. cõtra Arianos, Epiphan. in Ancorato, Am-

Chriſtus quomodo ſpiritu, & ſapientia creuiſſe dicatur.

to, Ambroſ. in libro de incarnationis dominicæ ſacramento c. 7. Cyrillus libro 10. Theſauri c.7.& lib. de recta fide ad Reginas, Fulgentius libro 1. ad Thraſim. Beda, & Euthym. Libenter hanc ſentẽtiam omnes hæretici noui, Lutherani, & Caluiniani amplexi ſunt. Magis ferendũ ſi eorum, quos nominauimus, Patrum auctoritate commoti feciſſent; ſed, vt puto, neſciebant eam aliquorum Patrum fuiſſe ſentẽtiam, non ſecuturi fortaſſe, ſi ſciuiſſent; tantum contra illos bellum ſuſceperunt: nunc autem cum ſola id impietate, adducti fecerint, qua non ſanctis modò, ſed Chriſto etiam, quantum poſſunt, detrahunt, ferendũ profecto non eſt. Hæc aliquorum veterum auctorũ reſponſio, non immeritò eſt à poſterioribus Theologis ſubtiliùs rem explorantibus repudiata. Et verò illi ipſi, qui eius fuerunt auctores, Athan. & Cyrillus quaſi ea non ſatis fidẽtes alias adhibuerunt. Nõ verè in ſe profeciſſe, ſed in nobis, quia vt nos ſpiritu, ſapientia, & gratia proficeremus, effecit; itaque non de propria Chriſti perſona, ſed de perſona corporis ei⁹, quod eſt Eccleſia, vt multa alia, id eſſe dictum. Item quod rem magis cõtinet, non verè, ac re ipſa, ſed demonſtratione, oſtenſionéque, & hominum opinione profeciſſe, quod & illi quos dixim⁹, & alij omnes veteres, recentioréſque auctores docuerunt Origen. hom. in Lucam 20. Epiphan. in Anchor. Gregorius Nazian. in orat. de laude Baſil. 30. & Theophyl. in huius loci comment. Cæſar. Dialogo. 1. Vigilius lib. 3. & 5. contra Eutych. & Gaudent. in reſponſione ad Paulum Diaconum in illa verba Ioan. 14. 28. *Pater maior me eſt*, & Damaſcen. in lib. de duabus naturis.

Scientia in Chriſto quadruplex.

Poſteriores Theologi rem magis illuſtrarunt, quadruplicem in Chriſto fuiſſe ſcientiam, diuinam, beatam, infuſam, vſu comparatam, quam experimentalem vocauerunt. Ergo nec diuina, nec beata, neque infuſa ſcientia proficere potuiſſe, quia infinita erat; ſola profeciſſe experientia, quemadmodum indicat D. Paulus ad Hebræos 5. 8. cum dicit, *Didicit ex ijs, quæ paſſus eſt, obedientiam.* Confirmat Theophyl. hanc interpretationem ex verſu 46. vbi dicitur cum doctoribus diſputaſſe, omnéſque prudentiam eius miratos fuiſſe. Vnde colligit propterea dictũ eſſe eum profeciſſe ſapientia, quia ſuam hominibus ſapientiam oſtenderat. Obijcitur contra hanc interpretationem à nonnullis quòd verſu 52. non ſolum apud homines, ſed etiam apud Deum ſapientia, & gratia dicatur profeciſſe. Neminem verò vim Hebraicæ phraſis ignorare idem eſſe apud Deum, & verè, vt cũ c. 1. 6. Zacharias, & Eliſabeth iuſti apud Deum fuiſſe dicuntur. Reſpondeo, quemadmodum recentiores omnes Theologi, ac nonnulli etiam veteres reſponderũt, ſenſum eſſe profeciſſe apud Deum, id eſt verè, nõ quòd verè profecerit, ſed quòd hominibus verè, id eſt non ſolum apud homines, ſed etiam apud Deũ proficere videretur. Obijcitur, quòd eodem modo dicatur ſapientia, & gratia, quo ætate profeciſſe; ætate autem verè profecerit, non ſola hominum opinione. Reuocandum in memoriam eſt, quod multis ſupra locis adnotauimus, ſolere aliquãdo in ſcriptura verba in eodem poſita contextu non eodem modo accipi. *Aſcendo*, inquit Chriſtus, *ad patrem meum, & patrem veſtrum* Ioannis 20. 17. ſi, quia hæc verba eodem contextu dicta ſunt, eodem modo accipi oportet, ſequetur illud abſurdum Deum non aliter patrem eſſe Chriſti, quàm noſtrum, quod ex eadem ſcriptura falſum omnino eſſe conſtat. *Dimitte mortuos ſepelire mortuos ſuos*, inquit Chriſtus Matthæi 8. 22. dubium non eſt quin priori loco animo, poſteriore corpore mortuos appellet, ſed cõiunxit in eũdem contextum, quia vtrique, quamuis non eodem modo, mortui dicãtur. Sic hoc loco ſapientia, gratia, & ætate Chriſtus dicitur profeciſſe, quamuis nõ eodem modo ſapientia, & gratia, quo ætate, profecerit. Nam ætate quidem verè, ſapientia & gratia ſola hominum opinione profecit. Obijcitur denique quòd c. 1. 80. idem de Ioanne dixerit, *Puer autem creſcebat, & confortabatur ſpiritu*, Ioannes verò non ſola hominum opinione, ſed verè creuerit. Reſpondeo etiam de Ioſepho, & Maria idem dixiſſe, nam vtrumque Chriſti parentem appellauit, tamen non ſequitur aut Ioſephum eodem modo quo Mariam; aut Mariam non alio modo, quàm Ioſephum Chriſti fuiſſe parentem.

Verba in eodem loco non eodem modo accipiẽda.

41. *Et ibant parentes eius.*) Quomodo Ioſephum Chriſti parentem vocet, diximus ſupra ver. 33.

Per ſingulos annos in Ieruſalem in die feſto Paſchæ) Iubebat lex, vt omnis maſculus ter ſingulis annis coram Domino appareret, in feſto Paſchæ, in feſto hebdomadarum id eſt Pentecoſtes, & in feſto tabernaculorum Exodi 23. 15 16. 17. & 34. 23. & Deuter. 16. 16. De fœminis nihil dicebatur, quia, cum ideo coram Domino apparerent vt profiterẽtur, vir, qui caput erat, pro fœmina profiteri videbatur. Non prohibebantur tamen mulieres, ſi vellent, id facere religionis cauſa. Itaque Maria, etſi non cogebatur lege, & longè à templo habitabat, tamen cum ſuo ſponſo ſingulis annis ad templum veniebat. Cur autem non veniret Ioſeph niſi in feſto Paſchæ in templum, cùm ter per annos ſingulos venire iuberetur, cauſam fuiſſe credendum eſt, quòd tam longè ab Ieroſolymis habitaret, quattuor ſcilicet, aut circiter dierum interuallo. Hugo, & Lyran. cum ijs, qui longiùs habitarent, diſpenſatum fuiſſe dicunt, vt nõ niſi die Paſchæ venirent. Nam eo die nemo niſi morbo impeditus excuſabatur. Mihi non videtur probari poſſe Ioſephum non niſi die Paſchæ venire ſolitum. Nam etſi Euangeliſta ſolius Paſchæ mentionem facit, non negat tamen alijs duobus feſtis diebus conſueuiſſe venire: ſed quia, quod narrare volebat, duodẽnem Chriſtum Ieroſolymæ inſcijs parentibus remanſiſſe, die Paſchæ contigerat, ſolius meminit Paſchæ. Meritò verò dubitat Auguſt. libro 2. de conſenſu Euangeliſtarum cap. 10. quomodo potuerint Ioſeph, & Maria vnà cum puero Chriſto per ſingulos annos Ieroſolymam ire, cum Archelaus ibi regnaret, cuius metu, vt Matthæus ait cap. 2. 22. ſeceſſerant in Galilæam. Duobus modis reſpondet, aut, quod dicit Euangeliſta, non eſſe intelligendum de omni generaliter tẽpore, ſed de eo tantùm, quo relegato iam Archelao ſine vllo eius metu venire potuerunt; aut timorem Dei, & legis eius obſeruationem Archelai timori prætuliſſe, faciléque in tanta hominum multitudine, quanta eo die Ieroſolymam confluebat, potuiſſe latere. Hoc eſt probabilius; quia Euangeliſta nullo excepto per ſingulos annos veniſſe dicit, & quia Ioſephus libro 17. antiquit. cap. 15. Archelaum decem annos regnaſſe tradit. Itaque cum hoc ipſum accidit, quod modò Lucas narrat, aut Archelaus adhuc regnabat, aut vno certè anno ante regnare deſierat, Nã Herodes Archelai pater, vt apud Matthæum c. 2. 22. probauimus, duos vt minimùm poſt natum Chriſtum regnauit annos.

Mulieres etiam profiteri poterant.

42. Et

42. *Et cum factus eſſet annorum duodecim.*) Deeſt in fine huius verſus ad explendam ſententiam, Aſcendit & puer cum illis, eo nimirum Hebræorum idiomate, quod ſupra ver.21.notauimus. An aſcẽderit Chriſtus cum parẽtibus in Ieruſalem per ſingulos annos, an eo tantùm anno quo hęc contigerunt, quia grandiuſculus erat, cœperit aſcendere, incertum; ſed eſt probabilius per ſingulos annos aſcendiſſe, idque mihi videtur Euangeliſta obſcurè licet indicare, cùm non dicit eo anno aſcendiſſe, ſed remanſiſſe in Ieruſalem, quaſi inſinuans alijs annis aſcendiſſe quidem, ſed non remanſiſſe; & quaſi ſatis eſſe putauerit dicere aſcendiſſe parentes, vt & puerum aſcendiſſe intelligeremus. Atque ita Beda ſentit in hom. in hæc verba, & Iuuencus carmine hunc locum reddens;

1. lib. hiſt. Euang.

Ad templum lætis puerum perducere feſtis
Omnibus annorum vicibus de more ſolebant.

43. *Conſummatiſque diebus.*) G. καὶ τελειωσάντων τὰς ἡμέρας, & cùm peregiſſent dies, id eſt cùm Ioſeph, & Maria ſeptem azymorũ dies rite celebraſſent, quemadmodum lege præceptũ erat, Leuit.23.6.7. & Deut. 16.8. Expreſſit hoc Euangeliſta, non ſolùm vt leges ſeruaret hiſtoriæ, quæ circunſtãtijs temporis, & loci commẽdatur, ſed etiam vt Mariæ, & Ioſephi religionem oſtenderet omnia, quæ ad Dei cultum pertinebant, rite peragentium.

Remanſit puer Ieſus in Ieruſalem, & non cognouerunt parentes eius.) Inſcijs parentibus. Parentem vocat etiã Ioſeph ea ratione, quam ſupra expoſuimus ver. 27. Tria hoc loco quæri poſſunt, cur voluerit Chriſtus remanere in Ieruſalem; cur ea ætate, non ante, non poſt; cur inſcijs parentibus. Videtur Chriſtus in ipſa ſua pueritia ſpecimen aliquod diuinitatis ſuæ præbere voluiſſe, ne, ſi poſtea annos natus triginta nullo dato ante ſapientiæ ſuæ documento de improuiſo ad docendum prodijſſet, homines magis admirarentur, quàm crederẽt. Nam cùm & hunc ſapientiæ ſuæ guſtum dediſſet puer, tamen poſtea dicebant Iudęi, *Vnde huic ſapientia hæc, & virtutes?* Matthæi 13.54. & *Quomodo hic litteras ſcit, cùm non didicerit?* Ioannis 7.15. Id autem duodecimo ætatis anno facere conueniebat, quò potiſſimùm tempore incipit puerorũ ingenium apparere, & capeſſendis litteris aptum eſſe. Atque hac ratione quæſtio explicata eſt à Beda in commentarijs prima & ſecũda. Alio etiã modo & idem Beda, & Amb. ad ſecũdã quęſtionẽ reſpõdent, propterea duodecimo ætatis ſuæ anno ſapiẽtiam ſuã oſtendere cœpiſſe, quòd hoc myſtico numero miſſurus poſtea eſſet Apoſtolos ad prędicandũ Euangeliũ. Quid ex hoc loco veteres hæretici Valentiniani colligerent, Irenæus lib. 1. c. 17. docet, nec opere precium eſt eiuſmodi deliria recitare. Ad tertiam quęſtionẽ Euthym. & Græcus ille auctor D. Thomæ reſpondent ideo clam parentibus remanſiſſe, ne ſi id illis indicaſſet, aut ab ipſis impediretur, aut illis, ſi morem non geſſiſſet, videretur non ſatis obedire. Magis alia ratio quam affert Beda mihi placet, propterea id feciſſe, vt oſtenderet alium ſe habere patrem, cuius res illis etiã non conſultis agere deberet, quódque illis ſoleret obedire, voluntate ſolitum facere, non debito. Quod ergo Euangeliſta dicit, *remanſit in Ieruſalem*, non ita intelligendum eſt, quaſi aut errore, aut caſu, ſed quaſi certo diuinóque cõſilio id factum fuerit. Et quidem Origenes hom.19. videtur exiſtimare inuiſibilem ſeſe feciſſe, vt Ieroſolymæ remaneret, quẽadmodum po-

Duodecimo anno cur ſapientię ſuæ ſpecimen dederit Chriſtus.

Cur clam parentibus remanſerit in Ieruſalem.

A ſtea volentibus cum Iudæis lapidare abſcondit ſe, id eſt diſparuit, inuiſibilem ſeſe fecit Ioannis 8.59. Idem quoque videtur apud D.Thom. Græcus ille, quem citat, auctor indicare, eſtque credibile hominem præſertim Græcum ex Origene ſumpſiſſe.

44. *Exiſtimantes autem eum eſſe in comitatu*) Cùm omnes Iudęi ad feſtum Paſchę diem confluere ſolerent, credibile eſt turmatim, oppidatímque & venire ſolitos, & redire. In eo igitur comitatu Nazarethanorum ciuium cognatorum præſertim, amicorúmque putabant parentes eſſe Chriſtum, vt ex euentu colli-
B gitur, inter eos enim ſolos eum dicuntur quæſiuiſſe. Hoc certiùs, quia ex ipſo Euãgeliſta ſumptũ eſt, quàm quod Beda in cõmentarijs, & in homilia in hæc verba, & Bedam ſecutus Lyranus tradunt, morem fuiſſe Iudæis, vt venientes ad feſtum, domúmque reuertẽtes, ſeparatim viri, mulieres, ac pueri progrederẽtur. Ita factum vt pater cum matre, mater cum patre puerum eſſe crederet, ne vterque de illo inquireret. Quę nec ſunt ipſa per ſe probabilia, quis enim credat matres filios ſuos paruulos à latere ſuo paſſas fuiſſe diſcedere? & videntur tum Euangeliſtæ, tum inter ſe
C repugnare. Nam cùm dicit Euangeliſta parentes exiſtimaſſe, eum eſſe in comitatu, & inter cognatos atque amicos eum quæſiuiſſe, non obſcurè ſignificat Ioſephum, & Mariam ſimul iuiſſe, putaſſéque Chriſtũ non cum pueris, ſed cum cognatis, & amicis eſſe. Alioqui non inter cognatos & notos, ſed inter pueros quæſiuiſſent. Pugnantia etiam inter ſe dicũt; ſi enim pueri gregatim, ſeparatímque progredi ſolebãt, quomodo pater cum matre, mater cum patre, vt illi dicunt, eſſe putabant, cum ex conſuetudine ſcirent, nõ poſſe eſſe niſi cum pueris? Quod autem dicit Euãge-
D liſta exiſtimantes eſſe in comitatu, ideo dixiſſe arbitror vt à parentibus omnem negligentiæ, culpæque ſuſpicionẽ remoueret. Nõ enim neglectu, & incuria, ſed credẽtes in comitatu cognatorum, & amicorum eſſe iter vnius diei fuiſſe progreſſos.

Venerunt iter diei.) Vſque ad noctem, quo tempore credebant, vt erat vero ſimile puerum ad ſe cænandi, & hoſpitandi cauſa venturum, quem cùm viderent non venire, quærere cœperunt. Vnius igitur diei iter parentes cõfecerant, cùm Chriſtum puerum deſiderarunt; diem alterum in remetiendo eodem itinere
E conſumpſerunt; tertio die cùm eum diu quęſiuiſſent inuenerunt in templo, in medio Doctorum, vt Euthym. exponit, meliùs vtique quã qui vnius diei iter ſic interpretantur, vt eundo, redeundóque conſumptus dies vnus ſit, Ieroſolymæ verò quærendo duo. Illud enim Euãgeliſtę verba magis præ ſe ferunt cum dicit *venerunt iter diei*.

46. *Et factum eſt poſt triduum.*) Dubium an tribus diebus omnino tranſactis, an ipſo tertio die Chriſtus inuentus fuerit. Vero ſimilius tertio inuentum fuiſſe die. Hoc enim ea phraſis aliquãdo ſignificat, vt cùm
F Chriſtus dicit ſe moriturum, & poſt tres dies, id eſt die tertio reſurrecturum Marci 8. 31. atque ita ſentit Euthym. Quòd autem tertia die, non ante, nec poſt fuerit inuentus, Ambroſ. myſterium interpretatur, *Poſt triduum, inquit, reperitur in tẽplo, vt eſſet indicio, quia poſt triduum triumphalis illius paſſionis in ſede cæleſti, & honore diuino fidei noſtræ ſe reſurrecturus offerret, qui mortuus credebatur.*

Inuenerunt illum in templo.) *Et cùm quærerent*, inquit Origen. hom. 19. *non inuenerunt inter cognatos; nec enim poterat humana cognatio Dei filium continere; non inuenerũt*

inter

inter cognatos, quia diuina maiora erant notitia, ſcientiáque mortali. Vbi igitur inueniunt eum? in templo. Ibi enim inuenitur filius Dei. Si quando & tu quæſieris filium Dei, quære primùm in templo, illuc propera, ibi Chriſtum ſermonem, atque ſapientiam id eſt filium Dei reperies.

Chriſtus quo ſenſu in medio Doctorum ſedit.

Sedentem in medio doctorum.) Inter doctores. Hebraiſmus, vt, medius veſtrũ ſtetit, id eſt inter vos, nec enim vt opinor ſignificatur illum in loco doctorum conſediſſe, vt quidam intelligunt. Nam nec Euangeliſta tanquam doctorem, ſed tanquam diſcipulum ſediſſe indicat, cum audiſſe tãtùm, & interrogaſſe dicit, quæ diſcipuli ſunt partes; nec id tanta illa Scribarum, & Phariſæorum ſuperbia, quos Euangeliſta doctores vocat, profectò tuliſſet. Sed in medio doctorum ſediſſe dicitur, quia credibile eſt doctores in orbem iuxta parietes editiore ſediſſe loco: auditores verò in medio humilioribus ſubſellijs, vt multis etiam locis fieri videmus.

Audientem illos & interrogantem.) Non doctoris, ſed auditoris agentem perſonam. Rectè id Gregor. animaduertit 3. parte Paſtoralis c. 26. *Vigilanti*, inquit, *conſideratione penſandum eſt, quòd, cùm Ieſus annorum duodecim dicitur in medio doctorum ſedens, non docens, ſed interrogans inuenitur. Quo exemplo ſcilicet oſtenditur, ne infirmus docere quis audeat, ſi ille puer doceri interrogando voluit, qui per diuinitatis potẽtiam verbum ſcientiæ ipſis ſuis doctoribus miniſtrauit.* Quanquam ex Euangeliſta colligitur ita illum diſcipuli perſonam egiſſe, vt dum interrogatus reſpondebat, magnos illos magiſtros multa doceret. Propterea enim ſtupebant omnes ſuper prudẽtiæ & reſponſis eius. Multa Beda in commentarijs & in hom. in hæc verba in eandem ſentẽtiam, in quam Gregorius ſcribit, quæ & ad explicationem huius loci, & ad mores apta ſunt.

47. *Stupebant autem omnes, qui eum audiebant, ſuper prudentia, & reſponſis eius.*) ἐπὶ τῇ συνέσει ſuper intelligentia, id eſt quàm acutè, & bene res intelligeret. Eſt credibile tanquam diſcipulum interrogatum, & quidem de maioribus myſterijs, cum viderent doctores illũ ſupra eius captum ætatis reſpondere. Nam quòd quidam hæreticorum putat interpres reſpõſum hoc loco Hebræorum more pro quouis poni ſermone, non conuenit in hunc locum, vbi Chriſtus ab Euangeliſta audiens ſolùm, & interrogans inducitur.

48. *Et videntes.*) Ioſeph & Maria. Ad eos enim hoc puto referendum potiùs, quàm ad omnes qui aderãt, vt quidam volunt.

Admirati ſunt.) Non ſicut alij propter prudẽtiam, & reſponſa eius, nam eius prudentiam, ſcientiámque non ignorabant, ſed quòd eum præter opinionem in medio doctorum diſputantem reperiſſent.

Et dixit mater eius ad illum.) Placet quod piè nonnulli notauerũt, non hoc ſtatim, & coram omnibus matrem dixiſſe, ne gloriari eo videretur filio; ſed priuatim poſtea finita diſputatione. Apparet etiam ex hoc loco, vbi clariſſimè Ioſeph pater Chriſti nominatur, eum verè non fuiſſe patrem; videmus enim nõ Ioſeph, ſed Mariam quaſi parẽtem libere, ac iure ſuo Chriſtum interrogare, *Quid feciſti nobis ſic?*

Fili, quid feciſti nobis ſic?) Non ſunt accuſantis, aut reprehendentis verba, ſed mirantis, atque dolentis. Nec rogat cur id fecerit, cur cum doctoribus diſputauerit; ſed cur ita fecerit, vt parentibus inſcijs cauſa doloris fuerit. Hanc habent vim duo illa verba *Nobis*, & *ſic*.

Cur doleãt, & quærant Chriſti parentes filiũ amiſſum.

Ecce Pater tuus, & ego dolentes quærebamus te.) Quærunt aliqui cur dolebant, cúrue quærebãt Chriſtum, ſi filium Dei eſſe credebant: nec enim filius Dei errare, aut perire poterat: reſpondent Orige. hom. 19. & Euthym. in comment. Non puto eos idcirco doluiſſe, quia putarent erraſſe puerum, nec perijſſe; nec poterat accidere, vt Maria quæ ſciebat ſe de Spiritu ſancto concepiſſe, quæ & angelũ loquentem, & currentes paſtores, & Simeonem audiuerat prophetantem, timeret, ne puerum perderet oberrãtem. Aliud quiddam dolor, & quæſtio parentum, quàm ſimplex lector intelligit, ſonat. Quomodo enim tu ſi quando ſcripturas legis, quæris in eis ſenſum cum dolore quodam, ac tormento, non quòd ſcripturas erraſſe, aut perperã quid habere arbitreris, ſed quòd illæ intrinſecus habeant veritatis ſermonem, atque rationem, & tu nequeas inuenire, quod verum eſt: ita & illi quærebant, ne fortè receſſiſſet ab eis, ne relinquẽs eos ad alia tranſmigraſſet, & quod magis puto, ne reuertiſſet ad cælos, cùm illi placuiſſet iterum deſcenſurus. Patrem quomodo Ioſeph Maria vocet Chriſti diximus ver. 27. Obſeruauit D. Auguſt. in ſer. quodam de Chriſti parentibus, modeſtiæ fuiſſe virginis, quòd non dixerit, Ego & Pater tuus, ſed *Pater tuus, & ego. Chriſtum*, inquit, *pepererat, angelus ad eam venerat, & dixerat ei, ecce concipies in vtero, & paries filium, & vocabis nomẽ eius Ieſum, hic erit magnus, & filius altiſſimi vocabitur. Meruerat parere filium altiſſimi, & erat humillima, nec ſe marito, nec in ordine nominis præferebat, vt diceret Ego, & pater tuus, ſed pater tuus, inquit, & ego.*

Modeſtia B. Virginis.

49. *Et ait ad illos.*) Sola mater interrogauerat, *Fili quid feciſti nobis ſic?* ſed quia pro ſe, & Ioſeph interrogauerat, vtrique reſpondet, vtrumque docere volens.

Chriſtus non reprehendit parẽtes ſuos.

Quid eſt quod me quærebatis?) Non reprehendit parentum erga ſe curam, ſolicitudinémque; ſed patrem Deum parentibus hominibus anteponit. Reſpondet quidem reprehendentis modo, non quòd verè reprehendat, ſed quòd ſi parentes ſciuiſſent, qua in re, & quam ob cauſam occupatus eſſet; verè fuiſſent reprehendendi, ſi, vt ſe ſequeretur, à patris eum negotijs auocare voluiſſent. Itaque non vt argueret, ſed vt doceret, reprehendentis habitum induit. Nec debet pius lector Caluinum audire, quem dicere non puduit Mariam à Chriſto merito reprehenſam. Semper enim ſerpens iſte inſidiatur Mariæ calcaneo, ſed ipſa conteret caput eius. Scribit quidem Ambroſ. Chriſtũ hoc loco arguiſſe matrem, ſed eo ſenſu, quo nos explicauimus dixit.

Neſciebatis.) Videtur ignorantiam reprehendere, quòd ea neſcirent, quæ ſcire eos oportebat. At vnde id ſcire potuerũt? ex angelis, ex paſtoribus, ex Magis, ex Anna, dicunt aliqui. ſciebant quidem ex illis, vt ſupra diximus, myſterij ſummam, cùm mundi ſaluatorem miſſum fuiſſe, lumenque *ad reuelationem gentium* fuiſſe propoſitum; ſed fore, vt puer adhuc deſertis parẽtibus ſe ſubduceret, vt cum doctoribus in tẽplo diſputaret, nec debebant, nec poterant ſcire: eam igitur ob cauſam admirabantur. Non ergo eos Chriſtus reprehendit, ſed reprehendentis ſpecie docet, quemadmodum docere ſimulata nonnunquam increpatione ſolemus pueros, etiam cum nullam in illis culpam animaduertimus, vt acriùs ad diſcẽda, quæ dicimus, eorum animos incitemus.

Quia in ijs quæ patris mei ſunt.) Origen. 20. Epiphan. hæreſi 30. Auguſt. in ſermone illo de Chriſti parentibus, Euthym. & Hugo putant ea, quę patris ſui erãt,

templum

templum appellari. Dei enim, non hominum templum erat. At nō tam locum loco, quàm negotia negotijs, perſonas perſonis opponere videtur. Negotia Patris ſui cęleſtis, negotijs omnibus humanis, etiā parentum ſocietati, obedientiæ, conſolationi. Sicut alibi dicit *meus cibus eſt, vt faciam volūtatem eius qui miſit me.* Ioānis 4.34. Primúſque obſeruat ipſe, quod nobis poſtea tradidit obſeruandum. *Qui amat patrem ſuū, aut matrem pluſquam me, non eſt me dignus* Matth. 10. 37. Ipſe ſuus quodammodo voluit priùs eſſe diſcipulus, vt eius nos diſcipulos eſſe nō pudeat. Perſonam verò Dei patris, perſonæ hominis patris opponit. Dixerat B Maria, *Pater tuus, & ego*; docet ſe alium veriorem, cui magis obedire debeat, patrem habere. Rectè hinc Epiphan. hæreſi 30. Ebionitas refellit, qui Chriſtum Ioſephi filium eſſe putabant.

Oportet me eſſe.) Decet, non tam affirmationē, quàm negationem ſignificari arbitror, quaſi dicat oportebat me, non alia in re, quàm in patris mei negotijs occupatum eſſe, non in puerilibus ludis, non in humanis curis. Errat enim hæreticus quidam interpres, qui neceſſitatem hoc verbo ſignificari dicit, quaſi nō potuerit Chriſtus aliud facere, quàm faciebat. C Scilicet non ſatis hæretici habent, vt nobis; niſi Chriſto etiam ipſi arbitrij libertatem tollāt. Refutat Origen. hoc loco Valentinianos, & veteres illos omnes hæreticos, qui Chriſtum filium Dei veteris teſtamenti eſſe negabant, cùm hoc loco eius ſe dicat agere negotia.

Oportet quid ſignificet.

50. *Et ipſi non intellexerunt verbum, quod locutus eſt ad eos.*) Verbum quidem intellexerant quid ſignificaret, cum patrem ſuum Deum appellabat, dicebátque eius ſe negotia agere oportere; neque enim id poſt angelos, D poſt paſtores, poſt Magos, poſt Simeones, poſt Annas, poterant ignorare; ſed myſterium, nimirum verbi non intellexerunt; quæ eſſent negotia illa patris ipſius, quæ vocabat, vt homines primùm doceret, deinde pro illis moreretur. Itaq; neque Euthymij interpretationem probo, qui verbum nō intellexiſſe Mariam, & Ioſephum putat, id eſt quòd templum domum, aut rem patris ſui appellaſſet: nec aliam eorum, qui hoc nō de Ioſepho, & Maria, ſed de alijs auditoribus intelligunt, de quibus ver. 47. dictum fuerat, *ſtupebant ſuper prudentia, & reſponſis eius.* Aut ſi de Chriſti parētibus hoc dictum ſit, per ſynecdochem E intelligendum. Non enim Ioſeph ſimul, & Mariam, ſed ſolum Ioſeph non intellexiſſe.

51. *Et deſcendit cum eis, & venit Nazareth, & erat ſubditus illis.*) Videtur Euangeliſta conſultò hæc addidiſſe, ne lector exiſtimaret emancipaſſe ſe Chriſtū, & poſtea vt negotia patris ageret, obedientiam parentum neglexiſſe. Diſcedit ergo cum parentibus, & ſubditus illis eſt, vt qui ſe paullo ante Iudæorum docendo magiſtros Deum eſſe oſtenderat; terrenis etiam obediendo parentibus hominem profiteretur: ſimúlque F exemplum nobis reuerentię relinqueret erga parentes, vt Origen. hom. 20. Ambroſ. Beda, Theophyl. & Euthym. adnotarunt. Ambroſij verba quia illuſtriora ſunt, ponam, *Quid enim magiſter virtutis, niſi officium pietatis impleret? Et miramur ſi patri defert, qui ſubditur matri? Non vtique infirmitatis, ſed pietatis iſta ſubiectio eſt.* Et infra, *Diſce potiùs tua vtilitatis præcepta, & exempla pietatis agnoſce. Diſce quid parentibus tuis debeas cùm legis à patre filium non voluntate, non opere, non tempore diſcrepare.*

Chriſti præclarum exemplum, reuerētiæ, & ſubiectionis erga parentes, & ſuperiores.

A *Etſi perſonis duo; poteſtate vnum ſunt. Et vtique nullum pater ille cæleſtis laborem generationis expertus eſt. Tu matri debes pudoris iniuriam, virginitatis diſpendium, partus periculum, matri longa faſtidia, matri longa diſcrimina, cui miſera in ipſis votorum fructibus maius periculum eſt, & cùm ediderit quod optauit, partu ſoluitur, non timore. Quid anxios patres loquar pro filiorum profectu, & multiplicatos alienis vſibus cenſus, iactáque agricolæ ſemina poſterorum ætatibus profutura? Nonne pro his obſequia ſaltem oportet rependi.* Breuiter ex eodem loco, & Arianos refellit, & Catholicorum mores informat. Rectè etiam Origen. hoc B exemplum Chriſti, non ſolum ad carnales, ſed etiam ad ſpirituales parentes accōmodat. *Diſcamus*, inquit, *filij ſubiecti eſſe parentibus noſtris, maior minori ſubijcitur. Nam quia maiorem Ioſeph videbat ætate, propterea eum parētis honore coluit, omnibus filijs exemplum tribuens, vt ſubijciantur parentibus. Quod ſi patres ij non fuerint, ſubijciantur his qui patrum ætatem habent. Quid loquor de parētibus, & filijs? ſi Ieſus filius Dei ſubijcitur Ioſeph, & Maria, ego non ſubijciar Epiſcopo, qui mihi à Deo ordinatus eſt pater? Non ſubijciar presbytero, qui mihi Domini dignatione præpoſitus eſt? Puto quod intelligebat Ioſeph quia maior ſe erat Ieſus,* C *qui ſubijciebatur ſibi, & ſciens maiorem eſſe ſubiectum trepidus moderabatur imperium. Videat ergo vnuſquiſque quod ſæpe melioribus præpoſitus ſit inferior, & nonnunquam accidat vt ille qui ſubiectus eſt, melior ſit eo, qui ſibi videtur eſſe præpoſitus. Quod cum intellexerit dignitate ſublimior, non eleuabitur ſuperbia ex eo quod maior eſt, ſed ſciet ita ſibi meliorem eſſe ſubiectum, quomodo & Ieſus ſubiectus fuit Ioſeph.* Alia multa videre lector poterit apud Gregor. Nyſſen. in orat. in hæc verba Pauli 1. Corinth. 15. 28. *Tunc & ipſe filius ſubiectus erit ei*, copioſè hunc locum ediſſerentem, & apud Bernardum ſer. 2. de laudibus Beatæ D Virginis, & ſer. 19. in Canticum Cant.

Et mater eius conſeruabat omnia verba hæc in corde ſuo.) Magna cura videtur hoc Euangeliſta docere, idem enim dixerat ſupra ver. 19. Et animaduertimus, cùm multa alia non ſolùm de Maria, ſed etiam de Ioſeph dicat, vt quòd Chriſtum ambo quæſierint ver. 44. & 48. quòd mirati fuerint ver. 33. & 48. Quòd tamen dicta, factáque Chriſti animo recondiderit, ſemper de ſola Maria dicit. Vnde intelligimus duo Euāgeliſtam voluiſſe ſignificare, & ſingularem Marię diligentiam in obſeruandis Chriſti myſterijs, & maiorem quan- E dam fidem, cognitionémque, vnde ea proficiſcebatur obſeruatio. Quia enim magnam in Chriſtum habebat fidem, quidquid ab eo fieri videbat, obſeruabat. Quod ipſum obſeruauit Origen. *plus*, inquit, *aliquid quàm de homine ſuſpicabatur, vnde & cuſtodiebat omnia verba eius in corde ſuo, non quaſi pueri, qui duodecim eſſet annorum, ſed eius qui de Spiritu ſancto conceptus fuerat.*

Diligentia B. Marię in obſeruandis Chriſti myſterijs.

52. *Et Ieſus proficiebat ſapientia, & ætate, & gratia.*) Voluit his paucis verbis Euangeliſta breuiter exponere quid Chriſtus vſque ad annum ætatis ſuæ trice- F ſimum egiſſet, nempe ſapientia, & ætate, & gratia profeciſſe. Ac fortaſſe propterea ſuperiorem narrabat hiſtoriā, quomodo annos natus duodecim cum doctoribus diſputaſſet, vt ex eo vno intelligeremus exemplo, quantùm poſtea ætate progreſſus profeciſſet, qui adhuc puer eo vſque profecerat, vt doctores diſputando ſuperaret. Quo autem modo intelligendum ſit Chriſtum ſapientia, ætate, gratiáque profeciſſe, ſupra ver. 40. diſſeruimus.

CAPVT III.

1. ANNO autem quintodecimo imperij Tiberij Cæſa-
ris, procurante Pontio Pilato Iudæam, tetrarcha autẽ Ga-
lilææ Herode, Philippo autẽ fratre eius tetrarcha Ituræ,
& Trachonitidis regionis, & Lyſania Abilinæ tetrarcha,
Act.4.a.6. 2. ſub principibus ſacerdotum Anna, & Caipha: factum
eſt verbum Domini ſuper Ioannem, Zachariæ filium, in
Mat.3.a.1. deſerto. 3. Et venit in omnem regionem Iordanis, prędi-
Mar.1.a.4. Iſai.40.a.3. cans baptiſmum pœnitentiæ in remiſſionem peccatorum, 4. ſicut ſcriptum eſt in
Ioan.1.c.23. Libro ſermonum Iſaiæ prophetæ: Vox clamantis in deſerto: Parate viam Domi-
ni: rectas facite ſemitas eius: 5. omnis vallis implebitur: & omnis mons, & collis
humiliabitur: & erunt praua in directa: & aſpera in vias planas: 6. & videbit om-
nis caro ſalutare Dei. 7. Dicebat ergo ad turbas quæ exibant vt baptizarentur ab
Mat.3.b.7. ipſo: Genimina viperarum quis oſtendit vobis fugere à ventura ira? 8. Facite ergo
fructus dignos pœnitentiæ, & ne cœperitis dicere: Patrem habemus Abraham.
Dico enim vobis quia potens eſt Deus de lapidibus iſtis ſuſcitare filios Abrahæ. 9.
Iam enim ſecuris ad radicem arborum poſita eſt. Omnis ergo arbor non faciens
Io.3.e.17 Iac.2.c.15 fructum bonum, excidetur, & in ignem mittetur. 10. Et interrogabant eum tur-
bæ, dicentes: Quid ergo faciemus? 11. Reſpondens autem dicebat illis: Qui habet
duas tunicas, det non habenti: & qui habet eſcas, ſimiliter faciat. 12. Venerunt
autem & publicani vt baptizarentur, & dixerunt ad illum: Magiſter, quid facie-
mus? 13. At ille dixit ad eos: Nihil amplius, quàm quod conſtitutum eſt vobis,
faciatis. 14. Interrogabant autem eum & milites, dicentes: Quid faciemus & nos?
Et ait illis: Neminem concutiatis, neque calumniam faciatis: & contenti eſtote
ſtipendijs veſtris. 15. Exiſtimante autem populo, & cogitantibus omnibus in cor-
dibus ſuis de Ioanne, ne forte ipſe eſſet Chriſtus: 16. reſpondit Ioannes, dicens
Mat.3.c.11. Mar.1.b.8. omnibus: Ego quidem aqua baptizo vos: veniet autem fortior me, cuius non
Io.1.d.16. Act.1.a.5. ſum dignus ſoluere corrigiam calceamentorum eius: ipſe vos baptizabit in Spiri-
& 11.c.16. & 19.a.4. tu ſancto, & igni: 17. cuius ventilabrum in manu eius, & purgabit aream ſuam,
Matt.3.c.12 & congregabit triticum in horreum ſuum, paleas autem comburet igni inextin-
Matt.14.a.3 Mar.6.c.17 guibili. 18. Multa quidem, & alia exhortans euangelizabat populo. 19. Hero-
des autem tetrarcha cum corriperetur ab illo de Herodiade vxore fratris ſui, & de
omnibus malis, quæ fecit Herodes, 20. adiecit & hoc ſuper omnia, & incluſit
Mat.3.d.13. Mar.1.b.9. Ioannem in carcere. 21. Factum eſt autem cum baptizaretur omnis populus, &
Io.1.e.32. Ieſu baptizato, & orante, apertum eſt cælum: 22. & deſcendit Spiritus ſanctus
Mat.3.d.17 & 17.a.5. corporali ſpecie ſicut columba in ipſum: & vox de cælo facta eſt: Tu es filius meus
Inf.9.e.35. 2.Pet.1.d.19. dilectus, in te complacui mihi. 23. Et ipſe Ieſus erat incipiens quaſi annorũ triginta,
vt putabatur, filius Ioſeph, qui fuit Heli, qui fuit Mathat, 24. qui fuit Leui, qui
fuit Melchi, qui fuit Ianne, qui fuit Ioſeph, 25. qui fuit Mathathiæ, qui fuit Amos,
qui fuit Nahum, qui fuit Heſli, qui fuit Nagge, 26. qui fuit Mahath, qui fuit Ma-
thathiæ, qui fuit Semei, qui fuit Ioſeph, qui fuit Iuda, 27. qui fuit Ioanna, qui fuit

Reſa, qui fuit Zorobabel,qui fuit Salathiel, qui fuit Neri, 28. qui fuit Melchi, qui
fuit Addi, qui fuit Coſan,qui fuit Elmadam,qui fuit Her, 29. qui fuit Ieſu,qui fuit
Eliezer, qui fuit Iorim, qui fuit Mathat, qui fuit Leui, 30. qui fuit Simeon, qui
fuit Iuda, qui fuit Ioſeph, qui fuit Iona, qui fuit Eliakim, 31. qui fuit Melea, qui
fuit Menna, qui fuit Mathatha, qui fuit Nathan, qui fuit Dauid, 32. qui fuit Ieſſe,
qui fuit Obed, qui fuit Booz, qui fuit Salmon, qui fuit Naaſſon, 33. qui fuit Ami-
nadab, qui fuit Aram, qui fuit Eſron, qui fuit Phares, qui fuit Iudæ, 34. qui fuit
Iacob, qui fuit Iſaac, qui fuit Abrahæ, qui fuit Thare, qui fuit Nachor, qui fuit
Sarug, qui fuit Ragau, qui fuit Phaleg, qui fuit Heber, qui fuit Sale, 36. qui fuit
Cainan, qui fuit Arphaxad, qui fuit Sem, qui fuit Noe, qui fuit Lamech, 37. qui
fuit Mathuſale, qui fuit Henoch, qui fuit Iared, qui fuit Malaleel, qui fuit Cai-
nan, 38. qui fuit Henos, qui fuit Seth, qui fuit Adam, qui fuit Dei.

IN CAP. III.

1. A ANNO *autem quintodecimo imperij Tiberij Cæſaris.*) Non ſolum alij Euangeliſtæ, qui ſolā Chriſti prædicationem, & mortem narrare videntur voluiſſe; ſed etiam Lucas qui eius quoque infantiam, pueritiam, ætatémque omnem perſcribendam ſuſcepiſſe videbatur; reliquum tempus vſq; ad annū triceſimum, quo baptizatus prædicare cœpit, prætericrunt. Quo magis credibile eſt, quod homil. in Ioan. 16. Chryſoſt. tradit ea miracula, quæ in libris quibuſdam apocryphis à

Miracula Chriſti in Infantia, ficta, & falſa.

B Chriſto in infantia ſua facta dicuntur, vera non eſſe, cùm Lucas ea nō narrauerit, qui hoc, quod duodénis fecit, tam diligenter commemorauit. Deſcribit ergo Lucas quomodo Chriſtus ſeſe profiteri cœperit Saluatorem mūdi; quomodo ſuum, vt ita dicam, inierit magiſtratum Ioanne priùs prædicāte, viámque ad ipſum excipiendum muniente. Hoc & alij fecerunt Euangeliſtæ Matthæus c. 3. 1. & Marcus c. 1. 2. & Ioānes c. 1. 23. 24. Sed Lucas magis hiſtoricè omnibus temporis, loci, perſonarum circunſtantijs diligenter expoſitis. Quod ideo feciſſe putandum eſt, vt fidem adhiberet hiſtoriæ, vt Euthym. admonuit. Tempus

C primo loco deſcribit dicens Ioannem Baptiſtam anno decimoquinto imperij Tiberij Cæſaris cœpiſſe prædicare. Cur non ante, apud Matth. c. 3. 1. docuimus, quòd apud Iudæos nemini liceret ante annum ætatis triceſimum aut ſacerdotis, aut doctoris munus fungi. Anno autem Tiberij decimoquinto Ioannes triceſimum compleuit annū. Natus enim erat anno quadrageſimo ſecundo Auguſti, vt apud Matth. c. 2. probauimus; imperauerat autem Auguſtus annos quinquaginta ſeptem, vt Ioſephus auctor eſt, aut quinquaginta ſex vt Tranquillus, & alij nōnulli auctores tradunt, minimo diſcrimine. Eadem ætate

Prędicare Ioānes quo tēpore cœperit.

D Chriſtus erat, cùm eodem anno quo Ioannes ſex tantùm poſterior menſibus natus eſſet. Deſcribit autem tempus prædicationis Ioannis ex imperio Tiberij. cum eius ortum non ex imperio Auguſti, ſub quo natus fuerat, ſed ex Herodis regno deſcripſiſſet c. 1. 5. quia cum natus eſt, adhuc Iudæa proprium habebat Regem; erant enim res, quæ in ea cōtigerant, ex proprio potius, quàm ex alieno Rege deſcribendæ; cùm autē prædicare cœpit deleto regni titulo in prouinciam redacta erat, Syriæque attributa, ideo & Imperatorem, qui vbique tunc dominabatur, & Pręſidem Iudææ, alióſque tetrarchas, inter quos diſtributum regnum fuerat, nominauit. Aliam rationē Origen. hom. 21. & Gregor. hom. 20. in Euangelia afferūt, ſed allegoricam, propterea & Imperatorem gentium, & Iudæorum tetrarchas nominaſſe, quòd Chriſtus & Iudæis ſimul veniſſet, & gentibus.

Procurante Pōtio Pilato Iudæam.) Quia regnum Iudęæ iam abolitū erat, & in tetrarchias redactū; nec dicere licebat, quo Iudęorum Rege id quod narraturus erat accidiſſet, loco Regis nominat eos qui tetrarchias gubernabāt. De tetrarchijs atq; tetrarchis, vnde originē habuerint, & in quot tetrarchias Iudæorū regnū ab Auguſto tributū fuerit, quibúſq; Herodis filijs ſingulæ cōceſſæ, docuimus Matthęi 14. 1. inde ſi neſcit, lector petat. Cùm autē cæteros tetrarchas nominet, ſolum Pōtium Pilatū Pręſidē, aut ἡγεμόνα Procuratorē vocat, quòd Iudæa, quæ Ethnarchiæ nomine Archelao Herodis maioris filio data fuerat, relegato Viennā Galliæ vrbē Archelao Ethnarchia, aut tetrarchia eſſe deſijſſet, & Syrię prouincię fuiſſet adiuncta. Itaq; non proprio iam tetrarcha, ſed miſſo à Romanis Præſide, aut Procuratore regebatur. Fuit Pōtius Pilatus ſi Ioſepho credimus ſextus Iudæorū Præſes. Nā Quirinum primum facit, quòd ad redigēdas in fiſcū Archelai facultates miſſus fuerit; quāuis nō propriè Iudææ, ſed totius cōmuniter Syriæ Pręſes eſſet, lib. 17. antiquitatum c. vltimo, & lib. 18. c. 1. & 3. Secundū facit Coponium; tertium M. Ambiuium, quartū Annium Ruffum, quintū Valerium Gratum, cui dicit ſextū Pontium Pilatū ſucceſſiſſe lib. 18. c. 3. Rexit autē Iudæam Pontius Pilatus vſque ad Tiberij mortē annos decē, vt idē Ioſephus tradit c. lib. eiuſdē 5. ex quo tēpora retexentes facile colligimus quoto Pōtij Pilati Præſidis anno Chriſtus & prædicare cœperit, & mortuus fuerit. Cùm enim Ioſephus dicat Pōtium Pilatū vſq; ad Tiberij mortē Pręſidem fuiſſe; alio verò loco ſcribat Tiberium viginti duos imperaſſe annos lib. 18. c. 8. colligitur Pontiū anno duodecimo Tiberij Iudææ Præſidē factum; cúmque anno decimoquinto eiuſdem Tiberij, vt Lucas docet, Chriſtus, & Ioannes prędicare cœperint, tribus verò poſt annis paſſus fuerit, ſequitur initium prædicationis, de quo hîc Lucas agit, in annum Pontij Pilati tertium, Tiberij verò decimumquintum; mortē autem Chriſti in annum Pilati ſextum, Tiberij verò

Quoto Pilati anno prędicare cœperit Chriſtus, & mortuus fuerit.

decimum octauum incidiſſe: ſi quid forte hoc intereſt lectoris ſcire. Sunt qui eos qui tũc Iudęam iam Syriæ prouinciæ adiunctam abminiſtrabant, nõ tam Præſides, quàm Procuratores fuiſſe dicant. Quod ex Ioſepho videtur probari poſſe, quo auctore conſtat lib. 17. antiquit. c. vltimo, & lib. 18. c. 1. totius Syriæ, & Iudææ vnum tantùm fuiſſe Præſidem, non ergo poterat Iudæa, quæ prouinciæ Syriæ vna pars erat, proprium Præſidem habere. Illud certè conſtat, ſi is qui Iudæam gubernabat Præſes erat, Præſidi Syriæ fuiſſe ſubiectum. Scribit enim Ioſephus lib. 18. antiq. c. 5. hunc ipſum Pontium Pilatum, de quo agimus, à Iudæis apud Vitellium Syriæ Præſidem accuſatũ magiſtratu motum ab eo fuiſſe, & Romam ad Imperatorem miſſum, poſito eius loco alio, qui Iudæam interim regeret. Vox Græca qua vtitur Euangeliſta latè patet; generaliter enim ſignificat Principem, Ducem, Gubernatorem eſſe ἡγεμονεύειν, noſter interpres vertit hoc loco ἡγεμονεύοντος procurante. Quanquam idem alibi vbique ſolet Præſidem vertere, vt infra c. 20. 20. & ſupra c. 2. 2. & Matthæi 10. 18. & Marci 13. 9. Idémque Ioſephi interpretes ſolent facere.

Tetrarcha autem Galilaæ Herode, Philippo autem fratre eius tetrarcha Ituraæ, & Trachonitidis regionis, & Lyſania Abilinæ tetrarcha.) De Herode, & Philippo, eorúmque tetrarchijs Matthæi 14. 1. diſſeruimus. De Lyſania maior, & huius loci propria quęſtio eſt, quisnam fuerit; & an partem vnam regni Iudęæ in tetrarchiam redactam adminiſtrauerit. Nam Euangeliſta ita cum cęteris annumerat, vt eorum fratrem, Herodis magni filium facere videatur, qui partem vnã regni eius in hæreditatem acceptam gubernauerit. Ita boni etiam auctores nonnulli ſentiunt Beda hoc loco, & Euthym. in comment. in 1. c. Lucæ. Quam opinionem facile fuit diligentioribus interpretibus refutare. Nam Ioſephus qui Herodis Magni res omnes accuratiſſimè perſcripſit, nullũ illi eiuſmodi filium Lyſaniam fuiſſe tradit, & lib. 2. de bello Iudaico c. 21. vbi eius narrat mortem, tres tantùm filios Archelaum, Philippum, & Herodem reliquiſſe dicit. Idémque Hegeſippus lib. 1. c. 46. teſtatur. Hũc errorem hiſtoriæ meliùs quidam viderunt, quàm emendarunt. Nam dum corrigere voluerunt, in alium ipſi nõ minorem inciderunt errorem, Lyſaniam hunc Ptolemæi cognomento Mennæi dynaſtæ Chalcidis filium fuiſſe dicunt, quẽ patri ſucceſſiſſe Ioſephus lib. 14. antiquitatũ c. 21. & lib. 15. c. 4. & Hegeſippus lib. 1. c. 29. auctores ſunt. Neque animaduertunt eundem etiam Ioſephum illo ipſo poſteriore loco ſcribere eum Lyſaniam, quem Ptolemæi filium fuiſſe dixerat, ab Antonio Cleopatræ impulſu occiſum fuiſſe triginta vt minimùm annis, antequam Chriſtus naſceretur. Itaque tantùm abeſt, vt cùm Chriſtus prædicare cœpit, tetrarcha eſſet regionis Abilinæ, vt ſexaginta ante annis fuerit mortuus. Cogor in re obſcura eorũ, quoad meliorem inuenio, probare coniecturã, qui hunc Lyſaniam de quo Lucas loquitur, eius Lyſaniæ filiũ patri cognominem fuiſſe credunt. Bonũ tantùm auctorem deſidero. Inuenio qui dicãt Abilam vrbem, vnde regio tota Abilina dicta eſt, cognomento Lyſanium appellatam, vnde probabilis coniectura duci poteſt, omnes eius regionis tetrarchas Lyſanias, ſicut Reges omnes Ægypti Pharaones, vocari ſolitos. Cur igitur Lucas cum Lyſaniam cũ Herodis numerauit filijs, ſi nec filius eius erat, nec in vllam regni eius partem ſucceſſerat? nec in hac re quicquam præter meam coniecturam afferre poſſum. Erat Chalcis, cui Lyſanias imperitabat, contermina Iudææ intra eam regionem comprehenſa, quam Deus promiſerat Abrahamo, ſita in mõte Libano, vt Ioſephus ait, aut illi certè adiacens: & eſt credibile maiore ex parte à Iudæis etiam tunc habitatam fuiſſe, licet ſub alienigena viuerent domino. Hæc potuit eſſe ratio, quamobrem Euangeliſta eius etiam tetrarchiæ mẽtionem facere voluerit. At quid Chalcidi cum Abilina, aut vt meliùs dicam, cum Abilina regione, cuius hîc Lucas Lyſaniam tetrarcham fuiſſe dicit? ſupra indicauimus fuiſſe in ea regione Abilam vrbem vnde regio tota Abilina dicta eſſet. Plinius autem lib. 5. c. 18. Abilam vnam ex ſex tetrarchijs, quę Decapolim regionem cingerent, inſtárq; regnorum eſſent, fuiſſe dicit.

Lyſanias quis, & vbi tetrarcha.

2. *Sub principibus ſacerdotum Anna, & Caipha.*) Quomodo Annas, & Caiphas ſacerdotes fuerĩt, Matthæi 26. 3. 57. expoſuimus. Voluit Lucas omnibus modis tempus ſcribere non ſolùm ex annis imperij Tiberij, & ex Præſide, atq; tetrarchis, ſed etiam ex principibus ſacerdotum, quos Annam tunc, & Caipham fuiſſe dicit. Non quòd ſimul ſacerdotes fuerint: nullum enim Reipublicæ Iudæorum tempus tam perturbatum fuiſſe legimus, vt duo ſimul Summi eſſent ſacerdotes, nec id, ſi vnquam accidiſſet, Ioſephus earum rerum diligẽtiſſimus ſcriptor tacuiſſet. Nec, vt alij putant, quòd priùs Annas, deinde Caiphas, quo tempore Chriſtus, & Ioannes prædicarunt, fuerint ſacerdotes, quaſi eorum prædicatio, neque in ſolius Annæ, neque in ſolius Caiphę, ſed in vtriuſque ſimul ſacerdotium inciderit; quemadmodum Iſaias initio prophetiæ ſuæ non vnum tantùm, ſed multos, ſub quibus prophetaſſet, nominauit Reges, quòd nõ vno tantùm, ſed multis alijs poſt alios regnantibus prophetaſſet. Vulgaris hæc eſt opinio, ſed minimè probabilis, cùm ex Ioſepho conſtet lib. antiquit. 18. c. 4. Caipham à Valerio Grato multis alijs ſingulis pene annis motis ſacerdotem factum, totóque tempore quo Pilatus Grati ſucceſſor Iudææ Pręſes fuit, ſacerdotium adminiſtraſſe; Chriſtus verò, vt ſupra docuimus, tertio Pilati anno cœperit prędicare. Hunc nodum ſic ſoluit Euthym. Annam quidem verè, propriéque fuiſſe ſacerdotem, Caipham verò quia gener eius erat, vt ait Ioannes c. 18. ver. 13. non ſacerdotem propriè, ſed ſacerdotis adiutorem fuiſſe, quales nunc ſenio confectis Epiſcopis dari ſolent. Alij contrà, verum ſacerdotem fuiſſe Caiphã, Annam verò, & quia eius erat ſocer, & quia & ipſe ante functus fuerat ſacerdotio, quamuis ab eo per Valerium Gratũ motus fuiſſet, appellationis tamen honorẽ retinuiſſe. Sicut ſolemus hodie eos, qui aliquando Epiſcopi fuerũt, etiãſi iam Epi non ſint, Epiſcopos appellare; & ijſdẽ quibus ante ornare titulis. Nõ placet. Nam iſta quidẽ ratione multos etiam alios nominare Lucas debuit, quos Ioſephus eodem loco ſacerdotes fuiſſe, & per Gratũ ab ea dignitate remotos dicit. Alij Annã, & Caipham largitionibus à Romanis obtinuiſſe, vt alternis annis ſacerdotio fungerentur, omnia enim tunc apud Romanos, Iudæóſque fuiſſe venalia non vno loco Ioſephus indicat. Hoc iudico probabilius, quia id Ioannes c. 11. 49. 51. & 18. 13. videtur ſignificare, cum dicit Caipham fuiſſe Põtificem anni illius, quaſi alternis annis ille, & Annas Pontifices ſolerent eſſe.

Quomodo Annas, & Caiphas principes ſacerdotũ ſimul ponuntur.

Factum eſt verbum Domini ſuper Ioannem Zacharia

filium

filium, in deſerto.) Iuſſus eſt à Deo Ioánes, cùm in deſerto eſſet, prædicare. Hoc enim Hebraica phraſis ſignificat, Verbum Domini ſuper aliquem fieri, Iſaiæ 38. 4. Hiere. 1. 2. 4. 11. 13. & 2. 1. & 7. 1. & 13. 8. & 14. 1. & 16. 1. & alibi apud hũc, & alios Prophetas paſſim. Det mihi hoc loco lector veniam, vt abominãdi auctoris Caluini vtar verbis. *Colligimus*, inquit, *hinc nullos eſſe veros doctores, niſi quibus iniunctum eſt à Deo munus, nec ſufficit verbum Dei habere, niſi accedat etiam ſpiritualis vocatio. Si ergo ſummi Prophetæ vocationem Dei expectarunt, quales ſunt qui hodie ſe ingerunt? Teſtimonium hoc* Caluini *verum eſt*, vt de Cretenſibus Titi. 1. 13 dicit D. Paulus, ſed nullo potuit Caluinus teſtimonio meliùs coargui quàm hoc ſuo, nullo potuit tormento tota eius Eccleſia faciliùs labefactari. Nam ſi non ſufficit verbum Dei habere, niſi accedat vocatio, vt ipſe dicit, quid de ipſo, déque omnibus & Caluinianis, & Lutheranis miniſtris dicemus; qui nec à Deo profectò vocati, aut miſſi ſunt, nec verbum Dei, ſed diaboli habent? Alia quæ & hoc loco, & duobus ſequentibus verſibus tertio, & quarto dici poterant, à nobis apud Matth. cap. 3. 1. 2. dicta ſunt.

Hebraiſmus.

Caluinus ſuo teſtimonio refellitur efficaciſſimè, dum ſe ingerit non vocatus à Deo.

5\. *Omnis vallis implebitur, & omnis mons, & collis humiliabitur.*) Priorem partem huius Iſaiæ c. 40. 3. 4. teſtimonij, *Vox clamantis in deſerto parate viam Domini, rectas facite ſemitas eius*, quia à Matthæo etiam, & Marco c. 1. 3. adducta eſt, illic explicauimus. Hoc quod Lucas addit, nunc explicandum. Loquebatur eo loco Propheta ex perſona Dei de Iudęorum reductione ex Babylonica captiuitate auctore Cyro, & ſub eius figura de alia maiore, verioréque reductione à captiuitate diaboli per Chriſtum facienda, quemadmodum Euangeliſtæ omnes interpretantur. Loquitur autem prophetico, id eſt poëtico fere more, per proſopopeiam dicens, mittite pręconem, qui vbique terrarum clamet, maximè verò in deſerto, vbi magis deuia, & magis aſpera via eſt, vt omnes eam explanare, præparaRéque curent venturo Domino; vẽturum quippe, & ipſum per ſe quaſi ducem egregium populum ſuum in patriam reducturum; non decere, vt Rex tantus quidquam in via deuium, quicquam inæquale, quicquam aſperum inueniat. A conſuetudine Regum metaphora ſumpta eſt, quibus regnum ſuum, aut vrbem aliquam ineuntibus viæ non explanari modò, verùm etiam ornari ſolent. Hoc ergo eſt *parate viam Domini*, id eſt Domino venturo; *rectas facite ſemitas eius*, id eſt quibus ille tranſiturus eſt, & *omnis vallis implebitur, & omnis mons, & collis humiliabitur.* Nam vt via plana ſit, neceſſe eſt, vt valles, ſiquæ occurrunt, exaggerentur, & montes, ſi qui ſunt, explanentur in campum. Futura pro imperatiuis Hebręorũ more poſita ſunt: *Implebitur*, id eſt impleatur, *humiliabitur*, id eſt humilietur. Sic etiam *erunt praua* (hoc eſt obliqua) *in directa*, id eſt ſint. Quod tunc de via Babylonica dicebatur, dicitur nunc eodem Propheta ad Chiſtum ſpectãte, de via totius mundi, qua omnes gentes ad Eccleſiam Euangelij præconio excitæ venturæ erant. Primus autem præco Ioannes fuit, qui propterea ſe vocem in deſerto clamãtis eſſe dixit. Deſertum corporaliter quidem fuit illud ipſum iuxta Iordanem, in quo Ioannes vixit, ac prædicauit: ſpiritualiter autem totus terrarum orbis, in quẽ latè vox eius inſonuit. Nec enim Ambroſio ſubſcribo, qui deſertum Eccleſiam interpretatur, quòd ſcriptum ſit *multi filij deſertæ magis quàm eius quæ habet virum*. Eccleſia enim non deſertum, ſed domus; non via, ſed meta eſt, quò vocandi homines ſunt. Dominus eſt Chriſtus, qui venienti paranda via eſt. Ante faciem enim eius ideo Ioannes miſſus eſt, vt viam eius præpararet. Vnde Chriſti diuinitas manifeſto argumento probari poteſt, Nam apud Iſaiam nomen eſt יהוה quãttuor litterarum, quod, affirmantibus etiam Hebræis, de ſolo vero Deo dici poteſt. Via ſunt hominum animi, qui per eam, quam Ioannes prædicabat pœnitentiam, explanandi erant, vt molliter venientem exciperent Chriſtum. Montes Origenes, & Beda homines ſuperbos; valles humiles eſſe dicunt. Sed vt de ſuperbis id cõcedamus, qui per pœnitentiam humiliandi, ac deprimendi ſunt; quid de humilibus dicemus? quomodo implebũtur? quomodo erigentur? vt ad æqualitatem redigantur? An humiles eſſe deſinent, ſuperbíque fient? Reſpõdet Beda hoc ideo dictum eſſe, quia *qui ſe exaltat, humiliabitur* c. 14. 11. & 18. 14. At hæc ſententia de præmio, illa de labore dicta eſt, ex qua contrarium potiùs efficitur neminem in hac vita extolli, neminem erigi debere, ne in altera humilietur. Aliter etiam Origen. montes Iudæos, quia ſuperbi; valles Gentiles, quia humiles erant, appellari. Sed præterquam quòd Gẽtiles nihilo minùs ſuperbi, quam Iudæi erant, cùm quicquid erat in mundo *ſuperbia vitæ* eſſet, quomodo Gentiles qui valles erant exaltati, id eſt humiles eſſe deſinere oportebat? Nihil ergo per montes, & colles aliud, quàm viæ inæqualitatem, aſperitatémq; deſignari arbitror, ſicut ſtatim dicitur, *Et aſpera in vias planas*. Hoc enim eſt, quod maximè aſperã, atque difficilẽ viam reddit, ſi nunc in valles deſcẽdat, nunc in montes aſſurgat. Explananda igitur eſt via, id eſt, vitiorũ inæqualitas, repugnantiáque ad virtutis mediocritatem reducenda, ne quid ſubeuntem in animos noſtros Chriſtum offendat. Quem ſenſum, nemo meliùs quam Euthym. animaduertit, qui & illud rectè obſeruauit, vniuerſale illud *Omnis* nõ vniuerſaliter accipiendum. Nec enim omnes valles exaltatas, neque omnes montes, & colles humiliatos fuiſſe per Chriſtum, id eſt non omnia hominum vitia correcta, quia multi viam parare noluerunt. Quanquam ſi id quod paullo ante dicebamus, verum eſt, futura pro imperatiuis poſita eſſe, ſupervacanea eſt hæc obſeruatio. Nam quamuis nõ omnes valles exaltatæ, nec omnes colles humiliati fuerint; tamen Deus, cuius ea vox eſt, atque præconium, omnes valles exaltari, omnes colles humiliari iuſſerat.

Hebraiſmus, futurũ pro imperatiuo.

Deſerti, & viæ nomine quid ſignificetur.

Ad Gal. 4. 27. Iſaiæ 54. 1.

Quid mõtiũ, & vallium. n. ſ.

1. Ioan. 2. 16

Nõ ſemper vniuerſè ſumitur in ſcriptura dictio *eſt*.

6\. *Et videbit omnis caro ſalutare Dei.*) Salutem quam Deus populo ſuo daturus eſt, vt ſupra cap. 2. 30. Carnem pro homine ſumi tam ſcitum eſt, vt opus non ſit exemplis docere. Duobus autem modis hæc poſſunt intelligi. Aut ita vt ſignificetur fore vt omnes homines conſpecturi eſſent, quomodo Deus populum ſuum primum à Chaldęorum, deinde à diaboli tyrannide liberaturus eſſet, ſicut Pſal. 73. 12. dicitur Deus *operatus* eſſe *ſalutem in medio terræ*, id eſt toto inſpectante terrarum orbe. Et Pſal. 47. 6. 7. *Ipſi*, inquit, *videntes ſic* (quod Deus fecerat erga populum ſuum) *admirati ſunt, conturbati ſunt, commoti ſunt, tremor apprehendit eos*, & Pſal. 67. 25. *viderunt ingreſſus tuos Deus, ingreſſus Dei mei, Regis mei qui eſt in ſancto*, id eſt quomodo Deus graderetur, veniens ad ferendam opem populo ſuo. Simile illud eſt Pſal. 97. 3. *Viderunt omnes termini terræ ſalutare Dei noſtri.* Et

A illud Iſaiæ 41. 4. 5. de hac ipſa te loquentis, *Quis hæc operatus eſt, & fecit, vocans generationes ab exordio? Ego Dominus, primus, & nouiſsimus ego ſum; viderunt inſulæ, & timuerunt, extrema terræ obſtupuerunt*, & cap. 52. 10. *Parauit Dominus brachium ſanctum ſuum in oculis omnium gentium: & videbunt omnes fines terræ ſalutare Dei noſtri.* & cap. 61. 9. *Et ſcietur in gentibus ſemen eorum, & germen eorum in medio populorum; omnes qui viderint eos cognoſcent illos, quia iſti ſunt ſemen, cui benedixit Dominus.* Sic dicebat meretrix illa Rahab Ioſue 2. 10. 11. *Audiuimus quod ſiccauerit Dominus aquas maris rubri ad veſtrũ intro-* B *itum, quando egreßi eſtis ex Ægypto, & quæ feceritis duobus Amorrhæorum Regibus qui erant trans Iordanẽ, Sehon, & Og, quos interfeciſtis, & hæc audientes pertimuimus, & elanguit cor noſtrum, nec remanſit in nobis ſpiritus.* Aut ita, vt ſenſus ſit fore, vt omnes homines videant, id eſt guſtent, experiantur, percipiant ſalutem Dei, participéſque fiant eius beneficij, ſi tamen velint. Omnibus enim in commune, ac ſine diſcrimine gentis, aut perſonarum fuiſſe propoſitam, ſicut idem Iſaias vaticinatus fuerat c. 55. 1. *Omnes ſitientes venite ad aquas, & qui non habetis argentum properate, edite & comedite, veni-* C *te, emite abſq; argento, & abſq; vlla commutatione.* & c. 66. 14. *Videbitis, & gaudebit cor veſtrum, & oſſa veſtra quaſi herba germinabunt, & cognoſcetur manus Domini ſeruis eius*, & verſu 18. *Ego autem opera eorum, & cogitationes eorum: venio vt congregem cum omnibus gentibus, & linguis; & venient, & videbunt gloriam meam.* Vterque ſenſus melior videtur eſſe, quàm ille quem Gregor. hom. 20. in Euangelia, & Beda in commentariis afferunt, *Quia omnis caro*, inquit Gregor. *accipitur omnis homo, ſalutare Dei videlicet Chriſtum in hac vita omnis homo videre non potuit. Vbi ergo in hac ſententia Propheta prophe-* D *tiæ oculum niſi ad extremi iudicij diem tetendit? vbi cùm apertis cœlis, miniſtrantibus angelis, conſedentibus Apoſtolis in ſede maieſtatis ſuæ Chriſtus apparuerit, omnes hunc & electi, & reprobi pariter videbunt; vt & iuſti de munere retributionis ſuæ ſine fine gaudeant, & iniuſti in vltione ſupplicij in perpetuum gemant.*

7. *Dicebat ergo ad turbas.*) Vide Matth. 3. 7. vbi hęc, & omnia, quæ ſequuntur vſque ad verſum decimum, explicauimus.

10. *Et interrogabant eum turbæ dicentes, quid ergo faciemus?*) Hęc quę ſequuntur vſq; ad ver. 16. alij Euangeliſtę non narrant. Lucas fructum quem auditores E ex Ioannis concione perceperant, exponit. Primam dicit commotam eius concione turbam, vt viam ab eo ſalutis quęreret; propenſior enim ſemper ad pietatem eſt populus, quàm qui prudẽtiores ſibi videntur. Et verò cum Lucas dicat & imperitam multitudinem, & publicanos homines pro publicis habitos peccatoribus, & milites ſæuum hominum genus, Ioannem de ſalute ſua conſuluiſſe; ſolos non dicit Scribas, & Phariſęos eum interrogaſſe. Interrogat populus, *Quid ergo faciemus?* Particula *ergo* indicat aliquid priùs dixiſſe Ioannem, quo docuerit omnes audito- F res in errore verſari, nec ea, qua ibant via, ſaluos eſſe poſſe; aut aliquid certè in eandem ſententiam, vnde colligendo populus interrogauerit *quid ergo faciemus?* quaſi dicat, ſi ita viuendo vt viuimus, ſi id faciendo quod facimus, ſalui eſſe non poſſumus, doce quid, vt ſalui ſimus, facere debeamus. Potuerũt hoc colligere ex illis verbis *pœnitentiam agite*, id eſt, præterita dolentes peccata vitam, moreſq; in melius commutate, quę alij Euangeliſtæ cõmemorarunt. Potuerunt etiam ex iis quę Lucas ver. 7. & 8. Ioannem dixiſſe narrat, *Genimina viperarum quis oſtendit vobis fugere à ventura ira? Facite ergo fructus dignos pœnitentiæ*, vt putat Euthym. & ex illis rurſus ver. 9. *iam ſecuris ad radicem arboris poſita eſt.* Quibus extremum illis interitum niſi reſipiſcant, interminatur. Potuerunt & ex aliis multis, quę credibile eſt grauiter, & vehementer dixiſſe Ioannem, nec fuiſſe ab Euangeliſtis commemorata, quibus propoſitum non erat integras eius conciones enarrare. *Perculſa*, inquit Gregorius hom. 20. in Euang. & Beda in comment. *terrore fuerant turbæ, quæ conſilium quærebant.* Hoc igitur certum eſt ſignum auditorem profuiſſe, cum commota, & agitata conſcientia ad concionatorem venit, vt de ſua cum ſalute conſulat. Quemadmodum illos Petri auditores feciſſe legimus Actor. 2. 37. *His autem auditis compuncti ſunt corde, & dixerunt ad Petrum, & ad reliquos Apoſtolos, quid faciemus viri fratres?* Et cuſtodem illum carceris, qui tremefactus Paulo, & Sylæ ad pedes procidiſſe dicitur, Actor. 16. 29. 30. rogaſſéque, *Quid me oportet facere, vt ſaluus fiam?*

11. *Qui habet duas tunicas, det non habenti.*) Conſultus à diuerſis generibus hominum Ioannes, accommodatè ad vnumquodque reſpondet. *Singulis*, inquit Ambroſ. *generibus hominum conuenient tribuit ſanctus Baptiſta Ioannes reſponſum.* Quanquam vt Theophyl. adnotauit, hoc inter ſimplicem turbam, & publicanos, militéſq; diſcriminis adhibuit, quòd turbã quia ſimplicior erat, non ſolùm à malo abſtinere, ſed bonum etiam facere pręcepit; publicanos verò, & milites abſtinere tantùm à malo, neminíque iniuriam inferre. Ambro. quod turbę dicit, cõmune omnib⁹ putat eſſe pręceptum; quod publicanis, & militibus, illis proprium. *Hæc, inquit, & alia officiorũ præcepta propria ſingulorum, miſericordia cõmunis eſt vſus. Ideo communia præcepta omnibus officiis, omnibus ætatibus neceſſaria, & ab omnibus deferenda. Non publicanus, non miles excipitur, non agricola vel vrbanus, diues & pauper, omnes in commune admonentur, vt conferant non habenti. Miſericordia enim plenitudo virtutum eſt. Et ideo omnibus eſt propoſita perfecta forma virtutis, ne veſtimentis, alimentiſq; ſuis parcant.* Rectè hęc Ambroſius. Etenim cùm ſimplex populus nõ ſoleat ad inferendam iniuriam eſſe procliuis, nec vllo ſibi proprio laborare vitio, præceptum illi cum omnibus hominibus commune Ioannes tradidit. *Qui habet*, inquit, *duas tunicas, det non habenti.* Speciem vnam caritatis pro toto genere, id eſt pro omni caritatis officio poſuit. Sicut Chriſtus apud Matthęum cap. 25. 35. *eſuriui enim, & dediſtis mihi manducare.* Vna enim caritatis ſpecie, vt illic diximus, omnes intelligit. Itaque non eſt hærendum in verbis. Quod qui fecerunt, boni quamuis auctores, valde laborarunt, quomodo id ab Apoſtolis ipſis ſeruatum fuerit, cùm Petrus duas tunicas zonam, & calceamenta dicatur habuiſſe Actorum 12. 8. Paulus verò, & tunicam, & penulam 2. ad Tim. 4. 13. vt Oecumen. Actor. 18. In ſenſum igitur intendenda mens eſt. Qui nec tam anguſtus eſt, vt de ſolis tunicis, ac eſcis pręceptum intelligendum ſit, neq; tam latus, vt quiſquis duas habet tunicas, alteram neceſſariò dare debeat, quemadmodum quidam nimis litterales interpretes intellexerunt. In vniuerſum pręcipitur erga proximũ caritas, & compendioſiſſima oſtenditur eſſe ſalutis via. Sed totum caritatis genus per duas maximè neceſſarias, maximéq; cõmunes ſpecies declaratur, victum, atq; veſtitum vt Baſil. apud D. Thom. Gregor. hom. 20. & Beda hunc locum explicans adnotarunt.

Fructus prędicationis S. Ioan. Bapt.

Quis ſenſus huius *qui habet duas tunicas, det, &c.*

Quanquam Gregor. quidem, & Beda non propterea has duas ſpecies poſitas fuiſſe putant, quòd non habenti, ſed quòd danti magis ſint neceſſariæ. Maioris enim eſſe caritatis, quæ ſibi neceſſaria ſunt dare, quã quę ſuperflua. Quod quidem verum eſt, ſed non propterea has duas ſpecies à Ioanne poſitas arbitror; ſed potiùs, quòd pauperib⁹ magis ſint neceſſariæ. Nemo enim ſine victu, veſtitúque poteſt viuere. Et ita videtur Ioannes orationem ſuam conſultò moderatus, vt non videatur auditores ad ſummam, ſed ad neceſſariam tantùm ad ſalutem caritatem obligare voluiſſe. Ideo non dixit, qui habet tunicam, det eam, ſed qui habet duas tunicas, det alteram ei qui nullam habet. Hoc etiam obſeruauit Ambroſ. *Miſericordiæ tamen*, inquit, *ipſius pro poſsibilitate cõditionis humanæ menſura ſeruatur, vt non ſibi vnuſquiſque totum eripiat, ſed quod habet, cum pauperibus partiatur.* Duas verò tunicas dixit non certum tunicarum numerum, ſed cuiuſcunque veſtitus; & per veſtitum cuiuſcunque boni alterius externi ſuperfluitatem denotans. Fieri enim poteſt, vt aliquis non duas tantùm, ſed multo etiam plures tunicas habeat, omnes tamen illi ad tutandam vitam neceſſariæ ſint; eum Ioannes non cogit vllam dare non habenti. Et fieri rurſum poteſt, vt aliquis vnam tantùm habeat tunicam, & quia ea illi neceſſaria nõ eſt, ex Ioannis ſentẽtia eam illi, qui nullam habet dare debeat. Contra verò, cùm dicit *non habenti*, non ſolùm eum intelligit, qui omnino nullam habet, ſed eum qui etiamſi aliquam, etiamſi plures habeat, tamen ad tuendam vitam pluribus indiget. Illi enim, quamuis multas habeat, quiſquis plures neceſſarijs habet, dare aliquam debet. Summa eſt, duabus ex partibus obligationẽ eleemoſynæ dandæ Ioannes præſcribit; ex inopia pauperis, ſi tuendæ vitæ neceſſaria non habeat; & ex abundantia diuitis, ſi plus habeat quàm illi ſit ad vitã neceſſarium. Eadem moderatione locutus eſt Chriſtus optimus interpres huius loci infra c. 11. 41. *Verumtamen quod ſupereſt, date eleemoſynam, & ecce omnia munda ſunt vobis.* Cæterum quia plerunque vna tunica vni homini ad conſeruãdum corpus ſatis eſſe ſolet, per vnam tunicam, res omnes neceſſarias; per duas, res omnes ſuperfluas ſignificauit. Explicauit hunc locũ egregiè Hieron. q. 1. ad Hedibiam. *Qui habet duas tunicas, det alteram non habenti; Quid ſi Scythiæ frigora ſint, & alpinæ niues, quæ non duabus, & tribus tunicis, ſed vix pecudum pellibus repelluntur? Quicquid ergo corpori noſtro ſufficere poteſt, & humanæ ſuccurrere imbecillitati, quos nudos natura profudit; hoc vna appellanda eſt tunica; & quicquid in præſentibus alimentis neceſſarium eſt, hoc vnius diei victus appellatur.* Hoc mihi non paullo magis placet, quàm quòd Gregor. & Beda ſcribunt. *Idcirco*, inquiunt, *de diuidendis cum proximo duabus tunicis datur præceptum, quia hoc de vna dici non potuit, quoniam ſi vna diuiditur, nemo veſtitur. In dimidia quippe tunica & nudus remanet, qui accipit; & nudus, qui dedit* Mirum videri lectori poteſt, non aliam magis expeditam ſalutis viam, auditoribus ſuis Ioannem oſtendiſſe, & magis ad munus illud, quo fungebatur, accommodatam. Quin dicebat, crederent in Chriſtum, quem prædica-
Ioan. 14. 6. bat, ſi ſalui eſſe vellent? cùm & Chriſtus vnica via ſalutis eſſet, & ipſe idcirco veniſſet, vt ad eum homines adduceret, &, vt angelus dixit c. 1. 17. vt pararet illi plebem perfectam? Id iam ante feciſſe credẽdum eſt, quamuis Euangeliſta non dicat. Debemus enim exiſtimare Ioannem virum tam ſanctum, tam gnarum myſterij, tam amantem Chriſti, quique in id vnum à

A Deo miſſus erat, eam officij ſui partẽ, quæ erat præcipua, non negligenter prætérijſſe. Ac fortaſſe cum hoc, quod Lucas narrat, dixit, iam Chriſtum digito demonſtrauerat, iam dixerat, *ecce Agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi*, Ioannis 1. 29. Nec enim in hac re Lucas temporis rationem habuit. Nec mirum eſt ita reſpondiſſe Ioannem, cùm Chriſtus ipſe de eadem re ab adoleſcente illo interrogatus, *Quid boni faciam, vt habeam vitam æternam?* non reſponderit niſi, *Si vis ad vitam ingredi, ſerua mandata* Matth. 19. 17. Magis vtique præcisè quàm Ioannes, & minùs noui dicens. Quis
B enim ignorabat, ei, qui vellet ad vitam ingredi, ſeruanda eſſe mandata? Ioannes aliquid videtur dixiſſe noui quod in Decalogo nõ omnino eſſet expreſſum, vt, qui duas haberet tunicas, ei qui nullam haberet, alteram daret. Cæterum cogitandum eſt vtrumque accommodatè ad auditorum captum locutum fuiſſe, qui maiora tunc quamuis illis dicta fuiſſent, capere non poterant. Et non erat vinum nouum in vtres Matth. 9. 17 & ſup. 5. 37.
veteres immittendum, ne ruptis vtribus effunderetur. Similes de charitatis officijs loci ſunt Iacobi 2. 15. 16. & 1. Ioan. 3. 17. Maximè verò huic loco affine eſt
C quod ſcribit D. Paulus 2. Corinth. 8. 13. 14. & D. Hieron. ad explicandum hunc locum adducit. *Non enim vt alijs ſit remiſsio, vobis autem tribulatio, ſed ex æqualitate. In præſenti tempore veſtra abundantia illorum inopiam ſuppleat; vt & illorum abundantia veſtræ inopiæ ſit ſupplementum, vt fiat æqualitas.* Refert Theophyl. fuiſſe qui duas tunicas, duos ſcripturę ſenſus litteralem, & myſticum interpretarentur, debereque doctorem, qui vtrumque teneret non habentibus impertiri. Sed allegoricũ hoc ipſum eſt. Magis ad rem pertinet, quod Iren. lib. 4. c. 40. ex hoc loco probat, nos operibus chari-
D tatis iuſtificari; cùm Ioannes interroganti populo, quid ſe v[illegible]uus eſſet, facere oporteret, nihil aliud reſponderit, quàm vt exerceret opera charitatis.

13. *Nihil amplius quàm quod conſtitutum eſt vobis, faciatis.*) Græcum verbum πράσσειν, quo Euangeliſta vſus eſt, ambiguę eſt ſignificationis. Nam & facere, & exigere ſignificat. Hoc poſteriori modo non ſolùm auctores Græci Origen. hom in Lucam 23. Gregor. Nazian. hom. 23. cõtra Iulianum, Theophyl. & Euthym. ſed etiam Latini Ambroſ. in commentarijs, & ſermone 7. ſiue is Ambroſij, ſiue Auguſtini eſt, ſerm. 19.
E de verbis Domini, & Beda in hunc locum ſcribens interpretãtur. Senſus eſt melior, quàm quem Latina noſtri interpretis verba videntur præ ſe ferre; quanquam & noſtra verſio hũc admittit ſenſum, eodémque modo intelligenda eſt, ne faciant plus quam illis conſtitutum eſt. Erat enim illis conſtitutum, quãtum tributi exigere deberent; plus facere, erat plus exigere. Publicanos fuiſſe tributi Cæſaris exactores apud Matth. c. 5. 46. & c. 9. 10. diximus.

14. *Interrogabant autem eum & milites.*) Oſtendit quanta vis fuerit orationis Ioannis, quæ etiam mili-
F tes homines plerumque feroces emollierit.

Neminem concutiatis, nec calumniam faciatis, & contenti eſtote ſtipendijs veſtris.) Tria potiſſimùm militum vitia notauit, quibus id hominum genus infame eſt, cædes, calumnias, auaritiam, ſeu latrocinia, aut extorſiones. Ab his eos abſtinere iubet. Non quòd ſatis hóc illis nihil aliud facientibus ad ſalutem eſſet, ſed quòd ſit vero ſimile eos, ſi his rebus, quibus frequentiùs peccare conſueuerant, non peccarent, nec alijs peccaturos. Idémque de publicanis dicendũ eſt, quos etiam iudicauit Ioannes facilè cætera vitia vitaturos,

ſi illud quo maximè laborabant, euitarent. Probarũt ex hoc loco nonnulli veteres etiam auctores nõ eſſe illicitũ Chriſtiano homini militare Ambr. ſer. 7. Auguſt. epiſt. 5. & lib. 22. contra Fauſtum c. 74. Res per ſe facilis erat, niſi hæreticus ſpiritus, qui omnia hoc tempore turbauit, in dubium reuocaſſet. Nam neque Chriſtus Centurionem illum, cuius tantopere laudauit fidem, ab armis abſtinere iuſſit Matth. 8. 10. neque Petrus Cornelium alterum Centurionem, quem baptizauit, & in fide inſtruxit, Act. 10. 36. 48. coëgit mutare id genus vitæ. Rectè monet Ambroſ. ſer. 7. aut quod magis credo Auguſt. ſer. 19. de verbis Domini hoc præceptum nõ ad ſolos milites, ſed ad omnes in vniuerſum magiſtratus, & Eccleſiæ miniſtros pertinere. *Hîc*, inquit, *cognoſcere ſe debet omnis homo qui militat. Non enim tantum de ijs militantibus ſcriptura loquitur, qui armata militia detinentur, ſed quiſquis militia ſua cingulo vtitur, dignitatis ſuæ miles adſcribitur. Atque ideo hæc ſententia poteſt dici verbi gratia militibus, protectoribus, cunctiſque Rectoribus, & cuicumque qui ſtipendia publicè ſibi decreta conſequitur. Si amplius quærit, tãquam calumniator & concuſſor Ioannis ſententia condemnatur. Vſque adeo autem hoc inoleuit malum, vt iam quaſi ex conſuetudine vendantur leges, corrumpantur iura, ſentẽtia ipſa venalis ſit, & nulla iam cauſſa poſſit eſſe ſine cauſſa. Hæc autem diuina ſententia, quæ ad milites loquitur, poteſt etiam ad clericos retorqueri, quia etiamſi non militare videamur ſæculo, tamen Domino, & Deo militamus, ſicut ait Apoſtolus. Nemo militans Deo intricat ſe negotijs ſæcularibus.*

An ſit licitum Chriſtiano militare.

2. ad Timoth. 2. 4.

15. *Exiſtimante autem populo.*) G. προσδοκῶντος exiſtimante, aut expectante, id eſt expectatione, dubitationéque ſuſpẽſo, vt ſtatim dicit, *ne forte ipſe eſſet Chriſtus*. Cum enim dubitaret, expectabat euentum rei, qui declararet eſſétne Meſſias, an non. Mouebatur Ioannis ſanctitate, & officio baptizandi, quemadmodum ex Euangelio Ioannis conſtat, vt eum Meſſiam eſſe crederet, auertebatur cultu longè ab eo diuerſo, quo ſuum Meſſiam ſperabat võturum eſſe. Sed facile fuit illis, ſi ſcripturas ſuas cõſuluiſſent, intelligere Ioannem Meſſiam eſſe non poſſe, cùm tota ſcriptura doceret Meſſiam ex tribu Iuda, & ex domo Dauidis naſciturum; Ioannem autem viderent & patre, & matre ex tribu Aaron originẽ ducere. Notauit Origen. periculoſum eſſe ſi auditores maiorẽ quàm veritas ferat de concionatore opinionem habeant; indéque nonnullas hæreſes natas dicit, ídque nonnullis probat exemplis, quæ videre apud eum lector poterit. Ioannes c. 1. 19. ſcribit Iudæos ab Ieroſolyma ſacerdotes, & Leuitas aliquot ad Ioannem legaſſe, vt

A cum interrogarent, num ipſe eſſet Chriſtus. Itaque meritò à quibuſdam dubitatum eſt, num reſponſum hoc Ioannis, quod hoc loco Lucas, & Matth. c. 3. 11. & Marcus c. 1. 8. recitant Baptiſtam dediſſe, idem fuerit, eodémque acciderit tempore, atque illud quod Ioannes narrat. Vt idem eſſe videatur, facit ſimilitudo ſententiæ, vt diuerſum, facit quòd hîc populo & quidem non interroganti, ſed tacitè apud ſe cogitanti; illic legatis ſacerdotibus, & Leuitis, iiſdéque Phariſæis non interrogantibus modò, ſed etiam contra illum ſubtiliter diſputãtibus reſpõdiſſe dicatur, quódque hoc ante baptiſmum à tribus Euangeliſtis; illud

B poſt baptiſmum à Ioanne factum commemoretur. In neutram partem argumenta ſunt neceſſaria, ſed in hanc probabiliora. Atque ita Ambroſ. & Beda ſentire mihi vidẽtur. Vterque enim colligit ex hoc loco Ioannem prophetico ſpiritu intimas animi cogitationes cognouiſſe; neque enim verbis vllis, ſed ſolis reſpondiſſe cogitationibus, quia dicit Euangeliſta *Exiſtimante autem populo, & cogitantibus omnibus in cordibus ſuis, ne forte ipſe eſſet Chriſtus.* Quod ſi ita eſt, non dubium, quin aliud hoc fuerit teſtimonium quàm illud

C quod Ioannes Euãgeliſta à Baptiſta exhibitum fuiſſe refert. Réſque conuenit aptiſſimè; cùm enim Ioannes non Ieroſolymæ, ſed in deſerto ad Iordanis oram verſaretur, non poterant Iudæi illi primores qui ſacerdotes, & Leuitas ad eum legauerũt, in eam venire ſuſpicionem, num Ioannes Meſſias eſſet, niſi id ex populo, qui ad audiendum Ioannem exibat, cognouiſſent. Quare credibile eſt priùs populum eam de Ioanne opinionem concepiſſe, illíque, vt tres narrãt Euangeliſtæ, reſpondiſſe Ioannem. Dein increbreſcente fama, Chriſtóque baptizato, & à Ioanne tan-

D quam vero Meſſia demonſtrato principes Iudæorum rem ex ipſo Ioanne cognoſcere voluiſſe: cùm vna ex parte viderent populum Ioannem tãquam Meſſiam venerantem; alia ex parte audirent illum palàm profiteri non ſe ſed Chriſtũ, quem baptizauerat, verum eſſe Meſſiam. Ita & ego ſentio, quanquam me Ambroſij, & Bedæ argumentum non admodum monet. Nam quod Lucas dicit, *exiſtimante populo, & cogitantibus*, & c. non negat etiã interrogaſſe, aut de ea certè re locutum fuiſſe; ſed tãtùm fortaſſe ſignificat Ioannem populi de ſe nimis magnã opinionem corrigere vo-

E luiſſe. Monentur hîc concionatores quemadmodum & Origen. indicauit, ne ſe patiantur ſupra merita ſua ab auditoribus honorari, aut laudibus efferri, ſed nimiam de ſe opinionem premant; laudémque, & honorem omnem à ſe in Chriſtum declinent.

Notãdum pro cõcionatoribus.

CAPVT IIII.

1. IESVS autem plenus Spiritu ſancto regreſſus eſt à Iordane: Matt.4.a.1. Mar.1.b.12.
& agebatur à Spiritu in deſertum, 2. diebus quadraginta,
& tentabatur à diabolo. Et nihil manducauit in diebus
illis: & conſummatis illis eſuriit. 3. Dixit autem illi dia-
bolus: Si filius Dei es, dic lapidi huic vt panis fiat. 4. Et
reſpondit ad illum Ieſus: Scriptum eſt: Quia non in ſolo Deut.8.a.3. Mat.4.a.4.
pane viuit homo, ſed in omni verbo Dei. 5. Et duxit il-
lum diabolus in montem excelſum, & oſtendit illi omnia regna orbis terræ in
momento temporis, 6. & ait illi: Tibi dabo poteſtatem hanc vniuerſam, & glo-
riam illorum: quia mihi tradita ſunt: & cui volo do illa. 7. Tu ergo ſi adora-
ueris coram me, erunt tua omnia. 8. Et reſpondens Ieſus, dixit illi: Scriptum eſt: Deuter.16. c.13. & 10. d.20.
Dominum Deum tuum adorabis, & illi ſoli ſeruies. 9. Et duxit illum in Ieruſa-
lem, & ſtatuit eum ſuper pinnam templi, & dixit illi: Si filius Dei es, mitte te hinc
deorſum. 10. Scriptum eſt enim quòd Angelis ſuis mandauit de te, vt conſeruent Pſ.90. c.11.
te: 11. & quia in manibus tollent te, ne forte offendas ad lapidem pedem tuum.
12. Et reſpondens Ieſus, ait illi: Dictum eſt: Non tentabis Dominum Deum Deuter.6. c.16.
tuum. 13. Et conſummata omni tentatione, diabolus receſſit ab illo, vſque ad
tempus. 14. Et regreſſus eſt Ieſus in virtute Spiritus in Galilæam, & fama exiit Math.4. b.13.
per vniuerſam regionem de illo. 15. Et ipſe docebat in ſynagogis eorum, & ma- Mar.1.b. 14.
gnificabatur ab omnibus. 16. Et venit Nazareth, vbi erat nutritus, & intrauit Math.13. g.54.
ſecundùm conſuetudinem ſuam die ſabbati in ſynagogam, & ſurrexit legere. Mar.6. a.1.
17. Et traditus eſt illi liber Iſaiæ prophetæ. Et vt reuoluit librum, inuenit locum Ioan. 4.f. 45.
vbi ſcriptum erat: 18. Spiritus Domini ſuper me: propter quod vnxit me, euan- Iſai.61.a.1.
gelizare pauperibus miſit me, ſanare contritos corde, 19. prædicare captiuis re-
miſſionem, & cæcis viſum, dimittere confractos in remiſſionem, prædicare an-
num Domini acceptum, & diem retributionis. 20. Et cum plicuiſſet librum,
reddidit miniſtro, & ſedit. Et omnium in ſynagoga oculi erant intendentes in
eum. 21. Cœpit autem dicere ad illos: Quia hodie impleta eſt hæc ſcriptura in
auribus veſtris. 22. Et omnes teſtimonium illi dabant: & mirabantur in verbis
gratiæ, quæ procedebant de ore ipſius, & dicebant: Nonne hic eſt filius Ioſeph?
23. Et ait illis: Vtique dicetis mihi hanc ſimilitudinem: Medice cura teipſum:
quanta audiuimus facta in Capharnaum, fac & hic in patria tua. 24. Ait autem:
Amen dico vobis, quia nemo propheta acceptus eſt in patria ſua. 25. In veritate 3.Regum 17.a.9.
dico vobis, multæ viduæ erant in diebus Eliæ in Iſrael, quando clauſum eſt cæ-
lum annis tribus, & menſibus ſex: cum facta eſſet fames magna in omni terra:
26. & ad nullam illarum miſſus eſt Elias, niſi in Sarepta Sidoniæ, ad mulierem vi-
duam. 27. Et multi leproſi erant in Iſrael ſub Eliſæo propheta: & nemo eorum 4.Regum 5.d.14.
mundatus eſt niſi Naaman Syrus. 28. Et repleti ſunt omnes in ſynagoga ira, hæc
audientes. 29. Et ſurrexerunt, & eiecerunt illum extra ciuitatem: & duxerunt
illum vſque ad ſupercilium montis, ſuper quem ciuitas illorum erat ædificata vt

Matthæi 4. b.13. Mar.1.c.21. Matthæi 7. d.28. Mar.1.c.22.

præcipitarent eum. 30. Ipſe autem tranſiens per medium illorum, ibat. 31. Et
deſcendit in Capharnaum ciuitatem Galilęę, ibique docebat illos ſabbatis. 32. Et
ſtupebant in doctrina eius, quia in poteſtate erat ſermo ipſius. 33. Et in ſynagoga
erat homo habens dæmonium immundum, & exclamauit voce magna, 34. di-
cens: Sine, quid nobis, & tibi Ieſu Nazarene? veniſti perdere nos? ſcio te quis ſis,
Sanctus Dei. 35. Et increpauit illum Ieſus, dicens: Obmuteſce, & exi ab eo. Et
cum proieciſſet illum dæmonium in medium, exiit ab illo, nihilque illum nocuit.
36. Et factus eſt pauor in omnibus, & colloquebantur ad inuicem, dicentes: Quod
eſt hoc verbum, quia in poteſtate & virtute imperat immundis ſpiritibus, & ex-
eunt? 37. Et diuulgabatur fama de illo in omnem locum regionis. 38. Surgens
autem Ieſus de ſynagoga, introiuit in domum Simonis. Socrus autem Simonis
tenebatur magnis febribus: & rogauerunt illum pro ea. 39. Et ſtans ſuper illam
imperauit febri: & dimiſit illam. Et continuo ſurgens, miniſtrabat illis. 40. Cum
autem ſol occidiſſet: omnes, qui habebant infirmos variis languoribus, ducebant
illos ad eum. At ille ſingulis manus imponens, curabat eos. 41. Exibant autem
dæmonia à multis clamantia, & dicentia: Quia tu es filius Dei: & increpans non
ſinebat ea loqui: quia ſciebant ipſum eſſe Chriſtum. 42. Facta autem die egreſ-
ſus ibat in deſertum locum, & turbæ requirebant eum, & venerunt vſq; ad ipſum:
& detinebant illum ne diſcederet ab eis. 43. Quibus ille ait: Quia & aliis ciuita-
tibus oportet me euangelizare regnum Dei: quia ideo miſſus ſum. 44. Et erat
prædicans in ſynagogis Galilææ.

Matthæi 8 b.14. Mar.1.c.30.

Marci 1. d.34.

IN CAPVT IIII.

1. IESVS *autem plenus Spiritu ſancto.*) A Semper Chriſtus Spiritu ſancto plenus fuerat; ſed ſignificat poſtquam in illum iam baptizatum Spiritus ſanctus deſcēderat, magis in eo ſeſe quàm antea demōſtraſſe, apparuiſſéque in omnibus eum actionibus diuino prorſus ſpiritu gubernari, vt Origenes homilia 32. interpretatur. Quæ ſequuntur vſque ad ver.14. apud Matth. c.4.1. expoſita ſunt.

14. *Et regreſſus eſt in virtute ſpiritus in Galilæam.*) Regreſſum dicit, quia inde priùs in Iudæam venerat, vt à Ioanne baptizaretur, vt idem Lucas cap. 3. 21. & Matth. cap.3.13. & Marcus cap.1.9. apertè dicunt. B *In ſpiritu* autem rediiſſe dicit, vt indicaret omnibus in rebus actum fuiſſe à Spiritu ſancto. Animaduertimus Lucam præter cæteros Euangeliſtas ſtudioſè hoc notare ſolitum, Chriſtum Spiritus ſancti ductu omnia feciſſe vt hîc & ſupra ver. 1. Abſurda eſt hæretici cuiuſdam interpretis explicatio. In virtute ſpiritus regreſſum eſſe, id eſt eum iuuante Spiritu ſancto omnes diaboli tentationes ſuperaſſe. C Nec enim hîc iam de tentatione, ſed de reditu in Galilæam agebatur. Meliùs Origenes hom. in hunc locum 32. propter victas tentationes auctam illi fuiſſe virtutem ſpiritus, id eſt magis ſeſe in eo oſtēdiſſe, ſic enim intelligendum, idémque Theophylactus, & Euthymius notauerunt. Beda in virtute ſpiritus intelligit, in virtute miraculorum, aut faciendo miracula, ſicut auditores dixiſſe poſtea leguntur, *Vnde huic ſapientia, & virtutes?* auctor eſt Matth. c.13.54. & Marcus cap. 6. 2. Euthymius in virtute ſpiritus interpretatur plenus virtute faciendi miracula, non quòd in itinere miracula fecerit, ſed quòd ad ea facienda virtute Spiritus ſancti inſtructus, paratúſque venerit in Galilæam. Theophylactus verum attigit ſenſum *in virtute ſpiritus*, id eſt ἐνθουσιῶν, vt eius vtar verbis, afflatus, actus, impulſus Spiritu ſancto. Sicut dixit Matthæi 4.1. ductum fuiſſe *à ſpiritu in deſertum, vt tentaretur à diabolo*, & Marcus c. 1. 12. *expulſum à ſpiritu in deſertum.* An hic idem ſit Chriſti in Galilæam reditus, atque ille qui deſcribitur à Ioanne cap.4. 3. apud Marcum cap.1.14. diſputauimus, vbi copioſiorem huius, & ſequentis verſus explicationem inuenies.

Quid ſit, In virtute ſpiritus, &c.

16. *Et venit Nazareth, vbi erat nutritus.*) Putat Theophylactus, & ante eum Origenes hom.32. primùm veniſſe Nazareth, antequam in vllam aliam Galilææ vrbem diuerteret, quia id primùm Euangeliſta narrauit. Vnde Theophylactus argumentatur debere nos ciuibus, ac popularibus noſtris primo loco prodeſſe, &, vt ait D. Paulus, *maximè domeſticorum* noſtrorum curam habere, ſed ex ver.23. manifeſtum eſt priùs per alia Galilęæ loca prędicaſſe, & miracula feciſſe. Et ex tota Euangelica conſtat hiſtoria nuſquam eum minùs, quàm in patria ſua verſari, ac docere ſolitum, *quia non eſt propheta ſine honore, niſi in patria ſua*, ver. 24. & Matthæi 13. 57. & Marci 6. 4. & Ioannis 4. 44. & rurſum Matth. cap. 4. 12. manifeſtè dicit, cum primùm Chriſtus in Galilæam veniſſet, relicta ciuitate Nazareth, id eſt, non adita, præterita,

1. ad Timotheum 5.8.

neglecta,

neglecta, veniſſe Capharnaum, ſic enim eum locum interpretor. Quid ergo inter hunc aduentum in Nazareth, & illum in Galilęam reditum, quem Lucas ver. 14. narrauit, Chriſtus egit? Ea nempe omnia, aut fere omnia quę à Matthæo à c. 4. vſq; ad 13. & à Marco à c. 1. vſque ad 6. commemorantur.

Et intrauit ſecundùm conſuetudinem ſuam die ſabbati in ſynagogam.) De ea conſuetudine diximus apud Marcum cap. 1. 21. 23. 24. 39. Notet lector, ſi Ambroſium hoc loco legerit, & Irenæum lib. 4. cap. 40. memorię lapſum. Dicunt enim hanc hiſtoriam contigiſſe in Capharnaum.

Et ſurrexit legere.) Apparet liberum in ſynagoga vnicuiq; fuiſſe dicere ſi quid occurreret, vt apud nos in publicis diſputationibus diſputare. Quod ipſum idem Lucas indicat Actor. 13. 15. & D. Paul. 1. ad Corinth. 14. 30. Qua vſus libertate ſolebat Paulus Chriſtum per ſynagogas prędicare Actor. 9. 20. & 14. 1. & 17. 2. 17. & 18. 4. 19. & 19. 8.

Cur Chriſto traditus liber ad legendum, & cur Iſaiæ.

17. *Et traditus eſt illi liber Iſaiæ prophetæ.*) Ea conſuetudo erat, vt hinc apparet, vt ei, qui ad legendum ſurrexiſſet, liber traderetur ab Archiſynagogo, aut eius iuſſu ab ipſius miniſtro, cui poſtea Chriſtus librum reddidiſſe dicitur, ver. 20. Origenes homilia 32. non caſu, ſed Dei prouidentia eum librum Chriſto datum fuiſſe dicit, vbi locus ille eſſet, in quo apertiſſimè de ipſo ageretur. Alij Iudæorum ſtudio factum ſuſpicatur, quòd eùm nunquam antea, quamuis apud ipſos educatus, ad legendum ſurrexiſſet, nec eum vnquam docentem audiuiſſent; alia verò ex parte fama percrebruiſſet magna eùm cum admiratione omnium in aliis ſynagogis docere ſolitum, multáque facere miracula, volebant clariùs noui magiſtri eruditionem dato libro omnium difficillimo, myſteriorúmque pleniſſimo experiri. Probabile eſt vtraque ratione factum eſſe, Iudęorúmq; malitiam diuinæ ſeruiiſſe prouidentiæ.

Et vt reuoluit librum, inuenit locum, vbi ſcriptum erat.) Nec hoc fuiſſe factum caſu, ſed diuino conſilio, Chriſtique prouidentia eum volentis potiſſimùm locum legere, vbi de ſe, déque auctoritate legationis ſuæ agebatur, Origenes, Theophylactus, & Euthymius monuerunt. Admiranda vbiq, perſpicitur Chriſti prudentia. Sciebat ciues ſuos maximè omnium incredulos fore, quòd ſe ab infantia vidiſſent per omnia, vitiis tantùm exceptis, cæteris ſimilem hominibus: volebat illis ſuam probare legationem, & oſtendere quodammodo litteras ſuas, quibus ſibi pater eam, qua vtebatur, auctoritaté dediſſet; maluítque eas prophetæ ore recitari, quàm ſuo. Vſus igitur conſuetudinis occaſione, qua cuique in ſynagoga ad legendum ſurgere licebat, & ipſe ſurrexit, &, vt ſibi Iſaias potiſſimùm propheta daretur, Iudæorum animos mouit, datúmque ita aperuit, vt caſu in eum locum, quem maximè legere cupiebat, incidiſſe videretur; neque quicquam affectatum, quicquam de induſtria quæſitum appareret.

Locus Iſaię expoſitus.

18. *Spiritus Domini ſuper me.*) Agebat Iſaias cap. 61. vnde hæc ſumpta ſunt verba, & cap. 60. de tempore Euangelij, eiúſque conditione ſub figura Iſraelitici populi à Babylonica captiuitate liberati. Promiſerat Deus cap. 59. 19. 20. Iudæis ſe miſſurum redemptorem, *cum venerit*, inquit, *quaſi fluuius violentus, quem ſpiritus Domini cogit, & venerit Sion redemptor, & eis, qui redeunt ab iniquitate in Iacob, dicit Dominus.*

A Eum redemptorem hoc loco propheta loquentem inducit, & ſe eum eſſe oſtendentem, qui à Deo Iudæis promiſſus fuerat, Deus deſcribens eum redemptorem, quem miſſurus erat dicit, *Cum venerit quaſi fluuius violentus, quem ſpiritus Domini cogit.* Dicit iam miſſus Chriſtus, *ſpiritus Domini ſuper me*, quaſi dicat non meo proprio, priuatóque, ſed diuino ſpiritu miſſus ſum, eo actus, eo impulſus, eo plenus ad prædicandum Euangelium venio, vt dixerat verſu 1. 14. quòd Hebraicè duo verba, אדני יהוה, Septuaginta, & eos ſecutus Lucas vno verbo κυρίου reddunt.

B more faciunt ſuo, nullum detrimentum patiente ſententia. Et neſcio an quorundam diligentia myſterium in ea re quærentium nimis ſit arguta: maius fecerunt operæpretium qui Trinitatis myſterium ex hoc loco probauerunt, quòd Dominus, id eſt Pater, Spiritus, & Chriſtus tanquam tres eiuſdem naturæ perſonæ introducantur, Irenæus libro 3. cap. 10. & 20. & Phœbadius libro contra Arianos, & Ambroſius hoc loco ita fecerunt. Quanquam Cyprianus libro 2. aduerſus Iudęos, & Euthymius in comment. huius loci ſpiritum Domini, non Spiri-

Trinitatis myſterium probatū ex loco Iſaiæ.

To. 5. Biblioth. Patrū.

C tum ſanctum, vt illi quos nominauimus, aliíque omnes auctores exiſtimant, ſed ipſam Chriſti diuinitatem vocari putant, quod & aliis locis fieri videmus priori Corinth. 15. 45. Propius vero eſt, vt Spiritus ſanctus ſignificetur, quo, vt diximus, impellebatur, agebatúrque, vel quo plenus erat, qui ſuper eum requieuerat, Iſaiæ 11. 2. vt omnes fere interpretes volunt.

Propter quod vnxit me.) Omnes antiqui auctores non aliter Chriſtum quàm ipſo Spiritu ſancto abunde, ac largiter in ipſum effuſo vnctum interpre-

Chriſtus vnctus Spiritu ſancto quo ſenſu dicatur.

D tantur. Irenæus lib. 3. cap. 10. & Cyprianus 2. lib. contra Iudęos, & Athanaſius oratione 2. contra Arianos, & Euſebius lib. 9. de demonſtratione Euangelica cap. 10. & Ambroſius hoc loco, & Ruffin. in expoſitione ſymboli, & Auguſtinus lib. 11. de Trinit. c. 26. & lib. 3. contra Maxim. cap. 16. & Hieron. in comment. in c. 61. Iſaiæ, & Proſper lib. de promiſſ. p. 3. c. 11. Sed ex iis auctoribus alij ipſa ſua diuinitate vnctum fuiſſe volunt; nam & ea ſpiritus eſt, & eius plenitudo, vt ait D. Paulus Coloſſ. 2. 9. in Chriſto corporaliter habitabat, vt Euthymius. Alij, cùm conceptus eſt

E de Spiritu ſancto, ipſo ſpiritu in matrem ſuperuenienre fuiſſe vnctum, vt Cyprianus. Alij, cùm in baptizatum Spiritus ſanctus deſcendit ſpecie columbæ, vt Irenæus, Athanaſius, Ruffinus, Auguſtinus locis iiſdem, & Hieronymus in comment. in cap. Iſaię 61. & Proſper in libro de promiſſionibus par. 3. cap. 11. Addit Athanaſius eodem modo nos poſt baptiſmum vngi ſolere, & Spiritum ſanctum accipere vt ſignificat D. Paulus 2. Corinth. 1. 21. Hoc Petrus confirmat Actor. 10. 38. *Ieſum*, inquit, *à Nazareth quomodo vnxit eum Deus Spiritu ſancto, & virtute, qui per-*

F *tranſiit benefaciendo, & ſanando omnes oppreſſos à Diabolo, quoniam Deus erat cum illo.* Loquitur enim de baptiſmo Ioannis quem Chriſtus ſuſceperat, poſt quem à Spiritu ſancto vnctum fuiſſe ſignificat. Quæſtionem quidam excitant non prætermittendam, ſi Chriſtus non aliter quàm Spiritu ſancto vnctus eſt, quomodo dicit propterea ſe vnctum à Deo, quia Spiritus ſanctus in ipſo erat, videtur enim eſſe tautologia. Putant quidam Euangeliſtam ſeptuaginta ſecutū interpretes ab Hebraica, quam vocant, veritate diſcrepare, quòd Hebraicè ſit יען, *eo quod*,

vt

vt Hieron. vertit, aut quia *vnxit me*, quòd eſſet fortaſſe clarius. Septuaginta verò, & Lucam vertere οὗ εἵνεκεν cuius cauſſa, aut propter quod, vt noſter reddit interpres. Itaque Hebraicè ſignificare propterea Spiritum ſuper Chriſtum veniſſe, quia vnctus erat. Græcè verò contrà, propterea vnctum, quia Spiritus in eo erat. Quod ſi verum eſt, non video qua ratione quæſtionem, quam proponunt, expediant. In idem enim quod fugiunt, abſurdum incurrunt. Non enim minor tautologia eſt, *Spiritus Domini ſuper me* quia vnxit me; quàm è contrario, vnxit me, quia Spiritus Domini ſuper me. Alij vtrumque ſenſum & quem Hebraica, & quem Græca exprimunt verba, verum; ſed diuerſa ratione eſſe dicunt; nam propterea poſt baptiſmum Spiritu ſancto in eo deſcendẽte vnctum fuiſſe, quia in conceptione ſua Spiritus Domini fuerat ſuper eum, quemadmodũ Græca verba præ ſe ferunt. Et è cõtrario, propterea Spiritum ſanctum fuiſſe ſuper eum cùm baptizatus eſſet, quia in conceptione eodem Spiritu ſancto vnctus fuerat, vt Hebraica indicat lectio. Hoc modo nullã eſſe tautologiam, cùm ſpiritus, & vnctio ad diuerſa tempora referãtur. Hoc vt ita ſit, non animaduertunt auctores iſti quo periculo ſententiæ iſta dicantur. Neſcio enim an fas dictu ſit diuerſum Hebraicè apud Prophetã, & Græcè apud Euangeliſtam ſenſum eſſe. Alij ex vnctione Spiritus ſancti Spiritum ſanctum in ſe eſſe probare putant Chriſtũ; quaſi ex donis Spiritus ſancti, quæ ſeſe in ipſo oſtendebant, docuerit ſe ipſum Spiritum ſanctum habere. Ego inter Hebraicam & Græcã lectionem nullum prorſus diſcrimen animaduerto. Nam quòd plerique notãt non eſſe Hebraicè על כן ſed יען, id eſt propterea, ſed quia, non video quid interſit. Nam & יען ſignificat propterea quod, vt magiſtri Hebræorum docent, aut quapropter, vt lib. 3. c. 10. & lib 4. c. 40. Irenæi interpres vertit. Itaque & Hebraicè, & Græcè ſenſus eſt propterea Chriſtũ vnctum fuiſſe, quia Spiritus ſanctus in eo erat, ſiue ſenſus ſit quem ſupra tetigimus, propterea vnctum fuiſſe poſt baptiſmum Spiritu ſancto viſibiliter deſcendente, quia ante baptiſmũ Spiritus ſanctus in eo erat; ſiue, quod magis credo, vngere hoc loco ſignificet ad officium aliquod ſacrum deſtinari, ſicut vngi ſolebant qui ad gubernandum populum, & miniſtrandum Deo deſtinabantur. Dicit ergo Chriſtus propterea ſe ad euãgelizandum vnctum, id eſt deſtinatũ, ac miſſum eſſe, quia Spiritus ſanctus in ipſo erat, quódque eo ageretur, ne in gerendo officio errare poſſet. Vnctus eſt poſt baptiſmum, id eſt ad prædicandum deſtinatus, ac miſſus, cùm veniente ſuper eum Spiritu ſancto Patris mittentis audita vox eſt, *Hic eſt filius meus dilectus in quo mihi bene complacui, ipſum audite*, Spiritus autem fuerat in eo ſemper ante inuiſibiliter, qui tunc per viſibilem aduentum manifeſtus apparuit. Non enim Spiritus ſanctus in Chriſtum deſcendit, vt in eo eſſet, qui ante non erat, ſed vt appareret qui erat. Ac propterea fortaſſe non ille prior inuiſibilis, ſed viſibilis iſte poſterior aduentus Spiritus ſancti, vnctio vocatur, quia oleum, quo vnctiones fiebant, viſibile eſſe oportebat. Confirmat hunc ſenſum quòd Hebraicè verbum משח אתי *vnxit me*, ad ſequentia referatur *vnxit me ad euangelizandum pauperibus*. Sicut & verbum *Miſit*, *Miſit me ſanare contritos corde*. Quemadmodum Tertul. lib. 4. contra Marci. & Hilar. in comment. in Pſal. 52. Theophyl. & Beda hoc loco legunt. Meliùs meo quidem iudicio, quàm Origen. hom. 32. & Cy-

A prian. lib. 2. ad Quiri. & Epiphan. in Ancor. & Ruffin. in expoſitione ſymboli, & Euthymius in commentarijs.

Euangelizare pauperibus.) Hebraicè ענוים manſuetis, Septuaginta videntur legiſſe עניים pauperibus, afflictis, vtrumque enim id verbũ declarat; meliore profectò ſenſu, quàm Hebræi. Sequitur enim *Sanare contritos corde*. Et fuit facile עניים pauperes, in ענוים ſcribentium incuria degenerare. Septuaginta pauperes vocauerunt homines afflictos. Agebatur enim de captiuis apud Chaldæos Iudæis, & eorum perſona de
B omnibus hominibus, qui captiui diaboli tyrannide tenebantur. Propheta illis; Chriſtus his euangelizauit, id eſt lætum liberationis attulit nuntium. Propterea & illi, & hi omnes miſerabili perſona introducuntur, & pauperes, id eſt afflicti, cõtriti corde, captiui, cæci, confracti dicuntur. Magis litteralis, & proprius hic ſenſus eſt, quàm ille Tertul. lib. 4. cõtra Marcio. & Euſebij lib. 3. cap. 1. de demonſtratione, & lib. 9. c. 10. & Bedæ in cõmentario huius loci. Qui omnes ad ſolos pauperes ſpiritu hæc verba referunt, quibus Chriſtus euangelizauit dicens Matth. 5. 3. *Beati pauperes*
C *ſpiritu, quoniam ipſorum eſt regnum cælorum*. Quaſi tunc illa Iſaiæ prophetia fuerit impleta. Magis etiam proprius, & litteralis, quàm ille alter Origen. homil. 32. Theophyl. & Euthym. qui pauperes gentes interpretantur, quæ lege, cæteriſque ſalutis carebant auxilijs.

Miſit me ſanare contritos corde.) Conſolari triſtes, vt Pſal. 146. 3. *Qui ſanat contritos corde, & alligat contritiones eorum*, hic verus eſt ſenſus. Cæterũ contriti corde, id eſt triſtes appellautur qui peccatorum onere grauati ſunt; ſicut pauperes, id eſt afflicti vocati fuerant, vt exponit Hilar. Pſal. 52. & Euthym. in comment.
D Melius ſanè quàm Tertul. libr. aduerſus Marc. 4. & Baſilius in commentarijs in Pſal. 33. & Beda hoc in loco, qui contritos corde eos vocari putant, qui admiſſa dolent peccata. Non enim Propheta bonum, ſed malum, miſerabilémq; ſtatum eorum ſignificare voluit, quibus & ipſe liberationem à Chaldæorum captiuitate nuntiabat; & Chriſtum redemptionem à tyrãnide diaboli nuntiaturum ſignificabat. Cõtritio autem, id eſt dolor peccatorũ, bonus vtique, non malus ſtatus eſt.

19. *Prædicare captiuis remiſſionem.*) Heb. דרור. Liber-
E tatem, facultatem liberè in patriam redeundi. Qua figura ſignificatur fore, vt qui peccatis capti obſtrictique tenebãtur, à Chriſto liberarentur, vt Irenæus interpretatur lib. 3. c. 10.

Et cæcis viſum.) Heb. ולאסורים פקח קוח & vinctis apertionem carceris, vt Hebræi interpretari ſolent; videtúrque hic ſenſus meliùs cum ſuperioribus cohærere, vbi de captiuis, & afflictis hominibus agebatur. Septuaginta verterunt καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν, *& cæcis viſum*, aut reſtitutionem viſus, quos & Lucas ſequutus eſt. Cur ita verterint, meritò diſputatur. Poſ-
F ſet aliquem acutum coniectorem ſuſpicio ſubire, legiſſe Septuaginta עורים cæcos, pro אסורים vinctis. Sed non eſt in re tam ſancta coniecturis facilè fidendum. Facilius crediderim ſententiam eos potiùs, quã verba, quemadmodũ innumeris alijs locis, exprimere voluiſſe. Sciebant פקח Hebræis ſignificare oculos aperire, & פקח eum, qui oculos habet apertos, id eſt videntem, qui opponitur עור cæco. Videbant duo verba פקח apertionem viſus, & אסורים vinctos eſſe cõiuncta, quæ non viderentur ſatis interſe poſſe cohærere. Itaque aut vnius, aut alterius proprietatem

eſſe relinquendam. Reliquerunt ergo proprietatem verbi אסורים, vincti, & expreſſerũt proprietatem verbi פקח, vertĕrúntque καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν, & cæcis viſum. Adde quod R. Dauid auctor eſt cæcos aliquando אסורים vinctos, aut ligatos appellari, quòd ligatos habere oculos videantur. Sed alia ego ratione Septuaginta ſeniores ab Hebraicis verbis credo non diſſentire. Non iguorabant profecto אסורים eos ſignificare, qui in carcere vincti tenerentur; ſed quia ſciebant nomen פקח apertionem viſus declarare, prudenter animaduertetũt אסורים vinctos hoc loco vocari eos, qui non in quouis, ſed in tam tetro, tam profundo, tam tenebroſo, & obſcuro carcere vincti eſſent, vt cæci eſſe viderẽtur, quod nihilo plùs, quàm ſi cæci eſſent, videre poſsũt. Ijs aperiendos per Chriſtũ oculos fuiſſe, quia ex eo carcere educendi erant, ita vt quaſi reſtitutus illis viſus eſſet, lucem videre poſſent. In quam ſententiam Chaldæus etiam paraphraſtes illum prophetæ locum explicauit. Similis apud eundem Iſaiam locus eſt c. 43. 8. *Educ foras populum cæcum, & oculos habentem; ſurdum, & aures ei ſunt*, ideſt populum qui, quamuis oculos, & aures habeat, cæcus tamen, & ſurdus eſt; quia in tam fœda captiuitate & carcere eſt, vt nihil videre, nihil audire poſſit. Agebat enim de populi à captiuitate reductione.

Dimittere confractos in remiſsionem.) Id eſt in libertatem. Hæc verba plerique mirantur, nec apud Hebræos, nec apud Septuaginta interpretes reperiri. Magis ego miror interpretes fere oẽs grauem imprimis, difficilémque quæſtionem ſilentio præterijſſe, vnde ea Euangeliſta citauerit? Mea in re obſcura cõiectura eſt Euãgeliſtam hanc non tanquam partem prophetici teſtimonij citauiſſe; ſed tanquam proximorum verborum, quia obſcura erant, explicationem addidiſſe. Quos enim Iſaias cæcos, quam פקח קוח ἀνάβλεψιν reſtitutionẽ viſus appellaſſet, expoſuit his duobus verbis, *Dimittere confractos in remiſsionem*, cæcos interpretans τεθραυσμένους confractos, id eſt, qui tormẽtis, atque cruciatibus imi, ac tenebroſi carceris fracti eſſent; ἀνάβλεψιν verò, id eſt reſtitutionem viſus dimiſſionem in remiſſionem, id eſt in libertatem, qua lucem illis aſpicere liceret; ἐν ἀφέσει Græcè pro εἰς ἄφεσιν dictum eſt, vt alijs etiam locis obſeruauimus. De ſenſu non idem omnes ſentiunt. Origen. hom. 32. confractos intelligit paralyticos, & cæteros membrorum impotẽtes, quos ſanauit Chriſtus. Euſeb. lib. 9. de demonſtratione Euangelica c. 10. videtur eos interpretari, qui à dæmonibus vexarentur. Beda contritos corde, doloréque peccatorum, aut legis onere prægrauatos. Theophyl. mortuos, quos ad vitam Chriſtus reuocauit, quóſue ſecum ab inferis eduxit. Sed ſi quod modò diximus, verum eſt, hanc eſſe ſuperiorum verborũ explicationem, non eſt noua quærenda ſententia; eodem enim modo hæc quo ſuperiora intelligi neceſſe eſt, vt confracti vocentur, qui oppreſſi ſeruitute diaboli, atque obtriti iugo peccatorum erant. Quemadmodũ & Euthym. certus plerumque interpres exponit.

ἐν pro εἰς phraſis Græca.

Prædicare annum Domini acceptum, & diem retributionis.) Annum acceptum vocat, annum, vt ita dicam, liberalitatis, & beneficij plenum. Annum, quo Deo placet liberaliter hominibus beneficia largiri. Hoc enim eſt שנת רצון quem Sept. verterunt ἐνιαυτὸν δεκτὸν, annum acceptum, vt apud Iſai. c. 49. 8. *Hæc dicit Dominus, In tempore placito exaudiui te, & in die ſalutis auxiliatus ſum tui, & ſeruaui te.* Quod accommodans D. Paulus ad tempus Euangelij 2. Corint. 6. 2. ait *Ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies ſalutis.* Hoc eſt quod Dauid ait Pſal. 68. 14. *Tempus beneplaciti Deus; in multitudine miſericordiæ tuæ exaudi me, & in veritate ſalutis tuæ.* Omnes fatentur, neque id eſt dubium, ad annum Iubilæi eam phraſim alludere. Quo anno qui ſeruitute nexi erant, in libertatem aſſerebãtur Leuit. 25. 8. Sed quis annus ille Iubilæi fuerit, quem propheta ſignificauerit, D. Paulus eo loco, quem modò poſuimus, explicauit. Chriſtus enim quo anno mortuus eſt, veram nobis attulit libertatem. Eam idem alibi D. Paulus temporum plenitudinem appellauit ad Gal. 4. 4. Ita etiam Beda, & Theophyl. Quanquam aliam etiam Theophyl. interpretationem affert, vt annus acceptus ſupremi iudicij tempus appelletur, quod ſanctis optabile ſit, ex Origen. hom. 32. opinor mutuatus. Sed ſatis conſtat de redemptione hic agi, non de iudicio. Scribit Irenæus lib. 2. c. 38. hinc Valentinianos probare ſolitos Chriſtum vnum tantùm annũ prædicaſſe; cuius opinionis & Origen. eodem loco meminit, & ſimplicem intelligentiam appellauit. Diem autem retributionis quidam vltimũ etiam iudicium intelligunt, quo Chriſtus vnicuique ſecũdum opera ſua redditurus eſt, vt Origen. hom. in Leuit. 9. & Hilar. Pſal. 52. & 64. ſed manifeſtum eſt de gratia potius agi, quàm de iudicio, & vt Hieron. in commentarijs in caput Iſaiæ 61. argumẽtatur, Chriſtus hoc loco dicit, *hodie impleta eſt hæc prophetia*; non ergo in die iudicij implenda eſt. יום נקם vt D. Hieronymus vertit, diem ſignificat vltionis. Sed ille ad Iudæorum vltionem per Titum, & Veſpaſianum factã refert. Quod idem lib. 9. de demonſtratione c. 13. facit Euſeb. huc accõmodans quod ait Chriſtus Matth. 23. 35. *Vt veniat ſuper vos omnis ſanguis iuſtus, qui effuſus eſt ſuper terrã à ſanguine Abel iuſti vſque ad ſanguinẽ Zachariæ filij Barachiæ.* At non videtur Deus de vltione populi ſui agere, ſed hoſtium, quibus debellatis populum ſuum liberaturum ſe pollicebatur. Quòd ſi ad tempus Chriſti cum Chriſto ipſo referamus, annum Domini acceptum interpretabimur de omnibus hominibus, quibus tempus illud ſi Chriſti liberalitate vti voluiſſent, Iubilæus fuit; diem verò vltionis de diabolo, quo deuicto nos liberauit, ſicut ipſe dixit, *confidite, ego vici mundum* Ioan. 16. 33. &, *venit princeps huius mundi, & in me non habet quicquam* Ioan. 14. 30. Propterea officium redemptoris à certamine cum diabolo inchoauit; ſtatim enim, vt baptizatus eſt, *ductus eſt in deſertum à ſpiritu, vt tentaretur à diabolo*, vt & Matth. 4. 1.

Annus Iubilæi.

20. *Et cum plicuiſſet librum reddidit miniſtro.*) Senſus perſpicuus eſt; ſiquis verò allegoriam deſiderat, Bedam legat.

Et ſedit) Sunt qui exiſtiment, morem fuiſſe Iudæis, vt in ſynagoga non ſolum qui legeret, ſed etiam quicunque doceret, aut loqueretur ſtaret, vt colligunt ex Actis Apoſtolorum c. 13, 16. & ex priori Corinth. 14. 30. Chriſtum verò dum prophetam legeret, reuerentiæ cauſa ſteiiſſe; cùm autem docere vellet, reſediſſe, vt ſuam oſtenderet ſupra cæteros doctores auctoritatem. Probabile, ſed incertum.

Et omnium in ſynagoga oculi erant intendentes in eum.) Præ admiratione, quomodo litteras ſciret, quas non didiciſſet Ioan. 7. 15. vt Cyrillus apud D. Thom. interpretatur. Aut, vt viderent quomodo quæ legiſſet, exponeret, vt ait Euthym. mihíque magis placet. Audierant enim multa de eius doctrina, atque miracu-

lis; & erant expectatione ſulpenſi, vt viderent an quæ audiuiſſent, vera eſſent. Moraliter adnotauit Origen. poſſe nos etiam hodie in docentem Chriſtum intentos oculos habere.

Hebraiſmus.

21. *Quia hodie impleta eſt hæc prophetia in auribus veſtris.*) *Quia*, ponitur Hebræorum more ad ſignificandam orationem quæ ſequitur eſſe directam. Eo die dicit illam prophetiam impletam fuiſſe, quòd eo die illi impletam fuiſſe audiuiſſent. Aut potiùs, quòd illis eo die impleta eſſet, quia eo primùm die cœperat illis ſpiritu Dei plenus, atque impulſus tãquam pauperibus, id eſt afflictis hominibus Euangelium prædicare. *In auribus veſtris*, Hebraiſmus eſt, quaſi dicat, vobis audientibus. Id eſt hodie veſtris ipſi auribus huius prophetiæ impletionem audiuiſtis, cùm me audiuiſtis prædicantem, de cuius illa prædicatione loquitur. Dixit autem, *In auribus veſtris* potiùs quàm in oculis veſtris, quia impletio prophetiæ in Euangelij prædicatione conſiſtebat, ea ſaltem pars quam tùm propriè impletã eſſe ſignificabat. Euthym. impleta eſt hodie ea prophetia, quæ in auribus veſtris lecta eſt. Propoſitum Chriſto fuit docere ſe verum eſſe Meſſiam, quem illi tantopere expectarent. Oſtẽdit enim ſe eum eſſe, de quo prophetia loqueretur, vt Theophyl. & Euthym adnotarũt. Videtur autem tacita quædam in his verbis latere reprehenſio, quaſi dicat, quid tanto deſiderio Meſſiam expectatis, quem ante oculos habentes recipere non vultis? Quid eum in prophetis quæritis, cùm nec prophetas, cum vobis leguntur; neque eorum prophetias, cùm in conſpectu veſtro implentur, intelligatis?

Hebraiſmus.

Hebraiſmus.

22. *Et mirabantur in verbis gratiæ, quæ procedebant de ore eius.*) Verba gratiæ per Hebraiſmum appellauit verba ſuauitatis, & elegantiæ plena. Quanquam ea elegantia, atque ſuauitas non tam ad orationis compoſitionem, quàm ad mores referenda eſt, quòd eius oratio morata, docta, atque benigna fuerit, & animos hominum diuina quadam virtute ſuauiter mouens. Videtur hoc Euangeliſta ideo dixiſſe, non ſolùm vt doceret, quomodo Chriſtus verbis ipſis ſuis, & loquẽdi modo ſe ſupra hominem eſſe oſtenderet, ſed etiam vt perfidiam, & contumaciam notaret Iudæorũ, qui cùm eius admirarentur orationem, confiteríque cogerentur eum non humano loqui more, tamen tantùm abfuerit, vt in eum crediderint, vt perdere potiùs, & præcipitem agere conati ſint.

Et dicebant, Nonne hic eſt filius Ioſeph?) Non probo eorum interpretationem, qui hæc laudandi cauſa dicta putant, quaſi admirando laudauerint, quòd, cùm filius, vt illi putabant, eſſet Ioſeph, aliquid maius homine prę ſe ferret. Repugnat enim quod Matt. dicit c. 13. 57. illos fuiſſe ſcandalizatos in Chriſto. Vbi, quæ hîc dicuntur, copioſiùs à nobis explicata ſunt.

23. *Vtique dicetis mihi hanc ſimilitudinem.*) παραβολὴν ταύτην parabolam hãc, id eſt hoc prouerbium, vt exponit Euthym. Prouerbium enim id fuiſſe apud Iudæos vulgare credendũ eſt, & Cyrillus apud D. Thõ. admonuit. Quorſum hoc prouerbium vſurpauerit, ipſe expoſuit. *Quanta audiuimus*, inquit, *facta in Capharnaum, fac & hîc in patria tua.* Prouerbium ſignificabat, vt quod quiſq; beneficij alijs ſe pręſtare poſſe profiteretur, ſibi ipſi præſtaret, doceretque in ſeipſo poſſe ſe alijs prodeſſe, cum prodeſſet ſibi. Nam etſi à medicis qui alios curant, ſe verò ipſos plerumque curare neſciunt, ſumptum prouerbium erat; non de illis tamen ſolis dicebatur, ſed de omnibus, qui, cum alijs prodeſſe ſe poſſe dicerent, ſibi prodeſſe non poſſent. Nazareni ergo carnali prorſus ſenſu Nazareth, quia patria Chriſti erat, cum Chriſto confundebant, & pro vna, eademque re habebant, vt ſibi, & vt patriæ prodeſſet ſuę. Poſtulabant ergo, quamuis id Euãgeliſta non dicat, tamen aut verbis, aut tacitis ſaltem cogitationibus poſtulabant, vt, quæ miracula in alijs feciſſet ciuitatibus, in ſua etiam faceret patria. Et poſtulabant, vt ex Chriſti reſponſo colligitur, non fide vt crederent, ſed ambitione, & incredulitate. Ambitione quidem, dum ciuitatem ſuam alijs præferũt, quaſi magis miraculis digna eſſet, quæ Chriſtum aluiſſet; incredulitate verò, quia ſic id apud ſe dicebant, quaſi dicerent non poſſe Chriſtũ, quemadmodum ſe poſſe iactabat, facere miracula; nec vera eſſe quæ de miraculis in alijs ab eo factis ciuitatibus narrarentur; ſi enim alibi miracula feciſſet, multò magis in patria ſua facturum fuiſſe; cùm autem in patria ſua non faciat, nec alibi profectò feciſſe. In hãc enim ſententiam prouerbium illud dici ſolebat, vt exprobraretur medicis nõ poſſe eos, quemadmodum profiterentur, curare alios, cùm ſeipſos curare non poſſent. Hoc eodẽ ſenſu, & quaſi alijs verbis idem prouerbium vſurpantes, dicebant Iudæi de crucifixo Chriſto, *alios ſaluos fecit, ſeipſum ſaluum faciat*; quaſi dicerent, ſi vera fuiſſent miracula, quibus alios ſaluos feciſſe fertur, ſe vtique ipſum multò magis ſaluum faceret; quod cùm facere non poſſit, ne illa quidem miracula, quæ eum feciſſe fama eſt, facere potuit.

Cur Chriſti miracula poſtulabant Nazareni, cùm non crederent.

Cur ergo Chriſtus, vt illi crederẽt, miracula ibi non fecit? *Quis cognouit ſenſum Domini, aut quis conſiliarius eius fuit?* Si tamen licet de eius per coniecturam aliquam iudicare conſilijs, eo ipſo quòd illi hoc apud ſe cogitabant, indigni profectò miraculis erant. Et non ignorabat Chriſtus eorum animos, foréque vt viſis etiam miraculis non crederẽt, qui tam celebri, tam conſtanti famæ non credidiſſent. Quorſum ergo illis miracula faceret. Hæc non tam noſtra eſt coniectura, quam Matthęi c. 13. 58. expreſſa ſententia, *Et non fecit*, inquit, *ibi virtutes multas propter incredulitatem illorum.* Itaque quam illi rationem afferebant, quamobrem miracula ibi facere deberet, eam ille viciſſim retorquebat, vt doceret nuſquam ſe minùs, quàm in patria ſua facere debere. Debere enim fieri miracula vbi creduntur, cùm miraculorum finis ſpectantium fides ſit; minimè autem credi, vbi ei, qui ea facit, minimùm honoris tribuatur; nuſquam minùs ſanctis viris qui miracula poſſunt facere, quàm in patria ſua honoris tribui; nuſquam igitur minùs quàm in patria ſuà miracula eos facere debere. Vltimam propoſitionem duobus è ſacris litteris ſumptis probat exemplis; alterum eſt, quòd Elias ad nullam Iudęam viduam, vt tempore famis aleretur, ſed ad Gẽtilem in Sarepta Sidoniorũ Gentilem vrbem à Deo miſſus fuerit 3. Reg. 17. 9. quòd ſciret nimirum Deus gratiorem apud alienigenas quàm apud ſuos ciues hoſpitem fore. Alterum Eliſæi, quòd eius tempore multi vtique leproſi inter Iudæos fuerint, ſed nemo eorum tantum illi honoris detulit, vt ad eum petẽdę curationis cauſſa veniret, cùm Naaman homo alienigena, & ſecundùm Regem princeps à Syria vſque venerit, vt ab eo curaretur 4. Reg. 5. 14. Quibus verbis atque exemplis non ſolùm docet Chriſtus, quod probare volebat, ſe nuſquam minùs quàm in patria ſua gratum, & acceptum eſſe, ſed etiam cauſſam indicat cur ibi miracula non faceret, quòd ciues ſui

Cur in Nazareth Chriſtus miracula nõ fecerit. Roman. 11. 34.

Miraculorum finis ſpectantium fides.

increduli

increduli eſſent, quemadmodum olim propter Iudæorum incredulitatem, neq; Elias ad vllam Iudæam viduam miſſus fuiſſet; nec Eliſæus vllos Iudæorum leproſos curauiſſet. Rectè prorſus Ambroſius, *Cur igitur non curabat fratres; non curabat ciues; non ſanabat propheta conſortes; cum ſanaret alienos, ſanaret eos, qui obſeruantiam legis, & religionis conſortium non habebant, niſi quia voluntatis eſt medicina non gentis, & diuinum munus votis eligitur, non naturæ iure defertur. Diſce Chriſtiane rogare, quod cupias impetrare; faſtidioſos viros cæleſtium profectus munerum non ſequuntur.*

28. *Et repleti ſunt omnes in ſynagoga ira hæc audientes.*) Tam ſubitæ, & impotentis iræ diuerſas cauſas diuerſi B auctores afferunt. Quidam propterea ira inflammatos fuiſſe dicunt, quòd eam, quam legerat Iſaiæ prophetiam in ſe impletam eſſe ſignificaſſet, quaſi ſe verum Meſſiam eſſe dixiſſet, vt Græcus ille auctor apud D. Thom. ait. Alij, quòd adducto duorum prophetarum exemplo veteribus ſe prophetis comparaſſe videretur, vt ille idem auctor ſcribit. Alij, quòd eorum vlcus Chriſtus tetigiſſet, & propoſitis exemplis eorum arguiſſet incredulitatem. Volebant enim audire ſibi placentia, vt illi apud Iſaiam 30. 10. Commune auditorum vitium delectari non doceri, mulceri velle non pungi Prou. 15. 12. & Amos. 5. 10. *Remanſit* (dicebat Rex ille ſtultus Iſrael) *vir vnus per quem poſſumus interrogare Dominum, ſed ego odi eum, quia nō prophetat mihi bonum, ſed malum.* 3. Reg. 22. 8. 18. Alij, quòd viſus eſſet ſignificare Chriſtus gratiam Dei à Iudæis transferendam ad gētes. Quod nefandum illis dictu, & diuinis promiſſionibus contrariū videbatur. Scitè adnotauit Euthym. Iudæos hoc ipſo facto miraculis ſe indignos declaraſſe, & re ipſa comprobaſſe, quod Chriſtus dixerat, verum eſſe, neminem in patria ſua prophetam acceptum eſſe.

Commune auditorum vitium delectari, nō doceri velle.

29. *Et ſurrexerunt, & eiecerunt eum extra ciuitatem.*) D *Extra ciuitatem* tanquam reum mortis eijciunt, quia mos erat, vt omnes rei extra ciuitatem plecterentur. *Propter quod & Ieſus extra portam paſſus eſt.* Incipiunt Chriſtum primi crucifigere ciues ſui. Peiores quodāmodo quàm, qui eum poſtea crucifixere. Illi enim corrupto quidem, & violento iudicio, iudicio tamē egerunt. Iſti impatientes iræ, impatientes moræ, A non iudicio, ſed impetu, non crucifigere, ſed præcipitem dare voluerunt. Quod ijſdem pene verbis Ambroſ. & Beda notauerunt. Et Beda quidem peiores etiam illos diabolo facit. Nam ille ſuadere tantùm conatus eſt Chriſto, vt ſe ex templi faſtigio præcipitem daret, ipſe verò pellere non eſt auſus; iſti autem ſuis eum manibus præcipitem agere voluerunt.

Ad hebr. 13. 12.

30. *Ipſe autem tranſiens per medium eorum, ibat.*) Non dubium voluiſſe Euangeliſtam declarare Chriſtum non vi, non arte, ſed miraculo ex Iudæorum manibus euaſiſſe, ſuámque ea re oſtendiſſe diuinitatem, vt B Chryſoſt. apud D. Thom. Ambroſ. & Euthym. in comment. obſeruarūt. *Simul intellige*, inquit Ambroſ. *non ex neceſſitate fuiſſe, ſed voluntariam corporis paſſionem: nec captum à Iudæis, ſed à ſe ipſo oblatum. Etenim quando vult capitur, quando vult elabitur, quando vult ſuſpenditur, quando vult non tenetur. Vides igitur & hic diuinitatis eſſe quòd non captus eſt, & illic voluntatis eſſe quod captus eſt.* Quale miraculum fuerit incertum. Verba tantùm ſignificant eum ſecurum, ſine vlla fuga, ſine vlla feſtinatione, per medios hoſtes graui, lenióq; gradu proceſſiſſe, hoc enim vis mihi verborū videtur indicare, C *καὶ αὐτὸς διελθὼν διὰ μέσου αὐτῶν ἐπορεύετο*, & ipſe, (aut potius ipſe autem, eſt enim occulta quędam antitheſis,) per medium eorum tranſiens, ibat, id eſt procedebat, & ſecurus gradiebatur. Ambroſ. & Beda in eo miraculum fuiſſe putant, quòd Chriſtus eorum repente mutauerit voluntates. Quod etſi miraculum quidem fuiſſet, tamen Euangeliſta non voluntatem, ſed facultatem Iudæis ſignificat defuiſſe. Alij eorum quodammodo manus exiſtimant tenuiſſe, vt ſe prehendere nō poſſent. Alij inuiſibilem reddidiſſe ſeſe, quod ego exiſtimo eſſe probabilius. Mitto quæ à nōnullis pijs quidem nec indoctis, ſed minùs fortaſſe D limati iudicij feruntur auctoribus de ratione, qua Chriſtus euaſerit; nec ea lector aut ſtudio, aut caſu apud illos inuenta credet, ſi mihi credet. Cur verò Chriſtus à Nazaræis teneri noluerit, in promptu ratio eſt, *nondum venerat hora eius*, vt Ambr. Theophy. & Beda reſpondent. Reliqua quæ ſequuntur vſque ad finem capitis apud Matth. & Mar. in locis ad marginem ſignatis explicauimus.

CAPVT V.

1. FACTVM eſt autem, cum turbæ irruerent in eum, vt
Mat.4.c.18 Mar.1.c.16. audirent verbum Dei, & ipſe ſtabat ſecus ſtagnum Ge-
neſareth. 2. Et vidit duas naues ſtantes ſecus ſtagnum:
piſcatores autem deſcenderant, & lauabant retia. 3. Aſ-
cendens autem in vnam nauim, quæ erat Simonis, roga-
uit eum à terra reducere puſillum. Et ſedens docebat de
nauicula turbas. 4. Vt ceſſauit autem loqui, dixit ad Si-
monem: Duc in altum, & laxate retia veſtra in capturam. 5. Et reſpondēs Simon,
dixit illi: Præceptor, per totam noctem laborantes, nihil cepimus: in verbo autem
tuo laxabo rete. 6. Et cum hoc feciſſent, concluſerunt piſcium multitudinem co-
pioſam, rumpebatur autem rete eorum. 7. Et annuerunt ſocijs, qui erant in alia
naui vt venirent, & adiuuarent eos. Et venerunt, & impleuerunt ambas nauicu-
las, ita vt pene mergerentur. 8. Quod cum videret Simon Petrus, procidit ad ge-
nua Ieſu, dicens: Exi à me, quia homo peccator ſum, Domine. 9. Stupor enim
circumdederat eum, & omnes, qui cum illo erant, in captura piſcium, quam ce-
perant: 10. Similiter autem Iacobum, & Ioannem, filios Zebedæi, qui erant ſo-
cij Simonis. Et ait ad Simonem Ieſus: Noli timere: ex hoc iam homines eris ca-
Mat.8. a.2. Mar. 1. d. 40. piens. 11. Et ſubductis ad terram nauibus, relictis omnibus ſecuti ſunt eum. 12. Et
factum eſt, cum eſſet in vna ciuitatum, & ecce vir plenus lepra, & videns Ieſum,
& procidens in faciem, rogauit eum, dicens: Domine, ſi vis, potes me mundare.
13. Et extendens manum, tetigit eum dicens: Volo: Mundare. Et confeſtim le-
Leu.14.a.4 pra diſceſſit ab illo. 14. & ipſe præcepit illi vt nemini diceret: ſed, Vade, oſten-
de te ſacerdoti, & offer pro emundatione tua, ſicut præcepit Moyſes, in teſtimo-
nium illis. 15. Perambulabat autem magis ſermo de illo: & conueniebant turbæ
multæ vt audirent, & curarentur ab infirmitatibus ſuis. 16. Ipſe autem ſecedebat
in deſertum, & orabat. 17. Et factum eſt in vna dierum, & ipſe ſedebat docens.
Mat.9. a.2. Et erant Phariſæi ſedentes, & legis doctores, qui venerant ex omni caſtello Gali-
Mar.2. a.3. læ, & Iudææ, & Ieruſalem: & virtus Domini erat ad ſanandum eos. 18. Et ecce
viri portantes in lecto hominem, qui erat paralyticus: & quærebant eum inferre,
& ponere ante eum. 19. Et non inuenientes qua parte illum inferrent præ turba,
aſcenderunt ſupra tectum, & per tegulas ſummiſerunt eum cum lecto in medium
ante Ieſum. 20. Quorum fidem vt vidit, dixit: Homo remittuntur tibi peccata
tua. 21. Et cœperunt cogitare Scribæ, & Phariſæi, dicentes: Quis eſt hic, qui lo-
quitur blaſphemias? Quis poteſt dimittere peccata, niſi ſolus Deus? 22. Vt co-
gnouit autem Ieſus cogitationes eorum, reſpondens, dixit ad illos: Quid cogi-
tatis in cordibus veſtris? 23. Quid eſt facilius dicere: Dimittuntur tibi peccata: an
dicere: Surge, & ambula? 24. Vt autem ſciatis quia Filius hominis habet pote-
ſtatem in terra dimittendi peccata (ait paralytico) Tibi dico, ſurge, tolle lectum
tuum, & vade in domum tuam. 25. Et confeſtim conſurgens coram illis, tulit

lectum,

lectum, in quo iacebat: & abijt in domum ſuam, magnificans Deum. 26. Et
ſtupor apprehendit omnes,& magnificabant Deum. Et repleti ſunt timore, dicen-
Mar.1.c.14 tes: Quia vidimus mirabilia hodie. 27. Et poſt hæc exijt, & vidit publicanum
Mat.9.a.9. nomine Leui, ſedentem ad Telonium, & ait illi: Sequere me. 28. Et relictis om-
nibus, ſurgens ſecutus eſt eum. 29. & fecit ei conuiuium magnum Leui in domo
ſua: & erat turba multa publicanorum, & aliorum, qui cum illis erant diſcum-
Mar.1.c.18. bentes. 30. Et murmurabant Phariſæi, & Scribæ eorum dicentes ad diſcipulos
eius: Quare cum publicanis, & peccatoribus manducatis, & bibitis? 31. Et re-
ſpondens Ieſus, dixit ad illos: Non egent qui ſani ſunt medico, ſed qui male ha-
bent. 32. Non veni vocare iuſtos, ſed peccatores ad pœnitentiam. 33. At illi di-
xerunt ad eum: Quare diſcipuli Ioannis ieiunant frequenter, & obſecrationes fa-
ciunt, ſimiliter & Phariſæorum: tui autem edunt, & bibunt? 34. Quibus ipſe
ait: Numquid poteſtis filios ſponſi, dum cum illis eſt ſponſus, facere ieiunare? 35.
Venient autem dies: cum ablatus fuerit ab illis ſponſus, tunc ieiunabunt in illis
diebus. 36. Dicebat autem & ſimilitudinem ad illos: Quia nemo commiſſuram
à nouo veſtimento immittit in veſtimentum vetus: alioquin & nouum rumpit,&
veteri non conuenit commiſſura à nouo. 37. Et nemo mittit vinum nouum in
vtres veteres: alioquin rumpet vinum nouum vtres, & ipſum effundetur, & vtres
peribunt. 38. ſed vinum nouum in vtres nouos mittendum eſt,& vtraque conſer-
uantur. 39. Et nemo bibens vetus, ſtatim vult nouum, dicit enim: Vetus melius eſt.

IN CAP. V.

1. *FACTVM eſt autem, cùm turbæ irruerent in eum.*) Quæ ſcribit Lucas vſq; ad ver. 10. non alia de cauſa videtur commemorare, quàm vt doceat qua occaſione, quo miraculo Petrus,& Andreas; Iacobus, & Ioānes vocati fuerint. An hęc eadem ſit hiſtoria atq; illa, quæ à Matth. c. 4. 18. & à Marco c.1. 16. narratur, illic diſputauimus, omniáque expoſuimus, quæ hîc à Luca dicũtur, exceptis admodum paucis, quæ ab alijs ſunt in eiuſdē hiſtoriæ narratione prætermiſſa. Hoc primùm eſt, quod dicit Chriſtum, vt irruentem, cōprimentémque vitaret turbam, in nauiculam aſcendiſſe quæ erat Simonis Petri, dum ille cum Andrea fratre ſuo, cæteriſq; piſcatoribus retia reficiebat. Solebat id facere vt Marci 4.1. Alia vſq; ad ver. 4. Matth. 4.18. & Marci 1.16. ſunt explicata.

4. *Vt ceſſauit autem loqui, dixit ad Simonem. Duc in altum.*) Doctrinæ adiungit opera, quę plus ad perſuadendum hâbent ponderis. Mouerat iam concione ſua Petrum; impellit, trahitque miraculo, vt relictis è veſtigio omnibus rebus ſe ſequatur. Voluit, vt Theophyl. indicauit, Chriſtus Petro pro eius, qua vſus erat, nauicula naulũ ſoluere cumulatum, eúmq; ea re maximè, quam nauicula quærebat, id eſt piſcium multitudine remunerari, ne quid ſibi lucri exiſtimaret perijſſe, dum eius nauicula Chriſtus vtebatur. Colligimus ſimili mercede nòn carituros, qui Chriſti concionatores domo recipiunt. Ipſe enim dixit. *Qui recipit vos, me recipit.* Elias viduam il-

Mercede non carent qui Chriſti cōcionatores recipiunt. Matth. 10. 40.

A lam Sareptanam quæ ſe domo exceperat, atque aluerat multiplicato diuinitus oleo locupletauit, mortuúmq; illi ſuſcitauit filium 3. Reg. 17 15.16 22. Eliſęus Sunamitidi hoſpitæ ſuæ & filium ſterili dedit & mortuum eundem in vitam reuocauit 4. Reg. 4.17.35 Notauit idem Theophyl. itémque Chryſoſt. apud D. Thom. ſolere Chriſtum capere ſua quemq; arte, Magos ſtella, piſcatores piſcibus.

Duc in altum.) ἐπανάγαγε εἰς τὸ βάθος, reduc in profundum, ſiue in altum mare nauiculam, vt piſcêre. Venerat Petrus ex alto mari ad littus irrita piſcatio- B ne. Iubet eum Chriſtus in altum mare, vnde venerat, nauim reducere. Omnia diuino ſunt facta conſilio, vt miraculi magnitudo magis appareret. Et vt Petrus tota laborans nocte nihil caperet, vt intelligeret fruſtra ſe ſine Chriſto laborare, & omnia humana ſtudia, ſine diuina gratia irrita eſſe. Et vt in eundem locum nauim reducere iuberetur, ne ſi in alium locum iecíſſet rete, non miraculo ſed caſu factum videretur, quod tantam vim traxiſſet piſcium, quòd hîc piſces fuiſſent, illîc nō fuiſſent. Illud etiam C ad mores pertinet, ídq; fortaſſe Chriſtus re ipſa docere voluit, hęc enim omnia myſterium aliquod habere ſuſpicor, & ad litteralem etiam ſenſum pertinere, ideóque pręter conſuetudinem meā tracto: illud, inquā, ad mores pertinet, quòd Petrus ante auditam Chriſti cōcionem nihil ceperit; poſt auditam plus ceperit, quàm ſperare vnquam potuiſſet. Hoc nimirum eſt. *Quærite primum regnum Dei, & hæc omnia adijcientur vobis.* Fecit Chriſtus vtrumque & vt ante nihil caperet, & vt poſt tantum caperet, quantum vix Matth. 6. 33

duæ naues cõtinere poſſent. Vtrumque enim neceſſarium erat, vt miraculi magnitudo cognoſceretur.

Et laxate retia veſtra in capturam.) Quaſi dicat, nunc tempus eſt, cùm me pręſente, ac iubente facitis, antea non erat, cùm nõ mea, ſed veſtra voluntate faciebatis. Sic interpretor, quanquam paullo aliter Auguſt. lib. 2. quęſtionum Euangelicarum quæſt 2. & Greg. lib. 17. Moral. c. 2. & Beda in comment. *Quod dicit Petro, Duc in altum,* inquit, Auguſt. *& laxate retia veſtra in capturam, ad remotiores gentes, quibus poſtea prædicatum*

c. 5. 26. & 11. 12.

eſt, pertinet, ſicut Iſai. dicit, Tolle ſignum in gentes ad eas, quæ prope, & ad eas, quæ longè. Retia verò ſic Ambroſ. interpretatur. *Quæ ſunt* inquit *Apoſtolorum quæ laxare iubentur retia, niſi verborum cõplexiones, & quaſi quidam orationis ſinus, & diſputationum receſſus, qui eos quos cæperint, non amittant. Et bene apoſtolica inſtrumenta piſcãdi retia ſunt, quæ non captos perimũt, ſed reſeruãt, & de profundo ad lumen extrahunt, & fluctuantes de infernis ad ſuperna perducunt.* Quod ait Chriſtus *laxate*, emphaſim habet, quaſi dicat, quam maximè poteſtis extendite retia, tantùm enim trahetis piſcium, quanta retis capacitas erit.

5. *Et reſpondens Simon dixit illi, Præceptor per totam noctem laborantes nihil cepimus.*) Non deſperatione fœlicioris iactus hoc dicit Petrus, aut quòd Chriſto vel non credat, vel obedire nolit; ſed potiùs vt maiorem in Chriſto fidem declaret: quòd cùm tota nocte laborantes nihil prehendiſſent, tamen eius confidens verbis iterum retia laxaret. Solet per noctem maior quàm per diem piſcium captura fieri, cùm minùs inſidias videre poſſunt. Sed contrà accidit Petro. Itaque hoc ipſum miraculum auget, quòd noctu, cùm plures piſces capi ſolent, nullum ceperit; die verò, cũ pauciores ſolẽt capi, ceperit innumerabiles. Nẽpe *quia nondum illi ſol iuſtitiæ ortus erat, in tenebris ambulabat, multúmque laborans nihil proficiebat,* vt Ambroſ. & Beda, allegoricè quidẽ, ſed appoſitè interpretãtur.

Hebraiſmus.

In verbo autem tuo laxabo rete.) Iuſſu tuo, Hebraiſmus, aut verbo tuo confidens.

7. *Et annuerunt ſocijs qui erant in alia naui.*) Putat Theophyl. & Euthym: propterea ſignis, non verbis annuiſſe (ſic enim interpretantur) quia præ admiratione captorum piſcium adeo obſtupefacti erant, vt loqui non poſſent. At potuit Petrus loqui cum Chriſto, cùm viſa iam multitudine piſcium multo magis eum obſtupefactum fuiſſe credendum ſit, *Exi à me Domine, quia homo peccator ſum.* Itaque probabilius eſt ideo annuiſſe, quia tã longè diſtabãt, vt vox ab illis exaudiri non poſſet. Atque hoc ipſum ad miraculi pertinet magnitudinẽ, quòd cũ alij ſocij in alia nauicula eodẽ loco, vt eſt vero ſimile piſcarẽtur, nihil tamen dicãtur prehẽdiſſe, quia nõ in Chriſti verbo. Debẽt Eccleſiæ paſtores cũ ipſi per ſe, aut impoſito, aut ſuſcepto oneri nõ ſufficiũt, alios, à quibus iuuari poſſint, aduocare: multo magis oblatos admittere.

8. *Quod cum videret Simon Petrus, procidit ad genua Ieſu.*) Adorabundus ſimul, & precabundus.

Exi à me Domine, quia homo peccator ſum.) Cur à ſe exire vellet, cauſam expoſuit, quòd homo peccator eſſet: ſed ea ipſa cauſa poſtulare videbatur, vt eũ potius apud ſe retineret, medicum ægrotus. Sed humilitatis fuit, quòd ſe tanto hoſpite iudicaret indignũ.

Humilitas S. Petri.

Quod idem, cum Centurio ille feciſſet, ſupra omnes Iſraelitas à Chriſto laudatus eſt Matt. 8. 9. Euthym. & Ambroſ. hoc adnotarũt. Ambroſij hęc verba ſunt. *Admirabatur enim dona diuina, & quò plus meruerat, hoc*

A *præſumebat minùs. Dic & tu, Exi à me Domine, quia homo peccator ſum, vt reſpondeat tibi Dominus, noli timere indulgenti Domino peccatũ fateri. Noli timere etiam quæ tua ſunt Domino deferre, quia quæ ſua ſunt nobis ille conceſſit.* Exiſtimat tamẽ Euthym. timuiſſe Petrũ, ne quid ſibi mali contingeret, quòd Chriſtum, quem aut Deum, aut virum certè ſanctum, prophetámq; eſſe credebat in ſuam nauiculam excepiſſet. Quemadmodũ Sareptana illa vidua cauſam, cur filius ſuus mortuus fuiſſet, eſſe putabat, quod parum dignè apud ſe prophetam habuiſſet 3. Reg. 17. 18.

B 9. *Stupor enim circundederat eum.*) Totum inuaſerat, totum impleuerat. Hebraiſmus ſimul, & Græciſmus eſt, qualis ille Pſal. 17. 5. & 29. 12. & 1. Corinth. 12. 23. & Hebræorum 5. 2. Hoc ideo videtur Euangeliſta dixiſſe, vt Petrum excuſaret, quòd tãtum à ſe bonum reijcere voluiſſet; nec enim omnino apud ſe fuiſſe, ſtuporéque occupatum non ſatis, quid faceret, cõſideraſſe. Non quòd humilitas eius laudanda non fuerit, ſed quòd vero ſimile nõ ſit eum dicturũ fuiſſe Chriſto, vt à ſe abiret, ſi ſatis conſideraſſet, intellexiſſétque quanto ſibi eſſet vtilius eum retinere, quàm

Hebraiſmus, & Græciſmus.

C ablegare. Sũt qui in hac re & nimium; & parum Petrum imitẽtur, vtriq; peruerſè: nam & quidam, cùm apud ſe Chriſtum habeant, inconſideratè dimittunt; & alij, cùm habeant, auarè, ambitioſéque non dimittunt, quia plus eo præſente piſcantur. Hi non Chriſto, ſed Chriſtus ipſis piſcator eſt.

Et omnes qui cum eo erant.) Ne videretur Petrus ſine cauſa, magníq; miraculi occaſione obſtupefactus, addidit Euangeliſta etiam omnes, qui cum eo erant ſimili ſtupore fuiſſe correptos. Hoc etiam eò pertinet, vt intelligamus verum, magnúmq; fuiſſe mira-

D culum, quòd tam multi piſces capti fuerint, cum piſcatores ipſi, qui ceperant, quíque magnam aliàs copiam capere ſolebant, non vnus & alter, ſed omnes omnino qui aderant, ſtupore defixi fuiſſent.

Hebraiſmus.

10. *In captura piſcium.*) Hebraiſmus, propter capturam piſcium.

Similiter autem Iacobum, & Ioannem.) De vocatione Iacobi, & Ioannis, aliorúmque Apoſtolorũ apud Matt. egimus c. 4. 18. 19. 20. 21. Hic ſolã cum Luca vocationis occaſionem declaramus. Quæ vt apparet ex hoc loco, in his quattuor Apoſtolis Petro, An-

E drea, Iacobo, & Ioanne eadem fuit, captorum multitudo piſcium.

Noli timere, ex hoc iam homines eris capiens.) Reſpõdet Chriſtus Petri cogitationibus. Timuerat ille, vt ex Euthymio recitauimus, ne propterea quòd homo peccator Chriſtũ recepiſſet, aliquid ſibi periculi eueniret; reſpõdet Chriſtus tãtùm abeſſe, vt quicquam illi propterea mali ſit euenturum, vt maximũ potius illi lucrũ acceſſurũ ſit. Namq; ex piſcatore piſcium, hominum piſcatorem factũ iri. Et, vt tãtam piſcium multitudinẽ, non ſuo labore, qui per totã noctẽ caſ-

F ſus iã fuerat, ſed diuina virtute ceperat; ita protſus fore, vt innumerabiles homines nõ doctrina, nõ induſtria ſua, ſed gratia diuina capiat, & in rete trahat Eccleſiæ. Matt. c. 4. 19. & Marcus c. 1. 17. Petro ſimul, & Andreæ Chriſtum dixiſſe trahunt; *Venite poſt me, & faciam vos fieri piſcatores hominum.* Quod Auguſt. lib. 2. de conſenſu Euang. c. 17. ita conciliat, quaſi bis hoc dixerit Chriſtus primũ Petro ſoli; deinde duob° ſimul fratribus Iacobo & Ioanni. Sed quẽadmodum eo loco diſputauimus, quod Petrus dixit, omnibus, qui cum illo erant, dixit.

CAPVT VI.

CAPVT VI.

1. FACTVM eſt autem in ſabbàto ſecundo, primo, cum Matthęi 12. a. 1.
tranſiret per ſata, vellebant diſcipuli eius ſpicas, & mandu- Marci 2. d. 25.
cabant confricantes manibus. 2. Quidam autem Phari-
ſæorum dicebant illis: Quid facitis quod non licet in ſab-
batis? 3. Et reſpondens Ieſus ad eos, dixit: Nec hoc legi-
ſtis quod fecit Dauid, cum eſuriſſet ipſe, & qui cum illo
erant? 4. quomodo intrauit in domum Dei, & panes 1. Regum 21. b. 6.
propoſitionis ſumpſit, & manducauit, & dedit his, qui cum ipſo erant: quos non
licet manducare niſi tantum ſacerdotibus? 5. Et dicebat illis: Quia Dominus Leuit. 24. b. 9.
eſt Filius hominis, etiam ſabbati. 6. Factum eſt autem & in alio ſabbato, vt in- Exodi 29. c. 32.
traret in ſynagogam, & doceret. Et erat ibi homo, & manus eius dextra erat Matthęi 12. b. 10.
arida. 7. Obſeruabant autem Scribæ, & Phariſæi ſi in ſabbato curaret: vt inue- Mar. 3. a. 1.
nirent vnde accuſarent eum. 8. Ipſe vero ſciebat cogitationes eorum: & ait ho-
mini, qui habebat manum aridam: Surge, & ſta in medium. Et ſurgens ſtetit.
9. Ait autem ad illos Ieſus: Interrogo vos ſi licet ſabbatis benefacere, an male:
animam ſaluam facere, an perdere? 10. Et circumſpectis omnibus dixit homini:
Extende manum tuam. Et extendit: & reſtituta eſt manus eius. 11. Ipſi autem
repleti ſunt inſipientia, & colloquebantur ad inuicem, quidnam facerent Ieſu.
12. Factum eſt autem in illis diebus, exiit in montem orare, & erat pernoctans
in oratione Dei. 13. Et cum dies factus eſſet, vocauit diſcipulos ſuos: & elegit Matth. 10. a. 1.
duodecim ex ipſis (quos & Apoſtolos nominauit) 14. Simonem, quem cogno- Mar. 3. b. 13.
minauit Petrum, & Andream fratrem eius, Iacobum, & Ioannem, Philippum,
& Bartholomæum, 15. Matthæum, & Thomam, Iacobum Alphæi, & Simo-
nem, qui vocatur zelotes, 16. & Iudam Iacobi, & Iudam Iſcariotem, qui fuit
proditor. 17. Et deſcendens cum illis, ſtetit in loco campeſtri, & turba diſcipu-
lorum eius, & multitudo copioſa plebis ab omni Iudæa, & Ieruſalem, & mariti-
ma, & Tyri, & Sidonis, 18. qui venerant vt audirent eum, & ſanarentur à lan-
guoribus ſuis. Et qui vexabantur à ſpiritibus immundis, curabantur. 19. Et omnis
turba quærebat eum tangere: quia virtus de illo exibat, & ſanabat omnes. 20. Et Matt. 5. a. 2.
ipſe eleuatis oculis in diſcipulos ſuos, dicebat: Beati pauperes: quia veſtrum eſt
regnum Dei. 21. Beati, qui nunc eſuritis: quia ſaturabimini. Beati, qui nunc fle- Matthęi 5. a. 11.
tis: quia ridebitis, 22. Beati eritis cum vos oderint homines, & cum ſeparaue-
rint vos, & exprobrauerint, & eiecerint nomen veſtrum tanquam malum pro-
pter Filium hominis. 23. Gaudete in illa die, & exultate: ecce enim merces ve-
ſtra multa eſt in cœlo: ſecundum hæc enim faciebant Prophetis patres eorum.
24. Veruntamen vę vobis diuitibus, quia habetis conſolationem veſtram. 25. Væ Am. 6. a. 1.
vobis, qui ſaturati eſtis: quia eſurietis. Væ vobis, qui ridetis nunc: quia lugebitis, Eccl. 31. a. 8. Iſa. 65. c. 14.
& flebitis. 26. Væ cum benedixerint vobis homines: ſecundum hæc enim facie-
bant pſeudoprophetis patres eorum. 27. Sed vobis dico, qui auditis: Diligite
inimicos veſtros, benefacite his, qui oderunt vos. 28. Benedicite maledicentibus

Matthæi 5. g. 44. vobis, & orate pro calumniantibus vos. 29. Et qui te percutit in maxillam, præ-
1. Corinth. 6. b. 7. be & alteram. Et ab eo, qui aufert tibi veſtimentum, etiam tunicam noli prohi-
Matthæi 7. b. 12. bere. 30. Omni autem petenti te, tribue: & qui aufert quæ tua ſunt, ne repetas.
Tobiæ 4. c. 16. 31. Et prout vultis vt faciant vobis homines, & vos facite illis ſimiliter. 32. Et ſi
Matthęi 5. g. 46. diligitis eos, qui vos diligunt, quæ vobis eſt gratia? nam & peccatores diligentes
ſe diligunt. 33. Et ſi benefeceritis his, qui vobis benefaciunt; quæ vobis eſt gratia?
Matthęi 5. g. 42. ſiquidem & peccatores hoc faciunt. 34. Et ſi mutuum dederitis his, à quibus
Deuter. 15. b. 8. ſperatis recipere; quæ gratia eſt vobis? nam & peccatores peccatoribus fœneran-
tur, vt recipiant æqualia. 35. Verumtamen diligite inimicos veſtros: benefacite,
& mutuum date, nihil inde ſperantes: & erit merces veſtra multa, & eritis filij
Altiſſimi, quia ipſe benignus eſt ſuper ingratos & malos. 36. Eſtote ergo miſe-
ricordes ſicut & Pater veſter miſericors eſt. 37. Nolite iudicare, & non iudica-
bimini: nolite condemnare, & non condemnabimini. Dimittite, & dimittemini.
38. Date, & dabitur vobis: menſuram bonam, & confertam, & coagitatam, & ſu-
Matt. 7. a. 2. Marci 4. c. 24. pereffluentem dabunt in ſinum veſtrum. Eadem quippe menſura, qua menſi fu-
eritis, remetietur vobis. 39. Dicebat autem illis & ſimilitudinem: Numquid po-
Matth. 10. c. 24. Ioã. 13. b. 16. teſt cæcus cæcum ducere? nonne ambo in foueam cadunt? 40. Non eſt diſci-
pulus ſuper magiſtrum: perfectus autem omnis erit, ſi ſit ſicut magiſter eius.
Matt. 7. a. 3. 41. Quid autem vides feſtucam in oculo fratris tui, trabem autem, quę in oculo
tuo eſt, non conſideras? 42. Aut quomodo potes dicere fratri tuo: Frater ſine
eiiciam feſtucam de oculo tuo: ipſe in oculo tuo trabem non videns? Hypocrita
eiice primum trabem de oculo tuo: & tunc perſpicies vt educas feſtucam de ocu-
Matthæi 7. c. 16. & 12. c. 33. lo fratris tui. 43. Non eſt enim arbor bona, quæ facit fructus malos: neque ar-
bor mala, faciens fructum bonum. 44. Vnaquæque enim arbor de fructu ſuo
cognoſcitur. Neque enim de ſpinis colligunt ficus: neque de rubo vindemiant
vuam. 45. Bonus homo de bono theſauro cordis ſui profert bonum: & malus
homo de malo theſauro profert malum. Ex abundantia enim cordis os loqui-
Matthæi 7. d. 21. Roman. 2. b. 13. Iac. 1. b. 22. tur. 46. Quid autem vocatis me Domine, Domine: & non facitis quæ dico?
47. Omnis, qui venit ad me, & audit ſermones meos, & facit eos: oſtendam vo-
bis cui ſimilis ſit: 48. ſimilis eſt homini ædificanti domum, qui fodit in altum,
& poſuit fundamentum ſuper petram. inundatione autem facta, illiſum eſt flu-
men domui illi, & non potuit eam mouere: fundata enim erat ſuper petram.
49. Qui autem audit, & non facit: ſimilis eſt homini ædificanti domum ſuam
ſuper terram ſine fundamento: in quam illiſus eſt fluuius, & continuo cecidit: &
facta eſt ruina domus illius magna.

IN CAP. VI.

FACTVM *eſt autem in ſabbato ſecundoprimo, cum tranſiret per ſata.*) Hunc locum ſanè difficilem apud Matthæum cap. 12. 1. explicauimus. Totum etiam reliquum caput in eiuſdem Matthæi commentariis capite 5. & 7. expoſitum eſt.

CAPVT VII.

1. CVM autem impleſſet omnia verba ſua in aures plebis, in- Mat.8.a.5.
trauit Capharnaum. 2. Centurionis autem cuiuſdam
ſeruus male habens, erat moriturus: qui illi erat pretioſus.
3. Et cum audiſſet de Ieſu, miſit ad eum ſeniores Iudæo-
rum, rogans eum vt veniret, & ſaluaret ſeruũ eius. 4. At
illi cum veniſſent ad Ieſum, rogabant eum ſolicite, dicen-
tes ei: Quia dignus eſt vt hoc illi præſtes. 5. diligit enim
gentem noſtram: & ſynagogam ipſe ædificauit nobis. 6. Ieſus autem ibat cum
illis. Et cum iam non longe eſſet à domo, miſit ad eum Centurio amicos, dicens:
Domine noli vexari: Non enim ſum dignus vt ſub tectum meum intres. 7. pro- Matt.8.a.8.
pter quod & meipſum non ſum dignum arbitratus vt venirem ad te: ſed dic ver-
bo, & ſanabitur puer meus. 8. nam & ego homo ſum ſub poteſtate conſtitutus,
habens ſub me milites: & dico huic vade, & vadit: & alij veni, & venit: & ſeruo
meo, fac hoc, & facit. 9. Quo audito Ieſus miratus eſt: & conuerſus ſequenti-
bus ſe turbis, dixit: Amen dico vobis, nec in Iſrael tantam fidem inueni. 10. Et
reuerſi, qui miſſi fuerant domum, inuenerunt ſeruum, qui languerat, ſanum.
11. Et factum eſt: deinceps ibat in ciuitatem, quæ vocatur Naim; & ibant cum
eo diſcipuli eius, & turba copioſa. 12. Cum autem appropinquaret portæ ciui-
tatis, ecce defunctus efferebatur filius vnicus matris ſuæ: & hæc vidua erat: & tur-
ba ciuitatis multa cum illa. 13. Quam cum vidiſſet Dominus, miſericordia mo-
tus ſuper eam, dixit illi: Noli flere. 14. Et acceſſit, & tetigit loculum. (Hi autem,
qui portabant, ſteterunt) Et ait: Adoleſcens, tibi dico, ſurge. 15. Et reſedit qui
erat mortuus, & cœpit loqui. Et dedit illum matri ſuæ. 16. Accepit autem omnes
timor: & magnificabant Deum, dicentes: Quia propheta magnus ſurrexit in no- Inf.14.c.19.
bis: & quia Deus viſitauit plebem ſuam. 17. Et exiit hic ſermo in vniuerſam Iu- Ioannis 4.c.19.
dæam de eo, & in omnem circa regionem. 18. Et nuntiauerunt Ioanni diſcipuli
eius de omnibus his. 19. Et conuocauit duos de diſcipulis ſuis Ioannes, & miſit Matth.11.a.2.
ad Ieſum, dicens: Tu es qui venturus es, an alium expectamus? 20. Cum autem
veniſſent ad eum viri, dixerunt: Ioannes Baptiſta miſit nos ad te dicens: Tu es,
qui venturus es, an alium expectamus? 21. (in ipſa autem hora multos curauit à
languoribus, & plagis, & ſpiritibus malis, & cæcis multis donauit viſum.) 22. Et
reſpondens, dixit illis: Euntes renunciate Ioanni quæ audiſtis, & vidiſtis: Quia Iſai.35.b.6.
cæci vident, claudi ambulant, leproſi mundantur, ſurdi audiunt, mortui reſur-
gunt, pauperes euangelizantur: 23. & beatus eſt quicumque non fuerit ſcanda-
lizatus in me. 24. Et cum diſceſſiſſent nuncij Ioannis, cœpit de Ioanne dicere ad
turbas: Quid exiſtis in deſertum videre? arundinem vento agitatam? 25. Sed
quid exiſtis videre? hominem mollibus veſtimentis indutum? Ecce qui in veſte
pretioſa ſunt & deliciis, in domibus regum ſunt. 26. Sed quid exiſtis videre?
prophetam? Vtique dico vobis, & pluſquam prophetam: 27. hic eſt, de quo Mal.3.a.1. Matth.11.
ſcriptum eſt: Ecce mitto angelum meum ante faciem tuam, qui præparabit viam b.10. Mar.1.a.2.

tuam ante te. 28. Dico enim vobis: Maior inter natos mulierũ propheta Ioanne
Baptiſta nemo eſt. qui autem minor eſt in regno Dei, maior eſt illo. 29. Et om-
nis populus audiens & publicani, iuſtificauerunt Deum, baptizati baptiſmo Io-
annis. 30. Phariſæi autem, & legis periti conſilium Dei ſpreuerunt in ſemetipſos
Matth.11.b.16. non baptizati ab eo. 31. Ait autem Dominus: Cui ergo ſimiles dicam homines
generationis huius? & cui ſimiles ſunt? 32. Similes ſunt pueris ſedentibus in fo-
ro, & loquentibus adinuicem, & dicentibus: Cantauimus vobis tibiis, & non ſal-
Matt.3.a.4. Mar.1.a.6. taſtis: lamentauimus, & non ploraſtis. 33. Venit enim Ioannes Baptiſta, neque
manducans panem, neque bibens vinum, & dicitis: Dæmonium habet. 34. Ve-
nit Filius hominis manducans, & bibens, & dicitis: Ecce homo deuorator, & bi-
bens vinum, amicus publicanorum, & peccatorum. 35. Et iuſtificata eſt ſapien-
tia ab omnibus filiis ſuis. 36. Rogabat autem illum quidam de Phariſæis vt
Matth.26.a.7. manducaret cum illo. Et ingreſſus domum Phariſæi diſcubuit. 37. Et ecce mu-
Mar.14.a.3. Ioã.12.a.3. lier, quæ erat in ciuitate peccatrix, vt cognouit quòd accubuiſſet in domo Phari-
ſæi, attulit alabaſtrum vnguenti: 38. & ſtans retro ſecus pedes eius, lacrymis cœ-
pit rigare pedes eius, & capillis capitis ſui tergebat, & oſculabatur pedes eius, &
vnguento vngebat. 39. Videns autem Phariſæus, qui vocauerat eum, ait intra ſe
dicens: Hic ſi eſſet propheta, ſciret vtique, quæ, & qualis eſt mulier, quæ tangit
eum: quia peccatrix eſt. 40. Et reſpondens Ieſus, dixit ad illum: Simon, habeo
tibi aliquid dicere. At ille ait: Magiſter, dic. 41. Duo debitores erant cuidam
fœneratori: vnus debebat denarios quingentos, & alius quinquaginta. 42. Non
habentibus illis vnde redderent, donauit vtriſque. Quis ergo eum plus diligit?
43. Reſpondens Simon dixit: Æſtimo quia is, cui plus donauit. At ille dixit ei:
Recte iudicaſti. 44. Et conuerſus ad mulierem, dixit Simoni: Vides hanc mu-
lierem? Intraui in domum tuam, aquam pedibus meis non dediſti: hæc autem
lacrymis rigauit pedes meos, & capillis ſuis terſit. 45. Oſculum mihi non dedi-
ſti: hæc autem ex quo intrauit, non ceſſauit oſculari pedes meos. 46. Oleo ca-
put meum non vnxiſti: hæc autem vnguento vnxit pedes meos. 47. Propter
quod dico tibi: Remittuntur ei peccata multa, quoniam dilexit multum. Cui
Matt.9.a.2. autem minus dimittitur, minus diligit. 48. Dixit autem ad illam: Remittuntur
tibi peccata. 49. Et cœperunt qui ſimul accumbebant, dicere intra ſe: Quis eſt
hic, qui etiam peccata dimittit? 50. Dixit autem ad mulierem: Fides tua te ſal-
uam fecit: vade in pace.

IN CAPVT VII.

1\. CVM *autem impleſſet omnia verba ſua in aures plebis.*) Cum hæc omnia, quæ narrata ſunt, in aures plebis inſtillaſſet; omnia verba Chriſti vocat Euãgeliſta, omnia quę Chriſtus loqui voluit, quaſi dicat cum plebi, quidquid voluit, liberè dixiſſet. Subiungit doctrinæ miraculum, vt oſtẽdat Chriſtum ea, quę docebat, miraculis confirmaſſe.

A *Intrauit Capharnaum.*) Habuerat ſuperiorem concionem in campo, cùm ex monte ab oratione deſcendiſſet, vt dixit cap. 6.17. inde dicit ingreſſum Capharnaum, vt Matthæus narrat. Reliqua vſq; ad verſ. 11. apud eundem Matthæum c.8.5. expoſuimus.

B 11. *Et factum eſt deinceps.*) An ſtatim poſt ſanatum Centurionis ſeruum hoc acciderit, Lucas non dicit; tantùm dicit hoc poſtea factũ eſſe; ſed eſt probabile inter hoc miraculũ, quod hic narratur, & id quod paullo ante narrauit de Centurionis ſanato ſeruo, ea oĩa accidiſſe quę Matth. cap. 8. & c. 9. & 10. narrat. Scribit enim Matt. c. 11. 1. poſtquam Chriſtus Apoſtolos ſuos inſtruxiſſet, miſiſſetq́, in Iudæam ad prędicandũ, inde, id eſt ex Capharnaũ diſceſſiſſe, & per alias iiſſe vt doceret ciuitates. Inter quas credibile eſt, vnã fuiſſe Naim, vbi mortuum iſtum adoleſcentem ſuſcitauit.

Ibat in ciuitatē quæ vocatur Naim.) Erat Naim Galilęæ ciuitas non ita magna ad radicem montis Hermon diſtans à Thabor bis millę paſſus. Hieronymus in epitaph. Paulæ ad Euſtoch. & in locis Hebr. & Beda hoc loco, & Brochardus in deſcript. c. 5. nominat ciuitatem, vt hiſtorię fidem faciat.

Et ibant cum eo diſcipuli eius, & turba copioſa.) Hoc ideo videtur Euangeliſta dixiſſe, vt doceret multos eius miraculi fuiſſe teſtes.

12. *Cùm autem appropinquarent portæ ciuitatis.*) Videtur Euangeliſta hoc ita narrare quaſi caſu factum fuiſſet, vt appropinquante ad portam Chriſto mortuus efferretur: ſed credendum eſt in illo, qui humanis oculis videbatur, caſu diuinum latuiſſe conſilium; Chriſtumq; aut tunc veniſſe cùm ſciebat mortuum efferendum; aut mouendis tacitè hominum animis effeciſſe, vt tunc eum efferrent, cùm ipſe ad vrbem appropinquaret. Volebat enim ita eum ſuſcitare, vt forte in eum incidiſſe videretur. Augebat etiā miraculi magnitudinē, vt non eum priùs ſuſcitaret, quàm ad ſepulturam efferretur, ne quis cauſari poſset, non verè fuiſſe mortuum: & hominum opinionem, vt nō priuatim domi coram paucis, ſed in ipſa vrbis porta, vbi & maximus ingredientiū, egredientiumq; concurſus fieri ſolet. Et erat apud Iudęos in portis vrbiū forum vbi cauſę agebantur, & nobiles ciuitatis viri frequenter verſabantur, *Et aduerſum me*, inquit, *loquebantur qui ſedebant in porta*, Pſ. 68. 13. &, *non confundetur, cùm loquetur inimicis ſuis in porta*, Pſal. 126. 5. Sic legimus Abſalonem in porta vrbis ſedere ſolitum vt populū iudicaret, 2. Reg. 15. 2. Acceſſit turba quę Chriſtum, quęq; defunctum ſequebatur, quę vtraq; ſibi occurrit in porta. Notauit hoc Beda. *Diuino*, inquit, *nutu multa Dominum turba, multa viduam comitabatur, vt viſo tanto miraculo multi teſtes, multi Dei fierent laudatores.* Conueniebat etiā vt Chriſtus in ipſo vrbis ingreſſu totam eo miraculo ciuitatē commoueret, quo maiore de ſe opinione concitata, prędicaret illis Euangelium, quod eò faciliùs reciperent, quo & maiorem de illo opinionem haberent, & maiori ab ipſo affecti eſſent beneficio.

Forum vbi cauſæ agebantur, in portis vrbium apud Iudæos.

Ecce defunctus efferebatur.) Particula *ecce* occurſum ipſum ingredietis Chriſti, & egredientis mortui ante oculos ponit. Solebāt Iudęi ſicut & nunc extra vrbes habere ſepulchra. Quare & illud Ioſeph, in quo mortuus Chriſtus poſitus eſt, in horto extra Ieroſolymam erat.

Filius vnicus matris ſuæ.) Quattuor circunſtantiis deſcribit mortuum, quibus indicat Chriſtum nō ſine ratione cōmotum fuiſſe, vt mortuum ſuſcitaret. Quòd fuerit adoleſcens, qui floreſcente adhuc ętate deceſſiſſet; quòd vnicus eſſet matris ſuæ, cuius mors maiorem illi dolorem afferebat, quàm ſi alios liberos habuiſſet; quod eſſet mater eius vidua, quæ & ſine viro, & ſine liberis orbata, ac deſerta maneret, vt Grego. Nyſſ. in lib. de creatione hominis c. 26. obſeruauit; quòd locuples, aut nobilis, cùm magna eam, vt ait Euangeliſta, turba comitaretur, itaq; nō haberet, quem poſt mortem relinqueret heredem, quæ magna eſſe ſolet diuitum in morte conſolatio. Hęc, inquam, eò ab Euangeliſta tam minutè narrantur, vt doceat, quibus cauſis adductus Chriſtus mortuum etiam non rogatus ſuſcitauerit, & vt fidem augeret hiſtoriæ, quę ſi vera non eſſet, non potuiſſet tot circunſtantiis locorum, & perſonarum deſignari, vt adnotauit Ambroſius.

A 13. *Quam cùm vidiſſet Dominus.*) Magnam hæc verba vim habent. Quam cùm non ſimpliciter, ſed viduam viro, liberiſque omnibus orbatam, & omnino miſerabilem vidiſſet, flentem, vociferantem, ſe miſeram clamantem. Hęc enim omnia, & id genus alia, quæ cogitari breuiùs quàm dici poſſunt, intelligendum eſt latere in illo relatiuo *quam*.

Miſericordia motus ſuper ea.) Hebraiſmus עליה propter eam. Reddit rationem cur non rogatus Chriſtus mortuum excitauerit, quia commiſeratione nimirum matris commotus eſt. Satis ipſa per ſe tacita B rogabat vidua. *Deſideriū* enim *pauperum exaudiuit Dominus, præparationem cordis eorum, audiuit auris* eius, Pſal. 10. 17. Non eſt expectandum vt pauperes, & afflicti opem à nobis magna vociferatione petant. Ipſa pro eis miſeria vociferatur. Magis petit, qui petere non audet; & plùs dat, qui dat non rogatus.

Hebraiſmus.

Secundum Hebræos.

Dixit illi, noli flere.) Alio modo hoc illi Chriſtum dixiſſe credendum eſt, quàm cæteris, qui eam comitantes conſolabantur. Nam & cæteros eadem illi, aut ſimilia dixiſſe verba credendum eſt. Quis C enim flenti non dicat, *Noli flere?* Sed alij nimirum vulgari dicebant more; humanìſque, vt fieri ſolet, rationibus adductis, mortalem peperiſſe; quod factum eſſet, infectum fieri non poſſe; nihil miſeriæ prodeſſe lacrymas, quæ calamitatem augerent, non leuarent. Chriſtus verò ita vt aut aliis verbis, quæ Euangeliſta tacuerit, aut modo ipſo hæc eadem verba dicendi ſpem aliquam oſtenderit fore, vt filius reuiuiſceret.

14. *Et acceßit, & tetigit loculum.*) Tetigit, vt teneret, & qui loculum portabant, gradum ſiſterent, & D miraculum circunſtantibus, ac circunſpectantibus omnibus faceret. Theophyl. & Euthymius ideo tetigiſſe putant, vt ſuſcitaret, oſtenderetq; corpus ſuum, quia Dei corpus erat, vim habere mortuos excitandi. Sed Euangeliſta potiùs indicat Chriſtum ſolis verbis, quàm tactu ſuſcitaſſe, *Adoleſcens*, inquit, *tibi dico, ſurge.*

Hi autem qui portabant, ſteterunt.) Siue quòd id vt facerent Chriſtus apprehenſo loculo ſignificauerat; ſiue quia ipſi, cùm audiſſent quid Chriſtus viduæ defuncti matri dixiſſet, vidiſſentque eum loculum apprehendentem, & quaſi ad faciendum miraculum E aliquod ſeſe parantem, ſpem conceperant fore, vt mortuum ſuſcitaret. Id Ambroſius in allegoriam vertit, quam qui volet, apud illum facile reperiet.

Et ait, Adoleſcens tibi dico, ſurge.) Tibi præcipio. Oſtendit ſe non aliena, ſed ſua auctoritate, ſuóque pręcepto mortuum ſuſcitare. Alloquitur mortuum, quia Deus eſt, cuius ſolius vocem mortui poſſunt audire Ioann. 5. 25. *Amen, amen dico vobis, quia venit hora, & nunc eſt, quando mortui audient vocem filij Dei, & qui audierint, viuent.* Vocat enim Deus *ea quæ non* F *ſunt, tanquam ea quæ ſunt*, Roman. 4. 17. Sic iubetur Ezechiel ex perſona Dei mortuos, & arida iā oſſa alloqui. *Oſſa arida audite verbum Domini. Hæc dicit Dominus Deus oßibus his, ecce ego intromittam in vos ſpiritum, & viuetis*, Ezech. 37. 4. 5. Dixit quidem Petrus mortuæ puellæ, *Tabitha ſurge*, Actor. 9. 40. ſed non dixit tibi dico, ſurge, quia non ſua, ſed Chriſti auctoritate loquebatur. Adnotauit Cyrillus libro 1. de fide ad Reginas hoc eſſe quod prædixerat Iſai. c. 40. 10. *Ecce Deus veſter, ecce Dominus Deus in fortitudine veniet.*

15. *Et reſedit, qui erat mortuus, & cœpit loqui.*) Oſten-

dit

dit Euangeliſta quis fuerit effectus verborum Chriſti. Non dixit, & reſurrexit qui erat mortuus, ſed dixit quod ad fidem eſt efficacius, *reſedit, & cœpit loqui*; quibus verbis ſimul dixit atque probauit non ſpecie tenus, ſed verè reſurrexiſſe, vt Titus Boſtren. apud D. Thom. citatus obſeruauit.

Et dedit illum matri ſuæ.) Cuius commiſeratione eum ſuſcitauerat. Huius loci, totiúſque hiſtoriæ allegoriam, ſi quis deſiderat Ambroſium in commentarius legat, & Auguſtinum ſermone 44. de verbis Domini, & Gregor. in expoſitione quarti Pſalmi pœnitentialis, & Theophil. Alexand. lib. 3. allegoriarum, & Bedam hoc loco.

Timor pro reuerentia ſumitur phraſi Hebraica.

16. *Accepit autem omnes timor.*) Horror quidam omnes inuaſit in Chriſto apparentis diuinitatis. Sæpe diximus timorem pro reuerentia erga Deum, & homines ſanctos poni ſolere Hebręorum idiomate, qui יראת יהוה timorem Domini, Dei cultum, & venerationem appellant, vt Marci 4. 40. & ſupra cap. 1. 12. 65. & 2. 9. & 5. 26. Id ſtatim explicatur cùm dicit, *& magnificabant Deum.* Hic enim erat timor, reuerentia in Deum.

Dicentes, quia propheta magnus ſurrexit in nobis.) Vir valde ſanctus. Omnes enim viri ſancti prophetæ vocabantur, quia prophetæ ſancti eſſe ſolebant, Geneſ. 20. 7. Putat Beda populum illum credidiſſe Chriſtum eſſe Deum; ſed infra eam opinionem loqui videntur; itaque probabilius eſt credidiſſe eſſe Meſſiam, de quo non poterant non inaudiſſe aliquid, quamuis nondum crederent eſſe Deum. Nam etſi Meſſias quidē in litteris ſacris Deus futur' ſignificabatur, tamen id non vſqueadeo notum erat vulgo, vt non plerique ignorarent; & magna pars eorum qui Chriſtum Meſſiam eſſe credebant, nondum ſatis crederent eſſe Deum. Confirmat hanc opinionem quòd continuò ſequitur, *& quia Deus viſitauit plebem ſuam.* Iiſdem quippe verbis vtuntur, quibus ſupra Zachar. cap. 1. 68. verum redemptorem Chriſtum confeſſus eſt. Sic interpretatur Heſychius homilia 1. de laudibus Beatę Virginis, quem ſequor libenter; etſi non ignoro ſenſum horum verborum eſſe poſſe, viſitaſſe Dominum plebem ſuam miſſo propheta, non qui eam redimeret, ſed qui conſolaretur. Iam enim diu prophetas non habebant. Sed vt dixi, illud probabilius. Cur enim id de Ioanne non dicebant, cuius famam ignorare non poterant? Et quod quidam obiiciunt, nomen προφήτης articulum non habere, infirmum eſt argumentum. Quoties enim non habet Chriſtus? quoties non habet Deus?

17. *Et exiit hic ſermo.*) Hæc fama, aut factum hoc Chriſti, quòd mortuum ſuſcitaſſet. Ideo hoc dicit Euangeliſta, vt confirmet fidem hiſtoriæ, cuius non ſolum ciuitas Naim, vbi miraculum factum fuerat, ſed tota etiam circa regio teſtis eſſe poſſet, quę eius rei famam audierit. Quę ſequuntur vſque ad ver. 29. vide apud Matth. c. 11. 2.

29. *Et omnis populus audiens, & publicani iuſtificauerunt Deum.*) Dubium, cuius hæc verba ſint, Euangeliſtæne an Chriſti? Diuerſus enim ſenſus diuerſis erit auctoribus. Si Euangeliſtę ſunt, ſenſus erit, omnem populum, & publicanos cùm audiſſent quę de Ioanne dicebat Chriſtus, credidiſſe, Deumque laudaſſe, cùm priùs Ioannis baptiſmum ſuſcepiſſent. Phariſæos autem, & iuriſperitos contempſiſſe. Sic omnes recentiores interpretes, quos mihi videre

A contigit, exponunt, duce, opinor, Lyrano. Si Chriſti verba ſunt, ſenſus hic erit, omnem populum, publicanóſque audito Ioanne Deum iuſtificaſſe, id eſt iuſtum, & benignum agnouiſſe, atque à Ioanne fuiſſe baptizatos: Phariſæos autem, & legiſperitos ſuperbè Dei conſilium, & ſalutare remedium ab eo per Ioannem miſſum deſpexiſſe. Sic omnes, quos viderim veteres auctores Ambroſius, Beda, Euthymius, citat etiam in eam ſententiam Chryſoſtomum Diuus Thomas; & certò mihi perſuaſum habeo hunc verum eſſe ſenſum. Primum B enim, quorſum Euangeliſta loquentem interpellaſſet Chriſtum? & mediam eius orationem interrupiſſet? Vt indicaret (dicet aliquis) quorſum Chriſtus dixiſſet quæ ſequuntur. At pręterquam quòd ne iſto quidem modo quæ ſequuntur ſat bene cohærent, vt paullo poſt demonſtraturi ſumus, multò profectò meliùs cohærebunt, ſi omnia Chriſti ſint verba. Deinde illa dictio, *ergo*, quæ ſtatim ſequitur verſu 31. non ſolùm indicat, ſed planè oſtendit continuatam fuiſſe orationem Chriſti; colligit enim Chriſtus non ex iis, quę Euangeliſta, ſed ex iis C quę ipſemet dixerat. *Cui ergo ſimiles dicam, &c.* Non poteſt autem colligere, niſi ex illis verbis, *Phariſæi autem, & legiſperiti ſpreuerunt conſilium Dei:* illa ergo verba ipſe dixerat. Prꝗterea quod dicit, *baptizati baptiſmo Ioannis*, quem habebit ſenſum, ſi Euangeliſtę verba ſunt? eodem enim tempore indicat orationis ſeries, & baptizatos illos fuiſſe, & Deum iuſtificaſſe. Immo verò aut iuſtificare Deum fuit baptizari, aut ideo certè baptizati ſunt, quia Deum iuſtificauerunt, id eſt iuſtum illum, atque prouidum crediderunt. Itaque non priùs baptizati ſunt quàm D Deum iuſtificarant, ſed aut ſimul vtrumque fecerunt, aut priùs iuſtificauerunt, poſt ſunt baptizati. Si autem verba hęc ſunt Euangeliſtę, non dubium quin ſignificet populum, & publicanos tum Deum iuſtificauiſſe, cùm Chriſtum de Ioanne loquentem audiuiſſent, vt illi ipſi noui interpretes exponunt. At quis credat tum baptiſmum Ioannis accepiſſe eos, cùm Ioannes de medio ſublatus eſſet? Quin baptiſmum potiùs Chriſti ſuſcipiebant; cum & pręſentem haberent, & propter eius de Ioanne teſtimonium Deum iuſtificauerint, Ioannique credi- E derint, qui omnes auditores ſuos ad Chriſtum, non, vt ipſe faciebat, aqua ſola; ſed in aqua, & Spiritu ſancto baptizantem, quémque vnicum ſalutis eſſe auctorem prædicabat, mittere ſolebat? Denique prior illa ſententia, illis ſtat verbis verſu 31. *Ait autem Dominus.* Illa autem verba, nec in pleriſq; Græcis, Latiniſque reperiuntur exemplaribus, neque ab vllo, quòd ſciam, antiquo leguntur auctore: non ab Ambroſio, non à Beda, non à Theophylacto, non ab Euthymio. Sic ergo interpretor, *& omnis populus audiens* ſub. Ioannem, *iuſtificauerunt Deum*, id eſt F iuſtum, benignum, & prouidentem confeſſi ſunt, qui tale ſibi per Ioannem miſiſſet auxilium, vt inuento redemptore à peccatis liberarentur. Non negamus iuſtificandi verbum in litteris ſacris idem ſæpe ſignificare, quod iuſtum reputare, iuſtum declarare, iuſtum confiteri, vt hoc loco, & cap. 16. 15. & Mich. 6. 11. ſed ſemper ita accipi, quod hęretici dicunt, id verò negamus, & non vno ſcripturę loco, ſed tota pene ſcriptura docemus.

Iuſtificandi verbum quo ſenſu hic ſumitur.

Baptizati baptiſmo Ioannis.) Declarat ab effectu, quomodo Deum iuſtificauerint, quia nimirum ba-

ptiſmo

tiſmo Ioannis baptizati ſunt;oſtēdentes credidiſſe ſe ijs,quæ per Ioannem à Deo nuntiabantur. Duo hominum genera,qui longiſſimè à pietate abeſſe videbantur, dicit iuſtificaſſe Deum, Ioanniſq; baptiſmū ſuſcepiſſe, rudem populum,qui fere legem ignorabat,& publicanos homines auariſſimos,quique pro publicis, & quodammodo excōmunicatis peccatoribus habebantur Matt. 18. 17. quo magis exaggeraret Phariſęorum,& Scribarum duritiam,atque pertinaciam,qui illis,qui minus credere debebant, credentibus,credere noluiſſent. Sic apud Matt.c. 21.31. Chriſt⁹ illis obijciebat, *Amen dico vobis quia publicani, & meretrices præcedũt vos in regnũ Dei*,& Matt.8.11.*amen dico vobis quia multi ab Oriente, & Occidente venient, & recumbent cum Abraham,& Iſaac, & Iacob in regno cælorum, filij autem regni eijcientur in tenebras exteriores.*

30. *Phariſæi autem, & legiſperiti conſilium Dei ſpreuerunt in ſemetipſos.*) Populo,& publicanis duobus, vt diximus, generibus hominum ſanctitatem minimè profitentium alia duo opponit hominũ genera Phariſæos, & legiſperitos; quos Scribas alio nomine vocari alibi diximus,qui maximè ſcientiam ſcripturarum,& legis, vitæque ſanctitatem profitebantur. Illos dicit credidiſſe,Deúmque iuſtificaſſe;hos conſilium Dei deſpexiſſe,id eſt ſalutare remedium,quod à Deo prudentiſſimo conſilio illis offerebatur;quaſi dicat magis illos ſuo, quàm Dei conſilio credidiſſe. Hoc eſt fortaſſe quod dicit *εἰς ἑαυτούς in ſemetipſos*, id eſt apud ſemetipſos,plùs ſibi,quàm Deo tribuentes: vt *εἰς* ponatur pro *ἐν*. Aut, vt alij exponunt,maximéque Beda,*in ſemetipſos*,id eſt in ſuam ipſorum condēnationem,in malum ſuum. Aut, vt idem Beda interpretatur, *conſilium Dei ſpreuerunt in ſemetipſos*, id eſt ad ipſos miſſum,ſed hoc magis alienum eſt.

Non baptizati ab eo.) Violenta mihi prorſus eorũ videtur interpretatio,qui hanc Phariſæorũ, & Scribarum exceptionem eſſe putant, quaſi correctio ſuperioris ſententiæ ſit.& quia dixerat Phariſæos, & legiſperitos ſpreuiſſe cōſilium Dei, dicat nunc, non quidem illos omnes, ſed eos tantùm, qui à Ioanne baptizati non fuerant ſpreuiſſe.Nec enim baptiſmũ cauſſam,ſed effectum contemptionis diuini conſilij facit,& de omnibus Phariſæis,atque legiſperitis generaliter loquitur. Non quòd nemo Phariſæorum, & Scribarum Ioanni crediderit,ab eóque baptizatus fuerit.Nam etſi id ex Euãgeliſtis certò non conſtat, tamen eſt credibile non neminem eorum credidiſſe. Cæterum quia de vniuerſo loquebatur genere, non de ſingulis hominibus, neminem excepit. Alioqui neque omnis populus,nec omnes publicani à Ioanne baptizati fuerant,illíque crediderant,& tamē generaliter dicit omnem populũ, & publicanos fuiſſe baptizatos, Deúmque iuſtificaſſe. Colligunt hinc Ambroſ. & Beda; ſi in Ioannis baptiſmo conſilium Dei erat, ideóque fuit ſalutaris, multò magis Chriſti baptiſmum ſalutarem eſſe credere oportere.

An ex Phariſæis aliqui Ioãnis baptiſmũ receperint.

31. *Ait autem Dominus.*) Iam docuimus ver. 9. hæc verba non eſſe legenda. Totum autem hunc locum vſque ad ver.36.Matt.11.16.tractauimus.

36. *Rogabat autem illum quidam de Phariſæis, vt manducaret cum illo.*) Quorſum hoc narret Euangeliſta,& cum ſuperiore coniungat hiſtoria nõ ſatis apparet:ſed eſt vero ſimile,quia de Phariſęorum incredulitate agebatur, ſubiungere voluiſſe quid Chriſto cum quodã ex Phariſęis accidiſſet, vt doceret etiam eos,qui aliquid erga Chriſtum beneuolentiæ,& hu-

A manitatis oſtēdebant,non ſatis in eum credidiſſe cōfiſos propria iuſtitia. Quis verò hic fuerit Phariſęus nihilo magis certum,niſi quòd ex ver. 40. intelligimus nomen illi fuiſſe Simoni. An fuerit Simon ille leproſus,qui apud Matth.c.26.6. & apud Marcum c. 14. 3. Chriſtum dicitur excepiſſe conuiuio, illic diſſeruimus. Vnde & alia quęſtio intelligi poteſt, an hęc eadem ſit hiſtoria atque illa, quę illic à Matth. & Marco, & illa,quę à Ioanne c. 12. 1. narratur. Apud Matth.enim docuimus eſſe diuerſam. Quare credibile eſt hoc paullo poſt ſuperiorem hiſtoriam accidiſſe,

B idcóque Euangeliſtam in vnum conieciſſe locum.

Et ingreſſus domum Phariſæi diſcubuit.) Non vt cibum corporis acciperet, ſed vt animæ cibum daret. Hac enim de cauſa ſolebat inuitatus nõ recuſare;aliquãdo etiam non inuitatus ambire conuiuia, vt homines inter corporales eſcas ſpiritualiter ineſcaret, vt infra cap.19. 5.

37. *Et ecce mulier quæ erat in ciuitate peccatrix.*) De hac etiam muliere quęnam fuerit,egimus apud Matth. c. 26. 7. Alia huius loci propria eſt quęſtio, quo ſenſu

C peccatrix appelletur. Quidam non alio modo peccatricem vocari putant, quàm quo omnes homines nulla inſignes virtute peccatores nominantur. Faciunt hoc reuerentia, & pietate quadam,ne ſanctam hanc mulierem meretricem fuiſſe dicant, quod aures videntur auerſari. Sed conſtans omnium veterũ auctorum opinio eſt fuiſſe meretricem, ſi nõ vulgo proſtitutam, parum certè caſtè viuentem. Ambroſ. Gregor. hom. in hæc verba, & Beda in cõmentarijs. Idque Euangeliſta ipſe,& Simon ſatis indicant, qui vterque eam peccatricem vocat, quo nomine non

D ſolent,niſi impudicæ mulieres appellari: honeſtiore enim vocabulo res minùs honeſta declaratur, quam figuram *ὑποκορισμόν* Gręci vocant. Nec miratus fuiſſet Simon pari ſe Chriſtum ab ea tangi, ſi alijs vitijs, quàm impudicitia fuiſſet infamis. Et qui pudicam fuiſſe putant,non tam eius honorem augent, quàm Chriſti honorem minuunt. Eo maior medici gloria eſt,quo, quem curarit, maior erat morbus.

Peccatricis nomine mulieres impudicæ ſolent appellari.

Vt cognouit, quod Ieſus accubuiſſet in domo Phariſæi.) Apparet eam mulierem excitatam fama Chriſti occaſionem ante quęſiuiſſe,vt ſua ad eius pedes pecca-

E ta proijceret. Nã quaſi in inſidijs poſita ſimul vt cognouit eum in domo eſſe Phariſęi, loco ſcilicet idoneo,vt officium illi,quod cupiebat,ſuum exhiberet, protinus accurrit.

Attulit alabaſtrum vnguenti.) Plenum vnguenti. De alabaſtro apud Matth. diximus. Quanquam hoc verum alabaſtrũ ex alabaſtrite lapide fuiſſe vero ſimile eſt,cùm & nomē id indicet, & nihil repugnet. Nec enim fractũ eſt, vt illud apud Matth. & ſcimus ex Plinio, aliiſque auctoribus morem fuiſſe veterũ, vt myropolæ ex alabaſtrite lapide vnguentarijs vaſis

F vterentur;ſic ad Chriſtum peccatores non vacui,ſed vnguentum ferentes venire debent, quibus vngantur eius pedes, id eſt eleemoſynas, quibus eius pauperes recreentur.

38. *Et ſtans retro ſecus pedes eius.*) Non dicitur ſteriſſe,quòd recta in pedes ſteterit, vt quidam volunt. Quo enim modo ſtãs pedes Domini vngere, lachrymis rigare,& capillis tergere potuiſſet? Nam vt concedamus Chriſtum antiquo recumbendi more in thoro iacuiſſe, tamen credibile non eſt, tam altum fuiſſe thorum, vt ſtans recta mulier pedes eius oſcu-

A laretur, & capillis tergeret. Steteſſe igitur, id eſt conſtitiſſe dicitur. Mirum videbitur antiquam Orientalium conſuetudinem ignoranti mulierem, vt nō dicam impudicam, certè alienam, certè ignotã, & certè mulierem in publicum irruere conuiuium, Chriſti pedes vngere, nō ſolum tãgere. Sed vt apud Matt. docuimus is Perſis, & omnibus Orientalibus erat mos, vt in conuiuijs vnguenta etiam adhiberent, ijs præſertim inuitatis, quorum cauſa conuiuium eſſet inſtructum. Videmus etiam & apud Marcum Tullium eius conſuetudinis aliqua veſtigia. Ea igitur B conſuetudo fecit, vt hæc mulier non ſolùm id auderet facere, ſed etiam tanquam ſolitum, & à ſe debitũ Chriſto exhiberet officium. Solebat enim id per mulieres fieri, à quibus magis quàm à viris ars tota vnguentaria quaſi res omnino muliebris, & delicata tractabatur. Itaque primo lib. Reg. c. 8 13. Iudæis Samuel prędicit fore, vt ſi Regẽ ſibi poſtulare pergant, atque obtineant, Rex ipſorũ filias vnguentarias ſuas faciat. Secus pedes Chriſti ſtetiſſe dicitur, quia qui ad menſam antiquo more ſuper thoros accumbebant, ita iacebant, vt caput verſus mẽſam, pedes verſus exteriorem partem haberẽt, qua miniſtri C fercula ferentes, menſam obibant.

Apud Orientales etiã in conuiuijs adhibita vnguẽta.

Lib. 13. epiſtol. ad Atticũ, epiſt. 50.

Lacrymis cæpit rigare pedes eius.) Rectè peccatrix à lacrymis ſumit exordium. Magnæ ad flectendum Deum oratoriæ artis eſt peccatorem tacitum flere. Quid niſi ſua peccata flebat? Intelligimus hinc eam illi veniendi ad Chriſtum fuiſſe cauſſam, vt veniam ab eo ſuorum peccatorum impetraret. Scitéque à quibuſdam eſt obſeruatum multos legi, qui ad Chriſtum, vt ſanitatem corporis obtinerent, magno ſtudio concurrerint; qui verò peccatorum ſuorum D remiſſionem petiturus venerit, pręter hãc mulierem neminẽ legi. Meruit ſingulare obtinere beneficium, quę ſingulari ad Chriſtũ ſtudio atque animo venit.

Et capillis capitis ſui tergebat.) Satis erat dicere, *capillis*, etiamſi non addidiſſet, *capitis ſui*, ſed addidit, vt orationi emphaſim adhiberet, & caput pedibus opponeret. Nec dubium quin habuerit felix illa peccatrix linteum aliquod, quo poſſet tergere pedes Chriſti; ſed fuit maioris humilitatis, caritatiſque capillis tergere, quàm linteo. Allegorias non quęrimus, ſed tamen aliquando obiter occurrentes indicamus. E Ambroſ. capillos honores, quia mulieris gloria, decúſque, vt ait D. Paulus 1. Corinth. 11. 15. capillus eſt: Beda res omnes ſuperfluas interpretatur, quę Chriſti pedibus, id eſt pauperibus, ſeruire debent.

Capilli honores, & res ſuperfluæ.

Et oſculabatur pedes eius.) Hoc, vt opinor, in more non erat, ſed fecit illa mulier ſingulari humilitate, & pręcipuo quodam erga Chriſtum amore. Habent, quod imitentur fratres exemplum, qui quos peregrinorum lauerunt pedes, oſculari ſolent.

Et vnguento vngebat.) Vulgaris quæſtio, cur non F potius caput, quã pedes vnxit? vt & conſuetudo erat, & ſiue alia, ſiue eadem apud Matth. mulier c. 26. 7. & Marci 14. 3. & Ioannis 12. 3. feciſſe dicitur. Vulgaris quoque reſponſio indignam ſe adhuc peccatricem iudicaſſe, quæ Chriſti caput tangeret, vt reſpondet Ambroſ. Id probabile, ſed fieri etiam poteſt vt vnguentum hoc minùs precioſum fuerit, & indignum capite. Nam illud, quo caput Chriſti vnctum fuiſſe dicitur, alij Euangeliſtæ piſticum, atque precioſum appellant; de hoc Lucas nihil dicit eiuſmodi. Et dubium non eſt, quin precioſiora vnguẽta capiti ſolere ent adhiberi.

39. *Videns autem Phariſæus.*) Multa ſimul Phariſæus peccat. Primùm temere iudicat ignorare Chriſtum, qualis eſſet mulier, quæ ipſum tangebat, cum nòn ſolùm mulieris mores, ſed ipſius etiã Phariſęi cogitationes perſpectas haberet, vt ait Auguſt. lib. 50. hom. 23. Deinde quòd inde colligeret Chriſtum non eſſe prophetam. Nec enim omnia prophetæ ſciunt, & poterat recordari Eliſęum, in quo duplex Eliæ ſpiritus erat, non priùs cognouiſſe mortuum eſſe filium mulieris Sunamitidis hoſpitę ſuæ, quàm illi ipſa narrauit 4. Regum 4. 27. Præterea, quòd Chriſtũ de ſuo iudicauerit ingenio. Nam quia Phariſęi turgido inflati ſpiritu ſanctos ſe eſſe profitebantur, quaſi propheticum illud dicentes, *Diſcede à me, & noli me tangere, quia mundus ſum*, vt idem Auguſt. interpretatur, offendebatur, quòd ſe Chriſtus à peccatrice muliere cõtrectari pateretur. Quẽadmodum & illi alij, qui dicebant *quare cum publicanis, & peccatoribus manducatis, & bibitis?* ſupra cap. 5. 30. Stultus denique erat, qui ſaluatorem peccatores; medicum ægrotos admittere mirabatur. Cuiuſmodi hominibus rectè alibi Chriſtus reſpondit, *non veni vocare iuſtos, ſed peccatores*, & *non egent qui ſani ſunt medico, ſed qui malè habent.*

Eſaię 52. 11. & 65. 5.

Matth. 9. 13. & ſup. c. 5. 31.

40. *Et reſpondens Ieſus dixit ad illum.*) Nõ ad verba, ſed ad cogitationes, quas in Phariſęi animo proſpexerat. Qua ex re poterat intelligere Phariſęus Chriſtum non tantùm prophetam, ſed etiam Deum, dominúmque prophetarum eſſe. Miranda Chriſti in reſpondendo prudentia, atque ſuauitas facit vt ipſe ſeſe Phariſęus iudicio ſuo condemnet, &, vt ait Beda, *dum ſua ſententia Phariſæus conuincitur, quaſi phreneticus funem portat, ex quo ligetur. Enumerantur bona peccatricis, enumerantur mala falſi iuſti, cùm dicitur, intraui in domum tuam.* Nec tam ſuum, quàm infamis mulieris tuetur honorem; non enim reſpõdet ſe prophetam eſſe, quanquam id re ipſa tacitus probat; ſed Phariſęo mulierem opponit, quam ille peccatricem appellauerat, cogítque confiteri eum, illam ſe eſſe meliorem.

41. *Denarios quingentos.*) De denario, quid eſſet, diſputauimus apud Matth. c. 18. 28.

42. *Quis ergo eum plus diligit?*) Hîc nobis hęrẽdum eſt. Quia etſi huius loci difficultas, quę ſumma profectò eſt, nõ hîc, ſed in huius accommodatione parabolæ, & concluſione quę eſt ver. 47. cõſiſtere putatur; tamen meo quidem iudicio eius difficultatis explicatio ex horum verborũ explicatione pendet. Indicabo primùm difficultatem. Videtur ex hac parabola non fuiſſe colligendum, quod Chriſtus colligit, multa peccata illi mulieri remitti, quia multùm dilexiſſet; ſed cõtrà, propterea multùm eam dilexiſſe, quòd multa illi peccata remiſſa fuiſſent. Nam non propterea illi, qui quingentos debebat denarios plus remiſſum eſt, quia multùm dominum amauerat; ſed propterea plùs poſtea dominũ amauit, quia plus illi, quàm alteri remiſerat, quemadmodum his, in quibus verſamur verbis, ſignificatur. Quę res ſpecioſam Caluino, & cęteris nouis hęreticis errandi occaſionem dedit, negãtibus huic mulieri propter pręcedentia caritatis opera remiſſa peccata; illa verò verba, *quoniam dilexit multùm*, ſic interpretantibus, vt dictio illa, *quoniam*, non cauſam, ſed effectum, & conſequentiam ſignificet. Quod vtinam nemo Catholicorum ſecutus eſſet.

Quę interpretatio, vt ad nullum errorem viam aperiret, tamen reijcienda omnino eſſet, quia ſcripturæ, & rationi repugnat. Poſtquam Chriſtus Simoni dixerat ver. 47. *remittuntur ei peccata multa, quoniam dilexit multùm*, conuerſus ad mulierem dixit, *remittuntur tibi peccata tua.* Non ergo ante remiſſa fuerant, & tamen ante dilexerat, id eſt officia caritatis exhibuerat, ante lacrymis rigauerat pedes Chriſti, ante capillis terſerat, ante oſculata fuerat, ante vnxerat. Non igitur ſignificat priùs fuiſſe illi remiſſa peccata, deinde dilexiſſe, & poſteriorem dilectionē prioris remiſſionis peccatorum ſignum eſſe; ſed contrà, priùs dilexiſſe, deinde remiſſa illi fuiſſe peccata. Dicet aliquis, peccata illi priùs remiſſa fuiſſe, ſed an remiſſa ſibi eſſent, ipſam ignoraſſe, idque illi Chriſtū declaraſſe, cùm dixit, *remittuntur ei peccata multa*; verbum Græcum præteriti temporis ἀφέωνται hoc etiam confirmate. Certè hoc Caluiniani alio ſuo errore prohibiti dicere non poſſunt. Putant enim neminem fidelem dubitare poſſe ſibi eſſe remiſſa peccata. Ita neminem ignorare poſſe, vtrum ſibi peccata remiſſa ſint, an non. Nam ſi quidem credit, remiſſa eſſe, ſi non credit, non eſſe; an credat autem, vel nō, neminē ignorare, eadē enim fide qua alia credit, debere credere ſe credere. Et quod attinet ad verbum ἀφέωνται dubium nō eſt præteritum pro præſenti poſitum eſſe ex verſu 49. Maius etiam contra hanc interpretationem argumentum eſt, quòd ſi vera eſſet, neceſſe eſſet dicere mulieri illi peccatrici, antequam ad Chriſtū veniret remiſſa fuiſſe peccata; quod neſcio profectò, an illi quamlibet hæretici conceſſuri ſint. Quis enim dubitat illam nō vt ob remiſſa ſibi peccata gratias ageret, ſed vt remiſſionem peccatorum quæreret, ad Chriſtum veniſſe? Euthym. alio modo videtur interpretari, cui plus dimiſſum eſt, plùs diligit, id eſt qui plus debebat Domino, plùs eum diligebat, vt maioris ab eo debiti condonationem obtineret. Quam interpretationem niſi fallor D. etiam Auguſtinus in lib. 50. hom. homilia 23. ſecutus eſt. Et quidem in ea muliere, de qua quæſtio eſt, ita videtur accidiſſe. Non enim ob aliam cauſam tantum Chriſto caritatis exhibuit, niſi quia videbat ſe tā multa habere peccata, vt ad conſequēdam eorū veniam ſingulari ſibi caritate opus eſſet. Sed nō eſt in vniuerſum verū eum plùs diligere, qui plùs debet. Pleriq; odêre creditores ſuos. Vulgaris Lyrani, & poſteriorū interpretū reſpōſio eſt, potuiſſe Chriſtū vtrūque colligere, *& remiſſa ſunt ei peccata multa, quia dilexit multùm*, & è cōtrario, dilexiſſe multùm, quia multa ei remiſſa ſunt peccata. Vtrumque enim ex altero ſequi, quia nec remiſſio peccatorū ſine caritate, nec caritas ſine remiſſione peccatorum eſſe poſſit, & vtrumq; ſit alterius cauſſa genere diuerſo. Nā caritas cauſſa eſt efficiens, atq; formalis remiſſionis peccatorum; & remiſſio peccatorū cauſſa eſt materialis, & diſponens caritatis. Sed cùm vtrūque Chriſtus colligere potuiſſet, voluiſſe hoc potius colligere, quàm illud; vt intelligeremus parabolam, quam adduxerat, non per omnia remiſſioni peccatorum, de qua agebatur, ſimilem eſſe: nam in pecunia, de qua parabola erat, cauſſam amoris fuiſſe, non è contrario; nec enim quia plùs alter illorum, quàm alter dilexerat, plus illi remiſſum fuiſſe, ſed contrà etiam. In peccatrice verò illa, nō id ſolùm accidiſſe, vt quia plus illi remiſſum fuerat, plùs dilexiſſet; ſed etiam, vt quia plùs dilexiſſet, plus illi re-

Præteritū pro præſenti ſumitur in ſcriptura interdum.

Remiſſio peccatorū, & caritas ſibi inuicē cauſſæ.

A miſſum fuiſſet; eam differentiam, vt Chriſtus oſtenderet, non collegiſſe, dilexit multùm, quia remiſſa ſunt ei peccata multa, ſed remiſſa ſunt ei peccata multa, quoniam dilexit multùm. Suſpecta mihi in exponendis litteris ſacris nimia ſubtilitas eſt. Nunquam enim magis erramus, quàm cùm noſtro indulgemus ingenio. Eſto vtrumque ex vtroque ſequatur & remiſſio peccatorum ex dilectione, & dilectio ex peccatorum remiſſione, tamen vtrumque ex propoſita parabola tanquam ex antecedente occultæ argumentationis qua Chriſtus vtebatur, rectè
B colligi nō poterat, & nō debem' exiſtimare Chriſtū malè, abſurdéq; collegiſſe. Placuerat aliquādo mihi, vt Chriſtū inuerſa parabola vſum fuiſſe diceremus, nec argumētaretur à ſimili, ſed à contrario, quemadmodū ſi dixiſſet; Sicut ille dilexit multùm, quia multùm illi remiſſū fuerat; ita huic mulieri è contrario, quia dilexit multū, remiſſa ſunt peccata multa; aut, quemadmodū illi cui plus remiſſū erat, plùs debuit diligere; ita ego huic mulieri plus debeo remittere, quia plùs me dilexit. Et quidē cum hanc interpretationē recognoſco, etiamnū mihi magis placet; eámque libenter amplecterer, niſi alia mihi poſtea, quæ
C magis placuit, occurriſſet. Quod Chriſtus hoc loco Simonem rogat, *quis ergo eum plus diliget?* etſi futurū tēpus eſt, tamen ex cōſuetudine loquendi vim præteriti habere puto. Solemus ita vulgo loqui. Hic pro Chriſto vitam, ille bona ſua dedit, vter ergo erit ſanctior? id eſt vtrum eorum tu ſanctiorem fuiſſe iudicabis? Sic rogauit Chriſtus. Quis ergo eum plùs diligit, id eſt, quem tu iudicas ex effectu coniecturam faciens plùs ante dominum ſuum dilexiſſe, vtrum illi magis amicum fuiſſe, cùm amicitiæ cauſa fœne-
D rator debitum vtrique remiſerit? Reſpondet Simon eodem ſenſu, puto quia cui plus dimiſit, id eſt, credo ille plùs ante fœneratorem diligebat, cui plus ab eo remiſſum eſt debiti. Credendum enim eſt plus illi dimiſiſſe, à quo magis ſe diligi ſentiebat, alteri tantum non dimiſſurum minùs diligenti, ſi tantumdem debuiſſet. Hac ratione rectè colligit Chriſtus, *remittuntur ei peccata multa, quoniam dilexit multùm.* Fallor niſi ad hunc etiam modum Auguſt. intellexit. Nam hom. 23. per præteritum vertit & exponit. *Debebat*, in-
E quit, *vnus quinquaginta denarios, alius quingentos. Donauit ambobus. Quis eum plus dilexit?* Solum poterat ſimilis locutionis exemplū deſiderari; quod apud Amos c. 5.13. obſeruaui, *ideo prudens in tempore illo tacebit*, id eſt, tacebat, aut tacere oportuit.

44. *Dixit Simoni, vides hanc mulierem?*) Emphatica ſunt ſingula verba, Simon tu vir ſcilicet, & Phariſęus, qui te ſanctum, & videri vis, & eſſe putas, vides hanc non virum, non Phariſęum, ſed mulierem, & mulierem quidem peccatricem, id eſt publicis peccatis infamem? Quid expectādum erat, niſi vt diceret, multo ſanctior eſt te; illi enim peccata re-
F miſſa ſunt; tibi aut non ſunt, aut pauciora certè ſunt, quod certum eſt ſignum, gratiorem illam, & magis amicam Deo eſſe, quàm te. Non dixit Chriſtus hoc verbis, re verò ipſa dixit, ediſſerens quid illa feciſſet, quid ille non feciſſet.

Intraui in domum tuam, aquam pedibus meis non dediſti.) Sunt qui dicant Iudęorum morem fuiſſe, vt cōuiuis pedes, antequam ad menſam accumberent, lauarentur, ſic Abraham Gen. 18.4. tribus illis angelis, qui peregrinorum ad ſe ſpecie venerant, pedes lauare voluiſſe. Sic Lot alijs angelis Gen. 19.2. Sic illum

in Gabaa peregrinum Iud. 19. 21. feciſſe. Sed nec id apud vllum grauem auctorem lego, nec video ex illis exemplis, quę afferuntur, colligi poſſe. Illic enim illis non tanquam conuiuis, ſed tāquam hoſpitibus, & peregrinis feſſis, ac puluerulentis de via loti ſunt pedes. Quibus iiſdem pedes lauare viduas iubet D. Paulus 1. Timoth. 5. 10. Quid ergo queritur Chriſtus ſibi à Phariſęo lotos non fuiſſe pedes, ſi id in more non erat? Non queritur fortaſſe de illo, nec eum reprehendit, quòd pedes ſibi nō lauerit, ſed illi mulierem anteponit, quòd lauiſſet. Potuit etiam cōqueri, quòd ſibi non tanquam conuiuæ, ſed tanquam hoſpiti, & peregrino non lauiſſet pedes. Elegans, & vehemens antitheſis. Tu vir, iſta mulier; tu Phariſęus, iſta peccatrix; tu in domo tua, iſta in aliena; tu cōuiuæ, & hoſpiti, iſta ignoto ante; tu aqua pedes nō lauiſti, iſta non aqua, ſed lacrymis non lauit modò, ſed perpetuò rigauit pedes; tu os meum oſculatus nō es, illa, ex quo intrauit, nō deſtitit oſculari pedes meos; tu nec caput quidem meum vnxiſti, illa & pedes vnxit.

Mos oſculum pacis dādi ſalutationis ergo.

45. *Oſculum mihi non dediſti.*) In oſ ſcilicet, vt mos apud Iudęos erat venientibus oſculum pacis dare ſalutationis cauſa. plena exemplorum eſt ſcriptura ſacra Gen. 27. 27. & 31. 28. Exodi 4. 27. & 18. 7. Ruth. 1. 9. 1. Reg. 20. 41. & 2. Reg. 14. 33. Matth. 26. 48. Rom. 16. 16. & 1. Corinth. 16. 20.

46. *Oleo caput meum non vnxiſti.*) Orientales in conuiuijs pretioſis vnguentis vti ſolitos fuiſſe apud Matth. c. 26. 6. docuimus. Opponit Chriſtus ſimplex oleum, quo pauperes vtebantur, pretioſo vnguento, quo mulier ſibi pedes vnxerat; opponit pedibus caput.

47. *Propter quod dico tibi.*) Propter quæ officia, *remittūtur ei peccata multa, quoniam dilexit multùm.* Quę ad vim argumentationis pertinebant, ſupra declarauimus ver. 42. Nunc de ipſa per ſe propoſitione diſputandum. Quomodo verum eſſe poteſt multa illi peccata fuiſſe remiſſa, propterea quòd plùs Chriſtū dilexiſſet, cùm nec caritas in eo qui peccatum habet, peccatorum remiſſionem, neque remiſſio peccatorum caritatem præcedat vera Catholicáque ſentētia? Nam eorum opinionem, qui exiſtimāt poſſe caritatem cum peccato mortali cohærere, ne audiendam quidem arbitror. Quidam reſpondent veram caritatem ante peccatorum remiſſionem pręcedere nō poſſe, officia tamen charitatis ex humana caritate profecta poſſe, quales erant orationes, & eleemoſynæ Cornelij Act. 10. 4. Eiuſmodi fuiſſe huius mulieris officia, quæ ſicut veræ, diuinęque caritatis opera non erāt, remiſſionem peccatorum propriè non merebantur; merebantur tamen tanquam diſpoſitiones, nō ſummo quidem iure, ſed ex æquo, & bono, & vt Theologi loquuntur, de cōgruo, non de condigno. Alij remiſſionem peccatorum hîc nō pro culpæ, ſed pro pœnę remiſſione accipi, caritatē quidē nō culpæ, ſed pœnę remiſſionē ſępe pręcedere. Alij nō pręcedere tempore, ſed naturâ, quia vera cauſſa eſt. Omnia hæc dicūtur probabiliter, ſed duo prima ſunt ꝓbabiliora poſtremo; quia Chriſtus nō ſolùm natura, ſed etiam tēpore indicat mulierem illam priùs dilexiſſe multùm, quàm multa illi peccata remitterentur; cum priùs toto conuiuio officia illi caritatis exhibuiſſet, peccata verò non niſi in fine illi remiſſa ſint, cùm à Chriſto audiuit *remittūtur tibi peccata tua.*

A *Cui autem minùs dimittitur, minùs diligit.*) Credo particulam δὲ, quæ *autem* ſignificare ſolet, poſitā eſſe pro γὰρ enim. Senſus enim eſt magis cōſequens. Reuocat Chriſtꝰ hypotheſim ad theſim, vt fortiùs probet, quaſi argumentetur. *Cui minùs dimittitur, minùs diligit.* Intelligitur pars altera ſententiæ, & cui plùs dimittitur, plùs diligit, id eſt plùs antequam illi dimitteretur, diligebat; quaſi breuiùs diceret, dilectio menſura eſt remiſſionis peccatorum, ergo huic mulieri quæ multùm dilexerat, multa peccata remiſſa ſunt. Probat enim priorem conſequentiam ſumpto B vniuerſali medio, quo collegerat multa illi peccata fuiſſe dimiſſa, quia multùm dilexerat. Fruſtra quidā hoc loco mihi videntur mouere quæſtionem, quomodo propoſitio illa vera ſit, plùs diligēti plura peccata dimitti. Nam Ioānem quidem certè pluſquam iſtam mulierem dilexiſſe, non tamen plura illi peccata remiſſa fuiſſe. Facilis ſolutio, hæc propoſitio quamuis abſoluta eſſe videatur, hypothetica eſt; intelligenda cùm eſt tacita cōditio, ſi plùs habeat quòd ei remittatur. Denique non ſignificatur quid re ipſa magis, minúſue diligenti remittatur, ſed quid natura C ſua mereatur maior, minórue dilectio. Maior nimirum, vt plura; minor, vt pauciora peccata remittantur.

Dilectio mēſura remiſſionis peccatorū.

48. *Remittuntur tibi peccata tua.*) ἀφέωνται, remiſſa ſunt nunc me loquente, ſimúlque remittente, quemadmodū, & conuiuæ intellexerūt. *Quis eſt hic? &c.* Intellexerunt nimirum his verbis Chriſtum peccata illi dimiſiſſe; itaque non declarauit Chriſtus mulieri ante illi à Deo fuiſſe remiſſa peccata; ſi enim id dicere voluiſſet, nō fuiſſent illi eius verbis offenſi. Non enim ignorabant id prophetas facere potuiſſe, id in D Dauide feciſſe Nathan 2. Reg. 12. 13. Sed ſignificauit tunc cum loquebatur, illi peccata à ſe remitti, quod diſcumbētes offendit. Quemadmodum ſi paralytico illi, cui dixit, *tolle lectum tuum, & ambula,* dixiſſet, ſanatus es, tolle grabatum tuum, & ambula, nō dubium quin quamuis verbo præteriti temporis vteretur, ſignificaſſet, non ante ſanatum fuiſſe, ſed tunc à ſe loquente, iubentéque ſanati. Quo ergo modo dixerat ante Simoni, *remittuntur ei peccata multa, quoniam dilexit multùm?* Dixit ea tum remitti, quia ſtatim erant remittēda, & quia iam cœpta remitti. Nec enim mo- E mento temporis, ſed toto illo ſpatio, quo ſuam erga Chriſtū caritatem oſtendit, peccata illi remiſſa ſunt, id eſt pœnę peccatis debitæ. De his enim propriè hęc verba intelliguntur, quæ creſcente caritate minuuntur. Nam culpa aut tota manet, aut tota momento remittitur: & illi mulieri antequam hoc Chriſtus diceret, remiſſam fuiſſe credendum eſt.

Ioan. 5. 8.

Culpa tota momento remittitur. pœna creſcente caritate minuitur.

49. *Et cœperunt, qui ſimul accumbebant, dicere intra ſe.*) ἐν ἑαυτοῖς in ſe ipſis, aut intra ſe ipſos. Quod quidam ambiguum eſſe putant, poſſe enim ſignificari eos tacitè in animo quemque ſuo id dixiſſe, id eſt cogitaſſe; aut inter ſe collocutos ſubmurmurantes, quæ F ſequuntur. Verba priorem ſenſum magis mihi videntur præ ſe ferre. Si enim dicere voluiſſet inter ſe murmuraſſe, potius dixiſſet ἐν ἀλλήλοις, aut πρὸς ἀλλήλους.

Quis eſt hic, qui etiam peccata dimittit?) Improbabile mihi videtur, quod nonnulli interpretes dicunt, hęc verba hominum eſſe admirantium quaſi dicant, oportere magnum virum, aut maiorem etiam viro Chriſtum eſſe cùm peccata remittat. Quemadmodū illi dixerunt infra c. 8. 25. & Matt. 8. 27. *Quis putas hic*

eſt,

eſt, quia & ventis, & mari imperat, & obediunt ei? Hîc nimis bene de malis cogitanr. Facilius creditu eſt de Phariſæorum ingenio (pleroſque enim eorum, qui ſimul accumbebant fuiſſe Phariſæos veriſimile eſt) eos iſta murmurando, & blaſphemiæ Chriſtum accuſando dixiſſe. Sicut ſimili occaſione Scribæ illi Matt. 9.3. & ſupra c. 5.21. *Quis eſt hic qui loquitur blaſphemias? quis poteſt dimittere peccata, niſi ſolus Deus?* Quod tunc Phariſæi de Chriſto dicebant, id noui nunc hæretici de ſacerdotibus Chriſti vicarijs dicunt, eos blaſphemare, quòd dicant ſe remittere peccata. Similis error, & quòd illi putabant hominem quem cernebant Chriſtum, & quòd hi hos, quos vident ſacerdotes humana, non diuina auctoritate peccata remittere; iā olim in Nouatianis ab Ambroſ. lib. 1. c. 2. & ab Eccleſia tota refutatus, & à uobis apud Matth. c. 9.3.

50. *Dixit autem ad mulierem, Fides tua te ſaluam fecit.*) Hic vnus ex ijs locis eſt, quos ſemper hæretici noſtri tēporis in ore habent, vt confirment nos ſola fide iuſtificari. Quam ineptè alios citare ſoleant, in quibus non de fide, quam ipſi juſtificantem, ſed de fide, quam miraculorum vocant, agitur, apud Matth. cap. 9. 2. docuimus. Hic vnus eſt locus, qui magis ad rem citari poſſe videbatur, quia in eo non de fide miraculorum, ſed de fide iuſtificāte ſermo eſt. Nam mulier illa nō venerat ad Chriſtum vt corpore, ſed vt animo ſanaretur, quod erat iuſtificari, id credidit, id eſt conſecuta. Sed & hunc profecto locum ineptè illi citant. Primùm, non video

Sola fide nos nō iuſtificat.

hîc ſolam fidem, quæ illis probanda erat; quin fidem video per caritatem operātem, quam nos iuſtificare dicimus; & quidem primum caritati locum datum, priùs enim quàm Chriſtus diceret, *Fides tua te ſaluam fecit*, dixerat, *remittuntur ei peccata multa, quia dilexit multum*. Deinde cùm dicit, fidem eam mulierem ſaluam feciſſe, non eo modo dicit, quo ipſi dicunt fidem iuſtificare. Nam illi quidem non docent fidem iuſtificare, tanquam præcedentem iuſtificationis cauſam, ſed tanquam os, aut manum ipſam apprehendentem iuſtificationem. Itaque per fidem nos iuſtificari putā, quia fide credimus nos eſſe iuſtificatos, nobíſque iam remiſſa peccata. Qui error tantùm abeſt, vt ex hoc loco probari poſſit, vt ex eo maximè refutetur. Nec enim fides, quæ mulierem iſtam ſaluam feciſſe dicitur, credebat ſibi à Chriſto remiſſa eſſe peccata, A ſed poſſe remitti. Quod his ipſis verbis non obſcurè ſignificatur. Opponit enim Chriſtus fidem mulieris Phariſæorum incredulitati, qui dicebant, *Quis eſt hic*, non credentes poſſe eum peccata remittere; itaque cùm mulieri Chriſtus dicit, *fides tua*, indicat proptcrea illam ſaluam factam eſſe, quòd credidiſſet poſſe à ſe remitti peccata, quod illi qui murmurabant, non credebant. Non ergo eo modo dicit fidem ſaluam feciſſe mulierem, quo iſti dicunt iuſtificare; atqui ſi hoc non probant, nihil probant. Deinde cùm mulier illa ad Chriſtum venit, non dubium, quin fidem ha- B buerit; fidei enim pedibus venerat; at nondum erat profecto iuſtificata, nondum illi erant remiſſa peccata, nō ergo ſola fide iuſtificata eſt. Si enim ſola fide iuſtificata fuiſſet, ſimul atque fidem habuit, fuiſſet vtique iuſtificata. Quam illi conſecutionem neque negāt, neque negare poſſunt, cum doceant omni habenti fidem remiſſa eſſe, id eſt non imputata peccata. Denique vt vnum eorum errorem ex errore altero refutemus, ipſi docent quiſquis iuſtificatus eſt, certò id ſcire, nec vllo modo dubitare remiſſa ſibi eſſe peccata. Illa mulier, antequam Chriſtus illi diceret, *remit-* C *tuntur tibi peccata tua*, neſciebat ſibi eſſe remiſſa. id enim à Chriſto tam multis, tā magnis caritatis poſtulabat officijs, vt ſibi peccata remitterentur, nondum ergo erat iuſtificata; atqui habebat certè fidem, ſine qua remiſſionem peccatorū à Chriſto tot lacrymis non petijſſet: non ergo ſola fide iuſtificata eſt. Cur ergo fidei eius ſalutem Chriſtus attribuit? Facilis ratio, & ſępe à multis Catholicis explicata, quòd ſalutis D initium fides fuerit, fides enim ad Chriſtum mulierem adduxerat, & ſine fide nunquam ita Chriſtum dilexiſſet, vt pedes rigaret lacrymis, capillis detergeret, vnguento vngeret. Fides ſalutem inchoauit, cōſummauit caritas. *Etſi pœnitentia ſtimulus ex fide acciderat*, inquit Tertul. lib. 4. aduer. Marcion. *per pœnitentiam ex fide iuſtificatam ab eo audijt, Fides tua te ſaluā fecit.*

Fidei cur ſalus attribuatur.

Vade in pace.) Beda, & Theophyl. bene age, bene viue, noli amplius peccare, vt dixit illi Ioann. 5.14. & 8.11. iuſtitiam enim pacem vocari, quòd apud Deum pacem homini reconciliet. Malo ſimpliciùs inter- E pretari. Vade libera, ſine timore pœnæ ob præterita peccata infligendæ. Eſt enim modus cum ſalutatione dimittendi, accommodatè ad id, quòd præceſſit, intelligendus, vt Mat. 5.34. & ſeq. c. 8. 48.

CAPVT VIII.

1\. ET factum eſt deinceps, & ipſe iter faciebat per ciuitates,
& caſtella prędicãs,& euangelizans regnum Dei: & duo-
decim cum illo, 2. & mulieres aliquæ,quæ erant curatæ
Mar. 16.c.9 à ſpiritibus malignis,& infirmitatibus. Maria, quæ voca-
tur Magdalene,de qua ſeptem dæmonia exierant, 3. &
Ioanna vxor Chuſæ procuratoris Herodis, & Suſanna, &
aliæ multæ, quæ miniſtrabant ei de facultatibus ſuis. 4.
Cum autem turba plurima cõuenirent,& de ciuitatibus properarent ad eum, dixit
Matt.13.a.1 Mar. 4.a.2. per ſimilitudinem: 5. Exijt qui ſeminat, ſeminare ſemen ſuum: & dum ſeminat,
aliud cecidit ſecus viam,& conculcatum eſt,& volucres cæli comederunt illud. 6.
Et aliud cecidit ſupra petram:& natum aruit, quia non habebat humorem. 7. Et
aliud cecidit inter ſpinas,& ſimul exortæ ſpinæ ſuffocauerunt illud. 8. Et aliud ce-
cidit in terram bonam:& ortum fecit fructum centuplum. 9. Hæc dicens clama-
bat: Qui habet aures audiendi, audiat. 10. Interrogabant autẽ eum diſcipuli eius,
quæ eſſet hæc parabola. 11. Quibus ipſe dixit: Vobis datum eſt noſſe myſterium
Iſai.6.c.9. regni Dei, ceteris autem in parabolis:vt videntes non videant,& audientes non in-
Mat. 13. b.14 telligant. 12. Eſt autem hæc parabola: Semen eſt verbum Dei. 13. Qui autem ſe-
Mar.4.b.12 Ioan. 12. f. 40. cus viam, hi ſunt qui audiunt: deinde venit diabolus,& tollit verbum de corde eo-
Act.28.f.26 Rom. 11. b.8. rum, ne credentes ſalui fiant. 14. Nam qui ſupra petram: qui cum audierint, cum
gaudio ſuſcipiunt verbum: & hi radices non habent:qui ad tempus credunt, & in
tempore tentationis recedunt. 15. Quod autem in ſpinas cecidit: hi ſunt, qui au-
dierunt, & à ſolicitudinibus, & diuitijs, & voluptatibus vitæ euntes, ſuffocantur,
& non referunt fructum. 16. Quod autem in bonam terram:hi ſunt,qui in corde
bono & optimo audientes verbum retinent, & fructum afferunt in patientia. 17.
Mat.5.b.15. Mar.4.c.21. Nemo autem lucernam accendens, operit eam vaſe, aut ſubtus lectum ponit: ſed
Mat. 10. c.26. ſupra candelabrum ponit, vt intrãtes videant lumen. 18. Non eſt enim occultum,
Mar. 4.c.22 quod non manifeſtetur: nec abſconditum, quod non cognoſcatur, & in palam
Mat.13.b.12 & 25.c.29. veniat. 19. Videte ergo quomodo audiatis? Qui enim habet, dabitur illi: & qui-
Mat. 12. d.46. cumque non habet, etiam quod putat ſe habere,auferetur ab illo. 20. Venerunt
Mar.3.d.31. autem ad illum mater, & fratres eius,& non poterant adire eum præ turba. 21. Et
nunciatum eſt illi: Mater tua, & fratres tui ſtant foris, volentes te videre. 22. Qui
reſpondens, dixit ad eos: Mater mea, & fratres mei hi ſunt, qui verbum Dei au-
Mat.8.d.23. diunt, & faciunt. 23. Factum eſt autem in vna dierum: & ipſe aſcendit in nauicu-
Mar.4.d.36 lam, & diſcipuli eius, & ait ad illos: Transfretemus trans ſtagnum.Et aſcenderunt.
24. Et nauigantibus illis, obdormiuit, & deſcendit procella venti in ſtagnum, &
complebantur, & periclitabantur. 25. Accedentes autem ſuſcitauerunt eum, di-
centes: Præceptor, perimus. At ille ſurgens, increpauit ventum, & tempeſtatem
aquæ, & ceſſauit: & facta eſt trãquillitas. 26 Dixit autem illis: Vbi eſt fides veſtra?
Qui timentes, mirati ſunt ad inuicem, dicentes: Quis putas hic eſt, quia & ventis,
& mari imperat, & obediunt ei? 27. Et nauigauerũt ad regionem Geraſenorum,

quæ eſt contra Galilęam. 28. Et cum egreſſus eſſet ad terram,occurrit illi vir qui-
dam, qui habebat dæmonium iam temporibus multis, & veſtimento non indue-
batur, neque in domo manebat, ſed in monumentis. 29. Is, vt vidit Ieſum, pro-
cidit ante illum: & exclamans voce magna, dixit: Quid mihi, & tibi eſt Ieſu Fili
Dei Altiſſimi? obſecro te,ne me torqueas. 30. Præcipiebat enim ſpiritui immũdo
vt exiret ab homine. Multis enim temporibus arripiebat illum, & vinciebatur ca-
tenis, & compedibus cuſtoditus. & ruptis vinculis agebatur à dæmonio in deſerta.
31. Interrogauit autem illum Ieſus, dicens: Quod tibi nomen eſt? At ille dixit:Le-
gio: quia intrauerant dæmonia multa in eum. 32. Et rogabant illum ne impera-
ret illis vt in abyſſum irent. 33. Erat autem ibi grex porcorum multorum paſcen-
tium in monte:& rogabant eum,vt permitteret eis in illos ingredi.Et permiſit illis.
34. Exierunt ergo dæmonia ab homine, & intrauerunt in porcos: & impetu abijt
grex per præceps in ſtagnum, & ſuffocatus eſt. 35. Quod vt viderunt factum qui
paſcebant, fugerunt, & nunciauerunt in ciuitatem, & in villas. 36. Exierunt au-
tem videre quod factum eſt, & venerunt ad Ieſum: & inuenerunt hominem ſe-
dentem, à quo dæmonia exierant,veſtitum, ac ſana mente ad pedes eius, & timue-
runt. 37. Nunciauerunt autem illis & qui viderant, quomodo ſanus factus eſſet à
legione: 38. & rogauerunt illum omnis multitudo regionis Geraſenorum vt di-
ſcederet ab ipſis: quia magno timore tenebantur. Ipſe autem aſcendens nauim, re-
uerſus eſt. 39. Et rogabat illum vir, à quo dæmonia exierant, vt cum eo eſſet. Di-
miſit autem eum Ieſus, dicens: 40. Redi in domum tuam,& narra quanta tibi fe-
cit Deus. Et abijt per vniuerſam ciuitatem, prædicans quanta illi feciſſet Ieſus. 41.
Factum eſt autem cum redijſſet Ieſus, excepit illum turba.erant enim omnes expe-
ctantes eum. 42. Et ecce venit vir, cui nomen Iairus, & ipſe princeps ſynagogæ Mat.9.c.18.
erat: & cecidit ad pedes Ieſu, rogans eum vt intraret in domum eius, 43. quia v- Mar.5.b.22.
nica filia erat ei fere annorum duodecim, & hæc moriebatur. Et contigit,dum iret,
à turbis comprimebatur. 44. Et mulier quædam erat in fluxu ſanguinis ab annis
duodecim, quæ in medicos erogauerat omnem ſubſtãtiam ſuam, nec ab vllo po-
tuit curari: 45. acceſſit retro, & tetigit fimbriam veſtimenti eius: & cõfeſtim ſte-
tit fluxus ſanguinis eius. 46. Et ait Ieſus: Quis eſt,qui me tetigit? Negantibus au-
tem omnibus,dixit Petrus,& qui cum illo erant:Præceptor,turbæ te comprimunt,
& affligunt, & dicis: Quis me tetigit? 47. Et dixit Ieſus: Tetigit me aliquis. nam
ego noui virtutem de me exijſſe. 48. Videns autem mulier, quia non latuit, tre-
mens venit,& procidit ante pedes eius: & ob quam cauſam tetigerit eum, indica-
uit coram omni populo: & quemadmodum confeſtim ſanata ſit. 49. At ipſe di-
xit ei: Filia, fides tua ſaluam te fecit: vade in pace. 50. Adhuc illo loquente, venit
quidam ad principem ſynagogæ, dicens ei: Quia mortua eſt filia tua, noli vexare
illum. 51. Ieſus autem, audito hoc verbo, reſpõdit patri puellæ:Noli timere,crede
tantum, & ſalua erit. 52. Et cum veniſſet domum,nõ permiſit intrare ſecũ quem-
quam,niſi Petrum,& Iacobum,& Ioannem,& patrem,& matrem puellę. 53. Fle-
bant autem omnes, & plangebant illam. At ille dixit: Nolite flere, non eſt mortua
puella,ſed dormit. 54. Et deridebant eum,ſcientes quòd mortua eſſet. 55. Ipſe au-
tem tenens manum eius clamauit,dicens: Puella, ſurge. 56. Et reuerſus eſt ſpiritus
eius, & ſurrexit continuo.Et iuſſit illi dari manducare. 57. Et ſtupuerunt parentes
eius, quibus præcepit ne alicui dicerent quod factum erat.

IN CAPVT VIII.

1. ET factum eſt deinceps.*) Poſt coniectum Ioannem in vincula, vt dixerat ſuperiore c. 7. 19. Dixerat etiam eodem c. ver. 11. Chriſtum iiſſe in ciuitatem, quę vocabatur Naim, vbi mortuum illum ſuſcitauit; docet nunc iter illud ſuum proſecutum fuiſſe, & omnes Galilęæ ciuitates perluſtraſſe Apoſtolis ſuis comitatum, multiſq; mulieribus, quę ab eo priùs curatę ipſum gratum exhibiturę miniſterium ſequebantur; narratq; quid in ea B peregrinatione Chriſtus fecerit notabilius. Sunt qui putent hęc accidiſſe, poſtquam Chriſtus Apoſtolos ad prędicandum miſerat, & redierant, vt ſcribit Lucas c. 9. 1. & Matth. c. 10. 5. itaq; hęc Lucam per anticipationem dicere. Cõtra Beda ſentit, & fortaſſe probabiliùs, nondum cum hoc accidit miſſos fuiſſe ad prędicandum Apoſtolos, ſed in hac peregrinatione exercitatos à Chriſto fuiſſe ad futuram miſſionem. Idem Theophylactus exiſtimat, niſi quòd Beda videtur exiſtimare Apoſtolos etiam, cùm in profectione C Chriſtum ſequerentur, prędicaſſe; Theophyl. vt mihi videtur, probabiliùs, non prędicaſſe, ſed didiciſſe.

Et ipſe iter faciebat per ciuitates, & caſtella prædicãs, & euangelizans regnum Dei.) Studium, & diligentiã Chriſti in officio fungendo declarat Euangeliſta. Prębuit Chriſtus, vt Theophil. ait, concionatoribus exemplũ vt vbique animas quęrant, nec in magnis tantùm ciuitatibus, ſed in minimis etiam pagis concionentur.

Et duodecim cum illo.) Duodecim Apoſtoli cum illo erant, vt Theophyl. & Euthym. exponunt. Alij, cum illo ſub. annuntiabant, & euangelizabant regnum D Dei. Dixerat cap. 6. 13. elegiſſe Chriſtum ex diſcipulis ſuis duodecim, quos Apoſtolos nominauit, propterea nunc abſolutè duodecim vocat.

2. *Et mulieres aliquæ, quæ erant curatæ à ſpiritibus malignis, et infirmitatibus.*) Sequi voluiſſe mulieres Chriſtum tanto ab eo affectas beneficio nihil mirum; ingratę fuiſſent, ſi ſequi noluiſſent. Mirum tamen paſſum fuiſſe Chriſtum, vt ſe ſequerẽtur, quem aliquos viros à ſe curatos, ſeq; volentes ſequi domum remiſiſſe legimus Mar. 5. 19. quenquam verò permiſiſſe, E vt ſequeretur nõ legimus, cum magis ęquum, honeſtumq; videret, vt ſe viros, quàm mulieres ſequi pateretur. Secutos etiam aliquos viros ex illis, qui ab eo curati ſunt, etſi non legimus, credendum eſt. Cur illos apud Marcum ſe ſequi noluerit, illic expoſuimus. Cur has ſequi mulieres paſſus ſit, indicat Euãgeliſta, cum dicit ver. 3. *quæ miniſtrabant ei de facultatibus ſuis.* Proptereà ergo patiebatur eas ſequi ſe, quia earum miniſterio, & facultatibus indigebat; tollebat conſuetudo offenſionem, vt Hieron. in comment. in c. 27. Matt. adnotauit, & ex eo Beda & Strab. hoc loco F mutuati, *Conſuetudinis*, inquit Hieron. *Iudaicæ fuit, (nec ducebatur in culpam, more gentis antiquo) vt mulieres de ſubſtantia ſua victum, atque veſtitum præceptoribus miniſtrarent. Hoc quia ſcandalum facere poterat in nationibus, Paulus abiecisse ſe memorat. Dicit enim ipſe; Nunquid non habemus poteſtatem ſorores mulieres circumducendi, ſicut & cæteri Apoſtoli faciunt?* Putat etiam Tertul. lib. contra Marc. 4. myſteria id factum eſſe, vt Iſaię prophetia impleretur cap. 32. 9. *Mulieres opulentæ ſurgite, & audite* A *vocem meã, filiæ confidentes percipite auribus eloquiũ meum.* Hunc morem laudabiliter ab Apoſtolis vſurpatum in abuſum hęretici peruerterunt Simon Magus, Nicolaus, Marcion, Apelles, Montan⁹, Donatus, Arius, Elpidius, qui quas mulierculas circumduxerint, ex Hieron. lector diſcet in epiſt. ad Cteſiphon.

Cur mulieres ſequi ſe patiatur Chriſtus.

1. Cor. 9. 5.

Maria, quæ vocatur Magdalene.) De Maria Magdalena, an eadẽ fuerit quę ſoror Marthę, ac Lazari, apud Matt. c. 27. 56. diſſeruimus. An autem fuerit illa, quæ ſuperiore capite ver. 37. peccatrix fuiſſe dicitur, & B Domini pedes rigaſſe lacrymis Matt. 26. 7. An multæ fuerint eodẽ nomine Marię Magdalenę Matth. 28. 1.

De qua ſeptem dæmonia exierant.) A Chriſto eiecta, vt Mar. 16. 9. expoſuit. Numerum certũ pro incerto poni pleriq; interpretes exiſtimant; non enim ſeptem tantùm, ſed multo plura dęmonia à Maria Magdalena eiecta fuiſſe. Id enim ſępe in ſcriptura fieri ſolere in hoc pręſertim numero ſeptenario nemo neſcit: & exempla in promptu ſunt Prouer. 24. 16. Eccl. 35. 13. & infra c. 17. 4. ita Greg. hom. in Euangelia 33. Beda, & vt videtur Theophyl. iidem exiſtimant, non fuiſſe vera C dęmonia, ſed vitia. Vellem grauẽ haberẽ auctorẽ qui contrà ſentiret; ego quidem neutrũ mihi perſuadere poſſum. Cum enim vterq; Euãgeliſta Marcus, & Lucas eundẽ ſeptenarium numerũ expreſſerit, probabile non eſt pro incerto numero poſuiſſe. Alter ſaltem eorum dixiſſet, de qua multa dęmonia eiecerat. Minùs etiam probabile eſſe arbitror vitia fuiſſe, non dęmones, quibus mulier dicatur eſſe liberata; nec enim dubium eſt hoc Euangeliſtas addidiſſe, vt Mariam Magdalenam ex facto in ea ſingulari miraculo D deſcriberent. A vitiis autem eam liberare, aut miraculum non erat, aut non habebatur.

Numerus certus pro incerto in ſcriptura.

3. *Et Iohãna vxor Chuſæ procuratoris Herodis.*) Incertum an & iſtę duę mulieres nobiles, quę poſt Magdalenã nominantur, à Chriſto vel à dęmonibus, vel ab aliis morbis curatę fuerint. Nec enim omnes, quæ Chriſtũ ſequebantur Euangeliſtã nominauit. Sed eſt probabilius & ipſas curatas fuiſſe. Æquè incertũ an, quod ſequitur, *Quæ miniſtrabãt ei de facultatibus ſuis*, ad omnes, quas nominauit, referendũ ſit. Id ego accommodatè ad perſonas intelligẽdum eſſe puto. Nec e- E nim credibile eſt omnes mulieres, quę Chriſtum ſequebãtur, fuiſſe tam diuites, vt illi de ſuis facultatib⁹ largiri poſſent. Largiebantur ergo, quę poterant; poterant, quę diuites erant. Valde autem diuitem fuiſſe Iohãnam, & valde piam credendũ eſt, cùm procuratoris Herodis vxor eſſet, relictoq; viro Chriſtum ſequeretur. Nam etſi non conſtat omnino virum tunc in viuis fuiſſe, eſt tamẽ longè probabilius, quàm fuiſſe mortuum, cùm Euangeliſta nõ dicat, quę fuerat vxor; ſed *vxor procuratoris Herodis*. Poteſt hoc exemplũ F noſtris ſeruire moribus, vt intelligam⁹ licere mulieri infidelem relinquere maritũ, vt ſequatur Chriſtum 1. Cor. 7. 15. Rectè etiã obſeruauit Theophyl. ideo voluiſſe Chriſtũ, vt ſe mulieres iſtę ſequerentur, vt intelligerem⁹ multo magis viros, ſi velint, ſequi poſſe.

4. *Cum autẽ turba plurima cõueniret.*) Ad littus maris Galilęę vbi Chriſtus in nauim aſcendens eam cõcionem habuit Matt. c. 13. 1. & Mar. 4. 1. vbi quę ſequuntur vſq; ad ver. 16. expoſuimus. Totũ verò reliquũ caput in iis locis Matt. & Mar. qui ad marginẽ ſignati ſunt.

CAPVT IX.

1. CONVOCATIS autem duodecim Apoſtolis, dedit illis Mat.10.a.1. Mar.3.c.13.
virtutem, & poteſtatem ſuper omnia dæmonia, & vt lan-
guores curarent. 2. Et miſit illos prędicare regnum Dei,
& ſanare infirmos. 3. Et ait ad illos: Nihil tuleritis in Matth.10.a.9.
via, neque virgam, neque peram, neque panem, neque Mar.6.a.8.
pecuniam, neque duas tunicas habeatis. 4. Et in quam-
cumque domum intraueritis, ibi manete, & inde ne ex-
eatis. 5. Et quicumque non receperint vos: exeuntes de ciuitate illa, etiam pul- Act.13.g.51.
uerem pedum veſtrorum excutite in teſtimonium ſupra illos. 6. Egreſſi autem
circuibant per caſtella euangelizantes, & curantes vbique. 7. Audiuit autem Mat.14.a.1. Mar.6.d.14
Herodes tetrarcha omnia, quæ fiebant ab eo, & hæſitabat eo quòd diceretur 8. à
quibuſdam: Quia Ioannes ſurrexit à mortuis: à quibuſdam vero: Quia Elias ap-
paruit: ab aliis autem: Quia propheta vnus de antiquis ſurrexit. 9. Et ait Hero-
des: Ioannem ego decollaui: Quis eſt autem iſte, de quo ego talia audio? Et quę-
rebat videre eum. 10. Et reuerſi Apoſtoli, narrauerunt illi quæcumq; fecerunt:
& aſſumptis illis ſeceſſit ſeorſum in locum deſertum, qui eſt Bethſaidę. 11. Quod
cum cognouiſſent turbæ, ſecutæ ſunt illum: & excepit eos, & loquebatur illis de
regno Dei, & eos, qui cura indigebant, ſanabat. 12. Dies autem cœperat decli-
nare. Et accedentes duodecim dixerunt illi: Dimitte turbas, vt euntes in caſtella, Matth.14.b.15.
villaſque quæ circa ſunt, diuertant, & inueniant eſcas: quia hic in loco deſerto Mar.6.d.36
ſumus. 13. Ait autem ad illos: Vos date illis manducare. At illi dixerunt: Non Ioã.6.a.5.
ſunt nobis plus quàm quinque panes, & duo piſces: niſi forte nos eamus, & ema-
mus in omnem hanc turbam eſcas. 14. Erant autem fere viri quinque millia. Ait
autem ad diſcipulos ſuos: Facite illos diſcumbere per conuiuia quinquagenos.
15. Et ita fecerunt. Et diſcumbere fecerunt omnes. 16. Acceptis autem quinque
panibus, & duobus piſcibus, reſpexit in cælum, & benedixit illis: & fregit, & di-
ſtribuit diſcipulis ſuis, vt ponerent ante turbas. 17. Et manducauerunt omnes, &
ſaturati ſunt. Et ſublatum eſt quod ſuperfuit illis, fragmentorum cophini duode-
cim. 18. Et factum eſt cum ſolus eſſet orans, erant cum illo & diſcipuli: & inter- Matth.16.b.13.
rogauit illos, dicens: Quem me dicunt eſſe turbæ? 19. At illi reſponderunt, & Mar.8.c.27
dixerunt: Ioannem Baptiſtam, alij autem Eliam, alij vero quia vnus Propheta de
prioribus ſurrexit. 20. Dixit autem illis: Vos autem quem me eſſe dicitis? Re-
ſpondens Simon Petrus dixit: Chriſtum Dei. 21. At ille increpans illos, præcepit
ne cui dicerent hoc, 22. dicens: Quia oportet filium hominis multa pati, & re- Matth.17.d.25.
probari à ſenioribus, & principibus ſacerdotum, & Scribis, & occidi, & tertia die Mar.8.e.31.
reſurgere. 23. Dicebat autem ad omnes: Si quis vult poſt me venire, abneget ſe- Matt.10.d.38.& 16.d.24.
metipſum, & tollat crucem ſuam quotidie, & ſequatur me. 24. Qui enim volu- Mar.8.d.34 Inf.14.f.27
erit animam ſuam ſaluam facere, perdet illam: nam qui perdiderit animam ſuam & 17.g.33.
propter me, ſaluam faciet illam. 25. quid enim proficit homo, ſi lucretur vniuer- Io.12.d.25.

ſum

Matth.10. d.33. Mar.8.d.38. 2. Timoth. 2.b.12. Matth.16. d.28. Mar.9.a.1.

ſum mundum, ſe autem ipſum perdat, & detrimentum ſui faciat? 26. Nam qui
me erubuerit, & meos ſermones: hunc Filius hominis erubeſcet cum venerit in
maieſtate ſua, & Patris, & ſanctorum Angelorum. 27. Dico autem vobis vere:
ſunt aliqui hic ſtantes, qui non guſtabunt mortem donec videant regnum Dei.

Mat.17.a.1. Mar.9.a.2.

28. Factum eſt autem poſt hæc verba fere dies octo, & aſſumpſit Petrum, & Ia-
cobum, & Ioannem, & aſcendit in montem vt oraret. 29. Et facta eſt, dum ora-
ret, ſpecies vultus eius altera: & veſtitus eius albus & refulgens. 30. Et ecce duo
viri loquebantur cum illo. Erant autem Moyſes, & Elias, 31. viſi in maieſtate:
& dicebant exceſſum eius, quem completurus erat in Ieruſalem. 32. Petrus vero,
& qui cum illo erant, grauati erant ſomno. Et euigilantes viderunt maieſtatem
eius, & duos viros, qui ſtabant cum illo. 33. Et factum eſt cum diſcederent ab
illo, ait Petrus ad Ieſum: Præceptor, bonum eſt nos hic eſſe: & faciamus tria ta-
bernacula, vnum Tibi, & vnum Moyſi, & vnum Eliæ: neſciens quid diceret.
34. Hæc autem illo loquente, facta eſt nubes, & obumbrauit eos: & timuerunt,

2. Petri 1. c.17.

intrantibus illis in nubem. 35. Et vox facta eſt de nube, dicens: Hic eſt Filius
meus dilectus, ipſum audite. 36. Et dum fieret vox, inuentus eſt Ieſus ſolus. Et
ipſi tacuerunt, & nemini dixerunt in illis diebus quidquam ex his, quæ viderant.

Matth.17. b.14. Mar.9.c.17.

37. Factum eſt autem in ſequenti die, deſcendentibus illis de monte, occurrit illis
turba multa. 38. Et ecce vir de turba exclamauit, dicens: Magiſter, obſecro te,
reſpice in filium meum quia vnicus eſt mihi: 39. & ecce ſpiritus apprehendit
eum, & ſubito clamat, & elidit, & diſſipat eum cum ſpuma, & vix diſcedit dila-
nians eum: 40. & rogaui diſcipulos tuos vt eiicerent illum, & non potuerunt.
41. Reſpondens autem Ieſus, dixit: O generatio infidelis, & peruerſa, vſquequo
ero apud vos, & patiar vos? Adduc huc filium tuum. 42. Et cum accederet, eli-
ſit illum dæmonium, & diſſipauit. 43. Et increpauit Ieſus ſpiritum immundum,
& ſanauit puerum, & reddidit illum patri eius. 44. Stupebant autem omnes in
magnitudine Dei: omnibuſque mirantibus in omnibus, quæ faciebat, dixit ad
diſcipulos ſuos: Ponite vos in cordibus veſtris ſermones iſtos: Filius enim homi-
nis futurum eſt vt tradatur in manus hominum. 45. At illi ignorabant verbum
iſtud, & erat velatum ante eos vt non ſentirent illud: & timebant eum interrogare

Mat.18.a.1. Mar.9.e.33.

de hoc verbo. 46. Intrauit autem cogitatio in eos, quis eorũ maior eſſet. 47. At
Ieſus videns cogitationes cordis illorum, apprehendit puerum, & ſtatuit illum ſe-
cus ſe, 48. & ait illis: Quicumque ſuſceperit puerum iſtum in nomine meo, me
recipit: & quicumque me receperit, recipit eum, qui me miſit. Nam qui minor
eſt inter vos omnes, hic maior eſt. 49. Reſpondens autem Ioannes dixit: Præ-
ceptor, vidimus quendam in nomine tuo eiicientem dæmonia, & prohibuimus
eum: quia non ſequitur nobiſcum. 50. Et ait ad illum Ieſus: Nolite prohibere:
qui enim non eſt aduerſum vos, pro vobis eſt. 51. Factum eſt autem dum com-
plerentur dies aſſumptionis eius, & ipſe faciem ſuam firmauit vt iret in Ieruſalem.
52. Et miſit nuncios ante conſpectum ſuum: & euntes intrauerunt in ciuitatem
Samaritanorum vt pararent illi. 53. Et non receperunt eum, quia facies eius erat
euntis in Ieruſalem. 54. Cum vidiſſent autem diſcipuli eius Iacobus, & Ioannes,
dixerunt: Domine, vis dicimus vt ignis deſcendat de cælo, & conſumat illos?

Matthæi 8. c.19. Ioan.3.a.1.

55. Et conuerſus increpauit illos, dicens: Neſcitis cuius ſpiritus eſtis. 56. Filius
hominis non venit animas perdere, ſed ſaluare. Et abierunt in aliud caſtellum.
57. Factum eſt autem: ambulantibus illis in via, dixit quidam ad illum: Sequar te

quo-

quocumque ieris. 58. Dixit illi Ieſus: Vulpes foueas habent, & volucres cæli nidos: Filius autem hominis non habet vbi caput reclinet. 59. Ait autem ad alterum: Sequere me. ille autem dixit: Domine permitte mihi primum ire, & ſepelire patrem meum. 60. Dixitque ei Ieſus: Sine vt mortui ſepeliant mortuos ſuos: tu autem vade, & annuncia regnum Dei. 61. Et ait alter: Sequar te Domine, ſed permitte mihi primum renuntiare his, quæ domi ſunt. 62. Ait ad illum Ieſus: Nemo mittens manum ſuam ad aratrum, & reſpiciens retro, aptus eſt regno Dei.

IN CAPVT IX.

1 CONVOCATIS *autem duodecim Apoſtolis.*) Seiunctis à turba, vt priuatim eos inſtitueret. Omnia quę ſequuntur vſq; ad ver. 51. apud Matthæum & Marcum explicata ſunt.

51. *Factum eſt autem, dum complerentur dies aſſumptionis eius.*) Tempus paſſionis intelligi non eſt dubium: ἀνάληψιν enim aſſumptioně, aut reſumptionem vocat Chriſti reditum in cœlum, vt Act. 1. 2. 11. 22. quòd Chriſtus à Patre in terras ad tempus miſſus, & hominibus datus, reuocatus ab illo, atque reſumptus ſit. Sunt qui ἀναλαμβάνειν forenſe verbũ eſſe putent, ſignificaréque abdicatum à patre filium iterum in domum recipi. Sic Chriſtum quaſi abdicatum à patre, & in huius mundi exilium ablegatum reuocatũ fuiſſe, & in cælum receptum. Alij aſſumptionem ſuſceptum à Chriſto ſalutis noſtrę negotium interpretantur, quaſi dicat, cum impleretur tempus, cum negotium ſibi à patre cõmiſſum perfecturus eſſet Chriſtus. Quęcumq; tandem verbi origo ſit, nõ dubium, quin mors Chriſti non coacta, ſed voluntaria ſignificetur. Quemadmodum cum dicit ſe poteſtatem habere ponendi animam ſuam, & iterum ſumendi eam Ioann. 10. 17. 18. Indicat etiam Euangeliſta, cum dicit, *dum complerentur dies*, tempus paſſionis eius, non ab hominibus electum, ſed à Deo deſignatũ fuiſſe, idq; ipſum quamuis futurum Chriſtum non ignoraſſe. Quę omnia acutè notauit Beda, & in Arianos obiecit, apud quem lector, ſi deſiderabit, videre poterit. Miror interpretes fere omnes difficultatẽ huius loci ſilentio pręterite. Quî enim fieri potuit, vt iã tunc tempus paſſionis inſtaret, cum tam multa idem Lucas poſtea ab eo facta narret, quę certũ eſt longè ante paſſionis tempus accidiſſe, nec tam breui tempore fieri potuiſſe? Illud à quibuſdam notatum eſt, multa eſſe à Luca per anticipationem dicta, quod & omnibus Euangeliſtis commune eſt; & vt cõcedamus hoc loco factum eſſe, tamen non continuò ſequitur ſatis eſſe explicatum locum. Quorſum enim de hac Chriſti Ieroſolymã verſus profectione hic agebat Lucas, ſi ea quæ ſtatim ſequuntur, ante eam profectionem acciderunt? Satis enim apparet profecto eum eius profectionis non meminiſſe, niſi vt narraret, vbi, & quomodo quæ dicturus erat, accidiſſent. Credo igitur ego, quemadmodum apud Marcum c. 1. 14. docuimus, quater Chriſtum à Iudęa in Galilęam, ter à Galilæa in Iudęam deceſſiſſe. Primum cum ex Ægypto rediiſſet, audiſſetq; Ioſeph, qui eius gerebat curam,

Quoties in Galilęam à Iudæa Chriſtus deceſſerit.

A Archelaum regnare in Iudæa pro Herode patre ſuo, abiit ex Iudęa in Galilęam. Matt. 2. 22. Anno verò ętatis 30. venit à Galilęa in Iudęam, vt à Ioanne baptizaretur Matth. 3. 13. Mar. 1. 9. Vbi poſtquam baptizatus eſſet, & aliquandiu prædicaſſet, cum audiſſet Ioannem in vincula coniectum, ſeceſſit ex Iudæa in Galilæam ſupra c. 4. 14. & Matt. 4. 12. & Mar. 1. 14. Vbi cum Apoſtolos elegiſſet, & cùm ipſe aliquãto tempore (quanto enim incertũ eſt) prædicaſſet, ac miracula feciſſet, tum Apoſtolos ad prædicandum miſiſſet Matt. 10. 4
B Mar. 3. 13. & ſupra ver. 1. & ex prædicatione rediiſſent, videns breue vſq; ad mortẽ ſuam supereſſe tempus tertio à Galilęa migrauit in Iudæam collectis iam diſcipulis comitatus, non vt moreretur, ſed vt prædicaret; nam ad moriendum poſtea reuertit. Atq; de hac Chriſti à Galilęa in Iudæã profectione hoc loco Lucas agit. Quare quod dicit, *dum complerentur dies aſſumptionis eius*, nõ ita intelligendum eſt, quaſi iam omnino paſſionis eius tempus inſtaret, &, vt quidã interpretantur, ſex vt plurimũ vſq; ad mortem menſes ſu-
C pereſſent; quin plus, vt arbitror, vno anno: ſed ita vt tempus compleretur, id eſt breue eſſet, vt in Iudæa prius prædicare poſſet, & antequã moreretur, populum docere, & multis quemadmodũ in Galilæa miraculis cõfirmare. Nam ſi de vltima ex Galilæa in Iudæam profectione ageretur, qua non alia de cauſa eò venit, quàm vt moreretur, quemadmodũ omnes interpretes putant, nõ ſex vt quidam eorũ dicunt, menſes, ſed nec vnus quidem reliquus fuiſſet. Nam à Galilęa vſq; ad ipſam Ieroſolymitanam vrbem quattuor
D quâ plurimum dierum iter erat. Et conſtat ex iis, quæ diximus Matt. c. 26. 2. Chriſtum in illo vltimo reditu, quò ex Galilæa in Iudæã venit, pridie ſabbati Bethaniam perueniſſe. Ipſo verò ſabbato ibi quieuiſſe, vbi, vt ait Ioan. c. 12. 2. *fecerunt illi cænam magnam*, poſtridie aſino vectum, & populo fauſta acclamante Ieroſolymam ingreſſum, & poſt triduum crucifixũ. Quando ergo in Iudæa prædicauit? quãdo miracula fecit? quia ergo Lucas hactenus narrauerat, quid Ieſus poſt baptiſmũ feciſſet in Galilæa, voluit exponere, quomo-
E do in Iudæam reuertiſſet, & quid in via, quid in ipſa Iudæa feciſſet; id hoc loco agit, atq; ex hoc ipſo loco profecto colligi poteſt poſt hãc profectionẽ iterum Chriſtum in Galilęam rediiſſe: ſi enim iam accidiſſet, quod Ioannes c. 4. narrat, vtiq; libenter eum recepiſſent. Cæterum poſtquam Chriſtus in Iudæa diu prædicauit, videns Phariſęorum contra ſe inuidiam concitari, rediit quartò in Galilæã, vt apud Marcum c. 1. 14. ex Ioã. c. 4. 1. 43. ſatis me probaſſe arbitror. Inſtante

verò

verò paſſione tertio ex Galilæa Ieroſolymã rediit, vt Marcus c.10.32. apertè docet, & Lucas c.18.31. & Matt. 20.17. indicauit. Deniq; ex capite ſequenti ver.38. & 39. manifeſtũ eſt non fuiſſe hanc vltimam Chriſti ex Galilęa Ieroſolymam profectioné. Nam illic dicitur à Martha domo nunc exceptus: in vltima auté profęctione, nõ in domo Marthæ, ſed in domo Simonis leproſi exceptus eſt Matt.26.6. & Mar.14.3. Sic nulla repugnantia, nulla diſſicultas hoc loco eſt.

Hebraiſmus. *Et ipſe faciem ſuam firmauit, vt iret in Ieruſalem.*) Hebraiſmus eſt, quo firmum animi propoſitum ſignificarut, ſumpta ex taurorum cõſuetudine metaphora, B qui cum obſtinati aliqué aggrediuntur, vultum corrugantes offirmãt. Vnde & Hiſpanis dictum eſt *encarar*, pertinacémque plerunq; iram declarat, vt Leuit. 17.10. Prouerb.21.29. Ezech. 4.3. Sed hoc loco vt dixi, ſimpliciter firmum animi propoſitum ſignificat. Theophyl. Euthym. Alij, non vagabatur, Titus. Alij, magno, & erecto animo, Hieron. q.5. ad Algaſiam.

52. *Et miſit nuntios ante conſpectũ ſuum.*) ἀγγέλους, angelos. Hier. q.5. ad Algaſ. veros angelos non homines fuiſſe putat, qui à Chriſto miſſi ſunt. Quorſum miſerit, non ſatis declarat Euangeliſta. Plerique putant C ideo miſiſſe, vt quę neceſſaria erant ad victum, hoſpitiúmq; præpararent; magnam enim hominum multitudinem ſecutam fuiſſe Chriſtum, quibus neceſſaria voluerit prouidere. Nam & cum poſtea à Iudæa eadem via rediret in Galilæam, in eandem vrbem diſcipulos miſit, vt cibos emerent Ioan.4.8. id colligitur ex ver.32. ſic Cyril. apud D. Thom. & Theophyl. hoc loco. Probabile etiam eſt, quod iidem auctores dicunt, voluiſſe Chriſtũ diſcipulos exercere, vt miſſi poſtea ad prędicandũ aſſueti eſſent pati repulſam. At cur mittebat, cum non ignoraret fore vt non reci- D perentur? Reſpondent illi ipſi eam ob cauſam, vt diſcipulos contemptui aſſuefaceret. Deinde nequid intẽtatum erga Samaritanos relinqueret; quo minùs illis etiam guſtum aliquem præberet Euangelij, ne poſtea cauſari poſſent Chriſtum ad ſe non veniſſe, propterea nõ recepiſſe; recepturos fuiſſe ſi veniſſet, vt Theophyl. ait. Qui fuerint miſſi, incertum eſt, tamen eſt probabilis Euthym. ſententia Iacobum, & Ioannem fuiſſe, quòd ij ſoli dicantur ver.54. indignati à Chriſto petiuiſſe, vellétne ignem de cœlo in Samaritanos euocarent.

E *Et intrauerunt in ciuitatem Samaritanorum.*) Sunt qui exiſtiment non fuiſſe vrbem ipſam Samariam, vnde tota etiam prouincia Samaria dicta eſt, in quam miſſi diſcipuli ingreſſi dicuntur, ſed pagum aliqué Samaritanorum, quia Gręcè Euangeliſta non πόλιν, ſed κώμην vocat. Non moueor argumento, nam & ea nomina ſæpe per catachreſin mutari ſolent, & ſcimus vrbem ipſam Samariã in recta fuiſſe via, vt conſtat ex Ioan.c.4.4. Et pagus facile eum recepiſſet; quis enim reſtitiſſet? Ita certè intellexit noſter interpres.

Hebraiſmus. 53. *Et non receperunt eum, quia facies eius erat euntis in* F *Ieruſalem.*) Alius Hebraiſmus, id eſt, quia indicabat ſe Ieroſolymam ire, ὅτι τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἦν πορευόμενον, quoniam facies eius erat iens, meliùs Latinus interpres Hebraiſmum expreſſit. Si hanc rationem Euangeliſta nõ reddidiſſet, quamobrem Chriſtum Samaritani nõ recepiſſent, aliam fuiſſe repulſæ cauſam diceremus, quòd nullus inter Iudæos, & Samaritanos vſus eſſet, ſed alij ab aliis tanquam à profanis hominibus abſtinerent; ita prorſus vt mulier illa Samaritana mirata fuerit Chriſtum hominé Iudęum etiam

A in maxima ſiti potum à ſe petiuiſſe Ioan. 4. 9. contrà verò Iudęi illi, quòd ex Samaria veniſſet, exprobrabant. *Nonne bene dicimus nos, quia Samaritanus es tu, & dæmonium habes?* Ioan.8.48. Cęterum Euangeliſta nõ ob eam cauſam declarat reiectum fuiſſe Chriſtũ, ſed quòd verſus Ieroſolymam iter intenderet; quę ratio quo modo intelligenda ſit, quęritur Hier. q.5. ad Algas. & Theopyl. ſic exponit, quaſi propterea Chriſtus à Samaritanis receptus non fuerit, non quia illi noluerũt, ſed quia ipſe noluit; quaſi ſenſus ſit voluiſſe quidem, ſed non potuiſſe recipere eum, ac retinere; Cur à Samaritanis non receptus ſit Chriſtus. B quia Ieroſolymam verſus feſtinabat; à quo ſenſu nõ longè abeſt Ambroſius. Quæ interpretatio ex verbis Euangeliſtæ manifeſtè refellitur. Cur enim Iacobus, & Ioannes igné in eos de cœlo deuocare voluerunt, niſi quia Dominum recipere nolebant? Aliquanto meliùs Beda, & Euthym. idémq; Hier. eodem loco, propterea recipere noluiſſe, quia videbant ire Ieroſolymam, vnde Iudęum eſſe collegerunt, & quia non coũtebantur Iudæi Samaritanis, recipere noluerunt. Magis aſſentior iis, qui id religionis cauſa factũ putant. Contendebant Samaritani non in templo Iero- C ſolymitano, ſed in eo templo, quod Sanabalath Præfectus Darij in monte Garizim in Samaria ędificauerat, vt Manaſſe genero ſuo à Iudęis Ieroſolyma pulſo, & ſacerdotio priuato gratificaretur, vt oſtenderet non in Ieroſolymitano, ſed in eo templo, quod ipſe feciſſet, colendum eſſe Deum, vt apparet Ioan.4.20. Hiſtoria eſt apud Ioſeph. lib.11. ant. c.7. & 8. & lib.12. c.1. Viderunt igitur Samaritani Chriſtum, & qui eum ſequebantur, adoraturos ire Ieroſolymam, id eo non receperunt, ne religioné illam, & moré Ieroſolymis adorandi approbare viderentur. Quemadmodum ſi D nunc hæretici hoſpites, qui aduentantes omnes & hæreticos, & Catholicos excipiunt, ſi quem Catholicum ſciant aut Romam, aut Compoſtellam ire religionis cauſa, excludãt hoſpitio. Sępe aliàs Chriſtus illac iter habuerat, &, vt credibile eſt, à Samaritanis fuerat exceptus, quia aut non Ieroſolymam verſus; ſed à Iudæa in Galilęam ibat: aut certè nõ quaſi adoraturus ibat. Atque hoc ipſum Euangeliſta ſignificare voluit, cùm dixit propterea receptum non fuiſſe nunc, quia facies eius erat euntis in Ieruſalem. Quæret aliquis quomodo cognouerunt Samaritani ado- E randi cauſa Ieroſolymam ire? Eſt vero ſimile propinquum fuiſſe Paſcha, quo tempore omnes vndiq; Iudæi Ieroſolymam gregatim confluere ſolebant. Itaq; & ex temporis conditione, & ex multitudine hominum, ſimul euntium, & ex ipſo fortaſſe vultu, ex quo omnes pios, & religioſos eſſe homines apparebat, intellexerunt adoraturos ire.

54. *Cum vidiſſent autem diſcipuli eius Iacobus, & Ioannes.*) Omnes quidem id vidiſſe credendum eſt, ſed ſolùm Iacòbum, & Ioanné voluiſſe ignem de cœlo deducere. Refertur tamẽ verbum *vidiſſent* ad ſolũ Iaco- F bum, & Ioannem, ἰδόντες δὲ μαθηταὶ αὐτοῦ ἰάκωβος καὶ ἰωάννης, videntes autem diſcipuli eius Iacobus, & Ioannes; non quòd alij nõ viderint, ſed quòd ex omnibus qui viderunt, illi ſoli vidẽtes dixerint, *vis dicimus, vt ignis deſcendat de cælo?* Cur illi tantùm dixerint, nullam ſatis probabilé coniecturam habere poſſumus. Ac ne quæſtionem quidem quiſquam præter Euthymium attingit. Is verò ſuſpicatur propterea eos duos hoc dixiſſe, quòd illi ſoli fuiſſent miſſi. Non caret probabilitate. Fortaſſe quaſi Chriſti cognati vlciſci volebant eius iniurias. Potuerunt & ſuapte ingenio

facere,

facere, vt ſunt alij alijs vel ad iuſtitiam, vel ad vindictam propenſiores. Certè fecerunt côuenienter nomini ſuo. Quid enim mirum filios tonitrui fulgurare voluiſſe? vt inquit Ambroſ. An aliquid in eis fuerit culpæ, nec noſtrum eſt facilè iudicare, nec illi ſunt niſi certis conuicti rationibus condemnandi. Debetur hoc apoſtolicæ dignitati, vt omnia eorum facta in meliorem interpretemur partem. Itaq; impudentiam Caluini deteſtari Catholicus lector debet, qui eos ſtulta fiducia elatos fuiſſe dicit. Hieron. quidem q.5. ad Algaſ. & Beda, & Titus Boſtren. vindictam eos, non tamen ſuam, ſed Chriſti optaſſe indicant, non vlla quidem culpa, ſed ſola Euãgelici, & Chriſtiani ſpiritus ignorantia: hac enim de cauſa à Chriſto reprehenduntur. *Apoſtoli*, inquit Hierony. *in lege verſati, in qua tantùm iuſtitiam nouerant, oculum pro oculo, dentem pro dente, vlciſci nitũtur iniuriam, & imitari Eliam ad cuius vocem duos Pentecontarchos militũ ignis abſumpſerat.* Nec mirum profecto eſt id Apoſtolos facere voluiſſe, cùm tam multas vindictæ cauſas habere viderentur. Primùm exemplum Eliæ. Deinde iuſtiorem, quàm ille cauſam; ille enim propter excluſum à Iudæis ſeruum, hi propter reiectum ignominioſè Dominum ignem in eos mittere volebant, vt Titus argumentatur. Innitabat & locus; Samaritani enim illi fuerant, in quos & Elias ignem cælo deduxerat 4 Reg. 1. 10. 11. 12. & duplici pœna digni videbantur, qui ſimplici non fuerant emẽdati; & ſi nõ aliud, certè moderatio, qua vſi ſunt, culpa liberare potuit, *vis dicimus*? Ambroſ. prorſus excuſat.

Impudentia Caluini deteſtãda.

55. *Et conuerſus increpauit eos.*) Increpari poſſunt, qui vacant culpa, ſicut à magiſtro diſcipulus, ſi quid ignoret, ſine vlla ſæpe culpa reprehenditur.

Neſcitis, cuius ſpiritus eſtis.) Videtur tacitè ſpiritũ euangelicum, id eſt ſuum, qui in mititate, & manſuetudine conſiſtit, legali, id eſt Eliæ ſpiritui, quem illi imitari velle videbantur, opponere; quaſi dicat, etiamſi id Eliæ in lege facere licuerit, vobis tamen in Euangelio facere non licet. In hanc fere ſententiam Hieron. Quid ergo de Petro dicendum, qui & hac Chriſti iam audita increpatione, & Spiritu ſancto viſibiliter etiam accepto Ananiam, & Saphiram verbo interemit? Act. 5. 4. 5. Reſpondet Beda diſcrimen illud inter legem, & Euãgelium non adeo eſſe perpetuum, quin & in lege aliquando benignitate vtendum fuerit, & in Euangelio vti aliquando liceat ſeueritate. Vſus eſt in lege Eliſæus benignitate etiam in hoſtes à Rege Syriç miſſos, vt comprehenderetur, quos cum in vrbem Samariam, vbi hoc ipſum accidit, cõcluſiſſet, noluit occidi; ſed lautè paſtos dimitti 4. Reg. 6. 22. Vſus eſt in Euangelio ſeueritate Petrus Ananiam, & Saphiram occidens Act. 5. 4. 5. Vſus eſt Paulus tradens Corinthium illum in interitum carnis, vt ſpiritus ſaluus fieret 1. Corinth. 5. 5. Vſus eſt in Elymam Magum, illum excæcans, quia vias Domini peruertere non deſiſtebat Act. 13. 11. Ergo nec in lege erat deſperanda benignitas; nec in Euangelio eſt cõtemnenda ſeueritas. Habet & Euangelium gladium ſuum, etſi rarò diſtringit. Et quod Chriſtus ait, *Neſcitis, cuius ſpiritus eſtis*, non mihi videtur propriè de toto Euangelio, ſed de ſolo Chriſto dictum eſſe, qui etſi poterat, & homines maximè digni erant, vt ab eo punirentur, non venerat tamen, vt ſtatim dicit, *animas perdere, ſed ſaluare.* Nec volebat armis obtrudere; ſed manſuetudine, doctrina, miraculis Euangelium inſinuare. Cæterum cum opus eſt, & ferro de terra, & igne de cælo tuenda eſt, & conſeruanda religio; occidendi inuadentes in Eccleſiam Turcæ; comburendi tanquam proditores, & transfugæ diſcedentes hæretici. Nec vlla belli iuſtior eſſe poteſt cauſa, quàm vt religionis poſſeſſio defendatur. Nulla res aut tam iniuſtis armis propagari, aut tam iuſtis defendi poteſt.

Spiritus euangelicus qualis ſit.

56. *Filius hominis non venit animas perdere, ſed ſaluare.*) Loquitur de ſeipſo tertia perſona, vt ſæpe ſolet. Cur autem ſe filium hominis appellet, diximus apud Matt. 8. 20. Ludit autem ambiguitate vocabuli. Cum enim anima & pro toto homine, & pro altera hominis parte ſumi ſoleat, diſcipuli non animas, ſed corpora Samaritanorum perdere voluiſſent; ipſe de anima ſola reſpõdet, declarans ſe propter ſalutem animarum maximè veniſſe, ſed quia ad ſalutem earũ non conueniebat corpora perdere, nolle id facere. *Et vos ergo* (inquit Beda) *cuius ſpiritu ſignati eſtis, eius & acta ſectamini.*

57. *Factum eſt autem ambulantibus eis in via.*) An hæc, & quæ proximè ſequitur hiſtoria eius, qui iuſſus ſequi Chriſtum, tempus petiuit, vt patrem ſuum priùs ſepeliret, eadem ſit atque illa, quæ apud Matt. c. 8. 19. narratur, & quo tempore acciderit, illic docuimus.

61. *Et ait alter, Sequar te Domine, ſed permitte mihi primùm renuntiare his, qui domi ſunt.*) Hoc ſolus narrat Lucas, quod vtrum eodem tempore, quo duo ſuperiora vocationis exempla, quæ etiam à Matthæo cõmemorantur, factum fuerit, compertum non habemus. Sed eſt vero ſimile in illa eadem Ieroſolymam verſus profectione hæc omnia contigiſſe; & quia videtur Euangeliſta oſtendere voluiſſe, quanto aliter in Iudæa, quàm in Galilæa vocationes Chriſto ſucceſſiſſent; cùm in Galilæa neminem vocaſſet, qui non eum continuò relictis rebus omnibus ſecutus fuerit, multi etiam non vocati ſequerentur; in Iudæa verò neq; quiſquam vocatus ſecutus eum ſit, & ij, qui ſeſe ad ſequendum ſponte obtulerunt, ita obtulerint, vt repulſa digni fuerint. Et videtur hæc tria ita narrari quaſi eodem tempore, eodem acciderint loco. Nam quòd Chriſtus repulſo primo illo, qui ſeſe offerebat, alium ſe non offerentem vocauerit, ac ne ſepelire quidem patrem permiſerit, videtur induſtria feciſſe, vt qui aderant & vtrumque videbant, intelligerent, *non volentis, neque currentis, ſed miſerentis eſſe Dei.* Nec eligi omnes qui ſe offerant, nec omnes qui non ſe offerant, repudiari. Tertius verò videtur tanquam ſe meliorem alijs probaturum obtuliſſe, non petita venia, vt ſepeliret patrem, vt fecerat prior, ſed tantùm vt certiorem faceret, & ſalutaret. Ambigua ſunt Græca verba *ἀποτάξασθαι τοῖς εἰς οἶκόν μου*, aut, renuntiare bonis meis, déque illis diſponere; aut, vale dicere domeſticis meis. Poſteriorem ſenſum Cyrillus apud D. Thom. & Beda ſequuntur Mihi prior magis placet, quem & Auguſt. lib. 2. de conſenſu Euang. c. 23. magis video placuiſſe, vertit enim, *renuntiare ijs, quæ domi ſunt*; Mouet me, quòd phraſis illa, *εἰς οἶκον* magis de rebus, quàm de perſonis dici poſſe videatur.

In Iudæa vocationes qui ſucceſſerint Chriſto.

Rom. 9. 16.

62. *Ait ad illum Ieſus: Nemo mittens manum ſuam ad aratrum, & reſpiciens retro aptus eſt regno Dei.*) Metaphora eſt ab aratoribus ſumpta, qui manu ſtiuam tenentes oculos habent ante ſe in ſulcum intentos, rectus vt ſit; nec poteſt bonus arator eſſe, qui reſpicit in tergum. Quædam officia rectè facias, quocunque

oculos vertas; vt loquaris, vt edas, vt ambules, nihil refert, quò reſpicias; at vt ares, vt ſcribendo rectos ducas verſus, vt pingas, plurimum refert. Huiuſmodi regnum cælorum eſt, nemo poteſt ad illud perueni- re, niſi recta intendat via; quocunque à recta via de- flectat, errat. Nemo poteſt recta ire via, ſi alio reſpi- ciat. Angusta enim & lubrica eſt; nemo eam niſi at- tentus ſequi poteſt; ſimul vt oculos auertit, aberrat. Quemadmodum ergo non eſt aptus ad aratoris of- ficium, qui iniecta ad ſtiuã manu retro oculos ver- tit; ita ad regnum Dei, id eſt ad officium Chriſtiani aptus non eſt, qui poſtquam ad illud animum adie- cit, ad alia negotia curam & cogitationem diſtrahit, quæ à recta eum via deducant. Quid hic regnum Dei intelligi debeat, quæri poteſt. Licet eadem fere ſen- tentia & cælum ipſum, & Eccleſiam, & diſcipuli Chriſti officium intelligere. Nam qui retro reſpicit, neque ad regnum cælorum, quò tendit, facilè perue- niet: neque Eccleſiam quaſi Dei agrum bene arat, & colit; nec bonus eſt diſcipulus Chriſti, qui vt alia curet negotia, ab eius latere diſcedit. Sed hoc loco Chriſtus de ijs, qui idonei non erant, vt ipſius diſci- puli eſſent, propriè agere videtur. Nam ille qui di- xerat, *Sequar te Domine, ſed permitte mihi priùs renuntia- re his, quæ domi ſunt,* eius proculdubio diſcipulus fieri volebat. Itaque regnum Dei actiuè intelligendũ eſt, quaſi dicat, *nemo mittens manum ſuam ad aratrum, & reſpiciens retro, aptus eſt regno Dei* prędicãdo. Euangelij prædicatorem militi ſimilem eſſe neceſſe eſt, liberũ, expeditum, nullis alijs affixum curis. *Nemo,* inquit il- le optimus Euangelij prædicandi magiſter, *militans Deo implicat ſe negotijs ſæcularibus.* 2. Timoth. 2.4. & ij, *qui in ſtadio currunt, ab omnibus ſe abſtinent.* 1. Cor. 9. 24. 25. & ipſe de ſe dicit ad Philip. 3. 13. 14. *Quæ quidem retro ſunt obliuiſcens, ad ea verò quæ ſunt priora extendens meip- ſum ad deſtinatũ perſequor, ad brauium ſupernæ vocationis Dei, in Chriſto Ieſu.* Quibus verbis breuiter declarauit quid eſſet manum ad aratrum miſiſſe, à Deo vocatũ eſſe; & retro reſpicere, ad priores ſæculi huius curas animum conuertere. Mittere ergo manum ad aratrũ eſt Dei militiæ, vt vocat D. Paulus, nomẽ dare; & in ſtadio currere, quomodo curret retro reſpiciẽs? Hæc expoſitio magis litteralis videtur, quàm illa Gregor. hom. in Ezech. 3. & Bedæ in comment. Manũ cuili- bet in aratrum mittere eſt, quaſi quodam compun- ctionis inſtrumento ligno, & ferro Dominicæ paſ- ſionis duritiem ſui cordis atterere, atque ad proferẽ- dos operum bonorum fructus aperire. Quam ſi quis excolere incipiens cum vxore Lot ad ea, quæ reli- querat vitia reſpicere delectatur, futuri iam regni munere priuatur. Retro verò reſpicere eſt propriè ſequi contraria, aut adeo certè diuerſa, vt ſimul cum Euãgelij prædicatione, aut cum propria ſalute, ſi re- gnum Dei pro Eccleſia, aut pro ipſo cælo accipia- mus, agi non poſſint. Citat Bernardus epiſt. 94. ex Paſtorali Gregorij accommodatam huic loco ſentẽ- tiam, quam apud Gregor. non inuenio. Alia videre lector poterit apud Baſil. in Conſtit. monaſt. c. 21.

Regnum Dei quid hic appelletur.

CAPVT X.

1. POST hæc autem deſignauit Dominus & alios ſeptua-
ginta duos, & miſit illos binos ante faciem ſuam in om-
nem ciuitatem, & locum, quò erat ipſe venturus. 2. Et
Mat. 9. d. 37 dicebat illis: Meſſis quidem multa, operarij autem pauci.
Rogate ergo dominũ meſſis vt mittat operarios in meſ-
ſem ſuam. 3. Ite: ecce ego mitto vos ſicut agnos inter lu-
Mat. 10. a. 16. pos. 4. Nolite portare ſacculum, neque peram, neque
Mar. 6. a. 8. calceamenta, & neminem per viam ſalutaueritis. 5. In quamcumque domum in-
4. Reg. 4. e. 29. traueritis, primum dicite: pax huic domui: 6. & ſi ibi fuerit filius pacis, requi-
eſcet ſuper illum pax veſtra: ſin autem, ad vos reuertetur. 7. In eadem autem do-
mo manete edentes, & bibentes quæ apud illos ſunt: dignus eſt enim operarius
Mat. 10. a. 10. Deut. 24. c. 14. mercede ſua. Nolite tranſire de domo in domum. 8. Et in quamcumque ciuita-
1. Tim. 5. c. 18. tem intraueritis, & ſuſceperint vos, manducate quæ apponuntur vobis: 9. & cu-
rate infirmos, qui in illa ſunt, & dicite illis: Appropinquauit in vos regnum Dei.
10. In quamcumque autem ciuitatem intraueritis, & non ſuſceperint vos, exeun-
tes in plateas eius, dicite: 11. Etiam puluerem, qui adhæſit nobis de ciuitate ve-
Act. 13. g. 51. ſtra, extergimus in vos: tamen hoc ſcitote, quia appropinquauit regnum Dei. 12.
Mat. 11. c. 26 Dico vobis, quia Sodomis in die illa remiſſius erit, quàm illi ciuitati. 13. Væ tibi

Corozain,

Corozain,væ tibi Bethſaida:quia ſi in Tyro, & Sidone factæ fuiſſent virtutes,quæ
factæ ſunt in vobis, olim in cilicio, & cinere ſedentes pœniterent. 14. Verumta-
men Tyro, & Sidoni remiſſius erit in iudicio, quàm vobis. 15. Et tu Caphar-
naum vſque ad cælum exaltata, vſque ad infernum demergéris. 16. Qui vos au-
dit, me audit: & qui vos ſpernit, me ſpernit. Qui autem me ſpernit, ſpernit Matt. 10. d. 40.
eum, qui miſit me. 17. Reuerſi ſunt autem ſeptuagintaduo cum gaudio, di- Ioan. 13. c. 20.
centes: Domine, etiam dæmonia ſubijciuntur nobis in nomine tuo. 18. Et
ait illis: Videbam ſatanam ſicut fulgur de cælo cadentem. 19. Ecce dedi vo-
bis poteſtatem calcandi ſupra ſerpentes, & ſcorpiones, & ſuper omnem vir-
tutem inimici: & nihil vobis nocebit. 20. Verumtamen in hoc nolite gaude-
re quia ſpiritus vobis ſubijciuntur: gaudete autem, quòd nomina veſtra ſcri-
pta ſunt in cælis. 21. In ipſa hora exultauit Spiritu ſancto, & dixit: Confiteor Matt. 11. d. 25.
tibi pater, Domine cæli & terræ, quòd abſcondiſti hæc à ſapientibus, & pruden-
tibus, & reuelaſti ea paruulis. Etiam Pater: quoniam ſic placuit ante te. 22. Om-
nia mihi tradita ſunt à Patre meo. Et nemo ſcit quis ſit Filius, niſi Pater: & quis
ſit Pater, niſi Filius, & cui voluerit Filius reuelare. 23. Et conuerſus ad diſcipu- Matt. 13. b. 16.
los ſuos, dicit: Beati oculi, qui vident quæ vos videtis. 24. Dico enim vobis,
quòd multi prophetæ,& reges voluerunt videre quæ vos videtis, & non viderunt: Matt. 22. d. 35.
& audire quæ auditis, & non audierunt. 25. Et ecce quidam Legiſperitus ſurre- Marc. 12. c. 28.
xit tentans illum, & dicens: Magiſter, quid faciendo vitam æternam poſſidebo?
26. At ille dixit ad eum: In lege quid ſcriptum eſt? quomodo legis? 27. Ille re- Deut. 6. a. 5.
ſpondens dixit: Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & ex tota ani-
ma tua, & ex omnibus viribus tuis, & ex omni mente tua: & proximum tuum ſi-
cut teipſum. 28. Dixitque illi: Rectè reſpondiſti: hoc fac, & viues. 29. Ille au-
tem volens iuſtificare ſeipſum, dixit ad Ieſum: Et quis eſt meus proximus? 30.
Suſcipiens autem Ieſus, dixit: Homo quidam deſcendebat ab Ieruſalem in Ieri-
cho, & incidit in latrones,qui etiam deſpoliauerunt eum: & plagis impoſitis abie-
runt ſemiuiuo relicto. 31. Accidit autem vt ſacerdos quidam deſcenderet eadem
via: & viſo illo præteriuit. 32. Similiter & Leuita, cum eſſet ſecus locum, & vi-
deret eum, pertranſijt. 33. Samaritanus autem quidam iter faciens, venit ſecus
eum: & videns eum, miſericordia motus eſt. 34. Et appropians alligauit vulnera
eius, infundens oleum, & vinum: & imponens illum in iumentum ſuum, duxit
in ſtabulum, & curam eius egit. 35. Et altera die protulit duos denarios, & dedit
ſtabulario, & ait: Curam illius habe: & quodcumque ſupererogaueris, ego cum
rediero reddam tibi. 36. Quis horum trium videtur tibi proximus fuiſſe illi, qui
incidit in latrones? 37. At ille dixit: Qui fecit miſericordiam in illum. Et ait illi
Ieſus: Vade, & tu fac ſimiliter. 38. Factum eſt autem, dum irent, & ipſe intrauit
in quoddam caſtellum: & mulier quædam Martha nomine, excepit illum in do-
mum ſuam, 39. & huic erat ſoror nomine Maria, quæ etiam ſedens ſecus pedes
Domini, audiebat verbum illius. 40. Martha autem ſatagebat circa frequens
miniſterium: quæ ſtetit, & ait: Domine, non eſt tibi curæ quòd ſoror mea reli-
quit me ſolam miniſtrare? dic ergo illi, vt me adiuuet. 41. Et reſpondens dixit
illi Dominus: Martha, Martha, ſolicita es, & turbaris erga plurima. 42. Porro
vnum eſt neceſſarium. Maria optimam partem elegit, quæ non auferetur ab ea.

IN CAP. X.

1\. POST *hæc autem.*) Poſtquam à Galilæa in Iudæã veniſſet Chriſtus, vt dixerat c. 9. 51. & cætera accidiſſent, quæ poſteriore eius capitis parte narrauit Euangeliſta. Vtrum autem hæc ſeptuaginta diſcipulorum legatio in ipſa Iudæa facta fuerit, an poſtquam Chriſtus inde in Galilæam reuertiſſet, incertum. Eſt tamen vero ſimilius in Iudæa factã fuiſſe. Nam in tota Galilæa & ipſe prædicauerat, & ad prædicãdum duodecim Apoſtolos ante iam miſerat c. 9. 2. & Matt. 10. 1. 5. & Mar. 3. 13. B in Iudęa verò nec ipſe, nec Apoſtoli, niſi forte poſt baptiſmum valde breui tempore prædicauerat. Et eſt valde credibile cùm in Iudæam nunc veniſſet, vidiſſétque magnam populi multitudinem rudem adhuc Euangelij, & quaſi nondum proſciſſum campum; aut, vt ipſe ait, ſegetes iam albas ad meſſem, aratores verò, meſſoréſque deeſſe; alia verò ex parte paſſionis ſuæ tempus appropinquare, & ex populi malè inſtituti neceſſitate; & ex breuitate tẽporis occaſionem ſumpſiſſe nouos deligendi, mittendíque concionatores, vt indicat Auguſtinus.

Ioan. 4. 35. Matth. 9. 37. Luc. 10. 2.

Deſignauit Dominus & alios ſeptuaginta duos.) Magna de hoc diſcipulorum numero quæſtio eſt, quia non ſolum Greci pleriquæ codices, & Syriaci ſeptuaginta ſolùm legunt, ſed etiam auctores veteres, maximéque Græci cum eos numerant, aut mentionẽ de illis quoquomodo faciunt, non niſi ſeptuaginta ſolent ponere, vt Iren. lib. 2 c. 37. & lib. 3. c. 13. Clemens lib. 4. diſpoſit. vt citat Euſeb. lib. 1. hiſt. Eccleſ. c. 14. Ambroſ. hoc loco, & ſer. 24. Hiero. ad Fabiolam de 42. manſionibus. Damaſc. epiſtola 4. Concil. Neocęſ. can. 13. apud eundem Damaſc. Doroth. in ſynopſi. Sunt qui id quoque ratione confirment. Numerum hunc ſeptuaginta, ſicut & duodecim, Iudeis in honore, & veneratione fuiſſe; hũc quidem propter duodecim Patriarchas, illum verò propter ſeptuaginta animas, quæ cum Iacob ingreſſæ ſunt in Ægyptum, vnde totus deinde Iudæorum populus propagatus eſt Gen. 46. 27. Moſem etiam non ſeptuaginta duos, ſed ſeptuaginta ſeniores tãtùm cõſilio Iethro ſoceri ſui elegiſſe, qui iudices infra ſe eſſent Exod. 18. 21. & 24. 1. Deum ſeptuaginta ſeniores viros parari ſibi iuſſiſſe Num. 11. 16. In Elim, vbi populus ex Ægypto fugiens E caſtrametatus eſt, duodecim fuiſſe fontes, quibus duodecim Apoſtoli; ſeptuaginta verò palmas, quibus ſeptuaginta iſti diſcipuli ſignificarentur Exod. 15. 27. Sed non dubito quocũque tandem modo hoc loco legendum ſit, ſeptuaginta duos, quos Chriſtus hîc deſignaſſe dicitur, fuiſſe diſcipulos. Fieri enim poteſt, vt poſtea docebimus, vt cũ ſeptuaginta duo fuerint, ſeptuaginta tantùm ab Euangeliſta nominentur. Itaque ſi probamus legẽdum eſſe ſeptuaginta duos, ſeptuaginta duos fuiſſe probatum erit: ſi quis verò probauerit legendum eſſe ſeptuaginta, nõ cõtinuò pro- F barit non fuiſſe plures. Præter auctores ergo, quos paullo poſt adducemus, ratio eadem, qua duodecim elegit Apoſtolos, efficit, vt credamus ſeptuaginta duos diſcipulos elegiſſe. Dubium nõ eſt, vt apud Matth. c. 10. 4. docuimus, quin propterea duodecim Apoſtolos elegerit, quia duodecim erant tribus, vt vnaquæ- A que tribus ſuum Apoſtolum haberet: credibile ergo eo numero diſcipulos elegiſſe, vt æqualiter inter duodecim tribus diuidi poſſet: numerus verò ſeptuaginta æqualiter inter duodecim diuidi nõ poteſt; ſeptuaginta verò duo ſi diuidantur, vnicuiquę tribui ſex obuenient, ſeptuaginta igitur duo electi ſunt. Cõfirmatur hęc opinio iiſdem exemplis quibus alij auctores cõtrariam probare ſolent. Nam ſi ſpectemus numerum eorum, qui re ipſa cum Iacob in Ægyptum ingreſſi ſunt, non erunt ſeptuaginta, ſed ſexaginta ſex, vt eodem loco ſcriptura teſtatur. Si verò nume- B remus & ipſum Iacob, & Ioſeph, qui iam in Ægypto erat, & duos eius filios, qui nõ in Ægyptum ingreſſi, ſed in Ægypto nati ſunt, erunt quidem ſeptuaginta; ſed ſi eodem iure duos filios Iudæ numeremus Her, & Onam, qui antequam Ægyptum ingrederentur, mortui fuerant Gen. 46. 12. erunt ſeptuaginta duo. Moſem verò ſeptuaginta duos ſeniores elegiſſe prærerquam quòd boni auctores ſentiũt, ex ſacris etiam litteris. & ex Iudæorum moribus colligi poteſt. Dederat Moſes duodecim tribubus optionem, vt ipſæ ex omni populo viros prudentes, & incorruptos eli- C gerẽt, qui iudices eſſent; quis credat homines ambitioſos, quales Iudæi erant, non æqualem ex ſingulis tribubus numerum elegiſſe; vt & honos ille æqualiter omnibus participaretur; & iudicium minùs ſuſpectum eſſet, cum ex ſingulis tribubus æqualis iudicum numerus fuiſſet electus? Quòd ſi æqualis ex ſingulis tribubus electus eſt numerus, non potuerunt eligi niſi ſex. Si enim plures electi fuiſſent, vt minimùm octoginta quattuor, quod nemo concedit; ſi pauciores, non fuiſſent, niſi ſexaginta, quod minùs concedet quiſquam; neceſſe ergo eſt ſenos ex ſingu- D lis tribubus iudices electos fuiſſe. Cur igitur & in ſcriptura, & à Philone, & à Ioſepho, & ab omnibus alijs auctoribus ſeptuaginta electi dicuntur? Cur ij, qui Ptolomæi Philadelphi iuſſu ſacras litteras ex Hebræo in Græcum ſermonem conuertẽre, ſeptuaginta interpretes ab omnib9 appellãtur, cùm omnes prorſus auctores ſcribãt fuiſſe ſeptuaginta duos? niſi quia Auguſtini regula vera eſt, ſolere etiam in litteris ſacris cardinalem quem vocant numerum exprimi, etiam ſi aliquid illi aut ſuperſit, aut deſit lib. 2. qq. in Exod. q. 47. ſicut filij Iſrael quadringentos in Ægypto E annos fuiſſe dicuntur, cum aliquanto plures fuerint, vt patet ex c. 12. Exod. v. 40. Eadem regula & illos ſeniores, quos Deus per Moſem eligi iuſſit, & illas palmas, quæ circum duodecim erant fontes, ſeptuaginta duas fuiſſe credo, quamuis ſeptuaginta tãtùm à præcipuo numero nominentur; eadémque ratione quãuis Lucas ſeptuaginta diſcipulos electos fuiſſe diceret, ſeptuaginta duos electos fuiſſe crederem. Adde quòd & Latini omnes, & Græci multi codices ſeptuaginta duos legunt, & maior pars veterũm auctorum eundem numerũ ponunt, Clemens lib. 2. Conſt. F c. 50. Orig. in dialogo de recta in vnum Deum fide. Tatianus in harmon. Euang. Anacletus epiſtola 3. Epiphan. hær. 20. Auguſt. lib. 2. de cons. Euang. c. 14. & ſer. 42. de ſanctis, & Greg. lib. 35. Moral. c. 19. Beda in com. Quòd ſi omnes auctores ſeptuaginta tantùm poſuiſſent, non plùs inde profecto probaretur, quàm ſi ipſe Euãgeliſta ſeptuaginta fuiſſe dixiſſet; atqui iam

Diſcipuli Chriſti quot numero fuerint.

Numerus cardinalis in ſcriptura exprimitur, licet aliquid ſuperſit, aut deſit.

probauimus

probauimus, etiamſi Euangeliſta dixiſſet ſeptuaginta, ſeptuaginta duos fuiſſe credi debuiſſe. Nec inde magis ſequeretur non niſi ſeptuaginta fuiſſe diſcipulos, quia non plures ab auctoribus nominarentur, quàm ſeptuaginta tãtùm interpretes fuiſſe, quia omnes auctores ſeptuaginta eos, non ſeptuaginta duos vocare ſolent. Solus Dorotheus mouere poteſt, quia non ſolùm ſeptuaginta vt alij vocat, ſed etiam numerat, & ſingulorum nomina recenſet; me verò non ita multùm mouet, apud quem eius ſcriptoris nũquam admodũ grauis auctoritas fuit. Græco hiſtoriã ſcripſit ingenio. Ac vt nõ longè ſuſpectę hiſtoriæ argumẽta petamus, vnde ille inter tot antiquiores auctores ſolus ſingulorum diſcipulorum nomina didicit? Qui potuit nomina fingere, aut ficta ab alio leuiter credere, potuit numerum. Alia reliqua eſt quæſtio cur hoc numero potiùs, quàm alio eos Chriſtus elegerit.

Cur hoc numero diſcipulos elegerit Chriſtus.

Eius numeri rationem vnã ſupra indicauimus, quòd Iudęis ſanctus quodammodo eſſet, & multis inſignis exemplis, ſeptuaginta duûm hominũ, qui ex Iacob, & eius filijs propagati fuerunt; ſeptuaginta duûm iudicum, in quos ſpiritus Moſis effuſus eſt; ſeptuaginta duarũ palmarum, quæ circum fontes duodecim adnatę erant; ſeptuaginta duûm interpretum, qui ſcripturam ſacram in Græcam conuerterant linguã. Alias duas affert Beda, alterãm, quòd totidem mundi plagæ eſſent, in quas eſſet diſſeminãdum Euangelium. Nam in ſeptuaginta duas linguas, totidémque gentes illos, qui Babylonicam turrim exſtruebant fuiſſe diuiſos constans veterum auctorum opinio eſt. Gen. 11. 8. quia totidem familias turrim ædificaſſe ex præcedẽti capite colligitur. Alteram magis etiamnum allegoricam, quam ſumpſit ex Auguſt. lib. 2. de conſ. Euãgel. c. 14. Duodecim Apoſtolos duodecim anni mẽſibus; diſcipulos viginti quattuor diei horis reſpõdere, quæ aut propter Trinitatis myſterium, aut propter tres dominici ſepulcri dies per tria multiplicatæ efficiãt ſeptuaginta duas horas, quot diſcipuli erant. Manifeſtum ex hoc loco eſt, idque veteres non fugit auctores, voluiſſe Chriſtum in Eccleſia ſua aliquod perſonarum eſſe diſcrimen, & non ſolum Eccleſiaſticos miniſtros hominibus laicis, ſed inter miniſtros etiã ipſos alios alijs eſſe ſuperiores. Nec enim eoſdẽ, nec eodem tẽpore, neque numero, neque gradu eodem Apoſtolos, & diſcipulos elegit. Indicat Apoſtolorũ paucitas eos diſcipulis maiores eſſe. Sed qui nunc in Eccleſia Apoſtolorum, qui diſcipulorum locum teneant, de eo inter antiquos auctores non ſatis cõſtat. Communis opinio eſt Epiſcopos Apoſtolis, presbyteros ſeptuaginta duobus diſcipulis ſucceſſiſſe. Anaclet. epiſtola 2. & Hier. ad Marcel. aduerſus Montanum, & Beda in comm. in c. Luc. 15. Alij Epiſcopos Chriſto, presbyteros Apoſtolis, diaconos ſeptuaginta duobus diſcipulis ſimiles faciunt, vt Ignatius in epiſt. ad Smirnenſ. Fuerunt etiam, qui dicerent Epiſcopos Dei patris, presbyteros Chriſti, diaconos Apoſtolorum perſonam gerere. Clemens lib. 2. Conſt. c. 30. & Ignat. in epiſt. ad Trallian. & in epiſt. ad Magneſ. Prima opinio verior.

Et miſit illos binos ante faciem ſuam.) Heb. ante ſe, vt c. 1. 76. & 7. 27. & Mar. 1. 2. Quamobrem binos miſerit, ratio eſt non obſcura, *Væ ſoli, quia cùm ceciderit, non habet ſubleuantem ſe* Eccleſ. 4. 10. Voluit diſcipulos ſuos alios alijs in rebus aduerſis, aut neceſſarijs adiumẽto, & conſolationi eſſe. *Frater,* inquit, *qui adiuuatur à fratre quaſi ciuitas firma.* Prouer. 18. 19. Quam rationem

Diſcipuli cur miſſi fuerunt bini.

Orig. & Theophyl. afferunt. Greg. verò lib. 35. Moral. c. 19. attigit magis, vt mihi videtur, propriam, & litteralem, quàm illam, quam D. Auguſt. lib. 2. de conſenſu Euangeliſtarum c. 14. & Greg. eodem loco, & Beda reddunt; duo caritatis eſſe præcepta; alterum, quod in Deo; alterum, quod in proximo diligendo verſetur, hoc enim, vt apparet, allegoricum eſt; voluit etiã Chriſtus diſcipulos ſuos perpetuos habere actionum ſuarum teſtes, ne quis malè eorum ſolitudinem interpretaretur, quaſi ideo ſoli eſſent, vt liberiùs ſine teſte peccarent. Adnotauit Origen. hoc ſemper vſitatum fuiſſe. Nam & Moſi, vt ex Ægypto populũ educeret datum Aaronem ſocium Exod. 4. 14. 15. & 7. 1. Ioſue, & Caleb eundem populum murmurantem compeſcuiſſe, & in terram Chanaan introduxiſſe Ioſue 14. 6. Etiam Apoſtolos binos à Matthæo numeratos c. 10. 2. 3. 4. binos etiam ad prædicandum miſiſſe Chriſtum Mar. 6. 7. Ad ſoluẽdum aſinum, quo veheretur, duos quoque diſcipulos miſit, infra c. 19. 29. & Matt. 21. 1. Itémque ad parandam vltimam cænã alios duos Petrum, & Ioannem, infra c. 22. 8. Sed & Ioannes Baptiſta, cùm in vinculis eſſet, duos ex diſcipulis ſuis ad Chriſtum legatos miſit Matth. 11. 2. Optima duorum ſocietas Hiſpanico etiam prouerbio celebrata; neque neceſſario ſolatio, & auxilio carens, nec tumultu, & diſſenſionibus abundans. *Ante faciem* autem *ſuam miſit in omnem ciuitatem, & locum, quo erat ipſe venturus*, haud dubiè vt incultum, & rudem agrum ſibi proſcinderẽt, & vt in aratum iam campum Euãgelij ſemen iacerẽt; facerẽntque nunc diſcipuli quod ante Ioannes fecerat, pararent viam Domini ante faciem eius, & omnes intelligerent pro vno Ioanne de medio ſublato ſeptuaginta duos ipſi Ioannes natos eſſe. Hoc eſt Euangelij proprium ingenium, ſanguine creſcit: meritóque à Tertulliano in Apologetico ſub finẽ, & Leone Magno ſerm. 1. in Nat. SS. Petri, & Pauli dictum eſt Chriſtianorum ſanguinem ſemen eſſe, quò plures tyrannus occiderit, plures naſci. Reliqua vſque ad ver. 17. apud Matth. & Mar. explicauimus; conſule locos in margine ſignatos.

Chriſtianorum ſemen eſt ſãguis.

17. *Reuerſi ſunt autem ſeptuaginta duo cum gaudio*) Narrat Lucas quis fructus fuerit miſſionis diſcipulorum, bene illis legationẽ ſucceſſiſſe, adeo prorſus, vt gloriantes quodammodo redierint. Scribit etiam Marcus c. 6. 30. Apoſtolos, cum ad prædicandũ miſſi fuiſſent, redijſſe ad Chriſtum, illíque narraſſe, quidquid ſibi in ea legatione accidiſſet: ſed Lucas diſtinctiùs. Quod diſcipuli ad Chriſtum redierint, & rationem illi reddiderint legationis ſuæ, officium ipſorum fuit neceſſarium. Reliquerunt nimirum concionatoribus exemplum, vt ſi quid cõcionando boni egerint, ad Chriſtum redeant, id eſt illi acceptum referant, vt apud Marcũ ex Hieron. & Theophyl. obſeruauimus. Videtur Cypr. lib. de ieiunio, & tẽtat. Chriſti. Gregorius lib. 23. Mor. c. 7. & Cyril. apud D. Thom. & Beda, & Elias Cretẽſis in cõment. in orat. 4. de Theol. Greg. Naz. aliquid in his diſcipulis culpæ, aut minùs certè perfectæ virtutis notare. *Quia infirma adhuc fide,* inquit Beda, *gaudebant in virtutibus, vide quid audiant.* Libentiùs Theophyl. ſequor in meliorem partem gaudium verbáque diſcipulorum interpretãtem: eos non vlla elatos arrogantia hoc dixiſſe; ſed gloriam Chriſto acceptam tuliſſe, cum dicunt, *In nomine tuo*, gauiſos tamen fœlici prædicationis, & miraculorum ſucceſſu. Quod non modò malum non eſt, ſed etiam eſt aliquando Chriſtianis doctoribus neceſſariũ; nec enim

Doctores Chriſtiani bono ſucceſſu gaudere poſſunt.

triſtis eſt eloquentia. Affert ſucceſsus lętitiam, lętitia animum addit, laborem minuit. Hoc non intelligit, qui non fecit. Cur ergo Chriſtus eorum lętitiam reprehendit, ver. 20. *Veruntamen in hoc nolite gaudere?* Non reprehendit, ſed docet, ac perficit; nec prohibet propter ſubiecta ſibi dęmonia gaudere; ſed monet, vt propter ſcripta in cœlo ipſorum nomina magis gaudeant. Vt cùm mulieri dicenti inf. cap. 11. 27. *Beatus venter qui te portauit*, reſpondit ver. 28. *Quinimo, beati qui audiunt verbum Dei, & cuſtodiunt illud*, non negat ventrem, qui ſe portauit eſſe beatum; ſed docet beatitudinem magis in fideli mente, quàm in gignente ventre conſiſtere.

Domine etiã dæmonia ſubiiciuntur nobis in nomine tuo.) Videntur hoc ita dicere, quaſi ante non credidiſſent fore, vt dæmonia ſibi ſubiicerentur; narrant enim tanquam rem nouam, & quæ ſibi pręter opinionem acciderit admirabundi. Sunt, qui dicant Chriſtum illis, cùm ad prædicandum mitteret, non dediſſe poteſtatem eiiciendi dęmonia, ſed morbos curandi, aliáque miracula faciendi, tentantibus tamen poſtea, cùm res poſtulabat, dęmones pellere, Chriſti illis virtutem affuiſſe, rémq; ſucceſſiſſe pro voto: id eſſe quod nunc mirantes dicant, *etiam dæmonia ſubiiciuntur nobis*; quaſi dicant, non ſolùm alia miracula facere potuimus, quorum nobis faciendorum dederas poteſtatem; ſed dęmones etiam eiecimus, quorum poteſtatem non dederas; plùs fecimus, quàm ſperabamus, plùs quàm iuſſeras, quamque conceſſeras. Non poſſum adduci, vt hoc credã. Nec enim magis conſtat dediſſe illis Chriſtum poteſtatem alia faciendi miracula, quàm dęmones eiiciendi; neutrum enim narrat Euangeliſta; quòd intelligendum nobis reliquerit, eadem illos miſiſſe poteſtate, qua paullo ante Apoſtolos miſiſſe dixerat c. 9. 1. Apoſtolis autem poteſtatem inprimis dederat dęmones eiiciendi, & eò loco, & Matth. 10. 1. & Mar. 3. 13. & 6. 7. eandem igitur poteſtatem diſcipulis dederat. Nec verò credibile eſt tam malè inſtructos miſiſſe, vt eam illis non dederit poteſtatem, quę ipſis inprimis erat neceſſaria. Nihil enim magis homines commouebat, quàm quòd viderent nòn ſolum à Chriſto, ſed etiam eius nomine ab aliis eiici dęmonia. Cur ergo quaſi mirantes dicunt, *etiam dæmonia ſubiiciuntur nobis?* quam vim habet particula illa, *etiam?* Bifariam reſponderi poſſe puto. Aut voluiſſe diſcipulos vno verbo omnia, quę fecerant, explicare, & dicentes quod omnium erat difficillimum indicare cętera ſe etiam feciſſe, quaſi dicant, non ſolùm cętera fecimus, quę faciliora erant; ſed etiam dęmones expulimus. Aut tacitè intelligendum non ſolùm homines, ſed dęmones etiam ipſos illis paruiſſe.

18. *Et ait illis: Videbam Satanam ſicut fulgur de cœlo cadentem.*) Non facilè dictu eſt, quid hęc verba ſignificent, & quorſum à Chriſto dicta ſint. Maior pars auctorum de primo diaboli è cœlo caſu interpretantur, quem ſe Chriſtus tanquam Deum vidiſſe dicat. Cyprianus lib. de ieiunio, & tentationibus Chriſti, Ambroſius in lib. de fuga ſęculi c. 7. Chryſoſtomus hom. 10. de pœnitentia, Hieronymus lib. 2. aduerſus Iouinian. Gregor. lib. 9. epiſt. 58. & lib. 23. in Iob c. 7. Beda, Theophylactus, Bernardus ſerm. 5. de dedicat. Eccleſię, & ſerm. 2. ad fratres, & Euthym. Quorſum ergo Chriſtus de caſu diaboli nunc agit? Reſpondent Cyprianus, Hieronymus, Gregorius, & Beda, quia elati videbantur diſcipuli lętitia, exemplum illis Satanę propoſuiſſe, ne propterea gloriarentur, ne forte caderent, ſicut olim Satanas ceciderat. Alij referunt ad incarnationem Chriſti, quaſi dicat, nihil noui mihi narratis ſubiecta vobis fuiſſe dęmonia, ego enim ſciebam Satanam eorum principem à me victum, & de cœlo deiectum. *Confidite*, inquit, *ego vici mundum*, &c. *Venit princeps huius mundi, & in me non habet quicquam*, &c. *Nunc princeps huius mundi eiicietur foras.*

Ioan. 16. 33. Ioan. 14. 30. Ioan. 12. 31.

Sic Gregorius Nazianzenus orat. 4. de Theolog. & Baſil. in homil. quòd Deus non ſit auctor malorum; & Cyrillus apud D. Thom. & Elias Cretenſ. in comment. in Gregor. Nazian. quam interpretationem etiam Euthymius, & Theophylactus probant. Itaque cœlum aut pro aëre iſto, in quo, antequam Chriſtus veniret, diabolus regnabat, vt Euthymius, & Elias: aut pro poteſtate, & gloria, quam habebat, vt Theophylactus, & Cyrillus intelligunt, accipitur. Hęc vltima ſententia mihi placet, nam vt ſuperius dixi, non libenter Chriſti diſcipulos accuſo, quod prioris ſententię auctores facere videntur. Tantùm phraſis probanda eſt. Solet diabolus, cum eius poteſtas impeditur dici de cœlo deiici, de cœlo cadere, ligari, foras eiici. Ioan. 12. 31. Apocal. 12. 9. & 20. 2. *& apprehendit*, inquit, *draconem, ſerpentem antiquum, qui eſt Diabolus, & Satanas, & ligauit eum per annos mille, & miſit eum in abyſſum, & clauſit, & ſignauit ſuper illum.* Quis ille angelus erat, qui ſerpentem ligaſſe dicitur, niſi Chriſtus? Quòd ergo dicit hoc loco, *Videbam*, ἐθεώρουν, contemplabar, non ſolùm cognitionem, ſed multo etiam magis actionem ſignificat; indicat enim ſe auctore, victoréq; diabolum cecidiſſe. Tanquam ſi dux belli ſuas narrans victorias diceret; videbam cumulatim hoſtes ante me cadere. Quòd autem dicit *ſicut fulgur*, alij ſimilitudinem in ſplendore ponunt, quòd, cum ante diabolus ſicut fulgur ſplendidus eſſet, vnde Lucifer appellatus eſt, tamen à luce in tenebras cecidiſſet, vt Ambroſius, Chryſoſtomus, Titus Boſtr. & Theophylactus. Itaque participium *cadentem* non referunt ad fulgur, ſed ad Satanam, non enim eſſe ſenſum, videbam Satanam cadentem ſicut fulgur, id eſt ſicut fulgur cadit; ſed *videbam Satanam ſicut fulgur*, i. qui ſicut fulgur priùs erat, *cadentem*. Alij fere omnes auctores in caſu ipſo ſimilitudinem eſſe putant, vt ſit ſenſus, videbam Satanam magno impetu, ac vi cadentem, ſicut cadere ſolet fulgur. Hoc probabilius, quia magis ad rem pertinebat, vt de celeritate caſus, quam vt de priſtino ſplendore eius ageretur; cùm vt paullo ante probauimus, nõ de primo, ſed de ſecundo eius agatur caſu, quo per Chriſtum in abyſſum præcipitatus dicitur, quòd ab eo illius potentia coercita ſit.

Diabolum de cœlo deiici quid ſit.

19. *Ecce dedi vobis poteſtatem.*) G. ἰδοὺ δίδωμι ὑμῖν τὴν ἐξουσίαν. Ecce do vobis poteſtatem. Quaſi tunc daret, ante non dediſſet. Rectè Euthymius admonuit non ſignificari hoc verbo ante illis poteſtatem non dediſſe, ſed priùs datam tunc confirmari. Etſi illud, quod pręterea dicit non probo, priùs non niſi ad tempus, dum ea fungerentur legatione, eam illis poteſtatem fuiſſe conceſſam, nunc verò eandem in perpetuum prorogari. Quorſum ergo iam datam confirmat? nec enim neceſſe erat, ſi non ad tempus, ſed in perpetuum conceſſa fuerat. Vt aptiùs caderet, quod dicturus erat, *Veruntamen in hoc nolite gaudere*, quaſi dicat, nolo vobis datam reuocare poteſtatem; quin etiam atque etiam confirmo; veruntamen intelligite aliud me vobis maius cõtuliſſe beneficium,

quo vobis potius gaudendum ſit, quòd nomina veſtra ſcripſerim in cœlo, Irenęus lib.5.cap.24. Cyprianus in libro ad Nouat. Ruffinus in expoſit. ſymboli, Baſilius Pſal.28. Nicetas in 2.orat. de Paſch. Gregor. Nazianz. Procop. in cap. Iſa.49. Chryſoſtomus hom. 17. in Gen. Beda, Theophylactus, & Euthym. *ſerpentes, & ſcorpiones* dęmones interpretantur, quaſi quod ſequitur, horum verborum explicatio ſit, *& ſuper omnem virtutem inimici.* Probabilis interpretatio; ſed mihi litteralis videtur eſſe alia, quam idem affert Beda, vt veros ſerpentes, & ſcorpiones intelligamus. Voluit enim Chriſtus ſignificare ſe diſcipulis dediſſe poteſtatem omnia pericula ſuperandi, non ſolùm quę ab hominibus, verùm etiam quę à beſtiis, & dęmonibus ſolent accidere. Et videtur hic locus ex illo Marci 16.17.18. intelligi debere, *In nomine meo dæmonia eiicient, linguis loquentur nouis, ſerpentes tollent, & ſi mortiferum quid biberint, non eis nocebit.* Exemplo eſt Diuus Paulus, Act.28.3.5. qui morſus à vipera nihil accepit nocumenti.

20. *Veruntamen in hoc nolite gaudere.*) Non vetat diſcipulos, vt ſupra diximus, gaudere; quòd poteſtatem in dęmones haberent. Donum enim erat Dei, & omni Dei dono gaudere licet, modò & donum ipſum, & gaudium in auctorem ſuum referatur; ſed ſolet ita ſcriptura loqui, vt quod comparatione alterius minùs affirmatur, abſolutè negetur. *Miſericordiam,* inquit Oſee 6.6. Matth. 9.13. *volo, non ſacrificium,* volebat vtique ſacrificium, qui tot inſtituerat ſacrificiorum genera, ſed quia minùs, quàm miſericordiam volebat, velle ſe negat. Eodem prorſus modo negat Chriſtus diſcipulis gaudendum eſſe, quòd dęmones illis ſubiicerentur: non quòd gaudendum non eſſet, ſed quòd minùs gaudendum, quàm quòd ipſorum nomina in cœlo ſcripta eſſent. Cur autem minùs gaudendum illis eſſet, quòd dęmones pellerent, facilis ratio, quam & Beda reddidit. Poſſunt id & mali, iniuſtique homines facere. *Multi* (inquit) *dicent mihi in illa die Domine Domine, nonne in nomine tuo prophetauimus, & in nomine tuo dæmonia eiecimus, & in nomine tuo virtutes multas fecimus? Tunc confitebor illis, quia neſcio vos.* Quanquam exemplum illud, quod affert Beda filiorum Sceuę Actor.19.15. aptum non eſt. Illi enim tentarunt quidem dæmones eiicere, ſed malè ſucceſſit. Quòd autem ipſorum in cœlo nomina ſcripta eſſent, meritò eos gaudere oportebat: quia non niſi iuſtorum in cœlo ſcripta ſunt nomina. Nomina in cœlo ſcripta eſſe, eſt ſcripta eſſe in libro vitę, vt aliis verbis ſcriptura ſolet dicere Exodi 32.32.33. Pſal.68.29. Philip.4.3. Apocal.3.5. & 17.8. & 20.15. & 21.27. & 22.19. Docent Theologi duobus modis in libro vitę homines ſcribi, aut ſecundùm æternam Dei prędeſtinationem, quæ falli, aut mutari non poteſt; aut ſecundùm pręſentem cuiuſque iuſtitiam, quæ mutari poteſt: illos ſemel ſcriptos, nunquam deleri; hos deleri, reſcribiq; prout nunc ex iuſtis iniuſti; nunc rurſus ex iniuſtis iuſti fiunt. Id ex Exod.32.32.33. & ex Pſal.68.29. & ex Apoc.3.5. manifeſtum eſt. De vtra hìc ſcriptione agatur non noſtri, ſed diuini iudicij eſt. Qui de vera hoc intelligentes prædeſtinatione, ex hoc loco collegerunt ſanctioris, aut melioris certè conditionis diſcipulorum, quàm Apoſtolorum fuiſſe collegium, quòd diſcipuli quidem omnes, Apoſtoli non omnes prędeſtinati fuerunt, diſcipuli potiùs quàm Apoſtoli eſſe merebantur. Scimus ex Apoſtolis damnatum fuiſſe Iudam, & in

Idiotiſmus ſcripturæ, quo negat, quod minùs altero innititur.

Matt.7.22.

In libro vitæ ſcribi quid ſit.

Actor.1.25.

A locum ſuum abiiſſe. An ex diſcipulis damnatus aliquis fuerit neſcimus, & non ſolùm alterutrum affirmare, ſed etiam ſcire velle eſt temerarium: à qua temeritate longè non abſunt, qui nullis antiquis auctoribus, nulla traditione docti horum diſcipulorum nomina recenſent: ſed non ferunt impune, ipſa enim, quę inter ipſos apparet, in recenſendis nominibus diuerſitate refelluntur.

21. *In ipſa hora exultauit Ieſus ſpiritu.*) Exultauit animo, lętabundus, gratulabundus, volebat enim Patri gratias agere, quòd eam poteſtatem diſcipulis ſuis B hominib⁹ ſimpliciſſimis tradidiſſet, vt dęmones illis ſubiicerentur, quam ſapientibus, atque prudentibus non dediſſet. Eò enim refero: non ad id quod proximè pręceſſerat, *quia nomina veſtra ſcripta ſunt in cælis.* Itaque Matthæus hanc hiſtoriam cum ea, quę ver.15. narrata eſt, coniungens, prætermiſſis iis quę à diſcipulis Chriſto, & à Chriſto diſcipulis dicta ſunt, ſeriem non ſeruauit hiſtoriæ. Porro hunc locum, & quæ ſequuntur vſque ad verſum 25. apud illum cap. 11.25. declarauimus.

25. *Et ecce quidam Legiſperitus ſurrexit tentans illum.*) C Solus hanc hiſtoriam Lucas narrat. Nam illum de quo Matthæus cap. 22.35. & Marcus cap.12.28. ſcribunt, alium fuiſſe doctorem, illic docuimus. Qua occaſione Legiſperitus iſte Chriſtum interrogauerit, incertum. Nec enim hoc eodem tempore, aut loco, quo ſuperiora accidiſſe credendum eſt, cùm nec id Euangeliſta indicet, nec ipſæ res inter ſe cohæreant, etſi Beda cum illis verbis iungit, *Gaudete, quia nomina veſtra ſcripta ſunt in cælis,* quaſi ſumpta inde occaſione Legiſperitus finxerit ſe in cœlo etiam ſcribi velle; vero ſimile in ſynagoga, aut in aliquo cir- D culo, alióue publico loco contigiſſe. Quandocumque, & vbicumque tandem acciderit, apparet Euangeliſtam hoc ideo commemoraſſe, vt doceret, qua occaſione Chriſtus parabolam illam hominis ab Ieruſalem in Iericho deſcendentis propoſuiſſet, quam, cum vtilem, & myſterij plenam doctrinam contineret, prætermittendam non iudicauit. Notauit non diſcendi, ſed tentandi animo Chriſtum interrogaſſe, vt tacitè cauſſam indicaret, quamobrem Chriſtus Legiſperito, nõ ſimpliciter, rectáq; reſponderit, ſed viciſſim eum interrogauerit, *in Lege quid* E *ſcriptum eſt? quomodo legis?* Non enim ſimplici reſponſo dignus erat, qui non ſimpliciter interrogabat.

Magiſter quid faciendo vitam æternam poſſidebo?) Fingit ſe ſuperbia inflatus Legiſperitus, qui ſe nihil neſcire exiſtimabat, ſalutis viam ignorare; & tanquam Chriſti diſcipulus eſſe vellet, velut vnus de imperita multitudine rogat. Eò pertinet, quòd magiſtrum appellat.

26. *In Lege quid ſcriptum eſt? quomodo legis?*) Quàm prudenter Legiſperitum ignorantiam ſimulantem, & callidè explorare volentem doctrinam Chriſti, ad F Legem mittit. Solebat id facere cùm tentabatur, vt vitaret reſponſionis inuidiam. Cùm enim ad legem mittebat, non tam ipſe eos, qui tentabant, quàm lex, qua tantopere gloriabantur, cõdemnare videbatur. Oſtendit Chriſtus ſalutis viam mandatorum Dei obſeruationem eſſe, vt ait Beda, *dum Legiſperito reſpondet, perfectum nobis Saluator iter vitæ cœleſtis oſtendit.* Caluinus Legiſperito magis incredulus non ex animo, ſed ſimulatè, & ex Legiſperiti opinione Chriſtum hoc dixiſſe ait, legis enim peritum non vnde, ſed quibus operibus quęrenda ſalus eſſet, interrogantem ad Le-

Caluini doctrina reprehenditur.

gem

gem miſiſſe, quæ opera doceret;& id facere iuſſiſſe, quòd impoſſibile factu eſſet. Bonus ſcilicet interpres; Chriſtus dicit de operibus loquens, *Hoc fac, & viues* ver. 28. iſte dicit, Hoc nec facere potes, nec ſi feceris, propterea viues.

27. *Ille reſpondens dixit, Diliges Dominũ Deum tuum*) Hæc verba Matth. 22. 35. explanauimus. Nam quòd Lucas paullo pluribus vtitur verbis, facilè reſponderi poteſt Matthæum non ſingula verba, ſed verborum, ſententiæque ſummam recitaſſe, aut Lucam aliquod verbum explicationis cauſa addidiſſe.

29. *Ille autem volens iuſtificare ſe.*) Oſtendere ſe iuſtum in ea ſaltem re, de qua agebatur, id eſt non tentandi, ſed diſcendi cauſa id interrogaſſe, finxit ignorantiam, quæ plùs habere videretur probabilitatis. Probabilius enim videri poterat Legiſperitũ ignorare, quis in lege nomine proximi intelligi deberet, quàm quid ad conſequendam vitam æternam agendum eſſet, quod neminem Iudęum licebat ignorare. Nam quis proximus in lege vocaretur, apparet inter ipſos legis doctores fuiſſe controuerſum, alijs fortaſſe ſolos Iudęos, alijs ſolos iuſtos, alijs ſolos amicos proximos eſſe interpretãtibus, vt colligitur ex Matt. c. 5. 23. 24. Fingit ergo nunc Iuriſperitus ſe non rem vulgarem, & ſibi, aliiſque notam deludendi, aut tẽtãdi animo interrogaſſe; ſed quęſtionem difficilem, & quæ inter ſummos legis doctores verſaretur propoſuiſſe. Hic mihi videtur eſſe ſenſus, quem vidiſſe opinor Bedam, etſi Ambroſ. Theophyl. Euthym. & Cyril. à D. Thoma citatus ſeriò eum hanc ſecundam quæſtionem putãt propoſuiſſe; verè enim quis eſſet proximus ignoraſſe, exiſtimaſſéque ſibi, qui iuſtus eſſet, ſolos iuſtos eſſe proximos. Et verò non dubium, quin id ignorauerit, cùm poſtea à Chriſto didicerit; ſed non cõtinuò ſequitur ſeriò eum, & diſcendi cauſa id interrogaſſe. Nam etſi ignorabat, putabat ſe tamen ſcire, vt illi ipſi confitentur auctores. Qui autem ſe ſcire putat, quamuis re ipſa neſciat, nõ poteſt diſcendi animo rogare.

Quis eſſet proximus inter Iudæos controuerſũ.

30. *Suſcipiens autem Ieſus dixit.*) Reſpondens ὑπολαμβάνων, quod noſter interpres vertit, ſuſcipere, expreſſo quidem Gręco verbo, ſed non ſatis perſpicua ſententia. Sæpe docuimus ad intelligendas parabolas primum ſtudium eſſe oportere, vt finem, ob quem proponuntur, intueamur. Huius parabolæ hunc eſſe finẽ manifeſtum eſt, vt doceat Chriſtus, qui verè proximus noſter ſit; ſed quem eſſe proximum ſignificauerit, id non ſatis apparet. Nam ſi in ſolis quidem hæreamus verbis, is tantùm nobis videbitur eſſe proximus, qui bene nobis facit. Hoc enim videtur tota parabola concludi, non Iudæum, non ſacerdotem, non Leuitam, quãuis genere, & patriæ neceſſitudine coniunctos, ſed Samaritanum licet alienigenam, licet inimicæ gentis hominem, Iudæo, quia bene de eo meritus fuerat, proximum fuiſſe. Quod ſi recipimus, in abſurdiorem incidemus errorẽ, quàm in quo Legiſperitus ille verſari videbatur. Ille enim iuſtum iuſto proximum eſſe putabat, ſi Cyrillo, & Theophylacto credimus; nos ne iuſtum quidem iuſto, ſed eum tantùm qui benefacit illi, cui benefacit, proximum eſſe dicemus. Itaque Bedæ, qui hunc videtur ſecutus ſenſum, minimè ſubſcribo. Propiùs Theophylact. & eum ſecuti alij ad ſenſum acceſſerunt, hoc tota parabola concludi eum nobis proximum eſſe, qui noſtra indiget ope. Et quidem ſi ſpectemus, qua occaſione quęſtio mota fuerit, id concludendum eſſe videbatur. Agebatur de præcepto legis, *Diliges proximum tuum ſicut teipſum*, id eſt de proximo noſtræ opis indigente iuuando, hoc enim eſt diligere: dubitatum fuerat à Legiſperito, quis proximus dicendus eſſet, id eſt quis iuuandus, cùm indigeret auxilio. Id Chriſtus docere voluit propoſita parabola; ſenſus ergo parabolæ videtur eſſe, omnem, qui opis indigeat noſtrę, ſiue eiuſdem, ſiue alienę ſit gentis, nobis eſſe proximum. Propiùs, inquam, hoc ad ſenſum accedit, ſed nõ attingit. Nam & Chriſtus non interrogat Legiſperitum, cui ille, qui in latrones inciderat, proximus fuiſſet, ſed *quis illi* ver. 36. Et Legiſperitus, cuius à Chriſto reſpõſio laudata eſt, non reſpondit illum Samaritano, ſed Samaritanum illi proximum fuiſſe ver. 37. Et ſenſus anguſtus eſt; ſi enim ſoli, qui indigent ope proximi ſunt, ſi nemo indigeat, nemo nobis proximus erit, quem ex præcepto illo diligamus. Atqui docet tacitè ipſa conſcientia non ſolùm pauperes, & miſerabiles à diuitibus, à quibus iuuari poſſunt; ſed ipſos etiam diuites à pauperibus tanquam proximos diligendos. Probabiliſſimè omnium, quos legerim, dicit Auguſt. lib. 1. de doct. Chriſt. c. 30. concludi quidem Samaritanum Iudæo illi, qui in latrones inciderat fuiſſe proximũ; ſed *quia nomen proximi ad aliquid eſt*, perinde eſſe ac ſi contrà concluderetur illum, qui in latrones inciderat Samaritano fuiſſe proximum. Cõcludi autem eum proximum eſſe nobis, cui exhibendum eſt officium miſericordiæ, ſi indiget, vel exhibendum eſſet, ſi indigeret. Si qua eorum, quos viderim auctorum ſententia ſequenda eſt, hæc ſequenda eſt; ſed indicabo quid in ea deſiderari videatur. Primùm quidem quòd, vt concludatur omnem hominem, qui indigere poteſt auxilio, proximum eſſe, cõcludatur omnem, qui indigentem iuuat, eius eſſe proximum. Deinde eum, qui reuera indigebat, & à quo adiutus fuerat, proximũ fuiſſe. Cur non rectè concludebat Chriſtus, & ſine iſto circuitu? Præterea videtur, ſi ita eſt, ſumpſiſſe pro argumento Chriſtus, quod probãdum erat, & ignotum per aliud non minùs ignotum probauiſſe. Quærebatur quis proximus eſſet, id eſt quis adiuuandus? quis diligendus? hoc Chriſto docendum erat. Si docuit omnem hominem, qui indigere poteſt auxilio, proximũ eſſe, quia omnis eiuſmodi homo iuuandus, id eſt diligendus eſt; ſumpſit argumẽti, & probationis loco, quod probandum erat. Nam iſthuc ipſum in quęſtione verſabatur, num omnis homo, etiamſi adiumento indigeret, iuuãdus eſſet; nam Legiſperiti non niſi amicos indigentes iuuãdos eſſe putabant, aut certè Iudęos, vel ſuos cuique Gẽtiles. Denique vt reliqua cõcedamus omnia, hic ipſe certè ſenſus anguſtus eſt. Nec enim ſoli, qui indigent, vel indigere poſſunt, ſed omnes omnino homines, etiãſi indigere non poſſint, nobis tanquam proximi diligendi ſunt. Neſcio an, qui aliorum non probo ſententias, meam ſim alijs probaturus. Dicam tamẽ, & probare nitar. Generaliter probare voluiſſe mihi videtur Chriſtus omnem hominem proximũ nobis eſſe; ſed id accommodatè ad Legiſperiti, quocum agebat, perſonam probauit. Putabat Legiſperitus aut ſolos iuſtos, aut ſolos amicos, aut ſolos certè Iudęos proximos ſibi eſſe; poterat ex verbis ipſis legis aliquam errandi occaſionem ſumere. Nam רעך, quo verbo vſa lex fuerat, cum dixit, *Diliges proximũ tuum ſicut teipſum*, & proximum &. amicum, & ſocium ſignificat. Voluit illi Chriſtus eum ex animo errorem eripere, cogeréque ipſum ſuo ore confiteri, nõ ſolùm Iudęum

Auguſtini expoſitio huius loci expẽditur.

Auctoris expoſitio huius loci.

Iudęo,

Iudęo, ſed Samaritauum etiam Iudæo, id eſt hoſtem hoſti proximum eſſe; quòd ſi hoſtis hoſti proximus eſt, omnem hominem omni homini habendum eſſe pro proximo. Probauit ergo optimo, & efficaciſſimo argumentandi genere ex effectu hoſtem hoſti, id eſt Samaritanum Iudæo proximum eſſe, quia fecit, quod proprium eſt proximi, proximum adiuuare. Propterea Chriſtus in Iudęo, & Samaritano parabolam poſuit. Vnus reliquus eſt ſcrupulus, quòd non videatur Chriſtus ad Legiſperiti quęſtionem aptè, accommodatèque reſpondere. Rogauerat enim ille, quis ſibi proximus eſſet, id eſt cui ipſe, non quis ſibi bene facere deberet. Chriſtus reſpondet, quis proximus ſit, id eſt quis ipſi, non cui ipſe bene deberet facere. Fecit id Chriſtus prudenter, vt Iudæorum notaret mores, qui non ſolùm alienigenas, ſed ne ſuos quidem gentiles tanquam proximos diligebant; propterea dixit illum, qui in latrones incidit, ab Ieruſalem in Iericho deſcendiſſe, vt indicaret fuiſſe Iudæum, & quidem Ieroſolymitanum ciuem, qui maiore miſericordia dignus videri poterat; quem non ſolum Iudæi alij, & Ieroſolymitani ciues eius populares, ſed ne ſacerdos quidem, ac Leuita, qui legis obſeruationem maximè profitebantur, adiuuerint. Samaritanus verò, qui pro hoſte habebatur iuuerit. Samaritani igitur probat exemplo in definiendo proximo nullam amicitiæ, nullam patriæ, nullam gentis, nullam cõditionis, nullam officij rationem haberi oportere. Cur ergo non potiùs rogauit, quis illi Samaritano videretur ſibi proximus fuiſſe, vt rectiùs concludere videretur? In promptu eſt ratio. Voluit Legiſperitum ita conuincere, vt exempli euidentia confiteri cogeretur non eſſe proximum aut genere, aut amicitia, aut vlla alia neceſſitudine definiendum. Nõ cogebatur dicere Iudæum, qui in latrones inciderat Samaritano fuiſſe proximum: ſed cogebatur cõfiteri Samaritanum Iudæo proximum fuiſſe. Iudæus, qui nihil egerat, vnde ſe proximũ eſſe declararet, non oſtenderat eſſe ſe proximum. Samaritanus verò, ita oſtenderat, vt ne ipſe quidem Legiſperitus quãuis cauillator negare poſſet. Accedit, quòd Legiſperitus idcirco rogauerat, quis ſibi proximus eſſet, vt illũ diligeret, iuuarétque; ne forte caritatis officia ſolis proximis exhibenda in non proximos cõferendo perdere videretur. Cui accommodatè Chriſtus reſpondet, dum illi ante oculos Samaritani proponit exemplum, qui in proximo cẽſendo nullam generis, nullam patriæ, nullam amicitiæ rationem habuiſſet. *Vade*, inquit verſ. 37. *& tu fac ſimiliter*. Quid ergo? an ſacerdos ille, & Leuita, qui vulneratum pręterierunt, proximi non erant? Hoc enim videtur ſequi. Nam & Chriſtus interrogat, *Quis horum trium videtur tibi proximus fuiſſe illi, qui incidit in latrones?* ver. 36. quaſi omnes certè proximi non eſſent; & Legiſperitus reſpondet, *Qui fecit miſericordiam in illũ*, alios excludens quaſi nõ proximos, qui miſericordiam in illum non fecerant; & reſponſio à Chriſto probata eſt, atque laudata. Erant illi quidem proximi, ſed non ſe geſſerãt vt proximi; alter & erat, & ſe vt proximum geſſerat, quamuis minùs proximus eſſe videretur; & quia ab effectu Chriſtus argumẽtabatur, & Legiſperitus ſimiliter reſpõdebat, dixit illum, qui miſericordiam fecerat, quantùm quidem ex operibus apparuit, proximum fuiſſe, quaſi alij non fuiſſent. Et non id agebat Chriſtus, vt doceret, quis proximus non eſſet, ſed quis eſſet; ideo non eſt exiſtimãdum colligi ex hac parabola ſacerdotem illum, atque Leuitam non fuiſſe proximos, nam de eo Legiſperitus non dubitabat; ſed tantùm alterum fuiſſe proximum, quem non proximum, ſed hoſtem putabat eſſe. Hic totius parabolæ ſenſus eſt litteralis; vtrum pręterea ſit ſenſus aliquis myſticus, non affirmauerim, negauerímue; ſed quia omnes veteres Patres id tradiderunt magno cõſenſu, eſt valde probabile, non ſolùm allegoriam, in qua non omnes vtique conueniſſent; ſed myſterium etiam eſſe, quod Deus omnium mentibus inſtillauerit. Dicunt hominem illum, qui ab Ieruſalem in Iericho deſcendebat Adamum, & in eo totum hominum genus eſſe, qui à Ieruſalem, id eſt à gratia Dei, & magno illo dignitatis gradu, quo conditi fuerant, in Iericho, id eſt in abiectum peccati ſtatum deſcenderũt. Ieruſalem enim in monte, Iericho, vt ait D. Baſilius, in valle eſſe; & Ieruſalem viſionem pacis, Iericho Lunam ſignificare, cui ſtultus, id eſt peccator ab Eccleſiaſtico comparatur, quòd ad Lunæ modum facilè mutetur Eccleſ. 27. 12. Latrones, in quos homo ille incidit dęmones eſſe, qui eum gratia primùm ſpoliauerint, deinde etiam vulnerauerint, quia per peccatum naturam ipſam corruperunt; adeo vt non quidem omnino mortuus, aut omnino etiam viuus, ſed ſemiuiuus tantùm relictus ſit. Viuus eſt, quia & cõſcientiam peccati, & liberum ad agẽdum habet arbitriũ; mortuus verò eſt, quia à peccati ſepulcro niſi Chriſto clamante, *Lazare veni foras*, ſurgere non poteſt. Sacerdotem, & Leuitam, qui eadem via prætererunt, totam veterem legem eſſe, quæ hominem non ſanauerit. Samaritanum Chriſtum, qui miſericordia motus humani generis eadem via, id eſt in eundem hunc mundum deſcẽderit, in quo homo erat; & in equum, id eſt in humanitatem ſuam impoſitũ in hoſpitium, id eſt in Eccleſiam deduxerit; eius vulnera vino, id eſt ſanguine ſuo lauerit, oleo, id eſt miſericordia vnxerit: diſcedens verò, hoc eſt in cęlum rediens, ſtabulario, id eſt Petro Eccleſię principi corporis, & ſanguinis ſui pretium diſpenſandum reliquerit; addens, ſi quid prætera ex ſanctorũ meritis, ſuffragiíſque conferret, id etiam ſe ex ſuo ſanguine compenſaturum. In hanc ſententiam omnes veteres, recentioréſque auctores exponũt, niſi quòd illi in myſterio propiùs, hi longiùs progrediuntur; & alij plura, alij pauciora dicunt. Hos potiſſimùm auctores videre lector poterit, Orig. hom. in Lucã 34. Greg. Naz. orat. 4. de Theol. Baſil. in homil. in aliquot ſcripturæ loca, Chryſ. propria homilia de hac re inter eas, quas ſcripſit in Lucam, & in hom de anathemate, Ambroſ. hoc loco. Hier. in epiſtola ad Fabiolam, & in comment. in c. 20. Matth. & Anaſtaſ. q. 50. Auguſt. ſer. 17. de verbis Domini ſecundùm Lucam, & libro 2. qq. Euang. c. 19. Greg. lib. 20. Mor. c. 21. Bedam, & Theophyl. in comment. & Bernar. ſer. 1. de annuntiatione B. Mariæ. Cæterum, vt ad litteralem ſenſum veniam ſingularum partium, meminiſſe lector debet, quod ſæpe monui, nõ eſſe ſubtiliter ſingulas parabolarum partes explorandas; adhibendum iudicium, & ex fine parabolæ colligendum, quæ ſint eius neceſſariæ, propriæque partes, quę tanquam ſupplementa, aut ornamenta narrationis adhibita. Multa enim dici in parabolis ſolere, nõ vt aliquid ſignificetur, ſed quia in re, in qua parabola conſiſtit, ita fieri ſolet, itáque factum fuiſſe veroſimile eſt. Eiuſmodi eſſe arbitror, quod in hac parabola dicitur, Samaritanũ in iumentũ ſuum vulneratum impoſuiſſe, duxiſſe in ſtabulum, vinũ, & oleum infudiſſe, abeuntẽ denarios duos dediſſe ſtabulario,

De ſenſu myſtico huius parabolæ.

Ioan. 11. 43.

Parabolarũ partes ſingulas neceſſe nõ eſt examinare.

bulario,

A bulario, rogaſſeq́; vt curã haberet ei⁹, ſe, ſi quid prę-terea in eo curando expendiſſet, ſoluturũ. Hæc enim omnia etſi diſtincta ſunt, diſtinctam tamen non habent ſignificationem; ſed huc ſpectãt omnia, vt intelligamus Samaritanum illum omnia caritatis, & miſericordiæ erga proximum officia, quæ exhiberi poterant, exhibuiſſe, & quia illa erant, quæ maximè deſiderari poterant ab homine vulnerato, ea in parabola poſita ſunt. Cæteras partes ſuam aliquam, ac propriam ſignificationem habere credo. Nam quòd dicitur homo ille ex Ieruſalem potiùs, quàm B alio ex loco deſcendiſſe, eò vt ſupra diximus pertinet, vt eum Iudæum, & quidem Ieroſolymitanum ciuem fuiſſe intelligamus, cui propterea ſacerdos, & Leuita plùs, Samaritanus minùs caritatis exhibere debuiſſet. Quòd autem in Iericho potiùs, quàm in alium deſcendiſſe locum, quòd ea via celeberrima eſſet, atque notiſſima, quemadmodũ ſi Romæ cùm eſſes, & ſimilem parabolam proponere velles, diceres Roma quempiam Neapolim profectum fuiſſe; & quòd ea via latrocinijs eſſet infamis, vt Hieron. in comment. in c. Matth. 20. tradit. Quòd vero di- C citur ſpoliatus primùm, deinde vulneratus, ac ſeminiuus relictus, nihil aliud ſignificat, quàm eum relictum fuiſſe in ſtatu maximè miſerabili, & ſpoliatum non ſolùm pecunia, qua ſibi ſubuenire poſſet, ſed omnibus etiam veſtimẽtis; ita vt nihil illi reliquum eſſet, quod poſſet vendere. Præterea adeo vulneratũ, vt ſemininus eſſet, hoc miſerabiliorem, quàm ſi omnino fuiſſet mortuus, quò magis miſeriam ſentiebat ſuam.

38. *Factum eſt autem, dum irent.*) Dum pergerent Ieroſolymam verſus, quemadmodum dixerat ſupe- D riore c. ver. 51. De eadem enim profectione agit, & ad eum reſpicit locum. Vnde probabilis coniectura ducitur, ea omnia, quæ ab eo loco vſque ad hũc Euãgeliſta narrauit, in ea accidiſſe profectione, antequã Chriſtus Ieroſolymam perueniſſet.

Intrauit in quoddam caſtellum.) G εἰς κώμην, in pagum quendam. In caſtellum Marthæ, & Marię ſororum Lazari, vt Ioannes ait c. 11. 1. quam ex eodẽ loco Bethaniam fuiſſe conſtat prope Ieroſolymam ſitam, vt apud Matthæum c. 26. 6. docuimus. Caſtellum autem Marthæ, & Mariæ dicebatur, non quòd earum eſſet, ſed quòd ibi habitarent. Sed de ea re apud Ioan- E nem c. 11. 1. diſputabimus. Cum propoſuiſſet Euangeliſta narrare quidquid Chriſtus in hac ſua profectione feciſſet, noluit pretermittere, quod fecerat in domo Marthę, quomodo Mariæ ſtudium in audienda, percipiendaq́; ipſius doctrina Marthæ ſolicitudini in rebus corpori neceſſarijs preparãdis antepoſuerit. Erat enim vtile ad informãdos mores exemplũ.

Caſtellum Marthę cur diceretur Bethania.

Et mulier quædam Martha nomine.) Loquitur Euãgeliſta de Martha tanquam de muliere adhuc ignota, non quòd nota non eſſet, cum Ioannes c. 11. 1. ex ſororibus Martha, & Maria deſcripſerit minùs notũ F Lazarum: *Erat*, inquit, *quidam languens Lazarus à Bethania de caſtello Mariæ, & Marthæ ſororis eius*: ſed quia ipſe hactenus de Martha mentionem non fecerat, tanquam de muliere lectori adhuc ignota dicit, *Et mulier quædam Martha nomine*. Apparet Martham maiorem fuiſſe natu Maria ſorore ſua, quandoquidem domus Marthæ potiùs, quàm Mariæ dicebatur, & Martha Chriſtum potiùs, quàm Maria dicitur excepiſſe, vt notauit Bern. ſer. 3. de Aſſumpt. B. Virg. Maior etiam illa ſolicitudo hoſpiti neceſſaria parandi inde fortaſſe naſcebatur, quòd ipſius propriè eſſet hoſpes, & ei⁹ magis intereſſe videretur, vt nihil hoſpiti deeſſet.

Et huic erat ſoror nomine Maria.) Eodem modo de Maria tanquam ignota loquitur, eadémque ratione, & Marthæ ſororem eſſe dixit tanquam maioris minorem. Ioannes c. 11. 1. alia ratione vtrumque contrario facit modo. Nã & de ambabus ſororibus tãquam de notiſſimis mulieribus loquitur, ex illiſq́; Lazarũ earum fratrem deſignat; & Mariam Marthæ præponit. Habuit nimirũ rationem aliam, quòd cũ ijs ageret, qui de mulierib⁹ illis, quæ Chriſtũ ſequebantur, ſæpe audiuiſſent, de quarũ numero hæ duæ ſorores erant, quamobrem notiores erant, quàm frater ipſarum Lazarus. Mariam verò ideo Marthæ præpoſuit, quòd illa lotis iã ante lacrymis, capillis terſis, & vnctis vnguẽto Domini pedib⁹ eſſet notior, vt ipſe Ioannes ſubiecit, verſ. 2. *Maria autẽ erat, quæ vnxit Dominum vnguento, & extersit pedes eius capillis ſuis.*

Quæ etiam ſedẽs ſecus pedes Domini) Quam vim habeat dictio illa *etiam*, nõ ſatis apparet. Quidam ſic interpretantur, quæ etiam ſedẽs ſicut aliæ mulieres. At non niſi duarum mulierum Marthæ, & Mariæ mentio fit, nec eſt vero ſimile domi fuiſſe plures, niſi fortaſſis ancillas, quas non eſt credẽdum ſediſſe, ſed miniſtraſſe. Alij etiam ſediſſe, id eſt nõ ſolùm ſtando, & quaſi aliud agẽdo, ſed etiam ſedendo ex otio attentã, contẽplabundámq́; docentẽ audiſſe Chriſtũ. Nõ diſplicet; ſed magis accõmodatè ad id, de quo agitur, exponi poſſe arbitror; vt ſignificetur illã non ſolùm nõ fuiſſe ſolicitam in parãdis, miniſtrãdiſque rebus neceſſarijs, ſicut erat Martha, ſed etiã omnis quodãmodo alterius oblitam curæ ad pedes Domini ſediſſe, vt eius verbum commodiùs audiret. Aut etiam ſediſſe, ſicut ſedebat Chriſtus, hoc excepto, quòd ad ei⁹ altiùs ſedentis ſedebat pedes, & mulieris, & diſcipulæ nimirum more. Duarum hîc perſonarum officium obſeruãdum lectori eſt, Chriſti atque Mariæ. Chriſtus hoſpitio exceptus, ſimul vt eſt ingreſſus domum, docet, & de rebus diuinis loquitur, & priùs hoſpites ſuos ſpiritualiter paſcit, quàm corporaliter ab illis ipſe paſcatur. Maria omnibus omiſſis etiam, quæ ad ipſius Chriſti honorem pertinere videbantur, ad pedes eius ſedet, docentémque audit, magis ſe audiendo, quàm miniſtrando honorare putat Chriſtum. Concionatores Chriſtum, auditores Mariam imitari debent.

Exemplum concionatoribus, & auditoribus imitãdum.

40. *Martha autẽ ſatagebat circa frequẽs miniſterium.*) G περιεσπᾶτο, diſtrahebatur, turbabatur, tota negotioſa erat, & occupata in miniſtrando. πολλὴν διακονίαν, multum miniſterium appellat, non opiparum opinor conuiuium, ſed ſolicitudinem mulieris quærẽtis, quibus rebus Chriſto gratificari poſſet, & ſuam erga illum caritatem declarare. Vtrumque proculdubio ex caritate proficiſcebatur, & quòd ſatagebat, id eſt tanto excepto hoſpite ſolicita erat, qua ratione illi ſatisfaceret; & quòd multo vtebatur miniſterio.

Quæ ſtetit, & ait.) Adſtitit coram Chriſto, quaſi coram iudice querelam ſuam, & ſororis accuſationem propoſitura. Non rogat ſororem cur ſe non adiuuet, ſed Chriſtum ipſum quaſi ſubaccuſans alloquitur, *Domine non eſt tibi curæ, quòd ſoror mea reliquit me ſolam miniſtrare?* Siue quia non tam mirabatur ſororem ſuam verbis Domini delectatam omnium aliarum rerum oblitam ad pedes eius fixam hærere,

quàm

quàm Dominum ipſum rem, vt illi quidem videbatur, indignam pati, vt Maria ſorore ſua maiore, vt diximus, natu miniſtrante otioſa quodammodo, & ſine cura ſederet; ſiue quia ſciebat nihil ſe, etiamſi ſorori id diceret, effecturam. Nec enim ab ore Domini auelli poſſe, niſi Dominus ipſe iuberet, cuius ſermonibus oblectata tenebatur. Non debemus ex noſtris moribus de ſanctis iudicare; ſed ſi ſpectemus Marthæ verba, perſonam verò eius remoueamus; videtur humanum quiddam in illis apparere, primùm quòd Chriſtum ſubincuſat, quod vt concedamus aut admirantis, aut iocantis potiùs, quàm accuſantis animo dictum eſſe, tamen ſpeciem certè habet accuſationis, atque querelæ. Deinde quòd ſuam oſtentare diligentiam, ſororis verò deſidiam, & incuriam notare voluiſſe videatur. *Non eſt tibi curæ, quòd ſoror mea reliquit me ſolam miniſtrare? dic ergo illi, vt me adiuuet.* Denique ſi non Marthæ, muliebri tamen ingenio conſentaneum eſt ex aliqua inuidentiæ ſpecie hanc accuſationem eſſe profectam. Non tam ægrè fortaſſe ferebat ſe ſolam miniſtrãtem relinqui, quod illi duci poterat laudi, quàm ſororem ſuam ſolam colloquio Domini frui, & apud illum gratioſiorem videri. Si hoc illa animo non fecit, nos quidem certè facere ſolemus. Si quem videmus rerum diuinarum contemplationi deditum, tumultuoſa huius ſeculi negotia non curare, otioſum hominem appellamus. *Ex illorum perſona loquitur*, ait Beda, *qui adhuc diuinæ contemplationis ignari, ſolum quod didicere fraternæ dilectionis opus Deo placitum dicunt, adeoq́; cunctos, qui Chriſto deuoti eſſe velint, huic mancipatos autumant.* Olet hoc, quamuis aliquando à Catholicis fiat, hæreticorum ingenium, qui nihil ferunt iniquiùs, quàm monachorum vitam, vt ipſi vocant, otioſam. Diſcernant quos accuſant; qui enim otioſi ſunt, monachi non ſunt. Si veri monachi ſunt, aut actiuam ſequuntur vitam, & tam occupati ſunt, quàm Martha; aut contemplatiuam, & tam occupati ſunt, quàm Maria, pro qua Dominus ſorore accuſante reſpondit; aut vtramque, & pluſquam Martha, pluſquam Maria, tantùm quantùm vtraque ſimul occupati ſunt. *Cum ergo Maria*, inquit Auguſtinus ſerm. 27. de verbis Domini, *ſuauiter audiret verbum dulciſſimum, & corde intentiſſimo paſceretur, interpellato Domino à ſorore ſua; quomodo putamus eam timuiſſe, ne diceret ei Dominus, ſurge, & adiuua ſororem tuam? mira enim ſuauitate tenebatur, quæ profectò maior eſt mentis, quàm ventris. Excuſata eſt, ſedit ſecurior. Quomodo autem excuſata eſt, attendamus. Paſcamur & nos.* Caſſian. col. 1. cap. 8. legit, *Domine num tibi placet, quod ſoror mea reliquit me ſolam miniſtrare.*

Contemplationi addicta vita defenditur.

Martha, Martha ſolicita es, & turbaris erga plurima.) Quòd bis repetit nomen Marthæ, epitaſim, & emphaſim habet: quòd ait, *ſolicita es, & turbaris erga plurima*, duobus verbis expreſſit, quod paullo ante Euangeliſta expreſſerat vno, *Martha autem ſatagebat circa frequens miniſterium. Non ergo Dominus opus reprehendit*, inquit Auguſtinus ſerm. 27. de verbis Domini, *ſed munus diſtinxit. Maria optimam partem elegit; non tu malam, ſed illa meliorem.* Et rurſus, *Quid enim? putamus nos reprehenſum eſſe miniſterium Marthæ, quam cura hoſpitalitatis occupauerat, quæ ipſum Dominum hoſpitio receperat? quomodo rectè reprehendebat, quæ tanto hoſpite lætabatur? Hoc ſi verum eſt, dimittant homines, quod miniſtrant egentibus, eligant ſibi partem meliorem, quæ non auferetur ab eis; vacent verbo, inhient doctrinæ dulcedini.* & libro 2. qq. Euang. cap. 20. *Mariam*, inquit, *dicit optimam partem elegiſſe, quæ non auferetur ab ea; & ideo intelligitur optima, quia & per hanc ad illam tenditur, & non auferetur; illa verò miniſterij, quamuis ſit bona, tamen auferetur.* Ad eundem modum Ambroſ. *Nec Martha*, inquit, *in bono miniſterio reprehenditur, ſed Maria, quòd meliorem partem ſibi elegerit, antefertur.* Idem Gregorius lib. 6. Mor. cap. 28. & hom. 14. in Ezechiel. Beda, & Theophylactus adnotauerunt. Hæreticorum verò interpretes, qui nullam comparationem fieri putant, ex verbis ſequentibus refelluntur.

42. *Porro vnum eſt neceſſarium.*) Caſſian. collat. 1. c. 8. & collat. 23. cap. 3. legit, *Porro paucis opus eſt, aut etiam vno.* Quod ſit iſtud vnum, quod Chriſtus neceſſarium eſſe dicit, non ſatis conſtat. Quidam vnum ac ſimplicem cibum interpretantur, quaſi reprehendatur Martha, quòd multis parandis ferculis occupata eſſet, cùm non niſi vno, eóque parabili eſſet opus. Sic Baſil. in monaſticis conſtit. cap. 2. & Cyrillus à D. Thoma citatus, & Theophylactus in commentariis ad hunc locum interpretantur. D. autem Auguſtinus ſerm. 27. de verbis Domini ſecundùm Lucam, vnum opus eſt, id eſt vnitate, quæ in Domino eſt; ille ſolus nobis neceſſarius, ille ſatis eſt, cætera, quæ multa ſunt, non ſunt neceſſaria. Alij vnum, quod nimirum elegit Maria, verbum Dei audire, & ſaluti operam dare, Beda, & Euthymius. Hunc verum arbitror eſſe ſenſum. Opponit enim Chriſtus ſtudium Marię ſtudio Marthæ; Maria hoc vnum curabat, vt Chriſtum audiret, & ab eo ſalutem ſuam quæreret; Martha vt Chriſto in rebus externis omnibus, quibus poterat, miniſtraret. Illud vnum neceſſarium eſſe dicit, hæc multa non neceſſaria, non quòd hæc non ſint aliquando neceſſaria; nam & corporis moderata habenda cura eſt: ſed quòd illud per ſe, hæc non niſi quatenus ad illud referuntur, curari debeant: & illud ſine his ſatis ſit, hæc ſine illo nõ ſint. *Quid enim prodeſt homini, ſi mundũ vniuerſum lucretur, animæ verò ſuæ detrimentum patiatur; aut quam dabit homo commutationem pro anima ſua? Quærite primùm regnum Dei, & hæc omnia adiicientur vobis.* hoc eſt, *Porro vnum eſt neceſſarium*, quærere regnum Dei. Quid ergo? an Martha regnum Dei, id eſt illud vnum, quod Chriſtus neceſſarium eſſe dicebat, non etiam quærebat illi miniſtrando? Quęrebat ſanè, ſed per multa, per externarum rerum ambages, atque circuitus. Maria in illud vnum, quod erat neceſſarium, fixa erat; illud quærebat recta via, ad illud propiùs accedebat; ſedebat enim ſecus pedes Domini, & eius verbum audiebat; hoc vnum agebat, quia ſciebat hoc vnum eſſe neceſſarium. Securior erat ſecus ſummum bonum ſedens, & quodammodo, ne amitteret, obſeruans ac tenens; propterea ne ad miniſtrandum quidem illi diſcedebat, ne forte amitteret, quod tenebat. *Inueni*, inquit, *quem diligit anima mea; tenui eum, nec dimittam*, Cant. 3. 4. Martha verò, quæ per rerum temporalium ambages ad illud ipſum vnum, ac ſummum bonum peruenire cupiebat, periculo ſe exponebat errandi. Vna via errari non poteſt, multis poteſt: Et ſolet temporalium rerum ſolicitudo ſuffuſcare verbum. Propterea dicit:

Quodnam ſit illud vnum neceſſarium.

Matth. cap. 16. 26.

Matthæi 6. 33. & Lucæ 12. 31.

Maria optimam partem elegit.) G. ἀγαθὴν μερίδα ἐξελέξατο, bonam partem elegit. Sic vertunt, qui nullam hîc fieri volunt comparationem. Sed, vt diximus ſupra ex eo, quòd Mariam Chriſtus laudat, Martham quodammodo reprehendit, quòd ſolicita ſit & erga plurima turbetur, apparet comparationem fieri; ita & Auguſtinus ſerm. illo 27. de verb. Domini vertit

meliorem

meliorem partem elegit. Caſſian. collat.1. cap.8. *meliorem partem*, & collat.23.c.3. *optimam partem*, & Philaſtrius in hæreſi veteris teſtamenti multa improbante *maiorem ſortem*; & idem Auguſtinus lib.1.de Trinit. cap. 10.& Gregor.lib.6.in Iob cap.28.& lib.5.in 1.lib.Reg. c.14. & Ambroſ.qui ſerm.11.in Pſal. 118. *bonam partem* vertit, eodem tamē loco, & in commentariis in Lucam per comparationem exponit. Illic dicit, *Ita verbum cognoſcere maius opus eſſe, quàm miniſtrare diuina auctoritate ſententiæ diffinitur*: hic quod ſupra recitauimus, *Nec Martha tamen in bono miniſterio reprehenditur, ſed Maria, quòd meliorem partem elegerit, anteferttur.* Ac mihi quidem non videtur noſter interpres meliùs comparationem, quę in verbis latebat, quàm per ſuperlatiuum exprimere potuiſſe. Nam non inter Mariam tantùm, & Martham, ſed etiam inter id quod Maria, & id quod Martha elegerat, quæque alius quiuis eligere potuiſſet, cōparatio fiebat. Quę cùm eſſent multa, debuit comparatio per ſuperlatiuum, quem vocant, gradum fieri. Quam vocet optimam partem, quam Mariam dicit elegiſſe, paullo ſupra docuimus. Nempe elegerat ad pedes ſedere Chriſti, eius verbum audire, eius doctrina paſci, &, vt vno dicam verbo, ſuam ſalutem quærere, cætera negligere. Ea optima pars erat. Sumpta mihi videtur eſſe metaphora ab hæredibus, quorum maior natu apud Romanos quidem, & apud multas deinde gentes hæreditatem in partes, quàm maximè poterat æquales diuidebat; minor verò eligebat, quam volebat primus; auctor Seneca lib. 6. declam.3. Nam nomen μερίδος partis, quo vſus Euangeliſta Græcè eſt, in ſacris litteris hæreditatis propriè partem ſignificat. *Pars mea Deus in æternum*, Pſ.72.26. &, *hæc eſt pars hominis impij*, Iob.20.29.& alia ſexcenta, quę lectori paſſim occurrent: quę ex Hebraica phraſi ad verbum expreſſa ſunt, חלק, quod propriè de hæreditate dici ſolet. Conueniebat hoc in Martham, & Mariam. Nam & ſorores erant, & Chriſtum quaſi hęreditatem ſuam diuidebant; altera eum in ipſo, altera extra ipſum quærebat. Martha maior natu, quodammodo fecerat partes; & Maria natu minor, cuius erat eligere, optimam elegit partem, quia Chriſtum in ipſo, non extra ipſum elegit.

Quænam ſit illa pars optima, quam elegit Maria.

Quæ non auferetur ab ea.) Ridicula mihi & inepta interpretatio videtur, quę Caluino valde acuta viſa eſt. Sic enim exponit, quaſi Chriſtus reſpondeat ad id, quod Martha rogauerat, ver.40. *Domine non eſt tibi curæ, quòd ſoror mea reliquit me ſolam miniſtrare? dic ergo illi, vt me adiuuet*; ſenſuſque ſit, nolo dicere, vt te adiuuet; optimam enim partem elegit, à qua eam non decet remoueri, vt corporali vacet miniſterio: *non auferetur ab ea*, id eſt non patiar, vt auferatur, non patiar vt à me diſcedat, vt adiuuet te nimis in miniſtrando ſolicitam, & occupatam. Hoc enim etſi eſt verum, eſt parum. Longiùs vtique tendebat Chriſtus, volebatque ex effectu, & fine docere, quid inter Mariæ, & Marthæ intereſſet partē, quòd illa nimirum æterna, hęc temporalis eſſet. Illa theſaurizabat ſibi *theſau-*

Caluini interpretatio reprehenditur.

A *rum in cælo, vbi neq; ærugo, neq; tinea demolitur, & vbi fures non effodiunt, neq; furantur*: hęc theſaurizabat *in terra vbi ærugo, & tinea demolitur, & fures effodiunt, & furantur*, Matth.6.19.20. Quod enim illic de theſauro dicitur, de omnibus temporalibus etiam rebus intelligendum eſt. Non ergo ſignificat Chriſtus fore, vt propterea, quod elegerat Maria, ab ea non auferretur, quòd gratia illi auferenda non eſſet, quaſi eam his verbis in gratia confirmet, vt cum D. Paulo dixit 2. Corinth. 12. 9. *Sufficit tibi gratia mea.* Nam etſi id
B fortaſſis verum eſt, tamen non id Chriſtus agebat, vt doceret quid illi gratiæ collatum eſſet, ſed quid ipſa elegiſſet; quanquam eligere non potuit ſine gratia. Etenim ſi gratiam ſpectes, etiam Martha gratiam habebat, quę ab ea, vt credendum eſt, auferenda non erat. Docet ergo quid inter contemplationem Mariæ, & Marthæ occupationem interſit ſuapte natura, quòd illa æterna, hæc temporalis ſit. Ad hunc modum optimus quiſque auctor exponit. Auguſtinus ſerm.27.de verbis Domini. *Attendamus igitur occupa-*
C *tiones noſtras circa multa. neceſſarium eſt miniſterium corpora reficientis. Quare hoc? quia eſuritur; miſericordia miſeris neceſſaria eſt. Frangis panem eſurienti, quia inueniſti eſurientem. Tolle famem, cui frangis panem? Tolle peregrinationem, cui exhibes hoſpitalitatem? Tolle nuditatem, cui præparas veſtem? Non ſit ægritudo, quem viſitas? Non ſit captiuitas, quem redimis? Non ſit rixa, quem concordas? Non ſit mors, quem ſepelis? In illo ſeculo futuro non erunt iſta mala, ergo nec iſta miniſteria. Ergo Maria meliorem partem elegit, quæ non auferetur ab ea. Hoc enim elegit, quod ſemper manebit, ideo non*
D *auferetur ab ea. Circa vnum ſe voluit occupari, iam tenebat, Mihi autem adhærere Deo bonum eſt.* Et rurſum de Martha loquens, *Circa multa es occupata, porro vnum eſt neceſſarium. Iam hoc ſibi Maria elegit. Tranſit amor multitudinis, & remanet caritas vnitatis. Ergo quod elegit, non auferetur ab ea: à te autem quod elegiſti, vtique hoc ſequitur, vtique ſubintelligitur, à te, quod elegiſti, auferetur. Sed bono tuo auferetur, vt quod melius eſt detur. Auferetur enim à te labor, vt requies detur. Tu nauigas, illa in portu eſt.* In eandem ſententiam ſcribunt Hieron. in c. Ierem. 3.
E Gregor.lib.6. Moral. cap.28. & hom.14.in Ezechiel. Beda, & Theophyl.in commentariis. Ridet Caluinus monachos, quòd duo ex hoc loco vitæ genera eſſe collegerint, alteram contemplatiuam, quæ Mariæ; alteram actiuam, quę Marthæ reſpondeat. Quid ergo? negat antiquos illos Patres monachos fuiſſe, qui veri monachi fuerunt, cùm omnes nunc monachos appellat? Hoc enim, quod ipſe ſolis monachis tribuit, nemo eorum non dicit. Dicit Baſil.in monaſt.
F conſt. cap.2. dicit Auguſt. ſermone illo 27. de verbis Domini, dicit Hieron.in comment. c.3. Ierem. dicit Caſſian. collat.1. c. 8. dicit Gregor. illis duobus locis quos modò citauimus, dicit Beda, & quis non? Non quòd propriè collegerint ex hoc loco, cuius nec ignorabant, nec tacuerūt alium eſſe ſenſum; ſed quòd eas duas mulieres tanquam exempla duo, alterum contemplatiuę, alterū actiuæ vitę propoſuerint, quibus nullum profecto potuit accommodatius excogitari.

Vera huius loci expoſitio.

Pſal.72.28

Caluini petulantia caſtigatus.

CAPVT XI.

1. ET factum eſt: cum eſſet in quodam loco orans, vt ceſſa-
uit, dixit vnus ex diſcipulis eius ad eum: Domine, doce
nos orare, ſicut docuit & Ioannes diſcipulos ſuos. 2. Et
ait illis: Cum oratis, dicite: Pater, ſanctificetur nomen Matt.6.b.9
tuum. Adueniat regnum tuum. 3. Panem noſtrum quo-
tidianum da nobis hodie. 4. Et dimitte nobis peccata
noſtra, ſiquidem & ipſi dimittimus omni debenti nobis.
Et ne nos inducas in tentationem. 5. Et ait ad illos: Quis veſtrum habebit ami-
cum, & ibit ad illum media nocte, & dicet illi: Amice, commoda mihi tres pa-
nes, 6. quoniam amicus meus venit de via ad me, & non habeo quod ponam
ante illum, 7. & ille deintus reſpondens dicat: Noli mihi moleſtus eſſe, iam
oſtium clauſum eſt, & pueri mei mecum ſunt in cubili, non poſſum ſurgere, &
dare tibi. 8. Et ſi ille perſeuerauerit pulſans: dico vobis, etſi non dabit illi ſurgens
eo quòd amicus eius ſit, propter improbitatem tamen eius ſurget, & dabit illi
quotquot habet neceſſarios. 9. Et ego dico vobis: Petite, & dabitur vobis: quę-
rite, & inuenietis: pulſate, & aperietur vobis. 10. Omnis enim, qui petit, acci- Matt.7.a.7 & 21. c. 22. Mar. 11. c. 24.
pit: & qui quærit, inuenit: & pulſanti aperietur. 11. Quis autem ex vobis patrem
petit panem, numquid lapidem dabit illi? Aut piſcem: numquid pro piſce ſer- Ioan. 14.b. 13. Iac. I. a.5.
pentem dabit illi? 12. Aut ſi petierit ouum: numquid porriget illi ſcorpionem? Matt.7.b.9 Matt.9.d.32 & 12. b. 22.
13. Si ergo vos cum ſitis mali, noſtis bona data dare filijs veſtris: quanto magis Mar.3.c.22
Pater veſter de cælo dabit ſpiritum bonum petentibus ſe? 14. Et erat eijciens dæ-
monium, & illud erat mutum. Et cùm eieciſſet dæmonium, locutus eſt mutus,
& admiratæ ſunt turbæ. 15. Quidam autem ex eis dixerunt: In Beelzebub prin-
cipe dæmoniorum eijcit dæmonia. 16. Et alij tentantes, ſignum de cælo quære-
bant ab eo. 17. Ipſe autem vt vidit cogitationes eorum, dixit eis: Omne regnum
in ſeipſum diuiſum deſolabitur, & domus ſupra domum cadet. 18. Si autem &
Satanas in ſeipſum diuiſus eſt, quomodo ſtabit regnum eius? quia dicitis in Beel-
zebub me eijcere dæmonia. 19. Si autem ego in Beelzebub eijcio dæmonia: filij
veſtri in quo eijciunt? Ideo ipſi iudices veſtri erunt. 20. Porro ſi in digito Dei eij-
cio dæmonia: profectò peruenit in vos regnum Dei. 21. Cum fortis armatus cu-
ſtodit atrium ſuum, in pace ſunt ea, quæ poſſidet. 22. Si autem fortior eo ſuper-
ueniens vicerit eum, vniuerſa arma eius auferet, in quibus confidebat, & ſpolia
eius diſtribuet. 23. Qui non eſt mecum, contra me eſt: & qui non colligit me-
cum, diſpergit. 24. Cum immundus ſpiritus exierit de homine, ambulat per lo-
ca inaquoſa, quærens requiem: & non inueniens dicit: Reuertar in domũ meam
vnde exiui. 25. Et cum venerit, inuenit eam ſcopis mundatam, & ornatam. 26.
Tunc vadit, & aſſumit ſeptem alios ſpiritus ſecum, nequiores ſe, & ingreſſi habi-
tant ibi. Et fiunt nouiſſima hominis illius peiora prioribus. 27. Factum eſt autem,

cum hæc diceret: extollens vocem quædam mulier de turba dixit illi: Beatus venter, qui te portauit, & vbera, quæ ſuxiſti. 28. At ille dixit: Quinimmo beati, qui audiunt verbum Dei, & cuſtodiunt illud. 29. Turbis autem concurrentibus cœ-
Matt. 12. c. 39. pit dicere: Generatio hæc, generatio nequam eſt: ſignum quærit, & ſignum non
Ion. 2. a. 1. dabitur ei, niſi ſignum Ionæ prophetæ. 30. Nam ſicut fuit Ionas ſignum Niniui-
3. Reg. 10. a. 1. tis: ita erit & Filius hominis generationi iſti. 31. Regina Auſtri ſurget in iudicio
2. Par. 9. a. 1. cum viris generationis huius, & condemnabit illos: quia venit à finibus terræ audire ſapientiam Salomonis: & ecce plus quàm Salomon hic. 32. Viri Niniuitæ
Ion. 3. b. 5. ſurgent in iudicio cum generatione hac, & condemnabunt illam: quia pœniten-
Matt. 5. b. 15 tiam egerunt ad prædicationem Ionæ, & ecce plus quàm Ionas hic. 33. Nemo lu-
Mar. 4. c. 21 cernam accendit, & in abſcondito ponit, neque ſub modio: ſed ſupra candela-
Matt. 6. c. 22. brum, vt qui ingrediuntur, lumen videant. 34. Lucerna corporis tui, eſt oculus tuus. Si oculus tuus fuerit ſimplex, totum corpus tuum lucidum erit: ſi autem nequam fuerit, etiam corpus tuum tenebroſum erit. 35. Vide ergo ne lumen, quod in te eſt, tenebræ ſint. 36. Si ergo corpus tuum totum lucidum fuerit, non habens aliquam partem tenebrarum, erit lucidum totum, & ſicut lucerna fulgoris illuminabit te. 37. Et cum loqueretur, rogauit illum quidam Phariſæus vt pranderet apud ſe. Et ingreſſus recubuit. 38. Phariſæus autem cœpit intra ſe reputans dicere, quare non baptizatus eſſet ante prandium. 39. Et ait Dominus ad illum:
Matt. 23. c. 25 Nunc vos Phariſæi quod déforis eſt calicis, & catini, mundatis: quod autem intus eſt veſtrum, plenum eſt rapina, & iniquitate. 40. Stulti nonne qui fecit quod déforis eſt, etiam id, quod deintus eſt, fecit? 41. Verumtamen quod ſupereſt, date eleemoſynam: & ecce omnia munda ſunt vobis. 42. Sed væ vobis Phariſæis, quia decimatis mentham, & rutam, & omne olus, & præteritis iudicium, & cha-
Inf. 20. g. 45. ritatem Dei: hæc autem oportuit facere, & illa non omittere. 43. Væ vobis Pha-
Mar. 12. d. 38. riſæis, quia diligitis primas cathedras in ſynagogis, & ſalutationes in foro. 44. Væ
Matt. 23. a. 6. vobis, quia eſtis vt monumenta, quæ non apparent, & homines ambulantes ſupra, neſciunt. 45. Reſpondens autem quidam ex Legiſperitis, ait illi: Magiſter, hæc dicens etiam contumeliam nobis facis. 46. At ille ait: Et vobis Legiſperitis
Matt. 23. a. 4. væ: quia oneratis homines oneribus, quæ portare non poſſunt, & ipſi vno digito veſtro non tangitis ſarcinas. 47. Væ vobis, qui ædificatis monumenta Prophetarum: patres autem veſtri occiderunt illos. 48. Profectò teſtificamini quòd conſentitis operibus patrum veſtrorum: quoniam ipſi quidem eos occiderunt, vos autem ædificatis eorum ſepulchra. 49. Propterea & ſapientia Dei dixit: Mittam ad illos Prophetas, & Apoſtolos, & ex illis occident, & perſequentur: 50. vt inquiratur ſanguis omnium Prophetarum, qui effuſus eſt à conſtitutione mundi à
Gen. 4. b. 8 generatione iſta, 51. à ſanguine Abel, vſque ad ſanguinem Zachariæ, qui perijt
2. Par. 24. c. 21. inter altare, & ædem. Ita dico vobis, requiretur ab hac generatione. 52. Væ vobis Legiſperitis, quia tuliſtis clauem ſcientiæ, ipſi non introiſtis, & eos, qui introibant, prohibuiſtis. 53. Cum autem hæc ad illos diceret, cœperunt Phariſæi, & Legiſperiti grauiter inſiſtere, & os eius opprimere de multis, 54. inſidiantes ei, & quærentes aliquid capere de ore eius, vt accuſarent eum.

IN CAPVT XI.

1. **E***T factum eſt, cum eſſet in quodam loco orans.*) Matthæus c.6.9. cùm nõdum oraret, aut ſtatim oratione finita, nec ab Apoſtolis rogatum ſed concionantem, dum Scribarum, & Phariſæorum ſimulatam in orãdo religionem reprehenderet, diſcipulos ſuos his verbis orare dicit docuiſſe. Qua ratione iſta conueniant, illic diſſeruimus.

Sicut docuit & Ioannes diſcipulos ſuos.) Ex hoc vno loco conſtat Ioannem certam aliquam, & ante non vſitatam orandi formam diſcipulis ſuis tradidiſſe; quam autem, id non conſtat. Vtinam haberemus. Nam etſi melior, quàm ea, quæ nobis à Chriſto tradita eſt, eſſe non poterat; tamen ex ea cognoſceremus, quid in orandi apud Iudęos ratione innouaſſet. Nec mirãdum illum certam orandi formam diſcipulis ſuis præſcribere voluiſſe; pars enim eſt, & quidem ex primis vna religionis orare. Nec vlla fuit vnquam religio, quæ non certam ſupplicandi Deo rationem haberet. Itaque quiſquis vnquam religionem mutauit, & orandi rationem mutauit. Quare Ioannes, qui homines à vetere legis Moſaicæ religione auellere, & ad Chriſtum traducere conabatur, hoc in primis curare debuit, vt pręſcriberet diſcipulis modum orandi. Idémque vt Chriſtus faceret, qui nouam inſtituebat religionem, Apoſtoli rogabant, æmulatione fortaſſis aliqua, vt Theophylact. exiſtimat. Imitati hoc ſunt hæretici Ioannis, & Chriſti exemplis abutentes. Nulla enim vnquam hæreſis fuit, quæ non continuò ſuas effingeret preces. Id de Arianis paſſim ſcribit Athanaſius, de Valentinianis Irenæus, de Marcioniſtis Tertullianus, de Manichęis & Donatiſtis Auguſtinus de omnibus ſimul hæreticis Epiphanius. Nec longè nobís exempla perenda ſunt. Quot noſtro tempore Lutherani, quot Caluiniſtæ precãdi formulas, neque cum noſtris, nec inter ſe ipſos conuenientes edidere? Per libellos iſtos precarios ſpecie religionis ornatos eorum ſe primum hęreſis inſinuauit. Euthymius, qui bis Chriſtum hanc eandem orandi formam tradidiſſe putat, primùm Apoſtolis, deinde ſeptuaginta duobus poſtea electis diſcipulis; hunc qui Chriſtum rogauit, vt Ioannis exemplo ſe quoque doceret orare, vnum aliquem ex ſeptuaginta duobus diſcipulis fuiſſe putat. Non eſt diſſimile vero; ſed incertum.

Pars vna & primaria religionis orare.

Hæreſes ſingulæ ſuas effingunt preces.

Cum oratis dicite, Pater ſanctificetur nomen tuum.) Siue ſemel tantùm, ſiue, vt alij volunt, bis hanc orationis formulam Chriſtus tradiderit, illud certum ſententiam, & ſummam rei eandem eſſe hanc atque illam, quæ apud Matthæum ponitur. De verbis dubitatur, num totidem hic, atque illic recitentur. Nam Græci quidem fere omnes codices, atque Syriaci omnia legunt vno tantùm, aut altero mutato verbo, quę apud Matthæum leguntur. Itémque Gręci auctores Theophyl. & Euthym. interpretantur. Libri verò Latini omnes non legunt, *Qui es in cælis*; nec, *Fiat voluntas tua ſicut in cælo, & in terra.* Et olim hæc apud Lucam lecta non fuiſſe perſpicuum eſt ex Auguſt. in Enchir. c. 115. & 116. & ex Beda in huius loci comment. Nec quiſquam vnquam, quòd ſciam, Latinus legit interpres. Nam quòd idem Auguſt. ſer. 28. de ver. Domini

A ſecundùm Lucam, & Ambroſ. lib. 5. de ſacram. c. 4. totidem hîc atque apud Matthæum petitiones ponunt, non ideo feciſſe arbitror, quòd hic totidem legerint; ſed quòd cùm vellent dominicam orationem explicare, ex Matthæo ſumpſerint, quæ apud Lucam deſiderabantur. Quemadmodum ſi quis Domini paſſionem exponens, etiamſi vnum aliquem Euangeliſtam interpretaretur, ab alijs ſumeret, quę ille non diceret. Itaque noſtram lectionem magis hoc loco incorruptam, quàm Græcam eſſe puto; & quia Latini omnes auctores ita legunt; & quia facilius fuit aliquem B Græcum, cùm videret plura apud Matthæum, quàm apud Lucam legi, vitium ratum ex Matthæo in Lucam tranſcribere, quæ deeſſe videbantur; quàm ex Latinis delere exemplaribus, quod habebant. Quis enim potuit eſſe tam audax, vt deleret, ea præſertim, quæ cùm apud alterum eſſent Euangeliſtam, reponenda potius, ſi non legerentur, videri poterant? Huius igitur orationis dominicę explicationem in Matthæi commentarijs c. 6. 9. 10. 11. 12. 13. repeties.

Et ait ad illos, Quis veſtrum habebit amicum, & ibit ad illum media nocte.) Hanc ſimilitudinem, quæ per quat-C tuor ſequentes verſus explicatur, ſolus narrauit Lucas; fecitque optimo conſilio, vt pręſcripto orationis medicamento eius etiam vſum declararet; & qua ratione ſciebat hoc Chriſtum dixiſſe, eadem ipſe litteris mandãdum putauit, ne nos lateret, quod diſcipulos ſuos Chriſtus, ne orationis fructu priuarentur, latere noluiſſet. Docuerat illos rationem orandi, oportebat & orationis vim atque fructum exponere, quò libentiùs eo, quem petierant orandi modo, iniecta ſpe, quod poſtularent, impetrandi vterentur. Oportebat & naturali humani ingenij morbo mederi. So-D lemus ſi ſemel, aut iterum aliquid à Deo petentes nõ impetramus, & impetrandi ſpem abijcere, & orandi ſtudium relaxare, nonnunquam etiam nutare fide. Non ſecus atque ægroti, qui, ſi ſumpto ſemel medicamento non continuò ſanati fuerint, medicum accuſant, medicamentum deteſtãtur, nec adduci poſſunt, vt iterum ſumant. Vtrumque igitur hac ſimilitudine facit Chriſtus, & ad orandum diſcipulos hortatur, propoſita ſpe quiduis, ſi perſeuerauerint, conſequendi; & monet, ne deſperent, ſi primo, aut ſecũdo orantes conſecuti non fuerint quod poſtulabãt; tan-E dem conceſſurum Deum eſſe quod petãt, vt Cyrillus apud D. Thomam obſeruauit. Id probat argumento à minore ad maius. Id vos faceretis, qui homines, & mali eſtis; multo igitur magis Deus faciet, qui Deus, & bonus eſt. Quemadmodum in ſimili argumentatione ver. 13. concludit; *Si ergo vos, cum ſitis mali, noſtis bona data dare filijs veſtris, quanto magis pater veſter de cælo dabit ſpiritum bonum petentibus ſe?* Eodem ſpectat parabola illa viduæ iniquum iudicem interpellantis, quæ ponitur infra c. 18. 2. Quod ergo dicit *Quis veſtrum?* maiorem habet emphaſim, quàm ſi ſimpliciter dixiſſet, F quis habet amicum? Argumentatur enim ex illis ipſis quibuſcum loquebatur, & ex ſe ipſis coniecturam facientes confiteri cogit nihil Deum continenter, & conſtanter orantibus negaturum. Hoc eſt, quod ait Eccleſiaſticus c. 18. 22. *Non impediaris orare ſemper, & ne verearis vſque ad mortem iuſtificari.* Et D. Paulus Epheſ. 6. 18. *Per omnem orationem, & obſecrationem orantes omni tem-*

Perſeuerãdum eſſe in oratiõne hac ſimilitudine docetur.

pore in ſpiritu, & in ipſo vigilantes in omni inſtantia, & ob-
ſecratione pro omnibus ſanctis, & ad Coloſ. 4. 2. *orationi*
inſtate, vigilãtes in ea cum gratiarum actione, & 1. Theſſal.
17. 18. *Sine intermiſsione orate, in omnibus gratias agite*. Hęc
ſola ſunt arma, quibus inuictus expugnatur Deus.
Vinci ſe à nobis patitur, cum rogatur.

Et ibit ad illum media nocte.) Incommodiſſimo
tempore cùm minimè credibile erat eum de lecto
ſurrecturum, vt petenti mutuò panes daret. Nam &
hoc ipſum eſt argumentum à minori ad maius. Si
media nocte dabit propter amici rogantis obſtina-
tam perſeuerantiam, multo magis quouis alio tem-
pore dabit. Indicat etiam nos, cum dicit *media nocte*,
nullum tempus etiam noctis medium, quod maxi-
mè eſt reficiendis ſomno corporibus neceſſarium,
orationi incommodũ ducere debere. Rectè in hũc
locum ſcribit Ambroſius, *Quis autem amicior nobis,*
quàm qui pro nobis corpus ſuum tradidit? Petijt ab hoc me-
dia nocte panes Dauid, petijt, & accepit. Petijt enim quando
Pſal. 118. 62. *dicebat, Media nocte ſurgebam ad confitendum tibi; ideo me-*
ruit hos panes, quos appoſuit nobis edendos. Petijt cum dicit,
Pſal. 6. 7. *Lauabo per ſingulas noctes lectum meum; nec enim timuit ne*
excitaret dormientem, quem ſciebat ſemper excubare vigilan-
Dauidis exẽplo ſæpius orare debemus. *tem. Et ideo ſcriptorum memores, noctibus ac diebus orationi*
inſtantes, peccatorum noſtrorum veniam poſtulemus. Nam ſi
ille tam ſanctus, & qui regni erat neceſſitatibus occupatus
Pſal. 118. 164. *ſepties in die laudem Domino dicebat, matutinis & veſper-*
tinis ſacrificijs ſemper intentus; quid nos facere oportet, qui eo
ampliùs rogare debemus, quo frequẽtiùs carnis, ac mentis fra-
gilitate delinquimus.

Amice accommoda mihi tres panes.) G. χρῆσόν μοι τρεῖς
ἄρτους, mutuo da mihi tres panes. Tres, vt opinor di-
xit, quia vno ipſi qui petebat, altero amico opus
erat, & tertium oportebat eſſe communem, ſi forte
vnus vni non eſſet ſatis. Propoſuit enim ſimilitudi-
nem ſumptam de medio, & ex rebus ijs, quæ fieri ſo-
lent. Solent autem ſingulis cõuiuis ſinguli panes ap-
poni, deinde cõmunis aliquis panis reſeruari, qui ſit,
ſi cui panis defuerit, ſupplemẽtum. Hic litteralis eſt
ſenſus; allegòricum & myſticum, quia noſtri nõ eſt
inſtituti, prętermittimus. Si quis tamen deſiderat,
Origen. ſiue Cyrillũ Alexand. legat lib 5. in Leuit. le-
gat Auguſt. ſer. 29. de verb. Domini ſecundùm Lucã;
legat Bedam, Theophylact. & Euthym. in commen-
tarijs. Tractat & Tertullianus ſubtiliter hũc locum
lib. aduer. Marcionem 4. hinc etiam illius deliria co-
arguens. *Cum dicit, Amice ſupplicem repræſentat.*

6. *Quoniam amicus meus venit de via ad me, & nõ ha-*
beo, quod ponam ante illum.) Duas affert cauſas cur tam
importuno tempore ad amicum veniat, & cur ſibi,
quos petit panes, dare debeat; quòd amicus ad ſe de
via feſſus, famelicúſque diuerterit, quòd plus ad mo-
uendum habet ponderis, quàm ſi ſibi petiuiſſet; iu-
ſtior enim videtur cauſſa pro alio, quàm pro ſe pe-
tendi; & dum amico ab amico, non ſibi ipſi petit, in-
dicat ſe idem pro illo, à quo petit, in ſimili cauſſa fa-
ctùrum eſſe, itaq; perinde quodammodo eſt, ac ſi illi
ipſi à quo petebat, peteret; & quòd nihil penitus ha-
beat, quod in cænã illi præbeat, ac ne panem quidẽ.
Facit etiam ad impetrandi facilitatem, quòd non de-
licatas carnes, nõ pretioſa vina, ſed panes petit, vnde
magis intelligi poterat eius inopia, & eò minùs ne-
gari ab amico, quod petebatur, quo erat vilius. Et
hîc ſi quis myſticum quærit ſenſum, eos quos modò
citauimus, auctores legat.

7. *Noli mihi moleſtus eſſe.*) Non erat vero ſimile ita
A amicum amico reſponſurum, ſed pertinebat ad ar-
gumentum, quo vti volebat Chriſtus, vt ita reſpon-
deret, vt appareret, quantùm importuna, & vrgens
perſeuerantia valeret. Ideo per hypotheſim dixit, in-
telligitur enim, ſi ille reſpondeat, id eſt quamuis ille
ita reſpondeat; tamen ſi alter non propterea terrea-
tur, neque diſcedat, ſed inſtet, pulſet, vrgeat, tandem
extorquebit. Si enim ſtatim petenti dediſſet, nõ ap-
paruiſſet, quam vim perſeuerãtia habuiſſet, qua po-
tiſſimùm in re totum argumenti momentum erat.

Iam oſtium clauſum eſt.) Excuſat omnia, quæ pro tẽ-
B pore videbãtur eſſe poſſe probabilia, quòd ianua eſ-
ſet clauſa, quam moleſtum, & fortaſſe periculoſum
eſſet, intẽpeſta nocte aperire; quod ipſe iam eſſet in
lecto, & ſurgere ſine moleſtia nõ poſſet; quòd pueri
etiam ſecum eſſent, ita vt nemo eſſet domi, qui dare
poſſet, niſi magno ſuo incõmodo de lecto ſurgeret.
Denique rectè Euthym. dicit, & ea quæ alter amicus
panes petens dicit, & alter negans reſpondet, eò per-
tinere omnia, vt appareat & petitionem fuiſſe maxi-
mè neceſſariam, & repulſionẽ fuiſſe iuſtiſſimã. Pue-
ros hîc non famulos, ſed filios interpretor, quemad-
C modum Tertul. lib. 4. contra Marci. & Theophyl.
tùm quia nõ παῖδες, ſed παιδία dicta ſunt, quo verbo
filij potiùs, quam famuli vocari ſolẽt; & quia in eo-
dem lecto, aut certè in eodem cubili erant, vtrumq;
enim κοίτη ſignificare poteſt.

8. *Et ſi perſeuerauerit pulſans.*) Hæc verba in Grę-
cis codicibus non leguntur, legunt tamen Ambroſ.
& Beda, & videntur eſſe ad explendam ſententiam
neceſſaria.

Dico vobis, et ſi non dabit illi ſurgens, eo quòd amicus
eius ſit, propter improbitatem tamen eius ſurget, & dabit illi
D *quotquot habet neceſſarios.* Hæc non videntur in Deum
conuenire, neque propterea dicta eſſe, vt ad illum
accommodẽtur: ſed vt magis intelligatur, quantùm
perſeuerantia valeat; cùm impetret aliquando, quæ
amicitia impetrare non poteſt. Nec enim Deus in-
uitus, &, vt ſe faſtidio liberet importunas audiendi
preces, petita concedit; ſed latet etiam hic argumen-
tatio à minore ad maius; ſi ille non propter amici-
tiam, ſed propter improbitatem ſolam petentis fe-
cit, quanto magis Deus faciet, qui nõ amicus modò,
E ſed etiam pater nobis eſt? vt concludet ver. 13. *quanto*
magis pater veſter de cælo dabit ſpiritum bonum petentibus
ſe? Quanquam & hoc ad Deum poſſumus aliqua ra-
tione accommodare, vt ſignificetur, etiam Deum nõ
ſolùm amicis, verum inimicis etiam ſuis, id eſt pec-
catoribus non propter amicitiam, & gratiam à qua
illi alieni ſunt; ſed propter ipſam orationis perſeue-
rantiam tandem cõceſſurum eſſe, quod petent; ἀναί- Perſeuerãtia in oratione Deũ flectit.
δειαν rectè noſter interpres improbitatẽ vertit, quã-
uis nomen propriè impudentiam ſignificet. Probus
enim Latinè dicitur qui verecundis, honeſtis, & mi-
nimè importunis, & moleſtis eſt moribꝰ. Vult Deus
F impudentes quodammodo, & importunos in peten-
do nos eſſe.

9. *Et ego dico vobis.*) Qui paullo ante dixi fore, vt
amicus ille importunis amici precibus ſurgeret, &
amico, quod petebat daret; hoc etiam dico fore, vt
petentibus vobis, & Deum perſeueranter orantibus
detur. Hæc eſt ſuperioris accommodatio parabolę,
& argumenti, quod in ea latebat, explicata cõcluſio.
Sed omnia quę ſequũtur vſq; ad ver. 27. apud Matth.
c. 7. 7. & c. 9. 32. & c. 12. 22. à nobis tractata ſunt.

27. *Factum eſt autem, cùm hæc diceret.*) Hæc hiſto-

ria à ſolo ſcribitur Luca; vna enim eſt, ex quibus eius in ſcribendis rebus à Chriſto geſtis diligentia commendatur, quãuis ab Irenæo lib. 3. c. 14. prætermiſſa. *Factum eſt*, inquit, *cùm hæc diceret*; Non dubito quin voluerit Euãgeliſta materiam his verbis, & occaſionem futuræ hiſtoriæ declarare. Cum enim dicturus eſſet mulierem quandã de media turba ſublata voce clamaſſe, *Beatus vẽter qui te portauit, & vbera quæ ſuxiſti*, voluit priùs exponere, quare commota fuiſſet, vt ita clamans Chriſtum laudaret. Et audiuerat Chriſtum mirabilia docentem, Phariſęos penitus reuincẽtem; multo verò mirabiliora facientẽ viderat, eijcientem dæmonium ver. 14. muto ſermonis facultatẽ dãtem; erupit igitur in hãc vocem, *Beatus vẽter qui te portauit, & vbera quæ ſuxiſti*. Et cætera turba quæ miraculum idem conſpexerat, admirata fuiſſe dicitur, ver. 14. ſed ſola hæc mulier cõtinere ſe nõ potuit, quin admirationem ſuam clamore, laudibúſq; declararet; idcirco quid illa ſolum dixerit, ab Euangeliſta narratur.

Extollens vocem quædã mulier de turba, dixit.) Emphaſim ſingula habẽt verba, & quòd dicit *Extollẽs vocem*; magnũ enim declarat affectum, magnámq; fidem in clamorẽ erumpentem. Ex intimis animi ſenſibus loquebatur, quæ quanta poterat maxima contentione clamabat. Altè enim, vt obſeruauit Euthym. in eius animũ Chriſti ſermo deſcenderat; & quod dicit *quadam mulier*, quibus verbis nõ ſolùm mulierem, quod ipſum per ſe mirũ erat; ſed etiã ignotã, atque obſcuram fuiſſe indicat, propterea non appellat nomine, ſed vocat quandã, quemadmodũ vocare ſolemus homines ignobiles. Eodẽ pertinet, quod addit, *de turba*. Quod etſi propriè ſignificat de media turba clamaſſe, nõ de turba, id eſt de media fuiſſe plebe, tamen indicat fuiſſe plebeiam, cùm in media fuerit turba. Omnia ad cõmendandam mulieris fidem pertinent, quòd viris, qui ſibi ſapientes eſſe videbãtur, nõ credentibus, ipſa & mulier ſexu minùs doctrinę, myſteriorúmque capaci, & rudis de plebe crediderit, & ita crediderit, vt cùm continere erũpentis fidei impetũ non potuerit, quaſi afflata numine clamauerit. Animaduertit hoc & admonuit Theophyl. & Beda, *Magnæ*, inquit Beda, *deuotionis, & fidei hæc mulier oſtẽditur, quæ Scribis, & Phariſæis Dñm tẽtantibus, ſimul & blaſphemantibus tãta eius incarnationẽ præ omnibus ſynceritate cognoſcit, tanta fiducia cõfitetur, vt & præſentium procerũ calumniam, & futurorum confundat hæreticorum perfidiam.*

Beatus vẽter qui te portauit, & vbera, quæ ſuxiſti.) Synecdoche eſt, qua pars pro toto ponitur. Voluit enim matrẽ Chriſti beatã dicere; ſed matrẽ eius per ventrẽ, & vbera deſcripſit, & maiore orationis gratia, atque efficacitate, cum eas nominat partes, quæ generãdo, alendóq; Chriſto maximè ſeruierãt, ventrem qui cõcepit, geſtauit, ac edidit; & vbera quę lacte editũ aluerunt; & ad muliebrẽ conſuetudinem, laudãtiſque perſonã magis accõmodatè. Solent mulieres eas potiſſimùm duas partes & in laudem, & in vitium nominare, infra c. 23. 29. *Ecce venient dies, in quibus dicẽt, Beatæ ſteriles, & vẽtres qui non genuerũt, & vbera, quæ nõ lactauerunt.* Beatã igitur hęc mulier Chriſti matrẽ appellauit, ſed beatã nõ per ſe ipſam, ſed quòd Chriſtũ genuiſſet, aluiſſetque. Hanc etiam vim habet illa totius ex duabus partibus facta deſcriptio; quaſi nõ ob aliam cauſſam, quàm propter ventrẽ, & vbera, id eſt quòd Chriſtũ genuiſſet, beatã dixerit. Nõ nego maius aliquid de Chriſti matre hãc mulierem cognouiſſe; etſi id pleriq; negãt; ſed illud certũ, om-

Beata cur dicta ſit Chriſti mater.

A nem eius fœlicitatẽ ad ventrẽ, vberáq; retuliſſe, quaſi tam fœlix, tã ſancta etiã, ſi vis, futura non fuiſſet, niſi peperiſſet Chriſtũ. Quod hoc ſenſu verũ eſt, vt intelligamus nõ fuiſſe Deũ tantùm illi collaturũ gratiæ, niſi Chriſti dignã matrem efficere voluiſſet. Probat ex hoc loco Tertul. in lib. de carne Chriſti, & lib. 4. cõtra Marcionẽ Chriſtũ verũ habuiſſe corpus, quod Marcioniſtæ negabant, quãdo vẽter ipſum portauit, vberáq; lactauerunt. Probat Beda cõtra Apollinariſtas, vt opinor, qui Chriſtũ per Mariam tanquã per canalẽ tranſijſſe dicebant, carnémq; non ex illa, ſed
B cœlo traxiſſe, eam verè Chriſti fuiſſe matrẽ; ſiquidẽ beatus vocatur eius vẽter, quòd Chriſtum portaſſet; beata vbera, quòd Chriſtum lactauiſſent. Idem & Theophyl. argumentatur.

Marcioniſtæ, & Apollinariſtę refutãtur.

28. *Quinimo, beati qui audiunt verbũ Dei, & cuſtodiũt illud.*) Refellẽda in primis eſt interpretatio Caluini, qui putat hanc phraſim negare quod dictũ fuerat, & affirmare quod dictũ non fuerat. Quaſi neget Chriſtus matrẽ ſuam beatã fuiſſe, beatos verò eos eſſe dicat, qui verbũ Dei audiant, atq; cuſtodiant. Quod ille hęretico in ſanctiſſimã virginẽ facit odio, dignus
C qui à Grãmaticis verberetur, quòd linguæ proprietatem ignoret. Poterat ex vno ex præceptoribus ſuis diſcere cõtrarium, qui in hũc locũ ſcribẽs admonneat, μενοῦνγε, nec affirmare, neq; negare quod dictũ ſit. Atqui ille ipſe, ſi meliùs proprietatẽ perpẽdiſſet vocis, intellexiſſet affirmare potiùs quod dictum ſit. Perinde enim eſt ac ſi dicas, imò potiùs; qui autẽ dicit potiùs, vtrũque & quod dictũ eſt, & quod dicendum, affirmat, ſed dicto dicendũ præponit, vt ſi aliquo dicẽte, Bonũ eſt argentũ, reſpondeas, imo potiùs aurũ; non negas, ſed affirmas argentũ eſſe bonũ; cæ-
D terum aurũ melius eſſe dicis. Quin, etiamſi Chriſtus diſertis dixiſſet verbis, non eſt beatus venter, qui me portauit, & vbera quę ſuxi; ſed beati ſunt qui audiũt verbum Dei, & cuſtodiunt illud, nõ poſſet colligere Caluinus Chriſtum, quod mulier dixerat, negauiſſe. Quemadmodũ ex eo quòd dicit *Miſericordiam volo, nõ ſacrificium*. Matt. 9. 13. colligi non poteſt Deum ſacrificium nolle; ſed minùs quàm miſericordiam velle. Et ex eo quòd dicit Matt. 10. 20. *Nõ eſtis vos qui loquimini, ſed ſpiritus patris veſtri, qui loquitur in vobis*, nõ ſequitur nõ fuiſſe Apoſtolos qui loquerẽtur, ſed Spiritum po-
E tiùs ſanctũ fuiſſe, qui in ipſis loquebatur. Sæpe enim docuimus eiuſmodi locutionibus id quod abſolutè negari videtur, nõ abſolutè, ſed alterius cõparatione negari. Atq; ad eundẽ modum intelligẽdum foret, ſi Chriſtus dixiſſet, nõ venter qui me portauit, ſed qui audit verbũ Dei, & cuſtodit illud, beatus eſt; nõ enim ventrẽ qui ſe portauerat, beatum negaſſet; ſed minùs beatum, quàm qui verbum Dei audiret, cuſtoditétque, eſſe ſignificaſſet. Quãto magis, cùm non dixerit, beatus nõ eſt vẽter, ſed μενοῦνγε, imo potiùs, *beati qui audiunt verbũ Dei, & cuſtodiunt illud?* Quibus, vt dixi-
F mus, verbis tantùm abeſt, vt neget ventrẽ qui ſe portarat, beatũ eſſe, vt potiùs affirmet. vt Beda, & Theophyl. in cõment. & Chryſoſt. apud D. Thom. obſeruarunt. At cur iſto ipſo modo Chriſt⁹ reſpõdet? Cur, cum quidã illi cõcionanti nũtiaſſet, *ecce mater tua, & fratres tui foris ſtant, quærẽtes te*, reſpondit? *Quæ eſt mater mea, & fratres mei? & extẽdens manũ in diſcipulos ſuos dixit, ecce mater mea, & fratres mei. Quicunque enim fecerit volũtatem patris mei qui in cælis eſt, ille meus frater, & ſoror, & mater eſt.* Matth. 12. 47. 48. 49. 50. An negauit Mariam matrẽ ſuam eſſe? Minimè verò; ſed quia in

Caluini in Harmonia inepta expoſitio reprehenditur.

Eraſmus Annotat. in Luc.

Oſee 6. 6.

prędicando Dei verbo erat occupatus, arripuit ex ijs, quę ille nũtiauerat, occaſionem miniſterium ſuum, & fructum prędicationis, verbique Dei commendandi. Tu mihi nuntias matrem, & fratres meos adeſſe; quaſi magnum putes, vt re vera eſt, matrem ac fratrem meum eſſe; ego verò tibi denuntio, eos, qui voluntatem, quam ego prædico, patris mei faciunt, melioris eſſe conditionis, quàm ſi mater, aut fratres mei, id eſt quàm ſi mihi ſola carne coniuncti eſſent. Eodem modo hîc ex ijs, quæ mulier illa verè dixerat, beatum eſſe ventrem, qui portaſſet Chriſtum, & vbera, quæ ſuxiſſet, occaſionem accepit verbi Dei, quod prædicabat commendandi, quòd beatiores homines, quàm venter, & vbera poſſet facere. Nam & ipſam matrem ſuam beatiorem eſſe, quòd verbũ Dei audiſſet, cuſtodiſſétque, quàm quòd ſe corporaliter genuiſſet. Magis enim beata fuit quòd mente, vt Auguſt. & alij Patres loqui ſolent, quàm quòd corpore Chriſtum concepiſſet. Sicut Eliſabeth illi dixit, *beata quæ credidiſti* c.1. 45. Beatiores ergo *qui audiunt verbum Dei, & cuſtodiunt illud*, quia mater ipſa Chriſti hinc, quàm inde beatior; & quia illa ipſa beata non fuiſſet, etiamſi corpore Chriſtum genuiſſet; niſi verbum Dei audiſſet, & cuſtodiſſet illud, vt Chryſoſt. apud D. Thom. docet. Prudenter adiecit, *& cuſtodiunt illud* quia audire, & non cuſtodire, maiorem potiùs condemnationem, quàm gloriam affert. *Melius enim erat illis nõ cognoſcere viam iuſtitiæ, quàm poſt agnitionem retrorſum conuerti ab eo, quod illis traditũ eſt, ſancto mandato. Contigit enim illis illud veri prouerbij, Canis reuerſus ad ſuum vomitum, &, ſus lota in volutabro luti* 2. Petri 2.21. 22. *Non*, inquit, *auditores legis iuſti ſunt apud Deum, ſed factores legis iuſtificabuntur* Rom. 2. 13. &, *eſtote factores verbi, & non auditores tantùm, fallentes voſmetipſos; quia ſi quis auditor eſt verbi, & non factor, hic comparabitur viro conſideranti vultum natiuitatis ſuæ in ſpeculo; conſiderauit enim ſe, & abijt, & ſtatim oblitus eſt, qualis fuerit* Iacob. 1. 22. 23. 24. *Omnis*, inquit Chriſtus, *qui audit verba mea hæc, & facit ea, aſſimilabitur viro ſapienti, qui ædificauit domum ſuam ſuper petram; & deſcendit pluuia, & venerunt flumina, & flauerũt venti, & irruerunt in domum illam, & non cecidit, fundata enim erat ſuper petram. Et omnis, qui audit verba mea hæc, & non facit ea, ſimilis erit viro ſtulto, qui ædificauit domum ſuam ſuper arenam; & deſcendit pluuia, & venerunt flumina, & flauerunt venti, & irruerunt in domum illam, & cecidit, & fuit ruina illius magna.* Matth. 7. 24. 25. 26. 27.

Lib. de S. Virginitate ſæpius.

Nõ ſatis eſt audire verbum Dei, niſi cuſtodias.

Aſſla Caluini calũnia diluitur.

Accuſat Caluinus nos, quòd verba huius mulieris ſoleamus in Eccleſia ſine Chriſti correctione recitare. Malignus ſimul, & ſtultus calumniator eſt, iniuriámque non nobis modò, ſed ſanctę etiam illi mulieri facit, quę plena fide exclamauerat, *beatus venter qui te portauit*. Malignus eſt, qui odio hoc dicit Eccleſiæ; ſtultus, quia nec mulieris verba, nec conſuetudinem noſtram intelligit; iniuriam nobis, & illi facit, quia & illius dictum, & conſuetudinem noſtram non intelligens in deteriorem partem interpretatur. Putat enim mulierem illam Chriſti matrem propter ſolam eius generationem remota fide, remota caritate, qua ſemper Chriſtum animo geſtabat, beatã prædicaſſe, quod paullo ſupra refutauimus. Putat nos, cùm dicimus, *Beata viſcera Mariæ virginis, quæ portauerunt æterni patris filium*, viſcera tãtùm virginis, & corporalem eius generationem laudaſſe. Errat; beatiorem virginẽ animo, quàm corpore; ſpirituali, quàm corporali Chriſti cõceptione credimus, ac prædicamus. Cur igitur correctionem Chriſti non addimus? quia nõ id agimus, vt alios omnes, qui verbum Dei audiũt, atque cuſtodiunt; ſed vt ſolam matrem Chriſti laudemus; & eam ipſam non quocunque titulo, ſed illo ſolo, quòd mater ſit Chriſti, huius mulieris imitatione laudemus. Cęteros fœlicitatis eius titulos non addimus quidem tunc, ſed non excludimus. Aliàs addere ſolemus, & quidem tam amplos, atque magnificos, vt iſte ipſe ſerpens, qui ſe nunc B. Virginis honorem valde tueri ſimulat, crepet inuidia. Addimus Chriſti correctionem, cùm populum docemus, cùm Euangelium hoc in ſacrificio recitamus, cùm id agimus, quod Chriſtus agebat, vt doceamus populum, in quo potiſſimùm vera beatitudo conſiſtit.

29. *Turbis autem concurrentibus.*) Quod ſequitur vſque ad ver. 34. Matthæus etiam c. 12. 39. ſcribit, atque illic nos etiam expoſuimus. Cæterum Lucas & connexionem, & occaſionem huius ſententię pręter miſit, quam Matthæus declarauit. Narrat, cùm Chriſtus dæmonium illud mutum eieciſſet, turbęque miratæ eſſent, Phariſæos, Scribáſque dixiſſe, *in Beelzebul principe dæmoniorum eijcit dæmonia*; Chriſtũ calùmniam refutaſſe, probaſſéque non in Beelzebub, ſed *in ſpiritu Dei* imperare dæmonibus; adieciſſe, qui in Spiritum ſanctum, vt illi faciebant, blaſphemaſſet, ei nec in hoc ſæculo, nec in altero peccatum remittendum; quod Lucas hiſtoriæ ordine non ſeruato narrat c. ſequenti ver. 10. Tunc Phariſęos, & Scribas quoſdam ſignum à Chriſto de cælo petiuiſſe, quo certiùs, quod dicebat, cõprobaret; ipſum reſpondiſſe, quod illic Matthęus, hîc Lucas ait, *Generatio hæc generatio nequam eſt*.

36. *Si ergo corpus tuum totum lucidum fuerit.*) Totam hanc oculi, & corporis comparationem, quæ ponitur à Luca à ver. 34. vſque ad hunc locum, apud Matth. c. 6. 21. explicauimus. Nunc ea tantùm, quæ hoc verſu dicuntur, quoniam Matthæus non dixit, explicanda nobis ſunt; eo diligentiùs, quo obſcuriora ſunt, & totius ſimilitudinis, & argumenti concluſionem continent. Difficultas in eo cõſiſtit, quòd ταυτολογία eſſe, & idem ex eodem concludi videatur. *Si ergo corpus tuum lucidum fuerit, non habens aliquam partem tenebrarum, erit lucidum totum, & ſicut lucerna fulgoris illuminabit te*; perinde eſt ac ſi diceret, ſi fuerit lucidum totum, erit lucidum totum. Qui optimè omnium exponere videntur, ad hunc modum exponunt. Dicunt non concludi omnino idem, quod in antecedente ſumptum erat, ſed idem cum ſimilitudine, & comparatione quadam. Sumptum fuerat, ſi totum corpus tuum lucidum fuerit; concluditur, non quidem totum lucidum fore, ſed quomodo lucidum erit, nempe, ita vt ſi lucerna aliqua fulgente illuminaretur. Hoc pluribus, atque melioribus auctoribus placuit. Alij Latinam lectionem ex Græca corrigunt. Legunt hoc modo Græci, ὡς ὅταν ὁ λύχνος τῇ ἀστραπῇ φωτίζῃ σε, ſicut quando lucerna fulgore illuminat te. Vnde cõiecturam faciunt legendum eſſe Latinè, vt cùm lucerna fulgoris illuminabit te. Minùs hoc mihi placet, quia & Latina verba corriguntur, & correctio nihilo meliorem reddit ſenſum. Fingamus enim noſtrum interpretem eo modo vertiſſe, quis obſecro erit ſenſus, vt ſi cùm lucerna fulgoris illuminabit te? Quis enim ita locutus fuiſſet? Fingamus aptioribus vertiſſe verbis, & ad verbum expreſſiſſe Græca, vt quando lucerna fulgore illuminabit te; quis tamen erit ſenſus, quo modo tautologia fugietur? Nam quòd illi, quos paullo ante diximus, auctores reſpondent, non idem

Non eſſe hoc loco ταυτολογίαν oſtenditur.

concludi

concludi, quod ſumptum fuerat; ſed idem aliter, idem comparatione magis explicatum; ideo non probo, quia neminem hominem prudentem ita locuturum, aut argumentaturum fuiſſe perſuadere mihi poſſum; ſi totum corpus tuum lucidum fuerit, erit lucidum totum, ſicut quando lucerna illuminabit, aut illuminauerit te; nam etſi in concluſione comparatio adhibetur, tamen meo quidem iudicio rautologiam non tollit. Adde, quòd ipſa Gręca verba mihi non videntur cōgruentem habere ſenſum. Si enim Gręcè eſſet ὡς ὅταν λύχνος ἀστραπῇ φωτίζει σε, vt quando lucerna illuminat te, ſententia eſſer tolerabilis; cùm autem dicat ὡς ὅταν φωτίζῃ σε, vt quando lucerna illuminauerit te, tempus profectò illud ſubiunctiui modi ſententiam corrumpit, & inſolentem reddit. Si qua iſti auctores in Latinis, ea ego licentia in Gręcis corrigendis vti vellem, ita mea quidem ſenteutia corrigerem, vt nihil in ſenſu inſolens, nihil durùm remanerer: vnam tantùm litteram tollerem, vt vbi legitur σῶμα corpus, dicerem ὄμμα oculus, & ſententia eſſet congrua, ſi ergo oculus tuus lucidus fuerit, non habens aliquam partem tenebrarum, erit lucidum totum (ſcilicet corpus) & ſicur lucerna fulgoris illuminabit te, ſub. oculus tuus. Noſtrum enim interpretem non legiſſe Gręcè φωτίζῃ, ſed, φωτίσει, ex eius verſione manifeſtum eſt, & ſententia ipſa poſtulat, quæ multo profectò melior Latinæ, quam Gręcæ lectionis eſt. Si poſſem huius correctionis meæ auctorem aliquem bonum inuenire, nihil dubitarem affirmare ita eſſe legendum; quamuis aliter noſter legiſſet interpres, non ſatis emendatum nactus codicem. Sed, vt ſæpe teſtor, in corrigenda ſacrarum litterarum lectione non quęro laudem ingenij, μὴ κίνει χαμμὶν, vt Gręco apud Platonem prouerbio monemur. Ergo quia nolo lectorem cogere vt meam prober correctionem, aliam ſalua Latina Gręcáque lectione, quam nunc habemus, interpretationem adhibebo. Priori loco dicitur, *Si totum corpus tuum lucidum fuerit*; poſteriore verò non dicitur, erit lucidum totum corpus, ſed, *erit lucidum totum*; quòd, quia ad corpus omnes inrerpretes referunt, tautologiam vitare non poſſunt. Ego non refero ad corpus, ſed ad totum abſolutè, ad omnia, quæ homo habet. Quemadmodum ſi per negationem dixiſſet, ſi totum corpus tuum lucidū fuerir, nihil erit quod non ſit lucidum. Nam in toto corpore omnia comprehenduntur. Quod hoc modo meliùs intelligetur, oculum, vt ait Auguſtinus lib. 2. qq. Euangel. c. 15. intentionem hominis vocat, totum verò corpus, vt ego quidem arbitror, omnes ſimul hominis facultates, quę tanquam membra diuerſa corpus vnum efficiunt, totum autem abſolutè omnes actiones humanas, quæ ex facultatibus proficiſcuntur. Ergo argumentatur ad hunc modum, ſi oculus tuus lucidus fuerit, id eſt ſi intentio tua fuerit recta, totum corpus tuum, id eſt, omnes aliæ tuæ facultates lucidæ, & rectę erunt; ſi antem totum corpus tuum, id eſt, omnes tuę facultates, fuerit lucidum, totum omnino, id eſt, quicquid inde proficiſcitur, lucidum, ac rectum erit, quia (ſub. oculus tuus) ſicut lucerna fulgens te totum illuminabit. *Et*, enim accipio pro, Quia, per Hebraiſmum, vt ſępe aliâs. Sic opinor planus eſt ſenſus.

Latina editio non facilè mutanda. Ne moueto lucam.

37. *Et cum loqueretur.*) Auguſtinus lib. 2. de conſ. Euang. cap. 39. & 75. & Beda in commentariis huius loci exiſtimant Lucam hìc ordinem hiſtorię non ſeruare, ſed res diuerſo geſtas tempore coniungere. Nam inter ea quę ante narrauit, & hoc quod nunc narrare incipit, ea accidiſſe omnia, quę Matth. à capite 12. vſque ad 23. ſcribit; ideo non dixiſſe Lucam cum hęc loqueretur, ſed, *cùm loqueretur*, quaſi ſenſus ſir, cùm non quidem tunc, ſed aliquando loqueretur, *rogauit illum quidam Phariſæus, vt pranderet apud ſe.* Libentiùs hic ſequor Euthymium, qui hęc, quæ ſequuntur eodem loco, eodémque tempore accidiſſe putat, quo ſuperiora. Nam quod Auguſt. & Beda notant, non dixiſſe Lucam, cùm hęc loqueretur, ſed, *cùm loqueretur*, non magni mihi videtur eſſe momenti. Quid enim intelligi voluit tunc locutum fuiſſe Chriſtum, niſi quę paullo ante commemorauerat, cùm eum Phariſæus inuitauit? Quòd ſi non intellexiſſet ſuperiora locutum fuiſſe, quorſum dixiſſet, *cùm loqueretur?* quid enim ad rem attinebat dicere à Phariſęo inuitatum fuiſſe, *cùm loqueretur*, aut cùm ſileret, ſi tempus ſignare noluit? Voluit ergo tempus proculdubio deſcribere, quo id, quod dicturus erat, accidiſſet; non deſcripſir, ſi non intellexit, *cùm loqueretur* ea, quę dicta ſunt. Quin inde ſumo, vt hanc opinionem probem, argumentum, vnde Auguſtinus, & Beda ad probandam contrariam argumentantur. Quod Lucas non dicat, cum hæc loqueretur; ſed abſolutè *cùm loqueretur.* Niſi enim Euangeliſta putaſſet facilè lectorem ex pręcedentibus intellecturum, quænam eſſent ea, quæ eum locutum fuiſſe diceret, vtique declaraſſet dicens, cum aliquando ad turbas loqueretur, aut aliquid ſimile. Cum ergo non declarauerit, voluit nos ea, quæ paullo ante dixerat, intelligere locutum fuiſſe. Apparet antem ideo hoc Euangeliſtam dixiſſe, vt doceret, qua occaſione & inuitatus fuiſſet à Phariſęo, & apud eum Phariſæorum ſuperſtitionem redarguerit. Cum Chriſtum dęmoniú eiicientem, turbáſque docentem, Phariſęos redarguentem audiuiſſet, ipſe licet Phariſæus etiam eſſet, tamen volens fortaſſis oſtendere ſe non tam alieno ab eo eſſe animo, inuitauit.

38. *Et ingreſſus recubuit.*) Cur ſoleret Chriſtus ad conuiuia inuitatus ire, ſępe diximus. Quærebat vbique animas, & eſcis aliquando capiebat. Nam accuſatus aliquando, quòd cum publicanis & peccatoribus manducaret & biberet, hac ratione ſe defendit, *non indigent, qui ſani ſunt, medico; ſed qui malè habent; non veni vocare iuſtos, ſed peccatores ad pœnitentiam*, ſupra cap. 5. 31. 32. Quòd ait Euangeliſta, *& ingreſſus recubuit*, perinde eſt, ac ſi diceret, ſtatim vt ingreſſus eſt, ne lotis quidem manibus recubuit, propterea enim dicit Phariſęum miratum fuiſſe.

Phariſæus autem cœpit intra ſe reputans dicere.) G. ὁ δὲ φαρισαῖος ἰδὼν ἐθαύμασεν, Phariſæus autem cum vidiſſet, miratus eſt. Cum vidiſſet ſcilicet eum ſtatim accumbere, nec lauiſſe prius manus; magna enim religione Iudęi omnes, in primíſque Phariſæi ſolebant & ante prandium, & in ipſo prandio lauare, vt conſtat Mar. 7. 4. & Ioann. 2. 6.

Quare non baptiZatus eſſet ante prandium.) G. ὅτι οὐ πρῶτον ἐβαπτίσθη πρὸ τοῦ ἀρίστου, quia lotus non fuerat ante prandium. Noſter interpres ipſum Gręcum baptizandi verbum retinuit. Quod facit aliquádo cùm de ceremonialibus illis Iudæorum lotionibus loquitur, vt Mar. 7. 4. Cùm autem de Ioannis, & Chriſti baptiſmo, perpetuò. Credo non ſine cauſa. Vocabant ita Iudęi Græcè loquentes, noluit Euangeliſta Iudęorum vſitatam mutare vocem. Eodémque con-

ſilio noſter interpres ne Latinè quidem mutare voluit. Ac fortaſſe ideo Ioannis, Chriſtique baptiſmus ita vocatus eſt, quia religionis ceremoniæ quædam erant, & ceremoniales illę Iudæorum lotiones baptiſmi vocabantur. Credi poteſt Chriſtum ex induſtria hoc feciſſe, vt materiam reprehenſionis admirationiſque Phariſęo prębe//ret, ex eius verò admiratione occaſionem arriperet docendi, quàm vana, & ſuperſtitioſa Phariſæorum opinio, & conſuetudo eſſet, qui animi neglecta munditie in lauandis, mundandiſque corporibus omnem religionem, & ſanctitatem ponerent.

39. *Et ait Dominus ad illum.*) Videns tanquam Deus intimas eius cogitationes, nec enim locutus fuiſſe dicitur, Auguſtinus ſerm. 3. de verbis Domini ſecundùm Lucam.

Nunc vos Phariſæi?) Vim hoc loco huius particulæ *nunc* nemo, quod ſciam, ſatis declarauit. Nam nec qui contemptum dicunt præ ſe ferre; nec qui idem ſignificare ac ſi diceret, non ſolùm aliàs, ſed etiam nunc cùm minimè conuenit, mihi ſuam interpretationem probant. Credo ego vim habere aduerſatiuę dictionis, tanquam ſi diceret, ſi quemadmodum quę foris, ita etiam quæ intus ſunt mundaretis, reprehendenda non eſſet conſuetudo veſtra; nunc verò, cùm id quod foris eſt diligenter mundetis, quod autem eſt intus rapina, & dolo plenum ſit, ſtulti & hypocritæ eſtis. Totam ſententiam vſq; ad ver. 41. apud Matthæum expoſuimus.

41. *Veruntamen quod ſupereſt date eleemoſynā.*) Quod vertit noſter interpres, *quod ſupereſt*, Latini interpretes tribus modis exponunt. Alij, *quod ſupereſt*, facta rapinarum de quibus locutus fuerat reſtitutione, vt Lyran. Alij, *quod ſupereſt*, victui veſtro, atque veſtitui, vt Beda, Strabus, Hugo, citatúrque in eandem ſententiam Gregor. à Gratiano 12. q. 1. c. Quia. Alij, *quod ſupereſt*, id eſt quod vnicum vobis remedium reliquum eſt, eſt vt detis eleemoſynam. Sic idem etiam Beda, & Bonauent. in comment. Græcè eſt τὰ ἐνόντα pro, κατὰ τὰ ἐνόντα, pro facultatibus veſtris, pro vt quiſque poteſt, vt Græci auctores Theophyl. & Euthym. interpretantur. Hic verus eſt ſenſus.

Eleemoſynaquomodo remiſſionem peccatorũ obtineat.

Et ecce omnia munda ſunt vobis.) Vulgaris hìc quæſtio eſt, quomodo eleemoſynam Chriſtus vnicum ad obtinendam peccatorum remiſſionem remedium faciat? Quid enim? an ſi eleemoſynam dediſſent, in ipſum verò, qui vnicus ſalutis auctor erat, non credidiſſent, mundi, id eſt iuſti fuiſſent? Quis hoc dicat? Tractauit copioſè hunc locũ Auguſt. lib. 1. de verbis Domini ſecundùm Lucam, ſerm. 30. & in Enchirid. cap. 75. & quidem in Enchiridio quorundam hinc errorem natum fuiſſe docet, *Qui ſceleratiſſimè*, vt ille ait, *viuunt, neque curant talem vitam, moreſque corrigere, & inter ipſa facinora, & flagitia ſua, eleemoſynas frequentare non ceſſant; fruſtra ſibi in eo blandiuntur, quoniam Dominus dixit, Date eleemoſynam, & ecce omnia munda ſunt vobis.* Recentiores quidam interpretes difficultatem non ſoluentes, ſed declinantes, quod Gręcè eſt δότε, non imperandi, vt vertit noſter interpres, ſed indicandi modum eſſe putant, quod ſupereſt datis eleemoſynas, & ecce omnia munda ſunt vobis; quaſi dicat, cùm ſitis pleni rapina, & dolo, tamen ex rebus malè partis aliquam ad oſtentationem eleemoſynam dantes, ſatis vos putatis eſſe mundos, omniáq; furta vobis remitti. Videtur facilis interpretatio, ſed hæc ipſa facilitas ſuſpecta mihi eſt, nec enim tam facilè

A Chriſtus loqui voluit, qui aliquid maius voluit ſignificare. Ac primùm contra mentem eius hoc eſt, & contra veritatem: ſi enim illi ſolis ſe eleemoſynis mundos putaſſent, non lauiſſent, quæ deforis erant calicis, nō fuiſſent vſi aliis tam variis, frequentibúſq, lotionibus. Non ergo Chriſtus dicere potuit, quod verum non erat. Quin illi non in ſolis eleemoſynis, aliiſque miſericordię operibus, quę minimè exercebant, ſed in ſolis potius externis lotionibus omnem iuſtitiam, munditiémq; collocabant, atque hoc eſt, quòd in illis Chriſtus reprehendit. Non ergo reprehendit, quòd eleemoſynas faciant, ſed quòd non faciant, &, vt faciant, hortatur, ſi verè mundi eſſe velint. Et verò quis non videt Chriſtum dare conſilium, & tanquam medicum remedium præſcribere? Quis non videt idem hoc eſſe, atque id quod dicit infra cap. 16. 9. & in ſimili prorſus cauſa, *Facite vobis amicos de mammona iniquitatis.* Et quod Daniel Nabuchodonoſori conſulebat cap. 4. 24. *peccata tua eleemoſynis redime.* Auguſt. duobus illis locis, quos modò citauimus, & eum ſecuti Beda, & Strabus in comment. ſic exponunt, vt eleemoſyna pro omni ſpecie

C miſericordię, & caritatis accipiatur, cuius prima pars eſt vt noſtri miſereamur, nobiſque ipſis eleemoſynam demus. *Miſerere*, inquit, *anima tua placens Deo*; Eccl. 30. 24.

damus autem nobis eleemoſynam, id eſt, noſtri miſeremur, cùm credimus, cúmq; cętera facimus, quæ nobis à Deo pręcipiuntur. Hac igitur eleemoſyna, qua totum Chriſtiani hominis continetur officium, omnia mundari. Simpliciùs credo locutum fuiſſe Chriſtum. Apparet enim eum eleemoſynam, qua noſtra damus rapinę, qua aliena rapimus, appoſuiſſe. Similiter fere Theophyl. ſed aliquantò, vt mihi videtur, meliùs qui eleemoſynam dat, eum caritatem habere, eleemoſynam enim caritatis actum eſſe, qui autem caritatem habet, ei omnia munda eſſe, id eſt omnia remiſſa peccata, quia *caritas*, inquit Petrus 1. epiſt. 4. 8. *operit multitudinem peccatorum.* Baſilius in regul. breuior. inter. 271. accōmodatè ad id, quod præceſſerat, intelligendum hoc eſſe putat. Dixerat Chriſtus, Phariſęos mundare, quę deforis eſſent calicis, intus autem plenos eſſe rapina, & dolo; dicit nunc, ſi velint omnia, quę rapuerunt, ſibi mundari, dent eleemoſynam, per eleemoſynam aliena reſtituturos,

E ac ita fore, vt à furto liberi, mundique ſint. Accommodata hęc videtur interpretatio; ſed quędam tamē illi videntur repugnare. Primùm falſum eſt eum, qui furtum fecit, ſatisfacere datis eleemoſynis; oportet enim ſuum cuique reddat, ſi dominum inueniat, vt peccatum remittatur, quemadmodum præcipiebat lex Exod. 22. 1. & vt Zachęus ille ſe facere dicebat infra cap. 19. 8. *& ſi quid aliquem defraudaui, reddo quadruplum.* Deinde quòd nimis humilis ſenſus, & Chriſto indignus videatur, fore vt, ſi quæ rapuerant, redderent, nihil deberent, hoc enim ille eſſe putat, *& ecce*

F *omnia munda ſunt vobis.* Quis enim de hoc poterat dubitare? Si illud vniuerſale nomen *omnia* reſtringendum eſt, malim cum Euthymio reſtringere ad corpus, & animam; ad id quod foris, & id quod intus eſt, de hoc enim agebatur. Reprehendebat Phariſęos, quòd corpus mundarent, animam mundare negligerent: docet fore, vt ſi eleemoſynam dederint, omnia illa, id eſt, & anima, & corpus, & interna, & externa mundentur. Nec dubito, quin hic ſenſus verus ſit, ſed adhuc quęſtio reliqua eſt, quomodo eleemoſyna animam mundet, quod facere profectò non

Quomodo eleemoſyna mundet animam.

poteſt,

poteſt, niſi omnia pęccata remittat; rectè Beda, & Bonauent. hoc loco dicunt eleemoſynam peccata remittere, quia ad remiſſionem peccatorum diſponit. Non poſſunt hoc noui hęretici ferre; ſed videant, vtrum concedere malint, aut verè, propriéque remittere, aut minùs propriè pœnam verè remittendo, ad remiſſionem verò culpę hominem diſponendo. Nam cùm ſcriptura abſolutè, & ſine vlla adiectione dicat peccata remittere, alterutrum concedant neceſſe eſt. *Peccata*, inquit, *tua eleemoſynis redime*, Dan.4.24. *Eleemoſyna patris non erit in obliuione*, Eccleſ. 3.15. &, *Eleemoſyna ab omni peccato liberat*, Tob.4.11. &, *Eleemoſyna à morte liberat*, Tob. 12. 19. &, *Ignem ardentem extinguit aqua, & eleemoſyna reſiſtit peccatis*, Eccleſ. 3.33. &, *Facite vobis amicos de mammona iniquitatis, vt cum defeceritis recipiant vos in æterna tabernacula*, Lucæ 16. 9. Quòd autem hoc modo, quo Theologi docent, diſponendo, & ad mouendam diuinam miſericordiam viam pręmuniendo, peccata remittat, eadem ſcriptura haud obſcurè indicat. Hoc enim eſt, *Orationes tuæ, & eleemoſynæ tuæ aſcenderunt in memoriam in conſpectu Dei*, Actor.10.4. &, *Conclude eleemoſynam in ſinu pauperis, & hæc pro te exorabit ab omni malo*, Eccl.29.15. Hęc omnia vera ſunt, & ad intelligendum hunc locum accommodata: ſed mihi alius nec minùs fortaſſis aptus, & multo facilior ſenſus occurrit, *date eleemoſynam, & ecce omnia munda ſunt vobis*, id eſt eleemoſyna vobis erit inſtar omnium veſtrarum lotionum; mundiores vos eleemoſyna faciet, quàm omnes iſtę lotiones veſtræ, quas tam frequenter adhibetis. Æſtimet lector. Quæ ſequuntur vſque ad ver. 52. apud Matthęum cap. 23. explicauimus.

52. *Væ vobis Legiſperitis, quia tuliſtis clauem ſcientiæ.*) Quid ſit clauē ſcientiæ tollere. Clauem ſcientię tollere hoc loco eſt ſcientiam ſalutis ita ſibi vſurpare, vt doceant neminem, niſi viam ſe monſtrantibus, ſaluum eſſe poſſe. Neminem niſi per portam, quam ipſi indicando aperuerint; per præcepta, quæ tradiderint, in cœlum ingredi poſſe. Sumpta metaphora à domus domino qui, cùm vult neminem in domum ingredi, neminem egredi, niſi aperiente ſe, portam claudit, claue obſerat, ipſámque clauem tollit, & ſolus ſeruat. Hoc ipſum in cœlo ſibi Iuriſperiti vſurpauerant. Et nec ipſi intrabant, quia Dei mandata, quibus intrandum erat, non obſeruabant; nec alios intrare permittebant, quia dum ſeruandis Dei mandatis, quam veram putabant, vt erat, eſſe ianuam, intrare nitebantur, innumeris illos humanis pręceptis onerabant, quibus eos ab ingreſſu retardabant. Ambroſ. ſerm. 8. vertit, *qui abſcondiſtis clauem ſcientiæ*, eodem ſenſu, ſed minùs ambiguo. Nam *tuliſtis* ambiguum eſt, poteſt enim eſſe à fero, & ſignificabit eos habere, aut geſtare clauem ſcientię, etiam ſi alij etiam geſtent: & à tollo, vt eſt G. ἤρατε, & ſignificat, quod modò diximus, eos clauem ſcientiæ ſibi ſolis vſurpaſſe, ita vt nemo niſi ipſis aperientibus cœlum ingredi poſſit. Ambroſ. eo loco quem ante citauimus, & Auguſtinus lib. 2. qq. Euangel. 3. & lib.2. contra aduer. Leg. & Proph. cap.5. Cyrillus apud D. Thomam, Beda, & Theophylactus in comment. clauem ſcientiæ notitiam, interpretationémque ſcripturarum eſſe dicunt, quam cùm illi ſibi vſurparent, tamen nec ad Chriſtum veniebant, hoc eſt in Eccleſiam intrabant, quia ſcripturam, quæ de illo loquebatur, non intelligebant; & alios ne venirent, retardabant, quia perperam eis ſcripturam interpretabantur, ita Chriſtum tegentes atque obſcurantes, vt inuenire non poſſent. Vide quę diximus Matt.23.13. vbi aliis verbis eadem ſententia recitatur. *Væ autem vobis Scribæ, & Phariſæi hypocritæ, quia clauditis regnum cælorum ante homines, ipſi enim non intratis, & introeuntes non ſinitis intrare.*

53. *Grauiter inſiſtere.*) G. δεινῶς συνέχειν, vix ſe continere, grauiter ferre, ita vt diſſimulare non poſſent. Euthym. ait quędam exemplaria legere ἐλέγχειν, arguere, ſenſu ſimili.

Et os eius opprimere de multis.) G. ἀποστοματίζειν, ab ore eius pendere, obſeruantes ecquid illi excideret, quod in calumniam poſſent rapere. Aut multis, variíſq; interrogationibus aliquid elicere minùs conſideratè dictum, quod accuſarent, vt Theophylactus, & Euthymius exponunt, & verba ſequentia ver. 54. confirmant, *inſidiantes ei, & quærentes aliquid capere de ore eius, vt accuſarent eum.* Noſter interpres videtur legiſſe ἐπιστομίζειν, os obſtruere, vt ad Tit.1.11.

CAPVT

CAPVT XII.

Matt. 16. a. 6. Mar. 8. b. 15. Matt. 10. c. 26. Mar. 4. c. 22

1. MVLTIS autem turbis circunſtantibus, ita vt ſe inuicem
conculcarent, cœpit dicere ad diſcipulos ſuos: Attendite à
fermento Phariſæorum, quod eſt hypocriſis. 2. Nihil au-
tem opertum eſt, quod non reueletur: neque abſconditum,
quod non ſciatur. 3. Quoniam quæ in tenebris dixiſtis,
in lumine dicentur: & quod in aurem locuti eſtis in cubi-
culis, prædicabitur in tectis. 4. Dico autem vobis amicis
meis: Ne terreamini ab his, qui occidunt corpus, & poſt hæc non habent amplius
quid faciant. 5. Oſtẽdam autem vobis quem timeatis: timete eum, qui, poſtquam
occiderit, habet poteſtatem mittere in gehennam. ita dico vobis, hunc timete. 6.
Nonne quinque paſſeres væneunt dipondio, & vnus ex illis non eſt in obliuione
coram Deo? 7. Sed & capilli capitis veſtri omnes numerati ſunt. Nolite ergo ti-
mere: multis paſſeribus pluris eſtis vos: 8. Dico autem vobis: Omnis, quicumque
confeſſus fuerit me coram hominibus, & Filius hominis confitebitur illum coram
Angelis Dei: 9. qui autem negauerit me coram hominibus, negabitur coram An-
gelis Dei. 10. Et omnis, qui dicit verbum in Filium hominis, remittetur illi: ei au-
tem, qui in Spiritum ſanctum blaſphemauerit, non remittetur. 11. Cum autem in-
ducent vos in ſynagogas, & ad magiſtratus, & poteſtates, nolite ſoliciti eſſe quali-
ter, aut quid reſpondeatis, aut quid dicatis. 12. Spiritus enim ſanctus docebit vos
in ipſa hora quid oporteat vos dicere. 13. Ait autem ei quidã de turba: Magiſter,
dic fratri meo vt diuidat mecum hereditatem. 14. At ille dixit illi: Homo, quis
me conſtituit iudicem, aut diuiſorem ſuper vos? 15. Dixitque ad illos: Videte, &
cauete ab omni auaritia: quia non in abundantia cuiuſquam vita eius eſt ex his quę
poſſidet. 16. Dixit autem ſimilitudinem ad illos, dicens: Hominis cuiuſdam di-
uitis vberes fructus ager attulit: 17. & cogitabat intra ſe dicens: Quid faciam, quia
non habeo quo congregem fructus meos? 18. Et dixit: Hoc faciam: Deſtruam
horrea mea, & maiora faciam: & illuc congregabo omnia, quæ nata ſunt mihi, &
bona mea, 19. & dicam animæ meæ: Anima, habes multa bona poſita in annos
plurimos: requieſce, comede, bibe, epulare. 20. Dixit autem illi Deus: Stulte, hac
nocte animam tuam repetunt à te: quæ autem paraſti, cuius erunt? 21. Sic eſt qui
ſibi theſaurizat, & non eſt in Deum diues. 22. Dixitque ad diſcipulos ſuos: Ideo
dico vobis: Nolite ſoliciti eſſe animæ veſtræ quid manducetis: neque corpori quid
induamini. 23. Anima plus eſt quàm eſca, & corpus plus quàm veſtimẽtum. 24.
Conſiderate coruos quia non ſeminant, neque metunt, quibus non eſt cellarium,
neque horreum, & Deus paſcit illos. Quanto magis vos pluris eſtis illis? 25. Quis
autem veſtrum cogitando poteſt adijcere ad ſtaturam ſuam cubitum vnum? 26.
Si ergo neque quod minimum eſt poteſtis, quid de ceteris ſoliciti eſtis? 27. Con-
ſiderate lilia quomodo creſcunt: non laborant, neque nent: dico autem vobis, nec
Salomon in omni gloria ſua veſtiebatur ſicut vnum ex iſtis. 28. Si autem fœnum,

Mat. 10. d. 32. Mar. 8. d. 38. 1. Tim. 2. b. 12.

Mat. 12. c. 31. Mar. 3. b. 18.

Eccl. 11. c. 19

Pſal. 54. d. 25. Matt. 6. c. 25. 1. Pet. 5. b. 7

quod hodie eſt in agro, & cras in clibanum mittitur, Deus ſic veſtit: quanto magis
vos puſillæ fidei? 29. Et vos nolite quęrere quid manducetis, aut quid bibatis: &
nolite in ſublime tolli: 30. hęc enim omnia gentes mundi quęrunt. Pater autem
veſter ſcit quoniam his indigetis. 31. Verumtamen quęrite primum regnum Dei,
& iuſtitiam eius:& hæc omnia adijcientur vobis. 32. Nolite timere puſillus grex,
quia complacuit patri veſtro dare vobis regnum. 33. Vendite quæ poſſidetis, & Matt. 6. c. 20. & 19. c. 21.
date eleemoſynam. Facite vobis ſacculos, qui non veteraſcunt,theſaurum non de-
ficientem in cælis: quo fur non appropiat, neque tinea corrumpit. 34. Vbi enim
theſaurus veſter eſt, ibi & cor veſtrum erit. 35. Sint lumbi veſtri præcincti, & lu-
cernæ ardentes in manibus veſtris, 36. & vos ſimiles hominibus expectantibus
dominum ſuum quando reuertatur à nuptijs: vt, cum venerit, & pulſauerit,confe-
ſtim aperiant ei. 37. Beati ſerui illi, quos cum venerit dominus, inuenerit vigilan-
tes: amen dico vobis,quòd præcinget ſe,& faciet illos diſcumbere, & tranſiens mi-
niſtrabit illis. 38. Et ſi venerit in ſecunda vigilia,& ſi in tertia vigilia venerit,& ita
inuenerit, beati ſunt ſerui illi. 39. Hoc autem ſcitote,quoniam ſi ſciret paterfami- Mat. 24. d. 43.
lias,qua hora fur veniret,vigilaret vtique, & nō ſineret perfodi domum ſuam. 40.
Et vos eſtote parati: quia qua hora non putatis, Filius hominis veniet. 41. Ait au-
tem ei Petrus: Domine, ad nos dicis hanc parabolam: an & ad omnes? 42. Dixit
autem Dominus: Quis, putas, eſt fidelis diſpenſator, & prudens, quem conſtituit Apo. 16. c. 15
Dominus ſupra familiam ſuam, vt det illis in tempore tritici menſuram? 43. Bea-
tus ille ſeruus, quem cum venerit Dominus, inuenerit ita facientem. 44. Vere
dico vobis, quoniam ſupra omnia, quæ poſſidet, conſtituet illum. 45. Quòd ſi
dixerit ſeruus ille in corde ſuo: Moram facit dominus meus venire: & cœperit per-
cutere ſeruos,& ancillas,& edere, & bibere,& inebriari: 46. veniet dominus ſerui
illius in die, qua non ſperat, & hora, qua neſcit, & diuidet eum, partemque eius
cum infidelibus ponet. 47. Ille autem ſeruus, qui cognouit voluntatem domini
ſui,& nō præparauit,& non fecit ſecundum voluntatem eius, vapulabit multis: 48.
qui autem non cognouit, & fecit digna plagis, vapulabit paucis. Omni autem, cui
multum datum eſt, multum quæretur ab eo: & cui commēdauerunt multum,plus
petent ab eo. 49. Ignem veni mittere in terram, & quid volo niſi vt accendatur?
50. Baptiſmo autem habeo baptizari: & quomodo coarctor vſquedum perficia-
tur? 51. Putatis quia pacem veni dare in terram? Non, dico vobis, ſed ſeparatio- Mat. 10. d. 34.
nem: 52. erunt enim ex hoc quinque in domo vna diuiſi, tres in duos, & duo in
tres 53. diuidentur: pater in filium, & filius in patrem ſuum, mater in filiam, &
filia in matrem, ſocrus in nurum ſuam, & nurus in ſocrum ſuam. 54. Dicebat Matt. 16. a. 2
autem & ad turbas: Cum videritis nubem orientem ab occaſu, ſtatim dicitis: Nim-
bus venit: & ita fit. 55. & cum auſtrum flantem, dicitis: Quia æſtus erit: & fit. 56.
Hypocritæ faciem cæli, & terræ noſtis probare:hoc autem tempus quo modo non
probatis? 57. Quid autem & à vobis ipſis non iudicatis quod iuſtum eſt? 58.
Cum autem vadis cum aduerſario tuo ad principem, in via da operam liberari ab Mat. 5. d. 25
illo, ne forte trahat te ad iudicem, & iudex tradat te exactori, & exactor mittat
te in carcerem. 59. Dico tibi, non exies inde, donec etiam nouiſſimum minu-
tum reddas.

IN CAPVT XII.

A

1. MVLTIS *autem turbis circumſtantibus, ita vt ſe inuicem conculcarent.*) Matthęus c. 16. 5. dicit hęc accidiſſe, cùm diſcipuli fretum traiecíſſent, & obliti eſſent panes ſecum ſumere, loquebatur autem de mari Galilęæ, vt conſtat ex fine cap. 15. Vnde colligitur hoc, quod hîc ſcribit Lucas, in Galilęa contigiſſe, cùm cætera, quæ ſuperiore capite narrauit, credibile ſit in Iudæa accidiſſe.

B

Sed quia materia ſimilis erat, cùm de Phariſęorum doctrina vtroq; loco ageretur, Euangeliſta res diuerſo loco, ac tempore geſtas vno loco poſuit. Solent Euangeliſtę id ſępe facere, vt apud Matthęum adnotauimus. Quod Lucas ait hoc Chriſtum dixiſſe cùm tanta circum ipſum confluxiſſet turba, vt alij ab aliis comprimerentur, ſignificare videtur voluiſſe, ideo hoc diſcipulis circũſtante turba dixiſſe, vt & turbam ipſam tanquam aliud agens doceret, eámque ab ſtudio, & opinione auelleret Phariſęorum, ne in ſimilem ab eis errorem induceretur.

C

Erat enim, vt ſcribit Ioſephus, populi de Phariſęis magna quędam, & admirabilis exiſtimatio. Cætera quę ſequuntur vſque ad ver. 13. & Matthæus in locis ad marginem notatis ſcribit latiùs, & nos iiſdem locis copiosè tractauimus.

18. antiquit. Iud. cap. 2.

13. *Ait autem ei quidam de turba, Magiſter dic fratri meo, vt diuidat mecum hæreditatem*) Hunc Lucas vnum de illa ipſa turba fuiſſe indicat, qua circũſtante dixerat locutum Chriſtum de vitanda Phariſęorũ hypocriſi ver. 1. itaq; eodẽ loco, eodem tempore hoc accidiſſe, quamuis aliqua ex iis, quę paullo ante narrauit,

D

non acciderint eodem tempore, cùm à Matthæo diuerſo loco commemorentur. Qua ratione iſte, quiſquis erat, adductus fuerit, vt Chriſtum de diuidenda interpellaret hęreditate, Lucas non dicit; ſed ęſt vero ſimile ea id feciſſe opinione, quòd exiſtimaret Chriſtum eſſe Meſſiam, quem cõmuni Iudęorum errore putaret temporalẽ Regem ac iudicem fore, qui cauſis præſertim pauperum, ac pupillorum eſſet defenſurus, ſicut Dauid prędixiſſe videbatur. *Deus iudicium tuum Regi da, & iuſtitiam tuam filio Regis, iudicare populũ tuum in iuſtitia, & pauperes in iudicio*, Pſ. 71. 1. 2.

Meſſias futurus putabatur Rex pauperum vindex.

E

Vulgare malum, vt ab ſpiritualibus magiſtris temporalia petantur, ſpiritualia non recipiantur. Ad formanda in ſuam vtilitatem teſtamenta, ad elicienda fauore beneficia, ad omnia ambitioſa pene officia ad viros religioſos magna pars hominũ currit, vt eorum in rebus alienis, atque profanis abutatur gratia; ad conſulendum conſcientię ſuæ, ad ſpiritualia colloquia rari admodum veniunt. Atqui *Nemo militans Deo implicat ſe negotiis ſæcularibus.*

1. ad Timotheum 2. 4.

F

Meliora negligunt, peiora ambiunt. Et vt de iſto ipſo homine ſerm. 196. Auguſt. ait, *Petebat dimidiam hæreditatem; petebat in terra dimidiam, in cælo Dominus offerebat totam.* Rectè inquit Ambroſ. *Non ergo quid petas, ſed à quo poſtules, intuẽdum eſt, nec maioribus intento animo putes minoribus obſtrependum.*

14. *At ille dixit ei, Homo, quis me conſtituit iudicem, aut diuiſorem ſuper vos?*) Quòd ait Auguſt. ſer. 196. & Beda, Strabus, Lyranus ex Auguſt. mutuati, propterea iſtũ à Chriſto hominem appellatum, quòd humana petiiſſet, atque terrena, minùs conſentaneum arbitror. Hominem fortaſſe vocauit, quia ignoti erat nominis; qua eadem ratione Lucas cùm quendam de turba appellauit, quemadmodum ſolemus ignotos vocare homines. Tamen eſt vtile, & accommodatum ad mores. Nam verè homines, id eſt carnales, atque terreni ſunt, qui à Chriſto terrena petunt. *Sed audiamus* (inquit Auguſtinus) *& iudicantem, & docentem. Homo ait, homo. Qui enim pro magno habes iſtam hæreditatem, quid es niſi homo? Volebat illum facere aliquid pluſquam eſt homo. Quid plus illum volebat facere, cui volebat auaritiam tollere? Quid plus eum volebat facere? Dico vobis. Ego dixi, Dij eſtis vos, & filij excelſi omnes. Ecce quid eum volebat facere, inter Deos numerare, qui auaritiam non habent.* Eadem ſubtilitate, ſed magis ad mores, quàm ad litteralem ſenſum accommodata idem Auguſtinus, & Beda ludunt in nomine diuiſoris. Merito, inquit Beda, refutatur hic frater, qui magiſtro ſupernæ vnitatis, & pacis gaudia commendanti terrenæ diuiſionis vult ingerere moleſtiam. Nam illa ipſa diuiſio ſpectabat ad pacem. Sed idcirco Chriſtus ita reſpondit, vt oſtenderet ſe maiora tractare, eáque ratione illum ipſum, qui hoc à ſe petebat, à temporalium rerum cura ad æternarum amorem ſtudiúmque traduceret, eodem plane conſilio, quo illi alteri, qui patrem ſuum priùs volebat ſepelire, reſpondit, *Sine vt mortui ſepeliant mortuos ſuos.* cap. 9. 60. & Matth. 8. 22. & illi qui volebat priùs renuntiare iis, qui domi erant, *nemo mittens manum ſuam ad aratrum, & reſpiciens retro aptus eſt regno Dei.* cap. 9. 62. *Bene*, inquit Ambroſius, *terrena declinat, qui propter terrena deſcenderat; nec iudex eſſe dignatur litium, & arbiter facultatum, viuorum habens, mortuorúmque iudicium, arbitriúmque meritorum.* Eaſdem rationes duas Euthymius, & Theophylactus indicant.

Terreni ſunt, qui à Chriſto terrena petunt.

Pſal. 81. 6.

15. *Dixitque ad illos.*) Sumpta occaſione ex eius hominis petitione, quæ auaritiæ ſpeciem præ ſe ferre videbatur, vt Beda, & Euthymius adnotauerunt. Captabat Chriſtus omnem occaſionem, vt homines à terrenis rebus auelleret, ad cœleſtéſque transferret; idcirco & hanc oblatam arripuit, vt aduerſus auaritiam inter omnia vitia maximè homines ad terrena deprimentem concionem haberet, qua & verbis, & exemplo hominis illius diuitis docuit terrenarum rerum cupiditatem eſſe fugiendam. *Quoniam auaritia* (inquit Ambroſius) *ſolet plerumque tentare virtutem, etiam huius abolendæ & præceptum ſubiicitur, & exemplum.* Quòd ait Euangeliſta Chriſtum dixiſſe ad illos, Theophylactus ad ſolos duos fratres refert, quaſi eos tantùm docere ſimul voluerit, & caſtigare, quòd cùm inter ſe de diuidenda hæreditate contenderent, credibile fuerit alterum alteri iniuriam facere conatum fuiſſe. Id ſanè videntur verba præ ſe ferre: ſed vero ſimilius eſt ad omnes, qui aderant, eſſe referendum. Certè quod duobus illis dicebat, non ſolùm omnibus, qui tunc aderant, ſed nobis etiam, omnibúſque, qui hæc aut lecturi erant, aut audituri, dicebat. Sicut ipſe alio exponebat loco, *Quæ vobis dico, omnibus dico.*

Auaritiam fugiendam eſſe docet Chriſtus.

Mar. 13. 37.

Videte, & cauete.) Videte vt caueatis, aut attendite animum ad fugiendam omnẽ auaritiam. Græcè non eſt *ab omni auaritia*; ſed ἀπὸ τῆς πλεονεξίας, *ab auaritia.* Credibile eſt noſtrum interpretem legiſſe ἀπὸ πάσης

Auguſtinus vulgatam editionem tuetur,

πλεονεξίας, *ab omni auaritia*, quemadmodum Auguſt. ſerm. 196. & Beda hoc loco legunt. Et ſententia eſt plenior, & efficacior. Quòd autem quidam quęrunt, cur dixerit *ab omni*, quaſi multæ ſint ſpecies auaritiæ, diligentiæ eſt non neceſſariæ. Etiamſi vna tantùm eſſet ſpecies, rectè dixiſſet, vt *ab omni*, id eſt magna, parua, aperta, occulta caueremus. Adde quòd πλεονεξία cupiditatē propriè ſignificat plus habendi quàm oportet, itáque vertit Auguſt. & voluit Chriſtus nos omnem immodicam habendi cupiditatem fugere.

Quia non in abundantia cuiuſquam vita eius eſt ex ijs, quæ poſsidet.) Cuiquam legendum, nō cuiuſquam, vt in nonnullis eſt exemplaribus. Difficiliora ſunt verba quàm ſenſus. Senſum enim hūc eſſe manifeſtum eſt, & omnes conſentiunt auctores, vitam hominis in opum abundantia minimè conſiſtere; nec enim quo quiſque ditior eſt, eo diutiùs viuere, vt ſequenti parabola declaratur Ad hunc ſenſum accommodāda ſunt verba, quæ Græcè ſic ſe habent ὅτι οὐκ ἐν τῷ περισσεύειν τινὶ ἡ ζωὴ αὐτοῦ ἐστιν ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῦ. Ad verbum, quia non in abundare cuiquam vita ipſius eſt ex facultatibus ſuis; leuis quidem eſt error. Sed tamē errant quidam, qui putant illud, τινὶ *cuiquam* cum infinitiuo περισσεύειν abūdare, nō poſſe coniungi, quòd non τινὶ cuiquam, ſed τινὰ quenquam dicendum fuiſſet, ſi cum illo iungeretur. Nempe non animaduerterunt non regi caſum illum, vt Grammatici dicunt, à parte anteriore, ſed à poſteriore. Dicimus enim Græcè, ſicut & Latinè περισσεύει μοι abundat mihi. Senſus ergo eſt. Non in abundare cuiquam, aut *non in abundantia cuiuſquā*, vt noſter interpres reddidit. id eſt non eo, quòd alicui opes abundent, *vita eius* conſiſtit, *ex ijs quæ poſsidet*, aut ex facultatibus eius, id eſt, nō propterea ex eius opibus eius vita producitur. Simile eſt, quod de eſcis ait D. Paulus 1. Cor. 8. 8. *Eſca nos non cōmendat Deo; nec enim, ſi māducauerimus, abūdabimus; nec, ſi non māducauerimus, deficiemus* Aptum admodum argumentum ad perſuadēdum ſublata auaris hominibus vtilitate, quam in accumulaudis diuitijs potiſſimùm quærunt, vt vitam opibus tueantur. Quorum Chriſtus ſtudium inane, & irritum eſſe docet, oſtendens vitam hominis non poſſe diuitijs fieri longiorem. Quo illi ad ſectandā auaritiam argumento maximè mouentur, eodem à Chriſto maximè refelluntur.

Diuitijs hęc vita lōgior fieri nequit.

16. *Dixit autem & ſimilitudinem ad illos.*) G. παραβολήν, parabolam. Itaque quæ ſtatim narratur non eſt hiſtoria, ſed parabola ad confirmandum, quod paullo ante dixerat, à Chriſto excogitata, atque propoſita, ſed ita excogitata, vt ſumpta ſit ex rebus, quę fieri ſolent, aut congruenter certè ijs, quæ vero ſimile erat fieri ſolere.

Hominis cuiuſdam diuitis vberes fructus ager attulit.) G. ἡ χώρα, regio, latifuudium. Propoſuit parabolam non in diuite mercatore, ſed in diuite agricola, qui multos, magnóſque haberet agros, quòd hoc ſit diuitiarū tutiſſimum genus, vt oſtēderet, ne in eo quidem genere, quod omnium ſtabiliſſimum ſit, ſtabilitatem vllā eſſe. Volebat etiam probare diuitijs vitam non prorogari, ideóque parabolam in eo diuite propoſuit, qui multos habebat agros, ex quibus magnum frumenti numerum collegiſſet, quo maximè videbatur vita ali, prorogaríque poſſe, vt cùm cognouerimus ne illum quidem tanta illa ſua vi frumēti vitam vna ampliùs nocte producere potuiſſe facilè intelligamus quod cōcludendum erat, nullum genus eſſe diuitiarum, quo prorogari vita poſſit Argumētatur ergo tacitè à maiore ad minus, quaſi illo ſumpto principio: Si quod magis videtur ineſſe, nō ineſt, nec id quod minùs videtur ineſſe, inerit. Deſcribit hominem diuitem, ſed minimè pium, quia impij & iniqui homines nihil penſi habentes, vnde lucrum veniat, modò veniat, ditiores eſſe ſolent. De ijs enim dictum eſt, *Promptuaria eorum plena eructantia ex hoc in illud; oues eorū fætoſæ abundātes in egreſſibus ſuis, boues eorum craſſæ. Non eſt ruina maceriæ, neq; tranſitus, neq; clamor in plateis eorum* Pſal. 143. 13. 14. Accedit ad eorū auaritiam & alia diteſcendi cauſſa, quòd illos Deus tanquam filios non caſtigat, non corrigit ablatione bonorum; quin fieri plerumque, vt omnia illis ad voluntatem affluant, vt illis ipſis, quæ malè appetūt, bonis ſuffocentur; *quia in labore* (inquit) *hominum non ſunt, & cum hominibus non flagellabuntur* Pſal. 72. 5. *Quare* (inquit alter) *impij viuunt, ſubleuati ſunt, confortatique diuitijs? Semen eorum permanet coram eis, propinquorum turba, & nepotum in conſpectu eorum. Domus eorum ſecuræ ſunt, & pacatæ, & non eſt virga Dei ſuper illos. Bos eorum concepit, & non abortiuit, vacca peperit, & nō eſt priuata fætu ſuo. Egrediuntur quaſi greges paruuli eorum, & infantes eorum exultant luſibus. Tenent tympanum, & citharam, & gaudent ad ſonitum organi. Ducunt in bonis dies ſuos, & in puncto ad inferna deſcendunt.* Iob 21. 7. 8. 9. & Ierem. 12. 1. 2. *Quare via impiorum proſperatur, bene eſt omnibus, qui præuaricantur, & iniquè agunt? Plantaſti eos, & radicem miſerunt. proficiunt, & faciunt fructum, prope es tu ori eorum, & longe à renibus eorum.* Quid ergo eſt quod per Iſaiam Deus bonis res omnes proſperas, malis aduerſas pollicetur? *Si volueritis, & audieritis me, bona terræ comedetis: quòd ſi nolueritis, & me ad iracundiam prouocaueritis, gladius deuorabit vos* Iſa. 1. 19. 20. & Moſes Deuter. 28. affirmat fore, vt ſi præcepta Domini ſeruauerint, omnia Iudęis proſperè, & feliciter eueniant; ſin minùs, fame, peſte, gladio, captiuitate, & omni genere calamitatis affligantur? Facilis ſolutio, hæc populo, & filijs Dei dicta ſunt, quos quia amat caſtigat Heb. 12. 6. & Apocal. 3. 19. Anaſt. q. 39. hūc hominem, qui in parabolam poſitus eſt Iudam, & quiſquis, vt ille, auarus eſt, eſſe dicit; ſed eo ipſo quod eſt parabola, nullus certus homo ſignificatur.

Populum ſuū caſtigat Deus.

17. *Quid faciam, quia non habeo, quo congregem fructus meos?*) Hoc non dubito, quin ideo dicat Chriſtus, vt tam magnas nobis diuitias deſcriberet, vt eius etiam, qui eas quæſierat, expectationem ſuperarent. Sed ſimul indicat quātam ſolicitudinem ipſæ ſecum diuitiæ afferre ſoleant; & diuitem nobis pingit varias animo cogitationes agitantem. Quemadmodum & Iacobus c. 4. 13. 14. *Ecce nunc qui dicitis, hodie, aut craſtino ibimus in illam ciuitatem, & faciemus ibi quidem annum, & mercabimur, & lucrum faciemus, qui ignoratis, quid erit in craſtino. Quæ eſt enim vita veſtra? vapor eſt ad modicum parens, & deinceps exterminabitur.* Tunc maximè anxius, atque ſolicitus diues eſt, cùm maximè bonis abūdat, vt Chryſoſt. in Pſal. 142. & Baſil. hom. in hęc verba, & Gregor. lib. 15. Moral. c. 2. obſeruant ex hoc loco. Cæterum in iſtis tam varijs cogitationibus diuitis nullum Deus habet locum; *intra ſe*, inquit, dicebat, non cum Deo, imo ne cum hominibus quidem, per quos ſæpe loquitur Deus, conſilia ſua cōmunicabat. *Non eſt Deus in conſpectu eius, inquinatæ ſunt viæ illius in omni tempore* Pſal. 9. 27. Hoc etiam eſt quod Iacobus in diuitibus illis, de quibus loquebatur, requirebat. *Pro eo*, inquit, *vt dicatis, ſi Dominus voluerit,*

& ſi vixerimus, faciemus hoc aut illud. Iacob. 4. 15.

18. *Et dixit; Hoc faciam, deſtruam horrea mea, & maiora faciam*) Hoc cepit conſilij, quod non caritas, ſed auaritia ſuggeſſit. Caritas vtique poſtulabat, vt quando tantum habebat fructuum, vt ne locum quidem vbi poneret, inueniret; quod ſuperabat, ſaltem egẽtibus daret. Satis ampla, vt Baſilius ait, horrea pauperum ventres eſſe poterant. Auaritia poſtulauit, perſuaſítque, vt vel magnis etiã ſumptibus vetera horrea demoliretur, & maiora rurſus ædificaret, vbi fructus reconderet, potius quàm aut daret, aut venderet, donec maiore vẽdi poſſent pretio. Expreſſa auari diuitis imago, non ſolum in parandis, ſed etiam in condendis conſeruandíſque opibus diligentis, mutantíſque quadrata rotundis. Auaritiæ etiam eſt ſpe lucri maioris eſſe in faciendis ſumptibus liberalem.

Ampla horrea pauperũ ventres.

Auari eſt ſpe lucri eſſe liberalem.

Et illuc congregabo omnia, quæ nata ſunt mihi, & bona mea.) Baſilius in hom. in hæc verba. Beda, & Theophyl. in comment. & Cyrillus apud D. Thom. expédunt verba illa, *quæ nata ſunt mihi*, & *bona mea*, quaſi ex ijs verbis colligentes diuitem illum ſibi, nõ Deo acceptum tuliſſe, quòd ager tam vberes tuliſſet fructus, quòd nimirũ bona propria appellaret ſua, quę pauperum etiam erant, quibus vt diſtribueret, Deus ipſi tanquam diſpenſatori, non tanquam domino tradidiſſet, vt inquit Euthym. quin in eo erraſſe Chryſoſt. ait, quòd quæ verè bona non erant, bona vocaret.

19. *Et dicam animæ meæ.*) Vitæ meæ, aut mihimetipſi; agebatur enim de anima, id eſt de vita opibus proroganda, quod eſt argumentum parabolæ. Intelligendum eſt, & fecit ita.

Habes multa bona poſita in annos plurimos.) Quaſi dicat, ſecura eſſe potes; habes, quo per annos plurimos alaris, nihil tibi deeſſe poteſt. Propterea paullo pòſt à Deo vocatur ſtultus, quia multos ſibi annos vitæ promittebat. Hoc eſt, quod reprehendit Iacobus c. 4. 14. *Qui ignoratis, quid erit in craſtino.* Similis inſani, & ſecuri diuitis deſcriptio eſt, Eccleſiaſtici 11. 19. 20. *Inueni requiem mihi, & nunc manducabo de bonis meis ſolus; & neſcit, quod tẽpus præteriit, & mors appropinquet, & relinquet omnia alijs, & morietur.* Tractant hunc locum moraliter, & eleganter Cypr. in lib. de oratione dominica, & in lib. de opere, & eleemoſynis, & Auguſtinus homilia 48.

Stultus, qui ſibi multos annos promittit.

20. *Dixit autem illi Deus.*) Incertum quomodo dixerit. Quidam per ſolam internam inſpirationẽ dixiſſe intelligunt, vt Euthym., & alij recentiores. Alij nec hoc quidem modo illi dixiſſe, id eſt ſignificaſſe Deum, ſed ipſum Deũ apud ſe quaſi cum diuite loquentem dixiſſe, cum eius ſtultam ſecuritatem conſideraſſet, *Stulte hac nocte repetẽt animam tuam à te.* Probabilius hoc eſt, quàm illud. Sed ego verè Deum dixiſſe illi, arbitror Chriſtum ſignificare voluiſſe, ſiue id per ſe, vt Auguſt. lib. 2. de ſer. Domini in mõte videtur exiſtimare, ſiue per angelum, ſiue per Prophetam aliquem fecerit. Alioqui enim perit tota vis, & gratia verborum, atque ſentẽtiæ, quæ in eo maximè cernitur, quòd illi adeo in multos annos ſecuro, & dicenti animæ ſuæ, *requieſce, comede, bibe, & epulare*, nũtiatum fuerit illa ipſa nocte illi eſſe moriendũ, omnéſque eius cogitationes euerſas penitus fuiſſe. Itaq; Bedæ opinionem non probo, qui exiſtimat, nõ aliter quàm ipſo facto illi dictũ fuiſſe, ipſam illi mortem veniendo nunciaſſe, tempus eſſe moriendi.

Stulte.) Stultum merito vocat, qui oblitus Dei lõgam ſibi vitam, & magnis plenam delicijs pollicebatur. Stultus enim, id eſt ἄφρων inſipiẽs propriè vocatur, qui non bene futura prouidet.

Hac nocte.) Prætermitto Gregorij, & Bedæ, & Ambroſij lib. de Nabuthe c. 8. quia allegorica eſt, interpretationem, *hac nocte*, id eſt in iſtis mentis tuæ tenebris. Tantùm quæro, cur dixerit *hac nocte*, potiùs, quàm hodie, vt plerumq; dicere ſolemus. Credo vt breuius ſignificaret tempus; miſſus enim ad illũ eſt angelus noctu, vt per ſomnium nuntiaret mortem, quemadmodum mitti ſolent, & indicauit illi, ne ſequentis quidem diei lucem illum eſſe viſurum; aut propterea dixit, *hac nocte*, quia diues ille, vt fieri aſſolet, noctu ſecum ſuas illas vanas voluebat cogitationes, *deſtruam horrea mea*, & in illis occupatum, atque defixum mortis nuntius oppreſſit, nuntiauítque illa ipſa nocte moriturum.

Animam tuam repetunt à te.) Quòd tertia perſona plurali vtatur Euangeliſta, occaſio interpretibus fuit dubitandi, qui eſſent animã diuitis repetituri. Theophyl. angelos intelligit repetituros fuiſſe. Ego quæſtionem arbitror eſſe facilem. Hebræorum enim idiomate id dictum puto, qui tertia perſona plurali vtuntur pro tertia ſingulari verbi imperſonalis. Petũt pro petitur, faciunt pro fit; quod & in quibuſdam verbis Latinè fit; dicunt pro dicitur, perhibẽt, pro perhibetur, ferunt pro fertur. Perinde ergo eſt *animã tuam repetũt à te*, ac ſi diceret, anima tua repetitur à te, aut, ſi dici poſſet, repetitur à te animã tuam. Cyprian. in lib. de orat. domin. & lib. de opere & eleemoſynis *anima tua expoſtulatur à te*, Tertullianus verò lib. 4. cõtra Marcion. *animã tuam expoſcẽt.* Theophylacti obſeruatio neſcio quàm firma ſit, propterea dictũ eſſe *repetunt*, vt ſignificetur ab eo inuito animam eſſe tollẽdam; à malis enim animã repeti, quia inuiti moriuntur; à bonis nõ repeti, ſed reſumi, quia moriuntur libentes. Enimuero nec ea vis verbi eſt, nec ſemper boni libenter moriuntur. Quòd ſi id ſignificare voluiſſet, dixiſſet potiùs, animã tuam tollent, aut eripient à te; hæc enim verba vim quãdam præ ſe ferunt; repetere verò potius liberã eius à quo repetitur ſignificat volũtatem. Repetimus enim debitũ, quod liberè, ac libenter creditor ſoluit. Sed tollit prædo viatori, eripit inuito pecuniam; & tamen ſanctus erat qui dicebat *tolle animã meam* 3. Reg. 19. 4. Illud quidem certè ſignificatur animã illi à Deo datam fuiſſe, à quo eſſet repetẽda non à parẽtibus, ſicut corpus, acceptã; itémq; immortalem eſſe, repetitur enim, quod manet. At cur præſenti vtitur tempore ἀντὶ μέλλοντος, *repetunt*, potiùs quàm futuro, quod magis cõuenire videbatur, cùm res adhuc, de qua agebatur, futura eſſet? Credo voluit indicare, qui cum diuite quiſquis erat loquebatur, adeo propinquam illi eſſe mortem, vt præſens iam eſſe videretur.

Hebręorũ idiomate tertia pluralis actiui pro imperſonali.

Quæ autem paraſti, cuius erũt?) Quin illi potius dicebat, & ad ęternum ignem condẽnabere, quod multo vtiq; maius erat malum, quàm quòd eius, quę parauerat, bona perirent, magíſque de ea re, quàm de bonis ſuis eum oportebat eſſe ſolicitum. Sanè quidẽ, ſi non fuiſſet ſtultus. Cęterum loquitur accommodatè ad eius, quocum loquitur, opinionem, atque ſolicitudinem; nũquam fuerat ille ſolicitus, quid ſibi poſt mortem futurũ eſſet; ſed qua ratione multas animæ ſuę opes accumularet, ſic enim apud ſe dicebat, *Anima habes multa bona poſita in annos plurimos*; ac ne de hęredibus quidẽ cogitabat, quos intelligendũ eſt eum nõ habuiſſe. Quia ergo ſoli animæ ſuæ tot bona pręparauerat,

Parauerat.& anima ea ipſa nocte ab eo erat repetẽda, dicitur, *Quæ paraſti, cuius erũt?* Non quòd hoc eſſet per ſe maximum malum, ſed vt & vana eius opinio, & ſtulta ſecuritas refutaretur; & quia eius opinione maximum erat. Nihil enim æquè auarus dolet, atque bonorum ſuorum iacturam, quia ſummum in illis bonum ponit.

21. *Sic eſt qui ſibi theſauriZat, & non eſt in Deum diues*) Sic accidit omnibus, qui ſibi cõgerendis ſtudẽt opibus, vt cùm minimè putant, moriantur, &, quæ ſibi parauerant, alijs fruenda relinquant, Beda, *Stultus eſt, & in nocte rapiendus* G. ὅτως ὁ θησαυρίζων ἑαυτῷ, ſic qui ſibi ipſi theſaurizat, ſub. erit, morietur, cùm minimè cogitat. Sibi theſaurizare vocat propter ſe ſolum nullo Dei reſpectu parare diuitias, ſicut fecerat diues ille, cuius parabolam poſuit, qui animę ſuæ, id eſt ſibi ſoli bona multa in annos plurimos poſita habere videbatur. In Deũ verò eſſe diuitem multi interpretãtur propter Deum parare opes, vt non ſibi ſoli recõdat, ſed cum pauperibus etiam partiatur, vt Ambroſ. Beda. Alij, ita diuitias poſſidere, vt in illis ſpem ſuam non ponat, vt diues ille faciebat, ſed in ſolo Deo, vt Theophyl. vt idem ſit, *in Deum*, & in Deo, aut ſecundùm Deum. Alij, diuitem eſſe virtutibus, vt Euthym. Secunda interpretatio mihi magis placet, quia magis eſt ad parabolam accõmodata. Eodem ſenſu videtur D. Paulus diuites huius ſæculi, & diuites Dei diſtinguere, & illos vocare, qui in ſolis diuitijs ſuis; hos, qui in Deo confidunt, & vno loco videtur has omnes interpretationes tres, quas ſupra recitauimus eſſe cõplexus. 1. Timoth. 6. 17. 18. 19. *Diuitibus*, inquit, *huius ſæculi præcipe, non ſublime ſapere, nec ſperare in incerto diuitiarum; ſed in Deo viuo (qui præſtat omnia nobis abundè ad fruendum) bene agere, diuites fieri in bonis operibus, facilè tribuere, communicare, theſauriZare ſibi fundamentum bonũ in futurum, vt apprehendant vitam æternam.* Hoc etiam eſt, quod dicit Dauid, *diuitiæ ſi affluant, nolite cor apponere*, id eſt in illis confidere Pſal. 61. 11. Quæ ſequuntur vſque ad ver. 32. apud Matthæum explicata ſunt.

Sibi theſaurizare quis dicatur.

In Deum eſſe diuitẽ quid ſit.

Cor apponere diuitijs quid ſit.

32. *Nolite timere puſillus grex.*) Aptè hoc ad ſuperiora Chriſtus adiecit; cum enim nimiam ſolicitudinem terrenarum rerum reprehendiſſet, docuiſſétque omnem curam, & ſpem in Deum cõijciendam, qui non ſolùm homines, ſed beſtias etiam omnes alat; addit argumentum à maiore ad minus, quo perſuadeat auditoribus metum omnem, & ſolicitudinem abijciendam iſtarum rerum. Deus decreuit dare vobis regnum ſuum, quod eſt maximum, quomodo ergo patietur quicquam vobis deeſſe ad vitam neceſſarium, quod eſt minimum? Puſillum verò appellat gregem aut Apoſtolorum ſolum cętum, vt quidam interpretantur, aut omnium diſcipulorum, vt Theophyl. exiſtimat, aut omnium electorum, vt ait Beda; aut omnium ſimul fidelium, vt Euthymius; quod mihi ideo magis placet, quia hæc ad eoſdem, ad quos ſuperiora, dicta videntur; ſuperiora autem ad omnes auditores, & eorum perſona ad omnes omnino, qui credebant, dicta fuerant. Quod quidam dicunt indicaſſe Chriſtum ſe eſſe paſtorem, cùm diſcipulos ſuos gregẽ appellauit, non admitto. Nam etſi fuit ille quidem paſtor bonus, qui animã ſuam poſuit pro ouibus ſuis; tamen hoc loco eos non ſuum, ſed Patris gregem videtur appellare. Propterea enim dicit illis timẽdum non eſſe, quia bonum dominum, eundémque paſtorem cæleſtem habent patrem, qui non ſolùm neceſ-

Puſillus grex omnium fidelium.

Ioan. 10. 11. 14.
1. Ioan. 3. 16

A ſarium illis cibum, ſed regnum quoque cælorum decreuit dare, qui non ſolùm ipſos, qui oues eius ſunt, ſed omnes etiam beſtias, ipſa in agris lilia nutrit, ac veſtit. Nõ inuenio qui hoc loco quærat quod ad rem maximè pertinebat, cur hîc Chriſtus diſcipulos ſuos gregem, & puſillum gregem appellauerit? præſertim cùm metaphoræ partes non ſatis inter ſe aptè hærere videantur. Quid enim regno cum grege? Puto, quia exemplo beſtiarũ vſus fuerat, ver. 24. vbi ſpecie vna beſtiarum omnes intellexerat, diſcipulos etiam ſuos gregem appellaſſe; quaſi diceret, cùm Deus tam mul- B tos, & tam magnos diuerſarum beſtiarũ greges alat, nolite timere vos, qui grex eſtis hominum, atque filiorum, iſque puſillus. Nam & gregem hominum, filiorúmque quàm pecudum maiore vtiq; Deus cura paſcet; & faciliùs per ſe eſt puſillum gregem paſcere, quàm magnum. Neſcio etiam, an ad paſtorum conſuetudinem alludat, qui, cùm paucos aliquot arietes pinguiores volunt reddere, ab alijs ſegregant, & paruo ex illis grege facto, & fertilioribus in locis, & maiore cura paſcunt. Idẽ erga filios ſuos facturũ Deum: C *Dominus*, inquit, *regit me*, (Heb. paſcit) *& nihil mihi deerit, in loco paſcuæ ibi me collocauit; ſuper aquam refectionis educauit me*, Pſal. 22. 1. & *Qui regis Iſrael* (Heb. paſcis) *intende, qui deducis velut ouem Ioſeph.* Pſal. 79. 2. &, *De poſt fœtantes accepit eum paſcere Iacob ſeruum ſuum, & Iſrael hæreditatem ſuam* Pſal. 77. 71. Denique cum omnes alat homines, cùm Solẽ ſuum ſuper bonos, & malos oriri faciat, tamen propriè promittit timentibus ſe nihil defuturum, Pſal. 33. 11.

Sap. v. 24. 27.

Cur diſcipulos puſillũ gregẽ Chriſtus appellet.

Quoniam complacuit patri veſtro dare vobis regnum) G. ὅτι εὐδόκησεν ὁ πατὴρ ὑμῶν. placuit patri veſtro. De vi, & proprietate verbi εὐδοκεῖν aliàs ſæpe diximus, D gratiam ſignificare. Itaque quod ab omnibus hoc loco eſt obſeruatum, verum eſt, ſignificare hîc regnum cælorum gratuita Dei volũtate, benignitatéque eſſe nobis prædeſtinatum. Sed in eo hæretici errãt, quòd exiſtiment, propterea quòd ſine noſtris meritis prædeſtinatum nobis eſt, & ſine noſtris meritis dari. Nõ magis id profecto cõſequitur, quàm ſiquis pręmium illud, quod in ſtadio currentibus datur, ſine meritis dari dicat; quia non currentium meritis, ſed principis liberalitate factum eſt, vt illis proponeretur. Nã etſi nondum merentibus proponitur; non niſi me- E rentibus, ac vincentibus datur. Singula verba blanda ſunt, & plena fauoris, & quòd dicit, *complacuit*, quo Dei erga illos beneuolentia, & liberalitas declaratur; & quòd dicit *patri veſtro*, Deum ipſorum patrem appellans, qui filiorum ſuorum obliuiſci non poterit Iſai 49. 15. & quòd ait *dare vobis*, tanquam filijs ſuis hæreditatem: & quòd ait *regnum*, cæleſte ſcilicet, non terrenum; æternum, non temporale.

Regnũ cælorum nobis gratuita Dei voluntate prędeſtinatũ, ſed nõ ſine meritis datur.

33. *Vendite, quæ poſſidetis, & date eleemoſynam.*) Docet qua ratione ad regnum illud, quod Pater illis decreuit dare, venire poſſint; non ſolicitè, & auarè di- F uitias quærendo; ſed diuitias potius, ſi quas habẽt, pauperibus dando. Nam etſi gratis regnum cælorũ propoſitum eſt, emitur tamen, ſed tam vili emitur, vt gratis etiam dari videatur; emuntur temporalibus æterna, *quæ*, vt ait Hieron. in c. 19. Matth. *dignitate, & merito ſui ita ſe habent, quemadmodũ ſi centenarius numerus paruo numero comparetur.* Hoc enim eſſe centuplum accipere, & vitam æternam poſſidere Matth. 19. 29. At quomodo Chriſtus ſine diſcrimine omnibus pręcipit, vt omnia, quæ habent vendant, & in pauperes dilargiantur; quod apud Matthæum c. 19. 21.

Quomodo pręcipiatur Chriſtianis vt omnia vendant.

non omnibus, ſed illi tantùm qui perfectus eſſe vellet, faciendum eſſe dixit? Facilis ſolutio, aut hîc cum ſolis etiam diſcipulis loquebatur, qui perfecti eſſe volebant; aut ſi ad omnes Chriſtianos loquitur de animi, vt Theologi dicunt, præparatione, quæ dicit, intelligenda ſunt. Nam etſi neceſſe non eſt, vt omnes, quæcunque ſe habent, vendant, tamen hunc omnibus Chriſtianis animum eſſe oportet, vt quandocunque poſtulabit res, omnia quæ habent vendant, vt Chriſtum retineant.

Facite vobis ſacculos.) Solent auari, qui theſaurum condunt, in ſacculis pecuniam ſeruandam reponere; itaque theſaurum ipſum ſacculos vocat, vt ſtatim declarat. Solet rupto vetuſtate ſacculo, quæ in eo erat, pecunia perire. Eo alludit, cùm dicit, *Facite vobis ſacculos, qui non veteraſcunt*, id eſt, in quibus pecunia perire non poteſt. Videtur ſacculos pauperes de quibus loquebatur intelligere, vt interpretatur Beda. Illi ſunt ſacculi, qui non veteraſcunt, quia quod illis datur, in tuto ponitur; quin theſaurus creſcit, qui in illis conditur. *Fœneratur*, inquit, *Domino, qui miſeretur pauperis* Prouer. 19. 17. &, *Omnis qui reliquerit domum, vel fratres, aut ſorores, aut patrem, aut matrem, aut vxorem, aut filios, aut agros propter nomen meum, centuplum accipiet.* Matth. 19. 29. Cætera vſque ad ver. 35. Matth. 6. 20. expoſuimus.

Pauperes ſacculi ſunt, qui nõ veteraſcunt.

35. *Sint lumbi veſtri præcincti.*) Quia regni cælorum mentionem intulerat, & ad eius expectationem diſcipulos accenderat, docet quo modo, quo ſtudio, qua vigilantia, quo habitu expectare illud debeant. Id declarat ſeruorum exemplo, qui cùm dominum ſuum noctu reuerſurum expectant, non ſolum vigiles, ſed etiam præcincti, expediti, attenti ſunt, & faces incenſas habentes, ne cùm Dominus venerit, in mora ſint, dum ſe ad miniſtrandum præcingunt, dum faces accendunt. Solebant Orientales gentes, quemadmodum & modò faciunt oblongis vti veſtibus, ideóque qui miniſtraturi erant, collectâ veſtem cingulo ſtringebant ad lumbos, ne miniſtrantibus eſſet impedimento. Id vel ex ver. 37. manifeſtum eſt, *Amen*, inquit, *dico vobis quod præcinget ſe, & faciet illos diſcumbere, & tranſiens miniſtrabit illis*, & c. 17. 8. *Præcinge te, & miniſtra.* Chriſtus etiam cum Apoſtolis in vltima illa cæna pedes lauare vellet, præcinxiſſe ſeſe dicitur. Ioann. 13. 4. & Petrus vt de carcere educeretur, & expeditus ad iter eſſet, iuſſus eſt ab angelo præcingi Act. 12. 8. & Tobiæ filius angelum illum præcinctum, & quaſi ad iter paratum inuenit Tob. 5. 5. Elias quoque præcinctis lumbis currebat ante Achab. 3. Reg. 18. 46 Et Eliſæus Giezi puero ſuo dixit, *Accinge lumbos tuos, & tolle baculum meum in manu tua, & vade.* 4. Regum 4. 29. Ita præcinctos habere lumbos, idem eſt, quod paratum eſſe. Atque hic verus huius loci ſenſus eſt, quemadmodum Cypr. in lib. de vnit. Eccleſiæ interpretatur, & in lib. de exhorta. martyr. c. 8. & in lib. 3 ad Quir. c. 11. Hoc idem eſt quod ait D. Paul. Eph. 6. 14. *State ſuccincti lumbos veſtros*, & Petrus 1. ep. c. 1. 13. *Propter quod ſuccincti lumbos mentis veſtræ ſperate in eam, quæ offertur vobis, gratiam.* Illa verò multorum veterum auctorum interpretatio, qui accinctis lumbis caſtitatem ſignificari putant, magis eſt ad mores quàm ad litteralem ſenſum accommodata; & ad ipſum etiam moralem ſenſum non ſatis eſt plena. Non enim ſola hîc caſtitate, ſed omnibus omnino virtutibus inſtructos nos, atque paratos eſſe iubet Chriſtus. Tamen quia ſic Baſil. in comment. in c. 15. Iſai. & Auguſt. ſer.

Orientalibus mos eſt, vt miniſtraturi, vel iter acturi præcingantur.

A 39. de verb. Domini, & lib. de continent. c. 7. Greg. lib. 28. Moral. c. 7. Beda, aliíque fere omnes exponunt, poterit ea interpretatio concionibus ſeruire.

Et lucernæ ardentes in manibus veſtris.) Græcè *in manibus veſtris* non legitur, ac multi etiam Latini non legunt auctores, Cypr. lib. 2 ad Quir. c. 18. & lib. de ſimpli. prælat. Hilar. in Pſal. 118. Iulius Firmicus hunc locum citans libr. de errore profan. relig. c. 20. Aug ſer. 39. de verb. Domini, & lib. de contin. c. 7. Auctor operis imperfect. hom. 15. Amb ſer. 14. in Pſ. 118. & in comment. & Bernar. ſer. 3. in vigilia natiuit. legit tamen B Greg. hom. 13. in Euãgel. & Chryſolog. ſer. 22. & Beda in comment. Cęterum ad ſententiam non magni refert vtro modo legas, quanquã noſtra lectio ſenſum magis exprimit. Cum enim ſignificare voluerit, oportere nos omnino eſſe paratos, non dubito, quin præparatio iſta magis explicetur ſi legamus, *& lucerna ardentes in manibus veſtris*, quàm ſi ſimpliciter, *& lucernæ ardentes.* Itaque illo potius modo legẽdum eſſe credo, quo Latina, quàm quo Græca legũt exemplaria. Solent ſerui, cum eorum dominus noctu venit, ardentes in manibus tenentes faces ante ipſum C præcedere. Hoc iubet nos Chriſtus facere, nec aliud faces ardentes ſignificant, quàm nos debere adeo parata habere omnia ad excipiẽdum, cum ad iudicium venerit, Chriſtum, vt nihil tunc nobis, vel minimùm præparãdum ſuperſit. Quid enim faciliùs quàm pulſante fores domino lucernam, aut facem accendere, atqui hoc ipſum vult Dominus, antequam ipſe veniat factũ eſſe; fore enim vt neminem expectet, dum facem ſuam accendat; indecorum enim id eſſet, & domini perſonæ minimè conueniret. Quo pertinet illa altera parabola decem virginum, quarum quin- D que, quæ fatuæ erant, dum extinctas volunt lampadas accendere, excluſæ ſunt nuptijs. Nec alia de cauſa iuſſit Chriſtus, vt ardentes faces in manibus noſtris eſſent, quàm quia ita boni ſerui facere ſolebant: nec eſt inquirendum ſubtiliùs, quid in nobis faces ſignificent, ne plus quærẽtes, quàm oportet, aliquid, quod minimè oporteat, inueniamus. Itaque quod Auguſt. ſer. 39. de verbis Domini, & lib de continent. c. 7. & Greg. lib. 28. Mor. c. 7. & hom. 13. in Euangel. & Ambroſ. in comment. & ſermone 14. in Pſal. 118. & Beda dicunt lucernas bonorum operum exemplum ſigni- E ficare; quódque idem Auguſt. lib. 2. qq. Euang. c. 25. ait lucernas eſſe intẽtionem bonam; & quod Theophyl. atque Euthym. lucernas eſſe duas, alteram internam, quam mentem; alteram externã, quam linguam eſſe dicũt; quia & corde credere oportet ad iuſtitiam, & ore confeſſionem fieri ad ſalutem; bonæ quidem, & vtiles ſunt interpretationes, ſed morales tamen, non litterales.

Quomodo parati eſſe debeamus aduenienti Domino.

Roman. 10. 10.

36. *Et vos ſimiles hominibus expectãtibus dominum ſuum, quando reuertatur à nuptijs*) Similes ſeruis illis de quibus ſuperiore verſu dictum eſt. Videtur abundare F coniunctio, *&*; quid enim eſt, *ſimiles eſſe hominibus expectantibus dominum ſuum*, niſi pręcinctos habere lumbos, & ardentes lucernas tenere manibus? Sed perinde eſt, ac ſi dicat, & vos ipſi ita omnino comparati, vt ſerui eſſe ſolent, qui dominum ſuum noctu expectant, vt à nuptijs reuertatur, id eſt vigiles, attenti, ſpectantes, num veniat; auſcultantes, num pulſet. Dixit, *quando reuertatur à nuptijs*, quia noctu ſolebant nuptiæ celebrari, quod ex parabola virginum manifeſtum eſt Matth. 25. 1. 2. & ex nuptijs illis quas rex filio ſuo fecit, quæ & noctu celebratæ ſunt, cum

Noctu ſolitæ celebrari nuptiæ.

ille

A
ille qui nuptialem veſtem non habebat, in tenebras exteriores eiectus ſit Matth. 22. 13. Et nuptiæ agni in Apocalyp.c.19.7.9. noctu fiunt, quia ad cęnam homines inuitantur. Idem nunc fere vbique mos eſt. Ergo ſolebant, qui ad cænam nuptialem inuitati erant, ad profundã vſque noctem in conuiuio manere, deinde in ſuam quiſque redire domum; itaque facibus opus erat, & cuiuſque ſeruos domi expectare vigiles, & ſolicitos, atque paratos ad dominũ ſuum excipiendum, quacũque noctis hora rediret. Hæc cauſſa fecit, quamobrem potius dixit, *expectantibus dominũ ſuum, quãdo reuertatur à nuptijs*, quàm, quando reuertatur ex foro,
B
aut ex mercatu, aut ex agro, aut alio aliquo loco. quia à nuptijs nunquã homines niſi noctu reuertebantur ſponſo, & ſponſa in thalamum inductis, & voluit tẽpus notare, quo homines minimè parati eſſe ſolent. Id autem nocturnum tempus eſt, cum homines, partim quia neminem intempeſta nocte venturum credunt, partim quia ſomno opprimũtur, minùs attẽti; minùs parati ſunt. Atqui illo ipſo tẽpore, quo homines minùs parati eſſe ſolent, nos Chriſtus adeo paratos eſſe iubet, vt & præcinctos habeamus lumbos, & ardentes in manibus faces teneamus. Nullo prorſus
C
tẽpore ne nocturno quidem, quo quaſi exigente natura ſomno indulgẽdum erat, vult eſſe ſecuros. Venturũ enim fortaſſe ſe ſicut in nocte furem, & nec opinãtes homines oppreſſurum, vt indicat infra ver. 39. 40. & D. Paulus 1. Theſſal. 5.2. & Petrus 2. epiſtola c.3. 10. & Ioan. in Apocal. 3.3. & 16.15. Porro dubium non eſt, quin quemadmodum nos ſeruis dominum ſuum à nuptijs reditturũ expectantibus ſimiles eſſe vult; ita ſe dominum illum, qui à nuptijs rediturus eſt, eſſe indicet; ſe enim vt expectemus iubet. Et aduẽtum quidem ad iudicãdum ſuum manifeſtè ſignificat, vt omnes etiam interpretãtur auctores; ſed quæ ſint nuptiæ

Quæ ſint iſtę nuptię.

D
fortaſſe non eſt ſuperuacanea quęrendum diligentia, quod etiam atque etiam in accommodandis ad rem propoſitam parabolarũ partibus monere ſoleo. Voluit enim certè Chriſtus ſignificare ſe ad iudicium cum homines minimè putarent, venturum eſſe; ſed voluit tamen dicere venturum à nuptijs; ſed ita venturum, vt illi, qui à nuptijs redeunt, venire ſolent tempore, quo minimè venturi creduntur. Sed quia & agni in cælo legimus nuptias Apocal. 19. 7. 9. non
E
abs re plerique dixerunt ad nuptias Chriſtum ijſſe, cũ in cælũ aſcẽdit, à nuptijs rediturũ, cũ ad iudicandũ venerit Greg. hom. 13. in Euang. Beda, Theophyl. & Euthymius, & Cyrillus apud D. Thom. Quanquam Theophyl. alijs etiam modis nuptias interpretatur.

Vt cum venerit, & pulſauerit, confeſtim aperiant ei.) Theophyl. cum venerit ad animam noſtram etiam interpretatur; ſtat enim ad oſtium, & pulſat, quod cum facit, confeſtim illi nos debere aperire. At hic non agitur de eo aduentu, quo Chriſtus ad nos venit, vt bonos faciat, ſed de eo, quo venturus eſt, vt bonos inueniat; ideóque paratos nos eſſe iubet, id
F
eſt bonis operibus inſtructos, quales, antequam ad animas noſtras veniat, eſſe non poſſumus. Neque hic eſt nimia ſubtilitate, vt Euthym. monet, ſcrutanda parabola. Veniet ad iudicium, pulſabit, cum ad iudicium vocabit, in ſono tubæ, in voce archangeli. Aperiemus ei, cum libenter non malè conſcij recipiemus, vt Greg. hom. 13. & Beda interpretantur, *confeſtim*, id eſt nihil morari, habentes iam omnia bona opera noſtra parata, vt opus nobis non ſit tergiuerſari, & moras nectere, aut alijs dicere, *date nobis de oleo veſtro, quia lampades noſtræ extinguuntur.*

Apocal. 3. 20.

1. Theſſal. 4. 16.

Matth. 25. 8.

37. *Beati ſerui illi, quos cum venerit dominus, inuenerit vigilantes.*) Cum venerit dominus ipſorum; non enim de ſe, ſed de eo qui à nuptijs rediturus erat, loquitur; ideóque nomen domini hoc loco maioribus litteris non ſcribo. Quanquam per illum ipſe ſignificatur. Declarat, quòd futurum ſit eorum ſeruorum operæ pretium, quos cum venerit dominus ipſorum vigilantes, atque paratos inuenerit.

Amen dico vobis, quòd præcinget ſe, & faciet eos diſcũbere, & trãſiens miniſtrabit illis.) Hoc quidẽ fieri nõ ſolet, quemadmodũ cętera, quę ſupra narrauit, vt dominus ad nuptias eat, vt intẽpeſta redeat nocte, vt fores pulſet, vt ſerui accincti ſint, & parati ad illũ excipiendũ; ſed illa ideo Chriſtus dixit, quia fieri ſolebãt, & debet parabola ſumi ex rebus vſitatis; hoc eo ipſo dicit, quod vſitatũ non eſt, quia voluit ſignificare dominũ illum tantã diligẽtibus, vigilãtibus, atq; paratis ſeruis gratiam habiturũ, vt faciat illis quod nemo dominorum ſeruis ſuis ſolet facere, vt ipſis diſcũbentibus ſeruiat. Habet etiã res non vſitata probabile decorũ, vt dominus à nuptijs bene cænatus rediens, & ſeruos ſuos vigilantes, ſolicitos, & incænatos inueniens cęnare iubeat, illíſque ipſe miniſtret, vt nuptialis gaudij participes faciat. Quod dicit *tranſiens* παρελθών, ſumptum eſt ex conſuetudine miniſtrantium, qui obire menſam, & ſingulos conuiuas ſolent, vt videant, quid deſit cuiquam. Qua ratione hoc ſit ad Chriſtum accommodandum, nõ eſt nimis ingenioſè quærendum. Nihil enim aliud ſignificatur, quàm illum nobiſcum gloriam, quam habet, communicaturum, quemadmodum ille qui à nuptijs redijſſe dicitur, honorem ſuum cum ſeruis ſuis participauit, faciens illos quodammodo dominos, dum ipſo miniſtrante tanquam domini recumbunt, & cænant. Hic ergo verus eſt ſenſus, fore vt Chriſtus nos in cælo, ſi vigilantes, & omnibus bonis operibus paratos inuenerit, dominos faciat, quia tanquam domini, comedemus & bibemus ſuper mẽſam in regno eius infra c.22.30. Non quòd ipſe nobis miniſtraturus ſit, in eo enim non eſt parabola ad rem, de qua agitur, accommodãda. Quòd enim ille, qui à nuptijs redijt, ſeruis ſuis recumbentibus miniſtrauit, tantùm, vt diximus ſignificat illum ſeruis ſuis inuſitatum honorem tribuiſſe. Eo ſenſu ad Chriſtum applicãdum eſt, quod nobis in cælo inuſitatum, & incredibilem honorem, gloriámque ſit exhibiturus, & pares nos ſibi quodammodo facturus; quia ad menſam ſuam in regno ſuo ſedere faciet Lucæ 22. 30. Itaque interpretationes illæ Bedæ variæ litterales non ſunt, quamuis non alienæ. Ponam hîc eius verba, vt, qui volet, ſequi poſſit, *Præcingit*, inquit, *ſe, id eſt retributionẽ præparat; facit eos diſcũbere, id eſt in æterna quiete refoueri. Diſcũbere quippe noſtrũ in regno quieſcere eſt. Vnde & rurſum Dñs dicit, Venient, & recũbent cum Abrahã Iſaac, & Iacob. Trãſiens autem Dñs miniſtrat, quia lucis ſuæ illuſtratione nos ſatiat. Trãſit verò dictum eſt, de iudicio ad regnũ redit, vel certè Dominus nobis poſt iudicium tranſit, quia ab humanitatis forma in diuinitatis ſuæ contemplatione nos eleuat. Et tranſire eius eſt, in claritatis ſuæ ſpeculationem nos ducere, cum eum, quem in humanitate in iudicio cernimus, etiam in diuinitate poſt iudicium videmus.*

Parabola ex rebus eſt vſitatis ſumenda.

Chriſtus in cęlo ſeruos ſuos dominos faciet.

Matth. 8. 11.

38. *Et ſi venerit in ſecunda vigilia, & ſi in tertia vigilia venerit, & ita inuenerit; beati ſunt ſerui illi.*) De noſtris vigiliis diximus ſupra cap. 2.8. & Matth. 14.25. hîc tantùm notandum non ſic eſſe verba copulanda, vt

ſenſus ſit, quacumq; vigilia noctis venerit, & ſic eos inuenerit, beati erunt; ſed vt hunc potius ſenſum efficiant, beati erunt illi, quos Dominus, quacumque hora noctis venerit, ſic, id eſt vigilantes, & paratos inuenerit. Inepta eſt hęretici interpretis quęſtio, cur cum ſcriptura nos filios lucis appellet, Epheſ. 5. 8. & 1. Theſſal. 5. 5. & Chriſtus ipſe verbo ſuo nobis præluceat, nocturnis tamen vita noſtra vigiliis comparetur? Qui enim hoc quęrit, non intelligit, non propter obſcuritatem vitam noſtram comparari nocti, imo nec omnino illi comparari, ſed diei ſimul, & nocti ſimilem dici, quia die & nocte tota conſtat. Vigilias autem noctis non pro vitæ noſtrę obſcuritate, ſed pro incommodiſſimo, & minimè opinato tempore poni. Secunda enim, vel tertia vigilia venturus Dominus dicitur, quia veniet ſecuris nobis, ac minimè cogitantibus, quo tempore dormire omnes ſolent. Quis enim tam intempeſta nocte eum venturum putauiſſet? Nec illo ipſo tempore venturum ſignificat, ſi enim homines ſcirent noctu venturum, vigilarent noctes, dies verò dormirent. Atqui nunquam vult dormire nos, ſed ſemper dies, noctéſque vigilare, quia neſcimus, quo tempore, die an nocte, & ſi nocte, qua hora, prima, ſecunda, tertia, an quarta vigilia venturus ſit. Hic ſenſus colligitur ex ſequentibus, maximéque ex ver. 40. quę omnia vſq; ad ver. 47. apud Matth. c. 24. explicata ſunt.

Caluini In Harmon.

Vita noſtra cur cũ die ac nocte cõparetur.

48. *Ille autem ſeruus, qui cognouit voluntatem domini, & non ſe præparauit, & non fecit ſecundùm voluntatem eius, vapulabit multis.*) Hoc ſolus narrat Lucas, putóque verſui 40. reſpondere. Interrogauerat illic Petrus Chriſtum, *Domine ad nos dicis parabolam, an ad omnes?* Reſponderat Chriſtus, ad omnes. Omnes enim, quos Dominus vigilantes inueniſſet, præmio; omnes quos dormientes, & imparatos, ſupplicio afficiendos eſſe, ſiue Apoſtoli, ſiue alij eſſent. Docet tamen nunc quid inter eos diſcriminis futurum ſit. Quòd Apoſtoli, & quicumq; alij voluntatem domini cognitam habuerint, ſi ſecundùm eam non fecerint, grauiùs punientur, quàm qui non cognoſcentes domini voluntatem, peccauerunt. Dubitari verò poteſt, quam vocet domini voluntatem; ſi enim eam voluntatem appellat, qua voluit hoc vel illo tempore, hac vel illa hora venire; *quis cognouit ſenſum Domini, aut quis conſiliarius eius fuit*, &c, *de die illa, & hora nemo ſcit, nec angeli cælorum, neque filius, niſi ſolus pater.* Et id ipſum agebat Chriſtus hoc loco, vt doceret neminem eam domini voluntatem, atq; conſilium ſcire poſſe, ideóque omnes debere omni tempore ſingulíſque horis eſſe paratos. Si voluntatem vocat eam, quam nobis per datam legem declarauit, quo iure, qui contra eam ignorans fecit, vapulabit? paucis quidem, ſed vapulabit. Nonne iuſta ignorantia peccantem excuſat? Reſpõſum quorumdam nimis ſubtile mihi videtur Chriſtum nõ dicere vapulaturum, quia nõ fecit domini, quam ignorabat, voluntatem; ſed quia *fecit digna plagis*. Nam quamuis id non dicatur, neceſſariò tamen intelligendum eſt, & quia eodem modo de vno, atque de altero loquitur; & quia nemo digna plagis facit, niſi quia facit contra domini voluntatem. Ergo voluntatem domini vocat eam ipſam, de qua loquebatur, qua dominus decreuit aliquando ad iudicium venire; quam voluntatem Apoſtoli, & alij, quos de ſuo ipſe aduentu monuerat, ſciebant, ſciúntque Chriſtiani omnes; alij autem & nunc ignorant, & tunc ignorabant. Inter quos hoc

Quam Domini volũtaté vocet. Rom. 11. 34. Matt. 24. 36 Mar. 13. 32.

A erit diſcrimen, quòd illi, quia ſciunt venire decreuiſſe, hoc eſt, ſciunt voluntatem domini, & non ſe pararunt, ſed ſeſe ſomno tradiderunt, vapulabunt multis propter ea nimirum peccata, quibus impediti, & quaſi indormientes reperiuntur; hi verò propter eadem peccata (ſic enim intelligendum, vt ſententia vera ſit) vapulabunt paucis. Quia eadem peccata in illis hoc grauiora ſunt, quòd cum domini contemptu ſint quodammodo coniuncta; quippe eius ſcientes voluntatem, quòd venire decreuiſſet, aut illis ſeſe implicuerunt, aut cùm ante implicuiſ- B ſent, non ſe per pœnitentiam ab illis liberarunt, & ad excipiendum Chriſtum pręparauerunt; in his verò leuiora, quia quamuis contra domini legem, & voluntatem ſint; tamen ſi cognouiſſent Chriſtum ad iudicium aliquando fuiſſe venturum, aut ea non feciſſent; aut iam facta diluiſſent per pœnitentiam. Hic opinor verus eſt ſenſus. Ergo quod de illis dicit, *ſeruus qui cognouit voluntatem domini, & non ſe præparauit, & non fecit ſecundùm voluntatem eius*, intelligendum eſt, qui præterquam quòd fecit contra domini voluntatem præceptis declaratam, ideóque peccauit, C non fecit ſecundùm eam domini voluntatem, qua ſciebat eum venire ad iudicãdum decreuiſſe. Et cum de altero dicit, *qui autem non cognouit, & fecit digna plagis*, intelligendum hoc modo eſt, *& fecit digna plagis*, faciendo non contra illam eandem, de qua paullo ante dixerat, *& non fecit ſecundùm voluntatem eius*; ſed contra aliam domini voluntatem, qua peccata ſciebat prohibuiſſe. Ideo ſecundo loco non dixit, *non fecit contra domini voluntatem*, ſicut ante dixerat, *& non fecit ſecundùm voluntatem eius*; ne de eadem voluntate loqui videretur; ſed dixit, *quia fecit digna plagis*, ne quis D poſſet obiicere, ſi ergo non fecit contra domini voluntatem, qua illum ignorabat venire velle, quare vapulabit? occurrit, quia faciendo cõtra aliam eiuſdem voluntatem, digna plagis admiſit. Futurum in altera vita ſupplicium ideo plagarum nomine declarat, quia in ſeruorum parabola verſabatur: quorum pœna ſolent eſſe verbera, plura, pauciorâue pro magnitudine peccati. Propterea de altero dixit, *vapulabit multis* (plagis); de altero *vapulabit paucis*. Similis ſententia eſt Iac. 4. 17. Orig. lib. 2. comment. in epiſt. ad Roman. per eum qui cognouit voluntatem do- E mini Iudæum, per eum qui non cognouit, Gentilem intelligit; nimis reſtricta ſententia.

Plagas cur appellet ſupplicium alterius vitæ.

49. *Ignem veni mittere in terram, & quid volo, niſi vt accendatur?*) Quomodo hæc verba ad ſuperiora cohęreant, quęrendum non arbitror, diſiuncta enim ab illis ſunt, & alio fortaſſe tempore à Chriſto, alio loco dicta, quamuis ab Euangeliſta ideo in hunc locum coniecta, quia, quod ſequitur de futuris propter Euangelium perſecutionibus, prętermittere nolebat, quarum ideo Chriſtus diſcipulos præmonuerat, ne ad eas imparati eſſent; quo conſilio & ad- F uentus monuerat ſui, iuſſerátque paratos eſſe, lumbis præcinctos, lucernáſque ardentes manibus tenentes. Quia eodem igitur conſilio vtrumq, à Chriſto dictum fuerat, eodem vtrumque loco Euangeliſta narrauit, ſiue eodem loco, ſiue diuerſo à Chriſto dictum fuerit. De ſenſu magis quęrendum. Is autem magna ex parte ex lectione pendet, quæ Græcè, Latinéque diuerſa eſt. Latini codices legunt, *& quid volo, niſi vt accendatur?* quaſi noſter interpres Græcè legerit *εἰ μὴ*, Gręci verò omnes *εἰ ἤδη*, ſi iam, accenſus eſt. Noſtram lectionẽ meliorem eſſe paullo poſt

appa-

Vulgata lectio defenditur.

apparebit, atque ita Auguſtinus legit ſerm. 108. de tempore, & Gregorius hom. 2. in Ezech. & Beda in comment. & Marcus Alexand. in lib. de baptiſmo. Alij nonnulli Latini legunt, *quàm volo, vt accendatur*, vt Philaſtr. in hæreſi de Iſaiæ labiis carbone tactis, & Hieronymus lib. 2. contra Ruffin. & in comment. in cap. 9. Zachar. & in cap. 3. Matth. Græci hunc ſenſum lectionis ſuę eſſe volunt, quid volo, ſi iam accenſus eſt? quaſi dicat, nihil aliud volo, nihil aliud habeo, quod agam, vt videtur Chryſoſt. intellexiſſe hom. 6. in Matthęum, per ignem Spiritum ſanctum intelligens, & Elias Cretenſis in comment. in orat. Greg. Nazian. de modeſt. in diſputatione ſeruanda, & Euthym. hoc loco. At nondum Spiritus ſanctus miſſus erat; itaque nondum miſſus, nondum accenſus erat ignis, quem hìc auctores intelligunt, videtúrq; ipſorum interpretatio eorũ lectioni repugnare. Ignem, vt dixi, Chryſoſt. Spiritum ſanctum interpretatur, eodémque modo D. Auguſtinus ſerm. de tempore 108. Orig. vt citat Hieron. libro 2. contra Ruffin. & Hieron. ipſe eodem loco, & in comment. in cap. 9. Zachar. & in cap. 3. Matth. & Marcus eremita lib. de baptiſmo, & Ambroſ. in comment. ad hunc locum, & Proſper in lib. de prędict. p. 1. cap. 34. & Philaſtr. in hæreſ. de labiis Iſai. carbone tactis, & Gregor. hom. 3. in Ezech. & hom. 30. in euangel. Beda, & Bernard. ſer. 1. de purificat. B. Mariæ, & Nicetas in comment. in orat. 2. de Paſcha Gregor. Nazian. intelligunt, ea denique fere omnium interpretatio eſt tam multis, & tam magnis auctoribus probabilitatẽ conſecuta, ſed ſi pręcedentia, & conſequentia conſideremus, non ſatis mihi videtur eum illis cohærere. Volebat diſcipulorum animos ad aliquid magni pręparare, vt ante præparauerat ad ſuum aduentum, *Sint*, inquit ver. 35. *lumbi veſtri præcincti, & lucernæ ardentes in manibus veſtris, & vos ſimiles hominibus expectantibus dominum ſuum, quando reuertatur à nuptiis.* Non pręparatur animus ad bona, ſed ad mala; ad excipienda bona ſatis omnes propenſi atque parati natura ſua ſunt. Deinde ſequitur verſ. 50. *Baptiſmo habeo baptizari; & quomodo coarctor?* quorſum ab Spiritu ſancto ad baptiſmum, id eſt paſſionem ſuam tranſitionem repente faceret? aut quo modo iſta inter ſe hærerent? Similis eſt Euthym. interpretatio per ignem, caritatem intelligentis; & Theophylacti, qui zelum exponit. Alij verbum Dei interpretantur, quòd Chriſtus venerat in terram mittere, id eſt prædicare, quodque in ſcriptura ignis etiam appelletur. *Nonne cor noſtrum,* aiunt illi, *ardens erat in via, dum loqueretur nobis?* Sic Auguſtinus in lib. contra Adimant. Manich. cap. 13. & Theophyl. hoc loco. Quam interpretationẽ eadem ratione, qua ſuperiorem, probare non poſſunt; quia præcedentibus, atque conſequentibus non ſatis conuenit. Verus mihi ſenſus videtur eſſe quem Tertull. lib. aduerſus Marcion. 4. obiter indicauit, ignem afflictionem, & res aduerſas ſignificare, vt *Tranſiuimus, per ignem & aquam, & eduxiſti nos in refrigerium*; Pſal. 65. 12. &, *cum ambulaueris in igne, non combureris, & flamma non ardebit in te*, Iſai. 43. 2. *liberaſti me à preſſura flammæ, quæ circundedit me, & in medio ignis non ſum æſtuatus*, Eccleſ. 51. 6. Hoc hæret loco, pręmuniebat enim diſcipulorum animos ad ferendas fortiter futuras perſecutiones, & quo ęquiore eas animo ferrent, dixit à ſeipſo mittendas eſſe, id eſt, propter ſe, ſuóque permiſſu; nec aliud eſt, quod hoc loco dicit, *Ignem veni mittere in terram*, quàm quod aliis ver-

Pſ. 118. 140. Prouer. 30. 5. c. 24. 32.

Quis huius loci verus ſenſus ex Tertulliano.

A bis repetit ver. 51. *Putatis quia pacem veni dare in terram, non, dico vobis; ſed ſeparationem*; & Matt. 10. 34. *Non veni pacem mittere, ſed gladium.* Hoc eſt, quod ſtatim ſequitur, *Baptiſmo habeo baptizari*, nec enim dubium eſt quin paſſionem ſuam baptiſmum appellauerit, & exemplo ſuo diſcipulos ad patientiam, tolerantiam que confirmet, quaſi dicat, diſcite meo exemplo pati; nam & ego paſſurus ſum; eandem ergo perſecutionem, eandem afflictionẽ, eandem paſſionem, & ignem, & baptiſmum, & ſeparationem, &, ſicut Matthæus, gladium appellat. Quo autem ſenſu di-
B cat ideo ſe veniſſe, vt eum ignem in terram mitteret, apud Matthęum declarauimus. Quòd autem ait, *& quid volo, niſi vt accendatur?* perinde eſt, ac ſi diceret, quid aliud volo quàm vt accendatur, cùm propterea venerim, vt accenderetur? Eodem modo interpretanda eſt altera lectio, de qua ſuperiùs à nobis dictum eſt, *quàm volo, vt accendatur?* id eſt valde volo, vehementer opto. Verum enim eſt, quod Euthym. Pſal. 72. & 83. animaduertit, *ὡς*, vt, aut quàm, incrementum, vehementiámque declarare, *Quàm anguſta,* inquit, *porta, & arcta via eſt, quæ ducit ad vitam?* Matth.
C 7. 14. &, *Quàm difficile, qui pecunias habent, in regnum Dei introibunt?* Mar. 10. 23. *Quàm ſpecioſi pedes euangelizantium pacem?* Rom. 10. 15. *Domine Dominus noſter quàm admirabile eſt nomen tuum?* Pſ. 8. 2. 10. Paſſim occurrent exempla Pſal. 22. 5. & Pſal. 30. 20. & 72. 1. & 83. 2. Verba ſunt non ſolùm patientis fortiter, ſed accerſentis etiam, atque prouocantis ignem, & gladium, quibus omnium perſecutionum genera deſignantur, &, vt idem faciant, diſcipulos hortantis; quaſi dicat, quorſum in hunc mundum veni, niſi vt & ego paterer, & omnes ſimiliter, qui me ſequuturi eſſent, paterẽtur:
D *Omnes* enim *qui piè volunt viuere in Chriſto Ieſu, perſecutionem patientur*, quid ergo ceſſamus facere id, cuius cauſa de cœlo in terram deſcendi? veniat mors, veniat ignis, veniat gladius, non timemus, non fugimus; ſed obuiam illi imus, ſed prouocamus. Simile quiddam Ignatius optimus Chriſti diſcipulus magiſtrum ſuum imitatus dicebat, *Vtinam fruar beſtiis, quæ mihi ſunt præparatæ, quas & oro mihi veloces eſſe ad interitum, & ad ſupplicia, & allici ad comedendum me*, vt ipſe in epiſtola ad Roman. ſcribit, & Hieronymus in eius vita recitauit.

E 50. *Baptiſmo autem habeo baptizari.*) G. βάπτισμα δὲ ἔχω βαπτισθῆναι, baptiſmum autem habeo baptizari, id eſt baptiſmum habeo, quo baptizandus ſum. Mortem, & paſſionem ſuam baptiſmum appellare dubium non eſt, & omnes interpretes confitentur, Tertull. in libro de baptiſmo, Cypr. in epiſt. ad Iubaian. Philaſt. cõtra Nouatian. vt Mar. 10. 38. 39. *Poteſtis bibere calicem, quem ego bibo? & baptiſmo, quo ego baptizor, baptizari?* Simile illud eſt apud D. Paulum 1. Corint. 15. 29. *Quid facient, qui baptizantur pro mortuis?* id eſt, qui pro reſurrectione mortuorum defendenda moriuntur.
F Vnde nata ſit phraſis, non eſt difficilis coniectura. Solet aqua paſſionem, afflictionémque ſignificare, *Tranſiuimus*, inquit, *per ignem, & aquam, & eduxiſti nos in refrigerium*, Pſal. 65. 12. &, *ſaluum me fac Deus, quoniam intrauerunt aquæ vſque ad animam meam*, & iterum, *eripe me de luto, vt non infigar; libera me ab iis, qui oderunt me, & de profundis aquarum*, &, *non me demergat tempeſtas aquæ, nec abſorbeat me profundum, nec vrgeat ſuper me puteus os ſuum*, Pſal. 68. 2. 15. 16. Nullum certius periculum mortis, quàm cum alto iactamur mari. Ferrum ferro, vim vi repellimus, incendium effugimus; con-

Particula ὡς, vt, & quàm incremẽtum declarant.

2. ad Tim. 3. 12.

Mors Chriſti baptiſmus appellatur.

tra tumẽtes aquarum moles eluctari difficile eſt. *Qui deſcendunt mare in nauibus, facientes operationem in aquis multis, ipſi viderunt opera Domini, & mirabilia eius in profundo. Aſcendunt vſque ad cælos, & deſcendunt vſque ad abyſſos; anima eorum in malis tabeſcebat; Turbati ſunt, & moti ſunt ſicut ebrius: & omnis ſapientia eorum deuorata eſt*, Pſal.106.23.24. 26. 27. quo loco aquarum periculum aptiſſimè deſcribitur. Ideo ergo baptizari, quod propriè eſt aquis ſubmergi, pro pati, ac mori; & baptiſmus pro afflictione, pro paſſione, pro morte ponitur. Quorſum verò nũc Chriſtus de morte ſua mentionem inferat, ſuperiore verſu indicauimus. Volebat diſcipulorum animos ad ferenda fortiter futura pericula roborare; oſtendit ergo ſe illis non ſolùm eorundem periculorum participem, ſed etiam ducem fore. Primum ſe pro illis mortem oppetiturum, quam non ſolum non timeat, verumetiam prouocet, & ægrè ferat tardare tam diu; ne illi reformident pro ſe mori, qui priùs pro ipſis mortuus ſponte ſua fuerit. Hoc eſt quod ſtatim ſequitur.

Baptiſmus pro afflictione, & paſſione.

Et quomodo coarctor?) Id eſt angor, contriſtor, ægrè fero, donec perficiatur, id eſt donec mors veniat. Quod nonnulli ita accipiunt auctore Lyrano, vt ſignificet Chriſtus ſe mortem perhorreſcere, ac reformidare; ſicut dixit poſtea ipſa inſtante morte, *Triſtis eſt anima mea vſque ad mortem*, Matth.26.38. ego hanc expoſitionem menti Chriſti prorſus contrariam eſſe arbitror. Idem enim hoc verbo ſignificat, *quomodo coarctor*, quod paullo ante ſignificauerat cùm dixit, *& quid volo, niſi vt accendatur?* Atqui illic non timebat, ne ignis accenderetur, ſed optabat; & hæc ergo

A non ſunt verba timentis, ſed optantis; angi ſe enim dicit, quòd eius mors tamdiu differatur. Quemadmodum aliis verbis expreſſum hunc locum exponit Irenæus libro 1. cap.18. *Aliud baptiſma*, inquit, *habeo baptizari, & valde propero ad illud*, Ambroſius, Beda, Theophylactus, Euthymius. Cur autem contriſtaretur, quòd mors tardaret, alia eſt quæſtio. Ambroſ. ita videtur interpretari, quaſi Chriſtus angeretur incluſus mortali corpore, velletque eo exui, quemadmodum eius diſcipulus dicebat Paulus, *deſiderium habens diſſolui; & eſſe cum Chriſto*, Philip.1.23. *Vtique* (inquit Ambroſ.) *qui vſque ad perfectionem angitur, de perfectione ſecurus eſt; ſed etiam alibi, triſtis eſt anima mea vſque ad mortem. Non propter mortem, ſed vſque ad mortem triſtis eſt Dominus, quia cum conditio corporalis affectus, non formido mortis offendit.* Probabilius quod Beda, Theophylactus, & Euthymius dicunt, non ſua, ſed noſtra cauſa mortem Chriſtum optaſſe, non vt ſe corpore, ſed vt nos peccato liberaret, & vt patris ſui ſuo perfunctus munere, ſatisfaceret voluntati. Alia quæſtio, quomodo nunc Chriſtus mortem prouocet, & deſideret, cùm appropinquantem adeo pertimuerit, vt ſanguinem exſudarit, vt dixerit triſtem eſſe animam ſuam vſque ad mortem. Facilis ſolutio, hìc ſuperiore animæ parte prouocabat; illic inferiore timebat. Itaque non ſunt idem, vt putat Ambroſ. *Quomodo coarctor*, &, *triſtis eſt anima mea vſque ad mortem*; ſed omnino contraria; ſed ideo inter ſe non repugnant, quia in diuerſis ſubiectis ſunt. Cætera, quæ in hoc capite ſequuntur, apud Matthæum à nobis explicata ſunt.

Cur contriſtaretur Chriſtus, quòd mors tardaret.

CAPVT XIII.

1. ADERANT autem quidam ipſo in tempore, nunciantes
illi de Galilæis, quorum ſanguinem Pilatus miſcuit cum ſa-
crificiis eorum. 2. Et reſpondens dixit illis: Putatis quòd
hi Galilæi præ omnibus Galilæis peccatores fuerint, quia
talia paſſi ſunt? 3. Non, dico vobis: ſed niſi pœnitentiam
habueritis, omnes ſimiliter peribitis. 4. Sicut illi decem
& octo, ſupra quos cecidit turris in Siloe, & occidit eos:
putatis quia & ipſi debitores fuerint præter omnes homines habitantes in Ieru-
ſalem? 5. Non, dico vobis: ſed ſi pœnitentiam non egeritis, omnes ſimiliter peri-
bitis. 6. Dicebat autem & hanc ſimilitudinem: Arborem fici habebat quidam
plantatam in vinea ſua, & venit quærens fructum in illa, & non inuenit. 7. Dixit
autem ad cultorem vineæ: Ecce anni tres ſunt ex quo venio quærens fructum in
ficulnea hac, & non inuenio: ſuccide ergo illam: vt quid etiam terram occupat?
8. At ille reſpondens, dicit illi: Domine dimitte illam & hoc anno, vſque dum
fodiam circa illam, & mittam ſtercora: 9. & ſi quidem fecerit fructum: ſin au-
tem, in futurum ſuccides eam. 10. Erat autem docens in ſynagoga eorum ſab-
batis.

batis. 11. Et ecce mulier, quæ habebat ſpiritum infirmitatis annis decem & octo:
& erat inclinata, nec omnino poterat ſurſum reſpicere. 12. Quam cum videret
Ieſus, vocauit eam ad ſe, & ait illi: Mulier, dimiſſa es ab infirmitate tua. 13. Et im-
poſuit illi manus, & confeſtim erecta eſt, & glorificabat Deum. 14. Reſpondens
autem archiſynagogus, indignans quia ſabbato curaſſet Ieſus: dicebat turbæ: Sex
dies ſunt, in quibus oportet operari: in his ergo venite, & curamini, & non in die
ſabbati. 15. Reſpondens autem ad illum Dominus dixit: Hypocritæ, vnuſquiſ-
que veſtrum ſabbato non ſoluit bouem ſuum, aut aſinum à præſepio, & ducit ad-
aquare? 16. Hanc autem filiam Abrahæ, quam alligauit ſatanas, ecce decem &
octo annis, non oportuit ſolui à vinculo iſto die ſabbati? 17. Et cum hæc diceret,
erubeſcebant omnes aduerſarij eius: & omnis populus gaudebat in vniuerſis, quæ
glorioſè fiebant ab eo. 18. Dicebat ergo: Cui ſimile eſt regnum Dei, & cui ſimi- Matth. 13. d. 31.
le æſtimabo illud? 19. Simile eſt grano ſinapis, quod acceptum homo miſit in Mar. 4. c. 30.
hortum ſuum, & creuit, & factum eſt in arborem magnam: & volucres cæli re-
quieuerunt in ramis eius. 20. Et iterum dixit: Cui ſimile æſtimabo regnum Dei? Mat. 13. e. 33.
21. Simile eſt fermento, quod acceptum mulier abſcondit in farinæ ſata tria, do-
nec fermentaretur totum. 22. Et ibat per ciuitates, & caſtella docens, & iter fa-
ciens in Ieruſalem. 23. Ait autem illi quidam: Domine, ſi pauci ſunt, qui ſal-
uantur? Ipſe autem dixit ad illos: 24. Contendite intrare per anguſtam portam: Mat. 7. b. 13.
quia multi, dico vobis, quærent intrare, & non poterunt. 25. Cum autem intra- Matth. 25. a. 10.
uerit paterfamilias, & clauſerit oſtium, incipietis foris ſtare, & pulſare oſtium, di-
centes: Domine, aperi nobis: & reſpondens dicet vobis: Neſcio vos vnde ſitis:
26. tunc incipietis dicere: Manducauimus coram te, & bibimus, & in plateis no-
ſtris docuiſti. 27. Et dicet vobis: Neſcio vos vnde ſitis: diſcedite à me omnes Matth. 7. c. 23. & 25. d. 41.
operarij iniquitatis. 28. Ibi erit fletus, & ſtridor dentium: cum videritis Abra- Pſal. 6. a. 9.
ham, & Iſaac, & Iacob, & omnes Prophetas in regno Dei, vos autem expelli fo-
ras. 29. Et venient ab Oriente, & Occidente, & Aquilone, & Auſtro, & accum-
bent in regno Dei. 30. Et ecce ſunt nouiſſimi qui erunt primi, & ſunt primi qui Matth. 19. d. 30. & 20.
erunt nouiſſimi. 31. In ipſa die acceſſerunt quidam Phariſæorum, dicentes illi: b. 16.
Exi, & vade hinc: quia Herodes vult te occidere. 32. Et ait illis: Ite, & dicite Marci 10. d. 31.
vulpi illi: Ecce eiicio dæmonia, & ſanitates perficio hodie & cras, & tertia die
conſummor. 33. Verumtamen oportet me hodie & cras & ſequenti die ambu-
lare: quia non capit Prophetam perire extra Ieruſalem. 34. Ieruſalem, Ieruſalem, Matth. 23. d. 37.
quæ occidis Prophetas, & lapidas eos, qui mittuntur ad te, quoties volui congre-
gare filios tuos quemadmodum auis nidum ſuum ſub pennis, & noluiſti? 35. Ec-
ce relinquetur vobis domus veſtra deſerta. Dico autem vobis, quia non videbitis
me donec veniat cum dicetis: Benedictus, qui venit in nomine Domini.

IN CAPVT XIII.

1. ADERANT *autem quidam ipſo in tempore, nuntiantes illi de Galilæis, quorum ſanguinem Pilatus miſcuit cum ſacrificijs eorum.*) Prætermiſit hoc Irenæus lib. 3. c. 14. commemorãs ea, quæ ſolus ſcripſit Lucas, cùm inſignis tamen eſſet hiſtoria. Euangeliſta eodem tempore, quo Chriſtus ea, A quæ extremo capite ſuperiore dicta ſunt, diſſerebat, ſuperueniſſe aliquos dicit, qui nuntiarent, quid Pilatus feciſſet Galilæis. Quorſum autem nuntium illud intulerint, non dicit. Ego, ſi quis mihi eſſet auctor, facilè mihi perſuaderẽ hiſtoriam illo ipſo tempore, quo illi narrarunt, accidiſſe; eóſque non alia narraſſe cauſſa, quàm quia noua, & nõdum audita erat; vt ſolemus res eiuſmodi nouas, & inſignes omnibus miſ-

Quo tẽpore iſtud acciderit.

cere

cere ſermonibus. Sed nolo prim⁹ eſſe auctor rei prę-
ſertim incertæ. Plerique igitur putant ideo illos eam
hiſtoriam in medium attuliſſę, vt Galilęos, quos pro
hoſtibus habebant, homines deteſtabiles eſſe ſignifi-
carent, quos Deus per Pilatum ipſis ſuis ſacrificijs
obruiſſet. At quorſum iſthæc ipſa Galilæorum dete-
ſtatio? occaſionem enim habere aliquam oportebat,
quæ in ijs quidem, quę ſuperiore capite ab Euangeli-
ſta narrata ſunt, non apparet. Præterquam quòd ij,
qui iſta nunciarunt, illa, quæ Chriſtus dixerat, nō au-
dierant; ait enim Lucas eos ſub idem tempus ſuper-
ueniſſe, quaſi indicans rem eos nouam, & inauditam
attuliſſe. Itaque mea illa cōiectura, quam poſui paul-
lo ſuperius, eo mihi videtur probabilior, quo minùs
in aliorū opinionibus probabilitatis inuenio. Sed ea
mihi, & quia meliorem nō habet auctorem, & quia
eandem illam id temporis accidiſſe ex nulla colligi-
tur hiſtoria, nō ſatis placet. Nam duæ illæ ſeditiones,
quæ Act. 5. 36. 37. commemorantur, triginta vt mini-
mùm annis ante contigerant, cùm Iudas Galilæus,
qui poſterioris auctor fuit, fuerit, vt illic dicitur, in
diebus profeſſionis. Vero ſimile igitur eſt illos, qui
hoc narrarunt, non tanquam rem nouam, atque re-
centem narraſſe; ſed acceſſiſſe ad Chriſtum; hoc eſt
πειράζοντες vt cum de eo facto interrogarent, quonam
id diuino conſilio accidiſſet; quemadmodū, cum ali-
quando diſcipuli interrogarunt, cum cæcū quendam
natum vidiſſent, *Rabbi quis peccauit, hic, an parentes eius,*
vt cæcus naſceretur? Ioann. 9. 2. Quemadmodū Cyprian.
vt videtur, in lib. contra Nouatian. Theophyl. & Eu-
thym. quidem certè ita interpretantur. Quòd ad ip-
ſam attinet hiſtoriam, quomodo, quando, & qua de
cauſa Galilæorum ſanguinem cum ipſorum ſacrifi-
cijs Pilatus miſcuerit, nullam præter hanc ipſam Lu-
cæ ſatis perſpicuam habemus; omnes tamē interpre-
tes ad ſeditionem illā referunt, quæ auctore Iuda Ga-
lilæo accidiſſe dicitur Act. 5. 37. de quo lib. 18. antiq. c.
5. ad hunc modū Ioſephus ſcribit. *Interea ne Samaritani*
quidem tumultu caruere. Cōcitauit enim eos impoſtor quidam
pro nihilo ducens mendacium, & omnia comminiſcens ad ple-
bis gratiam, iubens, vt conuenirent ad montem Garizim apud
eam gentem ſanctiſſimum, aſſeuerans ſe eis oſtenſurum ſacra
vaſa refoſſa, quæ ibi Moſes repoſuerat. Illi creduli ſumptis ar-
mis Tirathabam vicum obſederunt, expectantes ibi confluen-
tes cæteros, vt magno agmine montem aſcenderent. Sed Pilatus
prior cliuum montis occupat equitibus ſuis, & peditibus; qui
prælio congreſſi cum Samariticis apud vicum collectis alios fu-
derunt, alios in fugam compulerunt, multos etiam viuos cap-
tos abduxerunt, quorum præcipuos, & potētiores Pilatus mul-
ctauit capite. At Ioſephus de ſacrificio mentionem nō
facit. Quin colligitur eos tunc non ſacrificaſſe, cùm
Ioſephus dicat à Pilato, cum adhuc in vico Tirathaba
eſſent, antequam ad montem, vbi templum erat, aſ-
cendiſſent, oppreſſos fuiſſe. Græci ferè interpretes, vt
Euthym. Theophyl. Cyrill. apud D. Thom. & Anaſt.
q. 67. & Oecum. in comment. in c. 5. Act. Apoſt. ſolēt
dicere Iudam illum Galilæum inter alia docuiſſe, nō
licere Iudęis quenquam pręter Deum dominum ap-
pellare; quod & Ioſeph. ſcribit lib. 18. antiq. c. 2. itaque
non eſſe pro Imperatore ſacrificandum. Quare Pila-
tum ea re irritatū, eos, qui eius erant ſectæ, inter ſa-
crificia, in quibus pro Imperatore orare recuſabant,
interfeciſſe, atque ita eorum ſanguinem cum ſacrifi-
cijs miſcuiſſe. Suidas in Pilato ad eam refert hiſto-
riam, quæ apud Ioſephum eſt lib. 2. de bello Iudaico
c. 8. cùm Pilatus commotam plebem, & tumultum

Pilatus Samaritanos ſeditioſos oppreſſit.

A excitantem, quòd ſacrum theſaurum, quem Corban
appellabant, aperuiſſet, ſummiſſis clam armatis mili-
tibus partim interfecit, partim vulnerauit, omnes
perterruit. Miror hoc viris doctis noſtro tempore
placuiſſe, nec animaduertiſſe eos id non in Galilæa,
ſed in ipſa Ieroſolymitana vrbe accidiſſe, vbi & the-
ſaurus erat, vt Ioſephus narrat. Itaque non potuiſſe
Galilæos eſſe, qui interfecti fuerint. Nam recentiori-
bus quibuſdam auctoribus, qui ſine teſtimonio, &
ſine ratione dicunt hoc Ieroſolymæ accidiſſe, nō ve-
reor ne fides habeatur. Præterquam quòd non ſacri-
B ficātes in templo, ſed in foro ante tribunal ſuum vo-
ciferātes, tumultuantéſque interfeciſſe, Ioſephus di-
cit. In re incerta probabiliſſimum mihi videtur hoc
factum eſſe tum, cùm Pilatus vicum illum Tiratha-
bam militibus occupauit, vt Samaritanos opprime-
ret, vt paullo ſupra ex Ioſepho recitauimus. Cęterum
hiſtoriam illam clariùs Hegeſippus narrat lib. 2. de
excidio Ieroſolym. c. 5. eius hæc verba ſunt. *Quod igi-*
tur ludibrium imperitante Tiberio acciderit, non putaui præ-
tereundum, vt ex eo deformitas colligatur Imperatoris. Sicut
enim boni principis vita probitatis quædam præſcriptio, &
C *per vniuerſos viuendi forma eſt; ita Imperatoris colluuio lex*
flagitiorum eſt. Ab eo miſſus Pilatus eſt in Iudæam vir im-
probus, atque in exiguo ponens mendacium, circumuenit Sa-
maritanos, vt motē, cui nomen Gadir, peterent; erat enim
illis ſacratus, eo quòd vellet eorum myſteria cognoſcere. Et aſ-
cendens populū præuenit equitatu, pedeſtríque exercitu ſtra-
uit, affixo crimine, quòd à Romanis diſcedere, & concilia-
bulum ſibi quærere præparaſſent. Ex eo quod Hegeſip-
pus narrat, finxiſſe Pilatum ſe Samaritanorum my-
ſteria velle cognoſcere, perſpicuum eſt eum ſacrifi-
cantes oppreſſiſſe, quod Ioſephus ſilentio præter-
D miſit. Vnum illud huic ſententiæ videtur obſtare,
quòd illi, de quibus Ioſephus, & Hegeſippus ſcribūt,
Samaritani fuerint; iſti, de quibus Lucas loquitur,
Galilæi; Samaritani autem Galilæi non erant, quin
potius hoſtes Galilæorum, & ab illis, ſicut à Iudæis
de religione maximè diſſentientes. Nam Galilæi in
templo Ieroſolymitano adorabant, atque ſacrificia
ſua offerebant; Samaritani id nefas ducebant, ſuum
in monte Garizim, vt idem auctor eſt Ioſephus, tem-
plum habētes, vbi, vt mulier illa Samaritana Chri-
E ſto dixit Ioan. 4. 20. adorare dicebant oportere.
Itaque Chriſtum, quia *facies eius erat euntis in Ieruſa-*
lem adorationis cauſa, recipere noluerunt ſupra c.
9. 53. & Ioſephus lib. 3. antiq. c. 2. Samariam me-
diam inter Iudęam, & Galilæam eſſe dicit. Quod &
ex Euangeliſtis quoque ipſis facilè colligitur. Scri-
bit enim Ioannes c. 4. 4. Chriſtum ex Iudæa in Ga-
lilęam euntē per Samariam tranſire oportuiſſe. Quia
nemo quæſtionem attigit, nemo reſpōdet; mihi qui
nodum ſtrinxi, vtcunque potero, ſoluendus eſt.
Duas ob cauſas mihi videtur ille, qui hoc Chriſto
nunciabat, Galilæos vocaſſe eos, qui non Galilæi, ſed
F Samaritani erant. Et quia vtraque gens odio Iudæis
erat, itaque Chriſtum ipſum pro eodem ducebant
aut Galilæum, aut Samaritanū appellare; quia quod
ad odium attinet, perinde illis erat. Matthæi 26. 69.
Mar. 14. 70. Lucæ 23. 6. Ioann. 7. 52. & Ioann. 8. 48.
Ac fortaſſe voluit interrogādo Chriſtum ipſum per-
ſtringere, qui ab omnibus Galilæus eſſe putabatur,
quaſi inſinuans ipſius gentem, atque adeo ipſum eſſe
peccatorem, cùm Deus permiſiſſet eorum ſangui-
nem vna cum ſacrificijs permiſceri. Et quia Samaria
Galilææ maiori, nobilioríq; prouinciæ vicina erat,

Hegeſippi locus de eadem hiſtoria.

Galilæi à Samaritanis religione cultuq; Dei diuerſi.

Cur Galilæi appellati ſint illi, qui Samaritani erant.

& ſo-

& ſolemus non ſolùm vicinas vrbes, verum integras etiã prouincias vicinarum prouinciarum, præſertim nobilium nomine vocare, Sicut Cãtabros nõ ſolùm, qui verè Cãtabri ſunt, ſed omnes etiam circum gẽtes appellamus; & Flandros non illos tantùm, qui verè ſunt Flãdri, ſed etiam Hãnones, & Brabãtos, & omnes, qui ſub illo ſunt cælo. Potuerunt etiã Galilęi appellari, quãuis Galilæi nõ eſſent, quia Iudã illum Galilæum ſequebãtur. Hos autẽ de quibus Lucas loquitur, Samaritanos fuiſſe, quãuis Galilæi appellentur, ex hoc ipſo loco intelligi poteſt. Dicuntur enim in ipſis trucidati ſacrificijs, atqui Galilæi non alibi, quàm in tẽplo Ieroſolymitano, vt diximus, ſacrificabãt; & manifeſtum eſt hoc Ieroſolymæ nõ accidiſſe, & quia tãquam alibi factũ narratur; & quia hiſtoria Ioſephi, & Hegeſippi in mõte Garizim, vbi Samaria eſt, teſtatur accidiſſe. Accedit, quòd, ſi verè fuiſſent Galilæi, Pilatus eos trucidare nõ potuiſſet, cùm non Galilææ, ſed Iudææ præeſſet, nec vllã in Galilæos haberet poteſtatem. Itaque Chriſtũ ipſum coram ſe tanquam reum accuſatum, vt Galilæum eſſe audiuit, ad Herodẽ miſit, qui tetracha erat Galilææ Luc. 23. 6. Samaritani verò, quãuis Samaritani Galilæi aliquando vocarẽtur, tamen quia Galilæi verè nõ erãt, ſub Pilati erãt iuriſdictione, vt ex ijſdẽ auctoribus Ioſepho, & Hegeſippo colligitur. Ita potuit Samaritanos Pilatus occidere.

Samaritani ſub Pilati erant iuriſdictione, nõ Galilęi.

2. *Et reſpondens Ieſus dixit illis.*) Quocunque tandem animo illi Chriſtũ interrogauerint, ita Chriſtus reſpondit, vt eos, qui interrogauerant, meliores redderet, & ex aliorũ calamitate pœnitẽtiæ illis medicinã faceret, dicens non minùs ipſos, quàm eos, qui inter victimas fuerãt trucidati, peccatores eſſe, nec propterea quòd à Deo nũc ſimili ſupplicio nõ afficiantur, æterna ſupplicia, niſi pœnitẽtiam egerint, fugituros. Beda, *Quibus*, inquit, *non ipſa mors, nam & bonos quoq; ſic potuiſſe mori beatorũ martyrũ gloria declarat; ſed vita improba, pro qua in ſecundã mortem mitterẽtur, obfuit. Verùm ad correctionem viuẽtium, vt peſtilente flagellato ſtultus ſapientior fieret; vel certè ad exemplum corrigi nolentium, ideóque peſſimè moriturorum, tali ſunt morte mulctati.*

Prouerb. 19. 25.

3. *Non dico vobis; ſed niſi pœnitẽtiam habueritis, omnes ſimiliter peribitis.*) G. ἐὰν μὴ μετανοῆτε, niſi pœniteat vos, niſi pœnitẽtiam egeritis, omnes ſimiliter peribitis. Multi auctores inter eos, quibuſcũ Chriſtus loquebatur, & illos, quorũ ſanguis cũ ipſis ſacrificijs fuerat mixtus, in eodẽ mortis genere putant cõparationem fieri, quaſi ſignificet Chriſt⁹ fore, vt niſi egerint pœnitentiam, etiã ipſorũ ſanguis cum eorũdem ſacrificijs miſceatur, cùm à Veſpaſiano Ieroſolyma capietur, quam in azymorũ feſto captam fuiſſe Ioſephus ſcribit. Ita Euthym. in cõment. & Cyrillus apud D. Thom. Hugo, Lyranus, & alij. Sed eodẽ modo, quo dicit nũc, *Omnes ſimiliter peribitis*, dicit paullo poſt ver. 5. de illis agẽs, quos turris Siloe obruerat. Atqui noluit profectò illic ſignificare futurum, vt, niſi agerẽt pœnitẽtiam, omnes caſu turris opprimerẽtur, ſicut illi decẽ, & octo oppreſſi fuerant. Præterquam quòd hoc erat ſibi ipſi Chriſtum repugnare; volebat enim docere illos, quorũ ſanguis cũ ſacrificijs mixtus fuerat, nõ propter ſua peccata id paſſos fuiſſe. Nã ſi propter ſua peccata paſſi fuiſſent, multi alij eadẽ fuiſſent paſſi, qui nõ minùs peccatores, quàm illi erant. Quo ergo modo inde colligeret eos, quibuſcũ loquebatur, paſſuros eadẽ, quia meliores alijs nõ erant, cùm nõ omnes, qui æquè erant peccatores, eadẽ paſſi fuerint? Meliùs Bonauentura bonus ſæpe interpres cõ-

A paratione quidem inter hos, & illos fieri, ſed nõ in eodem pœnæ genere. q. d. Omnes ſimiliter peribitis, ſicut illi perierunt, nõ morte corporis, ſed animæ; & non temporali, ſed æterno ſupplicio. Probabile hoc eſt; ſed probabilius etiamnum eſſe arbitror, vt nõ hi cum illis, qui à Pilato trucidati ſunt, ſed inter ſe ipſi cõparentur, quaſi dicat, *omnes ſimiliter*, id eſt ſimul, nemine excepto; ſicut vnus, ſic alius; ſicut pauper, ita diuites *peribitis*. Obijciet aliquis abſurdũ videri pœnam variari, & cum de tẽporali ageretur, qua illi à Pilato occiſi fuerãt, eodem prorſus loco, eodémque B cõtextu verborum ad ſempiternam pœnam ſubitò tranſire. At tantùm abeſt, vt id abſurdum ſit, vt in eo tota vis, tota gratia cõſiſtat orationis. Hoc enim agebat Chriſtus, vt ex temporali ſupplicio, quo affecti illi fuerant, auditores ſuos æterni admoneret, tanquam diceret, Pilatus quidẽ corpus occidit, animas autem occidere non potuit; *nolite timere eos, qui occidũt corpus, animam autem non poſſunt occidere; ſed potiùs timete eum, qui poteſt & animam, & corpus perdere in Gehennam.* Nec eos miſeros putatote, qui corporalem illã mortem, quam vos mihi narratis, ſubierunt; eos miſeros C exiſtimate, qui mortem animæ ſubituri ſunt; quam vos profectò ſubibitis omnes, niſi pœnitẽtiam egeritis. Nemo mihi hoc loco vim harũ duarum vocũ, *Omnes, & ſimiliter* videtur obſeruaſſe. Mihi verò per antitheſim videtur Chriſtus has duas particulas de induſtria vſurpaſſe, vt opponeret eos, quibuſcũ agebat, illis, qui à Pilato fuerãt occiſi, quóſq; ipſi miſerrimos putabant fuiſſe; vt doceret maiora ipſos, & certiora paſſuros eſſe, niſi agerent pœnitentiam; maiora, quia illi tẽporalia, ipſi æterna; certiora, quia illi non omnes, qui in eadem erant culpa, pariter perie- D runt; ipſi verò pariter nemine excepto peribũt. Hoc eſt *omnes ſimiliter peribitis.*

S. Bonauẽturæ interpretatio proba.

Matth. 10. 28. Luc. 12. 4. 5.

4. *Sicut illi decem & octo.*) Neque hoc quando, aut quomodo acciderit ſcim⁹, nec enim quiſquã, aut ſacer, aut profanus auctor præter Lucã narrat. Is nobis inſtar eſt omnium. Turrim hãc Siloe, nõnulli auctores in ea vrbe tribus Ephraim fuiſſe dicunt, vbi olim arca teſtamenti fuerat Ioſue 21. 2. & 22. 9. & Ierem. 7. 12. & Iud. 21. 19. ſed ex hoc ipſo loco perſpicuum eſt eam fuiſſe in Ieruſalem, & quidẽ intra muros, cùm dicat Chriſtus, *Putatis, quia & ipſi debitores fuerint præter omnes homines habitãtes in Ieruſalem?* E Indicans etiam eos, qui caſu turris obruti fuerant in Ieruſalẽ habitaſſe, & intra ipſam vrbẽ oppreſſos fuiſſe, vbi alij ciues æquè peccatores eadem via prætereuntes opprimi eadẽ ruina potuerũt. Meliùs igitur ſentiunt, qui dicũt Siloe nomen fuiſſe fontis, piſcinæ, aut torrentis intra Ieroſolymitanam vrbẽ præter radices montis Sion fluentis, vt indicat Iſaias c. 8. 6. & Ioann. c. 9. 7. Erat ergo turris iuxta fontẽ, aut piſcinã, ſiue torrentem, ideóque turris Siloe vocabatur.

Turris Siloe vbi fuerit.

Putatis, quia & ipſi debitores fuerint.) Peccatores, F phraſi Chaldaica, qua peccatores חַיָּבִים debitores vocant. Eodem modo hæc ſententia atque quo ſuperior intelligenda, eodem enim pertinet, vt doceat Chriſtus non debere eos ſecũros eſſe, propterea quòd eo caſu non perierint, quaſi ideo nõ fuerint peccatores. Perituros enimuero peiùs, niſi egerint pœnitẽtiam. Illi vnius tantùm caſus mentionẽ fecerant, qui Galilęis quaſi hominibus peccatoribus cõtigiſſet; Chriſtus aliud etiam illis nõ iam remotũ, ſed domeſticũ proponit exemplũ. Quo nõ Galilæi, qui peccatores; ſed Ieroſolymitani ciues, qui ſancti habebãtur, quales ſe

Chaldaica phraſi peccatores dicuntur debitores.

illi ipſi, cum quibus loquebatur, eſſe putabāt, occiſi
fuerant; & occiſi quidem non ab hominibus, ſicut
illi à Pilato, quorum mors magis Pilati crudelitati,
quàm diuinę vltioni tribui poterat; ſed ab ipſo quo-
dammodo Deo ſubito, & inopinato turris caſu, vt
non niſi diuina id prouidentia peccata vindicāte fa-
ctum videri poſſet. Et tamē illi ipſi nō magis, quàm
cæteri Ieroſolymitani ciues peccatores erant.

5. *Non dico vobis.*) Vide ver. 3.

6. *Dicebat autem hanc ſimilitudinem.*) G. ταύτην τὴν
παραβολήν, hanc parabolam, vt ſupra c. 12. 16. Parabo-
la verò facilis eſt, nec longa indiget explicatione. Il-
lud meritò quæri poteſt, vnde pendet pars magna
ſententiæ, quorſum eam Chriſtus hoc loco propo-
ſuerit; nec enim videtur ſatis cum antecedētibus co-
hærere. Sed ſi parabolę finem cōſideremus, hæret ap-
tiſſimè. Dixerat, niſi agerēt ſedulò pœnitentiam, eos
omnes perituros. Docet hac parabola, quomodo
perituri ſint, nimirū, vt ficus, quæ fructū, quantūuis
expectata, quāuis diligenter culta, non fert, tandem
exſcinditur. Tribus ergo in rebus ſimilitudo cerni-
tur. Primùm quòd ſicut ficus illa fructū non ferebat;
ita ipſi bona opera nō faciebant, quæ fructus vocan-
tur digni pœnitētiæ ſupra c. 3. 8. & Matth. 3. 8. Deinde
quòd quemadmodū dñs ille vineæ plures patiēter an-
nos expectauit, dū ficus magis ac magis culta, & ad-
hibito ſtercore adiuta fructū ferret; ita Deus illos pa-
tienter expectat, donec emendētur, donec agant pœ-
nitentiam. *Non tardat Dominus promiſsionem ſuam, ſed
patienter agit propter vos, nolens aliquos perire, ſed omnes
ad pœnitentiam reuerti* 2. Petr. 3. 9. & *expectaui, vt face-
ret vuas, & fecit labruſcas* Iſai 5. 2. 4. Poſtremo quòd
quemadmodum dominus ille vineæ, poſtquam ex-
pectaſſet diu, nec ficus fructum ferret, ſuccidi tādem
eam iuſſit, & in ignem mitti, (id enim licet non ex-
primatur, factum eſſe intelligēdum eſt,) ſic Deus il-
los poſt diuturnam patientiam, atque expectationē,
ſi pœnitentiæ fructus nō fecerint, dānaturus ſit, & in
ſempiternum ignē miſſurus. Hę ſunt propriæ, & ne-
ceſſariæ parabolæ partes, in quibus ſentētia tota cō-
ſiſtit. Cætera, vt opinor, ornamenta ſunt, & non ne-
ceſſariò ad ſententiam accommodāda. Quale eſt illud
quod in ficu potiùs, quàm in alia arbore parabolam
Chriſtus propoſuerit. Quod non alia fortaſſe fecit
cauſa, quàm quòd in calidis regionibus, qualis Iu-
dęa erat, vbi ficus facilè proueniunt, nulla arbor fre-
quentior ſit in vineis, vt in Italia, & in Hiſpania vl-
teriore videre licet; ſicut in frigidis, vt Gallia, nuces
in vineis plantari ſolent. Etſi non repudio, quod
Ambroſ. in cōment. Theophilus Alex. lib. 3 allegor.
Beda, Theophyl. & Euthym. tradiderūt, per ficū ſy-
nagogā Iudęorū ſignificatam, quòd quemadmodum
ficus folijs tantùm abūdat, ita ſynagoga ſola externa
ceremoniarū ſpecie abundaret. Quod præterquam
quòd aptè ad populares cōciones dictū eſt, eo etiam
eſt probabilius eò ſpectaſſe Chriſtū, quòd videmus
alibi arefacta ficu ſignificaſſe fore, vt ſynagoga etiam
arefieret Mar. 11. 13. & Matt. 21. 19. Magis tamen aſſen-
tior Auguſt. qui ſer. 31. de verbis Dñi per ficum om-
nes homines ſignificari putat. Nam ſynagoga vinea
potiùs, quàm ficus erat. *Ego te plantaui vinea electa*; &
vineam de Ægypto tranſtuliſti. Pſal. 79. 9. 15. Iſa. 5. 2. 3. 4. 5.
7. Ierem. 2. 21. vineam Eccleſiam eſſe, dominum verò
vineæ Deū manifeſtū eſt. Colonus quis ſit quæritur;
Theophyl. & Euthym. Chriſtū eſſe putat. At ille po-
tius ipſe dñs erat, qui veniebat, vt fructum in ficu re-

Quibus in rebus ſimilitudo cōſiſtat.

Ficus arbor in Iudæa frequēs in vineis.

Vinea eſt Eccleſia, dominus vineæ Deus.

A quireret, vt ait Ambroſ. Alij Apoſtolos, vt Chryſoſt.
aut quiſquis auctor eſt hom. 12. in Marcū, & Beda in
cōment. At de re iā pręterita loquebatur, antequā A-
poſtoli vineam colere cœpiſſēt. Eadem ratione non
cōuenit. quod Ambroſ. ait colonū ſingulariter fuiſſe
Petrū, ſuper quē Eccleſia fundata eſt; quod neq; cum
eo, quod paullo ante dixerat, bene cohęret, arborem
fuiſſe ſynagogā, non enim ſynagogæ, ſed Eccleſiæ E-
uāgelicæ Petrus fundamētum fuit. Placet mihi quod
ait Auguſt. ſer. 31. de verb. Dñi ſecundùm Lucā om-
nes ſanctos colonos eſſe, qui Dñm pro peccatoribus
B rogēt. Sed probabilius eſt ſignificari omnes, qui vi-
neæ Dñi Sabaoth, ſiue olim ſynagogæ, ſiue nunc Ec-
cleſiæ curā gerunt. Horū enim officium eſt ficū co-
lere, circa illā fodere, & ſtercus adhibere, id eſt omnē
dare operā, vt fructū ferat. Horū eſt Dñm rogare, vt
alterū etiam annum patienter expectet. Id faciebat
Moſes cum dicebat, *Aut dimitte eis hāc noxam, aut ſi nō
facis, dele me de libro tuo quē ſcripſiſti.* Exodi 32. 32. Amat
ſuum quiſq; opus, & ægriùs colonus fert arborē non
ſuam exſcindi, quā dñs ipſe cuius eſt; quia circa illā
laborauit, & nō vult, ſi fieri poteſt, operā ſuā perdere.
C Quo exēplo diſcere ij debēt, qui Eccleſię curā habēt,
nō debere ſe ad iuſtitiæ ſeueritatē; ſed ad benignita-
tem, atq; patientiā Dñm prouocare. Gaudet Chriſt.
ſe à ſuis miniſtris clemētia quodā modo ſuperari.

7. *Ecce anni tres ſunt.*) Quòd tres annos dixerit, nihil
fortaſſe aliud cauſæ fuit, quā quòd ſoleat ficus primo
anno, quo plātata eſt ſæpe fructū ferre, ſi nō primo,
ſaltē ſecundo; ſi nō ſecūdo, vt tardiſſimè tertio; ſi ter-
tio nō ferat, nunquā latura videatur. Significatur er-
go dñm illum vineæ tā diu expectauiſſe, vt ficus illa
fructū ferret, quādiu in arbore eius generis expectā-
D dum videbatur. Si enim nux, aut oliua fuiſſet, plures
quàm tres annos expectare oportebat. Indicat igitur
Deū vniuſcuiuſq; arboris naturā, id eſt cuiuſq; ho-
minis ingenium, ac mores cognitos habere, rectéq;
ſcire quādiu vnuſquiſq; expectādus ſit, fructū vt fe-
rat. Sūt qui nō niſi in ſenectute ſapiant, reliquo æta-
tis tēpore inſani eſſe videantur, ſimiles palmis, quæ,
dum nouellæ ſunt, nihil niſi ſpinas ferūt; cum ſeneſ-
cere incipiunt, dulciſſimos proferūt fructus; Sūt qui
in pueritia ſenes, in ſenectute pueri ſint, ſimiles fi-
cui, quæ quos fructus primis annis nō fert, nūquam
E fert. Ideo Deus alios maiore, alios minore expectat
tēpore. Hoc arbitror eſſe litterale. Illa allegorica, quę
à multis afferūtur. Tres annos tres eſſe leges, natura-
lem ſub Abrahā; ſcriptam ſub Moſe; Euangelicā ſub
Chriſto, vt interpretātur Ambroſ. hoc loco, & Greg.
hom. 31. in Euangelia, & Theophyl. At quis quartus
erit annus quo expectare adhuc rogatur dñs? nec
enim quarta erit lex. Aut tres Iudæorū gubernatio-
nes ſub Iudicibus, ſub Regibus, ſub Pontificibus, vt
ait Euthym. Aut tres hominis ætates, puerilem, viri-
lem, & ſenectutem, vt Theophyl. & Athan. q. 70. lō-
F giùs etiā videtur abeſſe, quod Auguſt. dicit ter ſenos
annos eſſe decē & octo, poſt quos mulier illa, de qua
ſtatim agitur ver. 11. curata fuerat. Quid autē ſit dñm
venire, vt in ficu fructū quærat docet Baſil. in com-
mēt. in c. 5. Iſai. *Clementia*, inquit, *Dei erga homines pecu-
liare hoc eſt, non clàm, aut ſilenter ingerit ſupplicia, ſed inten-
dens comminationes ea prædicit affore, per hoc peccatores
inuitans ad pœnitentiam; id quod fecit Niniuitis Iona præ-
cone. Iſraeli item cum deliquiſſet, nequaquam taci-
tè extremam intulit perniciem, ſed famulo ſuo excitato
ad ſupplicandum pro populi peccatis pœnas prænuntiabat*

dicens.

Coloni vineæ ſunt omnes qui Eccleſię curam geſsēt.

Deo notū eſt, quādiu expectandus quiſq; ſit.

Quid ſit dominum venire, vt fructum quærat.

Ionæ 1. 2. & 3. 2. 3. 4.

Exo.32.10.

dicens: Nunc dimitte me, & delebo populum hunc. Simile A *quiddam in Euangelio edocti ſumus à ficu ſumpta parabola.* Itaq; putat Baſilius nihil aliud eſſe venire dominum ad quęrendum fructum in ficu, quàm eam admonere, vt fructum ferat, illíque comminari fore, vt ſi fructum non ferat, excidatur. Cæterum illud non bene conuenit, quòd, antequam dominus colono diceret, vt ficum exſcinderet, ternis iam annis venerat, vt in ea fructum quæreret, nec inuenerat. Immò propterea illi excidium comminatus eſt, quia cùm per tres iam ad illam veniſſet annos, vt fructum quęreret, non inueniſſet; non ergo venire eſt monere, B aut comminari. Ter enim dominus venit, & ſemel tantùm cõminatus eſt. Venire igitur eſt Deum oculos ad vnumquemq; conuertere, vt videat, ecquem fructum habeat, & colligat; nec enim mouetur loco.

Succide ergo illam.) Loquitur accommodatè ad parabolam in qua verſatur; non ad rem per parabolam ſignificatam. Nec enim Deus per miniſtros ſuos, ſed per ſe ipſum homines damnat, quod eſt ficum ſuccidere. Niſi dicamus etiam hoc ſenſu per miniſtros damnare, quia, quę illi ligant ſuper terram, ſunt ligata & in cœlo; quod etſi verum eſt, tamen non videtur eò Chriſtus ſpectare voluiſſe, cùm non de ea C condemnatione, quę in hac vita; ſed de illa vltima, quæ in altera vita fit, agere videatur. Ad parabolam autem accommodatè loquitur, quia non ſolent domini vinearum ipſi per ſe, ſed per ſuos colonos inutiles arbores exſcindere.

Matt.16.19. & 18.18.

Vt quid etiam & terram occupat?) G. ἵνα τί καὶ τὴν γῆν καταργεῖ, quorſum etiam terram infructiferam reddit. Solent arbores præſertim magnæ, & ſucculentæ, qualis eſt ficus, omnem circà terræ humorem exugere, & quicquid prope eſt ſoli aliorum ſeminum ſterile facere. Hoc eſt καταργεῖν. Itaque ea ficus D non ſolùm fructum non ferebat; ſed etiam efficiebat, ne alia ſemina fructum ferrent, maximè vites, quę circum erant, quibus non ſolùm neceſſarium ſubtrahebat ſuccum, ſed vmbra etiam ipſa nocebat, quæ omnibus fere rebus noxia eſſe creditur. Hanc vim habet particula illa, &, quaſi dicat, quorſum eam relinquamus, cùm non modò fructum nullum ferat, ſed etiam, quod peius eſt, terram exugat, & exhauriat, impediátque, quo minùs vites, & aliæ plantæ ferre fructum ſuum poſſint. Terram in Eccleſia E occupant, qui non ſolùm fructum ipſi bonorum operum non ferunt; verùm alios etiam, quo minùs ferant, ſuo impediunt exemplo, *inimici crucis Chriſti, quorum finis interitus, quorum Deus venter eſt, & gloria in confuſione ipſorum, qui terrena ſapiunt*, Philip. 3.18.19. *Malæ beſtiæ, ventres pigri*, Tit.1.12.

Terram occupare in Eccleſia qui dicantur.

8. *Domine dimitte illam & hoc anno, vſq; dum fodiam circa illam, & mittam ſtercora.*) Exprimit affectum, & diligentiam boni coloni, non libenter plantas excindit, non libenter perdit: & quòd fructum ficus non tulerit, culpam in ſe potiùs, quàm in illam con- F iicit, quòd fortaſſe ante non bene coluerit; pollicetur ſe in poſterum culturum diligentiùs. Vnum denique ſaltem annum à domino impetrat, quo foſſa circà terra, coniectóque ad radicem ſtercore appareat, vtrum ipſius arboris vitio, an coloni negligentia factum fuerit, vt fructum ante non tulerit. Idem facere boni Eccleſiæ paſtores debent. Quod dicit *vſq; dum fodiam circa eam, & mittam ſtercora*, nihil aliud ſignificare arbitror, quàm vſque dum omnem illi culturam adhibeam, ita vt nihil iam reliquum ſit, quod illi facere poſſimus; tunc ſuccidam, cùm verè dicere potuero; *quid eſt quod vltra debui facere vineæ meæ, & non feci ei*, Iſai.5.4. Itaque non eſt ſubtiliter inquirendum, quid foſſa, quid ſtercus ſignificent. Nihil enim aliud dicere colonus voluit, quàm ſe omne remedium adhibiturum, quo eiuſmodi arbores iuuari ſolent. Id duplex eſt, alterum, vt hyeme ad radicem arboris foſſa fiat, in quam aqua colligatur, quo plus humoris radices trahant; contra verò in æſtate terra ad radices aggeretur, ne eas Solis ardor exiccet. Alterum, vt per hyemem ſtercus ad radices circumponatur, quòd & pinguedinem, & calorem addat. Iuuat hoc maximè ficus arbores natura ſua frigidiſſimas. Si quis tamen ſubtiliorem interpretationem Bedæ ſequi volet, nihil prohibet. *Vſque dum fodiam*, inquit, *circa illam, id eſt radicem infructuoſæ mentis ligone bis acutæ humilem & præſentium videlicet preſſurarum, & horrorem perpetuæ damnationis incutiens. Omnis quippe foſſa in imo eſt. Et nimirum increpatio, dum mentem ſibi demonſtrat, humiliat. Et mittam ſtercora, id eſt malorum, quæ fecit abominationem ad animum reducam, & compunctionis gratiam quaſi de putredine ſtercoris exſuſcitem.* Ad eundem modum Theophyl. exponit.

9. *Si quidem fecerit fructum; ſin autem, in futurum ſuccides eam.*) In priore membro apoſiopeſis eſt, abrupta oratio, imperfectáque ſententia. *Si quidem fecerit fructum*, intelligendum eſt, bene erit, aut non opus erit eam ſuccidere, vt Euthymius admonuit; *ſin autem*, intelligendum etiam eſt, fructum non fecerit, *in futurum ſuccides eam*, quaſi dicat, ad ſuccidendum eam ſatis eſt temporis. Sunt qui myſterium eſſe putent, quòd in priore parte colonus non dicat, quid faciendum ſit, ſi fructum fecerit, quaſi iudicium domino relinquere voluerit, an ſit illi mutanda ſententia, vt ait Chryſoſtomus, aut quiſquis ille eſt auctor hom.8. in Marcum.

10. *Erat autem docens in ſynagoga eorum ſabbatis.*) Id eſt ſolebat docere in ſynagoga eorum ſingulis diebus ſabbati. Hanc vim habent illa duo verba, *erat docens*, &, *ſabbatis*. Cur in ſynagoga, & cur ſabbatis, apud Marcum expoſuimus cap. 1. 21. Eorum autem obſeruationem, qui putant nomen ſabbati, cum plurali ponitur numero, totam hebdomadam ſignificare, apud Matthęum cap.28.1. refutauimus. Quin potiùs hoc loco diſtributionẽ pluralis numerus ſignificat Hebræorum idiomate, qui dicunt, בבקר בבקר matutinis, id eſt ſingulis diebus mane. Quemadmodum intelligendum illud eſt, *In matutinis meditabor in te*, Pſal.62.7. Vtrumque hoc loco Euangeliſta conſultò expreſſit. Synagogam quidem, vt indicaret ſequens miraculũ coram omni populo in ſynagogam congregato factum fuiſſe; ſabbatũ verò, vt cauſam ſignificaret, cur Archiſynagog⁹ murmurauerit ver. 14.

11. *Et ecce mulier, quæ habebat ſpiritum infirmitatis annis decem & octo.*) G. καὶ ἰδοὺ γυνὴ ἦν, & ecce mulier erat, id eſt aderat, aut affuit, venit, ad Chriſtum, vt curaretur adducta eſt. Cùm ſpiritum infirmitatis habuiſſe dicit, indicat morbum illum non ex ſolis naturalibus cauſſis natum fuiſſe, ſed à dæmone inductum, vt tacitè cauſam ſignificaret, cur medici eum curare non potuiſſent. Quod, vt Theophylactus adnotauit, poſtea ver. 16. Chriſtus confirmat. *Hanc autem filiam Abrahæ, quam alligauit Satanas, ecce decem & octo annis, non oportuit ſolui à vinculo iſto die ſabbati?* Intelligimus ex hoc loco corporis etiam morbos ſępe à dæmonibus immitti, quibus in affligendis homi-

Corporis morbi ſępe à dæmonibus immiſſi.

nibus, miniſtris vtitur Deus. Illuſtre exemplum eſt Iob, & pro omnibus integro in ſacris litteris libro celebratum; idem nonnullis locis indicat Dauid, *Immiſſiones*, inquit, *per angelos malos*, Pſal. 77. 49. Nam & tẽpeſtates aëris, & morbos corporis, & omnia, quę hominibus à Deo mittuntur, calamitatum genera comprehendit; &, *à ſagitta volante in die, ab incurſu, & dæmonio meridiano*, Pſal. 90. 6. vbi genus etiam peſtilentis morbi ſignificatur, qui à dæmonibus ęſtu Solis inducitur. Simile eſt, quod apud Euãgeliſtas nonnullos homines non à natura, ſed à dæmonibus ſurdos, ac mutos factos legimus Mar. 9. 25. In numero decem & octo annorum Auguſtinus ſerm. 31. de verbis Domini ſecundùm Lucam, & lib. 4. de Trinit. cap. 4. aliquid myſterij eſſe putat. Idémq; putat Ambroſ. in comm. & Theophilus Antioch. lib. 3. allegor. & Beda, & Theophyl. decem enim eſſe legis præcepta, & octo beatitudines Euangelij. Exiſtimant etiam Ambroſ. & Cyril. apud D. Thomam, & Beda in comment. ideo diuinitus accidiſſe, vt poſt parabolam ſterilis ficus, mulier infirmo, & incuruo corpore curaretur, vt re ipſa Chriſtus declararet, quid ficus illa ſignificaſſet.

12. *Quam cum videret Ieſus vocauit eam ad ſe.*) Duplicis fuit beneficij, atque liberalitatis, quòd non ſolùm ſanauit, ſed etiam inuitauit ad ſanitatem. Vix quemquam ſolebat Chriſtus non rogatus curare; hanc mulierem non ſolùm non rogatus ſanat, ſed ipſe eam quodammodo, vt ſanari velit, rogat. Quod non ſine ſumma ratione factum fuiſſe credendum eſt, ſciebat quid ob curatam in ſabbato mulierem Archiſynagogus murmuraturus eſſet, volebátque ex eius murmuratione occaſionem ſumere Phariſæorum ſuperſtitionem in ſeruando ſabbato reprehendendi. Idem eum eodem conſilio cum eo, qui manum aridam habebat, in alia ſynagoga feciſſe legimus Matth. 12. 10. Marci 3. 1. Lucæ 6. 6. Quod in hac muliere fecit, id quotidie in nobis facit; nos degrauatos peccatis, & adeo inclinatos in terram, vt in cælum ſuſpicere non valeamus, id eſt adeo deditos terrenis rebus, vt cæleſtium non recordemur, Chriſtus ad ſe vocat, & ad ſanitatem, ac pœnitentiam inuitat. *Venite ad me omnes, qui laboratis, & onerati eſtis, & ego reficiam vos.*

Matt. 11. 28.

Mulier dimiſſa es ab infirmitate tua.) Dimitteris, liberaris, curaris. Tunc enim dimittebat, tunc eam curabat, cùm hæc verba dicebat; & his ipſis verbis curabat. Sicut dixit mulieri illi peccatrici cap. 7. 48. ἀφέωνται, remiſſa ſunt, id eſt nunc *remittuntur tibi peccata*. Simul enim & hęc dixiſſe Chriſtum, & manus illi impoſuiſſe credendũ eſt, quamuis Euangeliſta, quia vtrumque ſimul dicere non poterat, hoc priùs, illud poſteriùs dixerit. Rectè Cyrillus, & Euthym. adnotarunt tanquam hominem manus impoſuiſſe, tanquam Deum verbis imperaſſe, vt curaretur. Cur autem nõnullos manuum impoſitione curauerit apud Matthęum cap. 9. 3. & Marc. cap. 7. 33. ex eodem Cyrillo docuimus; voluit declarare ſuam carnem eſſe viuificam; quia coniunctam ſibi habebat diuinitatem. Obiecit ergo Diabolo ſuam carnem; Diabolus morbum induxerat, Chriſti caro curauit. Exiit Diabolus à muliere, non potuit ferre manum Chriſti, qua creatus, qua in infernum deturbatus fuerat. Debent hoc ipſum populi doctores imitari, vt non verbis tantùm, ſed etiam manibus, id eſt exemplo homines curent.

Chriſtus tanquam homo manus impoſuit, tanquã Deus verbis imperauit.

13. *Et confeſtim erecta eſt, & glorificabat Deum.*) Duo ſtudioſè expreſſit Euangeliſta. Alterum quòd confeſtim, id eſt ſimul atque Chriſtus eam tetigit, erecta fuerit, id eſt omnino ſanata, cùm totus eius morbus fuerit, quòd ſeſe erigere non poſſet: vt ſignificaret ipſum tactum manus Chriſti cauſſam fuiſſe curationis. Alterum quòd curata Deum glorificauerit, id eſt non fuerit ingrata. Eò etiam hoc pertinet, vt doceat verè, perfectéque ſanatam fuiſſe, quandoquidem propter reſtitutam ſibi ſanitatem publicè in ipſa ſynagoga Deo gratias egerit, vt appareat non obſcurum, ſed illuſtre, & multis videntibus teſtibus confirmatum fuiſſe miraculum.

14. *Reſpondens autem archiſynagogus.*) Exorſus loqui, vt ex Hebræorum idiomate multis iam locis declarauimus. Non enim ad ea quæ Chriſtus dixerat reſpondebat, ſed cum turba loquebatur. Archiſynagogus autem erat, qui ſynagogæ pręerat, vt Mar. 5. 22. 35. 36. 38. & Actor. 18. 8.

Indignans quia ſabbato curaſſet Ieſus.) Aut verè indignans, aut ſimulans ſe indignè ferre, quòd Chriſtus ſuo, Phariſęorúmque iudicio violaſſet ſabbatum, vt ſe diligentem legis obſeruatorem eſſe oſtenderet. Omnis enim Phariſęorũ ſanctitas in opinione erat; non tam eſſe, quàm videri volebant ſancti. Non eſt auſus Archiſynagogus Chriſtum reprehendere, timens opinor, ne ab ipſo viciſſim aſperiùs reprehenderetur. Ignorare enim non poterat, quomodo alios aliquando Phariſæos coarguiſſet: ſed ſeſe ad turbam quaſi ſubiectam ſibi conuertit, & quaſi ſuo fungens officio eam docet, vti non ſabbato, ſed aliis diebus ad quęrendam curationem veniant. Se quidem non ægrè ferre, quòd à Chriſto ſanitatem quærant, non inuidere illis collatum ab eo beneficium, ſed tantùm pro ratione officij ſui curam habere religionis, vt obſeruetur ſabbatum. Expreſſa eſt imago inuidiæ ſpecie religionis ſimulatæ.

Imago inuidiæ ſpecie religionis ſimulatæ expreſſa.

15. *Reſpondens autem ad illum Dominus dixit.*) Archiſynagogus non erat locutus cum Chriſto, ſed cum populo; tamen quia ita cum populo locutus fuerat, vt obliquè factum Chriſti, quòd ſabbato curaſſet, reprehenderet; Chriſtus eius ſimulatam malitiam detegens illi reſpondit; atque ita reſpondit, vt & Archiſynagogus, & omnes alij eius aduerſarij erubeſcerent verſ. 17. populus verò ab eo defenſus lætaretur.

Hypocritæ.) Propterea vocat hypocritas, quòd cùm id inuidia facerent, religionis ſtudio ſe facere ſimulabant. Aliter Beda, *Meritò*, inquit, *hypocritarum, id eſt ſimulatorum nomine notat, quos, cùm magiſtri plebium videri appeterent, hominis ſanationem pecoris curæ poſtponere non puderet.*

Vnuſquiſque veſtrum ſabbato non ſoluit bouem ſuum, aut aſinum.) Aptiſſima reſponſio, in qua ſingula verba emphaſim habent. Primùm quòd dicit, *vnuſquiſque veſtrum*, proprio ipſorum exemplo redarguit; & exemplo quidem non ſingulari vnius, aut alterius eorum; ſed communi omnium, *vnuſquiſque*, inquit, *veſtrum*. Deinde quòd dicit, *bouem, aut aſinum ſuum*, duobus inertiſſimis animalibus filiam Abrahæ opponens. Bouem, & aſinum potiſſimùm nominauit, & quia duo ſunt animalia maximè domeſtica, quæq; ad pręſepe ligari ſolent, & quia minimę indigent curę. Minus enim mirum fuiſſet equum ſoluere, & aquatũ ducere, quàm aſinum, & bouem, quia equus nobilius eſt animal, maiorémque requirit curam.

Voluit

Voluit ergo ſignificare magis eos ea animalia curare, quibus minima cura opus eſt, quàm homines, propter quos non ſolùm bos & aſinus, ſed omnia omnino animalia facta ſunt. *Omnia*, inquit, *ſubiecisti ſub pedibus eius, oues, & boues vniuerſas, inſuper & pecora campi*, contra omnino, quàm Deus faceret, de quo ait D. Paulus, *Nunquid de bobus cura eſt Deo? an propter nos vtique hoc dicit?* Ambroſ. & Beda quare bouem, & aſinum nominauerit, aliam rationem afferunt, vt tacitè bouem, & aſinum omnium animalium ſtupidiſſima opponeret Phariſæis, ſapientioráque illis eſſe ſignificaret, quaſi propheticam illis ſententiam obijciens, *Cognouit bos poſſeſſorem ſuũ, & aſinus præſepe domini ſui, Iſrael autem non cognouit, & populus meus non intellexit* Iſai. 1. 3. Præterea quòd ait, *ſoluit à præſepio, & ducit adaquare*, quod multo maioris operæ, atque laboris eſt, quàm impoſitis manibus dicere, *Dimiſſa es ab infirmitate tua*, quod ſolum fecerat Chriſtus. Ad hæc quod ſequitur, *Hanc autem filiam Abrahæ*. Non enim mulierem nomine generis appellauit, ſed vocauit filiã Abrahæ, quo magis antitheſis eluceret; cùm enim mulieris cuiuſcunque maior vtique quàm bouis, & aſini habenda cura erat; tum multo maior eius, quæ filia eſſet Abrahæ, id eſt quæ, cùm ad populũ Dei pertineret, ſub diaboli tyrãnide velut captiua tenebatur. Denique quòd addit, *Quam alligauit Satanas ecce decem & octo annis*. Si enim nõ à Satana, ſed à cauſſis naturalibus ligata fuiſſet, videri poterat nõ eſſe die ſabbati ſoluenda; cum autẽ à Satana, id eſt, à cõmuni hoſte generis humani ligata eſſet, quocũque tẽpore ab eius manibus erat eripiẽda, maximéq; die ſabbati, quod idcirco inſtitutũ erat, vt homines à Satana liberarentur. Vim etiã habet, quòd tẽpus, quo ligata fuerat expreſſit, *ecce iam decem & octo annis*; nam & hoc tẽpus tẽpori illi opponit, quo bos & aſinus ligatus eſſe ſolet, dimidio nimirum die, quo tẽpore ſoluitur, & aquatũ ducitur; quaſi dicat, vos bouem & aſinũ, cùm per medium tãtum diem ſine potu ligatus fuit, ſabbato ſoluitis, & aquatũ ducitis, & hãc filiã Abrahę, quę nõ per mediũ diem, ſed per annos iã decẽ & octo ligata fuit, ſolui nõ vultis? Refutauit Irenęus ex hoc loco Valentinianorum ogdoades lib. 2. c. 40. libro verò 4. c. 19. docet Chriſtum die ſabbati curando ſecundùm legem feciſſe. Quæ ſequuntur vſque ad ver. 31. in Matthæo c. 7. 13. & 25. explicauimus.

Pſal. 8. 8.

1. Corinth. 9. 9.

vſus loci iſtius contra hæreticos.

31. *In ipſa die.*) Lucas quod ſequitur eodẽ die factum dicit, quo ſuperiora; ſed incertũ ad quæ ſuperiora referatur, omnia enim, quæ ſupra narrauit, eodẽ die accidiſſe neceſſe nõ eſt; & eſt fortaſſe probabilius diuerſo accidiſſe tẽpore, cùm ea Matthæus diuerſis ſcribat locis. Re incerta æquum eſt ad proxima referre, quę à verſu 24 & deinceps dicta ſunt. Magnũ huius rei argumentum eſt, quòd vt paullo poſt probaturi ſumus, hoc in Galilæa cõtigerit, illa verò omnia, quæ à verſu 24. Lucas cõmemorauit, in Galilæa etiã contigiſſe ex Matthęo c. 5. & 7. & 8. manifeſtum eſt. Nam initio capitis 5. dixit Chriſtũ vt multitudinẽ fugeret, in montem ſeceſſiſſe, ibíque cõcionem habuiſſe illam, quam toto capite 5. 6. & 7. enarrauit, quam in monte Galilææ habitam fuiſſe nemo dubitat. Et principio 8. c. ſcribit de monte deſcendiſſe. Eodem ergo die, vel quo ſuperiora dixit, vel quo deſcendit, quod idem eſt, hoc quod nunc ſcribit, indicat accidiſſe. Contigiſſe autem hoc in Galilæa ex eo ſatis apparet, quòd Phariſæi metum Chriſto Herodis iniiciunt, qui non niſi in Galilæa dominabatur. Nam quòd quidam argumentantur vero ſimile non eſſe Phariſæos perſuaſuros fuiſſe Chriſto; vt à Galilæa in Iudæam demigraret, videntur ita loqui quaſi exiſtiment nonniſi in Iudæa Phariſæos fuiſſe; cùm dubium non ſit, vbicunque Iudæi erant, fuiſſe Phariſæos, omnia enim ea ſecta tunc occupabat. Idque diſertè dicit Lucas c. 5. 17. *Et erant*, inquit, *Phariſæi ſedentes, & legis doctores, qui venerant ex omni caſtello Galilææ, & Iudea, & Ieruſalem*. Nullum ergo caſtellum erat, vbi non eſſent Phariſæi. D. quidem Auguſt. lib 6. contra Iulian. c. 8. in Ieruſalem hoc putat eſſe factum; ſed libro 2. de conſ. Euang. c. 75 videtur ſentire accidiſſe in Galilæa.

Phariſæi erant vbicunque Iudæi.

Exi, & vade hinc, quia Herodes vult te occidere.) Quo animo hoc Phariſæi dixerint, Euangeliſta non indicat; ſed omnes auctores putant, non vt eius ſaluti conſulerent, ſed vt à ſe potiùs eum ablegarent, id illi dixiſſe. Cyrillus apud D. Thomam Theophyl. & Euthym. in comment. Quod vt facilè credamus, ingenium ipſum, moréſque Phariſæorum perſuadent. Nemo enim ignorat, quàm iniquo, & infenſo in Chriſtum animo fuerint, eo peiores, quòd beneuolentiæ cauſa, vt Theophylact. ait, & quaſi ſalutis eius curam haberent, ſe dicere fingebant; rectéque id quidam probant, ex eo quòd idem Lucas dicit c. 23. 8. Herodem longo tempore cupiuiſſe Chriſtum audire, & miraculum eius aliquod videre; & ex eo, quòd cum ad ſe Pilatus vinctum miſiſſet, impunem remiſit. Itaque probabile non eſt, quod alij dicunt, Phariſæos ſubmiſſos ab Herode fuiſſe, vt id Chriſto denuntiarent, ideóque à Chriſto ad Herodem remiſſos, vt ſuum illi reſponſum redderent. Credibile etiam eſt falſum eos rumorem diſſipaſſe Herodem inſidiari Chriſto; nec enim apud Euangeliſtas legimus Chriſtum vnquam ab Herode quæſitum ad mortem. Triplex ergo malitia in illis erat, & quòd mendacium conflabant, & quòd Chriſtum, vt inde diſcederet, volebant deterrere, & quòd fingebant ſe illi velle conſulere. Speciem mendacio præbebat, quòd idem Herodis Ioannem Chriſti amicum, atque præconem occidiſſet. Fingebant ſe timere, ne ab eodem Herode Chriſtus occideretur, quod maximè cupiebant. Quod ipſum indicium eſt eos etiam mendacium illud compoſuiſſe. Si enim verum eſſe, quod dicebant, credidiſſent, Herodem inſidias Chriſto parare, non monuiſſent, vt inde diſcederet, ſed vt ibi potiùs maneret, vt occideretur. Magis enim mori eum, quàm diſcedere cupiebant; ac idcirco diſcedere volebant eum, quia non ſperabant fore, vt poſſet occidi. Mittere in exilium conantur, quem occidere non poſſunt. Expreſſum eſt in Phariſæis hæreticorum ingenium. Cum ad aliquam docendi cauſa venimus vrbem, ipſi hæretici ſe Catholicos, & nobis amicos aſſimulantes conſilium dant, vt inde diſcedamus, in magno nos hæreticorum nobis inſidiantium periculo verſari.

Triplex malitia in Phariſæis.

Phariſæis ſimiles hæretici.

32. *Et ait illis, Ite, & dicite vulpi illi*) Admirabilis interpretatio Cyrilli, quam D. Thomas refert, nec enim enim nũc Cyrilli librũ habemus, & Theophyl. & Euthym. in comment. huius loci, Chriſtum non Herodem, ſed illum, qui hoc dixerat vulpem appellaſſe. Nec enim dubium eſt, quin Herodem Chriſtus intelligi voluerit, vt Ambroſ. ſer. 2. & 11. in Pſal. 118. exponit. Vulpem autem Herodem appellat, vt Beda ait, *propter fraudes eius, ac dolos, quòd plurimũ fraudis ſit animal,*

& in fines ſemper latere deſiderans, odore etiam tetro putens, & nunquam rectis itineribus, ſed tortuoſis anfractibus currens. Quæ cuncta hæreticis, quorum Herodes typum tenet, congruunt, qui Chriſtum occidere, id eſt humilitatem fidei Chriſtianæ credentibus eripere moliuntur. Mirū cur Chriſtus de Herode abſente ita reſponderit, vt vulpem ſine vllo, vt videtur, commodo, magno verò fortaſſe periculo, vocauerit. Poterat enim ea vox ad Herodē delata hominem irritare, vt quod ante fortaſſis non cogitauerat, Chriſtum interficere conaretur. Voluit, opinor, Chriſtus oſtendere Phariſæis terrorem ſibi Herodis obijcientibus, ſe ab eo minimè timere, nec propter illum minùs ſe liberè locuturum eſſe; quod ſtatim re ipſa docet, vulpem appellās eum, quem ſibi illi ad terrorem tanquam leonē obijciebant. Ad eandem libertatem, & intrepidi animi magnitudinem pertinet, quòd non alios, ſed illos ipſos, qui ſe deterrere conabantur, Herodi renuntiare iubet, & quòd ait, *Ite, dicite*, emphatica enim verba ſunt.

Herodes hæreticorū typus.

Ecce eijcio dæmonia, & ſanitates perficio hodie, & cras, & tertia die conſummor.) D. Auguſt. lib. 2 de conſenſu Euangeliſt. c.75. & 76. & lib. 6. contra Iulian. c. 8. & Beda in comment huius loci myſticè hæc omnia intelligenda eſſe putant, quaſi Chriſtus non de ijs, quos à dæmonibus, & ab alijs morbis liberabat, ſed de corpore ſuo myſtico locutus ſit, *quod*, ait D. Paulus, *eſt Eccleſia*, in qua primo die dæmonia eijcit, cùm ante baptiſmum homines, per fidem à ſuperſtitionibus dæmonum liberat. Secunda die virtutes multas perficit, cùm homines poſt baptiſmum, ſecundùm præcepta ſua facit, vt viuant. Tertia cōſummabitur, quia in reſurrectione ad angelicam perfectionē eius Eccleſia perueniet. Veram interpretationem huius loci Theophyl. Euthym. & Cyrillus, quem D. Thomas citat, tradiderunt, Chriſtum per hodie, & cras non certos dies, ſed breue ſignificaſſe tēpus; tertium verò vocaſſe diē quidquid poſt breue illud tēpus ſecuturū erat: vt apud Oſee c.6.3. *Viuificabit nos poſt duos dies, in die tertia ſuſcitabit nos*, id eſt breue poſt tempus. Quanquam meliùs fortaſſis hoc loco conueniret, vt per hodie, & cras multos potiùs dies, longúmque tempus intelligeremus, quem ſenſum idem Theophylactus videtur attigiſſe. Quemadmodum cùm Latinè dicimus etiam, atque etiam, non intelligimus rarò, ſed ſæpe, frequentérque, &, vt ait Theophyl. Græci vulgo ſolent dicere, τῇ κυριακῇ ἡμέρᾳ, καὶ τῇ αὔριον ἐξέρχομαι, die Dominica, & ſequenti proficiſcor, id eſt poſt certum tempus. Hodie enim tempus præſens, cras futurum declarat, cui ſi terminus non aſſignetur, non ſolùm longum, ſed etiam infinitum ſignificatur. Hoc, inquam, meliùs videtur in hunc locum cōuenire, vbi non id agebat Chriſtus, vt Phariſæos cōſolaretur, quod profectò feciſſet, ſi illis ſignificaſſet breui ſe poſt tēpore moriturum. Quid enim erat quod illi magis optarēt? Sed volebat potiùs augere materiam inuidiæ, atque doloris. Illi dolebant quòd dæmones eijceret, & alia multa miracula faceret; ille reſpondet, quo magis doleant, ſe longo adhuc tempore idem facturum, id eſt non quoad Herodes, ſed quoad ipſe voluerit. Propterea enim, vt rectè Theophylactus obſeruauit, ita reſpondit, vt nihil aliud diceret, quàm ſe miracula facturum; quod non videtur ad rem, de qua agebatur, pertinere, niſi conſideremus voluiſſe Chriſtum dolorem illis augere. Reſpondet ergo non tam Herodi, cuius metum ipſi obijcere conabātur, quem fictum eſſe ſciebat; quàm

Coloſſ. 1. 24

Hodie, & cras, id eſt breue tempus.

A illis ipſis, quos ſciebat miracula ſibi inuidere, mortémque citam optare. Atque hoc ſenſu verum eſt, quod ex Cyrillo, Theophyl. & Euthym. ſupra citauimus, Chriſtum non Herodem, ſed Phariſæos ipſos, qui Herodem ſibi minabantur, vulpem appellaſſe. Non quòd hæc verba de Herode non dixerit, ſed quòd in perſona Herodis, quam illi ſibi induebant, vt ipſum deterrerent, eos notauerit, atque refellerit. Quòd autem dicit ſe tertia die conſummatum iri, non dubium quin mortem ſuam declaret poſt breue futuram tempus. Solet Chriſti mors conſumma- B tio appellari, quòd in morte Chriſtus omnia conſummauerit, omnibúſque officij ſui partibus perfunctus fuerit. Heb. 2. 10. & 5. 9. aut, vt alij putant, quòd per mortem ad conſummationem, id eſt perfectam gloriam tranſierit, quod propriè ſignificat verbum τελειοῦσθαι, quo ſæpe de Chriſto loquens vtitur D. Paulus. Ergo indicat Chriſtus his verbis ſibi cōſtitutum eſſe moriendi tempus, quod nec ab Herode, nec ab alio quopiam breuiari poſſit; ſe quantùm ipſe decreuerit, nō quantùm Herodes, aut Phariſæi volent, victurum eſſe. Tempora autem præſen- C tia pro futuris accipienda ſunt.

33. *Veruntamen oportet me hodie, & cras, & ſequenti die ambulare.*) Idem Auguſt. & Beda in ijs locis, quos ſuperiore verſu notauimus, exiſtimant, *ambulare* hoc loco idem eſſe, quod ire in Ieruſalem, quia ſtatim ſequitur, quaſi cauſa reddatur cur ambulare, id eſt, in Ieruſalem ire debeat. *Quia non capit Prophetam perire extra Ieruſalem.* Eodémque modo Theophylactus videtur intellexiſſe. Meliùs, vt arbitror, Euthym. idē eſſe, quod operari, vt *ambulate, dum lucē habetis*, id eſt operamini Ioann. 12. 35. & *Qui ſequitur me, non ambulat in* D *tenebris* Ioan. 8. 12. & *ſecundum carnem ambulare* Rom. 8. 4. & alia ſexcēta, quæ ex Hebræorum lingua in Græcam, Latinámque manauerunt. Quod enim paullo ante dixerat, *dæmonia eijcio, & virtutes perficio*, alia nūc dicit phraſi *ambulare*. Quo autem modo dicat ſe tertia etiam ambulaturum die, id eſt miracula facturū, officióque functurum ſuo; cùm paullo ſupra tertia ſe die moriturum ſignificaſſet, non difficilis eſt quæſtio. Significauerat ſe tertia die, id eſt in fine tertiæ diei, in fine eius temporis, quod per tres dies deſignabatur, moriturum. Significat nunc tertio etiam die ambulaturum, id eſt per illud tempus, quod per E tres intelligitur dies, operaturum. Quæ non modò contraria non ſunt, ſed ſunt penè idem. Maior eſt quæſtio, & ab interpretibus minùs animaduerſa, quid faciat illa particula *Veruntamen?* Si ſenſus ſuperiorum verborum eſt, quem Theophylactus, & Euthymius eſſe putant, vt ſignificet Chriſtus ſe breue poſt tempus moriturum, rectè ſequitur, *Veruntamen oportet me hodie, & cras, & ſequenti die ambulare*, tanquā dicat, quamuis breui tempore victurus ſim, & miracula facturus; tamen illud ipſum tempus nec Hero- F des, nec alius quiſquam breuius mihi poterit efficere, quin toto illo ambulem; aut, nemo me illo ipſo tempore, quod mihi conſtitutum eſt, prohibere poterit, quo minùs ambulem, id eſt officio fungar. Sin alter ſenſus, quem illic magis approbauimus, verus eſt, vt non breue, ſed longum potiùs tempus ſignificetur, minùs videbitur particula, *veruntamen*, conuenire; ſed tamen cōuenit. Refertur enim non ad omnia præcedentia, ſed ad illud tantùm vltimum, *& tertia die conſummor*, quaſi dicat, quamuis tertia die, id eſt poſt tertiam diem moriturus ſim, tamen interim nemo

Ambulare idē valet, quod operari.

mo me impedire poterit, quo minùs hoc intermedio tempore miracula faciam. Quòd autem dicit, *Oportet*, non ſignificat neceſſitatem, vt Cyrill. ait, ſed potiùs voluntatem. Oſtendit enim ſe pro ſuo arbitrio, quando voluerit, moriturum. Aut, vt ego quidem ſentio, neceſſitatem quidem ſignificat, non quidem moriendi, ſed non ante tempus illud à Patre conſtitutum moriendi. Non enim id Chriſtus agebat, vt doceret ſe moriturum eſſe, ſed vt non ante decretum ſibi tempus moriturum. Suam igitur libertatem; Herodis verò neceſſitatem declarat. B Libertatem quidem ſuam, quòd ipſe ſibi ad moriendum pro ſuo arbitrio tempus conſtituiſſet. Herodis verò neceſſitatem, quòd in eius non eſſet poteſtate tempus illud anticipare. Huic ſimilis eſt illa ſententia Ioann. 9. 4. *Me oportet operari, donec dies eſt.*

Quia non capit Prophetam perire extra Ieruſalem.) G. οὐκ ἐνδέχεται; ſiue vertamus, non contingit, ſiue, impoſſibile eſt, nihil ad ſententiam refert. Nec enim ſenſus eſt, aut nunquam omnino contingere, aut fieri nullo modo poſſe vt extra Ieruſalem Propheta pereat. C Sed vocat Chriſtus impoſſibile, aut non contingens, non quòd contingere omnino nõ poſſit, ſed quòd rarò fiat, idque per hyperbolem, vt eius ciuitatis ingratum erga Prophetas animum notet, quæ vſque adeo eorum eſſet cædibus aſsueta, vt id ſibi gloriæ duceret, ægréque eius ciues ferre viderentur, ſi quis Propheta ab alijs, quàm ab ipſis occideretur. Nam Ieremiam quidem in Ægypto, Ezechielem in Chaldæa occiſos eſse tradit Epiphanius in eorum vitis, & Dorotheus in ſynopſi, & quo tẽpore Iezabel in Samaria regnabat, greges ab ea D Prophetarum occiſos legimus 3. Regum 19. 10. Ariſtoteles quidem Grecè loquens, cui verbum οὐκ ἐνδέχεται, familiare eſt, ſemper ponit pro eo, quod fieri non poteſt. Eodémque ſenſu Tertullianus Latinè ex Luca reddens ſolet dicere, *non capit*. Qui Prophetam hoc

Prophetæ extra Ieruſale occiſi.

οὐκ ἐνδέχεται, fieri non poteſt.

A loco ſolum Chriſtum intelligunt, vim mihi ſententiæ nimis arctando videntur eneruare. Non enim tantùm ob ſuam, ſed etiam ob omnium Prophetarũ cædem accuſat Chriſtus Ieroſolymitanos ciues. Nec futuram tantùm cædem ſuam, ſed etiam præteritam omnium Prophetarum illis exprobrat. Quin ex frequentibus Prophetarum cædibus ibi patratis argumentatur fieri non poſſe, vt ipſe, cùm Propheta, atq; adeo Prophetarum dominus ſit, alibi quàm Ieroſolymæ occidatur. Hic ſenſus ex ſequẽtibus confirmatur, *Ieruſalem, Ieruſalem, quæ occidis Prophetas*. Nec ibi de B ſe loquitur ſolo; ſed illi omnium Prophetarum cædẽ tribuit, quia ipſa maximam eorum partem occiderat, ſéque Prophetarum carnificinam exercere profitebatur. Quemadmodum cum illis dicit, *vt veniat ſuper vos omnis ſanguis iuſtus, qui effuſus eſt à ſanguine Abel iuſti vſque ad ſanguinem Zachariæ* Matth. 23. 35. & ſupra c. 11. 50. 51. Monet Theophylact. non imponi Ieroſolymitanis ciuibus peccãdi neceſſitatem; ſed ſignificari ideo fieri nõ poſſe, quia illi nolunt. Id dubium non eſt hanc eſſe verborum ſentẽtiam; at quomodo ſuperioribus hæret? Auguſt. & Beda, quíque exiſti C mant ſuperius illud verbum *ambulare* idem eſſe quod ire Ieroſolymam, facilè verba coniungunt; cauſam enim reddi putant, cur dixerit Chriſtus ſe Ieroſolymam iturum eſſe, quia fieri non poteſt, vt Propheta alibi moriatur. Nobis verò, qui eam ſupra opinionẽ refutauimus, ſoluẽdus adhuc nodus relinquitur. Puto hæc verba ad id, quod proximè præceſſit eſſe referenda, ſed ſenſu penitus alio. Dixerat ſe moriturum, ſed non ſtatim, vt illi minabantur; quia adhuc oportebat ſe hodie, & cras, & ſequenti, id eſt vſque ad de- D ſtinatum tempus facere miracula, & explere partes omnes officij ſui. Idem his verbis cõfirmat, nõ poſſe ſe ſtatim occidi, cùm in Galilæa eſſet, & fieri nõ poſſet, vt extra Ieroſolymam Propheta occideretur. Quæ reliqua ſunt vſque ad finem capitis, apud Matthæum à nobis tractata ſunt.

Ieruſalem maximam partẽ Prophetarum occiderat.

CAPVT XIIII.

1. ET factum eſt cum intraret Ieſus in domum cuiuſdam
principis Phariſæorum ſabbato manducare panem, &
ipſi obſeruabant eum. 2. Et ecce homo quidam hy-
dropicus erat ante illum. 3. Et reſpondens Ieſus dixit ad
Legiſperitos,& Phariſęos,dicens: Si licet ſabbato curare?
4. At illi tacuerunt.Ipſe vero apprehenſum ſanauit eum,
ac dimiſit. 5. Et reſpondens ad illos dixit: Cuius veſtrum
aſinus, aut bos in puteum cadet, & non continuo extrahet illum die ſabbati?
6. Et non poterant ad hæc reſpondere illi. 7. Dicebat autem & ad inuitatos pa-
rabolam,intendens quomodo primos accubitus eligerēt,dicens ad illos. 8. Cum
inuitatus fueris ad nuptias, non diſcumbas in primo loco, ne forte honoratior te
ſit inuitatus ab illo, 9. & veniens is, qui te & illum vocauit, dicat tibi: Da huic
locum: & tunc incipias cum rubore nouiſſimum locum tenere. 10. ſed cum vo-
catus fueris, vade, recumbe in nouiſſimo loco: vt, cum venerit qui te inuitauit,
Prouer. 25. a.7. dicat tibi: Amice, aſcende ſuperiùs. Tunc erit tibi gloria coram ſimul diſcum-
Matth.23. b.12. bentibus: 11. quia omnis, qui ſe exaltat, humiliabitur: & qui ſe humiliat, exal-
Inf.18. c.14 tabitur. 12. Dicebat autem & ei, qui ſe inuitauerat: Cum facis prandium, aut
Tob.4.b.7. Prou.3. b.9 cœnam, noli vocare amicos tuos, neque fratres tuos, neque cognatos,neque vici-
nos diuites: ne forte te & ipſi reinuitent, & fiat tibi retributio. 13. ſed cum facis
conuiuium, voca pauperes, debiles, claudos, & cæcos: 14. & beatus eris, quia
non habent retribuere tibi: retribuetur enim tibi in reſurrectione iuſtorum.
15. Hæc cum audiſſet quidam de ſimul diſcumbentibus, dixit illi: Beatus, qui
Matth. 22. a.2. manducabit panem in regno Dei. 16. At ipſe dixit ei: Homo quidam fecit cœ-
Apocal.19. b.9. nam magnam, & vocauit multos. 17. Et miſit ſeruum ſuum hora cœnæ dicere
inuitatis vt venirent, quia iam parata ſunt omnia. 18. Et cœperunt ſimul omnes
excuſare. Primus dixit ei: Villam emi,& neceſſe habeo exire, & videre illam: ro-
go te habe me excuſatum. 19. Et alter dixit: Iuga boum emi quinque, & eo
probare illa: rogo te habe me excuſatum. 20. Et alius dixit: Vxorem duxi, &
ideo non poſſum venire. 21. Et reuerſus ſeruus nunciauit hęc domino ſuo.Tunc
iratus paterfamilias, dixit ſeruo ſuo: Exi cito in plateas, & vicos ciuitatis: & pau-
peres, ac debiles, & cæcos, & claudos introduc huc. 22. Et ait ſeruus: Domine,
factum eſt vt imperaſti, & adhuc locus eſt. 23. Et ait dominus ſeruo: Exi in vias,
& ſepes: & compelle intrare, vt impleatur domus mea. 24. Dico autem vobis
quòd nemo virorum illorum, qui vocati ſunt, guſtabit cœnam meam. 25. Ibant
Matth. 10. d.37. autem turbæ multæ cum eo: & conuerſus dixit ad illos: 26. Si quis venit ad me,
& non odit patrem ſuum, & matrem, & vxorem, & filios, & fratres, & ſorores,
Matt.10. d. 38. & 16. d. 24. adhuc autem & animam ſuam, non poteſt meus eſſe diſcipulus. 27. Et qui non
Mar.8.d.34 baiulat crucem ſuam,& venit poſt me,non poteſt meus eſſe diſcipulus. 28. Quis
enim ex vobis volens turrim ædificare, non prius ſedens computat ſumptus, qui
neceſſarij ſunt, ſi habeat ad perficiendum, 29. ne, poſteaquàm poſuerit funda-

mentum,& nō potuerit perficere,omnes,qui vident,incipiant illudere ei, 30. di-
centes: Quia hic homo cœpit ædificare, & non potuit conſummare? 31. Aut
quis rex iturus committere bellum aduerſus alium regem, non ſedens prius cogi-
tat,ſi poſſit cum decem millibus occurrere ei,qui cum viginti millibus venit ad ſe?
32. alioquin adhuc illo longe agente, legationem mittens rogat ea, quæ pacis
ſunt. 33. Sic ergo omnis ex vobis,qui non renunciat omnibus, quæ poſſidet,non
poteſt meus eſſe diſcipulus. 34. Bonum eſt ſal. Si autem ſal euanuerit,in quo con- Matthæi 5. b.13.
dietur? 35. Neque in terram, neque in ſterquilinium vtile eſt, ſed foras mittetur. Mar. 9. g. 50
Qui habet aures audiendi, audiat.

IN CAPVT XIIII.

1. A *ET factum eſt cum intraret Ieſus in domum cuiuſdam principis Phariſæorum.*) Hic locus,vt Irenęus lib.3. cap. 14. admonuit, proprius eſt Lucæ. Non ſignauit tempus, quo hæc acciderint, quod tamē ſolet omnium Euangeliſtarum diligentiſſimè facere. Eo ipſo, quòd id hoc loco non fecit, intelligere debemus, cum nihil repugnare videamus, hęc eodem loco, ac tempore accidiſſe. Potuit quidem res diuerſo geſtas tempore propter argumenti ſimilitudinem narrando coniungere, quod & ipſum aliquando, & Matthæum, atque Marcum B ſępe facere ſolere frequenter adnotauimus. Nam c. ſuperiore ver.14.ſimile narrauerat exemplum mulieris ſabbato curatę, ſed id eos feciſſe credere debemus, cùm apparet aliunde diuerſo tempore res factas; quòd cùm hìc nō appareat, non eſt temere credendum. Sententia facilis, cum inuitatus fuiſſet Chriſtus à principe quodam Phariſęorum, non recuſauit. Nam inuitatum eum fuiſſe vero ſimile eſt; non enim ad Phariſęos homines ſibi tam iniquos non inuitatus adiſſet. Satis magnæ fuit humanitatis inuitatum ad inimicum ire. Quod cur fecerit ſæpe C aliis locis ſimilibus expoſuimus. Venerat *quærere, & ſaluum facere quod perierat.* (Inf. cap. 19. 10. Matthęi 18. 11.) Præter eam alia hoc loco ratio impuliſſe videtur Chriſtum. Sciebat, vt Deum nihil latere poterat,qui in eo conuiuio futuri eſſent, quámque faciendi miraculi in Phariſęorum oculis, ac die ſabbati occaſionem eſſet habiturus. Noluit idoneam negligere occaſionem verbis,factíſque docendi eos, & ipſorum in ſabbati obſeruatione ſuperſtitionem coarguendi. Quo animo princeps Phariſæorum eum inuitauerit, nulla coniectura ſuſpicari poſſumus. (Quo animo Chriſtum princeps Phariſæorum inuitauerit.) Euthymius non omnino quidem malo, ſed tamen gloriæ cupido id eum feciſſe putat, vt oſtenderet ſe non ex illis eſſe, qui Chriſto inuidere vi- D derentur. Alij ad hoc ipſum inuitaſſe Chriſtum exiſtimant, vt inſidias illi domi ſuæ poneret, & hamum quodammodo, quo illum caperet, in ipſis, quas illi dabat, eſcis conderet, experiens num ſabbato curaret, aut aliquid aliud faceret, diceréue, vnde accuſationis contra eum materia ſumi poſſet. Facit probabilem ſuſpicionem, quòd dicit Euangeliſta, *& ipſi obſeruabant eum*; quaſi ipſa nimis diligenti obſeruatione declarauerint, quo Chriſtum animo vocaſſent. Opinio eſt Phariſæorum moribus nō indigna. Quòd eum qui Chriſtum inuitauit, Euangeliſta principem A Phariſæorum vocat, intelligendum eſt non ſolùm cunctos inter ſe ſacerdotes, ſed ſingulas etiam ſacerdotum familias, ſingulas ſynagogas, ſingulas ſectas, ac ſingulas pene artes ſuum quendam principem habuiſſe, qui omnibus dignitate, auctoritatéque antecelleret. (Princeps Phariſęorum quis diceretur.) Nam & Zachæus ille *princeps publicanorum* appellatur cap.19.2.& *principes ſynagogæ* ſupra legimus c.8.41.& alibi principem Iudęorum Ioan.3.1.

Et ipſi.) Phariſęi, qui ſimul erant inuitati, vt vero ſimile eſt,&,vt tradit Euthymius,Legiſperiti,& Phariſæi, vt exponitur ver. 3. Obſeruabant autem eum, non vt venerarentur;quod verbum etiam obſeruan- B di ſignificat; ſed vt accuſarent,vt Chriſtus declarauit. Græcè nulla eſt ambiguitas, *καὶ αὐτοὶ ἦσαν παρατηρούμενοι αὐτόν.*

2. *Et ecce homo quidā hydropicus erat ante illum.*) Sunt qui ſuſpicentur à Phariſęis ſubmiſſum fuiſſe,vt Chriſtum ad curandum hominem prouocarent, materiámque inde caperent accuſationis. Sed id Euangeliſta non tacuiſſet, qui non tacuit Phariſæos intentos fuiſſe, vt Chriſtum obſeruarent. Hydropiſis quis morbus ſit, nemo opinor neſcit, & Beda multis verbis declarat. Si quis autem eius allegoriam requirat, Ambroſ. hoc loco legat, & Auguſt.lib.2. qq. Euang. C c.29. Ac ne poëtæ quidem id tacuêre.

3. *Et reſpondens Ieſus.*) Loqui exorſus. Sæpe iam hunc Hebraiſmum explicauimus. Quanquam Beda hoc verbum ad illud refert,quod paullo ante dictum eſt, *Obſeruabant eum*; quaſi eorum obſeruationi, & cogitationibus dicatur reſpondiſſe. Videbat Chriſtus intimas Phariſæorum cogitationes, ſciebátque ſe ab illis obſeruari, num ſabbato curaret, ſed non audere eos palam id præ ſe ferre. Elicit igitur ipſos ad diſputationem, & interrogare non audentes interrogat,num liceat ſabbato curare.

4. *Ipſi verò tacuerunt.*) Quid enim reſpondere po- D terant? *Nec enim lex*, vt ait Euthymius, *id fieri prohibebat; & caritas perſuadebat fieri.* Et ſi licere reſpondiſſent, contra ſe locuti fuiſſent; cur enim ſi licebat, Chriſtum obſeruabant? ſi non licere, timebant, vt exponit Beda, quod futurum erat, ne ipſis Chriſtus obiiceret, cur ergo illi bouem, aut aſinum, qui die ſabbati in puteum cecidiſſet, extraherent? Sic hęreticos coarguere debemus. Nam quæ in nobis reprehendunt,ipſi faciunt. (Hæretici quomodo coarguēdi.)

Ipſe vero apprehenſum ſanauit eum, ac dimiſit.) Priùs ſanat, deinde factum defendit, exemplo nos ſuo docens, non eſſe bona opera propter malignorum ho-

minum calumniam, aut ſcandalum relinquenda.

Cur tactu ſanauerit Chriſtus.

Matth. 9.1. Mar. 7.33.

Cur *apprehenſum*, id eſt tactu ſanauerit, cùm ſolo verbo, vt paralyticum illum ſeruum Centurionis apud Matthæum cap. 9. 13. ſanare potuiſſet, ſæpe docuimus. Voluit oſtendere ſe non ſolùm vt Deum, ſed etiam vt hominem vim habere curandi, & humanitatem ſuam inſtrumentum eſſe diuinitatis. Dimiſit autem, vel vt eius inceſſus reſtitutæ teſtimonium eſſet ſanitatis; vel quia noluit eum intereſſe, cùm Phariſæos coargueret, vt eo abſente liberiùs ageret eius cauſam, cùm nulla adulationis ſuſpicio ſubeſſe poterat.

5. *Et reſpondens.*) Pergens loqui cum illis, nihil enim illi dixerant, vide ver. 3. Conuincit eos ipſorum factis, & ſumpto ſimul à maiore ad minus, & à minore ad maius argumento. Nam bos, & aſinus multo minoris, quàm homo erant; & illi in ſabbato bouem, & aſinum liberabant, ſi in puteum cecidiſſent; cur ergo ipſe hominem non liberaret? Et bouem, & aſinum de puteo extrahere multo maioris operis erat, quàm curare hominem, eo præſertim modo, quo curabat Chriſtus, aut ſolo verbo, aut ſolo tactu, nullo opere, nullo labore; quæ ſola in ſabbato prohibebantur. Ad extrahendum autem bouem, aut aſinum multo ſæpe labore opus erat. φρέαρ puteum pro foſſa, vt opinor, poſuit. Nam in foſſam boues, & aſini animalia minimè habilia ſæpe, in puteum raro cadunt, & credendum eſt Chriſtum ex re vſitata argumentum ſumpſiſſe. Aut certè pro ciſterna, quarum in Paleſtina frequens erat vſus, lexque extabat Exodi 21. 33. 34. *Si quis aperuerit ciſternam, & foderit, & non operuerit eam, incideritque bos, aut aſinus in eam, reddet dominus ciſternæ pretium iumentorum.* Cur autem eo potiùs, quàm alio vſus fuerit exemplo, nulla fortaſſe alia cauſa fuit, quàm quòd ea duo animalia maximè omnibus communia, & maximè domeſtica eſſent, eorúmque haberetur maior cura. Sicut cap. ſuperiore verſ. 15. in ſimili cauſa, ſimili etiam exemplo vſus eſt. Quanquam Auguſtinus libro 2. qq. Euangel. cap. 29. & Beda hoc loco aliam indicant fuiſſe cauſam, quòd & bos aut aſinus, qui in puteum cecidiſſet, & homo qui hydrope laboraret, ſimiles eſſent. Vterque enim nimio laborabat humore. Obſeruauit idem Beda

Phariſæorum auaritiam notat Chriſtus.

Chriſtum hoc exemplo, Phariſæorum auaritiam notare voluiſſe; quòd cùm ipſi auaritiæ cauſſa plus in ſabbato laboris ſuſciperent, ſe reprehenderent, qui caritatis cauſſa ſine vllo labore ſuo ſabbato curaret.

7. *Dicebat autem & ad inuitatos parabolam.*) Non eſt propriè parabola, quæ proponitur, ſed aut parabolam vocauit, quia exemplo conuiuij, & moderationis in eo ſeruandę, docet vbique ſeruandam humilitatem; aut, vt ego ſuſpicor, aliquam veram parabolam Chriſtus propoſuit, quam Euangeliſta prętermiſerit; deinde parabolam ad vtilitatem auditorum accommodans dixit, quæ hic ponuntur; quam accommodationem Euangeliſta parabolam appellauerit; aut certè hæc ipſa, quæ non parabolæ, ſed præcepti forma narrat Euangeliſta, ad modum parabolæ Chriſtus dixit, fuiſſe quempiam, qui magnum feciſſet conuiuium; aliquem ex inuitatis primum locum, quo indignus erat occupaſſe; alium, qui meliore dignus erat, occupaſſe vltimum; qui eos inuitauerat, illum in inferiorem locum deieciſſe; hunc in ſuperiorem tranſtuliſſe: ſic illis eſſe facien-

A dum. Parabola vtilis eſt, ſed facilis. Declarat re ipſa Chriſtus quamobrem ad conuiuium veniſſet, non vt paſceretur, ſed vt doctrina potiùs ſua paſceret ipſe conuiuas. Vide quæ ſequuntur vſque ad verſ. 28. apud Matthæum in locis ad marginem adnotatis, illic enim omnia tractauimus.

Cur ad conuiuiū venerit Chriſtus.

28. *Quis enim ex vobis volens turrim ædificare.*) Quomodo duæ ſequentes parabolæ, iis, quæ ſupra dicta ſunt, adhæreant, non facilè dictu eſt. Huc tamen vtramque ſpectare arbitror, vt cum Chriſtus dixiſſet ei, qui ſe ſequi vellet, tollendam eſſe crucem, do-

B ceat nunc rem non eſſe facilem ſequi ſe, nec temere ſuſcipiendam: ſed etiam atque etiam conſiderandam ei, qui eam velit ſuſcipere profeſſionem. Quemadmodum qui turrim vult ędificare, non aggreditur temere, ſed etiam atque etiam conſiderat, num poſſit neceſſariis ſumptibus ſufficere; & qui cupit bellum aduerſus alium gerere, non temere mouet, ſed diligenter priùs apud ſe reputat, num ſatis habeat virium ad reſiſtendum. Cæterum quod dixerat verſ. 26. & 27. duobus modis quidam intelligi poſſe dicunt, aut ita vt Chriſtus de omnibus omni-

C no, qui ſe ſequi, id eſt Chriſtiani eſſe velint, loquatur, aut ita vt de iis ſolis agat, qui diſcipuli, aut Apoſtoli ſui eſſe. Si poſteriorem ſequamur ſenſum, faciliorem eſſe parabolarum applicationem. Chriſtianum enim eſſe, rem eſſe facilem, nec, vt Chriſtiani ſimus, diu nobis eſſe deliberandum, omnes ſatis adiuuante diuina gratia habere virium, vt Chriſtianam ſeruemus legem, *Iugum enim meum ſuaue eſt, & onus meum leue*, ait ipſe Chriſtus Matthæi 11. 30. eſſe autem diſcipulum Chriſti, id eſt non tantùm pręcepta, ſed etiam conſilia ſeruare, rem eſſe difficilem,

D & arduam, quam omnes perficere non poſſint; æſtimandas igitur, atque metiendas ſuas cuique vires eſſe, antequam id oneris tollat, ne temere ſuſcepto ſuccumbat. Si priorem, difficilius eſſe parabolas accommodare. Quomodo enim iubebit Chriſtus, vt antequam Chriſtiani efficiamur diu deliberemus; & niſi nos ſatis virium habere ſenſerimus, fidem non ſuſcipiamus? Primum enim quis, vt Chriſtianus ſit, adiuuante diuina gratia non ſatis habet virium? Deinde quomodo nos Chriſtus dehortaretur, ne Chriſtiani efficeremur? Denique quomodo

E cum aduerſario, id eſt cum Diabolo, cum quo ſuſcepta lege Chriſti bellum gerere parabamus, pax nobis facienda eſt, ſi nos illi videamus pares viribus eſſe non poſſe? An concedendum illi aliquid erit? Credo tamen illum priorem verum eſſe ſenſum. Sed quomodo omnes Chriſtiani patrem, & matrem, & vxorem, & quidquid denique carum habent, relinquere debeant, & Chriſti crucem tollere apud Matthęum c. 10. 38. & 16. 24. docuimus. Cæterum in hoc tantùm has duas parabolas fuiſſe propoſitas, vt doceret Chriſtus omnem à nobis diligentiam adhi-

F bendam eſſe, nihil non agendum, vt & Chriſtum ſequamur, & in ſuſcepta profeſſione Chriſtiana perſeueremus, & omnes eius partes impleamus. Turpe eſſe & damnoſum, aut ab incœpto deſiſtere, aut verè non eſſe, quod vocamur. *Melius erat illis*, inquit Petrus 2. epiſtola, cap 2 21. *non cognoſcere viam iuſtitiæ, quàm poſt agnitionē retrorſum conuerti ab eo, quod illis traditum eſt, ſancto mandato.* Hoc ergo duabus parabolis hoc loco à Chriſto ſignificatur, quod apertiùs, & breuiùs dixit D. Paulus 1. Corinth. 9. 24. 26. *ij qui in ſtadio currunt, ab omnibus ſe abſtinent.* Hunc eſſe ſenſum

vtriuſ-

vtriuſque parabolę, ex earum cõcluſione, quę ponitur ver. 33, perſpicitur. *Sic ergo omnis ex vobis, qui non renunciat omnibus, quæ poſsidet, non poteſt meus eſſe diſcipulus*: Itaque cætera, quę in parabolis iſtis dicuntur, niſi errare velimus, accommodare ad rem ſignificatam nõ debemus, vt quid ſit turrim ædificare. Nihil enim aliud ſignificat, quàm rem arduam, atque difficilẽ ſuſcipere, quale eſt Chriſti eſſe diſcipulum, quæ non eſt ſegni cura, ſed omni ſtudio, diligentiáque ſuſcipienda, ne ab omnibus rideamur, ſi, quod ſuſcepimꝰ, perficere nequeamus; idémque ſignificat ſuſcipere bellum. Ideóque in turri, & bello potiùs, quàm in alijs rebus parabolas Chriſtus poſuit, quòd res ſint duæ maximè difficiles, & ſumptuoſę palatia, turréſque ædificare, & bellũ gerere, quæ maximo, ac diligentiſsimo indigeãt apparatu. Quod autem dicit, v. 28. *ſedens computat ſumptus*, nihil aliud ſignificat, quàm ex otio, & prudenti conſilio omnem apparatum adhibendũ. Cogitamus enim feriò, quæ ſedentes cogitamus. Sicut *Maria ſedens ſecus pedes Domini, audiebat verbum illius*. c. 10. 39. Et cogitare *ſi poſsit, cum decem millibus occurrere ei, qui cum viginti millibus venit ad ſe* v. 31. eſt videre, vtrũ parem diligentiã, & apparatum afferat rei, ſuſcipiendæ, vtrum faciat quidquid facere is debet, qui Chriſtum ſequi velit. Mittere verò legationẽ, & *rogare ea quæ pacis ſunt*, id eſt, quæ ad pacem pertinent, tractare non eſt à Diabolo hoſte capitali noſtro pacẽ petere, quocũ perpetuũ nobis bellũ gerendũ eſt; nec pacẽ vnquã licet pãgere. Pręſtat ab eo in bello vĩci, quàm

Quid ſit turrim ædificare, in hac parabola.

A cũ eo pacẽ habere. Nã & in pace vincimur, hoc etiã peiùs, ac turpiùs, quòd in bello quidẽ, vt milites decet, repugnantes, atque reſiſtẽtes; in pace volentes ſine vulnere, ſine ſanguine ſuperamur. Cæterum rogare, *quæ pacis ſunt*, eſt rem arduam nõ ſuſcipere niſi paratum Neque docet Chriſtus debere nos à ſequendo ſe deſiſtere, omnes enim vult ſequi ſe; & vt ait D. Paulus *ſaluos fieri, & ad agnitionem veritatis venire*; ſed debere ſequi bene paratos, accinctos lumbis noſtris, & lucernas ardẽtes manibus tenentes, vt ſupra dixit in re conſimili. Neque quærendum curioſè eſt, quis ille rex ſit, aduerſus quem ſuſcipiẽdũ nobis eſt bellũ; quia, vt diximus, bellum aduerſus alium regem, id eſt aduerſus hominem potentem ſuſcipere, nihil aliud
B eſt quàm aggredi rem arduã, atque difficilem. Quòd ſi quis contendat oportere perſonam aliquam certã per regem iſtum intelligi, non exiſtimo Diabolum, vt magna pars auctorum putat, ſed Chriſtum potiùs ipſum intelligendum; ille enim eſt cuius cauſa tantus requiritur apparatus; ille cũ quo bellũ ſuſcipiendum, id eſt res difficiles aggrediendæ, crux ſua cuiquẽ tollenda eſt. Bellum enim aduerſus alium regem ſuſcipere non ſignificat, vt diximus, inimicitias, quæ nullo modo cum Chriſto gerendę ſunt; ſed ſignificat potiùs eius amicitię cauſa aggredi res arduas, quale eſt crucem eius ferre. Hic, vt opinor, verus & litteralis vtriuſque parabolæ ſenſus eſt. Qui alios deſiderabit ſenſus, apud multos inueniet. legat modò D. Auguſt. lib. 2. qq. Euang. c. 31. & Theoph. & Bedam in comm.

Quid ſit rogare, quæ pacis ſunt.

1. Tim. 2. 4.

Luc. 12. 35.

CAPVT XV.

1. ERANT autem appropinquantes ei publicani, & peccatores
vt audirent illum. 2. Et murmurabant Phariſæi, & Scribæ,
dicentes: Quia hic peccatores recipit, & manducat cũ illis. 3.
Mat. 18. b. 12 Et ait ad illos parabolã iſtã dicẽs: 4. Quis ex vobis homo, qui
habet centum oues: & ſi perdiderit vnam ex illis, nonne dimittit
nonagintanouem in deſerto, & vadit ad illam, quæ perierat,
donec inueniat eam? 5. Et cum inuenerit eam, imponit in humeros ſuos
gaudens: 6. & veniens domum conuocat amicos, & vicinos, dicens illis: Congratulamini
mihi quia inueni ouem meam, quæ perierat? 7. Dico vobis quòd
ita gaudium erit in cælo ſuper vno peccatore pœnitentiam agẽte, quàm ſuper nonagintanouem
iuſtis, qui non indigent pœnitentia. 8. Aut quæ mulier habens
drachmas decem, ſi perdiderit drachmam vnam, nonne accendit lucernã, & euerrit
domum, & quærit diligenter, donec inueniat? 9. Et cum inuenerit conuocat
amicas, & vicinas, dicens: Congratulamini mihi quia inueni drachmam, quam
perdideram? 10. Ita dico vobis, gaudium erit coram angelis Dei ſuper vno peccatore
pœnitentiam agente. 11. Ait autem: Homo quidã habuit duos filios: 12. &
dixit adoleſcentior ex illis patri: Pater, da mihi portionem ſubſtantiæ, quæ me cõtingit.
Et diuiſit illis ſubſtantiam. 13. Et non poſt multos dies, congregatis omni-

bus,adoleſcentior filius peregrè profectus eſt in regionem longinquam,& ibi diſ-
ſipauit ſubſtantiam ſuam viuendo luxurioſe. 14. Et poſtquam omnia conſum-
maſſet, facta eſt fames valida in regione illa, & ipſe cœpit egere: 15. Et abijt,
& adhæſit vni ciuium regionis illius. Et miſit illum in villam ſuam vt paſce-
ret porcos. 16. Et cupiebat implere ventrem ſuum de ſiliquis,quas porci mandu-
cabant: & nemo illi dabat. 17. In ſe autem reuerſus, dixit: Quanti mercenarij in
domo patris mei abundant panibus, ego autem hic fame pereo! 18. Surgam, &
ibo ad patrem meum,& dicam ei: Pater, peccaui in cælum, & coram te: 19. Iam
non ſum dignus vocari filius tuus: fac me ſicut vnum de mercenarijs tuis. 20. Et
ſurgens venit ad patrem ſuum. Cum autem adhuc longe eſſet, vidit illum pater
ipſius, & miſericordia motus eſt, & accurrens cecidit ſuper collum eius, & oſcu-
latus eſt eum. 21. Dixitque ei filius: Pater,peccaui in cælum,& coram te, iam non
ſum dignus vocari filius tuus. 22. Dixit autem pater ad ſeruos ſuos: Cito profer-
te ſtolam primam, & induite illum, & date annulum in manum eius, & calcea-
menta in pedes eius: 23. & adducite vitulum ſaginatum,& occidite,& manduce-
mus, & epulemur: 24. quia hic filius meus mortuus erat, & reuixit: perierat, &
inuentus eſt.Et cœperunt epulari. 25. Erat autem filius eius ſenior in agro:& cum
veniret, & appropinquaret domui,audiuit ſymphoniam, & chorum: 26. & vo-
cauit vnum de ſeruis, & interrogauit quid hæc eſſent. 27. Iſque dixit illi: Frater
tuus venit,& occidit pater tuus vitulum ſaginatum,quia ſaluum illum recepit. 28.
Indignatus eſt autem,& nolebat introire.Pater ergo illius egreſſus,cœpit rogare il-
lum. 29. At ille reſpondens,dixit patri ſuo:Ecce tot annis ſeruio tibi,& nunquam
mandatum tuum præteriui, & nunquam dediſti mihi hœdum vt cum amicis meis
epularer: 30. ſed poſtquam filius tuus hic, qui deuorauit ſubſtantiam ſuam cum
meretricibus, venit, occidiſti illi vitulum ſaginatum. 31. At ipſe dixit illi: Fili, tu
ſemper mecum es, & omnia mea tua ſunt: 32. epulari autem, & gaudere oporte-
bat, quia frater tuus hic, mortuus erat, & reuixit: perierat, & inuentus eſt.

IN CAPVT XV.

1. ERANT *autem appropinquantes ei publicani, & peccatores.*) Solebant appropinquare,ſolebant verſari cum illo, cúmque inuitare; non enim voluit Euangeliſta factum vnum ſingulare,ſed conſuetudinem ſignificare, quam eandem in Chriſto Phariſęi reprehenderunt. Parabolam ſequentem vſque ad ver. 8. explicauimus apud Matthæum cap.18.12.

8. *Aut quæ mulier habens drachmas decem.*) Eodem hæc parabola pertinet, quo ſuperior; meritò Chriſtum plus diligentiæ, & ſtudij ſolitum ponere in conuertendis peccatoribus, quàm in iis,qui aut minùs peccatores erant,aut minus ſibi eſſe videbantur. Lege explicationem ſuperioris parabolæ apud Matthæum, & hanc ad eundem modum interpretare; idem enim vtriuſque,vt diximus, eſt ſenſus. Nec magis quęrendum hic eſt,quę ſint decem iſtę drachmę; quàm illic quęrendum diximus, quę fuerint centum illæ oues. Drachma verò quid ſit, docuimus

A apud Matthęum cap.17.24. Cur in muliere habente decem drachmas, id eſt Regales Hiſpanicos decem parabolam poſuerit, non eſt difficile coniicere. Oportebat in re nota, & vſitata proponere; & nihil vſitatiùs, quàm vt mulier, quæ decem haberet drachmas, vnam perdidiſſet, lucernam accenderet,domum euerreret, inuenta drachma cum vicinis gratularetur. Cur illic centum oues, hìc decem drachmas dixerit numero variato, in promptu ratio eſt. Solet plerumque paſtor vnus centum plùs minùs

B oues cuſtodire. Solet mulier vna pauper,quę labore ſuo victum quęrit, decem habere drachmas plùs minúſue. Hic totus pauperis mulieris cenſus eſt. Nec aliud in his numeris myſterium ſubeſſe arbitror. Nō prohibeo tamen lectorem ad vſum pręſertim concionandi popularem myſteria, & allegoricos excogitare ſenſus, quin & auctores, vnde haurire poſſit, indicabo. Legat Auguſtinum lib.2.qq.Euang.cap.33. Gregor. hom.in Euangel.34. Bedam, Theophylact. & Euthymium hoc loco. Gregor.Nazianz.orat.2.de Paſcha, & Nicetam eodem loco. Gregor. Nyſſen.

& Cyrill.

A & Cyrill. in Catena D. Thomæ. Vtatur tamen prudenter, & ita allegorias conſectetur, vt à ſenſu litterali non diſcedat. Quod me non piget ſæpe monere.

11. *Homo quidam habuit duos filios.*) Concluſionem duarum pręcedentium parabolarum altera Chriſtus parabola confirmat. Concluſio fuerat maius in cœlo gaudium eſſe propter vnum peccatorem, qui egerit pœnitentiam, quàm propter nonaginta nouem iuſtos, qui pœnitentia non indigerent. Hoc confirmat exemplo patris ſumma lætitia, & gratulatione perditum filium recipientis. Hic finis parabolæ eſt, cui quaſi appendix pars altera coniungitur filij B maioris ob receptum à patre tanta lętitiæ ſignificatione fratrem indignantis, & obmurmurantis. Cuius perſona Phariſęi reprehenduntur, quòd murmuraſſent, propterea quòd Chriſtus publicanos, & peccatores in conſortium ſuum recipiebat, quod, vt ait Beda, proprium huius parabolæ eſt ſuperioribus additum.

Tres perſonæ in hac parabola ſpectandæ.

Tres, potiſſimùm in parabola perſonę ſunt, in quibus eius ſententia tota verſatur, pater, & filij duo. Nam cæteræ, de quibus mentio etiam in ea fit, vt herus ille, cui iunior frater in regione longinqua ſeruiuit, & ſerui illi, quibus pater dicit ver. 22. *Cito proferte ſtolam primam, & induite illum*, & tibicines, & C ſi quę aliæ introducuntur, ad tres illas primas reuocantur, & velut partes quędam illarum ſunt; itaque propriam fortaſſe ſignificationem non habent. Singulæ tamen cum omnibus circunſtantiis, quæ illis ſiue ſignificationis, ſiue ornatus cauſa tribuuntur, explicandę ſunt; diligentérque diſcernendum, quod ſępe monuimus in omnibus parabolis in primis fieri oportere, quid ad aliquid ſignificandum, quid ad ornandam, explendámque parabolam dictum fuerit. D Hominem illum, qui duos habebat filios, dubium non eſt, ídque omnes concedunt, Deum ſignificare.

Quis homo ſit, qui duos filios habet.

Id enim agebat Chriſtus, vt doceret Deum libenter ad ſe per pœnitentiam redeuntes recipere peccatores. Sed placet ſanè mihi, quod Ambroſius videtur indicare Chriſtum ipſum eum eſſe hominem; ipſe quippe erat, qui peccatores non reuertentes, ſicut perditas paſtor oues, quęrebat; reuertentes verò lętus excipiebat; & ad defendendum factum ſuum tres haſce parabolas poſuit. Ipſe igitur eſt, qui per hominem illum ſignificatur; vnde etiam ſequitur illum eſſe Deum, cùm proculdubio homo ille E Deus ſit, quem ſalute hominum lętari docet. Cum dicit, *Homo quidam*, videtur in voce *Homo* tacitam quandam inter Deum, & homines antitheſim inſinuare, quaſi dicat, ſi homo quidam, qui crudelis, & iniuriarum memor eſſe ſolet, hoc fecit; quid Deum natura ſua benignum, ac miſericordem facturum putatis? quanta lętitia redeuntes ad ſe per pœnitentiam peccatores amplexurum? vt ſupra cap. 11. 13. & Matth. 7. 11. *Si ergo vos, cum ſitis mali noſtis bona data dare filiis veſtris, quanto magis pater veſter de cælo dabit ſpiritum bonum petentibus ſe?*

Qui duobus filiis ſignificentur.

F Duobus filiis plerique putant duos populos Iudaicum, & Gentilem ſignificari; Iudaicum maiorem, Gentilem minorem natu eſſe, quia ille iam inde ab origine ſua Deum coluit, eiúſque filius fuit, nec ab eius domo, id eſt Eccleſia receſſit: hic poſt genitus, quia poſterior Deum nouit, atque in illum credidit, accepta à patre parte ſubſtantiæ ſuæ, quæ ſe contingebat, id eſt ſola natura, ſola liberi arbitrij facultate, ſine lege, ſine gratia, ſine vllis ſupra naturam donis abiit in regionem longinquam, id eſt longè à Deo diſceſſit; & homini cuidam, id eſt

A Diabolo principi huius mũdi, Ariſtoteli, Platoni, aliíſque Philoſophis adhæſit, qui vix illum ſiliquis, id eſt humanis artibus alebant, plus ſonitus, atque vanitatis, quàm alimenti, & ſoliditatis habentibus. Ad hunc ferme modum Hieron. in epiſtola de hac ipſa parabola ad Damaſum ſcripta, Aug. lib. 2. qq. euang. c. 33. Beda in comment. Bernardus in ſerm. de diuerſis affectionibus animæ. Dedit opinioni probabilitatis ſpeciem, quòd Iudæi venientibus ad Eccleſiam Gentilibus, benignéque acceptis murmurauerint. Iuuiſſet magis opinionem, ſi quod Tertullia- B nus in libro de pudicitia tradidit, verum eſſet, publicanos illos, & peccatores, quos ad ſuam conſuetudinem Chriſtus admittebat, fuiſſe Gentiles. Illorum enim occaſione tota parabola poſita eſt. Sed id Hieron. in epiſtola ad Damaſ. meritò reprehendit, multíſque refellit argumentis. Hanc contrà Hieronymi, & aliorum auctorum interpretationem, qui duobus filijs duos populos dixerunt ſignificari, Tertullianus eodem libro rectè meo quidem iudicio refutauit. *Quomodo*, inquit, *Iudaicus populus Deo dicere potuit, ecce quot annis tibi ſeruio, & præceptum tuum nun-* Ver. 29.
C *quam præterini?* Quanquam hoc ſolutione non caret; potuiſſe quidem dicere, ſed non verè; ſicut verè iuſtus non erat, ſed iuſtum ſe putabat. Magis me mouet, quòd Gentilis populus antequam Chriſtianus fieret, filius Dei non fuerit; nec ab eo diſcedere potuerit, cum quo non fuerat; & quòd dubium non ſit inter eos, qui per filium natu minorem ſignificantur, publicanos illos, & peccatores fuiſſe, quos Chriſtus ad familiaritatem ſuam recipiebat; inter eos verò qui per natu maiorem intelliguntur, fuiſſe Phariſæos, qui ob admiſſos à Chriſto publicanos mur- D murauerant. Horum enim vtrorumque cauſſa has tres Chriſtus parabolas poſuit, vtrique autem Iudæi erant. Alij maiore filio angelos, minore homines dixerunt ſignificari, vt auctor ille refert, cuius de hac parabola inter opera Hieron. liber extat, quod ne refutatione quidem dignum eſt. Sicut nec illud, quod auctor alius incertus libri de tempore barbarico, qui Auguſtino falsò tribuitur, affert c. 7. duobus filijs duos illos latrones, qui cum Chriſto crucifixi fuerunt, ſignificari. Non ergo dubito per maiorem natu filium omnes iuſtos, per minorem om- E nes peccatores intelligi, ſiue Iudęi ante paſſum Chriſtum; ſiue poſtea Chriſtiani ſint. Nam qui in Eccleſia Dei ſunt, filij Dei ſunt; Gentiles nec filij, nec domeſtici ſunt Dei; ſed illius potiùs longinquæ regionis habitatores, quò minor peruenit filius non Iudaicis, aut Chriſtianis, ſed Gentilibus, id eſt ſæcularibus viuens moribus. Hæc multorum etiam auctorũ ſententia eſt, Tertul. lib. de pudicit. Cypri. in lib. de vnctione, Theophylact. Euthym. & illius quiſquis fuit, cuius extat inter opera Hieron. de hac re liber. At quomodo minor ille, qui à Deo peccãdo diſ- F ceſſit, filius Dei dici poteſt? *quicunque enim ſpiritu Dei aguntur, ij ſunt filij Dei*, nec enim nos filios Dei ſola fides facit. Roman. 8. 14. Quæro ego viciſſim ab ijs, qui filium minorẽ natu Gentilẽ populũ eſſe dicũt, quomodo Gẽtiles filij Dei dici poſſint, qui ne fidẽ quidem habẽt? Igitur filij Dei dicũtur nõ ſolùm iuſti, quos propria quadã ratione ſcriptura filios ſolet appellare; ſed etiã peccatores, qui fidẽ habent, quia fides etiam nos ſuo quodã modo filios Dei facit; ſed filios mortuos, filios perditos, ſicut fides ipſa ſine charitate vera quidem fides, ſed mortua tamen eſt. Quòd ſi quis argutus

contendat

A contendat non eſſe abſolutè filios appellandos, qui viui non ſunt; non repugno: modò hoc mihi concedat, eadem ratione qui fidem habent, ſed peccatores ſunt, filios Dei dici poſſe, qua mortui filij cuiuſpiam filij adhuc eius appellantur. Alia difficilior eſt quæſtio, & parabolam de qua agimus magis continens, quomodo iuſti maiore, peccatores minore filio ſignificari potuerint, cùm omnes tunc eſſent iniuſti? Nam illi ipſi Phariſæi, quos certum eſt per maiorem filium murmurantem aduerſus benignitatem patris ſignificatos, iuſti profectò non erant, B ſed peccatores. Facilis tamen ſolutio eſt, Chriſtum non ex veritate, ſed ex opinione eorum, quibuſcum agebat, locutum fuiſſe. Phariſæi autem, quibuſcum loquebatur, etſi iniuſtiſſimi, maximéque peccatores erant, iuſtos ſe tamen eſſe profitebantur. Quemadmodum cùm dicit non opus eſſe *valentibus medico, ſed malè habentibus*, non ſignificat aliquos eſſe ſanos; ſed aliquos eſſe, qui ſe ſanos eſſe exiſtimarent, itaque ipſorum ſententia opus illis non eſſe medico; ſed ijs vtique opus eſſe, quos illi ægrotos, id eſt peccatores arbitrabantur, quare mirari eos non debere, ſi & C illi cum medico, & cum illis medicus verſaretur.

Sup. cap. 5. 31. Matth. 9. 12. Mar. 2. 17.

Cur ergo iuſtos per maiorem, peccatores per minorem filium ſignificauit, cùm iuſti iniuſtis maiores natu non ſint? quin, ſi antiquitatẽ originis ſpectes, peccatores haud dubiè maiores natu erãt; antiquiores enim iuſtis ſunt, quia priùs oẽs peccatores fuêre, quàm iuſti. Dici poteſt, nec res carebit probabilitate per maiorem filium iuſtos ſignificatos, quia priùs omnes filij Dei iuſti, quàm peccatores ſunt. Nam etſi peccatores omnes homines ſunt antequam iuſti; quia omnes *filij iræ* naſcuntur, tamen tempus il- D lud, quod regenerationem pręcedit, nõ computatur, quia nondum homines ſpiritualiter nati ſunt; nondum filij Dei eſſe cœperunt. Ab ipſa igitur regeneratione antiquitatis initium ſumendum eſt, per quam omnes, qui regenerantur, iuſti fiunt, ex quibus poſtea aliqui rurſus peccatores; itaque iuſti peccatoribus antiquiores ſunt. Simpliciùs tamen interpretor non aliam ob cauſſam per maiorem filium iuſtos, per minorem peccatores fuiſſe ſignificatos, niſi quia moribus hominum, vnde parabola ſumebatur, cõgruebat. Solent iuniores minùs eſſe prudentes; ſo- E lent illis parentes magis indulgere, & faciliùs quiduis concedere petentibus. Ideo ille, qui imprudenter à patre diſceſſit, cuiq; nimis facilè pater partem hęreditatis, quam petebat, conceſſit, minor fuiſſe dicitur. Pertinebat etiam id ad augendam inuidiæ, & murmurationis materiam, ac proinde ad præbendam narrationi probabilitatem. Vero enim ſimilius erat filium maiorem murmuraſſe, quòd pater minori filio, quem magis obedientem, atque ſubiectum eſſe oportebat, hæreditatem dediſſet, vt quò velłet, abiret; quódque poſt diſſipata luxurioſè vi- F uendo cum meretricibus omnia bona, quæ accepiſſet, tam liberaliter, atq; feſtiuè excepiſſet eum; quàm ſi contra accidiſſe diceretur, maiorem natu filium matura iam ætate, & rerum vſu prudentem petitam, acceptámque à patre hæreditatem obligurijſſe. Habita igitur eſt in hac re, quemadmodum in omnibus parabolis fieri debet, ac ſolet, ratio decori, & probabilitatis.

Ephes. 2. 3.

Cur per maiorẽ filium iuſti, per minorem peccatores ſignificati ſunt.

12. *Da mihi partem ſubſtantiæ, quæ me contingit.*) Partem facultatum tuarum, quæ mihi iure hæreditatis obuentura eſt. Subſtantiam Græcè vocauit *οὐσίαν*, ad verbum eſſentiam; itaque memini Marium Victorinum Afrum libro 1. aduerſus Arian. hunc locum produxiſſe, vt probaret nomen *οὐσίας* eſſentiæ, aut ſubſtantiæ, vnde Chriſtus ὁμοούσιος, id eſt conſubſtantialis Patri dictus eſt, in ſacris litteris reperiri, quod negare ſolebant Ariani.

Nomen οὐσίας in ſcriptura reperiri negabant Ariani.

Et diuiſit illis ſubſtantiam.) Non diuiſit propriè niſi iuniori; nam maior nec partem ſuam petierat, nec eã dicitur accepiſſe; & id ipſum ſenſus parabolæ requirit, vt maior, qui iuſtos ſignificat, partem hæreditatis ſuæ à bonis paternis non ſeparauerit. Prima enim iunioris culpa fuit, quòd hæreditatẽ à patre petiuerit; ſecunda quòd conceſſam acceperit, & à paternis bonis ſeiunxerit. Quòd ſi idẽ feciſſet maior, in eadem profectò fuiſſet culpa; nec iuſti perſonam referre poſſet. Dicitur ergo illis diuiſiſſe, quia, cùm ſuam alteri fratri partem daturus eſſet, duas neceſſariò partes æquales fecit, quemadmodum ſi maior etiam filius ſuam eſſet partem accepturus. Videbitur alicui parum hoc veriſimiliter à Chriſto narrari. Nec enim ſolent patres, dum adhuc viuunt, ſua filijs bona diuidere, præſertim adoleſcentulis, & inexpertis. Nec vlla, vt opinor, erat lex, qua id pater facere cogeretur. Reſpõdeo id Chriſtum præter conſuetudinem adieciſſe, quia parabolæ ſenſus exigebat. Nam etſi pater nulla vel lege, vel conſuetudine hæreditatem ſuam filijs diuidere cogebatur; non vetabatur tamẽ. Fecit ergo nõ quod oportebat, ſed quod licebat facere. Parabola verò ipſa id poſtulabat, quia non potuiſſet pater ille Dei perſonã exprimere, niſi feciſſet. Liberè nobiſcum Deus agit, & ad noſtram voluntatem accommodatè; diſcedentes à ſe nõ prohibet; redeuntes amplectitur. Et non potuiſſet filius minor bona ſua diſſipare, quod ad ſenſum parabolæ inprimis erat neceſſarium, niſi ea illi pater indulgẽtia quadam inſolita conceſſiſſet.

An hoc veriſimiliter narretur à patre factum.

13. *Et non poſt multos dies cõgregatis omnibus.*) Collectis oĩbus ſuis bonis; quę ſibi hæreditate obuenerant, & in pecuniam redactis, ſumptáque omni ſecum pecunia profectus eſt peregrè in regionem longinquam. Regionem longinquam nihil hîc aliud ſignificare arbitror, quàm adoleſcentem illum valde fuiſſe perditum; nec enim in aliquo proximo loco inter cognatos, inter amicos, aut certè notos conſtitiſſe; & ad certũ aliquod genus vitę applicaſſe animum; ſed more perditorum iuuenum longè à paterna domo diſceſſiſſe. Hoc enim agebat Chriſtus, vt iuuenẽ deſcriberet maximè perditum. Si præter hanc aliquam habet regio longinqua ſignificationem, illam habet, quam Ambroſ. Auguſt. lib. 2. qq. Euang. c. 33. & Hieron. in epiſt. ad Damaſ. Beda, Theophylactus, & Euthym. afferunt; *Regio longinqua*, inquit Auguſt. *obliuio Dei eſt*. Et Ambroſ. in cõmẽt. *Quid eſt lõginquius ire quàm à ſe recedere; nec regionibus, ſed moribus ſeparari? ſtudijs diſcretum eſſe, non terris? & quaſi interfuſo luxuria ſecularis æſtu diuortia habere factorũ? Etenim qui ſe à Chriſto ſeparat, exul eſt patriæ, ciuis eſt mundi. In regione longinqua*, vt ait Auguſt. *illi erãt, qui ſedebãt in tenebris, & vmbra mortis, cum lux orta eſt illis* Iſai. 9. 2. Et illi, vt Theophylactus ait, de quibus dictum eſt, *Qui elõgant ſe à te, peribunt* Pſal. 72. 27. *longè enim eſt Dominus ab impijs, & orationes iuſtorum exaudiet* Prou. 15. 29. Qui maiorem fratrem angelos, minorem homines intelligunt, paternam domum cælum, vnde angeli non diſceſſerũt; regionem longinquam hunc inferiorem mundum interpretantur. Sed hoc Origenis de animis noſtris

Quid regio longinqua ſignificet.

errorem videtur ſapere. Qui autem per fratrem minorem Gentilē populum intelligendum putant, ſolent plerumque lōginquam regionem idololatriam appellare. Ambroſ. lib. 2. de pœniten. c. 3. paternā domum Eccleſiam, longinquam regionem, quidquid extra Eccleſiam eſt, eſſe dicit. *Bene,* inquit, *dicitur quia peregrè profectus eſt, qui erat à ſacris altaribus ſeparatus. Hoc eſt enim ab illa Ieruſalē, quæ in cælo eſt, ciuico quodā & domeſtico ſeparari domicilio, vnde & Apoſtolus ait, Ergo iam non eſtis aduenæ atq; peregrini, ſed eſtis ciues ſanctorum & domeſtici Dei.* Ego quod certum eſſe arbitror, primo loco poſui; quod probabile, ſecundo.

(Ephes. 2. 19.)

Et ibi diſsipauit ſubſtantiam ſuam viuendo luxuriosè.) G. ἀσώτως intemperanter. Neque hîc quærendum eſſe puto, quæ ſit illa ſubſtantia, quam iſte adoleſcens intemperātèr viuendo diſſipauit. Eſt enim deſcriptio, vt ſæpe diximus, maximè perditi, & nepotis adoleſcentis, qui nihil aliud, quàm hominē ſignificat maximè peccatorem. Solent pleriq; ſubſtantiam, quam diſſipauit, liberum arbitrium, cæteráſque naturales facultates interpretari. Sic Auguſt. Beda, & Euthym. & Bernar. in ſermone de diuerſis affect. animę. quod etſi ſano ab illis ſenſu dictum eſt, nolim equidem dicere, ne quis exiſtimet per pęccatum perire liberum arbitrium; quod noui dicunt hæretici, & D. Auguſt. auctorem ſe gloriantur eius habere ſententiæ. Et verò, ſi velimus, quemadmodum hîc auctores faciunt, ſingula ſubtiliter ſcrutari verba, reperiemus liberum arbitrium nec per partem illam ſubſtantiæ, quæ minorem fratrem contingebat, ſignificari; nec luxuriosè viuendo diſſipari potuiſſe. Nam antequā iuuenis ille à patre diſcederet, antequam ſuam ab illo hæreditatem peteret, liberum vtique habebat arbitrium. Naturam enim habebat ſuam, à patre quidem acceptam, ſed tamen habebat; & hæreditatem, quæ præter, aut ſupra naturam erat, petebat; & id ipſum, quod petebat, libero profectò petebat arbitrio, poterat enim nō petere, quemadmodum natu maior frater non petiuit, meliùs ſcilicet ſuo vſus arbitrio. Nō ergo liberum arbitrium petebat, quod iam habebat; non ergo hæreditas illa, quā petiuit, quam accepit, quam diſſipauit, liberum ſignificabat arbitrium. Non perdidiſſe autem illud poſtea luxuriosè viuendo, vel ex hoc ipſo loco perſpicuum eſt. Quo enim modo poſt ſubſtantiam omnem ſuam diſſipatam, poſt grauem toleratam famem diliberat? *Quanti mercenarij in domo patris mei abundant panibus, ego autem hic fame pereo! Surgam, & ibo ad patrem meum.* Non enim hoc aut dicere, aut deliberare, aut facere ſine libero potuit arbitrio. Non ergo perdiderat, ſed habebat. Alij per eam ſubſtātiæ partem, quam accepit, quámque diſſipauit, imaginem, ac ſimilitudinē Dei ſignari putant. Ambro. in comment. *Ille,* inquit, *viuendo luxuriosè conſumpſit omnia naturæ ornamenta. Vnde tu qui accepiſti imaginem Dei, qui habes ſimilitudinem eius, noli eam irrationabili fœditate conſumere.* Et Aug. ſer. 34. de verbis Domini ſecundum Lucam, *Quiſquis enim vult eſſe ita ſimilis Deo, vt fortitudinem ſuam ad illum cuſtodiat, ne recedat ab eo, ei cohærendo, vt cuſtodiat ſimilitudinem, & imaginem ad quam factus eſt.* Quòd ſi imaginē Dei non naturam ipſam, ſed morum conformationem appellant, quemadmodum multi veteres auctores, & D. etiam Paulus appellare ſolet. 1. Cor. 15. 49. & 2. Cor. 3. 18. ad Coloſ. 3. 10. multo meliùs hæc, quàm altera interpretatio conueniet, quam & Marius Victorinus lib. 2. contra Arian. & Theophylactus ſecutus eſt. Bonos enim mores, in quibus imago illa diuina cernebatur, perdidit luxuriosè viuendo. Sed quomodo eos à patre petiuit? quomodo accepit? cùm ante habuiſſet, & petendo, accipiendóque hæreditatem potiùs perdiderit, quàm comparauerit? Illa enim ipſa fuit culpa, qua bonos mores acquirere vtique non potuit, ſed amittere. Idem Ambroſ. lib. 2. de pœnit. c. 4. ſubſtantiam hanc, quā iſte adoleſcens diſſipauit, fidem eſſe putat, quàm à domo patris, id eſt ab Eccleſia Dei diſcedendo, & luxuriosè inter hæreticos, aut Gentiles viuendo perdiderit. Sed iam probauimus per hunc adoleſcētem omnes peccatores deſignari; at non omnes fidem perdunt. Certum tamen eſt, quod primo loco dixi, nihil aliud hic, quàm perditiſsimum adoleſcentem, & per eum perditiſſimum peccatorem deſignari.

(Nam hæc ſubſtantia liberum ſit arbitrium.)

(Ver. 17. & 18.)

(Nam hæc ſubſtantia ſit imago & ſimilitudo Dei.)

14. *Facta eſt fames valida in regione illa, & ipſe cœpit egere*) Variè etiam huius famis interpretationes ſunt. Auguſt. lib. 2. qq. Euang. c. 33. *Fames,* inquit, *in illa regione eſt indigentia verbi veritatis,* quod iiſdem verbis in comment. dicunt Beda, & Theophyl. Ambroſius verò ſacramētorum priuationem interpretatur lib. 2. de pœnitent. c. 3. *Nec mirum,* inquit, *ſi fame peribat, qui diuino alimento egebat.* Alij vacuitatem virtutum, quas luxuriosè viuendo perdiderat; vt Euthymius. Ego tantùm extremam eius adoleſcentis miſeriam deſcribi puto, cauſámque tacitè reddi, cur ſeruire, & porcos paſcere coactus ſit, quia prꝫterquam quòd omnia illa bona ſua diſſipauerat, magna etiam in ea regione fames erat, ita vt ne diuites quidem facilè poſſent viuere, nedum miſer ille adoleſcens pauper, nudus, longè à patre, longè à patria, longè ab amicis, in aliena regione ignotus, & peregrinus. Nihil ergo aliud Chriſtus hoc dicens facere voluit, quàm ſequentem narrationem probabiliorem reddere. Probabilius enim erat eum & conſumptis facultatibus ſuis, & fame non ſolùm ipſum, ſed totam ipſam regionem vexante dominum, cui ſeruiret, quęſiuiſſe, & vſque ad paſcendos porcos ſe demiſiſſe, quàm ſi fames in regione non fuiſſet.

15. *Et abijt, & adhæſit vni ciuium regionis illius.*) Quòd dicit, *abijt,* Hebraiſmus eſt, quemadmodum ſi diceres, decreuit herum quærere. Sicut Hiſpani dicunt, *Toma, y poneſe con vn amo,* aut, *Viene y haze eſto, y eſto.* Nam vt illud *Toma,* & illud *viene* nihil ferè ibi ſignificat, ſed tantùm eſt idioma, & ornamentum linguæ, & illud הלך *abijt* Hebraicè, Theophylactus expoſuit abiiſſe, id eſt in peccato profeciſſe. Quod ſi in ſenſu litterali fundamentum habuiſſet, aptè admodum dictū videretur, ſed nec cum ſenſu litterali cōuenit; & adhærere ciui regionis illius virtutis potiùs, & induſtriæ, quàm peccati fuit: certè non tam peccati fuit, quàm extremæ miſeriæ, ad quam ſua illum adoleſcentem peccata perduxerant. De ciue illo ſolicitè quæri nolim quis ſit, quémue ſignificet. Hæc enim omnia ad complendam, vt in ſimilibus parabolis ſæpe monui, narrationem, & ad exprimendam eius adoleſcentis miſerabilem conditionem dicta ſunt; & quia fieri ſolet, vt eiuſmodi homines in extrema fame herum aliquem, à quo vel micis, vt canes, alantur, ſibi quærant; & erat vero ſimile idem illum feciſſe adoleſcentem. Aliorum tamen interpretationes, ſi quis magis amat, ſupra initio parabolæ poſuimus. Præter eas alias apud alios ob-

(Hebraiſmus, abijt & adhæſit.)

ſcuriores auctores lector inueniet. Quod dicit, *adhæſit*, id eſt ἐκολλήθη emphaticum eſſe puto; exprimit enim diligentiam, induſtriam, artem, qua ſe ſolent eiuſmodi miſerabiles homines in domos diuitum inſinuare, quiduis vt faciant miniſterij, tantùm vt fame non pereant.

Et miſit illum in villam ſuam.) Hæc etiam verba emphatica ſunt; ſignificant enim ciuem illum neſciiſſe quodammodo quid de perdito illo adoleſcente ageret, qui ſe fame impulſus in domũ ſuam inſinuabat; itaque miſiſſe in villam, id eſt ad viliſſimum abieciſſe miniſterium, vt paſceret porcos. Quibus duabus rebus tantùm, vt plerisque etiam ſuperioribus, declaratur extrema eius adoleſcentis miſeria, qui à patre ſuo inconſultus diſceſſiſſet. Hæc tamen omnia plerique omnes interpretes propriam etiam habere putant ſignificationem. Villam alij hunc eſſe mundum vt Ambroſ. *In villam mitti*, inquit Beda, *eſt ſubſtantiæ mundialis potentiæ ſubiugari. De qua in alia parabola quidam ſpirituales epulas, ad quas inuitabatur, faſtidiens dixit. Villam emi, & neceſſe habeo exire, & videre eam.* Auguſtinus verò, eo loco, quem ſæpe citauimus, qq. Euang. villam eſſe dicit *modum poteſtatis diaboli.* Hieronymus autem in epiſtola ad Damaſ. nihil aliud eſſe in villam miſiſſe, quàm poſſeſſionem eius cepiſſe, ſeruúmque feciſſe ſuum. Porcos plerique dęmones, vt Ambroſius, & Auguſtinus; alij carnales cupiditates, vt Beda, & auctor ille libri de tempore barbarico; alij ſenſus intelligunt, vt Bernar. in illo ſerm. de diuerſis affectionib⁹ animæ. Mihi ſolùm miſerabilis ſignificatur ſtatus illius adoleſcẽtis, & per eum miſerabilior eorum conditio, qui ſeſe Diabolo in ſeruitutem tradiderunt. Maior enim eſt veritas, quàm figura.

Quid ſit in villã mitti.

Sup. 14. 18.

Quid porci ſignificent.

16. *Et cupiebat implere vẽtrem ſuum de ſiliquis, quas porci manducabãt.*) Quàm aptè miſerabilem, & famelicum hominem depingit. Non dicit, cupiebat edere, nec, cupiebat ſaturari; quia etiam qui famelici non ſunt, edere, ac ſaturari cupiunt; ſed dicit, *cupiebat implere vẽtrem.* Solẽt enim, qui admodum famęlici ſunt, cupere vacuum omnino ventrem vel re qualibet implere; nec vllum ciborum habere diſcrimen, modò rabidam famem ſedent. Quæ ſint, quæ hoc loco ſiliquæ vocantur, pauci mihi interpretes videntur intellexiſſe; plerique enim aut fabas, aut piſa, aut alia id genus legumina eſſe putant exijs, quæ vaginam habẽt; quod & Ambroſ. vulgari errore ſecutus eſt. At quis non videt non ſolere porcos eiuſmodi ali leguminibus, præſertim magnæ famis tempore, cùm in magna etiam annona delicati homines illis in cibum vtantur? non aluntur, inquiunt, granis, ſed vaginis, hoc eſt ſiliquis excuſſis granis. Ne id quidem fieri ſolet, & ſi ſoleret, tamen quis homo illis veſcitur? Semper ego exiſtimaui eas hîc ſiliquas appellari, quas Hiſpani Arabico vocabulo *Algarouas* vocant. Nam & Latinè ſiliquæ, & Græcè κεράτιον dicuntur, quo hîc verbo Euangeliſta vſus eſt, & porcis in calidioribus regionibus, vbi magna earum eſt copia, dari ſolent; ſicut alibi glandes: ijs etiam homines, præſertim pauperes, & pueri veſci ſolent, dulcis enim ſaporis ſunt, & vagina ipſa, teſte Plinio, editur, grana reijciuntur. Magna in Italia, & Hiſpania, multo maior in Africa copia eſt, & in plateis paſſim venales ſunt. In arbore naſcuntur vt glandes, non tantæ tamen proceritatis, & latioribus, ac mollioribus folijs, quæ & ipſa Gręcè κεράτιον, Latinè ſiliqua vocatur, vt Columella, Plinius, & Victor Vticenſis in Africana hiſtoria auctores ſunt. Mirum autem videri poteſt, non potuiſſe adoleſcentem illum ſiliquis ſatiari, nec illi quẽquam dediſſe, cùm porcis proijcerentur. Expedita quorundam videtur eſſe reſponſio, tunc porcos non ediſſe ſiliquas; nam ſi ediſſent, & adoleſcentem illum edere ad ſatietatem potuiſſe; ſed ſolitos in illa regione edere, ſenſúmque eſſe cupiuiſſe miſerum illum iuuenem ventrem de ſiliquis implere, quibus vel porci veſci, ſaturaríque ſolerent. Facilis inquam, ſed non ſatis, vt mihi videtur, plena ſententia. Nec enim dicit Chriſtus cupiuiſſe ventrem implere de ſiliquis, quibus porci veſcuntur, aut quibus veſci ſolebant; quod ſi dixiſſet, non actum, ſed conſuetudinem ſignificaſſet. Sed dixit, *de ſiliquis quas porci manducabant.* Quod verbum actum videtur, non cõſuetudinem ſignificare. Accidit quòd ſatis appareat voluiſſe Chriſtum eius adoleſcẽtis miſeriam quàm maximè exaggerare; miſeria autem hæc erat maxima, vt cum videret porcos ſiliquas edere, ne illis quidem ipſe ſaturari poſſet: quemadmodũ c.16.21. dicitur cupiuiſſe Lazarus de micis, quę de mẽſa diuitis cadebãt, ſaturari, neminémque illi dediſſe. Solent aſſeruari vt glãdes, & porcis certis dari horis, itaque non poterat miſer adoleſcens aliunde habere, quàm ex ipſo loco, vbi ijs porci veſcebantur, ſi quas poterat porcis ipſis ſuffurari, quibus ante quàm ſaturatus eſſet, à porcis conſumptæ erant. Putant omnes fere auctores illi, quos ſuperiore verſu nominauimus, Auguſt. Ambroſ. Hieronym. Beda, ſæculares, & inanes ſcientias per ſiliquas ſignificari. *Siliquæ*, inquit Aug. *ſunt doctrinæ ſæculares ſterili ſuauitate reſonantes, de quibus laudes idolorum, fabularúmque ad Deos gentium vario ſermone atque carminibus percrepant, quibus dæmones delectantur.* Alij voluptates, vt Euthym. Alij peccata ipſa, quibus peccator, quo magis peccat, magis exſatiari cupit, vt Theophylactus. Ego eandem viam, quam initio ingreſſus ſum, inſiſtens nihil aliud, quàm miſerabilem illius adoleſcentis conditionem, & per eam miſerabiliorem profligatiſſimi peccatoris ſtatum ſignificari arbitror, qui ad vltimam morum prauitatem venerit; adeo omnibus Dei beneficijs, omni gratia, id eſt omni ſpirituali priuatus cibo, vt ne ſiliquis quidem, id eſt naturalibus donis, quibus philoſophi, & cæteri porcis ſimiles homines abundant, ſatiari poſſit; ita nimirum peccatis excæcatus, vt ne id quidem videat, quod omnibus hominibus naturæ lumen oſtendit.

Quę ſint hę ſiliquæ porcorum.

Lib. 25. c. 24.

Lib. 2. c. 11.

& li. 5. c. 10. lib. 18. c. 7. 12.

17. *In ſe autem reuerſus.*) Intellectum dante vexatione. Quod de illo quidem adoleſcẽte, ex quo parabola ſumpta eſt, dictum eſt veroſimiliter, & ad conſuetudinem aptè. Credibile enim erat iuuenem, qui tot in domo patris ſui bonis abundaſſet, cùm videret ſe in regione longinqua apud alienos in abiectiſſima ſeruitute perire fame, ad ſe fuiſſe rediturum, atque dicturum apud ſe ea, quæ Chriſtus dixiſſe narrat. Quòd ſi parabolam ad peccatorẽ, propter quem propoſita fuit, accommodemus, ſignificat vexationem illi intellectum dare. *Cum occideret*, inquit, *eos, quærebant eum, & reuertebantur, & diluculo veniebant ad eum.* Pſal. 77.34. Illud etiam obſeruandum, quod Auguſtinus libro 2. qq. Euang. cap. 33. & Beda animaduertunt, quid diſcriminis ſit inter peccatorem, qui aliquando diuinam expertus eſt gratiam, & quàm ſuauis ſit Domin⁹ deguſtauit; quàm bonum adhærere Deo ſit; & inter eum, qui nihil expertus

Iſaie 28. 19.

Pſal. 33. 9. & 72. 28.

huiuſmodi

huiuſmodi, ſola peccata, ſolas voluptates, ſolam porcorum vitam nouit. Ille nimirum tanto faciliùs, quàm hic ad mentem redibit; quanto facilius eſt, quæ aliquando nouimus, etiam poſtquam obliti ſumus, recordari; quàm quæ nunquã nouimus, diſcere. Magni refert bene in pueritia à parentibus inſtitutũ fuiſſe, ſacramenta frequẽtaſſe, inter viros vixiſſe religioſos. Hæret ſemper in palato mẽtis guſtus ille cœleſtis; & quamuis longè à primo illo vitæ inſtituto, quaſi à domo paterna, diſceſſerimus; ſemper nobis memoriam ſuggerit vitæ præteritę, quales fuerimus, quales ſimus; ſemper vt ad eam redeamus inuitat. Si ille adoleſcens nunquam paternæ domus abundantiam fuiſſet expertus, nunquam ad ſe reuerſus dixiſſet: *Quanti mercenarij in domo patris mei abũdant panib⁹; ego autẽ hîc fame pereo. Surgã, & ibo. Vnde hoc ſcire poterat*, inquit Auguſt. lib. 2. qq. c. 33. & Beda, *in quo erat tanta obliuio Dei, ſicut in oĩbus idololatris fuit, niſi quia iſta recogitatio iã reſipiſcẽtis eſt?* Colligim⁹ ex hoc loco verum eſſe quod aduerſus nouos hæreticos in Concilio Tridentino ſeſ. 6. cap. 6. & can. 8. Eccleſia diffiniuit, non malum, ſed bonum, ac ſalutarem eſſe timorem illum, quem ſeruilem appellamus; quo aut metu pœnarum, aut aduerſis conflictati rebus ad Deum conuertimur. Laudatur enim iſte adoleſcens, & nobis in exemplũ proponitur, quòd fame cõpulſus ad mentẽ primùm, deinde ad patrẽ redierit.

Quanti referat à pueritia bene inſtitutum fuiſſe.

Timor ſeruilis ſalutaris eſt.

Quanti mercenarij in domo patris mei abundant panibus; ego autẽ hîc fame pereo.) Opponit ſe mercenariis patris ſui; & famem ſuam eorum ſaturitati. Alij mercenarij patris mei ſunt, ego hominis alieni, atque ignoti; illi pane abundant, ego fame pereo. Latinus interpres *Quanti* dixit pro quot, dictione abuſus Latina. *Mercenarij ergo patris*, ait Beda, *abundant panibus, quia qui futuræ mercedis intuitu digna operari ſatagunt, quotidianis ſupernæ gratiæ reficiuntur alimonijs. At verò fame pereunt, qui extra patris ædes poſiti ventrem cupiunt implere de ſiliquis, id eſt, qui ſine fine viuentes vitam beatam inanis philoſophiæ ſtudiis inquirunt.* Qui fuerint mercenarij in domo patris eius adoleſcentis, obſcurum non eſt; nempe qui filij non erant, ſed mercede illi ſeruiebant; qui autem in domo Dei mercenarij ſint per illos ſignificati, id anxiè veſtigari nolim. Nam illi, quos Beda deſcribit, *qui futura mercedis intuitu digna operari ſatagunt*: & illi, quos Ambroſ. in com. *bonos mercenarios appellat, Petrus Iacobus, & Ioannes, quibus dicitur. Venite poſt me, faciam vos fieri piſcatores hominum*; non mercenarij, ſed optimi profectò ſunt filij, qui in hac ipſa parabola mercenariis opponuntur. Et illi alij, quos idem deſcribit Ambroſius ibidem, *qui non virtutis, ſed vtilitatis ſtudio prouocati bona ſequuntur*, nec filij, nec mercenarij ſunt, quia panibus, id eſt donis cœleſtibus non abundant. Ergo illi per mercenarios in domo Dei ſignificãtur, qui infimo ſunt gradu, ſicut in domo mercenarij ſunt, itaque iidem illi qui mercenarij ſunt, in Eccleſia etiam ſunt filij, ſed per mercenarios ſignificantur, quia infimo ſunt loco. In hoc enim conſiſtit mercenarij ſimilitudo, & antitheſis inter illum & filium, non quòd ille mercede, hic gratis patri ſeruiat; ſed quòd ille abiectus, vilis, deſpectus; hic honoratus in paterna domo ſit; ille malè, hic bene tractetur. Dicit ergo apud ſe reſipiſcens peccator, *quot mercenarij in domo patris mei abundant panibus*, id eſt quot homines conditione abiecti, quot pauperes, quot mulierculæ magna cœleſtium donorũ, dum bene ſanctéque viuunt, ſuauitate fruũtur; ego qui filius ſum, ego ſacerdos, ego Epiſcopus, ego doctus, quia à patre diſceſſi, quia me Diabolo in ſeruitutem dedi, hîc fame pereo; omni diuinæ gratiæ cibo, ac iucũditate priuatus ſum. *Aruit cor meum, quia oblitus ſum comedere panem meum.* Perij, quia à te Domine diſceſſi. *Omnes enim qui elongãt ſe à te, peribunt.* Hoc eſt, *Hîc*, id eſt extra Eccleſiam, aut extra gratiã Dei. *In tenebris, & vmbra mortis; in loco horroris, & vaſtæ ſolitudinis.* Et hoc eſt, *In domo patris mei*, id eſt in Eccleſia, aut in gratia Dei, vbi *nõ eſt inopia timentibus eum*. Quæ duo inter ſe opponit loca.

Matth. 4. 19. Mar. 1. 18. & ſup. c. 5. 10.

Quinam in Eccleſia mercenarij.

Pſal. 101. 5.

Pſal. 72. 27.

Luc. 1. 79. Deuter. 32. 10.

Pſal. 33. 10.

18. *Surgam, & ibo ad patrem meum.*) *Surgam.* Hebraiſmus eſt, quo vtuntur Hebræi, cùm alicuius operis exordium ſignificant. Quia cum nihil agimus, ſedere ſolemus: cum aliquid agere aggredimur, ſurgere. *Surge Deus, iudica terram* Pſal. 81. 8. & *ſurgant, & opitulentur vobis, & in neceſſitate vos protegant.* Deut. 32. 38. Nõ enim ſignificat aut Deum, aut idola ante ſediſſe; ſed illum ante non iudicaſſe terram: hæc opem non tuliſſe. Quod vt facere incipiant, rogat. Dicunt Hebræi & in prima, & in omnibus perſonis אקום *Surgam* & ſurge, & ſurgat, &c. quod alio verbo in ſolis ſecũlis Latini dicunt, Age, Agite, Agedum, Ageſis. Itaque magis dictio exhortantis, quàm verbum eſt. Quale illud quod ver. 25. declarauimus, *abijt, & adhæſit*, niſi quòd illud exhortantis non eſt. Incitat igitur ſe perditus alioqui adoleſcens ad audendum, ad reuertendum ad patriam, ad reſipiſcendum: & peccator, qui per eum ſignificatur ad confitenda peccata, agẽdámque pœnitentiam, *Surgam*, inquit Auguſt. lib. 2. qq. Euang. c. 33. *quia iacebat; & ibo, quia longè aberat, ad patrẽ meum, quia ſub principe porcorũ erat. Cætera verba ſunt pœnitentiam meditantis in confeſſione peccati, nondum tamen agentis. Non enim iam dicit patri, ſed dicturum ſe eſſe promittit, cum venerit.*) Et Hieron. in epiſt. ad Damaſ. *Surgens*, inquit, *ibo ad patrem meum. Pulchrè ait ſurgẽs, patre quippe abſente non ſteterat; peccatorum iacere, iuſtorum ſtare eſt.* Ad Moyſem dicitur; *Tu verò hîc ſta mecum & in centeſimo triceſimo tertio pſalmo, Ecce nunc benedicite Dominum omnes ſerui Domini, qui ſtatis in domo Domini.* Similia Theophylactus, & Beda tradũt. Sed intelligat lector hæc eſſe moralia, litteralem verò ſenſum, & proprium, quem initio poſuimus.

Surge Hebr. pro Agedum.

Peccatorũ iacere, ſtare iuſtorũ. Deut. 5. 31. Ver. 31.

Pater peccaui in cœlum, & coram te.) Beda, *Quàm miſericordem, piúmque nouerat patrem, qui nec offenſus à filio, patris dedignatur audire vocabulum.* Quòd dicit, *Peccaui in cœlum*, variè auctores exponunt. Ambroſ. ſic. *Non vtique elementum exprimitur; ſed peccato animæ cœleſtia ſignificantur dona ſpiritus imminuta.* Auguſt. verò eo loco, quem modò notauimus. *Verum hoc eſt peccaui in cœlum, quod eſt corã te, vt cœlũ appellauerit ipſam ſublimitatẽ patris. Vnde eſt etiã illud in pſalmo, A ſummo cœlo egreſſio eius, cũ ab ipſo patre vult intelligi; an potius, peccaui in cœlum coram ſanctis animis, in quibus eſt ſedes Dei. Coram te autem, in ipſo penetrali interiore conſcientiæ?* Quã poſteriorem Auguſtini interpretationem Beda, & alij plerique amplexi ſunt. Hieron. ad hunc modum, *Peccauerat in cœlum, qui Ieruſalem cæleſtem reliquerat matrem. Peccauerat corã patre, qui conditore deſerto lapides ſtuerat, & ligna venerans. Non fuerat dignus vocari filius Dei, qui ſeruus eſſe maluerat idolorum*, Theophylactus, & Euthym. *Peccaui in cœlum*, quia cœleſtibus terrena præpoſui. Ego Hebraiſmum eſſe arbitror. Solent Hebræi, dum religione quadam Deum proprio nomine vocare non audent nunc שמים cœlum, nũc שם nomen, nunc צור petram, nunc alijs eiuſmodi nominibus appellare. Eum Hebraiſmum Chriſtum exiſtimo, dum Hebræi adoleſ-

Pſal. 18. 6.

centis perſonam fingit, imitatum Deum cœlum appellãtem. Rurſum quod dicit coram te, alius eſt Hebraiſmus לפניך in cõſpectu tuo, id eſt contra te. Itaque perinde eſt, atque ſi adoleſcens dixiſſet, Pater peccaui contra Deum, & contra te; cõtra Deum, quia neglectis eius præceptis te deſerui, & luxurioſè viuendo omnẽ meã ſubſtãtiam diſſipaui; cõtra te, quia tibi nõ parui, quia ſub tua poteſtate eſſe nolui, quia partẽ hęreditatis, quæ mihi erat obuentura, à te extorſi.

19. *Iam non ſum dignus vocari filius tuus.*) Quia, cùm ante filius eſſem, me ab obedientia tua ſubduxi, méque emancipaui, & filius quodammodo eſſe deſij. Nõ deſierat verè eſſe filius, nec poterat: ſed deſierat, quantùm in ipſo erat. Quare nõ dicit non ſum filius tuus: ſed *nõ ſum dignus vocari*, id eſt haberi *filius tuus*; nõ ſum dignus eſſe in domo tua eo loco, quo ante eram; ſatis mihi fuerit, ſi eo loco ſim, quo ſunt mercenarij, *fac me ſicut vnum de mercenarijs tuis*. Hic eſt ſenſus verborum. Quæ ſi ad peccatorem accommodemus, cõfitetur ſe dignum non eſſe, qui ad eam gratiam, cámque dignitatem, qua priùs apud Deum erat, admittatur, cùm ſua eam culpa perdiderit; rogat tamen Deũ, vt ſe vel in minimum gratiæ ſuæ locum recipiat, vt Euthym. exponit: tantùm in illius gratia, tantùm ſub eius ſit poteſtate; nec iam diabolo, ſed illi ſeruiat. Vide quæ diximus de mercenarijs ver. 17. & ad eundem modum hæc intellige. Durior mihi hoc loco videtur interpretatio Hieron. *Fac me ſicut vnum de mercenarijs tuis*; fac me ſicut vnum de Iudæis, qui te ob pręſentium tantùm rerum promiſſa venerantur. Non enim qui verè pœnitẽs eſt, propter præſentium tantùm rerum promiſſa, ſed propter Deum ipſum ſeruire Deo vult. Nihilo magis Theophylacti expoſitionem probo, qui per mercenarios Catechumenos intelligit. Etſi quod attinet ad Eccleſiaſticam diſciplinam, ſcio eum fuiſſe morem veteris Eccleſiæ, vt pœnitentes nonnunquam, prout præteritæ culpæ magnitudo poſtulare videbatur, in locum Catechumenorũ reijceret, & quidem in vltimum aliquando, vt ex antiquis Conciliorum canonibus diſcimus; & in ſcholis de pœnitentia aduotauimus. At quis peccator cum pœnitentiam agit, deſiderat apud Deum Catechumeni loco eſſe, cui nondum baptizato, nondum vtique ſunt remiſſa peccata; ac non potius in gratiam reponi? id enim agit, id optat, vt ſibi peccata remittantur. Ille igitur, quem ſupra explicauimus, verus eſt ſenſus.

20. *Et ſurgens venit ad patrem ſuum.*) Vide quæ ver. 18. dicta ſunt. Non ſatis fuit dicere, quod illic dixerat *ſurgam & ibo*; niſi reipſa ſurrexiſſet; ijſſétque. Illa enim deliberatio erat, hic eſt effectus. *Hæc* inquit Ambroſius, in comment. *apud ſe dicit, ſed non ſatis eſt dicere, niſi ad patrem venias.* Quod ipſum Chryſoſt. apud Diuum Thomam. δεῖ γὰρ ἡμᾶς, inquit Theophyl. οὐ μόνον βούλεσθαι τὰ φίλα τῷ θεῷ, ἀλλὰ καὶ πράττειν. *Oportet nos non ſolùm velle quæ Deo grata ſunt, verùm etiam facere.* Exemplum non ſolùm peccatoribus, ac pœnitentibus; ſed iuſtis etiam omnibus vtile. Docemur enim, ſimul atque nobis Deus inſpirat animo aliquid boni, re ipſa perficere; antequam ardor ille primi propoſiti refrigeſcat. *Non tardes*, inquit ſapiens, *cõuerti ad Dominum; & ne differas de die in diem* Eccleſ. 5. 8. Videtur indicare Beda abuſos hoc loco olim Pelagianos, quaſi peccator viribus ſuis poſſit ſurgere, ad patrémque redire. Quos ex hoc ipſo loco refellit, ait enim adoleſcens ille, *Fac me ſicut vnum de mercenarijs tuis*, decla-

Pelagiani, vt abutebantur hoc loco, refutantur.

A rans ſe non ſolùm in priſtinam apud Deum gratiam, ſed ne in mercenarij quidem locum redire poſſe, niſi Deus ipſe faciat. Ego eam quæſtionem, aliter ſoluendam puto. Primùm quidẽ non in eo eam partem parabolę rei ſignificatæ ſimilem eſſe, quòd, ſicut adoleſcẽs ille ſine ſpeciali Dei gratia ſola vexatione cum gratia generali intellectum dante ad mentem rediit, & ad patrem reuerti decreuit; ita etiam peccator per ſe, ac ſine nouo Dei auxilio ad Deum redeat; ſed in hoc tantùm, quòd, ſicut ille adoleſcẽs aduerſis vexatus rebus ad patrem redijt; ita peccatores, cùm à
B Deo rebus aduerſis affliguntur, ad Deum conuerti ſoleãt. Ac ne hoc quidem ipſum in parabola agebatur; ſed illud tantùm, ita Deum peccatores ad ſe redeuntes amplecti, & recipere ſolere; ſicut pater ille filiũ recepit. Quacunque tandem mori ratione veniant, ſiue ipſo trahente, ſiue ducente, ſiue (ſi id fieri poſſet) nihil agente, ſiue rebus aduerſis, ſiue ſecundis prouocati. Deinde vt etiam hac in re concedamus ſimilem debere eſſe parabolam, putãdum non eſſe adoleſcentem illum ipſum per ſe, ſine nouo Dei auxilio ad patrem redijſſe. Nam vt Diabolus eum, aut propria vo-
C luntas incitauerat, vt à patre diſcederet; ita incitauit Deus, vt ad patrẽ rediret. Et fixæ ſtant illę ſẽtẽtiæ, *Cõuerte nos Dñe ad te, & cõuertemur* Threnor. 5. 21. & *Nemo poteſt venire ad me, niſi pater qui miſit me, traxerit eũ* Ioã. 6. 44. Sed quia non id agebat, vt doceret homines ſine gratia Dei ad Deũ redire nõ poſſe, ſed redeũtes benignè, ac liberaliter recipi, hoc, quod docere volebat dixit, illud, quod nolebat, et ſi verũ erat, non dixit.

Cum autem adhuc lõgè eſſet, vidit eum pater ipſius, & miſericordia motus eſt, & accurrens, cecidit ſuper collum eius, & oſculatus eſt eum.) Elegans, & accurata benigni, & mi-
D ſericordis patris deſcriptio. Quam ideo Chriſtus tam multis, támque aptis circunſtãtijs, ac verbis explicauit, quia id potiſſimũ agebat, vt Dei erga peccatores largiſſimã, atque prõptiſſimã miſericordiam declararet. Primũ quod dicit, *cùm adhuc* adoleſcens *longè eſſet*, patrẽ eum vidiſſe, ſi de ipſo agamus adoleſcente, ideo dictũ eſt, quia & fieri potuit, & factũ fuiſſe in ſimili exẽplo vero ſimile videbatur; & erat valde ad id, quod agebatur, accommodatum, vt intelligeremus, quàm præſto Deus ſit volẽtibus ad ſe venire, qui cũ adhuc illi longè ſint, id eſt ſimul atque in vltimis animi re-
E ceſſibus cõſilia de vita mutãda moliri incipiunt, videt, & obuiam occurrit. *Deſiderium pauperum exaudiuit Dominus, præparationẽ cordis eorũ audiuit auris tua.* Pſal. 10 17. *Dixi, cõfitebor aduerſum me iniuſtitiam meã Domino, & tu remiſiſti impietatem peccati mei.* Pſal. 31. 5. Et *erit*, inquit Deus Iſai. 65. 24. *antequam clament, ego exaudiam; adhuc illis loquentibus, ego audiam.* Hoc eſt quod Chriſtus dicebat Nathanaëli, *Priuſquam te Philippus vocaret, cũ eſſes ſub ficu, vidi te* Ioã. 1. 48. Miſericordia motus fuiſſe pater dicitur, & filiũ vidẽs nudũ, ac miſerabilẽ, & pœnitẽria ductũ ad ſe reuertentem. Quis filij miſereri, niſi
F pater debuit? Poterat illa tanta filij miſeria quẽlibet, quãto potiùs patrẽ ad cõmiſerationem commouere? Accurrit pater filio quaſi veniam dans, antequam peteret, & verecundãtem ad gratiam ſuam inuitans. Quæ omnia facilè eſt ad Deum, & peccatorem accommodare. Quæ ſequuntur minùs premẽda ſunt. Quod pater ſupra collũ ceciderit filij, cúmq; oſculatus fuerit. Hæc enim duo non alia cauſa dicta ſunt, quàm quòd vero ſimile eſſet ita erga filiũ feciſſe patrẽ; quódq; fieri ſolerẽt. Nec exquirendũ diligẽtiùs eſt, quid in Deo ſit ſuper peccatoris collũ cadere; quid eum oſculari.

Præſto Deus eſt volentib. ad ſe venientè.

ſecundum Hebræos.

Quid reliquæ patrẽ ſignificent.

Nihil

Nihil enim hæc aliud ſignificant, quàm quòd Deus ſingularem quandam erga peccatores pœnitentes beneuolentiam declaret; quam ſolent homines amplexu, oſculóque declarare. Si plura quærenda ſunt, præſtat ex Auguſtino, Hieronymo, & Ambroſio bonis ſcilicet fontibus, quàm ex noſtro ingenio myſticos ſenſus haurire. Auguſtinus igitur lib. 2. qq. Euangel. c. 33. & Hieronym. in epiſtola ad Damaſ. Beda in comment. & nonnulli alij brachia Dei, quæ in peccatoris collum amplexaturus iniicit, Chriſtũ interpretantur. Vnus pro omnibus loquatur Auguſtinus: *Quid eſt, inquit, ſuper collum eius cadere, niſi inclinare, & humiliare in amplexum eius brachiũ ſuum; & brachium Domini cui reuelatum eſt? Quod eſt vtique Dominus noſter Ieſus Chriſtus. Et oſculatus eſt illum, id eſt cõſolari verbo gratiæ Dei ad ſpem indulgẽtiæ peccatorum. Hoc eſt poſt longa itinera remeantem mereri à patre oſculum caritatis.* Aliquanto aliter Ambroſius Chriſtum non amplexantis Dei brachium, ſed ipſum, qui nos amplexatur, Patrẽ eſſe dicit. *Cadit*, inquit, *in collum tuum Chriſtus, vt ceruicẽ iugo exuat ſeruitutis, & collo tuo iugum ſuaue ſuſpendat. Nonne tibi videtur cecidiſſe in collum Ioannis, quando erat Ioannes in ſinu Ieſu ceruice recumbens reflexa? Et ideo verbũ apud Deum vidit, quia erectus eſt ad ſuperna. Cadit in collum cum dicit, Venite ad me qui laboratis, & ego reficiam vos: tollite iugum meum ſuper vos.*

Iſa. 53. 1.

Ioan. 13. 23. 25. & 21. 20.

Matth. 11. 28. 29.

21. *Dixitque ei filius, Pater peccaui in cælum, & coram te; iam non ſum dignus vocari filius tuus*) Hæc verba ver. 18 & 19. declarauimus. Hic tantùm videndum eſt, quantum habeat illa vulgaris obſeruatio firmitatis, adoleſcentem illum propterea non omnia dixiſſe patri, quæ dicere decreuerat (nec enim dixit, *fac me ſicut vnũ de mercenarijs tuis*, ſicut ver. 19. propoſuerat) quòd, poſtquam peccator ad Deum rediit, ſua tantùm peccata confiteatur, de cætero curam Deo relinquat, vt de ſe quidquid velit agat. Aut, vt alij dicunt, quòd, poſtquam Dei amplexum, & gratiam expertus eſt, filius eſſe velit, nec mercenarij contentus ſit conditione. Obſeruauit quidem hoc Auguſtinus, & Auguſtinum ſecutus Beda. *Cum*, inquit Auguſt. *panẽ non habebat, vel mercenarius eſſe cupiebat; quod poſt oſculum patris generoſiſſimè iam dedignatur.* Sed valde mihi probabile videtur adoleſcentẽ quidem dixiſſe omnia, quæ patri dicere propoſuerat: ſed Euangeliſtam non omnia ab eo dicta recitaſſe: ratum opinor fore, vt ex iis, quæ recitauit, cætera etiã, quę nõ recitauit, eũ dixiſſe intelligerem. Solet id ſcriptura facere, vt cũ aliquid ante dictũ repetit, aliquid quod ante dixerat, pręter mittat. Quod ſi id adoleſcẽs corã patre non dixit, aliã potiùs, quàm, quã Aug. & Beda reddũt, cauſsã fuiſſe arbitror; prohibitũ fuiſſe patris oſculis, & cæteris amoris officiis plura dicere; aut dicere etiamſi poſſet noluiſſe, animaduertentem ex ſingulari patris beneuolentia, id non eſſe neceſſarium. Solet hoc nobis frequenter accidere, vt cùm aliquo acturi plura dicere conſtituamus, quæ poſtea cum eo agentes, quia videmus neceſſaria non eſſe, non dicamus. Idémque erga Deum nobis accidit; vt maiora in nos Dei experti beneficia, minora petere deſinam. Quid enim rogaret patrem, vt ab eo tanquam mercenarius reciperetur, qui ſe iam tanquam filium receptũ videbat?

An o͂ia dixerit adoleſcẽs, quæ decreuerat.

22. *Dixit autem pater ad ſeruos ſuos, citò proferte ſtolam primam.*) G. τὴν στολὴν τὴν πρώτην, ſtolam aut veſtem illam primam, quaſi certam quandam, & eximiam veſtem deſignet. Tanquam dicat proferte veſtem illam omnium, quæ domi ſunt, precioſiſſimam, quæ illo, A aut illo loco recondita eſt. Erat autem στολὴ ſtola apud Græcos quidem omne genus veſtis: apud Latinos talaris tantùm; ſed aut muliebris, aut ſacerdotalis; nam virilis non ſtola, ſed toga vocabatur, vt ex illis Ciceronis verbis manifeſtum eſt. *Sumpſiſti virilem togam, quam ſtatim muliebrem ſtolam reddidiſti.* Hoc tamẽ loco non dubito quin pro toga ponatur, quæ & ipſa Græcè ſtola vocabatur. Hæc omnia, quæ hoc verſu dicuntur, nihil mihi aliud ſignificant, quàm adoleſcentem illum in filij locum à patre repoſitum fuiſſe, ideóque ſeruis imperatum, vt illi aſſeruirent, vt veB ſtirent, calcearẽtque, & annulo inſuper adornarent. Veſtirent autem non qualibet veſte, ſed ſtola, id eſt talari toga, quæ non ſeruorum, ſed nobilium habitus erat, eáque precioſiſſima. Toga quidem, quia filius erat; precioſiſſima verò omnium gratulationis cauſa, quia perierat, & inuentus fuerat. Id etiam ad concludẽdum id, quod propoſitum erat, pertinebat; *maius eſſe gaudium ſuper vno peccatore pœnitentiam agente, quàm ſuper nonaginta nouem iuſtis, qui non indigent pœnitentia* ver. 7. 10. Annulus ornatũ declarat hominis liberi, filiíque hominis locupletis, qui in priſtinum C honorem ſuum fuerit reſtitutus. Si ad Deum, peccatorémque referãtur, hoc vnum mihi videntur ſignificare, quod probare Chriſtus volebat, *maius eſſe gaudium ſuper vno peccatore pœnitentiam agente, quàm ſuper nonaginta nouem iuſtis qui non indigent pœnitentia*, neque habere Deum rationem vllam præteritorum peccatorum, cùm peccator ad ipſum toto animo conuertitur, quo minùs eum in eundem, aut meliorẽ etiam, quàm quo ante peccatum fuerat, ſtatum reſtituat. Nam illi adoleſcenti, antequam à patris domo diſcederet, nunquam fortaſſe ſtola illa prima data fueD rat. Itaque diſquirere qui ſint ſerui, quibus Deus præcipit, vt ſtolam primam proferãt; quídque ſtola ipſa, quid calcei, quid annulus ſigillatim ſignificẽt, diligentiæ, vt opinor, eſt ad litteralem quidem ſenſum non neceſſariæ: tamen quia graues in ea etiam re auctores laborauerunt, contemnenda non ſunt, quæ nobis tradiderunt, ſed ad vſum potiùs popularium concionum referenda Auguſt. lib. 2. qq. Euang. c. 33. & Beda ſeruos, *qui ſtolã proferre iuſſi ſunt, reconciliationis prædicatores.* Euthymius autem ſacerdotes eſſe dicit. E Stolam verò primã, idem Auguſt. & Beda, itémque Hieron. in epiſtola ad Damaſum, & auctor ille quiſquis eſt libri qui de hac parabola inter Hieronymi opera circumfertur, & Euthymius in comment. aut innocẽtiam, quam homo perdiderat in Adamo, aut gratiam, quam quiſque, antequã peccaret, habebat, interpretantur. Quæ allegoria non ſatis conuenit cum ſenſu litterali. Videntur enim, qui ita exponunt, exiſtimare ſtolam illam non à dignitate, ſed à tempore vocatam eſſe primam, quaſi dixerit pater, proferte ſtolam illam, qua priùs, quàm à me diſcederet, vtebatur. Atqui non ita eſt. Nam, vt diximus ſupra, F non vocauit ſtolam primam, qua prius vſus fuerat, ſed quæ omnium erat precioſiſſima, quãque ante nunquam induerat. Hoc enim ipſum parabolæ concluſio poſtulabat, vt meliùs, quàm antequam diſcederet, veſtiretur; vt probaretur, quod probandum erat, *maius eſſe gaudium in cælo ſuper vno peccatore pœnitentiam agente, quàm ſuper nonaginta nouem iuſtis, qui non indigent pœnitentia.* Quare & vitulum ſaginatum occidi pater iuſſerat, quem antequam diſcederet, illi nunquam occiderat. Ambroſius non refert ad primum tempus, ſed videtur ſententiam nimium arctare.

Cicer. 2. Philipp.

Quid ſtola prima ſignificet.

Quid annulus denotet.

Moralis expoſitio reliquę parabolæ.

A

Stola, inquit, *amictus eſt ſapientia, quo nuda corporis Apoſtoli tegunt, eo quòd ſe vnus quiſque conuoluat. Et ideo ſtolas accipiunt, vt corporis infirmitatem ſapientiæ ſpiritualis virtute conueſtiant. De ſapientia enim dictum eſt,*

Gen.49.11.

Lauabit in vino ſtolam ſuam. Nimis, inquam, videtur arctare ſententiam, dum & ad ſolos Apoſtolos, & ad ſolam ſapientiam refert. Cum ipſa diuerſitas rerum, ſtola, calcei, annulus, oſtendat magnam diuerſorum donorum Dei copiam ſignificari, ad quam poſt pœnitentiam peccator admittitur. Tutiſſimum eſt,

Parabolæ nō ſunt nimis preſsè tractandæ.

quod ſępe moueo, non nimis preſsè tractandas eſſe parabolas; frangi ſępe tractando; ſoleréque hìc acci-

B

dere, quod prouerbio dici ſolet, vt, qui nimiùm emungit, ſanguinē eliciat. Ergo contenti ſimus per ſtolam primam meliorem quendam ſtatum intelligere, quàm in quo peccator etiam ante peccatum erat. Hoc enim vnum, vt ſępe diximus, probare volebat Chriſtus *maius gaudium eſſe in cœlo ſuper vno peccatore pœnitentiam agente, quàm ſuper nonaginta nouem iuſtis, qui non indigent pœnitentia.* Hoc ipſum maius gaudium, & maiorem quendam honorem, feliciorémque ſtatum, quàm pręcedentem ſtola ſolet in ſacris litteris

C

declarare. *Erunt*, inquit, *tibi compedes eius in protectionem fortitudinis, & baſes virtutũ, & torques illius in ſtolam gloriæ, decor enim vitæ eſt in illa*, Eccleſ. 6. 30. 31. &, *In medio Eccleſiæ aperiet os eius, & adimplebit illum ſpiritu ſapientiæ, & intellectus, & ſtolam gloriæ veſtiet illum*, Eccleſ.15.5.& Apocalyp.6.11. *Datæ ſunt illis ſingulæ ſtolæ albæ, & dictum eſt illis, vt requieſcerent adhuc tempus modicum.* Neque de hoc ipſo, quod modò diximus, nimis eſt ſubtiliter diſputandum, quomodo homo poſt peccatum in meliorem, quàm in quo ante peccatum erat, ſtatum à Deo reponatur. Hoc enim tan-

D

tùm ſignificatur magis Deum gaudere peccatoris conuerſione, quàm aliorum ſalute; & hoc ipſo ad maiorem honorem illum euehere, quòd, cùm in peccato eſſet, emerſerit, & ad Deum redierit. Nam ſi ad eandem, quam ante peccatum habebat, virtutem redit (quod neceſſariò ad intelligendā parabolæ cōcluſionem ponendũ eſt) ob hoc ipſum maiore dignus eſt gloria, quòd ſurrexerit, cùm cecidiſſet. Sicut magis militem honoramus, qui multis acceptis vulneribus vicit, quàm qui integro ſemper corpore pu-

Calceamēta in pedes quid moraliter ſignificent.

gnauit. *Calceamenta in pedes*, inquit eodem loco D.

E

Auguſt. *præparatio eſt euangelizandi ad non tangenda terrena.* Ad eundem fere modum Hieronymus, Am-

Ezech.16.5.

broſius, & Beda, *Hæc ſunt calceamenta de quibus Dominus ait: Et calciaui te Hyacintho, & calceamenta in pedibus eius, nec vbi coluber inſidiis plantas ingredientis inuaderet, & ſuper ſcorpiones, & ſerpentes ſecuriùs ambula-*

Iſa.52.7. Nahū.1.15. Rom.10.15.

ret, vt præpararetur ad Euãgelium pacis; iam non gradiēs ſecundùm carnem, ſed ſecundum ſpiritum; & dictum ei propheticum conueniret: Quàm ſpecioſi pedes euangelizantium pacem, euangelizantium bona. Annulum iidem aucto-

Annulus quid moraliter.

res *pignus Spiritus ſancti* eſſe dicunt, *propter gratiæ*, in-

F

quit Auguſtinus, *participationem, quæ digito Dei bene ſignificatur.* Aut fidem, vt Hieronymus etiam, & Beda putant. *Signaculum*, ait Hierony. *ſimilitudinis Chriſti,*

Epheſ.1.13. Ezech. 28. 12. Mat.8.16.

ſecundum illud, in quo & credentes ſignati eſtis ſpiritu repromiſſionis ſancto. Et ad principem Tyri, qui conditoris ſimilitudinem amiſerat, *Tu ſignaculum ſimilitudinis, & corona decoris, in deliciis paradiſi natus es. Iſaias quoque de hoc ſignaculo loquitur, Tunc manifeſti erunt, qui ſignantur. Hoc ſignaculum in manu datur, quando opera iuſtitiæ ſcriptura ſignificat, vt ibi, Factum eſt verbum Domini in manu*

Aggæi 1.1.

Aggæi prophetæ dicentis ad Ieruſalem, ornaui te, inquit, or-

A

namento, & impoſui tibi armillas circa manus tuas. Rurſus ad eum, qui indutus eſt podere, alius locus ſignaculi demonſtratur. Pertranſi per mediam Ieruſalem, & da ſignaculum Ezech.9.4. *in frontibus virorum gementium, & dolentium in omnibus iniquitatibus, quæ fiunt in medio eorum. Quare? vt poſtea* Pſal.4.7. *poſſint dicere, Signatum eſt ſuper nos lumen vultus tui Domine.* Vitulum ſaginatum ipſum Chriſtum omnes omnino auctores interpretantur. *Vitulus*, vt ait Euthymius, *vocatus eſt, quia nunquam domitus iugo, ac pondere peccati; ſaginatus autem tanquam virtutibus impinguatus*, &, vt inquiunt Ambroſius, & Beda, *quia*

Quid ſit vitulus ſaginatus.

B

caro eius ſpirituali eſt opima virtute. Vitulus ſaginatus, ait Hieronymus, *qui ad pœnitentium immolatur ſalutem ipſe ſaluator eſt, cuius quotidie carne paſcimur, cruore potamur. Fidelis mecum lector intelligis, qua pinguedine ſaturati in ructum laudis eius erumpimus dicentes; eructauit cor meum* Pſal.44. *verbum bonum, dico ego opera mea regi.* Volui veterum auctorum in celeberrima parabola non ſolùm, vt ſoleo, indicare, ſed copioſè etiam exponere ſententiā; quia etſi litteralis, opinor, non eſt, tamen eſt vtilis, & poteſt in concionibus popularibus pro litterali tradi. Non errabit meo quidem iudicio, qui intra

C

eius, quam ſupra tradidimus, interpretationis terminos ſe continebit. Vt ſtola, calceamentis, annulo, vitulo ſaginato hoc vnum ſignificetur, quod parabolæ concluſionem eſſe diximus, *maius gaudium* eſſe *in cœlo ſuper vno peccatore pœnitentiam agente, quàm ſuper nonaginta nouem iuſtis, qui non indigent pœnitentia.* Hoc ſimplex, ſed certum eſt cætera ingenioſa quidem, ſed incerta.

24. *Quia hic filius meus mortuus erat, & reuixit.*) Ne ſerui mirentur tantum propter vnum ſeminudum adoleſcentem parari conuiuium, rationem red-

D

dit, & cùm, quem nudum, ſquallidúmque videbant, coram ipſis filium appellat ſuum. Mortuum fuiſſe dicit, non quidem verè; ſed aut opinione ſua, quia, cùm per multos annos longè abfuiſſet, nihilque de eo fuiſſet auditum, pro mortuo habebatur, ſicut Ioſeph quem pater à feris deuoratum eſſe credebat Geneſ.37.33. & 44.28. aut quia perierat, quod perinde erat, ac ſi fuiſſet mortuus, vt ſecundum membrũ prioris explicatio ſit, *mortuus*, inquit, *erat, & reuixit; perierat, & inuentus eſt.* Hoc eſt, *maius gaudium erit ſuper vno peccatore pœnitentiam agente, quàm ſuper nonaginta no-*

E

uem iuſtis, qui non indigent pœnitentia, vt & D. Hieronymus adnotauit.

25. *Erat autem filius eius ſenior in agro.*) Quid filius hic ſenior ſignificet, initio parabolæ declarauimus. Hoc nunc obſeruandum, quod eum dum alter frater cum patre, & amicis epulabatur, in agro fuiſſe dicat, id eſt laboraſſe, vt futurę inuidię, & querimonię tacitè redderet cauſſam. Quod reliquum eſt parabolę, etſi multis amplificatur verbis, ſimul tamen, ac breuiter explicandum eſt. Si Auguſtini, & aliorum veterum interpretum ſententiam ſequeremur, qui fi-

F

lium hunc ſeniorem populum Iudaicum eſſe putauerunt, non difficile intelligeremus, quomodo minori fratri, id eſt populo Gentilium inuidiſſet, quòd ampliorem in eum gratiam Deus effudiſſet. Cùm autem dixerimus ſupra per maiorem filium non Iudaicum populum, ſed omnes homines iuſtos intelligi oportere, quęſtio ex noſtra ſententia nobis naſcitur, quomodo poſſunt, qui iuſti ſunt, pœnitentibus peccatoribus inuidere? Hanc ego quæſtionem quęſtione altera facilè ſoluo, quomodo operarij illi qui hora prima in vineam Domini venerant, & poſt

An poſſint iuſti peccatoribus inuidentes hic deſignari.

dus

dus dici, & æſtus portauerant, non ſolùm illis, qui vndecima venerant, hora inuiderunt, ſed contra ipſum etiam patrem familias, id eſt contra Deum murmurauerunt, quòd eos ſibi mercede pares feciſſet? Matth. 20. 11. Nam illi non ſolùm iuſti; verumetiam beati erant, cùm in cœlo iam eſſent, mercedémque reciperent. Reſponderi non poteſt, niſi quod nos eo loco reſpondimus, eam partem propriè parabolę non eſſe, nec eſſe ad rem ſignificatam accommodandam, ſed eſſe acceſſionem quandam ad implēdam narrationem adiectam, & quia ita fieri ſolet, vt eiuſmodi homines murmurent, & quia ea ratione veriſimilior narratio reddebatur, & quia etſi non quantũ videbatur, ſignificabat iuſtos iam quaſi beatos contra Deum murmurare; tamen ſignificabat aliquid, nempe ita Deum, ſi illi murmurarent, reſpondere poſſe, quemadmodum pater ille familias reſpondit ver. 14. & 15. *Tolle quod tuum eſt, & an non licet mihi quod volo facere?* Eodem prorſus modò hoc loco, quod de indignatione, & querela maioris filij dicitur, aut tanquam pars parabolę dictum non eſt, ſed quòd eſſet veriſimile ſeniorem filium eo caſu indignaturum fuiſſe; aut certè non ita eſt ad rem per parabolam ſignificatam accommodandum, vt ſignificet iuſtos indignaturos, inuiſuróſque pœnitenti-

A bus; ſed tanta Deum erga pœnitentes peccatores benignitate vſurum eſſe, vt ipſi etiam iuſti materiam quodammodo murmurandi habere, videantur, poſſe tamen ipſum, cur id faciat, rationem illis reddere ver. 31. & 32. *Fili tu ſemper mecum es, & omnia mea tua ſunt. Epulari autem, & gaudere oportebat, quia frater tuus hic mortuus erat, & reuixit, perierat & inuentus eſt.* Atq; in hanc ſententiam Theophylactus, & Euthymius exponũt, quem ego proprium, atque genuinum arbitror eſſe ſenſum. Alij per filium hunc maiorem non verè iuſtos, ſed Scribas, & Phariſęos, qui ſe iuſtos eſſe putabant, ſignificari dicunt, qui contra Dominum murmurabant, quòd publicanos, & peccatores ad conſuetudinem ſuam ſoleret admittere. Eorum enim inuidia, & murmuratio occaſionem parabolę prębuerat. In qua ſententia & Hieronymus videtur eſſe. Quæ etſi eſt ſanè probabilis, illa tamen quam ante poſuimus multo eſt probabilior. Nam quo argumento Hieronymus probat Iudaicum populum per maiorem filium ſignificari non poſſe, quod verè dicere non potuerit, *nunquam mandatum tuum præterivi*; probari etiam poteſt nec Scribas, & Phariſæos ſignificari; quia non magis profectò illi, quàm totus populus, id dicere potuerunt.

Non intelligũtur per filiũ ſeniorem Scribę & Phariſęi.

B

CAPVT XVI.

1. DICEBAT autem & ad diſcipulos ſuos: Homo quidam
erat diues, qui habebat villicum: & hic diffamatus eſt apud
illum quaſi diſſipaſſet bona ipſius. 2. Et vocauit illum,
& ait illi: Quid hoc audio de te? redde rationem villicatio-
nis tuæ: iam enim non poteris villicare. 3. Ait autem vil-
licus intra ſe: Quid faciã quia dominus meus aufert a me
villicationem? fodere non valeo, mendicare erubeſco. 4.
Scio quid faciam, vt, cum amotus fuero a villicatione, recipiant me in domos ſuas.
5. Conuocatis itaque ſingulis debitoribus domini ſui, dicebat primo: Quantum
debes domino meo? 6. At ille dixit: Cẽtum cados olei. Dixitque illi: Accipe cau-
tionem tuã: & ſede cito, ſcribe quinquaginta. 7. Deinde alij dixit: Tu vero quan-
tum debes? Qui ait: Cẽtum coros tritici. Ait illi: Accipe litteras tuas, & ſcribe octo-
ginta. 8. Et laudauit dominus villicum iniquitatis, quia prudẽter feciſſet: quia fi-
lij huius ſæculi prudẽtiores filijs lucis in generatione ſua ſunt. 9. Et ego vobis dico:
facite vobis amicos de mammona iniquitatis: vt, cum defeceritis, recipiant vos in
æterna tabernacula. 10. Qui fidelis eſt in minimo, & in maiori fidelis eſt: & qui in
modico iniquus eſt, & in maiori iniquus eſt. 11. Si ergo in iniquo mammona fi-
deles non fuiſtis: quod verum eſt, quis credet vobis? 12. Et ſi in alieno fideles non
fuiſtis: quod veſtrum eſt, quis dabit vobis? 13. Nemo ſeruus poteſt duobus domi- Matthæi 6.
nis ſeruire: aut enim vnum odiet, & alterum diliget: aut vni adhærebit, & alterum c. 24.
contemnet: non poteſtis Deo ſeruire, & mammonæ. 14. Audiebant autem om-
nia hæc Phariſæi, qui erant auari: & deridebant illum. 15. Et ait illis: Vos eſtis, qui

iuſtificatis vos coram hominibus: Deus autem nouit corda veſtra: quia quod ho-
minibus altum eſt, abominatio eſt ante Deũ. 16. Lex, & prophetæ vſque ad Ioan- Matth.11.
nem: ex eo regnum Dei euangelizatur, & omnis in illud vim facit. 17. Facilius eſt b.13. Mat.5.c.32.
autem cælum, & terram præterire, quàm de Lege vnum apicem cadere. 18. Om- Mar.10. b.11.
nis, qui dimittit vxorem ſuam, & alteram ducit, mœchatur: & qui dimiſſam a viro 1. Corinth.
ducit, mœchatur. 19. Homo quidã erat diues, qui induebatur purpura, & byſſo: 7.b.10.
& epulabatur quotidie ſplẽdide. 20. Et erat quidam mendicus, nomine Lazarus,
qui iacebat ad ianuam eius, vlceribus plenus, 21. cupiens ſaturari de micis, quę ca-
debant de menſa diuitis, & nemo illi dabat: ſed & canes veniebant, & lingebant vl-
cera eius. 22. Factum eſt autem vt moreretur mendicus, & portaretũr ab Angelis
in ſinum Abrahæ. Mortuus eſt autem & diues, & ſepultus eſt in inferno. 23. Ele-
uans autem oculos ſuos, cum eſſet in tormentis, vidit Abraham a longe, & Laza-
rum in ſinu eius: 24. & ipſe clamans dixit: Pater Abraham, miſerere mei, & mitte
Lazarum vt intingat extremum digiti ſui in aquam vt refrigeret linguam meam,
quia crucior in hac flamma. 25. Et dixit illi Abraham: Fili, recordare quia rece-
piſti bona in vita tua, & Lazarus ſimiliter mala: nunc autem hic conſolatur, tu vero
cruciaris. 26. & in his omnibus inter nos, & vos chaos magnum firmatum eſt: vt
hi, qui volunt hinc trãſire ad vos, non poſſint, neque inde huc tranſmeare. 27. Et
ait: Rogo ergo te pater vt mittas eum in domum patris mei. 28. Habeo enim quin-
que fratres, vt teſtetur illis, ne & ipſi veniant in hunc locum tormentorum. 29.
Et ait illi Abraham: Habent Moyſen, & prophetas: audiant illos. 30. At ille di-
xit: Non, pater Abraham: ſed ſi quis ex mortuis ierit ad eos, pœnitentiam agent.
31. Ait autem illi: Si Moyſen, & prophetas non audiunt, neque ſi quis ex mor-
tuis reſurrexerit, credent.

IN CAPVT XVI.

1. DIcebat *autẽ & ad diſcipulos ſuos.*) A Tempus quo hanc parabolam Chriſtus propoſuerit Euangeliſta non notat: ſed eo ipſo, quòd non notat, & nihil repugnat, intelligere debemus, eodem tempore, quo ſuperiores tres, eodémque loco propoſuiſſe. Confirmat hanc ſententiam, quòd particula, *autem*, ita videtur ſequentia precedentibus copulare, vt continenter facta eſſe indicet. Tribus igitur parabolis ſuperioribus Chriſtus docuit, qua diligentia in conuertendis peccatoribus; qua benignitate erga conuerſos vteretur. In hac ſumpta ex Dei benignitate occaſione docet, qua viciſſim peccatores diligentia, qua induſtria, vt in Dei gratiam redeant, vti debeant. Propterea ſuperiores tres parabolas ad Scribas, & Phariſæos, qui earum occaſionem dederant, propriè dixit; hanc autem diſcipulis, id eſt omnibus auditoribus ſuis communiter dicit. Hoc eſt quod ait, *Dicebat autem & ad diſcipulos ſuos*, id eſt quemadmodum ante ad Scribas, & Phariſæos dixerat, vt Hieronymus q.6. ad Algaſiam animaduertit. *Homo quidam erat diues, qui habebat villicum*, *οἰκονόμος*, quod Græcũ verbum eſt, non tam villicum, quàm totius domus diſpenſatorem ſignificat, quem & Latinè œconomum appellamus. Quod idem Hieronymus noſtram emendans verſionem monuit. Quæ res argumento eſt nouum ab eo teſtamentum conuerſum non eſſe, ſed veterem tantùm eius verſionem nonnullis locis emendatam. Idem de cęteris cognatis verbis, quę in hac parabola ponuntur, intelligendum eſt. Nam *οἰκονομία*, quam noſter interpres *villicationem* vertit, totius domus diſpenſationem; & *οἰκονομεῖν*, quod reddit *villicare*, domum propriè gubernare ſignificat. Noſtro interpreti antiquis hoc loco verbis ex Pomponio ſumptis vti placuit, quę Hieronymus, cùm in recepta iam vbique verſione reperiſſet, declarare, quàm mutare maluit. Cæterа parabolæ verba perſpicua ſunt: itaque tota ſimul parabola explicanda eſt. Quò tendat initio diximus, quod in omni parabola inprimis intuendum. B Tria in ea introducuntur perſonarum genera. Homo diues, villicus, & debitores. Totidem rerum diſpenſatio malè adminiſtrata, debita à villico cęteris debitoribus dimidia ex parte remiſſa, diligentia atque induſtria villici à domino laudata. Quibus omnibus accedit parabolæ concluſio ver.9. *Et ego dico vobis, facite vobis amicos de mammona iniquitatis, vt cum defeceritis, recipiant vos in æterna tabernacula.* Hominem diuitem eſſe Deum apud omnes conuenit, & docet ipſa res. Villicum eſſe hominem etiam conſtat. Nam quòd Gaudentius in libro ad Germinium, quo hanc parabolam ediſſerit Diabolum eſſe dicit, nimis alienum eſſe videtur; ſed an omnem hominem ſignifi-

Hieronymus nõ videtur auctor Latinę editionis Noui Teſtamenti.

Quis ſit homo iſte diues, & qui villicus.

cet nó conſtat. Nam ſi in proprietate hęreamus verbi, ſolos videbitur Apoſtolos, & cęteros Eccleſiæ adminiſtratores deſignare, qui domus Dei curã, & diſpenſationem habent, quod propriè eſt *οἰκονόμον* τῶ oeconomum eſſe. Quo ſenſu Theophilus Antiochenus ſeptimus poſt principem Apoſtolorum Petrum eius vrbis Epiſcopus, vt Hierony. refert, nunc verò lib.3. allegoriarum id teſtimonium legimus, & Hieronymus ipſe videntur interpretari. Tertullian. verò in lib. de fuga in perſecutione villicum populum Iudaicũ, debitores Gentiles eſſe putat. Alij omnes homines diuites, vt Ambroſ. in cõment. Chryſoſt. apud D. Thom. Auguſt. lib.2. qq. Euang. q.34. Beda, Theophyl. Euthym. Multa hanc interpretationem iuuant, primùm quòd de ſolis bonis tẽporalib⁹ agi videatur, ſiue parabolę perſonas, ſiue res, ſiue concluſionem conſideremus. *Facite*, inquit, *vobis amicos de mammona iniquitatis*, quaſi cum ſolis diuitibus, & quidem non cum omnibus, ſed cum iis modò, qui malè partas habent diuitias, loqui videatur. Itaque omnes illi, quos ante citaui auctores ex hoc loco collegerunt homines diuites non eſſe diuitiarum ſuarum dominos, ſed diſpenſatores, quòd villici appellentur. Omnia eſſe Dei, quę illis in pauperes diſpẽſanda tradiderit. *Si eſuriero*, inquit, *nõ dicam tibi; meus enim eſt orbis terræ, & plenitudo eius*, Pſ.49.12. *Meum eſt argentum, & meum eſt aurum, dicit Dominus exercituũ*, Aggęi 2.9. Vera mihi hæc opinio videtur, nam propriè quidẽ de diuitibus agit; ſed ad omnes etiam peccatores parabolam ſpectare arbitror. Nam etſi de ſolis diuitibus concludere videtur; *Et ego dico vobis, facite vobis amicos de mãmona iniquitatis*, tamen longiùs proſpexit, & in vna ſpecie totum peccatorũ genus intelligi voluit, doceréq; debere omnes, qui peccatis quaſi debitis tenentur obſtricti, omni diligentia, omni arte vti, vt ab illis liberẽtur. Hinc intelligitur quid nomine villicationis intelligendũ; non ſolùm Eccleſiaſtici muneris adminiſtratio, vt primę auctores ſententię volunt; nec ſola temporaliũ diſpenſatio bonorũ, vt ſecundę; ſed vniuerſè Chriſtiani hominis officium. Nec inquirendũ quomodo ab eo officio infidelis villic⁹ remoueatur. Nam qui infideliter Chriſtiani fungitur officio non cõtinuò deſinit eſſe Chriſtianus. Nec enim id ad rem parabolæ ſubiectã accõmodandum eſt. Quod in hac proprie parabola faciendum non eſſe etiam Auguſt. Beda, & Theophyl. qui in aliis parabolis omniũ rerũ ſolent ſignificationes quęrere, monuerũt. Ergo quod homo diues villico ſuo dicit ver.2. *Iam non poteris villicare*, aut nihil ſignificat, tantúmq; dictum eſt, quia credibile erat hominẽ diuitem in ſimili cauſſa id fuiſſe dicturum; aut idem eſt, *Non poteris villicare*, ac ſi diceret, punieris, malè adminiſtrati officij pœnas dabis; ſed dixit, *Non poteris villicare*, quia ea imprimis pœna infideles bonorum domini adminiſtratores puniri ſolent, & quia non poterat homo diues, nec ſolet aliter punire; nec enim villicus mancipium eſt, vt vapulare, vt occidi poſſit; ſed liberum caput, quod nõ poteſt à domino ſuo niſi officij, & honoris, quem ab eo acceperat, priuatione puniri. Hoc modo ad peccatorem applicari poteſt, qui propter malè adminiſtratũ officiũ, id eſt propter Legẽ Dei malè ſeruatam, non ſemper ab officio remouetur, nõ ſemper excluditur ab Eccleſia, nõ ſemper Eccleſiaſtica priuatur dignitatẽ, nõ ſemper diuitiis, quas infideliter adminiſtrauit, exuitur: ſed ſemper tamen punitur. Accuſatur ergo villicus, id eſt Chriſtianus à dęmonibus coram Deo

Quid nomine villicationis intelligendum ſit.

A malè ſeruatæ legis, nõ, vt ait Euthym. in iudicio; tunc enim nullũ reliquum erit tempus, nullus locus induſtrię, faciendíq; nobis *amicos de mãmona iniquitatis*: ſed in hac vita, vt Ioãnes docet in Apocal. c.12.10. *Proiect⁹ eſt accuſator fratrum noſtrorũ, qui accuſabat illos ante conſpectum Dei noſtri die, ac nocte.* Significatúrq; ſentẽtia, quæ cõtra nos ſimul atq; peccauimus, accuſante diabolo à Deo iudice pronuntiatur, *Iam nõ poteris villicare*, iam in ſeruorũ meorum numero nõ eris, iam gratię meæ non nutrieris pane. Quòd autẽ villicus intra ſe dicit; *Quid faciam?* conditionẽ nobis hominis à Deo deſerti

B repręſentat. Quid enim faciat qui à Domino derelinquitur? *Leuaui*, inquit, *oculos meos in montes, vnde veniet auxilium mihi*, Pſ.120.1.2. *Auxilium meum à Domino, qui fecit cœlum, & terram. Aſpiciemus in terram, & ecce tenebræ tribulationis, & lux obtenebrata eſt in caligine eius*, Iſai. 5.30. Prima hæc eſt peccatoris deliberatio ſalutem quærentis ſimilis illi. *In ſe autem reuerſus dixit, Quanti mercenarij in domo patris mei abundant panibus; ego autem hîc fame pereo. Surgam, & ibo ad patrem meum*, c.15.17.

5. *Conuocatis itaq; ſingulis debitoribus.*) Difficile dictu eſt, qui iſti ſint debitores Dei, quibus peccator partẽ

C debiti remittit, vt ſe, *cum defecerit*, id eſt cùm à dño ſuo eiectus, cùm cõdemnatus fuerit, *recipiant in æterna tabernacula.* Nam ſi parabolę cõcluſionẽ cõſideremus, debitores iſti pauperes eſſe videbũtur; *Et ego dico vobis, facite vobis amicos de mãmona iniquitatis*, quos enim amicos nos facere iubet niſi pauperes? Atq; ita quidem Ambroſ. Hieron. & Theophyl. intelligũt. Sed obſtat, quòd pauperes nõ debitores, id eſt peccatores, ſed amici potius Dei eſſe videãtur, propterea enim nos in ęterna tabernacula recipiũt, nõ ſua vtiq;: ſicut illi, qui villicum recepêre, ſed Dei. Deinde quis eſt, qui centũ cados olei, quis qui centũ coros tritici debet? aut

D quomodo poteſt hoc ad pauperes accõmodari? Theophilus Antioch. lib.3. allegor. & apud Hieron. q.6. ad Algaſ. in cõment. hos duos debitores duos populos eſſe dicit, Gentilẽ, qui centũ cados olei; Iudaicũ verò, qui centum coros tritici debebat. Propterea Gentili quĩquaginta cados relictos ex centũ, quòd Iubilęi, & pœnitẽtię numerus eſſet, qua maximè Gentiles indigebant. Iudaico verò ex centũ coris tritici octoginta factos eſſe, quòd eo numero Domini reſurrectio ſignificetur, quam admonebatur vt crederet. Hoc fortaſſe vnũ eorũ videri poteſt, quę Auguſt. & Beda mo-

E nuerunt ad rem parabolę ſubiectã aptanda nõ eſſe: & quidẽ illi nõ aptant. Sed mihi vel imprimis id videtur ad parabolã pertinere, cùm in ipſa cõcluſione ponatur. *Facite*, inquit, *vobis amicos de mãmona iniquitatis.* Cũ enim amicos nobis de mãmona iniquitatis facere iubeamur, non dubiũ, quin debitores illi, quos ſibi villicus amicos fecit, amicos ſignificẽt, quos nos de mammona iniquitatis facere iubemur. Itaq; non caret operæpretio quærere, quinam illi ſint. Sed illud fortaſſe nonnullos fallit, quòd omnibus in rebus hos illis ſimiles eſſe putãt oportere. Quare dum per-

F fectam quærunt ſimilitudinem, nullam inueniunt. Siue igitur ſolos pauperes, vt primi illi auctores per debitores; ſiue quoſuis alios, quos nobis poſſim⁹ meritis obligare, intelligamus, non in eo ſimiles eos eſſe oportet, quòd eidem dño, cui nos, debitores ſint; ſed in eo quòd homines ſint opportuni, vt de ipſis poſſimus bene mereri, eóſq; amicos nobis reddere. Eiuſmodi villico debitores fuerunt; nullum enim genus hominũ fingi potuit, de quo ille faciliùs bene mereri poſſet, quàm eiuſdem dñi debitores, quib⁹ nihil fieri

Quis ſit qui centũ cados olei, quis qui centũ coros tritici debeat.

poterat

poterat gratius, quàm vt aut toto, aut parte debiti releuarẽtur; & in quib⁹ ille ſine vllo ſuo ſumptu ſola induſtria, & auctoritate ſua poterat debita minuere: nobis verò pauperes ſunt. In quos enim meliùs poſſumus miſericordiam, quàm in maximè miſerabiles homines exercere? Cæterum & in parabola, & in re per parabolã ſignificata ſpecies pro genere poſita eſt. Nam & per duos illos debitores, omnes alij homines ſimiles intelliguntur, quos ſibi poterat villicus bene merendo deuincire: & per pauperes, quos iubebat nobis de mammona iniquitatis amicos facere, omnes homines quãtumuis diuites, quos poſſimus vllo caritatis officio demereri. Cur autẽ duos tãtum nominauerit debitores, & cur alter oleum, alter frumentum dicatur debuiſſe, cur vterque menſuras centum, cur alteri quinquaginta, alteri viginti tantum menſuræ remiſſę ſint, id ego non arbitror vllum habere myſterium, operámque mihi perdere videntur, qui eam in ſubtiliore earum rerum perueſtigatione ponunt, vt prudenter Euthymius admonuit.

Cur duo debitores nominati ſint.

Duos mihi debitores videtur Chriſtus nominaſſe, quia probare volebat diuerſos nobis amicos parãdos eſſe, & non poterat amicorũ multitudo minùs, quàm duobus ſignificari. Adde quòd quamuis breuitatis cauſſa duos tantùm nominauerit, tamen idem villicũ cum alijs, quos tacet, feciſſe indicat. Itaq; nihil aliud habet numerus ille myſterij. Quòd autem alterum oleum, alterum triticũ debuiſſe dicit, non alia cauſa factum arbitror, quàm quòd de villico agebatur, qui villas, & agros dñi locauerat agricolis; ſolent agricolę oleum maximè in quibus regionibus prouenit, vt in Palæſtina, & triticũ debere. Potuit & in vino exemplum proponere, fecisſétque ſi plures duobus nominare voluiſset, vt Pſal. 4. 8. *A fructu frumenti, vini, & olei ſui multiplicati ſunt.* Quod verò centum vtrumque mẽſuras dicit debuiſſe, ideo numerum illum expreſſit, quia maximè notus, & vſitatus eſt, narrationémq; reddebat maximè probabilem. In maiore numero minùs fuiſſet fidei, in minore minùs gratiæ. At cur eũdem in vtroque debitore numerum poſuit? vt magis appareret quãtum cuique eorum ex eadẽ ſumma remiſſum fuiſſet, quantum accepiſſet quiſque beneficij, quod in diuerſa debiti ſumma minùs vtique apparuiſſet. Alteri quinquaginta, id eſt dimidiam, alteri verò viginti, id eſt quintam debiti partem remiſſam fuiſſe ait, vt doceret, non eodem merito omnes ſibi obligaſſe, eadémque ratione debere nos non vno, ſed diuerſis modis homines promereri. Quid cadus, quid corus eſſet, haud ſcio an quiſquam ignorare poſſit, tot iam de menſuris ſcriptis libris. Breuiter dicam כד cadus Hebræis vas ad omnia liquida portanda habile dicebatur. Iud. 7. 16. & 3. Reg. 17. 12. 14. 16. & 18. 34. Eadem menſura erat vt ex Thalmudicis traditionibus diſcimus, eodem plane modo quo amphora Græcis & vas portabile & menſura dicebatur.

Corus & cadus quę menſuræ eſſent.

Corũ Hebręis כר menſuram liquidorum fuiſse cõſtat. 3. Regum. 4. 22. & 5. 11. fuiſse autem eandem menſuram atque חמר Chomer Rabbini tradũt R. Dauid Kimhi. 2. Paral. 17. 4. Iſai. 5. 10. Cõtinebat autem Corus, aut Chomer ſata triginta, quos noſter interpres modios ſolet vertere Leuit. 27. 16. & Iſai. 5. 10. Itaque Corus habebat decem Ephi. Habebat enim Ephi ſata tria, vt apud Matth. c. 13. 33. declarauimus. Legat qui volet plura apud Ioſephum lib. 8. antiq. c. 2. & lib. 15. c. 12. & apud Ioſephum alterum Ben Gorion. lib. 1. Quod ait villicus ver. 6. & 7. *Accipe cautionem tuam, & accipe litteras tuas*, idem eſt; nam litteras ipſas priùs cautionem appellauit interpres varietate, vt aliquando adſolet delectatus, cum idem Græcè vocabulum eſset τὸ γράμμα, ſcriptum. Vocauit autem litteras inſtrumentum, quo ante ſe debitor domino ad ſoluendos centum cados olei, aut centum coros tritici obligauerat, quod apud ſe tanquam œconomus & omnium facultatum domini ſui adminiſtrator villicus habebat, quódque prolatum debitori dedit, iuſsítque vt deleto maiore numero minorem ſcriberet. Quod autem dicit *Citò*, hominis mihi fraudulenti, & malè agentis eſſe videtur, timentis, ne in ſcelere deprehendatur, ne quis, dum adulterantur litteræ, ſuperueniat.

8. *Et laudauit dominus villicum iniquitatis.*) Qui hæc verba Euangeliſtæ, non Chriſti eſſe dicunt, Chriſtum ipſum Dominum de more appellantis, dicentiſque villicum nõ à domino quidem ſuo, ſed à Chriſto Domino laudatum, ſenſum parabolæ mihi videntur eneruare. Hoc enim ipſum concludere Chriſtus volebat, quaſi à minori ad maius argumentando. Si ille villicus ab illo ipſo domino ſuo, cui fecerat iniuriam, laudatus eſt, quòd rem ſuam ingenioſè, prudentérque egiſſet, vt ſe debitis liberaret; fore vt multo magis laudentur à Deo ij, qui non eius iniuria, ſed potius voluntate pauperes ſibi amicos facerent, vt Euthymius interpretatur. Nec quiſquam opinor bonus auctor aliter intellexit. At quomodo dominus villicum à quo fraudatus fuerat, laudare potuit? Non laudauit factum, ſed prudentiam, & induſtriam, qua vt pœnam effugeret, vſus fuerat, *quia prudenter*, inquit, *feciſſet*, villicum autem iniquitatis Hebraico vocat idiomate, id eſt iniquum, data fortaſſe opera, quia dicturus erat poſtea. *Facite vobis amicos de mammona iniquitatis.*

Nõ laudatum eſt factum villici, ſed induſtria.

Quia filij huius ſæculi prudentiores filijs lucis in generatione ſua ſunt.) Filios huius ſæculi, qui huic mundo; filios autem lucis, qui Deo ſeruiũt, appellari dubium non eſt; ratióque non obſcura; qui ſecundum hoc ſæculum viuit, in tenebris: qui ſecundum Deum, in luce ambulat. Plena ſcriptura eſt exemplorum Iſai 9. 2. Matth. 4. 16. *Populus, qui ſedebat in tenebris, vidit lucem magnam.* Lucæ 1. 79. *Illuminare his, qui in tenebris, & umbra mortis ſedent.* Ioan. 1. 5. *Lux in tenebris lucet, & tenebræ eam non comprehenderunt*, & Ioan. 8. 12. *Qui ſequitur me non ambulat in tenebris*, & c. 12. 35. *Ambulate dum lucem habetis, vt non tenebræ vos cõprehendant.* Acto. 26. 18. *Aperire oculos eorum, vt conuertantur de tenebris ad lucem, & de poteſtate Satanæ ad Deum.* 2. Cor. 6. 14. *Quæ ſocietas luci ad tenebras?* Epheſ. 5. 8. *Eratis aliquando tenebræ, nunc autem lux in Domino.* Sexcenta ſunt alia. Itaque ſi antitheſim inter filios huius ſæculi, & filios lucis conſideremus, intelligemus ſæculum hoc loco tenebras appellari. Quare D. Paulus Diabolum, quem Chriſtus principem mundi huius vocare ſolet Ioan. 12. 31. & 14. 30. principem tenebrarum vocat, quaſi mũdus, & tenebræ idem ſint. Epheſ. 6. 12. Filios autem ſæculi, & filios lucis per Hebraiſmum dixit; illos quidem qui ſæculo; hos verò qui luci, id eſt Deo adeo moribus ſimiles ſunt, vt illi ex ſæculo, hi ex Deo nati eſſe videantur. Solent enim Hebræi quod alicui rei ſimile eſt, filium eius appellare, quia filij parentibus plerunque ſunt ſimiles. Ioan. 12. 36. *Dum lucem habetis, credite in lucem, vt filij lucis ſitis.* Eph. 5. 8. *Vt filij lucis ambulate.* 1. Theſſ. 5. 5. *Omnes vos filij lucis eſtis.* Quod ſequitur *in generatione*

Filij ſæculi, & filij lucis, Hebraiſm.

Filij nomẽ ſimilitudinẽ ſonat.

Quid ſit in generatione ſua.

ſua, alius eſt Hebraiſmus בדורו quod Latinè in genere ſuo dicunt. Hoc eſt prudentiores ſunt profani homines in malum, quàm iuſti, & ſancti in bonum. Eſt enim ad malum procliue humanum ingeniū, ideóq; magis in malo proficit, quàm in bono. Adiecta hæc verba ſunt quaſi correctionis, & reſtrictionis loco. Nā ne quis exiſtimare poſſet villici illius prudētiam abſolutè à dño laudatam, aut filios huius ſæculi filijs lucis abſolutè prælatos eſſe; addidit, non quidē verè, ac re ipſa, ſed in malum prudentiores eſſe. Hoc eſt vt opinor εἰς τὴν γενεὰν τὴν ἑαυτῶν in generationē ſuam. D. Baſilius in pſal. 48. generationem ſuam præſentem vitam interpretatur, & Cyprian. in epiſt. ad Iubaianū & Origen. apud D. Thom.

Cuius hæc ſint verba.

Nemo interpretum quærit, cuius hæc ſint verba, hominíſne illius diuitis, an Chriſti, an Euangeliſtæ, quod tamen ad intelligēdam huius loci ſententiam maximè pertinet. Mihi Chriſti videtur eſſe opinionem hominis illius diuitis, qui villicum iniquitatis laudauerat, approbantis: quaſi diceret, & meritò quidem illius prudētiam laudauit: nam quòd ad prudentiam quidem attinet, filij huius ſæculi filiis lucis plurimum præſtant. Eodem planè modo, quo ſerpens omnium animalium quæ in paradiſo fuerunt, fuiſſe dicitur ſapientiſſimus Geneſ. 3. 1. In hanc enim ſententiam D. Aug lib. 2. de Geneſ. ad litteram. c. 2. & Baſilius in pſal. 48. & Orig. hom. 8. in Iſaiam hunc locū inducūt. Ac Origen. quidem rectè ad hæreticos refert, qui in conflandis, tuendiſque erroribus ſuis mirè ingenioſi, mirè prudentes ſunt. Hoc enimuero eſt, quod minimè eſt in hac parabola ad rem ſignificatam accommodādum.

Scopus & finis parabolæ.

Nec enim Chriſtus docere voluit, peccatores, qui filij huius ſæculi ſunt, prudentiores, diligentioréſque filiis lucis eſſe in quærenda ſalute, ſed eſſe debere: mouendúmque illis omnem lapidem eſſe, vt ſeſe peccatis liberent. Nec fraudandum eſſe Deum, aut furta facienda, vt habeant, vnde pauperes ſibi amicos faciant; ſicut villicus ille fecit; ſed in hoc ſolùm parabola proponitur, vt intelligamus homini peccatori, & qui à Deo condemnari periclitatur, omnem diligentiam, omnem prudentiam, omnem artem licitam tantùm adhibendam eſſe, vt à peccato exeat, & condemnationem fugiat. Argumentum enim eſt à minore ad maius, & nō à ſimilitudine, ſed à proportione ſumptum. Si villicus ille malis artibus, vt minimam, & temporalem pœnam fugeret, vſus eſt; quanto magis peccator, vt maximam, & æternam pœnam fugiat, omnibus bonis artibus vti debet? Et, ſi ille à domino ſuo, quē defraudauerat, laudatus eſt, quanto magis peccator, qui nō Dominum fraudando, ſed illum potius in ſuis alendo pauperibus, prudens ac diligens fuerit, ab eo laudabitur? Id omnes auctores adnotauerunt; meliúſque ex parabolæ concluſione intelligetur.

9. *Et ego vobis dico, facite vobis amicos de mãmona iniquitatis.*) Imitamini illū, qui ex alieno liberalis fuit; itáque amicos ſibi parauit. Mammon, aut mammona Chaldaica vox diuitias ſignificat. Quo etiam ſignificatu vocem fuiſſe Punicam auctor eſt Auguſt. lib. 2. de ſermone Domini in monte. c. 22. & ſer. 35. de verbis Dñi ſecundum Lucam.

Quid ſit mammona iniquitatis.

Itaq; mammona iniquitatis Chriſtus vocat iniquè partas diuitias; quas non iubet quidem vt iniquè & per fraudem, vt ille fecit, acquiramus; ſed vt ex iniquè acquiſitis amicos nobis ex pauperibus cōciliemus, qui nos, cum defecerim*, in æterna recipiant tabernacula. Nec vult nos ex

[A] ſolis malè partis, ſed etiam ex iuſtis legitimíſque diuitiis id facere: quid enim ſi quis ingētes habeat opes, aut bonis artibus, honeſtíſque laboribus à ſe partas, aut ſibi à parētibus hæreditate relictas; qualis ille fortaſſe diues erat, de quò altera paullo infra parabola proponitur, qui purpura induebatur & byſſo; annon debebit ex illis amicos ſibi facere? Quis dubitet? Sed dixit Chriſtus quod dubiū erat; tacuit quod dubium non erat; & quodam modo à minore ad maius argumentatus eſt; ſi ex rebus alienis exemplo villici amicos nobis facere debemus, quanto magis ex no-[B]ſtris? Ponebat etiā tanquam certum diuitias eorum, quibuſcum loquebatur, iniquè paratas fuiſſe propterea de ſolo mammona iniquitatis mentionē facit, & vt ex illo amicos ſibi concilient, admonet. Ergo quod dicit *de mammona iniquitatis*, perinde eſt ac ſi diceret etiam *de mammona iniquitatis* id eſt nō ſolùm ex iuſtè, ſed etiam ex iniuſtè partis diuitiis. Eadē mihi videtur eſſe ſententia cū illa. c. 11, 41. *Veruntamen quod ſupereſt, date eleemoſynam, & ecce omnia munda ſunt vobis*. Nam & illic de rebus per dolum, & rapinā acquiſitis loquebatur, quibus Phariſæos plenos eſſe dixerat, & iiſdem [C] diuitiis, quibus ſibi damnationem adſciuerant, ſalutem quærendam eſſe docebat. Non quòd iuſtis diuitiis quærenda non ſit; ſed quòd iniuſtis etiam quærenda. Sic Theophylactum, Auguſt. ſer. 35. de verbis Domini, & Irenæum. lib. 4. c. 49. ſecutus *mammona iniquitatis* interpretor. Niſi quis malit ex ver. 11. interpretari, quòd fugax, & fallax eſt. Hoc enim ſenſu illic iniquum appellat mammona. Aliam idē eodem loco D. Auguſt. & Beda in commentariis interpretationem afferunt, vt omnes diuitiæ, quamuis iuſtis rationibus acquiſitæ, diuitiæ, aut *mammonà iniquitatis* [D] appellentur, quia ſola eas iniquitas, id eſt homines iniqui diuitias eſſe putant: iuſtos enim non iſtas terrenas, ſed illas cæleſtes, atque ſpirituales diuitias appellare. Aliam Euthymius, & idē Auguſtin. in commēt. in pſal. 48. omnes diuitias mammonam iniquitatis eſſe, *quia aut de iniquitate*, vt ait Auguſt. *acquiſita ſunt, aut quia ea ipſa iniquitas eſt; quod tu habes, alter non habet, tu abundas, & alter eget.* Aliā Hieron. q. 1. ad Hedibiam. *Omnes* inquit, *diuitiæ de iniquitate deſcendunt, & niſi alter perdiderit, alter non poteſt inuenire. Vnde illa vulgata ſentētia mihi videtur eſſe veriſſima, Diues, aut iniquus, aut iniqui hæres.* Aliam Tertullian. lib. 4. contra Marc. [E] & Ambroſius, quòd diuitiæ iniquum hominem faciant. Sed hæc omnia minus propriè dicta videntur, etſi ſuo quodam ſenſu vera ſunt.

Vt cum defeceritis, recipiant vos in æterna tabernacula.) Quid ſit, *cum defeceritis*, & qui ſint amici iſti, & quomodo ſint nos *in æterna tabernacula* recepturi, tres ſunt propriæ huius loci quæſtiones.

Quid ſit, cum defeceritis.

Deficere ergo quidam interpretati ſunt mori, vt Theophylactus, & Euthym. Sed iſto modo oēs & boni, & mali. & iuſti & iniuſti deficient, quia omnes ſunt omnino mo-[F]rituri. Cum ſatis appareat ex villici comparatione non omnes, ſed qui villicationis officio malè functi fuerint, eſſe defecturos. Alij putant eſſe condemnari in diuino iudicio. Sed quomodo eos, qui condemnati in illo iudicio fuerint amici liberabunt? Cum virgines illas, quæ oleum in vaſis ſuis non habebant, aliæ virgines vtique amicæ nō liberauerint?

Matth. 25. a. 12.

Ergo, vt ſupra indicaui, deficere eſt alijs bonis operibus deſtitui, & à Deo, ſed in hac tantum vita, condemnari, remouerique à villicatione, vt ille dixit, id eſt priuari diuina gratia, excludi à diuino conſortio,

fugari

fugari à Deo, vt apud Irenæum vertitur. lib. 4. c. 49. Quod cùm nobis accidit, optimum remedium eſt eleemoſyna, vt in gratiam cum Deo redeamus. Eodem enim modo, vt ante dixi, hæc ſententia intelligenda eſt, quo illa ſuperior. c. 11. 41. *Quod ſupereſt, date eleemoſynam, & ecce omnia munda ſunt vobis.* Pauperes eſſe amicos, qui nos in ęterna tabernacula recepturi ſint, ex iis quę ſuperiùs dicta ſunt, manifeſtum eſt, & omnes auctores inter ſe conſentiunt. Ambroſium vnum excipio, cuius eſt ſingularis ſententia, ſanctos eſſe angelos, meritóque ab omnibus repudiata. Nec enim angelis, ſed pauperibus de mammona iniquitatis eleemoſynam damus. Tertullian. in libro de fuga in perſecutione Gentiles intelligere videtur, à quibus eſſent Iudæi in tabernacula recipiendi, ſed non ſatis affirmat. An autem omnes omnino pauperes, quibus eleemoſynam dedimus, ſint nos in æterna tabernacula recepturi, non immeritò quæri poteſt. Quid enim ſi pauperes illi, quibus eleemoſynam dedimus, ipſi damnentur? Quomodo nos in æterna tabernacula recipient? niſi nos in infernum, quod abſurdum eſt, propter datas ipſis eleemoſynas, dicamus recepturos. Propter hanc opinor rationem D. Aug. ſer. de verbo Domini. 35. ſolos videtur ſanctos intelligere. Quis ergo nos recipiet, cùm illi, quibus eleemoſynam dedimus, damnati fuerint? Non ſunt tam ſubtiliter iſta quærenda: ſed quia quæſtionē mouimus, diſſoluamus. Loquitur Chriſtus de iis, qui diuitias habent, quaſi omnes iniuſti; loquitur de pauperibus, quaſi omnes iuſti ſint. Non quòd illi iniuſti omnes, hi omnes iuſti ſint, ſed quòd plerunque illi iniuſti, hi iuſti eſſe ſoleant. Propterea dicit nos ab illis in æterna tabernacula recipiendos, quaſi illi in iiſdem futuri ſint tabernaculis. Quòd ſi aliqui non fuerint, recipient tamen nos, quia propter illos recipiemur. Cœlum vocari tabernaculum ne dubium quidem eſt, non eo ſenſu quo D. Paulus Hebr. 9. 11. tabernaculum appellauit. Nam Paulus cœlum tabernaculum, id eſt adytū, ſacrarium, ſanctum ſanctorum, quale in templo olim erat, vocat; hîc tabernaculum quaſi domicilium appellatum eſt, vt res ſignificata, parabolæ reſponderet, in qua dictum fuerat; *Vt recipiant me in domos ſuas.* Quo autem modo nos pauperes in ea ſint tabernacula recepturi, omnes quærunt. Nec enim penes ipſos poteſtas futura videtur admittendi nos in cœlum, vel inde excludendi, *Gratiam enim, & gloriam dabit Dominus.* Præſertim cum Chriſtus ipſe dicat, *ſedere autem ad dexteram meam, vel ſiniſtram, non eſt meum dare vobis, ſed quibus paratū eſt à patre meo.* Matth. 20. 23. Minimè dubium quin propria auctoritate in æterna tabernacula recipere Dei proprium ſit. Itaque reliquum eſt, vt pauperes nos ideo in æterna tabernacula recipere dicantur, quia propter illis factas eleemoſynas recipimur, vt non tam ipſi, quàm merita erga eos noſtra ſint, quæ nos propriè recipiunt, vt Chryſoſt. in comment. in pſal. 48. & homilia in epiſtolam ad Hebræos. & Gaudentius in lib. ad Germinium, & Baſil. in aſceticis, & Anaſtas. in quæſtionibus interpretatur; illud etiam obſeruant propterea non dixiſſe Chriſtū, vt recipiant vos in ſua tabernacula, ſicut villicus dixerat, vt *recipiant me in domos ſuas;* ſed *in æterna*, vt indicaret, non ipſos propriè, ſed bona opera noſtra eſſe, quæ nos recipiant, aut vt alij volunt, quia ſuis à Deo precibus impetrant, vt *in æterna tabernacula* recipiamur. Vtrúnque ego ſignificari arbi-

Qui ſint amici illi nos recepturi.

Quomodo nos pauperes ſint recepturi in cœlum. Psal. 83. 12

A tror nos & propter noſtra in eos merita, & propter ipſorū preces recipiendos. Cùm enim dicit, *vt recipiant vos*, indicat procul dubio eos in iiſdem, vt ait Euthymius, tabernaculis eſſe, & aliquid pro nobis agere, ſaltē loqui, ſaltem orare. Nam recipere nos in cubiculum Regis dicitur, non ipſe ſolùm rex, cuius ea propriè auctoritas eſt; ſed quiſquis nobis aut precibus, aut aliquo alio modo obtinet ingreſsum. Quare duo ex hoc loco & merita noſtra, & ſanctorum pro nobis ſuffragia aduerſus nouos hæreticos apertè colliguntur. Quo autem modo nos ſint eò recepturi, B vbi ipſi fortaſſe nō erūt, ſupra docuimus. Tertulliani in lib. de fuga in perſecutione interpretationem, quia & ſingularis, & difficilis eſt, eius ponam verbis, non vt ſequatur, ſed vt ſciat lector. *Facite autē vobis amicos de māmona, quomodo intelligendum ſit, parabola præmiſſa te doceat; ad populum Iudaicum dictum, qui commiſſam ſibi rationem Domini cùm malè adminiſtraſſet, deberet de mammonæ hominibus, quod nos eramus, amicos ſibi potiùs proſpicere, quàm inimicos; & releuare nos à debitis peccatorum, quibus Deo detinebamur, ſi nobis id dominica ratione cōferrent; vt cùm cœpiſſet ab his deficere gratia, ad noC ſtram fidem refugientes reciperentur in tabernacula æterna.*

De ſanctorum ſuffragijs, & meritis operū.

10. *Qui fidelis eſt in minimo, & in maiori fidelis eſt.*) Tres ſententię, quę tribus hiſce ponūtur verſib⁹, quorſum à Chriſto adiectæ fuerint, etſi nō inuenio qui explicet, res eſt tamen cumprimis dictu neceſſaria, vt ſenſus intelligatur. Puto ego voluiſſe Chriſtū parabolā hoc loco ad ſuos diſcipulos accōmodare, docereque quomodo eſſent à villicatione remouendi, ſi cōceſſas ſibi à Deo facultates rectè nō diſpēſarent. Remoueri à villicatione ſpirituali eſt nō dari illis dona ſpiritualia, aut iam data tolli. Non dari autem, vel tolli D meritò iis, qui minora bona tēporalia non ſatis fideliter adminiſtraſſent. Huc omnia tendunt. Nunc ſententiæ ipſæ excutiendæ ſunt, videndámque quomodo veræ ſint. Prima ſentētia eſt. *Qui fidelis eſt in minimo, & in maiori fidelis eſt.* Si dixiſſet, qui in maximo fidelis eſt, & in minimo fidelis eſt: aut, qui in minimo infidelis eſt, & in magno infidelis erit; nullā haberet ſentētia difficultatē. Videretur enim argumentum eſſe à minori ad maius, id eſt ab eo, quod minùs videtur ineſſe, ad id quod magis. Cū autē dicat, *Qui fidelis eſt in minimo, & in maiori fidelis eſt*, admirabilis, & præter cōmunem ſenſū videtur eſſe ſentētia. Cùm E enim prouerbiū eſſe videatur, debeántque prouerbia ex iis rebus ſumi, quæ aut ſemper, aut plerumque fieri ſolent, hoc ex eo ſumptū videtur, quod aut nunquā, aut raro fit. Quis enim fur non potiùs furatur, ſi inueniat, magna, quàm parua? Itaque ſolet magnitudo ipſa rei probiſſimos, & fideliſſimos quoſque fures facere. Si quis pretioſiſſimū in aliena domo vnionem inueniat, quo vno poſſit fieri ex miſero locupletiſſimus, ſi nemo videat, faciliùs vtique furabitur, quàm ſi vas argenteū minimi pretij reperiſſet. Credo in eo F prouerbio tātùm ſpectatā fuiſſe hominū opinionē, qui, etſi eſt difficilius res magnas facere, quàm paruas, tamē ex paruis de magnis ſolent facere coniecturā. Cùm aliquē vidimus parua furta facere, conijcere ſolemus fore, vt etiā magna faciat; & è contrario, cū vidimus parua furta non facere, quæ pro peccatis nō habentur, non pomū, non obolū negligēter habitū rapere, indiciū nobis eſt magnæ in rebus magnis fidei. Hoc eſt, *Qui fidelis eſt in minimo, & in maiore fidelis eſt.* Minima vocat bona tēporalia, maiora ſpiritualia; argumētatur, ſi bona tēporalia, quæ minora

Quomodo fidelis ſit in maiore, qui in minimo.

A nora ſunt, bene pauperibus impertiēdo adminiſtrauerint, probabile eſſe fore, vt & ſpiritualia bene adminiſtrent, ideóq; illis eorum adminiſtratio cōmittatur, aut, quibus iam cōmiſſa eſt, non eripiatur. Loquitur de gratia Dei, cęteriſq; diuinis donis tanquā de ingenti aliquo theſauro, cuius cuſtodia, & adminiſtratio, cui datur, homini cōmittitur; cui nō datur, eripitur, tanquā indigno. In hunc ſensū omnes veteres, nouiq; interpretes exponūt; ſed eos verſu ſequēti, vbi eadem, ſed obſcurior ſententia eſt, nominabo.

11. *Si ergo in iniquo mãmona fideles non fuiſtis, quod verū eſt, quis credet vobis?*) B Manifeſtū eſt verum iniquo opponi mãmonę, cum iniquo æquum potiùs, & iuſtum opponi debere videretur. Cęterum iniquum vocauit falſum, quia homines deludit ac fallit. Cui rectè opponitur verum. Vocātur autem falſę diuitię temporales, quia facile pereūt, ſpémq; eorū fruſtrantur, qui in ipſis confidebant. Verum autem mammona id eſt veras diuitias ſpirituales, quia perpetuo manēt, nóſq; in ęterna illa inducunt tabernacula. Itaq; ſimilis hęc ſententia illi eſt Matt.6.19.20. *Nolite theſaurizare vobis theſaurū in terra, vbi ærugo, & tinea demolitur, & vbi fures effodiunt, & furātur. Theſaurizate autem vobis theſauros in* C *cælo, vbi nec ærugo, neq; tinea demolitur, & vbi fures nō effodiunt, nec furantur.* Ad hunc modū omnes, quos legerim, veteres auctores exponūt, Iren.lib.2.c.64. Cypr. in lib.de opere, & eleemoſynis, Theophil⁹ Antioch. lib.3.allegor. Marcus ille Aſceta in diſputatione cum cauſidico ſeculari, Caſſian.collar.3. c.10. Gaudentius in reſponſione ad Germinium, qua hanc parabolam ediſſerit, Beda, Theophyl. Euthym. Simili D.Paulus 1. ad Timoth.3.5. argumentatione vſus eſt; *Si quis domus ſuæ præeſſe neſcit, quomodo Eccleſiæ Dei diligentiam habebit?*

Iniquū dicitur mãmona falſum, quod homines deludat.

12. *Et ſi in alieno fideles non fuiſtis, quod veſtrum eſt, quis* D *credet vobis?*) Hęc tertia ſententia eſt, ſi verba tantum ſpectes, longè quàm prima admirabilior. Quo enim modo ſequitur non eſſe futurum in rebus ſuis fidelem, qui in alienis fidelis non fuerit? Quis ſibi ipſi fidelis non eſt? Cęterum vt auctores illi, quos ſuperiore verſu nominauimus, & D.Auguſt.lib.2. qq. Euág. c.35. interpretantur, alienum vocat quod temporale, noſtrum quod ſpirituale eſt, quia illas diuitias, cum morimur, hîc relinquimus; has nobis cū in cęlū ferimus. *Ne timueris, cum diues factus fuerit homo, et cum multiplicata fuerit gloria domus eius, quia cum interierit, non ſu-* E *met omnia, neq; deſcendet cum eo gloria eius*, Pſ.48.17.18. &c, *diues cum dormierit nihil ſecum auferet, aperiet oculos ſuos, & nihil inueniet*, Iob.27.19. Hac ratione bene conſtat argumētatio: ſi in alienis, id eſt in rebus temporalib⁹ fideles diſpenſatores non ſumus, neq; in noſtris futuros eſſe; quia difficilius vtiq; eſt ſpiritualia, quàm temporalia bona bene, prudentérq; diſpenſare. Quo ergo modo Deus ſpiritualium bonórum adminiſtrationem nobis credet, quod eſt nos villicos ſuos facere, aut factos à villicatione non remouere, ſi bona temporalia, quæ nobis commiſerat, imprudenter, in- F fideliterque adminiſtrauimus?

Alienū eſt, quod temporale: noſtrū, quod ſpirituale.

13. *Nemo ſeruus poteſt duobus dominis ſeruire.*) Hęc ſententia apud Matth. c.6.24. declarata eſt. Sed vt apparet Matthęus alieno, Lucas ſuó loco poſuit: cū enim Chriſtus de mammona, id eſt de diuitiis agere cœpiſpiſſet, credibile eſt eodē loco hanc de eodem mammona addidiſſe ſententiam; *Nemo ſeruus poteſt duobus dominis ſeruire, &c, non poteſtis Deo ſeruire, & mammonæ.*

14. *Audiebant autē omnia hæc Phariſæi, qui erant auari, & deridebant eum.*) Ideo dicit audiſſe Phariſæos tan-

A quam rem miram, qui iā ver.1. dixerat, *Dicebat autem ad diſcipulos ſuos*; cū ergo omnia ſuperiora diſcipulis ſuis dixiſſet Chriſtus, non poterat ſcire lector audiuiſſe, niſi id Euangeliſta declaraſſet. Ergo etſi Chriſtus ad ſolos diſcipulos ſuos orationem conuerterat, adſtabant tamen Phariſæi, & ſubauſcultabant, quid illis diceret, eò fortaſſis auidiùs, quo magis videbāt eum ab ipſis auertere ſermonē, & quaſi ſecretum aliquid dicturum ad ſuos ſe conuertere. Is ſenſus magis Gręcè, quàm Latinè expreſſus eſt, ἤκουον δὲ ταῦτα πάντα καὶ οἱ φαρισαῖοι φιλάργυροι ὑπάρχοντες, *Audiebant autē hæc om-* B *nia & Phariſæi*, id eſt non ſolum diſcipuli quibuſcum loquebatur, ſed etiam Phariſęi, quibuſcum non loquebatur. Illi igitur, quia & Phariſęi homines iniquo aduerſus Chriſtū animo, & auari erant, Chriſtum deridebant. Vbi mali verbi Dei auditoris exprimitur imago. Nihil eſt, quod magis auditoris fructum impediat, quàm ſi aut offenſo in concionatorem animo ſit, aut contrario iis quę dicuntur affectu ſit occupatus. Surdis canitur, cum aut auaris liberalitas, aut ambitioſis humilitas, aut impudicis caſtitas cōmendatur. Vtrumq; in Phariſęis erat impedimentum. Atq; C hęc fortaſſe cauſſa fuit, quamobrem ab illis ad ſolos diſcipulos ſuos orationē tranſtulit, quòd videret eos idoneos auditores nō futuros eorum, quę dicturus erat; & nolebat ante porcos proiicere margaritas. Et tamen conculcauerunt eas pedibus ſuis, & conuerſi contra Chriſtum ipſum dirumpebant eum, id eſt deridebant, & proſcindebant conuitiis. *Animalis homo non percipit ea, quæ ſunt ſpiritus Dei*, & non poteſt intelligere, quia ſpiritualiter examinantur.

Imago mali verbi Dei auditoris.

1. Corinth. 2.14.

15. *Et ait illis, vos eſtis, qui iuſtificatis vos coram hominibus, Deus autem nouit corda veſtra.*) Apta ad Phariſęos D reſponſio; cum enim iuſti videri vellent, ex eo quòd, quæ erant ſpiritus Dei, percipere non poterant, apertè ipſorum hypocriſis apparebat. Quamlibet magnam ſpeciem ſanctitatis præ ſe ferrent, intus tamen corruptos eorum eſſe animos, qui verbum Dei capere, aut continere nō poſſent. Iuſtitiam coram hominibus, hoc eſt externam opponit internæ cordis nequitiæ. Triplex enim hîc antitheſis latet, vna, qua iuſtitia nequitiæ; altera, qua externum interno; tertia, qua Deus hominibus opponitur. Nam cum dicit; *Deus autem nouit corda veſtra*, inſinuatio eſt, qua plus dicitur, quàm ſignificatur, nempe corda ipſorū E iniquitatis plena eſſe. Ea figura vti ſolemus vulgo, cum indicare aliquid occultum, & tam magnum volumus, vt aut explicare nequeamus, aut timeamus ne fidem ſuperet. Nouit Deus quantum ego ex obitu eius, cui inimicus putor eſſe, dolorem ceperim. loquitur ergo Chriſtus tanquam homo, qui Phariſæorum animos ignoraret, nollétque apertè de illis iudicare, ſed Deo iudicium relinquere. *Deus*, inquit, *nouit corda veſtra*; quod cùm facit, plus indicat, quàm ſi clariſſimis dixiſſet verbis, Corda autem veſtra o- F mnis nequitiæ, & iniquitatis pleniſſima ſunt; & loquitur moderatiùs, fugítque eorum inuidiam. Iuſtificare hoc loco ſignificat iuſtum ſe oſtendere, ac declarare qui non ſit. Quo loco abuti Lutherani, & Caluiniani hæretici ſolent, vt probent iuſtificationem noſtram nihil eſſe aliud, quàm iuſtitiæ Chriſti imputationem, qua iuſti habeamur, ac declaremur, cum verè iuſti nō ſimus. Nec vident cęci hunc ipſum locum, quem magno ſibi præſidio eſſe putant, aduerſari maximè. Nec enim hîc iuſtificari eſt, aut Chriſti, aut alterius cuiuſpiam iuſtitiam ei, qui iuſti-

Iuſtificare quid ſit hoc loco, contra Lutheranos, & Caluin.

ficatur imputari. Itaque ſi ex hoc loco iuſtificationis regula ſumenda eſt; nunquam iuſtificari erit imputatione iuſtitię haberi iuſtum. Deinde nõ animaduertunt homines in bonũ tardi eo ipſo, quòd Chriſtus dicit, *Vos eſtis, qui iuſtificatis vos coram hominibus*, indicare aliam eſſe iuſtificationẽ, qua non ipſi nos, ſed nos Deus iuſtificet, & iuſtificet non coram hominibus, ſed coram ſe; id eſt non ſola opinione, nõ ſola imputatione reputationéue, ſed verè, atque reipſa. Hoc enim Hebraica phraſis ſignificat, *coram Deo*, præſertim cum alteri opponitur phraſi, *coram hominibus*. Ea igitur iuſtificatio, cum huic, de qua hic Chriſtus agit, opponatur, & hęc ſola conſtet opinione, nõ vtiq; opinione ſola, hoc eſt imputatione iuſtitiæ, ſed re ipſa, & veritate conſtabit, efficiemúrq; per eam verè apud Deum iuſti. Ergo quamuis iuſtificandi verbum ſignificet, vt Auguſtinus interpretatur, verè ex impio, aut iniuſto iuſtum facere, quemadmodum vox ipſa ſonat: tamen duo verba, quæ illi hoc loco copulantur, efficiunt, vt non non veram, ſed opinatam iuſtitiam ſignificet, *Vos*, &c, *coram hominibus*. Quorum duorum verborum vim quiſquis ad eum modum, quo paullo ante diximus, non intelligit, huius loci ſententiam intelligere non poteſt. Quòd ſi hæc argumenta hic non haberemus, tamen ex aliis locis perſpicuum eſſet diuerſam eſſe iuſtificationem noſtram, nóſque cum iuſtificamur, verè, propriéque ex iniuſtis fieri iuſtos. Quid enim eſt quod ait D. Paulus 1. Corinth. 6.11. *Et hæc quidem fuiſtis, ſed abluti eſtis, ſed ſanctificati eſtis, ſed iuſtificati eſtis in nomine Domini noſtri Ieſu Chriſti, & in ſpiritu Dei noſtri*: niſi, ante quidem fornicarij, idolis ſeruientes, adulteri, molles, maſculorum concubitores, fures, auari, ebrioſi, maledici, rapaces fuiſtis; (de his enim locutus fuerat) modò nõ eſtis, quia iuſtificati, id eſt iuſti facti eſtis? Quid eſt quod dicit Rom.5.1. *Iuſtificati ergo ex fide pacem habeamus ad Deum*, niſi cum iam non peccatores, ſed iuſti ſimus, pacato aduerſus Deum, & tranquillo ſimus animo? Sed hæc quæſtio copioſiùs à nobis, & loco magis proprio Rom.4.3.4. diſputabitur.

Quia quod hominibus altum eſt, abominatio eſt apud Deum.) *Altum*, dixit, quod admirabile eſt, & magno in pretio, quia ſolemus quæ magni facimus, quæque admiramur laudibus in cœlum ferre. Dubium verò, cuius rei ratio reddatur. Nonnulli non eorum, quæ dicta ſunt, ſed eorum, quæ intelliguntur, reddi putant. Intelligitur, corda autem veſtra plena ſunt iniquitate, huius, inquiunt, rei redditur cauſa, quia *quod altum eſt hominibus, abominatio eſt apud Deum*. Ego potiùs credo cauſſam reddi diuerſitatis diuini humanique iudicij, non quòd aliquando, quod homines bonum iudicant, nõ etiam verè apud Deum bonum ſit; ſed quòd frequẽter cõtra accidat, vt, quod homines admirantur, id Deus omnino reprobet, atq; condemnet. Hoc eſt, *abominatio eſt apud Deum*. Significat enim id nomen nõ qualecunq; malum, ſed tam magnum, tam abſurdum, tam horrendum, vt ſtatim viſum, vel auditum non ſolùm improbemus; ſed horreamus etiam, ac deteſtemur. Itaq; quemadmodum cum dicit, *quod hominibus altum eſt*, ſignificat ſummum hominum opinione bonum; ita cum dicit, *abominatio eſt apud Deum*, ſummũ Dei iudicio ſignificat malum. Sententia ſæpe in diuinis litteris celebrata. *Nunquid oculi carnei tibi ſunt, aut ſicut videt homo, & tu videbis?* Iob 10.4. *Ne reſpicias vultum eius, neque altitudinem ſtaturæ eius, quoniam abieci eum; nec iuxta intuitum hominis*

Abominatio apud Deũ quid dicatur.

A *ego iudico. Homo enim videt ea, quæ parent; Dominus autem*
intuetur cor, 1. Reg. 16. 7. *Nunc vos Phariſæi, quod deforis*
eſt calicis, & catini mundatis, quod autem intus eſt veſtrum,
plenum eſt rapina, & iniquitate, ſupra c.11.39. & Matth.
23.25. Omnia quæ vſque ad ver.19. ſequuntur, expoſi-
ta à nobis ſunt apud Matthæum.

19. *Homo quidã erat diues, qui induebatur purpura, &*
byſſo, & epulabatur quotidie ſplendidè.) Prima hic quæ-
ſtio eſt illa vulgaris num hæc hiſtoria, an parabola
ſit. Theophylactus quidem non ſolùm parabolã eſſe
putat, ſed adeo certus aſſeuerat, vt qui hiſtoriam eſſe
B dicunt ἀνοήτους, inſipientes appellet. Iuſtinus quoque
q.60. & Theophil[9] Antioch. lib.4. allegor. & Eucherius in quęſtionib. in Lucã, & Chryſoſt. quattuor de
Lazaro homiliis, vbiq; parabolam vocant. Alius prę-
terea nemo, quòd ſciã. Quin omnes alij auctores hi-
ſtoriam eſſe dicunt. Iren. lib.2. c.62. Tertull. in lib. de
anima, c. de ſubſtãtia animę. Clemens, vt videtur, lib.
2. Pędag. Chryſ. etiam hom.6. in 2. epiſt. ad Cor. & in
hom. de beato Iob, & in hom. de eo quod ſcriptũ eſt
in Pſ.25. 11. *Redime me, et miſerere mei*, Ambr. in cõment.
Euthym. hoc loco, quorum ſententia his fere argu-
C mentis probabilis efficitur. Primum quòd, vt adno-
tauit Origen. in c. 1. Iob, & Chryſoſt. in hom. de La-
zaro, & diuite, in parabolis nomina perſonarum, quę
introducũtur, exprimi non ſoleant. Quo argumento
Origenes, aliíque auctores aduerſus quorundam Iu-
dęorum opinionem probauerunt librum Iob veram
hiſtoriam, non parabolam eſſe ad informationẽ mo-
rum fictam. Deinde quòd nullam Chriſtum parabo-
lam ex rebus quæ poſt hanc vitam ſiunt, ſumpſiſſe vi-
deamus, quòd, cum omnis parabola ad docendum,
quod minùs alioqui intelligeremus, afferatur, ex iis
D rebus ſumi debeat, quę nobis ante oculos obuerſan-
tur; quales profecto illę nõ ſunt, quę in altera gerun-
tur vita: vide alia huius rei argumenta in fine huius
verſus, & ver. 20. Exemplũ igitur hoc eſt rei verè ge-
ſtę, quod ſolus Chriſtus, qui vt Deus nõ ſolum quid-
quid in hac, ſed etiam quidquid in altera vita gereba-
tur, rectè ſciebat, narrare potuit. Itaq; voluit oſtẽdere
eius hiſtorię narratione ſe Deum eſſe, & penes ſe eius
eſſe fidẽ. Vera hęc omnia ſunt, ſed credo ego, nec ſo-
lam hiſtoriam, nec ſolam parabolã eſſe, ſed mixtum
quiddã ex vtraque, qualis apud poetas Tragicomœ-
E dia eſſe dicitur, atq; hęc ipſa eſt Iuſtini ſentẽtia. Nam
quòd diues ille, & Lazar[9] fuerit, quódq; ille in infer-
no ſepultus, hic ab angelis in ſinum Abrahę portatus
fuerit, hiſtoria eſt. Quòd autem diues ille cum Abra-
ham locutus fuerit, eúmq; rogauerit, vt Lazarũ ad ſe
mitteret, qui gutta aquę linguã ſuam refrigeraret, pa-
rabola eſt hiſtorię adiuncta, quemadmodum eo loco
probaturi ſumus, nec enim, qui in inferno ſunt, ſan-
ctos rogare ſolẽt. At quorſùm ſiue parabolã, ſiue ex-
emplũ propoſuit, prę ſertim cum paullo ante nõ iam
de diuitiis, ſed de adulterio, & matrimonio diſputaſ-
F ſet. Quidã ad ſuperiorẽ diſputationẽ referunt ver. 9.
Facite vobis amicos de mãmona iniquitatis, vt cũ defeceritis,
recipiãt vos in æterna tabernacula, &c, *non poteſtis Deo ſeruire,*
& mãmona, ver.13. vt Chryſ. in hom. de diuite, & La-
zaro, & bene aptéq; hęc hiſtoria cum illa parabola
cohęret; eſtq; vero ſimile Chriſtum poſt illam addi-
diſſe, vt quod parabola docuerat, cõfirmaret hiſtoria.
Sed non facile mihi perſuaſerim ea, quę tribus proxi-
mis verſib[9] dicta ſunt, hoc loco à Chriſto pronũtiata,
ſed eò potius, quo Matthęus recitauit. Cęterũ Lucas
non habita ratione temporũ, in vnum, vt ſeſe ſcribẽti

Num hæc hiſtoria an parabola ſit.

Quorſum propoſita ſit hæc hiſtoria, ſiue parabola.

offere-

offerebant, locum contuliſſe. Docet ergo exemplo, quod ante ſimilitudine tantùm quadam, & parabola docuerat, multo meliorē pauperum, quàm diuitum cōditionem eſſe; neminiq; ſuas in altera vita diuitias profuturas, niſi quatenus eas hìc cum pauperibus communicauerit. Ideo tam ſplendidū deſcribit diuitem, tam miſerabilem pauperē, vt maiorem perſuadendi vim habeat exemplum, cùm is, qui maximè diues fuerat, coactus in altera vita ſit ab eo, qui maximè fuerat pauper, vel guttam vnam aquę mendicare. *Induebatur*, inquit, *purpura, & byſſo, & epulabatur quotidie ſplendidè.* Eodem modo Salomon Prouerb.31.22. diuitem, & gnauam matrem familias deſcribit. *Stragulatam veſtem fecit ſibi; byſſus, & purpura indumentum eius.*

Purpura Regum indumentū.

Purpuram proprium Regum fuiſſe veſtitum, aut virorum principum, quibus illi, vt eo vti poſſent, magno beneficio conceſſiſſent, nemo neſcit, & ex Daniel.c.5.7.16.29. & 1.Machab.10.20. & 11.58. & 14.43. 44. perſpicuū eſt. Itaq; ſi tam facilè coniecturis vellem credere, quàm credere nonnulli ſolent, Regem potius aliquem, ac fortaſſis Herodem, aut certè Regulum, quales multi tunc erant, fuiſſe dicerem, & ex habitu probarem; quàm quod Euthym. ex Hebræorum traditionibus, aut potiùs fabulis dicit fuiſſe diuitem quendam ſub id tempus, cui Nineuſi nomen eſſet. Minuunt fidē opinionis mali auctores Hebręi.

Cur pauperem, nō diuitē nominauerit Chriſtus.

Non abs re quidam quærunt, quid cauſę fuerit, cur pauperem Chriſtus nominauerit, diuitem nō nominauerit: cum diuitum nota vulgo, & celebrata, pauperū ignobilia, & obſcura nomina eſſe ſoleant. Chryſoſt. ho. de diuite & Lazaro, & Gregor. & Beda hanc reddunt cauſſam, *quòd Deus humiles nouit, atq; approbat, & ſuperbos ignorat. Vnde & quibuſdam de miraculorū virtute ſuperbientibus, in fine dicturus eſt, neſcio vos vnde ſitis, diſcedite à me omnes operarij iniquitatis. Et contra Moſi dicitur, teipſum noui ex nomine tuo. Ait ergo de diuite, Homo quidam; ait de paupere, egenus nomine Lazarus. Ac ſi apertè dicat, Pauperem humilem ſcio, ſuperbum diuitem neſcio: illum cognitum per approbationem habeo; hunc per iudicium reprobationis ignoro.*

Sup. cap.7. 27. Matt.7.22. 23.& 25.12. Exo.33.17.

Aptè quidē ad mores, neſcio an ad ſenſum. Veriùs fortaſſe dici poterat prudentię, atq; moderationis fuiſſe Chriſti, vt pauperē, quem laudabat nominaret; diuitē, quem vituperabat, nō nominaret; ne & illi iniuriā facere, & ſibi inuidiam conflare videretur. Itaq; ex hoc ipſo, vnde probari videtur poſſe non hiſtoriam hanc, ſed parabolam eſſe, quòd non nominet perſonā diuitis, maximè hiſtoriam eſſe confirmatur. Si enim parabola fuiſſet, & in parabolis perſonarum nomina licuiſſet exprimere; non minùs vtiq; diuitem, quàm pauperem nominaſſet, nullā in ficta narratione cuiquam facturus iniuriam, nullam inuidiam ſubiturus. Cæterum quià veras, non fictas perſonas introducebat, habenda ratio fuit honoris eius, qui damnatus dicebatur. Quiſquis diues ille fuerit, Iudęum certè ex ver.24.& 31.fuiſſe conſtat.

20. *Et erat quidam mendicus nomine Lazarus, qui iacebat ad ianuam eius, vlceribus plenus.*) Sicut ſummam diuitis in hac vita fœlicitatem deſcripſerat, ita ſummam nunc pauperis miſeriam deſcribit. Quòd eius nomen exprimit, ideo facit, vt maiorem hiſtoriæ fidem conciliet.

Lazarus hic diuerſus à fratre Marthæ.

Conſtans omnium auctorum opinio eſt alium hunc fuiſſe Lazarum, quàm illum, qui Marthæ, & Marię frater fuit, quémque Chriſtus mortuum exſuſcitauit, Ioan.11.1.43.& 12.1.2.9.10.17. Ea totius Eccleſiæ ſententia eſt, quæ duos facit Lazaros, & vtrique cultum exhibet, ac dedicat templa; quod alterum

A eſt argumentum ad probandum, quod ſupra dicebamus, hiſtoriam hanc eſſe, non parabolam. Nec enim Eccleſia perſonę, quæ nunquam fuiſſet, cultum exhiberet. Non ſolum pauperem, ſed, quod miſerabilius eſt, mendicum fuiſſe dicit, & vlceroſum, & ad ianuam diuitis iacuiſſe; quæ omnia emphaſim ſingularem habent. Nam quòd mendicum, & vlceroſum fuiſſe ait, indicat adeo fuiſſe miſerabilem, vt vel crudeliſſimi cuiuſque animum ad commiſerationem commouere poſſet. Quòd autem ad ianuam diuitis iacuiſſe, oſtendit diuitem eius miſerabilem conditionem

B ignorare non potuiſſe, cum quotidie ſiue egrediens domo, ſiue domum regrediens in illum incurreret; & eius nuditatem, maciem, vlceráque conſpicere cogeretur; nec tamen motum erga illum fuiſſe commiſeratione; cupiuiſſe enim pauperem de micis, quæ de eius menſa cadebant, ſaturari, neminémque illi dediſſe. Nam etſi hæc vltima verba, *& nemo illi dabat*, in nullis Græcis, & non in omnibus Latinis codicibus leguntur, tamen ſiue legantur, ſiue non, manifeſtum eſt neminem illi dediſſe, cum ad ianuam iaceret expectans, vt ſibi aliquid vel ex micis porrige-

C retur, vt Diuus Auguſtinus hom. 7. argumentatur. Magni auctores myſterium in hoc Lazari nomine obſeruarunt, & adiutum à Deo interpretati ſunt. Legat, qui volet, Chryſoſtomum homilia de diuite, & Lazaro, & Auguſtinum Pſal.69. & Gregor. lib.25. Moral. cap. 18. ſed iudicium adhibeat, caueátque ne nimis liberè ludat in re minimè neceſſaria.

21. *Cupiens ſaturari de micis, quæ cadebāt de menſa diuitis.*) Cupiens vel eiuſdem eſſe apud diuitem conditionis, cuius canes eius erant. *Nam & catelli*, inquit mulier illa Chananæa, *edunt de micis, quæ cadunt* Matt.15.27. Mat. 7. 28.

D *de menſa dominorum ſuorum.* Exprimit his verbis extremam paupertatem, famem, atque miſeriam. Quemadmodum cap.15.16. extremam adoleſcentis illius famem expreſſit, *Et cupiebat*, inquit, *implere ventrem ſuum de ſiliquis, quas porci manducabant, & nemo illi dabat.*

Sed & canes veniebant, & lingebant vlcera eius.) Indicat ſemimortuum ad ianuam diuitis iacuiſſe. Nec enim ad hominem viuum, & vigentem acceſſiſſent non inuitati canes, vt eius lingerent vulnera. Indicat etiam tam purulenta fuiſſe vlcera, vt canes ad illum tanquam ad proiectum cadauer accurrerent,

E vt ſaniem, vel ſanguinem elingerent. Nec enim ſignificat Chriſtus, quod vulgaris quædam fert opinio, canes quaſi diuinitus impulſos beneficij cauſa ad lingenda Lazari vulnera acceſſiſſe, vt ea lingua curarent, quæ vim dicitur medicam habere, itáque dolorem illi alleuarent: ſed ſuo potius commodo, vt Lazari ſanguine, puréue ſaturarentur. Non enim id Chriſtus agebat, vt doceret, quid Lazarus leuamenti, ſed quid miſeriæ, doloriſq; habuiſſet, támque ipſum inopem ac miſerum; diuitem verò contra tam crudelem fuiſſe, vt, cum ipſe de micis, quæ de menſa ca-

F debant diuitis, quibúſq; eius canes ſatiabantur, edere non poſſet, eius quodammodo ſanguine canes diuitis ſaturarētur. Itaque paucis admodum verbis & miſeriam Lazari, & diuitis auaritiam, atque crudelitatem exaggerat.

22. *Factum eſt autem, vt moreretur mendicus, & portaretur ab angelis in ſinum Abrahæ.*) Phraſis illa, *& factum eſt*, ex Hebraico idiomate deſcendens caſum ſignificare ſolet. Sed neſcio an hoc loco maiorē quandā habeat ſignificationē, vt nō caſu, aut natura, ſed miſeria illa, quā ante deſcripſerat fractū indicetur, vt Lazarus

A moreretur. Quod ipſum ad exaggerandá miſerabi-
lem eius conditionem maximè pertinebat. Aliquod
eſt argumentum, quòd cum de diuite loquitur, non
dicit,& factum eſt vt & diues moreretur:ſed,*mortuus*
eſt autem & diues. Quod autem ait portatum fuiſſe ab
angelis,bonorũ angelorũ ſignificat miniſteriũ, *Oẽs*,
inquit, *angeli adminiſtratory ſpiritus ſunt in miniſterium*
miſſi propter eos,qui hæreditate capiunt ſalutis, Hebr.2.14.

Catholica opinio de angelorũ miniſterio confirmatur.

Confirmatur ex hoc loco Theologorum opinio ani-
mas iuſtorum à corporibus egreſſas à bonis angelis
in cœlum; iniuſtorum verò à malis in infernum de-
B portari.Nam tanquam rem nõ omnibus cõmunem,
ſed ſolis ſanctis propriã Christus narrat, quòd angeli
animã Lazari portauerint, indicans animas damna-
torum aut non ab angelis, aut non à bonis portari
ſolere. Etſi Hieron.in 7.c.Danielis, & Ambroſ.lib.5.
epiſtolarum epiſt. 21. & bonorum, & malorũ animas
a bonis angelis illas in cœlum, has in infernum duci
videntur exiſtimare. Illud magis receptum eſt,atque
probabile. Verum quod nonnulli Theologi,ex hoc
loco colligunt animas corporibus exutas moueri nõ
poſſe loco, quòd ab angelis quaſi mortuũ, & ignauũ
C onus dicantur deportari,nimis argutũ eſt. Nec enim
portandi verbum eam hic habet vim, vt ſignificet
onus humeris geſtare;ſed pro,ducere poſitum eſt,vt
in illo loco Pſ.90.12. *In manibus portabunt te,ne forte of-*
fendas ad lapidem pedem tuum. Non enim ſignificat Da-
uid angelos manibus ſuis portaturos Chriſtum, ſed
ita ducturos,quacunq; incederet, itáq; protecturos,
vt non magis ad lapidẽ poſſet offendere,quàm ſi ma-
nibus geſtaretur. Eodem prorſus modo hoc loco ſi-
gnificatur iuſtorũ animas ab angelis tutò in cœlum
duci,ne eas dęmones inuadant. Quare non magis ex
D hoc loco animas,quàm ex illo Pſalmi Chriſtũ moue-
ri non poſſe, probari poteſt.

Sinus Abrahæ quid fuerit.

De ſinu Abrahę,quid,& vbi eſſet,magna quęſtio.
Nõ fuiſſe ſinũ ipſum corporis Abrahę nemo, vt opi-
nor,dubitat,& Aug.lib. 4. de aĩa ad Vincẽtium c.14.
manifeſtũ eſſe putat. Certum igitur eſt locum aliquẽ
fuiſſe quietis,in quo Abrahã,& cęteri iuſti verſaren-
tur,dũ *acciperẽt*,vt ait D.Paul⁹,*repromiſſionẽ, Deo pro no-*
bis melius aliquid prouidẽte,ut nõ ſine nobis cõſummarẽtur,

Hebręo.11. 39.40.

vt idem Auguſtinus eodem loco ait, & in epiſtola ad
Dardan. 57. & in epiſtola ad Euodium 99. An cor-
poreus locus fuerit, dubitare idem ſolet Auguſtinus;
E Gregorius verò Nyſſenus in diſputatione de anima,
& reſurrectione non dubius negat fuiſſe corpore-
um. Sed vtrumque ex hoc loco haud obſcurè colli-
gitur. Cum enim ſinum Abrahæ inferno,vbi diues
ille cruciabatur, qui certè corporeus locus erat,
Chriſtus opponat, dubium eſſe non poteſt, quin ſi-
nus etiam Abrahæ corporeus locus fuerit,ſed requi-
etis. Non enim opponuntur, niſi quæ ſub genere
eodem contraria ſunt.

In Categoriis cap. de Oppoſitis.

Vbi fuerit ſinus Abrahæ.

Vbi fuerit,ſubtúſne, an ſupra terrã, affirmare nuſ-
quã auſus eſt Auguſtin⁹ homo in ſuſtinendo iudicio
F miræ prudẽtiæ.Nã quo minùs ſub terra eſſe diceret,
obſtare putabat,quòd Abrahã dixerit ver.26.*inter nos*,
& vos chaos magnũ firmatũ eſt, quaſi ſi ſub terra vterq;
locus fuiſſet,& ille vbi Abrahã,& ille vbi diues erat
tantum inter eos chaos eſſe non potuiſſet. Hoc ar-
gumentum poſt, cum ea explicabimus verba, dilue-
mus. Ambroſius in oratione de obitu Valentiniani,
& Beda in commentariis huius loci in cœlo videntur
collocare; ſed credo eos de noſtro loqui tempore,
quo tempore cùm in cœlum Abraham tranſlatus ſit,

A & ibi ſinum Abrahæ, vbi Abraham ipſe eſt, eſſe o-
porteat, in cœlo poſuiſſe. Quod confirmare videtur
Chriſtus cum dicit; *Multi ab Oriente, & Occidente ve-*
nient, & recumbent cum Abraham, Iſaac, & Iacob in
regno cælorum, Matth.8.11. Legi qui ſinum Abrahæ il-
lum ipſum paradiſum, in quo Adamus fuit ante pec-
catum,fuiſſe dicerent,in eámq; ſententiam propen-
ſus eſt Auguſt.Quod minimè omnium credibile eſt.
Illum enim paradiſum ſupra terrã fuiſſe ſcriptura te-
ſtatur,ſinum verò Abrahę ſupra terrã fuiſſe quis cre-
dat?cum iam tum paradiſus ille nõ eſſet, quem Deus
B plantaſſe dicitur,inuenturis eum,ſi eſſet,multis,ſiue
caſu,ſiue quęſitũ induſtria. Probabiliſſimũ quod po-
ſteriorũ Theologorũ obtinuit opinio,fuiſſe ſub ter-
ra diſtinctum quiddã ab omnibus aliis pœnarũ locis,
qualis infernus, & Purgatoriũ erant,cum quietis lo-
cus eſſet,& ſuppliciis opponatur. Eam ſentẽtiam Iu-
lianus Toletan⁹ Epiſcop⁹ & ipſe ſequitur lib. 2. Pro-
gnoſtic.c.4.& Auguſtini eſſe putat.An ab eo loco di-
ſtinctus fuerit, in quo nũc infantes ſine baptiſmo de
vita decedentes recipi creduntur, Theologi dubi-
tant,nec eſt quicquã de re dubia temerè pronũtian-
C dũ.Si quis iſta requirit,magni Toſtati Paradoxa legat.
Illud huius proprium eſt loci,vt doceamus, quã-
obrem locus ille quietis,vbicunq; tandẽ fuerit, ſinus
Abrahę dict⁹ ſit. Nam ita vulgo vocatũ fuiſſe,quam-
uis hoc vnum ſcripturę teſtimoniũ ſit, ex hoc tamen
vno ſatis eſt manifeſtũ. Sic enim Chriſtus locut⁹ eſt,

Cur locus ille quietis ſinus dictus ſit.

tanquam de re vulgo eo nota nomine,& vſitata. Du-
plex quęſtio cur ſinus, & cur Abrahę potiùs, quàm
alterius dictus fuerit? Theophyl. à ſinibus maris,id
eſt apricis locis, in quos ſe nauigãtes ſolent recipere
ſinum Abrahę dictũ putant,quòd in eum locũ ſancti
D reciperentur. Auguſt.verò ſer.de tempore 110.quòd
locus ſecretus eſset.Credo ego à diſcũbentibus ſum-
ptam fuiſse metaphorã,quorum hic erat ordo,vt cui
proximus quiſq; eſſet,in eius recũberet ſinum.Quẽ-
admodum Ioannes in cœna illa nouiſſima in ſinum
Chriſti recubuiſse dicitur Ioan.13.23.quia ergo,quod
in ſinu eſt,cõiunctiſſimũ, & cariſſimum nobis eſt,&
qui amat,tunc maximã capit voluptatẽ,cum in ſinum
eius,quem amat,recumbit,vt idem indicauit Ioãnes.
qui cum dixiſſet; *Erat unus ex diſcipulis eius recumbens*
in ſinu Ieſu,quaſi explicandi cauſſa addidit, *quem dilige-*
bat Ieſus; factum eſt vt ſinus locus maximæ volupta-
E tis, & perſonæ amatæ coniunctiſſimus vocaretur.
Sic Filius in ſinu Patris eſſe dicitur Ioann.1.18.Itaque
aliqua mihi ſuſpicio eſt non totum illum locum, vbi
cum Abrahamo iuſti quieſcebant; ſed in eo loco il-
lum ſitum, qui Abrahamo proximus erat, ſinum A-
brahę vocatum eſſe; vt ſenſus maior ſit, quàm puta-
tur vulgo, Lazarum nõ ſolùm in locum requietis ab
angelis portatũ fuiſſe; ſed in ipſo ſinu Abrahæ, id eſt
in loco illi proximo, quia & meritis proximus erat,
collocatum.Quemadmodum cum apud Matthæum

Cap.8.11.

dicit; *Multi ab Oriente,& Occidente venient,& recumbent*
F *cum Abraham,Iſaac,& Iacob in regno cælorũ*,non ſolùm
ſignificat multos Gẽtiles, de quibus loquebatur,lo-
cum aliquẽ in regno cœlorũ, ſed etiam primas ſedes
habituros; ſeſſuros enim iuxta Abraham,Iſaac,& Ia-
cob, qui tanquã patres quaſi primo loco ſedẽtes in-
troducũtur.Id enim agebat,vt multorũ Gentiliũ glo-
riã maximè exaggeraret.Sicut id hoc loco agit,vt La-
zari merita,& præmium; diuitis culpam,& ſuppliciũ
exaggeret. Quemadmodũ ergo, cum diuitẽ in infer-
no ſepultũ fuiſſe dicit, indicat,vt poſtea docebimus,

eum in profundiſſimum inferni locum fuiſſe detruſum maiora ibi, quàm cęteros damnatos ſupplicia ſubiturum; ſic, eum Lazarũ in ſinum Abrahæ dicit eſſe portatum, non ſolùm ſignificat in locum quietis, ſed in locum Abrahę proximum fuiſſe delatum, vbi maiore, quàm pleriq; alij, qui eodem erant loco, voluptate frueretur. Simile in Apoſtolis exemplum eſt; quamuis enim omnes cum Chriſto in cœna recumberent, omnes eius cõſortio, pręſentiáq;, & eiuſdem honore mẽſę fruerẽtur; tamẽ maiore fruebatur Ioãnes, qui in ſinũ Dñi recũbebat. Hoc, inquã, valde mihi probabile videtur: ſed quia meum eſt inuentum, malo timidus in aſſeuerando eſſe, quàm temerarius.

Cur Abrahæ ſinus dictus ſit.

Alterius quęſtionis, quare Abrahæ potiùs, quàm alterius cuiuſpiam ſinus dictus fuerit, præſertim Adami, qui & in terreſtri illo paradiſo, & in hoc, de quo nunc agimus, primus vtriq; fuit, aut certè ſecundus, diuerſę ſunt ſentẽtię. Theophyl. in cõment. & Chryſoſt. hom. 3. de Lazaro hanc afferunt cauſſam, quòd Abraham hoſpitalitatis virtute excelluerit *angelis* etiam, vt ait D. Paulus Hebr. 13. 2. *hoſpitio receptis*, Gen. 18. 3. Lazarum ergo in ſinum eius tanquam hoſpitem receptum dici; à quo enim niſi ab Abraham hoſpitio recipi potuiſſe, qui angelos etiam recipiebat? Meliùs ſentiunt, qui cauſſam eſſe putant, quòd Abraham pater fuerit omnium credentium; itaque omnes ſanctos in ſinum eius, tanquam filios in domum patris fuiſſe receptos. Adamum etiam ipſum, & Abelem, & quicunq; Abrahamum ętate pręceſſerunt, quia illi ipſi niſi imitatione futuri Abrahami credidiſſent, eiuſque quodammodo ſimilitudine fidei fuiſſent filij, ſalui non fuiſſent. Sic Auguſtinus lib. 4. de origine animæ cap. 15. & Cyrillus lib. 2. in Ioann. cap. 52. Placet etiam, quod Toſtatus ait, habitam eſſe rationem promiſſionum, quæ Abrahamo potiſſimùm factæ ſunt, vt in ſemine eius omnes gentes benedicerẽtur, Gen. 12. 3. & 18. 18. & 22. 18. Quia enim omnibus in illo promiſſum eſt, omnibus ad eius ſimilitudinem ſoluitur, & in eius, vt ita dicam, domo. Eadem prorſus ratione, qua illi qui ex Oriente, & Occidente veniunt, nõ cum Adamo, ſed cum Abraham, Iſaac, & Iacob recumbere dicuntur, Matth. 8. 11. quia tribus illis potiſſimùm patriarchis promiſſiones factæ ſunt.

Roman. 4. 17. 18.

22. *Mortuus eſt autem & diues, & ſepultus eſt in inferno.*) Haud dubium, quin Chriſtus non caſu, ſed certo conſilio aliter de diuite, quàm de Lazaro loquatur. De Lazaro dixit, *Factum eſt vt moreretur*, id eſt fame denique ad ianuam diuitis iacens mortuus eſt. De diuite autem non dicit; Factũm eſt vt moreretur, quia non fame, ſed nimia potiùs fortaſſe ſatietate mortuus eſt; ſed dixit, *Mortuus eſt autem & diues*, quaſi dicat, cùm diues eſſet, cui nihil ad ſanitatem, vitámque tuendam deeſſe videretur, tamen mortuus eſt, ſicut & Lazarus. De Lazarō non dixerat fuiſſe ſepultum, quia pauper cum eſſet, inſepultus fortaſſe relictus eſt; aut quia aliud habebat, quod de illo diceret honorificentius, ab angelis in ſinum Abrahæ fuiſſe portatum. De diuite dicit fuiſſe ſepultum, quia nihil poſt mortem præter ſepulturam honorificum habuit; ſed ſepultum in inferno, id eſt in infimam inferni partem, vbi grauiora ſupplicia ſunt, fuiſſe demerſum, vt Baſilius apud D. Thomam, aut quiſquis auctor fuit, interpretatur. Propterea non ſatis habuit dicere, Mortuus eſt & diues, & portatus eſt à dæmonibus in infernum; ſicut de Lazaro di-

A xerat; *Et portatus eſt ab angelis in ſinum Abrahæ*, ſed dixit, in inferno fuiſſe ſepultum, id eſt tanquam inutile cadauer in ima inferni parte fuiſſe defoſſum. Itaque imam partem inferni, quæ per ſepulturam ſignificatur, ſinui Abrahæ opponit. Sinus enim ſignificat locum Abrahamo proximum, in quo plurimum erat voluptatis; ima inferni pars locum vltimum inferorum, vbi plurimum pœnæ. Poteſt & hîc, & ſuperiore verſu, vbi de Lazaro agit, ſynecdoche videri, qua pars pro toto accipiatur. Nam nec corpus Lazari in ſinum Abrahæ portatum, nec cor- B pus diuitis in inferno ſepultum eſt, & tamen ita loquitur, quaſi in ſinum Abrahę totus delatus Lazarus; & in inferno totus diues ſepultus ſit. Sed mihi hæc non tam ſynecdoche, quàm parabola videtur eſſe. Nam etſi Lazarus, & diues ille verè fuerunt, eáque hiſtoria eſt; tamen quòd de illis tanquam de habentibus, altero in ſinu Abrahæ, altero in inferno corpora ſua loquitur, parabola eſt ad exprimendum alterius præmium, alterius ſupplicium, hiſtoriæ ſuperaddita. Etenim quamuis nec Lazarus in ſinu Abrahæ, nec diues in inferno haberet corpus, C tamen quia vterque poſt reſurrectionem habiturus erat, ita de illis per anticipationem loquitur, quaſi iam haberent, vt integra & animæ, & corporis alterius præmia, alterius ſupplicia declararet. Quod ad intelligenda, quæ ſequuntur, in primis obſeruandum eſt.

23. *Eleuans autem oculos ſuos, cùm eſſet in tormentis, vidit Abraham à longè, & Lazarum in ſinu eius.*) Mirum quantum negotij oculi iſti diuitis, & lingua illa, & digitus Lazari, de quibus verſu ſequenti agitur, omnibus auctoribus fecerint. Vſque eò prorſus, vt D multos in errorem compulerint: Gregorium quidem Nyſſenum, vt non ſolùm membra iſta corporis, ſed locum etiam ipſum inferni, & ſinum Abrahæ ſpiritualiter tantùm intelligenda putaret: Tertullianum verò in libro de anima cap. 2. vt animam corpoream eſſe diceret; parúmque abfuit, quin idem argumentum in ſimilem errorem compelleret Auguſtinum; multis enim locis ita eo vtitur, vt in eam ſententiam moueri videatur; ſed vt erat prudens, ſe ipſum continuit, nequid temerè definiret: multos & ex antiquis illis, & ex recentioribus, vt E exiſtimarent ignem inferni non eſſe corporeum. Cùm enim eodem modo de membris diuitis, & Lazari, atque de flamma illa, qua diues vrebatur, agatur; ſi nec illi oculi, nec ille digitus, nec illa lingua vera, atque corporea erant, non dubium nec flammam veram fuiſſe, atque corpoream. Quod & Diuum Auguſtinum ſi non in errorem, in dubitationem tamen adduxit, & ita quidem adduxit, vt nec auderet ipſe definire, & nos præiudicio quodam ſuo deterreret, nequid certò definiremus. Sic enim libro 8. de Geneſ. ad literam. cap. 5. ſcriptum reliquit. F *Meliùs eſt dubitare de occultis, quàm litigare de incertis. Illum quippe diuitem in ardore pœnarum, & illũ pauperem in refrigerio gaudiorum intelligendos eſſe non dubito. Sed quomodo intelligenda ſit illa flamma inferni, ille ſinus Abrahæ, illa lingua diuitis, ille digitus pauperis, illa ſitis tormenti, illa ſtilla refrigerij, vix fortaſſe à manſuetè quærentibus, à contentioſè autem certantibus nunquam inuenitur.* Libro autem 21. de ciuitate c. 10. ignem quidem, quo poſt reſurrectionem crucianda ſunt corpora corporeum futurũ dicit; illum autẽ incorporeũ fuiſſe, quo illius diuitis anima cruciabatur. *Dicerem*, inquit, *ſic arſuros ſine vllo*

An ignis inferni ſit corporeus.

iuſtificatis vos coram hominibus: Deus autem nouit corda veſtra: quia quod hominibus altum eſt, abominatio eſt ante Deū. 16. Lex, & prophetæ vſque ad Ioannem: ex eo regnum Dei euangelizatur, & omnis in illud vim facit. 17. Facilius eſt autem cælum, & terram præterire, quàm de Lege vnum apicem cadere. 18. Omnis, qui dimittit vxorem ſuam, & alteram ducit, mœchatur: & qui dimiſſam a viro ducit, mœchatur. 19. Homo quidā erat diues, qui induebatur purpura, & byſſo: & epulabatur quotidie ſplēdide. 20. Et erat quidam mendicus, nomine Lazarus, qui iacebat ad ianuam eius, vlceribus plenus, 21. cupiens ſaturari de micis, quę cadebant de menſa diuitis, & nemo illi dabat: ſed & canes veniebant, & lingebant vlcera eius. 22. Factum eſt autem vt moreretur mendicus, & portaretur ab Angelis in ſinum Abrahæ. Mortuus eſt autem & diues, & ſepultus eſt in inferno. 23. Eleuans autem oculos ſuos, cum eſſet in tormentis, vidit Abraham a longe, & Lazarum in ſinu eius: 24. & ipſe clamans dixit: Pater Abraham, miſerere mei, & mitte Lazarum vt intingat extremum digiti ſui in aquam vt refrigeret linguam meam, quia crucior in hac flamma. 25. Et dixit illi Abraham: Fili, recordare quia recepiſti bona in vita tua, & Lazarus ſimiliter mala: nunc autem hic conſolatur, tu vero cruciaris. 26. & in his omnibus inter nos, & vos chaos magnum firmatum eſt: vt hi, qui volunt hinc tranſire ad vos, non poſſint, neque inde huc tranſmeare. 27. Et ait: Rogo ergo te pater vt mittas eum in domum patris mei. 28. Habeo enim quinque fratres, vt teſtetur illis, ne & ipſi veniant in hunc locum tormentorum. 29. Et ait illi Abraham: Habent Moyſen, & prophetas: audiant illos. 30. At ille dixit: Non, pater Abraham: ſed ſi quis ex mortuis ierit ad eos, pœnitentiam agent. 31. Ait autem illi: Si Moyſen, & prophetas non audiunt, neque ſi quis ex mortuis reſurrexerit, credent.

Matth.11. b.13. Mat.5.c.32. Mar.10. b.11. 1. Corinth. 7.b.10.

IN CAPVT XVI.

1. DIcebat *autē & ad diſcipulos ſuos.*) Tempus quo hanc parabolam Chriſtus propoſuerit Euangeliſta non notat: ſed eo ipſo, quòd non notat, & nihil repugnat, intelligere debemus, eodem tempore, quo ſuperiores tres, eodémque loco propoſuiſſe. Confirmat hanc ſententiam, quòd particula, *autem*, ita videtur ſequentia precedentibus copulare, vt continenter facta eſſe indicet. Tribus igitur parabolis ſuperioribus Chriſtus docuit, qua diligentia in conuertendis peccatoribus; qua benignitate erga conuerſos vteretur. In hac ſumpta ex Dei benignitate occaſione docet, qua viciſſim peccatores diligentia, qua induſtria, vt in Dei gratiam redeant, vti debeant. Propterea ſuperiores tres parabolas ad Scribas, & Phariſæos, qui earum occaſionem dederant, propriè dixit, hanc autem diſcipulis, id eſt omnibus auditoribus ſuis communiter dicit. Hoc eſt quod ait, *Dicebat autem & ad diſcipulos ſuos,* id eſt quemadmodum ante ad Scribas, & Phariſæos dixerat, vt Hieronymus q.6. ad Algaſiam animaduertit. *Homo quidam erat diues, qui habebat villicum,* *οἰκονόμος*, quod Græcū verbum eſt, non tam villicum, quàm totius domus diſpenſatorem ſignificat, quem & Latinè œconomum appellamus. Quod idem Hieronymus noſtram emendans verſionem monuit.

A Quæ res argumento eſt nouum ab eo teſtamentum conuerſum non eſſe, ſed veterem tantùm eius verſionem nonnullis locis emendatam. Idem de cęteris cognatis verbis, quę in hac parabola ponuntur, intelligendum eſt. Nam *οἰκονομία*, quam noſter interpres *villicationem* vertit, totius domus diſpenſationem; & *οἰκονομεῖν*, quod reddit *villicare*, domum propriè gubernare ſignificat. Noſtro interpreti antiquis hoc loco verbis ex Pomponio ſumptis vti placuit, quę Hieronymus, cùm in recepta iam vbique verſione reperiſſet, declarare, quàm mutare maluit. Cætera parabolæ verba perſpicua ſunt: itaque tota ſimul parabola explicanda eſt. Quò tendat initio diximus, B quod in omni parabola inprimis intuendum. Tria in ea introducuntur perſonarum genera. Homo diues, villicus, & debitores. Totidem rerum diſpenſatio malè adminiſtrata, debita à villico cęteris debitoribus dimidia ex parte remiſſa, diligentia atque induſtria villici à domino laudata. Quibus omnibus accedit parabolæ concluſio ver.9. *Et ego dico vobis, facite vobis amicos de mammona iniquitatis, vt cum defeceritis, recipiant vos in æterna tabernacula.* Hominem diuitem eſſe Deum apud omnes conuenit, & docet ipſa res. Villicum eſſe hominem etiam conſtat. Nam quòd Gaudentius in libro ad Germinium, quo hanc parabolam ediſſerit Diabolum eſſe dicit, nimis alienum eſſe videtur; ſed an omnem hominem ſignifi-

Hieronymus nō videtur auctor Latinę editionis Noui Teſtamenti.

Quis ſit homo iſte diues, & quis villicus.

cer nō c[o]nſtat. Nam ſi in proprietate hęreamus verbi, ſolos videbitur Apoſtolos, & cęteros Eccleſiæ adminiſtratores deſignare, qui domus Dei curā, & diſpenſationem habent, quod propriè eſt οἰκονόμον τῶ œconomum eſſe. Quo ſenſu Theophilus Antiochenus ſeptimus poſt principem Apoſtolorum Petrum eius vrbis Epiſcopus', vt Hierony. refert, nunc verò lib.3. allegoriarum id teſtimonium legimus, & Hieronymus ipſe videntur interpretari. Tertullian. verò in lib. de fuga in perſecutione villicum populum Iudaicū, debitores Gentiles eſſe putat. Alij omnes homines diuites, vt Ambroſ. in cōment. Chryſoſt. apud D. Thom. Auguſt. lib.2.qq.Euang.q.34. Beda, Theophyl. Euthym. Multa hanc interpretationem iuuant, primùm quòd de ſolis bonis tēporalib⁹ agi videatur, ſiue parabolę perſonas, ſiue res, ſiue concluſionem conſideremus. *Facite*, inquit, *vobis amicos de mammona iniquitatis*, quaſi cum ſolis diuitibus, & quidem non cum omnibus, ſed cum iis modò, qui malè partas habent diuitias, loqui videatur. Itaque omnes illi, quos ante citaui auctores ex hoc loco collegerunt homines diuites non eſſe diuitiarum ſuarum dominos, ſed diſpenſatores, quòd villici appellentur. Omnia eſſe Dei, quę illis in pauperes diſpēſanda tradiderit. *Si eſuriero*, inquit, *nō dicam tibi; meus enim eſt orbis terræ, & plenitudo eius*, Pſ.49.12. *Meum eſt argentum, & meum eſt aurum, dicit Dominus exercituū*, Aggęi 2.9. Vera mihi hæc opinio videtur, nam propriè quidē de diuitibus agit; ſed ad omnes etiam peccatores parabolam ſpectare arbitror. Nam etſi de ſolis diuitibus concludere videtur; *Et ego dico vobis, facite vobis amicos de mām̄ona iniquitatis*, tamen longiùs proſpexit, & in vna ſpecie totum peccatorū genus intelligi voluit, docereq; debere omnes, qui peccatis quaſi debitis teneutur obſtricti, omni diligentia, omni arte vti, vt ab illis liberētur. Hinc intelligitur quid nomine villicationis intelligendū; non ſolùm Eccleſiaſtici muneris adminiſtratio, vt primę auctores ſententię volunt; nec ſola temporaliū diſpenſatio bonorū, vt ſecundę; ſed vniuerſe Chriſtiani hominis officium. Nec inquirendū quomodo ab eo officio infidelis villic⁹ remoueatur. Nam qui infideliter Chriſtiani fungitur officio non cōtinuò deſinit eſſe Chriſtianus. Nec enim id ad rem parabolæ ſubiectā accōmodandum eſt. Quod in hac propriè parabola faciendum non eſſe etiam Auguſt. Beda, & Theophyl. qui in aliis parabolis omniū rerū ſolent ſignificationes quęrere, monuerūt. Ergo quod homo diues villico ſuo dicit ver.2. *Iam non poteris villicare*, aut nihil ſignificat, tantúmq; dictum eſt, quia credibile erat hominē diuitem in ſimili cauſſa id fuiſſe dicturum; aut idem eſt, *Non poteris villicare*, ac ſi diceret, punieris, malè adminiſtrati officij pœnas dabis; ſed dixit, *Non poteris villicare*, quia ea imprimis pœna infideles bonorum domini adminiſtratores puniri ſolent, & quia non poterat homo diues, nec ſolet aliter punire; nec enim villicus mancipium eſt, vt vapulare, vt occidi poſſit; ſed liberum caput, quod nō poteſt à domino ſuo niſi officij, & honoris, quem ab eo acceperat, priuatione puniri. Hoc modo ad peccatorem applicari poteſt, qui propter malè adminiſtratū officiū, id eſt propter Legē Dei malè ſeruatam, non ſemper ab officio remouetur, nō ſemper excluditur ab Eccleſia, nō ſemper Eccleſiaſtica priuatur dignitatē, nō ſemper diuitiis, quas infideliter adminiſtrauit, exuitur: ſed ſemper tamen punitur. Accuſatur ergo villicus, id eſt Chriſtianus à dęmonibus coram Deo

Quid nomine villicationis intelligendum ſit.

A malè ſeruatæ legis, nō, vt ait Euthym. in iudicio; tunc enim nullū reliquum erit tempus, nullus locus induſtrię, faciendiq; nobis *amicos de mām̄ona iniquitatis*: ſed in hac vita, vt Ioānes docet in Apocal. c.12.10. *Proiectꝰ eſt accuſator fratrum noſtrorū, qui accuſabat illos ante conſpectum Dei noſtri die, ac nocte*. Significatúrq; ſentētia, quæ cōtra nos ſimul atq; peccauimus, accuſante diabolo à Deo iudice pronuntiatur, *Iam nō poteris villicare*, iam in ſeruorū meorum numero nō eris, iam gratię meæ non nutrieris pane. Quòd autē villicus intra ſe dicit; *Quid faciam?* conditionē nobis hominis à Deo deſerti B repręſentat. Quid enim faciat qui à Domino derelinquitur? *Leuaui*, inquit, *oculos meos in montes, vnde veniet auxilium mihi*, Pſ.120.1.2. *Auxilium meum à Domino, qui fecit cœlum, & terram*. *Aſpiciemus in terram, & ecce tenebræ tribulationis, & lux obtenebrata eſt in caligine eius*, Iſai. 5.30. Prima hæc eſt peccatoris deliberatio ſalutem quærentis ſimilis illi. *In ſe autem reuerſus dixit, Quanti mercenarij in domo patris mei abundant panibus; ego autem hîc fame pereo. Surgam, & ibo ad patrem meum*, c.15.17.

5. *Conuocatis itaq; ſingulis debitoribus.*) Difficile dictu C eſt, qui iſti ſint debitores Dei, quibus peccator partē debiti remittit, vt ſe, *cum defecerit*, id eſt cùm à dn̄o ſuo eiectus, cùm cōdemnatus fuerit, *recipiant in æterna tabernacula*. Nam ſi parabolę cōcluſionē cōſideremus, debitores iſti pauperes eſſe videbūtur; *Et ego dico vobis, facite vobis amicos de mām̄ona iniquitatis*, quos enim amicos nos facere iubet niſi pauperes? Atq; ita quidem Ambroſ. Hieron. & Theophyl. intelligūt. Sed obſtat, quòd pauperes nō debitores, id eſt peccatores, ſed amici potiùs Dei eſſe videātur, propterea enim nos in ęterna tabernacula recipiūt, nō ſua vtiq;: ſicut illi, qui villicum recepêre, ſed Dei. Deinde quis eſt, qui centū cados olei, quis qui centū coros tritici debet? aut D quomodo poteſt hoc ad pauperes accōmodari? Theophilus Antioch. lib.3. allegor. & apud Hieron. q.6. ad Algaſ. in cōment. hos duos debitores duos populos eſſe dicit, Gentilē, qui centū cados olei; Iudaicū verò, qui centum coros tritici debebat. Propterea Gentili quīquaginta cados relictos ex centū, quòd Iubilęi, & pœnitētię numerus eſſet, qua maximè Gentiles indigebant. Iudaico verò ex centū coris tritici octoginta factos eſſe, quòd eo numero Domini reſurrectio ſignificetur, quam admonebatur vt crederet. Hoc fortaſſe vnū eorū videri poteſt, quę Auguſt. & Beda mo- E nuerunt ad rem parabolę ſubiectā aptanda nō eſſe: & quidē illi nō aptant. Sed mihi vel imprimis id videtur ad parabolā pertinere, cùm in ipſa cōcluſione ponatur. *Facite*, inquit, *vobis amicos de mām̄ona iniquitatis*. Cū enim amicos nobis de mām̄ona iniquitatis facere iubeamur, non dubiū, quin debitores illi, quos ſibi villicus amicos fecit, amicos ſignificēt, quos nos de mammona iniquitatis facere iubemur. Itaq; non caret operæpretio quærere, quinam illi ſint. Sed illud fortaſſe nonnullos fallit, quòd omnibus in rebus F hos illis ſimiles eſſe putāt oportere. Quare dum perfectam quærunt ſimilitudinem, nullam inueniunt. Siue igitur ſolos pauperes, vt primi illi auctores per debitores; ſiue quoſuis alios, quos nobis poſſim⁹ meritis obligare, intelligamus, non in eo ſimiles eos eſſe oportet, quòd eidem dn̄o, cui nos, debitores ſint; ſed in eo quòd homines ſint opportuni, vt de ipſis poſſimus bene mereri, eóſq; amicos nobis reddere. Eiuſmodi villico debitores fuerunt; nullum enim genus hominū fingi potuit, de quo ille faciliùs bene mereri poſſet, quàm eiuſdem dn̄i debitores, quib⁹ nihil fieri

Quis ſit qui centū cados olei, quis qui centū coros tritici debeat.

poterat

Quid ſit in generatione ſua.

ſua, alius eſt Hebraiſmus בדורם quod Latinè in genere ſuo dicunt. Hoc eſt prudentiores ſunt profani homines in malum, quàm iuſti, & ſancti in bonum. Eſt enim ad malum procliue humanum ingeniũ, ideóq; magis in malo proficit, quàm in bono. Adiecta hæc verba ſunt quaſi correctionis, & reſtrictionis loco. Nã ne quis exiſtimare poſſet villici illius prudẽtiam abſolutè à dño laudatam, aut filios huius ſæculi filijs lucis abſolutè prælatos eſſe; addidit, non quidẽ verè, ac re ipſa, ſed in malum prudentiores eſſe. Hoc eſt vt opinor εἰς τὴν γενεὰν τὴν ἑαυτῶν in generationẽ ſuam. D. Baſilius in pſal. 48. generationem ſuam præſentem vitam interpretatur, & Cyprian. in epiſt. ad Iubaianũ & Origen. apud D. Thom. Nemo interpretum quæ-

Cuius hæc ſint verba.

rit, cuius hæc ſint verba, hominíſne illius diuitis, an Chriſti, an Euangeliſtæ, quod tamen ad intelligẽdam huius loci ſententiam maximè pertinet. Mihi Chriſti videtur eſſe opinionem hominis illius diuitis, qui villicum iniquitatis laudauerat, approbantis: quaſi diceret, & meritò quidem illius prudẽtiam laudauit: nam quòd ad prudentiam quidem attinet, filij huius ſæculi filiis lucis plurimum præſtant. Eodem planè modo, quo ſerpens omnium animalium quæ in paradiſo fuerunt, fuiſſe dicitur ſapientiſſimus Geneſ. 3. 1. In hanc enim ſententiam D. Aug lib. 2. de Geneſ. ad litteram. c. 2. & Baſilius in pſal. 48. & Orig. hom. 8. in Iſaiam hunc locũ inducũt. Ac Origen. quidem rectè ad hæreticos refert, qui in conflandis, tuendiſque erroribus ſuis mirè ingenioſi, mirè prudentes ſunt. Hoc enimuero eſt, quod minimè eſt in hac parabola ad rem ſignificatam accommodãdum.

Scopus & finis parabolæ.

Nec enim Chriſtus docere voluit, peccatores, qui filij huius ſæculi ſunt, prudentiores, diligentioréſque filiis lucis eſſe in quærenda ſalute, ſed eſſe debere: monendúmque illis omnem lapidem eſſe, vt ſeſe peccatis liberent. Nec fraudandum eſſe Deum, aut furta facienda, vt habeant, vnde pauperes ſibi amicos faciant; ſicut villicus ille fecit; ſed in hoc ſolùm parabola proponitur, vt intelligamus homini peccatori, & qui à Deo condemnari periclitatur, omnem diligentiam, omnem prudentiam, omnem artem licitam tantùm adhibendam eſſe, vt à peccato exeat, & condemnationem fugiat. Argumentum enim eſt à minore ad maius, & nõ à ſimilitudine, ſed à proportione ſumptum. Si villicus ille malis artibus, vt minimam, & temporalem pœnam fugeret, vſus eſt; quanto magis peccator, vt maximam, & æternam pœnam fugiat, omnibus bonis artibus vti debet? Et, ſi ille à domino ſuo, quẽ defraudauerat, laudatus eſt, quanto magis peccator, qui nõ Dominum fraudando, ſed illum potius in ſuis alendo pauperibus, prudens ac diligens fuerit, ab eo laudabitur? Id omnes auctores adnotauerunt; meliúſque ex parabolæ concluſione intelligetur.

9. *Et ego vobis dico, facite vobis amicos de mãmona iniquitatis.*) Imitamini illũ, qui ex alieno liberalis fuit; itáque amicos ſibi parauit. Mammon, aut mammona Chaldaica vox diuitias ſignificat. Quo etiam ſignificatu vocem fuiſſe Punicam auctor eſt Auguſt. lib. 2. de ſermone Domini in monte. c. 22. & ſer. 35. de ver-

Quid ſit mammona iniquitatis.

bis Dñi ſecundum Lucam. Itaq; mammona iniquitatis Chriſtus vocat iniquè partas diuitias; quas non iubet quidem vt iniquè & per fraudem, vt ille fecit, acquiramus; ſed vt ex iniquè acquiſitis amicos nobis ex pauperibus cõciliemus, qui nos, cum defecerim*, in æterna recipiant tabernacula. Nec vult nos ex

A ſolis malè partis, ſed etiam ex iuſtis legitimiſque diuitiis id facere: quid enim ſi quis ingẽtes habeat opes, aut bonis artibus, honeſtiſque laboribus à ſe partas, aut ſibi à parẽtibus hæreditate relictas; qualis ille fortaſſe diues erat, de quò altera paullo infra parabola proponitur, qui purpura induebatur & byſſo; annon debebit ex illis amicos ſibi facere? Quis dubitet? Sed dixit Chriſtus quod dubiũ erat; tacuit quod dubium non erat; & quodam modo à minore ad maius argumentatus eſt; ſi ex rebus alienis exemplo villici amicos nobis facere debemus, quanto magis ex noſtris? Ponebat etiã tanquam certum diuitias eorum, B quibuſcum loquebatur, iniquè paratas fuiſſe propterea de ſolo mammona iniquitatis mentionẽ facit, & vt ex illo amicos ſibi concilient, admonet. Ergo quod dicit *de mammona iniquitatis*, perinde eſt ac ſi dicat etiam *de mammona iniquitatis* id eſt nõ ſolùm ex iuſtè, ſed etiam ex iniuſtè partis diuitiis. Eadẽ mihi videtur eſſe ſententia cũ illa. c. 11, 41. *Veruntamen quod ſupereſt, date eleemoſynam, & ecce omnia munda ſunt vobis.* Nam & illic de rebus per dolum, & rapinã acquiſitis loquebatur, quibus Phariſæos plenos eſſe dixerat, & iiſdem C diuitiis, quibus ſibi damnationem adſciuerant, ſalutem quærendam eſſe docebat. Non quòd iuſtis diuitiis quærenda non ſit; ſed quòd iniuſtis etiam quærenda. Sic Theophylactum, Auguſt. ſer. 35. de verbis Domini, & Irenæum. lib. 4. c. 49. ſecutus *mammona iniquitatis* interpretor. Niſi quis malit ex ver. 11. interpretari, quòd fugax, & fallax eſt. Hoc enim ſenſu illic iniquum appellat mammona. Aliam idẽ eodem loco D. Auguſt. & Beda in commentariis interpretationem afferunt, vt omnes diuitiæ, quamuis iuſtis rationibus acquiſitæ, diuitiæ, aut *mammonã iniquitatis* D appellentur, quia ſola eas iniquitas, id eſt homines iniqui diuitias eſſe putant: iuſtos enim non iſtas terrenas, ſed illas cæleſtes, atque ſpirituales diuitias appellare. Aliam Euthymius, & idẽ Auguſtin. in commẽt. in pſal. 48. omnes diuitias mammonam iniquitatis eſſe, *quia aut de iniquitate*, vt ait Auguſt. *acquiſita ſunt; aut quia ea ipſa iniquitas eſt; quod tu habes, alter non habet, tu abundas, & alter eget.* Aliã Hieron. q. 1. ad Hedibiam. *Omnes* inquit, *diuitiæ de iniquitate deſcendunt, & niſi alter perdiderit, alter non poteſt inuenire. Vnde illa vulgata ſentẽtia mihi videtur eſſe veriſsima, Diues, aut iniquus,* E *aut iniqui heres.* Aliam Tertullian. lib. 4. contra Marc. & Ambroſius, quòd diuitiæ iniquum hominem faciant. Sed hæc omnia minus propriè dicta videntur, etſi ſuo quodam ſenſu vera ſunt.

Vt cum defeceritis, recipiant vos in æterna tabernacula.) Quid ſit, *cum defeceritis*, & qui ſint amici iſti, & quomodo ſint nos *in æterna tabernacula* recepturi, tres ſunt propriæ huius loci quæſtiones. Deficere ergo

Quid ſit, cũ defeceritis.

quidam interpretati ſunt mori, vt Theophylactus, & Euthym. Sed iſto modo oẽs & boni, & mali, & iuſti & iniuſti deficient, quia omnes ſunt omnino mo- F rituri. Cum ſatis appareat ex villici comparatione non omnes, ſed qui villicationis officio malè functi fuerint, eſſe defecturos. Alij putant eſſe condemnari in diuino iudicio. Sed quomodo eos, qui condemnati in illo iudicio fuerint amici liberabunt? Cum virgines illas, quæ oleum in vaſis ſuis non habebant, aliæ virgines vtique amicæ nõ liberauerint?

Matth. 25. 8. 11.

Ergo, vt ſupra indicaui, deficere eſt alijs bonis operibus deſtitui, & à Deo, ſed in hac tantum vita, condemnari, remouerique à villicatione, vt ille dixit, id eſt priuari diuina gratia, excludi à diuino conſortio,

fugari

fugari à Deo, vt apud Irenæum vertitur. lib. 4. c. 49. Quod cùm nobis accidit, optimum remedium eſt eleemoſyna, vt in gratiam cum Deo redeamus. Eodem enim modo, vt ante dixi, hæc ſententia intelligenda eſt, quo illa ſuperior. c. 11. 41. *Quod ſupereſt, date eleemoſynam, & ecce omnia munda ſunt vobis.* Pauperes eſſe amicos, qui nos in æterna tabernacula recepturi ſint, ex ijs quę ſuperiùs dicta ſunt, manifeſtum eſt, & omnes auctores inter ſe conſentiunt. Ambroſium vnum excipio, cuius eſt ſingularis ſententia, ſanctos eſſe angelos, meritóque ab omnibus repudiata. Nec enim angelis, ſed pauperibus de mammona iniquitatis eleemoſynam damus. Tertullian. in libro de fuga in perſecutione Gentiles intelligere videtur, à quibus eſſent Iudæi in tabernacula recipiendi, ſed non ſatis affirmat. An autem omnes omnino pauperes, quibus eleemoſynam dedimus, ſint nos in æterna tabernacula recepturi, non immeritò quæri poteſt. Quid enim ſi pauperes illi, quibus eleemoſynam dedimus, ipſi damnentur? Quomodo nos in æterna tabernacula recipient? niſi nos in infernum, quod abſurdum eſt, propter datas ipſis eleemoſynas, dicamus recepturos. Propter hanc opinor rationem D. Aug. ſer. de verbo Domini. 35. ſolos videtur ſanctos intelligere. Quis ergo nos recipiet, cùm illi, quibus eleemoſynam dedimus, damnati fuerint? Non ſunt tam ſubtiliter iſta quærenda: ſed quia quæſtioné mouimus, diſſoluamus. Loquitur Chriſtus de ijs, qui diuitias habent, quaſi omnes iniuſti; loquitur de pauperibus, quaſi omnes iuſti ſint. Non quòd illi iniuſti omnes, hi omnes iuſti ſint, ſed quòd plerunque illi iniuſti, hi iuſti eſſe ſoleant. Propterea dicit nos ab illis in æterna tabernacula recipiendos, quaſi illi in ijſdem futuri ſint tabernaculis. Quòd ſi aliqui non fuerint, recipient tamen nos, quia propter illos recipiemur. Cœlum vocari tabernaculum ne dubium quidem eſt, non eo ſenſu quo D. Paulus Hebr. 9. 11. tabernaculum appellauit. Nam Paulus cœlum tabernaculum, id eſt adytũ, ſacrarium, ſanctum ſanctorum, quale in templo olim erat, vocat; hîc tabernaculum quaſi domicilium appellatum eſt, vt res ſignificata, parabolæ reſponderet, in qua dictum fuerat; *Vt recipiant me in domos ſuas.* Quo autem modo nos pauperes in ea ſint tabernacula recepturi, omnes quærunt. Nec enim penes ipſos poteſtas futura videtur admittendi nos in cœlum, vel inde excludendi, *Gratiam enim, & gloriam dabit Dominus.* Præſertim cum Chriſtus ipſe dicat, *ſedere autem ad dexteram meam, vel ſiniſtram, non eſt meum dare vobis, ſed quibus paratũ eſt à patre meo.* Matth. 20. 23. Minimè dubium quin propria auctoritate in æterna tabernacula recipere Dei proprium ſit. Itaque reliquum eſt, vt pauperes nos ideo in æterna tabernacula recipere dicantur, quia propter illis factas eleemoſynas recipimur, vt non tam ipſi, quàm merita erga eos noſtra ſint, quæ nos propriè recipiunt, vt Chryſoſt. in comment. in pſal. 48. & homilia in epiſtolam ad Hebræos. & Gaudentius in lib. ad Germinium, & Baſil. in aſceticis, & Anaſtas. in quæſtionibus interpretãtur; illud etiam obſeruant propterea non dixiſſe Chriſtũ, vt recipiant vos in ſua tabernacula, ſicut villicus dixerat, vt *recipiant me in domos ſuas;* ſed *in æterna*, vt indicaret, non ipſos propriè, ſed bona opera noſtra eſſe, quæ nos recipiant, aut vt alij voluut, quia ſuis à Deo precibus impetrant, vt *in æterna tabernacula* recipiamur. Vtrũque ego ſignificari arbi-

Qui ſint amici illi nos recepturi.

Quomodo nos pauperes ſint recepturi in cœlum.

Pſal. 83. 12

A tror nos & propter noſtra in eos merita, & propter ipſorũ preces recipiendos. Cùm enim dicit, *vt recipiant vos*, indicat proculdubio eos in ijſdem, vt ait Euthymius, tabernaculis eſſe. & aliquid pro nobis agere, ſaltẽ loqui, ſaltem orare. Nam recipere nos in cubiculum Regis dicitur, non ipſe ſolùm rex, cuius ea propriè auctoritas eſt; ſed quiſquis nobis aut precibus, aut aliquo alio modo obtinet ingreſſum. Quare duo ex hoc loco & merita noſtra, & ſanctorum pro nobis ſuffragia aduerſus nouos hęreticos apertè colliguntur. Quo autem modo nos ſint eò recepturi, vbi ipſi fortaſſe nõ erũt, ſupra docuimus.

De ſanctorum ſuffragijs, & meritis operũ.

B Tertulliani in lib. de fuga in perſecutione interpretationem, quia & ſingularis, & difficilis eſt, eius ponam verbis, non vt ſequatur, ſed vt ſciat lector. *Facite autẽ vobis amicos de mãmona, quomodo intelligendum ſit, parabola præmiſſa te doceat; ad populum Iudaicum dictum, qui commiſſam ſibi rationem Domini cùm malè adminiſtraſſet, deberet de mammona hominibus, quod nos eramus, amicos ſibi potiùs proſpicere, quàm inimicos; & releuare nos à debitis peccatorum, quibus Deo detinebamur, ſi nobis id dominica ratione cõferrent; vt cùm cœpiſſet ab his deficere gratia, ad noC ſtram fidem refugientes reciperentur in tabernacula æterna.*

10. *Qui fidelis eſt in minimo, & in maiori fidelis eſt.*) Tres ſentẽtię, quę tribus hiſce ponũtur verſib⁹, quorſum à Chriſto adiectæ fuerint, etſi nõ inuenio qui explicet, res eſt tamen cumprimis dictu neceſſaria, vt ſenſus intelligatur. Puto ego voluiſſe Chriſtũ parabolã hoc loco ad ſuos diſcipulos accõmodare, doceréque quomodo eſſent à villicatione remouendi, ſi cõceſſas ſibi à Deo facultates rectè nõ diſpẽſarent. Remoueri à villicatione ſpirituali eſt nõ dari illis dona ſpiritualia, aut iam data tolli. Non dari autem, vel tolli

D meritò ijs, qui minora bona tẽporalia non ſatis fideliter adminiſtraſſent. Huc omnia tendunt. Nunc ſententiæ ipſæ excutiendæ ſunt, videndámque quomodo veræ ſint. Prima ſentẽtia eſt. *Qui fidelis eſt in minimo, & in maiori fidelis eſt.* Si dixiſſet, qui in maximo fidelis eſt, & in minimo fidelis eſt: aut, qui in minimo infidelis eſt, & in magno infidelis erit; nullã haberet ſentẽtia difficultatẽ. Videretur enim argumentum eſſe à minori ad maius, id eſt ab eo, quod minùs videtur ineſſe, ad id quod magis. Cũ autẽ dicat, *Qui fidelis eſt in minimo, & in maiori fidelis eſt*, admirabilis,

E & præter cõmunem ſenſũ videtur eſſe ſentẽtia. Cùm enim prouerbiũ eſſe videatur, debeántq; prouerbia ex ijs rebus ſumi, quæ aut ſemper, aut plerumq; fieri ſolent, hoc ex eo ſumptũ videtur, quod aut nunquã, aut raro fit. Quis enim fur non potiùs furatur, ſi inueniat, magna, quàm parua? Itaque ſolet magnitudo ipſa rei probiſſimos, & fideliſſimos quoſq; fures facere. Si quis pretioſiſſimũ in aliena domo vnionem inueniat, quo vno poſſit fieri ex miſero locupletiſſimus, ſi nemo videat, faciliùs vtique furabitur, quàm ſi vas argenteũ minimi pretij reperiſſet. Credo in eo

F prouerbio tãtùm ſpectatã fuiſſe hominũ opinionẽ, qui, etſi eſt difficilius res magnas facere, quàm paruas, tamẽ ex paruis de magnis ſolent facere coniectũrã. Cùm aliquẽ vidimus parua furta facere, conijcere ſolemus fore, vt etiã magna faciat; & è contrario, cũ vidimus parua furta non facere, quæ pro peccatis nõ habentur, non pomũ, non obolũ negligẽter habitũ rapere, indiciũ nobis eſt magnæ in rebus magnis fidei. Hoc eſt, *Qui fidelis eſt in minimo, & in maiore fidelis eſt.* Minima vocat bona tẽporalia, maiora ſpiritualia; argumẽtatur, ſi bona tẽporalia, quæ mi-

Quomodo fidelis ſit in maiore, qui in minimo.

nora

nora ſunt, bene pauperibus impertiēdo adminiſtrauerint, probabile eſſe fore, vt & ſpiritualia bene adminiſtrent, ideóq; illis eorum adminiſtratio cōmittatur, aut, quibus iam cōmiſſa eſt, non eripiatur. Loquitur de gratia Dei, cęteriſq; diuinis donis tanquā de ingenti aliquo theſauro, cuius cuſtodia, & adminiſtratio, cui datur, homini cōmittitur; cui nō datur, eripitur, tanquā indigno. In hunc ſenſū omnes veteres, nouíq; interpretes exponūt; ſed eos verſu ſequēti, vbi eadem, ſed obſcurior ſententia eſt, nominabo.

11. *Si ergo in iniquo māmona fideles non fuiſtis, quod verū eſt, quis credet vobis?*) Manifeſtū eſt verum iniquo opponi māmonę, cum iniquo æquum potiùs, & iuſtum opponi debere videretur. Cęterum iniquum vocauit falſum, quia homines deludit ac fallit. Cui rectè opponitur verum. Vocātur autem falſę diuitię temporales, quia facile pereūt, ſpémq; eorū fruſtrantur, qui in ipſis confidebant. Verum autem mammona id eſt veras diuitias ſpirituales, quia perpetuo manēt, nóſq; in ęterna illa inducunt tabernacula. Itaq; ſimilis hęc ſententia illi eſt Matt. 6. 19. 20. *Nolite theſauriZare vobis theſaurū in terra, vbi ærugo, & tinea demolitur, & vbi fures effodiunt, & furātur. TheſauriZate autem vobis theſauros in cœlo, vbi nec ærugo, neq; tinea demolitur, & vbi fures nō effodiunt, nec furantur.* Ad hunc modū omnes, quos legerim, veteres auctores exponūt, Iren. lib. 2. c. 64. Cypr. in lib. de opere, & eleemoſynis, Theophil⁹ Antioch. lib. 3. allegor. Marcus ille Aſceta in diſputatione cum cauſidico ſeculari, Caſſian. collat. 3. c. 10. Gaudentius in reſponſione ad Germinium, qua hanc parabolam ediſſerit, Beda, Theophyl. Euthym. Simili D. Paulus 1. ad Timoth. 3. 5. argumentatione vſus eſt; *Si quis domui ſuæ præeſſe neſcit, quomodo Eccleſiæ Dei diligentiam habebit?*

Iniquū dicitur mammona falſum, quod homines deludat.

12. *Et ſi in alieno fideles non fuiſtis, quod veſtrum eſt, quis credet vobis?*) Hęc tertia ſententia eſt, ſi verba tantùm ſpectes, longè quàm prima admirabilior. Quo enim modo ſequitur non eſſe futurum in rebus ſuis fidelem, qui in alienis fidelis non fuerit? Quis ſibi ipſi fidelis non eſt? Cęterum vt auctores illi, quos ſuperiore verſu nominauimus, & D. Auguſt. lib. 2. qq. Euāg. c. 35. interpretantur, alienum vocat quod temporale, noſtrum quod ſpirituale eſt, quia illas diuitias, cum morimur, hîc relinquimus; has nobis cū in cęlū ferimus. *Ne timueris, cum diues factus fuerit homo, et cum multiplicata fuerit gloria domus eius, quia cum interierit, non ſumet omnia, neq; deſcendet cum eo gloria eius*, Pſ. 48. 17. 18. &c, *diues cum dormierit nihil ſecum auferet, aperiet oculos ſuos, & nihil inueniet*, Iob. 27. 19. Hac ratione bene conſtat argumētatio: ſi in alienis, id eſt in rebus temporalib⁹ fideles diſpenſatores non ſumus, neq; in noſtris futuros eſſe; quia difficilius vtiq; eſt ſpiritualia, quàm temporalia bona bene, prudentérq; diſpenſare. Quo ergo modo Deus ſpiritualium bonorum adminiſtrationem nobis credet, quod eſt nos villicos ſuos facere, aut factos à villicatione non remouere, ſi bona temporalia, quæ nobis commiſerat, imprudenter, infideliterque adminiſtrauimus?

Alienū eſt, quod temporale, noſtrū, quod ſpirituale.

13. *Nemo ſeruus poteſt duobus dominis ſeruire.*) Hęc ſententia apud Matth. c. 6. 24. declarata eſt. Sed vt apparet Matthęus alieno, Lucas ſuó loco poſuit: cū enim Chriſtus de mammona, id eſt de diuitiis agere cœpiſpiſſet, credibile eſt eodē loco hanc de eodem mammona addidiſſe ſententiam; *Nemo ſeruus poteſt duobus dominis ſeruire, &c, non poteſtis Deo ſeruire, & mammonæ.*

14. *Audiebant autē omnia hæc Phariſæi, qui erant auari, & deridebant eum.*) Ideo dicit audiſſe Phariſęos tan-

A quam rem miram, qui a ver. 1. dixerat, *Dicebat autem ad diſcipulos ſuos*; cū ergo omnia ſuperiora diſcipulis ſuis dixiſſet Chriſtus, non poterat ſcire lector audiuiſſe, niſi id Euangeliſta declaraſſet. Ergo etſi Chriſtus ad ſolos diſcipulos ſuos orationem conuerteret, adſtabant tamen Phariſæi, & ſubauſcultabant; quid illis diceret, eò fortaſſis auidiùs, quo magis videbāt eum ab ipſis auertere ſermonē, & quaſi ſecretum aliquid dicturum ad ſuos ſe conuertere. Is ſenſus magis Gręcè, quàm Latinè expreſſus eſt, ἤκουον δὲ ταῦτα πάντα καὶ οἱ φαρισαῖοι φιλάργυροι ὑπάρχοντες, *Audiebant autē hæc omnia & Phariſæi*, id eſt non ſolum diſcipuli quibuſcum

B loquebatur, ſed etiam Phariſęi, quibuſcum non loquebatur. Illi igitur, quia & Phariſęi homines iniquo aduerſus Chriſtū animo, & auari erant, Chriſtum deridebant. Vbi mali verbi Dei auditoris exprimitur imago. Nihil eſt, quod magis auditoris fructum impediat, quàm ſi aut offenſo in concionatorem animo ſit, aut contrario iis quę dicuntur affectu ſit occupatus. Surdis canitur, cum aut auaris liberalitas, aut ambitioſis humilitas, aut impudicis caſtitas cōmendatur. Vtrumq; in Phariſęis erat impedimentum. Atq;

Imago mali verbi Dei auditoris.

C hęc fortaſſe cauſſa fuit, quamobrem ab illis ad ſolos diſcipulos ſuos orationē tranſtulit, quòd videret eos idoneos auditores nō futuros eorum, quę dicturus erat; & nolebat ante porcos proiicere margaritas. Et tamen conculcauerunt eas pedibus ſuis, & conuerſi contra Chriſtum ipſum dirumpebant eum, id eſt deridebant, & proſcindebant conuiciis. *Animalis homo non percipit ea, quæ ſunt ſpiritus Dei*, & non poteſt intelligere, quia ſpiritualiter examinantur.

1. Corinth. 2. 14.

15. *Et ait illis, vos eſtis, qui iuſtificatis vos coram hominibus, Deus autem nouit corda veſtra.*) Apta ad Phariſęos

D reſponſio; cum enim iuſti videri vellent, ex eo quòd, quæ erant ſpiritus Dei, percipere non poterant, apertè ipſorum hypocriſis apparebat. Quamlibet magnam ſpeciem ſanctitatis præ ſe ferrent, intus tamen corruptos eorum eſſe animos, qui verbum Dei capere, aut continere nō poſſent. Iuſtitiam coram hominibus, hoc eſt externam opponit internæ cordis nequitiæ. Triplex enim hîc antitheſis latet, vna, qua iuſtitia nequitiæ; altera, qua externum interno; tertia, qua Deus hominibus opponitur. Nam cum dicit; *Deus autem nouit corda veſtra*, inſinuatio eſt, qua plus dicitur, quàm ſignificatur, nempe corda ipſorū

E iniquitatis plena eſſe. Ea figura vti ſolemus vulgo, cum indicare aliquid occultum, & tam magnum volumus, vt aut explicare nequeamus, aut timeamus ne fidem ſuperet. Nouit Deus quantum ego ex obitu eius, cui inimicus putor eſſe, dolorem ceperim. loquitur ergo Chriſtus tanquam homo, qui Phariſæorum animos ignoraret, nollétque apertè de illis iudicare, ſed Deo iudicium relinquere. *Deus*, inquit, *nouit corda veſtra*; quod cùm facit, plus indicat, quàm ſi clariſſimis dixiſſet verbis, Corda autem veſtra omnis nequitiæ, & iniquitatis pleniſſima ſunt; & lo-

F quitur moderatiùs, fugítque eorum inuidiam. Iuſtificare hoc loco ſignificat iuſtum ſe oſtendere, ac declarare qui non ſit. Quo loco abuti Lutherani, & Caluiniani hæretici ſolent, vt probent iuſtificationem noſtram nihil eſſe aliud, quàm iuſtitiæ Chriſti imputationem, qua iuſti habeamur, ac declaremur, cum verè iuſti nō ſimus. Nec vident cęci hunc ipſum locum, quem magno ſibi præſidio eſſe putant, aduerſari maximè. Nec enim hîc iuſtificari eſt, aut Chriſti, aut alterius cuiuſpiam iuſtitiam ei, qui iuſti-

Iuſtificare quid ſit hoc loco, contra Lutheranos, & Caluin.

ficatur imputari. Itaque ſi ex hoc loco iuſtificationis regula ſumenda eſt; nunquam iuſtificati erit imputatione iuſtitię haberi iuſtum. Deinde nō animaduertunt homines in bonū tardi eo ipſo, quòd Chriſtus dicit, *Vos eſtis, qui iuſtificatis vos coram hominibus*, indicare aliam eſse iuſtificationē, qua non ipſi nos, ſed nos Deus iuſtificet, & iuſtificet non coram hominibus, ſed coram ſe; id eſt non ſola opinione, nō ſola imputatione reputationéue, ſed verè, atque reipſa. Hoc enim Hebraica phraſis ſignificat, *coram Deo*, præſertim cum alteri opponitur phraſi, *coram hominibus*. Ea igitur iuſtificatio, cum huic, de qua hic Chriſtus agit, opponatur, & hęc ſola conſtet opinione, nō vtiq; opinione ſola, hoc eſt imputatione iuſtitiæ, ſed re ipſa, & veritate conſtabit, efficiemúrq; per eam verè apud Deum iuſti. Ergo quamuis iuſtificandi verbum ſignificet, vt Auguſtinus interpretatur, verè ex impio, aut iniuſto iuſtum facere, quemadmodum vox ipſa ſonat: tamen duo verba, quæ illi hoc loco copulantur, efficiunt, vt non non veram, ſed opinatam iuſtitiam ſignificet, *Vos*, &c, *coram hominibus*. Quorum duorum verborum vim quiſquis ad eum modum, quo paullo antę diximus, non intelligit, huius loci ſententiam intelligere non poteſt. Quòd ſi hæc argumenta hic non haberemus, tamen ex aliis locis perſpicuum eſſet diuerſam eſſe iuſtificationem noſtram, nóſque cum iuſtificamur, verè, propriéque ex iniuſtis fieri iuſtos. Quid enim eſt quod ait D. Paulus 1. Corinth. 6.11. *Et hæc quidem fuiſtis, ſed abluti eſtis, ſed ſanctificati eſtis, ſed iuſtificati eſtis in nomine Domini noſtri Ieſu Chriſti, & in ſpiritu Dei noſtri*: niſi, ante quidem fornicarij, idolis ſeruientes, adulteri, molles, maſculorum concubitores, fures, auari, ebrioſi, maledici, rapaces fuiſtis; (de his enim locutus fuerat) modò nō eſtis, quia iuſtificati, id eſt iuſti facti eſtis? Quid eſt quod dicit Rom.5.1. *Iuſtificati ergo ex fide pacem habeamus ad Deum*, niſi cum iam non peccatores, ſed iuſti ſimus, pacato aduerſus Deum, & tranquillo ſimus animo? Sed hæc quæſtio copioſius à nobis, & loco magis proprio Rom.4.5.4. diſputabitur.

Quia quod hominibus altum eſt, abominatio eſt apud Deum.) *Altum*, dixit, quod admirabile eſt, & magno in pretio, quia ſolemus quæ magni facimus, quæque admiramur laudibus in cœlum ferre. Dubium verò, cuius rei ratio reddatur. Nonnulli non eorum, quæ dicta ſunt, ſed eorum, quæ intelliguntur, reddi putant. Intelligitur, corda autem veſtra plena ſunt iniquitate, huius, inquiunt, rei redditur cauſa, quia *quod altum eſt hominibus, abominatio eſt apud Deum*. Ego potiùs credo cauſſam reddi diuerſitatis diuini humanique iudicij, non quòd aliquando, quod homines bonum iudicant, nō etiam verè apud Deum bonum ſit; ſed quòd frequēter cōtra accidat, vt, quod homines admirantur, id Deus omnino reprobet, atq; condemnet. Hoc eſt, *abominatio eſt apud Deum*. Significat enim id nomen nō qualecunq; malum, ſed tam magnum, tam abſurdum, tam horrendum, vt ſtatim viſum, vel auditum non ſolùm improbemus; ſed horreamus etiam, ac deteſtemur. Itaq; quemadmodum cum dicit, *quod hominibus altum eſt*, ſignificat ſummum hominum opinione bonum; ita cum dicit, *abominatio eſt apud Deum*, ſummū Dei iudicio ſignificat malum.

Abominatio apud Deū quid dicatur.

Sententia ſæpe in diuinis litteris celebrata. *Nunquid oculi carnei tibi ſunt, aut ſicut videt homo, & tu videbis?* Iob 10.4. *Ne reſpicias vultum eius, neque altitudinem ſtaturæ eius, quoniam abieci eum; nec iuxta intuitum hominis*

A *ego iudico. Homo enim videt ea, quæ parent; Dominus autem intuetur cor*, 1. Reg.16.7. *Nunc vos Phariſæi, quod deforis eſt calicis, & catini mundatis, quod autem intus eſt veſtrum, plenum eſt rapina, & iniquitate*, ſupra c.11.39. & Matth. 23.25. Omnia quæ vſque ad ver.19. ſequuntur, expoſita à nobis ſunt apud Matthæum.

19. *Homo quidā erat diues, qui induebatur purpura, & byſſo, & epulabatur quotidie ſplendidè.*) Prima hic quæſtio eſt illa vulgaris num hæc hiſtoria, an parabola ſit.

Num hæc hiſtoria an parabola ſit.

Theophylactus quidem non ſolùm parabolā eſſe putat, ſed adeo certus aſſeuerat, vt qui hiſtoriam eſſe

B dicunt ἀνοήτους, inſipientes appellet. Iuſtinus quoque q.60. & Theophil[9] Antioch. lib.4. allegor. & Eucherius in quęſtionib. in Lucā, & Chryſoſt. quatuor de Lazaro homiliis, vbiq; parabolam vocant. Alius pręterea nemo, quòd ſciā. Quin omnes alij auctores hiſtoriam eſſe dicunt. Iren. lib.2. c.62. Tertull. in lib. de anima, c. de ſubſtātia animę. Clemens, vt videtur, lib. 2. Pędag. Chryſ. etiam hom.6. in 2. epiſt. ad Cor. & in hom. de beato Iob, & in hom. de eo quod ſcriptū eſt in Pſ.25.11. *Redime me, et miſerere mei*, Ambr. in cōment. Euthym. hoc loco, quorum ſententia his fere argu-

C mentis probabilis efficitur. Primum quòd, vt adnotauit Origen. in c.1. Iob, & Chryſoſt. in hom. de Lazaro, & diuite, in parabolis nomina perſonarum, quę introducūtur, exprimi non ſoleant. Quo argumento Origenes, aliíque auctores aduerſus quorundam Iudęorum opinionem probauerunt librum Iob veram hiſtoriam, non parabolam eſſe ad informationē morum fictam. Deinde quòd nullam Chriſtum parabolam ex rebus quæ poſt hanc vitam fiunt, ſumpſiſſe videamus, quòd, cum omnis parabola ad docendum, quod minùs alioqui intelligeremus, afferatur, ex iis

D rebus ſumi debeat, quę nobis ante oculos obuerſantur; quales profectò illę nō ſunt, quę in altera geruntur vita: vide alia huius rei argumenta in fine huius verſus, & ver. 20. Exemplū igitur hoc eſt rei verè geſtę, quod ſolus Chriſtus, qui vt Deus nō ſolum quidquid in hac, ſed etiam quidquid in altera vita gerebatur, rectè ſciebat, narrare potuit. Itaq; voluit oſtēdere eius hiſtorię narratione ſe Deum eſſe, & penes ſe eius eſſe fidē. Vera hęc omnia ſunt, ſed credo ego, nec ſolam hiſtoriam, nec ſolam parabolā eſſe, ſed mixtum quiddā ex vtraque, qualis apud poëtas Tragicomœ-

E dia eſſe dicitur, atq; hęc ipſa eſt Iuſtini ſentētia. Nam quòd diues ille, & Lazar[9] fuerit, quódq; ille in inferno ſepultus, hic ab angelis in ſinum Abrahę portatus fuerit, hiſtoria eſt. Quòd autem diues ille cum Abraham locutus fuerit, eúmq; rogauerit, vt Lazarū ad ſe mitteret, qui gutta aquę linguā ſuam refrigeraret, parabola eſt hiſtorię adiuncta, quemadmodum eo loco probaturi ſumus, nec enim, qui in inferno ſunt, ſanctos rogare ſolēt. At quorſum ſiue parabolā, ſiue exemplū propoſuit, pręſertim cum paullo ante nō iam de diuitiis, ſed de adulterio, & matrimonio diſputaſ-

Quorſum propoſita ſit hæc hiſtoria, ſiue parabola.

F ſet. Quidā ad ſuperiorē diſputationē referunt ver. 9. *Facite vobis amicos de mămona iniquitatis, vt cū defeceritis, recipiāt vos in æterna tabernacula*, &c, *non poteſtis Deo ſeruire, & mămona*, ver.13. vt Chryſ. in hom. de diuite, & Lazaro, & bene aptéq; hęc hiſtoria cum illa parabola cohęret; eſtq; vero ſimile Chriſtum poſt illam addidiſſe, vt quod parabola docuerat, cōfirmaret hiſtoria. Sed non facile mihi perſuaſerim ea, quę tribus proximis verſib[9] dicta ſunt, hoc loco à Chriſto pronūtiata, ſed eò potius, quo Matthęus recitauit. Cęterū Lucas non habita ratione temporū, in vnum, vt ſeſe ſcribēti

offere-

offerebant, locum contuliſſe. Docet ergo exemplo, quod ante ſimilitudine tantùm quadam, & parabola docuerat, multo meliorē pauperum, quàm diuitum cōditionem eſſe; neminiq; ſuas in altera vita diuitias profuturas, niſi quatenus eas hìc cum pauperibus communicauerit. Ideo tam ſplendidū deſcribit diuitem, tam miſerabilem pauperē, vt maiorem perſuadendi vim habeat exemplum, cùm is, qui maximè diues fuerat, coactus in altera vita ſit ab eo, qui maximè fuerat pauper, vel guttam vnam aquę mendicare. *Induebatur*, inquit, *purpura, & byſſo, & epulabatur quotidie ſplendidè*. Eodem modo Salomon Prouerb.31.22. diuitem, & gnauam matrem familias deſcribit. *Stragulatam veſtem fecit ſibi; byſſus, & purpura indumentum eius*. Purpuram proprium Regum fuiſſe veſtitum, aut virorum principum, quibus illi, vt eo vti poſſent, magno beneficio conceſſiſſent, nemo neſcit, & ex Daniel.c.5.7.16.29. & 1.Machab.10.20. & 11.58. & 14.43. 44. perſpicuū eſt. Itaq; ſi tam facilè coniecturis vellem credere, quàm credere nonnulli ſolent, Regem potius aliquem, ac fortaſſis Herodem, aut certè Regulum, quales multi tunc erant, fuiſſe dicerem, & ex habitu probarem; quàm quod Euthym. ex Hebræorum traditionibus, aut potiùs fabulis dicit fuiſſe diuitem quendam ſub id tempus, cui Nineuſi nomen eſſet. Minuunt fidē opinionis mali auctores Hebręi.

Purpura Regum indumentū.

Cur pauperem, nō diuitē nominauerit Christus.

Non abs re quidam quærunt, quid cauſę fuerit, cur pauperem Chriſtus nominauerit, diuitem nō nominauerit: cum diuitum nota vulgo, & celebrata, pauperū ignobilia, & obſcura nomina eſſe ſoleant. Chryſoſt. ho. de diuite & Lazaro, & Gregor. & Beda hanc reddunt cauſsaṁ, *quòd Deus humiles nouit, atq; approbat, & ſuperbos ignorat. Vnde & quibuſdam de miraculorū virtute ſuperbientibus, in fine dicturus eſt, neſcio vos vnde ſitis, diſcedite à me omnes operarij iniquitatis. Et contra Moſi dicitur, teipſum noui ex nomine tuo. Ait ergo de diuite, Homo quidam; ait de paupere, egenus nomine Lazarus. Ac ſi apertè dicat, Pauperem humilem ſcio, ſuperbum diuitem neſcio: illum cognitum per approbationem habeo; hunc per iudicium reprobationis ignoro*. Aptè quidē ad mores, neſcio an ad ſenſum. Veriùs fortaſſe dici poterat prudentię, atq; moderationis fuiſſe Chriſti, vt pauperē, quem laudabat nominaret; diuitē, quem vituperabat, nō nominaret; ne & illi iniuriā facere, & ſibi inuidiam conflare videretur. Itaq; ex hoc ipſo, vnde probari videtur poſſe non hiſtoriam hanc, ſed parabolam eſſe, quòd non nominet perſonā diuitis, maximè hiſtoriam eſſe confirmatur. Si enim parabola fuiſſet, & in parabolis perſonarum nomina licuiſſet exprimere; non minùs vtiq; diuitem, quàm pauperem nominaſſet, nullā in ficta narratione cuiquam facturus iniuriam, nullam inuidiam ſubiturus. Cæterum quia veras, non fictas perſonas introducebat, habenda ratio fuit honoris eius, qui damnatus dicebatur. Quiſquis diues ille fuerit, Iudęum certè ex ver.24.& 31. fuiſſe conſtat.

Sup. cap. 7. 27.
Matt. 7. 22. 23. & 25. 12.
Exo. 33. 17.

20. *Et erat quidam mendicus nomine Lazarus, qui iacebat ad ianuam eius, vlceribus plenus*.) Sicut ſummam diuitis in hac vita fœlicitatem deſcripſerat, ita ſummam nunc pauperis miſeriam deſcribit. Quòd eius nomen exprimit, ideo facit, vt maiorem hiſtoriæ fidem conciliet. Conſtans omnium auctorum opinio eſt alium hunc fuiſſe Lazarum, quàm illum, qui Marthæ, & Marię frater fuit, quémque Chriſtus mortuum exſuſcitauit, Ioan.11.1.43. & 12.1.2.9.10.17. Ea totius Eccleſiæ ſententia eſt, quæ duos facit Lazaros, & vtrique cultum exhibet, ac dedicat templa; quod alterum

Lazarus hic diuerſus à fratre Marthæ.

A
eſt argumentum ad probandum, quod ſupra dicebamus, hiſtoriam hanc eſſe, non parabolam. Nec enim Eccleſia perſonę, quæ nunquam fuiſſet, cultum exhiberet. Non ſolum pauperem, ſed, quod miſerabilius eſt, mendicum fuiſſe dicit, & vlceroſum, & ad ianuam diuitis iacuiſſe; quæ omnia emphaſim ſingularem habent. Nam quòd mendicum, & vlceroſum fuiſſe ait, indicat adeo fuiſſe miſerabilem, vt vel crudeliſſimi cuiuſque animum ad commiſerationem commouere poſſet. Quòd autem ad ianuam diuitis iacuiſſe, oſtendit diuitem eius miſerabilem conditionem
B
ignorare non potuiſſe, cum quotidie ſiue egrediens domo, ſiue domum regrediens in illum incurreret; & eius nuditatem, maciem, vlceráque conſpicere cogeretur; nec tamen motum erga illum fuiſſe commiſeratione; cupiuiſſe enim pauperem de micis, quæ de eius menſa cadebant, ſaturari, neminémque illi dediſſe. Nam etſi hæc vltima verba, *& nemo illi dabat*, in nullis Græcis, & non in omnibus Latinis codicibus leguntur, tamen ſiue legantur, ſiue non, manifeſtum eſt neminem illi dediſſe, cum ad ianuam iaceret expectans, vt ſibi aliquid vel ex micis porrige-
C
retur, vt Diuus Auguſtinus hom. 7. argumentatur. Magni auctores myſterium in hoc Lazari nomine obſeruarunt, & adiutum à Deo interpretati ſunt. Legat, qui velet, Chryſoſtomum homilia de diuite, & Lazaro, & Auguſtinum Pſal.69. & Gregor. lib.25. Moral. cap.18. ſed iudicium adhibeat, caueátque ne nimis liberè ludat in re minimè neceſſaria.

21. *Cupiens ſaturari de micis, quæ cadebāt de menſa diuitis*.) Cupiens vel eiuſdem eſſe apud diuitem conditionis, cuius canes eius erant. *Nam & catelli*, inquit mulier illa Chananæa, *edunt de micis, quæ cadunt*
D
de menſa dominorum ſuorum. Exprimit his verbis extremam paupertatem, famem, atque miſeriam. Quemadmodum cap.15.16. extremam adoleſcentis illius famem expreſſit, *Et cupiebat*, inquit, *implere ventrem ſuum de ſiliquis, quas porci manducabant, & nemo illi dabat*.

Matt. 15. 27.
Mar. 7. 28.

Sed & canes veniebant, & lingebant vlcera eius.) Indicat ſemimortuum ad ianuam diuitis iacuiſſe. Nec enim ad hominem viuum, & vigentem acceſſiſſent non inuitati canes, vt eius lingerent vulnera. Indicat etiam tam purulenta fuiſſe vlcera, vt canes ad illum tanquam ad proiectum cadauer accurrerent,
E
vt ſaniem, vel ſanguinem elingerent. Nec enim ſignificat Chriſtus, quod vulgaris quædam fert opinio, canes quaſi diuinitus impulſos beneficij cauſsa ad lingenda Lazari vulnera acceſſiſſe, vt ea lingua curarent, quæ vim dicitur medicam habere, itáque dolorem illi alleuarent: ſed ſuo potius commodo, vt Lazari ſanguine, puréue ſaturarentur. Non enim id Chriſtus agebat, vt doceret, quid Lazarus leuamenti, ſed quid miſeriæ, doloriſq; habuiſſet, támque ipſum inopem ac miſerum; diuitem verò contra tam crudelem fuiſſe, vt, cum ipſe de micis, quæ de menſa ca-
F
debant diuitis, quibúſq; eius canes ſatiabantur, edere non poſſet, eius quodammodo ſanguine canes diuitis ſaturarētur. Itaque paucis admodum verbis & miſeriam Lazari, & diuitis auaritiam, atque crudelitatem exaggerat.

22. *Factum eſt autem, vt moreretur mendicus, & portaretur ab angelis in ſinum Abrahæ*.) Phraſis illa, *& factum eſt*, ex Hebraico idiomate deſcendens caſum ſignificare ſolet. Sed neſcio an hoc loco maiorē quandā habeat ſignificationē, vt nō caſu, aut natura, ſed miſeria illa, quā ante deſcripſerat factū indicetur, vt Lazarus

A moreretur. Quod ipſum ad exaggerandã miſerabilem eius conditionem maximè pertinebat. Aliquod eſt argumentum, quòd cum de diuite loquitur, non dicit, & factum eſt vt & diues moreretur: ſed, *mortuus eſt autem & diues.* Quod autem ait portatum fuiſſe ab angelis, bonorũ angelorũ ſignificat miniſteriũ, *Oẽs*, inquit, *angeli adminiſtratorij ſpiritus ſunt in miniſterium miſſi propter eos, qui hæreditatẽ capiunt ſalutis*, Hebr.2.14.

Catholica opinio de angelorũ miniſterio confirmatur.

Confirmatur ex hoc loco Theologorum opinio animas iuſtorum à corporibus egreſſas à bonis angelis in cœlum; iniuſtorum verò à malis in infernum de-B portari. Nam tanquam rem nõ omnibus cõmunem, ſed ſolis ſanctis propriã Chriſtus narrat, quòd angeli animã Lazari portauerint, indicans animas damnatorum aut non ab angelis, aut non à bonis portari ſolere. Etſi Hieron. in 7.c. Danielis, & Ambroſ. lib.5. epiſtolarum epiſt. 21. & bonorum, & malorũ animas a bonis angelis illas in cœlum, has in infernum duci videntur exiſtimare. Illud magis receptum eſt, atque probabile. Verum quod nonnulli Theologi, ex hoc loco colligunt animas corporibus exutas moueri nõ poſſe loco, quòd ab angelis quaſi mortuũ, & ignauũ C onus dicantur deportari, nimis argutũ eſt. Nec enim portandi verbum eam hìc habet vim, vt ſignificet onus humeris geſtare; ſed pro, ducere poſitum eſt, vt in illo loco Pſ.90.12. *In manibus portabunt te, ne forte offendas ad lapidem pedem tuum.* Non enim ſignificat Dauid angelos manibus ſuis portaturos Chriſtum, ſed ita ducturos, quacunq; incederet, itáq; protecturos, vt non magis ad lapidẽ poſſet offendere, quàm ſi manibus geſtaretur. Eodem prorſus modo hoc loco ſignificatur iuſtorũ animas ab angelis tutò in cœlum duci, ne eas dęmones inuadant. Quare non magis ex D hoc loco animas, quàm ex illo Pſalmi Chriſtũ moueri non poſſe, probari poteſt.

Sinus Abrahæ quid fuerit.

De ſinu Abrahę, quid, & vbi eſſet, magna quęſtio. Nõ fuiſſe ſinũ ipſum corporis Abrahę nemo, vt opinor, dubitat, & Aug. lib. 4. de aĩa ad Vincẽtium c.14. manifeſtũ eſſe putat. Certum igitur eſt locum aliquẽ fuiſſe quietis, in quo Abrahã, & cęteri iuſti verſarentur, dũ *acciperẽt*, vt ait D. Paul⁹, *repromiſſionẽ, Deo pro nobis melius aliquid prouidẽte, vt nõ ſine nobis cõſummarẽtur*, vt idem Auguſtinus eodem loco ait, & in epiſtola ad Dardan. 57. & in epiſtola ad Euodium 99. An corporeus locus fuerit, dubitare idem ſolet Auguſtinus;

Hebr. 11. 39. 40.

E Gregorius verò Nyſſenus in diſputatione de anima, & reſurrectione non dubius negat fuiſſe corporeum. Sed vtrumque ex hoc loco haud obſcurè colligitur. Cum enim ſinum Abrahæ inferno, vbi diues ille cruciabatur, qui certè corporeus locus erat, Chriſtus opponat, dubium eſſe non poteſt, quin ſinus etiam Abrahæ corporeus locus fuerit, ſed requietis. Non enim opponuntur, niſi quæ ſub genere eodem contraria ſunt.

In Categoriis cap. de Oppoſitis.

Vbi fuerit ſinus Abrahæ.

Vbi fuerit, ſubtúſne, an ſupra terrã, affirmare nuſquã auſus eſt Auguſtin⁹ homo in ſuſtinendo judicio F mitæ prudẽtiæ. Nã quo minùs ſub terra eſſe diceret, obſtare putabat, quòd Abrahã dixerit ver.26. *inter nos, & vos chaos magnũ firmatũ eſt*, quaſi ſi ſub terra vterq; locus fuiſſet, & ille vbi Abrahã, & ille vbi diues erat, tantum inter eos chaos eſſe non potuiſſet. Hoc argumentum poſt, cum ea explicabimus verba, diluemus. Ambroſius in oratione de obitu Valentiniani, & Beda in commentariis huius loci in cœlo videntur collocare; ſed credo eos de noſtro loqui tempore, quo tempore cùm in cælum Abraham tranſlatus ſit, A & ibi ſinum Abrahæ, vbi Abraham ipſe eſt, eſſe oporteat, in cœlo poſuiſſe. Quod confirmare videtur Chriſtus cum dicit; *Multi ab Oriente, & Occidente venient, & recumbent cum Abraham, Iſaac, & Jacob in regno cælorum*, Matth.8.11. Legi qui ſinum Abrahæ illum ipſum paradiſum, in quo Adamus fuit ante peccatum, fuiſſe dicerent, in eámq; ſententiam propenſus eſt Auguſt. Quod minimè omnium credibile eſt. Illum enim paradiſum ſupra terrã fuiſſe ſcriptura teſtatur, ſinum verò Abrahę ſupra terrã fuiſſe quis credat? cum iam tum paradiſus ille nõ eſſet, quem Deus B plantaſſe dicitur, inuenturis eum, ſi eſſet, multis, ſiue caſu, ſiue quęſitũ induſtria. Probabiliſſimũ quod poſteriorũ Theologorũ obtinuit opinio, fuiſſe ſub terra diſtinctum quiddã ab omnibus aliis pœnarũ locis, qualis infernus, & Purgatoriũ erant, cum quietis locus eſſet, & ſuppliciis opponatur. Eam ſentẽtiam Iulianus Toletan⁹ Epiſcop⁹ & ipſe ſequitur lib. 2. Prognoſtic.c.4. & Auguſtini eſſe putat. An ab eo loco diſtinctus fuerit, in quo nũc infantes ſine baptiſmo de vita decedentes recipi creduntur, Theologi dubitant, nec eſt quicquã de re dubia temerè pronũtian-C dũ. Si quis iſta requirit, magni Toſtati Paradoxa legat.

Illud huius proprium eſt loci, vt doceamus, quãobrem locus ille quietis, vbicunq; tandẽ fuerit, ſinus Abrahę dict⁹ ſit. Nam ita vulgo vocatũ fuiſſe, quamnis hoc vnum ſcripturę teſtimoniũ ſit, ex hoc tamen vno ſatis eſt manifeſtũ. Sic enim Chriſtus locut⁹ eſt, tanquam de re vulgo eo nota nomine, & vſitata. Duplex quęſtio cur ſinus, & cur Abrahę potiùs, quàm alterius dictus fuerit? Theophyl. à ſinibus maris, id eſt apricis locis, in quos ſe nauigãtes ſolent recipere ſinum Abrahę dictũ putant, quòd in eum locũ ſancti D reciperentur. Auguſt. verò ſer. de tempore 110. quòd locus ſecretus eſſet. Credo ego à diſcũbentibus ſumptam fuiſſe metaphorã, quorum hic erat ordo, vt cui proximus quiſq; eſſet, in eius recũberet ſinum. Quẽadmodum Ioannes in cœna illa nouiſſima in ſinum Chriſti recubuiſſe dicitur Ioan.13.23. quia ergo, quod in ſinu eſt, cõiunctiſſimũ, & cariſſimum nobis eſt, & qui amat, tunc maximã capit voluptatẽ, cum in ſinum eius, quem amat, recumbit, vt idem indicauit Ioãnes. qui cum dixiſſet; *Erat vnus ex diſcipulis eius recumbens in ſinu Ieſu*, quaſi explicandi cauſſa addidit, *quem diligebat Ieſus*; factum eſt vt ſinus locus maximæ volupta-E tis, & perſonæ amatæ coniunctiſſimus vocaretur. Sic Filius in ſinu Patris eſſe dicitur Ioann.1.18. Itaque aliqua mihi ſuſpicio eſt non totum illum locum, vbi cum Abrahamo iuſti quieſcebant; ſed in eo loco illum ſitum, qui Abrahamo proximus erat, ſinum Abrahę vocatum eſſe; vt ſenſus maior ſit, quàm putatur vulgo, Lazarum nõ ſolùm in locum requietis ab angelis portatũ fuiſſe; ſed in ipſo ſinu Abrahæ, id eſt in loco illi proximo, quia & meritis proximus erat, collocatum. Quemadmodum cum apud Matthæum dicit; *Multi ab Oriente, & Occidente venient, & recumbent* F *cum Abraham, Iſaac, & Iacob in regno cælorũ*, non ſolùm ſignificat multos Gẽtiles, de quibus loquebatur, locum aliquẽ in regno cœlorũ, ſed etiam primas ſedes habituros; ſeſſuros enim iuxta Abraham, Iſaac, & Iacob, qui tanquã patres quaſi primo loco ſedẽtes introducũtur. Id enim agebat, vt multorũ Gentiliũ gloriã maximè exaggeraret. Sicut id hoc loco agit, vt Lazari merita, & præmium; diuitis culpam, & ſuppliciũ exaggeret. Quemadmodũ ergo, cum diuitẽ in inferno ſepultũ fuiſſe dicit, indicat, vt poſtea docebimus,

Cur locus ille quietis ſinus dictus ſit.

Cap.8.11.

eum

eum in profundiſſimum inferni locum fuiſſe detruſum maiora ibi, quàm ceteros damnatos ſupplicia ſubiturum; ſic, cum Lazarũ in ſinum Abrahæ dicit eſſe portatum, non ſolùm ſignificat in locum quietis, ſed in locum Abrahę proximum fuiſſe delatum, vbi maiore, quàm pleriq; alij, qui eodem erant loco, voluptate frueretur. Simile in Apoſtolis exemplum eſt; quamuis enim omnes cum Chriſto in cœna recumberent, omnes eius cõſortio, pręſentiáq;, & eiuſdem honore mẽſę fruerẽtur; tamẽ maiore fruebatur Ioãnes, qui in ſinũ Dñi recũbebat. Hoc, inquã, valde mihi probabile videtur: ſed quia meum eſt inuentum, malo timidus in aſſeuerando eſſe, quàm temerarius.

Cur Abrahæ ſinus dictus ſit.

Alterius quęſtionis, quare Abrahæ potiùs, quàm alterius cuiuſpiam ſinus dictus fuerit, præſertim Adami, qui & in terreſtri illo paradiſo, & in hoc, de quo nunc agimus, primus vtiq; fuit, aut certè ſecundus, diuerſę ſunt ſẽtẽtię. Theophyl. in cõment. & Chryſoſt. hom. 3. de Lazaro hanc afferunt cauſſam, quòd Abraham hoſpitalitatis virtute excelluerit *angelis* etiam, vt ait D. Paulus Hebr. 13. 2. *hoſpitio receptis*, Gen. 18. 3. Lazarum ergo in ſinum eius tanquam hoſpitem receptum dici; à quo enim niſi ab Abraham hoſpitio recipi potuiſſe, qui angelos etiam recipiebat? Meliùs ſentiunt, qui cauſſam eſſe putant, quòd Abraham pater fuerit omnium credentium; itaque omnes ſanctos in ſinum eius, tanquam filios in domum patris fuiſſe receptos. (Roman. 4. 17. 18.) Adamum etiam ipſum, & Abelem, & quicunq; Abrahamum ętate prçceſſẽrunt, quia illi ipſi niſi imitatione futuri Abrahami credidiſſent, eiúſque quodammodo ſimilitudine fidei fuiſſent filij, ſalui non fuiſſent. Sic Auguſtinus lib. 4. de origine animæ cap. 15. & Cyrillus lib. 1. in Ioann. cap. 51. Placet etiam, quod Toſtatus ait, habitam eſſe rationem promiſſionum, quæ Abrahamo potiſſimùm factæ ſunt, vt in ſemine eius omnes gentes benedicerẽtur, Gen. 12. 3. & 18. 18. & 22. 18. Quia enim omnibus in illo promiſſum eſt, omnibus ad eius ſimilitudinem ſoluitur, & in eius, vt ita dicam, domo. Eadem prorſus ratione, qua illi qui ex Oriente, & Occidente veniunt, nõ cum Adamo, ſed cum Abraham, Iſaac, & Iacob recumbere dicuntur, Matth. 8. 11. quia tribus illis potiſſimùm patriarchis promiſſiones factæ ſunt.

22. *Mortuus eſt autem & diues, & ſepultus eſt in inferno.*) Haud dubium, quin Chriſtus non caſu, ſed certo conſilio aliter de diuite, quàm de Lazaro loquatur. De Lazaro dixit, *Factum eſt vt moreretur*, id eſt fame denique ad ianuam diuitis iacens mortuus eſt. De diuite autem non dicit; Factum eſt vt moreretur, quia non fame, ſed nimia potiùs fortaſſe ſatietate mortuus eſt; ſed dixit, *Mortuus eſt autem & diues*, quaſi dicat, cùm diues eſſet, cui nihil ad ſanitatem, vitámque tuendam deeſſe videretur, tamen mortuus eſt, ſicut & Lazarus. De Lazarò non dixerat fuiſſe ſepultum, quia pauper cum eſſet, inſepultus fortaſſe relictus eſt; aut quia aliud habebat, quod de illo diceret honorificentius, ab angelis in ſinum Abrahæ fuiſſe portatum. De diuite dicit fuiſſe ſepultum, quia nihil poſt mortem præter ſepulturam honorificum habuit; ſed ſepultum in inferno, id eſt in infimam inferni partem, vbi grauiora ſupplicia ſunt, fuiſſe demerſum, vt Baſilius apud D. Thomam, aut quiſquis auctor fuit, interpretatur. Propterea non ſatis habuit dicere, Mortuus eſt & diues, & portatus eſt à dęmonibus in infernum; ſicut de Lazaro di-**A** xerat; *Et portatus eſt ab angelis in ſinum Abrahæ*, ſed dixit, in inferno fuiſſe ſepultum, id eſt tanquam inutile cadauer in ima inferni parte fuiſſe defoſſum. Itaque imam partem inferni, quæ per ſepulturam ſignificatur, ſinui Abrahæ opponit. Sinus enim ſignificat locum Abrahamo proximum, in quo plurimum erat voluptatis; ima inferni pars locum vltimum inferorum, vbi plurimum pœnæ. Poteſt & hic, & ſuperiore verſu, vbi de Lazaro agit, ſynecdoche videri, qua pars pro toto accipiatur. Nam nec corpus Lazari in ſinum Abrahæ portatum, nec cor- **B** pus diuitis in inferno ſepultum eſt, & tamen ita loquitur, quaſi in ſinum Abrahę totus delatus Lazarus; & in inferno totus diues ſepultus ſit. Sed mihi hæc non tam ſynecdoche, quàm parabola videtur eſſe. Nam etſi Lazarus, & diues ille verè fuerunt, eáque hiſtoria eſt; tamen quòd de illis tanquam de habentibus, altero in ſinu Abrahæ, altero in inferno corpora ſua loquitur, parabola eſt ad exprimendum alterius præmium, alterius ſupplicium, hiſtoriæ ſuperaddita. Etenim quamuis nec Lazarus in ſinu Abrahæ, nec diues in inferno haberet corpus, **C** tamen quia vterque poſt reſurrectionem habiturus erat, ita de illis per anticipationem loquitur, quaſi iam haberent, vt integra & animæ, & corporis alterius præmia, alterius ſupplicia declararet. Quod ad intelligenda, quæ ſequuntur, in primis obſeruandum eſt.

23. *Eleuans autem oculos ſuos, cùm eſſet in tormentis, vidit Abraham à longè, & Lazarum in ſinu eius.*) Mirum quantum negotij oculi iſti diuitis, & lingua illa, & digitus Lazari, de quibus verſu ſequenti agitur, omnibus auctoribus fecerint. Vſque eò prorſus, vt **D** multos in errorem compulerint: Gregorium quidem Nyſſenum, vt non ſolùm membra iſta corporis, ſed locum etiam ipſum inferni, & ſinum Abrahæ ſpiritualiter tantùm intelligenda putaret: Tertullianum verò in libro de anima cap. 2. vt animam corpoream eſſe diceret; parúmque abfuit, quin idem argumentum in ſimilem errorem compelleret Auguſtinum; multis enim locis ita eo vtitur, vt in eam ſententiam moueri videatur; ſed vt erat prudens, ſe ipſum continuit, nequid temerè definiret: multos & ex antiquis illis, & ex recentioribus, vt **E** exiſtimarent ignem inferni non eſſe corporeum. Cùm enim eodem modo de membris diuitis, & Lazari, atque de flamma illa, qua diues vrebatur, agatur; ſi nec illi oculi, nec ille digitus, nec illa lingua vera, atque corporea erant, non dubium nec flammam veram fuiſſe, atque corpoream. Quod & Diuum Auguſtinum ſi non in errorem, in dubitationem tamen adduxit, & ita quidem adduxit, vt nec auderet ipſe definire, & nos præiudicio quodam ſuo deterreret, nequid certò definiremus. Sic enim libro 8. de Geneſ. ad literam. cap. 5. ſcriptum reliquit. **F** *Meliùs eſt dubitare de occultis, quàm litigare de incertis. Illum quippe diuitem in ardore pœnarum, & illũ pauperem in refrigerio gaudiorum intelligendos eſſe non dubito. Sed quomodo intelligenda ſit illa flamma inferni, ille ſinus Abrahæ, illa lingua diuitis, ille digitus pauperis, illa ſitis tormenti, illa ſtilla refrigerij, vix fortaſſe à manſuetè quærentibus, à contentioſè autem certantibus nunquam inuenitur.* Libro autem 21. de ciuitate c. 10. ignem quidem, quo poſt reſurrectionem crucianda ſunt corpora corporeum futurũ dicit; illum autẽ incorporeũ fuiſſe, quo illius diuitis anima cruciabatur. *Dicerem*, inquit, *ſic arſuros ſine vllo*

An ignis inferni ſit corporeus.

Verſ.24.

ſuo corpore ſpiritus ſicut ardebat apud inferos ille diues, quando dicebat, crucior in hac flamma; niſi conuenienter reſponderi cernerem talem fuiſſe illam flamam, quales oculi, quos leuauit, & Lazarum vidit; qualis lingua, cui humorem exiguum deſiderauit infundi; qualis digitus Lazari, de quo id ſibi fieri poſtulauit, vbi tamen erant ſine corporibus animæ. Si ergo incorporalis & illa flamma, qua exarſit; & illa guttula, quam popoſcit; qualia etiam ſunt viſa dormientium, ſiue in ecſtaſi cernentium res incorporales, habentes tamen ſimilitudinem corporum. Poſteriores Theologi animaduertentes pœnas illas inferni fere ſemper in ſacris litteris ignem appellari, rectè iudicarunt metaphoram eſſe non poſſe, quæ tam perpetua eſſet; itaque verum, atque corporeum eſſe ignem. Nec ſententiam probarunt Auguſtini qui alium, quo ante reſurrectionem, animæ; alium, quo poſt reſurrectionem corpora crucientur, exiſtimauit eſſe ignem. Nec enim dubium, quin'idem quo animæ noſtræ, & quo angeli crucientur, ignis ſit. Atqui ille, quo angeli nunc, & ille, quo corpora damnatorum poſt reſurrectionem crucianda ſunt, idem eſt. *Ite*, inquit, *in ignem æternum, qui paratus eſt Diabolo, & angelis eius* Matth.25. 41. Vulgaris opinio eſt, auctorémque, vt opinor grauem habẽs Auguſtinum, locutum Chriſtum de membris animarum Lazari, ac diuitis, quẽadmodum de membris Dei ſcriptura loquitur; non quòd aut Deus, aut anima membra habeat, ſed quia nos quaſi habentem fingere ſolemus; aut quia per mẽbra corporea & Dei, & animarum proprietates quædam declarantur; per oculos vis cognoſcendi, per manus, ac digitos vis agendi, per linguam vis guſtandi, & omnino ſentiendi, atque loquendi. Hugo verò Eterianus lib. de regreſſu animarum ab inferis. c.12. exiſtimat animas, quamuis corporea non habeant membra, ſimulacra tamen habere quædam ſuorum corporum, quemadmodum ſpeculũ earum rerum, quæ illi obiiciuntur, ideóque membra illis Chriſtum tribuiſſe. Nonnulli prophetarum more rem futuram quaſi iam præterita eſſet, narrari putãt, quo eius magis certitudo declaretur. Quia ergo poſt reſurrectionem futurum eſt, vt animæ vnà cum corporibus aut præmio, aut ſupplicio afficiantur, id dici quaſi iam fiat. Nec abſurdè dicunt, ſi explicare ſententiam ſuam ſcirent. Alij accommodatè ad noſtram intelligentiam, non ad veritatem Chriſtum locutum putant, futurum enim fuiſſe, vt non intelligeremus, quomodo ſine oculis videre, ſine lingua loqui, ſine corpore cruciari flãma diues ille potuiſſet. Si quod ſupra diximus, verum eſt, hanc partim hiſtoriam, partim parabolam eſſe, nihil hîc erit difficultatis. Quòd enim oculos diues ille leuauerit, quòd cum Abrahamo locutus fuerit, quòd guttam aquæ, qua linguam ſuam refrigeraret, poſtulauerit, parabola eſt ſumpta non ex iis, quæ modò fiunt, ſed ex iis, quæ poſt reſurrectionem futura ſunt, & ad noſtrum captum accommodata. Finxit ergo Chriſtus membra quæ non erant, ſicut parabolam ipſam ſuper hiſtoriam finxit. Qua ratione & altera maior, atq; ab auctorib⁹ minùs animaduerſa explicatur quæſtio, quomodo diues, vt concedamus linguam, oculóſque habuiſſe, cùm damnatus eſſet, rogauit Abrahamum, & eius implorauit opem. Nec enim ſanctos damnati rogant. Sanè ita eſt, ſed ea pars nõ ad hiſtoriam, ſed ad parabolam pertinet. Nec putandum eſt aut nunc eos, qui in inferno ſunt ab iis, qui ſunt in cœlo aquam petere, aut poſt vltimam reſurrectionem petituros, quemadmodum Iulius Firmicus auctor cumprimis grauis in libro de erroribus profanarum religionum videtur exiſtimare. Obiici contra hanc ſententiam poſſe video oportere parabolas, vt ſæpe docuimus, ex rebus accipi vſitatis; quare ſiue hiſtoria eſt, ſiue parabola, illud idem ſequi, damnatos auxilium à ſanctis implorare. Nam ſi hiſtoria quidem eſt, iam factum id eſt; ſi parabola, ſolet fieri, cùm à re vſitata & nota ſumi debeat.

Obſeruandum eſt hanc partim hiſtoriam, partim parabolã eſſe.

Reuocandum in mentem lectori eſt, quod à nobis alicubi dictum memini, aliquando partem aliquam parabolæ non ſumi ex re quæ fieri ſoleat, ſed quæ vero tantùm ſimilis videatur. Cum enim parabola ad docendum adhibeatur, nihil refert ſiue à re, quæ fieri ſolet; ſiue à re, quæ fieri potuiſſe videatur, hoc eſt vero ſimili ſumatur; parem enim ad perſuadendum habet vim. Non ſolet fieri, vt dominus vineæ æqualem illis, qui vnam tantùm horam, atque illis, qui totum in eius vinea diem laborauerunt, mercedem ſoluat; ſed erat vero ſimile, vt ſi æqualiter breuiore licet tempore laboraſſent, æqualem ſolueret, & erat id ad ſenſum parabolæ inprimis neceſſarium, ideo dictum. Idem factum hoc loco; non ſolent quidem damnati, nec fortaſſe poſſunt à ſanctis opem quærere, ſed erat vero ſimile, & noſtris conſentaneum affectibus, vt ſi quis in media cruciaretur flamma, aquam peteret, & à patre potiſſimùm ſuo, ſi eum forte vel procul cõſpexiſſet, peteret. Nam nec illi damnati, qui per ſtultas virgines deſignãtur, finito iam iudicio, & in cœlum cum ſanctis ſuis recepto Christo ad cœlum venient, ianuam pulſabunt, dicéntque *Domine, Domine aperi nobis*, ſed erat vero ſimile id facturos eſſe, qui à conuiuio nuptiali excluſi fuiſſent.

In cap. 20. Matth. 12. 14. 15.

Parabola ex veriſimili tantùm nonnunquam ſumitur. Matth. 20. 12.14. 15.

Matth.25. 11.

Quòd quidam, in quibus Chryſ. homil. de Lazaro, verbum illud, *Cum eſſet in tormentis*, ita exponunt, quaſi non vnum, ſed diuerſa tormentorum genera ſignificentur, quibus miſer ille diues cruciaretur, probabile videtur. Quòd autem dicit *longè*, idem eſt, atque quod dicit poſtea ver.26. *& in his omnibus inter nos. & vos chaos magnũ firmatum eſt:* itaque illic explicabimus, num loci diſtãtia, an ſtatus immutabilis firmitas ſignificetur. Hîc tantùm notandum aptè id oppoſitum fuiſſe, vt miſeria diuitis illius exprimeretur, etiam ab iis, qui longiſſimè abeſſent, opem petentis. Vſitatum enim eſt, vt qui in aliquo grauiſſimo periculo verſatur, huc, illúcque circunſpiciat, & quẽcunque, quamuis longè proſpexerit, eius inclamet auxilium. Dictũ igitur eſt, quia morale, & vſitatum erat, rémque faciebat magis vero ſimilem, & felicitatem Abrahæ, diuitis verò illius extremam miſeriam exaggerabat. Abrahamum ſupremo, diuitem infimo fuiſſe loco, hoc enim eſt longè vidiſſe. Solet quæri num dánati beatos videant, & quòd videant ex hoc loco probari. Siue videant, ſiue non, qua in re Theologorum puto ſequendam eſſe ſententiam, certè ex hoc loco probari non poteſt, ſi, vt diximus, parabola eſt.

Diuerſis tormentis cruciatus eſt diues.

24 *Et ipſe clamans dixit.*) Non dixit, non clamauit verè, ſed erat vero ſimile hominem eo loco, eo ſtatu conſtitutum clamaturum, petiturúmque. Memento enim eſſe parabolam. Dixit autem clamaſſe, quia dixerat longè Abrahamum vidiſſe, & non poterat cum tam longè poſito loqui, niſi clamando, vt magis probabilis eſſet oratio. Aut vt ait Chryſoſt. hom.1. de Lazaro, vt pœnæ magnitudinem declararet. *Magna*, inquit, *pœna magnam vocem reddebat.*

Pater Abraham miſerere mei.) Multi quærunt, cur

non

non ad Lazarum, ſed ad Abrahamū orationē direxerit? Chryſoſt.hom.3.de Lazaro, Euthymius, & Theophylactus exiſtimant veritum diuitem illum, ne Lazarus iniuriarum, quas à ſe accepiſſet, adhuc memor eſſet, aut crediſiſſe Abrahamum ignorare, quàm iniquus in hac vita ipſe fuiſset in Lazarum, ideóque faciliùs ad miſericordiam flecti poſſe. Iam diximus neque cum Abrahamo, neque cum Lazaro locutum fuiſſe, ſed fictum eſſe in modum parabolæ ſermonē. Cur ergo Chriſtus potiùs cum Abraham, quàm cum Lazaro loquētem induxit? vt oratio eſſet probabilior. Multis enim de cauſis erat veriſimilius, cum Abrahamo, quàm cum Lazaro locutum fuiſſe. Primum, quòd Abrahamus cōmunis omnium pater eſſet, & debuit à patre potiùs, quàm ab alio quouis opem petere. Propterea in exordio ipſo orationis ſuæ patrem vocat, vt & ſibi beneuolum reddat, & vt paternæ commiſerationis moneat. Deinde quòd in eo loco Abraham quodammodo dominabatur, & alijs imperabat, cùm omnium pater eſſet; & ſinus nō alterius, ſed ipſius nomine vocaretur; itaque quaſi domi ſuæ pater familias erat, cuius officium eſt cæteris imperare.

Ioan. 8.37. 39.

Pater Abraham.) Cur patrem vocet, modò diximus. Abrahamum autem ſuo appellat nomine, vt oſtēdat ſe & de facie, & de nomine eum cognoſcere, filiúmque eius non alienū, non Gentilem eſſe, eóque magis ſubuenire ſibi debere. Solent aliquando pauperes vt miſericordiam eliciant, nomine prætereuntes compellare. Singula igitur verba ad mouendam cōmiſerationem apta ſunt, & quòd patrem, & quòd Abraham vocat; & quòd dicit *miſerere*, & quòd addit, *mei*, quaſi miſeriam illi ſuam ante oculos ponens, & flammarum, quibus cruciabatur, globos oſtentans. Vox pauperis mendicantis eſt. Sic enim proiecti in publicas vias pauperes clamare, ſic vlcera, ſi quæ habent, oſtentare ſolent. Itaque voluit Chriſtus data, vt videtur, opera diuitem illum perſona Lazari pauperis induere, vt oſtenderet vtriuſque vices, alteram in alterius fuiſſe commutatas. Lazarus in hac vita mendicabat; diues in altera mendicat. Diues in hac lætabatur, Lazarus in altera lætatur.

Vices diuitis, & Lazari commutatæ.

Mitte Lazarū, vt intingat extremum digiti ſui in aquam.) Cur non rogat, vt ipſe veniat, & ſibi tanquam pater opem ferat? Quia orationis decorum, & probabilitas non patiebatur. Erat enim Abraham quaſi princeps eius loci, & non ſolemus viros rogare principes, vt hoc vel illud faciāt, ſed vt per aliquem fieri iubeant. At cur non rogat alium potiùs, quàm Lazarum mitti cùm nemo minùs ad opem ipſi ferendam idoneus videretur, quàm cui ipſe egenti, poſtulantíque minimè opem ferre voluiſſet? Id ſenſus parabolæ requirebat, volebat enim docere Chriſtus mutatas fuiſſe vices diuitis, & Lazari. Id vt doceret, oportebat dicere diuitem in altera vita Lazari auxilio indiguiſſe, illúdque poſtulaſſe; quemadmodū dū in hac erāt vita, Lazarus auxilio diuitis indiguerat, illud ſæpe poſtulauerat; neutrum verò obtinuiſſe Lazarum crudelitate diuitis; diuitem, quia ſerò poſtulauit. Quòd ait, *vt intingat extremum digiti ſui in aqua*, iam monuimus quærendum non eſſe, quomodo Lazari anima digitum haberet, cùm parabola ſit partim ex re verè geſta, partim ex veriſimilibus, futuríſque compoſita. Illud potiùs quærendum, quod ad enucleandum ſenſum huius loci magis pertinet, quam ob rem hoc genus petat auxilij, cur non, vt ſe inde, vbi erat, omnino

A liberet? cur nō vt pœnas releuet? Sciebat ſe inde liberari omnino nō poſſe, ideóq; non petit At nō minùs ſciebat guttam ſibi aquæ exhiberi non poſſe; verum quidē vtrumque eſt; ſed volebat ſimul Chriſtus oſtēdere cruciatus illos finiri non poſſe, & tamen diuitem illum in eo fuiſſe ſtatu, vt ope indiguerit Lazari, & ſi fieri poſſet, vt damnatis aliquid exhiberetur auxilij, auxilium eum à Lazaro, cui auxilium ipſe negauerat, petiturum fuiſſe. Cur ergo petit aquam potiùs, quàm aliud quidpiam leuamēti? Quia erat veriſimile hominem in medijs poſitum flammis, ſi quid

Cur aquā potiùs, quàm aliud quid leuamenti petierit diues.

B aliud, aquam petiturum; contraria enim contrarijs curantur. Simul etiam fortaſſe voluit Chriſtus indicare, quanto magis diues ille auxilio Lazari tunc indigeret, quàm eius in hac vita auxilio Lazarus indiguiſſet. Lazarus nūquam à diuite aquam, ſed panem petierat; diues nunc à Lazaro vel aquam petit, & vel vnam quidem petit guttulam, quātum extremo digito hærere poſſet. Hāc enim extremum digiti, hanc vim gutta aquæ, quam diues petit, habet, vt doceat Chriſtus diuitem, quia Lazaro micas de menſa cadentes rem minimam petenti dare noluerat, guttam

C aquæ rem multò minorem à Lazaro petentem obtinere non potuiſſe. Celebris Auguſt.ſer. 227. de tempore, & Greg.lib.18.Mor.c.10.& Cæſarij hom.de hac re quædā ſententia eſt, *perijt guttā, qui negauerat micam.*

Vt refrigeret linguam meam, quia crucior in hac flamma.) Cùm totus vreretur, quare linguæ ſoli, aut illi potiùs quàm alij cuipiam membro refrigerationem petit? ſoli quidem linguæ, quia ad ſenſum parabolæ pertinebat, vt quemadmodum modò diximus, rem minimam poſtularet; itaque nō toti corpori, ſed vni, eíque minimæ parte refrigerationem petit, linguæ autem

D potiùs, quàm alij membro, & quia ipſa, *modicum mēbrum eſt*, & quia in ea potiſſimùm ſentitur ſitis, quæ ſolet eos, qui cruciātur præſertim igni, maximè torquere. Et vt antitheſis diuitis, & Lazari conueniret, hic cibum ſtomacho petierat, ille nunc potum petit, quo vel linguam tantùm intinguat. Cyprian.in epiſtola ad Cornelium lib. 1. epiſt. 3. Auguſtinus lib. 2. qq.Euangel.c.38.Gregor.3.p.Paſtoral. c. 20. & Beda, & Chryſoſt. hom. 1. de Lazaro alicubi aliam reddunt cauſam, quòd linguæ procacitate peccaſſet. Vnde intelligimus, illam quæ vulgo circūfertur, opinionem,

Iacobi 3. 5.

E non ex incerto tantùm vulgo, ſed è certis, magniſque auctoribus natam eſſe, ijs quemque membris maximè ſenſurum eſſe ſupplicia, quibus maximè peccauerit. Quod dicit, *quia crucior in hac flamma*, rationem reddit cur aquam petat; non ignorabat ignem illum extingui aqua nō poſſe, qui à Chriſto inextinguibilis appellatur; nec, ſi extingui poſſet, aquā tamen ſibi dari poſſe, ſed exprimitur hominis ſummū ardorē, ſitímque patientis affectus. Colligit ex hoc loco Greg. lib.4.Dialogor.c. 29. animas damnatorū non vidēdo

Marci 9.43. 44. 45. 46. 48.

F ſolùm igne, ſed etiam expetiēdo torqueri; quod, etſi eſt contra quorundam opinionem, eſt probabilius, & magis à Theologis receptū. Notauit eodem loco Gregorius, & Chryſoſt. alibi, diuitem illum non dici aliena rapuiſſe, ſed non communicaſſe cum pauperibus ſua, ideóque punitum eſſe: quid ergo paſſuros, qui & ſua non dederint, & aliena rapuerint?

Animę damnatorū nō videndo tantùm igne, ſed etiam expetiendo torquētur.

25. *Et dixit illi Abrahā, fili recordare, quia recepiſti bona in vita tua, & Lazarus ſimiliter mala.*) G. ὅτι ἀπέλαβες σὺ τὰ ἀγαθά σου ἐν τῇ ζωῇ σου, quia recepiſti tu bona tua in vita tua. Obſeruāt Chryſoſt. & Theophylact. humanitatem Abrahæ erga diuitē illū, qui, ſi filius fuiſſet eius,

A

cum illo fuiſſet; filium tamen appellantis. *Inuit*, inquit Theophylactus, *illum qua vna ratione potuit, vt blandè eum alloqueretur.* Magis placet, quod Euthymius ait, non humanitatis cauſſa, ſed quia pater omnium Iudæorum erat, filium appellaſſe, nam & diuitem illũ fuiſſe Iudæum. Cæterum cùm hoc colloquium non hiſtoria, vt ſupra docuimus; ſed parabola ſit, non eſt ratio quærenda cur Abraham diuitem filium appellauerit, ſed cur Chriſtus ita Abrahamum appellantem induxerit. Ratio eſt facilis; vocauerat diues patrem Abrahamum, vt illum

Ioan. 8. 37. 39.

Colloquiũ iſtud non eſt hiſtoria, ſed parabola.

B

ad commiſerationem commoueret; poſtulabat decorum, & probabilitas orationis, vt contrà Abrahamus illum filium vocaret. Quod non tantùm honorificè, ſed etiam irriſoriè poteſt dictum intelligi. Solemus enim eos, qui nos adulatoriè patres vocant, contrà irriſoriè filios appellare. Quod idem Chryſoſtomus, Beda, & Euthymius obſeruauerunt, non dixiſſe ἔλαβες accepiſti, ſed ἀπέλαβες *recepiſti*, quòd recipere ſit ea, quæ nobis debentur accipere, eſſeque hoc verbo ſignificatum aliquam in eo diuite fuiſſe virtutem, cuius gratia tot in

C

hac vita temporalia bona accepiſſet; non ſatis firmum exiſtimo. Vim ergo non in eo verbo, ſed in pronomine, *tua*, quod eſt in Græcis exemplaribus, eſſe arbitror, quod perinde eſt ac ſi dicat, ea quæ, tu ſola bona eſſe putabas, quibus ſolis inhiabas, iam in hac vita recepiſti, quid nunc aliena petis bona, id eſt quæ Lazarus bona, tu cum irridens mala putabas? vt hom. 1. de Lazaro Chryſoſtomus, & Gregorius homil. 40. in Euangelia interpretatur. Quem ſenſum acutè vidit Auguſtinus lib. 2. qq. Euangelicarum, c. 38. *cum*, inquit, *ei dicitur, Recepiſti bona*

D

in vita tua, illud tangitur, quia fœlicitatem dilexit ſeculi, nec aliam vitam præter iſtam, in qua ſuperbus tumebat, amauit. Lazarum verò mala dicit recepiſſe, quia intellexit huius vitæ mortalitatem, labores, dolores, & ærumnas, pœnam eſſe peccati. Ergo eodem modo diuiti dicitur, *Recepiſti bona tua in vita tua*, quo de illis, qui humanæ laudis captatione omnia faciebant, dictum eſt, *Receperunt mercedem ſuam*, Matth. 6. 2. 5. 16. quia non aliam erant, quàm illam humanæ laudis, quam quærebant, mercedem habituri. Aliud hoc loco mihi videtur indicari, &

E

tanquam certum, & conſtitutum poni, quod & Chryſoſt. hom. 4. de Lazaro adnotauit, omnes homines & bona, & mala habituros eſſe; qui in hac vita bona habuerint, in altera mala; qui in hac mala, in altera bona habituros: æquum hoc eſſe, & natura quodammodo comparatum, vt æqualiter inter homines bona, maláque diuidantur. Non quòd ita ſemper fiat, ſed quòd re communi hominum ſenſu æſtimata ita fieri debere videatur. Quemadmodum ille apud Platonem di-

Dolor, & voluptas ſeſe inuicē conſequuntur.

Plato in Phædone.

F

cebat Socrates dolorem, & voluptatem duas eſſe res ita natura coniunctas, vt neceſſariò altera poſt alteram conſequatur. Atque hanc vim habet, *Recepiſti bona tua in vita tua, & Lazarus ſimiliter mala*, id eſt recepiſti bona, quæ tibi non quidem virtutis cauſa, ſed naturali quodam iure vel in hac vita, vel in altera debebantur. Noli bis eſſe fœlix, *tolle quod tuum eſt, & vade.*

Matth. 20. 14.

Nunc autem hic conſolatur, tu verò cruciaris.) Id eſt, æquum eſt, vt hic nunc lætetur, tu torquearis. Mutatę enim amborum vices ſunt. Poterat Chriſtus Abrahamum præcisè reſpondentem inducere, non poſſe fieri, quod petebat; ſed voluit auditores ita docere, vt intelligerent non modò fieri non poſſe, vt bonorum, & malorum conditio mutetur; ſed iuſtum etiam eſſe, vt ita fiat. Itaque non tam Abrahamus, quàm ex perſona Abrahæ Chriſtus ipſe reſpondet.

26. *Et in his omnibus inter nos, & vos chaos magnum firmatum eſt.*) Καὶ ἐπὶ πᾶσι τούτοις, & præter hæc omnia. Præterquã quòd, vt dixi, æquum eſt, vt Lazarus nũc pro malis, bona; tu pro bonis, mala recipias; accedit quòd rem à me petis, quam, vt maximè vellē, facere non poſſum. Nam *inter nos, & vos chaos magnum firmatum eſt.* G. χάσμα, hiatus; atque eodem fortaſſe modo etiã Latinè legendũ eſt, ſed errore pro chaſma chaos cœptũ ſcribi. Quid autē hiatus ille eſſet, quæri ſolet. Plerique nō loci interuallũ, ſed conditionis immutabilē firmitatē ſignificari putant. Ita Ambroſ. hoc loco, & Aug. lib. 2. qq. Euangel. c. 38. Chryſoſt. Beda, Theophylact. & Euthym. in cōmentarijs. Probabilis opinio; nam ſi quidem de loci diſtãtia ageretur, nullus tam procul locus eſt, ex quo non poſſet anima, præſertim quæ ſpiritus eſt, ad locum, vbi diues erat, permeare. Quanquam mihi quidem loci etiam diſtantia videtur deſignari. Nam etſi Abraham, aut Chriſtus potiùs perſona Abrahæ ſolam conditionis firmitatē declarare voluit, tamē dubium non eſt, quin metaphora à loci diſtantia ducta ſit, & magni hiatus nomine non diſtantia ſolùm magna, ſed etiam impermeabilis ſignificetur. Quemadmodum ſi ab vno loco in alium vaſtus terræ hiatus eſſet, tranſiliri vtique non poſſet. Itaque liquidò mihi ex hoc loco colligi videtur ſinum Abrahæ etiamſi ſub terra, longè tamen remotum à damnatorum loco fuiſſe. Quin valde ſuſpicor ſummum hîc cœlum deſignari, inter quod, & infimum damnatorum locum, vbi diues erat, magnus vtique erat hiatus, totum ſcilicet ſpatium aëris, quod quaſi hiatus quidam vacuum, & impermeabile videtur eſſe. Non quòd Abraham in cælo eſſet, ſed quòd ita loqui fingatur, quaſi eſſet in cælo, quemadmodum ſupra diximus ita Chriſtum de Lazaro, & diuite locutum, vt ſi corpora haberent; quia quãuis non haberent tunc, erant poſt reſurrectionem habituri. Quod dicit ἐστήρικται *firmatum eſt*, metaphora videtur eſſe ab arcibus ſumpta, quæ lato, profundóque circà foſſo firmatæ ſunt. Itaque hiatus firmatus impropriè, & per enallagen dictum eſt pro, locus hiatu firmatus. Quod verò ait. *Vt hi, qui volũt hinc tranſire ad vos, non poſſunt*, quamuis abſoluta videatur, hypothetica locutio eſt. Nemo enim vult à cælo, aut à ſinu Abrahæ in infernum deſcendere, ſed ſignificat fore, vt etiamſi vellent, minimè poſſent, etſi ne velle quidem poſſunt.

Quid hiatus ille eſſet.

27. 28. *Et ait, rogo ergo te pater, vt mittas eum in domum patris mei; habeo enim quinque fratres; vt teſtetur illis, ne & ipſi veniant in hunc locum tormentorum.*) Primum hîc quęrendũ, num hæc pars hiſtoriæ, an parabolę ſit. qui auctores ſuperiorē narrationē de diuite, & Lazaro hiſtoriam eſſe putauerunt, & hanc partem faciunt hiſtoriæ. Nam eam opinionem, quam nos ſupra probabiliorē indicauimus, nemo, quòd ſciam, præter Iuſtinum ſecutus eſt. Gregorius quidem certè homil. in euangel. 40. hiſtoriam etiam hanc eſſe putat. Cæterum non mihi videntur ita hæc eſſe coniuncta, vt neceſſariò ſequatur, ſi illa ſuperior hiſto-

ria eſt,& hanc hiſtoriam eſſe oportere. Nam,vt ante docuimus, poteſt vna pars narrationis eius hiſtoria eſſe,altera parabola.Itaque potuit diues ille verè eſſe: ſed non verè quinque habere fratres, ſed fingi habuiſſe,vt eorum perſona doceremur non eſſe nobis expectandum, vt mortui ad nos veniant, vt nos ad pœnitentiam adhortentur, cùm & ſcripturas, & viuos doctores,qui id quotidie faciunt,habeamus. Ac ego quidem ita ſentio,hoc, quod de quinque dicitur fratribus,non hiſtoriam, ſed parabolam eſſe, &, niſi fallor,Auguſtinum lib.2.qq.Euangel. c.38. & Chryſoſt. in homilia de diuite,auctores habeo, qui hanc partem,vt paullo poſt dicturi ſumus, non tanquam rem verè geſtam, ſed tanquam parabolam exponũt. Poteſt autem fictio parabolæ vel in rebus ſimul atque perſonis,vel in rebus tantùm, non in perſonis eſſe. Fieri enim poteſt, vt quamuis verè diues ille fuerit,tamen nec fratres habuerit, nec ad eos rogauerit Lazarum mitti. Et poteſt fieri, vt fratres quidem habuerit, cæterum non verè Abrahamum rogauerit,vt ad eos Lazarum mitteret. Hoc ſecundum certum eſſe arbitror. Nam, vt diximus,totum iſtud diuitis cum Abrahamo colloquium ad modum parabolæ fictum eſt.De primo dubitari poteſt, an verè fratres habuerit.Id quidem incertum, ſed probabilius non habuiſſe, quemadmodum videntur Auguſtinus, & Chryſoſt. exiſtimare præter cæteros illos auctores, quos initio huius narrationis multos nominauimus, qui totam omnino rem fictam putauerunt.Nam numerus ille tam iuſtus fratrum quinque & quòd de ſororibus nihil dicat, rem indicat eſſe compoſitam. Cur ergo id Chriſtus finxit? vt rem admodum neceſſariam doceret, expectãdum non eſſe, vt aliquis ab inferis redeat, qui nobis vera eſſe confirmet,quæ de præmiis,& ſuppliciis alterius vitæ dicuntur:quod homines impij,& increduli optare ſolent,& quia probabilis oratio erat, fore vt, ſi diues ille fratres habuiſſet,moneri eos curaret,ne & ipſi in eundem venirent locum. Cur ergo quinque? Chryſoſt.in homil.illa de diuite propter quinque corporis ſenſus,quorum cauſa peccauerat, Auguſtinus verò lib.2.qq.Euangel.c.38. propter quinque Moſis libros id factum putat.Si quinque fuerint fratres, vel ad quinque ſenſus, vel ad quinque libros legis eum numerum accommodare nihil obſtat: ſed non ea de cauſa numerum poſitum arbitror.Itaque numerum quidem certum pro incerto poſitum eſſe arbitror; ſed eum potius poſitum eſſe,quàm alium,vt fratrum magna multitudo ſignificaretur. Solet enim numerus ille,ſicut ſeptem,& decem multitudinem declarare,Iſai. 19.18. *In die illa erunt quinque ciuitates in terra Ægypti loquentes lingua terra Chanaan, & iurantes per Dominum exercituum*,id eſt multæ. Voluit ergo diues eo ipſo numero Abrahamo perſuadere,vt Lazarum ad fratres ſuos mitteret. Faciliùs enim perſuaſiſſet vt ad multos mitteret,quàm ad paucos,maiorem enim rationem,maiorem curam multorum,quàm paucorum habendam eſſe, maioris eſſe damni multos, quàm paucos perire fratres.De animo,quo diues ille hoc ab Abrahamo petiuerit, diſputari ſolet; nec enim ſolent damnati viuentium curam gerere, eorúmque ſalutem procurare. Si, quam ſupra ſecuti ſumus,ſententia vera eſt, hanc partem non ad hiſtoriam,ſed ad parabolam pertinere, nulla relinquitur quæſtio. Nec quærendum,quo animo diues hoc petierit,qui verè non petiit; ſed quo animo Chriſtus id

Hæc pars de fratribus parabola eſt.

Increduli eſt optare vt aliquis ab inferis redeat.

Cur numero quinario illi fratres.

A eum petiiſſe finxerit. Id paullo ſupra declarauimus, vt auditores doceret, non eſſe expectandum, vt à mortuis doceamur, cùm Moſem, & prophetas habeamus. Sed non debet ignorare lector,quid graues de ea re auctores dixerint.Chryſoſt.hom.4. de Lazaro,Ambroſius,& Theophylactus bono animo id feciſſe videntur interpretari, quaſi vexatio illi intellectum dediſſet, velletque cauere fratribus, qui ſibi non cauiſſet,cum tempus erat; & verè non dubium eſt,quin Chriſtus tanquam bono animo eum rogantem inducat,quemadmodum paullo ante pro ſe ipB ſo bono vtique animo rogauerat. Quare,quod Gregorius,& Beda dicunt,vulgóque receptum eſt, non ſuorum fratrum, ſed ſua id feciſſe cauſa, ne ſi fratres damnarentur,cruciatus ſibi maiores accreſcerent ex eorum pœnis, quos ſuo ipſe exemplo in eum locum deduxiſſet:aut quod aliquod ſibi leuamentum doloris futurum eſſet, ſi quamuis ipſe damnatus eſſet; fratres tamen ipſius ſalui eſſent, vt alij volunt; non ita huic loco congruit. Sunt qui quærant,cur Lazarum potiùs,quàm alium quempiam mitti roget. Eadem opinor ratione,qua ad ſe ipſum non aliũ, quàm C Lazarum mitti rogauerat, aut eum potiùs Chriſtus rogaſſe finxerat, vt oſtenderet diuitem, cuius in hac vita auxilio indiguerat Lazarus, in altera vita Lazari auxilio eguiſſe. Addit tamen Chryſoſtom. hom.4.de Lazaro,& Theophylactus, ideo rogaſſe, vt Lazarus mitteretur;quia notus fratribus fuerat,vt in eo perſpicerent, quanto melioris in altera vita conditionis pauper,quàm diues eſſet, maiorémque homini noto haberent fidem.Hoc eſt, quod ait, *vt teſtetur illis*, id eſt vt tanquam oculatus eorum,quæ hic geruntur teſtis eos doceat,vt caueant, *ne forte & ipſi veniant in hunc locum tormentorum*. Huius loci occaſione diſpuD tare quidam ſolent, num animæ mortuorũ aliquando viuentibus appareant. Ac Chryſoſtomus quidem in homilia vltima da Lazaro, aliiſque nonnullis locis, Tertullianus in libro de anima, & Athanas. aut quiſquis auctor eſt,qq. ad Antiochum. q. 11. & 13. & Iſidorus lib. 8. Etymol. c. 9. & Theophylactus in. 8. Matthæi prorſus negant vnquam id fieri, & cur fieri non conueniat, multas rationes afferunt. Primum id viuis vtile non eſſe, qui, ſi viuis non credunt, ne mortuis quidem credent, vt Abraham diuiti reſpõE det. Deinde quòd etiamſi oculis ipſis damnatorum ſupplicia homines cernerent, nihilo ſe magis à peccatis abſtinerent, quotidie inquit Chryſoſt. fures & alios reos ad ſupplicia duci vident,& iiſdem ſe,propter quæ illi puniuntur, peccatis inuoluunt. Præterea quòd ſi id fieret,progreſſu temporis in contemptum res veniret, & non magis mortui nos, quàm viui commouerẽt, vt eodem loco Chryſoſtomus inquit. Denique quòd ea res multorum errorum cauſſa eſſe poſſet, dum dæmon fingens ſe alicuius mortui animam eſſe,homines ludificaret, & quidquid vellet illis perſuaderet,vt Athanaſius, & Chryſoſtomus, & F Tertullianus argumentantur. Nam & cum ſciamus, inquit Chryſoſtomus, mortuorum animas non redire:tamen ſæpe dæmon per quietem, & ſomnium, qua vna ratione poteſt, animarũ defunctorũ perſonam ſumit; quid facturum fuiſſe ſi animas redire ſciret? Non exiſtimo tamen ponendam Deo legem eſſe, quo minùs cùm velit,& quas velit animas ad viuos mittat, idque aliquando fieri ego mihi perſuadeo, quòd Auguſtinus lib. de cura pro mortuis gerenda. c. 15.16. ait non niſi impudenter negari poſſe. Nam

Iſai. 28. 19.

Cur Lazarum potiſſimũ mitti petierit diues.

Num animæ mortuorum viuentibus appareant.

Moſis quidem, & Eliæ animæ in transfiguratione Domini non illi ſolùm, ſed tribus etiam diſcipulis apparuere, vt apud Matthæum. c.17. 4. probauimus, & quod tunc ad teſtandum gloriam, & paſſionem Chriſti factum eſt, credendum aliis etiam de cauſis fieri ſolere, quæ multæ iuſtæ, & graues poſſunt occurrere. Idémque colligi ex hoc loco videtur poſſe. Non enim reſpondet Abraham non poſſe, aut non ſolere ad hanc vitam redire mortuos, quemadmodum ante reſponderat, *& in his omnibus inter nos & vos chaos magnum firmatum eſt, vt hi qui volunt hinc tranſire ad vos, non poſsint*, ſed reſpondet, *Habent Moyſem & prophetas.* Cæterum non quoties, qui apparet, ſe huius vel illius animam eſſe dicit, leuiter credendum eſt, ſed etiam, atque etiam exploranda res; plerumque enim dæmonem eſſe arbitror, qui ſe animam eſſe mentitur.

Non leuiter credendum iis qui appareat.

29. *Et ait illi Abraham. Habent Moyſem, & prophetas, audiant illos.*) Per Moyſem, & prophetas non dubium, quin totum vetus teſtamentum intelligat, vt Matthæus. 5.17. & 7.12. & 11.13. & hoc ipſo. c. ver. 16. & infra. c. 24.27. & Ioan. 1. 45. Vult ergo viuos ſcripturarum teſtimonio contentos eſſe, nec à mortuis quid in altera geratur vita audire velle. *Nunquid*, inquit, *non populus à Domino ſuo requiret viſionem? Pro viuis à mortuis? Ad legem magis, & ad teſtimonium.* Iſai. 8. 19. 20. Abutuntur tamen hæretici hoc loco, dum ex eo probare volunt, nihil, niſi quod ſacris litteris conſignatum ſit, eſſe credendum. Nam iſta quidem ratione ea quæ Apoſtoli poſtea dixerunt, quæ in veteri teſtamento non ſunt, credenda non eſſent. Reſtringenda igitur ſententia eſt ad id, de quo agitur. Agebatur de alterius vitæ ſtatu, de quo ſatis viuos per Moſem, & prophetas edoceri poſſe Abraham reſpondet. Vnde eorum etiam opinio apertè refutatur, qui exiſtimant in veteri teſtamento nullam de vita æterna mentionem fieri; cùm homines, vt de toto futuræ vitæ ſtatu doceantur, ad legem, & prophetas mittantur ab Abrahamo, aut à Chriſto potiùs, qui Abrahami ſumpta perſona loquitur. Poteſtque hæc ipſa ſententia in hæreticos ipſos qui hoc abutuntur loco aptiſſimè accommodari. Negant illi vllum purgatorium in altera vita eſſe; fingúntque ſe credituros, ſi quis id inde rediens affirmaret. Quibus reſponderi poteſt, habetis Moſem, & prophetas; habetis ſcripturæ teſtimonia, ſi illi non creditis, nec ſi quis ex mortuis reſurrexerit, credetis. Alium etiam lector ſcopulum vitare debet, ne Chryſoſtomum legens exiſtimet debere ſua quemque lingua nullo adhibito præceptore ſcripturam legere. Nec enim iubet Chriſtus fratres illos diuitis ipſos per ſe legere prophetas. Quod ſi feciſſent, tantùm fortaſſe abfuiſſet, vt ex illis non bene intellectis diſcerent parata eſſe poſt hanc vitam

Hæretici abutentes hoc loco refelluntur.

A bonis præmia, malis ſupplicia; vt periculum fuiſſet, ne illud apud Salomonem legentes, quod illi ipſi fratres fortaſſe putabant, eundem hominum interitum eſſe atque iumẽtorum, ſimiliter naſci, ſimiliter mori Eccleſ. 3.19. exiſtimarent animas hominum eſſe mortales, qui error omnium fons errorum eſt. Mittit ergo ad ſcripturas fratres illos diuitis Chriſtus, non vt per ſe, ſed vt per eos, quorum id erat officium, legerent, atque intelligerent. Quemadmodum alio loco

B dicit, *Super cathedram Moyſi ſederunt ſcribæ & Phariſæi; omnia ergo, quæcunque vobis dixerint, ſeruate & facite, ſecundùm autem opera eorum nolite facere.* Matth. 23. 23. Satis certum huius rei ætas noſtra documentum dedit, qua, dum ſua quiſque lingua, ſuo quiſque iudicio ſcripturam lectitat, tot fere errores, quot homines de rebus ad ſalutem maximè neceſſariis nati ſunt. Experiuntur apud ſe hoc malum hæretici ipſi; qui ſeueritatem in nobis nimiam accuſantes, iſtam ſuis

C licentiam cõceſſerunt; apud quos nemo ſatis eſt ingenioſus, qui nouam non facit ſectam.

30. *At illi, Non, pater Abraham.*) Defecta oratio, intelligendum enim, Non ſatis eſt, quòd Moſem, & prophetas habeant. Aut, non credent Moſi, & prophetis, Lazaro autem, aut alteri cuipiam à mortuis redeunti credent, vt colligitur ex ſequenti Abrahæ reſponſione ver. 31. *Si Moyſem & prophetas non audiunt, nec, ſi quis ex mortuis reſurrexerit, credent.* Loquitur diues ex communi impiorum hominum opinione,

D qui, cùm propter ſcripturarum teſtimonia non credant, quæ de præmiis, atque ſuppliciis alterius vitæ narrantur, dicere ſolent facilè credituros ſe, ſi quem videant inde redeuntem, qui ea ſe ſic habere confirmet. Ac fortaſſe diues ille ex ſe ipſo de ſuis fratribus, vt Chryſoſtomus, & Theophylactus exiſtimãt, coniecturam faciebat, quòd ipſe, dum in viuis ageret, eadem diceret. Abraham autem reſpondet, quod res

E eſt, eos, qui ſcripturis non credunt, nec mortuis, ſi reſurgant, credituros. Qua enim incredulitate, & elatione animi ſcripturas rident, aut ad libidinem quiſque ſuam interpretantur; ea, ſi quis illis mortuus excitaretur, aut phantaſma eſſe dicerent, vt noui dicunt hæretici, aut illi certè non crederent. Experientia ſub illud ipſum tempus hoc docuit. Exſuſcitauerat Chriſtus Lazarum, quem credendum eſt

Lazaro reſuſcitato non crediderũt Phariſæi.

F multa de altera vita conſentanea iis, quæ Chriſtus docebat, commemoraſſe. Tantum abeſt vt Scribæ, & Phariſæi, qui Chriſto non credebant, illi crediderint, vt occidere etiam voluerint Ioan. 12. 10. vt Chryſoſt. & Euthym. obſeruarunt. Docuit etiam in Chriſto, vt Gregorius, & Beda notant, qui cum paullo poſt occiſus à Scribis, & Phariſæis, propter quos iſta dicebat, reſurrexiſſet; nihilo magis poſt reſurrectionem, quàm ante illi crediderunt.

CAPVT XVII.

1. ET ait ad diſcipulos ſuos: Impoſſibile eſt vt non veniant Mat.18.a.7 Mar.9.f.41
ſcandala: væ autem illi, per quem veniunt. 2. Vtilius eſt
illi ſi lapis molaris imponatur circa collum eius, & proij-
ciatur in mare, quàm vt ſcandalizet vnum de puſillis iſtis.
3. Attendite vobis: Si peccauerit in te frater tuus, increpa Mat.18.b.21 Leu.19.d.17.
illum: & ſi pœnitentiam egerit, dimitte illi. 4. Et ſi ſep- Eccl.19.b.13.
ties in die peccauerit in te, & ſepties in die conuerſus fue-
rit ad te, dicens: Pœnitet me, dimitte illi. 5. Et dixerũt Apoſtoli Domino: Adauge
nobis fidem. 6. Dixit autem Dominus: Si habueritis fidem, ſicut granum ſinapis, Mat.17.c.20.
dicetis huic arbori moro: Eradicare, & tranſplantare in mare: & obediet vobis. 7.
Quis autem veſtrum habens ſeruum arantem aut paſcentem, qui regreſſo de agro
dicat illi: Statim tranſi, recumbe: 8. & non dicat ei: Para quod cœnam, & præ-
cinge te, & miniſtra mihi donec manducem, & bibam, & poſt hæc tu manduca-
bis, & bibes? 9. Numquid gratiam habet ſeruo illi, quia fecit quę ei imperauerat?
10. Non puto. Sic & vos cum feceritis omnia, quę pręcepta ſunt vobis, dicite: Serui
inutiles ſumus: quod debuimus facere, fecimus. 11. Et factum eſt, dum iret in Ie-
ruſalem, tranſibat per mediam Samariam, & Galilæam. 12. Et cum ingrederetur
quoddam caſtellum, occurrerunt ei decem viri leproſi, qui ſteterunt à longe: 13.
& leuauerunt vocem, dicentes: Ieſu præceptor, miſerere noſtri. 14. Quos vt vidit, Leui.14.a.2.
dixit: Ite, oſtendite vos ſacerdotibus. Et factum eſt, dum irent, mundati ſunt. 15.
Vnus autem ex illis, vt vidit quia mundatus eſt, regreſſus eſt, cum magna voce ma-
gnificans Deum, 16. & cecidit in faciem ante pedes eius, gratias agens: & hic erat
Samaritanus. 17. Reſpondens autem Ieſus, dixit: Nonne decem mundati ſunt? &
nouem vbi ſunt? 18. Non eſt inuentus qui rediret, & daret gloriam Deo, niſi hic
alienigena. 19. Et ait illi: Surge, vade: quia fides tua te ſaluum fecit. 20. Interro-
gatus autem à Phariſæis: Quando venit regnum Dei? reſpondens eis, dixit: Non
venit regnum Dei cum obſeruatione: 21. neque dicent: Ecce hic, aut ecce illic.
Ecce enim regnum Dei intra vos eſt. 22. Et ait ad diſcipulos ſuos: Venient dies
quando deſideretis videre vnum diem Filij hominis, & non videbitis. 23. Et di- Mat.24.b.25.
cent vobis: Ecce hic, & ecce illic. Nolite ire, neque ſectemini. 24. nam, ſicut ful- Mar.13.c.21
gur coruſcans de ſub cælo in ea, quæ ſub cælo ſunt, fulget: ita erit Filius hominis in
die ſua. 25. Primum autem oportet illum multa pati, & reprobari à generatione
hac. 26. Et ſicut factum eſt in diebus Noe, ita erit & in diebus Filij hominis. 27. Mat.24.d.37.
Edebant, & bibebant: vxores ducebant, & dabantur ad nuptias, vſque in diem, qua Gen.7.b.5.
intrauit Noe in arcam: & venit diluuium, & perdidit omnes. 28. Similiter ſicut Gen.19.e.25.
factum eſt in diebus Lot: Edebant, & bibebant: emebant, & vendebant: plantabãt,
& ædificabant: 29. qua die autem exijt Lot à Sodomis, pluit ignem, & ſulphur de
cælo, & omnes perdidit: 30. ſecundum hæc erit qua die Filius hominis reuelabi-
tur. 31. In illa hora qui fuerit in tecto, & vaſa eius in domo, ne deſcendat tollere
illa: & qui in agro, ſimiliter non redeat retro. 32. Memores eſtote vxoris Lot. 33.

Quicum-

Sup. 9. c. 24. Mat. 10. d. 39. Mar. 8. d. 35. Ioan. 12. d. 25. Mat. 24. d. 40. 1. Theſſ. 4. d. 17.

Quicumque quæſierit animam ſuam ſaluam facere, perdet illam: & quicumque
perdiderit illam, viuificabit eam. 34. Dico vobis: in illa nocte erunt duo in lecto
vno: vnus aſſumetur, & alter relinquetur: 35. duæ erunt molentes in vnum: vna
aſſumetur, & altera relinquetur: duo in agro: vnus aſſumetur, & alter relinquetur.
36. Reſpondentes dicunt illi: Vbi Domine? 37. Qui dixit illis: Vbicumque fue-
rit corpus, illuc congregabuntur & aquilæ.

IN CAPVT XVII.

1. ET *ait ad diſcipulos ſuos.*) Valde multi laborārūt interpretes, vt iſta, quæ ſequūtur cum ſuperiore capite coniungāt. Teophyl. hoc modo iungit, egiſſe Christum ſuperiore capite de Phariſæorum auaritia, qui Christū paupertatem diuitijs præferentem irridebāt, & eius diſcipulos ſcandalizabant, propterea nunc de pœnis eorum agere, qui alios offendunt. Alij capite præcedenti egiſſe contra auaros, qui proximos non (B) iuuant, nunc de ijs agere, qui proximos offendunt, qui maior quidam contra præceptum diligēdi proximi gradus eſt. Superuacua mihi omnis iſta videtur diligentia; ſatis enim per ſe perſpicuum eſt multa in hunc locum Lucā ſine vllo ordine, ſine vlla cōnexione conieciſſe. Cum ergo ea, quæ in hoc ipſo capite dicit, inter ſe non hæreant, quærendum non eſt, quomodo totum caput cum toto ſuperiore capite cohæreat. Videmus etiam hæc eadem, quæ initio huius capitis à Luca ponuntur, à Matthæo etiam c. 18. 7. poſita fuiſſe, & cum ea quæ præceſſerat nar- (C) ratione aptè coniuncta. Cum enim Chriſtus interrogatus à diſcipulis ſuis eſſet, aduocans puerum, & in medio conſtituens docere cœpit, qui illius pueri ſimilis non efficeretur, eum ſaluum eſſe non poſſe; tanti apud patrem ſuum paruos pueros eſſe, vt qui eos ſuſciperet, ſe ipſum ſuſcipere cenſeretur; qui autem vnum aliquem, vel minimum ex illis offendiſſet, ei ſatiùs futurum, vt ſuſpenſa ad collum mola aſinaria in mare proijceretur, quàm vt pœnas ſubiret, quas eam ob noxā ſubiturus eſſet. Addidit tanquam epiphonema, quod hoc loco ſcribit Lucas, *Væ mundo à ſcandalis, neceſſe eſt enim, vt veniant ſcandala;* (D) *væ autem homini illi, per quem ſcandalum venit.* Cum ergo apud Matthæum hæc verba bene hæreant, hîc nō hæreant, cui dubium eſſe poteſt illic ſuo, hîc alieno loco eſſe. Itaque miror eos, qui Euangeliſtarū Cōcordias conſcripſerunt, hîc poſuiſſe. Cæterum quòd attinet ad ſenſum, omnia apud Matthæum explicauimus.

7. *Quis autem veſtrum habens ſeruum.*) Neque hæc quæ ſequuntur, vllam cum proximè quidem præcedentibus coniunctionem habent; nec apparet, vbi (E) reponenda ſint, ſi quis totam, quo ordine geſta eſt, Euangelicam hiſtoriam velit tenere, cum à ſolo narrentur Luca. Suſpicio tamen mihi nonnulla eſt, tūc hæc à Chriſto, dicta fuiſſe, cum accerſito puero, & in medio conſtituto de humilitate, vt paullo ante diximus, diſputauit: cum illa enim diſputatione, qua de humilitate agebatur, bene conueniebat, vt Chriſtus diſcipulos ſuos doceret adeo humiliter de ſe ſentire, vt, cum feciſſent omnia, quæ præcepta (A) ipſis eſſent, ſeruos ſe inutiles eſſe reputarent. Nam quod Auguſt. lib. 2. qq. Euangelica. c. 39. & Theophyl. & Euthym. tradūt, cum de ſede Chriſtus egiſſet, quæ homines in ſuperbiam efferre poterat, ſermonem continuò de humilitate ſubieciſſe, coactum videtur.

Habens ſeruum.) Hæreticorum interpres, quò magis errorem ſuum confirmaret, nihil nos poſſe apud Deum promereri, adnotauit hoc loco ſeruum, non mercenarium, ſed mancipium intelligendum, quod quantum quātum ſit, domini ſui ſit; eiuſmodi enim (B) hominem, cum omnia, quæ facere poteſt, debeat, nihil poſſe facere, vltra quod debeat. Quam adnotationem nec vlla ille ratione probat, & nos poſſumus ex hoc ipſo loco refutare. Cum enim dicit dominū nullam ſeruo ſuo gratiam habiturum, quia nihil feciſſet vltra, quàm debebat, indicat pfecto de eo agi ſeruo, qui aliquid, pluſquā debebat, agere potuiſſet; quod ſi feciſſet, gratiam illi dominus fuiſſet habiturus. Prætetquam quòd vulgari ſcripturarum more ſeruorum nomine non mancipia modò, ſed etiam mercenarij intelliguntur. Caluini in Harmonia peruerſa expoſitio refutatur.

(C) *Arantem, aut paſcentem.*) Græcè paſcendi verbum nullum habet accuſatiuum, nec Cypria. legit lib. 5. ad Quirin. c. 51. aliqui Latini codices legunt. Paſcētem boues; alij oues, ſenſu eodem. Quorſum hoc dixerit Chriſtus, quod ad ſenſum parabolæ nihil pertinere videbatur, quærendum inprimis eſt. Beda, qui hanc parabolam ad doctores Eccleſiæ reſtringit, propterea dixiſſe indicat *arantem, aut paſcentem*, vt doceret, non oportere ſatis habere doctores, ſi populum doctrina pauerint, & Eccleſiæ agrum arauerint; debere etiam Domino miniſtrare, debere illi ſacrificia, & preces offerre. Poſſemus non ſine magna (D) probabilitate dicere, quòd *arantem, aut paſcentem* Chriſtus ſeruum induxerit, partem non eſſe parabolæ, ſed complementū veriſimile narrationis, quòd ſoleant plerumque ſerui aut in agris arandis, aut in gregibus paſcendis occupari. Sed credo tamen alia id cauſa dictum eſſe. Volebat Chriſtus commune hominum curare malum, qui ſimul vt aliquid fecerunt boni, ſimul atque ararunt, aut gregem pauerunt, ſedere quodammodo cum ipſo Deo ad mēſam volunt, quaſi valde ſibi Deū obligauerint, quaſi nihil illis prætcrea faciendum ſuperſit. Propterea er- (E) go ſeruum induxit, qui poſtquam ex agro, diurnóque labore rediſſet, non permittitur ad menſam ſtatim accumbere, ſed iubetur prius domino miniſtrare. Quare illud tantùm meo quidem iudicio ſignificatur, non debere nos priùs à Deo gratiam, id eſt mercedem petere, quod eſt ad eius menſam recumbere, quàm omnes officij noſtri partes, id eſt legem omnem expleuerimus; non debere qualibet præceptorum obſeruatione eſſe contentos, ſed omnia

omnino

omnino ad perfectum obſeruare, quę præcepta ſunt; paratóſque eſſe ad faciendum, ſi quid nobis præterea pręceptum fuerit, ſi poſtquam toto die laborauerimus, ita vt ſatisfeciſſe nobis officio noſtro videamur, dicatur nobis, *para quod cœnem, & præcinge te, & miniſtra mihi, donec manducem, & bibam.* Cæterum quid ſit arare, aut paſcere, id non arbitror ſigillatim eſſe quærendum; nihil enim aliud aratione, paſtionéque ſignificatur, quàm vſitatus ſeruorum labor, & quidquid nobis videtur eſſe faciendum, vt officio noſtro abunde functi eſſe videamur, cùm aliquid nobis adhuc faciendum ſuperſit.

Ver. 8.

10. *Sic & vos, cùm feceritis omnia, quæ præcepta ſunt vobis, dicite ſerui inutiles ſumus; quod debuimus facere, fecimus.*) Concluſio parabolæ, ſed longè parabola ipſa difficilior, præſertim hæreticis ad ſuos errores ſenſum deprauantibus. Ex concluſione enim, quid parabola ſibi vellet, & quo renderet, intelligendum erat; & ecce de concluſione hæretici nobis litem intendunt. Tria Caluiniani his verbis ſignificari dicunt. Primum non poſſe nos plus facere, quàm præceptum eſt, nullum opus, vt vocant Theologi, ſupererogationis, quia quidquid facimus, aut facere poſſumus, multis nominibus debemus Deo, quemadmodum ſeruus ille nihil fecit, nec facere potuit, niſi quod debuit. Incredibilis cęcitas non videntium ex hoc loco id colligi non poſſe, contrarium verò poſſe. Nam vbi quæſo aut dicit, aut indicat Chriſtus nihil nos plus facere poſſe, quàm debeamus? Quia ſeruus ille non fecit? At ſi non fecit, facere profectò potuit. Nam ſi non potuiſſet, non vtique dixiſſet, dominum illi gratiam non habuiſſe, quia nihil feciſſet, niſi quod facere debebat, indicans gratiam illi, ſi plus feciſſet, habiturum; quod non indicaſſet, niſi plus facere potuiſſet. Itaque ex parabola non colligitur, quod hæretici volunt, contrarium verò colligitur. Minùs etiam illud, magis hoc colligitur ex concluſione. Non enim concludit Chriſtus, ſic vos non poteſtis facere, pluſquam præceptum eſt vobis, quod concludendum erat, ſi, quod iſti boni interpretes ſcripturarum volunt, dicere voluiſſet: ſed concludit, *Sic & vos, cùm feceritis omnia, quæ præcepta ſunt vobis, dicite, ſerui inutiles ſumus;* quod cùm dicit, indicat haud dubiè poſse nos plus facere aliquando, quàm nobis præceptum ſit; quod ſi fecerimus, ſerui vtiles erimus. Obijciunt rationem, nos, quanti quanti ſumus, Dei eſſe, ſicut mancipium domini ſui eſt, quidquid eſt, nihil ergo facere poſse, quod Deo, etiam ſi nullum præceptum eſset, non alijs nominibus debeamus, propterea ſeruum, vt ſupra diximus, non mercenarium, ſed mancipium interpretantur. Et quidem veteres reperiuntur auctores, qui hoc idem, ſed alio opinor ſenſu dicere videantur, Chryſoſtomus homil. 54. ad populum Antiochen. & Ambroſius in commentarijs ad hunc locum, *Sicut*, inquit, *tu non ſolùm non dicis ſeruo tuo, Recumbe, ſed exigis ab eo aliud miniſterium, & gratias ei non agis; ita nec in te patitur Dominus vnius vſum eſſe operis, aut laboris; quia dum viuimus, debemus ſemper operari. Ergo agnoſce te eſſe ſeruum plurimis obſequijs defœneratum. Non te præferas, quia filius Dei diceris; agnoſcenda gratia, ſed non ignoranda natura. Nec te iactes, ſi bene ſeruiſti, quod facere debuiſti. Obſequitur Sol, obtemperat Luna, ſeruiunt angeli.* Hæc vt intelligantur, adhibenda diſtinctio, quam & Euthymius animaduertit. Alia Deo debemus, quia ab eo nobis data; alia, quia præcepta. Nec enim tam ſeuerè voluit Deus agere nobiſcum, vt quidquid illi iure debebamus, exigeret; ſi ſpectes, quid ab eo acceperimus, omnia illi debemus, quia nihil non accepimus: ſi ſpectemus quid nobis præceperit, non debemus omnia: multa infirmitati noſtræ conceſſit, decem tantùm præcepta nobis dedit. Potuit iure ſuo à nobis exigere, vt omnes virginitatem ſeruaremus; potuit, vt omnia, quæ haberemus, diſtribueremus in pauperes; nam & hæc omnia ipſe nobis dederat, & poterat repoſcere iure ſuo, ſed noluit, quia *ipſe cognouit figmentum noſtrum*, vt ſæpe ſolet Chryſoſtomus dicere. Cum ergo facimus aliquid boni, quod præceptum nobis non eſt, plus quidem facimus, quàm præcepti iure debemus, non plus quàm, ſi Deus ſummo nobiſcum iure agere voluiſset, deberemus. Nam & à mancipijs ſuis ſolent aliquando domini, non quidquid iure poſsunt, exigere, ſed quod mediocri ſtudio, atque labore facere poſsũt; tantùm vt ſibi quotidie lucri afferant, aut tantùm vt in vinea ſua laborent; ſi quid præterea facere poſſint, ſibi faciant.

Caluinianorum error primus de operibus ſupererogationis diſcutitur.

1. Corinth. 4. 7.

Pſal. 102. 14.

At vrgent hæretici Deum à nobis quidquid iure ſuo exigere potuit, re ipſa exegiſſe. Quid enim feciſſe reliqui, qui à nobis exegit, vt ſe ex toto corde, ex tota anima, ex totis viribus diligeremus? qui enim minus, quàm poteſt facit, cum non totis vtique viribus amare. Reſpondeo illud non ſpeciale, ſed generale præceptum eſſe, nec enim in decalogo continetur; quare accommodatè ad præcepta decalogi, quæ propriè præcepta ſunt intelligendum. Totis igitur viribus Deum diligimus, quando totis viribus in decem præceptorum obſeruationem incumbimus. Ex tota anima diligimus, quando parati ſumus vitam potiùs effundere, quàm præceptum Dei vllum violare, etiam ſi alia bona, quæ præcepta non ſunt, quæque facere poſſemus, facere nolimus. Atque hac eadem ratione ſecundus eorum error, quem ex hoc loco confirmare ſolent, refutatur. Dicunt nos ne id quidem, quod præceptum nobis eſt, poſſe perficere; nec enim poſſe ex totis viribus Deum diligere, quod nobis vtique præceptum eſt. Ridiculus error, & ipſe ſe ſe refellens. Quid enim eſt totis viribus Deum diligere, niſi quantùm poſſumus diligere? vt illis omnia, quæ volunt, diſputandi cauſa concedamus. At cui dubium eſſe poteſt, poſſe nos diligere, quantùm poſſumus? Si enim non poſſumus, quomodo poſſumus, & ſi poſſumus? quomodo non poſſumus? Præterquam quòd, vt modò declarauimus, diligere Deum totis viribus non eſt diligere, quantùm omnino poſſumus; ſed quantùm poſſumus efficere, ne eius tranſgrediendis pręceptis eum offendamus. Tertius error eſt, qui maiore videtur ex huius parabolę concluſione probabilitate colligi; nullam nobis deberi mercedem, etiamſi pręcepta omnia ad perfectum obſeruauerimus. *Nunquid*, inquit, *gratiam habebit ſeruo illi, quia fecit, quæ ei imperauerat?* &, *cum feceritis omnia, quæ præcepta ſunt vobis, dicite, Serui inutiles ſumus, quod debuimus facere, fecimus*, ver. 9. 10. Et verò magnum hic locus omnibus auctoribus negotium faceſſit. Doceamus priùs ex eo non colligi, quod hęretici colligere conãtur. Primum quidem in parabola non dicitur, Nunquid mercedem dabit illi? Sed *nunquid gratiam habebit ſeruo illi?* gratiam, quę minùs, quàm merces videtur eſſe, multo plus quàm merces eſt,

Obiectio hæreticorũ diluitur de præceptis, quæ vires noſtras ſuperant.

Matth. 22. 37.

Luc. 10. 27.

Deuter. 6. 5

Secundus error Caluiniſtarũ.

Tertius error Caluiniſt. nullã nobis deberi mercedẽ

nempe corollarium mercedis, quod propter gna-
uiter à ſeruo nauatam operam ſupra pactum con-
uentum ſuperadditur; quæ ideo gratia, non
merces appellatur, quia non ex pacto, & iu-
re, ſed ex domini liberalitate, moraliſque, vt
vulgo dicitur, honeſtate debetur; debetur tamen.
Nam quęro, an dominus ille, qui in parabola
proponitur, ſeruo, qui in agro primùm toto
laborauerat die, dum cęnanti ſibi noctu mini-
ſtrauit, nullam pro labore mercedem ſoluit? Quis
neget? Negat Caluinus, ſed aliter probare non
potuit, quàm fingens ſeruum illum mancipi-
um fuiſſe pecunia emptum, non hominem mer-
cede conductum. Quod ille figmentum ne con-
iectura quidem vlla probare poteſt; & nos ex
perpetua ſcripturę conſuetudine ſeruos mercena-
rios appellantis, & ex verbis ipſis huius loci refu-
tamus. Cum enim dicit, *Nunquid gratiam habe-
bit ſeruo illi?* indicat de eo ſe loqui ſeruo, cui domi-
nus gratiam habere ſoleat; non ſolet autem man-
cipio, ſed mercenario gratiam habere; præſertim
ſi, vt ego quidem puto, χάριν ἔχειν, gratiam ha-
bere hoc in loco eſt præter conſtitutam merce-
dem aliquid dare. Nam etſi gratiam habere tam
Græcè, quàm Latinè ad ſolum animum refer-
ri ſolet, ſicut gratiam referre, & Græcè χάριν ἀνα-
φέρειν, aut ἀποδοῦναι, ad remunerationem; tamen
arbitror hoc loco eſſe tapinoſin, qua vti vulgo
ſolemus, plus quàm dicimus inſinuantes. Hoc ſi
feceris gratiam habebo, indicans dico me non ha-
biturum modò, ſed etiam relaturum gratiam. Cum
ergo Chriſtus in parabola non ſignificet dominum
illum, de quo loquebatur mercedem ſeruo ſuo
non ſoluturum; ſed non habiturum gratiam; id
eſt nihil præter mercedem daturum eſſe; nec, cum
dicit in concluſione, *Cum feceritis omnia, quæ præ-
cepta ſunt vobis*, ſignificat nullam nos propter præ-
ceptorum obſeruationem mercedem habituros; ſed
nihil habituros præter mercedem eam, quæ ob-
ſeruantibus præcepta conſtituta, atque promiſſa
eſt. Nam præceptorum quidem obſeruationi cer-
tam in cœlo mercedem reſpondere vniuerſa ſcrip-
tura docet ſupra. c. 6. 23. 35. Matthæi. 5. 12. & 10.
41. 42. Marc. 9. 41. 1. Cor. 3. 8. 14. & 2.
epiſtola Ioan. 8. Apocalypſis. 11. 18. & 22. 12.
Quid ergo eſt, *Dicite ſerui inutiles ſumus, quod debui-
mus facere, fecimus?* Sunt qui non tam verè, quàm
humilitatis cauſa dictum interpretari videantur,
quaſi id tantùm Chriſtus agat, vt doceat nos non
efferri animo, cùm omnia, quæ præcepta nobis
ſunt, ſeruauerimus; feciſſe enim tantùm, quod
debebamus, quin humiliter de nobis ſentire opor-
tere, exiſtimaréque aut nihil nos feciſſe, aut nulla
dignos eſſe mercede, cùm nihil, niſi quod debeba-
mus facere, fecerimus. In hanc ſententiam hoc te-
ſtimonio ſæpe vtuntur veteres auctores Origen.
homil. 12. in Ioſue, Cyprian. lib. 5. epiſtola.
6. & lib. 3. ad Quir. c. 51. Chryſoſto. in ſerm.
de pœnitentia & confeſſione, Hieron. in epiſtola
ad Cteſiphont. contra Pelagianos. Bernard. ſermo-
ne. 4. in pſal. 90. & epiſtola 142. Theophy-
lactus in cómentarijs, & Cyrillus apud D.Thomam.
Quomodo ſeruos Inutiles nos dicamus. Pſal. 15. 2.
Alij, vt Beda, & Lyranus hoc loco ſeruos nos eti-
am cum omnia fecerimus, inutiles exiſtimare debe-
re, quia nihil Deo vtilitatis attulimus, qui bo-
norum noſtrorum non indiget. Cæterum non id,

A opinor, agebatur, vt probaretur nihil nos vtili-
tatis Deo afferre poſſe; ſed nihil nobis præter con-
ſtitutam debito miniſterio deberi mercedem. Nam
ſeruus quidem ille, qui in parabola proponitur,
aliquid domino ſuo vtilitatis attulit. Et ſi nos nul-
lam Deo vtilitatem afferre poſſumus, non impo-
tentia noſtra, qui aliquid certè facimus, ſed Dei
nulla re indigentis natura fit. Neque concludit
Chriſtus, *Dicite ſerui inutiles ſumus*, quia nihil Deo
vtilitatis attulimus; ſed quia, *quod debuimus facere,
fecimus*, quod aliud eſſe dubium non eſt. Aliam
B etiam idem Beda interpretationem affert, *ſerui inu-
tiles ſumus*, quia etſi aliquid mercedis meriti ſumus,
minùs tamen meruimus, quàm nobis dabitur, ſi
labor noſter, mercéſque æqua lance penſentur,
quia *non ſunt condigna paßiones huius temporis, ad futu-*
ram gloriam, quæ reuelabitur in nobis. Neque hic vi- Roman 8. 18.
detur eſſe ſenſus. Nam non propterea dominus
ille ſeruo ſuo gratiam non habuit; quia minùs,
quàm promiſſa requirebat merces, ſed quia non
magis laborauerat. Et nos non iubemur dicere,
C cum omnia fecimus, quæ nobis præcepta ſunt,
ſerui inutiles ſumus, quia minùs meruimus, quàm
nobis datur, ſed quia, *quod debuimus facere, fecimus.*
Quo ergo ſenſu hoc loco ſerui inutiles appellentur,
ex propoſita parabola intelligendum eſt. Quod
enim in parabola eſt ſeruo illi nullam à domino de-
beri gratiam; hoc proculdubio in parabolæ con-
cluſione eſt ſeruum inutilem eſſe, cùm eadem
ſententia, alijs tantùm verbis hoc pro illo ponatur.
Gratia autem in parabola non ſignificat merce-
dem ex pacto pro exhibito labore, ac miniſterio
ſeruo promiſſam, debitámque; ſed mercedis cu-
D mulum, atque corollarium, quo ſerui, qui plùs,
quàm debebant, laborauerunt, donari ſolent, qué-
admodum illic explicauimus. Idem ergo eſt ſer-
uos inutiles eſſe, cum fecerimus omnia, quæ
præcepta ſunt nobis, non quidem nihil præ-
ceptorum obſeruatione meruiſſe; ſed nihil me-
ruiſſe præter mercedem, quæ præceptorum ob-
ſeruationi reſpondet. Vult igitur Chriſtus non glo-
riari nos, cùm præcepta ſeruauimus, quia etſi
mercedem noſtram meriti ſumus, tamen nihil
ſingulare, nihil egregium, & eximium fecimus,
E nihil, quod non quilibet ſeruus facere debue-
rit. Nec tam eſt laudabile, quòd id fecerimus,
quàm vituperabile eſſet, ſi non feciſſemus. Non
ſolent laude, gloriáque videri digna niſi, quæ
egregia, & ſingularia ſunt. Quemadmodum ſupra
cap. 6. ver. 32. dixit Chriſtus, *Si diligitis eos, qui
vos diligunt, quæ vobis eſt gratia?* Vtique diligen-
tes ſe diligere virtus aliqua eſt, dignáque merce-
de, ſed quia communis, non ſingularis virtus eſt,
digna non eſt gratia. *Nam & peccatores diligentes
ſe diligunt*, vt ibi ſubiungitur. Eodem ſenſu dice-
F bat D. Paulus 1. Corint. 9. 16. 18. *Nam etſi
euangelizauero, non eſt mihi gloria; neceßitas enim
mihi incumbit. Quæ eſt ergo merces mea? vt Euange-
lium prædicans ſine ſumptu ponam Euangelium.* Dicit
ſe, ſi euangelizet, neque gloriam, neque merce-
dem habere, non quòd mercedem pro euange-
lizandi munere non habeat, cum alio loco de
eodem loquens dicat, *vnuſquiſque ſecundum ſuum
laborem propriam mercedem accipiet.* 1. Corint. 3. 8.
ſed quòd nullam ſingularem gloriam, mercedém-
que mereatur, cùm neceſſitas illi incumbat. Quæ

ergo

ergo eius gloria, quæ ſingularis, & propria merces erat? vt *Euangelium prædicās ſine ſumptu* poneret *Euangelium*; cùmque poſſet ex Euangelio viuere, vt omnes Apoſtoli faciebant, ea tamen poteſtate non vteretur. Cuius interpretationis Bernardum auctorem inuenio, qui niſi fallor, ita hunc locū in tractatu de præcepto, & diſpenſatione videtur intellexiſſe, vnde multa ijs contraria, quæ hinc hæretici falsò colligunt, verè colliguntur. Primum poſſe nos non ſolùm, quæ præcepta ſunt, omnia, ſed plus etiam, quàm nobis præceptum eſt facere, quod opus ſupererogationis appellatur. Quod & D. Paulus affirmat ſe feciſſe eámque gloriam ſuam vocat; & nos omnes poſſe facere Chriſtus hîc non obſcurè indicat. Cum enim dixit, *Cum feceritis, quæ præcepta ſunt vobis, dicite, ſerui inutiles ſumus*, oſtendit nos poſſe plus etiam quàm præceptum eſt facere, & ſeruos vtiles eſſe, ſicut potuit ſeruus ille plus facere, quàm fecit, plúſque quàm debuit; quod ſi feciſſet, gratiam illi dominus habuiſſet. Deinde exhortandos eſſe homines ad obſeruanda Euangelica conſilia; nam ad ea nos Chriſtus hic exhortatur. Sic enim dicit, *Cum feceritis, quæ præcepta ſunt vobis, dicite, ſerui inutiles ſumus*, tanquam diceret, Nolite ſola præceptorum obſeruatione eſſe contenti; pergite porrò, & conſilia etiam mea ſeruate. Sicut adoleſcenti illi dixit, *Si vis perfectus eſſe, vade, vende vniuerſa, quæ habes, & da pauperibus, & veni, ſequere me.* Denique quemadmodum præceptorum obſeruationi merces iuſta reſpondet; ita obſeruationi cōſiliorum cumulatam quandam mercedem, id eſt *menſuram bonam & confertam, coagitatam, & ſuperefluentem* reſpondere, quæ gratia hîc, à D. autem Paulo gloria, & merces appellatur.

Ad Euangelica conſilia nos Chriſtus exhortatur.

Matth. 19. 21.

1. Corinth. 9. 16.

11. *Et factum eſt, dum iret in Ieruſalem.*) Incertum quando hoc acciderit, ſæpe enim Chriſtum à Galilæa in Ieruſalem & contra meaſſe, remeaſſéque ſupra docuimus. c. 9. 52. Nec Lucas hiſtoriam ſuo narrauit loco, cum inter eam, & quæ præceſſerunt, nullum vinculum appareat, etſi conatur Ambroſius reperire. Hiſtoria facilis eſt, & ſi quid explicatione indiget, id à nobis ſimilibus locis apud Matthæum. c. 8. 1. 2. 3. 4. explicatum eſt. Quanquam Epiphanij ſententiam, qui hanc hiſtoriam eandem eſſe putat, atque eam, quam illic Matthæus narrat, ex memoriæ lapſu natam arbitror. Cum hîc decem, illic vnus tantùm leproſus fuerit; & de illo Lucas ſupra. c. 5. 12. ſcripſerit. Neſcio an Irenæus in eodem fuerit errore. Nam lib. 3. c. 14. recitans, quæ ſolus Euangeliſtarum Lucas tradidiſſet, mentionem nullam fecit huius hiſtoriæ. Quod dicit Euangeliſta tranſijſſe Chriſtum *per mediam Samariam, & Galilæam,* iam docuimus. c. 9. 51. rectam viam à Galilæa in Ieruſalem eſſe per Samariam, itaque voluit Euangeliſta declarare vnde, quò, & quà Chriſtus ijſſet, vt credibilius eſſet, quod paullo poſt erat ſignificaturus, ex decem leproſis, nouem Iudæos, vnum Samaritanum fuiſſe.

Epiphanij memoriæ lapſus.

12. *Et cùm ingrederetur quoddam caſtellum.*) Cùm prope caſtellum eſſet iam ingreſſurus. Non enim intra, ſed extra oppidum leproſi illi occurrerunt, quia intra habitare non poterant, vt Theophyl. adnotauit, lege prohibente Numer. 5. 2.

Occurrerunt ei decem viri leproſi.) Credibile eſt non caſu, ſed ſtudio ſanitatis ab eo petendę occurriſſe, cùm aduentantis famam audiſſent. In denario numero aliud ego myſterium non obſeruo, quàm quòd & Chriſtus faciendo, docendóque, & Euangeliſta factum narrando ſignificari voluerit multos vocatos, paucos electos eſſe, multos à Deo accipere beneficia, paucos admodum eſſe gratos. Denarius enim numerus magnam multitudinem, vnitas magnam ſignificat paucitatem. *Mutauit*, inquit ille, *mercedem meam decem vicibus* Genes. 31. 7. 41. & *quomodo perſequebatur vnus mille, & duo fugarent decem millia.* Deuter. 32. 30.

Qui ſteterunt à longè.) Non licebat leproſis verſari cum ſanis, quia lex prohibebat, vt Theophylactus & Euthymius obſeruauerunt. Poteſt hoc moralem etiam habere ſignificationem. Stat longè peccator cum ad Deum venit, non iudicans ſe dignum eſſe, vt propiùs accedat. Quemadmodum publicanus ille feciſſe dicitur. c. 18. 13. qui *à longè*, inquit, *ſtans, nolebat nec oculos ad cœlum leuare.* Sanatur tamen, modò magna voce clamet. Placet hęc humilitas Deo.

13. *Et leuauerunt vocem dicentes, Ieſu præceptor miſerere noſtri.*) Quòd vocem leuauerunt, non ſolùm fecerunt, quia aberant longè; ſed etiam quia affectus, vt opinor, clamare cogebat. Clamauerunt autem vna omnes voce, vnámque omnium cauſam effecerunt. Nec enim pro ſe quiſque loquens dixit, Miſerere mei; ſed cuncti pro cunctis, *Miſerere noſtri.* Quod eſt vero ſimile ex induſtria feciſſe, quo magis & numero, & communi cauſa, quaſi coniunctis viribus, factáque velut conſpiratione quadam Chriſtum ad miſericordiam commouerent. Atque eadem fortaſſe factum eſt cauſa, vt cum nouem Iudęi, vnus Samaritanus eſſet, inter quas gentes conſuetudo nulla erat Ioann. 4. 9. in vnam tamen ſocietatem coijſſent, Non ſolum conciliante eos, atque cogente communi morbo, vt Theophylactus & Euthymius obſeruarunt, ſed ſtudio etiam coniungente; vt quaſi facta manu Chriſtum expugnarent. Poteſt leproſorum exemplum documento nobis eſſe, vt cum impetrare aliquid à Deo magni volumus, non contenti priuatis orationibus, publicas etiam adhibeamus, & quaſi inſtructa acie armatas affectibus preces offeramus Deo. *Hæc vis*, inquit Tertullianus, *Deo grata eſt.* Notauit hoc in ſimili cauſa Chryſoſtomus orat. 4. de incomprehenſibili Dei natura.

Supplicationum publicarum ſolēnitas preces priuatim ſūgēdæ.

14. *Quos vt vidit Ieſus, dixit, ite, oſtendite vos ſacerdotibus.*) Mirum quamobrem Chriſtus non eos ante curauerit, quàm ad ſacerdotes mitteret, vt fecit apud Matthęum. c. 8. 3. & ſupra. c. 5. 13. Credibile voluiſſe Chriſtum eorum experiri fidem, quę ſi magna non fuiſſet, facilè in miſſis nondum ſanatis ad ſacerdotes vacillare potuit. Quòd enim illis remedium exhibebat, quod ipſi ignorarent, quóque non iam ante, vt eſt probabile, vſi fuiſſent? Itaque poterant apud ſe hæſitātes de Chriſti virtute dicere, quod Naaman illum Syrum dixiſſe legimus. 4. Reg. 5. 11. 12. *Putabam, quòd egrederetur ad me, & ſtans inuocaret nomen Dei ſui, & tangeret manu ſua locum lepræ, & curaret me. Nunquid non meliores ſunt Abana, & Pharphar fluuij Damaſci omnibus aquis Iſrael.* Non dubitarunt tamen, nec iſta apud ſe murmurauerunt. Propterea ſanati ſunt, vt Chriſtus ver. 19. Samaritano dicit, *Fides tua te ſaluum fecit.* Cur autem ad ſacerdotes miſerit, apud Matthæum. c. 8. diſputauimus. Quanquam illic quidem leproſùm vnum

iam curatum, hic decem antequam curarétur ad ſacerdotes miſit. Illum, vt ſacerdotis ſummi teſtimonio conſtarent eum verè eſſe curatum, & vt ſacrificium à lege præſcriptum Leuit. 14. 2. in gratiarum actionem offerret, occaſionémque obiecto lucro ſacerdotibus eriperet, quod miraculo factum fuerat, calumniandi: hos, & vt eorum, quemadmodum diximus, exploraret fidem, & vt ſacerdotum teſtimonio conſtaret veram eſſe, qua inſecti erant lepram; verúmque miraculum appareret. Quòd autem illum ad ſacerdotem, hos ad ſacerdotes mittat, non difficilis eſt quæſtio. Pluralis numerus pro ſingulari ponitur. Quemadmodum Iacobus iubet cum aliquis ægrotat vocare *Presbyteros Eccleſiæ*, ſatis enim eſt vocare vnum. Aut cum nos ęgro remedium à nobis petenti dicere ſolemus, *Ito ad medicos*, non enim ad multos, ſed ad vnum multorum mittimus. Cur ergo, antequam ad ſacerdotem venirent, ſanati ſunt? vt intelligerent ſe non à ſacerdote, ſed à Chriſto, qui ipſos ad ſacerdotem miſerat, fuiſſe ſanatos. Propterea & Euangeliſtę curę fuit explicare, quando, & quomodo curati fuiſſent, vt & nos idem intelligeremus.

Pluralis numerus pro ſingulari poſitus. Iac. 5. 14.

Et factum eſt, dum irent, mundati ſunt.) Factum eſt Chriſti prouidentia, atque virtute. Nec enim ea phraſi caſus ſemper ſignificatur, vt alijs ſimilibus locis adnotauimus. Poteſt tamen hîc ſignificari rem pręter leproſorum opinionem accidiſſe, qui non putabant fore, vt antequam ad ſacerdotem, ad quē miſſi fuerant, peruenirent, curarentur.

15. *Vnus autem ex illis, vt vidit, quia mundatus eſt regreſſus eſt cum magna voce magnificans Deum.*) Agnoſcens ſe à Chriſto licet abſente curatum, nam illum haud dubiè hoc loco Deum vocat, cùm dicitur *magnificans Deum*. Quem enim vocabat Deum, aut quē glorificabat, niſi eum à quo ſe curatum ſentiebat, & ad quem gratias agendi cauſa reuertebatur? Cur hic redierit, alij non redierint ad Chriſtum, ſtatim animo lectoris occurrit. Hunc, vt gratias Chriſto ageret, rediiſſe perſpicuum eſt. Vnde colligi ſolet alios ingratos fuiſſe beneficio, ideóque non rediiſſe, quod videtur confirmare Chriſtus illos tanquam ingratos reprehendens, ver. 18.

18. *Non eſt*, inquit, *inuentus, qui rediret, & daret gloriam Deo, niſi hic alienigena?*) Sed hoc ipſum mirum, & pene incredibile tam ingratos eſſe tanto, & tam recenti beneficio potuiſſe. Suſpicari licet, cùm Iudęi eſſent, aut exiſtimaſſe à ſacerdotibus, ad quos adibant, fuiſſe curatos; aut, quod vero ſimilius eſt, curatos quidē à Chriſto, oportuiſſe tamen ad ſacerdotes ire; & quia miſſi à Chriſto erant, & quia iubebat lex, vt ſacerdos de curata lepra iudicaret; nec poterat quiſquam qui leproſus vnquam fuiſſet, cum hominibus verſari, & in ciuitatibus admitti, niſi priùs ſacerdotis ſententia mundus iudicatus eſſet. Quod alter, quia Samaritanus erat, non exiſtimauit ſibi eſſe neceſſarium, non alium, quàm Chriſtum ſummum ſacerdotem agnoſcens. Hoc etſi aliqua ex parte culpam eluit illorum nouem, omnino non purgat. Priùs enim ad Chriſtum recepte ſanitatis auctorem redire, quàm ad ſacerdotem iudicem ire debuerūt. Atque hoc eſt quod in illis Chriſtus reprehendit.

Leproſi mundati ſacerdotū ſententia mundi iudicādi erāt.

16. *Et cecidit in faciem ante pedes eius.*) Antequam à lepra curatus eſſe, procul inſiſtens clamauerat, ne execrando morbo Chriſtum, & qui cum illo erant, contaminaret; poſtquam verò ſanatus eſt, ad pedes vſque Chriſti acceſſit, vt Theophylactus, & Euthymius animaduerterunt.

Et hic erat Samaritanus.) Quia dicturus erat Euangeliſta ver. 18. dixiſſe Chriſtum non niſi vnum, cumque alienigenam fuiſſe repertum, qui reuerteretur, & gloriam Deo daret, admonuit fuiſſe Samaritanum.

17. *Reſpondens autem Ieſus.*) Loqui aggreſſus, vt ſępe notauimus, aut reſpondens, id eſt hæc verba quę ſequuntur, ad ea quæ Samaritanus dixerat ſubiungens.

Nonne decem mundati ſunt, & nouem vbi ſunt?) Quaſi dubitans per interrogationem loquitur emphaſis cauſa. Nouem vbi ſunt? quomodo non redierunt?

18. *Non eſt inuentus.*) In tanto numero. *Qui rediret, & daret gloriam Deo.* Plùs opinor hoc loco eſt, dare gloriam Deo, quàm ſi dixiſſet, qui gratias Deo ageret. Significat enim non quocumque modo recognoſcere acceptum à Deo beneficium, ſed à Chriſto tanquam Deo acceptum, aut certè per Chriſtū, cuius diuinitatem, potentiam, maieſtatemq́ue quiſquis confitebatur, gloriam Deo dare dicebatur. Hoc enim phraſis ſignificat Ioſue. 7. 19. & 1. Regum, 6. 5.

Dare gloriam Deo quid ſit.

Niſi hic alienigena?) Auget culpam eorum nouem, qui non redierunt, ex conditione perſonarum. Illi enim, qui cùm Iudæi eſſent, maximè erga Deum grati eſſe debuerunt, vt ipſo ſuo nomine monebātur, maximè fuerunt ingrati: quique Chriſtum, qui ad ipſos propriè miſſus fuerat, in primis liberatorem ſuum agnoſcere, ac recipere debebant, minimè agnouiſſe viderentur. Anteponit illis Samaritanum, quam illi gentem tanquam peccatricem execrabantur. Docet re ipſa verum eſſe, quod dixerat Ezechiel. c. 16. 51. *Samaria dimidium peccatorum tuorum non peccauit, ſed viciſti eas ſceleribus tuis, & iuſtificaſti ſorores tuas in omnibus abominationibus tuis, quas operata es,*

Iudas laudatio.

19. *Et ait illi, Surge & vade, quia fides tua te ſaluum fecit.*) Quid ergo? nonne etiā cæteros fides ſaluos fecerat? Puto equidem; nec enim ſine fide curati fuiſſent, præſertim cùm ea potiſſimùm, vt diximus, cauſa non priùs eos Chriſtus ſanare voluerit, quàm ad ſacerdotes mitteret, vt eorum magis fidem exploraret. Sunt qui putant hunc Samaritanū corpore ſimul & animo; illos verò Iudæos nouem ſolo corpore curatos; idque his verbis Chriſtum indicare, cùm Samaritano dicit, *Fides tua te ſaluum fecit*, quaſi alios ſanaſſet quidem à lepra, ſaluos tamen non feciſſet. Probabilis interpretatio, ſi conſtaret nouem illos Iudæos ſimul etiam corpore & animo curatos non fuiſſe. Sed id meo quidem iudicio non conſtat, quin probabilius mihi videtur animo etiam fuiſſe curatos, & quia ea Chriſti conſuetudo fuit, vt neminem curaret corpore, quin etiam curaret animo, niſi quæ magna id cauſa poſtularet, quemadmodum videmus Pontificis curaſſe ſeruum non ſolùm non credentem, ſed etiam perſequentem, vt damnum, quod illi diſcipulus intulerat, reſarciret; & quia certum eſt nouem etiā illos fide à lepra mūdatos fuiſſe,

Ver. 19.

Chriſtus ſolebat plerumque, quos corpore, eos & animo ſanare. Ioan. 19. 10.

quæ

quæ quamuis non ſola iuſtificet, tamen quia in illis, qui primùm in Chriſtum credebant, non ſolebat ſola eſſe, aut ſemper, aut plerumque iuſtificabat. Si ergo iuſtificationis etiam beneficium acceperant, quomodo ad Chriſtum non redierunt? Quid miramur propter curationem animi, quam non videbãt, non rediiſſe, qui propter corporis curationẽ, quam videbant, experiebantúrque, non redière? Quod ſi ita ſe animo, vt corpore ſanatos vidiſſent, tamen nõ minùs ob animi, quàm ob corporis ſanitatẽ ingrati eſſe potuiſſent. Nec eos conſtat, quòd ad Chriſtum non redierint, mortaliter peccauiſſe, cùm potuerint eius beneficium animo recognoſcere; & ſi peccauerunt, nihil vetat eos iuſtificatos fuiſſe priùs, deinde ob ingratitudinem peccauiſſe. Ipſa ſæpe iuſtitia materia nobis peccandi eſt. Adeo in malum procliues ſumus, vt non ſolùm malis, ſed bonis etiam rebus impellamur. Quid ergo eſt, quod Chriſtus ſoli Samaritano dicit, *Fides tua te ſaluum fecit*, Dicit quod res erat. Affirmat eum ſanatum fide, alios eadem fide ſanatos non negat. Idem aliis dixiſſet, ſi cum illis locutus fuiſſet. Voluit Samaritanum illum in fide confirmatum dimittere, docet fide tantum fuiſſe beneficium conſecutum, vt eam diligentiùs conſeruaret. Quo autem modo intelligendum ſit. *Fides tua te ſaluum fecit*, quod aliis etiam pluribus locis de aliis dictum eſt, Matth. c. 9. 2. diſſeruimus. Senſum literalẽ huius hiſtoriæ, quod nobis vbique propoſitum eſt facere, expoſuimus. Qui myſterium quæret, Auguſtinum legat libro 2. qq. Euangelica. c. 40. & Gregorius lib. 5. Mor. c. 11. Bedam, & Theophylactum in comment. & Bernardum in ſermo. contra peſſimum vitium ingratitudinis.

20. *Interrogatus autem à Phariſæis, quando venit regnũ Dei.*) Id eſt quando venire oporteret. Hanc enim vim habet præſens illud tempus, vt Matth. 17. 24. *Magiſter veſter non ſoluit didrachma?* id eſt nonne debet ſoluere? & alibi, Elias quidem venit, id eſt venire debet. Quando hoc acciderit, incertum. Quidam cum verſu decimo cõiungunt; quaſi ſola illa decem leproſorum hiſtoria interiecta fuerit, cætera conſequentia ſint. Non video cur Euangeliſta, qui illam leproſorum interpoſuit hiſtoriam; non etiam hanc interponere potuerit. Et verò probabilius mihi quidem videtur alibi hoc accidiſſe, cum forte de regno Dei, vt ſæpe ſolebat, Chriſtus diſſeruiſſet. Vero ſimile enim eſt inde Phariſæos quæſtionis occaſionem arripuiſſe, quando regnum Dei venturum eſſet. Toto verò hoc capite nulla de Phariſæis mentio facta eſt, nec fortaſſe aderant, cùm parabolam illam hominis ſeruum habentis arantem Chriſtus tractauit, quæ, vt ex initio capitis, & ex ipſa parabolæ ſententia perſpicuum eſt, ſolis fuit propoſita diſcipulis. Quo animo hoc Phariſæi interrogauerint, non ſatis conſtat. Sed eſt magis conſentaneum ipſorum moribus, vt irridendi, quàm vt diſcendi cauſa credamus interrogaſſe. Quaſi Chriſtum deriderent, quòd cum frequenter regnum Dei appropinquare diceret, nuſquam tamen vllum eius indicium appareret. Quemadmodum eorum patres Ieremiam ſæpe dicentem, *Onus Domini*, per irriſionem cùm illi occurrebant, ſolebant interrogare, *Quod eſt onus Domini?* Ierem. 23. 33. Et apud Iſaiam. c. 5. 19. *Feſtinet, & veniat opus eius vt videamus, & appropiet, & veniat conſilium ſancti Iſrael, &*

Matth. 17. 11. ἠλίας ἔρχεται.

Quo animo Phariſæi Chriſtū interrogarint.

A *ſciemus illud.* Sic Cyrillus à D. Thoma citatus, Theophylactus, & Euthymius in commentariis exiſtimant. Alii, quòd putarent regnum Dei, id eſt Meſſiam, quem reſtituturum ſibi regnum credebant, magno cum apparatu venturum eſſe, rogaréntque, quando id futurum eſſet, cum tempus iam præteriiſſe videretur, ſiue Danielis prophetiam de quattuor ante futuris monarchiis. c. 7. 17, ſiue alteram de ſeptuaginta duabus hebdomadibus. c. 9. 24. conſiderarent. Alii, quòd hæc Chriſtus paullo poſt in Ieruſalem iturus dixerit, & exiſtimarẽt, fore, vt
B ſimulatque Ieroſolymam veniret, regnum de quo tam ſæpe loquebatur, iniret. Nam & Apoſtolos in eadem opinione fuiſſe conſtat Matth. 20. 21. Ita Beda ſentit. Dubium quid in hac quæſtione regnum Dei vocent. Nam alii vitam beatam, tempúſque illud poſt reſurrectionem futurum intelligunt. Id enim non cum obſeruatione venturum eſſe, id eſt ita vt antequam veniat, obſeruandis ſignis ſciri poſſit, quando venturum ſit. Alii Chriſtum ipſum, vt idem ſit interrogare, quando regnum Dei, & quando Meſſias venturus ſit. Atque hoc eſſe
C quod dicitur ver. 21. *regnum Dei intra vos eſt*, id eſt Meſſias, quem expectatis in medio veſtrum eſt. Illud prius probabilius. Nam cum Chriſtum irridere vellent, ſcirentque illum ſe Meſſiam profiteri, non eſt credibile eundem interrogaſſe, quando Meſſias venturus eſſet: præſertim cum ita loquerentur, quaſi ſimularent ſe ea credere, quæ Chriſtus de futuro Dei regno prædicaret, ideóque interrogare, quando venturum eſſet, quod venturum eſſe, non dubitarent, atque ita Beda videtur intellexiſſe.

Quid hic regnū Dei vocetur.

Non venit regnum Dei cum obſeruatione.) Ita vt obſer-
D uari, certóque ſciri poſſit, quando venturum ſit. Quemadmodum terreni Reges multis priùs miſſis nuntiis, magnóque comitatu venire ſolent, vt ignorari non poſſit, vbi ſint, aut quando ſint vrbem regiam inituri, vt Euthymius interpretatur. Quo ergo modo Chriſtus ipſe infra c. 21. 25. ſigna aduentus ſui tradit, ex quibus obſeruari poſſit, quando futurus ſit? Non tradit illa tanquam ſigna, quibus aduentum ſuum cognoſcamus longè antequam veniat, ſed tanquam miracula, quibus eius iam præſens aduentus declaretur. Signa enim miracu-
E la vocauit. *Deus*, inquit, *manifeſtè veniet, Deus noſter, & non ſilebit: ignis in conſpectu eius exardeſcet, & in circuitu eius tempeſtas valida.* Pſal. 49. 3. Hic autem ſignificat non poſſe ex cæleſtibus, aut aliis naturalibus ſignis obſeruari, quando ipſius aduentus futurus ſit, quemadmodum obſeruari ſolet, quando futura ſit pluuia, longè antequam veniat. *Faciem*, inquit, *cæli diiudicare noſtis; ſigna autem temporum non poteſtis?* Matth. c. 16. 3. quanquam alius eius loci poteſt eſſe ſenſus. Quid ergo ad Phariſæorum quæſtionem iſta reſponſio? Videbantur illi
F tanquam aſtrologi ſolis corporis ſenſibus in cœlum, & in res cæteras corporeas intenti, quales eſſe ſolent, qui venturum aliquem expectant huc illuc circumſpicientes, vt viderent num ſuus ille Meſſias, qualem expectabant, vſpiam appareret. Eo ſenſu rogauerant, quando regnum Dei venturum eſſet? eodem Chriſtus reſpondet non eſſe venturum cum obſeruatione, id eſt, ita vt antequam veniat, obſeruari proximus eius poſſit aduentus. Quod perinde eſt, ac ſi breuiùs, clariúſque dixiſſet, regnum Dei non corporeum, non temporale, ſed

ſpirituale eſſe; non corporis, ſed animi oculis eſſe quærendum. Atque huc pertinet, quod ſtatim addit.

21. *Nec dicent: ecce hîc, aut ecce illic, regnum enim Dei intra vos eſt.*) Videntur hæc repugnare iis, quæ paullo poſt dicit ver. 23. *& dicent vobis, ecce hic, & ecce illic, nolite ire, neq; ſectemini.* Sed nihil repugnant; nam hîc loquitur de regno Dei, quod ſpirituale eſt, nec digito demonſtrari poteſt; illic de Chriſto, quem alij hîc, alij illic eſſe dicturi erant. Et hic de primo, illic de ſecundo Chriſti loquitur aduentu. Paullo difficilius, quid ſit, *regnum Dei intra vos eſt.* Illud certum Chriſtum iam non de futuro, ſed de præſenti regno loqui, quod ij etiam concedunt, qui paullo ante de futuro locutum eſſe dicunt. Quia enim præſens futuri initium eſt, & velut inchoatio, & arrhabo quidam, à futuro ad præſens tràſiiſſe, quaſi ſignificare voluerit, ſi vellent futurum illud in cœlo regnum inuenire, iſtud tenerent, quod intra ipſos quodammodo eſt. Quemadmodum apud Matthæum. c. 17. 12. cum diſcipuli interrogaſſent, quomodo Phariſæi dicerent, antequam regnum Dei veniret, venturum eſſe Meſſiam, reſpondit Chriſtus, *Elias iam venit, & fecerunt in eo quæcumque voluerunt*, & c. 11. 14. *ſi vultis*, inquit, *credere, ipſe eſt Elias*, cum de Ioanne Baptiſta loqueretur. Non quòd Elias eſſet, ſed quòd Eliæ perſonam gereret; cum diſcipuli de vero Elia interrogaſſent, ipſe de Ioanne reſpondit. Ita prorſus hoc loco, quia regnum Dei, quod iam venerat, eius quod venturum erat, imago, & inchoatio quædam erat, interrogatus Chriſtus de futuro, de præſenti reſpondet, *regnum Dei intra vos eſt.* At quid eſt regnum Dei intra vos eſt? Cyrillus apud D. Thomam, & Theophyl. hoc loco idem eſſe putant, quod in poteſtate noſtra eſſe. Intra illos enim regnum Dei fuiſſe, quia poterant, ſi vellent Chriſtum recipere. Quemadmodum Deuter. 30. 11. 12. 13. 14. Deus dicit, *Mandatũ hoc, quod ego præcipio tibi hodie, non ſupra te eſt, nec procul poſitum, nec in cœlo ſitum, vt poßis dicere, quis noſtrum valet ad cœlum aſcendere, vt deferat illud ad nos, vt audiamus, atque opere compleamus? Nec trans mare poſitum, vt cauſeris, & dicas, quis noſtrum poterit transfretare mare, & illud ad nos vſque deferre, vt poſſimus audire, & facere, quod præceptum eſt? Sed iuxta eſt ſermo valde in ore tuo, & in corde tuo, vt facias illum.* Quod D. Paulus ad Roman. 10. 8. 9. de Euangelio, id eſt de regno Dei interpretatur. *Hoc* eſt, inquit, *verbum fidei, quod prædicamus, quia ſi confitearis in ore tuo Dominum Ieſum, & in corde tuo credideris, quod Deus illum ſuſcitauit à mortuis, ſaluus eris.* Magis mihi placet hæc interpretatio, quàm illa Bedæ, qui regnum Dei intra nos eſſe exponit, id eſt Chriſtum ipſum per fidem in cordibus noſtris regnantem. Aut illa Euthy. *regnum Dei intra vos eſt*, id eſt, Ego in medio veſtrum ſum. Aut illa Caſſiani Collat. 1. c. 13. *regnum Dei intra nos eſſe, dum eius habemus cognitionem.* Aut illa Gregorij Nyſſeni in

A lib. de beatitudinibus, & in lib. de virginitate c. 12. qui regnum Dei intra nos eſſe dicit, quia Dei imaginem, ad quam facti ſumus intra nos habemus. Aut illa Eucherij in qq. in Lucam, regnum Dei intra nos eſſe, quando per virtutem, ac meritum Deus in nobis regnat. Aut illa Gregorij Nazian. quam refert D. Thom. intra nos eſſe regnum Dei per lætitiam, & guſtum quendam illius, quem in animo ſentimus, & (Roman. 8. 16.) quia, vt ait. D. Paulus, *ipſe ſpiritus teſtimonium reddit ſpiritui noſtro, quòd ſumus filij Dei.* **B** Nam iſto quidem modo neceſſe eſſe dicere, quod malus quidam auctor (Caluinus in Harmonia.) coactè dicit, hæc verba non Phariſæis, ſed diſcipulis ſuis ad eos repente conuerſum Chriſtum dixiſſe. Quod, vt dixi, violentum eſt, nec enim cum Apoſtolis, ſed cum Phariſæis loquebatur, ad quos ſi fieri poteſt accommodanda ſunt verba. Prætereàquam quòd ſtatim ſequitur, *Et ait ad diſcipulos ſuos*, quod non di**C**xiſſet Euangeliſta, ſi præcedẽtia etiam verba diſcipulis dicta fuiſſent.

22. *Venient dies, quando deſideretis videre vnum diem filij hominis, & non videbitis.*) Nullo modo Bedæ, & Lyrani, aliorúmque interpretationem probare poſſum, qui diem vnum Chriſti, diem iudicij intelligunt; nam diem quidem illum omnes videbunt, & pauci admodum videre cupiunt; vt taceam, quod alij monuerunt, Græcè eſſe μίαν ἡμερῶν, vnam dierum, cum dies iudicij vna tantum futura ſit. Multo meliùs **D** Cyrillus apud D. Thom. & Theophyl. atque Euthymius in commentariis, de iis Chriſtum loqui diebus, quibus cum diſcipulis in hoc mundo verſatus eſt, quaſi dicat nunquam eos tale tempus habituros; multas enim ipſis inſtare perſecutiones, in quibus cum verſabuntur, eius temporis, quo cum Chriſto verſati fuerint, recordaturi ſint, & vel vnum eius temporis diem deſideraturi. Hoc tantùm ab illis diſſentio; quòd non exiſtimem ideo hoc Chriſtum di**E**xiſſe, vt diſcipulorum patientiam, ſed vt fidem præmuniret. Id enim agebat, vt doceret diſcipulos vti foro, fruique ea, quam habebant ſalutis occaſione. Hoc bene cum præcedentibus conuenit; cum enim Phariſæi de futuro regno Dei Chriſtum interrogaſſent, reſpondit regnum Dei intra ipſos eſſe; id eſt in manibus eos regnum Dei habere, ſi recipere velint, &, quam habebant, præſentiæ ſuæ occaſione vti; conuerſus verò ad diſcipulos dicit, vt tenerent, quod habebant, vt ambularent, dum habebant lucem; ventu**F**rum tempus, cum ab illis ſponſus auferretur, magnóque, ſi poſſent, emerent diem vnum ex multis, quos tunc haberent, quibus Chriſtum, quoties vellent, videre, & colloqui cum eo poſſent, & doceri ab eo, fidéque confirmari, nec tamen habituros. Magnam enim de Chriſto quæſtionem futuram eſſe, aliis hunc, aliis illum eſſe dicentibus. Quæ ſequuntur vſque ad finem capitis apud Matthæum, & Marcum explicata ſunt.

CAPVT XVIII.

1. DICEBAT autem & parabolam ad illos, quoniam opor- Eccleſ. 18. c. 21.
tet ſemper orare & nō deficere, 2. dicēs: Iudex quidā erat 1. Theſſ. 5. d. 17.
in quadā ciuitate, qui Deum nō timebat, & hominem nō
reuerebatur. 3. Vidua autem quædam erat in ciuitate illa,
& veniebat ad eum, dicens: Vindica me de aduerſario
meo. 4. Et nolebat per multum tempus. Poſt hæc autem
dixit intra ſe: Etſi Deum non timeo, nec hominem reue-
reor: 5. tamen quia moleſta eſt mihi hæc vidua, vindicabo illam, ne in nouiſſi-
mo veniens ſugillet me. 6. Ait autem Dominus: Audite quid iudex iniquitatis
dicit: 7. Deus autem non faciet vindictam electorum ſuorum clamantium ad ſe
die ac nocte, & patientiam habebit in illis? 8. Dico vobis quia cito faciet vindi-
ctam illorum. Veruntamen Filius hominis veniens, putas, inueniet fidem in terra?
9. Dixit autem & ad quoſdam, qui in ſe confidebant tamquam iuſti, & aſper-
nabantur ceteros, parabolam iſtam. 10. Duo homines aſcenderunt in templum vt
orarent: vnus Phariſæus, & alter publicanus. 11. Phariſæus ſtans, hæc apud ſe ora-
bat: Deus gratias ago tibi, quia non ſum ſicut ceteri hominum: raptores, iniuſti,
adulteri: velut etiam hic publicanus: 12. ieiuno bis in ſabbato: decimas do om-
nium, quæ poſſideo. 13. Et publicanus à longe ſtans, nolebat nec oculos ad cæ-
lum leuare: ſed percutiebat pectus ſuum, dicens: Deus propitius eſto mihi pec-
catori. 14. Dico vobis, deſcendit hic iuſtificatus in domum ſuam ab illo, quia Sup. 14. b. 11.
omnis, qui ſe exaltat, humiliabitur: & qui ſe humiliat, exaltabitur. 15. Affere- Mat. 23. b. 12.
bant autem ad illum & infantes, vt eos tangeret. Quod cum viderent diſcipuli, Mat. 19. b. 13.
increpabant illos. 16. Ieſus autem cōuocans illos, dixit: Sinite pueros venire ad me, Mar. 10. b. 12.
& nolite vetare eos. talium eſt enim regnum Dei. 17. Amen dico vobis: Quicūque
non acceperit regnum Dei ſicut puer, non intrabit in illud. 18. Et interrogauit Mat. 19. b. 16.
eum quidam princeps, dicens: Magiſter bone, quid faciens vitam æternam poſſi-
debo? 19. Dixit autem ei Ieſus: Quid me dicis bonum? nemo bonus niſi ſolus
Deus. 20. Mandata noſti: Non occides: Non mœchaberis: Non furtum facies: Exo. 20. c. 13.
Non falſum teſtimonium dices: Honora patrem tuum, & matrem. 21. Qui ait:
Hæc omnia cuſtodiui à iuuētute mea. 22. Quo audito, Ieſus ait ei: Adhuc vnum
tibi deeſt: omnia quæcumque habes vende, & da pauperibus, & habebis theſau-
rum in cælo: & veni ſequere me. 23. His ille auditis, contriſtatus eſt: quia diues
erat valde. 24. Videns autem Ieſus illum triſtem factum, dixit: Quàm difficile,
qui pecunias habent, in regnum Dei intrabunt. 25. Facilius eſt enim camelum
per foramen acus tranſire, quàm diuitem intrare in regnum Dei. 26. Et dixerunt
qui audiebant: Et quis poteſt ſaluus fieri? 27. Ait illis: Quæ impoſſibilia ſunt apud
homines, poſſibilia ſunt apud Deum. 28. Ait autem Petrus: Ecce nos dimiſimus
omnia, & ſecuti ſumus te. 29. Qui dixit eis: Amen dico vobis, nemo eſt, qui re-
liquit domum, aut parentes, aut fratres, aut vxorem, aut filios propter regnum

Mat. 10. b. Dei, 30. & non recipiat multo plura in hoc tempore, & in ſæculo venturo vitam
17. Mar. 10. c. 32. æternam. 31. Aſſumpſit autem Ieſus duodecim, & ait illis: Ecce aſcendimus Ie-
roſolymam, & conſummabuntur omnia, quæ ſcripta ſunt per prophetas de Filio
hominis. 32. tradetur enim Gentibus, & illudetur, & flagellabitur, & conſpue-
tur: 33. & poſtquam flagellauerint, occident eum, & tertia die reſurget. 34. Et
ipſi nihil horum intellexerunt, & erat verbum iſtud abſconditum ab eis, & non
Mat. 20. d. 29. Mar. 10. g. 46. intelligebant quæ dicebantur. 35. Factum eſt autem, cum appropinquaret Iericho,
cæcus quidam ſedebat ſecus viam, mendicans. 36. Et cum audiret turbam præ-
tereuntem, interrogabat quid hoc eſſet. 37. Dixerunt autem ei, quòd Ieſus Na-
zarenus tranſiret. 38. Et clamauit, dicens: Ieſu fili Dauid miſerere mei. 39. Et qui
præibant, increpabant eum vt taceret. Ipſe vero multo magis clamabat: Fili Da-
uid miſerere mei. 40. Stans autem Ieſus iuſſit illum adduci ad ſe. Et cum appro-
pinquaſſet, interrogauit illum, 41. dicens: Quid tibi vis faciam? At ille dixit:
Domine vt videam. 42. Et Ieſus dixit illi: Reſpice, fides tua te ſaluum fecit. 43.
Et confeſtim vidit, & ſequebatur illum magnificans Deum. Et omnis plebs vt vi-
dit, dedit laudem Deo.

IN CAPVT XVIII.

1. DICEBAT autem parabolam ad illos, quoniam oportet ſemper orare.) Id eſt, vt doceret oportere ſemper orare. Propoſitam eodem loco, eodemque tempore parabolam, quo ea, quæ extremo ſuperiore capite narrata ſunt, acciderunt, non ideo ſolùm credendum eſt, quòd proximè ſit poſita, ſed etiam quòd ſententia ſententiæ bene cohæreat. Locutus enim fuerat Chriſtus de futuris perſecutionibus, déque repentino aduentu ad iudicium ſuo; docet nunc vigilandum, orandúmque eſſe, ne imparati opprimantur, vt à Deo omnibus impendentibus malis liberentur. Nihil eſſe, quod à Deo aſſidua, & importuna quodam modo oratio impetrare non poſſit. Idem ſimili parabola ſupra docuerat. c. 11. 5. eius, qui cum ad amicum media nocte veniſſet, vt tres ab eo mutuò peteret panes, propter importunas preces obtinuit.

Et non deficere.) G. Καὶ μὴ ἐκκακεῖν, & non fatigari, id eſt non ceſſare ab oratione propter fatigationem, aut impetrandi deſperationem. Quod D. Paulus. 1. Theſſal. 5. 17. clariùs dicit, *Sine intermiſſione orate.* Quæ ſententia quomodo intelligenda eſſet, multi graues auctores magno ſtudio quæſiuerunt. Vulgares ſunt interpretationes duæ, quas affert Beda. Altera ſemper orandum, non quòd ſemper in oratione occupati eſſe poſſimus; ſed quòd ſemper aut orare, aut aliquid boni agere debeamus. Bene orare, qui bene agit. Altera, ſemper orare eum, & nunquam deficere, qui horis canonicis iuxta ritum Eccleſiaſticæ traditionis pſalmodiis, precibúſque conſuetis Dominum laudare & rogare non deſiſtit. Hoc eſſe, quod dicebat Dauid, *Benedicam Dominum in omni tempore, ſemper laus eius in ore meo.* Quas interpretationes duas & Strabus, & Euthym. ſecutus eſt. Paullo propiùs Lyranus ad ſenſum acceſſerat, ſed non eſt aſſecutus. Aduerbium *ſemper*, non continuationem temporis, ſed orationis inſtantiam congruis horis, vt Strabus, & Beda dixerant, ſignificare. Simpliciſſimus, & clariſſimus ſenſus eſt nō quidem dies, ac noctes ſine vlla intermiſſione, quod omnino fieri non poteſt; non ſtatutis horis, etſi id Eccleſia piè, ſanctéque facit, orandum eſſe; nam id quidem homines Eccleſiaſtici facere debent, alij neceſſariò non debent; ſed cùm aliquid à Deo petimus, non debere, ſi conſecuti non fuerimus, deſperare, & animum abiicere, hoc eſt deficere; ſed inſtare, pulſare, iterúmque idem petere, donec ſaltem propter improbitatem obtineamus. Atque hoc ipſum eſt, quod D. Paulus dicit, *ſine intermiſſione*, Non enim ſignificat nunquam nos omnino debere ab oratione deſiſtere, quod fieri nullo modo poteſt. Nam vt edentes, bibentéſque orare poſſimus, quod non niſi valde perfecti faciunt; certè dormientes minimè poſſumus, & eſt neceſſarium ſanctiſſimo cuique aliquando dormire. Sed ſignificat non debere nos orationem deſperabundos omittere, ſi quod petimus, ſæpe orantes conſecuti non ſimus.

Quomodo ſemper ſit orandum.

Pſal. 33. 2.

1. Theſſal. 5. 17.

2. *Iudex quidam erat in quadam ciuitate.*) In iudice potiùs, quàm in alia perſona parabolam, vt opinor, poſuit, quo argumentum, quod in ea latet, maiorem vim haberet. Latet autem argumentum à minori ad maius, aut diſſimili, vt ait Auguſt. ſer. 36. de verbis Domini ſecundùm Lucam, & lib. 2. qq. Euang. c. 45. Si homo ille iniquus nec Deum, nec homines metuens, tamen mulieri propter aſſiduas eius preces conceſſit, quod petebat, quanto magis Deus nobis concedet, ſi aſſiduè illum orauerimus? Quemadmodum alio loco dixit, *Si vos cum ſitis mali noſtis bona data dare filiis veſtris, quanto magis pater veſter de cælo dabit ſpiritum bonum petentibus ſe?* c. 11. 13. Hoc vt concluderet, nulla aptior potuit eſſe perſona, quàm iudicis; cuius officium ipſum requirit, vt ſeuerus, & precibus inflexibilis ſit. *Non conſideres*, inquit, *perſonam pauperis nec*

honores vultum potentis, iuſtè iudica proximo tuo Leuit. 19. 15. Si ergo homo & natura ſua crudelis, & officio inexorabilis, & moribus impius ſimul, & impudens, qui nec Deum, nec homines revereretur, tamen flexus eſt precibus, quanto magis flectetur Deus natura clemens, officio pater, moribus benigniſſimus? Hac eadem de cauſa adiecit Chriſtus, *Qui Deum non timebat, & hominem non reuerebatur*, vt argumentum maiorem vim haberet, ſumptum ex homine, qui nec Dei, nec hominum metu flecti ad miſerationem poſſet. Sunt enim, qui quod Dei metu non faciunt, hominum reſpectu faciant; ſiue quòd eos timeant, ſiue quòd eis placere velint; & cum impij omnino ſint, videri pij. Perditiſſimus eſt, qui nec videri quidem bonus cupit. Magnum malum hypocriſis eſt, ſed hoc tamen habet boni, quòd bene adhuc de virtute, quã ſimulat, ſentire videatur. Multiq; cõtra hypocritas clamant, quos præſtaret hypocritas eſſe.

3. *Vidua autem quædam erat in ciuitate illa.*) Viduam propoſuit, quia huiuſmodi perſona omniũ iniuriis expoſita eſſe ſolet; & quia etſi bonũ, atq; benignũ iudicẽ magis; impiũ tamẽ, crudelẽ, & impudentẽ, qualem illum deſcripſerat, minùs mouere poterat. Nam ſi Deum timuiſſet, viduam potiùs, quàm aliam minùs miſerabilem perſonam adiuuiſſet; ſi homines, ſaltem vt pius, & benignus videretur iudex, viduæ ſuſcepiſſet patrocinium. Cum nec Deum, nec homines revereretur, nullam perſonam minùs, quàm pauperem viduam, à qua nihil ſperandum, nihil timendum erat, iuuare poterat. Et tamen tandem propter aſſiduas preces iuuit.

Et veniebat ad eum dicens.) Veniebat quotidie, aut certè frequentiſſimè, idque per longum tempus, vt ver. 4. declaratur, eſtque in primis ad ſententiam parabolæ neceſſarium; vt probetur ſemper nobis, id eſt donec, quod petimus impetremus, orandum eſſe, nunquam deſperatione deſiſtendum. Quòd autem vidua petit, *Vindica me de aduerſario meo*, perinde eſt, ac ſi dicat, Tuere me ab iniuria, quam aduerſarius mihi facit. Non enim vindictam, ſed iuſtitiam petebat. Sed ipſa aliquando iuſtitia vindicta eſt, quæ quia non priuata, ſed publica fit auctoritate, caret culpa. Nec volebat docere Chriſtus debere nos à Deo inimicorum noſtrorum petere vindictam: ſed propterea vindictæ, & aduerſarij exemplum propoſuit, quia de perſecutionibus agebat, quas diſcipuli paſſuri erant, docebátque fore, vt ſi aſſiduis Deum vrgerent precibus, eos tandem ſumpta de perſecutoribus vindicta liberaret. Loquitur etiam accommodatè ad humanos mores. Solent enim homines ab aliis læſi quærere vindictam. Quemadmodum & animæ ſanctorum martyrum introducuntur vindictam petentes ſuorum perſecutorum. Apocal. 6. 10. *Vſquequo Domine ſanctus, & verus non iudicas, & non vindicas ſanguinem noſtrum de iis, qui habitant in terra?* Non quòd animæ ſanctorum vindictam petant; ſed quòd petere homines ſoleant. Eodémque modo intelligi poteſt ſicubi aliâs legimus viros ſanctos vindictam à Deo poſtulare.

Non docet Chriſtus, vt vindictam petamus.

5. *Tamen quia moleſta eſt mihi hæc vidua, vindicabo illam.*) Non eſt hoc ita intelligendum, quaſi Deus nobis aliquando, ne illi moleſti ſimus, petita concedat. Nam nec moleſtia vlla affici poteſt; & nihil illi gratius eſt, quàm vt nos ipſi orando moleſti eſſe videamur. Sed ſignificat Chriſtus, quod iudex ille fecit, vt moleſtiam euitaret; id multo magis, vt miſericor-A diam exerceat, facturum eſſe Deum.

Ne in nouiſsimo veniens ſuggillet me.) Sic quidam hoc interpretantur, ne mihi pergat eſſe moleſta, ne tandem me obtundat, & quaſi verberibus flagellatum liuidum reddat; viduæ enim verba verbera illi, quia moleſta erant, viſa fuiſſe. Hoc eſſe ὑπωπιάζειν, quod verbum Græcè eſt. Atque ita quidem Auguſtinus lib. 2. qq. Euang. c. 45. & Beda videtur intellexiſſe. Sed obſtat planè, quod dicit, *in nouiſsimo*; cur enim timeret, ne ſibi potiùs in nouiſſimo tempore, quàm toto tempore, quo perſeueraſſet, moleſta eſſet? Euthy-B mius, quod Grecè eſt εἰς τέλος, non interpretatur *in nouiſsimo*, ſed in finem, id eſt ſemper, quo ſenſu quidam multos pſalmos εἰς τέλος in finem inſcribi putant. Quod paullo quidem magis videtur conuenire, vt ſenſus ſit ne perpetuò veniens perturbet me; id enim verbum etiam ſignificat. Suſpicor ego ad multarum gentium conſuetudinem alludi, qua iudices non perpetui, ſed ad certum tempus conſtitui ſolent; qui ab officio remoti accuſari ſolent, ſi quid cui fecerint iniuriæ, &c. à nouo iudice, ſi crimen probatum fuerit, condemnari. Hoc mihi videtur iudex C ille quamuis nec Deum timeret, nec homines revereretur, timuiſſe, ne forte in nouiſſimo εἰς τέλος, id eſt, cum perfunctus eſſet officio, à vidua illa coram ſucceſſore ſuo accuſaretur, quod rogatus ab ea ſæpe, vt ipſi ius redderet, non reddidiſſet. Atque hoc eſt Latinè ſuggillare, id eſt accuſare, reprehendere, quo verbo Liuius vti ſolet, Græcè ὑπωπιάζειν affligere, perturbare, quaſi dicat, ne poſtquam magiſtratu abiero, negotium mihi faceſſat. Videtur alludere iudex ad præſentem moleſtiam, quam illi quotidie mulier exhibebat, quaſi dicat, quia mihi nunc mo-D leſta eſt, & ne poſtquam magiſtratu perfunctus fuero, multo mihi magis moleſta ſit, ſi me malè adminiſtrati officij, neglectæque reipublicæ accuſauerit, vindicabo illam. Leuis illa obiectio eſt, quomodo hoc timebat, qui nec timebat Deum, nec homines reuerebatur? Non propter Deum, aut homines, ſed propter ſe timebat, ne accuſatus condemnaretur. Hoc enim impiorum hominum ingenium eſt, vt, cum diuina omnia, humanáque contemnant, ſibi tamen maximè timeant. Quid iudex, quid vidua, quid aduerſarius ſignificet, opus non eſt diſputare. E Iudex Deus eſt, non quidem ſimilitudine, ſed diſſimilitudine potiùs eum referens, vt ſupra ex Auguſtino, & Beda declarauimus. Vidua nos ſumus, & quiſquis perſecutionem iniuſtè patitur. Aduerſarius homines iniqui, qui iuſtos diuexant. Hæc ſimplicia ſunt, & ad ſenſum litteralem pertinent; alios ſenſus allegoricos ſi quis quærit, legat Auguſtinum ſermone. 36. de verbis Domini ſecundùm Lucam, & lib. 2. qq. Euangel. c. 45. Theóphilum Antiochenum lib. 3 allegoriarum, Anaſtaſium. q. 70.

Lib. 1. belli Macedon. & alibi.

6. *Ait autem Dominus, Audite, quid iudex iniquitatis F dicit.*) Adiecit Dominus poſt parabolam concluſionem per epiphonema, quo maiorem ab auditoribus attentionem, animaduerſionémque poſtularet. *Audite*, id eſt attendite, conſiderate, *quid iudex iniquitatis dicat*, Heb. iudex iniquus, aut, cum iniquus eſſet. Et diſcite ex iudice illo iniquo, atque crudeli, quid benignus iudex Deus, ſi illum aſſidui orauerits, facturus ſit.

7. *Deus autem non faciet vindictam electorum ſuorum clamantium ad ſe die ac nocte?*) Per interrogationem legendum eſt, quæ maiorem habet emphaſim, quàm

ſi ſim-

ſi ſimpliciter dixiſſet Deum etiam vindictam facturum eſſe. Opponit autem exaggerando Deum iudici iniquitatis; electos viduæ, clamorem precibus, dies ac noctes diebus ſingulis, quibus vidua illa ad iudicem adibat; iudex iniquus fecit vindictam viduæ, quam non nouerat, quam propter moleſtiam, quam ſibi exhibebat, etiam oderat; & Deus vindictam non faciet electis ſuis, id eſt filiis, quos elegit, quos genuit quos amat? Ille fecit propter aſſiduas preces, Deus nō faciet propter perpetuum dies, noctéſq; clamorem? quo non qualeſcunque ſed vehementiſſimæ, ardentiſſimæ, & ex maximo dolore affectúque profectæ preces ſignificātur. *Quid*, inquit, *clamas ad me?* Exo. 14.15. & *clamauerūt iuſti, & Dominus exaudiuit eos, & ex omnibus tribulationibus eorum liberauit eos.*

Pſal. 33. 18.

Et patientiam habebit in illis?) Similiter per interrogationem legendum eſt, & Deus patietur electos ſuos perpetuo ab iniquis hominibus affligi? quaſi dicat, minimè. Sic Eccleſ. c. 35. 22. *Et Dominus non elongabit ſe, ſed iudicabit iuſtos, & faciet iudicium, & fortiſſimus non habebit in illis patientiam.* Noſter interpres legit καὶ μακροθυμιεῖ, vt & Chryſoſtom. 3. de orat. Multo meliore ſenſu, quàm nunc legitur μακροθυμῶν, patiens, quod Theophyl. & Euthym. exponunt, quamuis diu patiens fuerit, penitus contraria ſententia.

8. *Dico vobis, quia citò faciet vindictam illorum.*) Electorum ſuorum, id eſt, illorum iniuriam ab iniuſtis hominibus acceptam citò vindicabit. Opponit citò id eſt breue tempus multo tempori, poſt quod dixerat iudicem illum viduæ iniuriam vindicaſſe ver. 4. tanquam dicat; Ille quidem iniquus iudex lōgo poſt tempore vindicauit ab iniuria viduam; Deus autem non tam diu expectabit. *Sed deſiderium pauperum exaudiuit Dominus, præparationē cordis eorum audiuit auris tua* pſal 10.17. *Erit*, inquit, *antequam clament, ego exaudiam, adhuc illis loquentibus ego audiam.* Iſai. 65.24.

Secundum Heb. 2.

Veruntamen filius hominis veniens, putas inueniet fidem in terra?) Non apparet quorſum hæc Chriſtus dicat. Placet mihi, ſi bene intelligatur, quod Auguſt. ſerm. 36. de verbis Domini ſecundùm Lucam, & Beda hoc loco dicere videntur. Cum Chriſtus dixiſſet fore, vt citò Deus electos ſuos liberaret, reddere nunc cauſam, quamobrem ſæpe non liberet, quia nimirum non ea fide, qua debent, Deum orant. Itaque cum venerit ad iudicium filius hominis, quò potiſſimùm tempore electos ſuos liberaturus eſt, vix quos liberet, inueniet; quia vix fidem inueniet. Excuſat ergo Deum, homines accuſat. Per Deum non ſtare, quo minùs, qui ipſum orant, liberentur: per homines ſtare, qui non quanta debent, orant fide. Fides enim eſt, quæ orationem animæ, & efficacem reddit. Fides, quæ quod petitur impetrat. *Si quis*, inquit, *veſtrum indiget ſapientia, poſtulet à Deo, qui dat omnibus affluenter, & non improperat, & dabitur ei. Poſtulet autem in fide nihil hæſitans, qui enim hæſitat ſimilis eſt fluctui maris, qui à vento mouetur & circumfertur.* Iacob. 1. 5 6. Hoc eſt, quod Chriſtus iis, quibus ſanitatem, quam petebant, conceſſit, ſolet dicere. *Fides tua te ſaluum fecit*, ſupra. c. 7. 50. & 8. 48. & 17. 19. & infra ver. 42. hoc ipſo capite, & Matth. 9. 22 & Mar. 5. 34. & 10. 52.

9. 10. *Dixit autem & ad quoſdam, qui in ſe confidebant tanquam iuſti*) Hanc etiam parabolam. Auguſt. ſer. 36. De verbis Domini ſecundùm Lucam, & Beda in comment. & auctor Græcus, quem D. Thomas citare ſolet, ita cum ſuperioribus iungunt, vt cum de oratione Chriſtus egiſſet, docuiſſétque defectu fidei homines, quod orantes à Deo petunt, non impetrare; infidelitatis radicem ſuperbiam oſtendere voluerit; quæ plerumque orationis efficacitatem impedit. *Fides*, inquit Auguſtinus, *non eſt ſuperborum, ſed humilium.* Duos ergo orantes homines inducit, ſuperbum alterum, alterum humilem, illum damnatum, hunc iuſtificatum. Illum Phariſæum, hunc publicanum fuiſſe dicit, quòd Phariſæi ſuperbè de ſe ſentirent, iuſtóſque ſe eſſe exiſtimarent; (nam illos qui in ſe tanquam iuſti confidebant, quibuſque parabolam poſuit, Phariſæos fuiſſe credendum eſt) publicani autem publici peccatores habebātur, vt obſeruauit Euthymius. Debet enim parabola, vt ſæpe docuimus, quāuis ficta narratio ſit, vero ſimilis eſſe. Quanquam incertum eſt, ſítne iſta parabola, an hiſtoria. Tamen ſi parabola eſt, quod ego probabilius eſſe arbitror, & omnes auctores dicere videntur, eſt ficta ſimiliter vero. Quod dicit aſcendiſſe in tēplum, nemo ignorat templum Ieroſolymitanum in edito fuiſſe loco. Quod autem ait, *vt orarent*, propterea dicit, quòd de oratione ageret, & qualis eſſe deberet, docere vellet; & quia ea aut ſola, aut præcipua hominibus cauſa erat, in templum aſcendendi.

11. *Phariſæus ſtans.*) Miror bonos etiam quoſdā interpretes exiſtimare Phariſæū illū recto orauiſſe corpore, ipſo habitu ſuperbiā declarante. Nec enim credibile eſt, quod quidā putāt, Iudæos ſtantes orare ſolitos, cùm nihil in ea re à Chriſtianis mutatū ſciamus eſſe, & certum ſit ſemper Chriſtianos flexis genibus oraſſe Act. 7.60. & 9.40. & 20.36. & 21.5. quin & Iudæos ipſos ita ſemper oraſſe legimus. 3. Reg. 8. 54. 2. Paralip. 6.12. Daniel. 6 10. Mich. 6.6. Itaque omnes fere qui à Chriſto aliquid poſtulabant, genua ante ipſum flectebant, quod eſt προσκυνεῖν, & γονυπετεῖν. Mat. 17.14. Mar. 1. 40. Luc. 5.8. & Chriſtus ipſe Iudaico vtiq; ritu flexis genibus orauit patrem Luc. 22. 41. ergo ſtare ſolam aliquando præſentiam, vt ſæpe diximus, aliquando quietem, aliquando audaciā & animi conſtantiam, & erectionē, aliquādo exordium & inchoationē ſignificat, Hebraica præſertim phraſi. *Stēt*, inquit, *& ſaluent te augures cœli, qui cōtemplabātur ſydera, & ſupputabant mēſes, vt ex eis annūciarēt ventura tibi.* Iſai. 47.12. id eſt oſtendant ſe, conſiſtant in acie coram me interriti. Et Pſal. 105.23. *Si nō Moyſes electus eius ſtetiſſet in cōfractione in conſpectu eius*, id eſt niſi interrito ſe animo Deo oppoſuiſſet. Et ibidem ver. 30. *Stetit Phinees, & placauit, & ceſſauit quaſſatio.* Hanc vim hoc etiam loco habet. Niſi quod duobus proximis exēplis audaciam ex charitate, hîc ex ſuperbia profectā ſignificat. Steriſſe enim in templo Phariſæus ille dicitur quaſi ſuperbè & arroganter de propria iuſtitia cum Deo diſſerens; quaſi Deum non timens, quaſi ad certamē, & iudicium quodammodo prouocans. Contrariā vim habet paullo infra ver. 13. cū publicanus à longè ſtetiſſe dicitur. Illic enim timidam quandam quietē indicat, qua ſe publicanus continebat, nec audebat propiùs arcam Dei accedere, aut ſe commouere, & *nec oculos ad cælum leuare.*

Iudæi an ſtantes orarent.

State Hebraica phraſi eſt adeſſe.

Hæc apud ſe orabat.) Nihil minùs, quàm oratio videtur eſſe, quę ſequitur, quo ergo modo Chriſtus oraſſe eum dicit? Duplex reſponſio, aut orationis nomine etiam diuinas laudes, & gratiarum actiones intelligi, quemadmodū & Dauid cum ſuos canebat pſalmos, orare dicebatur; & nunc Eccleſiam cum eos recitat, orare dicimus: aut Euangeliſtam noluiſſe dicere verè eum orauiſſe, ſed loco orationis, qua vti eū oportebat,

bat, ſuas cõmemoraſſe laudes. Quemadmodũ ſi remiges in maxima tempeſtate Deum, ſanctóſque omnes nefandis vocibus blaſphemantes, orare Deum dicas, quia quo loco, quo tempore orare eos maximè oportebat, pro oratione blaſphemias in Deum iactant.

Deus gratias ago tibi, quia nõ ſum ſicut cæteri hominum.) Non dubium quin Chriſtus ſuperbiam in his verbis magnam eſſe indicet; ſed qua in re ea conſiſtat, incertum. Nec enim gratias Deo agere ſuperbia videtur eſſe, nec ſuas etiam, modò non tibi, ſed Deo tribuas, agnoſcere virtutes, præſertim ſi ob eas à Deo acceptas gratias illi agas. Quod Phariſæus illi, faciebat. Omnia tamen quæ Phariſæus dicit ſuperbiã ſpirant. Nam vt fingamus eum quas in ſe prædicauit virtutes habuiſſe, magnæ fuit ſuperbiæ cæteros ſine diſcrimine homines tanquam peccatores ſibi tanquam iuſto poſtponere. Quæ vna eſt ſpecies ſuperbiæ, ex quattuor, quas hîc Beda, & Gregor. lib. 23. in Iob. c. 7. commemorant, & tanto quidem aliis peior, quanto & ſtultior ſibi, & aliis iniurioſior eſt ſingularẽ ſe putare, & cæteris præſtare omnibus. *Diceret ſaltẽ*, inquit Aug. ſer. 36. de verbis Domini ſecundùm Lucam, *ſicut multi homines. Quid eſt cæteri homines, niſi omnes præter ipſum? Ego, inquit, iuſtus ſum, cæteri peccatores.* Secunda ſpecies ſuperbiæ fuit, quòd ſolas virtutes ſuas cõmemorauerit; de vitiis, quibus vtique non carebat, nullam mentionem fecerit. Tanquã ſi æger non quid morbi, ſed quid ſanitatis habeat, medico exponat. Hoc ſuperbiæ genus Gregorius hom. 7. in Ezechielẽ in illo notauit. Tertia eſt, quod eas fortaſſe virtutes iactauerit, quas non habebat, quemadmodum eiuſmodi fatuis hominibus ſolet accidere, qui dum neglectis, aut diſſimulatis vitiis, ſolas in ſe virtutes conſiderãt, eas ſibi, etiam quas re ipſa non habent, habere videãtur. Quarta quòd Deo ſimulatè gratias egiſſe credẽdum ſit; ita enim loquitur, ita tota ſibi oratione placet, vt minimè obſcurum ſit, cum ſibi eas virtutes attribuiſſet, quaſi ſua illas diligẽtia eſſet conſecutus, nec Deo gratias egiſſe, vt gratias illi ageret, ſed vt ſe laudaret. Sibi ergo, nõ Deo gratias agebat. Hoc aliud ſuperbię artificium eſt, ſæpe vt nos laudemus, gratias Deo agimus. Deum laudo, quòd nunquam hoc, nunquam illud fecerim; quòd ſemper hoc, ſemper illud fecerim. Quinta fuit, quòd tanto ſtudio & aliorum vitia, & virtutes ſuas enumerauerit. Non eſt tam ingenioſa, & ſubtilis humilitas: nec aliorum vitia, nec virtutes ſuas videt. *Raptores*, inquit, *iniuſti, adulteri.* Quàm diſertus aliorum accuſator, quàm facundus laudator ſui. Maxima quæque peccata nominauit, quibus cæteros omnes homines præter ſe oneratos eſſe dicit. Hoc enim nomina illa ſignificant, *raptores iniuſti, adulteri*, non eos qui ſemel, aut iterũ rapuerint, iuſtitiam violauerint, adulterium patrauerint; ſed qui id ſolent facere quàm frequentiſſimè.

Variæ in Phariſæo ſuperbiæ ſpecies.

Velut etiam hic publicanus.) De proximo, vt virtutes ſuas probet, ſumit exemplum, ne forte Deus ita eſſe neget. Oſtendit digito publicanum publicum peccatorem, & quantum inter ſe, & illum interſit, Deum iubet animaduertere. *Ego ſolus ſum*, inquit Auguſt. ſer. 36. de verbis Domini ſecundum Lucam, *iſte de cæteris eſt, Non ſum, inquit, talis, qualis iſte per iuſtitias meas, quibus iniquus non ſum. Quid rogauerit Deum, quære in verbis eius, & nihil inuenies. Aſcendit orare, noluit Deum rogare, ſed ſe laudare. Parum eſt non Deum rogare, ſed ſe laudare, inſuper & roganti inſultare.*

12. *Ieiuno bis in ſabbato, decimas do omnium, quæ poſſideo.*) Memorauit priùs vitia, quæ non habebat; memorat nunc virtutes, quas habet, ait Theophyl. quia primum eſt diſcedere à malo, ſecundum facere bonum. Recenſet autem virtutes duas, eas quæ à Phariſæis maximo in pretio habebãtur, quibuſque ſe cæteris hominibus antecellere gloriabantur, ieiunium, & decimarum ſolutionem, vt apparet Matth. 9. 14. & 23. 23. Nam ex illis locis & frequenter ieiunaſſe, & mentam, & cyminum, réſque alias minutiſſimas decimaſſe conſtat, quod cæteri homines facere non ſolebant. Quibus autem diebus ieiunauerint, incertũ; Nã quòd Theophylactus tradit ſecundo, & quinto hebdomadis die ieiunare ſolitos, non alio argumẽto, quàm ſua auctoritate probat; quæ hac in re haud ſcio quantum ponderis habere debeat.

13. *Et publicanus à longè ſtans.*) Particulam *καὶ &*, pro aduerſatiua poſitã puto ex Hebræorũ idiomate, quibus ו, & coniunctiua, & aduerſatiua eſt: Publicanus autem à longè ſtans. Quam vim hoc loco ſtandi verbum habeat. ver. 11. docuimus. A longè autem ſtetiſſe publicanus dicitur, quaſi non auſus fuerit in tẽplum ingredi, aut certè verſus arcam accedere: ſed aut in ipſo templi veſtibulo, aut in prima atrij populi parte conſtiterit, indignum ſe tam religioſo iudicans loco. Exprimit peccatoris humilitatem, nullum in ſe meritum agnoſcentis.

Hebræorũ idiomate coniunctiua pro aduerſatiua.

Nolebat nec oculos ad cælum leuare.) Nolebat, poſitum videtur pro non audebat. Meliùs enim conuenit, & haud dubium, quin ideo noluerit, quia non audebat. Quod ait *nec oculos*, indicat multo minùs auſum fuiſſe maiora facere. Quid autẽ maius auſum nõ fuiſſe inſinuet incertũ. Qui putãt cęteras corporis partes intelligi, præſertim manus, quas ſolem⁹ in cælũ orãtes leuare; quaſi dicat, non ſolũ erecto corpore eſſe nõ audebat, quo habitu Phariſæum oraſſe putant; aut manus in cælum tollere, ſed ne leuare quidẽ oculos; non ſatis opinionẽ mihi ſuam probant. Potiùs ad iactantiam illam Phariſæi, quam paullo ante deſcripſerat, referendum hoc eſſe arbitror; tanquam dicat, non ſolùm nihil de ſe laudabile, vt Phariſæus fecerat, prædicabat; ſed ne oculos quidem, quos pudor illi, ac reuerentia diuinæ maieſtatis in terram defixerat, audebat tollere. Cælum puto hîc Deum appellari. Hebræorum more, vt ſupra c. 15. 13. 21. *Pater peccaui in cælum, & coram te.* Qui enim in templo orabant, non in cælum, ſed in arcam, vbi Deum ſibi repræſentabant, oculos attollebant. Quod ipſum publicanus ille facere non audebat.

Cælum hîc loco Dei ponitur.

Sed percutiebat pectus ſuum.) Quaſi conſcientiam ſuam ſua manu verberans, & pœnas de ea ſponte ſua ſumens. Docuit natura ipſa pœnitentes id facere. Itaque & inter Iudæos primùm, deinde inter Chriſtianos id fuit vſitatum, vt apparet infra. cap. 23. 48. Adeóque aſſueti Chriſtiani erant, cùm confitebantur peccata ſua, pectori tundendo, vt ſimul atque verbum ipſum, Confiteor, audirent, pectora manu pulſarent. Adſcribam locum Auguſtini ſingularem, ex ſerm. 8. de verbis Domini ſecundum Matthæum, *Sanctum*, inquit, *Euangelium cum legeretur, audiuimus exultaſſe Dominum Ieſum in ſpiritu, & dixiſſe, Confiteor tibi pater Domine cæli, & terræ, quia abſcondiſti hæc à ſapientibus, & prudentibus, & reuelaſti ea paruulis. Huc vſque interim verba Domini ſi dignè, ſi diligenter, ſi, quod primum eſt, piè conſideremus, inueniemus primitus non ſemper, cùm in ſcripturis legimus confeſſionem, debere nos intelligere*

Chriſtiani olim confitentes pectora tundere ſoliti. Matth. 11. 25.

vocem peccatoris. Maximè autem hoc dicendum fuit, & hinc admonenda caritas veſtra, quia mox, vt hoc verbum ſonuit lectoris, ſecutus eſt etiam ſonus tunſionis pectoris veſtri, audito ſcilicet, quod Dominus ait, Confiteor tibi pater. In hoc ipſo quod ſonuit, Confiteor, pectora veſtra tutudiſtis. Tundere autem pectus quid eſt, niſi arguere, quod latet in pectore, & euidenti pulſu occultum caſtigare peccatum? Quare hoc feciſtis, niſi quia audiſtis, Confiteor tibi pater. Confiteor, audiſtis; qui confitetur, non attendiſtis.

Dicens; Deus propitius eſto mihi peccatori.) Paucis vtitur peccator verbis; altero ſe peccatorem confitetur, altero veniam petit. Hoc eſt quod alibi Chriſtus docet, *Cum oratis nolite multum loqui, ſicut Ethnici faciunt; putant enim quod in multiloquio ſuo exaudiantur*, Matthæi 6.7. Satis apud Deum loquitur, ſatiſque apud eum diſertè cauſam ſuam agit, qui ſe humiliter peccatorem agnoſcit.

14. *Amen dico vobis, deſcendit hic iuſtificatus in domum ſuam ab illo.*) Id eſt, venerat in templũ iniuſtior, rediit domum iuſtior Phariſæo. Hic verus eſt ſenſus. Itaque non ſignificatur quidem hoc loco aut publicanum verè iuſtificatum fuiſſe, aut verè damnatum Phariſęum, quanquam ita Euthymius intelligit; quaſi ſenſus ſit, *deſcendit hic iuſtificatus ab illo*, id eſt, hic iuſti-

A ficatus, non ille: ſed ſignificatur iuſtiorem à Deo, quàm Phariſæum fuiſſe iudicatum. Nota enim eſt phraſis Hebraica. *Iuſtificaſti ſorores tuas in omnibus abominationibus tuis, quas operata es*, Ezechiel. 16.51. id eſt iuſtiores, quàm te eſſe declaraſti, quamuis nec tu, nec illæ ſitis iuſtæ. Hic, inquam, eſt ſenſus; etſi credendum eſt & verè iuſtificatum publicanum, & verè damnatum fuiſſe Phariſęum, ſi hiſtoria non parabola fuit: quia nec potuit non iuſtificari humilitas tanta, nec tanta ſuperbia non damnari. Poteſt autem quod dicit *ab illo*, duobus modis intelligi, aut ita vt præpoſitio *ab* perſonam agentem declaret, aut ita vt ſolam B ſignificet comparationem, vt apud Hebræos, מן. Priori modo ſi intelligatur, ſenſus erit Phariſæum illum adeo ſe cum Deo elatè, arrogantérque geſſiſſe, vt publicanum, quamuis publicum peccatorem iuſtificauerit, id eſt iuſtiorem ſe eſſe declarauerit, cùm ſe tam modeſtè, & modicè geſſerit. Si poſteriori, publicanum non quidem à Phariſæo, ſed à Deo præ Phariſæo fuiſſe iuſtificatum; ſententia vtroque modo eadem eſt, phraſis tantum diuerſa. Quæ ſequuntur vſque ad finem capitis apud Matthæum, & Marcum in locis ad marginem indicatis explicauimus.

Hebraica phraſis iuſtificare alios.

CAPVT XIX.

1. ET ingreſſus perambulabat Iericho. 2. Et ecce vir nomine
Zachæus: & hic princeps erat publicanorum, & ipſe diues:
3. & quærebat videre Ieſum, quis eſſet: & non poterat prę
turba, quia ſtatura puſillus erat. 4. Et præcurrens aſcen-
dit in arborem ſycomorum vt videret eum: quia inde erat
tranſiturus. 5. Et cum veniſſet ad locum, ſuſpiciens Ieſus
vidit illum, & dixit ad eum: Zachæe feſtinans deſcende:
quia hodie in domo tua oportet me manere. 6. Et feſtinans deſcendit, & excepit
illum gaudens. 7. Et cum viderent omnes, murmurabant, dicentes quòd ad ho-
minem peccatorem diuertiſſet. 8. Stans autem Zachęus, dixit ad Dominum: Ecce
dimidium bonorum meorum, Domine, do pauperibus: & ſi quid aliquem de-
fraudaui, reddo quadruplum. 9. Ait Ieſus ad eum: Quia hodie ſalus domui huic
Matth.18. b.12. facta eſt: eo quòd & ipſe filius ſit Abrahæ. 10. Venit enim Filius hominis quære-
re, & ſaluum facere quod perierat. 11. Hæc illis audientibus adijciens, dixit para-
bolam, eo quòd eſſet prope Ieruſalem: & quia exiſtimarent quod confeſtim re-
Matth.25. b.14. gnum Dei manifeſtaretur. 12. Dixit ergo: Homo quidam nobilis abijt in regio-
nem longinquam accipere ſibi regnum, & reuerti. 13. Vocatis autem decem ſer-
uis ſuis, dedit eis decem mnas, & ait ad illos: Negotiamini dum venio. 14. Ciues
autem eius oderant eum: & miſerunt legationem poſt illum, dicentes: Nolumus
hunc regnare ſuper nos. 15. Et factum eſt vt rediret accepto regno: & iuſſit vo-
cari ſeruos, quibus dedit pecuniam, vt ſciret quantum quiſque negotiatus eſſet.

16. Venit

16. Venit autem primus dicens: Domine, mna tua decem mnas acquiſiuit. 17. Et
ait illi: Euge bone ſerue, quia in modico fuiſti fidelis, eris poteſtatem habens ſu-
per decem ciuitates. 18. Et alter venit, dicens: Domine, mna tua fecit quinque
mnas. 19. Et huic ait: Et tu eſto ſuper quinque ciuitates. 20. Et alter venit, di-
cens: Domine, ecce mna tua, quam habui repoſitam in ſudario: 21. timui enim
te; quia homo auſterus es: tollis quod non poſuiſti, & metis quod non ſeminaſti.
22. Dicit ei: De ore tuo te iudico ſerue nequam. ſciebas quòd ego homo auſterus
ſum, tollens quod non poſui, & metens quod non ſeminaui: 23. & quare non de-
diſti pecuniam meam ad menſam, vt ego veniens cum vſuris vtique exegiſſem il-
lam? 24. Et aſtantibus dixit: Auferte ab illo mnam, & date illi, qui decem mnas
habet. 25. Et dixerunt ei: Domine, habet decem mnas. 26. Dico autem vobis, Sup.8.c.18. Matthęi 13.
quia omni habenti dabitur, & abundabit: ab eo autem, qui non habet, & quod b.12. & 25. c.29.
habet auferetur ab eo. 27. Veruntamen inimicos meos illos, qui noluerunt me Mar.4.c.25
regnare ſuper ſe, adducite huc: & interficite ante me. 28. Et his dictis, præcede-
bat aſcendens Ieroſolymam. 29. Et factum eſt, cum appropinquaſſet ad Beth- Matthęi 21. a.1.
phage, & Bethaniam ad montem, qui vocatur Oliueti, miſit duos diſcipulos ſuos, Mar.11.a.1.
30. dicens: Ite in caſtellum, quod contra eſt: in quod introeuntes, inuenietis pul-
lum aſinæ alligatum, cui nemo vmquam hominum ſedit: ſoluite illum, & addu-
cite. 31. Et ſi quis vos interrogauerit: Quare ſoluitis? ſic dicetis ei: Quia Domi-
nus operam eius deſiderat. 32. Abierunt autem qui miſſi erant: & inuenerunt, ſi-
cut dixit illis, ſtantem pullum. 33. Soluentibus autem illis pullum, dixerunt do-
mini eius ad illos: Quid ſoluitis pullum? 34. At illi dixerunt: Quia Dominus
eum neceſſarium habet. 35. Et duxerunt illum ad Ieſum. Et iactantes veſtimen- Ioann.12. b.14.
ta ſua ſupra pullum, impoſuerunt Ieſum. 36. Eunte autem illo, ſubſternebant ve-
ſtimenta ſua in via. 37. Et cum appropinquaret iam ad deſcenſum Montis oliue-
ti, cœperunt omnes turbæ diſcipulorum gaudentes laudare Deum voce magna
ſuper omnibus, quas viderant, virtutibus, 38. dicentes: Benedictus, qui venit
rex in nomine Domini, pax in cælo, & gloria in excelſis. 39. Et quidam Phari-
ſæorum de turbis dixerunt ad illum: Magiſter, increpa diſcipulos tuos. 40. Qui-
bus ipſe ait: Dico vobis, quia ſi hi tacuerint, lapides clamabunt. 41. Et vt appro-
pinquauit, videns ciuitatem fleuit ſuper illam, dicens: 42. Quia ſi cognouiſſes
& tu, & quidem in hac die tua, quæ ad pacem tibi, nunc autem abſcondita ſunt ab
oculis tuis. 43. Quia venient dies in te: & circumdabunt te inimici tui vallo, &
circumdabunt te: & coanguſtabunt te vndique: 44. & ad terram proſternent
te, & filios tuos, qui in te ſunt, & non relinquent in te lapidem ſuper lapidem: eo Matth. 24. a.2.
quòd non cognoueris tempus viſitationis tuæ. 45. Et ingreſſus in templum, cœ- Mar.13.a.2. Inf.21. b.6.
pit eijcere vendentes in illo, & ementes, 46. dicens illis: Scriptum eſt: Quia do- Matthęi 21. b.12.
mus mea domus orationis eſt. Vos autem feciſtis illam ſpeluncam latronum. 47. Marci 11. b.17.
Et erat docens quotidie in templo. Principes autem ſacerdotum, & Scribæ, & Iſai.56.c.7. Ier.7. b.11.
Principes plebis quærebant illum perdere: 48. & non inueniebant quid facerent
illi. Omnis enim populus ſuſpenſus erat, audiens illum.

IN CAPVT XIX.

1. ET ingreſſus.) In vrbem ſcilicet ipſam Iericho, ad quam appropinquaſſe dixerat cap. ſuperiore ver. 35. Tẽdebat enim Chriſtus, cùm hoc accidit, Ieroſolymam, vt pateretur, quemadmodum conſtat ex Marco c.10.32. De vrbe autem Iericho, quæ ſcitu neceſſaria eſſe iudicauimus, apud Matthæum diximus c.20.29. Erat enim in via à Iordane Ieroſolymam euntibus.

Perambulabat Iericho.) Luſtrabat vrbem, animas nimirum perditas quærens, vt ſolent medici ægrorum obire domos. Nec operam perdidit. Zachæum enim ægrotum inuenit, ſanum reliquit. Ex hoc loco perſpicuum eſt non ſeruaſſe Lucam in hac præſertim hiſtoria ordinem temporum. Nam miraculum illud curati cæci, quod ſuperiore capite narrauit ver.35. factum fuit, poſtquam ab Iericho fuiſſet egreſſus, vt ex Matth.c.20.29. & ex Marco cap.10.46. manifeſtũ eſt, nunc verò redit ad commemorandum id, quod in ipſa acciderat vrbe; cur id fecerit apud Matthæum expoſuimus.

2. *Et ecce vir.*) Quaſi dicat, quærebat, quos ſanaret, & ecce illi ægrotus occurrit.

Nomine Zachæus, & hic princeps erat publicanorum, & ipſe diues.) Tribus rebus hominẽ Euangeliſta deſcribit nomine, officio, diuitiis. partim vt plus fidei eſſet hiſtoriæ; partim vt doceret etiam homines diuites, nec publicanos modò, ſed principes etiam publicanorũ in Chriſtum credidiſſe, ab eóq; fuiſſe ſaluatos. Tum etiam vt indicaret, quamobrẽ Chriſtus poſtea dixiſſet ver. 10. *Venit enim filius hominis quærere, & ſaluum facere, quod perierat.* Maximè enim publicani periiſſe credebantur. Et eſt ſimile vero Scribas, & Phariſæos ſuo more murmuraſſe, quòd ad publicanum, & hominem publice habitum peccatorẽ Chriſtus diuertiſſet, vt Matth.9.11.12. & 11.19. Quod dicit, *& ipſe diues*, videtur Hebraiſmus eſſe, καὶ οὗτος ἦν πλούσιος, qui Latinè reſolueretur, Princeps publicanorum, iſque diues, aut, qui & diues erat. Auget enim orationem. Omnes publicani diuites eſſe ſolebant, ille inter publicanos ipſos ditiſſimus erat, proptereáque eorum princeps. Nam inter eos, qui ſolas quærunt diuitias, qui iis maximè abundant, principes ſunt. Hoc eò etiam pertinet, vt intelligatur, quantæ eius fuerint eleemoſynæ, cùm inter locupletes locupletiſſimus eſſet, & dimidiam bonorum ſuorum partem pauperibus erogauerit ver.8.

3. *Et quærebat videre Ieſum, quis eſſet.*) Quis eſſet eorum, quos in conferta, & confuſa videbat turba. *Quærebat* dixit, pro volebat, aut conabatur Græco idiomate, ἐζήτει ἰδεῖν. Conabatur autem videre commotus fama ſanctitatis, & miraculorum eius, quæ longè, latéque peruagabatur.

Et nõ poterat præ turba, quia ſtatura puſillus erat.) Senſus eſt facilis, potéſtq; facilè ad mores trahi, omnes homines ad Chriſtum Zachæi ſunt, parui ſunt, videre eum præ turba non poſſunt; quia nemo poteſt venire ad eum, niſi pater eius traxerit illum, niſi fide in arborem ſycomorũ aſcendat, niſi in crucem credat, *Iudæis quidem ſcandalum, gentibus autem ſtultitiam.* Turba vtiq; huius mundi impedit nos, quo minùs Chriſtum dignoſcamus; relinquenda, calcanda nobis ad maiorem virtutem aſcendentibus turba eſt, de alto Chriſtus videndus. *Nemo poteſt*, inquit Ambroſ. *Ieſum videre conſtitutus in terra.* Sed hæc à noſtro inſtituto aliena ſunt, & meliora apud Auguſtinum ſer.8. de verbis Apoſtoli, & ſer.110. de tempore, & apud Gregor. lib.27. Moral.c.26. & apud Ambroſium, & Bedam in huius loci commentariis, & apud Theophilum Antiochenum lib. allegor.3. facile lector inueniet.

(Ioan.6.44. — 1.Cor.1.23.)

4. *Et præcurrens aſcendit in arborem ſycomorum, vt videret eum.*) Currens ante eum, quà tranſiturus erat, vt antequam accederet, ſpatium haberet in arborem, quam in via eſſe ſciebat, aſcendendi. Sycomorus, aut ſycomorum, quæ arbor ſit, non magni operæpretij eſt ſcire velle. Plinius Ægyptiam ficum vocat, hiſque deſcribit verbis; *Ante omnia ficus ob id Ægyptia cognominata; arbor moro ſimilis folio, magnitudine, aſpectu. Pomum fert non ramis, ſed caudice ipſo: idque ipſum ficus eſt prædulcis, ſine granis interioribus, perquam fœcundo prouentu, ſcalpendo tantùm ferreis vnguibus, aliter non mateſcit.* Eſſe autem eandem arborem ſycomorum, & ficum Ægyptiam non ſolùm ex Dioſcoride magno in re tali auctore, ſed etiam ex Auguſtino ſerm.8. de verbis Apoſtoli perſpicuum eſt, qui & ſycomorum quaſi fatuam ficum dictam eſſe docet, & in Africa quidem raram, in Iudæa admodũ fuiſſe frequentem.

(Sycomorus quænam ſit arbor. Lib.13. c.7.)

Quia inde erat tranſiturus.) G. Ὅτι ἐκείνης ἤμελλε διέρχεσθαι, quia illac erat tranſiturus.

5. *Zachæe feſtinans deſcende, quia hodie in domo tua oportet me manere.*) *Magnum beneficium*, inquit Auguſt. ſer.8. de verbis Apoſtoli, *ille arbitrabatur Chriſtum videre. Qui magnum, & ineffabilè beneficium putabat tranſeuntem videre, ſubitò meruit in domo habere. Infunditur gratia, operatur fides per dilectionem, ſuſcipitur Chriſtus in domum, qui iam habitabat in corde.* Aperte mihi ex hoc loco confirmari videtur, quod Theologi docẽt, facienti quod in ſe eſt Deum gratiam non denegare, poſſéque hominem ſeſe aliquo modo ad gratiam diſponere. Nec enim dubium eſt, quin propterea Chriſtus Zachæum vocauerit, quia & cor eius perſpectum habebat; & quia viderat, quàm ſingulari vſus fuiſſet diligentia, vt vel ſe videret. Accepit pluſquã ſperabat, qui quod potuit fecit. Si ſequentes ſe Chriſtus iuuat, quanto magis iuuabit præcurrentes. Quod feſtinare iubet, ad magnitudinem pertinet beneficij. Bis dat qui citò dat; ter qui beneficium non petenti, non ſperanti offert; quater, qui eum exhortatur, quaſi eius agens cauſam, vt diligens ſit in accipiendo. Videtur etiam alludere voluiſſe Chriſtus ad feſtinationem illam, qua Zachæus præcurrens in arborem aſcenderat. Tanquam ſi dicat, quemadmodũ feſtinaſti, vt aſcenderes; feſtina, vt deſcendas, & me recipias. Hoc eſt prout te ad gratiã meam diſpoſuiſti, ita eam recipias.

(Hominem ſe poſſe ad gratiam diſponere.)

6. *Et feſtinans deſcendit, & excepit illum gaudens.*) Fecit quod Chriſtus iuſſerat, eodémq; modo, quo iuſſerat. Iuſſus enim erat vt feſtinanter deſcenderet, feſtinanterq; deſcendit. Hoc nimirũ eſt diuinæ reſpondere gratiæ; confeſtim vocantem ſequi; non moras nectere, non villam, non iuga boum empta, non vxorem ductam excuſare; non ad renuntiandum iis, qui domi ſunt, non ad ſepeliendum patrem velle reuerti. *Nemo mittens manum ad aratrum, & reſpiciens retro, aptus*

(Sup. ca.14 18.19.22. & cap.9.19. & 62.)

eſt regno Dei. Feſtinet, qui vocatur, caueat, ne terribi-
Prouerb. 1. 24.26.
lem illam vocem audiat, *Vocaui, & renuiſtis, extendi ma-
num meam, & non fuit, qui aſpiceret, ego quoque in interitu
veſtro ridebo.* Recte hoc Theophylactus aduertit. Qui
allegoricos quærit auctores, legat eos, quos ver. 2.
indicauimus.

7. *Et cum viderent omnes, murmurabant, dicentes, quòd
ad hominem peccatorem diuertiſſet.*) Putant Cyprian. lib.
2. epiſt. 3. & in lib. de opere, & eleemoſynis, & Tertul.
lib. 4. contra Marc. & Chryſoſt. in hom. de Zachæo,
Beda, idémque videtur Ambroſius exiſtimaſſe, Za-
Zachæus an fuerit Gentilis.
chæum hominem fuiſſe Gentilem, ideóque Iudæos
murmuraſſe, quòd ad illum diuertiſſet, quòd Iudæis
non liceret in domos ingredi Gentilium, multo mi-
nus cibum cum illis ſumere. Nam & cum Petro Iu-
dęos diſceptaſſe legimus, quòd *ad viros præputium ha-
bentes* introiiſſet, & cum illis menſam communicaſ-
ſet Actor. 11. 2. 3. & quidem etſi noua videtur opinio,
probabilis tamē eſt. Nam & publicanorum officium
etſi Iudæi etiam, vt Matthæus, exercebant, magis ta-
men propriū Gentilium videbatur. Odioſum enim
apud Iudæos erat tributum ab ipſis Imperatoris exi-
Peccatores dicti Gentiles.
gere. Et ſolebant Iudæi Gentiles omnes peccatores
appellare, & nomine peccatorum Gentiles intelli-
gere, vt cum Chriſtus dicit ſe *in manus peccatorum* eſſe
tradendum Matth. 26. 45. Mar. 14. 41. Luc. 24. 7. Ani-
maduertimus etiam Zachęum, cum bona opera, quę
faciebat, recenſebat, nihil legale recenſuiſſe, non de-
cimas, non ieiunia, quemadmodum ille fecerat Pha-
riſęus c. 18. 12. ſed reſtitutionē rerum malè partarum,
& eleemoſynas in pauperes, quas Centurio etiam
ille Cornelius faciebat, homo Gentilis Act. 10. 2. 4. &
quod Chriſtus dicit ver. 9. *Hodie ſalus domui huic facta
eſt, eo quòd & ipſe filius ſit Abrahæ*, quod impedire
hanc ſententiam videtur, maximè iuuat. Si enim fu-
iſſet ex genere Abraham ſicut Iudæi omnes, non di-
xiſſet, *eo quòd & ipſe*. Quid eſt, *& ipſe?* niſi etiam ipſe,
quamuis carne filius Abrahę non ſit, ſpiritu eſt. *Non
enim omnes qui ex Iſrael ſunt, ij ſunt Iſraelitæ; neque qui ſe-
men ſunt Abrahæ, omnes filij, ſed in Iſaac vocabitur tibi ſe-
men; id eſt non qui filij carnis, ij filij Dei; ſed qui filij ſunt
promiſſionis, æſtimantur in ſemine*, Roman. 9. 6. 7. 8. Pro-
babilem tamen opinionem eſſe dico, non certam.
Nam publicani omnes, quamuis Iudęi eſſent, pro
publicis peccatoribus habebātur, & cum in domum
Matthęi adhuc publicani, Iudęi tamen diuertiſſet, ſi-
militer Phariſæi murmurabant, ſupra c. 5. 30. & Matt.
9. 11. Qui fuerint illi qui hoc loco dicuntur murmu-
raſſe, incertum eſt. Nam quòd Euangeliſta omnes
murmuraſse dicit, nemo dubitat per ſynecdochem
intelligendum, qua omnes murmuraſse dicuntur,
Caluinus in Harmonia.
quia magna pars murmurauit. Hęreticorum inter-
pres ſemper Chriſti diſcipulis iniquus ipſos etiam
murmuraſse fortaſse putat. Sed id procul omni du-
bio eſse debet, qui murmurarunt, non fuiſse diſcipu-
los, cum meliora de Chriſto cogitarent; & vſu iam
didiciſsent, quo ille conſilio ad peccatores diuertere
ſoleret. Fuerunt igitur eius loci ciues, &, vt credibile
eſt, pręſertim Phariſęi, qui pro magno habebant ſce-
Iſai. 65. 5. apud Auguſt. hom. 31. homiliar. 50. Iſa. 52.
lere cum peccatoribus conſuetudinem habere, di-
centes; *Longe recede à me, noli me tangere, quoniam mundus
ſum*, idq; frequenter obiiciebant Chriſto ſupra cap.
5. 30. & cap. 7. 39.

8. *Stans autem Zachæus.*) Quid ſit ſtare ſuperiore
cap. ver. 11. docuimus. Hìc alium habet vſum, nempe
aggredi loqui, erumpere ad loquendum de repente

A vt cap. 10. 40. *Quæ ſtetit, & ait*, id eſt, quæ exorſa eſt ita
loqui. Nam quòd quidam reuerentiæ cauſa ſtetiſse
dicunt, vt cum Chriſto non ſedens, ſed rectus loque-
retur, probabile non puto.

*Ecce dimidium bonorum meorum Domine do pauperibus;
& ſi quid aliquem defraudaui, reddo quadruplum.*) Quod
dicit *ecce*, attentionē Chriſti exigit, & oſtentationem
quandam benefactorum videtur prę ſe ferre, ſi de re
prętęrita; vel certam, promptámq; voluntatem id fa-
ciendi, ſi de futura interpretemur. De quo paullò
poſt dicturi ſumus. Cęterum quę eſse videtur oſten-
B tatio, non eſt, ſed explicatio vitę prętęritę coram ma-
giſtro, vt iudicaret, ecquid ſibi de ea vitę ratione mu-
tandum eſset. Quod dicit *do*, &, *reddo*, aliqui ita inter-
pretantur, quaſi antequam ad ipſum Chriſtus veniſ-
ſet, ſolitus fuiſset dimidiam bonorum ſuorū partem
pauperibus dare, &, ſi quid quem defraudaſset, qua-
druplum reddere. In qua certè ſententia Cyprianus
eſt lib. 2. epiſt. 3. & lib. de opere, & eleemoſynis. Alij
contra pręſentia pro futuris poſita, ſenſúmque eſse,
Ecce dimidium bonorum meorum do pauperibus, id eſt para-
tus ſum in poſterum dare, ecce offero; *& ſi quid ali-
C quem defraudaui*, paratus ſum quadruplum reddere.
Quaſi id ante facere non ſoleret, in poſterum autem
facere conſtituerit. Multos hęc ſententia, & graues
habet auctores, Iren. lib. 4. c. 26. Tertull. lib. 4. contra
Marcionem, Chryſoſt. in hom. de Zachęo, Ambroſ.
Bedam, Theophyl. & Euthym. in comment. Fulgen-
tium in epiſtola ad Gallam. Hoc probabilius, & quia
plures auctores dicūt; & quia Chriſtus videtur ſigni-
ficare, cum dicit ver. 9. *Hodie ſalus domui huic facta eſt*,
quaſi non ante Zachęus fuiſset iuſtificatus; fuiſset au-
tem ſi ea opera, propter quę tunc iuſtificatus eſt, ante
D feciſset. Sunt qui putent Zachęum omnibus relictis
bonis ſecutum Chriſtum, eiúſq; factum eſse diſcipu-
lum, quod minimè obſcurè Fulgētius ſcribit, obſcu-
riùs indicant Chryſoſt. & Auguſtinus. Cur ergo non
omnia omnino bona ſua pauperibus dedit? Reſpon-
dent Auguſt. & Chryſoſt. propterea dimidiam bono-
rum ſuorum retinuiſse partem, vt haberet, vnde per
fraudem ablata reſtitueret. *Ideo mihi dimidium retineo;*
inquit Auguſt. ex eius perſona loquens, *non quod ha-
beam; ſed vnde reddam.* Quare quadruplum reddiderit,
Cur quadruplum reddiderit Zachæus.
quęrunt aliqui. Ac quidam putant lege feciſse quæ
quadruplum reddere iuberet, Exo. 22. 1. 2. Reg. 12. 16.
E vt Beda, Theophyl. & Euthym. Magis credo ex ab-
undante feciſse caritate. Nam cùm ſatis certum non
haberet, quantum cuiq; abſtuliſset, voluit, ne aliquid
forte alienum retinens erraret, quadruplo plus red-
dere, quàm ſibi debere videbatur. Quod omnes pro-
fecto fœneratores facere deberent. Etenim, vt ſupe-
riùs docuimus, probabilius eſt Zachęum fuiſse Gen-
tilem, qui lege nō tenebatur, & lex non ex omnibus
rebus, ſed ex ſolis ouibus, ſi furto ſublatæ fuiſsent,
quadruplum reddere iubebat, Exo. 22. 1. ex aliis plus;
F vt ex bobus quintuplum; ex aliis minus, & Zachęus
ille, cùm publicanus eſset, non boues, aut oues, ſed
pecuniam vtique furabatur.

9. *Ait Ieſus ad eum, quia hodie ſalus huic domui facta
eſt.*) Docet Chriſtus, quam ob cauſam murmuranti-
bus omnibus ad peccatorē diuertiſset. *Hodie*, (inquit
Auguſt. ſer. 8. de verbis Apoſtoli.) *ſalus huic domus fa-
cta eſt. Ecce quare intraui, ſalus hodie facta eſt. Vtiq; ſi Salua-
tor non intraſſet, ſalus in illa domo facta non eſſet. Quid ergo
miraris ægrote? voca & tu Ieſum, noli tibi ſanus videri. Cum
ſpe ægrotat, qui medicum ſuſcipit: deſperatè ægrotat, qui per*

inſaniam medicum cædit. Qualis ergo eius inſania, qui medicum occidit? Quanta verò bonitas, & potentia medici, qui ſanguine ſuo inſano interfectori ſuo medicamentum fecit? Nec enim ille, qui venerat quærere, & ſaluare, quod perierat, pendens ſine cauſa dicebat;
Iof.cap.23. 34. *Pater ignoſce illis, quia neſciunt, quid faciunt. Inſani ſunt, medicus ſum; ſæuiant, patienter fero; cùm occiderint, tunc ſanabo.* Hæc Auguſt. aduerſus eos, qui murmurauerant, quòd ad Zacheum Chriſtus diuertiſſet. Non dicit Chriſtus, Hodie ſalus tibi facta eſt; ſed, *Hodie ſalus domus huic facta eſt*, ſiue vt beneficium amplificaret, ſignificaretq; non Zachæum modò, ſed vniuerſam eius familiam omnino ſaluatã fuiſſe; ſicut de Cornelio illo dicitur Act. 10. 2. religioſum fuiſſe, ac timentem Deum, *cum omni domo ſua:* & purpuraria illa Act. 16. 15. cum omni domo ſua baptizata fuiſſe dicitur; itémq; cuſtos ille carceris eodem c. ver. 33. & Criſpus Archiſynagogus Act. 18. 8. ſic Euthymius intelligit. Siue vt indicaret domũ illam Zachęi, ante illam quidem diem occluſam fuiſſe ſaluti, vitiis, & fraudibus apertã; illa primùm die ſaluti aditum patefeciſſe, cùm ingredięti ſibi patefecit; ſecum enim, id eſt cum Saluatore ſalutem ingreſſam. Quod vt ſignificaret, non dixit ſalus Zachæo, ſed *ſalus domui huic facta eſt*, quamuis per domum ſolum Zachæum, vt Theophyl. putat, intelligat. Nam cum eius rei cauſam reddit, non dicit, eo quòd ipſi filij ſint Abraham; ſed *eo quòd & ipſe filius ſit Abrahæ*, quaſi Zachæum ipſum domum appellauerit. Nam quod quidam dicunt Græcè relatiuum αὐτὸς ipſe, non ad Zachæum, ſed ad οἶκον domum eſſe referendum, quæ Græcè maſculino dicitur genere, durius eſt, quàm quod ipſi duriſſimum putant, vt cùm Zachęo ipſi loqueretur, per tertiam perſonam dicat, *eo quòd & ipſe filius ſit Abrahæ.* Præſertim ſi verum eſt, quod iidem auctores rectè ſanè tradunt, illud quod Euangeliſta dicit, *Ait Ieſus ad eum*, perinde intelligi poſſe, ac ſi diceret, ait Ieſus de illo, vt, *ad Iſrael autem dictum eſt*, id eſt, Rom. 10. 21 Pſal. 3. 3. de Iſrael, &, *Multi dicunt animæ meæ*, id eſt de anima mea. Pręterquam quòd Chriſtus cum Zachęo de Zachæo loqui potuit. Fingamus ergo cum Zachæo loquentem dixiſſe, Hodie Zachęo ſalus facta eſt, *eo quòd & ipſe filius ſit Abrahæ*; quid fuiſſet abſurdi? cum ita nos vulgo frequẽter loqui ſoleamus. Atqui idem eſt, quod dicit; *Hodie ſalus domui huic facta eſt*, atque ſi diceret; Hodie Zachęo ſalus facta eſt, ſi poſterior Theophylacti interpretatio vera eſt, quæ certè videtur probabilior.

Eo quòd & ipſe filius ſit Abrahæ.) An Zachęus ex Abrahami genere Iudęus fuerit, ver. 7. diſſeruimus. Ergo ſi Iudęus erat, hæc verba duobus modis interpretari poſſumus. Aut vt ſenſus ſit, ideo Zachæum ſaluum fuiſſe, quia filius erat Abrahę, non quòd omnes, qui genere filij erant Abrahę, ſalui eſſent; ſed quòd ius quoddam ad ſalutem habere viderentur, Matth. 10. 6. & 15. 24. cùm ꝑpter illos potiſſimùm Chriſtus veniſſet. Quaſi dicat, quamuis Zachęus hactenus peccator fuerit, tamen mirandum non eſt conſecutum hodie fuiſſe ſalutem, nam & ipſe filius erat Abrahæ, quemadmodum cęteri, qui illum peccatorem, ſe iuſtos eſſe putant. Videtur enim ad eos, qui murmurauerant, alludere. Atq; hanc vim particula illa & habere poteſt, *eo quòd & ipſe.* Aut vt filium Abrahæ non genere (quamuis genere etiam filius eſſet) ſed fidei, charitatiſq; imitatione Chriſtus appellet. Filios enim Abrahę dicere ſolebat, qui opera imitabantur Abrahami. Qui ſint filij Abra- *Si filij Abrahæ eſtis, opera Abrahæ facite*, Ioan. 8. 39. ſicut

A filios Diaboli, qui Diabolum imitantur, *Vos ex patre Diabolo eſtis, & deſideria patris veſtri vultis facere*, Ioan. 8. 44. hæ, & qui filij Diaboli. Quaſi dicat, Hodie Zachæo ſalus facta eſt, quia & ipſe credendo, bonáq; ſua pauperibus diſtribuendo Abrahamum imitatus eſt, quemadmodum & cæteri, qui in me crediderunt, quamuis hactenus peccator fuerit: eámq; habebit vim particula, *&*, quam emphaticam eſſe manifeſtũ eſt. Sin veterum auctorum ſequamur opinionem, qui Zachæum magno conſenſu Gentilem fuiſſe putauerunt, congruenter interpretabimur, *eo quòd et ipſe filius ſit Abrahæ*, id eſt, B quamuis genere non ſit, tamen fide eſt, quemadmodum, qui ex eo originem trahunt. Atq; in hunc ſenſum omnes antiqui auctores, quos ver. 7. citauimus, interpretantur, & emphaſis coniunctionis, *&*, magis apparet. Cum enim Iudęi murmuraſſent, quòd ad hominem peccatorem, id eſt Gentilem, qui filius nõ eſſet Abrahę, diuertiſſet, reſpondet etiam ipſum filium eſſe Abrahę, ideóq; ſalutem conſecutum. Quæ ſequuntur, vſq; ad ver. 41. apud Matthęum expoſuimus.

41. *Et vt appropinquauit vrbi Ieroſolymæ.*) Cùm C Chriſtus magna cum gloria perſonantibus vndique fauſtis acclamationibus Ieroſolymam iniret, aſpectu vrbis excidium, quod illi impendebat, animo prouidens in magna ciuitatis lętitia ſolus fleuit; & fleuit is, qui maximè omnium lætari debere videbatur, cùm omnis illa publica propter ſe lętitia excitaretur. Fecit opportunè, magnóq; conſilio, vt maiorem earum rerum, quas futuras prædicebat, fidem faceret. Si enim dixiſſet, fleuiſſétq; ante, cùm ipſum Ieroſolymitani ciues perſequebantur, aut poſt, cùm ab illis cõprehenſus eſſet, videri poſſet non tam verè dixiſſe, D quàm iracundè, atq; comminatoriè. Prędicit ciuitati extremam calamitatem tum, cùm maximo ab ea honore afficeretur; vt omnes intelligerent, non irato, ſed libero prędixiſſe animo, & nec ſe latere, quid ipſe propter eam ciuitatẽ, quid ea ciuitas propter ipſum paſſura eſſet. Oſtendit ſe & futura ſcire, & inimicos ſuos amare, vt ait Euthym. Atq; iiſdem de cauſis, quibus id Chriſtus fecit, Euangeliſtam narraſſe arbitror; vt id nunc omnes intelligeremus, quod tunc Chriſtus à Iudęis voluit intelligi. Quod ait, *ſuper illam*, Hebraiſmus eſt, עליה, *ſuper illam*, id eſt propter eam.

E 42. *Quia ſi cognouiſſes, & tu.*) Orationem imperfectam eſſe cõſtat, qualis flentium, aut alio quo æſtuantium affectu eſſe ſolet. Cur imperfecta ſit oratio. Eáq; res ſententiam huius loci difficilem reddit, quòd, cùm conſtet ad explendum ſenſum orationis aliquid intelligendum, quid intelligendum ſit, non ſatis conſtet. Tria autem videntur intelligi debere, perſona agens, cum qua comparatio fiat, & patiens, quæ impleat verbum illud, *cognouiſſes*, & aliquid quod dictioni, *ſi*, reſpondeat, ne maneat ſuſpenſa ſententia. Nam cum dicit, *& tu*, aliquam tacitè perſonam indicat, quæ cognoſcat, F quod ipſam ſignificat ignorare; cuiuſq; exẽplo ſcire ipſam velit, quod ignorabat. Et verbũ illud *cognouiſſes* aliquẽ accuſandi caſum poſtulat, qui in tota oratione non apparet. Et dictio, *ſi*, exigit aliquod verbum, vbi quodammodo quieſcat. Sunt qui nullam agentem perſonam putent intelligendam, exiſtimantes particulam illam, *ſi*, non conditionalem, ſed optatiuam eſſe. Quaſi dicat, O vtinam cognouiſſes, & tu. Tolerabilis quidem interpretatio videri poteſt, ſed partim nouitate, partim duritia, & inſolentia ſententię auctoritatẽ perdit. Nam etſi Hebręi *ſi* pro *vtinam* aliquãdo

dicunt, & Septuaginta interpretes, *εἰ ſi* pro לו Hebraico *vtinam* aliquando verterunt, vt Ioſue. 7.7.& Iob. 6. 2. & 16. 4. ſcioque Lucianum elegantem auctorem Græcum nonnunquam ita locutum, tamen inuſitata inter Apoſtolos, & Euangeliſtas phraſis eſt. Denique hac nobis exeundum eſſet, ſi meliorem non inueniremus exitum. Nunc autem cùm alius liberior exitus pateat, quis nos per iſtas exire cogit anguſtias? Alij turbam quæ Chriſto acclamabat, intelligi volunt, vt ſenſus ſit, Si cognouiſſes & tu, ſicut iſta cognoſcit turba. At neque turba id, de quo Chriſtus loquebatur, vt paullo poſt apparebit, cognoſcebat; & ſi cognouiſſet, tamen ea intelligenda non eſſet, quia illa ipſa Ieroſolymitana ciuitas erat, cuius futurum prædicebat exitium. Ergo non dubito, quin Chriſti perſona intelligenda ſit. *Si cognouiſſes & tu*, ſub. ſicut & ego cognoſco, quemadmodum intelligunt Gregorius homil. 39. in Euangel. & Beda. *ſi cognouiſſes*, quid? Id multò eſt difficilius Cyrillus, & Theodoritus in commẽtar. in c. 29. Iſaiæ. Auguſt. epiſt. 79. & 80. & Theophylactus, & Euthym. hoc loco, verbum *cognouiſſes* referunt ad ea, quę proximè ſequuntur, *Quæ ad pacem tibi*, id eſt, ſi cognouiſſes occaſionem, quæ tibi nunc offertur, pacem, ſecuritatémque obtinendi, dum præſentem habes Saluatorem tuum, ſubintelligunt, non negligeres, aut aliquid eiuſmodi; nec aliter meo quidem iudicio Græca lectio, quam nunc habemus, poteſt intelligi. Sed ſi litteram vnam ex coniectura mutare licet, ſententia erit multò facilior, & magis apta. Vbi Græcè eſt, *τὰ πρὸς εἰρήνην σου*, legẽdum ſuſpicor *τῇ πρὸς εἰρήνην*, vna tantùm littera mutata, quæ mutatio illud efficiet, vt relatiuum *quæ* ad diem referatur; quod ſi fiat ſenſus eſt planus, *Si cognouiſſes & tu, quia venient dies in te, & circundabunt te inimici tui vallo*, &c. Si inquam hæc tu mala tibi impendentia cognouiſſes, quæ quidem modò minimè cognoſcis, ſed *abſcondita ſunt ab oculis tuis*, ſi inquam cognouiſſes etiam *in hac die tua, quæ ad pacem* tuam (ſub. eſt) id eſt, qua tanta pace, tãta ſecuritate frueris, fleres vtique ſicut & ego fleo, non lætarere, ſicut modò lætaris. Hæc ſententia conſequens, & ab omnibus difficultatibus expedita eſt. Nam cum ſuperiore aliorum interpretatione vidẽtur multa pugnare, quæ cum hac mirificè conueniunt. Primùm quidem, quòd quemadmodum in illa particula *&* planè Chriſti in ſe comparationem cõtinet, *ſi cognouiſſes & tu*, ſicut & ego; ita dictio illa, *ſi*, omnino poſtulare videatur, vt intelligatur, faceres, quod ego facio; fleres, ſicut ego fleo. Si autẽ hoc intelligendum eſt, non poteſt eſſe ſenſus, Si cognouiſſes ea, quæ ad pacem tuam pertinent. Quo enim modo hæc duo cohærebunt, ſi cognouiſſes pacem tuam, fleres? non enim fleret, ſed lætaretur, ſi pacem ſuam cognouiſſet. Deinde quòd illa verba, *& quidem in hac die tua*, manifeſtum ſit emphatica eſſe; perit autem omnis emphaſis, ſi verbũ *cognouiſſes* ad pacem referatur; elucet, ſi ad imminentia referatur mala; bellè enim conuenit ſi cognouiſſes quæ tibi imminẽt mala, & quidem hoc ipſo tempore, quo tot frueris bonis, à lacrymis temperare non poſſes. Denique quòd verba, quæ ſequuntur, *quia venient dies in te*, nullo modo cum ea interpretatione cohærere poſſint. Nam eorum ſententiam, qui cauſam à Chriſto, cur fleat, reddi putant, ne refellendam quidem arbitror.

A ſenſus ergo eſt ille, quem indicauimus. Illud tantùm huic ſententiæ videtur repugnare, quòd noſter interpres priorem illum ſenſum expreſſiſſe videatur: ſed haud difficile poteſt noſtra etiam verſio ad hanc interpretationem accommodari. Nam relatiuum *quæ* non ſolùm pluralis, ſed etiam ſingularis numeri eſſe poteſt, & ad diem referri, quemadmodum nos referendum eſſe putamus, ſi pro *τὰ πρὸς*, Græcè legamus, *τῇ πρὸς*, ſicut noſter fortaſſis legit interpres. Imò verò verſio noſtra magis huic interpretationi fauet; non enim legit *τὰ πρὸς εἰρήνην σου*, quæ

B ad pacem tuam, ſed *τῇ πρὸς εἰρήνην σοι*, *quæ ad pacem tibi*, quod meliùs cum noſtra interpretatione conuenit. Quo ergo modo illa hærebunt verba, *Nunc autem abſcondita ſunt ab oculis tuis*? Vix quidem, ſi, quemadmodum ſuperiores illi auctores faciunt, ad ſuperiora referantur: ſi autem ad ſequentia, vt ego refero, aptiſſimè hærent. *Si cognouiſſes & tu*, *&* quidem hoc ipſo tempore, quò tanta pace ſecura es, quæ tibi imminent mala, etiamſi nunc ab oculis tuis abſcondita ſint, fleres vtique mecum. Mollior etiamnum erit oratio ſi, quod Græcè eſt *ἐκρύβη*, ſingulari nume-

C ro vertamus; Nunc autem abſconditum eſt ab oculis tuis, quódque ſi cognouiſſes, fleres; *quia venient dies in te, & circundabunt te inimici tui vallo*, & quę ſequuntur. Deſcribit Chriſtus futurum vrbis excidiũ, quod ſub Tito, & Veſpaſiano accidit. Quare & ſe Deum eſſe declarauit, qui futura ſciret; & Ieroſolymitanos ciues monet, vt ad Deum conuerſi impendentem calamitatẽ effugiant, quaſi dicat. quod olim per Ieremiam Deus dixerat. c. 3. 1. *tu autem fornicata es cum amatoribus tuis, tamen reuertere*, & c. 4. 5. *Si reuer-*

Futurũ vrbis excidiũ deſcribit Chriſtus.

D *teris Iſrael, ad me cõuertere, & ſi abſtuleris offendicula tua à facie mea, non commoueberis.* Eodem pene modo ante tot annos Iſaias Ieroſolymę ruinam prędixerat c. 29. 1. 2. 3. 4. quem ad locum alluſiſſe videtur Chriſtus, iiſdem enim ferè vſus eſt verbis, *Væ Ariel, Ariel ciuitas, quam expugnauit Dauid, additus eſt annus ad annũ, ſolemnitates euolutæ ſunt; & circumuallabo Ariel, & erit triſtis, & mærens, & erit mihi quaſi Ariel. Et circundabo quaſi ſphæram in circuitu tuo, & iaciam contra te aggerem, & munimenta ponam in obſidionem tuam. Humiliaberis, de terra loqueris, & de humo audietur eloquium tuum.* Cy-

E rillus quidẽ certè, Euſebius, & Theodoritus eò putant hoc loco reſpexiſſe Chriſtum.

Eo quod nõ cognoueris tempus viſitationis.] Cauſam reddit Chriſtus, quamobrem Ieroſolyma eſſet euertenda, quòd nimirum *tempus viſitationis ſuæ* cognoſcere noluiſſet, id eſt opportunam ſalutis ſuæ occaſionem amplecti. Tempus primi aduentus ſui, *tempus viſitationis* appellat, quia *viſitauit nos oriens ex alto*, vt dixit Zacharias ſupra c 1. 68. 78. & quia veniens *viſitauit, & fecit redemptionem plebis ſuæ*. Hoc eſt *tempus accepta-*

F *bile, & dies ſalutis*, vt D. Paulus interpretatur. 2. Cor. 6. 2. Docuimus. c. 1. 68. viſitandi verbum & in bonum, & in malum poni; hoc loco non dubium, quin in bonum poſitum ſit. Perinde ergo eſt, atque ſi diceret, *Hoc erit iudicium, quia lux venit in mundum, & dilexerunt homines magis tenebras, quàm lucem.* Mirum D. Auguſtinum ſuperiora illa verba ver. 41. cum hunc locum citat, ſemper cum iſtis copulare, *Si cognouiſſes & tu tempus viſitationis tuæ*, vt epiſtola. 79. & 80. at confuſione memoriæ factum puto. Vide reliqua, quæ ſequũtur, in Matthęi cõmentariis.

Viſitandi verbum in bonũ poſitum.

Ioan. 3. 19.

CAPVT XX.

Ma.. 21. c. 23. Mar. 11. d. 27. 1. ET factum eſt in vna dierum, docente illo populum in
templo, & euangelizante, conuenerunt principes ſacer-
dotum, & Scribæ cum ſenioribus, 2. & aiunt dicentes
ad illum: Dic nobis, in qua poteſtate hæc facis? aut: Quis
eſt, qui dedit tibi hanc poteſtatem? 3. Reſpondens autem
Ieſus, dixit ad illos: Interrogabo vos & ego vnum verbũ.
Reſpondete mihi: 4. Baptiſmus Ioannis de cælo erat, an
ex hominibus? 5. At illi cogitabant intra ſe, dicentes: Quia ſi dixerimus, de cælo,
dicet, Quare ergo non credidiſtis illi? 6. Si autem dixerimus, Ex hominibus, plebs
vniuerſa lapidabit nos: certi ſunt enim, Ioannem prophetam eſſe. 7. Et reſpon-
derunt ſe neſcire vnde eſſet. 8. Et Ieſus ait illis: Neque ego dico vobis in qua po-
Mat. 21. d. 34. teſtate hæc facio. 9. Cœpit autem dicere ad plebem parabolam hanc: Homo
Mar. 12. a. 11. plantauit vineam, & locauit eam colonis: & ipſe peregre fuit multis temporibus.
Iſa. 5. a. 1. Ier. 2. d. 21. 10. Et in tempore miſit ad cultores ſeruum, vt de fructu vineæ darent illi. Qui cę-
ſum dimiſerunt eum inanem. 11. Et addidit alterum ſeruum mittere. Illi autem
hunc quoque cædentes, & afficientes contumelia, dimiſerunt inanem. 12. Et
addidit tertium mittere: qui & illum vulnerantes eiecerunt. 13. Dixit autem do-
minus vineæ: Quid faciam? mittam filium meum dilectum: forſitan, cum hunc
viderint, verebuntur. 14. Quem cum vidiſſent coloni, cogitauerunt intra ſe, di-
centes: Hic eſt heres, occidamus illum, vt noſtra fiat hereditas. 15. Et eiectum il-
lum extra vineam, occiderunt. Quid ergo faciet illis dominus vineæ? 16. veniet,
& perdet colonos iſtos, & dabit vineam alijs. Quo audito, dixerunt illi: Abſit.
Pſ. 117. d. 22. Act. 4. b. 11. 17. Ille autem aſpiciens eos ait: Quid eſt ergo hoc, quod ſcriptum eſt: Lapidem,
Roin. 9. g 33. quem reprobauerunt ædificantes, hic factus eſt in caput anguli? 18. Omnis, qui
1. Pet. 2. a. 8. Iſa. 28. d. 16. ceciderit ſuper illum lapidem, conquaſſabitur: ſuper quem autem ceciderit, com-
minuet illũ. 19. Et quęrebãt principes ſacerdotũ, & Scribæ mittere in illũ manus illa
hora: & timuerunt populũ: cognouerũt enim quòd ad ipſos dixerit ſimilitudinem
Ma.. 22. b. 15. hãc. 20. Et obſeruãtes miſerũt inſidiatores, qui ſe iuſtos ſimularẽt, vt caperent eum
Mar. 12. b. 14. in ſermone, vt traderent illum principatui, & poteſtati præſidis. 21. Et interroga-
uerunt eum, dicentes: Magiſter, ſcimus quia recte dicis, & doces: & non accipis
perſonam, ſed viam Dei in veritate doces: 22. licet nobis tributum dare Cæſari,
an non? 23. Conſiderans autem dolum illorum, dixit ad eos: Quid me tentatis?
24. Oſtendite mihi denarium: Cuius habet imaginem, & inſcriptionem? Reſpon-
Rom. 13. a. 7. dentes dixerunt ei: Cæſaris. 25. Et ait illis: Reddite ergo quæ ſunt Cæſaris, Cæſa-
ri: & quæ ſunt Dei, Deo. 26. Et non potuerunt verbum eius reprehendere co-
Mat. 22. c. 23. ram plebe: & mirati in reſponſo eius, tacuerunt. 27. Acceſſerunt autem quidam
Mar. 12. b. 18. Sadducæorum, qui negant eſſe reſurrectionem, & interrogauerunt eum, 28. di-
centes: Magiſter, Moyſes ſcripſit nobis: Si frater alicuius mortuus fuerit habens
Deut. 25. b. 5. vxorem, & hic ſine liberis fuerit, vt accipiat eam frater eius vxorem, & ſuſcitet ſe-

men

men fratri ſuo: 29. ſeptem ergo fratres erant: & primus accepit vxorem, & mor-
tuus eſt ſine filijs. 30. Et ſequens accepit illam, & ipſe mortuus eſt ſine filio. 31. Et
tertius accepit illam. Similiter & omnes ſeptem, & non reliquerunt ſemen, &
mortui ſunt. 32. Nouiſſime omnium mortua eſt & mulier. 33. In reſurrectione
ergo, cuius eorum erit vxor? ſiquidem ſeptem habuerunt eam vxorem. 34. Et ait
illis Ieſus: Filij huius ſæculi nubunt, & traduntur ad nuptias: 35. illi vero, qui di-
gni habebuntur ſæculo illo, & reſurrectione ex mortuis, neque nubent, neque du-
cent vxores: 36. neque enim vltra mori poterunt: æquales enim Angelis ſunt, &
filij ſunt Dei: cum ſint filij reſurrectionis. 37. Quia vero reſurgant mortui, &
Moyſes oſtendit ſecus rubum, ſicut dicit Dominum, Deum Abraham, & Deum Exo. 3. b. 6.
Iſaac, & Deum Iacob. 38. Deus autem non eſt mortuorum, ſed viuorum: omnes
enim viuunt ei. 39. Reſpondentes autem quidam Scribarum, dixerunt ei: Magi-
ſter, bene dixiſti. 40. Et amplius non audebant eum quidquam interrogare.
41. Dixit autem ad illos: Quomodo dicunt Chriſtum, filium eſſe Dauid? 42. &
ipſe Dauid dicit in libro Pſalmorum: Dixit Dominus Domino meo, ſede à dex- Mat. 22. d. 44.
tris meis, 43. donec ponam inimicos tuos, ſcabellum pedum tuorum? 44. Da- Mar. 12. d. 36.
uid ergo Dominum illum vocat: & quomodo filius eius eſt? 45. Audiente autem Pſ. 109. a. 1. Mat. 23. a. 6.
omni populo, dixit diſcipulis ſuis: 46. Attendite à Scribis, qui volunt ambulare Mar. 12. d. 36.
in ſtolis, & amant ſalutationes in foro, & primas cathedras in ſynagogis, & pri- Sup. 11. f. 43.
mos diſcubitus in conuiuijs. 47. Qui deuorant domos viduarũ, ſimulantes lon-
gam orationem. Hi accipient damnationem maiorem.

IN CAPVT XX.

1. ET *factum eſt in vna dierum.*) Ex illis quatuor, quibus poſt ingreſſum illum celebrem in vrbem Ieroſolymam, vſque ad diem, quo eſt comprehenſus, in templo A docuit, cùm noctu in Bethaniam rediret, vt apud Matthæum. c. 21. 17. & 26. 2. copioſè docuimus. Apud quem c. 21. 22. & 23. totum hoc caput explicatum eſt.

CAPVT XXI.

1. RESPICIENS autem vidit eos, qui mittebant munera Mar. 12. d. 42.
ſua in gazophylacium, diuites. 2. Vidit autem & quan-
dam viduam pauperculam mittentem æra minuta duo. 3.
Et dixit: Vere dico vobis, quia vidua hæc pauper, plus
quàm omnes miſit. 4. Nam omnes hi ex abundanti ſibi
miſerunt in munera Dei: hæc autem ex eo, quod deeſt il-
li, omnem victum ſuum, quem habuit, miſit. 5. Et qui-
buſdam dicentibus de templo quòd bonis lapidibus, & donis ornatum eſſet, dixit:
6. Hæc, quæ videtis, venient dies, in quibus non relinquetur lapis ſuper lapidem, Mat. 24. a. 2. Mar. 13. a. 2.
qui non deſtruatur. 7. Interrogauerunt autem illum, dicentes: Præceptor, quan- Sup. 19. g. 44.

ſi ſimpliciter dixiſſet Deum etiam vindictam factu- rum eſſe. Opponit autem exaggerando Deum iudici iniquitatis; electos viduæ, clamorem precibus, dies ac noctes diebus ſingulis, quibus vidua illa ad iudi- cem adibat; iudex iniquus fecit vindictam viduæ, quam non nouerat, quam propter moleſtiam, quam ſibi exhibebat, etiam oderat; & Deus vindictam non faciet electis ſuis, id eſt filiis, quos elegit, quos genuit quos amat? Ille fecit propter aſſiduas preces, Deus nõ faciet propter perpetuum dies, noctéſq; clamorem? quo non qualeſcunque ſed vehementiſſimæ, arden- tiſſimæ, & ex maximo dolore affectúque profectæ preces ſignificãtur. *Quid*, inquit, *clamas ad me?* Exo. 14.15. & *clamauerũt iuſti, & Dominus exaudiuit eos, & ex omnibus tribulationibus eorum liberauit eos.*

Pſal. 33. 18.

Et patientiam habebit in illis?) Similiter per interro gationem legendum eſt, & Deus patietur electos ſuos perpetuo ab iniquis hominibus affligi? quaſi di- cat, minimè. Sic Eccleſ. c. 35. 22. *Et Dominus non elonga- bit ſe, ſed iudicabit iuſtos, & faciet iudicium, & fortiſsimus non habebit in illis patientiam.* Noſter interpres legit καὶ μακροθυμεῖ, vt & Chryſoſtom. 3. de orat. Multo me- liore ſenſu, quàm nunc legitur μακροθυμῶν, patiens. quod Theophyl. & Euthym. exponunt, quamuis diu patiens fuerit, penitus contraria ſententia.

8. *Dico vobis, quia citò faciet vindictam illorum.*) Ele- ctorum ſuorum, id eſt, illorum iniuriam ab iniuſtis hominibus acceptam citò vindicabit. Opponit citò id eſt breue tempus multo tempori, poſt quod dixe- rat iudicem illum viduæ iniuriam vindicaſſe ver. 4. tanquam dicat; Ille quidem iniquus iudex lõgo poſt tempore vindicauit ab iniuria viduam; Deus autem non tam diu expectabit. *Sed deſiderium pauperum exau- diuit Dominus, præparationẽ cordis eorum audiuit auris tua* pſal 10.17. *Erit*, inquit, *antequam clament, ego exaudiam, adhuc illis loquentibus ego audiam.* Iſai. 65. 24.

Secundum Heb. 2.

Veruntamen filius hominis veniens, putas inueniet fidem in terra?) Non apparet quorſum hæc Chriſtus dicat. Placet mihi, ſi bene intelligatur, quod Auguſt. ſerm. 36. de verbis Domini ſecundùm Lucam, & Beda hoc loco dicere videntur. Cum Chriſtus dixiſſet fore, vt citò Deus electos ſuos liberaret, reddere nunc cau- ſam, quamobrem ſæpe non liberet, quia nimirum non ea fide, qua debent, Deum orant. Itaque cum ve- nerit ad iudicium filius hominis, quò potiſſimùm tempore electos ſuos liberaturus eſt, vix quos libe- ret, inueniet: quia vix fidem inueniet. Excuſat ergo Deum, homines accuſat. Per Deum non ſtare, quo minùs, qui ipſum orant, liberentur: per homines ſta- re, qui non quanta debent, orant fide. Fides enim eſt, quæ orationem animat, & efficacem reddit. Fides, quæ quod petitur impetrat. *Si quis*, inquit, *veſtrum in- diget ſapientia, poſtulet à Deo, qui dat omnibus affluenter, & non improperat, & dabitur ei. Poſtulet autem in fide nihil hæſitans, qui enim hæſitat ſimilis eſt fluctui maris, qui à ven- to mouetur & circumfertur.* Iacob. 1. 5 6. Hoc eſt, quod Chriſtus iis, quibus ſanitatem, quam petebant, con- ceſſit, ſolet dicere. *Fides tua te ſaluum fecit*, ſupra. c. 7. 50. & 8. 48. & 17. 19. & infra ver. 42. hoc ipſo capite, & Matth. 9. 22 & Mar. 5. 34. & 10. 52.

9. 10. *Dixit autem & ad quoſdam, qui in ſe confidebant tanquam iuſti*) Hanc etiam parabolam. Auguſt. ſer. 36. De verbis Domini ſecundùm Lucam, & Beda in comment. & auctor Græcus, quem D. Thomas citare ſolet, ita cum ſuperioribus iungunt, vt cum de oratione Chriſtus egiſſet, docuiſſétque defectu

fidei homines, quod orantes à Deo petunt, non im- petrare; infidelitatis radicem ſuperbiam oſtendere voluerit; quæ plerumque orationis efficacitatem impedit. *Fides*, inquit Auguſtinus, *non eſt ſuperborum, ſed humilium.* Duos ergo orantes homines inducit, ſuperbum alterum, alterum humilem, illum damna- tum, hunc iuſtificatum. Illum Phariſæum, hunc pu- blicanum fuiſſe dicit, quòd Phariſæi ſuperbè de ſe ſentirent, iuſtóſque ſe eſſe exiſtimarent; (nam illos qui in ſe tanquam iuſti confidebant, quibuſque pa- rabolam poſuit, Phariſæos fuiſſe credendum eſt) pu- blicani autem publici peccatores habebãtur, vt ob- ſeruauit Euthymius. Debet enim parabola, vt ſæpe docuimus, quãuis ficta narratio ſit, vero ſimilis eſſe. Quanquam incertum eſt, ſítne iſta parabola, an hi- ſtoria. Tamen ſi parabola eſt, quod ego probabilius eſſe arbitror, & omnes auctores dicere videntur, eſt ficta ſimiliter vero. Quod dicit aſcendiſſe in tẽplum, nemo ignorat templum Ieroſolymitanum in edito fuiſſe loco. Quod autem ait, *vt orarent*, propterea di- cit, quòd de oratione ageret, & qualis eſſe deberet, docere vellet; & quia ea aut ſola, aut præcipua homi- nibus cauſa erat, in templum aſcendendi.

11. *Phariſæus ſtans.*) Miror bonos etiam quoſdã in- terpretes exiſtimare Phariſæũ illũ recto orauiſſe cor- pore, ipſo habitu ſuperbiã declarante. Nec enim cre- dibile eſt, quod quidã putãt, Iudæos ſtantes orare ſo- litos, cùm nihil in ea re à Chriſtianis mutatũ ſciamus eſſe, & certum ſit ſemper Chriſtianos flexis genibus oraſſe Act. 7. 60. & 9. 40. & 20. 36. & 21. 5. quin & Iu- dæos ipſos ita ſemper oraſſe legimus. 3. Reg. 8. 54. 2. Paralip. 6. 12. Daniel. 6 10. Mich. 6. 6. Itaque omnes fe- re qui à Chriſto aliquid poſtulabant, genua ante ip- ſum flectebant, quod eſt προσκυνεῖν, & γονυπετεῖν. Mat. 17. 14. Mar. 1. 40. Luc. 5. 8. & Chriſtus ipſe Iudai- co vtiq; ritu flexis genibus orauit patrem Luc. 22. 41. ergo ſtare ſolam aliquando præſentiam, vt ſæpe dixi- mus, aliquando quietem, aliquando audaciã & animi conſtantiam, & erectionẽ, aliquãdo exordium & in- choationẽ ſignificat, Hebraica præſertim phraſi. *Stẽt*, inquit, *& ſaluent te augures cæli, qui cõtemplabãtur ſydera, & ſupputabant mẽſes, vt ex eis annũciarẽt vẽtura tibi.* Iſai. 47. 12. id eſt oſtendant ſe, conſiſtant in acie coram me interriti. Et Pſal. 105. 23. *Si nõ Moyſes electus eius ſteriſſet in cõfractione in conſpectu eius*, id eſt niſi interrito ſe animo Deo oppoſuiſſet. Et ibidem ver. 30. *Stetit Phinees, & placauit, & ceſſauit quaſſatio.* Hanc vim hoc etiam loco habet. Niſi quod duobus proximis exẽplis audaciam ex charitate, hic ex ſuperbia profectã ſignificat. Ste- tiſſe enim in templo Phariſæus ille dicitur quaſi ſu- perbè, & arroganter de propria iuſtitia cum Deo diſ- ſerens; quaſi Deum non timens, quaſi ad certamẽ, & iudicium quodammodo prouocans. Contrariã vim habet paullo infra ver. 13. cũ publicanus à longè ſte- tiſſe dicitur. Illic enim timidam quandam quietẽ in- dicat, qua ſe publicanus continebat, nec audebat propiùs arcam Dei accedere, aut ſe commouere, & *nec oculos ad cælum leuare.*

Iudæi an ſtantes orarent.

Stare Hebraica phraſi eſt adeſſe.

Hæc apud ſe orabat.) Nihil minùs, quàm oratio vide- tur eſſe, quę ſequitur, quo ergo modo Chriſtus oraſſe eum dicit? Duplex reſponſio, aut orationis nomine etiam diuinas laudes, & gratiarum actiones intelligi, quemadmodũ & Dauid cum ſuos canebat pſalmos, orare dicebatur; & nunc Eccleſiam cum eos recitat, orare dicimus: aut Euangeliſtam noluiſſe dicere verè eum orauiſſe, ſed loco orationis, qua vti eũ oporte-

bat,

bar, ſuas cōmemoraſſe laudes. Quemadmodū ſi remiges in maxima tempeſtate Deum, ſanctóſque omnes nefandis vocibus blaſphemantes, orare Deum dicas, quia quo loco, quo tempore orare eos maximè oportebat, pro oratione blaſphemias in Deum iactant.

Deus gratias ago tibi, quia nō ſum ſicut cæteri hominum.) Non dubium quin Chriſtus ſuperbiam in his verbis magnam eſſe indicet; ſed qua in re ea conſiſtat, incertum. Nec enim gratias Deo agere ſuperbia videtur eſſe, nec ſuas etiam, modò non tibi, ſed Deo tribuas, agnoſcere virtutes, præſertim ſi ob eas à Deo acceptas gratias illi agas. Quod Phariſæus illi, faciebat. Omnia tamen quæ Phariſæus dicit ſuperbiā ſpirant.

Variæ in Phariſæo ſuperbiæ ſpecies.

Nam vt fingamus eum quas in ſe prædicauit virtutes habuiſſe, magnæ fuit ſuperbiæ cæteros ſine diſcrimine homines tanquam peccatores ſibi tanquam iuſto poſtponere. Quæ vna eſt ſpecies ſuperbiæ, ex quattuor, quas hîc Beda, & Gregor. lib. 23. in Iob. c. 7. commemorant, & tanto quidem aliis peior, quanto & ſtultior ſibi, & aliis iniurioſior eſt ſingularē ſe putare, & cæteris præſtare omnibus. *Diceret ſaltē,* inquit Aug. ſer. 36. de verbis Domini ſecundùm Lucam, *ſicut multi homines. Quid eſt cæteri homines, niſi omnes præter ipſum? Ego, inquit, iuſtus ſum, cæteri peccatores.* Secunda ſpecies ſuperbiæ fuit, quòd ſolas virtutes ſuas cōmemorauerit; de vitiis, quibus vtique non carebat, nullam mentionem fecerit. Tanquā ſi æger non quid morbi, ſed quid ſanitatis habeat, medico exponat. Hoc ſuperbiæ genus Gregorius hom. 7. in Ezechielē in illo notauit. Tertia eſt, quod eas fortaſſe virtutes iactauerit, quas non habebat, quemadmodum eiuſmodi fatuis hominibus ſolet accidere, qui dum neglectis, aut diſſimulatis vitiis, ſolas in ſe virtutes conſiderāt, eas ſibi, etiam quas re ipſa non habent, habere videātur. Quarta quòd Deo ſimulatè gratias egiſſe credēdum ſit; ita enim loquitur, ita tota ſibi oratione placet, vt minimè obſcurum ſit, cum ſibi eas virtutes attribuiſſet, quaſi ſua illas diligētia eſſet conſecutus, nec Deo gratias egiſſe, vt gratias illi ageret, ſed vt ſe laudaret. Sibi ergo, nō Deo gratias agebat. Hoc aliud ſuperbię artificium eſt, ſæpe vt nos laudemus, gratias Deo agimus. Deum laudo, quòd nunquam hoc, nunquam illud fecerim; quòd ſemper hoc, ſemper illud fecerim. Quinta fuit, quòd tanto ſtudio & aliorum vitia, & virtutes ſuas enumerauerit. Non eſt tam ingenioſa, & ſubtilis humilitas: nec aliorum vitia, nec virtutes ſuas videt. *Raptores*, inquit, *iniuſti, adulteri.* Quàm diſertus aliorum accuſator, quàm facundus laudator ſui. Maxima quæque peccata nominauit, quibus cæteros omnes homines præter ſe oneratos eſſe dicit. Hoc enim nomina illa ſignificant, *raptores iniuſti, adulteri,* non eos qui ſemel, aut iterū rapuerint, iuſtitiam violauerint, adulterium patrauerint; ſed qui id ſolent facere quàm frequentiſſimè.

Velut etiam hic publicanus.) De proximo, vt virtutes ſuas probet, ſumit exemplum, ne forte Deus ita eſſe neget. Oſtendit digito publicanum publicum peccatorem, & quantum inter ſe, & illum interſit, Deum iubet animaduertere. *Ego ſolus ſum,* inquit Auguſt. ſer. 36. de verbis Domini ſecundum Lucam, *iſte de cæteris eſt, Non ſum, inquit, talis, qualis iſte per iuſtitias meas, quibus iniquus non ſum. Quid rogauerit Deum, quære in verbis eius, & nihil inuenies. Aſcendit orare, noluit Deum rogare, ſed ſe laudare. Parum eſt non Deum rogare, ſed ſe laudare, inſuper & roganti inſultare.*

A 12. *Ieiuno bis in ſabbato, decimas do omnium, quæ poſsideo.*) Memorauit priùs vitia, quæ non habebat; memorat nunc virtutes, quas habet, ait Theophyl. quia primum eſt diſcedere à malo, ſecundum facere bonum. Recenſet autem virtutes duas, eas quæ à Phariſæis maximo in pretio habebātur, quibuſque ſe cæteris hominibus antecellere gloriabantur, ieiunium, & decimarum ſolutionem, vt apparet Matth. 9. 14 & 23. 23. Nam ex illis locis & frequenter ieiunaſſe, & mentam, & cyminum, réſque alias minutiſſimas decimaſſe conſtat, quod cæteri homines facere non ſolebant.
B Quibus autem diebus ieiunauerint, incertū; Nā quòd Theophylactus tradit ſecundo, & quinto hebdomadis die ieiunare ſolitos, non alio argumēto, quàm ſua auctoritate probat; quæ hac in re haud ſcio quantum ponderis habere debeat.

13. *Et publicanus à longè ſtans.*) Particulam καὶ &, pro aduerſatiua poſitā puto ex Hebræorū idiomate, quibus ו, & coniunctiua, & aduerſatiua eſt: Publicanus autem à longè ſtans. Quam vim hoc loco ſtandi verbum habeat, ver. 11. docuimus. A longè autem ſtetiſſe publicanus dicitur, quaſi non auſus fuerit in tēplum

Hebræorū idiomate coniunctiua pro aduerſatiua.

C ingredi, aut certè verſus arcam accedere: ſed aut in ipſo templi veſtibulo, aut in prima atrij populi parte conſtiterit, indignum ſe tam religioſo iudicans loco. Exprimit peccatoris humilitatem, nullum in ſe meritum agnoſcentis.

Nolebat nec oculos ad cælum leuare.) Nolebat, poſitum videtur pro non audebat. Meliùs enim conuenit, & haud dubium, quin ideo noluerit, quia non audebat. Quod ait *nec oculos*, indicat multo minùs auſum fuiſſe maiora facere. Quid autē maius auſum nō fuiſſe inſinuet incertū. Qui putāt cęteras corporis partes intel-
D ligi, præſertim manus, quas ſolem* in cælū orātes leuare; quaſi dicat, non ſolū erecto corpore eſſe nō audebat, quo habitu Phariſæum oraſſe putant; aut manus in cælum tollere, ſed ne leuare quidē oculos; non ſatis opinionē mihi ſuam probant. Potiùs ad iactantiam illam Phariſæi, quam paullo ante deſcripſerat, referendum hoc eſſe arbitror; tanquam dicat, non ſolùm nihil de ſe laudabile, vt Phariſæus fecerat, prædicabat; ſed ne oculos quidem, quos pudor illi, ac reuerentia diuinæ maieſtatis in terram defixerat, audebat tollere. Cælum puto hîc Deum ap-
E pellari. Hebræorum more, vt ſupra. c. 15. 13. 21. *Pater peccaui in cælum, & coram te.* Qui enim in templo orabant, non in cælum, ſed in arcam, vbi Deum ſibi repræſentabant, oculos attollebant. Quod ipſum publicanus ille facere non audebat.

Cælum hîc loco Dei ponitur.

Sed percutiebat pectus ſuum.) Quaſi conſcientiam ſuam ſua manu verberans, & pœnas de ea ſponte ſua ſumens. Docuit natura ipſa pœnitentes id facere. Itaque & inter Iudæos primùm, deinde inter Chriſtianos id fuit vſitatum, vt apparet infra. cap. 23. 48. Adeóque aſſueti Chriſtiani erant, cùm confiteban-
F tur peccata ſua, pectori tundendo, vt ſimul atque verbum ipſum, Confiteor, audirent, pectora manu pulſarent. Adſcribam locum Auguſtini ſingularem, ex ſerm. 8. de verbis Domini ſecundum Matthæum, *Sanctum*, inquit, *Euangelium cum legeretur, audiuimus exultaſſe Dominum Ieſum in ſpiritu, & dixiſſe, Confiteor tibi pater Domine cæli, & terræ, quia abſcondiſti hæc à ſapientibus, & prudentibus, & reuelaſti ea paruulis. Huc vſque interim verba Domini ſi dignè, ſi diligenter, ſi, quod primum eſt, piè conſideremus, inueniemus primitus non ſemper, cùm in ſcripturis legimus confeſsionem, debere nos intelligere*

Chriſtiani olim confitentes pectora tundere ſoliti. Matth. 11. 25.

vocem

16. Venit autem primus dicens: Domine, mna tua decem mnas acquiſiuit. 17. Et
ait illi: Euge bone ſerue, quia in modico fuiſti fidelis, eris poteſtatem habens ſu-
per decem ciuitates. 18. Et alter venit, dicens: Domine, mna tua fecit quinque
mnas. 19. Et huic ait: Et tu eſto ſuper quinque ciuitates. 20. Et alter venit, di-
cens: Domine, ecce mna tua, quam habui repoſitam in ſudario: 21. timui enim
te, quia homo auſterus es: tollis quod non poſuiſti, & metis quod non ſeminaſti.
22. Dicit ei: De ore tuo te iudico ſerue nequam. ſciebas quòd ego homo auſterus
ſum, tollens quod non poſui, & metens quod non ſeminaui: 23. & quare non de-
diſti pecuniam meam ad menſam, vt ego veniens cum vſuris vtique exegiſſem il-
lam? 24. Et aſtantibus dixit: Auferte ab illo mnam, & date illi, qui decem mnas
habet. 25. Et dixerunt ei: Domine, habet decem mnas. 26. Dico autem vobis, Sup. 8. c. 18. Matthæi 13. b. 12. & 25. c. 29. Mar. 4. c. 25
quia omni habenti dabitur, & abundabit: ab eo autem, qui non habet, & quod
habet auferetur ab eo. 27. Veruntamen inimicos meos illos, qui noluerunt me
regnare ſuper ſe, adducite huc: & interficite ante me. 28. Et his dictis, præcede-
bat aſcendens Ieroſolymam. 29. Et factum eſt, cum appropinquaſſet ad Beth- Matthæi 21. a. 1. Mar. 11. a. 1.
phage, & Bethaniam ad montem, qui vocatur Oliueti, miſit duos diſcipulos ſuos,
30. dicens: Ite in caſtellum, quod contra eſt: in quod introeuntes, inuenietis pul-
lum aſinæ alligatum, cui nemo vmquam hominum ſedit: ſoluite illum, & addu-
cite. 31. Et ſi quis vos interrogauerit: Quare ſoluitis? ſic dicetis ei: Quia Domi-
nus operam eius deſiderat. 32. Abierunt autem qui miſſi erant: & inuenerunt, ſi-
cut dixit illis, ſtantem pullum. 33. Soluentibus autem illis pullum, dixerunt do-
mini eius ad illos: Quid ſoluitis pullum? 34. At illi dixerunt: Quia Dominus
eum neceſſarium habet. 35. Et duxerunt illum ad Ieſum. Et iactantes veſtimen- Ioann. 12. b. 14.
ta ſua ſupra pullum, impoſuerunt Ieſum. 36. Eunte autem illo, ſubſternebant ve-
ſtimenta ſua in via. 37. Et cum appropinquaret iam ad deſcenſum Montis oliue-
ti, cœperunt omnes turbæ diſcipulorum gaudentes laudare Deum voce magna
ſuper omnibus, quas viderant, virtutibus, 38. dicentes: Benedictus, qui venit
rex in nomine Domini, pax in cælo, & gloria in excelſis. 39. Et quidam Phari-
ſæorum de turbis dixerunt ad illum: Magiſter, increpa diſcipulos tuos. 40. Qui-
bus ipſe ait: Dico vobis, quia ſi hi tacuerint, lapides clamabunt. 41. Et vt appro-
pinquauit, videns ciuitatem fleuit ſuper illam, dicens: 42. Quia ſi cognouiſſes
& tu, & quidem in hac die tua, quæ ad pacem tibi, nunc autem abſcondita ſunt ab
oculis tuis. 43. Quia venient dies in te: & circumdabunt te inimici tui vallo, &
circumdabunt te: & coanguſtabunt te vndique: 44. & ad terram proſternent
te, & filios tuos, qui in te ſunt, & non relinquent in te lapidem ſuper lapidem: eo Matth. 24. a. 2. Mar. 13. a. 2. Inf. 21. b. 6.
quòd non cognoueris tempus viſitationis tuæ. 45. Et ingreſſus in templum, cœ-
pit eijcere vendentes in illo, & ementes, 46. dicens illis: Scriptum eſt: Quia do- Matthæi 21. b. 12. Marci 11. b. 17. Iſai. 56. c. 7. Ier. 7. b. 11.
mus mea domus orationis eſt. Vos autem feciſtis illam ſpeluncam latronum. 47.
Et erat docens quotidie in templo. Principes autem ſacerdotum, & Scribæ, &
Principes plebis quærebant illum perdere: 48. & non inueniebant quid facerent
illi. Omnis enim populus ſuſpenſus erat, audiens illum.

IN CAPVT XIX.

1. *ET ingreſſus.*) In vrbem ſcilicet ipſam Iericho, ad quam appropinquaſſe dixerat cap. ſuperiore ver. 35. Tédebat enim Chriſtus, cùm hoc accidit, Ieroſolymam, vt pateretur, quemadmodum conſtat ex Marco c.10.32. De vrbe autem Iericho, quæ ſcitu neceſſaria eſſe iudicauimus, apud Matthęum diximus c.20.29. Erat enim in via à Iordane Ieroſolymam euntibus.

Perambulabat Iericho.) Luſtrabat vrbem, animas nimirum perditas quærens, vt ſolent medici ægrorum obire domos. Nec operam perdidit. Zachęum enim ægrotum inuenit, ſanum reliquit. Ex hoc loco perſpicuum eſt non ſeruaſſe Lucam in hac pręſertim hiſtoria ordinem temporum. Nam miraculum illud curati cęci, quod ſuperiore capite narrauit ver.35. factum fuit, poſtquam ab Iericho fuiſſet egreſſus, vt ex Matth.c.20.29. & ex Marco cap.10.46. manifeſtū eſt, nunc verò redit ad commemorandum id, quod in ipſa acciderat vrbe; cur id fecerit apud Matthæum expoſuimus.

2. *Et ecce vir.*) Quaſi dicat, quærebat, quos ſanaret, & ecce illi ægrotus occurrit.

Nomine Zachæus, & hic princeps erat publicanorum, & ipſe diues.) Tribus rebus hominē Euangeliſta deſcribit nomine, officio, diuitiis. partim vt plus fidei eſſet hiſtoriæ; partim vt doceret etiam homines diuites, nec publicanos modò, ſed principes etiam publicanorū in Chriſtum credidiſſe, ab eóq; fuiſſe ſaluatos. Tum etiam vt indicaret, quamobrē Chriſtus poſtea dixiſſet ver. 10. *Venit enim filius hominis quærere, & ſaluum facere, quod perierat.* Maximè enim publicani periiſſe credebantur. Et eſt ſimile vero Scribas, & Phariſæos ſuo more murmuraſſe, quòd ad publicanum, & hominem publicè habitum peccatorē Chriſtus diuertiſſet, vt Matth.9.11.12. & 11.19. Quod dicit, *& ipſe diues*, videtur Hebraiſmus eſſe, καὶ οὗτος ἦν πλούσιος, qui Latinè reſolueretur, Princeps publicanorum, isque diues, aut, qui & diues erat. Auget enim orationem. Omnes publicani diuites eſſe ſolebant, ille inter publicanos ipſos ditiſſimus erat, proptereáque eorum princeps. Nam inter eos, qui ſolas quærunt diuitias, qui iis maximè abundant, principes ſunt. Hoc eò etiam pertinet, vt intelligatur, quantæ eius fuerint eleemoſynę, cùm inter locupletes locupletiſſimus eſſet, & dimidiam bonorum ſuorum partem pauperibus erogauerit ver.8.

3. *Et quærebat videre Ieſum, quis eſſet.*) Quis eſſet eorum, quos in conferta, & confuſa videbat turba. *Quærebat* dixit, pro volebat, aut conabatur Græco idiomate, ἐζήτει ἰδεῖν. Conabatur autem videre commotus fama ſanctitatis, & miraculorum eius, quæ longè, latéque peruagabatur.

Et nō poterat præ turba, quia ſtatura puſillus erat.) Senſus eſt facilis, potéſtq; facilè ad mores trahi, omnes homines ad Chriſtum Zachęi ſunt, parui ſunt, videre eum præ turba non poſſunt; quia nemo poteſt venire ad eum, niſi pater eius traxerit illum, niſi fide in arborem ſycomorū aſcendat, niſi in crucem credat, *Iudæis quidem ſcandalum, gentibus autem ſtultitiam.* Turba vtiq; huius mundi impedit nos, quo minùs Chriſtum dignoſcamus; relinquenda, calcanda nobis ad maiorem virtutem aſcendentibus turba eſt, de alto Chriſtus videndus. *Nemo poteſt*, inquit Ambroſ. *Ieſum videre conſtitutus in terra.* Sed hęc à noſtro inſtituto aliena ſunt, & meliora apud Auguſtinum ſer.8. de verbis Apoſtoli, & ſer.110. de tempore, & apud Gregor. lib.27. Moral.c.26. & apud Ambroſium, & Bedam in huius loci commentariis, & apud Theophilum Antiochenum lib. allegor.3. facilè lector inueniet.

Ioan.6:44.

1.Cor.1.23.

4. *Et præcurrens aſcendit in arborem ſycomorum, vt videret eum.*) Currens ante eum, quà tranſiturus erat, vt antequam accederet, ſpatium haberet in arborem, quam in via eſſe ſciebat, aſcendendi. Sycomorus, aut ſycomorum, quæ arbor ſit, non magni operępretij eſt ſcire velle. Plinius Ægyptiam ficum vocat, hisque deſcribit verbis; *Ante omnia ficus ob id Ægyptia cognominata; arbor moro ſimilis folio, magnitudine, aſpectu. Pomum fert non ramis, ſed caudice ipſo: idque ipſum ficus eſt prædulcis, ſine granis interioribus, perquam fœcundo prouentu, ſcalpendo tantùm ferreis vnguibus, aliter non matureſcit.* Eſſe autem eandem arborem ſycomorum, & ficum Ægyptiam non ſolùm ex Dioſcoride magno in re tali auctore, ſed etiam ex Auguſtino ſerm.8. de verbis Apoſtoli perſpicuum eſt, qui & ſycomorum quaſi fatuam ficum dictam eſſe docet, & in Africa quidem raram, in Iudęa admodū fuiſſe frequentem.

Sycomorus quænam ſit arbor. Lib.13. c.7.

Quia inde erat tranſiturus.) G Ὅτι ἐκείνης ἤμελλε διέρχεσθαι, quia illac erat tranſiturus.

5. *Zachæe feſtinans deſcende, quia hodie in domo tua oportet me manere.*) *Magnum beneficium*, inquit Auguſt. ſer.8. de verbis Apoſtoli, *ille arbitrabatur Chriſtum videre. Qui magnum, & ineffabilè beneficium putabat tranſeuntem videre, ſubitò meruit in domo habere. Infunditur gratia, operatur fides per dilectionem, ſuſcipitur Chriſtus in domum, qui iam habitabat in corde.* Apertè mihi ex hoc loco confirmari videtur, quod Theologi docēt, facienti quod in ſe eſt Deum gratiam non denegare, poſséque hominem ſeſe aliquo modo ad gratiam diſponere. Nec enim dubium eſt, quin propterea Chriſtus Zachęum vocauerit, quia & cor eius perſpectum habebat; & quia viderat, quàm ſingulari vſus fuiſſet diligentia, vt vel ſe videret. Accepit pluſquā ſperabat, qui quod potuit fecit. Si ſequentes ſe Chriſtus iuuat, quanto magis iuuabit præcurrentes. Quod feſtinare iubet, ad magnitudinem pertinet beneficij. Bis dat qui citò dat; ter qui beneficium non petenti, non ſperanti offert; quater, qui eum exhortatur, quaſi eius agens cauſam, vt diligens ſit in accipiendo. Videtur etiam alludere voluiſſe Chriſtus ad feſtinationem illam, qua Zachæus pręcurrens in arborem aſcenderat. Tanquam ſi dicat, quemadmodū feſtinaſti, vt aſcenderes; feſtina, vt deſcendas, & me recipias. Hoc eſt prout te ad gratiā meam diſpoſuiſti, ita eam recipias.

Hominem ſe poſſe ad gratiam diſponere.

6. *Et feſtinans deſcendit, & excepit illum gaudens.*) Fecit quod Chriſtus iuſſerat, eodémq; modo, quo iuſſerat. Iuſſus enim erat vt feſtinanter deſcenderet, feſtinantérq; deſcendit. Hoc nimirū eſt diuinæ reſpondere gratiæ; confeſtim vocantem ſequi; non moras nectere, non villam, non iuga boum empta, non vxorem ductam excuſare; non ad renuntiandum iis, qui domi ſunt, non ad ſepeliendum patrem velle reuerti. *Nemo mittens manum ad aratrum, & reſpiciens retro, aptus*

Sup. ca.14 18.19.22.6 ap.9.59. 61.62.

eſt regno Dei. Feſtinet, qui vocatur, caueat, ne terribilem illam vocem audiat, *Vocaui, & renuiſtis, extendi manum meam, & non fuit, qui aſpiceret, ego quoque in interitu veſtro ridebo.* Rectè hoc Theophylactus aduertit. Qui allegoricos quærit auctores, legat eos, quos ver. 2. indicauimus.

Prouerb. 1. 24. 26.

7. *Et cum viderent omnes, murmurabant, dicentes, quòd ad hominem peccatorem diuertiſſet.*) Putant Cyprian. lib. 2. epiſt. 3. & in lib. de opere, & eleemoſynis, & Tertul. lib. 4. contra Marc. & Chryſoſt. in hom. de Zachæo, Beda, idémque videtur Ambroſius exiſtimaſſe, Zachæum hominem fuiſſe Gentilem, ideóque Iudæos murmuraſſe, quòd ad illum diuertiſſet, quòd Iudæis non liceret in domos ingredi Gentilium, multo minus cibum cum illis ſumere. Nam & cum Petro Iudæos diſceptaſſe legimus, quòd *ad viros præputium habentes* introiiſſet, & cum illis menſam communicaſſet Actor. 11. 2. 3. & quidem etſi noua videtur opinio, probabilis tamē eſt. Nam & publicanorum officium etſi Iudæi etiam, vt Matthæus, exercebant, magis tamen propriū Gentilium videbatur. Odioſum enim apud Iudæos erat tributum ab ipſis Imperatoris exigere. Et ſolebant Iudæi Gentiles omnes peccatores appellare, & nomine peccatorum Gentiles intelligere, vt cum Chriſtus dicit ſe *in manus peccatorum* eſſe tradendum Matth. 26. 45. Mar. 14. 41. Luc. 24. 7. Animaduertimus etiam Zachæum, cum bona opera, quæ faciebat, recenſebat, nihil legale recenſuiſſe, non decimas, non ieiunia, quemadmodum ille fecerat Phariſæus c. 18. 12. ſed reſtitutionē rerum malè partarum, & eleemoſynas in pauperes, quas Centurio etiam ille Cornelius faciebat, homo Gentilis Act. 10. 2. 4. & quod Chriſtus dicit ver. 9. *Hodie ſalus domui huic facta eſt, eo quòd & ipſe filius ſit Abrahæ*, quod impedire hanc ſententiam videtur, maximè iuuat. Si enim fuiſſet ex genere Abrahami ſicut Iudæi omnes, non dixiſſet, *eo quòd & ipſe.* Quid eſt, *& ipſe?* niſi etiam ipſe, quamuis carne filius Abrahæ non ſit, ſpiritu eſt. *Non enim omnes qui ex Iſrael ſunt, ij ſunt Iſraelitæ; neque qui ſemen ſunt Abrahæ, omnes filij, ſed in Iſaac vocabitur tibi ſemen; id eſt non qui filij carnis, ij filij Dei; ſed qui filij ſunt promiſſionis, æſtimantur in ſemine*, Roman. 9. 6. 7. 8. Probabilem tamen opinionem eſſe dico, non certam. Nam publicani omnes, quamuis Iudæi eſſent, pro publicis peccatoribus habebãtur, & cum in domum Matthæi adhuc publicani, Iudæi tamen diuertiſſet, ſimiliter Phariſæi murmurabant, ſupra c. 5. 30. & Matt. 9. 11. Qui fuerint illi qui hoc loco dicuntur murmuraſſe, incertum eſt. Nam quòd Euangeliſta omnes murmuraſſe dicit, nemo dubitat per ſynecdochem intelligendum, qua omnes murmuraſſe dicuntur, quia magna pars murmurauit. Hæreticorum interpretes ſemper Chriſti diſcipulis iniquus ipſos etiam murmuraſſe fortaſſe putat. Sed id procul omni dubio eſſe debet, qui murmurarunt, non fuiſſe diſcipulos, cum meliora de Chriſto cogitarent; & vſu iam didiciſſent, quo ille conſilio ad peccatores diuertere ſoleret. Fuerunt igitur eius loci ciues, &, vt credibile eſt, præſertim Phariſæi, qui pro magno habebant ſcelere cum peccatoribus conſuetudinem habere, dicentes; *Longe recede à me, noli me tangere, quoniam mundus ſum*, idq; frequenter obiiciebant Chriſto ſupra cap. 5. 30. & cap. 7. 39.

Zachæus an fuerit Gentilis.

Peccatores dicti Gentiles.

Caluinus in Harmonia.

Iſai. 65. 5. apud Auguſt. hom. 23. homiliar. 50. Iſa. 52.

8. *Stans autem Zachæus.*) Quid ſit ſtare ſuperiore cap. ver. 11. docuimus. Hic alium habet vſum, nempe aggredi loqui, erumpere ad loquendum de repente vt cap. 10. 40. *Quæ ſtetit, & ait*, id eſt, quæ exorſa eſt ita loqui. Nam quòd quidam reuerentiæ cauſa ſtetiſſe dicunt, vt cum Chriſto non ſedens, ſed rectus loqueretur, probabile non puto.

Ecce dimidium bonorum meorum Domine do pauperibus; & ſi quid aliquem defraudaui, reddo quadruplum.) Quod dicit *ecce*, attentionē Chriſti exigit, & oſtentationem quandam benefactorum videtur præ ſe ferre, ſi de re præterita; vel certam, promptámq; voluntatem id faciendi, ſi de futura interpretemur. De quo paulò poſt dicturi ſumus. Cæterum quæ eſſe videtur oſtentatio, non eſt, ſed explicatio vitæ præteritæ coram magiſtro, vt iudicaret, ecquid ſibi de ea vitæ ratione mutandum eſſet. Quod dicit *do*, &, *reddo*, aliqui ita interpretantur, quaſi antequam ad ipſum Chriſtus veniſſet, ſolitus fuiſſet dimidiam bonorum ſuorū partem pauperibus dare, &, ſi quid quem defraudaſſet, quadruplum reddere. In qua certè ſententia Cyprianus eſt lib. 2. epiſt. 3. & lib. de opere, & eleemoſynis. Alij contra præſentia pro futuris poſita, ſenſúmque eſſe, *Ecce dimidium bonorum meorum do pauperibus*, id eſt paratus ſum in poſterum dare, ecce offero; *& ſi quid aliquem defraudaui*, paratus ſum quadruplum reddere. Quaſi id ante facere non ſoleret, in poſterum autem facere conſtituerit. Multos hæc ſententia, & graues habet auctores, Iren. lib. 4. c. 26. Tertull. lib. 4. contra Marcionem, Chryſoſt. in hom. de Zachæo, Ambroſ. Bedam, Theophyl. & Euthym. in comment. Fulgentium in epiſtola ad Gallam. Hoc probabilius, & quia plures auctores dicūt; & quia Chriſtus videtur ſignificare, cum dicit ver. 9. *Hodie ſalus domui huic facta eſt*, quaſi non ante Zachæus fuiſſet iuſtificatus; fuiſſet autem ſi ea opera, propter quæ tunc iuſtificatus eſt, ante feciſſet. Sunt qui putent Zachæum omnibus relictis bonis ſecutum Chriſtum, eiúſq; factum eſſe diſcipulum, quod minimè obſcurè Fulgētius ſcribit, obſcuriùs indicant Chryſoſt. & Auguſtinus. Cur ergo non omnia omnino bona ſua pauperibus dedit? Reſpondent Auguſt. & Chryſoſt. propterea dimidiam bonorum ſuorum retinuiſſe partem, vt haberet, vnde per fraudem ablata reſtitueret. *Ideo mihi dimidium retineo*; inquit Auguſt. ex eius perſona loquens, *non quod habeam; ſed vnde reddam.* Quare quadruplum reddiderit, quærunt aliqui. Ac quidam putant lege feciſſe quæ quadruplum reddere iuberet, Exo. 22. 1. 2. Reg. 12. 16. vt Beda, Theophyl. & Euthym. Magis credo ex abundante feciſſe caritate. Nam cùm ſatis certum non haberet, quantum cuiq; abſtuliſſet, voluit, ne aliquid forte alienum retinens erraret, quadruplo plus reddere, quàm ſibi debere videbatur. Quod omnes profecto fœneratores facere deberent. Etenim, vt ſuperiùs docuimus, probabilius eſt Zachæum fuiſſe Gentilem, qui lege nō tenebatur, & lex non ex omnibus rebus, ſed ex ſolis ouibus, ſi furto ſublatæ fuiſſent, quadruplum reddere iubebat, Exo. 22. 1. ex aliis plus, vt ex bobus quintuplum; ex aliis minus, & Zachæus ille, cùm publicanus eſſet, non boues, aut oues, ſed pecuniam vtique furabatur.

Cur quadruplum reddiderit Zachæus.

9. *Ait Ieſus ad eum; quia hodie ſalus huic domui facta eſt.*) Docet Chriſtus, quam ob cauſam murmurantibus omnibus ad peccatorē diuertiſſet. *Hodie*, (inquit Auguſt. ſer. 8. de verbis Apoſtoli.) *ſalus huic domus facta eſt. Ecce quare intraui, ſalus hodie facta eſt. Vtiq; ſi Saluator non intraſſet, ſalus in illa domo facta non eſſet. Quid ergo miraris ægrotus? voca & tu Ieſum; noli tibi ſanus videri. Cum ſpe ægrotat, qui medicum ſuſcipit: deſperatè ægrotat, qui per*

inſaniam medicum cadit. Qualis ergo eius inſania, qui medicum occidit? Quanta verò bonitas, & potentia medici, qui ſanguine ſuo inſano interfectori ſuo medicamentum fecit? Nec enim ille, qui venerat quærere, & ſaluare, quod perierat, pendens ſine cauſa dicebat; Pater ignoſce illis, quia neſciunt, quid faciunt. Inſani ſunt, medicus ſum; ſæuiant, patienter fero; Inf.cap.23. 34. *cùm occiderint, tunc ſanabo.* Hæc Auguſt. aduerſus eos, qui murmurauerant, quòd ad Zachæum Chriſtus diuertiſſet. Non dicit Chriſtus, Hodie ſalus tibi facta eſt; ſed, *Hodie ſalus domui huic facta eſt*, ſiue vt beneficium amplificaret, ſignificarétq; non Zachæum modò, ſed vniuerſam eius familiam omnino ſaluatã fuiſſe; ſicut de Cornelio illo dicitur Act.10.2. religioſum fuiſſe, ac timentem Deum, *cum omni domo ſua:* & purpuraria illa Act.16.15. cum omni domo ſua baptizata fuiſſe dicitur; itémq; cuſtos ille carceris eodem c.ver.33. & Criſpus Archiſynagogus Act.18.8. ſic Euthymius intelligit. Siue vt indicaret domũ illam Zachæi, ante illam quidem diem occluſam fuiſſe ſaluti, vitiis, & fraudibus apertã; illa primùm die ſaluti aditum patefeciſſe, cùm ingredienti ſibi patefecit; ſecum enim, id eſt cum Saluatore ſalutem ingreſſam. Quod vt ſignificaret, non dixit ſalus Zachæo, ſed *ſalus domui huic facta eſt*, quamuis per domum ſolum Zachæum, vt Theophyl. putat, intelligat. Nam cum eius rei cauſam reddit, non dicit, eo quòd ipſi filij ſint Abrahæ; ſed *eo quòd & ipſe filius ſit Abrahæ*, quaſi Zachæum ipſum domum appellauerit. Nam quod quidam dicunt Græcè relatiuum αὐτὸς *ipſe*, non ad Zachæum, ſed ad οἶκον domum eſſe referendum, quæ Græcè maſculino dicitur genere, durius eſt, quàm quod ipſi duriſſimum putant, vt cùm Zachæo ipſi loqueretur, per tertiam perſonam dicat, *eo quòd & ipſe filius ſit Abrahæ.* Præſertim ſi verum eſt, quod iidem auctores rectè ſanè tradunt, illud quod Euangeliſta dicit, *Ait Ieſus ad eum*, perinde intelligi poſſe, ac ſi diceret, ait Ieſus de illo, vt, *ad Iſrael autem dictum eſt*, id eſt,
Rom.10.21 Eſai.5.5.
de Iſrael, &, *Multi dicunt animæ meæ*, id eſt de anima mea. Preterquam quòd Chriſtus cum Zachæo de Zachæo loqui potuit. Fingamus ergo cum Zachæo loquentem dixiſſe, Hodie Zachæo ſalus facta eſt, *eo quòd & ipſe filius ſit Abrahæ*; quid fuiſſet abſurdi? eum ita nos vulgo frequẽter loqui ſoleamus. Atqui idem eſt, quod dicit; *Hodie ſalus domui huic facta eſt*, atque ſi liceret; Hodie Zachæo ſalus facta eſt, ſi poſterior Theophylacti interpretatio vera eſt, quæ certè videtur probabilior.

Eo quòd & ipſe filius ſit Abrahæ.) An Zachæus ex Abrahami genere Iudæus fuerit, ver. 7. diſſeruimus. Ergo ſi Iudæus erat, hæc verba duobus modis interpretari poſſumus. Aut vt ſenſus ſit, ideo Zachæum ſaluum fuiſſe, quia filius erat Abrahæ, non quòd omnes, qui genere filij erant Abrahæ, ſalui eſſent; ſed quòd ius quoddam ad ſalutem habere viderentur,
Matth. 10. 6.& 15.24.
cùm ꝓpter illos potiſſimùm Chriſtus veniſſet. Quaſi dicat, quamuis Zachæus hactenus peccator fuerit, tamen mirandum non eſt conſecutum hodie fuiſſe ſalutem, nam & ipſe filius erat Abrahæ, quemadmodum cæteri, qui illum peccatorem, ſe iuſtos eſſe putant. Videtur enim ad eos, qui murmurauerant, alludere. Atq; hanc vim particula illa & habere poteſt, *eo quòd & ipſe.* Aut vt filium Abrahæ non genere (quamuis genere etiam filius eſſet) ſed fidei, caritatiſq; imitatione Chriſtus appellet. Filios enim Abrahæ dicere ſolebat, qui opera imitabantur Abrahami.
Qui ſint filij Abrahæ, & qui filij Diaboli.
Si filij Abrahæ eſtis, opera Abrahæ facite, Ioan.8.39. ſicut

A filios Diaboli, qui Diabolum imitantur, *Vos ex patre Diabolo eſtis, & deſideria patris veſtri vultis facere*, Ioan. 8.44. Quaſi dicat, Hodie Zachæo ſalus facta eſt, quia & ipſe credendo, bonáq; ſua pauperibus diſtribuendo Abrahamum imitatus eſt, quemadmodum & cæteri, qui in me crediderunt, quamuis hactenus peccator fuerit: eámq; habebit vim particula, &, quam emphaticam eſſe manifeſtũ eſt. Sin veterum auctorum ſequamur opinionem, qui Zachæum magno conſenſu Gentilem fuiſſe putauerunt, congruenter interpretabimur, *eo quòd et ipſe filius ſit Abrahæ*, id eſt,
B quamuis genere non ſit, tamen fide eſt, quemadmodum, qui ex eo originem trahunt. Atq; in hunc ſenſum omnes antiqui auctores, quos ver.7. citauimus, interpretantur, & emphaſis coniunctionis, &, magis apparet. Cum enim Iudæi murmuraſſent, quòd ad hominem peccatorem, id eſt Gentilem, qui filius nõ eſſet Abrahæ, diuertiſſet, reſpondet etiam ipſum filium eſſe Abrahæ, ideóq; ſalutem conſecutum. Quæ ſequuntur, vſq; ad ver. 41. apud Matthæum expoſuimus.

41. *Et vt appropinquauit vrbi Ieroſolymæ.*) Cùm
C Chriſtus magna cum gloria perſonantibus vndique fauſtis acclamationibus Ieroſolymam iniret, aſpectu vrbis excidium, quod illi impendebat, animo prouidens in magna ciuitatis lætitia ſolus fleuit; & fleuit is, qui maximè omnium lætari debere videbatur, cùm omnis illa publica propter ſe lætitia excitaretur. Fecit opportunè, magnóq; conſilio, vt maiorem earum rerum, quas futuras prædicebat, fidem faceret. Si enim dixiſſet, fleuiſſétq; ante, cùm ipſum Ieroſolymitani ciues perſequebantur, aut poſt, cùm ab illis cõprehenſus eſſet, videri poſſet non tam verè dixiſſe,
D quàm iracundè, atq; comminatoriè. Prædicit ciuitati extremam calamitatem tum, cùm maximo ab ea honore afficeretur; vt omnes intelligerent, non irato, ſed libero prædixiſſe animo, & nec ſe latere, quid ipſe propter eam ciuitatẽ, quid ea ciuitas propter ipſum paſſura eſſet. Oſtendit ſe & futura ſcire, & inimicos ſuos amare, vt ait Euthym. Atq; iiſdem de cauſis, quibus id Chriſtus fecit, Euangeliſtam narraſſe arbitror; vt id nunc omnes intelligeremus, quod tunc Chriſtus à Iudæis voluit intelligi. Quod ait, *ſuper illam*, Hebraiſmus eſt, עליה, *ſuper illam*, id eſt propter eam.

E 42. *Quia ſi cognouiſſes, & tu.*) Orationem imperfectam eſſe cõſtat, qualis flentium, aut alio quo æſtuantium affectu eſſe ſolet. Eáq; res ſententiam huius loci difficilem reddit, quòd, cùm conſtet ad explendum ſenſum orationis aliquid intelligendum, quid intelligendum ſit, non ſatis conſtet. Tria autem videntur intelligi debere, perſona agens, cum qua comparatio fiat, & patiens, quæ impleat verbum illud, *cognouiſſes*, & aliquid quod dictioni, *ſi*, reſpondeat, ne maneat ſuſpenſa ſententia. Nam cum dicit, & Cur imperfecta ſit oratio.
tu, aliquam tacitè perſonam indicat, quæ cognoſcat,
F quod ipſam ſignificat ignorare; cuiúſq; exẽplo ſcire ipſam velit, quod ignorabat. Et verbũ illud *cognouiſſes* aliquẽ accuſandi caſum poſtulat, qui in tota oratione non apparet. Et dictio, *ſi*, exigit aliquod verbum, vbi quodammodo quieſcat. Sunt qui nullam agentem perſonam putent intelligendam, exiſtimantes particulam illam, *ſi*, non conditionalem, ſed optatiuam eſſe. Quaſi dicat, O vtinam cognouiſſes, & tu. Tolerabilis quidem interpretatio videri poteſt, ſed partim nouitate, partim duritia, & inſolentia ſẽtẽtiæ auctoritatẽ perdit. Nam etſi Hebræi *ſi* pro *vtinam* aliquãdo

A dicunt, & Septuaginta interpretes, *εἰ ſi* pro יה Hebraico *vtinam* aliquando verterunt, vt Ioſue. 7.7.& Iob. 6. 2. & 16. 4. ſcioque Lucianum elegantem auctorem Græcum nonnunquam ita locutum, tamen inuſitata inter Apoſtolos, & Euangeliſtas phraſis eſt. Denique hac nobis exeundum eſſet, ſi meliorem non inueniremus exitum. Nunc autem cùm alius liberior exitus pateat, quis nos per iſtas exire cogit anguſtias? Alij turbam quæ Chriſto acclamabat, intelligi volunt, vt ſenſus ſit, Si cognouiſſes & tu, ſicut iſta cognoſcit turba. At neque turba id, de B quo Chriſtus loquebatur, vt paullo poſt apparebit, cognoſcebat; & ſi cognouiſſet, tamen ea intelligenda non eſſet, quia illa ipſa Ieroſolymitana ciuitas erat, cuius futurum prædicebat exitium. Ergo non dubito, quin Chriſti perſona intelligenda ſit. *Si cognouiſſes & tu*, ſub. ſicut & ego cognoſco, quemadmodum intelligunt Gregorius homil. 39. in Euangel. & Beda. *Si cognouiſſes*, quid? Id multò eſt difficilius Cyrillus, & Theodoritus in commẽtar. in c. 29. Iſaiæ Auguſt. epiſt. 79. & 80. & Theophylactus, & Euthym. hoc loco, verbum *cognouiſſes* referunt ad ea, quę C proximè ſequuntur, *Quæ ad pacem tibi*, id eſt, ſi cognouiſſes occaſionem, quæ tibi nunc offertur, pacem, ſecuritatémque obtinendi, dum præſentem habes Saluatorem tuum, ſubintelligunt, non negligeres, aut aliquid eiuſmodi; nec aliter meo quidem iudicio Græca lectio, quam nunc habemus, poteſt intelligi. Sed ſi litteram vnam ex coniectura mutare licet, ſententia erit multò facilior, & magis apta. Vbi Græcè eſt, *τὰ πρὸς εἰρήνην σου*, legẽdum ſuſpicor *τῇ πρὸς εἰρήνην*, vna tantùm littera mutata, quæ mutatio illud effi- D ciet, vt relatiuum *qua* ad diem referatur; quod ſi fiat ſenſus eſt planus, *Si cognouiſſes & tu, quia venient dies in te, & circundabunt te inimici tui vallo*, &c. Si inquam hæc tu mala tibi impendentia cognouiſſes, quæ quidem modò minimè cognoſcis, ſed *abſcondita ſunt ab oculis tuis*, ſi inquam cognouiſſes etiam *in hac die tua, quæ ad pacem* tuam (ſub. eſt) id eſt, qua tanta pace, tãta ſecuritate frueris, fleres vtique ſicut & ego fleo, non lætarere, ſicut modò lætaris. Hæc ſententia conſequens, & ab omnibus difficultatibus expedita eſt. Nam cum ſuperiore aliorum interpretatione vidẽ- E tur multa pugnare, quæ cum hac mirificè conueniunt. Primùm quidem, quòd quemadmodum in illa particula *&* planè Chriſti in ſe comparationem cõtinet, *ſi cognouiſſes & tu*, ſicut & ego; ita dictio illa, *ſi*, omnino poſtulare videatur, vt intelligatur, faceres, quod ego facio; fleres, ſicut ego fleo. Si autẽ hoc intelligendum eſt, non poteſt eſſe ſenſus, Si cognouiſſes ea, quæ ad pacem tuam pertinent. Quo enim modo hæc duo cohærebunt, ſi cognouiſſes pacem tuam, fleres? non enim fleret, ſed lætaretur, ſi pacem ſuam cognouiſſet. Deinde quòd illa verba, *& quidem* F *in hac die tua*, manifeſtum ſit emphatica eſſe; perit autem omnis emphaſis, ſi verbũ *cognouiſſes* ad pacem referatur; elucet, ſi ad imminentia referatur mala; bellè enim conuenit ſi cognouiſſes quæ tibi imminẽt mala, & quidem hoc ipſo tempore, quo tot frueris bonis, à lacrymis temperare non poſſes. Denique quòd verba, quæ ſequuntur, *quia venient dies in te*, nullo modo cum ea interpretatione cohærere poſſint. Nam eorum ſententiam, qui cauſam à Chriſto, cur fleat, reddi putant, ne refellendam quidem arbitror.

ſenſus ergo eſt ille, quem indicauimus. Illud tantùm huic ſententiæ videtur repugnare, quòd noſter interpres priorem illum ſenſum expreſſiſſe videatur: ſed haud difficilè poteſt noſtra etiam verſio ad hanc interpretationem accommodari. Nam relatiuum *quæ* non ſolùm pluralis, ſed etiam ſingularis numeri eſſe poteſt, & ad diem referri, quemadmodum nos referendum eſſe putamus, ſi pro *τὰ πρὸς*, Græcè legamus, *τῇ πρὸς*, ſicut noſter fortaſſis legit interpres. Imò verò verſio noſtra magis huic interpretationi fauet; non enim legit *τὰ πρὸς εἰρήνην σου*, quæ ad pacem tuam, ſed *τῇ πρὸς εἰρήνην σοι*, *qua ad pacem tibi*, quod meliùs cum noſtra interpretatione conuenit. Quo ergo modo illa hærebunt verba, *Nunc autem abſcondita ſunt ab oculis tuis?* Vix quidem, ſi, quemadmodum ſuperiores illi auctores faciunt, ad ſuperiora referantur: ſi autem ad ſequentia, vt ego refero, aptiſſimè hærent. *Si cognouiſſes & tu, &* quidem hoc ipſo tempore, quò tanta pace ſecuta es, quæ tibi imminent mala, etiamſi nunc ab oculis tuis abſcondita ſint, fleres vtique mecum. Mollior etiamnum erit oratio ſi, quod Græcè eſt *ἐκρύβη*, ſingulari numero vertamus; Nunc autem abſconditum eſt ab oculis tuis, quódque ſi cognouiſſes, fleres; *quia venient dies in te, & circundabunt te inimici tui vallo*, & quę ſequuntur. Deſcribit Chriſtus futurum vrbis excidiũ, quod ſub Tito, & Veſpaſiano accidit. Quare & ſe Deum eſſe declarauit, qui futura ſciret; & Ieroſolymitanos ciues monet, vt ad Deum conuerſi impendentem calamitatẽ effugiant, quaſi dicat, quod olim per Ieremiam Deus dixerat. c. 3. 1. *tu autem fornicata es cum amatoribus tuis, tamen reuertere*, & c. 4. 5. *Si reuerteris Iſrael, ad me cõuertere; & ſi abſtuleris offendicula tua à facie mea, non commoueberis.* Eodem pene modo ante tot annos Iſaias Ieroſolymę ruinam prędixerat c. 29. 1. 2. 3. 4. quem ad locum alluſiſſe videtur Chriſtus, iiſdem enim ferè vſus eſt verbis, *Væ Ariel, Ariel ciuitas, quam expugnauit Dauid, additus eſt annus ad annũ, ſolemnitates euolutæ ſunt; & circumuallabo Ariel, & erit triſtis, & mærens, & erit mihi quaſi Ariel. Et circundabo quaſi ſphæram in circuitu tuo, & iaciam contra te aggerem, & munimenta ponam in obſidionem tuam. Humiliaberis, de terra loqueris, & de humo audietur eloquium tuum.* Cyrillus quidẽ certè, Euſebius, & Theodoritus eò putant hoc loco reſpexiſſe Chriſtum.

Futurũ vrbis excidiũ deſcribit Chriſtus.

Eo quod nõ cognoueris tempus viſitationis.] Cauſam reddit Chriſtus, quamobrem Ieroſolyma eſſet euertenda, quòd nimirum *tempus viſitationis ſuæ* cognoſcere noluiſſet, id eſt opportunam ſalutis ſuæ occaſionem amplecti. Tempus primi aduentus ſui, *tempus viſitationis* appellat, quia *viſitauit nos oriens ex alto*, vt dixit Zacharias ſupra. c 1. 68. 78. & quia veniens *viſitauit, & fecit redemptionem plebis ſuæ.* Hoc eſt *tempus acceptabile, & dies ſalutis*, vt D. Paulus interpretatur. 2. Cor. 6. 2. Docuimus. c. 1. 68. viſitandi verbum & in bonum; & in malum poni; hoc loco non dubium, quin in bonum poſitum ſit. Perinde ergo eſt, atque ſi diceret, *Hoc erit iudicium, quia lux venit in mundum, & dilexerunt homines magis tenebras, quàm lucem.* Mirum D. Auguſtinum ſuperiora illa verba ver. 41. cum hunc locum citat, ſemper cum iſtis copulare, *Si cognouiſſes & tu tempus viſitationis tuæ*, vt epiſtola. 79. & 80. at confuſione memoriæ factum puto. Vide reliqua, quæ ſequũtur, in Matthęi cõmentariis.

viſitandi verbum in bonũ poſitũm.
Ioan. 3. 19.

CAPVT XX.

Mat. 21. c. 23. Mar. 11. d. 27.
1. ET factum eſt in vna dierum, docente illo populum in
templo, & euangelizante, conuenerunt principes ſacer-
dotum, & Scribæ cum ſenioribus, 2. & aiunt dicentes
ad illum: Dic nobis, in qua poteſtate hæc facis? aut: Quis
eſt, qui dedit tibi hanc poteſtatem? 3. Reſpondens autem
Ieſus, dixit ad illos: Interrogabo vos & ego vnum verbũ.
Reſpondete mihi: 4. Baptiſmus Ioannis de cælo erat, an
ex hominibus? 5. At illi cogitabant intra ſe, dicentes: Quia ſi dixerimus, de cælo,
dicet, Quare ergo non credidiſtis illi? 6. Si autem dixerimus, Ex hominibus, plebs
vniuerſa lapidabit nos: certi ſunt enim, Ioannem prophetam eſſe. 7. Et reſpon-
derunt ſe neſcire vnde eſſet. 8. Et Ieſus ait illis: Neque ego dico vobis in qua po-
Mat. 21. d. 33. Mar. 12. a. 1. Iſa. 5. a. 1. Iere. 2. d. 21.
teſtate hæc facio. 9. Cœpit autem dicere ad plebem parabolam hanc: Homo
plantauit vineam, & locauit eam colonis: & ipſe peregre fuit multis temporibus.
10. Et in tempore miſit ad cultores ſeruum, vt de fructu vineæ darent illi. Qui cę-
ſum dimiſerunt eum inanem. 11. Et addidit alterum ſeruum mittere. Illi autem
hunc quoque cædentes, & afficientes contumelia, dimiſerunt inanem. 12. Et
addidit tertium mittere: qui & illum vulnerantes eiecerunt. 13. Dixit autem do-
minus vineæ: Quid faciam? mittam filium meum dilectum: forſitan, cum hunc
viderint, verebuntur. 14. Quem cum vidiſſent coloni, cogitauerunt intra ſe, di-
centes: Hic eſt heres, occidamus illum, vt noſtra fiat hereditas. 15. Et eiectum il-
lum extra vineam, occiderunt. Quid ergo faciet illis dominus vineæ? 16. veniet,
& perdet colonos iſtos, & dabit vineam alijs. Quo audito, dixerunt illi: Abſit.
Pſ. 117. d. 22. Act. 4. b. 11. Rom. 9. g. 33. 1. Pet. 2. a. 8. Iſa. 28. d. 16.
17. Ille autem aſpiciens eos ait: Quid eſt ergo hoc, quod ſcriptum eſt: Lapidem,
quem reprobauerunt ædificantes, hic factus eſt in caput anguli? 18. Omnis, qui
ceciderit ſuper illum lapidem, conquaſſabitur: ſuper quem autem ceciderit, com-
minuet illũ. 19. Et quęrebãt principes ſacerdotũ, & Scribæ mittere in illũ manus illa
hora: & timuerunt populũ: cognouerũt enim quòd ad ipſos dixerit ſimilitudinem
Mat. 22. b. 15. Mar. 12. b. 14.
hãc. 20. Et obſeruãtes miſerũt inſidiatores, qui ſe iuſtos ſimularẽt, vt caperent eum
in ſermone, vt traderent illum principatui, & poteſtati præſidis. 21. Et interroga-
uerunt eum, dicentes: Magiſter, ſcimus quia recte dicis, & doces: & non accipis
perſonam, ſed viam Dei in veritate doces: 22. licet nobis tributum dare Cæſari,
an non? 23. Conſiderans autem dolum illorum, dixit ad eos: Quid me tentatis?
24. Oſtendite mihi denarium: Cuius habet imaginem, & inſcriptionem? Reſpon-
Rom. 13. b. 7.
dentes dixerunt ei: Cæſaris. 25. Et ait illis: Reddite ergo quæ ſunt Cæſaris, Cæſa-
ri: & quæ ſunt Dei, Deo. 26. Et non potuerunt verbum eius reprehendere co-
Mat. 22. c. 23. Mar. 12. b. 18.
ram plebe: & mirati in reſponſo eius, tacuerunt. 27. Acceſſerunt autem quidam
Sadducæorum, qui negant eſſe reſurrectionem, & interrogauerunt eum, 28. di-
Deut. 25. b. 5.
centes: Magiſter, Moyſes ſcripſit nobis: Si frater alicuius mortuus fuerit habens
vxorem, & hic ſine liberis fuerit, vt accipiat eam frater eius vxorem, & ſuſcitet ſe-

men fratri ſuo: 29. ſeptem ergo fratres erant: & primus accepit vxorem, & mor-
tuus eſt ſine filijs. 30. Et ſequens accepit illam, & ipſe mortuus eſt ſine filio. 31. Et
tertius accepit illam. Similiter & omnes ſeptem, & non reliquerunt ſemen, &
mortui ſunt. 32. Nouiſſime omnium mortua eſt & mulier. 33. In reſurrectione
ergo, cuius eorum erit vxor? ſiquidem ſeptem habuerunt eam vxorem. 34. Et ait
illis Ieſus: Filij huius ſæculi nubunt, & traduntur ad nuptias: 35. illi vero, qui di-
gni habebuntur ſæculo illo, & reſurrectione ex mortuis, neque nubent, neque du-
cent vxores: 36. neque enim vltra mori poterunt: æquales enim Angelis ſunt, &
filij ſunt Dei: cum ſint filij reſurrectionis. 37. Quia vero reſurgant mortui, &
Moyſes oſtendit ſecus rubum, ſicut dicit Dominum; Deum Abraham, & Deum Exo.3.b.6.
Iſaac, & Deum Iacob. 38. Deus autem non eſt mortuorum, ſed viuorum: omnes
enim viuunt ei. 39. Reſpondentes autem quidam Scribarum, dixerunt ei: Magi-
ſter, bene dixiſti. 40. Et amplius non audebant eum quidquam interrogare.
41. Dixit autem ad illos: Quomodo dicunt Chriſtum, filium eſſe Dauid? 42. &
ipſe Dauid dicit in libro Pſalmorum: Dixit Dominus Domino meo, ſede à dex- Mat. 22. d. 44.
tris meis, 43. donec ponam inimicos tuos, ſcabellum pedum tuorum? 44. Da- Mar. 12. d. 36.
uid ergo Dominum illum vocat: & quomodo filius eius eſt? 45. Audiente autem Pſ. 109. a. 1. Mat. 23. a. 6.
omni populo, dixit diſcipulis ſuis: 46. Attendite à Scribis, qui volunt ambulare Mar. 12. d. 36.
in ſtolis, & amant ſalutationes in foro, & primas cathedras in ſynagogis, & pri- Sup. 11. f. 43.
mos diſcubitus in conuiuijs. 47. Qui deuorant domos viduarũ, ſimulantes lon-
gam orationem. Hi accipient damnationem maiorem.

IN CAPVT XX.

1. *ET factum eſt in vna dierum.*) Ex illis quattuor, quibus poſt ingreſſum illum celebrem in vrbem Ieroſolymam, vſque ad diem, quo eſt comprehenſus, in templo A docuit, cùm noctu in Bethaniam rediret, vt apud Matthæum. c. 21. 17. & 26. 2. copioſè docuimus. Apud quem c. 21. 22. & 23. totum hoc caput explicatum eſt.

CAPVT XXI.

1. RESPICIENS autem vidit eos, qui mittebant munera Mar. 12. d. 41.
ſua in gazophylacium, diuites. 2. Vidit autem & quan-
dam viduam pauperculam mittentem æra minuta duo. 3.
Et dixit: Vere dico vobis, quia vidua hæc pauper, plus
quàm omnes miſit. 4. Nam omnes hi ex abundanti ſibi
miſerunt in munera Dei: hæc autem ex eo, quod deeſt il-
li, omnem victum ſuum, quem habuit, miſit. 5. Et qui-
buſdam dicentibus de templo quòd bonis lapidibus, & donis ornatum eſſet, dixit:
6. Hæc, quæ videtis, venient dies, in quibus non relinquetur lapis ſuper lapidem, Mat. 24. a. 2. Mar. 13. a. 1.
qui non deſtruatur. 7. Interrogauerunt autem illum, dicentes: Præceptor, quan- Sup. 19. g. 44.

do hæc erunt, & quod ſignum cum fieri incipient? Qui dixit: 8. Videte ne ſe-
ducamini: multi enim venient in nomine meo, dicentes quia ego ſum: & tempus
appropinquauit: nolite ergo ire poſt eos. 9. Cum autem audieritis prælia, & ſe-
ditiones, nolite terreri: oportet primum hæc fieri, ſed nondum ſtatim finis. 10.
Tunc dicebat illis: Surget gens contra gentem, & regnũ aduerſus regnum. 11. Et
terræmotus magni erunt per loca, & peſtilentiæ, & fames, terroreſq; de cælo, & ſi-
gna magna erũt. 12. Sed ante hæc omnia inijcient vobis manus ſuas, & perſequẽ-
tur tradentes in ſynagogas, & cuſtodias, trahentes ad reges, & præſides propter no-
men meum: 13. continget autem vobis in teſtimonium. 14. Ponite ergo in cor-
dibus veſtris non præmeditari quemadmodum reſpondeatis. 15. ego enim dabo
vobis os, & ſapientiam, cui non poterunt reſiſtere, & contradicere omnes aduer-
ſarij veſtri. 16. Trademini autem a parentibus, & fratribus, & cognatis, & ami-
cis, & morte afficient ex vobis: 17. & eritis odio omnibus propter nomen meum,
18. & capillus de capite veſtro non peribit: 19. In patientia veſtra poſſidebitis ani-
Mat. 24. b. mas veſtras. 20. Cum autem videritis circumdari ab exercitu Ieruſalem, tunc ſci-
15. Mar. 13. b. tote quia appropinquauit deſolatio eius: 21. tunc qui in Iudæa ſunt, fugiant ad
14. Dan. 9. g montes: & qui in medio eius, diſcedant: & qui in regionibus, non intrent in eam.
27. 22. quia dies vltionis hi ſunt, vt impleantur omnia, quæ ſcripta ſunt. 23. Væ au-
tem prægnantibus, & nutrientibus in illis diebus. erit enim preſſura magna ſuper
terram, & ira populo huic. 24. Et cadent in ore gladij: & captiui ducentur in
omnes Gentes. & Ieruſalem calcabitur a Gentibus: donec impleantur tempora na-
Mat. 24. c. tionum. 25. Et erunt ſigna in ſole, & luna, & ſtellis, & in terris preſſura Gentium
29. Mar. 13. c. præ confuſione ſonitus maris, & fluctuum: 26. areſcentibus hominibus præ ti-
24. Iſa. 13. b. 10. more, & expectatione, quæ ſuperuenient vniuerſo orbi: nam virtutes cælorũ mo-
Ezech. 32. b 7. uebuntur: 27. & tunc videbunt filium hominis venientem in nube cum pote-
Ioel. 3. e. 15. ſtate magna, & maieſtate. 28. His autem fieri incipientibus, reſpicite, & leuate ca-
Rom. 8. d. pita veſtra: quoniam appropinquat redemptio veſtra. 29. Et dixit illis ſimilitu-
23. dinem: Videte ficulneam, & omnes arbores: 30. cum producunt iam ex ſe fru-
ctum, ſcitis quoniam prope eſt æſtas. 31. Ita & vos cum videritis hæc fieri, ſcitote
quoniam prope eſt regnum Dei. 32. Amen dico vobis, quia non præteribit gene-
ratio hæc, donec omnia fiant. 33. Cælum, & terra tranſibunt: verba autem mea
non tranſibunt. 34. Attendite autem vobis, ne forte grauẽtur corda veſtra in cra-
pula, & ebrietate, & curis huius vitæ: & ſuperueniat in vos repentina dies illa: 35.
tamquam laqueus enim ſuperueniet in omnes, qui ſedent ſuper faciem omnis ter-
ræ. 36. Vigilate itaque, omni tempore orantes, vt digni habeamini fugere iſta
omnia, quæ futura ſunt, & ſtare ante Filium hominis. 37. Erat autem diebus do-
cens in templo: noctibus vero exiens, morabatur in monte, qui vocatur Oliueti.
38. Et omnis populus manicabat ad eum in templo audire eum.

IN CAPVT XXI.

1. RESPICIENS *autem vidit eos, qui mitte-bant munera ſua in gazophylacium, diuites.*) Marcus. cap. 12. 41. aduerſus gazophylacium ſediſſe ſcribit, & eos qui mu- A nera iactabant conſideraſſe. Illic tota hæc à nobis hiſtoria explicata eſt; totum verò reliquum caput apud Matthæum. c. 24.

Appro-

CAPVT XXII.

1. APPROPINQVABAT autem dies feſtus Azymorum, Mat.26.a.2.
qui dicitur Paſcha: 2. & quærebant principes ſacerdotũ, Mar.14.a.1.
& Scribæ, quomodo Ieſum interficerent: timebant vero
plebem. 3. Intrauit autem ſatanas in Iudam, qui cognomi- Mat. 26. b.
nabatur Iſcariotes, vnum de duodecim. 4. & abijt, & lo- 14. Mar. 14. b.
cutus eſt cum principibus ſacerdotum, & magiſtratibus, 10.
quemadmodum illum traderet eis. 5. Et gauiſi ſunt, & pa-
cti ſunt pecuniam illi dare. 6. Et ſpopondit. Et quærebat opportunitatem vt tra-
deret illum ſine turbis. 7. Venit autem dies Azymorum, in qua neceſſe erat occi-
di paſcha. 8. Et miſit Petrum, & Ioannem, dicens: Euntes parate nobis paſcha, vt
manducemus. 9. At illi dixerunt: Vbi vis paremus? 10. Et dixit ad eos: Ecce in-
troeuntibus vobis in ciuitatem, occurret vobis homo quidam amphoram aquæ
portans: ſequimini eum in domum, in quam intrat, 11. & dicetis patri familias
domus: Dicit tibi Magiſter: Vbi eſt diuerſorium, vbi paſcha cum diſcipulis meis
manducem? 12. Et ipſe oſtendet vobis cœnaculum magnum ſtratum, & ibi para-
te. 13. Euntes autem inuenerũt ſicut dixit illis, & parauerunt paſcha. 14. Et cum
facta eſſet hora, diſcubuit, & duodecim Apoſtoli cum eo. 15. & ait illis: Deſide- Mat. 26. b. 20.
rio deſideraui hoc paſcha manducare vobiſcum, antequam patiar. 16. Dico enim Mar. 14. b. 17.
vobis, quia ex hoc non manducabo illud, donec impleatur in regno Dei. 17. Et
accepto calice gratias egit, & dixit: Accipite, & diuidite inter vos. 18. dico enim
vobis quòd non bibam de generatione vitis, donec regnum Dei veniat. 19. Et 1.Cor.11.e.
accepto pane gratias egit, & fregit, & dedit eis, dicens: Hoc eſt corpus meũ, quod 24.
pro vobis datur: hoc facite in meam commemorationem. 20. Similiter & calicẽ,
poſtquam cœnauit, dicens: Hic eſt calix nouum teſtamentum in ſanguine meo,
qui pro vobis fundetur. 21. Veruntamen ecce manus tradentis me, mecum eſt in
menſa. 22. Et quidem Filius hominis, ſecundum quod definitum eſt, vadit: verũ- Mat. 26. b. 21.
tamen væ homini illi, per quem tradetur. 23. Et ipſi cœperunt quærere inter ſe, Mar. 14. b. 20.
quis eſſet ex eis, qui hoc facturus eſſet. 24. Facta eſt autem & contentio inter eos, Io. 13.c.18. Pſal. 40. c.
quis eorum videretur eſſe maior. 25. Dixit autem eis: Reges Gentium dominan- 10. Mat.20. d.
tur eorum: & qui poteſtatem habent ſuper eos, benefici vocantur. 26. Vos autem 25. Mar. 10. f. 42.
non ſic: ſed qui maior eſt in vobis, fiat ſicut minor: & qui præceſſor eſt, ſicut mi-
niſtrator. 27. Nam quis maior eſt, qui recumbit, an qui miniſtrat? nonne qui re-
cumbit? Ego autem in medio veſtrum ſum, ſicut qui miniſtrat: 28. vos autem
eſtis, qui permanſiſtis mecum in tentationibus meis: 29. Et ego diſpono vobis ſi-
cut diſpoſuit mihi Pater meus regnum, 30. vt edatis, & bibatis ſuper menſam me-
am in regno meo: & ſedeatis ſuper thronos iudicantes duodecim tribus Iſraël. 31.
Ait autem Dominus: Simon, Simon, ecce ſatanas expetiuit vos vt cribraret ſicut
triticum: 32. ego autem rogaui pro te vt non deficiat fides tua: & tu aliquando
conuerſus confirma fratres tuos. 33. Qui dixit ei: Domine, tecum paratus ſum &

Mat. 26. c. 34. in carcerem, & in mortem ire. 34. At ille dixit: Dico tibi Petre, non cantabit ho-
Mar. 14. c. 30. die gallus, donec ter abneges noſſe me. Et dixit eis: 35. Quando miſi vos ſine ſac-
Mat. 10. b. 9. culo, & pera, & calceamentis, numquid aliquid defuit vobis? 36. At illi dixerunt:
Nihil. Dixit ergo eis: Sed nũc qui habet ſacculum, tollat ſimiliter & peram: & qui
non habet, vendat tunicam ſuam, & emat gladium. 37. Dico enim vobis, quoniã
Iſai. 53. d. 12. adhuc hoc, quod ſcriptum eſt, oportet impleri in me: Et cum iniquis deputatus eſt.
Etenim ea, quæ ſunt de me, finem habent. 38. At illi dixerunt: Domine, ecce duo
Mat. 26. c. 36. gladij hic. At ille dixit eis: Satis eſt. 39. Et egreſſus ibat ſecundum conſuetudinem
Mar. 14. d. 32. in Montem oliuarum. Secuti ſunt autem illum & diſcipuli. 40. Et cum perueniſ-
Ioan. 18. a. 1. Mat. 26. d. 39. ſet ad locum, dixit illis: Orate ne intretis in tentationem. 41. Et ipſe auulſus eſt ab
Mar. 14. d. 35. eis quantum iactus eſt lapidis: & poſitis genibus orabat, 42. dicens: Pater ſi vis,
transfer calicem iſtum a me: Verumtamen non mea voluntas, ſed tua fiat. 43. Ap-
paruit autẽ illi Angelus de cælo, cõfortans eũ. Et factus in agonia, prolixius orabat.
44. Et factus eſt ſudor eius, ſicut guttę ſanguinis decurrentis in terram. 45. Et cum
ſurrexiſſet ab oratione, & veniſſet ad diſcipulos ſuos, inuenit eos dormientes præ
triſtitia. 46. Et ait illis: Quid dormitis? ſurgite, orate, ne intretis in tentationem.
Mat. 26. c. 47. 47. Adhuc eo loquente ecce turba: & qui vocabatur Iudas, vnus de duodecim, an-
Mar. 14. c. 42. tecedebat eos: & appropinquauit Ieſu vt oſcularetur eum. 48. Ieſus autem dixit
Ioan. 18. a. 3. illi: Iuda, oſculo Filium hominis tradis? 49. Videntes autem hi, qui circa ipſum
erant, quod futurum erat, dixerunt ei: Domine, ſi percutimus in gladio? 50. Et
percuſſit vnus ex illis ſeruum principis ſacerdotum, & amputauit auriculam eius
dexteram. 51. Reſpondens autem Ieſus, ait: Sinite vſque huc. Et cum tetigiſſet au-
riculam eius, ſanauit eum. 52. Dixit autem Ieſus ad eos, qui venerant ad ſe, prin-
cipes ſacerdotum, & magiſtratus templi, & ſeniores: Quaſi ad latronem exiſtis cũ
gladijs, & fuſtibus? 53. Cum quotidie vobiſcum fuerim in templo, non extendi-
Mat. 26. f. 57. ſtis manus in me: ſed hæc eſt hora veſtra, & poteſtas tenebrarum. 54. Compre-
Mar. 14. f. 41. hendentes autem eum, duxerunt ad domum principis ſacerdotum: Petrus vero ſe-
Ioa. 18. c. 24. Matt. 26. g. 69. quebatur a longe. 55. Accenſo autem igne in medio atrij, & circumſedentibus il-
Mar. 14. g. 66. lis, erat Petrus in medio eorum. 56. Quem cum vidiſſet ancilla quædam ſedentem
Io. 18. c. 25. ad lumen, & eum fuiſſet intuita, dixit: Et hic cum illo erat. 57. At ille negauit eũ,
dicens: Mulier, non noui illum. 58. Et poſt puſillum alius videns eum, dixit: Et
Io. 18. c. 26. tu de illis es. Petrus vero ait: O homo, non ſum. 59. Et interuallo facto quaſi horæ
vnius, alius quidam affirmabat, dicens: Vere & hic cum illo erat: nam & Galilæus
eſt. 60. Et ait Petrus: Homo, neſcio quid dicis. Et continuo adhuc illo loquente
cantauit gallus. 61. Et cõuerſus Dominus reſpexit Petrum. Et recordatus eſt Petrus
Mat. 26. e. 34. verbi Domini, ſicut dixerat: Quia prius quàm gallus cantet, ter me negabis: 62. Et
Mar. 14. c. 30. egreſſus foras Petrus fleuit amare. 63. Et viri, qui tenebant illum, illudebant ei, cæ-
Ioa. 13. d. 38. dentes. 64. Et velauerunt eũ, & percutiebant faciẽ eius: & interrogabant eũ, dicen-
tes: Prophetiza, quis eſt, qui te percuſſit? 65. Et alia multa blaſphemantes dicebãt in
Mat. 27. a. 1. eũ. 66. Et vt factus eſt dies, conuenerunt ſeniores plebis, & principes ſacerdotum, &
Mar. 15. a. 1. Ioa. 18. c. 28. Scribæ, & duxerunt illum in concilium ſuum, dicentes: Si tu es Chriſtus, dic nobis.
67. Et ait illis: Si vobis dixero, nõ credetis mihi: 68. ſi autẽ & interrogauero, nõ re-
ſpondebitis mihi, neq; dimittetis. 69. Ex hoc autẽ erit Filius hominis ſedens à dex-
tris virtutis Dei. 70. Dixerũt autem omnes: Tu ergo es Filius Dei? Qui ait: Vos di-
citis, quia ego ſum. 71. At illi dixerunt: Quid adhuc deſideramus teſtimonium? ipſi
enim audiuimus de ore eius.

CAPVT. XXII.

1. Appropinquabat autem dies feſtus azymorum.) Poſt duos dies futurus, vt declarauit Mattheus c.26.2. vbi omnia, quę ſcribit Lucas vſq; ad verſum 28. expoſita à nobis ſunt.

28. *Vos autem eſtis, qui permanſiſtis mecum in tentationibus meis.*) Hæc Lucas ſuo loco prætermiſſa, hîc recordatus cõmemorat. Nam ex Matthæo c. 20. 20. manifeſtum eſt totam ſuperiorem hiſtoriam de diſcipulorum contentione, quis eorum maior eſſet, antequam Ieroſolymam ingrederentur, accidiſſe, cùm in via eſſent, & mater filiorum Zebedęi ad Chriſtum acceſſiſſet, petijſſetque vt alterum filiorum ſuorum ad dexteram, alterum ad ſiniſtram ſuam in regno ſuo collocaret. Ea enim occaſione & obmurmuratio aduerſus filios Zebedæi, & contentio inter reliquos Apoſtolos orta eſt, quis eorum in regno cælorum maior futurus eſſet. Quos à verſu. 25, Chriſtus eſt ad humilitatem adhortatus; quæ exhortatio apud Matthæum à nobis explicata eſt. Addit ſolus Lucas, *Vos autem eſtis, qui permanſiſtis mecum in tentationibus meis.* Quæ verba an tunc dixerit Chriſtus, cùm ſuperiora humilitatis documenta diſcipulis tradidit, non ſatis compertum eſt. Videntur enim hæc illis, quæ Matthæus. c. 19. 28. dicit, adeo eſſe ſimilia, vt eodem loco dicta videri poſſint. *Vos*, inquit, *qui ſecuti eſtis me, in regeneratione, cum ſederit filius hominis in ſede maieſtatis ſuæ, ſedebitis & vos ſuper ſedes duodecim iudicantes duodecim tribus Iſrael.* Sed multo eſt probabilius diuerſam eſſe ſententiam, illámque occaſione illius concionis, ver. 29. *Omnis, qui reliquerit patrẽ, aut matrẽ, aut vxorẽ aut agros propter nomen meũ, centuplum accipiet*, & Petri dicẽtis, *Ecce nos reliquimus omnia, & ſecuti ſumus te, quid ergo erit nobis?* hanc autem propter diſcipulorum contentionem fuiſſe pronũtiatam. Cũ ergo quo quiſque in futuro regno Chriſti futurus eſſet loco, diſcipuli contenderent; vt contentionem tolleret, omnes indicauit quodam modo futuros pares: omnes enim ad menſam ſuam ſeſſuros eſſe, omnes eundem eſuros panem, omnes idem vinum bibituros, omnes futuros iudices, & ſuo quẽque ſeſſuros throno. Nec id fauore vt putabant, ſed meritis, ſed patientia, ſed perſeuerantia in rebus ſecum duris conſecuturos. Non quia optatis, inquit, non quia petitis, ſed quia *permanſiſtis mecum in tentationibus meis.* Tentationes autem vocat, quas ad illud vſque tempus perſecutiones à Iudæis paſſus fuerat. Id enim, cùm eos deterrere poſſet, & à Chriſto abducere; tamen durauerant. Vocauit autem tentationes, quia per eas eum Pater quodammodo tentabat. Hoc enim eſt, quod ait D. Paulus, *per omnia tentatum* fuiſſe. Non tam vt Patri, quemadmodum opinor, quàm vt hominibus eius appareret virtus, atque cõſtantia; quę Patri ſatis nota erat. Sciebat Chriſtus cũ hoc illis diceret, omnes ſe in maxima tentatione, id eſt inſtante morte paullo poſt deſerturos eſſe; tamen prẹteritam conſtantiam laudat; futuram incõſtantiam poſtea illis prędicit. De qua nullã hîc mentionem facit, quia id tantùm agebat, vt illis viam ad regnum cælorũ oſtenderet, quam ſi tenerent, eò peruenirent.

ver. 27.

Tentationes vocat perſecutiones.

Ad Hebrę. 4. 15.

29. *Et ego diſpono vobis.*) Pronomen *ego* & coniũctio *&* ſingularem habent emphaſim, quæ in antitheſi Chriſti & diſcipulorum poſita eſt. Vos hoc pro me feciſtis, vt mecũ in tentationibus meis permaneretis; ego hoc viciſſim pro vobis facio, vt diſponam *vobis regnum.* Significatur præmium merito reſpondens; ſed tantò maius merito præmium, quãtò Chriſti perſona diſcipulorum maior erat, quia *Non ſunt condignæ paſſiones huius temporis ad futuram gloriam, quæ reuelabitur in nobis* Rom. 8. 18. &, *id, quod in præſenti eſt momentaneum, & leue tribulationis noſtræ, ſupra modum in ſublimitate æternum gloriæ pondus operatur.* 2. Cor. 4. 17. Iuſtitia quidem inter meritum, & præmium ex antitheſi ſignificatur. Do, quia dediſtis: facio, quia feciſtis, ſed iuſtitia qualis inter Deum, & homines eſſe poteſt. Paruos parua, magnos magna decent. Nec poſſunt homines magna facere, nec decet Deũ præſtare parua. Quod ait diſpono διατίθεμαι, propriè ſignificat teſtamento relinquere, aut legare. *Diſpone*, inquit, *domui tuæ, quia morieris tu & non viues* Iſai. 38. 1. id eſt fac teſtamentum tuum: etſi aliud illic Græcè verbum eſt. Loquitur ergo Chriſtus tãquam paullo poſt moriturus, & teſtamentum ſuum faciẽs, legátque diſcipulis ſuis, quod ſe in rebus aduerſis nõ deſeruiſſent, regnum cœlorum. Sunt qui vim coniunctionis *&*, & pronominis *ego* ad ſequentia putent referendam, vt ſit ſenſus, Sicut pater meus diſpoſuit mihi regnum, ſic & ego vobis diſpono. Sed illud magis placet.

Diſponere id eſt teſtamento legare.

Sicut diſpoſuit mihi Pater.) Dubium qua in re inter Chriſtum, & Patrem particula illa *ſicut* comparationem ſignificet, qua in re tota huius loci intelligentia cõſiſtit. Beda, & alij plerique interpretes *in tentationibus*, de quibus paullo ante dictum fuerat, comparationem fieri putant. Quaſi dicat, ſicut Pater hac conditione regnum mihi promiſit, vt ad eum per varias tentationes peruenirem, *Propter quod*, inquit, *& Deus exaltauit illum, & donauit illi nomen, quod eſt ſuper omne nomen*; ita ego quia in tentationibus meis mecum permanſiſtis, idem vobis regnum diſpono. Probabile quidẽ hoc eſt; ſed illud magis probo, vt comparatio auctoritatis, aut regni ſimilitudo deſignetur. Auctoritatis quidem ſic, qua auctoritate Pater mihi regnum dedit, eadem ego vobis illud promitto. Sicut cum dicit Ioann. 20 21. *Sicut miſit me viuens Pater, & ego mitto vos*, id eſt qua ego auctoritate à Patre miſſus ſum, ea ego vos mitto. Regni verò ſimilitudo, vt ſenſus ſit, quale regnum mihi Pater dedit, tale vobis ego promitto, *vt edatis, & bibatis ſuper menſam meam*, vt ſtatim explicat. Loquitur Chriſtus vt homo, alluditque ad illud Pſal. 109. 1. *Dixit Dominus Domino meo ſede à dextris meis, donec ponam inimicos tuos ſcabellum pedum tuorum* & Pſal. 2. 6. *Ego autem conſtitutus ſum Rex ab eo ſuper Sion montem ſanctum eius prædicans præceptum eius.* Itaque ineptè ex hoc loco Ariani inęqualitatem Patris, & Filij colligebãt, vt auctor eſt Idacius Clarus lib. 3. cõtra Varimadum.

ad Philipp. 2. 9.

30. *Vt edatis, & bibatis ſuper menſam meam in regno meo.*) Laborum ſocijs honoris quoque & quietis ſocietatẽ promittit. *Sicut ſocij*, inquit D. Paulus, *paſſionũ eſtis, ſic eritis & conſolationis.* 2. Cor. 1. 7. & *ſi ſuſtinebimus, & conregnabimus* 2. Tim. 2. 12. Solet ſcriptura accommodatè ad humanum ſenſum inexplicabilem illam vitæ æternæ voluptatem cibo, & potu, ſatietate ebrietatéque declarare. *Satiabor*, inquit, *cum apparuerit gloria tua*, Pſal. 16. 15. & *Torrente voluptatis tuæ potabis*

Vita æterna cibi potuſque voluptate deſignatur.

tabis

tabis eos Pſal. 35. 9. *& Beatus qui manducabit panem in regno Dei*, ſupra. c. 14. 15 & *Non bibam amodo de hoc genimine vitis vſque in diem illum, cùm illud bibam vobiſcum nouum in regno patris mei.* Matth. 26. 19. & *multi ab Oriente venient, & recumbēt cum Abraham, & Iſaac, & Iacob in regno cælorum* Matth. 8. 11. Solent nimirum homines ſummam in cibo, & potu voluptatē collocare. Quod dicit, *ſuper menſam meam*, prærogatiuā quādam diſcipulorum videtur indicare, quaſi non omnes, qui in regno cælorum futuri ſunt, ſuper menſam Chriſti eſuri, bibituríque ſint, ſed hoc futurum ſit diſcipulorum aliorúmque ſimiliū proprium priuilegium. Quemadmodum non omnes, qui in domo regia ſunt, in ipſa Regis menſa cibum ſumunt, ſed pauci quidam maiores principes, quibus id Rex honoris cauſa concedit. Argumento eſt, quod ſtatim ſequitur *& ſedeatis ſuper thronos iudicantes duodecim tribus Iſrael.* Hoc enim non commune omnibus, ſed ipſis proprium Apoſtolis futurum ſignificatur. Rectè hoc Theophyl. obſeruauit, etſi Beda aliter ſentit.

31. *Ait autem Dominus Simoni.*) Hoc alij Euangeliſtę non narrant, cùm Petri reſponſionem narrent alia factam occaſione, quòd Chriſtus dixiſſet. *Omnes vos ſcandalum patiemini in me in iſta nocte* Matthæi. 26. 31. Sed eſt veriſimile, quemadmodum illic diſputauimus, primùm Chriſtū ad Petrum tanquam ad cæterorum Apoſtolorum principē conuerſum dixiſſe, quod ſcribit Lucas, *Simon Simon ecce Satanas expetiuit vos, vt cribraret ſicut triticum*, deinde adieciſſe, quod Matthæus ait, *Omnes* enim *vos ſcandalū patiemini in me in iſta nocte*, etſi D. Auguſt. lib. 3. de conſenſu Euangeliſtarum. c. 3. hæc omnia, quæ Lucas narrat, priùs Chriſtum dixiſſe putat, antequam ad hortum orandi cauſa egrederetur; deinde iam egreſſum ea, quæ Matthæus.

Ecce Satanas expetiuit vos, vt cribraret ſicut triticum.) Expetiuit, quod Græcè ἐξῃτήσατο eſt, propriè ſignificat expoſcere, aut depoſcere, quemadmodū gladiator, aut hoſtis aliquem à Rege, vel duce depoſcit, vt ſingulare cum eo certamē ineat, quod Goliam illum Philiſtæū feciſſe legimus. Quo verbo indicat Chriſtus nullam Satanam vexandi homines habere poteſtatem, niſi eam prius à Deo petat. Cuius rei notū in Iob habemus exemplum. c. 1. 12. & c. 2. 6. obſeruarūt hanc ipſam vim huius verbi Tertul. in lib. de fuga in perſecutione, & Beda in comment. Solent veteres auctores vertere, *Ecce Satanas poſtulauit vos*, quod verbum non intelligo, cur noſter interpres nō retinuerit, cùm magis ſignificans, & minùs ambiguū eſſe videatur. Nam expetere appetitionē potiùs, & deſiderium, quàm poſtulationem ſignificat facultatis, quam Chriſtus, vt diximus, indicauit. Sic vertunt Tertul. lib. de fuga, & Cyprian lib. 4. epiſtola 4. (quamquā idem in lib. de oratione dominica, vertit *expetiuit*) & Proſper in epiſtola de libero arbitrio ad Ruffinum, & in lib. contra Collatorem, & lib. 1. de vocatione gentium. c. 9. Ambroſius verò reddit, *expoſtulauit* in pſal. 43. & Leo ſermone. 2. de Natali Apoſtolorum Petri & Pauli. Quod ſequitur, *Vt cribraret vos ſicut triticum*, non dubium metaphoram eſſe, & à vāno ſumptam, qua triticum iactari, agitari, purgaríque ſolet. Illud etiam certum vexationem, agitationéque ſignificari. Itaque Cyprianus lib. 4. epiſt. 4. vertit, *vt vexet vos.* Sed an id tantùm ſignificetur, de eo quidem poteſt dubitari. Nam omnes recentiores interpretes eo contenti ſenſu non

1. Reg. 17. 8.

Quid ſit cribrari vt triticum.

quærunt alium. Plùs tamen mihi videtur ſignificari, fore vt ea ratione Apoſtoli velut triticum vanno agitatū, tentati purgentur. Non quòd eo animo Satanas eorum tentaret fidem, ſed quòd eam ob cauſam Deus tentari eos pateretur, quemadmodum in Iob legimus accidiſſe, quem Diabolus eadem pœna tantū vexare, Deus purgare, probaréque voluit. Hoc modo Ambroſ. in pſal. 43. & Tertul. atque Proſper in locis ante citatis hunc locum intellexerunt. Et magis plena ſimilitudo eſt, nam triticum non niſi vt purgetur, cribrari ſolet. Ita que vero ſimile non eſt ſolam Chriſtum agitationē, vexationémque ſignificare voluiſſe: potius enim trituræ areæ, quàm cribrationis metaphora fuiſſet vſus eo ſenſu ſæpe in ſcripturis vſurpata. 4. Reg. 13. 7. *Interfecerat enim eos Rex Syriæ, & redegerat quaſi puluerē in tritura areæ.* Iſai. 21. 29. 10. *cecidit, cecidit Babylon, & omnia ſculptilia Deorum eius contrita ſunt in terram; tritura mea, & filia areæ meæ.* & c. 25. 10. *Triturabitur Moab ſub eo, ſicut triturantur palea in plauſtro.* & c. 28. 28. *Non in perpetuum triturans triturabit illum, neque vexabit eum rota plauſtri, neque vngulis ſuis cōminuet eum.* & c. 41. 15. *Ego poſui te quaſi plauſtrum triturans nouum habens roſtra ſerrantia, triturabis montes, & comminues, & colles quaſi puluerem pones.* Amos. c. 1. 3 *Super tribus ſceleribus Damaſci, & ſuper quattuor non conuertā eum, eo quòd triturauerit in plauſtris ferreis Galaad.* Solet quæri, cur Chriſtus ſoli hoc dixit Petro, cùm non de illo ſolo, ſed de omnibus loqueretur. Nec enim dixit expetiuit te, ſed *expetiuit vos.* Qui cauſam fuiſſe putant, quòd ſciret Chriſtus ſolū negaturum Petrum, quaſi vbi mòrbum eſſe ſciebat, ibi medicamentū adhibuerit, vt aliquid dicant, parū tamen dicunt. Nec enim, vt paullo poſt dicturi ſumus, de eo tantùm loquebatur tempore, quo patiēte ſe Petrus negauit; ſed multo maximè de eo, quo ſe in cælum recepto multa ſæuiente contra eos Diabolo diſcipuli paſſuri erant. De quo alias prædixerat Matth. 10. 17. *Tradent enim vos in conciliis, & in ſynagogis ſuis flagellabunt vos, & ad Præſides, & ad Reges ducemini propter me, in teſtimonium illis, & gentibus.* Petro ergo dicit, quia aliorum Apoſtolorū caput erat, & quod illi dicebat, omnibus dicebat, vt Leo ſer. 2. de natali Apoſtolorū Petri & Pauli grauis eſt auctor. Theophylactus, & Euthymius aliam quoque non improbabilem rationem afferunt, quòd Petrus omnium Apoſtolorum fortiſſimus eſſet, poſsétque præ cæteris gloriari, niſi infirmitatis ſuæ, & imminentis periculi eſſet admonitus, *& ſolet*, inquit Euthymius, *fortiſſimos quoſque Diabolus eligere, quos oppugnet.*

Cur ſoli Petro hoc dictum ſit.

32. *Ego autem rogaui pro te, vt non deficiat fides tua.*) Oſtenderat periculum, oſtendit remedium. Docuerat vnde timere, docet vnde ſperare debeat; ſe eundē, qui Diabolo poſtulanti poteſtatem pugnandi conceſſiſſet, effecturum, vt expugnare non poſſit. Ego orabo *pro te, vt non deficiat fides tua*, protegā eam maximè partem tui, quam Diabolus maximè petet. Ille fidem caput, vt ait Chryſoſt. Chriſtiani hominis, & te cæterorum caput petet; ego te maximè, fidemque tuam protegam. Hæc cauſa fuit, quamobrem ſolius fidei mentionem fecerit, cùm credibile ſit hoſtem humani generis non fidem tantùm, ſed cæteras etiā omnes Apoſtolorum tentaſſe virtutes. Non dubium quin ad futuram Petri negationem Chriſtus alludat, ſed, vt paullo ſupra dicebamus, longiùs etiam reſpexit, non ſolùm ad eas tentationes, quas Petrus, cæteríque omnes Apoſtoli ipſi per ſe viuentes: ſed ad eas

Homil. 34. in Matth. in illud Eſtote prudentes c. 10. 16.

etiam

etiam,quas eorum ſucceſſores, id eſt Eccleſia vnquã ſubituri eſſent. Sic enim dicit, *Ego rogaui pro te,vt non deficiat fides tua*; quomodo alio dixit loco, *Ego vobiſcum ſum omnibus diebus vſque ad conſummationem ſæculi*, Matthæ. 28. 20. Et eſt per ſe credibile tamdiu Chriſtum orare, ne fides Petri deficiat, quãdiu eam Diabolus tentat. Tentat autẽ ſemper, ſempérque tentabit, donec militabit Eccleſia; ſemper ergo Chriſtus orabit. Quódque dicit Petro, eius quoque ſucceſſoribus, totíque Eccleſię dictum putandum eſt; támque certi debemus eſſe ſucceſſorũ Petri, totiúſque Eccleſię fidem non defuturam, quàm certi ſumus eius, cùm tentatus eſt, fidem non defeciſſe. Itaque rectè ex hoc loco antiqui, grauéſque auctores collegerunt, Eccleſię Romanę,& ſucceſſorum in ea Petri fidẽ fore perpetuam. Omnis enim Eccleſię fides aſſerebatur in Petro, qui Eccleſiæ caput futurus erat. *Commune erat omnibus Apoſtolis periculum*, inquit Leo ſer. 2. de Natali Apoſtolorum Petri & Pauli, *de tentatione formidinis, & diuinæ protectionis auxilio pariter indigebant, quoniam Diabolus omnes exagitare, omnes cupiebat elidere, & tamen ſpecialis à Domino Petri cura ſuſcipitur, & pro Petri fide propriè ſupplicatur, tanquam aliorũ ſtatus certior ſit futurus, ſi mens principis victa non fuerit. In Petro ergo omnium fortitudo munitur, & diuinæ gratiæ ita ordinatur auxilium, vt firmitas quæ per Chriſtum Petro tribuitur, per Petrũ Apoſtolis conferatur. Nam & poſt reſurrectionem ſuam Dominus beato Petro Apoſtolo poſt regni claues ad trinam æterni amoris profeſſionem myſtica inſinuatione ter dixit, Paſce oues meas. Quòd & nunc proculdubio facit, & mandatum Domini pius paſtor exequitur confirmãs nos exhortationibus ſuis, & pro nobis orare non ceſſans vt nulla tentatione ſuperemur. Si autem hanc pietatis ſuæ curã omni populo Dei, ſicut credendum eſt, vbique protendit, quãto magis alumnis ſuis opem ſuam dignatur impendere, apud quos in ſacro dormitionis thoro eadem, qua præſedit, carne requieſcit.* Quo ergo modo Petrus negauit, ſi pro eo Chriſtus orãs, ne eius fides deficeret, *exauditus eſt pro ſua reuerentia?* Facilis reſpõſio, Negare ſe noſſe Chriſtum, non fuit eius fidem deficere, ſed tentari, Et nõ dixerat ſe oraturum Chriſtus, vt non tentaretur, ſed vt non deficeret fides eius. Quin idcirco tẽtari permiſit, ne deficeret. Fortior enim ex tentatione ſurrexit. *Vide*, inquit Ambroſ. in pſal. 43. *quid dicit, & intellige, Ventilatur Petrus, vt Chriſtum negare cogatur. Incidit in tentationes, quadam locutus eſt, quaſi palearum plena; ſed locutus eſt verbo, vt fundatior eſſet affectu. Denique fleuit, & paleas ſuas lauit, & illis tentationibus meruit, vt pro ſe Chriſtus interueniret. Quanto maius eſt patrocinium, quàm perturbationis illius tentamentum? Et ideo plus quam paſſus eſt, acquiſiuit. Acquiſiuit enim Chriſtum ſibi patrocinantem. Cogitur autem & aduerſarius ſanctos Domini ad ſua damna tentare. Dum enim tentat, meliores reddit, vt qui tentatur, poßit alios inſtituere, qui ſibi ipſi inualidus videbatur. Denique Petrus Eccleſiæ præponitur, poſtquam tẽtatus à Diabolo eſt.* Falſa ergo eorum opinio eſt, qui fidẽ putant Petrum negãdo perdidiſſe. Ore negauit, animo retinuit, vt docentem Ambroſium audiuimus; ſed de ea re copioſiùs apud Matth. c. 26. 70. diſputauimus. Idémque de eius ſucceſſoribus, ſi quis aliquãdo viſus eſt in fide vacillare, exiſtimãdum eſt: cum omnium eorum fides eadem Chriſti promiſſione nixa conſiſtat.

Eccleſiæ Romanæ, & ſucceſſorũ Petri fides perpetua.

Ioan. 21. 15. 16. 17.

Petri fides in negatione non defecit.

Hebr. 5. 7.

Matth. 26. 75. Mar. 14. 72. Luc. 22. 62.

Et tu aliquando conuerſus confirma fratres tuos.) Hinc demum manifeſtum eſt nec de illo ſolùm tempore, quo negauit Petrus, nec de ipſo ſolùm Petro; ſed de A omnibus eius ſucceſſoribus loqui Chriſtum. Nec enim tempore paſſionis cæteros Apoſtolos Petrus confirmauit. Et confirmandi alios neceſſitas perpetua futura erat. Itaque in perſona Petri omnes Petri ſucceſſores iubet fratres in fide firmare. Quomodo firmare poſſunt, ſi errare ipſi poſſunt? Propterea enim Chriſtus pro fide orauit Petri, ne deficeret, vt alios confirmare poſſet, intelligens alios confirmare non poſſe, ſi eius fides defeciſſet. Id etiam ſignificat illud *aliquando*, id eſt ſi quando opus erit, ſi quis aliquãdo in fide nutabit. Quod omne futurum reſpicit tẽpus. B Quanquam ad verbum *conuerſus* referri poteſt, vt ſenſus ſit, & tu, cum aliquando conuerſus fueris, fratres tuos cõfirma. At quid eſt *conuerſus*? Mihi Hebraiſmus videtur eſſe, quo repetitio ſignificatur, vt apud Latinos his dictionibus, rurſus, aut, iterum, vt *Deus tu conuerſus viuificabis nos*, id eſt tu qui nos occidiſti, iterũ viuificabis. Similiter hoc loco, *Tu conuerſus cõfirma fratres tuos*, id eſt, ſicut ego te confirmaui; tu iterum fratres tuos confirma. Ac vix aliter Hebraiſmus explicari poteſt: quemadmodum Beda etiam interpretatur. Quanquã Ambroſij in Pſalmum 43. Theo- C phylacti, & Euthymij interpretatio mihi non diſplicet, qui conuerſum exponũt à peccato, quo Chriſtum negauit, actã pœnitẽtia; quaſi alijs de ſuo vulnere fecerit medicinam. Duo ſequentes verſus apud Matthæum ſunt explicati.

Hebraiſmus conuerſus pro iterum.

Pſal. 84. 7.

35. *Quando miſi vos ſine baculo, & pera, & calceamẽtis, nunquid aliquid defuit vobis?*) Mirũ quorſum hoc nunc Chriſtus interroget. Si enim eos nunc ſimiliter ſine baculo, & pera vellet mittere, apta hæc videretur interrogatio, vt doceret eos, quemadmodũ tunc nec baculum, nec perã ſecum ferentibus nihil defuiſſet, D ita nihil nunc eodem modo euntibus defuturũ. At videtur agere contrarium, vt doceat non ſolùm baculo nunc, & pera, ſed etiam gladio opus eſſe. Chryſoſt. in homil. in hæc verba D. Pauli Rom. 16. 3. *ſalutate Priſcã, & Aquilã*, Beda, Theophylact. & Euthym. diuerſam tantùm diſcipulorũ conditionẽ notari putant. Principio quidẽ Chriſtum illis tanquã pueris prohibuiſſe, ne quid ſecum in viã portarẽt, ſed toti à ſe tanquam à patre pẽderent; nunc tanquã viris præcipere moriturũ patrem, viri vt ſint, ſibíque neceſſaria prouideant. Duriuſculũ hoc eſt. Illud enim præceptũ primum, quod Chriſtus diſcipulis ad prædi- E candũ miſſis dedit, in omne dedit tempus, vt Euangelij prædicator de Euangelio viuere cõtentus, omni rerũ neceſſariarum ſolicitudine liber eſſet. Magis mihi placet, quod ijdem auctores indicãt, maximéque Theophyl. & Beda, tum etiam Baſil. in regulis breuioribus interrogat. 251. non perſonarũ, ſed temporis diuerſam conditionẽ ſignificare voluiſſe. Tẽpus illud, quo eos ad prædicandũ miſerat, adeo pacatum, & fauorabile fuiſſe, vt nihil illis, quãuis nihil ſecũ ferentibus, defuerit, fauentibus omnibus quòd ipſius diſcipuli eſſent, & neceſſaria omnia ſponte F ſuppẽditantibus. Nũc inſtante paſſione ſua diuerſum eſſe tẽpus, adeo ſibi omnes futuros infenſos, vt non ſolùm nemo illis propter ſe fauere audeat, & res ſubminiſtrare neceſſarias, vt omnes potiùs perſecuturi eos ſint, & ad mortẽ, quæſituri, ita vt non modò baculo, ac pera, ſed etiam gladio opus illis eſſe videatur. Hoc eſt quod dicit.

36. *Sed nunc, qui habet ſacculũ, tollat ſimiliter & perã, & qui non habet, vendat tunicã ſuam, & emat gladium.*) Quæ verba quo modo illis, quę apud Matthæũ. c. 10.

8. 9. 10. & ſupra apud hunc eundem Euangeliſtam. A c. 9. 3. ſunt, contraria non ſint, vbi diſcipuli baculum, & peram, cæteráque omnia humana adiumẽta ſecum tollere prohibentur, apud Matthæum diſputauimus. Baſilius eo loco, quem paullo ante notauimus, & Theophylactus putant illic Chriſtũ dixiſſe, quid diſcipuli facere deberent; hîc quid facturi eſſent, prædixiſſe. Itaque etſi verbis exprimitur imperandi, *tollat*, & *vendat*, & *emat*, non eſſe tamen præceptum, ſed prædictionem. Morem inquit Baſilius ſcripturæ eſſe vt prophetias imperandi modo pronũtiet. *Fiant filij eius orphani, & Diabolus ſtet à dextris eius.* B Pſal. 108. 6. 9. Addit nonnullos codices hoc loco nõ imperatiua, ſed futura legere, Tollet, vendet, emet.

Mos ſcripturæ vt prophetias imperãdi modo pronuntiet.

Adnotatio quidem vtilis, & vera eſt, ſed in hunc locum meo quidem iudicio parum conuenit. Quis enim diſcipulorum poſtea, vt gladium emeret, tunicam vendidit? Chryſoſtomus, Beda & Euthymius, vt modò dicebamus, non præceptum, ſed permiſſum exiſtimant ſignificari, quaſi Chriſtus mutata conditione temporis permittat diſcipulis ſui defendendi cauſa vti gladio. Quemadmodum & Ambroſius videtur interpretari. *O Domine*, inquit, *cur emere me iubes* C *gladium, qui ferire me prohibes? Cur haberi præcipis, quem vetas promi? Niſi forte vt ſit parata defenſio, non vltio neceſſaria; & videar potuiſſe vindicari, ſed noluiſſe.* Similiter fere Beda, *Gladium*, inquit, *iubet ſumere, vel non habitum emere, vt ſciant legentes non facultatem reſiſtendi deeſſe diſcipulis, ſed magiſtro amorem potius ineſſe patiendi.* Verus ſenſus eſt, quem apud Matthæum declarauimus: nec iubere Chriſtum, nec permittere, vt diſcipuli ſacculum, aut peram ferant, multóque minùs vt emant gladium, quo ante empto Petrum in ipſo vitæ diſcrimine etiam defendẽdi ſui cauſa vti prohibuit: D ſed tantùm ſignificare eiuſmodi veniſſe tempus, quo tempore ſi humanis ſibi præſidijs vtẽdum eſſet, nullum non eſſet maximè neceſſarium, cùm de ſua, omniúmque diſcipulorum ageretur vita. Itaque per ſacculum, peram, & gladium ſolam conditionem ſignificat temporis. Hoc indicat verſu ſequenti, cum dicit.

Iſai. 53. 12.

37. *Dico enim vobis, quoniam adhuc hoc, quod ſcriptum eſt, oportet impleri in me, & cum iniquis deputatus eſt; etenim ea quæ ſunt de me, finem habent.*) Rationem enim reddit, quamobrem gladio, omnibúſque humanis E adiumentis opus eſſet, ſi res humano gerenda eſſet more. Nam præter cætera prophetarum vaticinia, quæ iã in ſe impleta fuiſſent, illud adhuc, quod omnium caput eſſet, implendum ſupereſſe, vt ignominioſa morte afficeretur; quod eſt cum iniquis reputari. Quibus verbis nõ ſolùm mortem ſuam indicat inſtare; ſed etiam cõditionem illam temporis, quam per ſacculum, peram, & gladium declarauerat, non ex hominum aut viribus, aut conſilio, ſed ex diuina voluntate, atque prouidentia fuiſſe profectã, vt prophetarum de ipſo implerẽtur vaticinia. Quod autem F ait, *Etenim ea quæ ſunt de me, finem habent*, duplicẽ ſenſum habere poteſt. Aut *finem habent*, id eſt iam finem conſecuta ſunt, iam ſunt impleta, iam ad effectũ perducta, vel parum certè abeſt quin omnino impleantur, cum hoc ſolum mihi ſuperſit, vt moriar, quemadmodum Euthymius interpretatur. Aut *finẽ habent*, id eſt habere oportet, impleri neceſſe eſt, nihil enim eorum, quæ de me à prophetis ſcripta ſunt, irritum eſſe poteſt. Qui ſenſus mihi magis placet. Reddere enim videtur rationem Chriſtus, quare illud vnum, quod reliquum eſſe videbatur Iſaiæ de ſe vaticinium implendũ etiã eſſet; quia omnia impleri neceſſe erat.

38. *At illi dixerunt, Domine, ecce duo gladij hic.*) Conſtat Apoſtolos, quid Chriſtus ſignificare voluiſſet, nõ intellexiſſe. Quo minùs mirãdũ nobis eſt, & æquiore animo ferendum, ſi ne nos quidem intelligamus. Quod duo inter Apoſtolos homines inermes, atque imbelles reperti ſint gladij, poſt abdicatas maximè res omnes mirum videri poteſt. Sed exiſtimandum nõ eſt militares fuiſſe gladios, aut ijs Apoſtolos propter pugnam, ſi quę forte occurriſſet, vſos fuiſſe; ſed ruſticos potiùs ad ſecandas res neceſſarias gladios ſecum geſtaſſe, quales lanij, & homines ruſtici habere ſolent. Atque eiuſmodi gladio Petrus Malchi auriculam abſcidit. Boni tamen auctores ad myſterium id trahunt. D. quidem Ambroſius ſic. *Lex referire non vetat, & ideo fortaſſe Petro duos gladios offerenti ſat eſt, dicis. Quaſi licuerit vſque ad Euangelium, vt ſit in lege æquitatis eruditio, in Euangelio bonitatis perfectio. Multis hoc iniquum videtur; ſed non iniquus Dominus, qui cum ſe poſſet vlciſci, maluit immolari. Eſt enim gladius ſpiritualis, vt vendas patrimonium, emas verbum, quo nuda mentis penetralia veſtiuntur. Eſt etiam gladius paſſionis, vt exuas corpus, & immolata carnis exuuijs ematur tibi ſacri corona martyrij.* Aliter etiam Beda, *Duo*, inquit, *gladij ſufficiunt ad teſtimonium ſponte paſſi ſaluatoris, vnus qui & Apoſtolis audaciam pro Domino certãdi, & euulſa illius auricula Domino etiam morituro pietatem, virtutémque doceret ineſſe medicandi; alter qui nequaquam vagina exemptus, oſtenderet eos nec totum, quod potuêre, pro eius defenſione facere permiſſos.* Manifeſtum eſt neutrum litteralem eſſe ſenſum. Alij recentiores interpretes duos ex hoc loco gladios Eccleſiam habere colligunt, alterum ſpiritualem, temporalem alterum: quos vt habeat, ex hoc certè loco non habet, vbi de alijs, vt explicauimus, agitur gladijs. Putat Ambroſius cum, qui Chriſto dixit, *Ecce duo gladij hîc*, Petrum fuiſſe, qui vnus pro omnibus reſponderit. Quod etſi Euãgeliſta quidem non dicit, neque colligi ex hoc loco poteſt; ideo tamen probabile, quia eſt officio, animo, & moribus Petri conſentaneum: Illum enim gladios obtuliſſe credendum eſt, qui dux Apoſtolici erat exercitus, qui paulo ante dixerat, *Tecum paratus ſum & in carcerem, & in mortem ire.* ver. 33. Et paullo poſt ſolus vt Chriſtum defenderet, gladium exemit. Verſ. 50. Quod Chriſtus reſpondit, *ſatis eſt*, non confirmat diſcipulorum opinionem exiſtimantium gladijs gerendam rem eſſe; ſed, vt ait Theophylactus, ironicè reſpondet. Aut, vt idem Theophylactus, & Euthymius putant, cùm dicit, *ſatis eſt*, indicat opus nõ eſſe gladijs, non quòd neceſſitas temporis non poſtularet; ſed quòd ipſe nollet gladijs ſe defendere. Si enim gladijs agenda res eſſet, non modò duo, ſed ne centum quidem aduerſus armatam militum cohortem ſatis fuiſſent. Satis ergo duos gladios eſſe dicit, quia ne illi quidem erant neceſſarij. Cur Chriſtus ſenſum eorum, quæ de emendo dixerat gladio, Apoſtolis nõ intelligentibus non explanauerit, noſtrum non eſt diuinare, cùm nihil Euangeliſta ſignificet. Credendum diuino eum feciſſe conſilio. At propterea fortaſſe id declarare noluit, vt Apoſtoli rem non intelligentes gladios ſecum ferrent, & Petrus auriculam ſerui Pontificis amputaret, locúmque miraculo faceret, quo doceret Chriſtus potuiſſe defendere ſe, ſi voluiſſet, qui diſcipulum volentem ſe gladio defendere reprehẽdiſſet, & quem percuſſiſſet hoſtem

Diuinitatẽ ſuam Chriſtus oſtendit.

benignè ſanauiſſet, vt ex Beda ſupra recitauimus. A Toto denique hoc loco diuinitatem ſuam, vt Theophylactus obſeruauit, Chriſtus oſtendit, dum prædicit Apoſtolis inſtare tempus paſſionis ſuæ, quam eo ipſo indicat voluntariam ſibi eſſe, non neceſſariam. Propterea enim ſimul dicit & gladijs opus eſſe, & gladijs opus non eſſe, cùm dicit ſatis eſſe duos. b Vt altera re mortem ſuam inſtare indicet; altera voluntariam ſibi eſſe doceat. Quę vſque ad finem capitis ſequuntur, tractata ſunt à nobis apud Matthæum c. 26. & 27.

CAPVT XXIII.

1\. ET ſurgens omnis multitudo eorum, duxerunt illum ad
Pilatum. 2. Cœperunt autem illum accuſare, dicentes:
Hunc inuenimus ſubuertentem gentem noſtram, & pro- Mat. 22. b. 21.
hibentem tributa dare Cæſari, & dicẽtem ſe Chriſtum re- Mar. 12. b. 17.
gem eſſe. 3. Pilatus autem interrogauit eum, dicens: Tu Mat. 27. b. 11.
es rex Iudæorum? At ille reſpondens ait: Tu dicis. 4. Ait Mar. 15. a. 2.
autem Pilatus ad principes ſacerdotũ, & turbas: Nihil in- Ioa. 18. f. 33.
uenio cauſæ in hoc homine. 5. At illi inualeſcebant, dicentes: Commouet popu-
lum docens per vniuerſam Iudæam, incipiens à Galilæa vſque huc. 6. Pilatus au-
tem audiẽs Galilęam, interrogauit ſi homo Galilæus eſſet. 7. Et vt cognouit quòd
de Herodis poteſtate eſſet, remiſit eum ad Herodem, qui & ipſe Ieroſolymis erat
illis diebus. 8. Herodes autem viſo Ieſu, gauiſus eſt valde. erat enim cupiens ex
multo tempore videre eum, eo quòd audierat multa de eo, & ſperabat ſignum ali-
quod videre ab eo fieri. 9. Interrogabat autem eum multis ſermonibus. At ipſe
nihil illi reſpondebat. 10. Stabant autem principes ſacerdotum, & Scribæ con-
ſtanter accuſantes eum. 11. Spreuit autem illum Herodes cum exercitu ſuo: & il-
luſit indutum veſte alba, & remiſit ad Pilatum. 12. Et facti ſunt amici Herodes &
Pilatus in ipſa die: nam antea inimici erant ad inuicem. 13. Pilatus autem conuo-
catis principibus ſacerdotum, & magiſtratibus, & plebe, 14. dixit ad illos: Obtu-
liſtis mihi hunc hominem, quaſi auertentem populum, & ecçe ego coram vobis
interrogans, nullam cauſam inueni in homine iſto ex his, in quibus eum accuſatis. Io. 18. g. 38.
15. Sed neque Herodes: nam remiſi vos ad illum, & ecce nihil dignum morte actũ & 19. a. 4.
eſt ei. 16. Emendatum ergo illum dimittam. 17. Neceſſe autem habebat dimit-
tere eis per diem feſtum, vnum. 18. Exclamauit autem ſimul vniuerſa turba, di-
çens: Tolle hunc, & dimitte nobis Barabbam, 19. qui erat propter ſeditionem
quandam factã in ciuitate & homicidium, miſſus in carcerem. 20. Iterum autem
Pilatus locutus eſt ad eos, volens dimittere Ieſum. 21. At illi ſucclamabant, dicen-
tes: Crucifige, crucifige eum. 22. Ille autem tertio dixit ad illos: Quid enim mali Mat. 27. c. 25.
fecit iſte? nullam cauſam mortis inuenio in eo: corripiam ergo illum, & dimittam. Mar. 15. b. 14.
23. At illi inſtabant vocibus magnis poſtulantes vt crucifigeretur: & inualeſcebant
voces eorum. 24. Et Pilatus adiudicauit fieri petitionem eorum. 25. Dimiſit au-
tem illis eum, qui propter homicidium, & ſeditionem miſſus fuerat in carcerem,
quem petebant, Ieſum vero tradidit voluntati eorum. 26. Et cum ducerent eum, Mat. 27. d. 32.
apprehenderunt Simonem quendam Cyrenenſem venientem de villa: & impo- Mar. 15. b. 21.

CAPVT XXIIII.

1. VNA autem ſabbati valde diluculo venerunt ad monu- Mat.28.a.1.
mentum, portantes, quæ parauerant, aromata: 2. & in- Mar.16.a.1.
uenerunt lapidem reuolutum à monumento. 3. Et in- Ioan.20.a.1.
greſſæ non inuenerunt corpus Domini Ieſu. 4. Et factũ
eſt, dum mente conſternatæ eſſent de iſto, ecce duo viri
ſteterunt ſecus illas in veſte fulgenti. 5. Cum timerent
autem, & declinarent vultum in terram, dixerunt ad illas:
Quid quæritis viuentem cum mortuis? 6. non eſt hic, ſed ſurrexit: recordamini
qualiter locutus eſt vobis, cum adhuc in Galilæa eſſet, 7. dicens: Quia oportet fi- Mat.17.d.21.
lium hominis tradi in manus hominum peccatorum, & crucifigi, & die tertia re- Mar.9.e.31. Sup.9.c.22.
ſurgere. 8. Et recordatæ ſunt verborum eius. 9. Et regreſſæ à monumento nun-
ciauerunt hæc omnia illis vndecim, & ceteris omnibus. 10. Erat autem Maria
Magdalene, & Ioanna, & Maria Iacobi, & ceteræ, quæ cum eis erant, quæ dice-
bant ad Apoſtolos hæc. 11. Et viſa ſunt ante illos, ſicut deliramentum verba iſta:
& non crediderunt illis. 12. Petrus autem ſurgens cucurrit ad monumentum: &
procumbens vidit linteamina ſola poſita, & abijt ſecum mirans quod factum fue-
rat. 13. Et ecce duo ex illis ibant ipſa die in caſtellum, quod erat in ſpatio ſtadio- Mar.16.c.12.
rum ſexaginta ab Ieruſalem, nomine Emmaus. 14. Et ipſi loquebãtur ad inuicem
de his omnibus, quæ acciderant. 15. Et factum eſt, dum fabularentur, & ſecum
quærerent: & ipſe Ieſus appropinquans ibat cum illis: 16. oculi autem illorum te-
nebantur ne eum agnoſcerent. 17. Et ait ad illos: Qui ſunt hi ſermones, quos cõ-
fertis ad inuicem ambulantes, & eſtis triſtes? 18. Et reſpondens vnus, cui nomen
Cleophas, dixit ei: Tu ſolus peregrinus es in Ieruſalem, & non cognouiſti quæ fa-
cta ſunt in illa his diebus? 19. Quibus ille dixit: Quæ? Et dixerunt: De Ieſu Naza-
reno, qui fuit vir propheta, potens in opere, & ſermone coram Deo, & omni po-
pulo: 20. Et quomodo eum tradiderunt ſummi ſacerdotes, & principes noſtri in
damnationem mortis, & crucifixerunt eum. 21. nos autem ſperabamus quia ipſe
eſſet redempturus Iſrael: & nunc ſuper hæc omnia, tertia dies eſt hodie quòd hæc
facta ſunt. 22. Sed & mulieres quædam ex noſtris terruerunt nos, quæ ante lucem
fuerunt ad monumentum, 23. &, non inuento corpore eius, venerunt, dicentes
ſe etiam viſionem angelorum vidiſſe, qui dicunt eum viuere. 24. Et abierũt qui-
dam ex noſtris ad monumentum: & ita inuenerunt ſicut mulieres dixerunt, ipſum
vero non inuenerunt. 25. Et ipſe dixit ad eos: O ſtulti, & tardi corde ad credẽdum
in omnibus, quæ locuti ſunt Prophetæ! 26. Nonne hæc oportuit pati Chriſtum,
& ita intrare in gloriam ſuam? 27. Et incipiens à Moyſe, & omnibus Prophetis,
interpretabatur illis in omnibus ſcripturis, quæ de ipſo erant. 28. Et appropin-
quauerunt caſtello quo ibant: & ipſe ſe finxit longius ire. 29. Et coegerunt illum,
dicentes: Mane nobiſcum, quoniam adueſperaſcit, & inclinata eſt iam dies. Et in-
trauit cum illis. 30. Et factum eſt, dum recumberet cum eis, accepit panem, &

benedixit, ac fregit, & porrigebat illis. 31. Et aperti ſunt oculi eorum, & cogno-
uerunt eum: & ipſe euanuit ex oculis eorum. 32. Et dixerunt ad inuicem: Nonne
cor noſtrum ardens erat in nobis dum loqueretur in via, & aperiret nobis Scriptu-
ras? 33. Et ſurgentes eadem hora regreſſi ſunt in Ieruſalem: & inuenerunt congre-
gatos vndecim, & eos, qui cum illis erant, 34. dicentes: Quòd ſurrexit Dominus
vere, & apparuit Simoni. 35. Et ipſi narrabant quę geſta erant in via: & quomodo
Mar. 16. c. 14. cognouerunt eum in fractione panis. 36. Dum autem hæc loquuntur, ſtetit Ieſus
Ioh. 20. c. 19 in medio eorum, & dicit eis: Pax vobis: ego ſum, nolite timere. 37. Conturbati
vero, & conterriti, exiſtimabant ſe ſpiritum videre. 38. Et dixit eis: Quid turbati
eſtis, & cogitationes aſcendunt in corda veſtra? 39. Videte manus meas, & pe-
des, quia ego ipſe ſum: palpate, & videte: quia ſpiritus carnem, & oſſa non habet,
ſicut me videtis habere. 40. Et cum hoc dixiſſet, oſtendit eis manus, & pedes.
41. Adhuc autem illis non credentibus, & mirantibus præ gaudio, dixit: Habetis
hic aliquid, quod manducetur? 42. At illi obtulerunt ei partem piſcis aſſi, & fa-
uum mellis. 43. Et cum manducaſſet coram eis, ſumens, reliquias dedit eis. 44.
Et dixit ad eos: Hæc ſunt verba, quæ locutus ſum ad vos, cum adhuc eſſem vobiſ-
cum, quoniam neceſſe eſt impleri omnia, quæ ſcripta ſunt in lege Moyſi, & Pro-
phetis, & Pſalmis de me. 45. Tunc aperuit illis ſenſum vt intelligerent Scripturas.
Pſal. 18. b. 7 46. & dixit eis: Quoniam ſic ſcriptum eſt, & ſic oportebat Chriſtum pati, & re-
ſurgere à mortuis tertia die: 47. & prædicari in nomine eius pœnitentiam, & re-
Act. 1. a. 8. miſſionem peccatorum in omnes gentes, incipientibus ab Ieroſolyma. 48. Vos
Ioh. 14. d. 26 autem teſtes eſtis horum. 49. Et ego mitto promiſſum Patris mei in vos. Vos au-
tem ſedete in ciuitate, quoadusque induamini virtute ex alto. 50. Eduxit autem
Act. 1. a. 4. Mar. 16. d. 19. eos foras in Bethaniam: & eleuatis manibus ſuis benedixit eis. 51. Et factum eſt,
dum benediceret illis, receſſit ab eis, & ferebatur in cælum. 52. Et ipſi adorantes
regreſſi ſunt in Ieruſalem cum gaudio magno: 53. & erant ſemper in templo, lau-
dantes, & benedicentes Deum. Amen.

IN CAPVT XXIIII.

1. VNA *autem ſabbati.*) Prima die ſabbati, id eſt hebdomadis, quæ diei noſtro Dñico reſpondebat. Omnia ſunt apud Matthæum. c. 28. explicata vſque ad verſum. 13.

13. *Et ecce duo ex illis.*) Prima hoc loco occurrit quæſtio, quinam duo iſti diſcipuli fuerint. Altera, ex quorum diſcipulorum fuerint numero. Prima autem quæſtio multiplex eſt; Primùm enim quæri poteſt, an iſti duo diſcipuli de quibus Lucas ſcribit, illi ijdem ſint de quibus Marcus. c. 16. 12. Deinde quis fuerit ille Cleophas, quem Euangeliſta ver. 18. alterum eorum fuiſſe dicit. Tertio loco quis alter fuerit, qui ab Euãgeliſta non nominatur. Prima pars quæſtionis ne in dubium quidem veniſſet, niſi Euthymius cætera bonus auctor in commentariis in caput Marci. 16. abſurdam eorum vocaſſet opinionem, qui eoſdem hos, atque illos eſſe putarent. Cuius opinio magis omnibus bonis auctoribus abſurda viſa eſt, & quòd

Quinã illi duo diſcipuli fuerit.

eſt noua, & inſolens; & quòd tenuiſſimis coniecturis nixa. Quòd enim argumentatur, illis de quibus ſcribit Marcus renuntiantibus ſe Chriſtum vidiſſe, Apoſtolos non credidiſſe Marc. 16. 13. his verò de quibus Lucas non credidiſſe modò, verum inuentos ab illis inter ſe colloquentes, affirmantéſque ſurrexiſſe Dominum, & à Simone viſum fuiſſe infra ver. 33. & 34. itaque illos ante, hos poſtquam Simon Dominum vidiſſet, vndecim diſcipulis annuntiaſſe ſibi Dominum apparuiſſe, leue eſt. Nam vt apud Matthæum. c. 28. docuimus, in illo numero vndecim diſcipulorum, cùm Petrus narraſſet à ſe Dominum viſum eſſe, alios credidiſſe, alios dubitaſſe veriſimile eſt, vt non omnes homines eodem ingenio ſunt, & ad credendum ęquè propenſo. Vterque igitur Euangeliſta ſyllepſi, aut ſynecdoche vſus eſt, qua quod vnus, aut pauci ex aliqua congregatione faciunt, tota congregatio dicitur facere. Marcus dixit Apoſtolos his duobus diſcipulis non credidiſſe, quia aliqui non crediderunt; Lucas dicit inuentos ab

illis Apoſtolos affirmantes ſurrexiſſe Dominum, & à Simone viſum fuiſſe, quia aliqui id affirmabãt. Quod quamuis contrarium eſſe videatur, non magis contrarium eſt, quàm ſi vnus Euangeliſta dixiſſet latrones, qui cum Chriſto crucifixi erant crediſſe, quia vnus credidit, vt ait Lucas; alter non ſolùm non crediſſe, ſed etiam blaſphemaſſe, vt Matthæus dixit, quia vnus eorum blaſphemauit. (Cap.23. 42. Cap.27.44.)

(Quis ille Cleophas fuerit.) Secunda pars quæſtionis erat, quis ille fuerit Cleophas, quem Lucas alterum ex illis duobus diſcipulis fuiſſe tradit. Auctores inuenio, qui Ioſephi ſponſi Mariæ fratrem fuiſſe dicãt; ſed auctores non maximæ apud me fidei. Faciliùs Hieronymo crediderim, qui in Epitaphio Paulæ ad Euſtochium caſtelli Emauntis, quò tunc ibat, ciuẽ fuiſſe indicat. In eius enim domo Chriſtum ea nocte exceptum in fractione panis ab illis cognitum dicit, eiúſque domum in Eccleſiam dedicaſſe. Rem facit probabilem, quòd credibile ſit eum in domum ſuam triſtem ſe recepiſſe, quòd de Chriſto quid actum poſt mortem eſſet, ignoraret, cùm mulieres affirmaſſent, ſe eum in ſepulcro non reperiſſe; quódque Chriſtum ad hoſpitium inuitant, (Verſ.29.) *Mane nobiſcum, quoniam adueſperaſcit*, aliquod eſt indicium eos domi fuiſſe ſuæ. Sed vtrum Cleophæ, an alterius, qui cum eo erat, diſcipuli fuerit, (nam & illius eſſe potuit, incertum: niſi quòd Hieronymi auctoritas facit, vt potiùs Cleophæ, quàm alterius domum fuiſſe credere debeamus. Dorotheus in eius vita Simonem cognominatum, & Chriſti conſobrinum fuiſſe tradit, ſed vt alibi monui, ſuſpecta mihi eſt eius auctoris fides.

(Quis Cleophę comes fuerit.) Magis dubia eſt pars tertia quæſtionis quis Cleophæ comes fuerit, qui ab Euangeliſta non nominatur. Ambroſius lib. 7. in Lucam. c. de vigilantia, & negligentia ſeruorum, & lib. 10. c. vltimo Amaonem vocat, ex ipſo opinor quo ibant pago. Itaque ciuem eius fuiſſe oppidi videtur exiſtimare, ſicut Hieronymus Cleopham. Origenes initio commentariorum in Ioann. Simeonem appellat. Epiphanius hæreſi.23. Nathanaelẽ fuiſſe dicit. Gregorius in præfatione in lib. Iob. c. 2. Simeon Metaphraſtes in vita Lucæ, itémque Dorotheus in vita Cleophæ, Theophylactus hoc loco, & Nicephorus lib. 1. c. 34. Lucam ipſum, qui ſcribit, fuiſſe dicunt; non alia coniectura, quantùm ex Gregorio quidem colligere nobis licet, niſi quia non nominauit; nominaturum enim fuiſſe, ſi fuiſſet alius; ſuo verò nomini modeſtiæ cauſa pepercisse; cum ſacris ſcriptoribus eſſe morem, vt ſe cum aliquid de ſe narrant, nominare noliut; ſed tanquam de aliis de ſe loquantur, ſæpe id Ioannem facere. c. 13. 23. & 18. 15. & 20.2. & 21. 24. Si auctorum numero æſtimandæ ſententiæ eſſent, hæc nimirum vinceret. Sed quemadmodum initio commentariorum in Lucam diximus, ex ipſo Luca non obſcurè colligitur nunquam eum vidiſſe Chriſtum, præterquam quòd graues id auctores affirmant, quos eo loco citauimus. Inter cæteras opiniones difficile iudicium. Si antiquitate res dubia finitur, Origenes vincet; ſi iudicio, diligentia, & grauitate teſtium, Epiphanius vir eruditus, & minimè leuis ad credendum ingenij. Ambroſius non ſua tantùm, ſed aliorum etiam auctoritate mouere poteſt; nec enim mihi facile perſuaſero dixiſſe eum, quod apud alios non legiſſet auctores, ſi bene hominis ego ingenium perſpectum habeo.

(Ex quorum diſcipulorũ numero fuerint hi duo.) Secunda quæſtio adeo fortaſſe facilis à nonnullis iudicabitur, vt ne quæſtio quidem eſſe videatur. Neminem enim A legi, aut audiui, qui non pro certo haberet hos duos ex numero fuiſſe ſeptuaginta duorũ diſcipulorum: cùm ab Euangeliſta diſcipuli vocentur, & ex duodecim non fuiſſe conſtet, quorum vnus Iudas iam ſe laqueo præfocauerat; vndecim verò reliqui ab his duobus dicuntur inuenti vnum in locum congregati. Ab ea ego opinione diſſentire nolo. Tantùm dico non eſſe tam certam, quàm ab omnibus iudicari video. Nec enim Chriſtus ſolos ſeptuaginta duos præter duodecim Apoſtolos; ſed alios etiam innumerabiles diſcipulos habuit, ex quorum numero B hi duo eſſe potuerũt. Nã & Ioſeph ille ab Arimathæa diſcipulus erat Chriſti Ioan.19. 38. conſtat tamẽ nec Apoſtolorũ, nec ex ſeptuaginta duorũ diſcipulorum numero fuiſſe, cũ *occultus*, vt ait Ioãnes, fuerit *propter metum Iudæorum.* Nec enim occultus fuiſſet, ſi ex ſeptuaginta duorum diſcipulorum fuiſſet numero, qui adeo non erãt occulti, vt publicè eum prædicaſſent, ſupra c. 10. 1. Quòd dicit, *Ecce*, rem diſcipulis caſu indicat accidiſſe, vt quo momento temporis ipſi eò irent, Chriſtus quoque, quem peregrinum putabãt, eodem iter intendens nec opinantibus adhæreret. C Etſi Chriſto non caſus ſed prouidentia fuit. Itaque loquitur Euangeliſta perſona quodam modo diſcipulorum, qui eum caſum eſſe fortuitum putauerũt.

Ibant ipſa die in caſtellum, quod erat in ſpatio ſtadiorum ſexaginta ab Ieruſalem, nomine Emaus.) Ipſam diem vocat, qua reſurrexerat, qua mulieres ad ſepulcrum ierant, nec eius in eo corpus inuenerant, regreſſæq; diſcipulis indicauerant, quæ acciderant, omnia, quæ ſupra narrauerat. Quod caſtellũ, hoc eſt κώμην pagũ, non ſolùm nominat, ſed ſitum etiam, & diſtantiam ab Ieroſolyma deſcribit, facit hiſtoricè, vt rei, quam D narrat, fidem confirmet. Agebat enim de Chriſti reſurrectione, quæ totius Euangelij, quod ſcribebat ſumma erat, cæteraque modis oĩbus corroborãda. Eum pagum Hieron. in epitaphio Paulæ ad Euſtochium deſcribit, ſuoq; tempore Nicopolim appellatum dicit. Stadium octauam partem fuiſſe milliaris nemo neſcit, & non modò, qui litteras tractant humaniores, docent, ſed Beda hoc loco etiam admonuit. Itaque ſexaginta ſtadia erant ſeptem milliaria, & ſemis, leucæ, vt Galli vocant, circiter tres.

14. *Et ipſi loquebantur ad inuicem de his omnibus, quæ* E *acciderant.*) De morte Chriſti, de mulierum ad ſepulcrum itione, & quomodo corpus non inueniſſent. Loquebantur autem quærentes exitum rei, quid illa omnia, quæ acciderant, ſibi vellent, num reſurrexiſſet Chriſtus, cùm eum in ſepulcro nec mulieres, nec Petrus reperiſſent; neſcientes quam in partem id interpretarentur. *Loquebantur*, inquit Auguſt. ſer.144 de tempore, *de iis quæ acciderant in Ieruſalem, de iniquitate Iudæorum, de morte Chriſti; ambulabant fabulantes, & quaſi mortuum dolentes, reſurrexiſſe neſcientes.* Diſputandi cauſa incredulitas erat; facilè enim cre- F dentibus fuit quæſtionem ſoluere Chriſtum, ſicut ante mortẽ ſuam prædixerat, reſurrexiſſe. Sed mirum quàm acuti ad non credendum diſputatores ſimus.

15. *Et factum eſt.*) Accidit, caſus enim ſignificatur non quidem Chriſto, qui id conſilio, prouidentiaq; faciebat, vt dubitantes de ſua reſurrectione diſcipulos confirmaret; ſed diſcipulis, qui nihil minùs cogitabant, quàm vt ſibi Chriſtus appareret. Vide quæ diximus de particula *ecce* ver.13.

Dum fabularentur, & ſecum quærerent.) G. ἐν τῷ ὁμιλεῖν αὐτοὺς, καὶ συζητεῖν, cùm inter ſe colloquerẽtur, at-

que conquirerent, id eſt diſputarẽt, qua ratione fieri poſſet, vt Chriſtus in ſepulcro non fuiſſet inuentus. Hoc eſt συζητεῖν quod noſter interpres ſolet reddere, *conquirere* vt Mar. 1. 27. & 8. 11. & 9. 10. 14. 16. & 12. 28. & Act. 15. 7.

Et ipſe Ieſus.) De quo loquebantur. Hanc vim habet coniunctio *&*, & pronomen *ipſe*, καὶ αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς ἐγγίσας, quod Latino prouerbio dici ſolet, *Lupus eſt in fabula.*

Appropinquans ibat cum illis.) Indicant hæc verba nihil vidiſſe, nihil ſenſiſſe, nihil cogitaſſe diſcipulos, donec Chriſtum ſecum in via ambulantem viderũt. Non acceſſiſſe Chriſtum paullatim diſcipulos citatiore cõſecutum gradu: ſed ſubito, vnoque momẽto, quaſi cum illis pariter ambulantem apparuiſſe. Dicit autem appropinquaſſe, quia ita apparuit, quaſi pone eos ſecutus, conſecutus eſſet; pone enim apparuiſſe credendum eſt, vt non Chriſtus, aut ſpiritus, qui ſeſe illis oſtẽdiſſet; ſed peregrinus quiſpiam, qui eodem tenderet, videretur. Morale eſt, quod hoc loco ſcribit Beda, *Loquentes de ſe Dominus appropinquans comitabatur, vt & fidem ſuæ reſurrectionis eorum mentibus incendat, & occulta ſua præſentia maieſtatis ſemper ſe, quod promiſit, impleturum deſignet, Vbi enim ſunt duo vel tres*
Matth. 18. 20.
congregati in nomine meo, ibi (ait) *ſum in medio eorum.* Si loquentibus de ſe Dominus non ſatis adhuc credentibus adeſt; quanto magis aderit iis, qui de ipſo non dubitantes, ſed credentes; non vt diſceptent, ſed vt laudent, colloquuntur?

16. *Oculi autem eorum tenebantur, ne eum agnoſcerent.*) Vulgaris hic quæſtio eſt, quam duobus locis diuerſa ſententia tractat Auguſt. epiſt. 59. ad Paulinum, q. 8. & lib. 3. de conſenſu Euangeliſtarum, cap. 25. qua ratione factum ſit, vt Chriſtum diſcipuli non agnoſcerent, vtrum quia ipſorum oculi impediti diuinitus tenebantur, vt indicat Lucas; an quia adeo mutata illis apparuit corporis effigie, vt, etiamſi liberis eſſent oculis, cognoſcere nõ poſſent, vt ſignificat Marcus cap. 16. 12. dicens *in alia effigie* oſtenſum eſſe diſcipulis. Caluiniani hæretici ſine cunctatione reſpondent diſcipulorum oculos, non Chriſti corpus fuiſſe mutatum. Quod ſi non alia de cauſa dicerent, quàm quia id Euangeliſta videtur ſignificare, nõ eſſent magnopere reprehendendi. Nunc autem cùm id propterea dicant, vt ſuam de Euchariſtia hęreſim tueantur, non poſſe Chriſti corpus in eo eſſe ſacramento, cùm non tangatur, non videatur, tamque proprium corporis humani ſit tangi, atque videri, vt, quod non tangitur, ac videtur, præſens cùm ſit, ne corpus quidem ſit; intolerabilis eſt error. Nam vt rationem ratione refutemus, tam proprium, & naturale oculis ſanis, atque valentibus eſt corpus pręſens videre, quàm videri, corporis. Itaq; ſi potuit Chriſtus oculos impedire, ne viderent; potuit & corpus impedire, ne videretur; aut vt viſum aliam præ ſe ferens formam non cognõſceretur. Nam cùm per mediam Ieroſolymorũ vrbem tranſiit, vt ad Apoſtolos in vnam congregatos domum ingrederetur, à nemine vtique per vrbem aut viſus, aut agnitus eſt, cùm credibile non ſit nullo Euangeliſta dicente omnium impeditos fuiſſe oculos. Et cum Magdalenę hortulani viſus eſt forma, Ioan. 20. 15. non vtique in mulieris oculis, ſed in Chriſti corpore mutatio facta eſt: tantùmque abeſt, vt hoc loco ipſorum de Euchariſtia error confirmari poſſit, vt maximè refellatur. Illud enim ipſum factum, quod narrat Euangeliſta, Euchariſtiæ erat ex-

Caluiniani refutantur errorē de Euchariſtia ſtabilientes.

A emplum. Nam vt illic diſcipulis, ita hic alia forma, quàm qua re vera eſt, nobis apparet. Et vt illic non credentibus diſcipulis, ita re ipſa præſens aderat, vt longè abeſſe, quia non cognoſcebatur, putaretur; credentibus autem *in fractione panis*, & re vera, & opinione fuit pręſens; ita nunc in eo ſacramento quamuis præſens re vera ſit, tamen Caluiniſtis non credentibus abſens; nobis credentibus, ac venerantibus præſens eſt. Magiſque in ipſis, quàm in diſcipulis eorum opinio vera eſt, propterea ipſos Chriſtũ in Euchariſtia præſentem non recognoſcere, quia fidei
B ipſorum oculi tenentur, aut quia nullam, vt dicam meliùs, habent fidem. *Ambulabat cum illis*, inquit Auguſtinus ſerm. 144. de tempore, quaſi contra Caluiniſtas ſcribens, *ſuſcipitur hoſpitio, panem frangit, & cognoſcitur. Et nos non dicamus, quia Chriſtum non cognouimus; nouimus, ſi credimus. Verum eſt, nouimus, ſi credimus; habemus, ſi credimus. Agnouit fidelis, qui autem Catechumenus eſt, ignorat.* Nempe non licebat Catechumenis Euchariſtiam aut recipere, aut videre. Algerus quoque diſputans contra iſtorum magiſtrum Berengarium lib. 2. cap. 5. ad Euchariſtię ſacramentum rectè
C hunc locum accommodauit. *Sicut*, inquit, *in Emmaus peregrinis in fide peregrinus apparuit; ſic nobis peregrinis in mundi exilio peregrina, & extranea ſibi ſpecie apparet in ſacramento; vt quia quod in nobis exterius apparet mortale eſt, mortalitatis cibus ipſe exterius videatur; cùm tamen per ipſum, qui immortalitatis eſt alimonia, intus verè, & inuiſibiliter mors æterna ſanetur.* Ergo hoc fixum maneat, ſiue propterea Chriſtum diſcipuli non cognouerint, quòd eorum oculi fuerint impediti, ſiue quòd Chriſti in diſſimilem formam mutatum corpus; tamen verè Chriſtum corpus ſuum eius ſalua natura muta-
D re potuiſſe, & non mutato corpore efficere, vt à liberis etiam, & non mutatis oculis aut non videretur, aut non cognoſceretur. Quæ omnia noui hæretici negant. Quo poſito fundamento de ipſa nunc quæſtione diſputemus; vtrum oculi diſcipulorum, an corpus Chriſti, ne ab illis agnoſceretur, mutatum fuerit. Auguſtinus epiſt. 59. Beda, & Theophylactus hoc loco, & Algerus, quem paullo ſupra citauimus, in Chriſti corpore mutationẽ factam putant. Quod Marcus planè dicere videtur. Nam quamuis quod dicit *in alia* diſcipulis *effigie* apparuiſſe, intelligi poſſit
E non re quidem vera, ſed ſola videntium opinione aliam illis effigiem obieciſſe, quemadmodum interpretati quidam ſunt; tamẽ minimè dubium eſt, quin alter ſenſus magis Euangeliſtæ verbis conſentaneus ſit, ſi nihil impedire probauerimus. Et eodem modo quod Lucas dicit, interpretari nobis licebit, *Oculi eorum tenebantur*, non quòd re vera tenerẽtur, ſed quòd non magis Chriſtum agnoſcerent, quàm ſi tenerentur. Quemadmodum cùm paullo poſt aperti illis oculi fuiſſe dicuntur, non vtique verè apertos fuiſſe ſignificatur, ſed ita Chriſtum tunc cognouiſſe, vt an-
F te clauſi, tunc aperti fuiſſe viderentur. Alio tamen loco idem Auguſtinus lib. 3. de conſenſu Euangeliſtarum, cap. 25. oculis diſcipulorum videtur tribuere mutationem, quòd id Lucas ſignificare videatur. Quamuis minus apertè hoc Auguſt. hoc loco, quàm illud illo dicat; dicit tamen apertè Hieronymus in epiſtola ad Pammachium aduerſus errores Ioannis Ieroſolymitani. Non video, cur cum vnus Euangeliſta hoc, alter illud dicat, & alij auctores hoc, alij illud affirment, non vtrumque factum dicamus, & mutata corporis forma Chriſtum apparuiſſe; & impeditos

Catechumenis Euchariſtiam ſumere nō licebat.

ſimul

ſimul fuiſſe diſcipulorum oculos, ne ea forma Chriſtum agnoſcerent. Nec enim adeo fuiſſe mutatam, vt à non impeditis oculis cognoſci non poſſet. Sed, vt ait Auguſtinus, quemadmodum in transfiguratione mutata eſt; ita tamen mutata, vt effigies, & lineamenta eadem, color diuerſus appareret. Et ſicut vnius, eiuſdémque hominis alia pueri, alia iuuenis, alia viri, alia ſenis forma eſt. Nam præterquam quòd eiuſdem corporis Chriſti aliam hoc modo poſt reſurrectionem glorificati, quàm ante patibilis, atque mortalis formam fuiſſe neceſſe eſt; quemadmodum & noſtrorum corporum aliam poſt reſurrectionem formam fore teſtatur D.Paulus 1. Corinth. 15. 41. 42. Videmus etiam Chriſtum quoties ſe poſt reſurrectionem oſtendit, diuerſa quàm ante erat, oſtendiſſe forma. Nam Magdalena hortulanum putauit, Ioan. 20.15. & diſcipuli ſpiritum eſſe, infra ver.37. cùm illic non dicatur, aut Magdalenæ, aut diſcipulorum oculos fuiſſe tentos. Quid ergo attinebat, dicet aliquis, cùm vnum ſatis eſſet, duo facere miracula? Reſpondeo vnum fuiſſe, non duo, quòd diſcipulorum ocul tenerentur. Nam quòd aliam Chriſtus poſt reſurrectionem haberet formam, non miraculo, ſed naturali glorificati corporis qualitate factũ eſt.

Cur diſcipulorum oculos tenuerit Chriſtus.

Alia hinc oritur quæſtio cur Chriſtus diſcipulorum tenuerit oculos, ne ab ipſis cognoſceretur. Quam enim ob rem ipſis ſeſe oſtẽdebat, ſi cognoſci nolebat? Quamobrem ſi volebat, eorum tenebat oculos? Multa eius rei probabiles rationes afferri poſſunt. Noluit ab illis initio cognoſci, vt eorum exploraret fidem, quam etſi, quia Deus erat, habebat cognitam, experiri tamen volebat humano more.

Verſ.17.

Qui ſunt, inquit, *hi ſermones, quos confertis ad inuicẽ ambulantes, & eſtis triſtes?* Noluit niſi à credentibus agnoſci, quia ſemper verum eſt illud; *Niſi credideritis, non intelligetis.*

Iſai.7.9. ſecundũ verſionẽ Septuaginta.

Tenuit eorum oculos, dum de ipſius reſurrectione dubitabant, dum fabulabantur, dum quærebant, dum de fide diſputabant: aperuit, cùm explicatis à ſe ſcripturarum teſtimoniis crediderunt. Voluit eos ſpecie docere peregrini, quò plus credentes haberent meriti: quid enim feciſſent magni, ſi viſo, cognitóque Chriſto ne docenti quidem, ſed ſe tantùm oſtendenti credidiſſent? *Oportebat*, ait Auguſt. ſerm.144. *vt meliùs cor inſtrueretur, Cognitio differtur, quærit ab eis, quid inter ſe loquerentur, vt quod ipſe ſciebat, illi faterentur.* Voluit ſcripturarum cognitione eorum ad credendum animos præparare. Si enim ante quàm ſcripturis doceret oportuiſſe Chriſtum mori, & à mortuis reſurgere, repente ſe illis obiecisſet, etiamſi formam agnouiſſent, ipſum tamen eſſe fortaſſe non credidiſſent, quod & nonnullis paullo poſt ex vndecim diſcipulis legimus accidiſſe, qui eum, cum vidiſſent, ſpiritum eſſe putauerunt. Poſſunt hęc facilè ad mores noſtros accommodari. Nam vt ſe tunc Chriſtus cum duobus illis diſcipulis geſſit, ita ſe nunc nobiſcum ſolet gerere. Sæpe ſe paullatim per tacitas, & obſcuras inſpirationes in animos noſtros inſinuat; ita prorſus vt loquentem nobis eum nõ agnoſcamus. Emollit tamen nos magis, ac magis, & nobiſcum tacitus loquens noſtros ſenſim animos inflammat. Cognoſcimus, cum ſcripturas audimus, cum panem frangimus. Cognoſcimus cum Eccleſiam, cum conciones ſacras, cum ſacramenta frequẽtamus; cum eum, quem peregrinum putabamus, corporis, animíque noſtri hoſpitio recipimus.

17. *Qui ſunt hi ſermones, quos confertis ad inuicem, & eſtis triſtes?*) Indicat ſe, antequam illos omnino conſequeretur, ipſorum inaudiſſe ſermones, ſed quid ſibi vellent, non ſatis intellexiſſe, vt fieri ſolet, cùm paullo longius loquẽtes audimus, vt verba quidem hauriamus, ſenſum verò non intelligamus. Sciebat nimirum Chrustus, quid loquerentur, ſed propterea rogat, vt ſe peregrinum ſimulet; & vt anſam arripiat de ſua loquendi, eóſque docendi reſurrectione. Propterea addit, *& eſtis triſtes*, vt vlcus tangat, vt oſtendat ſe aliquod habere eorum, quæ loquerentur, indicium, & vt ſignificet ſe conſolari eos velle, quò faciliùs, liberiúſque, quã de re loquerentur, declararet.

18. *Et reſpondens vnus, cui nomen erat Cleophas*) Alter eorum. Quod nominat, facit hiſtoricè, quo plus fidei nominata perſona conciliet hiſtorię. Quis iſte fuerit Cleophas, quis alter, quem Euangeliſta non nominat, diſputauimus ſupra ver.13. Poteſt quæri, cur non etiam alterum nominauerit? Gregorius, & cæteri qui alterum Lucam fuiſſe putant, facilè reſpondent modeſtię cauſa feciſſe, ne gloriari videretur ſibi Dominum apparuiſſe. Cęterum nobis, qui eam ſupra opinionem refutauimus, alia ſolutio quærenda eſt.

Cur alterius diſcipuli nomen taceatur.

Reſpondere poſſumus nõ nominaſſe, quia commodum non fuit. Nam ſupra quidem ver.13. vbi nominare potuit, ne Cleopham quidem, quem modò nominat, nominauit, quia non iudicauit eſſe neceſſarium. Hìc verò cur non nominauerit, in promptu eſt ratio; non de illo, ſed de altero, quem nominauit, loquebatur.

Tu ſolus peregrinus es in Ieruſalem, & non cognouiſti, quæ facta ſunt in illa his diebus.) Duplicem hęc verba ſenſum habere poſſe omnes vident. Alter eſt, vt non reprehenſio, ſed excuſatio potiùs ſit, quaſi dicant; mirum non eſſe, ſi ille ſolus rem geſtam ignoret omnibus notam, cùm ſolus ſit peregrinus, qui ea, quę in republica gerantur, ſcire non debeat. Quem ſenſum Beda, & Theophylactus, & plerique omnes interpretes ſecuti ſunt. Alter eſt, vt ſit reprehenſio, quaſi dicant, nemo eſt in Ieruſalem, ac ne peregrinus quidem, qui hęc ignoret, pręter vnum te. Quem verum ego ſenſum eſſe arbitror. Nam etſi poteſt verbum, παροικεῖν, Hebraico vt quidam volunt, more idem ſignificare, quod habitatorem eſſe, tamen cùm propriè ſignificet hoſpitem, & peregrinum eſſe, non eſt, quòd ab eius proprietate diſcedamus. Pręſertim cùm ſenſus magis ſit emphaticus. Nec enim dubium eſt, quin voluerit Cleophas hominis, quem peregrinum putabat, ignorantiam ſimul exaggerare, atque reprehendere. Itaq; nec falſa, nec vulgaris opinio eſt Chriſtum duobus illis diſcipulis peregrini ſpecie apparuiſſe. Nam & id verba propriè ſignificant, & Auguſtinus ſerm.144. & Beda, atque Theophylactus in commentariis graues auctores tradunt; & ex ver.29. colligi videtur poſſe; & ratio ipſa poſtulauit, vt peregrini appareret forma, vt cum ipſo duo illi diſcipuli ſermones communicarent. Nam ſi Iudęum eſſe putauiſſent, non fuiſſent auſi coram illo ita de Chriſto loqui.

19. *Quibus ille dixit, Quæ?*) Simulat etiamnum ſe rem geſtam ignorare, & quaſi ignorantiam confeſſus, indicat ſe doceri velle, libentérque auditurum eſſe, quo magis ad narrandum inuitet.

Et dixerunt.) Vnus tantùm loquebatur Cleophas, ſed quia pro ſe, & pro altero loquebatur, plurali numero dicit Euangeliſta *dixerunt*. Etſi fieri poteſt, vt

initio

initio ſolus Cleophas, poſt verò ambo locuti fuerint.

De Ieſu Nazareno qui fuit vir propheta, potens in opere, & ſermone coram Deo, & omni populo.) Repetendum eſt ex ſuperiore verſu verbum; *Quæ facta ſunt in illa his diebus de Ieſu Nazareno*, id eſt circa Ieſum Nazarenum. Aut illud ex verſu. 17. *Qui ſunt hi ſermones?* quod magis conuenit. Magnis quidem, ſed humanis, non diuinis elogiis de Chriſto loquuntur; nihil enim ſupra virum prophetam fuiſſe dicunt: ſiue quòd nondum de illo maiora crediſſent; ſiue, quod eſt probabilius, quia noluerunt maiora de illo homini peregrino fortaſſe nõ credituro declarare. Quo enim modo homo peregrinus, qui ne an Chriſtus quidem vnquam fuiſſet, ſcire videbatur, quem crucifixum audiebat, & vt promiſerat, nondum reſurrexiſſe, Deum eſſe credidiſſet? Virum tamen prophetam vocant, & potentem *opere, & ſermone*, id eſt miraculis, atque doctrina, *coram Deo, & omni populo*, hoc eſt Dei, hominúmque iudicio, ac teſtimonio; quo miſerabilior eius hiſtoria, & mirabilior videatur; virum talem, ac tãtum tam indignè à ſummis ſacerdotibus, & principibus Iudæorum, qui eum maximè honorare debuiſſent, fuiſſe crucifixum. Hanc verba ſingula vim habent.

20. *Et quomodo eum tradiderunt ſummi ſacerdotes, & principes noſtri.*) Intelligendum eſt idem verbũ, quod ſuperiore verſu, ſermones noſtri erãt *de Ieſu Nazareno, & quomodo eum tradiderũt.* Quomodo à ſummis ſacerdotibus traditum dicant, cum ſummus ſacerdos non niſi vnus fuerit, ex iis quæ diximus Matth. 2. 4. lector intelliget. Quòd autem dicunt, *& principes noſtri*, principes appellantes ſuos indicant exiſtimare ſe eum, quo cum loquuntur, eſſe peregrinum, quaſi non illius, ſed ipſorum principes fuerint, qui Chriſtum tradiderunt. Nam etſi non ignoro poſſe ſenſum eſſe principes noſtri trium, tamen illud verba magis præ ſe ferunt. Principes vocant ראשי אבות, familiarum principes, qui præcipuam inter Iudæos auctoritatem habebant. Tradidiſſe dicunt *in damnationem mortis*, & crucifixiſſe, quia Pilato damnãdum morte, crucifigendúmque tradiderunt, quamuis ipſi non crucifixerint, vt ſupra. 9. 44. & 18. 32. & 23. 1. & 24. 7. & Matt. 17. 22. & 20. 19. & 26. 2. 45. & 27. 2.

Principes quoſnam vocet.

21. *Nos autem ſperabamus, quia ipſe eſſet redempturus Iſrael.*) Quaſi dicant iam non ſperamus, cùm illum videamus fuiſſe crucifixum, tertiúmque iam eſſe diem, quo ſe reſurrecturum dixerat. Duplici in errore verſabantur, & quòd Chriſtum non à peccatis, ſed à Romanorum tyrannide Iſraelem liberaturum putabãt, vt Theophylactus adnotauit: & quòd exiſtimabant crucem cum redemptione pugnare, cùm vnica eſſet via redemptionis. Hinc apparet in ipſis etiam diſcipulis verum fuiſſe, quod ait D. Paulus. 1. Cor. 1. 23. *Crucem Iudæis ſcandalum, gentibus ſtultitiam eſſe.* Non ſatis fuerat Chriſtum illis tam ſæpe mortem ſuam, reſurrectionémque prædixiſſe; ne cùm eueniret, fide nutarent, ipſa eius confirmati prædictione. Locos ſuperiore verſu notauimus.

Et nunc ſuper hæc omnia tertia dies eſt hodie, quòd hæc facta ſunt.) Quo magis loquuntur, eo magis infidelitatem oſtendunt. Quid enim eſt *ſuper hæc omnia*, niſi præterquam quòd fieri non videtur poſſe, vt mortuus reſurgat, accedit quòd tertia iam poſt mortem eſt dies, & non reſurrexit, vt nulla reliqua ſpes eſſe videatur fore, vt reſurgat? Si enim reſurrecturus eſſet, iam reſurrexiſſet, cùm ſe tertia die dixiſſet reſurrecturum. Mirum quàm ſubtiliter incredulitas contra fidem diſputare ſoleat. Primum tertia dies venerat, ſed non abierat. Dein quî ſciebant nondum reſurrexiſſe? Conſtat tamen ex iis, quæ ſequuntur, exiguum aliquid ſpei adhuc illos, cùm hęc dicebant, retinuiſſe.

22. 23. *Sed & mulieres quædam ex noſtris terruerunt nos.*) Mulieres ex ſuis vocant, quę Chriſtum quemadmodum ipſi ſequebantur, non, vt Euthymius ait, noſtræ, quaſi ipſorum fuerint vxores. Quanquam noſtram etiam ille interpretationem probat. Quid autem eſt, *Terruerunt nos*, cum non terrore, ſed ſingulari gaudio eos perfundere tam læto nuntio debuiſſent? Græcè eſt ἐξέστησαν ἡμᾶς, quod propriè eſt attonitos nos, & dubios animi reddiderunt, fecerúntque, vt ancipites inter infidelitatem, & fidem; inter metum, & ſpem vacillaremus. Nam vna quidem ex parte vix hominem tam ignominioſa extinctum morte reſurgere potuiſſe credimus, tertio præſertim poſt die. Ex altera verò parte ſpem nobis aliquam reſurrectionis eius mulieres quædam ex noſtris iniecerunt, quæ, cùm ſepulcrum inuiſerint, affirmant ſe non reperiſſe corpus; quin vidiſſe angelos, qui illum teſtentur reſurrexiſſe. Hoc etiam Theophylactus obſeruauit meliùs, quàm Euthymius, qui interpretatur, attonitos nos reddiderunt incredibilia narrantes. De mulieribus, & angelis apud Matthæum c. 28. diſſeruimus.

24. *Et abierunt quidam ex noſtris ad monumentum, & ita inuenerunt, ſicut mulieres dixerunt.*) Petrus, & Ioannes, Ioan. 20. 3. confirmatio eſt teſtimonij mulierum, vt mirum ſit eos nõ credidiſſe, cùm ſuam ipſi & mulierum, & duorum diſcipulorum, & angelorum teſtimonio incredulitatem arguerent. Nec ſine cauſa Chriſtus *exprobrauit incredulitatem eorum, & duritiam cordis, quia iis, qui viderant eum reſurrexiſſe, non crediderunt*, Mar. 16. 14.

25. *O ſtulti, & tardi corde ad credendum in omnibus, quæ locuti ſunt prophetæ.*) Id eſt, omnia, quę locuti ſunt. Conſtructio Hebraica, vt, *Noli æmulari in malignantibus*, id eſt malignantes. Aut in omnibus, id eſt, non obſtantibus (vt ita loquar) omnibus, quæ prophetæ locuti ſunt. Stultos, & tardos vocat, qui tot non crederent teſtimoniis, quíque ideo non crederent, ne ſtulti, & tardi viderentur. Hæc enim ſumma hæreticorum ſapientia eſt, non facilè credere, nec meliùs refelli poſſunt, quàm ſi, qua ratione prudentes non credendo ſibi videntur, ea ſtultos eos, & tardos appellemus. Ac magnæ quidem ſtultitiæ, & tarditatis ingenij eſt, ſuo magis ingenio credere, quàm Deo. Nondum ſe Chriſtus illis cognoſcendum oſtendit, vt non tanquam ſuam, ſed tanquam alienam cauſam agens magis perſuaderet, & vt pudeat homines Iudæos, ac diſcipulos Chriſti de Chriſto non credere, quòd hominem, vt apparebat, alienigenam, & peregrinum non ſolùm credere viderent, ſed docere etiam, ac prædicare. Nec reprehendit eos, quòd Chriſto ipſi, ſed quòd prophetis de Chriſto locutis non crederent. Quia de Chriſto ipſo dubitabant, an vera dixiſſet, & nõ erat argumenti loco ſumendum, quod in quæſtione verſabatur. Etſi Tertull lib. 4. aduerſus Marcionem extremo non legit, *in omnibus, quæ locuti ſunt prophetæ*, ſed, *quæ locutus eſt vobis*, quaſi de ipſo loquatur Chriſto.

Hebraica cõſtructio Pſal. 36. 1.

Hęreticorũ ſapientia ſumma nõ credere.

26. *Nonne hæc oportuit pati Chriſtum, & ita intrare in gloriam ſuam?*) Qua illi ratione dubitabant, eadem

ipſorum

A ipſorum Chriſtus dubitationem curat. Illi non credebant reſurrecturum, aut verum eſſe Chriſtum, qui tam ignominioſa ab ijs, quos liberaturus eſſet, ſublatus eſſet morte; Chriſtus ea ipſa ratione credere eos docet oportere. Nec enim ea Iudæorum vi ac poteſtate, ſed ſua ſponte, diuino conſilio, & vt prophetarum impleret vaticinia, paſſum fuiſſe Chriſtū. Quare eo ipſo, quòd eo mortis ge[...]e à Iudęis ſublatus fuiſſet, credendum verum fuiſſe Chriſtum, cùm prophetæ ita moriturum fuiſſe Chriſtum prædixiſſent. Quod ergo dicit oportuiſſe, ita intelligendum, oportuiſſe, non abſolutè, ſed poſita prophetarum prædi-

B ctione. Quod addit, *& ita intrare in gloriam ſuam*, ideo dicit, vt ſpem illis erigat futuri regni, de quo iam deſperaſse videbantur. Dixerant enim ver. 21. *nos autem ſperabamus, quia ipſe eſſet redempturus Iſrael.* Redimere enim Iſrael erat regnare, & gloria regnum, regiámq; ſignificat maieſtatem.

27. *Et incipiens à Moyſe, & omnibus prophetis.*) Totum vetus teſtamētum Hebręorum more prophetas vocat, quorum omnium de Chriſto vaticinia percurriſse, & explanaſse eum dicit Euangeliſta. Vnde col-

C ligimus totam ſcripturam ſacram, etiamſi id nos minimè plerumque animaduertamus, loqui Chriſtum; vt eum in illa, etiam vbi minimè videtur eſse, quærere diſcamus. Vbique eſt, ſed alibi apparet, alibi latet. Nos ſæpe non inuenimus, quia aut non quærimus, aut quia Iudæorum more in extimis ſcripturæ verbis, non in intimis ſenſibus, ac latebris quærimus.

Vbique in ſcriptura eſt Chriſtus.

Interpretabatur illis in omnibus ſcripturis, quæ de ipſo erant.) Delibans ex ſingulis ſcripturæ libris ea, quæ de Chriſto erant, illis explicabat, vt viderent omnia in eum, de quo dubitabant, conuenire. Quæ teſti-

D monia ea fuerint, vtinam Euangeliſta declaraſset: multū nobis inde eruditionis acceſſiſset. Nec enim dubito Chriſtum non ea ſolùm teſtimonia, quæ nos de ipſo loqui animaduertimus, ſed multa etiam pręterea, quæ nos lateant, protuliſse. Quod alibi eum feciſse legimus. Quis eum putaſset ex Adami, & Euę formatione, coniugij indiſsolubilem nexum probaturum? Atqui probauit Matth. 19. 5. Quis probaturum reſurrectionem ex illo Exodi teſtimonio, *Ego ſum Deus Abraham, Deus Iſaac, & Deus Iacob?* Atqui

Exo. 3. 6.

E probauit Matth. 22. 32. & ſup. 20. 37. Nec ea ipſa, quæ à nobis animaduerſa, & notata ſunt, opus eſt hoc loco recitare. Ad Cyprianum in libris ad Quirinum, ad Euſebium in libris de demonſtratione, ad librum Proſperi de prædictionibus lectorem mittimus.

28. *Et appropinquauerunt caſtello, quo ibant; & ipſe finxit ſe longius ire.*) Sunt qui caſtellum hoc, quò dicuntur appropinquaſſe, non Emauntem, quo ibant, vt ver 13. dictum eſt, ſed aliud quodpiam propius Ieroſolymam fuiſſe putent; quòd, vt dicitur ver. 33. eadem hora ſurgentes regreſſi fuerint in Ieruſalem,

F cùm nox vtique iam eſſet, & Emaus ſexaginta ſtadiis, vt ver. 13. dixit Euāgeliſta, à Ieroſolyma diſtaret; quod iter non videatur pedibus tam breui tempore confici poſſe. Sed ij vno Euangeliſtæ verbo facilè refellūtur. Dixerat enim ver. 13. eos iſſe in caſtellum nomine Emaus: hîc autem dicit appropinquaſſe *caſtello, quo ibant*; quo ibant niſi Emaus? Difficiliùs, quod ſequitur, *Et ipſe finxit ſe longius ire.* Duplex quæſtio, cur finxerit, & quomodo fingere licuerit. Gregor. hom. in Euang. 23. & Beda in comment. vidētur exiſtimare ideo finxiſſe ſe longiùs ire, quia adhuc à

Cur finxerit Chriſtus ſe longiùs ire.

A diſcipulis peregrinus eſſe putabatur, quaſi digni non eſſent, vt cum ipſis ſub eodem maneret tecto, qui illum tam longo colloquio non agnouiſſent. At quæ eorum erat culpa, ſi & ipſe formam mutauerat, & eorum oculi tenebantur, ne eum, ſi maximè vellent, poſſent agnoſcere? Aliam etiam rationem afferunt, quòd peregrinus adhuc in eorum eſſet fide, id eſt quòd nondum ipſum reſurrexiſſe crederent. Sed id meo quidem iudicio probari non poteſt, cùm Euangeliſta, antequam Chriſtus illis ſcripturas interpretaretur, dubios fuiſſe indicet; poſt ſcripturarum au-

B tem explicationem dubitaſſe non indicet: & ipſi affirment cor ſuum inflammatum in via fuiſſe, cùm eis Chriſtus ſcripturas aperiret, quod ſine fide fieri non potuit. Et ſi non affirmaſſent, tamen res incerta in meliorem eſſet partem interpretanda. Credo ergo qua ratione priùs mutata forma, occupatiſque diſcipulorum oculis, cognoſci noluerat, eadem nunc longiùs ſe ire finxiſſe, vt ſe Chriſtum eſſe diſſimularet, quia nondum tempus venerat, quo ſe illis decreuerat aperire. Tentandi, docendique adhuc erant. Se-

C cunda quæſtio eſt difficilior, quomodo Chriſto fingere licuerit, cùm fictio omnis ſiue verbis, ſiue factis fiat, mēdacium eſſe videatur; præſertim cùm ad inijciendam audienti aut videnti falſam fit opinionem, quod hoc loco feciſſe videtur Chriſtus. Quare enim ſe longiùs ire finxit, niſi vt duo illi diſcipuli putarent ipſum verè eſſe peregrinum, cuius ſpeciem præ ſe ferebat, ideóque longiùs progredi voluiſſe, nondum confecto, quod ſuſceperat, itinere? Tantùm hoc apud quoſdam argumentum valuit, vt Chriſtum verè putarint eſſe mentitum, liceréque nobis aliquando eius exemplo mentiri. In quo errore Priſcillianiſtas

Quomodo fingere licuerit.

D fuiſſe ſcribit Auguſtin. hoc victos loco, lib. contra mendacium ad Conſentium. c. 13. Fuit & Caſſianus auctor Catholicus, & bonus; ſed nullum tam pulcrum eſt corpus, vt næuo careat. Chriſtum mentitum non eſſe certum eſſe debet; quo modo eius fictio mendacium non fuerit, facilius eſt credere, quàm explicare. Nam in duabus rationibus, quas D. affert Auguſt. fateor ingenium meum non acquieſcere. Vtraque in hac vna re verſatur, mendacium non eſſe, cùm non ad fallendum, ſed ad ali-

Caſſiani error de mendacio.

E quid maius ſignificandum aliquid fingimus; quemadmodum parabolæ, etſi fictæ narrationes ſunt, mendacia non ſunt. Chriſtum ergo ideo mentitum non fuiſſe, quia fictione illa ſua non fallere diſcipulos, ſed docere, & maius quiddam illis ſignificare voluit. lib. 2. qq. Euang. c. 51. ſic ſcribit. *Quid ergo ſignificat, quod ſe ire longius Dominus finxit? Quid putamus, niſi quia hoſpitalitatis officio ad ſuam cognitionem peruenire poſſe homines intimauit; vt cùm longius ipſe ab hominibus abſceſſerit ſuper omnes cælos, tamen ita cum eis ſit, qui hæc exhibent ſeruis eius, vt cum dicere cœperint, Domine quando te vidimus hoſpitem, & addu ximus? tanquam eum*

Matth. 25. 38. 40.

F *ſcilicet, qui longè abſceſſerat, reſpondeat ille, cum vni ex minimis meis feciſtis?* lib verò contra mendacium. c. 13. ſic. *Quiſquis autem vult intelligere illud fingendo, quid præfigurarit, attendat quid agendo perfecerit: longius namque poſtea profectus ſuper omnes cælos non tamen deſeruit diſcipulos ſuos.* Videt lector quid ſibi. D. Auguſt. velit, ideo Chriſtum non eſſe mentitum, quia non diſcipulos fallere, ſed aliquid illis maius ſignificare voluit; aut ſe in cælum aſcendere; aut eos qui hoſpitales ſunt, ituros longiùs, id eſt in cælum ſecum peruenturos eſſe. In quo illud deſidero, vt probaret no-

Ad Ephes. 4. 8. 10.

luiſſe

uiſſe Chriſtũ diſcipulos fallere, quod ad purgãdum mẽdacium inprimis videtur eſſe neceſſarium. Nam quiſquis fingendo alium fallere conatur, etiamſi aliquid præterea ſignificare velit, haud dubiè mentitur. Alioqui nullum eſſet omnino mendacium, quod iſta ratione defendi non poſſet. Chriſtus autem videtur omnibus rebus, & mutata corporis ſui forma, & impeditis diſcipulorum oculis, & ſimulatione longioris profectionis eos fallere voluiſſe, vt alium quàm erat, eſſe putarent. Præterquam quòd ſuam Chriſtum longiorem in cælum profectionem ſignificare voluiſſe nec probatur, nec ad id, quod tunc Chriſtus agebat, videbatur attinere. Malim Gregor. homil. 23. in Euãgel. & Bedam in commentariis ſequi; qui ſi bene intelligantur, rem, vt dicitur, acu videntur attigiſſe. Noluit Chriſtus diſcipulos fallere, ſed docere eos falli, eòque eos errore liberare. Putabant diſcipuli nondum Chriſtum reſurrexiſſe; errabant; apparet illis ea forma Chriſtus, vt non ipſe, ſed alius quiſpiam peregrinus eſſe videatur, eadémque ratione fingit ſe tanquam peregrinum ire longiùs; non vt doceat ſe non eſſe Chriſtum, quod mendacium vtique fuiſſet, ſed vt doceat errare eos, qui ſe putarent Chriſtum eſſe non poſſe. Quemadmodum ergo non mentitur verbis is, qui ſciens, ac prudens non ex ſua tamen, ſed ex eius, quocum loquitur, opinione dicit falſum; ita Chriſtus factis nõ ex ſua, ſed ex diſcipulorum opinione falſum fingẽs, mentitus non eſt. Exemplum in ſacris litteris habemus illuſtriſſimum. 3. Reg. c. 22. 15. Cum Achab Rex Iſrael adiuncto ſibi Ioſaphat Rege Iuda bellum contra Aſsyrios ad expugnandam Ramoth Galaad mouere vellet, omnéſque falſi prophetæ proſperam illi expeditionem pollicerentur: accerſitum ad ſe Michæam rogat, *Michaa ire debemus in Ramoth Galaad ad præliandum; an ceſſare? Cui ille reſpondit, Aſcende, & vade proſperè, & tradet Dominus in manus Regis.* Cùm ſciret fore, vt ibi moreretur, loquens ſcilicet non ſua, ſed Regis, & falſorum prophetarum, à quibus deceptus fuerat, opinione; non vt hominem falleret, ſed vt per irriſionem eum falli doceret. Quis dicat fuiſſe mentitum? Eadem ergo ratione mentitus non eſt Chriſtus. Solemus ægro dicere, qui aquam rubeo colore tinctam, quam illi damus, vinum eſſe putat, Accipe vinum. Non mentimur, non fallimus, ſed falli ægrotum ſignificamus. Qua verò re Chriſtus ſe longiùs ire finxerit, quod quidam quærunt, difficile non eſt dictu. Credibile aliquot paſſus progreſſum longiùs, quaſi vltra proceſſurum.

An Chriſtus diſcipulos fallere voluerit.

29. *Et coegerunt illum.*) Populariter loquitur; precibus enim, & verbis, non manibus coëgerunt; vt ſtatim declarat, *Quoniam aduesperaſcit, & inclinata eſt iam dies*, Gregor. hom. in Euang. 23. & Beda hîc, *ex quo*, inquiunt, *exemplo colligitur, quia peregrini ad hoſpitium non ſolùm inuitandi, ſed etiam trahendi.* Moralia qui quærit, Auguſtinum legat ſer. 140. & 144. de tempore, & lib. 2. qq. Euang. c. 51. Diximus ver. 13. probabile eſſe quod Hieron. docet Cleopham, aut eius comitem, aut fortaſſe ambos propriam in eo oppido habuiſſe domum, eóque magis Chriſtum tãquam ad domum ſuam inuitaſſe. Quod ipſum Auguſtinus, Gregorius, & Beda, cùm diſcipulorum hoſpitalitatem laudant, videntur approbare. Quæ enim hoſpitalitas erat, ſi domi ſuæ non recipiebant?

30. *Et factum eſt, dum recumberet cum eis, accepit panem, & benedixit, ac fregit, & porrigebat illis.*) Vulgata

A quæſtio, an Chriſtus cum panem accepit, benedixit, ac fregit, Euchariſtiæ confecerit ſacramentum, an ſimplicem tantùm porrexerit diſcipulis panem? Ego quidem certè non dubito, mirórque dubitare aliquos, quin hic locus de Euchariſtia ſit intelligendus. Magnúmque mihi argumentum eſt, quòd vehementer hæretici negant, quos vtinam Catholici quidam, & non mali auctores magis cautè legiſſent, & maiore ſtudio ab eorum ſenſu, verbiſque abſtinuiſſet. Adducor tota actionis forma, quã neſcio ſanè quis Chriſtianus Euchariſtiæ eſſe nõ agnoſcat.

An de Euchariſtia ſit intelligendus hic locus.

B Qua enim forma niſi hac Euangeliſta vſus fuiſſet, ſi Euchariſtiã deſcribere voluiſſet? Cum in Actis Apoſtolorum. c. 2. 42. fractionem panis ab Apoſtolis factam legimus, nemo aliud quàm Euchariſtiã intelligit. Legimus hoc loco non fractionem modò panis; ſed legimus factam à Chriſto, qui eius fuerat auctor: Legimus benedictionem, legimus diſtributionem: legimus conſecutum, vt ſtatim probabimus, ex ea miraculum, & Euchariſtiam nõ agnoſcamus: Deinde vt concedamus conſueuiſſe Chriſtũ, quoties cibum ſumebat, aliqua vti benedictione, tamen vt
C apud Matt. c. 26. 26. docuimus, id Euangeliſtæ nuſquam declararunt, niſi cùm Euchariſtiam confecit, aut aliquod circa panem miraculum edidit. Hîc autem Lucas eadem prorſus diligentia & panis in manus ſumptionem, & benedictionem, & fractionem, & diſtributionem declarauit, qua ſupra. c. 22. 19. cum de ipſa Euchariſtiæ inſtitutione loqueretur, declarauerat. Præterea cum communem benedicebat cibum, non in fine, non in medio nimirum prandij, ſed initio, antequam quiſquam quidquam guſtaret, benedicebat. At hîc non initio, ſed in fine, vt indicat Euãgeliſta benedixit. Hoc enim eſt καὶ ἐγένετο ἐν τῷ κα-
D ταχλιθῆναι, cũ recubuiſſet, ideſt cœnaſſet. Sicut cum Euchariſtiam inſtituit, non initio, ſed in fine cœnæ panem benedixit, vt Matth. c. 26. 26. probauimus. Etſi id Euangeliſta non indicaſſet, tamen ita factum fuiſſe credendum eſſet. Veriſimile enim eſt Chriſtum tũc, ne phantaſma eſſe videretur, communem cum duobus diſcipulis ſumpſiſſe cœnã. Non ſumpſit poſtquam panem fregit, quia in ipſa panis fractione cognitus eſt, & ſtatim vt cognitus eſt, à diſcipulorum oculis euanuit, vt Euangeliſta teſtatur; ante igitur cœnã ſumpſerat. Quare ea benedictio cõ-
E munis cibi eſſe non potuit. Accedit miraculum, quòd *in fractione panis* ab illis, qui tot eũ ante ſermonibus non cognouerant, cognitus eſt. Quod alia ratione, quàm Euchariſtiæ virtute factum eſſe nõ poteſt. Nam quòd hæretici dicunt Chriſtum proprium quendam benedicendi cibum habuiſſe modum, ex quo facilè à diſcipulis cognoſci potuerit, nec ipſi probant, & nos multis argumentis refutare poſſumus. Primum quomodo credibile eſt Chriſtũ proprium benedicendi cibi ritum habuiſſe; cùm etiam tum, cùm Euchariſtiam rem omnino nouam inſti-
F tuit, quantùm fieri potuit, ad communem ſe Iudæorum ritum accommodauerit, vt & nos apud Matthæum probauimus, & hæretici ipſi docere ſolent: Nam quòd paterfamilias panem ſumeret, quòd benediceret, quòd frangeret, quòd inter conuiuas diuideret, Iudæorum fuiſſe ceremoniam Thalmudici auctores tradunt. Præterea ſi proprium habuiſſet ritum, nec diſſimulaſſent Euangeliſtæ, neque taciti tuliſſent Phariſæi, qui in rebus minoribus, quod Iudæorum ritu ante prandiũ nõ lauaret manus, cum

Chriſtus proprium benedicendi cibi ritum non habuit.

accu-

A accuſabant. Deniq; vt habuerit, tamen alia profectò habebat ſibi magis propria, vnde cognoſci poſſet, & tamen non fuerat cognitus. Magis propria illi vox erat, magis propria lineaměta oris, magis propria doctrina, magis propria explicãdarum ſcripturarum ratio; tamen ex iis cum diſcipuli non nouerant. Quòd autem apud quoſdam, qui non mali habentur auctores, lego propterea Chriſtum *in fractione panis* cognitum fuiſſe, quòd panem ita diuiſiſſet, non quaſi fregiſſet manibus, ſed quaſi cultro ſcidiſſet, tam ſimile apparet eſſe figmenti, vt ridendum magis, quàm refellendum videatur. B Mirórq; acutos homines, qui ne parum ingenioſi viderentur, de Euchariſtia hìc agi, quam apertè Euangeliſta deſcribit, non crediderunt, id non ſolùm credidiſſe, ſed etiam finxiſſe, quod nec Euangeliſta, vt apparet, cogitauit, & ſpeciẽ habet fabulę: nec intellexiſſe, quod vix quiſquam non intelligit, cùm Chriſtus *in fractione panis* cognitus fuiſſe dicitur, fractionẽ panis nõ ipſam actionem frangendi, ſed totum illum actum conficiendi, adminiſtrandiq; Euchariſtiam appellari; quemadmodũ cum Apoſtoli *in oratione, & cõmunicatione fractionis panis, et orationibus perſeuerantes* fuiſſe dicuntur, Act. 2. 42. C Ergo manifeſtũ eſt Chriſtum porrigendo diſcipulis corpore ſuo cognitum fuiſſe. Quod cum nec caſu, nec ex frangendi panis ceremonia fieri potuerit, ſequitur factum eſſe miraculo. Quòd enim & Euãgeliſta, & ipſi poſtea diſcipuli tanta narrant diligentia ſe Chriſtum *in fractione panis* cognouiſſe, indicant profectò nõ caſu, ſed ex vi fractionis aliqua cognouiſſe. Vis autẽ illa ceremoniæ eſſe non poterat, quia nunquam ante Euchariſtiam Chriſtũ viderant porrigentẽ, cum in illa vltima cœna ſoli duodecim cum illo Apoſtoli dicãtur recubuiſſe, & duo iſti diſcipuli ex duodecim Apoſtolorũ numero non fuerint, vt ex ver. 33. perſpicuũ eſt. D Reliquum igitur eſt, vt mirabili, atque diuina corporis Chriſti virtute Chriſtum ipſum agnouerint. Nam & Euangeliſta, & ipſi poſtea diſcipuli tanquam miraculum narrant; & multi veteres, grauéſq; auctores ita ſenſerũt. Profectò Hieronym. cum in epitaphio Paulæ ad Euſtochium dicit Chriſtum domũ Cleophæ in Eccleſiam dedicaſſe, nihil aliud ſignificat, quàm in ea tunc domo Euchariſtiæ celebraſſe ſacramentũ, quod vbicunq; fit, ibi Eccleſia eſt. Nec aliter ſentit Auguſt. lib. 3. de conſenſ. Euãgeliſtarum c. 25. *Oculis*, inquit, *eorum* E *acciderat aliquid, quod ita manere permiſſum eſt vſq; ad fractionem panis certi myſterij cauſa, vt eius in eo alia oſtenderetur effigies, & ſic eum non niſi in fractione panis agnoſcerent, ſicut Luca narrante monſtratur. Pro merito quippe mentis eorum adhuc ignorantis, quod oportebat Chriſtũ mori, et reſurgere, ſimile aliquid eorũ oculi paſſi ſunt, non veritate fallente, ſed ipſis veritatem percipere non valentibus, & alium, quàm res eſt, opinantibus; ne quiſquam ſe Chriſtum agnouiſſe putet, ſi eius corporis particeps non eſt, id eſt Eccleſiæ, cuius vnitatem* 1. Corinth. 10. 17. *in ſacramento panis cõmendat Apoſtolus dicens; Vnus panis, vnum corpus multi ſumus; vt cùm eis benedictũ panem porrigeret, aperirentur oculi eorum, & agnoſcerent eum.* F Auguſtinum Beda, Bedam Strabus ſecutus eſt, eius verba in ſuos transferens commentarios. In eadem ſententia Chryſ. eſt, aut quiſquis eſt auctor hom. 9. ex variis Matthæi locis, & Theophylactus in commentariis.

31. *Et aperti ſunt oculi eorum, & cognouerunt eum.*) Non aſſentior iis, qui hoc nõ de oculis corporis, ſed mentis putant intelligendũ, quamuis in eam ſententiam Chryſoſtomũ D. Thomas citet. Non enim metaphora eſt, ſed aliud genus metonymię, quo ab effectu clauſi, cum non vident; aperti, cum vident, oculi dicuntur. Quod nõ de mentis, ſed de corporis oculis dici ſolet. Et paullo ante quod dixit; *Oculi eorum tenebantur, ne eum agnoſcerent*, non dubium, quin de oculis corporis dictum ſit. ver. 16. Perit enim vis omnis orationis, & gratia, ſi de oculis mentis intelligatur, cùm dicere Euangeliſta voluerit, nõ magis Chriſtum agnouiſſe, quàm ſi planè fuiſſent cęci. Atqui manifeſtum eſt de iiſdẽ hìc agi oculis. Quos enim illic clauſos ſignificauerat, hìc apertos fuiſſe dicit. Quomodo aperti ſunt? quomodo ante clauſi fuerant. Clauſi ante fuerant, nõ B quia clauſi erant, ſed quia non cognoſcebant, quem videbant Chriſtum, quaſi non viderent; quaſi clauſi eſſent: aperti ergo dicuntur, quia viderunt, & cognouerunt. Quemadmodũ primorum poſt peccatũ parentũ aperti fuiſſe oculi dicuntur Gen. c. 3. 7. & Agar Gen. 21. 19. nõ quòd ante clauſos habuiſſent; ſed quòd vidiſſent, cognouiſſéntque, quod ante aut non videbant, aut non cognoſcebant, vt Origen. hom. in Numer. 17. & D. Auguſtinus lib. 11. de Geneſ. ad litteram, cap. 32. & lib. 1. de nuptiis, & concupiſcentia, cap. 5. docent.

C *Et ipſe euanuit ab oculis eorum.*) G. καὶ αὐτὸς ἄφαντος ἐγένετο ἀπ' αὐτῶν, & ipſe inuiſibilis, aut, inconſpicuus factus eſt ab illis, id eſt reddidit ſe illis inuiſibilem. Mirum quàm inepti ſint hęreticorũ interpretes, ne cogantur cõcedere poſſe Chriſtum in ſancto Euchariſtię ſacramento eſſe, quamuis oculis non videatur: negant poſſe corpus ſuum inuiſibile facere, naturam corporis eſſe dicentes vt videatur. Refutãtur Caluinus, & alij hæretici, qui negant Chriſtum corpus ſuũ inuiſibile reddidiſſe. Minúſque poteſtatis Chriſto, quàm dæmonibus, & ſtrigibus tribuunt, quos dubium non eſt, quæ volunt corpora reddere inuiſibilia. Quid ergo eſt ἄφαντος ἐγένετο, niſi inuiſibilis factus eſt? Concedunt, ſed dicunt inuiſibi- D lem factum fuiſſe, quia ſe ab illis ſubtraxit, non quia corpus ſuum inuiſibile reddidit. Itaque boni iſti interpretes ἄφαντος ἐγένετο vertunt *ſubduxit ſe*. Quod non ideo dixi, vt refellerem, nec enim neceſſe eſt rem refellere tam abſurdam, ſed vt ij, qui ſe ſolos putant ſapere, ab iis qui aliquid ſapiunt, rideantur. Quaſi verò verba Euangeliſtæ defuerint, vt eum diceret abiiſſe. Cùm ergo non dicit, Diſceſſit ab eis, ſed ἄφαντος ἐγένετο ἀπ' αὐτῶν inuiſibilis factus eſt ab illis, quis ſanę modò ſit mentis dubitare poteſt miraculum voluiſſe Euangeliſtam ſignificare, quo ſe Chriſtus ſubitò illis E inuiſibilem fecit, ſicut ſe ante ambulantibus in via viſibilem fecerat? Hanc enim vim habere diximus quod ver. 15. dictum eſt; *Et factum eſt cum fabularentur, & ſecum quærerent, & ipſe Ieſus appropinquans ibat cum illis.* Nec quiſquam aliter auctor non hæreticus intellexit. At cur ſubitò ſe inuiſibilem fecit? cur non paullò diutius cum illis eſt commoratus, magis vtique eos, ac magis longiore mora confirmaturus? Fecerat, quod volebat, cognitus erat, qua vna cauſa illis apparuerat. Confirmauerat reſurrectionem F primùm ſcripturarum teſtimoniis: deinde ipſo conſpectu ſui: quid longiore opus erat tempore? Adde quod hac ipſa ratione magis ſunt diſcipuli confirmati. Eo enim ipſo, quòd viderunt eum de improuiſo non amplius apparuiſſe, intellexerunt alium non potuiſſe eſſe, quàm Chriſtum. Si diutiùs eum ipſis manſiſſet, attrectare, interrogare, explorare voluiſſent, vt ſunt curioſi homines increduli. Pręterea non tale iam, vt inquit Theophylactus, habebat corpus, vt diu cum hominibus verſari oporteret. Et volebat eadem nocte, vt ait Euthymius, redire Ieroſolymam,

& ſeſe vndecim illic Apoſtolis oſtenderet, & vt idem duo illi diſcipuli facerent.

32. *Et dixerunt ad inuicem; Nonne cor noſtrum ardens erat in nobis, dum loqueretur in via, & aperiret nobis ſcripturas?*) Intelligunt diſcipuli cognito Chriſto, quod ante non intelligebant, vnde ardor ille, quem in via loquente Chriſto experti fuerant, natus eſſet. Ardebant nimirum, & rationem ignorabant, quia prope ſolem erant, quem non cognoſcebant. Sunt qui hoc tanquam tarditatem ſuam tacitè reprehendentes eos dixiſſe putent, quòd cùm Chriſtum in via ex ipſo, quem ſentiebãt, ardore animi cognoſcere potuiſsẽt, tamen non cognouiſſent. Potiùs credo confirmationem eſſe cogniti Chriſti, tanquam dicant, verè Chriſtus eſt; nam nõ alia potuit eſſe cauſa, cur in via eo loquente tantopere animus noſter inflammaretur. Sic ſolemus res, quas iam fide, aut certa experientia credimus, probabilibus rationibus comprobare. Poteſt & admiratio eſſe, quòd cauſam ardoris, quam priùs non intellexerant, intellexiſſent. Apparet ex hoc loco pręter vim verbi Dei, quod exponebat, quę incredibilis per ſe eſt; & pręter eam dicendi in eo gratiam, quam auditores alicubi miratos legimus, adiũgebat, ſingularem quandam Chriſtum, quia Deus erat, virtutem mouẽdi, vt vellet, animos habuiſſe. Hoc enim eſt, quod illi diſcipuli tribuũt, quod cum alio homine commune eſſe non potuit. Sępe nos euentus docet Chriſtũ fuiſſe, qui in animis noſtris loquebatur, ſed nos ideo non cognouiſſe, quia nondum aperti erant oculi noſtri. Aperiuntur, dum eius percipimus corpus, dum oram veſtimẽti eius tangimus. Nam eadem illa caro Chriſti, quę tactu olim ſuo cęcis viſum dabat, nunc à nobis ſumitur eò quodãmodo potentior, quò glorioſior. Si oculi nobis aliquando non aperiuntur, non ideo fit, quòd illi vis, ſed quòd nobis fides ardens deſit.

Chriſtus ſingularẽ mouendi animos vim habuit.

Matt.9.20. Mar.5.28. Luc.8.44. Ioã.9.6.11.

33. *Et ſurgentes eadem hora.*) Eodem momento temporis. Nam ne horę quidem vnius moram interpoſuiſſe credendũ eſt. Sed eſt Hebraiſmus, quo breuiſſimum omnium tempus ſignificatur בשעה הוית. Quod Latini dicunt eodem temporis momento. Liuius aliquanto momento horę. Quamobrẽ tanta celeritate diſcipuli Ieroſolymam redierint, facilis coniectura. Non potuerunt, minùs etiam debuerũt, viſi Chriſti gaudium continere, volueruntq; quamprimum cum cęteris diſcipulis cõmunicare, quos Ieroſolymę congregatos eſſe ſciebant. Non ignorabãt, quàm ſoliciti illi de Chriſto eſſent, vtrum reſurrexiſſet. Docentur concionatores non deſides eſse, non ſibi ſcientiam ſcripturarũ reſeruare. Sed videant, an viderint Chriſtum, an cor ipſorũ ardens fuerit in via; ne pro Chriſto ingenij ſui phantaſmata; ne pro veris falſa; ne pro certis incerta populo prædicent.

Hebraiſmus quo breuiſſimũ tempus ſignificatur.

Et inuenerunt congregatos vndecim, & eos, qui cum illis erant.) Id eſt cęteros diſcipulos, qui cum Apoſtolis tunc Ieroſolymis morabantur. Non enim eſt ſenſus eos, qui cum Apoſtolis erant in illa congregatione, cum ipſis cõgregatos fuiſse, quę eſset inepta ſententia; ſed eos, qui cum illis Ieroſolymis erant, cum ipſis fuiſse in eadem domo congregatos. Erant enim alij diſcipuli huc illuc diſperſi, vt credibile eſt, qui Ieroſolymę non erant; ſicut & illi duo, de quibus agitur, Ieroſolyma triſtes diſceſserant, & voluit Euangeliſta ſignificare omnes & Apoſtolos, & diſcipulos, qui Ieroſolymę erant, fuiſse tunc, cùm duo illi diſcipuli venerunt, in eadem domo cõgregatos de Chriſti reſurrectione varia & mulierum, & Petri teſtimonia inter ſe cõferentes, vt doceret plurimos eius apparitionis Chriſti, eodẽ tempore fuiſse teſtes. Poteſt hoc & ad id, quod ſequitur, verbum referri; Inuenerunt & vndecim, qui cõgregati erant, & eos qui erant cum ipſis dicentes verè ſurrexiſse Dominum, & Simoni apparuiſse. Quaſi dicat Euãgeliſta nihil duos illos diſcipulos Apoſtolis, & iis, qui cum ipſis erãt, nuntiaſse noui; nam & ipſos iam ante ſciuiſse reſurrexiſse Dominum, & de ea ipſa re loquentes inuẽtos; aut facilè fuiſse perſuadere, quę ipſi vidiſſent, cum Apoſtolos etiam & cęteros diſcipulos inuenerint, ſimiles Chriſti narrantes apparitiones; vt ex teſtimoniorum conuenientia reſurrectionis Chriſti veritas probaretur.

35. *Et ipſi narrabant, quæ geſta erant in via, & quomodo cognouerunt eum in fractione panis.*) Ipſi duo diſcipuli, qui ſuperuenerant, cæterorũ de Chriſti reſurrectione teſtimoniis ſuum quoq; adiungebant narrantes, quid ſibi euntibus Emauntem accidiſſet, quomodo ſe ipſis Chriſtus comitem adiunxiſſet viæ, quomodo reprehendiſſet, quòd eum reſurrexiſſe non ſatis crederent; quomodo ſcripturas illis de morte, ac reſurrectione ſua explicaſſet; quomodo ad extremum in fractione panis eum cognouiſſent.

36. *Dum autẽ hæc loquuntur, ſtetit Ieſus in medio eorũ.*) Improuiſus, ſubitus, clauſis ingreſſus foribus, vt ait Ioannes c.20.19. ita vt priùs in medio diſcipulorum conſtiterit, quàm aut illum ſentirent, aut veſtigium vllum, quâ ingreſſus eſſet, viderent; nõ apertas fores, non ſtrepitum ingredientis, non vmbram ſaltem appropinquantis. Hanc vim habet verbum illud, *ſtetit.* Quod hęretici noſtri non intelligentes, clauſis foribus ingreſsum fuiſse negant, quem errorẽ apud Ioannẽ c.20.19. loco magis idoneo refutabimus. Quod Marcus dicit *recũbentibus vndecim* Chriſtũ apparuiſse, non eſt de hac intelligendum apparitione, ſed de ea, quę vt Ioannes ait c.20.26. *poſt dies octo* facta eſt, quemadmodum probauimus apud Marcum, c.16.14.

Et dicit eis; Pax vobis, ego ſum, nolite timere.) Apparet ad ſubitum Chriſti in medio conſiſtentis conſpectum diſcipulos timuiſse, quaſi ſpiritum viderent aliquem, qui non apertis foribus, non vllo pedum ſtrepitu eſset ingreſsus; quod cùm Chriſtus animaduerterit, & conſueta ſalutatione, & verbis ſe eſse declarans timorem eximit. Vſitata Iudæorum ſalutatio cùm aliquem non timere, ſed bono eſse animo iubebant, *Pax tecum,* Iud.6.23. Eodem modo angeli ad monimentum mulieribus viſi territis timorem pepulẽre Matthæi 28.5. *Nolite timere vos, ſcio enim quòd Ieſum, qui crucifixus eſt, quæritis; non eſt hîc, ſurrexit enim, ſicut dixit.*

Iudæorum ſalutatio vſitata.

37. *Conturbati verò, & conterriti exiſtimabant ſe ſpiritum videre.*) Indicat Euangeliſta, ſi ordinem verborum conſideremus, timorem in cauſa fuiſse, vt diſcipuli Chriſtum non agnouerint, ſed ſpiritum eſse putauerint. Impedit enim cognitionem timor, & ſpiritus, phantaſma, monſtra, aliáq; ſibi ſolet fingere terriculamenta. Si verò rationem ſequamur, probabilius eſt propterea timuiſse, quia ſe ſpiritum videre exiſtimabãt. Quod Chriſtus confirmat cùm manus, pedéſq; ſuos contrectandos offerens probat ſe ſpiritum non eſse, quaſi timoris radicem euellens. Cur putauerint diſcipuli ſpiritum ſe videre, in promptu coniectura eſt, quia, vt ait Ioannes, *ianuis clauſis* ingreſsum videbant, quod non niſi ſpiritum putabant facere potuiſse.

38. *Et dixit eis; Quid turbati eſtis, & cogitationes aſcendunt in corda veſtra?*) Oſtendit ſe eſſe Chriſtũ, qui eorũ cogitationes videat, quas ne ſpiritus quidẽ videre poſſit. Quod dicit, *cogitationes aſcendunt*, deſcriptio eſt hominis anxij, dubitantiſq́; & varias animo voluentis cogitationes. Nam quod Auguſt. ait ſerm. 145. allegoricum eſt: *Cogitationes iſtæ terrenæ ſunt: ſi enim cæleſtes eſſent, deſcenderent in cor, non aſcenderent.* Vna ex parte ſpiritum putabãt, qui clauſis ingreſſus ianuis de improuiſo in medio conſtitiſſet; altera ex parte dubitabant, num eſſet Chriſtus, quem & ipſe ſe eſſe affirmabat; & alij aliis narrabãt ſe vidiſſe. Hęc enim adiecit Chriſtus, cum vidiſſet nõ ſatis fuiſſe ad pellendum ab animis diſcipulorum metum, quòd eos benignè ſalutaſſet, quòd ſe Chriſtum eſſe dixiſſet, quaſi nimium timorem, & incredulitatem eorum reprehendat.

39. *Videte manus meas, & pedes meos.*) Cõſtat ex hoc loco veram vulgarem illam eſſe ſententiã, Chriſtum etiam poſt reſurrectionem vulnera, quę ante mortem acceperat, habuiſſe. Nec enim alia potuit eſſe cauſa, quamobrem manus potiùs, ac pedes, quàm reliquum corpus palpandum oſtenderet, niſi quia illis duabus partibus clauis cõfixus fuerat, vt Euthymius hoc loco, & Beda in commentariis, & Cyril. apud D. Thom. & Maxentius dialogo 2. & Leo ſer. 1. de aſcenſione Domini, & D. Auguſt. tract. 121. in Ioan. & ſermone de tempore 180. tradunt, idq́; ex Ioanne perſpicuum eſt cap. 20. 27. vbi iubet Chriſtus Thomam manum in latus ſuum mittere. Itaque quod ſcribit Auguſt. epiſt. 49. q. 1. Chriſtum poſt reſurrectionem non vulnera, ſed vulnerum cicatrices habuiſſe; non ſic intelligendum eſt, quaſi veras plagas habuiſſe neget; ſed quaſi ita habuiſſe dicat, vt cauitates potiùs manuum, ac pedum, quàm vera eſſent vulnera, cum non vlceroſa, non ſanguinolenta, ſed ſana eſſent; niſi quòd ipſa quæ facta fuerant, foramina remanebant.

Palpate, & videte, quia ſpiritus carnem, & oſſa non habet.) Palpandum ſimul, atque videndum ſe præbet Chriſtus; palpandum corpus; videnda vulnera; ex altero ſe non eſſe ſpiritum; ex altero eum eſſe probat, qui tribus ante diebus clauis ad crucem affixus fuiſſet. Apparet ex hoc loco angelos, & animos noſtros nullum prorſus habere corpus. Vtroſq́; enim nomine ſpiritus comprehendit. Quin Theophylactus exiſtimat diſcipulos non angelum, ſed animã aliquam, quæ ex altera vita rediiſſet, putaſſe ſe videre, quem Lucas ſpiritum appellauerit. Cum enim dicit, *ſpiritus carnem, & oſſa non habet,* nõ tantùm ſignificat carnem, & oſſa, ſed corpus omnino nõ habere, quod ipſe palpandum offerebat. Nam per ſpeciẽ genus intelligit. Perinde enim eſt, ac ſi dicat; palpate, & videte me ſpiritum non eſſe; nam ſpiritus cùm corpus non habeat, palpari non poteſt. Argumentabitur fortaſſe ſubtilis aliquis Dialecticus non bene probaſſe Chriſtum verum ſe habere corpus. Nam poterat tactus ſimul, & viſus diſcipulorum falli; ſicut oculos ſuos putabant falli, cùm ſibi corpus humanum videre viderentur, quòd verum non eſſet corpus, ſed aliquod ſumptũ à ſpiritu phantaſma. Et ſicut Abraham, Lot, Tobiam, & alios multos non ſolùm videntes, ſed tangentes etiam angelos, pedéſq́; illis lauãtes, & cum ipſis cibum, potúmq́; capientes deceptos legimus. Noluit tam argutus eſſe Chriſtus, populariter, & conuenienter naturæ locutus eſt. Natura verò ita eſt comparatum, vt minùs tactus, quàm viſus in diiudicando corpore fallatur. Nam &, cùm aliquid videre nobis videmur, quod an verũ ſit corpus dubitamus, manum adiicimus, vt tactu quaſi certiore teſte rem exploremus. Nihil tutum eſt hęreſi, nullus tam perſpicuus locus, quo nõ abutatur; ex hoc ipſo loco, vbi nihil aliud agit Chriſtus, quàm vt probet ſe non ſpiritum, ſed verum eſſe hominem corpus verum habentem, Marcion non verum habuiſſe corpus, ſed ſpiritum fuiſſe colligebat. Interpretabatur enim vt lib. aduerſus illum 4. Tertul. ait; *Spiritus carnem, & oſſa non habet, ſicut me videtis habere,* id eſt ſicut me non habentem videtis, quaſi negatio ἀπὸ κοινοῦ ſit in ſecundo etiam verbo intelligenda. In qua interpretatione tanta acquieſcebat ſecuritate, vt cum alios ſcripturæ locos, quos aduerſari ſibi videbat, ſpongia inducere ſoleret, hunc intactum relinqueret. *Marcion*, inquit Tertullianus, *quædam contraria ſibi, illa credo induſtria eradere de Euangelio ſuo noluit, vt ex iis quæ eradere potuit, nec eraſit, illa, quæ eraſit, aut negetur eraſiſſe, aut meritò eraſiſſe dicatur. Nec parcit niſi eis quæ non minùs aliter interpretando, quàm delendo ſubuertit. Vult itaque ſic dictum, quaſi ſpiritus carnem, & oſſa nõ habet, ſicut me videtis habentem; ad ſpiritum referatur, ſicut me videtis habẽtem, id eſt non habentem oſſa, ſicut & ſpiritus. Et quæ ratio tortuoſitatis iſtius, cùm ſimpliciter pronunciare potuiſſet, quia ſpiritus oſſa nõ habet, ſicut me videtis non habentẽ? Cur autem inſpectui eorum manus, & pedes ſuos offert, quæ membra ex oſſibus conſtant? Si oſſa non habebat, cur adiicit; Et ſcitote quia ego ſum, quem ſcilicet corporeum retro nouerant?* Simile quiddam Gregor. lib. 14. c. 29. de Eutycho ſcribit, quem hoc abutentem loco eodem loco conticit. *Mira,* inquit, *eſt res valde, quam aſtruit, vt inde nobis dubietas ſurgat, vnde diſcipulorum corda à dubietate ſanata ſunt. Quid enim deterius dici poteſt, quàm vt hoc nobis de eius vera carne dubium fiat, per quod diſcipuli eius ad fidem ab omni ſunt dubietate ſeparati? Si enim non hoc habuiſſe adſtruitur, quod oſtendit, vnde fides diſcipulis eius confirmata eſt, inde noſtra deſtruitur.* Tractat hunc locum eleganter admodũ & ſcitè Leo ſer. 1. de aſcenſione, & epiſtola 72. & 97. Euangeliſta Chriſtum manus, ac pedes ſuos diſcipulis palpandos obtuliſſe dicit; ſed an re vera palpauerint, non dicit; itaque relinquitur quęſtioni locus. Quæſtionem apud interpretes nõ inuenio, nedum ſolutionem, ſed credo ego verè palpaſſe. Et quia ita Euangeliſta rem narrat, vt id tanquã certum prætetire videatur, ratus fore neminẽ, qui ſibi perſuaderet quemquam, præſertim Chriſti diſcipulum, preſertim anxium, & dubitantem oblatas ad tangendũ manus, pedéſq́; non tetigiſſe. Ac meritò quidem ratus; faciat enim ex ſe quiſq́; de aliis coniecturam, quid feciſſet ſi eo fuiſſet loco, idq́; diſcipulos feciſſe credat. Et quia apud Ioan. c. 20. 27. cum dicit; *Infer digitum tuum huc, & vide manus meas, & affer manum tuam, & mitte in latus meum,* non dicitur, an Thomas manum in latus miſerit; ſed tamen, vt illic probaturi ſumus, meritò creditur; & videtur eadem etiam horum diſcipulorũ eſſe ratio. Ac fortaſſe quod poſtea narrantibus diſcipulis ſibi Dominum apparuiſſe Thomas dixit; *Niſi mittam digitum meum in locum clauorum, & mittam manum meam in latus eius, non credam,* Ioan. 20. 25. propterea dixit, quia illi diſcipuli affirmauerant ſe Chriſti vulnera manibus tetigiſſe. Quid? quòd illud, quod ait Ioan. 1. epiſt. c. 1. 1. *Quod fuit ab initio, quod audiuimus, quod vidimus oculis noſtris, quod perſpeximus, et manus noſtræ cõtrectauerunt de verbo vitæ,* nõ immeritò multi antiqui, & graues auctores ad hunc locũ alludere putauerunt, quaſi Ioannes ſignificet ſe, ac cęteros Apoſtolos omnes Chriſti

Hæretici olim quomodo hoc loco abuterentur.

Io. c.19. Iob ver.25.26.

An diſcipuli corpus Chriſti palpauerint.

poſt reſurrectionem vulnera contrectaſſe, vt refert Didymus Alexandrinus in eius loci Ioannis commentariis? Leo quidem certè ita ſcribit epiſt. 97. c.3. pares in hoc Thomam, & cæteros Apoſtolos faciens. Et ex verſu ſequenti magnopere confirmatur; *Et cum hoc*, inquit, *dixiſſet, oſtendit eis manus, & pedes*; non ſolum ergo ad videndum, contrectandúmq; diſcipulos inuitauit, ſed manus etiam, pedéſque porrexit, quos oſtenſos vero ſimile non eſt diſcipulos curioſos cognoſcendi Chriſti non tetigiſſe. Adde quòd ſi non tetigiſſent; ideo non tetigiſſent, quòd ſine tactu ſola inſpectione contenti credidiſſent; at non crediderunt, vt ſtatim dicitur. Contra tamen Hierony. ſentit in epiſtola aduerſus errores Ioannis Ieroſolymitani diſcipulos auſos non fuiſſe tangere putantes ſpiritum eſſe, ideóque cibum Chriſtum petiuiſſe.

41. *Adhuc autem eis non credentibus, & mirantibus præ gaudio.*) Ita ſcribit Euangeliſta diſcipulos non crediddiſſe, vt culpam extenuare videatur, indicans non tam obſtinata contra veritatem incredulitate, quàm deſiderio veritatis veritatẽ non credidiſſe. Sępe quod maximè optamus, minimè credimus. Sic Iacob cum audiſſet Ioſeph filium ſuum viuere *quaſi de graui ſomno euigilans* filiis affirmantibus credere non poterat, Geneſ. 45.26. Sic Petrus à carcere pręter opinionem per angelum liberatus, *neſciebat quia verum erat, quod fiebat per angelum*, ſed, *exiſtimabat ſe viſum videre*, Actor. 12.9. Sic interpretantur Hebręi, quod ſcribit Dauid Pſal. 125.1. *In conuertendo Dominus captiuitatem Sion, facti ſumus ſicut conſolati*, כחלמים, ſicut dormientes, ſicut ſomniantes, id eſt non credebamus, ſomniare nos potiùs putabamus, quàm verum eſſe, quod tam diu, ac tantopere optaueramus, Dominum à captiuitate populum ſuum liberaſſe. Quia ergo credebant Apoſtoli, non credebant. Quia credebant Chriſtum, quem videbant eſſe, gaudebant; vnde enim gaudebant, niſi quia credebant? & quia gaudebant, non credebant. Et quia fieri non videtur poſſe, vt credentes non credant, poſſumus interpretari non credidiſſe, non quia non crediderũt, ſed quia magis, ac magis credere voluerunt. Similes enim erãt ſitibundis, qui cùm, quantum ſatis eſt, biberint, ſatis ſe bibiſſe non putant, adhuc ſitire ſibi videntur, adhuc volunt bibere. Sic Apoſtoli, cùm veram haberent fidem, argumentis tamen fidei ſatiari non poterant; viderant, inſpexerant, contrectauerant, adhuc ſitiunt, adhuc plura deſiderant. Hoc illud nimirum eſt; *Sitiuit anima mea ad Deum fontem viuum*, Pſal. 41.3. &, *ſitiuit in te anima mea*, Pſal. 62. 2. Hoc eſt; *Qui bibunt me, adhuc ſitient*, Eccleſ. 24.29. Certè ſi non credere propriè ſumatur, non de omnibus, qui tunc illic erant, intelligẽdum eſt. Nam illi, qui cùm Chriſtus ſuperuenit, narrabant cæteris ſe Dominum vidiſſe, id eſt Petrus, & ſi quis erat alius, vtique credebant.

Dixit, habetis hîc aliquid, quod manducetur?) Non ignorabat Chriſtus vtrum haberent; ſed loquitur, vt ſolet, cęterorum hominum more. *Aliquid quod manducetur*, vocat, aliquid ad manducandum aptum, in quo experimentum illis pręberę poſſet ſui. Suſtinenda, frenandáq; hoc loco eſt humana curioſitas, ſi forte argutulè garrire volet fallaci Chriſtum argumento vſum eſſe. Nec enim ſatis edendo probaſſe, verum ſe habere corpus, cùm angeli quoque non veris aſſumptis corporibus ederint, Gen. 18.8. & 19.3. & Tobiæ 12. 19. Primùm quidem angeli edere quidem videbantur, re autem vera non edebant; ſicut vera etiam videbantur habere corpora, quę vera non erant, Chriſtus autem verè, propriéque edit. Nam, vt ait Auguſtinus ſerm. 147. de tempore, *quòd manducauit poteſtatis fuit, non egeſtatis*. Quod ipſum omnibus poſt reſurrectionem corporibus commune fore dicit lib. 13. de Ciuit. cap. 22. Quod & Euthym. in comment. & Græcus auctor D. Thomæ, & Beda obſeruauerunt.

Chriſtus verè ac propriè comedit.

At iſthuc, dicet aliquis, Apoſtolis conſtare non poterat, vtrum verè Chriſtus ederet, an ſimulatè; quare non magis illis Chriſtus probabat ſe verum habere corpus, quàm angeli illi, qui aſſumptis ederunt corporibus, probauerunt. Iam diximus ſupra Chriſtum non agere cum hominibus argutis, quibus non niſi quod ſubtile eſt, quamlibet falſum, quálibet abſurdum probari poteſt. Hac ipſa ratione ſe hominẽ eſſe probat, quòd humano cum hominibus argumentatur more. Quibus indiciis, quibus experimentis humanũ corpus probari poteſt, niſi colore, figura, progreſſu, ſermone, tactu, eſu, potúq;? His omnib⁹ Chriſtus ſuũ probauit corp⁹. Qui his nõ cõtentus certiora quęrit, quęrat in aliis etiam hominibus, quærat in ſeipſo, quæ cum inuenire nõ poterit, nec ſe, nec aliũ quemquam hominem verum corpus habere credat.

42. *At illi obtulerunt ei partem piſcis aſſi, & fauum mellis.*) Quod ad manum paratum fuit. Nec aliud arbitror quęrendum eſſe myſterium. Et ſi quid eſt, hoc certè eſt, quòd nõ vna ſola ſpecie cibi, ſed omnibus, quę inter Apoſtolos reperiri potuerunt, corporis ſui veritatem Chriſtus probare voluit. Quare fauum comedit Dominus? rogabat Ioannes Ieroſolymitanus malè cum Origene de corporum reſurrectione ſentiens. Reſpondet Hieronymus in epiſt. aduerſus eius errores, *vt reſurrectionem probaret, non vt tuis faucibus mella permitteret.* Qui allegoricum amat ſenſum, Gregor. hom. 24. in Euang. Bedam, & Theophyl. legat, & Gregor. Nyſſen. apud D. Thomam.

43. *Et cùm manducaſſet coram eis, ſumens reliquias dedit eis.*) Quare ipſe manducauerit, ſatis conſtat; quare reliquias diſcipulis dederit ſtatim quiſquis legit, dubitat. Itaque miror eam quæſtionem ab interpretibus eſſe prætermiſſam. Puto voluit Chriſtus, vt diſcipuli verè poſſent dicere, quod poſt eius reſurrectionem prædicantes dixerunt, Actor. 10. 40. 41. *Hunc Deus ſuſcitauit tertia die, & dedit eum manifeſtum fieri, non omni populo; ſed teſtibus præordinatis à Deo, nobis qui manducauimus, & bibimus cum illo, poſtquam reſurrexit à mortuis.* Voluit etiam fortaſſe, vt ex reliquiis, quas illis dabat, cognoſcerent ſe verè aliquid ediſſe, non ſimulatè. Voluit pręterea illis oſtendere ſe nõ quemlibet eſſe hominem, ſed Chriſtum qui cum illis ante mortem edere, ac bibere ſolebat; ideóque more ſuo cibum cum illis communicare. Voluit & timorem illis hac ratione tollere, oſtendens, ſe cum illis tanquam cum notis, & amicis agere, quibuſcum ederet, ac biberet.

44. *Et dixit ad eos; Hæc ſunt verba, quæ locutus ſum ad vos, cùm adhuc eſſem vobiſcum.*) Quæ verba demonſtret paullo poſt exponit; *Quoniã neceſſe eſt impleri omnia, quæ ſcripta ſunt in lege Moyſi, et Prophetis, & Pſalmis de me.* Id eſt nunc re ipſa experimini vera eſſe, quæ vobis ex Prophetis omnibus pędicebam, fore vt traderer *in manus peccatorum*, vt morerer, vt tertia die reſurgerẽ. Quod tunc me docente nõ ſatis credebatis, nunc experientia ſaltem docente credite. At quid ſit; *cum adhuc eſſem vobiſcum*, aliquãto eſt difficilius. Sic enim loquitur, quaſi tunc, cùm iſta dicebar, cum illis nõ eſſet,

Erat

A Erat ſanè eum ipſis, atque id ipſum agebat, vt ſe cum illis eſſe probaret; ſed quia nō vſitato hominum modo, quemadmodum ante, cum ipſis erat; non ita, vt eum illis ſemper verſaretur, ſemper cibum ſumeret, ſemper eos videret, & ſemper ab eis videretur, indicat ſe cum illis non eſſe. Quod rectè Gregor. hom. in Euang. 24. & Beda in commētariis obſeruarunt. *Non enim cum ipſis non erat*, inquit Gregor. *quibus præſens corporaliter apparebat; ſed tamen iam ſe eſſe cum ipſis denegat, à quorū mortali corpore carnis immortalitate diſtabat.* & Beda, *cum adhuc eſſem vobiſcū, id eſt, cum adhuc eſſem in carne mortali, in qua eſtis vos: Et cum illis quidem, poſtea quàm re-* B *ſurrexit, fuit quadraginta diebus (vt legitur) exhibitione corporalis præſentiæ, ſed non cum illis fuit conſortio infirmitatis humanæ.* [Actor. 1. 3.] Quod eo magis obſeruare Catholicus lector debet, quòd ad grauiorem ſacramenti Euchariſtiæ cauſam tot hodie aduerſariis agitatam maximè pertinet. [Obiectio hæreticorum cōtra Euchariſtiam diluitur.] Obiiciunt nobis hęretici Chriſtum verè in Euchariſtia eſſe non poſſe, cùm in cælum aſcenderit, vnde ſe ante diem iudicij dixerit non rediturum, & in hanc ſentētiam multa minimè neceſſaria ſcripturæ accumulant teſtimonia. Quæ vt fingamus vera C eſſe, nihil probant. Eſto enim dixerit Chriſtus vſq; ad diem iudicij nobiſcum ſe futurum non eſſe, quo nihil clarius dici potuit: quid probabitur, niſi Chriſtum nunc non eo modo eſſe nobiſcum, quo tunc erat; viſibiliter, familiariter, vt cum eo colloqueremur, ederemus, biberemus? Quid? quod dixit; [Matth. 28. 20.] *Ecce ego vobiſcū ſum omnibus diebus vſq; ad conſummationem ſæculi?* quod etſi alium, vt illic diximus, habet ſenſum, tamen probabilius pro noſtra, quàm illa, quæ hęretici afferunt, pro ipſorum ſententia afferri poteſt.

Quoniam neceſſe eſt impleri omnia, quæ ſcripta ſunt in lege Moyſi, & prophetis, & Pſalmis de me.) Aliquando D totum teſtamentum vetus in legem, & prophetas diſtinguit, pſalmos etiam comprehendens nomine prophetarum, vt, *In his duobus mandatis vniuerſa lex pendet, & prophetæ*, &, *hæc eſt enim lex, & prophetæ*, &, *non veni ſoluere legem, aut prophetas*, Matth. 5. 17. & 7. 12. & 22. 40. Aliquando pſalmos à prophetis diſtinguit, vt hoc loco Hebręorum conſuetudinē ſecutus, quorū nota in tres claſſes omniū librorū diuiſio eſt in תורה legem, נביאים prophetas, & כתבים hagiographos, in quibus Iob, Salomonis opera, libri Paralipomenon, Daniel, Eſdras, Eſther, Pſalmi, vt in prologo galeato E Hieron. tradit. Quando hęc Chriſtus diſcipulis dixerit, cùm adhuc cum illis eſſet, non dicit; & eſt credibile ſępe eum prophetarū de ſe explicaſſe vaticinia, quamuis Euangeliſtę non omnia narrauerint. Sæpe mortem, ac reſurrectionē ſuam diſcipulis ante nuntiauerat, Matt. 17. 22. 23. & 20. 28. Mar. 8. 31. & 9. 31. Luc. 9. 22. 44. quibus etiam locis probabile eſt teſtimonia de ea re prophetarū protuliſſe, quo magis diſcipulorum animos confirmaret admirantium, & quid ſibi verbis illis vellet, vt ait Euāgeliſta, non intelligentiū. F Id ergo nunc in memoriā illis reuocat, vt faciliùs experientię credant, eum iis, quę ante illis expoſuerat, prophetarū teſtimoniis conuenienti. Sic olim Deus per Iſaiam in re ſimili populum alloquebatur c. 48. 6. *Quæ audiſti, vide omnia.* Placet quod à nōnullis obſeruatum eſt, Chriſtum hęc verba non primo reſurrectionis die, cum primum vndecim congregatis diſcipulis apparuit; ſed vltimo illo, quo ab illis in cælum diſceſſit, dixiſſe: Nam & Euāgeliſta & hic, & in Actis c. 1. 9. cum his verbis eius aſcenſionē copulat. [Inf. v. 49. 50. 51.] *Vos autem ſedete hîc, quoadvſq; induamini virtute ex alto. Eduxit* A *autem eos foras in Bethaniam, & eleuatis manibus ſuis benedixit eis. Et factum eſt, dum benediceret illis, receſſit ab eis, & ferebatur in cælum.* Quanquam hoc, vt in Actis declarabimus, probabile, non neceſſarium argumentum eſt.

45. *Tunc aperuit illis ſenſum, vt intelligerent ſcripturas.*) Nimirum ante diſſerente etiam eo nō intellexerant ſupra c. 9. 45. *At illi ignorabant verbum iſtud, & erat velatum ante eos, vt non ſentirent illud, & timebant eum interrogare de hoc verbo.* Rectè ſcripturas euentus ipſe interpretatur; ac tunc etiam Chriſto interprete opus B nobis eſt, qui doceat, qua ratione euentus cum prędictione conueniat. Ac ne id quidē ſatis; opus præterea eſt, vt oculos nobis mentis aperiat. Hic enim eſt ſenſus, Τότε διήνοιξεν αὐτῶν τὸν νοῦν τοῦ συνιέναι τὰς γραφάς. Tunc aperuit eorum mentem, vt poſſent ſcripturas intelligere; *Præbuit ſe videndum oculis*, inquit Beda, *præbuit manibus contrectandum. Parum eſt; lege, commemorat ſcripturas, & hoc parum eſt; aperuit ſenſum, vt quod legis intelligas.* Noſtri tamen Caluiniſtæ nihil in ſcripturis difficultatis inueniunt, omnia intelligunt, omnia luce clariora eſſe dicunt, cùm nec [Caluiniſtis omnia facilia in ſcripturis.] C Chriſtus illis profectò loquatur, nec ſatis ſanā mentem habeant. Sed illi ſcilicet pedibus ſcripturam intelligunt, illud enim ſemper in ore habent, *Lucerna pedibus meis verbum tuum.* [Pſal. 118. 105.]

46. *Quoniam ſic ſcriptum eſt, & ſic oportebat Chriſtum pati, & reſurgere à mortuis tertia die.*) Chriſtum paſſurum fuiſſe tam multa prophetarum erant teſtimonia, vt longum etiam ſit commemorare. Totus Pſalmus 21. & caput Iſaiæ 53. & Daniel. 9. 26. de ea re loquuntur. De reſurrectione vbinam prædicta fuerit, minùs apparet. Sed & de ea illuſtre teſtimonium D illud eſt, quod Petrus Actor. 2. 31. & Paulus Actor. 13. 35. citant ex Pſal. 15. 10. *Non derelinques animam meam in inferno, nec dabis ſanctum tuum videre corruptionem.* Et figura Ionæ cap. 2. 1. quæ inſtar fuit prophetiæ, aut plus etiam quodammodo, quàm prophetia, quia non verbis rem indicabat, ſed demonſtrabat factis, vt exponit Chriſtus Matthæi 12. 40. Alia qui volet, apud Cyprianum in libris aduerſus Iudæos, apud Euſebium in libris de demonſtratione, & apud Proſperum in libro de prædictionibus multa, & facilè reperiet.

E 47. *Et prædicari in nomine eius pœnitentiam, & remiſſionem peccatorum in omnes gentes.*) Oſtendit quis ſit mortis, & reſurrectionis ſuæ fructus, vt homines in illum credentes, & anteactæ vitæ pœnitentiam agentes peccatorum remiſſionem conſequerentur. Nec enim fruſtra mortuus eſt Chriſtus; ſed fuit *exaltatus à terra*, id eſt in crucem actus, vt omnia ad ſe traheret, Ioan. 12. 32. [Mortis Chriſti fructus.] Hoc etiam ipſum ideo Chriſtus dicere videtur, vt magis, ac magis diſcipulorum fidem cōfirmet. Nam etſi ſcripturarum id teſtimoniis ante probauerat, & obiecta præſentia corporis ſui F reipſa docuerat; tamen ideo incredibilis videri res poterat, quia non neceſſaria. Docet ergo neceſſarium etiam fuiſſe, & quidem publicè ad omnium ſalutem hominum, qui, niſi ipſe moreretur, viuere nō poterant. At vbi hoc à prophetis prędictum fuerat prædicandam in nomine Chriſti in remiſſionē peccatorū pœnitentiam? Fortaſſe hoc non eſt ad ſcripturas, de quibus ver. 45. & 46. mentionem fecerat, referendū; quaſi hoc etiam ſcriptū fuiſſe dicat. Nec enim neceſſe eſt, ſingula, quę oportuiſſe dicit fieri, ſcripta eſſe. Sed ſi hoc Chriſtus inter ea, quæ ſcripta erant,

numerate voluit, fecit meritò. Omnia enim teſtimonia, quibus Chriſtus homines à peccato, à captiuitate, ab hoſtibus liberaturus dicitur, & in meliorem quendam ſtatum traducturus, ita intelliguntur. Nec enim inuitos homines, & in peccatis ſemper ſuis voluntate hærentes, ſed peccata ſua cognoſcentes, atque deteſtantes liberaturus promittebatur Gen.3.15. Deut.18.15.18. Pſal.2.2. toto Pſal. 109. Iſai. 7. 14. 15. & 9. 6. & 11. 1. & deinceps. De prædicatione Euangelij, cuius pœnitẽtia, & remiſſio peccatorum duæ, vt ſæpe diximus, partes ſunt, extat Iſaiæ teſtimonium c. 40.9. & 42.1. & 45. 1. & 49. 1. 6. & alia, quæ apud Cyprianum, Euſebium, & Proſperũ, quos modò citabamus, videre lector poterit. Porro de pœnitentia, & remiſſione peccatorum, & quid inter Ioannis, & Apoſtolorum prædicationem interfuerit, diximus apud Matthæum c.3.2. 6. & Mar. 1. 4. & ſupra c. 1. 77.

Incipientibus ab Ieroſolyma.) G. ἀρξάμενον, incipientem, quod rectè conueniret, ſi ante ſcriptum fuiſſet, prædicare, vt eſſet ſenſus, oportebat me prædicare pœnitẽtiam in remiſſionem peccatorum incipientem ab Ieroſolyma. Sed cum dixerit κηρυχθῆναι, prędicari, non conuenit accuſatiuus agentis perſonæ; niſi dicamus Atticum eſſe, & abſolutè poſitum pro, incipiente, vt nonnulli volunt. Noſtrum interpretem non dubito legiſſe ἀρχόντων, *incipientibus ab Ieroſolyma.* Vbi Hebraiſmus etiam latet, quo in participio, aut verbo præcedente verbale nomen intelligitur, *incipiẽtibus* prædicatoribus *ab Ieroſolyma*, id eſt ſumpto ab Ieroſolymis initio prædicandi. Quæ lectio multò melior eſt. Vbi autem ſcriptum ſit initium Euangelicæ prædicationis ab Ieroſolyma ſumi oportere, (nam & hoc ad illud verbum, quod verſu 46. præceſſit, *& ſic ſcriptum eſt*, eſſe referendum non eſt dubium) non ignorat quiſquis aliquid in ſacris litteris operæ poſuit Pſal.109.2. *Virgam virtutis tuæ emittet Dominus ex Sion; dominare in medio inimicorum tuorũ*; nemo dubitat eum habere ſenſum. Hoc etiam eſt, *De Sion exibit lex, & verbum Domini de Ieruſalem* Iſai 2.3. &, *Ecce ego mitto in fundamentis Sion lapidem, lapidẽ probatũ, angularẽ, pretioſũ in fundamẽto fundatũ; qui crediderit, non feſtinet*, Iſai 28. 16. & *ſuper montem excelſum aſcende tu, quæ euangelizas Sion, exalta in fortitudine vocem tuam, quæ euãgelizas Ieruſalem* Iſai 40. 9. & *ſurge illuminare Ieruſalem, quia venit lumen tuum, & gloria Domini ſuper te orta eſt. Quia ecce tenebræ operient terram, & caligo populos; Super te autem orietur Dominus, & gloria eius in te videbitur, & ambulabũt gentes in lumine tuo, & Reges in ſplendore ortus tui.* Iſai 60.1.2.3. Cur voluerit ab vrbe Ieroſolymitana euangelicæ prædicationis initium ſumere facile eſt ex ſimili quæſtione coniecturam ducere. Cur prius à Iudæis exordiri Euangelium voluerit, ita prorſus, vt nec ipſe vnquam gentibus prædicauerit, ſed ad ſolas *oues, quæ perierant, domus Iſrael* ſe veniſſe dixerit Matth. 15.24. & diſcipulos, cùm ad prædicandum primùm miſit *in viam gentium* abire prohibuerit Matth. 10. 5. eius rei cauſam duobus illis locis explicauimus, promiſſiones venturi ſaluatoris, non gentibus, ſed Iudęis in Abraham, Iſaac, Iacob, & Dauide factas fuiſſe; quare voluiſſe Chriſtum ſuam primùm fidem liberare, & Iudæis priùs Euangelium prædicare, quibus id ex promiſſo quodammodo debebat, quàm gentibus, quibus nullo modo debebat. Simili ergo cauſa voluit poſt reſurrectionem ſuam ab Ieroſolyma primùm inter omnes Iudęorũ ciuitates exordium ſumi Euangelij prædicandi; quia tanquam Rex promiſſus veniebat; vtque ſucceſſor Dauid eius regnum reſtauraturus, id eſt ex tẽporali, & inſtabili ſpirituale, & perpetuum facturus. *Ego*, inquit, *cõſtitutus ſum Rex ab eo ſuper Sion montem ſanctum eius prædicans præceptum eius* Pſal.2 6. *& de fructu vẽtris tui ponã ſuper ſedem tuam* Pſ.131. 11. &, *multiplicabitur eius imperium, & pacis non erit finis; ſuper ſolium Dauid, & ſuper regnum eius ſedebit, vt confirmet illud, & corroboret in iudicio, & in iuſtitia amodo, & vſque in ſempiternũ* Iſai.9. 7. & rurſum, *præparabitur in miſericordia ſolium, & ſedebit ſuper illud in veritate in tabernaculo Dauid iudicans, & quærens iudicium* Iſai.16. 5. *Et ſuſcitabo Dauid germen iuſtum, & regnabit Rex, & ſapiẽs erit, & faciet iudicium, & iuſtitiam in terra*, Iere. 23. 5. & iterum, *& erit in die illa, ait Dominus exercituum, conteram iugum eius de collo ſuo, & vincula eius diſrumpam, & non dominabuntur ei amplius alieni, ſed ſeruient Domino Deo ſuo, & Dauid Regi ſuo, quem ſuſcitabo eis.* Ierem.30.8 9. longum eſt recitare omnia, indicabo. Iere.33.15. Ezechiel.34.23.34. & 37. 19. Oſee 3. 5. Amos. 9.11. Id etiam angelus ille affirmauit, qui eius Mariæ generationis attulit nuntium ſupra c.1.32. 33. *Et dabit illi Dominus Deus ſedem Dauid patris eius, & regnabit in domo Iacob in æternum, & regni eius non erit finis.* Regiam autem Dauidis fuiſſe Ieroſolymę Sionem illam omnibus ſacris litteris celebratam nemo neſcit. Debuit ergo Chriſtus in eo loco regni poſſeſſionem capere, vbi Dauidici regni ſedes erat. At cur, ſimulatq; baptizatus eſt, non inde auſpicatus eſt Euangelium? quia nõdum regni ſui capiebat poſſeſſionem; quam propriè nõ niſi poſt reſurrectionem cepit confecto iam bello; & hoſte deuicto. Nam per mortem quidem ab eo debellatum eſt, per reſurrectionem triumphatum. Ante mortem milites, id eſt Apoſtolos, & diſcipulos conſcribebat, quod primo loco faciendum erat; quos quia meliores in Galilæa, quàm in Iudæa ſciebat ſe inuenturum eſſe, in Galilæa potiùs, quàm in Iudæa cœpit prędicare. Conſcripto milite bellum gerebat, & quaſi populabundus agros huc illuc prædicando ductabat exercitum, & leuioribus ſępe cum Phariſæis, & ſacerdotibus dimicabat pugnis; iuſtum verò pręlium, quo totis cũ hoſte pugnauit viribus, in quod ſummam cõiecit rerum, in ſola cruce commiſit. Ille deſtinatus ei ad pugnãdum erat campus.

Hebraiſmus, quo in verbo nomẽ verbale intelligitur.

Cur ab Hieruſalẽ initium prędicationis Euangelij.

48. *Vos autem teſtes eſtis horum.*) Facit Apoſtolos, id eſt teſtes reſurrectionis ſuæ. Hæc enim eſt Apoſtoli definitio teſtem eſſe reſurrectionis Chriſti, vt colligitur ex Petro Act.1.21.22. *Oportet*, inquit, *ex ijs viris, qui nobiſcum ſunt congregati, in omni tempore, quo intrauit, & exiuit inter nos Dominus Ieſus, incipiens à baptiſmate Ioannis vſque in diem, quâ aſſumptus eſt à nobis, teſtem reſurrectionis eius nobiſcum fieri vnum ex iſtis.* Et ex D. Paulo 1. Corinth. 9. 1. *Non ſum liber? non ſum Apoſtolus? nonne Chriſtum Ieſum Dominum noſtrum vidi?* Non ignoro Apoſtoli nomen miſſum, legatúmque ſignificare, ideóque duodecim illos à Chriſto Apoſtolos appellatos ſupra c.6.13. vt diximus Matth.10.2. Verum hîc non doceo quid nomen ſignificet, ſed quod præcipuum Apoſtoli ſit officiũ, quod nemo meliùs, quàm duo illi Apoſtolorum maximi, declarare potuit. Iam monui Chriſtum hæc verba non prima illa reſurrectionis die, ſed illa vltima, qua ab Apoſtolis in cælũ diſceſſit, vt eſt credibile, dixiſſe, & quia huius loci, & Act.1.c. contextus ſignificat: & quia eſt per ſe ipſum veriſimile hęc Chriſtum abeuntem nouiſſima Apoſtolis dixiſſe verba, in quibus officij ipſorum ſumma

Apoſtolus, id eſt teſtis reſurrectionis Chriſti.

verſa-

verſabatur, quò altiùs hærerent in eorũ animis. Sic ſolemus amicis longè proficiſcentes poſtrema verba dicere, quorum maximè eos volumus recordari. Idem Chriſtus Apoſtolis dicit Act. 1. 8. aut potiùs idem Lucas ibi ab eo dictum narrat. Nec enim aſſẽtior ijs, qui eandem putant eſſe ſententiam diuerſis à Chriſto temporibus pronuntiatam, eóque diuerſis etiam eam locis Euangeliſtã recitaſſe. Vna, eadémque eſt ſemel, vt opinor, dicta. Nam iam monuimus hæc omnia, quæ vſque ad finem capitis ſcribit Lucas, à ſtatim aſcenſuro in cælum Chriſto dicta fuiſſe. Hoc intereſt, quòd cùm bis eadẽ Euãgeliſta narrauerit, copioſiùs narrauit ibi vbi id agebat, vt exponeret, quomodo Chriſtus in cælum omnibus confectis rebus aſcendiſſet, & vbi nouam exordiebatur hiſtoriam. Breuiùs hîc, vbi euangelicam concludebat, quæ vſque ad nouiſſimã Chriſti pertinebat apparitionem. Itaque aſcenſionem eius, quę vltra erat, non tam deſcripſit, quàm indicauit. Quemadmodũ Geographi faciunt, qui cùm regionem aliquam accuratè deſcribunt, non deſcribunt etiam omnes, quæ circa vicinæ ſunt, ſed proximas tantùm earum oras appingunt.

49. *Et ecce ego mitto promiſſum Patris mei in vos.*) Opponit ſeſe Apoſtolis. Dixerat, *Vos autem teſtes mihi eritis in Ieruſalem, & in omni Iudæa, & Samaria, & vſque ad vltimum terræ*, vt ſcribit Lucas Act. 1. 8. Illis verbis iſta reſpõdent, quaſi dicat, Vos facietis quod veſtrum; ego quod meum eſt. *Vos eritis mihi teſtes*, ego vobis Spiritum ſanctum mittam, qui vos ad ferendum de me teſtimonium corroboret. Præſens ponitur pro futuro maiore gratia, quàm ſi futurum ipſum poneretur; vt Elias venit, id eſt *venturus eſt*, vt noſter vertit interpres Matth. 17. 11. Ac fortaſſe etiã hîc per futurum reddidit, quod per præſens Græcè dictum erat intuitus ſenſum non verba. Multi enim Latini codices legunt *mittam*. *Promiſſum Patris* vocat Spiritum ſanctum, ſiue quia à Patre ſuo per prophetas ſæpe promiſſus fuerat, vt Theophylactus, & Euthym. exiſtimant, Iſai. 44. 3. Ezechiel. 36. 24. 25. 26. & Ioel. 2. 28. quod Act. 2. 17. in eam citatur ſententiam, ſiue, vt ego arbitror, quia Patris Spiritus erat, & à ſe promiſſus, vt Ioan. 14. 16. & 15. 26. & 16. 7. Nam etiamſi per prophetas Spiritus ſanctus promiſſus fuerat; tamen qui maximè per illos promittebatur, & in quem omnes eorũ ſpectabant prophetiæ, Chriſtus erat; itaque ſi ad prophetarum vaticinia reſpiciendum eſſet, promiſſus Patris potius Chriſtus, quã Spiritus ſanctus diceretur. Dato autẽ iam Chriſto, & aduentum alterius paracleti promittente, quem ſe à Patre impetraturum dixerat, Spiritus ſanctus promiſſus Patris dicitur; aut quia Patris, quamuis non à Patre, ſed à Filio promiſſus; aut quia promiſſus impetrandus à Patre.

G. ἤλιας ἔρχεται.

Spiritũ ſanctum cur promiſſum Patris vocet.

Vos autem ſedete in ciuitate) Ieroſolymæ, vt explicatur Act. 1. 4. *ſedete* dixit, pro manete Hebræorum idiomate, ישב. Quamobrem voluerit eos Ieroſolymæ manere, donec Spiritus in eos ſanctus mitteretur, non eſt difficilis coniectura. Milites erant Chriſto regnum expugnaturi. Spiritus ſanctus inſtar erat armorum, quia robur illis dabat. Noluit ergo milites ſuos inermes in aciem prodire, vt rectè Chryſoſt. apud D. Thom. dicit. Hinc intelligitur cur proximis verbis Spiritum ſanctum *virtutem ex alto* appellarit, quia nimirum de illo tãquam de armis, in quibus virtus, robúrque conſiſtit loquebatur. Eadem A cauſa induẽdi vſus eſt verbo. Arma enim induimur.

Quouſque induamini virtute ex alto.) Cur indui virtute dixerit, modò declarauimus. Significat autem induere apud Hebræos, quorum Chriſtus aut lingua, aut idiomate vtebatur, rem ſibi aliquam coniũctiſſimam, & inſeparabilem habere, quia veſtis, qua induimur coniunctiſſimè nobis adhæret, & nunquã niſi dum dormimus, à nobis ſeparatur, ſed quocunque tendentes vſque nos ſequitur. Hinc illæ natæ phraſes. *Induit maledictionem ſicut veſtimentũ*. pſal. 108. 18. *Induantur qui detrahũt mihi, pudore, & operiãtur ſicut diploide cõfuſione ſua*. pſal. 108. 29. B & *Inimicos eius induam confuſione*. pſal. 131. 18. & *Sacerdotes tui induantur iuſtitia* ibid. ver. 9. *Ex alto*, dixit, vt indicaret nõ humanis, ſed diuinis eos armis pugnaturos, *Tibi militat æther*, ĩquit ille, *Ego enim dabo vobis os, & ſapientiam, cui non poterunt reſiſtere omnes aduerſarij veſtri* ſupra. c. 21. 15. & *non eſtis vos, qui loquimini, ſed ſpiritus patris veſtri, qui loquitur in vobis*. Matth. 10. 20. Hæc arma ſunt Dei, quibus ipſe quoque pugnaturus induitur, *Indutus*, inquit, *eſt Dominus fortitudinem, & præcinxit ſe*, pſal. 92. 1. His prophetas olim ſuos armauerat. *Tu ergo accinge lũbos tuos, C & ſurge, & loquere ad eos omnia, quæ ego præcipio tibi. Ne formides à facie eorum; nec enim timere te faciam vultum eorum. Ego quippe dedi te hodie in ciuitatem munitam, & in columnam ferream, & in murum æreum ſuper omnem terram Regibus Iuda, principibus, & ſacerdotibus eius, & populo terræ. Et bellabunt aduerſus te, & non præualebunt, quia ego tecum ſum, dicit Dominus, vt liberem te.* Ierem. 1. 17. 18. 19. & 15. 20. & , *ecce dedi faciem tuam valentiorem faciebus eorum, & frontem tuam duriorem frontibus eorũ. Vt adamantem, & vt ſilicem dedi faciem tuam, ne timeas eos, neque metuas à facie eorum*. Ezechielis 3. 8. 9.

Induere quid ſit apud Hebræos.

Claudianus 6. Paneg.

50. *Eduxit autem eos foras in Bethaniam.*) Bethaniam D fuiſſe Ieroſolymæ vicinam in Monte ſitam oliueti Mar. 11. 1. & aliàs ſæpe diximus. Diſtabat autem ab vrbe Ieroſolyma, vt ait Lucas Act. 1. 12. *iter ſabbati*, id eſt, quantum itineris die feſto ſabbati ſalua religione conficere licebat, quos alij mille, alij bis mille paſſus fuiſſe putant. Eò Chriſtus in cælum aſcenſurus diſcipulos eduxit, & quia intra Ieroſolymitanam vrbem conſpici nolebat, ne nouam exciret turbam; & quia locus ille vicinus erat, & ſibi ante ſæpe frequentatus, hoſpitium enim ibi habebat, vt apud Matth. c. 26. 2. docuimus; & quia mons erat editus, & E quaſi gradus ad aſcendendẽdum in cælum. Nam etſi potuit eadem ille facilitate quocũque ex loco diſcipulis ſuſpicientibus aſcendere, tamen fecit humano more, vt quantum terra gradiendo & cum diſcipulis colloquendo aſcendere poterat, aſcenderet, nec miraculo, quamdiu ſeruire natura poterat, vteretur.

Bethania quantũ ab Ieruſalem, diſtaret.

Et eleuatis manibus ſuis benedixit eis.) Bene precatus eſt illis. Fecit vt pater, qui moriens, aut longè non rediturus abiens filijs benedicit. Sic Iſaac moriens; ſic Iacob filijs dicitur benedixiſſe Genes. 27. 4. & 48. F 9. & 49. 1. 2. Quòd autem leuauit manus, orantis ſignum fuit, & benedictionem, quam diſcipulis dabat à Patre poſtulantis. Solebant orãtes Iudæi in cælum manus tollere, vt Moſem interim, dum populus cõtra Amalecitas pugnabat, feciſſe legimus. Exod. 17. 11. Quod & omnes, opinor, fecerunt gentes duce natura, quę Dei ſedem, & veluti publicum templum cælum eſſe docet, καὶ ὑπ᾽ ἔρλατα δ᾽ ὄμματα τείνειν, vt poëta ille dixit, *& duplices tendens ad ſidera palmas*, vt alius Latinus ait; & nos doctore facimus D. Paulo, qui nos omni loco puras manus leuare monet 1. Timoth. 2. 8.

Heſiod. in operib.
Virgil. 1. Aeneid.

51. *Et factum eſt cum benediceret eis.*) Poſtquam benedixiſſet. Nam etſi Græcè eſt ἐν τῷ εὐλογεῖν, *cum benediceret*, tamen pro præterito poſitum arbitror εὐλογήσαντος cùm benedixiſſet. Et quia vero ſimile non eſt priùs aſcēdere cœpiſſe, quàm benedictionem abſoluiſset, & quia id indicat Marcus c. 16. 19. cū dicit, *Et Dominus quidē Ieſus poſtquā locutus eſt eis, aſſumptus eſt in calū.*

Receſsit ab eis, & ferebatur in calum.) Non ſignificat ſubduxiſse ſe Chriſtum alium in locum procul à diſcipulis, vt inde in cælum aſcenderet; ſed aſcendēdo ab illis ſeceſſiſse; & vt idem Lucas ait Act. 1. 9. *Cum hæc dixiſſet videntibus illis eleuatus eſt, & nubes ſuſcepit eum ab oculis eorū.* Quòd autem dicit, *& ferebatur in calum*, ſignificat, non ſtatim ab Apoſtolorum conſpectu ſublatum fuiſse, ſed paullatim aſcendiſse Apoſtolis eum, quia pedibus non poterant, oculis proſequentibus, quoad *nubes*, vt ait in Actis Lucas, *ſuſcepit eum ab oculis eorum.*

52. *Et ipſi adorantes regreſsi ſunt in Ieruſalem cum gaudio magno.*) G. καὶ αὐτοὶ προσκυνήσαντες αὐτόν, & ipſi cum adoraſſent eum. Non legimus, niſi hoc loco Chriſtū à diſcipulis ſuis adoratum. Nam etſi Deum eſſe credebant, tamen quia ſolum in eo vidēbāt hominem, tanquam cum homine verſabātur. Nunc demū adorant, cùm in cælum ferri vident, coacti re ipſa confiteri Deum, quem ante ſola fide confitebantur. Extorquet ab illis nunc adorationem rei euidētia.

Vſus loci huius contra hæreticos pro adoratione Euchariſtiæ.

Vſui nobis hic locus aduerſus nouos hæreticos eſſe poteſt, ridentes ſimplicitatem noſtram, quòd Euchariſtiam adoremus. Apoſtolos nempe cum eam acceperunt, non adoraſſe. Quid mirum Euchariſtiam nō adoraſſe, qui ne extra Euchariſtiam quidem Chriſtum ipſum adorabant? Nos Apoſtolos imitamur; nunc adoramus, cùm iam Chriſtus in cælum aſcendit, certum habentes teſtimonium diuinitatis eius, qui, vbicumque velit, eſſe poſſit, & in Euchariſtia, vbi ſe eſſe dixit, verè ſit, & vbicumque ſit, ſit adorandus. Itaque tantùm abeſt, vt propterea non adoremus, quia in cælo eſt, vt hæretici faciunt; vt ideo potiùs adoremus, quia in cęlo eſt, vt Apoſtoli fecerunt. Quòd ait Lucas Apoſtolos in Ieruſalem regreſſos fuiſſe, ideo dicit, vt oſtendat feciſſe eos, quod ipſis à Chriſto præceptum fuerat ver. 49. *ab Ieroſolymis ne diſcederent* Act. 1. 4. Cum magno autem gaudio reuertuntur, quia aſcenſu in cælū Chriſti fidem, ſpémque omnem ſuam confirmari viderant.

53. *Et erant ſemper in templo laudantes, & benedicentes Deum*) Quòd Chriſtum in cęlum recepiſſet, cum quo ſe aliquando, vt ille ſibi promiſerat, ſperabant regnaturos, quo, cum ingreſſus eſſet Chriſtus, aditum iam ſibi patefactum putabant, quod & Beda hîc animaduertit. Quòd autem ſemper in templo fuiſſe dicit, non ſic intelligendū, quaſi nunquam exirent à templo, ſed ſic, vt ſignificetur non alijs occupatos fuiſſe rebus per totos illos quinquaginta dies quàm oratione. Nam idem Lucas Act. 1. 13. ad domum, vbi Petrus & Ioannes habitabāt, redijſſe dicit, in ea ſe cum alijs diſcipulis continuiſſe. Notarūt quidam, in quibus Beda, Lucam à templo, & ſacerdotio exorſum Euangelium c. 1. 5. in templum quoque deſijſſe. Non arbitror eſſe myſterium; ſed ſi quis arbitretur, non reprehendo. Mihi quidem iucūdum eſt quouis tandem loco Euangelium cum Luca finire, cui me hoc ipſum, quòd finiui, ſecundùm Deum debere ſentio; nec enim dubito, quin ille me, quemadmodum ego illum quotidie precabar, precibus iuuerit.

SANCTVM IESV CHRISTI EVANGELIVM SECVNDVM IOANNEM.

CAPVT PRIMVM.

1. IN principio erat verbum, & verbum erat apud Deum, &
Deus erat verbum. 2. Hoc erat in principio apud Deum.
3. Omnia per ipſum facta ſunt: & ſine ipſo factum eſt ni-
hil, quod factũ eſt, 4. in ipſo vita erat, & vita erat lux ho-
minum: 5. & lux in tenebris lucet, & tenebræ eam non com-
prehenderunt. 6. Fuit homo miſſus à Deo, cui nomen Matt.3.a.1. Marc.1.a.2
erat Ioannes. 7. Hic venit in teſtimonium vt teſtimonium
perhiberet de lumine, vt omnes crederent per illum. 8. non erat ille lux, ſed vt
teſtimonium perhiberet de lumine. 9. Erat lux vera, quæ illuminat omnem ho- Inf.3.c.19.
minem venientem in hunc mundum. 10. in mundo erat, & mundus per ipſum Heb.11.a.8.
factus eſt, & mundus eum non cognouit. 11. In propria venit, & ſui eum non re-
ceperunt. 12. quotquot autem receperũt eum, dedit eis poteſtatem filios Dei fieri,
his, qui credunt in nomine eius: 13. qui non ex ſanguinibus, neque ex voluntate
carnis, neque ex voluntate viri, ſed ex Deo nati ſunt. 14. Et verbum caro factum Mat.1.c.16.
eſt, & habitauit in nobis: & vidimus gloriam eius, gloriam quaſi vnigeniti à pa- Luc.2.b.7.
tre plenum gratiæ, & veritatis. 15. Ioannes teſtimonium perhibet de ipſo, & cla-
mat dicens: Hic erat, quem dixi: Qui poſt me venturus eſt, ante me factus eſt:
quia prior me erat. 16. Et de plenitudine eius nos omnes accepimus, & gratiam 1.Tim.6.d.17.
pro gratia. 17. quia lex per Moyſen data eſt, gratia, & veritas per Ieſum Chriſtũ 1.Ioã.4.c.12
facta eſt. 18. Deum nemo vidit vmquam: vnigenitus filius, qui eſt in ſinu patris,
ipſe enarrauit. 19. Et hoc eſt teſtimonium Ioannis, quandò miſerunt Iudæi ab Ie-
roſolymis ſacerdotes & Leuitas ad eum vt interrogarent eum: Tu quis es? 20. Et
confeſſus eſt, & non negauit: & confeſſus eſt: Quia non ſum ego Chriſtus. 21. Et
interrogauerunt eum: Quid ergo? Elias es tu? Et dixit: Non ſum. Propheta es tu?
Et reſpondit: Non. 22. Dixerunt ergo ei: Quis es vt reſponſum demus his, qui
miſerunt nos? quid dicis de teipſo? 23. Ait: Ego vox clamantis in deſerto: Diri- Iſa.40.a.3.
gite viam Domini, ſicut dixit Iſaias propheta. 24. Et qui miſſi fuerant, erant ex Matt.3.a.3. Marc.1.a.3.
Phariſæis. 25. Et interrogauerunt eum, & dixerunt ei: Quid ergo baptizas, ſi tu Luc.3.a.4.
non es Chriſtus, neque Elias, neque Propheta? 26. Reſpondit eis Ioannes, dicẽs:

Mat .5. b.11 Marc.1.b. 7 Luc.3. c.16. Act. 1. a. 5. & 2. a. 2. & 11. c. 15. & 19.a. 4.

Ego baptizo in aqua: medius autem veſtrum ſtetit, quem vos neſcitis. 27. Ipſe
eſt, qui poſt me venturus eſt, qui ante me factus eſt: cuius ego non ſum dignus vt
ſoluam eius corrigiam calceamenti. 28. Hæc in Bethania facta ſunt trans Iordané,
vbi erat Ioannes baptizans. 29. Altera die vidit Ioannes Ieſum venientem ad ſe,&
ait: Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccatū mundi. 30. Hic eſt, de quo dixi: Poſt
me venit vir, qui ante me factus eſt: quia prior me erat. 31. & ego neſciebā eum,
ſed vt manifeſtetur in Iſrael, propterea veni ego in aqua baptizans. 32. Et teſti-
monium perhibuit Ioannes, dicens: Quia vidi Spiritum deſcendentem quaſi co-
lumbam de cælo, & manſit ſuper eum. 33. Et ego neſciebam eum: ſed qui miſit
me baptizare in aqua, ille mihi dixit: Super quem videris Spiritum deſcendētem,
& manentem ſuper eum, hic eſt, qui baptizat in Spiritu ſancto. 34. Et ego vidi:
& teſtimonium perhibui quia hic eſt Filius Dei. 35. Altera die iterum ſtabat Io-
annes, & ex diſcipulis eius duo. 36. Et reſpiciens Ieſum ambulantem, dixit: Ecce
agnus Dei. 37. Et audierunt eum duo diſcipuli loquētem, & ſecuti ſunt Ieſum.
38. Conuerſus autem Ieſus, & videns eos ſequentes ſe, dicit eis: Quid quæritis?
Qui dixerunt ei: Rabbi, (quod dicitur interpretatum Magiſter) vbi habitas? 39.
Dicit eis: Venite, & videte. Venerunt, & viderunt vbi maneret, & apud eum
manſerunt die illo: hora autem erat quaſi decima. 40. Erat autem Andreas fra-
ter Simonis Petri vnus ex duobus, qui audierant à Ioanne, & ſecuti fuerant eum.
41. Inuenit hic primum fratrem ſuum Simonem,& dicit ei: Inuenimus Meſſiam,
(quod eſt interpretatum Chriſtus.) 42. Et adduxit eum ad Ieſum. Intuitus au-
tem eum Ieſus, dixit: Tu es Simon filius Iona: tu vocaberis Cephas. quod inter-
pretatur Petrus. 43. In craſtinum voluit exire in Galilæam, & inuenit Philip-
pum. Et dixit ei Ieſus: Sequere me. 44. Erat autem Philippus à Bethſaida, ci-
uitate Andreæ, & Petri. 45. Inuenit Philippus Nathanael, & dicit ei: Quem
ſcripſit Moyſes in lege, & Prophetæ, inuenimus Ieſum filium Ioſeph à Nazareth.
46. Et dixit ei Nathanael: A Nazareth poteſt aliquid boni eſſe? Dicit ei Philip-
pus: Veni, & vide. 47. Vidit Ieſus Nathanael venientem ad ſe, & dicit de eo:
Ecce vere Iſraelita, in quo dolus non eſt. 48. Dicit ei Nathanael: Vnde me no-
ſti? Reſpondit Ieſus,& dixit ei: Priuſquam te Philippus vocaret,cum eſſes ſub ficu,
vidi te. 49. Reſpondit ei Nathanael, & ait: Rabbi, tu es Filius Dei, tu es Rex
Iſrael. 50. Reſpondit Ieſus, & dixit ei: Quia dixi tibi: Vidi te ſub ficu, credis:
maius his videbis. 51. Et dicit ei: Amen, amen dico vobis, videbitis cælum aper-
tum, & Angelos Dei aſcendentes, & deſcendentes ſupra Filium hominis.

Matt.3.d.16 Marc. 1. b. 10. Luc.3.d.22.

Gen.49.b. 10. Deut. 18.c. 18. Iſa.40.c.10 & 45.b.8. Ier.23.a.5. Ezec. 34. f. 23. & 37.f. 24. Dan.9.f.24 25.

IN CAPVT PRIMVM.

QVID ſit Euangelium, & quo à Ioanne conſilio, quo tempore, quibus de rebus ſcriptum fuerit, in præfatione ad quattuor communiter Euāgeliſtas dictum à nobis eſt. Quid autem ſit Euangelium ſecundum Ioannem, aut ſecūdùm alium quempiam Euangeliſtam, in Matthæi titulo docuimus. Nunc de perſona Ioannis præter ea, quæ in communi diximus præfatione, nonnulla dicenda. Nam cùm omnem, quem interpretandum, legendúmue ſuſceperis, auctorem cognitum habere conuenit; tum in primis Ioannem, in quo nihil eſt, quod cognitum non poſſit & auctoris ſcripta magnopere commendare; & omnem in iis explicandis, legendíſque impenſum laborem reddere leuiorem. Non indigent quidem Apoſtolorum, & Euangeliſtarum ſcripta vlla ex ipſorum perſona ſumpta commendatione, cùm per eos omnes idem Spiritus ſanctus locutus fuerit; tamen animaduertimus ex proprio etiam ingenio cu-

iuſque

A

iuſque ex genere, ex educatione, ex ſtudiis aliquid non maioris fidei, ſed maioris in dicendo gratiæ; & non plus ſanitatis, ſed plus coloris, & plus ad mouendum lectorem roboris accedere. Seruit enim gratiæ natura, & ſanctorum lingua, quæ Spiritus ſancti tanquam *ſcribæ velociter ſcribentis calamus* eſt, etſi omnem ab eodem ſpiritu motum habet, tamen & ipſa aliquid facit: plurimíque refert quali vtatur calamo optimus etiam quiſque ſcribendi magiſter.

Pſal. 44. 2.

Admirabiles omnes in ſcribendo prophetæ ſunt, & parem meriti fidē: ſed eminet in Iſaia ſublime quiddam, ingenioſum, vehemens, vrbanum, quod maiore voluptate, admirationéque lectorem teneat. Non fecero aliis Euangeliſtis iniuriam tot præſertim ſecutus auctores, quot cæteris illum ante me compararunt, ſi eandem Ioanni laudem attribuero. Docuimus in præfatione quanto omnium veterum auctorum conſenſu aquilæ illi effigies, noménque datum fuerit, quod longè quàm cæteri altior volare videretur. Non iuuat, nec vacat dicta repetere, cùm tam multa dicenda habeamus.

Iſaias ſublimis & vehemēs inter prophetas.

B

Ioannis igitur genus ex ipſis Euangeliſtis notū eſt. Zebedæum patrē habuit Matth. 4. 21. & 10. 3. & 20. 20 & 26. 37. & 27. 56. Mar. 1. 19. 20. & 3. 17. & 10. 35. Lucæ 5. 10. itaque aliis auctoribus opus non eſt, cùm Euangeliſtas ipſos habeamus.

S. Ioannis genus.

C

Illum autem eundem Ioannem Zebedæi filium eum fuiſſe, qui hoc ſcripſit Euangelium, ipſe teſtatur c. 21. 24. & aliis locis nonnullis indicat. c. 18. 15. & 19. 26. 27. & c. 20. 2. 3. 4. 8. & 21. 7. Quibus locis dubium non eſt quin de ſe loquatur; nec alia de cauſa nomen ſuum ſilentio ſuppreſſerit, quā ne de ſe ipſe honorificè loqui videretur, vt ex Chryſoſt. hom. 82. in Ioannem, ex Auguſt. lib. 17. contra Fauſtum c. 4. ex Gregor. in præfatione in librum Iob. cap. 2. ex Beda 2. Corinth. 12. alibi docuimus.

D

Et ſi ipſe ſe Ioannes auctorem huius fuiſſe Euangelij non declaraſſet, non magis de eius, quàm de aliorum Euangeliorum auctoribus liceret dubitare, perpetua Eccleſiæ traditione id atteſtante, quæ non minorem, quàm Euangeliſta ipſe auctoritatem habet.

Inf. c. 21. v. 24. & alibi.

Quare veteres illi hæretici, qui non à Ioanne, ſed à Cerintho, contra quem ſcripſiſſe Ioannem antiqui omnes, vt in præfatione diximus, auctores tradunt, ſcriptum dicebant fuiſſe, vt Epiphan. hæreſ. 51. & 54. & Philaſtrius in lib. aduerſus hæreſes c. 60. & Auguſt. lib. de hær. c. 30. referunt; non magis refellendi ſunt, quàm qui in meridie lucere ſolem, ignem calidum, niuem frigidam eſſe negant.

E

Tam certa quædam ſunt, vt probari, tam abſurda quædam, vt refutari non debeant. Itaque merito eos Græci, quia auctor erat incertus, ἀνοήτους, id eſt mentis inopes appellauit, vt Epiphanius ait, qui eos primus dixit, ἀλόγους, & Aug. qui pòſt, Alogianos, quòd negarent verbum. Negantem Fauſtum Euāgelium, quod Matthæo inſcribitur, eſſe Matthæi, quòd ſe in ipſo opere non nominauerit, ex Ioannis euangelio D. Auguſt. confutauit, quòd cum Ioannis eſſe cōſtet, tamen de ſe in eo tanquam de alio loqui ſoleat lib. 17. c. 4.

F

Non debet nos ad alia properantes quælibet hæreticorum inſania remorari, præſertim tam multis iam ab Epiphanio argumentis quaſi catenis vincta. Hoc vnum obiter indicemus, vt lector intelligat adeo obcæcari à Deo ſolere hæreticorum ingenium, vt quia quæ certa, atque perſpicua ſunt, credere nolunt, quæ abſurdiſſima ſunt, credant. Quia *enim non probauerunt Deum habere in notitia, tradidit illos Deus in reprobum ſenſum, vt faciant ea quæ nō conueniunt*, vt de eiuſmodi hominibus dixit D. Paul. Rom. 1. 28. *Palpant*, vt ait Iſaias, *ſicut cæci parietem, & quaſi abſque oculis attrectant. Impingunt meridie, quaſi in tenebris*. c. 59. 10.

Cecitas hæreticorum quanta ſit.

Quid fingi magis contrarium Cerintho poterat, quàm hoc Euangelium? Negat Cerinthus Chriſtum ante Mariam fuiſſe; primum huius Euangelij verbum eſt, idémque nō toto modò capite, ſed vniuerſo etiam confirmatur Euangelio, qui in principio erat, principium habere nō potuiſſe.

Cerinthi error hoc euangelio conuincitur.

Mater eius quænam fuerit, nullus ſatis apertè dixit Euangeliſta. Nā quia pater filiis, filij matre, vt apparet, nobiliores vulgo erant, filios ex patre, matrem ex filiis plerumq; deſcribunt, illos Zebedæi filios, hanc filiorum Zebedæi matrem appellantes Matth. 4. 21. & 10. 3. & 20. 20. & 26. 37. & 27. 56. Mar. 1. 19. 20. & 3. 17. & 10. 35. Luc. 5. 10. Ioan. 21. 2. Itaque relictus eſt dubitationi locus, nec ōmnes conſentiunt auctōres. Verius tamen quod boni ſcriptores vniuerſi dicunt, matrem fuiſſe Salomen: idque non ex vno quidem aliquo, ſed ex duorum Euangeliſtarum Matthæi, & Marci collatione perſpicuum eſſe poteſt. Scribit Matthæus cap. 27. 56. fuiſſe procul cruce Mariam Magdalenam, Mariam Iacobi, & Ioſe matrem, & matrem filiorum Zebedæi. Eandem hiſtoriam recitans Marcus. cap. 15. 40. quam Matthæus tertio loco matrem filiorum Zebedæi dixerat, Salomen appellat.

Salome Ioannis mater.

Fratrem fuiſſe Iacobi eius, cui maiori cognomentum fuit, quíque ab Herode Galilææ Tetrarcha, quem Lucas Regem vocat, occiſus primus omnium Apoſtolorum dicitur Act. 12. 2. nemo neſcit, & ex ijs locis omnibus, quos modò indicauim⁹, manifeſtum eſt. Piſcatoriam cum patre, ac fratre feciſſe artem Matthæus c. 4. 21. & Marcus c. 1. 19. auctores ſunt. Communem cum Petro, & Andrea, & ipſis piſcatoribus Bethſaidam patriam habuit, oppidum in Galilæa ad ſtagnum Geneſareth, quod mare Tiberiadis vocabatur, piſcationibus opportunū, vt ex ijſdem Matthæi, & Marci duobus locis intelligitur, & Chryſoſt. homil. 1. Leontius, Theophyl. & Euthym. affirmāt. Quomodo à Chriſto vocatus fuerit, apud Matthæum eodem illo loco diſſeruimus. Iuuenem admodum vocatum fuiſſe & vulgo creditur, & grauiſſimi quiq; auctores tradunt, & perducta vſque ad Traianum, & vſque ad ſexageſimū octauum poſt Chriſti paſſionem annum ætas arguit. Tantum enim vixiſſe temporis Hieronymus in eius vita, & in commentarijs in Danielem c. 9. & lib. contra Iouin. 1. tradit. Reuocatum à nuptijs & quidem illis, quæ in Cana Galilææ ipſo auctore c. 2. 1. celebratæ ſunt, etſi vulgaris tantùm opinio videtur eſſe, non vulgares tamē auctores habet, Bedam in præfatione ad eius Euangelium, & eum quiſquis fuit, qui in tractatus Auguſtini in Ioannem prologū ſcripſit, Rupertum ſcriptorem doctiſſimum ætatis ſuæ lib. 2. in Ioannem, qui & cōmunem fere omnium opinionē eſſe dicit. Obſcuriores verò multos, quos nominare non ſoleo. Immerito quidam Hieronymū eius quoque ſententiæ auctorem faciunt. Nihil enim affirmat eiuſmodi; tantùm ſcribit lib. 1. aduerſus Iouinianum maritum ſimul, & virginem fuiſſe. Quibus verbis ab deſponſis quidem, & inchoatis nuptijs reuocatum fuiſſe indicat; ab illis verò Cana Galilææ non indicat, nec mihi fieri videtur potuiſſe; & quia Ioannes Cananæus nō erat, & quia cum nuptiæ illæ in Cana Galilææ celebratæ ſunt, iam à Chriſto vocatus fuerat, & cum eodem non tanquam ſponſus, ſed

tanquam

tanquam diſcipulus illis interfuit. Vocatus enim eſt
ad eas Ieſus, & diſcipuli eius, vt ipſe idem ſcribit. c.
2. 2. fuerat autem ille vna cum Iacobo fratre inter
primos Apoſtolos initio vocatus, vt ex Matthæ. c.
4. 21. & Mar. 1. 19. 20. minimè obſcurè colligitur.

Ioannes à Chriſto ſingulariter dilectus.

Singulariter Chriſto carum fuiſſe, & multa docent
exempla, & ipſe ſæpe teſtatur. Quòd in cœna illa no-
uiſſima in ſinum Domini ſolus recubuerit; quòd ſo-
lus à Petro rogatus fuerit, vti ex Chriſto ſciret quiſ-
nam proditor ille eſſet, quem ambiguè deſignaue-
rat; quòd ſoli moriens commendauit matrem, exi-
B miam cum Chriſto eius familiaritatem indicant.
Quòd autē ipſe ſe frequēter diſcipulum eum vocat,
quem Dominus diligebat c. 19. 26. & 20. 2. & 21. 7.
20. quo maiore facit modeſtia, eo magis oſtēdit ſin-
gularem in ſe amorem eius omnibus fuiſſe notum.
Vero ſimile, quod Hieronymus, & omnes boni au-
ctores exiſtimāt, inde ſingularē illum in eum Chri-
ſti amorem natum, quòd incorruptæ ſemper virgi-

Ioannes virgo fuit.

nitatis fuerit. Nam & eum virginem fuiſſe, præter-
quam quòd Tertullian. in lib. de monogamia, &
Hieronym. lib. 1. contra Iouin. & omnes auctores
C tradunt, argumento eius ætas eſt, quæ non potuit
non admodum eſſe tenera, cùm eum Chriſtus ad ſe
vocauit, cùm tot poſt vocationem ſuam annos vi-
xerit. Et valde id conſentaneum eſt moribus Chriſti
vnicè puritatem amantis. Cur filius tonitrui voca-
tus fuerit apud Marcum c. 3. 17. diſputauimus. Poſt
reditum in cęlum Chriſti, cùm prouincias orbis ter-
rarum ad diſſeminandum Euāgelium Apoſtoli ſor-
tirentur, Aſiam illi eueniſſe lib. 3. hiſt. Eccles. c. 1.
ſcribit Euſebius, & Irenæus lib. 3. c. 3. & Hieron. at-
que Dorotheus in eius vita indicant, & argumen-
D tum eſt ſcripta ab eo ad ſeptem Aſiæ Eccleſias quaſi
eius curam gerente Apocalypſis. Epiſcopū propriè
fuiſſe Epheſi ijdem, aliique omnes auctores ſcribūt.
Inde ſe in Pathmon inſulam propter Euangelij præ-
dicationem relegatum ipſe teſtis eſt Apocal. 1. 9. De
tempore nonnulla diſcordia, Euſebius lib. 3. hiſt.
Eccles. c. 18. & Hier. in eius vita ſub finem imperij
Domitiani, id eſt anno eius decimo quarto id factū
dicunt, initio verò imperij Traiani reuocatum. Cō-
trà Dorotheus à Traiano relegatum ſcribit. Illud
probabilius, quia & plures, & meliores auctores ha-
E bet, & quia benignius Traianum quàm Domitianū
cum Chriſtianis egiſſe in omnibus legimus hiſto-
rijs. Euangelium hoc poſt cæteros Euangeliſtas, A-
pocalyp. & epiſtolas ſcripſit tres. De Euangelio in
prefatione diximus, de alijs ſcriptis, cum ad ea expli-
canda Deo iuuāte perueniemus, dicturi ſumus. Mor-
tuus necne fuerit magna, & vulgo iactata quæſtio,
ſed de ea loco magis idoneo c. 21. 23. qui ei quæſtio-
ni occaſionem dedit, diſputabimus, vt vnde nata eſt,
ibi finiatur. Sexaginta octo annos poſt paſſionem
Domini vixiſſe paullo ſupra ex Hieronymo doceba-
F mus. Quot autem vitæ annos egerit, compertū non
eſt, neque prudentes auctores auſi ſunt dicere, quia
non eſt certum, qua, cum à Chriſto vocatus eſt, æta-
te fuerit; tātùm iuuenem, vt modò dicebamus, fuiſſe
cōſtat ex coniectura ætatis reliquæ. Nec admodum
probo, quòd quidam ad certum calculum omnes
eius vitę annos numerare audent. Multo minùs eru-
ditionem, qui centum viginti ætatis annos illi tri-
buunt. In quib' & Dorotheus eſt. Miraculis doctri-
nam ſuam, ſicut reliquos Apoſtolos confirmaſſe, vt
nemo eſſet auctor, credere tamen deberemus; nec

A enim vero ſimile ea poteſtate, quā omnibus Chri-
ſtus Apoſtolis dederat, ſolum vſum non fuiſſe Ioan-
nem, cùm tanto præſertim longiore tempore Euan-
gelium prædicauerit, vt non potuerit non multo
plures faciendorum miraculorū habere occaſiones.
Illuſtre, & ſcitum eſt, quod Tertullianus in lib. de
præſcriptionibus, & ex Tertulliano Hieronymus,
aliique ſcriptores narrant, & conſignata Romæ an-
tiquitatis monimenta teſtantur, imperante Domi-
tiano, cùm in vas feruentis olei plenum eſſet inie-
ctus, innocuum exijſſe. Alia etiam alij auctores re-
B ferunt, quæ nos alio feſtinantes prætermittimus. Hęc
breuiter attigimus, vt appareat, qualis, quantúſque
Euangeliſta fuerit, quem aggredimur; & ne eum
quocū loquimur, & cuius interpretes ſumus, igno-
remus.

1. *In principio erat verbum.*) Altè, & à prima origine
ſumptum exordium, quod cur præter cęterorum
Euangeliſtarum morem, qui aut ab humana Chriſti
generatione, vt Matthęus, & Lucas; aut à baptiſmo,
& prędicatione, vt Marcus exorſi ſunt, Ioannes fe-
cerit, hanc multi auctores rationem reddunt: quòd
C Matthęus, & Lucas Chriſti tanquam redemptoris
hiſtoriam, Marcus tanquam doctoris ſcribere vo-
luerint; itaque illos ab humana generatione, vnde
redemptoris: hunc à baptiſmo, vnde doctoris offi-
cium auſpicatus eſt, initium hiſtorię ſumpſiſſe. Io-

Ioannes contra Ebionē, & Cerinthum Euangelium ſcripſit.

annem contra Ebionem, & Cerinthum, qui diui-
nitatem Chriſto detrahentes ante Mariam negabāt
extitiſſe, ſcripſiſſe ſuum Euangelium, cui non po-
tuerit magis accommodatum ad id, quod agebat, da-
re principium; rem, vt dicitur, acu initio tetigiſſe, &
primo aduerſarios verbo iugulaſſe. Huius auctores
D ſententiæ multos in communi præfatione nomina-
uimus, Irenęum lib. 3. c. 11. Epiphanium hæres. 51.
Hieronymum in Ioannis vita, Chryſoſt. hom. 2. in
Ioannē, Cyrill in prologo comment. & Bedam hoc
loco. Alij non neceſſitate ortæ iam hæreſis, ſed di-
uinatione, aut metu aliquando orituræ, qualis po-
ſtea Pauli fuit Samoſateni, vt haberent Catholici,
quo eam, cùm naſceretur, refutarent. Ita Chryſoſto-
mus homil. in Ioan. 3. & Theophylactus in præfa-
tione ad Ioannem. Alij, quòd addere voluerit, quæ
cùm ſciru neceſſaria eſſent, prætermiſſa ab alijs E-
E uangeliſtis aliud agentibus viderentur. Ex quibus
erat diuinitas Chriſti ab alijs non ſatis explicata, vt
Euſebius ait lib. 3. hiſto. Eccles. c. 24. Baſil. lib. 2.
contra Eunom. Nicephor. lib 2. c. 45. Aliam etiam
Irenæus huius exordij rationem reddit, *Significans*,
inquit, *quoniam per verbum, per quod Deus perfecit condi-
tionem, in hoc & ſalutem his, qui in conditione ſunt, præſti-
tit hominibus: ſic inchoauit in eo, quæ eſt ſecundum Euange-
lium doctrina, In principio erat verbum.* Aliam rurſus lib.
1. contra Valent. c. 1. *Quoniam*, inquit, *de primo rerum
ortu verba facit, rectè à principio, hoc eſt à Deo, & ſermone
F doctrinam ſuam inſtituit.* Addo vt nulla de Chriſti di-
uinitate, aut nata iam, aut aliquando naſcitura hæ-
reſis fuiſſet, tamen non potuiſſe Ioannem aptius hi-
ſtoriæ, quam ſcribebat, exordium reperire, ſi vel
profanus fuiſſet ſcriptor. Aggrediebatur hiſtoriam
Chriſti conſcribere, qui Deus ſimul, & homo erat;
oportebat priùs diuinæ, deinde humanæ naturæ ori-
ginem principio declarare. Hoc enim ratio poſtu-
lat hiſtorię, vt eius, de quo ſcribitur, genus, & origo
primo exponatur loco. Id Ioannes fecit. Quod à
profanis etiam auctoribus non probatum, atque

lauda-

laudatum modò, ſed ad imitationem etiam vſurpatum legimus. Scribit Euſebius lib. 11. de Euangel. prępar. c. 10. & Cyrillus lib. aduerſus Iulianum. 8. Amelium Platonicum philoſophum, & Heraclitũ dixiſſe, rectè barbarum illum (Ioannem quia Iudęus erat barbarum appellantes) affirmaſſe in principio apud Deum fuiſſe verbum, ipſúmque Deum Idémque Chryſoſtomus hom. 2. in Ioan. & Baſilius in hom. in hęc verba indicarunt. Affirmat etiam Auguſtinus lib. 8. confeſ c. 2. & alicubi aliâs legiſſe ſe hoc Ioannis exordium in Platonicorũ philoſophorum libris. Transferam huc ex lib. 10. de Ciuit. c. 29 eius verba. *Quod initium*, inquit, *ſancti Euangelij, cui nomen eſt ſecundum Ioannem, quidam Platonicus, ſicut à ſancto ſene Simpliciano, qui poſtea Mediolanẽſi Eccleſiæ præſedit Epiſcopus, ſolebamus audire, aureis litteris conſcribendum, & per omnes Eccleſias in locis eminentiſsimis proponẽdum eſſe dicebat* Tanti hoc Euangelij principiũ Chriſtiani faciebant vt nimia pene religione venerarentur. Nam ſolitos multos ſuſpenſum de collo ferre Concilium Antiochen. Hieronymus in comment in c. Matth 23. & Chryſoſtomus hom. 73. in Matth. iudicant, & tanquam anilem ſuperſtitionem reprehendunt, mulierculas enim id maximè feciſſe aiunt. Quanquam non video cur id factum non poſſimus in meliorem partem interpretari: non tanquam amuletum ex ſuperſtitione geſtaſſe, ſed pręcipuè tanquam ſymbolum fidei, vt ſe Catholicos, non Arianos eſſe profiterentur. Quemadmodum ſi quę vulgo roſaria vocant, quibus precari ſacram Virginem ſolemus, loco torquis ad collum geras, vt oſtendas te non hæreticum, ſed Catholicum eſſe; quod multi nunc Galli, Angli, & Belgæ laudabiliter, & religioſè faciunt Verſabatur enim olim in his primis Euangelij Ioannis verbis omnis fere inter Catholicos. & Arianos controuerſia quaſi arcem hoc loco Catholicis conſtituentibus eius fidei quam habebãt Trinitatis. Quo tempore eam conſuetudinẽ natam ſuſpicor; quemadmodum illã apud nos eadem opinor cauſa, vt peractis ſacris hoc Ioannis Euangelium tanquam ſymbolum alterum fidei recitetur.

Platonicorum teſtimoniũ de Ioanne.

Ad verba vt veniamus, ſingula non ſingulas, ſed plures, grauéſque difficultates habent. In dictione, *verbum*. ab ea enim incipiendum, quia quamuis poſitu vltima ſit, ſenſu tamen eſt prima, cùm oratio ad hunc modum ſit reſoluenda, verbum erat in principio; in ea ergo dictione quattuor quęſtiones latent. Prima eſt quid verbi nomine intelligatur? Secunda cur ita Filius vocetur? Tertia an huiuſue verbum an ſermo Latinè dicatur, quod Gręce λόγος dicitur? Quarta cur Ioannes hoc loco *verbum* potius, quam Filium appellauerit? Prima quidem facilis eſt Nam adeo eſt perſpicuum Filium Dei hoc loco nomine verbi intelligi debere, vt ne Ariani quidem, quamuis in torquendis ſcripturis audaces, negauerint Videbant enim toto capite Ioannem eandem perſonam verbum, & Filium atque vnigenitum appellare; videbant eundem Ioannem. 1. epiſtola c. 1 1. & c. 5. 7. & in Apoc. c 19. 13, de Chriſto loquentem eodem vſum nomine. Itaque de hoc nulla illis cum Catholicis quęſtio erat. Magis mirum, fuiſſe inter Catholicos qui non ſolùm Filium ſed etiam Spiritũ ſanctum verbum appellauerint In quibus Baſilius lib. 5 aduerſus Eunom c 11 ea ratione quod ſicut Filius Patris, ita Filij Spiritus ſanctus interpres ſit, quod nomine verbi ſignificatur. Citat in hanc ſententiam

Quid verbi nomine intelligatur.

A illud Pauli *Et gladium ſpiritus, quod eſt verbum Dei?* & illud, *Portans omnia verbo virtutis ſuæ*, quaſi D Paulus verbum virtutis Filij Spiritum ſanctum appellauerit, quia ſicut Pater per Filium, ita Filius per Spiritum ſanctum, voluntatem, mentémque ſuam hominibus declarauerit. *Ille*, inquit, *vos docebit omnia, & ſuggeret vobis omnia, quæcũque dixero vobis*. Ioann. 14. 26 Sicutè contrario eodem loco ver. 16. ſe ipſum Filius paracletum appellauit, quia etſi id nomen Spiritus ſancti proprium eſt, tamen quia & ipſe conſolator eſt noſter, quod paracleti nomine declaratur, ſibi etiam attribuit
B Auſus eſt dicere vir modeſtiſſimus D. Thomas Baſilium impropriè locutum fuiſſe. Enim verò ſi propriè loquamur, ſolus Filius verbum eſt. Nec D. Paulus Spiritum ſanctum verbum appellat. Cum enim dicit, *Portans omnia verbo virtutis ſuæ*, verbum non Spiritum ſanctum, ſed præceptum ſignificat, vt D. Thomas interpretatur, tanquam dicat Filium iuſſu ſuo omnia ſuſtinere, omnia gubernare. Aut τῷ ἑαυτοῦ λόγῳ, id eſt definitione ſua omnia complecti, vt apud Victorinum in libris aduerſus Arium, & apud alios nonnullos antiquos auctores memini legere.
C Aut *verbo virtutis ſuæ*, id eſt verbo ſuo potenti; ſeipſo, qui potens Patris verbum eſt, omnia portare, vt alij exponunt, nihil que magis placet. Et cum dicit *gladium ſpiritus, quod eſt verbum Dei*, non loquitur de Spiritu ſancto, ſed Hebraica phraſi *verbum*, id eſt doctrinam Dei *gladium ſpiritus*, id eſt non carnalem aut ferreum, qualis ille eſt, quo inter homines bella geruntur; ſed ſpiritualem vocat: ſicut alio loco dixit, *Arma militiæ noſtræ non carnalia ſunt, ſed potentia Deo*. 2. Corint. 10. 4.

Ad Ephef. 6. 17
Ad Hebr. 1. 1.
Ad Hebr. 1. 3.
Ad Ephef. 6. 17.

D Longè difficilior ſecũda quæſtio eſt, & maiore varietate ſententiarum implicata Auxit ſententiarum numerum Græcum nomen λόγος, quo vſus eſt Ioannes, quòd cùm & rationem, & definitionem, & ſermonem, aut verbum ſignificet, in cauſa fuit, vt dum diuerſam quiſque ſignificationem ſequitur diuerſa ſentiret. Primam ſignificationẽ ſecuti videntur ij. qui Filium Dei idcirco *verbum* vocatum dixerunt fuiſſe, quòd ἀπαθῶς ſine vlla paſſione, ſine vlla corruptione à Patre procedat, ſicut ratio ex animo,
E aut notitia ex ratione procedit, vt Gregor. Nazianzen. oratione 4 de theologia, Baſil. in homil. in hæc, quæ nunc explicamus, Ioannis verba, Ambroſius lib 1. de fide c. 2. Chryſoſt. hom. 2. in Ioannem, Aretas in c. 9. Apocal. Theophyl. & Euthym. in huius loci comment. Alij eandem etiam ſecuti, aliam tamen rationem reddiderunt, quòd, quemadmodum nobis ratio, ita Patri Filius intimus eſſet, quam etiam Gregorius Nazianzen. & Baſilius afferunt. Alij rationem, id eſt λόγον dictum, quòd
F nos rationi obſequentes faciat, auferens à nobis quidquid rationi contrarium eſt, vt Origen. lib. 1. in Ioannem. Alij ſecundam ideo λόγον appellatum Filium, quòd quaſi definitio Patris eſſet, eius penitus naturam exprimens, hoc enim eſſe, quod dixit D. Paulus, *Qui cùm ſit ſplendor gloriæ, & figura ſubſtantiæ eius*. Quam rationem inter alias affert etiam Gregor Nazianz. & Elias Cretens. eodem loco, & Euthym. Alij eandem quidem alia via ſecuti ſignificationem, λόγον vocatum putauerũt, quòd quaſi omniũ rerũ definitio eſſet, vt paullo ante ex Victorino dicebamus: idem Nazianz. & Elias tradunt. Alij tertiã, ſed ratione etiam diuerſa; quidã enim λόγον quaſi

Cur Filius Verbũ vocetur.
Ad Hebr. 1. 3.

de eo agebat, vt de interprete diuinæ voluntatis. Ideo & hoc loco, vt poſtea docebimus, vocauit verbum, quia paullo poſt dicturus fuerat carnē factum fuiſſe, & in nobis habitaſſe, id eſt nobiſcū verſatum, nobiſcum collocutum. Idem ex aliis ſcripturæ locis colligo Sap. 18 15. angelus ille, qui miſſus fuerat ad occidenda Ægypti primogenita *ſermo* Dei appellatur, quia mandata Dei ad homines deferebat, eáque exequebatur. ergo eadem ratione Filius vocatur *verbum*; ſed angelus officio, Filius natura; ſicut aliis locis idem Filius angelus appellatur. Illud modò huic ſententiæ videtur obſtare, quòd ſi hac ratione *verbum* diceretur, non ante *verbum* fuiſſet, quàm *caro factum* habitaſſet in nobis, certè non antequàm homines eſſent, quibus Patris interpretaretur voluntatem. Quo ergo modo *in principio erat verbum*? Facilis reſponſio; *verbum* ex omni æternitate erat, quia natura ſua interpres erat, cùm ſapientia eſſet Patris, quæ perſpecta haberet omnia eius arcana, etiamſi homines non eſſent, quibus ea poſſet declarare. Nam vera etiam lingua eſt, quæ, quia auditores non habet, tacet. Aliæ rationes, quas noui quidam ſcriptores excogitarunt, mihi amanti vetera minùs placent. Legi apud quēdam Filium vocari *verbum*, id eſt realitatem, veritatem, quod eſt, quia Hebraicè דבר verbum rem omnem ſignificat. Legi apud alium ſed hæreticum, id eſt malū prorſus auctorem, vocatum fuiſſe verbum, quaſi promiſſum, quia promiſſum etiam דבר יהוה, id eſt verbū appellatur, alluſiſſéque Ioannem ad diuinas illas de mittendo Chriſto per prophetas toties factas promiſſiones. Ea quoque ratione Chaldæum מימרא verbum appellaſſe. Perderet, ſi vllam haberet, hæc ſententia probabilitatem auctore malo. Præter id, quòd iſta ratione *in principio non erat verbū*, quia promiſſū non erat. Quod etſi ſubtiliter ſolui poteſt, verè non poteſt; & cum aliis locis eiuſdē Ioannis, vbi filium *verbum* appellat, bene non conuenit, quia congrua in omnibus ratio reddi non poteſt, quare *verbum* potius illic, quàm alibi appellauerit.

Verſ. 15.
Iſai. 9. 5.
Malach. 3. 1.
Th. Beza in Ioan.

Meliúſne verbū, an ſermo Latinè vertatur λόγος.
Deſ. Eraſmus.

Tertiam quęſtionem, quia de ſolo eſt nomine, vix operæ pretium eſſet explicare, niſi nimia quidam de ea re contentione diſputaſſent. Vertit forte quidam noſtra memoria pro verbo ſermonem. Secuti ſunt nouitatem omnes hæretici, apud quos, cùm omnes interpretes ſint, nemo aliter, quàm ſermonem tranſtulit, magnum apud me argumētum erroris. Darem aliquam veniam, ſi ſecuti fuiſſent antiquitatē, in qua, vt ſtatim indicabimus, multi ita verterunt. Sed indignor hæreticorū ingeniū diuerticula ſectātium, nec alia ratione vocantium ſermonē, quàm quia nos verbum appellamus, & nouitatem quærentium in antiquitate. Nam etſi id antiquū aliquando fuit, tamen quia iam fuerat obſoletum, iam eſt nouum. Scimus multos veteres & graues auctores ſępe Filium Dei ſermonem appellare, Tertul. in lib. de Trinitate tribus locis, & in lib. aduerſus Praxeam, & lib. aduerſus Hermogenem, & Cyprian. lib. 2. contra Iudęos c. 3. & 6. Hilar. lib. 2. de Trinit. Lactant. lib. 4. cap. 8. & 9. Ambroſ. lib. de fide contra Arian. c. 2. & lib. 1. hexhamer. c. 9. & lib. 2. c. 2. Hieron. in cōment. in c. Iſai. 11. & in c. 1. epiſt. ad Epheſ. Auguſt. tract. in Ioan. 54. & 108. Prudent. hymno. 6. Cathemerin ῶν,

Ades pater ſupreme,
Patriſque ſermo Chriſte.

Remig. in c. 4. epiſt. ad Hebr. Anſelm. in hęc verba Ioan. *In principio erat verbum*. Quin aliquos vocem appellaſſe video, vt Lactant. lib. 4. c. 9. & Claudianum Gentilem quidem poëtam, ſed Chriſtianum ſimulantem edito de Chriſto ſeruatore carmine,

Chriſte potens rerum redeuntis conditor æui,
Vox ſummi, ſenſúſque Dei, quem fudit ab alta
Mente pater.

Scimus & de ſcripturis ſacris nonnullos proferri locos, vbi noſter etiam interpres ſermonem verterit Sapient. 18. 15. *Omnipotens ſermo tuus exiliens de cælo à regalibus ſedibus durus debellator in mediam exterminij terram proſiluit*: & ad Hebræos 4. 12. *Viuus eſt ſermo Dei, & efficax.* Sunt qui ex Cypriano, & ex aliis vetuſtis auctoribus colligant veterem Latinam verſionem, quę ante iſtam, quam nunc habemus, in Eccleſia legebatur, in multis aliis locis, quibus agatur de Filio, nō verbum, ſed ſermonem habuiſſe, vt pſal. 32. 6. vbi Cyprian. legit. *ſermone Domini cæli firmati ſunt.* Et pſal. 44. 1. *Eructauit cor meum ſermonem bonū.* Et pſal. 106. 20. *Miſit ſermonem ſuum, & ſanauit eos.* Et Iſai. 10. 22. 23. *Sermonem abbreuiatum faciet Deus ſuper terram.* Fallax coniectura, nam Cyprianus non ſolebat verſionem vllam citare, quæ vix vlla eius ætate apud Latinos communis erat, ſed ipſe quoties ſcripturam citabat, de Græco vertebat. Indicio eſt, quòd nemo alius eiuſdem aut circiter ſeculi eodem modo, quo ille, citet, paſſim dicit in Euāgelio κατὰ Matthæum, & κατὰ Marcum, quod vix memini alium quēpiam Latinū auctorem facere. Reliquos verò locos duos, vbi noſter interpres ſermonem reddidit, haud dubito non eſſe de Filio intelligendos. Nam in illo Sapientiæ. 18. 15. de angelo illo agebatur, quem Deus miſerat, ad occidenda Ægypti primogenita, quem nemo dixerit fuiſſe Chriſtum. Nam vt verum ſit, quod ſupra diximus multis antiquis auctoribus placuiſſe, ſolitum etiam ante incarnationem ſuam aliquando mitti Chriſtum, tamen certè ad exercēdum officium carnificis non mittebatur, quod vix alij exercent angeli, quàm mali. Hoc enim eſt, *Immiſſiones per angelos malos* pſal. 77. 49. Hoc beati Iob docet exemplum. Nec Eccleſia in publicis precibus ea verba de Chriſto interpretatur, ſed ad Chriſtum accommodat. Quod longè aliud eſſe, nullúmque inde ad colligendum litteralem ſenſum argumentum ſumi poſſe multis exemplis ſæpe docuimus. Illud etiam ad Hebræos. 4. 12. multo magis eſt manifeſtum de Chriſto non intelligi, ſed de verbo Dei Euangelico, quod prædicatur, quod non mortuum ſicut cætera, ſed viuum, atque efficax eſt. Nec ignoro Cyprianum, & Athanaſium, alióſque nonnullos auctores graues de Chriſto eos locos interpretati. Sed alij etiā non mali auctores aliter intelligunt. Tota ergo quęſtio ab ſcriptura ad veteres auctores reuocatur, quos diximus pro verbo ſermonē appellaſſe. Verū id quidē eſt, ſed ijdem illi multo frequentiùs *verbum*, alij nunquam ſermonem vocant; certum argumentum magis nomen verbi, quàm ſermonis probatum fuiſſe. Magíſque à nobis probari oportere, & eorum, & noſtri interpretis venerabilis auctoritas, & ratio perſuadet. Nam ſiue Filius λόγος appellatur, quia notitia Patris eſt, non ſolemus mentis conceptum ſermonem, ſed verbum appellare: ſiue quia interpres eſt Patris eius ad nos mandata deferens, & interpretem, & mandatum nemo non verbum potiùs, quàm ſermonem dixerit. Et ſi eius naturam, & vtriuſque nominis ſermonis, & verbi proprietatem ſpectes, reperies ſermonem ora-

tionem totam multis conſtautem verbis, verbum A dictionem vnam, ac ſimplicem ſignificare; Chriſtũ verò non multis verbis rebúſue, ſed vna ſimpliciſque natura ſua, quidquid eſt in Patre, declarare, quia eſt *ſplendor gloriæ, & figura ſubſtantiæ eius.* Itaque meliùs verbum, quàm ſermonem dici.

Ad Hebr. 1. 3.

Quarta ſupereſt quęſtio, quam Baſilius homil. in hæc verba, Leontius in commentarijs, Chryſoſtom. hom. 2. Theophylactus, & Euthym. attigerunt, cur hoc loco Ioannes *verbum* potiùs, quàm filium appellauerit? Vnam illi omnes rationem reddunt, ne ſi vocaſſet filium, aliquid forte carnale, aut patibile B lector cogitaret, quod poſtea accidit Arianis non valentibus filium intelligere, ſine fœmina, & carnalem deciſionem, qualis in humana generatione fieri ſolet, cogitantibus. *Si filius eſt*, inquiebant, *neceſſe eſt, vt & fœmina ſit, & colloquium ſermonis, & coniunctio coniugalis verbi, & blandimentum, & poſtremum ad generandum naturalis machinula.* Sic enim filij Dei, ſaluatoríſque ſui generationem irridebant, vt refert Hilar. in libro contra Conſtant. & Cyrillus Alex. lib. 1. Theſaur. c. 2. Idonea ratio ſi Chriſtus hæc tantùm duo verbi, & Filij nomina habuiſſet, at habebat C multa, quæ nullam compoſitionem, nullam corruptionem ſignificabant, ſapientia, lux, ſplendor, & innumera pene alia, quæ Origenes lib. 1. in Ioan. & Baſil. in hom. in hunc locum notant. Alias ego duas rationes fuiſſe arbitror, quòd id nomen magis eſſet notum, & gratum, & quòd magis accommodatum ad id, quod paullo poſt Euangeliſta dicturus erat. Nullum nomen filij Dei inter Hebræos tam vſitatum fuiſſe, quàm verbum ex Chaldæo paraphraſte cognoſcimus, qui, vt ſupra docuimus, vbicũque nomen Dei pro filio accipi putat מימרא, *Verbum* D vertit, haud dubiè quia ita vulgo inter Iudæos vocabatur: cognoſcimus ex Philone auctore Iudæo, qui nunquam Filium, ſæpe λόγον *verbum* appellat, in lib. quòd deterius melioribus inſidietur, & in lib. de opificio mundi. Cognoſcimus ex primis illis philoſophis Mercurio Triſmegiſto, & Platone, vt probant Euſebius lib. 7. de præparat. c. 5. & lib. 11. c. 10. & Cyril. lib. 8. contra Iulian. etſi Hieronymus errore fortaſſe memoriæ id in epiſt. ad Paulin. negat. *Hoc* (inquit de verbo loquens) *doctus Plato neſciuit, hoc Demoſthenes eloquens ignorauit. Perdam, inquit, ſapientiam ſapientum, & prudentiam prudentũ reprobabo.* E Quos Philoſophos non dubium ab antiquis Hebræis & hauſiſſe ſententiam, & vocabulum accepiſſe. Voluit ergo Ioannes accommodatè ad vſum loqui: voluit intelligi. Videbat etiam futurum id lectori gratius; cum enim Filius ideo *verbum* diceretur, quòd ad nos auxilij, doctrinęque cauſa, quemadmodum diximus, mitti ſoleret, iucundum Iudæis erat eius in ſe nominis memoriam renouari, quo tantum Dei beneficiũ contineretur. Itaque vt Marcus gratũ lecturis ſumpſit exordium à nomine Euangelij, quo fauſtus ſignificatur nuntius, *Initium Euangelij Ieſu Chriſti Filij Dei*, F ita Ioannes à nomine *verbi*, quod Filium Dei ſignificat Euangelium, id eſt bonum ſemper nobis nuntium afferentem. Erat quoque id ad ea, quæ dicturus erat, accommodatum. Volebat paullo poſt dicere *omnia per ipſum facta eſſe*, non poterat eum per quem omnia facta ſunt, aptiùs quàm *verbũ* appellare, quia omnes ſciebant Deum verbo ſuo omnia feciſſe. *Verbo Domini cæli firmati ſunt* pſal. 32. 6, & *dixit, & facta ſunt; mandauit, & creata ſunt,* pſal. 148. 5. Non abs re etiam

Cur Ioãnes verbum potiùs quã filium appellauerit.

Iſai. 29. 14. Abdiæ. 1. 8. 1. Corinth. 1. 19.

A quærit Theodorus Mops. in Græca citatus Catena, quid cauſę fuerit, quamobrem non vocauerit Euãgeliſta verbum Dei, ſed abſolutè *verbum*? Non malè reſpondet ſolere ſcripturam verbum Dei præceptũm appellare, & illud verbum quod ad prophetas ſæpe factum eſſe dicitur; ne quis igitur putaret filiũ Dei eiuſmodi eſſe verbum, non verbũ Dei, ſed *verbũ* ſimpliciter vocauiſſe. Naſcitur nobis noua ex veteri quæſtione quæſtio. Animaduerto, vt attigi ſupra, neminem Euangeliſtam, aut Apoſtolum pręter Ioannem Filium Dei *verbũ* appellaſſe; & Ioannẽ quiB dem ipſum nõ paſſim, ſed quinque ſolùm locis hoc exordio, & poſt ver. 14. cum dicit *verbum caro factum eſt*, & 1. epiſt. c. 1. 1. & c. 5. 7. & Apocal. 19. 13. Animaduerto poſteaquam dixit, *verbum caro factum eſt*, nuſquam pręterea toto, quàm magnum eſt, Euangelio verbum nominaſſe. Quid cauſę fuit? Nec enim factum temere. Vocatur filius *verbum* non quia homo, ſed quia Deus eſt, & Deus quidem filius, cuius officium eſt, quaſi legatum eſſe patris, pro eo mitti, pro eo loqui, pro eo Eccleſiam rempublicam ſuam gubernare. Solus Ioannes de Chriſti diuinitate egit C ſuſcepto conſilio, ideo ſolus vocat *verbum*, & vocat ſolùm antequam carnem factum fuiſſe dicat, vt verbum à carne, id eſt Deum ab homine diſtinguat. Nouam fecimus coniecturam in noua quæſtione; meliorem fortaſſe dies inueniet. Adnotarunt Chryſoſt. hom. 3. & Theophyl. Euangeliſtam non ſimpliciter λόγον *verbum*, ſed cum articulo emphatico τὸν λόγον verbum illud dixiſſe, vt oſtenderet ſe non de quouis, ſed de illo ſubſtantiali atque diuino verbo loqui.

Sequitur verbũ, *erat*, quod in hac prima ſententia ſecundum locum tenet. Graues auctores obſer- D uarunt Chryſoſtomus hom. 3. Baſil. in hæc verba, Cyril. lib. 1. in Ioan. c. 1. Seuerus Antiochenus. in Gręca Catena, Beda, Alcuinus, & Theophylactus in commentarijs ad hunc locum, non dixiſſe Euangeliſtam, in principio fuit, ſed *In principio erat*; quòd verbũ, fuit, ſignificet rem præteriiſſe, & eſſe deſijſſe: verbum verò *erat* perennitatem, atque firmitatem. Id quidem hoc in loco verum eſt. Non enim voluit Euangeliſta ſignificare verbum fuiſſe in principio, & iam non eſſe; ſed fuiſſe ſemper, ſempérque eſſe, ſemper futurum. Sed perpetua non eſt obſeruatio. Sæpe enim illud imperfectum ἦν quo hoc loco Io- E annes eſt vſus, pro præterito ſumitur, quod & Latinè aliquando fieri apud Marcum Tullium, & Liuium obſeruaui. Et verò noſter interpres non videtur temporum diſcrimen habuiſſe. Nam idem tẽpus ἦν, quod hîc vertit *erat*, 1. Ioan. 1. 1. vertit, *fuit*. Mallem vtroq; loco tranſtuliſſet, erat. quia præterquam quòd ita Græcè eſt, magis conuenit Filio Dei, vt de eo erat, quàm fuit, dicatur. Nam fuit poteſt ſignificare eſſe cœpiſſe, vt ſi dicas, In principio fuit cælum, & terra, non ſignifices fuiſſe ante principiũ, ſed ſtatim principio conditionis rerum eſſe cœpiſſe. F Filius autem Dei non cœpit eſſe, ſemper fuit, ſemper erat. Deinde verbũ, fuit, poteſt ſignificare, rem quę fuiſſe dicitur, eſſe deſijſſe. Vulgatum eſt illud, *Fuimus Troes*. Id non ſignificat verbũ, erat. Deniq; verbũ erat incluſam habet particulã iam, quã non habet verbũ fuit. Perinde enim eſt, *In principio erat verbũ*, ac ſi diceret, In principio iam erat verbũ, non habuit principium, non cœpit eſſe, quia cũ omnia, quæ principiũ habuêre, eſſe cœperunt, iam ipſum erat. Ducit nos verbum *erat*, vt Baſilius ait vſque ad æternitatem.

Excutitur verbũ *erat*.

Virgil. 2. Aeneid.

Scio

A Scio confundi nõnunquam diſcrimen temporum, & præteritum non tam temporis differentiam, quàm actionis perpetuitatem ſignificare, vt in illo loco Prouerb, 8. 22. *Dominus poſſedit me in initio viarum ſuarum, antequam quicquã faceret à principio.* Non enim indicat aut cœpiſſe, aut deſijſſe ſe poſſidere, ſed ſemper poſſediſſe, ſemper poſſidere, ſemper poſſeſſurum eſſe. Et in illo pſal. 109. 3. *ex vtero ante Luciferum genui te*, vt noſtram, & Septuaginta ſequamur editionẽ. Nec enim ſignificat aut cœpiſſe, aut deſijſſe gignere, ſed ſemper genuiſſe, ſemper gignere. Hæc ſcio, ſed Ioannes quidem certè differentiam tẽporum accuratè ſeruauit. De Ioanne dixit, ver. 6. *Fuit homo miſſus à Deo*, de Chriſto dixit, ver. 9. *Erat lux vera, quæ illuminat omnem hominem venientem in hũc mundum.* Nec dixit Chriſtus. c. 8. 58. *Antequam Abraham fieret*, ego fui, ſed *ego ſum*; potuit dicere, eram, ſenſu eodem. Non dicit Apocal. 1. 18. Eram mortuus, ſed *fui mortuus, & ecce ſum viuens.* Similiterque c. 2. 8, quod non caſu profecto, ſed induſtria, atque conſilio factum apparet. Alia quoque vis huius temporis eſt, quam in cõmentar. in oration. de Theologia 4. Gregorij Naz. Elias Creten. animaduertit, vt ὑποστατικόν id eſt ſubſtãtiuum ſit, nec ſignificet eſſe hoc vel illud, ſed omnino eſſe, quod proprium eſt Dei, qui idcirco ab Hebræis יהוה, à Græcis ὁ ὢν dicitur, quia ſolus verè eſt. Rectè igitur Concil. Nicænũ Arianos dicentes fuiſſe aliquando tempus quando filius Dei non erat, ex hoc loco damnauit. Sciteque Ambroſius lib. 1. de fide ad Gratia. c. 5. argumentatur, *In principio erat verbum, & verbum erat apud Deum, & Deus erat verbum: hoc erat in principio apud Deum. Erat, inquit, apud Deum. Erat, erat, erat, erat, ecce quater erat, vbi impius inuenit quòd non erat?* Sed de hac re plura paullo infra dicturi ſumus.

Exo. 3. 14. Apocal. 1. 8. Ariani refelluntur.

In principio quid ſit.

Tertium nunc huius loci tractemus verbũ, *In principio*, Clemens Alexand. in orat. adhort. ad Gentes, Origen. tract. 1. in Ioan. Cyril. lib. 1. in Ioan. c. 1. Gregor. Nyſſen. in orat. ad Simplicium, Auguſt. lib. 6. de Trinit. c. 2. Theophilus Antiochen. lib. 4. allegor. Idacius lib. 3. contra Varimadum, & Beda interpretantur, *In principio*, id eſt in Patre. Patrem enim principium appellari, quemadmodum exponit Cyrill. illud pſalmi 109. *Tecum principiũ in die virtutis tuæ*, id eſt tecum Pater aderit. Meruit huic ſententiæ auctorum reuerentia probabilitatem. Alij principium pro æternitate acceperunt, quæ omnium rerum etiã cogitationum noſtrarum principium eſt, cum careat ipſa principio. Gregor. Nazianz. orat. 2. de Filio, Ambroſ. lib. de incar. Domini. ſacramento c. 3. Baſil. homilia in hunc locum, Chryſoſt. hom. 2. in Ioan. Nõnus poeta, &, vt citat auctor Grecæ in Ioannem Catenæ, Seuerus Antiochenus oratione 26. & Leontius in commentarijs, Theophyl. & Euthym. Sententia quidem vera. Nam in ipſa nimirum æternitate verbum erat; ſed huius loci quærimus interpretationem. Et vix nomen principij pro æternitate poſitũ inuenias, quæ potiùs ἀτέρμων vt Nõnus poëta vocat, id eſt ſine principio, ſine termino, quam ἀρχὴ, id eſt principium dici poteſt. Etſi id. Euangeliſta dicere voluiſſet, clariùs vno dixiſſet verbo ὁ λόγος ἦν ἀΐδιος, verbum erat ſempiternum, nec enim credendum rem adeo ad ſalutem neceſſariam ſcribentem, & Ebionitarum, atque Cerinthianorum, vt diximus, hæreſim refellentem obſcuritatem affectaſſe. Alij Deum intelligunt nomine principij, vt idem ſit, *In principio erat verbum*, ac ſi diceret, In Deo erat verbum, ſicut ſtatim dicit, *Et verbum erat apud Deum.* Sic Athanas. in oratione contra Arian: *quod verbum ex Deo ſit Deus*; quem ſenſum etiam Origen. probat lib. in Ioan. 1. Simpliciſſimus quiſque ſenſus mihi maximè placet. Huiuſmodi eſt, vt nomen principij mundi ſignificet originem; quæ & verè principium rerum fuit, & ita in ſacris litteris vocari ſolet; ſignificat ergo Ioannes *in principio*, cum omnia facta ſunt, iam fuiſſe verbum, ideo factum non fuiſſe; in quam ſententiam exponunt Hilarius B lib. 2. de Trinitate, & Auguſtinus tract. in Ioan. 1. & in qq. mixtim ex veteri, nouóque teſtamento q. 122. quod Beda etiam probat. Eſt hæc interpretatio & ad hominum intelligentiam, & ad id, quod Ioannes agebat, & ad ſcripturæ conſuetudinem magis accommodata. Nam & lector nihil facilius nomine principij, quàm quod omnes principium temporis vocant, poterat intelligere; & Ioannes paullo poſt de rerum principio dicturus erat, *Omnia per ipſum facta ſunt*; & vero admodum ſimile eſt de eodem vtroque loco agi principio, quaſi dicat, Verbum in prin- C cipio iam erat, nam ipſum omnibus rebus principium dedit; aut quod eodem redit, Verbum Dei factum non eſt, hoc eſt *in principio erat*, quia *omnia per ipſum facta ſunt*, hoc eſt principium acceperunt. Et ſolet ſcriptura ſacra per principium, aut initium intelligere primam conditionem rerum, vt *In principio creauit Deus cælum, & terram.* Quem ad locum videtur Ioannes per antitheſim quãdam alluſiſſe, quaſi diceret, In illo principio rerum omnium, quo Deus creauit cælum, & terram, verbum creatum non eſt, quia iam erat. Vt ſimile veteris, ac noui teſtamenti D eſſet exordium; & ab illa generali creatione rerum, in qua hæretici eum inuoluebant, Filius Dei omnium creator exciperetur, quemadmodum Chryſoſtomus, Auguſt. Seuerus Antiochenus, Leontius, & Theophylactus indicant. Eodem modo Filius ipſe apud Salomonem loquitur Prouerb. 8. 22. quò credibile etiam eſt reſpexiſſe Ioannem magnum, vt ex Apocalypſi perſpicitur, propheticorum verborum imitatorem. *Dominus poſſedit me in initio viarum ſuarum, antequam quidquam faceret à principio.* De principio enim temporis loqui ex ſequentibus manife- E ſtum eſt, *Nondum erant abyſſi, & ego iam concepta eram; necdum fontes aquarum eruperant; necdum montes graui mole conſtiterant. Ante omnes colles ego parturiebar, adhuc terram non fecerat, & flumina, & cardines orbis terræ.* Quod ergo ſapientia ipſa dixit, *in initio*, Ioannes dixit *In principio*, & quod Sapientia, *Poſſedit me*, id eſt genuit, vt *Poſſedi hominem per Deum*; Ioannes, *Erat*: Vnde colligitur, idem eſſe *In principio*, & ante principium. Parum enim erat in principio fuiſſe, ſi ante nõ fuiſſet. Nam & cælum, & terra in principio erãt, ſed ante principium non erant, quia in ipſo prin- F cipio creata ſunt. Id in loco illo Salomonis, quod hîc ſimpliciter dicitur, explicatur, *Antequam quicquam faceret à principio.* Hinc Arianorum vna diluitur obiectio non poſſe ex hoc loco colligi Filium Dei æternum fuiſſe, quandoquidem nihil maius à Ioanne de illo, quàm à Moſe de cęlo, & terra dictum videatur, vt Chryſoſtomus, & Theophylactus referunt, quibus aliter illi reſpondent. Aliter Moſem dicere in principio, aliter Ioannem; Moſem dixiſſe cęlũ, & terram non quidẽ abſolutè fuiſſe, ſed creata fuiſſe, quod autẽ creatũ eſt, ęternũ eſſe non potuiſſe.

Geneſ. 1. 1.

Verſ. 24. 25. 26. 27.

Geneſ. 4. 1.

Arianorũ obiectiones diluuntur.

Ioannem contrà non dixiſſe verbum in principio
factum fuiſſe, ſed ſimpliciter fuiſſe: & per illud po-
tiùs omnia fuiſſe facta. Qua etiam ratione ad aliam
eorum obiectionem reſponderi poteſt. Obiiciebãt,
vt ijdem auctores tradunt, etiam de Diabolo dictum
eſſe Ioannis. 8. 44. *ille homicida erat ab initio*, non enim
dicitur abſolutè fuiſſe, ſed fuiſſe homicidam. Hoc
eſt; quod ſupra dicebamus verbum illud *erat* eſſe
ὑποστατικόν, ſubſtantiuum, quia non duarum inter ſe
coniunctionem rerum, ſed rei vnius ſubſtantiam
ſignificat. Præterea non dicitur in initio, ſed *ab initio*
homicida fuiſſe, quod quis non videt, quantum in-
terſit? In initio non erat homicida, quia nondũ erat;
ſed *ab initio* fuit, quia ſtatim, vt eſſe cœpit, & homici-
da eſſe cœpit hominem perſequens. Eſto, dicet ali-
quis, idem ſit *in principio*, & ante principium, tamen
nõ videtur ex hoc loco probari poſſe verbum fuiſſe
ſempiternũ, ſi nomen principij non æternitatis, ſed
tẽporis initium declaret. Nã & angelos multi graues
auctores ante initium temporis fuiſſe crediderunt,
tamen non idcirco æternos fuiſſe crediderunt. Intel-
ligat quiſquis hoc obiicit ſcripturæ morem eſſe, vt
cum aliquid æternum eſſe ſignificat, *in principio*,

Aeternitas quomodo in ſcriptura ſignificetur. Prouerb. 8. 22.

aut *ante principium, ante cælum & terram* fuiſſe dicat.
Illuſtre exemplum illud eſt, quod modò tractaba-
mus, *Dominus poſſedit me in initio viarum ſuarum*, non
enim tantùm ſignificat antiquiorem ſe eſſe mundo,
quod parum erat, ſed fuiſſe ſempiternam. Cæterum
quia non ſolet humanum ingenium ſupra princi-
pium temporis aſcendere, accommodatè ad homi-
nes loquens, quod æternum eſſe docet, initio, aut
ante cælum, & terram fuiſſe dicit. Quia quidquid
factum eſt, aut in illo principio, aut poſtea factum
eſt, itaque quod in principio, aut ante principium
erat, factum eſſe non poteſt: quod autem eſt, & fa-
ctum non eſt, æternum eſt. Simile illud eſt, quod ait
Chriſtus Ioann. 17. 5. *Clarifica me tu Pater apud temetip-
ſum claritate, quam habui, priuſquam mundus eſſet, apud te.*
Ea enim circumlocutione nõ antiquitatem ſolùm,
ſed æternitatem declarauit. Quin aliquando minore

Inf. 8. 58.

interuallo æternitatem ſuam ſignificauit, *Antequam
Abraham fieret, ego ſum.* Non. n. docere tantùm vo-
luit ſe antiquiorem eſſe, quàm Abraham, ſed nul-
lum prorſus initium habuiſſe. Quia ſi habuiſſet, ha-
buiſſet vtique vt homo; ſi vt homo, lõgè poſt Abra-
ham, cum nondum annos natus eſſet quadraginta.
Quare idem erat dicere ſe fuiſſe ante Abrahamum,
& nunquam eſſe cœpiſse. Quod clariùs diuinitatis
Chriſti argumentum deſiderari poterat, quàm quòd
Ioannes dixiſset, *in principio* fuiſse verbum, ideſt prin-
cipium non habuiſse? non acquieſcebant tamen in
his verbis Ariani ſuperbi, & iniqui homines ingenij
quales omnes hęretici, maximéque Caluiniani ſunt.
Multa præterea, quæ modò diximus, comminiſce-
bantur, vt hunc locum deuitarent. Primum, aliud
verbum, aliud Filium eſse dicebãt. Verbum quidem
ſemper fuiſse, filium nõ ſemper, vt auctor eſt Atha-
naſ. in oration. *Quod Deus de Deo ſit verbum.* Facilè
hoc à Catholicis refutabatur. Nàm de eo de quo di-
xerat, *in principio erat verbum*, dicit ſtatim ver. 3. *Omnia
per ipſum facta ſunt, & ſine ipſo factum eſt nihil.* ver. 14.
Et verbum caro factum eſt, & habitauit in nobis; cum au-
tem per quem omnia facta ſunt, quíque factus eſt
caro, filium Dei fuiſſe, ſtatim declarat, *& vidimus
gloriam eius, gloriam quaſi vnigeniti à Patre.* Et D. Paulus
Hebr. 1. 2. & ad Coloſ. 1. 16. per filium ſæcula, & vni-

A uerſa, quæque in cælo, quæque in terris ſunt, condita
eſſe dicit. Et quod Ioannes hic vocat *verbum*, paullo
poſt ver. 9. lucem appellat illuminantem *omnem ho-
minem venientem in hunc mundum.* Hanc autem lucem
eſſe filium Dei declarat. c. 3. 19. Simile quiddam Eu-
nomius dicebat, vt ſcribit Cyril. lib. 1. in Ioan. c. 4. à
quo & eius argumenta recitantur, & refelluntur.
Alij quidam Ariani reſpondebant verbum Dei ſem-
per apud Deum fuiſſe, non tamen actu, ſed poteſtate:
quemadmodum in nobis, antequam loquamur, po-
teſtate quidem verbum eſt, quia loqui poſſumus,
B actu non eſt, quia non loquimur; tunc actu forma-
tur verbum, cum actu loquimur. Verbum enim Dei
nihil aliud fuiſſe, quàm diuinæ mentis cogitatio-
nem, quam cum facere mundum voluit, formauit
in verbum, dicens *fiat*, & factum eſt; vt auctor eſt
Athanaſ. in epiſtola de ſententia Dionyſij Alexan-
drini. At iſto ſanè modo potuiſſet Ioannes dicere
res omnes in principio fuiſſe, quia poteſtate in Deo
erant. Cum ergo de ſolo verbo hoc dicat, de alijs re-
bus non dicat; aliter verbũ in principio fuiſſe, quàm
res alias, neceſſe eſt. Deinde ſi ſola poteſtate verbum
C fuiſſet in Deo, expoſuiſſet vtique Ioannes, quando
actu eſſe cœpiſſet, ſicut de cæteris rebus dixit, *Omnia
per ipſum facta ſunt*, & de verbi ipſius incarnatione,
Verbum caro factum eſt. Non admodum abſimile eſt,
quod dicebant alij, vt idem refert Athanas. orat. 1.
contra Arianos, Deum paullo antequam mundum
crearet, creaſſe filium, vt per eum omnia perficeret,
quæ deſignauerat, & reſpectu quidem hominum,
qui verbis vtuntur, vocaſſe verbum; reſpectu ſapien-
tum, ſapientiam. Quod ſatis iam explicandis verbis
Euangeliſtæ refutauimus: enimuero idem eſſe in
D principio, & ex omni æternitate erat verbum. Alij
deſperatione reſponſi verbum omnino tollebant,
ἄλογοι Alogi, id eſt ſine verbo ab Epiphanio, & Al-
logiani ab Auguſtino vocati, nam & ij Arianorum
genus erant, de quibus in titulo Euangelij diximus.
Stat ergo arx inexpugnabilis ſententia D. Ioan. qua
omnis Arianorum hæreſis alliditur. Illud mirum
videri poteſt, non adhibuiſſe cum ſententiæ ſuæ

Cur probationes non adhibuerit Ioannes.

probationes præſertim ſcribentem aduerſus hære-
ticos, qui æternitatem negabant verbi. Sed nimirum
Euangeliſta, non diſputator Ioannes erat; & non eſt
E officium Euangeliſtæ probare, quæ dicit, ſed hiſto-
ricè narrare. Præterquam quòd non admittebat
materia probationem; quis enim antequam homi-
nes, antequam angeli fierent, teſtis eſſe poterat
æternitatis Filij; niſi Filius ipſe, qui reuelauit Ioan-
ni? Vult ergo ſibi Ioannes tanquam diſcipulo Filij
credi. Hoc enim eſt quod in extremo dicit Euan-
gelio. c. 21. 24. *Hic eſt diſcipulus ille, qui teſtimonium
perhibet de his, & ſcripſit hæc; & ſcimus, quia verum eſt
teſtimonium eius.* Hoc eſt quod admonet initio epi-
ſtolæ primæ, *Quod fuit ab initio, quod vidimus oculis no-
F ſtris, quod perſpeximus, & manus noſtræ contrectauerunt
de verbo vitæ, annuntiamus vobis.* Hoc teſte ſtat fides
noſtra; hoc quiſquis contentus non eſt, Chriſtia-
nus eſſe non poteſt. Alia contra illum quærenda
ſunt arma, rationibus de omni alia religione deiiciẽ-
dus, vt, cùm nullam aliam veram eſſe perſpexerit,
noſtram, quam ratio certè docet eſſe veriſimilem,
veram eſſe credat. *Declinabit ad dexteram*, inquit Iſai. 9. 20.
propheta, *& eſuriet; comedet ad ſiniſtram, & non ſa-
turabitur.*

Et verbum erat apud Deum.) Quorſum hoc Ioan-

nes adiungat, ſtatim lectoris animus dubitat, Hilar.
2. de Trin. & Chryſoſt. hom. 2. hanc, cur id adiecerit,
rationem innuunt, ne quis audiens in principio
fuiſſe verbum, ingenitum, id eſt abſque omni prin-
cipio etiam generationis putaret; *apud Deum* enim,
id eſt apud Patrem fuiſſe, ac velut in domo Patris,
antequam quodammodo emanciparetur, & in hũc
mundum tanquam ad bellum veniret; Leontius, &
Euthymius, ne in loco aliquo circumſcriptum fuiſſe
putaretur. Baſilius in hom. in hunc locum mihi vi-
detur veram attigiſſe cauſam, ſecutum Ioannem le-
ctoris cogitationem, qui cum audiſſet verbũ *in prin-*
B *cipio* fuiſſe, dubitare poterat, vbi eſſe poterat, cum
nihil dum eſſet, vbi eſſe poſſe videretur; addit fuiſſe
vbi Deus erat, hoc eſt *apud Deum*. Senſum quæramus,
quid eſt *erat apud Deum*? In duobus verbis ſententia
verſatur, pro quo Dei nomen accipiatur, & quam
vim habeat præpoſitio *πρὸς apud*. Origenes lib. 2. in
Ioan. quem vt cautè legat, lectorem moneo, Chry-
ſoſt. hom. 2. Baſil. in hæc verba. Athanas. in orat.
quod Deus de Deo ſit verbum, Hilar. 2. de Trinit.

Pro quo hîc Dei nomen accipiatur.

Beda, Theophylactus, Euthym. & fere omnes vno
C excepto Auguſtino, *apud Deum* interpretantur apud
Patrem; iſque certus mihi videtur eſſe ſenſus; nec
enim apud ſe ipſum fuiſſe ſignificare voluit, &, vt

Inf. ver. 18.

poſtea docebimus, idem eſt *apud Deum*, quod *in ſinu*
Patris. Solus Auguſtinus lib. 6. de Trinit. c. 2. exiſti-
mat nomen Dei hoc loco communiter pro tribus
perſonis accipi; obiicienti autem ipſi ſibi, quomo-
do *apud Deum* eſſe dicatur, cum ipſe ſit idem ille
Deus, reſpondet eadem ratione dici, qua dicitur ani-
mus apud hominem eſſe, cùm vnà ſit ipſe pars ho-
minis. Sed animus pars hominis eſt, ideo rectè apud
hominem eſſe dicitur: Verbũ autem non pars Dei,
D ſed ipſe totus eſt Deus. Itaque ſi nomen Dei nõ pro
Patris perſona, ſed pro Deo communiter ſumere-
tur, non ita *Verbum apud Deum* diceretur fuiſſe, quo-
modo animus apud hominem, ſed ſicut animus
apud animum, aut ſicut homo apud hominem eſſe
dicitur, ſi quis ita loqueretur. Quæ quia inuſitata
locutio eſt, multò eſt probabilius vt *apud Deum* ideſt
apud Patrem dicatur fuiſſe. Cur ergo non dixit, Et
verbum erat apud Patrem, quod fuiſſet clarius? Pri-
mùm quia non dixerat, in principio erat filius, ſed,
in principio erat verbum, ob eam cauſam quàm illic
E explicauimus. Si filium nominaſſet, conſentaneum
fuiſſet, vt diceret, & filius erat apud Patrem, quod
ea duo nomina ſua relatione bene hæreant. Cùm
autem *verbum* appellaſſet, magis fuit conſentaneum,
vt *apud Deum*, quàm vt apud Patrem fuiſſe diceret;
quia magis vſitatè verbum Dei, quàm verbum Pa-
tris dicitur. Aliam quoque rationem habuiſſe arbi-
tror. Dicturus ſtatim erat, *Et Deus erat verbum*, ſum-
to initio ab vltimo verbo præcedentis mẽbri, quod
in tota hac oratione eum feciſſe animaduertimus,
In principio erat verbum, & verbum erat apud Deum, &
F *Deus erat verbum*. Quod cur fecerit, poſtea docebi-
mus. Hæc orationi gratia periiſſet, ſi dixiſſet, & ver-
bum erat apud Patrem, nec enim à Patre poterat
alterum membrum incipere, & Pater erat verbum,
quia verbum non eſt Pater. Præpoſitionem, *apud*
Iren. lib. 3. c. 8. Athanas. in oration. quod Deus de

Propoſitio *Apud* pro quo hîc ſumatur.

Deo ſit verbum, & Auguſt. lib. 6. de Trinit. cap. 2.
& Fulgent. lib. 3. ad Monim. & Victorinus lib. 2.
contra Arium idem eſſe dicunt, quod in Deo. Con-
fundi enim eas duas præpoſitiones, quod Fulgen-
A tius multis de ſcriptura probat exemplis. Vnum
ſufficit. Quemadmodum hic Ioan. dicit, *& verbum*
erat apud Deũ, ita Chriſtus dicit *ego in Patre, & Pater in*
me eſt, c. 14. 10. 11. Cõtra Chryſoſt. Cyril. & Theophy-
lact. aliud eſſe *apud*, aliud. *in*, nam *in* accidentium,
apud ſubſtantię, atque perſonę magis eſſe proprium.
Dicimus colorem eſſe in homine, non apud homi-
nem; dicimus hominem eſſe apud amicum, non in
amico ſuo. Itaque rectè ex hoc loco ii auctores,
quos modò nominauimus, itémque Seuerus An-
tiochenus, & Leontius, imò & Theodorus Mops. in
B Græcorum Catena, licet ſuſpectus in hac re auctor,
contra Sabellianos collegerunt filium à Patre di-
ſtingui perſona. Qui enim apud alium eſſe dici-
tur, diſtincta perſona eſt. Sed hoc ipſo argumento

Abuſi hoc loco Ariani contra Catholicos.

Ariani abutebantur, vt probarent filium non eius-
dem cum Patre eſſe naturæ. Quod præpoſitio *apud*
non ſolùm rem natura diſtinctam, ſed omnino
etiam extrinſecus adiunctam ſignificare videatur,
quemadmodum apud me dicitur eſſe veſtis, in me
animus; quia veſtis externa, animus internus eſt.
Ideo non dixiſſe Ioannem, verbum erat in Deo, ſed
C *apud Deum*. Itaque cum Arianus quidam aliquan-
do in Africa cum Catholico de his verbis Ioannis
diſputaret, arrepto de capite Catholici pileo, & ma-
nu tenens interrogabat, Hic bytrus (ſic enim ap-
pellabat) éſtne in me, an apud me? Reſpondente
altero, apud te, ſubiecit; Sic verbum erat apud
Deum, quia Deo non conſubſtantiale, ſed exter-
num erat. Hiſtoriam ſcribit Fulgentius initio lib.
3. contra Monimum. Id multis, vt diximus, exem-
plis Fulgentius refellit. Nam qui nunc dicitur
apud Deum fuiſſe, paullo poſt dicitur *in ſinu Patris* eſſe
ver. 18. & eſſe in Patre. cap. 14. 10. 11. vt alia innumera
D taceamus. Vtrique auctores aliqua ex parte verum
mihi dicere videntur, & qui idem eſſe *in* & *apud*, &
qui non idem eſſe putant. Nam hactenus quidem
idem ſunt, vt cum de Deo loquamur, vbicumque
dicimus *apud*, dicere poſſimus *in*, vt Filius eſt apud
Patrem, & in Patre, ſed non vbicumque dicimus *in*,
dicamus *apud*; nam Patrem in Filio eſſe dicimus
Ioann. 14. 11. apud Filium non dicimus. Videndum
ergo, quam vim hoc loco habeat præpoſitio *apud*, &
cur Ioannes potius *apud Deum*, quam in Deo ver-
bum fuiſſe dixit. Cauſam aliquam Hilarius, &
E Chryſoſto. inſinuarunt. Quod, *apud*, eum ſignifica-
re videatur, qui quodammodo honorabilior ſit,

Præpoſitio. *Apud*, & *In* quã vim habeant.

cum enim pater, & filii in eadem habitant domo,
rectè dicas filios apud patrem, non rectè patrem
apud filios habitare. Hac ratione non dixit Ioan-
nes verbum fuiſſe in Deo, ſed *apud Deum*, quia præ-
poſitio *in* eam vim non habebat, quam volebat ex-
primere, verbum apud Patrem, tanquam apud
auctorem ſuum fuiſſe, vt loquitur Hilarius, quam-
uis nunc ab eo verbo prudenter abſtineamus. Me-
liùs dicemus ſignificare Euangeliſtam voluiſſe,
F verbum fuiſſe *apud Deum*, tanquam apud Patrem,
tanquam apud eum à quo originem duceret, tan-
quam in domo paterna; non defuiſſe illi, vbi eſſet,
qui eſſet apud Patrem; vbi enim commodiùs filius,
quàm apud patrem ſuum eſſe poſſit? Alii inti-
mam coniunctionem cum Patre per prępoſitionem
apud declarari putant; idem enim eſſe verbum
fuiſſe *apud Deum*, & fuiſſe *in ſinu Patris*, vt dicit ver. 18.
quẽadmodum Theophylactus interpretatur. *In ſinu*
autem *Patris*, eſſe non dubium, quin ſummam cum

Patre coniunctionẽ declaret. Valde enim nobis cõ-
iunctum eſt, quod in ſinu, quod in pectore eſt. Simi-
lis eſt alia eiuſdem Theophylacti explicatio, vt idem
ſit *apud Deum*, & cum Deo, quemadmodum Marci
6.3. illi dicunt, *ſorores eius nobiſcum ſunt*. G. πρὸς ἡμᾶς,
id eſt apud nos. Acuta etiam eſt, & germana, vt mihi
videtur, interpretatio Gregorij lib.5. Moral. c.19. idẽ
eſſe verbũ fuiſſe *apud Deum*, & fuiſſe inuiſibile, fuiſſe
quodammodo abſcõditum. Sic enim intelligit illud
Iob, *Ad me dictum eſt verbum abſcõditum*. c.4.12. Quaſi
dicat, etſi non videbatur, etſi non apparebat, erat ta-
Ad Gal.4.4 Inf. ver.14. — men; apparuit, cum *venit plenitudo temporũ*, cum *verbũ
caro factum eſt*. Aut, erat quidem, ſed non apparebat,
vt hæc inter ſe duo loca reſpondeant. Qui ſenſus mi-
rificè mihi placet. Nam quod Ioan. hoc loco dicit,
verbũ erat apud Deum, & poſtea ver. 18. *vnigenitus filius
qui eſt in ſinu Patris*, dicit breuiùs 1. epiſt. c.1.2. *Annun-
tiamus vobis vitam æternam, quæ erat apud Patrem, & ap-
paruit nobis*. Ambroſ. in lib. de incarnat. Domini, ſa-
cramento c. 3. & Greg. Nyſſen. in lib. de fide ad Sim-
plicium, & Rupertus in comment. ad hunc locum,
aliam videntur expoſitionem inſinuare, quam ego
etiam antequam auctorem haberem vllum, maximè
probabam, vt æqualitas verbi, & Patris ſignificetur.
Voluit enim Euangeliſta declarare vbi fuiſſet infini-
tis ſeculis verbum, quod ſemper fuiſſe dixerat; dicit
Quid ſit Chriſtũ ſedere ad dexteram Patris. — fuiſſe πρὸς τὸν θεόν, *apud Deũ*, id eſt iuxta Deum, ſediſſe
ad dexteram Dei, quòd eſt Deo æqualem eſſe. Hunc
verum eſſe ſenſum ex ſcriptura colligo, quę cum do-
cet Chriſtum poſt reſurrectionem ſuam in cælum
aſcendiſſe, minimè dubium eſt, quin ſignificare ve-
lit, eò, vnde venerat, vbi priùs erat rediſſe. Dicit au-
tem ſediſſe *ad dexteram Dei*, id eſt Patris Mar. 16. 19.
Act.2.34. & 5.31. & 7.55. Rom.8.34. Epheſ.1.20. Coloſ.
3.1. Heb.1.3. & 8.1. & 10.12. & 12.2. & 1. Petri 3.22. Priùs
ergo erat ad dexteram, & cùm Ioannes his verbis di-
cere voluerit. vbi erat, vtique dicere voluit ad dexte-
ram Patris fuiſſe. Ita prorſus Cyril. Ieroſolymitanus
exponit in 11. catecheſi. Quod quidã dicunt πρὸς rela-
tionem ſignificare, ſenſúmque eſſe, verbum fuiſſe
πρὸς τὸν θεόν ad Deum, id eſt relationem ad Patrẽ ha-
buiſſe, miror cuiquam homini prudenti in mentem
venire potuiſſe. Nec velim aſſueſcere lectorem iſtis
ſubtilitatibus, quas raro admittit ſcripturæ grauitas,
& qui conſectantur, in pueriles ſæpe errores incur-
runt. Quærit Leontius, cur priùs dixerit Verbum fu-
iſſe *apud Deum*, quàm eſſe Deum; Reſpondet, vt in-
dicaret nihil aliud fuiſſe, quàm illum ipſum Deum,
apud quem erat.

Et Deus erat Verbum.) Lectio primùm, deinde ver-
borum ſtructio conſtituenda, quibus conſtabilitis
perſpicuus erit ſenſus. Notum eſt, quod ſcribit Au-
guſt lib.3. de doctrina Chriſti. c.2. quoſdam nimirum
Arianos ita ſolitos legere, vt hęc verba *Deus erat*, cum
præcedentibus iungerent clauſa puncto ſentẽtia, ſic,
Ariani hũc locũ olim perperam diſtinguebant. — *In principio erat verbum, & verbum erat apud Deum, &
Deus erat*: deinde adijcerent conſequentibus, *Verbum
hoc erat apud Deum*. Quod refutatione non indiget.
Quorſum enim dixiſſet *& Deus erat*, de quo nemo
dubitabat? Præſertim cum iam dixiſſet *& verbũ erat
apud Deum*. Quo enim modo apud Deum eſſe pote-
rat, ſi Deus nõ erat? Denique ex ipſa partitione mẽ-
brorum conſtat hoc vnum membrum eſſe debere.
Et Deus erat verbũ, ſicut *In principio erat verbum*, vnum;
& *verbum erat apud Deum* alterum mẽbrum eſt. Idque
ipſum indicat artificium, quo apparet Euangeliſtam

A vti voluiſſe, vt ſemper, quod in præcedenti membro
vltimum verbum fuerat, in ſequenti primum eſſet.
Verborum autem conſtructio ita ordinanda eſt, vt
Verbum ſit ſubiectum, *Deus* attributum, tranſpoſitis
verbis, *Verbum erat Deus*, quemadmodum Hilar. 7.
de Trinit. & Baſilius homil. in hæc verba interpretã-
tur: poſtulátque ipſa per ſe ſententia. Non enim de
Deo, ſed de verbo, an ante mũdum fuiſſet, vbi fuiſset,
quid fuiſset, agebatur. Cur ergo non dixit, Verbum
erat Deus, quod fuiſset clarius? Solent Hebræi ea fi-
B gura delectari, qua finis pręcedẽtis membri initium
ſequentis eſt. *In principio creauit Deus cælum, & terram;* — Geneſ. 1. 2.
terra autem erat inanis & vacua. Et infra ver. 4. *In ipſo
vita erat, & vita erat lux hominum, & lux in tenebris lu-
cet, & tenebræ eam non comprehenderunt*. Idem Ioannes
voluit hoc loco, quod non feciſset, ſi dixiſset verbum
erat Deus. Quod attinet ad ſenſum, nullũ diſcrimen
eſt. Nam ſiue dicas, Verbum erat Deus, ſiue *Deus erat
Verbum*, neceſsariò ſequitur filium Dei qui *Verbum*
appellatur, verè Deum eſse, éſtque illuſtriſſima ſen-
tentia, quæ nullis corrumpi cauillis, nullis obſcurari
C poſſit tenebris. Nixi tamen Ariani ſunt tribus mo-
dis obſcurare. Primùm deprauata lectione, quemad-
modum modò dicebamus. Deinde nomen Dei Græ- — Alia obiectio Arianorum.
cè articulum emphaticum non habere, quemadmo-
dum habet in membro præcedenti, cum pro Patre
ponitur; itaque Patrem quidem verum eſse Deum,
qui adiuncto articulo dicatur ὁ θεός; Filium nõ verè,
qui ſine articulo θεός, quaſi minor quidam Deus ap-
pelletur, Auctor Chryſ. hom. in Ioan. 3. atque Theo-
phylact. Arianis nimium hoc loco fauet Origenes,
attentum lectorem volo. Eam obiectionem facilè
D Chryſoſtomus diluit, etiam Patrem aliquando ſine
articulo θεὸν Deum appellari Rom.1.7. & hoc ipſo c.
ver. 6. & ſexcentis alijs locis. Contra verò Filium τὸν
θεὸν Deum cum articulo vocari, vt Rom.9.5. Quam
autem ob rem Euangeliſta hoc loco articulum non
addiderit, ex linguæ Græcę proprietate ratio reddi
poteſt. Non ſolet in prædicato, ſed in ſubiecto arti-
culus poni, itaque non potuit dicere καὶ ὁ λόγος ἦν ὁ
θεός, iam enim docuimus nomen verbi eſse ſubiectũ,
nomen Dei prædicatum. Ideo nomen λόγος *verbum*,
habet articulum, nomen θεὸς *Deus* non habet. Deni-
E que reſpondebãt Ariani Filium vocari quidẽ Deum,
ſed eo modo, quo Moſes Deus Pharaonis vocatus eſt
Exod.7.1. & vt homines ſancti Dij appellantur Pſal.
81.1.6. confirmante, vt videtur, Chriſto Ioan.10.35. ita
refert Hilar.7. de Trinit. Rectè eam reſpõſionem re-
fellit idem Hilarius, Moſem non abſolutè vocatum
Deum, ſed Deum Pharaonis, verbum autem abſo-
lutè dici Deum. *Nunquid*, inquit, *non adiecta nominis
cauſa eſt, cum dicitur, Deum Pharaonis? aut nunquid Dei na-
turam ei intulit, & non potiùs in eum, qui metueret, terro-
rem, cum dracones magicos draco Moyſi mox virga manẽs de-
F uorat; cum cynomyam, quam immiſerat, abigit; cum grandi-
nem poteſtate, qua euocauerat, auertit; cũ locuſtas ea virtute,
qua inuexerat, repulit; cum in operationibus eius magi confi-
tentur digitum Dei eſſe? Sic Moyſes Pharaoni Deus datus eſt,
dum timetur, dum oratur, dum punit, dum medetur*. De-
inde addit Moſem non dici Deum eſſe, ſed conſtitu-
tum fuiſse Deum Pharaoni. *Et aliud*, inquit, *eſt Deum
dari, aliud Deum eſſe. Eo ipſo quòd dicitur conſtitutus Deus,
non naturalis, ſed factitius ſignificatur Deus. Deum autem*,
(inquit eodem libro) *Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum
his modis nouimus, nomine, natiuitate, natura, poteſtate, pro-
feſsione*. Alij dixerunt non ineptè Moſem non fuiſſe

vocatum

vocatum Deũ; ſed Deum Pharaoni,id eſt opinione Pharaonis. Accedit quòd illo loco non eſt יהוה,quod proprium eſt Dei, ſed אלהים, quod Chaldæus paraphraſtes doctorem, R. Abraham nuntium,aut legatum ad Pharaonem interpretatur. Ad locum Pſal.81. ſimiliter Hilarius reſpondet, eò ipſo quòd dicitur, *Ego dixi Dij eſtis*, ſignificari eos beneficio, non natura fuiſſe Deos, *In eo*, inquit, *indulti nominis ſignificatio eſt, & vbi refertur, Ego dixi, loquentis eſt potius ſermo, quàm rei nomen.* Eſt etiam illic אלהים quod non ſolùm Deum, ſed nuntios etiã ſignificat, vt videtur explicare Chriſtus Ioan. 10. 35. 36. *Si eos dixit Deos ad quos Dei ſermo factus eſt, quem Pater ſanctificauit, & miſit in mundum vos dicitis, quia blaſphemas, quia dixi, filius Dei ſum?* Nõ enim à pari, ſed à minori ad maius argumentatur, ſi illi dicti ſunt Dij, quanto magis ego Deus dici poſſum? Verè igitur Deus vocatur, & eſt verbum. Sed quęrere lector poteſt, quorſum hoc ipſum Ioannes dixerit, cùm non id agere videretur, vt doceret, quid eſſet, ſed an ſemper fuiſſet verbũ. Puto rationem reddere voluiſſe, quare verbum apud Deum erat, quia nimirum Deus erat. Quid enim, antequã quidquam fieret à principio, apud Deum eſſe poterat, niſi Deus eſſet? Interim quaſi aliud agẽs firmiſſimum fidei noſtræ fundamentum poſuit, Chriſtum verum eſſe Deum.

2. *Hoc erat in principio apud Deum.*) Hoc verbum, quod Deum eſſe dixi. Nã quamuis pronomen οὗτος, *hoc* & ad *verbum* & ad *Deum* Gręcè referri poſſit, ſi genus, & Grammaticam ſpectes; tamen ſententia non patitur, vt alio quàm ad verbũ referatur. Quis enim eſſet ſenſus, Hic Deus erat apud Deum; aut quorſum id diceret Euangeliſta? Poſtulat etiam Hebræorum figura, qua eum vſum fuiſſe diximus, vt ad verbum referatur, fuerat enim vltimum ſuperioris ſententię, & debet huius eſſe primum. Et eſt repetitio ſuperiorum, vt apparet, & notauit etiam Leontius; ſupra autem non dixerat, In principio erat Deus, ſed *In principio erat verbum*; nec, Deus erat apud Deum, ſed, *verbum erat apud Deum*; idem ergo hoc loco ſignificatur. At quorſum iſta nunc repetitio? Cyril. lib. 1. in Ioan. c. 4. voluiſſe ait Ioannem Eunomianorum, & quorundam, vt ſupra docuimus, Arianorum errorem, quem animo prouidebat, refutare dicentium aliud fuiſſe verbum Dei, quod in principio apud Deum erat, aliud per quod omnia facta ſunt; ſed ſatis nõ video, quomodo hac repetitione error ille magis refutetur, quàm ſi adhibita non fuiſſet. Satis enim refutaſſet ſi tantùm dixiſſet, *In principio erat verbum, & verbum erat apud Deum, & Deus erat verbum; Omnia per ipſum facta ſunt.* Chryſoſt. hom. 3. ne quia verbum *apud Deum*, id eſt apud Patrem fuiſſe dixerat, aliquis putaret Patrem ſeniorem fuiſſe Filio. Theophyl. vt doceret non fuiſſe vnquam Filium à Patre diſcordẽ; Hilarius, vt quod dixerat, magis, magíſque confirmaret. Cauſæ ego redditionem, aut potius explicationem, cõfirmationémque eſſe arbitror: dixerat enim in principio fuiſſe verbum, & verbum fuiſſe apud Deum; reddiderat cauſam, quia *Deus erat verbum*; explicat nunc cauſam, atque cõfirmat; propterea ergo quòd verbum erat Deus, *erat in principio apud Deum.* Nam ſi Deus non fuiſſet, nec in principio, neque apud Deum eſſe potuiſſet. Itaque tota oratio, de qua hactenus diſputauimus, ad hunc modum reſoluenda eſt, vt minùs inſolens Latinis auribus ſit. Antequam quidquam fieret, verbum erat; ſed nõdum apparue-

A rat, quia tantùm erat in ſinu Patris; erat enim vnus, idémq; cum Patre Deus, ideóque apud illum à principio erat.

3. *Omnia per ipſum facta ſunt.*) Plerique auctores putãt voluiſſe Ioannem his verbis Chriſti diuinitatem cõfirmare, docẽdo eũ omniũ rerũ creatorem fuiſſe. Leontius verò, docere voluiſſe verbum è numero creaturarum non eſſe, illud enim in principio fuiſſe; has verò omnes in principio non fuiſſe; quin per illud ipſum verbum principium accepiſſe. Confirmatur quidem diuinitas Chriſti, & ſi probata ante
B non eſſet, his verbis apertiſſimè probaretur; ſed aliud mihi fuiſſe videtur Euangeliſtæ conſilium, ſcribebat hiſtoriam Chriſti, ſequitur ordinem temporum, agit priùs de illo quâ Deus, deinde quâ homo eſt. Et de eo quidem quâ Deus, primùm de eius ſtatu antequam mundus fieret, deinde quid in ipſa mundi egerit conditione, *Omnia per ipſum facta ſunt.* Quod etiam Alcuinus adnotauit. Sententia facilis eſt, atq; perſpicua, *Omnia per Filium facta eſſe.* Itaq; rectè hom. 4. Chryſoſto. obſeruauit plùs vno verbo Ioannem, quàm Moſem pluribus dixiſſe. Nam Mo-
C ſem cum longa oratione rerum conditionem expoſuiſſet, non niſi res corporeas complexum eſſe, nec eas quidem ſingulas, ſed quę præcipuæ erant, cælum, terram, aquas, Solem, Lunam, animalia terreſtria, natatilia, volatilia; de aliis quæ innumera ſunt, de angelis qui corpora non habent, nullam feciſſe mentionem; Ioannem vno verbo omnia omnino comprehendiſſe, *Omnia per ipſum facta ſunt. Quæcunque facta ſunt in creaturis* (inquit Auguſt. tract. 1. in Ioannem) *omnia omnino quæ fixa in cælo ſunt, quæ fulgent deſuper, quæ volitant ſub cælo, & quæ mouentur in vniuerſa*
D *natura rerum, omnis omnino creatura. Dicam planiùs, dicam fratres vt intelligatis, ab angelo vſque ad vermiculum.* Et alio loco eiuſdem tractatus, *exeat*, inquit, *nunc neſcio quis infidelis Arianus, & dicat, quia verbum Dei factum eſt. Quomodo poteſt fieri, vt verbum Dei factum ſit, quando Deus per verbum fecit omnia? Si & verbum Dei ipſum factum eſt, per aliquod aliud verbum factum eſt? ſi hoc dicis quia hoc eſt verbum verbi per quod factum eſt, illud ipſum dico ego vnicum filium Dei. Si autem non dicis verbum verbi, concede non factum, per quod facta ſunt omnia: non enim per ſe ipſum fieri potuit, per quod facta ſunt omnia.*
E Tribus etiam modis Ariani hunc locum eludere conabantur. Primùm quidem dicebant, vt ſuperioribus verbis Auguſtinus indicat, ab omnibus quæ per verbum facta eſſe dicuntur verbum ipſum excipi, quòd non per ſe ipſum, ſed per Patrem factum fuiſſet. Poterant exemplis ſcripturæ confirmare. Nam cum Chriſtus dicit, *non ſurrexit inter natos mulierum maior Ioanne Baptiſta*, vtique ſeipſum non comprehendit, non quòd non ex muliere, ſed ex virgine, vt illic explicauimus, natus ſit; ſed quòd ita loqui ſoleamus, vt cum aliquid vniuerſe de homini-
F bus dicimus, & nos ipſos, & eos, quibuſcum loquimur comprehendi nolimus. Nemo me magis amat, quàm ille, aut ille, vtiq; præter meipſum. Nam ego quidẽ me magis amo. Dixit coram Apoſtolis Chriſtus, *Non inueni tantam fidem in Iſrael.* Quis credat Apoſtolos non maiorem, quàm Centurionem illum fidem habuiſſe? At iſta vrbanitas hîc non habet locum. Primùm quia iam ante Ioannes dixerat verbum non fuiſſe factum, ſed ſempiternum: *in principio erat verbum*, atque adeo verum eſſe Deum. Deinde quia poſtquã dixit, *Omnia per ipſum facta ſunt*, addidit,

Arianorũ ſubterfugia aduerſus hũc locum.

Matth. 11. 11. Luc. 7. 28.

Matth. 7. 10. Luc. 7. 9.

Et ſine

Et ſine ipſo factum eſt nihil. Nec hoc contentus verbo addidit aliud, *quod factum eſt*, quaſi eam ipſam Arianorum exceptionem excludere voluerit, ac dicere nihil omnino, nulláque excepta re factum fuiſſe, quod ſine ipſo factum fuerit. Secundo loco dicebant omnia per Filium Dei facta eſſe, non tanquam per dominum, non tanquam per artificem, & magiſtrum: ſed tanquam per ſeruum, & diſcipulum, qui facientem imitaretur Patrem, vt auctor eſt Athan. ſer. 3. contra Arianos, & Cyril. lib. 1. in Ioann. c. 5. & lib. 5. Theſaur. c. 3. & Idacius in lib. de Trinitate contra Varimad. c. 11., Eam reſponſionem Cyril. in Theſauro refellit ex loco illo Genes. 1. 26. *Faciamus hominem ad imaginem, & ſimilitudinem noſtram*; quæ verba non ſunt ſuperioris inferiori præcipientis; ſed paris parem inuitantis. Atque ita ea verba intelligi debere, quaſi à Patre Filio dictâ fuerint, in concilio Syrmienſi diffinitum eſt, c. 13. vt refert in lib. de ſynodis Hilarius. Præterea ſi homo ad imaginem ſimul Patris, ac Filij factus eſt, eadem Patris, & Filij imago eſt, eadem ergo natura. Probat etiam duabus id Cyrillus rationibus. Altera eſt, Si Filius, inquit, artem aliquando creandi didiciſſet, poſſet & aliquando eius obliuiſci, quod abſurdum profecto dictu ſit. Altera, creare non eſſe artis, ſed poteſtatis. Artem enim in ſubiecta aliqua materia neceſſariò verſari; creationem materiam non habere, qua & ipſa materia creata eſt. Ita eodem loco docet, & lib. 2. contra Iulian. & lib. quo teſtimonia colligit ad probandam Spiritus ſancti diuinitatem. Denique Ariani reſpondebant ad hunc locum Euangeliſtam non dixiſſe omnia à verbo, ſed per verbum facta eſſe. Hoc autem inter eas præpoſitiones duas, *à*, & *per*, eſſe diſcriminis, quòd *à* cauſam efficientem, *per* autem inſtrumentum ſignificet. Itaque filium Dei non tanquam auctorem, & artificem; ſed tanquam inſtumentum creaſſe omnia, ideo colligi inde non poſſe eſſe Deum. Ita de Arianis ſcribit Athanaſ. in lib. de communi eſſentia Patris, & Filij, & Spiritus S. & Baſilius lib. de Spiritu ſancto c. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. & Chryſoſtomus hom. in Ioan. 4. Theophylactus, & Euthymius hoc loco. In quo errore Origenes in commentarijs ad hunc locum manifeſtè deprehenditur. Nam quaſi Arianorum, & Eunomianorum pater apertè dicit & præpoſitionem *per* nunquam principem rei, quæ fit, auctorem, ſed miniſtrum ſignificare, vt cum verbum Dei per prophetas factum fuiſſe dicitur: & Spiritum ſanctum ſumma impietate concedit factum eſſe per Filium. Sed de Spiritu ſancto paullo poſt, nunc contra Arianos de præpoſitione *διὰ* *per* diſputemus. Reſponderunt eis auctores, quos modò citauimus, diſcrimen illud inter eas præpoſitiones non eſſe perpetuum, ſæpe enim *per* tribui cauſæ efficienti atque præcipuæ, quod innumeris exemplis probari poteſt Genes. 4. 1. *Poſſedi hominem per Deum.* Prouerb. 8. 15. *Per me reges regnant.* 1. Cor. 1. 1. *Paulus vocatus Apoſtolus Ieſu Chriſti per voluntatem Dei*, & ver. 9. *Fidelis Deus, per quem vocati eſtis in ſocietatem Filij eius Ieſu Chriſti Dñi noſtri.* & 2. Cor. 1. 1. *vocatus per voluntatem Dei*, & ad Galat. 4. 47. *Si filius, & hæres per Deum.* Idem hoc loco Theodorus Mopſueſt. ſuſpectus licet auctor, & Leontius ſcribunt, τὸ διὰ οὐ διακονίας ἕνεκα κεῖται, ἀλλὰ συμφωνίας, καὶ τοῦ μηδὲν ἐξαιρεῖσθαι τῆς αὐτοῦ

De præpoſitione *per* cõtra Arianos.

A ποιήσεως. Quod autem hoc loco præpoſitio *per* non inſtrumentum, ſed verum auctorem ſignificet, optimus auctor eſt, D. Paulus, qui in epiſtola ad Hebræos c. 1. 10. Illud Pſal. 101. 26. *Initio tu Domine terram fundaſti, & opera manuum tuarum ſunt cœli*, de Chriſto dictum affirmat, & affirmat, vt Deum eſſe probet, ſicut nos ex hoc loco probamus. Legimus aliquando apud graues auctores phraſes quaſdam, quæ Arianorum errorem ſapere videantur, in eas cum lector inciderit, potius in bonam partem interpretetur, quàm cõdemnet auctores. B Eiuſmodi eſt, quod alicubi Clemens Alex. & Tertul. in lib. aduerſus Praxeam, & Euſebius lib. 1. hiſt. Eccleſ. c. 1. dicunt Filium in rerum creatione obſecutum fuiſſe Patri. Quod & in ſynodo Syrmienſi ita fuit prorſus diffinitum, vt qui id non confiteretur, execraretur anathemate, vt in lib. de ſynodis recitat Hilarius. Quod cum dicunt, nihil aliud docere volunt, quàm Patrem dixiſſe, Faciamus mundum, & omnes tres perſonas æquè feciſſe. Quemadmodum in hominis creatione perſpicuum eſt, in qua Pater Filio, & Spiritui ſancto dixit, C *Faciamus hominem ad imaginem, & ſimilitudinem noſtram*, vt illa eadem ſynodus interpretatur. Dixit autem non iubendo, ſed conſulendo, ſed deliberando, ſed inuitando, vt Cyrillus hoc loco docet. Si enim iubendo dixiſſet, non dixiſſet, *Faciamus*, ſed facite. Si ergo Filius non iuſſu, ſed hortatu, & conſilio Patris fecit mundum, non tanquam ſeruus præcepto obſequens; ſed tanquam æqualis conſilio æqualis credens fecit. Conſilium autem, & deliberatio Patri tribuitur, non quòd Filius, & Spiritus ſanctus eius conſilij fuerint expertes; ſed quòd Patri veluti D ſeni conſultandi, decernendíque auctoritas adſcribatur. Hunc ſynodi eſſe ſenſum ex eo perſpicuum eſt, quòd id non pro Arianis, ſed contra Arianos definiret, vt doceret Filium verè Deum eſſe, qui verè creator eſſet. Quod ſi dicere voluiſſet Filium propriè obſecutum fuiſſe Patri, non probaſſet eſſe Deum, ſed potiùs eſſe ſeruum; neque Catholicorum, ſed Arianorum egiſſet cauſam. Vna hîc quæſtio reliqua eſt. Si præpoſitio *per* hoc loco non ſignificat inſtrumentalem cauſam, cur Euangeliſta non potius dixit, *Omnia* ab ipſo, quàm *per ipſum facta ſunt*, & omnes Arianorum cauillationes E præcidiſſet? Sunt qui nullo certo conſilio feciſſe putent; eadem facilitate dicturum, ab ipſo, ſi ea illi priùs præpoſitio occurriſſet. Non facilè mihi probauerint. Alij contrà adeo de induſtria factum exiſtimant, vt dixerit *per ipſum*, & non ab ipſo, vt nimis mihi ad Arianorũ errorẽ inclinare videantur. Dicũt voluiſſe ea præpoſitione indicare Ioãnem Patrem per Filium tanquam per verbum ſuum feciſſe omnia; itaque non docere Filium omnia feciſſe, ſed eſſe Verbum illud quo Pater *dixit, & facta ſunt*; F *mandauit, & creata ſunt*. Nolim equidem ita loqui. Alij cauſam hanc afferunt quòd Verbum quaſi idea ſit Patris, & forma, atq; exemplar, quo fecerit mundum, & præpoſitio *per* formam aliquando ſignificet, vt cum ignem dicimus per calorem calefacere, architectum per artem fabricare, quo ſenſu videtur etiam Cyrillus interpretari omnia per Filium facta eſſe, quia Patris ſapientia eſt. Simplicem, facilémque rationem eſſe arbitror, ideo dixiſſe *per*, quia de verbo loquebatur, cui nomini meliùs *per*, quam, *à*, præpoſitio conueniebat. Si enim vocaſſet filium, dixiſſet

Phraſes quæ Arianiſmum ſapiunt.

Geneſ. 1. 26

In Ioan. lib. 1. cap. 5.

Pſal. 148. 5.

fortaſſe,

ſortaſſe; Omnia ab ipſo facta ſunt; ſed quia verbum appellauerat, aptiùs dixit *per ipſum*, & nulla imminutione ſententiæ. Nihil eſt ſatis cautum, nihil ſatis munitum hæreticis. Hoc etiam loco Macedoniani abutebantur, vt Spiritum ſanctum creaturam eſſe probarent, cui errori Origenem affinem fuiſſe ſupra docuimus. Auctores ſunt Epiphan. in Ancorato, & Ambroſ. lib. 1. de Spiritu ſancto cap. 2. & Theodoritus in hiſtoria eccleſiaſt. & in commentar. in c. 6. 1. epiſt. ad Tim. & Gregor. Nazianz. in orat. de Spiritu ſancto, & Elias Creten. eodem loco. Idémque Cyrillus, Chryſoſtomus, & Theophylactus indicant, argumentari enim ſolitos Macedonianos, ſi omnia per Filium facta fuerant, & Spiritum ſanctum per ipſum factum fuiſſe. Hic error ſequentibus proximè verbis; *& ſine ipſo factum eſt nihil, quod factum eſt*, vt Chryſoſtomus, & Theophylactus obſeruarunt, refutatur. Omnia enim per ipſum facta ſunt, quæ facta ſunt. Itaque probare priùs oportebat Spiritum ſanctum factum eſſe, quàm probarent per Filium factum eſſe, vt Gregor. Nazianz. illis reſpondet. Nam ſi quidquid omnino præter Filium eſt, per ipſum factum eſt, & Pater per ipſum factus fuerit. Quemadmodum igitur ex hoc loco non ſequitur Patrem per Filium factum fuiſſe; ita Spiritum ſanctum factum fuiſſe non ſequitur.

Macedoniani hoc loco in Spiritum ſanctum abuſi.

Et ſine ipſo factum eſt nihil, quod factum eſt.) Maior hìc eſt de lectione quæſtio, quàm de ſententia. Quo magis eos miror qui de variis lectionibus libros integros ediderunt, tam parum diligentiæ in hunc locum adhibuiſſe. Tres apud graues auctores lectiones inuenio. Prima eſt, quam quotidiano ſequimur vſu, vt poſt illud, *nihil*, ſententia puncto claudatur; deinde ſequatur alia, *quod factum eſt, in ipſo vita erat*. Quæ lectio Auguſtino in primis, deinde Latinis omnibus ſolet tribui. Ac D. quidem Auguſtino non immeritò; ita enim vbique legit, omnibus non ſatis meritò; multi enim Latini, vt paullo poſt dicemus, aliter legunt, legit quidem cum Auguſtino Beda, & eo multo antiquior interpres Irenæi lib. 3. cap. 8. & 11. & lib. 5. cap. 18. & Tertull. lib. contra Hermogen. & Marius Victorinus lib. 1. & 3. aduerſus Arium, & Gaudentius tract. 8. in Exod. &, vt videtur, Cyprian. lib. 2. contra Iudæos, & inter Græcos Origen. & Cyrill. in commentar. huius loci, & Clemens Alexand. in Pædag. cap. 6. & cap. 9. & lib. 6. Stromat. Quam lectionem Ambroſ. lib. 3. de fide, cap. 3. Chryſoſtomus hom. 4. Epiphanius in Ancorato, Theophylactus, & Euthymius hæreticis tribuunt, nempe Eunomianis, & Macedonianis, cum ipſe eam ſequatur lib. 1. Hexaem. cap. 4. & Pſal. 36. Atque inde ego iſtam, quam nunc habemus lectionum varietatem natam eſſe arbitror, quòd cum illuſtriſſimo loco hæretici premerentur, variis, vt ſolent, lectionibus, variis interpretationibus corrumpere conarentur. Alij legebant ita vt vſque ad pronomen, *ipſo*, punctum non ponerent, hoc modo, *Omnia per ipſum facta ſunt, & ſine ipſo factum eſt nihil, quod factum eſt in ipſo*. Deinde noua inchoata ſententia legebant, *Vita erat, & vita erat lux hominum*: quemadmodum Epiphanius legendum eſſe contendit, eodémque modo legiſſe videtur Hilar. 2. de Trinit. Atque eam lectionem Ambroſ. lib. 3. de fide, c. 3. & Auguſtinus lib. 5. de Geneſ. ad litter. cap. 14. Manichæis tribuunt. Sed quæ illis lectio maximè placuit, ea mihi maximè diſplicet; quem enim habebit ſenſum, *ſine ipſo factum eſt nihil, quod factum eſt in ipſo*, id eſt

A per ipſum? ſic enim neceſſariò erat interpretandum. Quæ abſurda profectò ταυτολογία eſt: ecquis enim dubitare poterat, quin nihil eorũ, quæ per ipſum facta fuerant, ſine ipſo factum fuiſſet? Media ſolent eſſe meliora; itaque mediam maximè lectionem probo, vt poſt illud, *quod factum eſt*, ſententia finiatur, deinde inchoetur noua, *In ipſo vita erat*. Quemadmodum Græci ferè omnes legunt, Chryſoſtomus, Theophylact. Nonus poëta, Theodorus Mopſueſt. Leontius, Euthymius, Elias Cretenſ. in comment. in orat. Gregor. Nazianz. de Spiritu ſancto, & ex Latinis Ambroſ. lib. 3. de fide, c. 3. & Hieronymus in commentar.
B in Iſai. c. 11. & 44. quam Ambroſ. in enarrat. Pſal. 36. Ægyptiorum, & Alexandrinorum lectionem vocat. Hanc inquam ego lectionem magis probo, & quia ſenſum meliorem, & faciliorem habet; & quia aliæ vix mihi videntur ſatis conuenientem, & tolerabilem habere poſſe. Nam illa quidem D. Auguſtini, quæ poſt hanc iudice etiam Ambroſio probabiliſſima eſt, ægrè, vt poſt apparebit, interpretationem admittit. Nec eam tam multi Latini, quàm videntur, ſecuti ſunt. Non enim quia hæc tantùm verba citare
C ſolent, *Omnia per ipſum facta ſunt, & ſine ipſo factum eſt nihil*, continuò putandum eſt ibi eos punctum finitæ ſententiæ poſuiſſe; ſed ea tantùm protuliſſe verba, quæ ad probandum id, quod agebant, ſatis erant; quod nos etiam ſæpe facere ſolemus. Certum indicium, quòd Ambroſius qui lib. 3. de fide, cap. 3. *Sine ipſo factum eſt nihil, quod factum eſt*, legendum eſſe affirmat, aliquãdo non niſi hæc legat verba, *Omnia per ipſum facta ſunt, & ſine ipſo factum eſt nihil*, vt ſerm. 20. in Pſal. 118. Et quod magis mirum eſt Hilarius, qui vt diximus legendum eſſe dicit, *ſine ipſo factum eſt nihil,*
D *quod factum eſt in ipſo*, ſæpe lib. eodem de Trinit. 2. non niſi hæc verba citat, *omnia per ipſum facta ſunt*. Aliquando hæc ſola, *ſine ipſo factum eſt nihil*. Nunc quærenda ſententia; ea cõſtituta lectione facilis eſt. *Omnia per ipſum facta* eſſe, nihilque omnino eſſe, eorum quæ facta ſunt, quod *ſine ipſo*, id eſt non per ipſum factum ſit: vt Ambroſius lib. 3. de fide, cap. 3. & Hieronym. in commentar. in cap. 2. Michææ, & Chryſoſtomus, Theophylactus, Leontius, Theodorus Mopſueſt. & Euthym. exponunt. Verba hic Theodori Mopſueſt. iuuat ponere, quia cum in quinta Conſtantinopoli-
E tana ſynodo tanquam malè de Chriſti ſentiens diuinitate damnatus ſit, mirum quàm Catholicè hoc loco eadem de re ſcribat; αὐτὸ εἶπεν δι᾽ αὐτοῦ πάντων βουληθεὶς ὅτι οὗτος ἀεὶ συνὼν τῷ πατρί, ὡς ὁμοούσιος τὴν φύσιν, ὡς κοινωνὸς τῆς δημιουργίας, ὡς συνὼν μὲν ἀεί, συνεργαζόμενος δὲ τῷ παντί. Omnes aliæ interpretationes violentæ ſunt. Qualis illa eorum eſt, qui hæc verba *ſine ipſo factum eſt nihil*, per affirmationem legenda eſſe putauerunt: quaſi nihil aliquid eſſet, quod ſine ipſo factum fuiſſe diceretur. Quemadmodum quoſdam interpretari ſolitos Hieronymus tradit in cap. 2. Michææ, qui per
F nihil malitiam, per malitiã Diabolum intelligerent, quem ſine verbo factum dicerent, non quà angelus, ſed quà Diabolus eſſet. Neſcio an Origenem notet. Nam in commentar. ad hunc locum aut ſimile quiddam videtur dicere, aut dictum ab aliis non reprobare. Similis Manichæorum interpretatio fuit, per nihil malum, tanquam aliquid eſſet, intelligentium, atque hinc duo illa ſua principia bonorum alterum, alterum malorum eſſe probantium: vt Auguſtinus hoc loco indicat, & lib. de natura boni contra Manichæos, cap. 25. apertè dicit, eorum etiam ar-

Quæ lectio maximè probanda.

Expoſitio loci huius ex hac lectione.

guinentum

gumentum afferens, atque refellens, quòd, nihil in fine ſententiæ poneretur. *Senſum*, inquit Auguſtinus, *ſtudio contradicendi perdiderunt; nec intelligunt nihil intereſſe vtrum dicatur, Sine ipſo factum eſt nihil, an ſine ipſo nihil factum eſt* & paullo poſt; *Quis autem velit loqui cum hominibus, qui hoc ipſum quod dixi, nihil intereſt, poſſint dicere, ergo intereſt aliquid, quia ipſum nihil aliquid eſt? Hi autem qui ſanum habent cerebrum rem manifeſtiſſimam vident, hoc idem intelligi quod dixi, nihil intereſt, quod intelligeretur, ſi dicerem, intereſt nihil. Habent autem & ipſum Dominum in fine ſententiæ ponentem hoc verbum, vbi ait; Et in occulto locutus ſum nihil; ergo legant, & taceant.* Inf.c.18.20 Quin ipſe quoque D. Auguſtinus per affirmationem creditur hanc ſententiam expoſuiſſe. Non quòd putauerit nihil aliquid eſſe, ſed quòd ipſum nihil, ipſam negationem quæ per ipſum ſignificatur, putauerit affirmari ſine Verbo factum eſſe; itaque hunc locum intellexerit, quaſi ſenſus ſit, Sine ipſo nihil, id eſt peccatum factum eſſe, quod nihil eſt. Sic enim tract. in Ioan.1. & epiſt. 150. & in lib. ſoliloq. cap.4. & 5. interpretatur. Sunt, qui exiſtiment non ita hunc locum intellexiſſe, ſed tantum ex eo collegiſſe contra Manichæos, qui peccatum aliquid eſſe dicebant, eſſe nihil. Operam meo quidem iudicio piam, ſed irritam ſumunt. Nam epiſt. 150. non iam contra Manichæos, ſed contra Arianos diſputans, ita prorſus interpretatur. Fateor tamen aliquando etiam per negationem interpretari, vt in libro de natura boni contra Manich. cap.25. vbi idem eſſe dicit, *ſine ipſo factum eſt nihil*, atque quod ante dixerat, *Omnia per ipſum facta ſunt.* Quod quidam obſeruarunt nō dixiſſe Euangeliſtam οὐδὲν nihil, ſed οὐδὲ ἕν nec vnum, non ſatis docta mihi videtur diligentia. Idem enim eſt οὐδὲν nihil, & οὐδὲ ἕν, nec vnum, & ex hoc illud factum eſt. Itaque nullus Græcus, aut Græce doctus auctor id adnotauit. Hoc vnum ad perfectam huius loci explanationem deeſt, vt quæramus quare Ioannes iſta repetitione vſus fuerit, ſi idem eſt *omnia per ipſum facta ſunt*, &, *ſine ipſo factum eſt nihil, quod factum eſt.* Cyrillum, & alios auctores ad excludendum Spiritum ſanctum, qui factus non eſt, ideóque per Verbum non fuiſſe factum, hoc à Ioanne additum, dixiſſe ſupra meminimus. Quæ ſatis probabilis eſt ratio. Sed aliam etiam nos poſſumus reddere, rem adeo fuiſſe grauem, & neceſſariam, vt iterum, atque iterum, aliis atque aliis verbis fuerit repetenda δὶς καὶ τρὶς τὸ καλῶς ἔχον ἐπαναπολεῖν τῷ λόγῳ δεῖ, vt ille apud Platonem Socrates dixit. (In Philebo) Adde Hebræorum eſſe morem, vt quod ſemel per affirmationem dixerint, iterum per negationē dicant (Hebræorū idiomata in repetitionibus.) Iſai.39.4. *Omnia, quæ ſunt in domo mea viderunt; non fuit res quam non oſtenderim eis.* Ierem. 42. 4. *Omne verbum quodcunque reſponderit vobis, indicabo vobis, nec celabo vos quicquam.* Atque hęc fortaſſe cauſa fuit, cur Ioannes non dixit οὐδὲν, ſed οὐδὲ ἕν, vt modò dicebamus, quia οὐδὲ ἕν magis Hebraicæ reſpondet phraſi.

4. *In ipſo vita erat.*) Varietas illa lectionum de qua ſuperiore verſu diſputauimus varias etiam huius loci interpretationes peperit. Qui legebant, *quod factum eſt in ipſo, vita erat*, diſtinctiuncula poſt, *ipſo*, adhibita non eodem modo intelligebant. (Manichæorum praua expoſitio.) Manichæi quidem exponebant, *quod factum eſt in ipſo*, id eſt per ipſum, *vita erat*, id eſt viuebat, quaſi aliquid eſſet quod vita careret, quod factum quidem fuiſſet, ſed non per ipſum factum eſſet, vt indicat Auguſt. lib.5. de Geneſ. ad litter. cap. 14. & diſertis verbis ſcribit Ambroſius lib.3. de fide, cap. . *Obiiciunt*, inquit, *Manichæi ſi quod in ipſo factum eſt vita eſt, eſt ergo aliquid quod in ipſo factum non ſit, & mors ſit, vt duo impiè inducant principia.* Hilarius verò ſi bene difficilem auctorem intelligo lib. 2. de Trinit. videtur exponere, *quod factum eſt in ipſo*, id eſt Verbum ipſum, quod per ſe extitit, nec ab alio factum eſt, vita erat; viuens non mortuus natus eſt. Eunomiani, & Macedoniani, vt ſupra ex Ambroſio, (Eunomianorum, & Macedonianorū expoſitio.) Gregor. Nazian. Theodor. Chryſoſt. & aliis auctoribus oſtendimus, exponebant, *quod factum eſt in ipſo*, id eſt Spiritus ſanctus, qui per ipſum factus eſt, *vita erat.* Ita ad ſuum quiſque errorem ingenioſè verba torquebat. Qui verò legebant *quod factum eſt*, deinde poſita virgula, *in ipſo vita erat*, diuerſis etiam rationibus explicabant. Alij, *quod factum eſt, in ipſo vita erat*, tanquam diceret in eo quod factum eſt, vita erat. Ita Cyrill. Quod & coactum videtur eſſe, & ad Manichæorum alludere ſententiam, qui & omnia, quæ videmus, viuere dicebant, & aliquid eſſe pręter ea, quod non viueret, quod à Verbo non eſſet factum. Alij, *quod factum eſt, in ipſo vita erat*, id eſt non quidem in ſe, ſed in ipſo Verbo vitam habebat. Vt pronomen *ipſo* non ad, *quod factum eſt*, ſed ad *Verbum* referatur, de quo dictum fuerat, *omnia per ipſum facta ſunt.* Quod ita explicant, res omnes antequam fierent, non in ſe, ſed in Deo fuiſſe, ſicut domus, antequam ædificetur, non in ſe, ſed in mente artificis eſt, & quia quidquid in Deo eſt, Deus, & vita eſt, ideo res omnes in Deo vitam fuiſſe. Sic Auguſtinus interpretatur libro 5. de Geneſ. ad litter. cap.14. & tract. in Ioan.1. & Beda, Rupertus, & alij poſteriores auctores exponunt. Sed quia aliam magis lectionem approbauimus, qua nouæ hinc ſententiæ ſumatur initium, *in ipſo vita erat*; alius ſenſus ad eam accommodatus quærendus eſt. Hactenus certus eſt ſenſus, ſignificari his verbis in ipſo, id eſt in Verbo vitam fuiſſe, ſed quomodo vita in illo fuiſſe dicatur, id quæritur. (Quomodo vita in Verbo fuerit.) Quidam ſic intelligunt, vt idem ſit *in ipſo vita erat*, & ipſum vita erat: *Viuus eſt enim ſermo Dei*, vt Ambroſ. in enarrat. Pſ. 36. (ad Hebræ. 4.12.) Id quidem verum eſt. Nam Verbum de ſeipſo poſtea dicit, *Ego ſum via, veritas, & vita*; (Inf. c.14.6.) ſed quominus credam hoc Ioannem dicere voluiſſe multa me mouent. Primùm quòd id erat dictu ſuperuacaneum, cùm proximis dixiſſet verbis Verbum illud fuiſſe Deum, cui enim dubium eſſe poterat vitam, id eſt viuum eſſe, ſi Deus erat? Deinde quòd de vita, ſicut & de luce hominum loqui videatur, *Et vita*, inquit, *erat lux hominum.* Preterea quòd vix mihi perſuadere poſſim dicturum fuiſſe Ioannem, *in ipſo vita erat*, ſi tantùm dicere voluiſſet vitam habuiſſe, aut fuiſſe viuū. Dixiſſet enim rectè, ipſum vita erat. Quibus etiam adductus rationib' Chryſoſtomi, Cyrilli, Theophylacti, Euthymij interpretationem non probo, qui hoc de omnium rerum conſeruatione intelligendū eſſe putant, quaſi vitam Ioannes appellet vigorem illum, quem verbum rebus omnibus imprimit, dum eas conſeruat, atque gubernat. *Portat enim omnia verbo virtutis ſuæ*, (ad Hebræ. 1.3.) &, *in ipſo viuimus, & mouemur, & ſumus.* (Act.17. 28.) &, *Pater*, inquit, *vſque modo operatur, & ego operor.* (Inf.c.5. 17.) Proprie enim de hominibus loquitur; *Et vita erat lux hominum.* Eadémque ratione aliis recentioribus interpretibus non aſſentior vitam naturalem, quam res animatæ viuunt intelligentibus, quaſi dicat Euangeliſta; Omnia quæ viuunt, ex Verbo illo per quod omnia facta ſunt, vitam hauriunt. Quorſum enim id dixiſſet? Egerat, inquiunt, de primo rerum genere, quę eſſe ſine vita habent; agit nunc de viuentibus.

Poſt

poſt de homine, qui præter eſſentiam, & vitam, etiam rationem habet. Probabilis coniectura, ſi Ariſtotelem interpretaremur; nunc autem Ioannem Euangeliſtam, & piſcatorem interpretamur non Ariſtotelico, ſed diuino ſpiritu loquentem. Verum ego ſenſum eſſe arbitror, vt de vita ſpirituali hominum loquatur Ioannes. Egerat enim de verbo ipſo per ſe, vbi fuiſſet, & quid eſſet. Agit nunc de eius ad nos aduentu, &, vt ita dicam, profectione, déque eius cauſis; cur non ſemper manſiſſet apud Deum, quando meliore conditione, ac loco eſſe non poſſet; docet propterea veniſſe, vt vitam, & lucem hominibus afferret, quæ in illo erat ſolo. Poſtea agit de eius ad nos peruentione. *Et verbum caro factum eſt, & habitauit in nobis.* [verſ. 14.] Hoc ex adiunctis manifeſtum eſt, vt modò dicebamus; agit enim de homine ſolo, *& vita erat lux hominum.* Itaque ſignificat Ioannes Filium Dei profectum quodammodo fuiſſe à ſinu Patris, &, vt loquitur D. Paulus, exinaniſſe ſe ſe, [Ad Philip. penſ. 2. 7.] vt vitam nobis afferret, quæ in ipſo erat. Quod ex altero eiuſdem Ioannis loco meliùs intelligemus. 1. epiſtola. cap. 1. 2. *Annuntiamus vobis vitam, quæ erat apud Patrem, & apparuit nobis.* Hoc eſt quod tam ſæpe Chriſtus indicat præſertim apud Ioannem, qui vitæ vocabulo videtur delectatus, ideóque multa de vita nobis per Chriſtum allata ab aliis Euangeliſtis prætermiſſa commemoraſſe. *Sic Deus dilexit mundum, vt Filium ſuum vnigenitum daret; vt omnis, qui credit in eum, non pereat, ſed habeat vitam æternam.* cap. 3. 16. &, *Aqua, quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ ſalientis in vitam æternam.* cap. 4. 14. &, *Qui verbum meum audit, & credit in eum, qui miſit me, habet vitam æternam,* quia *ſicut Pater habet vitam in ſemetipſo, ſic dedit & Filio habere vitam in ſemetipſo.* cap. 5. 24. 26. & *non vultis venire ad me, vt vitam habeatis* ver. 40. Et *ego veni, vt vitam habeant, & abundantius habeant.* cap. 10. 10. & *ego ſum via, & veritas, & vita.* cap. 14. 6. & *Dediſti ei poteſtatem omnis carnis, vt omne quod dediſti ei, det eis vitam æternam.* cap. 17. 2. & alia ſexcenta quæ breuitatis cauſa prætermittimus. Hoc etiam eſt, quod ait D. Paulus ad Coloſſ. 3. 4. *Cum Chriſtus apparuerit vita veſtra.* Et quod Lucas Act. 3. 15. Chriſtum vocat *auctorem vitæ.* Sed optimus ſui interpres eſt Ioannes in 1. epiſtola. cap. 5. 11. 12. *Vitam æternam dedit nobis Deus, & hæc vita in filio eius. Qui habet filium, habet vitam.* Audis, ab eodem ore aliis verbis, *In ipſo vita erat?* Hanc interpretationem & Chryſoſtom. & Theophylact. indicarunt. Ammonius verò Presbyter, & Theodorus Mopſ. etiam ſecuti ſunt, vt in Græcorum Catena reperi lætus meam ab eis ſententiam approbari. Atque hinc intelligitur, quod quidam quærunt, & nos ſupra obiter attigimus, cur Ioannes non dixerit ipſum vita erat, ſed *in ipſo vita erat?* Nempe non agebat de ipſius vita, ſed de noſtra, quæ in ipſo erat. Erat quidem verbum ipſum vita noſtra, ſicut alio loco Ioannes indicat, [1. epiſt. c. 1. 2. Coloſſ. 3. 4.] *Annuntiamus vobis vitam, quæ erat apud Patrem, & apparuit nobis*, & D. Paulus, *Cum Chriſtus apparuerit vita veſtra.* Sed quia de illa ipſa vita Ioannes, non quatenus verbi, ſed quatenus noſtra erat loquebatur, aptiùs dixit *In ipſo vita erat,* quàm ſi dixiſſet, ipſum vita erat. Quorundam tamen obſeruatio, priori loco nomen ζωῆς vitæ articulum non habere; poſteriori autem habere,

A cùm dicit, *Et vita erat lux hominum*, quòd priore loco de noſtra, poſteriore de ipſius verbi vita loquatur Euangeliſta, vera eſſe non poteſt, cùm ipſa repetitio manifeſtè declaret de ea ipſa vita, de qua dictum erat, *In ipſo vita erat*, dici ſtatim, *& vita erat lux hominum.* Nec video quid inter hanc, & illam Arianorum obſeruationem differat, de qua ver. 1. mentionem fecimus, cùm dicitur, *& Deus erat verbum*, verbum non verè vocari Deum, quòd nomen Dei articulum non haberet, cùm in membro præcedenti habuiſſet. B Nam vt illic de eodem Deo, ita hîc de eadem vita agi ex eiuſdem verbi repetitione, & orationis gradatione perſpicuum eſt.

Et vita erat lux hominum.) Hoc omnes propemodum auctores de luce hominũ naturali, id eſt de mente, atque ratione, quæ quia nobis quid agendum, quid fugiendum ſit oſtendit, lux, aut lumen dicitur, interpretantur. Chryſoſt. homil. 4. Cyrill. cap. 5. Theophylact. & Rupertus. Sed quemadmodum diximus vitam hoc loco non naturalem, qua mundo, ſed ſpiritualem, qua Deo viuimus, intelligi oportere, ita non dubito, quin non naturalis, C ſed ſpiritualis lux intelligenda ſit, qua ſapimus, & percipimus *ea, quæ ſunt ſpiritus Dei.* [1. Corinth. 2. 14.] Nam illam quidem naturalem iam acceperamus, cùm *omnia per ipſum facta ſunt*; hanc poſtea accepimus, cum *verbum caro factum eſt, & habitauit in nobis*, Docet enim Ioannes quomodo *in ipſo vita erat*, id eſt qua ratione vitam nobis contulit, nempe illuminando *omnem hominem venientem in hunc mundum*, quia *vita erat lux hominum.* Hunc eſſe ſenſum & ex iis, quæ ſequuntur, & ex frequenti ſcripturæ conſuetudine manifeſtum eſt. D Addit ver. 5. *Lux in tenebris lucet, & tenebræ eam non comprehenderunt.* Non ergo de naturali loquitur luce, quam omnes homines; ſed de ſpirituali, quam pauci comprehenderunt. Addit ver. 9. *Erat lux vera, quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum*, vbi dubium non eſt, & de eadem luce, & de ſpirituali agi. Scribit idem Ioan. c. 3. 19. *Lux venit in mundum, & dilexerunt homines magis tenebras, quàm lucem*, haud dubiè de ſpirituali luce, ſicut de ſpiritualibus tenebris agit. Dicit Chriſtus, c. 8. 12. *Ego ſum lux mundi; qui ſequitur me, non ambulat in tenebris, ſed habebit lumen vitæ.* Et lucem, & E tenebras manifeſtum eſt ſpiritualiter accipi. Dicit c. 9. 5. *quandiu ſum in mundo, lux ſum mundi*, & c. 12. 35. 36. *Ambulate, dum lucem habetis; & dum lucem habetis, credite in lucem, vt filij lucis ſitis.* Conſentiunt prophetiæ Iſai. c. 49. 6. *Dedi te in lucem gentium, vt ſis ſalus mea vſque ad extremum terræ*, & c. 9. 2. *Populus, qui ambulabat in tenebris vidit lucem magnam, habitantibus in regione vmbræ mortis, lux orta eſt eis*; quod de Chriſto, eiúſque prædicatione c. 4. 16. Matthæus interpretatur. Vbique lux pro ſpirituali hominum [Lux pro ſpirituali hominum illuſtratione poſita.] F illuſtratione ponitur. Ac neſcio an vllum ex ſcripturis ſacris exemplum proferri poſſit, vbi lux, aut lumen rationem ſignificet naturalem. Nam illud quod vnum vulgo in eam ſententiam adduci ſolet, *Signatum eſt ſuper nos lumen vultus tui Domine*, longè [Pſal. 4. 7.] alium habet ſenſum. Contra verò, tenebræ, quæ luci Chriſti opponuntur, perpetuò pro morum prauitate, & vitæ erroribus accipiuntur, à quibus nos Chriſtus reuocauit. Erramus enim, cùm in tenebris ambulamus. *Abyciamus*, inquit D. Paulus Rom. 13. 12. *opera tenebrarum, & induamur arma lucis.* Et

quæ ſocietas luci ad tenebras? 2. Cor. 6. 14. & *eratis aliquando tenebræ, nunc autem lux in Domino* Epheſ. 5. 8. & quod ſimillimum huic loco eſt, de quo diſſerimus, ait Ioannes 1. epiſtola c. 1. 5. 6. *Deus lux eſt, & tenebræ in eo non ſunt vllæ; ſi dixerimus, quoniam ſocietatem habemus cum illo, & in tenebris ambulamus, mentimur.* & c. 2. 9. *Qui dicit ſe in luce eſſe, & fratrem ſuum odit, in tenebris eſt vſque adhuc.* Neque noſtra propriè interpretatio eſt, ſed, ni fallor Auguſtini tract. in Ioan. 1. & Bedę, & Euthymij in commentariis. Quare genitiuum illũ *hominum* paſſiuè accipio, *Erat lux hominum*, id eſt qua homines illuminantur. Ex his, quæ dicta ſunt, multæ explicari quæſtiones poſſunt. Prima eſt illa, quam Auguſtinus, & Beda indicauerunt. Cur non dixerit Euangeliſta, vita erat lux omnium rerum, ſed *erat lux hominum.* Cuius rei ratio non illa mihi videtur eſſe, quam ijdem illi auctores reddunt, quòd in ſolis hominibus ſit ratio capax lucis: nam & in angelis eſt; itaque iſta quidem ratione hominum ſimul, & angelorum lucem appellaſſet; ſed quòd de Filij Dei ageret aduentu, qui non aliarum rerum, non angelorum, ſed hominum cauſa venit; eàque explicaret dona, quæ ipſis veniens attuliſſet, vitam nimirum, & lucem. Altera eſt quam Chryſoſt. & Theophyl. excitant, quãobrem Euangeliſta non dixerit, vita erat Lux Iudæorum, ſed *lux hominum.* Facilis ſolutio, quam & illi adhibẽt, quia non Iudæorum tantùm, ſed omnium omnino hominum cauſa venerat: ſicut paullo poſt vniuerſè dixit, *Erat lux vera, quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum.* Eadémque ratione ad illam alteram reſpondere poſſumus, quam quidam inferunt, quare non dixerit, vita erat lux angelorum. Nec mihi Origenis, & aliorum quorundam auctorum opinio probari poteſt; qui putant hoc loco angelos non excludi, ſed eorum etiam lucem eſſe verbum: eſt enimuerò Filius Dei etiam angelorum lux, ſed id meo quidem iudicio Ioannes hoc loco nõ ſignificauit; nec enim id agebat. Duplex mihi quæſtio & difficilior, & magis ad intellectum huius loci neceſſaria videtur eſſe ab interpretibus prætermiſſa: altera, quorſum Ioannes dixerit, *Et vita erat lux hominum*, quid enim vitæ cum luce? aut quomodo vitę, & lucis verba cohærent? Solet ſcriptura vitam lucem, mortem tenebras appellare, quia dum viuimus lucem cernimus; mortui lucem non videmus, ſed vt ſcriptura loquitur, habitamus *in tenebris, & vmbra mortis.* Ea metaphora, quæ à corporali luce ad corporalem vitam ſignificandam ſumpta fuerat, ad ſpiritualem lucem, ac tenebras tranſlata eſt. Voluit ergo docere Ioannes, qua in re vita illa conſiſteret, quam in verbo eſſe dixerat; nempe in luce, id eſt in hominum illuminatione, propterea addidit, *Et vita erat lux hominum.* Itaque ſi articulus Græcus additus nomini ζωῆς vitæ non repugnaret, non dubitarem dicere lucem eſſe ſubiectum, vitam prædicatum, vt eſſet ſenſus, lux hominum illuminatio erat ipſorum vita; ſed verba Euangeliſtam tranſpoſuiſſe, vt gradationem illam, qua vti cœperat, retineret. Cæterum ſententiæ nihil intereſt. Altera quorſum hoc ipſum Ioannes dicat, cùm nondum dixerit, *Et verbum caro factum eſt?* Quo etiam conſilio de beneficiis diſſerit, quæ verbum in homines contulit; & quo modo ea homines recipere noluerint, cum de ipſo per ſe agat verbo, antequam caro fieret, & lux hominum eſſet?

Verſ. 9.

Vitam lucem, mortem tenebras appellat ſcriptura.

Luc. 1. 79.

Credo ego occaſione abreptum Ioannem longa anticipatione vſum eſſe. Volebat, vt ſupra indicauimus cauſam exponere, quamobrem caro factum eſſet, quod in illo Pater vitam, lucémque hominum cõſtituiſſet; itaque niſi caro factum eſſet, nemo hominum viuere, nemo diuinam illam lucem, quam nobis attulit, recipere potuiſſet. Hac occaſione anticipata paululum oratione docere cœpit, quàm proterui, & ingrati erga illum, qui hanc ipſam illis lucem afferebat, homines fuiſſent. Pertinebat etiam hæc anticipatio ad confirmandum id, quod agebat. Potuit enim aliquis obiicere non fuiſſe verbum natura ſua vitam, & lucem, quandoquidem multi poſt eius aduentum homines in tenebris adhuc, & morte manſiſſent. Anteuertit obiectionem Euangeliſta id non verbi, ſed hominum culpa factum eſſe, qui vitam, lucémque oblatam ſibi recipere noluerunt. Tanquam dicat, etſi multi adueniente verbo non reuixerunt, etſi multi illuminati non ſunt, tamen *in ipſo vita erat, & vita erat lux hominum.*

5. *Et lux in tenebris lucet, & tenebræ eam non comprehenderunt.*) Minùs meo iudicio difficilis hic locus eſſet, ſi nemo eum expoſuiſſet. Nam per ſe facilem varietas interpretum difficilẽ reddidit. Omnis fere quæſtio in duobus verſatur verbis, quid lux; quid tenebræ; inde enim facilè intelligetur, quomodo lux in tenebris luceat, & quomodo lucem tenebræ non comprehenderint. Quidam lucem Chriſtum, tenebras Diabolum, & eius miniſtros Chriſti perſecutores intellexerunt. Nam & Chriſtus paullo ante lux appellatus fuerat, & paſſim ſe ipſe mundi lucem vocat; Diabolum verò D. Paulus *rectorem tenebrarum* Epheſ. 6. 12. Solent etiam perſecutiones, afflictionéſque vocari tenebræ; *Rurſus*, inquit, *poſt tenebras ſpero lucem.* Iob. 17. 12. & *ecce tribulatio, & tenebræ* Iſai. 8. 22. ſenſum igitur eſſe, Chriſtum in ipſis tenebris inter ipſas quodammodo Diaboli, & hoſtium ſuorum manus magis eluxiſſe, magis eius eniuicuiſſe virtutẽ; nec ab illis comprehendi idest vinci potuiſſe. *Venit* inquit, *princeps mũdi huius, & in me nõ habet quicquam;* & *confidite ego vici mundum.* Quo ſenſu interpretantur Gregor. Nazian. orat. 4. de Theolog. & Elias Cretẽs. in eius comment. & Origen. tom. in Ioan. 4. Chryſoſt. & Theophylact. Alij lucem Chriſtum, tenebras animam, & naturam noſtram, quę quantumcumque illuminetur, quantumuis in illa Chriſtus luceat, tamen comprehendere non poſſit, ſed ſemper eius comparatione tenebrę maneat; ſic Tatian. in orat. contra Græcos, Origẽ. hom. 9. in Ezech. & Cyril hoc loco &, vt videtur, Ammonius, quẽadmodũ auctor Græcę Catenę citat. Alij lucem verbũ ipſum, tenebras carnem; lucem ergo, id eſt diuinitatem in carne luxiſſe, nec eam tenebras carnis cõprehendere, id eſt obſcurare potuiſſe, quam interpretationem Theophyl refert, videtúrque olere Origenis ingeniũ. Alij lucem diuinitatem, tenebras res vniuerſas, in quibus luxerit, nec tamen eum comprehendere, ideſt inquinare potuerint, ſicut ſol non coinquinatur, dũ etiam in ſordidis locis lucet. In quam ſententiam Fulgentius lib. 2 ad Thraſim. hoc vtitur teſtimonio. Alij lucem Chriſtum, tenebras verò peccata, quæ illum nõ potuerunt comprehendere. quia *peccatum non fecit, nec inuentus eſt dolus in ore eius* 1. Pet. 2. 22. vt Maximus hom. 2. de Paſcha, & hom. 3. de Pẽtecoſte. Alij lucẽ Chriſti diuinitatem, quę cum in rebus omnibus eluceret, poſſetq; ex illis, vt ait D. Paulus, Rom. 1. 19. 20. & Sa-

Perſecutiones & afflictiones tenebræ dicuntur.

Inf. 14. 30. & 16. 33.

piens

piens Sap.13.5. facilè cognoſci, tamen eam homines, qui tenebrę erãt, nõ cognouiſſe. Ita Leontius. Alij lucem doctrinã Chriſti, aut eius incarnationis myſterium, quæ cũ natura ſua in tenebris luceat, vt ait Dauid, *lucerna pedibus meis verbũ tuũ*, tamẽ tenebræ mẽtis noſtræ omnino cõprehendere non poſſunt, quia, vt idẽ Dauid ait pſal. 138.6. *Mirabilis facta eſt ſcientia tua ex me; cõfortata eſt, & non potero ad eam.* Legi hãc interpretationem apud Lanfrancũ in diſputatione aduerſus Berengariũ, eóque ſenſu Leo hũc locum citat ſerm. de paſſion. Domini 18. refértque, & non improbat D. Thomas. Hæc omnia probabilia vel ſoli auctores faciunt. Illud verò nõ probabile, ſed ridiculum profectò eſt, quòd apud ſubtilẽ quendã interpretem inuenio, lucem res diuinas, tenebras res ſenſibiles eſſe, in quibus lux quidem diuina lucet, ſed tenebræ eam non comprehenderunt, quia non poſſunt ſenſitiuæ potentiæ cognitionem rerum intelligibilium attingere. Apageſis à ſanctiſſimis adytis ſcripturarum iſtam ſubtilitatem. Interpretis honori parco, lectorem tamen admoneo, ne iſtis delectetur argutijs. Nihil futilius, nihil minùs dignum eſſe ſacrarũ litterarum maieſtate, quàm in ijs exponendis imprudenter abuti ingenij ſubtilitate. Facilis ſenſus, quàm Auguſt. Beda, Rupertus, Euthym. Bernard. lib. 5. de conſiderat. attigerunt. Lucem vocat Chriſtum, eiúſque doctrinam, de qua proximis verbis dixerat, *In ipſo vita erat, & vita erat lux hominum.* Tenebras homines, qui in peccatis, id eſt in tenebris erant, ſicut D. Paulus ait, *Eratis aliquando tenebræ, nunc autem lux in Domino* Epheſ. 5. 8. Docet igitur Euangeliſta, quid Chriſtus fecerit, quídque potuerit, ac voluerit: & quid homines facere noluerint. Chriſtus natura ſua lux erat, bonitate verò ſua omnes prorſus homines volebat illuminare; homines autem malitia ſua oblatam ab eo lucem recipere noluerunt. Hoc eſt, *lux in tenebris lucet, & tenebræ eam non comprehenderunt.* Hũc eſſe verum ſenſum ex ſequentibus apparet. Quod enim hîc dicit *lux in tenebris lucet, & tenebræ eam non comprehenderunt*; dicit verſu. 10. & 11. *In mundo erat, & mundus per ipſum factus eſt, & mundus eum non cognouit. In propria venit, & ſui eum non receperunt.* & c. 3. 19. *Lux venit in mundum, & dilexerunt homines magis tenebras, quàm lucem.* Vnde intelligi poteſt, quod facile animo lectoris occurrit, quomodo dicat, *Lux in tenebris lucet.* Si enim lux in tenebris eſt, vtique non lucet; & ſi lucet, vtique non eſt in tenebris. Sic enim dictum eſt, *Lux in tenebris lucet*, quomodo ſi diceret, lux tenebras illuminat, eas diſſipãs, atque diſpellẽs. Altera quoque ſoluitur quęſtio, quomodo ſi lux in tenebris luxit, *tenebræ eam nõ comprehẽderunt*: Si enim in tenebris luxit, tenebras illuminauit; ſi illuminauit tenebras, tenebrę eam cõprehenderunt. Quid enim eſt cõprehendere, quẽadmodum diximus, niſi illuminari, lucémq; recipere? Nõ dicit Ioãnes, *Lux in tenebris* luxit, ſed *lucet*, id eſt lucem natura ſua aptã eſſe, vt tenebras illuminet; omnem enim lucem in tenebris lucere ſolere. Itaque lucem hoc loco generaliter non ſolùm pro Chriſto, ſed pro omni omnino luce accipi poſſe puto, vt hypotheſis ad theſim reuocetur, ſenſúſque ſit plenior, ac firmior. Quaſi à genere ad ſpeciem, & à minori ad maius tacitè argumentetur, ac dicat; Cùm lux omnis natura ſua in tenebris lucere ſoleat, eámque tenebræ facilè admittant, & comprehendant; tamen homines, qui erant tenebræ, Chriſtũ, qui multo verior, atque efficacior erat lux, admittere, & comprehendere noluerunt.

Pſal. 118. 105.

Nimia ſubtilitas in ſcriptura locum nõ habet.

6. *Fuit homo miſſus à Deo, cui nomẽ erat Ioãnes*) Nemo lector attentus non ſtatim dubitat, qua ratione Euãgeliſta de Ioãne nunc agat. Maior pars auctorũ putant, cùm de verbi diuinitate Euangeliſta dixiſſet, déque eius aduentu in carnem paullo poſt dicturus eſſet, de eius priùs præcurſore Ioanne agere voluiſſe. Sic Chryſoſtomus, Auguſt. Theophyl. &, vt videtur, Euthym. Cyrillus verò tanquam teſtem eorum, quæ dicta eſſent, citari Ioannem putat, propterea dici, *Hic venit in teſtimonium.* Si vtramque rationem coniungas, erit ſingulis probabilior. Nam quia Ioannes ſex ante Chriſtum menſes natus eſt, & aliquanto priuſquam ille baptizare, atque docere cœpit; antequam de Chriſti aduentu, & natiuitate agat, de Ioanne agit. Quemadmodum Lucas niſi quòd multo copioſiùs, antequam de Chriſto dicere aggrederetur, de Ioanne dixit c. 1. vt Euthym. adnotauit. Et ex vtriuſque comparatione confirmat, quod dictum erat, in verbo vitam, & veram hominum lucem fuiſſe. *Non erat*, inquit, *ille lux, ſed vt teſtimonium perhiberet de lumine. Erat lux vera, quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum.* Probat Chriſtum ſolem fuiſſe, quia ante Ioannem luciferum habuit. Quòd dicit *Fuit*, omnes quos legerim interpretes ad prędicationem referunt, quaſi tunc miſſus dicatur, cùm prædicare cœpit. Sed vberior mihi videtur, & veritati magis congruens fore ſententia, ſi ad primam eius conceptionem referatur. Miſſus enim à Deo Ioannes eſt, cùm primum eſt in vtero cõceptus. Propterea enim ſupra naturæ modum parentibus à Deo datus fuit, *vt teſtimonium perhiberet de lumine*, vt angelus apud Lucam docet. c. 1. 14. 15. 16. Itaque qui hoc loco quod Græcè dicitur, ἐγένετο ἄνθρωπος ἀπεσταλμένος παρὰ θεοῦ, verterit, extitit homo quidam miſſus à Deo, rectè mea quidem ſententia ſenſum expreſſerit. Non enim ſignificãt Græca verba miſſum à Deo fuiſſe, ſed extitiſſe, aut natum fuiſſe hominem non caſu, non naturali propagatione, vt cæteros homines, ſed datum, miſſúmque diuinitus. Quemadmodum ſi Latinè dicas, natus *eſt homo miſſus à Deo.* Si enim dicere voluiſſet miſſum tantùm fuiſſe à Deo, non dixiſſet ἐγένετο, ſed ἦν ἄνθρωπος ἀπεσταλμένος. Rectéque Cyrillus adnotauit Euangeliſtam de Chriſto dixiſſe *ἦν erat; In principio erat verbũ, & verbum erat apud Deum, & Deus erat verbum*: de Ioanne autem dixiſſe ἐγένετο extitit, factus eſt, ſi Latinus pateretur ſermo. Eadem ratione hominem appellauit, quaſi verbo illum, de quo locutus fuerat, opponens, qui antequam caro fieret, non homo, ſed Deus erat. Miſſum autẽ à Deo fuiſſe dicit, quò plus ponderis haberet eius, de quo ſtatim dicturus erat, teſtimonium. Nomen expreſſit, & quia id ad fidem ſcribentis hiſtoriam pertinebat, & quia illud ipſum nomen teſtem commendabat, tum quòd diuinitus per angelum datum eſſet Lucæ 1. 13. vt Cyrill. obſeruauit; tum quòd ſono ipſo, & ſignificatione fauſtũ haberetur, quia vt apud Lucã diximus, gratioſum hominem ſignificare creditur, vt adnotat Alcuinus.

7. *Hic venit in teſtimoniũ, vt teſtimoniũ perhiberet de lumine.*) Incipit perſonam Ioannis cõparatione aliorũ hominũ extollere, cõparatione verbi deprimere. Maior alijs, quia miſſus erat à Deo, quia ad pręclariſſimũ officiũ filij Dei demõſtrãdi, & in mundũ quodã modo introducẽdi. Hoc eſt, *Hic venit in teſtimoniũ, vt teſti-*

monium perhiberet de lumine. Minor Chriſto hoc ipſo, quòd propter Chriſtum veniebat, vt illi tanquam præco miniſtraret. Hoc eſt, *Non erat ille lux, ſed vt teſtimonium perhiberet de lumine*, quod alijs verbis Luc. 1. 17. angelus dixit, *Ipſe præcedet ante eum in ſpiritu, & virtute Eliæ, vt conuertat corda patrum in filios, & incredulos ad prudentiam iuſtorum, parare Domino plebem perfectam.* Quæſtionem hîc Chryſoſtomus commouet, quomodo Ioannes in teſtimonium venerit, cum Chriſtus dicat Ioan. 5. 34. *Ego non ab homine teſtimoniũ accipio* Reſpondet non ideo in teſtimonium veniſſe, quòd Chriſtus; ſed quòd homines, vt Chriſto crederent, eius indigerent teſtimonio. Propterea ſtatim addidiſſe, vt & Theophyl. & Euthym. obſeruant, *Vt omnes crederent per illum.* Citat Euangeliſta Iudæis grauiſſimum, & gratioſiſſimũ apud eos teſtem. Nam, & Iudæus erat, & patre matreque nobiliſſimus, vtroque parente ex ſacerdotali genere originem habẽte, & ſanctitate vitæ erat celeberrimus, tantúſque propheta habebatur, vt Meſſias eſſe crederetur ver. 20. Hunc illis teſtem adducit. Huic ſi non credant, cui credant? Itaque Chriſtus etiam ex eius alibi teſtimonio argumentatur Ioannis 5. 33. 34. *Vos miſiſtis ad Ioannem, & teſtimonium perhibuit veritati; ego autem nõ ab homine teſtimonium accipio.* Nempe etſi Ioannes homo erat, tamen quia teſtis à Deo miſſus fuerat, eius teſtimonium non humanum, ſed diuinum erat.

Vt omnes crederent per illum.) G. δι' αὐτοῦ, ambiguũ eſt, nam ſi genus tantùm, & Grammaticæ leges ſpectes, & ad Ioannem, & ad lumen referri poteſt. Itaque quidam ad lumen referunt hac adducti ratione, quòd Ioannes non venerit, vt omnes, ſed vt ſoli Iudæi, quibus prædicaturus erat, per eum crederent. Nec iudicium, nec rationem probo. Nam & iudicium eſt ſingulare omnibus bonis auctoribus repugnantibus, & ſi ad lumen referretur, non diceret, *Vt omnes crederent per illum*, ſed vt omnes in illum crederent. Et ratio illa, quæ illos mouit interpretes, illud etiam efficeret, vt nec ad lumen, id eſt ad Chriſtum referretur; nam nec per Chriſtum omnes crediderunt; nec alijs Chriſtus, quàm Iudæis prædicauit; quia non venerat *niſi ad oues, quæ perierant domus Iſrael.* (Matth. 15. 24.) Declarat ergo Euangeliſta quod proximo dixerat verbo Ioannem in teſtimonium veniſſe, docétque quid ſuo illo teſtimonio efficere voluerit; nempe vt omnes per illum, id eſt illius teſtimonio, atque prædicatione crederent in Chriſtum. Sic Chryſoſtomus, Beda, Theophylactus, Euthym. At non omnes per Ioannem crediderunt. Nec per Chriſtum. Sed quemadmodũ voluntas Chriſti erat, vt omnes omnino homines crederent, cùm multi ſua culpa credere noluerint: ſic volebat Ioannes, vt omnes ſuo teſtimonio in Chriſtum crederent, quãuis nõ omnes crediderint. Nec enim dixit, *Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccata* Iudæorum, ſed *peccata mundi*, (Inf. ver. 29) vt Theophylactus, & Euthym. reſpondent. Cur ergo ſolis Iudæis prædicauit? Eadem ratione qua Chriſtus, quia Euangelium, & Meſſias non gentibus, ſed Iudæis promiſſus fuerat; per quos aliæ gentes erant credituræ, *Salus* enim *ex Iudæis.* (Inf. cap. 4. 22.) Ideóque nec Chriſtus, nec eius præco Ioannes extra Iudæam prædicauit, nec ex alia gente quã Iudæorũ Apoſtolos elegit. Sed de hac re copioſiꝰ Matt. 10. 4. & 15. 24 diſſeruimꝰ.

8. *Non erat ille lux, ſed vt teſtimonium perhiberet de lumine.*) Intelligendum eſt ἦλθεν ὁ λόγος, venit verbum, vt plena ſit oratio, & abſoluta ſentẽtia. Quia veniſſe

A Ioannem dixerat, *vt teſtimoniũ perhiberet de lumine*, qui lumẽ ipſe fuiſſe videbatur: rationẽ dicti reddit, non fuiſſe ipſum lucem, ſed ideo veniſſe, *vt teſtimoniũ perhiberet de lumine.* Non ſolem, ſed luciferum fuiſſe, qui ſolem poſt ſe oriturum teſtaretur; hominibus aſſuetis in tenebris eſſe, ſolem viſum; longè maiorẽ, longè clariorem illo ſolem fuiſſe Chriſtũ. Sciebat Euãgeliſta magnã Iudæos de Ioanne opinionẽ habuiſſe, ideóque eius comparatione docet, quantus fuerit Chriſtus, ad quem Ioannes tenebræ erat; vt eos à Ioãne trãsferat ad Chriſtũ. Aliam Chryſoſt. Theoph

B & Euthym. cur hoc Ioannes addiderit, rationẽ reddunt, ne, quia dixerat veniſſe Ioannem, vt teſtimonium de Chriſto perhiberet, maior Chriſto putaretur, quòd ita plerũque fieri ſoleat, vt maior, ac fide dignior de minore teſtificetur. Nihil lectorem varietas interpretationis moueat; quòd vno loco lux, alio lumen ponitur. Eadem Græcè vox eſt, quam noſter interpres, vt aliàs ſæpe ſolet, non alio puto conſilio, quàm vt ſimilitudinis faſtidium euitaret, nunc lumen, nunc lucem reddidit. Illud ad rem magis pertinet, quod Cyrillus admonuit, nomen lucis aut lu-

C minis Græcè emphaticum articulum habere, οὐκ ἦν ἐκεῖνος τὸ φῶς, id eſt, non erat ille lumen illud. Nam lumen quidem aliquod Ioannes erat. *Erat* enim *lucerna ardens, & lucens*, ipſo etiam de illo Chriſto teſtante Ioan. 5. 35. ſed aliud eſt lucernam, aliud ſolem, id eſt ipſum lumen eſſe; aliud natura ſua, aliud alterius beneficio lucere. Denique hoc inter Chriſtum, & Ioãnem, cæteróſque viros ſanctos diſcriminis eſt, de quibus dicitur Matth. 5. 14. *vos eſtis lux mundi*: quòd inter ſolem & lunam. Sol ex ſe ipſo, luna non niſi ex ſole lumen habet: *de plenitudine* enim *eius nos omnes* (Quod diſcrimen ſit inter Chriſtum, & ſanctos. inf. ve. 16.)

D *accepimus.* Si ergo Ioannes lux vera non erat, quomodo poterat veram lucem oſtendere, hoc eſt teſtimonium perhibere de lumine? quo modo poterat homines, vt veram lucem cernerent illuminare? Rectiſſimè tract. 2. reſpondet Auguſt. oculos hominũ fuiſſe ſaucios, qui autem oculis ſunt ſaucijs, lumen ſolis in ſole ipſo oriente cernere non poſſunt; in monte, qui eius radijs primus illuſtrari incipit, poſſunt. Nõ pœnitebit lectorem verborum Auguſtini. *Magnum aliquid eſt iſte Ioannes, ingens meritum, magna gratia, magna celſitudo. Mirare, planè, mirare, ſed tanquam*

E *montem, mons autem in tenebris eſt, niſi luce veſtiatur. Ergo tantùm mirare Ioannem, vt audias, quid ſequatur. Non erat ille lumen, ne ſi eum montem putes lumen eſſe, naufragium in monte facias, non ſolatium inuenias. Sed quid debes mirari? montem tanquam montem. Erige autem te ad illum, qui illuminat mõtem, qui ad hoc erectus eſt, vt prior radios excipiat, & oculis tuis ſaucijs nuntiet.*

9. *Erat lux vera, quæ illuminat omnem hominem venientem in hũc mundum.*) Explicat magis, ac magis Chriſti, & Ioannis comparationem, & declarat, quod ſuperiore verſu dixerat, illum non fuiſſe lucem illam,

F id eſt veram, quæ illuminet omnes homines; videtur vim articuli ſolam exponere, quòd dixiſſet τὸ φῶς, lux illa, quaſi dicat, Non erat ille lux illa, id eſt vera lux, lux enim vera erat Chriſtus. Oratio eleganter imperfecta eſt. Dicit enim *erat lux vera*, & nõ dicit, quis lux illa vera fuerit. Nec enim ſenſus eſt fuiſſe lucem aliquã verã, ſed aliquẽ aliũ præter Ioannẽ fuiſſe verã lucẽ, nimirũ Chriſtũ. Chriſtus enim quamuis non nominetur, intelligitur eo ipſo, quòd de illius, & Ioannis cõparatione Euangeliſta loquebatur. Cur ergo non nominauit? quia maiorem vim, & gratiã habet

oratio

oratio. Quo ſenſu hoc loco lux appellatur vera, à quibuſdam diſputari video. Aliquando, inquiunt, verum opponitur falſo, vt Ephes. 4. 25. *Deponentes mendacium, loquimini veritatem.* Aliquando figuræ, vt *lex per Moyſem data eſt, gratia, & veritas per Ieſum Chriſtum facta eſt*, infra ver. 17. Aliquando ei, quod non eſt naturale, aut per ſe cuiuſque modi vt 1. Ioan. 5. 20. *Vt ſimus in vero filio eius.* Quomodo hoc loco accipi putant. Ego quemadmodum nomen lucis non dicitur verè, & propriè de Chriſto, ſed metaphoricè; ita puto veram lucem non verè, ſed metaphoricè dici. Lux enim vera iſta eſt, quam oculis corporis (B) cernimus, qualis profectò non erat Chriſtus, niſi velimus cum Manichæis delirare, qui ſolem iſtum corporeum Chriſtũ eſſe dicebãt, vt D. Auguſt. refert tract. in Ioan. 34: Sed dicitur lux vera metonymicè, quia quod facit lux iſta vera in corporibus, id veriùs, atque perfectiùs ille in animis facit. Magis enim & veriùs ille animum, quàm ſol corpus illuminat. Eodem prorſus modo, quo *vitis vera* dictus eſt Ioannis. 15. 1. non quòd verè, & propriè vitis ſit, ſed quòd veriùs eos, qui in ſe credũt, quàm vitis palmites nutriat, atque ſuſtentet. Et cibus verus, non (C) quod ſit verè cibus, cum non panem, ſed verum corpus ſuum nobis cibum dederit; ſed quòd meliùs, ac veriùs animos noſtros, quàm verus iſte cibus, quo vtimur, corpora, nutriat Ioan. 6. 55. Quo autẽ modo lux illa vera illuminat omnem hominem veniẽtem in hunc mundum, duplex eſt quæſtio, altera quo lumine; altera quo modo omnes, cùm de quibuſdam idem Ioannes dicat in tenebris adhuc eſſe. 1. epiſt. c. 2. 9. 11. Nõnulli hoc de naturali rationis lumine intellexerunt: eo enim à Chriſto omnes illuminari, quia eius omnes luminis participes ſunt, vt Cyrill. lib. 1. in Ioan. c. 9. & Iunil. in comment. in c. 2. Genes. Quod (D) quia minùs probabile erat, hæreticis placuit, nõ placiturũ, ſi ſciuiſſent à tam bonis ante auctoribus dictum fuiſſe. Sed minimè dubium eſt de ſpirituali lumine intelligendum, de doctrina, de fide, de gratia; de vita illa, de qua dixerat, *& vita erat lux hominum*, vt Cypri. lib. 1. cõtra Iud. D. Aug. hoc loco, & lib. 4. de Trinit. c. 2. multiſq; aliis locis. Chryſoſt. Maxim. hõ. 4. de Paſcha, Beda, Theophyl. Euthym. interpretãtur. Secundam quæſtionẽ difficiliorem nobis Aug. reddidit. Is enim contra Pelagianos de prædeſtinatione (E) diſputans, vt ſuam opinionem defenderet, non omnibus gratiam dari, non omnes illuminari, ſæpe ita interpretatur hũc locum, quaſi ſenſus non ſit Chriſtum aut re vera omnes illuminaſſe, aut illuminare voluiſſe; ſed neminem niſi per illum illuminari, aut ex omni genere hominũ aliquos per illum illuminari lib. 1. de peccatorum merit. & remiſſ. c. 25. & in Enchir. c. 103. De prædeſtinatione nõ diſputo, tãtùm dico omnium Græcorum in hunc locum interpretationẽ multo magis mihi placere, illuminare omnẽ hominem quantùm in ipſo eſt; ſi qui non illuminãtur, ideo nõ illuminari, quia recipere oblatũ lumen (F) nolunt; Chryſoſt. hom. in Ioan. 7. Cyrill. Theophyl. Euthym. Atque hanc arbitror fuiſſe cauſam, quamobrem non dixit illuminauit, ſed *illuminat*; non ſolùm quia non tantùm eos, qui fuerant, illuminauerat, ſed eos etiam, qui tunc erant, illuminabat, eóſq; qui futuri erant, erat illuminaturus; ſed quia ſæpe præſens tempus non effectum, ſed naturam, & vim ſolet ſignificare, quemadmodum hunc ipſum locum exponit Maximus in hom. de ſancto Euſebio Vercel-

Lux vera Chriſtus vt vitis vera, & cibus.

Quo lumine Chriſtus illuminet.

Omnes quomodo illuminet.

A leſi; ſicut paullo ante dixerat *lux in tenebris lucet*, id eſt natura ſua apta eſt, vt in tenebris luceat, quamuis lucem illam veram tenebræ non cõprehenderint. Nec minùs, ſed multo etiam meliùs atque faciliùs hac interpretatione, quàm illa Auguſtini Pelagianorum error confutatur hinc colligentium, vt indicat idem Auguſtin. lib. 1. de peccator. merit. c. 25. infantes ſine peccato originali naſci. Illuminat enim Chriſtus omnes homines, quantùm in ſe eſt, ſed vt multos adultos, quia nolunt; ita infantes, quia non baptizãtur, non illuminat. Per ipſum enim baptiſmum illu-

B minat, qui idcirco φωτισμὸς illuminatio, & à Græcis Theologis ſæpe, & à Diuo Paulo aliquando vocatur Hebræorum. 6. 4. Illuminat quidem omnes, ſed ſicut ſol iſte accedentes ad ſe; infantes non niſi per baptiſmum accedunt. Priùs ſurgendum, priùs veniendum *Surge*, inquit, *illuminare Ieruſalem* Iſai. 60. 1. Et *ſurge qui dormis, & exurge à mortuis, & illuminabit te Chriſtus* Epheſ. 5. 14 Quod dicit, *venientem in hunc mundum*, notauit D. Auguſt. lib. 1. de peccator. mer. c. 25. ita Græcè dictum eſſe, vt & accuſatiuus ad hominem; & nominatiuus ad lucem referri poſſit, ſenſúſque ſit lucem

C illam veram in hunc mundum venientem quaſi orientem ſolem omnem hominem illuminare. Quem ſenſum Cyrill. & alij quidam ſecuti ſunt; éſtque non falſus, non abſurdus, ſed mea ſententia non proprius. Nam vt alia non eſſet ratio, nomen hominis proximè adhærens iure ſibi hoc participiũ vendicaret. Et Chriſtus nõ ſolùm in hũc mundũ veniẽs, ſed & poſtquã venit, & antequã veniret erat *lux vera, quæ* illuminabat *omnẽ hominẽ venientem in hũc mundũ.* Et alij auctores omnes ita intellexerũt, vt nõ Chriſtus veniens, ſed Chriſtus omnem hominem venientem in hunc mundum dicatur illuminaſſe, Auguſt. Chry-

D ſoſt. Beda, Theophyl. Euthym. Sed quæri à multis ſolet, quare hominem in hunc mundum venientem dixerit potiùs, quàm abſolutè, qui illuminat omnem hominem. Multæ quæſitæ, & redditæ à multis ſunt cauſæ. Notus error Origenis, vt colligitur ex eius lib. de principiis. 1. c. 3. & lib. 2. cap. 8. & teſtatur Epiphan. hæres. 64. & Theophilus lib. 1. Paſchali, & Methodius apud Epiphan. & Hieronym. in epiſtola ad Marcellinum, & Cyrillus hoc loco, quem ex hoc loco confirmaſſe creditur, ideo hoc dictum, vt ſignificaretur animas hominum ante corpora fuiſſe, &

E propter peccata in corpora detruſas meliora, peioráue pro ſuo quamque merito. Quod refutationis hoc tempore non indiget, & cum indigebat, ſatis eſt à Cyrillo hoc loco refutatum. Alij ideo dictum exiſtimant *venientem in hunc mundum*, vt ſignificaretur qua parte hominem illuminaret, nempe non corpore, quod terrenum; ſed animo, qui cæleſtis eſt, & venire quodammodo de cælo in hunc mundum videtur; non quòd illic prius fuerit, vt Origenes arbitrabatur; ſed quòd non de terra, ſed de cælo, id eſt, non ex parentum traduce, ſed ex ſolo Deo auctore

F originem trahat. Vera quidem ſententia, ſed ſubtilior, quàm vt credere debeamus eò ſpectaſſe Ioannem. Res eſt facilis. Solent Hebræi hominem ita deſcribere באי עולם, venientem mundi, id eſt in mundum, hoc eſt naſcentem, quod apud eorum Rabbinos eſt frequens, cùm humanam naturam, & homines vniuerſos volunt ſignificare, & ne infantes quidẽ recenter natos excipere. Quod alia ſimili phraſi dicunt natos de muliere, quẽadmodum loquitur Chriſtus Matth. 11. 11. Venire enim in hunc mundum

Baptiſmus φωτισμὸς Græcis.

Origenis error de animabus hominum.

A eſt naſci, ſicut exire, mori Iob. 1. 21. *Nudus egreſſus ſum de vtero matris meæ, & nudus reuertar illuc*: & Sapient. 7. 6. *Vnus ergo introitus eſt omnibus ad vitam, & ſimilis exitus*, & Eccleſiaſtæ 5. 14. *Sicut egreſſus eſt nudus de vtero matris ſuæ, ſic reuertetur*, & 1. Timoth. 6. 7. *Nihil enim intulimus in hunc mundum; haud dubium, quòd nec auferre quid poſſumus.* Hoc idioma Ioannes eſt imitatus, vt nullum prorſus hominem exciperet. Et fortaſſe vt ad ſolis lumen alluderet, quod ea tantùm illuſtrat, quæ intra ipſius, vt ita dicam, mundum, id eſt intra eius orbem, intra eius ſunt hemiſphærium. B Ergo neminem in vtero, dicet aliquis, illuminat? Faceſſant argutiæ, venire in mundum non ſolùm eſt naſci, ſed etiam concipi. *Imperfectum*, inquit, *meum viderunt oculi tui*. pſal. 138. 16. Vti poteſt quibuſcum velit priuilegio.

10. *In mundo erat.*) Mirum quanto conſenſu veteres interpretes de verbo, antequam caro fieret, hunc locum intelligant; Origenes, aut quiſquis auctor eſt, hom. 2. in diuerſos, Chryſoſt. 7. Auguſt. tract. 2. Cyril. lib. 1. in Ioan. c. 10. Theodorit. in cõment. in c. 1. epiſt. ad Hebræos, Beda, Theophyl. Euthym. Rupertus. C Quaſi de verbi diuinitate loquatur Ioannes, quæ antequam in mundum veniret, in mundo, & vbique erat, omnia implens, omnia ſuſtinens, omnia conſeruans, omnia gubernans; potuiſſe cognoſci ab hominibus ex ipſa cognitione, & contemplatione rerum: quia *cæli enarrant gloriam Dei, & opera manuum eius annuntiat firmamentum*. pſal. 18. 2. & *à magnitudine ſpeciei, & creaturæ cognoſcibiliter poterat creator omnium videri* Sapient. 13. 5. *Inuiſibilia enim ipſius à creatura mundi per ea, quæ facta ſunt, intellecta conſpiciuntur*. Rom. 1. 20. Rationem quoque eius rei duplicem reddunt. D Alij, vt doceret Ioannes nunquam ſtetiſſe per verbum, quo minùs omnem ſemper hominem illuminaret, cum ſemper in mundo fuiſſet, ſemper illuxiſſet. Alij, ne & ipſum videretur cum mundo factum eſſe. Iuuit eam interpretationem verbum imperfecti temporis *erat*, quo ſemper ante vſus fuerat cùm æternitatem ſignificabat. *In principio erat verbum, & verbum erat apud Deum, & Deus erat verbum.* Dicturum enim fuiſſe, in mundo fuit, ſicut poſt paullo dixit, *In propria venit, & habitauit in nobis*; ſi de eius in carnem aduentu locutus fuiſſet. Fateor me præcipuam in hac interpretatione probabilitatem inuenire, quòd eſt omnium. Nam cum remotis auctoribus verba conſidero, perſpicere mihi planè videor Ioannem de verbo loqui facto iam carne, ſed vt ſupra diximus per anticipationem. Quis enim non videt eodem contextu, eodem tenore, ac proinde eodem ſenſu dicere, *In mundo erat*, quo ſtatim dicit *In propria venit*? Cùm autem dicit, *In propria venit*, haud dubiè de aduentu in carnem loquitur: ergo & cùm dicit, *In mundo erat*, loquitur de eius in carne conuerſatione. Nec mihi quiſquam obiiciat priùs dicendum fuiſſe veniſſe in propria, deinde in mundo fuiſſe, ſi de eius in carne vita loquebatur. Si enim iſtas conſectari libet ſubtilitates, obiiciam & ego, ſi in mundo priùs erat, quomodo in propria venit? Nõ loquebatur ſubtiliter, ſed Theologicè D. Ioãnes. Deinde cum addit, *& mundus eum nõ cognouit*, nõ dubium, quin mundi cæcitatẽ reprehendat, quòd cùm potuerit, ac debuerit verbum ſui auctorem agnoſcere, errore occæcatus non agnouerit. Ante incarnationem autem non video, quomodo aut debuerit, aut potuerit verbum mundus agnoſcere.

verſ. 11. & 14.

A Nam vt Deum ex ipſa rerum conditione, vt ait D. Paulus, cognoſcere potuerit, certè verbum, id eſt perſonam Filij non potuit. Conſtans enim omnium Theologorum ſententia eſt vnum quidem Deum ex rebus effectis cognoſci poſſe, tres verò perſonas non poſſe. Multo etiam vberior, multo vehementior ſententia eſt, vt mundi ſimul cæcitatem, ſimul malignitatem arguat, quòd auctorem ſuum, quem coram videbat oculis, &, vt ait idem Ioannes, manibus contrectabat, agnoſcere noluerit. Nec intelligo, quorſum hîc Ioannes de verbo ante incarnaB tionem loqui poſſit, cùm præcedentia omnia, vt docuimus, à ver. 4. & omnia ſequentia, de illo iam carne facto intelligantur. Nam rationes illæ duæ, quas à nonnullis cur id feciſſet, afferri diximus, tenues ſunt. Nec enim id Ioannes agebat, vt doceret aut verbum non fuiſſe factum, quod ſatis iam ſupérque docuerat, cùm dixerat, *In principio erat verbum, & verbum erat apud Deum, & Deus erat verbum*; aut per illud non ſtetiſſe quo minùs homines illuminarentur, quod ſatis etiam probauerat, cum dixerat, *lux in tenebris lucet, & tenebræ eam non comprehenderunt*. C Nec verbum imperfecti temporis magis illam, quàm hanc noſtram opinionẽ iuuat. Nã Græcè quidem ἦν vtriuſq; tẽporis & imperfecti, & perfecti vim habet: & vt ſupra ver. 1. docuimus, eam differentiam tẽporis nõ obſeruauit, cũ in hoc Euãgelio idẽ ἦν verterit *erat*, & 1. Ioan. 1. 1. reddiderit *fuit*, cùm de eodem verbo ſermo eſſet, & eadem eſſet omnino ſententia. Adde potuiſſe & Græcè Ioannem, & Latinè veterem interpretem, cùm de verbo iam carne facto ageretur, hac de cauſa imperfecto potiùs, quàm perfecto vti tempore, vt ſignificaret verbum non D ad momentum modò temporis apparuiſſe, quod poterat verbum præteritum indicare; ſed diu in mundo inter homines fuiſſe verſatum, quod declarat præteritum imperfectum, quemadmodum ſi dixiſſet in mundo verſabatur, in mundo habitabat, *& mundus eum non cognouit*, inter manus eum mundus habebat, & recipere ac tenere noluit. Inuenio etiam auctorem ſententiæ meæ Gaudentium tract. 12. in Euangelium, cuius hæc verba ſunt: *Etenim ſeducens humanum genus, vt derelicto Deo ipſum Satanam per ſimulacra colerent manufacta, principatum violenter* E *tenuit, & exercuit tyrannidem in tantum, vt aduenientem verum principem ſuum non cognoſceret mundus ipſius quippe Diaboli præſtigiis occæcatus. Nam in mundo erat Chriſtus, vt Euangeliſta teſtatur, & mundus per ipſum factus eſt, & mundus eum non cognouit.* Ex quibus verbis niſi fallor perſpicuum eſt ita Gaudentium hunc locum intellexiſſe, vt mundus reprehendatur, quòd Chriſtum ad ſe in carne venientem non agnouerit.

Et mundus per ipſum factus eſt.) Hoc etiam plerique auctores idcirco additum putant, ne quia diF xerat, *In mundo erat*, tanquam creatura, pártque vna mundi in mundo fuiſſe putaretur, Auguſtin. Cyrill. Theophylact. ego congruenter interpretor ſuperiori ſententiæ propterea hoc Ioannem addidiſſe, vt doceret, quàm ingratus fuiſſet mundus, qui, cùm per Chriſtũ factus fuiſſet, ipsũ tamẽ non agnouiſſet. Hoc enim magis ad rem pertinebat, & magis cum ſequentibus cõuenit. Nã qua de cauſa hîc dicit, *Mũdus per ipsũ factus eſt*, dicit aliis ſtatim verbis, *In propria venit*. Illud autem dubium non eſt, ideo dixiſſe, vt mundi ingratitudinem exaggeraret, & hoc ergo eadem

Ad Rom. 1. 19. 20.

Deus trinus in perſonis ex rebus effectis cognoſci non poteſt.

1. epiſt. 1. 1.

dem dicit cauſa. Obſeruauerunt multi relatiuum *δι' ἀυτῦ* per ipſum, antecedens non habere generis eiuſdem niſi ad λόγον verbum, quod ver. 1. præceſſerat, longiſſimè referatur. Itaque eò quidam referunt. Nam ad τὸ φῶς lucem, aut lumen referri non poſſe, quia lux Græcè neutrius, *ἀυτοῦ* ipſum maſculini generis eſt. Alij ſenſum Euangeliſtam non genus reſpexiſſe vocum. Nam quia φῶς lucem Chriſtum vocauerat, & Chriſtus maſculini generis eſt, vſum fuiſſe relatiuo etiam maſculino. Facilior mea ſententia res eſt. In omnibus ſuperioribus periodis cum dixit, *Erat lux vera*, & *in mundo erat*, *ἐν τῷ κόσμῳ ἦν*, intelligebatur λόγος, verbum, quod Græcè maſculini generis eſt; cum eo igitur maſculinũ conuenit relatiuum. Duo his verbis errores, vt ait Theophyl. refutantur. Alter Manichæorum, qui mundum ab alio neſcio quo malo principio factum eſſe dicebãt: alter Arianorum, qui filium Dei inter creaturas annumerabant, cùm Ioannes mundum, id eſt creaturas omnes per ipſum factas fuiſſe teſtetur.

Et mundus eum non cognouit.) Cum quater hoc loco Ioannes mundum nominauerit, manifeſtum eſt tribus primis locis mũdum pro tota creatarum rerum vniuerſitate accipi. Hoc autem vltimo loco non ſic, ſed pro hominibus qui, cum cognoſcere Chriſtum debuiſſent, nõ cognouerũt, vt Auguſt. Cyrill. Chryſoſt. Beda, Theophylact. Euthym. adnotauerũt. Nec pro omnibus hominibus, ſed pro ijs tantùm, qui terrena, id eſt mundana ſapiunt, vt Chryſoſt. Auguſt. Beda, Theophyl. Euthym. admonuerũt; nam bonos quidem, & qui diuina ſapiebant, ipſum cognouiſſe, vt Abraham, qui *exultauit, vt videret diem* eius, *vidit, & gauiſus eſt* Ioann. 8. 56. Prophetas qui non ſolùm cognouerunt, ſed de illo etiam ſcripſerunt Luc. 24. 27. Verum Chryſoſtomus, qui huiuſmodi vtitur exemplis, loquitur conuenienter opinioni ſuę, aliorúmq; vt diximus, fere omnium auctorũ, qui hîc de verbo antequam caro fieret, agi putauerũt. Nos qui de iam facto carne agi credimus, alijs exẽplis vti poſſumus. Non vocãtur igitur mundus Apoſtoli, cæteríque qui Chriſtum receperunt, cognouerunt enim eum: ſed vocantur mundus Phariſæi, & cæteri, qui eum recipere noluerunt, quod nimis eſſent amore huius ſæculi occupati. Hi enim mundus dici ſolent infra c. 3. 19 & 8.23. & 15. 18.19. & 16.8.33. & 17.9. 14.16. & 1. epiſtola c 2 16. Probabilius tamen mihi videtur, vt pro omnibus hominibus mundus accipiatur, non quòd non aliqui cognouerint, ſed quòd maior pars nõ cognouerit, & ex maiore parte mundus dicitur eum nõ cognouiſſe. Sicut ſtatim dicit, *ſui eum non receperunt*, & tamen aliqui ſui receperunt, *Quotquot* enim *receperunt, eum, dedit eis poteſtatem filios Dei fieri.* Itaque quòd quidã obſeruauit nomen Gręcum *κόσμος* ſemper hîc articulum habere, vt intelligamus eodẽ modo vbique accipi, verum non eſt, & cum omnium auctorum ſententia pugnat. Illud potiùs notandum erat verbum *ἔγνω* nouit aut *cognouit*, non ſimplicem hoc loco cognitionem; ſed agnitionem cum approbatione, receptione, & obedientia coniunctã ſignificare: quẽadmodum cum dicimus, venit Rex in regnum ſuum, & regnum ipſum non cognouit, id eſt noluit agnoſcere, ac recipere pro Rege. Quod enim hîc dicit, *& mundus eum non cognouit*, dicit paullo poſt *& ſui eum non receperunt.*

Phariſæi mũdus vocantur.

Inf. ver. 12.

11. *In propria venit.*) *εἰς τὰ ἴδια*, quaſi in propriam poſſeſſionem, aut in propriam domum, vt infra c. 19. 27. & Act. 21. 6. aut in terrã ſuam, in populum ſuum vt c. 16. 32. Quod multi ad populum Iudæorum referunt, qui *populus Dei peculiaris* dicebatur, Deuter. 7. 6. & 14. 2. & 26. 18. & ad eum Chriſtus tãquam ad propriam poſſeſſionem, ad proprium regnum venit, vt Matth. 15. 24, & 21. 37. 38. Sic Cyprian. lib. 1 aduerſus Iudæos, Cyril. Chryſoſt. Auguſt. Beda, Theophyl. Euthym. Rupertus. Alij in vniuerſum mundũ, qui ipſius erat, ad omnes homines quia omnes ipſius erant, vt Iren. lib. 3. c. 1.. Clemẽs Alexã. lib. 7. Stromat. & Orig. aut alius quis auctor hom. 2. in diuerſos Euangeliſt. Quã interpretationẽ illi etiã omnes auctores probãt quos modò in altera citauimus. Ego multo etiã magis, quàm alterã probabilem iudico. Nec enim de eo titulo Ioãnes agebat, quo popul⁹ Iudæorũ proprius, & peculiaris dicebatur, quòd ab eo elect⁹ eſſet, quòd legẽ, & futuras Meſſiæ promiſſiones accepiſſet; ſed de eo potiùs, quo vniuerſus omnino mundus eius erat, quia per ipſum erat factus. Quod enim ante dixerat, *Et mũdus per ipſum factus eſt*, dicit nunc, *In propria venit*, indicãs propterea *in propria*, id eſt ſuum veniſſe mundum, quia mundus per ipſum factus fuerat. Venit nunc in mentem Irenæum lib. 3. c. 11. Cyprianũ in lib. de oratione Dominica, & lib. 1. cõtra Iud. & Auguſt. tractatu in Ioan. 2. legere *in ſua propria venit*, Mariũ verò Victor. lib 4. contra Arian. *in ſua venit.* Quod etſi non magni admodum refert, monere volui.

Et ſui eum non receperunt) *καὶ οἱ ἴδιοι ἀυτῦ*, proprij ipſius ad verbum, id eſt domeſtici eius. Dixerat enim *in propria*, id eſt in mundum quaſi in domum ſuam veniſſe; dicit nunc à ſuis, id eſt à ſuis domeſticis receptum non fuiſſe. Hac ratione maiorem vim habent verba, quàm ſi ſimpliciter interpretemur *Sui*, id eſt Iudæi *non receperunt*, quemadmodum illi auctores exponunt, quos paullo ante nominauimus. Quid ſit recipere, vel non recipere Chriſtum, ſequenti ver. declaratur. *Quotquot autem receperunt eum dedit eis poteſtatem filios dei fieri, his, qui credunt in nomine eius.* Credere ergo in eum, eſt eum recipere; non credere, non recipere. Apparet etiam ex proximis verbis non eſſe vniuersè intelligendum, quod dicit *ſui eum non receperunt*; aliquos enim recepiſſe ſtatim dicit, ſed quia nõ cuncti receperunt, aut maior pars non recepit, generaliter dicit à ſuis receptum non fuiſſe.

12. *Quotquot autem receperunt eum, dedit eis poteſtatem filios Dei fieri.*) Primo loco quærendum, quorſum hoc Ioannes addiderit. Indicat Chryſoſtomus voluiſſe ex beneficio ſingulari, quod ij, qui eũ receperũt, ſunt conſecuti, docere quid ij perdiderint, qui ipſum recipere noluerunt. Aliam quoque poſſumus rationem reddere, voluiſſe cauſam explicare, quamobrem *in propria veniſſet*, nimirum, vt eos qui ſe reciperent, filios Dei faceret. Quod autem dicit, *quotquot*, rectè Chryſoſtom hom. 9. & Cyrill. lib. 1. c. 13. & Beda, Theophyl & Euthym. expenderunt, ſignificare nullam gentis, nullam perſonarum rationem habuiſſe, ſed omnes, qui ſe recepiſſent, ſiue Iudæi, ſiue Græci, ſiue Barbari, ſiue liberi, ſiue ſerui eſſent, filios Dei effeciſſe. *Non eſt perſonarum acceptor Deus, ſed in omni gente, qui timet Deum, & operatur iuſtitiam acceptus eſt illi* Act. 10. 34. *Dicit enim ſcriptura, Omnis, qui credit in eum, non confundetur. Non enim eſt diſtinctio Iudæi, & Græci; nam idem Dominus omnium diues in omnes, qui inuocãt eũ*, Rom. 10. 11. 12. *Non eſt Iudæus, neq; Græcus; non eſt ſeruus, neque liber; non eſt maſculus, neque fœmina*, Galat. 3. 28. Videtur alludere ad Iudęos, qui Chri-

ſtum, qui illis potiſſimùm venerat, recipere noluerunt, vt Cyrillus exiſtimat. Illi enim ante filij Dei vocabantur; *Tu*, inquiunt, *pater noſter es, & Abraham neſciuit nos*, Iſai.63.16. & 64.8. Cùm autem filij, qui eum primi recipere debuerunt, recipere noluiſſent, tranſtulit ad gentes ius adoptionis, eáſque omnes ſine diſcrimine, quicunq; recipere voluerunt, in filios allegit: *Auferetur*, inquit, *à vobis regnum Dei, & dabitur genti facienti fructum eius*, Matth.21.43. &, *Vobis oportebat primùm loqui verbum Dei, ſed quoniam repellitis illud, & indignos vos iudicatis æternæ vitæ, ecce conuertimur ad gentes*, Actor.13.46. In verbis, quæ ſequuntur, magna B eſſe creditur difficultas, quomodo Chriſtus iis, qui ſe receperunt, poteſtatem dediſse dicatur, vt fierent filij Dei, cùm iam recipiendo ipſum filij Dei facti eſſent. Ipſum enim recipere eſſe filium Dei fieri. Quod verba etiam paullo poſt ſequentia confirmant. *Qui non ex ſanguinibus, neq; ex volũtate carnis, neq; ex volũtate viri, ſed ex Deo nati ſunt.* Eos enim quibus poteſtatem dediſse dicit, vt filij Dei fierent, ex Deo iam natos fuiſse ait. Quid autem eſt aliud filium Dei eſse, niſi natum eſſe ex Deo? Cyrill. etſi quęſtionem non attigit, tamen duas indicat ſolutiones, alteram cap.13. dediſse gentibus *poteſtatem filios Dei fieri*, cùm crederent. C Itaque ante quàm crederent, hanc illis dediſse poteſtatẽ, eo ipſo quòd repulſum à Iudęis ad eas tranſtulit Euangelium. Non videtur hęc interpretatio cum illis verbis cõuenire, *iis qui credunt in nomine eius*. Nam illis ipſis, qui iam credebant, hanc ſignificat datam fuiſse poteſtatem, vt fierent filij Dei; neque cum illis aliis, *qui non ex ſanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, ſed ex Deo nati ſunt*; iis enim qui iam per fidem ex Deo nati erant, poteſtatem, vt filij Dei fierent, datam dicit. Alteram indicat cap.14. & D Pacianus lib. de pœnitentia contra Nouat. quam & Theophylact. refert dediſse iam credẽtibus poteſtatem, vt filij Dei fierent, cùm baptizarentur. Per baptiſmum enim hominem regenerari. Probabilior hęc eſt; ſed adhuc illud manet, quomodo filij non erant, qui iam ex Deo nati erant? Alias duas Theophylactus tradit. Altera eſt, quam & Chryſoſtomi, & Auguſtini, & Bedę, & Euthymij fuiſse ſententiam non obſcurè ex eorum colligitur commentariis, hominem non per ſolam fidem filium Dei fieri, niſi & caritas, & opera caritatis accedant. Ergo per fidem E ius tantùm, & poteſtatem hominem accipere, vt filius Dei fiat; per caritatem fieri. Veriſſima ſententia. Eodem enim modo regeneratio, quã generatio noſtra inchoatur, atque perficitur. Cum generamur primùm ex parentum ſemine concipimur, caro informis, rudis, inanis; necdum filij eorum, qui nos genuerunt, vocari poſſumus. Aliquanto poſt tempore accedit anima, tunc verè ſumus filij, quia homines parentibus ſimiles ſumus. Idem in regeneratione fit. Semen diuinum eſt fides; fide concipimur, ſed non F animamur; nondum filij propriè dici poſſumus, quia non viuimus, *fides enim ſine operibus mortua eſt*. Anima eſt caritas; cùm ea ad fidem accedit, viuere incipimus, & eſſe filij. Et quia caritatem, niſi qui fidem habet, habere non poteſt, *dedit poteſtatem filios Dei fieri, iis qui credunt in nomine eius*. Cum iam credentibus loquebatur Chriſtus, cùm dicebat; *Diligite inimicos veſtros, benefacite his, qui oderunt vos, & orate pro perſequentibus, & calumniantibus vos, vt ſitis filij patris veſtri, qui in cælis eſt*, Matth.6.44. Vera, inquam, & accommodata ad refellẽdam hęreſim de iuſtificatione noſtro-

Recipere filium Dei eſt filium Dei fieri.

Semen diuinum eſt fides: anima caritas. Iac.2.20.26

A rum temporum hęc doctrina eſt. Sed nondum nodus ille ſoluitur, *qui non ex ſanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, ſed ex Deo nati ſunt*. Itaque altera Theophylacti ſolutio mihi magis placet, vt *filios Dei* Ioannes vocet eos, qui filiorum fruuntur hęreditate, qui in cęlo quaſi in domo Dei ſunt. Eos enim ſcriptura propriè filios appellat; *Intra nos*, inquit, *gemimus adoptionem filiorum Dei expectantes*, Roman.8.23. Itaque perinde eſt, ac ſi dixiſſet; *dedit eis poteſtatem hæredes Dei, & cohæredes Chriſti*, & ſuos *fieri*. Quos enim D. Paulus ad Roman. 8. 23. filios futuros B dixit, eodem cap. ver.15. dixerat futuros hęredes. Hac ratione nihil in hoc loco manet difficultatis. Nam iis, qui iam verè erant filij Dei, quique *non ex ſanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, ſed ex Deo nati erant, poteſtatem*, id eſt ius dedit, vt hæredes quoq; illius fierent, quod eſt alio ſenſu *filios Dei fieri*. Placuerat mihi aliquãdo, quod apud quendam poſtea interpretem legi, ἐξουσίαν hoc loco nõ poteſtatem, ſed dignitatem, honorémque ſignificare, & verbum γενέσθαι non fieri, ſed eſſe. Nam id quoque vtrumque verbum ſignificat: vt eſſet ſenſus iis, qui credidiſſent C *in nomine eius*, quique *non ex ſanguinibus, neque ex voluntate carnis, neq; ex voluntate viri, ſed ex Deo nati ſunt*, hunc honorem, hanc dignitaem tribuiſſe, vt filij Dei non poſtea fierent, ſed etiam eſſent. Diſplicuit poſtea, cùm magis conſideraui, cúmque apud hęreticum quemdam interpretem legi. Vna hìc ſupereſt quæſtio, cur Ioannes huius potiùs beneficij, vt filij Dei fierent, quàm multorum aliorum meminit; quę certè contulit Chriſtus iis, qui in ſe crediderunt? Ratio vna eius rei ex Cyrillo hoc loco, & ex Procopio colligitur, voluiſſe Ioannem ad Iudæorum opinionem D alludere, qui ſolos ſe filios Dei eſſe gloriabãtur, quòd beneficium ſignificauerit ab illis Chriſtum reiicientibus ablatum fuiſſe; & ad omnes gentes, quæ eum receperunt, fuiſſe tranſlatum. Altera ex Ambroſio lib.4. de fide, cap.4. ex Auguſtino, Cyrillo, & Beda in commentariis in hunc locum, voluiſſe indicare Ioannem Chriſtum dediſſe iis, qui in ſe crediderunt, quod maximè ſibi proprium erat, vt filius eſſet Dei; communicaſſe cum illis hæreditatem ſuam. De qua re ſcitè Auguſtinus ſcribit: *Non timuit habere ille cohæredes, quia hæreditas eius non fit anguſta, ſi multi eam poſſe-* E *derint. Illi ipſi certè illo ipſo poßidente fiunt hæreditas ipſius; & ille viciſſim fit hæreditas ipſorum.* Adnotant iidem auctores Ambroſius, Auguſt. & Cyrillus, magnum ex hoc loco aduerſus Arianos argumentũ ſumi poſſe ad probandum Chriſtum filium eſſe naturalem Dei, ac proinde verum Deum. Illi enim non dicit datum fuiſſe Ioannes, vt filius Dei eſſet; ſed dictum de illo eſt, *Filius meus es tu, ego hodie genui te*; dictum eſt, *Ex vtero ante luciferum genui te*. Quia ille natura; nos beneficio, & adoptione filij ſumus: nec, niſi ille nobis dediſset, filij eſſe poteramus. Dat ille, quod habet; F accipimus nos, quod natura non habemus: ſolúſque ille dare nobis potuit, vt filij eſſemus Dei; quia ſolus naturalis eſt filius. Habet hìc locum, quod Philoſophi docent, quod in quoque genere per ſe, ac natura ſua cuiuſque modi eſt, cæteris dare, vt eiuſdem per participationem quandam modi ſint. Ignem natura ſua maximè calidũ, omnia calefacere. Mirum, quàm inepti noui hęretici ſint. Colligit ex hoc loco eorum interpres nullas in iuſtificatione, regeneratioéque partes eſſe liberi arbitrij: quandoquidem datum nobis eſſe dicatur, vt efficiamur filij Dei. Et quo argu-

Quinam filij Dei hic vocentur.

Tract.2.

Chriſtum naturalem eſſe filium Dei contra Arianos probatur. Pſal.2.7. & Hebr.1.5. & 5.5. Pſal.109.3.

Ariſt.c.1.3. Metaphyſ. tex.4.

Caluini ineptum argumentũ cõtra liberum arbitrium.

mento

mento Patres illi noſtri aduerſus Arianos ad probandam Chriſti diuinitatem vtebantur; hoc illi aduerſus nos vtuntur ad tollendam arbitrij libertatem. Quanto meliore iudicio, ac meliore fide ex hoc ipſo loco liberum arbitriũ collegiſſent, quemadmodũ Chryſoſt. Theophyl. & Euthym. collegerunt. Cum enim dicit alios recepiſſe, alios nõ recepiſſe, quis vtrorumque non videt libertatẽ, qua illi noluerunt recipere, iſti voluerunt? Et cum dicit, *dedit eis poteſtatem filios Dei fieri*, quis non animaduertit liberam eorum indicari voluntatem, ſi perſeuerare velint, ſi non degenerare?

13. *Qui non ex ſanguinibus.*) Minimè difficilis coniectura eſt, quamobrem hoc Ioannes addiderit, vt ex comparatione nimirum, extenuationéque humanæ generationis diuinę illius regenerationis, quã nobis Chriſtum contuliſſe dixerat, dignitas appareret, vt Chryſoſt. Theophyl. & Euthym. exiſtimant. Aut ne quis, quia filium Dei audierat, erraret, putarétq; humano more, carnaliq; generatione filios Dei homines fieri, vt ait Cyrillus. Vtrumque probabile. Quod nonnulli dixerunt relatiuum οἳ, *qui*, ad filios referri, tanquam ſit ſenſus, *dedit eis poteſtatẽ filios Dei fieri*, non qualeſcunq; filios, ſed tales, *qui non ex ſanguinibus, neq; ex voluntate carnis, neq; ex voluntate viri, ſed ex Deo* naſci ſolent, opus non eſt refutare. Non ſolùm, quia ratio ipſa Grecę Grammaticę refutat, cum τέκνα neutrius, οἳ, maſculini generis ſit, ſed etiam quia ea difficultas, cuius effugiẽdę cauſa ea interpretatio excogitata eſt, ſuperiore verſu à nobis eſt explicata. Refertur igitur ad eos, de quibus dixerat; *Quotquot autẽ receperunt eum*. Per ſanguines quid ſignificetur magis dubium. Excuſat D. Auguſt. interpretem, quòd vt Gręcum verbum exprimeret, Latinitatis rationem non habuerit. Nec enim Latinè plurali numero ſanguines dici, Græcè autem eſſe ἐξ αἱμάτων *ex ſanguinibus*. Cuius ipſius rei cauſa quęri poteſt. Cur potius dixerit ἐξ αἱμάτων *ex ſanguinibus*, quàm ἐξ αἵματος ex ſanguine, cum vtroque modo Gręce dicere potuerit. Auguſt. & Beda reſpõdent virilem ſimul, atq; muliebrẽ ſanguinem ſignificari, quibus concipiatur, ac generetur homo. Alij menſtrua notari putant. Non diſputamus nunc, quid eo ſignificetur nomine, ſed cur Ioannes plurali nomine vſus ſit. Hebraiſmũ eſſe arbitror. Hebręi enim etiam, cùm de vno tãtùm ſanguine ſermo eſt, αἵματα ſanguines dicunt Exod. 22. 2. 3. & 4. Reg. 9. 7. Nõ probo quod dixerunt quidam, originale peccatum hac phraſi notari. Nam etſi verũ eſt, nos in originali peccato naſci, tamen nõ id opinor agebat Ioannes. Credo ego carnalem tantùm ſignificari generationẽ, & quod vno dictum erat verbo, *non ex ſanguinibus*, duobus poſtea explicari, *Neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri*. Solet enim ſanguis prǽſertim adiuncto nomine carnis corruptionem, réſq; carnales, & carnales homines ſignificare, vt, *Caro, & ſanguis non reuelauit tibi*, Matt. 16. 17. & *Caro, et ſanguis regnum Dei poßidere non poſſunt*, 1. Cor. 15. 50. & ad Gal. 1. 16. *Continuo non acquieui carni, & ſanguini*; & ad Epheſ. 6. 12. *Non eſt nobis colluctatio aduerſus carnẽ, & ſanguinem*. Nihil ergo aliud eſt, *non ex ſanguinibus*, quàm non humano more, non ex viro, non ex fœmina, ſed ex Deo. Opponit enim ſanguines Deo, *non ex ſanguinibus, ſed ex Deo nati ſunt*. Quod perinde eſt, ac ſi Deo hominẽ opponeret dicens, qui nõ ex homine, *ſed ex Deo nati ſunt*, quemadmodum Sulpitius Seuerus videtur intellexiſſe lib. 2. hiſt. ſacrę. Itaq; quęſtio illa, quam Theophyl. cõmouet, quid de Iſaac, de Samuele, de Ioanne Baptiſta dicendum ſit, *qui non ex ſanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, ſed ex Deo nati* videntur; nihil, ſi ita interpretemur, habet loci. Nam etſi miraculo illi nati ſunt, *ex ſanguinibus* tamẽ, id eſt ex homine nati ſunt. *Solus Chriſtus*, vt ait Tertul. in lib. de carne Chriſti, excipitur. *Quâ caro*, inquit, *non ex ſanguine, nec ex carnis, et viri voluntate, quia ex Dei voluntate Verbum caro factum eſt*. Quin Chriſtus ipſe quâ homo eſt, quãuis ſine viro, quamuis ſine peccato, quamuis ſine vlla ſui, matriſue corruptione natus, ex ſanguinibus hoc ſenſu, id eſt ex homine natus eſt, propterea enim *filius hominis* paſſim appellatur. Illi autẽ filij Dei, de quibus hic Ioãnes loquitur, ne iſto quidem modo *ex ſanguinibus* nati ſunt, quia nõ corpore, ſed animo renaſcuntur, vbi neq; carne, neq; ſanguine, id eſt neq; viro, neque fœmina opus eſt. Intereſt ſcire, cur Euangeliſta apertè non dixerit, qui non ex homine, ſed *ex Deo nati ſunt*. In promptu coniectura eſt. Opponebat humanam, diuinámque inter ſe generationem, vt appareret quantopere humanę diuina præſtaret, ideo deſcriptione carnis, & ſanguinis humanam extenuat. Non minus difficile quod ſequitur.

Neque ex voluntate carnis, neq; ex voluntate viri.) Illud certum Gręcum nomen θέλημα voluntas præter linguæ conſuetudinẽ pro carnali poni concupiſcentia, Hebręorũ imitatione qui חפץ voluntatẽ omnem appetitum vocant. Exempla ſunt multa Iſai. 58. 3. 13. & ad Epheſ. 2. 3. De aliis verbis omnis eſt quęſtio. Recepta vulgo eſt Auguſtini ſententia, quam & Theophyl. ſecutus eſt, nomine carnis hoc loco fœminã intelligi, ſicut illo loco Geneſ. 2. 23. *Hoc nunc os de oſſibus meis, & caro de carne mea*. Fecit probabilem interpretationem, quod ſtatim ſequitur, *neque ex voluntate viri*, quaſi ſenſus ſit, neq; ex voluntate fœminę, nec viri. Sed mihi duriuſcula videtur interpretatio. Nec enim exemplum ex ſacris litteris occurrit, vbi caro pro fœmina ponatur. Nam illud quidẽ quod ex Geneſi profertur; *Hoc nunc os de oßibus meis, & caro de carne mea*; non magis probat fœminã carnẽ, quàm os appellari. Os autẽ in ſcripturis fœminã ſignificare, nemo credo doctus dixerit. Sunt qui voluntatẽ carnis inferiorem, voluntatẽ viri ſuperiorem appetitũ vocari putent; quod ſubtile eſt. Valde mihi placet Euthymij ſentẽtia, vltimum membrũ duorum pręcedentium explicationẽ eſſe. Quod enim dixerat, *non ex ſanguinibus, neque ex voluntate carnis*, id eſt non ex carne, & ſanguine, explicat dicẽs, *neque ex voluntate viri*; vir enim nihil aliud, quàm caro, & ſanguis eſt, quę duo nomina, vt ſupra monuimus, vbi copulantur, mortalẽ, & fragilem hominis conditionẽ ſolent declarare. Itaq; per virũ hoc loco Euãgeliſta etiã fœminã intelligit, quę & ipſa caro, & ſanguis eſt. Alterũ enim parentẽ pro vtroque poſuit. Sed virũ potiùs, quã fœminã, & quia pręcipuꝰ auctor eſt humanę generationis; & quia Deo opponebat, & aptior erat inter virũ, & Deũ, quàm inter fœminã, & Deũ oppoſitio. Ex Deo enim nõ tanquã ex fœmina, & ex matre, ſed tãquã ex viro, & ex patre naſcimur; & qua magis hac ratione vilitas humanæ generatiõis exaggerabatur. Si enĩ vir, qui pręcipuꝰ humanę generationis auctor eſt, caro & ſanguis eſt, qd erit fœmina?

Sed ex Deo nati ſunt.) Quid ſit ex Deo naſci ex oppoſitione colligitur, nõ naſci ex carne, & ſanguine, id eſt nõ carnaliter, ſed ſpiritualiter, nõ corpore, ſed animo. Naſci autẽ animo eſt *renouari ſpiritu mẽtis*, vt ait D. Paulus Epheſ. 4. 23. & 2. Cor. 4. 16. & ad Coloſ. 3. 10. & vno verbo iuſtificari. Itaq; quibꝰ rationibꝰ, & quibus rebꝰ

Hebraiſmus.

Naſci animo quid ſit.

inſtifi-

iuſtificamur,iiſdē regenetamur,iiſdē naſcimur Deo.
Iac.2.17.20 26. Non fide quidem ſola,vt iſti delirant,quæ nos, vt di-
ximus, aut nullo propriè modo, aut non niſi mor-
tuos, aut potius nondum viuos, nondum formatos,
& animatos Dei filios facit, ſed fide ſimul & carita-
te, quæ Chriſtiani hominis anima eſt. Quod etſi
plerumque baptiſmo fit, vt Ioān.3.5.cum Nicodemo
diſſerit Chriſtus, ideóque baptiſmus *lauacrum regene-
rationis* nominatur ad Tit.3. 5. tamen & ante baptiſ-
mum, aquæ per baptiſmū, quem vocāt, voti,& poſt
baptiſmum per pœnitentiam fieri ſolet.

14. *Et verbum caro factum eſt.*) Statim ſubit attenti
lectoris animum dubitatio, quorſum hoc demum
nunc Ioannes dicat,loco,vt videtur,minimè oppor-
tuno. Iam enim diu de verbo agebat tanquam de fa-
cto carne, iam in mundum veniſſe dixerat, iam ijs
qui ſe receperant poteſtatem dediſſe, vt filij Dei fie-
rent. Chryſoſt.hom. 10. & Theophylactus cauſam
ſuperioris ſententiæ reddi putant. Dixiſſe datam ijs,
qui ipſum recepiſſent,poteſtatem, vt filij Dei fierēt;
reddere nunc cauſam, quia *verbum caro factum eſt, &
habitauit in nobis.* Nam ſi ille filius hominis factus
non eſſet, nos filij Dei non potuiſſemus fieri. Augu-
ſtinus verò, & Euthym. ad tollendam lectori admi-
rationem admiratione quadam maiore dictum hoc
eſſe. Dixerat enim homines, qui Chriſtū recepiſſent,
filios Dei factos fuiſſe, quod admirabile,& pene in-
credibile lectori videri poterat;dicit nūc,quod mul-
tò videatur admirabilius, Deum Filium hominis fa-
ctum eſſe,vt illud iam lector, quod ante mirabatur,
mirari deſinat. Per(ſto in ea, quā ver. 4. expoſuimus
opinione, hæc verba principio capitis reſpondere;
reliqua, quæ à verſu 4. vſque ad hunc locum dicta
ſunt, per anticipationem, & veluti per parenthe-
ſim quandam vnius verbi *vita* occaſione dicta eſſe.
Cum enim dixiſſet in verbo illo, quod ante omne
principium apud Deum erat, à Deo conſtitutā fuiſſe
hominum vitam, voluit rationem explicare, quo-
modo verbum *vita* hominū eſſet, quidque illis con-
tuliſſet, quod ad hunc vſque locum fecit. Tollamus
ergo cogitatione animi, quæ per eam occaſionem
interpoſita ſunt, fingamúſq; Euangeliſtā hoc modo
dixiſſe, *In principio erat verbū, & verbum erat apud Deum,
& Deus erat verbum, hoc erat in principio apud Deum. Om-
nia per ipſum facta ſunt, & ſine ipſo factum eſt nihil, quod
factum eſt. In ipſo vita erat, & verbum caro factum eſt,* vi-
debimus optimè orationem cohærere. Senſum quę-
ramus;qui ſi Ioannes dixiſſet, verbum homo factum
eſt,facilis eſſet; difficilem, & in varios errores anci-
pitem fecit nomē carnis. Hinc enim anſam alij arri-
puerunt exiſtimandi Filium Dei non animam, ſed
ſolam humanam ſumpſiſſe carnem, cui verbū loco
animæ fuerit. Hic vnus Arianorū error fuit, vt ſcri-
bit Athanas. in dialogo de Trinit. contra Arianos,
& Gregor. Nazian. in epiſtola ad Cledonium, &
Auguſt.in lib.de hæres.ad QuoduultDeū.c. 49. & in
lib.contra ſermonem Arian.c.5.& in dialogo contra
Felicianum Arian. c.3. & Cyril.lib. 1. Theſaur.c.5. &
Philaſtrius in Arianorum ſectis,ex quo apparet non
omnes quidem Arianos, ſed quoſdam tātùm eorum
in hoc errore fuiſſe. Multas enim fuiſſe Arianorum
ſectas,ſicut nunc ſunt Sacramentariorum,& Luthe-
Apollinaris error. ranorum alibi docuimus. Notior error Apollinaris
nomine, quia hunc ille in primis defenſabat vt So-
crates in Eccleſ.hiſtoria, lib.1.c.36.& D. Auguſt. lib.
83.qq.q.80.&Gregor.Naz.eo loco,quem modò cita-

A uimus, & Epiphanius hæreſ. 77. & Paulinus in epi-
ſtola,quę apud eundem extat Epiphanium,& Theo
doritus in Eraniſte auctores ſunt. Alij vt dicerēt ver-
bum ita factū carnem, vt in carnem conuerſum fue-
rit, vnde Tropitæ,id eſt conuerſores appellati, vt tra-
dit Philaſtrius, quos Socrates Apollinariſtarū etiam
genus facit. Alij vt ex verbo, & carne vnā quandam
tertiam naturam factam dicerent, qui propriè Euty- Eutychis error.
chis error fuit, in Chalcedonenſi Concilio profliga-
tus. Nec magnæ eſt operæ iſtos omnes errores ex ſa-
cris litteris refutare, quæ infinitis pene locis Chri-
B ſtum verum Deum,ac verum hominem eſſe docent,
ac proinde verum corpus, veram animam habuiſſe.
Quod facilius eſt, quàm, vt teſtimonijs probare de-
beamus, quæ nuſquam lectori non occurrent. Nec
ignorat quiſquam tam frequētem in ſcripturis ſan-
ctis Hebræorum phraſim,qui per ſynecdochen בשר
carnem totum hominem appellant, præſertim cum
humiliter,ac modicè de illo loqui volūt Nota exem-
pla: *ſpiritus vniuerſæ carnis hominis. Videbit omnis caro ſa-* Iob. 12. 10.
lutare Dei. Dominus mihi adiutor; non timebo quid faciat Iſa.40.5. & Luc 3.6.
mihi caro. Ad te omnis caro veniet. Qui dat eſcā omni carni. Pſal.117. 6. & Hebr.13.
C *Et benedicat omnis caro nomini ſancto eius. Ex operibus legis* 6. Pſ. 64.1. 135.15.144.
non iuſtificabitur omnis caro. Sicut aliquando è contra- 21. ad Roman. 3. 20.
rio נפש animam vocat ex altera parte. *Omnes animæ* Geneſ. 46.
domus Iacob, quæ ingreſſæ ſunt in Ægyptum fuerunt ſeptua- 27. ad Roman. 13. 1.
ginta. Omnis anima poteſtatibus ſublimioribus ſubdita ſit. In 1.Pett.3.20
qua pauci, id eſt octo animæ ſaluæ factæ ſunt. Itaque idem
eſt, *verbum caro factum eſt*, ac ſi dixiſſet verbum homo
factum eſt. Nec temere quæri ſolet, quamobrem Io-
annes potiùs dixerit *verbum caro*, quàm verbū homo
factum eſt; quia credendum non eſt eum ſine cauſa fe-
ciſſe. Multæ cauſæ à multis auctoribus aſſeruntur.
D Alij dicunt ad futuras hæreſes animo proſpexiſſe, ne
quis putaret nō veram,ſed ſimulatam Chriſtum car-
nem habuiſſe, quod non multò poſt Marcioniſtæ,
Valentiniani,& Manichęi docuerūt. Hoc enim loco
eos,qui contra ipſos ſcripſerunt, refutarunt. Irenęus
lib.3.c. 11. & 18. Tertullianus in lib.de carne Chriſti,
Chryſoſtomus hom.in hunc locum, qui hanc ratio-
nem reddidit. Alij, vt ſingularem Dei erga homines
beneuolentiam declararet, qui propter ipſos caro, id
eſt res omnium fere viliſſima factus fuerit, vt Theo-
phylactus ait. Alij, vt Cyrillus, vt ſignificaret huma-
E nam carnem, quæ per peccatum mortalis facta fue-
rat, per coniunctionem verbi, id eſt naturalis,& im-
mortalis vitæ, immortalitatem eſſe conſecutam. Ve- Cur dixerit, verbum
ram ego rationem eſſe arbitror, quòd hominē verbo caro factum
opponere voluerit, id eſt infimum ſummo. Propte- eſt.
rea filium Dei, qui homo factus eſt, non filium, ſed
verbum appellauit, quod ſummam declarat poten-
tiam. Tribuitur enim potentia verbo Dei, quia om- Potentia
nia, quæ vult, verbo facit. *Omnipotēs,* inquit, *ſermo tuus* verbo Dei
exiliens de cœlo à regalibus ſedibus, durus debellator in mediā tribuitur.
exterminij terram proſiliuit Sap.18.15. *Et portās omnia ver-*
F *bo virtutis ſuæ* Heb.1.3. Ideo hominem è contrario nō
hominem, ſed carnem vocauit, quòd verbum ſum-
mam abiectionem, ſummam ſignificat infirmita-
tem, vt appareat quantus Deus quantillus ſit factus
homo. Quærunt etiam nonnulli, quando nomine
carnis vti Ioanni placuit, quare non potiùs dixerit,
verbū carnem aſſumpſit, quàm *verbum caro factum eſt.*
Meliùs mihi videntur quæſtionem ſuſcitare, quàm
ſoluere. Quod enim dicunt voluiſſe futurum Neſto-
rij errorem refutare, qui duas in Chriſto perſonas
poſuit, nulla ſatis meo iudicio probabili coniectura

docent. Hanc igitur ego cauſam fuiſſe eius rei arbitror, quòd his verbis Ioannes multò meliùs quod volebat expreſſerit, quàm ſi dixiſſet, & verbum carnem aſſumpſit. Id enim agebat, vt doceret, quò ſe verbum Dei illud ſempiternum, Deóque æquale noſtra cauſa demiſiſſet, quod multò meliùs explicauit dicens, *& verbum caro factum eſt*, quàm ſi dixiſſet, & verbum carnem aſſumpſit. Quæ verba magis declaraſſent, ad quam dignitatem euecta fuiſſet caro, quàm ad quam vilitatem abiectum fuiſſet verbum. Non alienum huius loci eſt, vt quando hîc de Chriſti incarnatione agitur, propter minùs doctos lectores ſummam myſterij breuiter exponamus. Deus, id eſt Filius, non Pater, non Spiritus ſanctus, factus eſt homo, ita prorſus, vt verus manſerit Deus, & verus poſt incarnationem fuerit homo, verũ corpus, verã animam habens, naturáſque veras duas diuinã, & humanam; ac proinde duas voluntates, alterã diuinam, alteram humanam; perſonam tãtùm vnam, eámque diuinã, ideo non duos filios Dei, ſed vnum tantùm eſſe, quemadmodũ cõtra Neſtorium in Cõcilio Epheſino, & contra Eutychem in Chalcedonenſi probatum, ac definitum eſt. Propter vnitatem autẽ perſonæ fit illa, quam *κοινωνίαν ἰδιωμάτων* Græci, cõmunicationem idiomatum Latini Theologi vocant: vt Deus natus ex muliere, paſſus, crucifixus, mortuus dicatur, 1. Cor. 2. 2. Apoc. 1. 18. & 2. 8. Act. 20. 28. & homo verè diceret, *antequam Abraham fieret ego ſum*, Ioann. 8. 58. Quibus ex locis ex idiomatum cõmunicatione rectè probamus vnã in Chriſto perſonã, duas eſſe naturas, quia ſi duæ perſonę eſſent, nunquam idiomata cõmunicarẽtur. Sic enim natura cõparatũ eſt, vt nũquam, quod proprium vnius naturæ eſt, alteri tribuatur, niſi cõmunem vtráque perſonam habeat. Sicut non dicimus in accidentibus dulce album eſſe, niſi cum vtraque natura dulcis, & albi idẽ omnino ſubiectũ habet, vt accidit in lacte. Caluiniani quibus iſta ſophiſmata videntur, & Conciliorũ decreta deliramẽta ſunt, tentent alia ratione ex ſcripturis probare, quod nobiſcũ de hoc myſterio credere ſe dicũt: quod cùm facere nõ potuerint, & traditiones noſtras, & ſubtiliorẽ Theologiam iſta è latebris eruentem irridere deſinant. Non malè hoc loco Euthymius philoſophatur, tribus modis vnũ fieri aliud, aut ita vt in illud trãſmutetur, quẽadmodum cibus fit ſanguis, lac caſeus; aut ita vt aliquod tantùm illi accidens accedat, vt æs fit ſtatua; aut ita vt accedat illi aliqua ſubſtantia, ſed in illã nõ trãſmutetur, ſicut miles accedẽtibus armis fit armatus; verbũ igitur non duobus illis prioribus modis, ſed hoc tãtùm tertio factũ fuiſſe carnem, dum naturã noſtrã quaſi arma induit, vt cum Diabolo pugnaret. Scita quoq; eſt verbi Dei incarnati cum verbo noſtro voce expreſſo comparatio, qua vtitur Auguſt. lib. 5. de Trinit. c. 11. *Verbum*, inquit, *quod foris ſonat, ſignum eſt verbi, quod intus latet, cui magis verbi cõpetit nomen. Nam illud, quod profertur carnis ore vox verbi eſt: verbúmque & ipſum dicitur propter illud, à quo, vt foris appareret, aſſumptum eſt. Ita enim verbum noſtrum vox quodãmodo corporis fit, aſſumendo eam in qua manifeſtetur ſenſibus hominũ; ſicut verbum Dei caro factum eſt, aſſumẽdo eam, in qua & ipſum manifeſtaretur ſenſib⁹ hominum.* In eo etiam, quod Auguſt. non indicat, exẽplum eſt ſimile, quòd ſicut in verbo noſtro duæ naturæ ſunt, corporalis altera id eſt ſonus, altera ſpiritualis id eſt ſignificatio, ſuppoſitum autem ſiue ſubiectum vnum; ſic in incarnato verbo Dei duę naturę diuina, & humana ſunt, perſona verò vna. Lõgiorem huius loci explanationem ſi quis requirat, Theodoritum legat in Dialogo Impatibili, vbi omnium veterum auctorum de his verbis ſententias inueniet.

Sũma myſterij incarnationis Chriſti.

Verbi incarnati cũ verbo noſtro expreſſo collatio.

Et habitauit in nobis.) Putant Chryſoſt. hom. 10. & Cyrill. c. 16. & Theophyl. & Euthym. ideo hoc Ioannem addidiſſe, ne quis exiſtimaret verbum in carnem fuiſſe conuerſum; ſed duas indicaret in Chriſto integras diuinã, atque humanam manſiſſe naturas: ſicut ante dicens, *verbum caro factũ eſt*, vnam tantùm ſignificauerat eſſe perſonam. Probabile, ſed potiùs credo gradũ ad id, quod dicturus erat, facere voluiſſe. Dixit enim habitaſſe in nobis, quia volebat dicere ſe vidiſſe, teſtémque eius rei oculatũ eſſe. Athanaſ. orat. 3. contra Arian. eam reddi putat, cur *verbum caro factũ ſit*. propterea enim carnem factum fuiſſe, vt in nobis poſſet habitare. De ſenſu nõnulla etiam eſt quæſtio. Dixit Græcè *καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν*, quod ad verbũ verteris, & in tabernaculo in nobis habitauit. Quod quidam ſic acceperunt, quaſi humana natura, quæ, quia nobis omnibus cõmunis eſt, noſtra dicitur, eius tabernaculũ in quo habitauerit eſſe ſignificetur, quẽadmodũ Theodor. in Impatibili, Hilar. lib. 11. de Trinit. Cyrillus, Chryſoſt. Theophyl. interpretantur. Sic enim D. Paulũ dicere in ipſo omnem plenitudinem diuinitatis corporaliter inhabitare ad Coloſ. 2. 9. ſic corpus noſtrũ vocare tabernaculũ 2. Cor. 5. 4. & Petrum 2. epiſtola c. 1. 13. 14. Alij ſimpliciter exponunt, *In nobis*, id eſt inter nos habitaſſe, ſicut dixit Baruch c. 3. 38. *Poſt hæc in terris viſus eſt, & cum hominibus cõuerſatus eſt*, vt Auguſt. tract. 2. Nec tantã hoc loco vim verbũ *ἐσκήνωσεν* habere mihi videtur, quantam illi; nec tam nullã, quàm iſti auctores exiſtimãt. Nec enim crediderim ſine cauſa Ioannem eo vſum verbo, cùm faciliùs, & magis vſitatè dicere potuiſſet *καὶ ᾤκησεν ἐν ἡμῖν*, ſi tantùm dicere voluiſſet, inter homines habitaſſe. Credo ergo, quod ante me nõnullum obſeruaſſe video, voluiſſe Ioannẽ verbo à tabernaculo deducto ſignificare verbũ Dei nõ tanquã indigenam in patria ſua; ſed tanquam hoſpitem, & peregrinum in aliena apud nos ad tẽpus tantùm habitaſſe. Solẽt enim, qui in patria ſua ſunt, in domib⁹; qui autẽ peregrinãtur, in tabernaculis habitare, quemadmodum Filij Iſrael quamdiu ſunt per deſertũ peregrinati. Nam & corpus noſtrũ propterea in ſcripturis aliquãdo, vt modò diximus, tabernaculũ appellatur, vt ſignificetur, quia *non habemus hic ciuitatem permanentem, ſed futuram inquirimus*, vt D. Paul. loquitur ad Hebr. 13. 14.

Corpus noſtrũ tabernaculum.

Et vidimus gloriam eius, gloriam quaſi vnigeniti à Patre.) *ἐθεασάμεθα* ſpectauimus, contẽplati ſumus, quaſi in aperto, quaſi in theatro palã *vidim⁹ gloriam eius*, quẽadmodum pluribus explicauit verbis 1. epiſtola c. & v. 1. *Quod fuit ab initio, quod vidimus oculis noſtris, quod perſpeximus, & manus noſtra cõtrectauerunt de verbo vitæ, annuntiamus vobis. Gloriam eius* vocat ſigna diuinitatis, quæ multis in eo rebus apparebãt. Quaſi dicat nõ ita verbũ factũ fuiſſe carnẽ, vt eius penitus maieſtas obſcuraretur, multis ſe indicijs adeo oſtẽdiſſe, vt oculis ipſis videri poſſet. Vero ſimile eſt, quod quidam exiſtimant, ad Chriſti tranſfigurationem alludere, cuius teſtis Ioãnes fuerit, & vbi ſuam illi potiſſimùm gloriam intuendam aperuerat. Nam & Petrus, qui alter eius ſpectator, ac teſtis fuerat, eodem alluſit, vt ſuum, quẽadmodũ Ioãnes, teſtimonium cõmendaret 2. epiſtola c. 1. 17. 18. *Accipiens enim à Deo Patre honorem, & gloriã voce delapſa ad eũ huiuſcemodi à magnifica gloria, Hic eſt*

Matth. 17. 1. Mar. 9. 2. Luc. 9. 28.

Matth. 17. 5.

filius

filius meus dilectus, in quo mihi bene cõplacui; ipſum audite. Et hanc vocem nos audiuimus de cælo allatam, cùm eſſemus cum ipſo in monte ſancto. Satius quidem fuerit generaliter ad miracula, ad prędictiones, ad cognitionem cogitationum, ad doctrinam, atque res omnes extendere, quibus ſuam quoquo modo diuinitatem declarauit, quemadmodum Chryſoſtomus, & Euthymius exiſtimant. Quorſum verò hoc Ioannes adiunxerit, multi quęrunt. Chryſoſt. Auguſt. Beda, Theophylactus putant finem his verbis declarari, quamobrem *Verbum caro factum* eſſet, ſcilicet, vt eius gloriam perſpicere poſſemus, adumbratam quodammodo humanitate, quam ipſam per ſe intueri non poteramus. *Gloriam eius*, inquit Auguſtinus tract. 2. *nemo poſſet videre, niſi carnis humilitate ſanaretur. Vnde non poteramus videre? Intendat ergò caritas veſtra, & videte, quod dico. Irruerat homini quaſi puluis in oculos, irruerat terra, ſauciauerat oculum, videre non poterat lucem. Oculus iſte ſauciatus inungitur; terra ſauciatus erat, & terra illuc mittitur, vt ſanetur. Omnia enim collyria, & medicamenta nihil ſunt niſi de terra. De puluere cæcatus es, de puluere ſanaris. Ergo caro te cæcauerat, caro te ſanat. Carnalis enim anima facta erat, conſentiendo affectibus carnalibus, inde fuerat oculus mentis cæcatus. Verbum caro factum eſt. Medicus iſte tibi fecit collyrium. Et quoniam ſic venit vt de carne vitia carnis extingueret, & de morte occideret mortem, ideo factum eſt in te, vt quoniam Verbum caro factum eſt, tu poßis dicere; Et vidimus gloriam eius.* Libenter Auguſtini quamuis multa verba recitaui, quia ſi non propriam interpretationem, vtilem certè habent, elegantémque ſententiam. Cæterum quod ad quęſtionem attinet, probabilius eſſe exiſtimo quod principio indicauimus, voluiſſe Ioannem teſtimonij ſui fidem commendare, qui incarnati verbi maieſtatem oculis perſpexiſſet. Hac enim de cauſa ſimili ſententia 1. epiſt. c. 1. 1. vſum fuiſſe videmus.

Quorſum hoc Ioannes adiunxerit.

Gloriam quaſi vnigeniti à Patre.) Repetitio eſt ad explicandam glorię magnitudinem adhibita, quaſi dicat; Vidimus, inquam, gloriam eius, quaſi gloriam vnigeniti. Primùm, tenẽdum hoc loco eſt, quod Auguſtinus in Pſal. 125. & Ambroſius epiſt. 47. & ſerm. 18. in Pſal. 118. & Chryſoſtomus hoc loco, & Gregor. lib. 18. Moral. cap. 4. Theophylactus, & Euthymius in commentariis monuerunt particulas iſtas, *quaſi, tanquam, ſicut*, quibus vna fere Græca reſpondet ὡς, aut ὥσπερ non ſemper ſimilitudinem, ſed aliquando veritatem ſignificare: eius rei infinita in ſcripturis exempla ſunt, quę facilè quiſq; reperiet. Et vulgo, vt Chryſoſtomus, & Theophylactus aiunt, ita de Rege ſolemus loqui; Incedit quaſi Rex, id eſt vt Regem decet, ita vt ex ipſo inceſſu facilè appareat ipſum eſſe Regem. Et cum de aliquo dicimus; Fecit ſicut vir bonus, nõ ſignificamus, inquit Auguſtinus, eum virum bonum nõ eſſe, ſed ita feciſſe, vt appareat virum eſſe bonum. Sic ergo accipitur hoc loco, vt vera ſolius vnigeniti gloria ſignificetur; ſenſúſq; ſit, *vidimus gloriam eius* talem, ac tantam, vt non niſi vnigeniti filij Dei eſſe poſſet, vt facilè ex ea intelligi poſſet eum eſſe vnigenitum. Quæ interpretatio multo profectò melior, & magis Catholica eſt, quàm illa ſubtilium quorumdam interpretum, qui ſimilitudinem tantùm ſignificari putant, quaſi ſenſus ſit; Non vidimus quidem gloriam ipſam veram vnigeniti, quæ in hac vita videri non poteſt, ſed quaſi gloriam vnigeniti, id eſt ſimilitudinem quandam eius, qualis illa fuit, quam in transfiguratione nobis oſtendit. Liceat etiam nobis aduerſus argutos argutis eſſe. Rectè, ſi dixiſſet; Vidimus gloriã eius, quaſi gloriam vnigeniti. At non dicit, quaſi gloriam vnigeniti, ſed, *gloriam quaſi vnigeniti.* Meliùs in ea quæſtione ponetur opera, cur Ioãnes hoc ipſum dixerit. Reſpondent Chryſoſtomus, Theophylactus, Euthymius, idémque Cyrillus indicat, voluiſſe hoc verbo docere, quid inter eius, & ſanctorum hominũ gloriam intereſſet. Nam & gloriam Moſis fuiſſe viſam, cum ex colloquio cum Deo eius facies cornuta facta eſt, ita vt eius aſpectum homines ſuſtinere non poſſent, Exod. 34. 29. 30. & 2. Corinth. 3. 7. & Elię, cum curru igneo euectus in cœlum eſt, 4. Reg. 2. 12. Sed eorum gloriam non quaſi vnigeniti apparuiſſe, participatam enim fuiſſe, vt Cyrillus ait; Verbi autem gloriam vnigeniti, id eſt naturalem. Rem quidem hi auctores rectè tetigerunt, ſed non penitus explicarunt. Cur enim non dicebat gloriam quaſi filij, quo verbo nõ minùs, quod illi dicunt, declaraſſet, eius gloriam non participatam, ſed naturalem fuiſſe, ſed dixit; *gloriam quaſi vnigeniti?* Vnus mihi videtur Baſilius hunc penitus locum enucleaſſe in homil. de fide, propterea nomine vnigeniti vſum fuiſſe Ioannem, vt indicaret tantam eius, quantam Patris fuiſſe gloriam. Cùm enim aliquis pater multos habet filios nõ omnem ſuam gloriam, non omnem ſubſtantiam, omnéſque facultates vni dare; ſed inter omnes diuidere: cùm autem vnum tantùm habet, quod eſt vnigenitum eſſe, quidquid omnino habet illi tradere, nihil ſibi reſeruare, ęqualem ſibi eum facere omnib⁹ in rebus. Hoc eſt; *Omnia quæcunque habet Pater, mea ſunt*, Ioann. 16. 15. Loquitur autem Ioannes, vt opinor, de Verbo, etiam quatenus homo erat; nam etiam vt homo vnigenitus erat Dei, & omnem eius gerebat gloriam. Quid enim non erat, qui Deus erat? quid non habebat, qui inhabitantem in ſe, & in eandem perſonam coniunctam habebat diuinitatem? At quid eſt quod addit, *à Patre?* Cum duobus pręcedentibus nominibus hic ablatiuus iungi poteſt, vel cum gloria, vel cum vnigenito: cum gloria quidem, vt ſit ſenſus; *vidimus gloriam eius quaſi vnigeniti à Patre* datam: quemadmodũ Cyrillus, & Theophylactus iungere videntur; eſtque & vera, & congrua loco ſententia. Nam eodem modo loquitur Petrus 2. epiſt. cap. 1. 17. *Accipiens enim à Deo Patre honorem, & gloriam voce delapſa ad eum huiuſcemodi; Hic eſt filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui.* Hoc tantùm habet incommodi, quòd duriuſcula traiectio ſit, & minùs plena ſententia. Oportebit enim, vt ad ſolam Chriſti transfigurationem referatur, quam ſupra diximus patere longiùs. Itaque magis placet, vt cum nomine vnigeniti, quod proximè adhæret, copuletur, ſenſúſque ſit; *Vidimus gloriam eius, gloriam quaſi vnigeniti à Patre*, id eſt Patris, aut eius, qui vnus à Patre genitus ſit; vt Origen. tractat. 2. in Matth. Beda, & Euthymius intelligunt. Neque neceſſarium eſſe arbitror, quod plerique putant, vt aliquid ſubintelligatur, quod congruam efficiat orationem; aut participium ὄντος, vt quidam volunt, *quaſi vnigeniti*, qui à Patre ſit, vt infra cap. 7. 29. *Ego ſcio eum, quia ab ipſo ſum, & ipſe me miſit:* aut ἐξελθόντος, *quaſi vnigeniti*, qui à Patre exierit, vt cap. 16. 27. 28. *Ipſe enim Pater amat vos, quia vos me amaſtis, & credidiſtis, quia ego à Deo exiui; exiui à Patre, & veni in mundum*, & c. 17. 8. *Et cognouerunt verè, quia à te exiui, & crediderunt, quia tu me miſiſti.* Hoc, inquam, aut aliquid aliud ſubintelligere neceſſarium eſſe non arbitror. Nam etſi non

Particulæ quaſi, tanquam, ſicut veritatem aliquando ſignificant.

Cur Ioannes dixerit gloriam quaſi vnigeniti.

Cur à Patre addiderit.

partici-

participium, ſed nomen eſt, vt quidam argumentantur, tamen vim participij paſſiui habet, quemadmodum ſi Latinè vnigenam dicas. Nec enim minùs dicere licebit vnigena à Patre eſt, quamuis vnigena non participium, ſed nomen ſit; quàm ille eſt ab illo alienus, id eſt, alienatus. Et eſt meo quidem iudicio aptior, efficaciórque ſentẽtia. Atque ita D. Auguſtinus videtur interpretari in libro contra epiſtolã Manich. cap. 37.

Plenum gratia, & veritatis.) Similis hìc quęſtio eſt, quomodo verba iungenda. Sed alia priùs expedienda eſt, quomodo Gręcè legendum. Nam omnes fere nunc codices in nominatiuo legunt πλήρης *plenus*. Quam lectionem quidam ſic exponunt, vt nominatiuus *plenus* ad ſequẽtia, id eſt ad Ioannem referatur, ſenſúſque ſit, plenus gratię, & veritatis Ioannes teſtimoniũ perhibet de ipſo. Quod miror equidem illis in mentem venire potuiſſe. Quàm multa verò philoſophantur, vt Ioãnem probent rectè plenum gratię, & veritatis dici poſſe? Non diſſimulo odio mihi eſſe iſtam in tractandis diuinis litteris tam argutam, tam curioſam, tam audacem ſubtilitatem; vellémq; eundem animum induere lectorem meum. Nihil enim periculoſius, quàm indulgere intemperãter ingenio. Nònne ſatis erat Catholicis hominibus noſtrum interpretem vertiſſe aliter? omnes veteres auctores aliter exponere? Conſideraſſent, quod ſtatim ver. 16. ſequebatur; *Et de plenitudine eius nos omnes accepimus.* Illum enim haud dubiè plenum gratiæ, & veritatis appellauerat, de cuius plenitudine dicit nos omnes accepiſſe. Non dicit de Ioannis, ſed de Chriſti nos accepiſſe plenitudine, de qua ipſe etiam ſe Ioannes accepiſſe confitetur. Conſideraſſent, quod dicitur ver. 17. *Lex per Moyſem data eſt, gratia, & veritas per Ieſum Chriſtum facta eſt.* Illum enimuero plenum gratię, & veritatis dixerat, per quem gratiam, & veritatem factam fuiſſe dicit. Quiſnam ille fuit? Chriſtus, an Ioannes? Obſeruaſſent, quod quilibet vel mediocriter doctus obſeruare potuit, nonnullos quidem homines ſanctos, Beatam Virginem, Ioannem Baptiſtam, Stephanum gratia plenos appellari; plenum verò veritatis hominem purum neminem. Magis enim propria Chriſto veritas, quàm gratia eſt. Nam gratiam quidem cum hominibus ſæpe communicat; veritatem, id eſt legis, ac promiſſionum impletionem nunquam. Solus ipſe legis, ac promiſſionum finis eſt. Reliquum igitur eſt, ſi ita legam⁹, vt nominatiuus πλήρης *plenum*, referatur ad λόγον *verbum*, hoc ſenſu; *Et verbum caro factum eſt, & habitauit in nobis, plenum gratia, & veritatis*, & reliqua quę medio ſpatio interiecta ſunt verba, parentheſi legantur. Quo ſenſu & noſtrum vertiſſe interpretem manifeſtum eſt, quia enim neutro genere *verbum* dixerat, neutro etiam genere in nominandi caſu dixit, *plenum gratia*, & Origen. tracta. 2. in Matthęum, & quiſquis auctor fuit hom. 2. ad diuerſos, & Gregor. Nyſſen. hom. 13. in Cantic. Auguſt. lib. 13. de Trinit. cap. 19. Beda, & Euthymius interpretantur. Alij malunt paucos quoſdam ſecuti codices in quarto caſu legere πλήρη plenum, quorum alij ad verbum, alij ad gloriam referunt, vtrique ad verbum ἐθεασάμεθα *vidimus*, repetentes verbum vidimus, ſcilicet verbum plenum gratiæ, & veritatis, vt illi, aut vidimus gloriam eius plenam gratię, & veritatis, vt Cyrillus, & Theophylactus, quemadmodum nonnulli exiſtimant, interpretantur. Prima illa interpretatio Origenis, & Gregor. Nyſſeni vera

Veritas Chriſto magis propria quàm gratia.

A eſt; nec meliorem arbitror eſſe quærendam. Reliquum eſt exponamus, quid ſit eſſe *plenum gratia, & veritatis*. Id auctor ille homil. 2. ad diuerſos multis diſſerit verbis. Non dubito, quin gratiam Ioannes intelligat, de qua ver. 17. dicit; *De plenitudine eius nos omnes accepimus, gratiam pro gratia.* Illa ergo omni gratia, quam omnes vnquam homines acceperunt, ille plenus erat. Acceperunt gratiam redemptionis, gratiam quam vocant gratum facientem, varia Spiritus ſancti dona, quę gratię gratis datę appellantur. Omnes & alię, quas nemini fortaſſe dedit, in eo fuerunt, B & fuerunt cumulatè, redundanter, affluenter, tanquam in fonte, tanquam in capite, vnde in riuulos, vnde in membra deriuantur. Hinc intelligitur, quid diſcriminis inter illum, & Beatam Virginem eius matrem, Ioannem Baptiſtam, & Stephanum fuerit, quos etiam ſcriptura teſtatur plenos fuiſſe gratiæ, vel Spiritus ſancti, Lucę 1. 15. 28. & Act. 6. 8. Primum quòd maior, id eſt infinita in Chriſto fuerit gratia; in aliis finita. Illi enim *non ad menſuram dedit Deus ſpiritum*, Ioann. 3. 34. nobis autem *ſecundùm menſuram donationis Chriſti*, Epheſ. 4. 7. Deinde quòd in Chriſto C per ſe, & veluti natiua, in aliis participatione tantùm plena fuerit gratia. Plenũ luminis eſſe dicimus quod clariſſimum eſt; ſed aliter Solem, aliter quod à Sole multo colluſtratur lumine, plenum luminis appellamus. Plenùm aqua mare, plena ex mari flumina; vide quantum interſit. Hęc nos ruditer, dum ſcripturam doctis, indoctiſq; communiter interpretamur. Tractantur in ſcholis à Theologis ſubtiliùs, vnde huc afferre doctus, vbi diſcere indoctus lector debet. Veritatem quidam ad duas Chriſti naturas referunt, quòd nihil falſum, nihil ſimulatum, nihil fictum D haberet, ſed verè eſſet, quod appareret, verus Deus, verus homo, vt Beda interpretatur. Alij ad doctrinam, vt Euthymius, quod vera docuerit. Verus ſenſus eſt, quem explicat Origenes, aut qui alius eſt auctor homil. 2. ad diuer. & Theophylactus hoc loco, vt veritatem Ioannes opponat figuris, & promiſſionibus veteris legis, quas omnes Chriſtus impleuit. Itaque impletio ipſa, aut id quo implebantur veteres promiſſiones, atque figurę veritas appellatur. Vt colligitur ex ver. 17. *Lex*, inquit, *per Moyſem data eſt, gratia autem, & veritas per Ieſum Chriſtum facta eſt*, manifeſtè enim E legi veritatem, id eſt impletionem opponit. Hoc eſt quod ait D. Paulus ad Roman. 15. 8. *Dico enim Chriſtum Ieſum miniſtrum fuiſſe circumciſionis propter veritatem Dei, ad confirmandas promiſſiones patrum.* Hoc eſt quod iterum ait 2. Corinth. 1. 18. 19. 20. *Fidelis autem Deus, quia ſermo noſter, qui fuit apud vos, non eſt in illo, Eſt, & Non, Dei enim filius Ieſus Chriſtus, qui in vobis prædicatus eſt per me, & Syluanum, & Timotheum, non fuit, Eſt, & Non; ſed Eſt in illo fuit. Quotquot enim promiſſiones Dei ſunt, in illo Eſt, ideo per ipſum, Amen Deo.* Intelligitur F opinor ex his locis, quid ſit plenum veritatis. Venit filius Dei in hunc mundum quaſi pecunia onuſtus: Galli dicerent, *ayant de quoy payer*; vt quidquid pro peccatis noſtris, quidquid pro figuris, & promiſſionibus veteris teſtamenti debebatur, exſolueret, hoc eſt veniſſe *plenum veritatis*; *Ecce*, inquit, *Dominus Deus in fortitudine veniet, & brachium eius dominabitur; ecce merces eius cum eo, & opus illius coram illo*, Iſaiæ 40. 10. & 62. 11.

15. *Ioannes teſtimonium perhibet de ipſo, & clamat dicens.*) Ἰωάννης μαρτυρεῖ περὶ αὐτοῦ, καὶ κέκραγε; Teſtatur de illo, & clamauit, id eſt Ioannes huius rei teſtimo-

Quid diſcriminis fuerit inter Chriſtum, & ſanctos gratiæ plenos.

nium præbet, qui clara voce interrogatus, reſpondit illum eſſe Chriſtum, de cuius plenitudine omnes eſſent accepturi. Vero ſimile eſt noſtrum interpretem vtrumque verbum pręſenti tempore legiſſe μαρτυρεῖ, & κράζει, *teſtimonium perhibet*, & *clamat*, eſtque oratio magis emphatica. Quorſum hoc Ioannis teſtimonium nunc proferat Euangeliſta prima hoc loco quęſtio eſt. Sunt qui putent hęc verba illis verſu 7. reſpondere, *Hic venit in teſtimonium, vt teſtimonium perhiberet de lumine*, quare explicare nunc velle, quodnam illud fuerit de quo dixerat teſtimonium. Sic apud D. Thom. Alcuinus. Sed hiatus ipſe tantum ſpatij tenens ſatis indicat nō bene tam diſſita inter ſe verba cohęrere. Pręterquam quòd, vt eo diximus loco, quod illic dixit, *Hic venit in teſtimonium*, non ideo dixit, vt de Ioannis ageret teſtimonio, ſed vt diſcrimen inter Chriſtum, & Ioannem oſtenderet. Hoc autem loco ſatis apparet ſuſcepto cōſilio de Ioannis teſtimonio diſputare. Alia igitur hoc facit cauſa, quam Chryſoſt. & Euthym. indicarunt. Voluit, quod ipſemet dixerat Euāgeliſta, verbum carnem factum fuiſſe, & inter nos gratię, ac veritatis plenum habitaſſe, Ioannis Baptiſtę teſtimonio confirmare, teſtis apud Iudęos omni, vt vocant, exceptione maioris, Iudęi, ſacerdotis filij, prophetæ, tam denique ſancti, vt Chriſtus ipſe crederetur, & contra ſeipſum pro Chriſto teſtificantis. Vnicuiq; enim, nedum viro bono contra ſe teſtanti credendum eſt. Et Ioannes cum Chriſtus eſſe putaretur, & an is eſſet, fuiſſet interrogatus, *confeſſus*, inquit, *eſt & non negauit, confeſſus eſt, quia non ſum ego Chriſtus*, infra ver. 20. Huc opinor pertinet, quòd clamandi verbo vſus eſt, partim vt ſignificet Ioannem non obſcurè, non ambiguè, non timidè; ſed palam, apertè, publicè, & quàm clariſſima potuit voce teſtatum eſſe non ſe, ſed Chriſtum verum eſſe Meſſiam; partim vt ad Iſaiæ teſtimonium alluderet cap. 40. 1. 3. *vox clamantis in deſerto*. Vt verbo ipſo doceret Ioannem fuiſſe eum, quem Iſaias vaticinatus eſſet ante Deum venturum fuiſſe. Quare credendum illi eſſe vel propter Iſaiæ teſtimonium, quando alia non eſſet cauſa. At enim quomodo hoc Ioannis teſtimonio, quod ipſe dixerat Euangeliſta confirmat? Quid enim hoc ad illud, *In principio erat verbum*, &, *verbum caro factum eſt?* Multum omnino. Eo enim ipſo quòd Ioannes teſtatus eſt Chriſtum eſſe Meſſiam qui venturus erat, declarauit eſſe Deum, & verbum illud quod *erat in principio apud Deum*; talem enim prophetæ futurum prædixerant. Et eo ipſo quòd dixit ſe vocem illam eſſe in deſerto clamantis, qui ante Deum ad nos venientem venturus erat, docuit Chriſtum eſſe Deum. Idémque docet, cum dicit, *Poſt me venturus eſt, qui ante me factus eſt, quia prior me erat*; plùs enim, quàm dicit, inſinuat, nempe ſe hominem tantùm mortalem eſſe; Chriſtum eſſe Deum.

Inf. ver. 15. 27. 30.

Hic erat, quem dixi.) Quando hæc verba Ioannes Baptiſta dixerit, ex verſu 29. huius capitis ſatis conſtat, nempe cum digito venientem Chriſtum oſtenderet dicens; *Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi.* Sed narrauit hoc loco Euangeliſta per anticipationem. Verba autem quæ ſequuntur, *Qui poſt me venturus eſt, ante me factus eſt*, dixerat ante, cum ipſe putaretur eſſe Chriſtus, & an re vera eſſet interrogaretur, vt Ioannes infra declarat verſu 23. 26. & 27. & Matthæi capite 3. 3. & Marci capite 1. 3. & Lucæ cap. 3. 4.

A *Qui poſt me venturus eſt, ante me factus eſt, quia prior me erat.*) Ἐρχόμενος qui venit, aut qui veniet poſt me, ante me factus, eſt enim ἐρχόμενος præſentis temporis participium, ſed poſitum pro futuro, vt noſter conuertit interpres, quia cùm hæc Ioannes dicebat, nondum Chriſtus ad ipſum venerat, vt apparet Matt. 3. 11. Marc. 1. 7. Luc. 3. 16. Et ſolet præſens pro futuro poni, maximéque in hoc ipſo verbo, vt Matth. 17. 11. *Elias quidem* priùs * venit, id eſt *venturus eſt*, vt noſter etiam vertit interpres. Loquitur enim hic non de aduentu Chriſti per natiuitatem in mundum, quaſi
B poſt Ioannem veniſſe dicatur, quia ſex poſt illum menſibus natus eſt, vt graues etiam interpretantur auctores Epiphan. hæreſ. 69. Gregorius homil. 7. in Euangel. Ambroſ. lib. 3. de fide, cap. 5. Beda, & Theophylactus. Non enim dixiſſet ἐρχόμενος, qui veniet, ſed ὁ ἐλθών, qui iam venit. Iam enim Chriſtus natus erat, cùm Ioannes hæc diceret; & tamen loquitur de futuro, ſed loquitur de Chriſti prædicatione, oſtenſionéque. Tunc enim veniſſe dicitur, cùm ſe mundo per prædicationem oſtendit. Quemadmodum rectè Chryſoſtomus homil. 12. & Euthymius expo-
C nunt. Quaſi dicat ego illum prædicando præcedo, non quòd illo maior, ſed eo ipſo, quòd illo minor ſim. Propterea enim priuſquam ille veni, id eſt prior cœpi prędicare, vt tanquam eius miniſter viam illi præpararem, quia *vox clamantis in deſerto* eram, ille Chriſtus, ille liberator, quęm voce ea prædicabam; quia ille Dominus, ego angelus ante faciem eius miſſus, Malach. 3. 1. Melior etiam hic ſenſus eſt, quàm ille Cyrilli cap. 19. qui interpretatur, poſt me venit, aut venturus eſt, id eſt in minore apud homines habetųr honore. Sicut dicit, *ante me factus eſt*, id eſt mihi pręlatus, maiore, quàm ego habitus honore.
D Quaſi dicat, etſi nunc mihi hominum opinione poſtponitur, paullo poſt cùm ſeſe magis patefecerit, anteponetur. Non enim dixiſſet ὁ ὀπίσω μου ἐρχόμενος, *qui poſt me* venit, aut *venturus eſt*: ſed ὁ ὀπίσω μου γενόμενος, qui poſt me factus, id eſt qui mihi poſtponitur, ſicut dixit ἔμπροσθέν μου γέγονεν, *ante me factus eſt*, id eſt mihi pręlatus. Alludit ergo Ioannes ad conſuetudinem ſeruorum, qui non ſolent dominos ſuos præire, ſed ſubſequi, vt rectè idem Cyrillus animaduertit. Tanquam ſi dicat, etiamſi ego præter conſuetudinem ſeruorum præcedo, ille ſequitur; no-
E lite exiſtimare me dominum, illum ſeruum eſſe. Contra enim ſe res habet; ego ſeruus ſum, ille dominus; ſed præceſſi illum, quemadmodum ſolet etiam aliquando ſeruus dominum pręcedere non honoris, ſed miniſterij cauſa, vt viam explanet, vt paret hoſpitium. Quòd quidam obſeruarunt participium ὁ ἐρχόμενος, *qui venturus eſt*, proprium epitheton eſſe Meſſiæ, qui venturus ſimpliciter, & quaſi proprio nomine vocaretur, vt Matthæi 11. 2. *Tu es qui venturus es, an alium expectamus?* vt verum
F ſit, tamen non eſt ad hunc locum accommodatum. Periret enim antitheſis inter ἐρχόμενος, *qui venturus eſt*, &, ἔμπροσθέν μου γέγονεν, *ante me factus eſt*, in qua tota vis atque ſententia conſiſtit. Præterquam quòd Chriſtus venturus dicebatur, quia de cælo in terras per humanam generationem venturus erat; & paullo ante probauimus hoc loco non de humana generatione; quæ iam facta erat, ſed de prædicatione agi. Difficilius quod ſequitur, *ante me factus eſt.* Ariani verbum γέγονεν, *factus eſt*, arripiebant, vt creaturam eſſe Dei filium comprobarent, quemad-

* ἔρχεται.

modum

modum ſimilibus locis abutebantur, vt diſcimus ex Athanaſio orat. 2. aduerſus Arianos, ex Hilar. lib. 2. de Trinitate, ex Ambroſ. lib. 3. de fide c. 5. ex Epiphan. hæreſ. 69. ex Theophyl. & Ruperto in hunc locum. Sunt, vt refert Chryſoſt. qui hoc ad diuinitatem referant, quaſi dicat, *ante me factus eſt*, id eſt ante me erat, aut ante me fuit, hoc enim poteſt etiam verbum γέγονεν ſignificare. Ante me autem erat, quia Deus erat, quia *In principio erat verbum*, vt interpretatur Epiphanius. Origenes verò, *ante me factus eſt* videtur exponere mihi ante notus erat, etiamſi ſeſe alijs nondum oſtendiſſet. Ego enim, & omnes, qui vnquam fuerunt prophetæ, *de plenitudine eius accepimus*. Verus ſenſus eſt, quem Chryſoſt. hîc, Auguſt. tractatu 3. Ambroſ. lib. 3. de fide c. 5. Gregor. hom. 7. in Euangel. Beda, Theophyl. Euthym. & Rupertus tradiderunt, plus honoris, & dignitatis, quàm ego conſecutus eſt, mihi eſt antepoſitus. Idem enim eſt, *Ante me factus eſt*, atque quod apud Matth. c. 3. 11. dicit *Fortior me eſt, cuius non ſum dignus calceamenta portare.* Et, vt multi notauerunt, non dixit πρό μου, ſed ἔμπροσθέν μου; præpoſitio autem ἔμπροσθεν nuſquam in ſacris litteris reperitur tempus ſignificare. Præterquam quòd minimè apta redderetur cauſa, cur ante ipſum factus eſſet, quòd prior illo eſſet. Nam ſi priorem eſſe ſignificat tempus, tautologia eſt, ante me fuit, quia ante me erat; ſi ſignificat meritum, & dignitatem, inepta ratio eſt, ante me fuit, quia prior dignitate, & merito me erat. Poterat quippe poſterior eſſe tempore, & dignitate prior. Sicut *erunt nouiſſimi primi & primi nouiſſimi.* Ineptior ſi dicamus, quod Ariani dicebant, verbum γέγονεν creationem ſignificare. Quæ enim ratio eſſet, vt Chryſoſtomus, Ambroſius, Theophylactus argumentantur, Ante me creatus eſt, quia prior me. Si enim ante factus erat, ante vtique erat. Ille igitur, quem explicauimus, verus eſt ſenſus. At hunc ipſum ſenſum non eodem modo omnes intelligunt. Sed alij ad futurum referunt, quaſi præteritum pro futuro prophetarum more poſitū ſit. Agi enim de futura Chriſti apud homines gloria, poſt ipſius per prædicationem, & miracula declarationem, vt Chryſoſt. & Cyrillus, quaſi dicat, ille creſcet, ego minuar, vt infra c. 3. 30. Alij ad declarationem in adoratione Magorum iam factam, quod nimis videtur eſſe ſubtile. Credo ego ad diuinam prædeſtinationem, ordinationémque referendum: tanquam dicat, *ante me factus eſt*, id eſt prędeſtinatus, deſignatus, conſtitutus eſt à Deo in maiore dignitatis gradu vt Rex, vt Redēptor ſit; cùm ego Redemptoris tantùm miniſter ſim. Hinc intelligitur, quod neminem obſeruare memini, cur nō clariùs, ſimpliciùs, & breuiùs dixerit, maior me, aut dignior me erat? quia voluit nimirū ſignificare Chriſtum non vſurpaſse dignitatem illam, ſed à Deo in ea fuiſſe conſtitutum, vt diſſerit D. Paulus ad Hebræos 5. 4. & vt ait Petrus Act. 10. 42. *conſtitutus eſt à Deo iudex viuorum, & mortuorum*, & D. Paulus ad Hebr. 1. 2. *quem conſtituit hæredem vniuerſorum.* Loquebatur enim Ioannes de Chriſto nō ſolùm quatenus Deus, ſed etiam quatenus homo erat, vt rectè adnotauit Ambroſius.

Chryſoſtomi vera expoſitio.

Matth. 19. 30. & 20. 16.

Arianorū expoſitio reiecta.

Quia prior me erat.) Hoc etiam multi de tēpore interpretantur, quaſi ſenſus ſit, propterea honore, & officio mihi prælatus eſt, *quia prior me erat*, quia maior natu erat, non ſi humanā, ſed ſi diuinā ſpectes generationem, quia *In principio erat verbum, & verbum erat*

A *apud Deum, & Deus erat verbum.* Et ſolet maioribus natu plus honoris deferri. Ad hūc modū Epiphanius aduerſus Ariomanitas, Auguſt. tract. 3. Chryſoſt. hō. 12. Gregor. hom. 7. in Euangelia, Beda, Theophyl. Euthym. Rupertus. Quod quia omnes dicunt, non temere reiecerim: ſed iudicet lector, num & hic ſenſus magnopere congruat, vt hoc etiam nō de tempore, quod minùs ad rē pertinere videbatur; ſed de naturę præſtantia intelligatur. Quaſi dicat propterea mihi prælatus eſt, quia re ipſa, ac natura ſua multo præſtātior, multo maior, multo melior me erat. Mihi quidem placet, etſi

B auctorem non inuenio niſi malum. Confirmatur enim ſequentibus verbis, *De plenitudine eius nos omnes accepimus*. Meliùs quippe hęret, vt de plenitudine eius ſe accepiſſe dicat, quia maior, quia plenior gratia erat, quàm quia tempore prior. Si tamen Baptiſtæ ſunt verba, de qua re ſtatim diſputabimus.

16. *Et de plenitudine eius nos omnes accepimus.*) Primùm hîc diſputatur, cuius hæc ſint verba, Ioannis ne Baptiſtæ, an Euāgeliſtæ. Multi auctores Baptiſtæ eſſe putant Origen, Athanas. in lib. de incarnat. verbi, Auguſt. Chryſoſt. initio homilię 13. Theophylact. & Ru-

Num hęc verba ſint Euāgeliſtę.

C pertus. Neque video, quid magnopere repugnet. Nā quòd quidā aſſerūt, quę ſequuntur Euangeliſtæ certè verba eſſe, ver. 18. *Deum nemo vidit vnquā*, minimū habet pōderis. Cur enim illa ipſa verba Baptiſtæ eſſe nō poſſint? Et vt Euangeliſtæ ſint; cur hæc Baptiſtæ non ſint? Quid enim obſtat, quo minùs Euāgeliſta ab illis verbis, *Deum nemo vidit vnquā*, orationis ſuæ filū reſumpſerit? Aliquāto tamē mihi videtur probabilius, vt Euāgeliſtæ ſint. Non ob eam quidem cauſam, quā alij afferunt, ſed quia ſententia erit plenior. Nam ſi Baptiſtæ ſint, non videntur intelligi poſſe niſi de Io-

D anne, cęteriſque prophetis, qui Ioannē pręceſſerant, & de verbo ante incarnationem; cùm multo maiorem in omnes homines gratiā incarnatū iam verbū effuderit. Et apparet quàm latiſſimè patere ſententiā. Accedit, quòd ſtatim ſequitur, *Lex per Moyſem data eſt; gratia, & veritas per Ieſum Chriſtū facta eſt*, quibus verbis apparet de ſola gratia noui teſtamēti eſſe ſermonem. Cum ergo Euāgeliſta dixiſſet, *& habitauit in nobis, plenū gratiæ, & veritatis*, pergit nunc de eadē agere plenitudine, docétque nos omnes de illa accepiſſe, vt Chryſoſt. poſtea dicit probabiliorē hāc opinionem

E iudicans, & Gregor. lib. 4. cōment. in lib. 1. Reg. c. 9. & Beda, Euthym. & Zacharias Chryſopolitanus in cōment. De ſenſu non minor quæſtio. Nam qui Ioannis Baptiſtæ verba eſſe putāt, fere exiſtimant hunc eſſe ſenſum; Ego, & omnes alij prophetę, qui ante me fuerunt, ſi quid gratiæ, ſi quid prophetici habuimus ſpiritus, ab eo accepimus, qui Spiritu ſancto, & gratia plenus erat. Sic Origenes, Theophylact. & Rupertus. Sed iam docuimus hæc verba eſſe Euāgeliſtæ, & vt Baptiſtæ ſint, non poſſunt mea quidem ſententia eam interpretationē pati, quia de verbo iam incar-

F nato loquitur, quod dixerat Euangeliſta, *plenū gratiæ, & veritatis* in nobis habitaſſe, & debet Baptiſtæ teſtimoniū, quod ad id confirmādum adducitur, de eodē intelligi, & illud, *omnes*, potiùs præſentes Iudæos, quibuſcum Ioānes loquebatur, quàm iam mortuos prophetas oſtēdere credendum eſt. Qui Euangeliſtæ verba eſſe dicunt, *omnes* expon ūt Euangeliſtā dicere ſe, & cæteros Apoſtolos, omnéſq; Chriſtianos, quidquid vnquā habuerūt gratię, ab eo accepiſſe. Illud rectè à quibuſdā obſeruatū phraſim illā, *De plenitudine eius nos oēs accepimus*, multiplicem emphaſim habere.

Primùm quidẽ indicare neminẽ præter Chriſtũ vllã niſi acceptã,&participatã gratiã habuiſſe.Deinde neminem eam ipſam ab alio accepiſſe, quàm à Chriſto. Præterea neminem tantùm accepiſſe gratiæ, quantum Chriſtus habebat; non enim dixiſſe plenitudinem, ſed *de plenitudine eius nos omnes accepimus*. Deniq; ſignificari plenitudinem illam Chriſti omnibus ſine diſcrimine hominibus expoſitam fuiſſe, vt quicunq; vellent,de illa acciperent; apertum fuiſſe omnibus inexhauſtum illum fontem, vt quicumque vellent,
Iſai.55.1. haurirent. *Omnes*, inquit, *ſitientes venite ad aquas*. Cur ergo nõ dixit,De plenitudine eius omnes accipiunt, vt omnes etiam futuras comprehenderet ætates;ſententiáque fuiſſet vberior,ſicut dixerat ver.9.*Illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum?* Si Baptiſtæ verba ſunt,non difficilis eſt ratio,quia tantum gratiæ habere videbatur, vt Chriſtus eſſe putaretur, dixit multo plus habuiſſe Chriſtũ,à quo ipſe, & oẽs accepiſſent.Si Euãgeliſtę,minùs quidẽ clara,ſed tamen ſimilis eſt ratio. Loquebatur enim tanquã Apoſtolus, tanquã Euãgeliſta;& loquebatur cũ iis,qui Apoſtolũ eum credebant eſſe,eiúſque gratiam,& ſpiritum admirabantur. Confitetur ſe cum omnibus aliis,quidquid haberet,de Chriſti accepiſſe plenitudine. Quẽadmodum ſi vir doctus, cuius omnes eruditionem admirentur, vt alium multo ſe doctiorem eſſe ſignificet, ſe illius diſcipulum eſſe fateatur; ab eo, quidquid ſciat,didiciſſe.

Et gratiam pro gratia.) Locus & per ſe,& ſententiarum varietate difficilis. Primùm quam vim habet coniunctio illa, *&*, quod à nemine explicatum memini.Videtur enim indicare eùm dicit,*& gratiam pro gratia*,pręter gratiam aliquid aliud ab eo accepiſſe. Si hęc particula non legatur,nullus quęſtioni locus eſt. Et quidem Beda indicat in pleriſque codicibus non legi. Sed quia omnia nunc Græca, Latináque legunt exemplaria,vt etiam D.Auguſtinus monet,explicanda vis eius eſt. Cogor propriis vti coniecturis in propria quęſtione. Triplicem vim videtur habere poſſe; vnam,vt ſit ἐξηγητική, explicatiua, vt ſæpe aliàs; quaſi dicat, *de plenitudine eius nos omnes accepimus*,ſcilicet *gratiam pro gratia*. Alteram, vt ſit emphatica, ſignificetque nos à Chriſto non ſolùm doctrinam, non ſolùm legem Euãgelicam,ſicut olim Iudæos à Moſe legem veterem; ſed etiam, quod amplius eſt, gratiam accepiſſe. Atque hunc ſenſum confirmat,quod ſtatim ſequitur, *quia lex per Moyſem data eſt; gratia, & veritas per Ieſum Chriſtum facta eſt*. Tertiã,vt ſit aduerſatiua,quaſi dicat,omnes accepimus, ſed gratiam pro gratia, vt paullo poſt ſumus explicaturi.Omnis inter interpretes quęſtio eſt,quid ſibi velint hæc verba,*gratiam pro gratia*. De quorundã interpretatione, qui exponunt *gratiam pro gratia*, id eſt gratis,aut gratiam nõ pro natura,ſed pro gratia,&c, vt illi dicunt, ſub ratione gratiæ, nihil dico grauius, quàm eſſe ſubtilem. Alij pro gratia Chriſti, quæ plena, & immenſa erat, gratiam nõ immenſam,ſed ad menſuram accepimus.Quemadmodum Zacharias Chryſopolit. & nõnulli recentiores interpretes intelligunt.Leontius in commentariis ad hunc locum inauditam adhibet interpretationem, gratiam vocari flatum illum,quem Chriſtus inſpirauerat in Adam, cum illum ex terra formaſſet, Gen.2.7. Pro ea igitur gratia, id eſt pro eo flatu, meliorem in Apoſtolos flatum, gratiámque inſufflando inſpiraſſe inf.c.20. 22. Alij gratiam huius vitæ per fidem,& caritatẽ,pro gloria alterius, quæ quia ex gra-

A tia proficiſcitur, etiam vocatur gratia. Sic Auguſt. hoc loco, & lib.de corrept. & gratia,cap.13. & lib.de gratia, & lib.arbi.c.8.& tract.3. & 13.in Ioan.& Bern. ſer.5,de aſſumpt. & Beda in comment. Alij gratiam, id eſt legem Euangelicam, quæ, quia gratiam nobis attulit, gratia vocari ſolet, pro lege veteri, quæ ſuo quodã modo, quia homines iuuabat, gratia dicebatur.Sic Chryſoſt.Cyrillus, Nonnus poëta, Leontius, Theophyl.Euthym.Rupertus. Et quidẽ ſi in vlla veterum auctorum interpretatione ſtandum eſt,in hac vltima ſententia ſtandũ eſt. Valde enim videtur pro-
B ximis verbis confirmari, *Quia lex per Moyſem data eſt; gratia, & veritas per Ieſum Chriſtum facta eſt*. Illud me valde alioqui amantem antiquitatis, quo minùs ſequar, remoratur, quòd veterem legem vocari gratiã nuſquam inuenio;gratię verò opponi frequenter lego apud D.Paul.Rom.6.14.15.& hoc ipſo loco qui in hanc ſententiam citatur, manifeſtum eſt gratiæ legem opponi, *Lex per Moyſem data eſt; gratia, & veritas per Ieſum Chriſtum facta eſt*; quo ergo modo eodem in loco gratia lex vocari potuit? Quòd ſi aliis locis gratia vocaretur,tamen hic ſententia ipſa poſtulabat, vt
C gratiæ opponeretur; id enim agebat Ioannes vt veterem legem extenuaret, nouam commendaret. Non extenuaſſet profecto legem veterem,ſed nimis honorifico ornaſſet titulo,ſi gratiam appellaſſet.Placuit mihi longo tempore, quod neſcio vnde incerto auctore didici, *gratiam pro gratia*, id eſt omnem gratiam, aut cumulatam gratiam. Quo ſenſu non dubito intelligendum illud Iob 2.4. *Pellem pro pelle, & cuncta, quæ habet homo dabit pro anima ſua*, id eſt omnem pellem, omnes facultates ſuas, vt ſtatim exponitur, quę tunc in pellibus,& pecudibus ſitę erant.Quem-
D admodum ſi Latinè dicas, Accepimus gratiam aliam ſuper aliam, id eſt cumulatam, vt quam frequentiſſimè loqui ſolet Liuius.Exiſtimabam enim Ioannem Hebraiſmum imitari voluiſſe, quaſi dixiſſet חן על חן gratiam pro gratia, aut ſuper gratiam, proculdubio cumulatam gratiam ſignificaſſet. Et exemplum non abſimile in ſacris litteris inueniebam, Amos 3. 15. & percutiam, בית החורף על בית הקיץ, domum hyemalem ſupra domum æſtiuam, id eſt omnem domum. Cœpit mihi poſtea diſplicere,& quia animaduerti, ſi id Euãgeliſta dicere voluiſſet,nõ fuiſſe dictu-
E rum χάριν ἀντὶ χάριτος,& quia meliorẽ mihi viſus ſum inueniſſe, in qua animus meus penitus conquieuit. Credo igitur hunc eſſe ſenſum, *Accepimus gratiam pro gratia*, id eſt non omnes eandẽ, ſed diuerſi diuerſam. Etſi eam quam vnus accepit,nõ ſemper accipit alius, tamẽ loco eius accipit aliam, *Diuiſiones enim gratiarum ſunt,idem autem ſpiritus: &,alij quidem per ſpiritum datur ſermo ſapientiæ; alij autem ſermo ſcientiæ ſecundùm eundem ſpiritum; alteri fides in eodem ſpiritu; alij gratia ſanitatum, alij operatio virtutum,alij prophetia,alij diſcretio ſpirituum, alij genera linguarum, alij interpretatio ſermonũ*, 1.Cor.12.
F 4.8.9.10.Hoc eſt *gratiam pro gratia*,& ad Rom.12.3.4.5. 6.7. *Vnicuique ſicut Deus diuiſit menſuram fidei.Sicut enim in vno corpore multa membra habemus,omnia autẽ membra non eundem actum habent, ita multi vnum corpus ſumus in Chriſto, ſinguli autẽ alter alterius membra. Habentes autem donationes ſecundùm gratiam, quæ data eſt nobis,differentes, ſiue prophetiam ſecundùm rationem fidei,ſiue miniſterium in miniſtrando, ſiue qui docet in doctrina,qui exhortatur,in exhortando,qui tribuit in ſimplicitate,qui præeſt in ſolicitudine, qui miſeretur in hilaritate*,& ad Epheſ. 4.7.*Vnicuique noſtrum data eſt gratia ſecundùm menſurã donationis Chriſti.*

Hoc,

Hoc,inquam, eſt *gratiam pro gratia*. Itaque hæc verba duobus præcedentibus verbis reſpondent, verbo, plenitudinis; & verbo, omnes. Quia enim dixerat nos de plenitudine eius accepiſſe, indicans partitionem quandam eius plenitudinis inter homines, quæ per prępoſitionem illam, *de*, ſignificatur, id eſt non ipſam nos plenitudinē accepiſſe, ſed ex illa alios vnā rem, alios aliam; alios plùs, alios minùs; addidit quaſi id explicans, *gratiam pro gratia*, id eſt alius vnam, alius pro illa aliam accepit. Similiter quia dixerat omnes accepiſſe; ne aut idem, aut æqualiter accepiſſe putarentur, adiunxit, *gratiam pro gratia*, id eſt non quidem eandem omnes, nō omnes ęqualem; ſed alius vnam, alius pro illa non ſemper illam, nō ſemper ęqualęm; ſed aliam, aūt maiorem, aut minorē ſecundùm menſuram donationis Chriſti. Quare coniunctio illa, *&*, vt ante attigimus, idem ſignificare poteſt, quod quāuis, καὶ pro καίτοιγε, aut idem quod, ſed; quod eſt apud Hebræos viitatiſſimum, vt ſit ſenſus conſequens, & ſponte fluens, *de plenitudine eius nos omnes accepimus*, quamuis non eandem gratiam. Aut, *omnes accepimus*, ſed diuerſam gratiam; *alius quidem ſic, alius verò ſic*, vt poſtea dixit D. Paulus.

1. ad Cor. 7.7.

17. *Quia lex per Moyſem data eſt, gratia, & veritas per Ieſum Chriſtum facta eſt.*) Hęc etiam verba putat Origen. eſſe Baptiſtę vſq; ad illa, *ipſe enarrauit nobis*. Probabilius, quod alij omnes dicunt, Euangeliſtæ eſſe, prę ſertim ſi ſuperiora, vt diximus, illius ſunt; eiuſdem enim auctoris eſſe manifeſtum eſt. Quorſum autem hoc addat, nonnulli quærunt. Sunt qui putent Euangeliſtam, ſicut priùs cum Ioanne Baptiſta, ita nunc cum Moſe Chriſtum cōparare, vt eius ſupra omnes homines pręſtantiam oſtendat, vt Cyrillus ait. Comparat quidem, ſed aliud opinor agendo; nec enim id ipſum agit, vt comparet. Qui ſuperiorum verborum ſenſum eſſe dicunt accepiſſe nos gratiam pro gratia, id eſt legem nouam pro veteri, hęc verba tanquam eorum explicationem addita eſſe putant, vt vnus pro omnibus Theophylactus declarat. Si noſtra in eum locū interpretatio vera eſt, cauſa hic redditur, quamobrem dixerit Euangeliſta; *De plenitudine eius nos omnes accepimus gratiam pro gratia*; poterat enim aliquis dicere; Quid ergo, num antea gratia non erat? Reſpondet nondum fuiſſe allatam, nondum eius fontem patefactum. Nam lex quidem data erat, gratia non erat. Dimouet Ioannes homines à lege, in qua valde Iudæi confidebant, & ad Chriſtum auctorem gratiæ traducit. Magna in ſingulis verbis vis eſt, quæ per quattuor antitheſes explicatur. Prima eſt inter gratiam, & legem, quaſi inter animam, & corpus. Lex quaſi mortuum corpus erat, *littera*, inquit, *occidit*, pondus fęre inutile, quod onerabat, non roborabat, iubebat, non iuuabat, quod tam ſæpe dicere ſolet Auguſtinus; *Lex propter tranſgreſſiones poſita eſt*, ad Galat. 3. 19. &, *per legem cognitio peccati*, non remiſſio, quin potiùs *concupiſcentiam neſciebam, niſi lex diceret; Non concupiſces; Occaſione autem accepta peccatum per mandatum operatum eſt in me omnem concupiſcentiam; ſine lege enim peccatum mortuum erat*, Roman. 7. 7. 8. &; *Lex ſubintrauit, vt abundaret delictum, vbi autem abundauit delictum, ſuperabundauit & gratia*, Roman. 5. 20. Gratia verò anima legis eſt, quæ vigorem illi, vt ſeruari queat, imprimit. *Spiritus autem viuificat*: &, *Lex*, inquit, *ſpiritus vitæ in Chriſto Ieſu liberauit me à lege peccati. Nam quod impoſſibile erat legi, in quo infirmabatur per carnem; Deus Filium ſuum mittens in ſimilitudinem carnis peccati, &*

Quattuor antitheſes legis, & gratiæ.

2. Corinth. 3. 6.

ad Rom. 3. 20.

2. Cor. 3. 6.

A *de peccato damnauit peccatum in carne, vt iuſtificatio legis impleretur in nobis, qui non ſecundùm carnem ambulamus, ſed ſecundùm ſpiritum*, Roman. 8. 2. 3. 4. Quod in prima hominis formatione Deus fecerat, hoc in ſecunda eius reformatione fecit. Primùm dedit Adamo corpus inane, deinde animam adiecit: & hominibus reformandis priùs dedit legem, deinde tradidit gratiam. *Non prius quod ſpirituale eſt, ſed quod animale*, 1. Corinth. 15. 46. Secunda antitheſis eſt inter veritatem, & eandē legem. Cùm enim in lege duę potiſſimùm fuiſſent partes, præcepta decalogi, & ceremoniæ,
B atque figuræ rerum futurarum; præceptis gratiam; ceremoniis, atq; figuris veritatem opponit, vt Chryſoſt. hom. 13. Cyrill. Leo in ſerm. de transfiguratione, Beda, Theophyl. exponunt. *Vmbram enim habens lex futurorum bonorum, non ipſam imaginem rerum*, Heb. 10. 1. & *nihil ad perfectum adduxit lex*, Hebr. 7. 19. Tertia eſt inter Chriſtum, & Moſem; quaſi inter dominum, & ſeruum; inter legiſlatorem, & præconem legis. Præconis eſt legē proclamare, promulgaréque; legiſlatoris diſpenſare, quod eſt, vt inquit Auguſt. ſoluere à reatu legis, id eſt gratiam facere, vt Latini
C etiam eodem ſenſu loquuntur auctores. Prætulit, vt notat Cyrillus, Euangeliſta Chriſtum duobus præſtantiſſimis, & perfectiſſimis viris Ioanni, & Moſi, vt appareret verum eſſe, quod Dauid dixerat Pſal. 88. 7. *Quis in nubibus æquabitur Domino, ſimilis erit Deo in filiis Dei?* Quarta eſt inter facere, & dare, Moſem non dixit feciſſe, ſed dediſſe legem; indicans eum nō auctorem, non legiſlatorem, ſed miniſtrum legiſlatoris fuiſſe: de Chriſto autem non ſolùm dixit dediſſe, ſed etiam feciſſe gratiam; quia Moſes acceptam ab alio, id eſt à Deo legem, & quibus tradere iubebatur, tra-
D didit; Chriſtus gratiam non accepit, ſed fecit, quia ipſe fons erat gratiæ, vt Chryſoſt. & Theophylactus animaduertunt. Cadent commodè in hunc locum Auguſt. verba tract. in Ioan. 3. *Per ſeruum lex data eſt, reos fecit; per Imperatorem indulgentia data eſt, reos liberauit. Lex per Moſem data eſt, non ſibi aliquid amplius ſeruus aſſignet, quàm quod per illum factum eſt. Electus ad magnum miniſterium tanquam fidelis in domo, ſed tamen ſeruus; agere ſecundùm legem poteſt; ſoluere à reatu legis non poteſt. Lex ergo per Moſem data eſt, gratia, & veritas per Ieſum Chriſtum facta eſt.*

Tract. 3.

Lib. 2. c. 21.

E 18. *Deum nemo vidit vnquam.*) Quorſum hæc? Auguſt. & Beda reſpondent, *& forte aliquis dicat, Et gratia, & veritas non eſt facta per Moyſem, qui Deum vidit? ſubiecit, Deum nemo vidit vnquam.* Quę reſponſio ideo non ſatis videtur apta, quòd ratio cur gratia, & veritas per Moſem facta non ſit, non eſt, quòd Deum ille non viderit. Nam vt maximè vidiſſet, non potuiſſet tamen gratiam, & veritatem facere. Chryſoſtomus, & Theophylactus videntur hoc ad ſolum nomen veritatis referre, quaſi ratio his verbis reddatur, quare non Moſes, ſed Chriſtus veritatem no-
F bis attulerit, quia nimirum Moſes Deum non viderat; itaque non poterat veritatem nobis diſertè, explicatéque enarrare: Chriſtus qui ſolus viderat, poterat. Non vidētur ſibi conſtare. Nam paullo ante veritatem non vt falſitati, ſed vt figuris, & ceremoniis opponitur, accipiebāt; nunc pro veritate doctrinę accipere videntur. Idem Chryſoſt. & Euthymius exiſtimant rationem reddi, cur gratia, & veritas melior eſſet, quàm lex, atq; perfectior, quia ſcilicet lex per Moyſem data fuerat, qui Deū non viderat; gratia, & veritas per Chriſtū, qui Deum viderat. Quod non

intelligo, qui cohæreat. Nam neque dixerat Ioannes gratiam, & veritatem perfectiorem eſſe lege, ſed tanquam rem omnino certã poſuerat; itaque probanda non erat. Et ſi dixiſſet, hac ratione probari non potuit. Nõ enim propterea gratia, & veritas perfectior eſt lege, quia ab eo datæ ſunt, qui Deum viderat; ſed ſuapte natura. Alioqui ſi Moſes Deum vidiſſet, lex, quæ per ipſum data eſt, tam perfecta, quàm gratia, & veritas eſſet, quod nemo profecto concedet. Aptiùs mihi videtur D. Thomas reſpondere, exponere nunc Ioãnem, qua ratione ipſi, & cæteri Apoſtoli de plenitudine Chriſti gratiam accepiſſent, ipſo ſcilicet docente, qui in ſinu Patris erat. Aptiſſimè verò omnium, qui hæc non ad proxima, ſed ad omnia, quæ ſupra de verbo dicta fuerant, referunt. Quaſi dicat Euangeliſta, ea, quæ de verbo dixi non ex alio, quàm ex ipſo didici verbo; quis enim alius tam diſtinctè, atque perſpicuè potuit enarrare, cùm nemo Deum viderit præter ipſum? Exiſtimo etiã ad teſtimonium Ioannis potiſſimùm alludi, cui Chriſti teſtimonium his verbis præferatur. Tanquam ſi dicat, magnũ quidem fuit, quod recitaui, quódque modò ſum recitaturus Ioannis teſtimonium; at multo maius ipſius vnigeniti Filij Dei, qui ſemper eſt in ſinu Patris, omniáque nobis enarrauit. De ſentẽtia nunc verborum agendum. Quid eſt, *Nemo vidit vnquam?* Chryſoſt. Theophylact. & Euthym. non probo ſentẽtiam, qui verbo illo *nemo*, non homines ſolùm, ſed omnes omnino creaturas cõprehendi putant; & viſionem non qualemcunque, ſed perfectã diuinæ eſſentiæ cõprehenſionem intelligant, quaſi ſenſus ſit nullam creaturam comprehendere poſſe Deum, etiamſi videre poſſit. Non dubium quin de ſolis loquatur hominibus; quorſum enim de alijs rebus loqueretur? Nec de hominibus quidem omnibus, ſed de ijs, qui adhuc mortalem agunt vitam. Nam beatos illos, qui iam à nobis in cælum emigrarunt, clarè, apertéque illum videre multis locis ſcriptura docet Ioan. 17. 3. & 1 Ioann. 3. 2. & 1. Cor. 13 12. Nec loquitur de comprehenſione diuinæ eſſentiæ, cùm hanc vitam futuræ tacitè opponat, vbi beati quamuis Deum quidem non cõprehendant, tamen vident. Quo autem modo hoc ipſum verum ſit, neminem in hac vita vidiſſe Deum, cùm multi eum in ſacris litteris vidiſſe memorentur, Moſes Numer. 12. 8. Iacob Geneſ. 32. 30. Iſaias c. 6. 1. Ezechiel. c. 1. 1. & 10. 1. Daniel c. 7. 9. omnes quærunt interpretes. Quidam intellexerunt hoc de viſu corporeo, neminem in hac vita oculis corporis videre Deũ, vt Maxentius dialogo 2. meminítque ei⁹ opinionis Auguſt. epiſt. 112. ad Paulinam, nec ab ea magnopere videtur abhorrere. Quę interpretatio nec ad hũc locũ ſatis videtur apta, cùm de hac, vt diximus, agatur vita, & tacitè intelligatur in altera beatos videre Deũ, quem nõ vtique corporis, ſed mẽtis oculis vidẽt, & locũ Numerorũ, Geneſ. & Iſaiæ nõ bene explicat, vbi haud dubiè Iacob, Moſes, & Iſaias quod in Deo viderũt, quidquid tandẽ illud fuit, corporeis viderũt oculis. Alij neminẽ vidiſſe, id eſt comprehendiſſe, vt paullo ante ex Chryſoſt. Theophylacto, & Euthymio dicebamus. Quo eodẽ ſenſu intelligẽdi ſunt, cùm dicũt nõ ſolùm homines beatos, ſed ne ipſos quidem angelos diuinã eſsẽtiam videre poſſe. Quod nõ hoc ſolùm loco Chryſoſt. ſed etiam homil. 3. de incomprehenſibili Dei natura ſcribit, & Theodoritus in Eraniſte, & Baſilius hom. 1. Hexaëmer. vbi docet Moſem vidiſſe diuinã eſſentiã ad eum modũ, quo vidẽt angeli; cùm hom. 21. de potentia, ſeu principatu doceat nullũ hominẽ vidiſſe eſſentiam Dei, quod non poteſt intelligi, niſi de cõprehenſione, cùm Moſes, ſicut angeli, eam viderit. At iſto modo ne beati quidem vident, cùm manifeſtum ſit agi, vt dixim⁹, de hac vita, nam in altera *videbimus eũ ſicuti eſt*. 1. Ioan. 3. 2. & Exo. 33. 20. cùm dicitur, *nõ videbit me homo, & viuet*, non obſcurè ſignificatur poſt mortem videre poſſe. Viſio autem huius vitæ non opponitur viſioni alterius tanquam viſio non comprehendens comprehendenti; ſed tãquam ænigmatica, perſpicuæ, hoc eſt tanquam non viſio viſioni, vt docet D. Paulus 1. Cor. 13. 12. Reliqua eſt ea interpretatio, quæ plures habet auctores, & eſt per ſe probabilior, neminem in hac vita vidiſſe Deum, id eſt clarè, & apertè conſpexiſſe diuinam eſſentiam, ſicut beati in cælo conſpiciunt. Hoc enim magis ad rem attinebat, cùm de ea viſione ageretur, qua qui Deum vidiſſet, alijs, quod vidiſſet, reuelare poſſet; ea autem non ſit viſio corporis, ſed mentis; non comprehenſio, ſed clara, perſpicuáque cognitio. Certè Moſem, Iacob, Iſaiam, qui Deum vidiſſe perhibentur, non vidiſſe diuinam ipſam eſſentiam antiquiſſimi quique auctores tradunt, Dionyſius in lib. de cæleſti hierarch. c. 4. Iren. lib. 4. c. 37. Clemens Alexand. lib. 5. Stromat. Tertul. in lib. contra Praxeam, Gregor. Nyſſen. in vita Moſis, Gregor. Nazian. orat. 2. de Theolog. Victorin. lib. 3. contra Arium, Hilar. lib. 4. de Trinit. Cyrillus hoc loco, Ambroſ. lib. de fide contra Arian. c. 8. & ſerm. 8. in Pſal. 118. & lib. 1. in Lucam c. de apparitione angeli. D. Auguſt. in qq. noui teſtam. q. 71. Cæſarius, Andreas Cretenſis in Græca Catena, qui ad hunc modum hunc locum interpretantur; cum quibus cùm Chryſoſt. hom. in Ioan. 14. & hom. 3. de incomprehenſibili Dei natura, & Baſil. Theodorit. q. 68. in Exod. & Theophylact. atque Euthymius in locis, quos paullo ſupra deſignauimus, in hoc conueniant, quòd neminem vnquam ipſam diuinã eſſentiam ſicuti eſt videre putent; conſtat hanc, in qua omnes conſentiunt, interpretationem omnium eſſe certiſſimam. Ita alia ſoluitur quæſtio, quam Cæſarius proponit, Quomodo Deum nemo vidit vnquam, cum Apoſtoli Chriſtum viderint, qui Deus certè erat; præſertim cùm idem dicat Ioannes ſe verbum quod ab initio erat, oculis ſuis perſpexiſse. Nempe non diuinam, ſed humanam in eo naturam perſpexerat; neque Deum vnquam eſse credidiſsent, niſi hoc ipſum illis *vnigenit⁹, qui eſt in ſinu Patris*, enarraſset. Id ipſum ex litteris ſacris perſpicuum eſt. Moſes omnium apertiſſimè Deum vidiſse dicitur Numer. 12 8. Si ergo ille Dei eſsentiam non vidit, nemo vnquam vidit; atqui illum non vidiſse ſcriptura docet; ſi enim viderat, quomodo poſt illa tam familiaria cum Deo colloquia dicebat, *oſtende mihi faciem tuam? & oſtende mihi gloriam tuam?* Exodi. 33. 13. 18. quomodo Deus illi videre cupienti reſpondebat, *videbis poſteriora mea, faciem autem meam videre nõ poteris?* Exod. 33. 23. & vt Chryſoſt. Theophyl. & Euthym. argumentantur; ſi patres illi Deum vidiſsent, omnes eodem modo, eadem forma vidiſsẽt: Deus enim idẽ ſemper eſt; at alius in nube, alius in throno, alius in lucta vidit. Intelligimus ex Idacio Claro in libro cõtra Arian. c. 18. & 20. hoc etiam loco Arianos abuti ſolitos; probabant enim Chriſtum non eſſe Deum, quia *Deum nemo vidit vnquam*, Chriſtum autem multi viderunt.

Nemo in hac vita clarè & apertè diuinam eſſentiam conſpexit.

1. epiſt. 1. 1.

Ariani hoc loco olim abuſi.

viderunt. Hunc enim præter multos alios Arianorum errorem fuiſſe, vt dicerent ſolùm Patrem inuiſibilem eſſe, Filiũ verò viſibilẽ, conſtat ex Chryſoſt. & Auguſt. in hunc locum Quod argumentũ paullo ante diluimus. Itémque non eſſe Deum, quia non videbat Deum; Deum enim nemo vidit vnquam. Hoc etiam ex hoc eodem loco refutatur, *vnigenitus, qui eſt in ſinu Patris, ipſe enarrauit.* Quomodo enarrauit, ſi non vidit? & Matthæi 11. 27. *nemo* dicitur Patrem noſſe *niſi filius, & cui voluerit filius reuelare.* Denique ex D. Paulo ad Colos. 2.3. in Chriſto dicuntur *omnes theſauri ſapiẽtiæ, & ſcientiæ Dei abſcõditi.* Abutebãtur & Eunomiani, aut Macedoniani, qui Spiritum ſanctũ Deum eſſe negabant, confirmabántque ex his verbis *Deum nemo vidit vnquam,* quaſi Spiritus etiam ſanctus excluderetur, vt indicat Ambros. lib. 1. de Spiritu ſancto c. 1. Quibus his ille verbis reſpondet. *Quomodo Deum non videt, qui ſcrutatur etiam alta Dei? Quomodo Deum non videt, qui cognouit, quæ Dei ſunt? Quomodo Deũ non vidit, qui ex Deo eſt? Ergo cum ita poſitum ſit, quia Deũ nemo vidit vnquam; vidit autẽ Spiritus, vtique exceptus eſt Spiritus. Super omnia igitur eſt, qui eſt exceptus ex omnibus.*

1. Corinth. 2. 10. 11.

Vnigenitus filius qui eſt in ſinu Patris, ipſe enarrauit nobis.) Tria hîc explicanda ſunt verba, in quibus huius loci ſententia cõnſiſtit, *vnigenitus, in ſinu Patris,* & *enarrauit nobis.* Proponitur in Græca Romana Catena quæſtio nomine Chryſoſt. ex orat. 4. de incomprehen Dei natura, cur priùs poſuerit nomen vnigeniti, deinde filij? Reſpondet, nomen filij oĩbus filiis cõmune eſſe, nomen verò vnigeniti proprium; ne quis priùs nomen filij legens communem intelligeret filium. Meliùs Hilarius reſpondet lib. 6. de Trinit. hoc nomine adoptionem excludi, naturam aſſeri. Magis rem continet, quod obſeruauit Euthymius, idémque ex Gregorio Nazianz. & Elia Cretenſi alibi notauimus; nam hoc quidem quod Chryſoſtomus adnotat, ſubtile videri poteſt: Chriſtum non eodem modo, quo cæteros homines, vnigenitum dici. Nam cæteros quidem, quòd ſoli ex parentibus nati ſint, vnigenitos dici; Chriſtum non ſolùm quia ſolus ex Patre, ſed etiam quia ſingulari, & ineffabili modo natus eſt, vnigenitum appellari. Illud in eandem ſententiam in Catena Chryſoſt. admonuit nomini vnigeniti articulum eſſe additum, vt ſignificaretur vnigenitus ille non ſimilis cæteris. Magis etiam ad rem pertinet, vti quæramus, quare Euangeliſta hoc ipſo nomine vſus ſit? Poterat enim ſimpliciter vocare filium, ſicut alijs innumeris locis vocat. Conſilio id factum credo, quia dicturus erat ipſum enarraſſe, vnigenitum appellauit, vt nomine ipſo declararet, bene eum, quæ ad Deum pertinerent, enarrare potuiſſe, cùm non filius tantùm, ſed filius vnigenitus eſſet Dei, qui omnem Patris ſcientiam hauſiſſet. Solent enim parentes qui plures habẽt liberos, non ſolùm facultates, ſed etiã ſecreta, etiam amorem ſuum inter ipſos partiri, nec omnia ſecreta ſua omnibus credere; qui vnicum autem habent filium, vnicè quoque diligunt, omnia ſua bona, omnia cõſilia cum illo cõmunicant, vt ſupra ver. 14. ex Cyrill. Alexãdrino adnotabamus. Eo etiã ſpectat, quod eum in ſinu Patris eſſe dicit, quod ſuperuacaneum hoc loco videri poſſet, niſi hanc haberet emphaſim, vt ſignificaret Chriſtũ & quia filius, & quia vnigenitus Dei eſt, & quia in eius ſemper ſinu requieſcit, quaſi ex eius pectore theſauros ſapientiæ, & ſcientiæ depromere, omnia Dei noſſe conſilia,

Cur priùs poſuerit nomen vnigeniti, quã filij.

Cur hoc nomine Euangeliſta ſit vſus.

A itaque enarrare hominibus ſolũ potuiſſe. Hoc enim eſt eſſe *in ſinu Patris,* eſſe illi coniunctiſſimũ, eſſe intimum, eſſe in eius ſecreto conſilio; &, vt vno dicam verbo, eſſe ὁμοούσιον, conſubſtantialẽ Patri, quemadmodũ eodem loco Chryſoſt. & homil. in hunc locũ 14. & Cyrill. lib. 1. c. 22. Auguſt. tract. 3. & Marius Victorinus lib. 1. aduerſus Ariũ, & Beda, Theophyl. & Euthym. interpretantur. Nam quia quæ in ſinu nobis ſunt, coniunctiſſima nobis ſunt, ſumma coniunctio per ſinum ſignificatur. *Repoſita,* inquit, *eſt hæc ſpes mea in ſinu meo* Iob. 19. 27. *Et in ſinu illius dormiens.* 2. Reg. 12. 3. Idem ergo eſt eſſe *in ſinu Patris,* & eſſe *apud* B *Patrem,* vt dixit ver. 1. aut quod dicit c. 10. 38. *Pater in me eſt, & ego in Patre.* Vnde facilè Arianorum cauillus refutatur, qui preſſi hoc loco dicebant, ſinũ non naturę coniunctionẽ, ſed amorem ſignificare, quin externa eſſe, quæ in ſinu nobis ſunt. Nam & Lazarum in ſinu fuiſſe Abrahæ, & Ioannẽ in cænantis Chriſti ſinum recubuiſſe, vt Cyrillus hoc loco indicat. Nec enim amor, ſed ſumma naturæ coniũctio ad ſenſum huius loci pertinebat, vbi non de reconciliatione, quæ amore fit; ſed de ſecretorum conſiliorũ conſcientia, & communicatione agebatur. C Non eſt abs re, quòd Elias Cretẽſis in cõmentarijs in Greg. Nazian. orat. 1. de Filio animaduertit non dixiſſe Euangeliſtam, Qui fuit, aut qui erat, ſed ὁ ὤν, *qui eſt,* vt ſignificaret nunquam Filium, etiam cùm in hunc veniſſet mundum, à ſinu Patris diſceſſiſſe. Etiam tum, cùm diuina conſilia hominibus enarrabat, ea in ſinu vidiſſe Patris. Quòd autem dicit *Enarrauit nobis,* dubiũ quid intelligat enarraſſe? ſunt qui ad id referãt, quod proximè præceſſit, *Deum nemo vidit vnquam,* quaſi dicat, ſolus filius, qui Deum vidit, eum hominibus declarauit, ipſe docuit Patrem ſuum eſſe, quod ante D nemo niſi admodum obſcurè nouerat, vt Chryſoſtomus hom. 14. & Victorin. lib. 1. aduerſus Arium, Beda in comment. Alij referunt ad ea omnia quæ ſupra de verbo, de diuinitate diuiníſque conſilijs dicta ſunt. Quod idcirco mihi magis placet, quòd ſententia ſit vberior, & magis loco hærens, vt initio huius verſus à nobis probatum eſt. Vſus autem eſt Euangeliſta proprio admodum verbo, vt Chryſoſt. admonuit ἐξηγήσατο, quod eſt res obſcuras, & quaſi in tenebris latentes in lucem proferre, & penitus explanare. Hoc enim eſt, quod ait D. Paulus He- E bræorum 1. 1. *Multifariam, multíſque modis olim Deus loquens patribus in Prophetis, nouiſſimè diebus iſtis locutus eſt nobis in filio,* id eſt clariùs, & apertiùs per oculatum teſtem, non per ſomnia, non per viſiones, non per ænigmata, ſicut ante per Prophetas loquebatur. Quid autem eſt *nobis?* Quidam nimis anguſtè exponunt, nobis Apoſtolis, qui nunc ea nobis tradimus. Nunquam velim ſcripturæ ſententiam arctari. Pateat quàm poteſt latiſſimè, nec illi vllos niſi bene compertos figamus terminos. Itaque *nobis* pro omnibus generaliter hominibus accipio, qui- F bus, quantùm in ſe fuit, Chriſtus diuina conſilia, quæ ad ſalutem quidem eorum pertinebant, patefecit.

1. epiſt. Ioan. 1. 2.

Arianorũ cauillus refellitur.

19. *Et hoc eſt teſtimonium Ioannis.*) Putant Cyrillus, & Theophylact. propterea hoc nunc Ioannis teſtimonium adiungi, quòd verſu. 15. dixiſſet, *Ioannes teſtimonium perhibet de ipſo,* quaſi nunc teſtimonium illud exponat, cuius illic mentionem fecerat; quin Cyrill. ad ver. 8. propriè refert, vt probet Euangeliſta Ioannem non fuiſſe lucem, ſed teſtimonium de luce perhibuiſſe. Ego aliud teſtimonium eſſe arbitror, quo

Euangeliſta confirmet, quod paullo ante ipſe dixerat, Filium nobis, qui ſolus Denm vidiſſet, hominibus enarraſſe. Nam & Ioannem Baptiſtam, qui diuinarum rerum ſcientia plenus eſſe credebatur, eius fuiſſe diſcipulum, cúmque tanquam vnicum omnium hominum magiſtrum agnouiſſe. Nec fuerit abſurdum altiùs tendere ſententiam, vt ad omnia ſuperiora, quæ de verbi Dei excellentia dicta fuerant referatur; idémque quod ipſe dixerat Euangeliſta, Baptiſtæ teſtimonio confirmet.

Quando miſerunt Iudæi ab Ieroſolimis ſacerdotes, & Leuitas, ad eum, vt interrogarent eum, Tu quis es?) Quo plùs auctoritatis, & fidei teſtimonium ſuum habeat, teſtem appellat Ioannem omni exceptione maiorem, propter eas perſonæ circunſtantias, quas verſu. 7. expoſuimus, ſed formam etiam redditi in legitimo quodammodo iudicio teſtimonij deſcribit. Teſtatum enim eſſe de Chriſto non ſponte, non ſeſe ingerendo, quod teſtem ſolet reddere ſuſpectum; ſed interrogatum; & interrogatum non à quouis, ſed ab iis, qui & ſcientiam per ſe ipſi, & auctoritatem ſummam haberent, & inſuper eius rei gratia à republica legati fuiſſent. Quæri ſolet, quid Iudæis cauſæ fuerit, quamobrem ad Ioannem legatos miſerint. Chryſoſt. quidem, & Euthym. exiſtimant inuidia id Chriſti feciſſe cupientes, vt Ioannes potiùs quàm ille pro Chriſto haberetur. Meliùs opinor Auguſt. ſentit, non odio Chriſti, qui cùm nondum inclaruiſſet, nondum ſibi conflauerat inuidiam, ſed præclara fama, & opinione Ioannis, vt id facerent, excitatos. Etſi valde probabile eſt aliqua etiam non in Chriſtum, ſed in Ioannem inuidia motos fuiſſe iniquo tantam eius claritudinem animo ferentes, vt ex modo, quo illum interrogauerũt, colligi videtur poſſe. Quemadmodum Lucas indicat. c. 3. 15. 16. *Exiſtimante autem populo, & cogitantibus omnibus in cordibus ſuis de Ioanne, ne forte ipſe eſſet Chriſtus; reſpondit Ioannes dicens omnibus, Ego quidem aqua baptizo vos; veniet autem fortior me, cuius non ſum dignus ſoluere corrigiam calceamentorum eius: ipſe vos baptizabit in Spiritu ſancto, & igni.* Vnde ea de Ioanne ſuſpicio naſci potuerit, diſſeruimus apud Lucam, & hoc loco citatus in Græca Catena Chryſoſtomus diſſerit. Videbant hominis ſanctitatem, videbant exactum, vt Chriſtus veniret, tempus, ablatum ſceptrum de tribu Iuda, quod, donec veniret, qui mittendus erat, auferri non poterat; Danielis expletas hebdomadas. Cur autem ſacerdotes, & Leuitas potiùs, quàm alios ad Ioannem legatos miſerint, facilè per ſe quiſque coniecturã faciet, & multi indicarunt auctores, Origenes, Chryſoſto. hom. 15. Theophylactus, Euthym. & Apollinarius in Græca Catena, & Ammonius Presbyter. Quæſtio de religione erat, atque adeo de capite religionis Chriſto. Quos poterant aptiores ad eam rem tractandam legere, quàm qui præerant religionibus procurandis ſacerdotes, & Leuitas homines peritos ſcripturarũ, & legis? Aliam Origenes rationem affert, quòd ſacerdotes, & Leuitæ cognati eſſent Ioannis, qui & ipſe ex genere ſacerdotum erat, & oportebat mittere homines illi ob neceſſitudinem aliquam gratos. Quid inter ſacerdotes, & Leuitas interſit, nemo neſcit. Omnes ex eadem erant tribu, ſed ſacerdotes ex familia Aaron, Leuitæ ex aliis familiis; & ſacerdotes alio initiabantur ritu, maioréque ceremonia; Leuitę minori: & ſacerdotes ſacrificiis peragendis; Leuitę inferioribus templi miniſteriis erãt deſtinati Exod.

Cur Iudæi legatos miſerint.

Geneſ. 49. 10.

Daniel. 9. 25. 26.

Cur ſacerdotes & Leuitas miſerint.

Quid inter ſacerdotes & Leuitas interſit.

A 28. & 29. Sic ergo ſacerdotibus in hac legatione Leuitę adiuncti ſunt, quemadmodum ſolent primariis legatis alij aliquanto inferiores adiungi, homines docti, prudentes, & graues, qui eos conſilio iuuare poſſint: eodem pertinet, quòd non aliunde, quàm Ieroſolyma mittuntur, vbi erat omnis religionis, omnis ſapientię, omnis auctoritatis domicilium, vt Theophylactus, & Euthym. monuerunt. Itaque ſiue legatos ipſos, ſiue eos à quibus mittuntur, à tota nimirum Iudæorum ſynagoga, ſiue locum, vnde mittuntur, ſiue perſonam Ioannis, ad quam mittuntur, B ſiue negotium cuius cauſa mittuntur, conſideres, omnia efficiunt grauiſſimam legationem, eóque grauius Ioannis de Chriſto teſtimonium. Quę cauſa fuit, vt ea tam accuratè Euangeliſta narraret.

Vt interrogarent eum, Tu quis es?) Oratio recta Hebræorum more, qui hoc narrationis genere delectantur. Ac fortaſſe non dederant Iudæi ſacerdotibus, & Leuitis in mandatis, vt his præciſè verbis Ioannem interrogarent, ſed potiùs vtrum ipſe eſſet Chriſtus, quod maximè auebant ſcire. Cæterum quia his legati verbis Ioannem fortaſſis interrogarũt, C dicit Euãgeliſta miſſos fuiſſe eos, vt interrogarẽt, *Tu quis es?* Cur autem non ſtatim rogauerint, an eſſet Chriſtus, quod caput erat legationis, ſed generaliter, *Tu quis es?* aſtu quodam Chryſoſt. in Græcorum Catena, & Theophyl. feciſſe putant; inſinuaſſe enim ſe paullatim, & ſenſim generalibus, & quaſi aliò tendentibus interrogationibus, ne ea de cauſa veniſſe viderẽtur, vt ſcirent, num ipſe eſſet Chriſtus. Quanquam probabilius mihi videtur eſſe, quod & alij magis probauerũt, primam interrogationem fuiſſe, an ipſe eſſet Chriſtus. Hoc enim ex prima quoque D Ioannis reſponſione colligitur, qui ſtatim confeſſus eſt ſe Chriſtum non eſſe. Sed quia veriſimile eſt iuſſos fuiſſe legatos primum interrogare, num eſſet Chriſtus, & ſi ſe Chriſtum eſſe negaret, rogare rurſus quis ergo eſſet; Euangeliſta vnam legationis partem maximè generalem pro tota legatione poſuit.

20. *Et confeſſus eſt, & non negauit.*) Hebraiſmus eſt. Solent enim Hebræi quod per affirmationem dixerant, per negationem repetere, qua figura maximè Ioannes delectatur. Sic dixit ver. 3. *Omnia per ipſum facta ſunt, & ſine ipſo factum eſt nihil.* Sic 1. epiſtola. c. 1. 5. E *Deus lux eſt, & tenebræ in eo non ſunt vllæ.* Alia ex Ieremia exempla ver. 3. poſuimus. Itaque quòd quidam myſterium aliquod in hac repetitione eſſe putant, vt *confeſſus eſt*, referatur ad id, quod ſtatim declarat ſe nõ eſſe Chriſtum; & non negauit, ad Ioannem ipſum, quaſi dicat, *confeſſus eſt* ſe non eſſe Chriſtum, qui non erat; *& non negauit* ſe eum eſſe, qui erat, id eſt vocem in deſerto clamantem, vereor vt ſatis ſolidum ſit. Quanquam illud quidem ego non negauerim magnam in hac repetitione vim eſſe. Significatur enim Ioannem palam, incunctanter, diſertè, & ſine vlla F ambiguitate quod res erat confeſſum eſſe; ita vt omnem prorſus ab animis auditorum ſuſpicionem remoueret, ipſum eſſe Chriſtum. Significatur etiam fortaſſe illum non ſemel contentum negauiſſe ſe eſſe Chriſtum. idem aliis atque aliis verbis iterum, atque iterum negauiſſe. Voluit enim Euangeliſta Ioannis diligentiam in remouenda tam præclara à ſe opinione repetitione declarare. Quod autem ſequitur, *& confeſſus eſt, quia non ſum ego Chriſtus*, explicationem tantùm confeſſionis eſſe arbitror. Dixerat enim Ioannem confeſſum fuiſſe; quid autem confeſſus

Hebraiſmus, vt repetatur per negationẽ quod dictũ per affirmationem.

fuiſſet

fuiſſet non dixerat;id modò explicat.

21. *Et interrogauerunt eum, quid ergo?*) Accepto primo præter opinionem reſponſo,& ſpe deiecti calumniandi,quòd ſe pro Chriſto ferret; alia quærunt ad calūniandū diuerticula. Sperant ſe aliunde anſam poſſe capere criminationis; ſi ſaltē ſe Eliam, ſi ſaltē Prophetam eſſe cōfiteatur. Pertentant eius animā ſpecie obiecta glorię. Quod dicit Euangeliſta interrogaſſe, *Quid ergo?* non ita accipiendum, quaſi hoc ipſum, & his ipſis verbis interrogauerint. Iam diximus ſuperiore verſu Hebræos huiuſmodi directis narrationibus delectari. Sed ſenſus eſt eos dubios, quid ergo eſſe poſſet,ſi Chriſtus non erat,rurſum interrogaſſe, num eſſet Elias.

Elias es tu?) cur potiùs interrogant an Elias ſit, quàm alius aliquis antiquus propheta, eadem ratio fuit,atque illa,quam Matth. c. 16. 14. explicauimus, cur nonnulli Chriſtum Eliam eſſe putauerūt. Nempe dixerat Malachias.cap.4.5.ante magnum Domini aduētum Eliā venturum eſſe, de qua re apud Matth. c.11.4.diſputauimus. Sic Chryſoſt.Origen.Cyrillus, Auguſt. Theophylactus, & Euthym. & Apollinarius in Catena Græca reſpondent. Conueniebat perſonę ſimilitudo; vterque & Elias, & Ioannes in ſolitudine remota à cœtibus hominū verſatus; vterque tenuiſſimo vſus victu; vterque villoſo habitu; vterque ad pœnitētiam homines hortatus; vterque pari libertate in vitia hominum inuectus. Quę omnia pluribus apud Matthæum verbis diſſeruimus.cap.11.4. At verò quomodo credebant Eliam eſſe poſſe,qui tot ante ſæculis fuerat? Facilis reſponſio,ſciebāt non eſſe mortuum,ſed igneo ſublatum curru. 4.Reg.2.11. Et vt mortuum eſſe crederent, ſciebant Deum, qui ſe eum ante ſuum aduentum miſſurum promiſerat, ſuſcitare eum poſſe. Itaque veriſimile non eſt,quod interpretes quidam dicunt, hanc de Ioanne opinionem ex eo errore natā, qui vulgo inter Iudæos verſabatur, animas hominum ex vno in aliud migrare corpus auctore Pythagora. Nam vt ita nonnulli inter eos hæretici ſenſerint, hoc loco opus non erat eo vti errote,cùm mortuus non eſſet Elias.

Error Pythagoræorum de animabus.

Et dixit, non ſum.) Vulgaris quæſtio quomodo ſe Ioannes Eliam eſſe neget, cùm eum Chriſtus Eliam fuiſſe dixerit Matth.11.4.& 17.12. Ex Luca.c.1.17.facilè ſoluitur, *Ipſe*, inquit angelus, *præcedet ante illum in ſpiritu, & virtute Eliæ.* Chriſt⁹ ergo dixit eum Eliam eſſe,quia ſpiritu,quia virtute,quia officio Elias erat: Ioānes verò Eliam ſe eſſe negat,quia re ipſa non erat Elias. Sic Auguſt.hoc loco,tract. 4.& Greg. hom.7. in Euangelia. At cur ſaltem hoc ipſum non confitebatur, quod de ipſo poſtea Chriſtus affirmauit, ſe ſpiritu,& officio Eliam eſſe? Fecir modeſtè, vt Origenes monuit;erat enim id ipſum admodum honorificum,quamuis Elias non eſſet, tamen Elię perſonam gerere;quare ipſum negare decuit ſe Eliam eſſe; Chriſtum affirmare. Et ille negauit,& ille affirmauit ſalua veritate,ſenſu diuerſo: datúmq; nobis ab vtroque eſt præclarum documētum, à Ioanne modeſtię, à Chriſto caritatis. Nam & modeſtię eſt, quatenus patiatur interpretationibus adiuta veritas,omnem à ſe laudem remouere;& caritatis,quatenus eadem ferat, laudare alios.

Propheta es tu? non ſum.) Diſputant interpretes, quo ſenſu interrogatus Ioannes fuerit, an propheta eſſet. Chryſoſt.homil.15. Cyrill. Theophyl. Euthym. & Apollinarius in Græca Catena exiſtimant interrogatum fuiſſe, non an quilibet propheta eſſet; ſed an ille expectatus, quem Deus ſe miſſurum promiſerat Deuter. 18.15. *Prophetam de gente tua, & de fratribus tuis ſicut me ſuſcitabit tibi Dominus Deus tuus; ipſum audies.* Ideo Græcè additum articulū; vt Origen. Chryſoſt. Cyrill. & Theophylact. adnotarunt. Nec enim eos ignoraſſe ipſum eſſe prophetam, ſed ſcire voluiſſe, an ille promiſſus, & expectatus eſſet; in eo vt Cyrillus, & Chryſoſt. inquiunt, errantes,quòd promiſſum illum prophetam à Chriſto diſtinguerent, cùm nō alius, quàm Chriſtus ipſe eo loco promitteretur,& iam reſponderat Ioannes ſe Chriſtum non eſſe. Alij putant interrogaſſe an eſſet propheta non quilibet, ſed aliquis ex priſcis illis, qualē Chriſtum quidam eſſe putabāt, ſiue Eliam, ſiue Ieremiā, ſiue alium ex prophetis Matth. 16. 4. Multo mihi videtur probabilius, vt generalis ſit interrogatio, an propheta ſit,id eſt an à Deo miſsus,vt prophetæ fungatur officio, an propheticum ſpiritum, & auctoritatem habeat; quemadmodum Auguſt. tract. 4. Gregor. hom. 7. & Rupertus interpretantur. Quo ergo modo negat ſe prophetam eſse? præſertim cùm Chriſtus eum non prophetam modò,ſed maximum etiam omnium prophetarum eſse dixerit Luc. 7.28. & ipſius pater plenus Spirit⁹ ſancti dixerit, *Et tu puer propheta Altiſſimi vocaberis?* Luc.1.76. Qui aut de certo aliquo propheta,aut generaliùs de vno quouis ex numero priſcorum ſacerdotes interrogaſse dicunt, facilè reſpondent verè ſe Ioannem prophetam eſse negauiſse eodem nimirum, quo rogatus erat ſenſu. Nobis verò, qui an generaliter propheta aut antiquus, aut nouus eſset, interrogatum fuiſse diximus, adhuc hæret quæſtio. Et Auguſt. quidem, & Gregorius eius auctores ſententiæ ita reſpondent, quaſi Ioannes ideo ſe prophetā eſse negauerit, quia pluſquam propheta erat, quemadmodum de illo dixit Chriſtus Matth.11.9. *Sed quid exiſtis videre? prophetam? etiam dico vobis, & pluſquam prophetam.* Erat quidem Ioannes pluſquam propheta, vt teſtatur Chriſtus; ſed nemo mihi facilè perſuaſerit eo ſenſu Ioannem ſe prophetam eſſe negauiſſe, vt pluſquam prophetam eſſe ſignificaret. Satis enim apparet eum ſeſe deprimere,& extenuare voluiſſe;& iſta quidem ratione non vtique extenuaſſet, ſed tam ſingulari ſe laudaſſet elogio, quàm illum Chriſtus laudauit, cùm pluſquam prophetā eſſe dixit. Rupertus mihi videtur optimè omnium nodum ſoluere, Ioannem virtute quidem,& gratia prophetam fuiſſe;officio non fuiſſe. *Prophetarum* enim *officium fuit*, vt Ruperti vtar verbis, *verbum Domini, antequam caro fieret, carnem aſſumpturū eſſe verbis præſignare, factis præfigurare*, quam prophetici officij diffinitionem eſſe dicit. Ioannes verò id non faciebat. Adde Ioannem nihil futuri prædixiſſe,nec ad id à Deo miſſum fuiſſe, quod propriè prophetarum officium eſt. Hoc ergo ſenſu negauit ſe prophetam eſſe. Eius verò pater prophetam futurum dixerat, quia & virtute propheta erar; & aliqua officij prophetici functurus parte. Solebant prophetę à Deo mitti,& ille à Deo miſsus eſt. Solebant prophetę populum docere, reprehendere, ad pœnitentiam adhortari, ad Deum conuertere; quæ omnia Ioannes fecit cumulatiſſimè. Quare Zacharias non dixit, *Et tu puer propheta Altiſsimi vocaberis* prophetabis enim quę futura ſunt: ſed *praibis enim ante faciem Domini parare vias eius.*

Quomodo ſe prophetam neget Ioannes.

23. *Ego vox clamantis in deſerto.*) Fatigatus à Iudęorū

legatis

legatis interrogationibus Ioannes reſpondet, quis A ſit. Nam ante non quis eſſet, ſed quis non eſſet, declarauerat ſecutus eorum interrogationes. Ita verò reſpondet, vt ex multis titulis, quos ſibi verè poterat attribuere, eum ſolum tribuat, qui humillimus videbatur. Poterat ſe doctorem, poterat indicem, poterat præconem, poterat præcurſorem Chriſti appellare. Solùm appellat vocem, quaſi ſonum; quaſi aërem, rem viliſſimam omnib' illis, quibus ſe legati ornare voluerant titulis opponens, Chriſti, Eliç, propheteç. Cæterum quod ad ſententiam attinet, locum hunc totum apud Matth. c. 3. 3. explicauimus. B

24. *Et qui miſſi fuerãt erant ex Phariſæ.*) De Phariſçis qui, qualéſue homines eſsent, diximus apud Matth. c. 3. 7. Dixerat Euãgeliſta ver. 19. eos, qui ad Ioannẽ à Iudæis miſſi fuerant, fuiſse ſacerdotes, atque Leuitas; dicit nunc fuiſse Phariſæos. Nempe nec omnes ſacerdotes, & Leuitæ Phariſæi erant; nec omnes Phariſæi Leuitæ, vel ſacerdotes. Sacerdos, & Leuita tribus ſimul, & officij: Phariſæus ſectæ nomen erat. Itaque ex omni tribu, ex omni officio, ex omni hominum conditione quicunque eam doctrinam, quã Phariſæi ſectabantur, magis probabar, Phariſæus C erat. Quæritur quare Euangeliſta eos nũc Phariſæos fuiſse dixerit, cùm ante non dixiſset? Cur ante non dixerit, in promptu ratio. Agebatur illic de ſola perſonarum dignitate. Phariſæum autem eſse, non dignitas, ſed hæreſis potiùs erat; itaque nihil attinebat declarare eos, qui miſsi fuerant, fuiſse Phariſços. Nũc autem agebatu. de ſola doctrina, & de doctrina, quæ in traditionibus verſabatur, quam maximè Phariſæi profitebantur; ideo dixit fuiſse Phariſæos. Illud minimè dubium, voluiſse Euãgeliſtam indicare propterea eos interrogaſſe Ioannem, cur baptizaret, cùm D neque Chriſtus, neque Elias, neque propheta eſſet, quia Phariſæi erant, quaſi alij, quàm Phariſæi interrogaturi non fuiſſent. Sed huius ipſius rei quæritur cauſa, quare Phariſæi potiùs quàm alij hanc Ioanni quæſtionem obiecerint. Origenes, Cyrillus, & Beda inuidiç morbum notari putant, quo maximè Phariſçi laborabant, quaſi Ioanni tantam gloriam, tantam baptizandi dignitatem inuiderent. Quod magis proprium Phariſçorum, quàm aliorum Iudçorum eſſet. Itaque hoc illos non eorum, à quibus miſſi fuerant; ſed ſuo priuatim nomine interrogaſſe. Chry- E ſoſtomus, & Theophylact, queſtionis calliditatem indicari. Miſſos enim legatos illos hac potiſsimùm de cauſa ad Ioannem fuiſse, vt intelligerent, qua auctoritate baptizaret; ſed quia Phariſçi, id eſt vafri homines, & aſtuti erant, non continuò interrogaſse, qua poteſtate baptizaret; ſed primùm num eſset Chriſtus, deinde nũ Elias, poſtremo num propheta, vt obiecto ſplendore gloriç ad confitendum aliquid de ſe magnum, & prçcellens elicerent, vnde eius accuſandi occaſionem arriperent; & quaſi per cuniculos quoſdam in eius ſubirent animum. Euthym. F curioſitati tribuit, quaſi tam curioſam, ſubtilémque queſtionem non alij, quàm Phariſçi proponere potuerint, qui, vt ſunt heretici omnes, homines erant curioſiſsimi. Placet mihi quod ſcribit Ammonius in Catena citatus Grçca vero ſimile eſse Phariſços, qui traditionum pleni erant, hanc etiam inter alias habuiſse traditionem, nemini vt baptizare liceret, niſi Chriſto, aut prophetis; ideóque dixiſse Euangeliſtam eos fuiſse Phariſços, vt cauſam tacitè redderet, quamobrem eam de baptiſmo quæſtionem obiecis-

Phariſæi, vt heretici omnes, curioſiſſimi.

ſent. Qua ratione ſequentis etiam verſus ſententia ſatis patet. Verſus autem 26. apud Matth. à nobis explicatus eſt. c. 3. 11. & verſus 27. ſupra in hoc ipſo capite ver. 15.

Duplex lectio huius loci.
1. Bethania.

28. *Hæc in Bethania facta ſunt.*) Nota hoc loco queſtio, num Bethania, an Bethabara legẽdum ſit. Nam Latini quidem codices omnes Bethaniã legũt; Conſentiunt Syriaci, quos habemus omnes, & Grçci multi, etiam Vaticanus; quam lectionem Latini etiã enarratores ſequi ſolent, Beda, Alcuinus, Strabus, Lyranus. Si quis verò illis obijciat Bethaniam non iuxta Iordanem, ſed longè ab illo, & quidem in mõtibus ſitam eſſe quindeçim tantùm ſtadijs ab Ieroſolymis, vt Mar. 11. 1. & alijs locis ſæpe docuimus; hũc autem locum de quo loquitur Euangeliſta ad ripam Iordanis fuiſſe; reſpondent duas fuiſſe Bethanias: alteram eam de qua modò diximus patriam Lazari, atque ſororum eius Ioann. 12. 1. alteram prope Iordanem, de qua hîc loquatur Euangeliſta, cuius ab altera diſtinguendæ cauſa addidiſſe vltra Iordanẽ. Dicunt illi quidem, at non probant. Alij recentiores facta ex Ioſepho. lib. 17. antiq. c. 10. coniectura probant, eam enim eſſe regionem quam Bataneam ille vocat, poniſque vltra Iordanem. Origen. Chryſoſt. Epiphan. hær. 51. Theophyl. Euthym. Bethabara legunt, & inter Latinos Hieron. in locis Hebraicis. Quod doctiſſimus quiſque magis probat. Nam Iud. 7. 24. vrbis ad aquas Iordanis ſitæ nomen ſimile legitur Bethbera: quæ eadem videtur eſſe, atque ea, quæ paululum immutato nomine dicitur Betharaba Ioſue. 18. 22. vrbs tribus Beniamin; inde, vt docti putant, dicta, quòd ea populus Hebræorum vt Chanaan terram ingrederetur Iordanem traiecerit. Id enim nomen ipſum ſignificare בית עברה domũ tranſitus. Ideo Ioannem iuxta eum baptizaſſe locũ, quòd ad traiiciendum Iordanẽ locus eſſet aptus, & multi vtrinque homines eius cauſa rei eò confluerent. In hac ſalebra multos etiam viros ſingulariter doctos hærere video, quòd Bethabara non vltra, ſed citra Iordanem ſit in terra ipſa Chanaan inq; poſſeſſione tribus Beniamin, quam dubium non ſit non tendi vltra Iordanem. Hunc nodum nos facilè ſoluimus, qui, vt apud Matthæum cap. 4. 15. copiosè probauimus, exiſtimamus hanc phraſim, trans Iordanem, aut vltra Iordanem, non ea ſignificare loca, quç habitantibus in Chanaan; ſed ea, quç venientibus ab Ægypto olim Hebræis ante quam Iordanem traiicerent, vltra Iordanem erant. Ita Bethabara, & in tribu Beniamin, & vltra Iordanem eſse poterat. Immo propterea vltra Iordanem erat, quia in ea erat tribu. Quam autem ob rem Euangeliſta locum, vbi hæc geſta fuerint, deſignauerit, diuerſas auctores cauſas reddunt. Cyrillus hiſtorica diligentia, ac fide factum putat. Hiſtorici enim eſſe loca, quibus res factç ſunt memorabiles, adnotare, atque deſcribere; id & hiſtoriæ fidem augere, & altiùs hærere in auditorum animis. Chryſoſtomus verò Theophyl. & Euthym. vt Baptiſtç in dicendo de Chriſto teſtimonio libertas intelligeretur, qui non domi, non in angulo, non in alio obſcuro, & ſolo loco; ſed palam, ac publicè in loco celeberrimo, atque frequentiſſimo, quo turmatim homines hi baptiſmi ſuſcipiendi, illi traiiciendi fluminis cauſa concurrebant, præclarum de Chriſto teſtimonium perhibuit. Alia etiam ab aliis peioribus licet auctoribus cauſa meo iudicio melior affertur. Vt indica-

2. Bethabara.

ret

ret Euangeliſta, teſtimonij Ioannis, eorúmque om-
nium, quę dixiſſet, quàm plurimos fuiſſe teſtes: nec
enim in ſolo, ſed in frequentiſſimo hominibus loco
accidiſſe. Ex aliis Euangeliſtis intelligimus, quid hoc
loco Ioannes prætermiſerit, baptiſmum, ieiunium,
Quid Ioãnes hic prætermiſerit.
& tentationem Chriſti. Dum totus nimirum in eo
erat, vt quibuſcunque poſſet non ſuſpectis teſtimo-
niis Chriſti probaret diuinitatem: & quaſi dum al-
tiùs ad diuina contendit, humana ſublimis præter-
uolat. Humanum erat à Ioanne, ſicut vnum de tur-
ba aliquem baptizari, humanum ieiunare, huma-
num à Diabolo tentari; & ab eo huc illuc circumdu-
ci; hæc Ioannes prætermiſit. Contra ex Ioanne diſci-
mus, quid ab aliis prætermiſſum, Iudæorum legatio,
conſtans illud, ſæpéque repetitum Baptiſtę teſti-
monium.

29. *Altera die.*) Poſtridie eius diei, quo legatis Iu-
dæorum reſponſum, quod ſupra poſitum eſt, dedit;
definitè enim, non infinitè ſumitur τῇ ἐπαύριον, po-
ſtero die, vt nonnulli etiam antiqui codices legunt.
Id conſtat ex ver. 35. vbi ſimiliter dicit, *altera die*, id eſt
poſtridie huius diei de qua nunc agit, & ſecunda ab
ea, in qua Iudęorum legationem Ioannes audiuerat,
vt Ammonius in Gręca Catena interpretatur; &
ex c. 2. 1. vbi non iam dicit, *altera die*, ſed *die tertia*, ſci-
licet à legatione. Itaque narrat hòc loco Ioannes
quę quattuor continuis diebus geſta ſunt, quibus
Chriſti diuinitas declaratur. Primo die Ioannẽ Bap-
tiſtam à legatis Iudæorum interrogatum præclarum
de Chriſto teſtimonium reddidiſſe. Secundo, de quo
nunc agitur, aliud etiam clarius teſtimonium dixiſſe
non interrogatum. Tertio idem confirmaſſe, expli-
caſſéque ver. 35. Quarto ipſum Chriſtum facto in
Cana Galileę inſigni miraculo diuinitatem ſuam
declaraſſe. c. 2. 1. Ex quo colligitur hæc omnia, quę
hiſce quatuor diebus facta commemorantur, mul-
tis poſt Chriſti baptiſmum diebus accidiſſe. Nam
ex aliis tribus Euangeliſtis perſpicuum eſt. Chri-
ſtum ſtatim poſt baptiſmum in deſertum ſeceſſiſſe,
& quadraginta illic ieiunum egiſſe diebus. Quod
totum, vt minimum, tempus inter baptiſmum,
& hos quattuor interceſſit dies. Aliquanto etiam
plùs. Iam enim prædicare cœperat, cùm diſcipu-
los nonnullos collegiſſet, qui cum eo in nuptiis
fuiſſe perhibentur. cap. 2. 2. quamuis Apoſtoli non-
dum vocati eſſent, vt apparet ex hoc cap. ver. 39.
Quo ergo modo Ioannes dixit ſupra ver. 27. *Ipſe eſt,
qui poſt me venturus eſt?* Si enim iam baptizatus erat,
iam vtique venerat. Reſpondeo nondum veniſſe,
quia etſi baptizatus erat, nondum ſe tamen quis eſſet
baptizando, & miracula faciendo declarauerat. Ma-
ior quæſtio, quòd alij Euangeliſtę hęc verba, *Poſt me
venturus eſt*, antequam Chriſtus baptizaretur, Ioan-
nem dixiſse narrent Matth. c. 3. 11. Mar. 1. 8. Luc. 3. 16.
Facilis ſolutio aut bis id, vel etiam ſępius Ioannem
dixiſse, primùm communiter omnibus, qui ad
baptiſmum confluebant; deinde legatis Iudęorum.
Sicut, *Ecce agnus Dei*, bis eum dixiſse ex hoc loco, &
ex ver. 36. manifeſtum eſt. Itaque Origenis, & Optati
Mileuitani lib. 4. contra Parmen. ſententia probari
non poteſt, qui hanc diem de qua hîc Ioannes agit,
diem qua Chriſtus baptizatus eſt, eſſe putant. Neque
Chryſoſto. Euthym. & Theophylacti ſententiam
ſequor, qui ad hunc modum interpretantur, poſtri-
die eius diei, quo Chriſtus rediit à deſerto. Nam
præterquam quòd, vt modò dicebamus, iam diſci-

A pulos habebat, quos diuerſis diebus collegiſſe con-
ſtat, quomodo poſtridie eius diei intelligi poteſt, de
quo nulla ante mentio facta erat?

Vidit Ioannes Ieſum venientem ad ſe.) Græcè βλέπει
videt, quemadmodum nonnulli etiam Latini co-
dices legunt, éſtque ἐμφατικώτερον, quia magis ex-
preſſam ſententiam ante oculos ponit. Quam au-
tem ob rem Chriſtus nunc ad Ioannem venerit, in-
certum. Nec enim vt Origen. exiſtimat, ad bap-
tiſmum veniebat, cùm, vt paullo ante probauimus,
multis ante diebus baptizatus eſſet. Chryſoſt. Theo-
B phyl. & Euthym. hac ipſa de cauſa veniſſe putant, vt
Ioannes de illo teſtimonium hoc diceret, ne, qui
eum ante baptizari viderant, quaſi peccatorem
baptizatum crederent. Probabilis coniectura, nulla
præſertim ſe oſtendente probabiliore.

Et ait, ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi.) dictio
Ecce hoc loco non ſolùm δεικτικὴν, demonſtratiuam,
ſed etiam ἀναφορικὴν relatiuam quandã vim habere
mihi videtur, quaſi dicat Ioãnes, Ego, vt vobis teſta-
tus ſum, nõ remittebam vobis peccata, ſed vos in re-
miſſionem peccatorum per Chriſtum faciendã bap-
C tizabam; Ecce hic eſt, *qui tollit peccata mundi.* Hoc plùs
quiddam eſt, quàm quod Chryſoſt. & Theophyl. ob
ſeruarunt, alludere ad deſiderium eorum, qui Chri-
ſtũ videre, & cognoſcere cupiebant Ioannis excitati
teſtimonio, qui ſæpe iam dixerat, *Poſt me venturus eſt,* *Matth. 3. 11. Luc 3. 16.*
*qui fortior me eſt, cuius non ſum dignus ſoluere corrigiam cal-
ceamẽti, ipſe vos baptizabit in Spiritu ſancto, & igni.* Quaſi
dicat, Ecce eum, quem tantopere videre cupitis. Cur *Cur agnũ Chriſtum vocauerit Ioannes.*
autem Ioannes Chriſtum agnum potiùs, quàm alio
quo nomine vocauerit, tres veteres auctores ratio-
nes reddunt. Prima eſt, vt ad veteres alluderet pro-
D phetias Iſai. 53. 7. Act. 8. 32. *Sicut ouis ad occiſionẽ ducetur,
& quaſi agnus coram tondente ſe obmuteſcet.* Et Ierem. 11.
19. *Et ego quaſi agnus manſuetus, qui portatur ad victimam.*
Iulius Firmicus in lib. de errorib. profan. relig. c. 28.
Chryſoſt. Cyrill. Theophyl. & Euthym. hoc loco, &
Elias Cretens. in comment. in orat. 4. de Theolog.
Gregor. Naz. Secunda, vt reſpiceret ad vetera ſacrifi-
cia, quæ agnis plerũque conſtabãt; agnus enim vnus
mane, alter veſperi quotidie immolabatur Exod. 29.
38. & Numer. 28. 1. 3. Sic Origen. idemq́; Cyrill. & Eu-
thym. Tertia, quòd innocentia Chriſtus, & ſimpli-
citate agnum referret, vt tract. in Ioã. 4. indicat Au-
E guſt. Sic Petrus. 1. epiſt. c. 1. 19. *Pretioſo ſanguine quaſi agni
immaculati Chriſti* redemptos nos eſſe dicit. Proprium
inter Euangeliſtas Ioanni eſt, vt Chriſtum agnũ ap-
pellet. Apocal. 5. 6. 8. 12. 13. & 6. 1. 16. & 7. 9. 10. 14. 17. &
12. 11. & 13. 8. & 14. 1. 4. 10. & 15. 3. & 17. 14. & 19. 7. 9. &
21. 9. 14. 22. 23. 27. & 22. 1. 3. 14. Habet vocabula quędam
Ioannes, quibus delectatur. Ineptè verò Heracleon,
vt Origen. tomo in Ioan. 9. refert, hinc colligebat
Chriſtum perfectum corpus non habuiſſe; nõ enim
arietem, ſed agnum appellauũ, qui in grege imper-
F fectũ quiddam eſt. Dei autẽ agnum appellauit, quia
à Deo oblatus eſt, vt Theophyl. & Euthym. obſeruãt,
ſicut vocamus ſacrificiũ Abrahami, quod Abraha-
mus obtulit. Aut Dei, id eſt diuinũ propter diuinita-
tem quę in ipſo erat. Quaſi dicat Ioãnes, Ecce agnus
non iam terrenus, qualis ille erat, qui in veteri ſacri-
ficabatur lege; ſed cęleſtis, atque diuinus. Alij agnum
Dei, id eſt qui Deo offertur, interpretãtur. Illud pri-
mum probabiliſſimum. Bene autem à quibuſdam ex
Chryſoſt. hom. 17. notatum eſt Euangeliſtam nõ di-
xiſſe, qui tollet, ſed *qui tollit peccata mundi* præſenti

vſum

vſũ tẽpore, vt nõ actũ, ſed vim naturalẽ ſignificaret. Sicut non dicimus ignis calefaciet, ſed ignis calefacit, vt ſignificemus natura quidem ſua omni tempore, omni loco, omnem materiam, niſi quid obſtet, calefacere. Vſus autem eſt Ioannes verbo ad eam naturalem virtutẽ exprimendam accommodatiſſimo. Non dixit, qui remittit, qui tegit, ſed *qui tollit peccata mundi*, id eſt qui penitus aufert, qui penitus delet, vt Theophylactus animaduertit. Etenim iſta non imputatio, quam noſtra memoria Lutherani, & Caluiniani finxere, nondũ nata erat. Quod autẽ dicit *Peccata mũdi*, aut vt Græci codices, & multi Latini legunt *peccatũ mũdi*, hanc vim habet, vt idem Theophyl. Euthym. &, vt videtur Chryſoſt. viderunt, vt hũc agnũ legalibus opponat. Illi enimuero Iudaici tantùm populi, ac ne illius quidem verè, ſed ſola figura peccata tollebant; iſte & verè, & totius mundi peccata tollit. Solet Ioannes populo Iudaico per antitheſim mundum opponere, vt ſupra ver. 9. & infra c. 3. 17. & 4. 42. & 6. 33. 51. & 1. epiſtola c. 2. 2. Eodem Theophylactus pertinere putat, quòd nòn plurali, ſed ſingulari dicit numero *peccatum mundi*, vt genus omne peccatorũ, aut quidquid eſt in mundo peccati per eum tolli ſignificet, non ad ſignificandum originale peccatum, vt Beda in Catena D. Thom. & Strabus putant. Solent enim Hebræi, vt rectè Lyranus monuit, ſingulari numero totam rei naturam, & ingẽtem copiam ſignificare. *Venit*, inquit, *muſca grauiſſima* Exod. 8. 24. hoc eſt magna multitudo muſcarum, aut omne muſcarum genus, vt eodem loco ver. 21. declaratur.

Contra iuſtitiam imputatiuam, & iuſtificationem hæreticorum.

30. *Hic eſt de quo dixi, poſt me venit vir.*) Ammonius Presbyter grauis ſanè auctor, & erudit⁹ in Græca Catena in nomine vir emphaſim eſſe putat duplicem, aut vt ſignificetur humana Chriſti generatio, aut triginta annorum ætas expleta, quæ propriè virilis dicitur. Potius Hebraiſmum eſſe credo, quo vir איש, pro quodam ponitur, tanquam diceret, Poſt me venturus eſt quidam alius maior me. Reliqua verba huius verſus ſupra ſunt explicata ver. 16.

31. *Et ego neſciebam eum.*) Totus hic locus vſque ad ver. 34. apud Matth. c. 3. 14. 15. 17. tractatus, & explanatus à nobis eſt; illa inprimis quæſtio quomodo Ioannes ante Chriſtum potuerit ignorare. Hic illud tantùm exponendum, quare hoc Ioannes dicat; poterat enim tacere quantumuis verum eſſet. Vera mihi videtur Origenis in Catena Græca citati Chryſoſtomi homilia 16. Theophylacti, & Euthymij in comment. coniectura; propterea hoc Ioannem adieciſſe, ne quis ſuſpicari poſſet cognitioni, aut familiaritati, & gratiæ datum eſſe, quòd tam præclarum de illo dediſſet teſtimonium.

34. *Et ego vidi, & teſtimonium perhibui, quia hic eſt filius Dei.*) Eodem hoc ſpectat, quo id, quod paullo ante dicebamus, vt omnem amoueat ſuſpicionem gratiæ. Nec enim ſponte ſua, ſed iuſſum à Deo teſtimonium de illo perhibuiſſe. Neque fama tantùm, & auditione hominum motum, ſed diuino prorſus teſtimonio, *Qui miſit*, inquit, *me baptizare in aqua, ille mihi dixit, Super quem videris ſpiritum deſcendentem, & manentem ſuper eum, hic eſt, qui baptizat in Spiritu ſancto.* Hoc ipſum à Deo ſibi datum ſignum ſe vidiſſe dicit, & non humanæ gratiæ, ſed diuinæ obſecutum voluntati, quod viderat, teſtatum eſſe. Non declarat quid videret, ſed ex ijs, quæ dixerat, intelligitur, nempe Spiritum ſanctum poſt baptiſmum ſuper Chriſtum deſcendentem, vt Cyrillus interpretatur.

Supra ver. 33.

Quærunt autem Chryſoſt. Theophylact. & Euthym. vbinam Ioannes hoc de Chriſto teſtimonium perhibuerit, quòd eſſet filius Dei, quod ſe ante perhibuiſſe dicit. Nam ſupra quidem nõ filium, ſed agnum, ſed virum appellaſſe. Reſpondent, id ſcriptum non eſſe, ſed ſicut alia multa, & à Ioanne, & ab alijs Euangeliſtis prætermiſſum. Quòd ad teſtimonij veritatẽ attinet, perinde eſt, quod ſe eiuſmodi teſtimonium Ioannes, Euãgeliſta cõmemorante, perhibuiſſe dicit, atque ſi ipſum, quod perhibuit, teſtimonium ſcriptũ haberemus. Filium autem Dei nõ adoptione, ſed natura Chriſtũ appellaſſe manifeſtũ eſt. Voluit enim eo titulo non ſolùm ſibi, ſed omnibus & alijs prophetis, omnibus alijs hominib⁹ anteponere. Quẽadmodum ſi in regio comitatu dicas, Ecce ille eſt Rex (digito in media turba Regẽ oſtendẽs) haud dubiè indicas alios nõ eſſe Reges. Ioannes autem, & alij prophetæ adoptione quidem filij Dei erãt, vt Cyrillus argumẽtatur. ergo Chriſtus, plùs vtique quàm adoptione. Quid plus quàm adoptio eſt, niſi natura? Eò pertinet, quòd addito articulo Græco ὁ υἱός, dixit, vt Cyrill. adnotauit.

Filius Dei Chriſtus natura, nõ adoptione.

35. *Altera die iterum ſtabat Ioannes, & ex diſcipulis eius duo.* G. τῇ ἐπαύριον, poſtero die, vt ſupra ver. 29. id eſt poſtridie eius diei, quo Ioannes venientem ad ſe Chriſtum intuitus dixerat, *Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi*; & ſecunda die poſt Iudæorum legationem. Hoc enim eſt tertium, vt ait Ammonius, Ioannis de Chriſto teſtimonium ex ijs quidem certè, quæ ab hoc Euangeliſta ſcripta ſunt. Quam vim hoc loco habeat verbum ſtãdi, apud neminem notatum inuenio. Nam quòd Alcuinus apud D. Thom. interpretatur ſtetiſſe Ioãnem, Chriſtum verò ambulaſſe, quia *veniente Chriſto ceſſura ſtetit lex*, quod & Strab⁹ eſt imitatus, & hodie in ore verſatur omnium, pulchra quidem eſt allegoria, ſed allegoria, quam affirmare non poſſumus aut Baptiſtæ, aut Euãgeliſtæ in mentem veniſſe. Similis illa Bedę, vnde in gloſſam, quam vocant interlinearem, tranſlata eſt, ſtetiſſe Ioannem *in culmine perfectionis*. Quid enim de Chriſto ambulante dicent, an ipſe nondum ad culmen perfectionis venerat, quia ambulabat? Magis accedit ad ſenſum, quod Lyranus ait, ſtetiſſe, id eſt paratum fuiſſe ad exercendum officium. Cõmunis enim hæc ratio eſt, paratũ fuiſſe eum ſemper Ioannes ad exercẽdum officium paratus fuerit. Et tamẽ apparet hoc loco Euãgeliſtam aliquid proprium eius temporis ſignificare voluiſſe. Meliùs Chryſoſt. Theophylact. & Euthym. indicant ſtetiſſe Ioãnem, Chriſtum ambulaſſe, quia non cõueniebat, vt Ioannes quæreret Chriſtum, ne ſuũ de illo ſuſpectũ redderet teſtimoniũ. Credo ego hanc vim habere, vt ſignificet Ioannem cõſtitiſſe, vt Chriſtũ quaſi animo, oculiſq; defixus intueretur, q̃ ex verbi ſequentis explicatione magis intelligetur.

36. *Et reſpiciens Ieſum ambulantem.*) καὶ ἐμβλέψας τῷ Ἰησοῦ περιπατοῦντι, & coniectis in Chriſtum ambulantem oculis, vt Theophylactus interpretatur. Ita hinc apparet, quomodo ſteterit, quaſi admirabundus, quaſi ſtupore defixus. Chriſtum verè ambulaſſe certum eſt, cum id propriè verba ſignificent. Quo verſus ambulauerit, incertum. Chryſ. Theophylact. & Euthym. videntur exiſtimare ad Ioannem veniſſe. At id Euãgeliſta vtique dixiſſet, ſicut ver. 29. dixerat, *Vidit Ioannes Ieſum venientem ad ſe.* Itaque veriſimilius eſſe arbitror, aut alio quò tetẽdiſſe Chriſtum, aut eo cõſilio ad Ioãnis conſpectũ quaſi animi cauſa obambulaſſe, vt iterũ de ſe Ioães teſtimoniũ perhiberet.

Ecce agnus Dei.) Verba explicata ſunt ſupra ver. 29. Tãtùm illa modò quæſtio, quę à multis proponitur, expedienda, quid ſit, quòd Ioãnes tam ſæpe de Chriſto idem repetat teſtimonium. Ammonius Presbyter, Chryſoſt. Theophyl. Euthym. reſpõdent auditorum tarditatem in cauſa fuiſſe, qui nedũ ſatis, quod ſemel dixerat, intellexiſſent. Eodémque redit quod Cyril. ait, optimũ ſe eſſe doctorem declaraſſe. Boni enim doctoris eſſe tamdiu eadem iterare, quoad auditores intelligant. Fieri etiam poteſt, & verò probabile eſt, vt cum hoc ſecundò Ioannes dixit, alios eſſe viderit auditores, qui ante non audiſſent. Idque non obſcurè indicat Euangeliſta, cũ tantùm dicit duos ex diſcipulis eius adfuiſſe; quos cùm Ioannes, vt opinor ſatis vidiſſet eſſe maturos, vt Chriſtum ſequerentur, voluit eos repetito teſtimonio ad illum mittere; quemadmodum euentus declarauit.

Fructus prædicationis Ioannis.

37. *Et audierunt eum duo diſcipuli loquentem, & ſecuti ſunt Ieſum.*) Incipit fructus apparere prædicationis Ioannis. *Vides*, inquit Cyrillus, *quam citò à doctrina Baptiſtæ fructus ſecutus eſt? Vides quàm magnum auditoribus emolumentum iteratio ſermonis attulit? Diſcat igitur ex iſtis, cui docendi opus creditum eſt, non laudari ſilentium in paſtore; neque talentum Domini infœcundæ terræ taciturnitati commendandum; ſed nummulariis eſſe diſpartiendum, vt inde cum fœnore Saluator illud exigat.* (Matth. 25. 27.) *Teſtimonium Ioannis*, inquit Beda, *fides eſt diſcipulorum.* Ac nimirum tunc fructus concionatoris apparet, cũ eius auditores non illum ipſum ſtudio quodam curioſitatis, ſed Chriſtum ſalutis deſiderio ſequuntur, cùm frequentiores ad ſacramenta venire incipiunt. Putant Chryſoſt. & Euthym. plures tunc cum Ioanne diſcipulos eius fuiſſe, ſed hos duos tantùm credidiſſe. Probabile, vel eo ipſo, quòd duo tam boni auctores dicũt; ſed incertum. Allegoricum quidem eſt, quod ſcribit Beda, ſed aptè ad locum dictum, *ſequentes*, inquit, *Ieſum reliquerunt Ioannem; ſequentes Euangelium, legem amiſerunt. Sic tamen ſecuti ſunt Euangelium, vt teſtimonio vterentur è lege.*

Chryſoſtomi locus cautè legendus. homil. 17.

38. *Conuerſus autẽ Ieſus, & vidẽs eos ſequentes ſe dicit eis. Quid quæritis?*) Senſus per ſe facilis eſt; Caueat lector, ſi Chryſoſtomi in hunc locum legerit cõmentarium ne in Pelagianorum errorem incidat, à quo ille, quia nondum ſuo tempore natus erat, non ſatis longè aliquando videtur, ſi non ſenſu, verbis tamen non admodum cautis abhorrere. *Hinc*, inquit, *admoneri poſſumus, Deum ſuis in nos beneficiis noſtras non præuenire voluntates; ſed à nobis incipiendum eſſe; ſed cùm nos promptos, paratóque animo ad ſuſcipiendam gratiã exhibemus, tunc multas nobis offert ſalutis occaſiones.* Quæ verba niſi benigna leniãtur interpretatione, cùm fide Catholica pugnabunt in Concilio Tridentino nouo decreto declarata, initium iuſtificationis non ex nobis ſolis eſſe, ſed gratia nos ſemper diuina, vt bene agere, aut cogitare incipiamus, præueniri. Illa enim ipſa gratia fuit, quòd duo illi diſcipuli Chriſtum ſequi cœperunt. Meliùs hinc Chryſoſt. collegiſſet, quod omniũ poſtea Theologorum conſenſu probatum eſt, facienti, quod in ſe eſt, Deum gratiam nõ denegare. Sed in iis rebus, quę ad ſalutem noſtram, & iuſtificationem pertinẽt, hoc ipſum quidquid eſt, quod eſt in nobis, ſine gratia Dei facere non poſſumus. Nondũ Chriſtus fortaſſe duos illos diſcipulos Ioannis corpore reſpexerat, ſed animo certè, & gratia reſpexerat, ſine qua à Ioãne, id eſt à veteri lege, à priſtinis moribus, in quibus hærebãt, diſcedere non potuiſſent. Quos quia ea gratia bene,

Seſſ. 6. c. 5 & 6. & can. 3.

A quantum in ipſis erat, vſi ſunt, Chriſtus etiam corpore reſpexit, id eſt maiore gratia, maiore fauore proſecutus eſt, in ſuam amicitiam, familiaritatémq; recipiẽs. Non paullo meliùs Cyrill. *Conuerſus*, inquit, *opportunè ad ſequentes ipſum Dominus, vt re ipſa verũ eſſe diſcas, quod canimus; Quæſiui Dominum, & exaudiuit me.* (Pſal. 33. 5.) *Donec enim nec fide rectâ, nec bonis moribus Dominum quærimus, poſt eum quodammodo comperimur; cum verò mandata eius ſcientes præcipuam iuſtitiæ viam ſcrutamur, ſtatim conuerſus viſitat clamans, Conuertimini ad me, & ego conuertar ad vos.* (Zacha. 1. 3.) Quod Beda, & Alcuinus apud D. Thom. B dicunt, morale eſt. *Illi*, inquiunt, *diſcipuli tergum ipſius ſequebantur vt viderent, & faciem Domini videre non poterant, Ideo conuertit ſe, & quodãmodo de ſua maieſtate deſcendit, vt poſſint faciem illius contemplari.* Optimè omniũ Ammonius declaraſſe Chriſtũ hoc facto, fruſtra nos illum ſequi, niſi ſe ad nos ipſe conuertat; neq; enim cõſequi noſtris viribus poſſe. Illud magis ad ſenſum, quem quærimus litteralem pertinet, quod Chryſoſt. Theophyl. & Euthym. adnotauerũt, propterea Chriſtum ſe ad ſequentes ponè diſcipulos Ioannis conuertiſſe, prioremque, quid quærerent, interrogaſſe, vt C verecundantes, timentéſque interrogare, alloquiq; animaret, & ad colloquium alliceret. Quod non eſt à nobis Deum, ſed nos à Deo præueniri. *Præparationem*, inquit, *cordis eorum audiuit auris tua*, (pſal. 9. 18.) &, *Dixi confitebor aduerſum me iniuſtitiam meam Domino, & tu remiſiſti impietatem peccati mei.* pſal. 31. 5. *Eritque, antequam clament, ego exaudiam.* Iſai. 65. 24. Quòd autem eos interrogat, non ignorantis, ſed inuitantis eſt, vt iidem auctores, itémque Cyrillus adnotauerunt.

Qui dixerunt ei Rabbi, quod dicitur interpretatum, Magiſter, vbi habitas?) Cum Rabbi, id eſt magiſtrum D appellant, & gratiam ſibi honorifico titulo conciliant, & ſe eius diſcipulos eſſe velle profitentur, vt Chryſoſt. Cyrill. Theophylact. & Euthym. obſeruãt. Beda *fidei argumentum* eſſe dicit, *Ipſa*, inquit, *appellatio reſponſionis, indicium eſt fidei. Quando enim dicunt, Rabbi quod intelligitur magiſter, & ſequuntur eum, vtique magiſtrum ſequuntur, & dicunt.* Non reſpondent quid velint, ſed tantùm interrogant vbi habitet, volentes ex otio, & priuatim eum de rebus maximè ſacris, & ad ſalutem pertinentibus interrogare, vt Chryſoſt. Cyril. Theophyl. & Euthym. obſeruauerunt. *Non enim*, vt ait Cyrillus, (lib. 2. c. 8.) E *vbique res grandes oportere dicere arbitrabantur.* Vtile nobis exemplum, quod vtinam noſtro ſeruaretur tempore, & non in foro, non in compitis, non in menſis, non in cauponis, nõ vbique præterquam in ſcholis, vbi id maximè fieri oportebat, de ſummis religionis myſteriis diſputaretur: ſed in Eccleſiam, id eſt ad Chriſti omnes irent domicilium, ibi eum, aut qui eius tenent locum, modeſtè, ſubmiſſéq; interrogaturi. Aut, vt ego puto, dum domum interrogant, indicant ſe non quouis modo Chriſti diſcipulos, ſed etiam familiares, & quodammodo domeſticos eſſe velle.

De religione vbi diſputandum.

F 39. *Dicit eis, venite, & videte.*) Apta eſt in hunc locum interpretatio Cyrilli, itaque eam ipſius apponam verbis. (lib. 2. c. 9.) *Non docuit*, inquit, *vbi habitaret, quamuis hoc ipſum ab eo peteretur; ſed ſtatim eò vt irent ipſos hortatur. Primùm vt doceret nullam eſſe in quærendis bonis moram laudandam, cùm vtilitatem retardatio ſemper afferat detrimentum. Deinde vt oſtenderet non ſufficere, ſi quis, vbi Chriſti domus, id eſt Eccleſia fundata ſit, didicerit; ſed ſi per fidem in eam venerit, &, quæ myſticè in ea peraguntur, fermenti animo viderit.* Hoc ſi Lutherani, & Caluiniſtę facerẽt,

Hæretici quærere debẽt, vbi Chriſtus habitet.

hæretici non eſſent. Vtinã ad Eccleſiam venirent, & A quid agatur, quid doceatur viderent, conſiderarent probarent, & non ea de nobis fingerent monſtra, quibus & ipſi primùm decepti pereunt, & ſimplicem decipientes populum miſerè perdunt. Vtinam ſaltem quærerent, vbi Chriſtus habitaret, quæ vera eſſet Eccleſia; nam Geneuæ quidem certè non habitat. Significat Chriſtus his verbis ſe domum habere, vbi habitet; quod qua ratione non pugnet cum eo, quod alibi dicit, *Vulpes foueas habent, & volucres cæli nidos; filius autem hominis non habet, vbi caput ſuum reclinet.* Matth. 8. 20. quæri ſolet. B Reſpondent Chryſoſtomus hom. 17. & Theophylactus, & Euthymius in commentar. & Ammonius in Græca Catena, habuiſſe quidem hoſpitium, propriam autem domum non habuiſſe. Ad allegoriam verò magis, quàm ad ſenſum litteralem pertinet, quod Beda, & Alcuinus dicũt ideo non dixiſſe Chriſtum, vbi habitaret, ſed illos vt venirent, ac viderent inuitaſſe, quia habitatio, id eſt gloria Chriſti videri quidem poteſt, verbis explicari non poteſt.

Venerunt, & viderunt.) Obſecuti ſunt diuinæ vocationi. Quòd autem dicit Euangeliſta apud eum C manſiſſe die illo, incertum an ſignificet, quod eius diei reliquum erat, id eſt horas duas; *hora enim erat quaſi decima,* vt hic dicitur; an diem vnum, vt vocant naturalem, qui viginti quattuor horis conſtat. Vtriuſque interpretationis auctores inuenio; ſed meliores poſterioris. Nam niſi fallor ita Chryſoſtomus, Cyrillus, Theophylactus, & Euthymius intellexerunt; etſi id apertè non explicant. Quod autem quidam prioris interpretationis auctores docent, nihil tunc duos illos diſcipulos à Chriſto didiciſſe, ſed tantùm domum notaſſe, vbi D habitaret, vt ad eum aliàs diſcendi cauſa ventitarent, incredibile mihi videtur eſſe. Quis enim credat homines ſitibundos inuento non ſtatim bibiſſe fonte? Et vnde diſcere, niſi ex ipſo Chriſto potuerunt illum eſſe Meſſiam? quod illo die didiciſſe ex verſu 41. manifeſtum eſt. Quin propterea ſuſpicor Euangeliſtam dixiſſe eos eo die apud Chriſtum manſiſſe, vt indicaret non fuiſſe contentos domum noſſe; ſed aliquem etiam doctrinæ Chriſti guſtum capere voluiſſe, vt Chryſoſtomus, Cyrillus, Theophylact. & Euthymius non obſcurè E ſignificant. Certè inſtructos à Chriſto doctrina fuiſſe planè affirmant, licet id Euangeliſta non dicat; prætermiſiſſe enim eum, quod videbat facilè per ſe quemque etiam ſe tacente intellecturum. Cur ergo non dixit, manſerunt apud eum nocte illa, cùm per noctem potiùs, quàm per diem manſerint? Quia aliqua etiam diei pars reliqua erat, & ſolemus potiùs per dies, quàm per noctes tempus deſignare. Quod ſequitur, *hora autem erat quaſi decima,* nonnulli vertunt, hora enim erat quaſi decima. Καὶ enim pro ὅτι poſitum eſſe, quod ſæpe aliàs fieri F ſolet; reddíque rationem, quare die illo apud Chriſtum manſiſſent, nec ad Ioannem præceptorem ſuum reuertiſſent, quia inclinata iam in occaſum dies erat, neque ſatis reſtabat temporis, vt redire poſſent. Probabilius eſſet, ſi meliorem haberet auctorem. Et bene etiam conſtat aduerſatiuæ particulæ ſententia, vt ſignificare Ioannes voluerit notata hora, qua ad hoſpitium Chriſti peruenerant, quantum apud eum manſiſſent temporis, nempe per duas, quæ reliquæ erant, horas eius diei, & per totam inſequentem noctem: neque rationem reddat, quare eo die ad Ioannem non redierint; ſed eos potiùs laudet, quòd cum redire poſſent duabus adhuc reliquis horis, redire tamen noluerint, ſed per reliquam eius diei partem, & noctem totam Chriſti conſuetudine, & doctrina frui. Colligunt ex hoc loco Cyrillus, Chryſoſtomus, Theophylact. & Euthymius nullum ad diſcenda, quæ ad ſalutem pertinent, tempus aut ſerum, aut importunum eſſe. Colligunt quanta in Chriſto ad docendum caritas; quantus in diſcipulis illis ad diſcendum ardor fuerit; quando & eo tempore, quod cænæ deſtinatum erat, & ille docere voluerit, & illi doceri; exemplúmque & à Chriſto doctoribus, & à diſcipulis auditoribus relictũ eſſe. Diem, itémque noctem in duodecim apud veteres illos horas partitum fuiſſe, quæ creſcente creſcerẽt, decreſcente decreſcerent die, itaque horam decimã fuiſſe, quæ Italis eſt vigeſima ſecunda; ideo non dicimus, quia neminem credimus ignorare.

40. *Erat autem Andreas frater Simonis Petri.*) Conſtat ex hoc loco Andream, priuſquam diſcipulus eſſet Chriſti, diſcipulum, ac ſectatorem fuiſſe Ioannis. Petrum eius fratrem non conſtat, ſed probabili colligitur coniectura; veriſimile enim eſt fratres eandem ſemper doctrinam, eundem præceptorem ſecutos fuiſse, ſicut eundem, poſteaquam cognouerunt, Chriſtum ſecuti ſunt. Duæ hîc inter ſe nexæ quæſtiones, cur Andream Euangeliſta nominauerit, & cur alterum non nominauerit. Prima facilè ſoluitur, neceſſarium fuiſse Andream nominari, quia narrandum erat quomodo Simonem fratrem ſuum ad Chriſtum adduxiſset, vt Theophylactus, & Cyrillus in Catena Græca citatus ait. Cur alterius nomen non expreſserit, contrarijs rationibus factum creditur, ſiue quia neceſse non erat, cùm nihil de eo poſt fuiſset agendum, vt idem Theophylactus, & Cyrillus reſpondent; ſiue, vt Epiphan. hæres. 51. & Cyrillus in eadem Catena, & Euthymius, & Theophyl. tanquam multorum, & probabilem opinionem referunt, quia alter ipſe Ioannes erat, qui ſcribebat, qui ſolet, vt alibi ſæpe diximus, modeſtiæ cauſa ſupprimere nomen ſuum. Vide quæ in titulo huius Euangelij adnotauimus; ſiue quòd aliquis alius erat minimè inſignis, cuius nomẽ notum vulgo non eſset, vt ijdem auctores dicunt. Nam hac eadẽ de cauſa, vt Cyrillus eodem loco monuit, ſeptuaginta diſcipulorum nomina edita non fuiſse Luc. 10. 1. Putat etiam Epiphanius eſse probabile alterum illum diſcipulum Iacobum Zebedæi filium, & Ioannis fratrem fuiſse, quòd eiuſdem patriæ, eiuſdem artis, eiuſdem eſset contubernij. In re incerta malo credere ignotum aliquem fuiſse, qui Chriſti poſtea non fuerit Apoſtolus, ideóque non fuiſse nominatum. Nam ſi Apoſtolus fuiſset, profecto eum Ioannes nominaſset, vt declararet, quod fuiſset initiũ vocationis eius. Nam ea etiam opinor de cauſa Andreã nominauit. Colligit ex hoc loco Beda Andreã minorẽ Petro natu fuiſse, quòd non Petrus illius, ſed ille Petri dicatur frater. Tenuis coniectura.

Cur alterius diſcipuli nomen expreſſum non ſit.

41. *Inuenit hic primùm fratrem ſuum Simonem.*) Plerique Græci codices legunt, εὑρίσκει οὗτος πρῶτος inuenit hic primus fratrem ſuum Simonem, vt Chryſoſt. Epiphan. hæres. 51. & Euthym. etiam legunt, vt ſit ſenſus illum inueniſse fratrem ſuũ, illíque nuntiaſse

ſe Chri-

ſe Chriſtum vidiſſe, antequam alter ille diſcipulus, qui cum ipſo ad Chriſtum venerat, eum inueniret. Quaſi voluerit Euangeliſta ſignificare Petrum non per alium, quàm per Andream fratrem ſuum primum de inuento Chriſto nuntium accepiſſe. Sententia ſanè non incongrua. Sed noſter interpres legit πρῶτον primum; eodémque modo Cyrillus, & Theophyl. Græci etiam auctores legunt; ſenſúſque eſt melior. Nam ſi legamus πρῶτος, primus neceſſe eſt, vt ponatur pro πρότερος prior, cùm inter duos tantùm illos diſcipulos comparatio fiat. Quod etſi nonnunquam fieri ſolet, tamen ſine licentia non fit. Itaque niſi conſtet alium ſenſum conſtare non poſſe, credendum non eſt factum hoc loco; ſi autem legamus πρῶτον, primum, comparatio fit inter Petrum, & cæteros omnes homines, quemadmodum ſuperlatiui, vt Grammatici vocant, natura poſtulat; ſenſúſque eſt vberior, & maior. Declarat enim Euangeliſta diuina factum eſſe prouidentia vt Andreas à Chriſto reuertens plenus gaudij, plenus deſiderij theſaurum illum, quem in agro abſconditum inuenerat, cum aliis communicandi, primùm omnium inuenerit fratrem ſuum, quo neminem cariorem habebat, neminem quocum magis cuperet, quæ inuenerat, ac viderat, communicare. Notant hoc loco præclarum omnes auctores exemplum, Chryſoſtomus, Cyrillus, Beda, Theophylactus, non defodiſſe in terram Andream talentum, quod acceperat, ſed ad lucrum ſtatim expoſuiſſe, & quamuis piſcator eſſet, ſtatim vt Chriſtum inuenit cœpiſſe prædicare. Idem nobis faciendum eſſe.

Talentum non defodit Andreas.

Inuenimus Meſſiam.) Meſſiam Hebræis, & Chriſtum Græcis idem eſſe nemo neſcit, & nos alibi docuimus. Adnotarunt autem Chryſoſtomus & Theophylactus non dixiſſe Euangeliſtam ſimpliciter εὑρήκαμεν μεσσίαν, inuenimus Meſſiam; ſed εὑρήκαμεν τὸν μεσσίαν, inuenimus Meſſiam illum, ſcilicet quem vnum quærebamus, quem optabamus, quem venturum ſperabamus, vt Euthymius ait. At vnde tam citò didicerat Andreas Chriſtum eſſe Meſſiam? Reſpondent Chryſoſtomus, & Theophylactus id à Chriſto ipſo eo die, quo apud eum manſerat, didiciſſe, etſi id Euangeliſta non dixit. Vnde magis apparet falſum eſſe, quod quidam dicunt, duos illos diſcipulos nihil tunc à Chriſto didiciſſe, ſed domum, vbi habitaret, tantummodo notaſſe.

42. *Et adduxit eum ad Ieſum.*) Cupientem opinor videre eum. Vtrumque veriſimile, & Andream inuitaſſe Petrum fratrem ſuum, vt ad Chriſtum veniret, & Petrum ſeſe ſponte obtuliſſe, rogaſſéque viciſſim fratrem, vt ſe ad illum duceret. Notatur à Chryſoſtomo, & Theophylacto prompta obedientia, & fides Petri, qui antequam Chriſtum videret, ad primum eius nuntium in illum credidit. Excuſatur autem credendi facilitas, quòd ad primum verbum crediderit. Enimuero veriſimile eſſe Andream tunc multa alia, quæ à Chriſto didiciſſet, myſteria illi expoſuiſſe, quibus adductus crediderit. Sed excuſatione meo iudicio opus non eſt. Quid enim mirum fratrem fratri affirmanti ſe inueniſſe Meſſiam facilè credidiſſe? Maioris hoc eſt laudis, quàm quod illi Theophylactus laudis loco tribuit, eum non ſtatim fratris verbis credidiſſe, ſed videre, experirique voluiſſe, num quę diceret, vera eſſent, ideóque ad Chriſtum

A veniſſe. Magis equidem adducor, vt credam, non ideo ad Chriſtum adductũ à fratre, vt experiretur verum eſſe, quod illi narrauerat, ſed partim vt eius ſatisfaceret deſiderio cupientis videre, quem tam diu expectatum, tanto quæſitum ſtudio, inuentum audiebat; partim vt & apud Chriſtum, & apud fratrem Andreas gratiam iniret. Apud illum, quòd nouum ad eum diſcipulum adduceret; apud hunc, quòd eum in Chriſti notitiam, & familiaritatem inſinuaret.

Intuitus autem eum Ieſus.) Id eſt antequam cum B illo colloqueretur, antequam ad ſe Petrus accederet, ſolo intuitu cognouit, & cuius eſſet filius, & qui vocaretur, & quod eſt maius, qualis, quantúſque futurus eſſet; vt ex hac anticipata prædictione ſuam illi indicaret diuinitatem, & ad credenda maiora myſteria excitaret, vt Chryſoſtomus, Cyrillus, Auguſtinus, Theophylactus, Beda, Euthymius obſeruauerunt. Atque hanc vim habet verbum illud, *intuitus eum. Non magnum*, inquit Auguſtinus (Tract. 7.), *quia Dominus dixit, cuius filius eſſet iſte. Quid magnum Domino? Omnia* C *nomina ſanctorum ſuorum ſciebat, quos ante conſtitutionem mundi prædeſtinauerat; & miraris, quia dixit vni homini, tu es filius illius, & tu vocaberis illud?* De mutatione nominis Petri, & quid nomen Cephę ſignificet, & an ſtatim, vt hoc illi Chriſtus dixit, Cephas vocari cœperit, apud Matthæum diſputauimus. (cap. 16. vers. 18.)

43. *In craſtinum voluit exire in Galilæam.*) Die inſequenti, qui tertius poſt illum erat, quo Iudæorum ad eum legati venerant; & illo ipſo die, quo nuptię in Cana Galilææ factę ſunt. Nam ille D nuptiarum dies cap. 2. 1. tertius etiam poſt legationem illam fuiſſe dicitur. Ex quo conſtat eodem die Chriſtum & à Iudæa in Galilæam migraſſe, & Philippum Apoſtolum vocaſſe, & ad nuptias inuitatum miraculum illud feciſſe primum mutatę in vinum aquę. Erat enim Iudæa vbi tunc erat, confinis Galilææ; & Ænon locus ille celebris, vbi Ioannes baptizabat, iuxta Iordanem, qua in Galilæam influebat, & Cana vbi celebratę nuptiæ ſunt in ipſo ingreſſu Galilææ. Ergo pridie quàm Andreas ad Chriſtum venit, ſiue eadem E nocte ad Ioannem redierit, ſiue prima luce, Petrum mane ad Chriſtum adduxit; eodémque die Chriſtus in Galilæam ingreſſus eſt. Ita dies ille, quo in Galilæam abiit, poſtridie fuit eius, quo ad eum Andreas venerat; quemadmodum non ſolum Epiphan. hæres. 51. Euthymius hoc loco, ſed omnes omnino auctores putant, dum nemo contradicit, & verba hoc præ ſe ferunt. Dicit Euangeliſta ipſe Chriſtum in Galilæam, id eſt rediiſſe; nam inde priùs, vt à Ioanne baptizaretur, in Iudæam venerat Matth. 3. 13. & Mar. 1. 9. vt Beda, & Alcuinus apud D. Thom. notant: dixit, inquam, F hoc Euangeliſta, vt ad Philippi vocationem, & ad hiſtoriam Nathanaëlis tranſitionem faceret, quæ vtraque contigerat in Galilæa. Tum etiam ad miraculum, quod paullo poſt cap. 2. 1. in Cana Galilææ factum narrat. Quod autem dicit, *Voluit*, hanc mihi videtur vim habere, vt ſignificet Euangeliſta Chriſtum certo conſilio, ſcientémque, quid futurum eſſet, in Galilæam contendiſſe, vt ibi ſe, vbi educatus, & notus erat, inciperet oſtendere; ibi diſcipulos ad ſe colligere, ibi docere, ibi primùm edere

miracula; voluiſſe in Galilæam ire, vt ibi Philippum inueniret, ne caſu ab eo inuentus putaretur, vt bene Rupertus admonuit. Aut voluiſſe, cùm iam ſolus non eſſet, ſed duos, cóſque Galilæos Petrum, & Andream diſcipulos haberet, quibus ibi, quemadmodum euentus docuit, ad alliciendos alios teſtibus, ac miniſtris vteretur. Conſtituerat enim diſcipulos ſuos ex Galilęa omnes, aut pleroſque certè vocare, quo ſimpliciores, minúſque ſuſpecti eſſent. Et rectè Chryſoſtomus obſeruauit neminem Chriſtum ad ſe diſcipulũ vocare voluiſſe, antequam aliqui ſponte ſua non vocati ipſum ſequerentur; ne ſi ipſe primos vocaſſet, minùs eſſent firmi réſque tota ſuſpecta videretur.

Diſcipuli Chriſti ferè omnes Galilæi.

Et inuenit Philippum.) Singularis eſt Euthymij ſententia, non eodem die quo Chriſtus in Galilęam redijt, Philippum ab eo inuentum, atque vocatum eſse; ſed Ioannem coniunxiſse, quę diuerſis temporibus acciderint. Verba quidem Euangeliſtę planè oſtendunt eodem die & ingreſsum in Galilęam Chriſtum, & Philippum vocatum fuiſse, atque ita Epiphan. & opinor alij omnes auctores ſentiunt. Inueniſse autem Philippum dicitur, quaſi ipſum quęſiuiſset, vt Theophylactus, Rupertus, & D. Thomas obſeruarunt. Quęrebat autem eum non corpore, ſed animo, quo eum aptum ad officium Apoſtolatus eſse ſciebat. Itaque inueniſse Philippum dicitur, quia incidit in eum, quē animo quęrebat. Sicut Deus de Dauide dicit, *Inueni Dauid ſeruum meum, oleo ſancto meo vnxi eum.* pſal. 88. 21.

Et dicit ei Ieſus, ſequere me.) Nouerat Chriſtus, quem vocabat, ſicut & Nathanaëli dixit, *priuſquam te Philippus vocaret, cum eſſes ſub ficu, vidi te.* Non dicit Euangeliſta Philippum voci Chriſti obſecutum eſſe, ſed ex euentu intelligendum reliquit. Non ſolùm enim ſecutus eſt, ſed etiam Nathanaëlem ad Chriſtum adduxit. Itaque ex hoc ipſo naſcitur quęſtio, quam Chryſoſtomus & Theophylactus attingunt, quomodo tam facilè Philippus Chriſtum, quem nunquam viderat, nunquam audierat, ad primam vocem ſecutus fuerit. Ad quam duobus modis illi reſpondent. Primùm quidem credibile eſſe multa priùs aut à Ioanne, aut à Petro, & Andrea popularibus ſuis audiuiſſe de Chriſto, propenſóque iam in illum animo fuiſſe; itaque paullo momento impelli potuiſſe. Quod & Euthymius confirmat. Aut, quod ego iudico probabilius, Chriſtum vna cum voce diuinam quandam in eius animum virtutem infudiſſe, qua incenſus continuò fuerit, vt Chriſtum ſequeretur, quemadmodum diſcipuli illi dixerunt, *Nonne cor noſtrum ardens erat in nobis, dum loqueretur in via?* Luc. 24. 32.

Ver. 48.

44. *Erat autem Philippus à Bethſaida ciuitate Andreæ, & Petri.*) Sunt qui exiſtiment propterea Euãgeliſtam Philippi ciuitatem nominaſſe, vt tacitè cauſam redderet, quam ob rem tam facilè Chriſtum ſecutus ſit. Quia multa nimirum à Petro, & Andrea ciuibus ſuis de Chriſto didicerat, vt Theophylactus ait. Aut quòd facilius fuerit eum ſequi, quem non ipſe primus, ſed alij, & quidem populares, & amici ipſius, iam ſequerentur, quaſi in illis de Chriſto periculum fecerit. Humanum hoc eſt, & malim credere tantum Apoſtolum ſolo diuino incitatum ſpiritu, nullo humano reſpectu ſecutum Chriſtum. Aliam Rupertus rationem affert, quam & Chryſoſtomus indicat, Bethſaidam vnam ex illis fuiſſe ciuitatibus, quæ maximè barbaræ, maximè incredulæ erant, *Væ tibi Corozain, væ tibi Bethſaida, quia ſi in Tyro, & Sidone factæ eſſent virtutes, quæ factæ ſunt in vobis, olim in cilicio, & cinere pœnitentiam egiſſent.* Matth. 11. 21. Ergo ſignificare Euangeliſtam voluiſſe, quanta Petri, Andreæ, & Philippi fides fuerit, qui, cùm ex ea eſſent ciuitate, vbi incredulitas maximè regnabat, primi omnium Chriſtum ſecuti fuerint. Aliam reddunt Chryſoſtomus & Euthymius; voluiſſe Chriſtum ex illa potiſſimùm ciuitate primos Apoſtolos vocare, quæ maximè barbara, & ignobilis erat, vt contemptibilia mundi eligeret, vt fortia confunderet. Quòd autem Beda in commentarijs, & Alcuinus apud D. Thom. dicunt, multíque recentiores ſecuti ſunt, myſterium eſt, Bethſaidam domum venationis declarari, voluiſſéque Euangeliſtam oſtendere nomen ciuitatis cum officio, ad quod Apoſtoli vocabantur, conuenire; vocatos enim fuiſſe, vt venatores, ac piſcatores hominum fierent. Simplex mihi, & ſatis idonea videtur cauſa, vt hiſtoricè Ioannes fecerit. Pertinet enim ad diligentiam, ornamentum, & fidem hiſtoriæ vt inſignium perſonarum patria, cæteræque circunſtantiæ deſcribantur.

Philippus ſolo diuino ſpiritu incitatus Chriſtum ſequutus.

Bethſaida, id eſt domus venationis

45. *Inuenit Philippus Nathanaël.*) Hoc ego non affirmarim eodem prorſus die factum eſſe. Potuit enim aliquanto poſt fieri, quamuis Euangeliſta, quia de Philippo loqui iam cœperat, & Philipp9 Nathanaëlem ad Chriſtum adduxerat, non filum temporis, ſed filum cognatarum rerum ſecutus fuerit. Quod & ab alijs Euangeliſtis ſæpe, & ab hoc ipſo ſupra ver. 6. factum animaduertimus. Atque hoc ſanè videtur Euthymius indicare. Probabilius tamen eſt hæc omnia eodem contigiſſe die. Nam & Andreas eodem die & Chriſtum ſecutus eſt, & Petrum inuenit, & eum ad Chiſtum adduxit. Et eſt credibile Philippum ſtatim, vt Chriſtum vidit, & ab eo vocatus, quis eſſet, cognouit, recenti geſtientem gaudio Nathanaëlem amicum ſuum, vt cum eo inuentum theſaurum communicaret, quæſiuiſſe. Hanc enim vim verbum illud habere, *Inuenit*, quaſi eum quæſiuiſſet, rectè Cyrillus adnotauit. Certè ita Ioannes narrat hiſtoriam, quaſi omnia eodem die facta fuerint, cum initio capitis ſecundi dicat, *Et die tertia nuptiæ factæ ſunt in Cana Galilææ.* Quanquam nihil abſurdi eſt ſi dicamus tertiam illam fuiſſe diem non à legatione Iudæorum, ſed ab eo die, quo Nathanaël ad Chriſtum à Philippo adductus fuerat. Ita ſpatio illo duorum, triúmue dierum Nathanaëlem inuentum à Philippo, & ad Chriſtum adductum. Sed de ea re illic diſſeremus. Vtcumque ſe res habeat, illud apparet Euangeliſtam declarare voluiſſe, quo modo breui tempore alius alium traxerit ad Chriſtum, Andreas Petrum, Chriſtus ipſe Philippum, Philippus Nathanaëlem; quámque exiguo initio quantum incrementum acceperit Euangelium. Simile enim *eſſe grano ſinapis, quod minimum eſt omnibus ſeminibus, cùm autem creuerit, maius eſt omnibus oleribus, & fit arbor, ita vt volucres cæli veniant, & habitent in ramis eius.* Ignem Chriſtum veniſſe *mittere in terram, & ecce quantulus ignis, quàm magnam ſyluam incendit?* Iuuat etiam ad fidem patria; iuuat amicitia, iuuant omnes humanæ neceſſi-

Matth. 13. 31. 32.

Luc. 12. 49. Iacobi. 3. 5.

neceſſitudines. Nec enim dubium, quin propterea A Philippus tam facilè Nathanaëlem ad Chriſtum adduxerit, quia amicus eius erat. Non eſt vera amicitia, quę non tendit ad Chriſtum, ſuſpectique mihi Catholici ſunt, qui diuturnam cum hæreticis, & quotidianam conſuetudinem habentes, amici cum amicis, viri cum vxoribus, vxores cum viris, parentes cum liberis, liberi cum parentibus, heri cum miniſtris, miniſtri cum heris, non eos ad Chriſtum, non ad eos ad Eccleſiam adducunt. Quod vbicumque hodie hæreſis regnat, magno fit malo. Molles multi Catholici ſunt, & nimis familiariter cum hæreticis gerunt inimicitias. B

Conſuetudo cũ hæreticis diuturna ſuſpecta.

Quem ſcripſit Moyſes in lege, & Prophetæ, inuenimus Ieſum filium Ioſeph à Nazareth.) Non eſt ſenſus, Moyſem, & Prophetas ſcripſiſſe nominatim venturum Ieſum, ſed venturum Meſſiam, aut Chriſtum; at ſenſus eſt, inuenimus Meſſiam, aut Prophetam illum, quem Moſes, & Prophetę venturum prædixerant, qui eſt, aut vocatur Ieſus. Quod Philippus Nathanaëli Moſem, & Prophetas citauerit, ideo feciſſe graues auctores putant, quòd Nathanaël vir fuerit Hebræorum litteris eruditus. C Sic Auguſtinus tractatu in Ioannem 7. Cyrillus, Chryſoſto. Theophylactus, Euthym. Rupertus. Quanquam hoc quidem argumento magis probari videtur poſſe Philippum, quàm Nathanaëlem in ſcripturis, quarum teſtimoniis vtebatur, doctum fuiſſe. Cæterum ſolent aliquando homines imperiti litteratè, quatenus quidem poſſunt, cum doctis agere, vt ſe ad eorum ingenium, & eruditionem accommodent. Itaque potuit Philippus, quamuis indoctus eſſet, quia cum homine agebat docto, iis vti ſcripturarum teſtimoniis, quę nemo quantumuis D indoctus Iudæus ignorabat; Prophetas prædixiſſe venturum eſſe Meſſiam. Quaſi rem Nathanaëli ex locis ſcripturę, quos ipſe ignoraret, explorandam, confirmandamq; reliquerit. Quòd Moſem à cęteris Prophetis diſtinguit, conſuetudine Iudæorum facit, qui Moſem tanquam omniũ prophetarũ maximum ſeparatim nominabant. Aut librorum diuiſionem, qua per Moſem legem, per Prophetas omnes alios libros intelligebant. Lucę 16. 29. & Act. 26. 22. & 28. 23. Ad quos autem Moſis, & Prophetarum locos alludat, non eſt difficile coniicere, & longum eſſet E commemorare. Illuſtriores ſunt Genes. 49. 10. & Deuter. 18. 15. 18. Daniel. 7. 13. & 9. 24. Ierem. 23. 5. & 30. 9. & 33. 15. Iſai. 7. 14. 15. Michęæ. 5. 2. Hic etiam dicit *Inuenimus*, ſicut ſupra Andreas ver. 41. Quod, vt notauit Theodorus Mopſueſtien. quærentium eſt. loquitur autem plurali numero, cùm ipſe ſolus eſſet, quia non ipſe ſolus, ſed etiam Andreas, Petrus, & ille alter Ioannis diſcipulus inuenerant. Quòd autem Chriſtum filium Ioſeph vocat, ex vulgi loquitur opinione, qua, vt ait Lucas. c. 3. 23. filius Ioſeph eſſe putabatur, vt Chryſoſtomus, Theophylactus, & F Euthym. interpretantur. Aut filium Ioſeph vocat, non quòd ab eo genitus, ſed quòd ab eo nutritus eſſet, vt Lucę. 2. 31. 48. *A Nazareth* autem eſſe dicit, aut quia nondum cognouerat eum in Bethlehem natum fuiſſe, aut quia ſi cognouerat, in Nazareth nutritus fuerat; itaque Nazaræus, aut Nazarenus vulgo vocabatur Matth. 2. 23. & 26. 71. & Mar. 1. 24. & 10. 47. & 14. 67. & 16. 6. & Luc. 4. 34. 18. 37. & 24. 19. & Ioann. 18. 5. 19. 19. Deſcribit Philippus nomen, patriam, & genus Chriſti, vt oſtendat ſe non rem

Cur Moſes ſeorſim à Prophetis nominetur.

Cur filium Ioſeph vocet Chriſtum.

dubiam, & incertam; ſed bene cognitam, & exploratam commemorare. Cyrillus putat vulgo inter Iudæos creditum fuiſſe Meſſiam ex vrbe Nazareth oriturum eſſe, eámque opinionem ſecutum Philippum dixiſſe eum eſſe ex Nazareth, quo magis perſuaderet verum eſſe Meſſiam. Tantum id probabilitatis habet, quanta Cyrilli auctoritas eſt.

46. *A Nazareth poteſt aliquid boni eſſe?*) Lectio hîc eſt primo loco conſtituenda. Monet Origenes in Græca citatus Catena, D. Auguſt. & Rupertus duobus modis hæc verba legi poſſe, aut per affirmationem, aut per interrogationem. Atque vtramque illi lectionem probant. Beda verò etſi alterius etiam lectionis meminit, tamen priorem ſequitur: quaſi Nathanaël non admiretur, ſed potiùs probabile eſſe dicat, quod Philippus dixerat, Chriſtum eſſe Nazarenum, fieri poſſe inquiens; nam & à Nazareth aliquid boni eſſe poſſe; alter verò ſubiiciat idipſum confirmans, *Veni, & vide.* Sit tantis auctoribus probabilis hæc lectio, non dubito tamen, quin altera ſit melior. Nam & ſubiecta Philippi reſponſio magis conuenit, quaſi admirantem, dubitantémque ad experiendum inuitet: & nullus vnquam, quod ſciam, Græcus auctor aliter legit. Quid autem Nathanaëli dubitandi cauſæ fuerit, num à Nazareth aliquid poſſet eſſe boni, dubitari poteſt, & nullum tamen auctorem grauem dubitare video. Omnes exceptis iis, qui per affirmationem legunt, putant propterea dubitaſſe, quomodo aliquid boni, id eſt Chriſtus à Nazareth eſſe poſſet, quia ex ſacris litteris ſciebat ex Bethlehem futurum eſſe. Michææ. 5. 2. *Et tu Bethlehem terra Iuda nequaquam minima es in principibus Iuda, ex te enim exiet dux, qui regat populum meum Iſrael.* Quemadmodum ſacerdotes illi, & Scribæ ab Herode congregati incunctati reſponderunt Matth. 2. 6. ſic Chryſoſtomus, Cyrillus, Theophylactus, Euthymius, & Theodorus Mopſueſtienſis in Græcorum Catena. Etſi mihi quidem remotis auctoritatibus verba conſideranti potiùs videtur Nathanaël propter ignobilitatem loci, quàm propter ſcripturarum teſtimonium addubitaſſe, num à Nazareth aliquid boni eſſe poſſet. Hoc enim verba præ ſe ferunt. *A Nazareth*, id eſt à loco tam ignobili, tam barbaro *poteſt aliquid boni eſſe?* Si enim illa fuiſſet cauſa dubitandi, quòd Chriſtum ex ſcriptura in Bethlehem naſciturum ſciret, non dixiſſet tam generaliter, *A Nazareth poteſt aliquid boni eſſe?* ſed magis propriè, A Nazareth poteſt Chriſtus eſſe? aut hoc ſaltem modo, A Nazareth poteſt tantum bonum eſſe? Quemadmodum illi dixerunt, *Nunquid à Galilæa venit Chriſtus? nonne ſcriptura dicit, quia ex ſemine Dauid, & ex Bethlehem caſtello, vbi erat Dauid?* cap. 7. 41. 42. & rurſus, ver. 52. *Scrutare ſcripturas, & vide, quia à Galilæa Propheta non ſurgit.* Quærunt Chryſoſtomus, & Theophylactus quomodo Nathanaël tantopere à Chriſto laudatus fuerit, cùm de eo dubitauerit, neque affirmanti Philippo crediderit. Reſpondent dubitationem illam non ex incredulitate, ſed ex ſcripturarum ſtudio, & cognitione natam fuiſſe. Facilius eſt non peccaſſe propter ignobilitatem loci dubitando, quis enim non dubitaſſet? quis Philippo homini imperito nondum pro Apoſtolo cognito crediſſet?

Duplex lectio huius loci.

Quæ cauſa fuerit dubitandi de Nazareth.

Veni, & vide.) Inuitat Philippus Nathanaelẽ, vt ad Chriſtũ veniat, & verũ vera ſint, quę illi narrauerit,

A miracula; voluiſſe in Galilæam ire, vt ibi Philippum inueniret, ne caſu ab eo inuentus putaretur, vt bene Rupertus admonuit. Aut voluiſſe, cùm iam ſolus non eſſet, ſed duos, eóſque Galileos Petrum, & Andream diſcipulos haberet, quibus ibi, quemadmodum euentus docuit, ad alliciendos alios teſtibus, ac miniſtris vteretur. Conſtituerat enim diſcipulos ſuos ex Galilęa omnes, aut pleroſque certè vocare, quo ſimpliciores, minúſque ſuſpecti eſſent. Et rectè Chryſoſtomus obſeruauit neminem Chriſtum ad ſe diſcipulū vocare voluiſſe, antequam aliqui ſponte ſua non vocati ipſum ſe- B quererentur; ne ſi ipſe primos vocaſſet, minùs eſſent firmi réſque tota ſuſpecta videretur.

Diſcipuli Chriſti ferè omnes Galilæi.

Et inuenit Philippum.) Singularis eſt Euthymij ſententia, non eodem die quo Chriſtus in Galilęam redijt, Philippum ab eo inuentum, atque vocatum eſſe; ſed Ioannem coniunxiſſe, quę diuerſis temporibus acciderint. Verba quidem Euangeliſtę planè oſtendunt eodem die & ingreſſum in Galilęam Chriſtum, & Philippum vocatum fuiſſe, atque ita Epiphan. & opinor alij omnes auctores ſentiunt. Inueniſſe autem Philippum dicitur, quaſi C ipſum quęſiuiſſet, vt Theophylactus, Rupertus, & D. Thomas obſeruarunt. Quęrebat autem eum non corpore, ſed animo, quo eum aptum ad officium Apoſtolatus eſſe ſciebat. Itaque inueniſſe Philippum dicitur, quia incidit in eum, quē animo quęrebat. Sicut Deus de Dauide dicit, *Inueni Dauid ſeruum meum, oleo ſancto meo vnxi eum.* pſal. 88. 21.

Ver. 48.

Et dicit ei Ieſus, Sequere me.) Nouerat Chriſtus, quem vocabat, ſicut & Nathanaëli dixit, *priuſquam te Philippus vocaret, cum eſſes ſub ficu, vidi te.* Non dicit Euangeliſta Philippum voci Chriſti obſecutum eſſe, ſed ex euentu intelligendum reliquit. Non ſo- D lùm enim ſecutus eſt, ſed etiam Nathanaëlem ad Chriſtum adduxit. Itaque ex hoc ipſo naſcitur quęſtio, quam Chryſoſtomus & Theophylactus attingunt, quomodo tam facilè Philippus Chriſtum, quem nunquam viderat, nunquam audierat, ad primam vocem ſecutus fuerit. Ad quam duobus modis illi reſpondent. Primùm quidem credibile eſſe multa priùs aut à Ioanne, aut à Petro, & Andrea popularibus ſuis audiuiſſe de Chriſto, propenſóque iam in illum animo fuiſſe; itaque paullo momento impelli potuiſſe. Quod & Euthymius confirmat. Aut, quod ego iudico probabilius, Chri- E ſtum vna cum voce diuinam quandam in eius animum virtutem infudiſſe, qua incenſus continuò fuerit, vt Chriſtum ſequeretur, quemadmodum diſcipuli illi dixerunt, *Nonne cor noſtrum ardens erat in nobis, dum loqueretur in via?* Luc. 24. 32.

44. *Erat autem Philippus à Bethſaida ciuitate Andreæ, & Petri.*) Sunt qui exiſtiment propterea Euāgeliſtam Philippi ciuitatem nominaſſe, vt tacitè cauſam redderet, quamobrem tam facilè Chriſtum ſecutus ſit. Quia multa nimirum à Petro, & F Andrea ciuibus ſuis de Chriſto didicerat, vt Theophylactus ait. Aut quòd facilius fuerit eum ſequi, quem non ipſe primus, ſed alij, & quidem populares, & amici ipſius, iam ſequerentur, quaſi in illis de Chriſto periculum fecerit. Humanum hoc eſt, & malim credere tantum Apoſtolum ſolo diuino incitatum ſpiritu, nullo humano reſpectu ſecutum Chriſtum. Aliam Rupertus rationem affert, quam & Chryſoſtomus indicat, Bethſaidam

Philippus ſolo diuino ſpiritu incitatus Chriſtum ſequutus.

A vnam ex illis fuiſſe ciuitatibus, quæ maximè barbaræ, maximè incredulæ erant, *Væ tibi Corozain, væ tibi Bethſaida, quia ſi in Tyro, & Sidone facta eſſent virtutes, quæ factæ ſunt in vobis, olim in cilicio, & cinere pœnitentiam egiſſent.* Matth. 11. 21. Ergo ſignificare Euangeliſtam voluiſſe, quanta Petri, Andreæ, & Philippi fides fuerit, qui, cùm ex ea eſſent ciuitate, vbi incredulitas maximè regnabat, primi omnium Chriſtum ſecuti fuerint. Aliam reddunt Chryſoſtomus & Euthymius; voluiſſe Chriſtum ex illa potiſſimùm ciuitate primos Apoſtolos B vocare, quæ maximè barbara, & ignobilis erat, vt contemptibilia mundi eligeret, vt fortia confunderet. Quòd autem Beda in commentarijs, & Alcuinus apud D. Thom. dicunt, multíque recentiores ſecuti ſunt, myſterium eſt, Bethſaidam domum venationis declarari, voluiſſéque Euangeliſtam oſtendere nomen ciuitatis cum officio, ad quod Apoſtoli vocabantur, conuenire; vocatos enim fuiſſe, vt venatores, ac piſcatores hominum fierent. Simplex mihi, & ſatis idonea videtur cauſa, vt hiſtoricè Ioannes fecerit. Pertinet C enim ad diligentiam, ornamentum, & fidem hiſtoriæ vt inſignium perſonarum patria, cæteræque circunſtantiæ deſcribantur.

Bethſaida, id eſt domus venationis.

45. *Inuenit Philippus Nathanaël.*) Hoc ego non affirmarim eodem prorſus die factum eſſe. Potuit enim aliquanto poſt fieri, quamuis Euangeliſta, quia de Philippo loqui iam cœperat, & Philipp⁹ Nathanaëlem ad Chriſtum adduxerat, non filum temporis, ſed filum cognatarum rerum ſecutus fuerit. Quod & ab alijs Euangeliſtis ſæpe, & ab hoc ipſo ſupra ver. 6. factum animaduertimus. Atque hoc ſanè videtur Euthymius indicare. Pro- D babilius tamen eſt hæc omnia eodem contigiſſe die. Nam & Andreas eodem die & Chriſtum ſecutus eſt, & Petrum inuenit, & eum ad Chiſtum adduxit. Et eſt credibile Philippum ſtatim, vt Chriſtum vidit, & ab eo vocatus, quis eſſet, cognouit, recenti geſtientem gaudio Nathanaëlem amicum ſuum, vt cum eo inuentum theſaurum communicaret, quæſiuiſſe. Hanc enim vim verbum illud habere, *Inuenit*, quaſi eum quæſiuiſſet, rectè Cyrillus adnotauit. Certè ita Ioannes narrat hiſtoriam, quaſi omnia eodem die facta fuerint, cum initio capitis ſecundi dicat, *Et die tertia nuptiæ factæ* E *ſunt in Cana Galilææ.* Quanquam nihil abſurdi eſt ſi dicamus tertiam illam fuiſſe diem non à legatione Iudæorum, ſed ab eo die, quo Nathanaël ad Chriſtum à Philippo adductus fuerat. Ita ſpatio illo duorum, triúmue dierum Nathanaëlem inuentum à Philippo, & ad Chriſtum adductum. Sed de ea re illic diſſeremus. Vtcumque ſe res habeat, illud apparet Euangeliſtam declarare voluiſſe, quo modo breui tempore alius alium traxerit ad Chriſtum, An- F dreas Petrum, Chriſtus ipſe Philippum, Philippus Nathanaëlem; quámque exiguo initio quantum incrementum acceperit Euangelium. Simile enim *eſſe grano ſinapis, quod minimum eſt omnibus ſeminibus, cùm autem creuerit, maius eſt omnibus oleribus, & fit arbor, ita vt volucres cæli veniant, & habitent in ramis eius.* *Ignem* Chriſtum veniſſe *mittere in terram*, & *ecce quantulus ignis, quàm magnam ſyluam incendit?* Iuuat etiam ad fidem patria; iuuat amicitia, iuuant omnes humanæ

Matth. 13. 11. 32.

Luc. 12. 49. Iacobi. 3. 5.

neceſſi-

A neceſſitudines. Nec enim dubium, quin propterea Philippus tam facilè Nathanaëlem ad Chriſtum adduxerit, quia amicus eius erat. Non eſt vera amicitia, quę non tendit ad Chriſtum, ſuſpectíque mihi Catholici ſunt, qui diuturnam cum hæreticis, & quotidianam conſuetudinem habentes, amici cum amicis, viri cum vxoribus, vxores cum viris, parentes cum liberis, liberi cum parentibus, heri cum miniſtris, miniſtri cum heris, non eos ad Chriſtum, non ad eos ad Eccleſiam adducunt. Quod vbicumque hodie hæreſis regnat, magno fit malo. Molles B multi Catholici ſunt, & nimis familiariter cum hæreticis gerunt inimicitias.

Conſuetudo cũ hæreticis diuturna ſuſpecta.

Quem ſcripſit Moyſes in lege, & Prophetæ, inuenimus Ieſum filium Ioſeph à Nazareth.) Non eſt ſenſus, Moyſem, & Prophetas ſcripſiſſe nominatim venturum Ieſum, ſed venturum Meſſiam, aut Chriſtum; at ſenſus eſt, inuenimus Meſſiam, aut Prophetam illum, quem Moſes, & Prophetę venturum prædixerant, qui eſt, aut vocatur Ieſus. Quod Philippus Nathanaëli Moſem, & Prophetas citauerit, ideo feciſſe graues auctores putant, quòd Nathanaël C vir fuerit Hebræorum litteris eruditus. Sic Auguſtinus tractatu in Ioannem 7. Cyrillus, Chryſoſto. Theophylactus, Euthym. Rupertus. Quanquam hoc quidem argumento magis probari videtur poſſe Philippum, quàm Nathanaëlem in ſcripturis, quarum teſtimoniis vtebatur, doctum fuiſſe. Cæterum ſolent aliquando homines imperiti litteratè, quatenus quidem poſſunt, cum doctis agere, vt ſe ad eorum ingenium, & eruditionem accommodent. Itaque potuit Philippus, quamuis indoctus eſſet, quia cum homine agebat docto, iis vti D ſcripturarum teſtimoniis, quę nemo quantumuis indoctus Iudæus ignorabat; Prophetas prædixiſſe venturum eſſe Meſſiam. Quaſi rem Nathanaëli ex locis ſcripturę, quos ipſe ignoraret, explorandam, confirmandamq; reliquerit. Quòd Moſem à cęteris Prophetis diſtinguit, conſuetudine Iudæorum facit, qui Moſem tanquam omniũ prophetarũ maximum ſeparatim nominabant. Aut librorum diuiſionem, qua per Moſem legem, per Prophetas omnes alios libros intelligebant. Lucę 16.29. & Act. 26. 22. & 28. 23. Ad quos autem Moſis, & Prophetarum locos al- E ludat, non eſt difficile coniicere, & longum eſſet commemorare. Illuſtriores ſunt Genes. 49. 10. & Deuter. 18. 15. 18. Daniel. 7. 13. & 9. 24. Ierem. 23. 5. & 30. 9. & 33. 15. Iſai. 7. 14. 15. Michęæ. 5. 2. Hìc etiam dicit *Inuenimus*, ſicut ſupra Andreas ver. 41. Quod, vt notauit Theodorus Mopſueſtien. quærentium eſt. loquitur autem plurali numero, cùm ipſe ſolus eſſet, quia non ipſe ſolus, ſed etiam Andreas, Petrus, & ille alter Ioannis diſcipulus inuenerant. Quòd autem Chriſtum filium Ioſeph vocat, ex vulgi loquitur opinione, qua, vt ait Lucas. c. 3. 23. filius Ioſeph F eſſe putabatur, vt Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthym. interpretantur. Aut filium Ioſeph vocat, non quòd ab eo genitus, ſed quòd ab eo nutritus eſſet, vt Lucę. 2. 51. 48. *A Nazareth* autem eſſe dicit, aut quia nondum cognouerat eum in Bethlehem natum fuiſſe, aut quia ſi cognouerat, in Nazareth nutritus fuerat; itaque Nazaræus, aut Nazarenus vulgo vocabatur Matth. 2. 23. & 26. 71. & Mar. 1. 24. & 10. 47. & 14. 67. & 16. 6. & Luc. 4. 34. 18. 37. & 24. 19. & Ioann. 18. 5. 19. 19. Deſcribit Philippus nomen, patriam, & genus Chriſti, vt oſtendat ſe non rem dubiam, & incertam; ſed bene cognitam, & exploratam commemorare. Cyrillus putat vulgo inter Iudæos creditum fuiſſe Meſſiam ex vrbe Nazareth oriturum eſſe, eámque opinionem ſecutum Philippum dixiſſe eum eſſe ex Nazareth, quo magis perſuaderet verum eſſe Meſſiam. Tantum id probabilitatis habet, quanta Cyrilli auctoritas eſt.

Cur Moſes ſeorſim à Prophetis nominetur.

Cur filium Ioſeph vocet Chriſtum.

46. *A Nazareth poteſt aliquid boni eſſe?*) Lectio hìc eſt primo loco conſtituenda. Monet Origenes in Græca citatus Catena, D. Auguſt. & Rupertus duobus modis hæc verba legi poſſe, aut per affirmationem, aut per interrogationem. Atque vtranque illi lectionem probant. Beda verò etſi alterius etiam lectionis meminit, tamen priorem ſequitur: quaſi Nathanaël non admiretur, ſed potiùs probabile eſſe dicat, quod Philippus dixerat, Chriſtum eſſe Nazarenum, fieri poſſe inquiens; nam & à Nazareth aliquid boni eſſe poſſe; alter verò ſubiiciat id ipſum confirmans, *Veni, & vide.* Sit tantis auctoribus probabilis hæc lectio, non dubito tamen, quin altera ſit melior. Nam & ſubiecta Philippi reſponſio magis conuenit, quaſi admirantem, dubitantémque ad experiendum inuitet: & nullus vnquam, quod ſciam, Græcus auctor aliter legit. Quid autem Nathanaëli dubitandi cauſæ fuerit, num à Nazareth aliquid poſſet eſſe boni, dubitari poteſt, & nullum tamen auctorem grauem dubitare video. Omnes exceptis iis, qui per affirmationem legunt, putant propterea dubitaſſe, quomodo aliquid boni, id eſt Chriſtus à Nazareth eſſe poſſet, quia ex ſacris litteris ſciebat ex Bethlehem futurum eſſe. Michææ. 5. 2. *Et tu Bethlehem terra Iuda nequaquam minima es in principibus Iuda, ex te enim exiet dux, qui regat populum meum Iſrael.* Quemadmodum ſacerdotes illi, & Scribæ ab Herode congregati incunctati reſponderunt Matth. 2. 6. ſic Chryſoſtomus, Cyrillus, Theophylactus, Euthymius, & Theodorus Mopſueſtienſis in Græcorum Catena. Etſi mihi quidem remotis auctoritatibus verba conſideranti potiùs videtur Nathanaël propter ignobilitatem loci, quàm propter ſcripturarum teſtimonium addubitaſſe, num à Nazareth aliquid boni eſſe poſſet. Hoc enim verba præ ſe ferunt. *A Nazareth*, id eſt à loco tam ignobili, tam barbaro *poteſt aliquid boni eſſe?* Si enim illa fuiſſet cauſa dubitandi, quòd Chriſtum ex ſcriptura in Bethlehem naſciturum ſciret, non dixiſſet tam generaliter, *A Nazareth poteſt aliquid boni eſſe?* ſed magis propriè, A Nazareth poteſt Chriſtus eſſe? aut hoc ſaltem modo, A Nazareth poteſt tantum bonum eſſe? Quemadmodum illi dixerunt, *Nunquid à Galilæa venit Chriſtus? nonne ſcriptura dicit, quia ex ſemine Dauid, & ex Bethlehem caſtello, vbi erat Dauid?* cap. 7. 41. 42. & rurſus, ver. 52. *Scrutare ſcripturas, & vide, quia à Galilæa Propheta non ſurgit.* Quærunt Chryſoſtomus, & Theophylactus quomodo Nathanaël tantopere à Chriſto laudatus fuerit, cùm de eo dubitauerit, neque affirmanti Philippo crediderit. Reſpondent dubitationem illam non ex incredulitate, ſed ex ſcripturarum ſtudio, & cognitione natam fuiſſe. Facilius eſt non peccaſſe propter ignobilitatem loci dubitando, quis enim non dubitaſſet? quis Philippo homini imperito nondum pro Apoſtolo cognito crediſſet?

Duplex lectio huius loci.

Quæ cauſa fuerit dubitandi de Nazareth.

Veni, & vide.) Inuitat Philippus Nathanaelé, vt ad Chriſtũ veniat, & verũ vera ſint, quę illi narrauerit,

experiatur, arripiens ex eius dubitatione occaſioné. Quemadmodum Andreas Simonem fratrem ſuum ad Chriſtum adduxerat. Imitandum exemplum; qualibet ex re occaſio captanda, vt ad Chriſtum, vt ad Eccleſiam, ad ſacramenta, ad meliorem vitam homines traducamus. Sic creuit, ſic floruit Euangelium.

47. *Vidit Ieſus Nathanaël venientem ad ſe, & dicit de eo, Ecce verè Iſraëlita, in quo dolus non eſt.*) Ex reſponſo Nathanaëlis apparet Chriſtũ hęc verba dixiſſe, cùm Nathanaël tã prope acceſſiſſet, vt audire poſſet, etenim audiuit, reſponditque, *vnde me noſti?* Ratio etiam, ob quam hoc Chriſtus de illo dicebat, hoc poſtulabat. Volebat enim, vt Cyrillus obſeruat, occulta, quęque in animo gerebat, indicando, ſuam illi diuinitatem declarare. Itaque oportebat, vt antequam omnino accederet, aut ſecum loqui inciperet, hoc illi diceret, ne id ex eius oratione, vnde facilè homines cognoſcuntur, collegiſſe videretur: ita tamen vt Nathanaël, cui ſe corda hominum noſſe volebat oſtendere, poſſet audire. Cæterum Chriſtus cùm verum Iſraëlitam vocat, indicat aliquos Iſraëlitas eſſe falſos. Euthymio verò non aſſentior, qui propterea verum Iſraëlitam vocatũ putat, quòd quæ in ſcripturis de Chriſto legerat, bene intelligebat; alios fuiſſe falſos, quòd odio cæci non intelligerent. Non enim à doctrina, ſed ſimplicitate potiùs, quæ raròò cum doctrina coniuncta eſt, laudari arbitror. Vocat ergo verum Iſraëlitam, verum imitatorem Iacob, qui Iſraël cognomento dictus eſt. Hominem antiqua probitate, ſimplicitatéque, qualis fuerat Iacob: quaſi qui eiuſmodi non eſſent moribus, verè filij non eſſent Iſraël. *Non enim omnes qui ex Iſrael, ij ſunt Iſraëlitæ, neq; qui ſemen ſunt Abrahæ, omnes filij*, Rom. 9. 6. & *Si filij Abrahæ eſtis, opera Abrahæ facite*, Ioann. 8. 39. Timuit hoc loco Pelagianos Auguſtinus, ne hinc argumentum ſumerent, vt probarent hominem aliquem omnis expertem peccari, &, vt appellare ſolebant, *ἀναμάρτητον* reperiri. Itaque multis diſputat verbis dolo quidem, id eſt fraude caruiſſe, peccato verò nõ caruiſſe. *Quid eſt*, inquit, *In quo dolus non eſt? forte non habebat peccatum? forte non erat æger? forte illi medicus non erat neceſſarius? Abſit.* Poterant obijcere Pelagiani ea phraſi ſcripturam hominem omni peccato liberum deſcribere ſolere, quòd dolus, id eſt mendacium minimum inter homines peccatũ habeatur, itaque qui dolo caret, omni peccato carere putandum ſit. *Beatus vir, cui non imputauit Dominus peccatum, nec eſt in ſpiritu eius dolus*, pſal. 31. 2. Vir etiam iuſtus & innocens definitur is, *qui non egit dolum in lingua ſua*, pſal. 14. 3. & Petrus, vt doceat nullum in Chriſto fuiſſe peccatum, dicit non fuiſſe *in ore eius dolum*. 1. epiſtola c. 2. 22. Et exigua profectò fuiſſet laus, ſi hoc tãtùm in Nathanaële Chriſtus laudaſſet, quòd homo fraudulentus non eſſet. Laudat ergo vniuersè morum ſimplicitatem, atque candorem; non quòd nullum omnino peccatum haberet, quod qui dicit, mentitur, & veritas in eo non eſt; ſed quòd magnis illis peccatis, quæ mortalia vocamus, obſtrictus nõ eſſet. Ita & Nathanaël nec tam parum laudatur, vt vno tantùm; nec tam valde, vt omni omnino peccati genere, vt Pelagiani volebant, caruiſſe ſignificetur. Magis etiam hoc mihi placet, quàm quod Ammonius ait, propterea dixiſſe Chriſtum in eo dolum non eſſe, quòd ſimpliciter, ac ſine vlla ſimulatione ad ipſum veniſſet, non ſimulatè, non fraudulenter, vt alij Iudæi venire ad eum conſueuerant. Nimis enim hac interpretatione ſententia reſtringitur.

Tract. 7. Auguſtini in Pelagianos expoſitio.

Quærit idem Auguſtinus qua ratione factum ſit, vt cùm tam illuſtri à Chriſto teſtimonio Nathanaël fuerit ornatus, tamen in Apoſtolorum numerum allectus non fuerit. Exiſtimant recentiores quidam auctores Nathanaëlem etiam Apoſtolum factum, eundémque eſſe illum, qui Bartholomęus dictus eſt, his ducti rationib[us], quòd Nathanaëlis hîc legamus vocationem, Bartholomæi ſub eo quidem nomine non legamus, nec vero ſimile ſit fuiſſe prętermiſſam. Quòd cum Apoſtoli numerantur, ſicut Petrus & Andreas, Iacobus & Ioannes, qui ſimul vocati ſunt, ita Philippus, & Bartholomęus quaſi ſimul etiam vocati copulentur. Matth. 10. 3. Mar. 3. 18. Luc. 6. 14. Non fuit autem ſimul cum Philippo vocatus, ſi non idem eſt, qui Nathanaël. Quòd alij Euangeliſtæ, qui Bartholomæi meminerunt, Nathanaëlis nullam mentionem fecerint: contra verò Ioannes, qui de Nathanaële mentionem facit, Bartholomæi nuſquam meminerit. Cuius rei non videtur alia cauſa eſſe potuiſſe, quàm quòd idem erat. Nam aut alios Euangeliſtas nunquam de Nathanaële, aut Ioannem nunquam de Bartholomæo locutos fuiſſe credibile non eſſe. Quòd aliquando Nathanaël à Ioanne inter Apoſtolos connumerari videatur, vt infra. c. 21. 2. Probabilis opinio, nec eam ſequi dubitarem, ſi grauem aliquem haberem auctorem. Nam Rupertus qui eius à quibuſdam citatur auctor, nec tantus eſt, vt Auguſtino, omnibúſque antiquis auctoribus contrà ſentientibus, ſit opponendus: neque is ipſe Rupertus id affirmat, quin probabilius putat Apoſtolum non fuiſſe. Reſpondet igitur Auguſtinus propterea non factum Apoſtolum, quia doctus erat, & conſtitutum erat Chriſto infirma mundi eligere, vt fortia confunderet.

Nathanaëlem non factum Apoſtolum probabilius eſt.

1. Corinth. 1. 26. 27.

48. *Dicit ei Nathanaël, vnde me noſti?*) Videbat ſe Nathanaël, antequam cum Chriſto ſermonem vllum conferret, cognitum eſſe. Poterat vel ex ſe ipſo, vt res erat, vel ex Philippo, aut alio eius familiari eam de illo conceptam opinionem habere. Vult igitur intelligere, vnde id Chriſtus nouerit. Nam ſi ex alijs quidem, nihil magnum, nihil mirum: ſi ex ſe ipſo, certum eſſe ſignum diuinitatis. In hanc ſententiam Cyrillus diſſerit.

Reſpondit Ieſus, & dixit ei, priuſquam te Philippus vocaret, cùm eſſes ſub ficu, noui te.) Vidit Chriſtus, quò tenderet interrogatio Nathanaëlis, vt nimirum ſciret, ecquis quid Chriſto de ſe dixiſſet, maximeque Philippus, qui ſe vocauerat. Eſt credibile Philippũ, vt Chryſoſt. putat, priùs, quàm Nathanaëlem, quem ducebat, ad Chriſtum acceſſiſſe. Itaque ſuſpicari Nathanael poterat aliquid illi de ſe à Philippo dictum fuiſſe. Eam Chriſtus ſuſpicionem remouet, dicens ſe non ex Philippo, nec ex alio quopiam, ſed ex ſeſe ipſum cognouiſſe, ídque probat dum ea illi ſecreta patefacit, quæ neque Philippus, neque alius quiſquam præter ipſum Nathanaëlem ſciret, fuiſſe eum ſub ficu, antequam eum Philippus vocaret. Quod dicit, *Cùm eſſes ſub ficu*, Chryſoſt. & Theophyl. ſic intelligunt, quaſi Philippus Nathanaëlem ſub ficu reperit, inibíque cum eo de Chriſto fuerit collocutus; ídque nunc illi Chriſtus declaret. Meliùs meo iudicio ſenſit Cyrillus, & Auguſtinus ſerm. 40. de verbis Domini, & qui aliâs Chryſoſtomũ ſequi ſolet

Euthy-

Euthymius, non ſuiſſe Nathanaëlem à Philippo ſub
ficu repertum; ſed antequam eum Philippus inue-
niret, ſub ficu fuiſſe ſolum, vbi neque Philippus, nec
alius quiſpiam eum vidiſſet. Propterea enim confeſ-
ſus eſt Nathanaël Chriſtum filium eſſe Dei, quia vi-
derat ſe abſentem in loco abdito, ac ſolo, vbi nemo
prȩter Deum videre potuiſſet. Alia quȩdam inter-
pretatio quȩ vulgo increbruit, & Auguſtinum, &
Bedam hoc in loco auctorem habet, bella quidem,
ſed allegorica eſt, ficum Adami peccatum ſignifica-
Tract. 7. re. *Audite*, inquit Auguſtinus, *fratres mei; inuenimus*
arborem fici maledictam, quia ſola folia habuit, & fructum
Allegorica ficus expoſitio. *non habuit. In origine humani generis Adam, & Eua cùm*
peccaſſent de foliis ficulneis ſuccinctoria ſibi fecerunt. Folia
Geneſ. 3. 7. *ergo ficulnea intelliguntur peccata. Erat autem Nathanaël*
ſub arbore fici, tanquam ſub vmbra mortis. Vidit eum Do-
Iſai. 9. 2. *minus, de quo dictum eſt, qui ſedebant in vmbra mortis, lu-*
men ortum eſt. Similis eſt illa Gregorij libro 18. Moral.
cap. 20. *cùm eſſes ſub ficu, vidi te; id eſt poſitum te ſub vm-*
bra legis elegi; videre enim in ſcripturis aliquãdo idem
eſſe quod eligere. Illud non negligendum cur Chri-
ſtus dixerit, *vidi te*, potiùs quàm, noui te? Non ſolùm,
vt opinor, vt certam, & euidentem ſignificaret co-
gnitionem, qualis eſt oculorum; ſed etiam vt ad ſe-
cretum alluderet locum, vbi putabat Nathanaël ſe à
nemine videri poſſe. Quȩrere quid Nathanaël ſub
ficu egerit, neſcio an ſatis moderati ſit ingenij.

49. *Reſpondet ei Nathanaël, & ait, Rabbi tu es filius*
Dei, tu es rex Iſrael.) Rectè Ammonius Preſbyter ad-
notauit valde fuiſſe ad fidem maturum Nathanaë-
lem, qui ad vnum tantùm Chriſti verbum filium
eum Dei confeſſus fuerit. Quamquam & magnitu-
dini miraculi, vt Cyrillus, & Auguſtinus faciunt, tri-
buit, quòd tam facilè crediderit. Declarauerat enim
illi Chriſtus, quȩ vnus ſcire poterat Deus. Compa-
rant Auguſtinus tract. 7. Chryſoſt. homil. 20. Theo-
phylact. & Euthym. cum Petro Nathanaëlem, quòd
tantùm hic in fide momento temporis, quantum ille
poſt multos annos, poſt tot viſa miracula profeciſſe
videatur. Diuerſa tamen ſunt opinione. Nam Chry-
ſoſt. quidem, Theophylactus, & Euthym. exiſtimant
verbis idem; ſenſu maius quiddã Petrum, quàm Na-
thanaëlem de Chriſto cõfeſſum fuiſſe. Nam Petrum
Matth. 16. 16. 17. quidem cum dixit. *Tu es Chriſtus filius Dei viui*, filium
Dei verum, ac naturalem; Nathanaëlem non natu-
ralem, ſed adoptiuum intellexiſſe. Ideo Chriſtũ Pe-
tro reſpondiſſe, *Beatus es Simon Bar-iona*; Nathanaëli
verò nihil tale reſpondiſſe. Libentiùs alijs aſſentior
auctoribus, qui Nathanaëlem putant verum, ac na-
turalem, Dei filium eſſe confeſſum, Cyrillo, Auguſt.
& Ammonio. Cur enim hoc illi non tribuamus?
Primùm ratio ipſa poſtulat, vt eius confeſſionem in
meliorem ſenſum interpretemur, cùm peiorem ha-
bere non conſtet. Hic autem eſt melior, vt eum na-
turalem Dei filium credamus intellexiſſe. Deinde
ratio, quæ confeſſionem ab eo illam expreſſit, non
ſolùm probabat Chriſtũ eſſe virum iuſtum; ſed etiã
eſſe verum filium Dei, quia ea indicauerat, quæ ſo-
lus ſcire poterat Deus. Præterea verba ipſa natura
ſua hoc ſignificant. Nam eo ipſo, quòd Chriſtus ſim-
pliciter filius Dei appellatur, verus Dei filius eſſe in-
Chriſtus verus filius Dei. telligendus eſt, vt frequenter aduerſus Arianos Ca-
tholici diſputabant. Accedit, quòd ad nomen filij, ſi-
cut ad nomen Regis Græcum articulum adiunxit.
Quemadmodum ergo non intelligit quemlibet Re-
gem Iſraël, ſed illum ſingularem regem Meſſiam;

A ita nõ qualemcunque, ſed illum vnicum, & natura-
lem filium intelligit. Adde quòd Nathanaël aliquid
proculdubio de Chriſto præ cȩteris etiam iuſtis ho-
minib⁹ ſingulare confiteri voluit, alioqui nihil noui
confitebatur; quis enim ignorabat Chriſtum virum
eſſe iuſtum, hoc eſt filium Dei adoptiuum? Denique
Nathanaël alludit vtique ad id, quod illi Philippus
dixerat, *Quẽ ſcripſit Moyſes in lege, & prophetæ, inuenimus*
Ieſum à Nazareth. Confitetur ergo Nathanaël verum
eſſe, quod Philippus dixerat, Chriſtũ eſſe eum, quem
prophetæ venturum prædixerant. Non poterat au-
B tem homo, vt creditur, doctus ignorare eum, quem
prophetæ venturum prædixerant, verum Dei filium
futurum eſſe. Denique ita illi Chriſtus reſpondet, vt
minimè obſcurè ſignificet eum, quidquid credere de
ipſo oportebat, crediſſe. *Quia* inquit, *dixi tibi, vidi te*
ſub ficu, credis. Quod Regem Iſraël, non totius orbis
terrarum vocat, vt Ammonius ait, mirum non eſt,
erat enim propriè promiſſus Iſraëli; erat enim Iſraël, Deuter. 32. 9.
populus eius, & funiculus hereditatis eius. Hoc verius,
quàm quod Chryſ. Theophyl. & Euthym. ſcribunt,
defectum fuiſſe fidei, quòd non totius mundi, ſed Iſ-
C raëlis Regem appellauerit.

50. *Quia dixi tibi, vidi te ſub ficu, credis; maius his vide-*
bis.) Dubium quo ſenſu Chriſtus Nathanaëli ita reſ-
ponderit; vt fidẽ eius laudaret, an vt tarditatem eius
ad credendum reprehenderet. Similibus enim ver-
bis Thomam legimus reprehenſum. *Quia vidiſti me* Infra c. 20. 29.
Thoma, credidiſti; beati, qui non viderunt, & crediderunt.
Chryſoſt. Theophylact. Euthym. reprehẽſionem im-
perfectæ fidei eſſe putant. Tanquam dicat illi Chri-
ſtus, modò quidem imperfectè credis, quia vnum
tantùm vidiſti miraculum; plura, maioráque videbis,
túncque perfectè credes. Meliùs meo iudicio Cyril-
D lus ſentit, laudem hanc eſſe, quaſi dicat, qui tantùm
vno meo verbo in fide profeciſti, vt me filium Dei
confitерere; quãtos in ea progreſſus facies, cùm ma-
iora à me fieri miracula videbis? Itaque ſimul laudat,
ſimul exhortatur, ſpe illi porrecta maioris fidei, vt
Rupertus exiſtimat. Sic ſolemus diligentes, & inge-
nioſos in ſchola pueros laudare ſimul, & exhortari.
Si tantùm vno die didiciſti, quàm doctus poſt tres
annos eris, quibus in hac tibi ſchola manendum eſt?

51. *Videbitis cælum apertum, & angelos Dei aſcendentes,*
& deſcendentes ſupra filium hominis.) Nõ dubium, quin
E explicare Chriſtus voluerit, quȩ ſint illa maiora diui-
nitatis ſuæ ſigna, quæ Nathanaëlem viſurum dixe-
rat. Non exponit autem omnia, ſed vnũ quaſi exem-
plum inſtar omnium ponit, fore vt angelos conſpi-
ciant ſibi tanquam vero Deo miniſtrantes. Non di-
cit Videbis, ſed *Videbitis*, indicans non priuatum, nõ
obſcurum, ſed publicum, & conſpicuum futurum
eſſe teſtimonium. De quibus loquatur angelis, &
quando hoc fuerit impletum, diuerſis inter interpre-
tes ſententijs diſputatur. Auguſt. & Beda prorſus hic
allegorici ſunt; angelos enim prædicatores intelli-
F gunt, qui aſcendunt, cùm abſtruſiora myſteria;
deſcendunt, cùm res intellectu faciles populo pro-
ponunt. Chryſoſtomus, Theophylactus, Euthym. &
Rupertus ad paſſionem, & reſurrectionem referunt.
Nam paſſionis tempore apparuit angelus confortãs
eum Luc. 22. 43. & in reſurrectione angeli duo in
ſepulcro viſi ſunt, qui eum teſtarentur reſurrexiſſe
Luc. 24. 4. Verum quidem; at nec illum in paſſione,
nec illos in reſurrectione angelos Apoſtoli viderũt.
Cyrillus videtur ad baptiſmum. & tentationem re-

 ferre.

ferre. Nam & poſt baptiſmum cælum apertum eſt, & poſt tentationem angeli illi obeuntes miniſtrarunt, Matth. 3. 16. & 4. 11. Minùs hoc probabile. Nam cum hoc Chriſtus Nathanaeli dixit, iam baptizatus, iam tentatus fuerat. Alij ad aſcenſionem Chriſtum ſpectaſſe volunt. Nam & tunc angeli in veſtibus albis viſi ſunt, Actor. 1. 10. vt idem Chryſoſt. & Euthym. exiſtimant. Sunt qui ad diem iudicij alludi putent, cùm venturus Chriſtus eſt cum angelis ſuis. Hoc enim argumento etiam ad reuincendos maxime incredulos vti ſolet. *Veruntamen dico vobis amodo videbitis filium hominis ſedentem à dextris virtutis Dei, & venientem in nubibus cæli*, Matthæi 26. 64. Non dubito hunc eſſe verum ſenſum. Nam in aſcenſione Chriſti, quæ vna præter hanc opinio videtur eſſe probabilis, viderunt quidem Apoſtoli angelos, ſed nec ſpecie angeli viderunt, nec *aſcendentes, & deſcendentes*. Et eſt credibile Chriſtum argumentum diuinitatis ſuę omnium certiſſimum afferre voluiſſe. Nullum autem vnquam Chriſtus tam certum diuinitatis ſuæ argumentum oſtendit, quàm oſtendet in iudicio, vbi omnes, velint, nolint, homines cogentur confiteri eum eſſe Deum. Itaq; ſępe eo argumento, vt diximus, vti ſolet. *Aſcendentes* autē *& deſcendentes* cùm dicit, nihil aliud ſignificat quàm miniſtrantes. Metaphorica enim miniſtrorum deſcriptio eſt, qui cùm Regi miniſtrant, expeditos videas alios per ſcalam aſcendentes, ferentéſq; fercula, aut aliud quidpiam; alios contrà deſcendentes, eadémq; referentes. Quales Iacob per quietem vidit, Gen. 28. 12. Deſcriptio enim illa fuit cæleſtis regiæ, vnde omnia ad hunc mundum mandata, omnia edicta proficiſcerentur, vnde omnis eius penderet gubernatio. Indicat ergo Chriſtus ſe eius regię Regem, id eſt Deum eſſe. Itaq; rectè D. Auguſt. quāuis allegoricè ſer. 40. de verbis Domini, hunc locum per illum Geneſis explanauit. Quòd dicit *ſupra*, Hebraiſmum eſſe arbitror על בן אדם, aut iuxta filium hominis, ſicut ſolent miniſtri dominum cingere. Multa, & vulgo ſcita in ſcripturis exempla ſunt. Aut dixit ſupra, quia ſuum de cælo deſcribebat aduētum: quo ipſe tanquam dominus antecedet, angeli, vt famuli ſequentur; & quia deſcendent, angeli, qui ſequentur, ſupra ipſum erunt. Quo ergo modo alij aſcendent? Iam dixi aſcendere, & deſcēdere nihil aliud ſignificare, quàm miniſtrare; itaq; fruſtra quæritur, quomodo illi aſcendant, illi deſcendant; nec enim verus aſcenſus, aut deſcenſus; ſed verum miniſterium ſignificatur. Si quis tamen cōtentioſiùs vrgeat oportere, vt verè alij aſcendant, alij deſcendant. Reſpondebo aſcenſuros alios à loco iudicij in cælum nuntia ad Patrem Chriſti deferentes, deſcēſuros vero alios, qui cum Chriſto venerint, & illi adſtiterint iudicanti. Cur Chriſtus filius hominis appelletur, docuimus apud Matthæum cap. 8. 20.

Aſcendere, & deſcendere miniſteriū indicat.

CAPVT II.

1. ET die tertia nuptiæ factæ ſunt in Cana Galilææ: & erat ma-
ter Ieſu ibi. 2. Vocatus eſt autem & Ieſus, & diſcipuli
eius ad nuptias. 3. Et deficiente vino, dicit mater Ieſu ad
eum: Vinum non habent. 4. Et dicit ei Ieſus: Quid mihi,
& tibi eſt mulier? nondum venit hora mea. 5. Dicit ma-
ter eius miniſtris: Quodcumque dixerit vobis, facite. 6.
Erant autem ibi lapideæ hydriæ ſex poſitæ ſecundum pu-
rificationem Iudæorum, capientes ſingulæ metretas binas vel ternas. 7. Dicit eis
Ieſus: Implete hydrias aqua. Et impleuerunt eas vſque ad ſummum. 8. Et dicit
eis Ieſus: Haurite nunc, & ferte architriclino. Et tulerunt. 9. Vt autem guſtauit
architriclinus aquam vinum factam, & non ſciebat vnde eſſet, miniſtri autem
ſciebant, qui hauſerant aquam: vocat ſponſum architriclinus, 10. & dicit ei: Om-
nis homo primum bonum vinum ponit: & cum inebriati fuerint, tunc id, quod
deterius eſt: Tu autem ſeruaſti bonum vinum vſque adhuc. 11. Hoc fecit initium
ſignorum Ieſus in Cana Galilææ: & manifeſtauit gloriam ſuam, & crediderunt in
eum diſcipuli eius. 12. Poſt hoc deſcendit Capharnaum ipſe, & mater eius, &
fratres eius, & diſcipuli eius: & ibi manſerunt non multis diebus. 13. Et prope
erat Paſcha Iudæorum, & aſcendit Ieſus Ieroſolymam: 14. & inuenit in templo
vendentes boues, & oues, & columbas, & numularios ſedentes. 15. Et cum fe-

ciſſet quaſi flagellum de funiculis, omnes eiecit de templo, oues quoque, & bo-
ues, & numulariorum effudit æs, & mênſas ſubuertit. 16. Et his, qui co[lu]mbas
vendebant, dixit: Auferte iſta hinc, & nolite facere domum patris mei, domum ne-
gotiationis. 17. Recordati ſunt vero diſcipuli eius quia ſcriptum eſt: Zelus domus Pſ.68.b.10.
tuæ comedit me. 18. Reſponderunt ergo Iudæi, & dixerunt ei: Quod ſignum
oſtendis nobis quia hæc facis? 19. Reſpondit Ieſus, & dixit eis: Soluite templum Matth.26.f.61.&27.e.40.
hoc, & in tribus diebus excitabo illud. 20. Dixerunt ergo Iudæi: Quadraginta
& ſex annis ædificatum eſt templum hoc, & tu in tribus diebus excitabis illud? 21. Mar.14.f.58.&15.c.29.
Ille autem dicebat de templo corporis ſui. 22. Cum ergo reſurrexiſſet à mortuis,
recordati ſunt diſcipuli eius, quia hoc dicebat, & crediderunt ſcripturæ, & ſer- Pſal.3.b.6.&56.c.9.
moni, quem dixit Ieſus. 23. Cum autem eſſet Ieroſolymis in paſcha in die feſto,
multi crediderunt in nomine eius, videntes ſigna eius, quæ faciebat. 24. Ipſe
autem Ieſus non credebat ſemetipſum eis, eo quòd ipſe noſſet omnes, 25. & quia
opus ei non erat vt quis teſtimonium perhiberet de homine: ipſe enim ſciebat
quid eſſet in homine.

IN CAPVT II.

1. ET *die tertia.*) Cum narraſſet Euãgeliſta quomodo Chriſtus à Ioanne declaratus eſſet, & quomodo diſcipulos aggregare ſibi cœpiſſet, narrat nunc, quomodo ipſe miraculis ſeſe cœperit declarare: exponítque illud, quod primum fecit omnium, aquæ in vinum commutatę, ab aliis Euãgeliſtis prętermiſſum. Deſcribit tempus, locum, perſonas, quibus præſentibus, atque videntibus factum eſt, vt miraculi fidem augeat. Die tertio factum dicit, ſed tertio à quo non dicit; itaq; locum reliquit opinionibus. Euthym. putat tertium diem ab eo fuiſſe, quo Chriſtus redierat à deſerto, vbi poſt ieiunium tentatus fuerat. Quod vt verum ſit, probari certè non poteſt. Nec enim conſtat quot diebus, poſtquam à deſerto rediit, legatio ad Ioannem Iudæorum miſſa ſit; vnde dies cœpit Euangeliſta ordine numerare. Contrà fere omnes interpretes ſentiunt, Epiphan. hęreſ. 51. D. Thomas, & Lyranus hunc tertium eſſe diem ab eo, quo Nathanaël ad Chriſtum à Philippo adductus fuerat. Alij tertium ab eo, quo Chriſtus in Galilæam ingreſſus fuerat. Hæ duæ ſententię poſteriores probabiles ſunt. Sed mihi Ruperti placet opinio, quam eius hìc ponam verbis. (Libro 2. ſub fin.) *Coniunctio*, inquit, *quæ præponitur, ad ſuperiora diligentem remittit lectorem, videlicet hoc modo. Altera die ſtabat Ioannes, &c. In craſtinum voluit exire in Galilæam, & inuenit Philippum; & die tertia nuptiæ factæ ſunt in Cana Galilææ.* Nam quòd quidam docent, quod c. 1. 43. dictum eſt; *In craſtinum voluit Ieſus exire in Galilæam*, non poſſe intelligi de craſtino eius diei, quo Ioannes dixerat audiẽte Andrea; *Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi*, (c.1.36.37.40.) illic confutauimus. Quòd autem obiiciunt dictum fuiſſe Ioannem τῇ ἐπαύριον, poſtero die, ſicut dixerat ſuperiore cap. ver. 35. & 43. leue eſt: cum enim bis iam dixiſſet τῇ ἐπαύριον craſtino die, ratio poſtulabat, vt tertio loco diceret die tertio, vt lector intelligeret, quotus ab illo primo dies eſſet. Diſputatur

A hìc à nonnullis de anno ætatis Chriſti, de menſe, ac die, quo hoc miraculum factum eſt; ſed nos de ea re ſi quid dictu neceſſarium iudicauimus, apud Matth. c. 2. ac 3. diſſeruimus.

In Cana Galilææ.) Scitum eſt duplicem fuiſſe Canam, maiorem alteram iuxta fines Tyri, & Sidoni. in tribu tamen Aſer Ioſue 19. 28. vnde mulier ill. Cananęa egreſſa dicitur, Matthæi 15. 22. Erat enim Gentilis, ſed in Cana inter vicinos Iudęos habitabat. Alteram minorem in tribu Zabulon, vnde Simon ille erat, vnus Apoſtolorum, qui Cananæus dictus eſt, Matth. 10. 4. & Marc. 3. 18. de qua hic agitur, & cap. 4. 46. Vtraque in Galilęa erat, ſed hæc propriè B Cana Galilææ dicebatur, quia altera vicina cùm eſſet Sidoni, Cana Sidoniorum vocabatur. Dum ergo dicit; *in Cana Galilææ*, hanc ab illa diſtinguit. Auctor Hieronymus in locis Hebraicis.

Et erat mater Ieſu ibi.) *In Cana Galilææ*, antequam Chriſtus eò vocaretur. Videtur enim Euangeliſta cauſam tacitè reddere voluiſſe, quam ob rem Chriſtus ad eas nuptias vocatus fuerit, quòd eius nimirum mater iam ibi eſſet, priùs, vt apparet, inuitata, eiúſque reſpectu & filius, cuius aliqua iam fama erat, inuitatus ſit. Cõſtat ex deſcriptione Galilææ Canam vicinam fuiſſe Nazareth, vbi mater Domini habitabat; & eſt vero ſimile alicuius cognatæ, aut valde fa- C miliaris mulieris fuiſſe nuptias, ideóque & vocatam fuiſſe, & vocatam ire non recuſaſſe. An ſponſus Ioannes fuerit, vt vulgo creditur, in titulo huius Euangelij diſſeruimus.

2. *Vocatus eſt autem & Ieſus, & diſcipuli eius ad nuptias.*) Diximus modò ideo vocatum Chriſtum, quia mater eius ibi erat. Hanc vim habet, quod hoc loco dicit Euangeliſta, *Et Ieſus, & diſcipuli eius*, quaſi indicans Chriſtum propter matrem, diſcipulos propter magiſtrum vocatos fuiſſe. Nec enim adeo Chriſti nomen inclaruerat, vt ob ſuam tantùm auctoritatem vocaretur. Licet in his verbis, niſi fallor, animaduertere eò Ioannem tendere, vt doceat miracu-

lum, quod narraturus eſt, non fuiſſe vllo artificio cófictum, [vt] ita dicam manu factum, ſed præter omnium opinionem accidiſſe. Nam & Chriſtum nolétem quodammodo propter matrem, quæ ibi erat, vocatum fuiſſe ab ijs, qui nihil de miraculo cogitabant; & Chriſtum ita ipſe vocatum, vt nihilo de eo magis cogitare videretur, donec neceſſitas eum vini deficientis compulit miraculum facere, vt Chryſoſt. Theophylact. & Euthym. videntur obſeruaſſe, etſi Rupertus aliter ſentit. Eodem ſpectat quod Chriſti etiam diſcipulos vocatos fuiſſe dicit, vt intelligamus quàm plurimos eius miraculi fuiſſe teſtes. At quos diſcipulos? Petrum, Andream, Philippum, & Nathanaëlem, vt conſtat ex ſuperiore capite ver. 40. 42. 43. 47. Itaque vera Epiphanij coniectura eſt, hæreſ. 78. quanquam non ex hoc quidem loco, ſed tamen ex multis ſimilibus colligentis, tum, cùm hæ factæ ſunt nuptiæ, id eſt cùm Chriſtus prædicare cœpit, mortuum fuiſſe Ioſeph, poſt aſcenſionem enim illam in templum cùm duodennis Chriſtus Ieroſolymæ remanſit, nunquam ampliùs cum Maria nominatum, cùm ante ſemper ſoleret nominari. Et verò ſi tunc in viuis fuiſſet, ad nuptias ſimiliter vocatus eſſet; & ſi vocatus eſſet, Euangeliſta dixiſſet, cùm appareat hoc illi ſtudium fuiſſe, vt omnes qui propter Chriſtum, aut eius matrem vocati fuerant, commemoraret. De fratribus qui vocabantur Chriſti, an ibi etiam fuerint, quæri poteſt. Nihil enim Euangeliſta de illis dicit. Colligitur tamen ex ver. 12. ibi etiam fuiſſe. Idque affirmat Chryſoſt. & Alexander Nicomedienſis, vt in Græca Catena citatus, qui cur non fuerint nominati, rationem hanc reddit, quòd id per ſe intelligeretur, & quòd ſatis fuerit Chriſtum, qui miraculum fecerat, & matrem, qua rogante fecerat, nominare, cùm de nuptijs Euangeliſta non ob aliam cauſam, quàm vt miraculum exponeret, mentionem faceret. Origenes tamen in eadem Catena citatus putat nó affuiſſe. Solet primá animi cogitatione videri mirum, quòd Chriſtus quantumuis inuitatus ierit ad nuptias. Sed eius rei, quo minùs mira videatur, multas graues auctores rationes reddũt. Plerique illam, vt nuptias quaſi ſanctas approbaret. Ammonius in Græcorum Catena, Auguſt. ſer. 41. de tempore, Euthym. hoc loco, Cyrillus, Theodor. lib. 5. diui. decret. c. de matrimonio, Beda hom. 2. Dom. poſt Epiphan. Sed eodem etiam exemplo Iouinianus abutebatur, vt virginitati nuptias exęquaret, vt auctor eſt Hieron. lib. 1. & in apologia cótra illũ. Alij, vt ſignificaret ſe de cęlo in terrá nuptiarũ cauſa veniſſe, vt humanam ſibi naturá matrimonio quodammodo coniungeret, vt ſcribit Seuerus Antiochenus orat. 119. vt in Græcorum Catena citatum inuenio. Alij humilitatis cauſa factum putant, quemadmodum cum publicanis, & peccatoribus conuiuia ſolebat inuitatus non recuſare, vt ait Chryſoſt. hom. 20. Theophylact. & Auguſt. ſer. 41. Credibile etiam eſt ideo non recuſaſſe, quia ſciebat, quam ibi occaſionem faciendi primi miraculi habiturus eſſet, & videbat tempus eſſe, vt ſe quis eſſet, miraculis inciperet declarare, vt & Cyrillus putat.

Ioſeph quando mortuus fuerit.

Cur ad nuptias ierit Chriſtus.

3. *Et deficiente vino, dicit mater Ieſu ad eum, vinum non habent.*) Incertum an vinum prorſus iam defeciſſet, an tantùm deficere cœpiſſet. Græcum participium, *ὑστερήσαντος οἴνου* potiùs ſignificat iam omnino defeciſſe. Etſi eſt probabile, rationíque conſentaneum vt ſer. de tempore 41. Auguſt. ait, non expectaſſe ma-

A trem Chriſti, vt vinum omnino nullum eſſet, ſed ſimul vt vidit non eſſe ſatis, filio ſuggeſſiſſe, vt prouideret. Quęrũt Chryſoſt. hoc loco, & Theodorus Mopſueſt. in Catena Græca, vnde in mentem Mariæ venerit petere à filio; vt miraculum faceret, cùm nullum adhuc feciſſet; nec tantam de illo habere videretur opinioné, vt facere putaret poſſe. Reſpondent ijdem illi, & Theophylact. & Euthym. iam fuiſſe Ioannis teſtimonio declaratum. Deinde ex ipſo conceptionis, & natiuitatis modo, ex diſputatione cum doctoribus in templo, cùm duodecim tantùm eſſet anno-
B rum, ſatis cognoſcere potuiſſe, qualem, quãtúmque haberet filium. Hæc enim *conſeruabat omnia conferens in corde ſuo* Luc. 2. 19. Nec mihi diſplicet, quod nonnulli dicunt, matrem aliqua priùs priuatim ab eo facta miracula vidiſſe, quibus ſuam aliquando ſubleuaſſet inopiam, ideóque in ſimili cauſa miraculum ab eo petiuiſſe. Vera quidem hæc ſunt; ſed multo magis mea quidé ſententia diuina cognouerat reuelatione nuntiante angelo fore, vt is, quem concepiſſet, *filius Altiſſimi* vocaretur, Luc. 1. 32. Caluini ne audienda quidem ſententia eſt, qui exiſtimat ne hanc quidem de
C Chriſto Mariam opinionem habuiſſe, vt ab eo miraculum vllum peteret, ſed ideo illi inopiam vini ſignificaſſe, vt pia aliqua exhortatione conuiuas conſolaretur. Quod non ſolùm falſum, ſed etiam ridiculum eſt; ex reſpóſo enim Chriſti conſtat matrem ab eo miraculum poſtulaſſe. Quo animo mater Chriſti hoc filio ſuggeſſerit, nefas ducerem diſputare, niſi monẽdus mihi neceſſariò lector eſſet, caueat ne magnorum fortaſſe virorum auctoritate raptus in errorem aliquem incurrat. Videntur Chryſoſt. Theophylact. & Euthym. exiſtimare Mariam humano ali-
D quo affectu hoc à filio petiuiſſe, vt aliqua etiam ſibi ex eius miraculis accederet gloria. Quod vix ſatis ab illis dictum nimis auidè quidam non maximè, vt nihil dicam aliud, erga B. Virginem religioſi arripuerunt. Primùm quidem illi ipſi auctores non affirmant. Deinde vt affirmaſſent, quin Cyrillum hoc loco; quin Ambroſ. ſer. 16. in Pſal. 118. quin Rupertũ, quin Bernardum ſer. 1. in hæc verba, auctores non minùs graues ſequebãtur, qui id non cupiditati gloriæ, ſed miſericordiæ, & caritati tribuunt? Nam vel hoc indicio ſatis intelligimus pauperes fuiſſe, quo-
E rum nuptiæ celebrantur, quòd vinum conuiuis defuerit. Nec enim in domo locuplete defuiſſet. Mota ergo eſt Maria caritate; mota in pauperes miſericordia. Addit Rupertus, quod vero abſimile non eſt, Chriſtum, & eius diſcipulos in cauſa fortaſſe fuiſſe, vt vinum deficeret; vocatos enim fuiſſe præter opinionem, prętérque numerum conuiuarum, cùm cognitum eſſet eos abeſſe prope. Itaque iam alijs conuiuis recumbentibus ſuperueniſſe. Et quia non plùs vini paratum fuerat, quàm quantum eorum, qui priùs vocati fuerant numero ſufficiebat, eo aucto
F numero defeciſſe. Ægrè ergo ferebat virgo ſanctiſſima, vt ſua, filijſque ſui cauſa deficeret vinum, æquumque iudicabat eſſe, vt per quem defecerat, per eundem abundaret. Non ſolùm magis hoc pium, ſed magis etiam verum puto.

Caluini ſententia reijcienda in comment. in Ioan.

Caluinus ibidem.

4. *Quid mihi, & tibi eſt mulier? nondum venit hora mea.*) Quia ſpeciem quandam reprehenſionis hoc Chriſti reſponſum videtur pre ſe ferre, qui non ſatis firmi in fide erant, in abſurdos errores inciderunt; qui bene Catholici erant, in varias tamen de ſenſu huius loci ſententias diſtracti ſunt. Qui Chriſtum

veram carnem negabant habuiſſe, ideóque non verè filium fuiſſe Mariç, quales Montaniſtç, Valentiniani, & Manichçi erant, ex hoc loco confirmabant, quòd ita Chriſtus reſpondere Mariç videatur, vt indicet ſe eam pro matre non agnoſcere. *Quid mihi, & tibi eſt mulier?* quaſi dicat nihil tecum commune habeo, non agnoſco te pro matre; vt Origenes in Catena Grçcorum, & Auguſtinus tractatu in Ioann. 8. indicant. Eos rectè idem Auguſtinus refellit. Ideo enim eodem loco dixiſſe Ioannem, ver. 1. *Et erat mater Ieſu ibi*, & rurſus ver. 3: *Dicit mater Ieſu ad eum*, ne quis ex reſponſo Chriſti ſuſpicaretur, eius matrem non fuiſſe.

Errores hæreticorũ hoc loco abutentiũ.

Alij ſanctiſſimam Mariæ virginitatem hoc loco maculabant, quaſi ideo Chriſtus eam mulierem appellauerit, quia virgo non erat, vt Hieron. in comment. & Gaudentius tracta. 9. de lectionibus Euangelici ſcribunt. Heluidij error, quem nos apud Matth. c. 1. refutauimus, & iam olim Hieronym. in lib. aduerſus Heluidium, & eo loco, quem modò notauimus, penitus profligauit, & ante illum Tertullian. in lib. de veland. virgin. & Epiphan. hçreſi 51. Summa eſt, nomen mulieris ſexum, non corruptionem ſignificare; nam & Euam cùm virgo à Deo formata eſt, mulierem appellatam, Geneſ. 2. 22. Sunt qui putent honoris cauſa non alio hîc nomine Mariam, quàm mulieris appellatam, ſed de ea re paullo poſt dicturi ſumus.

Nomẽ mulieris ſexũ, non corruptionẽ hîc ſignificat.

Hæc hçretici. Catholici verò quidam contrà certi, proinde ac debuerunt, nihil in Maria fuiſſe culpæ, quod Chriſtus reprehenderet, ſic conati ſunt orationis aſperitatem emollire, vt ſenſum eſſe dicerent, *Quid mihi, & tibi eſt mulier?* id eſt quid ad nos pertinet, quòd vinum deficiat? Quam interpretationem non ſolùm apud recentiores multos, ſed etiam apud veteres nonnullos interpretes inuenio, Iuſtin. quçſt. 136. aut quiſquis earum quæſtionum auctor eſt, & vt videtur Epiphanius hæreſ. 79. certè ita intellexit Latinus interpres, etſi Græca alium ſenſum habere poſſunt; ita & Euthymius in commentariis. Commoda quidem, & pia interpretatio, ſi loquendi conſuetudo pateretur. Sed animaduertimus perpetuo ſcripturarum vſu eam phraſim ſignificare nihil huic cum illo eſſe commune. *Quid mihi, & vobis filij Saruiæ?* 2. Regum 19. 22. &, *quid tibi, & paci?* 4. Regum 9. 18. 19. &, *quid nobis, & tibi Ieſu fili Dei?* Matth. 8. 29. &, *nihil tibi, & iuſto illi*, Matthæi 27. 19. Itaque non dubito hunc eſſe ſenſum, quid mihi tecum commune eſt; id tantùm agimus, vt reſponſi leniamus aſperitatem. Videndum priùs eſt, an vera hæc ſit reprehenſio. Nam ſi reprehenſio eſt, nulla ita interpretatione leniri poterit, quin hoc ipſum durum, mirúmque videatur, quòd matrem quibuſcunque tandem verbis Chriſtus reprehenderit. Id ex altera quæſtione pendet, ecqua in matre fuerit culpa. Nam ſi quidem fuit, credi poteſt à Chriſto fuiſſe reprehenſam, nec excuſanda nobis erit, quam talis index accuſauerit. Inter veteres auctores paucos admodũ inuenio, qui non aut apertè dicant, aut obſcurè ſignificent, aliquam culpam, aut errorem certè fuiſſe, quòd filium ad faciendum miraculum incitauerit, ſi non ob aliud, certè quia intempeſtiuè, & ante tempus id fecit. Hoc illi, vt minimum dicam, Chryſoſtomus, hoc Theophylac. hoc Euthym. & Ammonius preſbyter, quem ex Grçcorum Catena ſçpe citauimus, attribuunt. Ego hoc mihi non perſuaſero, vllam vnquam in Maria fuiſſe culpam, multo verò minùs in hoc facto, quod, vt ſupra ex Cyrillo, Bernardo, & Ruperto dicebamus, plenum fuit caritatis. Et Irenæus quidem libro 3. cap. 18. feruorem potiùs quendam caritatis fuiſſe putat bibendi ſanguinis Chriſti, qui hoc vino ſignificabatur. Et ſi culpa fuiſſet aliqua miraculum poſtulare, vtique Chriſtus miraculum non feciſſet, ne culpam ipſam videretur miraculo confirmare. Nec vnquàm legimus illum vel curioſo tantùm cuiuſquam rogatu miraculum feciſſe vllum. Cupiebat curioſè Herodes ſignum aliquod ab eo factum videre, noluit facere, Lucæ 23. 8. Petiuerunt aliquando ab eo curioſè Iudæi ſignum, reſpondit; *Generatio mala, & adultera ſignum quærit, & ſignum non dabitur ei, niſi ſignum Ionæ prophetæ*, Matthæi 12. 39. Hinc ſequitur Mariam hoc loco non fuiſſe reprehenſam; nec enim potuit Chriſtus tam æquus, tam ſapiens iudex, & præterea eius filius eam ſine culpa reprehendere. Nec mater reprehenſa perrexiſſet dicere miniſtris, vt filio ſuo parerent; priorem enim culpam culpa maiore pertinaciæ cumulaſſet. Cur ergo reprehendentis modo reſpondet? Sunt qui putent non ſolùm reprehenſionem hîc nullam eſſe, ſed nullam etiam reprehenſionis ſpeciem verba præ ſe ferre. Illud libenter amplector; hoc poſterius probare nõ poſſum, quia tam perſpicuum eſt totam orationem ſpeciem habere reprehẽſionis, vt prudenter negari non poſſit.

B. Virgo non fuit à filio reprehenſa.

Communis & veterum, & recentiorum auctorũ interpretatio eſt, Chriſtum tanquam Deũ loqui; eâ enim ratione, qua Deus erat miracula faciebat; voluiſſéq; ſpecie reprehenſionis oſtendere ſe non tanquam hominem, id eſt mulieris filium, ſed tanquam Deum miracula facturum, qua quidem ratione nihil cum matre haberet commune. Hoc eſſe, *Quid mihi, & tibi eſt mulier?* Sic Origen. in Græca Catena, Auguſt. hoc loco, & tract. 119. & lib. de fide, & ſymbolo c. 4. & lib. 2. de fide ad Catechum. c. 5. & Gregor. lib. 8. Regiſt. c. 42. Theophilus Antiochenus lib. 4. allegor. Gaudent. tract. 9. de lectionibus Euangelicis, Beda, & Euthym. in comment. Quibus illud videtur obſtare, quòd nõ hanc, ſed aliam cauſam Chriſtus eius, quç apparet, reprehẽſionis afferre videatur. Non enim dicit, *quid mihi, et tibi eſt mulier?* Deus enim ſum, ſed *nondum venit hora mea.* Adde quòd Maria non ignorabat nihil ſibi, & filio eſſe, quatenus Deus erat. Nam etſi ſciebat ſe Dei matrem eſſe, tamen nõ erat neſcia ſe non Deum, quatenus Deus, ſed Deum, quatenus homo erat, peperiſſe. Itaque non erat de ea re docenda. Lego aliam apud Bernard. ſer. 1. in hæc verba interpretationem, ſi forte non propriam, vtilem certè, & hominibus religioſis accommodatam. Putat Chriſtum etiam tãquam hominem locutum eſſe, ſed hoc ſignificare voluiſſe, ſe ante ſub matris fuiſſe poteſtate, antequam officium illud doctoris, ac redemptoris, ad quod miſſus à Patre fuerat, iniret. *Erat* enim *ſubditus illis*, vt Lucas ait. Nunc auſpicatum redemptoris officium, & in iis, quæ Patris ſui erant, vt alio loco dicit, occupatum patrem, & matrem, vt ipſe diſcipulos ſuos facere docuit, reliquiſſe, & eos quodammodo non agnoſcere. Similis, ſi non eadem, eſt interpretatio Gregorij Nyſſeni, in homil. in illa verba, *Tunc & ipſe filius ſubiectus erit ei.* Putat enim ſignificare Chriſtum ea ſe iam ætate eſſe, vt ſub matris cura, atq; poteſtate eſſe nõ debeat. Itaq; quod ſequitur per interrogationem legit, *nondum venit hora mea?* id eſt nonne çtatem habeo? Credo ego nullã, vt dixi, veram, ſed ſimulatam tamẽ eſſe reprehẽſionem, qua Chriſtum non ſemel vſum legimus. Certè verba illa

cap. 2. 51.

1. Corinth. 15. 28.

Luc. 2.

Luc. 2. 49. *Quid eſt, quod me quærebatis? neſciebatis, quia in iis, quæ patris mei ſunt, oportet me eſſe?* ſpeciem habent reprehenſionis; ſed ſimulata, non vera eſt reprehenſio. Non enim parentes reprehendit, quòd ſe quæſiuiſſent, quòd caritatis, pietatiſque fuerat officium; ſed ſimulat ſe reprehendere, vt qui audiunt, intelligant, alium ipſum habere patrem, cui magis quàm illis parere debeat. Reprehenſio videtur eſſe, *Quæ eſt mater mea? & qui ſunt fratres mei?* Matth. 12. 48. ſed ſimulatio potiùs eſt reprehẽſionis, vt doceat nos etiã poſſe matrem, & fratres eſſe eius, ſi voluntatem patris eius faciamus. Similiter hoc loco ſimulauit ſe matrem reprehendere, cùm minimè reprehenderet, vt oſtenderet ſe non humano, non ſanguinis reſpectu, ſed ſola caritate, & vt ſeſe, quis ſit, declaret, miraculum facere. Quẽadmodum iudex illi, quem vult abſoluere, ſæpe aſperè reſpondet, ne eum gratia abſoluiſſe videatur. Quid ergo? an nullum habuit reſpectum matris, vt miraculum illud faceret? Habuit ſanè, vt Cyrillus, & Euthym. aiunt, & etiamnũ habet, cùm ad eius, vt credimus, preces, miracula facit. Sed caritatis reſpectum, non carnis. Quod ipſum Chriſtus volebat ſignificare. Hinc intelligitur, quare Chriſtus Mariam hoc loco non matrem, ſed mulierem appellauerit. Nempe vt à ſe omnis carnalis affectus in faciendo miraculo ſuſpicionem remoueret. Nuſquam enim ſolet ſine certa aliqua ratione matrem ſuam mulierem appellare. Nam cùm in cruce ſuſpẽſus dixit, *Mulier ecce filius tuus* Ioann. 19. 26. ideo, vt opinor, mulierem nõ matrem vocauit, vt indicaret illam viduam eſſe, atque deſertam. Aut, vt alij putant, ne ſi matrem appellaſſet, teneriore vocabulo dolorem eius augeret. Sunt qui exiſtiment per excellentiam mulierem appellari, quo ſenſu Chriſtus filius hominis dicitur: vt hic Adamo, hæc Euæ quaſi mater altera omnium viuentium opponatur. Sed apud Matth. c. 8. 20. docuimus Chriſtum ipſum non ea ratione filium hominis nominari. Alij contra, nequis exiſtimaret ſupra hominem illam eſſe vt Epiph. hær. 79.

Nondum venit hora mea.) Multi patiendi tempus intelligunt, quaſi ſenſus ſit, nunc in faciendis miraculis, quæ tanquam Deus facio, te matrem non agnoſco; veniet paſſionis tempus, cùm te matrem recognoſcam, cùm id patietur, quod ex te accepi. Sic omnes illi auctores interpretantur, qui exponunt ſuperiora verba, *Quid mihi, & tibi eſt mulier?* de diuinitate, vt paullo ſupra citauimus, & Seuerus Antiochenus in Catena Græca, & Iren. lib. 3. c. 18. Et quidem horã ſuam Chriſtus tempus illud paſſionis vocare ſolet Matth. 26. 45. Mar. 14. 35. Ioan. 7. 30. & 8. 20. & 13. 1. At hoc loco non de paſſione, ſed de miraculis agebatur. Itaque ſenſum eſſe arbitror, nondum venit tempus faciendi miraculum, quod à me petis, vt Ammonius & Apollinarius in Græca Catena, & D. Auguſtin. ſerm. 41. de tempore, & Cyrillus, Chryſoſt. Theophylactus, & Euthym. & Iuuencus poëta interpretãtur. Cur ergo miraculum fecit, ſi tempus non venerat? non venerat cùm mater petiuit; venerat, cùm fecit, modico licet interuallo. Quid igitur expectabat? Reſpondent Chryſoſt. Theophylact. & Euthym. expectaſſe quoad omnes, qui aderant, cognouiſſent vinũ defeciſſe, quo clarius miraculum eſſet. Auguſtinus verò tum cùm petiuit mater, nondum vinum penitus defeciſſe, ideòq; voluiſſe expectare Chriſtũ quoad nihil omnino vini eſſet, ne putaretur elementorũ

Horã ſuam Chriſtus tẽpus paſſionis appellat.

Lib. 2. Euãg. hiſt.

miſtione ex aqua ſimul, & vino vinũ factũ. Vtrumque probabile. Gregorij Nyſſeni interpretationem per interrogationem hæc verba legentis ſupra recitauimus, & non magni eſt negotij refutare. Quæſtio verò eſſe poteſt, quam ob rem Chriſtus hæc adiecerit verba, ſatis enim videbatur eſſe, quod dixerat, *Quid mihi, & tibi eſt mulier?* Suſpicor voluiſſe Chriſtum ſimul ſignificare ſe humano reſpectu nolle facere miracula, & tamen quod petebatur, cum tempus eſſet, facturum eſſe, ne ab alio poſtea factum putaretur. Ideo non reſpondet ſe non facturum, ſed potiùs ſe ſuo tempore facturum indicat, dicens, *Nondum venit hora mea.* Certè mater ita intellexit, vt ver. 5. apparebit. Indicat Auguſt. Priſcillaniſtas, etſi non nominat, abuſos hoc loco, vt probarent Chriſtum tempori, ac fato ſubiectum fuiſſe. Indicant Chryſoſtomus, Euthymius, & Theophylactus eodem etiam abuſos Arianos, vt hinc docerent Chriſtũ non eſſe Deum, quandoquidem addictus eſſet tempori. Facilè vterque error confutatur. Nam, vt diximus, tantùm abeſt, vt ſignificet Chriſtus ſe nõ poſſe quouis tẽpore facere miracula, vt potiùs ſignificet poſſe quidem, ac velle facere, ſed opportunum tantùm tempus expectare.

Priſcillianiſtæ hoc loco abuſi.

5. *Dicit mater eius miniſtris, quodcunque dixerit vobis, facite.*) Hinc, vt ſupra diximus, apparet matrem à Chriſto non fuiſſe reprehenſam. Nec enim perſeueraſſet res ad futurum miraculum præparare. Apparet etiam ex reſpõſo Chriſti intellexiſſe eum non ſignificaſſe nolle ſe facere miraculum, ſed potiùs facturũ eſſe, vt Chryſoſt. Cyrill. Theophyl. & Euthym. obſeruarunt. Quo ſenſu reddit carmine Iuuencus,

Menſarum tunc inde vocat lætata miniſtros.

Lib. 2. Euãg. hiſt.

Lætatam enim dicit Chriſti reſponſo, quia cognouit eum velle facere miraculum. Quod eſt probabilius, quàm quod indicat Beda, etſi putabat recuſaſſe Chriſtum, tamen quia ſciebat eum miſericordem, ac benignum eſſe, perſeueraſſe ſperantem fore, vt precibus, aut commiſeratione flecteretur. Nemo, quem legerim animaduertit videri matrem Chriſti non ſolùm de futuro miraculo, ſed etiam de modo, quo illud Chriſtus facturus erat, ſciuiſſe aliquid. Quorſum enim alioqui miniſtris diceret, *Quodcunque dixerit vobis, facite,* ſi neſciebat fore vt Chriſtus illis præciperet, vti hydrias implerent aqua. Poterat quippe miraculum aliter facere, vt miniſtris opus non eſſet. Malo exiſtimare ſanctiſſimam Virginem prophetico ſpiritu id cognouiſſe, quàm aliquid de ea re conſilij inter Chriſtum, & ipſam fuiſſe communicatum. Spiritum enim propheticum habuiſſe quis pius negare poterit?

6. *Erant autem ibi hydriæ ſex poſitæ ſecundum purificationem Iudæorum.*) Quam vocet Iudæorum purificationem hoc loco, nempe non legalem illam, qua, qui ſecundùm legem polluti erant, mundabantur, ſed eam, qua propria quadam Phariſæorum traditione frequenter inter prandẽdum manus, brachiáque lauabant cubitorum tenus, diſputauimus apud Matthæum c. 15. 2. & apud Marcum cap. 7. 3. Quòd & vaſorum numerum, & magnitudinem, & qualitatem, atque miniſterium, id eſt quòd hydriæ, hoc eſt vaſa aquaria, non vinaria eſſe declarauit; omnia eo pertinent, vt miraculi magnitudo cognoſcatur. Non enim parum quidpiam feciſſe vini, quod alicubi relictum oblinione, aut aliunde

ſubuectum

ſubuectum videri poſſet; ſed tãtam prorſus copiam, vt ſex tam magna impleuerit vaſa, vt vel vnum quámuis magno conuiuio ſatis eſſet. Quòd autem hydrias, id eſt aquales, vt Varro vocat, fuiſſe dicit, eò etiam ſpectat, ne quis exiſtimet aliquid in illis priùs fuiſſe vini, quòd aliquem ſuperinfuſæ aquæ vini ſaporem præbere poſſet, vt Chryſoſtomus, & Theophylactus admonuerunt. Quòd verò ait poſitas fuiſſe *ſecundum purificationem Iudæorum*, id eſt Iudæorum more, qui eas in conuiuijs ad ſæpe lauandum paratas habere conſueuerant; vel in Iudæorum purificationem, vt alij interpretantur; indicat ſimul & rem ex compoſito factam non fuiſſe, quaſi ad fingendum miraculum illic de induſtria fuiſſent poſitæ; & valde fuiſſe magnas, tum quia vaſa aquaria maiora, quàm vinaria eſſe ſolent; tum quia illa non ad potum, ſed ad lotionem comparata fuerant: itaque maiora oportebat eſſe, quàm ſi potus cauſa ibi fuiſſent.

Lib. 4. de lingua Latina.

Capientes ſingulæ metretas binas, vel ternas.) Deſcribit Euangeliſta hydriarum magnitudinem, vt ex ea magnitudo quoque miraculi intelligatur. Eo ipſo quòd non omnino iuſtam earum menſuram poſuit, ſed in dubio reliquit dicens *metretas binas, vel ternas*, fidem auxit hiſtoriæ. Nunquam enim mendaces dubitantes loquuntur; omnia quæ dicunt intrepidè, & minimè hæſitãtes affirmant. Probi eſt viri immoderari verba, vt certa pro certis, dubia pro dubijs dicat. Metreta, vt vox ipſa indicat, Græca menſura erat; apud Hebræos cadus dicebatur. Sed Ioannes Græcè ſcribens Græco potiùs, quàm Hebraico vſus eſt verbo; vſus ea voce eſt Theodotion Græcus interpres apud Daniel. c. 14. 2. quam Latinus amphoram reddit. De cado diximus apud Lucam c. 16. 6. Cæterùm eadémque de metreta dici poſſunt. Metreta, vt auctor eſt Epiphan. in libro de menſuris, duodecim capiebat congios. Itaque quod nunc apud Dioſcoridem legitur, ἔςι δὲ μετρητὴς χόες δέκα, quidam corrigendum exiſtimant & pro δέκα, δώδεκα legendum eſſe. Congius verò ſextarios ſenos continebat. Itaque metreta vna ſeptuaginta duos habebat ſextarios. Quare quod apud Ammonium in Catena lego ὁ μετρητὴς ποιεῖ ξέςας ρβ̄, vitioſum puto. Subducta igitur hinc ruditer ratione inuenio hydrias ſingulas tertiam circiter, aut etiam & tertiam partem Pariſienſis modij vini habuiſſe, id eſt ſex fere quas Hiſpani Arrobas vocant, ſi binas metretas capiebant; nouem verò, ſi tres. Itaque vt minimùm triginta ſex Arrobæ optimi vini eo miraculo à Chriſto factæ ſunt. Quæ vel ad inebriandos ſexcentos homines moderati potus ſatis erãt. Voluit enim Chriſtus non ſolùm præſenti inopiæ ſubuenire, ſed multum etiam vini ſponſo remanere, tum vt illius paupertatem ſubleuaret, tum vt diuturnum teſtimonium, ac monimentum eſſet facti miraculi.

Metreta quod genus menſuræ.

7. *Implete hydrias aqua.*) Quærunt Chryſoſt. & Theophyl. quamobrem Chriſtus non ſine aqua, & ſine vlla alia materia vinum fecerit, qui mundum ex nihilo creauerat? Reſpondent, vt faciliùs miraculum crederetur. Nam ſi ex nihilo vinũ feciſſet, phantaſma viſum fuiſſet. Cùm autem viderunt omnes illam ipſam aquam, quam ſuis oculis viderant, in vinum verſam, miraculũ negare non potuerunt. Aliam Irenæus rationem affert lib. 3. c. 11. quam & Chryſoſt. inſinuat, voluiſſe Chriſtum oſtendere ſe harum crea- A turarum dominum eſſe, quas alias in alias pro ſuo tranſmutaret arbitrio; hinc enim Valentinianorum errorem refutat. Aliter etiam Theophylactus reſpondet, propterea id Chriſtum feciſſe, vt miniſtri ipſi, qui eodem momento & aquam infuderant, & vinum hauſerant, oculati teſtes miraculi eſſent. Eadémque de cauſa, vt idem Chryſoſt. Theophylact. & Euthym. docent, noluit ipſe per ſe, ſed per miniſtros aqua hydrias implere. Quæri etiam poteſt, cur potiùs ex aqua, quàm ex vlla re alia facere vinum voluit. In promptu ratio, nihil ſimilius, nihil diſ- B ſimilius, aut magis cõtrarium eſt vino. Similis aqua vino eſt, quia vterque communis potus. Diſſimilis, quia contrarias prorſus habet qualitates. Propter diſſimilitudinem maius miraculum videri poterat; propter ſimilitudinem credi faciliùs. Itaque Cyrillus Hieroſolym. in 4. myſt. catech. dicit, maius fuiſſe miraculum, quòd Chriſtus aquam in vinum verterit, quàm quòd nunc vinum in ſanguinem ſuum vertat. Eſſe enim vinum ſanguini propinquius.

Cur abſque alia materia vinum non fecerit Chriſtus.

Et impleuerunt eas vſque ad ſummum.) Neceſſarium fuit, vt hoc adderet Euangeliſta; vt conſtaret non C alia ex re, quàm ex aqua vinum factum, quo certius miraculum eſſet. Vſque ad ſummum autem aqua impletas fuiſſe dicit, partim ne quis locus calumniæ eſſet, non ex ſola aqua factum vinum, ſed aliquid ſuper aquam vini infuſum fuiſſe. Non ſolùm enim ſuperinfuſum non eſt vinum, ſed ne ſuperinfundi quidem potuit plenis vſque ad ſummum hydrijs.

8. *Haurite nunc, & ferte architriclino.*) Iubet ſtatim haurire, vt maius, & vt euidentius miraculum ſit. Maius, quo breuiore tempore, id eſt vno momento ex aqua D vinũ eſt factũ. Non enim ſolent quæ natura fiunt repẽte, ſed certis tẽporum ſpatijs fieri. Deus qui à tempore non pẽdet, momẽto quidquid vult facit; itaque pars vna miraculi eſt, quòd ſubitò fiat. Hanc igitur habet vim illud *Nunc*; quaſi dicat, Haurite ſtatim, ne quis putet mora temporis, aut artificio, aut vi aliqua naturali cõuerſam in vinum aquam. Architriclinus erat, vt ait Seuerus Antiochen. orat. 119. vt citatur in Græcorũ Catena, & Chryſoſt. & Theophylact. in cõment. qui cõuiuio præerat, nõ quidem tanquã dominus, ſed tãquam œconomus, ordinans, ac diſponens E omnia, quæ ad cõuiuium pertinebãt; animaduertẽs, ne quid cuiquã deeſſet. Præcipuam autem curã habebat vini, partẽ ſuam cuique diſtribuens, & prout volebat, tẽperans. Is mẽſę non accũbebat, ſed ſtabat, & conuiuium obibat imperans miniſtris, quæ facto opus erãt. Is vina, antequã cõuiuis præberentur, deguſtabat, vt videret, quid cuique dari oporteret, &, ſi quod eſſet indignum ſplendore cõuiuij, reijceretur. Quod eò meliùs iudicare poterat, quòd ſobrius erat, & incorruptum cibis habebat guſtum. Dictus eſt à forma cœnaculi vſitatiſſima, quæ τρίκλινος à Græ- F cis vocabatur, quòd tribus conſtaret lectis, quos κλίνας appellant Græci. Nam in lectis, aut thoris & Græcos, & Romanos veteres circum menſam accubantes prandere ſolitos vulgo etiam eſt notum. Nam etſi pro lectorum numero alij εἰκοσίκλινοι, alij πεντάκλινοι, alij ἑπτάκλινοι, alij δεκάκλινοι, vt ſcribit Iulius Pollux lib. 1. c. 8. vocabantur, tamen τρίκλινος vſitatiſſimus erat. Indéque qui conuiuio præerat Architriclinus dictus eſt. Is eſt ille, de quo in Eccleſiaſtico. cap. 32. 1. 2. 3. dictum eſt, *Rectorem te poſuerunt? noli extolli; eſto in illis*,

quaſi vnus ex illis. Curam eorum habe, & ſic conſidera, & omni cura tua explicita recumbe; vt læteris propter illos, & ornamentum gratiæ accipias coronam, & dignationem conſequaris corrogationis. Quibus verbis officium omne architriclini, quod ſupra deſcripſimus, declaratur. De eo enim agi, & ex eodem, & ex præcedenti capite manifeſtum eſt. Curam habuiſſe conuiuarum, non ante ſolitum accumbere, quàm finito conuiuij officio omni ſuo perfunctus eſſet. Poſtea illi, ſicut & cæteris conuiuis coronam, & múnuſcula dari conſueuiſſe, quæ à Græcis, quòd inde in domum referrentur, ἀποφόρητα dicebantur. *Qui ad conuiuium magnum inuitantur*, inquit Ambroſius in exhortatione ad virgin. *apophoreta ſecum referre cõſueuerunt.* Et auctor commentar. in epiſtolam ad Epheſ. nomine Ambroſij, cap. 3. *In magna vota maxima dantur apophoreta.* Auctor etiam in Caligula Tranquillus. Sic interpretor quod in illo tam celebri Aſſueri conuiuio factum dicitur Eſther 1.8. neminem fuiſſe, *qui nolentes cogeret ad bibendum*, id eſt neminem fuiſſe architriclinum, qui quod vellet vinum, aut qua menſura vellet, conuiuis diſtribueret; ſed vnum omnibus præſtantiſſimum vinum fuiſſe propoſitum, ex eóque pro ſuo arbitrio, quantum quiſque vellet, accepiſſe. Duabus ergo de cauſis Chriſtus architriclino ferri vinum iuſſit: & quia eius erat officium prægustare, atque diuidere: & vt is, qui, quia ſobrium habebat guſtum, teſtis ſimul ac iudex optimus eſſet, non aquam, non qualecunque vinum; ſed optimum omnium, quæ ante bibita eſſent, vinum fuiſſe, vt Seuerus Antiochenus, Chryſoſtomus, & Theophylactus adnotarunt.

9. *Vt autem guſtauit architriclinus aquam vinum factam.*) Aquam vocat, quia paullo ante aqua erat, & vt indicet, vnde vinum factum eſſet. Itaque malignè, & imperitè Caluiniani calumniari ſolent Euchariſtiam iam conſecratam panem à Diuo Paulo appellari, non ergo corpus eſſe Chriſti. Nam præterquam quòd non propriè, ſed metaphoricè vocatur panis, quomodo verum etiam Chriſti corpus panis appellatur, vt apud Matthæum c. 26. 26. diſputauimus, & rurſum infra cap. 6. 51. ſumus diſputaturi; vt tamen fingamus verè panem appellari, quid mirum panem dici, qui quamuis panis non ſit, modò tamen panis erat. Sicut hoc loco aqua dicitur, quæ aqua certè non erat, quia paullo ante fuerat. Et virga Moſis iam in ſerpentem conuerſa, virga tamen appellatur, quia ante virga fuerat, Exod. 7. 12.

1. ad Cor. 11. 26. 27. 28. Caluiniani refellūtur.

Et non ſciebat vnde eſſet; miniſtri autem ſciebant, qui hauſerant aquam.) Neſciebat architriclinus vnde vinum illud eſſet, id eſt qua ex re factū, aut vnde hauſtum, vnde allatum. Hebraiſmus aſperiorem orationem facit, qui, vt leniùs Latinè fluat, ſic eſt reſoluendus. *Cùm guſtaſſet architriclinus aquam vinum factam*, cùm neſciret vnde eſſet, miniſtris tantùm, qui hauſerant, ſcientibus, *vocat ſponſum.* Quærere lector poteſt, quo modo ignorare potuit architriclinus, vnde vinum illud factum eſſet, cùm ipſe ſemper adeſſet, & miniſtris immineret? Facilis reſponſio. Nunquam architriclinus vno ſtabat loco, ſed huc, illuc diſcurrebat, vt ſatageret, quæ eſſent neceſſaria; itaque neque quod Chriſto mater dixerat, neque quod matri Chriſtus reſponderat, neque quod miniſtris imperauerat, audire, neque quod miniſtri fecerant, videre aliis occupatum rebus potuiſſe. Quod ipſum diuino conſilio factum fuiſſe credendū eſt; vt Chryſoſtomus indicat, vt illa architriclini admiratione, ſponſique interrogatione, reſponſionéque miraculum proderetur. Nam ſi nihil architriclinus dixiſſet, exiſtimare conuiuæ poterant vinum illud non factum ex aqua, ſed aliunde veniſſe, nec miniſtris contrà teſtantibus facilè credidiſſent. Nihil autem fortaſſe architriclinus dixiſſet, ſi ſciuiſſet, vnde vinum eſſet. Omnia deniq; ita ſunt geſta, vt & maximè miraculum eluceat, & Chriſti gloria magis, magiſque illuſtretur. Eadémque de cauſa tam diligenter Ioannes ſingula narrauit. Iterum vinum, quia paullo ante aqua fuerat, aquam vocat. Niſi quis dicat tum cùm hauſta ex hydriis à miniſtris eſt, aquam adhuc fuiſſe, hauſtam verò conuerſam in vinum. Quod etſi verba videntur præ ſe ferre, tamen nec auctorem bonum, qui dicat, vllum inuenio, & videtur altera ex parte ratio repugnare. Si enim hauſta iam aqua conuerſa in vinum eſſet, quæ in hydriis remanſit, conuerſa vtique non fuiſſet; quod credibile profectò non eſt, & quia cùm Euangeliſta dicit, quot, quantæque fuerint hydriæ, eáſque vſque ad ſummum aqua impletas fuiſſe, magnitudinem, vt diximus, miraculi declarare voluit, indicans aquam illam totam tranſmutatam in vinum; & quia eſt veriſimile, poſtquam miniſtrorum teſtimonio compertum eſt vinum illud, quod tantoperè architriclinus laudauerat, ex aqua factum fuiſſe, omnes conuiuas ad hydrias accurriſſe, vt viderent, an ita eſſet, & oculis ſibi fidem facerent. Elegantes ſunt de hac re Sedulij verſus; Lib. 3. Carm.

Impleuit ſex ergo lacus hoc nectare Chriſtus.
Quippe ferax qui vitis erat, virtute colona
Omnia fructificans, cuius ſub tegmine blando
Mitis inocciduas enutrit pampinus vuas.

Vocat ſponſum architriclinus.) Indicant hæc verba ſponſum cum reliquis conuiuis ad menſam non accubuiſſe, ſed in curandis, quæ ad conuiuium pertinebant, fuiſſe occupatum. Non enim à menſa illum architriclinus ſeuocaſſet. Niſi forte malimus interpretari, vocauit, id eſt appellauit. Non quòd ad ſe venire iuſſerit, quod minimè fuiſſet vrbanum, ſed quòd recumbentem appellans interrogauerit, quid optimum vinum in finem reſeruaſſet. De qua ipſa quæſtione alia quæſtio eſſe poteſt, quomodo architriclinus ſponſum interroget, cùm ipſius potiùs architriclini eſſet officium vina & temporibus, & perſonis accommodarè diſpenſare? Erat quidem, ſed tamen cum diſpenſator tantùm, non dominus eſſet, omnia illi priùs, quæ in conuiuio præbenda erant à domino tradebantur, & mirabatur optimum ſibi vinum initio inter alia non fuiſſe traditum. Ita verſus etiam ſequens explicatus eſt.

11. *Hoc fecit initium ſignorum Jeſus in Cana Galilææ.*) Ambigua ſunt verba; ſignificare enim poſſunt hoc fuiſſe primum omnium omnino miraculorum, quæ vnquam fecerit Chriſtus; aut non omnium quidem primum, ſed eorum, quæ fecerit in Cana Galilææ. Atque hoc ſecundo modo non ſolùm auctor Scholaſticæ, quam vocant, hiſtoriæ, & alij nonnulli poſteriores; ſed etiam antiquiſſimi interpretes intellexerunt, vt Ammonius in Græca Catena, Chryſoſtomus homilia 22. & Theophylactus, & Euthymius referunt. Meritò tamen illi tres, & omnes alij, quos vi-

derim, boni auctores priorem ſenſum ſecuti ſunt. Quorſum enim dixiſſet Ioãnes primum hoc ſignum eorum fuiſſe, quæ eo feciſſet loco? Præſertim cùm nullum poſtea in Cana Galilææ ſignum à Chriſto factum legimus. Et vt legeremus, quid attinebat dicere primum hoc eorum fuiſſe, quæ ibi feciſſet? Eadem enim ratione de alijs miraculis, quæ alibi Chriſtus fecit, dicere debuiſſet, hoc in Capharnaum, hoc in Ieruſalem primum ſignum fecit, quod nuſquam Ioannem videmus dicere. In eo tamen Chryſoſtomo, Theophylacto, & Euthymio non prorſus aſſentior, quòd magnopere contendant nullum prorſus ante miraculum neque publicè, neque priuatim feciſſe Chriſtum. Quid enim ſcimus? Imò aliquod profectò ante feciſſe legimus. Nam quod duodennis puer cum doctoribus in templo diſputauerit, eóſque obſtupefecerit, miraculum ſupra naturam fuit, Luc. 2. 47. Eodémque modo veriſimile eſt, aliquod etiam feciſſe priuatim alibi, quod ſcriptum non habeamus. Diximus ver. 3. probabile eſſe, quod quidam docent, matrem nonnulla priùs miracula priuatim ab eo facta vidiſſe, quibus ſuam aliquando inopiam ſubleuaſſet, indéque incitatam, vt in ſimili egeſtate miraculum ab eo poſtularet. Nec ergo probo, quod quidam dicunt, ſenſum huius loci eſſe hoc primum eorum tantùm ſignorum fuiſſe, quæ Chriſtus fecit in Cana Galilææ; nec velim, vt Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius faciunt, alia omnia ſigna penitus excludere. Nam illi mihi nimis reſtringere, hi nimis videntur ſententiam dilatare. Media tutiſſima eſt via; eam ſequor. Itaque interpretor hoc fuiſſe primum ſignum non omnium omnino, quæ fecit Chriſtus, nec eorum, quæ eo fecit loco, ſed eorum, quæ fecit, vt gloriam ſuam palam manifeſtaret, vt Ioannes ipſe indicat, vtque ſeſe oſtenderet eſſe Chriſtum. Accommodatè enim Ioannes ad id, quod agebat, loquebatur; agebat autem de Chriſti manifeſtatione, quomodo ſe paullatim oſtendere miraculis, & diſcipulos colligere cœpiſſet. Itaque quemadmodum de hoc miraculo dixit, *Hoc fecit initium ſignorum Ieſus in Cana Galilææ*; ita de prima poſt baptiſmum concione dicere potuit; Hæc fuit prima concio, quam habuit Ieſus; cùm credibile non ſit nullam ante priuatim habuiſſe. Hac ratione omnia Chryſoſtomi, Theophylacti, & Euthym. argumenta ſoluuntur. Si miracula, inquiunt, ante feciſſet aliqua, gloriam ſuam manifeſtaſſet, quam hoc miraculo manifeſtare cœpiſſe auctor eſt Ioannes. Deinde ſi miracula feciſſet ante, diſcipulos etiam habuiſſet. Denique non fuiſſe rationi conſentaneum, vt puer miracula faceret, ne ludibria potiùs puerilia, quàm miracula iudicarentur. Hęc enim omnia aut nihil, aut hoc tantùm probant non publicè, & vt ſe, quis eſſet, omnibus oſtenderet, miracula feciſſe; priuatim autem nullum prorſus feciſſe non probant. Neque verò ego librum illum de infantia Saluatoris ab Eccleſia per Gelaſium damnatum probo; nec velim ea paſſim legendis libris credi miracula, quę vulgo in quibuſdam minimè meo quidem iudicio à Chriſto in infantia facta commemorantur. Hoc tantùm dico nec omnia ſine diſcrimine credẽda, nec malignè pręſcribenda eſſe Chriſto miracula. Etiam credendi, ſicut aliarum rerum modus eſt.

Hoc omnium Chriſti miraculorum primũ fuit.

Liber de Infantia Saluatoris apocryphus. c. Sancta Rom. Eccl. d. 15.

Et manifeſtauit gloriam ſuam.) Vtique diuinitatem ſuam; hanc enim ſolent Euangeliſtę gloriam appellare, vt ſupra c. 1. 14. Matth. 16. 27. Mar. 8. 38. Et multi prophetę miracula fecerunt, de nullo tamen eorum dictum eſt gloriam eum ſuam manifeſtaſſe; quia non tanquam creaturarum domini, ſed tanquam creatoris miniſtri in creaturis miracula faciebant. Itaque nõ ſuam, ſed Dei gloriam manifeſtabãt: Chriſtus verò ſuã, quia ipſe creator, ipſe primus auctor, ac ſolus miraculorum erat. Sic Euthym. & Idacius lib. 3. aduerſus Varimadum Arianũ interpretantur. Quęrit autem idẽ Euthym. Theophylact. etiam, atque Chryſoſt. quomodò hoc facto Chriſtus gloriam ſuam dicatur manifeſtaſſe, cùm pauci tantùm miniſtri miraculum viderint? Reſpondent ex illis audiuiſſe alios, atque ita miraculum euulgatũ, hodiéque vulgari auctore Ioanne. *Nobis præſtat pagina, quod illis gerebat hiſtoria*, vt ait Ambroſius ſer. 20.

Et crediderunt in eum diſcipuli eius.) Si diſcipuli eius erant, iam vtique credebant, nec enim ignotum hominem, & inopem, niſi credidiſſent, ſecuti fuiſſent. Dicuntur ergo hoc viſo miraculo credidiſſe, nõ quia tunc primùm, ſed quia tunc magis crediderũt. Nam & Apoſtoli iam facti poſtea dicebant, *Adauge nobis fidẽ* Luc. 17. 5. vt Origenes in Gręca Catena, & Theophylact. in commentarijs, & Iuuencus interpretãtur. Aut aperuit illis ianuã fidei, vt poſſent credere, etiãſi ante non credidiſſent, vt videtur Ammonius exponere. Notatur hìc miraculorum finis, vt Chryſoſt. & Euthym. indicarunt. Propterea enim miracula fieri debent, vt homines credant, & gloria Dei, non noſtra, manifeſtetur; cùm ne Chriſtus quidem ipſe, qui miracula omnia in ſua habebat poteſtate, miraculum vllum niſi ob hanc cauſam facere voluerit. Hinc de miraculis iudicandum. Nam nonnulla, quæ quibuſdam in libris vulgo narrãtur, ſine neceſſitate, vt videtur, facta, ſuſpecta eſſe debent. Huius conuiuij, atque miraculi allegoriam ſi quis quęrit, Cyrillũ & Bedam, Theophilum Antiochenum lib. 4. allegor. Auguſt. hoc loco, Seuerum Antiochenum, & Anaſtaſium, Gaudentium tract. 8. de lectionibus Euangel. Ambroſ. ſer. 19. & 20. & Gregor. hom. 6. in Ezechielem legat. Nos iſta non quærimus, ſed aliquando tamen alijs obiter indicamus. Illud ad inſtitutum noſtrum magis pertinet, vt lectorem moneamus multos veteres auctores hoc loco aut tanquam figura, aut tanquam ſimili argumẽto ad probandam mutationem vini in ſanguinem Chriſti in Euchariſtia vſos fuiſſe, Irenæum lib. 3. c. 11. Cyrillum Ieroſolymitanum in 4. catteches. myſtag. Cyprian. in epiſtola contra Aquarios, qui Euchariſtiam ex aqua ſola conficiebant, Iſidorum Peluſiotam epiſtola 133. vt citatur in Græca Catena.

Miracula ſine neceſſitate facta ſuſpecta ſunt.

12. *Poſt hoc deſcẽdit Capharnaum ipſe, & mater eius, & fratres eius, & diſcipuli eius.*) Videtur Ioãnes ſine cauſa hoc addidiſſe, cùm nihil ab eo in Capharnaum factũ cõmemoret. Statim enim dicit Ieroſolymã ad diem feſtum aſcendiſſe. Exiſtimãt Chryſoſt. Theophyl. & Euthym. non alia de cauſa Chriſtũ in Capharnaum deſcendiſſe, quàm vt illic matrẽ, fratréſque cõſtitueret, ne huc, illuc circumferẽdo fatigaret, eadémque de cauſa narraſſe Ioannẽ. Cur ergo nõ potiùs deſcẽdit in Nazareth, quę patria eorum erat; vbi meliùs, cõmodiúſq; quieuiſſẽt, quàm in Capharnaum inimica ciuitate? Quòd ſi ob aliquã, quę nos lateat, cauſam in patriam redire noluit, manſiſſẽt, vbi erãt, in Cana Galilęę apud cognatos, aut amicos certè, vel hoc ſolo,

quòd facto eos miraculo honoraſſet. Potiùs igitur credo ideo in Capharnaũ continuò deſcẽdiſſe, quòd eà frequentiſſima, & opulẽtiſſima totius Galilçę, vbi tunc erat, ciuitas eſſet, & volebat ibi ſe potiſſimùm oſtendere, vbi frequẽtia maior erat. Ideóq; Ioannem id cõmemoraſſe, vt ſignificaret facto primo illo miraculo in Cana Galilçæ, nõ ampliùs latere Chriſtum voluiſſe, ſed frequẽtiſſima queq; petiiſſe loca matre, fratribúſq; comitatum, ne quis ignotum eſſe hominem, & è vulgo natum putaret. At nullũ tunc ibi miraculum fecit, nullam concionẽ habuit. Id affirmare ſine temeritate non poſſumus. Sed probabilius tamẽ eſt, quamuis id Euangeliſta nõ narret, & miraculum feciſſe aliquod, & certè quidẽ prędicaſſe. Nam cùm officium iam ſuum iniiſſet, credendum profectò nõ eſt otioſum fuiſſe. Quod autem addit Euageliſta non multis diebus ibi manſiſſe, idcirco, vt opinor, adiecit, vt rationem tacitè redderet, cur non narraret, quid Chriſtus ibi feciſſet. Cùm enim paucos tantùm dies ibi fuiſſet, nihil feciſſe admodum memorabile, & quia breue fuit tempus, & quia cùm ante ibi non fuiſſet, nondum erant homines ad audiendum verbum Dei, videndáque miracula ſatis apti. Putat Origenes in Græca Catena hunc Chriſti aduentum in Capharnaum ſex diebus poſt factum in Cana Galilçæ ex aqua vinum accidiſſe, ſed nulla ſatis magna coniectura probat.

13. *Et prope erat Paſcha Iudæorum.*) Quod quidam dicunt Paſcha Iudæorum dixiſſe, vt illud à Chriſtianorum Paſchate diſtingueret, quod iam tunc cœptum eſſet celebrari, cui ſimile eſt quod hom. 10. in Ioann. Origenes dicit ad differentiam diuini Paſchatis dictum eſſe, quod ſpiritualiter celebratur, aliquid probabilitatis habet; ſed probabilius eſt ſimpliciter dixiſſe, vt deſcriberet Iudæorum feſtum, & Gentiles, quibus potiſſimùm ſcribebat, intelligerent. Hac enim ratione ſupra ver. 6. dixit. *Erant autem ibi lapideæ hydriæ ſex poſitæ ſecundùm purificationem Iudæorum*; non vt à Chriſtianorum purificatione diſtingueret. An eadem hęc ſit hiſtoria, atque illa, quam Matth. c. 21. 12. narrat, illic diſputauimus; vbi & totum hunc locum, vſque ad ver. 18. expoſuimus.

18. *Quod ſignum oſtendis nobis, quia hæc facis?*) Id eſt quo miraculo probas te auctoritatem habere iſta faciendi? ſicut Matth. 21. 23. rogant; *In qua poteſtate hæc facis? & quis tibi dedit hanc poteſtatem?* Qui autem hoc interrogarunt Matthæus principes ſacerdotum, & ſeniores populi fuiſſe dicit, qui cùm ipſi, quod Chriſtus faciebat, facere deberent; nec vellent facere, inuidia rumpebantur, quòd faceret Chriſtus. Cúmque factum ipſum per ſe laudabile reprehendere nõ poſſent, auctoritatem facientis reprehendere conantur.

In Eccleſia qui Phariſæis ſimiles.

Vtinã nullos hodie ſimiles in Eccleſia Phariſæos haberemus; qui tanquã canes in prçſepi nec ipſi iuuent Eccleſiam, & volentes adiuuare quaſi auctoritatẽ non habentes impedirẽt. Petunt autem à Chriſto ſignũ, quo auctoritatem ſuam approbet, quia videbant nõ habere ordinarium officium ſacerdotis, aut Legiſperiti, quorum erat religionẽ procurare, quod illi eiuſmodi prçberet poteſtatẽ. Et qui extraordinarij à Deo mittũtur, miraculis ſolent probare auctoritatẽ ſuam: quemadmodũ feciſſe legimus Moyſem. Sed iniquè, atq; improbè hoc illi à Chriſto petebant, cui Moyſes ipſe, & prophetę omnes teſtimoniũ, & auctoritatem dabant.

Ab iis, qui extraordinariè mittuntur, petuntur ſigna.

Si crederetis, inquit, *Moyſi, crederetis forſitan & mihi; de me enim ille ſcripſit*, Ioan. 5. 46. Nos à Lutheranis, Caluinianis, aliiſq; nouis hçreticis iure petimus, qui neq; ſcripturis, neq; miraculis à Deo ſe, vt gloriantur, miſſos eſſe docent. Nam Ioannes quidẽ Baptiſta, cuius ſe exemplo tueri volunt, quòd eum extra ordinem à Deo miſſus fuerit, ſignum tamen nullum fecerit; neſcio quid illis prçter ruborẽ afferre poſſit.

Inf. c. 10. 41.

Nam vt taceam Ioannem Baptiſtã ex ſcripturis ſacris auctoritatem habuiſſe, *Vox clamantis in deſerto, parate viam Domini*; quam iſti certè non habent; niſi ex illis ſe locis habere dicant, in quibus prçdictum eſt futuras hçreſes, quod illis minimè difficile concedemus. Scimus enim ſcriptum eſſe; *oportet hæreſes eſſe*. Scimus prçdictũ à Chriſto fore, vt multi veniant ipſius mentito nomine, qui dicant nobis, *Ecce hic eſt Chriſtus, aut illic*; ſed eodem loco ſumus moniti nõ credere; ideóq; iſtis nouis non credimus Euangeliſtis alium nobis, quàm ex ſcripturis nouimus, Chriſtum demonſtrantibus.

Iſai. 40. 3. Sup. c. 1. 23. 1. ad Timoth. 4. 1. 2. & 2. 3. 1. 2. & 2. Pet. 3. 3. 4. 1. ad Corinth. 11. 19. Matth. 24. 23. Mar. 13. 21. Luc. 17. 23.

Vt hoc, inquam, taceã, ipſa ſanctitas vitę Ioanni Baptiſtæ auctoritatẽ dabat, à qua iſti tam longè profectò abſunt, vt nõ ſolùm eius mores non imitẽtur, ſed nec credãt. Nam quàm elegantẽ, & bene veſtitũ nobis Ioannẽ pingant, apud Matth. c. 3. 4. docuimus.

19. *Reſpondit Ieſus, & dixit illis, Soluite templum hoc, & in tribus diebus excitabo illud.*) Corpus ſuum templum appellaſſe, ver. 21. Euangeliſta declarat. Templum autem appellauit, quia in eo habitabat, vt ait D. Paulus, *omnis plenitudo diuinitatis corporaliter*, Coloſ. 2. 9. Dicuntur quidem templum ſanctorum hominum corpora, quia in illis Deus quodam etiam modo habitat. *Templum Dei ſanctum eſt, quod eſtis vos*, 1. Cor. 3. 16. 17. &, *membra veſtra templum ſunt Spiritus ſancti*, 1. Cor. 6, 19. &, *vos eſtis templum Dei*, 2. Corinth. 6. 16. Sed, vt Cyrillus admonuit, aliter Chriſti, aliter aliorum hominum corpus templum dictum eſt; Chriſti, quia corporaliter, id eſt naturaliter, & verè; aliorum, quia ſpiritualiter, & per gratiam in illis Deus habitat.

Corpus Chriſti cur templũ appellatum.

Sic enim explicant illud *corporaliter* σωματικῶς, quod ait D. Paulus. Hilarius lib. 8. de Trinit. Cyrillus in libro de recta fide ad Reginas, Primaſius, & Theophylactus in commentar. Rectè prorſus Ambroſius enarrans Pſal. 47. hunc locum tractat, *Verè*, inquit, *templum Dei corpus eſt Chriſti, in quo noſtrorum eſt purificatio peccatorum. Verè templum Dei caro illa, in qua nullum peccati potuit eſſe contagium; ſed ipſa pro delicto mundi totius fuit ſacrificium. Verè templum Dei caro illa, in qua Dei imago fulgebat, & corporaliter plenitudo diuinitatis habitabat.* Eodem modo Epiphan. interpretatur, hær. 57. Quod multo eſt verius, quàm quod Theodoretus tradit in cõment. in Pſ. 131. ideo templum corpus ſuum appellaſſe, quòd in Bethlehẽ Ephrata natus eſſet, vbi olim arca Domini fuerat figura corporis ſui. Itaq; meliùs nos ex hoc loco noſtram de vera Chriſti diuinitate ſententiã, quàm ſuum Apollinaris errorem probare poſſumus: qui, vt Theophylact⁹ ait, hinc colligebat Chriſtum humanã animam non habuiſſe, quia templum erat, templum autem animam nõ habet.

Apollinaris error hoc loco abutentis.

Nam iſta quidem ratione probare potuiſſet non carnẽ, & oſſa; ſed pro carne, & oſſibus, ligna, & lapides habuiſſe; quia templum nõ oſſibus, & carne, ſed lapidibus, ac lignis conſtat. Meritò quidam quærunt, cur Chriſtus petentibus ſignũ, non aliud ſignũ det, quàm reſurrectionis ſuæ, quæ longè poſt futura erat, neq; id, quod tunc faciebat, probare poterat. Proponit Rupert⁹ quçſtionẽ, idémq; rectè reſpõdet, cùm multa Chriſtus ſigna fecerit, nullũ feciſſe, in quo diuinã æquè virtutẽ, atq; in ſua reſurrectione declarauerit; & ſe tã apertè oſten-

oſtenderet verum filium eſſe Dei. Verum id quidem A
eſt,ſed ſi conſuetudinem cõſideremus Chriſti, aliam
fortaſſe probabiliorem cauſam reperiemus. Solebat
ijs,qui malo animo ſigna petebant, non aliud,quàm
reſurrectionis ſuæ ſignũ dare,quaſi dicẽs, Si non cre-
ditis,finẽ expectate;ex fine,ex reſurrectione mea co-
gnoſcetis. *Improbus eſt, quiſquis*, vt ille ait,*ab euẽtu fa-*
cta notanda putat.Generatio,inquit, *mala, & adultera ſi-*
gnum quærit, & ſignũ nõ dabitur ei,niſi ſignũ Ionæ prophe-
tæ.Sicut enim fuit Ionas in vẽtre ceti tribus diebus, & tribus
noctibus,ita erit filius hominis in corde terræ; Matth. 12.39.
40.quẽadmodum & Cyrillus obſeruauit. Hæc eadẽ, B
vt ait Chryſoſt.cauſa fuit,quam ob rem ambiguè,&
obſcurè reſponderet,quia indigni erant, vt illud ip-
ſũ, quod illis pro ſigno dabat, reſurrectionis myſte-
riũ intelligerent, etiãſi intellexiſſent,non credituri.
Quæ altera Ruperti quæſtio eſt.Cui & illã adiungit
cur ergo non omnino tacuit, quod ab illis intelligi
nolebat? Reſpõdet ideo nõ tacuiſſe,vt qui digni erãt,
ſi non tunc ſaltem poſtea myſterium intelligerẽt, &
ab ipſo prædictũ eſſe recordarẽtur, vt Euãgeliſta in-
dicat ver.22. *Cũ ergo reſurrexiſſet à mortuis,recordati ſunt*
diſcipuli eius,quia hoc dicebat;& crediderunt ſcripturæ, & C
ſermoni,quẽ dixit Ieſus. Adde ſolere etiã nos ijs,qui nos
malo rogãt animo,reſpõdere ſic vt nec omnino ni-
hil dicamus,ne nihil reſpõdere poſſe,aut velle videa-
mur;nec ita dicamus,vt intelligamur. Aliã Rupertus
ad intelligendũ hunc locũ neceſſariam quæſtionem
mouet; Cur Chriſtus corpus ſuum tẽplum; & mor-
tem,tẽpli ſolutionem,aut, vt Vigilius lib.5. aduerſus
Eutychẽ vertit,*deſtructionẽ*;reſurrectionẽ autem tẽpli
ſuſcitationem vocat? Poterat enim alijs metaphoris
myſterium celare,ſi intelligi nolebat.Poterat dicere,
quod apud Matthęũ dixit,*nõ dabitur vobis niſi ſignũ Io-* D
næ prophetæ. Quã ille quæſtionẽ acutiùs mihi ꝓpone-
re videtur, quàm explicare;itaq; quid ille reſpõdeat,
lector,ſi volet videat;nos aliter reſpõdebimus. Age-
batur de tẽplo de quo emẽtes,& vendentes eiecerat;
interrogatus fuerat,qua id auctoritate faceret,reſpõ-
det ſe id facere iure ſuo, quòd Dominus eſſet tẽpli;
dominũ autẽ ſe eſſe probat, quia ſi illud euerterint,
tribus diebus excitabit illud. Dominus enim cuiuſ-
que rei eſt,qui de ea poteſt facere,quod libet.Itaque
indicat illud ipſum ſuũ fuiſſe corpus, eadémq; faci-
litate,cùm diſſolutũ fuerit, réfecturũ; eiuſdem enim
artificis eſt facere, atque reficere. Quibus omnibus E
reb° oſtẽdit ſe eſſe Deũ;ac proinde ſicut corporis ſui,
ita etiam tẽpli illius, de quo agebatur, dominũ eſſe,
quia patris ſui tẽplum erat: quare iure ſuo potuiſſe
turpiſſimos illos negotiatores,tanquã vilia mãcipia
flagellatos foras eijcere,vt ſuã, patriſque ſui domum
ſordibus illis negotiationũ emundaret. Quia autem
corpus ſuũ tẽplum appellat, vtitur verbis ad huma-
num potiùs corpus, quàm ad tẽpli fabricã accõmo-
datis.Nam ſoluere,& excitare magis humano cõue-
nit corpori,quàm ędificio. Dicitur enim corpus no-
ſtrũ ſolui,cum vinculũ illud animi,& corporis rum- F
pitur, *Deſiderium habẽs*,inquit Paulus,*diſſolui, & eſſe cũ*
Chriſto, Philip. 3. 23.& *Tempus reſolutionis meæ inſtat.* 2.
Tim.4.6.Quanquam aliquando & ad ædificiũ accõ-
modatur,pręſertim cũ ipſum corpus noſtrũ ędificio
cõparatur. *Scimus*,inquit,*quoniam ſi terreſtris domus no-*
ſtra huius habitationis diſſoluatur, quòd ædificationẽ ex Deo
habemus domũ non manu factã. 2.Cor.5.1.Cur ergo dicit
Iudęos ipſos alloquẽs, *Soluite tẽplum?* cur non potiùs
dicebat, cùm ſolutum fuerit, aut ſi ſolutum fuerit,

Cur Chriſtus dixerit quod intelligi nolebat.

Cap. 12. 39.

templum hoc,tribus diebus excitabo illud? Duplex
in eo verbo quæſtio eſt. Altera, cur dicat, vt illi
ſoluant; altera, cur id imperantis modo dicat, quaſi
iubeat, vt ſe occidant. Facilis vtriuſque ſolutio.
Dicit *Soluite*, & non, Soluetur, aut cùm ſolutum
fuerit, indicans ſe ab illis occidendum. Quaſi di-
cat, Petitis à me ſignum, quo auctoritatem vobis
meam probem, vos ipſi amplam mihi materiam
faciendi ſigni dabitis. Soluetis enim corpus hoc
meum, & ego illud tribus diebus ſuſcitabo. Im-
perandi autem modo non ideo vtitur, vt Euthy-
mius obſeruauit, quòd eos iubeat ſcelus tantum
perpetrare; ſed vt oſtendat certum fore, vt illi id
faciant. Siue figura quædam conceſſio eſt, *I, ſe-*
quere Italiam ventis. Qualis & illa, *Quod facis, fac ci-*
tiùs Ioan. 13. 27. Siue quia prophetarum phraſis
eſt imperandi modo prædictiones pronunciare,
Innumera ſunt exempla, vnum indicare ſatis erit
Iſai. cap. 47. 1. *Deſcende, & ſede in puluere virgo fi-*
lia Babylon, ſede in terra, id eſt deſcendes, & ſe-
debis.

Virg. 4. Aen.

Prophetarũ phraſis imperandi verbo vti in prędictionibus.

20. *Dixerunt ergo ei Iudæi, quadraginta, & ſex an-*
nis ædificatum eſt templum hoc, & tu in tribus diebus ex-
citabis illud?) Intelligentes Iudæi, quod Chriſtus di-
xerat,de templo illo lapideo,irridentes reſpondent,
vt Theophylactus ait. Magna hic de iſtis quadra-
ginta ſex annis, quibus templum ædificatum eſſe
dicitur, quæſtio eſt, quomodo id verum ſit. Vti-
nam D. Auguſtinus tantum in hac re operæ, quan-
tum in conſectandis horum numerorum myſterijs
poſuiſſet; magnam enim nobis præclariſſimum il-
lud lumen ingenij lucem attuliſſet. Sed ad popu-
lum nimirum concionabatur. Nemo neſcit ter æ-
dificatum fuiſſe templum, quamuis Iudæi duo tan-
tùm hactenus templa fuiſſe dicant, quia bis tan-
tùm fuit euerſum, & poſt ſecundam euerſionem
per Titum, & Veſpaſianum factam reſtauratum
non eſt. Primum à Salomone ædificatum fuit. 3.
Reg. 6. 1. & 2. Paralip. 3. 1. 2. Secundo ædificatum eſt
poſt primam euerſionem per Chaldæos factam à
Zorobabel. 1. Eſdræ 3. Tertio eſt ædificatum, aut po-
tiùs ampliatum, & exornatum (nec enim poſt pri-
mam reſtaurationem fuerat euerſum) ab Herode
magno, qui primus in Iudæa alienigena regnauit,
quam amplificationem Ioſephus deſcribit lib. 15.
antiq. c. 14. Igitur de prima, & vltima ædificatione
hîc non agi perſpicuum eſt; cùm primam non qua-
draginta ſex, ſed ſeptem tantùm annis factam fu-
iſſe conſtet, vt Beda ait, 3. Reg. 6. 38. Etſi Hera-
cleon, vt Origenes citat, de prima hac templi ædi-
ficatione intelligebat, & myſteria numerorum ad
errorem trahebat ſuum. Eodem modo poëta Non-
nus interpretatur. Ipſe etiam Origenes, cùm nul-
la alia ratione quæſtionis exitum inueniret, pro-
babile iudicauit, vt de prima ædificatione intel-
ligeretur, ita tamen vt non ſolùm tres illi anni,
quibus, antequam templum cœptum eſſet ædifi-
cari, comparata materia eſt, ſed totum etiam tem-
pus numeretur, ex quo Dauid de templo ædifi-
cando cogitare cœpit. 2. Reg. 7. 2. & 1. Paral.
17. 12. Quod præterquam quòd longè petitum
eſt, ratio temporis non ſatis conuenit. Nam re-
gnauit Dauid annos omnino quadraginta 2. Reg.
5. 4. & 3. Reg. 2. 11. Regnauerat autem pluſ-
quam octo annos,cùm de templo ædificando cœpit
cogitare,vt ex 2.lib.Regum.c.5. & 7.colligitur;itaq;

Hieroſolymitanum templum ter ędificatum eſt.

A reſtãt ex eius regno anni triginta duo, quibus ſi addas vndecim, vndecimo enim Salomonis anno perfectũ templum eſt, 3. Reg. 6. 37. 38. efficies quadraginta tres, minorem numerum, quàm qui hoc loco deſcribitur. Adde quòd templum illud, quod Iudęi oſtendebant, cùm dicebant, *quadraginta & ſex annis ædificatum eſt templum hoc*, non erat id quod à Salomone factum fuerat, ſed prorſus aliud à primis fundamentis excitatum. Perſpicuum etiam de tertia hoc ædificatione intelligi non poſſe, quæ, vt Ioſephus lib. 15. antiq. c. 14. auctor eſt, nouem annis cum dimidio fuit abſoluta, nec poſtea quàm cœpta eſt fieri, vllo interrupta B tempore. Eadem videtur impedire ratio, quo minùs de ſecunda ędificatione intelligatur. Nam ſi exceptis annis, quibus ab opere impedientibus hoſtibus ceſſatum eſt, eos tantùm annos, quibus cœptum, perfectúmque eſt ædificium, numeremus, non reperiemus niſi ſeptem. Tot enim annis ſecundum, quot primum templum abſolutum eſt, vt poſtea demonſtrabimus. Quare ratio illa ſoluẽdi huius nodi, quam recentiores quidam auctòres excogitarunt, vt ſecundam ędificationem cum tertia coniungerent, & multis erroribus hiſtorię plena eſt, &, ſi errores tollas, C quęſtionẽ nõ explicat. Dicunt ſecundam templi poſt Babylonicam captiuitatẽ ędificationem vndeuiginti annis perfectã fuiſſe: tertiam verò per Herodes Reges vigintiſeptẽ; qui omnes iuncti anni quadraginta ſex efficiãt. Miror tàm ſecuram audaciã, nec putaſſem quenquam tam incõſideratè ſcripturũ fuiſſe, niſi legiſſem. Quo enim auctore probant ſecundã ędificationem templi vndeuiginti annis, tertiã verò viginti-ſeptem perfectam eſſe; cùm ex ipſis libris Eſdræ, vt poſtea docebimus, perſpicuũ ſit ſecundã ędificationem pluſquã quadraginta annis, ſi eos etiam nume- D remus, quibus interruptum opus eſt, abſolutam eſſe; minùs verò quàm octo, ſi eos nõ numerem⁹: tertiam verò ædificationem optimus teſtis Ioſephus affirmet nouem finitam annis, nõ per Herodes Reges, ſed ab Herode Magno? Quis enim vnquã auctor plures Herodes Iudęę Reges fecit? Quòd ſi ſeptẽ ſecundę, nouem verò tertię ędificationis annos iungas, non quadraginta ſex, ſed ſexdecim tãtùm inuenies. Quin ſi omnes annos, quib⁹ omnes tres ędificationes templi factę ſunt, in vnam ſummã conferas, non niſi viginti E très annos efficies, dimidiã partem eorum annorum, quibus Iudęi dicunt ędificatum fuiſſe templũ. Quid ergo? vera eſt opinio veterum auctorũ, Euſebij lib. 8. de demonſt. Euangel. c. 2. Chryſoſt. hom. in Ioann. 22. Euchęrij q. 1. in Ioan. Bedę, Theophyl. & Euthymij in cõmentariis, de ſecunda ędificatione hoc eſſe intelligendum. Monendus tamen mihi lector eſt, ne miretur, ſi apud Chryſoſt. Theophylac. & Euthym. legerit primum Salomonis templum annis viginti ędificatũ. Numerãt enim, vt opinor, totum tempus, quo de eo ędificando cœptum eſt à Dauide conſilium agitari. F Illud etiam certum eſt non poſſe hoc intelligi de illis tantùm annis, quibus ſecundum templũ ędificatum eſt; non numeratis iis, quibus propter vicinos hoſtes ab opere ceſſatum eſt. Illi enim, quibus templũ ędificatum eſt, iſtis exceptis vix octo fuerũt anni. Conſtat enim ex 1. lib. Eſdrę c. 4. paullo poſt, quàm Ioſue filius Ioſedech, & Zorobabel cœpiſſent ędificare, impeditum fuiſſe opus vſq; ad regnũ Darij, cuius initio iterum cœptum eſt cõtinuari ante inchoatum opus, & anno eiuſdem Darij ſexto finitũ eſt, 1. Eſdrę 6. 15. Neceſſe igitur eſt annos cõnumerare eos, quibus inter-

A ruptum opus eſt. Sed de ea ipſa re certatur quomodo anni illi omnes quadraginta ſex efficiant. Lyranũ pleriq; ſequuntur. Primo Cyri anno cœptũ fuiſſe templum, regnaſſe autem Cyrum annos triginta, poſt eum Cambyſem filium annos decem. Poſt Cambyſem Magos ſeptẽ menſes, qui quoniã annum vnum nõ efficiunt, dimittantur. Poſt Magos Darium cuius ſexto anno finitũ eſt templũ, id eſt annis quadraginta ſex. Proximè verum attigit, ſed poteſt in eius ſentẽtia diligentia deſiderari. Primùm non eſt inchoatũ templum anno primo Cyri, ſed vt minimùm ſecundo. B Nam anno primo edictum ab eo libertatis Iudęorũ promulgatum eſt, & Iudęi in patriã redierunt, templi iecerunt fundamenta, aut materiam certè cœperunt comparare, 1. Eſdrę 3. 6. 7. Itaq; cum templi fundamẽta iacta ſunt, tertius, vt minimùm dicam, Cyri annus agebatur. Regnauit autem Cyrus, ſi Herodoto credimus lib. 1. extremo, annos vnũ de triginta: ſi Euſebio in Chronicis, & Hieronymo in commentariis in c. 1. Zachar. & in c. 7. Daniel. annos triginta, modico diſcrimine, aut fortaſſe nullo ſeptem Magorum menſes pro anno vno Euſebio, & Hieronymo fortaſſe nume- C rantibus. Cambyſem verò, quem Eſdras Aſſuerum vocat, ſex tantùm regnaſſe annos ſcribit Ioſeph⁹ lib. 11. antiq. c. 3. Herodotus lib. 3. annos ſeptem, & menſes quinq;, Euſebius in Chron. & Beda lib. 1. in Eſdrã c. 5. & lib. 2. c. 7. Lyranus neſcio quem ſecutus auctorem decẽ illi annos tribuit. Magos poſt Cambyſem ſeptem tantùm regnaſſe menſes omnes conſentiunt. Sexto verò Darij Hyſtaſpis anno perfectum fuiſſe templum liber primus Eſdræ c. 6. 15. teſtatur. Cæterum vt Cyro triginta, Cambyſi octo annos tribuamus, nondum ad quadraginta ſex annorum numerũ D perueniemus. Demẽdi enim ſunt ex Cyri annis tres, quia tertio, vt probauimus, eius anno cœptum eſt ædificari templum. Itaque remanebunt anni viginti ſeptem. Quibus ſi octo Cambyſis addas, efficies triginta quinque, ſi vnum Magorum, vt ſeptem illos menſes pro anno vno computemus, efficies triginta ſex. Si ſex Darij quadraginta duos. Credo igitur ego non à iactis fundamẽtis templi, ſed ab altari primùm ſtructo annos eſſe numerandos, aut à facultate à Cyro Iudæis data, vt iterum templum ædificaretur, quemadmodũ numerat Euſebius Cæſari. in Catena E Græca citatus. Sic enim per Danielem prædictum fuerat, cap. 9. 25. *ab exitu ſermonis, vt iterum ædificetur Ieruſalem, hebdomades ſeptem.* Omnes enim concedunt Danielem per ſeptem primas hebdomadas, quas à cæteris ſeiunxit, tempus notaſſe, quo templum erat ędificandum, & videmus initium eius temporis non à templi fundamentis, ſed *ab exitu ſermonis*, id eſt à conceſſa ædificandi facultate numerare. Cùm ergo ea facultas anno primo Cyri conceſſa ſit, 1. Eſdræ 1. 1. 2. & 6. 4. totos triginta Cyri annos debemus numera- F re. Quibus ſi addas octo Cambyſis, vnum Magorum, ſex Darij, inuenies annos quadraginta quinque. Deeſt tantùm vnus annus, quem hac ratione reperiemus. Cùm Eſdras dicit lib. 1. c. 6. 15. ſexto anno Darij perfectum fuiſſe templum, intelligendum eſt ſexto anno iam prorſus exacto, & ſeptimo vertente. Quem ſeptimum, quia nondum finitus erat, Eſdras non numerauit, Iudęi verò ex ſua traditione, quia inchoatus iam erat, numerabant, ideóq; dicunt quadraginta ſex annis ędificatum fuiſſe templũ. Sed alia nobis ex Daniele oritur quęſtio, quo modo prædixerat ſeptẽ annorũ hebdomadas, id eſt annos quadraginta nouem

Vnde numerandi ſint anni 46.

Eſdræ locus explicatus.

Quęſtio ex Daniele ſoluitur.

in templi ædificatione fuiſſe conſumendas, ſi quadraginta ſex annis finitum eſt? Hunc nodum facilè ex Ioſepho licet ſoluere. Is docet lib. 3. antiq. c. 4. nono Darij anno finitum fuiſſe templum, quē, cùm credendum non ſit Eſdræ repugnare, qui ſexto eiuſdem Darij anno perfectum dicit, rectè quidam interpretati ſunt ſexto quidem anno Darij templum ipſum fuiſſe perfectum, ſed per tres poſtea annos facta circum templum fuiſſe peribola. Quod ex ipſo quoque Ioſepho colligitur, cuius hæc ſunt verba: *Aedificauerant enim Iudæi porticus quoque, quibus templū circumquáque includebatur.* Hos ergo annos tres Daniel, & Ioſephus numerarunt; Eſdras, & Iudæi hoc loco non numerarunt. Quos ſi quadraginta ſex annis addas, efficies quadraginta nouem, id eſt ſeptem hebdomadas annorum, quas Daniel deſignauerat. Aliæ duæ faciliores tamen quæſtiones ad perfectam huius loci explanationem reliquæ ſunt. Altera eſt, quo modo Iudæi tempus illud numerauerint, quo templi ædificatio fuerat interrupta, cùm de tempore tantùm ad ædificandum neceſſario ageretur. Caſu enim factum fuerat, vt tot annis templum illud ædificaretur. Itaque poterat Chriſtus ſola humana diligentia multo breuiore tempore ædificare. Reſpondeo primùm quidem rem illos exaggerare voluiſſe, propterea omnes annos etiam, quibus ab opere ceſſatum fuerat, numeraſſe, vt docerent Chriſtum non potuiſſe facere, quod dicebat. Deinde quæſtionem fuiſſe de difficultate tantæ machinæ perficiendæ; in difficultate autem rerum agendarum non ſolùm labor ipſe operis, ſed omnes etiam externi caſus, qui impedire operis progreſſum poſſunt, numerandi ſunt. Altera quæſtio eſt, quomodo templum illud, quod tunc oſtendebant, quadraginta ſex annis ædificatum fuiſſe dicant, cùm non eſſet idem, atque illud quod à Zorobabele per quadraginta ſex annos fuerat ædificatum? Hoc enim quod tunc oſtendebant, ab Herode nouem annis cum dimidio, vt ſupra ex Ioſepho docuimus, perfectum fuerat. Faciliùs hoc ſoluitur. Cùm Herodes ſecundum templum amplificauit & exornauit, nō fuerat euerſum, ſicut primū, ſed illud idem quod ante erat, auxit, & altius erexit. Cùm ergo idem eſſet, quod de illo dicebāt, de altero intelligebatur. Diximus ſupra Auguſtinum hiſtoria relicta ad numerorum myſteria confugiſſe. Sic enim interpretatur quaſi intellexerint Iudæi Chriſtum de corpore ſuo loqui, quod nouem menſibus, & diebus ſex formatum fuerit, quem numerum numeri illi, qui in quadraginta ſex continentur, multiplicati conficiant. Quibus rebus ſi quis delectatur, eum legat hoc loco, & lib. 4. de Trinit. c. 5. & lib. 83. qq. q. 56. Obſeruarunt quidam nihil Chriſtum huic Iudæorum obiectioni reſpondiſſe, quia volebat nimirum eos in errore ſuo relinquere, ſciens fore, vt etiā ſi rem explicaret, multo minùs crederent, vt Euthymius æſtimat.

21. *Ille autem dicebat de templo corporis ſui.*) Hæc verba ſuperiore verſu explicata ſunt. Hic tantùm vidēdum, cur ea Ioannes addiderit. Voluit opinor Iudæorum errorem notare, ne id Chriſtus dixiſſe putaretur, videretúrque verum eſſe id, quod ei poſtea duo illi falſi teſtes obiecerunt, *Hic dixit, Poſſum deſtruere templum Dei, & poſt triduum reædificare illud*, Matth. 26. 61. Voluit etiam notare ne diſcipulos quidem eius intellexiſſe.

22. *Cum ergo reſurrexiſſet à mortuis, recordati ſunt diſ-* A *cipuli eius, quia hoc dicebat.*) Venit illis in mentem viſo reſurrectionis euētu hui^9 verbi Chriſti, *Soluite tēplum hoc, & in tribus diebus excitabo illud*; intellexerúntque corporis ſui reſurrectionem ſignificare voluiſſe. At enim quid opus erat, vt id hoc loco Ioannes diceret, quod ſine cauſa videri poteſt diſcipulorum ſtupiditatem incuſare? Voluit opinor indicare de induſtria Chriſtum tam obſcurè locutū fuiſſe, vt ne ipſi quidem eius diſcipuli, donec euentum perſpexerunt, intelligere potuerint.

Et crediderunt ſcripturæ, & ſermoni, quem dixit Ieſus.) B Scripturis prophetarum, qui Chriſti prędixerant reſurrectionem; & huic ſermoni, quem Chriſtus dixit, *Soluite templum hoc, & in tribus diebus excitabo illud*, vt ait Beda. Credere hoc loco ſignificat intelligere, aut intelligendo credere, aut re intellecta magis, firmiúſque credere, quod ante obſcuriùs, incertiúſque credebatur. Nam ante reſurrectionem credebāt vtique ſcripturis diſcipuli, ſed poſt reſurrectionem magis crediderunt, quia meliùs intellexerunt, hoc eſt, quod ait Luc. c. 24. 44. 45. *Hæc ſunt verba, quæ locutus ſum ad vos, cùm adhuc eſſem vobiſcum; quoniā ne-* C *ceſſe eſt impleri omnia, quæ ſcripta ſunt, in lege Moyſi, & prophetis, & pſalmis de me. Tunc aperuit illis ſenſum vt intelligerent ſcripturas.* Quę autem ſcripturę illę fuerint, quibus crediderunt, eodem apud Lucam capite ver. 27. docuimus.

23. *Cum autem eſſet Ieroſolymis in Paſcha.*) Vt Paſcha celebraret, cuius cauſa venerat ex Galilęa Ieroſolymam. Indicat Euangeliſta ſtatim Chriſtum celebrato Paſcha in Galilęam reuertiſſe; & tamen, cùm iam breui tempore fuiſſet Ieroſolymę, multos in eum credidiſſe propter multitudinem, magnitudinémque D miraculorum, quę faciebat. Non eſt certum, ſed eſt tamen probabile, quod quidam docent Paſcha, & diem feſtum hoc loco pro totis ſeptem azymorum diebus poni, quibus feſtum illud celebrabatur. Significat enim Euangeliſta multa tunc Chriſtum feciſſe ſigna, quæ etſi potuit quidem, tamen credibile non eſt vno tātùm feciſſe die. Quę ſigna iſta fuerint, propter quę multi tunc in Chriſtū crediderint, Euāgeliſta non dicit; ſed eſt vero ſimile multa, magnáque fuiſſe; quandoquidem ex hominibus tam incredulis, & alieno in Chriſtum animo, quàm ciues Ieroſolymitani erant, multi in eum crediderunt. Nec E enim Chryſoſtomo, Theophylacto, & Euthymio ſubſcribo, qui non verè, ſed ſimulatè eos putant crediſſe; cùm appareat Euangeliſtam voluiſſe magnitudinem ſignorum Chriſti exaggerare, tantā nimirū fuiſse, vt multi etiam homines increduli, & alieni victi miraculis in illum credidiſsent; quam nō bene exaggeraſset, ſi ſimulatè, non verè in eum dixiſset credidiſse. Nam vt ſimulatè crederent, nullo opus erat ſigno, & vt Auguſtinus argumentatur, *non diceret Euangeliſta, multi crediderunt in nomine eius, niſi verū illi* F *teſtimonium perhiberet.* Origenes vnum ex miraculis fuiſse dicit, quòd vnus homo tot de templo negotiatores flagellis eiecerit; quod etſi poteſt quidem in miraculis numerari, tamen multo plura, atque maiora tunc Chriſtum feciſsę credendum eſt, quod & ex ſequenti capite ver. 2. manifeſtum eſt. Sed quo conſilio ea Euangeliſta non narrauerit, diuinare nobis non licet: coniectura vti licet, ad exponendam Chriſti doctrinam properantem, in qua potiſſimùm videmus verſari Ioannem, multa conſultò miracula ſilētio pręterijſse. Quod dicit credidiſse *in nomine e9*,

Paſcha pro totis ſeptē diebus ſuptum.

Tract. 11.

idem eſt, ac ſi diceret in eum credidiſſe, vt aliis ſæpe locis explicauimus, etſi aliud Origenes eſſe putat.

24. *Ipſe autem Ieſus non credebat ſemetipſum eis.*) Euariant interpretes. Sed omnis pene diſſenſio ex filo pendet, quo referatur pronomen *eis*. Plerique enim ad eos ipſos, qui credidiſſe dicuntur, referentes, quærunt, quomodo ſe eis Chriſtus non crediderit, cum in eum ipſi credidiſſent? vt Origen. Chryſoſt. Cyrill. Auguſt. Beda, Theophylact. Rupertus, Euthymius. Hi omnes exiſtimant ideo ſe Chriſtum illis non credidiſſe, quia aut non verè, aut non ſatis perfectè, conſtantérque credebant, & Origenes quidem, qui aliud eſſe putat credere in nomine Chriſti, & credere in Chriſtum; quòd qui in nomine Chriſti credũt, ipſum non imitentur; qui verò in Chriſtum credũt, imitentur; propterea dicit Chriſtum ſe illis non credidiſſe, quia non in ipſum, ſed in ipſius nomine credebant. Simile quiddam Ammonius in Græca Catena, Chryſoſto. Theophylactus, & Euthym. dicunt, quoſdam quidem propter ſcripturas; alios propter ſola, quę videbant, miracula credidiſſe; hos quidem imperfectè, illos perfectè credidiſſe, ideóque non his, ſed illis credidiſſe ſe viciſſim Chriſtũ. Auguſt. Cyrillus, & Beda de Catechumenis hoc interpretantur, qui cùm in Chriſtum credunt, Chriſtus tamen ſe illis nondum credidit, quia cum infirmam fidem habeant, nõdum carnem, & ſanguinem ſuum illis præbuit. Quid autem ſit non credere ſeipſum illis, variè etiam interpretãtur. Nam Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthym. & Nõnus poëta perinde exponunt, ac ſi ſenſus eſſet, non credebat illis dicentibus ſe in illum credere, non credebat eorum verbis, quia ſciebat eos ſimulatè loqui, ideóque maiora illis myſteria non explicabat. Auguſtinus verò, Cyrillus, & Beda non credebat ſe illis, id eſt nolebat ſe illis tradere, nondum ſeſe illis dabat, ſicut Catechumenis non tradit corpus, & ſanguinem ſuum. Sed hoc myſticum illi eſſe non ignorabant; nec dubito, quin ſenſum litteralem eſſe exiſtimauerint Chriſtum illis non confidiſſe, ſcientem fore, vt ſe mutata voluntate perſequerentur, & occiderent. Placuit nonnullis recentioribus interpretibus pronomen *eis* non ad eos, qui crediderant, ſed ad vniuerſum referre Iudæorum, aut Ieroſolymorum genus; quaſi dicat Euuugeliſta, licet multi Iudæorum in Chriſtum viſis, quę faciebat, miraculis credidiſſent; ipſe tamen ſe eis, id eſt Iudęis non credebat, quia ſciebat plures eſſe, qui non ſolùm in ſe non crederent, ſed magno ſe etiam odio proſequerentur. Probent fortaſſe alij; quia bella, & ſpecioſa videtur interpretatio; ego vereor, quod me frequenter in aliis vereri dico, ne nimis ſubtilis ſit. Nam antitheſis illa, *Crediderunt in nomine eius*, & *ipſe autem Ieſus non credebat ſemetipſum eis*, non obſcurè in-

A dicat iiſdem ſe Chriſtum, qui in ſe crediderant, non credidiſſe. Atque hanc habet emphaſim pronomen illud *ipſe*, in quo altera latet antitheſis. Opponit enim Euangeliſta Chriſtum iis, qui in Chriſtum crediderant; & non credere Chriſti, eorum credere. Et quod ſequitur, *Eo quod ipſe noſſet omnes*, manifeſtum eſt argumentũ Euangeliſtam de illis ipſis loqui, qui crediderant; quis enim non videt hunc eſſe ſenſum,

B quãquam illi in ipſum credebant, tamen ipſe ſe illis non credebat, quia nouerat animos eorũ? Non quòd ſciret eos, vt putat Chryſoſtomus, ſimulatè credere; ſed quòd etſi videbat rectè credere, ſciret tamẽ fore, vt facilè mutarentur. Nam multos, qui iam crediderant, ab eo poſtea defeciſſe, idem eſt teſtis Euãgeliſta c. 6. 66. Credere autem ſe illis non dubito, quin ſit, illis non confidere. Videtur enim hoc Euangeliſta dixiſſe non ſolùm, vt oſtenderet Chriſtum verum

C fuiſſe Deum, qui animos hominum & præſentes, & futuros cognitos haberet; ſed etiam vt cauſam tacitè redderet, cur diutiùs Chriſtus Ieroſolymæ non manſerit, quia nimirum ſeſe Iudæis non credebat. Dicet aliquis ambiguè hoc loco credendi verbo vſum Euangeliſtam, quod ſi ita ſit, totam gratiam antitheſis, ſententiæque deperire. Nam priore loco credere eſſe perſuaſum habere, aſſentiréque Chriſtum verum

D eſſe Meſſiam; poſteriore confidere; itaque non poſſe eum, quem diximus, eſſe ſenſum. Reſpondeo nõ eſſe nouum, vt vno, eodémque loco magna cum gratia idem verbum diuerſo ponatur ſenſu, vt in illis apud Matthæum verbis adnotauimus. c. 8. 22. *Dimitte mortuos ſepelire mortuos ſuos.* Deinde hoc loco ſenſum, ſignificationémque verbi non variari. Nam propterea dicimur in Deum credere, quia, cùm, quæ nobis promittit, non videamus, confidimus tamen illi dicenti, nobíſque perſuademus ita eſſe, quod eſt crede-

E re nos illi, quia ſcimus fore, vt nos minimè fruſtretur. Itaque alluſit Euangeliſta ad eandem verbi ſignificationem. Sed quia aliter illi credebant Chriſto, aliter illis Chriſtus non credebat, variauit Euangeliſta conſtructionem verbi, prioréque loco dixit ἐπίστευσαν, crediderunt, poſteriore verò οὐκ ἐπίστευεν ἑαυτὸν, non credebat ſe.

25. *Et quia opus non erat, vt quis teſtimonium perhiberet de homine.*) Id eſt de quoquam, Hebraica phraſi. Re-

F uocat enim hypotheſin ad theſim, vt maius ſententiæ robur addat; probétque facilè credentium in ſe animos, atque conſtantiam cognoſcere potuiſſe, qui omnium hominum intimas cognoſcit cogitationes. Rectè omnino Patres noſtri ex hoc loco Chriſti contra Arianos diuinitatem probauerunt, Chryſoſt. Auguſtinus, & Cyrillus hîc. Proprium enim eſſe Dei noſſe hominum corda vbique ſcriptura teſtatur. 3. Reg. 8. 39. & 1. Paralip. 28. 9. & 2. Paralip. 6. 30. Iob. 42. 2. Eccle. 42. 19. Iſai. 29. 15. pſal. 7. 10. Diuinitas Chriſti probatur.

CAPVT III.

1. ERAT autem homo ex Phariſæis, Nicodemus nomine, prin-
ceps Iudæorum. 2. Hic venit ad Ieſum nocte, & dixit ei:
Rabbi, ſcimus quia à Deo veniſti magiſter, nemo enim po-
teſt hæc ſigna facere, quæ tu facis, niſi fuerit Deus cum eo. 3.
Reſpondit Ieſus, & dixit ei: Amen, amen dico tibi, niſi quis
renatus fuerit denuo, non poteſt videre regnum Dei. 4. Di-
cit ad eum Nicodemus: Quomodo poteſt homo naſci, cum ſit ſenex? numquid
poteſt in ventrem matris ſuæ iterato introire, & renaſci? 5. Reſpondit Ieſus: Amen,
amen dico tibi, niſi quis renatus fuerit ex aqua, & Spiritu ſancto, non poteſt in-
troire in regnum Dei. 6. Quod natum eſt ex carne, caro eſt: & quod natum eſt
ex ſpiritu, ſpiritus eſt. 7. Non mireris quia dixi tibi: oportet vos naſci denuo. 8.
Spiritus vbi vult ſpirat: & vocem eius audis, ſed neſcis vnde veniat, aut quo va- Pſal. 134.a. 8.
dat: ſic eſt omnis, qui natus eſt ex ſpiritu. 9. Reſpondit Nicodemus, & dixit ei:
Quomodo poſſunt hæc fieri? 10. Reſpondit Ieſus, & dixit ei: Tu es magiſter in
Iſrael, & hæc ignoras? 11. Amen, amen dico tibi, quia quod ſcimus loquimur, &
quod vidimus teſtamur, & teſtimonium noſtrum non accipitis. 12. Si terrena dixi
vobis, & non creditis: quomodo, ſi dixero vobis cæleſtia, credetis? 13. Et nemo
aſcendit in cælum, niſi qui deſcendit de cælo, Filius hominis, qui eſt in cælo. 14.
Et ſicut Moyſes exaltauit ſerpentem in deſerto; ita exaltari oportet Filium homi- Num. 21. c. 9.
nis: 15. vt omnis, qui credit in ipſum, non pereat, ſed habeat vitam æternam. 16. 1. Ioã. 4. b. 9.
Sic enim Deus dilexit mundum, vt Filium ſuum vnigenitum daret: vt omnis, qui
credit in eum, non pereat, ſed habeat vitam æternam. 17. Non enim miſit Deus
Filium ſuum in mundum, vt iudicet mundum, ſed vt ſaluetur mundus per ipſum.
18. Qui credit in eum, non iudicatur: qui autem non credit, iam iudicatus eſt:
quia non credit in nomine vnigeniti Filij Dei. 19. Hoc eſt autem iudicium: quia Sup. 1. a. 9.
lux venit in mundum, & dilexerunt homines magis tenebras, quàm lucem: erant
enim eorum mala opera. 20. Omnis enim, qui male agit, odit lucem, & non
venit ad lucem, vt non arguantur opera eius: 21. qui autem facit veritatem, ve-
nit ad lucem, vt manifeſtentur opera eius, quia in Deo ſunt facta. 22. Poſt hæc
venit Ieſus, & diſcipuli eius in terram Iudæam: & illic demorabatur cum eis, &
baptizabat. 23. Erat autem & Ioannes baptizans in Aennon, iuxta Salim: quia Inf. 4. a. 1.
aquæ multæ erant illic, & veniebant, & baptizabantur. 24. Nondum enim miſ-
ſus fuerat Ioannes in carcerem. 25. Facta eſt autem quæſtio ex diſcipulis Ioannis
cum Iudæis de Purificatione. 26. Et venerunt ad Ioannem, & dixerunt ei: Rab-
bi, qui erat tecum trans Iordanem, cui tu teſtimonium perhibuiſti, ecce hic bap- Sup. 1. d. 19.
tizat, & omnes veniunt ad eum. 27. Reſpondit Ioannes, & dixit: Non poteſt
homo accipere quidquam, niſi fuerit ei datum de cælo. 28. Ipſi vos mihi teſti-
monium perhibetis, quod dixerim: Non ſum ego Chriſtus: ſed quia miſſus ſum Sup. 1. c. 20.
ante illum. 29. Qui habet ſponſam, ſponſus eſt: amicus autem ſponſi, qui ſtat, &

audit eum, gaudio gaudet propter vocem ſponſi. Hoc ergo gaudium meum im-
pletum eſt. 30. Illum oportet creſcere, me autem minui. 31. Qui deſurſum ve-
nit, ſuper omnes eſt. Qui eſt de terra, de terra eſt, & de terra loquitur. Qui de
cælo venit, ſuper omnes eſt. 32. Et quod vidit, & audiuit, hoc teſtatur: & teſti-
monium eius nemo accipit. 33. Qui accepit eius teſtimonium, ſignauit quia
Rom. 3. 4. Deus verax eſt. 34. Quem enim miſit Deus, verba Dei loquitur: non enim ad
menſuram dat Deus ſpiritum. 35. Pater diligit Filium: & omnia dedit in manu
1. Io. 5. b. 10. eius. 36. Qui credit in Filium, habet vitam æternam: qui autem incredulus eſt
Filio, non videbit vitam, ſed ira Dei manet ſuper eum.

IN CAPVT III.

1. *ERAT autem homo ex Phariſæis Nicodemus nomine.*) Quidam ex Phariſæis, eo Hebraiſmo quē ſæpe obſeruauimus. Hominē enim איש, pro quodā Hebręi ponunt, ſicut Latini pro relatiuo ille. *Non noui hominē*, id eſt non noui illum. Dixerat Euangeliſta ſuperiore capite multos die illo feſto Paſchæ, quo Ieroſolymæ commoratus eſt in Chriſtū crediditſe; perſequitur hîc eandem hiſtoriam, docétque vnum ex illis, qui crediderant, ad eum de nocte veniſſe, vt ab eo copioſiùs edoceretur: hominémque deſcribit & Phariſæum fuiſſe, & principem Iudæorum, & nomine Nicodemum. Quód pluribus mihi de cauſis facere videtur, vt fidem confirmet hiſtoriæ, quę ex perſonarum circumſtantijs augetur; & vt indicet cauſam, quam ob rem non palam, & luce clara, ſed noctu, & clanculum ad Chriſtū venerit; quia & Phariſęus erat, & princeps Iudæorum, qui vt pudori, & grauitati conſuleret perſonæ ſuæ, & vt hominū ſui ordinis vitaret odium, vt Cyrillus diſſerit, noluit palam, ſed occultè venire: & vt oſtenderet quantam vim doctrina, & miracula habuiſſent, vt nonnullos etiam ex Phariſęis, & principibus Iudæorum, quæ duo erant hominum genera maximè incredula, & infenſa Chriſto, traxiſſent ad fidem. Erat enim hoc minimè vulgatē; itaque Phariſęi dicebant c. 7. 48. *Nunquid ex principibus aliquis credidit in eum, aut ex Phariſæis? ſed turba hæc, quæ non nouit legem, maledicti ſunt.* Contra verò Ioannes c. 12. 42. vt probet magnam habuiſſe vim permouēdi doctrinā Chriſti, ait multos ex principibus in eum crediſſe; ſed propterea Phariſęos auſos non fuiſſe id publicè profiteri; ne à ſynagoga eijcerentur. Magna impedimenta fidei, magnę afferunt dignitates. Principem Iudęorum Ioannes vocat è principibus vnum. Nec enim vnus omnium erat princeps. Principes autem vocabātur aut ראשי אבות, familiarum capita, qui omnium erant honoratiſſimi, ſicut principes ſacerdotū dicebantur, qui ſacerdotalium familiarum capita erant, vt apud Matthęum c. 2. 4. diximus; aut qui inter Iudęos locupletiſſimi, & nobiliſſimi erant. Hunc Nicodemum, etſi primus ex Phariſæis, & principibus venerat ad Chriſtum, nunquam ſeſe Chriſti diſcipulum palam profeſſum fuiſſe conſtat ex c. 7. 50. & c. 19. 39.

Matth. 16. 7

Magna impedimenta fidei magnæ dignitates.

2. *Hic venit ad Ieſum nocte.*) Cur nocte venerit, vnā Ioannes c. 19. 39. reddit cauſam, *eo quòd eſſet diſcipulus*

A *Ieſu, occultus autem propter metum Iudæorum*, & alias nos ex Cyrillo ſuperiore verſu reddidimus.

Rabbi ſcimus, quia à Deo veniſti magiſter; nemo enim poteſt hæc ſigna facere, quæ tu facis, niſi fuerit Deus cum eo.) Apparet ex prima Nicodemi oratione, quàm imperfectam adhuc, cum ad Chriſtum venit, fidē habuerit. Nam cùm vellet, vt ait Cyrillus, gratiam apud Chriſtum inire, credibile eſt quàm potuit honorificentiſſimè eum appellaſſe; nihil autē illi maius tribuit, quàm quòd magiſter à Deo, id eſt propheta miſſus ſit, purum, vt Cyrillus, & Theophylact. & Ammo-
B nius obſeruant, hominem putans. *Adhuc* (inquit Chryſoſt. homil. 23.) *humi repit Nicodemus, adhuc humanam de Chriſto habet ſententiam, nihil altum de illo propter ſigna coniectans. Scimus, inquit, quia à Deo veniſti magiſter. Quid ergo noctu venis, & clanculum ad eum, qui diuina docet? qui à Deo venit? Quid non apertè profiteris? Sed hic nec dicit, nec reprehendit Ieſus. Calamum enim contritū non confringet, inquit, & linum fumigans non extinguet.* Probat Nicodemus ſe non temere hoc ipſum quidquid erat, quod de Chriſto credebat, credere; ea enim
C ab ipſo ſigna fieri vidiſſe, quæ nemo niſi à Deo miſſus, id eſt diuina poteſtate facere potuiſſet. Altiùs eum ſigna ducebant, vt Chriſtum non ſolùm miſſū à Deo magiſtrum, ſed Deum etiam ipſum eſſe crederet; verum Iudaica adhuc, vt ait Chryſoſtomus, & Theophylact. tenebatur infirmitate.

Iſaiæ 42. 3. Matt. 12. 20

Miracula Chriſtum eſſe Deum indicabāt.

3. *Reſpondit Ieſus, & dixit ei.*) Ad quid verò reſpōdit? nihil enim, vt videtur, Nicodemus interrogauerat. Scio reſpondendi verbum Hebraica conſuetudine pro loqui ſimpliciter poni; ſed tamē meritò
D hoc loco quæritur & quid Nicodemus interrogauerit, & ad quod Chriſtus reſponderit. Rupertus videtur exiſtimare Chriſtum non ad id, quod Nicodemus interrogauerit, ſed ad id, quod ſciebat eum ſcire velle, reſpondiſſe, quid facto ſibi opus eſſet, vt regni Chriſti, quē Meſſiam credebat, particeps eſſet. Quod valde probabile videtur. Ammonius verò in Græca Catena reſpondiſſe Chriſtum nō ad quæſtionem vllam, ſed ad opinionem, qua ad ſe Nicodemus venerat. Venerat quippe tāquam ad hominē, prop-
E terea Chriſtum docere voluiſſe, alia illi opus eſſe generatione, quàm qua homines generantur. Simile quiddam Theophylact. tradit, quaſi Chriſtus reſpōderit, non mirum ſi me magiſtrū tantùm eſſe putes; nemo enim niſi denuo natus fuerit, maiorem de me opinionē habere poteſt. Cyrillus verò quaſi Nicodemus ſatis ſe feciſſe exiſtimaret, quòd Chriſtum

magi-

magiſtrum à Deo miſſum appellaſſet, Chriſtum reſpondiſſe non ſatis eſſe, ſi fidem profiteatur verbis, niſi iterum renaſcatur. Ego probabiliſſimum puto quod ante me quidam obſeruarunt; Nicodemum, quamuis id Euangeliſta non dixerit, poſt præfationem illam, qua Chriſti beneuolentiam captare voluit, interrogaſſe illum, quid ſibi faciendum eſſet, vt regnum cælorum ingrederetur; Chriſtúmque viam illi demonſtraſſe. At cur quæſtionem Ioannes non poſuit? Opinor exiſtimauit ſatis ex reſpõſione poſſe quæſtionem intelligi. Simile enim exemplum adnotauimus c. 1. 20.

Amen, amen dico tibi, niſi quis renatus fuerit denuo, non poteſt videre regnum Dei.) Quid ſignificet, *Amen*, alibi docuimus. Adnotauit autem hoc loco Rupertus ſolum Ioannem inter Euangeliſtas ſolere eam particulam geminare *Amen, amen*, cùm alij contenti ſint ſemel dicere, *Amen*. Cuius ille rei cauſam eſſe putat, quòd cùm de rebus agat plerumque grauioribus, maiorem adhibuerit aſſeuerationẽ; quæ per dictionis eius geminationem ſignificatur. At ſæpe de ijſdẽ rebus agens ille geminat, alij non geminant. Et alij nunquam, cùm ſæpe de grauiſſimis agant rebus; ille ſemper, cùm aliquando de rebus non maioribus, quã alij agat. Itaque probabilius ex proprio Euangeliſtarum ingenio hoc natum eſſe. Solebat vtrumque vulgo dici, & ſiue Chriſtus, cùm loquebatur, geminare ſoleret, ſiue non; aut aliquando geminare, aliquando non geminare, Euangeliſtæ pro ſuo quiſque ingenio verba, aut ſententiam potiùs recitans Chriſti, alius geminat, alius non geminat. Solebant alij fortaſſe cùm loquebantur non geminare; Ioannes verò acriore, vt apparet, ingenio geminare. Quòd dicit denuo ἄνωθεν, adnotat Chryſoſtomus, quoſdam interpretari deſuper, aut cælitus; alios iterum, ſed hoc ſecundum longè eſt probabilius. Certè ſic Nicodemus intelligit in eo à Chriſto non reprehenſus, certum argumentum verbo aliquo minimè ambiguo Syriacè loquentem vſum fuiſſe Chriſtum, quod nõ deſuper, ſed *denuo* ſignificaret. Nam ſi Chriſtus dixiſſet, Niſi quis renatus fuerit deſuper, nõ poteſt videre regnum Dei, ſatis intellexiſſet Nicodemus eum non de carnali generatione locutum eſſe. Non ergo intellexit oportet vos naſci deſuper, ſed oportet vos naſci *denuo*, quẽadmodum Auguſt. hoc loco, & lib. 2. de peccator. merit. c. 17. Seuerus Antiochenus in Romana Catena, &, vt opinor, Gregor. Nazianz. in oratione de Pentecoſte; comparat enim ſecundam cum prima generatione. Quam interpretationem etiam Chryſoſtomus, qui vtramque recitat, magis probat. Quanquam Ammonius, Cyrillus, Theophyl. & Elias Cretẽſis in oratione Gregor. Nazianz. de Spiritu ſancto primam illam ſequuntur. Videre regnum cœlorum Hebraicè dictum eſt, pro poſſidere, aut poſſeſſionem capere; quemadmodum Latini dicunt hæreditatem cernere.

Solus Ioannes geminat *Amẽ*.

Videre regnum Dei id eſt poſſidere.

4. *Quomodo poteſt homo naſci, cum ſit ſenex?*) Homo adhuc carnalis carnaliter res minimè carnales intelligit, *ſpiritus ei loquitur*, inquit Auguſt. *& carnem ille ſapit*. Hoc eſt, quod ait D. Paulus 1. Cor. 2. 14. *Animalis homo non percipit ea, quæ ſunt ſpiritus Dei; ſtultitia enim eſt illi, & non poteſt intelligere*. Sic ſolent omnes carnales homines ad res ſpirituales cæcutire.

Tract. 11.

5. *Amen, amen dico tibi, niſi quis renatus fuerit ex aqua, & Spiritu ſancto non poteſt introire in regnum Dei.*) Reſpondet Chriſtus eadem conſtantia, & aſſeueratione,

A qua ante dixerat, *Amen, amen dico tibi, niſi quis renatus fuerit denuo, non poteſt videre regnum Dei*; vt oſtendat ſe propter Nicodemi admirationem non mutare ſententiam; ſed debere ipſum, quod à ſe dictũ erat, magis ſpiritualiter intelligere, ídque illi declarat, hominis in percipiendis rebus diuinis tarditatem minimè pertæſus. *Tu*, inquit Auguſt. tract. 12. *carnalem generationem intelligis, cùm dicis, Nunquid poteſt homo redire in viſcera matris ſuæ: ex aqua & Spiritu ſancto oportet vt naſcatur propter regnum Dei. Si propter hæreditatem patris hominis temporalem, naſcitur ex viſceribus matris carnalis;* B *propter hæreditatem patris Dei ſempiternam, naſcitur ex viſceribus Eccleſiæ. Generat per vxorem filium pater moriturus ſucceſſurum; generat Deus de Eccleſia filios non ſucceſſuros, ſed ſecum manſuros.* Poſui Auguſtini verba loco commentarij, quia aptiora in hunc locum inueniri non poterant. Non licet nobis initio præſertim profeſſis ad excidendas nouorum hæreticorum interpretationes hos ſcribere commentarios tres hîc Caluini abſurdiſſimos errores prætcrire. Non agi hoc loco de ſacramento baptiſmi; aquam, & Spiritum ſanctum in his Chriſti verbis pro eodem accipi; non eſſe proinde ad ſalutem baptiſmum neC ceſſarium. Mirabitur, qui hæreticorum non nouit ingenium, tam abſurdos errores cuiquã mortalium in mentem venire potuiſſe, nouis præſertim hæreticis, qui cum duo tantùm faciant ſacramenta Baptiſmum, & Euchariſtiam, doceántque etiam baptizandos infantes, nec vllo alio, quàm hoc ſcripturæ teſtimonio probare poſſint, ne concedere cogantur neceſſarium eſſe baptiſmum, hoc ipſum ſi nõ ſpongia, vt de Marcione Tertullianus dixit, at lingua, & peruerſa interpretatione delent. Sed ita hæretici D ſunt. *In circuitu impij ambulant*, delirant, nec ſibi conſtant, vbique dant manum, vt propheta ait, ebrij, *& non à vino*. Non agitur, inquiunt, hîc de baptiſmi ſacramento. Vbi ergo agitur? Vbi dicit Chriſtus, *Euntes docete omnes gentes baptizantes eos in nomine Patris, & Filij, & Spiritus ſancti* Matth. 28. 19. & Marc. 16. 15. Infantes ergo veſtra ſententia baptizandi non ſunt. In illis enim locis de ijs agitur, qui priùs edocti baptizari debent; infantes verò doceri non poſſunt. Quòd ſi hîc, vbi aqua ipſa, qua baptizamur nominatur, de baptiſmo non agitur, probari profectò non poteſt E in aliis locis, vbi non nominatur, de baptiſmo agi. Itaque ſi iſtam Caluini interpretandi rationem ſequamur, nullus prorſus erit baptiſmus. Cur hîc aquam nominauit, ſi de baptiſmo non agebat? Quia volebat, inquit Caluinus, ſignificare ſecundam quãdam generationem, qua oporteret Nicodemum regenerari. Eſto ſanè, quid aquæ cum regeneratione? quanto melius dixiſſet; oportet te ex Spiritu ſancto renaſci, vt ſpiritualẽ carnali opponeret generationem? Si enim de baptiſmo non agebat, quid facit noF men aquæ, niſi quòd obſcuriorem reddit ſententiam? Multo enim faciliùs Nicodemus intellexiſſet, ſi Chriſtus dixiſſet, Niſi quis renatus fuerit ex Spiritu ſancto, nõ poteſt introire in regnum Dei, quàm, *Niſi quis renatus fuerit ex aqua, & Spiritu ſancto*. Quid enim ſit hominem ex Spiritu ſancto renaſci, quis nõ intelligeret? nedum Nicodemus homo Phariſæus, & ſacris litteris eruditus. Ex aqua verò renaſci oportere quis intelligeret niſi piſcis? Tamen voluit Chriſtus eo vti nomine, quia docere volebat non quocunque modo, ſed per baptiſmum hominem renaſci oportere. Bella verò eſt ratio Caluini, non agi de

Quo conſilio ſcripti ſint hi cõmentarij.

Caluiniſtarum tres hoc loco errores refelluntur.

Lib. 5. aduerſus ipſũ

Pſal. 11. 9.

Iſa. 51. 21.

De baptiſmo agatur hoc loco, aduerſus Caluinum.

A baptiſmo, quia agitur de vitæ renouatione. Quaſi verò vitæ renouatio alia re, quàm baptiſmo magis fiat; & non dicat D. Paulus Chriſtum Eccleſiam mundaſſe *per lauacrum regenerationis?* ad Titum 3. 5. ad hunc nimirum alludens. Vnde enim in mentem illi veniſſet vt baptiſmum *lauacrum regenerationis* appellaret; niſi intellexiſſet hoc loco Chriſtum de regeneratione, quæ per baptiſmũ fit, locutum fuiſſe? Aliena proficiamus hæreſi; præbet enim nobis occaſionem quærendi, cur Chriſtus non ſimpliciùs, & clariùs dixerit, Niſi quis baptizatus fuerit, non poteſt introire in regnum Dei, aut, oportet vos baptizari. B Summa, vt ego puto, ratione. Agebat cum Phariſæo, homine iã ſene, veriſimile enim eſt, quod nõnulli obſeruauerunt, cùm dixit, *Quomodo poteſt homo naſci, cum ſit ſenex?* ad ſuam ipſius ætatẽ alluſiſſe. Agebat, inquam, cum homine Phariſaicis moribus inueterato; cui nihil æquè accommodatè dici potuit, quàm mutandam illi eſſe pellem, iterum eſſe naſcẽdum, ſi ſaluus eſſe vellet. Et quia per baptiſmum Chriſtiani renaſcuntur, de baptiſmo cum illo ſub metaphora regenerationis agit. Hæc, opinor, cauſa fuit, cur ſoli Nicodemo ex ijs, qui ad ipſum venerũt, C & ſalutis ab eo viam quæſiuerunt, baptiſmum eſſe indicauerit: quod obſeruatione dignum arbitror, quia ratio nimirũ perſonæ requirebat, vt illi diceret iterum eum naſci oportere; quod quia per baptiſmum propriè fit, baptiſmi illi neceſſitatem oſtendit. Ex quo intelligitur tãtùm abeſſe, vt verum ſit, quod Caluinus docet, regenerationem, & renouationem non ſolùm à baptiſmo eſſe diſtinctam, ſed illi quodammodo opponi, vt Chriſtus hoc loco ſignificet regenerationem per baptiſmum, aut ſolùm, aut potiſſimùm fieri, cùm baptizari, & regenerari pro eodem accipiat.

Nomen aquæ an pro Spiritu ſancto ſumatur.

D Ad ſecundum veniamus. Ait nomen aquæ hoc loco non elementum aquæ, ſed Spiritum ipſum ſanctum ſignificare, qui propterea aqua dicatur, quòd animos noſtros purget. Eodẽ enim modo quo hîc dicitur, *Niſi quis renatus fuerit ex aqua, & Spiritu ſancto*, dictum eſſe Matth. 3. 11. *Ipſe vos baptizabit in Spiritu ſancto, & igni*; non tamen verum ſignificari ignem, ſed ipſum Spiritum ſanctum ignem appellari. Itaque particulam, *Et*, exegeticam eſſe, quaſi dicat, *Niſi quis renatus fuerit ex aqua*, hoc eſt, *ex Spiritu ſancto, non poteſt introire in regnum Dei.* Exemplum arripio, cùm dicitur, *Ipſe vos baptizabit in Spiritu ſancto, & igni*, ignis non ſignificat Spiritum ſanctum, ſed E externum ſymbolum Spiritus ſancti; ergo cùm dicit Chriſtus, *Niſi quis renatus fuerit ex aqua, & Spiritu ſancto*, aqua non Spiritum ſanctum, ſed ſymbolum Spiritus ſancti ſignificat, quod eſt aqua. Quòd autem ignis non ſignificet ipſum Spiritum ſanctum, ſed ignem, qui Spiritus ſancti ſymbolum erat, vnde meliùs quàm ex euentu intelligamus? Non dubium, quin Ioannes alludat ad miſſionem illam illuſtrem Spiritus ſancti, quæ in Pentecoſte facta eſt, Act. 2. 2. 3. vt Chriſtus ipſe declarat Act. 1. 5. Tunc autem ſpe- F cie ignis Spiritus ſanct⁹ illapſus in Apoſtolos eſt, aliúdque Spiritus ſanctus, aliud ignis erat. Sicut cùm ſpecie columbæ deſcendit Matth. 3. 16. & Lucas. 3. 22. aliud vtique columba, aliud Spiritus ſanctus erat, ipſo etiam interprete Caluino. Quis verò non videt Chriſtum, quia ſpiritualem regeneratione͂ naturali, carnalíque generationi opponebat, & naturalis generatio ex duobus principijs matre, & patre fuit; duo etiam ſpiritualis regenerationis principia ex-

A plicare voluiſſe; aquam, quæ matris; & Spiritum ſanctum, qui patris vicem gerit; quemadmodũ graues auctores Ammonius, & Theodorus Mopſueſtienſis in Romana Græcorum Catena, & Chryſoſt. in Ioannẽ 25. & Euthy. hoc loco obſeruauerunt? Quo pertinet, quod alij quoq; dixerunt nõ minùs graues, eodem modo renaſci nos, cùm Chriſtiani efficimur, quo Chriſtus natus eſt. Chriſtus ex Maria virgine ſine viro, Spiritu ſancto vicem gerẽte viri natus eſt; & nos ex aqua, & Spiritu ſancto renaſci. Manifeſtũ etiam eſt Chriſtum hîc ad totum hominem, quem B renaſci, penitúſque immutari dicebat oportere, alludere voluiſſe. Conſtat totus homo duabus partibus corpore, & animo; illa viſibili, atque corporea, hac inuiſibili, atque ſpirituali, propterea duas etiam regenerationis cauſas aſſignaſſe, alteram corpoream aquam, alteram ſpiritualem, & inuiſibilem Spiritum ſanctum, vt Cyrillus Ieroſolymitanus catecheſ. 3. communi, Gregor. Nyſſen. in lib. de baptiſmate, Gregor. Nazianz. in orat in ſanctum baptiſmum, & Elias Cretenſis eodem loco, Cyrillus, & Theophyl. docuerũt.

Cur aqua nos regenerari voluerit Deus.

Porro cur aqua potiùs, quàm alia quauis re corporea Chriſtus nos voluerit regenerari alia eſt C diſputatio, quam copioſè Theologi tractant; nos breuiter cauſam eius rei vnam tantùm, & alteram indicabimus. Inſtitutus à Chriſto baptiſmus eſt, vt per eum regeneremur. Generationis materia, & veluti mater aqua eſt, quæ maximè omnium rerum humida eſt, & humidum, vt Philoſophi docent, generationis materia eſt. Quam rationem & Tertullianus in lib de baptiſmo, & Chryſoſtomus hom. in Ioann. 25. Ambros. lib. 2. de ſacrament. c. 6. & Hieronym. in epiſtola ad Oceanum, indicarunt. Præterea regeneratio, quæ per baptiſmum fit, nihil aliud eſt, D quàm quædam animæ purgatio, renouatióque: nulla verò re magis, quàm aqua potuit exprimi purgatio. Quam cauſam reddit Ambros. aut potiùs Remigius Lugdunenſis in commentariis in c. 6. epiſtolæ ad Roman. alias qui volet, apud Cyrillum Ieroſolytanũ catecheſ. 3. cõmuni, & apud Chryſoſt. hom. 25. in Ioãnem inueniet. Hinc etiã tertius error ſatis ſupérque refutatur. Si enim de baptiſmo hîc agitur, cùm Chriſtus tam apertè, támque ſæpe dicat neminem, niſi ex aqua, & Spiritu ſancto renaſcatur, id eſt niſi baptizetur, in regnum Dei introire poſſe; non dubium, quin volentibus in regnum Dei introire E baptiſmus ſit neceſſarius. At Caluiniſtæ tribus de cauſis exiſtimant neceſſarium non eſſe baptiſmum, & quia fidelium filios in vtero ſanctificari putant; itaque opus illis non eſſe baptiſmo; & quia baptiſmum negant vim habere peccata remittẽdi; & quia hîc vbi baptiſmi neceſſitas maximè videtur affirmari, de baptiſmo non agi volunt. Primum illum errorem apud Mattheum. c. 3. 11. refutauimus. Secundum 1. Cor. 7. 14. ſi Dominus conatus noſtros iuuerit, copioſè ſumus refutaturi.

Peccato originali infantes obſtrictos eſſe hinc probatur.

Tertium modò refutauimus, F quo refutato cæteri concidunt. Quanto meliùs Auguſtinus ex hoc loco omnes infantes in peccato originali naſci probauit, quòd niſi ex aqua, & Spiritu ſancto renaſcantur, in regnum Dei introire non poſſint lib. 1. de peccator. meritis c. 10. & 30. lib. 2. c. 27. & lib. 3. de orig. animæ. c. 11. Meritóque argutam illam, ac ſubtilem Pelagianorum diſtinctionem ridet; qui cùm arctè hoc loco premerentur, dicebãt aliud eſſe regnum Dei, aliud regnum cælorum, & vitam æternam; infantes, qui nondum ſuſcepto

baptiſmo morerentur, in regnum quidem cælorum intraturos, & vitam æternam habituros eſſe; in regnum autem Dei non intraturos. Quaſi regnum Dei aliquis in regno cælorum, & vita æterna honoratior eſſet locus, qui ſolis baptizatis concederetur. Quod vniuerſa ſcriptura confutatur. Impudentes illi quidem, & audaces, minùs tamen, quàm Caluiniſtæ. Nec enim auſi ſunt negare, quod iſti tam ſecuri negant, de baptiſmo hoc loco agi, quod erat profectò breuius. Lego apud Seuerum Antiochenum in Catena Græca, quod omnes hodie Catholici docent, infantes, qui ſine baptiſmo decedũt, beata quidem priuari vita; alia tamen pœna non puniri.

6. *Quod natum eſt ex carne, caro eſt; & quod natum eſt ex ſpiritu, ſpiritus eſt.*) Videtur his verbis Chriſtus & declarare, & confirmare, quod ante dixerat, voluiſſe, *niſi quis renatus fuerit ex aqua, & Spiritu ſancto,* in regnum Dei introire non poſſe. Declarat, vt indicat Theophylactus, oſtendens ſe non de carnali generatione loqui, in qua Nicodemus totus hærebat, ſed de ſpirituali alia, atque diuina. Confirmat autem docens carnalem generationem, in qua Nicodemus totus erat, non ſolùm nihil ad regnum Dei conſequendum iuuare, ſed plurimùm etiam impedire. *Caro enim, & ſanguis regnum Dei poßidere non poſſunt.* 1. Cor. 15. 50. Regnum Dei non carnale, ſed ſpiritnale eſſe; *non eſt*, inquit, *regnum Dei, eſca, & potus*; ſpiritualem, & mundum fieri oportere hominem, qui ingredi in illud velit. *Non* enim *intrabit* in illud *aliquid coinquinatum* Apocal. 21. 27. Spiritualis autem homo, cùm natura ſua carnalis ſit, fieri non poteſt, niſi ex aqua, & Spiritu ſancto renaſcatur. Hæc enim in his Chriſti verbis latet argumentatio. Bene à Theophylacto obſeruatum eſt carnem hoc loco pro homine carnali, ſpiritum pro ſpirituali, id eſt ſubſtantiua, pro adiectiuis poni. Totus enim homo dicitur ex carne naſci, & totus caro eſſe, quamuis animus altera eius pars nec ex carne naſcatur, nec caro ſit, quia *ex ſanguinibus, & ex voluntate carnis, & voluntate viri*, hoc eſt carnali, & humano more natus eſt, quo qui naſcuntur, peccatores, id eſt carnales naſcuntur, & animus ipſe, licet ſubſtantia ſpiritualis; peccato inquinatus carnalis eſt. Contrà verò caro cùm peccato libera eſt, Deóque coniuncta, ſpiritus dicitur, *Qui adhæret*, inquit, *Domino, vnus ſpiritus eſt.* 1. Corint. 6. 17. Hinc quæſtio illa facile ſoluitur, quam Chryſoſtomus, & Euthymius merito excitatam non ſatis meo quidem iudicio explicauerunt, Si quod natum eſt ex Spiritu ſpiritus eſt, Chriſtum, qui ex Spiritu ſancto natus eſt, ſpiritum eſſe oportere. Reſpondent enim illi etiam ex carne virginis natum eſſe, itaque veram habere carnem. Quaſi reformident concedere Chriſtum ſpiritum eſſe, non carnem; & ex ſpiritu, non ex carne natum eſſe; quod eo quidem ſenſu, quo Chriſtus hîc loquitur, reformidandum non erat. Nam quamuis Chriſtus veram habeat carnem; veraq; ex carne natus ſit; tamẽ eo ſenſu, quo hic ipſe loquitur, neque ex carne natus eſt, neque caro eſt. Naſci enim ex carne hoc in loco eſt humano naſci more, naſci ex homine peccatore hominem peccatorẽ, atque hoc ipſum eſt eſſe carnẽ: & Chriſtus neque peccator, neque ex homine peccatore natus eſt. Itaque carnem habet, ſed caro non eſt. Contra verò ſpiritum eſſe & ex ſpiritu naſci eſt Deo ſimilem eſſe, ciúſque ſpiritum accipere, quę duo cùm in Chriſto maximè fuerint, maximè ille omnium & ex ſpiritu natus eſt, & ſpiritus eſt.

Roman. 14. 17.

Sup. c. 1. 13.

7. *Non mireris, quia dixi tibi, oportet vos naſci denuo.*) Chryſoſto. Cyrill. & Theophyl. & Beda, & Euthym: hæc verba referunt ad ea, quę ſequuntur, quaſi ſenſus ſit, Ne mireris, quòd tibi dixerim, *Oportet vos naſci denuo, ſpiritus* enim, *vbi vult, ſpirat.* Ego non ſolus ad præterita magis refero, quaſi dicat, *Non mireris, quod dixi, oportet vos naſci denuò, quod* enim *natum eſt ex carne, caro eſt, & quod natum eſt ex ſpiritu, ſpiritus eſt*, hoc eſt, non enim de carnali, vt tu putas, ſed de ſpirituali loquor generatione; mirari tibi liceret, ſi de carnali loquerer, rectéque diſputares non poſſe hominem *naſci cum ſit ſenex.* Melius enim cum præcedentibus hoc modo hærent, quàm cum ſequentibus. Quæ enim eſſet ratio? ne mireris quod dixi, oportet vos naſci denuo, ſpiritus enim vbi vult ſpirat; cùm in illis verbis nulla de ſpiritu facta ſit mẽtio? Probat ergo non debere Nicodemum mirari, quòd oporteat hominem naſci denuo, quia *quod natum eſt ex carne, caro eſt, & quod natum eſt ſpiritu; ſpiritus eſt* Probat deinde poſſe hominem ex ſpiritu naſci, quia ſpiritus vbi vult ſpirat: itaque licet non appareat, tamen hominem, quamuis ſenem poſſe ex ſpiritu inuiſibiliter regenerari.

8. *Spiritus vbi vult ſpirat, & vocem eius audis, ſed neſcis vnde veniat, & quo vadat.*) Modò diximus confirmationem hanc eſſe ſententia proximè præcedentis. Probat enim poſſe hominem ex ſpiritu naſci, etiam ſi id nos minimè intelligamus, quia ſpiritus, vbi vult ſpirat. Quid autem hæc ipſa cõfirmatio ſignificet, de eo omnes interpretes diſputant. Omnis quæſtio in vno *ſpiritus* nomine verſatur, quod cùm & Spiritum ſanctum; & ſubſtantiam omnem corporis expertem, & animam, & vẽtum, & alia multa ſignificet, quę Didymus lib. 3. de Spiritu ſancto diligentiſſimè perſequitur, varias patitur interpretationes. Duas ego tãtùm apud interpretes inuenio. Maxima pars Spiritum ſanctum interpretantur, vt Origenes, Ammonius, Apollinarius, quos auctor Græcę Catenę citat, Gregor. Nazian. in orat. de Spiritu ſancto, Ambroſ lib. 3. de Spiritu ſancto. c. 11. Auguſt. tract. in Ioan. 12. & lib. 2. qq. ad Simplician. q. 1. & quiſquis auctor eſt operis de mirabilibus ſacræ ſcripturę lib. 1. c. 34. Gregor. Magnus. lib. 17. in Iob. c. 16. & lib. 6. in 1. lib. Regum c. 16. Bernard. ſer. 74. in Canticum, Elias Cretenſis, in comment. in oration. Gregor. Naz. de Spiritu ſancto, Beda, Strabus, Rupertus, & Alcuinus. atque Haymo apud D. Thom. Denique Didymus, ſi eius regula vera eſt, quoties nomen πνεῦμα Spiritus cum articulo Græcè ponitur, Spiritũ ſanctũ ſignificare, nam articulum hoc loco habet. Iuuat etiam hãc opinionem, quòd & paullo ante de Spiritu ſancto locutus fuerat, *Niſi quis renatus fuerit ex aqua, & Spiritu ſancto.* Et paullo poſt de eodem loquitur. *Sic eſt omnis qui natus eſt ex ſpiritu.* Iuuat, quòd de vẽto videatur illud intelligi non poſſe. *Et neſcis vnde veniat, aut quo vadat;* ventus enim, vt D. Aug. diſputat, vnde veniat, aut quo vadat, nemo neſcit. Adde quod nõ appareat, quorſum Chriſtus venti nunc exẽplo vteretur. Senſum igitur eſſe Spiritũ ſanctũ, vbi vult, ſpirare, id eſt quos vult, afflare, & in alios homines renouare, id eſt non omnes, ſed eos tantũ, qui bene diſpoſiti ſunt, ad eius gratiam recipiendam, vt Origen. Gregor. Magnus, & Elias Cretẽſ. interpretãtur, & vocẽ eius audiri per prædicationem vt Origen.. Auguſt. Beda,

Spiritus varia ſignificat.

Verſ. 5.

Verſ. 8.

Tra 12.

Strabus,& Rupertus exponũt, vel eius ſentiri efficaciam, & effectũ, vt Ammonius ait. Alludit, vt putat Apollinarius, ad miſſionem Spiritus ſancti in die Pentecoſtes facto repente de cælo ſono *tanquam aduenientis ſpiritus vehementis.* (Act. 2. 2.) Alij tamen auctores, vt Chryſoſtomus, Cyrillus, Theophylactus, Euthym. & qui nomine Auguſtini quęſtiones ſcripſit veteris, nouíque teſtamenti, qui hoc ipſo ſe Auguſtinum non eſſe indicat, quòd q. 59. Auguſtini de hac re ſententiam acerbè reprehendit. Hi, inquam, omnès auctores nomen ſpiritus ventum hoc loco ſignificare putant; eſſéque exemplum ſumptum à re corporea ad rem intelligẽdam ſpiritualem. (B) Nam vt venti ſentimus flatum, ſtrepitúmque audimus neſcientes, *vnde veniat, aut quo vadat*, ita effectum Spiritus ſancti in nobis experiri, nóſque ab eo repente mutatos videre, cùm, qua ratione id factum fuerit, non intelligamus. Hanc interpretationem omnibus fere recentioribus auctoribus probari video, duabúſque non exiguis rationibus confirmari. Altera, quòd ſtatim dicat Chriſtus, *Sic eſt omnis, qui natus eſt ex ſpiritu*; ex quibus verbis apparet priùs eum exemplo vſum fuiſſe, quod nunc ad rem, de qua agebatur, ac- (C) commodet. Exemplum autem ab eo, cuius cauſa affertur, oportet eſſe diſtinctum; non igitur in hoc exemplo de Spiritu ſancto agitur, cùm ad declarandam generationẽ ex Spiritu ſancto afferatur. Altera, quòd dicat paullo poſt, *Si terrena dixi vobis, & non creditis, quomodo, ſi dixero vobis cæleſtia, credetis?* (Vetas.) Quòd ſi de iſto corporeo ventò locutus non fuerat, quid quæſo terrenum dixerat, vt auctor ille qq. veteris, nouíque teſtamenti acriter argumentatur? Nam quòd graues quidam auctores Auguſtinus, & alij dicunt baptiſmum, de quo locutus fuerat, rem terrenam (D) appellaſſe, meritò videtur eſſe ab altero illo Auguſtino, qui quæſtiones illas ſcripſit, refutatum. Ipſum enim baptiſmum generationẽ ex Spiritu ſancto vocauerat, quæ res eſt maximè cæleſtis, atque diuina. Et quòd Beda, Rupertus, & Strabus ex eodem dicũt Auguſtino terrena vocaſſe, quæ de ſuo dixerat corpore, *Soluite templum hoc*, nimium remotum videtur. Mouent me iſtæ rationes, quo minùs priorem illam interpretationem ſequar, libenter tot auctorum reuerentia ſequuturum. Sed nihilominus me altera ex parte, quo minùs hanc ſequar, mouent illę, (E) quas pro altera adduximus ſententia. Itaque etſi nouarum interpretationum laudem minimè ipſe quærere, minimè in alijs laudare ſoleo; tamen cogor hîc paribus vtrinque impulſus rationibus nouam interpretationem ſi non ſequi, certè indicare omnibus, & doctioribus relinquere iudicandam. Videant ergo qui meliùs, quàm ego, iudicare de hiſce rebus poſſunt, an non meliùs nomen ſpiritus hoc loco pro anima ſumatur, vt Geneſ. 6. 3. 17. & 7. 15. Iob. 12. 10. Pſal. 76. 4. & 77. 39. & innumeris alijs locis. Hoc enim aptiſſimè conuenit vt Chriſtus (F) ſumpto à vita corporali exemplo ad vitam, generationémque ſpiritualem argumentetur. Quid mirum, inquit, o Nicodeme, ſi non intelligas, quomodo homo ex Spiritu ſancto regenerari poſſit; cũ intelligere non poſſis, quomodo ex ſpiritu iſto naturali, quo viuit, generetur? *Spiritus*, enim animalis, *vbi vult, ſpirat*, id eſt, quæ vult animat corpora, & ex mortuis viua reddit; vult autem non omnia, quæ homines volunt, ſed quæ ita affecta ſunt, vt animari ab illo poſſint; *Et vocem eius* (A) *audis*, quia loquentem hominem, hinnientem equum, rugientem leonem vides, & ipſam quodammodo loquentem animam audis, vnde intelligis hominem viuere. Quoniam *fumus afflatus eſt in naribus noſtris, & ſermo ſcintilla ad commouendum cor noſtrum* Sapientiæ 2. 2. *Neſcis* tamen, *vnde veniat, aut quo vadat*; quia ignoras, quomodo anima in corpus ingrediatur, quomodo egrediatur è corpore, vnde gignatur, aut in quid deſinat. *Quis*, inquit, *nouit ſi ſpiritus filiorum Adam aſcendat ſurſum, & ſpiritus iumentorum deſcendat deorſum?* Eccleſ. 3. 21. (B) Si ergo tuam ipſius, ſi cęterorum animalium generationem non intelligis, quid mirum ſi non intelligas quomodo homo ex Spiritu ſancto renaſci poſſit? Hinc intelligitur, quam ob rem animam ſpiritum potiùs, quàm animam appellauerit, quia de generatione nimirum ex Spiritu ſancto agebat, & habebat exemplũ maiorem ſimilitudinem, & gratiam, ſi nomine etiã ſimili vteretur. Quaſi dicat, homo poteſt ex humano generari ſpiritu, quamuis, quomodo id fiat, non intelligat; ergo multo magis poteſt ex ſpiritu diuino regenerari, licet non intelligat, qua (C) ratione regeneretur. Quod autẽ dicit, *Vbi vult ſpirat*, non ſignificat animam pro ſuo arbitrio ingredi in quæcunque velit corpora; ſed ſignificat non pẽdere ex eius, qui generatur, cognitione, atque iudicio. Inſcij quippe gignimur. Sic omnia meo quidem iudicio plana ſunt.

Sic eſt omnis, qui natus eſt ex ſpiritu.) Accommodat ad rem, de qua agitur, exemplum. Non eſt autem ſenſus eum, qui ex Spiritu ſancto natus ſit, ſpiritui, de quo locutus fuerat, ſimilem eſſe, quaſi dicat hominem ex ſpiritu genitum ſpiritum, id eſt ſpiritua- (D) lem, fieri, quia debet omne, quod gignitur, ſimile eſſe generanti, vt quidam nimium, vt mihi videtur, ſubtiles interpretes exponunt; ſed ſenſus eſt hoc accidere in ſpirituali hominis regeneratione, quod in naturali generatione accidit; vt quemadmodum homo generatur, quamuis neſciat, vnde, aut quonam modo animam hauſerit: ita quoque regeneratur, quamuis, quomodo id fiat, non intelligat. Quemadmodum cùm Chriſtus dicit, *Simile eſt regnum cælorum homini negotiatori*, (Matth. 13. 45.) non ſignificat ipſe mercatori regnum cælorum ſimile eſſe, ſed id in (E) regno cælorum accidere ſolere, quod in mercatura accidit, vt mercator inuenta vna pretioſa margarita, vendat omnia, quæ habet, & emat eam, quemadmodum apud Matthæum c. 13. 45. expoſuimus. Nec in omnibus rebus ſimilitudo exigenda eſt. Non enim quemadmodum ſine propria generamur voluntate, ita ſine propria iam adulti voluntate regeneramur. Vera enim Auguſtini ſententia eſt, *Qui fecit te ſine te, non iuſtificabit te ſine te. Ergo fecit neſcientem, iuſtificat volentem*, ſerm. 15. de verbis Apoſtoli.

9. *Reſpondit Nicodemus, & dixit ei, Quomodo poſſunt (F) hæc fieri?*) Hæret adhuc in carnali cogitatione Nicodemus, nec intelligit, quomodo quæ Chriſtus de regeneratione diſſeruit, fieri poſſint. Quæritur à quibuſdam quæ ſint ea, quæ Nicodemus dubitat, quomodo fieri poſſint; plurali enim quaſi multa comprehendens vtitur numero. Sunt qui tribus de rebus dubitare putent. Quomodo homo iterum ex aqua, & Spiritu ſancto naſci poſſit. Quomodo quod natum eſt, ex Spiritu ſancto ſit. Quomodo id fiat nobis inſcijs. Simplicius eſſe arbitror, quod Chryſoſtomus, Theophylactus,

& Eu-

A

& Euthymius videntur indicare, de ſumma quęſtionis Nicodemum loqui, quomodo homo iterum naſci poſſet. Hoc enim erat, quod in Iudaica adhuc imperfectione manens, vt illi aiunt, intelligere etiam propoſito exemplo non poterat. Sed quia multa de ea ipſa re Chriſtus diſſeruerat, numero vſus eſt multitudinis. Multa hîc contra Nicodemum Chryſoſtomus, Theophylactus, Euthymius, & Rupertus diſputant, vel ex litteris ſacris, in quibus verſatum ſe eſse profitebatur, hanc generationem ex aqua, & Spiritu ſancto intelligere eum potuiſse.

Regeneratio ex quibus locis ſcripturæ colligi potuerit.

B

Primum à Deo hominem ex limo terrę formatum fuiſse. Mulierem ex latere viri; Iſaac ex ſene, & ſterili pręter legem naturę genitum. Multas, futuri baptiſmi regenerationiſque figuras pręceſſiſse, multas quoque prophetias. Naaman Syri mundatam aquis Iordanis lepram; traiectum Hebręorum populum per mare rubrum, quod baptiſmi figuram fuiſse D. etiam Paulus interpretatur. Annuntiandam Domino venturam generationem; quod ad baptiſmi regenerationem Chryſoſtomus accommodat: & *renouabitur, vt aquilæ iuuentus tua*; & *Beati quorum remiſſæ ſunt iniquitates, & quorum tecta ſunt peccata.*

Gen. 2. 7. 22. 23. Gen. 21. 2. 7. 4. Reg. 5. 14. Exo. 14. 22. 1. Corinth. 10. 1. 2. Pſal. 21. 32. Pſal. 102. 5. Pſal. 31. 1.

C

Propius ad rem erat illud Ezechiel. 36. 24. *Effundam ſuper vos aquam mundam, & mundabimini ab omnibus inquinamentis veſtris.* Sed vt hæc omnia Nicodemus in animum reuocaſſet, quod Chriſtus tamen dicebat, non intellexiſſet, quem vnum iteratæ generationis nomen offendebat, hærentem in proprietate verbi, nec metaphoram, qua Chriſtus vtebatur, conſiderantem.

10. *Tu es magiſter in Iſrael, & hæc ignoras?*) Tu qui doces Iſrael omnium populorum doctiſſimum, quæ dico, intelligere non potes? Græcè adiecto

D

articulo ſingularis, & eximius magiſter videtur ſignificari, σὺ εἶ ὁ διδάσκαλος τοῦ Ἰσραήλ. Tu es magiſter ille Iſrael; aut, Tu es magiſter totius Iſrael, id eſt omnium doctiſſimus, qui totum Iſrael, etiam doctiſſimum quemque doces. Hanc enim vim hoc loco habere mihi videtur additus articulus. Acerbiùs videtur Chriſtus Nicodemum reprehendere, quod quam ob cauſam fecerit, quæri poteſt. Exiſtimant Chryſoſtomus, Euthymius, & Theophylactus Chriſtum non malitiam, quæ in hac re nulla fuerit, ſed ſimplicitatem Nicodemi reprehendiſſe. Eſto, tamen

E

nimis probroſè videtur reprehendere. Cyrillus non tam Nicodemum, quàm in Nicodemo Iudæos omnes quaſi nimis rudes rerum ſpiritualium reprehenſos eſſe putat. Auguſtinus verò, & Beda, ideo hoc Chriſtum feciſſe, vt Nicodemum humiliorem redderet, & proinde ad res diuinas intelligendas magis idoneum, & vere ipſa doceret, qua ratione ex Spiritu naſci poſset. Ponam Auguſtini verba pro cómentario. *O fratres, quid putamus? Dñm huic magiſtro Iudæorũ, quaſi inſultare voluiſſe? Nouerat Dñs quid agebat, volebat illũ naſci ex ſpiritu. Nemo ex ſpiritu naſcitur, niſi humi-*

Humilitatem docet Nicodemũ Chriſtus. tract. 12.

F

lis fuerit; quia ipſa humilitas facit nos naſci de ſpiritu. Quoniã prope eſt Dñs obtritis corde. Ille magiſterio inflatus erat, & alicuius momẽti ſibi eſſe videbatur, quia doctor erat Iudæorũ. Deponit ei ſuperbiam, vt poßit naſci de ſpiritu; inſultat tanquam indocto. Non quia ſuperior vult videri Dominus; quid enim magnũ Deus ad hominẽ? veritas ad mẽdacium? Maior Chriſtus, quàm Nicodemus dici debet, dici poteſt, cogitandus eſt. Si diceretur maior Chriſtus, quàm angeli, ridendum erat. Incõparabiliter enim maior creator omni creatura, per quem facta eſt omnis creatura.

A

11. *Amen amen dico tibi, quia quod ſcimus loquimur, & quod vidimus teſtamur.*) Primùm hoc loco videndum, quomodo hæc cum ſuperioribus hæreant; aut quorſum à Chriſto dicta ſint. Cyrillus, & Chryſoſtomus ſic iungunt, Quandoquidem, quę dico, etiam rationibus, atque exemplis explicata non intelligiris, ſaltem nondum intellecta propter meum credire teſtimonium; quod enim ſcio, loquor; & quod vidi, teſtor. Theophylactus verò, & Euthymius, quãuis tu, quod dico, non intelligas, aut credas, non tamen propterea verum non eſt; quod

B

enim ſcio, loquor, & quod vidi, teſtor, quemadmodum dicit D. Paulus. 2. ad Timoth. 2. 13. *Si non credimus, ille fidelis permanet.* Hoc mihi magis placet. At quid eſt, *Quod ſcimus, loquimur?* quid eſt id quod ſe ſcire, ac vidiſſe dicit? Loquebatur enim de regeneratione ex aqua, & Spiritu ſancto, quam, quia nondum facta erat (nec enim baptizare cœperat) vidiſſe non poterat, vt Chryſoſtomus diſputat. Non conſtat an iam tum cœpiſſet baptizare, & eſt vero ſimile cœpiſſe, cùm docere cœpiſſet, & credendum ſit ſimul docere cœpiſſe, ac bap-

C

tizare, vt Ioannes fecerat. Deinde quamuis de regeneratione per baptiſmum loqueretur, tamen neceſſe non eſt, vt eam iam factam vidiſſet, cùm Deus non minùs futura, quàm præſentia videat. Aut vidiſse ſe dicit, non quòd vidiſſet, ſed quòd certam eorum, quæ dicebat, cognitionem haberet, quæ per ſenſum viſus ſolet ſignificari, vt Chryſoſtomus, & Theophylactus interpretantur. Quanquam ego quidem de nulla propriè re, ſed de omni generaliter humani teſtimonij materia, vt infra explicabimus, loqui puto. Solet quæri, cur pluraliter

D

Chriſtus loquatur, *Quod ſcimus loquimur; & quod vidimus teſtamur.* Chryſoſtomus, Cyrillus, Euthymius, Rupertus, & Haymo homil. de Octaua Pentecoſtes exiſtimant Chriſtum ſignificare voluiſſe ſe ſolum non eſſe, ſed vna cum Patre teſtimonium perhibere. Sicut dicit Ioan. 8. 16. 17. *Etſi ego iudico, iudicium meum verum eſt, quia ſolus non ſum, ſed ego, & qui miſit me, Pater. Et in lege veſtra ſcriptum eſt, quia duorum hominum teſtimonium verum eſt.* Quia ergo teſtimonio Chriſtus vti volebat, & ad omnis rei confirmationem duobus, vt minimùm, opus eſt teſtibus; idcirco pluraliter locutum fuiſſe, vt indicaret ſe non

Deuter. 17. 6. & 19. 15.

E

eſſe ſolum, vt Rupertus ait. Mihi aliquanto durior hæc videtur ratio. Durior etiam illa quam in Catena D. Thomę Alcuinus affert, quòd Chriſtus ſua, aliorúmque qui ex Spiritu ſancto regenerati eſſent, expertíque vera eſſe, quę dicebat, perſona loqueretur. Nihilo magis probo, quod alij dicunt, Chriſtum ſe cum cæteris à Deo miſſis Prophetis, atque magiſtris connumerare. Dixerat enim Nicodemus cum primum ad eum acceſſit, *Scimus, quia à Deo veniſti magiſter.* Alij de ſe ſolo pluraliter auctori-

F

tatis cauſa loqui putant quemadmodum aliquando loqui ſolemus. Sic Theophylactus ſentit, cuius ego ſententiam magis probo. Statim enim declarat de ſe ſolo loqui. *Si terrena dixi vobis, & nemo aſcendit in cælum, niſi qui deſcendit de cælo filius hominis, qui eſt in cælo.* Tamen quia inſolitum eſt Chriſto pluraliter de ſe loqui, hanc ipſam interpretationem, quam omnium probabiliſſimam iudico, probare omnino non poſſum. Sic igitur interpretor, vt Chriſtus nec de ſe, nec de vna aliqua re, quam ipſe ſciat, aut viderit, ſed de om-

nibus bonis teſtibus, & de omni ſimiliter teſtimoniorum materia generaliter loquatur. *Quod ſcimus, loquimur; & quod vidimus, teſtamur*; id eſt non ſolemus reſtari, niſi quę ſcimus, ac vidimus, quare eo ipſo, quòd vides me hoc tam conſtanter affirmare, atque teſtari, exiſtimare debes me certò ſcire, credereque te oportet. Hac ratione nihil in tota ſententia difficultatis remanet.

Et teſtimonium noſtrum non accipitis.) Similis hîc quęſtio, cur Chriſtus cum ſolo Nicodemo loquens pluraliter dicat, *Teſtimonium noſtrum non accipitis?* Nulla erit quęſtio, ſi legas, vt Chryſoſtomus legit, *& teſtimonium noſtrum nemo accipit*. Si verò retineamus lectionem noſtram pluribus confirmatam auctoribus, ratio quęrenda. Rupertus, & vt videtur, Cyrillus omnes Iudęorum magiſtros Scribas, & Phariſęos, aut ipſos omnes Iudęos, vt Cyrillus indicat, in vno Nicodemo intelligendos eſſe putant. Facilius eſſe credo, vt eodem modo intelligamus, quo intelligendum eſſe diximus, *Quod ſcimus, loquimur*, vt ſicut illic Chriſtus de omnibus bonis teſtibus; ita hîc de omnibus incredulis, & peruicacibus hominibus loquatur, quibus nullum ad credendum teſtimoniū ſatis eſt. Eiuſmodi Nicodemus eſſe videbatur, ideo ſecunda, pluralique perſona dixit, *Et teſtimonium noſtrum non accipitis.*

12. *Si terrena dixi vobis, & non creditis, quomodo ſi dixero vobis cæleſtia, credetis?*) Quorſum hoc dicat Chriſtus, ſatis apparet, cum enim Nicodemi, & aliorum incredulitatem reprehendiſſet; addit, vt rem magis exaggeret, terrena illis tantùm dixiſſe, nec eos tamen credidiſſe; quid fuiſſe facturos, ſi cæleſtia dixiſſet? Vulgaris quæſtio, qualnam hic res Chriſtus terrenas, quas cæleſtes appellet. Auguſtinus, Beda, & Strabus priores duos ſecutus auctores animaduertentes omnia, quæ Chriſtus Nicodemo de baptiſmo, & regeneratione, & ſpiritu, vbi vult, ſpirante dixerat, eſſe cæleſtia, terrenum vocari putant, quod c. 2. 19. dixerat, *Soluite templum hoc, & in tribus diebus excitabo illud*. Quod nimis fortaſſe remotum videri poſſit. Propiùs ad rem omnes, quos memini legere, auctores Græci videntur acceſſiſſe, Origenes, & Ammonius citati in Græcorum Catena, Chryſoſtomus, Theophylactus, Euthymius, &, vt videtur, etiam Cyrillus, terrenam rem vocaſſe baptiſmum, de quo tota erat quæſtio. Non quòd diuina non ſit, atque cæleſtis, ſed quòd hominibus ſuper terram detur, vt Origenes, & Ammonius exponunt; aut quòd comparatione diuinæ illius filij Dei generationis hæc, quæ per baptiſmum fit, ſpiritualis regeneratio terrena videri poſſit, vt Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius volunt. Itaque rem terrenam hominum per baptiſmum regenerationem, cæleſtem diuinam generationem Chriſti vocari cenſent. Alij ventum, de quo illud dictum putant; *Spiritus, vbi vult, ſpirat*, rem terrenam dici exiſtimant; Spiritum verò ſanctum, qui per ventum ſignificatur, totámque ex Spiritu ſancto regenerationem cęleſtem appellari. Quam ſententiam Auguſtinus, & Beda illo loco nō ſolùm recitant, ſed etiam videntur approbare. Auctor autem ille qq. veteris, nouique teſtamenti q. 59. omnino ſequitur. Vellem & ego aliquam ex his vnam, quæ bonos habeat auctores, ſequi poſſem; ſed fateor me pręter voluntatem meam in nouam interpretationem rationibus maioribus impelli.

Baptiſmus quomodo terrena res.

Puto Chriſtum cùm terreſtria, cæleſtiáque nominauit, non ad res ipſas, de quibus loquebatur; ſed ad modum loquendi, explicandique reſpexiſſe. Nam ſi res quidem ipſas ſpectes, nihil niſi cæleſte, atque diuinum dixit, ſi explicandi rationem, terreno, id eſt humano more locutus eſt, dum humanæ generationis vſus exemplo, *Spiritus*, inquiens, *vbi vult, ſpirat*, accommodatè ad terrenos adhuc, & carnales homines ſpiritualem explicauit regenerationem. Hoc eſt quod Nicodemo nunc exprobrat, quòd cùm hoc fecerit, tamen ſibi non crediderit, exiſtimans res à ſe diſputari incredibiles, & ab humano ſenſu longè remotas. Quid futurum, ſi res illi diuinas nudè, & ſine vllo humani exempli velamine; ſine vlla ad humanum ſenſum accommodata metaphora propoſuerit? Cur ergo dicit, *Non creditis*, cum ſolo diſputās Nicodemo? Diximus ex Cyrillo ſuperiore verſu Nicodemum omnium Iudęorum perſonam pręſe tuliſſe. Quare cum ad Chriſtum venit, non dixit ſcio, ſed *ſcimus, quia à Deo veniſti magiſter* ſupra ver. 2. Propterea pluraliter illi dicit, *Non creditis.*

13. *Et nemo aſcendit in cælum, niſi qui deſcendit de cælo, filius hominis, qui eſt in cælo,*) Prima hîc etiam quęſtio eſt, quomodo hęc cum pręcedentibus hęreant. Auguſtinus hoc loco, & lib. 1. de peccator. merit. c. 31. Beda, & Rupertus exiſtimant confirmationem hanc eſſe eius ſententię, *Niſi quis renatus fuerit ex aqua, & Spiritu ſancto, non poteſt introire in regnum Dei*, ver. 5. Nemo enim introire poteſt, niſi qui inde priùs exijt, id eſt qui de cęlo deſcendit. Solus filius hominis deſcendit, ſolus igitur aſcendere, id eſt introire poteſt. Quare quiſquis introire velet, neceſſe eſt vnum quodammodo cum filio hominis; id eſt membrum illius fiat. Fit autem membrum illius, cum ex aqua, & Spiritu ſancto renaſcitur. Oportet ergo vos naſci denuo. Chryſoſtomus verò, Theophylactus, & Euthymius putant hęc verba illis reſpondere quę ver. 2. Nicodemus dixerat, *Scimus quia à Deo veniſti magiſter*. Quibus verbis cęteris prophetis, atque magiſtris à Deo miſſis ęquaſſe videbatur Chriſtum, neque quidquam de illo maius cogitaſſe. Hanc nunc opinionem Chriſtum corrigere. Magno ſe diſcrimine cęteris antecellere prophetis; neminem enim aliorum in cęlum aſcendiſſe, vt quę illic geruntur videre poſſet; ſe ſolùm aſcendiſſe, ſempérque illic eſſe, itaque magis ſibi, quàm cęteris prophetis credendum eſſe. Ego ſic intelligo, an benè, doctiores iudicent. Dixerat Chriſtus, *ſi terrena dixi vobis, & non creditis, quomodo ſi dixero vobis cæleſtia, credetis?* Addit nunc, atque neceſſe profectò eſt, vt credatis, ſi ſalui eſſe vultis. Cùm enim neceſſarium ſit diuina cognoſcere myſteria, per quorum cognitionem, & fidē Deus voluit ad ſalutem homines peruenire, non poteſtis ea, quę neceſſariò cognoſcenda vobis ſunt, ex alio, quàm ex me cognoſcere, quia nemo alius in cælum aſcēdit. Cur ergo non dicebat clariùs, Nemo præter me res diuinas nouit: ſicut in eādem ſententiā dixerat c. 1. 18. *Deum nemo vidit vnquā, vnigenitus filius, qui eſt in ſinu Patris, ipſe enarrauit*. Suſpicor voluiſſe hac phraſi ſignificare, quàm longè homines abeſſent, vt myſteria diuina cognoſcerēt, niſi illis ea ipſe, qui de cælo in terram venerat, explicaſſet. Tanto nimirum interuallo, quanto cælum diſtat à terra. Quemadmodū alio loco Deus dixit, *Sicut exaltātur cæli à terra,*

Neceſſe eſt vt credamus, ſi ſalui eſſe velimus.

ic exaltatæ ſunt viæ meæ à vijs veſtris, & cogitationes meæ à cogitationibus veſtris Iſai. 55. 9. Solent ita Hebræi loqui, Quis aſcendit in cælum? aut quis poteſt in cælum aſcendere? id eſt quis poteſt cognoſcere res diuinas, atque de illis diſſerere, cùm nemo viderit? *Mandatum*, inquit, *quod ego præcipio tibi hodie non ſupra te eſt, nec procul poſitum, nec in cælo ſitum, vt poßis dicere, Quis noſtrum valet ad cælum aſcendere, vt deferat illud ad nos, vt audiamus, atque opere compleamus?* Deut. 30. 11. Quem ad locum fortaſſe Chriſtus alluſit. Tres hìc quæſtiones eſſe ſolent. Primam Auguſtinus, & Beda mouent, quomodo nemo aſcendat in cælum, cùm omnes iuſti aſcendere credantur. Reſpondent illi ipſi aſcendere quidem iuſtos, ſed non niſi cum Chriſto, factóſque eius membra. Quod verum quidem eſt, ſed neſcio an eò Chriſtus reſpexerit. Non enim dicit neminem aſcenſurum, ſed neminem id temporis, quo loquebatur aſcendiſſe, οὐδεὶς ἀναβέβηκεν. Deinde vt aliquis iam tunc aſcendiſſet, tamen verè dicere potuiſſet, *Nemo aſcendit in cælum.* Non enim ſpectandum quid verba ſingula, ſed quid phraſis tota ſignificet. Significat autem aſcendere in cælum res diuinas cognitas habere, quas nemo

Quomodo dicatur ſit neminem aſcendere in cælum.

C

æquè, ac Chriſtus, quamuis multi aſcendiſſent, cognitas, exploratáſque habuiſſet. Similem apud Didymum in Catena Græca quæſtionem inuenio, quomodo nemo in cælum aſcenderit, cùm angeli in cælo ſint, & Iacob aſcendentes, deſcendentéſque per ſcalam angelos viderit Genes. 28. 12. Videtur reſpondere angelos non eſſe in ſupremo illo cælo, vnde Chriſtus deſcendit, nec quenquam vnquam eorum eò aſcendiſſe; ideóque peccaſſe Diabolum, quia eò ex inferiore loco voluit aſcendere. Iſai. 14. 13.

D

At quidquid de loco Iſaiæ dicendum ſit, non dubito, quin de omni cælo loquatur Chriſtus, & angeli ibi ſint, vbi maximè collucet diuina maieſtas. Sed Chriſtus nimirum cum hominibus, & de ſolis hominibus, non item de angelis agebat. Secunda quæſtio eſt quomodo Chriſtus tunc dicatur aſcendiſſe, cum nondum mortuus eſſet, nondum reſurrexiſſet, & non niſi quadraginta poſt reſurrectionem diebus aſcenderit. Auguſtinus, Beda, & Rupertus de aſcenſione illa poſt reſurrectionem hoc intelligunt. Sed iam monuimus Græcè non præſens aſcendit, non futurum aſcendet; ſed præteritum ἀναβέβηκεν, *aſcendit* eſſe tempus. Aſcendiſſe iam tunc dicebatur, non quòd diuina aſcendiſſet natura, quæ, cùm vbique tota ſit, aſcendere, vel deſcendere propriè non poteſt; neque quòd aſcendiſſet humana, quæ non niſi poſt reſurrectionem aſcendit; ſed per communicationem idiomatum, qua filius hominis, cùm in terra eſſet, in cælo quoque eſſe dicebatur, quia idem Deus erat, & Deus erat in cælo. Quia ergo ante homo ille Chriſtus, cùm nondum ex virgine conceptus eſſet, in cælo non erat, & poſt conceptionem

Quomodo Chriſtus dicatur aſcendiſſe.

E

F

propter hypoſtaticam vnionem in cælo fuit; in cælum dicitur aſcendiſſe, quia ſi humano loquamur more, quod priùs in terra fuit, deinde in cælo eſſe cœpit, in cælum aſcendiſſe dicitur. Magis opinor Theologicum hoc eſt, quàm quod quidã dicunt, in cælũ aſcendiſſe, quia eius anima beata erat; & quod alij, aſcendiſſe ſecundum diuinam naturam, qua res omnes cæleſtes, atque diuinas contemplabatur. Nam ſicut non ſecundum diuinam, ſed ſecundum humanam naturam de cælo deſcendiſſe dicitur; ita ſecundum humanam, non ſecundum diuinam di-

A

citur aſcendiſſe; tamen propter diuinam perſonam, & propter eius hypoſtaticam vnionem homo ille Chriſtus & verè aſcendiſſe, & verè deſcendiſſe dicitur. Hinc tertia quæſtio explicari poteſt, quomodo dicatur de cælo Chriſtus deſcendiſſe, cùm nec Deus, qui vbique eſt; neque homo, qui ante in cælo non fuerat, de cælo deſcendere potuiſſe videatur. Probabat hoc loco Apollinarius, vt Theophylactus indicat, Chriſtum de cælo traxiſſe corpus, & per virginis vterum, quaſi per canalem permeaſſe. Quod facilè refutatur. Sunt qui putent ideo hominem

Quomodo de cælo deſcendiſſe dicatur Chriſtus.

B

dici de cælo deſcendiſſe, quia de cælo quodammodo, id eſt de Spiritu ſancto conceptus fuit. Quod, vt leuiſſimè loquar, parũ propriè dictum iudico. Fingamus enim Chriſtum Deum non fuiſſe, & tamen de Spiritu ſancto fuiſſe conceptum, profectò non diceretur de cælo deſcendiſſe. Et eneruatur iſta ratione magnum illud argumentum, quo Cyrillus hoc loco, & Seuerus Antiochenus in epiſtola ad Emeſenos, vt in Græca Catena citatũ lego, Theophylactus, & Rupertus in commentarijs ad hunc locum probant aduerſus Neſtorianos in Chriſto duas quidem naturas, vnam tantùm eſſe perſonam; & propter hypoſtaticam vnionem communicationem idiomatum fieri, & quæ propria vnius naturę ſunt, alteri tribui. Deſcendiſſe igitur de cælo dicitur, quia qui priùs in cælo erat in terra verò, etſi erat, non videbatur, ſumpta humana natura, cœptus eſt repente in terris videri, perinde ac ſi de cælo deſcendiſſet. Notãt Ammonius, Chryſoſtomus, & Euthymius Chriſtum hoc loco, & alijs plerìſque ex infirmiore natura, hoc eſt humana, ſe totum nominaſſe. Vellem docuiſſent, cur id hoc potiſſimùm loco feciſſet; aliquam enim propriam fuiſſe cauſam mihi perſuadeo. Diximus Chriſtum ſecundum humanam naturam propter vnionem tamen cum diuina perſona, & aſcendiſſe in cælum, & de cęlo deſcendiſſe; hoc ipſum indicans non vocauit ſe filium Dei, ſed filium hominis, cùm alia ex parte ſatis ſe Deum eſſe ſignificaret, qui & deſcendiſſe de cęlo, & in cælo ſemper manere diceret. Comparabat prętetea ſe hominem cum hominibus, vnum cum omnibus, vt doceret pręter ſe neminem mortalium in cęlum aſcendiſſe. Illud etiam vellem aliquis quęſiuiſſet, quam ob rem addiderit, *Niſi qui deſcendit de cælo?* Satis enim videbatur eſſe, quod dictum erat; *Nemo aſcendit in cælum, niſi filius hominis, qui eſt in cælo.* Voluit opinor ex deſcenſu aſcenſum probare, quaſi eiuſdem ſit aſcendere, atque deſcendere, nempe eius, qui cęli dominus ſit. Quemadmodum domini domus proprium eſt, ingredi, & egredi domo, cùm volet, quia clauem habet, poſſétque probare ſe ſolùm in domum ſuam ingredi poſſe, quia ſolus egredi. At quare addidit, *Qui eſt in cælo?* Fortaſſe ne ita de cęlo deſcendiſſe putaretur, vt cęlum reliquiſſet. Fortaſſe etiã ſignificare voluit ſe in cęlo dominari, ſe cęlorum dominum eſſe, vt paullo ante dicebamus; ideóque aſcendere, ac deſcendere potuiſſe. Hęc enim verba, *Qui eſt in cælo*, plus quiddam mihi videntur ſignificare, quàm in cęlo eſſe; nempe eſſe in cęlo tanquam in domo propria, aut tanquam in ſuo regno. *Amplioris enim gloriæ iſte præ Moyſe dignus eſt habitus, quanto ampliorem honorem habet domus, qui fabricauit eam.* Heb. 3. 3. Manifeſtum

Teſtimonium diuinitatis Chriſti.

hoc eſt teſtimonium diuinitatis Chriſti, quocunque tandem modo interpretemur.

14. *Et ſicut Moyſes exaltauit ſerpentem in deſerto, ita exaltari oportet filium hominis.*) Noſtra quidem ſententia facilè intelligitur, quo nexu hæc verba cum ſuperioribus copulentur. Diximus verſu præcedẽti voluiſse docere Chriſtum, quàm neceſsarium eſset, vt ſibi omnes crederent, qui ſalui eſse vellent; id nunc exemplo ſerpentis à Moſe olim erecti declarat, atque confirmat. Sicut enim nemo tũc à ſerpentibus morſus, niſi in ſerpentem illum æneum intueretur, ſanari poterat, ita nunc neminem ſaluum eſse poſse, niſi in ſe credat. Credere eſt in Chriſtum intueri. Aliter Chryſoſtomus, Theophylactus, Euthymius connecti putant. Magnam eſse inter baptiſmum, & paſſionem Chriſti ſimilitudinem, propterea & à D. Paulo plerumque copulari. *Nunquid*, inquit, *Paulus crucifixus eſt pro vobis, aut in nomine Pauli baptiZati eſtis?* 1. Cor. 1. 13. *& quicunque baptiZati ſumus in Chriſto Ieſu, in morte ipſius baptiZati ſumus* Rom. 6. 3. Cum ergo de baptiſmo ante diſseruiſset, de paſſione nunc ſua incipere diſserere. Cyrillus verò ſic, cum expertus eſset Chriſtus Nicodemum res cæleſtes, atque diuinas capere non poſse, figuras illi proponere veteris teſtamenti, quo faciliùs ad credendum adducatur; ſicut alibi ſolet dicere, *Scrutamini ſcripturas, quia vos putatis in ipſis vitam habere, & illa ſunt, quæ teſtimonium perhibent de me* Ioan. 5. 39. Alij cauſam reddi putant, cur de cælo ſe deſcendiſſe dixerit, vt ſicut ſerpens ille, exaltaretur, & homines in ipſum intuentes ſalui eſſent. Iudicet lector; nos quid probabiliſſimum iudicemus, diximus.

Numer. 21. 9.

Cur hac potiùs figura Chriſtus vti voluerit.

Poteſt autem quæri cur, cùm tot figuræ fuiſſent paſſionis ſuæ, hac potiùs, quàm alia Chriſtus vti voluerit? Si noſtrã ſequamur interpretationem, ratio in promptu erit. Alijs figuris ſignificabatur quidem paſſurum Chriſtum, ſed non poſſe homines, niſi per eius paſſionem ſaluos eſſe, nulla tam apertè ſignificabatur. Hoc autem ipſum, vt diximus, volebat Chriſtus docere, neceſſarium eſſe, vt homines in ſe crederent, ſi ſalui eſſe vellent; quemadmodum illis, qui à ſerpentibus morſi erant, neceſſarium fuit, vt in æneum illum ſerpentem intuerentur. Multa hîc nonnulli de ſerpente illo diſputant, quæ ad locum illum potiùs Numer. 21. 9. quàm ad hunc pertinent. Ad eum nos locum lectorem mittimus; nec enim confundere volumus commentarios, aut alienis farcire rebus. Hoc vnum dicendum, quod ad huius loci explicationem ſatis eſt. In illo deſerto lethaliter morſi fuerant à ſerpẽtibus Hebræi, ſiue quia regio ipſa natura ſua *ignitos*, vt ſcriptura vocat, *ſerpentes* producebat, id eſt qui morſu adurerent, & inflammarent; quales multos in Africa eſſe Solinus tradit, à quibus icti Catonis milites inflammati veneno morerentur; ſiue, vt nonnulli volunt, Deo illos diuinitus generante, vt ea ratione peruicacem puniret populum.

Numer. 21. 6.

In hoc mundo morſi homines erant à primo homine, id eſt in peccatum inducti. Voluit Deus, vt illi, qui à ſerpentibus icti erant, per ſerpentem ſanarẽtur, & vt magis miraculum appareret; & quia id ipſum miraculum naturæ ſerpentum erat accommodatum. Solet enim contra morſum viperæ ex ipſa vipera & contra morſum ſcorpionis ex ipſis ſcorpionibus præſentiſſimum confici medicamentum. Voluit etiam vt homines, qui per hominem in peccatum coniecti fuerant, per hominem à peccato liberarentur, vt Euthymius exponit. *Per hominem*, inquit, *mors, & per hominem reſurrectio mortuorum.* 1. ad Cor. 15. 21. Et *ſicut per vnius delictum in omnes homines in condemnationem, ſic & per vnius iuſtitiam in omnes homines in iuſtificationẽ.* Rom. 5. 18 Factus eſt ille ſerpens æneus, id eſt qui ſimilitudine quidẽ verũ ſerpentem referret, venenũ tamen non haberet. Factus eſt Chriſtus *in ſimilitudinem carnis peccati*, vt ait D. Paulus, id eſt, qui verus quidẽ eſſet homo, ſed peccatum ſicut cęteri homines, nõ haberet, vt Ammonius preſbyter, Theophylactus, & Rupertus obſeruauerunt.

Rom. 8. 3.

Quòd ſerpẽs ille ex ære potiùs, quàm ex alia materia factus fuerit, nõnulli Hebręi cauſam hãc eſſe dicunt, quòd morſis à ſerpẽtibus aut omnib⁹, aut illis, à quibus tunc Hebręi mordebãtur, lethale eſſet in ęs aſpicere, quòd ego Rabbinicũ puto. Meliùs alij, quòd æs colorẽ referret illorũ eorũdem ſerpẽtum, à quib⁹ Hebræi mordebantur; igniti enim erant, quale ęs eſt. Alij, vt corpus Chriſti meliùs ſignificaret, quod de Spiritu ſancto conceptum eſt, quemadmodum ſerpens ille non naturali generatus lege, ſed igne conflatus fuerat. Aut, vt ait Euthymius, quia ſolidum erat contra peccatum; non fragile, & peccandi periculis, ſicut noſtrum, expoſitum. Denique ſicut ſerpens ille ſuſpenſus eſt, ita & Chriſtus; & vt aſpectus in ſerpentem illum ſanabat, ita ſanat peccatores fides in Chriſtum, hoc enim eſt in crucifixum Chriſtum aſpicere.

Hęreticorũ de iuſtificatione error cauendus.

Sed vitet hęreticorum errorem lector, qui ex hoc loco colligunt ſola nos fide iuſtificari, ſicut Hebręi illi ſolo in ſerpentem intuitu curabantur. Nec enim figura ideo propoſita eſt, aut hîc à Chriſto accommodata, vt ſignificaretur ſola in Chriſtum fide ſaluari homines, ſed vt doceretur neminem, qui non in Chriſtum aſpiceret, hoc eſt crederet, ſaluari poſſe. Ex multis enim alijs ſcripturę locis compertum habemus nos ſola fide non iuſtificari 1. Cor. 13. 2. 3. ad Galat. 5. 6. Iacob. 2. 24. Quod ergo illic ſolo in ſerpentem intuitu homines ſanabantur, aut nihil ſignificabat, aut hoc vnum non vllo humano remedio, ſed ſolo diuino beneficio ſanatos fuiſſe. Quod idem in noſtra iuſtificatione fieri concedimus. Nam etſi non ſola fide, ſed noſtris etiam operibus iuſtificamur; tamen illa ipſa opera noſtra, quia ex Dei gratia proficiſcuntur, diuina ſunt, id eſt non humani, aut naturalis, ſed diuini medicamenti virtutem habent. Quæri poteſt, cur Chriſtus verbo exaltandi vſus fuerit. Non eſt negandum, quod hęreticorum negat interpres, crucem ſignificari; eodem enim verbo, cùm de ſua loqueretur cruce, alibi vſus eſt. Ioan. 8. 28. *Cùm exaltaueritis*, inquit, *filium hominis, tunc cognoſcetis, quia ego ſum.* & c. 12. 32. *Et ego ſi exaltatus fuero à terra, omnia traham ad me ipſum.* & ver. 34. *Quomodo tu dicis, oportet exaltari filium hominis?* Sed quærimus, cur non potiùs dixerit, ſicut Moyſes ſuſpendit ſerpentem in deſerto, ita ſuſpendi, aut crucifigi oportet filium hominis? Voluit, vt opinor, ſignificare & ſerpentem illum publicè omnibus in loco edito, atque conſpicuo fuiſse propoſitum; & ſe eodem modo in cruce proponendum, vt neminem latere poſſit; ſed omnes, qui velint, in ipſum intueantur, atque ſaluentur. Quòd autem dicit, *oportet*, accommodatè ad id, quod agebat, intelligendum eſt. Volebat, vt diximus, oſtendere neceſse eſse, vt in ſe crederent, quicunque ſalui eſse vellent; eam igitur ad rem, id eſt, vt ſalui homines

eſſe

eſſe poſſent, oportere, ac neceſſe eſſe filium hominis exaltari.

15. *Vt omnis, qui credit in ipſum non pereat, ſed habeat vitam æternam.*) Exponit cauſam, quamobrem exaltari filium hominis oporteret; & accommodat ad ſe ſerpentis figuram. Vt omnis, qui in ſerpentem illum intuebatur, non peribat; ita & omnes, qui in ipſum crediderint, non perituros. Vanam hic victoriam hęretici canunt: apertiùs dici non potuiſſe ſola nos fide iuſtificari, quàm quòd *omnis, qui credit in eum, non pereat, ſed habeat vitam æternam.* At videamus quantùm iſta ratio ponderis habeat; & fingamus omnes ſine vlla exceptione, qui in Chriſtum credunt, ſaluos eſſe, quod tamen abſolutè falſum eſſe iam demonſtrabimus; an propterea ſequitur homines ſola fide iuſtificari? Non profectò magis, quàm ſi argumentêre, Omnis qui ratione prædictus eſt, homo eſt; ſola igitur ratione homo eſt; aut, vt magis Theologicè loquamur, Omnis qui caritatem habet, ſaluus eſt, nam hoc illi non negant; ſola igitur iuſtificamur caritate. Iſta ſanè ratione tam bene nos probare poſſumus ſolis nos operibus ſine fide iuſtificari; quàm illi probant ſola fide iuſtificari ſine vllis operibus. Colligemus enim eodem modo, Omnis qui bona habuerit opera, non peribit, ſed habebit vitam æternam, quod illi non negant; ſolis igitur operibus iuſtificamur: vbi ergo eſt fides? Nec poſſunt reſpondere bona opera ſine fide eſſe non poſſe, ideóq; non ſequi nos ſolis operibus ſine fide iuſtificari. Nam & ipſi ſimiliter docēt fidem ſine caritate, & bonis operibus eſſe non poſſe, & tamen colligunt, ſi omnis, qui credit in Chriſtum, ſaluus erit, ſola fide iuſtificamur. Videant igitur, in quod pręcipitium ratione illa ſua deducantur; vt quo argumento probare volunt nos ſola fide ſine caritate, & bonis operibus iuſtificari, eodem concedere cogantur nos ſolis bonis operibus, aut ſola caritate iuſtificari ſine fide; & ſuam cognoſcentes ſtultitiam, ac cęcitatē referant pedem. Videamus nunc, an omnis, qui credit in Chriſtum, ſine vlla prorſus exceptione non pereat, ſed habeat vitam ęternam. Primùm, ſi nulla exceptio, nulla moderatio huic ſententię adhibenda eſt, illud neceſſariò ſequitur, aut qui ſemel in Chriſtum crediderit, fidem vnquam perdere non poſſe; aut ſine fide ſaluos eſſe poſſe. Nam ſi omnis, qui credit, ſaluus erit, aut ſaluus erit, etiamſi fidem perdat, cùm ſtare oporteat generalem illam ſententiam; aut ſi hoc fieri non poteſt, vt re vera non poteſt, vt quiſquam ſaluus ſine fide ſit; illud etiam fieri non poteſt, vt quiſquam, qui ſemel fidem habuerit, fidē perdat. Æquè vtrumque abſurdum eſt, ſed illud hęretici negant, hoc verò concedunt. Vnde apparet, quàm abſurda eorum ſit opinio, quę non niſi tam abſurda admiſſa re defendi poteſt. Quod ſi verum eſt, nullus hęreticus, nullus apoſtata, nullus atheus, qui ſemel Chriſtianus fuerit, fieri poteſt. Vbi ergo eſt illud, *Oportet hæreſes eſſe?* 1. Corinth. 11. 19. vbi eſt, *Hæreticum hominem poſt vnam, & ſecundam correptionem deuita?* ad Titum 3. 10. Quomodo illi de quibus loquitur D. Paulus 1. Tim. 1.19. *circa fidem naufragauerunt?* Quomodo iſti ipſi, qui hoc dicunt, hæretici facti ſunt? Nam hęreticos quidem eſſe, vel ſi hoc vnum dicerent, & ſcriptura vniuerſa, & omnis terrarum orbis iudicium teſtaretur. Quid? quod vix vlla fuit vnquam vetus hęreſis, quam illi non renouarint? At, inquiunt, qui fidem deſerentes hęretici fiunt, videbantur illi quidem habere

An ſola fide iuſtificemur.

A fidem, ſed veram tamen fidem non habebant. Non vident ſtolidi hoc ipſum cum alio ſuo errore conſiſtere non poſſe. Docent enim eum, qui fidem habet, certiſſimum eſſe & ſe fidem habere, & ſibi eſſe remiſſa peccata. Atqui vidimus multos ex iſtis ipſis Caluiniſtis, qui ſe certiſſimos eſſe dicebant veram ſe fidem habere, peccatorúmque remiſſionem conſecutos, paullo poſt Catholicos fieri; quod eſt iſtorum iudicio fieri hęreticos. Perdiderunt igitur iſtorum opinione veram fidem. Mentiebantur, inquiunt, cùm apud nos erant, verámque ſe fidem habere profitebantur. B Credo equidem eſſe mentitos, quòd ſe veram fidem habere dicerent; ſed non mentiebantur, cùm ſe iſtam veſtram fidem habere profitebantur. Quid enim mirum mentiri iſtos, qui vix vnquam verum dicunt, niſi cum ſe hoc credere, quod credunt, id eſt hęreticos eſſe dicunt? Tenemus igitur aliquam neceſſariò huic generali ſententiæ moderationem adhibendam eſſe, quando niſi adhibeatur, non ſolùm fides Catholica noſtra, ſed ne ipſorum quidem hęreſis ſtare poteſt. Quid? quod ex aliis ſcripturæ locis perſpicuum eſt ſolam fidem ad ſalutem C ſatis non eſſe? Quid enim clarius, quàm quod dicit D. Paulus 1. Corinth. 13. 2. *Si habuero omnem fidem, ita vt montes transferam, caritatem autem non habuero, nihil ſum?* Locutio, inquiunt, eſt hypothetica, nec enim ſignificari fidem ſine caritate eſſe poſſe; ſed ſi eſſe poſſet, nihil profuturam. Iſtud ſomnium in cōmētariis ad eum locum Deo volente refutabimus. Nunc fingamus verum eſſe, quod dicunt, conditionalem eſſe locutionem. Hoc ipſum nobis ad refellendum eorum errorem ſatis eſt. Nam ſi ſola fides iuſtificat, & nihil ad iuſtificationem caritas facit, quamuis fides ſine D caritate eſſe non poſſet, tamen ſi eſſet κατὰ ἀδύνατον, etiam iuſtificaret. Atqui hoc ipſum negat D. Paulus. Solent etiam reſpondere non agi illic de fide iuſtificante; ſed de fide miraculorum. Quod aliud monſtrum eſt, iam à nobis apud Matth. cap. 9. 2. refutatum, & illo ipſo loco apud D. Paulum magis, ac magis confutandum. Quid rurſus apertiùs, quàm quod toto 2. cap. Iacobus Apoſtolus docet illa maximè illuſtriſſima ſententia, ver. 24. *Videtis, quoniam ex operibus iuſtificatur homo, & non ex fide tantùm?* Torqueant, quantum velint, locum. Dicant non agi de vera, ſed E de ſimulata fide. Reſpondebit pro nobis Apoſtolus ſe non ſolùm de vera fide agere, ſed de illa etiam inſigni Abrahami. *Abraham, inquit, pater noſter nonne ex operibus iuſtificatus eſt?* Dicant non agi de vera iuſtificatione, ſed de demonſtratione iuſtificationis, quæ in operibus elucet. Reſpondebit idem Apoſtolus ſe de illa ipſa iuſtificatione agere, de qua dictum eſt; *Credidit Abraham Deo, & reputatum eſt illi ad iuſtitiam.* Hoc enim Iacobus vtitur teſtimonio, vbi iſti negare non poſſunt de veriſſima iuſtificatione agi. Sed plura eo loco, ſi Deus iuuerit, dicturi ſu- F mus. Cùm ergo conſtet non poſſe hanc ſententiam tam generaliter, quàm dicitur, intelligi, ſed aliquam illi interpretationem adhibendam; quam poſſumus meliorem adhibere ea, quam D. Paulus, & Iacobus adhibent? Omnis qui credit, non peribit, ſi caritatem, & bona opera adiunxerit fidei; ſi fidem habuerit, non ſolam, id eſt mortuam, ſed viuam, & per caritatem operantem.

Solā fidem ad ſalutem ſatis non eſſe ex aliis locis ſcripturæ colligitur.

Ver. 21.

Geneſ. 15. 6. Roman. 4. 3. ad Gal. 3. 6. Iac. 2. 23.

16. *Sic enim Deus dilexit mundum, vt filium ſuum vnigenitum daret.*) Mirum Nicodemo videri poterat, quod Chriſtus dixerat, ſicut Moyſes ſerpentem exal-

tauerat, ita exaltari filium hominis oportere. Docet
mirum non eſſe, id enim Dei erga homines amore
factum eſſe vt interpretantur, Chryſoſt. & Amphilo-
chius Epiſcopus Iconij, vt ne filio quidem ſuo vni-
genito parceret, ſed pro nobis omnibus traderet il-
lum, vt ait D. Paulus Rom. 8. 32. Exaggerat Chriſtus
ſingulis verbis Dei erga homines amorem. Primùm
quòd prior eos dilexerit, vt idem Ioannes ait 1. epi-
ſtola c. 4. 10. 19. Deinde quòd Deus homines, inter
quos tãta diſſimilitudo eſt, vt nulla conciliandi amo-
ris cauſa eſſe videatur. Præterea quòd Deus infinitis
offenſus peccatis peccatores illos ipſos, à quibus of-
(1. epiſt. c. 5. 19.) fenſus fuerat, dilexerit. Hoc enim eſt *mundus*, qui
ſolus in maligno, vt idem Ioannes ait, *poſitus eſt*, ac prop-
terea fortaſſe Chriſtus non homines, ſed mundum
nominauit. Vtitur hoc eodem diuini amoris argu-
mento D. Paulus ad Rom. 5. 8. *Commendat*, inquit, *ca-
ritatem ſuam Deus in nobis, quoniam cum adhuc peccatores
eſſemus, Chriſtus pro nobis mortuus eſt.* Præterea quòd nõ
Iudæos tantùm, quibus aliquid ex fœdere debere vi-
debatur, ſed omnes omnino homines; hoc enim eſt,
quod dicit mundum, quemadmodum idem alibi Io-
(1. epiſt. c. 2. 2.) annes ait, *Ipſe eſt propitiatio pro peccatis noſtris. non pro no-
ſtris autem tantum, ſed etiam pro totius mundi.* Dein quòd
amoris cauſa non quiduis fecerit, ſed filium ſuum
dederit. Deinde quòd filium non quemuis, aut non
vnum è multis; ſed vnigenitum dederit, in quo om-
nem ſuum amorem collocauerat. Poſtremo quòd
non quoquo modo dederit, ſed dederit, vt tanquam
ſerpens in deſerto exaltaretur, id eſt vt affigeretur
cruci. Hoc enim probare voluit, atque id hoc loco
ſignificat dare, tradere illum in manus peccatorum,
vt faciant illi quidquid collibuerit. Ad hũc modum
Chryſoſt. & Theophylact. exponunt. Tria ex hoc lo-
co dogmata colliguntur. Primùm quidem Chriſtum
verum eſſe Deum, quia non quoquo modo filius, ſed
vnigenitus Dei filius appellatur, & non poteſt, vt
Cyrillus diſputat, filius Dei vnigenitus nõ eſſe filius
naturalis, ac proinde verus Deus. Neque quidquam
pro nobis Deus feciſſet magni, ſi creaturam nobis
aliquam dediſſet. Itaque & Cyrillus, & Idacius Cla-
rus lib. 3. aduerſus Varimadum, & Hilarius lib. 6. de
Trinitate, Ammonius in Græca Catena, Theophyla-
ctus hoc teſtimonio refellunt Arianos. Reſpondebãt
Ariani, vt Ammonius, & Theophylactus referunt,
Chriſtum vnigenitum appellari, quia ſolus ea, qua
erat, perfectione à Deo creatus fuerat. Refellunt ij-
dem auctores hoc fortaſſe dici potuiſſe, ſi non filius,
ſed vnigenitus tantùm vocatus fuiſſet; at vocatur fi-
lius vnigenitus. Secundum eſt contra eos, qui prœde-
ſtinatiani olim dicti ſunt, vt ait quiſquis auctor eorũ
cõmentariorum in pſalmos eſt, qui Arnobio tribuũ-
(Hincmari liber cõtra Prædeſtinatos.) tur, & Hincmarus antiquus auctor ſcripto cõtra eos
libro, quorum error erat Chriſtum non pro omni-
bus generaliter hominibus, ſed pro ſolis prædeſtina-
tis fuiſſe mortuum. Qui nunc Caluiniſtarum etiam
eſt error. Hoc enim loco non prædeſtinatis, ſed toti
omnino mundo datus fuiſſe dicitur. Tertium eſt
Chriſtum venturum in hunc mundum non fuiſſe,
ſi homines non peccaſſent. Hãc enim ſolam cauſam
aduentus ſui & Chriſtus hoc loco, & ſcriptura vni-
uerſa, & veteres auctores omnes reddunt, vt homi-
nes à peccato liberaret. Rectè etiam ex hoc loco D.
(Nouatiani refelluntur.) Ambroſius lib. 1. de pœnit. c. 10. Nouatianos refellit
peccatoribus, qui grauioribus delictis tenerẽtur, ne-
gantes pœnitentiam. Negare nos ijs pœnitentiam

A non debere, quos Deus ita dilexerit, vt filium pro eis
ſuum vnigenitum daret.

Vt omnis, qui credit in eum.) Vide quæ diximus ſu-
periore verſu.

17. *Non enim miſit Deus filium ſuum in mundum, vt iu-
dicet mundũ, ſed vt ſaluetur mundus per ipſum.*) Quid po-
terant homines peccatores cogitare audiẽtes Deum
filium ſuum in mundum miſiſſe, niſi ideo miſiſſe, vt
pœnas ab ipſis ſcelerum exigeret, & Patris iniurias
vindicaret? itaque id ipſum, quod dixerat, ita Deum
mũdum dilexiſſe, vt filium illi ſuum vnigenitum tra-
B diderit, vt quiſquis in eum crederet, non periret, ſed
haberet vitam æternam, non cõtentus dixiſſe ſemel,
iterum aliter dicit; remouétque illam ab eis plenam
timoris opinionem, quam illis peccatorum ſuorum
conſcientia generabat; ne forte idcirco veniſſet, vt
mundum iudicaret. Paullo aliter Chryſoſtomus, &
Euthym. Sed res eodem redit, confirmare Chriſtum
his verbis, quod modò dixerat, alio amoris argumen-
to. Non ſolùm miſiſſe filium ſuum, vt omnis qui in
eum crederet, haberet vitam æternam, ſed quodam-
modo illi prohibuiſſe, ne quenquam primo quidem
C illo aduẽtu iudicaret. Iudicare hoc loco ex Hebræo- (Hebraiſmus iudicare, id eſt condemnare.)
rũ idiomate pro cõdemnare poſitum eſt, vt, *ſi noſmet-
ipſos diiudicaremus, non vtique iudicaremur.* 1. Cor. 11. 32.
fornicatores, & adulteros iudicabit Deus Hebr. 13. 4. Op-
ponit enim hæc duo inter ſe verba iudicare, & ſalua-
re. Rectè Auguſtinus, Beda, & Theophylactus colli-
gunt ex hoc loco Chriſtũ, quãtum in ſe fuit, pro om-
nibus eſſe mortuum, omnéſque voluiſſe fieri ſaluos,
per ipſos ſtetiſſe homines, quo minùs oẽs ſalui eſ-
ſent. *Quantum in medico eſt*, inquit Auguſt. *ſanare venit
ægrotum. Ipſe ſe interimit, qui præcepta medici obſeruare non* (Tract. 12.)
D *vult. Venit ſaluator ad mundum. Quare ſaluator dictus eſt
mundi, niſi vt ſaluet mundum, non vt iudicet mundum? Sal-
uari non vis ab ipſo, ex te ipſo iudicaberis.*

18. *Qui credit in eum, non iudicatur qui autem non credit,
iam iudicatus eſt.*) Explicat, atque cõfirmat, quod dixe-
rat, non veniſſe in mundum Chriſtum, vt mundum
iudicaret; venit enim, vt omnes crederent in ipſum,
vt paullo ante dixerat, qui autem in ipſum credit, nõ
iudicatur; non igitur venit, vt mundum iudicaret. Iu-
dicari hoc loco etiam graues auctores interpretan-
tur, vt vox ipſa ſonat, non venit in iudicium, Ammo-
E nius, Auguſtinus, Cyrillus, Beda. Vnde illa Theolo-
gorum nata diſputatio, quomodo qui credit non iu-
dicetur, cùm dicat D. Paulus, *Omnes nos manifeſtari* (2. Corinth. 5. 10.)
oportet ante tribunal Chriſti; & omnis ſcriptura doceat (An omnes homines iudicandi ſint.)
omnes prorſus homines & bonos, & malos eſſe iudi-
candos, *vt referat vnuſquiſq; propria corporis prout geſſit,
ſiue bonũ, ſiue malum.* Nota illa diſtinctio, omnes iudi-
cãdos eſſe iudicio approbationis, reprobationíſue,
nõ diſcuſſionis. Quæ diſtinctio, ſi bene hic locus in-
telligatur, neceſſaria nõ erit. Diximus ſuperiore ver-
ſu iudicare hic idẽ valere, quod condẽnare, queád-
F modum Chryſoſt. Euthy. & Theophyl. exponũt. Di-
citur autẽ, qui credit, nõ condẽnari, id eſt condẽnari
nõ poſſe, aut ſubiectus nõ eſſe condẽnationi. Cõtra
verò, qui nõ credit, iam condẽnatus eſſe, nõ quòd in
iudicio condẽnandus poſtea nõ ſit, ſed quòd ipſe iam
in ſe condẽnationis cauſam habeat. Queádmodum
Adamo dictũ eſt, *In quacunque die comederis ex eo, morte* (Geneſ. 2. 17.)
morieris, non quòd ſtatim moriturus eſſet; ſed quòd
ſtatim mortis in ſe cauſam habiturus, vt Chryſoſto-
mus, Theophylact⁹, & Euthymi⁹ exponũt. Sed plus
etiã quiddã mihi videtur ſignificare, *Iam iudicatus eſt*,

id eſt eo ipſo, quòd non credit, ipſe ſe condemnat, oſtenditque ſe pœna dignum eſſe, cùm lucem, iudicémque refugiat, vt explicatur ver. 19. & 20. Quemadmodum fur eo ipſo, quòd ad iudicem venire recuſat, ſeipſum condemnat. Videbatur potiùs dicẽdum eſſe; qui autem non credit, iudicatur; ſicut dixerat, qui credit in eum, non iudicatur, vt Auguſtinus, & Beda animaduertunt. Sed plus dixit, quàm dicendum eſſe videbatur; *Qui non credit*, inquit, non ſolùm iudicatur, ſed *iam iudicatus eſt*, id eſt non ſolùm ſubiectus eſt condemnationi, ſed iam eſt etiam condemnatus. Quærunt Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius, quomodo *qui credit in eum, non iudicatur?* quid enim ſi credat quidem, ſed bona opera non habeat: Reſpondent non vtique vt Caluiniani, ſed vt nos ſupra reſpondimus, intelligendum hoc eſſe, ſi ita credat, vt oportet; ſi fidem habeat per caritatem operantem. Nam de iis, qui ſolam ſine bonis operibus habent fidem, dicere D. Paulum, *Confitentur ſe noſſe Deum, factis autem negant*, ad Titum 1.16. Nec ſignificat D. Paulus, & auctores illi veram fidem non eſſe, quę expers bonorum operum eſt, ſed non magis ad ſalutem ſolam ſatis eſſe, quàm ſi vera non eſſet.

19. *Hoc eſt autem iudicium.*) Hęc eſt condemnatio, id eſt condemnationis materia, vt Chryſoſt. Cyrillus, Theophylactus, Euthymius, aut condemnationis iudicium, vt ego interpretor. Eſt enim ſenſus; hoc ipſo quòd non credit aliquis in Chriſtum, ſed eum tanquam tenebrę lucem fugit, declarat ſe in tenebris eſſe, ſéque ipſum tanquam peccatorem condemnat. Hoc enim eſt, quod dixit, *iam iudicatus eſt.* Quid? ergóne, qui lucem magis, quàm tenebras dilexêre, bona habebant opera? Hoc enim videtur ſequi, ſi quorum opera mala erant, ad lucem, id eſt Chriſtum, venire noluerunt; eorum, qui ad lucem venerunt, bona opera fuiſſe, vt D. Auguſtinus, & Beda ſubtiliter animaduerterunt. Reſpondent hac ferme ſententia, omnium quidem opera mala fuiſſe; ſed eos, qui celari opera ſua mala noluerunt, ad lucem veniſſe, nihil grauatos ea profiteri, atque inde bonos eſſe cœpiſſe; & diſſipatis tenebris lucem factos. Contrà verò, qui opera ſua mala à luce patefieri, atque confiteri ſponte ſua noluerunt, manſiſſe in tenebris, eóque ipſo indicaſſe ſe condemnatos eſſe, qui quaſi deſperabundi ſalutem quęrere noluerunt. Inſeram huc pauca ex multis Auguſtini verba, quia vtilia ſunt moribus. Tract. 12. *Multi*, inquit, *dilexerunt peccata ſua, & multi confeßi ſunt peccata ſua; quia qui confitetur peccata ſua, & accuſat peccata ſua, iam cum Deo facit. Accuſat Deus peccata tua, & ſi tu accuſas, coniungeris Deo. Quaſi duæ res ſunt homo, & peccator. Quod audis homo, Deus fecit; quod audis peccator, ipſe homo fecit. Dele quod feciſti, vt Deus ſaluet, quod fecit. Oportet, vt oderis in te opus tuum, & ames in te opus Dei. Cùm autem cœperit tibi diſplicere, quod feciſti, inde incipiunt bona opera tua, quia accuſas mala opera tua. Initium operum bonorum, confeßio eſt operum malorum. Facis veritatem, & venis ad lucem. Quid eſt facis veritatem? Non te palpas, non tibi blandiris, non tibi adularis, non dicis iuſtus ſum, cùm ſis iniquus, & incipis facere veritatem.* Non dubium Chriſtum hic lucem appellari, vt ſupra c. 1. 9.

21. *Qui autem facit veritatem, venit ad lucem.*) Notus Hebraiſmus אמת, veritatem Hebręi vocant opus iuſtum, ac rectum, quia quod verum eſt, rectum eſt; & quod rectum, verum, ac ſibi conſentiens. *Dirige*, inquit, *me in veritate tua*, id eſt rectè, Pſal. 24. 5. &, *ingrediar in veritate tua*, id eſt in via tua rectà, Pſal. 85. 11.

A Aptè autem veritatem cum luce coniunxit, quia lux veritatem declarat; quid enim verum, quid falſum ſit, luce cognoſcimus. Sic etiam coniunxit Dauid Pſal. 42. 3. *Emitte lucem tuam, & veritatem tuam.* Propterea ergo bona opera non aliter hìc, quàm veritatem appellauit, quia de luce agebatur, qua opera veráne, an falſa ſint, cognoſcuntur.

Venit ad lucem, vt manifeſtentur opera eius.) Morale hoc eſt, ex conſuetudine enim, & more hominum docet, quid iiſdem hominibus erga Deum accidat. Solent homines, qui malè agunt, lucem refugere,
B *qui ebrij*, inquit, *ſunt, nocte ebrij ſunt.* Solent, qui aliquid boni agunt, lucem amare, ac videri velle. Id Chriſtus non laudat, docet eodem modo homines, qui malè agunt, Deum fugere; qui verò bene, ad Deum venire. Vera ſententia: nemo magis Eccleſiam, nemo magis conciones ſacras, nemo magis confeſſionem, cęteráque fugit ſacramenta, quàm qui peccatorum maximè plenus eſt. Rabies eſt omne peccatum; medicum, & aquam, qua ſanari poteſt, reformidat. 1. Theſ. 5. 7.

Quia in Deo ſunt facta.) Quidam exponunt, quia per Deum, aut Dei inſtinctu facta ſunt, quia à Deo
C proficiſcuntur. Deum enim eſſe, *qui operatur in nobis, & velle, & perficere pro bona voluntate.* Quod etſi eſt verum, non eſt dictum ſatis ad huius loci interpretationem accommodatè. Nec enim propterea, qui bene agit, ad Deum venit, quia eius opera auctore Deo facta ſunt: ſed quia Deo placent, eiúſque voluntati ſunt conſentanea, ideóque libenter ad Deum venit, vt ab eo laudetur. Itaq; meliùs Euthymius interpretatur, *in Deo*, id eſt ſecundùm Deum, vt ponatur Grecè ἐν pro κατὰ, vt Geneſ. 6. 9. *cum Deo ambulauit*, id eſt ſecundùm Deum. Philip. 2. 13.

D 22. *Poſt hæc venit Ieſus, & diſcipuli eius in Iudæam terram.*) Nonne ſuperior omnis hiſtoria acciderat in Iudęa, & quidem Ieroſolymis? quo ergo modo nunc dicitur poſt hęc in Iudæam Chriſtus veniſſe? Fefellit hic locus multos recentiores præſertim interpretes. Alios, vt exiſtimarent ſuperiorem hiſtoriam Nicodemi non in Iudæa, ſed in Galilæa contigiſſe. Celebrato enim Ieroſolymis Paſcha, vt capite ſecundo dictum eſt, Chriſtum in Galilęam, vnde feſti celebrandi cauſa venerat, rediſſe. Eò ſecutum Nicodemum ſtudio inflammatum ab eo aliquid diſcendi.
E Poſtea veniſſe iterum à Galilęa in Iudæam, vt officium ſuum publicè iniret baptizandi. Quod qui dicunt violentè rumpere mihi videntur filum hiſtoriæ. Nicodemum enim Ieroſolymitanum fuiſſe ciuem, omnes etiam interpretes iſti concedunt, & ex eo manifeſtum eſt, quòd princeps erat Iudæorum, quódque indicat ſe Chriſti ſermonibus in die feſto Paſchæ Ieroſolymæ interfuiſſe ſupra ver. 1. & 2. Quibus commotum ſermonibus ad Chriſtum veniſſe ex eodem loco colligitur non obſcurè. Venit autem noctu, non dubium Ieroſolymitanorum, vt illic diximus, metu; quid autem erat cauſę, quamobrem in Galilæa noctu ad Chriſtum veniret, vbi nullus à Ieroſolymitanis ciuibus metus eſſe poterat? Alios in alium coniecit errorem, vt putarent Chriſtum poſt illud colloquium cum Nicodemo in Galilæam abiiſſe, indéque aliquanto poſt tempore in Iudęam reuertiſſe, vbi doceret, ac baptizaret; ſic Strabus interpretatur. Hos etiam refellit textura ipſa orationis, & hiſtorię; ita enim profectò Ioannes loquitur, quaſi ſtatim ab ſuperiore colloquio in Iudęam Chriſtus diſceſſerit. Lyranus hìc mihi videtur ſenſum atNicodemus ciuis Ieroſolymitanus.

F

tigiſſe,

rigiſſe, veniſſe in Iudæam Chriſtum, non quòd priùs in Iudæa non eſſet; erat enim Ieroſolymæ; ſed quòd Ieroſolyma diſceſſerit, & in reliquã Iudææ regioné venerit. Nã qui Ieroſolymis erat, vix in Iudęa eſse dicebatur, quia meliore loco, quàm in Iudæa erat; ſicut qui Romę eſt, non dicitur in Romania eſſe, ſed Romę; & qui Hiſpali eſt, nó dicitur in Bætica eſſe, quãuis Hiſpalis in Bętica ſit; quéadmodum nó dicitur in müdo eſſe, qui Mediolani eſt, quia nimis id generale eſt, ſed dicitur eſſe Mediolani; qui autẽ nullo nobili Bæticæ loco eſt, is ꝓpriè in Bętica eſſe dicitur; & qui nullã vnquã fixã habet ſedẽ, is dicitur eſſe in mundo, quo ſenſu Philoſophus ille mundanum ſe eſſe dixit. Sic ergo Ioannes de Chriſto locutus eſt, quaſi in Iudæa non eſſet, cùm eſſet Ieroſolymæ, indéque in Iudæam veniſſe dicat, quia in regioné Iudææ venerat, quæ nullo honorificentiore, quàm Iudææ titulo ornari poterat. Propterea vt Lyranus putat, nó dixit in Iudęam, ſed *in Iudæam terram* veniſſe. Alij alia ratione idem docent, Ieroſolymã propriè non in tribu Iuda, ſed in tribu Beniamin locatã fuiſſe, itaque rectè dici Chriſtum à Ieroſolyma in Iudæam veniſſe. Nó probo, quia etſi Ieroſolyma, aut maior eius pars in tribu erat Beniamin; tamen tota regio duarum tribuum Iudæa vocabatur; neque vnquam à loco vbi tribus Beniamin habitabat, memini diſtingui. Quacunque tandem ratione id factum fuerit, hoc teneamus, Chriſtum à Ieroſolymis in Iudęam veniſſe dici, quémadmodum non Lyranus ſolùm, ſed etiam Chryſoſt. Theophylact. & D Thom. interpretãtur. Cur eò venerit, ex ſequentibus intelligitur, vt illic baptizare, & prædicare inciperet. Nam baptizaſſe eum ante nõ legimus. At cur eò potiùs quàm alio loco baptizare voluit? Haud difficilis coniectura: baptizabat ibi Ioannes, qui præclarum illud de ipſo teſtimonio perhibuerat, *Ipſe vos baptiZabit in Spiritu ſancto* Matth. 3. 11. Erat etiam ad baptizandum locus aptus, quia aquæ multæ ibi erant, magnúſque hominum cócurſus ibi fiebat, vt ſequenti verſu declaratur. Voluit ergo ibi baptizare, vbi & aquæ erant multæ, & magna hominum frequentia baptizari volentium, & Ioánes, qui baptiſmo ſuo auctoritatem daret. Quærút Chryſoſt. Theophylact. & Euthym. quomodo Chriſtus hîc dicatur baptizaſſe, cùm c. 4. 2. Ioannes dicat non ipſum per ſe, ſed per ſuos diſcipulos baptizaſſe. Facilis ſolutio, baptizaſſe nunc dicitur, quia eius auctoritate, & nomine ipſius diſcipuli baptizabant. Maior quæſtio ex ipſa huius quæſtionis ſolutione naſcitur, cur non ipſe per ſe baptizabat? Cauſam Ammonius fuiſſe putat, quòd nondum Spiritus ſanctus datus eſſet, in quo ipſe baptizaturus erat. Itaque in ea videtur eſſe ſententia, in qua alij olim graues auctores fuere, baptiſmum Chriſti ante paſſionem, & reſurrectionem eius, vnde vim omnem accepit, Spiritum ſanctum, & remiſſionem peccatorum non tribuiſſe. Quod minimè obſcurè Leo docet epiſt. 4. ad epiſcopos Siciliæ c. 3. & Chryſoſt. & Tertullianus in lib. de baptiſmo, & multis verbis Rupertus hoc loco cõfirmat. Proficit Eccleſia ſapientia & ætate, vt Hilarius ait. Hic hodie error eſt: itaque cautè lector in his auctoribus verſari debet. Et verò quis credat diſcipulos Chriſti qui iã tunc baptizabant, ante mortẽ eius baptizatos nõ fuiſſe? Quod ſi baptizati ante ſunt, ab ipſo vtique & in Spiritu ſancto baptizati ſunt, alioqui peccatorum remiſſioné, quam alijs per baptiſmum poſtea dabant, ipſi non acceperunt, quod abſurdum

Quomodo Chriſtus dicatur hîc baptizaſſe.

Baptiſmus ante Chriſti paſſionẽ peccata remittebat.

A profectò dictu eſt. Baptizabat igitur ipſe aliquando ante paſſionem ſuam Chriſtus, & in Spiritu ſancto baptizabat. Ac fortaſſe hoc ipſo loco baptizauit aliquos. Nam quod poſtea Ioannes dicit ipſum nõ baptizaſſe, non incommodè interpretari poſſumus, non ſolitum baptizare, etiamſi paucos aliquos aliquãdo baptizauerit. Multo igitur melior alia ratio eſt, quã idem indicat Ammonius, & Cyrillus hoc loco, & multis contra Donatiſtas locis diſputans repetit Auguſtinus, ideo Chriſtum non per ſe, ſed per ſuos diſcipulos baptizaſſe, vt oſtenderet quid inter ſuum,
B Ioanniſque baptiſmum intereſſet. Ioãnis baptiſmus non erat idem, ſi ab alio, quàm à Ioanne datus eſſet, quia Ioannis nomine non dabatur; Chriſti autem baptiſmus à quocunque daretur, Chriſti erat; quia non eius, qui dabat, ſed eius, qui inſtituerat, Chriſti auctoritate, & nomine dabatur. Caluini errorem eundem Chriſti, Ioanniſque baptiſmum facientis apud Matthæum cap. 3. 11. refutauimus. Hoc loco verba Cyrilli ponam, vt quid inter Catholicum & hæreticum interſit auctorem lector videat, & quàm bene iam tum futuros refutauerit Caluiniſtas.
C *Videbat*, inquit, *Ioannes Spiritus ſancti gratia illuminatus, quàm neceſſarium eſſet ea narrare, quibus, quantum Chriſti baptiſmus, Ioannis baptiſmo præſtaret, aperiretur. Perſpexit haud multo poſt aliquos futuros, qui aut nullam inter baptiſmum & baptiſmum differentiam facerent; ſed pari laude vtrumque coronarent; aut ob imperitiam, & lapſum hominum meliorem eſſe baptiſmum Ioannis putarent. Nullum enim eſt tam turpe facinus, quod imperitia non audeat aggredi. Nulla blaſphemia tam magna, vt aduerſus ſacratiſſima Eccleſiæ dogmata non dicatur libenter ab ijs, qui omnia, vt ſcriptum eſt, recta peruertunt. Ne igitur temera-*
D *rij homines aquam Ioannis, qua in pœnitentiam baptiZabat, ſpirituali baptiſmo Chriſti anteferre auderent, cauſas tam turpis temeritatis euertens, ipſum Baptiſtam exponit huius quæſtionis nodum dubitantibus ſuis diſcipulis diſſoluiſſe. BaptiZabat enim Chriſtus per diſcipulos ſuos; Ioannes non per alios, ſed ſuis manibus.*

Caluini error de Ioãnis baptiſmo.
Lib. 2. c. 57.
Mich. 3. 9.

23. *Erat autem & Ioannes baptiZans in Ænnon iuxta Salim.*) Cur dicat illic etiam Ioannem fuiſſe, ac baptizaſſe, facilè intelligitur. Munit viam ad ſequentem hiſtoriam; narraturus enim erat, quomodo Ioannis diſcipuli ægrè tuliſſent, quòd Chriſtus baptizaret, & Ioanne deſerto, omnes ad eum currerent,
E vt occaſionem haberet exponendi, quod teſtimonium Ioannes de Chriſto illa eadem occaſione reddidiſſet. Ænnon juxta Iordanem fuiſſe verſus Meridiem octauo à Scythopoli lapide auctor Hieronymus in locis Hebraicis. Erat & alius locus eodem nomine iuxta Damaſcum Ezechiel. 47. 17. ad cuius diſtinctioné putant quidã Euangeliſtã addidiſſe *iuxta Salim*. Erat autẽ *Salim*, aut Salem, vt ait idem Hieronymus in epiſtola ad Euagrium, oppidum prope Sichem, de qua c. 4. 5. dicemus.

24. *Nondum enim miſſus fuerat Ioannes in carcerem.*)
F Hoc propterea Euangeliſta mihi videtur adieciſſe, vt occurreret tacitæ lectoris obiectioni. Poterat, qui alios legiſſet Euangeliſtas, exiſtimare iam tum Ioannem in carcere fuiſſe; ſolus enim Ioannes narrat, quid Chriſtus poſt baptiſmum, & antequam Baptiſta in vincula conijceretur, egerit. Poterat igitur obijcere, quomodo baptizare Ioannes poterat, cùm in carcere iam eſſet. Huic obiectioni occurrit Euangeliſta dicens; *Nondum enim miſſus fuerat Ioannes in carcerem.* Chryſoſtomus, Theo-

phylactus,

phylactus, & Euthymius exiſtimant voluiſſe Euangeliſtam indicare non debuiſſe, quandiu carcere prohibitus non erat, Ioannem ab officio baptizandi deſiſtere etiam Chriſto baptizante. Quęrúntque cur incipiente baptizare Chriſto Ioannes non deſtiterit baptizare. Cuius rei duas rationes afferunt; alteram, ideo non deſtitiſſe, vt ſemper aliqui ad ſe venirent, eóſque baptizatos à ſe, & quodammodo initiatos mitteret ad Chriſtum; alteram, ne ſi deſiſteret, maiore aduerſus Chriſtum ęmulatione eius diſcipuli concitarentur, quaſi cauſa eſſet, vt ipſorum pręceptor obſcuraretur, & ab officio ceſſaret. Si enim tam ſæpe ab eo moniti ipſum nõ niſi aqua baptizare, Chriſtum Spiritu etiam ſancto baptizaturum, eóque baptizare, idémque ſępe prędicare non deſinente, tamen inuidebant Chriſto; quid facturos fuiſſe, ſi baptizare deſiiſſet? Adde, inquiunt iidem auctores, quòd ſi baptizare deſiuiſſet, indignatione quadam, quòd Chriſtus etiam baptizaret, feciſſe videretur.

Cur incipiête Chriſto Ioânes non deſtiterit baptizare.

25. *Facta eſt autem queſtio ex diſcipulis Ioannis cum Iudæis de purificatione.*) Ἐγένετο οὖν ζήτησις, excitata igitur eſt quęſtio. Quod dicit ex diſcipulis Ioannis, perinde eſt ac ſi diceret facto initio à diſcipulis Ioannis. Mouit enim quęſtionem inuidia, res natura ſua contentioſa. Quod autem ſequitur, *cum Iudæis*, in multis antiquis codicibus eſt, μετὰ ἰουδαίου, cum Iudęo quodam, vt Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius indicant ſe legiſſe; ſed noſtram lectionem meliorem eſſe nõ dubito. Quorſum autem cum Iudęis, & non potiùs cum diſcipulis Chriſti Ioannis diſcipuli diſputabant, cùm de Chriſti baptiſmo ageretur? Credendum eſt illos ipſos Iudęos, quibuſcum diſputarunt, diſcipulos fuiſſe Chriſti; non quidem ex iis, qui Chriſtum ſemper tãquam eius familiares ſequebantur; ſed ex iis, qui ad eum, vt baptizarentur, & ipſum audirent, ventitabant; quos propterea, vt exiſtimo, Ioannis diſcipuli potiùs quàm familiares diſcipulos Chriſti aggreſſi ſunt, quia vel non ſunt auſi cum domeſticis Chriſti de Chriſto ipſo diſputare, vel non ſperarunt ſe alios, quàm Iudęos, eóſque nondum familiares Chriſto ab ipſo poſſe deducere. Atque hac fortaſſe de cauſa, quamuis & ipſi ſuo quodam modo diſcipuli eſſent Chriſti, noluit eos Euangeliſta diſcipulos, ſed Iudęos appellare. De qua autem purificatione quęſtio fuerit, etiam quidam quęrunt. Súntq; nonnulli, qui aliqua ſpecie probabilitatis ducti non de baptiſmo, ſed de Iudaicis, legalibúſque purificationibus quęſtionem fuiſſe putent; potuiſſe enim Euangeliſtam, ſi de baptiſmo diſputatum fuiſſet, baptiſmum appellare; nunc autem non baptiſmum, ſed purificationem appellaſſe. Sed ego quidem non dubito, nec vllus bonus auctor, quem legere meminerim, dubitauit de baptiſmo Ioannis, & Chriſti diſputatum fuiſſe, vter eorum eſſet melior, vt Chryſoſtomus, Auguſtinus, Cyrillus, Beda, Theophylactus, & Euthymius interpretantur. Quorſum enim dixiſſent Ioanni; *Rabbi qui erat tecum trans Iordanem, cui tu teſtimonium perhibuiſti, ecce hic baptizat, & omnes veniunt ad eum*, ſi de baptiſmo quęſtio non erat? Ipſum igitur baptiſmum Euangeliſta καθαρισμὸν purificationem appellauit, quia ſpecies quędam purificationis erat, ſicut è contrario omnes etiam legales purificationes baptiſmata vocabantur, Mar. 7.4. & Hebr. 9.10.

Verſ. ſeq.

Baptiſmata omnes legales purificationes vocabãtur.

26. *Et venerunt ad Ioannem, & dixerunt ei.*) Ad magiſtrum ſuum quęſtionem deferunt, quaſi excitaturi illum in eandem, qua ipſi iam pleni erant, æmulatio-

A

nem; nec enim ſuam, ſed ipſius agi cauſam, eius opinionem periclitari, quam ipſi aduerſus Iudęos Chriſti diſcipulos, & nouarum ſectatores rerum defendendam ſuſcepiſſent. Huc enim omnis eorum tendit oratio. Primum *Rabbi*, id eſt præceptorem vocãt eius beneuolentiam captaturi, ipſo nomine monentes debere eum, cùm magiſter ſit, & ſuam ipſius auctoritatem, & diſcipulorum ſuorum partes defendere. Deinde quòd dicunt, *qui erat tecum trans Iordanem*, non nominãt Chriſtum, aut Ieſum, ſed *qui erat tecum*, quod deſpicientium eſt hominum. Deinde non dicunt, Ille cum quo tu eras; ſed *qui erat tecum*, id eſt qui quaſi inferior ad te venerat, pro magnóque habebat apud te eſſe, à te baptizari, abs te commendari; ille, inquam, nunc contra te ſurgit, & ſibi officium tuum vſurpat. Denique, *cui tu teſtimonium perhibuiſti*, ille cui tantum honoris tribuiſti, vt per te inciperet hominibus notus eſſe, nunc quaſi ingratus, & accepti immemor beneficij, ipſo contra te vtitur beneficio, te ſpreto baptizat, & omnes ad eum confluunt. Ad hunc ferme modum Chryſoſt. Theophylactus, & Euthymius edifferunt. Nec auſi ſunt dice-

C

re, inquit Chryſoſtomus, quem tu baptizaſti, ne Spiritus ſancti teſtimonio contradicere viderentur; ſed dicunt, *cui tu teſtimonium perhibuiſti*. Imperfecta oratio eſt, nihil enim concludunt, nihil à magiſtro ſuo petunt; ſed rem illi, vt iudicant, indignam exponunt, ſperantes fore, vt id ſatis eſſet, vt indignatus Ioannes Chriſtum baptizare prohiberet; aut, vt Auguſtinus putat, intelligendam illi quęſtionem ſuam reliquerunt. *Quid dicis? Non ſunt prohibendi, vt ad te potiùs veniant?* Putat Rupertus hos diſcipulos Ioannis fuiſſe Phariſæos, ideóque ſpreuiſſe Chriſtum, de quibus

Tract. 13.

D

dictum eſt Lucę 7.30. *Phariſæi autem, & Legiſperiti ſpreuerunt conſilium Dei*. Sed id alio dictum eſt ſenſu.

27. *Reſpondit Ioannes, & dixit; non poteſt homo accipere quicquam, niſi fuerit ei datum de cælo,*) Huius rei cauſa, vt ait Ammonius, quęſtio illa diſcipulorum Ioannis diuina prouidentia orta eſt, vt hoc iterum Ioannes teſtimonium Chriſto perhiberet. Mirum non reprehendiſſe Ioannem acerbiùs diſcipulos ſuos tam abſurdè de Chriſto ſentientes. Sed prudenter, vt ait Chryſoſtomus, id fecit, ne à ſe diſcederẽt, & ad Chriſtum non irent; volebat enim patientia ſua Chriſto eos lucrifacere. Quòd autem ait, *non poteſt homo accipere quicquam, niſi fuerit ei datum de cælo*, Chryſoſtomus,

E

Euthymius, & Theophylactus de Chriſto dictum putant, quaſi ſenſus ſit; Nolite Chriſto gloriam ſuam inuidere, quidquid enim habet, dè cælo habet. Itaq; hinc Euthymius, & Chryſoſtomus diuinitatem probant. Cyrillus verò, Auguſtinus, Beda, Strabus, & Rupertus de Ioanne intelligunt, quaſi dicat; Ego quidquid ſum, quidquid habeo, de cælo habeo, *non enim poteſt homo accipere quicquam, niſi fuerit ei datum de cælo*. Ambo quidem docemus, ambo baptizamus; ſed ille ſua, non ab alio accepta; ego illius, id eſt accepta

F

de cælo auctoritate. Ille enim Deus, ego homo ſum; &, *non poteſt homo accipere quicquam, niſi datum ei fuerit de cælo*. Hic verus eſt ſenſus. Sed poteſt dubitari, cur non potiùs dixerit; Non poteſt homo habere quicquam, niſi fuerit ei datum de cælo; quemadmodum dixit D. Paulus; *Quid habes, quod non accepiſti?* & Iacobus, *Omne datum optimum, & omne donum perfectum deſurſum eſt, deſcendens à patre luminum*. Nam manifeſtum eſt neminem poſſe quidquam accipere niſi datum? Puto ego ſenſum hunc eſſe. Nemo poteſt accipere

1. Cor. 4.7.
Iaco. 1.17.

quic-

quicquam ex ſe, aut aliunde, quàm ex cælo. Loquitur autem, vt ait Euthym. de rebus bonis, de gratia, de virtute, de ſanctitate, de auctoritate baptizandi, quas in Ioanne diſcipuli eius admirabantur. Nam vitia quidem ipſi à nobis ipſis accipimus. Simile eſt, quod Chriſtus diſcipulis ſuis poſtea reſpondit volentibus eum prohibere, qui eius nomine dæmonia eijciebat, nec ipſum ſequebatur. *Nolite*, inquit, *prohibere eum; nemo eſt enim, qui faciat virtutem in nomine meo, & poſſit citò malè loqui de me Mar. 9. 39.*

28. *Ipſi vos mihi teſtimonium perhibetis.*) Ipſorum eos verbis coarguit. Produxerant enim Ioannis teſtimonium, vt Chriſto facerēt inuidiam. Retorquet idem in eos Ioannes teſtimonium dicens hoc ipſo, quòd dicitis me illi teſtimoniū perhibuiſſe, teſtimonium ipſi mihi perhibetis; quòd confeſſus fuerim eum eſſe maiorem me. Quare ergo huic ipſi meo, quod profertis, non creditis teſtimonio, & iſtam relinquentes confeſſionem, illum potiùs, quàm me ſequimini? In hanc ſententiam Auguſt. Beda, Theophylact. & Euthym. ediſſerunt. *Quid vos fallitis ipſos?* inquit Auguſt. *Mihi quomodo propoſuiſtis quæſtionem? Quid mihi dixiſtis? Rabbi qui erat tecum trans Iordanem, cui tu teſtimonium perhibuiſti. Noſtis ergo quale teſtimonium illi perhibui? Quomodo dicturus ſum non eſſe illum, quem dixi eſſe?*

29. *Qui habet ſponſam, ſponſus eſt; amicus autem ſponſi, qui ſtat, & audit eum, gaudio gaudet propter vocem ſponſi.*) Exemplo de medio ſumpto docet, quid inter ſe, & Chriſtum interſit, tantùm nimirum, quantùm inter ſponſum, & amicum ſponſi. Chriſtum ſponſum eſſe, ſe eius eſſe amicum. Primo loco exemplum ipſum declarandum, deinde accommodandum ad Chriſtum, & Ioannem de quibus agitur. Quid eſt, *qui habet ſponſam, ſponſus eſt?* Perinde eſt ac ſi dicat, quamuis in nuptijs multi ſint, tamen non omnes ſponſi ſunt; vnus tantùm is, cui ſponſa traditur, & in cuius eſt poteſtate, ſponſus eſt; ille ſolus pro ſponſo honorandus. Cæteri, qui nuptijs interſunt, ſponſi nō ſunt, ſed aut amici, aut miniſtri ſunt ſponſi; qui non ideo ad nuptias venerunt, vt ipſi tanquā ſpōſi honorentur, ſed vt ſponſum tanquā inferiores honorent. Quod autē ait, *Stat, & audit eum*, plerique allegoricè interpretātur, Auguſt. præſertim, Chryſoſt. Beda, & Theophylact. de quorū ſententia poſtea diſſeremus. Ego litteralem ſenſum eſſe arbitror, amicum ſtare, id eſt intereſſe nuptijs, ſtare, vt perſona ſua nuptias honoret, ſicut ſtare ſolēt tanquā ſtatuæ, qui nihil aliud agunt quàm perſonam repræſentare; ſtare tanquam ſpectatorem ſponſi, & ſponſæ, cæterùm ſponſam nec attrectare, nec amatoriè alloqui; nō tantùm audere, non tantum ſibi tribuere; quòd ſi faceret, ingens ſcelus eſſet. Quod autē ſequitur, *audit eum*, bene Theophylact. interpretatur, audit ſpōſum cum ſpōſa amatoriè colloquentem, eiúſque vocem audiens vehementer gaudet, hoc eſt *gaudio gaudet propter vocem ſponſi*, quòd videat eum amare ſponſam, & ab ea pariter amari. Quòd attinet ad accōmodationem exēpli, nō dubium quin Chriſtum ſponſum, ſe amicum ſpōſi, id eſt Chriſti eſſe ſignificarit: ſponſam non indicat, ſed haud dubiè Eccleſiam eſſe intelligit, quam & D. Paulus 2. Cor. 11. 2. & Epheſ. 5. 25. 27. Chriſti ſpōſam appellat. Quare autem Chriſtus ſponſus appelletur, & quænam fuerint eius nuptiæ, apud Matth. cap. 22. 2. diſputatum à nobis eſt. Hoc loco illud explicandum, & eſt in primis ad intelligendum verum ſenſum neceſſarium; quomodo hoc exemplo Ioannes probet, quod probare debuit, Chriſtum ſe eſſe maiorem; nec enim ſi ſponſus eſt, continuò maior eſt. Sæpe maiores honoris cauſa minorum nuptijs interſunt. Reſpondeo hoc vnum Ioannem, quod in quęſtione verſabatur, probare voluiſſe, Chriſtum potiùs, quàm ſe honorandum eſſe, quia ille ſponſus, ipſe amicus tantùm ſponſi erat, & ſponſus eſt, cui in nuptijs primus tribuitur honos: eius enim honorandi cauſa ad nuptias cæteri veniunt. Hoc enim erat, quod eius diſcipulos vrebat, quòd viderent magis Chriſtum, quàm Ioannem præceptorem ſuum honorari; maioréſque ad eum hominum fieri concurſus: nunc illis accommodatiſſimo exemplo errorem eripit. Inde tamen ſequitur illum Ioanne eſſe maiorem; ſi enim ſponſus eſt, non quomodo vnus homo de cæteris, qui vnam aliquam vxorem duxit, ſed quomodo is, qui tanquam omnium hominum dominus totam ſibi priùs captiuam primùm redemit, deinde deſpondit Eccleſiam vngues illi peccatorum radens, quemadmodum in veteri lege de muliere captiua deſpondenda, ſi eam captor adamaſſet, præceptum erat, Deut. 21. 12. ſequitur eum maiorem eſſe, quàm Ioannem.

Quomodo Ioannes probet Chriſtum eſſe maiorē ſe.

Quo autem modo Ioannes ſponſi, id eſt Chriſti vocem dicatur audire, non ita facile. Auguſtinus, & Beda, vt paullo ſupra indicabamus, allegoricè id interpretantur, quaſi vocem Chriſti, id eſt eius, non ſuam doctrinam audiuerit. Non credo ego hoc eſſe ad Chriſtum, & Ioannem accommodādum; dictum enim eſt, quia ita fieri ſolet, vt ſæpe diximus multa in parabolis dici ſolere. Sed ſi accommodandum ad Chriſtum, & Ioannem eſt, certè non verba, ſed ſenſus eſt accommodandus. Itaque quærendum non eſt, quæ illa Chriſti vox ſit, quam audiens Ioannes lætatus fuerit. Cum amicus dicitur gaudere *propter vocem ſponſi*, non ſignificatur propter ſolam eius vocem gaudere; ac ne propter vocem quidem; ſed propter ea omnia, quibus verus ſponſus declaratur, ſiue verba cum ſponſa facta, ſiue aliæ quæcunque actiones ſint; ſed vocem pro omnibus, quibus ſponſus cognoſci ſolet, poſuit. Quare Ioannes vocem Chriſti audiuit non ſolùm eum loquentem, & Eccleſiam ſponſam ſuam docentem audiuit, ſed cum baptizantem; cum miracula facientem, cum alia omnia agentem vidit, quibus ſe verum eſſe Chriſtum, id eſt ſponſum declarabat. Quæ omnia videns tantùm abeſt vt contabuerit inuidia, vt eius diſcipuli putare videbantur, vt magnam etiam inde lætitiam animo ceperit. Hoc eſt, quod dicit; *Hoc ergo gaudium meum impletum eſt*; id eſt conſecutus ſum, quod maximè optabam, vt Chriſtum declaratum viderem; itaque nihil iam mihi gratius poteſt accidere. Quaſi dicat, quod Simeon ille dixit, *Nunc dimittis ſeruum tuum Domine ſecundum verbum tuum in pace: quia viderunt oculi mei ſalutare tuum.* Quærunt Chryſoſtomus, & Euthymius, cur ſe Ioānes amicum, potiùs, quàm miniſtrum appellauerit, cum verè miniſter fuerit, & nomen miniſtri plus modeſtiæ, nomen amici plus arrogantiæ præ ſe ferre videatur: hoc enim ipſum amicum eſſe ſponſi honorificum erat. Reſpondent quæſtionem fuiſſe de gaudio, vtrū Chriſti ſplendore, ac dignitate gauderet, an doleret; voluiſſéque probare gaudere ſe, ideo amicum potiùs, quàm miniſtrum appellaſſe, quia gaudere honore ſponſi magis proprium amici, quàm miniſtri eſt,

Quomodo Ioannes Chriſti vocem dicatur audire.

Lucæ 2. 29. 30.

30. *Illum*

30. *Illum oportet creſcere, me autem minui.*) Facilè hæc ſententia intelligitur ex ſuperiore. Quandoquidem ille verus ſponſus eſt, ego amicus tantùm ſpõſi, qui ſponſam ad illum, id eſt homines adducebam, quem *νυμφαγωγὸν* Græci vocant, quandiu quidem ſponſam ducebam, antequam ſponſus ipſe appareret, aliquis fortaſſe mihi honos debebatur; demonſtrato verò, & cognito iam ſponſo *illum oportet creſcere, me autem minui*, id eſt eius honorem, dignitatémque conuenit creſcere, meum decreſcere. Antequam Sol appareat, Lucifer quaſi prænũtius eius toto maximè cælo ſplendet; quo magis Sol appropinquat, eò magis obſcuratur. Hoc ſẽſu Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius. Commodè autem Cyrillus adnotauit non eſſe hoc de vero Chriſti incremento, veráque Ioannis imminutione; ſed de vtriuſque opinione intelligendum. Nam neque Chriſtus re ipſa maior, neque Ioannes minor futurus erat; ſed maiorem Chriſtus apud homines opinionem, minorem Ioannes habiturus. Non quòd minorem homines de illo exiſtimationem, quàm ante habituri eſſent; ſed quòd de Chriſto maiorem, cuius comparatione Ioannis opinio etſi re quidem vera non decreſceret, tamen decreſcere videretur. Sicut à portu ſoluentibus recedere videtur terra, nõ quia recedit, ſed quia ipſi procedũt. Meliùs fortaſſe Gregorius homil. 20. in Euangelia, *Qua in re*, inquit, *quærendum eſt, in quo creuit Chriſtus, in quo imminutus eſt Ioannes, niſi quòd populus Ioannis abſtinentiam videns remotum hunc ab hominibus eſſe conſpiciens, eum eſſe Chriſtum putabat. Chriſtum verò cum publicanis comedentem, inter peccatores ambulantem intuens, eum non Chriſtum, ſed eſſe prophetam credebat. Sed dum per acceſſum temporis & Chriſtus, qui propheta eſſe putabatur, Chriſtus eſt agnitus; & Ioannes, qui Chriſtus eſſe credebatur, propheta eſſe innotuit, impletum eſt, quod de Chriſto ſuus præcurſor prædixit, Illum oportet creſcere, me autem minui. In æſtimatione quippe populi & Chriſtus creuit, quia agnitus eſt, quod erat; & Ioannes decreuit, quia ceſſauit dici, quod non erat.* Auguſtinus, & Beda duas ſubtiles quidem interpretationes adhibent, ſed allegoricas. Alteram, quaſi Ioannes omnium hominum perſona loquatur, qui veniente Deo minuti ſunt, quia ſe peccatores eſſe cognouerunt, Deus verò creuit, quia eius gloria magis eſt aucta; *Antequam veniret Dominus Ieſus, gloriabantur homines de ſe; venit ille homo, vt minueretur hominis gloria, & augeretur gloria Dei. Etenim venit ille ſine peccato, & inuenit omnes cum peccato.* Alteram, vt ad vtriuſque mortẽ alludatur; Chriſtũ enim creuiſſe, quia à terra in crucem exaltatus eſt; Ioannem minutum fuiſſe capite, quia ſecuri percuſſus. Allegoricum etiam, quod Ambroſius ait libro 2. in cap. 5. Luc. Ioannem Iudæorum, Chriſtum Chriſtianorum perſonam gerere, ſenſumque eſſe oportere deinceps Chriſtianum populum creſcere, decreſcere Iudaicum. Simile quod idem ſcribit Ambroſius ſer. 12. de Natali Domini, & Auguſtinus libro 83. qq. q. 58. & ſerm. 36. de ſanctis, & Hieronymus in comment. in cap. 4. ad Galatas, Ioannem legem Moſis, veteréſque prophetias; Chriſtum legem Euangelicam, gratiámque ſignificare, qua creſcẽte illa decreuerint. Magis mirum graues auctores fuiſſe, qui hũc locum aut de tempore, quo Chriſtus, Ioannéſque nati ſunt, intelligendum putauerint, aut ad id certè tempus accõmodauerint; Chriſtum natum eſſe media hyeme, cum dies creſcere; Ioannem poſt ſolſtitium æſtiuum, cum decreſcere incipiunt. Lego hoc apud Chryſoſtomum homilia de natiuitate Ioannis Baptiſtæ; lego apud Ambroſium ſer. 12. de Natali Domini. *Verum*, inquit, *eſt, quod ait Ioannes Baptiſta de Domino ſaluatore dicens, Illum oportet creſcere, me autem minui, ſi quidem hoc poſiſſimùm etiam ipſis temporibus approbatur. Ecce enim in natiuitate Chriſti dies creſcit, & Ioannis natiuitate decreſcit. Illo oriente lux proficit; hoc naſcente minuitur. Ipſa enim quodammodo tempora famulantia partibus ſuis cum detrimentum faciunt, ſeruus gignitur; cum autem Dominus naſcitur, conſequuntur augmentum.* Lego apud Auguſtinum ſer. 21. de ſanctis, & in libro 83. qq. q. 58. *Ioannes ipſe, Illum inquit oportet creſcere, me autem minui. Quod & diebus, quibus nati ſunt, & mortibus, quibus paſſi ſunt, figuratum eſt. Naſcitur namque Ioannes, ex quo dies incipiunt minui; naſcitur Dominus, ex quo dies incipiunt creſcere. Capite ille minuitur, ſolum occiditur, hic verò attollitur in cruce.* Ingenioſè hęc dicta ſunt, ſed intelligat lector dicta concionatoriè, quemadmodum & ipſum ad populum concionantem dicere non prohibeo; modò moneat illum, quem ex Gregorio adduximus, verum eſſe ſenſum.

Tract. 14. Auguſt.

Diuerſitas temporum natiuitatis Chriſti, & Ioannis.

31. *Qui deſurſum venit, ſuper omnes eſt.* Reddit Ioannes cauſam, quam ob rem illum oporteat creſcere, ſe autem minui; quia ille de cælo, ipſe de terra eſt. Cauſam autem reddit plus etiã probãtem, quàm erat neceſſarium. Non enim ſolùm probat Chriſtum maiorem eſſe ſe; ſed etiam maiorem omnibus. Eſt enim de cælo; itaque origo eius, & nobilitas poſtulat, vt non ſolùm ſupra me, ſed ſupra omnes etiam homines honoretur. Quid ſit de ſurſum eſſe, nemo meliùs, quàm Cyrillus Alexãdrinus explicat; non ſolùm quòd vt homo de Spiritu ſancto conceptus fuerit, vt alij nonnulli interpretes intelligunt; aut de cælo, cæleſtiue natura, atque præcellenti, vt Ariani interpretabantur, ſed quòd ex Patris ſubſtantia ſit. De ſurſum enim eſſe in ſcriptura ſacra hoc ſignificare eſſe ex Deo, vt Iacob. 1. 17. *Omne datum optimum, & omne donum perfectum deſurſum eſt deſcendens à patre luminum.* Et verò manifeſtum hoc loco eſt Chriſtum omnibus alijs tãquam Deum hominibus, tanquam creatorem creaturis opponi. Si enim de ſurſum venire nihil ſignificat maius, quàm de cælo deſcendere, cur de ſolo Chriſto, vt Cyrillus argumentatur, tanquam ſingulare quiddam, & proprium dictum eſt, quòd de ſurſum venerit, cùm ſæpe angeli de cælo deſcendant? Quod autem dicit, *ſuper omnes eſt*, *ἐπάνω πάντων ἐστίν*, idem Cyrillus, & Ammonius preſbyter de omnibus generaliter rebus intelligunt ſupra omnia, id eſt ſupra omnes creaturas eſſe, itaque eſſe creatorem. Quod etſi vera ſententia eſt, tamen ſi germanum huius loci ſenſum ſpectemus, magis Auguſtini, Chryſoſtomi, Theophylact. & Euthymij interpretationem probo, vt de ſolis intelligatur hominibus. Nam etſi omnibus creaturis infinito diſcrimine maior eſt, tamen cum ſolis hîc hominibus comparabatur. Quin Beda ad ſolum reſtringit Ioannem ſupra omnes, id eſt ſupra me. Sed nimis eneruat vim generalis ſententiæ. At quid eſt Chriſtum ſupra omnes homines eſſe? Chryſoſtomus, & Euthymius, in hunc ſenſum exponunt, *ſuper omnes eſt*, id eſt omnium digniſſimus eſt ſide, non indiget meo, aut cuiuſquam teſtimonio. *Ego*, inquit, *non ab homine teſtimonium accipio.* cap. 5. 34. Potiùs de dignitate, & honore loqui videtur Ioan-

nibus bonis teſtibus, & de omni ſimiliter teſtimoniorum materia generaliter loquatur. *Quod ſcimus, loquimur; & quod vidimus, teſtamur*; id eſt non ſolemus teſtari, niſi quę ſcimus, ac vidimus, quare eo ipſo, quòd vides me hoc tam conſtanter affirmare, atque teſtari, exiſtimare debes me certò ſcire, crederéque te oportet. Hac ratione nihil in tota ſententia difficultatis remanet.

Et teſtimonium noſtrum non accipitis.) Similis hîc queſtio, cur Chriſtus cum ſolo Nicodemo loquens pluraliter dicat, *Teſtimonium noſtrum non accipitis?* Nulla erit queſtio, ſi legas, vt Chryſoſtomus legit, *& teſtimonium noſtrum nemo accipit.* Si verò retineamus lectionem noſtram pluribus confirmatam auctoribus, ratio quęrenda. Rupertus, & vt videtur, Cyrillus omnes Iudęorum magiſtros Scribas, & Phariſęos, aut ipſos omnes Iudęos, vt Cyrillus indicat, in vno Nicodemo intelligendos eſſe putant. Facilius eſſe credo, vt eodem modo intelligamus, quo intelligendum eſſe diximus, *Quod ſcimus, loquimur*, vt ſicut illic Chriſtus de omnibus bonis teſtibus; ita hîc de omnibus incredulis, & peruicacibus hominibus loquatur, quibus nullum ad credendum teſtimoniū ſatis eſt. Eiuſmodi Nicodemus eſſe videbatur, ideo ſecunda, pluralique perſona dixit, *Et teſtimonium noſtrum non accipitis.*

12. *Si terrena dixi vobis, & non creditis, quomodo ſi dixero vobis cæleſtia, credetis?*) Quorſum hoc dicat Chriſtus, ſatis apparet; cum enim Nicodemi, & aliorum incredulitatem reprehendiſſet; addit, vt rem magis exaggeret, terrena illis tantùm dixiſſe, nec eos tamen crediſiſſe; quid fuiſſe facturos, ſi cæleſtia dixiſſet? Vulgaris quæſtio, quaſnam hic res Chriſtus terrenas, quas cæleſtes appellet. Auguſtinus, Beda, & Strabus priores duos ſecutus auctores animaduertentes omnia, quæ Chriſtus Nicodemo de baptiſmo, & regeneratione, & ſpiritu, vbi vult, ſpirante dixerat, eſſe cæleſtia, terrenum vocari putant, quod c. 2. 19. dixerat, *Soluite templum hoc, & in tribus diebus excitabo illud.* Quod nimis fortaſſe remotum videri poſſit. Propiùs ad rem omnes, quos memini legere, auctores Græci videntur acceſſiſſe, Origenes, & Ammonius citati in Græcorum Catena, Chryſoſtomus, Theophylactus, Euthymius, &, vt videtur, etiam Cyrillus, terrenam rem vocaſſe baptiſmum, de quo tota erat quæſtio. Non quòd diuina non ſit, atque cæleſtis, ſed quòd hominibus ſuper terram detur, vt Origenes, & Ammonius exponunt; aut quòd comparatione diuinæ illius filij Dei generationis hæc, quæ per baptiſmum fit, ſpiritualis regeneratio terrena videri poſſit, vt Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius volunt. Itaque rem terrenam hominum per baptiſmum regenerationem, cæleſtem diuinam generationem Chriſti vocari cenſent. Alij ventum, de quo illud dictum putant; *Spiritus, vbi vult, ſpirat*, rem terrenam dici exiſtimant; Spiritum verò ſanctum, qui per ventum ſignificatur, totámque ex Spiritu ſancto regenerationem cęleſtem appellari. Quam ſententiam Auguſtinus, & Beda illo loco nō ſolùm recitant, ſed etiam videntur approbare. Auctor autem ille qq. veteris, nouíque teſtamenti q. 59. omnino ſequitur. Vellem & ego aliquam ex his vnam, quæ bonos habeat auctores, ſequi poſſem; ſed fateor me pręter voluntatem meam in nouam interpretationem rationibus maioribus impelli.

Baptiſmus quomodo terrena res.

Puto Chriſtum cùm terreſtria, cæleſtiáque nominauit, non ad res ipſas, de quibus loquebatur; ſed ad modum loquendi, explicandíque reſpexiſſe. Nam ſi res quidem ipſas ſpectes, nihil niſi cæleſte, atque diuinum dixit, ſi explicandi rationem, terreno, id eſt humano more locutus eſt, dum humanæ generationis vſus exemplo, *Spiritus*, inquiens, *vbi vult, ſpirat*, accommodatè ad terrenos adhuc, & carnales homines ſpiritualem explicauit regenerationem. Hoc eſt quod Nicodemo nunc exprobrat, quòd cùm hoc fecerit, tamen ſibi non crediderit, exiſtimans res à ſe diſputari incredibiles, & ab humano ſenſu longè remotas. Quid futurum, ſi res illi diuinas nudè, & ſine vllo humani exempli velamine; ſine vlla ad humanum ſenſum accommodata metaphora propoſuerit? Cur ergo dicit, *Non creditis*, cum ſolo diſputás Nicodemo? Diximus ex Cyrillo ſuperiore verſu Nicodemum omnium Iudęorum perſonam prę ſe tuliſſe. Quare cum ad Chriſtum venit, non dixit ſcio, ſed *ſcimus, quia à Deo veniſti magiſter* ſupra ver. 2. Propterea pluraliter illi dicit, *Non creditis.*

13. *Et nemo aſcendit in cælum, niſi qui deſcendit de cælo, filius hominis, qui eſt in cælo,*) Prima hîc etiam quęſtio eſt, quomodo hęc cum pręcedentibus hęreant. Auguſtinus hoc loco, & lib. 1. de peccator. merit. c. 31. Beda, & Rupertus exiſtimant confirmationem hanc eſſe eius ſententię, *Niſi quis renatus fuerit ex aqua, & Spiritu ſancto, non poteſt introire in regnum Dei*, ver. 5. Nemo enim introire poteſt, niſi qui inde priùs exijt, id eſt qui de cęlo deſcendit. Solus filius hominis deſcendit, ſolus igitur aſcendere, id eſt introire poteſt. Quare quiſquis introire volet, neceſſe eſt vnum quodammodo cum filio hominis; id eſt membrum illius fiat. Fit autem membrum illius, cum ex aqua, & Spiritu ſancto renaſcitur. Oportet ergo vos naſci denuo. Chryſoſtomus verò, Theophylactus, & Euthymius putant hęc verba illis reſpondere quę ver. 2. Nicodemus dixerat, *Scimus quia à Deo veniſti magiſter.* Quibus verbis cęteris prophetis, atque magiſtris à Deo miſſis ęquaſſe videbatur Chriſtum, neque quidquam de illo maius cogitaſſe. Hanc nunc opinionem Chriſtum corrigere. Magno ſe diſcrimine cęteris antecellere prophetis; neminem enim aliorum in cęlum aſcendiſſe, vt quę illic geruntur videre poſſet; ſe ſolùm aſcendiſſe, ſempérque illic eſſe, itaque magis ſibi, quàm cęteris prophetis credendum eſſe. Ego ſic intelligo, an benè, doctiores iudicent. Dixerat Chriſtus, *ſi terrena dixi vobis, & non creditis, quomodo ſi dixero vobis cæleſtia, credetis?* Addit nunc, atque neceſſe profectò eſt, vt credatis, ſi ſalui eſſe vultis. Cùm enim neceſſarium ſit diuina cognoſcere myſteria, per quorum cognitionem, & fidē Deus voluit ad ſalutem homines peruenire, non poteſtis ea, quę neceſſariò cognoſcenda vobis ſunt, ex alio, quàm ex me cognoſcere, quia nemo alius in cælum aſcēdit. Cur ergo non dicebat clariùs, Nemo præter me res diuinas nouit? ſicut in eādem ſententiā dixerat c. 1. 18. *Deum nemo vidit vnquā, vnigenitus filius, qui eſt in ſinu Patris, ipſe enarrauit.* Suſpicor voluiſſe hac phraſi ſignificare, quàm longè homines abeſſent, vt myſteria diuina cognoſcerēt, niſi illis ea ipſe, qui de cælo in terram venerat, explicaſſet. Tanto nimirum interuallo, quanto cælum diſtat à terra. Quemadmodū alio loco Deus dixit, *Sicut exaltātur cæli à terra,*

Neceſſe eſt vt credamus, ſi ſalui eſſe velimus.

ſic

ſic exaltatæ ſunt viæ meæ à vijs veſtris, & cogitationes meæ à cogitationibus veſtris Iſai. 55. 9. Solent ita Hebræi loqui, Quis aſcendit in cælum? aut quis poteſt in cælum aſcendere? id eſt quis poteſt cognoſcere res diuinas, atque de illis diſſerere, cùm nemo viderit? *Mandatum*, inquit, *quod ego præcipio tibi hodie non ſupra te eſt, nec procul poſitum, nec in cælo ſitum, vt poſſis dicere, Quis noſtrum valet ad cælum aſcendere, vt deferat illud ad nos, vt audiamus, atque opere compleamus?* Deut. 30.11. Quem ad locum fortaſſe Chriſtus alluſit. Tres hîc quæſtiones eſſe ſolent. Primam Auguſtinus, & Beda mouent, quomodo nemo aſcendat in cælum, cùm omnes iuſti aſcendere credantur. Reſpondent illi ipſi aſcendere quidem iuſtos, ſed non niſi cum Chriſto, factóſque eius membra. Quod verum quidem eſt, ſed neſcio an eò Chriſtus reſpexerit. Non enim dicit neminem aſcenſurum, ſed neminem id temporis, quo loquebatur aſcendiſſe, *οὐδεὶς ἀναβέβηκεν*. Deinde vt aliquis iam tunc aſcendiſſet, tamen verè dicere potuiſſet, *Nemo aſcendit in cælum.* Non enim ſpectandum quid verba ſingula, ſed quid phraſis tota ſignificet. Significat autem aſcendere in cælum res diuinas cognitas habere, quas nemo æquè, ac Chriſtus, quamuis multi aſcendiſſent, cognitas, exploratáſque habuiſſet. Similem apud Didymum in Catena Græca quæſtionem inuenio, quomodo nemo in cælum aſcenderit, cùm angeli in cælo ſint, & Iacob aſcendentes, deſcendentéſque per ſcalam angelos viderit Genes. 28. 12. Videtur reſpondere angelos non eſſe in ſupremo illo cælo, vnde Chriſtus deſcendit, nec quenquam vnquam eorum eò aſcendiſſe; ideóque peccaſſe Diabolum, quia eò ex inferiore loco voluit aſcendere. Iſai. 14. 13. At quidquid de loco Iſaiæ dicendum ſit, non dubito, quin de omni cælo loquatur Chriſtus, & angeli ibi ſint, vbi maximè collucet diuina maieſtas. Sed Chriſtus nimirum cum hominibus, & de ſolis hominibus, non item de angelis agebat. Secunda quæſtio eſt quomodo Chriſtus tunc dicatur aſcendiſſe, cum nondum mortuus eſſet, nondum reſurrexiſſet, & non niſi quadraginta poſt reſurrectionem diebus aſcenderit. Auguſtinus, Beda, & Rupertus de aſcenſione illa poſt reſurrectionem hoc intelligunt. ſed iam monuimus Græcè non præſens aſcendit, non futurum aſcendet; ſed præteritum *ἀναβέβηκεν*, *aſcendit* eſſe tempus. Aſcendiſſe iam tunc dicebatur, non quòd diuina aſcendiſſet natura, quæ, cùm vbique tota ſit, aſcendere, vel deſcendere propriè non poteſt; neque quòd aſcendiſſet humana, quæ non niſi poſt reſurrectionem aſcendit; ſed per communicationem idiomatum, qua filius hominis, cùm in terra eſſet, in cælo quoque eſſe dicebatur, quia idem Deus erat, & Deus erat in cælo. Quia ergo ante homo ille Chriſtus, cùm nondum ex virgine conceptus eſſet, in cælo non erat, & poſt conceptionem propter hypoſtaticam vnionem in cælo fuit; in cælum dicitur aſcendiſſe, quia ſi humano loquamur more, quod priùs in terra fuit, deinde in cælo eſſe cœpit, in cælum aſcendiſſe dicitur. Magis opinor Theologicum hoc eſt, quàm quod quidā dicunt, in cælū aſcendiſſe, quia eius anima beata erat; & quod alij, aſcendiſſe ſecundum diuinam naturam, qua res omnes cæleſtes, atque diuinas contemplabatur. Nam ſicut non ſecundum diuinam, ſed ſecundum humanam naturam de cælo deſcendiſſe dicitur; ita ſecundum humanam, non ſecundum diuinam di-

Quomodo dicatur neminem aſcendere in cælum.

Quomodo Chriſtus dicatur aſcendiſſe.

A citur aſcendiſſe; tamen propter diuinam perſonam, & propter eius hypoſtaticam vnionem homo ille Chriſtus & verè aſcendiſſe, & verè deſcendiſſe dicitur. Hinc tertia quæſtio explicari poteſt, quomodo dicatur de cælo Chriſtus deſcendiſſe, cùm nec Deus, qui vbique eſt; neque homo, qui ante in cælo non fuerat, de cælo deſcendere potuiſſe videatur. Probabat hoc loco Apollinarius, vt Theophylactus indicat, Chriſtum de cælo traxiſſe corpus, & per virginis vterum, quaſi per canalem permeaſſe. Quod facilè refutatur. Sunt qui putent ideo hominem B dici de cælo deſcendiſſe, quia de cælo quodammodo, id eſt de Spiritu ſancto conceptus fuit. Quod, vt leuiſſimè loquar, parū propriè dictum iudico. Fingamus enim Chriſtum Deum non fuiſſe, & tamen de Spiritu ſancto fuiſſe conceptum, profectò non diceretur de cælo deſcendiſſe. Et eneruatur iſta ratione magnum illud argumentum, quo Cyrillus hoc loco, & Seuerus Antiochenus in epiſtola ad Emeſenos, vt in Græca Catena citatū lego, Theophylactus, & Rupertus in commentariis ad hunc locum probant aduerſus Neſtorianos in Chriſto C duas quidem naturas, vnam tantùm eſſe perſonam; & propter hypoſtaticam vnionem communicationem idiomatum fieri, & quæ propria vnius naturę ſunt, alteri tribui. Deſcendiſſe igitur de cælo dicitur, quia qui priùs in cælo erat in terra verò, etſi erat, non videbatur, ſumpta humana natura, cœptus eſt repente in terris videri, perinde ac ſi de cælo deſcendiſſet. Notār Ammonius, Chryſoſtomus, & Euthymius Chriſtum hoc loco, & aliis pleriſque ex infirmiore natura, hoc eſt humana, ſe totum nominaſſe. Vellem D docuiſſent, cur id hoc potiſſimùm loco feciſſet; aliquam enim propriam fuiſſe cauſam mihi perſuadeo. Diximus Chriſtum ſecundum humanam naturam propter vnionem tamen cum diuina perſona, & aſcendiſſe in cælum, & de cęlo deſcendiſſe; hoc ipſum indicans non vocauit ſe filium Dei, ſed filium hominis, cùm alia ex parte ſatis ſe Deum eſse ſignificaret, qui & deſcendiſse de cęlo, & in cælo ſemper manere diceret. Comparabat pręterea ſe hominem cum hominibus, vnum cum omnibus, vt doceret pręter ſe neminem morta- E lium in cęlum aſcendiſse. Illud etiam vellem aliquis quęſiuiſset, quam ob rem addiderit, *Niſi qui deſcendit de cælo?* Satis enim videbatur eſse, quod dictum erat; *Nemo aſcendit in cælum, niſi filius hominis, qui eſt in cælo.* Voluit opinor ex deſcenſu aſcenſum probare, quaſi eiuſdem ſit aſcendere, atque deſcendere, nempe eius, qui cęli dominus ſit. Quemadmodum domini domus proprium eſt, ingredi, & egredi domo, cùm volet, quia clauem habet, poſsétque probare ſe ſolùm in domum ſuam ingredi poſse, quia ſolus egredi. At F quare addidit, *Qui eſt in cælo?* Fortaſse ne ita de cęlo deſcendiſse putaretur, vt cęlum reliquiſset. Fortaſse etiā ſignificare voluit ſe in cęlo dominari, ſe cęlorum dominum eſse, vt paullo ante dicebamus; ideóque aſcendere, ac deſcendere potuiſse. Hęc enim verba, *Qui eſt in cælo*, plus quiddam mihi videntur ſignificare, quàm in cęlo eſse; nempe eſse in cęlo tanquam in domo propria, aut tanquam in ſuo regno. *Amplioris enim gloriæ iſte præ Moyſe dignus eſt habitus, quanto ampliorem honorem habet domus, qui fabricauit eam.* Heb. 3. 3. Manifeſtum

Quomodo de cælo deſcendiſſe dicatur Chriſtus.

eſse poſsent, oportere, ac neceſse eſsé filium hominis exaltari.

15. *Vt omnis, qui credit in ipſum non pereat, ſed habeat vitam æternam.*) Exponit cauſam, quamobrem exaltari filium hominis oporteret; & accommodat ad ſe ſerpentis figuram. Vt omnis, qui in ſerpentem illum intuebatur, non peribat; ita & omnes, qui in ipſum crediderint, non perituros. Vanam hìc victoriam hęretici canunt: apertiùs dici non potuiſse ſola nos fide iuſtificari, quàm quòd *omnis, qui credit in eum, non pereat, ſed habeat vitam æternam.* At videamus quantùm iſta ratio ponderis habeat; & fingamus omnes ſine vlla exceptione, qui in Chriſtum credunt, ſaluos eſse, quod tamen abſolutè falſum eſse iam demonſtrabimus; an propterea ſequitur homines ſola fide iuſtificari? Non profectò magis, quàm ſi argumentêre, Omnis qui ratione prædictus eſt, homo eſt; ſola igitur ratione homo eſt; aut, vt magis Theologicè loquamur, Omnis qui caritatem habet, ſaluus eſt, nam hoc illi non negant; ſola igitur iuſtificamur caritate. Iſta ſanè ratione tam bene nos probare poſsumus ſolis nos operibus ſine fide iuſtificari; quàm illi probant ſola fide iuſtificari ſine vllis operibus. Colligemus enim eodem modo, Omnis qui bona habuerit opera, non peribit, ſed habebit vitam æternam, quod illi non negant; ſolis igitur operibus iuſtificamur: vbi ergo eſt fides? Nec poſsunt reſpondere bona opera ſine fide eſse non poſse, ideóq; non ſequi nos ſolis operibus ſine fide iuſtificari. Nam & ipſi ſimiliter docēt fidem ſine caritate, & bonis operibus eſse non poſse, & tamen colligunt, ſi omnis, qui credit in Chriſtum, ſaluus erit, ſola fide iuſtificamur. Videant igitur, in quod pręcipitium ratione illa ſua deducantur; vt quo argumento probare volunt nos ſola fide ſine caritate, & bonis operibus iuſtificari, eodem concedere cogantur nos ſolis bonis operibus, aut ſola caritate iuſtificari ſine fide; & ſuam cognoſcentes ſtultitiam, ac cęcitatē referant pedem. Videamus nunc, an omnis, qui credit in Chriſtum, ſine vlla prorſus exceptione non pereat, ſed habeat vitam ęternam. Primùm, ſi nulla exceptio, nulla moderatio huic ſententię adhibenda eſt, illud neceſsariò ſequitur, aut qui ſemel in Chriſtum crediderit, fidem vnquam perdere non poſse; aut ſine fide ſaluos eſse poſse. Nam ſi omnis, qui credit, ſaluus erit, aut ſaluus erit, etiamſi fidem perdat, cùm ſtare oporteat generalem illam ſententiam; aut ſi hoc fieri non poteſt, vt re vera non poteſt, vt quiſquam ſaluus ſine fide ſit; illud etiam fieri non poteſt, vt quiſquam, qui ſemel fidem habuerit, fidē perdat. Æquè vtrumque abſurdum eſt, ſed illud hęretici negant, hoc verò concedunt. Vnde apparet, quàm abſurda eorum ſit opinio, quę non niſi tam abſurda admiſsa re defendi poteſt. Quod ſi verum eſt, nullus hęreticus, nullus apoſtata, nullus atheus, qui ſemel Chriſtianus fuerit, fieri poteſt. Vbi ergo eſt illud, *Oportet hæreſes eſſe?* 1. Corinth. 11. 19. vbi eſt, *Hæreticum hominem poſt vnam, & ſecundam correptionem deuita?* ad Titum 3. 10. Quomodo illi de quibus loquitur D. Paulus 1. Tim. 1.19. *circa fidem naufragauerunt?* Quomodo iſti ipſi, qui hoc dicunt, hæretici facti ſunt? Nam hęreticos quidem eſse, vel ſi hoc vnum dicerent, & ſcriptura vniuerſa, & omnis terrarum orbis iudicium teſtaretur. Quid? quod vix vlla fuit vnquam vetus hęreſis, quam illi non renouarint? At, inquiunt, qui fidem deſerentes hęretici fiunt, videbantur illi quidem habere fidem, ſed veram tamen fidem non habebant. Non vident ſtolidi hoc ipſum cum alio ſuo errore conſiſtere non poſse. Docent enim eum, qui fidem habet, certiſſimum eſse & ſe fidem habere, & ſibi eſse remiſſa peccata. Atqui vidimus multos ex iſtis ipſis Caluiniſtis, qui ſe certiſſimos eſse dicebant veram ſe fidem habere, peccatorúmque remiſſionem conſecutos, paullo poſt Catholicos fieri; quod eſt iſtorum iudicio fieri hęreticos. Perdiderunt igitur iſtorum opinione veram fidem. Mentiebantur, inquiunt, cùm apud nos erant, verámque ſe fidem habere profitebantur. Credo equidem eſse mentitos, quòd ſe veram fidem habere dicerent; ſed non mentiebantur, cùm ſe iſtam veſtram fidem habere profitebantur. Quid enim mirum mentiri iſtos, qui vix vnquam verum dicunt, niſi cum ſe hoc credere, quod credunt, id eſt hęreticos eſse dicunt? Tenemus igitur aliquam neceſsariò huic generali ſententiæ moderationem adhibendam eſse, quando niſi adhibeatur, non ſolùm fides Catholica noſtra, ſed ne ipſorum quidem hęreſis ſtare poteſt. Quid? quod ex aliis ſcripturæ locis perſpicuum eſt ſolam fidem ad ſalutem ſatis non eſse? Quid enim clarius, quàm quod dicit D. Paulus 1. Corinth. 13. 2. *Si habuero omnem fidem, ita vt montes transferam, caritatem autem non habuero, nihil ſum?* Locutio, inquiunt, eſt hypothetica, nec enim ſignificari fidem ſine caritate eſse poſse; ſed ſi eſse poſset, nihil profuturam. Iſtud ſomnium in commētariis ad eum locum Deo volente refutabimus. Nunc fingamus verum eſſe, quod dicunt, conditionalem eſſe locutionem. Hoc ipſum nobis ad refellendum eorum errorem ſatis eſt. Nam ſi ſola fides iuſtificat, & nihil ad iuſtificationem caritas facit, quamuis fides ſine caritate eſſe non poſſet, tamen ſi eſset κατ' ἀδύνατον, etiam iuſtificaret. Atqui hoc ipſum negat D. Paulus. Solent etiam reſpondere non agi illic de fide iuſtificante; ſed de fide miraculorum. Quod aliud monſtrum eſt, iam à nobis apud Matth. cap. 9. 2. refutatum, & illo ipſo loco apud D. Paulum magis, ac magis confutandum. Quid rurſus apertiùs, quàm quod toto 2. cap. Iacobus Apoſtolus docet illa maximè illuſtriſſima ſententia, ver. 24. *Videtis, quoniam ex operibus iuſtificatur homo, & non ex fide tantùm?* Torqueant, quantum velint, locum. Dicant non agi de vera, ſed de ſimulata fide. Reſpondebit pro nobis Apoſtolus ſe non ſolùm de vera fide agere, ſed de illa etiam inſigni Abrahami. *Abraham*, inquit, *pater noſter nonne ex operibus iuſtificatus eſt?* Dicant non agi de vera iuſtificatione, ſed de demonſtratione iuſtificationis, quæ in operibus elucet. Reſpondebit idem Apoſtolus ſe de illa ipſa iuſtificatione agere, de qua dictum eſt; *Credidit Abraham Deo, & reputatum eſt illi ad iuſtitiam.* Hoc enim Iacobus vtitur teſtimonio, vbi iſti negare non poſſunt de veriſſima iuſtificatione agi. Sed plura eo loco, ſi Deus iuuerit, dicturi ſumus. Cùm ergo conſtet non poſſe hanc ſententiam tam generaliter, quàm dicitur, intelligi, ſed aliquam illi interpretationem adhibendam; quam poſſumus meliorem adhibere ea, quam D. Paulus, & Iacobus adhibent? Omnis qui credit, non peribit, ſi caritatem, & bona opera adiunxerit fidei; ſi fidem habuerit, non ſolam, id eſt mortuam, ſed viuam, & per caritatem operantem.

16. *Sic enim Deus dilexit mundum, vt filium ſuum vnigenitum daret.*) Mirum Nicodemo videri poterat, quod Chriſtus dixerat, ſicut Moyſes ſerpentem exal-

An ſola fide iuſtificemur.

Solā fidem ad ſalutem ſatis non eſſe ex aliis locis ſcripturæ colligitur.

Ver. 21.

Geneſ. 15. 6 Roman. 4. 3. ad Gal. 3. 6. Iac. 2. 23

tauerat, ita exaltari filium hominis oportere. Docet mirum non eſſe, id enim Dei erga homines amore factum eſſe vt interpretantur, Chryſoſt. & Amphilochius Epiſcopus Iconij, vt ne filio quidem ſuo vnigenito parceret, ſed pro nobis omnibus traderet illum, vt ait D. Paulus Rom. 8. 32. Exaggerat Chriſtus ſingulis verbis Dei erga homines amorem. Primùm quòd prior eos dilexerit, vt idem Ioannes ait 1. epiſtola c. 4. 10. 19. Deinde quòd Deus homines, inter quos tãta diſſimilitudo eſt, vt nulla conciliandi amoris cauſa eſſe videatur. Præterea quòd Deus infinitis offenſus peccatis peccatores illos ipſos, à quibus offenſus fuerat, dilexerit. Hoc enim eſt *mundus*, qui *totus in maligno*, vt idem Ioannes ait, *poſitus eſt*, ac propterea fortaſſe Chriſtus non homines, ſed mundum nominauit. Vtitur hoc eodem diuini amoris argumento D. Paulus ad Rom. 5. 8. *Commendat*, inquit, *caritatem ſuam Deus in nobis, quoniam cum adhuc peccatores eſſemus, Chriſtus pro nobis mortuus eſt.* Præterea quòd nõ Iudæos tantùm, quibus aliquid ex fœdere debere videbatur, ſed omnes omnino homines; hoc enim eſt, quod dicit mundum, quemadmodum idem alibi Ioannes ait, *Ipſe eſt propitiatio pro peccatis noſtris. non pro noſtris autem tantùm, ſed etiam pro totius mundi.* Dein quòd amoris cauſa non quiduis fecerit, ſed filium ſuum dederit. Deinde quòd filium non quemuis, aut non vnum è multis, ſed vnigenitum dederit, in quo omnem ſuum amorem collocauerat. Poſtremò quòd non quoquo modo dederit, ſed dederit, vt tanquam ſerpens in deſerto exaltaretur, id eſt vt affigeretur cruci. Hoc enim probare voluit, atque id hoc loco ſignificat dare, tradere illum in manus peccatorum, vt faciant illi quidquid collibuerit. Ad hũc modum Chryſoſt. & Theophylact. exponunt. Tria ex hoc loco dogmata colliguntur. Primùm quidem Chriſtum verum eſſe Deum, quia non quoquo modo filius, ſed vnigenitus Dei filius appellatur, & non poteſt, vt Cyrilus diſputat, filius Dei vnigenitus nõ eſſe filius naturalis, ac proinde verus Deus. Neque quidquam pro nobis Deus feciſſet magni, ſi creaturam nobis aliquam dediſſet. Itaque & Cyrillus, & Idacius Clarus lib. 3. aduerſus Varimadum, & Hilarius lib. 6. de Trinitate, Ammonius in Græca Catena, Theophylactus hoc teſtimonio refellunt Arianos. Reſpondebãt Ariani, vt Ammonius, & Theophylactus referunt, Chriſtum vnigenitum appellari, quia ſolus ea, qua erat, perfectione à Deo creatus fuerat. Refellunt ijdem auctores hoc fortaſſe dici potuiſſe, ſi non filius, ſed vnigenitus tantùm vocatus fuiſſet; at vocatur filius vnigenitus. Secundum eſt contra eos, qui prędeſtinatiani olim dicti ſunt, vt ait quiſquis auctor eorũ cõmentariorum in pſalmos eſt, qui Arnobio tribuũtur, & Hincmarus antiquus auctor ſcripto cõtra eos libro, quorum error erat Chriſtum non pro omnibus generaliter hominibus, ſed pro ſolis prædeſtinatis fuiſſe mortuum. Qui nunc Caluiniſtarum etiam eſt error. Hoc enim loco non prædeſtinatis, ſed toti omnino mundo datus fuiſſe dicitur. Tertium eſt Chriſtum venturum in hunc mundum non fuiſſe, ſi homines non peccaſſent. Hãc enim ſolam cauſam aduentus ſui & Chriſtus hoc loco, & ſcriptura vniuerſa, & veteres auctores omnes reddunt, vt homines à peccato liberaret. Rectè etiam ex hoc loco D. Ambroſius lib. 1. de pœnit. c. 10. Nouatianos refellit peccatoribus, qui grauioribus delictis tenerẽtur, negantes pœnitentiam. Negare nos ijs pœnitentiam

1. epiſt. c. 5. 19.

1. epiſt. c. 2. 2.

Hincmari liber cõtra Prædeſtinatos.

Nouatiani refellũtur.

A non debere, quos Deus ita dilexerit, vt filium pro eis ſuum vnigenitum daret.

Vt omnis, qui credit in eum.) Vide quæ diximus ſuperiore verſu.

17. *Non enim miſit Deus filium ſuum in mundum, vt iudicet mundũ, ſed vt ſaluetur mundus per ipſum.*) Quid poterant homines peccatores cogitare audiẽtes Deum filium ſuum in mundum miſiſſe, niſi ideo miſiſſe, vt pœnas ab ipſis ſcelerum exigeret, & Patris iniurias vindicaret? itaque id ipſum, quod dixerat, ita Deum mũdum dilexiſſe, vt filium illi ſuum vnigenitum

B traderet, vt quiſquis in eum crederet, non periret, ſed haberet vitam æternam, non cõtentus dixiſſe ſemel, iterum aliter dicit; remouétque illam ab eis plenam timoris opinionem, quam illis peccatorum ſuorum conſcientia generabat; ne forte idcirco veniſſet, vt mundum iudicaret. Paullo aliter Chryſoſtomus, & Euthym. Sed res eodem redit, confirmare Chriſtum his verbis, quod modò dixerat, alio amoris argumento. Non ſolùm miſiſſe filium ſuum, vt omnis qui in eum crederet, haberet vitam æternam, ſed quodammodo illi prohibuiſſe, ne quenquam primo quidem

C illo aduẽtu iudicaret. Iudicare hoc loco ex Hebræorũ idiomate pro cõdemnare poſitum eſt, vt, *ſi noſmetipſos diiudicaremus, non vtique iudicaremur.* 1. Cor. 11. 32. *fornicatores, & adulteros iudicabit Deus* Hebr. 13. 4. Opponit enim hæc duo inter ſe verba iudicare, & ſaluare. Rectè Auguſtinus, Beda, & Theophylactus colligunt ex hoc loco Chriſtũ, quãtum in ſe fuit, pro omnibus eſſe mortuum, omnéſque voluiſſe fieri ſaluos, per ipſos ſteriſſe homines, quo minùs oẽs ſalui eſſent. *Quantum in medico eſt*, inquit Auguſt. *ſanare venit ægrotum. Ipſe ſe interimit, qui præcepta medici obſeruare non*

D *vult. Venit ſaluator ad mundum. Quare ſaluator dictus eſt mundi, niſi vt ſaluet mundum, non vt iudicet mundum? Saluari non vis ab ipſo, ex te ipſo iudicaberis.*

Hebraiſmus iudicare, id eſt condemnare.

Tract. 12.

18. *Qui credit in eum, non iudicatur qui autem non credit, iam iudicatus eſt.*) Explicat, atque cõfirmat, quod dixerat, non veniſſe in mundum Chriſtum, vt mundum iudicaret; venit enim, vt omnes crederent in ipſum, vt paullo ante dixerat, qui autem in ipſum credit, nõ iudicatur; non igitur venit, vt mundum iudicaret. Iudicari hoc loco etiam graues auctores interpretantur, vt vox ipſa ſonat, non venit in iudicium, Ammo-

E nius, Auguſtinus, Cyrillus, Beda. Vnde illa Theologorum nata diſputatio, quomodo qui credit non iudicetur, cùm dicat D. Paulus, *Omnes nos manifeſtari oportet ante tribunal Chriſti*; & omnis ſcriptura doceat omnes prorſus homines & bonos, & malos eſſe iudicandos, *vt referat vnuſquiſq; propria corporis prout geſſit, ſiue bonũ, ſiue malum.* Nota illa diſtinctio, omnes iudicãdos eſſe iudicio approbationis, reprobationíſue, nõ diſcuſſionis. Quæ diſtinctio, ſi bene hic locus intelligatur, neceſſaria nõ erit. Diximus ſuperiore verſu iudicare hîc idẽ valere, quod condẽnare, quẽad-

F modum Chryſoſt. Euthy. & Theophyl. exponũt. Dicitur autẽ, qui credit, nõ condẽnari, id eſt condẽnari nõ poſſe, aut ſubiectus nõ eſſe condẽnationi. Cõtrà verò, qui nõ credit, iam condẽnatus eſſe, nõ quòd in iudicio condẽnandus poſtea nõ ſit, ſed quòd ipſe iam in ſe condẽnationis cauſam habeat. Quẽadmodum Adamo dictũ eſt, *In quacunque die comederis ex eo, morte morieris*, non quòd ſtatim moriturus eſſet; ſed quòd ſtatim mortis in ſe cauſam habiturus, vt Chryſoſtomus, Theophylact⁹, & Euthymi⁹ exponũt. Sed plus etiã quiddã mihi videtur ſignificare, *Iam iudicatus eſt*,

2. Corinth. 5. 10.

An omnes homines iudicandi ſint.

Geneſ. 3. 2. 17.

id eſt

id eſt eo ipſo, quòd non credit, ipſe ſe condemnat, oſtenditque ſe pœna dignum eſſe, cùm lucem, iudicémque refugiat, vt explicatur ver.19. & 20. Quemadmodnm fur eo ipſo, quòd ad iudicem venire recuſat, ſeipſum condemnat. Videbatur potiùs dicẽdum eſſe; qui autem non credit, iudicatur; ſicut dixerat, qui credit in eum, non iudicatur, vt Auguſtinus, & Beda animaduertunt. Sed plus dixit, quàm dicendum eſſe videbatur; *Qui non credit*, inquit, non ſolùm iudicatur, ſed *iam iudicatus eſt*, id eſt non ſolùm ſubiectus eſt condemnationi, ſed iam eſt etiam condemnatus. Quærunt Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius, quomodo *qui credit in eum, non iudicatur?* quid enim ſi credat quidem, ſed bona opera non habeat? Reſpondent non vtique vt Caluiniani, ſed vt nos ſupra reſpondimus, intelligendum hoc eſſe, ſi ita credat, vt oportet; ſi fidem habeat per caritatem operantem. Nam de iis, qui ſolam ſine bonis operibus habent fidem, dicere D. Paulum, *Confitentur ſe noſſe Deum, factis autem negant*, ad Titum 1.16. Nec ſignificat D. Paulus, & auctores illi veram fidem non eſſe, quę expers bonorum operum eſt, ſed non magis ad ſalutem ſolam ſatis eſſe, quàm ſi vera non eſſet.

19. *Hoc eſt autem iudicium.*) Hęc eſt condemnatio, id eſt condemnationis materia, vt Chryſoſt. Cyrillus, Theophylactus, Euthymius, aut condemnationis iudicium, vt ego interpretor. Eſt enim ſenſus; hoc ipſo quòd non credit aliquis in Chriſtum, ſed eum tanquam tenebrę lucem fugit, declarat ſe in tenebris eſſe, ſéque ipſum tanquam peccatorem condemnat. Hoc enim eſt, quod dixit, *iam iudicatus eſt*. Quid? ergóne, qui lucem magis, quàm tenebras dilexère, bona habebant opera? Hoc enim videtur ſequi, ſi quorum opera mala erant, ad lucem, id eſt Chriſtum, venire noluerunt; eorum, qui ad lucem venerunt, bona opera fuiſſe, vt D. Auguſtinus, & Beda ſubtiliter animaduerterunt. Reſpondent hac ferme ſententia, omnium quidem opera mala fuiſſe; ſed eos, qui celari opera ſua mala noluerunt, ad lucem veniſſe, nihil grauatos ea profiteri, atque inde bonos eſſe cœpiſſe; & diſſipatis tenebris lucem factos. Contrà verò, qui opera ſua mala à luce patefieri, atque confiteri ſponte ſua noluerunt, manſiſſe in tenebris, eóque ipſo iudicaſſe ſe condemnatos eſſe, qui quaſi deſperabundi ſalutem quęrere noluerunt. Inſeram huc pauca ex multis Auguſtini verba, quia vtilia ſunt moribus. *Multi*, inquit, *dilexerunt peccata ſua, & multi confeſſi ſunt peccata ſua; quia qui confitetur peccata ſua, & accuſat peccata ſua, iam cum Deo facit. Accuſat Deus peccata tua, & ſi tu accuſas, coniungeris Deo. Quaſi duæ res ſunt homo, & peccator. Quod audis homo, Deus fecit; quod audis peccator, ipſe homo fecit. Dele quod feciſti, vt Deus ſaluet, quod fecit. Oportet, vt oderis in te opus tuum, & ames in te opus Dei. Cùm autem cœperit tibi diſplicere, quod feciſti, inde incipiunt bona opera tua, quia accuſas mala opera tua. Initium operum bonorum, confeſſio eſt operum malorum. Facis veritatem, & venis ad lucem. Quid eſt facis veritatem? Non te palpas, non tibi blandiris, non tibi adularis, non dicis iuſtus ſum, cùm ſis iniquus, & incipis facere veritatem.* Non dubium Chriſtum hic lucem appellari, vt ſupra c.1.9.

Tract.12.

21. *Qui autem facit veritatem, venit ad lucem.*) Notus Hebraiſmus אמת, veritatem Hebrȩi vocant opus iuſtum, ac rectum, quia quod verum eſt, rectum eſt; & quod rectum, verum, ac ſibi conſentiens. *Dirige*, inquit, *me in veritate tua*, id eſt recta, Pſal.24.5. &, *ingrediar in veritate tua*, id eſt in via tua recta, Pſal. 85.11. Aptè autem veritatem cum luce coniunxit, quia lux veritatem declarat; quid enim verum, quid falſum ſit, luce cognoſcimus. Sic etiam coniunxit Dauid Pſal.42.3. *Emitte lucem tuam, & veritatem tuam.* Propterea ergo bona opera non aliter hîc, quàm veritatem appellauit, quia de luce agebatur, qua opera veráne, an falſa ſint, cognoſcuntur.

Venit ad lucem, vt manifeſtentur opera eius.) Morale hoc eſt, ex conſuetudine enim, & more hominum docet, quid iiſdem hominibus erga Deum accidat. Solent homines, qui malè agunt, lucem refugere, *qui ebrij*, inquit, *ſunt, nocte ebrij ſunt.* Solent, qui aliquid boni agunt, lucem amare, ac videri velle. Id Chriſtus non laudat, docet eodem modo homines, qui malè agunt, Deum fugere; qui verò bene, ad Deum venire. Vera ſententia: nemo magis Eccleſiam, nemo magis conciones ſacras, nemo magis confeſſionem, cęteráque fugit ſacramenta, quàm qui peccatorum maximè plenus eſt. Rabies eſt omne peccatum; medicum, & aquam, qua ſanari poteſt, reformidat.

1.Theſ.5.7.

Quia in Deo ſunt facta.) Quidam exponunt, quia per Deum, aut Dei inſtinctu facta ſunt, quia à Deo proficiſcuntur. Deum enim eſſe, *qui operatur in nobis, & velle, & perficere pro bona voluntate.* Quod etſi eſt verum, non eſt dictum ſatis ad huius loci interpretationem accommodatè. Nec enim propterea, qui bene agit, ad Deum venit, quia eius opera auctore Deo facta ſunt: ſed quia Deo placent, eiúſque voluntati ſunt conſentanea, ideóque libenter ad Deum venit, vt ab eo laudetur. Itaq; meliùs Euthymius interpretatur, *in Deo*, id eſt ſecundùm Deum, vt ponatur Grȩcè ἐν pro κατὰ, vt Geneſ. 6.9. *cum Deo ambulauit*, id eſt ſecundùm Deum.

Philip.2.13.

22. *Poſt hæc venit Ieſus, & diſcipuli eius in Iudæam terram.*) Nonne ſuperior omnis hiſtoria acciderat in Iudȩa, & quidem Ieroſolymis? quo ergo modo nunc dicitur poſt hęc in Iudæam Chriſtus veniſſe? Fefellit hic locus multos recentiores præſertim interpretes. Alios, vt exiſtimarent ſuperiorem hiſtoriam Nicodemi non in Iudæa, ſed in Galilæa contigiſſe. Celebrato enim Ieroſolymis Paſcha, vt capite ſecundo dictum eſt, Chriſtum in Galilęam, vnde feſti celebrandi cauſa venerat, rediſſe. Eò ſecutum Nicodemum ſtudio inflammatum ab eo aliquid diſcendi. Poſtea veniſſe iterum à Galilęa in Iudæam, vt officium ſuum publicè iniret baptizandi. Quod qui dicunt violentè rumpere mihi videntur filum hiſtoriæ. Nicodemum enim Ieroſolymitanum fuiſſe ciuem, omnes etiam interpretes iſti concedunt, & ex eo manifeſtum eſt, quòd princeps erat Iudæorum, quódque indicat ſe Chriſti ſermonibus in die feſto Paſchæ Ieroſolymæ interfuiſſe ſupra ver.1. & 2. Quibus commotum ſermonibus ad Chriſtum veniſſe ex eodem loco colligitur non obſcurè. Venit autem noctu, non dubium Ieroſolymitanorum, vt illic diximus, metu; quid autem erat cauſę, quamobrem in Galilæa noctu ad Chriſtum veniret, vbi nullus à Ieroſolymitanis ciuibus metus eſſe poterat? Alios in alium coniecit errorem, vt putarent Chriſtum poſt illud colloquium cum Nicodemo in Galilæam abiiſſe, indéque aliquanto poſt tempore in Iudęam reuertiſſe, vbi doceret, ac baptizaret; ſic Strabus interpretatur. Hos etiam refellit textura ipſa orationis, & hiſtorię; ita enim profecto Ioannes loquitur, quaſi ſtatim ab ſuperiore colloquio in Iudęam Chriſtus diſceſſerit. Lyranus hîc mihi videtur ſenſum ar-

Nicodemus ciuis Ieroſolymitanus.

tigiſſe,

tigiſſe, veniſſe in Iudæam Chriſtum, non quòd priùs in Iudæa non eſſet; erat enim Ieroſolymæ; ſed quòd Ieroſolyma diſceſſerit, & in reliquā Iudææ regionē venerit. Nā qui Ieroſolymis erat, vix in Iudęa eſſe dicebatur, quia meliore loco, quàm in Iudæa erat; ſicut qui Romę eſt, non dicitur in Romania eſſe, ſed Romę; & qui Hiſpali eſt, nō dicitur in Bætica eſſe, quāuis Hiſpalis in Bętica ſit; quēadmodum nō dicitur in mūdo eſſe, qui Mediolani eſt, quia nimis id generale eſt, ſed dicitur eſſe Mediolani; qui autē nullo nobili Bæticæ loco eſt, is ꝓpriè in Bętica eſſe dicitur; & qui nullā vnquā fixā habet ſedē, is dicitur eſſe in mundo, quo ſenſu Philoſophus ille mundanum ſe eſſe dixit. Sic ergo Ioannes de Chriſto locutus eſt, quaſi in Iudæa non eſſet, cùm eſſet Ieroſolymæ, indéque in Iudæam veniſſe dicat, quia in regionē Iudææ venerat, quæ nullo honorificentiore, quàm Iudææ titulo ornari poterat. Propterea vt Lyranus putat, nō dixit in Iudęam, ſed *in Iudæam terram* veniſſe. Alij alia ratione idem docent, Ieroſolymā propriè non in tribu Iuda, ſed in tribu Beniamin locatā fuiſſe, itaque rectè dici Chriſtum à Ieroſolyma in Iudæam veniſſe. Nō probo, quia etſi Ieroſolyma, aut maior eius pars in tribu erat Beniamin; tamen tota regio duarum tribuum Iudæa vocabatur; neque vnquam à loco vbi tribus Beniamin habitabat, memini diſtingui. Quacunque tandem ratione id factum fuerit, hoc teneamus, Chriſtum à Ieroſolymis in Iudęam veniſſe dici, quēadmodum non Lyranus ſolùm, ſed etiam Chryſoſt. Theophylact. & D Thom. interpretātur. Cur eò venerit, ex ſequentibus intelligitur, vt illic baptizare, & prædicare inciperet. Nam baptizaſſe eum ante nō legimus. At cur eò potiùs quàm alio loco baptizare voluit? Haud difficilis coniectura: baptizabat ibi Ioannes, qui præclarum illud de ipſo teſtimonio perhibuerat, *Ipſe vos baptizabit in Spiritu ſancto* Matth. 3. 11. Erat etiam ad baptizandum locus aptus, quia aquæ multæ ibi erant, magnúſque hominum cōcurſus ibi fiebat, vt ſequenti verſu declaratur. Voluit ergo ibi baptizare, vbi & aquæ erant multæ, & magna hominum frequentia baptizari volentium, & Ioānes, qui baptiſmo ſuo auctoritatem daret. Quærūt Chryſoſt. Theophylact. & Euthym. quomodo Chriſtus hîc dicatur baptizaſſe, cùm c. 4. 2. Ioannes dicat non ipſum per ſe, ſed per ſuos diſcipulos baptizaſſe. Facilis ſolutio, baptizaſſe nunc dicitur, quia eius auctoritate, & nomine ipſius diſcipuli baptizabant. Maior quæſtio ex ipſa huius quæſtionis ſolutione naſcitur, cur non ipſe per ſe baptizabat? Cauſam Ammonius fuiſſe putat, quòd nondum Spiritus ſanctus datus eſſet, in quo ipſe baptizaturus erat. Itaque in ea videtur eſſe ſententia, in qua alij olim graues auctores fuere, baptiſmum Chriſti ante paſſionem, & reſurrectionem eius, vnde vim omnem accepit, Spiritum ſanctum, & remiſſionem peccatorum non tribuiſſe. Quod minimè obſcurè Leo docet epiſt. 4. ad epiſcopos Siciliæ c. 3. & Chryſoſt. & Tertullianus in lib. de baptiſmo, & multis verbis Rupertus hoc loco cōfirmat. Proficit Eccleſia ſapientia & ætate, vt Hilarius ait. Hic hodie error eſt: itaque cautè lector in his auctoribus verſari debet. Et verò quis credat diſcipulos Chriſti qui iā tunc baptizabant, ante mortē eius baptizatos nō fuiſſe? Quod ſi baptizati ante ſunt, ab ipſo vtiquè & in Spiritu ſancto baptizati ſunt, alioqui peccatorum remiſſionē, quam alij per baptiſmum poſtea dabant, ipſi non acceperunt, quod abſurdum

Quomodo Chriſtus dicatur hîc baptizaſſe.

Baptiſmus ante Chriſti paſſionē peccata remittebat.

A profectò dictu eſt. Baptizabat igitur ipſe aliquando ante paſſionem ſuam Chriſtus, & in Spiritu ſancto baptizabat. Ac fortaſſe hoc ipſo loco baptizauit aliquos. Nam quod poſtea Ioannes dicit ipſum nō baptizaſſe, non incommodè interpretari poſſumus, non ſolitum baptizare, etiamſi paucos aliquos aliquādo baptizauerit. Multo igitur melior alia ratio eſt, quā idem indicat Ammonius, & Cyrillus hoc loco, & multis contra Donatiſtas locis diſputans repetit Auguſtinus, ideo Chriſtum non per ſe, ſed per ſuos diſcipulos baptizaſſe, vt oſtenderet quid inter ſuum, B Ioanníſque baptiſmum intereſſet. Ioānis baptiſmus non erat idem, ſi ab alio, quàm à Ioanne datus eſſet, quia Ioannis nomine non dabatur; Chriſti autem baptiſmus à quocunque daretur, Chriſti erat; quia non eius, qui dabat, ſed eius, qui inſtituerat, Chriſti auctoritate, & nomine dabatur. Caluini errorem eundem Chriſti, Ioanníſque baptiſmum facientis apud Matthæum cap. 3. 11. refutauimus. Hoc loco verba Cyrilli ponam, vt quid inter Catholicum & hæreticum interſit auctorem lector videat, & quàm bene iam tum futuros refutauerit Caluiniſtas. C *Videbat*, inquit, *Ioannes Spiritus ſancti gratia illuminatus, quàm neceſſarium eſſet ea narrare, quibus, quantum Chriſti baptiſmus, Ioannis baptiſmo præſtaret, aperiretur. Perſpexit haud multo poſt aliquos futuros, qui aut nullam inter baptiſmum & baptiſmum differentiam facerent; ſed pari laude vtrumque coronarent; aut ob imperitiam, & lapſum hominum meliorem eſſe baptiſmum Ioannis putarent. Nullum enim eſt tam turpe facinus, quod imperitia non audeat aggredi. Nulla blaſphemia tam magna, vt aduerſus ſacratiſſima Eccleſiæ dogmata non dicatur libenter ab ijs, qui omnia, vt ſcriptum eſt, recta peruertunt. Ne igitur temerarij homines aquam Ioannis, qua in pœnitentiam baptizabat,* D *ſpirituali baptiſmo Chriſti anteferre auderent, cauſas tam turpis temeritatis euertens, ipſum Baptiſtam exponit huius quæſtionis nodum dubitantibus ſuis diſcipulis diſſoluiſſe. Baptizabat enim Chriſtus per diſcipulos ſuos; Ioannes non per alios, ſed ſuis manibus.*

Caluini error de Ioānis baptiſmo.

Lib. 2. c. 57.

Mich. 3. 9.

23. *Erat autem & Ioannes baptizans in Ænnon iuxta Salim.*) Cur dicat illic etiam Ioannem fuiſſe, ac baptizaſſe, facilè intelligitur. Munit viam ad ſequentem hiſtoriam; narraturus enim erat, quomodo Ioannis diſcipuli ægrè tuliſſent, quòd Chriſtus baptizaret, & Ioanne deſerto, omnes ad eum currerent, E vt occaſionem haberet exponendi, quod teſtimonium Ioannes de Chriſto illa eadem occaſione reddidiſſet. Ænnon iuxta Iordanem fuiſſe verſus Meridiem octauo à Scythopoli lapide auctor Hieronymus in locis Hebraicis. Erat & alius locus eodem nomine iuxta Damaſcum Ezechiel. 47. 17. ad cuius diſtinctionē putant quidā Euangeliſtā addidiſſe *iuxta Salim*. Erat autē *Salim*, aut Salem, vt ait idem Hieronymus in epiſtola ad Euagrium, oppidum prope Sichem, de qua c. 4. 5. dicemus.

24. *Nondum enim miſſus fuerat Ioannes in carcerem.*) F Hoc propterea Euangeliſta mihi videtur adieciſſe, vt occurreret tacitæ lectoris obiectioni. Poterat, qui alios legiſſet Euangeliſtas, exiſtimare iam tum Ioannem in carcere fuiſſe; ſolus enim Ioannes narrat, quid Chriſtus poſt baptiſmum, & antequam Baptiſta in vincula conijceretur, egerit. Poterat igitur obijcere, quomodo baptizare Ioannes poterat, cùm in carcere iam eſſet. Huic obiectioni occurrit Euangeliſta dicens; *Nondum enim miſſus fuerat Ioannes in carcerem.* Chryſoſtomus, Theo-

phylactus, & Euthymius exiſtimant voluiſſe Euangeliſtam indicare non debuiſſe, quandiu carcere prohibitus non erat, Ioannem ab officio baptizandi deſiſtere etiam Chriſto baptizante. Quęrúntque cur incipiente baptizare Chriſto Ioannes non deſtiterit baptizare. Cuius rei duas rationes afferunt; alteram, ideo non deſtitiſſe, vt ſemper aliqui ad ſe venirent, eóſque baptizatos à ſe, & quodammodo initiatos mitteret ad Chriſtum; alteram, ne ſi deſiſteret, maiore aduerſus Chriſtum ęmulatione eius diſcipuli concitarentur, quaſi cauſa eſſet, vt ipſorum pręceptor obſcuraretur, & ab officio ceſſaret. Si enim tam ſæpe ab eo moniti ipſum nõ niſi aqua baptizare, Chriſtum Spiritu etiam ſancto baptizaturum, eóque baptizare, idémque ſępe pręedicare non deſinente, tamen inuidebant Chriſto; quid facturos fuiſſe, ſi baptizare deſiiſſet? Adde, inquiunt iidem auctores, quòd ſi baptizare deſiuiſſet, indignatione quadam, quòd Chriſtus etiam baptizaret, feciſſe videretur.

Cur. incipiēte Chriſto Ioānes non deſtitent baptizare.

25. *Facta eſt autem quæſtio ex diſcipulis Ioannis cum Iudæis de purificatione.*) Ἐγένετο οὖν ζήτησις, excitata igitur eſt quęſtio. Quod dicit ex diſcipulis Ioannis, perinde eſt ac ſi diceret facto initio à diſcipulis Ioannis. Mouit enim quęſtionem inuidia, res natura ſua contentioſa. Quod autem ſequitur, *cum Iudæis*, in multis antiquis codicibus eſt μετὰ ἰουδαίου, cum Iudęo quodam, vt Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius indicant ſe legiſſe; ſed noſtram lectionem meliorem eſſe nõ dubito. Quorſum autem cum Iudęis, & non potiùs cum diſcipulis Chriſti Ioannis diſcipuli diſputabant, cùm de Chriſti baptiſmo ageretur? Credendum eſt illos ipſos Iudęos, quibuſcum diſputarunt, diſcipulos fuiſſe Chriſti; non quidem ex iis, qui Chriſtum ſemper tãquam eius familiares ſequebantur; ſed ex iis, qui ad eum, vt baptizarentur, & ipſum audirent, ventitabant; quos propterea, vt exiſtimo, Ioannis diſcipuli potiùs quàm familiares diſcipulos Chriſti aggreſſi ſunt, quia vel non ſunt auſi cum domeſticis Chriſti de Chriſto ipſo diſputare, vel non ſperarunt ſe alios, quàm Iudęos, eóſque nondum familiares Chriſto ab ipſo poſſe deducere. Atque hac fortaſſe de cauſa, quamuis & ipſi ſuo quodam modo diſcipuli eſſent Chriſti, noluit eos Euangeliſta diſcipulos, ſed Iudęos appellare. De qua autem purificatione quęſtio fuerit, etiam quidam quęrunt. Súntq; nonnulli, qui aliqua ſpecie probabilitatis ducti non de baptiſmo, ſed de Iudaicis, legalibúſque purificationibus quęſtionem fuiſſe putent; potuiſſe enim Euangeliſtam, ſi de baptiſmo diſputatum fuiſſet, baptiſmum appellare; nunc autem non baptiſmum, ſed purificationem appellaſſe. Sed ego quidem non dubito, nec vllus bonus auctor, quem legere meminerim, dubitauit de baptiſmo Ioannis, & Chriſti diſputatum fuiſſe, vter eorum eſſet melior, vt Chryſoſtomus, Auguſtinus, Cyrillus, Beda, Theophylactus, & Euthymius interpretantur. Quorſum enim dixiſſent Ioanni; *Rabbi qui erat tecum trans Iordanem, cui tu teſtimonium perhibuiſti, ecce hic baptizat, & omnes veniunt ad eum*, ſi de baptiſmo quęſtio non erat? Ipſum igitur baptiſmum Euangeliſta καθαρισμὸν purificationem appellauit, quia ſpecies quędam purificationis erat, ſicut è contrario omnes etiam legales purificationes baptiſmata vocabantur, Mar. 7.4. & Hebr. 9.10.

Verſ. ſeq.

Baptiſmata omnes legales purificationes vocabātur.

26. *Et venerunt ad Ioannem, & dixerunt ei.*) Ad magiſtrum ſuum quęſtionem deferunt, quaſi excitaturi illum in eandem, qua ipſi iam pleni erant, æmulationem; nec enim ſuam, ſed ipſius agi cauſam, eius opinionem periclitari, quam ipſi aduerſus Iudęos Chriſti diſcipulos, & nouarum ſectatores rerum defendendam ſuſcepiſſent. Huc enim omnis eorum tendit oratio. Primum *Rabbi*, id eſt præceptorem vocãt eius beneuolentiam capturi, ipſo nomine monentes debere eum, cùm magiſter ſit, & ſuam ipſius auctoritatem, & diſcipulorum ſuorum partes defendere. Deinde quòd dicunt, *qui erat tecum trans Iordanem*, non nominãt Chriſtum, aut Ieſum, ſed *qui erat tecum*, quod deſpicientium eſt hominum. Deinde non dicunt, Ille cum quo tu eras; ſed *qui erat tecum*, id eſt qui quaſi inferior ad te venerat, pro magnóque habebat apud te eſſe, à te baptizari, abs te commendari; ille, inquam, nunc contra te ſurgit, & ſibi officium tuum vſurpat. Denique, *cui tu teſtimonium perhibuiſti*, ille cui tantum honoris tribuiſti, vt per te inciperet hominibus notus eſſe, nunc quaſi ingratus, & accepti immemor beneficij, ipſo contra te vtitur beneficio, te ſpreto baptizat, & omnes ad eum confluunt. Ad hunc fermè modum Chryſoſt. Theophylactus, & Euthymius edisſerunt. Nec auſi ſunt dicere, inquit Chryſoſtomus, quem tu baptizaſti, ne Spiritus ſancti teſtimonio contradicere viderentur; ſed dicunt, *cui tu teſtimonium perhibuiſti*. Imperfecta oratio eſt, nihil enim concluditur, nihil à magiſtro ſuo petunt; ſed rem illi, vt iudicant, indignam exponunt, ſperantes fore, vt id ſatis eſſet, vt indignatus Ioannes Chriſtum baptizare prohiberet; aut, vt Auguſtinus putat, intelligendam illi quęſtionem ſuam reliquerunt. *Quid dicis? Non ſunt prohibendi, vt ad te potiùs veniant?* Putat Rupertus hos diſcipulos Ioannis fuiſſe Phariſæos, ideóque ſpreuiſſe Chriſtum, de quibus dictum eſt Lucę 7.30. *Phariſæi autem, & Legiſperiti ſpreuerunt conſilium Dei.* Sed id alio dictum eſt ſenſu.

Tract. 13.

27. *Reſpondit Ioannes, & dixit; non poteſt homo accipere quicquam, niſi fuerit ei datum de cælo,*) Huius rei cauſa, vt ait Ammonius, quęſtio illa diſcipulorum Ioannis diuina prouidentia orta eſt, vt hoc iterum Ioannes teſtimonium Chriſto perhiberet. Mirum non reprehendiſſe Ioannem acerbiùs diſcipulos ſuos tam abſurdè de Chriſto ſentientes. Sed prudenter, vt ait Chryſoſtomus, id fecit, ne à ſe diſcederẽt, & ad Chriſtum non irent; volebat enim patientia ſua Chriſto eos lucrifacere. Quòd autem ait, *non poteſt homo accipere quicquam, niſi fuerit ei datum de cælo*, Chryſoſtomus, Euthymius, & Theophylactus de Chriſto dictum putant, quaſi ſenſus ſit; Nolite Chriſto gloriam ſuam inuidere, quidquid enim habet, dè cælo habet. Itaq; hinc Euthymius, & Chryſoſtomus diuinitatem probant. Cyrillus verò, Auguſtinus, Beda, Strabus, & Rupertus de Ioanne intelligunt, quaſi dicat; Ego quidquid ſum, quidquid habeo, de cælo habeo, *non enim poteſt homo accipere quicquam, niſi fuerit ei datum de cælo.* Ambo quidem docemus, ambo baptizamus; ſed ille ſua, non ab alio accepta; ego illius, id eſt accepta de cælo auctoritate. Ille enim Deus, ego homo ſum; &, *non poteſt homo accipere quicquam, niſi datum ei fuerit de cælo.* Hic verus eſt ſenſus. Sed poteſt dubitari, cur non potiùs dixerit; Non poteſt homo habere quicquam, niſi fuerit ei datum de cælo; quemadmodum dixit D. Paulus; *Quid habes, quod non accepiſti?* & Iacobus, *Omne datum optimum, & omne donum perfectum deſurſum eſt deſcendens à patre luminum.* Nam manifeſtum eſt neminem poſſe quidquam accipere niſi datum? Puto ego ſenſum hunc eſſe. Nemo poteſt accipere

1. Cor. 4.7. Iaco. 1.17.

quic-

quicquam ex ſe, aut aliunde, quàm ex cælo. Loquitur autem, vt ait Euthym. de rebus bonis, de gratia, de virtute, de ſanctitate, de auctoritate baptizandi, quas in Ioanne diſcipuli eius admirabantur. Nam vitia quidem ipſi à nobis ipſis accipimus. Simile eſt, quod Chriſtus diſcipulis ſuis poſtea reſpondit volentibus eum prohibere, qui eius nomine dæmonia eijciebat, nec ipſum ſequebatur. *Nolite*, inquit, *prohibere eum; nemo eſt enim, qui faciat virtutem in nomine meo, & poſſit citò malè loqui de me Mar. 9. 39.*

28. *Ipſi vos mihi teſtimonium perhibetis.*) Ipſorum eos verbis coarguit. Produxerant enim Ioannis teſtimonium, vt Chriſto facerēt inuidiam. Retorquet idem in eos Ioannes teſtimonium dicens hoc ipſo, quòd dicitis me illi teſtimoniū perhibuiſſe, teſtimonium ipſi mihi perhibetis; quòd confeſſus fuerim eum eſſe maiorem me. Quare ergo huic ipſi meo, quod profertis, non creditis teſtimonio, & iſtam relinquentes contētionem, illum potiùs, quàm me ſequimini? In hanc ſententiam Auguſt. Beda, Theophylact. & Euthym. ediſſerunt. *Quid vos fallitis ipſos?* inquit Auguſt. *Mihi quomodo propoſuiſtis quæſtionem? Quid mihi dixiſtis? Rabbi qui erat tecum trans Iordanem, cui tu teſtimonium perhibuiſti. Noſtis ergo quale teſtimonium illi perhibui? Quomodo dicturus ſum non eſſe illum, quem dixi eſſe?*

29. *Qui habet ſponſam, ſponſus eſt; amicus autem ſponſi, qui ſtat, & audit eum, gaudio gaudet propter vocem ſponſi.*) Exemplo de medio ſumpto docet, quid inter ſe, & Chriſtum interſit, tantùm nimirum, quantùm inter ſponſum, & amicum ſponſi. Chriſtum ſponſum eſſe, ſe eius eſſe amicum. Primo loco exemplum ipſum declarandum, deinde accommodandum ad Chriſtum, & Ioannem de quibus agitur. Quid eſt, *qui habet ſponſam, ſponſus eſt?* Perinde eſt ac ſi dicat, quamuis in nuptijs multi ſint, tamen non omnes ſponſi ſunt; vnus tantùm is, cui ſponſa traditur, & in cuius eſt poteſtate, ſponſus eſt; ille ſolus pro ſponſo honorandus. Cæteri, qui nuptijs interſunt, ſponſi nō ſunt, ſed aut amici, aut miniſtri ſunt ſponſi; qui non ideo ad nuptias venerunt, vt ipſi tanquā ſpōſi honorentur, ſed vt ſponſum tanquā inferiores honorent. Quod autē ait, *ſtat, & audit eum*, plerique allegoricè interpretātur, Auguſt. præſertim, Chryſoſt. Beda, & Theophylact. de quorū ſententia poſtea diſſeremus. Ego litteralem ſenſum eſſe arbitror, amicum ſtare, id eſt intereſſe nuptijs, ſtare, vt perſona ſua nuptias honoret, ſicut ſtare ſolēt tanquā ſtatuæ, qui nihil aliud agunt quàm perſonam repræſentare; ſtare tanquam ſpectatorem ſponſi, & ſponſæ, cæterùm ſponſam nec attrectare, nec amatoriè alloqui; nō tantùm audere, non tantum ſibi tribuere; quòd ſi faceret, ingens ſcelus eſſet. Quod autē ſequitur, *audit eum*, bene Theophylact. interpretatur, audit ſpōſum cum ſpōſa amatoriè colloquentem, eiúſque vocem audiens vehementer gaudet, hoc eſt *gaudio gaudet propter vocem ſponſi*, quòd videat eum amare ſponſam, & ab ea pariter amari. Quòd attinet ad accōmodationem exēpli, nō dubium quin Chriſtum ſponſum, ſe amicum ſpōſi, id eſt Chriſti eſſe ſignificarit: ſponſam non indicat, ſed haud dubiè Eccleſiam eſſe intelligit, quam & D. Paulus 2. Cor. 11. 2. & Epheſ. 5. 25. 27. Chriſti ſpōſam appellat. Quare autem Chriſtus ſponſus appelletur, & quænam fuerint eius nuptiæ, apud Matth. cap. 22. 2. diſputatum à nobis eſt. Hoc loco illud explicandum, & eſt in primis ad intelligendum verum ſenſum neceſſarium; quomodo hoc exemplo Ioannes probet, quod probare debuit, Chriſtum ſe eſſe maiorem; nec enim ſi ſponſus eſt, continuò maior eſt. Sæpe maiores honoris cauſa minorum nuptijs interſunt. Reſpondeo hoc vnum Ioannem, quod in quæſtione verſabatur, probare voluiſſe, Chriſtum potiùs, quàm ſe honorandum eſſe, quia ille ſponſus, ipſe amicus tantùm ſponſi erat, & ſponſus eſt, cui in nuptijs primus tribuitur honos: eius enim honorandi cauſa ad nuptias cæteri veniunt. Hoc enim erat, quod eius diſcipulos vrebat, quòd viderent magis Chriſtum, quàm Ioannem præceptorem ſuum honorari; maioréſque ad eum hominum fieri concurſus: nunc illis accommodatiſſimo exemplo errorem eripit. Inde tamen ſequitur illum Ioanne eſſe maiorem; ſi enim ſponſus eſt, non quomodo vnus homo de cæteris, qui vnam aliquam vxorem duxit, ſed quomodo is, qui tanquam omnium hominum dominus totam ſibi priùs captiuam primùm redemit, deinde deſpondit Eccleſiam vngues illi peccatorum radens, quemadmodum in veteri lege de muliere captiua deſpondenda, ſi eam captor adamaſſet, præceptum erat, Deut. 21. 12. ſequitur eum maiorem eſſe, quàm Ioannem.

Quomodo Ioannes probet Chriſtum eſſe maiorē ſe.

Quo autem modo Ioannes ſponſi, id eſt Chriſti vocem dicatur audire, non ita facile. Auguſtinus, & Beda, vt paullo ſupra indicabamus, allegoricè id interpretantur, quaſi vocem Chriſti, id eſt eius, non ſuam doctrinam audiuerit. Non credo ego hoc eſſe ad Chriſtum, & Ioannem accommodādum; dictum enim eſt, quia ita fieri ſolet, vt ſæpe diximus multa in parabolis dici ſolere. Sed ſi accommodandum ad Chriſtum, & Ioannem eſt, certè non verba, ſed ſenſus eſt accommodandus. Itaque quærendum non eſt, quæ illa Chriſti vox ſit, quam audiens Ioannes lætatus fuerit. Cum amicus dicitur gaudere *propter vocem ſponſi*, non ſignificatur propter ſolam eius vocem gaudere; ac ne propter vocem quidem; ſed propter ea omnia, quibus verus ſponſus declaratur, ſiue verba cum ſponſa facta, ſiue aliæ quæcunque actiones ſint; ſed vocem pro omnibus, quibus ſponſus cognoſci ſolet, poſuit. Quare Ioannes vocem Chriſti audiuit non ſolùm eum loquentem, & Eccleſiam ſponſam ſuam docentem audiuit, ſed cum baptizantem; cum miracula facientem, cum alia omnia agentem vidit, quibus ſe verum eſſe Chriſtum, id eſt ſponſum declarabat. Quæ omnia videns tantùm abeſt vt contabuerit inuidia, vt eius diſcipuli putare videbantur, vt magnam etiam inde lætitiam animo ceperit. Hoc eſt, quod dicit; *Hoc ergo gaudium meum impletum eſt*; id eſt conſecutus ſum, quod maximè optabam, vt Chriſtum declaratum viderem; itaque nihil iam mihi gratius poteſt accidere. Quaſi dicat, quod Simeon ille dixit, *Nunc dimittis ſeruum tuum Domine ſecundùm verbum tuum in pace: quia viderunt oculi mei ſalutare tuum.* Lucæ 2. 29. 30. Quærunt Chryſoſtomus, & Euthymius, cur ſe Ioānes amicum, potiùs, quàm miniſtrum appellauerit, cum verè miniſter fuerit, & nomen miniſtri plus modeſtiæ, nomen amici plus arrogantiæ præ ſe ferre videatur: hoc enim ipſum amicum eſſe ſponſi honorificum erat. Reſpondent quæſtionem fuiſſe de gaudio, vtrū Chriſti ſplendore, ac dignitate gauderet, an doleret; voluiſſéque probare gaudere ſe, ideo amicum potiùs, quàm miniſtrum appellaſſe, quia gaudere honore ſponſi magis proprium amici, quàm miniſtri eſt,

Quomodo Ioannes Chriſti vocem dicatur audire.

30. *Illum oportet creſcere, me autem minui.*) Facilè hæc ſententia intelligitur ex ſuperiore. Quandoquidem ille verus ſponſus eſt, ego amicus tantùm ſpōſi, qui ſponſam ad illum, id eſt homines adducebam, quem νυμφαγωγὸν Græci vocant, quandiu quidem ſponſam ducebam, antequam ſponſus ipſe appareret, aliquis fortaſſe mihi honos debebatur; demonſtrato verò, & cognito iam ſponſo *illum oportet creſcere, me autem minui*, id eſt eius honorem, dignitatémque conuenit creſcere, meum decreſcere. Antequam Sol appareat, Lucifer quaſi prænūtius eius toto maximè cælo ſplendet; quo magis Sol appropinquat, eò magis obſcuratur. Hoc ſēſu Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius. Commodè autem Cyrillus aduotauit non eſſe hoc de vero Chriſti incremento, veráque Ioannis imminutione; ſed de vtriuſque opinione intelligendum. Nam neque Chriſtus re ipſa maior, neque Ioannes minor futurus erat; ſed maiorem Chriſtus apud homines opinionem, minorem Ioannes habiturus. Non quòd minorem homines de illo exiſtimationem, quàm ante habituri eſſent; ſed quòd de Chriſto maiorem, cuius comparatione Ioannis opinio etſi re quidem vera non decreſceret, tamen decreſcere videretur. Sicut à portu ſoluentibus recedere videtur terra, nō quia recedit, ſed quia ipſi procedūt. Meliùs fortaſſe Gregorius homil. 20. in Euangelia, *Qua in re*, inquit, *quærendum eſt, in quo creuit Chriſtus, in quo imminutus eſt Ioannes, niſi quòd populus Ioannis abſtinentiam videns remotum hunc ab hominibus eſſe conſpiciens, eum eſſe Chriſtum putabat. Chriſtum verò cum publicanis comedentem, inter peccatores ambulantem intuens, eum non Chriſtum, ſed eſſe prophetam credebat. Sed dum per acceſſum temporis & Chriſtus, qui propheta eſſe putabatur, Chriſtus eſt agnitus; & Ioannes, qui Chriſtus eſſe credebatur, propheta eſſe innotuit, impletum eſt, quod de Chriſto ſuus præcurſor prædixit, Illum oportet creſcere, me autem minui. In æſtimatione quippe populi & Chriſtus creuit, quia agnitus eſt, quod erat; & Ioannes decreuit, quia ceſſauit dici, quod non erat.* Auguſtinus, & Beda duas ſubtiles quidem interpretationes adhibent, ſed allegoricas. Alteram, quaſi Ioannes omnium hominum perſona loquatur, qui veniente Deo minuti ſunt, quia ſe peccatores eſſe cognouerunt, Deus verò creuit, quia eius gloria magis eſt aucta; *Antequam veniret Dominus Ieſus, gloriabantur homines de ſe; venit ille homo, vt minueretur hominis gloria, & augeretur gloria Dei. Etenim venit ille ſine peccato, & inuenit omnes cum peccato.* Alteram, vt ad vtriuſque mortē alludatur; Chriſtū enim creuiſſe, quia à terra in crucem exaltatus eſt; Ioannem minutum fuiſſe capitē, quia ſecuri percuſſus. Allegoricum etiam, quod Ambroſius ait libro 2. in cap. 3. Luc. Ioannem Iudæorum, Chriſtum Chriſtianorum perſonam gerere, ſenſumque eſſe oportere deinceps Chriſtianum populum creſcere, decreſcere Iudaicum. Simile quod idem ſcribit Ambroſius ſer. 12. de Natali Domini, & Auguſtinus libro 83. qq. q. 58. & ſerm. 36. de ſanctis, & Hieronymus in comment. in cap. 4. ad Galatas, Ioannem legem Moſis, veteréſque prophetias; Chriſtum legem Euangelicam, gratiámque ſignificare, qua creſcēte illa decreuerint. Magis mirum graues auctores fuiſſe, qui hūc locum aut de tempore, quo Chriſtus, Ioannéſque nati ſunt, intelligendum putauerint, aut ad id certè tempus accōmodauerint; Chriſtum natum eſſe media hyeme, cum dies creſcere; Ioannem poſt ſolſtitium æſtiuum, cum decreſcere incipiunt. Lego hoc apud Chryſoſtomum homilia de natiuitate Ioannis Baptiſtæ; lego apud Ambroſium ſer. 12. de Natali Domini. *Verum*, inquit, *eſt, quod ait Ioannes Baptiſta de Domino ſaluatore dicens, Illum oportet creſcere, me autem minui, ſi quidem hoc potiſſimùm etiam ipſis temporibus approbetur. Ecce enim in natiuitate Chriſti dies creſcit, & Ioannis natiuitate decreſcit. Illo oriente lux proficit; hoc naſcente minuitur. Ipſa enim quodammodo tempora famulantia partibus ſuis cum detrimentum faciunt, ſeruus gignitur; cum autem Dominus naſcitur, conſequuntur augmentum.* Lego apud Auguſtinum ſer. 21. de ſanctis, & in libro 83. qq. q. 58. *Ioannes ipſe, Illum inquit oportet creſcere, me autem minui. Quod & diebus, quibus nati ſunt, & mortibus, quibus paßi ſunt, figuratum eſt. Naſcitur namque Ioannes, ex quo dies incipiunt minui; naſcitur Dominus, ex quo dies incipiunt creſcere. Capite ille minuitur, illum occiditur, hic verò attollitur in cruce.* Ingenioſè hæc dicta ſunt, ſed intelligat lector dicta concionatoriè, quemadmodum & ipſum ad populum concionantem dicere non prohibeo; modò moneat illum, quem ex Gregorio adduximus, verum eſſe ſenſum.

Tract. 14. Auguſt.

Diuerſitas temporum natiuitatis Chriſti, & Ioannis.

31. *Qui deſurſum venit, ſuper omnes eſt.* Reddit Ioannes cauſam, quam ob rem illum oporteat creſcere, ſe autem minui; quia ille de cælo, ipſe de terra eſt. Cauſam autem reddit plus etiā probātem, quàm erat neceſſarium. Non enim ſolùm probat Chriſtum maiorem eſſe ſe; ſed etiam maiorem omnibus. Eſt enim de cælo; itaque origo eius, & nobilitas poſtulat, vt non ſolùm ſupra me, ſed ſupra omnes etiam homines honoretur. Quid ſit de ſurſum eſſe, nemo meliùs, quàm Cyrillus Alexādrinus explicat; non ſolùm quòd vt homo de Spiritu ſancto conceptus fuerit, vt alij nonnulli interpretes intelligunt; aut de cælo, cæleſtíue natura, atque præcellenti, vt Ariani interpretabantur, ſed quòd ex Patris ſubſtantia ſit. De ſurſum enim eſſe in ſcriptura ſacra hoc ſignificare eſſe ex Deo, vt Iacob. 1. 17. *Omne datum optimum, & omne donum perfectum deſurſum eſt deſcendens à patre luminum.* Et verò manifeſtum hoc loco eſt Chriſtum omnibus alijs tāquam Deum hominibus, tanquam creatorem creaturis opponi. Si enim de ſurſum venire nihil ſignificat maius, quàm de cælo deſcendere, cur de ſolo Chriſto, vt Cyrillus argumentatur, tanquam ſingulare quiddam, & proprium dictum eſt, quòd de ſurſum venerit, cùm ſæpe angeli de cælo deſcendant? Quod autem dicit, *ſuper omnes eſt*, ἐπάνω πάντων ἐστίν, idem Cyrillus, & Ammonius presbyter de omnibus generaliter rebus intelligunt ſupra omnia, id eſt ſupra omnes creaturas eſſe, itaque eſſe creatorem. Quod etſi vera ſententia eſt, tamen ſi germanum huius loci ſenſum ſpectemus, magis Auguſtini, Chryſoſtomi, Theophylact. & Euthymij interpretationem probo, vt de ſolis intelligatur hominibus. Nam etſi omnibus creaturis infinito diſcrimine maior eſt, tamen cum ſolis hic hominibus comparabatur. Quin Beda ad ſolum reſtringit Ioannem ſupra omnes, id eſt ſupra me. Sed nimis eneruat vim generalis ſententiæ. At quid eſt Chriſtum ſupra omnes homines eſſe? Chryſoſtomus, & Euthymius, in hunc ſenſum exponunt, *ſuper omnes eſt*, id eſt omnium digniſſimus eſt fide, non indiget meo, aut cuiuſquam teſtimonio. *Ego*, inquit, *non ab homine teſtimonium accipio.* cap. 5. 34. Potiùs de dignitate, & honore loqui videtur Ioan-

nes, *ſuper omnes eſt*, id eſt maior eſt omnibus, maioréque honore dignus. De hac enim re ſermo erat, *Illum oportet creſcere, me autem minui.*

Qui eſt de terra, de terra eſt.) Non eſt, vt videtur tautologia. Nam priore loco, *eſſe de terra* eſt originem è terra ducere; poſteriore ex terra conſtare, terrenum eſſe, vt Auguſtinus exponit. Legit enim, *qui de terra eſt, terra eſt.* Quemadmodum ſupra ver. 6. dixit Chriſtus, *Quod natum eſt ex carne, caro eſt; & quod natum eſt ex ſpiritu, ſpiritus eſt.* Ergo priore loco præpoſitio ἐκ *de* ſignificat originem, poſteriore materiam. Quid igitur? inquit Chryſoſtomus, an Ioannes animam non habebat, quæ de terra non erat? Reſpondet habuiſſe; ſed iſthæc de terra eſſe, nihil aliud ſignificare, quàm humilem, & abiectum eſſe. At non videtur ſpectaſſe Ioannes niſi primam hominis originem, quæ ex limo terræ fuit, Geneſ. 2. 7. quemadmodum Diuus Paulus 1. Corinth. 15. 47. *Primus homo de terra terrenus, ſecundus homo de cælo cæleſtis*, vt rectè Rupertus interpretatur. Senſus denique eſt qualem quiſque originem, talem naturam; & qualem naturam, talem ſermonem habet. Qui ex terra habet originem, terreſtrem naturam habet, & terrena loquitur; qui cæleſtem, cæleſtia. Quid ergo an Ioannes cæleſtia non loquebatur? Vtique; nam eius baptiſmum, atque doctrinam cæleſtem fuiſſe indicat Chriſtus Matthæi 21. 25. & Phariſæi cùm Ioannis conſilium deſpexerunt, dicuntur Dei ſpreuiſſe conſilium, Lucæ 7. 30. & ſupra cap. 1. 6. dicitur à Deo miſſus fuiſſe, & verſu 33. *Ego*, inquit, *neſciebam eum, ſed qui miſit me baptizare in aqua, ille mihi dixit*; Itaque Ioannis etiam teſtimonium, diuinum erat; Reſpondent Chryſoſtomus, Theophylactus, Euthymius cæleſtia quidem locutum Ioannem, ſed illa ipſa cæleſtia, ſi eum iis, quæ Chriſtus locutus eſt, comparentur, fuiſſe terrena. Meliùs Auguſtinus, & Beda Ioannem quidem, & cæteros omnes natura ſua non niſi terrena loqui, diuina tamen gratia aliquãdo loqui cæleſtia; probabilius, inquam, hoc eſt, quàm illud Chryſoſtomi, quod modò diximus. Nam eadem verba à Ioanne dicta, terrena; à Chriſto, cæleſtia erant, non comparatione rerum, ſed origine diuerſa perſonarum. Eodem tendit quod Cyrillus dicit, ea quæ dicebat Ioannes, quamuis per ſe cæleſtia eſſent, quatenus ab homine terreno dicebantur, fuiſſe terrena, quia vim homo non habebat ea in animis hominum imprimendi: eadem verò à Chriſto dicta fuiſſe cęleſtia, quia tanquam Deus vnà cum verbis diuinam quandam in animis virtutem ingenerabat. Origenes verò in Græca Catena interpretatur prophetas quidem locutos eſſe cæleſtia non ſua, ſed aliena perſona, id eſt Dei; propterea ſolitos dicere, *Hæc dicit Dominus*, &, *factum eſt verbum Domini ad me*; non ſicut Chriſtus dicebat, *Ego autem dico vobis.*

Qualem quiſq; originem, talem & ſermonem habet.

Matth. 5. & 6.

32. *Et quod vidit, & audiuit, hoc teſtatur.*) Quia deſurſum eſt, vt ſupra dixerat, id eſt de cælo propterea cùm de rebus cæleſtibus, atque diuinis loquitur, tanquam de rebus ſibi familiaribus, & domeſticis loquitur, quas ſæpe vidit, ſępe audiuit; hoc eſt, *quod vidit, & audiuit*. Itaque neceſſaria non eſt illa Auguſtini diſputatio, quomodo viderit; nihil enim aliud eſt vidiſſe, audiſſéque, quàm res diuinas tanquam ſibi domeſticas, quáſque ſæpe tractauerit, cognitas habere. Nec enim verus ſenſus viſus, & auditus vt Chryſoſtomus, Cyrillus, Theophylactus, & Euthymius adnotarunt, ſignificatur; ſed quia homines, quæ auditu ſimul, ac viſu norunt, ea maximè, certiſſiméque teſtantur, eos duos ſenſus Chriſto, quatenus Deus eſt, tribuit. Si quis in verbis hęrere volet, ad hunc etiam modum interpretari poterit, vidiſſe Chriſtum, quæ loquebatur, non ſenſu, vt Chryſoſtomus monet; ſed natura ſua, ſicut Deus dicitur videre omnia, audiſſe autem à Patre, quia & ſcientiam, & omnia prorſus, quæ habet, vnà cum natura accepit à Patre; accipere eſt audire. Nam & Latinè accipere pro audire ſæpe dicimus. Hoc enim ſenſu dicere ſolet Chriſtus, *Ego quæ audiui ab eo, hæc loquor in mundo*, infra cap. 8. 2. 6. &, *omnia quæcunque audiui à Patre meo, nota feci vobis*, cap. 15. 15. & cap. 7. 16. *mea doctrina non eſt mea, ſed eius qui miſit me Patris*; & cap. 14. 24. *ſermonemq; quem audiſtis, non eſt meus, ſed eius, qui miſit me, Patris*. Eadem ſententia dixit ſupra cap. 1. 18. *vnigenitus Filius, qui eſt in ſinu Patris, ipſe enarrauit.* Eſſe enim *in ſinu Patris* eſt vidiſſe, & audiſſe quæ loquebatur. Et hoc ipſo cap. ver. 11. *quod ſcimus, loquimur; & quod vidimus, teſtamur; & teſtimonium noſtrum non accipitis*; ſicut hoc loco Ioannes addit: *& teſtimonium eius nemo accipit*, pertinaciam, & incredulitatem hominum, ſuorum verò maximè diſcipulorum, vt ait Euthymius, reprehendens, quòd Chriſto, id eſt ipſi Deo loquenti non crederent; ſibi verò crederent, qui nihil, niſi quod ab eo accepiſſet, loqueretur. Quod dicit, *nemo*, hyperbole eſt, nec enim nemo, ſed pauci eius teſtimonium acceperũt, vt Chryſoſtomus ait, quod multo magis probò, quàm quod Origenes in Gręcorum Catena dicit neminem accepiſſe, quia etſi acceperunt aliqui, tamen nemo eorum vim teſtimonij eius omnino aſſecutus eſt; & quàm quod Auguſtinus, & Beda dicunt, neminem reproborum accepiſſe. Nam Petrus quidem, Andreas, Philippus, & Nathanaël iam acceperant, cap. 1. 40. 42. 45. 47. & ipſe Ioannes ſtatim indicat aliquos eius teſtimonium accepiſſe.

33. *Qui autem accepit eius teſtimonium, ſignauit, quia Deus verax eſt.*) Occaſione ſuperioris ſententiæ docet Euangeliſta reliquo capite, quid conſecuti ſint, qui Chriſti teſtimonium acceperunt, quid, qui non acceperunt. *Qui accepit*, inquit, *teſtimonium eius, ſignauit, quia Deus verax eſt*. Peruerſa in hunc locum eſt hęreticorum interpretatio, qui ſic intelligunt, ſignare credẽtem, quòd Deus verax ſit, quia Spiritus ſanctus tanquam arra illi datur, qui eius animum firmet, teſtimoniúmq; illi reddat, quòd Dei filius ſit, veráque credat. Nam etſi id non eo, quo ipſi, ſed eo ſenſu quo D. dicit Paulus, verum eſt, 2. Cor. 1. 22. & Epheſ. 1. 13. tamen illud non eſt obſignare, ſed obſignari. Itaque D. Paulus illo loco non dixit nos obſignare, ſed obſignari Spiritu Dei ſancto; Ioannes verò hìc non dicit eum, qui Chriſti recipit teſtimonium, obſignari, ſed obſignare: hic obſignat Deum, ille obſignatur à Deo. Senſus ergo eſt, eum, qui Chriſti recipit teſtimonium, eo ipſo teſtari, & quaſi adhibito ſigillo profiteri Deum eſſe veracem. Nemo enim credit, niſi quod verum eſſe putat. Quare qui Chriſti teſtimonium credit, verum eſſe confirmat; & cùm Dei teſtimonium ſit, teſtatur ſe credere Dei teſtimonium verum eſſe: hoc igitur *ſignauit, quia Deus verax eſt*. Quis eſt, dicet aliquis, qui non credat Deum eſſe veracem? Nemo, niſi ſi adeo impius eſt, qui Deum ipſum eſſe non credat. Sed hoc intereſt inter eos, qui Chriſto credunt, & eos,

A qui non credunt: quòd illi eum Deum veracem eſſe credant, id ipſum non ſolùm generaliter, & vniuerſè, vt omnes homines credunt, ſed re ipſa &, vt ſic dicam, in particulari ſe credere declarãt, cùm id credant, quod re ipſa à Deo dictum eſt. hi verò etſi credunt generaliter; tamen dum in particulari Chriſto non credunt, oſtendunt ſe quodammodo, ne generaliter quidem credere. Illa quæſtio rem magis continet, pro quo nomen Dei ponatur, cùm dicit Ioannes, *ſignauit, quia Deus verax eſt.* Poteſt enim vel ad Patrem, vel ad Chriſtum ipſum referri; ſi ad Patrem, B hic erit ſenſus, dum credit Chriſto, teſtatur ſe Patri credere, quia quidquid Chriſtus dicit, apud Patrem vidit, ab eóque audiuit, id eſt accepit. Atque hoc quidem modo, vt Cyrillus auctor eſt, Ariani interpretabantur. Quæ interpretatio ſi ipſorum veneno infecta non fuiſſet, falſa non eſſet: Chriſtum enim quidquid loquebatur apud Patrem vidiſſe, ab eóque audiuiſſe, ipſe teſtatur. cap. 8. 26. & 15. 15. ſed nimirum intelligebant Ariani Chriſtum audiuiſſe à Patre tanquam diſcipulum à magiſtro, tanquam creaturam à creatore. Itaque meritò eos Cyrillus magno ſtudio & contentione refellit, C probátque Deum hoc loco Chriſtum ipſum appellari. Manifeſtum enim eſſe aliquid hic de illo proprium dici, atque ſingulare, quod de nullo vnquam propheta dictum legimus. Si autem ſenſus eſſet, qui recepit teſtimonium Chriſti, obſignare, quòd Deus, id eſt Pater verax eſt, quia Chriſtus accéperat à Patre; idem de omnibus ſanctis prophetis dici potuiſſe; omnes enim, quæ dicebant à Deo accepiſſe.

Arianorũ peruerſa interpretatio.

34. *Quem enim miſit Deus, verba Dei loquitur.*) Confirmatio eſt ſuperioris ſententiæ. Propterea enim, D qui recipit Chriſti teſtimonium, obſignat, quia Deus verax eſt; quia Chriſtus à Deo miſſus eſt, & verba Dei loquitur; *mea doctrina*, inquit, *non eſt mea, ſed eius, qui miſit me.* cap. 7. 16. Quærit Auguſtinus, tract. 14. Quid ipſum Ioannem nonne Deus miſit? An non ipſe dixit, *Qui me miſit baptizare in aqua?* & de illo dictum eſt; *Ecce mitto angelum meum, qui præparabit viam tuam ante te?* Nonne & ipſe verba Dei loquitur, de quo dictum eſt, quòd ſit ampliùs quàm propheta? Si ergo & ipſum Deus miſit, & verba Dei loquitur, quomodo ad diſtinctionem de Chriſto eum dixiſſe accipimus, *Quem enim miſit Deus,* E *verba Dei loquitur?* Reſpondet Auguſtinus ex verbis ſequentibus ſenſum intelligi; Chriſtum miſſum fuiſſe accepto non ad menſuram ſpiritu; alios miſſos ſua quemque ſecundum mẽſuram donationis Chriſti accepta gratia. Meliùs, vt opinor, Theophylactus auctor licet Auguſtino minimè comparandus Chriſtum miſſum fuiſſe à Deo, ſicut radij mittuntur à Sole; itaque eiuſdem eſſe naturæ, & cum loquitur verba Dei, id eſt ſua, & propria loqui; cæteros miſſos, vt ſeruos, quibus mandata data ſint, vt F hoc, aut illud loquerentur. Simile quod Rupertus dicit, quod eius verbis recitabo, *Qui non communi,* inquit, *more naturæ ex traduce in matris vterum transfuſus eſt, ſed à Deo in hunc mundum venit, miſſus eſt. Qui non vt ego, & prophetæ omnes ad hoc natus eſt, vt mitteretur; ſed ad hoc miſſus eſt, vt naſceretur; hic verba Dei loquitur, id eſt ſic loquitur quomodo Deus.* Res mihi videtur facilis. Solus Chriſtus dicitur miſſus, non ex vno loco in alium, aut quòd datus illi ſpiritus ſit, quem ante non habuerit, quo ſenſu prophetæ omnes, & Ioannes miſſi dicuntur: ſed quòd ſolus de cælo venerit, ſicut dixit ver. 31. *Qui deſurſum venit, ſuper omnes eſt;* ideo ſolus verba Dei loquitur, id eſt nihil loquitur niſi diuinum, quia à Deo proceſſit, & venit in mundum; ſolus inter eos, qui hactenus locuti ſunt verba Dei, quaſi ſua, quaſi propria, quaſi Deus locutus eſt, non per viſionem, non per ſomnium, non per homines, aut angelos accepta, ſicut prophetæ loquebantur. Aliter enim Deus per prophetas, aliter per Filium in nouiſſimis temporibus locutus eſt Heb. 1. 1. vide quæ ver. 31. dicta ſunt.

c. 1. 33. Malach. 1. 2. Mar. 1. 2. Matth. 11. 9

Chriſtus à Patre quomodo miſſus.

Non enim ad menſuram dat Deus ſpiritum.) Chriſto, nam hominibus quidem ad menſuram dat. 1. Cor. 12. 7. & Ephes. 4. 7. vt Chryſoſtomus, Auguſtinus, Cyrillus, Ammonius, Eucherius in qq. in Ioannem, Beda, Rupertus, Theophylactus; & Euthymius non ſolùm exponit, ſed etiam legit. *Non enim hæc ad menſuram dat Deus ſpiritum.* Quid ſit *ad menſuram*, vel non ad menſuram dare facilè ex ipſis habentibus intelligitur. Habere ad menſuram ſpiritum, eſt vnum, eundémque hominem non totum habere ſpiritum, ſed cum, vt ait D. Paulus, *alij datur ſermo ſapientiæ, alij ſermo ſcientiæ.* Habere ſpiritum non per ſe, ſed per participationem, vt Theologi loquuntur, id eſt ad menſuram habere; & eo modo dare, eſt ad menſuram dare. Habere autem per ſe, ac totum, non participatum ſpiritum, eſt illum non ad menſuram habere, & hoc modo dare eſt non ad menſuram dare. At qui datum habet, quomodo per ſe, quomodo non participatum, quomodo non ad menſuram habet? Quia non dono, ſed natura, non largitione, non diſtributione, ſed generatione datum habet. Per ſe autem quiſque habet, quod natura habet. Vnde ſequitur illud, quod Cyrillus tradit, eum, qui ſpiritum non ad menſuram habet, & alijs dare poſſe, eos verò, qui ad menſuram habent, dare non poſſe: obijciéntíque ſibi etiam Apoſtolos per impoſitionem manuum Spiritum ſanctum ſolitos dare Act. 8. 17. 18. & 19. 6. reſpondet Apoſtolos non per ſe, non propriá auctoritate tanquam rem ſuam, ſed orando tanquam rem alienam precibus impetratam tradidiſſe. Neceſſariam hoc loco interpretes quæſtionem prætermittunt, quomodo Ioannes probet Chriſtum verba Dei loqui, ex eo quòd ei non ad menſuram Deus ſpiritum dederit, hoc enim apparet hac ratione probare voluiſſe. Sic opinor, qui ad menſuram ſpiritum habet, non neceſſe eſt, vt quidquid loquitur, verbum Dei ſit; poteſt enim aliquando non Dei, ſed ſuo ipſius ſpiritu loqui, quod ſæpe prophetæ faciebãt. Qui autem non ad menſuram habet ſpiritum, cùm non alium ſpiritum, quàm diuinum habeat, non poteſt niſi ex ſpiritu Dei loqui; itaque quidquid loquitur, verbum erit Dei.

1. Corinth. 12. 7.

Habere per participationem, & ad menſuram.

Quomodo Ioannes probet Chriſtum verba Dei loqui.

35. *Pater diligit Filium, & omnia dedit in manu eius.*) Hæc verba & ad præcedentem, & ad ſequentem ſententiam referri poſſunt. Ad præcedentem Ammonius, Auguſtinus, Chryſoſtomus, & Euthymius hoc ſenſu referunt, vt quoniam miſſum dixerat Chriſtum, & ſpiritum illi datum, ne tanquam ſeruus miſſus putaretur, declaret fuiſſe filium, ideóque tantopere dilectum, omniáque in manu eius tradita. Theophylactus contrà, quia Ioannes de Chriſto tanquam de

Deo locutus fuerat, de eodem nunc tanquam de homine loqui. Ad ſequentem autem ſic, vt quoniam dicturus erat; *qui credit in filium, habet vitam æternam*, cauſam ante eius rei ponat, *quia Pater diligit Filium*. Meliùs opinor intelligemus cauſam reddi, cur non ad menſuram datus ſit illi ſpiritus, quia cùm filius vnicus ſit, omnia quæ Pater habet, cum eo communicat. Porro quæ hic dicuntur, alij de Chriſto tanquam Deo dici putant, vt Auguſtinus, Chryſoſtomus, Cyrillus, Phœbadius in libro contra Arianos. Vtramque ſententiam Cyrillus, & Theophylactus probabilem putant. Si ergo tanquam de Deo dici intelligamus, non ſic intelligendum eſt quod dicitur, *Pater diligit Filium*, quaſi cauſa hìc reddatur, cur omnia Pater in manus eius dederit; non enim diligendo ſed generando dedit illi omnia: ſed ita intelligendum, vt illa coniunctio *καὶ &*, idem valeat quod atque adeo, vt ſenſus ſit, Pater diligit Filium, atque adeo omnia in manus eius tradidit; aut non ſolùm Pater diligit Filium; ſed omnia etiam tradidit in manus eius. Non poſſumus melioribus verbis interpretari, quam Auguſtini.

Tract. 14.

Audiuit, inquit, *omnia dedit in manu eius; vt noſſes & hìc qua diſtinctione dictum ſit, Pater diligit Filium. Quare enim? Pater non diligit Ioannem? Et tamen non omnia dedit in manu eius. Pater non diligit Paulum? & tamen non omnia dedit in manu eius. Pater diligit Filium, ſed quomodo Pater Filium, non quomodo dominus ſeruum; quomodo vnicum, non quomodo adoptatum. Itaque omnia dedit in manu eius. Quid eſt omnia? vt tantus ſit Filius, quantus eſt Pater. Ad æqualitatem enim ſibi genuit eum, cui rapina non eſſet, in forma Dei eſſe æqualem Deo. Pater diligit Filium, & omnia dedit in manu eius. Ergo cum ad nos Pater dignatus eſt mittere Filium non putemus aliquid minus nobis miſſum, quàm eſt Pater. Pater mittens Filium, ſe alterum miſit.*

Ad Philippenſ. 2. 6.

Si de Chriſto tanquam homine interpretemur, nec ſic quidem propriè amor tanquam cauſa reddetur, cur omnia Pater in manus eius dederit. Non enim priùs Pater hominem illum Chriſtum dilexit, deinde omnia illi dedit: ſed ſimul formauit, & Filij perſonę coniunxit, ſimul omnia, quæ habebat, cum eo communicauit, vt exponit Ammonius, poſtea dilexit. Omnia enim, quæ habebat Pater, & Filius antequam homo fieret, habebat, & cum naturam humanam ſumpſit, omnia cum homine communicauit. Quod autem dicit; *Omnia dedit in manu eius*, quidam ſic exponunt; Omnia dedit hominibus per manum eius: non ſatis, vt mihi videtur, aptè; cum hìc non quid nobis per illum, ſed quid illi ipſi Pater dederit, Ioannes agat; alioqui non dixiſſet, *Pater diligit Filium*; ſed Pater diligit nos in Filio; ſicut dixit Diuus Paulus, Epheſ. 1. 6. *Gratificauit nos in dilecto filio ſuo*. Neque dixiſſet, vt opinor, *δέδωκεν*, *dedit*, ſed *δίδωσι* dat. Pręterquam quòd præter omnium bonorum auctorum opinionem hoc dicitur. Illi ergo dedit, vt tanquam naturalis filius haberet, ſed tanquam homini dedit, non ſolùm vt ſibi ipſe haberet, ſed vt ea hominibus, quibus vellet, & quatenus vellet, diſtribueret. Propterea fortaſſe dixit *in manu eius*, id eſt in eius poteſtate, vt ſignificaret poſſe eum, quibus velit, & quatenus velit dare; intelligeréntque diſcipuli, quibuſcum loquebatur, quíque tantam illi gloriam inuidebant, non poſſe quenquam, niſi per eum quidquam habere. Senſus igitur eſt Filium non ſolùm, quia natura ſua Deus eſt, ſed etiam, quia Pater voluit, & omne quodammodo ius, quod in homines habebat, in illum tranſtulit, omnem non ſolùm ſuam, ſed etiam Patris, ac totius Trinitatis habere poteſtatem, omnium perſonarum perſonam gerere, vt poſſit de hominibus, quidquid velit, facere. Propterea, qui in eum credit, in Deum credere, qui non credit in eum, in Deum non credere: & qui credit in eum, habere vitam æternam; qui autem non credit, non habere; ſed iram Dei manere ſuper eum. Eodem ſenſu, atque eandem ob cauſam Chriſtus ipſe dixit Matthęi 28. 18. *Data eſt mihi omnis poteſtas in cælo, & in terra. Euntes ergo docete omnes gentes*, & Ioannis 17. 1. 2. *Pater venit hora, clarifica filium tuum, ſicut dediſti ei poteſtatem omnis carnis*, & Ioann. 13. 3. *ſciens, quia omnia dedit ei Pater in manus*.

36. *Qui credit in Filium, habet vitam æternam; qui autem incredulus eſt Filio, non videbit vitam, ſed ira Dei manet ſuper eum.*) Videtur Ioannes docere his verbis voluiſſe Filium vnicam eſſe viam, qua ſalutem conſequi homines poſſint. Itaque concluſio hæc eſt ſuperioris diſputationis. Quia enim Pater tradidit in manus eius, neceſſe eſt, vt quiſquis vitam æternam, quam ſolus Deus dare poteſt, habere velit, de eius accipiat manu. Quod facere non poteſt, niſi credat. Fides enim eſt, qua ad Deum peruenimus. Notauit Chryſoſtomus Ioannem quamuis cum illis ſolis ſuis diſcipulis loqueretur, qui ægrè ferebant, quòd Chriſtus baptizaret, & omnes ad eum fluerent, generali tamen vti ſententia, qua omnes omnino homines comprehendit; *qui credit in Filium*, quiſquis ſit, *habet vitam æternam*: quiſquis non credit, non habet. Habere autem dicitur vitam æternam qui credit, non habiturus eſſe, vel quia Chriſtum per fidem habet, qui ipſa per ſe vita eſt, quia *in ipſo viuimus, & mouemur, & ſumus*, vt Cyrillus, Act. 17. 28.
& Theophylactus interpretantur, *Viuo*, inquit, *ego, iam non ego, viuit verò in me Chriſtus*, Galat. 2. 20. Vel quia arrhabonem quodammodo habet vitæ æternæ, ſicut Diuus Paulus ait *ſpe ſalui facti ſumus*, Roman. 8. 24. & Petrus 1. epiſtola, cap. 1. 5. *Qui in virtute Dei cuſtodimini per fidem in ſalutem, paratā reuelari in tempore nouiſſimo*. Vel, quod magis credo, verbum illud, *habet*, non actum, ſed ius, & poteſtatem declarat. Quaſi dicat, *qui credit in Filium*, ius habet, vt perueniat ad vitam æternam, aut poteſt habere vitam æternam, quamuis non continuò aut habeat, aut habiturus ſit; quemadmodum cap. 1. 12. *Dedit eis poteſtatem filios Dei fieri, his, qui credunt in nomine eius*.

Qui credit in Filium ius habet, vt perueniat ad vitam æternam.

Ita refellitur hæreticorum interpretatio ad hunc modum ſcribentium in hunc locum. *Porro fruitionem in fide poſitam eſſe docet; nec immeritò; quandoquidem per eam poſſidetur Chriſtus*. Quibus Chryſoſtomum oppono auctorem haud paullo meliorem ſic hoc loco loquentem; *Nunquid ergo ſatis eſt ad vitam æternam in Filium credere? Minimè. Non enim omnis, inquit, qui dicit mihi, Domine, Domine, intrabit in regnum cælorum; & peccatum in Spiritum vel ſolum eſt ſatis, vt in infernum detrudat. Et quid de parte doctrinæ loquor? Nam ſi in Patrem, & Filium, & Spiritum ſanctum rectè crediderit, non autem rectè vixeris, nulla tibi ad ſalutem vtilitas. Cùm ergo dicit; Hæc eſt vita æterna, vt cognoſcant te ſolum verum Deum, nolumus hoc nobis ad ſalutem ſatis arbitrari; opus namque nobis eſt & vita, & morum puritate pollere*. Sed hanc hęreſim apud Matth. c. 9. 2. refutauimus. Quod ſequitur, *qui autem incredulus eſt Filio, non videbit vitam*, ideo per futurum, non per præſens tempus dictum eſt, vt maiorem

Caluini peruerſa expoſitio refellitur. Homil. 30.

Matth. 7. 21.

Matth. 12. 31. 32. Mar. 3. 29. Luc. 12. 10.

Inf. 17. 3.

rem emphaſim haberet; ſenſus enim eſt non habebit vitam, id eſt, neque habere poteſt, neque vnquam poterit, quamdiu incredulus eſt. Eodem pertinet quod obſeruauit Cyrillus non dixiſſe, non habebit, ſed *non videbit*, vt ſignificaret non ſolùm non poſſeſſuros, ſed ne viſuros quidem, aut guſtaturos.

Sed ira Dei.) Adnotarunt Chryſoſt. & Euthym. non dixiſſe Ioannem, ira Filij, ſed *ira Dei manet ſuper eum*, B quanquam Filius eſt, qui iudicaturus eſt, quò magis, (Ioſ. 5. 22.) inquiunt, auditores deterreret, qui magis à Patre, quem Deum eſſe nõ dubitabãt, quàm à Filio, de quo dubitabant, ſibi timerent. Iram autem ſupplicia vocauit, vt Ammonius, & Cyrillus monuerunt.

Manet ſuper eum.) Hoc verbum duplicem habet emphaſim; alteram Auguſt. alteram Chryſoſt. Theo- A phylactus, & Euthym. obſeruarunt. Auguſt. quidem ſignificari eo verbo ante iram Dei ſuper omnes homines fuiſſe, quia omnes erant natura *filij iræ*. (Ad Epheſ. 2. 3.) Non enim venit, ſed manet, quæ priùs ſuper illos erat, ira Dei ſuper eoſdem, quia credere in filium noluerunt, quæ ſola erat via iram Dei à ſe depellendi. Sic dicit c. 9. 41. *ſi cæci eſſetis, non haberetis peccatum: nunc verò dicitis, quia videmus; peccatum veſtrum manet.* Chryſoſtomus verò, Theophylactus, & Euthymius ſignificari iram Dei non ad tempus, ſed perpetuò ſuper eos futuram eſſe; hoc enim eſſe manere, ſtabilem, & immotam eſſe. Non abs re ab alijs notatum eſt, (Duplex damnatorum pœna, damni, & ſenſus.) duplicem hic damnatorum pœnam deſignari. Alteram, non habere vitam æternam, quam Theologi pœnam damni; alteram ſupplicia pati, quam pœnam ſenſus vocare ſolent.

CAPVT IIII.

1. VT ergo cognouit Ieſus quia audierunt Phariſæi quòd Ie-
ſus plures diſcipulos facit, & baptizat, quàm Ioannes, 2.
(quamquam Ieſus non baptizaret, ſed diſcipuli eius) 3. Sup. 3. e. 22.
reliquit Iudæam, & abijt iterum in Galilæam. 4. oporte-
bat autem eum tranſire per Samariam. 5. Venit ergo in
ciuitatem Samariæ, quæ dicitur Sichar: iuxta prædium,
quod dedit Iacob Ioſeph filio ſuo. 6. Erat autem ibi Gen. 33. d. 19. & 48. d. 22.
fons Iacob. Ieſus ergo fatigatus ex itinere, ſedebat ſic ſupra fontem. Hora erat quaſi Ioſ. 24. g. 32.
ſexta. 7. Venit mulier de Samaria haurire aquam. Dicit ei Ieſus: Da mihi bibere.
(8. Diſcipuli enim eius abierant in ciuitatem vt cibos emerent.) 9. Dicit ergo ei
mulier illa Samaritana: Quomodo tu Iudæus cum ſis, bibere à me poſcis, quæ ſum
mulier Samaritana? non enim coütuntur Iudæi Samaritanis. 10. Reſpondit Ieſus,
& dixit ei: Si ſcires donum Dei, & quis eſt, qui dicit tibi: Da mihi bibere: tu for-
ſitan petiſſes ab eo, & dediſſet tibi aquam viuam. 11. Dicit ei mulier: Domine, ne-
que in quo haurias habes, & puteus altus eſt: vnde ergo habes aquam viuam? 12.
Numquid tu maior es patre noſtro Iacob, qui dedit nobis puteum, & ipſe ex eo
bibit, & filij eius, & pecora eius? 13. Reſpondit Ieſus, & dixit ei: Omnis, qui
bibit ex aqua hac, ſitiet iterum: qui autem biberit ex aqua, quam ego dabo ei,
non ſitiet in æternum: 14. ſed aqua, quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ ſa-
lientis in vitam æternam. 15. Dicit ad eum mulier: Domine, da mihi hanc aquam,
vt non ſitiam: neque veniam huc haurire. 16. Dicit ei Ieſus: Vade, voca virum
tuum, & veni huc. 17. Reſpondit mulier, & dixit: Non habeo virum. Dicit ei
Ieſus: Bene dixiſti, quia non habeo virum: 18. quinque enim viros habuiſti, &
nunc, quem habes, non eſt tuus vir: hoc vere dixiſti. 19. Dicit ei mulier: Do-
mine, video quia Propheta es tu. 20. Patres noſtri in monte hoc adorauerunt, &
vos dicitis, quia Ieroſolymis eſt locus, vbi adorare oportet. 21. Dicit ei Ieſus: Mu- Deuter. 11. a. 6.

lier crede mihi, quia venit hora, quando neque in mõte hoc, neque in Ieroſolymis
4.Regum 17.g.41. adorabitis Patrē. 22. Vos adoratis quod neſcitis: nos adoramus quod ſcimus, quia
ſalus ex Iudæis eſt. 23. Sed venit hora, & nunc eſt, quando veri adoratores ado-
rabunt Patrem in ſpiritu & veritate. Nam & Pater tales quærit, qui adorent eum.
1.Corinth. 3.d.17. 24. Spiritus eſt Deus: & eos, qui adorant eum, in ſpiritu & veritate oportet ado-
rare. 25. Dicit ei mulier: Scio quia Meſſias venit, (qui dicitur Chriſtus.) cum
ergo venerit ille, nobis annunciabit omnia. 26. Dicit ei Ieſus: Ego ſum, qui lo-
quor tecum. 27. Et continuo venerunt diſcipuli eius: & mirabantur, quia cum
muliere loquebatur. Nemo tamen dixit: Quid quæris, aut quid loqueris cum ea?
28. Reliquit ergo hydriam ſuam mulier, & abijt in ciuitatem, & dicit illis homi-
nibus: 29. Venite, & videte hominem, qui dixit mihi omnia quæcumque feci:
numquid ipſe eſt Chriſtus? 30. Exierunt ergo de ciuitate, & veniebant ad eum.
31. Interea rogabant eum diſcipuli, dicentes: Rabbi, manduca. 32. Ille autem di-
cit eis: Ego cibum habeo manducare, quem vos neſcitis. 33. Dicebant ergo diſ-
cipuli ad inuicem: Numquid aliquis attulit ei manducare? 34. Dicit eis Ieſus:
Meus cibus eſt vt faciam voluntatem eius, qui miſit me, vt perficiam opus eius.
35. Nonne vos dicitis, quòd adhuc quattuor menſes ſunt, & meſſis venit? Ecce
Mat.9.d.17 Luc.10.a.2. dico vobis: Leuate oculos veſtros, & videte regiones, quia albæ ſunt iam ad meſ-
ſem. 36. Et qui metit, mercedem accipit, & congregat fructum in vitam æter-
nam: vt, & qui ſeminat, ſimul gaudeat, & qui metit. 37. In hoc enim eſt ver-
bum verum: quia alius eſt qui ſeminat, & alius eſt qui metit. 38. Ego miſi vos
metere quod vos non laboraſtis: alij laborauerunt, & vos in labores eorum introi-
ſtis. 39. Ex ciuitate autem illa multi crediderunt in eum Samaritanorum, propter
verbum mulieris teſtimonium perhibentis: Quia dixit mihi omnia quæcumque
feci. 40. Cum veniſſent ergo ad illum Samaritani, rogauerunt eum vt ibi mane-
ret. Et manſit ibi duos dies. 41. Et multo plures crediderunt in eum propter ſer-
monem eius. 42. Et mulieri dicebant: Quia iam non propter tuam loquelam
credimus: ipſi enim audiuimus, & ſcimus quia hic eſt vere Saluator mundi. 43.
Matth.13. g.57. Poſt duos autem dies exijt inde: & abijt in Galilæam. 44. Ipſe enim Ieſus teſti-
Mar.6.a.4. Luc.4.c.24 monium perhibuit quia Propheta in ſua patria honorem non habet. 45. Cum
Mat.4.b.12 Mar.1.b.14 ergo veniſſet in Galilæam, exceperunt eum Galilæi, cum omnia vidiſſent quæ fe-
Luc.4.c.14 Sup.2.a.9. cerat Ieroſolymis in die feſto: & ipſi enim venerant ad diem feſtum. 46. Venit
ergo iterum in Cana Galilææ, vbi fecit aquam vinum. Et erat quidam regulus,
cuius filius infirmabatur Capharnaum. 47. Hic cum audiſſet quia Ieſus adueni-
ret à Iudæa in Galilæam, abijt ad eum, & rogabat eum vt deſcenderet, & ſanaret
filium eius: incipiebat enim mori. 48. Dixit ergo Ieſus ad eum: niſi ſigna, &
prodigia videritis, non creditis. 49. Dicit ad eum regulus: Domine, deſcende
prius quàm moriatur filius meus. 50. Dicit ei Ieſus: Vade, filius tuus viuit. Cre-
didit homo ſermoni, quem dixit ei Ieſus, & ibat. 51. Iam autem eo deſcendente,
ſerui occurrerunt ei, & nunciauerunt dicentes, quia filius eius viueret. 52. Inter-
rogabat ergo horam ab eis, in qua melius habuerit. Et dixerunt ei: Quia heri hora
ſeptima reliquit eum febris. 53. Cognouit ergo pater, quia illa hora erat, in qua
dixit ei Ieſus: Filius tuus viuit: & credidit ipſe, & domus eius tota. 53. Hoc iterum
ſecundum ſignum fecit Ieſus, cum veniſſet à Iudæa in Galilæam.

IN CAPVT. IIII.

1. V*T ergo cognouit Ieſus.*) Græca exemplaria legũt κύριος, Dominus, quam lectionem ſtatim ſequẽs nomen Ieſus probabilem facit. Nec enim veriſimile videtur eſſe eodem verſu bis idem nomen iteratum. Cyrillus hæc cũ ver. 26. ſuperioris capitis iungit, vbi narrauit Euangeliſta diſcipulos Ioannis querimoniam ad eum detuliſſe, quòd Chriſtus baptizaret, omnéſque ad eum confluerent; Ioannem inuidiam ſuorum diſcipulorum repreſſiſſe. Chriſtum verò inuidiã fugiſſe Phariſæorum, ſéque in Galilæam recepiſſe. Quod non ita intelligendum eſt, quaſi ſtatim hoc poſt illud factum ſit. Longum enim inter illam Ioannis concionem, & hunc in Galilæam ſeceſſum Chriſti fuit interuallum. Nam, vt probauimus apud Marcum c. 1. 14, cùm Chriſtus ad vitandam Phariſæorum inuidiam in Galilæam ſeceſſit, iammortuus erat Ioannes. Sed mirum Euangeliſta non temporis conſequẽtiam, ſed rerum ſimilitudinem ſecutus eſt. Erant autem res ſimiles diſcipulorum Ioannis æmulatio, & Phariſæorũ inuidia; ideo cum de illa locutus fuiſſet, de hac loqui cœpit, narraréque, quid ex ea conſecutum fuerit, Chriſtum in Galilæam diſceſſiſſe, iter per Samariam habentem primùm mulierem illam Samaritanam, deinde gentem totam commouiſſe. Rationes alias, quibus alij quidam hęc cum ſuperiore capite coniungunt, ne referendas quidem iudico; & quia probabiles eſſe nõ arbitror; & quia facilè quiſque apud alios vulgares auctores leget. Ita Ioannes loquitur quaſi Chriſtus ex aliorum auditione cognouerit, quod ipſe per ſe priùs ignorauerit, non quòd non omnia tanquam Deus cognita habuerit, atque perſpecta; ſed quòd tanquam homo humano more oſtendat ſe ex hominibus ſcientiam colligere, vt Ammonius, & Cyrillus adnotauerunt.

Non temporum cõſequẽtiam, ſed rerum ſimilitudinem ſequitur Euãgeliſta.

Quia audierunt Phariſæi.) Indicant Chryſoſtomus, & Theophylact. id Phariſæos ex diſcipulis illis Ioannis audiuiſſe, qui Chriſtum quòd baptizaret, apud magiſtrum accuſauerant. Probabile, ſed incertum. Illud obſeruandum non dixiſſe Ioannem Phariſæos vidiſſe, ſed audiuiſſe, vt indicaret eos non fuiſſe ſolitos ad Chriſtum venire.

Quòd Ieſus plures diſcipulos facit, & baptizat, quàm Ioannes.) Baptizare Chriſtus dicebatur, cùm non ipſe, vt ſtatim declarat Euangeliſta, ſed eius diſcipuli baptizarent; ſiue quia nuntij illi, qui id ad Phariſæos detulerunt, vt rei inuidiam augerent, mẽtiti ſunt, dixerúntque ipſummet Chriſtũ baptizare, vt Chryſoſt. & Theophylact. putant. & Euangeliſta videtur indicare, cum addit, *quanquam Ieſus non baptizaret*, quaſi dicat, quamuis ipſe non baptizaret, tamen audiuerunt Phariſæi ipſummet baptizare, ideóque ægrè tulerunt; ſiue quia, quod diſcipuli aut iubente, aut ſciente, & non contradicente magiſtro faciunt, magiſter ipſe dicitur facere, vt Ammonius exponit; ſic enim reprehẽſum Eli ſacerdotem, quaſi ipſe faceret, quod filios ſuos facere ſciebat, nec prohibebat 1. Reg. 2. 20. ſiue, vt Auguſt. & Beda ſentiũt, quia ille ipſe baptiſmus, quem Chriſti diſcipuli cõferebant, Chriſti erat, ab eo inſtitutus, ab eo virtu-

A tem habens, eius datus nomine, & auctoritate. Quod ipſum magis augebat inuidiam. Maioris enim erat auctoritatis per alios tanquam dominum per miniſtros, quàm per ſe quaſi miniſtris carẽtem baptizare; & ſuo nomine, quàm aut nullo, aut alieno conferre baptiſmum. Atque hoc ipſum fortaſſe ſignificare Ioannes voluit, cum adiecit, *quanquam Ieſus non baptizaret.* Quaſi dicat, quanquã ſcirent non ipſum Chriſtum, ſed eius diſcipulos baptizare, tamen id ipſum iniquo animo ferebant, & quod minuere eorum odium debere videbatur, quòd non per ſe, ſed per diſ-

B cipulos baptizaret, id augebat. Quærunt quidã eius rei cauſam, cur Chriſtus ipſe non baptizauerit. Caueat lector ne reſpondeat, quod nonnullos non malos auctores reſpondere video, ideo non baptizaſſe Chriſtum, quòd nondum per baptiſmum daretur ſpiritus, qui non niſi poſt reſurrectionem datus ſit, & non decuiſſe Chriſtum ipſum per ſe ſine ſpiritu baptizare. Quam de baptiſmo ante reſurrectionem ſententiam etſi magnorum auctorũ fuiſſe diximus, tamen c. 3. 22. refutauimus. Neque ſequenda Tertulliani ſententia eſt, qui in lib. de baptiſmo putat tunc

Cur Chriſtus ipſe non baptizauerit.

C diſcipulos Chriſti non ipſius Chriſti, ſed Ioannis baptiſmum contuliſſe. Meliorem eius rei cauſam D. Thom. & Lyranus indicant, ideo non ipſum per ſe, baptizaſſe Chriſtum, quòd in rebus grauioribus, in docendo, in faciendis miraculis eſſet occupatus. Sic debere præſules Eccleſiæ res grauiores per ſe minores per alios agere. Sic Apoſtolos inſtituiſſe diaconos, quia non erat *bonum relinquere verbũ Dei, & miniſtrare menſis*, Act. 6. 2. Sic Moyſem conſilio Iethro ſoceri ſui cum ſeptuaginta duobus ſenioribus populi partitum fuiſſe laborem Exod. 18. 19.

D 20. Deut. 1. 14. 15.

3. *Reliquit Iudæam, & abijt iterum in Galilæam*,) Iterum in Galilæam abiiſſe dicit, quia cap. 1. 43. dixerat, poſtquam baptizatus eſſet, & duos ſibi diſcipulos Petrum, & Andream aggregaſſet, in Galilæam ſe cõtuliſſe. Poſteà verò narrauerat ex Galilæa in Iudæam rediiſſe, vt Ieroſolymę diem Paſchę feſtum celebraret. c. 2. 13. Hunc verſum ſatis apud Marcum cap. 1. 14. explicauimus. Duo hìc exponenda, quare Chriſtus ex Iudæa diſceſſerit, & quare in Galilæam potiùs, quàm alium in locum ſe contulerit, præſertim cùm

E illic Herodes dominaretur, qui Ioannem iam occidiſſet. Vtraque quæſtio facilè ſoluitur. Ex Iudæa diſceſſit, vt Ioannes indicat, vt Phariſæorum furori cederet; nondum enim venerat hora eius; itaque tempus non erat eos irritandi, vt Theophylactus, & Euthym. interpretantur. Quid ergo? an in Galilæa non erant Phariſæi? Erant ſanè, ſed pauciores, & minùs inuidi, minúſque potentes, quàm in Iudæa, maximéque Ieroſolymis, vbi ea potiſſimùm, vt Ioſephus ait, ſecta regnabat. Herodem verò non erat, quòd timeret, cùm non ille ſibi inuideret; ſed Phariſæi. Ioã-

Phariſæorũ ſecta Ieroſolymis potens.

F nem enim non propter doctrinam, ſed propter Herodiadem cõcubinam ſuam occidit Matth. 14. 3. Duplex nobis exemplum, vt notauit Theophylactus, vno facto edidit, & vt inimicorum cedamus irę; & vt non temere nos, ac ſine vtilitate periculis proponamus. At non poterat Chriſtus Phariſæorum inuidiã cohibere? Poterat, vt Chryſoſtomus, & Theo-

phylactus notaut, ſed noluit, vt ſe verum hominem oſtenderet, qui more hominum fugeret. Et ſi per medium ipſorum, vt alibi feciſſe legimus, inuiſibilis factus è manibus eorum euaſiſſet, maiore eos inuidia, maiore diuinitatis ſuæ declaratione inflammaſſet. Et nõdum, vt diximus, tempus erat, vt id faceret.

4. *Oportebat autem eum tranſire per Samariam.*) Vt hunc locum lector intelligat, recordetur hiſtoriç, cuius hoc loco admonent Ammonius, Chryſoſtom. Euthym. Theophylact⁹, Samaritanos inter Gẽtiles à Iudæis habitos, quòd Aſſyriorum eſſent colonia. Poſtea enim quàm decem tribus, quarum regia erat Samaria, in captiuitatẽ ductç ſunt à Salmanaſar Aſſyriorum Rege, Chaldæos ibi, & Aſſyrios habitatores pro Iſraelitis collocauit: ſed cum à leonibus propter idololatriam vexarentur, miſit eò Salmanaſar ſacerdotem vnum ex iis, qui inde captiui abducti fuerãt, vt religiones procuraret. Quo factum eſt, vt alia gẽs alios eodem in loco haberet deos, alióque ritu coleret, & multç in vnam religionem confunderentur. 4. Reg. 17. 26. 27. 28. Ideo non vtebantur Iudæi Samaritanis, ſed eos tanquam Gentiles execrabantur, infra ver. 9. Ideo dicit Chriſtus cum ad prædicandum diſcipulos mittit, *In viam gentium ne abieritis, & in ciuitates Samaritanorum ne intraueritis*. Matth. 10. 5. Ne igitur videretur Chriſtus & Iudçorum conſuetudinem, & ſuum ipſius præceptum violaſſe, quòd ad Samaritanos Iudæorum hoſtes quaſi transfuga ſe contuliſſet, duobus verbis Euangeliſta id factum excuſat. Alterum eſt, quòd dicit, *Oportebat*; quaſi dicat non feciſſe Iudæorum odio, aut proditione; ſed neceſſariò, quia non poterat in Galilæam, quo tendebat, peruenire, niſi tranſiret per Samariam, vt Chryſoſt. Cyrill. Theophylactus, & Euthymius adnotarunt. Alterum eſt, quòd non dicit, *oportebat* ire, ſed διέρχεσθαι *tranſire per Samariam*, non vt ibi habitaret, aut diu maneret, ſed vt illac iter haberet. Nemo, opinor, neſcit Samariam & integrç regionis, & vnius vrbis, quç in ea regione metropolis erat, nomen eſſe. Hîc igitur, vt ex ſequenti verſu manifeſtum eſt, pro tota regione ponitur.

Samaritanos Iudæi tanquam Gentiles execrabantur.

5. *Venit ergo in ciuitatem Samariæ, quæ dicitur Sichar.*) Omnes docti conſentiunt auctore Hieronymo Sichar, & Sichem, aut Sichimam eandem fuiſſe vrbem. Sed Hieronymus, & alij nonnulli ſecuti eum Sichar pro Sichem aut corruptè legi, aut corruptè vrbem dictam exiſtimant; alij vtroque vocatam nomine. Sichem filium fuiſſe Hemor, à quo Iacob agrum illum centum emit agnis, de quo Ioannes hîc mentionem facit, conſtat ex Genes. 33. 19. Is autem ipſe fuit, qui Dinam filiam Iacob curioſè per vrbem vagantem cõſtuprauit Genes. 34. 2. Ab eo nomen datum vrbi. Cum Ieroboam à Roboam Rege Iuda decem ſubduxiſſet tribus, regiam ibi conſtituit, quòd locus eſſet, vt ait Hieronymus, vberrimus 3. Regum. 12. 25. quod & pſal. 59. 8. & 107. 8. ſignificatur, *Diuidam Sichimam, & conuallem tabernaculorum dimetiar*, tanquam de loco enim vberrimo id dicit. Locus deniq; erat multis rebus nobilis, Abrahami peregrinatione, cum primum è patria ſua iuſſu Domini egreſſus eſt, Genes. 12. 6. Stupro Dinç, & cæde ciuium in eius ſceleris vltionem facta, Genes. 35. 1. ouibus Iacob, quas ibi eius filij paſcebant, Genes. 37. 12. oſſibus Ioſeph ibi ſepultis Ioſue. 24. 32. defectione decem tribuum à duabus reliquis, & nouo regno inibi conſtituto. 3. Reg 12. 25. bello Abimelech, à quo euerſa, & incenſa ea vrbs eſt, Iud. 9. 49. multiſque rebus aliis, quas facilè in ſcriptura lector inueniet. Quç vna fuit cauſa, quamobrem tam accuratè Ioannes locum deſcriberet. Altera, quòd id eſſet non ſolùm vtile ad fidem hiſtoriç, ſed etiam ad intelligendam ſequentem narrationem neceſſarium. Dicturus enim erat, quomodo mulier illa Samaritana reſpondiſſet, *Nunquid tu maior es patre noſtro Iacob, qui dedit nobis puteum?* ver. 12.

Iuxta prædium, quod dedit Iacob Ioſeph filio ſuo.) Hiſtoria eſt Genes. 48. 22. Hoc autem non erat prædium illud, vt plerique putant, quod iuxta vrbem Sichem emerat Iacob à filiis Hemor centum agnis, Genes. 33. 19. Nam illud Iacob emerat, hoc autem, quod dedit Ioſeph, iure belli acquiſierat, *Do*, inquit, *tibi partem vnã extra fratres tuos, quam tuli de manu Amorrhæi in gladio, & arcu meo*. Itaque potiùs agrum illum, quem centũ agnis emerat, cæteris fratribus; illũ verò, quẽ ab hoſte bello ceperat, Ioſeph dedit; ſed quia eodem loco erat, hanc vocat partem illius. Dicit autem ſe eam tuliſſe de manu Amorrhæi *in gladio, & arcu* ſuo; quamuis non ipſe, ſed filij eius Simeon, & Leui armata familia tuliſſent cæſis propter ſororis ſtuprum ciuibus Sichimæ ipſo potiùs inſcio, poſtea verò dolente; quia quòd filij fecerant, ipſe feciſſe putabatur.

6. *Erat autem ibi fons Iacob.*) Puteus, quem Iacob foderat iuxta Sichimorum vrbem, vt poſtea mulier declarat ver. 12. Quod quamuis in veteri teſtamento non legamus, tamen Ioannes indicat vulgo fuiſſe compertum. Sic enim loquitur mulier quaſi nemo dubitaret à Iacob puteum illum factum fuiſſe, & eam opinionem Ioannes confirmat, cùm dicit ibi fuiſſe agrum, quem Iacob dederat Ioſeph filio ſuo, indicans in eo ipſo agro puteum fuiſſe. Eſt autem credibile adaquandi gregis cauſa Iacob eum feciſſe puteum, quẽadmodum fecit Abraham Genes 21. 25. & Iſaac Genes. 26. 15. 18. Cur autem puteum appellet fontem, quod Auguſtinus copioſè diſputat, vno verbo explicat Euthymius, fontem eſſe vbicunque aqua manat.

Ieſus ergo fatigatus ex itinere) Quòd Chriſtum fatigatum dicit, cauſam tacitè reddit, cur ſederit, & iuxta fontem ſederit; affert enim ſecum ſitim fatigatio; & indicat ſediſſe Chriſtum & vt quieſceret, quia laſſus erat, & iuxta fontem, vt expectaret, dum veniret aliquis ad hauriendam aquam, qui ſibi potum daret. Quòd autem addit, *ex itinere*, cauſam reddit ipſius fatigationis. Fatigatus erat, vt homo; nam vt Deus, infatigabilis erat, qui omnia portabat *verbo virtutis ſuæ*. Hebr. 1. 2. Itaque futilis erat Arianorum arguria hoc loco, vt Cyrillus indicat, abutentium. Meliùs hinc Marcioniſtæ, Valentiniani, & Manichçi à noſtris auctoribus refutabantur, qui Chriſtum negabant verum fuiſſe hominem: quod Irenæus fecit lib. 3. cap. 32. Multa hîc Chryſoſt. Auguſt. & Beda de ſingulis verbis moraliter diſputant, nos noſtrum ſequimur inſtitutum.

Arianorũ arguria futilis.

Sedebat ſic ſupra fontem.) Hebraiſmus, על *ſupra* pro, iuxta. Vt, *Super flumina Babylonis, illic ſedimus, & fleuimus*, Pſal. 136. 1. id eſt, iuxta. Quod autem dicit *ſic*, οὕτως, multos vexauit interpretes. Chryſoſt. Theophylactus, & Euthymius duobus modis exponunt. Primùm, *ſic*, id eſt prout caſus ferebat, deinde *ſic* id eſt humi, ſine ſede, quod eodem fere redit. Alij putant eſſe mimeſim, quaſi voluerit Euangeliſta ſedentis habitum repræſentare, quod ego nullo modo probo. Nec enim Ioannes hiſtrionis, ſed Euangeliſtæ, eiúſque non lo-

quentis,ſed ſcribentis perſonam agebat: quo modo non poterat habitu ſuo ſedentis habitum exprimere. Alij referunt ad verbum *fatigatus*, quaſi ſenſus ſit, *ſedebat ſic*, id eſt modo, habitúque hominis fatigati. Ego illatiuam, aut cauſalem particulā eſſe arbitror, quo ſenſu etiam apud Ciceronem poni Latinè dictionem *ſic* nonnulli Grammatici notarunt. *Sic*, inquit, *tot ſimul virtutes, continentiæ, grauitatis, iuſtitiæ, fidei defecerunt*. Eodem enim modo Hiſpani, Itali, Galli, quorum lingua ex Latina manauit, loqui ſolent, Venit feſſus de via,& ita ſedit, id eſt propterea ſedit, aut, ſedit ergo. Sed Latini frequentiùs dicunt. Itaque hoc ipſum Hebræorū eſt idioma כן pro עלכן ita, pro itaque, aut ita, pro propterea. Cuius Hebraiſmi exēpla hæc obſeruaui Pſal. 60.9. כן אזמרה שמך לעד *ſic pſalmum dicam nomini tuo in ſæculum ſæculi*, id eſt. ergo pſalmum dicam, aut, itaque pſalmum dicam, aut, propterea pſalmum dicam nomini tuo. Simile quiddam apud hunc ipſum Euangeliſtam. c.8.59. in nonnullis Græcis exemplaribus; & Act.20.11.& 28.14. Quanquam his tribus poſterioribus locis potiùs videtur dictio οὕτως poſita eſſe pro ἔπειτα poſtea.

Cic.4.Tuſculan.

Hora autem erat quaſi ſexta.) Meridiana. Sæpe enim monuimus in duodecim horas diuiſum fuiſſe diem, itaque ſextam fuiſſe meridianam. Deſignauit autem tēpus Euāgeliſta, vt cauſam tacitè aliā redderet fatigationis, & ſitis Chriſti. Nō ſolùm enim propter cōfectum iter pedibus, ſed etiā quia meridies iam erat, totóque matutino tempore pedibus iter faciens nōdum cibum ſumpſerat, & Solis iam ardor vigebat, laſſus erat, vt Cyrillus, Ammonius, Theophylact. & Euthym. adnotarunt. Illud quoque obſeruantes cautè Euangeliſtam non dixiſſe horam fuiſſe ſextam, ſed quaſi ſextam, vt indicaret ſe ſummam habuiſſe curam veritatis, nóſque doceret etiam in rebus minimis eandem cautionem adhibere. Probi eſt ingenij dubiè dicere, quæ ſunt dubia.

Probi eſt ingenij dubiè dubia dicere.

7. *Venit mulier de Samaria haurire aquam.*) Venit mulier Samaritana. Samaria enim hoc loco, ſicut & ſupra ver 4. non vrbis, ſed totius regionis nomē eſt. Nec venit mulier ex vrbe Samaria, quæ longiùs aberat; ſed ex vrbe Sichem, aut Sichar, quæ proxima erat, vt ver. 5. dictum eſt. Quid ergo neceſſe erat, vt Euangeliſta notaret mulierem Samaritanam fuiſſe? Vt cauſam, & originem indicaret futuri colloquij inter ipſam, & Chriſtum, quod inde natum eſt, quòd Chriſtus Iudæus cùm eſſet, aquam ab illa, cùm eſſet Samaritana, petiuiſſet. Simul fortaſſe vt Chriſtum obiter excuſaret, quòd cum muliere Samaritana locutus fuiſſet. Nec enim id factum fuiſſe culpa ſua; ſed partim quidē caſu, partim verò neceſſitate. Caſu, quòd mulier ipſa à Chriſto non quæſita, forte de more venerit ad aquam hauriendam. Hanc enim vim habet verbum illud *venit*, vt acutè Theophylactus vidit.

8. *Diſcipuli enim eius abierant in ciuitatem, vt cibos emerent.*) Non ſatis apparet, cuius rei cauſam reddat particula illa *enim*. Itaque nonnulli pro aduerſatiua poſitam putauerunt, quaſi dixerit, Diſcipuli autem eius abierant in ciuitatem. Et quidem ſæpe γάρ pro δὲ poni, id eſt *enim* pro autem exempla ſunt frequētiſſima; ſed hoc loco proprietatem ſuam mihi poſſe videtur retinere. Primùm cauſa reddi poteſt, cur ipſe per ſe Chriſtus aquam à muliere petiuiſſet. Si enim diſcipuli affuiſſent, illi vtique aut hauſiſſent, aut pro illo à muliere poſtulaſſent. Petiuit ergo per ſe ipſe,

A quia diſcipuli abierant in ciuitatem. Poteſt deinde reddi tacitè ratio, cur Chriſtus ſolus cum ſola muliere locutus fuerit, quod poſtea admirati diſcipuli dicuntur ver. 27. Propterea enim locutus cum illa ſolus eſt, quia vna ex parte vrgebat ſitis, ex alia diſcipuli in ciuitatem abierant. Quāquam boni auctores Chriſtum non verè ſitiuiſſe putant, ſed ſitim ſimulaſſe, vt ſermonis anſam mulieri porrigeret, Maximus hom.1. de eleemoſyna, ſiue Ambroſius is eſt. Hic etiam Chryſoſtomus, & Euthym. quærunt, quare Chriſtus omnes prorſus diſcipulos aut miſerit ipſe

B in ciuitatem, aut abire permiſerit, cur non aliquem apud ſe retinuerit, ne ſolus omnino remaneret. Reſpondent id Chriſtum ſimul, & Apoſtolos humilitate feciſſe; illum, quòd natura humilis eſſet, neque ægrè ferret ſine comite eſſe; hos, quòd Chriſti moribus eſſent aſſueti, ideóque ſolùm reliquerint. Credibile etiam eſt voluiſſe omnes eiuſdem laboris participes eſſe, certatímque in vrbem feſtinaſſe, vt Domino, quæ neceſſaria erant, emerent, ac portarent. Notant ijdem auctores, atque Theophylactus adeo pauperem fuiſſe Chriſtum, vt viaticum nullum ſecum ferret,

Chriſtus viaticum nullum ſecum ferebat.

C 9. *Quomodo tu Iudæus cùm ſis, bibere à me poſcis, quæ ſum mulier Samaritana.*) Quærunt Ammonius, Chryſoſtomus, Theophylact. & Euthym. quomodo mulier illa cognouerit Chriſtum eſſe Iudæum? reſpondent, aut ex habitu, aut ex ſermone facilè cognoſcere potuiſſe. Valde id vero ſimile eſt; cùm enim Samaritani origine Chaldæi eſſent, eſt credibile & habitum, & ſermonem diuerſum habuiſſe, ſicut diuerſam habebāt religionem. Nam & Galilæi cùm eiuſdem eſſent gentis, atque religionis, linguæ tamen

D aliquo diſcrimine à Iudæis dignoſcebantur. *Verè tu ex illis es; nam & loquela tua manifeſtum te facit*, inquiūt Iudæi illi, Matth. 26. 73. Quin ſingulas, aut aliquas certè tribus proprium aliquod, quo facilè dignoſcerentur, idioma habuiſſe ex illa hiſtoria colligitur, quæ Iud 12. 6. legitur, vbi tot Ephratæi occiſi ſunt, quòd litteram vnam ש. more cæterorum Iudæorum pronuntiare non poſſent.

Singularū tribuum propriū idioma.

Non enim coütuntur Iudæi Samaritanis.) Non vtuntur, non habent conſuetudinem Iudæi cum Samaritanis. Noſter interpres, licet minùs Latino vocabulo,

E exprimere tamen voluit vim præpoſitionis Grecę, οὐ γὰρ συγχρῶνται, *non coütuntur*, ad verbum, quod ſignificat non fuiſſe inter Iudæos, & Samaritanos vltro, citróque conſuetudinem, atque cōmercium. Dubium cuius hæc verba ſint, mulierísne Samaritanæ, quę hoc tunc dixerit, vt ſententię ſuæ rationē redderet; an Euangeliſtę cauſam afferentis, quare mulier dixerit, *Quomodo tu Iudæus cùm ſis, bibere à me poſcis?* Theodorus Mopſueſt. in Gręca Catena, Chryſoſtomus, Theophylact. mulieris verba eſſe putant. Rupertus ſolus, quātum equidem memini, Euange-

F liſtę tribuit Et eſt quidem vtrumque probabile; ſed illud prius aliquanto probabilius, & quia plures habet auctores, & quia Euangeliſta potiùs dixiſſet οὐ συνεχρῶντο, non coütebantur, quàm *non coütuntur Iudæi Samaritanis*. Cur autem non vterentur, ratio eſt nota, quia, vt expoſuimus ver. 4. Samaritani. quia origine Chaldęi erant, pro Gentilibus, à Iudęis habebantur, & non habebant commercium Iudęi cum Gentilibus, ne ab illis contaminarentur Prohibuerat enim Deus Deuter. 7.2. ne cum illis inirent fœdus. Eo etiam maiore Iudęi odio Samari

Samaritani origine Chaldæi.

tanos proſequebantur, quòd cum Iudęi non eſſent, veram ſe Iudęorum religionem habere contenderent. Quemadmodum nunc qui verè Catholici ſunt maiore odio Caluiniſtas, cęteróſque omnes hęreticos, quàm Gentiles proſequuntur; quòd illi magis ſupplicio, hi magis commiſeratione digni ſint. Maximè verò Iudęi à communicatione cibi, & potus cum Gentilibus abhorrebāt, quòd ea potiſſimùm re pollui ſe putarent. Nam à colloquio quidem cum illis non abſtinebant, in rebus pręſertim neceſſarijs. Quod adeò inſitum in animis eorum erat, vt vix etiā à factis iam ex Iudęis Chriſtianis poſſet auelli. Chriſtiani enim erant, qui Petrum reprehendentes, dicebant; *Quare introiſti ad viros præputium habentes, & mãducaſti cum illis?* Act. 11. 3. Eadémque de re Petrus eſt à Paulo reprehēſus, quòd *prius quàm venirent quidam à Iacobo, cum Gētilibus edebat; cùm autem veniſſent, ſubtrahebat, & ſegregabat ſe, timens eos, qui ex circumciſione erāt,* ad Gal. 2. 12. Propterea non dicit mulier, *Quomodo tu Iudæus cùm ſis,* mecum loqueris; ſed *bibere à me poſcis?*

[Tract. 15.] Exiſtimabant Iudęi, vt D. Auguſt. adnotauit, omnia vaſa Gentilium immunda eſſe, quia multas ſępe res immundas attingebant, ideo ea tangere non poterant. Non poterat autem Chriſtus nō bibere ex amphora, qua mulier illa Samaritana aquam hauriebat, cùm aliud ipſe vas non haberet. Propterea mulier miratur, quòd bibere à ſe petat. Rectè etiam ex Thalmudicis traditionibus notatum à quibuſdā eſt licuiſſe quidem Iudęis à Samaritanis, ſicut & à Gentilibus cibum, & potum emere; dono autem accipere non licuiſſe: quòd hoc eſſet non ſolùm conſuetudinem, ſed etiam amicitiam cum illis alere, ideo dicit *bibere à me poſcis.* [A Samaritanis dono cibum accipere Iudęis nō licebat.] Commodè etiam Chryſoſt. & Theophylact. adnotauerunt Samaritanis quidem licuiſſe agere, cibúmque capere cum Iudæis, Iudæis verò cum Samaritanis non licuiſſe. Propterea mulierem non reſpondiſſe, non poſſum, aut non licet mihi tibi dare; ſed *quomodo tu Iudæus cùm ſis, bibere à me poſcis?* quaſi dicat, non licet tibi, aut petere, aut accipere. Itaque non recuſaſſe illi tanquam inimico potum dare; ſed propriæ eum legis admonuiſſe, videret num ſibi liceret petere; nam ſi quidem liceret, libenter daturam eſſe, vt Theodorus Mopſueſtienſis obſeruauit. Etſi mihi potiùs videtur quaſi Iudæorū, vt putabat, ſuperſtitionem irridens hoc Chriſtum interrogaſſe. *Quomodo tu Iudæus cùm ſis, bibere à me poſcis?* Vtinam tam diligenter Catholici nunc hæreticorum conſuetudinem euitarent, quàm Iudæi Samaritanorum conſortium etiam in rebus nihili fugiebant. Certè periculoſius eſt cum hæreticis, quàm cum Samaritanis, quàm cum Gentilibus, aut Mahumetanis agere. *Sermo enim eorum vt cancer ſerpit.* [2. ad Tim. 2. 17. Matt. 23. 15.] Et circumeunt mare, & aridam, vt faciant vnū proſelytum, vt cùm factus fuerit, faciant illum filium Gehennæ duplo, quàm ſe. Quærit etiam Chryſoſt. cur Chriſtus contra Iudęorum legem, aut traditionem potum à Samaritana petierit. [Cur Chriſtus contra Iudæorum legem potum à Samaritana petierit.] Reſpōdet exemplo docere voluiſſe, non eſſe iam illas Iudęorū traditiones obſeruandas. Alij ſciuiſſe eum mulierem ſibi non daturam eſſe: quod nō probo: quin exiſtimo re ipſa potum Chriſto dediſſe, illúmque bibiſſe: certè obtuliſſe, quāuis id Euangeliſta, dum Chriſti cum illa colloquium recitat, ſilentio pręterierit. Sunt etiam qui putent, in quibus Ambros. ſer. 30. Beda, Maximus, Euthym. & grauis iudicij auctor D. Thom. Chriſtum non petiuiſſe aquam illam, quam mulier intellexit, putei, ſed ſpiritualem aquam, quam ſciebat illam ſibi dare non poſſe; petiuiſſe tamen, vt anſam præberet de aqua loquendi, quam ipſe daturus eſſet. Sciuiſſe Chriſtum quid mulier reſponſura eſſet, voluiſſéque aquam ab ea propterea petere, vt de aqua ſpirituali poſtea loqueretur; dubitari non poteſt; nihil enim, cùm Deus eſſet, faciebat caſu. An autem ea tantùm de cauſa petiuerit ſimulās ſe ſitire, veréque velle bibere, an re ipſa ſitiens petierit, vt biberet, dubium eſſe poteſt, probabiléque vtrumque eſt; ſed hoc mihi probabilius, verè ſitiuiſſe, veréque bibere voluiſſe, eáque ratione petiuiſſe aquā. Id enim Euangeliſta, vt ſupra diximus, ſignificauit ver. 6. cùm dixit fatigatum fuiſſe, iuxta fontem ſediſſe, horámque fuiſſe circiter ſextam.

10. *Si ſcires donū Dei, & quis eſt, qui dicit tibi, da mihi bibere.*) Donum Dei intelligunt Auguſt. Rupertus, Beda, & Strabus, Latiníque fere omnes Spiritum ſanctum, quem poſtea *aquam viuam* vocari putant, [Eodē ver. & 11.] & aquæ illi opponi, de qua mulier Chriſtum loqui intelligebat; vt ait c. 7. 38. 39. *Qui credit in me, ſicut dicit ſcriptura, flumina de ventre eius fluent aquæ viuæ. Hoc autē dixit de ſpiritu, quem accepturi erant credentes in eum.* Chryſoſt. Cyrill. Theophylact. Euthym. generaliter intelligunt *donum Dei*, id eſt quidquid Deus poteſt, aut ſolet dare; vt donum Dei dono hominis, id eſt aquæ, quam mulier illi donare poterat, opponat. Alij ſe ipſum *donum Dei* vocaſſe putāt, quaſi dixerit, ſi ſcires quantum hominibus donum præſtiterit Deus, quòd me ad eos miſerit, & quis ego ſim, qui ab eo miſſus ſum, ac tecum loquor, tu aliam à me aquam poſtulares. Quo ſenſu interpretatur Ammonius. Magis accommodatè ad filum orationis mihi videtur interpretari, qui hoc ipſum *donum Dei* vocari exiſtimant, quòd tam commoda illi mulieri occaſio ſalutis oblata fuiſſet, vt Chriſtum ad fontem inueniſſet, à quo meliorem, magíſque ſalutarem aquam, quàm ex illo fonte, quem tantopere laudabat, haurire poſſet, ſed auctorem eius ſententiæ ſatis grauem neminem inuenio. Ego ſi vera, vt ego quidem exiſtimo, hæc eſt ſententia, quod ſequitur, *Et quis eſt, qui dicit tibi, da mihi bibere,* per exegeſin dictū eſſe putandum eſt, idem enim eſt, *ſi ſcires donum Dei,* & ſi ſcires, *quis eſt, qui dicit tibi, da mihi bibere;* ſed hoc illius explicatio eſt. Quod autem dicit, *ſi ſcires, quis eſt,* alluſio eſt ad id, quod mulier dixerat; *Quomodo tu Iudæus cùm ſis,* ſic enim Iudæum Chriſtum appellauerat, vt nihil ſupra eſſe putaret; Chriſtus igitur ait, ſi ſcires me non ſolùm Iudæum, ſed Regem etiam; & Deum Iudæorum eſſe.

Tu forſitan petiſſes ab eo. Bibere, ſicut ego à te petiui, & dediſſet tibi aquam, non qualem à te ipſe popoſci, ſed *viuam,* id eſt viuificantem, aut vitam in ſe habentem; Spiritum ſanctum, qui aqua eſt non mortua, vt iſta, quam ego à te poſtulaui, ſed viua, ſicut homo dicitur hoſtia viuens, quia hoſtia eſt oblata Deo, nō mortua, quales Deo offerri cōſueuerant, ſed viua, & rationabilis, Rom. 12. 1. & lapis viuus, quia eſt metaphoricè lapis Eccleſiaſtici ædificij, & non emortuus, qualis eſſe ſolent qui in aliis ponuntur ædificiis, ſed viuus, & animatus. 1. Petri. 2. 5. Sic interpretatur Beda, & Rupertus in com. éſtque meo iudicio vera ſententia. Nam & c. 7. 38. 39. ipſum Spiritum ſanctum aquam viuam appellat. Alij gratiam Spiritus ſancti aquam vocari putant, vt Cyrill. Irenæus lib 3. c. 19. Chryſoſt. in catena Græcorū citatus,

& The-

& Theodoret. & in pſal. 1. & 64. Baſil. in pſal. 45. Theophylact. & Euthym. ſiue quòd animos lauet, ac purget, quamobrem & per aquam baptiſmi ſignificatur, vt quidam volunt; ſiue quia non eſt ſtagnans, & veluti mortua, atque immobilis, ſed vt ait Theophyl. ἀναβλύζον, ἀναπηδῶν, κινούμενον· ἡ γὰρ χάρις τοῦ πνεύματος αἰκίνητον πρὸς τὸ ἀγαθὸν τὴν ψυχὴν ἐργάζεται, ἀναβάσεις ἀεὶ διατιθεμένη. *Aquam*, inquit, *dicit Spiritus ſancti gratiam ſcaturientem, exilientem. Nam gratia ſpiritus efficit, vt anima ſemper ad bonum moueatur, nouos ſemper diſponens gradus, quibus aſcendat.* Alij doctrinam Euangelicam aquam hic vocari dicunt, viuam verò quia *viuus eſt ſermo Dei, & penetrabilior omni gladio ancipiti.* (Ad Hebr. 4. 12.) Ita interpretantur Ammonius, & Euthymius, & Theodoretus in pſal. 1. Alij baptiſmi aquam intelligunt, quam qui ſemel bibit, non ſitit iterum, quia qui ſemel baptizatus eſt, iterum baptizari non poteſt, vt exponunt Cyprianus epiſtola quadam ad Cæcilium, & Ambros. aut Maximus in ſerm. de Eleemoſynis, & Auguſt. ſerm. de tempore. 92. & Proſper lib. 1. de promiſſion. c. 39. Inuenio qui *aquam viuam* Chriſtum ipſum interpretantur, vt Mar. Victorin. lib. 1. aduerſus Arium. Probat enim ex hoc loco Chriſtum eſſe Deum, quia vita aut aqua viua eſt, & Procop. in cap. 7. Iſai. & Maximus in hom. 2. de Eleemoſynis. Quod dicit *forſitan*, Græcè eſt, σὺ ἂν ᾔτησας αὐτόν, tu petere ab eo potuiſſes. Sed rectè noſter interpres ſenſum expreſſit. Significatur autem facultas liberi arbitrij, qua poterat mulier aquam petere, vel non petere, ſi vellet. (Liberi arbitrij facultas.)

11. *Domine neque in quo haurias, habes.*) Notant Chryſoſt. Euthymius, & Theophylact. aliquantum iam ex verbis Chriſti mulierem illam profeciſſe; non enim vulgari verbo, ſed dominum appellaſſe; cognouiſſe enim ex eius ſermone, pollicitationéque non vulgarem eſſe hominem, qui tam aſſeueranter dixiſſet, *Si ſcires donum Dei, & quis eſt, qui dicit tibi, da mihi bibere.* Apparet tamen, vt aiunt Cyrillus, & Auguſt. adhuc eſſe carnalem. *Aquam* enim *viuam*, quam pollicitus erat Chriſtus, non aliam quàm illam ipſam intellexerat, quam ex illo puteo ipſa hauriebat, aut aliam certè generis eiuſdem, quam aquam viuam, id eſt ſcaturientem Chriſtus appellaſſet. Propterea dicit, *Nec in quo haurias habes, & puteus altus eſt.* Putauit, vt notat Cyrillus, (Lib. 2. c. 83.) magum fortaſſis eſſe, qui occulta aliqua arte aquam ex alto puteo, ſine vllo inſtrumento haurire poſſet. Ideo explorat quanam ratione id facturus ſit. Repræſentat nobis hæc mulier animalem hominem, qui *non percipit ea, quæ ſunt ſpiritus Dei*, (1. ad Cor. 2. 14.) ſed omnia carnaliter intelligit; maximè verò hæreticos, qui toti in ſenſus ſuos defixi ſunt, & quidquid altius eſt, magicum putant. (Hæretici toti in ſenſus defixi.)

12. *Nunquid tu maior es patre noſtro Iacob, qui dedit nobis puteum, & ipſe ex eo bibit, & filij eius, & pecora eius?*) Id eſt hunc puteum, quem vides tam magnum, tam altum, tam abundantem aquis, vt non ſolùm ipſe, totáque eius familia, ſed omnia etiam eius pecora biberint; aut tam bonæ aquę, vt ipſe, & filij eius ex ea biberint; itaque meliorem tu dare non poteris. vt Chryſoſt. Theophyl. & Euthym. exponunt. Iacob patrem noſtrum, id eſt ſuum, & Chriſti, omniúmque Iudæorum; aut noſtrum, id eſt Samaritanorum vocat, indicans etiam ſe, omnéſque Samaritanos eſſe Iudæos, ſiue quia quamuis Chaldæi eſſent, tamē quia mixti cum Iudæis fuerant, pro Iudæis ſeſe ferebant, & Iacobi genere gloriabantur, vt Chryſoſt. Euthym. & Theophyl. interpretantur: ſiue quia eius ſe religionem ſequi putabant, patrem etiam ſuum appellabant, vt Cyrillus exiſtimat; quemadmodum ſi Caluiniſtæ nunc veteres auctores, atque doctores Eccleſiaſticos patres vocent, quòd eorum ſe doctrinam ſequi mentiantur. Quanquam hoc Samaritanis arrogantiores ſunt, vt nec eos patres, neque ſanctos, nec vllo prorſus honorifico titulo vocare velint. (Caluiniſtæ Samaritanis arrogantiores.) Quare oſtendunt ſe eorum non eſſe filios, mentiríque, cùm ſe illorum doctrinam ſequi iactant. Duobus modis mulier intellexerat Chriſtum ſibi aquam dare poſſe: aut ex eodem hauſtam puteo, quod ſupra, vt ſibi viſa eſt, refutauerat dicens, *Nec in quo haurias, habes, & puteus altus eſt;* aut ex alio quopiam, quem in eodem loco repente fodiſſet, quod nunc refellit dicens, *Nunquid tu maior es patre noſtro Iacob?* quaſi dicat, non poteris alium hîc puteum repente fodere, niſi maior ſis patre noſtro Iacob; atqui vt quamlibet magnus ſis, maior certè illo eſſe non potes, non ergo aquam mihi viuam iſta ratione dare poteris.

13. *Omnis, qui biberit ex aqua hac, ſitiet iterum; qui autem biberit ex aqua, quam ego dabo ei, non ſitiet in æternum.*) Rectè Chryſoſtomus, Cyrillus, Theophylactus, & Euthymius obſeruauerunt Chriſtum noluiſſe verbis ad id, quod mulier interrogauerat, reſpondere, *Nunquid tu maior es patre noſtro Iacob?* ne arrogans eſſe videretur, qui ſe Iacob maiorem faceret; quod quidem mulier, quæ nondum Deum eſſe ſciebat, abſurdum, atque temerarium eſſe putauiſſet; re tamen ipſa reſpondiſſe docentem, quid inter aquam illam, quam dedit Iacob, & eam, quam ipſe daturus erat, intereſſet; ſe multo meliorem aquam, quàm illam Iacob daturum eſſe; itaque ſi propter aquam, quam dederat, tantum putabat fuiſſe Iacob, multo maiorem ſe eſſe exiſtimare debere, qui multo meliorem aquam daturus eſſet. *Tu autem quæſo*, inquit Chryſoſtomus, (Homil. 31.) *Dei ſapientiam conſidera; quàm leniter mulierem alliciat. Non à principio dixit, ſi ſcires quis eſt, qui dicit tibi, da mihi bibere; ſed poſtquam occaſionem illi præbuit, vt ipſum Iudæum appellaret, & criminaretur, hoc propulſans, inquit, ſi ſcires quis eſt, qui dicit tibi, da mihi bibere, tu forſitan petiſſes ab eo: quibus verbis iam ad maiora impulit, vt patriarchæ meminerit. Nunquid tu maior es patre noſtro Iacob?* Quomodo qui biberit ex aqua illa, quam mulier intelligebat, ſitiat iterum, facilè, vt inquit Auguſtinus, intelligitur. (Tract. 15.) *Et verum*, inquit, *eſt ſecundum hanc aquam; & verum eſt ſecundum quod ſignificat illa aqua. Etenim aqua in puteo voluptas ſæculi eſt in profunditate tenebroſa. Hinc eam hauriunt homines hydria cupiditatum. Cupiditatem quippe proni ſummittunt, vt ad voluptatem hauſtam de profundo perueniant, & fruuntur voluptate præcedente, & præmiſſa cupiditate. Nunquid non iterum ſitiet? Ergo de hac aqua qui biberit, iterum, inquit, ſitiet.* Quo autem modo, qui biberit ex aqua, quam Chriſtus promittit, non ſitiat iterum, ipſe declarat. Vide ſequentem verſum vbi hic explicatur.

14. *Sed aqua quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ ſalientis in vitam æternam.*) Propterea *non ſitiet in æternum*, quia *fiet in eo fons aquæ ſalientis in vitam æternam*, id eſt vſque ad vitam æternam, vſque ad cælum. Quis enim ſitiat, qui fontem in viſceribus habeat tam altè ſalientem? Metaphora eſt à fontibus ſumpta altè aquam eiaculantibus; quod propter ingentem copiam, & ſcaturiginem aquæ fieri ſolet. Sic enim qui Spiritum ſanctum in ſe habet, fontem

habet

habet vſque ad cælum ſalientem, hoc eſt in vitam æternam, quæ in cælo nobis propoſita eſt. Loquitur autem de aqua tanquam de planta, aut ſemine aliquo, quod iactum in terra naſcatur. Sic enim illam aquam fieri in nobis fontem ſalientem in vitam æternam. Videndum quid ſit iterum ſitire, vel non ſitire ampliùs in æternum. Qui putant ſitire eſſe bona temporalia, aut carnales voluptates iterum concupiſcere, nimium videntur allegorici. Sitire ergo iterum propriè ſumitur pro appetitu potus, quem Philoſophi appetitum humidi, & frigidi diffiniunt; ſicut aqua, quam qui bibit, iterum ſitit, ſumitur propriè. Non ſitire autem in æternum metaphoricè, non propriè dictum eſt. ſicut Spiritus ſanctus non propriè, ſed metaphoricè aqua vocatur. Eſt autem non ſitire in æternum, non eſſe opus illi, qui ſemel bibit eadem ſpirituali, quam bibit, aqua; ſemel enim potam ſatis eſſe vſque in æternum. Nec enim conſumi, aut per vrinas, & ſudores excerni ſicut aquã iſtam, quam bibimus elemẽtarem; ſed incorruptibilem, immortalẽ, & inexhauſtam eſſe, quæ perpetuò ſitim ſedet, id eſt per ſe ad vitã æternam ſufficientem eſſe, nec vllum aliud adiumẽtum deſiderare, quod eſt ſitire, niſi forte, qui eam biberit, euomat. Euomit autem. quiſquis peccat, eijciens à ſe Spiritum ſanctũ. Sola ergo natura, & vis vtriuſque aquæ corporalis. & ſpiritualis declaratur; quòd illa natura ſua conſumatur, corrũpatúrque: Immo niſi conſumatur, niſi concoquatur, niſi digeratur, minimè proſit: hęc contrà natura ſua neque corrumpi, neque digeri poſſit, ideóque ſemel potam in æternum ſatis eſſe & qui eam biberit, niſi forte, vt diximus, culpa ſua eam euomuerit, iterum non ſitire. Cur enim ſitit iterum, qui aquam iſtam elementarem bibit, niſi quia, quam ſemel bibit, aqua calore ſtomachi conſumitur? ſi nunquam conſumeretur, nunquam iterum ſitiret. Id ergo in aqua illa ſpirituali accidit. Hac ratione quęſtiones illæ, quas nonnulli in hunc locum inducunt, præciduntur. Altera eſt, quomodo qui bibit ex aqua Spiritus ſancti non ſitiat in æternum, cùm homines, qui Spiritum ſanctum receperunt, peccare poſſint, & qui in peccato ſunt, vtique ſitiant, id eſt aqua illa iterum indigeant, vt ſpiritualiter viuant, ſaluíque eſſe poſſint? Facilè enim hoc ex ijs, quæ modò diximus, ſoluitur; vim tantùm, naturámque vtriuſque aquæ hîc explicari, Spiritum ſanctum eiuſmodi natura ſua aquam eſſe, vt qui ſemel eam biberit, ſatis habeat in totam vitam, modò ne euomat, ne eijciat; euomit, qui peccat. Altera, quomodo hęc ſententia illi Eccleſiaſtici cap. 24 29. contraria non ſit, *Qui bibunt me, adhuc ſitient?* Illic enim ſitire eſt amare, & concupiſcere, qui amor, quò magis ſapientiam guſtamus, magis creſcit. Sicut de auaritia poëta ille dixit,

Ariſt. 2. de Anima c. 3. tex. 28.

Duæ de hoc loco quæſtiones explicãtur.

Iuuenal. Satyr. 14.

Creſcit amor nummi, quantùm ipſa pecunia creſcit.

Hic autem non ſitire non eſt non concupiſcere, ſed non indigere vlla re alia. aut non opus eſſe eundem Spiritum ſanctum iterum accipere, quod eſt iterum bibere, quia ſemel acceptus ſemper in nobis manet, niſi nos ipſi inuitum quodammodo, & repugnantem eijciamus. Atque hoc eſt, quod nos admonet D. Paulus 1. Theſſal. 5 19 *ſpiritum nolite extinguere.* Manet in nobis ſemel hauſtus, ſemel accenſus, niſi nos ipſi extinguamus, eſtque in animis noſtris veluti perennis fons ſaliens in vitam ęternam. Similis ſen-

A tentia infra c. 6. 35. *Qui venit ad me, non ſitiet iterum.*

15. *Dicit ad eum mulier; Domine da mihi hanc aquam, vt non ſitiam, neque veniam huc haurire.*) Adhuc carnalis eſt mulier. Nec mirum, mulier ipſa caro eſt. Cùm tam apertè Chriſtus ſignificaſſet de ſpirituali ſe aqua loqui, tamen adhuc in corporali hæret aqua, vt Cyrillus annotat. Quanquam Chryſoſt. & Theophyl. aliquid ſupra ſenſum mulierem exiſtimant concepiſſe, in eo tamen erraſſe, quòd ſpiritualem aquam corporaliter intelligebat. Cùm enim videret Chriſtum de alia non corporea loqui aqua, exiſtimaſſe eam non aliam habere vim, quàm vt corporis ſitim extingueret. Itaque non petiuiſſe illam, vt haberet vitam æternam, quamuis audiuiſſet eam in vitam æternam ſalire; ſed vt non ampliùs ſitiret, & laborem illum quotidianum aquam hauriendi deuitaret. *Ad laborem,* inquit Auguſtinus, *indigentia cogebat & laborem infirmitas recuſabat. Vtinam audiret, Venite ad me omnes, qui laboratis & onerati eſtis, & ego reficiam vos. Hoc enim ei dicebat Ieſus, vt non laboraret, ſed illa nondum intelligebat.* Origenes intellexiſſe mulierem putat, ſed quod dicit, *vt non veniam huc haurire,* nimis, vt mihi videtur, allegoricè interpretatur, id eſt vt non indigeam aqua iſta Iacob, ſcripturis, atque doctrinis. quibus opus nobis eſt, vt diuina myſteria intelligamus; ſed ſine vllo ſtudio. ſine vllo labore, quemadmodum angeli faciunt, intelligam. Illud meliùs adnotauit, hîc etiam mulierem illam honorificè Chriſtum dominum appellaſſe, vt ver. 11. Illic quidem, quia diſcere ab eo volebat, vnde aquam haberet, & an maior eſſet Iacob. hic, quia ab eo petebat aquam. Itémque illud, re ipſa comprobaſſe verum eſſe, quod Chriſtus dixerat ver. 10. *Si ſcires donum Dei, & quis eſt, qui dicit tibi, Da mihi bibere, tu forſitan petiſſes ab eo;* ſimul enim vt mulier id intellexit, quoquo tandem modo intellexerit, aquam ab eo petiuiſſe. Vtrumque mihi probabile videtur, & mulierem intellexiſſe Chriſtum de aqua ſpirituali loqui, tamen non credidiſſe, quę dicebat, irridendóque reſpondiſſe, *Domine da mihi hanc aquam;* & non intellexiſſe, ſed cùm putaſſet eum de vera aqua, veráque corporis ſiti loqui, ſeriò reſpondiſſe, *Domine da mihi hanc aquam, vt non ſitiam, neque veniam huc haurire.* Si intellexit, & non credidit. ſed ſimulans ſe credere irriſit, ſpecimen nobis hæreticorum præbuit. Hoc enim eorum ingenium eſt, quidquid ſanctum, quidquid ſpirituale, quidquid denique ſupra ſenſus eſt, ingenioſa, vt ipſi putant. Satanica, vt ego exiſtimo, ſimulatione irridere. Si non intellexit, exemplum nobis expreſſit eorum Catholicorum, qui res diuinas non intelligentes, curam tamen earũ abijciunt in ſola temporalia commoda intuentes.

Geneſ. 2. 23

Matt. 11. 28.

Hæreticorũ proprium ſanctaque que irridere.

16. *Dicit ei Ieſus, Vade voca virum tuum, & veni huc.*) Minimè dubium eſt, quin ſciuerit Chriſtus eam virum non habere, vt illi paullo poſt declarauit, tamen neceſſe eſt, vt aliquo ſaltem prætextu Chriſtus eam iuſſerit vocare virum. Is duplex eſſe potuit: alter quòd vellet non cum illa ſola, ſed etiam cum eius viro donum illud, quod promiſerat, communicare, & quo maius eſſet beneficium, quod viro ſimul, & vxori commune eſſet; & quòd non ſatis honeſtum videretur nuptæ mulieri quidquam donari inſcio marito. Hoc prætextu Chryſoſt. Theophylactus, & Euthym. factum putant, vt Chriſtus dixerit, *voca virum tuum.* Alter, quem Auguſtinus, & Cyrillus attingunt, quòd non ſatis videretur mulier

Per viros docendæ ſunt mulieres.

idonea eſſe, vt, quæ dicturus erat Chriſtus, intelligeret, ideo iuſſam vocare virum, vt per eum doceretur. Sic enim, vt monet Auguſtinus, D. Paulum conſtituiſſe, vt per viros ſuos mulieres docerentur 1. Cor. 14. 35. At cur non alium potiùs quærebat prætextum, quàm vt de viro illius loqueretur, quem ſciebat eam non habere? nec enim illi deeſſe multi potuerunt. Eo ipſo quòd ſciebat virum eam non habere, eo potiùs quàm alio prætextu vſus eſt. Sciebat enim quid illa iuſſa virum vocare reſponſura eſſet; & volebat occaſionem inde captare illi declarandi, quidquid toto vitæ ſuæ tempore feciſſet, vt Ammonius ait. Iubent nos Chryſoſtomus, & Euthymius modeſtiam ſimul, & prudentiam Chriſti obſeruare. Poterat ſtatim principio facere, quod tandem in fine fecit; & omnem illi vitam enarrare. Noluit; ſed occaſiones quæſiuit cõmodas, vt quod dicturus erat, aut neceſſariò re ipſa poſtulante, aut certè aptè dicere videretur. Si ſtatim dixiſſet quinque eam viros habuiſſe, arroganter, & ambitiosè dixiſſe videretur, vt ſe prophetam eſſe oſtenderet; quod ſancti, cordatique prophetæ facere non ſolent. Itaque iſti qui nulla occaſione, nullius rogatu, aut occulta pronuntiant, aut aliquid aliud faciunt ſimile miraculi; verendum, ne circulatores potiùs, aut magi; quàm prophetæ, vel ſancti viri ſint. Longè abeſt ſanctorum virorum ingenium à vanitate.

17. *Non habeo virum.*) Quomodo negat ſe virum habere, cùm aliquem ſaltem haberet loco viri? Nec enim credendum eſt illam dicere voluiſſe ſe quidem loco viri aliquem amicum habere, legitimum autem virum non habere. Quod ſi dicere voluiſſet, peccatum ſuum aperuiſſet, quod maximè videtur occultare voluiſſe. Reſpondet Euthymius voluiſſe Chriſtum decipere, quia purum adhuc eſſe hominem exiſtimabat. Itaque etſi putabat ſe virum habere, tamen dixit ſe non habere. Et verò probabile eſt mulierem illam curioſam, & cupidam videndi, quo tandem euaderet Chriſti pollicitatio, ideo negaſſe ſe habere virum, vt Chriſtus ſtatim ſibi daret, quod daturum ſe, cùm vir veniſſet, pollicebatur, eo non expectato.

Bene dixiſti, quia non habeo virum.) Quod mulier vno ſenſu dixerat, id Chriſtus alio ſenſu accipiens verè ab ea dictum eſſe interpretatur. Illa putans ſe virum habere, mentita dixerat ſe non habere, vt paulloante ex Euthymio dicebamus; Chriſtus verbum eius excipiẽs ſubiecit verum eam dicere falſum dicere volentem, Habere enim virum, ſed non legitimum.

18. *Quinque enim viros habuiſti, & nunc, quem habes, non eſt tuus vir.*) Satis fuiſſet dicere, *Bene dixiſti*, nam quem habes, non eſt tuus vir. Sed non contentus Chriſtus oſtendere ſcite ſe non eſſe legitimum virum, quem mulier illa pro legitimo haberi volebat, ſumpta ex viro vno occaſione de omnibus loquitur, quos vnquam habuiſſet. Non ſatis ex his verbis Chriſti conſtare poteſt, an quinque illi viri, quos Samaritanam habuiſſe dicit, legitimi fuerint, an concubini potiùs, quàm mariti, quemadmodum & vltimus. Ego ſemper exiſtimaui adulteros fuiſſe. Nam ſi legitimi fuiſſent, nihil occultum Chriſtus Samaritanæ pateſeciſſe videretur, cum dixit quinque eam viros habuiſſe. Deinde cùm mulier dicit poſtea ver. 29. *Venite, &*

A *videte hominem, qui dixit mihi omnia, quæcunque feci?* omnia ſua occulta peccata à Chriſto ſibi indicata fuiſſe ſignificat, atque inter ea proculdubio enumerat, quòd quinque habuiſſet viros, quod nullum peccatum fuiſſet, ſi fuiſſent omnes illi legitimi. Hoc me tantùm tenebat, quòd auctorem non inuenirem vllum huius ſententiæ. Omnes enim, quos legebam, ſentiebant fuiſſe legitimos; Auguſtinus tract. 15. Nonnus poëta, Hilar. 2. de Trinitat. Athanaſius, aut quiſquis auctor earum qq. q. 58. Beda, Euthymius, Rupertus, & recentiores magno conſenſu; ita prorſus, vt nec,

B qui dubitaret quidem mecum, reperirem. Inueni tamen multo quæſitum ſtudio Chryſoſtomum in pſalm. 13. qui non ſolùm putat quinque illos adulteros fuiſſe; ſed eodem etiam tempore eos mulierem illam Samaritanam habuiſſe; aptóque exemplo eo probat gentes, quæ multos crederent Deos, nullum habere Deum, quia verus Deus non niſi vnus eſſe poteſt; quemadmodum, inquit, Samaritana illa eo ipſo quòd quinque habuerat viros, nullum habuerat, quia verus vir non poteſt eſſe niſi vnus. Confidenter nunc dico

Adulteros habuit quinque Samaritana.

C hunc ſecutus auctorem, quòd ante timidè dicebam. Sententia Baſilij in epiſtola ad Amphilochium indiget venia. Putat poſt trigamiam cætera, ſi quæ contrahuntur matrimonia, vera non eſſe, itaque hunc ſextum, quem illa habebat mulier, matrimonio illi coniunctum fuiſſe; ſed quia ſextus maritus erat, adulterum à Chriſto fuiſſe iudicatum. Quid quinque illi, quid vnus hic vir allegoricè ſignificent, non eſt inſtituti noſtri docere; tamen ſiquis hoc requirit, Origen. Auguſtinum, Bedam, & Strabum in hunc locum legat.

D *Hoc verè dixiſti.*) Idem ante dixerat, ſed repetitione confirmat. Nimis mihi videtur argutum, quod Origenes obſeruat, hæc verba tacitam habere reprehenſionem. Sic enim Chriſtum dixiſſe, *hoc verè dixiſti*, quaſi indicaret eam ante non vera dixiſſe, cùm dixerat Iacob puteum illum effodiſſe, atque ipſum, & eius pecora inde bibiſſe; quod ſupra refutauimus.

19. *Domine video, quia propheta es tu.*) Duplex confeſſio, & proprij peccati & virtutis, atque excellentiæ Chriſti. Cum enim dicit, *Video, quia pro-*

E *pheta es tu*, tacitè confitetur vera eum dixiſſe, ſe in perpetuis adulterijs vitam duxiſſe. Quod qui nemine indice cognouerit, non poſſe non eſſe prophetam. Obſeruauerunt quidam non boni auctores hoc inter prædeſtinatos, & reprobos eſſe diſcriminis, quòd prædeſtinati reprehenſi culpam agnoſcant, vt fecit hæc mulier, & Dauid 2. Regum 12. 13. Ezechias 4. Reg. 20. 19. & Iſai. 39. 8. Et illi qui concionante Petro commoti ſunt Act. 2. 37. reprobi verò aut negent, vt

F Cain Genes. 4. 9. Giezi. 4. Regum 5. 25. Ananias, & Saphira Act. 5. 2. 8. aut excuſent, vt Saul. 1. Reg. 15. 20. aut etiam vlciſcantur, & in eos à quibus reprehenduntur ſæuiant, vt Reges Iudæorum in prophetas, qui à Deo illis mittebantur. 3. Reg. 19. 2. Rom. 11. 3. Ierem. 29. 26. & 36. 5. Herodes in Ioannem Mar. 6. 17. Scribæ & Phariſæi in Chriſtum Matth. 21. 45. 46. & 26. 57. Iudæi in Stephanum Actor. 7. 57.

Rectè dixiſſent, ſi non inter prædeſtinatos, & reprobos, ſed inter bonos, & malos diſcrimen illud poſuiſſent. Nam nec prædeſtinati ſemper oſtenſa ſibi peccata recognoſcunt, ſed ſæpe admonitionibus reſiſtunt, ſæpe obſtinati ſunt vſque ad vltimum vitę tempus, quo tempore ſubitò reſipiſcunt: & reprobi ſæpe monitorem audiunt, ſæpe reſipiſcunt, ad extremum verò in peccato moriuntur. Nec quiſquam ſcire poteſt, an illi omnes, qui reprehenſi culpam agnouerunt, prædeſtinati; & omnes, qui non cognouerunt, reprobi fuerint. Quin Paulum videmus vnum ex iis, qui in Stephanum ſæuierunt, fuiſſe prædeſtinatum. Quòd enim, qui reprehenditur, peccatum agnoſcat, non ſolùm ex gratia, ſed ex libero etiam pendet arbitrio: quod iſti vt tollant, omnia prędeſtinationi tribuunt. Illud quidem rectè in hac muliere Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius obſeruarunt, non ægrè tuliſſe à Chriſto reprehenſam, quin conuerſam ad meliorem mentem ſalutem ab eo quæſiuiſſe. Conceperat ante ex Chriſti ſermone aliquantam de illo opinionem, vt non vulgarem hominem eſſe duceret, ideóque, vt Origenes ait, dominum appellaret. Nunc verò pluſquam hominem non vulgarem, id eſt prophetam confitetur, videns, quæ occulta erant, ſibi patefeciſſe. Itaque ineptè prorſus quidam hęreticorum interpretes prophetam hoc loco hominem doctum, & in lege verſatum intelligunt. Non enim doctrina vlla, ſed diuino prorſus ſpiritu occulta, ſolique Deo cognita panduntur. Sed quia nemò meliùs quàm prophetę, quę ad legem, religionémque pertinebant, nouerat, quęſtionem illi tanquam prophetę de religione proponit.

20. *Patres noſtri in monte hoc adorauerunt, & vos dicitis quia Ieroſolymis eſt locus, vbi oportet adorare.*) Non dicit, Nos dicimus in monte hoc adorandum eſſe; ſed, *Patres noſtri in monte hoc adorauerunt.* Siue artificio aliquo, vt quidam volunt, vt indicaret Samaritanos exemplo, & auctoritate patrum facere, quod faciebant; Iudęos verò exemplo, & auctoritate carere, ſoláque priuata quadam opinione Ieroſolymis adorare, *Vos*, inquit, *dicitis*; quaſi dicat, dicitis, ſed non probatis. Siue, vt ego arbitror, excuſans potiùs Samaritanos, quàm Iudęos accuſans, ita loquitur. Dubium quos patres intelligat, cùm dicit, *Patres noſtri in monte hoc adorauerunt*, Samaritanorúmne, an Samaritanorum ſimul, & Iudęorum. Plerique omnes auctores Iudęorum etiam patres intelligunt Abraham, Iſaac, & Iacob. Nam Abraham in eo monte filium ſuum Iſaac ſacrificaſſe Genes. 22. 2. & Iacob in eodem loco ſtructa ara Deum oblato ſacrificio adoraſſe Genes. 33. 20. Sic interpretantur Ammonius, Chryſoſtomus homilia 31. Auguſtinus, Beda, Rupertus, lib. 4. Theophylactus, & Euthymius. Id quidem vel ſolis auctoribus ſine alia ratione probabile eſt; ſed non video, cur non probabile etiam ſit ſolos maiores Samaritanorum intelligi, qui cultum illum in eo monte inſtituerant: quorum ſe auctoritate mulier tuetur, vt mulierem litterarum imperitam decebat. Ineptè verò hęretici hodie huius nobis mulieris exemplum obiiciunt, quaſi nos idem faciamus, cùm maiorum noſtrorum allegamus traditiones. Non enim animaduertunt mulierem illam Samaritanam, id eſt hęreticam fuiſſe, ideóque cum patrum ſuorum exemplum, traditionémque protulit, nihil aliud, quàm erroris vetuſtatem protuliſſe. Vnde ſequitur Lutheranos, & Caluiniſtas, qui hoc nobis obiiciunt, non poſſe maiorum ſuorum exemplo ſeſe tueri, quia ipſorum maiores ſicut & ipſi hæretici fuerunt, & ab Eccleſia Catholica, ſicut Samaritani olim ab Eccleſia vera Iudæorum, diſceſſerunt. Rectè mulier illa maiorum ſuorum exemplo, auctoritatéque vſa fuiſſet, ſi in vera fuiſſet Eccleſia. Nam traditio in Eccleſia, veritatis; extra Eccleſiam, erroris confirmatio eſt.

Caluinus in Ioan.

Traditio in ſola Eccleſia veritatis confirmatio eſt.

In monte hoc.) Non dubium demonſtraſſe montem Garizin, qui vrbi Sichimorum, cuius illa mulier erat ciuis, vicinus erat: in eóque omnes conueniunt auctores. Quæ autem fuerit cauſa Samaritanis in eo monte adorandi, ex ſacra intelligitur hiſtoria. Ieroboam cum decem tribus à regno Iuda ſegregaſſet, nouúmque regnum Iſraelis conſtituiſſet, metuens ne, ſi populus de more religionis cauſa Ieroſolymam iret, ſe deſerto ad Regem Iuda dilaberetur, nouo regno nouam inſtituit religionem, & duos illos conflauit vitulos, quorum alterum in Bethel, alterum in Dan vltima regni parte collocatos pro diis iuſſit adorari. Hinc prima orta eſt diſſenſio religionis. Poſt Babylonicam verò captiuitatem potientibus rerum Perſis Manaſſes Ieroſolymitanus ciuis, & Iaddi Summi ſacerdotis frater, & ipſe ſacerdotalis particeps dignitatis Sanaballetis Cuthęi, & Darij Regis in Samaria præfecti filiam vxorem duxit, nomine Nicaſonem. Quamobrem cum & à cæteris Iudæis, & ab ipſo ſuo fratre Summo ſacerdote functione ſacerdotij prohiberetur, ſéque apud Sanaballetem excuſaret, quòd ipſius filiam quam ſibi deſponderat, ducere non poſſet, malle ſe vxore carere ea, quàm tanta dignitate ſacerdotij. Sanaballetes non ſolùm ſummum illi pollicetur ſacerdotium, ſi filiam ſuam retineat, ſed templum etiam ſe illi Ieroſolymitano æquale ædificaturum. Quod & fecit in monte Garizin, vnde cœptum eſt à Samaritanis ſacerdote Manaſſe in eo monte adorari. Hiſtoriam ſcribit Ioſephus lib. 11. antiq. cap. 7. & 8. Quòd autem dicit mulier *adorauerunt*, eam intelligit adorationem, quę cum ſacrificiis, cæteríſque publicis ac ſollemnibus ceremoniis coniuncta erat. Nam Deum orare, & flexo venerari genu & Samaritanis, & Iudæis vbique licebat: idque ſæpe legimus feciſſe Chriſtum. Offerre autem ſacrificia, præſcriptis à lege ceremoniis vti Iudæis extra Ieroſolymitanum templum non licebat, ſic Deo iubente Deuter. 14. 23. 24. & 26. 3. Eum enim locum Deus elegerat, vt ibi nomen ſuum inuocaretur, vt ſcriptura loqui ſolet. 1. Paralipomen. 17. 12. & 22. 6. & 2. Paralip. 6. 6. & pſal. 77. 68. 69.

Adoratio quænã hîc intelligenda.

21. *Mulier, venit hora, quando nec in monte hoc, neque in Ieroſolymis adorabitis Patrem.*) Incipit vti Chriſtus auctoritate ſibi à Samaritana conceſſa. Vocauerat Chriſtum prophetam; poſtulat igitur ab ea, vt ſibi tanquam prophetæ credat. Porro non reſpondet propriè ad id, quod mulier interrogauerat, vtri meliùs Samaritani in monte illo, an Iudæi Ieroſolymis Deũ colerẽt, ſiue quòd id ſtudio contẽtionis, & gẽtis interrogaſſet, vt Chryſoſt. inſinuat, &

noluit

A Chriſtus conſtitutus ab ea iudex alere contentionem; ſiue quòd noluerit oſtendere magis parti vni fauere, quàm alteri, quo faciliùs ſibi crederetur: itaque vtroſque & Iudæos, & Samaritanos in futurum æquauit, non dicens vtri meliùs ante Deum coluiſſent, ſed neutros eo loco, quo ante colebant, bene culturos eſſe. Nam quòd Cyrillus ait Chriſtum hoc reſponſo & Samaritanos, & Iudæos reprehendiſſe, quòd etiam Iudæi in eo errore eſſent, vt exiſtimarent non licere ſibi extra Ieroſolymam Deum adorare, ſingularis opinio eſt, & ſcripturæ minimè conſentanea. Nam Iudæis alibi quàm Iero- B ſolymis adorare, id eſt ſacrificare non licuiſſe ſuperiore verſu demonſtrauimus. De qua hora loquatur Chriſtus, diſputatur. Primùm horam pro tempore poſitam per Hebraiſmum minimè dubium; ſed id ipſum tempus quod ſit, quęritur, quod Chriſtus iam veniſſe, aut certè appropinquare dicit; ſic enim Græcę eſt, *ἔρχεται ὥρα venit hora* tempore præſenti; paullo verò poſt declarat iam veniſſe ver. 23. *venit hora, & nunc eſt.* Sunt qui tempus intelligãt excidij Ieroſolymitani, quo tempore non ſolùm Samaritanum, ſed Ieroſolymitanum e- C tiam templum ita vaſtatum eſt, vt nec in illo Samaritani; nec in hoc Iudæi adorare poſſent. Sic Euthymius; meliùs Ammonius, & Cyrillus horam *τὴν αὐτοῦ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους ἐπιδημίαν*, id eſt ipſius ad homines aduentum interpretãtur. Nec enim id Chriſtus agebat, vt doceret, vbi poſſet, vel non poſſet; ſed vbi deberet, vel non deberet Deus adorari. Præterquam quòd ver. 23. horam iam illam veniſſe dicit, cùm tempus illud euerſionis templi Ieroſolymitani non niſi quadraginta poſt annis veniſſe conſtet. Voluit ergo ſignificare ſuperuacaneam iam eſſe quæſtionem illam, quam illi D Samaritana proponebat, vtri meliùs, Samaritani in monte illo, an Iudæi Ieroſolymis adorarent. Iam enim veniſſe tempus, quo tempore neutri certo loco deberent adorare. Tollendum enim eſſe priſtinum illum cultum, qui, vt hominibus carnalibus accommodatus, addictus erat loco; aliúmque pro illo meliorem introducendum, qui magis ad naturam Dei, & ad homines ſpirituales eſſet accommodatus. Quòd dicit, *adorabitis Patrem*, ita dicere videtur quaſi ſe excipiat ex adoratorum numero, & filium Dei eſſe declaret. Nec enim di- E xit, adorabimus, ſed *adorabitis*, quemadmodùm Ambroſius libro 5. de fide c. 3. obſeruauit. *Non dixit*, inquit, *adorabimus, quod vtique dixiſſet, ſi conſortium noſtri ſubiret obſequij.* Neque dicit Deum, ſed Patrem ſuum vocat. Sic enim opinor intelligit; non patrem veſtrum. Video paullo poſt dicere, *Nos adoramus, quod ſcimus*, quaſi ſeſe adoratoribus adnumeret, ſed cur eo loco ita loquatur, illic rationem reddemus.

22. *Vos adoratis, quod neſcitis; nos adoramus, quod ſcimus.*) Hactenus quidem docuit ſuperuacaneam F eſſe quæſtionem, quia deinceps & qui in monte Garizin, & qui in templo Ieroſolymitano adorabunt, non rite, religioséque adorabunt, aliam iam adorationem tempore poſtulante. Nunc de præterito loquitur, cùm inuidiam priùs in Samaritanos, & ſuſpicionem erga Iudæos gratiæ remouiſſet, æquato inter hos, & illos iure, docétq; meliùs ante id tempus Iudæos, quàm Samaritanos adoraſſe, vt Chryſoſtomus, & Theophylactus interpretantur, A Auguſtinus, & Beda de futura etiam hîc adoratione agi putant, vt paullo poſt exponemus, quod minùs probo. Quid autem ſit, *Vos adoratis, quod neſcitis; nos adoramus, quod ſcimus*, aliquanto difficilius eſt. Primùm, quòd non videatur ad rē, rectéque reſpondere. Non enim quærebat mulier vtri meliorem, aut veriorem Deum; ſed vtri ſanctiore loco eundem Deum adorarent. Deinde quia & Samaritani ſciebant, quid adorarent, cùm verum adorarent Deum. Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthym. propterea dicunt Samaritanos adoraſſe, quod neſ- B ciebant, quia licet verum adorarent Deum, putabant tamen non eſſe niſi loci eius Deum. Sic enim Regi Aſſyriorum nuntiatum fuiſſe 4. Reg. 17. 26. *Gentes quas tranſtuliſti, & habitare feciſti in ciuitatibus Samariæ, ignorant legitima Dei terræ, & immiſit in eos Dominus leones, & ecce interficiunt eos, quòd ignorant ritum Dei terræ.* Iudæos verò adoraſſe, quod ſciebant, quia meliorem de Deo habebant opinionem exiſtimantes Deum omnium gentium Dominum eſſe. Eodem pertinet, quod D. Thom. & Lyranus docent, Samaritanos in eo errore fuiſſe, vt exiſtima- C rent Deum eſſe corporeum. Quod Iudæi nequaquam putabant. Sic enim Salomonem, cùm templum ædificaſſet, profeſſum fuiſſe 3. Reg. 8. 27 *Ergóne putandum eſt, quòd verè Deus habitet ſuper terram? Si enim cælum, & cæli cælorum te capere non poſſunt, quanto magis domus hæc, quam ædificaui?* Sic notum fuiſſe in Iudæa Deum pſal. 75. 1. Sed ego in eo errore Samaritanos fuiſſe non lego, & Iudæos aliquos fuiſſe lego apud Hebræum auctorem Rab. Moſem Ægyptium lib. 1. Morch. c. 1. Quin multos etiam Chriſtianos, & graues auctores, quos opus non eſt commemorare, ne eorum errorem D refricare videamur. Aliquanto igitur mihi magis placet, quod Cyrillus ait, Samaritanos adoraſſe, quod neſciebant, Iudæos, quod ſciebant, quia quamuis eundem adorarent Deum, tamen Iudæi certa doctrina, legéque à Deo ſibi præſcripta; Samaritani inuento ab hominibus ritu adorabant. Sed verum ego ſenſum alium eſſe arbitror: vt Chriſtus non de eo, quod adorabatur, ſed de ſolo loquatur loco, quo Deus adorabatur. De ſolo enim loco mulier interrogauerat, & credendum eſt Chriſtum de eodem loco reſpondiſſe. Reſpondet autem, *Vos* E *adoratis, quod neſcitis; nos adoramus, quod ſcimus.* Senſus igitur eſt, quod vos in monte iſto adoratis, neſcitis, quid faciatis; quod verò nos Ieroſolymis adoremus, ſcimus, quid faciamus. Nos enim hoc Dei iuſſu facimus; vos iſthuc inuento facitis veſtro. Quod autem dicit, *Nos adoramus, quod ſcimus*, ſeipſum connumerans cum adoratoribus, Ariani Catholicis obijciebant, vt probarent Chriſtum Deum non eſſe, qui Deum adoraret, vt apparet ex Cyrillo, & ex Ambroſio libro 5. de fide c. 3. Auctores Catholici duo- F bus modis reſpondebant. Primùm quidem, Chriſtum tanquam hominem locutum eſſe, eo modo quo ſupra fontem fatigatus ſedebat. Sic Ammonius, Cyrillus, & Ambroſius; eiuſdem enim fuiſſe naturæ fatigari, & adorare; ideo paullo ante dictum fuiſſe ſediſſe fatigatum, vt intelligeremus de humana eius hîc agi natura, vt obſeruauit Ambroſius. Deinde non ex veritate, ſed ex mulieris opinione locutum fuiſſe, quæ non Deum, ſed hominem Iudæum, prophetam illum

Samaritanorum de Deo erronea opinio ſecundum Chryſoſt.

Cyrilli melior de Samaritanorum religione ſententia.

quidem, ſed hominem tamen eſſe putabat; Sic idem A Ammonius, Ambroſius, & Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius. Eodem opinor modo Auguſt. & Beda reſpondiſſent, ſi quęſtionem attigiſſent. illud verò ſingulariter, & præter omnium opinionem dicunt, Chriſtum nō de omnibus loqui Iudæis; ſed de ſe de prophetis, & Apoſtolis, qui iam incipiebant ab eo docti in ſpiritu, & veritate Deum adorare. Tritam ſequamur viam, credamúſque de toto genere Iudæorum loqui. Ego tamen alia ratione ſuſpicor ita loquutum eſſe, vt ſe cum cæteris Iudæis connumerauerit; non quidem vt ſignificaret ſe etiam B tanquam hominem more cæterorum Deum adorare, neque vt conuenienter opinioni mulieris loqueretur; ſed vt ſe Iudæum eſſe confirmaret, vnde Meſſias originem ducturus erat, gradúmque faceret ad id, quod paullo poſt dicturus erat, ſe eſſe Meſſiam.

Nos, non perſonam, ſed genus declarat.

Cum ergo dicit, *Nos adoramus*, non ſignificat ſe adorare; ſed Iudæos adorare. Pronomen enim, *nos*, non perſonam, ſed genus declarat, quemadmodum multis alibi exemplis explicauimus. Sic itaque loquitur tanquam ſi vir nobilis Hiſpanus dicat, Nos Regi noſtro fideliter, ac libenter tributa ſoluimus; C non enim ſignificat ſe, cæteróſque nobiles ſoluere; ſed totum Hiſpanorum genus ſoluere.

Quia ſalus ex Iudæis eſt.) Difficile dictu eſt, qualis hæc ſit cauſa, aut cuius reddatur rei. Sed videndum priùs, quam ſalutem appellet. Duplex opinio. Alij ſalutem Chriſtum ipſum appellari, qui ſalus mundi erat, & ex Iudæis ducebat genus; ita interpretantur Origenes, Tertullianus lib. 4. contra Marcionem, Ammonius, Chryſoſtomus, Cyrillus, Rupertus, Theophylactus, Euthymius. Alij cognitionem vnius ſolius Dei, ſine qua nemo D vnquam ſaluus eſſe potuit. Eam enim cognitionem Iudæos ſingulari quodam beneficio à Deo per legem, perque reuelationem accepiſſe; & ex eo populo non ad Samaritanos modò, ſed ad omnes omnino gentes, quę eam habuere, propagatam. Hoc etiam modo exponunt Ammonius, Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius. Alij tertiam quandam explicationem afferunt, ſalutem ex Iudæis eſſe, quia illis primùm prædicatum eſt Euangelium, & ab illis ad cæteras gentes per Apoſtolos homines genere Iudæos deriuatum, Matthæi. 10. 5. & pſal. 109. 3. *Virgam virtutis tuæ emittet Dominus ex Sion.* & Iſai. 2. 3. E *Ex Sion exibit lex.* & Luc. 24. 47. *Prædicari in nomine eius pœnitentiam, & remiſſionem peccatorum in omnes gentes, incipientibus ab Ieroſolyma.* Hoc vltimum nullo mihi modo placet. Ex duabus autem primis interpretationibus, ſecundę primam antefero: quia veriſimilius eſt Chriſtum de ſe ipſo, quàm de lege loqui, cùm id potiùs ageret, vt doceret veniſſe tempus, quo lex abrogaretur, adeſſéque ſalutem illam, in quam lex omnis collineabat. F

Cur Iudæis maiorem ſui cognitionem dederit Deus.

Reddit ergo cauſam Chriſtus cur maiorem Deus ſui cognitionem Iudæis, quàm vlli dederit genti; itaque ſoli illi ſciebant, quod adorabant, Quia ex eo nimirum populo decreuerat Deus mundo ſaluatorem mittere Rom. 1. 3. & 9. 5. Et conueniebat vt ille populus, vnde filius Dei carnem ſumpturus erat, ſingularem Dei haberet cognitionem. Propterea legem illi Deus dedit, & quicquid illi vnquam beneficiorum ſingulariter contulit, propter naſciturum ex eo Chriſtum contulit.

23. *Sed venit hora, & nunc eſt, quando veri adoratores adorabunt Patrem in ſpiritu, & veritate.*) Dictio aduerſatiua, *ſed*, quę non videtur hîc conuenientem habere locum, aptè appoſita eſt, ſed ad illa verba referri debet, *Nos adoramus, quod ſcimus*; quaſi dicat, licet hactenus quidem nos meliores quàm vos fuerimus adoratores, quia adorabamus, quod ſciebamus adorandum, & quo modo adorandum erat; tamen iam hora venit, cum quiſquis verè Deum voluerit adorare, ne eo quidem adorabit modo, quo nos hactenus adorauimus; ſed *in ſpiritu, & veritate.* Quod dicit, *Nunc eſt*, hanc vim Chryſoſtomus, & Theophylactus, habere putant, vt quod Chriſtus dicebat, ab iis diſtingueret, quę cæteri prophetę dicere ſolebant. Solebant illi res in longum plerunque tempus expectandas vaticinari. Chriſtus, quem mulier ſolum prophetam eſſe putabat, rem pręſentem oſtendit, neque ſuſpendit auditorem expectatione. Credo ego propterea Chriſtum addidiſſe *Et nunc eſt*, vt magis mulieris animum ad inquirendum accenderet; quonam modo *in ſpiritu, & veritate* adorandus eſſet Deus; intereſſe enim ſua id ſcire, quandoquidem iam veniſſet tempus. Veros adoratores non dubium, vt Chryſoſtomus ait, quin Chriſtianos intelligat. Nam quòd auctor ille qq. ad Antiochum, eos ſolos, qui in ſolitudine habitant, & citra Eccleſiam Deum colunt, veros adoratores eſſe dicit, non dixiſſet Athanaſius, cui vulgo quæſtiones illę tribuuntur. Multo difficilius quid ſit *in ſpiritu, & veritate* adorare, Primùm Caluiniſtarū hæreſis euellenda, qui *in ſpiritu, & veritate* adorare interpretātur ſola adorare fide. Sed iſto quidem modo dæmones veri erunt adoratores.

Caluiniſtarū nō hæretica expoſitio refellitur.

Nam *& dæmones credunt, & contremiſcunt*, Iac. 2. 19. & Chriſtum ſæpe negantibus Iudæis filium Dei eſſe confeſſi ſunt Marc. 1. 24. Luc. 4. 34. Deinde ſi ſola fide Deus adorandus, cur ipſi precibus? cur pſalmis? cur ſacramentis Deum adorant? ſi tamen adorare hæretici poſſunt. Vicina huic errori eſt eorum interpretatio, qui ſpiritum hoc loco animum intelligūt, quaſi ſolo Deus animo ſit adorandus. Quam interpretationem videtur recitatam à ſe Theophylactus approbare. Sed, opinor, non animaduerterunt illi ſolere non animo tantùm, ſed etiam corpore poſito genu Deum adorari. Alij Spiritum ſanctum intelligunt, quem qui acceperunt, Spiritu ipſo ſancto eundem, quem acceperunt, ſpiritum adorent. Ita Ambros. lib. 3. de Spiritu ſancto. c. 12. & Rupertus. Alij *ſpiritu, & veritate*, id eſt veris virtutibus, corporiſque mortificatione, vt Origen. & Ammonius. Alij *in ſpiritu*, id eſt in Spiritu ſancto, *& in veritate*, id eſt in Filio, ita vt vnum in tribus perſonis Deum adoret, vt Athanas in epiſtola ad Serapionem contra eos, qui dicebant Spiritum ſanctum eſſe creaturam. Omnium hic opinionum probabiliſſima eſt, quæ communis eſt maximè, Origenis, Tertulliani in lib. de Trinit. Hilarij 2. lib. de Trinit. Chryſoſtomi, Procopij in cap. 28. Iſai. Theophylacti, Cyrilli, Euthym. vt ſpiritus corporeo opponatur loco, quo & Iudæi, & Samaritani Deum concludere videbantur, dum illi non extra Ieroſolymam; hi non extra montem illum adorari putabant poſſe, vt rectè Tertullianus, & Hilarius ediſſerunt; veritas verò figuris, vt ſupra capite 1. 14. 17. vt ſenſus ſit veniſſe tempus, quo tempore *veri adoratores* neque certo vllo loco,

Quid ſit in ſpiritu, & veritate adorari Deum.

loco, neque legalibus illis ceremonijs, & ſacrificijs, quæ vmbræ tantùm erant rerum futurarũ, Deũ adorabant; ſed *veritate*, id eſt rebus ijs, quæ per vmbras illas ſignificabantur. Poſſumus etiam meo quidem iudicio ſpiritum & veritatem pro eodem accipere, quemadmodum & Cyrillus videtur interpretari, vt gratiam noui teſtamenti, & quidquid ad ſtatum pertinet legis Euangelicæ, ſpiritum appellet; legem verò Moſis corpus fuiſſe ſignificet, quia Euangelium quaſi anima, hoc eſt ſpiritus legis eſt. Animaduerto enim aliquando ſpiritum pro veritate ſumi, & vmbræ tanquam corpori animam opponi. *Cui ſeruio*, inquit, *in ſpiritu meo*, id eſt verè, non figuratè, non adumbratè, Rom. 1. 9. & *circumciſio cordis in ſpiritu, non littera*, id eſt non illa quæ figura erat, ſed iſta quæ veritas Rom. 2. 29. *Qui & idoneos nos fecit miniſtros noui teſtamenti, non littera, ſed ſpiritu.* id eſt non vmbrabiles miniſtros, quales illi erant veteris teſtamenti, ſed veros 2. Corint. 3. 6. Eadem ergo res & ſpiritus dicitur, id eſt anima; & veritas, id eſt corpus, quod per præcedentes illas vmbras ſignificabatur. Vtraque interpretatio mihi placet, & hæc, & quam ante hanc proximè poſuimus. Vtrolibet intelligamus modo, vulgaris illa quæſtio facilè ſoluitur, quomodo Chriſtiani, quos veros hîc adoratores vocari diximus, in ſpiritu adorare debeant. Quid enim? an non debere certa habere templa? non Sacramenta? non vnicum illud, & omnium præſtantiſſimum Euchariſtiæ Sacramentum? Maximè verò; ſed hæc omnia, & ſi quæ ſunt alia generis eiuſdem, ſiue à Chriſto, ſiue ab Eccleſia inſtituta, quibus Deus à Chriſtianis colitur, quamuis natura ſua corporea ſint; tamen quia figuræ non ſunt rerum futurarum; ſed veterum potiùs figurarum impletio, aut ad ſignificandam impletionem ipſam inſtituta, non corpus, non vmbra, ſed ſpiritus, & veritas ſunt. Eadem ratione illa altera quæſtio explicatur, an non lex etiam vetus ſpiritum habebat, & veritatem? an prophetæ ſine ſpiritu, & veritate Deum adorabant? Adorabant illi quidem *ſpiritu*, id eſt animo, aut ſpiritualiter, id eſt vera fide, charitate, pietatéque; adorabant *veritate*, id eſt verè, non ſimulatè, non fictè, non falſis commentis, ſed ijs modis, quos ſibi Deus præſcripſiſſet: ſed non adorabant *in ſpiritu, & veritate*, id eſt ſine figuris; quia illis ipſis figuris Deus eos iuſſit adorare. Vna ſupereſt obiectio diluenda, quomodo cum his duabus interpretationibus ratio illa, quæ ſtatim redditur, cur veri adoratores in ſpiritu, & veritate adorare debeant, quia *ſpiritus eſt Deus*, conſtare poſſit? Hæc enim ratio non probat ſine figuris, ſed ſine corpore, ſolo animo adorandum eſſe. Sed hanc obiectionem illic diluemus. Abutebantur etiã hoc loco Ariani, ij qui Spiritũ ſanctum Deum eſſe negabant, vt Ambroſius auctor eſt. lib. 3. de Spiritu ſancto c 12. Non poſſe Spiritum eſſe Deum, quando non Spiritum, ſed Spiritu Deum adorare iubeamur. Facilis erat, & expedita reſponſio ſpiritum hoc loco non Spiritum ſanctum, ſed, vt ſupra docuimus, veritatem, & quaſi animam legis ſignificare, & aliter Ambroſius reſpondet, ſignificare Spiritus ſancti gratiam, quam cum accipimus, Spiritum ipſum ſanctum adoramus. Cæterum adorandum eſſe Spiritum ſanctum alijs ille probat argumentis, quæ huius non eſt loci recitare. Iuſtinus verò martyr in oratione 2. ad Anton. Pium pro

Chriſtiani quomodo in ſpiritu adorent.

Num in veteri lege ſpiritus, & veritas fuerint.

Arianorũ obiectio refellitur.

Chriſtianis obijcientibus Gentilibus, quòd Chriſtiani athei eſſent, quòd ipſorum deos non adorarent, ex hoc loco reſpondet nos *in ſpiritu, & veritate* verum Deum adorare.

23. *Nam & Pater tales quærit qui adorent eum.*) Duas Chriſtus rationes affert, quamobrem veri adoratores *in ſpiritu, & veritate* adorare debeant. Alteram ex Patris voluntate, alteram ex natura ſumptam. Pater, inquit, non vult vmbris, atque figuris: ſed ſpiritu adorari, ac veritate. Cur ergo, dicet aliquis, inſtituit in veteri lege vmbras illas figuráſque ſacrificiorum, quibus ſe iuſſit adorari? Inſtituit ad tempus: inſtituit accommodatè ad hominum conditionem, dum erudiebantur, dum idonei fiebant, vt in ſpiritu, & veritate Deum adorarent, vt Chryſoſtomus, & Euthymius reſpondent. Poſſumus etiam ſic intelligere, vt non hîc de voluntate ratio ſit. Quaſi dicat hoc natura ipſa Patris requirit, vt in ſpiritu, & veritate adoretur, ſpiritus enim eſt. Diximus ſupra Patrem vocari Deum aut Chriſti, vt ego arbitror, aut aliorum, à quibus adoratur. Adorantes enim dicimus *Pater noſter, qui es in cælis*, & in Spiritu ſancto, vt ait D. Paulus *clamamus Abba Pater.*

Matth. 6. 9. ad Roman. 8. 15.

24. *Spiritus eſt Deus, & eos, qui adorant eum, in ſpiritu, & veritate oportet adorare.*) Dictio, *&*, priore loco poſita particulæ illatiuæ vſum habet ex Hebræorum idiomate, vt ſi diceret, *Spiritus eſt Deus*; itaque *qui adorant eum, in ſpiritu & veritate oportet adorare.* Reſeruauimus ſupra in hunc locum quæſtionem minimè facilem, quo modo hæc ratio cum ea interpretatione conueniat, quam in ſuperiorem verſum adhibuimus. Ex eo enim, quòd Deus Spiritus eſt, non videtur ſequi *in ſpiritu*, id eſt ſine vmbris, & figuris; ſed in ſpiritu id eſt animo, non corpore adorari oportere. Qui tantùm attingat quæſtionem, non inuenio; & tamen digna, vt arbitror, loco erat. Soluendus mihi, quem feci nodus eſt. Sic exiſtimo rationem reddi cur Deus reiectis figuris veteris legis, *in ſpiritu, & veritate* voluerit adorari. Quia ille nimirum vmbratilis cultus non erat ad ipſius naturam accommodatus. Nec enim poterat Deus, cum ſpiritus eſſet, figuris vllis, vmbriſue repræſentari, Quod corpus non eſt, vmbram non habet. Hoc eſt quod in ipſo etiam veteri teſtamento de illis ipſis ceremoniis, quas ipſe inſtituerat, dicit aliquando. *Quò mihi multitudinem victimarum veſtrarum, dicit Dominus?* Iſai. 1. 11. Et, *cælum ſedes mea, terra autem ſcabellum pedum meorum: quæ eſt iſta domus, quam ædificabitis mihi? Et quis eſt iſte locus quietis meæ? Omnia hæc manus mea fecit, & facta ſunt vniuerſa iſta, dicit Dominus. Ad quem autem reſpiciam, niſi ad pauperculum, & contritum ſpiritu, & trementem ſermones meos? Qui immolat bouem, quaſi qui interficiat virum. Qui mactat pecus, quaſi qui excerebret canem; qui offert oblationem, quaſi qui ſanguinem ſuillum offerat* Iſai. 66. 1. 2. 3. *Nunquid manducabo carnes taurorum, aut ſanguinem hircorum potabo.* Pſal. 49. 13. Cur ergo vmbras ipſe illas & figuras inſtituit? Supra expoſuimus; erant non ad ſuam, ſed ad hominum naturam, & temporis conditionem accommodatæ. Atque hoc eſt quod hoc loco ſignificat, naturam ſuam, quæ non corporea, ſed ſpiritualis ſit, non requirere vt vllus corporeus ſibi cultus exhibeatur. Si quando corporeum exigit ab hominibus cultum, id non ad ſuam, ſed ipſorum

Cur externum cultũ ab hominibus exigat Deus.

naturam accommodatè facere. Cultum illum legalem, qui totus corporeus, & vmbratilis erat, reiecisſe, aliúmque inſtituiſſe ſi non omnino, quod propter corpoream hominum naturam fieri non poteſt, magis tamen certè ad naturam ſuam accommodatum, ſine vmbris, ſine figuris, hoc eſt *in ſpiritu, & veritate.* Quod attinet ad ſenſum horum verborum, *Spiritus eſt Deus*, primùm quidem illud certum nomen Dei, etſi poſteriore loco poſitum, eſſe ſubiectum, nomen verò Spiritus attributum; ſenſus enim eſt, Deus eſt Spiritus. Etſi Athanaſium memini in diſputatione contra Arium, & in lib. de communi eſſentia Patris, & Filij, & Spiritus ſancti, alióſque nonnullos auctores interpretari Spiritum ſanctum eſſe Deum. Sed quomodo hoc ipſum intelligendum ſit, non vna veterum auctorum ſententia eſt. Multi graues alioqui, & magni non omni corpore Deum carere putauerunt, ſed ſpiritum appellari, ſicut aërem, quia tam ſubtili ſit corpore, vt fugiat oculorum aciem. Nam eadem de cauſa aërem iſtum ſpiritum dici. Mitto Sadducæos Iudæorum ſectam, quos ſcriptura ipſa teſtatur omnem ſpiritum de medio ſuſtuliſſe. Act. 23. 8. quique, vt Epiphanius in eorum hæreſi tradit, propterea Patrem, & Filium confitebantur, Spiritum verò ſanctum negabant, ne ſpiritum vllum admitterent: nam Patrem quidem, & Filium eſſe corporeos. Hos inquam mitto, & qui ex Chriſtianis poſtea hæretici prodierunt, Antropomorphitas, & Audianos, alióſque, qui humanam Deo effigiem tribuebant, de quibus frequens apud priſcos ſcriptores mētio eſt. Tertullianus quidem certè in libro contra Praxeam, Arnobius lib. 3. contra gentes, Lactāt. in lib. de ira Dei. c. 18. aliquam Deo corporis figuram tribuunt, nō ob id hæretici iudicati. Quin & Cirillus hoc loco non aliter dicit Deum ſpiritum, quàm comparatione corporum appellari, quaſi ad corpora ſpiritus, ad ſe, corpus ſit. Eum errorem Origenes hoc loco fortiter arguit, probátque Deum omnis corporis expertem eſſe. Itaque monachi illi Ægyptij, qui Theodoſio iuniore Imperatore eam iterum hæreſim excitarunt, Catholicos contumeliæ cauſa Origeniſtas appellabant; Auctor Socrates lib. 6. hiſt. Eccleſiaſt. cap. 7. & Sozom. lib. 8. c. 11. & 12. & Nicephor. lib. 11. cap. 14. & lib. 13. cap. 10. Refellit Theodoret. q. 20. in Genes. Videtur etiam Ammonius, quem ex quadā Græcorū Catena ſæpe citamus, eam propriè opinionē refutare voluiſſe. πνεῦμα ὁ θεὸς καλεῖται, οὐχ ὡς ἄνεμος, ἀλλ᾽ ὡς ἀσώματος, καὶ ζωοποιὸς οὐσία· ὥσπερ γὰρ εἰσπνέοντες τὸν ἀέρα ζῶμεν, οὕτως καὶ τοῦ θεοῦ δόντος τὸ παρεκτικὸν τῆς ζωῆς ζῶμεν, *Spiritus*, inquit, *vocatur Deus, non vt ventus, ſed vt incorporea, & viuifica ſubſtantia: ſicut enim aërem inſpirantes viuimus; ſic & Deo nobis id quod vitam præbet ſuppeditante viuimus.* Rectè quidem; ſed rectiùs alij Deum Spiritum appellari volunt, non quòd vitam ſicut aër nobis tribuat; ſed quòd ſicut aër nullū nobis videtur habere corpus; ita Deus, neque habere videatur, neque re vera habeat, vt in eadē Græca Catena Didymus exponit. Quod vel ex hoc loco minimè dubia ratione probari poteſt. Hoc enim agebat Chriſtus, vt probaret Deum, nullum prorſus habere corpus, ideóq; non corpore, ſed ſpiritu adorari oportere. Quę Chriſti ratio nihil efficeret, ſi De⁹ aliquod quāuis ſubtile, quāuis tenue haberet corpus.

Quomodo intelligendū ſit Deū eſſe ſpiritum.

Deus omnis corporis expers eſt.

Ammonius ex manuſcripta Catena Græca citatur.

25. *Dicit ei mulier. Scio quia Meſſias venit.*) ἔρχεται venit, præſenti tempore, id eſt venturus eſt, vt Matth. c. 17. 11. ἠλίας μὲν ἔρχεται *Elias quidem venit*, id eſt *venturus eſt*, vt noſter vertit interpres. Aut, quod magis ego hoc loco probo, *venit*, id eſt aduentat, in propinquo eſt, iam natus eſſe dicitur, cœpiſſéque ſe miraculis oſtendere. Hoc enim mulierem illam dicere voluiſſe ex eo coniecturam facio, quòd ſi alio dixiſſet ſenſu abs re dixiſſet. Quorſum enim ad Meſſiam ſoluēdam quæſtionem reieciſſet, ſi non iam veniſſe, aut tam citò venturum putabat, vt ipſa eum videre, & ab eo doceri poſſet: Nam quòd quidam dicunt iniquo illam animo tuliſſe Chriſti reſponſum, & ad Meſſiam quęſtionem retuliſſe, non quòd ſe eum viſurum ſperaret, ſed vt ingratam ſibi diſputationem abrumperet, non video, quomodo probent. Inaudierat igitur de Chriſto iam aliquid, ſperabátque eum ſe viſuram. Credendum enim eſt manaſſe iam latè famam extitiſſe Chriſtum, qui ſe doctrina, atque miraculis doceret eſſe Meſſiam. Fieri etiam poteſt, vt ita intellexerit, quod dixerat Chriſtus, *Venit hora, & nunc eſt*, quaſi ſignificaſſet tempus veniſſe Meſſiæ, qui & Iudæorum, & Samaritanorum cultum in meliorem eſſet ſtatum reſtituturus, vt etiā Rupertus interpretatur. Reſpondet igitur ad id, quod Chriſtus dixerat, accommodatè. Quandoquidem, vt ſignificaſti, Meſſias venit, nihil opus eſt priuatim inter nos de religione diſceptare. Ille nobis communis, & æquus iudex erit, quem vtrique expectamus, cuius vtrique ſtabimus ſententiæ, ad illum diſceptationem noſtram deferamus. Fallor niſi in hunc ſenſum Cyrillus intelligit. Quærūt Origen. Chryſoſto. Theophylact. & Euthym. vnde Samaritani Meſſiam expectarent: præſertim cum quinque tantùm Moſis reciperent libros, vt notat Origen. Reſpondent ex illis ipſis Moſis libris hoc didiciſſe. Nam Genes. 49. 10. manifeſtam de Meſſia prophetiam eſſe, *Non auferetur ſceptrum de Iuda, & dux de femore eius, donec veniat, qui mittendus eſt.* Et Deut. 18. 35. *Prophetam de gente tua, & de fratribus tuis ſicut me ſuſcitabit tibi Dominus Deus tuus, ipſum audies.* Aliáque illi proferunt iiſdē ex libris teſtimonia, quę lector, ſi volet, videre poterit.

Qui dicitur Chriſtus.) Inter omnes conuenit hæc verba Euangeliſtæ eſſe nomen Meſſię, quod, vt alibi diximus, Hebraicum eſt, Græco interpretantis verbo, qua lingua ſcribebat.

Cùm ergo venerit, ille nobis annuntiabit omnia.) Conuenienter ſuperiori interpretationi ſic expono. Cùm venerit, id eſt cùm ſeſe nobis Samaritanis oſtenderit, cùm ad nos docendo peruenerit; iam enim in Iudæa natum ferunt, docereque ibi cœpiſſe. Aut ex aliorum ſenſu, *Cùm venerit*, id eſt citò dicitur naſciturus, cùm natus fuerit, ille nobis & quęſtionē iſtā, & cætera omnia, quę ad religionē pertinēt, explicabit.

26. *Ego ſum, qui loquor tecum.*) Quàm breuiter, quàm perſpicuè ſeſe Chriſtus mulierculę, quis ſit oſtendit. Quàm breui tempore, quantum illi confert beneficium. Merito quid cauſæ fuerit, cur nunquam Iudæis ipſis, quorum potiſſimùm cauſa venit, ſe tam apertè declarauerit, quæri ſolet. Omnes hoc mulieris eius ſimplicitati tribuunt. Nam Iudæi maligno plerumque animo, hæc mulier diſcendi cauſa Chriſtum rogabat. Sic Origen. Ammon. Chryſoſto. Theophylact. Euthym. & Rupertus. At cur non ſe illi ſtatim, ſed poſt longam diſputationem aperuit? Reſpondet Theophylact. idémque Cyrillus indicat, duabus id de cauſis feciſſe; & vt arrogātiæ ſuſpicionē vitaret, & vt faciliùs mulieri, quod dicebat, perſuaderet.

A deret. Etenim ſi ſtatim initio dixiſſet; Ego ſum Meſſias, antequã & verbis, & factis viã ſibi ad fidẽ muniret, & arrogans, iactatórque ſui intempeſtiuus viſus fuiſſet, & non fuiſſet creditus. Gradatim eam mulierem, vt Cyrillus ait, ad fidem duxit. Primùm quaſi nihil de hac re cogitans potum ab ea poſtulauit. Deinde ex eius verbis occaſionem ſumpſit hactenus declarandi ſe vulgarem non eſſe hominem, *Si ſcires donum Dei, & quis eſt, qui dicit tibi, Da mihi bibere*; iam illi ſe Meſſiam eſſe ſignificabat, ſed palam non dicebat. Rurſum ex ſecundo reſponſo mulieris occaſionem B ſumit dicendi adueniſſe Meſſiam, *Venit hora, & nunc eſt, quando veri adoratores adorabunt Patrem in ſpiritu, & veritate.* Denique cùm mulier Meſſiam nominaſſet, ſignificaſſétque cognouiſſe ſe iam veniſſe, ſéque illi, quidquid de religione doceret, credituram, verbum Chriſtus arripuit, ſéque eum ipſum Meſſiam eſſe dicit. Credat ergo ſibi, quando eius quodammodo tribunal appellaſſet. Monet Cyrillus eos, qui docendi in Eccleſia curam habent, vt hoc diſcant exemplo ſeſe ad auditorum captum accõmodare; nec omnia illis ſimul tradant, ſed faciant per res faciliores ad C difficiliores gradum. Moneo eos ego qui ſe in iuuandis ſpiritualiter aliis verſari profitentur, vt ex re qualibet occaſionem captent, ſermones omnes ad ſpiritualem eorum quibuſcumque loquuntur, vtilitatem reuocandi.

Occaſio cęteros admonendi ex re qualibet captanda.

27. *Et continuò venerunt diſcipuli eius, & mirabantur, quia cum muliere loquebatur.*) Quorſum hoc Ioannes? Indicat Cyrillus cauſam reddere voluiſſe, quamobrem non vltra inter Chriſtum, & mulierem progreſſus eſſet ſermo, quia interuentu nimirũ diſcipulorũ interruptus eſt. Cõtrà verò Chryſoſtomus, & D Theophylactus diuinitus factum eſſe, vt non ante diſcipuli venerint, quàm ſermo ille Chriſti tam ſalutaris finitus eſſet, quo ſe illi Meſſiam eſſe declarauerat; eo verò finito ſtatim veniſſe, quaſi à Deo detenti fuiſſent, ne ante venirent. Cur autem mirati fuerint, quòd cum muliere Chriſtus loqueretur, Euangeliſta non docet. Pleriq; auctores veteres eius humilitatem miratos fuiſſe putant, quòd dedignatus non fuerit cum muliere, & quidem alienigena, & paupere loquî. Sic Origenes, Ammonius, Leontius, Chryſoſtomus, Cyrillus, Theophylactus, Euthym. E Eodémque ſenſu videntur D. Auguſtinus, & Beda interpretari. *Quia quærebat perditam*, inquit Auguſtinus, *qui venerat quærere, quod perierat. Hoc illi mirabantur. Bonum enim mirabantur, non malum ſuſpicabantur.* Aliam Ammonius interpretationẽ adhibet, miratos fuiſſe diſcipulos, quòd cum Samaritana loqueretur, cum non vterentur Iudęi Samaritanis. Sunt inter poſtremos auctores & recentiſſimos, qui exiſtiment propterea miratos, quòd ſcirent Chriſtum ſolitum non eſſe cum mulieribus colloqui; mirari enim homines inſolita. Cyprianus in libro de ſingularitate F clericorum ideo miratos putat, quòd non ſatis honeſtum eſſe videretur, vt ſolus cum ſola muliercula loqueretur. Idque videntur verba pręſe ferre.

Tract.15.

Nemo tamen dixit; Quid quæris? aut quid loqueris cum ea?) Scientes, vt ait Leontius, non ſine conſilio Chriſtum id facere. Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius exiſtimant aſſuetos fuiſſe diſcipulos, & inſtructos à Chriſto, ne eius facta diiudicarent. Quęrit autem idem Chryſoſtom⁹, & Theophylact. quid cauſę fuerit, quòd modeſtiores ſolito hoc loco fuerint. Nam & alibi audacter interrogaſſe Chriſtum, A quis ipſorum videretur eſſe maior; & Ioannem ſuper eius pectus recumbentem de proditore, quiſnam eſſet, ſciſcitatum. Reſpondent illic rem ſuam egiſſe, hîc alienam. Pręclarum exemplum, vnde diſcere inferiores debent non oportere eos de ſuperiorum conſiliis, factíſque iudicare. Quam moderationem ſi homines erga homines, multo maximè homines erga Deum tenere debent. *Nunquid dicet lutum ei, qui ſe finxit, quid me feciſti ſic? & opus tuum abſque manibus eſt.*

Inferiores non debẽt de ſuperiorũ conſiliis factíſque iudicare.
ad Roma. 9.20.
Iſa.45.9.
Ioann.13.6.

28. *Reliquit ergo hydriam mulier, & abiit in ciuitatem.*) Voluit nobis Euangeliſta, vt etiam Leontius B admonuit, hoc facto ante oculos ponere, quanto ſtatim ardore fidei mulier illa fuerit incenſa. Vſque eo prorſus, vt velut rerum omnium oblita, & aquæ, cuius hauriendę ferendęque cauſa venerat, & ipſius hydriæ, quam ſecum tulerat, nihil iam aliud, quàm de Chriſto, déque communicando cum omnibus inuento à ſe theſauro cogitaret. Expreſſum exemplum hominis verè conuerſi, & à Deo inſpirati, omnia ſtatim relinquere, etiam quę in manibus habeat. Quemadmodũ vocatos à Chriſto Apoſtolos feciſſe legimus; *Et continuò*, inquit, *relictis retibus ſecuti ſunt* C *eum.* Hoc ſe feciſſe D. Paulus affirmat, *Cum*, inquit, *placuit ei, qui me ſegregauit ex vtero matris meæ, & vocauit per gratiam ſuam, vt reuelaret filium ſuum in me, vt euangelizarem eum in gentibus, continuò non acquieui carni, & ſanguini*, Galat.1.15.16. Notauit exemplum Origenes, & nobis monuit imitandum. Mulier, inquit Auguſtinus, *audito, Ego ſum, qui loquor tecum, & recepto in cor Chriſto Domino, quid faceret, niſi iam hydriam dimitteret, & euangelizare curreret? Proiecit cupiditatem, & properauit euangelizare veritatem. Diſcant qui volunt euangelizare, & proiiciant hydriam ad puteum. Venerat* D *mulier ad fontem Iacob, inuentóque Chriſto meliore fonte aquæ viuæ ſalientis in vitam æternam illum negligit, ex hoc haurit*, vt Chryſoſt. hom.33. Theophylact. & Euthym. hoc loco tradiderunt.

Exemplũ hominis verè conuerſi.
Matthæi 4.20.22.&c.
Tract.15.

29. *Venite, & videte hominem, qui dixit mihi omnia, quæcunque feci; nunquid ipſe eſt Chriſtus?*) *Pedetentim egit*, inquit Auguſtinus, *ne illi quaſi iraſcerentur, & indignarentur, & perſequerentur, Venite, & videte hominem, qui dixit mihi omnia quæcunque feci.* Singula verba plena prudentię ſunt, & vt ait Chryſoſtomus, quemadmodum Chriſtus illam paulatim, & ſenſim ad fidem nõ E tam traxerat, quàm adduxerat, ſic ipſa Samaritanos adducere conatur, vt facile iam Chriſti diſcipulam agnoſcas. Primùm non dicit, Credite mihi Meſſiam veniſse, ego vidi. Sed inuitat vt & ipſi veniant; non vult ſibi, ſed Chriſto, & experientiæ credere. Neque dicit, Venite, credite, ſed *venite, & videte*, vt Chryſoſtomus, & Leontius adnotarunt. Videre autem hoc loco non ſolum opinor ſignificat viſum, ſed experimentum, atque iudicium; quaſi dicat, Venite, experimini, explorate, iudicatéque, num ille Meſſias ſit. Confidebat enim fore mulier, vt ſimul F atque viderent eum, & aliquid interrogarent, aliquid coram ipſis diceret, faceréue, vnde eum Meſſiam eſſe cognoſcerent. *Solus viſus*, inquit Cyrillus, *ſufficiet ad fidem, faciet vos ille multis ingentibúſque miraculis certiores. Nam qui cordium nouit ſecreta, & hanc diuinam poßidet dignitatem, quomodo non cuncta efficiet, quæ voluerit?* Nec dicit, Videte prophetam, aut Chriſtum, ſed videte hominem, quamuis ſupra hominem eſſe crederet, vt Origenes, Chryſoſtomus, & Euthymius obſeruarunt, quia hoc ipſum maluit ab illis exploratum credi, quàm à ſe dici. Quo enim

Libro 2. cap.100.
Act.1.24.

leuius eos trahere videbatur velle, eo magis trahebat, vt Leontius, & Euthym. indicarũt. Nec erubuit, vt Theophylactus ait, dicere omnia, quæ feciſſet, ab eo ſibi fuiſſe patefacta, ſed ſe ipſam infamar, vt eos ad Chriſtum adducat. Sic debent Euangelici prędicatores *per infamiam, & bonam famam*, vt ait D. Paulus, Chriſtum annũtiare. Non dixerat illi Chriſtus omnino omnia, quæ toto tempore vitæ ſuæ fecerat, ſed dixerat quæ præcipua erant, quæque maximè erant occulta, & mulierem poterant commouere. Ex illis enim facere cõiecturam poterat, qui ea dicebat, omnia, ſi vellet, poſſe dicere. Propterea vniuersè dicit, *Qui dixit mihi omnia, quæcunque feci*, vt Chryſoſt. putat. Aut, vt ego arbitror, hyperbolica, vel ſynecdochica locutio eſt, qua, vt res quæ dicitur exaggeretur, pro parte totum ponitur. Quod autem addit, *Nunquid ipſe eſt Chriſtus?* nihil abſurdi erit, ſi dicamus dixiſſe dubitando; nihil enim mirum, ſi nec dum perfectam haberet fidem, cùm longo tempore diſcipuli ipſi vix habuerint. Tamen vero ſimilius eſt, & toti orationi congruentius, non dubitando, ſed addubitantis modo dixiſſe, ne de re tanta præiudicare imperita mulier videretur; ſed omne iudicium illis relinqueret, quos ad capiendum experimẽtum inuitabat, vt Euthym. interpretatur.

1. ad Corinth. 6. 8.

30. *Exierunt ergo de ciuitate, & veniebant ad eum.*) Propterea dixit Euangeliſta ἤρχοντο *veniebant*, non ἦλθον *venerunt*, quia volebat narrare, quid interim, dum illi veniebant, accidiſſet, quomodo diſcipuli Chriſtum rogaſſent, vt cibum ſumeret, quidque ille reſpondiſſet. Imitati ſunt Samaritani mulieris diligentiam. Illa ſtatim vt Chriſtum inuenit, nullas nectens moras relicta ad puteum hydria ad euangelizandum cucurrit; illi ſtatim per mulierem audito nuntio vrbem relinquunt, & ad quærendum Chriſtum accurrunt. Et nos Samaritanos, vt Origenes admonet, debemus imitari, ad Chriſtum vel per mulierem commonefacti relictis vrbibus, relictis rebus omnibus, currere debemus. Rectè Cyrillus Samaritanorum in credendo facilitatem cum Iudæorum duritie comparat. *Samaria*, inquit, *dimidium peccatorum tuorum non peccauit*. Ezech. 16. 51.

Diligentia Samaritanorũ mulierẽ imitantium.

31. *Interea rogabant eum diſcipuli dicentes, Rabbi manduca.*) Quòd Chriſtum diſcipuli rogauerint, vt cibum ſumeret, Chryſoſt. Theophylact. & Euthym. nõ improbitate quidem vlla, ſed caritate feciſſe interpretantur, quòd eum feſſum de via eſſe ſcirent. Notarũt quoque Ammonius, Theophylact. & Euthym. verbum ἐρωτᾶν, quod propriè ſignificat interrogare, accipi hoc loco pro παρακαλεῖν precabantur, exhortabantur vt cibum ſumeret. Vera hæc ſunt. Sed videntur mihi Apoſtoli aliquam, vt eum rogarent, occaſionem habuiſſe. Nam ſi illi quidem ſtatim vt appoſiti cibi ſunt, ſumere cœpiſſet, nihil vtique fuiſſet cauſæ, quamobrem illum rogarent. Eſt igitur vero ſimile Chriſtum appoſitum iam cibum priùs ſumere noluiſſe, ſed hæſiſſe meditabundum, & quaſi aliam in rem, quæ magis ſibi, quàm cibus curæ eſſet, animo defixum. At quam ob rem cibum ſumere priùs noluerit, aut qua de re cogitabundus hęſerit, probabilis Cyrilli cõiectura eſt, ſciuiſſe eum Samaritanos à muliere vocatos venturos eſſe, noluiſſéque ante cibum capere, quàm illos ad patrem ſuum adduxiſſet. Hoc enim eſt, quòd ſtatim dicit, *Ego cibum habeo manducare, quem vos neſcitis*, & *Meus cibus eſt, vt faciam voluntatem eius, qui miſit me*. Dedit Euangelij prædicatoribus ſingulare documentum, vt cibum, & potum, ne dum alia quæ minùs ſunt ad vitam neceſſaria, prędicationi poſthabeant.

32. *Ego cibum habeo manducare, quem vos neſcitis.*) Quem cibum intelligat ver. 34. declarat. Illud modò notandum videri Chriſtum de induſtria cibum non ſumere, vt à diſcipulis ſumere rogaretur, occaſionémque ex eorum captaret verbis de matura iam ad meſſem ſegete diſſerendi, vt ſeſe illi, qui meſſores futuri erant, præpararent, eóſque ad cibum illum, in quo ille ſumendo totus erat occupatus, inuitaret, vt de Samaritanorum, aliarúmque gentium ſalute cogitarent. *Tanquam magiſtros*, inquit Ammonius, *orbis terrarum aſſuefacit corporalem cibum Dei voluntati, hominúmque ſaluti poſtponere*. In hanc etiam ſentẽtiam hunc locum Cyrill. ediſſerit, *A rebus*, inquit, *quæ iam inſtabant, reſponſio texitur, occultiúſque ſignificatur; quòd ſi diſcipuli ſcirent de Samaritanorum conuerſione iam agi, de illo cibo magis cogitarent, quàm de corporali conſulerent*.

Corporalis cibus hominum ſaluti poſtponendus. Lib. 2. c. 101.

33. *Dicebant ergo diſcipuli ad inuicem. Nunquid aliquis attulit ei manducare?*) Apparet non magis diſcipulos intellexiſſe, quod Chriſtus de cibo, quàm Samaritanam illam mulierem, quòd de aqua dicebat ver. 10. Nam & illa non niſi corpoream aquam, & hi non niſi corporeum cibum cogitabant, vt Chryſoſt. Cyrillus, Auguſt. Beda, Theophylactus, Euthymius adnotauerunt. *Quid mirum*, inquit Auguſtinus, *ſi mulier illa non intelligebat aquam, ecce diſcipuli non intelligunt eſcam?* Itaque nihil erat cauſæ, cur Origenes ſuum illum Heracleonem propter hanc interpretationem reprehenderet, quam tot poſt clariſſimi auctores probauerunt. *Dicebant ergo ad inuicem*, id eſt inter ſe, non palam, non ita vt Chriſtus audiret. Non enim audebant reuerentiæ cauſa, vt ait Euthymius, hoc ipſum illum interrogare. Dubitant autem ecquis illi ſe abſentibus cibum attulerit, incredibile iudicantes eum cibum non ſumere, ſi ante non ſumpſiſſet, cùm feſſum de via eſſe ſcirent, tempúſque meridianum ver. 6. & ieiunum ad eum locum perueniſſe. At quis illi cibum attuliſſet? Aut aliquis, qui eò forte veniſſet, famelicúmque vidiſſet eſſe, ſicut mulier repererat ſitibundum, à quo ſe diligentia dolebant eſſe ſuperatos. Aut, vt Origenes interpretatur, putabant angelum illi aliquem tuliſſe cibum. Aut, vt ait Leontius, exiſtimabant accidiſſe illi, quod acciderat Danieli, cum in lacum leonum concluſus eſſet, vt Habacuc prandium illi à Deo, quod meſſoribus ſuis parauerat, ferre cogeretur. Daniel. 14. 33. Vel quod accidit Eliæ; cui coruus iuſſu Dei prandium quotidie, cœnámque ferebat 3. Regum. 17. 6.

34. *Meus cibus eſt, vt faciam voluntatẽ eius, qui miſit me.*) Clariùs diſcipulis exponit, de quo loquatur cibo, quàm expoſuerat Samaritanæ, de qua aqua locutus eſſet. Sicut ſolebat illis diſſerere, quæ alijs in parabolis, obſcuréque dixiſſet Matth. 13. 36. 37. & 15. 15. 16. 17. Aliquid enim diſcipulis cõcedendũ erat: & diſcipuli faciliùs, quàm mulier apertè, & ſine metaphora loquẽtem intellexiſſent: & erat magis neceſſarium hoc diſcipulis, quàm illud mulieri declarare, quia, vt ex Ammonio, & Cyrillo ſuperiore verſu diximus, oportebat eos tãquam meſſores, id eſt magiſtros inſtruere, vt eundẽ illi cibum rebus omnibus anteferrent. Voluntatem autem Patris ſalutem hominum intelligit, vt Euthymius admonuit. Itaque ſignificat volun-

Voluntas Dei Patris ſalus hominum.

tatem

tatem Patris propterea in modum cibi ſibi eſſe, hoc eſt gratam, iucundam, atque ſuauem, quia in procurãda hominum ſalute verſatur, non ſolùm quia Patris voluntas eſt. Salus noſtra veluti condimentum illi erat paternę voluntatis, quę illam per ſe iucundiſſimam reddebat iucundiorem. *Iudicia*, inquit, *Domini vera iuſtificata in ſemetipſa, deſiderabilia ſuper aurum, & lapidem pretioſum, & dulciora ſuper mel, & fauum*, pſal. 18.10.11. Non dixit vt faciam voluntatem Patris, ſed *voluntatem eius, qui miſit me*, quia etſi idem eſt, non eandem habet vim. Dum enim dicit, *eius qui miſit me*, indicat in hoc ipſum ſe fuiſſe miſſum, vt eam faceret, id eſt vt hominum ſalutem procuraret. Hoc magis declarat cum dicit, *vt perficiam opus eius*, id eſt negotium mihi ab eo iniunctum, vt ad ſalutem homines adducerem.

35. *Nonne vos dicitis, quod adhuc quattuor menſes ſunt, & meſſis venit?*) Subobſcurus locus. Primùm videndum de qua meſſe diſcipulos loqui intelligat, cùm dicunt, *adhuc quattuor menſes ſunt, & meſſis venit?* deinde quomodo quattuor illi menſes intelligendi. Origenes videtur exiſtimare diſcipulos de ſpirituali meſſe intellexiſſe, adhuc quattuor menſes, id eſt longum vſque ad illam tempus reliquum fuiſſe. Adeo enim creditu difficilia docere Chriſtum, vt antequam homines credant, id eſt ad meſſem maturi ſint, multum temporis ſuperſit. Quod etſi à nullo alio auctore cõfirmatum video, probabile tamen iudico, modò ita intelligamus, vt ſenſus ſit; Nonne vos exiſtimatis me nunc ſementem Euangelicam facere, ideóque longum tempus vſque ad meſſem ſupereſſe; itaque auctores mihi eſtis, vt non de alia re quàm de quiete, & cibo cogitem? Sicut ſolent agricolę facta ſemente quieſcere, & ſuperioris anni frumentum edere, ingruente verò meſſe dies, noctéſque laborare. Atqui non ita eſt. Sementis Euangelica iam diu per Prophetas facta eſt. Itaque non eſt nunc ſementis, ſed meſſis tempus; nec otiandum mihi, vobíſq; eſt, ſed

verſ. 38. gnauiter laborandum. *Alij laborauerunt, & vos in labores eorum introiſtis*. Cęterum ſi communem omnium aliorum auctorum interpretationem ſequamur, Auguſt. Cyrilli; Chryſoſtomi, Bedę, Theophylacti, Ruperti, Euthym. de meſſe hoc corporea intelligendum, vt ex illa Chriſtus ad ſpiritualem argumentetur, quaſi dicat vſque ad meſſem quidẽ corpoream, de qua vos cogitatis, quattuor menſes ſunt, vt vos dicere ſoletis; ſed meſſis illa, de qua ego ſolicitus ſum, alba iam eſt, atque matura. De quattuor menſibus maior eſt quęſtio. Omnes quidem auctores, quos legere vnquam memini, ſic interpretantur quaſi hæc quattuor ante meſſem eius anni menſibus dicta fuerint, id eſt ſub menſem Februarij. Maio enim menſe

Meſſis in Palæſtina menſe Maio fieri ſolita.

in Palęſtina meſſem ſolitam fieri. Sic Cyrillus, Auguſtinus, Beda, Rupertus intelligunt. Atque hinc Cyrillus, & Rupertus colligunt hęc verè primo, id eſt circa Februariũ menſem accidiſſe. Nõn diſſentio libenter ab omnibus pręſertim auctoribus; ſed proponam lectori interpretationẽ meam, & doctioribꝰ me iudicandam relinquam. Exiſtimo prouerbium

Prouerbiũ apud Hebræos.

apud Hebræos fuiſſe *adhuc quattuor menſes vſq; ad meſſem*, quo ſignificabant ſatis eſſe temporis, vt de aliqua re facienda cogitarent, ſéque ad eam præpararent. Eodem plane modo quo Latini dicunt, *adhuc ſeges in herba eſt*. Sumptum autem inde prouerbium fuiſſe arbitror, quod plerumque inter eum menſem quo ſementis, & eum quo meſſis fiebat, quattuor erant

A menſes. Fiebat enim ſementis menſe Nouembri, meſſis menſe Aprili exeunte, inter quos duos menſes quattuor erãt December, Ianuarius, Februarius, & Martius. Illo autem tempore ſolitã meſſem fieri, Exod. 34.22. & Leuit. 23.15. manifeſtum eſt, vbi primitię frugum ſeptem poſt Paſcha hebdomadibus offerri iubebantur. Ergo prouerbium erat, vox erat otioſorum hominum qui ſementem iam feciſſent, nihílque vſque ad meſſem, id eſt vſque ad longum tempus haberent quod magnopere agerent. Hoc prouerbium ex ſemente, & meſſe corporea deſumptum

B aptè Chriſtus ad ſpiritualem ſementem meſſémque accommodauit. *Vos dicitis*, id eſt dicere ſoletis, *adhuc quattuor menſes ſunt vſque ad meſſem*, id eſt ſatis eſſe temporis, vt de aliqua re agenda cogitetur. Non poteſtis id nunc de ſpirituali meſſe dicere, in quam ego vos miſſurus ſum; *leuate* enim *oculos veſtros, & videte regiones, quia albæ ſunt iam ad meſſem*. Non ergo ſignificat Chriſtus diſcipulos tunc hoc dixiſſe *adhuc quattuor menſes ſunt*. Quorſum enim dixiſſent etiamſi verum eſſet? Ac ne alio quidem fortaſſe tempore vnquam dixerant. Sed eſt Hebraiſmus, quo ſecunda perſona

Hebraiſmus quo ſecunda perſona pluralis pro tertia ponitur.

C pluralis ponitur pro tertia, & pro verbo paſſiuo impersonali, quo vtuntur Latini; *Nonne dicitis*, hoc eſt nonne dicunt, aut nonne dicitur, nonne dici vulgo ſolet *adhuc quattuor menſes ſunt vſque ad meſſem*? Miratus ſum, cum apud doctum quendam interpretem legi quattuor hiſce menſibus breue tempus ſignificari; quaſi diceret Chriſtus, vos ipſi iudicatis tempus iam eſſe, vt de futura meſſe cogitetis, cum dicatis non niſi quattuor menſes vſq; ad meſſem ſupereſſe? Senſus meo iudicio verbis Chriſti contrarius. Opponit enim diſcipulis ſe, *ecce dico vobis*. Opponit ocu-

D los linguę: *vos dicitis*, ſed ego dico, *leuate oculos veſtros*, Opponit tempus tempori quod ipſe dicit, ei quod diſcipuli dicebant, breue longo. Illi dicebant quattuor ſupereſſe, ipſe dicit nihil, aut perparum temporis ſupereſſe, iam enim matura ad meſſem ſegete campos albeſcere. Et ſi breue tempus ſignificare voluiſſet, non vtique dixiſſet, *adhuc quattuor menſes*, ſed non niſi quattuor menſes ſunt vſque ad meſſem. Qui enim dicit *adhuc* longum indicat tempus.

Ecce dico vobis, leuate oculos veſtros, & videte regiones.) G. χώρας, campos, agros ſatos, Prouocat ad experi-

E entiam diſcipulos, & vt diximus oculos opponit linguę. Quęrunt nonnulli quos oculos leuare iubeat; corporis, an animi? Vtróſque inquiunt Leontius, & Theophylactus; corporis, vt ad ſe venientes Samaritanos viderent, & ex illis caperent coniecturam quàm maturę alię regiones eſſent, quando illa, quę quia hoſtilis, erat maximè immatura debere eſſe videbatur, tam matura eſſet, vt falcem poſtularet, id eſt ad ſe veniret. Cyrillus, & Rupertus ſolos mentis oculos intelligunt, quod eſt probabilius, cùm, vt diximus, de ſpirituali loquatur meſſe. *Regiones* verò vo-

F cat, vt inquit Leontius, multitudinem hominum, qui quaqua verſus erant, non ſolùm, vt putat Euthymius, Samaritanorum. Albentes autem, quia paratæ iam erant ad Euangelium recipiendum. Qui ideo

Meſſis appellantur homines ad Euangelium vocandi.

meſſis appellantur, quia tanquam manipuli ex agro mundi colliguntur, & inferuntur, congregantúrque tanquam in aream in Eccleſiam, vt inquit Ammonius. Nam & Eccleſia idcirco vocatur area, quòd in ea non ſola grana, ſed grana vna cum paleis continẽantur, Matth. 3.12. & Lucæ 3.17. Sic vocat meſſem Matt. 9.37.38. *Meſſis quidem multa, operarij autem pauci.*

Rogate

A *Rogate ergo dominum meſſis, vt mittat operarios in meſſem ſuam.* Alio ſenſu Matth.13.30.39. meſſem conſummationem ſæculi vocat, quia area tunc ſicut tempore meſſis ventilabitur, & grana à paleis ſeparabuntur. *Sinite*, inquit, *vtraque creſcere vſque ad meſſem.* Notarunt hoc Auguſtinus, & Rupertus, copioſiùs autem Origenes.

36. *Et qui metit, mercedem accipit, & congregat fructum in vitam æternam,*) Dubium an idẽ nomine mercedis, & fructus intelligat. Origenes quidem, & Rupertus diuerſa eſſe putant, etſi, quid merces à fructu differat, non conſentiunt. B Nam Origenes vtrunque ad futuram vitam pertinere exiſtimat; ſic tamen vt merces dicatur ea, quæ propter promiſſiones tanquam debita redditur; fructus verò is, qui ſupra debitum datur, quia *non ſunt condigna paſſiones huius temporis ad futuram gloriam, quæ reuelabitur in nobis.* (11. Roman. 8. 18.) Rupertus verò mercedem eſſe eam, quæ in hac vita debetur operarijs Euangelij. (Luc. 10. 5. 7. Mat. 10. 10.) De qua dictum eſt, *Dignus eſt operarius mercede ſua. Et in quãcunque domum intraueritis, ibi manete edentes, & bibentes quæ apud illos ſunt.* Fructum autem eum, qui in altera reddendus eſt vita, de quo dicit D. Paulus, (1. ad Corinth. 3. 8.) *Vnuſquiſque propriam mercedem accipiet ſecundùm ſuum laborem.* Alij ita diſtinguere videntur, vt merces ſit, quæ in cęlo pro cuiuſque labore redditur; fructus verò non ad meſſorem, ſed ad dominum meſſis referatur. Quaſi ſenſus ſit meſſorem mercedem à Domino meſſis accepturum eſſe, quia fructum in eius horreum congregauit, id eſt multos homines in vitam æternam adduxit. (Merces à fructu non diſtinguẽda.) Ego Cyrillum ſecutus mercedem, & fructum idem eſſe arbitror. Sed mercedem appellari, quia pro labore datur; fructum verò, quia ſolet meſſoribus pro mercede fructus, id eſt frumẽtum dari ex illo ipſo, quod meſſuerunt.

Vt & qui ſeminat, ſimul gaudeat, & qui metit.) Hoc ideo adiectum eſſe Chryſoſtomus putat, ne quia dicturus erat alium eſſe qui ſeminat, alium qui metit, exiſtimaret aliquis eos, qui ſeminaſſent, mercedem non accepturos. Mihi, quia de meſſe, & eius mercede loquebatur, tempus illud nobis repręſentare videtur voluiſſe, quo omnes agricolę & qui ſeminarunt, & qui meſſuerunt, accepta mercede gaudere ſolent. Solent enim, vt diximus, agricolę omnem mercedem frumẽto ſoluere, & in tẽpus meſſis etiam eorum, qui in hyeme apud ſe laborarũt, differre. Itaque non probo quod Chryſoſt. & Theophylact. adnotarũt, ideo hoc dictum eſſe, vt differentia inter ſeminatores tẽporales, & ſpirituales ſignificetur. Qui tẽporalem ſemẽtem faciunt, dolere ſi alij metant, quod ipſi ſeminauerũt; qui ſpiritualẽ, gaudere. Solent quidem id facere qui ſibi, non hero ſuo ſeminant, vt apud Iſai c.17.10. & 65.22. intelligitur. Qui autem nõ ſibi, ſed hero ſeminant, gaudent, quòd ex ſemẽte, quam ipſi fecerũt, magna proueniat ſeges, per quoſcunque tandem ſiue per ſe, ſiue per alios eidem domino metatur. De his loquitur Chriſtus. Nam & prophetę Domino, non ſibi ſeminarunt & Apoſtoli eidem Domino meſſuerunt: & vtrique ſecundùm proprium laborem accepta mercede pariter gaudẽt. (1. ad Corinth. 3. 6. & 9.) Vtrique enim cooperatores erant Dei; etſi illi plantauerant, iſti rigauerunt.

37. *In hoc enim eſt verbum verum, quia alius eſt qui ſeminat, & alius eſt qui metit.*) (Prouerbiũ apud Hebręos viſitatum.) Non dubium quin prouerbium illud apud Hebręos tritum fuerit, vt Theophylact. & Euthym. adnotarũt. Quo prouerbio vtebatur, cùm volebãt ſignificare alium laboraſſe, alium eius frui labore. Sementis enim cum magno labore tẽpore totius anni difficillimo, incerta verò ſpe prouentus, atque mercedis fit: meſſis verò & minore labore, & certo prouentu, atque mercede. Hoc igitur prouerbium ad Prophetas, & Apoſtolos Chriſtus accommodat. Quod Prophetæ ſementem feciſſent, id eſt maiorem laborẽ ſubijſſent; Apoſtoli verò meterent, id eſt minùs laborarẽt. Non quòd minor Apoſtolorum, quàm Prophetarum labor fuerit, quin multo fortaſſe maior, totum terrarum orbem peragrare, per ferrum, per ignes, per cruces ire, non iam cum hominibus, qui aliquam Dei haberent ſcientiam, quales Iudæi erant, ſed cum Gentilibus, cum tyrannis, id eſt cum beſtijs pugnare. Sed quòd multo maiorem laborem Apoſtoli ſubituri eſſent, ſi Prophetæ ante illos non laboraſſent, & Iudæorum populum excolẽdo ad recipiendum Chriſtum, eiúſque Euangelium præparaſſent. Adde quòd, vt poſtea dicemus, non loquitur Chriſtus hìc niſi de Iudæis.

38. *Ego miſi vos metere, quod vos non laboraſtis; alij laborauerunt, & vos in labores eorum introiſtis.*) Omnes C conſentiunt auctores Prophetas ſignificari, qui antequã Apoſtoli venirent, in erudiendo populo laborauerant. Sic Origenes, Irenæus, lib 4.c.40. Auguſtinus, Chryſoſtomus, Ammonius, Leontius, Beda, Rupertus, Euthymius, Theophylactus. Solus Heracleon, vt Origenes refert, angelos intelligebat. Sed minimè dubium eſt homines cum hominibus comparari. At Prophetæ apud Iudæos tantùm laborauerant; quid de gentibus? Sunt qui putent etiam de gẽtibus hìc agi, & quemadmodum Prophetas apud Iudæos, ita Philoſophos apud alias gentes homines (Prophetæ Iudæos Philoſophi Gentiles Euangelio præparãrunt.) D ad recipiendam fidem præparaſſe; dum licet multis admixtis erroribus docebant aliquem eſſe Deum, eúmque bonum, rerum omnium habentem prouidentiam, immortales eſſe animos noſtros, propoſita eſſe in altera vita bonis præmia, malis ſupplicia, aliáque huiuſmodi multa, quæ cum Chriſtiana religione conueniunt. Multa in hanc ſententiam Clemens Alexandrinus in Pædagogo, & lib. 1. Stromat. diſputat, Philoſophiam pędagogum fuiſſe Gentilium; hoc fuiſſe Græcis, quod lex Moſis Iudęis fuerat. Huc pertinet quod Auguſtinus tradit lib. 3. E Confeſſion. cap. 9. & libro 3. aduerſus Academicos multa in Platonicorum libris eſſe, quæ Chriſtianæ religioni conſentanea ſint, ſéque multum, vt Chriſtianus fieret, eorum lectione fuiſſe commotum. Hoc Tertullianus non dixiſſet, notans vbique Philoſophos, & Patriarchas non Chriſtianorum, ſed hæreticorum appellans. Probabile quidem ſit Chriſtum etiam de gentibus loqui; probabiliùs tamen iudico, vt de ſolis loquatur Iudæis, in quibus, quia decem ſucceſſerant tribubus, etiam numerat Samaritanos. Probant ex hoc loco Irenæus, & Theo- F phylactus aduerſus Marcioniſtas, & Manichęos eundem fuiſſe Deum veteris, nouíque teſtamenti, (Veteris, & noui teſtamenti vnũ fuiſſe Deũ probatur, aduerſus hæreticos.) quãdo & in illo Prophetæ, in hoc Apoſtoli, illi ad ſeminandum, hi ad metendum in eundem agrum, miſſi ſunt. Ammonius verò, & Leontius colligunt ex illo verbo, *ego miſi vos*, Chriſtum etiam Prophetas miſiſſe, ab eodem enim patre familias, & meſſores, & ſeminatores mitti. Rectè quoque Idacius in lib. contra Varimadum ex hoc loco Chriſti probauit diuinitatem, neminẽ enim niſi Deum Prophetas, & Apoſtolos mittere potuiſſe. Magis hanc quàm

recentio-

A

recentiorum quorundam probo diligentiam, probantium ex hoc loco, antequam hoc Chriſtus dixiſſet, Apoſtolos ab eo ad prędicandum miſſos fuiſſe. Quod vt verum ſit, ex hoc certè loco probari nō poteſt. Quòd enim dicit *miſi*, neceſſe non eſt, vt ſic interpretemur, quaſi iam re ipſa miſiſſet, ſed quaſi re ipſa eos elegiſſet, ac deſtinaſſet, vt ſuo mitteret tempore. Quemadmodum Matthęi 10.5. dicitur duodecim Apoſtolos miſiſſe, cùm non ſtatim miſerit; & Marci 3.15. dediſse poteſtatem ſpirituum immundorum, cùm non tunc dederit, vt eo loco probauimus,

B

ſed poſtea cum eos mitteret ad prędicandum, c. 6.7. Dicitur autem dediſſe, tunc, quia tunc eos legit, vt ſuo tempore eam illis poteſtatem daret.

39. *Ex ciuitate autem illa multi crediderunt in eum Samaritanorum, propter verbum mulieris teſtimonium perhibentis, quia dixit mihi omnia quęcunque feci.*) Quid Heracleon in hęc verba commentaretur, malo lectorem ex Origene diſcere, quàm à me ſine operæpretio recitari. Illud dubium, quando intelligat Euangeliſta illos multos Samaritanos *propter verbum mulieris* credidiſſe, an antequam ex vrbe egreſſi ad Chriſtum ve-

C

niſsent, an poſtquam venerunt? Placet mihi quod indicant Auguſt. & Beda, priuſquam exirent credidiſſe. Hoc enim ſignificat Euangeliſta, cùm priùs dicit multos *propter verbum mulieris* crediſiſſe; deinde quaſi rem poſtea factam addit, *cum veniſſent ergo ad illum Samaritani.* Illa enim dictio, *ergo*, ſignificat propterea eos ad Chriſtum veniſse, quia priùs crediſiſſent. Atq; ita etiam videntur Cyrillus, & Theophylactus intellexiſſe. Quo autem modo tam facilè mulieri crediderint, poterat enim mentiri, rationem Leontius, & Theophylactus reddunt, nihil mulieri, vt mentiretur, fuiſse cauſę. Nec enim conciliandæ

D

gratię cauſa dicere potuiſse, cùm ſe potius infamem redderet, dum fatebatur vera eſse, quæ ſibi à Chriſto dicta eſsent.

Ver. 40.

40. *Cum veniſſent ergo ad illum Samaritani.*) Cum perueniſsent. Iam enim dixerat ver. 30. *exierunt ergo de ciuitate, & veniebant ad eum.* Ad quę verba nunc poſt interpoſitum Chriſti cum Apoſtolis colloquium redit Euangeliſta; docétque quid Samaritani egerint, cùm peruenerunt ad Chriſtum; rogarunt nimirum eum, vt apud ſe maneret. Non ſolùm officij, & humanitatis cauſa id, vt opinor, faciebant; ſed quia vo-

E

lebant quem Meſſiam eſse credebant, apud ſe retinere; & vt ſalutem ex eo perciperent; & quia honorificum erat, Meſſiam apud ſe habere. Vix enim quiſquam Chriſtum, cùm non honorem ſibi, ſed ignominiam affert, retinere nititur. Credibile eſt petiuiſſe ab eo Samaritanos, non vt duos dies, ſed vt ſemper; aut longo ſaltem apud ſe tempore maneret, vt putat etiam Chryſoſtomus. Cùm enim dicit Euangeliſta duos ibi manſiſse dies, videtur indicare, non conceſſiſse illis Chriſtum quātum petebant, ſed conceſſiſse tamen aliquid. Duplex hìc quęſtio, altera cur in ci-

F

uitatem Samaritanorum ingreſſus fuerit, cùm ipſe diſcipulos ad prędicandum mittens id facere prohibuerit, Matth. 10.5. Altera, quare ingreſsus non niſi duos dies manſerit? Ad primam multis modis interpretes reſpondent. Primùm Dominum fuiſſe legis, quam ipſe tuliſset, potuiſséque in ea diſpenſare, ſicut quia Dominus erat ſabbati, vt idem alibi dicit, multa in ſabbato faciebat, quæ Phariſęi iudicabant fieri non poſse. Deinde id non feciſse niſi rogatum, & ita rogatum, vt recuſare humanitatis officium honeſtè

In Samaritanorū vrbem cur ingreſſus ſit Chriſtus.

Matt. 12. 8.

non poſset. Deinde non feciſse niſi quia ſciebat, vt ait Cyrillus, quam multi, ſi hoſpitium ſibi oblatum acciperet, eſsent credituri. Ad hęc quia paullatim oſtendere volebat etiam gentibus aduentum ſuum ſalutarem fore. Hac enim ratione & Gentilis Centurionis ſanauit puerum, Matthęi 8.13. & Chananææ mulieris filiam à dęmonio liberauit, Matthæi 15. 28. Denique id non quaſi ſuſcepto conſilio, ſed obitèr tantum feciſse, ideóque duos ibi tantummodo manſiſse dies, ne id ſponte ſua, dataq; opera facere videretur, quę ſecunda erat quęſtio.

41. *Et multo plures crediderunt propter ſermonem eius.*) Non dicit credidiſse propter miracula, quę ibi fecit. Eſtq; probabilis opinio Chryſoſtomi, & Theophylacti, nullum tunc ibi Chriſtum feciſse miraculum, cùm enim explicare Euangeliſta voluerit cauſam, quamobrem Samaritani credidiſsent; dixiſset vtique propter miracula credidiſse, ſi miraculū feciſſet aliquod, quemadmodum dixit credidiſse *propter ſermonem eius.* Neque verò quis ille fuerit ſermo, narrat Euangeliſta, contentus, vt iidem Chryſoſtomus, & Theophylactus aiunt, ex effectu nobis oſtendere, quantę fuerit efficacitatis, cùm tam multos tam breui tempore ad fidem traxerit. Non fuit ſimplex, vt opinor, ſermo, ſed doctrinę plenus. Nam, vt Euthymius ait, doctrinam Chriſti Euangeliſta ſermonem appellauit. Itaque tum quia non ſimpliciter, ſed docendo, & quę dicebat, vt credibile eſt, ſcripturis interpretandis probando loquebatur; tum quia, vt notat alicubi Hieronymus, & in vultu, & in verbis eius vis quędam diuina, & ſingularis inerat, facilè perſuaſit. Ac vero quidem ſimile eſt quæſtionem illam, quam illi ad puteum mulier propoſuerat, iterum à ciuibus illi propoſitam fuiſse, multáque cum ea occaſione de lege, de templo, de colendo Deo, déque Euangelio diſseruiſse. Quod Euangeliſta dicit, *multo plures* propter ſermonē eius credidiſse, comparatio inter Chriſtum, & mulierē fit; multos quidem propter mulierem, multo verò plures propter illum ipſum credidiſse. Vt oſtendat Euangeliſta Chriſtum opinionem Samaritanorum ex verbis mulieris ante conceptam non ęquaſse modò, verùm etiam ſuperaſse. Idem Reginæ Saba viſo, & audito accidit Salomone, qui haud dubiè Chriſti figura erat. *Verus,* inquit, *eſt ſermo, quem audiui in terra mea, ſuper ſermonibus tuis, & ſuper ſapientia tua, & non credebam narrantibus mihi, donec ipſa veni, & vidi oculis meis, & probaui, quod media pars mihi nuntiata non fuerit. Maior eſt ſapientia, & opera tua, quàm rumor, quem audiui,* 3. Reg. 10. 6. 7. Magnam vim verbum Dei habet, per quemcunque tandem annuntietur; multo maiorem, cum ſuo ipſe ore Deus loquitur. *Beatus,* inquit, *quem tu erudieris Domine, & de lege tua docueris eum.* Propterea gloriatur D. Paulus ſe non ab hominibus, ſed ab ipſo Chriſto Euangelium, quod prędicabat, didiciſse, Galat. 1.12.

In Matth. cap. 9.

Idem Samaritanis, & Reginæ Sabæ accidit.

Pſal. 93. 12.

42. *Et mulieri dicebant, quia iam non propter tuam loquelam credimus; ipſi enim audiuimus, & ſcimus, quia hic eſt verè Saluator mundi.*) Non ſignificāt ſe propter mulieris verba non credere; ſed propter ea, quę in Chriſto viderant, expertique fuerant, magis credere. Latet enim tacita in oratione comparatio, ſicut in illa Oſee 6.6. Matth. 9.13. *miſericordiam volo, non ſacrificium:* id eſt magis miſericordiā, quàm ſacrificium. Mulier illa Eccleſiam nobis, vt Origenes indicat, repræſentat, cuius in hac vita credimus teſtimonio; *videmus* enim *per ſpeculum in ænigmate;* cùm autē ad Chriſtum

Negatio, quæ comparationē complectitur, in ſcriptura viſitata.

1. ad Cor. 13. 10. 12.

peruc-

peruenerimus, id eſt *cum venerit, quod perfectum eſt, euacuabitur, quod ex parte eſt*, & videbimus eum *facie ad faciem*, Eccleſięq; dicemus, *Iam non propter loquelam tuam credimus; ipſi enim vidimus, & ſcimus, quia hic eſt Saluator mundi*. Conſimile quod Auguſt. & Beda ſcribunt. *Sic*, inquiunt, *agitur hodie cum iis, qui foris ſunt, & nondum ſunt Chriſtiani. Chriſtus nuntiatur per Chriſtianos amicos, tanquam illa muliere hoc eſt Eccleſia annuntiante; ad Chriſtum veniunt, credunt per iſtam famam; manet apud eos biduo, hoc eſt dat eis duo præcepta caritatis, & multo plures, & firmius in eum credunt, quoniam verè ipſe eſt Saluator mundi.* Quod dicunt, *hic eſt verè Saluator mundi*, Ammonius non aliam vim habere putat, quàm hic eſt verè Chriſtus, aut Meſſias, quaſi idem eſſet Meſſiam, & mundi Saluatorem eſſe, quòd ea non ſolùm inter Iudæos, ſed etiam inter Samaritanos opinio de venturo Meſſia eſſet, fore vt Saluator eſſet mūdi. Optimè omnium, quos equidem legerim, Leontius hunc locum explanat. Exiſtimat, quòd verè Saluatorem vocant, comparationem ad angelos, & ad veteres prophetas fieri, qui ob ſalutem populi ſæpe à Deo miſſi fuerint. Miſſus angelus eſt, cum populus Hebręus ex Ægypto fuit educendus, Exo. 14. 19. & 23. 20. Miſſus alius cum ex Babylonica captiuitate eſſet liberandus; neuter eorum vere Saluator fuit. Miſſus Moſes; miſſi alij prophetę permulti, nemo verè Saluator fuit. Quia etſi angeli, & homines illi ſancti aliqua ex parte populum liberabant; tamen omnino non liberabant; liberabant à ſeruitute hominū, nō liberabant à ſeruitute peccati: Chriſtus ab hac nos ſeruitute ſolus liberauit. Et angeli, atque prophetæ liberabant populum vt miniſtri, Chriſtus liberauit vt Dominus. Quod & factis, & ſermonibus oſtendit: *erat enim docens eos*, vt ait Matthæus, *ſicut poteſtatem habens*. Hoc ergo eſt verè ſaluatorem eſſe. Poteſt & alius eſſe ſenſus, vt alludant Samaritani ad verba mulieris, quæ eum Chriſtum eſſe dixerat. Quaſi illi nunc dicant, verè dixiſti hunc eſſe Saluatorem mundi; aut, vt alij volunt, alludant ad eos, qui paullo ante ſe Chriſtum eſſe finxerant, cum nemo eorum verè fuiſſet Chriſtus. Qualis Iudas ille, de quo Lucas Act. 5. 37. & Ioſephus ſcribunt. Quòd autem dicunt *mundi*, indicant, vt idem ait Leontius, non ſolùm Iudęorum, vt ipſi exiſtimabant, ſed omnium etiam gentium Saluatorem veniſſe. Cuius rei aliquod fortaſſe apud illos argumentum erat, quòd ad ſe, qui abominabiles Iudęis eſſent, venire non recuſaſſet. Vix credibile videretur tātùm Samaritanos duorum dierum ſpatio in fide profeciſſe, niſi Euangeliſta tam apertè dixiſſet. Sed eo faciliùs crediderunt, quòd Iudęi non erant, exemplúmque ediderunt, fore, vt faciliùs Gentiles crederent, quàm Iudęi. Itaque merito Chryſoſtomus, Cyrillus, & Theophylactus multa de Iudeorum duritie, déque Samaritanorum in credendo facilitate diſputant.

Auguſt. tract. 15.

Idem eſt Saluator mundi, & Meſſias.

Solus Chriſtus verè ſaluator.

Matth. 7. 29.

Ioſeph. 18. antiquit. c. 1.

43. *Poſt duos autem dies.*) Vide, quæ diximus ver. 40.

Abijt in Galilæam.) Perrexit in Galilęam ire. Eò enim tendebat iter, cum ex Iudęa profectus eſt, vt verſu 3. 4. dixit Euangeliſta; ſed Samaritanorum rogatu tantiſper ad eos diuerterat.

44. *Ipſe enim Ieſus teſtimonium perhibuit, quia propheta in ſua patria honorem non habet.*) Non videtur prima ſpecie ſatis conuenienter hęc ratio reddi, cur in Galilęam Chriſtus abierit, nec enim in patria ſua tunc erat, ſed in aliena, ac pene hoſtili Samaritanorum. Duarum ſyllabarum, *Enim*, aut vnius potius γὰρ, quia cauſa redditur, quinque prorſus diuerſas interpretationes inuenio. Auguſtinus exiſtimat non reddi cauſam, quare Chriſtus Samaria, aut Iudea relicta abierit in Galilęam; ſed cur ſpatio duorum dierum, quibus apud Samaritanos fuit, tam multi in eum crediderint, cùm tam longo tempore in Galilęa, vbi eius erat patria, tam pauci credidiſſet, quia nimirum *propheta in ſua patria honorem non habet*. Itaque putat Auguſtinus totam hic Galilęam Chriſti patriam appellari. Quod neſcio an probaturus lector ſit; mihi paullo violentius videtur. Theophylactus patriam etiam totam Galilęam vocari putat, ſed alio exponit ſenſu, reddi rationem non quare in Galilęam abierit, ſed quam ob rem non ſemper in ea manſerit, ſcilicet quia eius erat patria, & *propheta in ſua patria honorem non habet*. Si enim nunquam à Galilęa diſceſſiſſet, non diceretur in Galilęam nunc abire. itaque cùm redditur cauſa, quare abeat, non redditur quare abeat, ſed quare ab ea diſceſſerit. Et hoc violentius. Chryſoſtomus, & Euthymius, & Grecus Leontius exiſtimant patriam dici Capharnaum. Nam & Capharnaum patriam vocatam eius fuiſſe, quia frequens ibi commorabatur, Matth. 9. 1. notauimus. Senſum ergo eſſe non abiiſſe in Capharnaum, ſed in reliquam Galilęam, quia *propheta in patria ſua honorem non habet*. In hac interpretatione duo ſunt, quę duriorem reddunt ſenſum. Alterum quòd Capharnaum in Galilęa eſſet, itaque non poteſt Galilæa patriæ eius, id eſt Capharnaum opponi. Alterum, quod me magis mouet, quòd tunc Chriſtus non diſcederet à Capharnaum, ſed à Samaria. Nam ſi fuiſſet in Capharnaum, indéque in reliquas vrbes diſcederet Galilęæ, haud abſurdè dici poſſet in Galilæam diſceſſiſſe, quia propheta in patria ſua honorem non habet. Similem enim locutionem ſupra notauimus cap. 3. 22. Cyrillus Nazareth, vbi Chriſtus nutritus fuerat, eius patriam interpretatur, ſenſúmque eſſe putat, cùm eunti, aut ingredienti in Galilæam Chriſto Nazareth patria eius occurreret, noluiſſe ad eam diuertere, ſed in alias Galilææ partes ſeceſſiſſe. Quam expoſitionem etiam refert, & probat Leontius. Sed iiſdem duabus rationibus, quibus illa ſuperior Chryſoſtomi refelli poteſt. Quam ego interpretationem probabiliſſimam, aut potiùs veriſſimam iudico, eius vix auctorem vllum præter Origenem hominem plerunque allegoricum inuenio. Credo Iudæam totam Chriſti patriam appellari, verè enim Iudæus erat natus in Bethlehem ciuitate Iudææ. Cum ergo initio capitis Euangeliſta dixiſſet relicta Chriſtum Iudæa in Galilæam abiiſſe, eámque narrationem narranda Samaritanorum hiſtoria interrupiſſet, finita Samaritanorum hiſtoria ad eam redit. Cúmque idem repetiſſet verbum, *abijt in Galilæam* (ſub relicta Iudæa) cauſam reddit, cur Iudæam reliquerit, cùm patria eius eſſet, & in Galilæam abierit, quia *propheta in ſua patria honorem non habet*. Quòd verò dicitur Chriſtus teſtimonium perhibuiſſe, plerique ſic interpretantur, quaſi tunc hoc ipſum dixerit, ſe propterea relicta ſua patria, quæcunque tandem ea fuerit, in Galilæam ſeceſſiſſe, quia propheta *in ſua patria honorem non habet*. Alij hoc quidem non tunc, ſed ante dixiſſe alia occaſione ſimili Matth. 13. 57. Mar. 6. 4. & Luc. 4. 24. cùm cauſam redderet, quam ob rem diſcederet à Nazareth, quæ alio ſenſu

Matth. 2. 1.

patria

patria etiam eius dicebatur. Itaque ἐμαρτύρησεν, vertunt teſtimonium perhibuerat. Minùs hoc quàm illud probabile eſt. Nam ſi Ioãnes ſignificare voluiſſet Chriſtum aliàs id teſtimonium perhibuiſſe, non dubium quin ad hiſtoriam illam alluſiſſet Nazareth, de qua modò dicebamus. At illa nondum acciderat. Apparet enim ex Euangelicę hiſtorię conſequẽtia, tum, cum hæc Samaritanæ cõtigit hiſtoria, necdum Chriſtum multa miracula feciſſe. Illud verò cum accidit Nazareth, multa, magnáque iam fecerat, propterea enim dicebat. *Vtique dicetis mihi hanc ſimilitudinem, Medice cura teipſum, quanta audiuimus facta in Capharnaum,* B *fac & hic in patria tua* Luc. 4. 23. Alij ſuſpicantur Ioannem non ſignificare Chriſtum verbis, ſed factis hoc teſtimonium tunc perhibuiſſe. Quaſi dicat re ipſa oſtendiſſe, & quodammodo teſtatum fuiſſe nullum prophetam in ſua patria honorem habere, cum noluerit ipſe in patria ſua manere, ſed ſe in Galilæam contulerit. Verum ſenſum attigerunt, qui dicunt non eſſe hoc ad id tempus referendum, quo Chriſtus relicta Iudæa in Galilæam abijt, ſed ad illud quo poſtea, cum eſſet Nazareth, teſtatus eſt, nullum prophetam eſſe ſine honore niſi in patria ſua Matth. C 13. 57. Mar. 6. 4. & Luc. 4. 24. Tanquam ſi diceret, Relicta Iudæa abijt in Galilæam, quia, vt ipſe poſtea de alia ſua patria loquens dixit, *non eſt propheta ſine honore niſi in patria ſua.* Fruſtra igitur à quibuſdam diſputatur, num hoc eodem tempore à Chriſto dictum ſit, atque illud quod modò ex Matthæo Marco, & Luca citauimus. Nec enim dubito quin eodem tempore dictum ſit, ac fortaſſe ſemel. Sed Ioannes quod ſemel à Chriſto alia in cauſa dictum fuerat, aut vt dicam meliùs, poſtea dictum eſt, id D ad cauſam ſimilem accommodauit. Quid ſit prophetam in patria ſua honorem non habere, & qua id ratione fiat, apud Matthæum diſſeruimus. Hoc nunc ſciendum, Chriſtum non de honore ſuo, ſed de patris ſui gloria, eſſe ſolicitum. Non enim quærebat gloriam ſuam, ſed gloriam eius, à quo miſſus fuerat, vt ipſe alibi teſtatur. Honorari enim ſe putabat non cum lautè, honorificéque excipiebatur, ſed cum facilem inueniebat audientiam. Qualem, vt ſtatim declaratur, apud Galilæos potiùs, quàm apud Iudæos inuenit.

Expoſitio auctori probata.

Inf. c. 8. v. 50. 54.

45. *Cum ergo veniſſet in Galilæam exceperunt eum Galilæi.*) Non ſimpliciter intelligendum eſt excepiſſe; ſed excepiſſe libenter, excepiſſe tanquam Chriſtum, aut certè tanquam prophetam, & virum E ſanctum. Nam & priùs eum receperant, cum apud ipſos toto vitæ ſuæ tempore verſatus eſſet; ſed non dicuntur excepiſſe ante, quia non vt prophetam, ſed vt vnum de vulgo hominem exceperant. Opponuntur autem tacitè Iudæis Galilęi, quòd illi, cùm populares eſſent Chriſti, eum non recepiſſent; hi, cùm eſſent alienigenæ, receperint. Ratióque confirmatur, quam ob rem relicta Iudæa venerit in Gali- F læam. Euentũ docuiſſe prudenter feciſſe eum. Nam à Iudæis irriſus, à Galilæis magna beneuolẽtiæ ſignificatione receptus eſt.

Cùm omnia vidiſſent, quæ fecerat Ieroſolymis in die feſto.) Docet Galilæos magis quàm Iudæos doctrina, & factis Chriſti fuiſse commotos. Iudæos enim magis impediebat inuidia. Non alijs rebus excitatos fuiſse Galilæos, vt illum libenter exciperent, quam quas apud Iudæos fecerat. Quis dies feſtus fuerit, conſtat ex cap. 2. 13. Nempe dies Paſ-

Dies feſtus hic alius Paſcha.

A chæ, quo omnes, qui Moſaicam legem profitebantur, Ieroſolymam ſacrificandi cauſa ire oportebat, propterea & Galilæi Ieroſolymam aſcenderant ad diem feſtum. Nam & ipſe Chriſtus ex Galilæa in Iudæam ierat, vt diem feſtum Ieroſolymæ celebraret. Quæ autem ea fuerint, quæ tunc Chriſtus Ieroſolymæ fecit, quæque viderunt Galilæi c. 2. 14. 23. dictum eſt.

46. *Venit ergo iterum in Cana Galilææ, vbi fecit aquam vinum.*) Id eſt cùm libenter à Galilæis eſſet exceptus, cùm nihil in Galilæa obſtaculi repe- B riſſet, quo minùs, quacunque vellet, vagari poſſet; venit iterum in Cana Galilææ. Hanc vim habet particula, *ergo*. Quòd autem dicit veniſſe iterum, alludit ad id quod dixerat cap. 2. 1. eum cum diſcipulis ſuis eò inuitatum veniſſe. Quærunt nonnulli, quare iterum eò redierit? Leontius, Chryſoſtomus, & Euthymius propterea redijſſe putant, vt fidem eorum, qui ad miraculum ibi factum in ipſum crediderant, confirmaret. Cyrillus, quia ſciebat ſe ibi maiore ſtudio receptum iri, & libenter cum gratis hominibus verſabatur. C Auguſtinus, & Beda indicant ideo redijſſe, quia cùm miraculum fecit, pauci in eum credidiſſent. Probabilior Chryſoſtomi, & Cyrilli coniectura. Fecit idem Paulus Syriam, & Ciliciam peragrans, vt eccleſias, quas plantauerat, confirmaret Act. 15. 41. Quòd autem Ioannes addit, *vbi fecit aquam vinum,* quidam idcirco putant addidiſſe, vt Galilæos cum Samaritanis conferens oſtenderet plùs hos, quàm illos fidei habuiſſe. Samaritanos enim ſolo mulieris vnius teſtimonio nullis viſis miraculis credidiſſe; Galilęos verò non niſi conſpectis ante miraculis. Sic D Chryſoſtomus, & Theophylactus. Sed non videtur id agere Euangeliſta, vt hos cum illis conferat; præſertim cũ paullo ante dixerit Galilæos in excipiendo Chriſto promptos, & officioſos fuiſſe. Itaque potiùs exiſtimo deſcriptionem eſſe loci. Quia enim is locus facto miraculo nobilitatus fuerat, ex eo miraculo deſcribitur. Quæ autem fuerit Cana, & cur Galilææ dicta ſit, expoſuimus ſupra c. 2. 1.

Et erat quidã Regulus, cuius filius infirmabatur Capharnaum.) Dubium vtrum Regulus dicatur fuiſſe in Capharnaum; an fuiſſe Regulus quidam, cuius filius in E Capharnaum ægrotus eſſet. Leontius Regulũ nõ in Capharnaum, ſed in Cana Galilææ, quò Chriſtus venerat, fuiſſe indicat. Sed non patiuntur hunc ſenſum verba Euangeliſtæ. Addit enim, *Hic cum audiſſet, quia Ieſus adueniret à Iudæa in Galilæã, abijt ad eũ.* Nõ dixiſſet *cùm audiſſet, quia Ieſus adueniret in Galilæam,* ſed in Cana Galilææ, ſi eò quærendi Chriſti cauſa veniſſet. Probabilius igitur eſt ſenſum eſſe, fuiſſe quendã Regulũ; vt verbũ eſſe non ſignificet eſſe in loco, ſed, vt Philoſophi loquuntur, in rerũ natura extitiſſe; cuius filius in Capharnaum eſſet ægrotus; aut, vt alij volunt, fuiſſe F quendã Regulũ in Capharnaum, id eſt Capharnaitã, cuius filius ægrotaret, vt ſit traiectio. Nõ debuit tamẽ hæreticorũ interpres propterea mutare verborũ ſitũ vt pro ſcriptura ſacra ſuam nobis ſententiam exprimeret; ſed ambigua verba, ambigua relinquere. Quid enim ſi alius forte melior eſt ſenſus? Nõ debet, cũ ſcriptura duos probabiles ſenſus habere poteſt, alterũ pręcidere fidelis interpres. Ambiguitas ipſa pars aliquãdo ſcripturæ eſt. Cur iſte quiſquis fuerit, cuius filius dicitur ægrotaſse, Regulus appelletur, aut, vt Gręcè eſt βασιλικὸς regius, multi quęrunt. Cre-

Caluinus in Ioãnem, itemque Beza in annotat.

Cur Regulus appelletur iſtius ægri pater.

do ego noſtrum interpretem legiſse βασιλίσκος *Regulus*, Leontius, Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthym. regium vocari putant, aut quia ex Regis Herodis, alteriúſue Regis erat genere, aut quòd regium aliquod haberet officium. Quam ſecundam rationem Origenes etiam affert. Addit & aliam, quam probabilem etiam exiſtimat, miniſtrum aliquem fuiſſe Cæſaris. Referunt Leontius, Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius fuiſſe auctores, qui eundem hunc dicerent eſſe Regulum, atque Centurionem illum, de quo Matthęi cap. 8. 5. Lucæ 7. 2. agitur. Quod multis rationibus refellunt, pluribus verò Leontius. Illum Centurionem, hunc Regulum, aut regium, id eſt palatinum fuiſſe, diuerſo prorſus genere dignitatis. Illum volentem Chriſtum in domum eius ire, vt eius ſanaret puerũ, prohibuiſse indignum ſe tanto ratum beneficio, credentémque poſſe Chriſtum quamuis abſentem ſolo curare verbo; hunc recuſantem rogaſſe Chriſtum, vti in domum ſuam citò veniret, mori enim filium ſuum; quaſi non crederet Chriſtum abſentem ſanare poſſe. Illud accidiſſe, cum Chriſtus ex monte deſcendiſſet; hoc cum veniſſet ex Samaria. Illius puerũ paralyſi, huius febri laboraſſe. Iudęúſne, an Gentilis fuerit, etiam à nonnullis dubitatur. Origenes, & Hieronymus in comment. c. 65. Iſaię Gentilem fuiſse putant, in eadémque ſententia illos fuiſse omnes neceſſe eſt, quos paullo ante diximus eundem hunc, atque illum Centurionem exiſtimaſſe. Sed probabilius fuiſſe Iudæum, & quia minùs habuit fidei, quàm Centurionem, & Chananæam illam mulierem homines Gentiles videmus habuiſſe; & quia hoc ipſum illi exprobrat Chriſtus, quòd homini Gentili, qui minùs credere debebat, nõ exprobraſſet; & quia, vt ait Chriſtus, ſigna petebat, quod proprium Iudęorum erat, Matth. 12. 38. & 16. 1. 1. Cor. 1. 22.

Iudeúſne fuerit an Gentilis hic Regulus.

48. *Niſi ſigna, & prodigia videritis, non creditis.*) Quorſum hoc Regulo Chriſtus dixit? nec enim ſigna ab eo petierat. Signum quidem erat magnum, quod petebat, vt morientem ſibi ſanaret filium: ſed id ipſum non ideo petere videtur, vt credat; ſed quia credebat, petere. Vulgaris reſponſio, quam & Chryſoſtomus, & Auguſtinus, & Beda, & Theophylact. & Euthym. afferũt, credidiſse quidem aliqua ex parte, ſed imperfectè, cum neceſse eſse putaret, vti Chriſtus domum ſuam veniret, vt filium ſanaret, quaſi aliter ſanare non poſset. Leontius, & Auguſtinus videntur etiam exiſtimare nullam illum fidem habuiſse, ſed tentandi cauſa ad Chriſtum veniſse, quod probat Leontius ex verbis Euangeliſtæ, verſu 52. *Interrogabat ergo horam ab eis, in qua melius habuerit.* Nimirum nondum credens per Chriſtum ſanatum fuiſse, idque experiri volens ducta ratione temporis, & ex ver. 53. *Credidit ipſe, & domus eius tota.* Vnde apparet, inquit, eum antequam miraculum eſset expertus, non crediſiſſe. Nullam prorſus, cum ad Chriſtum venit, habuiſse fidem credibile non eſt; cùm Chriſto obuiam proceſserit, de ſanando filio ſuo cum illo egerit, vbi tentandi non erat locus; cúmq; dicat Euangeliſta ſermoni Chriſti credidiſse. Imperfectam, ac fortaſse dubiam, & ex futuro euentu ſuſpenſam habuiſse ſatis ex eius verbis apparet, idque ſolum probant argumenta Leontij. Alius mihi occurrit ſenſus, vt cum Chriſtus dicit, *niſi ſigna, & prodigia videritis, non creditis*, non reprehendendo dicat, ſed pronuntiando. Quaſi dicat, cogor propter incredulitatẽ veſtram facere miracula, quia ſi non facerem, mihi non crederetis. Non ſanabo filium tuum propter preces tuas, ſed vt multi in me eo viſo miraculo credant, alioqui minimè credituri. Itaque reddit rationem, cur Reguli filium curare velit. Quare lectionem illam, quę in nonnullis Latinis codicibus, & in Gręcis omnibus eſt, magis probo, οὐ μὴ πιςεύσητε, *non creditis*, quemadmodum non ſolùm Gręci auctores Leontius, & alij, ſed etiam Rupertus Latinus legit. Docent Ammonius, & Origenes in Gręca Catena, quamuis nõ eodem modo, quid inter ſignum, & prodigium interſit. Signum, inquit Ammonius, differt à prodigio, quòd prodigium ſit, quod pręter naturam fit, vt cęcorum oculos aperire, mortuos ſuſcitare; ſignum autem quod pręter naturam non eſt, vt ęgrotos curare. Origenes verò ea, quæ pręter opinionem ſunt, & humanam cõſuetudinem excedunt, τέρατα, prodigia; quę autem aliquid ſignificant, σημεῖα, ſigna vocari.

Quid inter ſignum, & prodigium interſit.

49. *Domine deſcende priuſquam moriatur filius meus.*) Oſtẽdit quam de Chriſto opinionem habeat. Putat enim non niſi pręſentem ſanare poſſe, vt Leontius, Chryſoſtomus, Auguſtinus, Beda, Cyrillus, Theophylact. & Euthym. adnotauerunt. Peruerſi eſt ingenij ad naturę leges, quas ipſe fecit, Deum obligare. Exemplum ſimile eſt 4. Regum 5. 11. *Putabam*, inquit Naaman Syrus, *quòd egrederetur ad me, & ſtans inuocaret nomen Dei ſui, & tangeret manu ſua locum lepræ, & curaret me.* Adeo aſſueti naturę ſumus, vt etiam miracula, quæ ſupra naturam à Deo poſtulamus, ad naturæ modum fieri velimus. Pręcidit Regulus Chriſti ſermonem, & nihil ad eius obiurgationem reſpondens moras quas ſibi Chriſtus nectere videbatur, rumpit. Miſſa ea faceret, quæ dicebat, properè domum ſuam veniret, filium moribundum ſanaret, antequam exhalaret animam. Quare indicat ſe non credere poſſe filium ſuum, ſi forte moriatur, à Chriſto ſuſcitari; quæ altera erat in fide eius infirmitas. Non eſt tam feſtina fides, *Qui crediderit*, inquit, *non feſtinet*, Iſai. 28. 16. ſimile eſt illud, *Domine ſalua nos perimus*, Matthæi 8. 25. quaſi verò ſi periiſſent, ad vitam eos Chriſtus reuocare non poſſet; & illud Mariæ, & Marthæ, quæ, antequam Lazarus moreretur, ſperabant fore, vt à Chriſto quamlibet ægrotus ſanaretur; iam mortuum non videbantur credere ab eo ſuſcitari poſse, Ioann. 11. 3. 24. Nunquam Dei auxilium ſerum eſt, quia nihil tam perditum eſt, quod reſtaurare non poſſit. Hoc eſt quod Diuus Paulus in fide Abrahæ tantopere laudat, *Fide obtulit Abraham Iſaac, cùm tentaretur; & vnigenitum offerebat, in quo ſuſceperat promiſſiones (ad quem dictum eſt, quia in Iſaac vocabitur tibi ſemen) arbitrans quia & à mortuis ſuſcitare potens eſt Deus*, Hebræo. 11. 17. 18. 19.

In miraculis naturę leges requirendæ non ſunt.

Auxilium Dei nunquam ſerum.

Gen. 22. 12.

50. *Vade, filius tuus viuit.*) Sanus eſt, liberatus eſt à morte. Hebraiſmus eſt, quo ſignificatur eum, qui ſanatus eſt, à certiſſima, & iam inſtante morte fuiſſe liberatum. Quemadmodum vitam nobis eum dediſse dicimus, qui nos non à quolibet morbo, aut à quolibet periculo, ſed à certiſſimo mortis periculo liberauit. Phraſis eſt apud Dauidem hoc eodem ſenſu frequentiſſima Pſal. 70. 20. 79. 19. & 84. 7. & 118. 17. 25. & 137. 7. Antequam hoc Chriſtus diceret, nondum iuuenis ſanatus erat, cum hęc verba finiuit, ſanatus eſt. Dictum factum, vt ex verſu 53. intelligitur. Vnde colligimus

Hebraiſmus viuere, id eſt a periculo liberatum eſſe.

his

ad Heb.4 12.

his ipſis verbis ſanatum eſſe. *Viuus enim eſt ſermo Dei, & efficax.* Itaque videmus hîc non rogatum feciſſe Chriſtum, quod rogatus à Centurione illo Matth. 8. 8. 9. facere noluit. Contrà verò quod hîc rogatus facere recuſauit, illic non ſolùm non rogatum vt faceret, ſed etiam rogatum vt non faceret, facere voluiſſe. Rogatus illic fuerat ne in domum, vbi ægrotus erat, iret, volebat tamen ire; hîc rogatur vt eat, nec vult ire. Eodem vtrunque fecit conſilio. Illic voluit promittendo ſe iturum eſſe, Centurionis, quam non ignorabat, fidem elicere. Quo enim magis ſe paratum, promptúmque, vt eat, oſtendit, eo magis Centurionis apparet fides. *Domine non ſum dignus vt intres ſub tectum meum, ſed tantùm dic verbo, & ſanabitur puer meus. Nam & ego homo ſum ſub poteſtate conſtitutus, habens ſub me milites; & dico huic, vade, & vadit; & alij, veni, & venit.* Hîc verò videns hunc regulum exiguam adhuc habere fidem, putaréque ſe abſentem ſanare non poſſe, non vult ab eo etiam rogatus ire. Immo eò minùs ire vult, quo magis rogatur, ne eundo cōfirmare reguli opinionem videretur, ſe niſi eò iſſet ſanare eius filium non potuiſſe. Itaque auget non eundo eius fidem. Notarunt hoc Chryſoſtomus, Auguſtinus, & Beda. Contra verò illic, vbi à Centurione rogabatur, vt ſolo curaret verbo, volebat præſentia, manúque curare; hîc vbi rogabatur vt præſentia curaret, curauit verbo, *Vade, filius tuus viuit.* Corrigit Deus preces noſtras, & non ſemper quod poſtulamus, ſed quod vtilius nobis fore nouit, concedit. Videtur verbum illud *vade* repræhendentis, aut exprobrãtis eſſe; *Vade* incredule, vide, experire filium tuum viuere, & crede. Aliam vim Theophylactus habere putat, *Vade,* id eſt promptũ te ad agẽdum quod bonum, & honeſtum eſt, oſtende. Poteſt ad Euchariſtiæ conſecrationem hoc exemplum accommodari. Nam vt hîc dicendo *Filius tuus viuit,* id eſt ſanus eſt, ſanatus eſt filius: ita illic dicendo. *Hoc eſt corpus meum,* eſt corpus Chriſti, quod ante panis erat.

Preces noſtras quomodo corrigat Deus.

Credidit homo ſermoni, quem dixit ei Ieſus.) Si credidit, quomodo poſtea ſeruos interrogat, qua hora meliùs habuerit, explorare volens an, quod Chriſtus dixerat, verum eſſet? Reſpondet Chryſoſtomus, credidiſſe quidem, ſed imperfectè; propterea à ſeruis ſciſcitari, qua hora meliùs ſe habuiſset. Ammonius, & Cyrillus videtur indicare perfectè etiam credidiſse, ſed quòd ſeruos de hora percontatur, id non defectu fidei facere; ſed vt fidem ſuam confirmet, & ſibi ipſi, quod non vanè crediderit, gratuletur. Credo hoc eſse probabile, nam & nos ad confirmanda ea, quæ omnino credimus, rationes ſolemus conquirere naturales. Gaudemus enim omnia, quæ vera ſunt, cum ijs, quæ à nobis creduntur, conuenire. Leontius exiſtimat hactenus tantùm crediditſe verbo Chriſti, vt obediret, domúmque rediret, vt iuſsus erat; cæterum filium ſuum viuere non credidiſse, quoad à famulis ſciſcitatus didicit eadem hora, qua Chriſtus dixerat eum viuere, ſanatum fuiſse.

51. *Iam autem eo deſcendente, ſerui occurrerunt ei.*) Cyrillus diuina prouidentia ſeruos domino putat occurriſse, vt ab illis ſciſcitaretur, qua hora conualuiſset, itaque crederet Chriſti virtute id factum eſse. Leontius, Chryſoſtomus, & Theophylactus valde, vt mihi videtur, probabiliter exiſtimãt ſeruos priùs credidiſse à Chriſto, licet abſente, fuiſse curatum; vi-

A diſse enim non paullatim more naturæ, ſed ſubitò, & momẽto temporis ex grauiſſimo morbo in integram, perfectámque valetudinem reſtitutum. Itaque occurrunt redeunti Domino non ſolùm, quòd filius viueret, ſed etiam quòd eius precibus, & Chriſti virtute viueret gratulaturi, quò cariorem eius ſalutem haberet.

52. *Interrogabat ergo horam ab eis.*) Vide quæ ver. 50. dicta ſunt.

Et dixerunt ei, quia heri hora ſeptima reliquit eum febris.) Hora prima pomeridiana. Cana Galilææ vbi

B Chriſtus erat, cum regulo dixit *Filius tuus viuit,* vnius diei iter plus minùs diſtabat à Capharnaum. Itaque die præcedenti poſt meridiem inde profectus regulus, die altero peruenit Capharnaum, quò appropinquanti ſerui occurrerunt. Notat Ammonius admirabilem efficacitatem eſſe fidei, quæ Chriſtum cooperatorem habet. Vno die regulum credidiſſe, altero die effectum ſuæ vidiſſe fidei.

53. *Et credidit ipſe, & domus tota.*) Quid? an non ante crediderat? De ea re verſu 48. & 50. diſputauimus. Qui putant ante, aut omnino non credidiſſe, vt Leontius, exponunt nunc credidiſſe,

C id eſt credere cœpiſſe. Qui autem imperfectè credidiſſe ante, vt Chryſoſtomus, & alij, quos illic nominauimus, interpretantur credidiſſe nunc omnino, atque perfectè. Qui etiam ante omnino, perfectéque credidiſſe, vt Ammonius, & Cyrillus, interpretari poſſunt perfectiùs etiamnum credidiſſe. Nam & vera, perfectáque fides augeri, perfectiórque fieri poteſt. Veram habebant Apoſtoli fidem, dicebant tamen *Domine adauge nobis fidem* Luc. 17. 5. Veram ille fidem habebat qui lacrymans exclamabat, *Credo Domine, adiuua incredulitatem meam* Mar. 9. 24. Adnotauimus cap. 2.

Fides vera perfectior fieri poteſt.

D 11. & alijs nonnullis locis vſitatum in ſacris litteris eſſe, vt quod augetur, ita fieri dicatur, vt ſi factum ante non fuiſſet. Sic enim ibi diſcipuli viſo illo miraculo mutatæ in vinum aquæ dicuntur in Chriſtum credidiſſe, cùm ante in eum vtique crederent, quia magis, perfectiúſque crediderunt. *Domus eius tota* credidit, quia, vt inquit Leontius, videbant patrem familias aſſeueranter atteſtari illo ipſo momento temporis, quo febris adoleſcentem reliquerat, Chriſtum ſibi dixiſſe *Filius tuus viuit;* & non poterant teſtimonio patris familias non credere. Non eſt bonus paterfa-

Quod augetur, tum primùm fieri dicitur in ſcriptura.

E milias, qui familiam totam ſuam ad fidem, Eccleſiámque nō adducit. De hac enim potiſſimùm re D. Paulus loquebatur, cùm dixit. *Si quis autem ſuorum, & maximè domeſticorum curam non habet, fidem negauit, & eſt infideli deterior.* 1. Tim. 5. 8. Lydia illa mulier non contenta baptizari ipſa, omnem quoque domum ſuam baptizari voluit. Act. 16. 14. 15. Quod idem cuſtos ille carceris fecit, ibidem ver. 33. & Criſpus archiſynagogus Act. 18. 8. Nec equidem intel-

F ligo quomodo haberi Catholici velint, qui in multis nũc locis, cùm ipſi ſe Catholicos profiteantur, nō ſolùm vxorem, & liberos; ſed etiam famulos, quos nulla neceſſitudine naturæ coguntur retinere, hæreticos habent.

Hæretici famuli nō retinendi.

54. *Hoc iterum ſecundum ſignum fecit Ieſus, cum veniſſet à Iudæa in Galilæam.*) Non dicit ſimpliciter hoc ſecundũ fuiſſe ſignũ ex omnibus, quæ fecit Chriſtus. Nam poſtquam primum illud fecit in Cana Galilææ, cap. 2. 11. multa alia fecerat Ieroſolymæ, cùm dies feſtus

 ageretur.

agereturˌ eodem cap. ver. 22. ſed dicit ex iis, quæ in Galilæa fecit, hoc fuiſſe ſecundum. Nec hoc ipſum abſolute dicit; nam alia etiam præter hoc, & illud primum fortaſſe fecerat; ſed ex iis, quæ rediens à Iudæa in Galilæam fecerat, hoc fuiſſe ſecundum. Nam & primum illud, quo aquam in vinum mutauit, cùm ex Iudæa in Galilæam rediiſſet, fecit, capite 2.1 At cur potiùs Euangeliſta ea miracula enumerauit, quæ rediens à Iudæa in Galilæam feciſset Chriſtus? Sunt qui ideo feciſse putent, quod ea fuiſsent ab aliis prætermiſsa, & ſibi propoſuiſset, quæ alij prętermiſiſsent, commemorare. Mihi alia videtur fuiſse

A ratio, quòd voluerit declarare, quomodo Chriſtus, quoties ex Iudęa in Galilęam redibat, maior quodammodo, & illuſtrior rediret. Sic redire Chriſtiani à templo, à concione, à die feſto feruentiores domum debent. Hoc magis probo, quàm quod Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius dicunt, propterea hęc duo miracula numeraſse, quia illo vtroque docere voluit Galilæos inferiores quàm Samaritanos eſse fide, qui vno iam, & altero miraculo apud ipſos facto credidiſſent; cùm Samaritani credidiſsent omnes nullo viſo miraculo.

CAPVT V.

Leuit.23. a.5. Deuter.16. a.1.

1. POST hæc erat dies feſtus Iudæorum, & aſcendit Ieſus Ie-
roſolymam. 2. Eſt autem Ieroſolymis Probatica piſcina,
quæ cognominatur Hebraice Bethſaida, quinque porti-
cus habens. 3. In his iacebat multitudo magna languen-
tium, cæcorum, claudorum, aridorum expectantium
aquæ motum. 4. Angelus autem Domini deſcendebat
ſecundum tempus in piſcinam: & mouebatur aqua. Et qui
prior deſcendiſſet in piſcinam poſt motionem aquæ, ſanus fiebat à quacumque
detinebatur infirmitate. 5. Erat autem quidam homo ibi triginta & octo annos
habens in infirmitate ſua. 6. Hunc cum vidiſſet Ieſus iacentem, & cognouiſſet
quia iam multum tempus haberet, dicit ei: Vis ſanus fieri? 7. Reſpondit ei lan-
guidus: Domine, hominem non habeo, vt cum turbata fuerit aqua, mittat me in
piſcinam: dum venio enim ego, alius ante me deſcendit. 8. Dicit ei Ieſus: Surge,
tolle grabatum tuum, & ambula: 9. Et ſtatim ſanus factus eſt homo ille: & ſu-
ſtulit grabatum ſuum, & ambulabat. Erat autem ſabbatum in die illo. 10. Dice-
bant ergo Iudæi illi, qui ſanatus fuerat: Sabbatum eſt, non licet tibi tollere graba-
tum tuum. 11. Reſpondit eis: Qui me ſanum fecit, ille mihi dixit: Tolle graba-
tum tuum, & ambula. 12. Interrogauerunt ergo eum: Quis eſt ille homo, qui
dixit tibi: Tolle grabatum tuum, & ambula? 13. Is autem, qui ſanus fuerat ef-
fectus, neſciebat quis eſſet. Ieſus enim declinauit à turba conſtituta in loco. 14.
Poſtea inuenit eum Ieſus in templo, & dixit illi: Ecce ſanus factus es: iam noli
peccare, ne deterius tibi aliquid contingat. 15. Abijt ille homo, & nunciauit Iu-
dæis quia Ieſus eſſet, qui fecit eum ſanum. 16. Propterea perſequebantur Iudæi
Ieſum, quia hæc faciebat in ſabbato. 17. Ieſus autem reſpondit eis: Pater meus
vſque modo operatur, & ego operor. 18. Propterea ergo magis quærebant eum
Iudæi interficere: quia non ſolum ſoluebat ſabbatum, ſed & patrem ſuum dice-
bat Deum, æqualem ſe faciens Deo. Reſpondit itaque Ieſus, & dixit eis: 19.
Amen, amen dico vobis: non poteſt Filius à ſe facere quidquam, niſi quod vide-
rit Patrem facientem: quæcumque enim ille fecerit, hæc & Filius ſimiliter facit.
20. Pater enim diligit Filium, & omnia demonſtrat ei, quæ ipſe facit: & maiora
his demonſtrabit ei opera, vt vos miremini. 21. Sicut enim Pater ſuſcitat mortuos,

Exod.20. b.11. Ierem.17. e.24.

& viui-

& viuificat: ſic & Filius, quos vult, viuificat. 22. Neq; enim Pater iudicat quem-
quam: ſed omne iudicium dedit Filio, 23. vt omnes honorificent Filium, ſicut
honorificant Patrem: qui non honorificat Filium, non honorificat Patrem, qui
miſit illum. 24. Amen, amen dico vobis, quia qui verbum meum audit, & cre-
dit ei, qui miſit me, habet vitam æternam, & in iudicium non venit, ſed tranſijt à
morte in vitam. 25. Amen, amen dico vobis, quia venit hora, & nunc eſt, quan-
do mortui audient vocem Filij Dei: & qui audierint, viuent. 26. Sicut enim Pa-
ter habet vitam in ſemetipſo: ſic dedit & Filio habere vitam in ſemetipſo: 27. &
poteſtatem dedit ei iudicium facere, quia Filius hominis eſt. 28. Nolite mirari
hoc, quia venit hora, in qua omnes, qui in monumentis ſunt, audient vocem Fi-
Mat. 25. d. 46. lij Dei: 29. & procedent qui bona fecerunt, in reſurrectionem vitæ: qui vero
mala egerunt, in reſurrectionem iudicij. 30. Non poſſum ego à meipſo facere
quidquam. Sicut audio, iudico: & iudicium meum iuſtum eſt: quia non quæro
voluntatem meam, ſed voluntatem eius, qui miſit me. 31. Si ego teſtimonium
Mat. 3. d. 17 Sap. 2. c. 15. perhibeo de meipſo, teſtimonium meum non eſt verum. 32. Alius eſt, qui te-
ſtimonium perhibet de me: & ſcio quia verum eſt teſtimonium, quod perhibet
de me. 33. Vos miſiſtis ad Ioannem: & teſtimonium perhibuit veritati. 34. Ego
autem non ab homine teſtimonium accipio: ſed hæc dico vt vos ſalui ſitis. 35. Ille
erat lucerna ardens, & lucens. Vos autem voluiſtis ad horam exultare in luce eius.
36. Ego autem habeo teſtimonium maius Ioanne. Opera enim, quæ dedit mihi
Pater vt perficiam ea: ipſa opera, quæ ego facio, teſtimonium perhibent de me,
Mat. 3. d. 17 & 17. a. 5. quia Pater miſit me: 37. & qui miſit me Pater, ipſe teſtimonium perhibuit de me:
Deut. 4. b. 12. neque vocem eius vmquam audiſtis, neque ſpeciem eius vidiſtis. 38. & verbum
eius non habetis in vobis manens: quia quem miſit ille, huic vos non creditis. 39.
Scrutamini Scripturas, quia vos putatis in ipſis vitam æternam habere: & illæ ſunt,
quæ teſtimonium perhibent de me: 40. & non vultis venire ad me vt vitam ha-
beatis. 41. Claritatem ab hominibus non accipio. 42. Sed cognoui vos, quia
dilectionem Dei non habetis in vobis. 43. Ego veni in nomine Patris mei, & non
accipitis me: ſi alius venerit in nomine ſuo, illum accipietis. 44. Quomodo vos
1. Cor. 4. a. 5 poteſtis credere, qui gloriam ab inuicem accipitis: & gloriam, quæ à ſolo Deo
eſt, non quæritis? 45. Nolite putare quia ego accuſaturus ſim vos apud Patrem,
eſt qui accuſat vos Moyſes, in quo vos ſperatis. 46. Si enim crederetis Moyſi, cre-
Gen. 3. c. 15. 22. d. 18. 49. b. 10. Deut. 18. c. 15. deretis forſitan & mihi: de me enim ille ſcripſit. 47. Si autem illius litteris non
creditis: quomodo verbis meis credetis?

IN CAPVT V.

Quis hic dies feſtus fuerit Iudæorum.

1. P*oſt hæc erat dies feſtus Iudæorũ.*) Magna A nos Ioãnes moleſtia, cõtentionéque liberaſſet, ſi vel vnum adiecißet verbum, quo quis ille Iudæorũ dies fuiſſet feſtus, declaraſſet. Inter omnes enim & antiquos, & nouos de hac re interpretes diſceptatur. Hoc inter omnes fere conuenit, vnum ex tribus illis fuiſſe, quib⁹ iubebat lex omnes mares coram Domino apparere, id eſt in tẽplum venire, Paſcha, Pẽtecoſte, & Scenopegia, id eſt feſto tabernaculorum, quod ineunte hyeme celebratur, Exod. 23. 14. B 15 & Deut. 16. 16. Ita enim Ioannes hoc narrat, quaſi rationem reddat cur Chriſtus Ieroſolymam aſcenderit, nempe quia vnus ex tribus illis diebus erat, quibus omnes mares aſcendere debebant. Recentiores quidam interpretes hoc vltimum feſtum fuiſſe putãt, de quo hoc loco Ioannes agit, leui meo iudicio coniectura. Alij feſtum Paſchæ fuiſſe dicunt, habéntque grauem auctorem Irenæum lib. 2. c. 39. ſolum opinor inter antiquos, & minoris in hac re, quàm in alijs auctoritatis, & fidei. Notus enim de Chriſti ætate, ac prædicatione eius eſt error; ſentit idem Rupertus, ſed hunc non ſoleo cum illis antiquiſſimis numerare. Habent tamen rationes minimè leues. Primùm, quòd c. 4. 35. Chriſtus ſignificauerit quattuor vſque ad meſſem menſes ſupereſſe, id autem dixerat primo iam Paſcha celebrato c. 2. 13. hoc igitur fuiſſe ſecundum, quo tempore initium meſſis erat. Deinde quòd

Quot Paſchata Chriſtus poſt baptiſmum celebrarit.

neceſſe ſit Chriſtum, poſtquam baptizatus eſt, quater celebraſſe Paſcha, cùm tres annos, & menſes aliquot ex Danielis cap. 9. 26. vaticinio prædicauerit, & in vltimo Paſcha prædicandi finem fecerit. Si autem hoc feſtum Paſchæ non fuit, non potuit Chriſtus quater Paſcha celebrare. Nam præter hoc tria tantùm legimus celebraſſe, illud de quo Ioannes egit cap. 2. 13. illud de quo agit cap. 6. 4. & vltimum, quod pridie, quàm moreretur, celebrauit. Accedit quòd multa ab aliis narrantur Euangeliſtis, quæ inter primum illud Paſcha à Chriſto celebratum, & hoc feſtum, de quo hìc agitur, facta eſſe neceſſe ſit, quæ fieri non videntur potuiſſe, niſi ſequentis anni Paſcha fuerit. Magis monet me, quòd Ioannes non declaret, quodnam feſtum hoc fuerit; qua re videtur primum omnium, & præſtantiſſimum feſtum fuiſſe ſignificare, quod per excellentiam feſtum Iudæorum diceretur. Chryſoſtomus, Cyrillus, Theophylactus, & Euthymius, maior etiam pars recentiorum Pentecoſtem fuiſſe putant. Quod & quia plures, grauioréſque habet auctores, & quia melioribus, quàm aliæ ſententiæ, coniecturis cõfirmatur, magis probo. Primùm quidem, quia vbicunque videmus aliàs de Paſcha Ioannem agere, Paſcha vocat, non tantùm diem feſtum Iudæorum, vt cap. 2. 13. & 6. 4. & 11. 55. & 12. 1. & 13. 1. & 18. 39. & 19. 14. ergo eo ipſo, quòd hoc loco Paſcha non nominat, intelligere debemus Paſcha nõ fuiſſe. Itaq; cum dicit, *erat dies feſtus Iudæorum*, perinde eſt ac ſi dicat, agebatur dies quidam feſtus Iudæorum: non agebatur dies ille feſtus κατ' ἐξοχήν. Præterea cum Ioannes dicit, *poſt hæc*, vt non ſignificet ſtatim poſt ea, quæ extremo capite 4. narrauerat, accidiſſe; certè ſignificat non multo poſt accidiſſe. Illa autem acciderant ſtatim poſt primum Paſcha, vt conſtat ex tota Ioannis narratione, à capite 2. 13. vſque ad hunc locum; hoc ergo accidit primo Iudæorum feſto, quod erat Pentecoſtes. Multos fefellit locus ille cap. 4. 35. *Nonne vos dicitis, quia adhuc quattuor menſes, & meſſis venit?* cuius explicationem ſi in noſtris in eum commentariis lector quærat, intelliget nullum inde argumentum ſumi poſſe, vt probetur hoc feſtum fuiſſe Paſcha, aut Scenopegiam. Concedimus poſt baptiſmum quater Chriſtum Paſcha celebraſſe; ſed neceſſe non eſt, vt id Ioannes explicarit: nec enim id agebat, vt Chriſti annos numeraret. Quòd autem Ioannes dicit fuiſſe diem feſtum Iudæorum, propterea dixit, vt ſupra indicauimus, vt rationem redderet, cur Chriſtus Ieroſolymam rediiſſet, præſertim cum non multis ante diebus inde veniſſet. Rediit nimirum quia dies erat Iudæorum feſtus, qui proximè poſt Paſcha ſequebatur, quo omnes mares in templum ire oportebat, Exod. 23. 15. & Deut. 16. 16.

Pentecoſte fuit feſtum, de quo agitur.

2. *Eſt autem Ieroſolymis probatica piſcina, quæ cognominatur Hebraicè Betheſda, quinq; porticus habens.*) Aliud à Chriſto factum miraculum, narrare volens, locum deſcribit. Duplex Græcè huius loci lectio eſt. Theophylactus, & vt videtur Chryſoſtomus, & Cyrillus videntur legiſſe προβατικὴ κολυμβήθρα, *probatica piſcina*. Theodorus quoque Mopſueſt. & Ammonius ita in Græca Catena videntur interpretari, quaſi eodem modo legerint, coniungunt enim duo hæc verba προβατικὴ κολυμβήθρα, quanquam in contextu eorum Græco altera ſit lectio; eodem modo Hieronymus in locis Hebraicis, & alij auctores Latini legunt, & Theophilus Antiochenus libro 4. allegor. Codices omnes Græci, quos equidem viderim, vno excepto

A Romano Theophylacto legunt ἔστι δὲ ἐν τοῖς ἱεροσολύμοις ἐπὶ τῇ προβατικῇ κολυμβήθρα, eſt autem Ieroſolymis in probatica, aut ad probaticam, aut iuxta probaticam piſcina. Conſului multos manu ſcriptos antiquos codices, in primiſque Vaticanum illum vetuſtiſſimum, & correctiſſimum maiuſculis ſcriptum litteris, totóque orbe celeberrimum, omnes ita legebant. Vtrocunq; modo legamus, ſenſus eſt idem. Si legamus ἐπὶ προβατικῇ, in probatica aliquid neceſſariò ſubaudiendum eſt, quod cum adiectiuo probatica conueniat. Nam qui in tertio caſu coniunctè legũt ἔστι δὲ ἐν τοῖς ἱεροσολύμοις, ἐπὶ προβατικῇ κολυμβήθρα. erat Ieroſolymis in probatica piſcina, ſub. locus, qui Hebraicè dicitur Betheſda, vim mihi videntur verbis inferre. Subſtantiuum igitur illius adiectiui *probatica* intelligendum eſt. Sunt qui intelligant ἀγορᾷ forum, aut platea, quaſi dicat, eſt in platea *probatica*, id eſt in foro pecuario piſcina quædam, quæ Hebraicè dicitur Betheſda. Placeret mihi ſententia, licet minimè boni auctoris ſit, ſi probaretur aliquam Ieroſolymis fuiſſe plateam, quæ probatica vocaretur; ſed nullum eius rei veſtigium inuenio. Credo igitur intelligendũ eſſe nomen πύλη porta. Erat enim porta quædam vrbis, quæ Hebraicè שער הצאן *porta gregis*, & Græcè πύλη προβατική, porta pecuaria vocabatur, 2. Eſdræ 3. 1. 32. ſiue quòd ea porta oues, quæ immolandæ erant, inferrentur, quòd templo vicina eſſet; ſiue quòd per eam ex vrbe oues emitterentur in paſtum. Oues enim Græcè πρόβατα dicuntur. Si legamus ἔστι δὲ ἐν τοῖς ἱεροσολύμοις προβατικὴ κολυμβήθρα, *eſt Ieroſolymis probatica piſcina*, idẽ erit ſenſus. Vero ſimile enim eſt non ſolùm portam, ſed piſcinam etiam ipſam, quia ad probaticam portam erat, probaticam dictam fuiſſe. Non quòd ibi aquarentur pecora, vt nonnulli putant, aut quòd ibi immolandæ congregarentur oues, aut ibi earum inteſtina ad ſacrificium lauarentur, vt plerique auctores exiſtimant, Ammonius, Theodorus Mopſueſt. Hieronymus, Theophylact. & Euthym. In templo enim ipſo ſatis magna aquarum erat copia, non ſolùm in mari æneo, & conchis, ſed etiam in fonte, quem ſcribit Ariſteas in hiſtoria legationis ſuæ, & Tacitus lib. 21. ex templo copioſiſſimum profluxiſſe. Piſcina dicitur non quòd piſces haberet, ſed quòd ſimilis eſſet ſtagno, vbi eſſe piſces ſolent, vt multi notauerunt. Græcè dicitur κολυμβήθρα, quaſi natatoria, vt aliis locis ſolet nomen idem vertere noſter interpres, vt cap. 9. 7. 11. atque ita hoc ipſo loco in vetere ante Hieronymũ verſione fuiſſe colligitur ex Ambroſio lib. 1. de Spiritu ſancto, cap. 7. & libro de iis qui myſt. initiantur. cap. 4. Hãc dicit Euangeliſta Hebraicè vocatam fuiſſe Bethſaida, vt quidam & Latini, & Græci manu ſcripti codices legunt, in iis etiam Theophylactus. Significat autem Hebraicè בית צידה piſcoſum locum; aut Betheſda, vt exceptis paucis illis, quos modò diximus, omnes Latini, & Græci codices habent; quibus & Syriaca ſuffragantur. Eſt autem בית חסדה domus, aut locus miſericordiæ, aut benignitatis, ſic fortaſſe dictus quòd diuinam ibi erga ſe benignitatem ægroti recuperata ſanitate experirentur. Alij interpretantur בית אשד domum, aut locum effuſionis, quòd in eum locum multis aquæ ductibus aquæ vndique funderentur. Quòd quinque porticus habuiſſe dicit, credendum eſt propter miracula, quæ ibi fieri ſolebant, locum eum cinctum fuiſſe muro, ne pecora, & iumenta poſſent accedere, & aut turbare,

Vaticani codicis lectio.

aut

aut profanare aquam, quæ ſancta habebatur, tantùm abeſt, vt ibi aquarentur, aut vt victimarũ inteſtina lauarentur. Factas autem quinque circum porticus, quibus homines ingrederentur, & vbi ægroti expectantes aquę motum conſiderent. Allegoriam ſi quis amat, Auguſt. Bedam, & Theophilum Antiochenum legat.

4. *Angelus enim Domini deſcendebat ſecundum tempus in piſcinam.*) Græcè, κατὰ καιρὸν certis, & opportunis momentis temporis; incertum quibus. Sunt qui putent omnibus præcipuis Iudæorum feſtis id accidiſſe. Alij in feſto tantùm Paſchę. Alij in feſto Pentecoſtes, vt refert Ammonius, atque ita Cyrillus ſentit, & vt videtur Ambroſius in lib. de iis, qui myſteriis initiantur. cap. 4. certè vnum tantùm ſingulis annis curatum fuiſſe dicit. Probabiliſſima in re incerta mihi videtur Euthymij ſententia, incertum fuiſſe tempus, quando deſcenſurus angelus erat, & ſæpius ſingulis annis deſcendiſſe. Nam & verba hoc præ ſe ferunt, & ſi conſtitutum fuiſſet tempus, quo tempore deſcenſurus angelus erat, non fuiſſet ibi reliquis temporibus tanta ægrotorum multitudo expectantium angeli deſcenſum, quantum ſemper fuiſſe indicat. Deſcendebat igitur certis temporibus angelus ignotis hominibus, notis Deo Deus enim quo tempore expedire iudicabat, vt aliquis ſanaretur, mittebat angelum. Cur autem non ſemper deſcenderet, rationem hanc Chryſoſt. reddit. ne, ſi ſemper id fieret, naturali aquæ vi curationes fieri viderentur. De eo angelo multa quæri ſolent, an verus fuerit angelus; bonus, an malus; quis fuerit; quomodo deſcenderit, itáne vt videretur, an ita vt non videretur; & quare denique à Deo mittebatur, cùm poſſet efficere, vt ſine angelo aqua ſanaret. Hebræorum opinio fuit, de qua. R. Moſe in More mentionem facit, angelos vocari virtutes omnes Dei, quibus aliquid ſupra naturam fit. Itaque exiſtimari poſſet angelum vocatum fuiſſe eum, à quo aqua illa piſcinę mouebatur, licet non ab angelo vllo, ſed à ſola Dei virtute moueretur, niſi Euangeliſta non vulgi, ſed ſua ipſius opinione loquens angelum appellaret. Quo auctore dubitandum non eſt verum angelum fuiſſe. Nihilo magis dubitandum fuiſſe bonum. Nec enim ſolet Deus ad procurandam ſalutem hominum malos angelos mittere. Quis angelus fuerit, incertum; nec eorum probo iudicium, qui aut diſputant, aut diffiniunt fuiſſe Raphaelem, quem ad ſanãdum Tobiam miſſum legimus, quòd & iſte ad ſanandũ miſſus fuerit, & nomen ipſum Raphaelis medicum ſignificet, cuius officium ſanare eſt. Nec enim credendum eſt Deo vnum tantùm angelum vna in re miniſtrare, cùm omnes ſint *adminiſtratorij ſpiritus in miniſterium miſſi propter eos, qui hæreditatem capiunt ſalutis*; & *millia millium* miniſtrent ei, *& decies centena millia* aſſiſtant ei. Nemo rex non multos habet medicos, & exiſtimabimus Deum vnum tantùm habere? Dubium etiam eſt, an aſſumpto corpore deſcenderet, ſic vt ab ijs qui aderant videretur; ſed eſt multo probabilius non fuiſſe viſum, cum Euangeliſta non dicat ægrotos expectaſſe angelum: ſed motum aquæ, quaſi non in angelum, quem non videbant, ſed in aquam, quam videbant, intenti fuerint. Quo ergo modo ſciri potuit angelum eſſe, qui mouebat aquam? Ex communi traditione, qua quicquid præter naturam fiebat, per angelum fieri credebatur. Niſi quis malità Deo id fuiſſe per reuelationem declaratum. At quare deſ-

Incertum quibus tẽporibus deſcenderet angelus in piſcinã.

Tob. 12. 3.

Ad Hebr. 1. 14.

Daniel. 7. 10.

A cendebat? quid opus erat angelo, vt aqua ſanaret? Facilis coniectura. Quid ad curandum Tobiam? quid ad educendum populum ab Ægypto? quid ad defendendum apud Danielem populum? quid ad protegendum Eliſæum, & eius puerum? quid ad cuſtodiẽdos ſingulos homines angelo opus erat? Vult Deus homines per angelos gubernare, ſicut in rerum naturalium gubernatione, generatione, corruptione cauſis vtitur naturalibus. Conueniebat etiam vt homines intelligerent virtutem illam aquæ non naturalem, ſed diuinã fuiſſe. Quod minùs intellexiſſent,
B niſi aliquem de cælo deſcendẽtem vidiſſent, qui eam aquis virtutem imprimeret. Non quòd angelum ipſum viderent, ſed quòd ex motu ſubito, & inſolito aquæ, aut ex alio aliquo venientis ſtrepitu animaduerterent angelum de cælo deſcẽdere. Quemadmodum poſt Chriſti reſurrectionẽ cùm duo illi angeli deſcẽderunt, *terræ motus factus eſt magnus*, vt mulieres, quæ ad ſepulcrum ibant monerentur, angelos de cælo deſcendiſſe, aut aliquid certè accidiſſe cælitus Matth. 28. 2.

Et mouebatur aqua.) Quare verò mouebatur? Pri-
C mùm vt angelus aquæ motu aduentus ſui ſignum daret, Ambros. lib. de ijs, qui myſteriis initiantur c. 4. *vt eſſet*, inquit, *indicium, quia deſcenderat angelus, aqua mouebatur*. Dein vt indicaret motus ipſe aquam illam non naturali, ſed diuina virtute, & tanquam Dei inſtrumentum ſanitatem dare. Hoc enim inſtrumenti proprium eſt, vt nihil quidquam agat; niſi quatenus à precipua mouetur cauſa. Oſtendebatur etiam contra omnem hominum opinionem, atque iudicium Deum miracula facere, quæ eo maiora ſunt, quo minùs ſunt conſentanea humanæ rationi. Legimus ali-
D quando Chriſtum litis luto oculis cæcum ſanauiſſe infra cap. 9. 6. 11. quid oculis magis luto contrarium? Legimus iniecto in amaras aquas ligno amaritudinem in dulcedinem mutauiſſe Exod. 15. 25. quid eſt quod fere magis amaras aquas poſſit facere, quàm lignum? Legimus Eliſæum iniecto in peſtilentes, & minimè potabiles aquas ſale potabiles reddidiſſe 4. Regum 2. 21. quid minùs potabilem, quàm ſal aquam facit? Si aqua ſanatura aliquem erat, dum maximè quieta, & tranquilla erat, ſanare debere videbatur. Non ſanabat niſi turbata, vt homines intelligerent,
E non humano, ſed diuino id fieri iudicio: relictúmque nobis eſt neceſſarium documentum, ne humana ratione de Eccleſiaſticis iudicemus ſacramentis. Quid magis à ratione abhorrens videri poteſt, quàm ſub ſpecie panis corpus, & ſub ſpecie vini ſanguinem eſſe Chriſti? ideo credendum, quia humana non capit ratio.

Et quicunque prior deſcendiſſet in piſcinam poſt motionem aquæ, ſanus fiebat à quacũque detinebatur infirmitate.) Qua ratione nõ ſẽper, ſed poſt motionẽ aqua ſanabat, eadem nõ ſanabat oẽs, vt appareret vim ſanandi diuini-
F tus illi ad momentum tẽporis impreſſam, non naturaliter datã fuiſſe. Si enim naturalis fuiſſet, & ſemper, & omnes ſanauiſſet, quemadmodum & ſemper, & omnis ignis calefacit, aqua frigefacit, Sol illuminat. At cur vnus tantùm; & vnus quidem is, qui primus in motam aquam deſcendiſſet? Voluit opinor Deus ea re docere etiam in percipiendis diuinis donis, quæ gratis nobis, & ſine merito vllo noſtro dãtur, multùm noſtram valere diligentiam. Diuinam enim gratiam gratis quidem dari, alioqui gratia nõ eſſet gratia; ſed non niſi volentibus, non niſi quæ-

Tob. 12. 1. Exo. 14. 19. Daniel. 10. 13. 20. 4. Reg. 6. 16. 17. Pſal. 33. 8. Matth. 18. 10.

Angelis Deus vtitur adminiſtris, vt & cauſis naturalibus.

Humana ratione de ſacramentis non iudicandum.

Cur vnus tantùm ſanaretur.

rentibus, non niſi conantibus dari. Sic enim beneficium illud ſanitatis non niſi diligentiſſimus quiſque præripiebat. Propoſitum erat tanquam corona in ſtadio currentibus; qui primus ad metam perueniebat, is præripiebat. Quòd addit Ioãnes *Sanus fiebat, à quacunque detinebatur infirmitate*, vim aquæ diuinitus impreſſam, & miraculi magnitudinem declarare voluit; nullum adeo grauem fuiſſe morbum, quem non ſanaret. Ex quo etiam apparebat diuina id fieri virtute, cui difficile nihil eſt. Nam vis quidem nulla eſt naturalis, quæ vna omnes morbos curare poſſit, cùm contraria contrarijs curari debeant. Hoc ipſum nunc fit in aqua baptiſmi; nullum tantum peccatum eſt, à quo non curet. Piſcinam enim illam figuram fuiſſe baptiſmi, voluiſſéque Deum factis in illa miraculis Iudæorum populum ad intelligendum, excipiendúmque futurum Chriſti baptiſmum aſſuefacere, maior pars veterum auctorum Tertullianus in lib. de Baptiſmo, Ambros. lib. 1. de Spiritu ſancto c. 7. & lib. de ijs, qui myſterijs initiantur c. 4. & lib. 2. de Sacram. c. 2. Chryſoſt. Theophyl. & Euthym. hoc loco tradidere. *Crede*, inquit Ambros. *quia non ſunt vacuæ aquæ; ideo tibi dictum eſt, quia angelus Domini deſcendebat ſecundum tempus in natatoriam, & mouebatur aqua, & qui primus deſcendiſſet in natatoriam poſt commotionem aquæ, ſanus fiebat à languore quocunque tenebatur. Hæc piſcina in Ieroſolymis erat in qua vnus annuus ſanabatur. Sed nemo ante ſanabatur, quàm deſcendiſſet angelus; vt eſſet indicium, quia deſcenderat angelus, mouebatur aqua propter incredulos. Illis ſignum, tibi fides; illis angelus deſcendebat, tibi Spiritus ſanctus. Illis creatura mouebatur, tibi Chriſtus operatur, ipſe Dominus creaturæ. Tunc curabatur vnus, nunc omnes ſanantur, aut certè vnus ſolus populus Chriſtianus.* Præter conſuetudinem meam myſticum hoc loco ſenſum expono, quia hunc eundem arbitror eſſe litteralem. Cùm dubium non ſit alicuius myſterij cauſa illam ſanandi vim piſcinæ datam fuiſſe. Myſterium autem illud fuiſſe credo, quòd modò ex Chryſoſt. & Ambros. diſſeruimus. Etſi Theophilus Antiochen⁹ lib. 4. allegor. D. Auguſt. tract. in Ioannẽ 17. & ſer. de verb. Dom. 42. & eũ ſecuti Rupert⁹, & Beda, Iudaicũ populum, & legẽ Moſis ſignificari putãt. Dicã ipſis verbis Auguſt. *Aqua illa Iudaicus popul⁹ erat, quinq; porticus lex. Quinq; enim libros ſcripſit Moſes. Ergo aqua quinq; porticib⁹ cingebatur, ſicut ille popul⁹ lege coercebatur. Aquæ perturbatio in illo populo eſt Dñi paſſio. Qui deſcẽdebat, ſanabatur nõ niſi vnus, quia ipſe eſt vnitas. Quibuſcũque iſta diſplicet Dñi paſſio, ſuperbi ſunt, nolũt deſcendere. Et ego, inquis, crediturus ſum Deum in carne? Deum natum ex fœmina? Deum crucifixum? flagellatum? mortuũ? vulneratum? ſepultum? Abſit vt hoc credam de Deo, indignum eſt. Cor loquatur, non ceruix. Superbo videtur Domini humilitas indigna, ideo à talibus longè fit ſanitas. Noli te extollere; ſi vis ſanari, deſcende.* Mirum videri poteſt rei tã inſignis, atque memorabilis nullam in profanis hiſtorijs eſſe mentionem; ſed nobis Euangeliſtæ teſtimonium ſatis eſt. Non omnia præſertim ea, quæ ad religionem pertinent profani auctores tradunt, & cur huius rei mentionem nullã fecerint, probabilis ratio reddi poteſt, quòd vero ſimile ſit aut tempore tantùm Chriſti, aut non multo certè ante miracula in ea piſcina cœpta fieri, & paullo poſt fieri deſijſſe; ita fugiſſe memoriam hiſtoriæ.

Piſcina hæc figura baptiſmi.

5. *Erat autem homo ibi triginta octo annos habens in infirmitate ſua.*) Quòd Euangeliſta morbum per triginta octo annos inueteratum fuiſſe dicit, non alia cauſa feciſſe arbitror, quàm vt miraculi magnitudinem declararet. Quemadmodũ cum Lazarus quatriduanus fuiſſe dicitur c. 11. 39. Et mulier illa ſpiritũ infirmitatis annos duodeuiginti habuiſſe Luc. 13. 11. Et altera illa hæmorrhouſa, quæ per annos duodecim ægrota omnes facultates ſuas conſumpſerat in medicos Luc. 8. 43. Hũc ergo Chriſtus ex multis, qui in porticibus piſcinæ iacebãt, ægrotis elegit, vt ſuam in eo ſanando virtutem demonſtraret. Solent enim præſtantiſſimi medici in diuturnis, & iam ab alijs medicis deſperatis morbis ſuam artem oſtendere. Auguſtinus, Cyrillus, & Beda myſterium eſſe putãt, quod quadragenario numero pœnitẽtia, perfectióque ſignificetur. At ille nõ quadraginta, ſed triginta octo annos dicitur habuiſſe; & ſi perfectus fuiſſet, opus illi non fuiſſet medico. Magis morale eſt, quod Chryſoſt. & Theophylact. obſeruauerunt, hũc ægrotum in exemplum nobis patientiæ propoſitum fuiſſe; per annos triginta octo perſeueraſſe, nec deſperaſſe vnquam fore, vt aliquando ſanaretur; non eſſe nobis deſperandum, aut ab oratione deſiſtendum, ſi non continuò, quæ à Deo petimus, impetrauerimus. Etſi Euangeliſta non dicit per tot annos ibi fuiſſe, ſed tot annos ægrotaſſe. Quis fuerit morbus, quo ægrotus ille laborabat, quia Euangeliſta non dicit, incertum eſt. Et Chryſoſt. quidem, & Euthym. videntur exiſtimare cæcum fuiſſe. Propterea enim non potuiſſe per tot annos primum ſeſe in turbatã aquam conijcere, quia alij aquæ motum videre poterant, ipſe non poterat. Sed re quidem vera & illi ipſi, & alij auctores omnes paralyticum fuiſſe ſentiunt, Leontius, Ambroſius lib. 2. de Sacrament. c. 2. Quod probabili ex eo coniectura colligi poteſt, quòd in grabato iaceret membrorum impotens. Et verò nonnullos etiam exiſtimaſſe eundem hunc fuiſſe paralyticum atque illum, de quo Matthæus c. 9. 1. agit, Leontius, Chryſoſt. & Euthym, auctores ſunt. Sed eam opinionẽ nihil opus eſt refutare. Ille enim non in piſcina, ſed in domo, vbi Chriſtus erat, ſanatus eſt, & ille in Capharnaum, hic Ieroſolymis. Ille à quattuor geſtabatur hominibus, qui cum viam, qua ad Chriſtum penetrarent, non inuenirent, in tectũ aſcenderunt, eóque diſrupto illum ante Chriſtũ demiſerunt Mar. 2. 4. hic hominẽ non habebat, à quo in aquam, cum mouebatur, conijceretur.

Quo morbo æger iſte laborarit.

6. *Hunc cum vidiſſet Ieſus iacentem, & cognouiſſet quia multum tempus haberet, dicit ei, Vis ſanus fieri?*) Quòd dicit Euangeliſta, *Hunc cum vidiſſet Ieſus iacentem*, indicat Chriſtum in illum potiſſimùm veluti caſu quodam oculos coniecisse, miſerationéque erga illum fuiſſe cõmotũ, cum iacentẽ vidiſſet, quaſi impotẽtem mẽbrorũ hominẽ, & omnis expertẽ auxilij. Hanc vim habet illud, *iacentẽ*. Nõ quòd caſu id factum ſit, nihil enim niſi diuino cõſilio Chriſt⁹ faciebat, ſed quia ſe gerebat vt homo, ita faciebat aliquãdo quædã, vt caſu facere videretur. Quòd autem addit, *& cognouiſſet*, eodẽ modo accipiendũ eſt. Sic enim narrat Ioannes quaſi tũc primùm cognouerit Chriſt⁹ lõgo eum tẽpore eo morbo laboraſſe, non quòd tũc primũ cognouerit, ſed quòd ita eum aſpexerit, ita eum interrogauerit, ita omnia fecerit, quaſi tunc primùm cognouiſſe videretur. Poteſt & cõtrarium habere ſenſum, vt indicare eo verbo Euangeliſta voluerit Chriſtum ſine indice per ſeipſum morbi diuturnitatem cognouiſſe, ideo flexum fuiſſe maiore erga illum, quàm erga alios miſericordia. Multæ enim fuerunt

cauſæ, cur hunc potiſſimùm Chriſtus ex multis, quẽ curaret, elegerit; & quia in eius maximè morbo potentiam, diuinitatémque ſuam poterat declarare, & quia ipſa morbi diuturnitas ad miſericordiam eum commouebat; & quia eius patientia, perſeuerantiáque id merebatur. Quas rationes tres rectè Euthymius indicauit. Quibus addere hanc poſſumus, quòd hominem non haberet. Solet enim Deus ijs maximè opem ferre, qui omni humano auxilio ſunt deſtituti. *Pater*, inquit, *meus, & mater mea dereliquerũt me, Dominus autem aſſumpſit me.* Hoc eſt quod veteri prouerbio dicitur, *Deus de machina*. Idem nobis accidit. Niſi nos Chriſtus aſpiciat, & motus in nos miſericordia ſanitatem obtulerit, hominem non habemus, id eſt non ſatis habemus viriũ, vt à grabato peccatorum, in quo quaſi diſſolutis paralyſi liberi arbitrij mẽbris iacemus, reſurgamus. Nõ interrogat illũ Chriſtus an à ſe ſanari velit, vt Chryſoſt. Leõtius, Theophyl. & Euthym. obſeruarũt. Quia cum nondũ paralyticus, quis eſſet Chriſtus, cognouiſſet, arrogãs illi viſa fuiſſet eiuſmodi interrogatio, & hominis potentiam ſuam oſtentantis. Eadẽ de cauſa, vt Leontius, Chryſoſt. Theophylact. aiũt, nõ petit ab eo vtrũ credat, ſicut ab aliis ægrotis, quos curabat, petere ſolebat; quia alij, qui ex aliis, quę fecerat, miraculis eũ cognoſcebant, credere debebãt id poſſe facere, quòd in illis facere volebat. Hic autem, qui eum non cognoſcebat, non poterat credere, ſed fidem ex ipſo in ſe facto miraculo erat accepturus. At quid opus erat, inquit Theophylact. interrogare, *Vis ſanus fieri?* Quid enim dubium erat eum ſanum fieri voluiſſe, quando per tot ibi annos aquæ motum expectauerat? Non exigit ab eo fidem, ſed exigit tamen voluntatẽ, quia fidem habere non poterat, *quomodo enim credent, quẽ non audierunt? quomodo audient ſine prædicante?* voluntatem habere poterat. Non exigit à nobis Deus niſi quod poſſumus. Videtúrque hoc loco eorum confirmari ſententia, qui exiſtimant in ijs, qui ſine culpa vlla ſua Euangelium ignorant, ſatis eſſe ad ſalutem fidem implicitam; modò faciant, quod in ſe eſt, velíntque ex animo ſani fieri. Nam & paralyticus ille fidem aliquam in Chriſtum implicitam habebat, explicitam non habebat, quia Chriſtum, quis eſſet, ignorabat. Certè quòd attinet ad voluntatem, quod in hoc paralytico factum eſt, in omnibus, cum iuſtificantur, fit adultis. Nemo enim niſi libens, & volens iuſtificatur, neque ſola ſatis eſt gratia, niſi noſtra quoque libera voluntas aliquid agat. Verè enim ab Auguſtino dictum eſt. *Qui fecit te ſine te, non iuſtificat te ſine te. Fecit neſcientem, iuſtificat volentem.* Habent exemplum Chriſti adminiſtri, qui ſe animarum ſalutem quærere profitentur. Non eſt expectandum vt homines ſalutem ſuam quęrant, quam multi in peccatis ſecuri iacentes non recordantur. Excitãdi, pungendi, rogandi ſunt, vt ſani fieri velint. Primúmque verbum, cum eos alloquimur, hoc eſſe debet, *Vis ſanus fieri?*

Solet Deus opem ferre ijs maximè, qui humano auxilio ſũt deſtituti.
Pſal. 26. 10.
Ad Roma. 10. 14.
Fides implicita in ijs, qui Euãgelium ignorant ſine ſua culpa
Serm. 15. de verbis Apoſt.

7. *Hominem non habeo.*) Neminem habeo, qui me iuuet, vt in aquam deſcendam, & per me id facere nõ poſſum. Hebraiſmus eſt איש homo, id eſt aliquis, & לא איש non homo, id eſt nemo. Non intellexerat, quod Chriſtus ſignificauerat, velléтne ab ipſo ſanus fieri. Exiſtimauit enim interrogaſſe Chriſtum, an in piſcina, ſicut alij fiebant, ſanus fieri vellet; ad ídque reſpondet. Videtur etiam intellexiſſe ſe à Chriſto fuiſſe ſubreprehenſum, quaſi negligens in procuranda ſalute ſua eſſet, cùm tot iam annos eo morbo teneretur. Eius enim reſponſio ſpeciem præ ſe fert excuſationis, *Hominem non habeo*, quaſi dicat, id mea non ſit culpa. Non voluntas, non diligentia, ſed auxilium mihi deeſt. Et ille quidem paralyticus verè; peccatores autem, qui eodem ſe modo excuſare ſolent, non verè excuſant. Ille hominem non habebat; hi hominem, & quidem hominem Chriſtum habẽt, qui ſemper ad oſtium ſtat, & pulſat, interrogátque, an ſani fieri velint. Fieri etiam poteſt, vt hac reſponſione paralyticus voluerit à Chriſto per commiſerationem eblandiri aliquid auxilij; non vt ſe ſanaret, quod nondum credebat eum poſſe facere, ſed vt ſibi aliquem daret, à quo, cùm aqua moueretur, in piſcinam coniiceretur. Quocunque animi ſenſu reſponderit; illud certum, quod Theophylactus adnotauit, eum licet rectè ad id, quod Chriſtus rogabat, non reſpondeat, plùs tamen reſpondere, quàm rogabatur. Rogatus fuerat an ſanus fieri vellet, non reſpondet velle, ſed hominem non habere, quaſi dicat, Maximè verò volo, ſed neminem, qui me iuuet, habeo.

Apocal. 3. 20.

8. *Surge, tolle grabatum tuum, & ambula.*) Non dicit Vade, aut Abi in domum tuam, ſed *ambula*; quo magis exprimeret, quorſum id illi diceret, nempe vt eius ambulatione conſtaret verè ſanatum fuiſſe, quod non quia domum ibat, ſed quia ſuis pedibus ambulando ibat, apparebat. Eodem pertinet, quòd non ſolùm ſurgere iubet, & ambulare, quod etiamſi non omnino ſanus eſſet, facere potuiſſet; ſed etiam grabatum tollere, atque portare, quod facere non potuit, niſi non modò ſanus fuiſſet, ſed etiam vegetus, atque robuſtus; quemadmodum Chryſoſt. Leontius, Cyrillus, Theophylactus, & Euthymius adnotauerunt. Illud quoque idem Chryſoſt. & Euthymius accommodatè ad hunc locum admonuerunt, conſuetudinem fuiſſe Chriſto poſt facta à ſe miracula ſimile quiddam facere, vnde miraculi veritas, ac magnitudo conſpiceretur. Cùm paucis panibus multa hominum millia ſaturauit, fragmenta iuſſiſſe colligi, ex quibus quãtum fuiſſet miraculũ cognoſci poſſet Matth. 14. 20. & 15. 37. Curato à ſe leproſo dixiſse *Vade, oſtende te ſacerdoti* Matth. 8. 4. & Luc. 5. 14. Cũ mortuam puellam ad vitam reuocaſset, dixiſse, *Dari illi manducare* Mar. 5. 43. Cum aquam in vinum conuertiſset, iuſſiſse ferri architriclino Ioan. 2. 8. Denique cum alium ſimiliter paralyticum ſanauiſset, itidem præcepiſse vt lectum ſuum tolleret, & in domũ ſuam abiret Matth. 9. 6. Rectè quoque Cyrillus notat ex ipſo modo, quo Chriſtus miraculũ hoc fecit, manifeſtum eſse plùs eſse quàm hominẽ. Nec enim orando, vt viri aliquando ſancti ſolent facere; ſed imperando ſanauiſse. *Surge, tolle grabatum tuum, & ambula.* Grabatus κράββατος vocatur Græcè lecticæ genus, ferendo præſertim iacẽtes in lectulo ægrotos accommodatum.

Solebat Chriſtus poſt miracula ſua quippiam agere, vnde patefierent.

9. *Et ſtatim ſanus factus eſt ille, & ſuſtulit grabatum ſuum, & ambulabat.*) Singula verba miraculi magnitudinem declarant. Non ſolùm quòd dicit ſanatum fuiſſe, quod ſatis erat, ſed etiam quòd ſtatim ſanatũ, quòd grabatum ſuſtuliſſe, quòd ambulaſſe. Hoc enim conſilio eadem verba repetit Euangeliſta in declarãdo facto miraculo, quibus Chriſtum in præcipiendo vſum fuiſſe dixerat, vt indicaret, ne minimum quidem Chriſti verbum irritum fuiſſe. Quaſi diceret, Dictum factum. Conſecutum ſtatim euentum declaraſſe, quantam Chriſti verba efficaciam

habuiſſent.

habuiſſent. *Et quæ procedunt*, inquit, *de labiis meis nõ faciam irrita* pſal. 88.35. *Et quomodo deſcendit imber, & nix de cælo, & illuc vltra non reuertitur; ſed inebriat terram, & infundit eam, & germinare eam facit; & dat ſemen ſerenti, & panem comedenti. Sic erit verbum meum, quod egredietur de ore meo, non reuertetur ad me vacuum, ſed faciet quæcunque volui, & proſperabitur in iis ad quæ miſi illud*, Iſai. 55. 10. 11.

Erat autem ſabbatum in die illo) Erat eo die Iudæorum requies; hoc enim ſignificat apud Hebræos nomen ſabbati. Itaque non ſignificat diem illum fuiſſe ſabbatum, etſi re quidem vera ſabbatum erat: ſed ea die fuiſſe ſabbatum, id eſt ſabbatum fuiſſe celebratum. Quod propterea adiecit Euangeliſta, vt ad narrandam Iudæorum contra Chriſtum murmurationem gradum faceret. Inde enim eos criminandi Chriſti factum occaſionem accepiſſe.

10. *Dicebant ergo Iudæi illi, qui ſanatus fuerat, Sabbatum eſt, non licet tibi tollere grabatum tuum.*) Videntur hoc illi non dixiſſe, qui miraculum præſentes, cùm factum eſt, viderant; ſed alij, quibus ſanus iam paralyticus, dum domum iret, grabatum ſuum portans occurrebat; & quia ita ille reſpondet ver. 11. *Qui me ſanum fecit, ille mihi dixit, tolle grabatum tuum*, quaſi illi à quibus reprehendebatur, hoc ignorarent; quòd ſi præſentes fuiſſent, cum factum miraculum eſt, ignorare non potuiſſent: & quia ipſi etiam eum rogant, ver. 12. *Quis eſt ille homo, qui dixit tibi, Tolle grabatum tuũ, & ambula?* neſcientes à quo miraculum factum eſſet; & quia ſi præſentes fuiſſent, aut obmutuiſſent magnitudine miraculi, aut Chriſtum ipſum reprehendiſſent. Atque ita videtur Chryſoſt. intellexiſſe. Quanquam fieri quidem poteſt, vt etiamſi præſentes fuiſſent, factum miraculum reprehenderent; tamen reuerentia, aut metu Chriſti non auderent illum, ſed eum potiùs, qui ſanatus fuerat, accuſare, quo accuſato etiam obliquè Chriſtum accuſabant; quod & alibi factum animaduertimus. Luc 13. 14. & Matth. 9. 11. Non dicunt non licere illi ambulare; ſed non licere tollere grabatum; quia ambulare quidem vſque ad duo millia paſſuum licebat, vt Act. 1. 12. diſputabimus; onus autem tollere ne per minimum quidem licebat ſpatium Ierem. 17. 24. 27. Cur ergo id Chriſtus præcepit, quod in ſabbato facere non licebat? Primùm quidem *dominus erat filius hominis etiam ſabbati*. Ipſe legem dederat, ipſe & diſpenſare poterat, & abrogare. Deinde erat id quidem contra verba legis, contra ſenſum autem, & ſpiritum legis non erat, vt Beda indicat. Nam portare quidem grabatum humeris contra legem erat, ſed portare tanquam publicum teſtimonium accepti à Deo beneficij, non contra ſabbatum, ſed ſecũdum ſabbatum erat; quod ideo inſtitutum fuerat, vt in eo homines diuina beneficia recognoſcerent, & grato animo meditarentur. Volebat etiam Chriſt⁹, vt adnotat Theophylact. paullatim homines docere, quæ eſſet vera ſabbati obſeruatio, non à labore, ſed à peccatis abſtinere. Aliam Rupertus rationem affert, quod illo potiſſimùm die magna hominum frequentia eſſet, magni vbique cœtus fierent; itaque miracula quæ ſabbato fiebant, plures habebant teſtes. Vtcumque ſe ea res habeat, conſtat hoc loco Chriſtũ Iudæorũ ſtultitia, & reprehẽſione ad illuſtrandã gloriam Dei, & miraculi magnitudinẽ vti voluiſſe. Fecit enim ſtulta illa reprehẽſio, vt miraculũ, quod paucis videntibus factũ fuerat, in totam, dum reprehenditur, ciuitatem euulgaretur. Id hodiéque accidit, quò magis hæretici, quò magis homines inuidi, atque maligni Dei gloriam, Eccleſiæ doctrinam, bonorum hominum opinionem obſcurare nituntur, eò magis nolentes illuſtrãt.

Cur præcepit Chriſtus quod ſabbato nõ licebat. Matth. 12. 8.

11. *Qui me ſanum fecit, ille mihi dixit, Tolle grabatum tuum, & ambula.*) Non ita hoc paralyticus dicit, quaſi culpam in Chriſtum reiiciat; ſed quaſi optimo auctore factum ſuum defendens, & eorum, à quibus reprehendebatur, ſtultitiam, vt Chryſoſt. inquit, accuſans. Quaſi dicat, qui me ſanare potuit, multo meliùs intellexiſſe, quàm vos, quomodo ſabbatum obſeruandum eſſet, credendum eſt; atqui ille ipſe mihi dixit vt tollerem grabatum meum, & ambularem; aut, qui me ſanare potuit, & in obſeruatione ſabbati diſpenſare potuit, quia re ipſa declarauit ſe Dominum eſſe ſabbati, vt Cyrillus interpretatur. Laudant Chryſoſt. Theophyl. & Euthym. huius hominis libertatem, atque conſtantiam in Chriſto cõfitendo. Poterat enim quaſi culpam agnoſcens poſito grabato reprehẽſoribus ſuis ſatisfacere. Noluit, ſed pergit grabatum portare, & acceptum profitetur beneficium, & non alia ſe ratione defendit, quàm quòd ſe Chriſtus id facere iuſſiſſet, eiúſque præceptum iiſdem repetit verbis, quibus datum ab eo fuerat, quaſi indicans ad verbum ſibi faciendum eſſe quidquid ille præcepiſſet, & nondum tamen Chriſtum, quiſnam eſſet, cognoſcebat. Vtinam nos eidem tot iam miraculis, tot iam teſtimoniis cognito, & iis, qui eius locum tenent, tam perfectè, præciſéque obediremus.

Exẽplum exactæ obedientiæ.

12. *Interrogauerunt ergo eum, Quis eſt ille homo, qui dixit tibi, Tolle grabatum tuum, & ambula.*) Minabundi hoc videntur interrogare. Quiſquis ille fuerit, qui hoc illi præceperit, non ſanctum, non prophetam, ſed violatorem eſſe legis, ac dignũ pœna; nominet, forè vt quæſitum eum, atque apprehenſum ex lege puniant. Notauit Theophylactus eorum malignitatem, qui, cum duo paralyticus de Chriſto dixiſſet, & ſe ſanum reddidiſſe, & ſibi dixiſſe, *Tolle grabatum tuum, & ambula*; quod ſine controuerſia dignũ erat laude, quòd paralyticum curauiſſet, ſilentio prætereunt; quod ſpeciem habere videbatur culpæ, id iactant, *Quis eſt ille homo, qui dixit tibi, Tolle grabatum tuum?* Hoc eſt ingenium inuidiæ; cæca in bonis, oculata in malis eſt. Quanquam ſi hic illis prætextus defuiſſet, quòd grabatum non liceret ſabbato portare, illud ipſum fortitan accuſaſſent, quòd ſabbato curauiſſet, quemadmodum aliâs feciſſe legimus Luc. 13. 14. 16. Eodem pertinet, quòd dicunt, *ille homo*, cõtemptim enim dictum videtur. Paralyticus quamuis nondum fortaſſe credebat, plùs eſſe quàm virum ſanctum, tamen non dixerat *ille homo*, ſed honorificentiùs, *Qui me ſanum fecit*, Iudæi tanquam vnum de vulgo nonniſi hominem vocant.

13. *Is autem, qui ſanus fuerat effectus, neſciebat, quis eſſet.*) Mirum hoc ipſum videtur, quòd eum, à quo tantum recepiſſet beneficium, ignoraret; quòd non interrogauerit, quis eſſet, aut qui vocaretur, vt illi aliquando, quibus rebus poſſet gratificaretur. Sunt, qui putent Chriſtum cùm miraculum illud fecit corporis habitum, figurámque mutauiſſe, itaque cognoſci nõ potuiſſe, quod paullo poſt ſumus refutaturi. Potiùs credo Chriſtũ tunc fuiſſe ſolùm relictis alicubi diſcipulis, & intra piſcinæ porticum, ac ſine teſtibus cum paralytico priuatim colloquium illud ſuperius habuiſſe, factóque miraculo confeſtim ſubduxiſſe

ſeſe

ſeſe, ita nec à paralytico, nec ab alijs, qui ibi eſsent, aliud ſcilicet agentibus fuiſse cognitum. Et nondum erat tam notus vulgo, vt quocunque iret, cognoſceretur. Pauca enim tantùm miracula Ieroſolymis fecerat ſuperiore die Paſchæ c. 2. 23. quæ, qui in piſcina erant, videre non potuerant.

Ieſus enim declinauerat à turba conſtituta in loco.) Miror valde quibuſdam placuiſſe verbũ Gręcũ ἐξένευσε non eſſe à quod eſt declinare, ſed à ξενεύειν νεύειν, quod eſt peregrinum eſse; quaſi ſenſus ſit feciſſe ſe peregrinũ, peregrina apparuiſſe forma, ne cognoſceretur. Sicut Magdalenæ hortulani ſpecie viſus eſt Ioan. 20. 15. & duobus diſcipulis euntibus in Emaus forma peregrini Luc. 24. 18. Quod mihi quidem nullo modo probant. Primùm quia auctores omnes Gręci, Chryſoſtomus, Cyrillus, Theophylactus, & Euthym. interpretantur ἐξέκλινεν, declinauit. Deinde quia non ſolebat Chriſtus aliena forma facere miracula, cum id miraculis ageret, vt ſeſe, quis eſset, oſtẽderet. Præterea quia verba ſequentia cum ea interpretatione non hærent. Quis enim ſenſus, Fecit ſe peregrinum turba manente in eodem loco? Quod enim quidam interpretantur propter turbam ſeſe peregrinum effeciſſe, peregrinum mihi videtur; volebat enim cognoſci, ſed teneri, aut laudari nolebat. Itaque cum miraculum fecit, cognoſci voluit, ſed facto miraculo, vt oſtẽderet ſe laudem hominum non captare, furtim euaſit, vt Chryſoſt. Theophylact. & Euthym. exponunt; aut, vt Cyrillus putat, aufugit, ne, quia id in ſabbato fecerat, à Iudæis comprehenderetur. Non quòd illi nolentem tenere poſſent, ſed vt nos exemplo doceret fugiendum ab iratis.

Sic Eraſmus in annotat.

14. *Poſtea inuenit eum Ieſus in templo.*) Non caſu, ſed conſilio, & prouidentia illum inuenit; etſi ita illum inueniſſe videretur, quaſi caſu illi occurriſſet, eodẽque modo narret Euãgeliſta. Quia, vt ſæpe diximus, etiam quæ diuinitus agebat, ſic agebat, vt humano more agere videretur, ne quid in eo inſolens notaretur. Data igitur opera ſanato iam occurrit paralytico, & in templo occurrit, loco nimirum ad illũ docendum, cõmonendúmque commodiſſimo. Duas autem ob cauſas illi videtur occurriſſe, & vt ſciretur, à quo miraculum factum eſſet, quod priùs ignorabatur; & vt illum ipſum doceret, quem fructum ex curatione percipere deberet. *Ecce ſanus factus es, noli amplius peccare.* Solebat etiam animos, non ſola corpora ſanare, & ille paralyticus corpore quidẽ ſanatus fuerat, animo omnino ſanatus non fuerat, cum nõdum Chriſtum cognouiſſet. Multa ex hoc loco diuerſi auctores collegerunt. Primùm quidẽ ſæpe corporis morbos à Deo propter peccata nobis immitti. Nam hunc paralyticũ propter peccata ſua ægrotaſſe indicare Chriſtum, cum monet, ne iterum peccet, ne quid peius illi accidat. Ita Irenæus lib. 5. c. 15. Chryſoſt. Cyrillus, Ambros. aut qui alius eſt auctor cõmentar. in epiſtolas Pauli in c. 1. epiſt. 1. ad Tim. Auguſt. in lib. de fide, & operib. c. 20. Theophylact. Euthym. Deinde poſſe hominem poſt acceptã baptiſmi gratiã peccare, quod Iouinianus, & alij neſcio qui hæretici negauere, Cyprianus lib. 3. aduerſus Iudæos. Præterea grauiùs peccare eum, qui poſtquam à Deo ſanitatis ſiue corporis, ſiue animi acceperit beneficium, iterum peccat; adiungit enim ad peccatũ ingratitudinem, vt Theologi diſputant. Comminari enim paralytico Chriſtum fore, vt aliquid illi deteriùs accidat, ſi iam curatus peccauerit. *Melius erat nõ*

Chriſtus quæ diuinitus agebat, ſic agebat, vt humano more agere videretur.

Morbi corporis ſæpe ob peccata immiſſi.

A *cognoſcere viam iuſtitiæ, quàm poſt agnitionem retrorſum cõuerti.* 2. Petri. 2. 21. Sic Cyprian. in lib. de diſciplina & habitu virginum, & Bernardus. ſer. 3. in Cant. Probauit etiam Pacianus epiſt. 3. contra Nouatianos ex hoc loco, non eſſe negandam pœnitentibus veniam: nec enim dixiſſe Chriſtũ, *iam noli peccare,* quia non ſanaberis iterum, *ſed ne deterius tibi aliquid contingat.*

Pœnitentibus nõ negãda venia.

15. *Abijt ille homo, & nũtiauit Iudæis, quia Ieſus eſſet, qui fecit eum ſanum.*) Si ſpectemus, quo animo Iudæi illum priùs interrogauerint, *Quis eſt ille homo, qui dixit* B *tibi, Tolle grabatum tuum, & ambula;* videbitur eodem ad eos animo detuliſſe, fuiſſe Chriſtum. Sed non dubium quin diuerſo fecerit animo. Illi quęrebant, vt illum perſequerentur; hic defert, vt Chriſtum illis prędicet, & ne malignè cognitum beneficij ſui auctorem celare videatur, vt D. Auguſt. Chryſoſtom. Cyrillus, Theophylactus, & Euthym. interpretantur. Adnotant ijdem auctores præter Auguſtinum, non dixiſſe paralyticum Ieſum eſſe, qui ſibi dixiſſet, *Tolle grabatum tuum, & ambula,* quod vnum illi ſcire auebant, ſed qui ſe ſanum feciſſet. Vnde conjecturam C faciunt bono eũ animo dixiſſe, cùm ſolùm prędicet beneficium, id verò ſilentio prętereat, quod conflare poterat inuidiam. *Non fuit piger,* inquit Auguſt. *in euangelizando, quem viderat.*

Tract. 17.

16. *Propterea perſequebantur Iudæi Ieſum, quia hæc faciebat in ſabbato.*) Id eſt eo prætextu perſequebantur. Vera enim cauſa, cur eum perſequerentur, alia, vt opinor erat, quòd homines inuidi, atque maligni tantam eius gloriam, quantam ex miraculis colligebat, ferre non poſſent; ſed hoc vnum cauſabantur, quòd ſabbatũ violare videretur. Semper induit honeſtam D aliquã ſpeciem inuidia, qua turpitudinem ſuã velet; erubeſcit enim videri nuda. Rectè hoc Euthym. obſeruauit. Cyrillus autẽ exiſtimat propterea hoc Euãgeliſtam dixiſſe, vt nobis Iudęorum ſtultitiam, atque impudentiam irridendam proponeret, quod propter violationem ſabbati, quod minimè violabat, ſed verè, atque ſpiritualiter obſeruandũ docebat, Chriſtum perſequerentur. Ergo ſignificare verè quidem Iudęos propter eam cauſam perſecutos fuiſſe Chriſtum, ſed tamen immerito, atque ridiculè. In Gręcis codicibus additur poſt hęc verba, *Perſequebantur Iudæi* E *Ieſum,* καὶ ἐζήτουν αὐτὸν ἀποκτεῖναι, & quęrebant eum interimere. Quibus verbis declaratur, quomodo eũ perſequerentur, non ſolùm nimirum verbis, ſed etiam manibus, & factis.

Cur Iudæi Chriſtum perſequerentur.

17. *Ieſus autem reſpondit eis.*) Etſi ſępe docuimus reſpondẽdi verbum pro loqui, aut loqui incipere ſimpliciter poni ex Hebręorum idiomate; eodémque modo hoc loco accipi poteſt; tamen aliquanto probabilius eſt aliquid Iudęos Chriſto ea de re dixiſſe, quod Euangeliſta, quia neceſſarium non putauit, prætermiſerit. Eorum igitur verbis, accuſationíque Chriſtum reſpondiſſe.

F *Pater meus vſque modò operatur, & ego operor.*) Animaduertũt Chryſoſt. & Euthym. prudenter Chriſtũ, cum ipſius à Iudæis diſcipuli ob eandem violati ſabbati cauſam accuſarentur, non exemplo patris ſui, quia homines erant, ſed exemplo ſanctorum hominum defendiſſe. *Non legiſtis,* inquit, *quid fecerit Dauid, quando eſuriit, & qui cum eo erant, quomodo intrauit in domum Dei, & panes propoſitionis comedit, quos non licebat ei edere, neque his, qui cum eo erant, niſi ſolis ſacerdotibus? Aut non legiſtis in lege quia ſabbatis ſacerdotes ſab-*

Chriſtus exemplo ſanctorum ſe tuetur.

batum violant, & ſine crimine ſunt? Matth. 12. 3. 4. 5. Cum autem ipſemet accuſatur, exemplo Patris ſe tueri, quia & ipſe De⁹ erat. Quod autẽ dicit, *Pater me⁹ vſque modò operatur*, omnes auctores ad hunc modum exponunt, *vſque modò*, id eſt etiam die ſabbati. Quod enim dictum eſt Genes. 2. 2. & Exod. 20. 11. requieuiſſe Deum *die ſeptimo ab vniuerſo opere, quod patrarat*, non ſic intelligendum, quaſi poſtea nihil egerit. *Producit* enim etiamnum *in montibus fœnum, & herbam ſeruituti hominum*. Et *ſolem ſuum oriri facit ſuper bonos, & malos; & pluit ſuper iuſtos, & iniuſtos*. Sed ceſſaſſe tunc à nouis generibus rerum efformandis, quemadmodum ſex ante diebus fecerat. In hanc ſententiam Origenes hom. 23. in Numer. Ambros. lib. 7. in Luc. c. 13. Auguſt. hoc loco, & lib. 4. de Genes. ad litteram c. 10. & 12. & lib. contra Adimantum c. 2. & auctor lib. de mirabilibus ſacræ ſcripturæ lib. 1. cap. 1. Gaudentius tract. 8. in Exod. Cyrill. Chryſoſt. Beda, Theophylact. Euthym. Cæſarius dialog. 1. & Rupertus in cõment. Credibile eſt inter alia hoc etiam Iudæos Chriſto dixiſſe, non licere quidquam in ſabbato agere, cùm Deus ipſe die ſabbati quieuiſſet. Chriſtum verò peruerſam eorum intelligentiam corrigere voluiſſe, Deum etiamnum operari, ſeque cum illo operari debere. Se Patris ſapientiam eſſe, ſine qua nihil poſſit facere; per ſe omnia facta eſſe, per ſe etiam omnia gubernari, quemadmodum Cyrillus, & Auguſtinus explicant. Vera hæc ſunt, ſed mihi Leontius, & Theodorus Mopſueſt. acu rem videntur tetigiſſe; perinde interpretantur, ac ſi Chriſtus dixiſſet, nullum Patri, nullum ſibi ad agendũ tempus eſſe præſcriptum. Omnes homines, réſque omnes alias ſua conſtituta habere tempora, quibus agãt, atque quieſcant; Deo non eſſe datam legem, poſſe pro ſuo arbitrio, quandocunque velit, agere. Dominum ſabbati, dominum temporis, dominum omnium rerum eſſe; à nulla re pendere, nulla teneri lege. Hoc eſſe ἕως ἄρτι, *vſque modò*, id eſt quoties vult, & quandocũque vult, ſine termino, ſine præſcripto, עד ועד, vt dicunt Hebræi. Videtur etiam mihi hoc modo ſententia reſolui poſſe, quouſque Pater meus operatur, & ego ſimiliter operer neceſſe eſt; aut ex Hebraiſmo ad hunc modum: Quemadmodum Pater ſemper operatur, ego etiam operor. Nam nec ille ſine me, nec ego ſine illo quicquam poſſumus facere, vt paullo poſt declarat. Particula enim. ו. *Et*, comparationem aliquando ſignificat. Exempla ex Prouerbiis multa alibi poſuimus; aut quidquid Pater operatur, & ego operor, itaque quod ego facio, Pater facit, vt appareret ex ver. 19. Sunt qui hoc non de qualibet Dei operatione, ſed de ea, qua hominum ſalutem procurat, interpretentur. In iis Cæſarius; ſed præſtat generalem ſententiam generaliter accipere.

Pſal. 145. 8. Matth. 5. 45.

Hebraiſmus in his vocibus *vſque modò*.

In cap. 9. Mat. v. 49.

18. *Propterea ergo magis quærebant eum Iudæi interficere, quia non ſolùm ſoluebat ſabbatum, ſed patrem ſuum dicebat Deum, æqualem ſe faciens Deo.*) Dixerat Euangeliſta ver. 16. quæſiuiſſe Iudæos Chriſtum interficere propter violationem ſabbati, quemadmodum in Græcis codicibus legi diximus; dicit nunc ad eum prætextum alium ſpecioſiorem acceſſiſſe, quòd ſe filium Dei, id eſt Deo æqualem faceret. Itaque ſi ante eum interficere volebant, multo magis hoc ab eo audito verbo interficere voluiſſe. Iuſta necis cauſa, ſi vera eſſet. Nam propter violatum ſabbatum quenquam occidere vſitatum non erat. Si quis verò ſe, qui non eſſet, non dico Deum, ſed tantùm prophe-

Deut. 13. 1.

A tam faceret, crimen habebatur diuinæ læſæ maieſtatis, capitali dignum pœna. Rectè verò Iudæi, quamuis hebetes, & carnales, intellexerunt Chriſtum ſe alio ſenſu, quàm alij ſancti homines vocari ſolent, filium Dei appellauiſſe, nempe verum, legitimum, natura genitum, non adoptionis factum beneficio. Itaque meritò veteres Catholici Arianos tanquam nimis tardos irridebant, quòd hanc argumentationis conſequentiam non intelligerent, quam Iudæi Chriſti hoſtes intellexiſſent, Chriſtum verum eſſe Deum, ſi filius erat Dei, vt intelligimus ex Ambros. lib. 2. de fide cap. 1. & ex Cyrill. lib. 12. Theſauri. Notat etiam Ambros. hæc verba Euangeliſtę non Iudæorũ eſſe. Nec enim recitare tantùm, quid illi exiſtimauerint, ſed quid re vera Chriſtus ſignificauerit, ſe Deo, cùm filius eius eſſet, ęqualem eſſe. Nec enim verè filium dici poſſe, qui non eiuſdem, atque pater naturæ ſit. Similis locus Ioannis. 10. 30. 33. vbi, cùm Deum patrem ſuum Chriſtus appellaſſet, Iudæi intellexerunt eum ſe ipſum Deum dicere, atque lapidare voluerunt.

Ariani à Catholicis refellũtur.

19. *Amen amen dico vobis, non poteſt Filius à ſe facere quicquam, niſi quod viderit Patrem facientem.*) Primùm videndum, quorſum hoc dicat Chriſtus. Haud dubium, quin confirmare voluerit, quod dixerat ver. 17. *Pater meus vſque modò operatur, & ego operor*, id eſt quidquid Pater operatur, & ego operor; & contra, quidquid ego operor, & Pater operatur, vt illic explicauimus. Hoc ergo confirmat, quia etiamſi vellet, quod velle nullo modo poteſt, aliud facere quàm Pater facit, nequaquam poſſet; adeo vnum ſe cum Patre eſſe, quo ſenſu Leo Magnus in ſermon. de transfiguratione interpretatur. Vt ergo diceret nihil ſe poſſe facere, niſi quod idem Pater faceret, ideóque qui reprehenderent, quod ipſe faceret, eos quod Pater faciebat reprehendere, dicit *Non poteſt Filius à ſe facere quidquam, niſi quod viderit Patrem facientem*. De quibus verbis magna quondam inter Catholicos, & Arianos contentio fuit, quæ nobis nunc ad enucleandum ſenſum huius loci vſui eſſe poterit. Obiiciebant Catholicis Ariani Filium non eſſe æqualem Patri, quando nihil poſſet facere, niſi quod Patrem facientem vidiſſet, auctores Epiphanius aduerſus Ariomanitas, Gregorius Nazianz. orat. 4. de Theologia, Cyrillus lib. 6. de Trinitate, Ambros. lib. 4. de fide c. 3. Auguſt. lib. 15. de Trinitate c. 14. & lib. contra ſermon. Arianor. c. 14. Idacius lib. contra Varimad. cap. 15. Cæſarius dialogo. 3. Cui obiectioni tribus modis auctores illi, quos modò nominauimus, reſponderunt, quæ totidem ſunt huius loci explicationes. Alij in verbo *viderit*, alij in verbo *poteſt*; alij in verbo *facere* vim eſſe putantes; Epiphanius, & Cæſarius in verbo *Viderit* reſpondent non poſſe ſenſum eſſe, Filium nihil poſſe facere, niſi quod ante viderit Patrem facientem. Quin verò mundum feciſſe, quia *omnia per ipſum facta ſunt, & ſine ipſo factum eſt nihil*; tamen non vidiſſe ante Patrem mundum alium facientem, quia mundus alius non eſt. Neceſſe igitur eſt, vt ſenſus ſit Patrem, & Filium vnum ſemper, & idem facere, neque poſſe res facere diuerſas, cùm natura, & voluntate idem ſint. Gregorius verò Nazianzenus, & Cyrillus in verbo *poteſt* vim huius ſententiæ ſitam eſſe putauerunt. Dixerunt ergo non æqualemcunque, ſed diuinam etiam potentiam ſignificare, ſenſúmque eſſe, non poſſe, non ſolùm non licere, non ſolùm nolle;

Catholicorũ, & Arianorum de hoc loco diſputatio

Sup. ca. 1. ver. 3.

non ſolùm naturæ vi, ſed ne diuina quidem poteſtate fieri poſſe, vt quidquam aliud Filius faciat, quàm *quod viderit Patrem facientem.* Quædam enim eſſe, quæ ne Deus quidem ipſe facere poſſit, quia ſi poſſet, omnipotens non eſſet, vt ait Auguſtinus, ſicut dixit D. Paulus *impoßibile eſt mentiri Deum*, & *negare ſeipſum non poteſt.* Hinc ergo colligi Chriſtum eſſe Deum. Nam ſi Deus non eſſet, poſſet profectò aliquid facere, quod Deús facere non poteſt; poſſet peccare, poſſet mentiri, poſſet ſeipſum negare. Quod illi non ſolùm impiè, ſed imprudenter etiam, & parum cautè concedebant, vt diſcimus ex Alexandro Epiſcopo Alexandriæ in epiſtola ad omnes Epiſcopos, ex Athanaſio in libro de ſynodis, ex Concilio Niceno in epiſtola ad Eccleſiam Alexandrinam, quam legimus apud Socratem lib. 1. hiſtor. Eccleſ. cap. 6. ex Cyrillo lib. 3. Theſauri cap. 2. ex Sozomeno lib. 1. cap. 14. ex Theodor. lib. 1. hiſtor. Eccleſiaſt. cap. 9. non ſolùm inquam impiè, ſed imprudenter etiam, & incautè. Nec enim animaduertebant hac ratione ſe non modò noſtram, ſed ſuam etiam ipſorum religionem funditus euertere. Si enim peccare Chriſtus potuit, mentiri potuit; ſi mentiri potuit, omnis prorſus & noſtra, & ipſorum religio concidit, quæ hac vna nititur baſi, quòd quidquid nobis à Chriſto traditum eſt, non poſſit non eſſe verum. Ambroſius, Auguſtinus & Idacius hærebant in verbo faciendi, quod dicebant non poſſe veram, & propriam actionem ſignificare; multa enim feciſſe Filium, quæ nunquam eadem Patrem facientem vidiſſet. Quando enim vidiſſe naſcentem Patrem? quando humanam ſumentem naturam? quando patientem? quando morientem? quando reſurgentem? atqui hæc omnia feciſſe Filium. Neceſſe igitur eſſe vt verbum illud faciendi non externam ſignificet actionem, ſed conſenſum, & voluntatem. Itaque ſenſum eſſe, Filium non poſſe facere quicquam, niſi quod Patrem velle intellexerit. Facere enim Pater dicitur, quod ſiue per ſe fieri vult, ſiue per alium. Poterant dicere, quod ſcholaſtici poſtea Theologi ſubtiliter docuerunt, Patrem non ſolùm volendo, ſed verè etiam agendo feciſſe, quidquid fecit Filius; feciſſe tamen vt efficientem cauſam, non vt terminum. Filius natus eſt, Pater generauit; Filius naturam humanam ſumpſit, Pater dedit; Filius mortuus eſt, Pater eum tradidit; Filius reſurrexit, Pater eum ſuſcitauit. Itaque in omnibus his rebus eadem à Patre, & Filio actio edita eſt; ſed propterea Filius non Pater genitus, incarnatus, mortuus, ſuſcitatus eſſe dicitur, quia hæc nomina non ſolùm actiones, ſed actionum etiam terminos ſignificant, qui Filio propter perſonæ diſtinctionem, quæ terminus eſt, non Patri côueniunt. Verè hæc omnia dicta ſunt; ſed quæſo cur non dixit *non poteſt Filius à ſe facere quicquam,* niſi quod facit Pater? cur potiùs dixit *niſi quod viderit Patrem facientem?* In eo enim verbo hærebant Ariani, quaſi Chriſtus ſignificaſſet ſe diſcipulum eſſe Patris; eius artem, manúmque imitari, quæ Patrem priùs facientem viderit, ea ſe facere. Eum ſenſum & paullo ſupra, & cap. 1. 3. refutauimus. Tantùm reddenda nunc ratio eſt, cur ita locutus fuerit. Voluit ita ſe Patri natura coniunctum oſtendere, vt tamen diſtinctum eſſe ſignificaret. Con-

D. Auguſt. 22. de ciuit. c. 25. & 25. contra Fauſt. c. 5.

Ad Hebr. 6. 18. 2. ad Timoth. 2. 13.

Pater verè fecit quidquid filius fecit.

Pſal. 109. 3. Sap. c. 3. 16. 1. Ioan. 4. 9. ad Rom. 9. 32. Act. 17. 31. ad Eph. 1. 20.

Chriſtus Patri ſe côiunctû oſtêdere hîc voluit, & ab eo diſtinctum.

A iunctum oſtendit, cùm dicit, ſe facere non poſſe, niſi quod facit Pater; diſtinctum, cùm dicit, *niſi quod viderit Patrem facientem.* Alium enim eſſe, qui videt; alium, qui videtur, neceſſe eſt. Præterea voluit ita ſe Patri æqualem dicere, vt tamen moderatè, & conuenienter filio loqueretur, filij eſt non præire, ſed ſequi patrem, & eius obſequi voluntati. Cæſarius dial. 3. & Seuerus Antiochenus in epiſtola ad Sergium adnotarût; niſi quòd videntur exiſtimare Chriſtum hoc tanquam hominem dicere, quod paullo poſt confirmandum à nobis eſt. Hoc cauſæ fuit quam ob rem nuſquam de Patre dictum legamus, non poſſe eum quicquam facere, niſi quod Filium facientem viderit, quamuis re quidem vera dici potuerit. Quia licet vera nimirum fuiſſet oratio, conueniens Patri non fuiſſet. Duo reliqua ſunt verba, quæ apud neminem interpretem ſatis explanata lego. Quid eſt *à ſe?* & quid eſt *niſi quod?* An cum addit *à ſe*, indicat ſe aliquid poſſe facere, quod facientem Patrem non viderit? cęterum non a ſe, ſed aliena virtute id poſſe facere? Eum quippe verba ſenſum obiiciunt. Minimè verò. C Nam nec à ſe, nec ab alio Chriſtus quicquam facere poterat, quod non idem Patrem facientem videret. Neque quod Patrem facientem videbat, à ſe facere poterat, ſed à Patre. Sic ergo reſoluenda oratio eſt, quæ propter Hebraiſmum, qui in ea latet, inſolens eſt, atque difficilis, Nihil Filius ex ſe facit, ſed auctore Patre, hoc eſt non *à ſe, niſi quod viderit Patrem facientem.* Itaque illud *à ſe* non ſignificat idem quod propria virtute, & auctoritate; propria enim virtute, atque auctoritate D omnia Chriſtus faciebat: ſed ſignificat idem quod ſolus, ſine auctore, ſine conſenſu, & voluntate Patris. Sicut dicit alibi à ſe ipſo non loqui; non quòd non propria virtute & auctoritate, ſed quòd non ſine Patris voluntate atque approbatione loqueretur Ioan. 7. 17. & 12. 49. & 14. 10. ſic dicit cap. 8. 38. *quod vidi apud Patrem, loquor.* Idémque dicit de Spiritu ſancto. cap. 16. 13. *Non enim loquetur à ſemetipſo, ſed quæcunque audiet loquetur.* Quod autem dicit *niſi* ἐὰν μὴ, poſitum eſt pro ἀλλὰ ſed, vt ſæpe ponitur εἰ μὴ Matth. 12. E 4. *Quomodo intrauit in domum Dei, & panes propoſitionis comedit, quos non licebat ei edere, nec ijs, qui cum eo erant, niſi ſolis ſacerdotibus*, pro, ſed ſolis ſacerdotibus. Et ad Galat. 2. 16. *Scientes quia non iuſtificatur homo ex operibus legis, niſi per fidem Ieſu Chriſti.* Simile exemplum eſt infra cap. 15. 4. *Sicut palmes non poteſt ferre fructum à ſemetipſo; niſi manſerit in vite*, id eſt non poteſt ferre fructum ſeparatus à vite, ſed in vite manens. Itaque imperitè hoc loco vertit quidam hæreticorum interpres Non poteſt Filius à ſemetipſo operari, id eſt niſi viderit Patrem operantem.

Niſi pro ſed in ſcriptura frequens.

Theodor. Beza in Ioannem.

F *Quæcunque enim ille fecerit, hæc & Filius ſimiliter facit.*) Ex ijs quæ modò diximus intelligitur non eſſe ſenſum Filium quaſi Patrem ſuum æmulantem facere, quæ ipſum priùs facientem viderit; ſed nihil facere niſi quod velle, facereque Patrem nouerit. Particula ergo illa *ſimiliter* non imitationem, ſed naturæ, voluntatis, & actionum vnitatem, conſenſúmque ſignificat. Similiter facere eſt eadem potentia, eadem auctoritate facere, vt rectè Gregor. Naz. orat. 2. de Filio explicauit. Obſeruauit autem

Leontius non dixiſſe ſimpliciter, Quæcunque Pater facit, hæc & Filius facit; ſed addidiſſe, *ſimiliter*, vt doceret non ſolùm eadẽ opera, ſed eodem modo, eadem auctoritate facere.

20. *Pater enim diligit Filium, & omnia demonſtrat ei, quæ ipſe facit.*) Opportunè Elias Cretenſis in orationẽ Gregorij Naz. 4. de theologia, Seuerus Antiochenus, & Cæſarius, quos paullo ante citabamus, monuerunt Chriſtum hic tanquam hominem loqui, propterea verbis vti ad magiſtrum, & diſcipulum accommodatis. Nam de Patre dicere, *omnia demonſtrat*; de ſe autem ipſo, *niſi quod viderit Patrem facientem*, eodémque ſenſu videntur Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius intellexiſſe. Quanquam ego quidem verbum *δείκνυσι demonſtrat* non exiſtimo hoc loco accipi pro docere, aut oſtendere, ſed pro facere, dare, impartire; ſenſúmque hunc eſſe, Pater dat Filio poteſtatem omnia faciẽdi; aut Pater omnia opera ſua cum Filio communicat, vt Act. 9. 16. *Ego enim oſtendam illi, quanta oporteat eum pro nomine meo pati.* Non enim oſtendit docendo, ſed agendo, id eſt pericula illi obijciendo, & gratiam illi patientiæ largiendo, & 1. Reg. 14. 12. *Aſcendite ad nos, & oſtendemus vobis rem*, id eſt faciemus, & Exodi. 33. 19. *Ego oſtendam omne bonum tibi*, id eſt dabo, pſal. 4. 6. *Quis oſtendet nobis bona?* & pſal. 59. 5. *Oſtendiſti populo tuo dura*, & pſal. 70. 20. *quantas oſtendiſti mihi tribulationes multas, & malas.* Propterea non dicit demonſtrauit, ſed *demonſtrat*, vt Rupertus animaduertit, quia quotidie cum illo ſua opera communicat. Sic facilè intelligitur, quomodo amor Patris in Filium cauſa eſſe ſignificetur, quamobrem omnia illi demonſtret. Nec enim dubium, quin cùm dicit, *Pater diligit Filium, & omnia demonſtrat ei*, indicet propterea omnia illi demonſtrare, quia eum diligit. Nam quòd quidam dicunt non cauſam, ſed ſignum deſignari, non probo. Cum ergo amor cauſa eſſe ſignificetur, cur Pater Filio omnia demonſtret, non poteſt hoc de Chriſto, quatenus Deus eſt intelligi, vt videntur Auguſtinus, & Cyrillus intelligere. Pater enim Filio, quatenus Deus eſt, nihil amando, ſed generando demõſtrat; quatenus homo autem eſt, multa illi tribuit amoris cauſa, vt quod paullo poſt dicitur, quòd omne iudicium dederit Filio.

Pater Filio nõ amando, ſed generando demõſtrat.

Et maiora his demonſtrabit ei opera, vt vos miremini.) Hæc, quæ hactenus feci, & propter quæ à vobis accuſor, illius auctoritate feci; plura, maioráque eiuſdem auctoritate faciam: itaque maiorem admirationis, & falſæ accuſationis materiam habebitis. Videtur ad eam poteſtatem alludere, quam in iudicio oſtenſurus eſt, qua nullam vnquam maiorem demonſtrauit: de ea enim ſtatim loquitur.

21. *Sicut enim Pater ſuſcitat mortuos, & viuificat; ſic & Filius, quos vult, viuificat.*) Dubium quorſum nunc de mortuorum ſuſcitatione agat. Auguſtinus & Beda putant exemplum eorum poni, quæ maiora ſibi Patrem demonſtraturum dixerat. Nullum dum mortuum ſuſcitauerat, tantùm paralyticum vnum curauerat ver. 9. & moribundum ex febri Reguli Filium. c. 4. 50. & aquam in vinum conuerterat. c. 2. 9. aliáque eiuſmodi fecerat ſigna. c. 2. 23. Maiora ergo facturum indicat, quia tres poſtea mortuos ſuſcitaturus erat, quod multo erat maius, quàm ægrotos curare. Mihi, vt ſuperiore verſu dixi, ad iudicialem poteſtatem alludere videtur. Et quia proprium iudicis eſt abſoluere, vel damnare, hoc eſt viuificare, vel occidere; proponit ſuſcitationis, id eſt viuificationis exemplum. Itaque ſuſcitare hoc quidem loco non ad ſola corpora, ſed ad animos quoque refero. Quod enim hoc loco dicitur Filius mortuos, quoſcũque vult, ſuſcitare, & viuificare, dicitur Apocal. 1. 18. habere *claues mortis, & inferni.* Sicut in veteri teſtamento dicebatur viuificare, & mortificare Deus Deut. 32. 39. 1. Reg. 2. 6. Tob. 13. 2. Sapient. 16. 13. Rectè Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius verba illa expendunt, *quos vult, viuificat*; ſignificari profectò propria, æqualíque Patris Filium auctoritate mortuos ſuſcitare. Chryſoſtomi pro commentario apponam verba, *At qui nihil poteſt à ſe facere, ſi facit quod vult, contradicit. Nam ſi, quos vult, viuificat, poteſt à ſe facere; velle enim poteſtatis eſt; quod ſi non poteſt à ſe ipſo, iam quos vult, non viuificat. Illa ergo particula, ſicut Pater ſuſcitat mortuos, indiſcretam poteſtatem: illa autem, quos vult, æqualem demonſtrat.* Hom. 37.

22. *Nec enim Pater iudicat quenquam, ſed omne iudicium dedit Filio.* Tria hoc loco ſunt, quæ explicationis indigent. Primùm quorſum hoc addatur, aut cuiuſnam rei reddatur cauſa. Deinde quomodo *Pater non iudicat quenquam*. Poſtremo quomodo *omne iudicium dedit Filio*. Diximus ſuperiore verſu cùm dixit, *Sicut Pater ſuſcitat mortuos, & viuificat, ſic & Filius, quos vult viuificat*, ad ſupremum iudicium alluſiſſe. Reddit nunc cauſam, cur ſe iudicaturum indicauerit, id eſt quos vellet viuificaturum; quos vellet condemnaturum; quia Pater non eſt quenquam iudicaturus, ſed omnem ſibi iudicandi conceſſit poteſtatem. Alij minùs probabiliter ad omnia ſuperiora referunt, vt Cyrillus. Pater autem dicitur neminem iudicare, non quòd reuera non iudicet; quicquid enim vna perſona facit extra ſe ipſam, vt Theologi diffiniunt, omnes ſimul perſonæ faciunt: ſed quia non iudicat ſumpta perſona iudicis, quæ ab hominibus, quos iudicat videatur; cùm illis loquatur, ſententiam verbis proferat, denique externo ritu, formáque iudiciali non iudicat, dicitur neminem iudicare. Filius autem hoc ſenſu ſolus iudicet, quia ſolus homo eſt, qualem eum, qui homines iudicet, eſſe conuenit. Propterea ver. 27. tanquam ratio, cur omne iudicium Pater Filio dederit, redditur, quia *Filius hominis eſt*. Sic Auguſtinus lib. 1. de Trinit. c. 13. & in lib. 50. hom. hom. 22. & Beda hoc loco interpretantur, veráque interpretatio eſt. Nam Chryſoſtomus, Theophylactus, Leontius, Ambroſius, & alij, qui exiſtimant non propterea omne iudicium datum Filio, quia homo, ſed quia Filius Dei eſt, minùs probant. Quando, & quomodo Pater Filio omne iudicium dederit, ſimilis eſt quæſtio. Nam auctores illi, qui exiſtimant Filio tanquam Deo datam à Patre eſſe iudicandi poteſtatem, vna cùm æterna generatione datam putant, generando enim Filium Pater eum iudicem fecit, quia hoc ipſo, quòd Filius erat, poteſtas illi iudicandi tanquam primogenitæ Patris ſapientiæ debebatur: ſicut in regnis, quæ hæreditaria obueniunt ſucceſſione, eo ipſo quòd Rex Filium primogenitum generat, regem facit; nec aliter regem

Quando & quomodo Pater Filio omne iudicium dedit.

facit

facit, quàm generando; ſic Ambroſius libro 2. de fide.c.4. *Omne iudicium dedit Filio; dedit vtique generando,non largiendo.* Auguſtinus verò, & cæteri, qui tanquam homini Chriſto eam poteſtatem datam docent, in humana datam putant generatione, vbi factus eſt Rex: eo etenim ipſo quòd Rex eſt, iudex eſt. Tunc enim *conſtitutus* eſt *Rex ab eo, ſuper Sion montem ſanctum eius, prædicans præceptum eius.* pſal. 2.6.

23. *Vt omnes honorificent Filium, ſicut honorificant Patrem.*) Cauſas duas reddit Chriſtus, quare ſibi Pater omnem iudicandi poteſtatem tradiderit, alteram ver. 27. *quia filius hominis eſt*; quam rationem ſupra expoſuimus; alteram hîc *vt omnes honorificent Filium, ſicut honorificāt Patrem,* id eſt æquali vtrunque honore proſequātur. quòd dicit, hoc opinor eſt, quia Filius, *cùm in forma Dei eſſet, exinaniuit ſemetipſum formam ſerui accipiens, & factus obediens vſque ad mortem, mortem autem crucis*; ita prorſus vt ne homo quidem æſtimaretur, ſed *vermis, opprobrium hominum, & abiectio plebis,* voluit Pater eum officio iudicis honorare, vt viderent homines *in quem transfixerunt*; & quem patientem contempſerant, iudicantem honorarent, atque timerent. Hoc eſt quod ait D. Paulus, *Propter quod & Deus exaltauit illum, & donauit illi nomen, quod eſt ſuper omne nomen, vt in nomine Ieſu, omne genu flectatur cæleſtium, terreſtrium, & infernorum, & omnis lingua confiteatur, quia dominus Ieſus Chriſtus in gloria eſt Dei patris.* Certum hoc loco aduerſus Arianos argumentum eſt. Nec enim idem Filio, ac Patri honos eſſet deferendus, ſi filius Deus non eſſet æqualis Patri, vt Chryſoſtomus, Auguſt. Cyrillus, Beda, Theophylactus, & Euthymius, hoc loco diſputant. Hanc ſententiam ſequentia verba confirmant.

Ad Philipp. 2. 6.7.8. — *Pſal. 21.7.* — *Ioan. c. 19. 37.* — *Zachar. 12. 10.* — *Ad Philipp. 2. 9.10.11.* — *Argumentum aduerſus Arianos pro Filij diuinitate.*

Qui non honorificat Filium, non honorificat Patrem, qui miſit illum.) Attentum hîc, & cautum lectorem eſſe conuenit, ne exiſtimet ideo qui honorat Filium, & Patrem honorare, quia Filius à Patre miſſus eſt, nec vlla alia de cauſa. Hæc enim ratio ſola videtur reddi cùm dicitur, *non honorificat Patrem, qui miſit illum*; quaſi non alio nomine honorandus ſit, quàm quia legatus Patris eſt. Iſta enim interpretatio etſi aliquorum etiam Catholicorum eſt, in Arianorum errorem inclinat. Itaque ſuſpectum mihi eſt, quod ex Didymo in Græcorum Catena citatum inuenio; quemadmodum qui non honorat legem, Deum, qui eam dedit, non honorare; ita qui filium non honorat, Deum, qui eum miſit, non honorare; ſimilem enim in modum Arianos interpretari ſolitos, haud obſcurè hoc loco Cyrillus, & Theophylactus indicant. Rectiſſimè omnium Euthym. præcedentem æqualitatis particulam *ſicut* ἀπὸ κοινοῦ intelligendam eſſe putat; *qui non honorificat Filium* ſicut Patrem, *non honorificat Patrem*; id eſt eo ipſo iniuriam Patri facit, quòd Filium minùs quàm Patrem honorificat. Quod quidem verum eſt, ſed ratio quærenda. Vereor ne nimis ſubtile ſit, quod grauiſſimus auctor ſcribit Auguſtinus, propterea qui Filium non honorat, nec Patrem honorare, quia Pater, & Filius relata ſunt; itaque qui Filium; vt Filium Dei non honorat, poteſt quidem Patrem vt Deum, vt bonum, vt creatorem honorare, vt patrem non poteſt. Alio enim ſenſu Chriſtus hoc videtur dicere, ideo qui non honorat Filium, nec Patrem honorare, quia æqualis, eademque in vtroque honoris ratio eſt,

Tract. 19.

A eadem natura, eadem potentia, eadem dignitas, hoc etiam in Filio magis illuſtris, atque conſpicua, quòd *Pater non iudicat quenquam, ſed omne iudicium dedit Filio.* Quorſum ergo pertinet ratio illa, quæ reddi tacitè videtur, *qui miſit illum?* Loquitur, vt ſupra diximus, Chriſtus de ſe ipſo tanquam de homine; homo autem ille propterea æquali honore, ac Pater afficiendus eſt, quia à Patre miſſus eſt. Non quòd ſolius legati honorem mereatur; ſed quòd nihil aliud ſit miſſi, quàm Deum hominem fieri. Nec enim alia ratione miſſus eſt, quàm quia Filius
B decreto Patris homo factus eſt; vnde factum vt homo ille, qui idem Deus æqualis Patri erat, parem honorem Patri mereretur. Quem qui illi detrahit, Patri detrahit, tum quia etiam inter homines honor filij cenſetur patris; tum etiam, vt ego interpretor, quia qui hominem illum Chriſtum tanquam verum Dei filium non honorat, hanc Patri facit iniuriam, quòd ipſi dicenti, atque clara voce teſtanti, *Hic eſt Filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui, ipſum audite,* non credat. Hoc ipſum ſequenti verſu declaratur.

C 24. *Amen amen dico vobis, quia qui verbum meum audit, & credit ei, qui miſit me, habet vitam æternam, & in iudicium non venit, ſed tranſiit à morte ad vitam.*) Ratio his verbis redditur, vt paullo ante dicebamus, cur *qui non honorificat Filium, non honorificat Patrem*, quia nimirum qui non honorificat Filium, Patri non credit, teſtanti eum filium ſuum eſſe, & à ſe miſſum; aut; vt Cyrillus videtur interpretari, cùm prius dixiſſet, *qui non honorificat Filium, non honorificat Patrem,* id eſt quid mali ſequatur eum, qui Filium non honorat, docet nunc quid eum ſequa-
D tur boni, qui illum honorat; id eſt in illum credit; nempe eum etiam Patri credere, vnde id conſequatur, vt vitam habeat æternam. Conſequentia verborum poſtulare videbatur, vt diceret, qui audit verbum meum, & credit mihi, aut credit in me, ſicut aliis locis dicit. cap. 1. 12. & 3. 16. 18. 36. At non dicit, Et credit mihi, ſed *credit ei, qui miſit me.* Rationem eius rei hanc Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius, eſſe putant quòd voluerit arrogantiam deuitare. Sed potiùs credo conciſè lo-
E cutum eſſe ea, quæ facilè intelligi poterant, reſecantem. Quaſi diceret *qui verbum meum audit,* id eſt qui credit mihi (hoc enim eſt verbum eius audire) *credit* etiam *ei qui me miſit*; quia ille teſtatus eſt me à ſe miſſum eſſe; qui autem credit ei, qui me miſit, *habet vitam æternam.* At cur hoc ipſum dixit, cùm ſatis dictu eſſet, qui audit verbum meum, habet vitam æternam? In promptu ratio, agebat cum Iudæis qui Patrem agnoſcebant, Filium ignorabant, ideo Patri tribuit, vt quiſquis in eum credit,
F habeat vitam æternam, cùm ſoleat vbique aliâs id ſibi tribuere. Et ex auctoritate Patris ſuam ipſe auctoritatem probat, perinde enim eſſe in ſe credere, atque in Patrem. Quomodo intelligendum qui in Chriſtum, aut in Patrem credit, habere vitam æternam c.3.16. diſputauimus. Habere autem dicitur, non habiturus vitam æternam, quia etſi nondum re ipſa habet, habet re ipſa ad illam ius, pignúſque quoddam illius vt cap. 1. 12. & cap. 3. 16. expoſuimus. Quod ſequitur *in iuditium non venit*, non ſignificat non eſſe iudicandum, *nam omnes nos manifeſtari oportet ante tribunal Chriſti*; ſed condemnandum non eſſe. Iudicium enim pro condemnatione po-

2. ad Cor. 5. 10.

1. ad Cor. 5. 10.

Iudiciū pro condemnatione poſitum.

Hebræorū idioma.

nitur vt c. 3. 17. 18. & ſæpe aliàs. Quod autem addit, *ſed tranſijt à morte ad vitam*, Hebraica repetitio eſt, idem enim eſt tranſiiſſe, id eſt tranſlatum eſſe de morte ad vitam, vt idem Ioannes loquitur epiſtola 1. c. 3. 14. & in iudicium non venire. Sæpe alibi monuimus Hebræorum idioma eſſe, vt, quæ per negationem dixerunt, per affirmationem repetant, & è contrario; vide quæ diximus c. 1. 3.

25. *Amen, amen dico vobis, quia venit hora, & nunc eſt.*) G. ἔρχεται venit præſenti tempore; id eſt ventura eſt, vt Matth. 17. 11. aut venit, id eſt aduentat, appropinquat, vt c. 4. 25. Videndum quomodo hæc ſuperioribus adhæreſcant. Ammonius, Auguſtinus, & Beda, non de morte corporis, ſed animi hæc intelligentes facilè cum præcedentibus copulant; quia enim dixerat eos, qui verbum ſuum audirent, habere vitam æternam, tranſiréque de morte ad vitam, id ipſum nunc alijs verbis dicere. Cyrillus verò, Theophylactus, & Leontius, quod ante dixerat, id modò polliceri re ipſa oſtenſurum eſſe; multos enim ſuſcitaturum mortuos, vnde intelligant, qui mortuos ſuſcitare potuit, eum viuis vitam æternam dare poſſe. Et verò pulchra videtur analogia inter mortuos corpore, & animo eſſe. Sicut qui corpore mortui ſunt, audientes Chriſti vocem tranſeunt de morte corporis ad vitam; ita qui animo mortui ſunt, dum audiunt, vt paullo ſupra dixit, eius verbum, à morte ſempiterna, ad vitam æternam reuocantur. Sed, vt illic docuimus, cum dixit ver. 21. *Sicut Pater ſuſcitat mortuos, & viuificat, ſic & Filius, quos vult, viuificat*, ad vltimam reſurrectionem, ſupremúmque iudicium alludebat. Itaque hoc loco confirmat, atque explicat, quod illic dixerat, venire tempus, cum id experientia probatura ſit, futurum vt mortui vocem Filij hominis audiant, & viuant. Quærunt multi quomodo intelligendum, quod dicit, *Nunc eſt.* Ammonius, Auguſtinus, & Beda, qui de ſola hoc ſpirituali reſurrectione, id eſt de iuſtificatione interpretantur, facilè quæſtionem expediunt, horam iam tum veniſſe, quia iam tum Chriſtus homines incipiebat iuſtificare. Alij eodem moti verbo non ad generalem illam, ſed ad particularem eorum, quos Chriſtus, dum in hac vita eſſet, ſuſcitauit, reſurrectionem referunt, vt Cyrillus, Leontius, Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius; ſuſcitaſſe enim paullo poſt Lazarum, & filiam Archiſynagogi, & filium viduæ. At multis adducor rationibus, vt credam de vltima potiſſimùm, & generali reſurrectione loqui. Primùm quòd ver. 21. quem, vt diximus, locus hic confirmat, eò ſpectauerit. Deinde quòd ver. 28. 29. haud dubiè de generali loquatur reſurrectione, *Nolite mirari hoc, quia omnes, qui in monumentis ſunt, audient vocem Filij Dei, & procedent, qui bona fecerunt, in reſurrectionem vitæ, qui verò mala egerunt, in reſurrectionem iudicij.* Loquitur autem de eadem re continuata ſententia. Nam quòd Chryſoſtomus, Leontius, & Theophylactus dicunt à particulari ad generalem tranſire reſurrectionem, & ex hac illam approbare, aliquanto mihi videtur durius. Quo ergo modo dicit *& nunc eſt*, cùm nondum generalis reſurrectionis tempus aduenerit? Quæro viciſſim ego, quomodo Ioannes 1. epiſtola c. 2. 18. dixerit ſuo tempore nouiſſimam horam fuiſſe. manifeſtum enim eſt eodem modo eſſe & quod hic Chriſtus, & quod illic Ioannes dicit intelligen-

A dum. Nouiſſimam horam vocat, vel quia, vt Petrus ait, *Vnus dies apud Dominum ſicut mille anni, & mille anni ſicut dies vnus*; vel quod magis credo, vocat nouiſſimum tempus, ſtatum vltimum, poſt quē in hac vita ante finem mundi alius expectādus non ſit. Primùm in ſtatu illo ſimpliciſſimo legis naturalis homines fuerunt. Deinde in ſtatu veteris legis Chriſtum venturum expectantes. Venit Chriſtus poſt quem nihil expectandum eſt aliud niſi iudicium. Hoc ergo eſt illic, *Nouiſſima hora eſt.* Hoc eſt hic, *Venit hora, & nunc eſt.* Horam enim Hebræorum idiomate,
B tempus appellari, quamuis longum ſit, modò opportunum, quod καιρὸν Græci vocant, neſcio an quiſquam ignoret.

2. epiſt. 3. 8.

Hora apud Hebræos quoduis tempus opportunum.

Quando mortui audient vocem Filij Dei.) Mortui omnes, qui in ſepulchris erunt, vt ver. 28. explicatur, & paullo ante probauimus. Vocat ſe Filium Dei potiùs, quàm Filium hominis, quamuis ſe alibi frequētiùs Filiū hominis appellare ſoleat, quia hoc loco id agebat, vt ſe Filium Dei approbaret. Hęc enim theſis erat ver. 17. propoſita, quę omnem iſtam diſputationem excitauerat. *Vocem Filij Dei* vo-
C cat, aut quia ipſe per ſe mortuos ad iudicium vocaturus eſt, aut quia per archangelum, & tubam, vt ait D. Paulus 1. Theſſal. 4. 16. & Matth. 13. 30. & 24. 31.

Et qui audierint, viuent.) Qui ſuperiora non de vera, ſed de ſpirituali reſurrectione intelligunt, facilè hoc interpretantur, non omnes mortuos victuros eſſe, ſed eos tantùm, qui Chriſti vocem audierint, id eſt qui in eum crediderint, quia illi ſoli à peccatis liberabuntur; ſed iam probauimus de vera reſurrectione agi. Alij hinc probant non agi de gene-
D rali reſurrectione, quia ſignificatur non omnes reſurrecturos; & id à nobis ſupra refutatum eſt, & ex hoc ipſo loco, quo illi probant, refutari poteſt. Etenim fingamus de priuata tantùm eorum reſurrectione agi, quos Chriſtus in hac vita ſuſcitauit; quomodo interpretabuntur, non omnes ſuſcitatos eſſe, ſed eos tantùm, qui Chriſti vocem audierunt? an vocauit aliquos mortuos, qui non audierint? aut ſuſcitare tentauit aliquos, quos ſuſcitare non potuerit? Minimè verò, dicent; ſed dicuntur non omnes audiſſe, quia non omnes vocauit. At id ip-
E ſum quàm durum eſt? Quid ergo? Noluit opinor quenquam excipere, cum paullo poſt dicat audituros eſſe omnes; ſed voluit vim, efficacitatémque vocis ſuæ declarare, fore vt quicunque eam audierit, obediat, & ex imo puluere ſuſcitatus pręſto ſit ad iudicium.

26. *Sicut enim Pater habet vitam in ſemetipſo, ſic dedit & Filio habere vitam in ſemetipſo.*) Duabus in rebus huius loci ſententia verſatur, quid ſit vitam habere in ſemetipſo, & quomodo id ipſum Filio Pater dederit. Videntur enim iſta pugnare, vitam habere in
F ſemetipſo, & ab alio acceptam habere. Quidam hoc philoſophicè videntur interpretari, quaſi idem ſit vitam habere in ſemetipſo, & per ſemetipſum, hoc eſt non acceptam ab alio, ſicut ſol lumen, ignis calorē per ſe dicitur habere; non quòd Filius à Patre vitam non acceperit, ſed quòd ita acceperit, vt per ſe habeat, non mutuò, & quaſi ad tempus datam, ſed naturalem, & ſempiternam. In quem ſenſum multis locis D. Auguſtinus exponit in lib. contra ſermon. Arian. cap. 17. lib. 15. de Trinit. cap. 26. & tractatu in Ioan. 19. & Ambroſ.

Quid ſit vitam habere in ſemetipſo.

lib.

lib. 4. de fide, cap. 5. & lib. 5. cap. 2. & Idacius lib. 3. contra Varimadum, Beda, & Elias Cretenſis in comment. in orat. 5. de Theologia Gregorij Nazianz. Fateor tamen me intelligere non poſſe, quo modo non repugnet vitam à Patre habere, & per ſe, id eſt non ab alio acceptam habere. Præterquam quòd concedendum non eſt Filium vitam acceptam non habere. Qui enim eſſentiam à Patre acceptam habet, quid ab eo acceptum non habet? Etſi hoc quidem ſenſu dici poteſt vitam per ſe habere, quamuis à Patre acceptam habeat, quia non participatam, ſicut creaturæ, quæ viuere dicuntur, ſed totam, eandémque Patris vitam habet, vt videntur Ambros. & Idacius exponere. Sed Chriſtus hoc loco non dicit, *ſicut Pater habet vitam* per ſemetipſum, *ita dedit & Filio vitam habere* per ſemetipſum; ſed *in ſemetipſo*, quod quis aliud eſſe non videt? Euthymius mihi videtur rem attigiſſe, *Vitam*, inquit, *habet in ſemetipſo, id eſt ad modum fontis ſcaturire facit vitam.* Loquitur igitur de filio quatenus homo eſt, vt Cyrillus ait, cui dicit dediſſe Patrem, vt vitam in ſemet haberet, id eſt vt quemadmodum Pater omnis vitæ fons eſt, & cui vult, eam dat, cui vult, tollit; ita Filius omnis in ſe vitæ fontem contineret, & eam cui vellet daret, cui vellet, auferret. Hunc eſſe ſenſum ex eo perſpicuum eſt, quòd nihil aliud voluerit his verbis Chriſtus probare, quàm quod ante dixerat ver. 21. *Sicut Pater ſuſcitat mortuos, & viuificat, ſic & Filius, quos vult, viuificat.* Hoc eodem modo intelligendum eſſe diximus, quod eſt cap. 1. 4. *In ipſo vita erat*; niſi quòd illic de ſpirituali, hic de corporali potiſſimùm vita ſermo eſt. Hinc ſecunda intelligitur quæſtio, quomodo Pater Filio dederit vt vitã haberet in ſemetipſo. Nam Auguſt. & auctores illi omnes, quos modò diximus hunc locum de Filio, quatenus Deus eſt, interpretari, per æternam generationem hoc Patrem Filio dediſſe dicunt. Nos cum Cyrillo hoc illi dediſſe, cum fecit, vt homo ille Chriſtus in vnam cum Filio ſuo perſonam vniretur, cum conſtituit illum Regem, & redemptorem, iudicem viuorum, & mortuorum. Hoc enim illi neceſſarium erat tribus illi functuro muneribus, vt vitam, quibuſcunque vellet, dare poſſet. Dedit tamen non dono, ſed natura; quia ex eo ipſo, quòd homo ille factus eſt Deus, omnem, quam Deus habebat, poteſtatem naturaliter habuit.

Quomodo Pater Filio dederit, vt vitam haberet.

27. *Et poteſtatem dedit ei etiam iudicium facere, quia filius hominis eſt.* Aliis verbis mihi dicere, explicaréque videtur, quod antea dixerat, Patrem dediſſe Filio, vt vitam haberet in ſemetipſo, id eſt cui vellet, dare poſſet, quia nimirum iudicialem ei in omnes homines dederat poteſtatem. Mirum perſuaſiſſe ſibi Chryſoſtomum, & qui Chryſoſtomum ſequi ſolent, Theophylactum, & Euthymium hunc locum mutato puncto vno à Paulo Samoſateno fuiſſe corruptum: enimuerò vltima hæc verba, *quia filius hominis eſt*, non cum præcedentibus, ſed cum ſequentibus verbis eſſe iungenda, vt ſit ſenſus, Poteſtatem dedit ei iudicium facere, & poſito hîc puncto noua ſententia ſequatur, quia filius hominis eſt nolite mirari, quaſi dicat ne miremini quòd me filiũ hominis videtis eſſe, quia etiam filius Dei ſum. Paulum verò Samoſatenum, quia purum hominem Chriſtum fuiſſe docebat, lectionem ad eum modum, quo nunc apud nos extat commutaſſe, vt ſenſum hunc efficeret, Deum dediſſe filio poteſtatem iudicium exercendi; propterea quòd cùm homo tantùm eſſet, niſi Pater ei dediſſet, minimè ſuapte auctoritate habere potuiſſet. Miror, inquam, hoc ſibi auctores illos perſuaſiſſe, cũ tam perſpicuum ſit noſtram lectionem, quam illi Samoſateno tribuũt, eſſe meliorem. Primùm quorſum nunc diceret Chriſtus, *Et poteſtatem dedit ei iudicium facere*, cum idipſum ver. 22. ante dixiſſet? *Omne iudicium dedit Filio*, ſi nihil ad eã ſententiam additurus erat? Nam vt nos quidem legimus, etſi eadem ſententia repetitur, additur cauſa *Quia filius hominis eſt*, quæ efficit, vt ne fruſtra addita eſſe videatur.

Vulgata lectio defenditur.

B Deinde ſi hæc verba, *Quia filius hominis eſt*, cum ſequentibus iungenda eſſent, non dixiſſet Chriſtus, Quia filius hominis eſt, nolite mirari, peruerſa & inuſitata verborum collocatione; ſed nolite mirari, quia filius hominis eſt. Hic enim naturalis erat verborum fluxus. Præterea quid faceret pronomen illud τοῦτο *hoc*, additum ad finem *Nolite mirari hoc*. Si enim ſuperiora verba ad verbum *mirari* referuntur, iam verbum ſuum habebat accuſatiuum, nec alterum poterat admittere. Denique & Auguſt. hoc loco, & lib. 1. de Trinit. c. 13. & lib. 50. hom. hom. C 12. & Vigilius lib. 5. contra Eutychem, Beda, & Latini omnes; Græcus verò Cyrillus ita legunt, quemadmodum in Latinis codicibus habemus. Et non erat difficile Samoſateni explicationẽ refutare. Non illo quidem tantùm argumento, quo Chryſoſtomus vtitur, quòd ſi Pater Filio propterea iudicandi dediſſet poteſtatem, quia homo erat, omnibus hominibus eandem dediſſet poteſtatem. Hoc enim facilè ſolui potuiſſet eadem ratione probari poſſe omnes homines Apoſtolos eſſe debuiſſe, cum illi, qui Apoſtoli facti ſunt, propterea Apoſtoli facti fuerint, D quia homines erant. Etenim ſi homines nõ fuiſſent, Apoſtoli vtique facti non fuiſſent. Cauſa enim fuit cur Filio Pater poteſtatem dederit iudicandi, quia homo erat, ſed tamen vnica non fuit cauſa, ſi enim purus fuiſſet homo, non fuiſſet conſtitutus iudex. Non hoc, inquam, argumento, ſed hoc multo maiore, quòd Chriſtus hic non id ageret, vt quid non poſſet, ſed vt quid poſſet declararet. De ipſa nunc cauſa diſputandum. Sunt qui exiſtiment nullam reddi cauſam, ſed rationem tantùm explicari, quatenus ea Filio poteſtas data fuerit, nempe non quatenus Deus, ſed quatenus homo erat. E Nam vt Deus quidem ipſe eam per ſe habebat. Itaque Græcam dictionem ὅτι Latinè vertunt, quatenus homo eſt, quaſi poſitum ſit ὅτι pro καθ' ὅτι aut καθ' ὡς. Infamem interpretationem reddunt auctores mali. Monui autem initio non ſolere me alios hoc nomine, quàm hæreticos appellare. Rationem tamen afferunt magnam præ ſe ferentem ſpeciem probabilitatis; Græcè eſt poteſtatem dedit ei καὶ κρίσιν ποιεῖν, *etiam* iudicium faciendi. Vbi manifeſtum eſt particulam, *Etiam*, non copulatiuam, ſed emphaticam F eſſe. Non poſſe autem aliam habere emphaſim, quàm vt ſignificet datam eſſe poteſtatem iudicandi Filio non ſolùm quatenus Deus, ſed etiam quatenus homo erat. Contra ego, ſi ea dictio eam haberet vim, vtique ſenſus eſſet Filio etiam tanquam Deo datam fuiſſe iudicandi poteſtatem. At iam probauimus hîc non de Filio quatenus Deus, ſed quatenus homo erat, agi. Nam etſi etiam vt Deus, & poteſtatem, & naturam ipſam accepit per æternam à Patre generationem; tamen non agitur hic de ea poteſtate, quam ab omni habuit æternitate; ſed

Auctores mali hæretici Caluinus, & Beza in Ioan.

quam in tempore habere cœpit. Itaque vt dictio A *etiam* emphatica ſit, quod negari non poteſt, aliam vim habeat neceſſe eſt, quam nemo, quem legerim, explicarit. Ea duplex meo quidem iudicio eſſe poteſt. Aut vt ſignificet Patrem Filio non ſolùm curandi paralytici, quod illi mirabantur, aliáque huiuſmodi miracula faciendi, non ſolùm ſuſcitandi mortuos, vt paullo ante dixerat; ſed etiam viuos & mortuos iudicandi dediſſe poteſtatem. Aut non ſolùm Patrem ipſum iudicandi poteſtatem habere, ſed eam etiam omnem in Filiũ tranſtuliſſe, *quia Filius hominis eſt*, id eſt quia perſonam gerebat ad fungẽdum officiũ B iudicis accommodatam. Quod quemadmodum intelligendum ſit, ſupra explicauimus ver. 22. Illud hic confirmandum, quod rectè à quibuſdam notatum eſt, Filium hominis hoc loco non ſignificare propriè Chriſtum, quemadmodum vbique ferè aliâs; ſed generaliter hominem, quamuis pro ſolo ponatur Chriſto, quia ipſe de ſe ſolo loquebatur. Propterea neutrum nomen, neque hominis, neque filij Græcè articulum habere.

Filius hominis non ſemper Chriſtum ſignificat.

28. *Nolite mirari hoc.*) Incertum, quo pronomen *Hoc* referri debeat. Diximus ſuperiore verſu Chryſoſtomum, Theophylactum, & Euthymium ad præcedentia proximè verba retuliſſe, quaſi ſenſus ſit. C Nolite mirari, quòd Filius hominis ſit; nam & Filius Dei eſt. Cyrillus refert ad paralyticum, cuius curatio materiam diſputationis dederat. Tanquam dicat, nolite mirari, quod tantopere miramini, eſſe à me ſanatum paralyticum; veniet tempus, cùm non ſolùm paralyticos ſanabo, ſed omnes etiam ſuſcitabo, qui mortui in ſepulchris iacent. Leontius ad id quod verſu. 25. *Venit hora, & nunc eſt, quando mortui audient vocem Filij Dei, & qui audierint, viuent*, quod ille de Lazari, & aliorum, quos Chriſtus, dum in D hac eſſet vita, ſuſcitauit, reſurrectione interpretatur. Senſum igitur eſſe, nolite mirari, quòd dixerim me paucos quoſdam ſuſcitaturum eſſe. Veniet enim tempus, cum non paucos, ſed omnes omnino mortuos ſuſcitabo. Auguſtinus ad id, quod dixerat verſu præcedenti, *Et poteſtatem dedit ei etiam iudicium facere*: quaſi dicat, nolite mirari, quòd dixerim datam mihi poteſtatem exercendi iudicij, plùs enim eſt ſolo verbo omnes mortuos ſuſcitare: atqui id ipſum facturus ſum. Hoc probo, quia ipſum filum orationis cum ſenſum præ ſe ferr, & nihil repugnat.

E *Quia venit hora, in qua omnes, qui in monimentis ſunt, audient vocem eius.*) Monet Auguſtinus non eſſe additum hoc loco, Et nunc eſt, ſicut ver. 25. quia illic agebatur de reſurrectione priuata quorundam, quos paullo poſt ſuſcitaturus erat; hîc de communi omnium hominum, cuius nondum tempus aduenerat. Sed eo loco probauimus etiam illic de generali mortuorum reſurrectione locutum fuiſſe Chriſtũ. Itaque potiùs exiſtimo, aut idem hîc à Chriſto dictum eſſe, ſed ab Euangeliſta, vt alia multa, prætermiſſum; aut Chriſtum, ſi non dixit, intelligi F voluiſſe, ſicut paullo ante dictum fuerat. Solemus enim, cum eandem ſententiam modico interuallo repetimus, aliquid, ne omnia prorſus cum faſtidio iteremus, præterire. Aptiùs mihi videntur Leontius, & Euthymius obſeruaſſe hac periphraſi, *Omnes qui in monumentis ſunt*, mortuos omnes, etiamſi in monumentis non ſint, ſignificari, quia plerique in ſepulchris eſſe ſolent. Multos enim à beſtijs deuoratos, multos igne conſumptos, multos alios caruiſſe ſepultura; ſed nimirum ex maiore parte totum intelligi. Inuenio in Græca Catena propoſitam hîc nomine Chryſoſtomi quæſtionem, quid cauſæ fuerit, quamobrem hoc loco Chriſtus tam multa de reſurrectione, de iudicio, déque data ſibi à Patre poteſtate diſſeruerit. Reſpondet hæc fuiſſe Iudæis omnium creditu difficillima, quæ qui credidiſſet, nihil non eſſet crediturus. Cætera quæ pertinere ad hunc locum poterant, ver. 25. expoſuimus.

Quæſtiones Iudæis creditu difficillimæ.

29. *Et procedent, qui bona fecerunt, in reſurrectionem vitæ; qui verò mala egerunt, in reſurrectionem iudicij.*) Non duas reſurrectiones, ſed duos reſurrectionis exitus facit. Omnes enim reſurgent, ſed alij ad vitam æternam, quæ reſurrectio vitæ vocatur; alij ad condemnationem ſempiternam, quæ dicitur reſurrectio iudicij, id eſt condemnationis. Peruerſa eſt Caluinianorum in hunc locum interpretatio; Chriſtum non ſignificare bona opera cauſam eſſe vitæ æternæ, ſed tantùm prædeſtinatos à reprobis ex operibus, tanquam ex fructibus arbores diſtinguere, ſolam enim fidem cauſam ſalutis eſſe. At hic non ſolùm de ſola fide, quam nunquam illi probare potuerunt, ſed ne de ipſa quidem fide litteram vllam legimus. Cuius ergo inſaniæ eſt, fidei, de qua Chriſtus nihil dicit, ſalutem tribuere; bonis verò operibus, quibus ille ſalutem tribuit, ſalutem auferre? Refutauimus eam hæreſim & ſimilem interpretationem illorum Matth. 25. 35. Sed videamus num ex hoc ipſo loco poſſit refutari. Primùm quis credat Chriſtum prædeſtinatos à reprobis diſtinguere voluiſſe. Quid enim noſtra intererat, vt eos internoſceremus? Deinde ſi id facere voluiſſet, non bene ex operibus diſtinxiſſet, nec enim opera bona certa ſunt ſigna prędeſtinationis, cùm tam multi prę̨ſertim infantes ſine vllis bonis operibus ſalui ſint. Deinde quis non videt rationem ipſam poſtulare, vt, vbi de reſurrectione & ſupremo iudicio agebatur, non ſignum proponeretur, ſed vera redderetur cauſa, quamobrem alij ad vitam æternam, alij ad iudicium ſempiternum reſurrecturi eſſent? Neque dubium eſt, quin eodem modo hoc loco de bonis operibus loquatur, quo apud Matth. c. 25. 35. at illic bona opera cauſam ſalutis facit, *Eſuriui enim, & dediſtis mihi manducare.* Nam eorum, vt eum locum deprauent, commenta illic refutauimus. Denique non dubium, quin eodem contextu, eodem tenore, eodem ſenſu de bonis, & malis operibus agat. Mala autem opera profectò ſignificat cauſam fore, vt quidam procedant *in reſurrectionem iudicij*; ergo è contrario ſignificat bona opera fore cauſam, vt alij procedant *in reſurrectionem vitæ*. Quanto meliùs Ammonius, & Theophylactus colligunt ex hoc loco ſolam fidem ad ſalutem ſatis non eſſe. Theophylactus omnium verſatur manibus; Ammonij, quia in ſolis manuſcriptis Græcorum Catenis citatus reperitur, verba recitabo, *ὥστε οὐκ ἀρκέσει πίστις μόνη σῶσαι, εἰ μὴ καὶ ἔργα τις ἔχῃ ἀγαθά. δι' ἀμφοτέρων οὖν τοῦ τε φόβου, καὶ τῆς τιμῆς προτρέπεται εἰς σωτηρίαν τὸν ἄνθρωπον.*

Caluinianorum interpretatio refellitur de fide, & operibus.

Ammonij ex manuſcr. locus de fide, & operibus.

30. *Non poſſum ego à me ipſo facere quicquam.*) Quia iudicandi poteſtatem ſibi à Patre datam fuiſſe dixerat, docet non poſſe malè ſe iudicare, ne quis forte exiſtimaret peruerſum futurum eſſe iudicium ipſius, cùm homo eſſet, *& omnis homo mendax*

Pſal. 115. 2.

A *mendax.* Eam ſuſpicionem remouet; nam quamuis homo quidem ſit, tamen errare in iudicando non poſſe, cùm nihil faciat niſi ex Patris iudicio, atque voluntate. Ad eundem ferme modum Chryſoſt. Cyrillus, & Theophylactus, aſſuetos fuiſſe Iudęos frequenter andire Deum futurum iudicem. *Quoniam Deus,* inquit, *iudex eſt*, Pſ. 49. 6. & 74. 8. &, *exurgat Deus, & diſſipentur inimici eius, & fugiant qui oderũt eum à facie eius*, Pſal. 67. 2. &, *iudicare populum tuum in iuſtitia*, Pſal. 71. 2. &, *exurge Deus, iudica cauſam tuam*, Pſal. 73. 22. &, *ſurge Deus, iudica terram*, Pſal. 81. 8. Ergo ne offenderentur quòd Chriſtus, cum homo eſſet, diceret ſe B iudicaturum omnes homines eſſe, docet ſe id non ſua, id eſt non humana; ſed Patris, id eſt diuina auctoritate facturum eſſe. Eodem redit, quod Auguſtinus ait. *Quia,* inquit, *dicturi illi erant, ſi tu iudicabis, & Pater non iudicabit, quia omne iudicium dedit filio, non ergo ſecundùm Patrem iudicabis, adiecit. Non poſſum ego à me ipſo facere quicquam; ſed ſicut audio, iudico; & iudicium meum iuſtum eſt.* Quomodo dicat ſe non poſſe ex ſe facere quicquam ver. 19. diſſeruimus.

Tract. 19.

Sicut audio, iudico, & iudicium meum iuſtum eſt.) Particula, *&*, pro itaque poſita videtur, quod Hebraicè C frequens eſt. Ex eo enim quòd non pro ſuo, id eſt humano iudicat arbitrio; ſed prout audit à Patre, qui errare iudicando non poteſt, colligit ſe errare non poſſe, ſed rectè ſemper iudicare. Ver. 19. dixerat nihil ſe facere, niſi quod videret Patrem facientem, hìc dicit, nihil iudicare, niſi quod audiret à Patre. Idem vtrunque ſignificat, nihil ſe neque iudicare, nec aliud quidpiam facere, niſi quòd ſciat conſentaneum eſſe Patris iudicio, atque voluntati. Sed illic videndi, hîc audiendi verbo vſus eſt; quia illic de faciendo agebat, hic de iudicando. Et ſolent qui ex alterius præſcripto agunt in eum quaſi in exemplar intueri; qui D autem iudicant ex alterius voluntate, auſcultari quid ille, & quomodo iudicandum eſſe dicat.

Et pro itaque.

Quia non quæro voluntatem meam, ſed voluntatem eius, qui miſit me.) Confirmatio eſt ſuperioris rationis, qua probauit ſe rectè iudicare, quia non ex ſe, ſed ex Patris voluntate iudicat. Idem nunc alius verbis dicit, ſe non quęrere voluntatem ſuam, ſed voluntatem Patris. Vna enim res maximè omnium errandi cauſa eſt, quòd ſuam quiſque ſequatur voluntatem, peſſimum plerunque conſiliarium. Memini elegantem Oratoris Gręci ſententiam, ῥᾷϛον ἁπάντων αὑτὸν ἐξαπατῆσαι, ὃ γὰρ βούλεται, τοῦθ᾽ ἕκαϛος καὶ οἴεται. *Filius vnicus*, inquit E Auguſtinus tract. 22. *dicit, non quæro voluntatem meam; & homines volunt facere voluntatem ſuam?* De humana Chriſtus loquitur voluntate, quę quatenus humana quidem erat, poterat à diuina diſſidere voluntate; quatenus autem eius erat hominis, qui idem Deus erat, minimè poterat. Potuit dicere, ſed voluntatem Patris, maluit dicere, *eius qui miſit me*; quia etſi idem eſt, tamen hoc eſt magis emphaticum; explicat enim tacitè cauſam, cur ex eius voluntate iudicare debeat, F non ſolùm quia Pater eſt, ſed quia ſe ad hoc ipſum miſerat, vt iudicaret.

Demoſthenis Olynth. 3.

31. *Si ego teſtimonium perhibeo de me ipſo, teſtimonium meum non eſt verum.*) Chryſoſt. Cyril. Leontius, Theophyl. & Euthym. exiſtimant hoc Chriſtum nõ ex ſua, ſed ex Iudęorum opinione dicere, tanquam diceret, quia ego de me ipſo teſtimonium perhibui, exiſtimabitis teſtimonium meum non eſſe verum. At non ita eſt. Atq; ad hunc modum eam tollunt repugnãtiam, quę inter hunc, & alios nonnullos locos videtur eſſe, A in quibus dicit Chriſtus etiamſi ipſe de ſe teſtimonium perhibeat, ſuum teſtimonium verum eſſe, vt c. 8. 14. Probabilis ſententia. Beda, & Alcuinus ex ſua opinione Chriſtum loqui putãt, ſed tanquam hominem, non tanquam Deum; vt ſi dicat meum quidem de me ipſo teſtimonium, ſi vt teſtimonium ſolius hominis, vt eſſe videor, conſideretur, non erit verum; at ſi conſideretur vt teſtimonium Dei, verum vtique erit. Ego modum illum loquendi prouerbialem fuiſſe arbitror. Quod vel ex eo perſpici poteſt, quòd eo Chriſtus tanquam ex vulgari ſermone ſumpto B frequenter vtatur. Obiiciunt illi Iudęi cap. 8. 13. *Tu de te ipſo teſtimonium perhibes, teſtimonium tuum non eſt verum*; eodem vſi prouerbio. Neceſſe erat quia accuſabatur, vt ſe defenderet. Reſpondet ergo ver. 14. *Etſi ego teſtimonium perhibeo de me ipſo, verum eſt teſtimonium meum.* Hoc loco non accuſatus, ſed ſponte dicit ſe iuxta vulgare prouerbium nolle de ſeipſo teſtimonium perhibere, quia teſtimonium ſuum non erit verum; non quòd re ipſa verum non eſſet, ſed quòd pro vero habendum non erat, vt vulgari prouerbio C dicebatur. Perinde ergo eſt ac ſi dicat, nolo mihi de me teſtificanti quiſquam credat, ne id contra vulgare prouerbium poſtulare videar; credat Ioanni, credat Patri, qui maius, quàm ego de meipſo teſtimonium reddiderunt. Loquitur igitur & ex conceſſione, & ex hypotheſi, & ex ſenſu prouerbij, id eſt communi hominum opinione. Ex conceſſione, quia, cum ſuo iure poſtulare poſſet, vt ſibi ſoli de ſe teſtanti crederetur, de ſuo remittit iure, & ἐκ τῆς περιουσίας, non vult, vt ſibi credatur. Ex hypotheſi, quia idem eſt ac ſi dicat; Nolo ego de meipſo teſtimonium perhibere, quia ſi perhibuero, D videbitur non eſſe verum. At iam de ſe ipſe dixerat teſtimonium, iam ſe Filium Dei appellauerat, iam dixerat ſe ſuſcitaturum mortuos, hominéſque iudicaturum, quo nullum de ipſo maius teſtimonium dici poterat. Verum quidem hoc eſt; ſed hęc alia eſt figura, aliúſque rhetoricus color. Poſtquam enim dixerat ipſe de ſe teſtimonium, dicit ſe nolle dicere, ne ſuſpectum habeatur, malle vt aliis credatur teſtibus. In hanc ſententiam videtur Cyprianus intellexiſſe, epiſt. 10. lib. 4.

Modus loquendi prouerbialis apud Hebræos.

32. *Alius eſt, qui teſtimonium perhibet de me, & ſcio quia verum eſt teſtimoniũ eius, quod perhibet de me.*) Hunc E alium Cyrillus, Beda, Rupertus Patrem intelligunt, de quo dicit ver. 37. *Qui miſit me Pater, ipſe teſtimonium perhibet de me.* Meliùs Chryſoſt. Leontius, Theophylactus, Euthymius intelligunt Ioannem, quia de Ioanne ſtatim ſequitur; *Vos miſiſtis ad Ioannem, & teſtimonium perhibuit veritati.* Mihi & Pater, & Ioannes, & Moſes, prophetęque omnes videntur intelligi; ſed ſingularem numerum pro plurali poſuit. Non credo tamen, quod malus quidam dicit interpres, ἐμφατικῶς dictum eſſe *alius eſt*, quaſi dicat, longè alius eſt, longè F maior eſt, quàm me vos eſſe putatis, qui teſtimoniũ de me perhibet. Semper enim intuendum diligenter eſt, quid agatur. Non agebatur de qualitate, ſed de numero teſtium. Quod autem dicit, *& ſcio, quia verum eſt teſtimonium eius*, eò, vt mihi videtur, pertinet, vt indicet ſe ne aliorum quidem de ſe teſtimonio credi voliturum fuiſſe, niſi certò ſciret verum eſſe. Modeſtię igitur incredibilis hoc eſt, qua, quo magis moderatur orationem ſuam, digniorem fide facit.

33. *Vos miſiſtis ad Ioannem.*) Multiplicem habet emphaſim. Primùm conuincit eos proprio ipſorum

A teſte, quaſi dicat, nolo ego meo de me ipſo vti teſtimonio, veſtro vtar teſte, quem eo ipſo, quòd produxiſtis, & non ſolùm teſtem, ſed iudicem etiam quodammodo feciſtis, dignum fide iudicaſtis. Atqui ille ipſe cõſtitutus in hac eadem cauſa à vobis iudex ſententiam ſecundũ me pronũciauit. Hoc ſenſu Chryſoſt. & Euthym. Deinde quod dicit, *Miſiſtis*, indicat, vt Cyrillus inquit, Ioannem nõ ſua ſponte, quod ſuſpectum eſſe ſolet, ſeſe obtuliſſe, vt teſtimonium de Chriſto diceret, ſed rogatum dixiſſe. Præterea non de Chriſto, ſed de ſeipſo rogatũ, vt Chryſoſtomus obſeruat. B Non enim Iudæi legatos ad eum miſerant, vt de Chriſto, ſed de ipſomet interrogarent, num eſſet Chriſtus, vt Ioann. 1. 19. & Luc. 3. 15. manifeſtum eſt. Itaque ſi verè Ioannes potuiſset eam dignitatem à Chriſto auferre, & ſibi populi præiudicijs oblatam attribuere, facturũ fuiſse; & tamen in propria cauſa, in qua pro ſe, ſi potuiſset, iudicaturus erat, contra ſe pro Chriſto iudicaſse. Denique quod ait *ad Ioannem*, vim etiam habet. Is nimirum Ioannes erat, quem illi putabant eſse Chriſtum; qui ſi eam meruit opinionem, vt Chriſtus eſse putaretur, multo magis me- C rebatur, vt crederetur ſibi dicenti non ſe, ſed Ieſum eſse Chriſtum. Quod ſequitur, *Et teſtimonium perhibuit veritati*, Ammonius, & Cyrillus ſic interpretantur, teſtimonium mihi perhibuit, ſe etenim ipſum veritatem appellaſse, vt alio quodam loco, *Ego ſum via, & veritas, & vita*. Sed non video, quid potuerit eſse cauſæ, cur potiùs dixerit *teſtimonium perhibuit veritati*, quàm teſtimonium mihi perhibuit, ſi idem vtrunque erat, cùm illud & breuius, & clarius, & efficacius eſse videretur. Credo ergo veritatem ipſam cauſæ æquitatem appellari, ideóque nõ dixiſse Chri- D ſtum, teſtimonium mihi perhibuit, ſed *teſtimonium perhibuit veritati*, vt oſtenderet nihil Ioannem gratiæ tribuiſse; ſed quod dixit teſtimonium, ipſa coactum veritate, & æquitate cauſæ dixiſse.

Inf. c. 14 v. 6.

Veritas dicitur hic cauſæ æquitas.

34. *Ego autem non ab homine teſtimonium accipio, ſed hæc dico, vt vos ſalui ſitis.*) Chryſoſt. Leontius, Rupertus, & Euthym. exiſtimant ſenſum eſſe, ego humano teſtimonio non indigeo. Non vt indicet Ioannis teſtimonium humanum fuiſſe; diuinum enim fuiſſe conſtat, quamuis per hominem pronũciatum. Nam & Ioannem eam ob cauſam miſſum à *Deo*, *vt teſtimo- E nium perhiberet de lumine* cap. 1. 6. & diſertè teſtatum eſſe, *Ego neſciebam eum, ſed, qui miſit me baptizare in aqua, ille mihi dixit, ſuper quem videris ſpiritum deſcendentem, & manentem ſuper eum, hic eſt, qui baptizat in Spiritu ſancto.* Propterea non dixit, inquit Rupertus, Ego teſtimonium per hominem, ſed ab homine teſtimonium accipio. At Chriſtus de Ioannis loquitur teſtimonio, quale ille perhibuerat, id eſt non ex ſe, ſed ex Deo; atque id ipſum Chriſtus dicit ſe non accipere. Cyrillus per comparationem hoc dictum F putat, non quòd Ioannis nõ acciperet teſtimonium, ſed quòd maius teſtimonium, quàm Ioannis haberet, vt dicit ver. 36. *Ego autem habeo teſtimonium maius Ioanne.* Itaque vtitur eodem colore, quo ver. 31. vſum diximus; poſtquam Ioannis produxit teſtimonium, dicit ſe eo vti nolle, aliud maius habere. Ego hoc ſenſu interpretor, quem & Leontius, & Theophylactus indicarunt, quòd Ioannis teſtimonium produxerim, non propterea feci, quòd indigeam hominũ, aut Dei etiam per homines exhibito teſtimonio. Deus enim cùm ſim, & ipſe per me edendis miraculis, quis ſim, declarare poſſim, non indigeo teſtimonio cuiuſquam. Vſus tamen ſum Ioannis teſtimonio non propter me, ſed propter vos: vt qui mihi etiã miracula facienti nõ creditis, Ioanni quem vos iudicem conſtituiſtis, teſtimonium de me dicenti credentes ſalui ſitis. Sicut cùm vox de cælo intonuiſſet, *Et clarificaui, & iterum clarificabo*, dixit, *Non propter me hæc vox venit, ſed propter vos* c. 12. 29. 30.

Verſ. 33. c. 1.

35. *Ille erat lucerna ardens, & lucens, vos autem voluiſtis ad horam exultare in luce eius.*) Cyrillus ideo hoc à Chriſto adiectum putat, quia cum paullo ante dixiſſet, *ego non ab homine teſtimonium accipio*, Ioannis teſtimonium contempſiſſe videri poterat; ideo eum nunc comparatione lucernæ cõmendare. Aliquanto aliter Chryſoſtomus, *Ne dicerent*, inquit, *Quid ad nos, ſi ille teſtimonium perhibuit, id nos non recipimus; recepiſſe oſtendit.* Itaque Chryſoſtomus hæc verba non cum ijs, quæ proximè præceſſere, ſed cum illis verſus 33. coniungit, *Vos miſiſtis ad Ioannem, & teſtimonium perhibuit veritati.* Mihi hoc ſenſu adiectum videtur; dixerat ſe Ioannis teſtimonio vſum eſſe, non quòd ipſe indigeret, ſed vt illi ſalui eſſent; addit eius teſtimonio, ſi ei credere voluiſſent, ſaluos fieri potuiſſe. Etenim ardentem, & claram fuiſſe lucernam, quæ Chriſtum ſalutis viam oſtenderet. At eos inconſtantes, & leues fuiſſe, qui non niſi ad horam ea lucerna exultauerint. Quod ergo graues etiam auctores dicunt Ammonius, Leontius, Cyrillus, Theophylactus, Rupertus, Euthymius, & Ambroſius ſerm. 14. in Pſal. 118. ideo vocatum Ioannem lucernam, quia non ex ſe, ſed ex Chriſto lumen habebat, & quia apparente Chriſto quaſi ſole iuſtitiæ eſt obſcuratus, quod vtrunque proprium lucernæ eſt, etſi res quidem ipſa per ſe vera eſt, illum non ex ſe, ſed ex Chriſto lumen habuiſſe, tamen non videtur ea fuiſſe cauſa, quamobrem lucernam potius hoc loco, quàm alio aliquo nomine Chriſtus eum appellauerit; nec enim id agebat, vt eius extenuaret teſtimonium, ſed vt commendaret. Extenuaſſet autem, ſi propterea lucernam vocauiſſet, quia non ex ſeſe lumen haberet, quia nõ niſi abſente ſole luceret, quia parua, quia ſubobſcura eſſet. Lucernam igitur nominauit contraria potius ratione, vt indicaret, quamuis homo eſset, lucernam tamen fuiſse, qua ſi vſi Iudæi eſsent, facilè ſalutis viam cognoſcere potuiſsent, vt Tertullianus in lib. cõtra Iudæos videtur intellexiſse. Eadémque de cauſa epithetum illud additũ puto, *ardens, & lucẽs*, id eſt nõ qualiſcunque lucerna erat, ſed clara, lucens, illuſtris, quæ ad cõmonſtrandum ſalutis auctorem ſatis eſset. Idem ergo eſt, *ardens, & lucens*, ſed repetita ſentẽtia maiorem habet emphaſim. Nam quòd quidã ſubtiliter diſtinguunt, neſcio an aliquod faciant operæpretium. Si quid diſcriminis velim ponere, Gregorium hom. in Ezechiel. 11. & Rupertũ in cõmentarijs ad hũc locũ ſequi malim, quia ſi minùs fortaſse propriè, moraliter tamen certè, & vtiliter interpretantur. *Ardẽs*, inquit Gregorius, *per cæleſte deſiderium, lucens per verbũ. Vt ergo ſeruetur veritas prædicãdi, teneatur neceſſe eſt altitudo viuendi.* Vel, vt Rupertus ait, *ardens intrinſecus teſtificandæ veritatis amore: lucens extrinſecus verbo, & opere.* Quomodo Chriſtus Ioannem lucernam fuiſse dicat, cùm hic idem Euãgeliſta c. 1. 8. dixerit, *Non erat ille lux*, illic declarauimus.

Homil. 39.

Cur hoc à Chriſto adiectũ ſit.

Ioãnes cur lucerna dictus.

Cur ardẽs, & lucens lucerna dicta ſit.

Vos autem voluiſtis ad horam exultare in luce eius.) Id eſt principio magno in pretio eum, eiúſque teſtimonium habuiſtis, vſque adeo vt ipſum Chriſtũ eſse

putaretis;

putaretis; poſtea verò cùm maximè illi credere oportebat, cùm de me teſtificatus eſt, cùm me demonſtrauit, minimè credidiſtis. Hoc eſt *ad horam*, id eſt ad modicum tempus. Quo verbo eorum inconſtantiam, & leuitatem notat; quòd in ea opinione, quam de Ioanne initio conceperant, non perſeuerauerint. Si enim perſeueraſſent, credidiſſent eius de Christo teſtimonio, & ad ipſum veniſſent Chriſtum, ſalutémque ab eo habuiſſent. In hanc ſententiam Leontius, Chryſoſtomus, Cyrillus, Theophylactus, & Euthymius diſſerunt. Beda, Rupertus, & quidam alij ſic; *Vos autem voluiſtis ad horam exultare in luce eius*, id eſt, hęſiſtis in gloria eius temporali, quòd Prophetam in populo haberetis, gloriam verò illam veram, & ſempiternam, quam ille pręmonſtrabat, ad quam homines inducebat, neglexiſtis. Illud primùm probabilius. Dignum verò quęſtione eſt, cur his Chriſtus verbis vſus ſit, *in luce exultare*. *In luce* quidem dixit, quia lucernam eum ardentem, lucentémque appellauerat. Lucernam verò appellauit, quia id agebat, vt doceret ſatis ſupérque ab eo ſalutis viam fuiſſe demonſtratam, quod proprium lucernę eſt. Solemus enim in tenebris, vt viam videamus ardentem præferre facem. *Lucerna*, inquit ille, *pedibus meis verbum tuum, & lumen ſemitis meis*. *Exultare* autem dixit potiùs, quàm recipere, aut aliquid eiuſmodi, vt affectū, & vehemens ſtudium exprimeret. Conſueuimus, cum in tenebris ſumus, & lux aliqua nobis affulget, non quoquomodo gaudere, ſed geſtire, efferri, exultare gaudio. Hoc eos feciſſe dicit; amplificátque eorum in principio ſtudium, & ardorem; quo maiore reprehēſione digni eſſe intelligantur, quòd tam breui tempore refrixerint. Accidit ſępe hoc in hominum moribus, vt qui maiore primùm ardore ad religionem, pietatémque animum adiiciunt, ij citiùs in contrarium reſiliant, *conuerſi*, vt ait Dauid, *in arcum prauum*, id eſt fallacem, atque doloſum, qui cum maximè tenſus fuerit, ſubitò retenditur. Inconſtantis ingenij indicium eſt in partes contrarias vehemētem eſſe; itaque eſt natura comparatum, vt diuturnum eſſe non poſſit, quidquid conſuetum modum excedit.

Quid illud ſit, *ad horam*.

Pſ. 118. 105.

Pſ. 77. 57.

Inconſtantis eſt ingenij in partes cōtrarias vehementem eſſe.

56. *Ego autem habeo teſtimonium maius Ioanne.*) Maius Ioannis teſtimonio, quem ſenſum magis Gręca, quàm Latina patiuntur, ἐγὼ δὲ ἔχω τὴν μαρτυρίαν μείζω τοῦ Ἰωάννου. Chryſoſtomus, Cyrillus, & Theophylactus hęc cum ſuperiore verſu coniungunt, quaſi dicat, magnum quidem Ioannis fuit teſtimonium, *erat lucerna ardens, & lucens*; ſed maius mihi teſtimonium opera mea prębent. Si illi de me teſtificanti non credidiſtis, operibus ſaltem meis credite. Poſſunt & ad ver. 34. referri, *Ego autem non ab homine teſtimonium accipio*; confirmat enim ſe ab homine teſtimonium non accipere, quia maius humano habet teſtimonium.

Opera enim, quæ dedit Pater, vt perficiam ea, ipſa opera, quæ ego facio teſtimonium perhibent de me, quia Pater miſit me.) Videndum, quomodo opera, quę Chriſtus faciebat, maius de ipſo teſtimonium, quàm Ioannes perhibebant, vt his verbis ipſe ſignificat. Chryſoſtomus, & Euthym. indicant, propterea operum, quàm Ioannis maius fuiſſe teſtimonium, quia Ioānes, cùm homo eſſet, videri poterat gratię potiùs rationem habere, quàm veritatis; quod de operibus dici non poterat, quæ nemo niſi accepta à Deo poteſtate poterat facere. Rectè enim Nicodemus dicebat, *Rabbi*

A *ſcimus, quia à Deo veniſti magiſter; nemo enim poteſt facere hæc ſigna, quæ tu facis, niſi fuerit Deus cum eo*, Ioan. 3. 2. Et cęcus ille, c. 9. 32. 33. *A ſeculo non eſt auditum, quia aperuit quis oculos cæci nati. Niſi hic homo eſſet à Deo, non poterat facere quicquam.* At & falſi Prophetę aut eadem, aut ſimilia opera facere poſsūt, vt ipſe teſtatur Chriſtus, Matth. 24. 24. & Mar. 13. 22. & 2. Theſſal. 2. 9. & Apocalyp. 13. 13. Verum: ſed quid interſit, apud Matthęum diſputauimus. Quęri etiam meritò poteſt, cur non dixerit, *Opera* quę ego facio, ſed *quæ dedit Pater, vt perficiam ea*. Solutionem Theophylactus indi-

B cat. Accuſatus fuerat à Iudęis Chriſtus, quòd ſabbato iuſſiſſet paralyticū grabatum tollere, ver. 10. & 11. Voluit igitur oſtendere nihil ſe facere, niſi auctore Patre, quódque ab eo ſibi non ſolùm permiſſum, ſed etiam pręſcriptum, atque pręceptum eſſet. Hoc eſt, *quæ dedit Pater, vt perficiam ea*. Loquitur enim vt homo, quemadmodum Cyrillus monet; vt homo autem pręceptum à Patre accipiebat. Aut cum dicit, *quæ dedit Pater*, non ſignificat pręceptum, ſed conſenſum, &, vt ita dicam, coöperationem Patris. Quemadmodū cùm dicitur Pater eum miſiſſe, non

C ſignificatur pręcepiſſe illi, vt homo fieret, ſicut pater homo homini filio pręcipere ſolet; ſed factum fuiſſe hominem Patre, qui genuerat, volente, & ſimul cum illo decernente. Hac ratione etiam tanquam Deus hoc loco poteſt loqui; ſed illud verius. Quod addit, *ipſa opera quæ ego facio*, etſi nihil aliud, quàm Hebraica repetitio videri poteſt, tamen ſuam habet epitaſim, non verba, non voces, nō homines; ſed *ipſa*, inquit, *opera*, non quę pro me alius; ſed quę ego ipſe facio teſtes mihi ſunt. Quęrunt Leontius, Chryſoſtomus, & Euthymius, quam ob cauſam non dixerit, teſtimo-

D nium perhibent de me, quia Deus ſum, aut quia Patri ſum ęqualis? cùm id ipſum opera teſtarentur. Reſpondent quęſtionem fuiſſe, num à Patre miſſus eſſet, & ea, quę faciebat, auctoritate Patris faceret. Ideo hoc vnum, de quo diſputabatur, cōcludere voluiſſe; quod ſi illi credidiſſent, facilè eſſent & illud credituri, ęqualem eſſe Patri. Quanquam, vt Cyrillus putat, hoc ipſum cōcludit; eum enim Deum Patrem ſuum vocat, ſatis docet ſe illi ęqualem eſſe.

Chriſtus hic loquitur vt homo.

37. *Et qui miſit me Pater, ipſe teſtimonium perhibet de me.*) Chryſoſtomus, & Rupertus de teſtimonio illo

E Patris, quod voce de cælo delapſa exhibitum fuerat, interpretantur. *Hic eſt filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui, ipſum audite*, Matth. 3. 17. Sed hoc non conuenit iis, quę ſtatim ſequuntur, *neque vocem eius vnquam audiſtis*. Nam illam quidem vocem omnes, qui aderant, audiuerant; & paullo poſt docebimus non poſſe hoc de illo intelligi teſtimonio. Minùs etiam de voce illa Patris in transfiguratione edita, Matthæi 17. 5. de qua alij hoc intelligunt. Cyrillus, Theophylactus, Beda, & Euthymius de lege, & Pro-

F phetis interpretantur, in quibus Pater loquens ſępe ſe miſſurum teſtabatur filium. Confirmat hanc explicationem quod ſequitur ver. 39. *Scrutamini ſcripturas, quia vos putatis in ipſis vitam æternam habere, & illæ ſunt, quæ teſtimonium perhibent de me.* Probabile hoc eſt, ſed videtur Chriſtus opera ipſa, quæ faciebat, teſtimonium Patris appellare, quia auctore faciebat Patre, & quod ipſe faciebat, Pater faciebat, vt operibus ipſis declararet Chriſtum filium eſſe ſuum. Hoc enim eſt, quod aliis locis dici ſolet, filium ſuum clarificare, id eſt factis miraculis adeo clarum reddere, vt facilè appareat filium eſſe Dei, cap. 12. 23. 29. & 13. 31. & 17. 1.

Teſtimoniū Patris opera ipſa.

Quid ſit Patrem filium clarificare.

& 17.1.4.5. Quod ergo poſtea dicit, *Scrutamini ſcripturas*, diuerſum eſt teſtimonium.

Neque vocem eius vnquam audiſtis, neque ſpeciem eius vidiſtis.) Primo loco videndum, quomodo hæc tam generalis ſentẽtia intelligatur. Ac de ſpecie quidem, & figura Dei, quam nunquã ab illis viſam dicit, haud difficilis eſt quæſtio. Nam etſi multi vidiſse dicuntur Deum, nemo tamen vllam in eo veram corporis imaginem vidit, cum expers omnino ſit corporis, vt c.1.18. diſseruimus. *Non vidiſtis*, inquit, *aliquam ſimilitudinem in die, qua locutꝰ eſt vobis Dominus in Horeb de medio ignis* Deut.4.15. De voce dubitatur, quia ſæpe alibi Iudæi vocem Dei dicuntur audiſse Deut.4. 12. Rectè Chryſoſt. Leontius, Cyrillus, Theophyl. Euthym. & Rupertus hæc explicãt, audiuiſse quidem Iudæos aliquando Dei vocem; ſed quemadmodum figura illa quam videbant, qui Deum videre dicebantur, vera Dei figura nõ erat; ita illam, quam audiebant, veram Dei non fuiſse vocẽ, ſed vocẽ Dei dictam eſse, quia ex aëre, aliaue re aliqua corporea à Deo formabatur. Deum enim, ſicut os, & linguam naturalia vocis inſtrumenta non habet, ita naturalem vocem nõ habere. Maior quæſtio quorſum hęc dicta ſint: Omnes ferè interpretes Chryſoſt. Leontius, Cyrillus, Theophylactus, & Euthymius exiſtimant propterea hoc Chriſtum dixiſse, quia ſciebat gloriari ſolere Iudęos, quòd Deum ſibi loquentem audiſsent, quòd Deus cum Moſe locutus eſset, quemadmodum alio loco dicunt; *Nos ſcimus, quia Moyſi locutus eſt Deus, hũc autem neſcimus vnde ſit* cap. 9.29. Docet ergo eos nunquam veram Dei vocem audiuiſſe, nunquam veram eius ſpeciem perſpexiſſe, ideóque non debere ea re confidere, ſed ſibi credere. Rupertus alio exponit ſenſu, ille, cuius nec vocem audiſtis vnquam, nec ſpeciem vidiſtis, id eſt verus ille Deus, qui nec videri oculis corporis, nec audiri auribꝰ poteſt, teſtimoniũ mihi perhibet; itaque teſtimonium habeo maius quàm Ioannis. Quidam putant hac phraſi nec vocem, nec ſpeciem ſignificari; ſed hunc tantùm eſſe ſenſum, eos familiares non eſſe Deo. Solere enim familiaritatem viſu, & auditu contrahi; ideóque eos duos potiſſimùm ſenſus, & quæ illis reſpondent obiecta, ſpeciem, & vocem nominaſſe. Si nullam his meliorem interpretationem inuenirem, primam eligerem. Videãt tamen qui me doctiores ſunt, an nõ hęc ſit probabilior. Vt quoniam Chriſtus modò dixerat Patrem ſibi non verbis, ſed operibus ipſis, atque miraculis teſtimonium perhibere, quia poterant illi cauſari id genus teſtimonij veluti mortuum, & mutum eſſe, velle ſe expreſſum Dei ore audire teſtimonium, dicat expectandum illis aliud teſtimonium nõ eſſe, quòd ipſis viſus, atque auditus Pater afferat; Patrem enim neque audiri, neque videri poſſe; opera eius eſſe colorem, eius voces, quibus videatur, quibus audiatur. *Cæli*, inquit, *enarrant gloriam Dei, & opera manuum eius annunciat firmamentum*. Credant igitur operibus. Certè hæc interpretatio, cum illa ſuperiore conuenit, qua paullo ante docuimus miracula, quæ Chriſtus faciebat, Patris teſtimonium appellari:

Vox Dei dicta quæ ex aere formabatur.

Quorſum hæc dicta ſint à Chriſto.

Pſal. 18. 2.

38. *Et verbum eius non habetis in vobis manens, quia quem miſit ille, huic vos non creditis.*) Sermonem, aut λόγον verbum Chryſoſt. Theophylactus, & Euthym. ſcripturas ſacras interpretantur, & τὸν λόγον verbum, aut ſermonem ἀπὸ τῆς φωνῆς à voce ita diſtingunt, vt vox ſit, quæ à Deo ipſo proprio ore pronuntiatur, quæ quia pronuntiari non poteſt, audiri etiam non poteſt; *verbum* autem, aut ſermo, quidquid à Deo per Prophetas dictum eſt, qualis omnis eſt ſcriptura ſacra. Ergo ſenſum eſſe non ſolùm vocem Dei, quod fieri non poterat, eos non audiuiſſe, ſed ne verbum quidem eius, quod in ſcripturis ſæpe legerant, ſæpe audierant, in animis ſuis inſculptum retinere. Hoc eſt, *In vobis manens*. Enimuerò ſi verbũ Dei, quod in ſacris legebatur litteris retinuiſsẽt, credidiſſent in Chriſtũ; illic eum viderẽt, illic audirẽt; omnia enim Chriſtum ſonare, quæ à Moſe cæteriſque Prophetis ſcripta ſunt. Probabilis ſenſus. Nec multum ab eo Rupertus abeſt; abeſt tamen aliquantulum, vocem quidem Dei non audiuiſſe, verbum autem audiuiſſe, ita tamen audiuiſſe, vt in auribus, & in ore illud haberent, in intimis animis altè fixum non haberent; hoc eſſe, *Non habetis in vobis manens*. Alij hoc ſenſu videntur exponere, non ſolùm eius vocem non audiſtis, & eius ſpeciem non vidiſtis, ſed ne idonei quidem eſtis, vt, cùm verbum Dei audieritis, altè illud impreſſum retineatis, quod ex eo cõſtat, quòd in me nõ creditis, cùm tot, támque aperta miracula videatis. Itaque coniunctio illa, *Quia*, non tam cauſam, quàm effectum, & ſignũ declarat; quem eius vſum alibi quoque obſeruauimus.

Quia, non tā cauſam, quàm effectum, & ſignũ declarat.

39. *Scrutamini ſcripturas, quia vos putatis in illis vitam æternam habere, & illæ ſunt, quæ teſtimonium perhibent de me*) Quia dixerat ver. 37. *Qui miſit me Pater, ipſe teſtimonium perhibet de me*, poterant Iudæi dicere, inquit Leontius, vbi Pater id de ipſo teſtimonium prębuiſſet; docet Patrem de ſe in ſcripturis loqui. Alij aliud hoc teſtimonium eſſe putant. Quattuor enim teſtimonijs vſum hic fuiſſe Chriſtum, Ioannis, & tribus alijs maioribus quàm Ioannis, operum, quæ faciebat; Patris, & ſcripturarum. Auguſtinus autem, & Beda propterea ad ſcripturas nunc eos mittere, quia illi propterea ipſi nõ credebant, ſed potiùs repugnabant, quia exiſtimabant Moſi, & ſcripturis eum aduerſari, quaſi dicat, ſi attẽtè ſcripturas legatis, & cõſideretis, reperietis nõ ſolùm me illis nõ aduerſari; ſed etiã illas mihi teſtimoniũ perhibere, me eũ eſſe, quẽ illæ venturum mundi redẽptorem prędicabant. Perſtringit obliquè eorũ ignorantiam, & cęcitatem, qui cùm ſe in ſcripturis valde verſatos eſſe putarẽt, Chriſtum in illis non viderent. Quemadmodũ ſi homini, cui Cicero, vt impiè quidã loquuntur, Deus ſit eiúſque lectione magnopere glorietur, Ciceronianũ aliquod vocabulũ ignorãti dicas, lege tuum Ciceronẽ, quẽ tu Deum tuũ facis. Similis reprehẽſio Matth.12. 3. *Non legiſtis, quid fecerit Dauid, quando eſurijt, & qui cum eo erant?* & Matth.19.4. *Non legiſtis, quia, qui fecit hominem ab initio, maſculum, & fœminam fecit eos?* & 21. 16. *Nunquam legiſtis, quia ex ore infantium, & lactentium perfeciſti laudem?* & c. 22. 31. 32. *De reſurrectione autem mortuorum non legiſtis, quod dictum eſt à Deo dicente vobis, ego ſum Deus Abraham, Deus Iſaac, & Deus Iacobi?* Exiſtimat Cyrillus verbũ ἐρευνᾶτε *ſcrutamini* non imperãdi, ſed indicãdi modi eſſe, quod ſtatim ſequatur, *Quia vos putatis in illis vitam æternam habere*, quę verba non videntur poſſe bene cum imperandi verbo cohærere. Meliùs Chryſoſt. Theophyl. Auguſtinus, & omnes, opinor, præter Cyrillum auctores graues imperantis modo dictum putant. In eo enim & vis teſtimonij, & orationis gratia cõſiſtit, quòd eos Chriſtus ad ſuas ipſorum ſcripturas mittat, in quibus omnẽ illi gloriam ſuam collocabant. Quaſi dicat, quandoquidem tantum ſcripturis tribuitis, vt in illis vitam vos

Cur ad ſcripturas mittat Iudæos Chriſtus.

Pſal. 8. 3.

æternam habere exiſtimetis, ſcrutamini eas; ſic omnia bene cohęrent. Aptè adnotarunt Chryſoſtomus, & Euthymius non dixiſſe legite, ſed *ſcrutamini.* Nam legebant illi quidem, ſed non ſcrutabantur, non excutiebant, non enucleabant. Quòd ait, *quia vos putatis in ipſis vitam æternam habere*; non intelligit eos in ſcripturis ipſis vitam ęternam poſuiſſe, ſed ſine ſcripturis neminem vitam ęternam habere poſſe, quia ſine Dei cognitione nemo ſaluus eſſe poteſt, & Dei cognitio vix ſine ſcripturis parari poteſt. Sic pleriq; videntur interpretari; quanquam mihi quidem alius videtur ſubeſſe ſenſus. Apparet enim Chriſtum reprehendendo hoc dicere. Atqui non reprehendiſſet, quòd eo modo in ſcripturis vitam æternam poſuiſſent; alio igitur ſenſu reprehendit. Hoc, vt arbitror, quòd Iudæi ita in illis veteribus ſcripturis inhęrerent, vt nihil, quod in illis eſſet, abrogãdum putarent; & ſe illarum ceremoniarum obſeruatione vitam æternam exiſtimarent conſecuturos, quod ex tota epiſtola D. Pauli ad Romanos, & ad Galatas intelligitur. Hanc vim habet pronomen illud *vos*, tanquam dicat; Vos quidem ita ſentitis, ego, & qui vera ſentiunt, non ita ſentimus. Et verbum illud δοκεῖτε *putatis*, quaſi dicat, vos quidem putatis in ipſis vitam æternam habituros, ſed re ipſa non habebitis: quemadmodum rectè Chryſoſtomus, Leontius, Theophylactus, & Euthymius adnotarunt, verbum præſens *habere*, pro futuro poſitum eſt, habituros eſſe. Sic cum hæreticis agendum, vt Chryſoſtomus monet. Nam & hęretici quemadmodum Iudæi ſcripturis valde gloriantur; ſed extra Eccleſiam lectitant illi quidem, memoriter recitant, cantillant, ſed nõ ſcrutantur; & quia Spiritus ſancti, & Eccleſiæ clauem non habent, in veros eius ſenſus ingredi nõ poſſunt. *Signatus eſt enim illis liber.* Refellit Irenæus ex hoc loco Valentinianos, qui alium veteris, alium noui teſtamenti faciebant Deum, qui Pater eſſet Chriſti, lib. 4. cap. 23. cùm dicit; *Et illæ teſtimonium perhibent de me,* non redundat particula, *&*, vt putat Euthymius; ſed ponitur pro etenim ex Hebræorum idiomate.

Quomodo Iudæi vitã ęternam in ſcripturis ponerent.

Iſai. 29. 11. Vſus loci huius apud Irenæum.

Et pro etenim Hebræorum idiomate.

40. *Et non vultis venire ad me, vt vitam habeatis.*) Senſus eſt, cum exiſtimetis in ſcripturis vitam æternam ſitam eſſe, neſcitis qua in parte ſita ſit. Putatis enim in littera eſſe, id eſt in ceremoniis, & figuris. Atqui non eſt in littera, ſed in ſpiritu, in ſenſu, in myſterio; *Littera enim occidit, ſpiritus autem viuificat.* Spiritus autem, & ſenſus ſcripturarum, ego ipſe ſum. Nec enim alio illæ omnes figuræ, omnéſque ſcripturæ pertinebant, quàm vt me venturum demonſtrarent, & ad me homines mitterent, ſi ſalui eſſe vellent. Ego igitur ſum vita illa vera, & æterna, quam ſcripturæ commonſtrant; & tamen non vultis ad me venire, vt illam habeatis, in figuris quaſi in falſa vitæ imagine hęrentes. Probat ex hoc loco Theophylactus aduerſus Manichęos liberum arbitrium.

2. ad Cor. 3. 6.

Chriſtus vita, quam ſcripturæ commonſtrant.

41. *Claritatem ab hominibus non accipio.*) Exiſtimant Chryſoſtomus, Leontius, Cyrillus, Theophylactus, & Euthymius propterea hoc Chriſtum addidiſſe, quia, cùm tot ad probandam auctoritatem ſuam teſtimoniis vſus eſſet, ſuſpicari Iudæi poterant id eum feciſſe aliqua cupiditate glorię; eam nunc opinioné remouere; non enim vt ſibi gloriam apud homines colligat, ſed vt ipſos ad Dei caritatem adducat, qua eos carere ſciat, ſe id feciſſe. Quemadmodum ver. 34. *Ego ab hominibus teſtimonium non accipio, ſed hæc dico vt vos ſalui ſitis.* Poteſt etiam repetitio eſſe, atque concluſio per epiphonema illius ſententię ver. 36. *Ego autem habeo teſtimonium maius Ioanne.* Id enim cùm hactenus, & ſuorum operum, & Patris, & ſcripturarum teſtimonio probauiſſet, concludit veluti dicens; Itaque verum eſt quod dixi me teſtimonium habere maius Ioanne, non enim ab hominibus claritatem, id eſt δόξαν gloriam accipio; hoc eſt non indigeo hominum teſtimonio, vt mihi gloriam comparem, cùm tanto maiora habeam.

42. *Sed cognoui vos, quia dilectionem Dei non habetis in vobis.*) Chryſoſtomus, Leontius, Theophylactus, & Euthymius hoc ſenſu exponunt. Vos videri vultis propterea mihi repugnare, quia Deum diligitis, & eius gloriæ ſtudioſi eſtis; atqui ego ſcio vos Deum non diligere. Si enim diligeretis eum, reciperetis me, quem ille miſit. Sicut dicit cap. 8. 42. *Si Deus pater veſter eſſet, diligeretis vtique me; ego enim ex Deo proceßi.* Cyrillus verò, ego claritatẽ ab hominibus non accipio, ſed propterea hæc adduxi teſtimonia vt oſtenderem vos caritatem Dei non habere. Quod minùs probabile, quàm primum eſt. Poteſt & hic eſſe ſenſus; Ego quidem me Seruatorem eſſe mundi non humanis, quibus haud quaquam indigeo, ſed diuinis probaui teſtimoniis; ſcio tamen apud vos ne diuina quidem teſtimonia valitura, quia dilectionem Dei non habetis; quam ſi haberetis, plus eius tribueretis teſtimonijs.

43. *Ego veni in nomine Patris mei, & non accepiſtis me, ſi alius venerit in nomine ſuo, illum accipietis.*) Docet in quàm abſurdos errores labantur ij, qui caritatem, & Spiritum Dei in ſe non habent, quíque obſtinato contra veritatem animo reſiſtunt. *Eo quod caritatem veritatis non receperunt, vt ſalui fierent. Ideo mittet illis Deus operationem erroris, vt credant mendacio,* 2. Theſſal. 2. 10. 11. Dicit ſe qui in nomine Patris ſui, id eſt à Patre ſuo miſſus veniſſet, non recepiſſe. Si quis alius nomine ſuo, id eſt priuata auctoritate ſua nec à Deo miſſus venerit, fore vt ipſum recipiant. Omnes veteres auctores putant Antichriſtum notari, quem ſint Iudæi potiſſimùm recepturi, Irenæus lib. 5. c. 25. Ambroſius in commentar. in Pſal. 43. Rufinus in expoſit ſymboli, Chryſoſtomus, Leontius, Theophylactus, Beda, & Euthymius in commẽtariis, & Theodorus Mopſueſt. & Apollinarius in Gręcorũ Catena. Quòd autem dicit, *ſi quis*, non eſt dubitantis, ſed generaliter potiùs affirmantis, quaſi dicat; Quiſquis alius nomine ſuo veniet, eum recipietis; adeo peruerſi eſtis iudicij. Quare magis conuenit vt non ſolùm de Antichriſto, ſed de omnibus falſis Prophetis generaliter interpretemur, qui currebant, cum non mitterentur. Familiare enim Iudæis erat eos potiùs, quàm veros recipere Prophetas. Sub Chriſti tempora nonnullos veniſſe, qui ſe Meſſiam eſſe mentiti fuerint, partim ex Luca Actor. 5. 36. 37. partim ex Ioſepho lib. 18. antiq. c. 14. & 2. & ex Euſebio lib. 4. hiſt. Eccleſ. c. 6. diſcimus. Idem Chriſtus monuit Matth. 24. 5. 23. Neque contraria ſunt, quæ illic, & hìc dicit, quòd illic in nomine Chriſti, hìc proprio ipſorum nomine venturos dicat. Illic enim venire in nomine Chriſti, eſt mentiri ſe Chriſtum eſſe, & à Deo miſſum, cum re vera non ſit; hìc *in nomine ſuo* venire eſt, non venire à Deo miſſum.

Hieremiæ 23. 21.

44. *Quomodo vos poteſtis credere, qui gloriam ab inuicem accipitis, & gloriam quæ à ſolo Deo eſt, non quæritis?*) Gloriam ab inuicem accipere eſt gloriam ab hominibus homines, alios ab aliis aucupari, atque captare.

Quo autem modo ea humanæ gloriæ cupiditas eos, quo minùs crederent, impediret, aptè Leontius, Cyrillus, & Theophylactus diſſerunt; dum principes, ſacerdotes, & Phariſæi religioſi, & diligentes legis Moſis, veterúmque traditionum obſeruatores apud populum videri volebant; contrà verò populus, dum apud principes ſanctitatis opinione gratiam inire, non ſolùm ad Chriſtũ venire noluiſſe, ſed illi etiam, & omnibus quęque docebat, quæque faciebat repugnaſſe. *Tu*, inquiunt illi, *diſcipulus illius ſis, nos Moyſi diſcipuli ſumus.* Ioann. 9. 28. Ponit, inquit Cyrillus, tanquam rem certam, vt reuera eſt, gloriam hominum, & gloriam Dei inter ſe pugnare; neque magis cõuenire ſimul poſſe, quàm ſapientiam Dei, & ſapiẽtiam hominum, quarum altera alteri ſtultitia eſt 1. Cor. 1. 21. 23. & 2. 14. & 3. 19. Hoc eſt, quod ait idem D. Paulus ad Gal. 1. 10. *Si adhuc hominibus placerem, Chriſti ſeruus nõ eſſem.* Hoc hodie multis hæreticis, nonnullis etiam Catholicis accidit. Apud illos multi, vt ſuam alijs fidem probent, aut ne inconſtantiæ, ac leuitatis notam ſubeant, non ſolùm ad Eccleſiam, vnde malo conſilio exierunt, redire nolunt, ſed crudeliſſimi etiam in Catholicos ſunt; lacerare conuitijs Chriſti Vicarium, ridere ſacra, ſimplicitatem, & fidem noſtram ſtultitiam appellare, vt ſatis idonei miniſtri eſſe videantur; apud hos nonnulli, dum gratiam apud principes viros quærunt, Chriſti ſeruos repugnante ſæpe conſcientia perſequuntur, ac vexant.

Gloria hominum, & gloria Dei inter ſe pugnant.

45. *Nolite putare, quòd ego accuſaturus ſim vos apud Patrem: eſt qui accuſat vos Moyſes, in quo vos ſperatis.*) Ex ijs, quæ modò diximus intelligitur, quorſum Chriſtus hoc dixerit. Videri Iudæi volebant ſtudio ſeruandæ legis Moſis aduerſari Chriſto, dixerat eos id nõ apud Deum, ſed apud homines gloriam captantes facere, addit nũc fore, vt id in extremo iudicio manifeſtum futurum ſit, vbi ille ipſe Moſes, cuius ſtudio fingebant ſe cum Chriſto bellum gerere, accuſaturus eos ſit, quòd ei non crediderint, quem ipſe eis demõſtrauerat. *Prophetam*, inquit, *de gente tua, & de fratribus tuis ſicut me ſuſcitabit tibi Dominus Deus tuus, ipſum audies*, Deut. 18. 15. & *non auferetur ſceptrũ de Iuda, & dux de femore eius, donec veniat, qui mittendus eſt*. Geneſ. 49. 10. Omnes etiam ceremoniæ, omnes fere hiſtoriæ, quas Moſes ſcripſit, Chriſtũ demonſtrabant, illi adeo peruerſo erant iudicio, vt vmbris crederent, veritati nõ crederent. In hunc ferme ſenſum Chryſoſt. & Cyrillus exponunt. Quo autem modo dicat ſe eos non accuſaturum, præſertim cum alio loco dicat, *Qui confitebitur me coram hominibus, confitebor & ego eum coram patre meo, qui in cælis eſt; qui autem negauerit me coram hominibus, negabo & ego eum coram patre meo* Matth. 10. 32. 33. Rectè, quamuis non apertè, Cyrillus docet accuſaturum quidem eſſe Iudęos Chriſtum, nec id eum hoc loco negare voluiſſe, ſed hoc tãtùm ſignificaſſe, non opus fore, vt ipſe eos accuſet, Moſem ipſum, in quo ipſi confiderent, abunde eos accuſaturum eſſe. Aliquanto aliter Euthymius; etſi id me facere oportebat, minimè tamen faciam, quia clemẽs ſum. Beda verò, ideo non accuſo, quia non veni damnare, ſed ſaluare. At quomodo accuſaturus Moſes? quia ex ipſius libris in iudicio conuincentur, Chriſto, cui credere debebant, non credidiſſe. *Et libri*, inquit, *aperti ſunt, & alius liber apertus eſt, qui eſt vitæ, & iudicati ſunt mortui ex ijs, quæ ſcripta ſunt in libris*, Apoc. 20. 12. Quòd autem addit, *In quo vos ſperatis*, aptè admodum adiectum eſt, vt teſtimonij grauitatem augeat, quaſi dicat, non ego vos accuſabo, cuius teſtimonium tanquam hominis à vobis offenſi, & propriam vlciſci volentis iniuriam ſuſpectum eſse poſset; accuſabit vos Moſes, in quo vos ſpem omnem veſtram collocatis, cuius vobis teſtimonium ſuſpectum eſſe non poteſt. An hoc reprehendendo dicat, quòd in Moſe ſpem haberent, non abs re poteſt dubitari. Leontius quidem valde probabiliter exiſtimat eſſe reprehenſionem; debuiſſe enim Moſi quidem credere; ſperare autem non in illo, ſed in Deo debuiſſe. Contra verò illi faciebant; Moſi non credebant, & in illo ſperabant. Quemadmodum ergo ante eos reprehendens dixit, *Scrutamini ſcripturas, quia vos putatis in ipſis vitam æternam habere*; ita nunc dicit de Moſe, *In quo vos ſperatis*, vt Euthymius obſeruauit. Vnde colligitur Moſem hoc loco ſcripturam Moſis appellari, in qua illi dicũtur ſpem ſuam poſitam habuiſſe, quia exiſtimabant ſe ceremoniarum, & legalium mãdatorum obſeruatione vitam æternam conſecuturos, *quia ex operibus legis*, vt ait D. Paulus, *non iuſtificatur omnis caro coram illo* Rom. 3. 20. & ad Galat. 2. 16.

Sup. c. 3. 17.

46. *Si enim crederetis Moſi, crederetis forſitan & mihi; de me enim ille ſcripſit.*) G. ἐπιστεύετε ἂν ἐμοί, crederetis vtique mihi. Nec enim dubitantis hoc loco, ſed affirmãtis particula eſt, vt etiam Alcuinus apud D. Thomam adnotauit. Itaque vetuſtiſſimi auctores non vertũt, *crederetis forſitan*, ſed, crederetis mihi, vt alicubi Cyprianus, & Auguſt. lib. 16. contra Fauſtum c. 26. Itaque quòd Rupertus notat propterea dixiſſe forſitan, vt indicaret tã obſtinatos eos eſſe, vt etiamſi Moſi crederent, fortaſſe non eſſent ſibi credituri, locum non habet. Quęrit Leontius cur, cùm de ſe Moſem ſcripſiſſe dixerit, ſcripturæ locum non indicauerit? Eius rei tres rationes affert. Prima eſt, vt eos ad euoluendas, ſcrutandaſque, vt ante dixerat, ſcripturas excitaret. Secunda, vt cogerentur ipſum interrogare, vbinam de ipſo ſcripſiſſet Moſes. Tertiã, ne ſi illis dixiſſet & adhuc nollent credere, maiorem illis pœnam accumularet. Potuit aliam fortaſse probabiliorem addere, propterea certum locum non deſignaſse, vt indicaret Moſem non vno quidem, aut altero loco, ſed vbique de ſe ſcripſiſse. Omnia enim, vt ſupra dicebamus, quæque dicta, quæque facta, quæque conſtituta apud illum commemorantur, aut Chriſtum promittebant, aut venturum ſignificabant.

Cur ſcripturę locum nõ indicauerit Chriſtus.

47. *Si autem illius litteris non creditis, quomodo verbis meis credetis?*) Duplex in his verbis latet antitheſis, ex qua Chriſtus à maiori ad minus per negationem argumentatur. Altera eſt inter Chriſtum, & Moſem, quorum Moſes quidem apud Iudæos maximã, Chriſtus minimam habebat auctoritatem. Altera inter ſcripta, & verba; plùs enim ſcriptis, quàm verbis credere ſolemus, quia magis meditati, atque attenti, magiſque vacuo affectib⁹ animo ſolemus ſcribere, quàm loqui. Si ergo Moſis, cui tantum tribuebant, ſcriptis non credebant; quomodo Chriſti verbis poterant credere, quem legis violatorem, & populi ſeductorẽ arbitrabantur? Quærit Rupertus, qui fieri potuerit, vt in Moſe ſperarent, & tamen illi non crederent? Reſpondet his verbis *Res*, inquit, *nunc exigit, illam, quæ à ſanctis Patribus rectè perſpecta eſt, nõ prætermittere diſtinctionem fidei. Audenter dicunt, quia ſine fide nec infidelis viuit. Nam ſi infidelem percunctari velis, quẽ patrem, aut quam matrem habuerit, protinus reſpõdet illum, atque illam. Quem ſi ſtatim requiras, vtrum nouerit, quando conceptus ſit, vel quando natus, nihil horum ſe noſſe fatebitur, & tamen, quod*

non vidit, credit. Habent etenim infideles fidem, ſed vtinam in Deum, quam ſi haberent, infideles non eſſent. Cum itaque ſit fides, quam infideles quoque habere poſſunt, optimè tenebant, & nunc tenent Iudæi nobiles, & ſanctos patres ſe habuiſſe Abraham, Iſaac, & Iacob, principes, ac duces, Regéſque, & ſacerdotes & turgidam ſpem magno vento ſuperbiæ geſtabant, de illorum meritis nimium præſumentes. At verò ſpem in Deum, vel fidem per quam Abraham, cæteri- A *que patres iuſtificati ſunt, illos non habere, vel habuiſſe ſatis vſque hodie manifeſtum eſt.* Breuiùs erat, & clariùs, credidiſſe eos Moſi, quia generaliter credebant omnia, quæ ille ſcripſerat, eſſe vera; non credidiſſe, quia alio credebant ſenſu, quàm ab eo dicta erant. Nec enim legem illis dederat, vt in lege ſecuri hærerent, ſed vt per legem ad Chriſtum venirent: illi verò relicto Chriſto in ſola lege ſibi placebant.

CAPVT VI.

1. POST hæc abijt Ieſus trans mare Galilææ, quod eſt Ti- Mat.14.b.13
beriadis: 2. & ſequebatur eum multitudo magna, quia Mar.6.c.32. Luc.9.b.10
videbant ſigna, quæ faciebat ſuper his, qui infirmaban-
tur. 3. Subijt ergo in montem Ieſus: & ibi ſedebat cum
diſcipulis ſuis. 4. Erat autem proximum Paſcha dies
feſtus Iudæorum. 5. Cum ſubleuaſſet ergo oculos Ie-
ſus, & vidiſſet quia multitudo maxima venit ad eum, di-
xit ad Philippum: Vnde ememus panes, vt manducent hi? 6. Hoc autem dice-
bat tentans eum: ipſe enim ſciebat quid eſſet facturus. 7. Reſpondit ei Philippus:
Ducentorum denariorum panes non ſufficiunt eis, vt vnuſquiſque modicum quid
accipiat. 8. Dicit ei vnus ex diſcipulis eius, Andreas frater Simonis Petri: 9. Eſt
puer vnus hic, qui habet quinque panes ordeaceos, & duos piſces: ſed hæc quid
ſunt inter tantos? 10. Dixit ergo Ieſus: Facite homines diſcumbere. Erat autem
fœnum multum in loco. Diſcubuerunt ergo viri, numero quaſi quinque millia.
11. Accepit ergo Ieſus panes: & cum gratias egiſſet, diſtribuit diſcumbentibus: ſi-
militer & ex piſcibus quantum volebant. 12. Vt autem impleti ſunt, dixit diſci-
pulis ſuis: Colligite quæ ſuperauerunt fragmenta, ne pereant. 13. Collegerũt ergo,
& impleuerunt duodecim cophinos fragmentorum ex quinque panibus ordea-
ceis, quæ ſuperfuerunt his, qui manducauerant. 14. Illi ergo homines cum vidiſ-
ſent quod Ieſus fecerat ſignum, dicebant: Quia hic eſt vere propheta, qui ventu-
rus eſt in mundum. 15. Ieſus ergo cum cognouiſſet quia venturi eſſent vt raperẽt
eum, & facerent eum regem, fugit iterum in montem ipſe ſolus. 16. Vt autem
ſero factum eſt, deſcenderunt diſcipuli eius ad mare. 17. Et cum aſcendiſſent na- Mat.14.c.23 Mar.6.f.46
uim, venerunt trans mare in Capharnaum: & tenebræ iam factæ erant: & non
venerat ad eos Ieſus. 18. Mare autem, vento magno flante, exurgebat. 19. Cum
remigaſſent ergo quaſi ſtadia viginti quinque aut triginta, vident Ieſum ambulan-
tem ſupra mare, & proximum naui fieri, & timuerunt. 20. Ille autem dicit eis:
Ego ſum, nolite timere. 21. Voluerunt ergo accipere eum in nauim: & ſtatim
nauis fuit ad terram, in quam ibant. 22. Altera die, turba, quæ ſtabat trans mare,
vidit quia nauicula alia non erat ibi niſi vna, & quia non introiſſet cum diſcipulis
ſuis Ieſus in nauim, ſed ſoli diſcipuli eius abijſſent: 23. aliæ vero ſuperuenerunt
naues à Tiberiade iuxta locum vbi manducauerant panem, gratias agente Domi-

no. 24. Cum ergo vidiſſet turba quia Ieſus non eſſet ibi, neque diſcipuli eius,
aſcenderunt in nauiculas, & venerunt Capharnaum quærentes Ieſum. 25. Et
cum inueniſſent eum trans mare, dixerunt ei: Rabbi, quando huc veniſti? 26.
Reſpondit eis Ieſus, & dixit: Amen, amen dico vobis: quæritis me non quia vi-
diſtis ſigna, ſed quia manducaſtis ex panibus, & ſaturati eſtis. 27. Operamini
non cibum, qui perit, ſed qui permanet in vitam æternam, quem Filius hominis
Sup.1. c.12. Matth.3.d.17.& 17.a.5 Ioan.5.d.23 dabit vobis. Hunc enim Pater ſignauit Deus. 28. Dixerunt ergo ad eum: Quid
faciemus vt operemur opera Dei? 29. Reſpondit Ieſus, & dixit eis: Hoc eſt
opus Dei, vt credatis in eum quem miſit ille. 30. Dixerunt ergo ei: Quod ergo
tu facis ſignum vt videamus, & credamus tibi? quid operaris? 31. Patres noſtri
Exod.16. c.14. manducauerunt manna in deſerto, ſicut ſcriptum eſt: Panem de cælo dedit eis
Num.11. b.7. manducare. 32. Dixit ergo eis Ieſus: Amen, amen dico vobis: Non Moyſes de-
Pſ.77. c.24 Sap.16.c.20 dit vobis panem de cælo, ſed Pater meus dat vobis panem de cælo verum. 33. Pa-
nis enim Dei eſt, qui de cælo deſcendit, & dat vitam mundo. 34. Dixerunt ergo
ad eum: Domine, ſemper da nobis panem hunc. 35. Dixit autem ei Ieſus: Ego
Eccleſ. 24. c.29. ſum panis vitæ: qui venit ad me, non eſuriet: & qui credit in me, non ſitiet vm-
quam. 36. Sed dixi vobis quia & vidiſtis me, & non creditis. 37. Omne, quod
dat mihi pater, ad me veniet: & eum, qui venit ad me, non eijciam foras: 38.
quia deſcendi de cælo, non vt faciam voluntatem meam, ſed voluntatem eius, qui
miſit me. 39. Hæc eſt autem voluntas eius, qui miſit me, Patris: vt omne, quod
dedit mihi, non perdam ex eo, ſed reſuſcitem illud in nouiſſimo die. 40. Hæc
eſt autem voluntas Patris mei, qui miſit me: vt omnis, qui videt Filium, & cre-
dit in eum, habeat vitam æternam, & ego reſuſcitabo eum in nouiſſimo die. 41.
Murmurabant ergo Iudæi de illo, quia dixiſſet: Ego ſum panis viuus, qui de cælo
Matthęi 13. g.55. deſcendi, 42. & dicebant: Nonne hic eſt Ieſus filius Ioſeph, cuius nos nouimus
patrem, & matrem? Quomodo ergo dicit hic: Quia de cælo deſcendi? 43. Re-
ſpondit ergo Ieſus, & dixit eis: Nolite murmurare in inuicem: 44. nemo poteſt
venire ad me, niſi Pater, qui miſit me, traxerit eum: & ego reſuſcitabo eum in
Iſa.54.c.13. nouiſſimo die. 45. Eſt ſcriptum in Prophetis: Et erunt omnes docibiles Dei. Om-
nis, qui audiuit à Patre, & didicit, venit ad me. 46. Non quia Patrem vidit
Matthęi 11. d.27. quiſquam, niſi is, qui eſt à Deo, hic vidit Patrem. 47. Amen, amen dico vobis:
Exod.16. c.13. Qui credit in me, habet vitam æternam. 48. Ego ſum panis vitæ. 49. Patres ve-
ſtri manducauerunt manna in deſerto, & mortui ſunt. 50. Hic eſt panis de cælo
deſcendens: vt ſi quis ex ipſo manducauerit, non moriatur. 51. Ego ſum panis
viuus, qui de cælo deſcendi. 52. Si quis manducauerit ex hoc pane, viuet in æter-
num: & panis, quem ego dabo, caro mea eſt pro mundi vita. 53. Litigabant er-
go Iudæi ad inuicem, dicentes: Quomodo poteſt hic nobis carnem ſuam dare ad
manducandum? 54. Dixit ergo eis Ieſus: Amen, amen dico vobis: Niſi man-
ducaueritis carnem Filij hominis, & biberitis eius ſanguinem, non habebitis vi-
tam in vobis. 55. Qui manducat meam carnem, & bibit meum ſanguinem, ha-
1. Corinth. 11.f.27. bet vitam æternam: & ego reſuſcitabo eum in nouiſſimo die. 56. Caro enim mea
vere eſt cibus: & ſanguis meus, vere eſt potus. 57. qui manducat meam carnem, &
bibit meum ſanguinem, in me manet, & ego in illo. 58. Sicut miſit me viuens Pa-
ter, & ego viuo propter Patrem: & qui manducat me, & ipſe viuet propter me.
59. Hic eſt panis, qui de cælo deſcendit. Non ſicut manducauerunt patres veſtri
manna, & mortui ſunt. Qui manducat hunc panem, viuet in æternum. 60. Hæc

dixit in ſynagoga docens, in Capharnaum. 61. Multi ergo audientes ex diſcipu-
lis eius, dixerunt: Durus eſt hic ſermo, & quis poteſt eum audire? 62. Sciens au-
cap.3.6.31. tem Ieſus apud ſemetipſum quia murmurarent de hoc diſcipuli eius, dixit eis: Hoc
vos ſcandalizat? 63. Si ergo videritis Filium hominis aſcendentem vbi erat prius?
64. Spiritus eſt, qui viuificat: caro non prodeſt quidquam, verba, quæ ego locu-
tus ſum vobis, ſpiritus & vita ſunt. 65. Sed ſunt quidam ex vobis, qui non cre-
dunt. Sciebat enim ab initio Ieſus qui eſſent non credentes, & quis traditurus eſſet
eum. 66. Et dicebat: Propterea dixi vobis, quia nemo poteſt venire ad me, niſi
fuerit ei datum à Patre meo. 67. Ex hoc multi diſcipulorum eius abierunt retro:
& iam non cum illo ambulabant. 68. Dixit ergo Ieſus ad duodecim: Nũquid &
vos vultis abire? 69. Reſpondit ergo ei Simon Petrus: Domine, ad quem ibimus?
Mat.16.c.16 verba vitæ æternæ habes. 70. & nos credidimus, & cognouimus quia tu es Chri-
Mar.8.c.29 Luc.9.b.20 ſtus Filius Dei. 71. Reſpondit eis Ieſus: Nonne ego vos duodecim elegi: & ex vo-
bis vnus diabolus eſt? 72. Dicebat autem Iudam Simonis Iſcariotem: hic enim
erat traditurus eum, cum eſſet vnus ex duodecim.

IN CAPVT VI.

1. POST *hæc abijt Ieſus trans mare Galilææ, quod eſt Tiberiadis.*) Quo tẽpore geſta fuerint, quę hoc loco Ioannes narrat, apud Matth. c. 14.13. diſputauimus; ibi non ſolùm temporis, ſed totius etiam hiſtoriæ huius explicationem videre lector poterit. Duo tantùm hîc quæri poſſunt, quæ illic non ſunt à nobis explicata. Alterum quantum temporis ſpatium per particulam illam *Poſt hæc*, ſignificetur, id eſt quantum temporis interceſſerit inter ea, quæ ſuperiore capite narrata ſunt, & ea quæ modò narrantur. Alterum cur Ioannes tam multis prætermiſſis rebus Ioannis Baptiſtæ morte, miſſione ad prędicandum Apoſtolorum, aliiſque multis, quas geri à Chriſto eo interuallo neceſſe fuit, & alij Euangeliſtæ commemorarunt, ſolam hanc recitet hiſtoriam, quæ ſatis iam ab alijs narrata eſſe videbatur, præſertim cùm ea ſe tãtùm voluiſſe ſcribere profiteri videatur, quæ ab alijs eſſent tribus Euangeliſtis prætermiſſa. Prima quæſtio ex ijs, quæ diximus c.5.1. facilè ſoluitur. Probauimus enim illic ea, quæ ſuperiore capite dicta ſunt, in feſto Pentecoſtes facta fuiſſe; quæ autem hîc Ioannes narrat, appropinquante iam Paſcha contigiſſe dicit ver. 4. Neceſſe ergo eſt decem circiter mẽſes inter illam, & hanc hiſtoriam interceſſiſſe. Nam non diuerſo, ſed eodem accidiſſe anno nemo dubitat, & facilè ex ijs, quæ illic diximus, probari poteſt. Altera quæſtio ex coniectura eorum, quæ in hoc capite ſcribit Ioannes, explicari poteſt. Scribit multa, quæ Chriſtus huius occaſione miraculi & de corpore, & ſanguine ſuo diſputauit, quæ explicare Ioannes, vt geſta fuerant, niſi explicata occaſione non potuit. Adde quòd in hoc ipſo miraculo multa narrat, quæ fuerant ab alijs Euangeliſtis prætermiſſa, factum hoc eſſe prope Paſchæ tempus ver. 4. Philippum à Chriſto interrogatum, *unde ememus panes, vt manducent hi?* ver. 5. turbam viſo miraculo clamaſſe, *hic eſt vere Propheta*, ver. 14. voluiſſe Chriſtum Regem facere; eum ea de cauſa fugiſſe, ver. 15. Cætera vſque ad verſum 14. apud Matth. explicauimus.

Ioannes ab alijs prætermiſſa ſcribere ſe profitetur.

14. *Illi ergo homines cùm vidiſſent, quod Ieſus fecerat ſignum, dicebant, quia hic eſt verè Propheta, qui venturus eſt in mundum.*) Exponit Euangeliſta, quis fructus miraculum conſecutus ſit, quod alij Euangeliſtæ non dixerant; homines magnitudine miraculi commotos exiſtimaſſe eum eſſe Prophetam illum, qui promiſſus fuerat Deut. 18. 15. *Prophetam de gente tua, & de fratribus tuis ſicut me, ſuſcitabit tibi Dominus Deus tuus, ipſum audies*; nam ad eum locum hîc turbam alludere dubium nõ eſt, & omnes auctores notant. Nec enim qualemcunque Prophetam eſſe dicunt, ſed addito emphatico articulo ὁ προφήτης Prophetam illum, & adiuncto aduerbio ἀληθῶς *verè*, & deſcriptione, *qui venturus eſt in mundum*, ὁ ἐρχόμενος qui venturus erat, quem expectabamus. Sic enim Meſſiam deſcribunt. Prophetam vocant non à rebus futuris prædicendis, quum nihil dum ab eo prædictum ſcirent, ſed Hebræorum conſuetudine, qui, vt alibi docuimus, omnes viros ſanctos, omnes doctores à Deo miſſos Prophetas vocant, ſicut & Ioannes Baptiſta cùm nihil futurum inueniatur prædixiſſe, *Propheta* tamen, *& plus quàm Propheta* dictus eſt Matthæi 11. 9. & 14. 5. Quanquam D. Auguſtinus tract. 24. propter prædictionem Prophetam putat vocatum hoc loco Chriſtum. Duplex hîc quęſtio, altera eſt, quid cauſæ fuerit, cur cùm tam multa iam ante, & maiora fortaſſe, quàm hoc tempore miracula vidiſſent, nunquam ante Prophetam, & Regem eſſe exiſtimauerint; hoc viſo miraculo Prophetam eſſe dixerint, & Regem facere voluerint. Cauſam hanc eius rei Cyrillus indicat, quòd qui

Propheta venturus dictus Meſſias.

Hebræi Prophetas omnes ſanctos, & Deo miſſos vocabant.

alia miracula viderant, Iudęi; qui hoc viderunt; Galilęi fuerint, & propenſiores Galilęi, quàm Iudęi ad fidem fuerint. At plura priùs Chriſtus in Galilæa, quàm in Iudæa miracula fecerat. In Galilęa aquam mutauerat in vinum, capite 2. 9. Reguli filium curauerat, cap. 4. 50. & multa alia, quę Matthæus cap. 8. & 9. perſcribit. In Iudæa vix aliud ab eo ante id tempus miraculum factum legimus, quàm quòd illum in piſcina ſanauerat paralyticum, capite 5. 9. Meliùs Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius gulæ hoc tribuunt; Prophetam acclamaſſe, quia pane eos ſaturauerat, quaſi proprium Prophetæ eſſet homines pane, ac non potiùs verbo Dei paſcere, increpare, corripere. Ego auaritiæ potiùs, & carnali Iudæorum ſenſui, quàm gulæ tribuo. Adeo in bona temporalia defixi erant, vt nihil ſupra cogitare viderentur, ſuúmque Meſſiam ea potiſſimùm re definirent, quòd ſe omnes diuites facturus eſſet. Cùm ergo vidiſſent eum paucos panes ita multiplicaſſe, vt quinque hominum millia ſaturaſſet, inueniſſe ſe, qualem animo ſibi finxerant, Meſſiam putauerunt; qui omni ſe rerum copia locupletare poſſet. At etiam viderant aquam in vinum mutaſſe, quod eandem auaritiam irritare poterat. Viderant ſanè, ſed pauci priuata in domo; hoc autem miraculum pluſquam quinque hominum millia viderunt. Et illud erat primum, itaque minùs commouere homines potuit, vt Meſſiam eſſe cogitarent; hoc in eo genere erat ſecundum, vnde colligere potuerunt Meſſiam eſſe, qui non ſemel, ſed bis iam, quæ ad vſum vitæ neceſſaria ſunt, mirabiliter ſuppeditaſſet. Altera quæſtio, cur non maiorem ex eo miraculo opinionem de eo conceperint, quàm vt exiſtimarent eſſe Prophetam, vt Leontius, Auguſtinus, & Rupertus adnotauerunt. Solutio eadem, quæ ſuperioris quæſtionis eſſe poteſt. Terreni, & carnales homines, vt ait Leontius, nihil niſi terrenum, & carnale cogitabant. Et cum colligere deberent eſſe Deum, qui, quas ipſe feciſſet, creaturas, prout vellet, multiplicaret; Prophetam modò eſſe, & Regem fingunt, qui, quæ ipſi maximè cupiebant, bona dare poſset.

15. *Ieſus ergo cùm cognouiſſet, quia venturi eſſent, vt raperent eum, & facerent eum Regem, fugit iterum in montem ipſe ſolus.*) Cognouit aut ex verbis, vel ſigno aliquo; aut, quod multo eſt probabilius, ex ſolis, quas ipſe perſpiciebat, eorum cogitationibus, vt & Leontius exiſtimat. Hoc ergo modo cum cognouiſſet eos venturos eſſe, hoc eſt venire velle, aut fore vt venirent, ſi expectaret, vt ipſum raperent, ac Regem facerent, aufugit. Quid? an verus non erat Rex? Erat ſanè; ſed generis alterius, quàm illi eum facere volebant. Erat tanquam Deus omnium hominum, omnium rerum Rex; volebant illi nõ vt Deum, ſed vt hominem proprium ſibi Regem facere. Pręterea etiam vt homo Rex erat, ſed ſpiritualis. *Regnum*, inquit, *meum nõ eſt de hoc mundo:* illi autem volebant Regem eum temporalem facere. Denique regnum illud ipſum ſpirituale nõdum aduenerat; *quotidie* enim, vt ait Auguſt. *vt adueniat rogamus. Aduenìet cum poſiti fuerint inimici eius* ſcabellum pedum eius; illi verò volebant regnandi tempus pręuenire. *Venerat modò*, inquit Auguſt. & Beda, *non iam regnare, quomodo regnaturus eſt in eo, quod dicimus, Adueniat regnum tuum. Semper ille quidem cum Patre regnat, ſecundum quod eſt filius Dei, verbũ Dei, verbum, per quod facta ſunt omnia. Prædixerunt autem Prophetæ regnum*

Chriſtus qualis Rex eſſet.

Infer. cap. 18. 36.

Libro 2. de ſermone Domini in monte, & epiſ. 121. ad Probam. Pſal. 109. 1. Tract. 25.

Matt. 6. 10.

A *eius, etiam ſecundum quod homo factus eſt Chriſtus, & fecit fideles ſuos Chriſtianos. Erit enim regnum Chriſtianorũ, quod modò colligitur, quod modò comparatur, quod modò emitur ſanguine Chriſti. Erit aliquando manifeſtum regnum eius, quando aperta erit claritas ſanctorum, poſt iudicium ab eo factum; quod iudicium ſupra ipſe dixit, quod filius hominis facturus ſit; de quo etiam Apoſtolus dixit, Cùm tradiderit regnum Deo, & Patri. Vnde etiam ipſe ait, Venite benedicti patris mei, percipite regnum, quod vobis paratum eſt ab initio mundi. Diſcipuli autem, & turba credentes in eum, putauerant eum ſic veniſſe, vt etiam regnaret. Hoc eſt velle rapere, &*
B *Regem facere, præuenire velle tempus eius, quod ipſe apud ſe occultabat, vt opportunè proderet, & opportunè in fine ſæculi declararet.* Indicat igitur Auguſtinus verbum illud *raperent* hanc vim habere, vt ſignificet pręuenire, præripere. Potiùs tamen videtur violentiam ſignificare, vt ſenſus ſit voluiſſe eos Chriſtum etiam repugnantem Regem facere, id eſt declarare, proclamare. Hoc ille vt deuitaret, ſolus aufugit, non ſolùm modeſtia, vt Chryſoſtomus, Leontius, Theophylactus, & Euthymius exiſtimãt, & vt doceret nos honores humanos fugere; ſed etiam ne ſeceſſio aliqua Iudęorum,
C atque rebellio aduerſus Romanos ea occaſione fieret, quæ Euangelij prædicationem, & redemptionis myſterium impediret. Quod dicit Euangeliſta fugiſſe *iterum in montem*, indicat etiã ante fugiſſe, quod ipſe quidem Ioannes ante narrauerat, ver. 3. Quod autem addit fugiſſe ſolum, ita omnes intelligunt, vt non ſolùm turba, ſed diſcipulis etiam ſuis relictis fugerit; idque ex duobus ſequentibus verſibus eſt manifeſtum. Itaque eius rei cauſa à nonnullis quæritur, cur ne diſcipulos quidem ſuos ſequi ſe voluerit. Auguſtinus, & Beda docere videntur ideo fu-
D giſſe ſolum, vt indicaret ſolum ſe in montem, id eſt in cælum aſcenſurum. Quis enim *aſcendit in cælum, niſi qui deſcendit de cælo?* Sed hoc myſticum videtur eſſe. Theophylactus putat ideo feciſſe, vt diſcipulorum probaret in ſe amorem, atque conſtantiam, quid acturi ſoli eſſent. Sic matres ſolent infantes ad breue tempus relinquere, ſéque abſcondere, vt experiantur, quid ſoli agant, quomodo plorent, quomodo ſe matrem amare oſtendant, quomodo ea abſente viuere nõ poſſe. Magis, vt opinor, ad rem accommodata ratio eſt, vt dicamus id-
E circo relictis etiam diſcipulis effugiſſe, vt omnem prorſus à ſe regni ſpeciem, affectationémque remoueret. Poterat enim duodecim Apoſtolorum comitatus aliquod regni ſpecimen prę ſe ferre. A nemine quæri video, qua ratione ſolus fugere potuerit, certè fugientem, & diſcipuli, & turba omnis, quæ aderat, videre potuit; cur ergo ſaltem diſcipuli, quò fugere videbant, non ſequebantur; quod & turbam ante feciſſe legimus, cùm in eundem priùs montem ſeceſſiſſet? Matthæi 14. 23. Hoc ipſo
F quòd nec illi, qui eum Regem facere volebant, nec ipſius eum diſcipuli ſecuti ſunt, non ſolùm probabilem, ſed pene certam ego coniecturam facio Chriſtum ſe inuiſibilem reddidiſſe, atque ita ab oculis eorum, qui aderant, euanuiſſe, vt neſcirent, quã quóue ſe contuliſſet; itaque ſequi non potuiſſe. Quod eò libentiùs dico, quòd negant Caluiniſtę inuiſibilem ſe facere potuiſſe, ne concedere cogantur & in Eucharistiæ ſacramento, quamuis non videatur, eſſe poſſe. Notent igitur hunc locum, qui diſputaturi cum illis ſunt. Vnus adhuc ſoluendus eſt nodus. Matthæus capite 14. 23.

Cap. 5. 27. 1. ad Cor. 15. 24. Matth. 25. 34.

Cur ſolus fugerit Chriſtus.

Sup. c. 3. 13. ad Epheſ. 4. 9.

hunc

hunc ipſum Chriſti ſecundum in mõtem aſcenſum exponens, non ſcribi aſcendiſſe vt fugeret, ſed vt oraret. In promptu eſt ratio, non narrauerat Matthæus, quomodo qui quinque panibus ſatiati fuerãt, Regem Chriſtum conſtituere voluiſſent, ideo non potuit dicere fugiſſe. Dixit autem aſcendiſſe, vt oraret, quia ea de cauſa in montem potiùs, quàm alium in locum fugit, vt remotus à tumultu commodiùs oraret.

16. *Vt autem ſero factum eſt.*) Hoc ideo Euangeliſta videtur dicere, vt indicet diſcipulos in eodem loco manſiſſe vſque ad noctem Chriſtum expectantes, ſperanteſque fore, vt eundem in locum, vnde ſeſe ſubduxerat, ad eos reuerteretur. Cùm autem vidiſſent noctem ingruere, neque veniſſe eum; conſcendiſſe nauiculã, vt irent in Capharnaum, vbi ſciebant eum frequentem eſſe ſolere, vt eum ibi quærerent. Tota hiſtoria vſque ad ver. 21. apud Matthæum c. 14. 23. explicata à nobis eſt.

22. *Altera die.*) G. Τῇ ἐπαύριον, ſequenti die, poſtridie eius diei, quo Ieſus ſolus aufugerat, & diſcipuli ex altera ripa diſceſſerant.

Turba, quæ ſtabat trans mare.) G. ὁ ἑστηκώς, quæ ſteterat pridie eius diei trans mare, id eſt in loco, vbi Chriſtus panes multiplicauerat, vnde ſeſe ſubduxerat, & vnde diſcipuli ſoluerant, vt venirent Capharnaum. Quo autem modo dicat *trans mare*, cum vterque locus, & vnde ſoluerant, & quo appulerant ad eandem lacus ripam eſſet, facilè explicatur. Quia ſinuoſus lacus erat, nec terra ab vno loco in alium eiuſdem etiam ripæ, niſi per longas ambages veniri poterat, mari verò breui compendio traijciebatur, trans mare vterque locus alterius comparatione eſſe dicebatur. Hæc communis omnium ſententia eſt. Nos alia etiam ratione poſſumus explicare, trans mare omnia loca dicebantur, quæ venientibus ab Ægypto Iudæis, antequam Iordanem traieciſſent, vltra Iordanem, & lacum erant, vt Matth. 4. 15. multis docuimus exemplis. Maior hîc nobis quæſtio explicanda eſſet, quomodo hæc Capharnaum accidere potuerint, cùm Matthæus, & Marcus tunc accidiſſe dicant, cùm in terram Geraſenorum nauigarent; niſi eam iam apud Matthæum explicaſſemus. Narrat igitur Ioannes turbam illam hominum, quæ pridie eius diei in altera parte ſinus quinque panibus ſaturata fuerat, veniſſe Capharnaum, vidiſſeque non niſi vnam ibi eſſe nauiculam, qua diſcipuli traieciſſent, cùm ſcirent Chriſtum in eandem nauim non introijſſe, cùm diſcipuli ſoluerent. Quod ideo Ioannes narrat, vt oſtendat non ſolùm diſcipulos, ſed totam etiam quinque millium hominum turbam cognouiſſe Chriſtum ſine vllo nauis adiumento mare traieciſſe, eiúſque miraculi innumerabiles fuiſſe teſtes. Non intelligo, quod Euthymius dicit, imperfectum hîc eſſe ſermonem.

Trãs mare dicebantur eſſe loca, quæ vltra Iordanem erant venientibus ab Aegypto.

23. *Aliæ vero ſuperuenerunt naues à Tiberiade.*) Poterat lector addubitare, ſi non erat alia nauis, quàm ea, qua Chriſti diſcipuli traiecerant, quomodo potuerit tanta hominum multitudo traijcere. Occurrit Euangeliſta dubitationi, veniſſe alias poſtea naues à Tiberiade, quibus traiecerint, veneríntque Capharnaum, vt Chriſtum quærerent.

Iuxta locum, vbi manducauerant panem gratias agente Domino.) Venerunt, inquam, aliæ naues à Tiberiade verſus locum illum, vbi miraculum illud quinque panũ ad Chriſti benedictionem factum fuerat. Hoc

A enim eſt εὐχαριστήσαντος τοῦ κυρίου, *gratias agente Domino*, id eſt panes benedicẽte, vt multiplicarẽtur, vt Matth. 14. 19. diſputauimus.

24. *Cum ergo vidiſſet turba, quia Ieſus non eſſet ibi, neque diſcipuli eius.*) Cum ſe, & à Chriſto, & ab eius diſcipulis relictam videret, credenteſque non eſſe eò Chriſtum rediturum, cùm non ſolùm ipſe, ſed tota etiam eius familia diſceſſiſſet, decreuit ire Capharnaum, vt eum ibi conquireret. Eò enim viderant eius diſcipulos nauigaſſe.

25. *Et cum inueniſſent eum trans mare.*) Traiecto mari, B id eſt ſinu lacus, qui erat inter locum, vbi miraculum panum factum fuerat, & Capharnaum. Vide quæ ver. 22. dicta ſunt.

Rabbi quando huc veniſti?) Videbant eum non potuiſſe eò terra niſi longo multorum dierum itinere venire, & vnam tantùm interceſſiſſe noctem. Videbant mari nauigando venire non potuiſſe, quia vt dixit ver. 22. nauim non habebat. Interrogant ergo nõ quomodo venerit, ne quid de eius per mare ambulatione ſuſpicari videantur; ſed quando venerit, vt ex tempore, & ex eius reſponſo colligant quo- C modo venerit. Nam ſi tunc venerat, credi poterat aliqua alia naui, quàm alibi poſtea inueniſſet, aduectum eſſe; ſin iam nuper venerat, non poterat niſi miraculo per mare, aut per aëra mométo breui temporis veniſſe.

26. *Reſpondit eis Ieſus, Amen amen dico vobis, quæritis me, non quia vidiſtis ſigna, ſed quia manducaſtis ex panibus, & ſaturati eſtis.*) Non reſpondet Chriſtus ad id, quod illi rogabant, quando eò veniſſet, credo, quòd indignam reſponſo quæſtionem iudicauerit; ſiue quòd curioſa, ſiue quòd adulatoria eſſet, vt D Chryſoſtomus, atque Cyrillus indicant. Non verbis, ſed animo reſpondet. Videbantur illi blandè, & adulatoriè rogaſſe, *Rabbi quando huc veniſti*, vt indicarent ſe noſſe eum; eos enim eſſe, qui pridie eius diei quinque ab eo multiplicatis panibus ſaturati fuerant, vt aliud ab eo ſimile miraculum elicerent, quo iterum ſaturarentur, vt Chryſoſtomus, & Theophylactus exiſtimant. Propterea relicta quæſtione, quam verbis proponebant, ad mentem eorum, cogitationémque reſpondet, indicans ſe ea ratione Deum eſſe, qui eorum cognitas haberet cogitationes, eóſque, E vt ait Theophylactus, ad maiorem incitaret fidem. Reſpondet autem non ſimpliciter, ſed reprehenſione quadam, vt Chryſoſtomus, Cyrillus, Leontius, Theophylactus, & Euthymius obſeruant, *vt oſtendat ſe*, inquit Chryſoſtomus, *humanam gloriam non quærere, neque vllis delectari adulationibus.* Vtitur autem non prorſus aſpera, atque auſtera, ſed moderata reprehenſione, vt Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius animaduertunt. Nec enim dicit, O homines guloſos & intemperantes, O ignauos ventres, F ſed blandiore manu vulnus leuiter attingit. *Quæritis me, non quia vidiſtis ſigna, ſed quia manducaſtis ex panibus, & ſaturati eſtis.* Nempe ſanare eos, non perdere volebat. Quid autem eſt quod dicit? *Quæritis me, non quia vidiſtis ſigna, ſed quia manducaſtis ex panibus?* An illud ipſum, quod ex tam paucis panibus tam multa hominum millia manducauerant ſignum non fuerat? & quia id viderant, eum ſequebantur? An non Ioannes dixerat verſu 2. *ſequebatur eum multitudo magna, quia videbant ſigna, quæ faciebat?* Voluit Chriſtus dicere in illis ipſis miraculis non quærere eos, quod ſpirituale, ſed quod

In miraculis nõ quod ſpirituale, ſed quod carnale erat quærebant Iudæi.

carnale erat; non fructum animę, ſed corporis. Fructus animæ erat, vt ex miraculis crederent Chriſtum verum Dei filium, verúmque Deum eſſe, quod illi non credebant: fructus corporis, vt ſaturarentur, vt ſperarent fore, vt ſe Chriſtus locupletaret, frumento, vino, oleo, cæteriſque rebus ad vitam neceſſariis multiplicatis. Per panem enim hoc loco res omnes ad vitam ſuſtentandam neceſſarias intelligit, vt Gregorius obſeruauit lib.23. Moralium, cap.26. Hoc ſenſu Auguſtinus, & Beda interpretantur.

Tract.25. *Propter carnem me quæritis*, inquit Auguſt. *non propter ſpiritum. Quàm multi non quærunt Ieſum, niſi vt illis faciat bene ſecundùm tempus. Alius negotium habet, quærit interceſſionem clericorum; alius premitur à potentiore, fugit ad Eccleſiam; alius pro ſe vult interueniri apud eum, apud quem parum valet. Ille ſic, ille ſic, impletur quotidie talibus Eccleſia. Vix quæritur Ieſus propter Ieſum.*

Vix quæritur Ieſus propter Ieſum. Hoc ipſum quod D. Auguſtinus queritur, D. Paulus ſuo iam tempore querebatur.

ad Philipp. 2.21. *Omnes*, inquit, *quæ ſua ſunt quærunt, non quæ Ieſu Chriſti.* Vero ſimile eſt non omnes, qui eò ad Chriſtum venerant, eo animo veniſſe, vt ab eo iterum pane ſaturarentur, ſed quia plerique eo animo veniebant, quod plerique faciebant, vſitato loquendi more omnes facere dicuntur.

27. *Operamini non cibum, qui perit, ſed qui permanet in vitam æternam, quem filius hominis dabit vobis.*) Sumpta occaſione à corporali, quem illi quærebant cibo, ad ſpiritualem cibum transfert. Quemadmodum Samaritanam illam mulierem ab aqua corporea, de qua loquebatur, ad ſpiritualem traduxit, cap.4.10. vt D. Auguſtinus adnotauit. Quæri poteſt, quid hoc loco ſignificet *operamini*. Quod ante dixerat *quæritis*, nunc dicit *operamini*. *Quæritis*, inquit, *me, quia manducaſtis ex panibus, & ſaturati eſtis.* Hoc eſt non quęritis me, ſed panem; ne quæratis panem, ſed me. Hoc eſt, *operamini non cibum, qui perit, ſed qui permanet in vitam æternam.* Maiorem tamen vim habet operandi verbum quàm quærendi, & illi quodammodo opponitur. Quærere enim hoc loco eſt cibum nullo labore, ſed ab alio ſuppeditatum habere velle. Hac enim ratione Chriſtum illi ſequebantur, vt ab eo otioſi, & nihil agentes paſcerentur, experti factam ab eo multiplicationem panis. Exhortatur ergo eos, & vt alium quęrant meliorem panem, & vt alia ratione quærant, non otioſi, nõ deſides, ſed laborantes, & quemadmodum primo homini dictum eſt *in ſudore vultus ſui.*

Gen.3.19. Hoc eſt ἐργάζεσθε *operamini*. Eodem enim modo dicit, *operamini cibum*, quo dicit D. Paulus Philip.2.12. *Cum metu, & tremore veſtram ſalutem operamini*, id eſt propriis operibus, & diligentia Dei adiuuante gratia meremini. Sic ſolemus Hiſpanicè, Italicè, Gallicè vulgo loqui, lucrari ſuam vitam, id eſt operari cibũ.

Theodor. Beza in Annot. Itaque ineptè magnus quidam, vt ſibi ipſe videtur, hæreticorum interpres vertit, Operemini cibo. Nam vt operari cibum minùs Latinè dicatur, ſignificantiùs tamen dictum eſt.

Vſus loci huius ad cõfirmandũ Eccleſiaſticum dogma de iuſtificatione. Vſui ergo hic locus eſt, ad confirmandum Eccleſiaſticum dogma, nos etiam cum diuina gratia iuſtificationem noſtram operari; ſic enim loquar, nec otioſos, ſed aliquid agentes iuſtificari. Quem intelligat cibum, *qui non perit, ſed permanet in vitam æternam*, diſputari ſolet. Hinc enim initium magnę illius, & hoc temporis nimium agitatæ quæſtionis naſcitur, num Chriſtus hoc capite de Euchariſtiæ loquatur ſacramento. Quam quæſtionem poſtea ver.52. explicaturi ſumus. Interim hoc habeamus, illic quidem de ſacramento propriè agere; hìc

Chriſtus hic de iis agit, quibus vita æterna parari poteſt.

A communiter, & de ſacramento, & de fide, & de gratia, & de rebus omnibus, quibus vita ęterna parari poteſt. Se igitur ipſum cibum vocat, quemadmodum D. Auguſtinus, & Beda docent; ſe tamen ipſum non ſolùm fide, cui ſi nihil accedat, ad vitam æternam ſatis non eſt; ſed & caritate, & ſacramento, & bonorum operum imitatione, & quocunque alio ſiue corporali, ſiue ſpirituali modo apprehenſum. Non enim eſt generalis reſtringenda ſententia, aut ad fidem, vt Apollinarius in Grecorum Catena, & Philaſtrius in catalogo hęreticorum faciunt; nec ad

B ſolam Dei voluntatem, de qua Chriſtus alibi dixit,

Sup.cap.4.34. *Meus cibus eſt, vt faciam voluntatem eius, qui miſit me*, vt exponit Baſilius in regula 207. Niſi voluntas Dei generaliter etiam accipiatur pro omnibus rebus, quas ad conſequendam vitam æternam facere debemus. Dicit hunc cibum non perire, ſed in vitam ęternam permanere; non quòd ſæpe non pereat; ſed quòd cauſa æternę vitæ ſit. Alioqui & bona opera, quæ & ipſa hìc cibum in vitam æternam permanentem vocari diximus, & ſingula momento temporis ſicut & mala; & cuncta huius vitæ termino finiuntur.

C Das eleemoſynam, ieiunas, aut aliquid aliud operis boni facis, ſtatim opus tranſit, quemadmodum cum facis homicidium. Et vt bonis operibus bona opera toto vitę tempore continues; tamen poſt hanc vtiq; vitam ea non exercebis.

Bona opera tranſeũt actu, manent fructu, & effectu. Tranſeunt igitur actu, manent fructu, manent effectu. Dixit autem, *qui non perit*, vt alluderet ad corporalem cibum, qui perit, *in ventrem* enim *vadit*, vt alibi dicit, *& in ſeceſſum emittitur.*

Matthæi 15.17. Illi ergo cibo hunc opponit. Non igitur eodem ſenſu hunc manere, illum perire dicit; ſed hunc quidem effectu manere, illum ſubſtantia perire. Nec

D hac ambiguitate abſurdè ludit, ſed eleganter. Sicut Matth.8.22. *Dimitte mortuos ſepelire mortuos ſuos*; & ſupra cap.4.13. *Omnis, qui bibit ex aqua hac, ſitiet iterum; qui autem biberit ex aqua, quam ego dabo ei, non ſitiet in æternum.* Alio enim ſenſu, qui ſepeliunt, alio qui ſepeliuntur, mortui appellantur; & non eodem modo ſitire, & non ſitire dicitur. Pertinet etiam ad explanationem huius loci, vt dicamus, cur non dixerit, qui permanet in æternum; ſed *qui permanet in vitam æternam*. Agebat de cibo, cuius proprium eſt vitam alere, atque producere, opponitque ſpiritualem ci-

E bum corporali; quòd corporalis ad breue tempus vitam præſtet, ſtatimque corrumpatur; ſpiritualis det vitam æternam. Quod dicit hic Chriſtus metaphora cibi, dicit D. Paulus Galat.6.8. metaphora ſementis, & meſſis. *Qui ſeminat in carne ſua, de carne & metet corruptionem; qui autem ſeminat in ſpiritu, de ſpiritu metet vitam æternam.* Hoc Cyrillus adnotauit. Cur addidit, *quem filius hominis dabit vobis?* Gręcè quidem ambigua oratio eſt, poteſtque relatiuum ὃν & ad cibum, & ad vitam æternam referri, ſed multo meliùs ad cibum, quia de eo diſputabatur. Cur igitur hoc

F addidit? ob tres opinor cauſas. Primùm vt alluderet ad panem illum, quem pridie eius diei illis dederat, quaſi dicat. Qui illum vobis panem dedit, alium vobis, ſi in ipſum credideritis, meliorem dabit. Deinde vt alluderet ad eorum ſtudium, quibuſcum loquebatur. Venerant ad eum eo animo, vt cibum ab eo corporeum quærerent; reſpondet meliorem ſe illis, quàm quem ipſi quærebant, daturum cibum, ſi in ſe credant. Denique vt eos ad fidem, id eſt ad credendum in ſe alliceret promiſſione melioris cibi, quem nemo ipſis pręter ſe vnum dare poſſet. Eodem enim

modo

modo Samaritanam attraxerat.c. 4. 10. *Si ſcires donum Dei, & quis eſt, qui dicit tibi da mihi bibere, tu forſitan petiſſes ab eo, & dediſſet tibi aquam viuam.* Vocauit ſe hìc filium hominis non ſolùm ea cõſuetudine, qua al ibi frequenter vocare ſolet, ſed partim modeſtia, partim vt ſignificaret ſe etiam, vt hominem eum panem daturum eſſe. Hoc olim loco Meſſalianos hæreticos, qui & Euchetæ, id eſt precatores dicti ſunt, abuſos fuiſſe, vt probarent errorem ſuum, non eſſe homini Chriſtiano manibus laborãdum; ſed vſque orationi id eſt ſpirituali cibo inſiſtendum Chryſoſt. Leontius, Theophylact. & Euthym. indicant in huius loci cõmentarijs, & Baſilius regula. 207. Quem illi errorẽ ex D. Paulo facilè refutarunt. *Si quis non vult operari, nec manducet.* 2. Thes. 3. 10. &, *Laboramus operantes manibus noſtris.* 1. Cor. 4. 12. &, *qui furabatur, iam non furetur, magis autem laboret, operando manibus ſuis, quod bonum eſt, vt habeat, vnde tribuat neceſsitatẽ patienti* Ephes. 4. 28. &, *Operam detis, vt quieti ſitis, & vt veſtrum negotium agatis, & operemini manibus veſtris, ſicut præcepimus vobis.* 1. Thes. 4. 11,

Meſſaliani quondam hoc loco abuſi refelluntur.

Hunc enim Pater ſignauit Deus.) Locus difficilis. Miror Ammonium Græcum, & eruditum auctorem ad panem de quo agebatur hoc referre. Quod quidẽ ſi ratio Grammaticæ pateretur, ſententiám redderet concinnam, & elegãtem. Solet pani ſigillum imprimi, vt appareat, à quo ſit factus; vocauerat autem ſe Chriſtus cibum, id eſt panem; dicit ergo ſe panem eſſe ſigillo à Patre obſignatum: id eſt panem non terrenum, ſed celeſtem, non ab hominibus, ſed à Deo factum. Sed, vt dixi, Grammaticæ ratio non patitur. Quia nomen τροφὴ cibus fœmininum, relatiuũ τοῦτον maſculinum eſt. Itaque dubium non eſt, quin ad Chriſtum ipſum ſit referendum. Eadémque ratione Ruperti expoſitio refutatur, qui & ipſe quamuis ſententia alia ad cibum refert. *Hunc,* inquit, *cibum ſignauit Deus, id eſt à communibus diſtinxit cibis, vt cum alios bonis, ac malis communes fecerit, ſolum hunc panem hũc cibum nunquam dare velit niſi dignis.* Quidam ergo ſic interpretantur, Filium obſignatum à Patre eſſe, quaſi ſignati ſit declarari, demonſtraríque, referúntque ad Patris de Filio teſtimoniũ. *Hic eſt filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui,* Matth. 3. 17. & ad miracula quibus cum Pater filium ſuum eſſe declarauit. Ita Chryſoſt. hom. 43. Theophylact. & Euthymius, eandémque interpretationẽ inter alias adhibet, & probat Ammonius in Græcorũ Catena. Hoc pleriſque hoc tempore placere video; ſed alium ego ſenſum magis proprium eſſe arbitror, quem paullo poſt explicabo. Auguſtinus & Beda ſignatum à Patre Filiũ interpretantur, id eſt à cæteris hominibus ſegregatum. *Iſtum filium hominis,* inquit Auguſt. *nolite ſic accipere, quaſi alios filios hominum, de quibus dictum eſt, filij hominum in protectione alarum tuarum ſperabũt. Iſte filius hominis ſequeſtratus quadam gratia ſpiritus, & ſecundum carnem filius hominis exceptus à numero hominum filius hominis eſt. Iſte & filius hominis, & filius Dei eſt. Iſte homo etiam Deus eſt.* Hoc habet hæc opinio probabilitatis, quòd præterquam quòd eſt Auguſtini, ſolemus quæ ab alijs diſtinguere, ac ſegregare volumus σφραγίζειν ſigillo obſignare, quo Græco verbo vſus hìc Ioannes eſt. Et à D. Paulo ad Hebr. 7. 26. Chriſtus *ſegregatus à peccatoribus* dicitur, Hilarius 8. de Trinitate, & Cyrillus videntur de vnione, quam vocant, hypoſtatica interpretari, quaſi ſignatus filius hominis à Patre dicatur, *quia in ipſo inhabitat omnis plenitudo diuinitatis cor-*

Auguſtini expoſitio ſignauit, id eſt à cæteris ſegregauit, & diſtinxit. Pſal. 35. 8.

Ad Coloſs. 2. 9.

A *poraliter.* Sigillum eſt ipſa diuinitas. Quæ ſententia, quanuis via alia, eodem, quo opinio D. Auguſtini redit. Leontius exponit *ſignauit,* id eſt in hoc ipſum miſit, vt cibum hũc hominibus afferret. Aliam Ammonius, & Cyrillus interpretationem afferunt, vt idem ſit *ſignauit,* quod vnxit. *Vnxit te Deus Deus tuus oleo lætitiæ præ conſortibus tuis.* Rectè fortaſſe, ſi expoſuiſſent, quod in primis dicendum erat, quid vnctioni cum cibo. Alij ſignatum, id eſt clauſum, & abſconditum exponunt. *Tu es,* inquit, *Deus abſcõditus; & in quo ſunt omnes theſauri ſapientiæ & ſcientiæ Dei abſconditi.* Chriſtum igitur illum eſſe librum, qui apud B eundem Ioannem in Apocalypſi ſeptem ſigillis ſignatus fuiſſe dicitur. At nemo doctus ignorat librũ illum non Chriſtum, ſed prophetias veteris teſtamenti ſignificare, quas propterea nemo præter agnũ aperire potuit, quia ſolus eas agnus impleuit, implendóque effecit, vt, quæ priùs non intelligebãtur, facilè ex euentu ipſo poſſent intelligi. Hoc enim eſt aperire. Alij hoc modo, *Hunc Pater ſignauit,* id eſt hoc ſignum in illo poſuit, quo vos cognoſceretis illum Regem eſſe veſtrum, quòd vobis hunc panem daret. C Illi enim propterea temporalem Regem eſſe putabant ver. 15. quia panem illis corporeum ſuppeditauerat; Chriſtum ergo reſpondere alio ſigno cognoſcendum eſſe Iudæorum, qui expectabatur, Regem. Daturum quidem illis panem, ſed cæleſtem, & immòrtalem, non terrenum, & breui tempore periturum. Alias minùs probabiles interpretationes ſciens prætermitto, nullum ratus operæpretium receſſere. Meam ponam, quam ego non tam meã, quàm veterum auctorum eſſe arbitror, niſi quòd illi minùs fortaſſe declararunt. Cũ Chriſtus ageret de cibo illo in vitam æternam permanente Iudæis dando, nõ D dubito his verbis auctoritatem, qua cum illis daturus erat, oſtendere voluiſſe. Quorſum enim hoc adijceret, ſi quid aliud dicere voluiſſet? Docet ergo propterea ſe eum cibum dare poſſe, quia eam ſibi Pater auctoritatẽ dederat, vt eum hominibus daret. Cum enim ſe filium hominis appellaſſet, poterant illi meritò dubitare, quomodo, homo cùm eſſet, cibum in vitam æternam permanentem dare poſſet. Reſpondet obiectioni tacitè ſe, quamuis homo ſit, diuina id Patris auctoritate facturum eſſe. Signare igitur eſt auctoritatem dare, quia ſolemus litteris E impreſſo ſigillo auctoritatem, & fidem adhibere. Quęmadmodum. c. 3. 33. dixit. *Qui autem accepit eius teſtimonium, ſignauit, quia Deus verax eſt,* id eſt quaſi adhibito ſigillo confirmauit. Quo modo hanc Pater Filio auctoritatem dedit? efficiendo nimirum, vt homo ille ſimul Deus eſſet, filiúſque Dei naturalis, vngendo illum Spiritu ſancto, & inhabitante in ipſo diuinitate, declarando filium eſſe ſuum. Ita fit vt & Chryſoſt. & Auguſtini, & Cyrilli, & Ammonij interpretatio & eadem, & ad hũc modum explicata vera ſit. Sic Hilarius, *Vnigenitus verò* F *Deus, & per ſacramentum ſalutis noſtræ hominis filius volens proprietatis nobis paternæ in ſe ſignificare ſpeciem ſignatum ſe à Deo ait; & nec ideo, quia vitæ æternæ eſcam Filius eſſet daturus, vt per hoc poteſtas in eo dandæ ad æternitatem eſcæ intelligi poſſet, quia omnẽ in ſe paternæ formæ plenitudinem ſignatis ſe Dei contineret.* Dubitari poſſet cur Chriſtus præter conſuetudinem ſuam ad nomen Patris Dei quoq; adiecerit? *Hũc,* inquit, *Pater ſignauit Deus.* Aliquid enim fuiſſe cauſæ locutionis nouitas oſtendit. Dixerat, *Quem filius hominis dabit vobis,* opponit

Pſal. 44. 8.

Iſa. 45. 15. Coloſs. 2. 3. cap. 5. 1.

Auctoris interpretatio, quæ & veterum.

Act. 4. 27. & 10. 38.

Lib. 8. de Trinit.

Cur Chriſtus ad nomen Patris Dei nomẽ addiderit.

ergo Filio Patrem, homini Deum; quaſi dicat quamuis Filius hominis, id eſt homo ſim, dare vobis hunc cibum potero, quia mihi Pater, qui Deus eſt, hanc auctoritatem dedit. Sed cur non dixerit, Hunc Pater Deus ſignauit; ſed interpoſito verbo, *Hūc Pater ſignauit Deus*, aliquā mihi perſuadeo fuiſſe cauſam. Credo Græcū articulum, ὁ, vim habere relatiui, itaque non eſſe ſenſum Deus Pater ſignauit, ſed, *Pater ſignauit*, qui Deus eſt. Quod etſi re idem eſt, hoc eſt dictum efficacius.

28. *Quid faciemus, vt operemur opera Dei?*) Videntur intellexiſſe Iudæi, quod Chriſtus dixerat, *operamini non cibum, qui perit, ſed qui permanet in vitā æternam*, de operibus, quæ eos ad conſequendam vitam æternam facere oportebat. Sic Auguſt. & Beda, *Dixerat*, inquit, Auguſt. *illis, Operamini eſcam non quæ perit, ſed quæ permanet in vitam æternam. Quid faciemus, inquiunt, quid obſeruando hoc præceptum implere poterimus?* Significat Auguſt. propterea de operibus eos interrogaſſe, quia Chriſtus dixerat *Operamini*. De animo, quo id interrogauerint, cùm nihil Euangeliſta indicet, non eſt noſtrum iudicare. Chryſoſto. tamen, Cyrillus, Theophylactus, Leontius, & Euthym. non diſcendi cauſa, ſed ſuperbo, arrogantique animo interrogaſſe putant, exiſtimantes nullum aliud opus Chriſtum ipſis prolaturum, quàm quę Moſes ante præcepiſſet; quæ non minùs ipſi, quàm ille ſcirent, vt Leontius ait. Credi hoc magis, quàm probari de Iudæis poteſt in ſolis legis operibus confidentibus. Sed probabile etiā eſt eos exiſtimaſſe aliquid noui præter ea, quæ à Moſe præcepta eſſent, dicturum Chriſtum, quemadmodum noua etiam, & ante non viſa miracula faciebat. Non dixerat Chriſtus, operamini opus Dei. Illi tamen reſpondent, *Vt operemur opera Dei*, non cōtenti dicere, quid faciemus boni? aut quid faciemus, vt cibum iſtum, quē nos operari iubes, operemur? Voluerunt enim, vt ſuſpicor, cautionem adhibere, quaſi ſignificantes paratos ſe eſſe facere, quidquid ſibi Chriſtus præcepiſſet, modò opus Dei eſſet. Opus enim Dei vocant, non quod à Deo præceptum eſſet; id enim ſe non putabant ignorare; ſed quod Deo gratum eſſet, atque conueniens, quemadmodum exponunt in Catena Græcorum Apollinarius, & Leontius. Hoc ergo cùm dicūt, diuini honoris ſtudioſi videri volunt.

Tract. 25.

29. *Hoc eſt opus Dei, vt credatis in eum, quem miſit ille*) Præter ipſorum prorſus opinionem reſpondet. Aliquid enim aliud reſponſurum ſperabant. Ille verò aptè prorſus ad homines nihil niſi opera legis cogitantes reſpondet iiſdem vtens verbis, quibus illi interrogātes vſi fuerant. Interrogauerāt, *quid faciemus, vt operemur opera Dei?* Reſpondet, *hoc eſt opus Dei*. Illi multa interrogauerant, quaſi indicantes omnia, quotquot eſſent, ſe facturos. Chriſtus vnum reſpondet, *hoc eſt opus Dei*. Illi opera aliqua magna, atque difficilia cogitabant, quæ magno cum labore facienda eſſent. Chriſtus vnum tantùm oſtendit opus, quod æquè ab omnibus ſine vllo labore, ſine manibus, ſine pedibus fieri poteſt, vt credant. Illi pietatis ſtudium affectaſſe videbantur, cùm dixerunt, *Vt operemur opera Dei*; Chriſtus illis pietatis exprobrat ignorantiam, quòd quale ſit verum opus Dei neſcire videantur. Fidem vocat *opus Dei*, non quia Dei donum eſt, etſi re quidem vera eſt, ſed quia Deo gratum eſt, atque conueniens, vt ſuperiore verſu ex Apollinario, & Leontio dicebamus. Non dixit, Vt credatis in me;

Fides dicitur opus Dei.

A partim, vt arbitror, modeſtię cauſa, ne ſeipſum commendare videretur; partim vt ſimul doceret, quamobrem credere in ſe deberent, nempe quia ab illo ipſo Deo miſſus fuerat, cuius illi opera ſe facturos pollicebantur; & in hoc ipſum miſſus, vt omnes, qui ſalui eſſe vellent, in illum crederent. Emphatica ergo illa verba ſunt, *Quem miſit ille*. Apta huic loco quæſtio eſt, quamobrem Chriſtus fidem opus appellet, cum fides non ſolùm vbique fere aliās, ſed hoc etiam ipſo in loco operibus opponi videatur. Facilis ex ijs, quæ modò diximus, coniectura capitur, propterea fidem opus appellaſſe, cùm eam operibus legis opponeret, **B** vt alluderet ad eorum verba, & ea quodammodo imitaretur; ſicut c. 4. 10. propterea gratiam, aut doctrinam ſuam potum, & aquam appellauit, vt ad verba mulieris alluderet, quæ dixerat, *Quomodo tu Iudæus cùm ſis, bibere à me poſcis, quæ ſum mulier Samaritana?* & ver. 34. propterea Patris voluntatem cibum nominauit, quia diſcipuli dixerant, *Rabbi manduca*, & Matth. 12. 50. ideo eos, qui voluntatem patris ſui faciunt, fratres ſuos, & ſorores, & matrem appellauit, quia auditores illi dixerant, ver. 47. *Ecce mater tua, & fratres tui foris ſtant, quærentes te.* Maior quæſtio, cur Chriſtus generaliter interrogatus, quid opus facto **C** eſſet, vt cibum illum permanentem in vitam æternam, aut vitam ipſam æternam conſequerentur, de ſola fide reſpondet? *vt credatis*. Exultant hìc hæretici noui ſtolida confidentia victoriæ; ſola nos profectò fide iuſtificari, quando cōſultus Chriſtus quid agendum, vt ſalui eſſe poſſemus, nobis eſſet; hoc vnum reſpondeat, vt credamus. Non vident cæci eodem argumento probari poſſe operibus nos ſine fide iuſtificari, cùm interrogatus alibi Chriſtus quid ad cōſequendam vitam æternam facere opus eſſet, nulla de fide mentione facta per ſola opera reſponderit, **D** *Si vis ad vitam ingredi, ſerua mandata*. Matth. 19. 17. Quemadmodum ergo ex illo loco colligi non poteſt ſolis nos operibus iuſtificari, ita ex hoc non colligitur iuſtificari ſola fide. Sed ex hoc quidem colligitur nos iuſtificari fide, ex illo iuſtificari operibus; ex vtriuſque collatione & fide nos, & operibus iuſtificari, quæ Eccleſiæ Catholicæ doctrina, atque fides eſt, ſine qua nemo quiſquam qualiacunque, & quantacunque habeat opera, iuſtificari poteſt. Cur ergo Chriſtus de ſola fide reſpondit? Primùm quidem negare poſſem de ſola reſpondere fide. Fidem **E** enim hic totam legem Euangelicam, quæ & fidem, & caritatem, & bona opera complectitur, videtur appellare, cùm eam veteri opponat legi, in qua illi, quibuſcum agebat, nimium hærebant. Poſſem, inquam, hoc dicere, & grauiſſimo confirmare auctore D. Paulo, qui cum *legem factorum*, ſeu operum, & *legem fidei* diſtinguit Rom. 3. 27. haud dubiè *legem fidei*, non fidem ſolam, ſed totam etiam Euangelicam legem vocat, in qua & fides, & opera continentur. Sed hac reſponſione, alia ſufficiente, opus non eſt. **F** Loquebatur cum iis Chriſtus, quibus nihil, vt ſalui eſſent, præter fidem deeſſe videbatur, nam ad opera omnia alia facienda promptos ſe eſſe declarabant. Adhibendum igitur illis id, quo maximè indigebāt, medicamentum fuit. Adoleſcenti verò illi per opera reſpondit, *Si vis ad vitam ingredi, ſerua mandata*, quia cùm ſibi ita omnia mandata ſeruaſſe videretur, vt nihil præterea maius poſſet facere, voluit illi Chriſtus oſtendere aliquid illi deeſſe, vt ad Chriſtianæ vitæ perfectionem perueniret. *Si vis*, inquit, *perfectus eſſe*,

Cur fides opus dicatur, cū operibus ſæpius opponatur.

Hæretici hoc loco abutentes de iuſtificatione ex ſola fide refelluntur.

Cur Chriſtus de ſola fide reſponderit.

Matth. 19. 17.

Ibidem v. 21.

vade,

vade, vende omnia, quæ habes, & da pauperibus, & veni, ſequere me. Scribunt hoc loco Auguſtinus, & Beda id, quòd perperam intellectum hæretici contra veram corporis, & ſanguinis Chriſti perceptionem nobis non minùs imperitè, quàm inſolenter obiiciunt. *Hoc eſt opus Dei*, inquit Auguſtinus, tract. 25. *vt credatis in eum, quem miſit ille. Hoc eſt ergo manducare cibum, non qui perit, ſed qui permanet in vitam æternam, vt quid paras dentes, & ventrem? Crede, & manducaſti.* Acclamant hæretici ad hæc verba, nos non re ipſa, ſed ſpiritualiter, hoc eſt per fidem corpus, & ſanguinem Domini ſumere. Credere enim interprete Auguſtino eſſe mãducare. Primùm rogo homines iſtos acutos, cur ipſi ad ſumendam profanam illam cœnam ſuam parent dentes, & ventrem, ſi credere eſt manducare? Deinde affirmo eos nequaquam intelligere, quid ſibi velit, aut qua de re loquatur Auguſtinus. Putant enim de Euchariſtiæ loqui ſacramento, cùm ne in mentem quidem illi venerit, vt de eo hic ageret. Nam ſi de ſacramento loqueretur, profectò non diceret parãdos non eſſe dentes, & ventrem, id eſt nulla re corporea opus eſſe, cùm ſexcentis locis doceat adeo eſſe omnibus Euchariſtiam ad ſalutem neceſſariam, vt ne infantes quidem niſi ea ſumpta ſalui eſſe poſſint. Locos Auguſtini ver. 53. vbi ea de re diſputaturi ſumus, indicabimus. Non ergo de Euchariſtia loquebatur, ſed interpretabatur, quod Chriſtus dixerat ver. 27. *Operamini non cibum qui perit, ſed qui permanet in vitam æternam*, quemadmodum exiſtimauit Chriſtum his ipſis verbis interpretari, *Hoc eſt opus Dei, vt credatis*, id eſt hoc eſt, quod facere debetis, vt cibum illum operemini, credere in me; ſe enim ipſum cibum appellaſſe, fidem operationem eius, id eſt cõſequutionem. Per fidem enim Chriſtum conſequimur, apprehendimus, & poſſidemus, quod eſt illum tanquam cibum manducare. Itaque qui Catholici exiſtimant Auguſtinum hoc loco de Euchariſta diſſerere, etſi meliore errant animo, nihilo tamen meliùs, quàm hæretici Auguſtinum intelligunt. Denique vt concedamus de Euchariſtia Auguſtinum loqui, quid inde Caluiniſtę cõficient? Corpus Chriſti non re ipſa, ſed fide ſola à nobis ſumi? Non profectò magis, quàm ſi colligerent non fuiſſe in lege veteri re ipſa, veriſque hoſtijs, ſed ſola miſericordia Deo ſacrificandum, quia non iam Auguſtinus, ſed Deus ipſe dicit, *Miſericordiam volo, non ſacrificium*, &, *quò mihi multitudinem victimarum veſtrarum?* Quemadmodum ergo Deus noluit dicere nõ eſſe ſibi hoſtijs ſacrificandum, ſed magis ſibi miſericordiã ſine hoſtijs, quã hoſtias ſine miſericordia placere; ita prorſus Auguſtinus ſi hoc loco de ſacra Euchariſtia loqueretur, nollet ſignificare non eſſe re ipſa Chriſti corpus nobis ſumendum; ſed plùs nobis prodeſſe, magis Deo eſſe gratum, vt ſola fide ſine ſacramento, quàm vt re ipſa, ac ſacramento ſine fide ſumeremus. Quod quis neget eſſe verum?

Auguſtini locus ab hæreticis obiectus explicatur.

Oſee 6.6. Matth. 9.13. & 12.7. Iſa. 1.11.

30. *Quod ergo tu facis ſignum, vt videamus vt credamus tibi? quid operaris?*) Dixerat Chriſtus ſe miſsũ à Deo, quemadmodum olim Moſes miſſus fuerat; indicans ſe eum eſſe, de quo Moſes dixerat Deuter. 18. 15. *Prophetam de gente tua, & de fratribus tuis, ſicut me ipſum ſuſcitabit tibi Dominus Deus tuus, ipſum audies.* Itaque iure ſuo, vt in ſe crederent, poſtulauit. Iudæi intelligentes quò Chriſtus alluderet, memoréſque Moſem ipſum non auſum ſine auctoritate ſigna faciendi ſeſe liberandi populi ducem profiteri. *Ecce*, inquit, *ego*

A *vadam ad filios Iſrael, & dicam eis, Deus patrum veſtrorũ miſit me ad vos; ſi dixerint mihi; quod eſt nomen eius? quid dicam eis?* ideo ergo ſimilia ab eo ſigna petunt. Sed mirum hoc ipſum eſt, qua fronte ſignum ab eo poſtulent, quem pridie viderant quinque panibus, & duobus piſcibus quinque hominũ millia ſaturaſſe, quod vſque adeo tunc magnum eſſe miraculum putauerunt, vt dixerint. *Hic eſt verè Propheta, qui venturus eſt in mundum* ſupra ver. 14. Reſpondent Auguſtinus, & Beda, magnum quidem id fuiſſe ſignum; atque ita eos confeſſos fuiſſe, cæterum non qualecunque

Exo. 3. 13.

Cur à Chriſto Iudæi ſignum poſtulent.

B nunc ſignum; ſed manna de cælo poſtulare; propterea ſtatim adiungunt, *Patres noſtri manducauerunt manna in deſerto.* Videntur mihi ſignum petere, non ſolùm vt ſibi manna daret, ſed vt experirentur, an quod ſemel fecerat, vt quinque panibus, quinque hominum millia ſaturaret, ſemper aut poſſet, aut vellet facere; propterea exemplum manna protuliſſe, vt Chriſtum quodammodo irritarent, prouocaréntque, vt quidpiam ſimile faceret. Quanquam Chryſoſt. Leontius, Theophylact. & Euthymius, ad ſolum manna hanc petitionem reſtringere vidẽtur.

C Ergo quę cauſa ſufficere debere videbatur, vt ſignum non peterent, ea vt peterent effecit, quòd paullo ante multiplicati panis ſignum vidiſſent. Inde enim ingreſſi in ſpem erant fore, vt ſemper ſibi Chriſtus cibum ſuppeditaret; quod an poſſet, aut vellet efficere hac interrogatione ab eo elicere voluerunt.

31. *Patres noſtri manducauerunt manna in deſerto, ſicut ſcriptum eſt, Panem de cælo dedit eis manducare.*) Diximus modò ex Chryſoſt. Leontio, Theophylacto, & Euthymio ideo hoc eos vſos exemplo, vt Chriſtũ quo-

Exo. 16. 4. 14.

Pſal. 77. 24.

Sap. 16. 20.

D dammodo cogerent aut idem, aut ſimile facere miraculum, quo otioſum nutriret populum. Indicant ſe Moſi quidem meritò nòn temere credere: populũ enim annos quadraginta non ſerentem, non metentem aluiſſe, eadem ſe facilitate in ipſum credituros, ſi aut idem, aut ſimile faciat. Oſtendunt etiam ſe, vt notat Cyrillus, nõ niſi carnalia atque terrena, quęque ad vẽtrem pertinent cogitare. Singula verba ſuũ habent pondus. Comparant ſe tacitè cum patribus, quaſi inſinuantes nihil ſe poſtulare, quod non ſibi veluti hæreditario iure debeatur. Patres, maioréſque olim ſuos cibum à Moſe petiuiſſe, accepiſſeque cæ-

Iudæi ſuperbè ſe cũ maioribus ſuis comparant.

E leſtem ab eo panem; ſe ſimilem ab eo panem poſtulare, qui Moſis ſimilis haberi velit. Cùm dicunt *patres noſtri* numerum etiam hominum ingẽtem ſignificant, ſexies enim centena hominum millia circiter erant. In patribus ſuis ſe quodam modo panem illũ comediſſe intelligunt. Dicũt autem, *manducauerũt*, id eſt re ipſa experti ſunt, quid à Deo Moſes impetrare poſſet. Non ſola opinione, ſed experientia ipſa cæleſtem ederunt panem; idque in deſerto, vbi difficilius erat parare cibos. *Nunquid*, inquiebant, *poterit Deus parare menſam in deſerto? Nunquid & panem poterit*

Exo. 12. 37. 38.

Pſal. 77. 19. 20.

F *dare?* Alia etiam vis in nomine deſerti latet, quòd tẽpus annorũ quadraginta, quibus in deſerto Hebræi verſati ſunt, ſignificatur. Quaſi dicant non ſemel, aut iterum, ſed per totos annos quadraginta, id eſt quãdiu in deſerto verſati ſunt, cæleſtem ediſſe panem. Denique ne fabulam narrare videantur, ſcripturę teſtimonio confirmant, *Sicut ſcriptum eſt, panem de cælo dedit eis manducare.*

32. *Dixit ergo eis, Amen, amen dico vobis non Moſes dedit vobis panem de cælo, ſed Pater meus dat vobis panem de cælo verum.*) Cum magna Chriſtus aſſeueratione,

reſpondet, *Amen, amen dico vobis*, quia rem illis dicebat admodum contra ipſorum opinionem. Porro cùm illi non ſe, ſed patres ſuos panem illum cæleſtem dixiſſent accepiſſe; ipſe non de patribus, ſed de illis reſpondet, *Non Moyſes dedit vobis*, *quia* vt ſuperiore verſu diximus ſe in patribus ſuis intellexerant eum panem comediſſe. Duplex hîc latet antitheſis, in qua vis tota ſententiæ conſiſtit. Altera inter Moſem, & Deum, altera inter panem, & panem, id eſt inter manna, & Chriſtum ipſum, qui verus de cælo panis erat. Ex prima ſecundam tacitè probat. Nam ex eo ipſo, quòd Moſes, vt illi gloriabantur, manna eis dederat, colligit non fuiſſe verum panem, atque cæleſtem, quia verum, cæleſtémque panem purus homo dare non potuit; ſe verò indicat verum eſſe panem, quia non à Moſe, non ab homine vllo, ſed à ſolo Deo datus, id eſt miſſus eſt. Ex diuerſis igitur auctoribus diuerſum panem, alium alio meliorem eſſe probat, quemadmodum ſi quis, vt vnum panem meliorem probet eſſe, quàm alium, à meliore piſtore factum fuiſſe dicat. At manna etiam Deus dederat, Moſes miniſter tantùm fuerat, ac ne miniſter quidem; nec enim ipſe vel tanquam miniſter manna fecerat. Ita eſt, ſed Chriſtus ex Iudæorum loquitur opinione, qui Moſem eius miraculi auctorem facere videbantur. Quærit Chryſoſtomus cur non ſeipſum Chriſtus, ſed Patrem opponat Moſi, & non dicat, ſed ego do vobis panem de cælo verum; cum id verè dicere potuerit, & Samaritanæ non Patrem, ſed ſeipſum aquam illam viuam, & in vitam æternam ſalientem daturum dixerit. c. 4. 10. 14. Quin hoc ipſo capite ver. 27. ſeipſum panem hunc, de quo nunc loquitur daturum dixerat. Reſpondet ideo id feciſſe, quia Iudæi idonei auditores non erant, vt ad eum modum cum eis loqueretur, voluiſſéque declarare modo ipſo loquendi diuerſo, quantùm inter Samaritanæ mulieris in credendo facilitatem, & Iudæorum duritiē intereſſet. At his ipſis Iudæis paullo ante dixerat ſe hunc panem daturum eſſe. Itaque aliter explicandam quæſtionem arbitror. Primùm illic nondum illi Moſes obiectus fuerat, hîc iam fuerat obiectus. *Patres*, inquiunt, *noſtri manducauerunt manna in deſerto*; tacitè enim illi, quemadmodum diximus, opponunt Moſem, propterea non ſe, ſed Patrem illi rurſus opponit, ne quod probandum erat, pro argumento ſumere videatur. Deinde cum ver. 27. dixit ſe panem illum daturum eſſe, dare erat in mortem tradere, & edendum in ſacramento relinquere, quod ſibi ſine arrogantia potuit attribuere. Cùm autē hoc loco dicit, *Pater meus dat vobis panē de cælo verum*, dare eſt mittere; quod nō de ſe, ſed de Patre dicere potuit; nec enim à ſe, ſed à Patre miſſus fuerat. Theophylactus videtur exiſtimare nullam inter Moſem, & Patrem comparationem fieri; ſed ſolum panem pani opponi, quòd ille, quem Moſes dedit, verus, cæleſtíſque non fuerit; hic, quem Pater dat, cæleſtis, ac verus ſit. Et quidem non diffiteor panem præcipuè cum pane comparari; ſed cùm videamus tam diligenter Moſem in vna parte, Patrem in altera nominare, dubitandum non eſt voluiſſe Chriſtum Moſis auctoritatem minuere, vt ab eo Iudæos auelleret, & ad Patrem traduceret. Cùm dicit, Moſem non dediſſe illis panem de cælo, intelligit, vt exiſtimat Theophylactus, non dediſſe verum de cælo panem, ſicut in altero orationis membro dicit, *Sed Pater meus dat vobis panem de cælo verum*. Quanquam mihi non ſolùm videtur negare Moſem verum dediſſe panem, ſed etiam panem de cælo dediſſe. Duabus enim in rebus panem, quem Moſes dederat, cum eo, quem Patrem dare dicit, confert; quòd hic de cælo ſit, ille non fuerit; quod hic verus, ille non item. Secundum ex primo ſequitur. Nam quia hic panis de cælo erat, verus erat; quia ille de cælo non erat, verus non erat. Hæc fortaſſe fuit cauſa, cur in priori membro non dixit, *Non Moyſes dedit vobis panē de cælo verum*, quia ſi de cælo nō erat, nec verus erat, contentus in ſecundo membro id explicare. Videndum nunc eſt, quid ſit panem eſſe, vel non eſſe de cælo; & panem eſſe, vel non eſſe verum. De cælo propriè eſſe eſt de cælo ipſo vero deſcendiſſe, quemadmodum Chriſtus ſolus deſcenderat, ideóque verè cæleſtis panis erat. Manna verò illud non de cælo, ſed de aëre pluerat; dicebatúrque impropriè panis de cælo, quemadmodum volucres cæli appellantur, ſiue quia aër ipſe per catachreſim cælum dicitur; ſiue quia quod altè de aëre cadit, de cælo cadere videtur, vt Chryſoſt. Leontius, Theophylactus, & Euthy. interpretantur. *Verum* autem iidem auctores quattuor, & Auguſt. Cyrillus, Beda. & Rupertus ſic accipiunt, vt figuræ opponatur, quaſi dicat, panis ille, quem dedit vobis Moſes, non erat veritas, ſed figura; hic, quem Pater vobis dat, veritas eſt, quæ per figuram illam adumbrabatur. Probabilis interpretatio, ſed plus quiddam videtur Chriſtus ſignificaſſe. Agebat enim non tam de natura, quàm de vi, & efficacitate panis. Nam ſi naturam quidem ſpectes, neuter illorum verus erat panis; ſed ille ros, hic Deus, & homo erat. Si efficacitatem, ille ad breue tantùm tempus vitam corpori, hic ſempiternam animo vitam ſuppeditabat. Cum ergo proprium ſit panis vitam dare, hic verus erat panis, ille huius comparatione non erat. Sic lib. 1. aduerſus Arium Victorinus interpretatur.

Antitheſis prior inter Moſem, & Deum.

Poſterior antitheſis panis cum pane.

Quid ſit panem eſſe de cælo, & verum.

Māna impropriè panis de cælo.

33. *Panis enim Dei eſt, qui de cælo deſcendit, & dat vitā mundo.*) Sic Græci fere codices habent. Latini multi legūt *Panis enim verus eſt*, quæ lectio ſi paribus probaretur auctoribus, magis mihi quidē placeret, quia meliorem videtur habere ſententiam. Probat enim quod dixerat, verum eſſe panem, quem Pater daret, duabus rebus, & quia de cælo deſcendit, vnde nihil falſum, nihil adulterinum poteſt deſcendere; & quia vitam dat mundo. Si legamus, vt Græci legunt, dicemus probare Chriſtum, quod dixerat, Patrem ſuū panem de cælo verū dare, quia de cælo eſt, & à Deo datus, hoc eſt *panis Dei, qui de cælo deſcendit*: & *verus eſt, qui dat vitam mundo*. Proprium enim eſt panis vitam dare. Cùm dicit *Qui dat vitam mundo*, videtur alludere ad id, quod ver. 31. Iudæi dixerant, *Patres noſtri manducauerunt manna*. Quemadmodū enim hunc panem mannæ, ita mundum vniuerſum Iudæorum patribus oppoſuit. Manna ſolos Hebræos ad tempus aluit, panis hic vniuerſo mundo quantùm in ſe eſt, vitā præbet, quemadmodum Chryſoſt. Cyrillus, Leontius, & Euthym. adnotauerunt. Quam vitam intelligat corporis, an animæ ver. 49. & 50. loco magis idoneo ſumus diſputaturi.

Varia lectio in codicibus Latinis.

34. *Dixerunt ergo ad eum, Domine ſemper da nobis panē hunc.*) Videntur, quod Chriſtus dixerat, de ſola vita corporis intellexiſſe, vt Cyrillus, Chryſoſt. Auguſt. Beda, Theophylact. Euthym. exiſtimant. Cùm enim audiſſent panem illum vitam non ſolùm Iudæis, ſed toti etiam mundo præſtare poſſe, & vitam quidem non breuem, ſed ſempiternam, vt dixerat ver. 27.

rogant,

rogant, vt ſemper ſibi eum panem det. *Quomodo mulier illa Samaritana*, inquit Auguſt. *cui dictum eſt, Qui biberit ex hac aqua, non ſitiet vnquam, continuò illa ſecundum corpus accipiens, ſed tamen carere indigentia volens, da mihi, inquit, Domine de hac aqua, ſic & iſti, Domine da nobis panem hunc, qui nos reficiat, nec deficiat.* Probabile hoc eſt, ſed non minùs probabile mihi videtur eſſe, rectè eos intellexiſſe Chriſtum non de vita corporis, ſed de vita animi locutum fuiſſe; quam enim vitam æternam, niſi animi cogitare poterant? ſed intelligentes quid diceret, quod maioris fuit culpæ, non credidiſſe, irridentéſque reſpondiſſe; *Semper da nobis panem hunc*, quaſi dicant, nec vllus eiuſmodi panis eſt, nec ſi eſſet dare tu poſſes. Eadē enim irriſione Samaritanam illam reſpondiſſe, dixiſſéque, *Domine da mihi hanc aquam, vt non ſitiam, neq; veniam huc haurire.* Atqui hoc illis Chriſtus ver. 36. videtur exprobrare, quòd, cùm audiſſent, intellexiſſéntque, nō crederēt.

Sup. c. 4. 13.

De vita corporis, an animi locuti ſint Iudæi.

v. 15.

35. *Dixit autem eis Ieſus, Ego ſum panis vitæ: qui venit ad me, non eſuriet, & qui credit in me, non ſitiet vnquam.*) Siue Iudæi, quòd Chriſtus dixerat, non intellexerāt, vt auctores illi, quos modò nominauimus, putauerunt; ſiue intellexerant quidem, vt nos diximus, ſed non crediderunt, quin potiùs irriſerunt, quæ ab eo dicebātur: admiranda nobis, imitandáque eſt Chriſti patiētia, & humanæ ſalutis cura. Non eſt indignatus iniuria, aut tarditate, craſſitiéque Iudæorum; ſed ſimpliciter, ac placidè reſpōdet ſe panem illum eſſe, quem à ſe petant, in ipſorum eſſe poteſtate eo frui Panem vitæ Hebraica phraſi, id eſt vitalem, viuificum appellat, quia ipſe eſt, qui verè hominibus vitam præſtat. Putāt Chryſoſt. Theophylactus, & Euthymius ſolam hîc diuinitatem ſuam panem appellare, meliùs Cyrillus humanitatem ipſam vocari panem, ſed eam non niſi propter coniunctam in eandem perſonam diuinitatem vim habere vitam dādi. Senſum autem eſſe, *Ego ſum panis vitæ*, id eſt ego panis ille ſum, qui per māna figurabatur. Videbatur orationis conſequentia poſtulare vti diceret, *Ego ſum panis vitæ*, qui ederit me ſemper viuet, aut, nunquam morietur. Sed hunc eundem ſenſum alijs expreſſit verbis, *Qui venit ad me, non eſuriet*; vt ſimul explicaret, quid eſſet hunc panem edere, nempe ad ſe per fidem venire. Cùm autem de ſolo pane quæſtio eſſet, de potu etiam reſpondet, *Et qui credit in me, non ſitiet vnquam.* Nec dixit ſicut priùs, Qui venit ad me, ſed *qui credit in me*, vt declararet, quid eſſet ad ſe venire, nimirum credere. Meliùs locū totū verbis Auguſtini hoc loco explanabo, *Qui venit ad me*, inquit ille, *hoc eſt, quod ait, & qui credit in me. Et quod dixit non eſuriet: hoc intelligendum eſt &, Non ſitiet vnquam. Vtroque illa ſignificatur æterna ſatietas, vbi nulla eſt egeſtas. Panem de cælo deſideratis? ante vos habetis, & non manducatis.*

Admiranda Chriſti patientia.

Panis vitæ, id eſt viuificus.

36. *Sed dixi vobis, quia & vidiſtis me, & non creditis.*) Quæritur hîc à pleriſque, vbi hoc illis Chriſtus dixerit. Quærendum etiam erat, quid illis dixerit. Nam quod omnes tanquam certum ſtatuunt, hoc ipſum illis dixiſſe, quod ſequitur, *Vidiſtis me, & non creditis*, probabile non videtur, vt ex vera poſtea interpretatione apparebit. Cyrillus ergo ad Iſaiæ hoc propheticam refert. c. 6. 9. *Audite audientes, & nolite intelligere, & videte viſionem, & nolite cognoſcere.* Alij ad id, quod illis dixerat ver. 26. *Quæritis me, non quia vidiſtis ſigna, ſed quia manducaſtis ex panibus, & ſaturati eſtis.* Chryſoſt. & Euthym. credēdum eſſe alicubi hoc illis dixiſſe, quàmuis id ſcriptū non fuerit. Neſcio an hæc

A aliorū iudicio ſatisfaciant, meo quidē certè nō ſatisfaciunt. Primū Chriſtus nec dicit, nec, vt opinor, indicat ſe illis hoc ipſum dixiſſe, *Vidiſtis me, & non creditis*, quod qui ſtatuunt, verū, vt mihi videtur, ſenſum reperire nō poſſunt; quia, vbi nō eſt, quęrūt. Nō ergo hoc ſe dixiſſe indicat, ſed ſe panē eſſe vitæ, quem illi petebāt. Reddit enim cauſam, quamobrem dixerit ſe illū eſſe panē, cùm ſciret eos non ſolùm nō credere, ſed inſuper etiā irridere. Nimirū vt faceret, quod ſui erat officij; vt per ſe nō ſtaret, quo minùs ſalui eſſent. Ergo particula, *Quia*, idem hîc valet, quod *quamuis*,
B quaſi dicat, dixi vobis me panē eſſe vitæ, quāuis vos audientes, ac vidētes me minimè credatis. Eum aliquando vſum habere particulam ὅτι *quia*, alicubi notauimus. Poteſt & alius, ac fortaſſe facilior eſſe ſenſus, vt cauſam Chriſtus reddat, cur non apertè, ſed per metaphoram locutus fuerit, ſéque panem appellauerit, quia nimirum etiam videntes non credebant, ſicut alibi dixit, *Ideo in parabolis loquor eis, quia videntes non vident, & audientes non audiunt, neq; intelligunt.* Matth. 13. 13. Quod ergo dicit, *Dixi vobis*, ad id refertur, quod ver. 27. *operamini non cibum, qui perit, ſed qui permanet in vitam æternam*, & ad id illud ver. 33.
C *Panis enim Dei eſt, qui de cælo deſcendit.* At enim, quid eſt *Vidiſtis me?* An omnes qui Chriſtū videbant, eo ipſo, quòd videbant, in eum credere debebant, ſine vllo miraculo, ſine vlla prædicatione, ſine vlla inſtitutione propter ſolum corporis aſpectum? Nequaquā verò. Videre ergo hoc loco eſt eam Chriſti notitiam habere, quæ ad credendum in illum ſatis eſſet, quámque ſi aliqui alij habuiſſent, credidiſſent, vt apparet ex ver. 40. *Hæc eſt voluntas Patris mei, vt omnis, qui videt Filium, & credit in eum, habeat vitā æternam.* Illic enim
D videre eſt cognoſcere, etiam ſi corpore non videris; alioqui qui eum oculis non viderunt, vitam æternam habere non poſſent, quod abſurdum profectò eſt. Quemadmodū ergo multi, qui Chriſtum oculis non viderunt, dicuntur vidiſſe eum, id eſt cognouiſſe; ita multi, qui eum oculis viderunt, dici poſſunt non vidiſſe, quia non cognouerunt. Itaque videtur ex his duobus locis colligi poſſe, quod graues Theologi docuerunt, excuſari eos, qui ideo in Chriſtum non credunt, quia nullam de eo notitiā habuerunt:
E cùm Chriſtus fidem non niſi ab ijs exigat, qui ſe viderunt, id eſt cognouerunt; ſimile illud eſt, *Si non veniſſem, & locutus fuiſſem eis, peccatum non haberent; nūc autem excuſationem non habent de peccato ſuo.* c. 15. 22.

Quia pro quamuis.

Vſus particulæ ὅτι.

Videre idē valet, quod cognoſcere

37. *Omne, quod dat mihi Pater, ad me veniet, & eum, qui venit ad me, non eijciam foras.*) Quorſum hoc dicat, omnes fere conſentiunt, reddi cauſam, cur illi, quibuſcum loquebatur, ad ſe non venirent, id eſt in ſe non crederent. Ita fere Chryſoſt. Leontius, Cyrillus, Theophylact. & Euthym. At hoc nō fuiſſet accuſare eos, ſed potiùs excuſare, cùm manifeſtū eſſe videatur eos accuſare voluiſſe. Si enim venire ad Chriſtū nōn
F poterant, niſi à Patre darentur, & Pater eos non dabat, culpa vacare videbātur, quòd non venirent. Itaque potiùs credo eorū peruerſam accuſari volūtatē, quòd à Patre ſe dari non ſinant, quòd Patri non credant; ſi enim crederent, ad ſe venirent, id eſt in ſe etiā crederent. Patrem enim Filio non dare, niſi eos, qui maturi ſint, qui idonei vt Chriſti diſcipuli fiant; idonei fiūt, dum Patri credūt de filio ſuo teſtificāti; quo minùs credant, non niſi per ipſos ſtare. Perinde ergo eſt, ac ſi diceret, ſi vos Patris mei eſſetis, ſi in illū crederetis, vt gloriamini, ad me vtique veniretis, *omne*

enim

enim, *quod* Pater habet, mihi dat, & omne quod mihi dat, ad me venit. Hoc ſenſu videtur alijs licet verbis Theodorus Mopſueſt. interpretari. Certè Iudæorum culpã notari, quòd Patris reſiſterent volũtati, apertè dicit. Vt docti habeant, vnde vel hũc, vel alium forſitaſſe meliorem ſenſum eliciant, eius adſcribã verba.

Theodori Mopſueſteni locus ex manuſcripto.

δύο ταῦτα ἐν τοῖς ἀνωτέροις ἔφη, ὅτι δεῖ πιστεῦσαι πάντας προσήκει, καὶ ὅτι τοῖς πιστεύουσι τῆς αἰωνίου πρόξενός ἐστι ζωῆς· καλῶς οὖν ἀμφότερα ἐξέφηνε τοῦ θελήματος τοῦ πατρικοῦ, αὐτοῦ θέλημα εἶναι φάσκων, καὶ τὸ πιστεῦσαι πάντας εἰς αὐτὸν, καὶ τοὺς πιστεύοντας δι᾽ αὐτοῦ κομίζεσθαι δωρεὰν, ὥστε σαφῆναι δι᾽ ἀμφοτέρων αὐτοὺς τῷ θελήματι τοῦ πατρὸς μαχομένους. Quid ſit à Patre dari, intelligitur ex ver. 45. *Et erunt omnes docibiles Dei. Omnis, qui audiuit à Patre, & didicit, venit ad me.* Dari ergo à Patre eſt docibilem eſſe Dei; docibilem autem eſſe Dei eſt ſinere ſe ab eo doceri, ſicut ſtatim exponitur audire, & diſcere; dari ergo à Patre eſt audire, & diſcere à Patre, id eſt audire ab illo, & illi credere. Quia illi Patri non credebant, cum ab eo, & per Prophetas, & multis aliis modis audiuiſſent, non dabantur à Patre; quia non dabantur à Patre, non veniebant ad Filium. Indicat ergo ſe adeo coniunctum eſſe cum Patre, vt, qui in vnum credit, in alterum credat; & qui in vnum non credit, nec in alterum credat, quantumuis credere videatur.

Qui in Filium non credit, nec in Patrem credit.

Hoc eſt quod aliis etiam locis argumentari ſolet Iudæos in ſe non credere, quia in Patrem nõ credunt, vt c. 5. 38. *Verbum eius non habetis in vobis manens, quia quem miſit ille, huic vos non creditis*, & c. 8. 54. 55. *Eſt pater meus, qui glorificat me, quem vos dicitis, quia pater veſter eſt; & non cognouiſtis eum; ego autem noui eum; & ſi dixero, quia non ſcio eum, ero ſimilis vobis mendax.* Quod neutro dixit genere, *Omne quod dat mihi Pater*, potiùs quàm omnis, quemadmodum dicendum videbatur, cùm de hominibus loqueretur, rectè videtur Rupertus indicare, eò pertinere, vt maiorem ſignificet vniuerſitatem; quaſi dicat, quidquid mihi Pater dat, ego admitto, quodcunque genus animalis, ſiue mundum, ſiue immundum, vt viſo illo Petri declaratum eſt Act. 10. 12. 15. cum illi cæleſti dictum eſt voce, *Quod Deus purificauit, tu commune ne dixeris.* Quodcunque genus hominum ſiue Iudæorum, ſiue Gentilium. Quòd autem addit, *& eum, qui venit ad me, non eijciam foras*; eò etiam pertinet, vt oſtendat eiuſdem ſe, atque Patrem eſſe voluntatis; & quemadmodum per Patrem non ſtat, quò minùs ad ſe omnes homines veniant; ita per ſe non ſtare, neminem enim venientem repellere, neminem reiicere.

Quid ſit foras eiicere.

Quid ſit foras eiicere, non omnibus conuenit. Auguſtinus, & Beda de cælo interpretantur, quaſi promittat ſe Chriſtus eum, qui ad ſe venerit, de cælo, id eſt de cænaculo illo magno, vbi cęna illa nuptialis fiet, in tenebras exteriores eiectũrum nõ eſſe, quemadmodum ille, qui veſtem nuptialem non habebat, eiectus eſt, Matth. 22. 12. *Quale eſt intus illud*, inquit Auguſt.

Tract. 25.

vnde non exitur foras? Magnum penetrale, & dulce ſecretum. O ſecretum ſine tædio, ſine amaritudine malarum cogitationum, ſine interpellatione tentationum, & dolorum. Nonne illud ſecretum eſt, quo intrauit ille, cui dicturus eſt Dominus ſerue benemerito, ſerue bone, & fidelis intra in gaudium Domini tui?

Matth. 25. 21. 23.

Ar inde dicit ſe Chriſtus non eiectũrum foras, quo ad ſe venire dixerat, qui ſibi à Patre datus eſſet; cùm autem dicit, *ad me venit*, non ſignificat ad ſe in cælo, vbi fides non eſt, ſed in hac vita per fidem venire; ergo cùm dicit, *non eijciam foras*, non de cælo, ſed de hac loquitur vita. Eadem

A ratione non videtur interpretatio Cyrilli conuenire de ſupremo iudicio hoc intelligentis, quaſi tunc ſe Chriſtus non eiectũrum foras dicat, cùm dixerit *his, qui à ſiniſtris erunt, Ite maledicti in ignem æternum.*

Matth. 25. 41.

Non enim illuc homines ad Chriſtum per fidem venient, de quo hîc aduentu loquebatur. Simile eſt quod alij quidam dicunt, *non eijciam foras*, poſtquam eum recepero, ſed dabo illi perſeuerantiam; de ſolis hoc prædeſtinatis interpretantes, quod alienum prorſus à mente Chriſti videtur eſſe.

Ruperti expoſitio vera.

Verum ergo ſenſum eſſe arbitror, quem Rupertum ſecutum eſſe video, B neminem ad me venientem repellam, omnes admittam, omnes amplectar; quemadmodum ſi publicus dicat hoſpes, neminem qui ad hoſpitium venerit eiiciam; non ſignificat, neminem ſe hoſpitem, poſtquam domo exceperit eiectũrum; id enim dubium non erat; ſed neminem prohibitũrum hoſpitio, neminem non admiſſurum.

38. *Quia deſcendi de cælo, non vt faciam voluntatem meam, ſed voluntatem eius, qui miſit me.*) Cauſam reddit, vt Cyrillus, & Auguſtinus dicunt, quamobrem eum, qui ad ſe venerit, non ſit foras eiectus; C voluntatem enim Patris eſſe, vt omnes, qui ad ſe venerint, recipiat, amplectatur, doceat, conſeruet, & ad vitam æternam ducat; & ſe de cælo deſcendiſſe non vt ſuam, ſed Patris faceret voluntatem. Quod dicit ſe de cælo deſcendiſſe, hanc habet emphaſim, vt ſignificet ſe tam longum, & tam laborioſum ſibi iter non ſuſcepiſſe, vt ſuam, ſed vt Patris faceret voluntatem; non enim ſe niſi mittente ad id Patre venturum fuiſſe. Ambiguum eſt, vtrum ſignificet his verbis duas eſſe, aliam ſuam, quâ homo eſt, aliam Patris voluntates; an ſuam, Patriſque voluntatem vnam, eandémque eſſe, ideóque non veniſſe, D vt ſuam, id eſt propriam & à Patris voluntate diſtinctam, ſed vt Patris faceret voluntatem; non quòd vellet ſuam ad voluntatem Patris conformare, ſed quòd ſuam propriam, id eſt à Patris voluntate diſtinctam voluntatem non haberet. Hoc ſecundo ſenſu videntur Gregor. Nazian. orat. 4. de theolog. Elias eodem loco, & in oratione 3. Chryſoſtomus, Theophylact. & Euthymius, Ammonius, & Leontius exponere.

Ammonij locus ex manuſcripta Catena.

Verba huc ex Græca manuſcripta Catena Ammonij tranſcribam, quæ eadem Leontij E ſunt in huius loci commentariis. οὐκ ἴδιον ἔχων θέλημα παρὰ τοῦ πατρὸς ἦλθον· πάντα γὰρ τοῦ πατρὸς τὰ ἐμά ἐστι, καὶ πάντα τὰ τοῦ πατρὸς ἐμά, καὶ οὐκ ἄλλο τι πράξων ἦλθον, εἰ μὴ ὅπερ καὶ ὁ πατὴρ βούλεται. Notat Gregorius Nazian. eam phraſim vſitatam in ſcripturis eſſe, vt cum ex perſona Chriſti Dauid dicit pſal. 58. 5. *neque iniquitas mea, neque peccatum meum*, non ſignificare ſe peccatum habere, ſed potius non habere. Et cùm dicit Daniel. c. 9. 18. *Neque enim in iuſtificationibus noſtris proſternimus preces ante faciem tuam*, non indicat ſe iuſtificationes habere, ſed potiùs non habere.

Duæ in Chriſto voluntates aſſeruntur contra Eutychem & Monothelitas.

Quę interpretatio, ſi Chriſtus, vt Deus loqueretur, vera F eſſet, ſed videtur, vt homo loqui, cùm ſe dicat à Patre miſſum. Itaque meliùs, vt opinor, Cyrillus interpretatur, ita vt ſignificet his verbis duas ſe habere volũtates, alteram cum Patre cõmunem, quatenus Deus eſt, alteram ſibi propriam, quatenus eſt homo; non ergo deſcendiſſe de cælo vt humanam, ſed vt Patris, ſuámque, id eſt diuinam faceret voluntatem. Hac ratione Eutychis refutatur error, vnam tantùm in Chriſto voluntatem confitentis. Quid ergo? An humana Chriſti voluntas aliud quàm diuina volebat?

Hoc enim videntur hæc verba pre ſe ferre. Volebat quidem aliquando natura ſua, vt Cyrillus exponit, quemadmodum in paſſione declaratum eſt, *Pater, ſi poſſibile eſt, tranſeat à me calix iſte; veruntamē non ſicut ego volo, ſed ſicut tu.* Sed ratione, & coniunctione diuinitatis humanā Chriſtus voluntatē cum diuina coformabat. Diſcimus ex Athanaſio in lib. de communi eſſentia Patris, & Filij, & Spiritus ſancti, ex Epiphā. hæres. 69. ex Gregor. Naz. orat. 4. de theologia, ex Idacio in lib. contra Varimad. c. 8. Arianos hoc, & alijs ſimilib⁹ locis abuti ſolitos, Filium profectò Patre minorē eſſe, qui non ſuam, ſed Patris fecerit voluntatē. Quomodo Gregorius, & Elias Cretēſis reſpōderint, diximus modò. Athanaſius verò non, ſi Filius voluntatē Patris faciat, continuò ſequi minorē eſſe Patre. Nam & de Patre dictū eſſe; *voluntatē timētium ſe faciet*, tamen minorē non eſſe ijs, quorum dicitur facere voluntatem. Non potuit ſatis hoc facere hominibus argutis. Nam Deus dicitur quidē hominum facere voluntatē; ſed non dicitur ſuam non facere; at Chriſtus dicit ſe non ſuam, ſed Patris voluntatē facere, quod non ſolùm minoris, ſed etiam ſerui videtur eſſe. Meliùs igitur Idacius; facere quidē Chriſtum non ſuam, ſed Patris voluntatem; ſed id ipſum ſponte, ac voluntate ſua, non coactum facere; itaque non ſequi eſſe minorē. Subtiliùs etiam Epiphanius argumentū in Arianos retorſit, propterea Chriſtum dixiſſe ſe non ſuam, ſed Patris voluntatem facere, vt alterum eorundē Arianorum refelleret errorem, nō eſſe in Chriſto animam humanā, ac proinde nec humanā voluntatem. Nam in eo etiā eos errore fuiſſe auctor eſt non ſolùm Epiphanius; ſed etiam Athanaſius dialogo 4. contra Arianos, & Auguſt. in lib. de hæres. ad Quodvultdeum. c. 49. & in lib. contra ſerm. Arianor. c. 5. & in dialogo contra Felicianum Arian. c. 3. & Cyrillus in epiſtola ad Succeſſum Epiſcopum Iſauriæ. Vera ſolutio eſt hæc Epiphanij, quæ eadē, vt paullo ante dicebamus, Cyrilli hoc loco eſt, Chriſtum tanquam hominē locutum eſſe, cùm dixit ſe non ſuam, id eſt humanam, ſed Patris, id eſt diuinā facere voluntatem. Quòd non dicat voluntatem Patris, ſed *voluntatem eius, qui miſit me*, cùm idem eſſet, & illud hoc clarius, & breuius; ideo factum, quia rationem ſimul explicare voluit, quamobrem non ſuam, ſed Patris voluntatem faceret, quia nimirum ad hoc ipſum à Patre miſſus fuerat, vt eius faceret voluntatem, quæ in hoc potiſſimùm verſabatur, vt quos ad ſe Pater mitteret, foras non eijceret, ſed reciperet, amplecteretur, ſeruaret. Id ſtatim explicat.

Matth. 26. 39.

Ariani quomodo abuterentur hoc loco aduerſus Filij diuinitatem.

Pſal. 144. 19.

Epiphanij ſubtilis reſponſio & vera.

Chriſtus ut quà homo locutus.

39. *Hæc eſt enim voluntas eius, qui miſit me, Patris, vt omne quod dedit mihi, non perdam ex eo, ſed reſuſcitem illud in nouiſſimo die.*) G. τοῦτο δ' ἐστι τὸ θέλημα, hęc autem eſt voluntas, quemadmodum & manu ſcripti codices Græci habēt, & Auguſtinus, Theophyl. Euthymius, Rupertus. Quanquam Chryſoſtomus, & Cyrillus videntur legiſſe γὰρ enim. Vtraque lectio congruū habet ſenſum. Si enim legamus, *Autem*, argumentum erit hoc. Ego deſcendi de cælo non vt meam, ſed vt Patris facerem voluntatem; voluntas autem Patris eſt, vt ex ijs, quos ipſe ad me miſerit, neminē eijciam, neminem perdā; hoc ergo facere debeo. Si legamus *enim*, erit ſic conformādum argumentum. Deſcēdi, vt facerem voluntatem Patris; ergo neminem ad me venientem eijcere debeo; hæc enim eſt Patris voluntas, vt eorum, quos mihi ipſe dederit, neminē

A eijciam, neminem perdam. Nominatiuus, *omne*, Hebræorum more veluti abſolutus eſt, non habēs vnde regatur; Hebraiſmus ſic eſt Latinè reſoluēdus, Ex eo omni, quod dat mihi Pater, nihil perdam. Cur dicat *omne*, neutro genere, potiùs quàm omnes, ver. 37. ex Ruperto docuimus. Quod autem illic dixit, *Non eijciam foras*, dicit hîc, *Non perdam ex eo*; perdere eſt non admittere, non iuuare, non facere, quod in ſe eſt, vt illi, qui ſibi à Patre dati ſunt, non pereāt. Nec enim perdere Chriſtus dicitur, quia propriè perdit, ſed quia non iuuat, & quia omnes, quantum in ſe eſt, adiuuat, neminem perdit. Qui dicantur à Patre Filio

Hebraiſmus quo nominatiuus ſæpe ponitur abſolutus.

B dari ver. 37. docuimus. Cauſa nunc explicanda eſt, quare non ſimpliciter, ac generaliter dicat neminem ſe eijcere, neminem perdere, ſed ex ijs, quos ſibi Pater dederit. Vtrumque dicere potuit, vtrumque enim verum eſt, & ex ijs, qui illi à Patre dantur, & ex omnibus prorſus hominibus neminem perdere. Sed propterea de ijs tantùm loquitur, qui ſibi à Patre dantur; quia qui non dantur, iam perditi ſunt, *qui* enim *non credit, iam iudicatus eſt*. Loquitur etiam congruenter naturæ Filij, cuius officiū eſt conſeruare, quę ſibi à Patre tradita ſint. Laus

Neminem perdit Chriſtus.

Sup. c. 3. 18.

C enim eſt filij nihil de paterna hæreditate minuere. Itaque Naboth ille non eſt veritus Regi reſpondere, *Propitius ſit mihi Dominus, ne dem hæreditatē patrum meorum tibi.* 3. Reg. 21. 3. Illi autem, quos Pater ad Filiū adducit, quaſi hæreditas eius ſunt. Sicut populus ille vetus, quē ſibi Deus aggregauerat, eius hęreditas vocabatur. 1. Reg. 26. 19. & 2. Reg. 14. 16. & 20. 19. & 21. 3. & 4. Reg. 21. 14. Eſther. 10. 12. & 13. 15. & 14. 9. pſal. 27. 9. & 32. 12. & 67. 10. & 77. 62. 71. & 134. 12. Eodem enim modo Chriſtianus populus hæreditas

Hæreditas Chriſti populus Chriſtianus.

D Chriſti dicitur illi à Patre data. *Dabo*, inquit, *gentes hæreditatem tuam, & poſſeſſionem tuā terminos terræ* pſal. 2. 8. Quærunt aliqui, idque ad explanationem huius loci nō nihil pertinet, quorſum de reſurrectione mentionem faciat. Cauſam Chryſoſtomus hanc reddit, vt oſtenderet ſe non præſentium modò rerum, ſed etiam futurarum habere prouidentiam. Voluit vt mihi videtur declarare, quid eſſet non perdere quemquam ex ijs, quos Pater ſibi dederit, nempe recipere illum, & quantum in ſe eſt, fouere, iuuare, conſeruatéque, & vſque ad portum ſa-

E lutis ducere, hæc eſt reſurrectio; propterea dicit, *ſed reſuſcitem illud in nouiſſimo die.* Quemadmodum ſi nauclerus vectoribus dubitantibus, an in eius nauim aſcendant, dicat, nolite diffidere, quicunque mecum venire volent, eos ego vſque ad portum incolumes veham. Quid? an ij, qui à Patre Filio non dantur, non ſuſcitabuntur? Suſcitabuntur quidem generali illa reſurrectione omnium; ſed non propria iuſtorum. Duplicem enim reſurrectionem eſſe; alteram, qua à peccato; alteram, qua à morte corporis homines

F reſurgunt; ſicut duplex eſt mors, altera animæ, altera corporis, vt docet D. Ioannes Apocal. c. 20. 5. Omnes ergo homines à morte corporis reſurgent; à morte corporis ſimul, & animæ non omnes. Qui ſolo corpore reſurgunt, non niſi vna parte reſurgunt; ideo videntur ſignificari hoc loco non reſurrecturi. Qui autem corpore ſimul, & animo reſurgunt, quia vtraque reſurgunt parte, abſolutè, & verè, ſi cum cæteris comparentur, reſurgere dicuntur. Hoc modo licet minùs explicatè Auguſtinus, Ammonius,

A Theophylactus, Beda, & Euthymius interpretātur, niſi quòd illi ſolent dicere bonos abſolutè reſurgere, quia ad vitam æternam reſurgunt; malos ita reſurgere, vt reſurgere non videantur, quia ad ſupplicium, mortémque reſurgunt, πάντες οἱ ἄνθρωποι ἀνίστανται, μόνοι δὲ πιστοὶ ἀξιοῦνται τῶν ἀγαθῶν, inquit hoc loco Ammonius. Notat Theophylactus reſurrectionem, quam ipſe κοινὴν, & καθολικὴν, id eſt communem, & generalem vocat, dici ἀνάστασιν reſurrectionem apud D. Paulum; eam verò, qua ſoli reſurgunt boni ἐξανάστασιν, διὰ τὴν ἐκ τῆς γῆς ἐπαρσιν, *exurrectionem* appellari, B *propter eleuationem à terra*. Id eſt quia boni rapientur *in aëra obuiam Chriſto*, mali in terra damnati remanebunt. Videtur etiam mihi aliquid eſſe cauſæ, quamobrem Chriſtus bonos, non malos dicatur ſuſcitare, cùm non ſolùm bonos, ſed etiam malos ipſe idem ſit ſuſcitaturus. Nimirum quòd boni ad vitam æternam reſurgant, conſecuti ſunt beneficio meritorum Chriſti, ideo Chriſto propria quadam ratione eorum reſurrectio attribuitur. Probat Leontius ex hoc loco diuinitatem Chriſti, eiúſque, & Patris æqualitatem, quia ſicut Pa- C ter in ſcriptura dicitur ſuſcitaturus mortuos, Act. 26. 8. & 1. Cor. 6. 14. & 2. Cor. 1. 9. ita Chriſtus dicat ſe mortuos ſuſcitaturum. Hoc eſt, quod alio loco dicit, *Sicut Pater ſuſcitat mortuos, & viuificat, ita & Filius, quos vult, viuificat.* c. 5. 21.

Reſurrectio communis ἀνάστασις, propria verò bonorū ἐξανάστασις. 1. ad Theſſal. 4. 16. 17

Cur Chriſtus bonos, non malos ſuſcitare dicatur.

40. *Hæc eſt autem voluntas patris mei, qui miſit me, vt omnis, qui videt Filium, & credit in eum, habeat vitam æternam.*) Meliùs hoc loco legetur, *Hæc eſt enim voluntas patris mei,* quemadmodum Auguſtinus, Cyrillus, Beda, & Rupertus legunt, & multi etiam D Græci manu ſcripti codices habent. Redditur enim cauſa proximorum verborum, cur dixiſſet, *ſed reſuſcitem illud in nouiſſimo die.* Nimirum quia voluntas Patris eſt, vt omnis, qui in Filium credit, ſuſcitetur, & viuat. Sic enim Chriſtus propria quadam ratione, vt ſuperiore verſu dicebamus, iuſtos dicitur ſuſcitare, quia illis ipſe meruit, vt ad vitam æternam ſuſcitentur. Quia corpus, & membra erant Chriſti; itaque cùm Chriſto, id eſt cum ſuo capite reſurgant, & in cælum ad eandem vitam æternam aſcendant. Quid verò eſt, quod dicit, E *Omnis, qui videt,* ſupra ver. 36. diximus, videre eſſe cognoſcere, aut notitiam habere, ideóque adiectum videri, vt ſignificetur mirum non eſſe, ſi non credant in Chriſtum, qui nullam eius notitiam habuerunt. Quanquam illic alio, quàm hîc, vſus eſt verbo, illic dixit ἑωράκατε vidiſtis, hic dicit θεωρῶν contemplans, quod verbum adnotauit ex Triſmegiſto Firmianus rerū propriè eſſe diuinarum. Quòd autem quidam eo verbo nudam Chri- F ſti fidem ſine operibus, quales dæmones etiam habent, notari putant, non ſatis probant, & malè ſonat. Quomodo omnis qui credit iam habeat vitam æternam, ſupra verſu 29. & c. 3. 16. explicauimus.

Varia lectio huius lo. ſ.

θεωρεῖν Lactantius verbum rerum eſſe diuinarum proprium aſſeris l. 7. c. 9.

Iac. 2. 19.

41. *Et murmurabant Iudæi.*) Non tam murmurabant, vt apparet, quòd ſe panem appellaſſet, quàm quòd ſe de cælo dixiſſet deſcendiſſe, hominem, cuius patrem, vt ipſi dicunt ver. 42. matrémque, fratres, & ſorores ipſi cognoſcerent. Etſi Auguſt. tract. 26. Beda, & Theophylact. propterea murmuraſſe putāt, quòd ſe panem appellaſſet. *Ideo murmurabant*, inquit Beda, *quia panem hunc non intelligebant, panem hunc non*

Matth. 13. 55.

A *eſuriebant, hunc panem non amabant. Nam ſi amarent, vtique non murmurarent.* Euthymius verò exiſtimat, idemque Theophylactus videtur ſignificare propterea murmuraſſe, quòd, cùm ipſi panem ab eo corporeum expectarent, ſpiritualem eum panem promittere viderent, quem, vt Auguſt. & Beda dicunt, *non eſuriebant*. Animaduerterunt Chryſoſt. & Euthymius paullo ante, cùm pane illos corporeo ſaturaſſet, ſtatim clamaſſe verum illum Prophetam eſſe, qui in mundum venturus erat, ver. 14. nunc cùm illis meliorem, id eſt cæleſtem promittit panem, quē B qui edat non iterum eſuriat, murmurare. Rectè Cyrillus ait videri ſibi in veteres ſub Moſe Iudæorum mores, & nouos ſub Chriſto intuenti eos quaſi hæreditatem à patribus ſuis murmurationē accepiſſe, nam & illos in deſerto nunc propter cibum, nunc propter potum paſſim murmuraſſe.

Iudæis hæreditarius mos murmurare.

42. *Et dicebant, Nonne hic eſt Ieſus filius Ioſeph, cuius nos nouimus patrem, & matrem?*) Ioſeph filium appellant ex vulgari opinione. *Putabatur* enim *filius Ioſeph* Luc. 3. 23. Videntur ſatis intellexiſſe Chriſtum, cùm ſe de cælo deſcendiſſe dixit, ſignificaſſe ſe ve- C rum filium Dei eſſe, qui non è terra, ſed è cælo originem habuiſſet. Propterea enim dubitāt, quomodo de cælo deſcenderit, cùm patrem, ac matrem in terris habeat, vt ait Ammonius, διὰ τὴν κατὰ σάρκα μητέρα αὐτοῦ καὶ πατέρα ... Poteſt dubitari, quomodo Capharnaitæ Ioſeph, & Mariam Chriſti matrem cognoſcerent, cùm non in Capharnaum, ſed in Nazareth ſolerent habitare? Primùm vrbes illæ duæ nō longè diſtabant. Deinde neceſſe non eſt, vt intelli- D gamus eos, qui hoc dicebant, fuiſſe Capharnaitas; poterant eſſe Nazareni, aut ex viciniſſimis locis eius vrbis, qui illecti miraculis Chriſtum ſequerentur. Denique Ioſeph, & Mariam ſæpe fuiſſe in Capharnaum, illícque vulgo, aut propter ſe, aut propter Chriſtum notos fuiſſe credibile eſt. Nam & c. 2. 12. Chriſtus cum matre, & fratribus ſuis dicitur deſcendiſſe in Capharnaum, illícque per aliquot dies fuiſſe, éſtque vero ſimile illic matrē reliquiſſe, dum ipſe veniret Ieroſolymā ad agēdum diem feſtum, vt E Euangeliſta videtur ſignificare. Similis Iudæorum murmuratio narratur apud Matthæum, cap. 13. 55. & apud Marcum, cap. 6. 3.

Ammonius ex manuſcripto citatus.

44. *Nemo poteſt venire ad me, niſi Pater, qui miſit me, traxerit eum.*) Videndum qualis hæc ſit ratio; deinde quis verborum ſenſus. Cùm videatur probare voluiſſe non debere Iudæos murmurare, non ſatis apparet, quomodo iſta ratione probet, quòd nemo poſſit ad ſe venire, niſi Pater traxerit eum. Inde potiùs videtur ſequi mirum non eſſe, ſi ad Chriſtum illi non venirent, ſed de illo potiùs murmurarent, F quia à Patre non trahebātur. Quo ergo modo murmurare deſinent, ſi non trahuntur? Hoc quidem interpretum neminem attigiſſe video, mihi verò concisa oratio videtur eſſe, ideóque ſubobſcura; fiet clarior ſi nonnulla ſubintelligamus verba. Perinde ergo intelligendum hoc eſt, ac ſi Chriſtus diceret: Nolite murmurare de iis, quæ non intelligitis, ideo autem non intelligitis, quia à Patre meo non trahimini; *nemo enim poteſt venire ad me*, quod eſt intelligere, ac credere, *niſi Pater meus traxerit eum.* Verbum, *poteſt*, notarunt quidam interpretes non remotā, vt Philoſophi vocāt, ſed proximā actui potentiā

ſignificare.

ſignificare. Nam etiam qui à Patre non trahuntur, potentiam habere naturalem, vt ſi à Patre trahantur, veniant; ſed eam potentiam remotam eſſe, nec in actum reduci poſſe, niſi gratia trahentis Patris adiuuetur. Quemadmodum antequam lumen ad videndum habeamus, naturalem habemus videndi facultatem, ſed niſi ea facultas lumine iuuetur, videre re ipſa non poſſumus. Sic ſe prorſus habet liberum arbitrium, quę naturalis in bonum, & malum facultas eſt. Sed in malum per ſe ſolum valet; in bonum non niſi gratia iuuetur. Vera hæc ſunt. Venire quid ſit, ver. 37. declarauimus. Venire eſt credere, vt verſu poſtea. 65. explicatur. De verbo *traxerit* maior eſt quæſtio. Cum multiplicem vim id verbum habere poſſit, hæretici eam ſolam arripuerũt, quæ vna poterat abſurdam efficere ſententiam. Significat aliquando vim quandam, atque coactionem. *Cum vadis*, inquit, *cum aduerſario tuo ad principem, in via da operam liberari ab illo, ne forte trahat te ad iudicem* Luc. 12. 58. quanquam illic κατασύρῃ eſt, hîc ἑλκύσῃ, ſed ſenſu eodem. *Et non valebant illud trahere præ multitudine piſcium*, Ioan. 21. 6. vbi idem, quod hîc, eſt verbum ἑλκῦσαι, itémque ver. 11. *& traxit rete in terram*: & Act. 21. 30. *Accipientes Paulum trahebant eum extra templum*: & Iacob. 2. 6. *Ipſi trahunt vos ad iudicia.* Quibus locis omnibus idem verbum ἑλκύειν, quod hoc etiam loco ponitur, manifeſtum eſt vim quandam ſignificare. Hanc igitur verbi ſignificationẽ & Manichæi olim, vt Chryſoſt. hom. in Ioan. 45. & Theophyl. in commentariis docent, & noui nunc hæretici Lutherani, & Caluiniani præripuerunt, nullum relinqui liberum arbitriũ, quando vi homines trahantur. Itàque nobilis quidam eorum interpres hoc epiphonemate commentarium in hunc locum concludit. *Concedit ergo liberum hominis arbitrium, & virium humanarum facultas.* Vt hanc refellamus interpretationem, docendum priùs eſt, aliquando hoc idem verbum non vim, non coactionem, non neceſſitatem ſignificare, neque refert quicquam vtrum Græcè ἑλκύειν, an σύρειν legatur, eiuſdem enim, vt diximus, ſignificationis ſunt. Si enim nihil aliud quàm vim reperitur ſignificare, idem hoc loco videbitur ſignificare; ſin aliquid aliud aliquãdo ſignificet, probabile erit & hoc loco, aliud ſignificare. Quod ſi probauerim', ſatis hæreticorum interpretationem refutabimus. Prouer. 7. 22. *Ignorãs, quod ad vincula ſtultus trahatur*, non enim adoleſcens, de quo loquebatur, vi, ſed meretricio amore trahebatur. & Cant. 1. 4. *Trahe me poſt te, curremus in odorem vnguentorum tuorum*: & Oſee. 11. 4. *In funiculis Adam traham eos*, id eſt non vi, ſicut trahi ligati boues ſolent; ſed amore, & benignitate, vt ſtatim explicat, *In vinculis caritatis*. Apocal. 12. 4. Draco tertiam partem ſtellarum traxiſſe ſecum dicitur, vi vtique non traxit, ſed exemplo. Idem conſtat ex vſu loquendi, trahi dicimur, non ſolùm cùm cogimur, aut impellimur, ſed etiam cùm ducimur, & inuitamur, immo & cum voluptate allicimur, *Trahit ſua quemque voluptas*, dixit ille, & trahi nos ſtudio laudis alter egregius bene dicendi artifex dixit. Obſeruauit hoc ipſum D. Auguſtinus tract. in hunc locum 26. & ſerm. 2. de verbis Apoſt. *Nolite cogitare* (inquit tract. 26.) *inuitum trahi; trahitur animus & amore. Nec timere debemus, ne ab hominibus, qui verba perpendunt, & à rebus maximè diuinis longè remoti ſunt, in hoc ſcripturarum ſanctarum euangelico verbo forſitan reprehendamur; & dicatur nobis, quomodo voluntate credo, ſi trahor? Ego dico parum*

Liberũ arbitrium in malum per ſe ſolũ valet in bonũ nõ niſi gratia adiutũ.

Quid ſignificet hic verbũ traxerit.

Trahendi verbũ non ſẽper vim, & neceſſitatẽ ſignificat.

Virgil. Eclog. 2.

Cicer. pro Archia poeta.

A *eſt voluntate ire, etiam voluptate traheris. Quid eſt trahi voluptate? Delectare in Domino, & dabit tibi petitiones cordis tui. Eſt quædam voluptas cordis, cui panis dulcis eſt ille cæleſtis. Porro ſi poëtæ dicere licuit, Trahit ſua quemque voluptas, non neceſſitas, ſed voluptas; non obligatio, ſed delectatio, quanto fortiùs nos dicere debemus, trahi hominem ad Chriſtum, qui delectatur ſempiterna vita?* Et infra. *Ramum viridem oſtendis oui, & trahis illam. Nuces puero demonſtrantur, & trahitur. Et quod currit trahitur, amando trahitur, ſine læſione corporis trahitur, cordis vinculo trahitur. Si ergo iſta, quæ inter delicias, & voluptates terrenas reuelantur amantibus, trahunt, quoniam verum eſt,* B *Trahit ſua quemque voluptas, non trahit reuelatus Chriſtus à Patre? Quid enim fortiùs deſiderat anima, quàm veritatem?* Et ſerm. 2. de verb. Apoſtol. *Nemo, inquit, venit ad me, niſi Pater, qui miſit me traxerit eum. Non dixit, duxerit, ſed traxerit. Ita violentia cordi fit; non carni. Quid ergo miraris? crede, & venis; ama, & traheris. Ne arbitreris iſtam aſperam, moleſtámque violentiam; dulcis eſt, ſuauis eſt, ipſa ſuauitas te trahit. Nonne ouis trahitur, cùm eſurienti herba monſtratur? & puto, quia non corpore impellitur, ſed deſiderio colligatur. Sic & tu veni ad Chriſtum, noli longa itinera meditari. Vbi credis, ibi venis. Ad illum enim, qui vbique eſt, amando venitur non nauigando.* Oſtẽ- C dimus trahendi verbum non ſemper vim, neceſſitatémque ſignificare; probandum nunc eſt ita etiam hoc loco accipi, vt vim non ſignificet, aut neceſſitatem. Primùm videamus, quo modo Pater trahat. Trahit nimirum ſicut Rex ille, qui nuptias filio ſuo feciſſe dicitur Matth. 22. 1. Rex enim ille Deum proculdubio ſignificabat, qui Chriſto filio ſuo nuptias faciebat. At ille non cogendo, ſed inuitando homines traxit. Si enim coëgiſſet, Omnes veniſſent; at multi venire noluerunt; illi ergo ipſi, qui venerunt non coacti, non neceſſitate vlla compulſi venêre. D At dicit ſeruo, *Compelle intrare* Lucæ 14. 23. Illa ipſa compulſio nihil aliud, quàm diligentem, vehementémque exhortationem ſignificat populari genere loquendi, quo compelli nos dicimus, cùm vehementer rogamur. Non alio opus eſt argumento, quàm quòd ijdem iſti, qui tracti à Patre non ſunt, hoc ipſo loco, & aliis pene innumeris reprehendantur, quòd ad Chriſtum venire noluerint; venire igitur potuerunt; & cùm nemo ad Chriſtum niſi trahente Patre venire poſſit; & trahi potuerunt, ſi voluiſſent; qui ergo tracti ſunt, ideo E tracti ſunt, quia trahi voluerunt; non ergo aut coactè, aut neceſſariò, ſed libera voluntate tracti ſunt. Tenemus verbum trahendi hoc loco non violentiam, aut neceſſitatem vllam declarare. Reliquum eſt, vt quæramus quàm hîc vim habeat; nec enim ſine cauſa credendum eſt eo potiùs verbo quàm alio Chriſtum vſum eſſe. Graues auctores ſunt, qui exiſtiment etiam hoc loco violentiam quandam ſignificare, non quidem eiuſmodi, vt libertatem tollat arbitrij, qualem hæretici ſomniant, ſed eiuſ- F modi vt ſignificetur magnum eſſe pondus hominis peccato mortui, quale ſolet eſſe non cadauerum, ſed hominum grauiter ægrotantium, qui quominus habent virium, eo plus habent ponderis, maiore, vt moueantur, opus eſt niſu. Qui penitus mortuus eſt, nullam habet, qua moueri poſſit facultatem. Itaque ſi mouendus eſt, ſola vi externi agentis moueatur neceſſe eſt. Qui motus propriè violentus eſt, quia paſſum, vt Philoſophi tradunt, vim ad eũ motum nullam confert. Huiuſmodi

Pſal. 36. 4.

Quam vim habeat hic trahendi verbum.

3. Ethic. c. 1. & D. Tho. 1. 2. q. 6. a. 1. & 2.

cadaueri hominem peccatorem (illis autem omnes ſunt peccatores) Caluiniſtæ, & Lutherani ſimilem faciunt; tanquam truncum, aut ſaxum à Deo moueri, ac trahi; nihil ipſum agere, nihil conari, nihil conniti; quin contra reſiſtere, renitique. Qui verò ſanus omnino eſt, is ſuis ipſe viribus, ſine vllo externo adiumento moueri, cui ſimilem Pelagiani faciebant peccatorem, ſanum, fortem, vegetum, qui ſolis liberi arbitrij virib⁹ ſine gratia Dei ad Deũ, cùm vellet, venire poſſet. Vtraque hæreſis ex hoc ipſo, in quo verſamur, loco refutatur. Illa quemadmodum paullo ante dicebamus; hæc quia apertè Chriſtus docet neminem non tractum, id eſt non adiutum, vt leuiſſimè interpretemur à Patre venire poſſe. Itaque omnes, qui aduerſus Pelaginos diſputarunt hoc vſi ſunt loco, Auguſt. in lib. de prædeſt. ſanct. c. 8. & lib. 1. contra duas epiſtolas Pelagianor. c. 3. & 19. & lib. de gratia, & lib. arb. c. 5. & epiſt. 107. Hieron. lib. 3. contra Pelagian. Proſper in epiſt. de liber. arb. ad Ruffinum, & frequenter in lib. contra Collatorem. Semper Eccleſia media inter duos hæreticos, vt ait Tertullianus, ſicut Chriſtus inter duos latrones crucifigitur. Hominem peccatorem, neque ſano, neque mortuo, ſed ægroto ſimilem dicit, qui habeat quidem aliquid naturaliũ virium, ſed nõ tantùm, vt gratia non adiutus venire poſſit; venire tamen adiutum, & ipſum aliquid agentem; quia tamen ægrotat, magno opus eſſe adiumento gratiæ, vt moueatur, & adducatur ad Chriſtum; grauitatem illam, & pondus hominis elanguidi verbo trahendi declarari. Non quòd verè, propriéque trahatur; cùm aliquid ipſe conferat; ſed quòd tam multum ponderis, tam parum habeat virium, vt trahi quodammodo videatur. Sic intelligẽdum quod Hieronymus ait lib. 3. contra Pelagian. *Simul & hoc,* inquit, *animaduertendum, quòd qui trahitur, non ſponte currit; ſed aut retrectans & tardus, aut inuitus adducitur. Qui non poteſt ſuis viribus, & labore venire ad Ieſum, quomodo poteſt omnia ſimul peccata vitare?* Hoc, inquam, dicere Hieronymus voluit, cùm dixit retrectantem, tardum, inuitũ hominem trahi, magna vi trahi, quaſi grauem morbo hominem. Sed hoc ipſum ijs dixit verbis, quibus liberum arbitrium tolli videatur, quia contra Pelagianos nimios liberi arbitrij defenſores diſſerebat. Cæterum liberum arbitrium Hieronymum poſuiſſe ex ſexcentis eius locis perſpicuum eſt; & ne hæretici quidem ipſi negant. Legat, ſi quis hoc ignorat epiſtolam ad Cteſiphõtem; legat illos ipſos tres aduerſus Pelagianos à Hieronymo conſcriptos libros. Eadem ratione intelligendum, quod ait Auguſtinus ſer. 2. de verbis Apoſtoli, violentiam, qua trahi dicimur, cordi fieri, non carni. Violentiam enim vocat, non quòd vis nobis inferatur, ſed quòd magno opus ſit adiumẽto vt à peccato trahamur. Simile eſt quod Ammonius, Chryſoſtomus, & Theophylactus docent non tolli trahendi verbo liberum arbitrium, ſed ſignificari magno nobis Dei auxilio opus eſſe. Ammonij, quia nondum in lucem exijt, adſcribam verba, quæ eandem fere Theophylactus ex illo tranſtulit in ſuos cõmentarios, ὐ τὸ ἐφ' ὑμῖν αὐτεξούσιον ἀναιρεῖ ὁ λόγος, ἀλλὰ δείκνυσι βοηθείας δεομένους· ἕλκεται γὰρ οὐχ ὁ ἄκων, ἀλλὰ πολλῆς ἀπολαύων συμμαχίας.

Hæreſes duæ Caluiniſtarũ Lutheranorũque, & Pelagianorũ refutatæ.

Hieronymi l. cuiꝰ quomodo intelligendus.

Auguſtini locus quomodo intelligendus.

Alia etiam in eo verbo mihi videtur poſſe vis eſſe, vt neceſſitatem quandam ſignificet, quemadmodum proprietas eius poſtulat; non neceſſitatem,

Verbũ trahendi quã neceſſitatẽ ſignificet.

A quæ abſolutè imponatur ijs, qui à Patre trahuntur; ſed quæ ex hypotheſi inferatur. Pater trahit neceſſariò homines ad Filium hoc ſenſu, quia quiſquis nouit Patrem, & in eum credit, neceſſariò ad Filium venit. Hunc enim eſſe ſenſum videntur verba illa, quę ſequuntur, indicare. *Omnis qui audiuit à Patre, & didicit, venit ad me.* Vulgaris, & moleſta quæſtio eſt, cur Pater non omnes ad Chriſtum trahat? Tribus modis ab auctoribus reſponderi video. Ammonius, Cyrillus, Theophylactus, & Euthymius reſpondent, non omnes trahi, quia non omnes digni B ſunt. Quod nimis affine eſt Pelagianorum errori. Quaſi verò homo antequam per gratiam ad gratiam ipſam trahatur, mereri poſſit gratiam, quod eſt dignum fieri, qui trahatur. Auguſtinus, & qui eius de prędeſtinatione ſententiam ſequuntur, in prędeſtinationem referunt, hunc trahi, illum non trahi, quia hic prędeſtinatus fuerat, ille non fuerat. Itaque non magis quęrendum eſſe, quare hic trahatur, ille non trahatur, quàm quare hic prædeſtinatus fuerit, ille non fuerit. Nec enim eius rei quęrendam eſſe cauſam, quæ pręter diuinam voluntatem cauſam nullam habeat. In hanc enim C ſententiam Auguſtinus dixit, quod omnium ore decantatur. *Quem trahat, & quem non trahat; quare illum trahat, & illum non trahat noli velle iudicare, ſi non vis errare. Semel accipe & intellige. Non traheris? ora vt traharis.* De prędeſtinationis cauſa non diſputo. Is auctor eſt Auguſtinus, vt eius ſententia ſi vel nulla ſcriptura, nulla ratione, nullis alijs auctoribus probaretur, ſola perſonę reuerentia ſatis magnam auctoritatem mereretur. De huius loci D interpretatione ago. Aliud certè videtur eſſe quęrere, quare hic prędeſtinetur, ille non prędeſtinetur, quod hoc loco non quęrimus, aliud quare Pater hunc trahat, illum non trahat, quod ad explanandum hunc locum neceſſarium eſt quęrere. Nam etſi omnes, quos Pater prędeſtinauit, trahit, tamen nec trahere idem eſt, quod prędeſtinare, neque proprius prędeſtinationis effectus, cùm multi non prędeſtinati trahantur. Nec enim hîc agitur, quomodo homines ad vitam æternam, quæ prædeſtinationis finis eſt, ſed quomodo ad Chriſtum per fidem trahantur, quam E multi vtique non prædeſtinati ſuſcipiunt. Ratio ergo cur hic trahatur, ille non trahatur, non eſt, quòd hic prædeſtinatus ſit, ille non ſit. Itaque quidquid de prædeſtinationis cauſa ſentiendum ſit, de qua non eſt huius loci dicere, certè probabilior, & magis expedita reſponſio aliorum auctorum eſt hunc trahi, illum non trahi, quia hic trahentem Deum ſequi voluit, ille noluit. Quod ipſe D. Auguſtinus de duobus hominibus Pharaone, & Nabuchodonoſore, quos ambos Deus eodem modo, eadem vi conatus eſt trahere, F coactus eſt confiteri lib. de prædeſtinatione, & gratia. c. 15. *Quantùm ad naturam, ambo homines erant; quãtùm ad dignitatem, ambo Reges; quantùm ad cauſam, ambo captiuum populum Dei poſſidentes; quantùm ad pœnam, ambo flagello clementer admoniti. Quid ergo fines eorum fecit eſſe diuerſos? niſi quòd vnus manum Dei ſentiens in recordatione propria iniquitatis ingemuit; alter libero cõtra miſericordiſſimã Dei veritatẽ pugnauit arbitrio.* Cur ergo de omnibus non dicamus, quod ille de duobus dixit?

Tract. 26.

Cur alij trahantur, alij non trahantur.

45. *Eſt ſcriptũ in prophetis, & erunt omnes docibiles Dei.*) Probat prophetarũ teſtimonio, quod dixerat nemi-

nem

nem poſſe venire ad ſe, niſi Pater eum traxerit, vt Cyrillus, Theophylactus, & Euthymius interpretantur. Probat autem non totam ſententiam, ſed eius partem. Nec enim prophetę dixerant fore, vt nemo ad Chriſtum venire poſſet, niſi Pater eum traxiſſet; ſed dixerant fore, vt Deus ſuos doceret, id eſt traheret; nec dixerant verbis iiſdem, ſed eodem ſenſu. Quod dicit in prophetis ſcriptum eſſe, plerique putant in ſolo Iſaia id reperiri. c. 54. 13. *Ponam vniuerſos filios tuos doctos à Domino.* Chriſtus autem, aut Euangeliſta non verba, ſed ſenſum citauit, *Erunt omnes* διδακτοὶ τοῦ θεοῦ: Itaq; pluralem numerum Hebræorum idiomate pro ſingulari poſitum eſſe, *In prophetis*, id eſt in vno prophetarum, ſicut *Habitauit in vrbibus Ammon*, id eſt in vna ex vrbibus. Alij ad plures prophetas referunt, qui non iiſdem verbis, ſed ſenſu tamen eodẽ dixerãt fore, vt homines à Deo docerẽtur, Ierem. 31. 33. 34. *Dabo legẽ meã in viſceribus eorũ, & in corde eorũ ſcribam eam; & ero eis in Deũ, & ipſi erunt mihi in populũ. Et non docebit vltra vir proximum ſuum, & vir fratrem ſuum dicens, Cognoſce Dominum*, & Ezechiel. 11. 19. & 18. 31. & 36. 25. 26. *Dabo vobis cor nouum, & ſpiritum nouum ponam in medio veſtri; & auferam cor lapideum de carne veſtra, & dabo vobis cor carneum*, & Ioelis 2. 28. *Effundam ſpiritum meum ſuper omnem carnem.* Pondus habet, quòd dicit ſcriptum eſſe, quaſi dicat negari, aut ignorari non poſſe, eſſe enim prophetarum litteris conſignatum, quod plus eſt quàm ſi ſimpliciter dictum eſſe dixiſſet à prophetis. Plus enim auctoritatis ſcriptis, quàm verbis adhibetur. Sic dixit. cap. 5. 47. *Si autem illius litteris non creditis, quomodo verbis meis credetis?* Quod ſequitur, *Et erunt omnes docibiles Dei* Græcè eſt, καὶ ἔσονται πάντες διδακτοὶ τοῦ θεοῦ, Erunt omnes docti Dei. Quod etſi contendunt quidam plus eſſe, quàm μαθητὴν εἶναι τοῦ θεοῦ, diſcipulum eſſe Dei, nempe reipſa à Deo doceri; aut doctum eſſe, idque verbum ipſum διδακτός videtur declarare: tamen ego Hebraicam, aut Caldaicam phraſim eſſe arbitror תלמוד יהוה doctus Dei, id eſt diſcipulus Dei, quod plus eſt, quàm docilem eſſe Deo, paullo verò minus, quàm doctum eſſe. Quod intelligens fortaſſe noſter interpres neque dociles, neque doctos, ſed *docibiles* vertit, non eos ſignificans, qui docere poſſunt; ſed eos, qui doceri tanquam diſcipuli à Deo debeant. Maluit parum Latinè, quàm parum fideliter ſenſum exprimere. Nec enim declaratur his verbis, meo quidem iudicio, quid aut fiat re ipſa, aut fieri ab hominibus poſſit, hoc eſt aut ipſos reipſa à Deo doceri, aut doceri poſſe; ſed quid Deus tempore Euangelij, quantùm in ipſo erat, facturus eſſet, & quid inter legem nouam, & veterem intereſſet, quòd in veteri homines per prophetas, per ſacerdotes, per ſcripturam; in noua per Spiritum ſanctum potiſſimùm docerentur, vt ex Ierem. Iſai. & Ezechielis teſtimoniis perſpicuum eſt. *Ipſe*, inquit, *vos docebit omnia*; & turſus, *ipſe vos docebit omnem veritatem.* Omnes nimirum dato, effuſóque in corda hominum Spiritu ſancto docturus erat. Itaque ſuperuacaneus eorum videtur labor, qui multis verbis hoc loco diſputant, quômodo omnes à Deo doceantur, aut omnes diſcipuli Dei ſint, cùm tam multos videamus ne ab hominibus quidem doctos in ignorantię tenebris remanere. Docentur omnes à Deo, quantùm in ipſo eſt, ſicut *illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum.* Docentur omnes à Deo, quòd attinet ad legis Euangelicę

Apud quẽ prophetã hæc verba reperiuntur.

Inf. c. 14. 26. & 16. 13.

Sup. c. 1. 9. Quomodo à Deo doceãtur oẽs.

A conditionem, quę eius naturę eſt, vt in corde potiùs, quàm in charta, & atramento conſiſtat; & ab Spiritu ſancto potiùs, quàm ab vllo alio magiſtro imprimatur animis. *Non neceſſe habetis*, inquit Ioannes, 1. epiſtola cap. 2. 27. *vt aliquis doceat vos, ſed ſicut vnctio eius docet vos de omnibus, & verum eſt, & non eſt mendacium.* Ad hunc ferme modum Leontius, τὸ δὲ πάντες ἀπὸ τῶν πλειόνων εἴρηται, ἢ ὅτι πάντας τοὺς βουλομένους. Quę eadem ſunt Chryſoſtomi, & Ammonij verba in Catena Grecorum, ex quo ſumpſiſſe Leontium credendum eſt, Theophylactus ex B eodem quidem ſumpſit, ſed ſecundam tantùm interpretationem, πάντες τοῦτ᾽ ἔστιν οἱ βουλόμενοι, *omnes, hoc eſt qui volunt.* Hanc interpretationem multo magis probo, quàm illam Auguſtini; Doceri omnes à Deo, non quia omnes doceantur, ſed quia ex omni hominum genere doceantur aliqui; aut quòd nemo ex iis, qui docentur, non ab eo doceatur, de quibus diximus cap. 1. ver. 9. Si quo modo præter eum, quem modò diximus reſtringenda ſententia eſt, ad eos reſtringenda eſt, qui ſunt in Eccleſia. De iis enim propriè apud Iſaiam Deus loquebatur, C ij ſoli docentur, qui ad Eccleſiam, id eſt ad ſcholam Dei venire volunt. Qui extra hanc ſunt ſcholam, aut vocem Dei non audiunt, aut non intelligunt. Rectéque Hilarius ſolos diſcipulos Chriſti, qui in eadem cum illo naui erant, intellexiſſe ea, quæ ab ipſo dicebantur, cæteros, qui extra erant in littore, non intellexiſſe, Matthæi 13. 2. Omnes ad ſcholam vocantur. *Venite Filij, audite me, timorem Domini docebo vos.* Qui non veniunt, propterea non veniunt, quia nolunt; quare, ſi non docentur, eorum eſt culpa.

Can. 13. in Matth.

Pſal. 33. 12.

Omnis, qui audit à Patre, & didicit, venit ad me.) Quaſi D dicat, Omnis, qui à Patre docetur, venit ad me. Hoc enim eſt audire, & diſcere à Patre, ab eo doceri. Perinde ergo eſt, ac ſi diceret, nemo venit ad me. Conſulto videtur duo coniunxiſſe verba audire, & diſcere; quia non omnes, qui audiunt, diſcunt, vt Ammon. & Theophylactus obſeruarunt. Omnes enim audiunt. *In omnem* enim *terram exiuit ſonus eorum, & in fines orbis terræ verba eorum*, & *Illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum*; & *Sapientia foris prædicat, in plateis dat vocem ſuam*; ſed non omnes diſcunt, quia diſcere eſt credere, & non omnes E volunt credere, Adnotauit hoc ipſum Leontius. *Audit* potiùs dixit, quàm videt, ſicut dixerat, cùm de Filio loqueretur ver. 40. *Omnis qui videt Filium, & credit*, quia illic de miraculis agebat, ex quibus Chriſtus cognoſcebatur; hic agit de doctrina. Miracula autem videntur, doctrina auditur. Multis autem modis Deum in auribus animi noſtri loquentem audimus; de ea enim hîc voce agitur, quę animi, non de ea, quę corporis auribus hauritur. Primùm audimus, cùm ratio ipſa nos docet aliquid, quod ad ipſum pertineat; deinde cùm nobis intus ipſe reuelat, F quod ratione conſequi non poteramus, qualis illa fuit Petro facta reuelatio, *Beatus es Simon Bariona, quia caro, & ſanguis non reuelauit tibi, ſed pater meus, qui in cælis eſt.* Obſeruauit hoc Didymus grauis in primis auctor in Catena Græcorum.

Pſal. 18. 5. Roman. 10. 18.

Sup. c. 1. 9.

Prouerb. 1. 20. & 8. 1.

Quã multis modis loquentem intus Deũ audire poſſumus.

Matth. 16. 17.

46. *Non quia Patrem vidit quiſquam.*) Quid viſio cum auditione commune habet? Non enim dixerat, Omnis, qui videt Patrem, & didicit, venit ad me, ſed *Omnis, qui audit, & didicit*; & poſſumus audire, quem non videamus. Scilicet ne exiſtimarent ſe de auri-

bus loqui corporis, aut de voce Dei corporea docet Deum corpoream vocem non habere, cùm ſpiritus ſit, qui corporis ſenſu percipi non poſſit, hoc eſt videri non poſſe; quemadmodũ Cyrillus, Theophylactus, & Euthymius interpretantur. Putant etiam Cyrillus, & Leontius in commentarijs, & Theodorus Heracleenſis in Catena Græcorũ citatus Chriſtum, cùm dicit, *non quia patrem vidit quiſquam*, ad Moſem alludere, quem Iudæi exiſtimarent vidiſſe, & audiſſe Deum. Se igitur tacitè Moſi opponere; tanquam dicat, non Moſem, ſed ſe vidiſſe Deum. Noluiſſe tamen Moſem nominare, ne Iudæos in eo cõfidentes offenderet. Quomodo Patrem nemo viderit, c. 1. 18. diſputauimus.

Niſi is, qui à Deo eſt; hic videt Patrem.) Se intelligit, qui per æternam generationem à Deo eſt. Exſcribam hoc loco, quæ apud Ammoniũ, & apud Theodorũ Heracleæ Epũm lego, quia ad cõfirmationẽ Catholicæ pertinẽt fidei. ὁρᾷ ὁ υἱὸς τὸν πατέρα, inquit Ammon. ὡς ἐξυπάρχων πάντων, καὶ μόνος ὢν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρός, id eſt *ſolus Filius Patrem videt, vt pote qui ſupra res omnes emineat, & ſolus ex ſubſtantia ſit Patris.* Theodorus verò ſic. εἰ δὲ μόνος ὁ υἱὸς ὁρᾷ τὸν πατέρα, ἔξω τῶν πάντων ἐστί, καὶ ὑπὲρ πάντας, καὶ ἐπάνω πάντων, *ſi autem ſolus filius videt Patrem, extra omnia eſt, & ſuper omnia, & ſupra omnia. Quid eſt quod ait,* inquit Auguſt. (Tra. 26.) *Ego vidi Patrem, vos non vidiſtis Patrem: & tamen non venitis ad me, niſi trahamini à Patre? Quid eſt autem nobis trahi à Patre, niſi diſcere à Patre? quid eſt diſcere à Patre, niſi audire à Patre? Quid eſt audire à Patre, niſi audire verbum Patris, id eſt me? Ne forte ergo cùm dico vobis, Omnis qui audiuit à Patre, & didicit, dicatis apud vos, ſed nunquam vidimus Patrem, quomodo ergo diſcere potuimus à Patre? A me ipſo audite.* Videtur Auguſtinus exiſtimare, idem eſſe à Patre audire, & Chriſtum, quaſi Patris vocem audire; ſed Chriſtus ipſe haud obſcurè diſtinguit.

47. *Amen, amen dico vobis, qui credit in me habet vitam æternam.*) Non ſatis apparet quorſum hoc dicat. Redit, vt mihi quidem videtur, ad theſim, quam ver. 40. propoſuerat, *vt qui videt Filium & credit in eum, habeat vitam æternam.* Nã quæ medio interuallo dicta ſunt, quaſi per parentheſin dixit, vt cauſam redderet, cur ſibi non crederent, quòd nimirum à Patre doceri nollent. Quam cauſam cùm expoſuiſſet, redit ad eandem propoſitionem, eámque quaſi adhibito iureiurando magis affirmat, *Amen, amen dico vobis.* Sciebat Chriſtus, inquit Cyrillus, (Libr. 4. c. 9.) Iudæos homines eſſe rudes, ac ne prophetarum quidem teſtimonijs ſatis credere; ideo adhibito quodammodo iureiurando conatur ad fidem trahere. Quomodo qui credit in Chriſtum habeat vitam æternam c. 3. 15. diſſeruimus. Habere autem non habiturus vitam æternam dicitur, qui in Chriſtum credit, quia quamuis vitam iam æternam non habeat, ius ad illam habet. (Ianua vitæ æternæ fides.) *Ianua & via ad vitam æternam*, inquit Cyrillus, *fides eſt*, itaque quiſquis credit, intra ianuam eſt; ſi velit, ſaluus eſſe poteſt; qui verò non credit, longè à vita æterna abeſt; etiamſi velit, niſi ad fidem priùs venerit, ſaluus eſſe non poterit.

48. *Ego ſum panis vitæ.*) Quia dixerat fore, vt qui in ſe crederet, haberet vitam æternam, eius rei rationem reddit, quia nimirum ipſe eſt panis, qui hominibus vitam præſtat, hoc eſt, *panis vitæ* Hebraica phraſi, id eſt panis viuificus, vide quæ diximus ver. 35.

A 49. 50. *Patres veſtri manducauerunt manna in deſerto, & mortui ſunt. Hic eſt panis de cælo deſcendens, vt ſi quis ex ipſo mãducauerit, non moriatur.*) Putat Euthymius redire nunc Chriſtum ad ſuperiorem illam diſputationem ver. 31. *Patres noſtri manducauerunt manna in deſerto*, & ver. 32. *Amen, amen dico vobis, non Moyſes dedit vobis panem de cælo, ſed Pater meus dat vobis panem de cælo verum.* Eam enim nunc perſequitur diſputationem; exponit, atque probat, quod illic dixerat, non manna, quod Moſes illis dederat, ſed ſe, quem Pater de cælo miſerat, verum, ac cæleſtem eſſe panem. Id ex effectu vtriuſque panis probat genere argumenti efficaciſſimo: quòd manna vitam edentibus dare non potuerit; qui enim eum panẽ ederũt, eſſe mortuos; hunc verò panem, quem ipſe daturus ſit, qui comederit, non eſſe moriturum. Quòd non dicit abſolutè, *Patres veſtri manducauerunt manna*; ſed addit, *in deſerto*, ideo Theophylactus feciſſe putat, vt indicaret ne illum quidem corporeum cibum nutriendis tantùm corporibus longo tempore ſuffeciſſe; ſed tantiſper dum in deſerto verſati ſunt. Poteſt & hanc habere vim, vt ſignificet eiuſmodi fuiſſe panem, vt non alibi C quàm in deſerto, vbi omnis cibi erat inopia, fuerit appetendus. Quibus duobus modis panis illius dignitas extenuatur. Poteſt etiam augeri, vt ſit ſenſus patres quidem veſtri manducauerunt manna in deſerto, vbi maius miraculum fuit eum panem ſuppeditare poſſe, vt ver. 31. explicauimus, ſed illum ipſum panem tanto factum miraculo, qui comederunt, mortui ſunt. Quod autem adiungit, *Hic eſt panis de cælo deſcendens*; ſe ipſum intelligit; de quo paullo ante dixerat, *Ego ſum panis vitæ*, ſed loquitur D per tertiam de ſe perſonam, aut modeſtiæ cauſa, aut vt hunc illi, id eſt præſentem præterito maiore vi orationis opponeret. Simile eſt exemplum ver. 50. Cum dicit, *vt ſi quis ex ipſo manducauerit, non moriatur*; particula *vt* duplicẽ vim habere poteſt, prout ad vnum è duobus verbis poteſt referri. Si referatur ad verbum *deſcendens*, hunc ſenſum efficiet, *Hic eſt panis*, qui propterea de cælo deſcendit, vt quiſquis ex eo ederet, non moreretur Si referatur ad aliquid quod videtur intelligi oportere, vt, *Hic eſt panis de cælo deſcendens*, eiuſmodi nimirum, *vt ſi quis ex* E *ipſo manducauerit, non moriatur*, nemo non videt diuerſum eſſe ſenſum. Quem ego ſenſum idcirco magis probo, quia etſi vterque verus eſt, hic videtur eſſe ad id, quod agebatur magis accommodatus. Nec enim id agebat Chriſtus, vt doceret quam ob cauſam panis ille de cælo deſcendiſſet, ſed vt oſtenderet quid inter vim, atque naturam huius, & illius panis intereſſet, quod ille ne vitam quidem corpori vltra conſtitutum à natura tempus dare poſſet; hic vitam æternam animis etiam tribuat. Explanauimus ſingula verba horum duorum verſuum; tota nunc ſententia declaranda, F quæ in vulgaris quidem illius, ſed difficilis admodum quæſtionis explicatione ſita eſt. Quomodo verum ſit eos, qui manna comederunt, mortuos fuiſſe; eos verò, qui hunc panem, quem Chriſtus pollicetur, comederint, non eſſe morituros. Cùm enim duplex ſit mors, corporis, & animæ; ſi, quidem de morte corporis agitur, illos, qui manna comederunt, mortuos quidem eſſe; ſed etiam mori eos, qui corpus Chriſti, quod panis hic de cælo deſcendens ap-

pellatur

appellatur, ſiue in ſacramento, ſiue extra ſacramentum, alio quocunque modo comedunt. Si de morte animæ, nec eos omnes, qui manna comederunt, eſſe mortuos; nec omnes, qui corpus Chriſti edunt, non mori. Nam Moſem quidem, Aaron, & Ioſue manna comediſſe, ſed tamen mortuos animo non fuiſſe; & multos ex iis, qui corpus Chriſti comedunt, mori teſtari D. Paulum 1. Corinth. 11. 30. *Ideo*, inquit, *inter vos multi infirmi, & imbecilles, & dormiunt multi.* Latini omnes auctores, ſi minùs quęſtionem explicant, tamen omnes tractant; Gręcos miror homines alioqui perſpicaces, non niſi vnum, aut alterum leuiter attigiſſe. Tribus modis reſponderi ſolet, primùm non comparari panem pani, ſed perſonas perſonis. Nam quòd attinet ad vnum, & alterum panem, neutrum, neque manna, nec iſtum, quem Chriſtus pollicetur vitam corpori dediſſe; vtroſque enim mori, & qui illum tunc comederunt, & qui iſtum nunc comedunt; vitam verò animi, ſi non rectè ſumatur, neutrum; ſi rectè, vtrumque præſtare. Diſcrimen igitur non rerum, ſed perſonarum eſſe; quòd qui manna illud comederunt, plerique malè comederunt, nihil aliud in eo, quàm corporeum cibum intelligentes; propterea ſpiritualiter fuiſſe mortuos: ſi bene, & ſpiritualiter comediſſent, credentes ſe non corporeum tantùm cibum, ſed etiam ſpiritualem, nempe corpus Chriſti comedere; morituros non fuiſſe ſpiritualiter.

Ver. 31. Hanc vim habere verba illa *patres veſtri*, id eſt quibus vos ſimiles eſtis, homines improbi, & increduli *manducauerunt manna in deſerto, & mortui ſunt.* Nam Moſes, Aaron, & Ioſue, & ſi qui alij viri ſancti manna illud ederunt, & mortui non ſunt, ij patres veſtri non erant, noſtri erant, itaq; de illis D. Paulus dicit 1. Corinth. 10. 3. *Patres noſtri omnes eandem eſcam ſpiritualem manducauerunt.* In hanc ſententiam interpretatur D. Auguſtinus tract. in Ioan. 26. & qui eum ſecuti ſunt, multi, vt Beda, Strabus, aut quiſquis auctor eſt gloſſę, quam vocant, ordinarię, &, vt videtur Rupertus. Refutatum hoc ab aliis poſterioribus auctoribus eſt; manifeſtum eſſe Chriſtum hoc loco non de perſonis, ſed de rebus agere; nec nos cum antiquis illis patribus; ſed panem cæleſtem, quem ipſe promittebat, cum manna conferre. Deinde de patribus Iudæorum in vniuerſum agere: cum enim Iudæi dixiſſent, *Patres noſtri manducauerũt manna in deſerto, ſicut ſcriptum eſt, Panem de cælo dedit eis manducare*, ver. 31. Chriſtum ad ea Iudæorum verba alludentem reſpondiſſe, ver. 48. *Patres veſtri manducauerunt manna in deſerto, & mortui ſunt.* Iudæi autem de omnibus patribus ſuis locuti fuerant, ergo & Chriſtum de omnibus loqui. Rem ego tam perſpicuá eſſe arbitror, vt multis argumentis opus non ſit. Hoc dico, perſuaſum me habere D. Auguſtinum, ſi noſtra fuiſſet ætate, longè aliter ſenſurum fuiſſe, hominem omni hęreticorum generi inimiciſſimum, cùm videret ad eundem fere modum Caluiniſtas & hunc, & illum D. Pauli locum interpretari. Meliùs alij reſpondent, panem cum pane, non quocunque modo, ſed vi, & natura ſua comparari; agi autem de ſola vita, & morte animæ, non corporis. Quo ſenſu nulla ſit in quæſtione difficultas. Nam etſi non omnes, qui manna manducauerunt, mortui ſunt ſpiritualiter animæ morte, tamen quòd animo non morerentur, id eos non ex eſu mannæ, ſed alia ratione fuiſſe conſecutos, quia nimirum vna cum mãna Chriſtum, qui per manna ſignificabatur, fide cum caritate coniuncta ſumpſerunt. Etenim ſi

A ſolam vim, & naturam mannæ conſideres, neminem viuificaſſe, ſed omnes mortuos eſſe. Contrà verò, quamuis multi moriantur, qui corpus Chriſti ſumpſerunt, tamen non propterea mori, quia ſumpſerunt, ſed quia, vt ait D. Paulus, malè indignéque ſumpſerunt; aut quia ſi dignè ſumpſerunt, in eo ſtatu non perſeuerarunt, ſed, vt ait Petrus, tanquam *canis reuerſus ad vomitum, & ſus lota in volutabro luti*, ad peccata redierunt: corpus Chriſti per ſe vim habuiſſe in perpetuum illos viuificandi. Vera hęc eſt ſententia, ſed non credo verum ſenſum huius loci eſſe. Duo igitur

1. Corinth. 11. 29. 30.

2. epiſt. c. 2. 22.

B in ea deſidero; alterum quòd de ſola morte animæ agi putet, quod ego ideo probare non poſſum, quia non dubium eſt voluiſſe Chriſtum ex effectu, tanquam ex re euidenti conuincere Iudęos; non autem conuiciſſet, ſi de ſola morte animę egiſſet. Quo enim modo probare illis poterat patres ipſorum animo fuiſſe mortuos? corpore autem mortuos fuiſſe negare illi non poterant. De morte igitur corporis agit. Alterum eſt, quòd huius ſententiæ auctores nolint hic de corpore Chriſti agi ſumpto per ſacramẽtum. Quod paullo poſt ver. 53. ſumus refutaturi. Credat

C interim lector, aut ſi non credit, ex illo loco diſcat vtroq; modo de corpore Chriſti agi, & in ſacramento, & extra ſacramentum ſumpto. Verè mihi videntur quæſtionem explicarę, qui reſpondent agi ſimul hoc loco de morte vitáque corporis, & animæ; De morte quidem corporis, cùm Chriſtus dicit ver. 48. *Patres veſtri manducauerunt manna in deſerto, & mortui ſunt*; de morte verò animæ, cùm dicit ver. 50. *Hic eſt panis de cælo deſcendens, vt ſi quis ex ipſo manducauerit, non moriatur.* Itaque ſenſus eſt, manna non potuiſſe dare vitam corporis; hunc autem panem dare vitam ani-

De morte vitáq; corporis, & animæ hic agi docet.

D mæ; quod multo maius ſit. Miror hanc ſententiam hominibus non mali iudicij ideo nõ placuiſſe, quòd non intellexerint, quomodo diuerſo genere mortis, ac vitæ vnus panis cum altero conferatur. Atqui in eo meo quidem iudicio non ſolùm ſententia, ſed vis etiam, & elegantia tota conſiſtit, quòd nõ in eodem genere, ſed in minore, maioréq; comparentur. Manna non potuiſſe vitam dare corporibus, quod minus erat; panem hunc, quem Chriſtus promittit, vitam etiam animis dare, quod longè maius eſt. Hæc eſt quæ in his verbis occulta latet argumentatio à mi-

E nore ad maius per negationem, & à maiore ad minus per affirmationem. A minori ſic, Manna non potuit vitam dare corporibus, quod minus eſt; ergo multo minùs poterit vitam æternam animis dare, quod eſt maius. A maiore hoc modo, Panis hic qui de cælo deſcendit, dat vitam animis æternam, quod eſt maius; dabit igitur vitam corporibus, quod eſt minus; cúmque ex effectu æſtimari panis debeat, multo melior, magíſque expetendus hic panis, quàm manna eſt. Gratia verò in hoc cernitur, quòd in ge-

F nere diuerſo comparatio fiat, quod ſępe monuimus Chriſtum facere ſolere, vt Iudęos carnales homines a rebus corporeis ad ſpirituales traduceret. *Dimitte mortuos ſepelire mortuos ſuos*, Matth. 8. 22. alteros mortuos animo, alteros corpore vocauit. *Et omnis, qui biberit ex aqua hac, ſitiet iterum; qui autem biberit ex aqua, quam ego dabo ei, non ſitiet in æternum:* priore loco de aqua corporea, ſecundo de ſpirituali; itémque priore de ſiti corporis, ſecundo de ſiti animæ loquitur, ſupra c. 4. 13. Eodem modo illud explicauimus Matth. 26. 29. *Non bibam amodo de hoc genimine vitis, vſq; in diem illum, cùm illud bibam vobiſcum nouum in regno patris mei.*

Solet Chriſtus comparationẽ in genere diuerſo inſtituere.

An Christus hunc panem intelligat animæ ſimul & corpori vitam dare.

Altera in hac ipſa explicatione quæſtionis quæſtio reliqua eſt, an Chriſtus intelligat panem illū, quem pollicetur ſoli animæ, an animę ſimul & corpori vitam dare? Huius quidem ſententiæ auctores de ſola vita animæ hoc intelligunt; ſed plenior erit ſenſus, & loco magis congruus, ſi de vita etiam corporis intelligamus, quaſi dicat manna ſolam vitam corporis dare nō potuiſſe; hunc verò panem non ſolùm corporis, ſed etiam animæ vitam dare. Hoc confirmat quòd ſtatim Chriſtus dicat, *Et ego reſuſcitabo eum in nouiſſimo die.* Sed explicādum tamen eſt, quomodo hic panis animo, quomodo corpori vitam præbeat. Animo quidem quomodo præbeat, non difficilè intelligitur, ſiue in ſacramento ſumptum; ſiue extra ſacramentum per fidem, & caritatem apprehenſum; cùm enim Chriſtus ipſe vita ſit, neceſſe eſt, vt eorum animos, quantum in ipſo eſt, gratia viuificet, à quibus ſumitur, vt Leontius interpretatur. Si quis obijciat nō omnes, qui corpus Chriſti ſiue in ſacramēto, ſiue extra etiam rectè ſumunt, vitam æternam conſecuturos: quot enim quotidie videmus homines rectè credere, bene viuere, ſanctè corpus Chriſti ſumere, poſtea aut Eccleſiam Catholicam deſerentes, aut in ipſa Eccleſia Catholica mutatis in prauū moribus, ſine pœnitentia mori, atque damnari? Omnes in hoc auctores conſentiunt, eſſe hoc de corpore Chriſti, quantum in ipſo eſt, intelligendum; quòd enim aliqui animæ mortem ſubeant, id eſt damnentur, id nō defectu corporis Chriſti; ſed ipſorū culpa fit, qui, vt diximus, aut corpus Chriſti dignè non ſumunt; aut poſteaquam dignè ſumpſerunt, vitam, & gratiam, quam ex illo hauſerant, nouis perdunt peccatis. In hoc igitur comparatio verſatur, quòd māna natura ſua non dabat vitam corporis, niſi ad breuiſſimum tempus, interim dum conſumebatur, digerebatúrque, ideóque immortales homines reddere nō poterat. Hic autem panis natura ſua vel ſemel ſumptus vitam præſtat æternam; ita vt qui eum edunt, niſi ipſi ſeſe velint occidere, nunquam ſint animo morituri. Loquimur autem de morte animæ metaphorica, id eſt de condemnatione, quam Ioannes mortem ſecundam appellauit. Nam morte quidem naturali etiam impiorum animæ immortales ſunt.

Ioan. 14.6.

Quomodo corpori vitā tribuat corpus Chriſti.

De vita corporis maior eſt quæſtio, quemadmodum corpus Chriſti corporibus noſtris eam tribuat, cùm non minùs nos, quàm illi, qui manna olim comederūt, corpore moriamur. Quemadmodum animi, ita etiam corporis duplex eſt vita; altera ſpiritualis, & metaphorica; duplex item mors altera alteri vitæ reſpondens. Vitam naturalem corporibus non magis Chriſti corpus, quàm verus illud manna tribuit, quamuis poſſit natura ſua tribuere, ſi vellet. Sed morimur omnes, quia *ſtatutum eſt omnibus hominibus ſemel mori.* Vitā ſpiritualem, id eſt felicem illam, atque beatam immortalitatem, quam beatorū in cęlo habebūt corpora, manna non dabat; corpus Chriſti dat; ídque duobus modis, primùm, quia dū vitā, id eſt gratiam animo tribuit, tribuit illi pignus, & veluti initium quoddā beatitudinis, quę vita ęterna nominatur. Beatitudo autē animi redūdat in corpus, ſicut & merita illius in illud redundauerāt, vt docet Auguſt. in epiſt. ad Dioſcorum. 56. Deinde quia corpus Chriſti cùm propter hypoſtaticā cum diuinitate coniunctionem vitā in ſe infinitā, & diuinā habeat, eam cōtactu ſuo corporibus noſtris ingenerat, cùm illud re ipſa in Euchariſtiæ ſacramēto ſumimus. Itaq; ſemen corpori-

Ad Heb. 9. 27.

A bus noſtris quoddam immortalitatis imprimit, quo poſtea, non quouis modo, ſicut dānatorum corpora; ſed peculiari quodā modo reſurgant, ad eum nimirū modum, quo corpus ipſum Chriſti reſurrexit, nō ad mortē ſecundam; id eſt ad ſupplicia, ſed ad beatitudinem, & vitā æternam. Hoc ſibi, vt opinor, veteres illi auctores voluerūt, cùm ex eo probarūt corporū noſtrorū reſurrectionē, quòd carnem Chriſti in Euchariſtia comediſſent. Quo argumēto Ignatium vſum legimus in epiſtola ad Epheſios, dū vocat corpus Chriſti in Euchariſtia φάρμακον ἀθανασίας, ἀντίδοτον μὴ θα-

Reſurrectio corporum ex cōmunione Euchariſtiæ probata.

B νεῖν, medicamentū immortalitatis, antidotum cōtra mortem; itémque Irenæum lib. 4. c. 34. & lib. 5. contra Valent. Tertullianum in libro de reſurrectione carnis, & Cyprianum in lib. de cœna Domini, Gregorium Nyſſenum in oratione Catechetica cap. 38. Cyrillum Alexandrinum lib. 4. comment. in Ioan. c. 14. & 15. & lib. 10. cap. 13. Apollinarium in Gręca Catena citatum. Docet Irenæus, quemadmodùm in grano frumenti vis quędam genitalis eſt, qua iactum in terram, atque putrefactum germinat; ſic prorſus ex corpore Chriſti vim quandam veluti ſeminalem

C corporibus noſtris accedere, qua etiam in puluerem redacta reſurgāt, & quodammodo renaſcatur. Docet Gregorius Nyſſenus, ſicut modicū fermentum totam maſſam calefacit, atque in aliam quodāmodo naturā meliorem, præſtantiorémque tranſmutat; ita corpus Chriſti à nobis ſumptum carnem noſtram ex mortali immortalem efficere. Deſcribam Apollinarij verba, vt hæretici manu etiam ſcriptis auctoribus confutentur, οὐκ ἔστιν ἀπολαῦσαι τοῦ λόγου θεοῦ πρὸς αἰωνίαν ζωὴν, εἰ μὴ διὰ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ. ἄχρι γὰρ οὐκ ἂν μίξιν τῇ σαρκὶ, κατείχετο πᾶσα σὰρξ ὑπὸ θανάτου, νῦν δὲ ἡ ζωοποιὸς δέδοται σὰρξ τῇ ἱερουργίᾳ, καὶ τὸ μονογενὲς εἰς ζωὴν διὰ τῆς ἀνα-

Apollinarij locus ex manuſcripto Vaticano.

D κραθείσης αὐτῇ δυνάμεως, καὶ ταῖς μετεχούσαις σαρξὶν ἀνακιρναμένης καθ' ὁμοίωσιν.

51. *Ego ſum panis viuus, qui de cœlo deſcendi, ſi quis manducauerit ex hoc pane, viuet in æternum.*) Vide quæ diximus verſu 33. & 35. & 50. Sæpe enim hæc eadem repetit verba, quòd in eorum intellectu momēta ſalutis noſtræ verſentur. Agebat cū hominibus incredulis, qui ne tam ſæpe quidem repetita, explicatáque crediderunt. Cyrilli hæc verba ſunt. *Eadem ad vos dicere Paulus ait & vobis tutum, & mihi non moleſtū, ab ipſis, vt puto, Chriſti verbis ita perdoctus. Nam quemadmodū*

Lib. 4.c.22. Ad Philip. 3. 1.

E *cruditati vulnerum non vnū, ſed varia viciſſim remedia conferūtur, neque ſemel, ſed frequēter appoſitis remedijs molliuntur; ſic duro animo varia quadam, & frequens accōmodanda doctrina eſt.* Volebat etiam Chriſtus, vt Euthym. exiſtimat, ipſa iteratione verborum auditores prouocare, vt eum de eorum ſenſu interrogarent. Putat Leontius panem hîc appellari τὸν λόγον θεοῦ θρεπτικὸν τῆς ψυχῆς verbum Dei, quod animam nutrit. Sed meliùs idem auctor poſtea, & Ammonius, Chryſoſtomus, Theophylactus, Cyrillus de carne Chriſti

F interpretantur, & ea quidem in Euchariſtia nobis data. Statim enim ſequitur, *Panis quem ego dabo, caro mea eſt pro mundi vita.*

Si quis manducauerit ex hoc pane, viuet in æternum.) Vide horum verborum explicationem verſu præcedenti.

Et panis, quem ego dabo caro mea eſt pro mundi vita.) Gręca exemplaria legunt Καὶ ἄρτος δὲ ὃν ἐγὼ δώσω, ἡ σάρξ μού ἐστιν, ἣν ἐγὼ δώσω ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς. Panis autem, quem ego dabo, caro mea eſt, quam ego dabo pro mundi vita. Sic etiam Theodoritus in commen-

tar. in

tar.in cap.11.Ieremię, Cyrillus, & Gręcus Theophylact. legunt, & codices Gręcè manuſcripti, quos viderim omnes. Chryſoſtomus tamen non videtur legere, niſi ſemel, *panis, quem ego dabo, caro mea eſt pro mundi vita*, eodémque modo Latini omnes auctores legunt, Cyprianus libro de oratione dominica, Auguſtinus, & Beda. Senſus idem. Nam ſi quidem ſecundo loco verbum *dabo* non legitur, neceſſariò ad conformandam ſententiam videtur intelligendum. Clariùs dicit, quod ante dixerat obſcuriùs. Superiùs ſe frequenter panem appellauerat; cur ſe panem vocauerit, exponit, propter carnem ſuam, quam nobis edendam ad modum panis daturus erat, quęque in cruce commolita veluti frumētum, vitam, quantum in ipſa eſſet, omnibus hominibus datura erat, quod proprium eſt panis. Sic intelligendum, quod Euthymius dicere videtur, priùs Chriſtum de ſua diuinitate locutū; nunc de ſua loqui humanitate. Non enim ſignificat priùs non egiſſe de carne ſua, cùm ſe panem appellauit; ſed cùm dixit deſcendiſſe de cęlo, de diuinitate locutum fuiſſe, ſecundum quam diceretur de cęlo deſcendiſſe; nunc autem explicate, quomodo ſit panis, nempe quia homo, quia caro eſt. Panis enim eſt, quatenus homo; vitę, id eſt viuificans, quatenus Deus eſt. Nam propter coniunctionem hypoſtaticam cum diuinitate, vt ait Cyrillus, caro Chriſti vim habet viuificandi. Verbum *dabo* priore loco omnes veteres, & boni auctores de Euchariſtię ſacramento intelligi volunt; à qua ſentētia qui diſcedunt, ſi hęretici ſunt, malignè; ſi Catholici, temere mihi facere videntur. Sed de ea re ſępe diximus nos ver. 53. eſſe copioſè diſputaturos. Hoc nunc dicimus, vt de ſpirituali extra ſacramētum ſumptione intelligi poſſit; tamen negari niſi impudenter non poſſe, de ſacramēto potiſſimùm intelligi oportere. Nam ſi proprietatem verborum ſequamur, eo ipſo quòd non iam ſe totum vt ante, ſed carnem ſuam panem eſſe dicit, oſtendit ſe de ea ſumptione agere, qua licet totus à nobis ſumatur Chriſtus, tamen caro eius proprio, & peculiari quodam modo dicitur ſumi; Chriſtus, propter carnem. Ea non eſt alia, quàm ſumptio per ſacramentum. In qua quemadmodum non totus propriè Chriſtus, ſed ſola Chriſti caro ſpecie panis ſignificatur, ita non totus Chriſtus per ſe, ac propriè; ſed caro Chriſti ſumitur; totus autem Chriſtus per conſecutionem quandam, quam concomitantiam Theologi vocant. Hoc enim intereſt inter ſumptionem Chriſti per ſacramentum, & extra ſacramētum; quòd in ſacramento ſub ſpecie panis ſolum Chriſti corpus per ſe ſumitur, Chriſtus autem totus propter corpus; extra ſacramentum autem per ſe ſumitur totus Chriſtus, corpus autem Chriſti propter Chriſtum. Cùm enim fide Chriſtum apprehendimus, non figimus fidem primùm in corpus, ſed in Chriſtum, deinde in ſingulas eius partes. Quemadmodum cum viſu hominem longè cognoſcimus, non priùs ſingulas partes, deinde totum ipſum hominem; ſed priùs totum hominem, poſt ſingulas cognoſcimus partes. Deinde cùm dicit Chriſtus, *panis, quem ego dabo*, haud dubium, quin verbum illud *dabo* ſignificet dare ad manducandum, quorſum enim panis datur, niſi vt edatur? de ea igitur ſumptione intelligendum hoc eſt, qua caro Chriſti maximè propriè editur. Hanc eſſe ſumptionem ſacramentalem ne ipſi quidem Zuingliani, & Caluiniani hęretici, qui corpus Chriſti in Euchariſtia re vera eſſe negant, negare poſſunt.

Caro Chriſti propter hypoſtaticam vnionem vim habet viuificandi.

De ſacramento Euchariſtiæ hæc verba eſſe intelligenda probat.

A Quis enim neget, ſi modò non inſanę ſit mentis, carnem Chriſti magis propriè vocari panem, & magis propriè edi, cùm non ſolùm fide, ſed ſpecie etiam panis ſumitur; quàm cum ſola ſumitur fide? Secundo loco quid ſignificet verbum *dabo*, minùs compertum eſt. Qua in re non magnopere repugnabo iis, qui ad crucem referunt, in quibus Cyrillus, & Euthymius eſt, vt ſit ſenſus, *panis, quem ego dabo ad manducandum*, eſt illa ipſa caro mea, quam in mortem pro mundi vita daturus ſum. Eò enim ipſo, quòd bis dicit dare, indicat ſe de diuerſis dandi modis loqui. Nec B enim poſterius prioris, vt quidam putant, explicatio eſt; ſed potiùs probatio. Docet quippe carnem ſuam panem eſſe vitę, quem ſe daturum dixerat, quia illa eadem caro pro vita totius mundi in cruce, quaſi frumentum molenda, quaſi panis pinſenda erat. Inde habet caro illa, quę in ſacramento ſumitur, vt nos viuificare poſſit, quòd ipſa pro nobis in cruce mortua ſit. Ex cruce omnis vis, omnis fructus, omne meritum eius eſt. Ex eo igitur quod priore loco agit de Euchariſtia, ſequitur in poſteriore agere de cruce. Et ex eo quòd in ſecundo de cruce agit, debebant ho- C mines ſani iudicij intelligere priore loco agere de ſacramento. Quòd ſi de eodem vtrumq; intelligendum eſt, non de cruce profectò, ſed de ſacramento intelligendum vtrumque eſt. Conſtat enim verbum *dare* priore loco ſignificare dare ad manducandum eo ipſo, quòd cum pane coniungitur. In cruce non eſt data caro Chriſti ad manducādum, ſed ad patiendum; in ſacramento non datur ad patiendum, ſed ad manducandum. Cùm ergo conſtet primum membrum de Euchariſtia intelligi debere, ſi vtrumque de eadem intelligendum eſt, conſtat non primum D de cruce; ſed ſecundum ſicut & primum de Euchariſtia intelligendum eſſe. At in Euchariſtia, dicet aliquis, caro Chriſti pro mundi vita non datur. Dicet quidem hoc hęreticus, Catholicus nemo dicet. Nam etſi in cruce pro mundi vita in ſacrificium cruentum data eſt; etiam in Euchariſtia pro eadem mundi vita in ſacrificium datur incruentum, vt apud Matth. c. 26.26. probauimus. Vtroque loco & pronomen, *ego*, & verbum *dabo* emphaſim habet. Primo loco videtur ſe Moſi opponere. Dixerat ver. 32. *Amen, amen dico vobis, non Moyſes dedit vobis panem de cælo*, deinde di- E xit ſe panem illis de cælo daturum eſſe; ait nunc, *panis, quem* non Moyſes, ſed *ego dabo, caro mea eſt*. Moyſes enim carnem ſuam dare non potuit; & ſi dediſſet, nihil profuiſſet. Secundo verò loco *ego dabo* ſignificat Chriſtum poteſtate, atque voluntate ſua ſe ipſum in mortem tradidiſſe, à nemine fuiſſe coactum. *Oblatus*, inquit, *eſt, quia ipſe voluit*, Iſai. 53.7. &, *Ego pono animam meam, vt iterum ſumam eam. Nemo tollet eam à me, ſed ego pono eam à me ipſo*, &, *poteſtatem habeo ponendi eam, & poteſtatem habeo iterum ſumendi eam*, Ioann. 10.17.18. Opportunè hoc Euthymius adnotauit, & fide, & iudicio F haud paullo meliore, quàm hęreticorum interpres, qui conatur ex iis verbis Euchariſtiæ tollere ſacrificium, quaſi ſenſus ſit, Ego ſolus non alius carnem meam in ſacrificium dabo. Quod etſi verba minimè ſignificant, tamen vt eam vim habere concedamus, nihil inde hęreticus probat. Concedimus enim ſolum Chriſtum carnem ſuam in mortem tradidiſſe; nos eam non in mortem, ſed in incruentum tradimus ſacrificium. Deinde ille ſolus dedit; nos propriè non damus; ſed ab eo datam reuerenter accipimus, & Patri in remiſſionem peccatorum offerimus. Iſti

Quid ſignificet verbū *dabo*.

homines ſcilicet ingrati, liberaliter & ad edendum, & ad ſacrificandum à Chriſto datam, neque ad ſacrificandum, neque ad edendum dignantur accipere, figura vmbráque contenti. Quod dicit *Pro mundi vita*, Leontius, & Theophylactus de reſurrectione, id eſt de vita corporis interpretantur. Manifeſtum tamen eſt vitam animæ intelligi debere; ſicut quod ante dixit, *vt ſi quis ex eo manducauerit, non moriatur*; & quod dicit paulo poſt; *Niſi manducaueritis carnem filij hominis, & biberitis eius ſanguinem, non habebitis vitam in vobis*. Quamuis ex vita animæ, vt ſupra docuimus, vita quoque, id eſt beatitudo corporis conſequatur. Quòd dicit, *mundi*, duplicem habet vim. Significat enim carnem Chriſti natura ſua nõ ſolùm his, aut illis hominibus, ſed toti etiam mundo vitam dare potuiſſe; & vt omnibus daret Chriſti fuiſſe voluntatem, quamuis nonnullis ipſorum culpa non dederit.

Pro mundi vita, quid ſit.
Ver. 50.
Ver. 53.

52. *Litigabant ergo Iudæi ad inuicem dicentes, Quomodo poteſt hic nobis carnem ſuam dare ad manducandum.*) ἐμάχοντο, pugnabant. Hebraiſmus eſt יריבו diſceptabant inter ſe. Cùm ſe Chriſtus panem frequenter appellaſſet, non diſceptarunt, quomodo panis eſſe poſſet, qui homo erat; intelligentes aliquam latere in eius verbis metaphoram, ſimul atque expoſuit, quo ſenſu ſe panem vocauiſſet, quòd carnem ſuam ad edẽdum daturus eſſet, offenduntur; incipiúntque diſputare, qua id ratione fieri poſſit. Cùm enim carnem audiſſent, exiſtimarũt ita eum de carne ſua edenda loqui, quemadmodum carnes cæteræ, quibus veſcimur, edi ſolent, quod ante propter abſurditatem rei ne ſuſpicari quidem erant. Quærunt igitur quomodo fieri id poſſit, aut potiùs quomodo Chriſtus id poſſit facere, homo cùm ſit, &, vt videbatur, abiectus. Hanc vim habent illa verba, *Quomodo poteſt hic nobis carnem ſuam dare ad manducandum?* Quæ non ſolùm dubitationem, ſed etiam contemptum præ ſe ferunt. Hunc enim vocant, quaſi hominem impotentem & vilem. Quo ergo modo *poteſt hic dare carnem ſuam?* Nam vix alienam carnem dare poſſet. Et quomodo *ad manducandum* dare poteſt? Nam in alios vſus, ad ſpectandum, ad tangendum, ad conſeruandum dare poſſet. Et ad manducandum etiam vnam aliquam partem, aut totam etiam carnem ſuam, ſed paucis hominibus dare poſſe intelligebant, toti verò mundo, id eſt vniuerſis hominibus quomodo dare poſſet, non intelligebant. *Cùm illius perſona caro*, vt inquit Cyprian. in lib. ſer. ſerm. de cæna Domini, *ſi in fruſta partiretur, non omni humano generi poſſet ſufficere, quæ ſemel conſumpta videretur interijſſe religio; cui nequaquam vlteriùs victima ſupereſſet*. Coniecturam ego hinc non obſcuram facio aliquod eos miraculum ex verbis Chriſti animo finxiſſe, de quo quęrũt, *Quomodo poteſt hic nobis carnẽ ſuam dare ad mãducandum?* Scimus id ſine miraculo fieri nõ poſſe, ſcimus eum miracula facere ſolere, vidimus nuper panes in quinque millia hominum frágendo, diſtribuendóque multiplicaſſe, carnem autem ſuam quomodo, quo miraculo multiplicabit? quomodo efficiet & vt eam omnibus tradat, & habere ipſe nõ deſinat? Itaque non ſequor interpretationem eorum, graues licet auctores ſint, vt Cyprianus, & Auguſtinus, qui exiſtimant in eo Iudæorum verſari dubitationem, quòd abſurdum, ac nefarium putarent humanis veſci carnibus. Non enim dicunt, Quomodo eius nos carne veſci ſine ſtomacho, ſine impietate poterimus, ſed *quomodo poteſt hic dare carnem ſuam*; & dare *ad manducandum*, id eſt vt conſumatur, vt digeratur (vt ipſi quidem intelligebant) & tamen ipſe retineat? Aut ſi non retinebit, quomodo viuet, ſi non viuet quomodo dabit? *De Deo*, inquit Cyrillus, *non ſine magna impietate conclamant, nec in mentem venit nihil eſſe impoſſibile apud Deum. Nam quòd animales eſſent, vt ait Paulus, ſpiritualia intelligere non poterant. Sed tam magnum myſterium fatuum quiddam ipſis videtur eſſe. Nos verò magnum quaſi ex peccatis aliorum profectum faciamus; & firmam fidem myſterijs adhibentes nunquam in tam ſublimibus rebus illud, Quomodo, aut cogitemus, aut proferamus. Iudaicũ enim hoc verbũ eſt, & extremi ſupplicij cauſa. Ideo Nicodemus etiam cùm diceret, Quomodo hæc fieri poſſunt? meritò audiuit, Tu es magiſter in Iſrael, & hæc ignoras? Aliorum igitur, vt diximus, culpa perdocti, cùm Deus operetur non quæramus, Quomodo, ſed operis ſui viam, atque ſcientiam illi ſoli concedamus.* Multis in hanc ſententiam verbis Cyrillus eo loco diſſerit de aduerbio illo, *Quomodo*, contra Iudęos; idémque Chryſoſtomus Leontius, & Theophylactus faciunt in commentarijs, & Gaudentius tractatu 2. ad Neophytos.

Lib.4.c.13.
Luc.1.37.
1. ad Corinth.2.14.

53. *Dixit ergo eis Ieſus, Amen, amen dico vobis, niſi manducaueritis carnem filij hominis, & biberitis eius ſanguinem, non habebitis vitam in vobis.*) In hunc locum quæſtionem ſæpe illam reſeruauimus, num quæ Chriſtus in hoc capite de carne, & ſanguine ſuo dicit, de Euchariſtia velit intelligi. Eam priùs quæſtionem explicemus neceſſe eſt, quàm verba ſingula huius loci ediſſeramus. Ex eius enim quæſtionis explicatione cętera pendent. Tractatum copioſè à multis hoc argumentum eſt, non ſolùm ſcriptis in hunc locum, vt nos facimus, commentarijs, ſed proprijs etiam in ſcholis quæſtionibus, & editis de ea re iuſtis in lucem libris. Quorum ego diligentia, & labore contentus iudicare potui laborem hunc meum non eſſe neceſſarium, niſi & locus ipſe moneret me, vti eam, quæ ex eo nata eſt, quęſtionem non pręterirem, & viderem nonnullos etiamnum Catholicos cum hęreticis hac in re quàm nobiſcum ſentire malle. Accidit nobis commodè quod ipſis etiam hæreticis inter ſe non conuenit. Nam Caluinus, & plerique eorum, qui eius ſe diſcipulos profitentur, ne cogantur confiteri Chriſtum in Euchariſtiæ ſacramento carnem, & ſanguinem ſuum, quẽadmodum hic pollicetur, verè nobis dare, negant agi de ſacramento. Alij contrà, vt probent vtramque ſacramenti ſpeciem populo neceſſariam, de ſacramento hæc interpretantur, vt qui Vvicleffum, & Ioannem Huſium ſecuti ſunt. Illi refutandi, his nobis reſpondendum eſt. Impediunt nos quo minùs acriter, ac vehementer in hæreticos inuehamur, Catholici quidam, qui neſcio qua imprudentia ſe hęreticis iunxerunt. Neminem nomino, neminem violatę accuſo religionis. Scio Catholicos, ſcio doctos, ſcio religioſos, ac probos viros eſſe: ſed minimè profectò vtilẽ, atque fidelem in hac re operã Eccleſię nauauerunt, quòd contra ſcripturę ſenſum, contra Patrũ omnium interpretationẽ, contra tacitũ, immo minimè tacitũ, ſed ſatis, ſupérque explicatũ cõſenſum Eccleſię dixerint, atque contenderint hoc loco de ſacramento non agi. Quod vt benigniſſimè dicam, eſt temerarium: grauioribúſque condemnatem verbis, niſi cõpertum haberẽ homines bene Catholicos errore magis animi, quàm vitio in hęreticorũ ſentẽtiam impegiſſe. Ordiamur ab hoc ipſo loco,

in quo

in quo verſamus, *Amen, amen dico vobis, niſi manduca-*
ueritis carnem filij hominis, & biberitis eius ſanguinem, non
habebitis vitam in vobis. Quęſo, ſi de ſacramento Eu-
chariſtię agere voluiſſet, illúdq; omnino depingere,
quibus clarioribus verbis vti potuiſset? Cur carnem,
& ſanguinem, cur eſum, & potum diſtinxit? niſi quia
de carne, & ſanguine ſuis ad modum cibi, & potus,
ſpecie panis, & vini dandis loquebatur? Si nullum
poſtea ſpecie panis, & vini ſacramentum inſtituiſſet,
aliam quęreremus interpretationem, conaremúrq;
quocunq; poſſemus modo ad eius mortem accom-
modare, nos per fidem eius manducare carnem, eius
ſanguinem bibere. Cùm autem ſacramentum paullo
poſt Euchariſtię conſtituerit, vbi tam apertè, tam
propriè manducamus, & bibimus, non intelligo cu-
ius ſit iudicij, atque prudentię, relictis quæ clara, quæ
propria, quę facilia ſunt; obſcura, metaphorica, diffi-
cilia cõſectari. Fingamus dixiſſe Chriſtum, Niſi con-
ſepulti mecum fueritis, mecum nõ reſurgetis; nemo
profectò ſanę mentis homo id de ſola Chriſti ſepul-
tura per fidem apprehenſa intellexiſset; ſed intelle-
xiſſet de baptiſmi ſacramento, quod videret aliquam
ſepulturę imaginem prę ſe ferre, quemadmodum
ad Rom. 6.4. ad Coloſſ. 2.12. poſtea docuit D. Paulus conſepultos nos *cum illo per*
baptiſmum eſse dicens. Et tamen baptiſmus vix vllam
refert imaginem ſepulturę; Euchariſtiæ verò ſacra-
mentum non expreſſa ſolùm imagine, ſed re etiam
ipſa, ac veritate cibus, & potus eſt; cur ergo quod
Chriſtus dixit, *Niſi manducaueritis carnem filij hominis,*
& biberitis eius ſanguinem, non habebitis vitam in vobis,
non de Euchariſtię interpretemur ſacramento? So-
lent reſpondere ad rationem illam primam, quibus
animo ſemel hęſit contraria ſententia, non propter-
ea carnem, & ſanguinem, cibum, & potum diſtin-
xiſſe Chriſtum, quòd ageret de ſacramento; ſed quòd
de morte ſua, quam niſi omnes fide apprehẽderent,
ſalui eſse non poſsent: mortem autem ſeparatione
carnis, & ſanguinis ſignificari. Nouum non eſse, vt
eadem etiam res extra vllum ſacramentum cibus ſi-
mul, & potus per metaphoram appelletur. Etiam ſu-
pra ver. 35. vbi de ſacramento non agebatur, dixiſse
Chriſtum, *Ego ſum panis vitæ, qui venit ad me, non eſu-*
riet, & qui credit in me, non ſitiet vnquam. Etiam ſpon-
ſum dicere Cant. 5.1. *Comedi fauum meum cum melle meo,*
bibi vinum meum cum lacte meo; comedite amici, & bibite,
& inebriamini, tamen non agi de ſacramento. Sapi-
entiam etiam clamare Prouerb. 9.5. *Venite, comedite*
panem meum, & bibite vinum, quod miſcui vobis, & de ſa-
cramento non agere. Quaſi verò id quiſquam igno-
ret, aut neget fieri potuiſse, vt Chriſtus ſi nullũ cor-
poris, & ſanguinis ſui ſacramentum inſtituiſset, illa
eadem verba, quę de inſtituendo poſtea dixit ſacra-
mento, de morte ſua dixiſset. Sed hoc dicimus non
ſatis recti eſse iudicij, cùm Chriſtus ſacramentum
inſtituerit, in quo ſub vero cibo, & potu veram car-
nem, & ſanguinem ſuum nobis dederit, de morte in-
terpretari, vbi metaphoricè manducatur, & bibitur;
de ſacramento autem, vbi verè manducatur, & bibi-
tur, non interpretari. At hoc ipſum, dicet aliquis,
probandum eſt verè in ſacramento corpus Chriſti
edi, & ſanguinem bibi. Si Catholicus hoc obiicit, ſa-
tis credenti probatum eſt, & licet nobis ex creditis
id probare, de quo diſceptatur. Si hęreticus, non eſt
nunc tempus, locúſque probandi; ſed fingamus verè
corpus, & ſanguinem Chriſti in ſacramento non ſu-
mi, vt hęretici volunt; certè hoc negare nõ poſsunt,

A per verum cibum, ac verum potum ſumi. Hoc igitur
ipſum peruerſi ingenij eſse dicimus, cùm ſit ſacra-
mentum, vbi verè manducando carnem Chriſti, &
verè bibendo ſanguinem ſumamus, nõ de hoc ſacra-
mento; ſed de morte Chriſti, vbi nihil propriè, ac ve-
rè mãducamus, aut bibimus, intelligere. Nam vt illis
ipſis exemplis, quibus contra nos vtuntur, contra
ipſos nos viciſſim vtamur; profectò ſi ſponſus ille, &
illa, quę eadem eſt ſapientia, conuiuium aliquod ap-
paraſsent, vbi homines non ſolùm metaphoricè, ſed
verè etiam, ac propriè ederent, & biberent, minimè
B ſani viderentur eſse iudicij, qui non de eo ipſo con-
uiuio verba illa interpretarentur, *Comedite amici, &*
bibite: & illa, *Venite comedite panem meum, & bibite vi-*
num, quod miſcui vobis. Expendamus cętera, ac primùm
totum ipſum genus orationis. Quis non videt eſse
ſacramentale? Idem Chriſtus iiſdem verbis, eadem
occaſione, cum iiſdem perſonis, id eſt Iudęis loquens
dicit hoc loco, *Amen, amen dico vobis, niſi manducaue-*
ritis carnem filij hominis, & biberitis eius ſanguinem, non
habebitis vitam in vobis, & cap. 3.5. *Amen, amen dico tibi,*
niſi quis renatus fuerit ex aqua, & Spiritu ſancto, non poteſt
C *introire in regnum Dei.* Tam eſt igitur temerarium ne-
gare agi hîc de Euchariſtia, quàm illic agi de bapti-
ſmo, quod ſoli hæretici negant, ſed ſatis, vt opinor, à
nobis eo loco refutati; atque protriti.

Conſideremus Chriſti perſonam, quî eſt veriſi- Argumẽta à perſona Chriſti ducta, & Euãgeliſtæ.
mile nunquam Chriſtum vim, fructúmque tanti ſa-
cramenti explicauiſse copioſiùs, quàm his verbis,
Hoc eſt corpus meum, quod pro vobis tradetur? Illic enim Matt. 26.26 28.
tantùm dicit, quòd nobis tradat corpus nimirum, & Luc. 22. 19.
ſanguinem ſuum; quem autem ex eo fructum perce-
pturi ſimus, aut nullo modo, aut vno tantùm verbo,
D eóque obſcuro, & ambiguo declarat; *Quod pro vobis*
datur. Quòd ſi alicubi de huius ſacramenti fructu diſ-
ſeruit, hîc certè diſseruit; alius enim locus, vbi id a-
gat, nullus eſt. Præterea quis ſibi perſuadeat Chri-
ſtum de hoc percipiendo ſacramento re cum primis
neceſsaria pręceptum nullum tradidiſse? Atqui ſi
hìc non tradidit, cùm dixit, *niſi manducaueritis carnem*
filij hominis, & biberitis eius ſanguinem, non habebitis vi-
tam in vobis; nuſquam tradidit. Nam quòd dicit in vl-
tima illa cœna, *Accipite, & manducate,* &, *accipite, &* Matt. 26. 27
bibite, illis ſolis dicit, qui tum aderant. At dicit, *Bibite*
E *ex hoc omnes;* ergo omnibus etiam, qui non aderant,
hominibus dicit. Sic hæretici exponunt; ſed quan-
tam in eo ſuam ignorantiam oſtendant, apud Matth.
cap. 26. 27. docuimus. Quod autem addit, *Hoc facite* Luc. 22. 19. 1. Corinth. 11. 24. 25.
in meam commemorationem, pręcepti formam non ha-
bet; tantùm explicatur, quem ob finem, cùm id fe-
cerint, facturi ſint. Deinde dubium non eſt Eucha-
riſtiæ, & Baptiſmi, cùm diuerſa ſint ſacramenta, di-
uerſa oportere eſse præcepta. Quod ſi hęc verba de
apprehendenda per fidem Chriſti morte intelligun-
tur, non aliud hic pręceptum traditur, quàm vt ba-
F ptizemur; excepto enim Euchariſtiæ ſacramento,
nuſquam meliùs Chriſti mortem, & per fidem, &
per aliquod etiam externum ſacramentum, quàm
cum baptizamur, apprehendimus. Ipſe enim bapti-
ſmus & profeſſio quędam fidei eſt, & mortem, ſe-
pulturam, & reſurrectionem Chriſti etiam rebus ex-
ternis nobis repræſentat. *Conſepulti enim ſumus cum illo*
per baptiſmum in mortem, vt quo modo Chriſtus ſurrexit à
mortuis per gloriam Patris; ita & nos in nouitate vitæ am-
bulemus, Roman. 6.4. Galat. 3.27. & Coloſ. 2.12. Atqui
nemini puto venir in mentẽ dicere nos in baptiſmo

carnem Chriſti manducare, & ſanguinem bibere, quia etſi aqua in baptiſmo potabilis eſt; etſi caro, & ſanguis Chriſti fide illic apprehenditur; tamen nihil per modum cibi, nihil per modum potus ſumitur; Nam illa ipſa aqua, quæ adhibetur, non ad potandum; ſed ad lauandum adhibetur. Adde conſuetudinem fuiſſe Chriſti maiora myſteria, antequam re ipſa fierent, inſinuare, vt ad ea, cùm fierent, excipienda, intelligendáque diſcipulos erudiret, aſſuefaceret, præpararet: eiúſque rei rationem reddere, *Vt cùm factum fuerit credatis: Vt non ſcandalizemini: Vt eorum reminiſcamini, quia ego dixi vobis*. Antequam baptiſmum inſtitueret, dixit, *Niſi quis renatus fuerit ex aqua, & Spiritu ſancto, non poteſt introire in regnum Dei*. Antequam moreretur ſæpe diſcipulis dixit ſe tradendum eſſe *gentibus ad illudendum, & flagellandum, & crucifigendum*; tertiáque die reſurrecturum. Antequam in cælum aſcenderet, dixit, *Modicum, & videbitis me, & iterum modicum, & non videbitis me, quia vado ad Patrem*. Antequam mitteret Spiritū ſanctum dixit, *Ego rogabo Patrem, & alium paracletum dabit vobis*. Credēdum profecto eſt & de Euchariſtiæ ſacramēto, quo vix maius vllū myſterium eſt, antequā re ipſa inſtitueret, diſſeruiſſe. Nam ſi nihil dum ſcientibus diſcipulis de improuiſo dixiſſet, *Hoc eſt corpus meum*, vtique exhorruiſſent, aut certè dubitaſſēt, interrogaſſentque quid ea verba ſibi vellēt. Atqui non exhorreſcūt, nihil addubitāt, nihil interrogant; iam igitur Chriſtū de ea re ante diſſerētem audiuerāt. Vbi quæſo, niſi hîc? Conuertamus nūc animum ad Euāgeliſtę perſonam, hoc idem inde cōprobari repetiemus. Quis enim credat Ioānem nihil prorſus in tam longo Euangelio de Euchariſtiæ myſterio dixiſſe, cū hoc ipſum ſibi propoſuiſſe videatur, vt maxima quęque myſteria conſectaretur. Atqui ſi hoc loco de Euchariſtia non egit, nuſquam egit. Eſt igitur veriſimile more ſuo ſuo, quæ ab alijs Euāgeliſtis de ea re dicta fuerant, prætérijſſe; dixiſſe verò hoc loco ea, quæ fuerant prętermiſſa.

Chriſtus maiora myſteria ſolitus inſinuare, antequam fierent.
Inf. 14. 29. & 16. 1. 4.
Sup. c. 3. 5.
Matth. 16. 21. & 17. 22. & 20. 18. 19. &c.
Inf. 16. 16.
Inf. 14. 16.
Argumentum à perſona Euangeliſtæ.

Denique & Iudæorū perſonā, & huius diſputationis occaſionem cōſideremus. Iudæi illi erāt homines increduli, qualis & Nicodem⁹ erat c. 3. 1. Pane à Chriſto inter frangendū, diſtribuendúmque multiplicato ſatiati fuerāt, panem iterū quęrebāt. Ex ætate Nicodemi occaſionem Chriſtus captauit, vt ſub regenerationis metaphora de ſacramēto baptiſmi, eiúſq; neceſſitate diſputaret, quemadmodum eo loco docuimus. Hîc ex perſona Iudæorū panē quærentium occaſionē ſumpſit, vt de ſacramēto Euchariſtiæ loqueretur. Illic iterū atq; iterū dubitāte Nicodemo, quomodo renaſci homo ſenex poſſet, eadē iterum, atque iterū repetiuit; hîc non ſolùm Iudęis, ſed etiam diſcipulis dubitantibus, quo modo carnē ſuam dare poſſet ad manducandum, idem grauiter, conſtantérque reſpondet, *Niſi manducaueritis carnem filij hominis, & biberitis eius ſanguinem, non habebitis vitam in vobis*.

A perſona Iudæorū, & occaſione diſputationis.

Sed vt res eſſet ambigua, modeſti non eſt ingenij, & Eccleſiaſticis moribus, pietatéq; inſtituti omnium veterū Patrum conſenſum, contēptim, faſtidioſéque repudiare; nō ſolùm nō frangi, ſed ne cōmoueri quidē eorū auctoritate. Nemini enim fere auctori bono, malóue ante Lutherū venit in mētem, vt diceret hoc loco de Euchariſtia nō agere. Si quis dubitat, Origenem legat hom. in Numer. 16. legat Cyprianum in lib. de cœna Domini, in lib. de oratione dominica, & lib. 1. cōtra Iudæos c. 22. legat Hilariū lib. 8. de Trinitate;

A cōmuni conſenſu Patrum.

A legat Baſilium in regulis moralibus reg. 21. c. 1. legat Chryſoſt. ho. 45. & 46. in Ioannē. legat Epiphanium hæres. 55. legat Ambroſ. lib. 4. de ſacramētis c. 5. & lib. 5. c. 1. & lib. 6. c. 1. & lib. 4. de fide c. 5. legat Auguſt. lib. 1. de peccat. mer. c. 20. & 24. & lib. 1. cōtra Iulian. & ſerm. 2. de verbis Apoſtoli: legat Hieron in cōment. in c. 1. epiſtolę ad Epheſ. legat Theophilum lib. 2. Paſchali: legat Greg. Nyſſen. in Eccleſiaſtē. & lib. de perfecti Chriſtiani hominis: forma legat Cyrillum hoc loco: legat Theodorit. in Impatibili, & lib. 4. hiſt. Eccleſ. c. 11. legat Procopium in cōment. in c. 33 Iſai. legat Gaudentiū tract. 2. ad Neophytos: legat Maximū
B Taurin. in ſermon. in illa verba Pſ. 21. *Deus Deus meus reſpice in me*: legat Leonē ſermon. 6. de ieiunio ſeptimi mēſis: legat Proſperū in illa verba Pſal. 135. 25. *Qui dat eſcā omni carni*: legat Heſychiū lib. 6. in Leuiticū c. 22. legat Iſidor. in lib. de officijs Eccleſiaſt. c. 18. legat Euſebium Emiſſenū homilia 5. de Paſcha: legat Caſſiodorū in Pſal. 109. legat Damaſcenū lib. 4. de fide c. 14. legat Bernardum ſer. 3. in Pſal. *Qui habitat in adiutorio Altiſſimi*. legat hoc loco Theophylact. Euthym. Rupertū, vt poſteriores prętermittā. Teſtis etiā ego ſum
C idē Leontium, idē Ammonium, Theodorū, Apollinarium, & auctores eos omnes, quos in Græca Catena habui, ſentire. Quid? quòd Cōcilia omnia quæcūque hunc locum citauēre, de Euchariſtiæ ſacramēto intellexerūt? Epheſin. in epiſtola ad Neſtorium, Tridētinum ſeſs. 13. c. 2. & ſeſs 21. c. 1. Cōcil. Cabilon. 2. c. 46. & Concilium Sen. c. 10. Audaciùs nunc dico, quod dixi in principio, neminē ſine temeritate poſſe à tot Patrib⁹ in re tam graui diſſentire. Neq; equidē intelligo vbi Tridentini Concilij decretū valere debeat, ne quis cōtra vnanimē Patrū cōſenſum ſcriptu-
D ras ſacras interpretetur, ſi hîc nō valet, vbi de re agitur inter nos, & hæreticos maximè controuerſa.

Ver. 1.
Seſſ. 4. decreto de editione, & vſu ſacrorū librorum.

At non omnes auctores, inquiunt aliqui, ita ſenſere. Quinam quæſo aliter? Auguſt. & Innocētius, vt alios omittamus. Bene factū, quòd eos ſolùm auctores proferāt, quos quiſquis legit, ignorare non poteſt non ſolū eos ſenſiſſe de Euchariſtia hoc loco agi, ſed hoc etiā teſtimonio adductos fuiſſe, vt crederēt infantes etiā baptizatos, niſi Euchariſtiam perciperent, ſaluos eſſe nō poſſe. Quo ergo modo sētire potuerūt de Euchariſtia hoc loco non agi, quam propter hūc
E ſolū locū, *Niſi mānducaueritis carnem filij hominis, & biberitis eius ſanguinem, non habebitis vitā in vobis*, etiā infantibus neceſſariam eſſe ad ſalutē putauerūt? Sed videamus, vbinā Auguſt. dicāt ſenſiſſe aliter. Libro, inquiunt 3. de doctrina Chriſtiana c. 16. *Niſi mānducaueritis carnem filij hominis, & biberitis eius ſanguinem, non habebitis vitam in vobis, facinus*, inquit, *vel flagitium videtur iubere; figura ergo eſt præcipiens paſſionibus Domini eſſe communicandū, & ſuauiter, atque vtiliter recondendū in memo-*
F *ria, quòd pro nobis caro eius crucifixa, & vulnerata eſt*. Miror homines & Catholicos, & doctos, & ingenioſos, qui hunc locum proferunt, non animaduertere, aut nihil, aut nimium probare; nempe verè nos carnem Chriſti non edere, & ſanguinē bibere; facinus enim vel flagitium videtur eſſe. Quemadmodum igitur ex hoc teſtimonio probari nō poteſt Auguſtinū exiſtimaſſe nos carnē, & ſanguinē Chriſti verè nō ſumere, cùm ex alijs Auguſt. locis, vt ipſi fatētur, maximéque ex ſer. 1. in Pſal. 32. perſpicuum ſit eum cōtrà ſenſiſſe; ita nō poteſt probari eum exiſtimaſſe hîc de Euchariſtia non agi, cùm tā multis alijs locis probet ex hoc Ioannis teſtimonio Euchariſtiam etiam infantibus

Patrū, qui contrà ſentire videntur, loca exponuntur.

eſſe

eſſe neceſſariam, idque non vt opinionem ſuam, ſed vt fidei, & totius Eccleſiæ dogma ad refellendos Pelagianos dicat. Quid igitur ſibi his verbis, quæ modò recitauimus Auguſtinus voluit? Id ex Bernardo intelligemus, qui cum eodem modo, ac iiſdem fere verbis interpretetur ſer.3. in Pſal. *Qui habitat in adiutorio Altißimi*, tamen ſimul de Euchariſtia intelligendum eſſe docet. Solemus eas beſtias, quarum edimus carnes, priùs occidere, quàm edere. Ita Iudæi, quod Chriſtus dixerat, intellexerant debere ſe eum priùs occidere, deinde eius carnem in fruſta cõciſam, aut coctam, aut aſſam edere; hoc proculdubio facinus, & flagitium erat: figuram igitur mortis, nõ veram mortem eſſe, non debere eos Chriſtum verè occidere, ſed eius occiſionem ſumẽdo Euchariſtiæ ſacramẽto figura quadam repręſentare, eiúſque mortem ſuis moribus exprimere; non debere eos Chriſtum occidere, ſed ſe ipſos mortificare, faceréque quod ſe feciſſe dicit D. Paulus, *Adimpleo ea, quæ deſunt paßionum Chriſti, in carne mea pro corpore eius, quod eſt Eccleſia.* Coloſſ.1.24 Docet igitur D. Auguſtinus hoc eſſe genus mortis, quo occidere debemus Chriſtum, vt bene, atque vt decet, eius veſcamur carne, ſanguinémque bibamus. Bernardi verba ſunt; *Quid autem eſt manducare eius carnem, & bibere eius ſanguinem, niſi communicare paſsionibus eius, & eam conuerſationem imitari, quam geſſit in carne? Vnde & hoc deſignat illibatum illud altaris ſacramentum, vbi Dominicum corpus accipimus; vt ſicut videtur illa panis forma in nos intrare, ſic nouerimus per eam, quam in terris habuit conuerſationem ipſum intrare in nos ad habitandum per fidem in cordibus noſtris.* Credo locus Auguſtini ſatis intelligitur. Ad Innocentium veniamus; ſcribit in epiſtola ad Patres Mileuitani Concilij, quæ eſt in epiſtolis Auguſtini 93. *Illud verò, quod eos veſtra fraternitas aſſerit prædicare paruulos æternæ vitæ præmijs etiam ſine baptiſmi gratia poſſe donari, perfatuum eſt.* Ioan. 6. 53. *Niſi enim manducauerint carnem filij hominis, & biberint ſanguinem eius, non habebunt vitam in ſemetipſis. Qui autem hanc eis ſine regeneratione defendunt, videntur mihi ipſum baptiſmum velle caſſare, cum prædicant hos habere, quod in eos creditur non niſi baptiſmate conferendum.* Decepti his verbis ſunt viri docti, & in eam impulſi ſententiam, vt exiſtimarent Innocentium hunc locum Ioannis non de Euchariſtiæ, ſed de baptiſmi ſacramento interpretari: partim quia vim argumenti, quo Innocentius vtitur, non comprehenderunt, partim quòd non animaduerterunt locum eſſe corruptum. Voluit Innocentius argumentari non poſſe infantes ſine baptiſmo ſaluos eſſe, cùm ſine Euchariſtia ſalui eſſe non poſſint, & Euchariſtia ſine præcedẽte baptiſmo non poſſit dari. Corruptum verò locum eſſe ex eo perſpicuum eſt, quòd vix ſenſum vllum congruentem, ita vt legitur, habere poſſit. Vbi ergo eſt, *defendunt*, legendum eſt *deferunt*, & vbi eſt *niſi baptiſmate*, legendum puto, *ſine baptiſmate*, & ſenſus eſt facilis atque perſpicuus. Alios potuiſſent auctores maiore proferre ſpecie probabilitatis, Origenẽ ho. 7. in Leuit. Clementem Alexandrin. lib. 1. Pędagogi, Leontium, & alios nonnullos, qui hunc cibum, de quo Chriſtus loquitur, eius verbum atque doctrinam interpretari ſolent. Sed facilis reſponſio, id non propriè, & exiſtimantes eum litteralem eſſe ſenſum, ſed vt ſæpe veteres illi auctores ſolent, allegoricè, & concionatoriè dicebant.

Alijs quoque argumẽtis, qui cõtraria ſunt ſentẽtia, vti ſolet, quorum nonnulla ſupra inter diſputandum diſſoluimus, alia tanquam leuia prætermittimus. Ea modò diluemus, quæ putantur eſſe fortiſſima. Argumẽta contraria diluuntur. Ex his vnum eſt, quòd toto ſuperiùs eodem capite Chriſtus de ſola ſpirituali per fidem manducatione loqui videatur, ver. 27. *Operamini*, inquit, *non cibum, qui perit*, ver. 29. *Hoc eſt opus Dei, vt credatis*; ver. 32. *Non Moyſes dedit vobis panem de cælo, ſed Pater meus dat vobis panem de cælo verum.* Pater autem non dicitur panem de cælo dediſſe, quia Euchariſtiam dedit, ſed quia filium ſuum miſit, & in mortem tradidit. Et infra verſu 63. *Caro non prodeſt quicquam; verba, quæ ego locutus ſum vobis, ſpiritus, & vita ſunt*, quod creditur apertiſſimum eſſe teſtimonium. Ad hoc vltimum illo ipſo loco explicando reſpondebimus. Quòd attinet ad reliqua, non diffitemur de ſpirituali intelligi manducatione; etſi illa ipſa grauiſſimi auctores Chryſoſt. Theophylact. Cyrillus de ſacramẽto etiam interpretantur. Sed non idcirco ſequitur hoc loco de ſacramento non agi. Prouehebat enim Chriſtus auditores paullatim ad hoc myſterium, docens priùs eos, quid facere deberent, vt panem verum cęleſtémq; mererentur. *Operamini non cibum, qui perit, &c. hoc eſt opus Dei, vt credatis.* Deinde explicauit, quis ille eſſet panis, quem Pater de cęlo miſiſſet, quémq; ipſe daturus eſſet, ver. 33. *panis enim Dei eſt, qui de cælo deſcendit, & dat vitam mundo*, & ver. 35. *Ego ſum panis vitæ; qui venit ad me, non eſuriet.* Deniq; obſtinatis adhuc Iudęis, & non intelligentibus quomodo panis viuus eſſet, declarauit quomodo panem illum, de quo locutus fuerat, illis ad manducandum daturus eſſet. *Caro mea verè eſt cibus, & ſanguis meus verè eſt potus; qui manducat meam carnem, & bibit meum ſanguinem, in me manet, & ego in illo*, &, *Niſi manducaueritis carnem filij hominis, & biberitis eius ſanguinem, non habebitis vitam in vobis.* Ver. 55. Ver. 53. Aliud obiicitur, non poſſe hoc pręceptum de Euchariſtiæ intelligi ſacramento, quia Euchariſtiæ ſumendę præceptũ minùs obligat. Multos enim nõ ſolùm infantes, ſed adoleſcẽtis ętatis ſaluos eſſe, qui Euchariſtię ſacramentum non perceperunt. Miſſam facio Auguſtini, & Innocentij primi ſentẽtiam, quę ſexcentos circiter annos viguit in Eccleſia, Euchariſtiam etiam infantibus neceſſariam. Res iam ab Eccleſia, & multorum ſęculorum vſu, & decreto Concilij Tridentini explicata eſt, non ſolùm neceſſariam illis non eſſe, ſed ne decere quidem dari. Seſſ.21.c.&can.4. Neq; hęretici ipſi in hac re diſſentiunt. Non ergo de Euchariſtia, ſed de fide paſſionis Chriſti præceptum hoc intelligendũ eſt. Eodem argumento probari poteſt non eſſe de manducatione, quę per fidem fit, intelligendum; quo enim modo infantes baptizati carnem Chriſti per fidem manducãt, quos certò tamen credimus ſaluos fieri? Habent, dicet aliquis, habitum fidei, qui cum cęteris diuinis virtutibus per baptiſmum infunditur. Eſto; tamen qui per fidem carnem Chriſti manducare dicitur, non habitu, ſed actu fidei dicitur manducare; nihil enim ſolo habitu agimus. Quemadmodum ergo illi ad hoc noſtrum, ita nos ad illud illorum argumentũ reſpondebimus. Illi ſic reſpondeant neceſſe eſt, omnia pręcepta accõmodatè ad perſonas, quibus dantur intelligẽda. Nam & præceptũ baptiſmi, quod magis eſt neceſſarium, eos non obligare, qui baptizari non poſſunt. Eodem nos modo reſpondemus pręceptum de Euchariſtia percipienda, quamuis iiſdem tradatur verbis, tamen eos, qui recipere nõ poſſunt, non obligare. Cenſentur autem non poſſe, qui reuerenter non poſſunt; eiuſmodi infantes omnes ſunt. Ad hunc modũ iam olim Ruper-

Lib.6. prope finem.

tus reſpondit,cuius hęc verba ſunt, *Sanè qui vel tenerrima cohibentur infantia, priúſq; ex hac luce migrant, quàm manducare, aut bibere poßint; vel qui articulo temporis conſtringuntur, ſicuti nonnulli confeſſores, quos nec baptiZari aqua, perſecutionis, & mortis inſtantia permiſit, non præiudicantur hac ſententia veritatis. Nec enim iudicatur apud Deum non manducaſſe, niſi qui manducare noluit, qui non curauit, qui neglexit.* Alij contrà obiiciunt non poſſe de Euchariſtia hoc pręceptum intelligi, quia multi, qui Euchariſtiam perceperunt, in Chriſto non manent, & vitam in ſe non habent. Non mirarer ab hęreticis hoc obiici, qui argumenta huc illuc nulla arte, nullo iudicio verſare ſolent; miror obiectum à Catholicis eſſe; nec vidiſſe eos idem contra ipſos de fide, idem de baptiſmo, idem de omnibus fere præceptis, quæ adiunctam promiſſionem habent, dici poſſe. Nam & per fidem multi carnem Chriſti manducant, & pereunt; & nõ omnes, qui baptizantur, ſalui ſunt. Ergo huiuſmodi promiſſiones, vt ſupra docuimus, de vi, ac natura rerum, de quibus pręcepta dãtur, intelligi debent. Carnem Chriſti, quantum in ſe eſt, illis à quibus manducatur, ęternam vitam dare; baptiſmũ natura ſua regenerare hominem, & vitæ æternę heredem efficere. Atque hinc ſanè non minimum ſumitur argumentum nõ poſſe hoc de ſola per fidẽ manducatione accipi, quia ſicut ſola fides natura ſua non iuſtificat; ita ſola manducatio per fidem iuſtificare, & vitam æternam dare non poteſt.

Lutherani refutantur de cõmunione ſub vtraque ſpecie.

Illud reliquum eſt, quo alium Lutheranorum errorem contineri diximus. Argumentantur aut hoc de Euchariſtia intelligi non poſſe, aut certè vtramq; ſacramenti ſpeciem omnibus eſſe neceſſariam; eodem modo dici, *Niſi manducaueritis carnem filij hominis, & niſi biberitis eius ſanguinem, nõ habebitis vitam in vobis.* Indiſſolubile hoc eſſe putant argumentum. Itaq; Catholici illi, quos ſupra contrà ſentire diximus, cùm ſoluere hoc argumentum nõ poſſent, ne contra Eccleſię conſuetudinẽ, atq; ſententiam dicerent vtramque ſpeciem ſacramenti omnibus eſſe neceſsariam, dicere maluerunt de Euchariſtia hoc loco non agi; non animaduertentes vtramq; Eccleſię eſse ſententiam, & vtramq; ſpeciem laicis non eſse neceſsariam, & de Euchariſtia hic agi. Reſpondeamus priùs iis, qui de Euchariſtia agi negant; deinde iis, qui dicentes agi de Euchariſtia vtramq; ſpeciẽ omnibus neceſsariam eſse concludunt. Illi ſic diſputant: Si hìc de Euchariſtia ageretur, vtraq; Euchariſtię ſpecies omnib⁹ eſset neceſsaria; at non omnibus neceſsaria eſt; non ergo agitur de Euchariſtia. Cõuertamus in illos argumentum: Si ageretur hìc de mãducatione per fidem, manducatio per fidem eſset omnibus neceſsaria; at non omnibus eſt neceſsaria; non enim infantibus; igitur de manducatione per fidem non agitur. Doceant illi nos reſpondere. Dicent, opinor, accõmodatè ad perſonas, vt modò dicebamus, intelligendum eſse præceptum, debere per fidem manducare, qui fidem habere poſsunt. Et nos, debere eos vtramq; ſpeciem ſumere ſacramenti, qui celebrandi myſterij cauſa, peragendiq; inſtituti à Chriſto ſacrificij ſumũt, cùm ſacramentum, & ſacrificium cõſtet vtraq; parte: Sed ij ſoli ſunt ſacerdotes; cęteros verò, qui nõ alia de cauſa ſumunt, quàm vt eius fructum percipiãt, vnam tantùm ſpeciem ſumant neceſse eſse, cùm tantumdem ex vna, quàm ex duabus fructus percipiant. Alio etiam modo idem in illos argumentum retorquere nobis licet: Si de manducatione per fidem agitur, ergo qui

A totum Chriſtum pro nobis crucifixum fide apprehendit, non ſatisfacit, nec ſaluus erit, niſi ſigillatim carnem, & ſanguinem eius apprehendat; quod nemo, credo, bene ſanus dixerit; ſi ergo in manducatione per fidem hoc non ſequitur, cur in ſacramentali manducatione ſequi volunt? Atque hoc argumentum vtroſq; proſternit aduerſarios; & eos, qui negant agi de ſacramento; & eos, qui concedentes de ſacramento agi concludunt vtrãque ſpeciem eſſe neceſſariam. Nam & iſti poſtremi negare non poſſunt etiam manducationem, quæ fide fit,

B cum ea, quæ fit per ſacramentum debere eſſe coniunctam; & tamen neceſſaria non eſt diſtincta ſanguinis per fidem potatio à manducatione carnis, quæ ſimili fit fide. Nam vt nihil aliud dicam, quot tam ruſtici, & tardi homines ſunt, qui id facere non poſſunt? Quemadmodum ergo cùm fide ſumimus Chriſtum, non deberemus neceſſariò ſanguinem à carne ſeiunctum aut fide, aut cogitatione ſumere, quamuis hæc verba de ſpirituali per fidem manducatione intelligeremus; ſed ſatis eſſet, vt totum ſumeremus Chriſtum, quia & in toto

C partes ſunt; & ſi non omnes ſimul eſſent, tantam vna quælibet earum, quantam omnes ſimul virtutem haberet; intelligendúmque eſſet non propterea Chriſtum hoc loco carnem à ſanguine ſeparaſſe, quòd diſtinctè per fidem ſumere deberemus; ſed vt paſſionem ſuam explicaret, quæ in ſeparatione ſanguinis à carne conſiſtit, ex qua paſſione omnem manducatio virtutem habet: ita prorſus etſi hoc de Euchariſtiæ intelligitur ſacramento, non propterea tamen Chriſtus ſanguinem à carne diſtinxit, vt indicaret omnes neceſſariò vtramque partem ſa-

D cramenti percipere debere; ſed vt oſtẽderet ſe agere de ſacramento, quod totum conſtat duabus partibus; déque carne ſua, & ſanguine, quatenus per hoc ſacramentum in cruce ſeparata fuiſſe ſignificantur. Quòd autem ad ſumptionem attinet, tantùm iubemur Chriſtum ſumere per ſacramentum, quem cùm per vtramlibet ſumamus partem, non ſequitur nos vtramque ſimul accipere debere. Id Chriſtus ipſe declarauit, quemadmodum Concilium Tridentinum animaduertit Seſſ. 21. cap. 1. *Sed neque ex ſermone*, inquit, *illo apud Ioannem ſexto re-*

E *ctè colligitur vtriuſque ſpeciei communionem à Domino præceptam eſſe; vtcumque iuxta varias ſanctorum Patrum, & Doctorum interpretationes intelligatur. Nam qui dixit, Niſi manducaueritis carnem filij hominis, & biberitis eius ſanguinem, non habebitis vitam in vobis; dixit quoque, ſi quis manducauerit ex hoc pane, viuet in æternum. Et qui dixit, Qui manducat meam carnem, & bibit meum ſanguinem, habet vitam æternam; dixit etiam, Panis, quem ego dabo, caro mea eſt pro mundi vita. Et denique qui dixit, Qui manducat meam carnem, & bibit meum ſanguinem, in me manet, & ego in illo; dixit nihilominus, Qui*

hoc c. 6. v. 51 — Ver. 51. — Ver. 54. — Ver. 52. — Ver. 16. — Ver. 58.

F *manducat hunc panem, viuet in æternum.* Poterant hæc, & quæ ſupra diximus, ſatis eſſe ad reſpondendum etiam ijs, qui dicentes agi hoc loco de ſacramento, colligunt vtramque à Chriſto ſpeciem eſſe præceptam. Sed coarguamus eos propria ſententia. Reſpondeant: Si vtraque omnibus eſt neceſſaria, multo magis vna; at vna non eſt; nam ne ipſi quidem infantibus Euchariſtiam porrigunt; multo igitur minùs vtraque. Atenim hoc ſaltem ſequitur, quibus vna pars neceſſaria eſt, vtramque eſſe neceſſariam, cùm idem de vtraque præceptum de-

tur.

A tur. Reſpondeo non minùs probari vnam omnibus etiam infantibus eſſe neceſſariam, quàm quibus vna neceſſaria eſt, ijs vtranque neceſſariam eſſe; quemadmodum ergo illis illud, ita nobis hoc adhibita aliqua congruenti interpretatione reſtringere licebit. Congruentiſſimam autem interpretationem paullo ante poſuimus, eam, ſi poſſunt, refellant. Euaſimus ex longa, moleſtáque diſputatione; ſingula nunc verba ponderemus. Cur dixerit *Amen amen*, initio docuimus, cótra obſtinatam Iudæorum incredulitatem vnicum erat remedium iuramẽtum, B vt *per duas res immobiles, quib' impoſsibile erat mẽtiri Deũ*, duriſſimi ad credendum animi mollirentur; molliti tamen non ſunt. Quòd de carne dicit manducare, de sãguine bibere, facilè ratio intelligitur, caro quia ſolida, modo cibi, ſanguis quia liquidus, modo potionis ſumitur. Cæterum cur non dixit, Si manducaueritis carnem filij hominis, & biberitis eius ſanguinem habebitis vitam in vobis; ſed, *niſi manducaueritis, & biberitis non habebitis?* Illa promiſſio erat, hæc comminatio. Expertus ante fuerat promiſſionibus ad fidem allici auditores non poſſe, conatur minis trahere. C Quare non dixit, Niſi manducaueritis carnem meam; ſed *niſi manducaueritis carnem filij hominis?* cum idem vtrunque eſſet. Promiſerat illis panem vitæ, panem de cælo verum, quem mannæ præpoſuerat; irriſus fuerat, quòd tam vilis, & abiectus, vt videbatur, homo eiuſmodi panem polliceretur. Reſpondet eos ſi ſalui eſſe velint, eo debere ſubijci, vt eius, quem ridebant, abiectiſſimi hominis carnem edant, & ſanguinem bibant, alioqui perituros. Illud denique poſtremum, *Non habebitis vitam in vobis*, putandum non eſt emphaſi carere. D Significat igitur eos nunc eſſe mortuos, ac ſimiles cadaueribus, in quibus nulla anima, nullus motus, nulla actio, nullum ſignum vitæ ſit, in eóque eos ſtatu manſuros eſſe, niſi carnem filij hominis manducauerint, & ſanguinem biberint. Eò pertinet quod Grecè tempus præſens eſt, οὐκ ἔχετε, non habetis, id eſt mortui manetis. Ergo phraſis illa Hebraica, non habetis vitam in vobis idem ſignificat, ac ſi diceret, Nihil habebitis vitæ.

Ad Hebr. 6.18.

54. *Qui manducat meam carnem, & bibit meum ſanguinem, habet vitam æternam.*) Ne videatur parum E vera, aut certa ante dixiſſe, etiam atque etiam affirmat. Hoc verſu, & præcedenti hæc ſententia continetur, omnes, & ſolos eos, qui carnem Chriſti manducauerint, & ſanguinem biberint, vitam habere. Verſu præcedenti docuit ſolos eos, qui manducarent, vitam habere poſſe, *Niſi manducaueritis carnem filij hominis, & biberitis eius ſanguinem, non habebitis vitam in vobis:* hîc docet omnes, qui manducauerint, habituros. Quid ſit manducare carnem, & bibere ſanguinem Chriſti ſuperiore verſu diſſeruimus. F Quid autem ſit vitam habere, & cur vtatur tempore præſenti, docuimus verſu 47. Si quis obijciat multos carnem Chriſti manducare, & ſanguinem bibere, qui non vitam, ſed mortem potiùs habeant; iudicium enim ſibi manducant, & bibunt; facilis ſolutio: Omnes huiuſmodi propoſitiones vniuerſales, quæ coniunctas promiſſiones habent, vt partim verſu ſuperiore, partim alibi ſæpe docuimus, duobus modis intelligendæ ſunt. Primùm, vt non tam effectus, quàm vis, & natura rei, cui annexa promiſſio eſt, ſignificetur. *Qui crediderit, & baptizatus fuerit, ſaluus erit*, quantum in natura

1. ad Corinth. 11.29.

Quomodo propoſitiones iſtæ vniuerſales intelligẽdæ ſint, quæ adiunctam promiſſioné habent.

Marc.16.16.

A fidei, & baptiſmi eſt. *Quicunq; inuocauerit nomen Domini, ſaluus erit*, id eſt inuocatio Dei ſaluum eum faciet natura ſua, niſi quid aliud impediat. Sic quicunque manducauerit carnem Domini, & biberit eius ſanguinem, vitam habebit, ſi vim, & naturam carnis ſanguiniſque conſideres, tamen ſi quid aliud obſtiterit, non habebit. Deinde intelligenda ſemper eſt aliqua conditio, quæ aliquando, ſi non eodem loco, alibi explicatur. *Omnis quicunque inuocauerit nomen Domini, ſaluus erit*, Ioel.2.32. &, *omnis qui petit, accipit*, Matthæi 7.8. Si ita inuocauerit, itáque petierit, vt debet. B Id Iacobus exponit cap. 4.3. *Petitis, & non accipitis, eo quòd malè petatis, vt in concupiſcentiis veſtris inſumatis.* Ex iis igitur exemplis, in quibus conditio hęc vno loco prætermiſſa alibi exprimitur, intelligere debemus etiam, cùm nullibi exprimitur, intelligendam. Sic hoc loco, *qui manducat meam carnem, & bibit meum ſanguinem, habet vitam æternam*, intelligendum, ſi manducauerit, & biberit, vt debet, & ſi poſtquàm vitam æternam, id eſt ius ad vitam æternam in manducando, bibendóque acquiſierit, non perdiderit ſuo aliquo nouo peccato. Itaque ineptus eſt nouorum hę C reticorum magiſter, & interpres Caluinus, qui ex his verbis probare nititur de ſacramento hic Euchariſtiæ non agi, quia non omnes, qui ſacramentum Euchariſtiæ percipiunt, vitam æternam habent. Quaſi verò non idem dici poſſit de iis, qui fide ſola, vt ille vult, manducant, & bibunt. Vt enim fingamus, quod falſiſſimum profectò eſt, ſolam fidem ad ſalutem ſatis eſſe, quid ſi poſtquam fide aliquis manducauit, fidem perdat? Non poteſt, inquiunt, perdere. Iſtud verò commentum refutatione non eget, ſatis vel ipſa experientia refutatum. Nam iſta qui D dem ratione nemo ſemel Catholicus hæreticus vnquam fieri poſſet; quales multos quotidie etiam iudicio Caluini fieri videmus, & ſcriptura non ſolùm fieri poſſe, ſed etiam neceſſe eſſe teſtatur.

Ioel.2.32. Actor.2.21 Rom.10.13

Caluini inepta argumentatio, in cō. ment. in Ioanné.

1. Corinth. 11.19.

Et ego reſuſcitabo eum in nouiſſimo die.) Cur hoc addat, & quid ſit reſuſcitare illum in nouiſſimo die, vide ſupra ver. 39. Sunt qui prępoſitionem *&*, αἰτιολογικῶς cauſaliter accipiant, *quia ego reſuſcitabo illum.*

55. *Caro enim mea verè eſt cibus, & ſanguis meus verè eſt potus.*) Rationem ſuperioris ſententiæ reddit, quamobrem qui manducat eius carnem, & bibit E eius ſanguinem, habeat vitam æternam, quia nimirum *caro* eius *verè eſt cibus, & ſanguis* eius *verè eſt potus.* Cuius rationis vis in hoc verſatur, quòd propria cibi, & potus natura ſit vitam manducantibus, & bibentibus dare; itaque quidquid manducatum, & bibitum verè vitam tribuit, id verè cibus, & potus eſt; & contra, quidquid verè cibus, & potus eſt, verè vitam tribuit. Notarunt hoc, & explicarunt Auguſtinus, & Beda. Illud ergo ἀληθῶς *verè*, aut vt Apollinarius in Catena Græca, & textus ipſe Catenæ le F gunt, itémque Leontius in textu, & in commentariis ἀληθής *verus eſt cibus*, & *verus eſt potus*, non naturam ſignificat, ſed effectum. Nam etſi caro, & ſanguis Chriſti verè à nobis in ſacramento ſumitur, tamen non vocatur verus cibus, quòd verè manducetur, & verus potus, quod verè bibatur: multa enim verè manducantur, & bibuntur, quæ non vitam, ſed mortem potiùs afferunt; &, vt diximus, voluit Chriſtus probare carnem ſuam vitam manducantibus dare, quia verus eſt cibus. Verum igitur cibum, & verum potum vocat, quia verè animas nutrit, & vitam ęternam illis præbet; ſicut verſu 32. vocauit ſe panem

Cur verus cibus vocetur corpus Chriſti.

verum, non vtique natura; nec enim verè, ac propriè, ſi naturam ſpectes, panis eſt; ſed effectu, quia verè præſtat, quod panis præſtare ſolet, cùm ad id fiat, vt verè homines viuant; & c.15.1. vocat ſe vitem veram, non quòd vera ſit vitis, ſed quòd id, quod vitis facit, vt ſarmenta ſua nutriat, atque ſuſtentet, multo ipſe veriùs facit. Minùs enim nos ſine illo, quàm ſarmenta ſine vite viuere poſſumus, atque vireſcere. Non dubium, quin cum carnem ſuam verum cibum, & ſanguinem verum potum appellat, comparatione alterius cibi, potúſque loquatur, quem tacitè ſignificet, ſi cum carne, & ſanguine ſuo conferatur, nec verum cibum, nec verum potum eſſe. Sed dubium ad quem cibum ac potum alludat. Cyrillus ad manna, & ad aquam illam, quam de petra

Exo. 16. 15. 16. & 17. 6.7.

Moſes eduxerat, alludi putat: ſicut ſupra verſu 32 *Amen, amen dico vobis, non Moyſes dedit vobis panem de cælo, ſed Pater meus dat vobis panem de cælo verum*, & ver. 58. ſequitur, *Hic eſt panis, qui de cælo deſcendit; non ſicut manducauerunt patres veſtri manna, & mortui ſunt*. Aptè & probabiliter id dictum eſt; ſed mihi cum omni alio cibo, ac potu carnem, & ſanguinem ſuum videtur comparare, ſignificaréque præter carnem, & ſanguinem ſuum nullum prorſus verum cibum, nullum verum potum eſſe, cùm nullus alius cibus, & potus vitam animæ, ac ne corpori quidem, niſi ad breue admodum tempus dare poſſit; caro verò, & ſanguis ipſius & animæ, & corpori vitam præſtet æternam. Hæc plenior, niſi fallor, ſententia eſt, & eſt Auguſtini, Bedæ, Leontij, Apollinarij, & Theophylacti. *Cùm cibo, ac potu id appetant homines,*

Tract. 26.

inquit Auguſtinus, *vt nec eſuriant, nec ſitiant: hoc veraciter non præſtat niſi iſte cibus, & potus, qui eos, à quibus ſumitur, immortales, & incorruptibiles facit, id eſt ſocietas ipſa ſanctorum, vbi pax erit, & vnitas plena, atque perfecta*

56. *Qui manducat meam carnem, & bibit meum ſanguinem, in me manet, & ego in eo.*) Explicat iterum Chriſtus quo modo, qui manducat ſuam carnem, bibítq; ipſius ſanguinem, habeat vitam æternam, quia nimirum ipſum habet Chriſtum, qui vitam æternam ſecum affert, atque adeo ipſa vita æterna eſt.

Lib. 4. c. 17.

Quoniam res difficilis erat, & ardua, inquit Cyrillus, *multis, atque variis modis mirabilem eius vtilitatem expoſuit*. Manere in Chriſto, & Chriſtum in nobis, eſt corpus noſtrum cum Chriſti corpore miſceri, ita prorſus, vt cum illo vnum efficiamur; itáque ſuam nobiſcum participet vitam. Quod etſi extra ſacramentum per fidem, & caritatem fit, quemadmodum in epiſtola 1. cap. 4. 16. idem Ioannes ait, *Deus caritas eſt, & qui manet in caritate, in Deo manet, & Deus in eo*: tamen in Euchariſtiæ ſacramento ſumpto vero corpore, & ſanguine Chriſti longè veriùs fieri Patres noſtri docuerunt. Poſtulant hæc tempora, quibus de nulla re magis aduerſus hæreticos, quàm de Euchariſtia diſceptatur, vt ipſa hìc, licet aliquanto ſim longior, verba recitem veterum auctorum. Non poſſumus in re tam neceſſaria nimium eſſe longi.

Teſtimonia Patrũ de veritate Euchariſtiæ.

Irenæus Valentinianorum errorem arguens, qui & Chriſtum eſſe filium eius Dei, qui mundum condidiſſet, & carnis reſurrectionem negabant, libro 4. cap. 34. his verbis argumentatur. *Quomodo autem conſtabit eis eum panem, in quo gratiæ actæ ſint, corpus eſſe Domini ſui, & calicem ſanguinis eius, ſi non ipſum fabricatoris mundi filium dicant, id eſt verbum eius, per quod lignum fructificat, & defluunt fontes, & terra dat primum quidem fœnum, poſt deinde ſpicam, deinde plenum triticum in ſpica? Quomodo autem rurſus dicunt carnem in corruptionem deuenire, & nõ percipere vitam, quæ à corpore Domini, & ſanguine alitur? Ergo aut ſententiam mutent, aut abſtineant offerendo, quæ prædicta ſunt. Noſtra autem conſona eſt ſententia Euchariſtiæ, & Euchariſtia rurſus confirmat ſententiam noſtram. Offerimus enim ei, quæ ſunt eius, congruenter communicationem & vnitatem prædicantes carnis, & ſpiritus. Quemadmodum enim qui eſt è terra panis percipiens inuocationem Dei, iam non communis panis eſt, ſed Euchariſtia ex duabus rebus conſtans terrena, & cæleſti; ſic & corpora noſtra percipientia Euchariſtiam iam non ſunt corruptibilia ſpem reſurrectionis habentia*; & lib. 5. c. 2. *Quomodo*, inquit, *carnem negant capacem eſſe donationis Dei, qui eſt vita æterna, quæ ſanguine, & corpore Chriſti nutritur, & membrum eius, quemadmodum & beatus Apoſtolus ait in ea, quæ eſt ad Epheſios epiſtola, quoniam membra ſumus corporis eius de carne eius, & de oſſibus eius? Non de ſpirituali aliquo, & inuiſibili homine dicens hæc; ſpiritus enim neque oſſa, neque carnes habet; ſed de ea diſpoſitione, quæ eſt ſecundum verum hominem, quæ ex carnibus, & neruis, & oſſibus conſiſtit, quæ de calice, qui eſt ſanguis eius, nutritur, & de pane, qui eſt corpus eius, augetur. Et quemadmodum lignum vitis depoſitum in terra ſuo fructificat tempore, & granum tritici decidens in terram, & diſſolutum multiplex ſurgit per ſpiritum Dei, qui continet omnia, quæ deinde per ſapientiam in vſum hominibus veniunt, & percipientia verbum Dei Euchariſtia fiunt, quod eſt corpus, & ſanguis Chriſti; ſic & noſtra corpora ex ea nutrita, & repoſita in terrã, & reſoluta in eam, reſurgent in ſuo tẽpore verbo Dei reſurrectionem eis dante in gloriam Dei patris.*

Cap. 5. 30.

Luc. 24. 39.

Hilarius verò lib. 8. de Trinitate ſic probauit Patrem, & Filium non ſolùm voluntate, ſed etiam natura, réque ipſa vnum eſſe, quia & nos cum Chriſto, & inter ipſos per corporis eius perceptionem nõ ſolùm cõſenſu, caritatéque, ſed re etiam vera vnum ſumus, vt ipſe dixerat, *Vt ſint vnum, ſicut & nos vnum ſumus. Eos*, inquit, *nunc qui inter Patrem, & Filium voluntatis ingerunt vnitatem, interrogo, vtrùmne per naturæ vnitatem hodie Chriſtus in nobis ſit, an per concordiam voluntatis? Si enim verè verbum caro factum eſt, & nos verè verbũ carnem cibo Dominico ſumimus, quomodo non naturaliter manere in nobis exiſtimandus eſt, qui & naturam carnis noſtræ iam inſeparabilem ſibi homo natus aſſumpſit, & naturã carnis ſuæ ad naturã æternitatis ſub ſacramento nobis cõmunicandæ carnis admiſcuit? Ita enim omnes vnum ſumus, quia & in Chriſto Pater eſt, & Chriſtus in nobis eſt.* Et rurſus Hilarius, *Si verè igitur carnem corporis noſtri Chriſtus aſſumpſit, & verè homo ille, qui ex Maria natus fuit, Chriſtus eſt, nóſque verè ſub myſterio carnem corporis ſui ſumimus, & per hoc vnum erimus, quia Pater in eo eſt, & ille in nobis, quomodo voluntatis vnitas aſſeritur, cùm naturalis per ſacramentum proprietas perfectæ ſacramentum ſit vnitatis?* Atque idem rurſum, *Quæ ſcripta ſunt legamus, & quæ legerimus intelligamus, & tunc perfectæ fidei officio fungemur. De naturali enim in nobis Chriſti veritate, quæ dicimus, niſi ab eo diſcimus, ſtultè, atque impiè dicimus. Ipſe enim ait, caro mea verè eſt eſca, & ſanguis meus verè eſt potus: qui edit carnem meam, & bibit ſanguinem meum, in me manet, & ego in eo. De veritate carnis, & ſanguinis non eſt relictus ambigendi locus. nunc enim & ipſius Domini profeſſione, & fide noſtra verè caro eſt, & verè ſanguis eſt. Et hæc accepta, atque hauſta id efficiunt, vt & nos in Chriſto, & Chriſtus in nobis ſit. Anne hoc veritas non eſt? contingat plane his verũ non eſſe, qui Chriſtũ Ieſum verũ eſſe Deum negant.* Videmus grauiſſimũ auctorẽ Hilarium paris impietatis eſſe exiſtimare, negare carnẽ, & ſan-

Ioan. 17. 22.

Sup. c. 1. 14.

guinē Chriſti verè in Euchariſtia à nobis ſumi, verè nos in Chriſto per eam cōiunctionem, & Chriſtum in nobis manere, atque negare Chriſtum verum eſſe Deum. Et nos Hilario ſubſcribimus. Simile eſt, quod Ambroſius ſer. 90. de S. Agnete refert dixiſſe eam, cū iam moritura Chriſti corpus accepiſſet, *Nunc*, inquit, *corpus Domini meo corpori meo aſſociatū eſt, & ſanguis illius ornauit genas meas.* Et Chryſoſt. hom. in Ioan. 45. *Vt autem non ſolùm per dilectionē, ſed etiam re ipſa in illā carnem cōuertamur, per cibū id efficitur, quem nobis largitus eſt: cùm enim ſuum in nos amorē indicare vellet, per corpus ſuū ſe nobis cōmiſcuit, & in vnū nobiſcū redegit, vt corpus cum capite vniretur.* Et Cyrillus lib. in Ioan. 4. c. 14. *Quoniam igitur ſaluatoris caro, verbo Dei, quod naturaliter vita eſt, coniuncta viuifica effecta eſt, quādo eam comedimus, tunc vitā habemus in nobis, illi coniuncti, quæ vita effecta eſt. Hac de cauſa in excitandis mortuis non ſolùmodo verbo, atque imperio, vt Deus vtebatur, verū etiam carnem ſuam quaſi cooperatricē nōnūquam adhibebat, vt re ipſa oſtēderet carnē quoque ſuam, quoniam ſibi coniuncta eſt, viuificā eſſe, atque fideles doceret ſuum non alterius corpus eſſe.* Et c. eiuſdē libri 15. *Qui carnē Chriſti mādūcat, vitam habet æternam. Habet enim hæc caro Dei verbū, quod naturaliter vita eſt, propterea dicit, quia ego reſuſcitabo eum in nouiſſimo die*; & paucis interpoſitis. *Quemadmodum ſi quis ſcintillam ignis in fœno, aut palea occultauerit, totum inde ignitum neceſſariò fieri; ſic verbum Dei tanquam ſcintilla in naturam noſtram immiſſum, totam inde inflammauit, atque ad vitam interitu penitus deſtructo reduxit.* Et cap. 17. *Qui manducat*, inquit, *carnem meam, & bibit ſanguinem meum in me manet, & ego in illo. Sicut enim ſiquis liquefactæ ceræ aliam ceram infuderit, alteram cum altera per totum commiſceat; ſic neceſſe eſt, ſi quis carnem, & ſanguinem Domini recipit, cum ipſo ita coniungatur, vt Chriſtus in ipſo, & ipſe in Chriſto inueniatur.*

Matth. 13. 33. *Simile quodammodo apud Matthæum reperies. Simile eſt*, inquit, *regnum cælorum fermento, quod acceptum abſcondit mulier in farinæ ſatis tribus. Quid igitur fœmina ſit, & quæ ſatorum trinitas, aut omnino ſatum quid ſit, loco ſuo dicetur, nunc autem de fermento ſolùm dicamus. Sicut parum, vt Paulus ait, fermenti totam maſſam fermentat,* [1. ad Corinth. 5. 6. ad Gal. 5. 9.] *ſic paruula benedictio totum hominem in ſeipſum attrahit, & ſua gratia replet, & hoc modo in nobis Chriſtus manet, & nos in Chriſto. Verè enim totum fermentum in totam maſſam pertranſit.* Et libro 10. cap. 13. *Qui manducat carnem meam*, ait, *& bibit ſanguinem meum in me manet, & ego in illo. Vnde cōſiderandum eſt, non habitudine ſolùm, quæ per charitatem intelligitur, Chriſtum in nobis eſſe; verum etiam, & participatione naturali. Nam quēadmodum ſi quis igne liquefactam cerā aliæ ceræ ſimiliter liquefactæ ita miſcuerit, vt vnum quid ex vtriſque factum videatur; ſic cōmunicatione corporis, & ſanguinis Chriſti ipſe in nobis eſt, & nos in ipſo. Non poterat enim aliter corruptibilis hæc natura corporis ad incorruptibilitatem, & vitā traduci, niſi naturalis vitæ corpus ei cōiungeretur. Nō credis mihi hæc dicenti? Chriſto, te obſecro, fidem præbe. Amen amen*, inquit, *dico vobis, niſi mādūcaueritis carnē filij hominis, & biberitis eius ſanguinem, non habebitis vitam in vobis. Qui manducat meam carnem, & bibit ſanguinem meum habet vitam æternam, & ego reſuſcitabo eum in nouiſſimo die.* Et Gregorius Nyſſenus hom. 8. in Eccleſiaſtem, *Propterea nobis ſeipſum comedendum proponit is, qui ſemper eſt, vt eum ipſum in nobis ipſis acceperimus, illud fiamus, quod ille eſt.* Ammonius verò hoc modo ſcribit, [Ammonius ex mſſ. citatus.] ὥσπερ αἱ αἰσθηταὶ τροφαὶ ἡμῶν ἀνακιρνάμεναι συνιστῶσι τὸ σῶμα, οὕτω καὶ ἡ μυστικὴ μετάληψις ὥσπερ ἵνα ἑνωτικὴν συνάπτεται ποιεῖ τὸν πιστὸν, μετὰ τοῦ Χριστοῦ ἀνακιρνῶσα.

Ad eundem ſenſum Damaſcenus lib. 4. de fide, c. 14. & Theophylactus, & Euthymius in commētariis huius loci ſcribunt. Atque ita nos maiores noſtri ſentire, loquique docuerunt, à quibus qui diſſentiunt, hæretico ducuntur ſpiritu. Obſeruaui hanc phraſim manendi propriam eſſe Ioannis, qua mirum in modum eſt delectatus; ſignificat autem aliquanto plus, quàm in alio eſſe; aliquando quidē moram, & quaſi habitum, vt tranſeundi verbo opponi videatur, vt c. 1. 32. 33. & 3. 36. & 5. 38. Aliquando verò intimam coniunctionē, vt hoc loco, & 1. epiſt. c. 3. 9. & 4. 16. Quod hæreticus quidam dicit in codice quodā Græco manuſcripto ſe reperiſſe poſt finē huius verſus hæc addita, Καθὼς ἐν ἐμοὶ ὁ πατὴρ, κἀγὼ ἐν τῷ πατρί. ἀμὴν, ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐὰν μὴ λάβητε τὸ σῶμα τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου τὸν ἄρτον τῆς ζωῆς, οὐκ ἔχετε ζωὴν ἐν αὐτῷ. [Beza in Annotat. in Ioan.] *Sicut Pater in me eſt, & ego in Patre, amen, amen dico vobis, niſi acceperitis corpus filij hominis, vt panem vitæ, non habebitis vitam in ipſo*; videtur mihi ex aliquo Græco ſumptum commentario.

57. *Sicut miſit me viuens Pater, & ego viuo propter Patrem; & qui manducat me, & ipſe viuet propter me.*) Obſcurus, & impeditus locus. Illud tamen conſtat voluiſſe confirmare Chriſtum, & adhibito Patris exemplo magis explicare, quomodo qui carnē ſuam manducaret, vitam æternam habiturus eſſet, quia nimirum ſicut ipſe cum Patre cōiunctus vitam ab eo trahit; ita qui carnem ſuam manducat, coniunctus ſibi vitam à ſe hauriat. Cæterum duo ſunt, quæ difficilem locum reddunt. Alterum, quòd non ſatis conſtet, in quo; alterum, quòd non ſatis cōſtet inter quas perſonas fiat comparatio. [In quo fiat cōparatio.] Hæc verba, *Sicut miſit me viuens Pater*, videntur indicare inter miſſionem, & vitam, aut certè inter miſſionem, & manducationem comparationem fieri. Quod quia abſurdum videtur, difficilis eſt ſenſus. Cæterum non dubito, etſi id à nemine animaduerſum inuenio, cōparationē non fieri inter miſſionem, & vitam; aut inter miſſionem, & manducationē, ſed inter vitam, & vitam. Quis enim ignorat comparationem in rebus eiuſdem generis fieri debere? [Ariſtot. 7. Phyſ. c. 4. tex. 29.] Sed nimirum Hebraiſmus obſcuriorem reddit orationem, quæ ſi in Latinitatem reſoluatur, erit facilis. Reſoluenda autem hoc modo eſt: Sicut Pater, qui me miſit, viuit, *& ego viuo propter Patrem; & qui manducat me, & ipſe viuet propter me.* Maior de perſonis quæſtio. Auguſtinus, Cyrillus, & Beda putant, vnam tantùm comparationem eſſe inter nos, & Chriſtum, quòd quemadmodum ipſe à Patre miſſus propter Patrem viuit, ita nos eius manducantes carnem propter ipſum viuamus. [Inter quas perſonas fiat comparatio.] Chryſoſtomus, Leontius, Theophylactus, & Euthym. duas eſſe comparationes: alteram, Sicut Pater, qui me miſit, viuit, ita ego propter ipſum viuo: alteram, Sicut ego viuo, ita qui manducat meam carnem, propter me viuit. Hoc magis probo, etſi conciſa oratio comparationem occultat. Cæterum qui Hebraiſmi vim animaduerterit, facilè intelliget. Solent Hebræi particulam כ, quæ comparationibus ſeruit, ſæpius ſubintelligere, quàm exprimere, & eius loco ponere. ו. *&*, quod apud Ioannem, qui maximè omnium Euangeliſtarum Hebraiſmis delectatur, eſt frequentiſſimum, [Ioannes Euang. Hebraiſmis maximè delectatur.] cap. 10. 15. *Sicut nouit me Pater, & ego agnoſco Patrem*, id eſt, ſicut nouit me Pater, ita ego agnoſco Patrem, & cap. 15. 9. *Sicut dilexit me Pater, & ego dilexi vos*, id eſt, ita ego dilexi vos; & 1. epiſt. c. 2. 18. *Sicut audiuiſtis, quia Antichriſtus venit, nunc Antichriſti multi facti ſunt*, pro, ſic etiam nūc Antichriſti multi

facti ſunt. Sic igitur hoc loco, *Sicut me miſit viuens Pater, & ego viuo propter Patrem*; id eſt, ſicut Pater, qui me miſit, viuit, ita ego per illum viuo. Nam & in ſecundo membro, in quo nemo cõparationẽ eſſe negat, eadem vtitur phraſi, *Et qui manducat me, & ipſe viuet propter me*, id eſt ſic etiam, qui manducat me, viuet propter me. Confirmat hunc ſenſum, quòd cap. 5. 26. hanc eandem ſententiam, quam hoc loco ponit, iis ipſis verbis, quibus nos interpretamur, pronuntiauit. *Sicut Pater habet vitam in ſemetipſo, ſic dedit & Filio habere vitam in ſemetipſo*, & eodem cap. ver. 21. *Sicut Pater ſuſcitat mortuos, & viuificat, ſic & Filius, quos vult, viuificat*. Confirmat etiam, quòd ſi hic non eſſet ſenſus, fruſtra hæc prima verba poſita viderentur, *ſicut miſit me viuens Pater*. Facilius enim, & breuius dictu erat, ſicut ego viuo propter Patrem, ſic qui manducat me, viuet propter me. Cùm ergo dixerit, *ſicut miſit me viuens Pater*, voluit proculdubio inter ſe, & Patrem comparationem facere. Viuentem addito Grecè articulo τὸν ζῶντα Patrem appellauit, vt ſignificaret ipſum per ſe Patrem non ſolùm viuentem, ſed vitam ipſam, atque omnis vitæ fontem eſſe. Cur ergo dixit, *miſit*, cùm, vt ſupra docuimus, non de miſſione, ſed de vita ageretur, & ſatis fuiſſet dicere, ſicut viuit Pater, & ego viuo propter Patrem? Voluit, opinor, ſimul rationem declarare, quare ipſe propter Patrem viueret, quia ab eo miſſus fuerat, id eſt homo factus, vt Leontius exponit. Alij putant rationem indicare voluiſſe, quare miſſus à Patre eſſet, vt vitã nimirum ab eo acceptam cum hominibus cõmunicaret. Quęſitum à multis eſt, quid ſit, *viuo propter Patrem*. Grecè eſt διὰ τὸν πατέρα, quod poteſt Latinè reddi *per Patrem*, aut, *propter Patrem*. Auguſt. & Beda exiſtimant finalem, vt vocant, cauſſam ſignificare, *propter Patrem*, id eſt ad gloriam Patris. Sed manifeſtũ eſt ex ſequenti membro non eum eſſe ſenſum. Cum enim dicit, *& ipſe viuet propter me*, nõ ſignificat propter gloriã ſuam victurum eſſe; ſed propter ſe, id eſt ſe illi vitam impertiente victurum. Cauſſa ergo efficiens, non finalis ſignificatur, quę aliquando etiam exprimitur per præpoſitionem *propter*. Cęterum alia hinc mouentibus Arianis exiſtebat quæſtio, quomodo Filius per Patrẽ viuere diceretur. Obiiciebant enim Deum eſſe non poſſe, qui per alium vitam haberet, vt ex Gregor. Nazian. orat. 5. de Theolog. & ex Ambroſ. lib. 5. de fide, c. 5. & ex Baſil. lib. 4. aduerſus Eunom. & in apolog. ad Cæſarianos, & ex Cyrillo hoc loco, & in lib. de recta fide ad Reginas intelligimus. Quæſtio in eo fęre verſatur, vt intelligamus, de qua loquatur vita, cùm dicit, *& ego viuo propter Patrem*, & an loquatur de ſe, quatenus Deus, an quatenus homo eſt. Gregor. Nazianz. Chryſoſt. Ammonius, Theophylact. Cyrillus, & Euthym. de Chriſto, quatenus Deus eſt, videntur exponere. Nam & ſecundùm diuinam naturam propter Patrem viuere, non quòd participatione vitę eius viuat, ſicut nos *in ipſo viuimus, & mouemur, & ſumus*: ſed quòd vt per ſe viuat, ac vita ipſa ſit, à Patre per æternam generationem acceperit. Quòd autem non per participationem Patris viuere dicatur, ex eo Ammonius, & Cyrillus probant, quòd non ſolùm viuens, ſed vita etiam ipſa dicatur; *Ego ſum via, veritas, & vita*, ipſa autẽ vita per participationẽ eſſe non poteſt. Vera reſponſio; ſed verior, & magis expedita illa Baſilij, Ambroſij, Auguſtini, & Bedæ, Chriſtum de ſe vt homine loqui; agebat enim de carnis ſuæ manducatione, & non manducatur vt Deus, ſed vt

Per præpoſitionẽ *propter* efficiens cauſſa exprimitur.

Actor. 17. 28.

Inf. 14. 6.

Arianorũ obiectio refellitur.

A homo. At de qua vita? Nã in illo ipſo homine Chriſto & diuina, & humana; & naturalis, & moralis, & ſupernaturalis vita erat. Videtur Chryſoſtomus de morali vita hoc interpretari, vt ſenſus ſit, ſicut Chriſtus propter Patrẽ, id eſt quia à Patre miſſus eſt, bene, ſanctéque vixit, ita qui eius ederent carnem, bene victuros eſſe. Credo ego, eandémque omnium fere auctorum ſententiam eſſe arbitror, non de morali, non de naturali; ſed de diuina, & ſupernaturali vita loqui, quam vitam ęternam appellamus, quę in Deo naturalis eſt; in Chriſto, quatenus homo eſt, & in B nobis diuino beneficio per participationem quandam conceſſam diuinæ naturæ. Eam enim ſempiternam vitam atque diuinam, quam Deus natura ſua habet, Chriſtus, vt homo, per coniunctionem cũ diuinitate hypoſtaticam habuit, per quam quæcunque Dei erant, in humanam naturam deriuata ſunt: nos verò per eam coniunctionem habemus, qua ſumpto corpore, & ſanguine Chriſti, cum eo vnum quiddam efficimur. Sicut enim per vnionem illam hypoſtaticam fit, vt vita illa diuina, & fœliciter immortalis humanę Chriſti naturę facta ſit: ita per cõ- C iunctionem noſtram cum corpore eius efficitur noſtra. Atque hoc eſt, *Sicut miſit me viuens Pater, & ego viuo propter Patrem; & qui manducat me, & ipſe viuet propter me*. Poteſt etiam quæri, vt nihil, quod ad huius loci explanationem pertineat, prætermittamus, cur cùm ſoleat dicere, *Qui manducat meam carnem*, hîc non dicat, Qui manducat meam carnem, ſed *qui manducat me*? Notauit Cyrillus lib. in Ioan. 4. c. 15. ſe ipſum carnem ſuam appellaſſe, & è contrario aliquando partem pro toto, aliquando totum pro parte ponendo, vt in illo loco D. Pauli. Rom. 7. 18. *Scio quia non habi-* D *tat in me, hoc eſt in carne mea bonum*. Verum; ſed aliquam tamen cauſam fuiſſe ſuſpicor, quam ob rem potiùs dixerit, *Qui manducat me*, quàm qui manducat meam carnem, nempe quia non dixerat, caro mea viuit propter Patrem, ſed *ego viuo propter Patrem*. Monent Chryſoſtomus, Leontius, & Theophylactus Chriſtũ iterum, atque iterum hunc de carne ſua manducanda ſermonem verſare, vt eum in auditorum mentibus imprimeret. Tanti eſſe momenti de hoc myſterio rectè ſentire.

E 58. *Hic eſt panis, qui de cælo deſcendit.*) Hic panis, de quo loquor, id eſt, ego. Quomodo dicat de cælo deſcendiſſe, vide ſupra ver. 32. & 33. Concludit diſputationem, reuocans eam ad initium. Dixerant illi Iudæi ver. 30. & 31. *Quod ergo tu facis ſignum, vt videamus, & credamus? Patres noſtri manducauerunt manna in deſerto, ſicut ſcriptum eſt, Panem de cælo dedit eis manducare*. Inde diſputatio hæc omnis nata fuerat. Reſpondit enim Chriſtus non illum, quem dediſſet Moſes, ſed quem ipſe daturus erat, verum eſſe panem, atque cæleſtem. In qua re probanda, explicandáque hactenus verſatus eſt. Id nunc concludit comparatione hu- F ius, & illius panis.

Non ſicut manducauerunt patres veſtri manna.) Hebraiſmus eſt לֹא כַאֲשֶׁר id eſt, hic eſt panis, qui de cælo deſcendit, non ſimilis illi, quem patres veſtri comederunt. Duplex autem inter hunc, & illum panem breui & conciſa oratione diſcrimen eſſe indicat; alterum, quòd ille terrenus fuerit, hic cæleſtis ſit: ſicut dixerat ver. 32. *Amen, amen dico vobis, non Moyſes dedit vobis panem de cælo, ſed pater meus dat vobis panem de cælo verum*. Hanc differentiam indicat, cum dicit, *Hic eſt panis, qui de cælo deſcendit*; cùm enim addat ſtatim, *Non*

ſicut manducauerunt, id eſt non qualem manducauerunt patres veſtri, perinde eſt,ac ſi dicat, Hic eſt panis,qui de cælo deſcendit,non ille, quem patres veſtri manducauerunt. Alterum diſcrimen eſt, quòd hic vitam edentibus conferat,ille conferre minimè potuerit,cùm ipſorum patres,qui illũ comederunt, mortui fuerint. Quod qua ratione intelligi debeat, ſupra docuimus, ver.49.

59. *Hæc dixit in ſynagoga docens in Capharnaum.*) Quidam hoc non alia de cauſa additum putant, quàm vt hiſtoriæ ex loci deſcriptione fides fieret. Chryſoſtomus verò auditorum duritiẽ, & incredulitatem notari docet, quòd cùm hæc Chriſtus in Capharnaum, id eſt in ea dixerit vrbe, in qua tot miracula feciſſet, illi nemo fere crediderit. Magis probo, quod Leontius,& Cyrillus tradunt, voluiſſe Euangeliſtam docere hæc,quæ narrauerat, non clam, & in loco aliquo ſolo,ſed in loco celeberrimo, & frequẽtiſſimo, & quàm plurimis audientibus facta eſſe, ne quis, quod ſolus ipſe narraſſet, fictum putaret; nam & vrbs ipſa Capharnaum celeberrimum erat emporium;& in ea ipſa non quouis loco, ſed in media ſynagoga,quò omnis populus confluebat, hæc contigiſſe. Similia notauimus exempla Mar.1.21. & 3.1.& 6.2. Sed naſcitur hinc quæſtio,quam Ammonius,& Theophylact.excitarunt, cur Chriſtus de tanto myſterio in tanta frequentia diſputare voluerit,cùm nõ ignorauerit vix quemquam crediturum. Reſpondẽt voluiſſe oſtendere ſe legi non eſſe contrarium, cùm in ſynagoga Iudæorum more diſputaret;ſimul etiam captare multitudinem. Nam etſi plerique etiam diſcipuli non crediderunt, tamen vero ſimile ex tanta multitudine non paucos credidiſſe.

Cur de tãto myſterio in tanta frequẽtia diſputarit Chriſtus.

60. *Multi ergo audientes ex diſcipulis eius dixerunt, Durus eſt hic ſermo, & quis poteſt eum audire?*) Quòd Euãgeliſta prætetitis aliis ſolos diſcipulos dixerit orationis eius difficultate fuiſſe deterritos, eò, vt opinor pertinet, vt doceat,quàm parũ Chriſtus perſuaſiſſet, cùm ne ipſi quidẽ eius diſcipuli crediderint, vt Auguſt.& Beda notauerunt. Ergo cùm dicit multos ex diſcipulis eius hoc audientes dixiſſe, *Durus eſt hic ſermo*, tacitè inſinuat, multo magis cæteros, qui diſcipuli non erant, aut idem, aut aliquid ſimile dixiſſe, cogitauiſſéue. Non fuiſſe ex duodecim Apoſtolorũ numero monẽt Theophylactus, & Euthymius, idque ex ver. 67. manifeſtum eſt. Durum ſermonem vocant doctrinam creditu difficilem, quòd nemo niſi Chriſti carnem manducaret, & ſanguinem biberet, vitam æternam habere poſſet. Sic Chryſoſt. & Euthymius exponunt. Quod autem dicunt, *Quis poteſt eum audire?* perinde valet, ac ſi dicant, quis poteſt credere? Hebræorum idioma, vt, ſi *audieritis me bona terræ comedetis*. Sed habet maiorem vim, quod dicũt, *Quis poteſt eum audire?* quàm ſi dicerent, Quis poteſt credere? quaſi dicant ne cuiusquam quidem aures eum ſermonem ferre poſſe. Hæreticorum vox, qui cùm diuina myſteria ſuo metiantur ingenio, quidquid non intelligunt, deliramentum putant. Afferant Caluiniſtæ quàm ſpecioſas velint cauſas,quamobrem non credant,quod iſti non crediderunt, verè nos corpus Chriſti manducare,& ſanguinem bibere,dicant ſe Dei potentiam non negare, ſed voluntatem ſequi;potuiſſe quidem,ſed noluiſſe; voluntatem autem eius ex aliis ſcripturæ locis ſe colligere. Mentiuntur, nam cum in diſputatione premuntur, ad philoſophiam, rationémque naturalem confu-

Hebræorũ idioma. Iſai.1.19.

A giunt,fieri non poſſe, vt corpus vnum pluribus locis ſit. Non alia igitur illis non credendi cauſa eſt, quàm iſtis fuit,quòd durus illis ſermo eſſe videatur. Dictum ergo de ſe putẽt, quod eorum magiſter Caluinus de iſtis dicit, duritiem non in Chriſti ſermone, ſed in ipſis illis auditoribus fuiſſe,qui ſermonem durum eſſe dicebant; & intelligant ſe illis ſimiles eſſe

In Commentar. in Ioannem.

B animales, *qui non percipiant, quæ ſunt ſpiritus Dei.* Hoc peiores, quàm diſcipuli illi Caluiniſtæ ſunt,quòd illi non palam,& Chriſto audiente dixerunt,vt Auguſt. & Beda obſeruarunt,& ex ver. ſequenti perſpicuum eſt; Caluiniſtæ verò palàm dicunt adiunctis etiam quibuſdam in Chriſtum blaſphemiis.

1. ad Cor. 2. 14.

61. *Sciens autem Ieſus apud ſemetipſum.*) Id eſt nemine indicante, vt modò ex Auguſtino, & Beda notauimus. Ita enim diſcipuli inter ſe taciti murmurauerant, vt audire Chriſtus non poſſet. Sed Deum,quem corda non latent, quomodo verba etiam non audita latere potuiſſent? Itaque rectè ex hoc loco Chryſoſt. Cyrillus, Theophylact. & Euthymius, atque Theodorus Heracleenſis in Catena Græcorum Chriſti diuinitatem probant.

Act.1.24. Chriſti diuinitas probatur.

C 62. *Si ergo videritis Filium hominis aſcendentem, vbi erat prius?*) Difficilem locum & oratio conciſa, & interrogatio facit; Cùm enim ad explendam orationem, atque ſententiam aliquid neceſſariò ſubintelligendum ſit,incertum quid debeat intelligi. Vnum è duobus intelligatur neceſſe eſt, aut tũc nõ ſcandalizabimini,*cùm videritis Filium hominis aſcendentẽ, vbi erat prius*;aut contrà, Tunc magis ſcandalizabimini. Priorem ſenſum plerique ſequũtur, Chryſoſtomus, Auguſt. Cyrillus, Theophylactus, Beda, Rupertus, Euthymius, & Theodorus Heracleenſis in Catena

D Græca, & Leontius in Commentariis. Sed hi ipſi auctores in eo inter ſe diſſentiunt, quòd alij hoc referant ad id, quod dixerat ſe de cælo deſcendiſſe ver. 41. Nam eam etiam ob cauſam Iudæi murmurauerant. Quaſi dicat cùm videbitis *Filium hominis aſcendentem, vbi erat prius*,tunc nimirum ſcandalizari deſinetis, intelligetiſque me de cælo deſcendiſſe, cùm nemo aſcendere in cælum poſſit, *niſi qui deſcẽdit de cælo Filius hominis,qui eſt in cælo*. Sic Chryſoſtom. Theodorus Heracleen. Theophylactus, & Euthym. Alij referunt ad id, quod dixerat ver.54. *Qui manducat meã*

Sup.c.3.13.

E *carnem, & bibit meum ſanguinem habet vitàm æternam.* Quaſi probet modò carnem ſuam vitam æternam dare poſſe, quia caro Dei eſt, quod ex eo probat, quòd in cælum ſit aſcenſurus. Sic Cyrillus,& Leontius. Alij ad id,quo offenſi diſcipuli illi fuerãt ver.52. *Quomodo poteſt hic nobis carnem ſuam dare ad manducandum?* Quaſi modum doceat,quo carnem ſuam illis ad manducandum daturus ſit, nimirum non conciſam,vt illi putabant,in fruſta,cùm eam integram,atque incorruptam in cælum eſſet illaturus,ſed ſub ſacramento. Sic Auguſt.Beda, & Rupertus. Quæ in-

F terpretatio in eo cæteris præſtat, quòd ſententiam referat ad id,quod diſcipuli dixerant, *Quomodo poteſt hic carnem ſuam dare ad manducandum?* Id enim haud dubiè probabilius. Sed ego non libenter,vt ſæpe dicere ſoleo,ſcripturæ ſacræ reſtringo ſententiam. Itaque malim ad totam Chriſti ſuperiorem diſputationem referre. Generaliter enim diſcipuli illi dixerãt, *Durus eſt hic ſermo*, vbi ſermonem, vt diximus, totam ſuperiorem Chriſti de carne, & ſanguine doctrinam appellauerant. Illud mihi difficile perſuadere poſſum,intelligendum eſſe,Tunc ſcandalizari deſinetis,

aut tunc intelligetis, tunc credetis, quemadmodum omnes, quos memini legere, auctores interpretantur. Nec enim ita loqui videtur Chriſtus, quaſi doceat, & probet; ſed quaſi reprehendat, *Hoc vos ſcandalizat*: cùm adhuc vobiſcum ſim? cum facilè intelligi poteſt, poſſe me vobis carnem meam dare ad manducandum, præſentem, præſentibus? Quid facietis, cùm videritis me in cælum aſcendentem? quãto magis ſcandalizabimini? quanto minùs credetis? cùm videatis me in cælo, vos in terra eſſe? Solet enim Chriſtus auditores, qui non credunt ea, quę faciliora creditu ſunt, ſic obiurgare, quòd cùm ea non credant, multo minùs quæ maiora, difficilioráque ſunt, ſint credituri. *Si terrena*, inquit, *dixi vobis, & non creditis, quomodo ſi dixero vobis cæleſtia, credetis?* c.3.12. Euentus ipſe hanc interpretationem probat. Nam Caluiniſtæ, qui falſis illis, & incredulis Chriſti diſcipulis ſucceſſerunt, hoc potiſſimùm argumento non credunt Chriſtum verè nobis carnem ſuã dare ad manducandum, quòd in cælo ſit, quòd eum cælum continere oporteat vſque in diem reſolutionis omniũ; non ergo in Euchariſtia eſſe poſſe. Ego contrà, propterea in Euchariſtia eſſe poſſe, quia in cælo eſt. Ex eo enim quòd propria in cælum aſcendit auctoritate, ſequitur Deum eſſe; ex eo quòd Deus eſt, ſequitur corpus ſuum vbicunque velit poſſe ponere, ſic adeo vt ab eo loco, in quo eſt, minimè diſcedat. Præterea ex eo ipſo, quòd hoc Chriſtus prædixerit, non ignarus quid diſcipuli illi, quid Caluiniſtæ eorum diſcipuli dicturi eſſent, probo non ſolùm eſſe poſſe, ſed re etiam vera in Euchariſtia eſſe. Si enim non verè, ſed ſpiritualiter carnem ſuam ad manducandum ſe daturum polliceretur, declaraſſet vtique ſe nõ verè, ſed ſola fide carnem ſuam daturum eſſe, cùm tam multos ſciret & tunc aliter intellexiſſe, & poſtea intellecturos, poſſétque vno omnes verbo magno errore liberare. Nõ declarauit, ſed vſque dixit iterum, atque iterum fore, vt niſi eius manducaremus carnem, vitam non haberemus. Prædixit fore qui propter ſuum in cælum reditum minùs etiamnum crederent; nec ſententiam, nec orationis tenorem mutauit; volebat igitur quæ dicebat, non figuratè, ſed propriè à nobis intelligi. Atenim explicauit, cùm dixit, *Caro non prodeſt quicquam?* Eum errorem eo loco refutabimus. Non nego me huius interpretationis auctorem neminem habere, ſed hanc eò magis probo, quàm illam alteram Auguſtini cæterarum alioqui probabiliſſimam, quòd hæc cum Caluiniſtarum ſenſu magis pugnet; quod mihi magnum eſt probabilitatis argumentum. Cur ſe hoc loco *Filium hominis* appellauerit, varias etiam rationes auctores afferunt. Chryſoſtomus, Theodorus Heracleenſis, & Theophylactus conuenienter ſuperiori ſententiæ ſuæ putant ideo ſe Filium hominis appellaſſe, vt indicaret eundem ſe, quem illi ſolùm Filium hominis eſſe credebant, Filium etiam eſſe Dei. Alij, vt oſtenderet non duos, alterum Dei, alterum hominis; ſed vnum Dei, eundem & hominis eſſe filium, vt Cyrillus contra Neſtorianos hoc loco diſputat, & vt indicat in Catena Græcorum Ammonius. Propterea non dixit, *ſi videritis Filium hominis aſcendentem* in cælum; ſed *vbi erat prius*; vt indicaret priùs ſe in cælo, vt Deum, fuiſſe, nunc ſe in cælum tanquam hominem aſcenſurum, quia idem Deus, ac homo eſt. Expoſita ſunt hæc verba. c.3,13.

Ver. 61.

Cur hic ſe Filium hominis vocet.

63. *Spiritus eſt, qui viuificat, caro non prodeſt quicquam.*

A Difficilis etiam & ipſe per ſe, & interpretationum varietate hic locus eſt. Primùm Caluiniſtarum error euellendus; nec enim inter bonorum interpretum ſententias recitandus. Probare ex hoc loco nituntur, Chriſtum carnem ſuam nobis in Euchariſtiæ ſacramento non dare, quia *caro non prodeſt quicquam*; quorſum autem daret nihil profuturam? Non illi primi omnium hæreticorum his abuſi ſunt verbis, vt Eccleſiaſticam fidem refutarent. Nam & Tertullianus in lib. de reſurrectione carnis ſcribit hæreticos illos veteres, qui carnis negabant reſurrectionem ſolitos B dicere, quorſum caro, quæ nihil prodeſſet, eſſet reſurrectura? Non vidẽt homines valde, vt ſibi videntur, acuti, iſta ratione ſe non hoc ſolùm myſterium, ſed omnem prorſus Chriſtianam religionem euertere. Si enim *caro non prodeſt quicquam*, cur eam Chriſtus aſſumpſit? cur pro nobis eam cruci ſuffixit? Profuit fortaſſe dicent ad naſcendum, profuit ad patiendum, non prodeſt ad edendum; qui id ſciunt? Nam omnibus modis prodeſſe poſſe, quibus eam Chriſtus prodeſſe voluit, quamuis impudentes ſint, negare non poſſunt. Voluiſſe autem vt non tantùm cruci- C fixa, ſed etiam manducata prodeſſet, quibus ipſe verbis apertiùs docere potuit, quàm, *Niſi manducaueritis carnem Filij hominis, & biberitis eius ſanguinem, non habebitis vitam in vobis?* Et ſi naturam, & vſum ſpectemus carnis, quis non videat magis manducatam, quàm crucifixam ſolere prodeſſe? Quanto mirabilius Gentilibus olim videbatur, carnem Chriſti affixam cruci, quàm commanducatam vitam attuliſſe? Dicent rurſus carnem Chriſti, non quia ſola caro, ſed quia caro cum ſpiritu, & diuinitate coniuncta erat, profuiſſe. Quid ergo? an quiſquam in Euchariſtia ſine ſpiritu, ac diuinitate eſſe dicit? Quemadmodum er- D go in cruce, ita & in ſacramento non ſola caro, ſed caro cum diuinitate coniuncta nobis prodeſt. At ſatis, inquiunt eſt, ſi ſola manducetur fide. Satis vtique fuiſſet, ſi Chriſtus voluiſſet; ſicut ſatis fuiſſet ſi ita Deus ſtatuiſſet, ſi non re ipſa, ſed fide, aut figura moreretur; ſed noſtrum non eſt Deo legem dare. Quemadmodũ quia voluit re ipſa mori, aliter quã per veram eius mortem ſalui eſſe non poſſumus; ita quia voluit re ipſa carnem ſuam à nobis manducari, non poſſumus eſſe ſalui, niſi eam re ipſa manducauerimus. Sed hæreticorum, vt dixi, habenda non E eſt ratio. Catholici interpretes, quid dixerint videamus. Tribus in rebus omnis huius loci verſatur quæſtio. De quo loquatur ſpiritu, cùm dicit, *ſpiritus eſt, qui viuificat*: de qua carne, cùm dicit, *Caro non prodeſt quicquam*; quid ſit viuificare ſpiritum: & non prodeſſe carnem. Quidam ſpiritum recipientis fidem, & caritatem, cæteráſque omnes diſpoſitiones vocari putant, quas qui carnem Chriſti recipit, vt dignè recipiat, habere debet, *Probet autem ſe ipſum homo, & ſic de pane illo edat, & de calice bibat.* Ita Auguſtin. ſer. 2. de verb. Apoſtoli. Gaudentius F tractatu 2. in Exod. Paſchaſius in lib. de corpore, & ſanguine Chriſti. Itaque ſenſum eſſe ſolam Chriſti carnem ſine fide manducatam nihil prodeſſe, cùm ſpiritu, id eſt cum fide manducatam viuificare. Quæ vera quidem ſententia eſt, an verus quoque ſit ſenſus, poſtea viderimus. Alij ſpiritum ipſam Chriſti diuinitatem interpretantur, carnem verò eius corpus; ſenſúmque eſſe carnem per ſe conſideratam, ſi cum ſpiritu, id eſt diuinitate coniuncta non eſſet, nihil profuturam: ſpiritum viuificare, id eſt carni

Caluiniſtæ refelluntur.

Quid per ſpiritum, & carnẽ hic ſignificetur.

1. ad Corin. 11. 28.

tribuere, vt viuificare poſſit. Quemadmodum ad naturalem vitam caro ſola nihil prodeſt; cùm anima, id eſt cum humano ſpiritu coniuncta prodeſt; ita ad ſpiritualem vitam nihil prodeſſe ſolā per ſe Chriſti carnem, tamen cum ſpiritu, id eſt diuinitate coniunctam maximè prodeſſe. Ad hūc modum D. Auguſtinus tract. in Ioā. 27. & lib. 4. de conſen. Euāgel. c. 10. & lib. 10. de ciuitate c. 24. & in coment. pſal. 98. Cyrillus lib. 4. c. 23. Leontius, Rupertus, & Bernard. ſerm. 33. in Cantic. Vera quoque ſententia; ſed quòd attinet ad interpretationem loci, hoc in ea, & ſuperiore deſiderari poſset, vt magis eſſet ad id, quo de agebatur, accommodata. Nec enim id agere Chriſtus videbatur, vt doceret, qua ratione caro ſua viuificaret; ſed vt doceret poſſe ſe carnem ſuam dare ad manducandum: aut certè, vt oſtenderet quid cauſę eſſet, quamobrem illi non crederent, quod dicebat, quemadmodum paullo poſt ſumus explicaturi. Alij intelligunt Spiritum ſanctum tertiam perſonā Trinitatis, ſine quo ne ipſa quidem Chriſti caro viuificare poſſit, Baſilius libro de Spiritu ſancto ad Amphiloch. c. 24. Victorinus lib. 4. aduerſus Arianos, Victor Vticenſis in confeſſione fidei ad Hunericum Vandalorum Regem. Minùs probabile hoc eſt, quàm quod modò ex Auguſt. & alijs auctoribus dicebamus. Alij exiſtimant Chriſtum verba ſua ſpiritum viuificantem appellaſſe, vt Tertul. in lib. de reſurrectione carnis, & vt videtur Cyrill. Ieroſolym. catech. 16. ſed ij ipſi non eodem modo ſentiūt. Quidam enim eorum putāt vocaſſe verba ſua ſpiritum, id eſt non carnaliter, ſed ſpiritualiter intelligenda; idque ſtatim declarare cum dicit, *Verba, quæ ego locutus ſum vobis, ſpiritus, & vita ſunt.* Sic Tertullianus de reſurrection. carnis, *Exequitur etiam quid velit vocari ſpiritum, verba, quæ locutus ſum vobis, ſpiritus ſunt, vita ſunt; ſicut & ſupra. Qui audit ſermones meos, & credit in eum, qui me miſit, habet vitam æternam, & in iudicium non venit.* Putat quoque Tertullianus eadem verba ſua carnaliter intellecta vocaſſe carnem; ſed perexiguam id ſpeciem probabilitatis habet. Quidam verò verba ſua vocaſſe ſpiritum, quia verba Chriſti, quibus conficitur Sacramentum, vicem ſpiritus habēt; conuertunt enim ſubſtantiam panis in ſubſtantiam corporis Chriſti, eámque animant, atque viuificāt. Quem etiam ad modum Rupertus interpretatur. Inuenio, qui & carnem ipſam Chriſti per ſe conſideratam, carnem; eandem verò quatenus diuino, ac viuificante ſpiritu plena eſt, ſpiritum appellaſſe dicāt. Quod à D. Auguſtini ſententia, quam ſupra poſuimus, non diſtat niſi modico diſcrimine. Eius auctor Ammonius, *πνεῦμα ὧδε καλεῖ τὴν πεπληρωμένην σάρκα τῆς ζωοποιοῦ πνεύματος ἐνεργείας, μένει γὰρ ἡ σάρξ*, id eſt, *ſpiritum hîc vocat plenā viuifici ſpiritus virtute carnē; manet enim caro.* Alij ſpiritum, modum intelligendi ſpiritualem, carnem, modum intelligendi carnalem interpretantur. Iudæos carnaliter intellexiſſe, quod de manducanda carne ſua dixerat Chriſtus, putantes eum conciſam ſuam carnem, & aut aſſam, aut elixā ad manducandum daturum eſſe. Reſpondiſſe igitur Chriſtum carnem ſuam ſpiritualiter, id eſt ſub ſacramento intellectam, ac ſumptam vitam dare; carnaliter, quemadmodum Iudæi intelligebant, nihil profuturam; ad hunc fere modū Athanaſius in orat. in verba illa, *Qui dixerit verbum in Spiritum ſanctum non remittetur.* Chryſoſtomus hom. in Ioan. 48. Auguſt. in pſal. 98. Beda, Theophylactus, & Euthymius.

Cap. 5. 24.

Matth. 12. 32.

A Sic intelligendum, quod dicit Auguſtinus. *Non hoc corpus, quod videtis manducaturi eſtis, & bibituri eum ſanguinem, quem effuſuri ſunt, qui me crucifigent. Sacramentum aliquod vobis commendaui: ſpiritualiter intellectum viuificabit vos. Etſi neceſſe eſt illud viſibiliter celebrari, oportet tamen inuiſibiliter intelligi.* Quibus verbis quia hæretici ad erroris ſui confirmationem abutuntur, demonſtrandum eſt non ita intelligenda, quaſi velit Auguſtinus dicere nos non re vera, ſed ſacramento, aut fide tenus, vt hæretici volunt, carnem Chriſti manducare, & ſanguinem bibere; ſed hoc tantùm ſignificare, nos non carnaliter, non
B viſibiliter, non denique modo cæterarum carnium; ſed ſub ſacramento, ſed inuiſibiliter, ſed admirando, & inexplicabili quodam modo manducaturos. Primùm eodem modo Chryſoſt. Theophylactus, & Euthymius, vt diximus, quo Auguſtinus, interpretantur; & tamē certum eſt Chryſoſt. Theophylact. atque Euthym. in ea, qua omnes Catholici ſumus, fuiſſe ſententia, vt crederent verè, ac re ipſa carnē Chriſti à nobis ſumi. Si quis dubitat, quod nemo doctus dubitabit, Chryſoſtomū legat hom. in Matth. 83. Theophylact. hoc loco, & Euthym. in c. Matth. 26. ergo & Auguſtinus eodem modo intelligēdus. Quin ipſum
C legat Auguſtinum concion. 1. in pſal. 33. dubitare deſinet eum de præſentia in Euchariſtia corporis Chriſti minimè dubitaſſe. Quid enim aliud illa eius verba declarant? *Et ferebatur in manibus ſuis. Hoc verò fratres quomodo poſſit fieri in homine, quis intelligat? Quis enim portatur in manibus ſuis? manibus aliorum poteſt portari homo, manibus ſuis nemo portatur. Quo modo intelligatur in ipſo Dauid ſecundum litteram, non inuenimus, in Chriſto autem inuenimus. Ferebatur enim Chriſtus in manibus ſuis; quando commendans ipſum corpus ſuum, ait. Hoc eſt corpus meum. Ferebat enim illud corpus in manibus ſuis.* Dicant
D Caluiniſtæ, quomodo Auguſtinus dicat Chriſtum tuliſſe corpus ſuum in manibus ſuis, ſi nō ſentiebat re ipſa in eo eſſe ſacramento, quod Apoſtolis porrigebat? Ferebat, inquiunt, figura, non veritate. Eodem modo non ſolùm Dauid, ſed alius etiam quilibet homo ſe ipſum, id eſt figuram corporis ſui in manibus ſuis ferre poterat; quid enim repugnabat? Atqui Auguſtinus id Chriſtum feciſſe dicit, quod nemo alius facere potuerit. Legat eundem Auguſtin. epiſtola. 120. & in pſal. 98. vbi docet neminem carnem Chriſti in Euchariſtia accipere, quin eam priùs adoret Nam quòd Caluiniſtæ reſpondere ſolent adora-
E ri carnem Chriſti à ſumentibus non in Euchariſtia, ſed in cælo, tam ineptum, atque ridiculum eſt, vt refutatione non egeat; & verendum non eſt, ne quis credat, qui modò ſanæ ſit mentis. Noluit igitur in loco illo pſal. 98. Auguſtinus dicere, aliud corpus Chriſti, quàm quod diſcipuli videbant, manducaturos fuiſſe eos, ſed non eo modo, quo videbant, id eſt non viſibiliter, non carnaliter manducaturos. Vſitatum enim non ſolùm apud Eccleſiaſticos auctores,
F ſed in ipſis etiam ſacris litteris eſt, vt rem vnam duobus modis ſe habentem duas vocent, aut duplicem eſſe indicent. Sic D. Paulus duplex corpus noſtrum eſſe dicit, animale ante reſurrectionem, ſpirituale poſt; cùm vnum tamen, idémque ſit corpus; *Seminatur*, inquit, *corpus animale, ſurget ſpirituale. Si eſt corpus animale, eſt & ſpirituale.* 1. Cor. 15. 44. Sic Hieronymus loquitur in commentariis in epiſtolam ad Ephes. c. 1. *Dupliciter*, inquit, *ſanguis Chriſti, & caro intelligitur vel ſpiritualis illa, atque diuina, de qua ipſe dixit, Caro mea*

1. Reg. 21. 13. ſecundum Septuaginta.

Matth. 26. 26.

Rem vnam duobus modis ſe habentem duas res, ſeu duplicē in ſcriptura dici vſitatum eſt.

verè eſt cibus, & ſanguis meus verè eſt potus, &, Niſi manducaueritis meam carnem, & ſanguinem meum biberitis, non habebitis vitam æternam; vel caro, & ſanguis, qua crucifixa eſt, & qui militis effuſus eſt lancea. Iuxta hanc diuiſionem & in ſanctis eius diuerſitas ſanguinis, & carnis accipitur, vt alia ſit caro, quæ viſura eſt ſalutare Dei; alia caro & ſanguis, quæ regnum Dei non queant poſſidere. Non ſignificat vtique Hieronymus aliam eſſe carnem Chriſti, quæ in Euchariſtia à nobis ſumitur, aliam, quæ crucifixa eſt. Quod ne Caluiniſtæ quidem dicunt. Quid enim nobis in Euchariſtia prodeſſet, ſi nõ eadem eſſet, atque illa, quæ fuit crucifixa; cùm propterea nobis proſit, quia fuit crucifixa: ſed ſignificat eandem carnem alio modo fuiſſe crucifixam, nimirum viſibilem, patibilem: alio autem modo in Euchariſtia manducari inuiſibiliter, impatibiliter. Id ex exemplo, quo vtitur manifeſtum eſt. Nam in ſanctis eius vna tantùm eſt caro, ſed aliter ſe habet ante reſurrectionem, vt modò dicebamus, ſubiecta miſeriis, ſubiecta paſſionibus, ſubiecta peccatis, quomodo regnum Dei poſſidere non poteſt; aliter poſt reſurrectionem ab his omnibus libera. Nam ſi eadem non eſſet caro, non eſſet verum noſtram carnem reſurrecturam, quum non hæc eadem, quæ cadit ſurrectura, ſed alia pro ea danda nobis eſſet. Neceſſe fuit paullo longiùs hæc dicere, vt Auguſtinum auctorem noſtrum ab hæreticis vindicaremus. Redeamus nunc ad interpretationem loci. Multi graues auctores ita videntur expoſuiſſe, quaſi caro non pro vera carne, ſed pro carnali hominis ingenio; & ſpiritus, non pro ſpiritu vero, ſed pro ſpirituali, & à Deo per fidem illuminato homine ſumatur; ſenſúſque is ſit, *ſpiritus eſt, qui viuificat*, id eſt, ſi res eſt, quæ hominis ingenium ex carnali ſpirituale reddens, efficit vt percipiat, quæ ſunt Dei, hoc eſt viuificare: *caro non prodeſt quicquam*, id eſt carnale ingenium, humana ratio nihil iuuat, ſed potiùs impedit ad percipienda diuina myſteria. Itaque non explicare Chriſtum quomodo carnem ſuam ad manducandum daturus eſſet, aut quomodo caro ſua à nobis manducata datura vitam æternam. quod Iudæi intelligere non poterant; ſed eos reprehendere, quòd myſteria, quæ illis de carne ſua manducanda proponebat, carne, id eſt humana ratione, carnaliſque ingenio metirentur, ideóque intelligere non poſſent, intellecturos fuiſſe, ſi non carne, ſed ſpiritu, id eſt fide ducerentur. Diu mihi hæc placuit interpretatio, nec omnino modò diſplicet, & quia ita etiam Tertullianus in lib. de reſurrectione carnis, certè Cyprianus in lib. de Cœna Domini interpretantur; támque interpretationẽ Chryſoſtomus hoc loco cæteris præfert: & quia videbam aptè ad id, quod agebatur conuenire, vt Chriſtus auditorum tarditatem, carnaléque ingenium reprehenderet, cauſámque declararet, quam ob rem quæ illis dicebat, intelligere non poſſent, quemadmodum alio loco non intelligentibus, quæ dixerat, diſcipulis dicit, *adhuc & vos ſine intellectu eſtis?* Matth. 15. 16. & quia in hanc ſententiam dixerat ver. 37. *Omne quod dat mihi Pater, ad me veniet*, id eſt qui fide trahitur, ad me venit, mihi credit; qui vult ſuopte ingenio, humaniſque rationibus, quaſi ſuis pedibus, ad me venire, peruenire non poteſt, & ea capere, quæ doceo. & ver. 44. *Nemo poteſt venire ad me, niſi Pater, qui miſit me, traxerit eum*: & quia paullo poſt ver. 65. dicit, *Propterea dixi vobis, quia nemo poteſt venire ad me, niſi fuerit ei*

Eſa. 40. 5. Luc. 3. 6. 1. ad Cor. 15. 50.

1. Cor. 2. 14.

A *datum à Patre meo.* Vbi ſimiliter rationẽ reddit, quare quæ illis dixerat, intelligere non potuiſſent: & quia obſeruamus in litteris ſacris, quoties caro, & ſpiritus opponuntur, carnem non pro carne, ſed pro homine, aut ingenio, & natura carnali hominis; & ſpiritum non pro ſpiritu, ſed pro homine ſpirituali, aut ſpirituali hominis ingenio, atque natura ſumi. Innumerabilia exempla notari poſſunt. Matth. 16. 17. *Beatus es Simon Bariona, quia caro, & ſanguis nõ reuelauit tibi, ſed pater meus*, & c. 26. 41. *Spiritus promptus eſt, caro autem infirma.* Ioan. 3. 6. *Quod natum eſt ex carne, caro eſt; quod natum eſt ex ſpiritu, ſpiritus eſt.* Rom. 8. 1. *Qui*
B *non ſecundum carnem ambulant*: & ver. 6. *Prudentia carnis mors eſt, prudentia autem ſpiritus vita & pax.* Galat. 4. 29. *Quomodo tunc qui ſecundum carnem natus eſt, perſequebatur eum, qui ſecundum ſpiritum*: & quia hæc ſententia maximè diſplicebat hæreticis, maximè mihi placebat. Video tamen nonnullis poſtea Catholicis diſplicuiſſe, quib⁹ etſi nihil me eorum rationes mouent, pertinaciter repugnare nolo. Nam quòd dicũt, cùm ſemper ante de ſua Chriſt⁹ carne locutus fuiſſet, credendum non eſſe eodem orationis contextu ſi-
C gnificationem variaſſe, & carnale hominis ingeniũ vocaſſe carnem, non ſolùm nihil habet ponderis, ſed poteſt etiam contra ipſos retorqueri. Nam & nomẽ ſpiritus eodem contextu priùs ponitur pro Chriſti diuinitate ipſorum opinione, cùm dicit, *Spiritus eſt, qui viuificat*; proximis verò verbis pro verbo Chriſti, aut pro modo illud intelligendi ſpirituali, vt iidem ipſi interpretantur, *verba quæ ego locutus ſum vobis, ſpiritus, & vita ſunt.* Et in eo potiùs verſatur vis, & gratia ſententiæ, quòd acutè Chriſtus nominis ludat ambiguitate. Quaſi dicat vos miramini, quòd dixerim
D daturum me vobis carnem meam manducandam, idque creditu difficile putatis: non in mea, ſed in veſtra carne difficultas, & impedimẽtum credendi eſt, quòd vos ipſi caro, non ſpiritus, id eſt carnali, non ſpirituali ſitis ingenio. Quo minùs mihi quàm ſolebat hæc placeat interpretatio, aliæ potiùs rationes faciunt; quòd illud, *viuificat*, non ſatis cum ea conuenire videatur; quòd quæ proximè ſequuntur, non bene hærere, *Verba quæ ego locutus ſum vobis, ſpiritus, & vita ſunt.* Itaque malo ſecundam illam Auguſtini, & Cyrilli eo modo, quo explicauimus, intellectam in-
E terpretationem ſequi. Nam quod vnum in ea deſiderari diximus, vt magis eſſet ad id, de quo agebatur accommodata, id etiam habet, ſi bene intelligatur. Nec enim Chriſtus, cùm hæc dixit, quæſtioni illi reſpondere voluit ver. 52. *Quomodo poteſt hic nobis carnem ſuam dare ad manducandum?* ſed verbis illis diſcipulorum ver. 60. *Durus eſt hic ſermo, & quis poteſt eum audire?* durum autem dicebant eſſe ſermonem, quia dixerat neminem vitam habere poſſe, niſi carnem ſuam manducaret. Itaque docet qua ratione caro ſua vitam tribuat, non quia caro, ſed quia cum ſpiritu
F coniuncta eſt. Itaque probabiliter D. Auguſt. exiſtimat hæc verba Chriſtũ non omnibus auditorib⁹, ſed ſolis diſcipulis ſuis dixiſſe, poſtquã cæteri receſſiſſẽt, *verba, quæ ego locutus ſum vobis ſpirit⁹, & vita ſunt*, id eſt, nõ de ſola, & nuda carne, quemadmodũ vos intelligitis; ſed de carne diuino plena ſpiritu, de ſpiritu viuificante ſunt intelligẽda; ſola enim caro nihil prodeſt cum ſpiritu verò cõiuncta viuificat, vt ſupra ex Ammonio, & aliis multis auctoribus dicebamus; ſic Cyrillus. Atque hic verus eſt ſenſus. Hoc tantùm in hac interpretatione durius videri poteſt, quòd inſo-

Caro & ſanguis cũ opponũtur quid ſignificent in ſcriptura.

lens

ſens appareat, vt verba ſpiritus appellentur, id eſt de ſpiritu intelligenda. Sed deſinet durum, inſolénſque videri, ſi recordemur ſæpe in ſcriptura ſubſtantiua pro adiectiuis, & adiectiua pro ſubſtantiuis poni; *non permanebit ſpiritus meus in homine, quia caro eſt*, id eſt carnalis; & *caro, & ſanguis*, id eſt homines carnales, *regnum Dei poſsidere non poſſunt*; &, *quod natum eſt ex carne, caro eſt*, id eſt carnale: *& quod natum ex ſpiritu, ſpiritus eſt*, id eſt ſpirituale. Hac phraſi dicit Chriſtus verba ſua ſpiritum, & vitam eſſe, id eſt ſpiritualia, viuifica, ſalutaria. Fingamus ergo dixiſſe, quod ſcimus dicere voluiſſe. Verba mea ſpiritualia ſunt; nemo credo dubitaret ſenſum eſſe ſpiritualia eſſe, id eſt de ſpiritu, non de ſola carne dicta à ſe eſſe; de ſpiritu, & vita, aut de ſpiritu viuificante eſſe intelligenda. Spiritum enim, & vitam dixit Hebraico more, pro ſpiritu viuificante; vt conſtat ex verbis præcedentibus, quibus iſta reſpondent, *Spiritus eſt qui viuificat*. Alias ſuprà interpretationes attigimus Chryſoſt. Auguſtini, Bedæ, Theophylacti, Euthymij, Ruperti, *ſpiritus, & vita ſunt*, id eſt ſpiritualiter intelligenda. Quam interpretationem, quamuis ſenſu alio, hæretici arripuerunt. Nam auctores illi Catholici, vt diximus ſuprà, non eo ſenſu dixerunt hæc verba Chriſti ſpiritualiter intelligenda eſſe, quòd non re ipſa carnem eius manducare iuberemur; ſed quòd non carnali modo manducare. Hęretici verò interpretantur ſpiritualiter intelligenda, id eſt figuratè, metaphoricè, quòd non re ipſa, ſed ſola fidei apprehenſione manducemus; quod abſurdum penitus eſt. Quis enim vnquam iſto modo locutus eſt, vt ſpiritualiter diceret, pro metaphoricè? Sanè ſi ita loqueremur, magis ſpiritualiter ſpurciſſimus quiſque poëta, quàm Chriſtus loqueretur, quia magis metaphoricè, & figuratè loquitur. Et vt fingamus ita quenquam locutum eſſe, quid erit, *Vita ſunt?* an vitaliter intelligenda? hoc enim poſtulat conſequentia, quod neſcio an quiſquam audire ſine riſu queat.

Subſtãtiua pro adiectiuis, & cõtrà iumuntur ſæpe in ſcriptura.
Geneſ. 6. 3.
1. ad Cor. 15. 50.
Sup. c. 3. 6.

64. *Sed ſunt quidam ex vobis, qui non credunt.*) Id eſt, cauſa cur quę de carne mea dixi, nõ intelligatis, non eſt in re ipſa, quòd difficilis intellectu ſit; ſed in vobis, quòd ſitis increduli. Sic Auguſtinus, Beda, & Rupertus, *Durus eſt hic ſermo, dicebant illi; Durus eſt*, inquit Auguſt. ſer. 2. de verbis Apoſtoli, *ſed increduli*, & in pſal. 98. *Durus eſt hic ſermo, Ipſi*, inquit, *erant duri, non ſermo*. Si non duri eſſent, diſcerent ab illo, quod illis diſcedentibus, qui remanſerunt, didicerunt. Notat idem Auguſt. tract. in Ioannem 27. non dixiſſe Chriſtum; ſunt quidam in vobis, qui non intelligunt; ſed *cauſam*, inquit, *dixit, quare non intelligant; Sunt enim quidam in vobis, qui non credunt; & ideo non intelligunt, quia non credunt; Propheta enim dixit, niſi credideritis, non intelligetis.*

Iſai. 7. 9. ſecundum Septuagĩta

Sciebat enim ab initio Ieſus, qui eſſent non credentes, & quis traditurus eſſet eum.) Nonnulli Græci codices legunt, ſciebat enim ab initio Ieſus, qui eſſent credentes, quemadmodum & Cyrillus legit, contrario quidem ſenſu, ſed eodem pene redeunte. Vtrũque enim ſciebat Chriſtus & qui credentes, & qui non credẽtes eſſent; nec vnum ſine altero ſcire poterat. Sed ſi legamus, vt Cyrillus legit; qui eſſent credentes, intelligendum eſt reddi cauſam, quamobrem non dixit generaliter Chriſtus; vos non creditis; ſed alios ab aliis, credentes à non credentibus diſcernens, *Sunt quidam ex vobis, qui non credunt*. Si legamus, vt Chryſoſto. Leontius, Theophylactus, & alij omnes Græci, & Latini tum auctores, tum codices legunt, *Sciebat enim ab initio Ieſus, qui eſſent non credentes*, cauſa redditur, cur dixiſſet non credere nonnullos eorum. Addidit autem hoc Euangeliſta eodem conſilio, quo à Chriſto dictum fuerat, vt oſtenderet ſe cognitas habere animorum cogitationes, ac proinde Deum eſſe, vt Cyrillus, Leontius, & Theophylact. adnotarunt. At quid mirum id cognouiſſe, cùm tam apertè murmuraſſent? Primùm illam ipſam murmurationẽ Chriſtus non auditam cognouit, vt ex ver. 61. manifeſtum eſt. Deinde cùm dicit, *quidam*, indicat ſe omnes non credentes, etiam non murmurantes ab omnibus diſtinguere credentibus. Adde quòd, vt Auguſtinus exiſtimat, hæc Chiſtus ſolis duodecim diſcipulis dixit, quos credibile eſt nimimè murmuraſſe, vt ver. 60. docuimus, & ex illis ipſis indicat ſe ſcire, qui non credant. Itaque quòd Chriſtus dicit, *Sunt quidam ex vobis, qui non credunt, &c, ſciebat enim ab initio Ieſus, qui eſſent non credentes*, D. Auguſt. & Beda de ſolo Iuda putant intelligendum, illum enim ſolùm ex duodecim Apoſtolis non credidiſſe; ſed loqui de illo numero plurali vſitata figura, aut ne forte indicato numero, ipſam quoque perſonam indicare videretur; quare quod ſequitur, *Et quis traditur eſſet eum*, quaſi explicationem eſſe verborum pręcedentium. Magis Chryſoſtomi probo ſentẽtiam, hęc non ſolis duodecim, ſed multis etiam alijs tum diſcipulis, tum auditoribus dicta eſſe, & cùm hoc dixit, duodecim Apoſtolos excepiſſe; ex filo enim orationis apparet, cum illis ipſis Chriſtum loqui, qui offenſi eius ſermone fuerant, & murmurantes dixerant, *Durus eſt hic ſermo*. Et ver. 66. dicit Euangeliſta poſt hæc multos diſcipulorũ eius retrorſum abijſſe, & certum eſt neminem tunc ex duodecim ab eo diſceſſiſſe; non ergo hæc ſolis diſcipulis dicebat; denique ver. 67. *dixit Ieſus ad duodecim, Nũquid & vos vultis abire?* Qui ergo fuerunt illi, quos notauit Chriſtus, quòd credentes non eſſent? illi quidem omnes, qui retrorſum abiêre; an etiam aliqui alij, noſtrum non eſt iudicare. Credibile tamen eſt Iudam etiam inter eos comprehendiſſe, ac propterea eum Euãgeliſtam nominaſſe addita etiam inſigni proditionis nota, vt indicaret Chriſtum non ſolùm, qui non crederent, verum etiam, quis ſe traditurus eſſet, id eſt non ſolùm præſentia, ſed etiam futura cognouiſſe. Dubium quid ſit, quod dicit, *ab initio*: quodnam initium ſignificet? Theophylactus, & Rupertus ab initio, id eſt ante mundi conſtitutionem interpretantur; putãtque Rupertus ad diuinam alludi prædeſtinationem; quaſi dicat, ſciebat quinam eſſent prædeſtinati, qui non; ideo addidiſſe verſ. 65. *Propterea dixi vobis, quia nemo poteſt venire ad me, niſi fuerit ei datum à patre meo.* Quod ipſum, etſi minùs apertè, ſentire videntur Auguſt. & Beda. Vera quidem ſententia: ab omni enim æternitate Chriſtus omnia ſciebat; ſed non videtur tam longè Euangeliſta reſpexiſſe. Chryſoſtomum ergo, Leontium, & Euthymium ſequi malo, idem eſſe *ab initio*, &, antequam murmurare inciperent. De hac enim re agebatur. Et ſi de æternitate loqueretur, non diceret, *Sciebat, qui eſſent non credentes*, ſed, qui non eſſent crediturí. Debet hic verſus per parentheſim legi, vt ſequens cum alijs cohæreat.

65. *Propterea dixi vobis, quia nemo poteſt venire ad me, niſi fuerit ei datum à patre meo.*) Quaſi dicat, non ſine cauſa id vobis dixi; ſciebam enim vos à Patre non trahi; ſed veſtro ingenio adhuc pingui, adhuc car-

nali,

nali, veſtris affectibus duci, propterea ad me venire non poſſe. Nuſquam hoc ante iiſdem dixerat verbis, ſed, *Nemo poteſt venire ad me niſi Pater, qui miſit me, traxerit eum.* Sed quia ſenſus idem eſt, hoc ſe illis dixiſſe dicit. Vnde intelligimus idem eſſe trahi à Patre, & dari à Patre. Quid autem hoc ſit, illic diſſeruimus. Verba hîc Chryſoſtomi recitabo. *Cum autem audieris,* inquit, *dediſſe Patrem, noli ſimpliciter priuilegium arbitrari, ſed illud crede, quòd qui ſe accipiendi dignum reddit, ipſe accipit.* Non ſignificat Chryſoſtomus nos primam mereri fidem, non enim ignorabat donum eſſe Dei, vt ait D. Paulus ad Epheſ. 2. 8. ſed illud ipſum donum fidei à Deo omnibus offerri; cæterum illis re ipſa non dari, qui ſua illud culpa reijcerent; illis dari, qui illud recipiendo quodammodo merentur. Quæ non Chryſoſtomi ſolùm, ſed omnium etiam veterum auctorum, Auguſtini, & paucis Auguſtini diſcipulis Proſpero, & Fulgentio exceptis, ſententia fuir.

Ver. 44.

Fidem primam non meremur, ſed ea omnibus à Deo offertur.

66. *Ex hoc multi diſcipulorum eius abierunt retro, & iam non cum illo ambulabant.*) Ex hoc tempore. Cæterũm non eſt hoc ad proxima verba referendum. Non enim propterea retro abierunt, quia Chriſtus illis dixerat, *Sunt quidam ex vobis, qui non credunt*; ſed quia dixerat ver. 53. *Niſi manducaueritis carnem filij hominis, & biberitis eius ſanguinem, non habebitis vitam in vobis,* & cętera, quę in eandem ſententiam diſputauit. Hic enim fuit ſermo ille durus, quem ne diſcipuli quidem omnes ferre potuerunt. Itaque quaſi falſi ſpe, & opinione ſua à Chriſto defecerunt. Cùm enim panem ab illo ſine vllo labore ſuo ad ſaturitatem percepturos ſeſe ſperarent eſſe, ſicuti illis Chriſtus exprobrauerat ver. 26. viderentque illum loco panis, quem ipſi quærebant, carnem ſuam manducandam polliceri, multáque de illa inaudita, &, vt videbantur, abſurda philoſophari, delirare pene putauerunt, indignúmque eſſe, quem ducem, magiſtrúmque ſequerentur. Quærunt quidam quomodo intelligendum, quod multi dicuntur retrorſum abijſſe. Cyrillus corporaliter interpretari videtur retro abijſſe, id eſt à Chriſti diſceſſiſſe comitatu. Chryſoſtomus, Theodorus Heracleenſis, Leontius, Theophylactus, & Euthymius ſpiritualiter, abijſſe retrorſum, id eſt à fide, quam habebant diſceſſiſſe, & ad priſtinum Iudaicæ incredulitatis ſtatum redijſſe. Propterea non dixiſſe Euangeliſtam ἀνεχώρησαν, ſed ἀπῆλθον, non diſceſſerunt, ſed *abierunt.* Eodem fere ſenſu Auguſtinus, & Beda; niſi quòd exiſtimant nunquã iſtos, qui retro dicuntur abijſſe, habuiſſe fidem; itaque interpretatur Auguſtinus abijſſe retro, non à Chriſto, quem nunquã fide ſecuti fuerant, ſed poſt Satanam; quem etiam ante ſequebantur. Quanquam cum hac interpretatione eius exemplum minimè conuenit. *Iſti,* inquit, *ſic redierunt retro, quemadmodũ de quibuſdam fœminis dicit Apoſtolus, Quædam conuerſæ ſunt retro poſt Satanan.* Nam viduæ illæ, de quibus Apoſtolus loquitur, Chriſtum priùs ſecutæ fuerant. Niſi in hoc fortaſſis adduxit exemplum, vt doceret, quemadmodum viduæ illæ non corpore, ſed animo retro abierunt; ita diſcipulos iſtos dici animo, id eſt non credendo abijſſe. At addit Euangeliſta, *& iam non cum illo ambulabant,* quod pertinet ad corpus. Itaque ex Cyrilli, & Chryſoſtomi ſententia veram collegeris interpretationem; eos corpore ſimul, & animo à Chriſto diſceſſiſſe. Quærũt nonnulli qui diſcipuli iſti fuerint, qui retro abierunt. Curioſa quæſtio, tametſi eam graues etiam auctores propoſuerunt. Epiphanius hær. 51. Marcum, & Lucam Euangeliſtas duos eorũ fuiſſe tradit, qui Chriſti de carne ſua manducanda audita diſputatione ab eo offenſi diſceſſerunt. Sed eam opinionem in præfatione Marci, & Lucæ melioribus auctoribus refutauimus.

Tract. 27.
1. ad Tim. 5. 15.

67. *Dixit ergo Ieſus ad duodecim, Nunquid & vos vultis abire?* Particula *ergo* alluſionem quandam ad aliorum diſcipulorum defectionem ſignificat. Tanquam dicat Euangeliſta, Cùm Ieſus vidiſſet alios diſcipulos ſuos à ſe diſcedere, rogauit duodecim, num & ipſi abire vellent? Hanc etiam vim habet coniunctio illa, *Et*, & pronomen, *Vos*, *Nunquid & vos*, qui non ſolùm diſcipuli, ſed Apoſtoli etiam, & domeſtici mei eſtis, *abire vultis?* ſicut alij diſcipuli abierunt? Simile quiddã ratione alia Rupertus obſeruauit. *Et vos,* inquit, *quos dedit mihi Pater, quos attraxit Pater ad me, quibus datum eſt à Patre meo, vt veniretis ad me, nunquid vultis abire?* Non interrogat, quod eorum ignoraret voluntatem, vt Chryſoſtom. monuit, ſed varijs de cauſis, quas varij auctores indicauerunt, primùm ne putarentur non tam certo conſilio, quàm ignorantia, aut verecundia non abijſſe, vt Cyrillus ait. Deinde ne vi retinere eos Chriſtus videretur, vt Chryſoſtomus, & Euthymius adnotarunt. Præterea vt oſtenderet ſe eorum opera, & miniſterio non indigere, vt idem Chryſoſtomus, & Euthymius, ac præterea Theodorus Heracleenſis, Leontius, & Theophylact. docuerunt. Ad hæc vt liberum illis arbitrium relinqueret, quo in ſuſcipienda fide maximè opus eſt. Sic Cyprianus lib. 1. epiſtola 3. *Seruans,* inquit, *ſcilicet legem, qua homo ſuæ libertati relictus, & in arbitrio proprio conſtitutus ſibimet ipſe vel mortem appetit, vel ſalutem.* Denique quo magis in fide confirmaret diſcedendi poteſtatem facit, vt Cyrillus, & Rupertus animaduertunt. Neſcio enim quo humano fit ingenio, vt quæ non prohibentur, minùs appetamus. Sic cum pueris agere ſolemus, vis me patrem, vis me magiſtrum habere? ſi minùs vis, alium tibi quære, qui te magis amet, qui te indulgentiùs tractet. Quo magis hoc illis dicimus, hoc magis incendimus eorum ad manendum nobiſcum deſiderium. Sic Ioſue c. 24. 19. optionem populo videtur dare, vt à cultu Domini diſcedat. *Non poteſtis,* inquit, *ſeruire Domino, Deus enim ſanctus, & fortis æmulator eſt.* Quibus illi verbis magis accenſi reſpondent ver. 21. *Nequaquam ita, vt loqueris, erit; ſed Domino ſeruiemus.* Et Elias. 3. Reg. 18. 21. *Vſquequo claudicatis in duas partes? Si Dominus eſt Deus, ſequimini eum; ſi autem Baal, ſequimini illum.* Itaque non licet ex hoc loco colligere non poſſe eos, qui iam baptizati fidem profeſſi ſunt, vi ab Eccleſia, quo minùs diſcedãt, retineri, propterea quòd Chriſtus iam baptizatis, vt creditur, Apoſtolis poteſtatem feciſſe videtur diſcedendi. Primùm quia non faciebat illis propriè diſcedendi poteſtatem; quin maximè volebat, vt ne diſcederent, idque agebat his verbis, vt eos in fide retineret. Deinde quia ſi poteſtatem illis abeundi propriè feciſſet, *dominus erat etiã ſabbati,* qui in lege ſua diſpenſare poterat; nos non poſſumus. Notarunt Theodorus Heracleenſis, Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius prudenter non dixiſſe Chriſtum Abite, & vos; hoc enim expellentis fuiſſet, feciſſétque contra id, quòd maximè volebat, vt non abirent. Quærunt Chryſoſtomus,

Lib. 7.
Cur interroget Chriſtus Apoſtolos an abire velint.

Libero arbitrio in fide ſuſcipiẽda maximè opus eſt.

Poſſunt ſemel fidem liberè profeſſi vi detineri ne diſcedant.

Matt. 12. 8.

& Theo-

A & Theophylactus, cur eos nō laudauerit, cùm digni eſſent laude? Reſpondēt duas ob cauſas id nō feciſſe, & ne gloriarentur, quaſi aliquid illi contuliſſent beneficij, quòd deſerētibus aliis, ipſi in eius manſiſſent fide; & vt decorum, & grauitatē magiſtri ſeruaret. Et illud notat Euthym. Chriſtū non indignatū iis, qui diſceſſiſſent, ſed patientèr eorū tuliſſe defectionem.

68. *Reſpondit ergo ei Simon Petrus.*) Illud, *ergo*, aut ponitur pro *autem*, οὖν pro δέ, vt ſæpe aliàs, aut hanc habet vim. Prouocatus igitur Petrus interrogatione Chriſti reſpondit. Cur ſolus reſponderit Petrus non aliena ab hoc loco quæſtio eſt. Cyrillus cauſam hanc reddit, quòd Apoſtolorum eſſet princeps; itáque ad

Cur ſolus Petrus reſponderit.

B eum pertineret, vt pro omnibus vnus loqueretur. Chryſoſtomus, & Theophylactus tribuunt caritati, qua fratres amaret, quà incenſus non pro ſe modò, ſed etiam pro illis reſponderit. Leontius, quòd optimè omnium verba Chriſti intellexiſſet, *Niſi manducaueritis carnem filij hominis, & biberitis eius ſanguinem, non habebitis vitam in vobis*, &, *qui manducat meam carnem, & bibit meum ſanguinem habet vitam æternam.* Alij, quòd plùs quàm cæteri haberet fidei, quod redit eodem. Reſpondiſſe pro omnibus & omnes ſentiunt

Sup. ver. 53 54.

C auctores, Cyprianus lib. 4. epiſt. 10. Auguſt. Chryſoſt. Cyrillus, Theophylactus, Euthym. Rupertus; & eius docent verba. Non enim dicit, vt Theophylact. obſeruat, Quo ibo? ſed *quo ibimus?* nec, ego credidi, & cognoui, ſed, *Nos credidimus, & cognouimus.* Denique Chriſti interrogationi reſpondet. Chriſtus autem non vnum, ſed omnes interrogauerat, *Nunquid & vos vultis abire?*

Domine ad quem ibimus? verba vitæ æternæ habes.) Duas indicat cauſas, cur nolint à Chriſto diſcedere.

D Altera eſt, quòd in eo fons omnium bonorum eſſet, quæ expetere homines poſſunt, id eſt vitę illius ęternę, quò omnes taciti tendunt; hoc eſt *verba vitæ æternæ habes*, id eſt quibus quiſquis crediderit, ſi velit, vitam æternam habebit. Quaſi iterum dicat, *Bonum eſt nos hic eſſe.* Alludit, vt ait Chryſoſtomus, ad id, quod dixerat Chriſtus ver. 63. *Verba quæ ego loquutus ſum vobis, ſpiritus, & vita ſunt.* Quaſi dicat, Verum eſt, quod modò dixiſti, *Verba, quæ ego locutus ſum vobis, ſpiritus, & vita ſunt.* Altera cauſa eſt, quòd etiamſi vellent à Chriſto diſcedere, nemo eſſet, ad quem ire

Matt. 17. 4.

E poſſent, in quo inuenirent vitam æternam. *Repellis nos à te*, inquiunt Auguſtinus, & Beda, *da nobis alterum, ite. Si à te recedimus, ad quem ibimus?* Videtur Petrus dicere, abeant, qui voluerint, nobis *adhærere Deo bonum eſt.* Exemplum illuſtre conſtantis fidei, vt fratribus noſtris à fide diſcedentibus, vt Chryſoſtomus admonuit, nos licet pauci, licet ſoli in fide maneamus: certè neminem eſſe, ad quem relicto Chriſto ire poſſimus, qui ſalutem dare nobis poſſit. Ineptè

Tract. 27.

Pſal. 72. 28.

F verò hoc loco hæretici abutuntur. Errare nos, quòd relicto Chriſto ad homines nos mortuos conferamus, (ſic enim homines religioſi ſanctos illos appellant, qui beatam cum Deo agunt vitam) vt in illis ſalutem quæramus. An ipſi Chriſtum relinquunt, cùm ſe ad aliorum hominum preces conferunt, quod quotidie magna ſanctitatis ambitione faciunt? Minimè, reſpondebunt. Cur ergo putant nos, cum confugimus ad ſanctorum preces, Chriſtum deſerere? Iſti, inquiunt, ſunt mortui, illi viui. In hoc verò ſuam non ſolùm ignorantiam, verum etiam ſtupiditatem penitus produnt. Quid enim refert qua ratione deſeras Chriſtum, ſiue vt viuos, ſiue vt mortuos ſectere? In hoc enim crimen eſt, ſi quidem vllum eſt crimen, quòd Chriſtus deſeritur vnicus ſalutis auctor; quòd ad viuos, vel mortuos confugiamus, aut nihil intereſt, aut hoc tantùm intereſt, quòd meliore conſilio, certioréque ſpe ad mortuos, ſi ſancti ſint, quàm ad viuos cōfugere poſſimus. Primùm quòd illi amici Dei ſint, illi que familiares, atque domeſtici; hi plerumque inimici, & maius eſt crimen ad hoſtes, quàm ad ſocios, amicóſque transfugere. Deinde quòd illi nulla iam re indigentes quicquid apud Deum poſſunt, nobis poſſunt: his verò ſi quid precibus poſſunt, ſibi potiùs, quàm nobis obtinent.

Hæretici hoc loco abutentes refellūtur.

Sanctorum ſuffragia defenduntur.

At non audiunt, inquiunt. Alia hæc eſt quæſtio. Quî ſcitis, inquam ego, eos non audire? Quia, inquiunt, aures non habent. Idcirco magis audiunt. Impediunt enim corporis aures, quo minùs, quæ longè abſunt, poſſimus audire, quas ſi animus noſter non haberet, meliùs, ac longiùs audiret. Habent enim corpora intra certum locorum ſpatium actiones ſuas definitas; ſpiritus à loco non pendet. Aut dicant quomodo angeli, quomodo Deus audiat, cùm aures vtique non habeant. At fingamus ſanctos preces noſtras non audire. Quid ſi vident? an refert aliquid audiant, an videant, vt & inuocare nos illos debeamus, & iuuare nos illi poſſint? Audiunt enim verò, ſed hæreticos non audiunt. Locus, quo eorum terminatur auditus, Eccleſia eſt; qui extra ſunt, ab illis audiri non poſſunt.

Qui extra Eccleſiam ſunt à ſanctis audiri non poſſunt.

69. *Et nos credidimus, & cognouimus, quia tu es Chriſtus filius Dei.*) Summam omnem fidei paucis verbis complectitur Petrus, Ieſum Chriſtum illum eſſe filium Dei viui. Quo vno capite omnia, quæ ad fidem pertinent, continentur. Si enim filius Dei erat, omnia, quæ dicebat, vera erant. Itaque quiſquis eum filium Dei eſſe credebat, omnia crederet neceſſe erat, quæ ab eo dicebantur. Quòd ait *credidimus* (ſic enim legendum ex Græcis apparet) *& cognouimus*, confirmationis gratia dictum eſt, ideo vno verbo non contentus alterum adiecit, quod euidentiorem ſignificat cognitionem. Quaſi dicat, Non ſolùm quia tu docuiſti, credidimus, ſed etiam cognouimus, id eſt re ipſa ſumus experti te filium eſſe Dei. Sic dixit Ioannes 1. epiſtola. c. 1. 1. *Quod audiuimus, quod vidimus, quod perſpeximus, & manus noſtræ contrectauerunt de verbo vitæ.* Sic Samaritani illi mulieri, quæ Chriſtum eis annuntiauerat, dicebant, *Iam non propter loquelam tuam credimus, ipſi enim audiuimus, & vidimus, & ſcimus quia hic eſt verè Saluator mundi.* Propterea priùs dixit *credidimus*, poſtea *cognouimus*, quia plus quiddam eſt cognoſcere, quàm credere, & debuit oratio gradatim creſcere. Quanquam D. Auguſtinus, Cyrillus, Beda, & Rupertus aliam eius rei afferunt cauſam; quòd diuina myſteria nemo poſſit intelligere, niſi priùs credat. *Niſi enim credideritis, non intelligetis.* Tempus præteritum, quo vſus eſt Petrus, *& credidimus, & cognouimus*, aliquid etiam habet ponderis, quaſi dicat, non id modò ex oratione tua, ſed iam diu longa experientia didicimus. Notarunt Cyrillus, & Leontius nomen Chriſti & filij Græcè articulum habere ὁ χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ, Chriſtus ille, filius ille Dei, quo Petrus ſignificarit non eo modo, quo ſacerdotes, & alios Reges Chriſtum; nec eo, quo omnes ſanctos viros filium Dei, ſed ſingulari, ac propria quadam ratione appellari, Chriſtum, videlicet illum expectatum, qui redempturus erat Iſraël, & filium Dei vnicum,

Sup. c. 4. 42.

Nemo poteſt diuina myſteria intelligere, niſi priùs credat. Iſa. 7. 9. ſecundum Septuaginta.

A & naturalem. Leontius filium Dei vocaſſe dicit, vt oſtenderet non eſſe filium Ioſeph, quemadmodum putabatur, Addidiſſe *viuentis*, vt verum Deum ſignificaret. Omnes enim alij, qui pij eſſe putabatur, non viui, ac veri, ſed mortui erant, trunci, lapides, ſtipites.

Cur S. Petrus hic nō fuerit laudatus.

Quæritur hîc à Chryſoſtomo, Theophylacto, & Euthymio, quid cauſæ fuerit, cur cùm apud Matth. c. 16. 16. eadem Petrus cōfeſſione vſus eſt, laudatus à Chriſto fuerit, *Beatus es Simon Bariona, quia caro & ſanguis non reuelauit tibi*; hîc nullam tulerit laudem. Reſpondet Theophylactus ideò Chriſtum hic eum non laudaſſe, etſi laude dignus erat, ne illi B propterea quòd alijs deſerentibus in fide perſtiterat, aſſentari videretur. Meliùs Euthymius, illic ſuo, hic omnium nomine reſpondiſſe; ideo illic propriam ei redditam fuiſſe laudem, hîc reddi non potuiſſe.

70. *Nonne ego vos duodecim elegi; & ex vobis vnus Diabolus eſt?*) Quorſum à Chriſto hæc ſubiecta fuerint, duplex ſententia. Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius exiſtimant voluiſſe Chriſtum Petri ſententiam quodammodo corrigere. Dixerat Petrus, *Nos credidimus, & cognouimus*, quaſi omnes C duodecim Apoſtoli idem credidiſſent, cognouiſſentque. Reſpondet Chriſtus non ita eſſe, vnum enim eorum eſſe, qui non credat. Cyrillus verò voluiſſe Petrum, cæteróſque Apoſtolos. qui fidei præclara confeſſione gloriari videbantur, commonefacere vti timerent, nec ſibi ipſis fiderent, vnum eorum eſſe, qui, cùm Apoſtolus eſſet electus, diabolus factus eſſet.

Ad Rom. 11. 20.

Tu fide ſtas, inquit D. Paulus, *noli altum ſapere, ſed time.* Vtrumque probabile; ſed mihi alia etiam, cur Chriſtus hoc dixerit, videtur fuiſſe ratio, vt oſtenderet non ſolùm ſe non ignorare, quid animi Petrus, & cæteri Apoſtoli erga ſe haberent, D quamuis illos ignorantis modo interrogaſſet; ſed etiam ſcire, qualis quiſque illorum futurus eſſet, quod ſolus ſcire poterat Deus; vnum enim eorum diabolum futurum eſſe, qui ſe eſſet traditurus.

Chriſtus quid quiſque animi haberet, quid que futurus eſſet, ſe noſſe declarat.

Cur ergo non id ſimpliciter dixit? cur hac vſus ambage dixit, *Nonne ego vos duodecim elegi?* Opinor, vt oſtenderet alios ſe Apoſtolos elegiſſe, quàm quidam illorum futuri erant. Iudam, ſicut & cæteros omnes bonum, idoneúmque ad Apoſtoli munus elegiſſe, ſed mutatum eſſe, factúmque proditorem, aut certè E mutandum, proditorémque futurum eſſe. Nec enim conſtat, an iam tum conſilium de Chriſto prodendo agitaret; quod videtur poſtea accepta à Iudæis occaſione cepiſſe. Nam etſi dicit Chriſtus præſenti tempore, *ex vobis vnus diabolus eſt*, ad futurum reſpicit, quia, vt Euangeliſta declarauit, *erat traditurus eum*.

Ver. 71.

Quòd ergo dicit, *Nonne ego vos duodecim elegi?* perinde eſt, ac ſi diceret, nonne cum à me electi eſtis, boni omnes eratis? quo ergo modo vnus ex vobis mutatus eſt? Hanc enim vim habet verbum illud *elegi* abſolutè poſitum: non enim eligimus, F niſi bona, niſi aliquo fortaſſis mentis errore, qui in Chriſtum cadere non poterat. Eandem emphaſim numerus habet, tanquam ſi diceret, nonne ego vos idoneos, dignóſque duodecim Apoſtolos elegi? quomodo nunc non eſtis niſi vndecim? Nam etſi videmini duodecim eſſe mihi, qui non numerum tantùm capitum, ſed animos cerno; non duodecim, ſed vndecim eſtis; nam vnus non tam Apoſtolus, quàm diabolus eſt. Nam illa altera interpretatio, quam Auguſtinus affert, numerum duodenarium

Iudam non comprehendere, ſed duodecim vocari, etiamſi deeſſet vnus, vt ſæpe alibi legimus, aut Matthiam comprehendi, qui Iudæ loco ſuffectus eſt; verbis Chriſti non ſatis conuenire mihi videtur, quorum vis in eo conſiſtit, quòd Iudas vnus ex duodecim eſſet. Loquitur tanquam paſtôr luſtrans, ac numerans gregem ſuum, & rectè cognoſcens oues ſuas. Loquitur, vt diximus; ſpectans non tam præſens, quàm futurum; aut loquitur non de officio, ſed de dignitate. Adhuc enim Iudas verus, quamuis minimè fortaſſe bonus Apoſtolus erat; nam ab eo officio nunquam à Chriſto, qui ſolus remouere poterat, remotus eſt, donec ſponte ſua, vt proderet Chriſtum, ipſe diſceſſit.

Anabaptiſtarum, & aliorū hæreticorū de ſacerdotibus & magiſtratibus error refellitur.

Itaque non poteſt ex hoc loco Anabaptiſtarum, & quorundam huius temporis hæreticorum error confirmari, qui exiſtimant Eccleſiaſticos miniſtros, ciuiléſque magiſtratus eo ipſo, quòd peccatores ſunt, officio priuari, omnémque perdere poteſtatem. Ex his autem, quæ diximus, opinio illa corroboratur, quam apud Matth. c. 10. 4. probauimus, Chriſtum non ſolùm poſtquam Apoſtolos elegit idoneos, vt dicit D. Paulus, effeciſſe, ſed etiam elegiſſe eos, quos omnibus conſideratis rebus ſciebat eſſe ſecundum præſentem ſtatum ad munus illud Apoſtolicum maximè omnium idoneos.

2. ad. Cor. 3. 6.

Hoc enim eſt, vt diximus, *elegi vos*, vt rectiſſimè Ammonius, Leontius, & Cyrillus obſeruauerunt. Itaque Auguſtino, & Bedæ aſſentiri non poſſum, qui exiſtimant Iudam à Chriſto malum, qualis poſtea fuit, ſcienter electum fuiſſe, eo ipſo conſilio, vt eſſet aliquis ex ſuis, qui ſe proderet. Quærunt nonnulli, quomodo hæc verba cum illis non repugnent. c. 13. 18. *Ego ſcio, quos elegerim*, quaſi non omnes Apoſtolos elegiſſet. Facilis ſolutio. Illic agit de electione ad gloriam, hîc ad Apoſtolatum.

Quid diaboli nomine hic ſignificetur.

Quod dicit, *& ex vobis vnus diabolus eſt*, quidam tanquam nomen Satanę proprium interpretantur, quaſi dicat Diabolus eſt, id eſt facit opera Diaboli, non me, ſed Diabolum ſequitur, vt Cyrillus, & Leontius. Alij, vt nomen ſit appellatiuum, qualemcunque calumniatorē ſignificans, hoc enim eſt διάβολος: & quemadmodum nomen Satan Hebraicè aliquando proprium Diaboli, aliquando commune omnis aduerſarij eſt, vt Matth. 4. 10. diximus; ita & diaboli nomen aliquando proprium, aliquando commune eſt; ſic multi intellexerunt, vt refert Euthymius. Sed magis probo, vt nomen proprium hoc loco ſit; maiorem enim emphaſim habet, vt Diabolus ipſe, quàm vt cōmuni nomine calumniator eſſe dicatur. Diabolum autem vocat, non quòd natura, ſed quòd imitatione Diabolus eſſet. *Quia ſicut qui adhæret Domino*, vt ait Cyrillus, *vnus ſpiritus fit cum Domino; ita qui adhæret Diabolo, vnus cum Diabolo ſpiritus efficitur, & ipſe quodammodo Diabolus.*

1. ad Cor. 6. 17.

Sic vulgus loqui ſolet, *Eſt Diabolus*, id eſt eſt homo callidus, fraudulentus, diabolicus.

Cur diabolus dictus ſit Iudas.

Notatum lego, cur Chriſtus hac phraſi hoc loco vſus fuerit, an non ſatis habebat dicere, vnus ex vobis defecit, aut vnus ex vobis dignus non eſt? Duas ego eius rei cauſas inuenio; alteram, quòd voluerit alludere ad caſum de cælo Diaboli: comparat enim tacitè Apoſtolos angelis, qui cùm omnes boni à Deo conditi eſſent, *Diabolus in veritate non ſtetit*, id eſt fidelis Deo non fuit conditori ſuo, ſed ab eo ſuperbè defecit. Hoc ergo feciſſe, aut factum eſſe Iudam inter Apoſtolos, quod inter angelos

Luc. 10. 18.

Ioā. 8. 44.

Dia-

Diabolus fecerat, ideóque Diabolum vocari poſſe. Alteram, vt Diabolum Apoſtolis opponeret, de quibus tacito nomine loquebatur. Nihil enim Apoſtoli officio magis contrarium, quàm officium Diaboli. Vt ergo oſtenderet Chriſtus quantopere Iudas mutatus eſſet, dixit ex Apoſtolo, qualem ipſe elegerat, factum eſſe diabolum. Non abs re eſt, quod Rupertus quærit, quamobrem Chriſtus, quis ille vnus eſſet, non declarauerit? *quem dum nominatim non exprimit, vniuerſos premit, vnumquemque pro ſemetipſo nimis agrè ſolicitum reddit? Non enim illum talem conſcientiarum iudicem ſæpe compertum falli exiſtimare poterant, non proximorum conſcientias ſinguli comprehendere valebãt, non ſua quique merita (cum de futuro incerti eſſent, & tam multos deſipere viderent) magni pendere audebant.*

Cur Chriſtus Iudæ nomen nõ expreſſerit.

71. *Dicebat autem Iudam Simonis Iſcharioten; hic enim erat traditurus eum, cùm eſſet vnus ex duodecim.*) Conſilium hoc loco Euangeliſtæ videtur fuiſſe reliquos Apoſtolos à ſuſpicione proditionis vindicare. Cùm enim Chriſti verba recitaſſet dicentis, vnum ex numero duodecim Apoſtolorum diabolum eſſe, neque quis is vnus eſſet indicantis, poterat lector de ſingulis, an hic, vel ille eſſet, dubitare. Ne igitur dubitaret, & malè de immerentibus ſuſpicaretur, notarunt Ammonius, Leontius, & Theophylactus iiſdem pene verbis, vt ſatis appareat alium ab alijs fuiſſe lectum, Ioannem Euangeliſtam quaſi admirabundum dixiſſe, *Hic enim erat traditurus eum, cùm eſſet vnus ex duodecim.* Verè enim admirabile, & prope incredibile fuiſſe ſcelus, quòd cùm diſcipulus eſſet Chriſti; & diſcipulus quidem non vnus è multis illis, qui Chriſtum gregatim ſequebantur, ſed ex duodecim Apoſtolorum numero, Chriſtum tradiderit. Audierat hæc Iudas, & non dubium, quin indice conſcientia cognouerit ſe notari; hæret tamen in peruerſo, ac ſcelerato conſilio. Hæc duo ex eius diſcimus exemplò, nullum locum, nullum in hac vita ſtatum eſſe, in quo ſecuri eſſe debeamus; & poſtquam in abſurda homines peccata ceciderè, adeo hebetes, & ſenſus fere expertes fieri ſolere, vt etiamſi correptionis aculeis maximè pungantur, nihil propemodum ſentiant.

Nullus in hac vita ſtatus, in quo ſecuri eſſe debeamus.

CAPVT VII.

1. POST hæc autem ambulabat Ieſus in Galilæam, non enim
volebat in Iudæam ambulare: quia quærebant eum Iu-
dæi interficere. 2. Erat autem in proximo dies feſtus Iu- Leu.23.f.34
dæorum, Scenopegia. 3. Dixerunt autem ad eum fra-
tres eius: Tranſi hinc, & vade in Iudæam, vt & diſcipuli
tui videant opera tua, quę facis. 4. Nemo quippe in oc-
culto quid facit, & quærit ipſe in palam eſſe: ſi hæc facis,
manifeſta teipſum mundo. 5. Neque enim fratres eius credebant in eum. 6. Di-
cit ergo eis Ieſus: Tempus meum nondum aduenit: tempus autem veſtrum ſem-
per eſt paratum. 7. Non poteſt mundus odiſſe vos: me autem odit: quia ego te-
ſtimonium perhibeo de illo quòd opera eius mala ſunt. 8. Vos aſcendite ad diem
feſtum hunc, ego autem non aſcendo ad diem feſtum iſtum: quia meum tempus
nondum impletum eſt. 9. Hæc cum dixiſſet, ipſe manſit in Galilæa. 10. Vt au-
tem aſcenderunt fratres eius, tunc & ipſe aſcendit ad diem feſtum non manifeſte,
ſed quaſi in occulto. 11. Iudæi ergo quærebant eum in die feſto, & dicebant: Vbi
eſt ille? 12. Et murmur multum erat in turba de eo. Quidam enim dicebant: Quia
bonus eſt. Alij autem dicebant: Non, ſed ſeducit turbas. 13. Nemo tamen pa-
lam loquebatur de illo propter metum Iudæorum. 14. Iam autem die feſto me-
diante, aſcendit Ieſus in templum, & docebat. 15. Et mirabantur Iudæi, dicentes:
Quomodo hic litteras ſcit, cum non didicerit? 16. Reſpondit eis Ieſus, & dixit:
Mea doctrina non eſt mea, ſed eius, qui miſit me. 17. Si quis voluerit volunta-
tem eius facere: cognoſcet de doctrina, vtrum ex Deo ſit, an ego à me ipſo lo-
quar. 18. Qui à ſemetipſo loquitur, gloriam propriam quærit, qui autem quærit
gloriam eius, qui miſit eum, hic verax eſt, & iniuſtitia in illo non eſt. 19. Non-

Exo.24.a.3. Sup.5.c.18. ne Moyſes dedit vobis legem: & nemo ex vobis facit legem? 20. Quid me quæ-
ritis interficere? Reſpondit turba, & dixit: Dæmonium habes: quis te quærit in-
terficere? 21. Reſpondit Ieſus, & dixit eis: Vnum opus feci, & omnes miramini:
22. Propterea Moyſes dedit vobis circumciſionem: (non quia ex Moyſe eſt, ſed
Leui.12.a.3. ex patribus) & in ſabbato circumciditis hominem. 23. Si circumciſionem acci-
Gen.17.b.10. pit homo in ſabbato, vt non ſoluatur lex Moyſi: mihi indignamini quia totum
hominem ſanum feci in ſabbato? 24. Nolite iudicare ſecundum faciem, ſed iu-
Deut.1.c.16. ſtum iudicium iudicate. 25. Dicebant ergo quidam ex Ieroſolymis: Nonne hic
eſt, quem quærunt interficere? 26. Et ecce palam loquitur, & nihil ei dicunt.
Numquid vere cognouerunt principes quia hic eſt Chriſtus? 27. Sed hunc ſci-
mus vnde ſit: Chriſtus autem cum venerit, nemo ſcit vnde ſit. 28. Clamabat
ergo Ieſus in templo docens, & dicens: Et me ſcitis, & vnde ſim ſcitis: & à me
ipſo non veni, ſed eſt verus, qui miſit me, quem vos neſcitis. 29. Ego ſcio eum:
quia ab ipſo ſum, & ipſe me miſit. 30. Quærebant ergo eum apprehendere: &
nemo miſit in illum manus, quia nondum venerat hora eius. 31. De turba au-
tem multi crediderunt in eum, & dicebant: Chriſtus cum venerit, numquid plura
ſigna faciet quàm quæ hic facit? 32. Audierunt Phariſæi turbam murmurantem
de illo hæc: & miſerunt principes, & Phariſæi miniſtros vt apprehenderent eum.
33. Dixit ergo eis Ieſus: Adhuc modicum tempus vobiſcum ſum: & vado ad eum,
Inf.13.d.33. qui me miſit. 34. Quæretis me, & non inuenietis: & vbi ego ſum, vos non po-
teſtis venire. 35. Dixerunt ergo Iudæi ad ſemetipſos: Quò hic iturus eſt, quia
non inueniemus eum? numquid in diſperſionem Gentium iturus eſt, & docturus
Gentes? 36. Quis eſt hic ſermo, quem dixit: Quæretis me, & non inuenietis: &
vbi ſum ego, vos non poteſtis venire? 37. In nouiſſimo autem die magno feſtiui-
Leu.23.f.27 tatis ſtabat Ieſus, & clamabat, dicens: Si quis ſitit, veniat ad me, & bibat. 38. Qui
Deut. 18.c.15. credit in me, ſicut dicit Scriptura, flumina de ventre eius fluent aquæ viuæ. 39.
Ioel. 2.g.28. Act.2.c.17. Hoc autem dixit de Spiritu, quem accepturi erant credentes in eum: nondum
enim erat Spiritus datus, quia Ieſus nondum erat glorificatus. 40. Ex illa ergo
turba cum audiſſent hos ſermones eius, dicebant: Hic eſt vere propheta. 41. Alij
dicebant: Hic eſt Chriſtus. Quidam autem dicebant: Numquid à Galilæa venit
Chriſtus? 42. Nonne Scriptura dicit: Quia ex ſemine Dauid, & de Bethlehem
Mich.5.a.2. Matt.2.a.6 caſtello, vbi erat Dauid, venit Chriſtus? 43. Diſſenſio itaque facta eſt in turba
propter eum. 44. Quidam autem ex ipſis volebant apprehendere eum: ſed nemo
miſit ſuper eum manus. 45. Venerunt ergo miniſtri ad Pontifices, & Phariſæos.
Et dixerunt eis illi: Quare non adduxiſtis illum? 46. Reſponderunt miniſtri:
Numquam ſic locutus eſt homo, ſicut hic homo. 47. Reſponderunt ergo eis
Phariſæi: Numquid & vos ſeducti eſtis? 48. Numquid ex principibus aliquis
credidit in eum, aut ex Phariſæis? 49. ſed turba hæc, quæ non nouit legem, ma-
Sup.3.a.2. ledicti ſunt. 50. Dixit Nicodemus ad eos, ille, qui venit ad eum nocte, qui vnus
erat ex ipſis: 51. Numquid lex noſtra iudicat hominem, niſi prius audierit ab ip-
Deut.17.b.5.& 19.b.15 ſo, & cognouerit quid faciat? 52. Reſponderunt, & dixerunt ei: Numquid &
tu Galilæus es? Scrutare Scripturas, & vide quia à Galilæa propheta non ſurgit. 53.
Et reuerſi ſunt vnuſquiſque in domum ſuam.

IN CAPVT VII.

1. *POST hæc ambulabat Ieſus in Galilæa.*) Dubium, quod tempus hîc Ioannes notet, poſt quod in Galilæa Chriſtum ſemper verſatum dicat. Sic enim loquitur, quaſi cùm hæc diceret, aut cùm ea, quæ ſuperiore capite narrata ſunt, acciderunt, in Iudæa fuiſſet, poſtea verò venerit in Galilæam, quòd Iudæi interficere eum vellent. Hoc quidem indicat verborum ſpecies, ſed conſtat ex capite præcedenti omnia, quę in eo dicta ſunt, in Galilæa contigiſſe. Vix quiſquam grauis auctor quęſtionem attigit. Inter recentiores autem interpretes nonnulli ad verſum 4. referunt ſuperioris capitis, vbi dictum eſt proximum fuiſſe Paſcha diem feſtum Iudęorum, quo feſto, quamuis id Euangeliſta non dicat, volũnt Chriſtum, quia ita pręceptum in lege erat, Ieroſolymam aſcendiſſe, rediiſſéque, donec feſtum tabernaculorum venerit, quo mediante, vt dicitur ver. 14. in templum aſcendiſſe. Hoc mihi probabile non videtur eſſe. Ita enim Ioannes hiſtoriam illam multiplicati panis, & diſputationem Chriſti de carne ſua commemorauit, vt obſcurum non ſit eum ſignificare potiùs voluiſſe Chriſtum non iiſſe Ieroſolymam ad Paſcha celebrandum. Itaque ſi ad eum locum hęc verba referre placet, malim dicere rationem potiùs Ioannem reddere, quare Chriſtus ad Paſcha celebrandum Ieroſolymam non aſcenderit, quia cùm vellent eum interficere Iudęi, in Galilæa ſeſe continebat. Alij referunt ad id, quod cap. 5. 18. dictum fuerat, *Propterea ergo magis quærebant eum Iudæi interficere.* Quaſi omnia, quæ poſt ea verba dicta ſunt, velut per parẽtheſim dicta fuerint. Multo hoc eſt probabilius. Nam & infra ver. 21 dicit Chriſtus, *Vnum opus feci, & omnes miramini*, loquens nimirum de eo paralytico, quem illic curauerat, & hiſtoriam hoc capite ſequentem cum illa coniungens. Hoc mihi non diſplicet; ſed non video, quid opus ſit tam longè quærere ſententiam, cùm ante pedes habeamus. Cur enim non dicamus voluiſſe Ioannem rationem reddere, cur Chriſtus paullo poſt recuſauerit cum fratribus ſuis ad diem feſtum aſcendere, quia non audebat in Iudæa ambulare? Itaque quòd ait, *poſt hæc*, non ſignificat poſt curationem illam paralytici cap. 5. 9. ſed ſignificat tempus, quo Chriſtus ex Iudæa in Galilæam poſtremò venerat, vt Ioannes dixerat. c. 6. 1. *Poſt hæc abijt Ieſus trãs mare Galilææ*, cum quibus verbis hęc ſunt ita cõnectenda, quaſi dixerit, Poſt hæc abijt Ieſus in Galilæam trans mare Tiberiadis, in eáque deinceps verſabatur, non audens verſari in Iudæa, quia volebant eum Iudæi interficere. Quod enim dicit, *ambulabat*, Hebraiſmus eſt ſignificans verſari. Niſi malimus eo verbo Chriſti diſcurſum ſignificari, qui nunquã diu vno conſiſtebat loco, ſed huc illuc prædicandi cauſa vagabatur.

Hebraiſmus, *ambulare*, id eſt, verſari.

Non enim volebat in Iudæa ambulare.) In quibuſdam Latinis codicibus & ſuprà Galilæam, & hic Iudæam, corruptè legitur. Quòd autem legimus, *volebat*, Chryſoſtomus, & Euthymius legunt, non poterat in Iudæa ambulare οὐκ ἤθελε, aut οὐκ εἶχεν ἐξουσίαν, non habebat poteſtatem, atque eodem modo Auguſtinus, & Beda legere videntur, ſenſu eodem. Nam, vt alibi ex Gregorio Nazian. orat. 4. de theologia adnotauimus, ſæpe non poſſe idem eſt, quod nolle, vt Mar. 6. 5. *non poterat ibi virtutem vllam facere.*

Non poſſe idem valet quòd nolle.

Quia quærebãt eum Iudæi interficere.) Hebraiſmus: Quærebant, pro volebant, aut quærebant interficere, id eſt ad interficiendum, aut quærebant occaſionem interficiendi. Alludit ad cap. 5. 18. Quærunt graues auctores, cur timuerit in Iudæam propterea ire, quòd vellent Iudæi eum interficere, cùm niſi ipſe vellet, interfici non poſſet. Nam & aliâs, cùm Iudæi eum tenere vellent, elapſum fuiſſe de eorum manibus diuina quadam, & mirabili ratione Ioan. 8. 59. Et cùm Nazareni pręcipitẽ eum de monte agere voluiſſent, euaſiſſe eodem modo Luc 4. 30. Duobus modis auctores reſpondent. Auguſt. & Beda exemplum nobis præbere voluiſſe pericula declinandi, cùm ratio, caritáſque nõ poſtulat, vt vitam effundamus. Chryſoſt. Ammonius, Leontius, Theophyl. Euthym. voluiſſe ſe hominẽ oſtendere; itaque ex hoc loco Marcioniſtas, qui hominem; ex illis autẽ, vbi ex mediis periculis mirabiliter euaſit, Paulum Samoſatenum, qui Deum eſſe negabat refutari.

2 *Erat autem in proximo dies feſtus Iudæorum Scenopegia*) Ideo hoc Ioannes notat, vt occaſionem declaret ſequentis hiſtoriæ, quo prætextu inuitatus à fratribus ſuis Chriſtus fuerit, vt in Iudæam iret per ſpeciem feſti celebrandi. Scenopegia Græcè tabernaculorum fixionem ſignificat. Sic Græci vocarunt feſtum tabernaculorum, quod Hebraicè חג הסכות, appellabatur. Vnum erat ex illis tribus, quibus omnes viri in templum aſcendere debebant Exod. 23. 16. Leuit. 23. 34. Deut. 16. 13. & 31. 10. Inſtitutum fuerat, vt Iudæi anniuerſaria eius diei celebratione recordarentur ſe in deſerto, cùm ab Ægypto venirent, per annos quadraginta in tabernaculis habitaſſe. Celebrabatur autem fixis in campo tabernaculis, vt re ipſa veterem hiſtoriam repræſentarent. Inchoabatur decimaquinta die mẽſis ſeptimi, qui noſtro Septembri, aut, vt alij volunt, Octobri reſpondebat, & per dies ſeptem agebatur Leuit. 23. 34.

Quodnam feſtũ eſſet Scenopegia

3. *Dixerunt autem ad eum fratres eius.*) Cauendus hîc Græcorum error interpretum, qui fratres Chriſti filios Ioſeph vocari putant, Leontij, Cyrilli, & Euthymij. Nihilo probabilior Chryſoſtomi, & Euthymij, &, vt videtur, Cyrilli ſententia, qui Iacobum, & Iudam eius fratrem Apoſtolos eos fuiſſe exiſtimant, qui hîc Domini fratres appellantur, vt Gal. 1. 19. Dicit enim Euangeliſta ver. 5. eos fratres Chriſti, qui hoc illi dixerunt, nondum tunc in illum crediſſe. Et credendum non eſt nondum Apoſtolos crediſſe: iis igitur aſſentior, qui exiſtimant fratres hoc loco cæteros eius cognatos appellari, vt D. etiam Auguſtinus putat; ſiue ex matre, qui verè ſecundum carnem cognati erant; ſiue ex patre, qui etſi verè cognati non erant, tamen eſſe putabantur, vt Matth. 13. 55. & loqui Euangeliſtam, non ſua, ſed aliorum opinione.

Fratres Domini quinam hîc appellẽtur.

Tranſi hinc, & vade in Iudæam, vt & diſcipuli tui videant opera tua, quæ facis.) Reprehendentium verba ſunt, ſimul & hortãtium. Nã & illius nimiam timiditatem notant, quòd cùm tam clarus miraculis ſit, in obſcuro loco deliteſcat, nec ſatis habeat animi, vt debitam ſibi ab hominibus gloriam cõſectetur; & vt id faciat, reprehẽſione ipſa cohortãtur. Hanc vim illa habent verba, *Tranſi hinc, & vade*, quaſi dicãt, quid

hic obſcurus deliteſcis? excede domo, & te, quis ſis, omnibus hominib⁹ oſtēde, maximéq; Ieroſolymæ; quo omnium Iudæorum concurſus fit hoc potiſſimùm tempore.

Vt & diſcipuli tui videant opera tua, quæ facis.) Hæc altera videtur eſſe ratio, qua perſuadere illi volunt, vt in Iudæam eat, vt diſcipulos, quos illic habebat, miraculis confirmaret. Sed prætextus hic potiùs, quàm vera erat ratio. Nec enim illi de diſcipulorum confirmatione, ſed de ſua ipſorum gloria videntur fuiſſe ſoliciti. Volebant ex Chriſti miraculis Ieroſolymæ in maxima frequentia hominum factis conciliare ſibi aliquid gloriæ, demonſtrari digito, illi ſunt cognati Chriſti eius, qui tanta, támque multa miracula facit. Quòd enim paullo poſt dicit Euangeliſta fratres eius nondum in eum crediſſe, non ſic intelligendum, quaſi nullo prorſus modo, ſed quaſi nòn omnino crediſſent. Volebant igitur experiri in loco celebri, an ea poſſet facere miracula, quæ facta ab eo alibi narrabantur, vt aliquid ad ſe gloriæ redundaret. Exprimitur nobis in illis cognatorum ingenium; nihil ſolent ex nobis niſi honorem, aut vtilitatem ſuam quærere.

4. *Nemo quippe in occulto quid facit, & quærit ipſe in palam eſſe.*) Quod noſter vertit interpres, *In palam eſſe*, Græcè eſt, ἐν παῤῥησίᾳ εἶναι. Significat autem propriè παῤῥησία non quamuis, ſed loquendi libertatem; quod non animaduertentes quidam interpretes expoſuerunt, In libertate eſſe, id eſt liberum, tutúmque à perſecutoribus eſſe, ſenſu prorſus alieno. Quæ enim cohærentia rationis eſt, nemo in occulto quid facit, & quærit in tuto eſſe? Immo verò qui vult in tuto eſſe, non facit in publico, ſed in occulto opera ſua, ne ſibi conflet inuidiam; inuidia autem periculum ſibi aliquod creet. Alij aliquanto meliùs, ſed tamen violentè, & præter vocabuli vſum paſſiuè interpretantur, In libertate loquendi eſſe, id eſt in ea exiſtimatione, vt liberè de eo homines loquantur. Etiamſi id nomen ſignificaret, non poſſet hic eſſe ſenſus. Nam præterquam quòd bene, & male de illo homines liberè loqui poterant; manifeſtum eſt antitheſim eſſe inter hæc duo membra, *In occulto* facere, & eſſe in παῤῥησίᾳ. Itaque non dubito παῤῥησίαν hoc loco locum publicum, celebritatémque ſignificare, eſſe in luce, celebrari omnium ſermonibus, ſpectari omnium oculis, digito demonſtrari. Nam & alibi ἐν παῤῥησίᾳ pro in aperto, in publico poſitum legimus, vt in hoc ipſo capite ver.13. & Mar.8.32. quemadmodum Leontium expoſuiſſe video. Quare optimè omnium licet minùs Latinè vertit noſter interpres, *In palam eſſe*. Notauimus alibi quærere Hebræorum idiomate idem eſſe, quod velle; itaq; ſenſus eſt, & vult, aut cupit eſſe celebris. Quibus verbis, quemadmodum Chryſoſt. & Euthym. obſeruarunt, gloriȩ in Chriſto cupiditatem notauerunt. Tanquam argumententur; nemo gloriam, & famæ celebritatem affectans, præclara opera ſua in occulto facit, ſic enim inuertenda ſunt verba; tu gloriam affectas; non ergo debes in occulto miracula facere, quæ facis. Cùm dicunt, *Nemo in occulto quid facit*, illud, *quid* non quiduis, ſed aliquid egregium, & ſingulare deſignat; vt cùm dicitur mater filiorum Zebedæi acceſſiſſe ad Chriſtum, vt peteret *aliquid ab eo*, id eſt magnum quiddã, Matth. 20.20.

Hebraiſmus *quærere* pro velle.

Si hæc facis, manifeſta teipſum mundo.) Incertum an hæc dubitando, an exhortando cognati Chriſti dixerint. Quod ſtatim Euangeliſta ſubiicit, *Nec enim fratres eius credebant in eum*, indicat dixiſſe dubitando, quaſi dixerint, ſi vera ſunt, quæ de te narrantur, quæque tute iactas, fac ea publicè, vt omnes videant, & maiorem inde gloriam conſequare; ſicut illi dicebant, *Chriſtus rex Iſrael deſcendat nunc de cruce, vt videamus, & credamus*, Mar.15 32. Si exhortando dixerunt, ſenſus eſt, Quandoquidem hæc tanta, támque multa facis miracula, oſtende teipſum mundo. Mihi vtroque modo dicere videntur. Nam, vt ſupra diximus, verſúque ſequenti dicturi iterum ſumus, cùm dicũtur fratres Chriſti in eum non crediſſe, non ita intelligendum eſt, quaſi nullo modo crediderint; ſed quaſi non bene. Itaque de eo, déque eius miraculis, an vera eſſent dubitabant. Dubitando igitur dicunt; *Si hæc facis*. Alia ex parte apparet eos ex miraculis Chriſti in publico faciendis aliquam ſibi gloriam ambiiſſe; propterea exhortatos eum fuiſſe, vt Ieroſolymam iret. Quòd dicunt, *Oſtende teipſum mundo*, Ieroſolymam intelligunt, quæ eo, quòd caput erat regni, & quòd templum habebat celeberrimum, frequentiſſimè habitabatur. Sic loquuntur Phariſæi c. 12 19. *Ecce mundus totus poſt eum abit.*

5. *Nec enim fratres eius credebant in eum.*) Reddit cauſam Euangeliſta, cur ita fratres eius locuti eſſent, quòd nondum eius miracula ſatis credere viderentur. Qui iſti fuerint fratres, qui in eum non credebant, ſupra diſputauimus ver. 3. Hoc certè tenendum, nec filios fuiſſe Ioſeph, quemadmodum Græci auctores omnes; nec ex duodecim Apoſtolorum numero, vt Chryſoſt. Cyrillus, Theophylactus, Euthym. & auctor anepigraphus citatus in Græca Catena ſentiunt. Nam, vt rectè Rupertus argumentatur, iam ſupra c.6.68. omnes Apoſtoli, vno per Chriſtum, excepto Iuda, ore Petri reſponderant, *Domine ad quem ibimus? verba vitæ æternæ habes.* Dicuntur autem nondum in illum crediſſe, non quòd nullo modo crederent, ſed quòd non ſatis crederent. Etenim, ſi nullo modo crediſſent, nullam habuiſſent ſpem aliquid ex eius miraculis gloriæ colligendi, quam ſe vtique habere indicant, cùm vt ſeſe mundo oſtendat, exhortantur. Euthymius exiſtimat, crediſſe quidem in Chriſtum, ſed non tanquam in Deum. Rectè Auguſtinus, Chryſoſtomus, Theophylactus, propterea non crediſſe, quia cognati erant. Ac verè illi quidem dicunt; nullum enim maius impedimentum eſſe ſolet & credendi, & omnino meliorem ſequẽdi vitam, quàm cognationes, quàm caro, quàm ſanguis. *Loquebatur*, inquit Aug. *caro carni; ſed caro ſine Deo carni cum Deo. Loquebatur enim prudentia carnis verbo, quod caro factum eſt, & habitauit in nobis.*

Nullũ maius impedimentum credendi, quàm caro, & ſanguis.

Tract.28.

Sup.c.1.14.

6. *Tempus meum nondum aduenit, tempus autem veſtrum ſemper eſt paratum.*) D. Auguſtinus, Beda, & Rupertus tempus ſuum Chriſtum vocare putant tempus conſequendæ gloriæ, cuius conſequendæ cauſa fratres eum hortati fuerant, vt Ieroſolymam ſe conferret: ſed de alia reſpondere gloria, quàm ad quam illi conſectandam adhortabantur. Illi humanam intelligebant gloriam, illum de diuina reſpondiſſe, *Tempus meum nondum aduenit.* Quaſi dicat, maior mihi gloria, quàm vos poteſtis animo concipere, propoſita eſt, vt exalter, vt ſedeam ad dexteram Patris, vt detur mihi *nomen, quod eſt ſuper omne nomen*; ſed eius gloriȩ conſequẽdȩ tempus nondum aduenit; multa mihi priùs patienda ſunt. Cyril-

Mar.16.19.
Act. 7. 56.
ad Philippen. 2.9.

lus,

lus, &, vt videtur, Ammonius tempus manifeſtationis intelligunt, quaſi reſpondeat ad vltimum illud verbum, *Oſtende teipſum mundo*, dicens, tempus oſtendendi me nondum aduenit. Apollinarius in Græcorum Catena tempus meum ad feſta celebranda; tempus enim mihi paſſionis eſt, atque afflictionis, non gaudij, atque lętitiæ. Quidam ſimpliciter interpretantur, tempus aſcendendi Ieroſolymam, vt vos petitis, nondum aduenit. Verus ſenſus eſt, quem Chryſoſtomus, Leontius, Theophylactus, & Euthymius expoſuerunt, nondum veniſſe moriendi tempus, quod ſibi à Patre pręſcriptũ fuerat. Hoc enim tempus ſuum, aut, quod idem eſt, horam ſuam Chriſtus vocare ſolet, vt infra ver.30. & c.8.20. & 13.1. Et propterea in Iudęa verſari nolebat, *quærebant eum Iudæi interficere*, vt ver.1. dictum eſt, ipſe verò nolebat mori ante conſtitutum à Patre tempus; & quamuis poſſet vi, aut miraculo effugere Iudęorum manus, malebat tamẽ id ſine vi, ac ſine miraculo facere. Quia ergo cognitos habebat Iudęorum animos, ſciebàtque fore, vt ſi Ieroſolymam iret, ſe occidere conarentur, pro eodem habet ire Ieroſolymam, & ad mortem ire; & quia moriendi tempus nondum aduenerat, dicit ſe Ieroſolymam ire non poſſe. Putat etiam Leontius probabile eſſe voluiſſe fratres Chriſti inflammatos inuidia tradere illum in Iudæorum manus, ideóq; reſpondiſſe, *Tempus meum nondum aduenit*, quaſi dicat, Quid vultis cogere me ante tempus mori? At poſtea iit? Ita eſt; ſed voluit hoc loco ſignificare, quid ſibi tanquam homini faciẽdum foret; periculum, quod alia ratione ſuperare nõ poſſet, fuga declinandum; poſtea eundo declarauit, quid tanquam Deus facere valeret; in medio nimirum periculo ſine periculo verſari. Quid ergo eſt, *Tempus veſtrum ſemper eſt paratum?* Auguſtinus, Beda, & Rupertus conuenienter exponunt alteri ſententię, tempus humanę quęrendæ glorię, quam vos ſolam quęritis, ſemper eſt opportunum, quia ad eum ſine labore, ſine morte venitur. Quam etiam interpretationem, aut illi non diſſimilem Cyrillus probat, *Quacunque, inquit, maiori diſpenſationi res ſubiacent, non quouis tempore commodè aguntur; quales erant res Chriſti; res autem eorum, qui maiora negligunt, humiliora ſequuntur, quouis tempore ſuſcipi poſſunt.* Meliùs Ammonius, Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius exiſtimant propterea dixiſſe tempus eorum ſemper paratum, id eſt opportunum eſſe, quia nullum illis, quocunque tempore Ieroſolymam irent, periculum imminebat; poſſe quocunque tempore, quocunque loco eum mundo verſari, cùm ipſi de mundo ſint; ſe nõ poſſe, qui mundo ſit inimicus; quemadmodũ in exercitu, qui amici ſunt, quouis tempore interdiu, noctu, mane, veſperi tutò verſantur; hoſtes non item. Hoc eſt, quod ſtatim ſubiicit, *Non poteſt mundus odiſſe vos, me autem odit.* Alio ergo ſenſu ſumit ſuum, & fratrum ſuorum tempus; ſuum patiendi, fratrum eundi Ieroſolymam. Sępe docuimus id non ſolùm non abſurdè, ſed etiam eleganter fieri ſolere. Continent igitur hæc verba tacitam quandam reprehenſionem. Fratres Chriſtum ſubreprehenderunt, quòd in Iudæam ire nollet; Chriſtus eos contrà ſubreprehendit, quòd ire tuti poſſent, quod eſſet argumentum eos homines eſſe mundanos, quales mundus, Iudęique diligerent. Vtroque loco non χρόνος, ſed καιρός Gręcè legitur, quod non qualecunque, ſed idoneum, opportunum ad aliquid agendum ſignificat tempus. Id tamen ipſum addito epitheto magis expreſſit, ἕτοιμος, *paratum*, id eſt opportunum.

Quid tempus ſuum Chriſtus, & horã ſuam vocare ſoleat.

Lib.4. c.11.

7. *Non poteſt mundus odiſſe vos; me autem odit, quia teſtimoniũ perhibeo de illo, quòd opera eius mala ſunt.*) Non dubium, quin cauſam reddat, cur eorum tempus ſemper paratum ſit, id eſt cur quouis tempore ſine periculo in mundo, hoc eſt inter Iudæos tuti verſari poſſint: quia & ipſi ſimiles illis ſunt, & mùndi ipſius membra, & non poteſt mundus, quæ ſua ſunt, habere odio. Similis ſententia cap. 8. 23. *Vos de mundo hoc eſtis, Ego non ſum de hoc mundo*, & c. 15. 19. *Si de mundo fuiſſetis, mundus, quod ſuum erat, diligeret*, & cap.16.20. *Plorabitis, & flebitis vos, mundus autem gaudebit.* In hanc ſententiam Chryſoſtomus, Auguſtinus, Cyrillus, Leontius, Beda, Theophylactus, Euthymius, & Rupertus exponunt. Animaduertit autem Chryſoſtomus alluſiſſe Chriſtum ad id, quod eius fratres dixerant, *manifeſta teipſum mundo*, ver. 4. Quia enim hortati fuerant, vt ſeſe mundo, quis eſſet, declararet, reſpondiſſe, ipſos id tutò poſſe facere, quia de mundo eſſent, & mundus non poſset odiſse ſuos. Mundum, vt obſeruant Ammonius, Leontius, Cyrillus, & Euthymi⁹, Iudęos vocat τὰ κοσμικὰ φρονοῦντας, *qui mundana ſapiebant.*

8. *Vos aſcendite ad diem feſtum hunc; ego non aſcendo ad diem feſtum iſtum, quia meum tempus nondum impletum eſt.*) Cur iubeat, aut concedat fratres ſuos ad diem feſtum ire, ſe verò ſignificet ire non poſse, manifeſta ex ſuperioribus eſt ratio, quòd illis nullum à mundo periculum immineat, ſibi immineat, niſi aut latebris, aut diuina declinet potentia. Illud hoc loco multos, præſertim Latinos vexat interpretes, quomodo dicat ſe non aſcendere, aut aſcenſurum non eſse ad diem illum feſtum, cùm poſtea aſcenderit. Obiiciebat Porphyrius hunc locum Chriſto, vt probaret eſse mentitum, aut non ſatis ſibi conſtitiſse, vt auctor Hieronymus eſt, 2. contra Pelagianos libro. Ex loci difficultate lectionum quoque varietatem natam fuiſse arbitror, dum vt ad ſuum ſenſum locum flectat, alius addit, alius demit. Nonnulli totum hoc membrum præciderunt, *Ego non aſcendo ad diem feſtum hunc.* Itaque in quibuſdam etiam Græcis codicibus non eſt. Alij non legunt ταύτην, hunc. Alij legunt οὔπω ἀναβαίνω, nondum aſcendo. Alij οὐκ ἀναβαίνω νῦν, non aſcendo nunc. Interpretationes varias recitemus; nam ſimul & quæ vera interpretatio, & quæ vera ſit lectio, declarabimus. Si legamus οὔπω ἀναβαίνω, nondum aſcendo, omnis tollitur quæſtio. Qui enim dicit ſe nondum aſcendere, non dicit ſe poſtea non aſcenſurum; itaque quòd paullo poſt aſcenderit, nihil contrarium dictis fecit. Huic autem lectioni multa argumenta auctoritatem præbent. Primùm innumeri pene codices Græci, in quibus eo modo legitur; maximè verò antiquiſſimus ille Vaticanus toto terrarum orbe celeberrimus. Deinde auctores graues Nonnus, Chryſoſtom. & Euthymius, qui ita non ſolùm legunt, verum etiam exponunt; eodémque modo arbitror Theophylactum legere, etſi in Aldino codice ἔτι legitur; ſed, vt opinor, pro οὔπω, vitio manifeſto. Leontius, & Ammonius videntur legiſſe νῦν, nunc, ſententia eadem. Sed vix mihi perſuadere poſſum aut οὔπω, nondum, aut νῦν, nunc eſſe legendum. Primùm quia multi & Græci, & Latini non legunt auctores. Non Cyrillus, non Euthym. non Beda, non Strabus, non Rupertus, non quiſquam, quòd ſciam, Latinus ne-

Porphyrii obiectio in hunc locum.

ctor. Itaque non dubito Latinum noſtrum interpretem non ita legiſſe, quemadmodum & ex omnibus vetuſtis codicibus, & ex Latinis apparet commentarijs. Denique illa altera lectio non videtur cum Chriſti conſilio bene conuenire. Volebat enim proculdubio cognatis ſuis ſignificare ſe nec tunc, neque poſtea ad feſtū aſcenſurum; vt ipſi ſine ſe aſcēderent. Quòd ſi dixiſſet, *Nondū aſcendo*, aut, *Nō aſcēdo nūc*, haud obſcurè illis ſignificaſſet paullo poſt aſcenſurū eſſe; itaque ſine illo ire noluiſſent, ſed expectaſſēt. Statuamus igitur legendum eſſe, *Non aſcendo ad diem feſtum hunc*, & verum horum verborum quęramus ſenſum. Nam ſi ſecus legendum eſt addita particula *nondum*, opus non eſt quærere, cùm nulla ſit quæſtio. Auguſt. & Beda exponunt, *Non aſcendo ad diem feſtum hunc*, id eſt ad humanum feſtum, ad humanam celebritatem, ad quam ideo vos me cupitis aſcēdere, vt humanam colligam gloriam. Similis alia eſt eiuſdem Auguſtini interpretatio, *Non aſcendo ad diem feſtum hunc*, ſcilicet Scenopegiam, quia in eo feſto ego ſum, per illud ego ſignificor, tanquam per figuram veritas. Quare non opus eſt, vt ego ad illum aſcendam, ſed vt ille ad me deſcendat. Alio, ſed ſimili modo Strabus interpretatur, Non aſcēdo ad patiendum, de qua paſſione

Verſ.6.

antea dixerat, *Tempus meum nondum aduenit*, in hoc die feſto tabernaculorum, quia non id mihi ad patiendū conſtitutum eſt tempus, ſed in feſto Paſchæ, quo feſto paſſurus ſum. At hæc explicatio nodum non ſoluit. Si enim dixerat ſe ad feſtum Scenopegiæ aſcenſurum non eſſe, quomodo poſt aſcendit? Niſi dicat aſcendiſſe quidem, ſed non ad patiendum, quemadmodum ſe negauerat aſcenſurum. Verum hoc ipſum eſt durum. Eucherius in quęſtionibus in Ioannem putat, cùm Chriſtus dixit ſe ad diem feſtum illum nō aſcenſurū, primū ei° feſti intellexiſſe diem, qui propriè feſtus dies appellabatur. Per ſeptem enim dies tabernaculorum feſtum, vt ver. 2. diximus, celebrabatur. Non ergo aſcendit Chriſtus ad feſtum, id eſt ad primum diem, ſed *iam feſto die mediante*, vt ver. 14. tradit Euangeliſta. Quam interpretationem etiam probant Auguſtinus, Cyrillus, & Ammonius: *Non aſcendo ad diem feſtum hunc*, id eſt huius feſti celebrandi cauſa. Aſcendiſſe autem poſtea, non vt feſtum ageret, ſed vt Iudęos doceret. Quę interpretatio idcirco mihi minùs videtur apta, quia dubium non eſt ideo poſtea Chriſtum aſcendiſſe, vt feſtum celebraret, ne legem violare videretur. Nolim arrogantiæ tribui, ſi inter tam graues auctores meam ego cum illis minimè comparādus dixero ſententiam. In domo omnes Domini laboramus, vnuſquiſque in eius ornamentum confert, quod ab eodem Domino ſibi datur. Credo ego Chriſtum ex cognatorū ſuorum opinione locutum eſſe. Illi quidem purum hominem eſſe putabant, an aliquid ſupra cęteros haberet homines, de eo dubitabant, volebántque an ita eſſet, faciendis Ieroſolymę miraculis experiri; tāquam hominem, quòd in obſcuro lateret loco, reprehendebant; tanquam hominem hortabantur, vt aſcenderet ad diem feſtum, ibique ederet miracula ea, quę ediſſe alibi ferebatur, vt aliquid ad ſe inde rediret glorię. Eodem ſenſu negat Chriſtus ſe ad eum diem feſtum aſcenſurum eſſe, quia ſi purus aſcēdiſſet homo, qualem illi eſſe arbitrabantur, non potuiſſet Iudęorum reſiſtere poteſtati occidere ſe volētium, & tempus eius moriendi nondum aduenerat. Hoc modo, quo ſe negauit aſcenſurum, ne poſtea quidem aſcendit; verum aſcendit diuinitate plenus, atque munitus, qua effecit, vt nihil in ſe deſignare poſſet, quantumuis inflammatum Iudęorum odium. Solet Chriſtus frequenter hoc modo loqui, quaſi ſolùm eſſet homo accōmodatè ad eorum, quibuſcum agit, opinionem. Vt cum adoleſcēti illi dixit, *Quid me dicis bonum, nemo bonus niſi vnus Deus*, indicans ſe neque bonum, neque Deum eſſe, non quidem ſua, ſed adoleſcentis opinione. Ita mihi Rupertus videtur, alijs licet explicet verbis, hunc locum intellexiſſe. Certè longè non abit ab hoc ſenſu. Cur ergo, dicet aliquis, non ſtatim Chriſtus cum illis aſcēdit eo ipſo modo, quo poſtea dicitur aſcendiſſe? In promptu ratio eſt, noluit eorum de ſe prauam opinionem confirmare. Si enim tūc cum illis aſcendiſſet, viſus fuiſſet eorum votis aſſentiri, ideóque aſcendere, vt humanam ſibi pararet gloriam, quemadmodum illi deſiderabant. Aſcendit ergo poſtea, vt & legi ſatisfaceret, & vt ſuo, non illorum ſenſu aſcendere videretur. Cur ergo *non manifeſtè, ſed quaſi in occulto*, vt ver. 10. dicit Euangeliſta, cùm Deus eſſet, qui ſiue occultè, ſiue palam aſcēderet, iuxta potuit periculum deuitare? Nolebat diuinitate ſua, & miraculis vti, niſi in rebus omnino neceſſarijs, vbi humana deficiebat induſtria, quamdiu ea ſatis erat, vtebatur. Vt homo igitur, aſcēdit occultè; cùm celari non poteſt, & in medio periculo verſatur, elabitur vt Deus. Quæ ad verſus 9. & 10. expoſitionem pertinent, vide ſupra, & infra ver. 11.

Auctoris expoſitio.

Chriſtus ſæpe loquitur vt homo ad auditorū opinionem accommodatè. Mar. 10, 18.

11. *Iudæi ergo quærebant eum in die feſto, & dicebant, vbi eſt ille?*) Iudæos vocat Euāgeliſta Ieroſolymitanos ciues, neque eos quidem omnes, ſed primores, ſacerdotes, Scribas, Phariſæos, & populi principes. Hi enim erant, qui Chriſto inſidias ponere ſolebant, vt Leontius, & Theophylactus obſeruarunt. Nam populum eum fuiſſe, qui dicebat, *Bonus eſt* ver. 12. Quærebant autem eum ad necem, vt Chryſoſt. Cyrillus, Theophylact. & Euthym. exiſtimant, id ex ver. 13. perſpicuum eſt, vbi Iudæi turbæ opponuntur. Dictum enim fuerat c. 5. 18. propter ſanatum ad probaticam piſcinam paralyticum Iudæos eum interficere voluiſſe. Aut quærebant, vt Leontius ait, vt aliquod viderent ab eo fieri miraculum, vnde calumniandi arriperēt occaſionem, quemadmodum in ſanato fecerant paralytico. Cæterum quocunque tandem prætextu interficere voluiſſe, non modò ex c. 5. 18. quod remotum eſt argumētum; ſed multo maximè ex hoc ipſo c. ver. 25. perſpicuum eſt, *Nonne hic eſt, quem quærunt interficere? Et ecce palam loquitur, & nihil ei dicunt.* Itaque rectè Chryſoſt. Theophylactus, & Euthym. obſeruarunt ſummum eos ſcelus in die feſto, quem maximè ſāctificare oportebat, patrare voluiſſe. Quo die potiſſimùm quęrere debebant Chriſtum, vt in illum crederent, quærebant, vt occiderent. Idem hodiéque multi Chriſtiani faciunt diēs feſtos, quos in colendo, adorandóque Deo impendere debebant, in blaſphemando, in offendendo, in crucifigendo conſumunt. Obſeruarunt etiam Chryſoſtomus, Leontius, & Theophylactus verba illa, *Vbi eſt ille?* odium, atque contemptum quēdam præ ſe ferre. Non enim dixiſſe, vbi eſt Ieſus, aut, vbi eſt Chriſtus? ſed *Vbi eſt ille*, non ſolùm non appellantes, quod eſt honorificum; verum etiam ignominioſum aliquod verbum intelligentes, quaſi dicant, Vbi eſt ſeductor ille? Vbi eſt violator ille legis? ſicut dicunt ver. 12. *Non, ſed ſeducit turbas.* Et Matthæi 27. 63. *Recordati ſumus, quia ſeductor*

ille

ille dixit adhuc viuens, poſt tres dies reſurgam. Poteſt & illud quęri, non quam ad rem, ſed qua occaſione Iudęi Chriſtum quęſierint, cùm non veniſſet cum cognatis ſuis ad diem feſtum. Auguſtinus, Cyrillus, & Beda putant ideo quęſiuiſſe, etſi neſciebant, an veniſſet, quia credebant eum, qui tantam ſanctitatem profiteretur, qui tót miracula edere ſoleret, feſto non defuturum. Poteſt etiam probabiliter dici non quęſiuiſſe eum, niſi poſteaquam Ieroſolymā aſcendit. Inaudiſſe enim eos ab iis, qui eum Ieroſolymæ vidiſſent, in vrbe eum eſſe. Nam quod ab omnibus dici ſolet, Chriſtum non primo die, ſed quarto poſt cognatos ſuos die veniſſe Ieroſolymam, quòd dicat Euangeliſta ver. 14. aſcendiſſe *die feſto mediante*, non videtur mihi probari poſſe. Quin exiſtimo primo aſcendiſſe die, non tamen cum fratribùs ſuis. Cùm enim ideo aſcēderit, vt legi ſatisfaceret, & lex iuberet, vt per dies ſeptem feſtum illud celebraretur, quis credat Chriſtum non integrum celebraſſe? Nec ex Euangeliſta colligitur eum non ante dimidiatū veniſſe feſtum, ſed contrarium potiùs colligitur. Non enim dicit *die feſto mediante* Ieroſolymam, ſed *in templum* aſcendiſſe; feſtum autem nō in templo, ſed in vrbe, & in campo poſitis tabernaculis celebrabatur. Immo nō ſignificat Euangeliſta tunc primùm in templum aſcendiſſe, ſed tunc primùm ad docēdum aſcendiſſe. Contrà verò ver. 10. haud óbſcurè indicat eum ſtatim ad primum aſcendiſſe diem. Cùm enim dicit, *Cùm autem aſcendiſſent fratres eius, tunc & ipſe aſcendit ad diem feſtum*, apertè profectò indicat ſtatim, poſtquam diſceſſerunt, & ipſum diſceſſiſſe: nec quidquam expectaſſe aliud, quàm vt priùs fratres diſcederent, ne cum illis iret. Itaq; credendum eſt eodem die, ſed aliquāto poſt fratres ſuos diſceſſiſſe. Quid? quòd potuit fortaſſe vno, vel altero die poſt fratres diſcedere, & tamen ad primum diem adeſſe feſti? ſiue quia credibile eſt fratres eius vno, vel altero die antequam feſtum inchoaretur, Ieroſolymam perueniſſe, vt quę neceſſaria erant ad feſti celebrationem, ſibi compararēt, ſiue quia potuit Chriſtus temporis momento peruenire, quemadmodum alibi feciſſe legimus cap. 6. 24. Duorum ſequentium verſuum explicationem quęre partim ſuprà in hoc ipſo verſu, partim verſu ſequenti.

Qua occaſione Iudęi Chriſtum quęſierint.

13. *Nemo tamen palam loquebatur de illo propter metum Iudæorum.*) Ad eos hoc referendum eſt, qui bene de illo loquebantur, vt Auguſtinus, & Beda adnotauerunt. Nam qui malè de eo loquebantur, nihil à Iudęis metuebant. *Qui dicebant, ſeducit turbas*, inquit Auguſtinus, *ſonitus eorum audiebatur tanquam aridorum foliorum. Seducit turbas, clariùs ſonabant: Bonus eſt, preßiùs ſuſurrabant.* Hoc non ſolùm in Chriſto, ſed etiam in membris Chriſti, in viris ſanctis, & religioſis vſu venit. *De omnibus ſeruis eius*, inquit idem Auguſtinus, *hoc dicitur modo. Quicunque eminet in aliqua gratia, ſpiritualiue profectu, alij dicunt, quia bonus eſt; alij non, ſed ſeducit turbas. Vnde hoc? quia vita noſtra abſcondita eſt cum Chriſto in Deo.* Conſtat ex hoc loco ſolos principes, ſacerdotes, Scribas, & Phariſæos, & ſi qui alij in populo eminebant, Iudęos hìc, & paullo ſupra verſu 11. vocari. Hìc enim Iudæi, & populus, aut quod idem eſt, turba opponuntur. Qui enim dicebant verſu 12. *Non, ſed ſeducit turbas*, haud dubiè de turba non erant. Turba ergo dicebat, *Bonus eſt*; principes dicebant, *Non, ſed ſeducit turbas*, vt rectè Chryſoſtom. & Theophylactus animaduertunt; principes palam, & clara voce loquebantur; turba *palam propter metum Iudæorum*, id eſt principum, loqui non audebat. Nam & illi ipſi de turba, qui dicebant, *Bonus eſt*, quique propter metum Iudęorum non audebant palam loqui, Iudęi vtique erant, vt Cyrillus notat; ſed tanquam non Iudæi, Iudæis opponuntur, aut quia turba ex omni gente mixta erat; principes autem eſſe non poterant niſi Iudæi; aut quia cùm principes omnium Iudæorum perſonam ſuſtinerent, Iudæi abſolutè vocabantur.

Tract. 28.

Ibid. paullo ſup.

Coloſſ. 3. 3.

Iudæi appellantur Phariſæi, & alij principes.

14. *Iam autem die feſto mediante, aſcendit Ieſus in templum, & docebat.*) Docuimus ver. 2. feſtum illud Scenopegiæ, ſiue tabernaculorum per ſeptem dies, ſicut azymorum feſtum celebrari debuiſſe, Exod. 23. 16. Leuit. 23. 34. Deuter. 16. 13. Dicit ergo Euangeliſta *iam die feſto mediante*, id eſt tertio, vel quarto feſti die Chriſtum in templum aſcendiſſe. Non dicit tunc aſcendiſſe Ieroſolymam, ſed in templum. Nam Ieroſolymæ quidem ipſo primo feſti die fuerat, vt ver. 11. diſputauimus. Quęri verò ſolet, quamobrem ante in templum nō aſcenderit. Docuimus ver. 11. non conſtare tunc primùm in templum aſcendiſſe, ſed tunc primùm aſcendiſſe docendi cauſa; quin probabile eſſe priùs ad orandum aſcendiſſe, ac inde fortaſſe murmur illud de illo natum varium, quòd viſus fuiſſet in templo, anſàmque de ſe variè loquendi hominibus prębuiſſe. Quòd ſi quęras, cur docendi cauſa non priùs in templum aſcenderit, cauſas eius rei duas graues auctores afferunt. Altera eſt, quòd voluerit, vt priùs nimis inflammata contra ſe Iudęorum ira deferueſceret, vt Ammonius, Chryſoſtomus, Leontius, Theophylactus, & Euthymius ſcribunt. Altera, vt maius ſui audiendi ipſa expectatione deſiderium iniiceret, vt Theophylactus ait. Addit idem auctor voluiſſe, vt liberiores auditores ad audiēdum eſſent, minúſque aliis curis occupati, primis autem feſti diebus omnes occupatos fuiſſe in parandis rebus ad diem feſtum neceſſariis. Aliter Auguſtinus, & Beda, quòd ante latuerit, exempli fuiſſe, & infirmitatis humanę; quòd poſtea prodierit, poteſtatis fuiſſe diuinę. Moraliter pręter conſuetudinem Cyrillus ſuam notat non dixiſſe ingreſſum in templum fuiſſe, ſed aſcendiſſe, quòd ardua res ſit in templum, & ſancta conſcendere, id eſt docendi munus ſuſcipere. Quid ea concione Chriſtus docuerit, Euangeliſta non dixit, vt Chryſoſtomus, Leontius, & Theophylactus animaduertunt, qui vellem eius rei cauſam aliquam reddidiſſent. Credendum eſt nihil niſi vtile, & ad ſalutem imprimis neceſſariū docuiſſe, ſed quia non id Ioannes agebat, vt ſingula narraret, quę Chriſtus docuiſſet, dixiſſétue, ſed vt colloquium, diſputationémq; cum Iudæis Chriſti, & vnde occaſionē habuiſſet, exponeret, cętera prætermiſit, hoc vnum dicere contentus, ita docuiſſe, vt ipſi etiā aduerſarij mirarentur. Itaq; abſurdi planè, & inepti hęretici ſunt, qui nihil exiſtiment, quod ad ſalutem noſtram fuerit neceſſarium, in ſacris litteris prętermiſſum.

Cur nō ante Chriſtus aſcenderit.

Moralis obſeruatio Cyrilli, pręter cōſuetudinem ipſius.

15. *Et mirabantur Iudæi dicentes, quomodo hic litteras ſcit, cùm non didicerit?*) Non dubium, quin hoc etiam loco Iudęos ſolos principes, ſacerdotes, Scribas, & Phariſæos vocet, quemadmodum ſupra ver. 11. & 13. Quo magis mirum eſt, eos ipſos eius doctrinam miratos fuiſſe, qui paullo ante ad calumniam eum, necémque conquirebant. Atq; hoc ipſo conſilio Euangeliſta notauit, vt inde intelligeremus, quanta vis doctrinę, verborúmq; eius fuerit, vt Leontius admonuit. Non admirantur doctrinā ipſam, vt Chryſoſt. Theo-

phyla-

phylactus, & Euthymius obſeruarunt: nec enim credebant, quæ dicebat, vera eſſe; ſed quia orationem eius non vulgarem, ſed doctam, & litteratam eſſe videbant, mirabantur, vnde tantum illi doctrinæ eſſet, cùm minimè didiciſſet. Atqui ſciebant eum non didiciſſe; cùm paullo præſertim ante ſignificaſsēt, eum ſe non noſſe dicentes, *Vbi eſt ille*, ver. 11. quemadmodum Cyrillus obſeruat. Sciebant ſacerdotes, Scribæ, & Phariſæi ſcholas eius puerum non frequentaſſe, eáque erant arrogantia, vt exiſtimarent nihil extra ſcholas ſuas litterarum eſſe poſſe. Cauendum ne nos Phariſæis iſtis ſimiles ſimus, neminémque putemus quicquam ſcire poſse, niſi ſub noſtra fuerit ferula; doleamúſque iuuenes ſuccreſcere, qui neſcio vnde repentè emergētes, ea ſciant, quæ nos ſenes, canóque doctores capite ignoremus.

16. *Reſpondit eis Ieſus, & dixit, Mea doctrina non eſt mea, ſed eius, qui miſit me.*) Hanc, vt arbitror, ob cauſam Chriſtus in templum aſcenderat, docerḗque cœperat, quòd ſciret Iudæos admiraturos, indéque ſe captare occaſionem poſſe de ſe, de doctrina, déque officio ſuo copioſè diſſerēdi: eodémque cōſilio credendum eſt Euangeliſtam commemoraſſe; vt quod Iudæos Chriſtus, id nos ipſe doceret. Nota hoc loco eſt Auguſtini quæſtio, quam & Chryſoſtomus, & Leontius, & Beda mouent. *Hæc eſt profunditas prima*, inquit Auguſtinus. *Videtur enim paucis verbis quaſi contraria locutus. Non enim ait, Iſta doctrina non eſt mea; ſed, mea doctrina nō eſt mea. Si non tua, quomodo tua? Si tua, quomodo non tua? Tu enim dicis vtrunque & mea, & nō mea. Nam ſi dixiſſet, Iſta doctrina non eſt mea, nulla eſſet quæſtio.* Explicatio quæſtionis ex huiuſmodi loci explicatione pendet. Variè autem à diuerſis auctoribus explicatur locus. Omnes in hoc conueniunt, alio ſenſu Chriſtum dicere doctrinā ſuam, alio non ſuam, cùm de vna, eadémque doctrina loqueretur. Sed in eo diſſident, quòd alij alio modo doctrinam ſuam vocare putant; itémque non ſuam. Auguſt. Beda, Strabus, ſuam, id eſt ſeipſum vocare dicunt. Eſſe enim Chriſtum ipſum doctrinam, quia verbum erat Patris: ac perinde eſſe, *Mea doctrina non eſt mea*, ac ſi diceret, ego non ſum verbum meum, ſed verbum eius, qui me miſit. Vereor, ne nimis hoc ſubtile ſit. Meliùs idem Auguſt. lib. 1. de Trinitate c. 11. & 12. ſuam vocaſse, vt Dei, non ſuam, vt hominis. Alij ſuam vocaſse, id eſt, quam à nemine didiciſset, ſed quam vt Deus haberet ex Patre; non ſuam, quia Patris erat. Atque hac ratione rectè ad Iudæorum admirationem reſpondere dubitantium, quo modo litteras ſciret, cùm nō didiciſset; ſe non didiciſse, ſed ex Patre accepiſse. Sic Chryſoſt. Leontius, & Euthym. &, vt videtur, Græcus Ammonius. Chryſoſtomi verba ſunt. *Quomodo idem eiuſdem poteſt eſſe, & non eſſe? Eſſe, quia à nullo doctus loquebatur; non eſſe, quia Patris doctrina erat. Quomodo ergo dicis, Omnia, quæ ſunt Patris mea ſunt; & quæ mea, Patris? Si quia Patris doctrina eſt, propterea non eſt tua, falſum illud eſt. Ideo enim tua eſſe debuit. At hoc verbum, Non eſt mea, maiorem in modum Patris, & ſuam vnam doctrinam eſſe indicat; quaſi dicat, nihil habet diuerſum tanquam alterius. Quòd ſi perſona alia ſum, idem tamen & dico, & facio; vt nō exiſtimetis aliud à Patre, ſed idem me & dicere, & facere.* Alij ſuam vocaſse, quam Iudæi ſuam, id eſt à ſe inuentam eſse putabant, & non ſuam ſenſu contrario, quam non ipſe excogitaſset, ſed à Patre accepiſset, vt Euthym. Alij ſuam, id eſt quam ſuo nomine docere videbatur, nō eſse ſuam, id eſt non ſuo, ſed Patris nomine docere. Veriſſimum ego ſenſum arbitror, qui ſimpliciſſimus eſt; vt ſuā vocet, quam docebat; non ſuam, id eſt non à ſe inuentam, ſed acceptam à Patre. Id enim agebat, vt probaret, vnde doctrinam haberet eam, quam docebat, quia de ea potiſſimùm re Iudæi dubitabant. Et ſtatim addit, *Si quis voluerit voluntatem eius facere, cognoſcet de doctrina, vtrum ex Deo ſit, an ego à me ipſo loquar.* Suam ergo vocauerat, quam docebat, quā loquebatur, non ſuam, quia non ex ſe, ſed ex Patris præſcripto loquebatur. Dicit autem non eſse ſuam, id eſt non ex ſe habere vt homo erat, ſed eſse Patris. Quemadmodum & Ambroſius exponit aduerſus Arianos diſputans lib. 2. de fide c. 4. & lib. 5. c. 3. Nam & Arianos hunc locum obiecíſſe, vt Filium confirmarent minorem eſſe Patre, ex eodem Ambroſio, & ex Auguſt. lib. 1. de Trinit. c. 12. & lib. 2. c. 3. colligim⁹. Poterat eorum obiectio non eo tantùm, quo diximus, modo, veráque explicatione loci; ſed alio etiam propulſari; particulam illam, *Non*, ſcripturæ vſu non ſolam aliquando negationem ſignificare, ſed vim etiam habere excluſiuę particulę, idémque valere atque *non ſolùm*; itaque ſenſum eſſe, doctrina mea non ſolùm eſt mea, ſed etiā eius, qui miſit me. Multa eiuſdem generis exempla reperiuntur, *Non vos eſtis qui loquimini, ſed ſpiritus patris veſtri, qui loquitur in vobis*, id eſt, non vos ſoli, ſed etiam ſpiritus patris veſtri; & *nolite putare, quòd ego accuſaturus ſim vos apud Patrem; eſt, qui accuſet vos Moyſes*; id eſt, non ego ſolus; &, *qui credit in me, nō credit in me, ſed in eum, qui miſit me.* Cur ergo hoc loco non dixit, Mea doctrina non eſt humana, ſed diuina, aut, Mea doctrina non eſt ex homine, ſed ex Deo? quod vtrumque & breuius erat, & clarius. Voluit, inquiunt Cyrillus, & Ammonius, etiā doctrinam, quam ſibi ipſi tanquam Deo tribuere potuit, Patri tribuere, vt plus apud Iudæos haberet auctoritatis.

Quomodo Chriſtus doctrinam ſuam dixerit ſui non eſſe.

Ver. 17.

Non particula poſita pro nō ſolùm.

Matth. 10. 20.

Sup. c. 5. 45.

Inf. c. 12. 44.

17. *Si quis voluerit voluntatem eius facere, cognoſcet de doctrina, vtrum ex Deo ſit, an ego à me ipſo loquar.*) Ad experientiam eius, quam tradebat, doctrinæ prouocat. Optimum, & efficaciſſimum probationis genus. Si autem ad experiendam doctrinam ipſam inuitaſſet, nihil argumentum haberet obſcuritatis; ſed quia iubet Patris facere voluntatem, non ſatis apparet, quomodo, qui Patris fecerit voluntatem, continuò cogniturus ſit Chriſti doctrinam diuinam, non humanam eſſe. Cyrillus non de quauis Dei interpretatur volūtate, ſed de ea, qua neminem perire vult, etiamſi violādum ſabbatum ſit propter ſalutem hominis; quemadmodum ipſe in ſabbato Patris ſecutus volūtatem ſanauerat paralyticum. Ad illud enim factum alludere; in quo facto, ſi Dei obſequerentur voluntati volentis perire neminem, cognoſcerent Chriſti doctrinam, qui etiam in ſabbato curandum eſse docebat, conſentaneam eſse Patris voluntati. Hæc interpretatio præter hoc, quòd nimiùm ſēſum reſtringit, non nititur loco. Nulla enim hîc mētio facta fuerat docuiſse Chriſtum in ſabbato curandum. Et eſt probabile nihil ea de re dixiſse, cùm neminem tum in ſabbato curaſset. Meliùs Auguſt. & Beda, ideo, qui Patris fecerit voluntatem, cogniturum eſse vtrum Chriſti doctrina ex Deo ſit, quia niſi crediderimus, non intelligemus, quaſi Patris voluntatem vocauerit, vt in ſe omnes homines credant. *Si non intellexiſti*, inquit Auguſt. *crede. Intellectus enim merces eſt fidei. Ergo noli quærere intelligere vt credas, ſed crede, vt intelligas, quoniam niſi credideritis, non intelligetis.* Sed hoc etiam ſen-

Iſai 7. 9. ſecundum Septuaginta.

Tract. 29.

Homil. 48.

Tract. 29

ſum reſtringit. Optimè omnium Chryſoſtom. Theophyl. Euthym. & Rupertus volūtatem Patris generaliter omnia eius pręcepta vocari, quæ qui facit, is Patrem amat; qui Patrē amat, & Filium à Patre miſſum amet neceſſe eſſe; qui autem Filiu m amauerit, facilè cogniturum eius doctrinam cum Patris conſentire voluntate, illiq; eſſe crediturum. Ipſam enim per ſe Chriſti doctrinam diuinam eſſe, atque credibilem; nihil impedire quominùs ei Iudęi credant, niſi quòd alieno à Chriſto animo eſsent, odio illis intellectum, atq; iudicium obcęcante. Tollant odium, ament Patrem, eiúſque faciant voluntatem, facilè diſcuſſis tenebris clariſſimam doctrinæ ſuæ veritatem viſuros eſse.

18. *Qui à ſemetipſo loquitur, gloriam propriam quærit.*) Hęc altera eſt ratio, vt Chryſoſt. Leontius, Theophylactus, & Euthym. admonent, qua probat, quod dixerat ver. 16. doctrinam ſuam non eſse ſuam, id eſt non humanam, ſed diuinam eſse: quòd non quærat ſuam, id eſt humanam, ſed Patris, id eſt diuinam gloriam. Concludit hoc ſyllogiſmo: *Qui à ſemetipſo loquitur*, id eſt qui ſuę doctrinę ipſe auctor, & inuentor eſt, *ſuam*, id eſt ingenij, atque inuentionis propriæ gloriam quærit; ego gloriam meam non quæro, non ergo ex me ipſo loquor, id eſt, *doctrina mea non eſt mea.* Morale non neceſſarium argumentum eſt. Fieri enim poteſt, & verò ita fieri deberet, vt aliquis eius ſententiæ, quam inuenerit, gloriam non ad ſe, ſed ad Deum referat. Sed hoc rarò accidit, contrarium morale eſt. Itaque non argumentatur ex cauſis veris rei, ſed ex corruptis hominum moribus. Putant Auguſt. & Beda Antichriſtum his verbis deſignari, qui cùm venerit, non Dei, ſed ſuam gloriam quæſiturus ſit: ſed generalis ſententia eſt, qui ex ſe, & nō ex Deo loquuntur. Nam & qui aliquid ex ſe, hoc eſt ex propria inuentione loquitur, ſi nō ſuam, ſed Dei gloriam quærit, non ex ſe, ſed ex Deo loquitur, quia idipſum, quod inuenit, ex Deo, id eſt Dei incitatus amore, & propter Deum inuenit.

Qui autem quærit gloriam eius, qui miſit eum, hic verax eſt, & iniuſtitia in eo non eſt.) Nunc propriè de ſe loquitur, & minorem ſyllogiſmi propoſitionem, & concluſionem ſimul ponit, quaſi ad hunc modum dicat: Ego non quæro gloriam meam, ſed gloriam eius, qui miſit me, ergo ex me ipſo non loquor, ſed ex Deo, qui me miſit. Cęterum pro, ex me ipſo non loquor, quod ante dixerat, quódque rectè concludendum erat, dixit, *verax eſt, & iniuſtitia in eo non eſt*, id eſt verax ſum, & neminem fallo; Loquitur enim de ſeipſo per tertiam perſonam. Cur ergo non concluſit, quemadmodum concludendum erat, ergo ex me ipſo non loquor? Vt id ipſum diceret efficaciùs. Propterea quippe diſputabatur, vtrum ipſe ex ſe, an ex Deo loqueretur, vt intelligeretur, an eius doctrina vera eſſet, an fallax. Alioqui nihil referebat, quomodo loqueretur, ex ſe, an ex Deo. Eſt ergo duorum in vno ſyllogiſmorum implicatio, qui hoc modo, vt intelligantur, ſunt reſoluendi. Qui ex ſe loquitur, gloriam ſuam quęrit; Ego non quæro gloriam meam, ergo non ex me loquor. Rurſus, qui non quærit gloriam ſuam, ſed gloriam Dei, is vera dicit, & non fallit, (nullam enim fallendi cauſam habet, qui ſe ipſum non quærit;) ego non quæro gloriam meam, ſed eius, qui miſit me; vera ergo dico, nec fallo. Vidit hoc acutè Rupertus plerumq; bonus auctor. Iniuſtitiam vocat fraudem.

A 19. 20. *Nonne Moyſes dedit vobis legem, & nemo ex vobis facit legem?*) Omnis hoc loco diſputatio eſt, quo modo hæc verba cum ſuperioribus hęreant. Noui quidam auctores ſunt non eſſe vllam quærendam cohærentiam, vbi nulla ſit. Etenim ſæpe Euangeliſtas ſolere res ſine vllo ordine narrare, & veluti in cumulum coniicere, quod hoc loco Ioannes fecerit. Hac regula vtendum eſset, ſi nullam poſsemus omnino ſententiarum coniunctionem reperire: at poterimus fortaſse ſi quæramus. Omnes veteres auctores, quos equidem me vidiſse memini, docēt propterea Chriſtum hæc ſubieciſse, vt crimen, quod ſibi Iudæi obiiciebant, in ipſos retorqueret. Accuſatus ab illis fuerat, quòd legem Moſis non obſeruaret, quòd ſabbato paralyticum curauiſset, cap. 5. 9. 10. dicit eos eſſe, qui legem Moſis minimè ſeruent. Moſem enim prohibere, ne inſontem hominē occidant, velle autem ſe occidere hominem innocentem; propterea ſtatim addere, *Quid me quæritis interficere?* Sic Chryſoſtomus, Cyrillus, Theophylactus, Euthymius, Rupertus, Leontius, Theodorus Mopſueſt. & Theodorus Heracleenſis. Solus Auguſtinus, & eum ſecutus Beda, paululum diſſident, *Ideo*, inquiunt, *quæritis interficere, quia nemo ex vobis facit legem; nam ſi legem faceretis, in ipſis litteris Chriſtum cognoſceretis, & præſentem non occideretis.* Hactenus his auctoribus aſsentior, vt exiſtimem propterea dixiſse Chriſtum, *Nonne Moyſes dedit vobis legem, & nemo ex vobis facit legem?* quia accuſatus à Iudæis fuerat, quòd legem Moſis non obſeruaret, & tanquam legis violator ad necem ab eis quærebatur. In eo poſtulo, vt diſsentire mihi ab illis liceat, quòd illi putent violationem legis, quam Iudæis Chriſtus obiicit, hanc eſse, quòd ſe innocentem contra legem velint occidere: ego non eam violationem legis vocare arbitror, ſed quòd in ſabbato hominem circuncidant, vt explicat ver. 22. Si enim de nece ſua loqueretur, eámque violationem vocaret legis, non diceret neminem eorum legem facere, quia nō omnes ipſum interficere volebant; at omnes in ſabbato circuncidebant filios, cùm is octauus illis à natali dies erat. Deinde ſi necem ſuam violationem legis appellaret, proferret legem, quæ innocentem occidere prohiberet, quam videmus non protuliſſe. Denique probaret ſe innocentem eſſe. Senſus igitur eſt, quid me tanquam legis tranſgreſſorem vultis occidere, quòd paralyticum in ſabbato curauerim, cùm multo magis vos legem violetis, filios veſtros in ſabbato circuncidentes? Nam ſi ſemel in ſabbato totum curare hominem violatio legis eſt, multo maior erit omni ſabbato, vt vos facitis, circunciſionem facere. Quod ſi vos circumcidendo legem non violatis, nec ego in ſabbato curando legem violo, cur ergo me quęritis interficere? Cùm ergo dicit, *nemo ex vobis facit legem*, non ex veritate, ſed ex ipſorum ratione loquitur. Nam etſi aliis quidem in rebus legem re vera tranſgrediebantur, tamen non agit niſi de circunciſione in ſabbato facta, quæ re quidem vera violatio legis non erat, ſed ipſorum ratione erat; nam ſi hominem ſine vllo labore ſolo verbo in ſabbato curare violatio erat legis, multo magis erat hominem circuncidere, vbi opus erat aliquo labore, vbi oportebat manibus aliquid facere. Non videtur vacare cauſa, quòd non ſimpliciter dicat, Nonne vos ipſi legem violatis, cùm in ſabbato circuncidatis? ſed *nonne Moyſes dedit vobis legem, & nemo ex vobis facit legem?* Quod duplicem vim mihi videtur habere poſſe.

Euangeliſtæ ſæpe res ſine vllo ordine narrant.

Auguſt. tract. 30.

Altera

Altera eſt, ſi vos legem non qualemcunque, ſed eam quam gloriamini à Moſe vobis datam, in qua ſpe-
Cap. 5. 39. ratis, in quã putatis (vt ſupra dixit) vos vitam habere, minimè ſeruatis, quid me vultis occidere, quòd eam non ſeruem, quem vos exiſtimatis Moſi eſſe contrarium? Altera, ſi vos legem à Moſe vobis datam non obſeruatis, cur vultis, vt ego eam obſeruem, cui data non eſt? Nec enim ego Moſi, ſed patri meo ſubiectus ſum, nec illius teneor legibus; ipſe ſum legiſlator, qui & tunc per Moſem legem dedi, & aliam nũc per meipſum meliorem trado. Hanc emphaſim habet nomen, *Moyſes*, & pronomen, *Vobis*, quaſi ſe ab eorum numero excipere voluerit, ſeque Moſi tacitè opponere. Aliud quidpiam Ammonius, & Theophylactus animaduertunt, legem à Moſe datam dixiſſe, quaſi ipſe eam nõ tradidiſſet, ne Iudæos à ſe iam alienatos, & Moſis, vt videri volebant, ſtudioſiſſimos, magis offenderet.

Reſpondit turba, & dixit, Dæmonium habes, quis te quærit interficere?) Plerique auctores putant turbam hoc loco nõ promiſcuum vulgus, ſed ſacerdotes, principes, Scribas, & Phariſæos appellari, eos nimirum, qui Chriſtum ad necem quærebant ſupra ver. 11. & c. 5. 18. Chryſoſt. Auguſt. Cyrillus, Theophylact. Euthymius, Rupertus. Et vero ſimile quidem eſt Chriſtum non niſi eos tanti criminis accuſaſſe, quos ſciebat in necem ſuam animo conſpiraſſe, & cum turba reſpondet, *Quis te quærit interficere*, non reſpondet, non eſtis vos, quid me quæritis interficere, ſed ſacerdotes, Scribæ, ac Phariſæi: illi ergo ipſi, qui negant ſe velle eum interficere, maximè interficere volebant, ſed cùm viderent cogitationes ſuas eſſe deprehenſas, impudenter, & contumelioſè negant, vt ſolẽt facere, quorum conſilia deprehẽduntur. Solus Leontius videtur hoc non ſacerdotibus, & cæteris Iudæis, qui Chriſto inſidiabantur, ſed ſimplici, & innocenti turbæ tribuere, quæ cùm alienam ſe ab eo crimine eſſe ſentiret, & Chriſto potiùs fauere ſibi videretur, irritata Chriſti criminatione, quaſi ab eo homicidij accuſaretur, acerbè, & contumelioſè reſponderit, *Dæmonium habes*. Hoc mihi videtur probabilius; nuſquam enim ſacerdotes, & Iudæorum principes turba vocantur, ſed turbæ potiùs opponuntur, vt ſupra v. 12. 13 & infra verſu 49. & apparet Euangeliſtam ſtudio hic turbam à principibus Iudæis diſtinguere voluiſſe, & ex proximis verbis manifeſtũ eſt de illis Chriſtum agere, qui ſe ob curatum ſabbato paralyticum occidere tentauerant cap. 5. 18. Cur ergo generaliter Chriſtus omnes accuſat? Non accuſat ſingulos; ſciebat enim eſſe in turba maiorem partẽ, quæ ab eo crimine immunis eſſet; ſed accuſat genus vniuerſum, cuius perſonam gerebant principes, qui necem ſibi parabant. Quod dicunt, *Dæmonium habes*, quidam exiſtimant, verum intelligere dæmonium, quo putarent Chriſtum correptum eſſe, vt Leontius, Auguſtinus, &

Iudæorum principes nuſquam turba vocantur.

Tract. 30. Rupertus. *Quaſi non peius fuerit dicere* (inquit Auguſtinus) *dæmonium habes, quàm eum occidere. Et quippe dictum eſt, quòd dæmonium haberet, qui dæmones expellebat. Quid poſſet aliud dicere turba turbulenta? quid poſſet aliud olere cœnum commotum? Turba turbata eſt. Vnde? à veritate. Turbam lippitudinis turbauit claritas lucis. Oculi enim non habentes ſanitatem non poſſunt ferre luminis claritatem.* Alij vulgarem dicẽdi modum fuiſſe credunt, dæmonium habere, quiſquis delirare, & abſurda loqui videretur; ſicut Hiſpani hominem turbulentum, & calumniatorem dicunt correptũ à Diabolo eſſe; non

A quòd dæmonium habere credant, ſed quòd diabolico moueri ſpiritu. Vtrunque probabile.

21. *Vnum opus feci, & omnes miramini.*) Omnes cõſentiunt auctores vnum illud opus, quod ſe Chriſtus feciſſe dicit, curationem fuiſſe paralytici c. 5. 9. Cõuenit etiam inter omnes interpretes verbũ illud, *Miramini*, idem hoc loco ſignificare, quod turbamini, offendimini, tumultuamini, Chryſoſt. Cyrillus, Leontius, Auguſt. Theophylact. Euthym. Cęterũ totam ſentẽtiam non eodem modo omnes interpretantur. Cùm enim aliquid neceſſariò ad cõplendam orationẽ, at-
B que ſentẽtiam ſit intelligendũ, alij aliud intelligunt. Auguſt. Cyril. & Beda vidẽtur intelligere, Si propter vnũ opus, quod feci, omnes tãtopere miramini, quãto magis ſi plura facerem, aut ſi omnia, quæ feci, videretis, miraremini? Horũ auctorũ opinione nomen *Opus*, pro ſigno, aut miraculo poſitũ eſſe oportet. Potiùs credo, idémq; niſi fallor, Chryſoſt. Theophylact. Leontius, & Euthym. quãuis minùs apertè indicent, credũt, non cõparare Chriſtũ vnum opus cum multis alijs ſuis, ſed cum multis Iudæorũ, & opus nõ miraculum, ſed operationẽ, & laborem appellare eum,
C qui in ſabbato prohibitus eſſe videretur. Quaſi dicat, Ego vnum tantùm opus in ſabbato ſemel feci, quòd paralytico ſanitatem reſtitui, & omnes offenſi eſtis; vos multa in ſabbato, ac ſępe facitis: frequenter enim in ſabbato circumciditis infantes, & eorum curatis plagas, & non offendimini. Opponit ergo pronomina *Ego*, & *Vos*. Opponit opera, vnum, & multa.

22. *Propterea Moyſes dedit vobis circumciſionem.*) Particula *Propterea* obſcurum reddit locum, omnéſque vexauit interpretes. Cùm enim cauſalis ſit, nõ apparet,
D cuius rei cauſã reddat; nec enim quia illi, quod Chriſtus faciebat mirabantur, propterea Moſes circumciſionem illis dedit. Euthym. cùm alium difficultatis exitum non reperiret, dicit dictionem eam, *διὰ τοῦτο*, *propterea*, Hebraico more redũdare, ſed neſcio quibus exẽplis eiuſmodi apud Hebręos idioma probare poſſit. Alij nõ tam cauſalem quam inchoatiuam, aut illatiuam eſſe putant, quaſi dicat, Itaque, aut, ergo Moſes dedit vobis circumciſionem. Sed nec exẽpla, quibus id probant, ſatis ſunt accõmodata; & ſi eſſent, tamen ea ſignificatio in hunc locum non conueniret.
E Itaque lectionem, interpretationémque Theophylacti maximè probo, qui hanc dictionem cum ſuperioribus iungit hoc modo, *Vnum opus feci, & omnes miramini propter hoc.* Solet enim verbum mirãdi cùm ea præpoſitione iungi, vt Marci 6. 6. *καὶ ἐθαύμαζε διὰ τὴν ἀπιστίαν αὐτῶν, & mirabatur propter incredulitatẽ eorum.* Hoc modo ſenſus eſt conſequens, & facilis. Poteſt etiam ex Hebręorum conſuetudine *διὰ τοῦτο*, pro *διότι* poſitũ eſſe, id eſt *propterea*, pro propterea quòd, ſicut illi dicunt, עלכן pro בער אשר, propter quod pro propterea quod, cuiuſmodi alibi exẽpla ſępe notauimus;
F illuſtre lector reperiet apud Septuaginta Amos. 5. 11. 16. Cęterũ nõ redditur cauſa ei⁹, quod dictũ fuerat; ſed eius, quod intellectum. Cùm enim Chriſtus dixit, *Vnum opus feci* (in ſabbato) intellexit Iudæos, vt illic declarauimus, non vnum, ſed multa in ſabbato opera facere. Probat hoc, propterea quòd *Moyſes*, inquit, *dedit vobis circumciſionem*, & tamen *in ſabbato circumciditis hominẽ*; quod cùm frequẽter accidat, plura vos in ſabbato quàm ego opera facitis. Cur ergo dixit, *Moyſes dedit vobis circumciſionem*, cùm ad probãdum id, quod volebat, ſatis eſſet dicere, propterea quòd in

Verbũ mirandi ſæpe iungitur cũ præpoſit. propter in ſcriptura.

ſabbato

ſabbato circumciditis hominem; & illa ante poſita verba, *Moyſes dedit vobis circumciſionem*, impedire potiùs quàm iuuare probationẽ videantur? docere enim videntur eos, quibuſcum Chriſtus loquebatur, qua ratione reſpõdere ad eius tacitã accuſationem poſſent, nẽpe propterea ſe in ſabbato hominem circũcidere, quia Moſes præceperat, vt omnis maſculus octauo die circumcideretur; itaque ſi dies octauus in ſabbatum incideret, lege ipſa cogebãtur in ſabbato circumcidere. Quod idcirco nõ erat violare ſabbatum, quia non contra legem, ſed ex legis pręſcripto fiebat. Hunc verò nodum à nemine obiectum ita ſoluendum arbitror. Credo ea verba ideo Chriſtum addidiſſe, vt maiorem argumento, quo vtebatur, vim adhiberet. Voluit tacitè à minore ad maius argumentari; quaſi dicat, ſi vos propter Moſis de circumciſione pręceptum non ſoluitis ſabbatum, cùm in eo hominem circumciditis; quomodo dicitis me ſabbatum ſoluere, quia hominem totum in ſabbato ſanum facio, quod non iam Moſis, ſed Dei pręceptum eſt, qui vult omnes viuere, ac neminem perire: Verba illa, *Non quia ex Moyſe eſt, ſed ex patribus*, per parentheſim legi debent, locóque correctionis addita ſunt, ne circumciſionem Moſi, tanquam primo eius auctori tribuere videretur; cùm non illi à Deo primùm, ſed Patribus, id eſt Abraham, Iſaac, & Iacob data fuiſſet. Gen. 17.10. & 21. 4. & 34. 24.

Geneſ.17. 12. Leuit.12. 3.

23. *Si circumciſionem accipit homo in ſabbato, vt non ſoluatur lex Moyſi, mihi indignamini, quia totum hominem ſanum feci in ſabbato?*) Cyrillus ita legit, & interpretatur, vti hęc verba, *Vt non ſoluatur lex Moyſi*, non cum præcedentibus, ſed cum ſequẽtibus iungat; *mihi indignamini, quia totum hominem ſanum feci in ſabbato, vt non ſoluatur lex Moyſi?* Quod vix congruentem ſenſum habere poteſt. Communis aliorum auctorum lectio, & interpretatio meliorem habet ſẽſum, propterea Iudæos ſolitos hominem in ſabbato circuncidere, ne lex Moſis de homine octauo die circuncidendo ſolueretur. Itaque vt legem de circuncisione nõ ſoluerent, legem de obſeruando ſabbato ſoluebãt. Atque hanc fortaſſe vim habet nomen Moſis, quaſi dicat, vt ſeruetis legem Moſis, ſoluitis legem Dei. Non quòd vtraque lex non eſſet Dei, ſed quòd Iudæi legem circũciſionis Moſis appellarẽt, & in ea, quòd Moſis eſſet, plus nimio cõfiderent. Neque ſignificat eos verè, cùm hominẽ ſabbato circuncidebant, ſoluiſſe ſabbatum, ſed loquitur ex ipſorum opinione, qui putabãt violari ſabbatũ homine curãdo: vnde neceſſariò ſequebatur etiam circuncidendo violari? Quòd dicit, *totum hominem ſanum feci*, non dubium quin totũ hominem opponat parti, nõ quòd pars in circunciſione ſanaretur, quæ potius lędebatur, ſed quòd ſpiritualiter ſanari cenſeretur, dum pręputium pars corporis ſuperuacua, atque vitioſa reſecabatur; quẽadmodum ſi ſanari brachium dicatur, cũ pars eius putris abſcinditur. Quãquam Cyrillus, & alij nõnulli non ad circunciſionem ipſam, ſed ad curationẽ lęſæ partis, quæ poſt circuncisionem fieri ſolebat, referri volunt, minùs, vt mihi videtur, probabiliter. Quo autem modo intelligẽdum ſit, quòd Chriſtus dicit totum ſe hominem ſanauiſſe, diſputari ſolet. Duas interpretationes Euthymius affert; alterã, vt de ſolo intelligatur corpore, quod totum ſanauiſſet, quia totũ ęgrum erat. Paralyſis enim totum diſſoluit corpus, quã Chriſtus in piſcina curauerat c.5.9. Alteram, quòd non ſolùm corpus, ſed etiam animum ſanaſset paralytici, cap. 5. 14. 15. quemadmodum Auguſtinus, & Beda exponunt. Vtrumque probabile, ſed illud probabilius. Chryſoſtomus è cõtrario videtur exponere, per circunciſionem non totum hominem, ſed partem curatam fuiſſe, quia ſola anima curabatur, à Chriſto & animam, & corpus fuiſſe curatum. Eodem modo Rupertus.

Leuit. 12. 3.

24. *Nolite iudicare ſecundum faciem, ſed iuſtum iudicium iudicate.*) Iudicare ſecundum faciem, hoc eſt κατ᾽ ὄψιν, eſt quod alijs verbis ſcriptura dicit, *accipere perſonam in iudicio*, quod lex facere prohibebat Deuter. 1. 17. & 16. 19. Perſonam autem accipere eſt non ex ſola æquitate cauſæ, ſed aut odio, aut amore, aut alio aliquo affectu alterius litigãtis perſonę iudicare. Significat ergo Chriſtus inter ſe, & Moſem iudicibus Iudęis litem eſſe, vter ipſorum ſabbatum violet, ipſene totũ ſanando hominem, an Moſes circuncidendo? Iudæos odio in ſe, gratia in Moſem; illum abſoluere, ſe condẽnare; monet ita ne id faciant, reuocãs illis tacitè in mentem legem Dei, qua perſonam in iudicio accipere prohiberentur. Hoc ſenſu Leontius, Chryſoſt. Cyril. Auguſt. Beda, Theophylact. & Euthym. ediſſerunt. Rupertus aliquanto aliter videtur exponere, *nolite iudicare ſecundum faciem*, id eſt ſecũdum ea, quæ extrinſecus apparent, ſed ſecundum veritatem. Putatis enim Moſem per circunciſionem animã hominis ſanauiſſe, ideóque licuiſſe ſabbato circũciſioni operari; me autem non curaſſe niſi corpus, ideóque curare nõ licuiſſe. Atqui ſi non ſpecie tenus, ſed tota penitus perſpecta re iudicaretis, intelligeretis me nõ ſolùm corpus, ſed etiam animam ſanauiſſe; *Nolite* igitur *iudicare ſecundum faciem.*

Quid ſit perſonam accipere in iudicio.

25. 26. *Dicebant ergo quidam ex Ieroſolymis.*) ἐκ τῶν Ἱεροσολυμιτῶν, ex ciuibus Ieroſolymitanis, non ex alijs, qui vndique ad diei feſti celebritatem conuenerant. Propterea autem Ieroſolymitani potiùs, quàm alij id dicebant, quia illis ſuorum principum erant nota conſilia, vt Leontius obſeruauit. Putant Chryſoſtomus, Leontius, & Theophylactus, propterea Ioannem id explicaſſe, vt oſtenderet Ieroſolymitanos, qui propter viſum in ſua vrbe miraculum maiore in Chriſtum fide eſſe debebant, minore fuiſſe; dubitaſſe enim, an eſſet Chriſtus, diſputaſséque eſſe non poſſe, quem ſcirent, vnde eſſet. Mirantur Ieroſolymitani, quòd cùm principes paullo ante Chriſtum ad cædẽ quærerent, & nunc coram, atque inermem habeant liberéque loquentem, eóſq; magis ac magis irritantem, nihil tamen illi dicant, id eſt nihil illi faciant. Hoc enim aliquando ſignificat dicere. Niſi forte dicere, & facere tacitè opponuntur, vt ſit ſenſus, non ſolùm nihil illi faciunt, ſed ne dicunt quidem. *Qui nouerant*, inquit Auguſt. *qua ſæuitia quærebatur, mirabantur, qua potentia non tenebatur; deinde non planè intelligentes illius potentiam, putauerunt principum eſſe ſcientiam, quòd ipſi cognouerant eundem eſſe Chriſtum, ideo pepercerunt ei, quem tantopere occidendum quæſierunt.*

Tract. 31.

27. *Sed hunc ſcimus vnde ſit; Chriſtus autem cùm venerit, nemo ſcit vnde ſit.*) Præſens pro futuro, *Nemo ſcit*, pro nemo ſciet, alioqui ratio non concludit. Vulgaris quæſtio, quomodo Ieroſolymitani dicant neminem ſciturum, cùm venerit, vnde ſit Chriſtus, cũ hoc ipſo capite ver. 42. dicant, *Nonne ſcriptura dicit, quia ex ſemine Dauid, & de Bethlehẽ caſtello vbi erat Dauid, venit Chriſtus?* Auguſt. Leontius, Theophyl. exiſtimãt

hoc de diuina Chriſti generatione intelligendum, quòd Iſaias dixiſſet, *Generationem eius quis enarrabit*, & Michęas, *Et egreſſus eius à diebus æternitatis*. At nihil illi, vt opinor, de diuina Chriſti generatione cogitabāt, quam vix diſcipuli, qui longo tempore ab ipſo Chriſto docti fuerāt, credere potuerūt. Euthymius putat odio, & malitia impeditos, ſibi non conſtitiſſe, vt accidere ſolet iis, qui non iudicio, ſed affectu ducuntur. Sunt qui ita ſoluant, ſcitum quidem fuiſſe vnde, id eſt quo ex genere, & qua ex vrbe vēturus eſſet, quemadmodum ver. 42. dicunt; at quo patre, qua matre eſſet naſciturus, ſciturum neminem. Quod nec illi ex vllo ſcripturę teſtimonio diſcere potuerunt, & res ipſa falſum eſſe docet, cùm mater Chriſti notiſſima fuerit, & in omnia ſęcula celebrata, & qualis futura eſſet, etiam prophetę prędixiſſent. *Ecce virgo concipiet, & pariet filium*. Facilius meo quidem iudicio, & probabilius dictu erat diuerſos fuiſſe, & qui dixerunt, *Nemo ſcit vnde ſit*, exiſtimātes nihil de ea re in ſcriptura traditum eſſe; quia plebeij, & imperiti homines erāt; & qui poſtea dixerunt, *Ex ſemine Dauid, & de Bethlehem caſtello*; idque ex vtroque loco perſpicuum eſt; nam & ex hoc conſtat hos plebeios fuiſſe homines; & ex illo, illos fuiſſe doctiores, quia & genus, & patriam Chriſti ex ſcriptura probauerunt.

cap. 53. 8.
cap. 5. 2.
Aeterna Chriſti generatio vix à diſcipulis credita.
Iſai. 7. 14.

28. *Clamabat ergo Ieſus in templo docens, & dicens.*) Non ita Ieroſolymitani dixerant, *Chriſtus cùm venerit, nemo ſcit vnde ſit*, vt Chriſtus, ſi ſolùm eſſet homo, audire poſſet; cognouit tamen, quia Deus erat, quid apud ſe dixiſſent, & vt oſtenderet ſe non purum eſſe hominem, ex tacita, & occulta ipſorum murmuratione occaſionem ſumit augendæ cōcionis. Hoc eſt, quod Euangeliſta dicit, *ergo*, id eſt, quia eos hoc dixiſſe cognouit, cœpit eos coarguere mendacij, *& me ſcitis, & vnde ſim ſcitis*. Idque dixit non ſupreſſa, vt illi murmurando, voce, ſed clamando, vt exaudire nemo non poſſet. Chriſti ergo clamorem Iudęorum murmurationi tacitè opponit Euangeliſta. Eodem pertinet, quòd cùm ante dixiſſet Chriſtum in templum aſcendiſſe, inibique ſuperiorem hiſtoriam contigiſſe ſatis indicaſſet ver. 14. dicat denuo hunc Chriſti clamorē in templo editum fuiſſe, vt doceret Chriſtum & clariſſima voce, & in loco frequentiſſimo dixiſſe, quod ſequitur, ne quis poſſet ignorare.

Et me ſcitis, & vnde ſim ſcitis.) Hęreticorum opinio, qui hoc ironicè dictum putant, iudicio carere mihi videtur. Non enim dubito, quin voluerit potiùs docere Chriſtus ſatis ſe illis, quis, & vnde ſit, notū eſſe, ſi velint credere, ac propterea dignos non eſſe venia, qui cùm eum cognoſcant, minimè recipiant. Illud huic ſententiæ videtur obſtare, quòd Ieroſolymitani non dixerint ſe non noſſe illum, ſed nimium potiùs noſſe. Itaq; non poteſt Chriſtus eos coarguendo dicere, *Et me ſcitis, & vnde ſim ſcitis*; quemadmodum D. Chryſoſt. argumentatur. Sunt qui putent hæc verba non ſeparata, ſed cōiuncta cum ſequentibus legenda eſſe, tanquam ſi diceret, Scitis quidem me ſecundùm carnem, quis, & vnde ſim; ſecundùm autem diuinitatem neſcitis, ideóq; Chriſtus eſſe poſſum, quāuis me, vnde ſim, cognoſcatis; quia eo modo, quo Chriſtus cum venerit, vnde ſit, nemo ſciet, me quoq; neſcitis, vnde ſim. In hanc ſententiam exponunt Auguſt. Beda, & Rupertus. Contrà Chryſoſtom. Theophylact. Euthymius, Leontius, & Apollinarius, &, vt videtur, Theodorus Heracleēſis, id eſt Gręci omnes auctores, ſenſum eſſe, nō ſolùm iſto modo, quo vos me cognoſcere profitemini, quis, & vnde ſim ſcitis; ſed alio etiā modo, quem malignè diſſimulatis. Nec enim ſolùm ſcitis me filium eſſe Marię, & ex patria Bethlehē, aut Nazareth, quod ipſum argumētum vobis eſſe oportebat me eſſe Chriſtum, cùm inde Chriſtum venturum eſſe ſcriptura dicat; ſed ſcitis etiā me filium eſſe Dei, & ab eo miſſum, cùm & Ioannis de ea re teſtimonium audieritis, & ea in me opera videritis, quæ nemo niſi à Deo miſſus facere potuiſſet. Hunc ego arbitror verum eſſe ſenſum. Arguit ergo eos affirmando, quod dixerant verbis iiſdem, ſed ſenſu alio. Dixerant illi, *Hunc ſcimus, vnde ſit*, intelligentes eſſe Galilęum, & filium fabri; reſpōdet ille, enimuero me ſcitis vnde ſim, non iſto ſolùm modo, ſed eo etiam, quo opus eſt ſcire, vt verū Chriſtum eſſe cognoſcatis, nempe filium eſſe Dei; ſed vos homines maligni, quod humile in me eſt, ſcire vos dicitis; quod cęleſte eſt, atque diuinum, ſcire diſſimulatis.

Ita Beza in annotat. in Ioan.

Et à me ipſo non veni, ſed eſt verus, qui miſit me, quem vos neſcitis.) Hoc eſt, quod modò dixerat, *& me ſcitis, & vnde ſim ſcitis*, id eſt me à Deo miſſum eſſe. Verum vocat Deum, id eſt fidelem, ac veracem, qui, quamuis illi mentiantur diſſimulantes ſcire Chriſtum ab eo miſſum eſſe, ipſe mentiri non poteſt, qui eum filium ſuum eſſe declarauit Matthæi 3. 17. Eodem prorſus modo, quo dixit D. Paulus, 2. Timoth. 2. 13. *Si non credimus, ille fidelis permanet, negare ſeipſum non poteſt*. Sed altera hic eſt quæſtio, quomodo Chriſtus dicat eos Deum, à quo miſſus fuerat, ignorare, cùm proximis, vt explicauimus, verbis dixerit, *Et me ſcitis, & vnde ſim ſcitis*, indicans eos ſcire à Deo ſe miſſum eſſe, quo autem modo ſcire poterant à Deo miſſum, ſi Deum non nouerant? Chryſoſtomus, & Theophylactus interpretantur noſſe Iudęos Deum, quia ſciebant eum verum eſſe Deum, & præter eum non eſſe alium; non noſſe, quia non timebant, non amabant, quemadmodum de quibuſdam dicit D. Paulus, *Confitentur ſe noſſe Deum, factis autem negant*, Tit. 1. 16. & filij Heli dicuntur *filij Belial, neſcientes Dominum*, 1. Regum 2. 12. Probabilis ſententia; ſed illa, vt opinor, probabilior, Iudæos ſciuiſſe Chriſtum ex operibus à Deo miſſū fuiſſe; ſed Deum ipſum ignoraſſe, id eſt nunquam vidiſſe; ſicut dixit capite 1. 18. *Deum nemo vidit vnquam, vnigenitus, qui eſt in ſinu Patris, ipſe enarrauit*, & cap. 6. 46. *Non quia Patrem vidit quiſquam, niſi is, qui eſt à Deo, hic vidit Patrem.* Locus eſt penitus ſimilis cap. 8. 54. 55. *Eſt Pater meus, qui glorificat me, quem vos dicitis, quia Deus veſter eſt, & non cognouiſtis eum. Ego autem noui eum; & ſi dixero quia non ſcio eum, ero ſimilis vobis mendax.* Eodem enim loco docet eos & noſſe Deum, quia verum Deum eſſe credebant, atque confitebantur; & non noſſe, quia nec eum vnquam viderant, nec ipſius habebant perſpecta conſilia. Hunc eundem huius loci eſſe ſenſum ex verbis ſequentibus manifeſtum eſt.

29. *Ego ſcio eum, quia ab ipſo ſum, & ipſe me miſit.*) Sunt qui idem eſſe putent *ab ipſo ſum*, & *ipſe me miſit*. Sed meliùs Auguſtinus, Beda, & Euthymius à Deo eſſe interpretantur ex Deo natum eſſe; miſſum autem à Deo, factum eſſe hominem. Itaque primum membrum de diuina, ſecundum de humana natura intelligendum. *Magnificè*, inquit Auguſt. *vtrumque monſtrauit; Ab ipſo, inquit, ſum, quia filius de Patre, & quidquid eſt Filius, de illo eſt, cuius eſt Filius. Ideo Dominum Ieſum dicimus Deum de Deo; Patrem non dicimus Deum de Deo, ſed tantùm Deum. Et dicimus Dominum* Tract. 31.

Ieſum

Ieſum lumen de lumine; Patrem non dicimus lumen de lumine, ſed tantùm lumen. Ad hoc ergo pertinet, quod dixit, Ab ipſo ſum. Quòd autem videtis me in carne, ipſe me miſit. Vbi audis, Ipſe me miſit, noli intelligere naturæ diſſimilitudinem, ſed generantis auctoritatem.

30. *Quærebant ergo eum apprehendere, & nemo miſit in eum manus, quia nondum venerat hora eius.*) Quidam hoc non de ciuibus Ieroſolymitanis, quibuſcum Chriſtus loquebatur, ſed de principibus illis intelligi volunt, de quibus ver 25. dictum eſt, *Nonne hic eſt, quem quærunt interficere?* ſenſumque hunc eſſe, ergo etſi quærebāt illum interficere, vt turba paullo ante dixerat, tamen *nemo miſit in eum manus, quia nondum venerat hora eius*, ita Chryſoſtomus, & Rupertus videntur exponere. Violēta tamen mihi videtur interpretatio. Cōmunem ſequor expoſitionem Leontij, Cyrilli, Theophylacti, Euthymij, &, vt arbitror, Auguſt. etiam, & Bedæ; illam ipſam turbā, cum qua Chriſtus diſputabat, irritatam eius reprehenſione apprehendere eum voluiſſe, vt ex ver. 32. manifeſtum eſt, ſiue quòd eos mendacij, & ſimulationis coarguiſſet, ſiue quòd eos dixiſſet Deū ignorare, ſiue vtraq; de cauſa, occaſionē inde ſumētes (vt eſt in omnes affectus mobilis imperita plebs) ſuis principibus gratificandi, quaſi eorum confirmātes opinionem, Chriſtum ſeductorem eſſe populi, ac dignum morte. Quòd dixit neminem in eum miſiſſe manus, *quia nondum venerat hora eius*, ideo dixit Euāgeliſta, vt doceret Chriſtū diuina quadam virtute eorum quodammodo manus tenuiſſe, vt etiamſi maximè vellent, tenere non poſſent. Permiſit animū, volūtatémque declarare ipſum apprehēdendi; prohibuit verò manus inijcere, vt illi ipſi, qui apprehēdere volebāt, cognoſcerēt ſe diuina eius virtute vinciti, quo minùs tenere poſſent, & qua re volebāt declarare ſeductorē eſſe, ea ipſa re cognoſcerēt eſſe Deum. Horā Chriſti moriendi tēpus appellari auctores omnes cōſentiunt, Auguſtinus, Beda, Theophylact. Euthym. Theodorus Heracleenſis, Ammonius, Seuerus Antiochenus, Leontius, Cyril. Alexandrinus in Græca Catena citatus; nam eius hic cōmentarij in impreſſis libris vſque ad librū nonū, interrupti sūt, magnóque in lucro poſui, quòd eos in Græca manu ſcripta Catena ſæpe citatos reperi. Citatur & alius quidā Leontius preſbyter in eadem Catena alius ab eo, cuius habeo cōmentarios, cuius hęc ſunt verba, ὥραν δὲ τὴν εὔκαιρον τῶν πραγμάτων ἔκβασιν λέγει, ἤτοι τὸν καιρὸν τοῦ πάθους, καὶ τοῦ σταυροῦ, *Horam vocat opportunam rerum agendarum perfectionem, aut tempus paſſionis, & crucis.* Obſeruat Cyrillus horam in ſcripturis ſignificare opportunum cuiuſque agēdæ rei tempus, ſicut cùm D. Paulus dicit, *Hora eſt iam nos de ſomno ſurgere* Rom. 13. 11. Exempla ſunt nota Ioan. 2. 4. & 4. 21. Apocal. 14. 7. 15. Phraſis enim eſt Ioānis maximè propria. Hinc factum, vt hora Chriſti moriendi plerumque tempus intelligatur, quia negotium, cuius perficiendi cauſa venerat, erat mors, vt c. 8. 20. & 12. 23. & 13. 1. Diſputant Seuerus Antiochenus, Auguſtinus, & Beda contra genethliacos hoc loco, *Quid eſt*, inquit Auguſtinus, *Nondum venit hora eius? Non enim Dominus ſub fato natus eſt; hoc nec de te credendum eſt, quanto minùs de illo, per quem factus es? Si tua hora voluntas eſt illius, illius hora quæ eſt niſi voluntas ſua? Non ergo horam dixit, qua cogeretur mori, ſed qua dignaretur occidi.*

Hora Chriſti quænam ſit.

Cyrilli cōmentarij ab hoc loco vſque ad librū nonū interrupti in impreſſis libris.

Hora opportunum cuiuſque rei agendæ tempus in ſcriptura ſignificat.

Phraſis Ioannis propria.

Tract. 31.

31. *De turba autem multi crediderunt in eum.*) Videtur ita Euangeliſta loqui, vt indicet eos, quos paullo ſuprà dixerat voluiſſe Chriſtum apprehendere, de turba non fuiſſe; atque ita Chryſoſtomus, Auguſtinus, Beda intelligere videntur. Sed eam opinionem ſuperiore verſu refutauimus. Ruperto hic aſſentior, qui turbam hoc loco non Ieroſolymitanum populum, nam is ipſe paullo ante Chriſtum apprehendere voluerat, ſed conuenarum multitudinē, qui concurrerant ad diem feſtum, interpretatur. Ex illis enim, quia minùs alieno in Chriſtum animo erant, multi in eum credidere. Atque illi ipſi non ſatis crediderunt, vt Chryſoſtomus, & Euthymius animaduertūt, quemadmodum perſpicitur ex proximis verbis. Qui enim dicebant, *Chriſtus cùm venerit, nunquid plura ſigna faciet?* ſatis ſignificabant nondum ſe credere veniſſe Chriſtum. Quanquam id ita interpretari licet, vt ſenſus ſit, quis alius venire poteſt, qui plura ſigna faciat, quibus ſe Chriſtum eſſe doceat, quam hic? hic igitur eſt Chriſtus. Quærunt Chryſoſtomus & Theophylactus, quænam ea fuerint ſigna tam multa, quæ turba illa videre potuerit. Reſpondent non ea ſolùm fuiſſe, quæ à Ioanne ſupra cōmemorata ſunt, curatum paralyticum, mutatam in vinum aquam, multiplicatum panem; ſed alia multo plura, quæ Euangeliſta prætermiſerit.

32. *Audierunt Phariſæi turbam murmurantem de illo hæc, & miſerunt principes ſacerdotum, & Phariſæi miniſtros, vt apprehenderent eum.*) Græcè nunc legitur καὶ ἀπέστειλαν οἱ φαρισαῖοι, καὶ οἱ ἀρχιερεῖς ὑπηρέτας, & miſerunt Phariſæi, & ſacerdotes miniſtros. Incertum quam murmurationem turbæ à Phariſęis auditam fuiſſe dicat, qua incitati illi miniſtros ad comprehendendum miſerint Chriſtū: eámne, qua plebs Ieroſolymitana irritata voluit manus in illum inijcere, vt verſu 30. dictum eſt, an eam, qua conuenarum turba in eum credens dixit, *Chriſtus cùm venerit, nunquid plura ſigna faciet, quàm hic facit?* Vtraque enim cauſa prouocare Phariſæos, & ſacerdotes potuit, vt Chriſtum apprehenderēt; illa quidē, vt auderent, quod ante auſi non fuerāt, metu populi, manus in Chriſtum inijcere, cùm viderent ipſum populum, quem vnū verebātur, in eum incitatum; hęc autem, quòd cùm viderēt turbam in Chriſtum eſſe propenſam, eiúſque ſectari partes, timuerūt, ne ſi impunem relinquerēt, omnem à ſe populum auerteret; quemadmodum c. 11. 47. 48. inito conſilio dixerunt, *Quid facimus, quia hic homo multa ſigna facit? ſi dimittimus eum ſic, omnes credent in eum.* Hic poſterior ſenſus eſt probabilior, quo plures habet auctores, Ammonium, Leontium, Auguſtinum, Bedam, Theophylactū, Euthymium, Rupertum. Itaque murmurandi verbum, ſi hāc ſequamur interpretationem, nō ſumetur propriè pro murmuratione aduerſus Chriſtū, ſed potiùs pro honorificis de illo ſermonibus tacitè collatis inter homines populares; quales illi erant, *Chriſtus cùm venerit, nunquid plura ſigna faciet?* Etſi veriſimile eſt, quod tradit Euthymius, turbam in Chriſtum credētem cōtra principes, & Phariſęos murmuraſſe, quòd cum tam multa facientem ſigna inuidia vellent occidere. Putat Chryſoſtomus propterea non ipſos ſacerdotes, & Phariſęos ad apprehendendum veniſſe Chriſtum, ſed miniſtros miſiſſe ſuos, quia non ſunt auſi metu plebis ipſi venire. Probabile etiam eſt eos magis Chriſtum, quàm plebem timuiſſe, ne ab eo, vt ſępe alias, cum magna ſua coarguerētur ignominia.

33. *Dixit ergo eis Ieſus, Adhuc modicum tempus vobiſcum ſum, & vado ad eum, qui me miſit.*) Dubium quor-

ſum hæc Chriſtus ſubiiciat; ſed omnium fere auctorum opinio eſt Chriſtum, cùm Phariſæorũ, ac ſacerdotum de capiendo ſe conſilia quantumuis occulta diuinitate ſua cognouiſſet, ad eos orationem ſuam conuertiſſe. Erant enim in eadem illi concione, audiebantq; quidquid vel à Chriſto, vel à turba dicebatur, etſi non erant prope Chriſtum, ſed aberant aliquanto longiùs, ne tanquam auditores, ſed tanquam iudices doctrinę eius intereſſe viderentur, quemadmodum hodie etiam ſolent facere, qui magni ſibi videntur eſſe magiſtri. Ex eo ergo loco, vbi erant, miniſtros ſubmiſerunt, qui caperent Chriſtum, aut non auſi, aut non dignati ipſi per ſe accedere. Sunt, qui exiſtiment Chriſtum hęc verba miniſtris ipſis, qui ad ſe à Phariſęis miſſi venerant, dixiſſe; in quibus Euthymius. Sed probabilius eſt id, quod omnes fere interpretes ſentiunt, dixiſſe illis ipſis, qui eius conſilij non miniſtri, ſed auctores fuerãt. Illud vnum videtur obſtare, quòd ver. 45. & 46. dicat Euangeliſta miniſtros, qui miſſi fuerant, ad pontifices, & Phariſæos rediiſſe, rogatóſque quam ob rem eum non adduxiſſent, reſpondiſſe, *Nunquam ſic locutus eſt homo.* Vnde colligi videtur pontifices, & Phariſæos in ipſa non fuiſſe cõcione. Cęterum illud tantùm colligitur, tum, cùm miniſtri ad eos redierũt, domi fuiſſe. Credibile enim eſt ſimulatque miniſtros ſubmiſerunt, domum ſe recepiſſe, vt ibi Chriſtum à miniſtris paullo poſt adducendum expectarent. Fieri etiam poteſt, vt in ipſa concione conſilium captarint de Chriſto comprehendendo, quo cognito Chriſtus illis continuò dixerit, *Adhuc modicum tempus vobiſcum ſum,* pòſt ſe domum receperint, & inde miniſtros ſuos miſerint, ſed Ioannes priùs miniſtros miſſos fuiſſe narrauerit per anticipationẽ, quia, cùm turbę in Chriſtum propenſio eorum mittẽdorum cauſa fuiſſet, voluit effectum cum cauſa in ipſa narratione cõiungere, etiamſi medium aliquid accidiſſet. Chriſtus igitur Phariſęorum, & ſacerdotum de ſe comprehendendo animaduerſo conſilio, ſubiicit, *Adhuc modicum tempus vobiſcum ſum;* quaſi dicat, non eſt, quòd me ad cędem quęratis; nihil enim ante conſtitutum à Patre tempus efficietis, id tempus perbreue eſt; tunc vobis cõprehendere, tunc occidere licebit. Nolite fruſtra tempus accelerare, paulliſper expectate, citò veniet, & ipſe me vltro tradam in manus veſtras, ipſe me in mortem offeram. Ad hunc modum Chryſoſt. Leontius, Auguſtinus, Theophylactus, Beda, & Rupertus diſſerunt. Sic dixit alio loco Phariſęis timorem obiicietibus, quòd Herodes eum vellet interficere, *Ite, & dicite vulpi illi, Ecce eiicio dæmonia, & ſanitates perficio hodie, & cras, & tertia die conſummor, Verumtamen oportet me hodie, & cras, & ſequenti die ambulare*, Luc. 13. 32. 33. id eſt dicite Herodi me, non quando ille, ſed quando ego voluero, eſſe moriturum. Simile eſt quod dicit Marię, c. 20. 17. *Noli me tangere, nondum enim aſcendi ad Patrem meum.* Commodè verò aliquis quæret, quamobrem hunc ipſum ſenſum Chriſtus his potiùs, quàm aliis dixerit verbis, cùm clarius dictu eſſet; nolite me nunc comprehẽdere, nec enim poteritis; breui tempore non ſolùm volentem, ſed ętiam offerentem me comprehendetis. Habent verba illa Chriſti maiorem emphaſim. Cùm enim dicit, *Adhuc modicum tempus vobiſcum ſum*, non ſolùm indicat non poſſe ſe ab illis capi, quia non vult, ſed etiam cur nolit rationem declarat, quia oportet ſe tempus illud implere, quod ipſe ſibi cum Patre ad docendum, ad patiendum, ad moriendum conſtituiſſet, eiúſq; temporis exiguum quiddam reliquum eſſe. Illud etiam pronomen *vobiſcum* emphaticè poſitum eſt, vt ſcitè Rupertus, & Theophylactus obſeruarunt. Volebant ſacerdotes, & Phariſæi Chriſtum abs ſe remouere, ac de medio tollere, quòd eius magis in dies creſcentem apud populum auctoritatem, & gloriam ferre non poſſent; quemadmodum dicunt in Sapientia Salomonis, cap. 2. 12. 13. 14. 15. *Circumueniamus iuſtum, quoniam inutilis eſt nobis, & contrarius eſt operibus noſtris, & improperat nobis peccata legis, & diffamat in nos peccata diſciplinæ noſtræ. Promittit ſe ſcientiam Dei habere, & filium Dei ſe nominat; factus eſt nobis in traductionem cogitationum noſtrarum: grauis eſt nobis etiam ad videndum, quia diſſimilis eſt aliis vita illius.* Volentibus igitur illum à ſe remouere Chriſtus opportunè dicit, *Adhuc modicum tempus vobiſcum ſum:* id eſt adhuc quoad tempus meum, quod breue eſt, expleatur, non ſolùm viuam, non ſolùm in hoc mundo ero, ſed etiam inter veſtras verſabor manus, nec me tamen comprehendere poteritis, quidquid machinemini, quantumcumque me perſequamini. *Venit enim princeps mundi huius, & in me non habet quidquam.* (Inf. c. 14. 30.) Exiſtimat Euthymius modicum tempus, quod dicit, quod à feſto tabernaculorum, in quo hęc acciderunt ver. 2. vſq; ad diem Paſchę reliquum erat temporis, id eſt menſes circiter ſex ſignificare. Quod magis credi, quàm probari poteſt. Nam ratio illa, quam in numerãdis annis, ac rebus Chriſti geſtis ita quidã ineunt, vt hęc in vltimũ annum inciderint, ſatis meo iudicio comperta non eſt. Quod addit, *Et vado ad eum, qui miſit me*, hunc habet ſenſum, Poſtquã modicum adhuc tempus vobiſcum fuero, vadam ad eum, aut iturus ſum, ire me oportet *ad eũ, qui miſit me*; itaq; *quæretis me, & non inuenietis*; aut, adhuc modicum tempus me vobiſcum eſſe oportet, antequam vadam ad eum, qui miſit me. Pręſentia enim tẽpora pro futuris poſita ſunt. Hoc ipſum ſuam, & quidem ſingularem habet vim. Potuit dicere, adhuc modicũ tempus vobiſcum ſum, antequam moriar, aut antequam me occidatis, quemadmodũ vultis, quod magis videbatur eſſe ad Phariſęorũ conſilium accommodatum: non id dixit, ſed *adhuc modicum tempus vobiſcum ſum, &, vado ad eum, qui miſit me*, quò magis declararet mortẽ ſuam futuram eſſe voluntariam, eámq; violentæ opponeret morti, quam illi inferre ſibi volebãt; ſe enim non tam moriturum, quàm per voluntariam mortem ad eum, qui ſe miſerat, tranſiturum eſſe; non enim relicturum animam ſuam in inferno, nec daturum ſanctum ſuum videre corruptionem. (Act. 2. 27. & 13. 35. Pſal. 15. 10.) Attigit hunc ſenſum Leontius, & Theophylactus.

34 *Quæretis me, & non inuenietis, & vbi ego ſum, vos non poteſtis venire.*) Manifeſtum etiã eſt hoc loco verbum *ſum*, pro ero, &, *poteſtis*, pro poteritis poſitũ eſſe, id exigente ſententia. Omnis hoc loco quæſtio eſt, quomodo ſacerdotes, & Phariſæi, quibus hæc dicebantur, Chriſtum eſſent poſt mortẽ quæſituri, quem non modò non videntur quęſiuiſſe, ſed vſq; & vſque perſecuti eſſe. Maior pars veterũ interpretum Chryſoſt. Leontius, Theophyl. & Euthym ſenſum eſſe putant fore, vt poſt Ieroſolymitanæ vrbis excidium intelligentes eam ſibi calamitatem ob occiſum iniquè Chriſtum euenisſe, eum ſibi, quẽ offenderãt, auxiliatorem quęrerẽt. Quam interpretationẽ res ipſa non probat; nec enim ex vlla conſtat hiſtoria Iudęos poſt Ieroſolymitanũ excidium Chriſtum quæſiuisſe, & conſtat re ipſa vſq; ad hodiernum diem odio illum

habuisſe.

habuiſſe. Aliam idem Chryſoſt, & Theophylact. explicationem adhibent, quæſiſſe Chriſtum mulieres, quæ cum ad mortem euntem plangentes ſequebantur. At illæ inuenerunt. Auguſtinus, & Beda, fore, vt poſt reſurrectionem videntes miracula, quæ eius diſcipuli facerent, ducti pœnitentia, atque dolore illum quærerent, quod nihilo magis probat euentus. Tunc enim in Chriſtum, & in eos, qui eius ſe diſcipulos profitebantur, maximè ſæuierunt, cum viderunt eius nomine tam multa fieri miracula. Malim Ruperti expoſitionem ſequi, quæſiuiſſe Iudæos poſt reſurrectionem Chriſtum, non vt crederenr, ſed vt maximè perſequerentur, eiúſque nomen abolerenr; ſed non inueniſſe, quia abolere non potuêre. Mihi tamen proprius, atque germanus ſenſus alius videtur eſſe, quem, ni fallor, Theodorus Heracleenſis ſolus inrer graues auctores animaduertit, *Adhuc modicum tempus vobiſcum ſum*, citò moriar, citò ex viuis in cęlum emigrabo; itaque etiamſi me quęratis, non reperietis, quia vbi ego ero, vos non poteritis venire. Quod non ideo dicit, quòd Iudęi ſe re vera quęſituri eſſent, ſed quòd, quamuis quęrerent, inuenturi non eſſent. Nihil ergo aliud hæc phraſis ſignificat, quàm Chriſtum de terris ſublatum iri, ita vt inter viuos reperiri non poſſit. Solent ad hunc modum Hebræi loqui (nam & hîc Hebraiſmus eſt) cùm ſignificant perijſſe, aut non extare in terris, aliquid Pſal. 9. 35. *Quæretur peccatum illius, & non inuenietur.* Pſal. 36. 10. *Quæres locum eius, & non inuenies.* Iſai. 41. 12. *Quæres eos, & non inuenies, viros rebelles tuos; erunt quaſi non ſint.* Oſee 2. 7. *Sequetur amatores ſuos, & non apprehendet eos, & quæret eos, & non inueniet.* Cum dicit, *Vbi ego ſum, vos non poteſtis venire*, indicat eos nunquam in cælum introituros, ſed deſcenſuros cum damnatis in infernum.

Luc. 23. 27.

Theodor. Heracle. vera expoſitio.

Hebræorũ idioma de rebus, quæ perierunt, vel nõ extãt in terris.

35. *Dixerunt ergo Iudæi ad ſemetipſos.*) G. πρὸς ἑαυτούς, inter ſeipſos, non dixerunt Chriſto, ſed inter ſe tantùm alij alijs immurmurarunt.

Quò hic iturus eſt, quia non inueniemus eum?) In quem tam remotum locum abiturus eſt, vt inuenire eum nequeamus? Aut, quoniam tam longè eſt abiturus, quòd dicit nos ſe inuenturos non eſſe? Vtrumque enim ſenſum dictio ὅτι, *quia*, habere poteſt ad ſimilitudinem Hebraicæ, כִּי 2. Reg. 7. 18. *Quis ego ſum Domine Deus, & quæ domus patris mei, quia adduxiſti me huc vſque*, id eſt vt me in regiam eueheres dignitatem. Simile exemplum ſupra cap. 2. 18. & Matth. 8. 27. Quod dicunt, *Hic*, non appellantes Chriſtum, contemptus eſt, vt ſuprà ver. 11.

Nunquid in diſperſionem gentium iturus eſt, & docturus gentes?) Diſperſionem gentium quidam interpretantur Iudæos, qui inter gentes diſperſi erant, vt Iacob. 1. 1. & 1. Petri 1. 1. Non mala prorſus eſſet interpretatio, niſi & auctorem haberet malum, & ſequẽtibus verbis repugnaret; cùm enim dicant, *Et docturus gentes*, non dubium, quin gentes ipſas diſperſionem vocent. Quemadmodum Chryſoſt. Cyril. Auguſt. Leontius, Beda, Theophylact. Euthym. Rupertus exponunt. Id etiam ex eo conſtat, quòd hoc velut accuſando dicant, quòd ad diſperſionem iturus eſſet. Non poterant autem accuſare, quòd ad Iudæos iret, qui inter gentes diſperſi erant; ſed poterant accuſare, quòd iret ad gentes, quibuſcum non licebat verſari viro Iudæo. Cauſam, quam ob rem Iudæi gentes diſperſionem appellẽt, hanc Chryſoſt. Leontius, Theophylact. & Euthym. adducunt, quòd Iudæi olim in

Et Caluinũ & Bezã in Ioan.

Gentes cur diſperſio vocantur.

A vna omnes Palæſtinæ regione collecti fuiſſent quod ſingulari ducebant laudi, gentes verò toto terrarum orbe quaſi errabundæ diſperſæ eſſent. Itaque & illũ Iacobi 1. 1. & illum 1. Petri 1. 1. locũ ad eundem modum interpretari licet, vt diſperſio illic non Iudæorũ, ſed gẽtium intelligatur, in qua illi Iudæi, aut Chriſtiani eſſent, ad quos illi epiſtolas ſcribebant eas, quas καθολικάς, vniuerſales, aut ἐγκυκλίους circulares Græci vocant, quæ ad totum terrarũ orbẽ ſcribebantur, quem Hebraica phraſi diſperſionem vocat. Nihil terra ſublimius Iudęi carnales homines cogitabant; nullum
B locum, quò Chriſtus ire poſſet, ipſi non poſſent, niſi diſperſionem gentium, quò nefas ſibi eſſe ducebant ire; de cælo nulla apud illos mentio, nulla cogitatio. Atqui cęlum erat, quò illi niſi acta priùs pœnitentia ire non poterant; diſperſio verò gentium, in quam paullo poſt euerſis à Romanis Ieroſolymis in ſeruitutem venditi ituri erant.

37. *In nouiſſimo autem die magno feſtiuitatis.*) Diximus ver. 2. tabernaculorũ feſtũ per dies ſeptẽ ſolitũ celebrari. Primus ergo, & vltim⁹, id eſt ſeptim⁹, vt Theophyl. & Euthym. volũt; aut octauus, qui ſeptẽ adijcie-
C batur, vt cõſtat Leuit. 23. 36. dies erat celeberrim⁹, ſex intermedij minùs celebres, propterea vocat Euãgeliſta vltimũ diem magnũ diem feſtiuitatis. Notauit autem diem, vt indicaret in maxima hominũ frequẽtia dixiſſe Chriſtũ, *Si quis ſitit, veniat ad me, & bibat.* Vero ſimile enim eſt vltimo die feſti, cùm celeberrimus eſſet, maiorem cõcurſum hominum fuiſſe. Ea ipſa de cauſa Chriſtus copioſiùs quàm alio die, & quia maior frequẽtia erat, & quia vltimus erat dies, nec aliud tam cõmodum habiturus erat tẽpus, & quia omnes poſtridie in ſuã quiſque domũ diſceſſuri erãt, diſſeruit, & valde clamauit, vt exaudire omnes poſſent. *Volebat*, inquiũt Chryſoſt. & Euthym. *domũ abituris via-*
D *ticũ dare.* Præbuit exẽplum cõcionatoribus, vt in extrema potiſſimùm parte cõcionis aliquid inprimis vtile dicant, quod abituri ſtatim auditores quaſi nouiſſima verba perpetuò recordentur. *Scrupulũ*, inquit ille, *abeunti*. Quòd ſtetiſſe dicit Chriſtũ, etſi Hebræorũ phraſi multa poteſt alia ſignificare, vel aggreſſum loqui, & magno, cõſtantique animo locutũ, quẽadmodum nõnullis iã in locis expoſuimus; tamen hîc potiùs videtur ſignificare Chriſtũ ſtetiſſe in loco edito, atque cõſpicuo. Hoc enim ipſum eo pertinebat, quo ille pertinebat clamor; hic vt ab omnibus audiretur,
E illud, vt ab omnib⁹ cõſpiceretur, atque cõſpectus faciliùs etiã intelligeretur. Aliã etiã ſignificationẽ ille habebat clamor, vt oſtẽderet Chriſt⁹ ſe nihil occultè dicere, *Ego*, inquit, *palã locutus ſum*; & loqui ex intimis animi ſenſibus; clamamus enim, cũ ſeriò, & magno loquimur ſenſu. *Clama ne ceſſes, quaſi tuba exalta vocem tuam.* Sic concionator debet dicere, ſic clamare, cùm opus eſt, vt appareat ipsũ ex animo loqui. Putant etiã Chryſoſt. Theophyl. & Euthym. propterea clamaſſe Chriſtũ, vt oſtenderet ſe neminẽ timere, ſed liberè & cõfidẽter loqui, quod ipſum cõcionatoris Chriſtiani documentũ eſt. *Tu ergo accinge lũbos tuos, & ſurge, & lo-*
F *quere ad eos omnia, quæ ego præcipio tibi: ne formides à facie eorũ, nec enim timere te faciam vultũ eorũ* Ierem. 1. 17. *Ecce dedi faciem tuam valentiorem faciebus eorum, & frontem tuam duriorem frõtibus eorũ.* Ezech. 3. 8. Hoc erat, quod poſtulabat D. Paulus Epheſ. 6. 19. vt ſibi daretur *ſermo in apertione oris cum fiducia, notum facere myſterium Euangelij.* Cùm ergo Iudæi Chriſtum occidere voluiſſent, & eorum adeſſent miniſtri, vt eum compre-

Exemplum dat Chriſtus cõcionatoribus imitãdum, in multis.

Cic. 4. de finib.

Inf. c. 18. 20.

Iſai. 58. 1.

henſum ad ſacerdotes ducerẽt, oſtendit ſe in medio periculo ſine metu verſari,&quo illi magis impedire volunt,ne loquatur,magis clamat, quaſi triumphum de illis agat. *Si quis ſitit, veniat ad me, & bibat.* Aperit, & oſtendit omnibus fontem gratiæ ſuæ, ex quo, qui non biberit,ſaluus eſſe non poſſit. Sępe ſe Chriſtum per metaphoram fonti,flumini,aquæ ſolere comparare nemo neſcit, & nos ea de re cap.4.13. 15. copiosè diſſeruimus. Cur ea ipſa metaphora hoc loco vſus fuerit,ratio quæri poteſt, nam cap.4.13. vt ſe fontem, aut aquam appellaret, ex re ſubiecta occaſionem habuit.Erat iuxta fontem Iacob,petierat aquam à muliere Samaritana,excuſauerat illa ipſum eſſe Iudęum, cui non liceret à Samaritana potum petere. Hic nullam videmus eiuſmodi occaſionem habuiſſe. Probabilis eſt multorum opinio voluiſſe ad Iſaiæ locum alludere,cap.55.1. *Omnes ſitientes venite ad aquas.* Quod ſi, vt eſt probabile, & verum eſt, non dubium quin propterea de ſe tanquam de fonte aliquo, aut flumine locutus fuerit. Sed quia certum hoc non eſt,non eſt ſuperuacaneum aliam quærere rationem. Volebat ſe Chriſtus docere omnibus publicè hominibus ad ſalutem propoſitum eſſe; erat conſentaneum, vt ſe rei maximè publicæ, vnde omnium ſalus, & vita pendeat, compararet. Nihil magis eiuſmodi eſt, quàm fons publicus, aut flumen, vnde omnes, qui volunt, bibunt, nemine prohibente. Propterea ergo ſe comparauit fonti. Volebat etiam docere ſe non inuitis, & repugnantibus, ſed volentibus, cupientibus, & vehementer deſiderantibus profecturum. Solet autem, quemadmodum capite 4.15. diſſeruimus, per ſitim vehemens deſiderium ſignificari, quia vehementiſſimus eſt bibendi appetitus,cùm ſitimus. *Quemadmodum deſiderat ceruus ad fontes aquarum, ita deſiderat anima mea ad te Deus. Sitiuit anima mea ad Deum fontem viuum.* Propterea non abſolutè dicit, Venite omnes ad me, ſed, *Si quis ſitit, veniat ad me, & bibat;* ſicut apud prophetam, *Omnes ſitientes venite ad aquas;* notarunt hoc Chryſoſtomus, Euthymius, & Ammonius in Catena Græcorum, & Theodoritus in comment. in c. 5.poſt. epiſtolæ ad Theſſal. & Hieronymus lib. 1. aduerſus Iouian.

Cur Chriſtus fonti ſe compararet.

Pſal.42.2.3.

Iſai.55.1.

38. *Qui credit in me, ſicut dicit ſcriptura, flumina de ventre eius fluent aquæ viuæ.*) Ratio, conſequentiáque verborum poſtulare videbantur, vt diceret, Qui venit ad mę,& bibit: Dixerat enim, *ſi quis ſitit, veniat ad me;* ſed id ipſum dixit clariùs. Nam venire ad eum,& bibere, erat credere, ideo dicit, *qui credit in me.* Duplex hic quęſtio; altera, quomodo intelligendum ex ventre credentium flumina fluere aquę viuę; altera, vbi hoc ſcriptura dicat? Priorem quęſtionem c.4.14. magna ex parte explicauimus.Breuiter tamen ſenſus indicandus eſt. Nihil aliud ſignificat, quàm animam eius, qui in ſe crediderit,omni gratiæ copia abundaturam eſſe, nihil illi defuturum. Intelligit, qui crediderit,non quemadmodum *dæmones credunt, & contremiſcunt;* ſed qui crediderit, quemadmodum credere oportet, ita vt cum fide coniunctam habeat caritatem, vt c.4.14. diſputauimus. Hanc, quam diximus, copiam duobus verbis declarauit,& quòd vocat, *flumina*, plurali etiam nomine, non contentus flumen appellare,vt Origen. hom.12.in Numeros,Chryſoſt. Leontius,& Euthym. & Ambroſ.lib.10.epiſt.82.obſeruarunt;& quòd dicit *fluent*, quo verbo,vt ait Ammonius, indicat, qui in ſe credere voluerint, non id tantùm habituros gratiæ,cęleſtiúmq; donorũ,quantum ſatis ſibi ſit,ſed ita etiam abundaturos,vt poſſint ea cum aliis hominibus cõmunicare.Hęc ſumma eſt. Si quis vult ſingula ſubtiliter excutere, dicat Chriſtum ſe ipſum fontem appellare, vt Pſal.35.10. *Apud te eſt fons vitæ;* ex quo fonte qui biberit, id eſt, qui in illum crediderit,in eius animo hauſtã,acceptãq; gratiã ita natura ſua creſcere, ita exundare, vt ex paruo fonte,quem biberat, multa, magnáq; flumina erumpere videantur:ſicut ſolent magna flumina ex nõ magnis ſępe fontibus originem trahere. Itaq; quod dixerat cap. 4. 14. *fiet in eo fons aquæ viuæ ſalientis in vitam æternam,* dicit hìc, *flumina de ventre eius fluent.* Auguſt. & Beda per flumina redundantem caritatem intelligunt. Alij lętitiam ſpiritualem, vt Ammonius,& Baſilius in Pſal.45.ſic interpretans,quod eodem dicitur Pſalmo ver. 5. *fluminis impetus lætificat ciuitatem Dei.* Et quidem flumen illud in Apocalypſi cap. 22. 1. ſplendidum vt cryſtallus, quod per mediam illam cæleſtem ciuitatem interfluebat, non dubium, quin copioſam beatorum ſignificet voluptatem. Alij doctrinam euangelicam, quam, qui perfectè in Chriſtum credebant, quemadmodum Apoſtoli, tanquam flumina apertis fontibus emittebant,vt Ambroſ.lib.10. epiſt.82. & Gregorius lib.18. in Iob, c.22. & hom.10. in Ezechiel. & Elias Cretenſis in orat.4.Gregor.Nazian.de Theologia, & Rupertus in cõment. ad hunc locũ. Verus eſt ſenſus,quem ſupra tetigimus, quémque Chryſoſt. Leontius,Origen. hom.12.in Numer. Hilarius in comment. in Pſal.64. & Hierony. q.9.ad Hedib.& Euthym.hoc loco tradiderunt, *flumina*, gratię, & omnium donorũ Spiritus ſancti abundantiam ſignificare. Id enim ſtatim Euangeliſta declarat, *Hoc,* inquit, *autem dixit de ſpiritu, quem accepturi erant credentes.* Et manifeſtum eſt idem Chriſtum hoc loco nomine fluminis, & c.4.14. nomine fontis *aquæ viuæ ſalientis in vitam æternam* ſignificare voluiſſe;illic autem, vt ibidem probauimus, dubium non eſt,quin nomine fontis aquę viuę Spiritus ſancti gratiam intellexerit. Per ventrem Hebraico idiomate intimam hominis partem intelligit,id eſt rationem, & voluntatem, vt Elias Cretenſis exponit;aut,quod idem valet,cor, qui quaſi venter animę eſt, vt Gregor. Nyſſen. hom. 14.in Cant. Chryſoſt. Leontius, Theophylact.& Euthym.interpretantur; aut,quod eodem redit, animi conſcientiam, vt Auguſt.& Beda volunt,quę hoc eſt in animo,quod venter in corpore.Cur autem nomine ventris hoc loco Chriſtus potiùs,quàm alio idem ſignificante vſus fuerit, non eſt difficilis coniectura. Loquebatur de potu, *Si quis ſitit, veniat ad me, et bibat,* & ſolet potus in ventrẽ primùm deſcendere, & inde omnes corporis partes per venas, quaſi per flumina rigare. Aliquanto difficilior ſecunda quęſtio eſt. Hic vnus eſt locus ex multis,quos ſolet Hieronym. in exemplũ producere,vt doceat Chriſtum, & Apoſtolos multa ex Hebraica citaſſe veritate, quæ in Septuaginta verſione non reperiantur. Sic ille lib.2. contra Ruffinum,& in comment.in c.6.Iſaiæ,& in prologo in Pentateuchum, & in lib.Paralipomenon. Vtinam eadem indicaſſet opera, vbinam hoc teſtimonium in Hebraicis libris reperiretur. Nihilò enim magis in Hebraicis nunc, quàm in Græcis inuenimus libris. Rupertus, D. Thomas, & alij nonnulli Latinorum interpretum ex Prouerb. cap. 5. 15. 16. teſtimonium ſumptum eſſe putant; idémque Hieronymo tribuitur, *Bibe aquam de ciſterna tua, & fluenta putei tui. Deriuentur fontes tui foras, & in plateis aquas tuas diuide.*

Quomodo ex ventre credentiũ flumina fluent.

Iaco. 2. 19.

Ventrem Hebræi intimam hominis partem appellant.

Ex quo ſcripturæ loco hæc citata ſint.

Sed hic locus non minùs apud Septuaginta, quàm apud Hebræos legitur; itaque credibile non eſt Hieronymum eum locum deſignare voluiſſe: præterquam quòd eo loco non de Spiritus ſancti donis, ſed de vxore, & liberis agebatur. Alij referunt ad locum Iſaiæ. 55. 1. *Omnes ſitientes venite ad aquas.* Alij ad illud eiuſdem Iſaiæ. c. 48. 21. *Non ſitierunt in deſerto cùm educeret eos; aquam de petra produxit eis, & ſcidit petram, & fluxerunt aquæ*, vt videtur ſentire Cyprianus epiſtola. 62. Leontius, Chryſoſt. Theophylactus, & Euthymius referunt ad verba præcedentia, *Qui credit in me, ſicut dicit ſcriptura*, & poſita diſtinctione legunt, B *flumina de ventre eius fluent.* Atque ea ipſa lectio poteſt duplicem habere ſenſum, aut qui credit in me, non quocunque modo, ſed quomodo ſcriptura credendum eſſe docet, tanquam in verum filium Dei, verum Deum, verum Chriſtum, verum redemptorẽ, vt Theophylactus exponit: aut quemadmodum alij, qui credit in me, ſicut ſcriptura dicit, omnes in me credere oportere. Placeret mihi hæc lectio, & vtraque eius interpretatio, ſi meliorem quæſtionis exitũ non reperirem. Sed probabilior mihi, & ab omni difficultate magis expedita eorum videtur eſſe ſen- C tentia, qui exiſtimant his verbis, *flumina de ventre eius fluent*, ad ſcripturam alludi, non quòd hæc eadem verba in vllo veteris teſtamenti loco reperiatur, ſed quòd ſenſus idem non vno, ſed multis apud prophetas locis ſit. Quid enim aliud ſibi Deum velle, quoties pollicetur, ſe Spiritum ſanctũ largiter in omnes homines effuſurum, aut nomine ſpiritus, vt Ezechiel. 11. 19. & 36. 25. & 39. 29. aut nomine aquarum, vt Ezechiel. 36. 24. Iſaiæ. 44. 3. & 55. 1? Hoc ipſum videtur Euangeliſta declarare voluiſſe, cùm addidit, D *Hoc autẽ dixit de ſpiritu, quem accepturi erant credentes.* Nã quaſi diuinaret fore, vt erraret per ſcripturam lector quęrẽs, vbinam ea eſſent verba; monuit non verba quærẽda eſſe, ſed ſenſum, non de aquis, ſed de Spiritu ſancto locutum fuiſſe.

Vera expoſitio.

39. *Nondũ enim erat ſpiritus datus, quia Ieſus nondũ erat glorificatus.*) Græci habent οὔπω γὰρ ἦν πνεῦμα ἅγιον, nõdum enim erat Spiritus ſanctus. Atque ita & codices non ſolùm impreſſi typis, ſed etiam manu ſcripti omnes, quos videre contigit, & auctores item omnes Græci legunt, Chryſoſtom. Athanaſius, & Cy- E rillus, Ammonius in Græcorum Catena, Leontius, Theophylactus, & Euthymius in comment. Quin ex Latinis etiam Hieron. q. 9. ad Hedibiam videtur ita legiſſe, &, vt nonnulli volunt. Auguſtinus tract. in Ioan. 21. Sunt & nonnulli Latini codices, qui ita legant, alij, qui cùm legant *datus*, tamen id ipſum nomen veru cõfodiant. Sed nec dubito noſtrũ interpretẽ legiſſe *datus*, nec verã eam eſſe lectionẽ; itaq; ſi vel oẽs codices aliter legerent, emendãda lectio eſſet F coniectura ſententiæ, quæ id haud dubiè poſtulat, vt legamus *datus*. Adde quòd Syri ita legũt, & antiquiſſimus ille, ac celeberrimus Vaticanus codex Græca ſcriptus manu, qui vnus inſtar eſt omniũ. Auctores etiã Latini veteres Didymus lib. 2. de Spiritu ſancto, Auguſt. tract. in Ioan. 32. & lib. 4. de Trinitate cap. 20. & lib. 83. qq. q. 62. & Leo ſer. 2. de Pẽtecoſte. Quid ergo eſt, *nondum erat Spiritus datus, quia Ieſus nondũ erat glorificatus?* Notatur cauſa cur Chriſtus *de ſpiritu, quẽ accepturi erant credentes*, nõ tanquã de re præterita, aut prȩſenti, ſed tanquã de futura locutus fuerit, *flumina de ventre eius fluent.* Eius rei cauſam reddit Euangeliſta, cùm dicit, nondum ſpiritum fuiſſe datum; ſed

A dandum fuiſſe poſtea. Eodémque modo illa altera lectio, ſi cui eam ſequi placet, interpretanda eſt. *Nondum erat ſpiritus*, ſub. *datus*, aut ἐν αὐτοῖς, *in illis*, quemadmodum quidam codices Græci habent. Quæſtionem Auguſtinus, & Beda mouent; quo modo dicatur nondũ ſpiritus datus eſſe, cùm idẽ ante ſpirit^9^ in prophetis fuerit? *Non enim alium ſpiritum*, inquit Auguſtinus, *prophetæ habuerunt, qui Chriſtum venturum prænuntiauerunt.* Reſpondent datum quidem fuiſſe ante, ſed non viſibiliter, non tam largiter, quàm poſtea datus eſt; ita vt ſi prior illa largitio cum ſecũda com- B paretur, ne datus quidem ante fuiſſe videatur. *Nuſquã enim*, ait Auguſtinus, *legimus antea congregatos homines accepto Spiritu ſancto linguis omnium gentium locutos fuiſſe. Poſt reſurrectionem autem ſuam, primùm quando apparuit diſcipulis, dixit illis. Accipite Spiritum ſanctum: de hoc ergo dictum eſt. Nondum erat ſpiritus datus, quia Ieſus nondum erat glorificatus.* Sic Auguſtinus, & Beda. Quanquam ego non ad illum locum refero, vbi inſufflans in Apoſtolos dixit, *Accipite Spiritum ſanctum* Ioan. 20. 22. ſed ad diem Pẽtecoſtes, cùm Spiritus ſanctus ſpecie linguarum & ignis in Apoſtolos effuſus eſt Act. C 2. 2. Illa enim flumina fuerunt, quę ſtatim ex ventre, id eſt ex intimis Apoſtolorum ſenſibus fluere cœperunt; tunc omnes primùm impleti dicuntur Spiritu ſancto. Priùs verò cum in illos inſufflauit, non viſibiliter, neque tam copioſè dona illis dedit Spiritus ſancti; ſed poteſtatem tantùm, & gratiam Spiritus ſancti dedit ad remittenda peccata. Sed duplex etiam de hac ipſa re quæſtio eſt. Altera, quid ſit glorificari Chriſtum; altera, cur ſpiritus datus non eſſet, quia ille glorificatus non erat. Glorificationem Chriſti plerique reſurrectionem eius interpretantur, vt Au- D guſtinus, & Beda. Alij modico diſcrimine ſententiæ crucem ipſam; per eam enim glorificatum Chriſtũ, vt Leontius, Theophylactus, Euthymius, & Rupertus. Alij aſcenſionem in cælum, qua perfectam illam accepit gloriam, vt exaltaretur, ſederétque *ad dexteram Patris*, & daretur *illi nomen, quod eſt ſuper omne nomen.* Hoc verum. Hanc enim ipſam rationem reddit alibi Chriſtus, cur dandus ſpiritus eſſet, quòd ipſe eſſet in cælum abiturus, & ſi non abiret dandus non eſſet. *Si non abiero*, inquit, *paracletus non veniet ad vos; ſi autem abiero, mittam eum ad vos.* c. 16. 7. Sic interpreta- E tur Leo ſer. 2. de Pentecoſte. *Domini*, inquit, *aſcenſio dandi ſpiritus fuit ratio; quem ille neceſſe eſt, vt neget datum, qui ad conceſſum paternæ dextræ verum in Chriſto hominem neget eſſe prouectum.* Secunda quæſtio variè etiam ab auctoribus explicatur. Chryſoſt. Theophylactus, Euthymius, quod ante Chriſti glorificationem inimici eſſemus Dei, & non conueniebat, vt inimicis daretur Spiritus ſanct^9^; poſt glorificationem autem amici facti ſumus, itaque dari nobis potuit. Sed hi F auctores Chriſti crucem, glorificationem eius vocant; quam opinionem cùm paullo ante refutauerimus; alia nunc ratio explicandæ quæſtionis quærẽda eſt. Auguſtinus, qui, vt modò diximus, reſurrectionem Chriſti eius glorificationem vocat, myſterium hoc in ea re eſſe putat. *Quare* inquit, *Dominus Spiritum, cuius maxima beneficia ſunt in nobis, quia caritas Dei per ipſum diffuſa eſt in cordibus noſtris, poſt reſurrectionem ſuam dare voluit? Quid ſignificauit? vt in reſurrectione noſtra caritas flagret, & ab amore ſeculi ſeparetur, vt tota currat in Deum.* Cauſam huius rei veram ipſe mihi Chriſtus videtur indicare cùm dicit, *Si enim non abiero, paracletus non veniet ad vos; ſi autem abiero, mittam eum ad vos.*

Quæſtio Auguſtini.

Tract. 32.

Ibidem.

Inf. 20. 22.

Quid ſit glorificari Chriſtum.

Matth. 16. 19 Philip. 2. 9.

Cur Spiritus ſanctus datus non eſſet.

Ad Rom. 5. 5.

Inf. 16. 7.

ad vos. Quaſi ſuperuacaneum eſſe docens duos ſimul eodem tẽpore paracletos Apoſtolis dari, cùm vnus ſatis eſſet; vnum autem, qui eos regeret, dari eſſet neceſſarium; ideo quamdiu ipſe, qui alter erat paracletus, vt ait c. 14. 16. cum Apoſtolis erat, ſuperuacaneũ eſſe videbatur alterum illis date. Cùm autem in cælum ipſe abiiſſet, fuit neceſſarium alterum mittere. Notant Theodorus Heracleenſis, Leontius, & Theophylactus Spiritum ſanctum hoc loco non diuinam ipſam Spiritus ſancti perſonam, ſed eius dona ſignificare, quæ fuerunt in Apoſtolos effuſa.

40. 41. 42. 43. *Ex illa ergo turba.*) Intelligitur, quidam ex illa turba; ſignificatúrque partitio, alios hoc, alios aliud dixiſſe. Hebraiſmus enim eſt, quo partitio deſignatur; vt Matth. 23. 34. *Ecce ego mitto ad vos prophetas, ſapientes, & Scribas, & ex illis occidetis, & crucifigetis, & ex eis flagellabitis in ſynagogis veſtris*, id eſt alios occidetis, alios flagellabitis. Sic apparet noſtrũ interpretem hoc loco legiſſe ἐκ τοῦ ὄχλου οὖν ἐκείνου ex turba ergo illa. Quanquam omnes nũc fere codices Græci legũt, πολλοὶ οὖν ἐκ τοῦ ὄχλου, multi ergo ex turba, cùm audiſſent hos ſermones, dicebant, *Hic eſt verè propheta*, οὗτός ἐστιν ἀληθῶς ὁ προφήτης, hic eſt verè propheta ille, additur enim Græcus articulus nomini prophetæ, quem quidam emphaticum eſſe putant, quo propheta ille, qui mittendus eſſe dicebatur, id eſt Chriſtus ſignificetur Deut. 18. 15. *Prophetam de gẽte tua, & de fratribus tuis ſicut me ſuſcitabit tibi Dominus Deus tuus.* Repugnat quod ſequitur, *Alij*, inquit, *dicebant, Hic eſt Chriſtus.* Illi ergo alij non dicebant eſſe Chriſtum, ſed verè prophetam. Itaque Græcus articulus aut otioſè ponitur, quemadmodum ſæpe apud Ioannem poni obſeruauimus, aut tantùm ſignificat non vulgarem, ſed eximiæ ſanctitatis, atque virtutis prophetam eſſe. Deſcribit deinde Euangeliſta varia multitudinis de Chriſto iudicia vſque ad ver. 44. alios dixiſſe non ſolùm prophetam, ſed verum etiam eſſe Chriſtum; alios Chriſtum eſſe non poſſe, qui Galilæus eſſet, cùm ſcriptura doceret ex genere Dauidis, & eius patria Bethlehem Chriſtum eſſe venturum. De qua re apud Matthæum c. 2. 6. diſputauimus. Rectè quidem illi iudicabant Chriſtum ex genere Dauidis, & ex oppido Bethlehem naſciturũ eſſe; ſed in eo errabant, quòd ignorarent etiam futurum eſſe Nazarenum, quæ vrbs in Galilæa erat. Eodem argumento vſus fuerat Nathanael, vt non facilè crederet eum eſſe Chriſtum. c. 1. 46. Et Phariſæi, atque ſacerdotes infra ver. 52. *Nunquid à Galilæa venit Chriſtus?* At quomodo ignorare illi poterant Chriſtum non eſſe Galilæum, ſed in oppido Bethlehem natum fuiſſe, præſertim cùm Bethlehem tam prope abeſſet ab Ieruſalem? Putant Chryſoſt. Theophylactus, & Euthym. ideo eos non ignoraſſe, ſed malitia, quam veram eius patriam eſſe ſciebãt, celaniſſe, & vſos fuiſſe vulgari fama, quòd Galilæus eſſet, vt probarent eum non eſſe Chriſtum. Probabilius eſt eos in Galilæa non ſolùm educatum, ſed natum etiã putauiſſe. Nam etſi in Bethlehem natus fuerat, tamẽ vix quiſquam id ſcire poterat, cùm in ſtabulo natus eſſet, & paullo poſt in Ægyptũ fugiſſet. Alia ex parte videbant omnes eius cognatos, omnes diſcipulos eſſe Galilæos, & ipſum fere ſemper in Galilæa habitare, Galilæo, vt vero ſimile etiam eſt, vti ſermone, & ab omnibus vulgo haberi, vocaríque Galilæum. Satis erat cauſæ cur errarent.

Hebraiſmus, quo partitio deſignatur.

44. *Quidam autem ex ipſis volebant apprehendere eum, ſed nemo miſit ſuper eum manus.*) Voluit Euangeliſta contraria vulgi in Chriſtum ſtudia deſcribere. Alij Chriſtum eſſe confitebantur; alij dubitabant; alij prophetam eſſe dicebant; alij ſeductorem; itaque manus in illum conijcere volebant; ſed nimirum nõ potuerunt, *quia nondum venerat hora eius*, vt dixerat ver. 30. Quod enim illic Ioannes dixit, hîc non dicens voluit à nobis intelligi.

45. *Venerunt ergo miniſtri.*) Qui à Phariſæis, & ſacerdotibus miſſi fuerant, vt Chriſtum comprehenderent.

46. *Nunquam ſic locutus eſt homo, ſicut hic homo.*) Hebraiſmus, nunquam ſic locutus eſt quiſquam. Multis locis notauimus Hebræos איש hominẽ pro quodam dicere, ſicut Latinos pro illo, *non noui hominem*, id eſt illum. *Qui ad Chriſtum capiendum ierant*, inquit Chryſoſto. *eius admiratione capti redierunt.* Obſeruauit idem Chryſoſt. Theophylact. etiam, & Euthymius, quantum inter Phariſæorum, & miniſtrorum animos diſcrimen fuerit. Sacerdotes, & Phariſæi homines docti, & in ſcripturis verſati, & qui nullis viſis miraculis Chriſtum agnoſcere, & in eum credere potuerunt, multa eius miracula viderant, (vt credibile quidem eſt) ſæpe docentem audierant, non ſolùm in eum non credebant, ſed odio etiam, & inuidia prouocati comprehendere, ac perdere volebant. Miniſtri nullo viſo miraculo, cùm ad eum comprehendendum irritatis animis miſſi fuiſſent, minima parte concionis eius audita in eum crediderunt; & ita quidem crediderunt, vt non ſolùm coram aliis, ſed etiam coram ipſis illis, à quibus miſſi fuerant, id eſt coram Chriſti hoſtibus confeſſi fuerint. Poterant (inquiunt auctores illi) ad Pontifices, & Phariſæos non redire, poterant cum Chriſto, in quem iam credebant, remanere; ſed maioris fidei, & libertatis fuit ad eos redire, qui ſe miſerant. Poterant, poſtquam ad eos redierunt, cauſam aliam obtẽdere, quamobrem eum non adduxiſſent; non potuiſſe, timuiſſe inclinatam in eum turbam: non id prætexunt, ſed, quod res eſt, liberè confitentur, *Nunquam ſic locutus eſt homo. Non enim quiſquam*, inquit Auguſtinus, & etiam Beda, *ſic loquitur homo; ille autem ſic locutus eſt, quia Deus erat, & homo.* Itaque videntur hi duo auctores exiſtimare miniſtros illos Chriſti diuinitatem cognouiſſe, eodémque fere modo Cyrillus exponit in Catena citatus Græca, ſed iam diximus, quid ea ſignificet phraſis. Meliùs Rupertus, non melior licet auctor, *Verè nunquam ſic homo locutus eſt. Homines quippe, quicunque ſapientiæ, vel ſcientiæ ſermonem habuerunt, de plenitudine huius omnes acceperunt.*

Hebraiſmus. Homil. 51. Quantum inter Phariſæos, & miniſtros diſcrimen fuerit. Tract. 33. lib. 8. in Ioan.

47. *Nunquid & vos ſeducti eſtis?*) Nunquid etiam vos, qui minimè ſeduci ab illo debebatis, cùm miniſtri noſtri ſitis, vnde aliquam vobis ſapientiam, aliquam prudentiam accedere oportebat, ſeducti tamẽ eſtis, ſicut & imperita iſta multitudo, quæ nullam ſcripturarum habet cognitionem? Hanc vim putat Leontius habere verba illa, *Nunquid & vos?* Poteſt & aliam habere emphaſim. *Nunquid & vos*, qui miſſi à nobis eſtis, vt eum comprehẽderetis, qui nobis potiùs, quàm illi credere debebatis, ſeducti tamen ab eo eſtis? Debuerũt, inquiunt Chryſoſtom. Theophylact. & Euthym. potiùs miniſtros interrogare, quidnam ille dixiſſet, quod tantopere mirati non prehendiſſent. Sed occæcati odio non id rogãt, ſed quaſi certò ſcientes nihil eum magnum, & admirabile dicere potuiſſe, miniſtros obiurgant, quòd

Homil. 51.

ſeducti ſint, quòd nimio erga eum ſtudio admirentur, quæ non modò admiranda non ſint, verum etiã reprehendenda. Notant ijdem auctores tres leniter Phariſæos miniſtros ſuos obiurgaſſe, ne ſi aſperiùs reprehendiſſent, ſe omnino relictis ad Chriſtum deficerent; ideo non tam malitiæ, quàm errori tribuũt, quòd tam honorificè de Chriſto loquantur, idque non affirmando, ſed dubitando dicunt, *Nunquid & vos ſeducti eſtis?*

Cur leniter miniſtros ſuos obiurgent Phariſæi.

48. *Nunquid ex principibus aliquis credidit in eum? aut ex Phariſæis?*) Non alio argumento Phariſæi conãtur miniſtris perſuadere credendum non eſſe Chriſto, quàm quòd nemo principum, aut Phariſęorum, penes quos iudicium, curàque eſſet religionis, in eũ crediſſet. Atqui hoc falſum erat; nam Nicodemus & Phariſęus & princeps Iudęorum erat, & in Chriſtum crediderat. c. 3. 1. etſi non publicè profitebatur. Et vt nemo crediſſet, non cõtinuò ſequebatur non eſſe in illum credendum; quin ſequebatur credendũ eſſe, cùm homines plebeij, qui nulla in Chriſtum ducerentur æmulatione, in illum crederent: ſoli principes, & Phariſæi non crederent, qui odio, qui inuidia impedirentur. Itaque dum hoc dicunt, ſeipſos, ſuámque incredulitatem magis, quàm turbam accuſant, quòd turba legis ignara ex ſolis miraculis, & doctrina commota in illum crederet; ipſi verò & audita cæleſti doctrina, & miraculis coram viſis, & legem ſcientes, in qua perſpicere eum poterant, nollent credere, vt Auguſtinus, Chryſoſtomus, Leontius, Beda, Theophyl. Euthymius aduertunt. *Qui non nouerant legem*, inquit Auguſt. *ipſi credebant in eum, qui miſerat legem; & eum, qui miſerat legem, contemnebant illi, qui docebant legem; vt impleretur, quod dixerat ipſe Dominus, Ego veni, vt non videntes videant, & videntes cæci fiant. Cæci enim facti ſunt Phariſæi doctores; illuminati ſunt populi neſcientes legem, & in auctorem legis credentes.* Experti tamen hoc tempore noſtro ſumus malo, quantum ponderis hoc argumentum vulgo habeat. Nemo eſt, qui non magnus, qui non ingenioſus, qui non doctus videri velit. Nulla res plures homines hac ætate in hæreſim impulit, quàm quòd cum nonnulli doctrina, & ingenio præſtantes hæretici ſua ſuperbia, non ſuo ingenio, non ſua doctrina facti eſſent, creditum vulgo eſt hęreticos omnes ingenioſos, & doctos eſſe. Opinióque ea apud multos inualuit, qui hæreticus non eſſet, eum ingenioſum, doctúmque eſſe non poſſe. At verò non magis hæc ratio homines prudentes, vt religioni hæreſim anteponerent, mouere debuit; quàm vt caſtitati impudicitiam præferrent, quòd plures vrbanas, elegantéſque mulieres, quàm ruſticas, & deformes impudicas eſſe videant. Nam neque elegantia, ſed elegantiæ ſtudium impudicitiam; neque ingenium, ſed ingenij ſuperbia hæreſim facit.

Nicodemus Phariſæus in Chriſtum crediderat.

Tract. 31.

Inf. c. 9. 39.

49. *Sed turba hæc, quæ non nouit legem, maledicti ſunt.*) Cùm turbam maledictam vocant, quia legem non nouit, alludunt, vt Rupertus exiſtimat, ad locum Deuteron. 27. 26. *Maledictus, qui non permanet in ſermonibus legis huius.* Ergo non noſſe legem, eſt legem non obſeruare.

50. *Dixit Nicodemus.*) Non dubium, quin Nicodemus Chriſtum à principum, & Phariſæorum furore voluerit liberare; ſed ita vt non id agere videretur, ne ſi ſuſpectus eſſe cœpiſſet, cauſam perderet. Crediderat in Chriſtum, & ab eo inſtitutus fuerat; redierat tamen ad officium Phariſæi permittente, opinor, Chriſto, vt eſſet etiam apud hoſtes, qui ſe defenderet. Non profitebatur ſe diſcipulum Chriſti, ſed Phariſæum, ſiue metu Iudæorum, ſiue vt magis ea ratione Chriſtum iuuaret. Conuenit aliquando aliquem eſſe Nicodemum, & Chriſtum ſuos apud hoſtes habere exploratores. Cõuenit, inquam, Eccleſię, conuenit Chriſto ſcienti ex malis noſtris bonum elicere; ipſis verò Nicodemis an conueniat, illi viderint; ego profeſſus, & publicus Chriſti diſcipulus eſſe malim.

51. *Nunquid lex noſtra iudicat hominem, niſi prius audierit ab ipſo, & cognouerit, quid faciat?*) Idem hic Hebraiſmus eſt, qui ſupra ver. 46. *Nunquid lex noſtra iudicat hominem*, id eſt quemquam. Sunt qui putent ad locum Deuter. 17. 8. & 19. 15. alludi, ſed nihil eiuſmodi ibi præcipitur; nec arbitror Nicodemũ teſtimonium vllum ſcriptum, ſed conſuetudinem citare legis, quæ neminem niſi auditum damnari patitur. Nec enim ea tam ſcripta lex eſt, quàm naturalis, quã apud omnes gentes ſeruatam legimus. *Si hominem Romanum* (inquit Paulus) *& indemnatum*, id eſt non auditum, atque conuictum, *licet vobis flagellare?* Act. 22. 25.

Hebraiſmus.

52. *Nunquid & tu Galilæus es?*) Sicut ille, qui amore deceptus patriæ eius patrocinium ſuſcipias. Non dicunt, Nunquid & tu diſcipulus eius es? quia diſcipulum eſſe non ſuſpicabantur. Nec ignorabant Nicodemum non eſſe Galilæum, ſed indicant eum adeo in Chriſtũ eſſe propenſum, vt ſi Galilæus eſſet. Quod dicunt, *à Galilæa propheta non ſurgit*, minùs ambiguè dictum eſt Græcè ἐγήγερται ſurrexit; id eſt lege omnem ſcripturam ſacram, nuſquam reperies vllũ vnquam ex Galilæa prophetã extitiſſe. Ex præteritis enim exemplis de futuro coniecturam faciunt non ſolùm Chriſtum Meſſiam, ſed ne prophetam quidẽ eſſe poſſe, cùm Galilæus ſit; quaſi argumententur, nullus vnquã ex Galilæa propheta extitit, ergo iſte, qui Galilęus eſt, propheta non eſt. Ineptum prorſus argumenti genus. Nam nec ſatis cõſtat nullum ante prophetam fuiſſe Galilæum; quin ſunt qui exiſtimẽt Debboram prophetiſſam Galilæam fuiſſe, quòd ex tribu Nephtalim, vel Zabulon fuiſſe videatur. Eſt tamen id ipſum incertum. Deinde ſi conſtaret, tamen quod argumẽti genus erat, priùs nullum ex Galilæa prophetam extitiſſe, nullum ergo deinceps exiſtere poſſe? Eodem enim argumento probarent, nec Eliã prophetam fuiſſe, quia ante illum nemo ex eius patria propheta fuerat; idémque de omnibus, qui aliquo in loco primi prophetę fuerunt dici poſſet; nã aliquem vbiuis fuiſſe primum neceſſe eſt.

53. *Et reuerſi ſunt vnuſquiſque in domum ſuam.*) Hic verſus nec à pleriſque antiquis legitur auctoribus, & in pleriſque Gręcis exemplaribus deſideratur. Sed ea de re initio ſequentis capitis ſumus diſputaturi. Quòd attinet ad ſenſum, voluit Ioannes declarare quid Nicodemi conſilium profuiſſet, vt diſſoluta congregatione ſacerdotum, & Phariſæorum, in ſuã quiſque domum abiret.

CAPVT

CAPVT VIII.

1. IESVS autem perrexit in montem Oliueti: 2. & dilucu-
lo iterum venit in templum, & omnis populus venit ad
eum, & ſedens docebat eos. 3. Adducunt autem Scribæ,
& Phariſæi mulierem in adulterio deprehenſam: & ſtatue-
runt eam in medio, 4. & dixerunt ei: Magiſter, hæc mu-
lier modo deprehenſa eſt in adulterio. 5. In lege autem
Leu.20.a. 10. Moyſes mādauit nobis huiuſmodi lapidare. Tu ergo quid
dicis? 6. Hoc autem dicebant tentantes eum, vt poſſent accuſare eum. Ieſus au-
Deu.17.b. 17. tem inclinans ſe deorſum, digito ſcribebat in terra. 7. Cum ergo perſeuerarent
interrogantes eum, erexit ſe, & dixit eis: Qui ſine peccato eſt veſtrum, primus in
illam lapidem mittat. 8. Et iterum ſe inclinans, ſcribebat in terra. 9. Audientes
autem vnus poſt vnum exibant, incipientes à ſenioribus: & remanſit ſolus Ieſus,
& mulier in medio ſtans. 10. Erigens autem ſe Ieſus, dixit ei: Mulier, vbi ſunt,
qui te accuſabant? nemo te condemnauit? 11. Quæ dixit: Nemo, Domine. Di-
xit autem Ieſus: Nec ego te condemnabo: Vade, & iam amplius noli peccare. 12.
1.Ioan.1.b. 8. Iterum ergo locutus eſt eis Ieſus, dicens: Ego ſum lux mundi: qui ſequitur me, nō
ambulat in tenebris, ſed habebit lumen vitæ. 13. Dixerunt ergo ei Phariſæi: Tu
de teipſo teſtimonium perhibes: teſtimonium tuum non eſt verum. 14. Reſpon-
dit Ieſus, & dixit eis: Et ſi ego teſtimonium perhibeo de meipſo, verum eſt teſti-
monium meum: quia ſcio vnde veni, & quò vado: vos autem neſcitis vnde ve-
nio, aut quò vado. 15. Vos ſecundum carnem iudicatis: ego non iudico quem-
quam: 16. & ſi iudico ego, iudicium meum verum eſt, quia ſolus non ſum: ſed
Deut.17. b.6.& 19.c. 15. ego, & qui miſit me, Pater. 17. Et in lege veſtra ſcriptum eſt, quia duorum ho-
minum teſtimonium verum eſt. 18. Ego ſum, qui teſtimonium perhibeo de me
Matt.18.b. 16. ipſo: & teſtimonium perhibet de me, qui miſit me, Pater, 19. Dicebant ergo
2.Cor.13.a 1 Heb.10.c. 28. ei: Vbi eſt Pater tuus? Reſpondit Ieſus: Neque me ſcitis, neque Patrem meum: ſi
me ſciretis, forſitan & Patrem meum ſciretis. 20. Hæc verba locutus eſt Ieſus in
gazophylacio, docens in templo: & nemo apprehendit eum, quia necdum vene-
rat hora eius. 21. Dixit ergo iterum eis Ieſus: Ego vado, & quæretis me, & in
peccato veſtro moriemini. Quò ego vado, vos non poteſtis venire. 22. Dicebāt
ergo Iudæi: Numquid interficiet ſemetipſum, quia dixit: Quò ego vado, vos nō
poteſtis venire? 23. Et dicebat eis: Vos de deorſum eſtis, ego de ſupernis ſum.
Vos de mundo hoc eſtis, ego non ſum de hoc mundo: 24. Dixi ergo vobis quia
moriemini in peccatis veſtris: ſi enim non credideritis quia ego ſum, moriemini
in peccato veſtro. 25. Dicebant ergo ei: Tu quis es? Dixit eis Ieſus: Principium,
qui & loquor vobis. 26. Multa habeo de vobis loqui, & iudicare, ſed qui me
miſit, verax eſt: & ego quæ audiui ab eo, hæc loquor in mundo. 27. Et non co-
gnouerūt quia Patrem eius dicebat Deum. 28. Dixit ergo eis Ieſus: Cum exal-
taueritis Filium hominis, tunc cognoſcetis quia ego ſum, & à meipſo facio nihil,

ſed

ſed ſicut docuit me Pater, hæc loquor: 29. & qui me miſit, mecum eſt, & non Rom.3.a.4
reliquit me ſolum: quia ego quæ placita ſunt ei, facio ſemper. 30. Hæc illo lo-
quente, multi crediderunt in eum. 31. Dicebat ergo Ieſus ad eos, qui crediderũt
ei, Iudæos: Si vos manſeritis in ſermone meo, vere diſcipuli mei eritis: 32. & co-
gnoſcetis veritatem, & veritas liberabit vos. 33. Reſponderunt ei: Semen Abra-
hæ ſumus, & nemini ſeruiuimus vmquam: quomodo tu dicis: Liberi eritis? 34. Rom.6.c.15.
Reſpondit eis Ieſus: Amen, amen dico vobis: quia omnis, qui facit peccatum, 2.Pet.2.d.19.
ſeruus eſt peccati. 35. ſeruus autem non manet in domo in æternum: filius autem
manet in æternum. 36. ſi ergo vos filius liberauerit, vere liberi eritis. 37. Scio
quia filij Abrahæ eſtis: ſed quæritis me interficere, quia ſermo meus non capit in
vobis. 38. Ego quod vidi apud Patrem meum, loquor: & vos quæ vidiſtis apud
patrem veſtrum, facitis. 39. Reſponderunt, & dixerunt ei: Pater noſter Abra-
ham eſt. Dicit eis Ieſus: Si filij Abrahæ eſtis, opera Abrahæ facite. 40. Nunc au-
tem quæritis me interficere, hominem, qui veritatem vobis locutus ſum, quam
audiui à Deo: hoc Abraham non fecit. 41. Vos facitis opera patris veſtri. Dixe-
runt itaque ei: Nos ex fornicatione non ſumus nati: vnũ patrem habemus Deum.
42. Dixit ergo eis Ieſus: Si Deus pater veſter eſſet: diligeretis vtique me. ego enim
ex Deo proceſſi, & veni: neque enim à me ipſo veni, ſed ille me miſit. 43. Quare
loquelam meam non cognoſcitis? Quia non poteſtis audire ſermonem meum. 44. 1.Ioã.3.b.8.
Vos ex patre diabolo eſtis: & deſideria patris veſtri vultis facere. ille homicida erat
ab initio, & in veritate non ſtetit: quia non eſt veritas in eo: cum loquitur men-
dacium, ex proprijs loquitur, quia mendax eſt, & pater eius. 45. Ego autem ſi
veritatem dico, non creditis mihi. 46. Quis ex vobis arguet me de peccato? Si
veritatem dico vobis, quare non creditis mihi? 47. Qui ex Deo eſt, verba Dei 1.Io.4.a.6.
audit. Propterea vos non auditis, quia ex Deo non eſtis. 48. Reſponderunt ergo
Iudæi, & dixerunt ei: Nonne bene dicimus nos quia Samaritanus es tu, & dæmo-
nium habes? 49. Reſpondit Ieſus: Ego dæmonium non habeo: ſed honorifico
Patrem meum, & vos inhonoraſtis me. 50. Ego autem nõ quæro gloriam meam:
eſt qui quærat, & iudicet. 51. Amen, amen dico vobis: ſi quis ſermonem meum
ſeruauerit, mortem non videbit in æternum. 52. Dixerunt ergo Iudæi: Nunc co-
gnouimus quia dæmonium habes. Abraham mortuus eſt, & Prophetæ: & tu di-
cis: Si quis ſermonem meum ſeruauerit, non guſtabit mortem in æternum. 53.
Numquid tu maior es patre noſtro Abraham, qui mortuus eſt? & Prophetæ mor-
tui ſunt. Quem te ipſum facis? 54. Reſpondit Ieſus: Si ego glorifico me ipſum,
gloria mea nihil eſt: eſt Pater meus, qui glorificat me, quem vos dicitis quia Deus
veſter eſt, 55. & non cognouiſtis eum: ego autem noui eum: Et ſi dixero quia
non ſcio eum, ero ſimilis vobis, mendax. Sed ſcio eum, & ſermonem eius ſeruo.
56. Abraham pater veſter exultauit vt videret diem meum: vidit, & gauiſus eſt.
57. Dixerunt ergo Iudæi ad eum: Quinquaginta annos nondum habes, & Abra-
ham vidiſti? 58. Dixit eis Ieſus: Amen, amen dico vobis, antequam Abraham
fieret, ego ſum. 59. Tulerunt ergo lapides, vt iacerent in eum: Ieſus autem ab-
ſcondit ſe, & exiuit de templo.

IN CAPVT VIII.

I. IESVS *autem perrexit in Mõtem oliueti.*) Monuimus extremo
capite ſuperiore vltimum eius
verſum, & hiſtoriam hanc to-
tam adulteræ in multis olim
Græcis, Latiníſque codicibus
deſideratam,hodiéque in non-
nullis Græcis deſiderari ; nam Latinorum vix quiſ-
quam modò non habet. Itaque ſolet inter recentio-
res interpretes de eius auctoritate diſputari. Atque
vtinam quidam eorum minùs fuiſſent liberi, & rem
certam non in dubio reliquiſſent ; quo etiam minùs
B digni ſunt venia, quòd ſi qua proferri poterant ar-
gumenta contra auctoritatem huius hiſtoriæ, ea vi-
deãtur ignorare. Vix enim alia adducti ratione ſunt,
quàm quòd Hieronymus lib.2. contra Pelag.ſcribat
eam in multis Græcis, & Latinis exemplaribus ha-
beri ; vnde colligunt in pleriſque non fuiſſe. Et non
viderant tamen veteres Græcorum codices, non vi-
derant Græcorum commentarios,quorum ſolus re-
centiſſimus Euthymius eam exponit. Atque is qui-
dem ipſe exponit ſic , vt eius auctoritatem magis
eleuet, quàm affirmet. Monet enim in emendatio-
ribus exẽplaribus non haberi, & in quibus habetur,
C obelo quaſi adiectitiam notatam eſſe. Teſtatur prę-
terea neminem Gręcorum interpretum eam expo-
ſuiſſe, ſe tamen idcirco exponere decreuiſſe, quòd
etiamſi legitima non ſit, tamen vtilitate non careat.
Et verò conſului veteres Gręcorum codices multos,
nullus ex manu ſcriptis habebat pręter vnum,inquo
Leontij ſunt commentarij ; & ille ipſe ita habebat,
vt tota hiſtoria veru transfoſsa eſſet, & Leontius ne
mentionem quidem de ipſa vllam faceret;ſed ea prę-
terita, reliqua explicaret. Non habebat antiquiſſi-
mus ille Vaticani codex, quem ſępe nominauimus:
D non Gręca Catena, in qua cũ tres & viginti auctores
ſint, nemo eius meminit. Habemus Gręcos impreſ-
ſos multos Origenem,Clementẽ Alexand.Chryſoſt.
Nonnum, Theophylact. nemo eorum legit, cùm
Chryſoſt. & Theophylact. ſcripſerint in totum Io-
annem commentarios. Quò magis vero ſimilis eo-
rum eſt coniectura, qui ſuſpicãtur exemplum huius
adulteræ, quod à Chryſoſtomo homil. in Ioannem
60.inter alia profertur, vt probet ſolitos Phariſæos
malo Chriſtum animo interrogare, ab aliquo fuiſſe
additum. Certè Euſebius extremo libro 3. hiſtoriæ
E Eccleſiaſticę, cap.39. hanc hiſtoriam in libris Papię
ſcriptam fuiſſe dicens, eandémque in Euangelio ſe-
cundùm Hebræos reperiri, nulla de Ioannis Euan-
gelio mentione facta haud dubiè indicat non eſſe
Ioannis. Sed hæc omnia minùs habent ponderis,
quàm vna auctoritas Eccleſiæ, quæ per Concilium
Tridentinum,non ſolùm libros omnes, quos nunc
habet in vſu,ſed ſingulas etiam eius partes tanquam
F canonicas approbauit. Qua ratione non modò
hanc hiſtoriam canonicam eſſe, ſed etiam à Ioanne
fuiſſe ſcriptam, eiúſque Euangelij partem eſſe de-
clarauit. Vt nullus prorſus iam aut dubitationi, aut
eorum coniecturis locus ſit, qui aut ex apocrypho
Hebræorum Euangelio in hunc locum ſuſpicantur
fuiſſe tranſlatam ; aut ſcriptam quidem à Ioanne,

Seſſ. 4. decre. de Canonicis ſcripturis.

A poſteaquam Euangelium edidiſſet, recordato à ſe
prætermiſſam, aut ab alio quo ex Papia eius inſer-
tam Euangelio, & ab eo tanquam veram approba-
tam ; ideóque in quibuſdam reperiri exemplaribus,
in aliis non reperiri. Nihil enim horum de eo, qui
Spiritu ſancto afflatus ſcripſerit, dici poteſt. Ad Ec-
cleſiæ auctoritatem multorum etiam veterum co-
dicum auctoritas accedit, quemadmodum teſtatum
Hieronymum diximus. Ammonius etiam Alex. an-
tiquiſſimus auctor in Harmonia Euangelica eam
ponit. Ponit etiam in Synopſi Euangelij Ioannis. D.
Athanaſius, & ipſe Græcus auctor. Citatur, vt dixi-
B mus, à Chryſoſtomo hom.in Ioannem 60.magíſque
probabile eſt eum propterea nõ illuſtraſſe hoc loco
commentariis, quòd facilem eſſe iudicauerit ; aut
quòd ille, qui in eius Eccleſia legebatur, codex eam
non haberet, (nam eius in Ioannem commentarij
homilię ad populum habitæ ſunt) quàm ab aliquo
in homil.60.inſertam. Quis enim hoc credat? Cita-
tur ab Ambros.lib.3.de Spiritu ſancto cap.2.& lib.7.
epiſt. 58.& lib.9.epiſt. 76. Tractatur multis locis ab
Aug.non ſolùm hic tract.33. ſed etiam ſer.47.de ver-
bis Domini,& lib.2.de adulter.coniug. c. 6. & 7. &
lib.de vera,& falſa pœnitentia. c. 13. & epiſtola 54.&
C lib.4.de conſens. Euang. c. 10. Tractatur à Proſpero
in lib. de promiſſion. p. 2. c.22. Tractatur à Gregor.
lib.1.Moral.c.6.& lib.14. c.15. Vtitur ea hiſtoria tan-
quam Euangelico teſtimonio Idacius ad refellẽdam
Arianorum hæreſim in lib.cõtra Varimadum.Quin
& Hieronym. lib. 2. contra Pelag. minimè eo teſti-
monio ad refutandos Pelagianos vſus fuiſſet, niſi
putaſſet eſſe canonicum,quamuis in multis Græcis,
Latiníſque codicibus non reperiretur. Denique
Sedulius,qui multa alia ab Euangeliſtis ſcripta præ-
terire ſolet, hanc hiſtoriam minimè præteriit, ſed
D copioſo,& eleganti carmine deſcripſit. Adde quód ſi
vltimum verſum capitis ſeptimi, & hiſtoriam hanc
totam deleas, vix bene reliqua hærere videbũtur ; ita
verò & tota cum cæteris hæret hiſtoria,& cętera in-
ter ſe quaſi vinculo quodam colligat, vt minimè in-
ducta aliunde, ſed ipſo in loco nata eſſe videatur.
Quid ergo cauſæ putemus fuiſſe, cur in multis olim
libris non legeretur? Primùm credibile eſt Græcum
aliquem audacis iudicij hominem, cùm videret eam
hiſtoriam inter duas conciones poſitam, inſertam
fuiſſe putauiſſe, eraſiſſéque: quaſi vero ſimile non
E eſſet, vt inter duas conciones diuerſis diebus habitas
& accidiſſet, & ab Euangeliſta recenſeretur. Iuuit
fortaſſis audaciam, quòd eam legerit apud Papiam:
itaque exiſtimauit ſe Ioanni auferre poſſe, cùm au-
ctorem alium,cui eam tribueret, inueniſſet. Atqui
inde potiùs probare debuit eſſe Ioãnis, quòd eſſet &
Papię. Vnde enim Papias, niſi ex Ioanne præceptore
ſuo potuit diſcere? Et vt fingamus ex eo nõ didiciſſe,
F tamen ſi Papias ſcripſit, vera eſt; ſi vera eſt, quis cre-
dat à Ioanne prætermiſſam, cùm & res eſſet cumprí-
mis inſignis,& ab aliis Euangeliſtis prætermiſſa,cu-
iuſmodi res Ioannes ſuſcepto conſilio conſectaba-
batur? Satis, vt opinor, huius hiſtorię fides aſſerta eſt.
Iuuat nunc duorum hæreticorum Caluini, & Bezæ,
præceptoris, atque diſcipuli cõtraria ponere iudicia,

Teſtimonia veterũ quæ hanc hiſtoriam tuentur.

lib. 4. Carm.

Cur in multis olim libris nõ legeretur hęc hiſtoria.

Caluini & Bezæ diſſenſio.

vt

vt lector Catholicus intelligat, quàm vanum ſit, quod Lutherani, & Caluiniſtę iactare ſolent, in diiudicandis diuinis libris non alio Eccleſiæ publico teſtimonio, non alia regula opus eſſe, quàm ſpiritu, vt illi dicunt, diuino, vt ego arbitror, hæretico, qui degustata primùm lectione tacitè cuique ſuggerit hunc librum à Spiritu ſancto dictatum eſſe, illum non eſſe. Spiritus Caluino ſuggeſſit nihil hanc hiſtoriam continere, quod Apoſtolico ſpiritu indignum videri poſſet. *Conſtat*, inquit, *Græcis ignoratam fuiſſe; itaque nonnulli coniiciunt aliunde aſſutam eſſe; ſed quia ſemper à Latinis Eccleſiis recepta fuit, & in plurimis vetuſtis codicibus reperitur; & nihil Apoſtolico ſpiritu indignum continet, non eſt cur eam in vſum noſtrum accommodare recuſemus.* Idem ſpiritus eius diſcipulo Bezę reuelauit nihil in ea Apoſtolico dignum ſpiritu contineri. *Ad me quidem quod attinet* (inquit ille) *non diſsimulo mihi meritò ſuſpectum eſſe, quod veteres illi tanto conſenſu vel reiecerunt, vel ignorarunt. Deinde quòd narrat Ieſum ſolum fuiſſe relictum cum muliere in templo, neſcio quàm ſit probabile; & quòd ſcribit Ieſum digito ſcripſiſſe in terra, nouum mihi, & inſolens videtur; neque poſſum coniicere, quomodo poſsit ſatis commodè explicari.* Ipſi ſe hæretici coarguunt, oſtendúntque ſe non diuino, ſed humano, aut potiùs hæretico ſpiritu de rebus diuinis iudicare, cùm alter alteri repugnant; *non enim eſt diſſenſionis Deus, ſed pacis.*

1. ad Cor. 14. 33.

3. *Adducunt autem Scribæ, & Phariſæi mulierem in adulterio deprehenſam, & ſtatuerunt eam in medio.*) Gr. Καὶ στήσαντες αὐτὴν ἐν μέσῳ λέγουσι, & cùm ſtatuiſſent eam in medio dicunt. Vſus enim eſt Ioannes in hiſtoria narranda verbis præſentis temporis, vt rem præteritam, quaſi præſentem ante oculos poneret, *adducunt, & dicunt.* Quo animo adduxerint, non erat difficile diuinare, & Euangeliſta ver. 6. declarauit, vt occaſionem captarent aliquam Chriſtum criminandi. Quam verò inde occaſionem captare poterant, illic explicabimus. *Statuunt in medio*, tanquam ream, fingentes ſe Chriſti iudicio ſtare velle. Sunt qui quærant, cur non etiam adulterum adduxerint? aut ſi alterum tantùm adducere placebat, cur non adulterum potiùs, quàm adulteram, quod fuiſſet fortaſſis honeſtius? Nam lex quidem eadem adulterū, atque adulteram pœna affici iubebat, Leuit. 20. 10. & Deut. 22. 22. Nonnulli ſuſpicantur adulteram potiùs, quàm adulterum adduxiſſe, vt Chriſti tentarēt pudicitiam. Quiduis de maligno Phariſæorum animo credi poteſt; ſed probabilius eſt propterea ſolam adulterā adduxiſſe, quòd facilius illis fuerit adulteram, quàm adulterum capere, vterque enim fuerat in ipſo facinore deprehenſus, hoc eſt ἐπαυτοφώρῳ, in flagranti delicto, vt loquuntur Iuriſperiti; ſed ſolent viri aut vi, aut arte ſeſe proripere, fœminæ ſexus imbellis facilè tenentur; ad ſimilitudinē enim viri ſenes illi Suſannę accuſatores mendacium ſuum compoſuerunt; adoleſcentem quidem, qui cum ea concūbebat, ſe, quia fortior erat ipſis, tenere non potuiſſe; Suſannam autem tenuiſſe, Daniel. 13. 39. 40. Aut maiorem ſe in muliere, quàm in viro calumniandi Chriſti materiam ſperarunt habituros; Chriſtū faciliùs mulieris, quàm viri commiſeratione à præſcripto legis, rectoque iudicio diſceſſurum.

4. *Magiſter hæc mulier modò deprehenſa eſt in adulterio.*) Magiſtrum appellant, vt honorifico verbo fraudem ſuam contegant; non enim eſſe vero ſimile malo rogare animo, qui cum magiſtrum vocent, ſeque eius diſcipulos profiteantur. Simile exēplum Matth. 12. 38. & 22. 16. 26.

Modò deprehenſa eſt in adulterio.) G. ταύτην εὕρομεν ἐπαυτοφώρῳ μοιχευομένην, deprehenſa eſt in ipſo facto; dum adulterium perpetraret. Quod propterea dicūt, ne Chriſtus probationes requirat; rem eſſe certam, atque compertam, quam ne ipſa quidem rea negare queat; ferat ergo de iure ſententiam; nam de facto quidem omnino conſtare. *Neruorum velut ex lege vinculis*, inquit Proſper in lib. de promiſſ. & prædict. par. 2. c. 22. *ſe cecidiſſent ligaſſe Ieſum, & maximè recentium, cùm dixerunt, Modò. Quæ noſter fortis hoc reſponſo diſrupit, Qui, inquit, veſtrum ſine peccato eſt, prior in illam lapidem mittat.*

5. *In lege autem Moyſes mandauit nobis huiuſmodi lapidare.*) Lex nuſquam iubet adulteram lapidare, ſed ſolam ſponſam, quæ ab ſponſo corrupta fuerat inuenta Deut. 22. 20. 21. aut quæ, poſtquam deſponſa eſt, compreſſa ab alio viro in ciuitate, quàm ſponſo, ſuo, quia non clamauerit, Deut. 22. 24. eadémque pœna, qui eam compreſſiſſet, plectebatur. Quæ autem à viro iam ſuo corruptæ adulterium cum viro alio perpetrabant, iubebantur quidem occidi vnà cum adultero, lapidari autem non iubebantur, Leuit. 20. 10. & Deut. 22. 22. Sed ſimile vero eſt, cùm mors adulterorum populi iudicio relicta eſſet, conſuetudine introductum fuiſſe, vt omnes etiam adulteræ lapidarentur. Nam & ſenes illos, qui falſum Suſannæ crimen obiecerant, lapidatos fuiſſe inde colligitur, quòd populus eos interfeciſſe dicitur Daniel. 13. 62. Non potuit autem totus populus interficere, niſi lapidando. Affecerunt autem eos, vt eodem loco dicitur, eadem pœna, qua Suſanna, ſi probatum eius fuiſſet adulterium, erat afficienda. Adultera ergo lapidibus obruenda erat. Proferunt Chriſto legem Moſis, vt illum alterum quodammodo Moſem eſſe doceant, qui perfectiorem, quàm Moſes, legem tradat; quò plùs illi dent animi, atque libertatis aliquid contra Moſis legem pronuntiandi, indéque occaſionem arripiant eius accuſandi. Hoc eſt quod dicunt, *In lege autem Moyſes mandauit nobis huiuſmodi lapidare; tu ergo quid dicis?* Quaſi Moſi illum opponant, quaſi Moſem illi ſubijciant. Tu autem, qui maior es Moſe, qui eius non teneris legibus, quia meliora, & perfectiora doces, quid dicis? approbáſne, an reprobas Moſaicæ legis ſententiam? Omnibus denique modis eum prouocant, vt audeat contra Moſem apud homines, qui plùs ipſi, quàm Moſi tribuere viderentur, aliquid dicere.

Vtrum adulteræ lapidarētur.

Ver. 5.

6. *Hoc autem dicebant tentantes eum, vt poſſent accuſare eum.*) Timuit opinor Euangeliſta, ne putaremus Scribas, & Phariſæos tantum Chriſto tribuiſſe, vt magiſtrum appellauerint, & adulteræ iudicium illi commiſerint; non ita eſſe, malo feciſſe animo, non vt ab eo diſcerent, ſed vt eum tentarent. At quomodo tentarent? Poterant enim aut eius ſcientiam, aut eius erga Moſem reuerentiam, & obſeruationem tentare velle. Scientiam quidem eius tentare noluiſſe ſatis conſtat. Nec enim legem illi Moſis protuliſſent, ſi tentare voluiſſent, quàm verſatus eſſet in lege, ſed generaliter interrogaſſent, quid de adultera fieri oporteret. Experiri ergo voluerant, ecquid con-

tra Moſem pronuntiaret. Auguſtinus hoc loco, & A ſer. 47. de verbis Domini, & Ambros. lib. 7. epiſt. 58. & lib. 9. epiſt. 76. Beda, Rupertus, & Euthymius exiſtimant cornutam illi quæſtionem propoſuiſſe, in qua quidquid reſponderet, caperetur. Sciebant, inquiunt, eum miſericordiam, & manſuetudinem profiteri; ſi ergo lapidandam reſponderet, clamarent eum tam miſericordem atque clementem non eſſe, quàm videri vellet, qui mulierem capitis damnaſſet; ſi non lapidandam, ipſum igitur lapidandum, qui legem violaret Moſis. Intellexit dolum Chriſtus, quem nihil latere poterat. Itaque neutrum reſpon- B dit, nec lapidandam eſſe, nec non lapidandam; ſed

ver. 6. *Inclinans ſe deorſum*, inquit Euangeliſta, *digito ſcribebat in terram.* Factum mirabile. Vſque adeo, vt hæreticus iudicet Ariſtarchus alienum à moribus Chriſti. Adeo inſculptos in animo ſuo habebat mores Chriſti, vt ſtatim poſſet diiudicare, quid cum illis con-

Cëſura Bezæ examinatur. ueniret, quid ab illis diſcreparet. Fateor me ſpiritum Bezæ non habere; ſed nihil mihi tam conueniens moribus Chriſti dici videtur potuiſſe. Primùm nihil ad captioſam quæſtionem reſpondere; deinde inclinatum in terram digito aliquid ſcribere, quod illi taciti mirarentur. Sed Beza aſſuetus de religione ſyncerè iudicare, & noſtras omnes irridere ceremo- C nias, cenſuit factum hoc neſcio quid ſuperſtitionis ſapere, quod indignum Chriſto eſſe videretur. Iſto

Ioſ. c. 9. 6. 11. & c. 20. 22. quidem iudice, quòd Chriſtus cæci oculos luto ex ſaliua ſua confecto liuerit; quòd in Apoſtolos inſufflauerit, ſuperſtitioſum erit. Sed illa, quia in omnibus ſemper codicibus lecta fuerant, auſus non eſt loco mouere; hæc, quia in nonnullis, vt diximus, lecta olim non ſunt, minimam arripuit occaſionem velut ſuperſtitioſa reſecandi. Porro de ſcriptione hac in terram Chriſti tria quæri poſſunt, quomodo in terra digito ſcribere potuerit, cùm in templo eſſet, quod lapidibus ſtratum erat; quorſum id D fecerit; Quid ſcripſerit. Duæ quæſtiones primæ à

Quomodo Chriſtus in terra ſcripſerit. nemine, quod ſciam, explicatæ ſunt, itaque noſtram in ijs coniecturam cogemur ſequi. Quomodo in pauimento ſcribere potuerit, duplex probabilis coniectura eſſe poteſt; altera, ſcripſiſſe ita vt non efformauerit characteres, tamen aliquid ſcribendo ſignificauerit; quemadmodum ſolent muti quidam homines docti legere, ſcribereque, in aëre digito deſcribere, quæ, ſi loqui poſſent, dicturi erant; viciſſimque qui cum illis ſermones conferunt, digito E ſcribēdo loquuntur, fugientibus characteribus, ſenſu manente. Altera, potuiſſe in puluere, qui in ipſo erat pauimento, characteres efformare. Atque hoc

Tract. 33. ipſum, quòd Chriſtus ſcripſerit in pauimento, putat Auguſtinus myſterium habuiſſe. Significatum enim legem Moſis, quam illi produxerant, digito Dei ſcriptam fuiſſe, ſed in lapideis cordibus Iudæorum. Secunda quæſtio ex tertia magna ex parte dependet; nam ſi conſtare poterit, quid ſcripſerit, non

Quorſum ſcripſerit Chriſtus. difficilis cōiectura erit, quorſum ſcripſerit. Si enim F aliquid ſcribebat, quod ad Scribas, & Phariſæos pertineret, haud dubiè voluit eos à mulieris accuſatione ad ſuam ipſorum conſcientiam explorandam, accuſandamque reuocare. Poteſt tamen & alia probabilis reddi cauſa, nihil aliud ſcribendo voluiſſe, quàm Phariſæorum tentationem diuertere, atque diſſimulare, declinareque arbitrium, quod ſibi deferebant adulterij; quaſi aliud ageret, quaſi aliquid in terram defixus altiùs cogitaret, neque

vacaret ad eorum nugas animum attendere. Ita ſentiunt Euthymius, & Beda: Auguſtinus verò lib. 4. de conſen. Euangeliſtarum cap. 10. putat voluiſſe ſcribendo in terra ſignificare eos in terra ſcribēdos eſſe, nō in cælo. Tertia quæſtio à grauioribus etiam tractatur auctoribus. Ambroſius lib. 7. epi- ſtola 58. videtur indicare ſcripſiſſe non adulteræ, ſed accuſatorum eius ſententiam. *Quid*, inquit, *ſcribebat, niſi illud propheticum, Terra terra ſcribe hos viros abdicatos? quod de Iechonia dictum eſt in Ieremia.* Libro autem 9. epiſtolarum epiſtola. 76. putat ſcripſiſſe, quod illis ipſis apud Matthæum dixit cap. 7. 3. *Feſtucam quæ in oculo eſt fratris tui vides, trabem autem, quæ in oculo tuo eſt non vides?* Hieronymus, lib. 2. contra Pelagianos putat eorum, qui accuſabant, & omnium mortalium ſcripſiſſe peccata, ſecundum quod ſcriptum eſt in propheta, *recedentes à te in terra ſcribentur.* Idémque videtur Ambroſius ſignificare lib. 3. de Spiritu ſancto cap. 2. Sunt qui exiſtiment id ipſum ſcripſiſſe, quod poſtea erectus accuſatoribus dixit, *Qui ſine peccato eſt veſtrum, primus in illam lapidem mittat.* In qua ſententia grauis iudicij auctor eſt D. Thomas. Mihi valde placet, quod quidam dicunt, nihil C ſcripſiſſe, quod legi poſſet; nullos enim certos formaſſe characteres, ſed incertas, nihilque ſignificantes figuras delineaſſe, quales homines meditabundi ſolent facere. Atque ita, etſi minimè dicunt, eos omnes auctores ſenſiſſe arbitror, qui quid Chriſtus ſcripſerit, non declararunt eo enim ipſo indicarunt, nihil ſcripſiſſe certum, atque ſignificans. In his ſunt Auguſtinus, Beda, Rupertus, & Euthymius. Si enim aliquid ſcripſiſſet, quod legi à Phariſæis potuiſſet, non vtique vrſiſſent illum, vt ad propoſitam quæſtionem reſponderet; præſertim ſi ad eos ipſos ſcriptura pertinebat, ſed nouam de ſcriptura ipſa litem inſti- D tuiſſent. Deinde non iterum ſe poſt reſponſionem inclinaſſet Chriſtus, iterúmque ſcripſiſſet quod ſcriptum ante fuerat. Adde quòd ſi aliquid ſignificans ſcripſiſſet, nunquam id Euangeliſta prætérijſſet. Sobrij eſt ingenij hac ſententia eſſe contentum. Cur ergo ſcribebat ſi nihil ſignificabat? vt quæſtionem fraudis plenam auerteret ſcribendi ſimulatione, vt paullo ſupra ex Beda, & Euthymio dicebamus. Hoc ipſum in- E dicat, quòd ſtatim addit Euangeliſta eum iudicium, quoad potuit, refugiſſe; neque reſpondiſſe niſi coactum.

Hierem. 17. 13.

Quid ſcripſerit Chriſtus.

Ierem. 22. 30.

Ierem. 17. 13.

7. *Cùm autem perſeuerarent interrogantes eum, erexit ſe, & dixit eis.*) Id eſt cùm cogerent quodammodo eum reſpondere, cùm non poſſet iam ampliùs illis improbè vrgentibus diſſimulare, *erexit ſe*, id eſt deſiit aliud agere, vt hoc ageret. Inclinauerat ſe, vt illis parceret occupationis ſimulatione, coëgerunt illum ſententiam ſuam dicere; *erexit ſe*, vt eos percuteret, F quibus ante pepercerat. Indicat illos non minùs peccatores eſſe, quàm adulteram.

Qui ſine peccato eſt veſtrum, primus in illam lapidem mittat.) *Non eſt captus*, inquit Auguſtinus, *cui tendebatur, ſed potiùs capti ſunt, qui tendebant, quia in eum, qui eos poſſet de laqueis eruere, non credebant. Quid ergo reſpondit Dominus Ieſus? quid ergo reſpondit veritas? quid reſpondit ſapientia? quid reſpondit ipſa, cui calumnia parabatur iuſtitia? Non dixit, Non lapidetur, ne contra legem dicere videretur; Abſit autem, vt diceret lapidetur;* Tract. 33.

venit

Luc.19.10. *venit enim non perdere, quod inuenerat; ſed quærere, quod perierat. Quid ergo reſpondit? Videte, quàm plenum ſit iuſtitia, plenum manſuetudine. Qui ſine peccato eſt veſtrum, primus in illam lapidem mittat.* Quòd dicit, *ſine peccato*, hoc eſt ἀναμάρτητος, duobus modis intelligi poteſt, aut, non poſſe peccare, quod Grecum verbum propriè ſignificat, aut peccare quidem poſſe, ſed re tamen ipſa peccatum non habere. Quidam priorem hoc loco ſenſum ſequi malunt, quaſi moneat Chriſtus Scribas, & Phariſæos, vti propriæ conditionis, infirmitatiſque recordentur, & ab accuſatione adulteræ deſiſtant, quamuis ipſi adulteri non ſint, nec aliud ſimile peccatum habeant, homines tamen eſſe, qui poſſint aliquando aut in idem, aut in aliud eiuſdem modi labi; facerent erga adulteram, quod, ſi ipſi in ſimili delicto eſſent deprehenſi, fieri erga ſe vellent. Nimis bene ij auctores mihi videntur ſentire de Phariſæis. Vehementiùs meo quidem iudicio eos pupugit, & non ſolùm peccare poſſe, quod omnibus hominibus naturale eſt; nec ſolùm eſſe peccatores, id eſt multa habere peccata, quod commune etiam eſt omnibus, ſed hypocritas eſſe ſignificauit, qui cùm intus multorum ſcelerum pleni eſſent, ſancti foris, ac religioſi videri vellent, qui ſtudio religionis, ac legis adulteram lapidari vellent; quemadmodum alio loco dixit eos ſepulchris dealbatis ſimiles eſſe. Pungit ergo conſcientiæ eorum vulnus, cùm dicit, *Qui ſine peccato eſt veſtrum, primus in illam lapidem mittat.* Indicans eos aut idem, aut alia non minora habere peccata. Sed hoc ipſum tam prudenter dicit, vt non ipſe illis, ſed ſua cuique conſcientia dicere videatur. Ad ſuam enim quemque conſcientiam reuocat, & ſuæ quemque conſcientiæ, quaſi ipſe eam ignoraret, iudicem facit. Videtur naturali quodammodo iure debere eum, qui alium accuſat, atque condemnat, aut eodem, aut alio omni æquali carere crimine. Quòd dicit, *Primus in illam lapidem mittat*; putant nonnulli conſuetudinem fuiſſe Iudæorum, vt in quibuſdam criminibus, quæ maximè lædere rempublicam poterant, ijdem, qui primi peccatum deprehendiſſent, & accuſatores, & teſtes, & iudices eſſent; & ſi lapidandi rei eſſent, ipſi in eos primi lapidem mitterent; huc Chriſtum alluſiſſe. Vellem aliquo teſtimonio ſententiam ſuam mihi probarent. Certè ſi eò Chriſtus alludere voluiſſet, non dixiſſet, *Qui ſine peccato eſt veſtrum*; ſed, qui primus eam in adulterio deprehendit, primus in eam lapidem mittat. Quin contrarium ex verbis Chriſti colligitur. Cum enim dicit, *Qui ſine peccato eſt, primus in illam lapidem mittat*, permittit, vt quiſquis eorum ſine peccato ſit, quamuis non is eam primùm in adulterio deprehendiſſet, quamuis accuſator non eſſet, primus in eam lapidem mittat. Quod minimè permitteret, ſi contra conſuetudinem Iudæorum, aut legem eſſet: cùm diligenter Chriſtus in toto hoc reſponſo cauiſſe videatur, ne quid faceret, diceréue contra legem, conſuetudinémque Iudæorum, ne anſam illis nouarum cótra ſe calumniatum daret.

Matth.23.27.

8. *Et iterum ſe inclinans ſcribebat in terra.*) Cur iterum ſe inclinauerit, & in terra ſcripſerit, eadem ratio fuit, quæ ante, cùm idem fecit. Voluit infixo in Phariſæorum conſcientia reſponſionis aculeo, quaſi aliud haberet, quod ageret, ad priorem, quam ſimulauerat, occupationem redire, vt illis ſpatium da-

A ret clam, & ſine rubore diſcedendi. Id euentus comprobauit: dum enim ipſe pronus in terram eſſet, quaſi eos, qui aderant, videre non poſſet, ſilentio dilapſi ſunt.

9. *Audientes autem vnus poſt vnum exibant, incipientes à ſenioribus.*) Græcè οἱ δὲ ἀκούσαντες, καὶ ὑπὸ τῆς συνειδήσεως ἐλεγχόμενοι ἐξήρχοντο εἷς καθεῖς. *Hi autem cùm* (hæc) *audiſſent, & à conſcientia arguerentur, exibant vnus poſt vnum*, id eſt alius poſt alium. Non ſimul, ne victi, atque confuſi fugere viderentur, ſed ſenſim, ac ſigillatim, quaſi ſuo quiſque conſilio diſcederet.
B *Vnus poſt vnum*, Hebraiſmus eſt, ſicut Hiſpani dicunt, vnus ad vnum. Quòd dicit Euangeliſta ſumptum à ſenioribus initium, indicat eos primùm ac maximè omnium ſenſiſſe reſponſionis aculeos, vt qui in peccatis maximè erant inueterati. Cùm ergo ſeniores quaſi ſtimulis puncti abijſſent, idem fecit alios eorum exemplo. Hebraiſmus vnus poſt vnū.

Et remanſit ſolus Ieſus, & mulier in medio ſtans) Hoc probare non poteſt Beza hæreticorum interpres, Chriſtum cum muliere, eâque adultera manſiſſe ſolum. Sed quis vir Beza? quàm pudicus? quàm abhorrens ab omni ſuſpicione adulterij? Nemo Gallus Bezæ cenſura excutitur.
C ignorat, nec apud alias gentes quiſquam ignoraret, ſi eius de amoribus libri, nihilo caſtiores, quàm illi Tibulli, illi Catulli, illi Ouidij, illi Martialis, legi poſſent. Sed prudenter cautum eſt, ne libri legerētur hæreticorum. Manſerit Chriſtus omnino cum muliere ſolus, an propterea murmurare hæreticus debuit, cum diſcipuli in ſimili cauſa, vt idem narrat Euangeliſta, auſi non fuerint illum interrogare, cur cum muliere loqueretur? Si hunc locum idcirco delet, quòd ſolus cum muliere manſerit Chriſtus, inducat
D & hiſtoriam totam Samaritanæ, aut Chriſtum accuſet, quòd ſolus cum ſola non in templo, ſed in loco item ſolo in agro longè ab omni teſte locutus fuerit. Quid quòd hunc locum hæreticus interpres non intellexit? Putat enim Chriſtum ſolum omnino cum muliere remanſiſſe, quod credibile profectò non eſt. Nec enim concio, quæ frequens aderat, & ad quam Chriſti reſponſio non pertinebat, ſed ſoli Scribę, & Phariſæi, qui adulteram accuſabant, dicuntur alius poſt aliū exiiſſe. Et verò, ſi Chriſtus cum muliere ſolus manſit, quomodo mulier, vt
E ait Euangeliſta, manſit *in medio*: *In medio* quorum, ſi ſolus erat Chriſtus? Ex ipſis igitur Euangeliſtę verbis perſpicuum eſt non omnino cum ſola muliere manſiſſe ſolum. Et ſi alia coniectura non eſſet, tamen certè Apoſtoli, ac diſcipuli cum illo manſere. Cur enim concionantem, docentémque deſeruiſſent, qui nunquam deſerebant? Cùm ergo ſolus manſiſſe dicitur, ad ſolos accuſatores, aut ad perſonas, quæ ad iudicium illud pertinebant, referendum eſt, neminem manſiſſe ex omnibus præter iu-
F dicem, & ream, id eſt Chriſtum, & adulteram; cæterum auditores eoſdem, qui ante erant, remanſiſſe, in quorum medio manſerit adultera. Quæ ideo non fugit, quia Chriſti erga ſe fauorem ſentire cœperat.

10. *Erigens autem ſe Ieſus dixit ei, Mulier vbi ſunt, qui te accuſabant? nemo te cōdemnauit?*) Sciebat vtique Chriſtus vbi eſſent, qui mulierem accuſauerant, & neminem eorum condemnare auſum. Sed ideo mulierem rogat, vt intelligat id ſibi ex ipſo beneficium prouenìſſe, ipſius virtute, atque prudentia eius fuiſſe accuſatores diſſipatos, vt cognoſceret medicū, vt cognoſ-

ceret redemptorem, & integram ab eo ſalutem quę-reret. Quòd dicit, *Nemo te condemnauit?* alluſio eſt ad id, quod paullo ante Phariſæis dixerat, *Qui ſine peccato eſt veſtrum, primus in illam lapidem mittat*; quaſi dicat Nemone inuentus eſt ſine peccato, qui te condemnaret? Timere potuit mulier, ne à Chriſto, qui ſine peccato erat, condemnaretur, quando à Phariſæis non ob aliam cauſam condemnata non erat, niſi quia nemo eorum repertus fuerat ſine peccato. Et *quia illa* (inquit Auguſt.) *hoc audierat, Qui ſine peccato eſt, prior in illam lapidem mittat, ab illo ſe ſperabat puniendam, in quo peccatum inueniri non poterat. Ille autem, qui aduerſarios eius repulerat lingua iuſtitiæ, leuans in eam oculos manſuetudinis interrogauit eam. Nemo te condemnauit? Reſpondit illa.*

Tract. 33.

B

11. *Nemo Domine. Dixit autem Ieſus, Nec ego te condemnabo; vade, & iam amplius noli peccare.*) *A quo te forte damnari timuiſti*, inquit Auguſtinus, *quia in me peccatum non inueniſti, nec ego te condemnabo. Quid Domine? fauet ergo peccatis? Non planè, ita attende quod ſequitur, vade, deinceps iam noli peccare. Ergo & Dominus damnauit, ſed peccatum, non hominem. Nam ſi peccatorum fautor eſſet, diceret, Nec ego te condemnabo, vade, & viue vt vis; de mea liberatione eſto ſecura: ego quantumcunque peccaueris, te ab omni pœna etiam Gehennæ, & inferni tortoribus liberabo. Nec hoc dixit, ſed vade, & noli amplius peccare.*

C

12. *Iterum ergo locutus eſt eis Ieſus.*) Incertum quomodo intelligendum quod dicit Euangeliſta, *Iterum*. Qui hiſtoriam adulteræ aliunde inſertam eſſe putant, non exiſtimant hæc cum illa cohærere poſſe, ſed ſenſum eſſe, alio quodam die rurſus concionantem Chriſtum hæc dixiſſe. Sed eam opinionem ſupra refutauimus. Ego eodem die, atque eodem loco, in eadémque concione hæc, & quę ſeptimo capite commemorantur, à Chriſto dicta fuiſſe arbitror.

D

Sed cùm Chriſtus concionaretur, Scribas, & Phariſæos ſuperueniſſe adulteram adducentes, & interrupta concione, Chriſtum, quid illi faciendum eſſet, interrogaſſe. Igitur Euangeliſta rem eo ordine, quo acciderat, narrare volens, inter vnam, & alteram concionis partem hiſtoriam adulterę commemorauit, deinde ad concionem rediјt dicens, *Iterum ergo locutus eſt eis Ieſus*, id eſt cùm concionari propter adulterę quæſtionem deſiјſſet, ea terminata, iterum concionari cœpit. Huius etiam rei argumentum eſt, quòd Euangeliſta dicat, *eis*, quod relatiuum antecedente carebit, niſi ad eoſdem auditores, eandémque concionem referatur. Atque eandem quidem fuiſſe concionem Ammon. Theodor. Mopſueſtien. Leontius, Chryſoſtomus, & Theophylactus exiſtimant.

E

Ego ſum lux mundi; qui ſequitur me, non ambulat in tenebris, ſed habebit lumen vitæ.) Quo ſenſu Chriſtus dicatur *lux*, c. 1. 4. 5. diſſeruimus. Quòd autem dicit, *mundi*, emphaſim habet; ſignificat enim non vnius tantùm hominis, non vnius gentis; ſed totius mundi, omnium gentium, omnium hominum lucem eſſe, illuminaréque, *omnem hominem venientem in hunc mundum.* Adnotauerunt hoc Ammonius, Theodorus Mopſueſt. Leontius, Chryſoſtomus, & Theophylactus. Et quidem plerique eorum putant alluſiſſe Chriſtum ad id, quod Phariſæi dixerant Nicodemo. c. 7. 52. *Scrutare ſcripturas, & vide quia à Galilæa propheta non ſurgit*; voluiſſe ex ſcripturis tacitè probare ex Galilæa ſurgere prophetam, & qui-

c. 1. 9.

F

A

dem magnum, ſeque eum eſſe. Sic enim ab Iſaia propheta dictum eſſe. c. 9. 1. 2. quemadmodum Matthæus recitat. c. 4. 14. 15. *Terra Zabulon, & terra Nephtalim via maris trans Iordanem Galilæa gentium: populus, qui ſedebat in tenebris, vidit lucem magnam.* Propterea dixiſſe, *Ego ſum lux mundi*, id eſt non ſolùm Galilææ, ſed omnis etiam terrarum orbis, vt Theodorus Mopſueſt. & Leontius interpretantur. Ammonius verò putat ad illum alterum Iſaiæ locum c. 49. 6. alluſiſſe, *Dedi te in lucem gentium.* Theophylactus ad ſolum prophetæ nomen reſpexiſſe. Dixiſſe Phariſæos, *à Galilæa propheta non ſurgit*; reſpondiſſe Chriſtum, ſe non ſolùm prophetam, ſed etiam prophetarum, ac totius mundi lumen eſſe. Quod dicit, *Qui ſequitur me, non ambulat in tenebris*, metaphora eſt ſumpta de medio. Solemus per obſcura loca præeuntem ſequi facem, ne aberremus, aut offendamus; & loquebatur Chriſtus de hominibus per hanc vitam, tanquam per viam quandam plenam tenebrarum, & errorum in cęlum tendentibus; propterea non dixit, qui fruitur me, fruitur lumine; aut qui habet me, habet lumen, ſed, *qui ſequitur me, non ambulat in tenebris, ſed habebit lumen vitæ.* Credere in Chriſtum, & ei obedire, eſt illum ſequi. Ambulare, eſt viuere. Non ambulare in tenebris, eſt ſine errore, & ſine peccato viuere. Habere lumen vitę, vt Auguſtinus, & Beda volunt, eſt ad lumen illud glorię, & ęternę vitę peruenire, vbi iam non ſit opus face, non ſit opus fide. Itaque futuro legunt tempore, quemadmodum & Gręcè eſt ἕξει, *habebit lumen vitæ*. Potiùs tamen arbitror *lumen vitæ* fidem ipſam huius vitę appellari, vt opponatur membro pręcedenti, *ambulare in tenebris*, vt idem ſit, quod in tenebris non ambulare. Vocatur autem *lumen vitæ* fides, quia natura ſua ad vitam ducit, aut quia etiam in hac vita cum caritate coniuncta vitam animę tribuit. Hoc enim ſenſu dixit idem Euangeliſta. c. 1. 4. *In ipſo vita erat, & vita erat lux hominum.*

Quid ſit in tenebris ambulare.

Quid ſit lumen vitæ.

13. *Dixerunt ergo ei Phariſæi, Tu de teipſo teſtimonium perhibes, teſtimonium tuum non eſt verum.*) Quomodo hoc illi Phariſæi obijcere potuerunt, ſi eadem erat concio, cùm iam omnes Chriſti reſponſo perculſi abiјſſent? Credibile eſt in ea concione præter eos Scribas, & Phariſæos, qui adulteram mulierem adduxerant, alios fuiſſe nonnullos, qui aut audiendi, aut calumniandi cauſa concioni intereſſent. Ij igitur Chriſto reſponderunt eius teſtimonium non eſſe verum, id eſt non eſſe legitimum, pro vero habendum non eſſe, cùm de ſe ipſe teſtimonium perhibeat. Non enim ſequitur verum non eſſe, quod de ſe quiſque teſtetur; ſed ſequitur pro vero habendum non eſſe, niſi aliunde probetur. Sic ſupra. c. 5. 31.

14. *Reſpondit Ieſus, & dixit eis, Etſi ego teſtimonium perhibeo de meipſo, verum eſt teſtimonium meum, quia ſcio vnde veni, & quò vado.*) Qualis ſit ratio, quam adducit Chriſtus, vt probet teſtimonium ſuum verum eſſe, quia ſciat, vnde venerit, & quo vadat, vix ſatis apparet. Quid enim refert ſcire, vnde venias, aut quo vadas, vt teſtimonium tuum verum ſit? Rupertus exiſtimat rationem hanc Chriſto cum omnibus hominibus eſſe communem. Omnes enim homines, cùm de ſuo loquuntur, indignos eſſe

fide; cùm autem tanquam à Deo miſſi loquuntur, etiamſi ipſi de ſe teſtimonium perhibeant, eorum tamen teſtimonium verum eſſe. Nam & omnes prophetas de ſeipſis teſtimonium præbuiſſe dicentes ſe à Deo miſſos eſſe, & verum fuiſſe, atque legitimum eorum teſtimonium. Ego maius quiddam ſignificaſſe arbitror. Figuratè Chriſtus locutus eſt vſus inſinuatione quadam eleganti, & ad perſonas, quibuſcum agebat accommodata, qua plus, quàm dicit, indicat. His enim omnibus verbis, *Scio vnde veni, & quo vado*, nihil aliud ſignificat, quàm ſe filium Dei naturalem, ac verum eſſe Deum, quemadmodum Chryſoſtomus, Ammonius, Leontius, Auguſt. Beda, Theophylactus, & Euthymius exponunt. Venerat enim non ſolùm à Deo miſſus, ſicut cæteri prophetæ, ſed venerat de cælo Deus de Deo, lumen de lumine, Deus verus, de Deo vero. Et redibat in cælum, non ſolùm vt homo, ſed vt Deus Filius ſederet ad dexteram Patris Dei. Hoc eſt, *ſcio vnde veni, & quo vado*. Fingamus ergo non dixiſſe, quod dixit, ſed quod ſignificauit, *Et ſi ego teſtimonium perhibeo de meipſo, verum eſt teſtimonium meum*, quia Deus ſum, an non bene probaſſet teſtimonium ſuum verum eſſe? Maximè verò. Eodem ergo modo probat cùm dicit, *Quia ſcio vnde veni, & quo vado*. Cur ergo apertè non dixit, quia Deus ſum? Id eſt, quod paullo ſuprà dicebamus, vſum fuiſſe inſinuationis figura ad perſonas, quibuſcum loquebatur, accommodata, & pene neceſſaria. Non enim ferre potuiſſent, ſi apertè ſe Deum, aut Dei filium eſſe dixiſſet. Dixit ergo, quod verum erat, quódque erat cauſæ neceſſarium: ſed ita dixit, vt aduerſarios ſuos verborũ ambiguitate, obſcuritatéque deluderet. At ſatis erat dicere, quia veni ex cælo, aut à Patre, & eò redeo; cur potiùs dixit, *ſcio vnde veni, & quo vado?* Primùm id ipſum nimis erat expreſſum, quia ex cælo, aut à Patre veni, & voluit obſcuriùs loqui. Deinde dicturus erat, *Vos autem neſcitis*, & oportuit antitheſim implere. *Ego ſcio*, propterea confidenter ipſe de me teſtimonium perhibeo; *vos autem neſcitis*, propterea non creditis, propterea teſtimonium meum ſuſpectum habetis. Quanquam Chryſoſtomus, & Euthymius interpretantur, neſcire ſimulatis, cùm re vera ſciatis.

Inſinuatione eleganti vtitur Chriſtus.

15. *Vos ſecundum carnem iudicatis.*) Omnes fere interpretes in hunc ſenſum conueniunt. *Vos ſecundum carnem iudicatis*, id eſt ſecundum corpus, quod in me videtis: videtis hominem infirmum, pauperem, humili loco natum, nihil de me maius cogitatis. Ita Ammonius, Leontius, Auguſtinus, Theophylactus, Euthym. Solus Chryſoſtomus videtur exponere *ſecundum carnem*, non meam, ſed veſtram, id eſt non prout ratio, ſed prout caro vobis ſuggerit; non ex æquitate cauſæ, ſed ex carnali affectu veſtro iudicatis. Sed ille prior melior eſt ſenſus. Probat enim, quod paullo ante dixerat, *Vos autem neſcitis, vnde venio, aut quo vado*, id eſt, neſcitis me eſſe Deum; itaque non iudicatis niſi ſecundum quam videtis humanam, infirmámque naturam. Ego alium etiam ſenſum non minùs fortaſſe probabilem animaduerto, vt carnem vocet, quidquid apparet, ſenſibusq; percipitur; quaſi dicat, Vos vt homines non iudicatis, niſi ex ſenſibus, & ex ijs, quę ſenſibus ſubiiciuntur; ſicut alio loco dicitur, *Homo videt ea quæ parent, Dominus autem intuetur cor.* 1. Reg. 16. 7. Vt alludat ad id, quod Phariſæi dixerant, *Tu de teipſo teſtimonium perhibes, teſtimonium*

A *tuum non eſt verum*. Vos, inquit, quia non iudicatis niſi ſecundum ea, quę extrinſecus apparent, vtimini principio illo vulgari, nullius de ſeipſo teſtimoniũ pro vero habendum eſſe. Si ſecundum ea, quę latent, poſſetis iudicare, videretis principium illud in me locum habere non poſſe, quia Deum me eſſe intelligeretis. Leontij, & Theophyl. non probo ſententiam, qui iudicare hoc loco pro condemnare, hoc eſt, *κρίνειν, ἀντὶ τοῦ κατακρίνειν*, poſitum putãt. Amplior enim eſt ſenſus, non ſolùm malè condemnare, ſed malè
B etiam iudicare, etiamſi minimè condemnent, qui ſecundum carnem ſolùm iudicant.

Ego non iudico quenquam.) Incertum an abſolutè intelligi velit ſe neminem iudicare; an eo modo iudicare, quo Phariſæos iudicare dixerat, id eſt ſecundùm carnem, vt id ἀπὸ κοινοῦ intelligatur. Auguſtin. Beda, & Rupertus hoc poſteriori modo interpretantur. Chryſoſtomus, Leontius, Theophylactus, & Euthymius priori. Quia enim dicere Phariſæi potuerunt, Si nos ſecundum carnem, iniuſtéque iudicamus, cur nos non coarguis? ei obiectioni reſ-
C pondiſſe Chriſtum ſe neminem iudicare, id eſt quamuis iudicandi habeat poteſtatem, nolle tamen eam exercere vſque ad ſecundum aduentum ſuum, cùm veniet ad iudicandos viuos, & mortuos; nunc nõ ad iudicãdos, ſed ad liberãdos veniſſe homines. *Non miſit*, inquit, *Deus filium ſuum in mundum, vt iudicet mundum, ſed vt ſaluetur mũdus per ipſum*, ſuprà, cap. 3. 17. Hic, vt opinor, melior eſt ſenſus; quia meliùs cum eo conueniunt, quæ ſequuntur, *Et ſi iudico ego, iudicium meum verum eſt, quia ſolus non ſum, ſed ego; & qui miſit me Pater.* Si enim repetendum eſſet, *Ego non iudico quenquam ſecundum carnem*; ſimiliter eſſet hoc
D loco repetendum, *Et ſi iudico ſecundum carnem, iudicium meum verum eſt, quia ſolus non ſum, ſed ego, & qui miſit me.* Hoc autem loco id repeti non poteſt; nunquam enim Chriſtus ſecundum carnem iudicat, etiam cum iudicat vna cum Patre. Ergo neque ſuprà id repeti poteſt. Ego tamen, quemadmodum paullo ante dixi, iudicare hoc loco, pro teſtari accipi puto, quod eſt iudicare, id eſt actum vnum iudicialem exercere. De ea enim re ſermo erat. *Tu*, inquiunt illi, *de teipſo teſtimonium perhibes, teſtimonium tuum non eſt verum.* Si enim acciperetur propriè pro iudicare, hoc eſt pro ferre ſententiam, non bene
E hæc inter ſe cohærerent, *Et ſi iudico, iudicium meum verum eſt, quia ſolus non ſum, ſed ego, & qui miſit me.* Non enim iudices, vt iudicium pro vero; ſed teſtes, vt teſtimoniũ pro legitimo habeatur, plures eſſe neceſſe eſt. Confirmat etiam hunc ſenſum, quod additur ver. 17. *Et in lege veſtra ſcriptum eſt, quia duorum hominum teſtimonium verum eſt*, de teſtimonio igitur loquebatur; cùm dicebat, *Ego non iudico quenquam; & ſi iudico, iudicium meum verum eſt, quia ſolus non ſum.* Quo ergo modo negat ſe iudicare, id eſt teſtimoniũ de quoquam
F perhibere, cùm paullo ante conceſſiſſet de ſeipſo dicere teſtimonium? *Et ſi ego de meipſo teſtimonium perhibeo, teſtimonium meum verum eſt.* Primùm illic nõ affirmat ſe de ſeipſo præbere teſtimonium, ſed fore, vt ſi præbeat, verum ſit; ſic enim intelligẽdum eſt illud, *Et ſi ego teſtimoniũ perhibeo de meipſo.* Deinde quod hîc dicit, ſe neminé iudicare, id eſt de nemine dicere teſtimonium, intelligit non eſſe neceſſariũ, vt ipſe de quoquam teſtimonium perhibeat alios eſſe, qui perhibere poſſint; ſicut dixit cap. 5. 45. *Nolite putare, quia ego accuſaturus ſim vos apud Patrem; eſt, qui accuſat vos,*

Ver. 16.

Iudicare pro teſtari hic accipitur.

Moyſes, in quo vos ſperatis, & vt ver. 31. & 32. dixit, *Si ego teſtimonium perhibeo de meipſo, teſtimonium meum non non eſt verum; alius eſt qui teſtimonium perhibet de me, & ſcio quia verum eſt teſtimonium, quod perhibet de me.* Superiùs ergo dixit ſe de ſeipſo teſtimoniũ perhibere; hîc ſolùm negat non eſſe neceſſarium, vt ipſe, de quopiam teſtimonium perhibeat, tamen ſi perhibuerit, pro vero habendum eſſe teſtimonium ſuũ, quia ſolus non eſt, atque adhunc, vt videtur, ſenſum Ambroſius exponit lib. 5. epiſt. 20. Alias quaſdam interpretationes, quas apud nonnullos minimè bonos auctores lego, conſilio prętermitto, quòd parũ mihi habere videantur probabilitatis. Alij intelligunt, *Ego non iudico quemquam*, quatenus homo ſum, vt Elias Cretẽſis in orat. 4. de Theologia Greg. Naz. Alij ad cauſam præſentem reſtringunt, quòd Chriſtus in ea re, de qua diſceptabatur, neminem iudicet.

17. *Et in lege veſtra ſcriptum eſt, quia duorum hominum teſtimonium verum eſt.*) Aptè, ac ſcitè contra Scribas, & Phariſæos, qui lege gloriabantur, legis profert teſtimonium. Itaque quòd dicit, *in lege veſtra*, non eam tantùm vim habere arbitror, quam Auguſtinus, & Beda habere putant, *in lege veſtra*, id eſt à Deo vobis data, quemadmodum panem noſtrum appellamus quotidianum illum, quem poſcimus à Deo. Maiorem ego vim in his verbis animaduerto, *in lege veſtra*, id eſt, in qua vos Scribæ, & Phariſæi gloriamini, quam veſtram propriè quodammodo putatis, quaſi nemo eam præter vos obſeruet, vt rectè adnotauit Euthymius. Emphaſim etiam habere videtur, quòd dicit, *Quia duorum hominum teſtimonium verum eſt*, quaſi tacitè argumentetur: Si duorum hominum teſtimonium verum eſt, cùm *omnis homo mendax* ſit; quanto erit verius meum, patríſque mei teſtimonium, qui Deus ſumus? Nec enim in lege Deuter. 17. 6. & 19. 15. quos ad locos alludit, hæc ipſa ſunt verba, ſed illa, quæ Matthæi. 18. 16. ab eodem Chriſto proferuntur, *In ore duorum, vel trium teſtium ſtabit omne verbum*, ſed commutauit Chriſtus ſententiam in hęc verba, quo plùs emphaſis argumẽto adhiberet. Quo autem ſenſu dicat duorum hominum teſtimonium verum eſſe, cùm manifeſtum ſit non ſolùm duorum, ſed multo etiam plurium hominum teſtimonium falſum eſſe poſſe, & multa eius rei exempla habeamus, qui contra Naboth teſtificati ſunt. 3. Reg. 21. 13. qui contra Chriſtum Matth. 26. 60. 61. qui contra Stephanum Act. 6. 11. qui contra Suſannam Daniel. 13. 34. hoc, inquã, ex ijs, quę diximus ver. 13. & c. 5. 31. facilè explicatur; loquitur Chriſtus iuridicè, duorum hominum teſtimonium verum eſſe, id eſt pro vero, legitimóque haberi oportere. Auguſtinus, & Beda ad myſterium referunt Trinitatis, ſed nos ſenſum explicauimus litteralem.

Pſal. 115. 2.

Quo ſenſu duorum teſtimonium [illegible] tur.

18. *Ego ſum, qui teſtimonium perhibeo de meipſo, & teſtimonium perhibet de me, qui miſit me, Pater.*) Quaſi dicat, de me autem duo etiam ſunt, qui teſtimonium perhibent, alter, ego ipſe ſum, alter pater meus, verum igitur noſtrum eſt teſtimonium. Propterea nõ dicit. Ego teſtimonium perhibeo de me ipſo. Sunt qui ex his verbis colligant Chriſtum de ſe nunc tanquam Deum, nunc tanquam hominem loqui, nam tanquam Deum de ſeipſo, tanquam hominem teſtimonium perhibere, cúmque eundem ſe & Deum, & hominem eſſe dicat, *de meipſo*, inquit, indicans profectò vnam tantùm eſſe perſonam, naturas duas. Rectè illi quidem. Colligunt etiam Chryſoſtomus, Theophylactus, Ammonius, Cyrillus, & Leontius in Grecorum Catena, & Ambroſius lib. 5. de fide. c. 2. & 5. & Fulgentius lib. 3. ad Thraſimundum, Patrem, & Filium eiuſdem auctoritatis, eiuſdem eſſe naturę; ęquat enim ſuum, Patríſque teſtimonium cùm dicit. *Ego ſum qui teſtimoniũ perhibeo de meipſo, & teſtimoniũ perhibet de me, qui miſit me, Pater.* Illud certè colligitur contra Sabellianos Patrem, & Filium duas re ipſa diſtinctas eſſe perſonas; nec enim duo eſſent teſtes, ſi, vt Sabellius volebat, ſola eſſet inter eos nominum differentia. Sic Tertullianus in lib. de Trinit. aut quisquis alius eſt auctor, ſic Ammonius, ſic Theodorus Heracleotes in Gręca Catena, ſic Fulgentius, ſic Theophylactus hoc loco argumentantur. Quomodo intelligat Patrem de ſe teſtimonium perhibere. c. 5. 31. 32. diſputauimus.

Contra Sabellianos diſtinctio perſonarũ probatur.

19. *Dicebant ergo ei, Vbi eſt pater tuus?*) Quo animo hoc Phariſęi Chriſtum interrogauerint varijs inter graues auctores ſententijs diſceptatur. Cyrillus in Gręca citatus Catena, & Leontius in commentarijs exiſtimant probri cauſa hoc ab illis dictum, quaſi indicantibus Chriſtum vulgo natum eſſe, qui patrem ſuum oſtendere non poſſit; putaſſe enim Beatam Virginem ex adulterio concepiſſe. Eius opinionis etiam Theophylact. mentionem facit. Auguſtinus, & Beda non intellexiſſe Phariſęos, quem patrem ſuum Chriſtus appellaſſet, putaſſéque de patre ſecundùm carnem locutum eſſe, quem quia non cognoſcebant, interrogaſſe, *Vbi eſt pater tuus?* Probabilior Chryſoſtomi, Theophylacti, Euthymij, & Ruperti opinio rectè eos intellexiſſe Chriſtum patrem ſuum Deum appellaſſe, quemadmodum longè ante intellexerant. c. 5. 18. & poſtea c. 10. 30. ſed quia obſcuriùs id dixerat, finxiſſe ſe non intellexiſſe, quem patrem ſuum nominaſſet, vt aliquid ab eo clarius elicerent, quod traherent in calumniam. Volebant ergo, vt apertè diceret patrem ſuum eſſe Deum, aut, quod idem valet, in cęlo eſſe, vt eum accuſarent, aut potiùs ſine vlla accuſatione lapidarent, vt. c. 5. 18 & 10. 31. Interrogant autem ſpecie ſtudij credendi, quę de ſe dixiſſet, quorúmque teſtem patrem laudauerat, quaſi eius, vt crederent, teſtimonium audire vellent.

Reſpondit Ieſus, Neque me ſcitis, neque patrem meum.) Dubium quorſum hoc Chriſtus reſpõdeat; nec enim videtur ad Phariſæorum interrogationem rectè reſpondere. Rogauerãt illi, *Vbi eſt pater tuus?* reſpondet, *neque me ſcitis, neque patrem meum.* Potuerunt illi reſpondere, atqui propterea rogamus, vbi pater tuus ſit, quia neque patrem tuum nouimus. Auguſtinus, & Beda putant hunc eſſe ſenſum: Non mirum ſi interrogetis vbi ſit pater meus, quia nec me, nec illum noſtis. Si enim cognouiſſetis, ſciretis in cælo eſſe, nec eum in terra quæreretis. Ideo autem patrem non noſtis, quia me non noſtis, quia me ſolùm hominem eſſe exiſtimatis. Si enim me noſſetis plùs eſſe, quàm hominem, id eſt filium eſſe Dei, & patrem meum ſciretis non hominem eſſe, ſed Deum. Apollinarius, Leontius, Theophylactus, & Euthymius eodem ferme ſenſu, reſpondiſſe Chriſtum accommodatè ad eorum opinionem, rogatum ab illis fuiſſe, quòd ex adulterio natus eſſet, aut quòd filius eſſet Ioſeph hominis abiecti; reſpondere illum, vos putatis rectè vos me, patrémque meum noſſe. Atqui

erratis

erratis, neque me, neque patrem meum noſtis. Eodem fere pertinet, quod Rupertus indicauit, ideo Chriſtum non rectè ad quęſtionem reſpondiſſe, quia ſciebat malo animo eos interrogaſſe, vt occaſionem captarent eum accuſandi, quemadmodum ſuprà nos explicauimus. Itaque hunc etiam hic ſequimur ſenſum. De ipſa ſententia quæri ſolet, quid ſit Chriſtum, quid patrem eius noſſe? Qui hoc ad relationem referunt, quaſi Chriſtum noſſe ſit noſſe eum, quatenus filius Dei eſt, ideóque rectè colligere, *ſi me ſciretis, forſitan & patrem meum ſciretis*, quòd vno cognito relato neceſſariò & alterum cognoſcatur; vereor ne nimis ſubtiliter in verbis Chriſti philoſophentur. Qui autem noſſe pro amare, recognoſcere, recipere dictum putant, vt cap. 1. 10. quemadmodum tomo 19. in Ioan. Origenes exponit, id videntur efficere, vt Chriſti reſponſio parum ſit ad Phariſæorum quæſtionem accommodata. Rogabant illi, aut certè rogare ſe fingebant non recipiendi, ſed ſciendi cauſa; de eadem ergo ſcientia Chriſtus reſpondit, *neque me ſcitis, neque patrem meum*. Auguſtini ergo, & omnium, quos modò nominaui, interpretationem probo. Noſſe Chriſtum hoc loco eſſe, noſſe non ſolùm hominem, ſed etiam Deum eſſe; & noſſe patrem eius, noſſe non habere eum in terris patrem, ſed in cælo. De hoc enim agebatur, *Vbi eſt pater tuus?* rectéque Chriſtum argumentari, *Si me ſciretis, forſitan & patrem meum ſciretis*; id eſt ſi ſciretis me non tantùm hominem, ſed etiam Deum eſſe, facilè cognoſceretis me non habere patrem hominem in terra, ſed Deum in cælo. Verum eſt, quod quidam adnotauerunt, particulam ἂν, quam noſter interpres reddidit *forſitan*, non dubitantis eſſe, ſed affirmantis. Alio igitur ſenſu hoc loco dictum eſt, *Si me ſciretis, & patrem meum ſciretis*, & cap. 14. 9. *Philippe, qui videt me, videt & patrem meum* Nam hìc loquitur, vt Theologi dicunt, de exiſtentia: qui ſcit me eſſe Deum, ſcit patrem meum non hominem, ſed Deum etiam eſſe oportere; illic de eſſentia, qui videt eſſentiam meam, & Patris eſſentiam videt, quæ eadem eſt; quanquam & alium ſenſum ille locus habet. Rectè tamen colligitur ex vtroque loco diuinitas Chriſti, vt Theophylactus in commentariis diſputat aduerſus Arianos.

Quid ſit hic Chriſtū noſſe.

Diuinitas Chriſti colligitur ex hoc loco.

20. *Hæc verba locutus eſt Ieſus in gazophylacio, loquens in templo.*) Eo conſilio Euangeliſta notauit concionis locum, vt indicaret Chriſtum ea, quæ ſuprà commemorauerat, in maxima hominum frequentia diſſeruiſſe, tamen capi ab illis non potuiſſe, *quia nondum venerat hora eius*, id eſt quia noluit capi, antequã conſtitutum ſibi moriendi tempus aduenıſſet. Docuiſſe igitur non in obſcuro loco, ſed in templo, nec in angulo quopiam templi, ſed in loco hominum capaciſſimo. Eodem fere ſenſu Apollinarius in Gręcorum Catena, Leontius, Auguſtinus, Beda, Theophylactus, Euthymius, niſi quòd putant Chriſti in dicendo libertatem ſignificari, qui hæc in templo atque in gazophylacio auſus ſit clara voce dicere. Sed illud, quod expoſui, videtur Ioannis fuiſſe conſilium, etſi ex eo ipſo apparet Chriſti libertas. Itaque quòd Rupertus ait gazophylacium locum fuiſſe, in quem ſoli ſacerdotes, Scribæ, & Phariſæi ad lucrum intenti ingrederentur, alij verò nõ niſi ſinguli, vt res in illud inferrent; quaſi voluerit ſignificare Ioannes Chriſtum apprehenſum non fuiſſe, cùm in gazophylacio, id eſt audientibus ſacerdotibus, Scribis, & Phariſæis aduerſariis ſuis tam multa dixiſſet; à mente Euange-

A liſtæ alienum puto. Nec enim gazophylacium hoc loco arcam ſignificat, in quam pecunia templo oblata coniiciebatur; ſed aut totam eam templi partem, in qua ea erat arca, quę propriè gazophylacium vocabatur, vt Mar. 12. 41. 43. & 4. Reg. 12. 9. 10. aut aliam aliquam templi regionem. Origenes myſterij cauſa dictum exiſtimat hęc Chriſtum in gazophylacio diſſeruiſſe. Gazophylacium diuinos eſſe ſermones imaginem magni Regis impreſſam habentes, ſicut pecunia, quæ in gazophylacium coniiciebatur, imaginem habebat Cęſaris. Allegoricum hoc eſt, non litterale.

Quid hic gazophylacium ſignificet.

B Quomodo intelligendum non fuiſſe Chriſtum apprehenſum, *quia nondum venerat hora eius*, cap. 7. 30. dictum à nobis eſt.

21. *Dixit ergo iterum eis Ieſus.*) An iterum dixerit, id eſt alio die, aliáque concione, an in eadem eodem die incertum eſt. Origenes in eadem concione dictum putat, quod ipſa continuatio ſermonis, & illa inprimis particula *ergo* probabile reddit. Sed probabile etiam eſt diuerſam fuiſſe concionem, quia cùm Euangeliſta dixit, *hæc verba locutus eſt Ieſus in gazophylacio*, videtur ſuperiorem clauſiſſe concionem. Ru-

C pertus illud, *iterum*, refert ad verbum, *Ego vado*, quaſi dicat, dixit illis iterum, *ego vado*, quia ante ſemel idem dixerat, cap. 7. 33. Rectè. Quandocunque hæc dicta fuerint, opportunè quæritur quid ſibi velit dictio illa *ergo*. Poſſemus ſimpliciter dicere inceptiuam eſſe; ſed mihi vim aliquam videtur habere maiorem. Rupertus acutè interpretatur ita, vt ad Phariſęorũ malitiam referatur, quaſi dicat Euangeliſta, Ergo cùm Chriſtus videret perſeuerare eos in peruerſo ſuo cõſilio ſe capiendi, occidendíque, dixit illis, *Ego vado, & quæretis me, & in peccatis veſtris moriemini.* Mihi ad id,

D quod ver. 19. dixerat, alludere videtur, *Neque me ſcitis, neque patrem meum*, veniet ergo tempus cùm & me Deum eſſe cognoſcatis, & quæratis me, & non inueniatis, quia in peccatis veſtris moriemini; aut, veniet tempus, cùm quæretis me, id eſt cognoſcere voletis, ſed non poteritis, quia à peccatis veſtris non diſcedetis.

Ego vado, & quæretis me, & in peccato veſtro moriemini. Quò ego vado, vos non poteſtis venire.) Quęrunt Chryſoſtomus, & Theophylactus cauſam, quamobrem tam frequenter de ſuo ex cælo aduentu, déque ſuo

E iterum in cælum reditu loquatur. Putant terrorem Iudæis incutere voluiſſe, dum indicat ſe de cælo veniſſe, & in cælum rediturum; ſicut ſolet dicere, *Veruntamen videbitis filium hominis venientem in nubibus*, Matth. 24. 30. & 26. 64. Ego & eadem occaſione, & ſenſu eodem hoc dictum puto, atque illud c. 7. 33. 34. *Adhuc modicum tempus vobiſcum ſum, & vado ad eum, qui me miſit. Quæretis me, & non inuenietis; & vbi ego ſum, vos non poteſtis venire.* Vtrumque enim ideo dixit, quia Iudæi volebant ipſum ante tempus occidere; quaſi

F dicat, non eſt quod me vos ad mortem quæratis, ego ſponte, cùm tempus venerit, quod admodum breue eſt, iturus ſum, ita vt etiamſi quæratis, me non inueniatis. Itaque verum ſenſum huius loci in illo altero loco quære. Quòd hìc addit, *in peccato veſtro moriemini*, cauſaliter intelligendum eſt, vt Leontius exponit; propterea enim non poterunt ire, quo ille ibat, id eſt in cælum, quia in peccato ſuo obſtinati erant morituri. Credo ego ſingularem numerum aliquam vim habere, quòd non dixerit, in peccatis veſtris, ſed *in peccato veſtro moriemini*, vt non omnia, ſed peccatum infidelitatis ſignificaret, de quo eos potiſſimùm re-

prehendebat, iudicarétque propterea damnatum eos iri, quòd in ſe credere noluiſſent. Hoc eſt, quod dicit. c. 16. 8. *Cùm venerit ille, arguet mundum de peccato, & de iuſtitia, & de iudicio. De peccato quidem, quia non crediderunt in me.*

22. *Dicebant ergo Iudæi, Nunquid interficiet ſemetipſum quia dicit, Quò ego vado, vos non poteſtis venire?*) Capite. 7. 35. cùm eandem Chriſtus ſententiam pronuntiaſſet, ſimiliter dubitarunt. *Quò hic iturus eſt, quia non inueniemus eum? Nũquid in diſperſionem gentium iturus eſt, & docturus gentes?* Sed illic alium, quàm hîc eius abitum ſuſpicati ſunt. Iturum ad gẽtes, vt eas doceret. Hîc, quia viderant coniecturam illam non proceſſiſſe, aliam ineunt ſuggerente, vt opinor, odio, fore, vt ſeipſum occideret. Suſpicati enim ſunt, non quod rationi, ſed quod ſuo deſiderio conſentaneum erat. Nam ratio quidem non poſtulabat, vt, quod Chriſtus dixerat, de morte interpretarentur. Etenim ſi non aliô, quàm in mortem iturus erat, & ipſi eo ire poterant, & ipſi ſe poterant occidere.

23. *Et dicebat illis, vos de deorſum eſtis, ego de ſupernis ſum; vos de mundo hoc eſtis, ego non ſum de hoc mundo.*) Græci verò omnes interpretes Chryſoſt. Apollinarius, Ammonius, Theodorus Mopſueſt. Leontius, Theophylactus, & Euthymius, Latinus etiam Auguſtinus, & Beda exiſtimant ideo hoc Chriſtum ſubieciſſe, quòd illi de occiſione interpretati fuiſſent, quod de ſua in cęlum profectione dixerat, nihil ſupra hominem, nihil ſupra carnem, nihil ſupra terram cogitantes. Hoc eſſe, *vos de deorſum eſtis*, id eſt de terra, ideóque non niſi terrena ſapitis; ego non ſum de terra, ſed de cælo, ideo quæ de meo itu dixi, de reditu in cælum intelligenda ſunt. Rupertus putat reddi cauſam non cur Iudæi non intellexiſſent, quod dixerat Chriſtus; ſed cur non poſſent ire, quo Chriſtus iturus erat. Quia terreni erant, ac nimis graues. Vtrumque probabile.

24. *Dixi ergo vobis, quia moriemini in peccatis veſtris.*) Tanquam dicat, propterea dixi vobis fore, vt in peccatis veſtris moreremini, quia ſcio vos terrenos eſſe, ideóque in me non credituros, quia, *ſermo meus non capit in vobis*, vt poſtea dicit ver. 37. Si enim propterea venit, inquit Chryſoſt. vt tolleret peccata mundi, neque aliter tolli poterant, niſi per lauacrum, neceſſarium erat eum, qui non crederet, cum vetere homine eſſe periturum. Eodem modo Theophylactus, & Euthymius exponũt. Quod dicit, *Niſi credideritis, quia ego ſum*, quidam interpretãtur, niſi credideritis, quia ego ſum de ſupernis, ſicut paullo ante dixerat, vt Rupertus. Alij, ſi non credideritis, quia ſum abſolutè, id eſt, quia ego ſum, qui ſum, quod proprium eſt Dei Exodi. 3. 14. vt Auguſt. & Beda. Neſcio an nimis hoc ſubtile ſit. Itaque meliorem mihi ſenſum ſecutus Lyranus videtur, *ſi non credideritis, quia ego ſum* Chriſtus, quem me eſſe profiteor, quémque Prophetæ vobis promiſerunt, *moriemini in peccatis veſtris*. Nam *qui non credit, iam iudicatus eſt, quia non credidit in nomine vnigeniti filij Dei*, vt dixit cap. 3. 18. in quo ſolo ſalus eſt Act. 4. 12.

25. *Dicebant ergo ei, Tu quis es?*) Quia dixerat Chriſtus, *ſi non credideritis, quia ego ſum*, non intelligentes, aut diſſimulantes ſe intelligere, quem ſe eſſe ſignificaret, interrogant, *Tu quis es?* Auguſt. *Non enim cùm dixiſti, Niſi credideritis, quia ego ſum, addidiſti, quid eſſes: quis es? vt credamus.* Adnotauit Cyrillus citatus in Græcorum Catena, & Leontius in commentarijs hoc à Iu- Tract. 38.

A dæis per contemptionem dictum eſſe, hancque vim habere pronomen illud *Tu*, quaſi, *tu quis es*, qui ita loquaris? quid de te magni, & ſplendidi poteſt dici, cùm nihilo nobis maior ſis?

Principium, qui & loquor vobis.) Locus obſcurus. Obſcuritas verò magnam, vt fieri ſolet, interpretationum varietatem peperit; dum quiſque in re difficili, quà quoquomodo euadat, exitum quærit. Omnis difficultas pendet ex duobus verbis, *τὴν ἀρχὴν, principium*, &, *ὅτι, quod*, aut *quia*. De priori verbo duæ omnino ſunt opiniones. Nam alij nomẽ, alij aduer-
B bium, aut quod idem valet, nomen aduerbialiter poſitum eſſe putant. Eorum rurſus, qui nomen eſſe exiſtimant, duæ ſententiæ ſunt. Nam cùm illi omnes in eo conſentiant, vt putent Chriſtum ipſum hoc loco principium appellari; alij tamen exiſtimant nomen principij in nominandi apud Latinum interpretem, alij in accuſandi caſu eſſe. Qui nominatiuum eſſe putant, hunc ſenſum eſſe dicunt, *Tu quis es? Ego ſum principium, qui*, aut, quod *loquor vobis*; principium, inquam, id eſt *primus, & nouiſſimus*, vt vocatur in Apocalypſ. cap. 1. 17. & 2. 8. & 22. 13. aut, principium
C omnium rerum, per quod omnia facta ſunt, *& ſine quo factum eſt nihil*, & vt vocat D. Paulus, *primogenitus omnis creaturæ*, Col. 1. 15. Sic Ambroſius libro 3. de fide cap. 4. & libro 5. cap. 5. & libro 1. hexaemer. cap. 2. & 4. & Auguſtinus lib. 5. de Trinit. cap. 13. & lib. 11. Confeſſion. c. 8. & lib. de Genes. ad litteram imperfect. c. 3. & lib. 1. de Genes. ad litter. cap. 5. aliiſque nonnullis locis. Fulgentius lib. 2. ad Thraſim. Proſper in commentar. in pſal. 109. Bernardus lib. 5. de conſiderat. & Rupertus in huius loci cõmentarijs. Iuuat hunc ſenſum, quòd nõ ſolùm ve- Sup. c. 1. 3.
D rum ſit Chriſtũ omnium rerum eſſe principium, ſed etiam ita in ſcripturis vocari ſoleat, Apocal. 3. 14. Iuuat, quòd noſter interpres eum ſenſum ſecutus eſſe videatur; nec enim ſi alium ſenſum ex ijs, quos multi poſtea explanatores adhibuerũt, eſſe putaſſet, ita vertiſſet. Sic, haud dubium, Hieronymus intellexit, cùm locum non emendauerit, dum veterem editionem recognouit. Magna coniectura non legiſſe veterem interpretem, quemadmodum nunc legitur *τὴν ἀρχὴν*, ſed *ἡ ἀρχὴ principium*. Vix enim credibile eſt verſurum fuiſſe, *principium*, ſi in accuſandi caſu legiſſet *τὴν*
E *ἀρχὴν*. Illud huic lectioni, interpretationíque videtur obſtare, quòd non ſatis cum hoc ſenſu verba ſequentia cohærere videantur, *Qui & loquor vobis*. Quorſum enim ad nomen principij hoc addidiſſet? Emolliunt tamen aſperitatem Auguſt. & Beda; quaſi dicat, Ego ſum principium, qui cùm huiuſmodi ſim, tamen eò me vſque demitto, & vobiſcũ loquor. Sed hoc ipſum nõ ſatis videtur eſſe molle. Alij conãtur ſic emollire, Ego loquor vobis; id eſt, quẽ loquentem auditis, ſum principium, ſum Deus, ſum auctor rerum omnium, quãuis vobiſcũ humano more loquar. Obſtare etiã Tract. 38.
F illud videtur, quòd interrogatus Chriſtus, quiſnam eſſet, nec ſatis perſpicuè, nec ſatis aptè reſpondere videatur ſe eſſe principium. Quin reſpondiſſet potiùs ſe eſſe Chriſtum, ſe eſſe mũdi redemptorem, cùm de ea re ageretur. Qui verò animaduerterũt Gręcè quartum eſſe caſum *τὴν ἀρχὴν*, quod ſolus videtur inter veteres Latinos auctores Auguſt. & Beda ab eo doctus perſpexiſſe, ij tenentes illud, quod certum eſſe putabãt, Chriſtũ ipſum hoc loco principiũ appellari, duriorẽ meo iudicio ſenſũ reddiderũt. Cùm enim viderẽt nõ bene accuſatiuum, per quẽ Chriſtus reſpõdet,

cum nominatiuo, per quem Phariſæi interrogauerant, conuenire, quod in nomine principij, quia neutrum eſt, non apparet, apparebit autem in nomine veritatis, ſi fingamus, vt ait Auguſtinus, interrogaſſe Phariſęos, *Tu quis es?* reſpondiſſe Chriſtum, veritatem, non bene vtique & conuenienter reſpondiſſet. Hoc, inquam, cum viderent, dixerunt, quod Phariſæi rogarunt, *Tu quis es?* perinde fuiſſe, ac ſi rogaſſent, Quem te eſſe dicis? aut, Quem te eſſe credere debemus? hoc ſenſu reſpondiſſe Chriſtum, *principium* (in accuſatiuo) *qui et loquor vobis*, id eſt dico me eſſe principium, principium me eſſe credere debetis. Hæc ſententia eo minùs quàm prior probabilitatis habet, quòd eadem illa duo, quæ priori obſtare diximus, & illi obſtent, & præterea eſt coactior, atque violentior. Difficile enim eſt fingere, quæ, vt ea interpretatio hæreat, fingere Auguſtini ſententia neceſſe eſt. His duobus modis omnes auctores interpretantur, qui verbum principij nomen eſſe putant. Videamus qua ratione explicent, qui, quod Græcè eſt τὴν ἀρχὴν, loco aduerbij poſitum eſſe putant, quod apud Græcos vſitatum eſſe nemo Gręcè doctus neſcit; & multi multis profanorum auctorum exemplis probauerunt. Sed habet etiam cùm aduerbium eſt, varias ſignificationes; aliquando idem ſignificat, quod primùm, aut inprimis; aliquando idem, quod omnino, vt paullo poſt ex multorum Gręcorum auctorum ſententiâ dicturi ſumus; aliquando idem eſt, quod à principio, vt ponatur ἀρχὴν, pro κατὰ τὴν ἀρχήν. Quidam ergo primo modo hic ſumunt, quaſi ſenſus ſit, primùm quidem ſum, quod vobis dico. Sed rectè quidam animaduertunt deeſſe aliquod aliud membrum, quod ſe poſtea dicturum ſignificaret, ſi ſenſus hic eſſet. Alij ſecundam ſignificationē ſecuti ſunt, vt Chryſoſt. Leonti[us], Theophyl. Euthym. & auctor anepigraph[us] citat[us] in Catena Gręca videntur exponere. Sūt qui ei[us] ſignificationis exēpla in profanis auctoribus obſeruauerint, ſed in ſacris litteris nullum, vt ego puto, exemplū notari poterit. At ne ij quidē auctores interpretātur eodē ſenſu. Nā Euthymius, & vt ex eo colligitur, Chryſoſtomus, & Theophylact[us], obſcurè enim, & conciſè loquuntur, hunc ſenſum eliciunt, omnino ſuperuacaneum, aut indignum eſt, vt vobis loquar, id eſt vt vobis, quis ſim, dicam, cùm me tentandi cauſa interrogetis. Itaque dictionem ὅτι, quæ, vt diximus, altera eſt, vnde ſententia dependet, coniunctè legunt, & vnam dictionem faciunt, accipiúntque pro explicatiua particula, vt, aut vt barbari loquimur, quod, indignū eſt, vt vobis dicam, quis ſim; & verbum λαλῶ videntur in ſubiunctiuo modo ponere. Leontius verò, & anepigraphus ad hunc modum, Propterea ſpernitis me, propterea cōtemptim interrogatis, *Tu quis es?* quia prorſus vobiſcum loquor; aut ideo omnino me contemnitis, quia vobiſcum loqui ſoleo, quare indigni eſtis, vt vobis quis ſim dicam. Vtraque interpretatio & ſuperior Chryſoſtomi, & hęc Leontij videtur prorſus eſſe coacta; pręterquam quòd exemplum in ſacris litteris non inuenio, vbi τὴν ἀρχὴν pro ὅλως accipiatur. Alij quidam recentiores auctores eandem ſecuti ſignificationem, Omnino id ſum, quod vobis loquor, id eſt quod vobis ſępe dixi; quam interpretationem, quia facilis, & expedita videbatur, amplexi ſunt multi. Alij denique τὴν ἀρχὴν accipiunt tertio modo pro, *à principio*, quo ego modo prorſus accipiendum eſſe arbitror, & quia ſenſum meliorem efficit, & quia obſer-

Vera nomi[n]is illius particulæ τὴν ἀρχήν.

A uaui hunc vſum eius Gręci aduerbij in ſcripturis apud Septuaginta eſſe frequentiſſimum. Solent illi, vbi Hebraicè eſt, בראשית, aut בראשונה, aut בתחלה vertere, τὴν ἀρχήν, vt Geneſ. 13. 4. & 41. 21. & 43. 18. 20. & Daniel. 8. 1. Itaque dubium non eſt non ſolùm benè Gręcam, ſed etiam eccleſiaſticam eſſe phraſim, τὴν ἀρχήν, *principium*, pro κατὰ τὴν ἀρχήν, aut ἐξ ἀρχῆς, *à principio*. Sed neque omnes, qui hoc ipſo ſenſu aduerbium illud accipiunt, inter ſe conueniunt. Miſſas faciam diuerſas interpretationes etiam eorum, qui aduerbium τὴν ἀρχήν hoc ſignificatu accipientes in B alios trahunt ſenſus ſeſſus iam tot opinionibus recitandis. Solam Cyrilli Alexandrini grauiſſimi auctoris ſentētiam recitabo, quibus verbis in Catena Gręca ſcriptam reperi; δίκαια πάσχω, φησὶν, ὅτι καὶ λόγου παρ' ὑμῖν ἐποιησάμην ἀρχήν, ὅτι προσφώνηκά τι τῶν εἰδότων ὠφελεῖν, καὶ διασώζειν ἠθελησάμην, εὐτελὴς οὕτω λελόγισμαι παρ' ὑμῖν. *Juſta*, inquit, *patior, quòd apud vos loquendi principium feci tum; ſi quid vobis dixi, meum fuit conſilium prodeſſe, atque ſeruare; ſed ea ratione vilis apud vos, atque contemptus habitus ſum.* Non diſpliceret mihi explicatio vel auctore Cyrillo, ſi eam aliquanto magis C Chriſti verba iuuarent. Ego & veriſſimum, & ſimpliciſſimum ſenſum eſſe arbitror, quem Nonnus poeta tribus expreſſit verſibus, & multi ante me docti, & Catholici interpretes approbauêre;

Τίς σὺ πέλεις; καὶ Χριστὸς ἀνίαχεν, ὅττι παρ' ὑμῖν
Ἐξ ἀρχῆς ἰδείξον, ἔχων πνεῦμα δικάζειν,
Καὶ λαλίειν, ἀλλ' οὔτις ἐτήτυμος, ὅς με γενέθλῃ
Ἀνδρομέῃ προσέκτε.

Ex quibus verſibus conſtat ſic Nonnum hunc locum intellexiſſe, vt ſenſum eſſe putauerit, Ego ſum id, quod vobis à principio loquor, id eſt quod iam D inde ab initio, quod ſemper vobis dico; ſemper dixi vobis, me eſſe Chriſtum, me eſſe filium Dei, ab eo ad liberandos à peccatis homines miſſum, panem vitæ, mundi lucem, & cętera, quæ ſupra ſępe dixit. Illud videtur hanc interpretationem apud homines bene Catholicos minùs probabilē reddere, quòd à ſenſu veteris interpretis diſcedere videamur; cui nemo minùs tribuere debet, quàm tribuit Eccleſia, quę illi, vt par eſt, quā plurimùm tribuit. Ego verò nō concedetim alio ſenſū noſtrū interpretē reddidiſſe. Nec enim aliter eū, quàm nūc legim[us], legiſſe arbitror, cùm nulE lum alterius lectionis veſtigium, nullū indicium, aut in vllo Gręco codice, aut apud auctorē vllū veterem appareat. Sed fecit prudenter interpres, qui òd cùm legiſſet τὴν ἀρχήν, quod ambiguum erat, reddidit ambiguè, & verbum de verbo, *principium*, volens nimirum, vt eodem modo Latinè principium intelligeremus, quo Gręcè τὴν ἀρχήν, id eſt principio, vel à principio contra conſuetudinem quidem Latinę linguæ, ſed nō contra fidem interpretis. Videmus idem cum aliâs, & quidem in hoc ipſo nomine facere ſolere. *Tecum principium in die virtutis tuæ*, Pſal. 109. 3. *prin-* F *cipium*, pro principatu dixit, minimè quidem Latinè, ſed fideliter, ne nomen idem Gręcum ἀρχήν, quod ambiguum erat, & vel principatum, vel initium ſignificare poterat, ad vnam tantùm ſignificationem reſtringeret, ſi verteret principatum. Illud ego conceſſerim noſtrum interpretem pro, ὅτι, aut, ὅ, τι, quod nunc legitur, legiſſe ὅς, *qui loquor vobis*, non quod loquor vobis, ſenſu re quidem eodem, elegantia, & conuenientia meliore. Interrogauerant enim cum Phariſęi non quid, ſed quis eſſet. Vero ſimile eſt non quid, ſed quis, aut qui eſſet reſpōdiſſe, *principiū qui &*

Cyrillus ex M. s. citatus.

Nonnus omnium optimè expreſſit hūc locum.

loquor

loquor vobis. Itaque quibus in libris pro *qui* legitur A *quia*, & lectio, & ſententia deprauata eſt. Vnus reſtat ſcrupulus, qui lectorem angat, non fuiſſe dicturū Chriſtum, ſi id dicere voluiſſet, principio, qui loquor vobis, ſed clariùs, qui vobis à principio loquor. Hoc nō mouebit lectorem verſatum in Ioanne, qui frequentiſſimè vti ſolet eiuſmodi traiectionibus c. 15. 10. & Apocal. 11. 6. Alium alij quidam ſenſerunt, quòd non dicat, Qui loquor vobis, ſed *qui & loquor vobis*, ὅςτις καὶ λαλῶ, vbi particula illa καὶ, *Et*, procul dubio emphatica eſt. Non poteſt autem emphaſim habere, ſi ea, quam maximè probauimus, interpre- B tatio vera eſt. Quam enim vim habet, *Ego ſum qui & loquor vobis?* Reſpondeo neceſſe non eſſe, vt emphatica ſit, aliquādo eleganter apud Græcos auctores redundare, quemadmodum obſeruarunt quidam. Syneſij exemplum omnibus doctis notum eſt, & valde ad rem accommodatum, ἵνα ἴδωμεν, ὅτι καὶ λέγει; eodem enim modo dicit, *vt videamus, quid & dicat*, quo Chriſtus dicit, ὅτι, aut ὅςτις καὶ λαλῶ ὑμῖν, *qui & loquor vobis*. In ſacris verò litteris plura, quàm apud prophanos auctores exempla reperiuntur quia ו Hebraicum frequentiſſimè redundat, cuius imitatione C ſolent auctores ſacri Græcum etiam καὶ otioſum ponere, Geneſ 22. 1 Matth. 9. 10 & 28. 9. Quāquam hoc loco vim etiam aliquam habere poteſt, qualem verbum illud habet præſentis tēporis, λαλῶ, *loquor*; quaſi dicat, Ego ſum, quod ſæpe hactenus vobis dixi, atque etiam nunc dico. Aliud hîc ego animaduerto, quod noſtram interpretationem magis impedit, quòd non debuerit Chriſtus dicere ὅςτις καὶ λαλῶ, *qui loquor vobis*, ſed ὅτινα καὶ λαλῶ, quem vobis dico, ſi id, quod ſumus interpretati, dicere voluiſſet. Fateor ſenſum interpretis noſtri non eſſe, Ego ſum, quem à principio vobis dico, ſed ego ſum, qui à principio vobis loquor, id eſt ego ſum, quem, ſi velletis, ex verbis ipſis D meis cognoſcere poſſetis, quibus verbis celare mihi videtur, quis eſſet, voluiſſe, quando ipſi dicenti, quis eſſet, credere voluiſſent; quemadmodum Samaritanę dixit, *Ego ſum, qui loquor tecum.* Lectio autem, quam nunc habemus, Græca hunc habet ſenſum, Ego ſum, quod à principio vobis dico; ſed quia vterque ſenſus eodem redit, dixi paullo ſuprà re non differre.

Græcum καὶ otioſū ſæpe ponunt auctores ſacri.

Sup c. 4. 26.

26. *Multa habeo de vobis loqui, & iudicare.*) Non ſatis apparet, quorſum Chriſtus hæc verba ſubiecerit. Chryſoſt. Theophylact. Euthym. & Leontius conuenienter ſuperiori ipſorum interpretationi ſic hæc E verba coniungunt; indigni omnino eſtis, quibus dicam quis ſim, aut cum quibus loquar, etſi multa habeo, quæ de vobis dicere poſſim, atque iudicare. Nōnus poëta ſic, ego ſum, quod à principio vobis dico, multa habēs de vobis dicere, ac iudicare. Ego eodem fere ſenſu; ego quis ſim, ſatis apparet, ex meis verbis manifeſtū eſt; qui vos ſitis, taceo, etſi non deeſt mihi materia ea de re loquendi. Quòd attinet ad verborū ſententiam, Chryſoſt. Leontius, & Theophylact. exiſtimant τὸ λαλεῖν, *loqui*, idem hîc eſſe, quod τὸ ἐλέγξαι, reprehendere, aut arguere; & τὸ δικάζειν, *iudicare*, idem F quod τὸ κολάζειν, punire. Ego ſimpliciùs interpretor, multa habeo, quæ poſſim de veſtris moribus dicere, ac iudicare, id eſt conqueri; Hebraiſmus, diſceptare, expoſtulare. Transferam in hunc locum quæ Cyrill. Alexandrin. in Græca Catena Græcè ſcribit, *Non vnū*, inquit, *tantùm, ſed multa accuſabo, & in nulla re mentiar ſicut vos; poſſum condemnare vos tanquam incredulos, & infideles, tanquam arrogantes, tanquam contumelioſos, tāquam Deo repugnantes, tanquam imprudentes, tanquam ingratos, tanquam malignos, tanquam voluptatum potius, quàm Dei amatores, tanquam humanam captantes gloriam, Dei verò gloriam non quærentes.* Quærunt Auguſtinus, & Beda quomodo Chriſtus hoc loco dicat multa ſe habere iudicare, cùm alio dicat loco, *Ego non iudico quenquam* ver. 15. Reſpondent non dicere hoc loco ſe quenquā iudicare, ſed multa habere iudicare, id eſt multa in illis accuſare poſſe; hoc enim eſt habere, Græca phraſi.

Cyrillus ex Catena Græca citatus.

Sed qui miſit me verax eſt, & ego, quæ audiui ab eo, hæc loquor in mundo.) Hæc verò prorſus videntur aliena eſſe, &, vt Græci vocāt, ἀπροσδιόνυσα. Chryſoſt. Leontius, Theophylact. & Euthym. ſic iſta cōiungunt, etſi multa habeo de vobis dicere, ac iudicare, ſed non dicam modò (hoc enim ſubintelligendū eſt) quia Pater qui miſit me, nō miſit nunc ad iudicādos; ſed ad ſaluandos homines. Cæterum non dicunt, quod inprimis dicendum erat, quorſum dixerit, *qui miſit me verax eſt.* Auguſtinus, & Beda putant his verbis rationem reddi, cur de Phariſæis Chriſtus iudicare poſſet, quia nimirum Pater, à quo miſſus fuerat, verax erat, & quidquid Chriſt⁹ loquebatur, ex Patre acceperat, & eius loquebatur nomine. Rupertus verò ſic; Etſi principium ſim, tamen à meipſo non veni; etſi vobiſcum loquor, tamen à meipſo nō loquor; ſed & à Patre miſſus ſum, &, quæ loquor, ab eo accepi, qui cùm verax ſit, mentiri non poteſt, quare nec ego poſſum. Theodorus Heracleenſis ad hunc modum; Etſi vos de hac re, id eſt, de iudicij tempore nihil cogitatis, tamen pater meus verax eſt, qui, quemadmodum ſæpe promiſit, ſuo tempore vnicuique reddet ſecūdùm opera ſua. Alij ſic; Multa poſſem in vobis accuſare, quæ prętereo, hoc vnum dicens, patrem meum à quo miſſus ſum, veracem eſſe, qui ſuo de vobis tempore iudicabit. Alij; Etſi vos non credatis me eſſe Chriſtum, tamen pater meus verax eſt, id eſt fidelis, qui fidem non fallet ſuam, ſed quemadmodum promiſit, ita cum credentibus, & incredulis faciet, ſicut D. Paulus dicit 2. Timoth. 2. 13. *Si non credimus, ille fidelis permanet, negare ſeipſum non poteſt.* Ego hunc arbitror eſſe ſenſum, Multa poſſum de vobis verè, ac meo iure dicere atq; iudicare, quod ſi fecero, nemo poterit iudiciū meū reprehēdere, quia, *qui miſit me verax eſt, & ego, quæ audiui ab eo, hæc loquor in mūdo.* Sed quod ego nunc explicandi cauſa pluribus verbis dixi; dixit breuiter, & obſcurè Chriſtus, *Multa habeo de vobis dicere, & iudicare; ſed qui miſit me, verax eſt, & ego, quæ audiui ab eo, hæc loquor in mundo.* Similis locus ſuprà c. 7. 28. *A meipſo non veni, ſed eſt verus, qui miſit me.* Quid ſit Filium à Patre audire, vide c. 5. 37.

27. *Et non cognouerunt, quia patrem eius dicebat Deum.*) G. ὅτι τὸν πατέρα αὐτοῖς ἔλεγεν, quòd patrem ſuum eis dicebat, id eſt, quòd de patre ſuo illis loquebatur; quēadmodum Chryſoſtomus, Leontius, Theophylactus, Euthymius, & Nonnus poëta inter Græcos auctores legunt: inter Latinos Auguſt. & Beda. Cui lectioni & Syriacum exemplar ſuffragatur. Non dubito noſtrum interpretem legiſſe ὅτι τὸν πατέρα αὐτοῦ ἔλεγεν θεόν, quòd patrem eius (id eſt ſuum) dicebat Deum, quēadmodum & in vno quodam Græco codice legimus, ſenſu meo quidem iudicio multo meliore. Nā ſi legimus, *quòd patrem eis dicebat*, non poteſt niſi ad proxima verba referri; quòd nō cognouerint Chriſtū de patre ſuo illis locutū fuiſſe, cùm dixit, *Qui miſit me verax eſt, & quæ ab eo audiui, hæc loquor in mundum*; quod nō magnopere mirū eſt. Si autē legamus,

Duplex lectio huius loci cum Græcè, tum Latinè.

quia

quia patrē eius dicebat Deum, refertur ad omnem ſuperiorem de Patre diſputationem. Etenim cùm multa Chriſtus de patre ſuo dixiſſet, petiuerant ab eo, *Vbi eſt pater tuus?* ver.19. nihil de patre eius niſi humanum intelligentes: cùm ergo multa iterum de eodē patre ſuo illis dixiſſet, ne ſic quidē cognouerunt eum Deū patrem ſuum appellare, quod quia meritò mirum videri poterat, Euāgeliſta notauit, quaſi perſtringens obiter eorum ſtupiditatem; & vt præcedentia cum ſequentibus necteret. Atque hoc ſenſu Apollinarius interpretatur.

28. *Dixit ergo eis Ieſus; Cùm exaltaueritis filium hominis, tunc cognoſcetis, quia ego ſum, & à me ipſo facio nihil; ſed ſicut docuit me Pater, hæc loquor.*) Dictio illatiua, *ergo*, refertur ad ſuperiorem verſum; quaſi dicat, cùm non cognoſcerent, quem Chriſtus patrem ſuum appellaret, dixit eis fore, vt poſt mortem ſuam cognoſcerent, vt Rupertus adnotauit. Exaltationem crucem ſuam, & mortem appellare nemo dubitat, vt c.3.14. & c.12.32.34. Cur autem dicat tunc Iudęos, quis ipſe, quis Pater eſſet, cognituros, ſic omnes auctores explicant, Auguſtinus, Chryſoſtomus, Leontius, Ammonius, Cyrillus, Beda, Theophylactus, Euthymius, & Rupertus, fore vt viſis miraculis, quæ & in ipſa eius morte, & poſtea facienda erant, ſi non omnes, multi tamen eorum cognoſcerent ipſum filium eſſe Dei. Euentus eam ſententiam comprobauit. Nam turba, quæ aderat, cùm crucifigeretur, *videntes quæ fiebant, percutientes pectora ſua reuertebantur*, Luc.23.48. Et Centurio homo Gentilis, *qui ex aduerſo ſtabat* crucis *videns, quia ſic clamans expiraſſet, ait, Verè hic homo filius Dei erat*, Mar.15.39. Et poſt datum Spiritum ſanctum victi Apoſtolorum miraculis vno die ter, alio quinquies mille homines in Chriſtum crediderunt.

Act.2.41. & 4.4.

Cùm dicit, *quia ego ſum*, intelligendum, quia ego ſum, quem me ſępe eſſe dixi, quia ego ſum Chriſtus, quia ego ſum filius Dei, quia lux mundi, quia panis vitæ. Aut legendum ὅ,τι duabus dictionibus, tunc cognoſcetis, quod ego ſum, id eſt quis ſim, ſicut dixit ver.25. ὅ,τι λαλῶ ὑμῖν, *quod loquor vobis*, ad eum enim locum videtur alludere. Quod ſequitur, *& à me ipſo facio nihil, ſed ſicut docuit me Pater, hæc loquor*; Ariani cauillabantur, vt probarent Filium minorem eſſe Patre, quemadmodum Idacius in libro aduerſus Varimadum, cap.10. & 21. auctor eſt. Sed hæc, & his ſimilia, c.5.37. diſſeruimus. Summa eſt debere hoc de Chriſto intelligi, quatenus homo eſt; quanquam Auguſt. & Beda de illo etiam, vt Deus eſt, interpretantur, doctum à Patre Filium, non quòd ignoraret diſcendo, ſed communē cum Patre naturam à Patre per ęternam accipiendo generationem. Eodémque ſenſu Ammonius, Cyrillus, Leontius, & Chryſoſtomus intelligūt, nihil aliud his verbis, quàm τὸ ὁμοούσιον ſignificari, id eſt Filium conſubſtantialem eſſe Patri: notantúnq; Cyrillus, & Leontius Chriſtum propter auditorum infirmitatem ita locutum eſſe.

Ariani hoc loco abuſi.

De Chriſto, quatenus homo eſt, hæc intelligenda.

29. *Et qui me miſit, mecum eſt, & non reliquit me ſolum, quia ego, quæ placita ſunt ei, facio ſemper.*) Dubium an hęc verba ad verbum illud ſuperioris verſus referenda ſint; *tunc cognoſcetis, quia ego ſum, & quia qui me miſit, mecum eſt*, &c. an cum ſequentibus potiùs coniungenda. Omnes graues auctores diuerſam putant eſſe ſententiam, nec ex ſuperiore verbo pendere. Omnes verò Gręci, Ammonius, Chryſoſtomus, Leontius, Theophylactus, Euthymius exiſtimant propterea hoc Chriſtum addidiſſe, ne quia ſe à Patre miſſum dixerat, & non niſi, quę ab eo audiſſet, loqui, putaremus minorem eſse Patre; ita cùm dicit, *Mecum eſt, & non reliquit me ſolum*, putant τὴν ἀπαράλλακτον οὐσίαν, vt ait Ammonius, id eſt *indiſcretam Patris, et Filij eſſentiam ſignificari.* Eodem ſenſu Auguſtinus, & Beda videntur interpretari; certè de diuina Chriſti natura dictum intelligunt. Mihi, etſi pauciores auctores habet, magis tamen alia placet interpretatio, quam Euthymius affert, ac probat, & Rupertus omnino ſequitur, vt nō tanquam Deus, ſed tanquam homo loquatur Chriſtus, ſicut & ſuperiore verſu locutum diximus. Senſus ergo eſt, qui me miſit Pater, nō miſit, & ſolum reliquit, ſed ſemper mecum eſt; non ſolùm vt Deus cum Deo communem mecum habens naturam; ſed etiam vt Deus cum homine mecum cooperans, me in omnibus rebus dirigens; itaq; quidquid facio, eius auſpicio, eius auxilio, eius opera, & auctoritate facio; ſicut alio loco dixit, *Pater meus vſque modò operatur, & ego operor*, c.5.17. Cùm autem addit, *Quia ego, quæ placita ſunt ei, facio ſemper*, non exiſtimo particulam ὅτι, *quia*, cauſam, ſed effectum potiùs, aut iudiciū, &, vt Dialectici dicunt, argumentū a poſteriori ſignificare. Non enim quia Chriſtus faciebat, quæ Patri placita erant, ideo cum illo erat Pater, non futurus niſi faceret: ſed quia Pater cum illo erat, & quidquid ille agebat, agebat Pater, neq; faciebat, neq; poterat facere, niſi quę Patri placita eſsent; quemadmodum probauit, quòd ſabbato curaret gratū eſse Deo, quia id ſecum faciebat Pater, *Pater*, inquit, *vſq; modo operatur, & ego operor*. Videtur etiā Rupertus hunc ſenſum vidiſse. Huiuſmodi verò particulas, quia, & quoniam, non cauſam aliquando, ſed effectū ſignificare innumera, vel in ſolis Pſalmis exempla ſunt, *Ego clamaui*, inquit, *quoniam exaudiſti me Deus*, non enim propterea clamauit, quia exauditus eſt; ſed propterea exauditus, quia clamauit.

Chriſtus hic tanquā homo loquitur.

Sup.c.5.17.

Quia, & quoniam, non cauſā, ſed effectū ſæpe ſignificant.

Pſal.16.6.

30. *Hæc illo loquente, multi crediderunt in eum.*) Exiſtimant Chryſoſt. Theophyl. & Euthym. *hæc* ad id, quod proximè pręceſſit, eſse referendum; quaſi cauſa, cur ante non crediderint, modò verò crediderint, fuerit quòd priùs ſublatè, prçaltéque, modò humiliter, & aptè ad auditorum ingeniū locutus fuerit. Sed nō video quomodo Chriſtus humiliùs de ſe locutꝰ fuerit, cùm dixit, *Qui me miſit mecum eſt*, &, *quia ego, quæ placita ſunt ei, facio ſemper*, quam ante toto capite locutus fuerat. Nam & hic non obſcurè miſsum ſe à Deo Filium à Patre dicit. Ad omnē igitur ſuperiorem cōcionem refero; credóq; Euangeliſtam, quia ſępe de Iudæorū incredulitate locutus fuerat, docere voluiſse nec omnes omnino incredulos fuiſse; nec Chriſti concionem tam fuiſse infructuoſam, vt nemo crediderit. Nam etſi ſacerdotes, Scribę, & Phariſæi non crediderunt, multos tamen vulgo homines credidiſse. Id frequenter Chriſtianis accidit concionatoribus, vt putent ſe, quia viri primarij non cōmouentur ad pœnitentiam, aut ad fidem, operam perdere. At non perdunt, quum aliqui de media plebe homines commouentur; quod ſæpe ſit illis ipſis, qui concionantur, minimè ſcientibus. Nam & concionante Chriſto, niſi id Euangeliſta declaraſset, neminem putaremus credidiſse. Voluit etiam Euangeliſta hoc dicere, vt quæ proximo verſu ſequuntur, aptè adnecteret præcedentibus. Cùm enim dicturus eſset, Chriſtum dixiſse iis, qui in ſe crediderant, *Si manſeritis in ſermone meo, verè diſcipuli mei eritis*, oportuit priùs dicere aliquos credidiſse.

31. *Dicebat ergo Ieſus ad eos, qui crediderunt ei, Iudæos.*) Particula *Ergo*, hæc cum præcentibus iungit; tãquam ſi diceret, cùm multi in eum credidiſſent, dicebat ad eos, qui crediderãt. Iudęos verò dixit, aut vt à Galilęis & cæteris alienigenis eos diſtingueret, qui faciliùs credere ſolebant; aut vt diſtingueret à ſacerdotibus, Scribis, & Phariſæis, & principibus Iudæorũ, ne ſibi repugnare Euangeliſta videretur, qui cùm ſæpe ante ſignificaſſet eos non ſolùm non credidiſſe, ſed modis omnibus Chriſto reſtitiſſe, eumque occidere voluiſſe, nunc dicat credidiſſe multos. Addit ergo fuiſſe Iudæos, id eſt homines populares. Nam vt alibi diximus, aliquando Iudæi vocantur ſoli principes, populóque opponuntur; aliquando ſolus populus, opponiturque principibus, vide c. 7. 11. 13.

Iudæi dicuntur aliquando principes, aliquando plebeij.

Si vos manſeritis in ſermone meo, verè diſcipuli mei eritis.) Pronomen, *Vos*, emphaticè poſitum eſt, quaſi dicat, *Vos*, qui iam credidiſtis, qui iam per fidem ab ijs, qui nondum crediderunt, diſcreti eſtis. Duo explicanda ſunt, quid ſit in ſermone Chriſti manere, & quid verè eius eſſe diſcipulum. Manere in ſermone omnes interpretantur, in fide, doctrináque iam accepta perſeuerare, Auguſtin. Chryſoſtom. Leontius, Beda, Theophylactus, Euthymius, & Rupertus. Putant autem Chryſoſtomus, Leontius, & Euthymius, & Theophyl. alludere Chriſtum ad eos, qui cùm iam in eum credidiſſent, retrorſum abierunt c. 6. 66. tanquam dicat, ſi vos etiã diſceſſeritis ſicut illi, nõ eritis verè diſcipuli mei; ſi autẽ perſeuraueritis, verè diſcipuli mei eritis. Hinc intelligitur, quid vocet verè diſcipulum eſſe ſuum, ſcilicet ita diſcipulũ eſſe, vt diſcipuli finem cõſequatur, vt vſque ad vitã ęternam ſequatur Chriſtũ, ſicut alio loco dicit, *Qui perſeuerauerit vſque in finem, hic ſaluus erit*. Qui enim verè in Chriſtũ credit, ſed in fide non perſeuerat, hactenus verus diſcipulus eius eſt, quòd verã habet fidem; ſed eatenus non eſt, quòd non conſequatur verũ diſcipuli finem, & quã Chriſto debet, conſtantem fidem non pręſtet.

Quid ſit in ſermone Chriſti manere.

Quid ſit eſſe Chriſti diſcipulũ.

Matth. 10. 22. & 24. 13.

32. *Et cognoſcetis veritatem, & veritas liberabit vos.*) Græci, quos legi, omnes, Chryſoſtomus, Leontius, Theophylactus, Euthymius, & Cyrillus in Græca Catena citatus, veritatem Chriſtum ipſum interpretantur, quaſi dicat, ſi permãſeritis in fide mea, cognoſcetis me, & ego cognitus liberabo vos. Veritatem autem ſeipſum Chriſtum appellare; vt opponat figuris, & vmbris legis, quemadmodum c. 1. 14. 17 & 4. 23. 24. Ideo ergo per veritatem, id eſt per ſe ipſum eos in libertatem aſſerẽdos, quia priùs ſub legis ſeruitute tenebantur. Nam & D. Paulus Chriſtianos, qui iam lege veteri exſoluti erant, in libertatem vocatos dicit, & legis ceremonias iugum ſeruitutis appellat, 1. Cor. 10. 29. Galat. 2. 4. & 5. 1. 13. His auctoribus quo minùs aſſentiar, duæ me rationes tenent; altera eſt, quòd non ſatis aptè hoc loco videretur Chriſtus ſe veritatẽ appellare, cùm de legis vmbris nõ ageretur; altera, quòd ipſe paullo poſt explicet, de qua loquatur libertate ver. 34. *Omnis, qui facit peccatum, ſeruus eſt peccati:* & tamen ſi ſe ita veritatẽ appellaſſet, vt legis opponeret ceremonijs, conſequens erat, vt libertatem etiam ab ijſdem intelligeret ceremonijs. Videtur quidem iuuare eos, quòd ver. 36. dicat, *ſi ergo filius liberauerit vos, verè liberi eritis*. Eſt quidem filius, qui verè liberat, ſed hoc loco eius fides, atque doctrina dicitur liberare, quia filius non liberat, niſi credẽtes in ſe. Magis Auguſtini, Bedæ, & Ruperti opinionẽ probo, veritatẽ appellare doctrinę ſuæ, quam credere cœpiſſent. In hoc tamen Rupertus ab Auguſtino, & Beda diſſentit, quòd Auguſtinus, & Beda ad vitam hoc futuram referant, vbi verè cognoſcitur earum rerum veritas, quæ hìc non cognoſcuntur, ſed creduntur. *Quid promittit credentibus, fratres?* (inquit Auguſtin.) *Et cognoſcetis veritatem. Quid enim? non eam cognouerant, quando Dominus loquebatur? Si non cognouerãt, quomodo crediderunt? Non quia cognouerunt, crediderunt, ſed vt cognoſcerent, crediderunt; credimus enim, vt cognoſcamus; non cognoſcimus, vt credamus: quod enim cogniturι ſumus, nec ocul⁹ vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis aſcendit. Quid eſt enim fides, niſi credere, quod non vides? Fides ergo eſt, quod non vides, credere; veritas, quod credidiſti, videre.* Rupertus verò refert ad aduentũ Spiritus ſancti, de quo Chriſtus alio loco dicit, *Ille vos docebit omnia, & ſuggeret vobis omnia, quæcunque dixero vobis*, Et rurſus, *docebit vos omnem veritatem*. Ego ad neutrum ſtatum vellem reſtringere. De futura quidem vita ideo mihi nõ videtur loqui, quia cùm dicit, *veritas liberabit vos*, nõ dubium, quin ſignificet cognitionem veritatis cauſam fore libertatis; cognitio autem illa vitæ beatæ, de quã hunc Auguſtinus locum interpretatur, non eſt libertatis cauſa, ſed effectus. Etenim prius homines à peccato liberantur, deinde ad vitam æternam ideo perueniunt, quia à peccato liberati ſunt. Simpliciter igitur interpretor, fore, vt ſi in fide, & doctrina Chriſti, quam deguſtare, & amplecti cœperant, perſeuerent, experientia ipſa diſcant ſe non fuiſſe deceptos, ſed vera eſſe omnia, quæ de Chriſto crediderunt. Quæ cognitio, id eſt magis perfecta fides accedente caritate à peccatorum illos ſeruitute liberatura ſit, & aſſertura in libertatem filiorum Dei. Quod dicit, *Veritas liberabit vos*, propriè ſignificat, ex ſeruis liberos faciet, hoc enim eſt ἐλευθερώσει, quod & D. Auguſtinus obſeruauit. Itaque ſtolidè hoc loco Caluinus clamat, *Eant nunc* (Catholici) *& liberum arbitrium faſtuosè extollant; nos autem ſeruitutis propriæ nobis conſcij, non niſi Chriſto liberatore glorietmur.* Digna verberibus, aut igne potiùs ignorantia. Quaſi nos diceremus à peccato per ſolum liberum arbitrium nos ſine Chriſto liberari, quod nemini vnquam Catholico venit in mentem; aut libertas arbitrij eſſet libertas à peccato. Quòd ſi Bernardum in libro de gratia, & libero arb. alióſque Catholicos legiſſet auctores, non ignoraſſet. Nec animaduertit inſanus hoc ipſum, quod nobis obijcit, ſibi aduerſari maximè. Nam ſi propterea liberum non habemus arbitrium quòd ſub peccati ſeruitute ſumus, liberati iam per Chriſtum à ſeruitute peccati, liberum vtique arbitrium habebimus. Quid ergo generaliter negat nos in hac vita vllam habere arbitrij libertatem? At nunquam, inquit, in hac vita ſine peccato ſumus. Nũquam igitur in hac vita liberi ſumus; Chriſtus verò hoc loco, & D. Paulus non vno, ſed plurib⁹ in hac ipſa vita docet nos eſſe liberatos. Rom. 6. 18. 22. & 8. 2.

Tract. 40.

Iſai. 64. 4. 1. Corinth. 2. 9.

Fides, credere, quod non vides. Inf. c. 14. 26 & c. 16. 13.

Caluini ſtolida obiectio cõtra liberũ arbitrium in Ioan. 8.

33. *Reſponderunt ei, Semen Abrahæ ſumus, & nemini ſeruiuimus vnquam, quomodo tu dicis, liberi eritis?*) Quidam hoc non eos ipſos, qui iam in Chriſtum crediderant, ſed alios aliquos ex ijs, qui aderant, qui nondum credidiſſent, reſpondiſſe putant. Sed probabilius eſt hoc ab illis dictum, qui paullo ante dicti ſunt in Chriſtum credidiſſe. Cum illis enim Chriſtus loquebatur, illis dixerat, *Si vos manſeritis in ſermone meo, verè diſcipuli mei eritis, & cognoſcetis veritatem, & veritas liberabit vos.* Et eſt vero ſimile eos reſpõdiſſe, quibuſcũ loquebatur.

Qui-

Quicunque tandem fuerint, rectè intellexerũt Chriſtum de liberatione à ſeruitute in libertatem locutũ. Id enim, vt diximus, ſignificat Græcũ verbũ ἐλευθερῶσαι. Sed in eo errarunt, quòd putarũt Chriſtum non metaphoricè, ſed propriè de ſeruitute, ac libertate locutum eſſe; cùm non niſi metaphoricè locutus fuiſſet, quẽadmodum verſu ſequenti explicat. Iactãt igitur genus ſuum, vt probẽt ſe nõ ſolùm ſeruos nõ eſſe, verũ valde etiã eſſe nobiles; ex Abrahamo enim genus ducere, qua nobilitate nulla apud eos putaretur eſſe maior. Quod dicunt, *Nemini ſeruiuimus vnquã*, dubitant quidam interpretes vtrũ de ſe ſolis, an de ſe, & tota Abrahami iã inde à prima origine poſteritate dicant. Ego non dubito de toto eos loqui genere, quod glorientur nemini vnquã ſeruijſſe. Atque hoc modo omnes veteres, & graues auctores intelligũt, Chryſoſt. Auguſt. Leontius, Beda, Theophyl. Euthy. Rupertus. Putãt enim dixiſſe falſum, vt facilè qui gloriantur, mẽtiri ſolẽt. Seruierãt enim Ægyptijs olim, ſeruierant poſtea Babylonijs, & tũc, cùm iſta dicebãt, Romanis ſeruiebãt. Niſi dicamus non de iſta eos ſeruitute loqui, ſed de ciuili, quã venalia mãcipia ſeruire ſolent. Nam etſi Ægyptijs, Chaldæiſque ſeruierãt, tamen venditi non fuerant, ſed ſubiugati. Nec in hoc præcipuus eorũ verſatur error, ſed quòd de ſeruitute peccati, de qua Chriſtus loquebatur, nihil cogitantes, de ſola ciuili ſeruitute diſſerant. Nihil enim illis magis doluit, quàm quòd humile ipſis, & ſeruile genus Chriſtus obiecìſſe videretur. Itaque cùm duo illis dixiſſet, *Cognoſcetis veritatem, & veritas liberabit vos*, prioríque membro ignorantiam, poſteriore ſeruitutem in illis notare videretur; neglecta ignorantia, ad aſſerẽdam libertatem, nobilitatémque ſuam proſiliunt, quemadmodum Chryſoſt. Leontius, Theophylactus, & Euthymius adnotarunt. Multi etiam Chriſtiani his Iudæis ſimiles ſunt; ſi adulteria, ſi homicidia illis obijcias, nihil commouentur; ſi genus attingas, illic verò furere, illic ignominiosè cædere, illic occidere. Putat Rupertus Iudæos maligno, atque captioſo animo dixiſſe, *Nemini ſeruiuimus vnquam*, ſperantes fore, vt Chriſtus reſponderet; Quid ergo? nonne modò Romanis ſeruitis? vt anſam acciperent eum accuſandi, quaſi populi Dei ſub Romano imperio ſeruitutem approbaret.

Mẽdacium Iudæorum ſe liberos ſemper fuiſſe iactantium.

34. *Amen, amen dico vobis, quia omnis, qui facit peccatum, ſeruus eſt peccati.*) Quia rem Chriſtus dicturus erat longè præter Iudæorũ opinionem, ſuo illo more aſſeuerat, *Amen, amen dico vobis. Amen, amen dico vobis*, inquit Auguſt. *veritas dicit, & quale eſt Domini noſtri dicere, Amen, amen dico vobis? Multum cõmendat, quod ita pronuntiat.* Docet autem eos de ea ſe ſeruitute locutum fuiſſe, quã ipſi maximè ſeruirẽt, minimè verò animaduerterẽt, quæque omnium miſerrima atque duriſſima ſeruitus eſſet. *O miſerabilis ſeruitus*, inquit Auguſtinus. *Plerumque homines, cùm dominos malos patiuntur, venales ſe petunt, non quærentes dominum non habere, ſed ſaltem mutare; ſeruus peccati quid faciat? Quem interpellet? Apud quem ſe venalem petat? Deinde ſeruus hominis, aliquando ſui domini duris imperijs fatigatus fugiendo requieſcit. Seruus peccati quo fugiet? ſecum ſe trahit quocunque fugerit. Non fugit ſeipſam mala conſcientia, non eſt quò eat, ſequitur ſe, immo non recedit à ſe; peccatum enim quod facit, intus eſt.* Emphaticè verò vſus eſt Chriſtus vniuerſali nomine, *Omnis*, vt nullum hominem, cuiuſcunque tandem cõditionis eſſet, exciperet; quanquã mihi ad id, quod Iudæi dixerant, videtur alluſiſſe ſe

Tract. 41.

A filios eſſe Abrahæ, neminíque ſeruiſſe vnquã. *Omnis*, inquit, etiamſi Abrahæ filius ſit, etiamſi nemini vnquam homini ſeruierit, *qui facit peccatum, ſeruus eſt peccati.* Potuit planiùs dicere, Amen, amen dico vobis, ſerui eſtis peccati, ſed noluit eos perſtringere nominatim. Eadem ſententia apud D. Paulum. Rom. 6. 14. & apud Petrum 2. epiſtola cap. 2. 19. & apud Salom. Prouerb. 5. 22. *Iniquitates ſuæ capiunt impium, & funibus peccatorum ſuorum conſtringitur.* Funes enim ſeruitutem, captiuitatémque ſignificant.

35. *Seruus autem non manet in domo in æternum, fi-* B *lius manet in æternum.*) Cyrillus in Græcorum Catena citatus, Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius putant Chriſtum his verbis Iudæorum tacitæ obiectioni occurrere voluiſſe. Poterant, inquiunt, Iudæi dicere, quamuis ſerui peccati ſimus, tamẽ hoſtias habemus, & ſacrificia per Moſem inſtituta, quæ nos à peccato liberabunt; quibus Chriſtus reſpõdeat non poſſe Moſem ipſos liberare, cùm non filius, ſed ſeruus ſit, & ſeruus non maneat in domo ſemper, id eſt nõ habeat in domo poteſtatẽ alios ſeruos vẽdendi, alios liberãdi. Fefellit, opinor, quòd D. Paulus cõ- C parans Chriſtũ cum Moſe dicat Moſem fuiſſe ſeruum in domo fidelẽ, Chriſtũ verò filium Hebræor. 3. 2. 3. 5. Cæterũ de alia hic agitur ſeruitute, quàm qua Moſes ſeruus appellatur. Hic agitur de ſeruis peccati; Moſes vocatur ſeruus, non quòd peccatis ſeruiret, ſed quòd nõ eſſet naturalis Dei filius, quẽadmodum Chriſtus. Meliùs Leontius, probare voluiſſe, quod dixerat, nõ poſſe quenquã niſi filium eos liberare, cũ ſolus filius maneat in domo in æternũ. Mihi illud videtur probare, omni ſeruo opus eſſe libertate, de qua paullo ante dixerat, *veritas liberabit vos*, quia nullus ſeruus D *manet in domo in æternum*, id eſt nullus ſeruus habet ius in domo domini ſui perpetuò manẽdi, cùm ſua conditione vẽdibilis ſit, poſſitque à domo diſtrahi. Nam etſi aliquãdo ſeruus ſemper in domo manet, id caſu, & rarò fit; argumentũ autẽ ſumptum eſt ex eo, quòd plerũque fieri ſolet. Domum vocat, vt monet D. Auguſt. & Beda, Eccleſiã Dei, in qua filius Dei ſẽper manet; ſeruus autẽ nõ niſi ad breue tẽpus. Manent enim peccatores in Eccleſia, dũ viuunt cũ filijs mixti, vixque ab illis diſcernũtur; poſt mortẽ autẽ eijciuntur, vt ait Cyril. in tenebras exteriores; niſi priùs fuerint à E peccati ſeruitute liberati, à qua nemo eos liberare poteſt, niſi filius Dei. qui manet in æternũ in domo, id eſt qui dominus, qui hæres eſt domus, poteſtque quos velit, ſeruos vendere, quos velit manumittere, & in libertatem aſſerere. At non ſunt eius ſerui, ſed Diaboli, & nemo poteſt alienum ſeruum aut vendere, aut liberare, *domino enim ſuo ſtat, aut cadit*. Ita eſt. Sed Chriſtus alienos, id eſt Diaboli ſeruos vendere Diabolo dicitur, cùm non emit ab eo, cui ſe ipſi vendiderunt; liberare, id eſt libertate donare, cùm emit, & ex peccatoribus iuſtos, ex ſeruis Diaboli filios Dei F & cohæredes ſuos facit. Hoc eſt, quod verſu ſequenti concludit.

Quomodo veritas liberabit nos.

Roman. 14. 4.

36. *Si ergo vos filius liberauerit, verè liberi eritis.*) Quã vim habeat dictio illatiua, *ergo*. ex ijs, quæ modò diximus, apparet. Cùm filius in domo maneat in æternũ, id eſt dominus domus ſit; ſi ille vos liberauerit, verè liberi eritis. Cùm dicit, *verè*, duo mihi videtur indicare; alterum eſt, eam libertatem, quam iactabant, quòd filij eſſent Abrahami, veram non eſſe, quemadmodum Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius animaduertunt; alterum, non poſſe eos alia ratione ve-

ram conſequi libertatem, niſi eos Filius liberauerit.

37. *Scio quia filij Abrahæ eſtis, ſed quæritis me interficere, quia ſermo meus non capit in vobis.*) Duo Iudęi dixetant, inquit Rupertus, ſe filios eſſe Abrahæ, & nemini vnquam ſeruiſſe. Hoc poſterius hactenus Chriſtus refutauit docẽs eos verè ſeruos eſſe, cùm venundati eſſent ſub peccato. Prius nunc refellit, probátq; eos non eſſe verè filios Abrahę, cùm Abrahami opera non imitentur, idque longa perſequitur diſputatione. Sed orditur leuiter, ne eos initio abalienet, & ad audienda cętera minùs aptos reddat, vt Chryſoſt. Theodorus Heracleotes, Theophyl. & Euthym. adnotarunt. Adblãditur illis, & mulcet quodam modo eorum arrogantiã, dicens ſcire ſe eos filios eſſe Abrahę, nec propterea velle ſe occidere, quòd alieni ab Abrahami genere ſint; ſed quòd prauis affectibus occupati capaces non ſint ſermonis ſui; *Sermo meus non capit in vobis*, dixit, pro, locum non habet in vobis; pleni quippe eſtis odij, atq; inuidię, ita vt ſermo meus nullum in vobis locum inueniat. Noſter interpres Gręciſmum retinuit. Obſeruauit Chryſoſt. hom. 53. non dixiſſe, Non capitis ſermonem meum, ſed *ſermo meus non capit in vobis*, vt ſermonis, id eſt doctrinæ ſuę ſublimitatem declararet. Vereor, ne nimis ſubtile ſit. Nam re quidem ipſa idem eſt, ſermo meus non capitur à vobis, & vos non capitis ſermonem meum. Si autem ſpectes quid agatur, non id agebat Chriſtus, vt doctrinæ ſuæ magnitudinem laudaret, ſed vt Iudæorum vituperaret animos, qui prauis affectibus pleni doctrinam ſuam capere non poſſent. Putant quoque Origenes, & Chryſoſt. eos, qui interficere volebant Chriſtum, illos fuiſſe ipſos, qui ver. 30. dicti ſunt in illum crediſiſſe, atq; hinc probant non bene eos crediſiſſe, quia tam breui interuallo mutati, illũ, in quẽm modò crediderant, interficere volebant. Magis credo de toto loqui genere. Dicit enim, *quæritis me interficere*, non quòd illi ipſi, quibuſcum propriè loquebatur, interficere eũ vellent, ſed quòd Iudæi vellent, & illi quibuſcũ loquebatur, Iudæi eſſẽt.

Iudæos Abrahę filios non eſſe probat Chriſtus.

Gręciſmũ noſter interpres imitatus eſt.

38. *Ego quod vidi apud patrem meum loquor, & vos, quæ vidiſtis apud patrem veſtrum, facitis.*) Probat non ideo doctrinam ſuam locum in illis non habere, quòd digna non eſſet, quę ab illis, & ab omnibus reciperetur; ſed quia illi bene ad eam recipiẽdam affecti non erant. Se enim nihil loqui, quod non didicerit ex patre ſuo, loquitur enim vt homo more humano. Quid ſit Chriſtum apud Patrem videre, vel audire, vt dixit ſupra c. 5. 30. eodem c. 5. 19. diſputauimus. Quod ſequitur magis indiget explicatione. Primùm quidem Gręca quędam exemplaria nõ legunt ὃ ἑωράκατε quod vidiſtis, ſed ἃ ἠκούσατε, *quæ audiſtis apud patrem veſtrum*, nullo diſcrimine ſententię; idẽ enim eſt, vt modò diximus, videre, & audire, cùm nihil aliud vtrumq; ſignificet, quàm cognoſcere, & ſcire, quẽadmodum & Apollinarius, & Theophylact. adnotarunt. Illa maior quęſtio, an verbũ ποιεῖτε, indicãdi, an imperandi modi ſit? vtriuſq; enim eſſe poteſt. Cũ qua quæſtione altera coniuncta eſt, quem hìc Iudæorum patrem dicat, Abrahamũ, an Diabolum? de quo dicit ver. 44. *Vos ex patre Diabolo eſtis.* Nam ſi quidem verbũ ποιεῖτε imperandi eſt, Facite, minimè dubium, quin Abrahamum eorum patrem dicat, nec enim iuberet eos Chriſtus, vt Diaboli, ſed vt Abrahami opera facerẽt. Sin præſentis temporis, & indicandi modi verbum eſt, Diabolum ipſorum patrem intelligat neceſſe eſt. Reprehendens enim dicit, *& vos, quæ vidiſtis apud patrem veſtrum, facitis*, vtiq; quæ vidiſtis apud Diabolum, id eſt quæ ab eo didiciſtis, non apud Abrahamum. Nam apud Abrahamũ non mala, ſed bona viderant, ipſi verò non bona, ſed mala faciebant, vt paullo poſt illis dicit, *Si filij Abrahæ eſtis, opera Abrahæ facite.* Omnes fere graues auctores Auguſtinus, Leontius, Beda, Apollinarius, Theophylactus, Euthymius, & Rupertus *facitis* legunt, patrémq; eorum Diabolum vocari putãt, quem ſenſum noſter reddidit interpres; illúdque confirmat, quòd videamus id Chriſtum agere, vt doceat eos non Abrahę, ſed Diaboli filios eſſe, quando non quidem Abrahę, ſed Diaboli opera imitarentur. Sed id nunc obſcurè tantùm inſinuat, apertè poſtea dicturus. Cęterum alius ſenſus nonnullis placuit, quibus Origenes eſt auctor, quibúſque videtur Græca dictio οὖν nonnihil ſuffragari, quam noſter interpres aut non legit, aut nõ reddidit. Græci autem codices, quos ego viderim, legunt. Quòd ſi legamus, vertamúſq;, & vos ergo quę apud patrem veſtrum vidiſtis, magis conſentaneum videbitur, vt dicamus, facite, quàm, facitis, cùm ea particula vim habere videatur exhortandi. Verum non ita eſt. Nam etiamſi legamus, rectè ſententia cohærebit, *Ego quæ vidi apud patrem meum, loquor, & vos ergo quæ vidiſtis apud patrem veſtrum, facitis*, id eſt, ſicut ego loquor, quæ vidi apud patrem meum, ita vos facitis, quæ apud patrem veſtrum vidiſtis, ſicut Chryſoſtomus interpretatur. Porro cùm de ſe loquitur, dicit *loquor*: cùm de illis, *facitis*, ideo, vt opinor, quia verba, id eſt doctrinam ſuam approbare; facta verò illorum reprehendere volebat. Nam de ipſius doctrina, non de factis agebatur, *ſermo*, inquit, *meus non capit in vobis.* Videbatur ratio poſtulare, vt cùm dicturus eſſet, *loquor*, priùs diceret, audiui; cùm verò dicturus eſſet, *facitis*, priùs diceret, vidiſtis; nunc autem in quibuſdam, vt dixi, codicibus priòri loco eſt, *Vidi*; ſecundo, *Audiuiſtis*, quemadmodum & Chryſoſtomus, & Leontius, & textus Græcæ Catenæ, & qui eximiæ antiquitatis, & auctoritatis eſt, Vaticanus codex legunt. Sic etiam Origenes interpretatur, & legit. Cæterum, vt diximus, videre, & audire pro eodem accipiuntur.

Chryſoſt. hom. 53.

Quem hìc Iudæorum patrẽ dicat Chriſtus.

Sup. ver. 37

Videre, & audire pro eodem accipiuntur.

39. *Reſponderunt, & dixerunt ei, Pater noſter Abraham eſt.*) Non videntur ſatis intellexiſſe, quem dixiſſet ipſorum patrem cùm dixit, *& vos, quæ vidiſtis apud patrem veſtrum, facitis*: ſed tamen ſuſpicati eſſe aliquem alium præter Abrahamum intellexiſſe. Ideo repetunt, *Pater noſter Abraham eſt*, partim vt magis affirment, quod antea dixerant, *Nos ſemen Abrahæ ſumus*, partim vt eliciant à Chriſto, ecquem alium patrem ipſorum dixerit. Quibus Chriſtus prudenter reſpondet, neque affirmans, neque negans patrem eorum eſſe Abraham; ſed rem in medio relinquens, *Si filij*, inquit, *Abrahæ eſtis, opera Abrahæ facite*, id eſt probate vos non verbis, ſed factis filios eſſe Abrahæ. *Ecce*, inquit Auguſtinus, *ille laudatus, iſti damnati. Non negat eorum originem, ſed facta condemnat. Caro eorum ex illo erat, ſed vita non erat.* Græci nunc fere codices legunt εἰ τέκνα τοῦ ἀβραὰμ ἦτε, τὰ ἔργα τοῦ ἀβραὰμ ἐποιεῖτε ἄν, *ſi filij Abraham eſſetis, opera Abrahæ faceretis.* Origenes tamen, Auguſtinus, & Bedã ita legunt, vt noſter interpres; eodémque modo videtur legere Chryſoſtomus. Putat Origenes propterea non ſingulari, ſed plurali numero dixiſſe, *Opera Abrahæ facite*, vt indicaret non eſſe ſatis, ſi vnum, aut alterum opus facerent, niſi facerent omnia.

Tract. 42.

Græca lectio à Latina diuerſa.

A 40. *Nũc autẽ quæritis me interficere hominẽ, qui veritatem vobis locutus ſum, quã audiui à Deo; hoc Abrahã non fecit.*) Probat eos non facere opera Abrahami, cuius genere gloriabantur. Quia neminem vnquam Abrahamus voluit interficere, quòd veritatem à Deo auditam loqueretur, *Hoc*, inquit, *Abraham non fecit*, id eſt nihil ſimile fecit.

41. *Vos facitis opera patris veſtri.*) Clariùs nunc dicit eos Abrahæ filios non eſſe. Cùm enim dixiſſet eos non facere opera Abrahæ, addit facere opera patris ſui, vnde apertè colligitur eos non eſſe filios Abrahæ, ſed alterius. B Nondum tamen declarat quis ille alter ſit, cuius eſſent filij; intelligit tamen, vt paullo poſt explicat, eſſe Diabolum. Illi verò non omnino id aſſecuti, ſed tamen ſuſpicati reſpondent, *Nos ex fornicatione non ſumus nati, vnũ patrem habemus Deum.* Non iam dicunt patrem habemus Abrahã, ſed Deum, quia nimirum intellexerant Chriſtũ non de carnali, ſed de ſpirituali patre loqui. Itaque reſpondent ſe non eſſe filios Diaboli, vt velle videbatur Chriſtus ſignificare, ſed vnum patrem habere Deum. Poteſt dictio illa, *vnũ*, & ad Deũ, & ad patrẽ referri; ſi referatur ad Deũ, C erit ſenſus, Nos non multos, ſicut aliæ gentes, ſed vnũ tãtùm Deum pro patre habemus; ſi ad patrẽ, Nos nõ habemus aliũ patrẽ, quàm Deũ; atque hũc ſenſum verba magis præ ſe ferũt. Quòd dicũt, *Nos ex fornicatione non ſumus nati*, quidã interpretãtur, nõ ſumus filij Iſmael, ſed Iſaac, non ancillæ, ſed liberæ, quẽadmodum exponũt Euthym. & Rupertus. Alij putãt fornicationem eos appellare cõiugia inter Iudæos, & alias gentes illegitimè copulata, ex quibus ſe natos eſſe negẽt, quòd eos, qui ex eiuſmodi cõiugijs nati eſſẽt, ſpurios eſſe ducerent, ſic Theodorus Mopſueſt. & Theophyl. Alij de vera fornicatione eos loqui dicũt, propterea dicere ſe vnũ tantùm habere patrem, quòd ſpurij, D qui ex adulterio nati ſunt, duos patres habere ſoleãt, alterum verum, alterum opinione; Notaſſe igitur Chriſtum, quòd duos haberet patres, alterum verũ, ex cuius cum matre eius adulterio natus eſſet, alterum hominum opinione, nempe Ioſeph, qui matris eius maritus eſſet; ſic Origenes, Cyrillus in Græca citatus Catena, & Leontius in commentarijs, quam opinionem & Euthymius refert, & non improbat. Verus videtur eſſe ſenſus, quem Rupertus vidit, & refutauit, vt fornicationẽ idololatriam more ſcripturarum vocent; itáque ſe hoc elogio à gẽtibus alijs E diſtinguant; quæ ex fornicatione natæ erant, id eſt filij erant idololatrarum, ipſǽque idololatræ. Hunc enim ſenſum confirmat, quod ſtatim ſequitur, *Vnum patrẽ habemus Deum*, id eſt non ſumus idololatræ, vnicum enim Deum colimus, eúmque pro patre habemus. Non repugno ijs, qui dicunt alludere eos ad prophetiam Oſee cap. 1. 2. *Sume tibi vxorem fornicationum, & fac tibi filios fornicationum, quia fornicans fornicabitur terra à Domino.* Obijcit Rupertus, ſi hic, quem ſequimur, eſſet ſenſus, eos fuiſſe dicturos Chriſto, Nos ex fornicatione nati non ſumus, ſed vnum pa- F trem habemus Deum; nunc autem nõ ita dixiſſe, ſed tantùm, *vnum patrem habemus Deum*, quaſi aliud quiddam ſit ex fornicatione non eſſe, & vnum patrem habere Deum. Facilis reſponſio, ſæpe huiuſmodi particulas aut aduerſatiuas, aut cauſales elegantiùs intelligi, quàm exprimi.

Expoſitio auctori probata.

42. *Si Deus pater veſter eſſet, diligeretis vtique me. Ego enim ex Deo proceſſi, & veni.*) Refellit Chriſtus, quòd Iudæi modò dixerant ſe patrem habere Deum, probátque eos ex Deo natos non eſſe, quia ſi filij Dei eſſent, ſe diligerent, qui & ipſe filius Dei ſit, ab eóque proceſſerit, ac venerit. Duo hæc verba *proceſſi, & veni*, multi ita diſtinguunt, vt *proceſſi*, referatur ad æternam Chriſti ex Deo generationem, *veni*, ad incarnationem. Sic Ammonius in Græca Catena; Leontius in comment. Hilarius, Auguſtinus, Beda. Alij vtrumque ad incarnationem, & aduentum in hunc mundum pertinere putant, vt Origenes, Theophylactus, Euthymius, & Rupertus. His potiùs aſſentior: etſi rectè quidam monuerunt, ex hac ipſa interpretatione bene Chriſti diuinitatem colligi. Nec enim ex Deo proceſſiſſe, veniſſéque per incarnationem diceretur, ſi ante non fuiſſet; nec ante fuiſſet, ſi Deus non eſſet. Nec enim veniſſ. Prophetarum more miſſũ à Deo, cùm natus iam eſſet; ſed in hoc ipſum natus, in hoc homo factus eſt, vt ad homines veniret, eóſque non docendo modò, ſed multo maximè moriendo à peccatis liberaret. Dictum quidem eſt Ieremiæ, *Priuſquam te formarem in vtero, noui te, & ante quàm exires de vulua, ſanctificaui te, & Prophetam in gentibus dedi te*, c. 1. 5. ſed non dicitur illum ideo natum eſſe, vt in gentibus Propheta eſſet: ſed cùm eſſet alioqui naſciturus, Deum illum ab ipſo vtero ad Prophetæ officium deſtinaſſe.

Chriſti diuinitas ex hoc loco colligitur.

Nec enim à meipſo veni, ſed ille me miſit.) Loquitur vt homo, qua ratione non venit à ſeipſo, quia homo ille non genuit ſe, ſed à Patre, Filio, & Spiritu ſancto factus eſt; quemadmodum Rupertus exponit. Putat autem his verbis ad falſos alludere Prophetas, ſeque ab illis ſegregare, qui veniunt & propheticum officium vſurpant, cùm à Deo miſſi non ſint. *Non mittebam*, inquit, *Prophetas, & ipſi currebant; non loquebar ad eos, & ipſi prophetabant.* Hoc hodie hæretici Caluiniſtæ, & Lutherani faciunt. Singulari Chriſtus modeſtia vſus eſt. Erat filius Dei, eóque ipſo auctoritatem habebat quiduis erga homines faciendi; probat tamen vocationem ſuam, nec ſibi vult credi niſi probanti. *Nec quiſquam ſumit ſibi honorem*, inquit D. Paulus, *ſed qui vocatur tanquam Aaron. Sic & Chriſtus non ſemetipſum clarificauit vt pontifex fieret, ſed qui locutus eſt ad eum, Filius meus es tu, Ego hodie genui te* Hæretici tamen ſibi credi volunt, nihil aliud, quàm ſua ſcelera probantibus. Euthymius quatenus Deum loqui putat non à ſe veniſſe, id eſt ſola ſua voluntate Patre repugnante.

Ierem. 23. 21.

Hebr. 5. 4. 5.

Pſal. 2. 7.

43. *Quare loquelam meam non cognoſcitis? quia non poteſtis audire ſermonem meum.*) Græcè non eſt διʼ ὅτι, aut διὰ τοῦ quare, id eſt propterea, ſed διὰ τί quare id eſt propter quid? Itaque per interrogationem legendum eſt, quemadmodum Origenes, Chryſoſtomus, Auguſtinus, Leontius, Beda, Theophylactus, Euthymius, & Rupertus legunt; omneſque ijdem auctores poſt primum orationis membrum interrogationem ponunt. *Quare loquelam meam non cognoſcitis? quia non poteſtis audire ſermonem meum.* Id eſt, quid cauſæ eſt cur τὴν λαλιὰν τὴν ἐμὴν, locutionem meam, linguam meam, aut idioma meum non intelligitis? nempe quia non poteſtis ſermonem meum audire, id eſt quia cùm alieno à me animo ſitis, ſermonem meum aures veſtræ ferre non poſſunt. Nec enim poſſumus rectè, perfectéq; intelligere, niſi quæ attentis, & beneuolis auribus audimus, præſertim ſi res ſint cæleſtes, atque diuinæ. Vtebatur Chriſtus cæleſti, ac diuina quadam lingua, quia de cæleſtibus, ac diuinis rebus loquebatur, quam

linguam homines carnales, atque terreni intelligere non poterant, etiamſi attenti audirent, atque libentes; quomodo poterant intelligere, cùm tam abhorrentibus audirent animis, vt ne ferre quidem Chriſti ſermonem poſſent? Ergo audiendi verbum emphaticum eſt, nec idem ſignificat, quod intelligere, vt Origenes putat, ſed idem, quod auribus excipere; hoc enim maiorem habet vim. Obſeruauimus alicubi ex Gregor. Nazian. orat. 4. de Theolog. non poſſe, in ſcriptura ſacra idem aliquãdo ſignificare, quod nolle. Id hoc loco ſignificare, *non poteſtis*, Chryſoſt. Leontius, Theophylactus, & Euthymius obſeruarunt: idémq; videntur Auguſtinus, & Beda indicare.

In cap. 6. Mat ver. 5.

Non poſſe idē, quod nolle.

44. *Vos ex patre Diabolo eſtis, & deſideria patris veſtri vultis facere.*) Quod ſępe illis ante obſcurè ſignificauerat ver. 41. nunc palam dicit eos filios eſſe Diaboli. Filios autem Diaboli vocat non natura, ſed imitatione, vt Auguſt. hic contra Manichęos, & Epiphan. aduerſus Caianos, & Archōticos, hęreſ. 38. & 40. diſputant. Quanquam in eo ſingularis eſt opinionis, quòd Diabolum hoc loco Iudam vocari putet, cuius filij Iudęi appellẽtur, quia illi potiùs prodenti Chriſtum, quàm Chriſto regnũ Dei prędicanti, & tot miracula facienti crediderint. Adductus in eam ſentẽtiam eſt, quòd paullo ſuprà Chriſtus c. 6. 70. Iudam Diabolũ appellauerit. Auctor verò qq. veteris, nouique teſtamenti, quę Auguſt. falsò tribuuntur q. 98. Cain dicit hoc loco Diabolum vocatum. Cęterum ex verbis ſequentibus ſatis cõſtat Diabolum hic vocari eum, qui primus peccauit, angelorũ, quiq; cęteris peccandi auctor fuit. Quo enim modo in Iudam conueniet eum homicidam fuiſſe ab initio? in veritate non ſtetiſſe? mendacẽ eſse, & patrem eius? *Vnde Iudæi,* inquit Auguſt. & Beda, *filij Diaboli? Imitando, non naſcendo. Audite ſcripturæ ſanctæ conſuetudinẽ. Propheta dicit ad ipſos Iudæos, Pater tuus Amorrhæus, & mater tua Cethæa. Amorrhæi gens erat quædam, vnde originem Iudæi non ducebant. Cethæi & ipſi gentem ſuam habebant omnino alienam à genere Iudæorum, ſed quia erant impij Amorrhæi, & Cethæi, Iudæi autem imitati ſunt impietates eorum, inuenerũt ſibi parentes, non de quibus naſcerentur, ſed quorum mores ſectantes pariter damnarentur.* Idem Ammonius, & Leontius monuerunt. *Et Iudæi,* inquit Ambroſ. lib. 4. in Lucam, *ex patre Diabolo non vtiq; carnis ſucceßione, ſed criminis.* Quòd addit, *& deſideria patris veſtri vultis facere,* τὰς ἐπιθυμίας, *deſideria,* aut cupiditates, vt opinor, vocat, quę Hebraice עלילות, aut מעללים opera, ſtudia, conſilia, cogitationes, &, vt Latinus interpres ea nomina ſolet vertere, *adinuentiones* appellaſset: ſicut dixit ver. 39. *Si filij Abrahæ eſtis, opera Abrahæ facite.* Itaq; quod Chryſoſt. Leontius, & Theophyl. obſeruarunt, ideo nõ opera, ſed *deſideria* Diaboli vocaſse, vt indicaret nõ quocunque modo, ſed magno ſtudio, cupiditatéque Diaboli mores imitari, etſi ſpecioſum, & non improbabile omnino eſt, tamen non eſt ſatis firmum. Nam, vt diximus, Hebraiſmus eſt; & ſi quid aliud Chriſto cauſæ fuit, quamobrem ita loqueretur, potiùs dixerim ideo ἐπιθυμίας, *deſideria,* aut cupiditates Diaboli vocaſse, quia eas Diabolus in eorum animos iniiciebat. Quæ autem ſint ea deſideria, ſtatim Chriſtus declarat, homicidium, & mendacium. Nam & illi Chriſtum Diabolum imitati occidere volebant, c. 7. 25. 44. & multa paſſim aduerſus eum mentiebantur, Galilæum eſse, dæmonium habere, & alia generis eiuſdem.

Diabolus quis hic vocetur.

Ezechiel. 16. 3. 45.

Ille homicida erat ab initio.) Prima hic quæſtio eſt, de quo initio loquatur Chriſtus, cùm dicit, *Ille homi-*

A *cida erat ab initio,* de initióne ipſius Diaboli? an hominis? an mundi? Qui exiſtimarunt angelos ante mundum hunc viſibilem creatos fuiſse, de mundi initio ſic interpretabantur, quaſi ſenſus eſset, cùm mundus factus eſt, hoc eſt ab initio, iam Diabolum homicidam fuiſse, non quidem re ipſa, quia nondum homines erant, quos occideret; ſed animo, atque voluntate, quòd iam peccaſset, & occidere futuros homines cogitaret. Diximus alibi magnos olim auctores in ea fuiſse ſententia, Iſidorum libro 1. de ſummo bono, cap. 12. Gregorium lib. 28. Moral. cap. 14. & libro 32. cap. 10. & Bedam q. 9. in lib. 4. Regum. B Nonnullos feſellit verbum illud *erat,* quod hunc ſenſum videtur præ ſe ferre, iam ante initium Diabolum homicidam fuiſse, non animaduertentes ἦν, *erat,* pro fuit, poſitum eſse, quemadmodum idem noſter interpres alibi reddidit, 1. Ioannis 1. 1. Fingamus ergo hoc loco vertiſse, Ille homicida fuit ab initio, nihil vtique difficultatis eſset. Alij ad ipſum Diabolum initium retulerunt, eum, ex quo factus eſt, homicidam fuiſse, quomodo Manichæi, & Priſcillianiſtæ, & quicunque alij aut à malo principio, vt illi; aut ab C ipſo Deo, vt nonnulli olim angelos malos, malos natura ſua, atque origine eſse dixerunt, interpretarentur neceſse erat. Sed ea hæreſis vno refutatur verbo, *Omnia per ipſum facta ſunt,* &, *vidit Deus cuncta, quæ fecerat, & erant valde bona,* Origenes, & Auguſtinus hoc loco, & lib. 11. de Geneſ. ad litteram. cap. 16. & libro 11. de Ciuitat. cap. 13. Beda, & Rupertus ad initium hominis referunt, quaſi dicat, *homicida erat ab initio,* id eſt, ex quo homo eſse cœpit, quem poſset occidere. *Ex illo,* inquit Auguſtinus, *ille homicida, ex quo potuit fieri homicidium; & ex illo potuit fieri* D *homicidium, ex quo factus eſt homo. Non enim poſſet occidi homo, niſi priùs fieret homo.* Alij mundi principium intelligunt, quibus ideo meam potiùs ſententiam adſcribo, quòd phraſis Scripturæ ſit mundi originẽ abſolute initium appellare. *In principio erat verbum. Quod fuit ab initio: antequã quicquam faceret à principio; & ante quam terra fieret. Ab initio, & ante ſæcula creata ſum.* Atque hoc ſenſu reddidit Nonnus. Sed non eſt exiſtimandum nomen initij hoc loco punctum temporis ſignificare, quo primùm factus eſt mundus; ſed totum illud dierum ſpatium, quo & factus, & orna- E tus eſt, ſub illud enim initium homo Diabolo ſuggerente peccauit. Itaque verè dictum eſt, *ille homicida erat ab initio.* Quomodo dicatur homicida, alia eſt quæſtio. Auguſtinus libro 2. contra litteras Petil. capite 13. auctor eſt Petilianum, neſcio an omnes etiam Pelagianos, legiſse, *Ille accuſator erat ab initio,* quam lectionem Auguſtinus reprehendit. Homicidam autem Diabolum fuiſse, & idem Auguſtinus, & Beda, & Hieronymus, aut quiſquis auctor ille eſt commentar. in librũ Iob, capite 24. de ſpi- F ritualí intelligunt homicidio, quo Diabolus primos occidit parentes, dum eos ad peccandum induxit. Peccatum enim mors animæ eſt. Alij interpretantur de vera morte corporis. Quorum diuerſæ quoque ſententiæ ſunt. Rupertus putat homicidam appellari, quia iam inde ab initio conatus eſt Chriſtum occidere, cùm enim dixit, *In cælum conſcendam, & ſimilis ero altißimo,* filio Dei inuidiſse, & eum quodammodo occidere cœpiſse, perfeciſse verò poſtea per Iudæos eius necem. Proptetea dixiſse Chriſtum, *& deſideria patris veſtri vultis facere.* Coacta videtur interpretatio.

Sup. c. 1. 3. Geneſ. 1. 31.

Tract. 42.

Mundi origo in ſcriptura initiũ vocari ſolita.

Sup. cap. 1. 1. 1. epiſt. Io. c. 1. 1. Prouerb. 8. 22. 23. Eccl. 24. 14.

Quomodo Diabolus homicida vocatur.

Iſa. 14. 13. 14.

Alij

Alij dicũt homicidã vocatum eſſe, quia primùm primis illis parẽtibus per peccatũ, deinde omnibus hominibus cauſa fuit, vt etiam corpore morerentur, & Cain ad necem fratris incitauit; ſic Theodorus Heracleens. & Euthym. Atque hic ſenſus mihi placeret, niſi quòd de morte Cain non intelligo, quia etſi credendum eſt illum ad cædem fratris ſui à Diabolo incitatũ fuiſſe, tamen id Scriptura non dicit; & videtur Chriſtus ad aliquod Diaboli factum alludere, quod cõſignatum ſacris litteris ſit. Vt autem ad mortẽ corporis primorũ parentum hoc referã, in quã propter peccatũ incurrerũt, hæc me ratio mouet, quòd cùm Chriſtus dicit, *Et deſideria patris veſtri vultis facere*, ſignificet eos velle ſeipſum occidere, non ſpiritualiter, ſed corporaliter; quare & cùm dicit, *Ille homicida erat ab initio*, non ſolùm ſpiritualem, verũ corporalem etiam homicidam intelligere credẽdum eſt. Quanquam illam ipſam corporis mortẽ non per vulnus corporis, ſed animæ intulit, &, vt Auguſt. ait, *Non gladio armatus, non ferro accinctus ad hominem venit; verbum malum ſeminauit, & occidit*, & libro 2. contra litteras Petil. c. 13. *Quærimus vnde Diabolus fuerit homicida ab initio, & inuenimus, quòd primũ hominem occiderit, non gladium ſtringendo, aut aliquam vim corporaliter inſligendo, ſed perſuadendo peccatum, & à paradiſi felicitate deijciendo.* Auctor qq. veteris, nouique teſtamenti, quæ falsò Auguſtino tribuuntur q. 90. & 98. non Diabolum, ſed Cain ab initio homicidam fuiſſe intelligit, quod ne refutare quidem opus eſt.

Tract. 42.

Et in veritate non ſtetit, quia non eſt veritas in eo.) Diſceptatur inter interpretes, quid hoc loco Chriſtus veritatem appellet. Sunt qui naturam ipſam integram, & rectam, qua omnes angeli à Deo conditi ſunt, veritatem vocari putent Hebraico idiomate אמת, id eſt perfectionem, rectitudinem, vt ita dicam; ſicut Iob. c. 2. 3. vocatur איש תם וישר vir perfectus, aut integer, & rectus, id eſt retinens veram adhuc virtutem, ac ſimplicitatem, nondum vitijs corruptus, nondum adulteratus, *verè*, inquit, *Iſraelita, in quo dolus non eſt*; ea enim naturæ perfectio, atque integritas veritas appellatur; ſicut verum vocamus aurum, quod perfectum, quod non adulterinum eſt. In ea igitur integritate naturæ, atque voluntatis, qua Diabolus à Deo factus fuerat, non permanſiſſe; hoc eſſe non ſtetiſſe in veritate, quemadmodum Iudas verſu 6. explicare videtur, *Angelos*, inquit, *qui non ſeruauerunt ſuum principatũ, ſed dereliquerunt ſuum domicilium, in iudicium magni diei vinculis æternis ſub caligine reſeruauit*, ſic videtur Euthymius intellexiſſe, & Auguſtinus libro 11. de ciuitate cap. 13. & Leo ſer. 10. de Quadrageſ. & epiſtola 63. cap. 6. Quam interpretationem propterea non recipio, quia de veritate, quæ in loquendo conſiſtit, hîc agi manifeſtum eſt, *Cùm loquitur mendacium, ex proprijs loquitur, quia mendax eſt, & pater eius.*) Multo maxima auctorum pars hoc de verbis illis interpretatur, quæ Diabolus Heuæ dixit, *Eritis ſicut Dij, ſcientes bonum, & malum*, quibus verbis ſine dubio mentitus eſt; coniungi igitur mendacium cum homicidio, quod vno, eodémque tempore patrauit.. Sic Irenæus libro 5. cap. 25. Ammonius, Chryſoſtomus. Leontius, Theophylactus. Si vtramque coniunxeris expoſitionem, verum meo iudicio ſenſum expreſſeris. Nam de ſola natura hoc intelligi non poſſe modò docuimus; non poſſe autem de ſola in

Sup. c. 1. 47.

Gen. 3. 5.

Quomodo Diabolus in veritate nõ ſtetit.

A loquendo intelligi veritate, hinc probari poteſt, quòd cùm Chriſtus dicit in veritate non ſtetiſſe, haud obſcurè indicet veritatem aliquando, priuſquàm mentiri inciperet, locutum fuiſſe. Quid autem locutus eſſet veri priùs, quàm Heuæ diceret *Eritis ſicut Dij*, non inuenimus; niſi illud quis verum fuiſſe dicat, *Similis ero altiſſimo*, quod non de Diabolo, ſed de Rege Babylonis intelligendum eſſe perſpicuum eſt. Nam quòd Heracleon teſte Origene dicebat non ſtetiſſe in veritate, quia nunquam in illa fuit, vtpote malus à malo factus au- B ctore, ſuprà cum Manichæorum, & Priſcillianiſtarum errore refutauimus. Dicitur ergo non ſtetiſſe, id eſt non perſeueraſſe in veritate, non quòd ante quidquam veri locutus fuerit, ſed quòd eiuſmodi à Deo factus, vt ſi loquendum in illo primo ſtatu, quo fuit ante peccatum, illi fuiſſet, vera locutus eſſet. Poſt peccatum & mendax, & ſeductor, & homicida, & quidquid nunc mali habet, factus eſt. Hoc ergo eſt, *in veritate non ſtetit.* Nam Origenis, Auguſtini, Bedæ, & Ruperti interpretationem, qui in veritate, id eſt in Chriſto non ſtetiſse di- C cere videntur, neſcio an quiſquam probaturus ſit.

Iſai. 14. 14.

Quia non eſt veritas in eo.) Mirum quantopere vna illa dictio, *quia*, multos, præſertim Auguſtinum, Bedam, & Rupertum vexauerit interpretes. Qualis hęc ſit, quæ reddi videtur ratio, quare Diabolus in veritate non ſteterit, *quia veritas*, inquit, *in eo non eſt.* Res ita expediri poteſt: dictio, *quia* non cauſam, ſed effectum, & indicium ſignificat, vt in ſimili exemplo ſupra verſu 29. docuimus. Itaque ſenſus eſt, inde conſtare in veritate eum non perſeueraſse, quia nulla nunc *eſt veritas in eo*, ſed totus D quantus eſt; *mendax eſt, & pater eius.* Peruestigauit tandem hunc ſenſum D. Auguſtinus, libro 11. de Ciuit. cap. 14. *Subiecit*, inquit, *indicium, quaſi quæſiſſemus, vnde oſtendatur, quòd in veritate non ſteterit, atque ait, Quia non eſt veritas in eo. Eſſet autem in eo, ſi in illa ſtetiſſet. Locutione autem dictum eſt minus vſitata. Sic enim videtur ſonare, in veritate non ſtetit, quia non eſt veritas in eo, tanquam ea ſit cauſa, vt in veritate non ſteterit, quòd in eo veritas non ſit; cùm potiùs ea ſit cauſa, vt in eo veritas non ſit, quòd in veritate non ſtetit. Sed iſta locutio eſt & in pſalmo, vbi ait, Ego clamaui, quoniam exau-* E *diſti me Deus. Cum dicendum fuiſſe videatur, Exaudiſti me Deus, quoniam clamaui. Sed cùm dixiſſet, Ego clamaui, tanquam ab eo quæreretur, vnde ſe clamaſſe monſtraret, ab effectu exauditionis Dei, clamoris ſui oſtendit affectum, tanquam diceret, Hinc oſtendo clamaſſe me, quoniam exaudiſti me.* Rectè igitur ex hoc loco Theologi collegerũt angelos in gratia creatos fuiſse.

Quia, non cauſſam ſed effectũ ſignificat.

Pſal. 16. 6.

Cum loquitur mendacium ex proprijs loquitur.) Admirabilis eſt Eucherij in hũc locum interpretatio in qq. in Ioannem, refert hoc non ad Diabolum, ſed ad Iu- F dęos, quaſi dicat Chriſtus, cùm loquitur mẽdacium, vnuſquiſque veſtrũ, ex proprijs loquitur, id eſt ex ijs, quæ à patre ſuo Diabolo velut hęreditate accepit: quod planè violentum videtur. Non dubium igitur eſt, quin de Diabolo hoc dictum ſit, quemadmodum alij omnes auctorés ſentiunt; ſed quęritur à nonnullis, quid ſit *ex proprijs* loqui? Hîc etiam Epiphanij opinio ſingularis eſt, qui cùm hoc de Diabolo dictum putet, tamen Iudam exiſtimat Diabolum appellari, vt ſupra ex hæreſ. 38. & 40. recitauimus. Itaque interpretatur Diabolũ, id eſt Iudam ex proprijs

Quid eſt ex proprijs loqui mẽdacium.

loqui, id eſt ex iis, quę à patre ſuo Diabolo quaſi hæreditate accepiſſet. Arqui hoc ipſum eſt, vt rectè notat Auguſtinus, nõ ex propriis loqui, loqui ex iis, quę acceperis ab alio. Manichęi, vt idem indicat Auguſtinus, interpretabãtur ex propriis, id eſt natura ſua, eſſe enim natura malum. Sed hoc ſatis, ſupérq; ſuprà refutatum eſt. Recepta fere omnium auctorum interpretatio eſt, *cùm mendacium loquitur, ex propriis* loqui, id eſt propria vti inuentione; nec enim ipſum quiſquam mentiri docuit, ipſe verò docuit mentiri alios, quicunq; mentiũtur; ipſum enim primum auctorem fuiſſe mendacij. Sic Origenes, Auguſt. Chryſoſt. Ammonius, Theodor. Mopſueſt. Leontius, Beda, Theophylac. Rupertus, Euthym. Placet mihi, quod Origenes indicat, voluiſſe Chriſtum his verbis ſignificare Diabolum, cùm quidquid habet boni à Deo acceperit, mendacium tamen nõ à Deo accepiſſe, ſed ipſum per ſe illud excogitaſſe. Hærẽt alij in illis verbis, *Cùm loquitur mendacium*, quaſi aliquando non mendacium loquatur. Rupertus exiſtimat hunc eſſe ſenſum, *cùm loquitur mendacium*, id eſt mendacium, quod ſemper loquitur, *ex propriis loquitur*. Eodémq; modo videtur Origenes exponere. Sed neſcio an verba eam expoſitionem ferre poſſint. Certè cum dęmones clamabãt Chriſtum filium eſſe Dei, non mentiebantur. Nam vt concedamus, quod non video quomodo probari poſſit, eos id fallendi animo dixiſſe, tamen ſi propriè loqui volumus, verum fallendi animo dicere non eſt mentiri; & enim ſpiritus ille malus dicit, 3. Reg. 22. 22. *Ero ſpiritus mendax in ore omnium prophetarum eius*, indicat non ſemper ſe ſpiritum mendacem eſſe, id eſt non ſemper mentiri; quamuis ſemper ſpiritus mendax appelletur, quia ſemper ad mentiendum paratus eſt, & plerumque mentitur.

Origenis expoſitio optima.

Marci 1. 24. 34. & Lucę 4. 34. 41.

Quia mendax eſt, & pater eius.) Propterea, *cùm loquitur mendacium, ex propriis loquitur*, quia ſuopte ingenio *mendax eſt*, & mendacij primus auctor. Epiphan. hæreſ. 38. & 40. pręter omnium auctorum ſententiam hunc locum exponit, niſi fortaſſe corruptus liber eſt, *quia mendax*, inquit, *eſt Iudas, quem Diabolum vocatum dixerat, & mendax eſt, & pater eius, id eſt ipſius Iudæ.* Similis Eucherij interpretatio in qq. in Ioan. *Cùm loquitur mendacium, hîc ſubaudiendum, vnuſquiſq; veſtrum, ex propriis loquitur, quia mendax eſt, & pater eius, id eſt Diabolus*, qui vniuſcuiuſque veſtrum pater eſt. Origenes, *& pater eius*, id eſt Diabolus pater vniuſcuiuſque ſpiritus mali. Auctor verò qq. noui, & veteris teſt. q. 90. & 98. mendax eſt vnuſquiſq; veſtrũ, & pater eius, id eſt Cain, quod & à Ioanne Grammatico in Gręca Catena dictum inuenio. Verus ſenſus eſt, qui eſt omnium aliorum auctorum maximè communis Ammonij, Theodori Mopſueſt. Leontij, Chryſoſt. Auguſtini, Bedę, Theophylacti, Ruperti, Euthym. *Mendax eſt Diabolus, & pater eius, id eſt mendacij.* Refertur enim relatiuum *eius* ad nomen mendacij, quod proximè pręceſſerat: Vocatur autem Diabolus pater mendacij, quia primus auctor, & inuentor eius fuit, & quodammodo illud peperit, vt Chryſoſt. Theophylact. Leontius, Ammonius, & Theodorus Mopſueſt. exponunt, ὅτι αὐτὸς ἐγέννησε τὸ ψεῦδος. Notauit Theodorus Heracleenſis nomini patris Græcum articulum adiectum ad ſignificandum Diabolum ſingulari quodam modo patrem eſſe mendacij.

Diabolus pater mẽdacij dicitur.

45. *Ego autem, quia veritatem dico, non creditis mihi.*) Oratio eſt aut Hebraiſmo, aut traiectione perplexa. Sic reſoluenda erit. Mihi verò ideo non creditis, quia ego non mendacium, ſicut pater veſter Diabolus, ſed veritatem loquor. Si enim mendaciũ loquerer, crederetis vtiq; mihi aſſueti credere Diaboli mendaciis. Sed ob hoc ipſum mihi non creditis, ob quod maximè credere deberetis, *quia veritatem* nimirum vobis dico; adeo enim inſolens, & noua veritas vobis eſt, vt cum eam auditis, portenta audire videamini. In hanc ſententiam Chryſoſt. Euthym. & Rupertus diſſerũt. Nonnus autem poëta reddit, quaſi ſenſus ſit, nõ creditis verum eſſe, quod vobis dico,

ὑμῖν αὐτὸς ἔλεξα, καὶ οὐ πείθεσθε μύθῳ.

Sed manifeſtũ eſt illum, quem diximus, eſſe ſenſum. Habet ergo emphaſim pronomen illud, *ego*; opponit enim ſe Diabolo, tanquam dicat, Diabolo, qui totus mendax eſt, & mendacij auctor, creditis; mihi verò, qui non ſolùm verax, ſed veritas ipſa ſum, nõ creditis. Quęrit Origenes quo modo dicat Chriſtus eos, quibuſcum loquitur ſibi non credere, cùm loqueretur vtiq; cum iis, qui ver. 30. dicuntur in illum crediſſe, diſputátq; partim crediſſe, partim non crediſſe. Expeditius eſt, quod diximus ver. 40. in ſimili quæſtione, hęc non dici à Chriſto ſingulis auditoribus, non enim iis qui credebant, non certè diſcipulis, ſed toti generi Iudæorum.

46. *Quis ex vobis arguit me de peccato? ſi veritatem dico vobis, quare non creditis mihi?*) Pręſenti tempore legendum ἐλέγχει *arguit*, non *arguet*. Etſi idem fere ſenſus eſt, quis veſtrum poteſt me arguere de peccato? Arguere autem Latinè, & Gręcè ἐλέγχειν, non eſt accuſare criminis, ſed cõuincere. Nam Iudęi ſępe Chriſtum blaſphemię, ſępe violati ſabbati, ſępe aliorũ criminum accuſabant; ſed nunquam conuincere vllius peccati potuerunt. Hoc eſt, quod dicit Chriſtus, *quis ex vobis arguit me de peccato?* id eſt, ecquis veſtrũ eſt, qui paratus, qui pręſto ſit, qui confidat poſſe ſe vllum in me peccatum coarguere? prodeat, diſceptet, euincat. Quod ſi hoc nemo veſtrum poteſt facere, *quare non creditis mihi?* Vnuſquiſq; enim dignus eſt fide, donec aliquod in eo ſiue mendaciũ, ſiue aliud peccatum deprehendatur, quod fidem eleuet. Hoc ſenſu Euthym. Putant autem Auguſt. Beda, & Rupertus latere in his verbis tacitam antitheſim, quaſi dicat, *Quis ex vobis arguit me de peccato*, ſicut ego vos, & patrem veſtrũ modò coargui? Obſeruarunt iidẽ auctores, tum etiã Chryſoſt. manſuetudinem Chriſti: *Penſate, fratres chariſſimi*, inquit D. Gregor. hom. 18. in Euang. *manſuetudinẽ Dei; relaxare peccata venerat, & dicebat, Quis ex vobis arguet me de peccato? nõ dedignatur ex ratione oſtendere ſe peccatorẽ non eſſe, qui ex virtute diuinitatis poterat peccatores iuſtificare.*

47. *Qui ex Deo eſt, verba Dei audit, propterea vos non auditis, quia ex Deo non eſtis.*) Ex Deo eſſe idem eſt, vt opinor, quod filium eſſe Dei, quod *non ex ſanguinibus, neq; ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, ſed ex Deo* natum eſſe. Opponit enim hęc duo ex patre Diabolo eſſe, quod dixerat ver. 44. & ex Deo eſſe. Quemadmodum ergo qui ex patre Diabolo ſunt, libenter eius audiunt verba, quamuis falſa, quamuis mendacia, ita qui ex Deo patre ſunt, libenter verba Dei audiunt. Quis enim filius libenter non audit patrem ſuum? Ineptè prorſus Heracleon, vt Origenes indicat, & Manichęi, vt ait D. Auguſtinus, ex hoc loco colligebant quoſdàm homines natura bonos eſſe, quia ex Deo ſint, id eſt ex ſubſtantia Dei facti; quoſdam natura malos, quòd ex malo principio procreati ſint. Quem errorem multis illi verbis refellunt; nós ſuperuacaneum eſſe exiſtimamus hoc tẽpore refutare, quo vix

Sup. c. 1. 13.

Manichęi hoc loco abuſi.

memo-

memoria vlla eſt eius erroris. Alios nihilo minùs A
abſurdos noſtra tulere tempora, in quibus euellendis
vtiliùs à nobis opera ponetur. Rectè hunc locum
Ammonius, & Theodorus Heracleenſis, & Leon-
tius duobus verbis explanauerunt, ex Deo quoſdam
homines eſſe οὐ κατὰ τὴν οὐσίαν, ἀλλὰ κατὰ τὴν προαίρεσιν, *non*
ſecundum ſubſtantiam, ſed ſecundum electionem, id eſt non
quòd ex ipſa ſubſtantia Dei facti eſſent, ſed quòd ad
Quid ſit audire verba Dei. eius formam, & voluntatem viuerent. Audire autem
verba Dei non eſt auribus excipere, quod etiam fa-
ciunt, qui ex Deo non ſunt, ſed libenti animo con-
dere, credere, illiſque delectari, denique illis audire B
Matth. 13. 9. auribus, de quibus Chriſtus dicere conſueuit, *Qui ha-*
bet aures audiendi, audiat, vt Ammonius animaduer-
tit. Reddit ergo cauſam Chriſtus, cur illi verba ſua,
id eſt Dei, non audirent, quia nimirum ex Deo non
erant; non ſecundum ſubſtantiam, inquit Leontius,
nam ſecundum ſubſtantiam ex illo erant, ſed
ſecundum electionem. Qui exiſtimant commutan-
dum argumentum eſſe, propterea vos ex Deo non
eſtis, quia non auditis, deprauare mihi ſententiam
videntur, Nec enim ex eo, quòd verba Dei non au-
dirent, probare voluit ex Deo non eſſe; ſed cauſam C
cur non audirent, afferre, quòd ex Deo non eſſent.
Reuerēter etiam ab Auguſtino auctore ſummo diſ-
ſentio, qui hoc ad prædeſtinationem, & reprobatio-
nem refert; quaſi ſoli prædeſtinati ex Deo ſint, ſoli
reprobati ex Deo non ſint? *Ex Deo* enim *eſt*, & *verba*
eius audit, quiſquis in eius eſt gratia, & ex Deo
nō eſt, qui in peccato eſt: & multi reprobi in gratia,
multi prædeſtinati in peccato ſæpe ſunt.

48. *Reſponderunt ergo Iudæi, & dixerunt ei, Nonne bene*
dicimus nos, quia Samaritanus es tu, & dæmonium habes?)
Non apparet eos ſuprà dixiſſe Chriſtum Samarita-
num eſſe. Dixerunt quidem eſſe Galilæum. c. 7. 41. D
52. Dixerunt dæmonium habere. c. 7. 20. Samarita-
num eſſe nuſquam apud Ioannem dixerunt; ſed ip-
ſis credendum eſt confitentibus hoc loco ſe id ſo-
litos dicere, quamuis id nullus narrauerit Euange-
liſta. Monuit hoc ipſum Origenes; & Ammonius,
Chryſoſtomus, Theophylactus, & Rupertus. Cur
autem Samaritanum appellauerint, non ſatis con-
ſtat. Vix auctorem bonum inuenio, qui exiſtimet
Iudæos propriè Chriſtum Samaritanum appellaſſe,
quòd verè Samaritanum eſſe putarent; omnes enim
non propter originem, ſed propter aliquam inter E
Chriſtum, & Samaritanos ſimilitudinem Samari-
tanum ab illis vocatum volunt; itaque diſputant,
quæ ea ſimilitudo fuerit. Maxima pars ſentit ideo
Samaritanum appellatum, quòd quemadmodū Sa-
maritani miſtam cum multis Græcorum, & aliarum
gentium erroribus religionem habentes, Iudaicam
legem non ſatis caſtè, incorruptéque ſeruabant, ita
eam Chriſtus ſæpe violaret, & nouas quaſdam reli-
giones inuehere videretur. Ita Origenes, Ammo-
nius, Leontius, Theophylact. Euthym. Cæterum
probabile mihi videtur eſſe propterea Samaritanū F
appellaſſe, quòd multi eorum verè Samaritanū pu-
Chriſtus Samaritanus habitus. tarent eſſe. Erant enim Samaritani vicini Galilæis;
itaque aliquando Samaritanos Galilæos, aliquando
Galilæos Samaritanos vocari ſolitos vero ſimile eſt;
aut vt ait Rupertus, idcirco vocabant Samaritanum,
quòd cum Samaritanis verſaretur, & apud eos mā-
ſiſſet per dies duos. c. 4. 40. Cur autem dæmonium
habere dixerint, multas Theophylactus rationes af-
fert, aut quòd cùm proprias illis cogitationes pate-

A faceret, exiſtimarent id nō niſi opera dæmonis poſſe
facere, aut ſicut dicere ſolebant, *In Beelzebub principe* Luc. 11. 15.
dæmoniorum eijcit dæmonia. Alij putant modum fuiſſe
loquendi, quo non ſignificarent eum verè dæmo-
nium habere, ſed motę eſſent mentis, delirare, inſa-
nire, quemadmodum qui à dęmone correpti ſunt;
ſicut. c. 10. 20. quidam dicunt, *Dæmonium habet, &*
inſanit, quid eum auditis? & c. 7. 20. *Dæmonium habes,*
quis te quærit interficere. Aliam Leontius rationem af-
fert, quòd proprium dæmonum ſit gloriam Dei in
ſe transferre, quod Chriſtus facere videbatur, dum
B ſe filium Dei appellabat.

49. *Ego dæmonium non habeo, ſed honorifico patrem me-*
um, & vos inhonoraſtis me.) Omnes fere Chriſti hoc
loco prudentiam, & manſuetudinem obſeruarunt.
Duo illi obiecta fuiſſe, quòd Samaritanus eſſet, &
quòd dęmonium haberet; illud tacitum pręterijſſe,
quòd nihil in eo diuina gloria lęderetur, ad hoc reſ-
pondiſſe, & ſine vlla verborum acerbitate ſimplici
tantùm negatione reſpōdiſſe, *Ego dæmonium non habeo*;
ſed ea, quę dico, ac facio, vnde vos putatis me
dęmonium habere, propterea dico, ac facio, vt
C patrem meum honorificem, faciendo, ac dicen-
do ea, ad quę miſit me. Vos verò cùm ean-
dem ob cauſam me honorare deberetis, potiùs in-
honoratis, dicentes me dæmonium habere. In hanc
ſententiam Chryſoſt. Auguſtin. Beda, Theophylact.
& Rupertus: niſi quòd Auguſtinus, & Beda aliam
afferunt cauſam, quamobrem non negauerit ſe Sa-
maritanum eſſe, quòd Samaritanus cuſtodem, paſto-
remque ſignificet, & ille verus erat hominum cu-
ſtos, ac paſtor bonus. Allegoricum. Docet Origenes Infr. c. 10. 11.
ſolum Chriſtum dicere potuiſſe, *dæmonium non habeo*,
cæteros enim homines, quia peccatum habent, dæ-
D monium habere, quia quiſquis peccatum habet, dæ-
monium habet. Alio, opinor, ſenſu & illi dixerant,
Dæmonium habes, & Chriſtus reſpondet, *Ego dæmonium*
non habeo. Acutiùs notauit Leontius pronomen illud
ego, emphaticè poſitum eſſe, quaſi diceret, *Ego dæmo-*
nium non habeo, vos habetis. Quod autem ſequitur, *ſed*
honorifico patrem meum, rectè conuenit cum eiuſdem
Leontij ſentētia, quam ſuperiore verſu recitauimus,
propterea illos dixiſſe Chriſtum dæmonium habere,
quòd Dei gloriam ſibi tribueret. Ad id enim accom-
modatè Chriſtus reſpondet, *Ego dæmonium non habeo*,
E id eſt non mihi vſurpo, quemadmodum vos putatis,
honorem Dei, ſed eum maximè potiùs honoro. Ea-
demque conſequentia dicit, quod ſubiicit verſu ſe-
quenti.

50. *Ego non quæro gloriam meam, eſt qui quærat, & iu-*
dicet.) Quorſum hæc addat, modò diximus ex ſenten-
tia Leontij, non vſurpo mihi diuinum honorē, nec
enim gloriam meam quæro. Aliter Chryſoſt. prop-
terea non vindico iniuriam iſtam, quam mihi faci-
tis, quia *non quæro gloriam meam*. Alij, cùm dico me
dæmonium non habere, ſed Patrem honorificare,
F non ideo me defendo, ac purgo, quòd quæram glo-
riam meam, ſed gloriam patris mei. Nam meā qui-
dem *eſt qui quærat, & iudicet*. Chryſoſt. Theophylact.
Euthym. & Leontius ita hæc verba videtur expone-
re, vt idem ſit quærere gloriam ſuam, & iniuriam vl-
ciſci. Itaque eodem modo, quod ſequitur, interpre-
tātur, *Eſt qui quærat, & iudicet*, id eſt qui vindicet, qui
vlciſcatur, aut, vt Græcè eſt, ζητῶν καὶ κρίνων quærens,
& iudicans, id eſt qui curam habet quærendi, vindi-
candique. Quærunt Auguſt. & Beda, quomodo hoc

A conueniat cum eo, quod alibi dixit, *Pater non iudicat quenquam, ſed omne iudicium dedit filio.* cap. 5.22. multis verbis Auguſtin* quæſtionem hanc verſat. Summa ſententiæ eius eſt; Patrem non iudicare quenquam in ſupremo illo iudicio, &, vt ille loquitur, *ſecundum afflictionem*; iudicare autem *ſecundum diſcretionem*, id eſt eo modo, quo Dauid dicit, *Judica me Deus, & diſcerne cauſam meam.* Faciliùs erat, non agi hîc de vltimo illo iudicio, de quo dictum eſt, *Pater non iudicat quenquam, ſed omne iudicium dedit Filio*; ſed agi de priuato, & quotidiano iudicio, quo ſolet Pater iniurias Filio, & iuſtis omnibus factas vindicare.

Conciliantur duo Euangelij loca contraria.

Tract. 43.

Pſal. 25. 1.

Sup. c. 5. 22.

B 51. *Amen, amen dico vobis, ſi quis ſermonem meum ſeruauerit, mortem non videbit in æternum.*) Hoc modo hæc cum præcedentibus Auguſt. & Beda nectunt. *Vos*, inquit, *dicitis, dæmonium habes; Ego vos ad vitam voco, ſeruate ſermonem meum, & non moriemini. Illi audiebant, mortem non videbit in æternum, qui ſermonem meum ſeruauerit, & iraſcebantur, quia iam mortui erant ea morte, quæ vitanda erat.* Chryſoſtomus verò, & Theophylactus; *Non quæro gloriam meam*, propterea relicta gloriæ meæ vindicta ad doctrinam, exhortationemque conuertor; *Si quis ergo ſermonem meum ſeruauerit, mortem non videbit in æternum.* Rectè id quidem. Sed mihi, ne propter eorum contumelias de ſententia, conſilióque C ſuo deiectus eſſe videretur, voluiſſe videtur doctrinam ſuam etiam, atque etiam aſſerere, eiſque fructum demonſtrare. Id indicat aſſeueratio illa, *Amen, amen.* Quid ſit mortem videre, vel nõ videre, & quod idem eſt guſtare, vel non guſtare mortem, diximus Matth. 16. 28. & Luc 2. 26. loquitur autem de morte animæ, vt Auguſt. ait, ſed poteſt etiam intelligi & de corporis morte, non quòd qui Chriſti verba ſeruauerunt, non ſint vnquam corpore morituri, ſed quòd ita morituri ſint, vt non mori, ſed renaſci potiùs videãtur, reſurrecturos enim eſſe in vitam æternam; D ſicut dixit c. 6. 50. *Hic eſt panis de cælo deſcendens, vt ſi quis ex ipſo manducauerit, non moriatur.* Sic Euthym. Monent autem Chryſoſtom. & Ammonius non eſſe hoc ſimpliciter intelligendum, ſed ſi ad fidem bona quoque opera adiunxeris, quod ipſum comprehenditur in verbo, *ſeruauerit.* Cyrillus verò in Catena Græca citatus, & Leontius in commentariis notant Chriſtum his verbis apertè declaraſſe ſe ſecundum naturam Deum eſſe. Cùm enim ante dixiſſet, *Qui ex Deo eſt, verba Dei audit*, nunc dicere, *Si quis ſermonem meum ſeruauerit, mortem non videbit in æternum.*

Hom. 51.

Chriſtus diuinitatẽ ſuam declarat.

E 52. *Dixerunt ergo Iudæi, Nunc cognouimus, quia dæmonium habes.*) Nunc re ipſa videmus, quod ante ſola coniectura dicebamus, te dæmonium habere; abſurda enim loqueris, & blaſphemas. Intellexerant, quod Chriſtus dixerat, de ſola corporis morte; ideo abſurdè eum loqui putauerunt.

Abraham mortuus eſt, & Prophetæ, & tu dicis, ſi quis ſermonem meum ſeruauerit, non guſtabit mortem in æternum?) Cur non dixerunt, omnes homines mortui F ſunt, ſempérque moriuntur, cùm id verè poſſent dicere, maioréMque vim argumentum habere videretur; ſed ſolùm Abraham, & Prophetas mortuos fuiſſe dixerunt? Eius rei cauſam Cyrillus in Græca Catena, Chryſoſt. Leontius, & Euthym. afferunt. Indicauerat Chriſtus propterea non morituros eos, qui ſermonem ſuum ſeruare vellent, quòd ſermonem ſuum ſeruauiſſent; proferũt ergo exemplum eorum in medium, qui Dei ſermonem maximè ſeruauerãt, Abraham, & Prophetarum, qui tamen mortui fuerant. Vnde colligunt Chriſtum maiorem ſe facere A quàm Deum; certè quàm Abraham, ideoque ſubiiciunt;

53. *Nunquid tu maior es patre noſtro Abraham, qui mortuus eſt, & Prophetæ mortui ſunt?*) Id eſt & Prophetis, qui mortui ſunt. Hebraiſmus. Conſequens erat, inquiunt Chryſoſt. Theophylact. & Euthym. vt dicerent, Nunquid tu maior es Deo, hoc enim ex eius verbis, vt paullo ante diximus, ſequi videbatur; ſed contenti ſunt dicere, *Nunquid tu maior es patre noſtro Abraham?* quia hoc ipſum valde abſurdum putabant eſſe, quenquam illo maiorem dici. Diſcrimen, B quod Origenes eſſe diſputat inter videre, & guſtare mortem, nimis argutum videri poteſt.

Hebraiſmus.

54. *Reſpondit Ieſus, ſi ego glorifico meipſum, gloria mea nihil eſt; eſt pater meus, qui glorificat me, quem vos dicitis, quia pater veſter eſt.*) *Hoc ait* (inquit Auguſt.) *propter illud, quod dixerunt, Quem teipſum facis? Refert enim gloriam ſuam ad patrem ſuum, de quo eſt, & qui Deus eſt.* Poſſunt etiam iſta verſui 50. reſpondere, vbi dixerat, *Ego non quæro gloriam meam*, vt hîc rationem reddat, quare gloriam ſuam non quærat, quia *ſi ego*, inquit, *glorifico* (id eſt glorificauero, aut glorificare voluero) *meipſum, gloria mea nihil eſt*, id eſt vana erit, non vera, non C ſolida. Loquitur autem non ex veritate, ſed aut ex Iudæorum opinione, vt Leontius, Theophylact. & Euthym. interpretantur; aut, vt ego exiſtimo, ex cõmuni, vt vocant, præſumptione iuris, qua nemini in iudicio creditur pro ſe dicenti; ſicut dixit cap. 5. 31. *Si ego teſtimonium perhibeo de meipſo, teſtimonium meum non eſt verum; alius eſt, qui teſtimonium perhibet de me.* Scribũt Chryſoſtom. & Auguſtin. ſolitos hoc loco Arianos abuti ad confirmationẽ erroris ſui. *Aliquando Ariani*, inquit Auguſtinus, *& de iſto verbo calumniantur fidei noſtræ, & dicunt, Ecce maior eſt Pater, quia vtique glorificat* D *filium. Hæretice, non legiſti ipſum Filium dicentem, quòd glorificat patrem ſuum? Sed & ille Filium glorificat, & Filius Patrem glorificat; pone perniciem, agnoſce æqualitatem, corrige peruerſitatem.* Addit, *quem vos dicitis, quia Deus veſter eſt*; ne eius teſtimonium repudiare poſſint; nec enim poterant non admittere teſtimonium eius, quem Deum ſuum eſſe confitebantur. Quibus minimè obſcurè declarat ſe filium eſſe Dei; nam eundem & patrem ſuum, & Iudæorum Deum appellauit. Vim habet verbum illud, *Vos dicitis*, tanquam dicat, vos quidem dicitis Deum veſtrum eſſe, ſed non ita eſt; ſi enim Deus veſter verè eſſet, honoraretis E eum.

Nemini in iudicio creditur pro ſe dicenti.

Tract. 43.

Ariani hoc loco abuſi.

55. *Et non cognouiſtis eum, ego autem noui eum.*) Id eſt quem ego quidem noui, vt pote naturalis eius filius, vos autem non nouiſtis, vt pote animo, & moribus ab eo alieni, quamuis iactetis eum Deum eſſe veſtrum. Ideo autem hoc videtur addidiſſe, vt doceret ſe non ignota loqui, atque teſtari, ſed quæ à Patre ſuo accepiſſet; idcirco ſtandum eſſe teſtimonio ſuo, nec Iudæis aliud certius teſtimonium requiren- F dum eſſe, cùm Patrem ignorarent, nec eum cognoſcere poſſent niſi per ipſum; ſicut Ioannes dixit. ca. 1. 18. *Deum nemo vidit vnquam; vnigenitus, qui eſt in ſinu Patris, ipſe enarrauit*; & cap. 7. 28. 29. *Et à meipſo non veni, ſed eſt verus, qui miſit me, quem vos neſcitis; Ego ſcio eum quia ab ipſo ſum, & ipſe me miſit.* Auguſt. & Beda coniungunt hæc verba cum verſu præcedenti hoc modo, *Quẽ vos dicitis, quia Deus veſter eſt, & non cognouiſtis eum*, id eſt quamuis illum non cognoueritis, nunquam videritis, nunquam audieritis, vt cap. 5. 37. *Et qui miſit*

me

me pater, ipſe teſtimonium perhibuit de me; neque vocem eius vnquam audiſtis, neque ſpeciem vidiſtis. Aut hoc ſenſu; cùm dicatis eum Deum veſtrum eſſe, tamen eum non cognouiſtis, id eſt non credidiſtis illi teſtimonium de me perhibenti, *Hic eſt filius meus dilectus, in quo bene mihi complacui, ipſum audite.* Cognoſcere enim, vt ſæpe diximus, ponitur aliquãdo pro credere. Alij interpretantur *non cognouiſtis*, id eſt non oſtendiſtis re ipſa vos eum cognoſcere, ita enim viuitis, quaſi eum non cognoſceretis, vt de ſimilibus dicit D. Paulus, *confitentur ſe noſſe Deum, factis autem negant*, ſic Euthymius. Probat tacita quadam ratione eos Deum non cognoſcere, quia ſi cognoſcerent, ſe etiam cognoſcerent, id eſt reciperent & amarent, quia filius Dei erat, vt Chryſoſtomus, Auguſt. Beda, Theophylactus, & Euthym. exponunt; ſicut è contrario dicit c. 14. 7. *Si cognouiſſetis me, & patrem meum vtique cognouiſſetis.* Refellit ex hoc loco Manichæos, & Marcioniſtas Auguſtinus, qui alium Deum veteris teſtamenti, alium eum, qui pater eſſet Chriſti, eſſe dicebant. Hìc enim Chriſtum eundem & Iudæorum Deum, & patrem ſuum dicere.

Matth. 3. 17. & 17. 5.

Cognoſcere poſitum aliquando pro credere.

Ad Tit. 1. 16.

Vſus loci huius cõtra Manichæos & Marcioniſtas.

Et ſi dixero, quia non ſcio eum, ero ſimilis vobis mendax.) Ammonius, Chryſoſt. Leontius, Theophylactus, & Euthymius exiſtimãt Iudæos vocari à Chriſto mendaces, quòd cum dicebant ſe noſſe Deum, mentirentur. Probabile quidem eſt; ſed non auſim ad eam vnam rem reſtringere ſententiam. Grauior enim eſt reprehenſio, ſi generaliter eos mendaces appellet, quod potuit vtique verè facere. Non ſolùm quia *omnis homo mendax*, ſed etiam quia proprio quodam vitio illi mendaciores erant. Credibile tamen alluſiſſe Chriſtum ad ea, quæ paullo ante in ipſum mentiti fuerant, Samaritanũ eſſe, & dæmonium habere.

Pſal. 115. 2. 3.

Sed ſcio eum, & ſermonem eius ſeruo.) Videtur explicare, quo ſenſu dixerit, *Et non cognouiſtis eum*, & quid ſit Deum cognoſcere, nẽpe ſermonem eius ſeruare. Aut certè probat, vt Theophylact. & Euthymius putant ſe noſſe Deum, quia ſermonem eius ſeruat. Seruare enim ſermonem, id eſt præcepta Dei, argumẽtum eſſe, quòd Deum cognoſcat. Particulam enim, &, hoc loco cauſalem eſſe, vt Theophylactus adnotauit, vt in illo pſalmo, *Da nobis auxiliũ de tribulatione, & vana ſalus hominum*, vt Heb. & Græcè eſt, id eſt, *quia vana ſalus hominum.* Obliquè Iudæos pungit, quòd Deum non cognoſcãt; Hanc enim vim habet verbum illud, *Et ſermonem eius ſeruo*, tanquam ſi diceret, Ego ſeruo, vos non ſeruatis, quemadmodũ videtur Theophylact. interpretari. Sermonem autem Dei præceptum eius vocat, vt idem Theophylact. exponit; meliùs, vt opinor, quàm Auguſtinus, & Beda, qui ſermonem verbum ipſum Dei, id eſt Filium intelligere videntur. *Sermonem Patris*, inquit, *tanquã Filius loquebatur, & ipſe erat verbum Patris, quòd hominibus loquebatur*; meliùs etiam, quàm qui τὸν λόγον verbum, vt idem Theophylact. refert, Patris definitionem interpretantur, quaſi Filius ſermonẽ Patris ſeruet, quia eius eſt quaſi definitio, & vt D. Paulus ait. *figura ſubſtantiæ eius.* Quam explicationem in Græcorum Catena apud Cyrillum inuenio; ſed ij auctores propterea videntur noluiſſe præceptũ interpretari, ne fauere Arianis viderentur. Poterant tamen eum ſcopulum vno verbo deuitare, ſi dicerent Chriſtum hìc non tãquam Deum, ſed tanquam hominem loqui.

Pſal. 59. 13. & 107. 13.

Auguſtin. tract. 43.

Hebr. 1. 3.

Chriſtus hìc tanquã homo loquitur.

56. *Abraham pater veſter exultauit, vt videret diem*

A *meum: vidit, & gauiſus eſt.*) Probat ſe maiorem eſſe, quàm Abraham, vt Chryſoſt. Theophylactus, & Euthym. docent, quia dixerant Iudæi ver. 53. *Numquid tu maior es patre noſtro Abraham?* Aut probat, vt ijdem auctores, & Ammonius præterea volunt, Iudæos non eſſe veros Abrahæ filios, quandoquidem qua re, id eſt die ipſius ille gauiſus eſſet, ipſi dolerent. Minor enim erat Abraham Chriſto, quandoquidem *exultauit*, id eſt geſtiuit, magnopere cupiuit eius videre diem. Duplex hìc quæſtio; altera, quem diem B ſuum vocet; altera, quomodo eum diem viderit Abraham. Sunt qui putent diem ſuum Chriſtum omnem ſuam æternitaté appellare; cupijſſe ergo Abrahã videre diem ſuum, id eſt ſe, quatenus Deus erat cognoſcere; cognouiſſe autem per fidem, quia *credidit Abraham Deo, & reputatum eſt illi ad iuſtitiam.* In hac ſententia Auguſtin. hoc loco eſt, & lib. 2. contra Pelagium, & Cæleſt. c. 27. & ſer. 70. de tempore, & Beda in commentarijs, *diem meum*, inquit Auguſt. *vidit, quia myſterium Trinitatis agnouit.* Etſi non improbat alteram Auguſtinus interpretationem, vt dies C Chriſti tempus, quo in hac vita homo verſatus eſt, appelletur. Impulit quoſdam hæc ratio, vt eam Auguſtini ſententiam ſequerentur, quòd Abraham nõ potuerit alium Chriſti videre diem, niſi fortaſſe in figura, ac fide, vt poſtea ſumus diſputaturi, nõ autem cupiebat ille fide, & in figura, ſed clarè, apertéque videre; & hoc ipſum fide cupiebat. Si enim fidem non habuiſſet, minimè cupiuiſſet. Deinde quòd Iudæi inferant, *quinquaginta annos nondum habes, & Abraham vidiſti?* pro eodem accipientes ab Abrahamo videri, & eum videre, Chriſtum autem non potuiſſe ab Abrahamo hominem factum videri, cùm longè D antequam homo fieret, extitiſſet Abraham; neceſſe igitur eſſe, vt diem ſuum appellet æternitatem illam, quæ tempus incarnationis ſuę anteceſſerat. Alij diem ſuum crucis, & paſſionis ſuæ tempus vocare dicunt. Eum enimuero diem Abrahamũ videre optauiſſe, quem ſciebat ſalutem ſibi, & omnibus hominibus allaturum. Huius ſententię auctores ſunt Chryſoſtom. Ammonius, Leontius, Proſper lib. de prædict. p. 1. c. 17. Theophylactus, & Euthymius. Quibus ideo non aſſentior, quia ſtatim ſequitur, *Vidit, & gauiſus eſt.* Tunc enim cùm hęc Chriſtus dicebat, vtique non poterat Abraham Chriſti paſſio- E nem videre, quę nondum aduenerat. Viderat fide, dicet aliquis; at non deſiderauerat, vt poſtea probabimus, videre fide. Alij diem Chriſtum ipſum interpretantur, qui cùm lux vera, & veluti ſol quidam ſit, tunc eius alicui oritur dies, cùm ipſe illi per fidem reuelatur. Hoc enim eſt, quod illi quęruntur Sapiẽt. 5. 6. *Et Sol intelligentiæ non eſt ortus nobis.* Cuius expoſitionis & Auguſt. meminit, eámque in Gręcorum Catena lego Apollinarij antiquiſſimi auctoris nomine citatam. Sed iam diximus nos paullo poſt pro- F baturos non poſſe de ſola intelligi fide Abrahamum vidiſſe, & gauiſum eſſe; quod ſi ita eſt, aliter eſt neceſſariò hic Chriſti dies intelligendus. Ego quidem certè non dubito, quin diem ſuum aduentum ſuum in carnem, totúmque tempus, quo in hoc mundo verſatus eſt, appellet. Nam & ipſa phraſis hoc ſignificat, & conſtat hoc eſſe, quod non Abraham modò, ſed omnes illi veteris teſtamenti patres videre cupierunt; quemadmodum idem Chriſtus alibi dicit, *Multi Prophetæ, & Reges voluerunt videre, quæ vos videtis, & non viderunt; & audire, quæ auditis, & non audierũt.*

Gen. 15. 6. Rom. 4. 3. Galat. 3. 6.

Sup. c. 1. 9.

Diem ſuũ quid hic Chriſtus appellet.

Iſai. 64. 1. Luc. 10. 24. Hoc eſt, quod clamabant, *Vtinam dirumperes cælos, & deſcenderes.* Et quia refutatis alijs interpretationibus hæc vna, quam ſequamur, manet; & quia plures hęc, & non minores, quàm alię auctores habet, Irenęum lib. 4. c. 11. & 12. Origen. hom. 10. in Genes. Hilarium in 4. lib. 5. de Trinit. Cyrillũ Alexãdr. in Græca Catena citatum, Bernardum ſer. 6. in vigilia natalis Domini. Nec illa me mouet ratio, qua alij ab hac ſententia deducti ſunt, quòd Iudæi dixerint, *Quinquaginta annos nondum habes, & Abraham vidiſti?* Nam vt eo loco probaturi ſumus, non intellexerant, quo ſenſu dixiſſet Chriſtus, *Vidit, & gauiſus eſt.* Reliqua eſt altera quæſtio, quomodo Abraham diem viderit Chriſti.

Quomodo Chriſti diem viderit Abraham. Omnes auctores, quos legere memini, etiã qui diem Chriſti tempus incarnationis ei⁹ vocari putãt, exiſtimãt aut ſola fide, aut fide, & figura, aut prophetica reuelatione vidiſſe. De fide cõueniunt omnes; nec enim dubium eſt, quin fide futurum Chriſtum apprehenderit. Figuras alij alias afferunt.

Geneſ. 22. 10. Plerique illam Iſaac, quem Abraham ipſe ſacrificauit, qui cùm expreſſa morituri pro nobis Chriſti figura fuerit, non dubium, quin in ea tanquam in ſpeculo diem Chriſti conſpexerit. Ita Chryſoſtomus, Ammonius, Leontius, Theophylactus, & Euthymius. Alij cùm tres vidit, & vnum adorauit Genes. 18. 3. vt Auguſt. Beda, & Rupertus. Alij ad iuramentum illud referunt, quo ſeruum ſuum obſtrinxit poſita manu ſuper femore, quare Chriſtum de femore ſuo naſciturum ſignificauerit Genes. 24. 2. vt idem hoc loco D. Auguſt. & Bernardus ſerm. 6. de vigilia natalis Domini. Alij referunt ad hiſtoriam illam, quæ eſt in Genes. c. 15. 8. vbi Abraham Deum rogat, *Domine Deus vnde ſcire poſſum, quòd poſſeſſurus ſim eam?* (terram Chanaan) hoc enim eſſe, *Exultauit, vt videret diem meum.* Vidiſſe autem pòſt ver. 17. *Cùm occubuiſſet*, inquit, *Sol, facta eſt caligo tenebroſa, & apparuit clibanus fumans, & lampas ignis tranſiens inter partes illas*, in ea enim figura, & quaſi lampade illa vidiſſe Chriſtum. Alij peculiari reuelatione, & prophetico ſpiritu vidiſſe, vt putat Eucherius in qq. in Ioan. Alij non alio modo, quàm fide, vt Apollinarius in Græca Catena. Vereor ne arrogantis interpretis eſſe videatur à tot, tàmque grauibus auctoribus diſſentire; ſed minimè arrogans videri debet in quærenda veritate moderatè dicere, quid ſentias; hoc enim ipſum illi cùm ſcriberent, facere ſolebant.

Expoſitio auctoris. Mihi igitur non videtur, quod Chriſtus dicit, *Vidit, & gauiſus eſt*, aut de ſola fide, aut de figura, vel prophetica reuelatione intelligi poſſe. Cùm enim dicit, *Vidit*, haud dubium, quin eo modo vidiſſe dicat, quo videre tantopere dixerat concupiſſe. Non autem cõcupiuerat ſola videre fide, quia antequam fidem haberet, cùm nullam de Chriſto notitiam haberet, diem eius videre concupiſcere non poterat; poſtquam habuit, concupiſcebat quidem, at non ſola fide, quia fide iam Chriſti diem videbat. Neque per figuram, aut reuelationem; quia cùm fidem iam certiſſimam haberet, nec figura, nec reuelatione opus illi erat; nec poterant eius ſatiare deſiderium. Vidit ergo diem Chriſti re ipſa, quemadmodum & ille, & patres omnes videre concupierant. Non quòd viuus viderit, ſed quòd mortuus Chriſtum veniſſe nouerit; tempúſque illud exactum eſſe, quod vſque ad eius aduentum à Deo cõſtitutum fuiſſe ſciebat. Quod enim dicit, *exultauit, vt videret diem meum*, perinde valet, ac ſi diceret, cupiuit, vt veniret dies meus; venit, & gauiſus eſt. Quis enim dubitet Abraham, & cæteros patres, qui cũ eo erant, ſiue ex reuelatione, quam in hac vita habuiſſent, ſiue ex reuelatione, quam tunc, cùm Chriſtus venit, habuerint de eius aduentu, non ignoraſſe Chriſtum veniſſe, etiam antequam ad eos poſt mortem veniret? Docet ergo Iudæos Chriſtus, quanto in pretio habuerit Abrahamus, quem illi tanti faciebant, ſe, quem præſentem illi aſpernabantur. Propterea, vt opinor, non dicit Abraham pater meus, aut pater noſter; quamuis, vt homo, loqueretur, poſſétque iure patrem ſuum appellare, vt Matthæus vocat. c. 1. 1. aut vt oſtenderet ſe plùs eſſe quàm hominem, quandoquidem Abrahamo maior eſſet; & non decebat patrem vocare eum, quo ſe maiorem eſſe ſignificaret. Aut vt ex opinione Iudæorum loqueretur, qui nimis importunè Abrahamum inculcabant patrem ſuum eſſe. *Pater* ergo *veſter*, id eſt quo vos patre gloriamini; nam ego etſi patrem illum meum agnoſco, tamen eo non glorior. Aut quia Iudæi dixerãt Chriſtum Samaritanum eſſe, & non credebant Samaritanos filios eſſe Abrahæ, non dicit pater meus, aut noſter; ſed *veſter* iuxta eorum opinionem loquens. Subeſt in his ipſis verbis tacita reprehenſio, quaſi eos tanquam degeneres filios coarguat, quòd cùm pater ipſorum Abraham, quo tantopere gloriarentur, vehementer optauerit videre diem ſuum, ipſi minimè optent, ſed videntes potiùs nec agnoſcant, & faſtidioſè, ſuperbéque contemnant; *Si filij Abrahæ eſtis, opera Abrahæ facite.* Ver. 39.

57. *Dixerunt ergo Iudæi ad eum, Quinquaginta annos nondum habes, & Abraham vidiſti?*) Videbatur conſequentia poſtulare, vt dicerent, *Quinquaginta annos nondum habes*, & Abraham vidit diem tuum? Non enim dixerat Chriſtus ſe vidiſſe Abrahamum, ſed Abrahamum vidiſſe diem ſuum. At Iudæi pro eodem acceperunt videri ab Abraham, & illum videre. Et id quidem rectè; nam quod Chriſtus dixerat, *Exultauit, vt videret diem meum, & vidit*, non intelligebat vidiſſe oculis; ſed fuiſſe ſuo tempore: itaque neceſſariò ſequebatur, ſi ab Abraham viſus fuerat, & ipſum vidiſſe Abraham. Sed quia de eius loquebantur ætate, quę videbatur obſtare, quo minùs ab Abrahamo viſus eſſet, *Quinquaginta annos nondum habes*; addunt, *Et Abraham vidiſti*; quod magis conſequens eſſe videbatur, quàm ſi dixiſſent, & Abraham vidit te. Ammonius præcisè reſpondet Iudæorum ſtultitia, ſtupiditatéque factum eſſe, vt minimè conſequentia loquerentur. Quod attinet ad annorum numerũ, quæri ſolet quam ob rem potiùs dixerint, *quinquaginta*, quàm quadraginta *annos nondum habes?* cùm vtrumque verè dicere potuerint, & efficacius argumentum viſum fuiſſet, ſi dixiſſent quadraginta annos nondum habes; quia quo minus erat tempus ætatis eius, eo incredibilius videri poterat eum Abraham tot ante ſeculis mortuum videre potuiſſe? Chryſoſtomus quidem quadraginta legit, vnus, opinor, auctor; etſi Euthymius admonet in nonnullis Græcis exemplaribus legi quadraginta, eamque lectionem magis probat. Si ita legamus, nulla eſt quæſtio. Cæterum non eſt à fide omnium Gręcorum codicum, quos equidem viderim, & à lectione omnium aliorum auctorum & Græcorum, & Latinorum diſcedendum: præſertim cùm facilè potuerit lectio corrumpi poſito vno numero pro altero; ſiue id aliquo audente facere, exiſtimante credibile non

eſſe

eſſe Iudæos dixiſſe quinquaginta, cum meliùs quadraginta dicere potuiſſent; ſiue confuſis Græcis numerorum notis, μ. & ν. quod ſolet fieri frequentiſſimè. Cur ergo quinquaginta potiùs, quàm quadraginta dixerunt? Irenæus lib. 2. c. 39. & 40. cauſam eſſe putat, quòd iam tum Chriſtus ſupra quadraginta haberet annos, circiter enim quinquaginta fuiſſe cùm paſſus eſt. Næuus in ſanctiſſimo martyre, auctoreque eruditiſſimo notatus. Trigeſimum enim ad ſummum quartum non exceſſiſſe conſtans omnium aliorum auctorum, & totius Eccleſiæ ſententia eſt. Contrà verò Theophylactus nulla alia ratione id factum putat, quàm quòd ille numerus quinquaginta annorum caſu illis primùm venerit in mentem. Quod mihi non videtur eſſe probabile, cùm eſſent illi maximè tunc attenti, vt Chriſtum coarguerent. Refert idem Theophylactus aliam ſententiam, cuius ego in Græcorum Catena Seuerum Antiochenum auctorem inuenio, ideo quinquaginta dixiſſe, quòd ſacer illis, & venerabilis ille numerus eſſet, propter iubilæum, qui in quinquageſimum quemque annum incidebat. Euthymius exiſtimat Iudæos putaſſe Chriſtum propter iudicij maturitatem, propter grauitatem, propter doctrinam, & experientiam eſſe pluſquam quadragenarium. Aliis placet Chriſtum propter docendi laborem ita affectum fuiſſe corpore, vt meritò quadragenario maior videretur. Res mihi videtur facilis, agebat tùc Chriſtus annum triceſimum ſecundum aut tertium, poterat dubitari an quadrageſimum attigiſſet, nondum autem quinquageſimum attigiſſe ſatis apparebat. Noluerunt ergo dicere Iudæi, quod ambiguum eſſe poterat, Quadraginta annos nondum habes, ne forte redarguerentur eſſe mentiti; ſed dicunt; quod certum eſt, *Quinquaginta annos nondum habes.*

Irenæi de ætate Christi opinio.

58. *Dixit eis Ieſus, Amen, amen dico vobis, antequam Abraham fieret, ego ſum.*) Videtur Chriſtus non ſatis ad rem accommodatè reſpondere. Cùm enim dixit, *Abraham exultauit vt videret diem meum; vidit, & gauiſus eſt*, diem ſuum quemadmodum expoſuimus, non diuinum, ſed humanum intelligebat. Eodemq; ſenſu Iudæi interrogauerant, *Quinquaginta annos nondum habes, & Abraham vidiſti?* Nunc autem non de humano, ſed diuino reſpondet die, *Antequam Abraham fieret ego ſum*, quod videtur ſpeciem ſophiſmatis habere. Cæterum non ſophiſticè, ſed valde prudenter id à Chriſto factum eſt. Non enim ad verba, ſed ad Iudæorum animum reſpondet. Nam cùm negant, *quinquaginta annos nondum habes, & Abraham vidiſti?* de illo tanquam de puro homine loquûtur; qui ante quinquaginta annos non extitiſſet. Docet ergo erratos: nam quamuis, vt homo erat, nondum quinquaginta haberet annos, tamen eſſe præterea Deum, qui ante omne tempus extiterit. Cur ergo non dicit, ante omnia ſæcula ego eram, quemadmodum de illo Ioannes dixerat, *In principio erat verbum*, quibus verbis clariùs diuinitatem ſuam aſſeruiſſet? Quia de Abraham quæſtio erat, an eum videre potuiſſet; Itaque ſatis habuit dicere, *Antequam Abraham fieret, ego ſum.* Sed hæc ipſa verba ita eſt moderatus, vt non obſcurè ſignificauerit ſe non ſolùm ante Abraham, ſed ante omnia etiam ſæcula extitiſſe. De Abraham enim dicit, *fieret*: de ſe non dicit, factus ſum, ſed, *ego ſum*, quod omnes fere auctores adnotauerunt, Auguſtinus, Leontius, Beda, Theophylact. Euthymius, Rupertus, *Appende verba*, inquit Auguſt. *& cognoſce myſterium. Antequam Abraham fieret, intellige, fieret, ad humanam naturam, ſum verò ad diuinam pertinere ſubſtantiam. Fieret, quia creatura erat Abraham. Non dixit, antequam Abraham eſſet, ego eram, ſed antequam Abraham fieret, qui niſi per me non fieret, ego ſum. Neque hoc dixit, antequam Abraham fieret, ego factus ſum. In principio enim fecit Deus cælum, & terram: nam in principio erat verbum.* Gen. 1. 1. Sup. c. 1. 1. *Antequam Abraham fieret, ego ſum. Agnoſcite creatorem diſcernite creaturam.* Notarunt etiam Chryſoſt. Auguſt. Beda, Rupertus, & auctor libri de aſſumptione Beatæ Mariæ, qui Hieronymo tribuitur, non dixiſſe, eram, ſed, *ſum*, quòd *ſum* ſupra omnem temporis differentiam ſit, & quodammodo alluſiſſe ad illud, *Ego ſum, qui ſum.* Exod. 3. 14. Itaque rectè ex hoc loco Tertullianus in lib. de Trinitate, aut quiſquis eius eſt auctor, Chriſti probauit diuinitatem. *Ante Abrahã*, inquit, *ego ſum. Nemo hominum ante eum poteſt eſſe, ex quo ipſe eſt; nec poteſt fieri, vt quidquam priùs fuerit ante illum, ex quo ipſam originem ſumpſit. Sed enim Chriſtus, cùm ex Abraham ſit, ante Abraham eſſe ſe dicit. Aut mentitur igitur, & fallit, ſi ante Abraham non fuit, qui ex Abraham fuit. Aut non fallit, ſi etiam Deus eſt, dum ante Abraham fuit. Quod niſi fuiſſet, conſequenter cùm ex Abraham fuiſſet, ante Abraham eſſe non poſſet.* Rectè hoc Iudæi intellexerunt, ſed non crediderunt, quin putantes eum blaſphemare, qui ſe apertè Deum eſſe diceret, lapidare voluerunt.

Diuinitas Chriſti ex hoc loco probatur.

59. *Tulerunt ergo lapides, vt iacerent in eum.*) Erat lex Leuit. 24. 16. *Qui blaſphemauerit nomen Domini, morte moriatur; lapidibus opprimat eum omnis multitudo populi.* Nulla autem blaſphemia maior eſſe poterat, quàm ſi quis homo, qui Deus non eſſet, ſibi diuinitatem attribueret. Iudæi ergo putantes Chriſtum purum eſſe hominem, videntéſque Deum ſe profitentem tanquam blaſphemum lapidare voluerunt.

Ieſus autem abſcondit ſe, & exiuit de templo.) Sẽper in ea fui ſententia, vt exiſtimarem Chriſtũ non abſcondiſſe ſeſe, occultando ſe in loco aliquo ſecreto, vbi à Iudæis inueniri non poſſet; ſed reddendo ſe inuiſibilem, interim dum per medios hoſtes ſuos gradiens de tẽplo egrederetur. Eóque libentiùs ita ſentiebam, quòd videbã Caluiniſtas magnopere repugnare timẽtes, ne ſi Chriſtus ſe inuiſibilẽ facere potuiſſet, & in Euchariſtia inuiſibilis eſſe poſſet. Et ecce his diebus dum Græcam in Ioannem Catenam lego, incido in teſtimonium de ea re grauiſſimum Theodori Heracleenſis, ex quo Leontius, Theophyl. & Euthym. vt opinor, acceperunt; vtitur enim Theophyl. iiſdem omnino verbis, quæ hoc loco inſerenda putaui. ἀνεχώρησεν οὐκ εἰς γωνίαν τοῦ ἱεροῦ ἑαυτὸν συστείλας, οὐδ' εἰς οἰκίσκον, ὥς ἄν τις ὑποθείη καταφυγὼν, οὐδ' ἐμεῖνεν ὀπίσω τοίχου, ἢ στύλου περικάμψας· ἀλλὰ ἐξουσίᾳ θεϊκῇ ἀόρατον ἑαυτὸν τοῖς ἐπιβουλεύουσιν καταστήσας, διῆλθε μέσον αὐτῶν μὴ ὁρώμενος, καὶ ἐξῆλθεν, καὶ παρῆγεν οὕτως. Certè ſi non alia re, hac ipſa Chriſtus Deum ſe eſſe declarauit, quòd ex mediis hoſtibus lapidibus iam ad illum occidendum paratis euaſit. Cur nunc potiùs, quàm ante aufugerit, aut ita locutus fuerit, vt eum Iudæi voluerint lapidare, Chryſoſtomus, Theodorus Heracleen. & Theophylactus reſpondent, id feciſſe, quando voluit; voluiſſe, cùm vidit ſatis officio docendi ſuo feciſſe, abundè auditores docuiſſe, ſi quidem vellent credere. Putat Theophylactus eos ipſos fuiſſe, qui nunc lapidare Chriſtum voluerunt, & qui ſuprà verſu 30. dicuntur eo concionante credidiſſe; ſed probabilius eſt, & probioris ingenij credere fuiſſe diuerſos.

Chriſtus inuiſibilem ſe fecit.

CAPVT

CAPVT IX.

ET præteriens Ieſus vidit hominem cæcum à natiuitate : 2.
1. & interrogauerunt eum diſcipuli eius: Rabbi, quis pec-
cauit, hic, aut parentes eius, vt cæcus naſceretur? 3. Reſ-
pondit Ieſus: Neque hic peccauit, neque parentes eius:
ſed vt manifeſtētur opera Dei in illo. 4. Me oportet ope-
rari opera eius, qui miſit me, donec dies eſt: venit nox,
quando nemo poteſt operari. 5. quamdiu ſum in mūdo,
lux ſum mundi. 6. Hæc cum dixiſſet, expuit in terram, & fecit lutum ex ſputo,
& liniuit lutū ſuper oculos eius, 7. & dixit ei: Vade, laua in natatoria Siloe(quod
interpretatur Miſſus.) Abijt ergo, & lauit, & venit videns. 8. Itaque vicini, & qui
viderant eum prius quià mendicus erat, dicebant: Nonne hic eſt, qui ſedebat, &
mendicabat? Alij dicebant: Quia hic eſt. 9. Alij autem: Nequaquam, ſed ſimi-
lis eſt ei. Ille vero dicebat: Quia ego ſum. 10. Dicebant ergo ei: Quomodo aperti
ſunt tibi oculi? 11. Reſpondit: Ille homo, qui dicitur Ieſus, lutum fecit: & vnxit
oculos meos, & dixit mihi: Vade ad natatoria Siloe, & laua. Et abij, laui, & vi-
deo. 12. Et dixerunt ei: Vbi eſt ille? Ait: Neſcio. 13. Adducunt eum ad Phariſæos,
qui cæcus fuerat. 14. Erat autem ſabbatum quando lutum fecit Ieſus, & aperuit
oculos eius. 15. Iterum ergo interrogabant eum Phariſæi quomodo vidiſſet. Ille au-
tem dixit eis: Lutum mihi poſuit ſuper oculos, & laui, & video. 16. Dicebāt ergo
ex Phariſæis quidam: Non eſt hic homo à Deo, qui ſabbatum non cuſtodit. Alij
autem dicebant: Quomodo poteſt homo peccator hæc ſigna facere? Et ſchiſma
erat inter eos. 17. Dicunt ergo cæco iterum: Tu quid dicis de illo, qui aperuit
oculos tuos? Ille autem dixit: Quia propheta eſt. 18. Non crediderunt ergo Iu-
dæi de illo, quia cæcus fuiſſet & vidiſſet, donec vocauerunt parentes eius, qui vi-
derat: 19. & interrogauerunt eos, dicentes: Hic eſt filius veſter, quem vos dici-
tis quia cæcus natus eſt? Quomodo ergo nunc videt? 20. Reſponderunt eis pa-
rentes eius, & dixerunt: Scimus quia hic eſt filius noſter, & quia cæcus natus eſt.
21. quomodo autem nunc videat, neſcimus: aut quis eius aperuit oculos nos neſ-
cimus: ipſum interrogate: ætatem habet, ipſe de ſe loquatur. 22. Hæc dixerunt
parentes eius, quoniam timebant Iudæos: iam enim conſpirauerant Iudæi, vt ſi
quis eum confiteretur eſſe Chriſtum, extra ſynagogam fieret. 23. Propterea pa-
rentes eius dixerunt: Quia ætatem habet, ipſum interrogate. 24. Vocauerūt ergo
rurſum hominem, qui fuerat cæcus, & dixerunt ei: Da gloriam Deo, nos ſcimus
quia hic homo peccator eſt. 25. Dixit ergo eis ille: Si peccator eſt, neſcio: vnum
ſcio, quia cæcus cum eſſem, modo video. 26. Dixerunt ergo illi: Quid fecit tibi?
quomodo aperuit tibi oculos? 27. Reſpondit eis: Dixi vobis iam, & audiſtis: quid
iterum vultis audire? numquid & vos vultis diſcipuli eius fieri? 28. Maledixerunt
ergo ei, & dixerunt: Tu diſcipulus illius ſis: nos autem Moyſi diſcipuli ſumus. 29.
Nos ſcimus quia Moyſi locutus eſt Deus: hunc autem neſcimus vnde ſit. 30. Re-

ſpondit ille homo, & dixit eis: In hoc enim mirabile eſt quia vos neſcitis vnde ſit,
& aperuit meos oculos: 31. ſcimus autem quia peccatores Deus non audit: ſed ſi
quis Dei cultor eſt, & voluntatem eius facit, hunc exaudit. 32. A ſæculo non eſt
auditum quia quis aperuit oculos cæci nati. 33. Niſi eſſet hic à Deo, non poterat
facere quidquam. 34. Reſponderunt, & dixerunt ei: In peccatis natus es totus, &
tu doces nos? Et eiecerunt eum foras. 35. Audiuit Ieſus quia eiecerunt eum foras:
& cum inueniſſet eum, dixit ei: Tu credis in Filium Dei? 36. Reſpondit ille, &
dixit: Quis eſt, Domine, vt credam in eum? 37. Et dixit ei Ieſus: Et vidiſti eum
& qui loquitur tecum, ipſe eſt. 38. At ille ait: Credo Domine. Et procidens ado-
rauit eum. 39. Et dixit Ieſus: In iudicium ego in hunc mundum veni: vt qui non
vident videant, & qui vident cæci fiant. 40. Et audierunt quidam ex Phari-
ſæis, qui cum ipſo erant, & dixerunt ei: Numquid & nos cæci ſumus? 41. Dixit
eis Ieſus: Si cæci eſſetis, non haberetis peccatum, nunc vero dicitis: Quia videmus.
Peccatum veſtrum manet.

IN CAPVT IX.

1. *Et præteriens vidit hominem cæcum à natiuitate.*) Sunt qui putent hanc hiſtoriam non ſtatim cõtigiſſe, poſtquã Chriſtus è templo Iudæis lapidare volentibus euaſit; & quia diſcipuli cum eo erãt, cùm cæcum curauit, quos non legimus, cùm de templo egreſſus eſt, cum illo fuiſſe; & quia non videtur eſſe credibile fugientem Chriſtum Iudęorum manus tam inſigne in fuga ipſa miraculum edidiſſe, quo magis accenderet eorum rabiem. Cæterum Euangeliſtæ verba præ ſe ferunt (B) accidiſſe hoc, cùm è templo Chriſtus egrederetur, & non eſt à proprietate verborum temere diſcedendũ. *Et præteriens*, inquit, *vidit hominem cæcum à natiuitate.* Atque ita ſentire videntur omnes veteres interpretes, Chryſoſtomus quidẽ certè, & Cyrillus in Gręca Catena. Qui & hoc ipſum ad myſticum ſenſum litteralem pertinere putat, quòd & ſtatim atque exierit è templo, & præteriens in hominem à natiuitate cęcum inciderit, eúmque curauerit. Templum Iudæorum gentem ſignificare, exijſſe ergo de templo, id eſt Iudæos nolentes Euangelium recipere reliquiſſe, (C) tranſtuliſſe ſeſe ad Gentilium populum, qui nulla à maioribus accepta vera Dei cognitione, quaſi cæcus à natiuitate erat; eum prætereundo curauiſſe, quia ad eum miſſus non erat, ſed *ad oues, quæ perierant domus Iſrael*; (Matt. 15. 24) itaque illis primùm Euangelium veluti ſuſcepto conſilio prædicauit, gentibus non niſi obiter, cùm illud Iudæi repudiarent. *Auferetur*, inquit, *à vobis regnum Dei, & dabitur genti facienti fructus eius.* Matth. 21. 43. & *vobis*, inquiunt Paulus, & Barnabas, *oportebat primùm loqui verbum Dei, ſed quia repellitis illud, & indignos vos iudicatis æternæ vitæ, ecce cõuertimur* (D) *ad gentes*, Act. 13. 46. Eodem modo Rupertus (Lib. 9.) ſiue ſuopte ingenio, ſiue Cyrillum legens. Myſticum quidem hoc eſt, & allegoricum; ſed propterea præter conſuetudinem meam dixi, quia, vt D. Auguſtinus (Tract. 44.) exiſtimat, nóſque paullo poſt dicturi ſumus, videtur Chriſtus hoc cæco curando aliquid voluiſſe myſticè ſignificare; itaque ſenſus etiam myſticus hoc loco

(A) eſt litteralis. Quod ergo diximus quoſdam obijcere, vt probent non ſtatim poſt exitum à templo hoc accidiſſe, quòd diſcipuli in templo cum Chriſto non fuerint, probare non poſſunt; quin veriſimile non eſt cum eo non fuiſſe, & per totos ſeptem dies paſſos fuiſſe ſe Chriſti aſpectu carere. At ſolus Chriſtus factus, vt diximus, inuiſibilis exijt è templo. Ita eſt; ſed quid prohibet diſcipulos, cùm viderent magiſtrum ſuum non apparere, ſimul etiam egreſſos, & in via eum conſecutos eſſe? Quòd autem putant vero ſimile non eſſe recens offenſos Iudæorũ animos nouo (B) miraculo magis exacerbare voluiſſe, in eo longè diuerſum Chryſoſt. & Theophylacti iudicium eſt, qui duas Chriſtum ob cauſas hoc miraculũ ſtatim egreſſum de templo feciſſe tradunt, & vt nouo, inſignique miraculo Iudæorum volentium ſe lapidare duritiem emolliret; & vt re ipſa, quod paullo ante illis dixerat, confirmaret, maiorem, prioremque ſe eſſe, quàm Abrahamum. Exiſtimant etiam Chryſoſt. & Theophylact. verbũ illud, *vidit* emphaſim habere. Vidiſſe enim non caſu, non quocunque modo, ſed cùm de induſtria eâ præteriret, ſciens ibi cæcum eſſe, vt inuentum curaret; & cùm oculos in eum (C) conieciſſet, eumque contemplatus fuiſſet aliquantiſper: ex ea enim attenta inſpectione Chriſti diſcipulos occaſionem accepiſſe interrogandi, quis peccaſſet, ille, an parentes eius, vt cæcus ille naſceretur. Res quidẽ ita habet ſeſe; Chriſtũ nos priores non magis, quàm cæcus ille videre poſſumus; ipſe nos, vt ſanemur, prior videat neceſſe eſt. Quòd Euangeliſta notauit non quoquo modo, ſed *à natiuitate* cæcum fuiſſe, eò pertinet, vt appareat, quantum in eo curando miraculum fuerit. Nam qui iam nati cæci fiunt, cõtrarijs (D) fortaſſe remedijs ſanari poſſunt; etſi id Philoſophi non dabũt; (Ariſto. ca[p.] de Oppo[ſi]tis in Cat[eg.]) qui autem cæcus natus eſt, is ab alio medico, quàm ab ipſo auctore naturę ſanari non poteſt, vt Chryſoſt. Theophylact. Euthymius admonuerũt, idémque ſcribit Ambros. epiſt. 75. *Ergo ne nos quidem præterire debemus, quem prætereundum Dominus non putauit, præſertim cùm à generatione cæcus fuerit, quod non otioſè eſt poſitum. Eſt enim cæcitas, quæ plerumque vi ægritudinis*

aciem obducit oculorum, eademq́ temporis ſpatio mitigatur. Eſt cæcitas, quæ humorum infuſione generatur. Ea quoq; vitio plerumque ſublato medicinæ arte depellitur; vt cognoſcas, quia quòd iſte ſanatur, qui à generatione cæcus eſt, non artis eſt, ſed poteſtatis. Donauit enim Dominus ſanitatem, non medicinam exercuit. Eos enim ſanauit Dominus Ieſus, quos nemo curaret. Diximus hunc cæcum aliquid, vt Chriſtus ipſe indicat, ſignificaſſe. Quid in eo myſterij Cyrillus, & Rupert⁹ eſſe exiſtimauerint, paullo ante docuim⁹, nempe Gentilium populum deſignaſſe, qui ſine lege, ſine Dei cognitione, veluti cæcus à natiuitate ſua erat. Auguſtinus, & Beda totum humanum genus ſignificare putant, quod à natiuitate ſua cæcum eſt, quia omnes ſumus *natura filij iræ.* Confirmabant etiam hinc Gnoſtici ſua illa abſurdiſſima deliria, vt auctor eſt Irenæus lib. 2 c. 24.

Quos deſignauerit hic à natiuitate cæcus.

Epheſ. 2. 3.

2. *Et interrogauerunt eum diſcipuli eius. Rabbi, quis peccauit, hic, aut parentes eius, vt cæcus naſceretur?*) Quæri ſolet qua occaſione diſcipuli hoc interrogauerint, cùm nihil ſimile de alijs ægrotis legamus interrogaſſe. Chryſoſt. hom. 55. & Theophylact. vt ſuperiore verſu diximus, ex attenta Chriſti in cæcum illum inſpectione occaſionem accepiſſe putant exiſtimandi aliquod peccatum vidiſſe Chriſtum, quod eius cæcitatis fuiſſet cauſa; quòd cùm poſt eius natiuitatem admiſſum eſſe non poſſet, rogát quis, antequam naſceretur peccauiſſet, *hic, aut parentes eius vt cæcus naſceretur?* Alij ex recẽti hiſtoria paralytici curati ſumpſiſſe quæſtionis occaſionem. Dixerat enim illi Chriſtus c. 5. 14. *Ecce ſanus factus es; iam noli peccare, ne deterius aliquid tibi contingat.* Inde opinionem conceperant omnes morbos propter peccata hominibus euenire. Cùm ergo in alijs facilè intelligerent propria peccata propriorum morborum eſſe cauſam, viderẽtque hunc natum eſſe cæcum, interrogant quo peccato, ſuóne, an parentum ſuorum cæcus natus ſit. Sic Euthymius; videtúrque eſſe probabilius. De ipſa diſcipulorum quæſtione alia maior eſt quæſtio, quomodo dubitent, interrogéntque, an ille peccauerit; qua enim ratione, antequã eſſet, peccare poterat? Chryſoſt. & Theophyl. hac de cauſa abſurdã dicunt fuiſſe quæſtionem. Ambroſius verò epiſtola. 75. non ob hoc ſolùm, ſed quòd *debilitates corporum*, vt eius vtar verbis, *referant ad merita delictorum.* Cyrillus in Græca Catena exiſtimat Iudæorum opinione imbutos fuiſſe diſcipulos, qui putarẽt animas ante corpora creatas peccauiſſe, ac propter peccata in corpora detruſas, meliora, peioráue pro merito cuiuſque. Eum errorem Epiphanius diligentiſſimus earũ rerum ſcriptor non vlli Iudæorum ſectæ, ſed Origeni tribuit; Theophylactus Philoſophis, Platonicos, vt opinor, intelligens. Vix tamen credibile eſt aut Philoſophorum, aut Iudæorum tam abſurdo errore tinctos fuiſſe Chriſti diſcipulos, homines præſertim, vt ait Theophylact. litterarũ rudes. Leontius putat non interrogare diſcipulos de præterito, ſed de futuro peccato; non enim ignoraſſe, antequã naſceretur, nequaquam peccare potuiſſe, ſed exiſtimaſſe Deum futurorum præſcium, cùm proſpiceret fore, vt natus peccaret, effeciſſe, vt in futuri peccati pœnam cæcus naſceretur. Non ergo interrogare diſcipulos an ille, antequã natus eſſet, peccauiſſet, ſed an propter peccatum aliquod, quod iam natus commiſiſſet, diuina prouidentia cæcus natus fuiſſet. Idem Theodorus Mopſueſt. ſcribere videtur, minùs tamẽ clarè. Chryſoſt. autẽ Theophyl. & Euthym. non dubitantes, an

Cur diſcipuli interrogent cur cæcus natus ſit.

A antequam natus eſſet, cæcus ille peccauiſſet; ſed dubitantes, quanã culpa, quáue cauſa cæcus natus eſſet, interrogaſſe, quis peccaſſet, ille an parentes eius, vt cæcus naſceretur; quemadmodũ ſolemus de infantibus bello extinctis interrogare, qua ſua culpa illi perierũt? non quidem indicantes culpam eos vllam habuiſſe, ſed potiùs non habuiſſe. Itaque diſcipulos hoc interrogantes potiùs ſignificaſſe, neque cæcũ, neque parentes eius peccauiſſe, vt cæcus naſceretur, quàm dubitaſſe. Cæcũ peccare non potuiſſe; parentes pecB caſſe quidẽ, ſed non potuiſſe ipſorum peccatũ cauſam eſſe cæcitatis in filio, quia *filius non portabit iniquitatẽ patris.* Vtraque ſententia & Chryſoſt. & Leontij probabilis, ſed quod Chryſoſt. Theophyl. et Euthym. afferunt, *filius non portabit iniquitatẽ patris*; non videtur idoneũ eſſe argumentum eius opinionis. Nam vt dictum eſt, *filius non portabit iniquitatem patris*: ita dictum eſt, *Ego ſum Deus Zelotes viſitans iniquitates patrũ in filios vſq; ad tertiã, & quartã generationem.* Exod. 20: 5. Quare dubitandũ nõ eſt, quin propter parentũ peccata filij non ſolùm morboſi ſæpe naſcantur, ſed etiam moriC antur, quod in Dauide factũ legimus: non modò natura, quòd parẽtum morbi peccando contracti, trãſferantur in filios, vt Rupertus in hunc locum diſputat; verum multo maximè atque frequentiſſimè diuina id efficiente prouidentia, vt parentes in filijs, id eſt in re omnium cariſſima puniantur.

Ezechiel. 18. 20.

Propter parẽtum peccata filij moriuntur

2. Reg. 12. 14. 18.

3. *Reſpondit Ieſus, neque hic peccauit, neque parentes eius, ſed vt manifeſtẽtur opera Dei in illo.*) Nõ ſignificat Chriſtus, vt Chryſoſt. Theophylact. & Euthymius obſeruarunt, parentes cæci non peccauiſſe; ſed nullum eorum peccatum cauſam fuiſſe, vt cæcus ille naſceretur. Eſt enim Chriſti reſponſio accommodatè D ad propoſitam quæſtionem intelligenda. Idem Leontius, & Theodorus Mopſueſt. de cæco ipſo dicunt; etenim & illum, ſi non ante, certè poſtquam natus eſſet, peccauiſſe, ſed non propterea cæcum natum eſſe. Certè nihil hoc loco, quod in ſuum errorẽ torquere queant, Pelagiani habent. Nã ſicut ex verbis Chriſti colligi nõ poteſt parentes cæci nullũ, antequã illum generarent, peccatũ habuiſſe; ita nõ poteſt colligi cæcũ ipſum non habuiſſe, cùm natus eſt, originale peccatum. Sed hoc tantùm colligitur, neque peccatum illius originale, nec actuale parentum cauſam fuiſſe vt cæcus naſceretur. Quid ergo? nonne E peccatum originale, vt ſæpe Auguſtinus, & alij Theologi docẽt, & in Africano, & Mileuitano Cõcilijs diffinitũ eſt, & mortis, & morborũ cauſa eſt? Eſt enimuero ſed cauſa nõ propria, ſed generalis, & vt Philoſophi vocãt, cauſa ſine qua nõ. Si enim Adã nõ peccaſſet, neq; mortẽ, neq; morbos omnino vllos homines experiremur; cæterũ & mortis, & morborum aliæ propriæ ſunt cauſæ, inter quas peccata aut propria cuiuſque, aut ſuorũ parentũ numerãtur. Non rogabãt diſcipuli an propter peccatũ originale cæc⁹ ille nat⁹ eſſet; nec enim ignorabãt peccatũ originale F omniũ morborũ eſſe cauſam; ſed rogabant, quæ propria fuiſſet cauſa, quamobrem homo ille natus eſſet cæcus. Si enim peccatũ originale fuiſſet, oẽs alij cæci nati fuiſſent, qui originale peccatum habuiſſent. Obſeruat Theodorus Heracleotes quattuor ob cauſſas ſolere homines morbis, aliiſque huiuſmodi corporis incommodis vexari, aut propter ſua, aut propter parentum ſuorum peccata, aut διὰ τὴν δοκιμασίαν propter probationem, id eſt vt eorum virtus à Deo probetur, quẽadmodum Iob vexatum

Pelagiani refutantur

Peccatũ originale ſolùm cauſa generalis, & ſine qua nõ mortis, & morborum.

Quattuor ob cauſſas ſolent homines morbis affligi. Iob. 1. & 2.

legimus

legimus, aut vt in illis gloria Dei magis eluceat, quomodo hunc cæcum natum fuiſſe indicat Chriſtus. Quod ſequitur, *ſed vt manifeſtentur opera Dei in illo*, hunc ſenſum præ ſe fert hominem illum non alia de cauſa cæcum natum eſſe, quàm vt à Chriſto miraculo curaretur, eáque re opera Dei in eo manifeſtarentur, id eſt diuina in eo curando virtus eluceret. Atque ita D. Auguſtinus, Chryſoſtomus, Theodorus Mopſueſt. Leontius, Beda, & Euthymius interpretátur. Monẽt tamen Chryſoſt. Leontius, Euthymius, & Theophylactus eſſe auctores alios, qui dictionem *ἵνα vt* non cauſam, ſed euentum, atque conſequentiam ſignificare dicant, vt infra ver. 39. *In iudicium ego in hunc mundum veni, vt qui non vident, videant; & qui vident, cæci fiant.* Non enim propterea venerat, vt qui videbãt cęci fierẽt; ſed id ex eius aduẽtu ipſorũ culpa cõſecutum eſt. Sic cæcũ illum non propterea natum fuiſſe cæcum, vt in eo opera Dei manifeſtarentur; ſed ita conſecutum, itáque tuliſſe rem, vt cùm cæcus natus eſſet, occaſionem pręberet diuinę in ſe virtutis declarandæ. Sic Cyrillus in Catena Gręca citatus, & Theophylactus exponunt, eſtque, vt mihi quidem videtur, vera interpretatio. Illud modò obſtare videtur poſſe, quòd videatur eodem modô, quo in quæſtione, & in membro præcedente accipi debere. In quæſtione autem cùm diſcipuli interrogarunt, *quis peccauit, hic, aut parentes eius, vt cæcus naſceretur*; cauſam, non euentum ſignificabat. Sæpe dixi abſurdum non eſſe; quin magnæ ſæpe eſſe elegantiæ, vt idem verbum eodem loco varia ponatur ſignificatione. Alia alibi eius rei exempla poſuimus; hîc vnum proponemus de ea ipſa dictione *vt*, de qua agitur. Dicit Chriſtus ver. 39. *In iudicium ego in hunc mundum veni, vt qui non vident, videant, & qui vident, cæci fiant.* Bis ponitur, aut intelligitur *vt*, in priore loco ſignificat cauſam, in poſteriore euentum. Sic hoc loco. Eôdem fere redit, quod alij dicunt ſupplendum eſſe aliquod verbum; non idem, quod pręceſſerat, repetendum. Nec enim ſenſum eſſe, neque hic peccauit, neque parentes eius, vt cæcus naſceretur, ſed cæcus natus eſt, *vt manifeſtentur opera Dei in illo*; verum, oportere in eo iam cæco nato opera Dei manifeſtari. Et verò multis locis ita ſumitur illud ἀλλ᾽ ἵνα vt infra. c. 13. 18. & 14. 31. & 15. 25. & Mar. 14. 49. & non malè in hunc locum conuenit: ſed illam potiùs Cyrilli interpretationem amplector, quia meliores habet auctores. Acutè Chryſoſt. adnotauit Chriſtum ſeipſum hoc loco Deum appellaſſe, *opera* enim *Dei* vocauit, quæ ipſe facturus erat. Proprium opus eſſe Dei hominẽ fingere, eiuſdẽ eſſe eum refingere, quod Chriſt⁹ hîc fecit. Cæterum ex verſu ſequenti apparet *opera Dei*, opera Patris appellare, etſi eadem opera & ipſius, & Patris erant.

Vt non cauſam ſed euentũ ſæpe ſignificat.

4. *Me oportet operari opera eius, qui miſit me, donec dies eſt; venit nox, quãdo nemo poteſt operari.*) Quæ vocet *opera ei⁹, qui miſit ſe*, oẽs conſentiunt auctores. Nẽpe loquitur tanquã Patris legatus, qui ideo miſſus fuerit, vt eius exhauriret mãdata, inter quæ hoc erat, vt ſe hominibus, quis eſſet, miraculis, doctrináq; declararet. Atq; propterea hoc addidit, vt quamobrẽ futurũ miraculum factur⁹ eſſet, rationẽ redderet, tẽpus nimirũ eſſe, vt faceret ea, quorũ cauſa miſſ⁹ fuiſſet, vt ſe eiuſmodi miraculis mũdo declararet: ſe nõ fruſtra, nõ glorię colligẽdæ cupiditate: ſed neceſſitate paterni pręcepti facere. Ideo, vt opinor, potiùs dixit, *Opera ei⁹, qui miſit me*, quàm opera Patris, vt obligationẽ faciendi miracula ipſo miſſionis nomine declararet. Eadem de cauſa cùm poſſet ſua vocare opera, Patris potiùs, qui ſe miſerat appellauit. Quãquam aliam D. Auguſtinus rationem reddit, quòd voluerit Patrẽ potiùs, quàm ſe ipſum honorare. Theodor⁹ Mopſueſt. putat ſabbatũ fuiſſe, cùm Chriſtus hoc miraculũ fecit; vt ver. 14. ſcribit Euãgeliſta: & cùm ſciret fore, vt id factum Iudæi calumniarẽtur, excuſare priùs, quàm faceret, voluiſſe, ſe neceſſariò facere; oportere enim ſe operari opera eius, qui ſe miſiſſet. Cyrillus verò non eſſe diſputandi tempus, ſed agendi. Quod dicit, *Oportet*, non abſolutam, vt Theologi vocant, neceſſitatem, ſed neceſſitatem ex hypotheſi declarat, poſita Patris voluntate, oportere ſe id facere, quod ab eo decretum eſſet. De eo, quod ſequitur, *donec dies eſt*, diſceptant interprètes, quid Chriſtus diem vocet. Origenes homil. 3. in pſal. 36. Chryſoſtomus, Leontius, Theophylactus, Euthymius, & Rupertus exiſtimant totum huius vitæ tempus vſque ad conſummationem ſæculi vocari diem. Id cõfirmant ex membro ſequenti, *venit nox, quando nemo poteſt operari*; dici enim opponitur nox, noctem autẽ, in qua *nemo poteſt operari*, alteram eſſe vitam; nam dũ hæc vita durat, ſemper poſſe homines operari, ſicut c. 12. 35. dixit, *ambulate, dum lucẽ habetis, vt nõ vos tenebræ comprehendant.* Senſum ergo eſſe, vt ſignificet Chriſtus, dum hæc vita non ſua, ſed omnium hominum durat, antequam conſummatio ſæculi huius veniat, vſque ſibi laborandum eſſe, vſque facienda miracula, vſque Eccleſiam colligendam, dum poſſunt in ſe homines credere; vẽturam noctem, qua nemo poterit operari, id eſt alteram vitam, qua nemo poterit credere, nemo agere pœnitentiam. Confirmant & ex verſu ſequenti. 6. *Quandiu ſum in mundo, lux ſum mundi.* Quam interpretationem multorum licet, ac magnorum auctorum ideo non ſequor, quia Chriſtus de ſeipſo, non de alijs loquitur. Rationem enim reddit non cur alij, ſed cur ipſe debeat, *donec dies eſt*, operari. Itaque credendum eſt diem non aliorum, ſed ſuam dicere, id eſt tempus vitæ ſuæ, quo in hoc mundo cum hominibus verſaturus erat; quemadmodum Theodorus Heracleen. & Theodorus Mopſueſt. & Cyrillus in Catena Græca citati, & Auguſtinus, & Beda in commentarijs interpretantur. Hoc enim ſenſu ſolet Chriſtus cuiuſque vitam diem eius appellare, vt ſupra. c. 8. 56. *Abraham exultauit, vt videret diem meum.* & c. 12. 35. *ambulate, dum lucem* id eſt dum diem, *habetis*. Illud quoſdam mouet, quòd Chriſtus non minùs in altera, quàm in hac vita laborare poteſt; itaque credendum non eſſe, diem, id eſt tempus, quo laborandum ſibi eſſet, præſentem vitam ſuam appellaſſe. Sed hoc leue eſt; non enim propterea præſentis vitæ ſuæ tempus vocauit diem, quòd nihil poſt hanc vitam acturus eſſet; ſed quòd nihil acturus, quod ad hominum redemptionem pertineret, non paſſurus, non moriturus, non docturus coram homines, non præſens, & aſpectabilis miracula facturus. Id vt faceret, huius vitæ tempus ſibi eſſe à Patre deſignatum, eum diem ſuum eſſe, & diem quidem iam in occaſum inclinatum, id eſt proximum morti; inſiſtendum igitur eſſe operi; noctem enim inſtare. Quo ergo modo cum hoc ſenſu conueniet, quod ſtatim adiungitur, *Venit nox, quando nemo poteſt operari*, quaſi non de ſe, ſed de alijs loquatur omnibus? Primùm quidem non dicit nemo poterit, ſed *nemo poteſt*, quod

Chriſtus tanquam Patris legatus.

Quid diei, & noctis nomine ſignificetur hoc loco.

Dies dicitur vniuſcuiuſque vita.

diuerſam vim, ac diuerſum habet ſenſum. Non enim ſignificat in ea nocte ſua, quam venire, id eſt iam inſtare dixerat, neminem operari poſſe, ſed generaliter neminem in nocte operari poſſe. Itaque *quando*, ſiue illud *In qua* nõ indiuiduum, ſed genus refert, quemadmodum ſi diceret, *Venit nox*, in nocte autem *nemo poteſt operari*; quare nec ego in nocte mea, quæ iam venit, operari potero; non quiduis, ſed quæ ad officium redemptoris propriè ante peractam redemptionem pertinent. Alij tamen operari poterunt, quia cuiq; dum vita eſt, dies eſt. Si dixiſſet, In qua nemo poterit operari, ſignificaſſet in illa ipſa nocte ſua, id eſt poſt mortem ipſius neminem operari poſſe, quod fuiſſet falſum. Nam & nos modò in illum, quem nunquam vidimus, credimus; & nos, dum viuimus, illo adiuuante operamur. Eodem conſilio non dixit, Veniet nox, ſed *venit*, vt non eorum qui audiebãt, ſed ſuam noctẽ declararet. Ipſius enim inſtabat nox, illorum non inſtabat. Hoc eſt *venit nox*, appropinquat, inſtat, in proximo eſt.

5. *Quandiu ſum in mundo, lux ſum mundi.*) Hæc verba multos etiam fefellerunt, quemadmodum paullo ſuprà dicebamus, vt exiſtimarent Chriſtum noctem non ſuam, ſed aliorum appellare; ſe enim non diem, non noctem, ſed lumen, ſed ſolem dicere, qui aliis præſens quidem diem, abſens noctem reddat; ipſe verò ſibi præſens perpetuus dies ſit. Atque ita auctores non tantùm illi, quos diximus, diem non Chriſti, ſed aliorum; itémque noctem intellexiſſe; verum etiam D. Auguſt. Beda, & Theodorus Heracleenſis; vt exiſtiment rationem Chriſtum reddere, cur ſuam in hac vita præſentiam diem vocauerit, quia nimirum lumen eſt, & luminis eſt diem efficere. Nos cur tempus præſentis vitę ſuę diem, tempus verò poſt mortem non aliorum, ſed ſuam noctem appellauerit, ſuprà docuimus. Nunc putamus aliam rationem reddi, non quidem cur pręſentiam ſuam diem vocauiſſet; ſed cur oporteret ipſum operari, quandiu dies eſſet, quia cùm tanquam lumen in
Sup. c. 1. 9. mundum miſſus eſſet, vt illuminaret *omnem hominem venientem in hunc mundum*, non oportebat otioſum
Matth. 5. 15. Mar. 4. 21. eſſe, non oportebat ſub modio poni, aut ſub lecto, ſed ſupra candelabrum, vt luceret omnibus, qui in domo eſſent. Hoc ergo eſt, *Quandiu ſum in mundo, lux ſum mundi*; ad hoc veni, vt quandiu in mundo, verſarer, mundum illuminarem, hoc mihi agendum
Cic. ad Atticum lib. 4. epiſt. 6. eſt; *Spartam nactus ſum, hanc colam & ornabo*; Propterea dixit, *Quamdiu ſum in mundo*, non quòd poſtea lux ipſe in ſe non ſit, non quòd non ſit etiam poſtea homines illuminaturus, quemadmodum copioſè
Act. 9. 17. 18. diſputat Auguſtin. Nam pòſt Paulum illuminauit;
Sup. c. 1. 9. & illud, *Erat lux vera, quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum*, ad omne etiam futurum pertinet tempus; ſed quòd poſtea non ita illuminaturus, quemadmodum ante mortem illuminabat, per ſe loquendo, docendo, miracula non ſolùm ſua, vt poſtea, virtute, ſed etiam ſua præſentia, ſuo corpore, ſuo verbo, ſua manu faciendo. Cùm dicit, *lux ſum mundi*, videtur ad futuram cæci illuminationem alludere.

6. *Hæc cùm dixiſſet, expuit in terram, & fecit lutum ex ſputo, & liniuit lutum ſuper oculos eius.*) Cùm ait Euangeliſta, *Hæc cùm dixiſſet*, indicat Chriſtum certo conſilio ea priùs dixiſſe, quàm miraculum facere aggrederetur, viámque illis verbis ad faciendum miraculum muniuiſſe, vt Chryſoſtomus notat. Hæc ergo cùm dixiſſet, id eſt cùm rationem reddidiſſet, quamobrem incumbendum ſibi in opus eſſet, quòd tanquam lumen in hunc mundum miſſus eſſet, aggreſſus eſt illuminare, aggreſſus operari in die: aut, vt Theophylactus ait, voluit Euangeliſta ſignificare Chriſtum non ſolùm verbis, ſed factis verba ſequentibus, quis eſſet declaraſſe. *Et expuens in terram, fecit lutum ex ſputo*. Vulgares hîc quæſtiones duæ, altera, cur luto cæcum ſanauerit, cùm poſſet tot aliis ſanare modis? altera cur lutũ ex ſputo ſuo fecerit? — *Cur luto cæcum ſanauerit.* Sunt qui exiſtiment ideo luto viſum à Chriſto reſtitutum cæco, vt appareret vis, ac magnitudo miraculi. Etenim ſi alia re minùs viſui contraria curaſſet, videri potuiſſet non diuina, ſed naturali aliqua, atque ſecreta medicamenti virtute curauiſſe. Cùm autem luto curauerit, quo nihil magis contrarium oculis eſt, credi non poterat naturali luti virtute, ſed diuina Chriſti potentia curationem fuiſſe factam. Solet Deus hac de cauſa ad facienda miracula rebus vti maximè contrariis. Nihil eſt, quod aquas magis amaras, atque impotabiles reddat, quàm ſal, quis enim marinas bibat aquas? Atqui Eliſæus immiſſo in amaras aquas ſale dulces, ac potabiles reddidit. 4. Reg. 2. 20. 21. 22. Quid tam contrarium extrahendo de aqua ferro, quàm lignum, quod ipſum re alia extrahatur neceſſe eſt? Eliſęus tamen iniecto in fluuium ligno fecit, vt ferrum ſecuris, quod in flumen ceciderat enataret. 4. Reg. 6. 5. 6. Aliam omnes fere auctores Gręci rationem afferunt, Theodorus Mopſueſt. Theodorus Heracleotes, Cyrillus, Leontius, & Theophylactus, voluiſſe Chriſtum oſtendere ſe eum eſſe, per quem & homo, & omnia initiò facta eſſent: eiuſdem enim artificis eſt ex eadem materia & opus facere, & reficere. Quemadmodum idem ille figulus, in cuius manibus opus fuerat diſſipatum, in vas alterum refinxit, Ierém. 18. 4. Fecerat Deus hominem de puluere, ac *de limo terræ*, Genes. 2. 7. reformauit Chriſtus ex luto, id eſt ex eodem puluere, ex eadem materia. Cur ergo non ex aqua, ſed ex ſputo ſuo lutum fecit? quæ altera huius loci erat quæſtio. — *Cur ex ſputo lutum fecerit.* Poſſet aliquis ſimpliciter reſpondere non habuiſſe ad manum aquam. Sed haud obſcurè apparet aliquid, quemadmodum in luto, ita & in ſputo fuiſſe myſterij, atque ita omnes boni auctores ſentiunt, quamuis cauſas afferant alij alias, Chryſoſto. Theophylactus, Leontius, & Euthym. ſimpliciſſimè quoque reſpondent; propterea ſputo illum vſum fuiſſe; ne aquę Siloë, quò cæcum miſſurus erat, ſed ſibi cuius pars aliqua, aut aliquid certè, quod de corpore ſuo exijſſet, cæci oculos tetigiſſet, miraculum adſcriberetur. Eodem pertinet, quod Cyrillus in Græca Catena dicit, voluiſſe Chriſtum oſtendere carnem etiam ſuam medicam, ac ſalutarem eſſe, cuius vel ſola ſaliua cæcum ſanauiſſet. At tactu hoc meliùs declaraſſet. Itaque maius aliquid credo ſubeſſe myſterium. Magis mihi placet, quod ex Theophylacto colligo, licet ipſe aliter intellexiſſe videatur, per puluerem humanum corpus, quod de puluere formatum fuerat; per ſaliuam, quę ore expuitur, animam ſignificari, quam Deus initio
Geneſ. 2. 7. in formatum iam corpus Adami quaſi ore ſuo inſpirauit; voluiſſe igitur Chriſtum oſtendere eſſe ſe, qui & corpus, & animam homini formaſſet, atque dediſſet. Alij incarnationis Chriſti myſte-

rium

rium deſignari putant. Nam per puluerem humanam naturam; per ſaliuam diuinitatem ſignificari, quæ ex cælo, quaſi ex capite proceſſiſſet. Sic Auguſtinus in libro 50. hom. hom. 43. & Beda, & Rupertus in commentariis. Ambroſius verò epiſtola. 75. ſignificaſſe Chriſtum intus ſe plenum eſſe luminis, quando eius ſaliua, quæ ab interioribus procedit partibus, cæcos illuminaret. Gregorius lib. 8. in Iob. cap. 21. puluerem carnem noſtram, carnaléſque cogitationes; ſaliuam diuinam gratiam ſignificare, quę nos illuminat, ac ſanat. Habet, quod eligat lector; ego omnia exiſtimo probabilia. ſed iam dixi, quid mihi maximè placeret. Non eſt abs te, etſi morale eſt, quod Cyrillus in Græca Catena obſeruauit, Chriſtum alios quidem cęcos non niſi rogantes, non niſi ad ſe clamantes curauiſſe Matth. 9 27. & 20. 30. huic autem non clamanti, non petenti ſponte ſua viſum reſtituiſſe. Nimirum illos Iudæorum, hunc Gentilium populum ſignificaſſe; Iudæos, quia notitiam habebant eius, noluiſſe curare aut corpore, aut animo, niſi petentes, atque rogantes; Gentiles verò, qui omnino cæci erant, qui petere ab eo, quem non cognoſcebant, ſanitatem non poterant, vltro ſanaſſe, vltro illis Euangelium, ſalutémque obtuliſſe. Saliua verò ſua curauiſſe, vt doceret non poſſe gentes illuminari, niſi carnis ſuæ participes fierent.

7. *Et dixit ei, vade, & laua in natatoria Siloë.*) Κολυμβήθραν hîc natatoriam, quòd Græcum verbum propriè ſignificat, alibi piſcinam vertit noſter interpres, vt c. 5. 2. Vocabatur autem hæc piſcina Siloë, quod, vt interpretatur Euangeliſta, idem eſt Hebraicè, quod, *Miſſus*. Erat autem ad radices montis Sion, fitque eius mentio Iſai. 8. 6. Solet quæri, cur Chriſtus hunc cæcum, quem haud dubiè ſtatim curare poterat, ad piſcinam lauandi cauſa miſerit? Chryſoſto. Leontius, & Theophylactus non aliam eius rei afferunt cauſam, quàm vt in longa via, quæ per mediam vrbem conficienda erat, quàm plurimos & cæcitatis, & curationis ſuæ teſtes colligeret. Euthymius, vt appareret non puluere, ſed Chriſti virtute curatum fuiſſe, cùm iuberet ſtatim puluerem lauando abſtergere. Alij maiore myſterio id factum putant; ſignificatum enim fuiſſe, etiam poſtquam nos Chriſtus tetigit, poſtquam in illum credidimus, opus tamen nobis eſſe baptiſmo, vt illuminemur, vt peccata nobis remittantur. Nam & baptiſmus à D. Paulo ad Hebræos. 6. 4. & à Græcis Eccleſię doctoribus φωτισμὸς, id eſt illuminatio vocari ſolet. Hanc rationem Ambros. epiſt 75. Auguſt. in lib. 50. hom. hom, 43. Beda, & Rupertus reddiderunt. Idipſum Sedulius verſibus non inelegantibus expreſſit,

Baptiſmus à Græcis illuminatio dicitur.

Lib. 4. Carm.

——— ——— Cognoſcite cuncti,
Myſtica quid doceant animos miracula noſtros.
Cæca ſumus proles miſera de fœtibus Heua,
Portantes longo natas errore tenebras;
Sed dignante Deo mortalem ſumere formam
Tegminis humani, facta eſt de virgine nobis
Terra ſalutaris, qua fontibus oblita ſacris
Clara renaſcentis reſerat ſpiracula lucis.

Aliam quoque rationem refert Euthymius, voluiſſe Chriſtum experiri cæci eius fidem, vtrum iret, vtrum in via hæſitaret. Et verò meritò Chryſoſto. Theophylactus, & Euthymius eius fidem, obedientiámque magnopere collaudant, non dubitaſſe apud ſeſe, quorſum lutum in oculis? quorſum ſaliua

A Chriſti? quorſum in piſcinam lauandi cauſa mitteretur? in qua multi profectò cæci ſæpe lauiſſent, qui curati non eſſent; ſed ſimpliciter Chriſti verbis obtemperans abijt, conſecutúſque premium eſt obedientię; *lauit* enim, *& venit videns*. Placent mihi duę vltimę rationes; ſuum tamen cuique iudicium eſſe velim in re probabili, & in neutrā partē periculoſa.

Abijt ergo, & lauit, & venit videns.) Addidit hoc Euangeliſta, vt doceret verba, actionémque Chriſti euentum conſecutum fuiſſe, quod erat inprimis ſcitu neceſſarium. Documentum obedientię: nunquam obeditur ſine operępretio. Simile, ſed minùs

Obedientia exemplum.

B perfectę obedientię exemplum eſt Naaman Syri. 4. Reg. 5. 10. 11. 14.

8. 9. 10. *Itaque vicini, & qui viderant eum prius.*) Deſcribit his verſibus Euangeliſta varium hominum de eo miraculo iudicium; alios negaſſe, alios conceſſiſſe, affirmaſſeque eum eſſe, qui paullo ante in oculis totius ciuitatis cęcus mendicaſſet. Inprimis verò cæcum ipſum publicè profeſſum ſe eſſe, qui priùs cæcus cùm fuiſſet, iam videret. Quod eo, vt opinor, conſilio Euangeliſta narrauit, vt doceret

C non temere miraculum creditum fuiſſe; examinatum, exagitatúmque etiam ab aduerſariis Chriſti priùs, negari tandem non potuiſſe.

11. *Ille homo, qui dicitur Ieſus.*) Exponit interrogatus cæcus rei geſtæ ordinem, idque ſimpliciter, & ſine vlla ſignificatione gratiæ, quo maiorem fidem faciat. Quę cauſa, vt arbitror, fuit, quamobrem Chriſtum minùs honorificè, quàm fortaſſe cupiebat, appellauerit, *Ille*, inquit, *homo, qui dicitur Ieſus*, quaſi de alieno, & ſibi de ſolo nomine noto loquens. Etſi Theoph. & Euthy. propterea hominē vocaſſe putāt,

D quia nondum ſciebat eſſe Deū; quod eſt quidē verò ſimile, ſed poterat hominem honorificētiùs appellare, quod cur non fecerit, cauſam expoſuimus. Quęrūt Theoph. & Euthy. quomodo ſciret fuiſſe Ieſū, cū non vidiſſet eū. Reſpondent, aut ex aliis rogādo, aut ipſius verbis, aut ex vulgari fama didiciſſe.

12. *Vbi eſt ille?*) Quamobrem interrogent, vbi ſit, ex verſu ſequenti colligitur. Volebant comprehēdere, & ad Phariſæos adducere. Quo animo? incertū: Chryſoſt. & Leontius malo animo Chriſtū ad Phariſæos adducere voluiſſe indicant, vt eum quaſi reū violati

E ſabbati accuſarent. Quod ideo probabilius eſt, quia apparet iſtos, qui interrogarunt cæcum, vbi Chriſtus eſſet, cæco dicenti ſe cæcum fuiſſe, non crediſſe. Propterea enim, cùm Chriſtum, quē quęrebant, non inuenirent, cæcum ipſum loco illius ad Phariſæos adducunt, vt ab eo diligentiùs, ac ſubtiliùs examinato exprimatur confeſſio veritatis. Depingitur in iis, qui non credebāt, hæreticorum perſona. Itaque cùm iſta ego lego, Caluiniſtas prorſus videre, audiréque mihi videor.

In Iudæis depingitur Caluiniſtarum perſona.

14. 15. *Erat autem ſabbatum, quando lutum fecit Ieſus; & aperuit oculos eius.*) Hoc ideo obiter Euangeliſta

F notauit, vt calumniæ occaſionē declararet, vt Theophyl. monet. Cùm dicit, *Erat autem ſabbatum, quando lutum fecit Ieſus*, videtur indicare nō fuiſſe ſabbatum, ſed aliquem alium poſt ſabbatum diem, cùm hæc, quæ nunc narrat, acciderunt, cùm vicini, & alij cum cæco diſceptarunt, cùm eum ad Phariſæos adduxerunt. Nō dicit fuiſſe ſabbatum, cùm Chriſtus cæcum ad piſcinam miſit, ſed cùm lutum fecit, cùm oculos eius aperuit. Nam ad piſcinam in ſabbato ire, lauaríque licebat, ſed lutum facere, & oculos ape-

certè eorum exprobrat ignorantiam, quòd Phariſæi cùm ſint, ignorent neminem poſſe facere miracula, niſi à Deo miſſus ſit. Vtrumlibet voluerit ſignificare, emphaticum eſt pronomen illud, *Vos*, aut vos homines docti hoc non poteſtis ignorare; aut mirum eſt, & veſtro indignum nomine, quòd vos Phariſæi, qui omnia ſcire profitemini, hoc ignoretis, *Vnde ſit*, vt ſupra expoſuimus, idem eſt, quod à quo miſſus ſit, an ſit ex Deo; aut *vnde*, id eſt qualis *ſit*, iuſtus, an peccator; hic enim cardo quęſtionis erat, ver. 24. *ſcim⁹, quia hic homo peccator eſt.* Hoc ex ſequentibus verbis apparet. *Scimus autem, quia peccatores Deus non audit.* Singularem etiam habet vim, quod addit, *Et aperuit meos oculos*; quaſi dicat, cùm tam manifeſtum, tam illuſtre miraculum fecerit, nō in loco aut remoto, aut occulto, ſed in me, in meis oculis, quos vos ante cæcos vidiſtis, nunc ſanos videtis.

31. *Scimus autem, quia peccatores Deus non audit.*) Probat ſcire eos, aut certè debere ſcire, *vnde*, id eſt qualis ſit; iuſtum eſſe, nō peccatorem, cùm exauditus à Deo ſit, & Deus peccatores non audiat. Sic enim ratio formanda; Deus nō audit peccatores, ſed iuſtos; hūc audiuit; ergo iuſtus, non peccator eſt. Argumentatur autem ex communibus principijs, & recepta apud omnes homines opinione, vt Cyrillus, & Leontius obſeruant, ideo nō dixiſſe, ſcio, ſed *ſcimus*, id eſt vulgo ſcitum eſt, atq; receptum, vt nemo prorſus dubitet. Chryſoſt. & Theophylact. ad ſolum cæcum, & Phariſæos referunt, quorum alij dixerant, ver. 16. *Non eſt hic homo à Deo, qui ſabbatum non cuſtodit*; alij, *quomodo poteſt homo peccator hæc ſigna facere?* Ad quam ſecundam opinionem alludens cæcus dicat, *Scimus* ego, & vos, peccatores à Deo non audiri. Sententia eſt generalis, & ſæpe in ſacris litteris repetita. *Cùm extenderitis manus veſtras, auertā oculos meos à vobis, cùm multiplicaueritis orationem, non exaudiam; manus enim veſtræ ſanguine plenæ ſunt*, Iſai. 1. 15. Et, *aggrauata eſt auris eius, vt nō exaudiat; ſed iniquitates veſtræ diuiſerunt inter vos, & Deum veſtrum* Iſai. c. 59. 1. 2. Et, *qui declinat aures ſuas ne audiat legem, oratio eius fiet execrabilis*, Prouerb. 28. 9. &, *peccatori dixit Deus, quare tu enarras iuſtitias meas, & aſſumis teſtamentū meū per os tuum* Pſal. 49. 16. Et *maledicam benedictionibus veſtris*, Malach. 2. 2. De iuſtis autem dicitur, *Oculi Domini ſuper iuſtos, & aures eius in preces eorum* Pſal. 33. 16. & *oculi Domini ad timentes eum*, Eccleſiaſt. 15. 20. Diſputant tamen multi, quomodo ea ſententia in vniuerſum vera ſit, Deum peccatores non exaudire. *An Deus peccatores non exaudiat.* In quibus Auguſtinus hoc loco, & in lib. 50. homil. hom. 43. & lib. 2. contra epiſtol. Parmen. cap. 8. & lib. 5. de baptiſmo contra Donatiſt. cap. 20. & lib. 1. retract. cap. 3. Beda, *Si enim Deus peccatores non audiret, fruſtra ille publicanus*, inquit Auguſt. *Tract. 44.* *oculos in terram demittens, & pectus ſuum percutiens diceret, Deus propitius eſto mihi peccatori.* *Luc. 18. 13.* Putant igitur Auguſtinus, & Beda, aliíque multi interpretes Auguſtinum ſecuti cæcum illum tanquam catechumenum, aut neophytum locutum eſſe, qui necdum ſatis inſtitutus à Chriſto generaliter pronuntiauerit, quod generaliter verum non ſit. *Donatiſtæ hoc loco abuſi.* Abutebantur hoc loco Donatiſtæ, vt probarent irrita eſſe ſacramenta per peccatores adminiſtrata, vt ex ijs locis Auguſtini aduerſus Donatiſtas, quos modò notauimus, perſpicuum eſt. Quæ res Auguſtinum, vt opinor, impulit, vt diceret non eſſe eam Chriſti, aut ſcripturæ ſacræ, ſed indocti hominis ſententiam, quæ non ſemper vera ſit; abuſus eſt & D. Cyprianus miræ ſanctitatis, & eruditionis auctor epiſtola 64. & 80. vt probaret baptiſmū ab hæreticis datum eſſe repetendum. Quod cùm falſum eſſe conſtet, conati multi ſunt varijs modis generalem reſtringere ſententiam. Auguſtinus hactenus rectè ſenſit, quòd non putat de ſacramentis intelligi debere. Nam etſi cum omnibus ſacramentis aliquæ preces coniūctæ ſunt, tamen aliud ſunt preces, aliud ſacramentum, nec vis ſacramenti in precibus poſita eſt. Itaque cùm peccator ſacramentum adminiſtrat, non eſt peccator, ſed Chriſtus, qui exauditur, auctor ſacramenti. Quòd autem Auguſtinus exiſtimat, ne de ipſis quidem precibus hoc in vniuerſum verum eſſe, diſputabilis quæſtio eſt; videmus enim aliquando audiri à Deo peccatores, non ſolùm cùm veniam à Deo ſuorum peccatorum petunt, quam ſemper Deus paratus eſt dare; ſed etiam cùm alia petunt bona, quæ non ad corpus, ſed ad animum pertinent. Placet mihi interpretatio Leontij, quæ eadem Theophylacti, & Euthymij eſt, eſſe hoc ita intelligendum, Deum non ſic peccatores audire, vt per eos ad declarandam eorum ſanctitatem miracula faciat; de hac enim re hîc agebatur. Tota ratio duobus principijs nixa eſt, quæ quamuis cæcus non expreſſerit, intelligi tamen voluit. Alterum eſt, omnes homines, qui miracula faciunt, precibus facere, id eſt nō propria auctoritate, ſed impetrata precibus à Deo ea faciendi poteſtate. Alterum, Chriſtum tanquam purum hominem miracula facere; illud quidem verum eſt; in hoc ſecundo cæcus errabat.

32. 33. *A ſæculo non eſt auditum.*) Exaggerat miraculum, inquit Chryſoſtomus, vt maiorem argumento vim adhibeat; tanquam dicat, quiſquis miraculum qualecunque facit, à Deo eſt, quanto magis Chriſtus, qui non qualecunque, ſed tale miraculum fecit, quale neminem vnquam feciſſe fando auditum eſt? Poteſt & alius eſſe ſenſus, vt probet his verbis cæcus verum fuiſſe miraculum, quod Chriſtus in ſe feciſſet; nec enim potuiſſe oculos nati cæci alia ratione, quàm miraculo aperiri; quem enim medicum vnquam homini nato cęco dediſse viſum? quemadmodum Theodorus Heracleenſis videtur exponere. Obſeruauit autem idem Theodorus, & alter Theodorus Mopſueſt. Cyrillus, & Leontius, cùm cæcus dicit, *A ſæculo*, tacitè Moſem ipſum includere, *Moſi anteponit Chriſtum cæcus.* qui nullum vnquam tantum miraculum fecerit; itaque Chriſtū illi antepoſuiſse, quem Phariſæi paullo ante Chriſto prætuliſſent, *tu diſcipulus illius ſis, nos autem Moyſi diſcipuli ſumus*; *Ver. 28. 29.* Et, *nos ſcimus quia Moyſi locutus eſt Deus, hunc autem neſcimus vnde ſit.*

34. *Reſponderunt, & dixerunt ei, in peccatis natus es totus, & tu doces nos?* Hinç apparet manſuetudinem illam, qua ante Phariſæi in interrogādo cæco vſi fuerant, fictam fuiſse, & ad eliciendum ab eo aliquid comparatam. Nam vt Chryſoſtomus, Theophylactus, Leontius, & Cyrillus aduotarunt, quamdiu ſpes illis fuit, aliquid ab eo diuerſis interrogationibus exprimendi, quod ad Chriſti criminationem ſeruire poſset, mitiùs cum eo, & moderatiùs egerunt; cùm verò vident apertè eum Chriſtum defendere, ſeque inſuper ab eo coargui, tum verò in contumelias erumpunt. Maximè verò commouet eos, quod ad eius argumenta reſpondere non poſsent, vt Theodorus Mopſueſt. & Theodotus Heracleotes, Cyrillus, & Euthymius indicarunt. Sic ſolent hodie deprehenſi, & conuicti argumentis hęretici ad probra, & iniurias ſeſe con-

uertere,

Hæretici in conuitiãdo Pharisęorũ diſcipuli.

uertere, & cùm ad reſpondendum lingua hęreat, ad conuitiandum ſoluta eſt. Magis etiamnum eos pupugit, quòd cęcus illos, id eſt homo vilis, abiectus, imperitus, & nihil niſi peccare ſciens, homines ſanctitatis, & ſcientię opinione pręcellentes, &, vt vno dicam verbo, Phariſęos, id eſt egregios, & ab imperita multitudine ſegregatos docere videretur. Hoc enim vnum reſpondent, hoc queruntur, *Tu doces nos?* Atque hanc vim habent duo illa pronomina, *tu*, & *nos*. Quod dicunt *in peccatis natus es totus*, ſimpliciſſimè ego quidem intelligo, vt ea phraſis perinde valeat, ac ſi dicant, nihil aliud ab vtero matris tuę vſque ad hodiernum diem didiciſti, niſi peccare, *& tu doces nos?* ſed tamen aliorum interpretationes nec pręteribo, nec ſequi alios prohibeo. Quidam igitur totum, id eſt corpore, & animo interpretantur. Nam animo, cùm natus eſt, iam fuiſſe peccatorem, ſiue propter originale peccatum, ſiue quòd, vt illi exiſtimabant, eius anima in alio ante corpore peccauiſſet, idcóque in corpus aliud oculis orbatũ incluſam fuiſſe, quemadmodum Cyrillus, & Leontius exponunt, & corpore ipſo peccati veſtigiis notato natum eſſe. Sic apparet vtrumque Theodorum Heracleotem, & Mopſueſt. & Cyrillum intellexiſſe; éſtque valde probabilis explicatio. Alij totum putant ad ætatem referri, quaſi dicant, toto tempore vitę tuæ peccator fuiſti, vt Chryſoſt. & Theophyl.

Et eiecerunt eum foras.) Quidam exponunt, eiecerunt extra templum, vt Theophylactus; ſed non conſtat Phariſæos in templo fuiſſe, cùm hæc agerentur. Alij, eiecerunt à loco iudicij, in quo tunc erant, vt Theodorus Heracleenſ. Alij, à ſynagoga, atque excommunicarunt illum, & ſynagogę ingreſſu, conſuetudinéque prohibuerunt, vt Leontius. Ego non audeo plus dicere, quàm ex verbis intelligi poteſt. Cùm ergo neque templi, neque ſynagogę, neque iudicij vlla fiat mentio, aut vllum ſaltem veſtigium appareat, ſimpliciter interpretor indignatione quadam ex loco, in quo erant, eum eieciſſe, tanquam hominem ſtultum, indignúmque cum quo ipſi tanti magiſtri diſputarent. Is autem locus non alius fortaſſis, quàm priuata domus erat.

35. *Audiuit Ieſus, quia eieciſſent eum foras, & cùm inueniſſet eum, dixit ei, Tu credis in filium Dei.*) Loquitur Euangeliſta de Chriſto perinde ac ſi purus eſſet homo, quia Chriſtus ipſe in hoc facto tanquam homo geſſit ſe, quemadmodum multis aliis locis obſeruauimus. Non erat illi neceſſe ab aliis audire cęcum à Phariſęis foras eiectum fuiſſe, vt id ſciret, qui intimas hominum cogitationes cognitas habebat, atq; perſpectas; ſed ita ſe gerit, quemadmodum ſi non aliunde, quàm ex aliorum narratione ſciret. Quo conſilio id fecerit, incertum; ſed eſt probabilis coniectura noluiſſe niſi loco, ac tempore diuinitatem ſuam declarare. Quanquam Cyrillus, & Leontius non exiſtimant vt hominem audiuiſſe, ſed vt Deum ſciuiſſe illum eiectum fuiſſe foras. Quod prætereà dicitur Chriſtus cęcum inueniſſe, ita dictum videtur quaſi caſu in illum inciderit, quia ita ille eum inuenit, quaſi non quęſiuiſſet; cùm credendum ſit de induſtria quæſitum inueniſſe, idque haud obſcurè ex pręcedentibus Euangeliſtæ verbis colligitur. Cùm enim dicit, *Audiuit Ieſus, quia eieciſſent eum foras*, indicat, quęſiuiſſe eum; alioqui fruſtra id ante dixiſſet. Magnum beneficium conſecutus cęcus fuerat, quòd viſum recuperaſſet; maius conſecutus eſt, quòd eiectus fuerit à Phariſęis: continuò enim quęritur, inuenitur, ſuſcipitur, docetur à Chriſto, quę illi ad ſalutem deerant. In magno nobis lucro ponendum eſt, quòd à Phariſęis, id eſt ab hęreticis, à ſchiſmaticis, à mundo eiiciamur foras; tunc quęrimur, tum ſuſcipimur à Chriſto, qui dum eorum amicitia, quaſi vinculis tenebamur, ab eo non viſebamur. *Pater*, inquit, *meus, & mater mea dereliquerunt me, Dominus autem aſſumpſit me.* Obſeruarunt hoc Auguſtinus, Chryſoſtomus, Beda, Theophylactus. Interrogat Chriſtus inuentum cæcum, *Tu credis in filium Dei?* vbi pronomen *tu*, vt rectè Cyrillus, Chryſoſtomus, Euthymius adnotarunt, emphaſim habet, quaſi dicat, Phariſęi, qui te eiecerunt, non credunt in filium Dei, quid tu? an credis? Præſtiterat illi Chriſtus corporis medicinã, offert nunc & medicinam animæ; illuminauerat eius corpus, vult & animum, quod maius eſt beneficium illuminare; *Lauerat faciem corporis, modò lauat*, inquit Auguſtinus, *faciem cordis.* Quod idcirco facit, quia ſe cęcus ob primum beneficium gratum oſtenderat, Chriſtum coram Phariſęis conſtanter defendens, vt vterq; Theodorus Heracleen. & Mopſueſt. Cyrillus, & Theophylactus admonuerunt. Voluit enim Chriſtus egregium athletam, qui fortiter pro ſe pugnaſſet, poſt victoriam, vt aiunt Chryſoſtomus, & Theophylactus, coronare. Illud etiam opportunè Theodorus Heracleotes animaduertit, cùm ei Chriſtus ſanauit oculos, nihil interrogaſſe, cùm autem ſanare animam eius vult, interrogare an credat, quia ad ſalutem corporis nihil nos cum Deo cooperamur, ad ſalutem autem animæ aliquid nos ipſi agimus. Hoc eſt quod Auguſtinus dixit, *Qui fecit te ſine te, non iuſtificat te ſine te. fecit neſcientem, iuſtificat volentem.* Non interrogat an credat in ſe, ſed an credat *in filium Dei*, ſiue vt modeſtiùs de ſe loquatur, & nullam cæco admirationis occaſionem daret, quòd feciſſet ſi ſtatim primo loco rogaſſet, an in ſe crederet, hominem quamuis gratum, atque beneuolum, tamen qui nullam de ipſo maiorem, quàm de homine haberet opinionem. Paullatim in fidem ducit, & ſe illi oſtendit, vt Samaritanę fecit, c.4.10. ſiue, vt Cyrillus, & Leontius exiſtimant, vt oſtenderet, qui in ſe crederent, non tanquam in hominem ſolùm, ſed tanquam *in filium Dei*, verúmque Deum credere debere.

In lucro ponendũ, quòd ab improbis eiiciamur.

Pſal.26.10.

Tract.44.

Ad ſalutẽ animæ cooperari debemus.

Serm.15. de ver. Apoſt.

36. *Quis eſt Domine? vt credam in eum.*) Cùm reſpondet *quis eſt?* & addit, *vt credam in eum*, indicat ſe paratum ad credendum eſſe, tantùm ſibi deeſſe illius cognitionem, crediturum ſe libenter in eum, ſi ſe doceat quiſnam ille ſit, vt Chryſoſtomus, Theodorus Mopſueſt. & Euthymius adnotarũt. Sunt autem, qui putent cęcum non cognouiſſe Chriſtum eſſe, cum quo loquebatur, quamuis crederet eum, à quo ſanatus fuerat, fuiſse Chriſtum, verúmq; filium Dei, ideóque rogare, *quis eſt Domine?* vt Theophylactus, & Leontius. Nec enim vnquam ante vidiſse Chriſtum, ideóque cognoſcere etiam ſecum loquentem non potuiſse, quia, cùm adhuc cæcus eſset, in Siloë miſſus ab eo fuerat, ibique recepto viſu ſtatim ad Phariſæos raptus erat, itaque tempus non habuerat Chriſtum videndi, cognoſcendíque. Alij rectè ex voce Chriſtum cognouiſse, eúmque eſse, qui curaſset, idcirco honorificè dominum appellaſse, quia nondum credebat filium eſse Dei, vt Theodorus Heracleen. & Mopſueſt. Quod multo eſt probabilius. Nam ſi ante credidiſset eum, qui ſe curauerat filium eſse Dei, iniuriam illi profectò feciſset, ſi à quoquam rogaſset,

gaſſet, quis filius Dei eſſet, vt in illum crederet. Rogat tamen Chriſtum, à quo ſciebat ſe eſſe curatum, quemque nondum ſciebat filium eſſe Dei, quis filius Dei ſit, vt in illum credat; hactenus propter acceptũ ab eo beneficium illi confidens, vt certò ſibi perſuaſum haberet non eſſe illum ſibi impoſiturum, ſed verum Dei filium oſtenſurum; itaque indicat ſe ad vnũ eius verbum, ſoláque ipſius auctoritate crediturum eſſe, vt Theodorus Mopſueſt. animaduertit. Tanti eſt momenti ad perſuadenda difficillima quæque fidei myſteria doctoris ſanctitas, & opinio. Signandus hic locus eſt aduerſus Arianos, quorum hæreſis multis in locis ex Caluiniſmi cœno renaſcitur. Cùm enim ſciret cæcus Chriſtũ filium eſſe Dei eo modo, quo prophetæ, & viri ſancti filij Dei appellantur; iam enim prophetam, iam virum ſanctum coram Phariſæis confeſſus fuerat ver. 17. 31. 33. tamen ab eo ipſo rogat, quis ſit filius Dei; vtique nõ iam vt homo ſanctus, non iam vt propheta, ſed vt Dei filius naturalis. Et eodem ſenſu Chriſtus ſe eſſe reſpondet.

Ariani ex hoc loco refutantur.

37. *Et vidiſti eum, & qui loquitur tecum, ipſe eſt.*) Non dicit Chriſt⁹, Ego ſum, quod clarius erat, & breuius; ſiue vt modeſtiùs de ſe loquatur, vt Chryſoſtomus, & Theodorus Mopſueſt. indicant; ſiue, vt Cyrillus, & Theophylactus, vt oſtenderet ſeipſum qui videbatur, qui loquebatur, qui genitus ex Maria erat filium eſſe Dei, nec duos, vt Neſtoriani poſtea putauerunt, ſed vnum tantùm eſſe filium. At loquens cum Samaritana palam dixit, *Ego ſum*, c. 4. 26. Reſpondet Theodorus Mopſueſt. tũc apertè dixiſſe, *Ego ſum*, quia ſolus cum ſola loquebatur; nunc non ita dicere, ſed circumlocutione vti, quia multi alij, etiam Phariſæi auditores aderant, vt ex ver. 40. manifeſtum eſt. Aliam ego rationem, cur ita locutus fuerit, animaduerto, quòd videatur vehementior eſſe, & efficacior oratio figurata, quàm ſimplex, *Et vidiſti eum, & qui loquitur tecum, ipſe eſt.* Plus enim & ponderis, & gratiæ hoc habet, quàm ſi ſimpliciter dixiſſet, *Ego ſum.* Probabile etiam eſt, quod quidã obſeruarunt, verbo ipſo *Vidiſti*, beneficium illi recepti viſus in mentem reuocare voluiſſe. Intelligit autem vidiſſe eum non ante, ſed tunc, vt Leontius ſcribit. Nam ante nunquam viderat Chriſtũ, vt ſuperiore verſu docuimus.

38. *Credo Domine, & procidens adorauit eum.*) Et verbis, & factis oſtendit ſe verè credere Chriſtum filium eſſe Dei, verúmque & ipſum Deum. Non enim vt prophetã, nõ vt virum ſanctum, non vt hominem bene de ſe meritum vrbanitatis cauſa, ſed vt verum adorat Deum. Sciebat enim ante & prophetam, & virum ſanctum, & bene de ſe meritum eſſe, & tamen non adorauerat. *Vis videre*, inquit Auguſt. *qualem credat? Et procidens adorauit eum.* Itaque & hic locus aduerſus Arianos notandus eſt.

Tract. 44.

39. *Et dixit Ieſus, In iudicium ego in hunc mundũ veni.*) Dixit non cæco, qui iam credens ea non indigebat admonitione, ſed Phariſæis, qui aderãt, vt ex ſequenti verſu intelligitur. Dixit tamen propter cæcum, id eſt ſumpta ex illo occaſione, qui cum & corpore, & animo paullo ante cæcus fuiſſet, & corpore, & animo viſum receperat. Itaque vitioſè in nõnullis codicibus legitur, *Dixit ei.* Omnes fere auctores, Græci præſertim, Theodorus Mopſueſt. Cyrillus, Chryſoſt. Leontius, Theophylact. exiſtimãt iudicium hoc loco, ſicut multis alijs maiorem condemnationem ſignificare, quemadmodum ſi diceret ſe in hoc veniſſe, vt ex eo quòd alij crederent, & illuminarentur, increduli ma-

A iore punirẽtur cæcitate traditi in reprobum ſenſum. Quod etſi ideo quibuſdã nõ placet, quòd nomen iudicij ad vtroſque & qui ex cæcis vidẽtes, & qui ex vidẽtibus, cæci fiũt, referri videatur; & qui ex cæcis fiũt vidẽtes minimè puniãtur; tamen probabile eſt, quia nõ eſt neceſſe, vt ad vtroſque nomẽ iudicij referatur. Poteſt enim ſic oratio reſolui, in condẽnationẽ ego (eorũ qui vident) in hunc mundũ veni, vt cæcis vidẽtibus ipſi cæcitate feriãtur. Mihi tamen alius videtur germanus eſſe ſẽſus, vt iudicium neque condẽnationem, nec, vt alij volũt, Dei decretũ ſignificet; ſed Dei

B prouidẽtiam, quod vulgo etiam iudiciũ Dei ſolemus appellare; quaſi dicat ad declarãda Dei iudicia in hũc mundũ veni, quæ in hoc maximè cernuntur, vt præter hominũ opinionẽ, qui cæci ſunt, videãt, qui vidẽt, cæci fiant. Superuacanea igitur eſt illa quæſtio, quam magni etiã auctores Theodorus Mopſueſt. & Euthy. proponũt, quomodo huic loco non repugnet, quod ſupra idẽ Chriſtus dixit, *Nõ miſit Deus filium ſuũ in mũdum, vt iudicet mundũ, ſed vt ſaluetur mũdus per ipſum.* Illic enim iudicium pro condẽnatione, hìc pro prouidẽtia ponitur. Prçterquã quòd vt idẽ Theodorus, Cy-

Iudicium Dei eius prouidentia.

c. 3. 17.

C rillus, & Theodorus alter Heracleens. & Theodoritus in Græca Catena, & Euthym. hoc loco monẽt, aliiſque locis Chryſoſt. Theophyl. & Damaſcenus monere ſolẽt, particula, *Vt*, nõ ſignificat finalẽ cauſam, ſed euentũ. Non enim idèo venit, vt qui videbãt, cæci fierẽt, ſed factũ eſt ita hominũ culpa, vt multi oblato lumine magis cæcutirẽt. Exempla multa, & nota ſunt Pſal. 50. 6. *Tibi ſoli peccaui, & malũ corã te feci, vt iuſtificeris in ſermonibus tuis, & vincas cum iudicaris.* 1. Cor. 11. 19. *Oportet & hæreſes eſſe, vt & qui probati ſunt, manifeſti fiãt in vobis.* Nec enim ideo Dauid peccauit, vt Deus iuſtificaretur; neque hæreſes propterea veniũt, *vt qui pro-*

Vt, non cauſam finalem ſed euetum ſignificat.

D *bati ſunt, manifeſti fiãt*, ſed accidit ita, aut potiùs diuina cõſequitur prouidẽtia, vt ex peccatis noſtris Deus iuſtificetur, & graſſante hæreſi manifeſti fiant, qui probati, conſtantéſque in fide ſunt. Aliã iudicij interpretationẽ, quam alius quidam Theodorus affert nouorum hæreticorum interpres, vt pro iure, ac poteſtate accipiatur iudicãdi, ineptã iudico. Notant Leontius, Chryſoſt. & Theophylact. Chriſtũ hìc de duplici ſimul viſione, ac cæcitate loqui corporis, & animæ. Nã & quoſdã animo pariter, & corpore cæcos; animo, & corpore vidẽtes effecit, velut cæcum iſtũ; vnde huius

Beza in Annotat.

E ſentẽtiæ argumẽtum ſumpſit; & Phariſæi, qui ſibi animo, & corpore valde acutè videre videbãtur, & animo, & corpore cæci facti ſunt; animo, quia auctorẽ ſalutis ſuæ nõ cognouerũt, & in media luce nõ viderũt veritatẽ; corpore, quia ita Chriſti miracula viderunt oculis, vt nequaquã ea videre viderentur. Theodoritus in Græca Catena ad Paulũ, & Iudam accõmodat. Paulus ex cæco vidẽs, Iudas ex vidẽte cæcus factus eſt. Cyrill⁹ verò, &, vt videtur, Chryſoſt. ad Iudæos, atque Gentiles, quorũ illi quidẽ ex vidẽtibus cæci, hi ex cæ-

Act. 9. 17. 18

F cis vidẽtes ſunt facti. *Cæcitas*, inquit D. Paulus Rom. 11. 25. *ex parte cõtigit in Iſrael, donec plenitudo gẽtium intraret.*

40. *Nunquid & nos cæci ſumus?*) Intellexerunt Phariſæi notari ſe, cùm cæco aduerſarẽtur, & Chriſtus cæcũ, qui ex cæco videns factus fuerat, alijs, id eſt eius aduerſarijs oppoſuiſſet. Sed quia generaliter, & indefinitè locutus fuerat, nec eos aut nominauerat, aut indicauerat, quærunt an de ſe loquatur, vt ſi cõfeſſus is fuerit, violatæ legis inſimulẽt, quæ prohibebat principi populi maledicere, vt Cyrillus, & Leontius ediſſerunt. Itaque putant Phariſæos exiſtimaſſe non

Exod. 22. 28. Act. 23. 1.

corporis,

corporis, ſed animi cæcitatem a Chriſto obiectam ſibi fuiſſe. Quod multo eſt probabilius, quàm quod Theodorus Mopſueſt. Leontius, & Theophylactus dicunt, ſolam eos corporis cæcitatem, vt homines nihil ſpirituale cogitantes intellexiſſe. Corporis enim cæcitaté ſibi obijci riſiſſent potiùs, quàm indignati fuiſſent. At indignati quærunt, *nunquid & nos cæci ſumus*, id eſt indocti, & inſipientes, ſicut iſte, qué tu ex cęco videntem factum eſſe ſignificas? aut, *nunquid & nos* animo *cæci ſumus*, ſicut iſte animo cæcus fuit? Hanc vim habet coniunctio illa, *&*, propterea ſi de corporis tantùm intellexiſſent cęcitate, non dixiſſent, *Nunquid & nos cæci ſumus?* (videbant enim ſe corpore non eſſe cęcos) ſed, nunquid & nos cęci fiemus, ſicut Chriſtus dixerat, vt *qui vident, cæci fiant.*

41. *Si cæci eſſetis, non haberetis peccatum; nunc verò dicitis, quia videmus; peccatum veſtrum manet.*) Non loquitur Chriſtus ex veritate, ſed ex Phariſæorum opinione, *ſi cæci*, inquit, *eſſetis* iudicio veſtro, id eſt ſi cęcos vos eſse verè, vt eſtis, ſentiretis. Videbatur adiungendum eſse, videretis, ſicut dixerat, *vt qui cæci ſunt, videant*; non id dicit, ſed *non haberetis peccatum*, quod re quidem ipſa idem valet, hoc enim eſt videre, peccatum non habere, intellectu autem hoc facilius; ideo hoc non illud dixit, vt ſimul declararet, quid eſſet

A videre, quid cęcum eſse. Si ergo cęcos vos, id eſt peccatores eſse ſentiretis, *non haberetis peccatum*, quia peccati remedium quæreretis; quia ad ſpiritualem medicum veniretis; quia accederetis ad agnum Dei, *qui tollit peccata mundi*, & à peccato vos liberaret; ſed quia *dicitis* apud vos, id eſt putatis (Hebraica phraſis) vos videre, *peccatum veſtrum manet*, id eſt non curamini, ſed in cæcitate veſtra permanetis. Hunc credo verum eſse ſenſum. Atque ita Auguſt. & Beda hoc loco, Proſper in Pſal. 134. & Eucherius in qq. in Ioan. exponunt. Haud paullo meliùs, quàm Chryſoſtom.

Sup. c. 1. 29. *Dicere apud ſe, Hebraica phraſis.*

B Leontius, Theodorus Mopſueſt. & Theophylactus, qui exiſtimant eſse ſenſum, ſi cæci eſsetis corpore, quemadmodum à me appellari putauiſtis, peccatum non haberetis, quia minùs eſsetis ſuperbi. Alibi notauimus manendi verbum præſertim apud Ioannem hanc habere emphaſim, vt plus ſignificet quàm eſse, aut ineſse in alio: declarat enim moram, habitum, inhæſionem eius rei, quæ ante fuiſset. Itaque ſenſus eſt, Peccatum, quod ante in vobis erat, quódque ſi cæcos vos eſse ſentiretis, vobis ablatum eſset, quia

Manere plus valet quàm eſſe.

C vos videntes eſse putatis, in vobis remanet, in vobis hęret; non tollitur, non deletur, non remittitur. Exempla ſunt ſupra c. 1. 32. 33. & 3. 36. & 5. 38. & 6. 56. & 8. 31. & infra c. 12. 46. & 15. 4. 6. 7. 10.

CAPVT X.

1. AMEN, amen dico vobis: qui nō intrat per oſtium in oui-
le ouium, ſed aſcēdit aliunde: ille fur eſt, & latro. 2. Qui
autem intrat per oſtium, paſtor eſt ouium. 3. Huic oſtia-
rius aperit, & oues vocem eius audiunt, & proprias oues
vocat nominatim, & educit eas. 4. Et cum proprias oues
emiſerit, ante eas vadit: & oues illū ſequuntur, quia ſciunt
vocem eius. 5. Alienum autem nō ſequuntur, ſed fugiunt
ab eo: quia non nouerunt vocem alienorum. 6. Hoc prouerbium dixit eis Ieſus.
Illi autem non cognouerunt quid loqueretur eis. 7. Dixit ergo eis iterum Ieſus:
Amen, amen, dico vobis, quia ego ſum oſtium ouium. 8. Omnes quotquot ve-
nerunt, fures ſunt, & latrones, & non audierūt eos oues. 9. Ego ſum oſtium. Per me
ſi quis introierit, ſaluabitur: & ingredietur, & egredietur, & paſcua inueniet. 10. Fur
non venit niſi vt furetur, & mactet, & perdat. Ego veni vt vitam habeant, &
abundantius habeant. 11. Ego ſum paſtor bonus. Bonus paſtor animam ſuam dat *Iſa. 40. c. 11.*
pro ouibus ſuis. Mercenarius autem, & qui non eſt paſtor, cuius non ſunt oues *Ezech. 34. c. 23. & 37. f. 24.*
propriæ, videt lupum venientem, & dimittit oues, & fugit: & lupus rapit, & di-
ſpergit oues: 13. mercenarius autem fugit, quia mercenarius eſt, & non pertinet *Matth. 11. d. 27. Luc. 10. d. 22.*
ad eum de ouibus. 14. Ego ſum paſtor bonus: & cognoſco meas, & cognoſcunt
me meæ. 15. Sicut nouit me Pater, & ego agnoſco Patrem: & animā meam pono
pro ouibus meis. 16. Et alias oues habeo, quæ non ſunt ex hoc ouili: & illas opor-
tet me adducere, & vocem meam audient, & fiet vnum ouile, & vnus paſtor. 17.
Propterea me diligit Pater: quia ego pono animam meam, vt iterum ſumam eam. *Iſai. 53. b.*

18. Nemo tollit eam à me: ſed ego pono eam à meipſo, & poteſtatem habeo po-
nendi eam: & poteſtatem habeo iterum ſumendi eam: Hoc mandatum accepi à
Patre meo. 19. Diſſenſio iterum facta eſt inter Iudæos propter ſermones hos. 20.
Dicebant autem multi ex ipſis: Dæmonium habet, & inſanit: quid eum auditis?
21. Alij dicebant: Hæc verba non ſunt dæmonium habentis: numquid dæmo-
1.Mac. 4.f. nium poteſt cæcorum oculos aperire? 22. Facta ſunt autem Encænia in Ieroſoly-
56. g. 19. mis: & hiems erat. 23. Et ambulabat Ieſus in templo, in porticu Salomonis. 24.
Circumdederunt ergo eum Iudæi, & dicebant ei: Quouſque animam noſtrã tol-
lis? ſi tu es Chriſtus, dic nobis palam. 25. Reſpondit eis Ieſus: Loquor vobis, &
non creditis. opera, quæ ego facio in nomine Patris mei, hæc teſtimonium per-
hibent de me: 26. ſed vos non creditis, quia non eſtis ex ouibus meis. 27. Oues
meæ vocem meam audiunt: & ego cognoſco eas, & ſequuntur me: 28. & ego
vitam æternam do eis: & non peribunt in æternum, & non rapiet eas quiſquam de
manu mea. 29. Pater meus quod dedit mihi, maius omnibus eſt: & nemo poteſt
rapere de manu Patris mei. 30. Ego, & Pater vnum ſumus. 31. Suſtulerunt ergo
lapides Iudæi, vt lapidarent eum. 32. Reſpõdit eis Ieſus: Multa bona opera oſtẽdi
vobis ex Patre meo, propter quod eorum opus me lapidatis? 33. Reſponderunt
ei Iudæi: De bono opere non lapidamus te, ſed de blaſphemia: & quia tu homo
cum ſis, facis teipſum Deum. 34. Reſpondit eis Ieſus: Nõne ſcriptum eſt in lege
Pſal.81.b.6 veſtra: quia Ego dixi, dij eſtis? 35. Si illos dixit deos, ad quos ſermo Dei factus
eſt, & non poteſt ſolui ſcriptura: 36. quem Pater ſanctificauit, & miſit in mun-
dum, vos dicitis: Quia blaſphemas: quia dixi, Filius Dei ſum? 37. Si non facio
opera Patris mei, nolite credere mihi. 38. Si autem facio: & ſi mihi non vultis
credere, operibus credite, vt cognoſcatis, & credatis quia Pater in me eſt, & ego
in Patre. 39. Quærebant ergo eum apprehendere: & exiuit de manibus eorum.
40. Et abijt iterum trans Iordanem in eum locum, vbi erat Ioannes baptizans pri-
mum: & manſit illic: 41. Et multi venerunt ad eum, & dicebant: Quia Ioannes
quidem ſignum fecit nullum. 42. Omnia autem quæcumque dixit Ioannes de
hoc, vera erant. Et multi crediderunt in eum.

IN CAPVT X.

1.2. A *Amen, amen dico vobis, qui non intrat per oſtium in ouile ouium, ſed aſcendit aliunde, ille fur eſt, & latro. Qui autem intrat per oſtium, paſtor eſt ouium.*) Nõ malè ſentire mihi vidẽtur ij, qui hoc caput à ver. 39. ſuperioris capitis inchoandum fuiſſe putãt. Nam dubium non eſt, quin eo loco nouam Chriſtus cõcionem aggreſſus fuerit ſumpto exordio ex cæco, quẽ curauerat. *In iudicium ego in hunc mundũ veni, vt qui non vident, videant, & qui vident, cæci fiant.* Sed quiſquis capita diſtinxit, habuit rationẽ parabolæ, quę quia hoc loco inchoatur, hic etiam fecit capitis initium. Quomodo hæc parabola cũ illo hæreat exordio, etſi omnes cõcedunt continuatũ fuiſſe ſermonẽ, dubitatur. Auguſt. Beda, & Rupertus exiſtimant Chriſtũ probare voluiſſe Phariſæos cæcos eſſe, quia ſi cęci non fuiſſent, verũ vtique paſtorem agno-
Tract. 45. uiſſent. *Vnde ſibi vſurpabãt lumen,* inquit Auguſt. *qui furebant cõtra diem?* Chryſoſt. Theophyl. & Euthym. occurriſſe Chriſtũ tacitæ eorũ obiectioni, ſe non propterea illum fugere, quòd ipſi cęci eſſent, ſed quòd ille

A ſeductor, & quaſi fur, & latro eſſet, qui in alienũ gregem, id eſt in populũ ipſis cõmiſſum irruiſſet, vt diriperet, perderet, dilaceraret; reſpõdere ergo Chriſtũ ſe verũ eſſe paſtorẽ, illos fures, atque latrones. Optimè omnium mihi Cyril. in Catena Græca videtur exponere quomodo initium huius capitis cum ſuperioris fine cohęreat; reſpõdiſſe Chriſtũ nõ ad Phariſęorum verba, ſed ad tacitas eorũ cogitationes. Putabãt ſe ſolos eſſe populi doctores, atque paſtores, dolebántque quòd totus populus Chriſtũ falſum, vt ipſi cogitabãt, paſtorẽ ſequeretur, ideo hũc ipſum parabolam induxiſſe, quia ſe doceret verũ eſſe paſtorem. B Priùs autem furem, & latronẽ, quàm verũ paſtorẽ deſcribit, quia faciliùs cognoſcimus quis fur ſit, quàm quis ſit bonus paſtor. Furem, & latronẽ nõ verum paſtorẽ eſſe dicit, qui *non per oſtium intrat in ouile ouium.* Ouile vocat non qualia nunc in pleriſque regionib9 eſſe videmus, ſolo reti ſepta; ea enim neque oſtium neque ianitorẽ habẽt; ſed ſtabulum muro circũdatum, qualia Galli habent in omnibus ruſticis domibus intra primã, D magnámque domus portam, qua currus in cohortẽ ingrediuntur. In ea prima porta ſolebat olim in omni-

bus paullo locupletioribus domibus ſeruus aliquis A eſſe, qui ianuæ claudédæ, aperiendéque curã haberet catenis nonnunquã ligatus, vt poëta ille ſignificauit.

Ouid. 1. Amorum. *Ianitor indignè dura religate catenâ.*

Notauit Rupertus potuiſſe Chriſtũ ſine ambagibus vllis dicere, *Ego ſum paſtor bonus*; vos, & alij, qui ante me venerunt fures, & latrones eſtis: at non ita dicere voluiſſe, ne eos ſtatim offenderet, atque abalienaret à fructu cócionis. Sẽſim ergo, & generaliter priùs bonũ, malúmq; paſtorẽ deſcripſiſſe, deinde ad ſe, & alios deſcriptiones accómodaſſe; atq; ita idẽ fecit, ſed modeſtiùs, prudétiùs, & fructuoſiùs. Quid oſtium in ap- B plicatione parabolæ ſignificet, diſputatur, reddírque difficiliorẽ quæſtionẽ, quòd eam Chriſtus explicaſſe videatur ver. 7. *Ego ſum oſtium ouium.* Cùm enim Chriſtus videatur, quod ſit oſtium declarare, temerarium multi iudicarũt dicere aliud quàm Chriſtũ ipſum ſignificare. Itaque Cyril. in Catena Græca, Auguſt. hoc loco, & ſermone 49. de verb. Dom. Gregor. hom. 13. in Ezechiel. & hom. in eundẽ 15. & lib. 7. regiſt. c. 47. & lib. 9. c. 40. Beda, & Rupertus oſtium ouilis Chriſtũ ipſum eſſe putãt, per quem qui nõ intrat fur eſt, & latro. Intrat autem per illũ, qui in illum credit, &, vt ait C Auguſt. qui illũ imitatur. Occurrit tamen cõtra hãc interpretationẽ alia ſtatim quæſtio, quomodo Chriſtus per ſe ipſum in ouile intrare poſſit. Etenim cùm idẽ nõ ſolùm oſtium, verum paſtor etiã ſit, & paſtor bonus debeat ingredi per oſtium, neceſſe eſt, vt ipſe per ſeipſum ingreſſus fuerit, quod non apparet, qua ratione fieri potuerit. Gregorius ita quæſtionẽ ſoluit Chriſtum & pro perſona ipſa Chriſti, & pro corpore eius, quod eſt Eccleſia, accipi ſolere. Notum exẽplum

Quomodo Chriſtus & paſtor, & oſtium ſit ouilis.

Act. 9. 4. *Saule, Saule quid me perſequeris* cũ nõ ip ſum, ſed eius Ec- D

Coloſ. 1. 24 cleſiam perſequeretur, *& adimpleo, quæ deſunt paſſionũ Chriſti in carne mea pro corpore eius, quod eſt Eccleſia.* Ergò Chriſtũ in ouilẽ ouium per oſtium, id eſt per ſeipſum intrare, quia ſingula eius mẽbra, quæ ſumus nos per illũ intramus. Malim dicere, ſi eam interpretationem oſtij ſequi velim, intrare per ſeipſũ, id eſt ſua, nõ aliena auctoritate, alios verò paſtores omnes veros intrare per illum, quia non ſua ipſorum, ſed eius auctoritate intrarãt. Sed quid per oſtium ſignari putem cùm aliorũ ſententias recitauero, dicturus ſum.

Quid per oſtium ſignificetur.

Chryſoſt. Theophyl. Euthym. Leontius, & Theodorus Heracleotes putant oſtium eſſe ſcripturas ſacras, E quãuis id ipſum non eodẽ ſenſu omnes dicant. Nam Chryſoſt. Theophyl. Euthym. & Leontius exiſtimant ſcripturas oſtium appellari, per quod bonus paſtor ingreditur, quia quiſquis bon⁹ doctor eſt, ſcripturis, quæ dicit, probare debet, & per eas quodãmodo in animos auditorũ ingredi, fidémque apud eos ſibi facere. Theodor. verò Heracleens. ſcripturã eſſe oſtiũ, quia ille bonus eſt paſtor, cui ſcriptura auctoritatem dedit. Cuiuſmodi Chriſtus erat, quẽ omnes Prophetę venturum prædixerant; omnes ſcripturæ præſignauerant. Ille ergo per oſtium ingreſſus eſt, quia ſcripturę F auctoritate ingreſſus eſt. Hic verus eſt ſenſus: etſi aliũ etiã ego non minùs verũ animaduerto, vt oſtium nihil aliud, quàm diuinã ſignificet auctoritatẽ; ſiue ea in ſcripturis, ſiue in miraculis, ſiue alia qua re cõtineatur. Per oſtium igitur ingreditur, quiſquis nõ ſumit

Hebr. 5. 4. ſibi honorẽ, ſed *vocatur*, vt ait D. Paulus, *tanquã Aaron.* Per oſtium ingrediũtur, qui à Deo miſſi ſunt; aliunde aſcẽdunt illi, de quibus dicitur, *Non mittebã prophetas, & ipſi currebant* Ierem. 23. 21. Soluenda ergo nobis eſt quæſtio illa Gregorij, quòd ſe Chriſtus ver. 7. oſtium

appellet, quod huic noſtræ, & Theodori ſententię videtur obſtare. Credo ego alio ſenſu dixiſſe Chriſtum, *qui non intrat per oſtium*, alio verò, *ego ſum oſtium*. Nam cùm dixit, *qui non intrat per oſtium*, de oſtio, per quod paſtores; cùm dixit, *ego ſum oſtium*, de oſtio, per quod oues ingrediuntur, & egrediuntur loquebatur, quod diuerſum omnino eſt; illud eſt porta prima domus, hoc oſtiolum ouilis; per illud paſtorẽ, per hoc oues dixit ingredi debere; illud quod eſſet non declarauit, hoc ſe eſſe dixit, *Ego*, inquit, *ſum oſtium, per me ſi quis introierit ſaluabitur, & ingredietur, & egredietur, & paſcua inueniet.* Et vt cõcedamus idẽ eſſe oſtium, tamen illud negari non poteſt, priori loco de paſtoribus, poſteriore de ouibus loqui, quod ſatis cauſæ fuit, vt oſtij ſignificationẽ variaret, quaſi de alia iam re ageretur. Aliam ego hìc difficiliorẽ, & magis neceſſariam quęſtionẽ video, quã tanquã manifeſtã omnes interpretes pręteriere, qui paſtores ſint? Omnes enim vno ex- cepto, quos legerim, auctores pro cóperto habẽt paſtores eſse Doctores, & quicunque ſiue docendo, ſiue gubernãdo populum regunt. Theodorus verò Heracleotes ita hæc diſſerit, vt appareat exiſtimaſse eum de vno tãtùm agi paſtore, quaſi vnus tãtum eſse poſſit & alius, quàm Chriſtus eſse non poſſit; ſicut vnius gregis vnus tantùm paſtor eſse ſolet; ſi qui alij ſunt, eius miniſtri ſunt. Non ergo id hìc à Chriſto agi, vt doceat, quis homo verus paſtor, id eſt verus doctor ſit. Sed cùm ex ſcripturis perſpicuum eſset vnũ à Deo paſtorẽ paſtorũ omnium mittendum eſse, qui nõ ſolùm oues paſceret, ſed eas etiam de luporum faucibus liberaret Ezechiel. 34. 23. diſputat Chriſtus ſe illum eſse paſtorem à Deo per Prophetas promiſſum; neminem verò alium quàm ſe vnum eſse poſse, quia nemo per oſtium præter ſe ingredi poſſit, quippe qui ſolus in ſcripturis promiſsus eſset, ſolus prophetias impleuerit, quod eſt per oſtium, id eſt per ſcripturam, vt diximus, intrare. Confirmat hanc ſententiam, quòd ver. 11. cùm Chriſtus dicit, *Ego ſum paſtor bonus*, Grecè cum articulo dixerit ὁ ποιμὴν ὁ καλός, *Ego ſum paſtor ille bonus*, quaſi dicat ille vnicus, ille promiſſus, ille, qui ſolus verus eſt paſtor. confirmat quòd & ver. 8. dicit, *omnes*, qui ante ſe venerunt, fures, & latrones fuiſse, quod non videtur verũ eſse poſse; niſi de vnico illo promiſſo paſtore intelligatur. Multi enim ante Chriſtum venerant, qui non fures, & latrones, ſed veri paſtores, id eſt veri Prophetæ fuerũt. Cæterum omnes, qui venerant fingentes ſe illum verum, & vnicum, qui expectabatur eſse paſtorem, fures fuerunt, atque latrones, quia per oſtium ingreſſi non ſunt, id eſt per ſcripturas ſacras miſſionem, legationémque ſuam probare non potuerunt.

Ver. 9.

Quinã ſint paſtores.

3. *Huic oſtiarius aperit, & oues vocem eius audiũt, & proprias oues vocat nominatim, & educit eas.*) Similis hìc de oſtiario quæſtio eſt, quis per eum ſignificetur. Oſtiarium ouili præfici inſolẽs videtur eſse, ſed iã docuimus, qua conſuetudine id Chriſtus dicat. Quis oſtiarius ſit, quęritur. Chryſoſt. Theophyl. Euthym. Leontius, & Theodorus Mopſueſtiens. Moſem oſtiarium eſse dicũt, qui Chriſto venienti aperit, id eſt ſuo teſtimonio eum cõprobat eſse Chriſtũ, *Si crederetis*, inquit, *Moyſi, crederetis forſitan & mihi, de me enim ille ſcripſit.* Alij angelũ interpretantur, qui vnus vniuerſæ præſit Eccleſiæ, quẽadmodum ſingulos præeſse ſingulis ex Ioannis Apocalypſi perſpicuum eſt. Ita Cyril. quã interpretationẽ Leontius etiã refert, & probabilẽ iudicat. Alij eundem Chriſtũ & paſtorem, & oſtium, & oſtia-

Quis per oſtiarium ſignificetur.

Sup c. 5. 46.

ca. & 2.

A rium faciunt,vt Rupertus. Alij dicunt oſtiarium eſſe Spiritum ſanctum,vt Theodorus Heracleotes,idémq; Rupertus.Hoc probo,niſi quòd malim Deum generaliter oſtiarium facere, quàm ad vnã Spiritus ſancti perſonam reſtringere ſententiam. Deus oſtiarius eſt, quia curam, ac prouidentiam ouilis habet. Is paſtori ingredi volenti aperit, dum facit, vt res illi ſuccedat, vt ab ouibus pro vero paſtore recipiatur; dum poteſtatem illi dat miracula faciendi, qua veluti claue ingreditur in ouile,qua ratione & Moſi olim oſtiũ aperuit,vt à populo pro paſtore reciperetur, & multis B clauſit,qui cùm ſe Moſes,aut Chriſtos eſſe ſimularẽt, admiſſi non ſunt,ſed detecta fraude repudiati,quales fuerunt Theudas, & Iudas ille Galilęus Act.5. 36.37. & ille alter,cui nomen fuit Barchochabæ,de quo Iuſtinus in apologia ad Antonin.Pium, & Euſeb.lib.4. hiſtor.Eccleſiaſt.cap.6.& 8. Quod dicit, *Et oues vocem eius audiunt*, hoc eſt agnoſcunt, aut voci eius obtemperant. Audire enim, pro obedire ponitur Hebręorum idiomate. Octo enim ſigna veri paſtoris tradit.

Audire pro obedire Hebræorũ idiomate. Veri paſtoris octo ſigna.

Primum, quòd per oſtium ingrediatur; ſecundum, quòd oſtiarius illi aperiat; tertium, quòd oues eius C vocem agnoſcant,illiq; pareant; quartum,quòd ſingulas nominatim oues appellare poſſit; quintum, quòd oues educat; ſextum, quòd ante eas vadat; ſeptimum,quòd oues eum ſequantur; octauum, quòd animam ſuam ponat pro ouibus ſuis. Notauit hæc Leontius, niſi quòd nimis ſubtiliter ſecuit. Agnoſcunt oues non ſolùm conſuetudine, ſed naturali etiam quodam inſtinctu proprij paſtoris vocẽ, quemadmodum canem cuſtodem à lupo inimico quantumuis ſimili natura ſola indice diſtinguunt. Sic qui in Eccleſiæ Catholicæ grege ſunt facilè diſcernunt D vocem veri paſtoris ab hęreticorum, aut ſchiſmaticorum vocibus. Quanquam, vt ſuprà diſputauimus, non agit Chriſtus, niſi de ſe vno, id eſt de illo optimo paſtore, qui animam ſuam pro ouibus ſuis poſiturus erat. Quo confirmato ſenſu, quærendum qui ergo ſint oues.

Quinam ſint oues.

Non poſſum hoc loco D. Auguſt. & Bedę opinionem admittere, qui ſolos prędeſtinatos oues interpretantur. Mitto quòd multi prędeſtinati ſunt, qui longo tempore vocem Chriſti nõ audiunt, qui longo tempore ſunt lupi; multi verò reprobati, qui longo tempore audiunt,longo tempore Chriſtũ E ſequuntur. Quod etſi conatur ſoluere D.Auguſt.ſolutionem ipſam mihi nõ probat. Hoc vno vtar argumento: volebat probare Chriſtus verum ſe,& vnicũ eſſe paſtorem,quòd ab ouibus eius vox,doctrináque agnoſceretur;de iis igitur ouibus loquebatur,quę ab omnibus cognoſcuntur, quáſq; cùm videant Chriſti vocem agnoſcere, intelligant eum verum eſſe paſtorem; prędeſtinatos quis pręter Deum nouit? qua ratione cognoſcere homines poterant,an prædeſtinati Chriſti vocem audirent,cùm prędeſtinatos ipſos minimè cognoſcerent? Oues ergo cum aliis omnibus F auctoribus eos interpretor,qui ſunt in Eccleſia.Nam Eccleſia ouile eſt. At Chriſtus dicit alias ſe oues habere; *quæ non ſunt ex hoc ouili*, verſu 16. & tamen illi in Eccleſia non ſunt. Facilis reſponſio,ſicut nondum in Eccleſia erant,ſed erant aliquando in Eccleſia futuri; ita nondum oues erant, ſed quia futuri aliquando erant,per anticipationem oues appellauit. Tunc non oues, ſed lupi erant; ſed facit Chriſtus ex lupis oues, faciunt ſe multæ oues ex ouibus lupos. Illi quandiu lupi ſunt,vocem paſtoris non audiunt, hæ quamdiu oues ſunt,vocem paſtoris audiunt; & ſi non audiunt, A eo ipſo lupi fiunt. Nam illi ipſi, quibuſcum Chriſtus diſputabat, Phariſæi, oues priùs erant; in ouili, id eſt in Eccleſia Dei erant; ſed quia Chriſtum non audierunt, lupi facti ſunt. Obiiciet aliquis, cùm Chriſtus ſimili vſus metaphora iudicium deſcribit, Matthęi 25. 33. ſolos prædeſtinatos oues, reliquos non oues, ſed hœdos appellare. Verum; ſed alia illic ratione,aliáque metaphora, etſi nomine eodẽ, oues vocat;illic quia manſuetę, quia innocentes; hîc quia in grege ſunt.

Et educit eas.) Quonam educit? Nam ſi Eccleſia,vt B diximus,ouile eſt,nõ poteſt niſi extra Eccleſiam educere, quod Chriſtus minimè facit. Primùm hæc de Chriſto non dicuntur, ſed de paſtore; & non eſt neceſſe,vt ſępe monuimus, omnia,quę in parabolis dicuntur,ad id,cuius cauſa proponuntur, accõmodari. Multa dici explendę narrationis,multa deſcribendę, multa ornandę rei gratia, vnde parabolę ſumuntur.

Nõ omnia, quæ in parabolis ſũt, accommodanda ſunt ad id,cuius cauſã proponuntur.

Quod ſi quis hoc etiam velit ad Chriſtum accommodare, dicat Eccleſiam ob hoc ſolùm ouile dici, quòd quemadmodum in ouili oues,ita fideles in Eccleſia contineantur;nõ item ob hoc,quòd ſicut oues C extra ouile à paſtore, ita fideles à Chriſto extra Eccleſiam educantur.Intra ipſum ouile, id eſt intra Eccleſiam paſcua ſunt, itaque educere oues nõ eſt extra Eccleſiam ducere,ſed intra Eccleſiam paſcere,populum in cõcionem congregatum docere. Hoc potiùs ſequor, quàm quod Theophylactus dicit, educere Chriſtum oues ſuas ex medio infidelium.

4. *Et cùm proprias oues emiſerit,ante eas vadit.*) Vt periculum, ſi quod occurrerit, amoliatur. Propterea potiùs dixit, *ante eas*, quàm poſt eas, *vadit*, quamuis ſoleant paſtores aliquando oues præcedere,aliquan- D do ſequi, quia voluit paſtoris curam, & officium exprimere, quod in hoc potiſſimùm cernitur, vt pericula remoueat, & gregem regat: qui autem regere vult, aut pericula ſubmouere, præcedat oportet. Habet etiam hoc ſuam in moribus ſignificationem, eámque non ſimplicem. Non debet Eccleſiaſticus paſtor gregem ſequi, ſed ducere, id eſt non debet tanquam beſtias ratione carentes, ſed tanquam homines gubernare. Deinde non debet ſequi, ſed ducere, id eſt non debet à grege ſuo virtutem diſcere, ſed gregem potiùs docere, nõ gregis exemplum imi- E tari, ſed gregi ſuo exemplũ prębere, hoc eſt ducere. *Sic luceat*, inquit, *lux veſtra coram hominibus, vt videant opera veſtra bona, & glorificent patrem veſtrum, qui in cælis eſt.* Vtrumque Petrus complexus eſt, *Non dominantes*, inquit, *in cleris, ſed forma facti gregis.* Attigerunt fere hęc omnia Theophylactus,& Euthymius.

Matt. 5. 16. 1. Pet. 2. 12. & 2. Pet. 1. 19. 1. Pet. 5. 3.

Et oues eum ſequuntur, quia ſciunt vocem eius.) Sequuntur Chriſtum videntes omnia dicta, factáque eius rectè cum ſcripturis ſacris conuenire, non poſſe non eſſe Chriſtum, id eſt verũ illum paſtorem, quem expectabant.

F 6. *Hoc prouerbium dixit illis Ieſus; ipſi autem non cognouerunt, quid loqueretur eis.*) Παροιμίαν, *prouerbium*, parabolam,& ſimilitudinem appellauit. Nam & Gręci inde prouerbium *παροιμίαν* vocant, quòd omnia fere prouerbia ex ſimilitudine aliqua ſumantur. Reddit Euangeliſta tacitè cauſam, cur non intellexerint, quę Chriſtus dixerat, quia in parabolis locutus fuerat. Atqui eo ipſo oſtenderunt ſe oues Chriſti non eſſe, quòd eius vocem non audirent, aut audientes non intelligerent. Propterea dicit illis iterum Chriſtus, id eſt explicat, quę ante obſcuriùs dicta nõ intellexerãt.

7. *Amen,*

7. *Amen amen dico vobis, quia ego ſum oſtium ouium.*) Id eſt per quod oues ingredi oportet, ſi ſaluę eſſe velint. Monuimus ſuprà verſu 1. alio ſenſu hîc Chriſtũ ſe ipſum oſtium vocare, quàm illic dixerat. *Qui non intrat per oſtium in ouile ouium, ſed aſcẽdit aliunde, ille fur eſt, & latro.* Nam etſi explicat hîc, quę ſupra per parabolam paſtoris dixerat, tamen non verba, aut partes parabolæ ſingulas, ſed ſummã ſententiæ explicat. Sũma autẽ eſt, neminem niſi per ipſum ſaluum eſſe poſſe, quod docet, cùm ait ſe eſſe oſtium.

8. *Omnes quotquot venerunt, fures ſunt, & latrones, ſed non audierunt eos oues.*) Non videntur hæc cum pręcedenti verſu ſatis aptè coniungi. Si enim dixiſſet ſe paſtorem eſſe, commodè & appoſitè adderet alios non paſtores, ſed fures, & latrones fuiſſe; cùm autem dixerit ſe eſſe oſtium, non apparet qua ratione, qua conſequentia addat alios fuiſſe latrones. Sunt qui ita coniungant, vt, quoniam dixerat Chriſtus, qui per oſtium non intrat, furem eſſe, deinde ſe oſtium eſſe ouium, probet omnes alios fures fuiſſe, quia per ſe, qui vnicũ erat oſtium, ingreſſi non fuerant. Sed iam diximus alio ſenſu hoc loco, quàm ver. 1. oſtium vocari. Theodorus Mopſueſt. putat Chriſtũ obiectioni occurrere, prouidentem fore, vt Iudęi dicerẽt Chriſtum non meliorem habiturũ exitũ, quàm Theudas, & Iudas Galilæus, qui ſe non multò ante Chriſtũ eſſe finxerãt, habuiſſent; illos fures fuiſſe, atque latrones, ſe verum eſſe paſtorem, non eſſe ex illorum euentu faciendam de ſe coniecturã. Credo ego Chriſtum, dum hæc dicebat, non ad verba, ſed ad ſummam ſentẽtiam reſpexiſſe. Quòd autem ad ſententiam attinet, idem eſt Chriſtum paſtorẽ, & oſtium eſſe; vtrumque enim hoc vnum ſignificat, ſine ipſo neminem ſaluum eſſe poſſe, quales non erant, quicunque ante ipſum venerant; ideo latrones fuiſſe dicit. Meritò verò quæritur, quos illos intelligat latrones fuiſſe, qui ante ſe venerunt. Hoc rectè quidã obſeruarũt nõ dixiſſe, Omnes, qui ante me fuerũt, ſed *Omnes, quotquot* ante me *venerũt*, vt ſignificaret ſe nõ de omnibus prorſus hominibus loqui, ſed de iis tãtùm, qui paſtoris titulo veniſſent. At de his ipſis quęſtio eſt, an eos omnes intelligat, qui tanquã paſtores ante ſe venerũt. Nã ſi omnes intelligit, omnes prophetæ latrones fuerũt, quod nõ eſt vero ſimile dictũrũ fuiſſe Chriſtum. Auguſt. lib. 16. cõtra Fauſtũ c. 12. & lib. 2. contra aduerſarium legis, & Prophetarũ, vnde Beda in ſuos trãſtulit cõmentarios, duobus modis videtur reſpondere. Primùm quidem Prophetas illos veros, ac ſanctos propriè nõ veniſſe, ſed miſſos fuiſſe; ideo hac ſententia eos tãtùm cõprehendi, qui à Deo non miſſi venerant, quales omnes pſeudoprophetę fuerũt, de quibus per Ieremiã Deus dicit, *Non mittebã Prophetas, & ipſi currebãt.* Vim ergo in verbo *venerunt*, eſſe putat. Eodem modo Hieronymus lib. 2. aduerſus Pelagianos interpretatur. Deinde reſpõdet Auguſt. verba Chriſti ſic intelligenda, *oẽs quotquot venerũt, vtique præter me, fures ſunt, & latrones*: veros autẽ Prophetas non pręter Chriſtũ, ſed cum Chriſto quodãmodo veniſſe; cùm ideo venerint, vt illum demonſtrarẽt, prædicarẽntque. Illos præter Chriſtũ veniſſe, ab eóque diſtinctos cęteri, qui non ſub eo venerũt duce, nõ vt eum prędicerẽt, ſed vt ſemetipſos prędicarẽt. Euthym. alio modo ſentẽtiam reſtringit, eodémque modo Cyril. & Leontius videtur exponere. Intelligendũ eſſe ἀπὸ κοινοῦ, *Omnes, quotquot venerũt, & per oſtium* ingreſſi non ſunt, *fures ſunt, & latrones.* Etenim ſanctos Prophetas ante illum quidẽ veniſſe, ſed per ipſum, tanquã per oſtium ingreſſos fuiſſe: traditque nobis regulã ſępe huiuſmodi generales propoſitiones in ſcripturis ſacris ex circunſtantiis loci, tẽporis, & rerũ, de quibus agitur reſtringi oportere. Eſt id quidẽ verũ; ſed alio modo hoc loco generalẽ ſententiam reſtringendã exiſtimo, vt de illis tantùm intelligatur, qui ante Chriſtum venerant, fingentes ſe eſſe Chriſtũ, quales Theudas, & Iudas Galilæus fuerũt, & alij, de quibus diximus ſuprà. Illi enim omnes non Chriſt⁹, nõ veri paſtores, quales ſe eſſe ſimulabãt, ſed fures, & latrones erant; ſic Chryſoſt. Theophylact. & idẽ etiã Euthym. & in Catena Græca vterque Theodorus Heracleens. & Mopſueſt. & Cyril. Alexand. interpretãtur. Ita refellitur Manichæorũ interpretatio, qui hoc abuſi loco vetus reijciebant teſtamentum, vt Chryſoſt. & Theophyl. indicãt. D. Auguſt. non legit, *Quot ante me venerũt*, ſed *omnes, quotquot venerũt*, lib. 2. cõtra aduerſarium legis, & Proph. c. 4. atq; ita in nõnullis Græcis etiã codicibus legitur. Sed ea lectio, quam poſuim⁹, cõmunis eſt, & melior, & eodẽ modo lib. 2. contra Pelagianos Hieron. legit. Quod ſequitur, *ſed non audierunt eos oues*, ſic interpretor, Ideo non audierunt eos oues; aut, etenim non audierunt eos oues.

Chriſtum paſtorẽ, & oſtium eſſe idẽ valet.

c. 23. 21.

Tract. 45.

Generales propoſitiones ex circunſtantiis reſtringendæ.

Act. 5. 36.

Manich. hoc loco abuſi.

9. *Ego ſum oſtiũ, per me ſi quis introierit ſaluabitur: & ingredietur, & egredietur, & paſcua inueniet.*) Repetit eandẽ ſententiam & confirmãdi, & explicãdi cauſa. Rupertus exiſtimat bis dixiſſe ſe eſſe oſtium, quia duo erant ouilia, & duo oſtia; infra enim dicere, *alias oues habeo, quæ non ſunt ex hoc ouili.* Videtur argutum. Quod dicit, *per me ſi quis introierit, ſaluabitur*, facile eſt; idẽ enim valet, atque ſi diceret, qui in me crediderit, ſaluabitur. Introire enim per Chriſtũ eſt in illũ credere. Quo autem modo omnis, qui in eum credit ſaluus fit, multis locis expoſuimus, vide c. 3. 16. Id quod ſequitur aliquãto eſt difficilius, *Et ingredietur*, inquit, *& egredietur.* Quomodo enim qui credit in Chriſtũ per illũ ingrediatur, facilè intelligitur; quo autẽ modo egrediatur, non ſatis intelligitur. Præſertim cùm Chriſtus hunc ipſum egreſſũ, vt obſeruat D. Auguſt. laudet: laudãdo enim vtrumque pariter dicit, *& ingredietur, & egredietur.* Alia autẽ ex parte cùm ingredi, & egredi oppoſita ſint, ſi ingredi eſt credere, egredi erit deſinere credere, id eſt hæreticum fieri, quemadmodum de hæreticis idem loquitur Ioannes, *Ex nobis prodierunt, ſed non erant ex nobis*, quod Chriſtus laudare non potuit. Auguſtinus, Beda, & nonnulli alij, vt quæſtionis ſolutionem quęrerẽt, à ſenſu litterali ad allegoricum videntur diſceſſiſſe, duas ſignificari vitas contemplatiuam, & actiuam; ingredi homines intra ſe ipſos, cùm contemplationi, egredi quodammodo extra ſe, cùm actioni vacant. Gregor. homil. in Euangelia 14. & Rupertus, ingredi eſſe in Eccleſiam per fidem introire, in quam qui ingreſſus eſt, paſcua doctrinæ inuenit, egredi autẽ de hac vita migrare, quod qui facit, fertiliora etiamnũ paſcua inuenit vitæ beatæ. Satis apparet neutrũ eſſe genuinũ ſenſum. Multo meliùs Chryſoſt. Theophylact. & Euthym. tum etiam duo Theodori Heracleen. & Mopſueſt. & Cyril. in Græcorũ Catena ingredi & egredi coniunctè ſumpta nihil aliud, quàm ſecuritatem quouis eundi, quiduis pro Chriſti gloria agendi, patiendíque ſignificare, qualẽ in Apoſtolis fuiſſe legimus. Et verò Hebraica phraſis ingredi, & egredi id ſignificat, verſari, agere, officio ſuo fungi. *Exitus*, inquit, *tuus & introitus tuus mecum eſt in caſtris, & non inueni in te quidquã mali ex die, qua veniſti ad me*, id eſt cùm diu mecum in caſtris

Verſ. 16.

Quid ſit ingredi, & egredi.

1. epiſt. Ioa. c. 2. v. 19.

Ingredi & egredi, id eſt verſari.

verſatus ſis, tamen nihil in re mali deprehendi, 1. Re- A
gum 29.6. &, *da mihi ſapientiam, & intelligentiam, vt in-
grediar, & egrediar coram populo tuo*, 2. Paral. 1.10. &, *Be-
nedictus eris ingrediens, & egrediens*, id eſt in omnibus re-
bus, quas egeris; Hiſpanus dixiſſet quibuſcunq; in re-
bus manum poſueris, Deut. 28.6. &, *Dominus cuſtodiat
introitum tuum, & exitum tuum*, Pſal. 120.8. Hæc inter-
pretatio à Doctoribus probari ſolet, ſed quo minùs
à me probetur, facit, quòd animaduertam nõ de hu-
manis cõmuniter actionibus, ſed de paſtu agere, qui
cum ea interpretatione non ſatis aptè videtur con-
uenire, *Et paſcua*, inquit, *inueniet*. Ergo quemadmodũ B
dixi alio ſenſu vocaſse oſtium, cùm dixit, *Qui non intrat
per oſtium in ouile ouium, ſed aſcendit aliunde, ille fur eſt, &
latro*; alio, cùm ſeipſum oſtium appellat: ita etiam exi-
ſtimo alio ſenſu dixiſse, *per me ſi quis introierit*, intelli-
git, ſi quis in me crediderit, ſi quis ſuper me funda-
tus fuerit, (eadem enim ſententia, diuerſa verò me-
1. Corinth. 3.11.12. taphora ſe Chriſtus oſtium, & D. Paulus eum *funda-
mentum* appellat) cùm autem dicit, *ingredietur, & egre-
dietur*, intelligit, *egredietur* ex ouili ad paſtum, & *ingre-
dietur*, id eſt à paſtu ſe in ouile recipiet, ſine vllo pe-
riculo, me paſtore ducente, ac reducẽte. Nam quem- C
admodum cùm dicit verſu 3. verum paſtorem ex oui-
li oues educere, non ſignificat, vt illic docuimus,
Chriſtum homines extra Eccleſiam eiicere, ſed in-
tra ipſam Eccleſiam ex loco, in quo quieſcunt, & re-
cubant, in alium ducere locum, in quo paſcantur;
ita hic cùm dicit egredi, non ſignificat exire ab Ec-
cleſia, ſed exire ex loco recubitus in locum paſtus:
& cùm dicit ingredi, non ſignificat in Eccleſiã intro-
ire, ſed ex paſtu ingredi in locũ, vbi recubent. Recu-
bare autem eſt à doctrina audienda, percipiendáque
quieſcere; nec enim homines dies, noctéſque pa- D
ſcendi, id eſt docendi, monendi, exhortandi ſunt;
aliquod habere debent requietis tempus, quo dor-
miant, quo ruminent, quo aliis etiam neceſſariis re-
bus vacent. Ergo qui per Chriſtum ingrediuntur, id
eſt in illum credunt, paſcua, id eſt veram doctrinam
inueniunt: qui per illum non ingrediuntur, non pa-
ſcua ſalutifera, ſed mortifera inueniunt: quia extra
Eccleſiam ſalus eſſe non poteſt.

10. *Fur non venit niſi vt furetur, & mactet, & perdat:
ego veni, vt vitam habeant, & abundantiùs habeant.*) Do- E
cet, quid inter ſuum, & eorũ, quos ante fures appel-
lauerat, conſilium interſit. Illos quæſiſſe, quæ ſua
erant, non quę ad ouium ſalutem pertinebant. Qua-
les deſcribit Ezechiel. cap. 34.2.3. *Væ paſtoribus Iſrael,
qui paſcebant ſemetipſos, nonne greges à paſtoribus paſcun-
tur? Lac comedebatis, & lanis operiebamini, & quod craſ-
ſum erat, occidebatis, gregem autem meum non paſcebatis.*
Se contrà non propter ſuam, ſed propter ouium vti-
Quid eſt, vitam abundantiùs habeant. litatem paſtoris officium ſuſcepiſſe. Quòd dicit, *vt
abundantiùs habeant*, Chryſoſt. Theophylact. Euthym.
vterq; Theodorus, Auguſt. & Beda exponunt, vt in
hoc mundo vitam per gratiam habeant, & in altero F
abundantiùs per gloriam. Cyrillus Alexandrinus in
Gręca Catena duas adhibet interpretationes, alterã,
vt non ſolùm vitam, id eſt gratiam habeant, ſed *abun-
dantiùs habeant*, id eſt multiplicem præterea copiam
aliorum donorum Spiritus ſancti; alteram, *vt abun-
dantiùs habeant* per reſurrectionem, quia etſi boni ſi-
mul, & mali reſurrecturi ſunt, tamen ſoli boni abſo-
lutè reſurgere dicuntur, quia ad vitam reſurgunt. So-
let quidem ita Chriſtus loqui, vt ſimul atque dixit ſe
vitam daturum, ſuſcitaturum etiam dicat c. 6. 39. 40.

44. 54. Rupertus adhibet aliã, *vt abundantiùs habeant*,
quàm patres, de quibus in eandem ſententiam Hebr.
11. 39. 40. ſcribit D. Paulus, *& hi omnes teſtimonio fidei
probati non acceperunt repromiſſionem, Deo pro nobis melius
aliquid providente, vt non ſine nobis cõſummarentur.* Hi o-
mnes auctores ita interpretantur, tanquam ſi legiſ-
ſent Græcè *περισσότερον*, quod propriè eſt *abundantiùs*,
comparationémque ſignificat; & propterea alij inter
nos, & patres veteris teſtamenti, alij inter præſen-
tem, & futuram vitam, alij inter bonorum, & malo-
rum reſurrectionem putent comparationem fieri.
Atque noſter quidem interpres ita vertit, quaſi lege-
rit, *περισσότερον ἔχωσι*, ſed nunc in omnibus Græcis co-
dicibus eſt, *καὶ περισσὸν ἔχωσι, & abundè habeant*, quæ
phraſis propriè ſignificat eſſe pinguem, cùm de ho-
minum vita, victúq; agitur, quibus de rebus hoc loco
agebatur. *Eſca nos non commendat Deo*, inquit, 1. Cor. 8.8.
D. Paulus, *nec enim ſi manducauerimus, abundabimus*,
περισσεύομεν, id eſt pinguiores ſumus, *neque ſi non man-
ducabimus, deficiemus*. Hic igitur videtur eſſe ſenſus, vt
vitam habeant, nec ſolùm vitam habeant, ſed ſanæ
etiam, vegetæ & pingues ſint; qua metaphora bonũ,
felicémq; eorum, qui in ipſum credunt, aut præſen-
tem, aut futurum ſtatum declarat. Quòd enim dicit,
vt vitam habeant, de vtraque vita, & pręſenti per gra-
tiam, & futura per gloriam intelligi poteſt.

11. *Ego ſum paſtor bonus. Bonus paſtor animam ſuam dat
pro ouibus ſuis.*) Gręcè additus eſt articulus emphaticus
vtriq; nomini, quo paſtor ille vnicus ſignificatur, qui
ſolus oues erat de lupi faucibus liberaturus, *ὁ ποιμὴν
ὁ καλός, Ego ſum paſtor* ille *bonus*. Accõmodat ad ſe ſupe-
riorem parabolam; probátq; ſe non ſolùm paſtorem
eſſe, qualẽ ſupra deſcripſerat, ſed ſingulari etiam qua-
dam ratione bonũ illũ, qui expectabatur, eſſe paſto-
rem, qualis nemo alius fuerit, nemo futurus ſit, qui
animã ſuam pro ouibus ſuis ponat. Poſuerunt multi
alij pro ouibus non ſuis, ſed Domini animas ſuas, po-
ſuerunt Apoſtoli, poſuerunt prophetę multi, pone-
bat quotidie, qui dicebat, *quotidie morior per veſtrã glo-* 1. Corinth. 15.31.
riam fratres; &, *adimpleo ea, quæ deſunt paſſionum Chriſti,* Coloſ. 1.24.
in carne mea pro corpore eius, quod eſt Eccleſia; ſed nemo eo
modo quo Chriſtus pro ouibus animã ſuam poſuit,
vt ſua eas morte redimeret. *Non dedêre martyres, ſed
accepêre coronas*, ſolent Auguſt. & Leo Magnus dicere.
Ille ergo ſingulari modo, ſicut ſuprà ver. 8. ſe ſolum
docuit non eſſe furem, ita nunc ſe ſolum docet ve-
rum illum, & bonum eſſe paſtorem. Hic ſenſus cum
ſuperiore parabolę expoſitione congruit; atq; hoc, vt
opinor, modo Chryſoſt. Theophyl. Euthym. & vterq;
Theodorus, quos illic auctores ſecuti ſumus, hunc lo-
cum explanaſſent, ſi quęſtionem attigiſſent. Sed ſolus
attigit Auguſt. de cuius ſententia mox dicturi ſumus.
Certè ita vt nos Rupertus in cõment. interpretatur; Lib. 9.
putat enim eodem modo Chriſtum dicere, *Ego ſum
paſtor bonus*, quo dictum ab eodẽ alibi eſt, *Nemo bonus* Mar. 10. 18.
niſi vnus Deus. Quemadmodũ ergo multi boni ſunt,
ſed nemo ſic bonus, vt Deus; ita multi boni paſtores
fuêre, qui animas etiã ſuas pro ouibus poſuerunt, ſed
eo modo, quo Chriſtus bonus eſt paſtor, animámq;
pro ouibus ſuam poſuit, nemo pręter illũ bonus fuit
paſtor, nemo qui animã ſuã poſuerit pro ouibus ſuis.
Atq; in eandem ſententiã Victor Africanus in profeſ-
ſione fidei ad Hunericũ Regẽ, & Idacius Clarus lib. 3.
aduerſus Varimadum hunc locum citant, vt probent
Chriſtũ verũ eſſe Deum, quia eo modo bonus paſtor
appellatur, quo *nemo bonus niſi vnus Deus*. Cæterũ Au-

guſt.

guſt. tract. in Ioan. 46. & ſer. 50. de verbis Dñi, cúmque, vt ſolet, ſecutus Beda, aliter quęſtionē explicant, Prophetas quidem, & Apoſtolos bonos, ſed non diſtinctos à Chriſto fuiſſe paſtores, mēbra enim erant corporis Chriſti. Sit hoc ſanè Auguſtini auctoritate probabile; illud tamen, quod diximus, per ſe eſt probabilius. Pronomen igitur illud *ego*, vim habet tacitā, quę ad fures, de quibus ver. 8. dixerat, cōtinet antitheſim, quaſi dicat. Omnes illi, qui ante me venerūt, fures fuerunt, atque latrones, ego ſolus ſum paſtor ille bonus, qui ad oues redimendas per Prophetas promiſſus venturus expectabatur. Notarūt Leontius, & Auguſt. tria hic à Chriſto paſtorū genera diſtingui, fures, mercenarios, bonos; cumque ante probauiſſet ſe furem non eſſe, nūc probare nō eſſe mercenarium, ſed proprium ouium ſuarū paſtorem, ideo animam ſuam pro illis ponere, quod non ſolent facere mercenarij. Atque hac etiam ratione ſuperiorem quæſtionem poſſumus explicare, prophetas, & Apoſtolos bonos, id eſt proprios, quēadmodum Chriſtum, non fuiſſe paſtores, quia nō ſuarū, ſed Chriſti ouium, paſtores erant. Cæterum eatenus boni, quòd oues Chriſti non tanquam alienas, ſed tanquam proprias, ſuáſque paſcebant. De hoc paſtore ſolo Chriſtum loqui ex verſu ſequenti perſpicuum eſt.

12. *Mercenarius autem, & qui non eſt paſtor, cuius non ſunt oues propriæ, videt lupum venientem, & dimittit oues, & fugit, & lupus rapit, & diſpergit oues.*) Tribus modis idem declarat. Idem enim eſt *mercenarius*, &, *qui non eſt paſtor*, ſcilicet bonus abſolutè, & ſimpliciter paſtor, & qui nō ſuas, ſed alienas paſcit oues, ac, *cuius non ſunt oues propriæ*; is igitur, *videt lupum venientem, & dimittit oues, & fugit.* Vnam poſuit ſpeciem pro toto genere; per lupum enim omne periculi genus intelligit, quod cùm mercenarius imminere videt, dimiſſis ouibus fugit, ne eodem ipſe periculo comprehendatur. Cùm enim non dominus, ſed cuſtos ouium ſit mercede conductus, non vult pro alienis ouibus ſuam periculo vitam exponere. Solet non ſolùm à lupis, ſed etiam à leonibus, ab vrſis, à furibus, à latronibus, à militibus periculum ouibus imminere; ſed in ſolis lupis poſuit exemplum, quia id omnium eſt frequentiſſimum. Quòd dicit, lupum rapere, & diſpergere oues, ſi ad oues Chriſti accommodatur, intelligendum eſt, quantum in ipſo paſtore eſt, qui eas in medio periculo, & in faucibus lupi derelinquit; ſi non rapiuntur, ſi non diſperguntur, non mercenarij, qui fugit, ſed Chriſti boni paſtoris, qui nunquam gregem ſuum deſerit, fit diligentia. Chriſtus enim eſt qui dicit, *& non rapiet eas quiſquam de manu mea*; quod aut de ſolis prædeſtinatis intelligi oportet; aut, quod magis credo, ſolam Chriſti potētiam declarat, quæ tanta eſt, vt nemo vi de eius manibus oues poſſit extrahere. *Nūquid tolletur à forti præda?* inquit Iſaias. Qui ergo rapiuntur, diſperguntúrque, nō Chriſti aut negligentia, aut impotētia; ſed propria voluntate, & mercenariorū paſtorum ignauia rapiuntur. Lupi hęretici ſunt pręſertim Caluiniani homines fraudis, & crudelitatis pleni, quæ res potiſſimùm duæ maximè propriæ ſunt lupis. Diſputat hoc loco, & ſermone de verbis Domini 50. D. Aug. quomodo omnes Apoſtoli, cæteríque Eccleſiæ paſtores vno excepto Chriſto mercenarij nō fuerint, cùm nō ſuas, ſed alienas, id eſt Chriſti oues pauerint. Nec enim dictū eſſe Petro, Paſce oues tuas, ſed, *Paſce oues meas*. Multa ille de hac re & copioſè diſſerit. Sūma eſt, inter eos ipſos, qui Chri-

[Margin notes, left column: Lupus pro quouis periculo hic ponitur. — Inf. v. 28. — c. 49. 24. — Lupi hæretici, præſertim Caluiniani. — An Apoſtoli mercenarij fuerint. — Inf. c. 21. 17.]

A ſti oues paſcūt, alios eſſe, qui nō propter mercedem, etiamſi mercedē recipiāt, ſed propter Chriſtū ipſum, & propter ouium ſalutē paſcunt; hos bonos eſſe paſtores, quia etſi non propriè ſuas, tamen tāquam ſuas oues paſcūt, ita vt pro illis, quēadmodū pro ſuis, animam ponant, qualis ille erat, qui dicebat, *Ego autem libentiſſimè impendā, & ſuperimpēdar ipſe pro animabus veſtris*. 2. Cor. 12. 15. Hos, inquā, non mercenarios, ſed veros eſſe paſtores, verùm à Chriſto paſtorum principe nō cenſeri eſſe diſtinctos: alios propter ſolā, aut pręcipuè propter mercedē oues paſcere, qui, vt ait Diuus

B Paulus, *quæ ſua ſunt quærunt*, eos eſſe mercenarios, qui cùm vidēt venientem lupū, fugiunt. In eandē ſententiam ſcribit Gregor. homil. in Euāgelia 14. *Non paſtor*, inquit, *ſed mercenarius vocatur, qui non pro amore intimo oues dominicas, ſed ad tēporales mercedes paſcit. Mercenarius quippe eſt, qui locū quidē paſtoris tenet, ſed lucra animarū nō quærit.* Baſis hic locus eſt eius diſputationis, quæ & nunc inter Theologos verſari ſolet, & inter magnos olim auctores verſata eſt, quatenus paſtori liceat ingruente perſecutione, aut alio periculo fugere. Tractata res à Tertulliano in lib. de fuga in perſecutione,

C ab Athanaſio in apologia pro fuga ſua, à Gregorio Nazian. & alijs, ſed ab Auguſt. diligentiſſimè propria de hac re ad Honoratū epiſtola 180. Hoc tenendū paſtori relictis ſine vllo ſaltem vicario paſtore ouibus nunquā fugere licere, etiamſi ille quæratur ſolus, niſi ad breuiſſimū fortaſſe tēpus, ita vt nihil interim, aut prope nihil detrimēti oues paſſuræ ſint. Cùm autem ſolus quæritur paſtor, & proſpectum aliunde ouibus eſt, licere illi fugere. Cùm aut ouium tantùm, aut ipſi commune cum ouibus periculum eſt, non licere.

13. *Mercenarius autē fugit, quia mercenarius eſt, & nō per-*

D *tinet ad eum de ouibus.*) G. ὅ μέλει αὐτῷ περὶ τῶν προβάτων, *non eſt illi cura de ouibus.* Nō quòd nulla illi cura ſit, ſed quòd nō tāta, quàm de vita ſua. Rectè Gregorius hūc locū explicat hom. in Euāgelia 14. *Sola cauſa eſt, vt mercenarius fugiat, quia mercenarius eſt. Ac ſi apertè diceretur; ſtare in periculo ouium non poteſt, qui in eo, quòd ouibus præeſt, non oues diligit, ſed lucrū terrenū quærit. Dū enim honorē amplectitur, dum temporalibus commodis lætatur, opponere ſe contra periculum trepidat, ne hoc, quod diligit, amittat.*

14. *Ego ſum paſtor bonus, & cognoſco oues meas, & cognoſcunt me meæ.*) Repetit eandem ſententiam, non ſo-

E lùm vt magis affirmet; ſed etiam vt ad ſe omnes conditiones, quas ſuprà poſuerat, accommodet, indéque probet ſe bonum eſſe paſtorem repetita ſententia, vt ait Leontius. Dixerat verſu 3. bonum paſtorem ita oues ſuas noſſe, vt eas nominatim vocare poſſit; ita ab ouibus ſuis cognoſci, vt non ſolùm ex viſu, ſed etiam ex ſola voce intelligant verum eſſe paſtorem. Docet hæc omnia ſibi conuenire, nam & ſe cognoſcere oues ſuas, & ab illis cognoſci. Cognoſcere autem ſe oues ſuas dicit, non eo tantùm modo, quo ſolent paſtores oues ſuas noſcere, externis videlicet ſi-

F gnis, figura, colore, magnitudine; ſed eo modo, quo nemo cognoſcere poteſt præter Deum, intrinſecus, *intus, & in cute*, vt ille dixit. Loquebatur enim in magna hominum multitudine, volebátque ſignificare ſe rectè ſcire, qui eſſent, qui non crederent, qui non crederent. Multi ſe oues Chriſti eſſe fingunt, quas ipſe nouit nō eſſe ex ouibus ſuis. Non ergo neceſſe eſt ad prædeſtinatos ſentētiam reſtringere, quēadmodum Auguſt. & Beda faciūt. Neque cognoſcere interpretari, pro approbare, quod faciūt plerique etiā interpretes. Non enim dixit Chriſtus, ego cognoſco

[Margin notes, right column: 1. Petr. 5. 4. — Philipp. 2. 21. — Quatenus paſtori fugere liceat. — Quomodo Chriſtus cognoſcit oues ſuas. — Perſius Sat. 3.]

abſolutè, ſed *ego cognoſco oues meas*, id eſt ſcio, quę ſunt
oues meę. Etſi alteram interpretationē minimè con-
temno. Scio enim ita Deum ſolere loqui, vt ſcire di-
catur, quod tanquam ſuum agnoſcit, quod approbat,
quod amplectitur Pſ.1.6.& 36.18.& Matth.7.23.& 25.
12.& infra c.13.18. & 2. ad Tim.2.19. Alio ergo modo
Chriſtus oues ſuas cognoſcit, alio oues illum. Ille co-
gnoſcit oues ſuas diuinitatis oculis, oues eum cogno-
ſcunt oculis fidei. Cyrill. & Theodorus Heracleotes
vtrunq; referunt ad Chriſti erga oues ſuas beneficia,
quibus ille dandis, illæ accipiendis cognoſcunt. Sed
quod diximus, eſt probabilius. Valet igitur hic locus
aduerſus Arianos, quia Chriſtus, quæ propria ſunt
Dei, ſibi affirmat conuenire. Non inſcitè Theophyl
adnotauit priùs dixiſſe Chriſtum, *cognoſco oues meas*
quàm, *cognoſcunt me meæ*, quia Deum cognoſcere non
poſſumus, niſi prior nos ille cognouerit. Quærūt au-
tem Chryſoſt.& Euthym. cur hic Phariſęi nō reſpon-
derint, *Tu de teipſo teſtimonium perhibes, teſtimonium tuum
non eſt verum*, vt c.8.13. cùm ſe ipſe paſtorem bonum
appellaſſet. Reſpondent ita illic fuiſſe refutatos, vt
auſi iterum non fuerint idem obiicere.

Scire, tanquã ſuum cognoſcere, & approbare in ſcriptura plerumque ſignificat.

15. *Sicut nouit me Pater, & ego agnoſco Patrem, & ani-
mam meam pono pro ouibus meis.*) Chryſoſt. Theophyl.&
Leontius ideo Chriſtū hoc addidiſſe putant, ne quia
dixerat, *ego cognoſco oues meas, & cognoſcūt me meæ*, aliquis
exiſtimaret non aliter ſe à Patre, aut à ſe Patrem co-
gnoſci, quàm ipſe ab ouibus ſuis, aut à ſe oues cogno-
ſcerentur. Itaq; non exiſtimant hanc ab illa pendere
ſententia, neq; comparationem inter alias perſonas,
quàm inter Patrem, & Filium fieri. Meliùs Cyrill⁹ in
Gręcorum Catena exiſtimat duas ſententias, duáſq;
comparationes eſſe connexas, vt ſenſus ſit, *Sicut nouit
me Pater, & ego agnoſco Patrem*; ita, *ego cognoſco oues meas, et
cognoſcunt me meæ*; quemadmodum c.6.57. dixit, *Sicut
miſit me viuens Pater, & ego viuo propter Patrem; & qui
manducat me, & ipſe viuet propter me.* Docet autem Cy-
rillus nihil aliud tota hac cōparatione ex duabus cō-
poſita ſignificari, quàm, quemadmodū ipſe patri ſuo
proprius erat filius, & pater ſibi propri⁹ ſimiliter pa-
ter; ita oues ſuas proprias ſibi eſſe, & ſe viciſſim illis
propriū eſſe paſtorē. Rectè quidem; ſed malim dicere
cognitionem, amorem, curámq; declarati; ita ſe oues
ſuas cognoſcere, ita amare, ita earum curam gerere,
quemadmodū ſe Pater cognoſceret, amaret, curę ha-
beret; & ita ſe ab ouibus ſuis cognoſci, quemadmodū
à ſe pater ſuus cognoſceretur. Probabile quidē eſt,
quod interpretes quidā monuerunt, non ſignificari
per hanc compoſitam comparationē ęqualitatē, ſed
ſimilitudinem, quemadmodū cùm alibi dicit, *vt ſint
vnum, ſicut & nos vnum ſumus.* Et, *eſtote perfecti, ſicut pa-
ter veſter cæleſtis perfectus eſt.* Probabile, inquam, hoc
eſt, ſed non neceſſarium. Cùm enim Chriſtus dicit,
Cognoſco oues meas, loquitur vt Deus; cùm dicit *nouit me
Pater, & ego agnoſco Patrem*, loquitur de ſe vt homine.
Ita ęqualitas eſt. Nam quemadmodum Chriſtus tan-
quam Deus oues ſuas nouit, oues autē ipſius tanquā
homines illum viciſſim cognoſcunt; ita Pater Filium,
vt Deus hominem nouit, & Filius vt homo Patrem
ſuum recognoſcit, & Deum ſuum, ſicut & nos, appel-
lat, *Aſcendo*, inquit, *ad Deum meum, & Deum veſtrum.*

Hac comparatione non ęqualitas, ſed ſimilitudo declaratur. Inf.17.22. Matt.5.48.

Inf.c.20.17

Et animam meam pono pro ouibus meis.) Non videtur
hæc verba cum præcedentibus ſatis cohęrere. Cæte-
rum rectè cohærebunt, ſi non ad prima verba huius
eiuſdē verſus referantur; ſed ad illa, quæ verſu 14. prę-
ceſſerunt, *Ego ſum paſtor bonus, & cognoſco oues meas, &*
A *cognoſcunt me meæ, & animam meam pono pro ouibus meis.*
Sic enim continua oratione dixiſſet Chriſtus, niſi
comparationem illam ſui, & Patris adhibere voluiſ-
ſet: ſed cùm eam adhibere vellet, neceſſariò inter-
rumpenda fuit oratio, vt poſtquam dixit ſe oues ſuas
noſcere, atque ab illis noſci, interſereret ſuam, Patriſ-
que cognitionem, in qua facienda comparatio erat;
deinde adderet ad complementum prioris membri,
& animam meam pono pro ouibus meis. Admonuit Le-
ontius verbum illud, *pono*, voluntariam, nō coactam
mortem deſignare, quod ipſum videtur Euthymius
B indicare, idq; Chriſtus ipſe paullo poſt declarat ver.
18. *Nemo tollit eam à me, ſed ego pono eam à meipſo.*

16. *Et alias oues habeo, quæ non ſunt ex hoc ouili, & il-
las oportet me adducere, & vocem meam audient.*) Hoc pu-
tat Leontius Chriſtum addidiſſe, vt oſtenderet ſe
non tantùm Iudæorum, quibuſcum loquebatur, ſed
etiam omnium gentium Regem eſſe, atq; paſtorem:
gentes enim alias oues vocat. Rupertus verò ideo di-
xiſſe, vt indicaret ſe non indigere Iudæorum fide,
etiamſi illi non credant; alias ſe habere oues, quas ſit
in idem ouile adducturus; ditiorem ſe eſſe, quàm illi
C putent. Suprà docuimus, quo ſenſu alias vocat oues,
quæ nondum oues erant, non ſolùm propter præde-
ſtinationem; nec enim ſolos prædeſtinatos, vt Augu-
ſtinus, & Beda volunt, ſed quia aliquando oues futu-
ræ erant, oues per anticipationem appellat. Cùm au-
tem dicit, *quæ non ſunt ex hoc ouili*, indicat aliud eſſe
ouile præter id, de quo loquebatur. Ouile enim vo-
car multitudinem hominum iiſdem legibus viuen-
tium. Qua ratione totus Iudæorum populus vnum
erat ouile; omnes verò Gentiles alterum: quia etſi
non omnes gentes iiſdem prorſus viuebant legibus,
tamen in hoc omnes errore conueniebant, quòd
D multos haberēt Deos. Quare à Iudęis diſtingueban-
tur, vnúmq; alterum ouile efficiebant. Eas igitur oues
dicit oportere ſe adducere ad idem ouile, id eſt effi-
cere, vt Deorum multitudine relicta vnum cæli, ac
terræ colant Deum, & non quidem iiſdem, quibus
ante Iudæi, ſed iiſdem, quibus illi, qui ex Iudæis in ſe
crediderint, legibus Euangelij viuant. Notant Leon-
tius, Chryſoſtomus, & Theophylactus dictionem
illam, *&*, cùm dicit, *& illas oportet me adducere*, ſignifi-
care etiam Iudæos adducendos; vtroſque enim & Iu-
dęos, & Gentiles errare, vtroſque tanquam oues ſine
paſtore eſſe diſperſos, vtroſque in aliud quoddam
E ouile vnum, quàm in quo ante erant, adduci opor-
tere. Monent quoque Chryſoſt.& Theophylact. ver-
bum *oportet*, nō neceſſitatem, ſed quid futurum eſſet
ſignificare: quanquam nihil ego incommodi video, ſi
neceſſitatem ſignificet, nō illam quidem abſolutam,
quam Theologi vocant, ſed neceſſitatem ex hypo-
theſi, *oportet me adducere*, vt ſaluæ ſint, alioqui peri-
turæ, aut, *oportet me adducere*, vt omnibus partibus
officij mei ſatisfaciam. Nam etſi dixi me aliquando
non veniſſe, *niſi ad oues, quæ perierunt, domus Iſrael*, in-
F telligebam me illis ſolis meam præſentiam exhibi-
turum eſſe; cæterum & alias, ſi non per meipſum
certè per Apoſtolos meos *me oportet adducere. Et vo-
cem meam audient*, id eſt vt vocem meam audiant, vt
doctrina mea fruantur, qua extra ouile, ad quod eas
adducturus ſum, frui non poſſunt, aut, *vocem meam
audient*, id eſt mihi credent, non erunt vobis ſi-
miles, qui cùm in ouili inter oues ſitis, credere non
vultis, vt Iudæorum duritiem, & incredulitatem ob-
liquè notet.

Ouile quid vocet.

Matt.15.24.

Et

Et fiet vnum ouile, & vnus paſtor.) Rumpetur per me intermedia maceries, quę nunc hæc duo Iudæorum, & Gentilium diuidit ouilia, & ex duobus ouilibus vnum fiet; quia non erit Iudæus, neque Græcus, circumciſio, neque præputium; *ſed noua creatura.* Indicat priùs, aut plures, aut nullum Iudæorum, & gentium fuiſſe paſtorem. Non quòd non vterque populus diuina regeretur prouidentia; ſed quòd, ſi cum Euangelico compararentur ſtatu, erraſſe ante ſine paſtore viderentur. Propterea etiã Iudæis Deus, cùm ſub lege Moſis viuerent, paſtorem, id eſt Chriſtum promittebat, quaſi tunc paſtorem non haberent, Ezech. 34. 23. & 37. 24. Plures verò paſtores habuiſſe, quia Iudæi à Moſe, gentes à Diabolo, in cuius erant poteſtate, paſcebantur. Fore vt ante mundi conſummationem omnes ſimul Iudæi, & gentes Chriſtiani fiant, itáque vnum ſit ouile, & vnus paſtor, error eſt ex hoc loco natus peſſimo interprete vulgo. Nec enim ſenſus eſt, omnes eſſe in Chriſtum credituros, & venturos ad Eccleſiam; ſed inter eos, qui ex Iudæis, & eos, qui ex Gẽtilibus credituri ſunt, nullum fore diſcrimen; rumpendam eſſe maceriam, quæ antea eos duos populos diuidebat; Chriſtum lapidem angularem, vt Auguſtinus interpretatur, futurum eſſe. Quod non ante finem mundi faciendum expectatur, ſed iam factum cernitur.

Roman. 10. 12. Galat. 6. 15.

Qui ſenſus horum verborum *fiet vnum ouile, & vnus paſtor.*

Epheſ. 2. 14. Iſa. 28. 16. Epheſ. 2. 20. 1. Pet. 2. 6.

17. *Propterea me diligit Pater, quia ego pono animam meam, vt iterum ſumam eam.*) Putant Chryſoſtomus, & Theophylactus ideo hoc Chriſtum ſubieciſſe, vt oſtenderet ſe non eſſe ſeductorem, corruptorémque animarum, quemadmodum illi exiſtimabant. Tantùm abeſſe, vt eiuſmodi ſit, vt eos potiùs tantopere amet, vt pro eis animam ſuam ponat, ideóque à patre ſuo diligatur. Cyrillus verò in Catena Græca, vidiſſe tanquam Deum Iudæorum cogitationes, ridentium apud ſe, quòd ſe pro ouibus moriturum diceret; probare his verbis id ſe non vana iactatione dicere, teſtem ſibi Patrem eſſe, qui ſe propterea diligat, quòd pro ouibus ſuis mortem ſit obiturus. Mihi probare videtur voluiſſe ſe officium illud paſtoris non vſurpaſſe, ſed à Patre iniunctum ſuſcepiſſe; nec ſtolidam eſſe temeritatem, quòd pro ouibus ſuis mori velit, id ſibi à Patre præceptum eſſe, vt declarat verſu ſequenti; & propterea ſe à Patre diligi, quòd eius præceptum ſeruet. Omnes conſentiunt auctores Chriſtum hìc tanquam hominem loqui. Sed quærunt Chryſoſt. Cyrill. Leontius, Theophylact. & Euthym. quomodo etiamſi tanquam homo loquatur, dicat ſe propterea à Patre diligi, quia animam ſuam pro ouibus ſuis poſiturus erat, quaſi eum ante mortẽ non dilexerit Pater, aut dilecturus non fuiſſet, ſi animam ſuam pro ouibus non poſuiſſet? Duobus modis reſpondent Cyrill. Leontius, & Theophylact. dicunt ſenſum non eſſe, tunc primùm diligere cœpiſſe, cùm animam ſuam pro ouibus ſuis poſuit, ſed cùm ante diligeret Pater Filium, videretq; deinde paratum pro ouibus ſuis mori, agnouiſſe in eo veluti naturalem Patris characterem, quòd quemadmodum Pater, ita etiam ille oues diligeret; itaque magis, ac magis quaſi vinculis quibuſdam ſimilitudinis tractum eum dilexiſſe. Eodem redit, quod Euthymius, & alij dicunt non ſignificare ſe ante, aut alias ob cauſas à Patre non diligi, ſed ob eam diligi, iſque verus eſt ſenſus. Difficilius eſt, quod addit, *Vt iterum ſumam eam*, difficultas verò omnis in illa vna particula, *Vt*, poſita eſt. Quam qui finem dilectionis

A faciunt, vt ſenſus ſit propterea Filium à Patre diligi vt animam ſuam pro ouibus ſuis ponat, ne audiendi quidem eſſe videntur. Cyrillus in Græca Catena ſic interpretatur, propterea Pater diligit me, quia nõ ſolùm pono animam meam pro ouibus meis, ſed etiam, quia iterum ſumo eam, id eſt, non ſolùm quia morte mea oues meas libero, ſed etiam quia reſurgendo viuifico, *traditus eſt*, inquit D. Paulus, *propter delicta noſtra, & reſurrexit propter iuſtificationem noſtram.* Roman. 4. 25.

Theodorus verò Mopſueſt. & Euthymius ſcribunt eam dictionem hoc loco non cauſam, ſed quod futurum eſt, ſignificare, quod multis ſæpe exemplis

B docuimus. Atque hoc probabilius; vellem tamen explicaſſent, quam ob rem Chriſtus hoc ipſum adieciſſet. Mihi tanquam expoſitionem illius verbi, *pono*, videtur addidiſſe. Hoc enim ipſum ſignificat animã ponere, non ſolùm ſpõte mori, vt Auguſt. & Leontius obſeruarunt, ſed, vt ego exiſtimo; ita mori, vt paullò poſt ad vitam ſit rediturus; quemadmodum dicimur veſtem ponere, quam ita exuimus, vt paullo poſt ſimus reſumpturi. Quia ergo ſæpe dixerat ſe animam ſuam pro ouibus poſiturum eſſe, ne quis intelligeret aut coactè, aut ita certè moriturum eſſe, vt mors illi, ſicut ait D. Paulus, dominaretur, id eſt

Quid ſit animam ponere.

Roman. 6. 9.

C vt non amplius reſurgeret, ſubiecit explicationem verbi, *Ego pono animam meam, vt iterum ſumam eam.* Vbi & pronomen, *Ego*, vt D. Auguſt. animaduertit, emphaticum eſt. *Cum magno*, inquit, *pondere dictum eſt, ego, quia ego, inquit, pono animã meã. Ego pono. Quid eſt ego pono? Ego, inquit, illam pono. Non glorientur Iudæi: ſæuire potuerunt, poteſtatem habere non potuerunt. Sæuiant quantum poſſunt; ſi ego noluero animam meam ponere, quid ſæuiendo facturi ſunt?* Nonnulli quærunt pro quo anima ſumatur, cùm dicit Chriſtus, *Ego pono animam meam*, pro altera parte hominis, quę anima vocatur, an pro corporali vita, quę & ipſa Hebraica phraſi anima dici

Tract. 47.

Quid hoc loco anima ſignificet.

D ſolet? Auguſtinus, & Beda pro altera hominis parte ſumi putant, indéque Apollinaris hæreſim refellũt, qui Chriſtum humanam animam negabat habuiſſe, quod & Theophilus Alexandrinus facit in 1. epiſtola Paſchali, & Theodorus Heracleen. in Græca Catena. Poſuiſſe autem eam Chriſtum non quatenus Deus, ſed quatenus homo erat, quia anima etiam in morte ſemper cum diuinitate coniuncta fuit, ſed ab humano corpore ſeparata: eam tamen poteſtatem animam ſuam ponendi, iterúmque reſumendi à di-

E uina perſona Chriſtum habuiſſe. Alij pro tota vita humana poni malunt, quam Chriſtus, & tanquam homo, & tanquam Deus poſuerit, atque reſumpſerit. Mihi non magnopere videtur intereſſe, hoc, vel illud dicas. Nam propterea vitam ipſam animam appellamus, quia vita in coniunctione animę cum corpore conſiſtit; itaque, cùm vitam ponimus, animam ponimus.

F 18. *Nemo tollit eam à me.*) Explicatio eſt ſuperioris ſententię, nec longo indiget commentario. Nam quæſtio illa, quam quidam proponunt, non eſt difficilis. Si animam ponere, inquiunt, eſt mori, occidere erit animam tollere. At occiderunt Iudæi Chriſtum, animam igitur eius ſuſtulerunt. Occiderunt illi quidem Chriſtum, ſed volentem; ideo animam ab eo non ſuſtulerunt, quia tollere vim, coactionémque ſignificat. Quòd dicit, *Hoc mandatum accepi à patre meo*, cur addiderit, ſupra cauſam indicauimus, vt doceret ſe non temere officium illud paſtoris, & animam ſuam pro ouibus ponendi vſurpaſſe; nihil enim ſe in

ea re tacere, quod non ſolùm conſentaneum Patris voluntati, ſed etiam ab eo præceptum ſit; etſi Cyrillus, & Theophylactus alias afferunt: loquitur autem vt homo, cùm ſe à Patre mandatum dicit accepiſſe. Itaque ex hoc loco & diuina, & humana Chriſti natura rectè probatur; diuina, quia ſolius eſt Dei poteſtatem habere ponendi animam ſuam. vt Cyrillus in Catena, & Idacius diſſerunt lib. 3. aduerſus Varimadum, & Cerealis Epiſcopus in lib. aduerſus Maximum Arianorum Epiſcopum. Humana verò, cùm & veram ſe animam habere dicit, & à Patre mandatum accepiſſe. Lego in Græcorum Catena Ioannis Grammatici in hunc locum explicationem non ſatis, vt videtur, Catholicam, Chriſtum poteſtatem hãc animam ſuam ponendi, atque reſumendi, etiam vt Deum, à Patre accepiſſe.

Diuina & humana Chriſti natura ex hoc loco probata.

19. 20. 21. *Diſſenſio iterum facta eſt inter Iudæos propter ſermones hos.*) Docet Euangeliſta, quid Chriſtus ſua illa profecerit diſputatione, ſi non omnes auditores, ſed pauci, aut nulli fortaſſe crediderunt; (nec enim id declarauit) tamen in varias de illo ſententias diſtracti ſunt. Quod & ante acciderat in ſimili diſputatione. c. 9. 16. Hoc eſt quod hoc loco dicit *Iterum.* Quærunt Chryſoſt. Theophylactus, & Euthym. cur Chriſtus nihil illis reſponderit, qui ſe dicebant dæmonium habere. Tres afferunt cauſas, primam, quòd iam ante reſpondiſſet, cùm idem ſibi obijceretur, ſe dæmonium non habere. c. 8. 49. Secundam, quòd digni non eſſent reſponſo, qui poſt tot miracula dicerent eum dæmonium habere; tertiam, quam ſolũ Theophylact. attigit, quòd maluerit per eos illis reſponderi, qui illis contradicebãt, quaſi per homines, qui omni carerent ſuſpicione gratiæ.

22. *Facta ſunt autem Encænia in Ieroſolymis, & hyems erat.*) Prima hîc quæſtio eſt, num hęc, quę modò narrat Euangeliſta, continuò acciderint poſt ſuperiorem Chriſti diſputationem. Non eodem die, nec eodem feſto accidiſſe omnes, quos legerim, interpretes confitentur, & ex ipſis verbis Ioannis facilè colligitur. Omnia, quæ ab initio capitis ſeptimi vſque ad hunc locum commemorauit, in feſto ſcenopegiæ, id eſt tabernaculorum acciderunt, vt ex c. 7. 2. manifeſtum eſt. Quæ autem modò ſequuntur, ipſe Ioannes docet in feſto Encæniorum facta fuiſſe. Intererant autem inter vtrunque feſtum duo vt minimùm menſes. Agebatur enim tabernaculorum feſtum, vt illic docuimus, menſe Septembri; Encęnia autem Decembri, vt paullo poſt dicturi ſumus. Itaque vt concedamus eodem hæc, & illa anno contigiſſe, duorum, vt minimùm dicam, menſium ſpatium inter ea fuerit neceſſe eſt. Adde quòd an eodem facta ſint anno, non omnino conſtat; etſi eſt id quidem longè probabilius. Cùm enim videamus Euangeliſtam ſtudioſè proſequi, quid Chriſtus per ſingulos dies feſtos egerit. & inter ea, quę in ſcenopegia, & in his Encænijs facta ſunt, nihil narrauerit, credendum eſt nullum interceſſiſſe feſtum: interceſſiſſent autem quattuor, ſi alio hęc anno cõtigiſſent, nempe Encęnia alterius anni, Paſcha, Pentecoſte, & aliud feſtum tabernaculorum. Porro ἑορτὴ ἐγκαινίων, *dedicationis feſtum* dicebatur, quaſi dicas ad verbum, *feſtum renouationum.* Itaque qui ex ſcriptura ſacra Ciceronem faciunt, *Renoualia*, reddiderunt: non animaduertentes *Renoualia*, renouationem, non dedicationem ſignificare. Prudentiùs noſter fecit interpres retinens Græcum verbum, quod, vt auctor eſt

Feſtũ Encæniorum quo tempore celebratum.

Seb. Caſtalio.

A D. Auguſtinus, adeo vulgare, & notum fecerat vſus Latinè loquẽtium, vt qui nouam indueret veſtem, Encæniare diceretur. Hactenus ergo conſtat feſtum alicuius dedicationis fuiſſe, qualia nunc in Eccleſia multa antiquo ritu celebrantur. Sed cuius rei ageretur dedicatio, id inter omnes non conſtat. Nam Theodorus Mopſueſt. exiſtimat dedicationem fuiſſe totius vrbis Ieroſolymitanæ; cùm eius muri aſſiduis bellis & ſub regibus Babyloniis, & ſub Antiocho labefacti, reſtaurati ſunt. Alij auctores, quos legerim, omnes dedicationem fuiſſe templi. Sed ij ipſi diſſentiunt; B nam, vt Leontius, & Theophylactus referunt, alij exiſtimarunt dedicationem templi Salomonis, quam ab eo lib. 3. Reg. c. 8. factam legimus, hoc feſto celebratam; quam opinionem Cyrill. in Catena Græca magis probat. Alij dedicationem factam, cùm per Zorobabel templum reſtauratum eſt, poſteaquã ex Perſide populus redijſſet. 1. Eſdræ. 6. 16. vt Chryſoſtomus, Theophyl. Euthym. Leontius & Theodorus Heracleotes interpretantur, quod & Cyrillus probat. Alij, vt Rupertus, cùm per Iudam Machabæum poſt bellum Antiochi profanatum templum C dedicatum iterum eſt, aut altare potiùs nouum holocauſti, quod ſacrificandi cauſa conſtruxerant. Is enim dies vt per ſingulos annos ſolemnis ageretur. 1. lib. Machab. c. 4. 59. conſtitutum fuit: quo teſtimonio fit, vt hæc opinio, licet pauciores habeat auctores, ſit probabilior. Conuenit & tempus. Nam Ioannes hyemem fuiſſe dicit, & dedicatio illa, vt ibidem traditur, menſe Caſleu facta eſt, qui Decembri reſpondebat.

Tract. 48.

Et hyems erat.) Non dubium, quin fuerit hyems, quia, vt modò dicebamus, menſe Caſleu, id eſt De- D cembri ea dedicatio celebrabatur; ſed quæri poteſt, quare id Euangeliſta notauerit. Theophylact. putat voluiſſe Euangeliſtam ſignificare nõ longè tempus paſſionis abfuiſſe, cùm iam eſſet hyems, & ineunte vere paſſus fuerit Chriſtus; ideo frequentiorem eum in templo fuiſſe, quia ſciebat paruum ſibi ad docendũ tẽporis ſupereſſe. Quod idem videtur Chryſoſtom. indicare. Cyrillus verò videtur exiſtimare templum non fuiſſe supernè tectum, porticum autem Salomonis tectã fuiſſe; ideo ſe Chriſtum ex medio tem- E plo in porticum recepiſſe, quia hyems erat, & aut frigus, aut pluuia: Euangeliſtam autem dicentẽ hyemem fuiſſe, cauſam voluiſſe reddere, quamobrem Chriſtus in porticu Salomonis ambulauerit. Credo quidem ego eius rei cauſam reddere voluiſſe, non tamen propterea quòd templum tectum non eſſet; ſed quòd in templo ipſo ambulare nollet; nec enim decebat; in porticum autem ſolebant homines & ambulandi, & confabulandi cauſa conuenire; in æſtate quidem vt ſub vmbra; in hyeme, vt in aprico F eſſent. Auguſtinus, Beda, & Euthymius allegoriam ſequuntur, hyemem fuiſſe, quia animi Iudæorum frigidi erant.

23. *Et ambulabat Ieſus in porticu Salomonis.*) Finito templo porticum Salomon adiecit, vt 3. Reg. 6. 3. his verbis ſcribitur. *Et porticus erat ante templum viginti cubitorum longitudinis iuxta menſuram latitudinis templi, & habebat decem cubitos latitudinis ante faciem templi.* Eam fuiſſe porticum Salomonis appellatam omnes ferè auctores tradunt. Sed cur porticus Salomonis vocata fuerit nec conſentiunt, nec videntur rationem vllam afferre poſſe ſatis congruentem. Nam qui dicunt Salomonis dictam fuiſſe, quòd in ea ſte-

Cur porticus Salomonis dicta.

tiſſet

tiſſet Salomon, cùm templum dedicauit. 3. Reg. 8. quique diuinant ibi Salomonem, dum fierent ſacrificia, ſolitum orare; & qui ibi columnam poſuiſſe æream, nec ſatis coniecturam ſuam probant, & ſi probarent, coniectura ipſa non ſatis eorum probaret opinionem. Nam vt fingamus ita eſſe, quæ illæ rationes ſunt, vt porticus illa Salomonis vocaretur? itaque probabilius mihi ſentire videntur ij, qui Salomonis porticum eam fuiſſe putāt, quam Salomon multo poſt ædificatum templum ad partem Orientalem complanato montis cliuo, qui templo imminebat, adiecit, vt Ioſephus lib. 6. de bello Iudaico c. 6. auctor eſt; quam ideo Solomonis dictam fuiſſe credendum eſt, quia idem populus in alijs templi partibus fecerat; itaque vt ea à cæteris diſtingueretur, Salomonis porticus appellabatur; ſiue diruto templo ea pars, quia extra templum erat, integra manſerit: ſiue poſt reditum ex Perſide aliam eodem loco priori ſimilem Iudæi ædificauerint, quæ antiquum nomen retinuerit.

24. *Circundederunt ergo eum Iudæi, & dicebant ei, Quouſque animam noſtram tollis? ſi tu es Chriſtus dic nobis palam.*) Nacti commodiſſimam occaſionem Iudæi, quòd viderent eum in porticu Salomonis, id eſt vbi magna hominum frequentia erat, ambulantem, vt ſi ſe Chriſtum eſſe reſponderet, quamplurimos ad eum accuſandum haberent teſtes, circundant, & quæſtionem illi proponunt. Hanc vim habet dictio illa, *Ergo.* Iudæos, vt opinor, Euangeliſta vocat, non populum, ſed Iudæorum principes, ſacerdotes, Scribas, & Phariſæos, qui Chriſtum inſectabātur, vt. c. 7. 35. Circundederunt autem eum, aut vt diſcipuli magiſtrum, vt ſe eius diſcipulos eſſe fingerent; aut ſicut lupi agnum, ne quà poſſet euadere. Chriſtus enim erat, qui Dauidis dicebat ore, *Circundederunt me vituli multi, tauri pingues obſederunt me. Aperuerunt ſuper me os ſuum, ſicut leo rapiens, & rugiens. Circundederunt me canes multi, conſilium malignantium obſedit me.* pſal. 21. 13. 14. 17. & *ſermonibus odij circundederunt me.* pſal. 108. 3. & *circundederunt me ſicut apes, & exarſerunt ſicut ignis in ſpinis,* pſal. 117. 12. *Sermonibus* enim *odij* Chriſtum circundant, cùm interrogant, *Quouſque animam noſtrā tollis; ſi tu es Chriſtus, dic nobis palam;* nec enim diſcendi, ſed calumniandi cauſa id interrogant, inquiunt Chryſoſtomus, Theophylactus, Leontius, & Euthymius. Volebant, vt apparet, vt palam profiteretur ſe eſſe Chriſtum, vti materiam inde haberent accuſandi eum, quòd Regem ſeſe feciſſet. Chriſtum enim Regem futurum credebant. Huc & ſinguli actus, & ſingula verba tendere videntur. Primùm, quòd eum circundant ſiue diſcendi cupiditatem aſſimulantes, ſiue vt quidquid reſponderit, æquè audire omnes poſſint: & quòd dicūt, *Quouſque animam noſtram tollis?* quā phraſi non ſolùm ſignificare mihi videntur dubio ſe, & veluti ſuſpēſo eſſe animo, quemadmodum omnes interpretantur; verum etiam magnopere ſe optare, vt ipſe ſit Chriſtus; tamen nondum crediſſe, quòd nondum ille ſatis apertè dixiſſet, num Chriſtus eſſet, an non. Tunc enim ſuſpenſi nobis eſſe videmur, cùm quod optamus, non ſatis certò tenemus. Græcè eodem ſenſu dixit αἴρεις, quo Latinè ſuſpenſos habere. Quod autem dicunt, *Si tu es Chriſtus, dic nobis palam,* παῤῥησίᾳ liberè, ſine metu; nihil enim magis optamus, quàm vt tu ſis Chriſtus, ſed expectamus, vt tu ipſe id nobis dicas; dant illi animum, vt liberè loquatur, vt ſe palam Chriſtum eſſe profiteatur; ſtultam Chryſoſt. & Theophylact. quæſtionem vocant. Cùm enim alibi dixiſſent, *Tu de te ipſo teſtimonium perhibes, teſtimonium tuum non eſt verum.* c. 8. 15. nunc volunt, vt ipſe de ſe teſtimonium perhibeat.

25. *Loquor vobis, & non creditis; opera quæ ego facio in nomine patris mei, hæc teſtimonium perhibent de me.*) Propterea nolo vobis palam dicere, quia cùm dico, mihi non creditis. Docebo ergo vos factis, non verbis. Conſiderate opera mea, ea vos abunde docere poterunt, quis ego ſim. Magna verò cauet diligentia, ne ſe à Patre alienum eſſe oſtendat, quo plùs facta ſua auctoritatis habeant. Propterea non abſolutè dixit, opera quę ego facio; ſed *opera, quæ ego facio in nomine patris mei,* id eſt Patris decreto, auctoritate, voluntate.

26. *Sed vos non creditis, quia non eſtis ex ouibus meis.*) Docet cauſam, cur illi ſibi non credant, non in ſe, ſed in ipſis eſſe: non enim, quòd ipſe non ſatis apertè loquatur, ſed quòd illi ex ouium ſuarum non eſſent grege, idcirco non credere. At quid eſt oues eius eſſe niſi in illum credere? Nihil prorſus aliud, vt ſuprà docuimus. Si ergo ouem Chriſti eſſe eſt in illum credere, idem valet, *Vos non creditis, quia non eſtis ex ouibus meis,* ac ſi diceret, Vos non creditis, quia non creditis. Si Auguſtini ſequeremur opinionem, qui ſolos prędeſtinatos oues vocari putat, facilè reſponderemus, non idem eſſe credere, & ouem eſſe Chriſti; multos enim eſſe oues, qui nondum credunt, quia prędeſtinati tamen ſunt, oues appellari; & multos credere, qui oues non ſint, quia prædeſtinati non ſunt. Sed quia ſuprà docuimus ouem eſſe Chriſti, nihil eſſe aliud, quàm in illum credere, alia nobis ſolutio quærenda eſt. [Ouem eſſe Chriſti quid ſit.] Oues igitur hîc appellat per anticipationem, vt cùm ſupra dixit, *alias oues habeo, quæ non ſunt ex hoc ouili,* [Ver. 16.] vbi eos omnes vocauit oues, qui quamuis nondum crederent, ita tamen erant comparati animo, vt facilè eſſent, ſi eius doctrinam audiſſent, credituri. Hoc nunc Iudæis exprobrat, quòd ex eorum numero non ſint, quòd tam duro, & tam obſtinato ſint contra veritatem animo, vt ne inter futuras quidem oues ſuas numerari poſſint, ideóque non credant. Itaque huc omnis ſententię ſumma redit, propterea eos non credere, quia nolunt, & quia maligno in ſe ſunt animo.

27. *Oues meæ vocem meam audiunt.*) Perinde eſt, ac ſi diceret, ſi oues meæ eſſetis, vocem meam audiretis; quia *oues meæ vocem meam audiunt;* quemadmodum ſi argumentaretur, Omnes oues meæ vocem meam audiunt; vos non auditis, ergo oues meę nō eſtis. Quod ante dixerat credere, dicit nunc, vocem audire. Quid autem ſit oues paſtoris vocem audire, & eum ſequi ver. 4. explicatum eſt.

28. *Et ego vitam æternam do eis, & non peribunt in æternum, & non rapiet eas quiſquam de manu mea.*) Ita eos refellit Chriſtus, inquit Chryſoſtomus, quòd ſe non audiant, atque ſequantur, vt ſimul cupiditatem illis iniiciat ſe audiendi, atque ſequendi, dum docet, quàm incomparabile conſequantur lucrum, qui ſe audiunt, ſequunturque; dare enim ſe illis vitam æternam, quo nullum maius bonum cogitari poteſt. Vitam autem æternam plerique intelligunt illis in hac vita per gratiam, & in ſpe dari, in altera re ipſa per gloriam. Cyrillus in Græca Catena ad reſurrectionem refert; quia etſi omnes homines boni malique reſurrecturi ſunt, tamen boni vitam, mali

mortem

mortem potiùs per reſurrectionem accepturi. Hanc autem illis Euchariſtiæ perceptione virtutem dari, quemadmodum cap. 6. diſputauimus. Quòd dicit, *Et non peribunt in æternum*, Auguſtini ſententia, qui de ſolis hæc prædeſtinatis interpretatur, facile eſt; nec enim prædeſtinati in æternum perire poſſunt; noſtra opinione, qui de omnibus ouibus, id eſt de omnibus, qui in Chriſtum credunt, exponimus, aliquanto difficilius. Cæterum ſi intelligamus Chriſtum de ſe, déque ouibus ſuis loqui, non quantum in ipſis, ſed quantum in ſe eſt, & de ipſa per ſe natura doni, difficile non erit. Ipſe enim quantum in ſe eſt, vitam æternam dat, ouibus ſuis, nec vlla earum in æternum peribit paſtoris culpa; ſi quæ pereunt, culpa ſua pereunt. Gratia etiã, quam Chriſtus in hac vita ouibus ſuis dat, natura ſua ſatis eſt, vt eos in vitam æternam ducat; ſi qui non perueniunt, ideo non perueniunt, quia ſua culpa ſequi nolunt. Denique non video, cur hoc difficilius videatur, quàm quod c. 3. 16. dixit, vt *omnis, qui credit in eum, non pereat, ſed habeat vitam æternam.* Nam quemadmodum illic credentibus promittitur vita æterna, quia ſi fecerint, quod in ſe eſt, vitam æternam conſequentur; ita hîc promittitur ouibus, id eſt, ijs, qui credunt. Eodem modo, quod ſequitur intelligendum eſt, *Et non rapiet eas quiſquam de manu mea.* Quibus verbis nihil aliud, quàm potẽtiam ſuam declarat, quantum in ſe eſt, oues ſuas non eſſe perituras, neminem fortiorem eſſe ſe, vt eas de manu ſua poſſit eripere, ſi pereunt, ſua ipſarum voluntate, non ipſius infirmitate perire. Potentiam manum appellari nemo neſcit, & Cyrillus, Leontius, & Theophylactus monuerunt. Probat autem Chriſtus his verbis, vt Theophylactus ait, quod ante dixit non eſſe oues ſuas in æternum perituras, quia nemo eas de manu ſua poterit eripere; quod noſtram confirmat interpretationem, ſic enim intellexerat oues ſuas perituras non eſſe, vi nimirum alterius ſe potentioris, aut ſua impotentia, quia nemo ſe fortior eſſe poſſet. Itaque nihil aliud voluit ſignificare, quàm ſatis ſe eſſe fortem, ſatis potentem, vt oues ſuas in vitam æternam poſſet inducere, vt omnia ab illis pericula amoliretur. Putat autẽ Euthymius alluſiſſe Chriſtũ ad Phariſæos, & cæteros Iudæorũ principes, qui de ipſius manib⁹ oues rapere conabãtur, id eſt eos, qui in eum credebãt, ab eo abalienare, & è ſynagoga eos eijcere, qui eum Chriſtũ eſſe confiterentur. c. 9. 22.

Quomodo oues Chriſti non peribunt in æternum.

Manus Chriſti eius potentia.

29. *Pater meus, quod dedit mihi, maius omnibus eſt, & nemo poteſt rapere de manu patris mei.*) Antequã de ſenſu diſſeramus, cõſtituenda lectio eſt. Tertullian⁹ in lib. cõtra Praxeam, Hilarius lib. 7. de Trinitate, Ambroſ. libro 3. de Spiritu ſancto c. 18. Auguſtinus, Beda, Rupertus, & omnes omnino Latini auctores, quos legere vnquam potui, ita legunt, *Pater meus quod dedit mihi, maius omnibus eſt.* Græci verò omnes codices, & impreſſi typis, & ſcripti manu, omnéſque auctores Græci legunt ὁ πατήρ μου, ὃς δέδωκέ μοι, μείζων πάντων ἐστί, *Pater meus, qui dedit mihi, maior omnibus eſt.* Quòd ſi remotis auctoritatibus lectionem cum lectione conferamus, non dubitauerim Gręcam Latinę pręferre. Primùm, quia ſenſus & melior eſt, & facilior. Deinde quia manifeſtum eſt Chriſtum argumentari, probaréque neminem poſſe de manu ſua oues ſuas rapere; quod quomodo faciat, Gręca lectione perſpicuum eſt; apparet enim argumentum; Pater, qui dedit eas mihi oues, maior, potentiórque omnibus

A eſt; Ergo nemo poteſt de manu eius eripere; atqui *Ego, & Pater vnum ſumus*, ergo nemo de manu mea poteſt rapere. Quo autem modo Latina lectione argumentetur, prorſus non apparet. Præterea ſi voluiſſet Chriſtus dicere, quod ſibi Pater dediſſet, maius omnibus eſſe, non dixiſſet, *Pater meus, quòd dedit mihi*, ſed, quod dedit mihi Pater. Denique quorſum dicat, pater qui dedit mihi, maior omnibus eſt, nemo nõ videt; quorſum autem dixerit, *Pater quod dedit mihi, maius omnibus eſt*, nõ facilè quiſquam viderit. Tamen quia vtraque lectio hæc apud Græcos, illa apud Latinos recepta eſt, vtraque explicanda. Quis Grǽcę B lectionis ſenſus ſit, modò indicauimus, atque eodem ſenſu omnes Græcorum interpretes exponunt. Exiſtimant autem Chryſoſtomus, Theodorus Mopſueſtienſis, & Leontius propterea hoc de patre ſuo Chriſtum addidiſſe, ne eam potentiam, quam ſe habere dixerat, ſibi ſoli arrogare, nec in Patrem referre videretur. Cyrillus verò contrà, vt doceret ſe nõ eſſe nudum hominem, ſicut illi exiſtimabant, ideóque irridebant, quòd diceret neminem poſſe de manu ſua oues eripere; ne mirentur, ne rideant, ſe enim virtutem, & dexteram eſſe Patris. Quærit idem Cy- C rillus cur dicat oues ſibi à Patre datas eſſe, cùm ipſe Deus cùm ſit, ſine cuiuſquam dono omnium creaturarum dominus ſit. Reſpondet Patrem Filio dediſſe oues, id eſt curam earum, quam & ipſe habebat, illi reliquiſſe, quia *vita erat*, vt vitam illis daret. Aliter etiam reſpondet Chriſtum & Deum, & hominem eſſe; vt Deum oues dare, vt hominem accipere. Latinã autem lectionem ſic quidam interpretantur, *Quod dedit mihi Pater maius omnibus eſt*, id eſt Eccleſia, quam mihi regendam tradidit; oues, quas paſcendas D dedit, maius quiddã eſt, id eſt carius, pluríſq; faciẽdũ, quã quiduis aliud. At quid id facit, vt nemo de manu eius poſſit rapere? Tertullianus, Hilarius, Ambroſ. Auguſtin. & Beda, ad naturam, poteſtatémque diuinam referunt, quam Pater Filio gignendo dedit. Ea enim natura, atque poteſtas maior omnibus eſt, id eſt nulla natura, nulla poteſtas cum illa comparari poteſt, ideo nemo poteſt oues rapere de manu eius. Atque hoc eodem modo Conſilium generale Lateranen. interpretatur. Quæ quidem interpretatio rẽ magis continet. Sed animaduertit Rupertus inter E diuinam, & humanam Chriſti naturam obſcurè comparationem fieri. Mirabãtur Iudæi, quòd Chriſtus diceret, *non rapiet eas quiſquam de manu mea*, putantes ſolùm eſſe hominem, nec quidquam in illo maius conſiderantes, quàm quod cernebant oculis; docere ergo Chriſtum id quidem, quod illi in ſe videbant, quódque ſibi mater dediſſet infirmum eſſe, ſed quod Pater dediſſet, quódque oculis corporis percipi non poſſet, maius omnibus eſſe.

Quomodo Filio Pater oues dederit. ſup. c. 1. 4. inf. c. 14. 6.

30. *Ego, & Pater vnum ſumus.*) Sententia eſt Catholicorum, & Arianorum diuturna diſputatione nobiliſſima. Primùm videndum, quorſum adiecta. F Secundum quidem lectionem Græcam ſuperioris verſus manifeſta cauſa eſt. Eſt enim aut maior, aut minor ſyllogiſmi propoſitio, *Ego, & Pater vnum ſumus*, nemo poteſt eas rapere de manu Patris, ergo nemo poteſt rapere de manu mea. Dicit ſe, & patrẽ ſuum eandem potentiam, id eſt eandem habere manum, vt Hilarius, Leontius, & Theophylactus exponunt; aut ſe manum, id eſt potentiam eſſe Patris, vt Cyrillus ait. Secundum autem Latinam lectionem non ſunt hæc verba ad illa referenda, *Pater meus*

quod dedit mihi, maius omnibus eſt, ſed ad illa, *Et non rapiet eas quiſquam de manu mea*, & ad illa, *Et nemo poteſt rapere de manu patris mei.* Quod ſi fiat, rectè conuenient. Quod attinet ad loci ſententiam, nota eſt inter veteres Catholicos, Arianoſque contentio, quæ in eo verſabatur, quid nomen illud, *Vnum*, ſignificaret. Catholici quidem omnes eſſentiam dicebant ſignificare. Itaque omnes, qui contra Arianos vnquam diſputauerunt, hoc cumprimis teſtimonio eos refutarunt, Alexander Alexandrinus Epiſcopus, in cuius primùm Eccleſia hæreſim Arius ſuam ſeminauit, in epiſtola ad omnes Epiſcopos, quæ ante magnum concilium Nicenum eſt, Athanas. orat. 1. & 2. contra Arian. & ſerm. 3. & 4. contra eoſdem, & in lib. *quòd Deus de Deo ſit verbum*. Hilarius lib. 7. & 8. de Trinitate, Epiphan. hæres. 69. Gregor. Nazian. in libro de fide. Baſilius lib. 1. aduerſus Eunomium, Ambros. lib. 1. de fide. c. 1. & libro. 3. de Spiritu ſancto. c. 18. Cyrillus Ieroſolym. Cateches. 11. & Cyrillus Alexandrinus hoc loco in Græcorum Catena citatus, & libro. 12. Theſaur. c. 15. Auguſtin. lib. 4. de Trinit. c. 9. & lib. 5. c. 3. & 9. & lib. 6. c. 2. & in lib. 83. qq. q. 69. & ſer. 51. de verb. Domin. & hoc loco, & lib. 2. contra Maxim. Arian. Epiſcop. c. 10. 11. 12. & lib. 3. c. 22. & Idacius in lib. contra Varimad & Marius Victorin⁹ lib. 4. aduerſus Arium, & Maxentius dialogo. 1. & Theodorus Mopſueſt. & Chryſoſt. in Græcorum Catena. Solebant duobus modis Ariani reſpondere. Primùm quidem non dici Patrem, & Filium vnum natura, atque ſubſtantia, ſed concordia, conſenſúque voluntatis. Quod & Tertullianus, aut quicunque alius auctor eſt, in lib. de Trinitate minime obſcurè ſcribit hunc locum exponens. Atque vtinam nulli memoria noſtra interpretes extitiſſent, qui neſcio ſanè quo ſtudio Arianorum iuuiſſent partes, id ex alijs etiam locis colligentes; cùm enim. c. 17. 11. 22. Chriſtus dicit, *Vt ſint vnum, ſicut & nos vnum ſumus*, illud, *vnum*, non ſubſtantiam vtique, ſed concordiam ſignificare; & cùm dicit Lucas Act. 4. 32. *credentium erat cor vnum, & anima vna*, non eſſe dubium, quin ſola animorum conſenſio declaretur. Eodem pertinere, quod ſcribit Ioannes. 1. epiſtola. c. 5. 7. *Tres ſunt, qui teſtimonium dāt in cælo Pater, Verbum, & Spiritus ſanctus, & hi tres vnum ſunt*: nam de aqua, ſpiritu, & ſanguine idem dici, quæ tamen conſtet non eiuſdem eſſe naturæ; ſed idem dicere teſtimonium. De illis locis, qui ad probandam Arianorum interpretationem proferuntur, tunc copioſiùs diſputabimus, cùm ad eos, ſi Deus vitam dederit, perueniemus. Hunc, in quo verſamur, non poſſe intelligi, niſi de natura, multis argumentis perſpicuum eſt. Mitto rationem illam Auguſtini lib. 3. c. 22. aduerſus Maximininum Arianorū Epiſcopū, qui perpetua ſcripturæ obſeruatione docet omnia, quæ vnum eſſe dicuntur, eiuſdem naturæ eſſe, nec exemplum vllum contrarium in ſacris litteris reperiri. Ex hoc ipſo loco argumenta eruamus. Volebat probare Chriſtus neminem poſſe de manu ſua oues ſuas eripere; quia *ipſe*, ait, *& Pater vnum ſumus*, & nemo de Patris manu poteſt eripere; ſi ſignificat eiuſdem eſſe potentię, atque naturę, bene probat; ſi eiuſdem eſſe voluntatis, non probat. Nam quòd quidam reſpondere ſolent etiam ex voluntatum concordia idem probari poſſe, quia cùm Pater idem, quod Filius velit, nunquam permittet, vt quiſquam de Filij manu oues rapiat, ex alio loco re-

Quid ſignificat hoc loco ἕν.

Vnum de vnitate poteſtatis, & naturæ debere accipi hoc loco demōſtratur.

A futatur, *Quos dediſti mihi cuſtodiui, & non perijt ex eis quiſquam, niſi Filius perditionis*, vbi non Patris auxilio, ſed ſuæ potentiæ tribuit, quòd nemo de manu ſua oues rapuerit. Non ergo hoc loco propter Patris auxilium, ſed propter ſuam ipſius potentiam, quæ potentię Patris æqualis ſit, probat neminem de manu ſua poſſe oues rapere. Deinde ex ipſis Iudæis Chriſti aduerſarijs diſcere Ariani debuerunt Chriſtum non voluntate ſola, ſed etiam poteſtate, atque natura ſignificare ſe vnum eſſe cum Patre, vt ait Athanaſius in libro, quòd Deus de Deo ſit Verbum,
B & Cyrillus lib. 11. Theſauri. c. 15. Ad hoc enim verbum Iudæi lapides ſuſtulerunt intelligentes Chriſtum ſe paris cum Patre feciſſe poteſtatis. Lapides iſti clamant aduerſus Arianos. Deinde non ſolùm factis, ſed etiam verbis Iudæi declararūt, quamobrem Chriſtum lapidare vellent ver. 33. *De bono opere non lapidamus te, ſed quia tu homo cùm ſis, facis teipſum Deum.* Denique Chriſtus non reſpondet ſe non vocaſſe ſeipſum Deum, ſed probat meritò ſe ita vocaſſe. Alio etiam modo ſolet Auguſtin. in locis, quos notauimus de Trinit. Arianorum expoſitionem re-
C futare. Nolebant illi nomen geniti, & ingeniti in Deo vſurpare, dicentes aut ſubſtantiam, aut accidens ſignificare; ſi accidens, in Deo accidens poni, quòd abſurdum ſit; ſi ſubſtantiam, duas in Deo poni ſubſtantias, quod ſit abſurdius. Argumentatur contra illos Auguſt. eodem modo. Aut vnum hoc loco accidens, aut ſubſtantiam ſignificat; accidens ſignificare non poteſt, quia in Deo accidens non eſt, ſubſtantiam ergo ſignificat. Solebant præterea Ariani alio modo hunc locum eludere, vt auctor eſt Idacius in lib. contra Varimad. c. 16. non dixiſſe Chriſtum, *Ego & Pater vnum* ſum, ſed *vnum ſumus*, nō ergo vnam
D eſſe naturam, qui dicere poſſunt, *ſumus*. Reſpondet Idacius, idémque alij omnes auctores reſpōdere ſolent duob⁹ verbis Sabellianos ſimul, atque Arianos refutaſſe. Sabellianos, cùm dicit, *ſumus*, indicans ſe, & Patrē duas eſſe perſonas; Arianos, cùm dicit, *Vnum*, docens non duas, ſed vnam eſſe naturam.

Inf. 17. 12.

Sabellian. vnà cum Arianis refutati.

31. *Suſtulerunt lapides Iudæi, vt lapidarent eum.*) *Suſtulerunt*, ſed non iecerunt, quia Chriſti potentia, ea ipſa propter quam eum lapidare volebāt, prohibiti ſunt, vt Theodorus Mopſueſt. adnotauit. Voluerunt autem eum lapidare, quia Deum ſe, aut Deo æqualem
E eſſe dixerat, quam execrabilem illi blaſphemiam eſſe putabant. Iubebat autem lex blaſphemos lapidare Leuit. 24. 14. 16. Vide, quæ ſuperiore verſu dicta ſunt, & cap. 8. 59.

32. *Reſpondit eis Ieſus.*) Dixit. Sæpe eum notauimus Hebraiſmum, quo reſpondere ponitur pro dicere. Nihil enim Chriſto Iudæi dixerant.

Multa bona opera oſtendi vobis ex patre meo, propter quod eorum opus me lapidatis?) Aculeata ſunt verba; pungit enim eos, obliquè inſinuans nulla ſua culpa, nullam ob noxā ſe ab illis lapidari; reliquum ergo eſſe, vt ob
F bona opera, & merita in eos ſua ipſorum ingrato animo, inuidiáque lapidetur. Habet autem oratio per interrogationem pronuntiata maiorem vim, quàm ſi ſimpliciter dixiſſet, propter bona opera me lapidatis. Maiorem etiamnum cùm dicit. *Multa bona opera oſtendi vobis, propter quod eorum opus me lapidatis?* Redigit enim illis in mentem omnia, & iubet ex multis vel vnum oſtendere, propter quod ſe poſſint lapidare. Oſtendere bona opera Hebraica phraſi non ſolùm ſignificat ante oculos ponere, ſed etiam in-

Bona oſtendere, Hebraica phraſis.

gratiam

gratiam eorum facere, benefacere illis. *Multi dicunt, quis oſtendet nobis bona*, id eſt quis nobis benefaciet pſal. 4. 6. *Oſtende nobis miſericordiam tuam*, id eſt fac nobiſcum miſericordiam, vt alia phraſi dicunt, pſal. 84. 8. Sicut è contrario, *Oſtendiſti populo tuo dura*, pſal. 59. 5. & *Quantas oſtendiſti mihi tribulationes multas, & malas*, pſal. 70. 20. Sed habet maiorem emphaſim, quàm ſi dixiſſet, multa bona opera vobis feci, quia oſtendere, ſignificat ita facere, vt is, cui fit, manibus teneat, réque ipſa ita experiatur, vt aut negare, aut ignorare non queat. Itaque duplex hoc verbo Iudæorum notatur vitium, cæcitas, quòd bona Chriſti in ſe opera non viderent, aut intelligerent; & ingratitudo (vtar enim hoc verbo) quòd cùm tot eius in ſe benefacta eſſent experti, lapidare vellent; docuerat eos, ſanauerat eorum ęgrotos, liberauerat à dæmonibus multos. At quare dicit, *Ex patre meo?* Reſpondet Cyrillus in Catena Græca modeſtię cauſa ita locutum fuiſſe, vt nobis exemplum præberet, minimè gloriandi, cùm aliquid à Deo accepimus beneficij. Voluiſſe etiam oſtendere omnia ſibi opera communia eſſe cum Patre. Mihi videtur declarare voluiſſe, ea ſe opera, quę fecerat, neque curioſitate, aut ambitione vlla, neque proprio, priuatóque conſilio, ſed Patris etiam conſilio, decretóque feciſſe. Occaſionem eos aliquam habere poſſe, quo minùs opera ſua calumnientur, in quo nihil præter hominem oculis videant; at opera Patris calumniari non poſſe, ſe verò nullum opus facere, quod non idem Patris ſit.

33. *Reſponderunt ei Iudæi, De bono opere non lapidamus te, ſed de blaſphemia, quia tu homo cùm ſis, facis teipſum Deum.*) Putant Leontius, & Euthymius confiteri his verbis Iudæos Chriſtum multa ſibi bona opera feciſſe; ſed ego nullam eorum confeſſionem video, nec vero ſimile eſt id eos eſſe confeſſos, cùm illa ipſa omnia opera, quę illis Chriſtus fecerat, calumniati etiam fuiſſent, curatum ſabbato paralyticum c. 5. 10. reſtitutum viſum cæco c. 9. 16. Illa ergo verba, *De bono opere non lapidamus te*, ſic interpretor, *de bono opere non lapidamus te*, quia nullum bonum opus habes, propter quod te lapidemus; aut ſi quod bonum opus feciſti, quod modò non diſputamus, propter illud te non lapidamus; ſed propter blaſphemiam, Blaſphemiam vocant, quòd ſe Chriſtus Deum appellauerit, *Zelum habentes*, inquit Cyrillus, *ſed non ſecundum ſcientiam*. Rectè enim iudicabant blaſphemos ſecundum legem eſſe lapidandos, Leuit. 24. 16. ſed in eo errabant, quòd Chriſtum putarent eſſe blaſphemum, *Et quia tu homo cùm ſis*. Coniunctio, *Et* exegetica eſt; idem enim valet, quod ſcilicet. Vide quę verſu 30. diſputauimus.

Roman. 10. 2.

34. 35. 36. *Reſpondit eis Ieſus, Nonne ſcriptum eſt in lege veſtra, Ego dixi, dij eſtis?*) Non reſpondet Chriſtus, quod reſpondendum in primis erat, niſi ſe verè Deũ eſſe ſignificaſſet, non vocaſſe ſeipſum Deum; hac enim reſponſione ſi vera fuiſſet, placare Iudæorum iram potuiſſet: ſed potiùs probat ſe meritò Deum appellari. Probat autem argumento ex ipſorum lege ſumpto, quod refellere non poſſint, *Nonne ſcriptum eſt in lege veſtra?* Teſtimonium, quod adducit, non in lege Moſis, ſed in pſal. 81. 6. ſcriptum eſt: ſed vt alibi docuimus, & hoc ipſo loco notanr Auguſt. & Beda aliquando lex ſola lex Moſis appellatur, vt, *Omnes Prophetæ, & lex vſque ad Ioannem*, Matth. 11. 13. &, *in his duobus mãdatis vniuerſa lex pendet, & Prophetæ* Matt. 22. 40. aliquando pro omni veteri teſtamento, vt

A hoc loco; vide quæ diximus Matth. 11. 13. Non dicit, in lege tantùm, neque in lege mea, aut in lege noſtra, non ſolùm vt ſignificaret legem illis datam fuiſſe, quemadmodum D. Auguſt. putat, ſed aut vt indicaret ipſorum, non ſuam eam legem eſſe, id eſt non ſe, ſed illos ea teneri; ſe enim lege ſuperiorem eſſe, qui legem ipſam tradiderit, vt Rupertus animaduertit; aut, quod ego probabilius eſſe iudico, legem ipſorum propriè appellauit, quaſi illis cum omni populo communis nõ eſſet; legem, cuius ipſi ſcientiam B profiterentur, qua gloriarentur, qua ſe cæteris anteponerent. Notat enim in illis propriè legis, quam profitebantur ignorantiam, & vim adhibet argumento, vt ſuprà. c. 8. 17. In illa igitur ipſa lege veſtra ſcriptum eſt, *Ego dixi dij eſtis, & filij excelſi omnes*; quod an de omnibus Iſraëlitis, vt Cyrillus, & Auguſtinus putant, dictum ſit, an de ſolis Prophetis, ſacerdotibus, aut iudicibus, vt Euthymius, & alij exiſtimant, neque quicquam ad vim argumenti facit, nec eſt huius loci diſputare. Hoc certum, in eóque vis argumenti tota verſatur, quòd qui nihil plùs, quàm C homines erant, propter communicatum cum ipſis ſermonem Dei Dij appellentur Hinc Chriſtus argumentatur à minori ad maius. Illi, qui nihil habebãt diuini, niſi quòd cum illis Deus locutus fuerat, Dij appellantur; multo ergo magis ego, qui naturalis Dei filius ſum, Deus ſine vlla blaſphemia vocari poſſum. Cæterum hoc ipſum apertè non dixit, ſed *quem Pater ſanctificauit, & miſit in mundum*. Sanctificatum enim à Patre eſſe, & in mundum miſſum idem eſt, quod filium Dei eſſe naturalem. Sed dixit potiùs, *quem Pater ſanctificauit, & miſit in mundum*, aut vt moderatiùs loqueretur, aut vt non ſolùm ſe filiũ D Dei eſſe, ſed etiam quomodo eſſet filius Dei, declararet, filium ſe eſſe Dei non cæterorũ modo in terra, ſed in cælo natum, indeq́ue in hunc mundum miſſum, quod alij cuiquam contingere non potuit; filium eſſe natura, non adoptione, hoc eſt, *Quem miſit in mundum*. Illud autem, *ſanctificauit*, Hebraiſmum eſſe arbitror, idemque ſignificare, quod deſignare, deſtinaréque ad aliquod officium, vt Ierem. 1. 5. *Priuſquam te formarem in vtero, noui te, & antequam exires de vulua, ſanctificaui te, & Prophetam in gentibus dedi te.* Si cui hæc non placet interpretatio, dicat Chriſtum vt hominem à Patre ſanctificatum, vt exponit Hi- E larius. 7. de Trinit. aut, vt Auguſtinus, & Beda, gignendo ſanctificatum fuiſſe. Cur ergo non concludit, *Quem Pater ſanctificauit, & miſit in mundum, vos dicitis quia blaſphemas*, quia dixi, Deus ſum, ſed, *quia dixi, filius Dei ſum*? Hoc nonnullos mouit, vt exiſtimarenr, cùm ſuprà dixit, *Ego & Pater vnum ſumus*, non naturam, ſed concordiam ſignificaſſe. Sed immeritò; nam quid ſignificauerit illis verbis, Iudæi probè intellexerunt, qui propterea confeſſi ſunt ſe F eum lapidare voluiſſe, quòd ſe Deum appellaſſet. Chriſtus ergo ideo non dicit ſe Deum, ſed filium Dei appellauiſſe, quia non ſe vocauerat apertè Deũ, his ipſis verbis, ſed diſertè vocauerat Deum patrem ſuum, *Ego & Pater vnum ſumus*; quod etſi re quidem ipſa idem erat, atque ſi ſe apertè Deum vocauiſſet, tamen verbis idem non erat, & voluit ita Iudæis reſpondere, vt iratos Iudæorum animos miti ore reſponſione mitigaret. Hoc etiam videtur Theodorum Mopſueſt. fefelliſſe, qui, vt in Græcorum Catena lego, exiſtimat argumentum non modò à minori ad maius, ſed etiam à maiori ad minus eſſe. A minori

Lex pro omni veteri teſtamento ſumpta.

Pſal. 81. 6.

Ver. 36.

Sanctificare Hebræis quid ſit.

quidem

quidem ad maius, quia minus eſt ſermonem Dei ad aliquem factum eſſe, qnam eſſe ſanctificatum à Deo, & miſſum in mundum. A maiori autem ad minus, quia plus eſt vocari Deum, quemadmodum illi vocati fuerant, quàm vocari filium Dei, quemadmodum ſe Chriſtus appellauerat. Cæterum ille, quem explicauimus, verus, atque Catholicus eſt ſenſus. Auguſtinus, & Beda exiſtimant in eo etiam argumenti vim eſſe, quòd dicat, *Ad quos ſermo Dei factus eſt*; quaſi diceret, Si illi, qui ſermonis Dei participes fuerunt, ſcriptura teſte, *quæ ſolui*, id eſt mentiri *non poteſt*, Dij meritò vocati ſunt; quanto magis ego, qui non ſermonis Dei particeps, ſed ipſe Dei ſermo ſum, Deus vocari poſſum? Acutum hoc eſt, ſed non ita videtur Chriſtus argnmentari.

37. 38. *Si non facio opera patris mei, nolite credere.*) Confirmat experientia, quod priùs ſcripturæ teſtimonio probauerat, ſe vnum eſſe cum Patre. Argumentum hoc eſt; quorum eadem ſunt opera, ij idem, vnúmque ſunt, hoc enim principium intelligẽdum, mea, & patris mei opera eadem ſunt, ergo *ego*, *& pater*

Ver. 38. meus *vnum ſumus*; Hoc eſt, *ego in Patre, & Pater in me eſt*, quod idem valet, ac ſi diceret, *Ego & Pater vnum ſumus*, vt Theodotus Mopſueſt. Cyrillus, Leontius, Anguſt. Beda, & Euthymius interpretantur. *Non ſic*

Tract. 48. *dicit Filius*; inquit Auguſtinus, *in me eſt Pater, & ego in illo, quomodo poſſunt homines dicere. Si enim bene cogitemus, in Deo ſumus; & ſi bene viuamus, Deus in nobis eſt. Fideles participantes eius gratiam, illuminati ab ipſo in illo ſumus, & ipſe in nobis; ſed non ſic vnigenitus filius ille in Patre, & Pater in illo, tanquam æqualis in eo, cui eſt æqualis. Denique nos aliquando poſſumus dicere. In Deo ſumus, & Deus in nobis: Ego & Deus vnum ſumus, nunquid poſſumus dicere? In Deo es, quia Deus continet te; Deus eſt in te, quia templum*

Infr. 14. 9. *Dei factus es; ſed nunquid quia in Deo es, & Deus eſt in te potes dicere, Qui me videt, Deum videt, quo modo vnigenitus dixit, Qui me videt, videt & Patrem; &, ego, & Pater vnũ ſumus? Agnoſce proprium Domini, & munus ſerui. Proprium Domini, eſt æqualitas Patris; munus ſerui, eſt participatio Saluatoris.* Mittit Iudæos Chriſtus ad experientiam ſuorum operum, vt ex illis diuinam in ſe naturam agnoſcant, quia ipſa per ſe diuinitas cognoſci non poteſt, vt Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius obſeruant. Habet autem plus acrimoniæ conceſſio, qua vtitur, *Si non facio opera patris mei, nolite credere mihi*; quàm ſi ſimpliciter dixiſſet; operibus credite. Plùs etiã habet efficaciç, *Operib' credite*, quàm mihi credite propter opera. Ita enim loquitur, quaſi non ſibi, ſed operibus credere velit.

39. *Quærebant ergo eum apprehendere, & exiuit de manibus eorum,*) Græcè eſt, ἐζήτουν οὖν πάλιν αὐτὸν πιάσαι,

A *Quærebant ergo eum iterum apprehendere* Cùm dicit, *ergo*, indicat Iudæos illis ipſis verbis, quibus mitigari, & credere debuiſſent, magis accenſos ita apprehendere voluiſſe, vt abductum extra templum lapidarent. Cùm dicit, *iterum*, alludit ad alia etiam tempora, quibus eum ſimiliter apprehendere voluerant c. 7. 30. 32. & 8. 59. vt doceret non ſemel tantùm, ſed ſæpe ex eorũ manibus mirabiliter euaſiſſe. Cùm dicit, *exiuit de manibus eorum*, ſignificat eum cum iam pene eſſet apprehenſus, manibúſque aduerſariorum teneretur, euaſiſſe. Qua ratione euaſerit, Euangeliſta non

B docet. Credendum eſt nulla humana fugiſſe arte, ſed virtute ſe diuina liberaſſe. Sed id ipſum qua ratione fecerit, quærimus. Veriſimile eſt eodem modo hîc euaſiſſe, atque ſuprà c. 8. 59. cùm ſe inuiſibilem reddidiſſet; lege, quæ in eum locum diximus.

40. *Et abijt iterum trans Iordanem in eum locum, vbi erat Ioannes baptizans primùm, & mãſit illic.*) Ter Chriſtum ad Iordanem, vbi Ioannes baptizabat, abiiſſe legimus. Primùm cùm à Ioanne baptizatus eſt: deinde

Ter Chriſtus ad Iordanẽ iuit, vbi Ioannes baptizabat.

C cùm Ioannes eum diſcipulis oſtendit, *Ecce agnus Dei* c. 1. 29. 36. poſtremo nunc cùm Iudæorum manus fugit. Hoc eſt, quod Euangeliſta dicit, *iterum*. Cùm autem dicit, *ad eum locum, vbi erat Ioannes baptizans*, primùm indicat non ſemper Ioannem in eodẽ Iordanis loco baptizaſſe. Atque ita quidem eſt. Nam primùm baptizauit in Bethara, aut Bethabara c. 1. 28. vbi & Chriſtus ab eo baptizatus eſt. Deinde, *in Ænnõ iuxta Salim*. c. 3. 23. Docet ergo Euangeliſta Chriſtum

D non in Salim, ſed in Bethabara ſe recepiſſe, vbi & baptizatus, & demonſtratus à Ioanne fuerat. Cur fugerit, etſi hîc Euangeliſta non dixit, alibi dixit, *quia nondum venerat hora eius*. cap. 7. 30. & 8. 20. Cur autem in eum potiùs locum, quàm in alium ſe contulerit, Chryſoſto. Leontius, Theophylactus, & Euthymius cauſam indicant, vt loci præſentia, in quo demonſtratus, declaratúſque à Ioanne fuerat, eos, qui ſeſe ſecuturi erant, commoueret, vt recordati ex loci conſpectu teſtimonij Ioannis, in ſe crederent: ea-

E demq́ue ratione Euangeliſtam notaſſe locum. Id ita eſſe euentus declarauit. Sequitur enim;

41. 42. *Et multi venerunt ad eum, & dicebant, Quia Ioannes quidem ſignum fecit nullum.*) Videtur in hoc verbum duplex argumẽtum ſimul implicatum eſſe. Alterum eſt, Ioannes nullum vnquam miraculum fecit, & tamen illi credidimus, multo ergo magis huic credere debemus, qui tot miracula fecit. Alterum; Omnia quæ Ioãnes de iſto prædixit, vera ſunt; ergo illi credere debemus. Quibus commoti argumentis, inquit Euangeliſta, *multi crediderunt in eum*.

CAPVT XI.

1. ERAT autem quidam languens Lazarus à Bethania, de
Matt. 26.a.7. Inf. 12.a.3. Luc.7.f.37. caſtello Mariæ, & Marthæ ſororis eius. 2. (Maria autem
erat, quæ vnxit Dominum vnguento, & extérſit pedes
eius capillis ſuis: cuius frater Lazarus infirmabatur.) 3.
Miſerunt ergo ſorores eius ad eum dicentes: Domine, ecce
quem amas infirmatur. 4. Audiens autem Ieſus dixit eis:
Infirmitas hæc non eſt ad mortem, ſed pro gloria Dei, vt
glorificetur Filius Dei per eam. 5. Diligebat autem Ieſus Martham, & ſororem
eius Mariam, & Lazarum. 6. Vt ergo audiuit quia infirmabatur, tunc quidem
manſit in eodem loco duobus diebus. 7. deinde poſt hæc dixit diſcipulis ſuis: Ea-
mus in Iudæam iterum. 8. Dicunt ei diſcipuli: Rabbi, nunc quærebant te Iudæi
lapidare, & iterum vadis illuc? 9. Reſpondit Ieſus: Nonne duodecim ſunt horæ
diei? Si quis ambulauerit in die, non offendit, quia lucem huius mundi videt: 10.
ſi autem ambulauerit in nocte, offendit, quia lux non eſt in eo. 11. Hæc ait, &
poſt hæc dixit eis: Lazarus amicus noſter dormit: ſed vado vt à ſomno excitem
eum. 12. Dixerunt ergo diſcipuli eius: Domine, ſi dormit, ſaluus erit. 13. Di-
xerat autem Ieſus de morte eius: illi autem putauerunt quia de dormitione ſomni
diceret. 14. Tunc ergo Ieſus dixit eis manifeſte: Lazarus mortuus eſt: 15. & gau-
deo propter vos, vt credatis, quoniam non eram ibi. ſed eamus ad eum. 16. Dixit
ergo Thomas, qui dicitur Didymus, ad condiſcipulos: Eamus & nos, vt moria-
mur cum eo. 17. Venit itaque Ieſus: & inuenit eum quattuor dies iam in monu-
mento habentem. 18. (Erat autem Bethania iuxta Ieroſolymam quaſi ſtadijs
quindecim.) 19. Multi autem ex Iudæis venerant ad Martham, & Mariam, vt
conſolarentur eas de fratre ſuo. 20. Martha ergo vt audiuit quia Ieſus venit, oc-
currit illi: Maria autem domi ſedebat. 21. Dixit ergo Martha ad Ieſum: Domine,
ſi fuiſſes hic, frater meus nō fuiſſet mortuus: 22. Sed & nunc ſcio quia quæcum-
que poposceris à Deo, dabit tibi Deus. 23. Dicit illi Ieſus: Reſurget frater tuus.
Sup.5.e.29. Luc. 14. c. 14. Sup.6.d.33. 24. Dicit ei Martha: Scio quia reſurget in reſurrectione in nouiſſimo die. 25.
Dixit ei Ieſus: Ego ſum reſurrectio, & vita: qui credit in me, etiam ſi mortuus
fuerit, viuet: 26. & omnis, qui viuit, & credit in me, non morietur in æternum.
Credis hoc? 27. Ait illi: Vtique Domine, ego credidi, quia tu es Chriſtus filius
Dei viui, qui in hunc mundum veniſti. 28. Et cum hæc dixiſſet, abijt, & voca-
uit Mariam ſororem ſuam ſilentio, dicens: Magiſter adeſt, & vocat te. 29. Illa vt
audiuit, ſurgit cito, & venit ad eum: 30. nondum enim venerat Ieſus in caſtellū:
ſed erat adhuc in illo loco, vbi occurrerat ei Martha. 31. Iudæi ergo, qui erant
cum ea in domo, & conſolabantur eam, cum vidiſſent Mariam quia cito ſurrexit,
& exijt, ſecuti ſunt eam dicentes: Quia vadit ad monumentum, vt ploret ibi. 32.

Maria ergo, cum veniſſet vbi erat Ieſus, videns eum, cecidit ad pedes eius, & dicit
ei: Domine, ſi fuiſſes hic, non eſſet mortuus frater meus. 33. Ieſus ergo, vt vidit
eam plorantem, & Iudæos, qui venerant cum ea, plorantes, infremuit ſpiritu, &
turbauit ſeipſum, 34. & dixit: Vbi poſuiſtis eum? Dicunt ei: Domine, veni, &
vide. 35. Et lacrymatus eſt Ieſus. 36. Dixerunt ergo Iudæi: Ecce quomodo ama-
bat eum. 37. Quidam autem ex ipſis dixerunt: Non poterat hic, qui aperuit ocu- Sup. 9. a.
los cæci nati, facere vt hic non moreretur? 38. Ieſus ergo rurſum fremens in ſe-
metipſo, venit ad monumentum. erat autem ſpelunca: & lapis ſuperpoſitus erat
ei. 39. Ait Ieſus: Tollite lapidem. Dicit ei Martha ſoror eius, qui mortuus fuerat:
Domine, iam fœtet, quatriduanus eſt enim. 40. Dicit ei Ieſus: Nonne dixi tibi
quoniam ſi credideris, videbis gloriam Dei? 41. Tulerunt ergo lapidem: Ieſus
autem eleuatis ſurſum oculis, dixit: Pater gratias ago tibi quoniam audiſti me. 42.
ego autem ſciebam quia ſemper me audis, ſed propter populum, qui circumſtat,
dixi: vt credant quia tu me miſiſti. 43. Hæc cum dixiſſet, voce magna clamauit:
Lazare veni foras. 44. Et ſtatim prodijt qui fuerat mortuus, ligatus pedes, & ma-
nus inſtitis, & facies illius ſudario erat ligata. Dixit eis Ieſus: Soluite eum, & ſinite
abire. 45. Multi ergo ex Iudæis, qui venerant ad Mariam, & Martham, & vide-
rant quæ fecit Ieſus, crediderunt in eum. 46. Quidam autem ex ipſis abierunt ad
Phariſæos, & dixerunt eis quæ fecit Ieſus. 47. Collegerunt ergo Pontifices &
Phariſæi concilium, & dicebant: Quid facimus, quia hic homo multa ſigna facit?
48. Si dimittimus eum ſic, omnes credent in eum: & venient Romani, & tollent
noſtrum locum, & gentem. 49. Vnus autem ex ipſis Caiphas nomine, cum eſ- Inf. 18. c.
ſet Pontifex anni illius, dixit eis: Vos neſcitis quidquam, 50. nec cogitatis quia
expedit vobis vt vnus moriatur homo pro populo, & nõ tota gens pereat. 51. Hoc
autem à ſemetipſo non dixit: ſed cum eſſet Pontifex anni illius, prophetauit, quòd
Ieſus moriturus erat pro gente, 52. & non tantum pro gente, ſed vt filios Dei, qui
erant diſperſi, congregaret in vnum. 53. Ab illo ergo die cogitauerunt vt interfi-
cerent eum. 54. Ieſus ergo iam non in palam ambulabat apud Iudæos, ſed abijt in
regionem iuxta deſertum, in ciuitatem, quæ dicitur Ephrem, & ibi morabatur
cum diſcipulis ſuis. 55. Proximum autem erat Paſcha Iudæorum: & aſcende-
runt multi Ieroſolymam de regione ante Paſcha, vt ſanctificarent ſeipſos.
56. Quærebant ergo Ieſum: & colloquebantur ad inuicem, in templo ſtantes:
Quid putatis, quia non venit ad diem feſtum? Dederant autem Pontifices,
& Phariſæi mandatum, vt ſi quis cognouerit vbi ſit, indicet, vt apprehendant
eum.

IN CAPVT XI.

1. *ERAT autem quidam languens Lazarus, à Bethania de caſtello Mariæ & Marthæ ſororis eius.*) Incertum quanto tempore poſt Chriſti ad Iordanem fugam, quæ ſuperiore capite extremo narrata eſt, hæc acciderint, quæ hoc capite narrat Euangeliſta. Tamen ex ver. 55. non obſcurè colligitur duobus plùs, minúſue poſt menſibus accidiſſe. Fuga enim contigit poſt feſtum ſtatim Encæniorum, id eſt ineunte Decembri; hæc autem facta ſunt Paſcha iam appropinquante, verſu 55. An ſemper Chriſtus in eodem illo loco fuerit, & quid interim fecerit, Euangeliſta non dicit. Credendum eſt otioſum non fuiſſe; tamen quòd quidam in tam breue temporis ſpatium ea conijciunt, quæ à Luca. c. 15. vſque ad 19. commemorantur, neſ-

cio quantum habeat probabilitatis; malo id ab alijs iudicari. Narrat Ioannes hoc capite hiſtoriam ſuſcitati Lazari maximè memorabilem. Nec enim vllum aliud tantum Chriſtus, dum in hac vita verſaretur, miraculum fecit; & quia iuxta vrbem ipſam Ieroſolymam; & quia magna multitudine Iudæorum, & Ieroſolymitanorum ciuium inſpectante; & quia iam ſuſcitatus diu inter Iudæos verſatus eſt; & res appropinquante iam Paſcha facta eſt, quo tempore multi iam vndique Iudæi conuenerant, vt ad diem feſtum *ſanctificarent ſeipſos*, vt ait Euangeliſta ver. 55. Quæ res Euangeliſtam opinor mouit, vt memorabilem hiſtoriam copioſiſſimè, accuratiſſiméque deſcriberet, integrúmque, ac bene quidem longum in ea commemoranda caput occuparet. Aliam, ſed magis moralem cauſam Theophylactus reddit, voluiſſe Euangeliſtam docere nos, ne miremur, ſi videamus Dei amicos morbis, alijſúe miſerijs affligi. Aliam Theodorus Mopſueſt. voluiſſe rem pene natura ſua incredibilem diligenti omnium circunſtantiarum deſcriptione credibilem reddere. Deſcribit initio Lazari perſonam ex nomine, *Erat quidam languens Lazarus*. Alium hunc fuiſſe Lazarum, quàm mendicum illum, qui ad ianuam purpurati diuitis vlceroſus iacebat, Luc. 16. 20. monuimus. Deſcribit ex loco, *A Bethania de caſtello Mariæ, & Marthæ*. De Bethania, quod oppidum, & vbi ſitum fuerit Mar. 11. 1. & alibi ſæpe diximus. Quod additur, *de caſtello Mariæ, & Marthæ*, perperam à nonnullis vulgaribus auctoribus intellectum, & doctis riſum mouit, & hæreticis calumniandi occaſionem præbuit. Putarunt caſtellum, id eſt arcem quampiam ſignificari, cuius Maria, & Martha communiter dominæ eſſent, cui & nomen affinxerunt, Magdalum appellatum, vnde Mariæ cognomentum fuerit Magdalenæ. Alij etiam audaciores, vt duas facerent Magdalenas duplex fecere Magdalum, alterum in Galilæa, alterum in Iudæa nulla ratione, nullo auctore. De cognomento Magdalenæ hoc loco non diſputo, diſputauimus alibi; de caſtello hoc diſputo, nullum aliud quàm Bethaniam ipſam deſignari, quæ κώμη caſtellum, id eſt pagus, aut oppidum appellatur, non arx, quæ aut in ipſo oppido, aut alibi eſſet. Per appoſitionem enim dictum eſt, *A Bethania, de caſtello Mariæ, & Marthæ*, id eſt quæ erat caſtellum Mariæ, & Marthæ. Nec impedit addita propoſitio, *De*, quæ videtur addenda non fuiſſe, ſi eſſet appoſitio. Eſt enim appoſitio non tam verbi, quàm ſententiæ, tanquam ſi diceret, A Bethania, id eſt à caſtello Mariæ & Marthæ. Dicitur autem Bethania caſtellum Mariæ, & Marthæ, non quòd dominæ oppidi eſſent, vt alij affirmant, alij dubitant: ſed quòd in eo habitarent, quemadmodum Bethſaida dicitur, ciuitas Petri & Andreæ. c. 1. 44. non quòd domini, ſed quòd habitatores illius eſſent. Mirorque hoc doctos homines in dubio reliquiſſe. Nam vt nullum aliud eſſet argumentum, quis vnquam legit Iudæum vllum illo præſertim tempore, quo Romani dominabantur, vllius oppidi dominum fuiſſe? Denique Lazarum Euangeliſta per ſorores deſcribit, ideo vt arbitror, quia Chriſti familiaritate notiores vulgo erant, vt ſolent mulieres religioſiores eſſe, quàm viri; quod Leontius, & Theophylactus indicarunt.

Vide in Matt. c. 21. 1. & 26. 6. 7. & 28. 1. & Luc. 7. 37.

Bethania caſtellum Mariæ & Marthæ.

2. *Maria autem erat, quæ vnxit Dominum vnguento, & extersit pedes eius capillis ſuis.*) Quia plures Mariæ erant, quę Dominum ſequebantur, Matth. 27. 56. & 28. 1. voluit Euangeliſta Mariam Lazari ſororem inſigni illo, & publico facto à cæteris diſtinguere, quòd pedes vnxiſſet Chriſti. Solet à multis quæri, quam vnctionem Ioannes intelligat, illámne, quam apud Lucam cap. 7. 37. factam legimus, an eam, quam idem Ioannes cap. ſequenti verſu. 3. deſcribit. Sæpe enim vnctum fuiſſe à muliere Chriſtum Lucæ. 7. 37. 38. Matth. 26. 7. Mar. 14. 3. & Ioannis 12. 3. manifeſtum eſt. Quæſtio pendet ex altera quæſtione, an eadem fuerit mulier, quæ & apud Lucam, & apud cæteros Euangeliſtas Dominum vnxiſſe dicitur, de qua re apud Matthæum. cap. 26. 6. copioſè diſſeruimus; docuimúſque eandem, & vnam fuiſſe. Quod & ex hoc loco non obſcurè videtur colligi: ſi enim diuerſæ mulieres fuiſſent, omnéſque Mariæ, vt multi auctores putant, appellarentur, non ſatis Euangeliſta hanc à cæteris hoc ſigno diſtinxiſſet, quòd vnxiſſet pedes Domini, nam & aliæ ſimiliter vnxerant. Cùm autem hoc tanquam certiſſimum, & vltimum Mariæ ſororis Lazari ſignum ponat, minimè dubium eſt, quin ſola Maria Lazari ſoror Dominum vnxerit. Itaque futile eſt, quòd omnes fere hæreticorum interpretes adnotarunt, hoc Euágeliſtam per anticipationem dicere, de ea enim vnctione agere, quam ſequenti capite deſcribit. Nihil enim vetat, quo minùs ad vnctionem illam Lucæ reſpiciat, quę antequam hæc, quæ hoc loco Euangeliſta narrat, acciderent, facta fuerat; præſertim cùm id vis Græci verbi ſignificet, ἡ ἀλείψασα τὸν κύριον, *quæ vnxerat* Dominum. Etſi graues etiam auctores Theodorus Mopſueſt. & Leontius anticipationem eſſe putant.

Hæretici fruſtra hic anticipationem ob nimiſcuntur.

3. *Miſerunt ergo ſorores eius ad eum.*) Sorores Lazari ad Chriſtum, qui erat trans Iordanem in eo loco, vbi ſolitus fuerat Ioannes baptizare. Itaque pronomen, *eum*, vſque ad verſum 40. ſuperioris capitis referendum eſt. Miſiſſe dixit abſolutè Hebræorum, & Græcorum more, apud quos שלח, & ἀποστέλλειν, mittere, ſignificat mittere nuntios, vt apud Latinos legare. Exempla notauimus Matthæi, 2. 16. Quærunt multi, cur non ipſæ ad accerſendum Chriſtum profectæ fuerint? Reſpondent Chryſoſtomus, Leontius, Theophylactus, & Euthymius, & Cyrillus in Catena Græcorum non contemptu, ſed tribus de cauſis id feciſſe, & quia cognitam habebant Chriſti benignitatem, confidebántque ſatis eſſe, vt illi fratris morbum ſignificarent, quod nuntius ipſe declarat, *Ecce, quem amas, infirmatur*; & quia fratris ægrotantis luctu, curáque prohibebantur; & quia infirmi erant ſexus, nec decebat longiùs à domo diſcedere.

Hebraiſmus, & Græciſmus.

Ecce quem amas, infirmatur.) Simpliciſſimę, & modeſtiſſimæ preces, plenæ fidei, plenæ ſpei, & caritatis. Nam & fidei fuit credere Chriſtum impedire quamuis abſentem poſſe, quo minùs ægrotus moreretur frater: idcóque non rogant, vt veniat, vt feſtinet. Notauit hoc Cyrillus in Catena, Leontius, Theophylactus, & Rupertus: & ſpei fuit confidere fore, vt non longiore ad exorandum Chriſtum oratione opus eſſet: & caritatis eius erga La-

zarum

zarum amorem in menrem Chriſto reuocare, nec alias præter amorem preces adiicere. Quamobrem non nunciant, Ecce Lazarus, ſed, *Ecce quem amat, infirmatur*, vt Chryſoſt. & Euthymius indicarunt: poſito enim ante oculos eius erga Lazarum amore magis illum ad miſericordiam commouebant. Hæc fere omnia D. Auguſtin. & Beda his verbis complexi ſunt; *Non dixerunt veni; amanti enim tantummodo nunciandum fuit. Non auſæ ſunt dicere, veni & ſana; non auſæ ſunt dicere, ibi iube, & hîc fiet; cur enim non & iſtæ, ſi fides illius centurionis inde laudatur? Ait enim, Domine non ſum dignus, vt intres ſub tectum meum, ſed tantùm dic verbo, & ſanabitur puer meus. Nihil horum iſtæ, ſed tantummodo; Domine, ecce quem amas, infirmatur; ſufficit, vt noueris; non enim amas, & deſeris.* Cyrillus, Leontius, & Theophylactus admirationem etiam quandam hæc verba præ ſe ferre putant, quaſi dicant, quî fieri potuit, vt quem amas, infirmaretur?

Tract. 49.

Matth. 8. 8.

4. *Audiens autem Ieſus dixit eis, Infirmitas hæc non eſt ad mortem, ſed pro gloria Dei, vt glorificetur filius Dei per eam.*) Vulgaris quęſtio quo modo Chriſtus dicat eam infirmitatem ad mortem non eſſe, cùm paullo poſt mortuus ex ea fuerit Lazarus. Tribus modis id explicari poteſt, aut propterea dixiſſe infirmitatem illam ad mortem non eſſe, quia etſi ex ea Lazarus moriturus erat, ſibi tamen, qui facilè poterat ſuſcitare, non erat moriturus. Quemadmodum de principis illius filia dixit, *Non eſt mortua puella, ſed dormit*, cùm mortua omnino eſſet, vt quoſdam illic interpretari diximus, & hoc loco Rupertus refert; quamuis hanc interpretationem ideo refellat, quòd paullo poſt ver. 14. Chriſtus dicat, *Lazarus mortuus eſt*. Quo argumento magis hæc expoſitio confirmari videtur, quàm refutari. Propterea enim verſu 21. videtur non dixiſſe, Lazarus amicus noſter mortuus eſt; ſed *Lazarus amicus noſter dormit*, vt indicaret facilè à ſe fore ſuſcitandum. Quòd autem diſcipulis poſtea palam mortuum eſſe dicit, propterea dicit, quia per ſomnum mortem intelligere non poterant. Itaque potiùs hac ratione indicat Lazarum illis quidem mortuum eſſe, ſibi verò dormire: aut quia ita moriturus erat, vt manſurus non eſſet mortuus, ſed duobus poſt diebus ſuſcitandus, vt Theodorus Mopſueſt. Cyrillus, Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius, exponunt, monéntque dictiones illas *Pro*, & *Vt* non cauſam, & finem, ſed euentum aut conſequentiam ſignificare. Nec enim propterea Lazarum ægrotaſſe, vt filius Dei glorificaretur, ſed cùm ægrotaſſet, ac mortuus eſſet, conſecutum inde eſſe, *vt glorificaretur filius Dei*. At non fuiſſe infirmitatem ad mortem, quia finis mortis Lazari non ipſa erat mors, ſed gloria Dei, quæ ex ea erat conſecutura, vt Auguſtinus, Beda, & Rupertus interpretantur; itaque exiſtimant non ſolùm euentum, ſed cauſam ſignificari, *Talis glorificatio ipſius*, inquit Auguſtinus, *non ipſum auxit, ſed nobis profuit. Hoc eſt ergo, quod ait, Non eſt ad mortem, quia & ipſa mors non erat ad mortem, ſed potiùs ad miraculum, quo facto crederent homines in Chriſtum, & vitarent veram mortem.* Rectè probant ex hoc loco veteres auctores Chriſti diuinitatem. Nam aut ſeipſum Deum appellat, cùm dicit, *Sed pro gloria Dei*, quod ſtatim explicans addit, *vt glorificetur filius Dei per eam*, quaſi dicat, *pro gloria Dei*, id eſt mea, vt Auguſtinus, Beda, Rupertus, & Theodorus Mopſueſt. & Cyrillus in Catena Græca interpretan-

Matth. 9. 24.

Pro, & Vt non cauſam, & finem, ſed euentum, & conſequentiam ſignificant aliquando.

Chriſti diuinitas probatur.

A tur; aut certè eandem ſuam, patríſque ſui gloriam eſſe dicit, vt Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius exiſtimant. Dubitant autem quidam quam ſuam, Patríſque gloriam intelligat? Andreas Cretenſis vnus ex auctoribus Græcæ Catenæ crucem, mortémque Chriſti deſignari putat, quam mors Lazari ſignificauerit, per crucem enim, & mortem maximè eius gloriam apparuiſſe. Sed nimis hoc alienum videtur à ſenſu. Theodorus Heracleotes gloriam eam intelligit, quòd miraculum ſuſcitati Lazari toto eſſet terrarum orbi diuulgandum, vnde Patri, ac Filio magna eſſet acceſſura B gloria. Simpliciſſimus ſenſus eſt, quem indicat Auguſtinus, in eo eam gloriam poſitam fuiſſe, quòd ſuſcitato Lazaro multi eſſent Chriſti diuinitatem cognituri, vt ver. 45. declarat Euangeliſta.

Gloriam ſuã quam hîc vocet Chriſtus.

5. *Diligebat autem Ieſus Martham, & Mariam ſororem eius, & Lazarum.*) Multi interpretes quærunt, quorſum hoc adiecerit Euangeliſta. Sunt qui putent ſuſpicionem lectoris occupare voluiſſe; potuiſſe enim aliquem ſuſpicari propterea Chriſtum non ſtatim ad ſanandum Lazarum ſe contuliſſe, C quia nec eum, nec eius ſorores diligebat. Cyrillus verò in Catena Græca exiſtimat voluiſſe docere non mirum ſi quos *diligit Dominus, caſtigat*, cùm Lazarum, quem diligebat, morbo afflixerit. Potiùs credo rationem tacitè reddere cur, etſi non ſtatim ierit, poſtea tamen ierit ſuo tempore, quaſi dicat, non potuiſſe eorum, quos tantopere diligebat, obliuiſci; fixum in eius animo manſiſſe nuntium ægritudinis Lazari. Refero ergo hoc ad duos ſequentes verſus; *Vt ergo audiuit, quia infirmabatur*. Quid enim eſt, *ergo*? niſi quia diligebat Lazarum, D & ſorores eius audito eius morbo, quamuis iuſtam ob cauſam in eodem loco duos dies manſerit, tamen ſimul atque opportunum venit tempus miraculi faciendi, dixiſſe diſcipulis ſuis, *Eamus in Iudæam iterum*. Diligebat autem eos ſingulariter, cùm omnes communiter homines diligeret, propter ſingularem earum mulierum pietatem, vt Theodorus Heracleot. & Mopſueſt. Chryſoſtomus, & Euthymius ſcribunt.

Hebræ. 12. 6. Apocal. 3. 19.

6. 7. *Vt ergo audiuit, quia infirmabatur, tunc quidem manſit in eodem loco duobus diebus.*) Quam vim habeat E particula illa, *ergo*, modò diximus. Solet autem quæri, cur duos ibi dies Chriſtus manſerit? cur non ſtatim ſecutus nuntios, antequam moreretur, ſanauit Lazarum? In promptu eſt ratio, quam Chryſoſtom. Theophylactus, Euthymius, & Rupertus afferunt, ideo non ſtatim iiſſe, ſed duos expectaſſe dies, quia maius in eo miraculum facere volebat, quàm quod eius ſorores ab ipſo poſtulare videbantur. Illæ poſtulabant, vt ægrotantem ſanaret; ipſe volebat mortuum, & quidem iam ſepultum, iam quatriduanum, F iam fœtentem ſuſcitare. Expectauit ergo, inquiunt auctores illi, quos modò nominaui, donec moreretur, donec ſepeliretur, donec fœteret, quo illuſtrius miraculum eſſet; nec poſſet quiſquam dicere non verè fuiſſe mortuum, ſed lethargo ſopitum, aut alio quo morbi genere adeo oppreſſum, vt mortuo ſimilis videretur. Auguſtinus, & Beda myſterij cauſa factũ eſſe putant, quòd numerus ille dierum quatuor myſticus ſit; ſed non exponunt, quid in eo myſterij ſit, nec, vt opinor, ad id, quod agimus eſt neceſſariũ.

Cur duos dies ibi Chriſtus manſerit.

Eamus in Iudæam iterum.) Iterum dicit, quia non multo ante inde venerant, cùm vellent eum Iudæi

dormiret; & modeſtiam, moderationémque ſuam retinet. Notauit hoc ipſum Theophylactus.

12. *Dixerunt ergo diſcipuli eius, Domine, ſi dormit, ſaluus erit.*) Quo argumento Chriſtus vſus fuerat, vt ad reuertendum in Iudęam diſcipulos hortaretur, eodem illi vtuntur, vt eum, ne eò redeat dehortentur. Arripiunt enim dormiendi verbum, inferúntque, *ſi dormit, ſaluus erit.* Nec dicunt, *ſi dormit*, ſaluus eſt, id eſt adhuc viuit, aut non valde grauiter ęgrotat, quia qui graui premuntur morbo, dormire non poſſunt: ſed dicunt, σωθήσεται, *ſaluus erit*, id eſt bonum eſt prognoſticum futuræ ſanitatis, meliùs ſe habet, extra periculum eſt. Solet enim ſomnus grauiter ęgrotantibus ſanitatem afferre. Itàque neceſſarium non eſſe eò ire, vt illum excitent, quin optandum, vt magis, ac magis dormiat, vt breuiùs conualeſcat, quemadmodum Gręcus Cyrillus, & Theodorus Mopſueſt. & D. Auguſtinus ediſſerunt. Sic enim humanū ingenium diuina, cæleſtiàque conſilia ad ſua trahit vota: & in diluendis, inuertendiſque rationibus, quas diuinus aliquandò ſpiritus nobis ſuggerit, nimis ingenioſi ſępe ſumus.

Somnus grauiter ægrotantibus ſanitatis prognoſticum.

14. *Tunc ergo Ieſus dixit eis manifeſtè, Lazarus mortuus eſt.*) Cùm videret eos non intelligere figuras, & metaphoras, palam, ac ſine metaphoris locutus eſt, dixitque, *Lazarus mortuus eſt.* Hanc vim habent duæ illæ dictiones *tunc*, &, *ergo.* Nec iam amicum ſuum, aut illorum vocat, quia cùm apertè mortuum eſſe diceret, non alio opus erat argumento, vt illis perſuaderet eundum in Iudęam ſibi eſſe, vt eum à mortuis ſuſcitaret.

15. *Et gaudeo propter vos, vt credatis, quia non eram ibi.*) Non eſt ſenſus, vt credatis me non fuiſſe ibi, id enim ſatis credebant; ſed gaudeo me non fuiſſe ibi, vt hac ratione vos credatis, vt omnes auctores exponunt, Chryſoſtomus, Auguſtinus, Theodorus Mopſueſt. & Heracleotes, Cyrillus, Theophylactus, Euthym. & Rupertus. Quanquam ego quidem nihil abſurdi video, ſi hęc verba, *quia non eram ibi*, iungantur cum verbo, *credatis*, non vt ſenſus ſit, vt credatis me non fuiſſe ibi, ſed, vt ideo credatis, quia ibi nō eram, quod credituri non eratis, ſi ibi fuiſſem. Non dicit, quid credituri ſint, ſed facilè intelligitur, vt credatis me verum eſſe Chriſtum filium Dei, verúmque Deum. Quid ergo? an non id iam credebant? credebant quidem, ſed credituri dicuntur, quia quod iam credebant, magis erant, ac magis credituri. Credere enim dicimur non ſolùm, cùm fides in nobis inchoatur, ſed etiam cùm augetur, vt hoc loco D. Auguſtinus, & Beda monuerunt, & nos cap. 2. 11. exemplis docuimus. Poteſt non abs re quęri, quam ob cauſam magis diſcipuli credituri eſſent, quòd illic Chriſtus non fuiſſet, quàm ſi fuiſſet ibi? Auguſtinus, & Beda exiſtimant, ideo magis fuiſſe credituros, quòd viderent, Chriſtum abſentem, quid in loco remoto accidiſſet nemine nuntiante cognouiſſe, quod ſolus facere poteſt Deus. *Æger enim, non mortuus fuerat nuntiatus*, inquit Auguſtinus. Eandem Chryſoſtomus, & Theophylactus rationem probāt. Sed magis ego Cyrilli, Theodori Heracleenſ. & Mopſueſt. in Græca Catena, Euthymij, & Ruperti probo ſententiam, ideo magis fuiſſe credituros, quòd ibi Chriſtus non fuiſſet, quàm ſi fuiſſet, quia ſi fuiſſet ibi, aut miſericordia, aut ſororum precibus victus, vel à morbo ſanaſſet, vel recens mortuum ſuſcitaſſet, non ferens tam diuturnum ſororum luctum. Cùm autem ibi nō fuiſſet, neceſſe fuit iam mortuum, iam ſepultum, iam quatriduanum, fœtentémque ſuſcitare, quod eo magis diſcipulorum fidem auxit, quo maius miraculum fuit. Loquitur vt homo, cùm dicit, *non eram ibi*; nam vt Deus vbique erat, vt Euthymius admonuit.

Credere dicimur non ſolùm cùm fides inchoatur, ſed etiam cùm augetur.

Tract. 49.

Sed eamus ad eum.) Peracutè Gręcus Cyrillus adnotauit ita Chriſtum de mortuo Lazaro loqui, vt ſi viuus eſſet. Sic enim dicit, *eamus ad eum*, vt dixiſſet, ſi adhuc viueret; quia illi, inquit Cyrillus, quāuis mortuus eſſet, viuebat, vtpote quem facilè poterat ſuſcitare. Obſeruant etiam Chryſoſtomus, & Theophylactus non dixiſſe, vado, vt ſuſcitem eum, quemadmodum ante dixerat, *vado vt à ſomno excitem eum*, vt modeſtè de ſe loqueretur, nec videretur iactator futuri miraculi. Nam ire ad excitandum à ſomno dormientem, nulla iactantia videri poterat; dicere verò ire ſe, vt mortuum ſuſcitaret, poterat.

16. *Dixit ergo Thomas, qui dicitur Didymus, ad condiſcipulos, Eamus & nos, vt moriamur cum eo.*) De Thoma apud Matthæum cap. 10. 3. diximus, quæ ad perſonę cognitionem erant neceſſaria. Illud de nomine Didymi hoc loco monendum, quod obſeruatum à nonnullis eſt, non eſſe Thomas nomen, Didymus cognomentum; ſed vtrumque nomen eſſe, idémque ſignificare, quod & Theophylact. in c. 20. 24. notauit. Quod enim Hebraicè תומא Thomas, Græcè eſt δίδυμος Didymus, id eſt geminus; ſiue quòd ſimul cum fratre altero, vt ait Euthymius, natus eſſet, ſiue quòd nomen à maioribus ſuis accepiſſet, quemadmodum apud Romanos quoſdam Spurios, alios Fuſcos vocatos legimus, quāuis nec illi ſpurij, nec hi fuſci eſſent. Quid de hoc nomine Leontius obſeruauerit, inuenies cap. 20. 24. Cùm ergo dicit Euangeliſta, *Thomas, qui dicitur Didymus*, poſteriore vocabulo prius interpretatur, quemadmodum ſi diceret, Thomas, id eſt Didymus. Notarunt recentiores quidam interpretes, ſed fere hęretici, relatiuum *eo*, ambiguum eſſe, nam & ad Chriſtum, & ad Lazarum referri poſſe. Ac miror nō ſolùm hęreticis, ſed Catholicis etiam nonnullis, ac doctis auctoribus placuiſſe, vt ad Lazarum potiùs, quàm ad Chriſtum referretur: quaſi verba ſint hominis non ſolùm Chriſto non credentis, ſed irridentis etiam quodammodo, quæ ab eo dicta fuerant, velle ſe ad Lazarum ire, vt illum ſuſcitaret; fore enim non vt illum ſuſcitaret, ſed vt & ipſe, & omnes eius diſcipuli vnà cum eo morerentur. Quidam etiam eorum per ironiam hoc dictum putant, neque hortantis hæc eſſe verba, ſed dehortantis, quaſi dicat quorſum eò eamus? an vt ſimul cum Lazaro moriamur? Iniuriam mihi Apoſtolo ſine cauſa facere videntur, qui ita ſentiunt. Et vnde illi probant, inde ego refello. Dixerat, inquiunt, Chriſtus, *ſed eamus ad eum*, ſubiicit Thomas, *eamus & nos, vt moriamur cum eo*; ad id ergo refertur pronomen *eo*, quo vtitur Thomas, ad quem pronomen *eum*, quo vſus erat Chriſtus. Ego contrà, quia Thomas cùm hoc dixit, non cum Chriſto, ſed cum condiſcipulis loquebatur, vt eum, id eſt Chriſtum ſequerentur, non poteſt pronomen *eo*, ad Lazarum, ſed ad Chriſtum referri. Si enim cum Chriſtō loqueretur, referretur ad Lazarum, de quo Chriſtus loquebatur; cùm autem loquatur cum condiſcipulis, & de Chriſto ſequendo loquatur, neceſſe profectò eſt, vt pronomen *eo*, referatur ad Chriſtum. Accedit, quòd cùm dicit, *eamus & nos*, dictio illa, *&*, vim habet relatiuam; perinde enim eſt, ac ſi dicat, *eamus & nos*, ſicut ille it; ad eum autem

Thomas, & Didymus vtrumque nomen eſt, & idem ſignificat.

refertur pronomen, *eo*, quo particula, *&*, ergo & A
pronomen *eo* refertur ad Chriſtum. Præterea ſi vim,
proprietatémque verborum conſideremus, verbum
illud, *moriamur cùm eo*, indicat nõdum eſſe mortuum,
ſed eſſe moriturum eum, quocum & ſe, & condiſci-
pulos ſuos ſimul morituros Thomas dicebat; Laza-
rus autem iam erat mortuus, non ergo de illo, ſed de
Chriſto dicit, *moriamur cùm eo*. Omnes denique anti-
qui auctores ita intellexerunt; nec cuiquam eorum
Quo animo Thomas hoc dixerit. alterum illum ſenſum in mẽtem veniſſe credo. Quo
animo hoc Thomas dixerit, de eo quidem video ve-
teres interpretes diſſentire. Theophylactus exiſtimat B
hęc dixiſſe, non vt hortaretur, quaſi per ironiam di-
cat, ſcilicet, *eamus & nos*, vt cum eo inermes moria-
mur, contemnamus vitam noſtram, ſicut ille temerè
cõtemnit. Theodorus Mopſueſt. Chryſoſt. & Euthy-
mius rectè fortaſſe indicant hęc verba, quamuis ma-
gnam audaciæ ſpeciem prę ſe ferant, non audacis, ſed
timidi eſſe hominis, amantis tamen Chriſtum, à quo
eum certum mortis, vt putabat, periculum auellere
nõ poſſet. Solẽt enim homines timidi maiora, quàm
re ipſa ſunt, pericula ſibi fingere. Tamen & hoc ip-
ſum mihi videtur ſine cauſa de Apoſtolo dici. Cùm C
enim verba audacem hominem indicent, cur timidũ
interpretemur, quod ne in alio quidem vulgari ho-
mine faceremus? Illud tãtùm ex hoc loco colligitur,
aut non ſatis eum credidiſſe, vt Cyrillus, & Andreas
Cretens. in Græcorum Catena putãt, aut, quod vero
ſimilius eſt, non ſatis intellexiſſe, quod Chriſtus dixe-
rat ver. 9. nihil ſibi imminere periculi. Tanquam ad
certam enim mortem eundum eſſe dicit, ne Domi-
num, ac magiſtrum ſuum deſerant, quod magni pro-
culdubio erat amoris. Atque hæc fortaſſe cauſa fuit,
cur hoc Euangeliſta commemorauerit, aut eius erga
Chriſtum caritatem laudaret, cuius incredulitatem D
poſtea erat c. 20. 25. reprehenſurus.

17. *Venit ergo Ieſus, & inuenit eum quattuor dies iam
in monumento habentem.*) Non dicit Euangeliſta, quo
venerit, quia & ex ijs, quæ dixerat ver. 1. & ex ijs, quæ
addit verſu ſequenti facilè intelligebatur veniſſe Be-
thaniam, vbi dixerat fuiſſe Lazarum. In nonnullis
Gręcis codicibus manu ſcriptis additum inuenio *εἰς
βηθανίαν*, venit in Bethaniam. Nec declarat an di-
ſcipuli cum eo venerint, quia ex verbis Thomæ in-
telligi poterat veniſſe cum illo. Ex quo colligitur, E
quàm falſa eorum ſit opinio, qui putant Thomam
non adhortatum, ſed dehortatum potiùs cõdiſcipu-
los ſuos fuiſſe, vt ſuperiore verſu recitauimus. Quat-
Hebraica phraſis 4. dies habere. tuor dies habere in monumẽto Hebraica phraſis eſt,
qualem videmus c. 5. 5. *Erat autem homo ibi triginta octo
annos habẽs in infirmitate ſua.* Duas de his quattuor die-
bus apud interpretes quæſtiones inuenio; alterã, quo
modo ante quattuor dies Lazarus ſepultus eſſe po-
tuerit, cùm non niſi duos dies Chriſtus poſt acceptũ
nõ de morte, ſed de morbo eius nuntium in eodem
loco manſerit ver. 6. Alterã, quid quattuor iſti ſignifi- F
Quomodo Lazarus 4. dies habuit in monumento. cent dies. Ad priorẽ quæſtionẽ Chryſoſt. videtur hoc
modo reſpõdere, eo ipſo die, quo nuntius ad Chriſtũ
venerat, Lazarum fuiſſe mortuum; poſt eum duos in
eodem loco mãſiſſe dies, quarto demum die Chriſtũ
Bethaniam veniſse. Euthym. verò eodẽ quidem die,
quo Chriſtus nuntium accepit, fuiſse mortuum; po-
ſtea manſiſse duos dies, antequam quidquam de eius
morte diſcipulis diceret, quarto die dixiſse, *Lazarus
amicus noſter dormit*, quinto veniſse Bethaniam & inue-
niſse *eum quattuor dies iam in monumento habẽtem*. Itaque
quod Euangeliſta dixit ver. 6. *Tunc quidem mãſit in eodẽ
loco duobus diebus*, non intelligitur tãtùm manſiſse per
duos dies, antequã in Bethaniã inde proficiſceretur,
ſed manſiſse tacitũ per duos dies, antequã de morte
Lazari quidquã diſcipulis ſignificaret. Hoc mihi pro-
babiliſſimum videtur eſse. Cum enim Euãgeliſta di-
cit, *tunc quidem manſit duobus diebus*, obſcurè indicat iã
Lazarũ fuiſse mortuum, ſed nihil dũ Chriſtũ de eius
morte dicere voluiſse, donec duo poſt mortẽ dies ef-
fluxiſsẽt, vt illuſtrius miraculũ eſset. Illud certè nullo
modo probare poſsũ, quod quidam dicũt, tũc Laza-
rum eſse mortuum, cùm Chriſtus diſcipulis dixit, *La-
zarus amicus noſter dormit*; deinde quattuor, aut quin-
que diebus Chriſtum in cõficiendo itinere poſuiſse.
Conſtat enim ex ratione Geographica, à Bethabara,
vbi Chriſtus erat, Bethaniam vſque bidui vt plurimũ
iter eſse homini etiam tardo, & pedibus ingredienti.
De induſtria Euangeliſta dicere videtur, *quattuor dies
iam in monumẽto habentem*, nõ quattuor dies iam mor-
tuum, quia quinto ante die credibile eſt fuiſse mor-
tuum, ſed non eodẽ die, quo mortuus fuerat, fuiſse
ſepultũ; & quia id vbique fere gentium moris eſt, vt
mortuorũ corpora per diem vnũ cõſeruentur, ante-
quam tradãtur ſepulturæ, ne quis forte ſemiuiuus ſe-
peliatur; & quia eſt vero ſimile ſorores eius non con-
tinuò eum ſepelire voluiſse expectãtes, num Domi-
nus veniret, & eum, antequam ſepeliretur, ſuſcitaret.
Altera quæſtio ad inſtitutũ noſtrum minùs pertinet, Quid quattuor illi dies ſignificent.
qui prętermiſſis allegorijs ſenſum quęrimus litteralẽ.
Auguſt. Beda & Rupertus exiſtimant quattuor illos
dies quattuor ſignificare tempora, quibus homo im-
mortuus in peccato quaſi in ſepulcro iacet; in vtero
antequã naſcatur in peccato originali cõceptus; ante
legẽ, ſub lege, ſub morte. Violẽta, vt videtur allego-
ria. Nã neq; tẽpus mortis à tẽpore reliquo huius vitæ
diſtinctũ eſt; & ſi homo poſt mortẽ in peccato ma-
net, quando ab eo ſuſcitabitur, cùm nemo poſſit iam
damnatus liberari? Et tẽpus Euangelij tempus potiùs
gratiæ, ac vitæ quàm mortis eſt. Nõ alia ergo de cauſa
Chriſtus quattuor expectauit dies, vt ſuprà docui-
mus, niſi vt conſtaret mortuum eſse Lazarum, qui
quartum iam diem ſepultus eſset, & miraculum in
quatriduano, & fœtente eſset illuſtrius.

18. *Erat autem Bethania iuxta Ieroſolymam quaſi ſtadijs
quindecim.*) Notum eſt ſtadium centũ, & viginti quin-
que habere paſsus, itaque quindecim ſtadia sũt mille
octingenti ſeptuaginta quinque paſsus, id eſt minus
duobus milliaribus Italicis, quod & Chryſoſt. admo-
nendum putauit. Ideo autem declarauit Euangeliſta,
quàm vicina Bethania Ieroſolymis eſset, vt rationem
redderet, cur inde multi Ieroſolymitani ciues ad cõ-
ſolandas Mariam, & Martham Bethaniam veniſsent,
quod paullo poſt dicturus erat, vt Theodorus Hera-
cleotes, Cyrillus, Chryſoſt. & Theophyl. notauerunt.

19. *Multi autem ex Iudæis venerant ad Martham,
& Mariam, vt conſolarentur eas de fratre ſuo.*) Non di-
cit, vnde Iudęi venerint, ſed ex verſu præcedenti ſa-
tis apparet veniſse Ieroſolyma; ita Iudęos videtur *κατ'
ἐξοχὴν* ſolos Ieroſolymitanos appellare, ſicut alibi
ſolos principes cap. 9. 18. Veniſse autem mul-
tos dicit, vt doceat miraculum non ſolùm coram
Bethanianis, ſed coram multis etiam Ieroſoly-
mitanis ciuibus factum fuiſse, & ab illis longè, la-
tèque promulgatum, vt Cyrillus, Chryſoſtomus,
Theophylactus, & Rupertus animaduertunt. Græcè
eſt, *πρὸς τὰς περὶ Μάρθαν, καὶ Μαρίαν* ad verbum, *Ad*

eas,

eas, quæ circa Martham, & Mariam; quam phraſim quidam non mediocriter etiam docti non intelligentes exiſtimarunt nõ ad Martham, & Mariam, ſed ad alias mulieres, quę cum illis eſſent, veniſſe, vt per eas Martham, & Mariam conſolarentur. Itaque noſtrum interpretem temere reprehenderunt, quòd vertiſſet, *ad Martham, & Mariam*, ipſi multo magis reprehendendi, qui vel ex Euthymio Gręco auctore diſcere potuerunt eam phraſim idem ſignificare, quod πρὸς Μάρθαν, καὶ Μαρίαν, *ad Martham, & Mariam*. Et ſi minùs apud Eccleſiaſticos, apud prophanos certè auctores id licuit obſeruare. In Catena Gręca non lego πρὸς τὰς περὶ Μάρθαν, καὶ Μαρίαν, ſed πρὸς Μάρθαν, καὶ Μαρίαν.

Quomodo Ieroſolymitani venire ad Marthã potuerint.

Quæritur à multis, quo modo multi Ieroſolymitani ad Mariam, & Martham venire potuerunt: cùm illę Chriſto familiares eſſent, & Ieroſolymitani non multo ante conſpiraſſent, *vt ſi quis eum confiteretur eſſe Chriſtum extra ſynagogam fieret*, c. 9. 22. Eius rei Chryſoſtomus, Leontius, Theophylactus, & Euthymius tres rationes afferunt, non veniſſe Ieroſolymitanos propter Chriſtum, ſed propter Marthę Mariæque nobilitatem, aliáſue virtutes; aut propter ingentem earum luctum, in quo non poterant homines noti cõſolationis officium denegare: aut quòd qui ad eas venerunt, alieni non fuerint à Chriſto, ſed ex illis, qui in illum ante crediderant. Cętera ſunt probabilia, hoc vltimum videtur Euangeliſtę infra verbis repugnare; dixit enim verſu 45. & 46. multos ex iis, qui Ieroſolyma venerant, ſuſcitato Lazaro in Chriſtum crediſſe, alios detuliſſe eum ad Phariſęos; non ergo ante crediderant.

20. *Martha autem, vt audiuit, quia Ieſus venit, occurrit illi.*) Probabilis eſt Chryſoſtomi, Leontij, Theophylacti, & Euthymij coniectura, ſolam Martham ignorante ſorore cognouiſſe aduentare Chriſtum; cur verò illa potiùs cognouerit, obſcurior eſt coniectura, ſed tamen eſt aliqua. Docuimus Luc. 10. 38. colligi ex eo loco Martham maiorem quàm Mariam natu fuiſſe; itaque curam geſſiſſe domus. Veriſimile ergo eſt ſiue domi vtraque erat, cùm nuntius appropinquantis Chriſti venit, illi potiùs tanquam maiori, & capiti familiæ, quàm ſorori renuntiaſſe venire Chriſtum; ſiue domo forte egreſſa fuerat alicuius negotij cauſa, vt quæ curam habebat domus, priorem excepiſſe famam Chriſti venientis. Cur ergo nõ expectabat Chriſtum domi? quia maioris erat caritatis tali hoſpiti obuiam prodire, quemadmodum Abraham, & Lot Geneſ. 18. 2. 3. & 19. 1. feciſſe legimus. Sic nimirum debemus nos Chriſtum obuiis, vt dicitur, vlnis excipere. At cur nihil ſorori ſignificauit? Reſpondent auctores illi, ne & illa exire obuiam vellet, omnéſque eam Iudęi ſequerentur, & nimius tumultus excitaretur; aut quia ſciebat, inquit Leontius, Iudæos iniquos eſſe Chriſto. Vero etiam ſimile videtur voluiſſe Martham laudem illam præripere, quòd prior excepiſſet Chriſtum; aut ſolam experiri, ecquid remedij mortuo iam fratri apud Chriſtum reperiret, vt ex ver. 22. colligitur. Sancta eſt prudentia clam fratribus, clam parentibus ad Chriſtum ſeſe conferre. Quod addit Euangeliſta, *Maria autem domi ſedebat*, quam vim habeat, neminẽ obſeruaſſe video. Ac prima quidem ſpecie tacita reprehenſio videri poteſt, quaſi dum Martha Dominum quærit, illa domi ſegnis deſideret. Cæterum non reprehenſionem ego, ſed excuſationem potiùs eſſe arbitror; quia enim dixerat Martham obuiã Chriſto proceſſiſſe, ne quis miraretur, aut Mariam accuſaret, quòd non & ipſa proceſſiſſet, excuſat eam tacitè dicens ſediſſe domi, ideóque nihil de Chriſti aduentu cognouiſſe. Martha enim cognouit, quia, vt diximus, credibile eſt domo aliqua cauſa fuiſſe progreſſam; & ſolent qui foris in publico verſantur, multos colligere rumores, quos ignorant, qui domi delitescunt.

21. *Dixit ergo Martha ad Ieſum, Domine ſi fuiſſes hîc, frater meus non fuiſſet mortuus.*) Omnes fere hoc loco auctores notant Martham his verbis fidem quidem aliquam, & confidentiam de Chriſti caritate, ſed imperfectam tamen, & humilẽ fidem oſtendere. Oſtendere enim credere ſe fratrem ſuum moriturum non fuiſſe, ſi Chriſtus adfuiſſet, potuiſſe eum Chriſtum à morbo ſanare, ſed non credere idem etiam abſentem facere potuiſſe. Nondum enim crediſſe eum eſſe Deum, ſed tanquam de viro inſignis ſanctitatis, ſingulariſque apud Deum gratiæ de illo loqui, quod & ex ſequentibus verbis manifeſtum ſit, *ſed & nunc ſcio, quia quæcunque popoſceris à Deo, dabit tibi Deus.* Ita Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius.

Martha Chriſtum Deum eſſe nondum credebat.

Habent etiam hęc verba ſpeciem quandam tacitè, & reuerenter reprehendentis Chriſtum, quòd ſeriùs omnino venerit, quàm oportebat, vt Cyrillus Græcus, & Rupertus indicauerunt. Aliud etiam quiddam ego in illis animaduerto, voluiſſe Martham hoc exordio Chriſtum quodammodo obligare, vt fratrem ſuſcitaret, quandoquidem eius cauſa, tarditatéque fuiſſet mortuus, quod non veniſſet ſatis tempeſtiuè. Aut ſi hoc ideo non placet, quia, vt ſuprà docuimus, eodem die, quo nuntius ad Chriſtum venit, Lazarus mortuus eſt, voluit certè Martha profitenda Chriſti potentia, & caritate erga fratrem ſuum eandem potentiam, caritatémq; eius excitare, vt iam mortuum ſuſcitaret. Scire ſe eam Chriſti eſſe potentiam, vt ſi adfuiſſet, ægroto valuiſſet; eam erga illum caritatẽ, vt voluiſſet à morbo liberare; quod non fecit, quia non aderat, nunc faciat, cùm adeſt. Solemus eorum laudare liberalitatem, quos erga nos liberales eſſe volumus, idque ponitur in præceptis artis. Etiam orandi arte capi ſe Deus patitur, cùm ars ipſa naſcitur ex affectu.

Orandi arte etiam ſe patitur capi Deus, cùm ea ex affectu naſcitur.

22. *Sed & nunc ſcio, quia quæcunque popoſceris à Deo, dabit tibi Deus.*) Loquitur, vt modò diximus, non tanquam de Deo, qui propria poteſtate, ſed tanquam de viro ſancto, qui precibus miracula faceret. Videtur autem Martha velle Chriſtum docere, plus ipſum poſſe, quàm fortaſſis exiſtimet. Nondum Chriſtus mortuum vllum iam ſepultum, iam quatriduanum, iam fœtentem ſuſcitauerat, exiſtimabat fortaſſe Martha ideo eum id nondum tentaſſe facere, quòd putaret ſe facere non poſſe, docet poſſe, iubet bono eſſe animo, tantùm teneat, certò ſcire ſe ex ſententia rem proceſſuram, Deum illi nihil, quod petierit, quamuis difficile negaturum. Putabat, inquit Cyrillus, non veniſſe Chriſtum, vt fratrem ſuum ſuſcitaret, ſed vt ſe, ſororémque ſuam conſolaretur, ideo rogat, vt faciat, quod ille vltro facturus venerat. Vult rogari Deus vt faciat, quod etiam nõ rogatus facturus erat.

Vult rogari Deus, vt faciat, quod & nõ rogatus facturus erat.

Quòd non dicit apertè, ſed & nunc ſcio quod poteris illum tuis precibus ſuſcitare, Auguſtinus, & Beda moderationi tribuunt, quòd auſa Martha non fuerit Chriſto legem præſcribere, vtrum expediret fratrem ſuum ſuſcitare nec ne, ſed id Chriſto iudicandum reliquiſſe. *Non dixit*, inquit Auguſtinus, *ſed & modò rogo te, vt reſuſcites fratrem meum; unde enim ſciebat, ſi fratri*

Tract. 49.

eius

rium reſurgere vtile fuerit? hoc tantùm dixit, ſcio quia potes; ſi vis, facis; vtrum enim facias, iudicij tui eſt, nō præſumptionis meæ. Hoc vel ſola Auguſt. auctoritate probabile eſt. Magis tamen credo Mattham, vt Cyrillus exiſtimat, omnino perſuadere Chriſto voluiſſe expedire, & pene oportere, vt fratrem ſuum ſuſcitaret, cùm poſſet, & eius amicus eſſet. Cur ergo non apertè rogabat, vt ſuſcitaret? Reſpondet Bernardus in apologia de gradibus humilitatis, *ſic meliùs tanquam non orantes oramus, ſic efficaciùs tanquam diffidentes confidimus; exhibemus fidem, perhibemus affectum. Scit ipſe, cui non eſt opus, vt aliquid dicatur, quid deſideremus.* Dictio, *Et*, cùm dicit, *ſed & nunc ſcio*, hanc vim habet, vt Rupertus animaduerrit, ſcio quidem te, antequam frater meus moreretur, impediturum fuiſſe, ſi adfuiſſes, quo minùs moreretur; ſed & nunc ſcio poſſe te, ſi velis, ſuſcitare.

Lib. 10.

23. *Dicit illi Ieſus, Reſurget frater tuus.*) Rectè D. Auguſt. Leontius, Beda, & Rupertus notauerunt ambiguè reſpondiſſe Chriſtum; nam neque dicit, quando Lazarus reſurrecturus ſit, ſed rãtùm eſſe reſurrecturum, neq; ſe eum ſuſcitaturũ eſſe. Theodorus Mopſueſt. Chryſoſtom. Theophylact. & Euthymius contrà putant minimè ambiguè locutum eſse, quin palam dicere ſe illum ſuſcitaturum, vt Marthæ opinionem refutaret, quæ exiſtimabat ſolis precibus eum ſuſcitare poſſe. Magis probo, quod Leontius, & Andreas Cretenſis ſcribunt, modeſtiæ causâ ambiguè Chriſtum locutum eſſe. Hęc enim erat conſuetudo Chriſti ſua ſenſim, & modeſtè miracula inſinuare, nō expreſſis, & inflatis venditare verbis, ſicut ver. 11. obſeruauimus non dixiſſe, Lazarus amicus noſter mortuus eſt, vado, vt ſuſcitem eum à mortuis, ſed, *Lazarus amicus noſter dormit, ſed vado, vt à ſomno excitem eum.*

Chriſtus miracula ſenſim inſinuare ſolitus.

24. *Dicit ei Martha, ſcio quia reſurget in reſurrectione in nouiſſimo die.*) Quia ambiguè, vt modò dicebamus, de Lazari reſurrectione Chriſtus locutus fuerat, occaſionẽ, vt Theodorus Mopſueſt. ait, Marthæ prębuit, quod de fratris reſurrectione dixerat, de communi omnium hominum reſurrectione intelligendi. Quãquam mihi artificium videtur eſſe, quo elicere ex Chriſto voluit, an fratrem ſuum ſuſcitare cõſtituiſset. Probabile enim, ac ſimile prorſus veri eſt aliquam de fratris ſuſcitatione ex verbis Chriſti ſpem animo cõcepiſse, ſed quia ea obſcura, & ambigua adhuc erat, voluiſse certò cognoſcere, an de proxima reſurrectione fratris locutus eſset. Id facit fingens ſe, quod Chriſt⁹ pollicebatur, de vltima omniũ reſurrectione intellexiſse, itáque nullum priuatim ſibi, fratríque conferri beneficium. Sic aliquando ſolemus fingere aliud intelligere, quàm intelligimus, vt dum is, quocum loquimur, conatur noſtram corrigere intelligentiam, magis apertè dicat, quod ante dixerat obſcuriùs. Illuſtris hic locus eſt ad probãdam generalem mortuorum reſurrectionem: ſic enim loquitur Martha, quaſi res credita, ac nota inter Iudęos eſset reſurrecturos eſse mortuos. Quanquam Theophylactus exiſtimat potuiſse, eam id a Chriſto didiciſse, idémque alio. poſtea loco docet Euthymius.

Locus ad probãdam reſurrectionem.

25. *Ego ſum reſurrectio, & vita, qui credit in me, etiamſi mortuus fuerit, viuet.*) Videtur non ſatis aptè ad rem Chriſtus reſpondere, verùm aptiſſimè reſpondet. Dixerat Martha ſcire ſe reſurrecturũ eſse fratrẽ ſuum, ſed *in nouiſſimo die*, cum omnibus mortuis: reſpondet Chriſtus non eſse neceſsarium, vbi ipſe ſit, nouiſſimum illum diem, & generalem reſurrectionem exſpectare, ſe eſſe reſurrectionem, & vitam; qui in nouiſſimo die omnes mortuos ſuſcitaturus eſt, poſſe quandocũque velit, & quos velit mortuos ſuſcitare. Quòd enim dicit, *Ego ſum reſurrectio & vita.* perinde eſt ac ſi dicat, nemo poteſt mortuus reſurgere, ac viuere niſi per me. Cùm ergo qui in illo nouiſſimo die reſurrecturi ſunt, per me reſurrecturi ſint, poterit & frater tuus per me reſurgere. Magna igitur ſignificatione dixit, *Ego ſum reſurrectio, & vita*, ſingula enim verba emphatica ſunt. Pronomen *ego* opponit verbis illis Marthæ, *Quæcunque popoſceris à Deo, dabit tibi Deus*, quaſi reſpondeat non precario, non aliena virtute, ſed ego ipſe mea ſuſcitare poſſum; & quod dicit, *ſum reſurrectio, & vita*, plus eſt quàm ſi diceret, poſſum ſuſcitare, ſignificat enim non ſolùm ſe poſſe, ſed neminem alium poſſe niſi ſe, aut niſi per ſe; nemo enim poteſt reſurgere, niſi per reſurrectionem; nemo viuere niſi per vitam. Hoc ſenſu minùs licet explicato Chryſoſtomus, Auguſtinus, Beda, Theophylactus, Euthymius, Rupert⁹ vidẽtur intellexiſſe, & Andreas Cretenſis citatus in Græca Catena. *Dicis reſurget frater meus in nouiſſimo die*, inquit Auguſtinus, *verum dicis; ſed per quem tunc reſurget, poteſt & modò quia ego ſum reſurrectio* &c. Omnes denique auctores tradunt imperfectam Marthæ fidem Chriſtum corrigere voluiſſe; ſed id ipſum omnium aptiſſimè Theophylactus dixit, *ἐπεὶ οὖν ἔτι γυνὴ ἦν γυνή, ἐγείρει αὐτὴν ὁ κύριος, καὶ ὥσπερ νενεκρωμένην τὴν πίστιν αὐτῆς διεγείρει*, *Quia ergo mulier adhuc erat mulier, excitat eam Dominus, & tãquam mortuam eius fidem ſuſcitat.* Porro cùm duo genera ſint hominũ, mortuorum, atque viuentium; mortuorum dicit ſe reſurrectionem eſſe, viuentium verò vitam; quaſi dicat, per me & mortui reſurgunt, & viuentes viuunt; primum membrum exponit, ſtatim ſecundum verſu ſequenti.

Quo ſenſu Chriſtus reſurrectio & vita.

Qui credit in me, etiamſi mortuus fuerit, viuet.) Et hęc reſpõſio videri poteſt eſse abs re; docet enim homines, qui in ſe crediderint, etiamſi mortui fuerint, reſurrecturos eſse; atqui Lazarus nõ poterat iam mortuus in illum credere. Prætetea quæſtio erat de vita corporis Lazaro reſtituenda; ipſe verò loquitur de vita animæ, ea enim vita viuunt, qui in illum credũt. Cæterum non ſolùm bene, accõmodatéque, ſed plus etiam reſpõdet, quàm rogabatur. Rogabatur vt corpori vitam daret, reſpondet non ſolùm corpori, ſed etiam animo vitam dare poſse. Sumpta enim occaſione à vita corporis altiùs mulieris fidem attollit, vt non ſolùm corporis, quæ non magni ſit pretij, ſed etiam animi vitam petat, quæ ſola expeti digna ſit; eam ſe non minùs, quã corporis dare poſse, & multo magis eſse neceſsariam. Solet huiuſmodi occaſiones captare Chriſtus à corporeis ad ſpiritualia, à terrenis ad cæleſtia homines traducendi, c. 4. 13. ex aqua corporea, quàm à muliere petebat Samaritana ad aquam ſpiritualem, quam ipſe credentibus in ſe daturus eſſet, orationem tranſtulit: c. 6. 27. ex pane corporeo, quem Iudæi quærebant, occaſionem ſumpſit, vt eos ad quærendum cæleſtẽ panem hortaretur, *Operamini*, inquit, *cibum, nõ qui perit, ſed qui permanet in vitam æternam.* Cyrillus, Chryſoſt. Leontius, Theophylactus, & Euthymius, Græci omnes auctores docent idem eſse viuere hoc loco, & reſurgere, ſignificariq; ſolos eos, qui in Chriſtum crediderint, & ad fidem bona quoque adiunxerint opera, reſurrecturos eſse; non quòd alij reſurrecturi non ſint, ſed quòd alij ad mortem ſempiternam, hi ad vitam æternam ſint reſurrecturi,

Chriſtus à terrenis ad cæleſtia traducit.

Viuere, & reſurgere, idem hoc loco.

quemad-

quemadmodum c.6.54. diſputauimus. Prætetquam quòd, vt diximus ante, exponit his verbis, quomodo reſurrectio mortuorũ futura ſit, quod primum propoſitionis membrum eſt. Cùm dicit, *etiamſi mortuus fuerit, viuet*, indicat, ſi mortuus non fuerit, & credit, non moriturum, quia etiamſi corpore moriatur, verè non moritur, & quia ea mors non eſt verè mors, vt Cyrillus, & Chryſoſtomus diſſerunt, & quia ab ea morte ad vitam ęternam reſurrecturus eſt. *Quòd interim moriamur*, inquit Cyprianus in lib. de mortalitate, hunc locum ediſſerens, *ad immortalitatem morte tranſgredimur, nec poteſt vita aeterna ſuccedere, niſi hinc contigerit exire; non eſt exitus iſte, ſed tranſitus, & temporali itinere decurſo ad aeterna tranſgreſſus.* Itaque non ſolùm ſpem Marthæ oſtendit fore, vt frater reſurgat, ſed etiam vt ipſa ſi velit credere, non moriatur, vt Leontius, & Theophylactus obſeruarunt. Hoc eſt quod ſequitur.

26. *Et omnis, qui viuit, & credit in me, non morietur in aeternum.*) Dixerat Chriſtus ſe reſurrectionem, & vitam eſſe, reſurrectionem nimirum mortuorum, vitam verò viuentium. Superiore verſu declarauit, quomodo mortuorum reſurrectio eſſet, quia qui in eum credidit, *etiam ſi mortuus fuerit, viuet*; declarat nunc, quomodo viuentium vita ſit, quia, *qui viuit*, ſi in eum credat, *non morietur in aeternum*. Ille recuperat, quod perdiderat; hic quod habet, perdere non poteſt. Hęc cauſa eſt, cur non dicat, qui credit in me viuet, & non morietur in æternum, quemadmodum dicendum eſſe videbatur; ſed, *qui viuit, & credit in me, non morietur in aeternum*, quia non ſignificatur vitam illam, de qua loquitur, effectum eſſe fidei, ſed naturæ; tanquam ſi diceret, qui credit in me, ſi mortuus eſt, reuiuiſcet; ſi viuus eſt, non morietur. Ambiguè igitur vitæ, & mortis vocabulis vtitur; cùm enim dicit, *qui viuit*, loquitur de vita corporis, cùm dicit, *non morietur in aeternum*, loquitur de morte, & vita animæ. Qua ambiguitate, vt ſæpe monuimus, vti ſolet Chriſtus magna cum gratia, elegantiáque ſententiæ, ſupra capite 4. 13. 14. Matthæi 8. 22. Quamquam Chryſoſtomus, Cyrillus, Leontius, Theophylactus, & Euthymius, vt modò citabamus, omnia intelligunt de morte corporis, quam qui in Chriſtum credunt, ſubituri non ſint, ſiue quia ea mors vera non eſt, ſiue quia ſi eſt, paullo poſt ſunt ad vitam etiam beatam corporis reſurrecturi. Cæterum quo modo, qui in Chriſtum credit, in æternum non ſit moriturus, id eſt periturus non ſit, abunde capite 3.15. diſſeruimus, vbi & nouorum hæreticorum errorem refutauimus, qui ex huiuſmodi locis colligunt ſolam fidem ad ſalutem ſatis eſſe.

Ambiguitate vtitur Chriſtus cũ lepore.

Credis hoc?) Abſurdum videri poterat, quòd cùm de ſuſcitando Lazaro loqueretur, fidem à Martha exigat, quaſi non Lazarum, ſed illam ipſam ſuſcitaturus eſſet. Cæterum ex iis, quæ modò diximus, intelligi poteſt, quorſum Chriſtus hoc addat. Volebat non ſolùm Lazarum corporaliter, vt illa petebat, ſed etiam ſpiritualiter illam ſuſcitare; vtramque ad rem eius erat fides exigenda. Non enim eorum tantùm, quos curabat, ſed etiam eorum, qui ſe pro illis rogabant, fidem ſolebat poſtulare, & eius reſpectu miracula facere. Propter fidem eorum qui paralyticum portabant, ſanauit eum, Matthæi 9. 2. & illi, qui à ſe poſcebat, vti poſſeſſum à dæmone filium curaret, dixit, *Si potes credere, omnia poſſibilia ſunt credenti*, Mar. 9. 23.

Fidem eorũ, qui rogabant, ſolebat Chriſtus poſtulare.

27. *Ait illi, vtique Domine ego credidi, quia tu es Chriſtus filius Dei, qui in hunc mundum veniſti.*) Dictio illa *vtique*, quæ Græcè eſt ναὶ, vehementer, & cum admiratione affirmantis eſt, non ergo ſolùm affirmat Martha ſe credere, ſed indicat mirari ſe, quòd ſe Chriſtus interroget, quaſi de ſua in ipſum fide dubitet. Quòd dicit *credidi*, præteritum tempus eſt poſitum pro præſenti, vt multi putant, & vt graues etiam, & Græci auctores Theodorus Mopſueſtienſis, & Leontius videntur interpretari, idque conſuetudo Gręci ſermonis patitur; ſed cùm maiorem vim pręteritum habeat, nolim in pręſens conuertere, quod temere feciſſe mihi videtur hęreticorum interpretes. Poteſt quippe Martha ſignificare ſe non modò nunc, ſed multo ante credidiſſe, quemadmodum Diuus Auguſtinus, & Beda putat, quod maiorem nimirum habet emphaſim, quàm ſi diceret, ſe iam nunc de Chriſto credere, quod ante non credidiſſet. Quod ſequitur, *quia tu es Chriſtus filius Dei, qui in hunc mundum veniſti*, videtur alienum à Chriſti interrogatione eſſe. Rogauerat enim Chriſtus, *credis hoc?* id eſt me eſſe reſurrectionem, & vitam, & eos, qui credunt in me, etiamſi mortui fuerint, reſurrecturos eſſe, & qui viuunt, & credunt in me, non eſſe morituros in ęternum? reſpondet illa, *Ego credidi, quia tu es Chriſtus filius Dei, qui in hunc mundum veniſti.* Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius exiſtimant non intellexiſſe Martham, quę dixerat Chriſtus, ideo non ſatis accommodatè reſpondere. Auguſtinus autem, & Beda, rectè intellexiſſe, rectéque reſpondere, reſpondendo enim, quod maius eſt, id etiam quod minus eſt, reſpondere. *Quando hoc credidi*, inquit Auguſtinus, *quia tu es filius Dei, credidi, quia tu es reſurrectio, & vita.* Sic enim corrigo corruptum locum Auguſtini partim ex Bedæ commentario, partim ex Catena Diui Thomæ. Mihi propriè videtur Martha ad verbum illud Chriſti reſpondere, *Qui credit in me*, quo eam quaſi non credentem notaſſe videbatur. Quo aculeo cùm illa ſe pungi obliquè ſentiret, exilijt; *vtique Domine, ego credidi, quia tu es filius Dei, qui in hunc mundum veniſti.* Quibus verbis quidquid confiteri de Chriſto poterat, videtur breuiter eſſe confeſſa. Nihil enim amplius Petrus confeſſus fuerat, capite 6. 69. & Matthęi 16. 16. cùm Chriſtus eum beatum appellauit, & ſuper ipſum Eccleſiam ſuam ſe fundaturum promiſit. Quin Petri confeſſioni hoc etiam addidit, *qui in hunc mundum veniſti*, vt Rupertus animaduertit. Cùm ergo iiſdem, quibus Petrus, vtatur verbis, iniuriam mihi illi facere videntur, qui alio animo, aliáq; quàm Petrum fide eam dixiſſe interpretantur. Scilicet filium Dei nõ tanquam naturalem, qui & ipſe Deus eſſet, ſed tanquam prophetam, ac virum ſanctum propter ſalutem hominum à Deo miſſum appellaſſe. Meliùs omnino Cyrillus, & Leontius notauerunt τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ appoſito Græco articulo vocauiſſe, vt non qualemcunque ſed verum, naturalem, & vnicum Dei filium ſignificaret. Illud etiam, *qui in hunc mundum veniſti*, aut, vt Græcè eſt ὁ ἐρχόμενος, qui venturus erat, non ſolùm ſignificat ita veniſſe, quemadmodum prophetæ venerunt, miſſi ſcilicet à Deo, cùm iam nati eſſent, eúmque non fuiſſent, antequam naſcerentur; ſed, *cùm in forma Dei eſſet*, nec rapinam arbitraretur eſſe ſe æqualem Deo, miſſum à Patre, vt noſtram naturam ſumeret, & obum-

Caluinus, & poſt eũ Beza.

Auguſtini locus correctus trac. in Ioan. 49.

Marthæ de Chriſto qualis confeſſio.

Philip. 2. 6.

brata

Sup. c. 1. 9. brata diuinitate ſua eſſet tamen *lux vera, quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum.* Cùm ergo dicit, *qui in hunc mundum veniſti*, aut ὁ ἐρχόμενος, qui venturus eras, indicat ſe non temere, neque qualemcunque Chriſtum, filiúmque Dei credere; ſed credere doctam prophetarum vaticinijs, & talem credere, qualem illi deſcripſerant, vt Theodorus Mopſueſt. obſeruauit. Animaduertit etiam alter Theodorus, cui Heracleotæ cognomentum eſt, nomine mundi ſignificari non ſolùm Iſrael, ſed omnium etiam gentium, hoc eſt totius mundi ſeruatorem veniſſe. Quam vim in eo nomine latere ſæpe notauimus c. 1. 29. & c. 3. 17. & c. 4. 42. & c. 6. 33. 51. & c. 8. 12. & 9. 5.

Mundi nomine gentes omnes intelliguntur.

28. *Et cùm hæc dixiſſet, abijt.*) Minimè obſcurè Euangeliſta indicat his duobus verbis, totóque tenore orationis ſtatim, vt hæc Martha reſpondit, ſumma feſtinatione ad vocandam ſororem abijſſe, plenam ſcilicet ſpei, plenámque gaudij, non ſolùm quòd Chriſtum, quem quærebat, inueniſſet; ſed quòd ex eius verbis magnam concepiſſet fiduciam fore, vt fratrem ſuum ſuſcitaret, vt Cyrillus animaduertit.

Et vocauit Mariam ſororem ſuam ſilentio.) Græcè λάθρα clam, ſecretò. Quod non dubium, quin propter præſentes Iudæos fecerit, ne quis eorũ audiret, vt Theodorus Mopſueſt. Cyrillus, Leontius, Theophylact. Euthymius, & Rupertus obſeruant; ſiue ne ſi ſcirent Mariam ad Chriſtum ire, eam non ſequerentur odio pleni Chriſti, ſed aut domi manerent, aut Ieroſolymã reuerterentur, atque ita teſtes non eſſent tanti miraculi, vt Theophylactus vult; ſiue, vt cæteri auctores, quos modò nominauimus, ne quid periculi Chriſto crearent præſertim miracula facienti, quod ſciebat eos æquo animo ferre non poſſe, quod multo videtur probabilius. Vero enim ſimile eſt magis Marthã de Chriſti incolumitate, quàm de futuri miraculi teſtibus cogitaſſe; ſiue vt Rupertus ait, ne ſe, ſi ad Chriſtum ire ſcirent, detinerent.

Dicens, Magiſter adeſt, & vocat te.) Non dixerat Euangeliſta Chriſtum Marthæ dixiſſe vt ſororem vocaret. Itaque ſunt, qui putãt id eam de ſuo addidiſſe, vt magis ſororem ad veniendum, properandúmque excitaret, aut ipſam Chriſti præſentiam interpretatã eſſe vocationem, vt Theophylactus, exiſtimat. Multò eſt probabilius, quod Theodorus Mopſueſt. Cyrillus, Leontius, Euthymius, Auguſtinus, & Beda docent, id Chriſtum illi dixiſſe, ſed Euangeliſtam breuitatem ſecutum præterijſſe ſilentio contentum dicere per Martham. Argumentum eſt, quòd Chriſtus eodem loco conſtiterit, donec veniret Maria, quod non feciſſet, niſi eam per ſororem vocauiſſet, ver. 30.

29. *Illa vt audiuit, ſurgit citò, & venit ad eum.*) Haud dubium eſt, quin voluerit Euangeliſta amorem in Chriſtum Mariæ, ſtudiúmque declarare, quòd ſimul atque audiuerit adeſſe, ſéque ab eo vocari, non communicato cõſilio cum ijs, qui aderant, Iudæis oblita luctus, oblita vrbanitatis, oblita decori ſurrexerit, & feſtinatò ad eum venerit. Illius factum, documentum debet eſſe noſtrum. Quum à Chriſto vocamur, quid cunctamur? quid deſidemus? quid moras nectimus? quid nimium ſapientes videri volumus? quid cum parentibus, cum amicis, cum mundanis hominibus conſilia noſtra impedituris communicamus? id ipſum fortaſſe quærentes, vt aliquem, qui nos ab illis reuocet ſpecie prudentiæ, reperiamus. Rem eſſe

Cunctandũ non eſt, cũ à Chriſto vocamur.

A difficilem, non temerè ſuſcipiendam, quod ſemel facturus ſis, diu multúmque cogitandum. Quin tacitè ſurgimus, & ad Dominum currimus?

30. *Nondum enim venerat Ieſus in caſtellum, ſed erat adhuc in illo loco, vbi occurrerat ei Martha.*) G. οὔπω δὲ, *nondum autem venerat*, ſenſu aliquanto faciliore, & magis conſequenti. Noſter interpres aut legit γὰρ *enim*, aut exiſtimauit δὲ *autem* accipi pro γὰρ *enim*, quod nonnunquam ſolet fieri. Si legamus *enim*, rationem dicemus Euangeliſtam reddere, cur dixerit ſurrexiſſe Mariam, & veniſſe ad Ieſum, nempe quia B nondum Ieſus in caſtellum, id eſt in oppidum Bethaniam venerat; ſi enim veniſſet, nulla fuiſſet cauſa, cur Maria ad eum exiret, aut vt putant Leontius, Theodorus Mopſueſt. & Euthymius, voluit Euangeliſta indicare tam celeriter & Martham ad Mariam feſtinaſſe, & Mariam ad Ieſum accurriſſe, vt Chriſtus in eodem adhuc loco eſſet. Sed probabilius Chriſtum certo conſilio noluiſſe in pagum ingredi, ſed foris expectare: ſiue vt illic aliquos forte doceret, vt ait Euthymius; ſiue vt idem, & Chryſo- C ſtomus, & Theophylactus etiam ſuſpicantur, ne ſi in oppidum ingreſſus fuiſſet, teſtes miraculi faciendi, gloriámque humanã colligere velle videretur; ſiue, quòd ſimplicius eſt, ac fortaſſe certius, quia ſciebat Lazarum, vt mos apud Iudæos erat, extra oppidum ſepultum eſſe oportere; itaque cùm illum ſuſcitaturus veniſſet, opus non erat in oppidum ingredi.

31. *Iudæi ergo, qui erant cum ea in domo, & conſolabantur eam, cùm vidiſſent Mariam, quia citò ſurrexit, & exijt, ſecuti ſunt eam dicentes, quia vadit ad monumentum, vt ploret ibi.*) Docet Euangeliſta, quam ob cauſam Iudæi Mariam ſecuti fuerint, quia putarunt nimirum ad ſepulcrum ire abreptam ſubito doloris D impetu, vt illic plangeret; ſecuti ergo eam ſunt, vt & illic eam conſolarentur, vbi maximè erat dolor, planctúſque renouandus; aut veriti ne quid ibi dolore victa grauius in ſe decerneret, vt ſolent facere mulieres, quemadmodum Theodorus Mopſueſt. & Euthymius interpretantur. Fiebat autem id alio conſilio diuinæ prouidentiæ, vt etiam nolentes teſtes eſſent tanti miraculi, vt Theodorus Mopſueſt. Leontius, Cyrillus, Auguſtinus, Theophylactus, & Euthymius obſeruant; eodémque conſilio Euangeliſta narrauit, vt Cyrillus ait. Exiſtimat autem Theo- E dorus Heracleotes Mariam ipſam, dum domo egrederetur, de induſtria finxiſſe ſe ad monumentum flendi cauſa ire, quia nolebat de Chriſto quidquam Iudæis ſignificare, quòd iniquo in eum animo eſſent. Quod videtur Euangeliſtæ verbis repugnare. Cùm enim dicit ſecutos eum Iudæos dicentes, *quia vadit ad monumentum, vt ploret*, haud obſcurè indicat non id eos dixiſſe, quòd ex Maria intellexiſſent, ſed quòd ipſi ſuſpicati eſſent. Animaduertit Rupertus Iudæos, cùm Martha domo egreſſa eſſet, nõ eam ſecutos fuiſſe, ſecutos verò continuò egreſſã Mariã; cuius ille rei cauſam eſſe putat, quòd Maria maiore, quàm Mar- F tha amore fratrem proſequeretur; itaque maiore angebatur dolore, maiorémque Iudæi curam adhibebant, vt eam, quàm ſororem conſolarentur. Vera fortaſſe coniectura, ſed probari non poteſt. Aliam ego ex verbis Euangeliſtæ coniecturam facio, cauſam fuiſſe, quòd cum Martha egreſſa domo eſt, non exiſtimauerint Iudæi flendi cauſa ad ſepulcrum ire, ſed vt aliquid ad familiam pertinens procuraret.

Maior enim, vt diximus, natu erat, & familiæ gerebat curam; cùm autem Maria exijt, nihil potuerunt aliud ſuſpicari, quàm plorãdi cauſa ire ad monumẽtum. Dum enim Euãgeliſta dicit, cur Mariam ſecuti fuerint, indicat, cur Martham ſecuti non fuerint.

32. *Maria ergo cùm veniſſet, vbi erat Ieſus, videns eum cecidit ad pedes eius, & dicit ei, Domine ſi fuiſſes hîc, non eſſet mortuus frater meus.*) Hæc verba, *videns eum cecidit ad pedes eius*, indicant ſimul atque eum conſpexit, nihil moratam, nihil reueritam Iudæos, qui ſe ſecuti fuerant, in Chriſtum irruiſſe, ſeque ad eius pedes magno affectu proieciſſe. Vtitur iiſdem verbis, quibus vſa ſoror eius fuerat, ſiue quòd inter ſe communicauerant, ſæpéque dixerant, Miſeras nos ſi Dominus fuiſſet hîc, frater noſter mortuus non eſſet; hoc etiam ad noſtram acceſſit calamitatem, quòd ægrotante fratre Dominus abeſſet, vt ſolet muliebris ſexus lamentari; ſiue vt Theodorus Heracleotes, & Leontius ſcribunt, ἀδελφικὸν ἔχουσα τὸ φρόνημα: vera in hoc ſoror, quòd eundem cum ſorore haberet ſenſum.

Fraternus in Maria affectus.

Duabus tamen rebus ſororem vincit; primùm, quòd ad Chriſti pedes procidat, & quidem eo loco, eo tempore, quo minùs liberè id factura videbatur præſentes verita Iudæos, vt vterque Theodorus Heracleotes, & Mopſueſt. Leontius, Chryſoſtomus, Theophyl. Euthymius, & Rupertus adnotarunt.

Lib. 10. Comment. in Ioan.

Itaque vt Rupertus ait, *Eandem, quam latiùs verbis Martha perorauit fidem Chriſto filij Dei, Maria citiùs adorando expreſſit. Cecidit enim ad pedes eius dolore fratris pariter & amore Chriſti ſaucia.* Deinde quòd verba illa non addidit, quæ ſoror dixerat, *Sed & nunc ſcio, quia quæcunque popoſceris à Deo, dabit tibi Deus*, quod maioris argumentũ eſt fidei, vt Cyrillus monuit. Quamobrẽ à Chriſto reprehẽſa non eſt, vt ſoror fuerat, ſicut idẽ auctor adnotauit. Etſi Chryſoſtom. Theophyl. & Euthym. quare reprehẽſa non fuerit, aliam reddunt cauſam, quòd magna Iudæorum adeſſet multitudo, & noluerit Chriſtus coram illis eam coarguere, præſertim cum ſciret, inquit Euthym. fore vt per otium id diſceret, quod illi ad perfectam fidem deerat. Itaque exiſtimant hîc omnes auctores Mariam eadem verba, quæ ſoror dixerat, & eadem dixiſſe fide, nondum credentem Chriſtum plus eſſe, quàm hominem. Malo Cyrillum ſequi meliùs de Mariæ pietate ſentientem, maiore illam fide, quàm Martham eadem dixiſſe verba, credidiſſe quippe Chriſtũ Deum eſſe, ideóque verba illa ſororis non adieciſſe, *Sed & nunc ſcio, quia quæcunque popoſceris à Deo, dabit tibi Deus.*

Sup. v. 22.

Quo ergo modo de Deo dicit, *Domine ſi fuiſſes hîc*, quaſi non vt Deus vbique eſſet? Reſpondet Cyrillus non ſatis præ dolore conſideraſſe, quod dicebat, itaque humano more de Deo locutam fuiſſe. Nihil à Chriſto Maria poſtulat ſeu ſatis eſſe hoc rata, ſeu impedita lacrymis; itaque quod verbis rogare nõ potuit, lacrymis rogauit, vt Rupertus notat. Nulla eſt efficacior, nulla potentior oratio, quàm lacrymæ. Quod verba non potuerant efficere, vt Chriſtus ſpiritu turbaretur, lacrymæ fecerunt.

Nulla efficacior oratio quàm lacrymæ.

33. *Ieſus ergo vt vidit eam plorantem, & Iudæos, qui venerant cum ea plorantes, infremuit ſpiritu, & turbauit ſemetipſum.*) Omnes ferè auctores Græci, Chryſoſtomus, Theophylactus, Euthymius, Leontius, & in Catena Græca Cyrillus, ad hunc modum interpretãrut, *infremuit ſpiritu*, id eſt erumpentem humanum in lacrymas, & paſſionem affectum cohibuit, ne quid parum cõpoſitum, & rationi minùs cõſentaneum oſtẽ-

A deret. Sed Leontius, Cyrill. & Theophyl. ſpiritũ accipiũt pro diuinitate, quaſi ſenſus ſit τῷ πνεύματι *ſpiritu*, id eſt diuinitate ſua erũpentem affectũ repreſſiſſe; cęteri pro affectu, quaſi ipſi ſpiritui, id eſt affectui infremuerit, hoc eſt iratus fuerit, illũmq; cõpreſſerit. Itaque illi in ablatiuo, hi in datiuo τῷ πνεύματι eſſe putãt. Mirũ tãtis auctoribus eum placuiſſe ſenſum, quem à mẽte Euangeliſtæ puto alienũ eſſe. Quo enim modo cõuenit, vt cohibuerit affectũ, cũ ſeipſum turbauerit, quod plùs quàm humanũ affectũ oſtendere videtur eſſe. Deniq; quòd hoc loco dicit ἐνεβριμήσατο τῷ πνεύματι,

B *infremuit ſpiritu*, dicit ver. 38. ἐμβριμώμενος ἐν ἑαυτῷ *fremẽs in ſemetipſo*. Alij etiam ſpiritum pro diuinitate, & ἐμβριμᾶσθαι, pro iraſci accipientes ſenſum eſſe putauerunt, *ſpiritu*, id eſt diuina virtute ſua ſeſe excitaſſe, ſeſe paraſſe veluti ad cõmittendum cum morte, & cum mortis auctore Diabolo certamen, quemadmodũ Theodor. Heracleotes inter Græcos, Rupertus, inter Latinos videtur interpretari. Theodor⁹ verò Mopſueſt. in eo rectè ſentit, quòd putat Chriſtũ non cohibuiſſe, ſed affectũ potiùs oſtẽdiſſe, ſed indignatũ cõtra Iudæos eſſe, quòd tot ſæpe vidẽtes miracula nõ

C crederẽt, quod idẽ Leõtius ſcribit. Amphilochi⁹ autẽ, quẽ & hoc loco in Græcorum Catena citatũ lego, nõ tã verè fremuiſſe, turbatũmq; fuiſſe Chriſtũ, quã ſe fremere, turbariq; ſimulaſſe, vt ad futurũ homines miraculũ excitaret. Torquet violenter verborũ ſenſum quiſquis verè Chriſtũ fremuiſſe, vereq; turbatum fuiſſe negat, cum id tam apertè dicat Euãgeliſta.

Chriſtus verè infremuit ſpiritu.

Reliquum quærere quid ſit ἐμβριμᾶσθαι τῷ πνεύματι, *fremere ſpiritu*. Spiritũ ego hoc loco animũ interpretor, aut intimã hominis partẽ. Itaque idẽ eſt, *infremuit ſpiritu*, ac ſi diceret, infremuit intimis animi ſenſibus, vt Latinus locutus fuiſſet. Quod enim hoc loco dicit,

Quid ſit ſpiritu fremere, & in ſemetipſo.

D *infremuit ſpiritu*, ver. 38. dicit, *fremẽs in ſemetipſo*. Fremere autẽ in ſemetipſo nihil aliud eſt, quàm angi intimo aĩo, idque verbo aliquo, vel ſigno foris oſtẽdere, vt cũ prę dolore dicimus, heu heu, aut aliquid ſimile. Neque vllũ inter primũ, & ſecundũ mẽbrum arbitror eſſe diſcrimẽ, ſed poſterius prioris explicationẽ eſſe. Idẽ enim eſt *infremuit ſpiritu*, & *turbauit ſemetipſũ*, hoc eſt in ſemetipſo turbatus eſt, nõ ſolùm foris, verũ etiã intus: nõ ſolùm ſimulatè, ſed etiam verè. Hoc enim aliquãdo ſignificat nomen ſpiritus, vt cùm D. Paulus dicit, *vt ſit ſancta & corpore, & ſpiritu*, id eſt nõ

1. Corinth. 7. 34.

E ſolùm foris, ſed etiã intus. Itaque quod D. Auguſt. & Beda hoc loco, & Gregor. lib. 3. Moral. cap. 11. & Bernard. ſermone de ſãcto Andrea notãt, *turbari Chriſtũ volentẽ, non nolẽtes*; etſi verũ eſt, tamẽ nõ videtur hoc loco ſignificari. Quãuis dũ hãc Auguſt. ſententiã malus quidã auctor reprehẽdit, reprehẽdendus ipſe magis ſit, qui adeo naturales Chriſto oẽs humanos affectus eſſe putat, vt in eius nõ fuerint poteſtate. Quid enim in eius poteſtate nõ fuerit, cùm ipſa etiã anima, ipſum corpus, vnde affectus oẽs proficiſcũtur, in eius

Caluinus in Ioann.

F fuerit poteſtate. *Poteſtatem, inquit, habeo ponẽdi animam meã, & poteſtatẽ habeo iterũ ſumẽdi eam.* Illud certũ, ita turbatũ fuiſſe Chriſtũ, vt nihil in eo turbatũ, id eſt rectę rationi contrariũ fuerit. Vnũ ſupereſt, vt dicam⁹, quæ res Chriſtũ ita cõmouerit, vt tãtopere infremuerit. Alij cogitatione peccatorum, vnde nata mors eſſet, turbatum putant, vt D. Auguſt. & Beda. Alij indignatum in mortem ipſam, & in mortis auctorem Diabolum, vt ſupra ex Theodoro Heracleote recitauimus. Alij prouidiſſe mortem, quam Iudæi occaſione ex eo ſumpta miraculo ſibi eſſent illaturi,

Sup. c. 10.

Cur Chriſtus infremuerit.

eáque re cõturbatum infremuiſſe. Mihi Euangeliſta ſeipſum videtur interpretari. Cùm enim dicit, *Ieſus ergo vt vidit eam plorantem, & Iudæos, qui venerant cum ea plorantes, infremuit ſpiritu*, minimè ambiguè indicat propterea infremuiſſe, indoluiſſéque, quòd Mariam, & Iudęos, qui cum ea erant, plorantes vidiſſet. Ita natura comparatum eſt, vt ex cõſpectu eorum, qui plorant, ad plorandũ incitemur. Ergo Maria prima plorare cœpit, eius lacrymę Iudęorũ quoq; lacrymas expreſſerunt, illius, & Iudęorũ ſimul lacrymis Chriſtus cõmotus infremuit, permittẽs hoc affectib⁹ ſuis, aut vt ſe verum hominẽ oſtenderet, aut, quod magis credo, vt declararet Marię, & eorũ, qui aderãt cõmotum lacrymis Lazarũ ſuſcitare, illis hoc dare miraculum.

Tract.49. 34. *Et dixit, Vbi poſuiſtis eum?*) Scite in hunc locum ſcribit D. Auguſt. *Sciſti quia mortuus ſit, & vbi ſit ſepultus, ignoras?* Admonent omnes auctores Chriſtum nõ ex ignorantia, ſed humano more interrogaſſe, vbi Lazarum poſuiſſent, quemadmodum tanquam homo, humanóq; more infremuerat, & turbatus fuerat, ſic vterq; Theodorus Heracleotes, & Mopſueſt. ſic Cyrill. ſic Amphilochius in Gręca Catena, ſic Leontius, ſic Cęſarius dialogo 1. ſic Chryſoſt. Theophyl. & Euthym. Manifeſtumque & certum Auguſtini, Cyrilli, Theodori Mopſueſt. Theophyl. argumentũ non potuiſſe ignorare, vbi eum poſuiſſent, qui paullo ante longè remotior, nemine nunciante mortuũ eſſe nouerat. Cauſa ab auctoribus quęritur, quam ob rem quod minimè ignorabat, tanquam ignorans interrogauerit, varięq; traduntur. Quidam putant ideo interrogaſſe, vt miſcens humana diuinis videri non poſſet gloriã ex miraculo quęrere, aut potentiã ſuam oſtentare, itaq; antequam miraculum ederet, demittit ſeſe, & veluti parem cęteris hominibus facit, vt Theodorus Mopſueſt. Cyril. & Theophyl. Alij, vt omni ſuſpicione miraculum careret, quod ſuſpectũ videri poſſet, ſi oſtenderet ſe ſcire, vbi eſſet, quaſi inter ipſum, & Lazarum cõpoſita res eſſet, vt Chryſoſt. Alij, vt per occaſionem ſepulcri demonſtrandi omnes, qui aderãt, miraculo intereſſent, vt Theodorus Heracleotes, Leontius, & Andreas Cretenſ. Alij, vt ſe ad opinionẽ adſtantium Iudæorum accommodaret, qui non niſi hominem eum eſſe credebãt, vt Amphilochius Epiſcopus Iconij, quem hoc loco citat Græca Catena. Alij ſimpliciter vt vtramque naturam, & humanam interrogando, & diuinam mortuum ſuſcitando demonſtraret, vt Euthymius. Alij allegoricè Chriſtum ignorare Lazarum mortuum, quia ignorat peccatores, quibus aliquando dicturus eſt, *Neſcio vos*, vt Auguſt. & Beda; ſic interrogauit, *Adam vbi es?*

Chriſtus cur interrogatit, cũ ſciret.

Matt.25.12. Geneſ.3.10

Dicunt ei, Domine veni, & vide.) Non dubium quin verbis Chriſti interrogantis, vbi Lazarum poſuiſſent, erecti in expectationem fuerint futuri miraculi; itaque auidè inuitant, vt veniat, & videat. Hoc potiùs verba præ ſe ferunt, quàm quod Chryſoſt. & Theophyl. ex illis eliciunt putaſſe, qui aderant, non ad faciendum miraculum, ſed flendum amicum ſuum ad ſepulcrum ire voluiſſe, vt ſtatim dicunt, *Ecce quomodo amabat eum.*

35. *Et lacrymatus eſt Ieſus.*) Etſi Euangeliſta nõ dicit Chriſtũ ad ſepulcrũ ab iis, qui aderant, adductũ fuiſſe, intelligi à nobis voluit. Etſi Chryſoſt. exiſtimat, cùm fleuit, nondũ ad ſepulcrũ veniſſe propter ver. vt opinor, 38. Ergo cùm ad ſepulcrũ veniſſet Chriſt⁹, lacrymatus eſt. Quid autẽ, & quam ob rem lacrymat⁹ fuerit, quęritur. Sunt, qui exiſtiment non Lazarũ, ſed Iu-

Cur Chriſtus ſit lacrymatus.

dæos, qui aderant, lacrymatum eſſe, quòd eorum animaduerteret incredulitatẽ, ſciretq; etiã viſo miraculo nõ eſſe credituros, vt Andreas Cretenſ. Alij communem deploraſſe infirmitatẽ humanæ naturæ propter peccatum in eum locum adductæ, vt Cyril. Alexandr. Alij non fuiſſe lacrymatũ propter Lazarũ; quo enim modo cõueniret, vt fleret eum, quem cõtinuò ſuſcitare vellet, ſed lacrymatũ fuiſſe propter lacrymas eorũ, qui aderant, vt oſtẽderet ſe eorũ lacrymis commoueri, vt ſcribit Theodor. Heracleen. Idẽ fere docent Mopſueſt. & Auguſt. propterea lacrymatũ eſſe, vt exemplo ſuo doceret nos in carorum funere intra modum quendã indulgere lacrymis. Inuenio qui dicant ob Lazarum quidem lacrymatum eſſe, nõ quòd eſſet mortuus, ſed potiùs quòd ad declarandam gloriam ſuam, eandémq; Dei cogeretur ſuſcitare illum, id eſt à loco requietis, in quo erat, ad locum miserię, à portu, in quem tutus euaſerat, ad altum, & tẽpeſtatibus plenum mare reuocare. In quam ſententiã eleganter Iſidorus Peluſiota diſſerit in Græca Catena, idémq; quãuis dubius Rupertus ſcribit. Ego non dubito, quin Lazarũ ipſum fleuerit, queadmodũ Iudæi interpretati ſunt, non peſſimi in hac re auctores, *Ecce*, inquiunt, *quomodo amabat eum?* Cõmotum autẽ fuiſſe ad lacrymandũ conſpectu ſepulcri, & quod credibile ſit Lazari ſorores ſimul atque ad ſepulcrũ venerunt in lacrymas more muliebri, & flebilẽ vociferationẽ effuſas, quamuis id Euangeliſta pręterierit. Quemadmodũ ergo ante earum, Iudæorúmque cõmotus lacrymis ſpiritu infremuerat, ita nunc & earũ fletu, & ſepulcri cõſpectu lacrymatus eſt. At cur lacrymas nõ tenuit, cùm eas, quemadmodũ & affectus omnes in ſua haberet poteſtate? Vtebatur nõ ſolùm miraculis, ſed ipſis etiam lacrymis ad diuinã gloriam, oſtendebat ſe Deum eſſe, qui mortuos ſuſcitaret, hominem, qui lacrymaretur, vt Euthym. ait. Bernard. ſerm. 26. in Cant. *Fuerunt*, inquit, *lacrymæ illæ teſtes profectò naturæ, non indices diffidentiæ.* Oſtendit rem non eſſe compoſitam, verè mortuũ eſſe, quem fuſis vbertim fleret lacrymis. Oſtendit ſe illum, ſororéſque eius ſingulariter amauiſſe, itaque non vt laudem ſibi quærat, ſed vt amicitiæ ſatisfaciat, Lazarum ſuſcitare.

Cur Chriſtus lacrymas non cohibuerit

36. 37. *Dixerũt ergo Iudæi, Ecce quomodo amabat eum.*) Non eſt litteralis, ſed moralis ſenſus, quem Auguſtinus, & Beda tradunt. *Quid eſt amabat eum?* inquit Auguſt. *non veni vocare iuſtos, ſed peccatores ad pœnitentiam*, quaſi propterea amauerit, quia mortuus peccatorũ perſonam gerebat. Verum Iudęi Chriſti erga Lazarum amorem intelligunt, qui lacrymas exprimeret. Illud quæri poteſt, cur rem tam minutam, támque paruam, vt videtur, neceſſariam Euangeliſta narrauerit. Credo ſignificare voluiſſe quàm varius fuerit de Chriſti lacrymis Iudæorũ ſenſus; alios eius amorem admiratos dixiſſe, *Ecce quomodo amabat eum*; alios contrà inde calumniã nexuiſſe, *Non poterat hic, qui aperuit oculos cæci nati facere, vt hic non moreretur?* Deinde voluit Euãgeliſta fortaſſe docere omnes Iudęos, qui aderãt, quiq; teſtes fuère miraculi, cõfeſſos priùs fuiſſe Lazarum verè mortuũ, vſque adeo, vt alij Chriſti lacrymas tanquam amoris erga illum teſtes collaudarent, alij reprehenderẽt; quòd cùm tam amicus eius eſſet, mori permiſiſſet, cùm impedire, quo minùs moreretur, videretur potuiſſe. Plus enim fuiſſe ac difficilius oculos aperire cęci nati, quàm hominẽ ægrotantem à morbo liberare, atque illud ante feciſſe, potuiſſe igitur & hoc facere, vt Rupertus ait: Non fuiſſent

Cur hæc in ſpeciẽ minuta narret Euangeliſta.

ver.37. Sup. cap.9. 6.8.

mirati,

mirati, inquiunt Cyrillus, & Leontius, ſi quis alius lacrymatus fuiſſet, mirantur lacrymari Chriſtum tanta grauitate hominem, οὐ γὰρ ἐστὶ φιλόθρηνον δακρύειν, ita maiorem eſſe eius erga Lazarum amorem argumentantur, quòd vir tam grauis lacrymaretur. Quid ſi ſciuiſſent lacrymari Deum? Miror graues auctores Cyrillum, Theodorum Mopſueſt. Chryſoſtomum, Theophylactum, & Euthymium ſic hunc locum interpretari, quaſi Iudæi non argumententur ex cæco curato potuiſſe Chriſtum efficere, vt Lazarus non moreretur; ſed è cõtrario ex lacrymis Chriſti eius erga Lazarum ſingularem amorem colligere; ex amore probare eum non potuiſſe facere, vt Lazarus non moreretur; facturum enim profectò, ſi potuiſſet, cùm tantopere eum amaret, vt ad eius ſepulcrum vir tãtam profeſſus grauitatem temperare non poſſet à lacrymis. Ex hoc verò rurſum, quòd non potuerit Lazari mortem impedire, miraculum cæci nati calumniari, verum vtique non fuiſſe; nam ſi illud feciſſet, & hoc facere potuiſſe.

Iudæorum mos in calũniando.

Iudæorum proprium eſſe, inquit Theodorus Mopſueſt. ex ijs, quæ nondum à Deo facta ſunt, ea, quæ facta ſunt in dubium, calumniámque reuocare; ſic in deſerto murmuraſſe, *Percußit petram, & fluxerunt aquæ, & torrentes inundauerunt. Nũquid & panem poterit dare, aut parare menſam populo ſuo?* Non dubito ſenſum eſſe contrarium, Iudæóſque quamuis Chriſto iniquos cõfiteri, potuiſſe eum impedire, quo minùs Lazarus moreretur, cùm cæci nati oculos aperuiſſet, vt Theodorus Heracleotes exponit. Itaque nõ negant eius poteſtatẽ, ſed conſilium admirantes ſubreprehendunt, quòd noluerit, cùm poſſet, amicũ ſanare, antequã moreretur.

Numer. 20. 11. & 21. 16. Pſal. 77. 15. & 20. Numer. 11. 31. 32. & Pſ. 77. 20.

Quo ſenſu videtur & D. Auguſtinus intellexiſſe. Cæterum non intelligebant illi, inquit Theodorus, Chriſti cõſiliũ; propterea noluit facere, quod minus erat, ægrotantem ſanare, vt faceret quod maius erat, ſuſcitare mortuum, quo miraculũ certius eſſet, & illuſtrius. Si enim ægrotum curauiſſet, dicere calumniatores eius potuiſſent naturaliter, vt multos alios ęgrotos, fuiſſe curatum; quod de ſuſcitato quatriduano, & fœtente mortuo dicere non poterant. *Qui noluit facere, vt non moreretur,* inquit Auguſtinus, *plus eſt, quod facturus eſt, vt mortuus ſuſcitetur.*

Tract. 49.

38. *Ieſus ergo rurſus fremens in ſemetipſo, venit ad monumentum.*) Quid ſit fremere in ſemetipſo verſu 33. docuimus.

Cur iterũ Chriſtus infremuerit.

Cauſa hîc quæri poteſt, quamobrem rurſus infremuerit hoc loco. Cyrill. & cęteri auctores, quos verſu 33. diximus fremendi verbum expoſuiſſe ita, vt idem ſit, quod affectibus imperare, eandem in hunc locum interpretationem adhibent, quaſi cùm priùs, vt dixerat Euãgeliſta, Chriſtus fleuiſſet, fremẽs, id eſt lacrymans, atque dolorem reprimens ad ſepulcrũ acceſſerit. Et ego eodem modo hîc interpretor, quo illic interpretatus ſum, infremuiſſe in ſemetipſo, id eſt cõmotis intimis dolore viſceribus, & ſingultibus fractis, vt in fletu fit, vocib[9] erũpentibus ad ſepulcrũ acceſſiſſe. Quæ ergo noua hîc cauſa fuit fremitus noui? quòd ad ſepulcrũ acceſſerit.

Ter Chriſtus in hac hiſtoria cõmotus.

Ter cõmotum legimus Chriſtum, primũ cùm Mariam, & Iudæos, qui cum ea venerãt, flentes vidit, ver. 33. Deinde cùm in cõſpectum ſepulcri venit, ver. 34. poſtremo cùm ad ſepulcrum acceſſit, hoc loco. Quanquam Chryſoſtomus, vt diximus, exiſtimat priùs cùm lacrymatus eſt, nondum vidiſſe ſepulcrum, ſed primo plorantium conſpectu, & ſpiritu infremuiſſe, & lacrymatum eſſe, quod probabile etiam eſſe fateor.

Erat autem ſpelunca, & lapis ſuperpoſitus erat ei.) Mos Iudæorũ erat mortuos pręſertim honorabiliores in ſpeluncis ſepelire, quarum oſtium aduoluto grandi ſaxo claudebatur: quale Chriſti ſepulcrum fuiſſe legimus Matth. 28. 2. vbi formam eius deſcripſimus.

Mos Iudæorum honorabiliores præſertim in ſpelũcis ſepelire.

Ideo autem Euangeliſta ſepulcri formam declarauit, vt & ex loci deſcriptione fidem conciliaret hiſtoriæ, & quia ſtatim dicturus erat Chriſtum iuſſiſſe lapidem tolli, quod, vt modò dicemus, ad rem maximè pertinebat. Andreas Cretenſis moraliter hoc explicat ſpeluncam Iudæorum tenebras, lapidem eorum duritiem ſignificare. Auguſtin. lapidem Moſaicam eſſe legem, quæ tabulis lapideis ſcripta fuerat, & omnia concludebat ſub peccato.

Spelunca & lapidis moralis poſitio.

39. *Ait Ieſus, tollite lapidem.*) Quis dubitet eum, qui quatriduanum ſuſcitauit mortuum, quod maius erat, potuiſſe & lapidem per ſe tollere, quod erat minus, & non ſublato lapide illũ ſuſcitare, quod erat æquale? Duplex igitur hîc quęſtio, cur ſublato lapide ſuſcitare voluerit, & cur nõ ipſe per ſe ſuſtulerit.

Cur prius lapidem iubeat tolli Chriſtus, nec per ſe tollat.

Duas vtriuſque rei cauſas apud auctores inuenio; alteram, non ſolere Deũ niſi in rebus neceſſarijs, & in quibus humana nõ ſufficit induſtria, facere miracula. Suſcitatus Lazarus non poterat de ſepulcro prodire ſine altero miraculo, niſi lapis remoueretur: poterat lapis humanis viribus remoueri, voluit ergo per homines fieri, quidquid per eos fieri poterat, & vt per ſe fieret, nõ erat neceſſarium; propterea & lapidem tolli iubet, & nõ per ſe, quod ſine miraculo fieri nõ poterat, ſed per alios, qui multi erãt, tolli iubet. Sic Cyrill. Græcus, Leontius, & Rupertus. Alterã, vt dum ij, qui aderãt lapidẽ ſuis manibus molirẽtur, verè mortuum eſſe Lazarum oculis ſuis viderẽt, & fœtore ipſo experirẽtur; itáque negare poſtea nõ poſsẽt verè fuiſſe ſuſcitatũ. Hãc cauſã Origen. inſinuat, & Amphilochi[9], Theodorus Heracleotes, Leontius, Chryſoſtomus, Theophylactus, Euthym. & Ambroſius lib. 1. Hexaemer. c. 7. reddunt, & in oratione de fide reſurrect.

Dicit ei Martha ſoror eius, qui fuerat mortuus, Domine iã fœtet, quatriduanus eſt enim.) An hoc Martha Chriſto ſubiecerit, antequã lapis tolleretur, an poſteaquã ſublatus eſſet, incertum eſt. Origenes, & Rupertus ante ſubieciſſe dicũt quaſi Chriſto conſulturam, ne ſi lapis tolleretur, fœtor mortui illũ offenderet. Theodorus verò Mopſueſt. & Andreas Cretẽſis poſt reuolutũ lapidẽ, cùm iã fœtorẽ ipſum ſenſiſſet, quaſi deſperãtem de eius futura reſurrectione dixiſſe, *Domine iam fœtet, quatriduanus eſt enim.* De animo, quo hoc Martha dixerit, iã diſputabimus, de tẽpore nũc agimus; probabilioremque Orig. opinionẽ iudicamus, quia ver. 41. dicit Euang. ſublatũ fuiſſe lapidẽ. Quod etſi neceſſariũ non eſt argumentum, quia potuit Euãgeliſta Marthæ verba per anticipationẽ narrare, tamen cùm hoc ipſum nõ conſtet, eſt valde probabile. De animo, quo Martha hoc ſuggeſſerit, quęri poteſt.

Quo id animo Martha Chriſto dixerit.

Rupertus videtur exiſtimare Marthã nõ intellexiſſe cauſã, quamobrẽ Chriſtus lapidẽ tolli iuſſerat; putaſſe enim nõ vt ſuſcitaret, ſed vt amicum mortuum videret, voluiſſe lapidem remoueri; monuiſſe igitur eum, ſi quidẽ videndi cauſa lapidem iuberet tolli, nihil eſſe cauſæ cur tolleretur, iam enim quatriduanũ fœtere mortuum. Cyrillus etiam exiſtimat verecundiæ cauſa hoc dixiſſe; ſolere enim oẽs homines erubeſcere, ſi mortui, qui ad ſe pertineãt, aut fœteãt, aut turpes, deformẽſque aſpectu eſſe videantur; idcirco quã primũ ſepelire. Oẽs alij auctores Chryſ. Theophyl. Euthym.

Theodotus Mopſueſt. Leontius, Andreas Cretenſis propterea dixiſſe, quia diffidebat quatriduanum etiam fœtentem mortuum ſuſcitari poſſe. Hoc probabilius eſſe ex Chriſti reprehenſione perſpicuum eſt. Obſeruauit cōmodè Rupertus propterea hoc Euangeliſtam cōmemoraſſe, vt teſtimonio non cuiuſcunque, ſed Marthę ſororis ipſius mortui confirmaret ante quattuor dies fuiſſe mortuum, adeóq; iam tabidum, fœtidúmque, vt ipſa ſoror eius, quę maximè cupiebat eum ſuſcitari, Chriſtum dehortaretur, ne id facere tentaret, quod fieri nullo modo poſſet, vt tanto maius intelligeretur fuiſſe miraculum. Curioſum fortaſſe fuerit cauſam veſtigare velle, quare Martha potiùs, quàm Maria hoc Chriſto ſuggeſſerit. Sed poteſt etiā aliqua eius rei inueniri coniectura, ſiue quòd ad Martham maiorem, vt ſæpe diximus, natu pertineret pro ſe, & ſorore loqui, & dare conſilium; ſiue quia minus haberet fidei, quàm Maria.

40. *Dicit ei Ieſus, Nonne dixi tibi, quoniam ſi credideris, videbis gloriā Dei?*) Non apparet, vbi hoc ipſum Chriſtus Marthę dixerit. Tantùm enim dixiſſe legimus, *Reſurget frater tuus*, ver. 23. &, *Ego ſum reſurrectio, & vita, qui credit in me, etiamſi mortuus fuerit, viuet*, ver. 25. Aliqui putant etiam hęc verba illi dixiſſe, *Si credideris, videbis gloriam Dei*, quamuis id Euangeliſta non recitauerit, vt Euthymius. Alij hoc illi non iiſdem quidem verbis, ſed eadem ſententia per miſſos ad ſe nuntios ſignificaſſe, cùm dixit, *Infirmitas hæc non eſt ad mortem, ſed pro gloria Dei*, ver. 4. vt Chryſoſt. Leontius, Theophylact. & Rupertus. Alij referunt ad illa verba, *Reſurget frater tuus*, &, *Ego ſum reſurrectio, & vita; qui credit in me, etiamſi mortuus fuerit, viuet*. His enim verbis hæc eadem ſententia continetur; *ſi credideris, videbis gloriam Dei*, quia *reſurget frater tuus*. Gloriam enim Dei vocat ipſam Lazari reſurrectionē, quia per eam Deus glorificandus erat, vt Theodorus Heracleotes interpretatur, quam interpretationē & Euthym. probat. Hunc ego verū arbitror eſſe ſenſum. Moraliter monet Origenes non ſolùm Marthę, ſed omnibus etiam hominibus à Deo dici, *ſi credideris, videbis gloriam Dei*, quia nemo, niſi crediderit, gloriam Dei videre poteſt. Magis ad rem pertinet, quod Leōtius, & Theophyl. animaduertunt, ver. 4. Chriſtum gloriā Dei, id eſt ſuam appellaſſe, *vt glorificetur*, inquit, *filius Dei per eam*; hic autem non nominate filium Dei, ſed Deum, quia auditores idonei non erant, vt ſe Deum eſſe, eandémq; ſuam, & Dei gloriam declararet.

Moralis obſeruatio Origenis, & Leontij.

41. *Tulerunt ergo lapidem.*) An ſublatus lapis fuerit ante quàm Martham Chriſtus obiurgaret, ver. 39. diſputauimus.

Ieſus autem eleuatis ſurſum oculis dixit.) Cur & oculos in cęlum ſuſtulerit, & patrē Deum appellans gratias illi egerit, ipſe ſtatim, ver. 42. Chriſtus declarat. *Propter populum*, inquit, *qui circunſtat, vt credant, quia tu me miſiſti*. Vtraque enim rę, & habitu corporis leuatis in cælum oculis, & verbis docere voluit ſe, quod facturus erat, non vlla magica, aut diabolica arte, non alia, quàm Dei, à quo miſſus erat, poteſtate facturum eſſe; ne Iudęi dicerent, quod dicere ſolebant, *Non eſt hic homo à Deo*, &, *In BeelZebub principe dæmoniorum eiicit dæmonia*, vt Chryſoſt. Theophylact. Euthymius, Leontius, Cyrillus, Theodorus Mopſueſt. & Cæſarius in Græca Catena citati interpretantur. Andreas Cretenſis paullo acutiùs idem dicit, oculos in cælum, quaſi in patriam ſuam ſuſtuliſſe, vt inde ſe veniſſe ſignificaret. Citatur etiam in eadem Catena Damaſcenus dicens propterea oculos ſuſtuliſſe, vt formam nobis traderet orandi.

Cur hac forma Chriſtus oret.

Sup. c. 9. 16. Luc. 11. 15.

Pater gratias ago tibi, quoniam audiſti me.) Videtur ita loqui, quaſi prius inter fremitus illos, quos Euangeliſta narrauit, aliquid à Patre poſtulaſſet, quamuis Euangeliſta non dixerit. Probabile aliis auctoribus videri poterat; nunc autē omnes fere bonos, & graues interpretes contrà ſentire video, non oraſſe ante, quia oratione non indigebat, ſed gratias tantùm egiſſe Patri, quòd ſe audiſſet, id eſt quòd voluiſſet à ſe fieri, quod ipſe facere volebat, ac cogitabat, vt Lazarum exſuſcitaret. Sic Chryſoſtomus, Theophylactus, Leontius, & Euthymius. Nihil enim aliud his verbis, quàm eſſentiæ, voluntatíſque vnitatem ſignificari. Aliter mihi videtur Marius Victorinus lib. 1. aduerſus Arium interpretari, vt hoc ad illud referatur tempus, quo nōdum Chriſtus homo factus erat, quo quidem tempore Patrem pro ſalute hominum orauerit, Pater verò eius votis annuerit, eúmque eam ob cauſam in mundū miſerit. Quod verum eſſe poteſt, ſi rectè intelligamus; ſed non eſt à communi ſententia ſine cauſa diſcedendum. Quòd autem Origenes ſcribit, improbabile omnino eſt, Chriſtū conatum quidem precari pro Lazari reſurrectione, præuentum autem ab eo, qui dixit, *Antequam clament, ego exaudiam*, prȩuentū vero fuiſſe, quia prius, quàm orare inciperet, anima Lazari ad corpus redierat.

Origenis explicatio improbabilis.

Iſai. 65. 24.

42. *Ego autem ſciebam, quia ſemper me audis, ſed propter populum, qui circunſtat, dixi, vt credant quia tu me miſiſti.*) Docet ſe quæ ſine precando (ſi quas forte preces fuderat) ſiue gratias agendo dixerat, non ideo dixiſſe, quòd de Patris erga ſe dubitaret voluntate; ſed vt qui aderant, intelligerent exauditum ſe ab eo eſſe. Sed dubium quid dicat ſe dixiſſe, cùm ait, *ſed propter populum, qui circunſtat, dixi*. Qui exiſtimant antequam gratias Patri ageret, oraſſe, ad ea hoc referunt, quę in ea dixerat oratione; qui verò nō oraſſe, ad hoc ipſum, quòd gratias egerit; tanquam dicat, hoc ipſum, quod dixi, me tibi gratias agere, non ideo dixi, quòd nouum eſſe putarem, vt me audires, (ſolemus enim de nouis tantùm beneficiis gratias agere,) ſed ideo dixi vt populus iſte intelligeret me omnia tuo auſpicio, & voluntate facere. Auctores huius ſententiæ ſuperiore verſu nominauimus.

43. *Hæc cùm dixiſſet, voce magna clamauit, LaZare veni foras.*) Triplex hic quæſtio eſſe poteſt, quid opus fuerit illa vti voce, vt Lazarum Chriſtus ſuſcitaret, poterat enim ſola ſuſcitare voluntate. Nam vox illa, qua *dixit, & facta ſunt; mandauit, & creata ſunt*, ſola vtique voluntas eius fuit nullo expreſſa corpore, quod ne factum quidem fuerat. Cur voce tam magna vſus fuerit, cur Lazarum nomine vocauerit, ſatis enim erat hoc ſolùm dicere, *veni foras*; Chryſoſt. & Theophyl. indicant ideo voce vſum, vt oſtenderet ſe non alia, quàm ſua eum auctoritate, ac ſuo imperio ſuſcitare. Imperando enim dicit, *LaZare veni foras*. Indéque longam contra Arianos diſputationē texunt, Deum profectò eſſe, qui ſua auctoritate, imperióq; mortuos ſuſcitauerit; quod nunquam Apoſtoli, aut alius quiſpiā fecerit. Quin Apoſtolos miracula omnia, quæ fecerint, Chriſti nomine feciſſe. Eandē cauſam multo clariùs in Catena Gręca Cyril. reddit θεοπρεπὲς, καὶ βασιλικὸν τὸ κέλευσμα, *Deo*, inquit, *dignum, & regiū imperium eſt, LaZare, veni foras*. Quòd verò tam magna vſus ſit voce, Theodotus Mopſueſtienſis, Theophylactus, Leontius, & Euthym. hac ratione factum dicunt, vt

Pſal. 148. 5.

Cur voce Chriſtus vſus ſit in Lazaro ſuſcitando.

Cur tam magna voce.

ſignifi-

A ſignificaret ſe animã Lazari à longinquo, & remoto loco euocare. Aliam quoq; Cyrillus, & Andreas Cretenſis in Catena, & Ambroſ. in oratione de fide reſurrectionis, & Chryſoſt. Theophylact. & Euthym. rationem afferunt vtriuſque quæſtionis, voluiſſe re ipſa declarare verum eſſe, quod aliquãdo illis dixerat,

Sup.c.5.25.

Venit hora, & nũc eſt, quãdo mortui audient vocẽ filij hominis, & qui audierint, viuẽt; & magna voce, vt Cyrillus, & Andreas, & Ambroſ. dicũt magnã illam iudicij tubam repręſentare

1. Corinth. 15. 52.

August. & Beda moralem magis quàm propriam afferũt cauſam, magno clamore vocari opus eſſe eum, quem moles prauæ cõſuetudinis B premat. Prior ſententia probabilior, quãquam mihi ſimplicius videtur dictu, accõmodatè ad hominum morem, opinionẽmque ſe geſſiſſe; nemo eſt, qui, ſi cũ mortuo loquendum ſibi eſſet, non magna voce tanquam cũ ſurdo loqueretur; atque eo fortaſſe maiore, quo longiore tempore fuiſſet mortuus, quaſi magis mortuus eſſet, ideóque difficilius audire poſſet.

Cur nomine vocauit Lazarum.

Nomine autẽ ipſum vocat. aut quia amicus erat; nomine enim appellare, vt apud Leontiũ lego, φιλίας ἐπισύμβολον, *amicitiæ ſymbolum eſt*; aut, vt ait Ambroſ. in oratione de fide reſurrectionis, *ne alius reſuſcitatus pro alio C videretur, aut fortuita magis reſurrectio, quàm imperata.* Hinc Irenæus probat libro 5. c. 13. non alios, ſed nos ipſos, qui mortui eramus eodẽ corpore, eadem anima reſurrecturos. Illud etiam rectè Chryſoſtom. Euthym. & Theophylactus adnotarũt, loqui Christum cum mortuo, tanquam cum viuente, cùm dicit, *Lazare veni foras*, quia illi nimirum tanquam Deo omnes etiam mortui viuunt. Non enim hæc verba ſignificant, *veni foras*, id eſt reſurge, ſed, *veni foras*, id eſt quaſi iam reſurrexeris, ac viuas, exi de ſepulcro.

44. *Et ſtatim prodijt, qui fuerat mortuus ligatus pedes, & manus inſtitis.*) Voluit Euangeliſta proſopopœia D quadam exprimere, quàm celeriter imperium conſecutus fuerit effectus. Dictum, factum, *ſtatim*, inquit, *prodijt* intelligendum, non ſolùm à ſepulcro, ſed etiam à ſpelunca, vbi ſepulcrum erat; itaque non ſolùm ſurrexit, ſed etiam ambulauit, vt exiret, cùm tamen manus, ac pedes ligatus eſſet.

Cur Chriſtus Lazarũ ſuſcitauerat, vincula etiam non ſoluerit.

Quærunt graues auctores, quamobrem Chriſtus, qui ſuſcitauerat, eius etiam vincula non ſoluerit, vt liber, ſolutúſque prodiret; enimuero potuiſſe. Plerique reſpondent E ideo feciſſe, vt Iudæi, dum ipſi manibus ſuis eius vincula ſoluerent, cognoſcerent verũ eſſe Lazarum, qui verè mortuus fuerit. Chryſoſt. Auguſt. Ambroſius, lib. 1. Hexaëmer. c. 7. & in oratione de fide reſurrectionis. Beda, Theophylactus, Rupertus, Euthym. Leontius in commentarijs, & Amphilochius, Theodorus Heracleens. Theodorus Mopſueſt. Cyrillus, & Andreas Cretens. in Græcorum Catena. *Vt vel oculis ſuis crederent*, inquit Ambroſ. lib. de fide reſurrectionis, *qui mente credere nolebant, remouent lapidem, vident cadauer, fætorem ſentiunt, inſtitas rumpũt. Non poſſunt negare F defunctum, quem aſpiciunt reſurgentem; vident ſigna mortis & vitæ munera. Quid ſi dum conantur, labore ipſo emendantur? Quid ſi dum audiunt, vel auribus ſuis credunt? Quid ſi dum intuentur, vel oculis ſuis corriguntur? Quid ſi dum rumpunt vincula, mentes ſuas ſoluunt? Quid ſi dum Lazarus exuitur, populus liberatur? dum Lazarum abire permittunt, ipſi ad Dominum reuertuntur?* Aliqui ex iiſdem auctoribus aliam quoque reddũt cauſam, vt vnũ miraculum altero miraculo confirmaretur; vtrũque enim miraculũ erat, & quòd mortuus reſurgeret, & quòd iam ſuſcitatus ligatus manus, ac pedes, faciéque obuelata ambularet; voluiſſe igitur Chriſtũ, vt cum Iudęi vinctis pedibus ambulantẽ viderẽt, & verè ſuſcitatũ crederẽt. Ita vterque Theodorus, Chryſoſt & Theophy. Aliam, aut eandẽ aliter Leontius affert, ne ſi ſolutus Lazarus de ſepulcro prodijſſet, phãtaſma eſſe putaretur; cùm enim viderẽt eodẽ modo ligatũ exire, quo in ſepulcro poſitus fuerat, dubitare nõ poterãt eſſe Lazarũ eundem, qui mortuus fuiſſet; atque ab ipſiſmet fortaſſe ſepultus.

Reſurrectio futura probatur.

Probant ex hoc loco veteres auctores futurã mortuorũ reſurrectionẽ: Lazari enim reſurrectionẽ figurã fuiſſe reſurrectionis illius generalis, Irenæus libro 5. c. 13. Tertullian. in lib. de reſurrectione carnis, Cyrill. Ieroſolymit. catheſ 18 Cyrillus Alexandrin. in Gręca Catena, Ambroſ. lib. de fide reſurrectionis ijs locis, quos modò notauimus, *Oſtẽdit*, inquit, *tibi Dominus quemadmodum reſurgas. Non enim vnum Lazarum, ſed fidem omnium ſuſcitauit. Quòd ſi credas, cum legis, mens quoque tua, quæ mortua fuerat, in illo Lazaro reuiuiſcit. Quid enim ſibi vult, quòd Dominus ad monumentum acceſſit, magna voce clamauit, Lazare exi foras, niſi vt futuræ reſurrectionis ſpecimen præſtaret, exemplum ederet? Cur voce clamauit, quaſi ſpiritu non ſoleat operari, quaſi tacitus non ſoleat imperare? Sed vt illud oſtenderet, quod ſcriptum eſt, Quoniam in momento oculi, in nouiſſima tuba mortui ſurgent incorrupti.*

1. Corinth. 15. 52.

Moralis hoc loco eſt Auguſtini cõmentarius,

Tract. 49.

Proceſſit, inquit, *& adhuc ligatus eſt, adhuc inuolutus, tamen iam foras proceſſit. Quid ſignificat? Quando contemnis, mortuus iaces: & ſi tanta, quanta dixi, contemnis, ſepultus iaces: quando confiteris, procedis. Quid eſt enim procedere, niſi ab occulto velut exeundo te manifeſtari? Sed vt cõfitearis, Deus facit magna voce clamãdo, id eſt magna gratia vocando.* Allegoriã verò ſiquis quærit huius hiſtoriæ, Auguſt. legat, & hoc loco, & lib. 83, qq. q. 65. Gregor. hom. 26. in Euangel. & lib. 22. Moral. c. 9. & Bern. ſer. 4 de aſſumpt Origen. & Theophil. lib. 4. allegor.

Dixit eis Ieſus, Soluite eum, & ſinite abire.) Non explicat Euangeliſta, quibus hoc Chriſtus mandauerit; ſed dubium non eſt mandaſſe Iudæis, qui aderant, vt ſuis ipſi manibus factum quodammodo miraculum tangerent. Eámque omnium bonorũ auctorũ eſſe ſententiam paullo ante docuimus; Auguſt. Gregor. & Bedam excipio, de quibus modò dicemus. Iubet non ſolùm vt ſoluãt, ſed etiam vt abire ſinant, vti ea quoque re reſurrectionis eius veritatem cõfirmet; verè enim ſuſcitatũ eſſe, qui ſuis pedibus ingredi poſſit, & ſine duce redire domum. Quod Chryſoſt. Theophyl. & Euthy. &, vt videtur, Theodorus Mopſueſt. ideo feciſſe docẽt, ne humanã gloriam quærere videretur. Sed illud probabilius: hac enim eadẽ de cauſa legimus paralyticũ illũ, quem ad piſcinam ſanauerat, iuſſiſſe lectũ ſuum in humeros tollere, & domum abire. c. 5. 8.

De confeſſione ſacramentali contra hæreticos.

Stolidè nos hoc loco hæretici ridẽt, quaſi hoc fundamẽto ſacramentalẽ cõfeſſionẽ fabricemus. Cõfiteri oportere peccata ſacerdotibus Chriſti miniſtris, poſtquã à Deo remiſſa ſunt, quia Chriſtus ſuſcitatũ iã à ſe Lazarũ miniſtris ſoluendũ tradiderit. Atqui nõ Apoſtolis, id eſt miniſtris, inquiũt, ſed Iudæis, id eſt inimicis ſuis ſoluendũ tradidit. Parũ nos accuſant. Plus etiã dicimus, quàm nobis obijciũt. Nõ ſolũ iã ſolutos à Chriſto peccatores, ſed etiã nondũ ſolutos à ſacerdotibus ſolui, verè ab illis nõdum remiſſa peccata remitti, verè nondum ſuſcitatos mortuos, id eſt peccatores ſuſcitari. Sed id non ſuper hunc locum, id eſt ſuper arenã, ſed ſuper illum, *Quorum remiſeritis peccata, remittuntur eis, & quorum retinueritis, retenta ſunt*, & ſuper illũ, *Quæcunque ſolueritis ſuper terram*,

Ioan. 20. 23. Matth. 18. 18.

erunt ſoluta & in cælo, id eſt ſuper firmam perram fabricamus, ſupra quam Eccleſia Chriſti ędificata eſt, aduerſus quam *portæ inferi*, id eſt Caluiniſtę, Lutherani, & cęteri inferni Cerberi *non præualebunt*. Hoc loco non tanquam fundamẽto, ſed tanquã bene iam fundati, perfectiq; ędificij ornamẽto, id eſt tanquam exemplo vti ſolemus. Quod ſi reprehendunt, Auguſtinum reprehendant, cuius hoc loco hęc verba ſunt, *Quid eſt ſoluite, & ſinite abire? quæ ſolueritis in terra, ſoluta erunt & in cælo*: quod idem & Gregor. lib.22. Moral. cap. 9. & hom. 26. in Euangel. & Beda, & Rupertus in commentar. dicunt. Itaq; vt Auguſt. non ſit auctor ille libri de vera, & falſa pœnitentia, tamen cùm hoc ipſum doceat c.10. mente, atq; ore loquitur Auguſtini. Sed hi omnes auctores cùm hoc dicunt, non tam locum hunc interpretantur, quàm concionantur; nec tam argumẽto vtuntur, vt diximus, quàm exemplo. Scio quid Theologi quidam dixerint, ſed non debet toti Eccleſię fraudi eſſe paucorum error.

45. 46. *Multi ergo ex Iudæis.*) Docet Euangeliſta, quàm variè factum miraculũ homines affecerit, alios credidiſſe, alios ad Phariſęos, quod Chriſtus fecerat, retuliſſe. Qui vni, quiue alteri fuerint, incertum; nec modeſti eſt fortaſſis ingenij ſcire velle, quod nullo modo Euãgeliſta ſignificare voluit. Nec probo, quod in Leontij lego cõmentariis, eos, qui crediderũt illos fuiſſe omnes, qui miraculũ viderãt, omnes enim tam aperto, & illuſtri miraculo fuiſſe cõuictos: eos autem, qui rem ad Phariſęos detulerunt, alios fuiſſe quoſdã, qui cùm faciẽdo miraculo nõ adfuiſſent, audiſſentq; ex iis, qui adfuerant, quod factum fuerat, nõ credidiſſent, itaq; detulerint ad Phariſęos. Æſtimauit Iudęos de ſuo, vt opinor, ingenio; quia enim ipſe, ſi tantum vidiſſet miraculũ, credidiſſet in Chriſtum, in Chriſtũ autem credens ſummũ putaſſet ſcelus eum ad Phariſęos deferre, perſuadere ſibi nõ potuit quemquam viſo miraculo aut nõ credidiſſe, aut Chriſtũ accuſaſſe. Non bene ſcilicet nouerat Iudęorũ, & hęreticorum ingenium. Haud obſcurè indicat Euangeliſta vtroſq; ex illis fuiſſe, qui venerant Ieroſolymis, vt Lazari ſorores conſolarentur, quiq; miraculũ viderant, & qui crediderunt, & qui Chriſtũ ad Phariſæos detulerunt. *Multi*, inquit, *ex Iudæis, qui venerant ad Mariam, & Martham, & viderant, quæ fecit Ieſus, crediderũt in eum; quidam autem ex ipſis abierunt ad Phariſæos.* Quorſum ergo Euãgeliſta narrauit quoſdam ad Phariſæos abiiſſe, ſi ex illis ipſis erant, qui miraculũ viderant, cùm id potiùs vim facti miraculi extenuare videretur? Primùm narrauit, quia id ad fidem pertinebat; dein vt originem exponeret, vnde Phariſęi occaſionem accepiſſent concilij contra Chriſtum congregandi, quod paullo poſt dicturus erat; denique non vt miraculum eleuaret, ſed vt duritiem, & obſtinatam Iudęorum declararet malignitatem, qui tanto, támque aperto viſo miraculo aut non credidiſſent, aut eius accuſaſſent auctorem. Probabilius, quod ſcribit Euthymius, omnes quidem vidiſſe miraculum, ſed illos, qui rem ad Phariſęos detulere, eos fuiſſe, qui ante murmurauerant, *Non poterat hic, qui aperuit oculos cæci nati, facere vt hic non moreretur?* Hos enim, vt ex illis patet verbis, malo in Chriſtum fuiſſe animo. Aliqua coniectura, ſed non ſatis certa. Duę verò hic quęſtiones eſſe poſſunt; altera, num illi ipſi, qui ad Phariſæos abierunt, crediderint, nec ne; altera, quo animo ad Phariſæos rem detulerint. Prima etiam quæſtio duplex eſt, an miraculum verè, & ſine vllis præſtigiis factum fuiſſe crediderint, id eſt Lazarum verè ſuſcitatum fuiſſe; & an hoc credentes in Chriſtum etiam crediderint. Poterant enim miraculum credere, & in Chriſtum non credere, cùm ſcirent non omnes, qui miracula facerent, Chriſtos eſſe poſſe; & quondam Eliſęi oſſa ſolo contactu mortuum ſuſcitaſſe. Euangeliſta quidem minimè obſcurè mihi videtur dicere iſtos non credidiſſe; cùm enim ait, *Multi crediderunt in eum; quidam autem ex ipſis abierunt ad Phariſæos*, videtur hæc duo inter ſe opponere, credere, & ad Phariſæos abire; quaſi clariùs dicat, Ex iis, qui venerant ad Mariam, & Martham, multi quidem crediderunt; alij autem non modò non crediderunt, ſed etiam abierunt ad Phariſęos. Ita quoq; multi graues auctores ſentiunt, vt Origen. Theodorus Mopſueſt. Theophyl. & Rupertus. In quam ſententiam Auguſt. & Beda ſectator eius, inclinat, quãquam rem, qua erat modeſtia, relinquit in medio. Cęterum nec Euangeliſta, nec auctores ij, quos modò nominauimus, explicant, quid non crediderint, itaq; id adhuc quęrendum eſt. Certum eſt, ſi quid non crediderunt, vt planè docet Ioannes, in Chriſtum non credidiſſe; ſi enim in Chriſtum credidiſſent, & miraculũ verum vtiq; fuiſſe credidiſſent, nec in Chriſtum, niſi miraculũ credẽdo, credere potuerunt. Aut ergo neq; miraculũ, neque in Chriſtum crediderunt, aut credentes quidẽ, confitentéſq; miraculum, noluerunt Chriſtum credere verum eſſe Chriſtum. Probabilius tamen eſt, neque miraculum, neque in Chriſtum credidiſſe. Ac quòd in Chriſtum quidẽ nõ crediderint, iam probatũ à nobis eſt: quod nec miraculũ crediderint, ex eo probari poteſt, quòd credibile ſit tam obſtinato ad incredulitatem fuiſſe animo, vt ne id quidẽ crediderint, quod oculis perſpexerunt. Atq; ita Theodor⁹ Heracleotes, & Cyrill. videntur mihi ſentire in Gręca Catena. In altera quęſtione Auguſt. etiam eſt dubius vtrum bono, an malo animo ad Phariſęos abierint. Poterant enim & bono ad eos adire animo, vt tanto, támq; manifeſto illis miraculo nuntiato cõmouerent eos, vt aut in Chriſtum crederẽt, aut mitiores ſaltem in illũ eſſent. Sed ſi verum eſt, quod modò dixim⁹, eos in Chriſtũ non credidiſſe, dubiũ nõ eſt, quin nõ bono ad Phariſęos animo abierint. Quid ergo ſibi volebant? Cyrillus putat voluiſſe gratiá apud illos inire, quod de Chriſto non bene ſe ſentire ſignificarẽt. Alij voluiſſe accuſare eũ, quòd mortui corpus effodiſſet, vt Theodor⁹ Mopſueſt. Leontius, & Theophyl. itáque tanquá ſacrilegus de medio tolleretur. Alij, vt eũ tanquá pręſtigiatorẽ accuſarẽt, vt Euthym. Alij, vt nouo narrato miraculo Phariſęorum inuidiá magis accenderẽt, vt Rupertus. Hoc probabilius, quia ſtatim Phariſęi coacto cõcilio conſultant, *Quid facimus, quia hic homo multa ſigna facit?*

4.Reg.13.21 Eccl.48.14.

Non crediderunt, qui ad Phariſęos abeũtes miraculũ illis nuntiarunt.

Nec miraculum, nec in Chriſtũ crediderunt.

Malo animo ad Phariſęos abierunt.

Sup. ver. 37

47. *Collegerunt ergo Pontifices, et Phariſæi conciliũ, et dicebant, Quid facimus, quia hic homo multa ſigna facit?*) Repręſentat nobis Euãgeliſta, quàm prouidentes, quam diligentes in malũ Phariſęi fuerint; ſtatim cõuocaſſe conciliũ, & in conſultationẽ adduxiſſe, quid ſibi faciendũ eſſet, vt glorię Chriſti, quę nouis quotidie miraculis augebatur, curſũ pręciderẽt, *τί ποιοῦμεν; quid facimus?* Quod perperã per futurum vertit hæreticus interpres vim præſentis temporis nõ intelligens. Sæpe diximus hanc vim præſens tempus habere, vt debitum ſignificet; *Magiſter veſter non ſoluit didrachma?* id eſt nonne debet ſoluere, Matth. 17. 24. & ſupra ver. 27. *Ego credidi, quia tu es Chriſtus filius Dei, qui in hunc mundum veniſti*, ὁ ἐρχόμενος, qui venire debuiſti, ſi id

Theodor. Beza.

ſermo

ſermo Latinus pateretur, quem venire in hunc mūdum oportebat. Sic hoc loco, *Quid facimus?* id eſt quid facere nos oportet? Quod aliquanto maiorem habet emphaſim, quàm ſi dixiſſent, τί ποιήσωμεν; quid faciemus? Præterquam quòd præſens tempus alium poteſt habere ſenſum, vt tacitâm contineat negligentiæ reprehenſionem; *Quid facimus?* id eſt cur adeo negligentes ſumus, cur in futurum nō prouidemus? quemadmodum dominus ille vineæ dixit ijs, quos

Matt. 20. 6. otioſos in foro reperit, *Quid hic ſtatis tota die otioſi?* Quem ſenſum futurum tempus habere non poteſt; & non fuit fidelis interpretis, vbi duplex ſententia eſſe poterat, cùm poſſet vtramque vno verbo reddere, alteram tantùm exprimere. Scio Auguſtinum per futurum legere; ſed ille non tam vertebat, quàm eius temporis vulgarem verſionem ſequebatur. Hæreticos mittamus; veniamus ad Phariſæos. Rogant quid ſibi faciendum ſit, cùm tot Chriſtus ſigna faciat.

In quibuſdam Auguſtini exemplaribus ita legitur.

Primùm quidem ſigna ab eo fieri confitentur; vnde & quis Chriſtus eſſet, & quid ſibi erga illum faciendum eſſet, colligere oportebat, Chriſtum, verumque Dei eſſe filium, qui tot faceret ſigna, ſéque in illum credere debere. Nunc verò inuidia occæcati contraria argumento concludunt. Nam & hominem vocant, non ſolùm Deum, aut Chriſtum, ſed ne proprio quidem nomine Ieſum dignati vocare, vt Chryſoſtomus, Cyrillus, & Theophylactus adnotant; & non ſolùm in eum non credunt, vt vitam ab eo æternam conſequantur, ſed vitam illi conantur eripere, vt ijdem auctores, & Theodorus Mopſueſt. ſcribunt. Nec tamen dicebant, *Credamus*, inquit Auguſtinus, *plus enim perditi homines cogitabant, quomodo nocerent, vt perderent, quàm quomodo ſibi conſulerent, ne perirent.*

48. *Si dimittimus eum ſic, omnes credent in eum, & venient Romani, & tollent locum noſtrum, & gentem.*) Magnum verò malum erat, vt omnes crederent in eum, id eſt vt omnes facerent, quod ipſi primi facere debebant. Neſcit, quid loquatur inuidia. Nam cùm maximè vellēt Chriſti miracula obſcurare, maximè illuſtrant. Cōfitentur enim tantam eorum eſſe vim, vt omnes cogēdi ſint, ſi pergat, in eum credere. Quid verò mali conſequetur, ſi omnes in eum credant? *Venient*, inquiunt, *Romani*, quaſi moliantur rebellionem, *& tollent locum noſtrum, & gentem.* Quid vobis id curæ eſt? Si Chriſtus eſt, vt miracula eius docent, credendum in eum eſt, etiamſi propterea venturi Romani ſint, & locum, gentemque veſtram ſublaturi. Nec enim temporalia ſpiritualibus præferenda ſunt. Deinde malè prouidi eſtis; non enim Romani venient, ſi omnes in eum crediderint; ſed ſi non crediderint. Si enim crediderint, non rebellabunt; ſed diſcent potiùs ab eo parere quamuis barbaris magiſtratibus, vt poſtea eius diſcipuli docuerunt Paulus Rom. 13. 1. Ephes. 6. 5. Coloſ. 3. 22. 1. Tim. 6. 1. Tit. 2. 9. 1. Pet. 1. c. 2. 17. 18. Si eum Regem facere voletis, fugiet, vt exemplo iam docuit ſuprà c. 6. 15. contra verò quia credere in eum noluiſtis, & tanquam ſpiritualem, vt erat, Regem veſtrum recipere, Romani venerunt, & locum, gentemque veſtram ſuſtulerūt. In hanc ſententiam Chryſoſt. Cyrillus, Theodorus Mopſueſt. Auguſt. Beda, Theophylact. Rupertus, & Euthym ediſſerunt hunc locum. Incertum an hoc dicant, quòd re ipſa ita ſentirent: an vt repugnante quoque ſententia, conſilijs ſuis non aliunde, quàm ex inuidia profectis publicæ vtilitatis velamentum obtenderent. Hoc probabilius; atque ita plerique auctores ſentiunt, Cyrillus, Theodorus Mopſueſt. Chryſoſtomus, Theophylactus, Euthym. Honeſtum hoc velamē videbatur, & nulla ratio plus apud omnes valere poterat, quàm quæ ad omnium vtilitatem pertinere videbatur. Næ vereor ego, ne aliqui etiamnum alicubi Phariſæi ſint, qui & ſpecie vtilitatis publicæ inuidiam ſuam velent, & locum, gentemque ſuam præferant Chriſto. *Gentem* totum Iudæorū genus appellari manifeſtum eſt, quod fingunt timere ſe ne prorſus à Romanis aboleatur, ſi relinquant *eum ſic*, id eſt viuentem, aut miracula facientem, vt Cyrillus interpretatur, *Locum* Chryſoſt & Theophyl. ciuitatem, aut totum regnum interpretantur. Mihi probabile videtur templum ſic appellari, in quo illi magnopere confidebant, & locum ſuum vocant, quaſi curæ commiſſum ſuæ; quaſi ſignificantes ſe antiſtites eſſe, cuſtodeſque templi, ſacrorum, omniſque religionis.

Gens tota Iudæorum genus: locus templi hic appellatur.

49. 50. *Vnus autem ex ipſis Caiphas nomine, cùm eſſet Pontifex anni illius.*) Quomodo Caiphas anni illius Pontifex eſſet, apud Matth. c. 26. 3. 57. & apud Lucam. c. 3. 2. explicauimus. Notauit Ioannes Caiphā, qui eius auctor conſilij fuit, vt Chriſtus moreretur, Pontificem fuiſſe, vt cauſam redderet, quare prophetico ſpiritu locutus fuerit, vt ipſe paullo poſt explicat. Hanc eandem vim verba illa Caiphæ fortaſſe habent, *Vos neſcitis quicquam, neque cogitatis*; quaſi dicat vos homines priuati nō intelligitis, quid facto opus ſit; ego pontifex, cuius mētem Deus magis illuſtrat, facilè proſpicio. *Expedit*, inquit, *vobis, vt vnus moriatur homo pro populo, & non tota gens pereat.* Verba ſunt ſunt partim ab ipſo, qui loquebatur Caipha, partim à Deo magna arte compoſita. Dicit, *Expedit vobis*, vt primo orationis verbo communi omnes vtilitate commoueat. Non dicit, vt Ieſus, aut vt iſte homo moriatur, ne priuato in illum odio dicere videatur; ſed vt, *vnus moriatur homo pro populo*; quaſi non de iſto, aut de illo, ſed de vno quocunque loquatur, quem quiſquis tandem ſit, mori conueniat, ſi ita caſus tulerit, vt aut vnum quemuis, aut omnes mori neceſſe ſit. Quid ſi ille vnus homo ſit exlex, ac ſeditioſus, qualem Chriſtum illi eſſe arbitrabantur? Non dicit vt non multi, aut vt non omnes moriantur: ſed, *vt non tota gens pereat*, vtroque vocabulo rem exaggerās; & quòd gentem appellat, quod nomen, & Iudæos omnes excepto nemine comprehendit, & affectum quēdam ſolo auditu ingenerat omnibus naturalem, quo ſuam quiſque quaſi ſeipſum amat gentem: & cùm de Chriſto loquebatur, non dixit vt vnus pereat, ſed *vnus moriatur*, vt rem extenuaret; minùs enim eſt ἀποθνήσκειν, mori, quàm ἀπολέσθαι perire; cum autem loquitur de gente, non dicit, vt non tota gens moriatur, ſed, *vt non tota gens pereat*, vt rem exaggeret. Hoc eius artificiū fuit. Dei autem, quòd cùm propius, & clarius dictu eſſet, expedit nobis, vt vnus moriatur homo potiùs, quàm totus populus, non ita dixit, ſed, *vt vnus moriatur homo pro populo*, quod magis exprimit, quod futurū erat, Chriſtum *pro populo*, id eſt pro populi peccatis moriturum. Quomodo hoc dixerit Caiphas non alio, quàm ipſo Euangeliſta interprete opus eſt.

Caiphæ oratio plena artificij ad permouendum.

Minus eſt, mori, quàm perire aliquem.

51. *Hoc autem à ſemetipſo non dixit, ſed cùm eſſet Pontifex anni illius, prophetauit, quod Ieſus moriturus erat pro gente.*) Non dixiſſe hoc *à ſemetipſo*, quidam interpretantur non dixiſſe ſponte, aut ſcientem, quid loqueretur, vt Theodorus Heracleotes, & Mopſueſt. Cyrillus, &

Leontius. Quod ſi ad prophetiam referatur, verum eſt. Nam nec volens prophetabat, nec ſe prophetare intelligebat. *Aliud dicere volebat, aliud ſignificabat,* inquit Ambroſius ſerm. 15. in pſal. 118. Si autem ad humanum referatur ſenſum, verum non eſt. Nam etſi errabat, volens tamen, ac ſciens dicebat, quæ dicebat: ſiue quòd ita re vera ſentiret expedire, vt Chriſtus moreretur, ne totum Iudæorum genus à Romanis aboleretur; ſiue, quod magis credo, quòd fingeret ita ſentire, vt eo prætextu Chriſtum de medio tolleret obſtantem ſuæ, & omnium ſacerdotum, ac Phariſæorum gloriæ. Hoc ergo quatenus vaticiniũ erat Chriſti pro peccatis populi morituri, à ſeipſo non dixit, id eſt non proprio, atque humano, ſed diuino dixit ſpiritu; non quòd dignus ipſe eſſet, vt per eum diuinus ſpiritus loqueretur, ſed quòd Pontifex anni illius eſſet. Itaque non eius meritis, ſed ſacerdotali officio datum eſt, vt prophetaret, vt Chryſoſtomus, Cyrillus, Theodorus Mopſueſt. Heracleotes, Leontius, Auguſt. Beda, Theophylactus, & Euthymius exponunt. *Hic docemur,* inquit Auguſt. *etiam homines malos prophetiæ ſpiritu futura prædicere, quod tamen Euangeliſta diuino tribuit ſacramento.* Id Chryſoſtomus, & Theophylact. multis confirmant exemplis. Nam & Pharaonem, & Nabuchodonoſorem, & Balaam, illos quidem per ſomnium, hunc autem vigilantē futura prouidiſſe. De ea re nos apud Matt. c. 7. 22. diſſeruimus. Quod tanta cura dicit Euangeliſta fuiſſe Pontificem anni illius, cùm ſatis fuiſſet dicere prophetaſſe, quia Pontifex erat, etiamſi nō addidiſſet, *anni illius,* non ſolùm ideo dixiſſe ſuſpicor, vt nobis conſuetudinem eius temporis in creandis ſummis ſacerdotibus declararet, non iam per legitimam ex Aarone ſucceſſionem ſolitos fieri, ſed aut pretio, aut gratia à Romanis eam dignitatem obtineri ſolitam; & aut annuam fuiſſe, vt Auguſtinus, & plerique putant, aut certè Romanorum arbitrio ſubinde alijs ereptam, alijs datam, quod ex Ioſepho ſatis conſtat. Non hoc, inquam, ſolùm arbitror Euãgeliſtam ſignificare voluiſſe, vt fere omnes interpretes videntur exiſtimare. Nec enim id agebat Ioannes, vt eam nobis conſuetudinem dandi, mutandíque ſacerdotij declararet; ſed ideo addidiſſe, *anni illius,* vt ſignificaret non ſolùm quia pontifex erat, ſed etiam quia *anni illius,* quo de Chriſto interimẽdo cogendum concilium fuerat, *Pontifex erat,* prophetaſſe. Ita diuina prouidentia factum fuiſſe, vt eius Pontificatus, qui in eam ſententiam maximè propenſus erat, in eum annum incideret, quo anno de Chriſto morti tradendo agendum erat, vt per eum diuinum expleretur decretum, quo conſtitutum à Patre erat, vt pro omnibus Chriſtus moreretur. Aut illud certè ſignificat non fuiſſe illi perpetuum ſpiritum prophetiæ, ſed ſacerdotio coniunctum: itaque ſi alio anno, quo ſacerdos non fuiſſet, ſententiam dixiſſet, non fuiſſet propheturus.

Quomodo Caiphas diuino ſpiritu locutus eſt, & prophetauit.

Tract. 49.

Geneſ. 41. 25. 4. Dan. 4. 2. Num. 24. 5. 17.

Cur Euangeliſta Caipham Pontificẽ anni illius fuiſſe notet.

52. *Et non tantùm pro gente, ſed vt filios Dei, qui erant diſperſi, congregaret in vnum.*) Gentem vocat Iudæorũ populum; *filios Dei, qui erant diſperſi,* Gentiles omnes, qui aliquando credituri erant, & in eandem Eccleſiam aggregandi. Dicit autem eſſe diſperſos, quia non omnes vno in loco, aut in vno erant populo, quemadmodum Iudæi. Loquitur ergo per anticipationem, aut ex diuina prædeſtinatione *filios Dei* eos vocans, qui nondum erant, ſed futuri erant aliquando; quemadmodum. c. 10. 16. dixit, *Et alias oues habeo, quæ non ſunt ex hoc ouili, & illas oportet me adducere, & fiet vnum ouile, & vnus paſtor,* vt Chryſoſt. Auguſt. & Euthym. interpretantur.

53. *Ab illo ergo die cogitauerunt, vt interficerent eum,*) Decreuerunt; itaque ſolam deinde quærebant occaſionem comprehendendi eum, accuſandi, condemnandíque: nam decretum iam, atque fixum erat, vt quo iure, quáque iniuria occideretur. Duabus ergo de cauſis hoc mihi Euangeliſta dicere videtur. Primùm vt doceat Chriſtum poſtea, cùm in iudicium vocatus eſt, atque ſententiis omnibus cõdemnatus, non fuiſſe vlla vera cauſa damnatum; iam enim ante inaudita cauſa huius concilij præiudicio damnatum fuiſſe; quòd poſtea interrogatus fuerit de diſcipulis, atque doctrina, colorem fuiſſe, quem ſuo Iudæi ſcelerato conſilio inducere voluerint, quaſi iure agerent, quaſi non ante damnaſſent, quàm cauſam cognouiſſent. Deinde vt cauſam reddat, cur deinceps non palam Chriſtus apud Iudæos ambulauerit, vt ſtatim dicturus erat, quia nimirum ſciebat, quid in eorum concilio contra ſe decretum eſſet. Quod nos habemus, *Ab illo die,* multi Græci codices manu ſcripti habent, ἀπ' ἐκείνης τῆς ὥρας, *ab illa hora,* vt legit Græcorum Catena, & Cyrillus Græcus interpretatur. Quod autem noſter interpres reddit, *cogitauerũt,* Græcè eſt ἐβουλεύσαντο, quod multi noui interpretes vertunt, conſultauerunt, aut conſultabant, non ſatis vt videtur perſpecta ſententia. Nec enim ſenſus eſt poſt eum diem conſultaſſe, cùm iam ante ſatis, ſupérque conſultaſſent, vt Chryſoſtomus, Theophylactus, Cyrillus, Leontius, & Euthymius argumentantur: ſed finem potiùs conſultationis feciſſe, facto Senatus conſulto; vt deinceps rationem quærerent, qua illum occiderent, vt auctores exponunt ij, quos modò nominaui; Cyrilli verba ſunt. οὐ γὰρ εἶπεν ὁ εὐαγγελιστὴς, ὅτι ἀπ' ἐκείνης τῆς ὥρας ἐβουλεύσαντο ποιῆσαι τὸν φόνον, ἀλλὰ συνεβουλεύσαντο, ἀντὶ τοῦ ὅπερ τὸ καθ' ἕκαστον ἰδίᾳ οὐχ, κοινῇ πᾶσιν ἤρεσκεν.

Quid ſignificat hoc loco verbũ cogitauerunt.

54. *Ieſus ergo iam nõ in palam ambulabat apud Iudæos.*) Græcè παῤῥησίᾳ liberè, & apertè, ita vt ab omnibus conſpiceretur. Vnde naſcitur quæſtio, cur ſe ſubduxerit, aut quid timuerit, qui mortuos ſuſcitabat, quíque paullo ante, vt doceret nihil Iudæos periculi creare poſſe, dicebat, *Nonne duodecim ſunt horæ diei?* ver. 9. Origenes, Cyrillus, Theophylact. Leontius, Auguſtinus, Beda, & Rupertus ideo feciſſe putant, vt nobis exemplum præberet in ſimilibus nos cauſis ſubtrahendi periculis; *Non quia potentia eius defecerat,* inquit Auguſtin. *in qua vtique ſi vellet, & palam Iudæis conuerſaretur, & nihil ei facerent: ſed in hominis infirmitate viuendi exemplum diſcipulis monſtrabat, in quo appareret non eſſe peccatum, ſi fideles eius, qui ſunt membra eius oculis perſequentium ſe ſubtraherent, & furorem ſceleratorum latendo potiùs deuitarent, quàm ſe offerendo magis accenderent.* Theodorus verò Heracleotes, idémque Cyrillus non timore diſceſſiſſe, ſed ne ſuo conſpectu irritare aduerſarios ſuos videretur, & vt conſtitutum ſibi moriendi expectaret tempus; *Tanquam Deus,* inquit Cyrillus, *quid de ſe Iudæi ſtatuiſſent nemine nuntiante cognouit; tanquam homo ſeſe ſubduxit.*

Cur ſe Chriſtus ſubduxerit.

Tract. 49.

Sed abijt in regionem iuxta deſertum, in ciuitatem, quæ dicitur Ephrem.) Græci libri habent Ἐφραΐμ, quod neſcias an ſit Ephraim, an Ephrem. Vnde lectionis nata varietas, vt alij Latini codices habeant Ephrem, alij Ephraim. Optima lectio quæ ſimillima Græcæ eſt: itaque Ephraim legendum eſſe puto, etſi Nonnus

Ephrem

Ephrem legit. Quæ ciuitas vbi ſita fuerit non ſatis conſtat. Leontius putat eſſe Ephratam, quæ eadem alio nomine Bethlehem appellabatur vrbs Chriſti natalis. Conuenit, quòd & Bethlehem non longè aberat à deſerto. Sed minimè vero ſimile eſt, cùm Chriſtus latere vellet, in eam ſe recepiſſe ciuitatem, vbi natus fuerat, & vbi erat maximè quærendus. Sũt qui exiſtiment eam fuiſſe vrbem, quę affini vocabulo dicta eſt Ephron. 2. Paral 13. 19. & 1. Machab. 5. 46. & 2. 12. 27. auctorémque eius ſententię in locis Hebraicis Hieronymum proferunt. Obſtare tamen videtur, quòd Ephron in tribu fuerit Iuda; & non videtur eſſe credibile Chriſtum, qui Iudæos fugere volebat, intra Iudææ terminos conſtitiſſe. Legimus pſal. 77. 9. Ephraim, quod multi putant nomen eſſe non tribus, ſed ciuitatis. Euthymius hoc loco vrbem in tribu Ephraim eſſe dicit, quę nomen tribus retinuerit. Libera cuique ſit coniectura in re præſertim dubia, & non admodum neceſſaria.

55. *Proximum autem erat Paſcha Iudæorum.*) Vltimum intelligit Paſcha, quod Chriſtus cum diſcipulis ſuis poſt paucos dies celebrauit, vt ex continuatione ſequentis capitis colligitur. Quia ergo Paſcha Iudæorum proximum erat, ſcribit Ioannes multos ex tota circum regione Ieroſolymam aſcendiſſe, *vt ante Paſcha ſanctificarent ſeipſos*, id eſt vt ſe, ſi forte polluti re aliqua eſſent, quod frequenter illis accidebat, ſacrificiis purgarent, vt Paſcha mundi celebrarent. Nemo enim immundus Paſchalem agnum edere poterat, vt conſtat ex c. 18. 28. Dicit autem non omnes, ſed multos veniſſe; ſiue quia nõ omnes mundatione indigebant, ſcientes ſe immundos non eſſe, ideóque nolebant ante diem ipſum Paſchæ venire: ſiue quia omnes etiam erant multi, & voluit multitudinem eorum, qui conuenerant, exprimere. Multos enim pro omnibus ſæpe poni multis exemplis alibi docuimus Matth. 20. 16. ſiue quia, vt notant Cyrillus, & Leontius, non omnes ex legis præcepto venire oportebat Ieroſolymam, vt Paſcha celebrarent, ſicut ad Scenopegiam; poterant enim in ſua quiſque ciuitate celebrare. Sed de ea re diximus c. 7. 1.

56. *Quærebant ergo Ieſum, & colloquebantur ad inuicem in templo ſtantes, quid putatis, quia non venit ad diem feſtum?*) Græcè ὅτι οὐ μὴ ἔλθῃ, *num venturum non eſſe ad diem feſtum?* quemadmodum Chryſoſtomus, & Theophylactus exponunt. Itaque non mirantur, aut reprehendunt, quòd non venerit, vt plerique putant; in quibus etiam, vt videtur, Cyrillus, & Leõtius graues auctores ſunt, ſed dubitant, interrogántque, num venturus ſit. Siue cur non venerit, ſiue an venturus ſit rogent, ambiguum eſt, quo id animo faciant, bonóne, an malo? & quod eodem redit, qui nam illi fuerint, qui hoc interrogabant, amicine, an inimici? Quattuor de ea re apud antiquos opiniones inuenio. Primam apud Theodorum Mopſueſt. qui hoc interrogabant, homines fuiſſe, qui cùm famam miraculorum eius audiuiſſent, cupiebant eum videre atque audire, itaque interrogabant alij alios, quid cauſæ eſſet, cur non veniſſet, aut num ſcirent, an vẽturus eſſet. Quod bono vtiq; animo dicebãt. Alias duas Cyrillus Alexand. refert, ac probat; alteram, fuiſſe eos, qui iam in Chriſtum crediderãt, diſputaréque cum iis, qui non credebant dicentes, vel ex hoc cognoſcere poteſtis eum eſſe Deũ, quòd occulta veſtra conſilia cognoſcat indice nemine, ideóque non venerit ad diem feſtum, quia ſcit vos inſidias ſibi parauiſſe. Altera eſt fuiſſe potiùs eos, qui non credebant, qui hæc interrogabant, cum iis, qui in eum credebant, diſputantes. Hinc intelligetis illum violatorem eſſe legis, quemadmodum nos illi obiicere ſolemus, quòd non venerit ad diem feſtum. Quarta plurium eſt auctorum, Auguſtin. Chryſoſtomi, Theophylacti, Bedæ, Ruperti, Euthym. & probabilior, hos fuiſſe eos, qui eum comprehendere volebant, ſiue Phariſæos, & ſacerdotes ipſos, ſiue eorum miniſtros. Qui cùm decreuiſſent eum in die feſto, ad quem venturum putabant, comprehendere, querebantur, quòd non veniſſet, aut quærebant, an venturus eſſet. Quod minantes dicere videntur, vt & Cyrillus indicat; quaſi dicãt, ſi veniſſet, comprehendiſſemus eum, aut ſi venerit, comprehendemus. Hoc probabilius, quia ſermo ipſe ſpeciem prę ſe fert comminationis. Et quia ſtatim ſequitur, *Dederant autem Pontifices, & Phariſæi mandatum, vt ſi quis cognouerit, vbi ſit, indicet, vt apprehendant eum.* Vbi δὲ *autem* pro γὰρ *enim* poſitum puto, vt Matth. 23. 5. Ita ſenſus eſt conſequens. Propterea enim illi minanter dicebant, *Quid cogitatis, quia non venit ad diem feſtum?* quia Pontifices, & Phariſæi mandatum dederant, vt ſi quis ſciret, vbi eſſet, indicaret, vt comprehenderent.

Quo animo quærebant iſti cur Chriſtus nõ veniſſet ad diẽ feſtũ.

δὲ autem pro γὰρ enim poſitum.

CAPVT XII.

Marc. 16. 3. 6. Mat. 14. 2. 3.

1. IESVS ergo ante ſex dies Paſchæ venit Bethaniam, vbi La-
zarus fuerat mortuus, quem ſuſcitauit Ieſus. 2. Fecerunt
autem ei cœnam ibi: & Martha miniſtrabat, Lazarus vero
vnus erat ex diſcumbentibus cum eo. 3. Maria ergo acce-
pit libram vnguenti nardi piſtici, pretioſi, & vnxit pedes
Ieſu, & extersit pedes eius capillis ſuis: & domus impleta
eſt ex odore vnguenti. 4. Dixit ergo vnus ex diſcipulis
eius, Iudas Iſcariotes, qui erat eum traditurus: 5. Quare hoc vnguentũ non vænijt
trecentis denarijs, & datum eſt egenis? 6. Dixit autem hoc, non quia de egenis
pertinebat ad eum, ſed quia fur erat, & loculos habens, ea, quæ mittebantur,
portabat. 7. Dixit ergo Ieſus: Sinite illam vt in diem ſepulturæ meæ ſeruet illud.
8. Pauperes enim ſemper habetis vobiſcum: me autem non ſemper habetis. 9.
Cognouit ergo turba multa ex Iudæis quia illic eſt: & venerunt, non propter Ie-
ſum tantum, ſed vt Lazarum viderent, quem ſuſcitauit à mortuis. 10. Cogitaue-
runt autem principes ſacerdotum vt & Lazarũ interficerent: 11. quia multi prop-
ter illum abibant ex Iudæis, & credebant in Ieſum. 12. In craſtinum autem turba
multa, quæ venerat ad diem feſtum, cum audiſſent quia venit Ieſus Ieroſolymam:
13. acceperunt ramos palmarum, & proceſſerunt obuiam ei, & clamabant: Ho-
ſanna, benedictus, qui venit in nomine Domini, Rex Iſrael. 14. Et inuenit Ieſus
aſellum, & ſedit ſuper eum, ſicut ſcriptum eſt: 15. Noli timere filia Sion: ecce rex
tuus venit ſedens ſuper pullum aſinæ. 16. Hæc non cognouerunt diſcipuli eius
primum: ſed quando glorificatus eſt Ieſus, tunc recordati ſunt quia hæc erãt ſcrip-
ta de eo: & hæc fecerunt ei. 17. Teſtimonium ergo perhibebat turba, quæ erat
cum eo quando Lazarum vocauit de monumento, & ſuſcitauit eum à mortuis. 18.
Propterea & obuiam venit ei turba: quia audierunt eum feciſſe hoc ſignum. 19.
Phariſæi ergo dixerunt ad ſemetipſos: Videtis quia nihil proficimus? ecce mundus
totus poſt eum abijt. 20. Erant autem quidam Gentiles ex his, qui aſcenderant
vt adorarent in die feſto. 21. Hi ergo acceſſerunt ad Philippum, qui erat à Bet-
ſaida Galilææ, & rogabant eum, dicentes: Domine, volumus Ieſum videre. 22.
Venit Philippus, & dicit Andreæ: Andreas rurſum, & Philippus dixerunt Ieſu.
23. Ieſus autem reſpondit eis, dicens: Venit hora, vt clarificetur Filius hominis.
24. Amen, amen dico vobis, niſi granum frumenti cadens in terram, mortuum
fuerit; 25. ipſum ſolum manet, ſi autem mortuum fuerit, multum fructum af-
fert. Qui amat animam ſuam, perdet eam: & qui odit animam ſuam in hoc mun-
do, in vitam æternam cuſtodit eam. 26. Si quis mihi miniſtrat, me ſequatur: &
vbi ſum ego, illic & miniſter meus erit. Si quis mihi miniſtrauerit, honorificabit
eum Pater meus. 27. Nunc anima mea turbata eſt. Et quid dicam? Pater, ſalui-
fica me ex hac hora. Sed propterea veni in horam hanc. 28. Pater, clarifica no-
men tuum. Venit ergo vox de cælo: Et clarificaui, & iterum clarificabo. 29. Tur-

Mat. 21. a. 7. Mar. 11. a. 7. Luc. 19. f. 35. Zach. 9. b. 9.

Mat. 10. d. 39. & 16. d. 25. Mar. 8. d. 35. Luc. 9. c. 24. & 17. g. 33.

ba ergo

ba ergo, quæ ſtabat, & audierat, dicebat tonitruum eſſe factum. Alij dicebant:
Angelus ei locutus eſt. 30. Reſpondit Ieſus, & dixit: Non propter me hæc vox
venit, ſed propter vos. 31. Nunc iudicium eſt mundi: nunc princeps huius mūdi
eijcietur foras. 32. Et ego ſi exaltatus fuero à terra, omnia traham ad meipſum.
33. (hoc autem dicebat, ſignificans qua morte eſſet moriturus.) 34. Reſpon- Pſal.109.b.4. & 116.a.2.
dit ei turba: Nos audiuimus ex lege, quia Chriſtus manet in æternum: & quomo- Iſa.40.a.6.
do tu dicis, Oportet exaltari Filium hominis? Quis eſt iſte Filius hominis? 35. Di- Ezec.37.g.25.
xit ergo eis Ieſus: Adhuc modicum, lumen in vobis eſt. Ambulate dum lucem ha-
betis, vt non vos tenebræ comprehendant: & qui ambulat in tenebris, neſcit quo
vadat. 36. Dum lucem habetis, credite in lucem, vt filij lucis ſitis. Hæc locutus eſt
Ieſus: & abijt, & abſcondit ſe ab eis. 37. Cum autem tanta ſigna feciſſet coram eis,
non credebant in eum: 38. vt ſermo Iſaiæ prophetæ impleretur, quem dixit: Do- Iſa.53.a.1.
mine, quis credidit auditui noſtro? & brachium Domini cui reuelatum eſt? 39. Rom.10.d.16.
Propterea non poterant credere, quia iterum dixit Iſaias: 40. Excæcauit oculos Iſa.6.c.9.
eorum, & indurauit cor eorum: vt non videant oculis, & non intelligant corde, Ro.11.b.8. Matt.13.b.14.
& conuertantur, & ſanem eos. 41. Hæc dixit Iſaias, quando vidit gloriam eius, & Mar.4.b.12.
locutus eſt de eo. 42. Verumtamen & ex principibus multi crediderunt in eum: Luc.8.b.10
ſed propter Phariſæos non confitebantur, vt è ſynagoga non eijcerentur. 43. di- Act.28.f.27.
lexerunt enim gloriam hominum magis, quàm gloriam Dei. 44. Ieſus autem
clamauit, & dixit: Qui credit in me, non credit in me, ſed in eum, qui miſit me.
45. Et qui videt me, videt eum, qui miſit me. 46. Ego lux in mundum veni: vt
omnis, qui credit in me, in tenebris nō maneat. 47. Et ſi quis audierit verba mea, &
non cuſtodierit: ego non iudico eum; non enim veni vt iudicem mundum, ſed vt
ſaluificem mundum. 48. Qui ſpernit me, & non accipit verba mea: habet qui
iudicet eum. ſermo, quem locutus ſum, ille iudicabit eum in nouiſſimo die. 49.
Quia ego ex meipſo non ſum locutus, ſed qui miſit me Pater, ipſe mihi mandatū Mar.16.b.16.
dedit quid dicam, & quid loquar. 50. Et ſcio quia mandatum eius vita æterna
eſt. Quæ ergo ego loquor, ſicut dixit mihi Pater, ſic loquor.

IN CAPVT XII.

1. IESVS *ergo ante ſex dies Paſchæ.*) Particula *ergo*, videtur ad ver. 55. ſuperioris capitis referēda, vbi dixerat Euangeliſta proximum fuiſſe Paſcha Iudæorum; cùm ergo proximum eſſet Paſcha, Ieſus ſex ante diebus iter Ieroſolymam intendens, vt vltimum cum diſcipulis Paſcha celebraret, & moreretur, venit Bethaniam. Totam hiſtoriam, locúmque hunc totum vſque ad verſum 7. apud Matth. c. 26. 6. explanauimus.

9. *Cognouit ergo turba multa ex Iudæis.*) Iudæos vocat Ieroſolymitanos ciues, vt ſuperiore cap. ver. 19. & 45. Eos veniſſe dicit Bethaniam, vbi Chriſtum eſſe audiebant, non ſolùm vt Chriſtum, ſed vt Lazarū etiam viderent recens à mortuis reſuſcitatum. Subtilis eſt humani ingenij curioſitas, per omnia & mala, & bona ſeſe opera inſinuat. Vbi Chriſtus eſt, non tam propter Chriſtum, quàm propter Lazarum veniunt. *Curioſitas*, inquit Auguſt. *eos adduxit, non caritas*. Experiri volebant an verum eſſet, quod fama narrabat, Lazarum à mortuis ſuſcitatum fuiſſe; Volebant videre, loquentem audire, & fortaſſis interrogare, an verè fuiſſet mortuus, & quid in altera vidiſſet vita, vt Theodorus Mopſueſt. & Cyrillus, Theophylact. Leontius interpretantur. Quis enim videre nollet, & interrogare eum, quem à mortuis ſuſcitatū fuiſſe audijſſet? Cur ergo nō antequam Chriſtus ibi eſſet, venerant, ac viderant, cùm Lazarus in Bethania habitaret? Credibile eſt, quamuis Euangeliſta non dicat, Lazarum, poſtquam ſuſcitatus fuit, à Chriſti latere non diſceſſiſſe; itaque antequam eò Chriſtus veniret, Lazarus ibi non erat, quia Chriſtum, ſicut & ſoror eius Maria, ſequebatur. Cùm ergo audiſſent Chriſtum ibi eſſe, intellexerunt & Lazarum ibi eſſe oportere; itaque eius videndi cauſa venerunt. Aut ſicut non propter ſolum Chriſtum, ita non propter ſolum Lazarum venerunt; itaque non venerant ante, quia ſimul ambos videre non poterant.

Curioſitas per omnia & bona, & mala ſe inſinuat. Tract. 50.

10. *Cogitauerunt autem principes ſacerdotum, vt & La-*

Zarum interficerent.) Euthymius, Chriſtum occidere volebat ſumpto prætextu, quòd ſolueret ſabbatum, & ſe faceret æqualem Deo, quódque multi in eum crederent. Lazarum autem quare? An quia reuixerat? quod ergo crimen eſt reuixiſſe? Itaque tota res eſt inuidia. Inuidebant enim non auctori modò beneficij, ſed ijs etiam, qui acceperant beneficium: ideo & cæcum foras eiecerant, & Lazarum interficere volebant. Mordebat etiam eos, quòd inſtante feſto plurima turba illud relinqueret, & ad eum accurreret. Quanquam ego non tam feſti rationem eos habuiſſe arbitror, quàm memoriam tanti miraculi interfecto Lazaro abolere voluiſſe, quòd viderent magnos propter eum ad Chriſtum fieri concurſus, multóſque ea de cauſa in illum credere, vt explicatur verſu ſequenti. Magnæ quidem hoc erat inſaniæ; ſed cæca ſemper & inſana inuidia eſt. *O ſtulta cogitatio, & cæca ſæuitia*, inquit Auguſt. *Dominus Chriſtus qui ſuſcitare potuit mortuum, non poſſit occiſum? Quando Lazaro inferebatis necem, nunquid auferebatis Chriſto poteſtatem? Si aliud vobis videtur mortuus, aliud occiſus, ecce Dominus vtrumque fecit, & Lazarum mortuum, & ſeipſum ſuſcitauit occiſum.* Eodem modo Græcè ſcribunt Cyrillus, & Theodorus Mopſueſt. Quæ ſequuntur vſque ad ver. 17. apud Matth. c. 21. 7. explicata ſunt.

Inſana, & cæca inuidia. Tract. 50.

17. 18. *Teſtimonium ergo perhibebat turba, quæ erat cum eo, quando Lazarum vocauit de monumento.*) Poterat mirum videri, quòd cùm toties Chriſtus Ieroſolymam iniiſſet, nemo illi proceſſiſſet obuiam, nunc verò ſubito, nouóque conſilio totus ſe populus in eius occurſum effudiſſet. Eius rei cauſam reddit Euangeliſta, quòd ciues illi Ieroſolymitani, qui adfuerant, cùm Lazarum ſuſcitaret, affirmarent id ſe vidiſſe, totámque ciuitatem impleuerant fama miraculi. Itaque cùm nuntiatum in vrbem eſſet aduentare Chriſtum, qui Lazarum ſuſcitauerat, tota proceſſit ciuitas, vt fauſtis illum acclamationibus exciperet.

19. *Phariſæi autem dixerunt ad ſemetipſos.*) Græcè, πρὸς ἑαυτούς, inter ſe alij aliis; *Videtis, quia nihil proficimus, ecce mundus totus poſt eum abit.* Perinde eſt ac ſi dicant, *videtis*, & experimini neceſſarium omnino eſſe, vt faciamus, quod auctore Caipha decretum à nobis eſt, vt hominem iſtum de medio tollamus? Alia enim ratione, ſiue perſequendo eum, ſiue eius facta, dictáque improbando, ſiue populum dehortando, ſiue comminando fore, vt extra Synagogam eiiciatur, quiſquis eum confeſſus fuerit, nihil proficimus. Vnum illud remedium ſupereſt, vt eum occidamus. Accuſant ergo ſegnitiem ſuam, quòd iam nuper nõ illum ſimul, & Lazarum occiderint, vt Cyrillus ait; aut certè, quòd diligentiores non ſint, vt quàm primùm occidatur, vt Theodorus Mopſueſt. & Euthymius indicant. Miror Chryſoſtomum, & Theophylactum in ea eſſe ſententia, quam & Euthymius probabilem ducit, vt putent eos, qui hoc dicebant ex iis fuiſſe, qui in Chriſtum crediderant, aut certè, qui beneuoli erga eum erant; qui perſecutoribus illius dicant, videtis vos hunc hominem perſequendo nihil proficere? Senſus perſpicuus eſt, cùm ipſe Euangeliſta Phariſæos, qui hoc dixerunt, fuiſſe dicat. Neque mundum vocant eo ſenſu, quo Chryſoſtomus, & Theophylactus putant, quia peccatores erant, quemadmodum cùm Chriſtus dicit, *Vos de mundo hoc eſtis, ego non ſum de hoc mundo.* Nam qui Chriſtum ſequebantur, eo ipſo peccatores non erant: & qui hoc dicebant, peccatores erant, atque maligni.

Mundi nomine quid hoc loco intelligatur.

Sup. c. 8. 23.

Sed mundum vocant per hyperbolem, quia omnes nemine excepto Chriſtum ſequi videbantur, non ſolùm magna, vt priùs turba. Nam & viri, & mulieres, & Iudæi, & Gentiles, vt ſtatim dicitur, eum ſequebantur, & infantes Regem appellabant, vt rectè Rupertus adnotauit. Simile eſt, quod Cyrillus ait, Phariſæos cùm dixerunt totum mundum poſt eum abire, neſcientes, quid dicerent, prophetaſſe; totum enim mundum, id eſt & Iudæos, & Gentiles in eum credituros. Et ſolemus vulgo magnam, innumerabilémque multitudinem per exaggerationem mundum appellare.

20. *Erant autem quidam Gentiles ex his, qui aſcenderãt, vt adorarent in die feſto.*) Sunt qui exiſtimont hos fuiſſe Iudæos, ſed ideo ab Euangeliſta *Gentiles* appellatos, quia inter Gentiles habitabant. Duabus adducti rationibus, altera eſt, quòd Iudæi permiſſuri non fuerint, vt quiſquam Gentilis in templum ingrederetur; cùm & ſe & templum & omnia ſacrificia pollui putarent, ſiquis Gentilis adeſſet. Ita Paulum diſcerpere fere voluerunt, quòd putarent Trophimum Epheſium in templum introduxiſſe, Gentilem hominem. Act. 21. 28. *Viri Iſraelitæ adiuuate: hic eſt homo, qui aduerſus populum, & legem, & locum hunc, omnes vbique docens, inſuper & Gentiles induxit in templum.* Altera, quòd Romani etſi permittebant Iudæos ſuis viuere legibus, tamen non paterentur Gentilem quemquã relicto idolorum cultu Iudæum fieri. Plus habet põderis vnum verbum Euangeliſtæ, quàm iſtæ omnes rationes, præſertim cùm eius ſententiæ auctores minimè boni ſint. Euangeliſta dicit fuiſſe *Gentiles*, cur nos dicamus fuiſſe Iudæos? præſertim cùm eos Iudæis opponere videatur, dicatque ad Philippũ acceſſiſſe, vt per eum ſibi liceret ad Chriſtum adire, quod Iudæi minimè feciſſent, cùm omnibus ad eum Iudæis nimirum ad Iudæum accedere liceret. Alij putant non fuiſſe quidem Iudæos, ſed de Iudaiſmo ſuſcipiendo cogitaſſe, propéque fuiſſe, vt proſelyti fierent, ideo ad adorandum in templo veniſſe, vt Chryſoſt. Leontius, Theophylactus, & Euthymius. Alij ſimpliciter dicũt fuiſſe Gentiles, quod ego magis credo, qui ſiue templi Ieroſolymitani celebritate, famáque ſanctitatis eius, vt etiam Leontius, & Theophylact. indicant; ſiue fama miraculorum commoti, quæ per Chriſtum apud Iudæos fieri audiebant, vt Theodorus Mopſueſt. & Cyrillus putant, veniebant Ieroſolymam religionis cauſa: ſiue, vt idem Cyrillus, & Leontius aiunt, quòd Platonis ſequerentur opinionem vnum tantùm eſſe Deum, quod idem, cùm à Iudæis audirent credi, eumque Deum vnum in Ieroſolymitano adorari templo, & ipſi eò veniebant, vt ibi eum adorarent. Neque rationes illæ eorum, qui Iudæos fuiſſe putant, quidquam efficiunt. Nam etſi Iudæi non patiebantur in templum ingredi Gentiles eos, qui alieni prorſus à religionibus ſuis erant, & eorum ingreſſu exiſtimabant templum contaminari; tamen credibile eſt non ſolùm paſſos æquo animo; ſed vehementer etiam lætatos fuiſſe, vt Gentiles honoris cauſa, & vt Deum ſuum adorarent, à remotiſſimis terris venirent, & templum admirabundi, venerabundique ingrederentur. Ille vtique Eunuchus Candacis Reginæ Æthiopum; qui Ieroſolymam adoraturus venerat, Gentilis erat, Act. 8. 27. Romanos verò neminem id ætatis prohibuiſſe legimus, ſi vellet, fieri Iudæum; præſertim ſi ſimul idolorum cultum retineret, quod credibile eſt feciſſe

Caluinus in Ioannẽ.

Veros fuiſſe Gentiles qui aſcenderant vt adorarent auctoris ſententia.

Romani Iudæũ fieri quẽquam nõ prohibebant.

ciſſe eos, qui Gentiles cùm eſſent, ad templum veniebant Ieroſolymitanum, vt illic nouum quendam, vt putabant, Deum adorarent. Ea enim confuſio religionis, ea tunc erat ſuperſtitio, vt is maximè religioſus haberetur, non qui vnum, ac verum; ſed qui nullum non Deum, cuiuſcunque eſſet gentis, non ſanctiſſimè coleret. Id Romani non ſolùm non prohibebant, ſed in magna etiam ponebant laude. Sciteque D. Leo de Roma illa dixit: *Cùm pene omnibus dominaretur gentibus, omnium gentium ſeruiebat erroribus; & magnam ſibi videbatur adſumpſiſſe religionem, quia nullam reſpuebat falſitatem.*

Serm. 1. in natali SS. Petri. & Pauli.

21. *Hi ergo acceſſerunt ad Philippum, qui erat à Bethſaida Galilææ, & rogabant eum dicentes, Domine, volumus Ieſum videre.*) Duplex hoc loco quæſtio, cur ipſi per ſe ad Chriſtum non acceſſerint, cùm omnes, qui vellent, poſſent; & cur potiùs Philippum, quàm alium diſcipulum rogent, vt ſibi aditum patefaciat. Cyrillus, & Leontius exiſtimant ideo per ſe non auſos ad Chriſtum accedere, quia Gentiles erant, ſciebántque Iudæos Gentilium refugere conſortium, eo etiam magis, quò ſanctiores erant, & audiebant Chriſtum omnium eſſe ſanctiſſimum. Quærebant ergo fauorem, vt quod iure, & conſuetudine non licebat, gratia liceret. Hoc ipſum Chryſoſt. indicat. Alij ſimpliciùs reſpondent, minùs tamen meo iudicio probabiliter, non ideo quia Gentiles erant, ſed quia multitudine impediebantur, ad Chriſtum accedere non potuiſſe dum quiſque contendebat, quàm proximè illum videre, ac contemplari. Cur ergo ad Philippum potiùs, quàm ad alium diſcipulum accedunt? Reſpondent iidem auctores, Cyrillus, & Leontius eos fuiſſe Galilæos, nam vna Galilææ pars à Gentilibus habitabatur; acceſſiſſe igitur ad Philippum, quia & ipſe Galilæus erat. Nimis tenuis coniectura. Nam neque probari poteſt Gentiles illos fuiſſe Galilæos, aut, vt alij volunt, vicinos Galilææ; & ſi erant, nihil id cauſæ fuit, cur ad Philippū potiùs, quàm ad alium diſcipulum accederent, cùm omnes fere diſcipuli Galilæi eſſent; & Petrus, & Andreas ex eadem, qua Philippus ciuitate. Itaque certior eſt coniectura, quę ſimplicior, ad Philippum potiùs adiiſſe, aut quia illum aliunde nouerant, aut quia ille ipſis primus occurrit.

Cur Gentiles ad Chriſtum ipſi non acceſſerint.

Cur ad Philippum acceſſerint.

Sup. c. 1. 44

22. *Venit Philippus, & dixit Andreæ: Andreas rurſum, & Philippus dixerunt Ieſu.*) Chryſoſt. Cyril. Theophylact. Leontius, & Euthym. obſeruant ideo neque Philippum per ſe, neque Andreā Gentiles ad Chriſtum adduxiſſe, ſed Philippum cum Andrea rē communicaſſe; ambos verò ad Chriſtum retuliſſe, quia magni nimirum momenti eſſe videbatur Gentiles præter ius, præter conſuetudinem, præter Chriſti præceptum, quod ab eo non multò ante acceperant, *In viam gentium ne abieritis*, ad Chriſtū adducere. Exemplum nobis Cyrill. præberi ait nihil leuiter, nihil niſi communicato cum viris prudētibus conſilio agendi etiam in rebus bonis. Ad Andream autem potiùs, quàm ad alium rem Philippum detuliſſe iidem auctores docent, quòd Andreas ætate maior eſſet, aut maioris apud Chriſtum auctoritatis, quòd primus omnium vocatus eſſet.

Matt. 10. 5.

23. *Ieſus autem reſpondit eis dicens, venit hora, vt clarificetur filius hominis.*) Non ſatis apparet quorſum hæc Chriſti reſponſio pertineat. Rectè tamen omnes veteres interpretes Chryſoſt. Auguſt. Beda, Theophyl. Rupertus, Euthym. Leontius, Cyrill. & vterq; Theo-

A dorus Heracleotes, & Mopſueſt. ad rem maximè pertinere docēt. Prohibuerat ante diſcipulis, ne in viam gentium abirent, Euangelium nō niſi poſt mortē, ac reſurrectionē ſuam, id eſt poſt ſuam glorificationem in gentibus prędicandum. Itaque non niſi poſt reſurrectionē dixit, *Ite in mundū vniuerſum, & prædicate Euangelium omni creaturæ.* Cùm ergo videret vna quidē ex parte aduerſari ſibi maximè Iudęorū principes, publicóque concilio decreuiſſe, vt ipſum occiderēt, aliâ verò ex parte Gentiles vltro iam ad ſe venire, colligit inſtare tempus glorificationis ſuæ, id eſt mortis, re-

Matt. Mar.

B ſurrectioniſque. Hoc eſſe, *Venit hora vt clarificetur filius hominis.* Collegit autem hoc, non quòd ipſe ante neſciret; ſed vt diſcipulos eo argumento doceret. Alij glorificationem Chriſti non mortē, & reſurrectionem, ſed Euangelij prædicationem, per quam glorificandus apud gentes Chriſtus erat, interpretantur. Alij aſcenſionem in cælum, qua cōſedit ad dexteram Patris, quæ ſumma eius claritas fuit. Omnia in idem redeunt. Non dicit Euangeliſta, an Gentiles illi ad Chriſtum acceſſerint, nec ne; neque auctorē vllum, qui id doceat, inuenio. Sed ſi quid in re penitus in-

Quid per glorificationem filij hominis intelligatur.

C certa, quamuis obſcura, cōiectura valet, probabilius mihi videtur eos acceſſiſſe. Videtur enim Chriſtus hoc ipſo reſponſo veniam illis dare, vt ad ſe veniant. Sic enim loquitur, quaſi Andreæ, & Philippo dicat, nihil iam cauſæ eſt, cur Gentiles ad me venire prohibeatis, *venit* enim *hora, vt clarificetur filius hominis*, id eſt, vt non ſolùm à Iudæis, ſed multo etiam maximè à Gentilibus cognoſcatur, recipiatúrque.

Gentiles illos ad Chriſtum acceſſiſſe, auctoris ſententia.

24. 25. *Amen, amen dico vobis, niſi granum frumenti cadens in terram mortuum fuerit, ipſum ſolum manet: ſi autem mortuum fuerit, multum fructum affert.*) Non contētus, inquit Leontius, explicaſſe verbis tēpus veniſſe cla-

D rificationis ſuę, id ipsū docet exēplo. Exponit enim, cauſamq; reddit, quare tempus mortis ſuę tēpus glorię, & clarificationis appellauerit, quia ex morte ſua magna ſibi gloria, magnus erat fructus cōſecuturus. Nam ſicut *niſi granum frumenti cadens in terram*, id eſt ſeminatū, *mortuum fuerit*, hoc eſt terræ calore reſolutum, atque in aliam quodam modo ſubſtantiā conuerſum, *ipſum ſolum manet*, id eſt ſterile nullum ferens fructum; (Hebraica phraſi יחי, opponit enim ſolum manere, & multum afferre fructum) *ſi autem mortuum fuerit, multum fructum affert*, quę illius quodammodo

Hebraiſmus.

E gloria eſt: ita ex ſua morte magnū omnibus gentibus fructum, magnam ſibi gloriam acceſſurā, quòd non ſolùm Iudæi, ſed Gentiles etiam omnes in ſe credituri ſint. Suum de cælo in terram aduentum videtur caſui in terram grani, id eſt ſeminationi comparare. In terram enim quodammodo cecidit, cùm venit; & vt granū non iacitur in terram, ſeminaturque, niſi vt naſcatur, ac fructū ferat; ita Chriſtus non venit in hunc mundū, vt otioſus eſſet, ſed vt magnos omnibus hominibus afferret fructus. Mortem autē ſuam comparat grani corruptioni, licet ipſe corruptionē

Suum de cælo in terrā aduentū caſui grani in terram i. ſeminationi Chriſtus cōfert.

F non viderit; quia quemadmodum cū granū corrūpitur, id eſt reſoluitur, tunc germinate, tunc fructum proferre incipit: ita Chriſtus per paſſionem ſuá cœpit fructum redēptionis ſuæ in omnes proferre gentes. *Ipſe erat granum*, inquit Auguſt. *mortificandum, & multiplicandum: mortificandum in infidelitate Iudæorum, multiplicandum in fide omnium populorum. Iam verò exhortans ad paſſionis ſuæ ſectanda veſtigia, Qui amat, inquit, animam ſuam, perdet eam.* Quam ſententiam apud Matthæum explicauimus.

Pſal. 15. 10. Act. 2. 31. & 13. 16.

Tract. 51.

Matt. 10. 31. & 16. 25.

27. 28. *Nunc anima mea turbata eſt, & quid dicam? Pater ſaluifica me ex hac hora. Sed propterea veni in hanc horam. Pater clarifica nomen tuum.*) Quidquid in hac ſententia difficultatis eſt, quomodo Chriſtus animo, & quatenus turbatus fuerit, quomodo mortem horruerit, ac deprecatus fuerit, cùm ſciret Patris eſſe voluntatem, vt moreretur, apud Matt. c. 26. 37. 38. à nobis diſputatum eſt. Hic illud explicandum, quomodo hæc cum præcedentibus cōgruant. Dixerat paſſionis ſuæ tempus inſtare; hortatus diſcipulos ſuos fuerat, vt exemplo ſuo nihil pati recuſarēt; qui enim amaret animam ſuam, perditurū eam eſſe. Videbatur res ipſa poſtulare, vt qui alios ad oppetendam hortabatur mortem, nullam mortis formidinem oſtenderet, ſed veluti egregius, vt erat, dux interrito, & erecto animo ante omnes ad mortem graderetur. Nunc verò tantam animi perturbationem, tantā trepidationem ad ſolam mortis mentionem oſtendit, quantā nullus oſtendiſſet tyro. Quid *eſt hoc?* (inquit Auguſt.) *quomodo ſufferam, quod graue tanta firmitas ſentit? Quale fundamentum quæram, ſi petra ſucumbit?* Reſpōdet idem Auguſt. & Beda Chriſtum non ſua, ſed noſtra perſona timuiſſe, id eſt, infirmitatem, ac timorem noſtrum à nobis in ſe: firmitatem, & fortitudinē ſuam à ſe in nos trāſtuliſſe; itaque ne nos mortem timeremus, ipſum timuiſſe. Dixi ego clariùs, ille dicit elegantiùs. *Nos,* inquit, *in ſe tranſtulit, nos in ſe ſuſcepit; caput noſtrum membrorum ſuorum ſuſcepit affectum, & ideo ab aliquo non eſt turbatum; ſed ſicut de illo dictum eſt, cùm Lazarum ſuſcitaret, Turbauit ſemetipſum. Oportebat enim vt vnus mediator Dei, & hominum homo Chriſtus Ieſus, ſicut nos excitauit ad ſumma, ita nobis compateretur ad infima.* & rurſum propoſita ſuperiore quæſtione, *Videor,* inquit, *mihi audire in cogitatione mea reſpondentem mihi Dominum meum, & quodammodo dicentem, Magis ſequeris, quia ſic me interpono, vt ſufferas. Audiſti ad te vocem fortitudinis meæ; audiſti in me vocem infirmitatis tuæ: vires ſuggero, vt curras; nec reprimo, quòd acceleras; ſed transfero in me, quo trepidas, & ſubſterno quà tranſeas.* Theodorus Heracleotes reſpondet non mortē timuiſſe, ſed aut propter Iudæorum incredulitatem, aut propter eam, quā præuidebat, diſcipulorum ſuorum alienationem fuiſſe turbatum. Cyrillus Alexādrin. propterea turbari voluiſſe, vt doceret ſe nō ſola ſpecie, ſed re etiā verum hominē eſſe: Chriſtū enim paſſiones naturales permiſiſſe nonnunquam erūpere, nō ab illis victū, aut vt ab illis vinceretur, ſed vt victas rationi ſubiugaret, ſeque hominē eſſe oſtēderet, quia paſſiones haberet. Deum, quòd ab illis non vinceretur. In eandem fere ſententiam Athanaſius, quem hoc loco in Græcorū Catena citatum inuenio, obſeruauit ſpōte ſua Chriſtum fuiſſe turbatum, hancque eſſe vim illius verbi, *Nunc,* cùm dicit, *Nunc anima mea turbata eſt; nunc,* id eſt cùm volui. Nam & hunc locum ad refellēdam diuinitatem Chriſti Arianos obieciſſe, ex eodem Athanaſio oratione aduerſus illos. 4. manifeſtū eſt. Non dubito, quin in ſua Chriſtus poteſtate affectus habuerit, quos nec oſtenderit, nec ſenſerit, niſi quatenus, & quando voluerit. Sed non puto id per dictionem illam, *Nunc,* ſignificari. Cùm enim indicaſſet inſtare tempus paſſionis ſuæ, conſequentia ipſa rerum poſtulat, vt cùm dicit, *Nunc anima mea turbata eſt,* intelligat, *nunc,* id eſt cùm mortem meam proximam eſſe video. Chryſoſtomus, Theodorus Mopſueſt. Leontius, & Theophylactus verè mihi videntur expoſuiſſe, quamobrem Chriſtus & turbatus hoc tempore fuerit, & oſtenderit. Potuiſſent, inquiunt, diſcipuli, quos ad oppetendam mortem hortatus fuerat, dicere facile illi eſſe homini ſecuro, & doloris experti alios ad mortem adhortari: oſtendit ergo ſe mortem more cæterorum hominum maximè exhorreſcere; tamen vt Patris voluntati pareat, non recuſare: eodem modo debere eos mortem, etiamſi maximè horreant, cùm gloria Dei poſtulauerit, obire. Atque eodem fortaſſe redit Auguſtini, & Bedæ ſententia. Quòd ait, *Et quid dicam?* vox eſt hominis præ animi perturbatione conſilij inopis, non quòd Chriſtus inops conſilij fuerit, ſed quòd ea ratione triſtitiæ, turbationiſque magnitudinem oſtendere voluerit. Quòd autem ſequitur, *Pater ſaluifica me ex hac hora,* Leontius, & Theophylactus exiſtimant per interrogationem legendum eſſe, & cum præcedentibus verbis ita iungendum, vt ſenſus ſit, quid dicam? an vt me liberes ab hac hora? minimè verò. Meliùs alij omnes auctores orationem eſſe putant, qua Patrem precatur, vt ſe ab ea hora, id eſt à morte liberet, quemadmodum paullo poſt, cùm in horto oraret, dixit *Pater mi, ſi poſſibile eſt, tranſeat à me calix iſte.* Matth. 26. 39. Hęc enim oratio ſimillima illi eſt, vt D. Auguſtinus, Beda, & Rupertus indicarunt. Illic antequam orare inciperet, diſcipulis dixit, *Triſtis eſt anima mea vſque ad mortem;* hîc dicit, *Nunc anima mea turbata eſt, & quid dicam?* Illic dixit, *Pater mi ſi poſſibile eſt, tranſeat à me calix iſte;* hîc dicit, *Pater ſaluifica me ex hac hora.* Illic quaſi corrigens, moderānſque, quod dixerat, addidit, *Veruntamen non mea voluntas; ſed tua fiat;* hîc addit, *Sed propterea veni in hanc horam,* ſcilicet vt moriar; itaque nolo mortem detrectare. *Clarifica ergo nomen tuum, id eſt, fiat voluntas tua,* vt Chryſoſtomus, Euthymius, & Auguſtinus exponunt, clarificetur ex mea morte nomen tuum; quemadmodum de Petro idem dicit Euangeliſta. c. 21. 19. *Hoc autem dixit ſignificans, qua morte clarificaturus eſſet Deum,* vt idem D. Auguſt. admonuit; aut, vt ex verſu ſequenti colligitur, *clarifica nomen tuum* clarificando me, oſtendendóque me tuum eſſe filium, vt Theodorus Heracleotes exponit.

Quomodo cum præcedentibus hæc Domini turbatio congruat.

Tract. 52.

Sup. c. 11. 33.

Ariani hūc locum obiecerunt.

Vera expoſitio Chryſoſtomi.

Quis ſenſus verborum illorum, & quid dicam.

Ver. 38.

Luc. 23. 42.

Matth. 26. 42.

28. *Venit ergo vox de cælo. Et clarificaui, & iterum clarificabo.*) Quomodo ea vox facta, per Patrem ipſum, an per angelum, an per ſolum aërem, & quare de cœlo facta dicatur eſſe, cùm haud dubiè in cælo ipſo facta non fuerit, apud Matth. c. 3. 17. in loco ſimili diſputauimus. Idem enim de hac, atque de illa iudicandum; *de cælo,* id eſt in ſublimi aëre, quaſi de cælo miſſa eſſet, facta eſt, vt Patris vocem eſſe appareat, eiúſque teſtimonio credatur. Notat Græcus Cyrillus non dixiſſe Euangeliſtam vocem à Patre, ſed *de cælo* factam eſſe, ne quis hæreticus exiſtimaret Deum eſſe corporeum. De ſententia maior quæſtio, quid ſit, *Et clarificaui, & iterum clarificabo?* Primùm quidem illud obſeruandum, quod à nemine animaduerſum eſſe video, & rem maximè continere arbitror, pro eodem duci clarificari Filium, & clarificari nomen Patris. Cùm enim Filius dixiſſet, *Pater clarifica nomen tuum,* Pater reſpondet, *Et clarificaui* (te) *& iterum clarificabo.* Omnes enim auctores, quos memini legere, de Filio hoc dictū interpretantur. Notāda verò eſt orationis vtriuſq; & Patris, & Filij moderatio. Cùm idem eſſet clarificari Filium, & clarificari nomen Patris; tamen Filius non dicit, clarifica me, ſed *clarifica nomen tuum;* & Pater contrà non dicit

Notanda moderatio in oratione Patris, & Filij.

Clarificaui, & iterum clarificabo nomen meum; ſed *clarificaui, & iterum clarificabo* te; neuter ſibi, vterque alteri gloriam attribuens. Omnis quæſtio eſt, de qua præterita, de qua futura clarificatione loquatur Pater. Latini omnes, Auguſtinus, Beda, Rupertus, & antiquus auctor Victorin[9] lib. 1. aduerſus Arium primam clarificationem referũt ad æternitatem, quòd, antequam mundus fieret, fuerit *in forma Dei*; ſecundam ad tempus illud, quod mortem, reſurrectionémque Chriſti conſecuturum erat; cùm reſurrecturus à mortuis, cùm ſuper cælos euehendus, cùm ad dexteram Patris ſeſſurus erat, & ad eam rediturus gloriam, quam habebat, antequam homo fieret. Videtur hæc interpretatio alia Chriſti oratione c. 17. 5. valde confirmari, *Et nunc clarifica me tu Pater apud temetipſum, claritate, quam habui, priùs quàm mundus eſſet, apud te.* Sic illi. Quanquam Rupertus non ad æternitatem, ſed ad mundi initium priorē clarificationem referre videtur; ſecundam verò ad reparationē mundi. Notauit enim quod nemo alius, quod ſciam, antiquus auctor obſeruauit, aduerbium illud *iterum* hãc habere vim, vt ſignificet ante id tempus non niſi ſemel clarificatum fuiſſe Chriſtum. Ipſe ſuo loquatur ore. *Et clarificaui, inquit, ſubaudiendum eſt, ſemel; videlicet pro eo, quod ſequitur, Et iterum clarificabo. Si enim de multis qualibuſcunque clarificationibus dixiſſet, Et clarificaui, profectò abſque aduerbio, quod eſt, Iterum, dicere ſufficeret, & clarificabo. Duas ergo certas clarificationes paterni nominis intelligi debere manifeſtum eſt; nec qualeſcunque clarificationes tali in tempore, tali pro cauſa, tali perorante perſona; vocem non cuiuſcunque, ſed vocem Patris, vocem, inquam, non vndecunque, ſed de cælo venientem pronuntiari decuit. Igitur duæ, quas hoc loco intelligi oportet, clarificationes Filij, in quo ſine dubio clarificatur nomen Patris, illæ ſunt, quas Apoſtolus ad Coloſſenſes exprimit his verbis, Qui eſt imago Dei inuiſibilis primogenitus omnis creaturæ, quia in ipſo condita ſunt vniuerſa in cælis, & in terra, viſibilia, & inuiſibilia, ſiue throni, ſiue dominationes, ſiue principatus, ſiue poteſtates, omnia per ipſum, & in ipſo creata ſunt; & ipſe eſt ante omnes, & omnia in ipſo conſtant. Hæc de prima clarificatione, de qua nunc Pater dixit, Et clarificaui. Sequitur Apoſtolus de ſecunda clarificatione, de qua itidem Pater, Et iterum clarificabo, inquit, & ipſe eſt caput corporis Eccleſiæ, qui eſt principium corporis Eccleſiæ, primogenitus ex mortuis; vt ſit in omnibus ipſe primatum tenens; quia in ipſo complacuit omnem plenitudinem habitare, & per eum reconciliari in ipſum pacificans per ſanguinem crucis eius ſiue quæ in terris, ſiue quæ in cælis ſunt.* Probabilis vtraque ſententia eſt. Sed quam apud Chryſoſtomum, Cyrillũ, Theodorum Mopſueſt. Leontium, Theophylactum, Euthymium, id eſt apud Græcos omnes lego, probabiliorem puto, priorem clarificationem de omnibus à Chriſto ante factis miraculis, poſteriorem de iis, quę & in eius morte, & poſtea eius nomine facienda erant, intelligi oportere. Petebat Chriſtus à Patre, vt nomen ſuum in ſe clarificaret, id eſt ne ſe morientem deſereret; vt ita ſibi adeſſet, vti omnes intelligerent ſe verum eius eſſe filium. Reſpondet Pater, ſe id ante ſemper feciſſe, ſempérque deinceps facturũ eſſe. Profert illi exempla ſuperioris temporis, vt ex illis & intelligat, & confidat fore, qui ante illi nulla in re defuerit, nec poſthac, cùm maximè opus eſt, illi defuturum. Hic niſi fallor verus eſt ſenſus. Itaque aduerbium illud *iterum*, non eam habet vim, quam Rupertus exiſtimat, ſed ſi quam vim habet, hanc potiùs habet; *Et iterum clarificabo*, id eſt ſi ante non clarificaſſem, tamen modò, quia maximè opus eſt, clarificarem, aut iterum atque iterum, etiam atque etiam clarificabo.

De qua clarificatione hic ſermo ſit.

Philip. 2. 6.

Lib. 10.

Coloſſ. 1. 15. 16. 17.

Ibidem 18. 19. 20.

Chryſoſtomi ſententia maximè probanda.

Vis aduerbij *Iterum* hoc loco.

29. *Turba ergo, quæ ſtabat, & audiebat, dicebat tonitruum eſſe factũ; alij dicebant, Angelus ei locutus eſt.*) Mirum quomodo turba, quæ aderat, tam claram vocem exiſtimare potuerit eſſe tonitruũ; cùm vox in certa, ſignificantiáque verba diſtincta fuerit, *Et clarificaui, & iterum clarificabo*, tonitru verò ſonus ſit maximè confuſus, miniméque ſignificans. Theodorus Mopſueſt. videtur exiſtimare vocem fuiſſe non adeo claram, atque diſtinctam, vt turba ſenſum intelligere potuerit. Theodorus verò Heracleotes ideo ſenſum nõ intellexiſſe, ſed tonitru eſſe exiſtimaſſe, quòd vox eſſet inſolita, & minimè aliis humanis vocibus ſimilis. Alij in ipſis auditoribus fuiſſe culpam, qui adeo ſtupidi ad intelligendas diuinas voces eſſent, vt alij tonitru, alij angeli vocem eſſe putauerint, cùm ſatis diſtincta, & articulata eſſet. Sic Chryſoſtom. Cyrill[9], Leontius, & Theophylactus. Et verò ita ſeſe mores hominum habent, vt cùm Deus nobis loquitur, cùm nos per pœnas admonet, per fames, per peſtes, per bella docet, alij tonitru, id eſt res naturales eſſe dicãt; alij, qui aliquanto plus ſpiritus, & diuinæ ſapientiæ habent, vocem eſſe angeli, id eſt aliquam earum rerum cauſam eſſe cæleſtem, ſed quam ob rem id fiat, ignorare. Illis in pſalmo dicitur, *Nolite extollere in altum cornu veſtrum, nolite loqui aduerſus Deum iniquitatem; quia neque ab Oriente, neque ab Occidente, neque à deſertis montibus; quoniam Deus iudex eſt*; his verò dicit Chriſtus, *Non propter me hæc vox venit, ſed propter vos*: denique hoc exemplo nobis oſtenditur fidem donum eſſe Dei; nos ſine gratia Dei diuina myſteria credere non poſſe; etiam in percipiendis, interpretandíſque clariſſimis eius vocib[9] delirare, putare eſſe tonitruũ, id eſt vſque ad aërē mente, intelligentiaq; aſcendere, humanóque more, tanquam de aëre, tanquã de tonitru de diuinis rebus philoſophari; & vt acutiſſimi ſimus, vt altiſſimè volemus, ad angelos vſque peruenire, ad Deum ipſum non peruenire. Magis hæc ad mores, quàm ad huius loci veram interpretationem accommodata. Euthymius videtur dicere ex ijs, qui vocem illam audierunt, alios fuiſſe propiùs, aut certè alia aliqua de cauſa eius articulationem intellexiſſe, alios longiùs, aut ob aliam cauſam non intellexiſſe; hos tonitruum, illos vocem angeli eſſe putauiſſe. Ego ſolùm Rupertum arbitror verum attigiſſe ſenſum, omnia quidem intellexiſſe omnes; ſed propter vocis magnitudinem perſuadere ſibi non potuiſſe veram eſſe vocem, ſed aut tonitru eſſe, ſeque falli, qui humanam, articulatámque vocem audiſſe ſibi viderentur; aut certè vocem eſſe angeli. Atque propterea hoc Euangeliſtam commemoraſſe, vt doceret vocem non fuiſſe tacitã, aut obſcuram; ita vt ſolus audiret Chriſtus, nec alij eius eſſent teſtes; tam magnam, tam claram fuiſſe, vt non ſolùm omnes audierint; ſed ita audierint, vt alij tonitruum, alij vocem angeli, nemo humanam eſſe, iudicauerint. Atque hóc ipſum indicabat vocem eſſe diuinam, quòd illi exiſtimarent eſſe tonitruum; nam & tonitrua voces Dei vocari ſolent, quia ſolet, cùm loquitur, ſonum ingentem emittere, vt terram omnem concutere videatur pſal. 17. 14. & 28. 3. 4. 5. 7. 8. 9. & 45. 7. & 67. 34. & 76. 18. 19. & 103. 7. Propterea vox eius comparatur voci aquarum multarum,

Pſal. 74. 6. 7.

Epheſ. 2. 8. Sine gratia

Dei diuina myſteria credi non poſſunt.

Ruperti expoſitio vera.

Tonitrua voces Dei.

Apocal. 1. 15. & voci multitudinis, Danielis. 10. 6.

30. *Reſpondit Ieſus, & dixit, Non propter me hæc vox venit, ſed propter vos*) Nemo interpretũ docet, an hoc Chriſtus omnibus dixerit, etiam qui tonitruum factum fuiſſe, vel Angelum locutum dicebant. Mihi probabilius videtur ſolis dixiſſe diſcipulis, eos enim exhortatus fuerat ad mortẽ patienti, ę quóque animo ſubeundam. Vt illi ergo animarentur, vox de cęlo ad Chriſtũ facta eſt, vt quemadmodum videbant polliceri Patrem ſemper ſe patienti affuturam, ita ſibi in tẽpore conſiderent affuturũ eſſe: aut vt cùm Chriſtũ patientẽ viderent nihil eius forte offenſi infirmitate de ipſius diuinitate dubitarẽt, Patris ante teſtimonio confirmati: quemadmodũ videntur Chryſoſt. Theodor⁹ Mopſueſt. Cyrillus, Leõtius Euthym. Theophy. Auguſt. Beda, & Rupertus interpretari. Quanquã hi auctores pręſertim Gręci illi, quos primo loco poſui, de omnibus auditoribus hoc videntur dictũ putare. Hoc enim illis dixiſſe Chriſtum, quia ſibi obijcere ſolerent, quod à Deo non eſſet; vt cognoſcerẽt ergo ſe à Deo eſſe, eam non tam propter ſe, quàm propter ipſos de cęlo vocẽ miſſam fuiſſe. Refellit his verbis Athanaſius Arianorũ obiectionẽ oratione 4. contra Arianos. Obijciebãt illi Chriſto ignorantiã, quòd aliquando velut ignorãs interrogare videatur. Reſpõdet non propter ſe ipſum, quòd ipſe ignoraret, ſed propter alios, qui ignorabant, vt diſcerent, interrogare ſolitum, ſicut hoc loco non propter ſe, ſed propter illos teſtatur veniſſe vocem.

Vſus huius loci contra Arianos.

31. *Nunc iudiciũ eſt mundi, nunc princeps huius mundi eijcietur foras.*) Primùm hoc loco quærendũ, qua ratione hæc cũ pręcedentibus copulentur. Rupertus exiſtimat hęc verba cũ ver. 24. coniungenda eſſe: *Niſi granũ frumenti cadens in terrã mortuũ fuerit, ipſum ſolum manet; ſi autem mortuum fuerit, multũ fructum affert.* Explicare enim hoc loco Chriſtũ, quem fructũ granum illud frumẽti, de quo loquebatur, cùm mortuũ eſſet, eſſet allaturũ, vt iudicato mundo princeps mũdi Diabolus foras eijceretur. Meliùs ſentit Chryſoſt. hanc interpretationẽ eius eſſe vocis, quæ de cælo miſſa fuerat. *Et clarificaui, & iterũ clarificabo*; hanc enim clarificationẽ eſſe Chriſti, vt per eius mortẽ mundus vinceretur, & eius princeps eijceretur foras. Nunc videndum, quid vocet, *iudiciũ mundi*. Chryſoſt. Leontius, Theophylact. & Euthym. putant mundi condemnationẽ, punitionemq́; appellari, quaſi dicat Chriſtus, mundum condemnandũ eſſe, quòd ſe immeritũ, innocentemq́; damnauiſſet. Rupertus nimis, vt mihi videtur, argutè ſcribit, *Nihilominus*, inquit, *& hoc ſciendũ, quia duos mundos vult intelligi, videlicet alterũ inimicum, & alterum reconciliatũ; ſiue alterum damnatum, & alterum ſaluatũ, dum dicit primo ſine articulo, Iudicium eſt mundi; ſecundò autẽ ſignanter cum articulo, princeps, inquit, huius mũdi. Quod ergo iudiciũ mundi, & quæ eſt eiectio principis huius mũdi? Vtiq; præſens paßio ipſius, qui hæc loquitur Domini noſtri Ieſu Chriſti; iudicium eſt mundi, id eſt ſaluatio diſcernens à reprobis vniuerſitatẽ electorum, qui fuerunt ab initio ſeculi vſque ad horã eiuſdem paßionis; eiectio verò principis huius mundi, qui principatũ tenet in amatoribus huius mundi, reconciliatio eſt Gentiliũ electorum, in quibus Diabolus per idololatriam inhabitabat ante ſæpe dictã clarificationem eiuſdem Domini noſtri Ieſu Chriſti.* Hoc, vt dixi, argutum eſt, prætérquam quòd Græcè in pleriſque codicibus in vtroque loco & articulus, & pronomen additur, νῦν κρίσις ἐστὶ τοῦ κόσμου τούτου, νῦν ὁ ἄρχων τοῦ κόσμου τούτου ἐκβληθήσεται ἔξω. D. Auguſt. & Beda, ſicut & Ru-

Lib. 10.

A pertus iudiciũ interpretantur prædeſtinatorum à reprobis diſcretionẽ. Gaudentius verò tract. 12. in hæc verba ſic exponit, quaſi ſenſus ſit. Núc mundo optio datur, nunc illi iudicandũ relinquitur, vtrũ velit in me credere, nec ne; ſenſu ſingulari, &, vt videtur, alieno. Ego iudicium in bonã partem accipi credo. Aliquãdo enim accipitur in malã, vt cùm dicitur, iudicium Moab, id eſt condẽnatio, Ierem. 48. 47. & Ezechiel. 25. 11. & iudicia Ægypti, Ezech. 30. 19. aliquando in bonã, vt cùm dicitur iudiciũ viduæ, & pauperis, id eſt liberatio, *Iudicate pupillo, defendite viduã*, Iſai. 1. 17. & , *faciet Dominus iudiciũ inopis*, pſal. 139. 13. Sic ergo hoc

Iudiciũ & in bonam. & in malã partem accipitur.

B loco iudiciũ mundi vocatur, quo oppreſſus à Diabolo mundus liberandus erat, quemadmodũ & Procopius in commentar. in c. 64. Iſaii interpretatur. Itaq; non pro ſolis electis, ſed pro omnibus hominibus accipitur. Ille enim mundus iudicandus, id eſt à Diaboli tyrannide liberãdus eſſe dicitur, cuius princeps Diabolus foras dicitur eijciendus; Diabolus autem antequam à Chriſto foras eijceretur, non in parte, ſed in vniuerſo mundo dominabatur. Omnes enim peccauerant, & egebant gloria Dei, & concluſerat omnia ſub peccato, vt omniũ miſereretur. Quo ergo modo non totus mundus ſaluus eſt? quia non vult.

Roman. 3. 27. & 11. 32. & Gal. 3. 22.

C Neque hîc Chriſtus ſignificat fore, vt totus re ipſa; ſed fore, vt totus, quãtùm in ſe eſt, liberetur, qui pro omnibus hominibus moriturus erat. Quod ait, *Nunc princeps huius mundi eijcietur foras*, perinde eſt ac ſi dicat, deturbabitur de poſſeſſione ſua, eijcietur ex arce ſua. *Dum fortis*, inquit, *armatus cuſtodit atrium ſuum, in pace ſunt omnia, quæ poßidet; ſi autem fortior eo ſuperueniens vicerit eum, vniuerſa arma eius auferet, in quibus cõfidebat, & ſpolia eius diripiet.* Lucæ. 11. 21. 22. Loquitur enim de mundo tanquam de arce, aut domo aliqua, quã per tyrannidem Diabolus occupaſſet. At nondũ

D Diabolus è mundo eiectus videtur eſſe, cùm in eo adhuc graſſetur. Nam mortuo iam Chriſto dicebat D. Paulus, *Non eſt nobis colluctatio aduerſus carnẽ, & ſanguinem, ſed aduerſus principes, & poteſtates, aduerſus mũdi rectores tenebrarum harum*, Ephes. 6. 12. Et Petrus adhuc tanquam rugientem leonem circuire quærentem, *quem deuoret*. 1. epiſtola c. 5. 8. Eiectus foras dicitur nõ quòd nunc in mundo non ſit, & in multis etiamnũ dominetur; ſed quòd quantũ in Chriſto fuit, eiectus fuerit; ita vt ſi homines vellent, nihil prorſus in ipſos haberet poteſtatis. Homines illi poſtea portam

Quo ſenſu foras eiectus ſit Diabolus.

E arcis aperuerunt, & proditione quadam in ſuã quiſque domũ admittit. Itaque etiam nũc regnat, *& operatur*, ſed *in filios diffidentiæ*, Ephes. 2. 2. Eodem ſenſu dicitur *draco ille magnus* de cælo in terram proiectus, id eſt extra Eccleſiam, quæ per cælum ſignificatur in terram, id eſt in tenebras ſuas, in infernũ, Apocal. 12. 9. & ligatus eſſe per annos mille, c. 20. 2. Non quòd aut reuera extra Eccleſiã eiectus, aut omnino ligatus ſit, ſed quòd coërcita omnino ſit eius potentia, atque tyrannis, ita vt ſi homines velint, nihil illis nocere

F poſſit. Idem fiebat, dicet aliquis, antequam Chriſtus moreretur. Fiebat quidem, ſed ſi quid ante homines contra Diabolum poterant, per eam gratiam poterant, quam illis Chriſtus per paſſionem, mortemque ſuam meriturus erat: quemadmodum nunc non niſi per eam gratiam illi reſiſtunt, quam eadem illis Chriſtus paſſione meruit. Cur ergo nunc potiùs quam tunc eiectus, aut ligatus eſſe dicitur? Quia ſanguis ille Chriſti, cuius vi, & ante, & poſt eius poteſtas cohibebatur, nondum fuſus erat.

Hoc

Hoc vt opinor magis eſt proprium, quàm quod Auguſtin. ait ſignificari, eiiciendum principem huius mundi non extra mundum, ſed extra electorum corda, quamuis eos extrinſecus oppugnet. Docet idem in lib. de agone Chriſti. cap. 1. hæreticos quoſdam expoſuiſſe *foras*, id eſt extra mundum. Proſper verò in dimidio temporis c. 2. legit, *Nunc princeps huius mundi miſſus eſt deorſum*. Subtile eſt, quod Rupertus obſeruat, cùm loquitur de iudicio, per tẽpus præſens loquitur, *Nunc iudicium eſt mundi*; cùm autem de Diabolo, per futurum, *eÿcietur foras*, *quia mox*, inquit, *vt conſummata eſt, quæ tunc agebatur paſsio eius, factum eſt iudicium mundi, id eſt iure victoris ſoluta eſt captiuitas totius, qui illum apud inferos expectabat, ſanctorum populi. Futurum autem erat, vt poſt reſurrectionem, & aſcenſionem eius, ſanctique ſpiritus effuſionem princeps huius mũdi eÿceretur foras de cordibus; imo & de templis gentium & delubris, ita vt floreſcente fide cõuerterentur in altaria Chriſti.* Iam enim docuimus idem eſſe iudicium mundi, & eius principem foras eiici. Cur ergo priore loco præſenti, poſteriore futuro vtitur tempore? quia priore loco cùm dicit, *iudicium eſt*, non ſignificat eſſe præſens, aut iam peractum eſſe, ſed inſtare; itaque idem ſignificat cùm dicit, *Eſt*, atque ſi diceret, Erit citò, eodémque modo dicit, *Eÿcietur foras*.

Lib. 10.

32. *Et ego ſi exaltatus fuero à terra, omnia traham ad meipſum.*) Certum, ac notum eſt exaltationem ſuam à terra mortem in cruce ſuam appellare. Quod quamobrem faciat, ſuprà c. 3. 14. docuimus. Quæri verò hîc poteſt, quorſum hoc Chriſtus adiunxerit. Facilis ſolutio. Docet quomodo iudicium inſtet huius mundi, quomodo princeps huius mũdi eiiciendus foras ſit; quia ſi ipſe exaltatus fuerit à terra, omnia trahet ad ſeipſum. Itaque coniunctionem illam καὶ, &, pro cauſali ſumo, καὶ γὰρ, *Etenim ſi exaltatus fuero à terra, omnia traham ad meipſum.* Auguſtinus, & Beda notant non dixiſſe Omnes, ſed, *omnia traham*, quia non omnes, inquiunt, homines traxit, cùm multi non crediderint; ſed traxit omnia, id eſt & animam, & corpus in iis, quos traxit. Non aſſentior; præſertim cùm codices Græci non πάντα, *omnia*, ſed πάντας, *omnes* legant. Certè meliùs Chryſoſtomus, Cyrillus, Leontius, & Theophylactus, Omnes dixiſſe vt non ſolùm Iudæos, ſed etiam Gentiles ſignificaret. Quidam, in quibus Rupertus minimè leuis auctor, *Omnia* dixiſſe putant, vt non ſolùm omnes homines, ſed etiam *omnia*, id eſt cælum, & terram, homines, angelos, ac dæmones ſignificaret, quos omnes ad ſe tracturus erat, quia *in nomine eius omne genu flectendum erat, cæleſtium, terreſtrium, & infernorum.* Ego accommodatè ad id, quod agebatur, & quod ante dictum fuerat, interpretor. Dixerat mundum iudicandum, id eſt in libertatem vindicandum, eius principem foras eiiciendum; quem ergo ante mundum appellauerat, id eſt omnes homines, nunc vocat omnes, aut omnia. Perinde enim eſt ac ſi dicat, principem huius mundi rebus omnibus ſuis ſpoliatum foras eiiciam, & omnia, quæ poſſidebat, id eſt omnes homines tanquam eius ſpolia ad me traham, mea efficiam; quemadmodum apud Lucam dixit. *Vniuerſa arma eius auferet, in quibus confidebat, & ſpolia eius diripiet*; & alio loco, *Aſcendens in altum captiuam duxit captiuitatem*; quanquam hoc poſterius alium etiam habet ſenſum. Quòd ſi legamus πάντα, *omnia*, quemadmodum noſtrum interpretem legiſſe credendum eſt, & non ſolùm Auguſt. hoc loco, & Ambroſ. ſer. 12. in pſal. 118. & Proſper. in lib. de prædeſtinat. p. 1. c. 25. & in lib. contra Collatorem, & D. Leo. ſer. 6. & 8. & 12. de paſſione, & epiſt. 83. & epiſt. 91 c. 2. Gaudentius tract. 12. in Euangelia, & Gregor. hom. in Euangel. 22. & lib. 6. regiſt. cap. 179. & Ruffinus in expoſit. ſymboli. Remigius Lugdunen. in comment. in c. 1. epiſtolæ ad Roman. qui Ambroſio tribuuntur, & Bernardus ſer. 21. in Cantica, & Beda, ac Rupertus in Comment. id eſt Latini auctores omnes; ſed Græcus etiam Theodorus Heracleotes legit. Ac mihi quidem ea lectio, etſi aliquanto obſcurior videtur, magis placet, & aliis, vt ſpero, cùm à me explicata fuerit, magis placebit. Ponamus igitur ita eſſe legendum, cauſámque veſtigemus, quamobrem potiùs dixit *Omnia*, quàm Omnes, Non, vt opinor, quòd aliud hoc, quàm illud ſit. Nam neque omnes, neque omnia aliud, vt diximus, ſignificat, quàm omnes homines, qui Diaboli ſeruitute oppreſſi erant; ſed dixit, *Omnia* potiùs, quàm omnes, ſiue vt magis emphaticè loqueretur; qui enim dicit *omnia*, quamuis ſolos homines velit intelligi, tamen modo loquendi videtur non ſolos homines, ſed res etiam omnes cõprehendere: quemadmodum cùm dicit D. Paulus Col. 1. 20. Chriſtum *per ſanguinem crucis eius omnia* pacificaſſe, non dixit plùs, quàm ſi dixiſſet, omnes, ſed plùs tamẽ videtur dicere, & certè idẽ dicit efficaciùs: ſiue etiam quia de hominibus, tanquam de poſſeſſionibus, tanquam de bonis, tãquam de ſpoliis à Diabolo ereptis loquebatur, vt apud Lucam c. 11. 22. Hæc autẽ omnia apud Græcos neutro genere dicũtur σκῦλα, ὑπάρχοντα, propterea neutro dixit genere, *Omnia traham ad meipſum.* Excutiendum nũc eſt verbum illud ἑλκύσω, *trahã*, quo exiſtimandũ non eſt ſine cauſa vſum eſſe Chriſtum. Rectiſſimè Chryſoſt. Theophyl. Euthym. & Theodor. Heracleotes vim eius verbi indicauerũt, nõ ſignificare inuitos à ſe homines, ſed inuito Diabolo trahendos eſſe. Duplicem ergo vim verbũ hoc habet; ſignificat Chriſti poteſtatẽ, cui reſiſtere nemo poteſt; adeo nimirum illum eſſe potẽtem, vt ſi velit, & opus ſit, vi poſſit homines trahere; deinde infirmitatem Diaboli, ſi cum illo comparetur, eo inuito, atque repugnante homines de eius manibus erepturum. Itaque quod hoc loco tractionẽ, alibi rapinam vocat, vt Chryſoſt. & Euthym. adnotarunt. *Quomodo* inquit, *poteſt quiſquam intrare in domũ fortis, & vaſa eius diripere, niſi priùs alligauerit fortem?* Obſeruant iidẽ auctores colligi ex hoc loco eandem eſſe Patris, Filiiq́; poteſtatem, quia ſicut alio loco de Patre dicit, *Nemo poteſt venire ad me, niſi pater, qui miſit me traxerit eum*; ita hîc dicit de ſe, *Omnia traham ad meipſum.* Non caret fortaſſe ſua etiam aliqua cauſa, quòd hæc duo verba coniunxerit, *Exaltatus fuero, & traham*, poterat enim ſimpliciter dicere, Ego ſi mortuus fuero, *omnia trahã ad meipſum*, ſenſu eodẽ. Chryſoſto. videtur exiſtimare non mortem, ſed reſurrectionẽ exaltationẽ hîc appellari; ideo autem per reſurrectionem omnia ad ſe tracturum dicere, quia propter reſurrectionẽ omnes in illum crediderunt, nõ credituri niſi reſurrexiſſet. Ruffinus quoq; in expoſitione ſymboli ſic interpretatur, quaſi dicat, per reſurrectionem ſuam mortuos etiam ſurrecturos. At iam ſuprà docuimus exaltationem mortem ſuã appellaſſe, idq; verſu ſequẽti declarat Euangeliſta. Deinde cauſam Chryſoſt. nõ reddit, quamobrem reſurrectionem exaltationẽ vocet: nos quare cap. 3. 14. mortem ſuam exaltationem appellauerit, cauſam ibi reddidimus: quia ad ſerpentem in

Margin notes: καὶ & pro καὶ γὰρ etenim. — Philipp. 2. 10. — Luc. 11. 22. — Epheſ. 4. 8. — Cur potius omnia quam omnes ſe tracturum dixerit Chriſtus. — Duplex vis verbi traham. — Matt. 12. 29. — Potentia Patris & Filij eadem. Sup. c. 6. 44.

deſerto exaltatum alludebat; hic verò, quia nulla eiuſmodi apparet alluſio, alia cauſa quærenda eſt. Relinquam lectori in medio coniecturam meã. Volebat Chriſtus vim paſſionis ſuæ declarare, proptereáque, vt diximus, trahendi vſus verbo, eadem, opinor, ratione, & exaltandi verbo vſus eſt; loquebatur enim de ſe tanquam de milite cum Diabolo pugnante; ſolet miles eò fortior eſſe, & aduerſatio ſuperior, quò ex altiore loco pugnat; ſignificauit ergo ſe ex cruce ſua, tanquam ex altiſſima, & muniтiſſima arce pugnaturũ, Diabolúmque victurum eſſe, propterea genus illud mortis exaltationẽ appellauit. Traxit exaltatus omnia ad ſemetipſum, quemadmodum aquila in ſublime volans prædam trahit.

34. *Reſpondit ei turba, nos audiuimus ex lege, quia Chriſtus manet in æternum; & quomodo tu dicis, oportet exaltari filiũ hominis? Quis eſt iſte filius hominis?*) Non dicit Euãgeliſta dixiſſe Chriſtum oportet exaltari filium hominis, & tamen turba affirmat hoc eum dixiſſe. Poſſet reſponderi non dixiſſe totidem verbis, tamen ſentẽtia dixiſſe, cùm enim dixit, *Si exaltatus fuero à terra, omnia traham ad meipſum*, ſignificabat ſe exaltandũ eſſe, quem ver. 23. & ſæpe aliàs filium hominis appellauerat. Sed malo coniecturam eorum ſequi, qui exiſtimant hæc etiam verba dixiſſe Chriſtum; poſtquam enim dixiſſet, *Et ego, ſi exaltatus fuero à terra, omnia traham ad meipſum*, addidiſſe quod c. 3. 14. dixerat, *Sicut enim Moyſes exaltauit ſerpentem in deſerto, ita exaltari oportet filium hominis*. Atque ad hæc verba reſpondiſſe turbam, *Nos audiuimus ex lege, quia Chriſtus manet in æternum; & quomodo tu dicis, oportet exaltari filium hominis?* Euangeliſtam tamen ea verba prætermiſiſſe. Multis argumentis ea coniectura confirmari poteſt. Primùm quòd alioquin rudis, & imperita turba nõ videatur intellectura fuiſſe, quid ſibi Chriſtus voluiſſet, cùm dixit, *Et ego ſi exaltatus fuero à terra omnia traham ad meipſum*, niſi illa etiam alia, quæ modò diximus, addidiſſet verba. Deinde quia prorſus apparet turbam non ſolùm eandem ſententiam, ſed verba etiam eadem, quo magis Chriſtum premerẽt, recitare voluiſſe. Denique quorſum Chriſtum *filium hominis* præter conſuetudinem ſuam appellaſſet, niſi ipſe ſe Chriſtus eodem loco ita vocauiſſet? Quorſum dixiſſet, *Quis eſt iſte filius hominis?* Intellexit igitur turba eum de morte ſua locutum fuiſſe, eámque exaltationem appellaſſe, ſiue quia ſæpe eundem loquendi modum ab eo vſurpatum audierat. c. 3. 14. & c. 8. 28. ſiue quòd ea apud Iudæos phraſis, vt Cyrillus putat, vſitata eſſet, vt crucifixio exaltatio vocaretur.. Nam quod Auguſt. Beda, & Rupertus dicunt propterea intellexiſſe, quia ipſi eum occidere decreuerant, minùs, vt opinor, probabile prudens lector iudicabit. Et illud quæri poteſt, quomodo de Chriſto tanquam de Chriſto, id eſt expectato illo Meſſia loquantur, cùm ipſe ſe non Chriſtum, ſed, vt diximus, filium hominis appellaſſet. Facilis reſponſio; audiuerant illum ſæpe ita loquentem, vt non obſcurè ſignificaret ſe eſſe Chriſtum; videbant ſe publicè pro Chriſto gerentem, ideo loquuntur tanquam de Chriſto. Difficilior quæſtio, quo ſenſu argumententur, *Nos audiuimus ex lege, quia Chriſtus manet in æternum; & quomodo tu dicis, oportet exaltari filium hominis?* an vt quærant quomodo hæc duo inter ſe conueniant, quæ repugnare ipſis videbantur; an vt probent illum non eſſe Chriſtum, qui in æternum manſurus non ſit. Hoc ſecundum de Iudæorum

Alia quæſtio, quo ſenſu Iudæi argumententur.

A ingenio faciliùs credi poteſt, quemadmodum & Theophylactus interpretatur. Proferunt legem, ne temere argumentari videantur. Legem autem non vnam aliquam partem, ſed ſcripturam vniuerſam vocãt veteris teſtamenti, vt Cyrillus, Leõtius, Theophylactus, & Euthym. admonuerũt. Sed dubium, ad quos alludant locos; multi enim ſunt, quibus Chriſti regnũ æternũ futurum dicitur. 2. Reg. c. 7. 16. pſal. 88. 30. & 109. 4. Iſai. 9. 7. & 40. 8. & Ezechiel. 37. 25. Daniel. 7. 14. Sed nuſquam ſcriptura dixerat fore, vt B Chriſtus non moreretur; quin dixerat fore, vt moreretur pſal. 21. 12. 17. Iſai, 53. 2. vſque ad 12. Daniel. 9. 26. Sic enim moriturum dixerat, vt ſimul reſurrecturum ſignificaret. pſal. 15. 10. Sed Iudæi homines ambitioſi quidquid de Chriſto, quod honorificum eſſe videretur, legebant, intelligebant; ſi quid erat humile, non intelligebant. E contrario verò Chriſtus non ſolùm ſe moriturum, ſed etiam reſurrecturum, & in æternum manſurum ſignificauerat. *Omnia*, inquit, *traham ad meipſum*; ſed Iudęi mortem, humilitatem, ignominiam eius libenter, & facilè in-C tellexerunt; poteſtatem, diuinitatémque intelligere noluerunt, vt Rupertus animaduertit. Sic hęretici ſunt; quę volunt, intelligunt, quę nolunt, non intelligunt; fidémque ſuis affectibus ſeruire cogunt. Quòd dicunt, *Quis eſt iſte filius hominis?* non ſatis videtur cum præcedẽtibus cohærere. Nec enim dubitabant Iudæi, quin Chriſtus ſeipſum filium hominis appellaſſet, cùm intellexiſſent ſeipſum vocaſſe, aut ſignificaſſe eſſe Chriſtum. Chryſoſtomus, & Theophylactus tradunt ſimulatè hoc eos interrogaſſe, fingentes ſe non intellexiſſe, de quo filio hominis loquutus eſſet, cùm dixit, *Oportet exaltari filium* D *hominis*, ne viderentur ſua illa argumentatione probare voluiſſe ipſum non eſſe Chriſtum, ſed illum, quiſquis erat, filium hominis, quem exaltari oportere dixerat: Chriſtum, illum, qui expectabatur, eſſe non poſſe; Chriſtum enim illum non moriturum. Potiùs credo contemptim hoc, & contumelioſè dictum eſſe. Eſt enim velut epiphonema. Nam quaſi conuiciſſe illum prorſus ſibi viderentur non eſſe Chriſtum, mutúmque, ac elinguem reddidiſſe, triumphum agunt, & victo illudunt, *Quis eſt iſte filius hominis?* quemadmodum ſi miles barbarus, & victoria inſolens capto à ſe in bello Regi, & in ſer-E uitutem redacto dicat, quis eſt iſte Rex? & quemadmodum eidem Chriſto ijdem poſtea Iudæi capto dixerunt, *Aue Rex Iudæorum*.

Ad quos ſcripturæ locos hic alludat turba.

Hæretici fidem, & intelligentiam ſcripturarũ ſuis affectibus ſeruire cogunt.

35. *Dixit ergo eis Ieſus, adhuc modicũ, lumen in vobis eſt.*) Non videtur ad rem Chriſtus reſpondere. Chryſoſt. & Theophylact. tum etiã Theodorus Mopſueſt. docent accommodatè reſpõdere; probare enim ſe moriturum quidem, ſed reſurrecturum tamen, & in æternum poſtea manſurum eſſe. Propterea ſe compa-F raſſe lumini, quia ſicut lumen Solis nõ extinguitur, ſed conditur noctu, & occultatur ad breue tempus mane iterum oriturum; ita ſe moriturum quidem, ſed paullo poſt ſurrecturum eſſe, nec vnquam extinguendum. Et verò Chriſti in æternum manſio per durationem Solis, ac Lunæ declarari ſolet pſal. 71. 5. *Et permanebit cum Sole, & ante Lunam in generatione & generationem*. Et pſal. 88. 38. *Et thronus eius ſicut Sol in conſpectu meo, & ſicut Luna perfecta in æternum, & teſtis in cælo fidelis*. Sed potiùs probo, quod in Catena Græca ex Cyrillo citatum lego, non reſpondere Chriſti ad Iudęorum argumentum; nec enim reſpondere voluiſſe,

ſcientem

ſcientem eos neque dignos, neque capaces reſponſionis eſſe. Loco reſponſionis iterum, quod ante dixerat, affirmaſſe ſe breui tempore moriturum, proinde ambularent, dum lucem haberent. Quid igitur facit particula illa, *ergo*? Hoc ipſum fortaſſe, quòd cùm eos Chriſtus animaduerterit delirare, non reſponderit, ſed, quod ante dixerat, magis affirmauerit. Quod autem ait, *adhuc modicum, lumen in vobis eſt*, in Græcis codicibus legitur, *ἔτι μικρὸν χρόνον τὸ φῶς μεθ' ὑμῶν ἐστι, adhuc modico tempore lumen vobiſcum eſt*. Noſter interpres videtur legiſſe, *ἔτι μικρὸν, φῶς ἐν ὑμῖν ἐστι, adhuc modicum, lumen in vobis eſt*, ſed ſenſu eodem. Nam illud modicum per ſe ſumptum, non cum lumine coniunctum pro breui accipitur tempore, vt c. 13.33. *Filioli adhuc modicum vobiſcum ſum*, & cap.14.19. *Adhuc modicum, & mundus me iam non videt*, & cap.16.16.17.19. *Modicum iam non videbitis me, & iterum modicum, & videbitis me.* Quibus in locis etiam Græcè eſt *μικρὸν*, *modicum* abſolutè poſitum, quemadmodum & hoc loco credendum eſt noſtrum legiſſe interpretem. *In vobis autem* idem eſt, atque vobiſcum. Nam *in* accipi aliquando pro cùm, & Græcè *ἐν* pro *σύν* notius eſt, quàm vt admonere debeamus. Exempla ſunt Matth. 11.21.& 16.27. in Græca Catena hanc lectionem inuenio, *ἔτι μικρὸν χρόνον φῶς ἐν ὑμῖν ἐστι, adhuc modico tempore lumen in vobis eſt*. Quocunq; modo legamus, ſenſus eſt breui tempore eos lumen habituros. Sed ambiguitas Latinę verſionis nõnullos fefellit, in quibus & grauem auctorem Auguſtinum, & Bedam, alióſq; poſteriores Rupertum, & Bernardum ſerm. in Cant. 49. Lyranum, ac fere Latinos vulgò omnes, vt exiſtimarent ſenſum eſſe, Adhuc modicum luminis in vobis eſt; intelligitis enim Chriſtum in ęternum manſurum eſſe, ſed nõ intelligitis moriturum etiam eſſe, atque reſurrecturum; ambulate ergo, dum lumen habetis, id eſt proficite in lumine, tunc intelligetis quomodo Chriſtus mori poſſit, & tamen in ęternum manere. Quid autem ſit lumen in illis eſſe, modò dicemus.

Modicum per ſe ſumptũ breue tempus ſignificat.

ἐν in pro *σύν* cum, Græcè, & Latinè interdum.

Ambulate dum lucem habetis, vt non vos tenebræ comprehendant.) In duabus quęſtionibus huius loci ſententia verſatur; altera, quid ſit lucẽ habere, aut, quod paullo ante aliis dixit verbis, lumen in illis, aut cum illis eſſe; altera, quid ſit ambulare. Chryſoſt. & Theophylact. & Rupertus cuiuſque vitam lucem, & veluti diem eius vocari putant; in quam ſententiam etiam Leontius magis propenſus eſt. Itaque ſenſus eſt, *ambulate*, id eſt bene agite, aut credite in me, dum vita vobis ſupereſt; venient enim tenebrę, & nox, id eſt mors, quando neque bene agere poteritis, neq; proderit vobis credere; ſicut dixit c.9.4. *Venit nox, quando nemo poteſt operari.* Cęterum nõ dubium eſt, quin non noſtram cuiuſque vitam, ſed tempus illud modicum, quod vſque ad mortem ſibi ſupererat, tempus lucis appellet. Se enim ipſum vocare lucem, & per ſe manifeſtum eſt, & verſu ſequẽti 36. Chriſtus ipſe declarat, *Dum lucem habetis, credite in lucem.* In quam enim lucem, niſi in ſeipſum iubet eos credere? Lucem igitur habere, id eſt tempus lucis, aut diem non vocat vniuſcuiuſq; hominis vitam, ſed quod ſibi vſque ad mortem ſupererat temporis. Quid autem ſit ambulare, Chriſtus etiam exponit, *Dum lucem habetis, credite in lucem*; credere eſt ambulare, quia ad Chriſtum credendo quaſi pedibus quibuſdã fidei venimus. Quid ergo? an non poterant poſt eius mortem ambulare, id eſt in eum credere? Maximè verò poterant. Quid igitur dicit, *Ambulate, dum lucem habetis*, id eſt dum me viuentem inter vos habetis, quaſi poſt eius mortem ambulare, & credere non poſſent? Hac ratione Chryſoſt. Leontius, & Theophylact. adducti ſunt, vt dicerent tempus modicum lucis tempus vitę cuiuſq, etiam poſt mortem Chriſti ſignificare, ſed eam opinionem iam refutauimus; ratio nunc diluenda eſt. Poſſunt quidẽ homines poſt mortem Chriſti in eum credere, maximáq; pars poſt mortem in illum erant credituri. Sed magni refert Chriſtum ipſum loquentem, an Apoſtolum, aut alium quem eius nomine Euangelium pręedicantem audias. Si non credebãt in eum, quem videbant, quem audiebant, cuius miraculis intererant; quomodo poſtea in eum, quem non vidiſſent, quem non audiuiſſent credituri erant? Ambulamus non ſolùm interdiu, verum etiã noctu; ſed quanto meliùs, quanto certiùs, quanto ſecuriùs interdiu, quã noctu? Exhortatur ergo eos, vt ambulent, dum dies eſt, dum lucẽ habent; non quòd poſtea ambulare non poſſint, ſed quòd minùs facilè poſſint. Hinc intelligitur non vocari hoc loco tenebras peccata, vt Leontius; aut ignorantiam, vt Auguſt. & Beda; aut mortem cuiuſq; vt Chryſoſt. & Theophyl. aut errorem, vt Euthymius; aut eas, quæ in ſcriptura tenebræ exteriores vocari ſolent, id eſt damnatorum pœnas, vt Rupertus exiſtimat; ſed mortem Chriſti, ſicut c.9.4. & 11.9.10. non quòd ipſi vlla nox, aut vllæ eſſent tenebrę, apud quem, ſicut ait Dauid, *tenebræ non obſcurabuntur à te, & nox ſicut dies illuminabitur; ſicut tenebræ eius, ita & lumen eius*; ſed quia mors eius veluti nox Iudæis futura erat, ſicut eius vita, atque præſentia lumen, ac dies erat. Quod ſequitur, *Et qui ambulat in tenebris, neſcit, quò vadat*, redditio cauſæ mihi videtur eſſe, quaſi dicat, *Ambulate, dum lucem habetis, vt non vos tenebræ comprehendant*; nam *qui ambulat in tenebris, neſcit, quò vadat*, *καὶ* pro *γὰρ*, id eſt *&* pro nam, aut etenim, vt ſuprà ver.32.

Lucem habere, ſeu lumen in uobis eſſe quid ſit.

Credere eſt in luce ambulare.

Matt. 8. 12. & 22. 13. & 25.30.

Mortem ſuam tenebras Chriſtus appellat.

Pſal.138. 12.

36. *Dum lucem habetis, credite in lucem, vt filij lucis ſitis.*) Perinde eſt, ac ſi dicat, dum lucem ante oculos habetis, credite lucem eſſe, quam videtis; quo enim modo credetis eſſe lucem, cùm non videbitis? Lux oculis iudicatur; qui Solem oculis medio intuens die Solem eſſe non credit, quomodo noctu eum non videns Solem eſſe credet? Explicat, quod dixerat, *ambulate, dum lucem habetis.* Quòd dicit, *vt filij lucis ſitis*, Hebraiſmus eſt, quo *filij lucis* appellantur, qui participes lucis ſunt, vt *filij huius ſæculi*, qui hoc ſæculo fruuntur, Lucæ 16. 8. Lucem ergo vocat beatam vitam: ſenſúſque eſt, *credite in lucem*, id eſt in me, *vt filij lucis ſitis*, id eſt vitam æternam conſequamini. Quanquam Chryſoſtomus, Cyrillus, Theophylactus, & Euthymius putant etiam ſeipſum lucem appellare, cùm dicit, *vt filij lucis ſitis*; idem enim valere, ac ſi dicat, vt filij mei ſitis. Atque hinc colligunt Filium vnum cum Patre Deum eſſe. Cùm enim cap.1. 12. dixiſſet, *Dedit eis poteſtatem filios Dei fieri, his, qui credunt in nomine eius*, vbi Deum Patrem vocauit, hic de eadem loquens fide ait, *vt filij lucis*, id eſt mei *ſitis*; idem ergo ille cum Patre Deus eſt. Cæterum ille ſenſus, quem initio tradidi, magis mihi placet. Neque quidquam obſtat, quòd nomine lucis in eadem oratione ambiguè vtatur, nunc ſeipſum, nunc vitam ęternam lucem nominans; in ea enim ipſa ambiguitate & vis, & gratia ſententiæ eſt, dum ludit ſubtiliter in ambiguo. Quod ſępe fieri ſolere feſſus monendo ſum: videat qui volet, quę diximus Matth.8.22.

Hebraiſmus *filij lucis* participes lucis.

Hæc locutus eſt Ieſus, & abijt, & abſcondit ſe ab eis.) A Tria hîc quæri poſſunt. Cur ſe Chriſtus à Iudæis hoc loco ſubduxerit, & abſconderit, quemadmodum Chryſoſt. & Theophylactus quærunt. Quo modo ſe abſconderit, & quo abierit? Ad primam quæſtionem Chryſoſt. Theophylact. & Euthymius reſpondent non abijſſe, ſeque abſcondiſſe, propterea quòd eum comprehendere tētauerint, aut lapidare, vt c. 8. 59. & 10. 31. ſed quòd eorum cognouerit cogitationes occaſionem quęrēdi ſe cōprehendendi, atque occidēdi. Quomodo abierit, aut ſe abſcōderit, vtrū ſubducēdo ſenſim ſe, an reddendo ſeſe inuiſibilem vt c. 8. 59. B incertum eſt: ſed hoc probabilius nullum fuiſſe miraculum, quòd ſe ſubduxerit; cùm nec id Euangeliſta ſignificet, neque fuerit neceſſarium, cùm Iudæi non tētauerint tunc, quēadmodum ex Chryſoſt. diximus, comprehendere. Niſi quis velit Euangeliſtā ſequenti verſu, cùm dicit multa feciſſe miracula, hoc ipſum miraculum, quod ſeſe ſubſtrahendo fecerit, indicare: quod aliquando mihi placuit, nunc quo minùs alijs placeat, non impedio. Quo abierit nihil dicit Euangeliſta. Rupertus verò putat non diſceſſiſſe ab illis loco, ſed gratia; id eſt tanquam gratia ſua indignos C obduraſſe, vt poſtea videtur Ioannes ex Iſaia docere. Adductus in hanc ſententiam eſt, quòd ex alijs tribus conſtet Euangeliſtis per eos tres dies, qui inter ingreſsum ſuum in Ieruſalem, & mortem interceſſerunt, in templo docuiſse; idem videntur D. Auguſtinus, & Beda ſentire; ſcribit enim his verbis Auguſt.

Tract. 52.

Non ab eis, qui credere, & diligere cœperant, non ab eis, qui cum ramis palmarum, & laudibus obuiam venerant, ſed ab eis, qui videbant, & inuidebant, quia nec videbant, ſed in lapidem illum cæcitate offendebant. Magis probo, quod recentiores quidam auctores tradunt, probabile eſse Bethaniam diſceſſiſse; teſtatur enim Lucas cap. 21. 37. per eos dies ſolitum interdiu quidem in templo do- D cere, noctu autem ſecedere in Montē oliueti, vbi Bethaniam ſitam fuiſse conſtat.

37. *Cùm autem tanta ſigna feciſſet coram eis, non credebant in eum.*) Non ſatis apparet, quorſum hoc dicat Euangeliſta, cùm nullum ante Chriſti ſignum commemoraſset. Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius in ea ſententia ſunt, vt exiſtiment Chriſtum tunc multa feciſse ſigna, ſed ab Euangeliſta, vt multa alia, fuiſse prætermiſſa. Credo ego nulla tunc fuiſse facta miracula, ſed Euangeliſtam de miraculis omnibus loqui, quę ſpatio trium annorum Chriſtus co- E ram illis fecerat, particulam autem, δὲ, poni pro, γὰρ, id eſt *autem* pro *enim*, vt in ſimili loco ſuprà notauimus c. 11. 56. & Matth. 23. 5. & 24. 6. Reddit ergo cauſam Euangeliſta, cur illis Chriſtus tāto ſtudio dixerit, *Dum lucem habetis, credite in lucem*, quia nimirum ſciebat eos multis etiam viſis miraculis, quę feciſset, non credidiſse, itaque ſub finem vitę clara voce clamaſse, *Dum lucem habetis, credite in lucem*; quaſi dicat, ſatis iam multa, ſi vultis credere, miracula vidiſtis, nō eſt quod expectetis plura, credite cùm tēpus eſt. Quod Gręcè dicit τοσαῦτα σημεῖα, ambiguum eſt, nam & multitudinē, & magnitudinē miraculorū ſignificare poteſt, F aut cùm tot, aut cùm tā magna feciſset ſigna, ſed nō dubito, quin Euangeliſta multitudinē potiùs, quàm magnitudinem exprimere voluerit, quemadmodum Gręci etiam auctores Chryſoſt. Theophylact. & Euthym. interpretantur. Eodem ſenſu credendum eſt reddidiſse noſtrum interpretem, *tanta*, nomine abuſum pro tot, vt Matth. 15. 33. & ſuprà cap. 8. 9. &

De quibus ſignis, & miraculis Chriſti hic ſermo ſit.

A infra 21. 11.

38. *Vt ſermo Iſaiæ prophetæ impleretur, quem dixit, Dñe, quis credidit auditui noſtro, & brachiū Dñi cui reuelatū eſt?*) Multo minùs hîc mihi difficultatis, quàm multis alijs interpretibus videtur eſse. Duplex enim eſse poteſt, altera, quomodo dicat Euangeliſta Iudæos non credidiſse, *vt ſermo Iſaiæ impleretur*; quaſi ſignificans propterea non credidiſsē, vt impleretur, quod ab Iſaia prædictum fuerat, ideóque credere non potuiſse; altera, quid apud Iſaiam *Brachium Domini* ſignificet. Priorem quæſtionem facillimè omnes B Græci auctores ſoluunt, Chryſoſtomus, Cyrillus, Theodorus Mopſueſtienſis, Leontius, Theophylactus, Euthymius, dictionem illam ἵνα, *vt*, non cauſam, ſed euentum, conſequentiámque ſignificare; vt innumeris pene iam locis adnotauimus ſuprà cap. 9. 39. Matth. 1. 22. & 3. 13. & 27. 35. Non eſse igitur ſenſum propterea Iudæos non credidiſse, quia Iſaias dixerat eos non credituros (non enim ideo illi credituri non erant, quia Iſaias prædixerat, ſed propterea Iſaias prædixerat non credituros, quia illi credituri non erant) ſed eos non credidiſse, quemad- C modum Iſaias dixerat; eum non fuiſse mentitum, ita prorſus rem accidiſse, quemadmodum ille longè ante viderat, atque nuntiauerat, vt Cyrillus ait. Aut ſi quid præterea ſignificatur, hoc tantùm ſignificatur, adeo conuenienter ijs, quæ Iſaias tanto ante prędixerat, rem accidiſse, vt dicas eos ideo non credidiſse, quia Iſaias prædixerat non credituros. Sed hęc omnia ſolam conuenientiam euentus, ac prophetiæ declarant: quemadmodum ſi prædixiſsem puerum aliquem peruerſam eius indolem animaduertens ſuſpēſum aliquando iri, cúmque poſtea in furto deprehenſus ſuſpenderetur, dicerem, Nempe ideo ſuſpenſus eſt, ne ego mentirer, vt vulgo loqui con- D ſueuimus; non vtique ſignifico propterea eum ſuſpendi, quia ego prædixeram; ſed adeo conuenienter opinioni, prædictioníque meæ rem accidiſse, vt non alia prorſus de cauſa ſuſpenſus eſse videatur, quàm ne ego mentirer. *Brachium domini* apud Iſaiam filium Dei Auguſtinus, Beda, & Rupertus interpretātur, quòd Filius potentia, hoc eſt brachium Patris ſit. Eodem modo Heſychius in Græcorum Catena ſcribit βραχίων τοῦ κυρίου ὁ χριστὸς, οὐχ᾽ ὡς μέλος, ἀμερὲς γὰρ τὸ θεῖον, καὶ ἀσχημάτιστον, ἀλλ᾽ ὡς ἰσχὺς, καὶ δύναμις. Quod in locum Iſaiæ aptiſſimè cōgruit. Loquebatur enim E propheta eo capite, totóq; ſuperiore de Chriſto ſua, prophetarúmque omnium, id eſt prædicatorū Euangelicorū perſona, queritúrque neminē, id eſt admodū paucos Iudæorum auditui ſuo, hoc eſt prædicationi credidiſse. Hebraica enim phraſi Septuaginta dixerūt τὴν ἀκοήν, *auditū* pro prædicatione, quę auditur שמועה. Alij auditū, & brachiū idē eſse putāt; vtrūque enim pro verbo Euāgelico poni; nā & Euāgelicum auditū, id eſt verbū, aut ſermonem appellari, *Fidelis ſermo*, inquit D. Paulus, *& omni acceptione dignus, quòd Chriſtus Ieſus venit in hunc mundum peccatores ſaluos facere* 1. Tim. 1. 15. Rom. 10. 8. & 15. 18. & 2. Theſsal. F 3. 14. & manifeſtum eſse brachium pro potentia, & virtute accipi, Euangelium autem virtutem Dei à D. Paulo vocatum eſse Rom. 1. 16. *Cui* ergo *brachium Domini reuelatū eſt?* id eſt quis intellexit, quis credidit verbum Euangelicum? Nam prædicatum quidem omnibus fuit, quod vnū genus eſt reuelationis; intellectū autē, & creditū à paucis eſt, quod eſt alterū; quomodo propheta dicit, *Et brachium Domini cui reuelatum eſt.*

Iſai. 53. 1.

Quomodo non crediderint Iudæi vt prophetia impleretur.

Quid ſit brachium Domini.

Heſychij locus ex Græca Catena.

Auditus pro prædicatione phraſi hebraica.

Hebrai-

Hebraicam igitur eſſe repetitionem, qua quod primo membro dictum fuerat, in ſecundo dicitur aliis verbis. Non reiicio interpretationem malis licet auctoribus.

39. 40. *Propterea non poterant credere, quia iterum dixit Iſaias, Excæcauit oculos eorum, & indurauit cor eorum.)* *cap.6.9.10.* Hic verò locus ille eſt omnium iudicio difficillimus; ſed magna iam à nobis ex parte partim ſuperiore verſu, partim alibi explicatus eſt. Tria ſunt verba, quę difficilem reddunt. Primum, quòd dicit, *Propterea*, quaſi indicans ideo non potuiſſe credere, quia Iſaias dixerat non credituros. Secundum, quòd non ſolùm dicat non crediſſe, ſed etiam non potuiſſe credere, quaſi pręſcientia, & pręḋictio per prophetam Dei facultatem illis credendi penitus abſtuliſſet. Tertium eſt illud ipſum, quod propheta dicit, *Excæcauit oculos eorum, & indurauit cor eorum, vt non videant oculis, & non intelligant corde, & conuertantur, & ſanem eos.* Prima illa difficultas ſublata iam eſt ex iis, quę diximus ſuperiore verſu, particulam ἵνα *vt*, non cauſam, ſed euentum, & conſequentiam ſignificare, idem enim de hac altera particula διὰ τοῦτο, ὅτι, propterea quod aut *propterea, quia*, iidem docent auctores, Chryſoſtomus, Leontius, Theophylactus, Euthymius, & Theodorus Heracleotes. Nam vt in illo exemplo, quo ſuprà vtebar, inſiſtã, idem eſt, ille ſuſpenſus eſt, vt ego verus eſſem vates; atque ſi dicam, propterea ſuſpenſus eſt, quia ego ſuſpendendum prędixeram: niſi quòd cùm hoc ſecundum dico, magis videor cauſam ſignificare. Quanquam, vt ſuperiore verſu indicabam, cùm ita loquimur, non qualemcunque euentum, non ſubitum, non improuiſum, non fortuitum, ſed adeo ante pręuiſum, adeo animaduerſum, adeo certè prędictũ ſignificamus, vt videatur aliter fieri non potuiſſe; nec tam euentus eſſe, quàm neceſſarius effectus prędictionis noſtræ. Itaque cauſam etiam ſignificare volumus non quidem veram, ſed apparentem; quaſi dicamus ita prorſus euentum prædictioni noſtræ reſpondiſſe, quaſi propterea euenerit, quia nos prędixeramus, quaſi noſtra prędictiò neceſſaria eius cauſa fuerit. Atque hęc eſt & gratia, & vis eius locutionis, eodémque hoc ſenſu ſolet ſcriptura eam vſurpare. Quare minimè aſſentior iis, qui hęc verba *Propterea quia*, non referunt ad verbum illud, *iterum dixit Iſaias*, ſed ad ipſum, quod Iſaias dixit, *Excæcauit oculos eorum, & indurauit cor eorum*; vt nõ ſit ſenſus, propterea non potuiſſe credere, quia Iſaias dixerat non eſſe credituros: ſed propterea credere non potuiſſe, quia, vt Iſaias dixerat, excęcati erant. His inquam interpretibus non aſſentior, licet grauem auctorem D. Auguſtinum ſequi videantur. Nam pręterquam quòd nihil ea ratione minuitur difficultas, (nec enim minor eſt quęſtio, quo modo propterea non potuerint credere, quia excęcati à Deo erant, quàm quomodo propterea non potuerint credere, quia Iſaias prædixerat non credituros) cùm ſuperiore verſu Euangeliſta dixerit propterea non credidiſſe, vt Iſaiæ ſermo impleretur. *Quis credidit auditui noſtro?* manifeſtum eſt hoc etiam loco ſignificare propterea credere non potuiſſe, quia Iſaias prædixerat excęcandos, quaſi dicat, propterea non crediderunt, ſed potiùs excæcati ſunt, quia Iſaias excęcandos eſſe prædixerat.

Vt, & propterea euentum, & conſequentiam denotant.

Sequitur, vt de verbo illo, *non poterant*, diſſeramus. Sæpe ex Gregorio Nazianz. orat. 4. de Theologia docuimus aliquando in ſcriptura non poſſe idem ſignificare, quod nolle, vt cùm de fratribus Ioſeph

In Marcum cap.5.6.

A dicitur, Geneſ. 37. 4. *Oderant eum, nec poterant ei quidquam pacificè loqui.* Eodem igitur modo Chryſoſtom. Leontius, Theophylact. & Euthymius hunc locum interpretantur, *non poterant*, id eſt nolebant. Res quidem ipſa vera eſt; nec enim dubium, quin propterea non crediderint, quia noluerunt. Nam id etiam Auguſt. concedit, qui conuenienter ſuæ de prædeſtinatione ſententię maximè negare poſſe videbatur. Cęterum aliud eſt ideo illos non credidiſſe, quia noluerunt, aliud, nõ poſſe idem eſſe quod nolle. Illud certum eſt, hoc verò minimè certum. Quin exiſtimo

Non poſſe idem valet quod nolle.

B non poſſe proprię impotentiam ſignificare, omnémque gratiam perire ſententię, ſi idem dicatur eſſe, quod nolle. Ergóne verè credere non potuerunt? Nequaquam, ſed cùm hoc verbo Euangeliſta vtitur, hoc tantùm ſignificare voluit, eos non magis credidiſſe, quàm ſi propter Iſaię prædictionem credere non potuiſſent. Quod, vt aiunt Theodorus Heracleotes, & Chryſoſtomus, non tam eſt dicere eos non potuiſſe credere, quàm prophetam nõ potuiſſe mentiri. Quod vno verbo Theologi dicunt, verè non potuerunt credere *in ſenſu compoſito*, id eſt poſita

C Iſaiæ prędictione fore, vt non crederent: abſolutè tamen potuiſſe. Verſemur in eodem exemplo; ſi viderem propter latrocinium ſuſpendi eum, quem ego puerum eius obſeruata indole prædixiſſem ſuſpendio vitam finiturum, accommodatè ad vulgarem loquendi vſum dicerem, non poterat iſte aliter quàm ſuſpenſus mori, propterea quòd id ego prędixeram. Quibus verbis nec ſignifico propterea non potuiſſe aliter mori, quia noluit, (quamuis id quoque verum ſit) nec meam prædictionem veram fuiſſe cauſam, vt ille aliter non potuerit mori, ſed tantùm ſignifico

Non potuerunt Iudæi credere, in ſenſu compoſito.

D adeò bene me de eius futuris moribus iudicaſſe, adeo bene rem opinioni, prædictioníque meæ reſpondiſſe, vt videatur prędictio mea neceſſaria fuiſſe cauſa eius ſuſpendij, nec aliter fieri potuiſſe, quàm vt ſuſpenſus moreretur. Atque hęc eſt vis, atque gratia illius verbi, *Non poterant credere.* Quod ad tertiam attinet difficultatem, quæ in ipſis Iſaiæ verſatur verbis, tria quoque quęri poterant, quid ſit excæcare, & indurare; quomodo Deus excæcet, & induret; quomodo Euangeliſta dicat, *excæcauit, & indurauit*, cùm propheta dicat, *excæca, & indura*; ſed hæc omnia partim

E iam à nobis apud Matthęum cap. 13. 15. explicata ſunt, partim iis locis, quos illic notauimus, explicabuntur. Hoc vnum hoc loco dicam, quod ad huius loci intelligentiam maximè pertinet, cùm Deus excæcare, & indurare dicitur, non ſolùm ſignificari eum permittere, vt homines excæcentur, obdurentúrque, non ſolùm gratiam illis aut non dare, aut datam auferre, vt Auguſtinus docet, aut, vt putant Græci, nimium dare gratiæ, qua abuſi homines cæci, & obſtinati fiant, ſed ita homines ſeipſos excæcare, obduraréque, ita aduerſum diuinam pugnare voluntatem, vt Deus

Deum excæcare, & indurare homines quid ſit.

F ipſe ſuis manibus oculos illis eruiſſe, eóſque obtudiſſe, induraſſéque videatur, vt neque videre poſſint, neque intelligere: non quòd Deus id faciat, ſed quòd tanta eorum cæcitas, tanta durities ſit, vt à nemine alio, quàm à Deo fieri videatur potuiſſe: quemadmodum vulgo dicimus, cùm videmus aliquem virum alioqui prudentem abſurdiſſimè errantem, Deus illi mentem eripuit; non quòd credamus eripuiſſe, ſed quòd non intelligamus, qua ratione homo vel minimè ſanus tam abſurda poſſet facere, niſi mentem illi Deus abſtuliſſet. Docet ergo Ioannes propterea Iu-

dæos

dæos non credidiſſe, quia Iſaias adeo eos cæcos, adeo duros fore prædixerat, vt Deus ipſos ſuis quodammodo manibus in hoc ip um excæcaſſe, indurasséque videretur, ne aut videre poſsent, aut intelligere veritaté; more enim prophetico Iſaias per præteritum iuxta verſionem Septuaginta de rebus futuris loquitur.

41. *Hæc dixit Iſaias, quando vidit gloriam eius, & locutus eſt de eo.*) Relatiuum *eius* & *eo* videtur ſine antecedente poſitum eſſe; itaque ſolet quæri ad quem referatur. Chryſoſtomum ſanè miror ad Patrem referre, cùm nulla de Patre mentio præceſſiſſet. Multo profectò meliùs Theodorus Heracleota, Cyrillus in Græca Catena, & libro 7. dial. de Trinit. Hilar. libro 5. de Trinit. Ambroſius libro 3. de ſpiritu ſancto. cap. 23. Hieron. in cap. 6. Iſai. Athan. in libro de communi eſſentia Patris, & Filij, & Spiritus ſancti, Leontius, Nonnus, Auguſtinus, Beda, Rupertus, Theophylactus, Euthymius ad Chriſtum referunt; de eo enim Euangeliſtæ ſermo erat, de eo paullo ante dixerat, *Cùm autem tanta ſigna feciſſet coram eis, non credebant in eum*; de eo ſtatim ver. 42. dicit, *Verùntamen & ex principibus multi crediderunt in eum.* Itaque cùm relatiuum *eum* & proximè præcedés, & proximè ſequés ad Chriſtum referatur, ad eundé & relatiuum *eius*, & *eo*, quod in medio illorũ eſt, referatur neceſſe eſt. Vnde diuinitas Chriſti, imo & vna totius Trinitatis eſſentia maniſeſtiſſimo colligitur argumẽto; nam, vt omnes illi auctores notant (Hilarium excipio, qui Patrem viſum fuiſſe negat) non dubium, quin Deus ille, quem ſe Iſaias vidiſſe ait, Pater fuerit; nemo enim id neque Iudæus, neque hæreticus negare poteſt. At Ioannes hoc loco ſcribit illum ipſum Deum fuiſſe Filium: D. autem Paulus Act. 28. 25. 26. 27. docet fuiſſe Spiritum ſanctũ, *Bene*, inquit, *Spiritus ſanctus locutus eſt per Iſaiam prophetam ad patres noſtros, dicens, Vade ad populum iſtum, & dic ad eos, Aure audietis, & non intelligetis, & videntes videbitis & non perſpicietis; incraſſatum eſt enim cor populi huius:* Pater ergo & Filius & Spiritus ſanctus vnus eſt Deus, cuius gloriá vidiſſe dicitur Iſaias. Sũt qui hoc ad prophetiam illam referant, de qua Euangeliſta paullo ante mentioné fecerat, *Quis credidit auditui noſtro?* Iſai. 53. 1. quaſi túc Iſaias prophetico ſpiritu Chriſti gloriá viderit; ſed neque bonos habét auctores, neq; boni ipſi auctores ſunt. Quorſum hoc Euágeliſta dixerit, meritò aliquis dubitare poteſt. Pleriq; putát ideo dixiſſe; ne quis obijceret, quorſum illa ex Iſaia de Iudæorũ excæcatione, obdurationeque teſtimonia protuliſſet; docere enim Iſaiam non de ſui tãtùm téporis Iudæis, ſed de ijs quoque, qui Chriſti tépore futuri erát, locutũ fuiſſe: etenim Chriſti quaſi iá præſentis vidiſſe gloriam, atq; de eo illo in loco fuiſſe locutũ. Probabile, etſi mihi potiùs hác ob cauſam dicere videtur, vt rationé reddat, cur illi non potuerint credere, hoc eſt cur nõ potuerit, vt diximus, propheta mẽtiri, quia hoc non quouis dixit tempore, ſed tunc cùm maximè Deo plenus erat, cùm diuinam contemplatus eſſet maieſtatem.

Chriſti diuinitas, & vnitas eſſentiæ in Trinitate probatur.

Pater fuit, qui ab Iſaia viſus eſt.

42. 43. *Veruntamen & ex principibus multi crediderũt in eum, ſed propter Phariſæos non confitebantur, vt é ſynagoga non eijcerentur. Dilexerũt enim gloriam hominũ magis, quam gloriam Dei.*) Veluti correctio hæc eſt ver. 37. & cæterorũ vſque ad 40. quia enim abſolutè dixerat Iudæos ne tot quidé viſis miraculis credidiſſe, ſed, vt Iſaias prædixerat, excæcatos, & induratos magis fuiſſe, ne quis hoc de omnibus prorſus excepto nemine dictum ac-

A ciperet, addit non adeo incredulos, non adeo cæcos, ac duros oés fuiſſe, quin aliqui crediderint, & quidé non ex plebe ſolùm, quæ propenſior ſemper in eum fuerat, ſed etiam ex principibus, quorũ ab eo animi magis abhorrebát. Atq; hác vim habet particula illa, *Veruntamen*, vt rectè Rupertus animaduertit. Principes vocat, qui aut opibus, aut gratia, & auctoritate apud Iudæos valebant plurimùm; ſiue ſacerdotes aut Phariſæi eſſent, ſiue nó, qualis Nicodemus fuiſſe dicitur c. 3. 1. Hi ergo ipſi quátumuis auctoritate valerét, tamen Phariſæorũ veriti rabiem nó audebát ſe, etiáſi

B crederét, Chriſti diſcipulos profiteri, ne ab illis extra ſynagogá eijcerétur, quéadmodum Phariſæi cóſpirauerát c. 9. 22. Tanta erat Phariſæorũ apud Iudæos auctoritas, vt nó ſolum ab ipſorũ principibus, verumetiam ab Herode Rege, vt Ioſephus tradit, timerétur, eorúmque arbitratu, atque cóſilio Reſpub. gubernaretur. Colligimus cótra nouos hæreticos ex hoc loco poſſe nos verá habere fidé ſine caritate, ac proinde nó ſolá fide iuſtificari. Illi enim principes, qui in Chriſtũ credebant, veram vtique habebant fidem; alioqui nó dixiſſet Ioannes eos credidiſſe; tamen caritatem non

C habebant, nam ſi habuiſſent, confeſſi illum fuiſſent, nec magis hominum, quàm Dei gloriam dilexiſſent. Porro his verbis, *Dilexerunt enim gloriam hominum magis, quàm gloriam Dei*, rationem Ioannes reddit, cur, cùm crederent, non id etiam palam profiterentur. Sed ambigua vtitur ratione; nam genitiui illi, *Dei*, & *hominum* aut actiuè, aut paſſiuè ſumi poſſunt. Si actiuè accipiantur, ſenſus erit, eos dilexiſſe potiùs ab hominibus, quàm à Deo gloriam habere. Si paſſiuè, dilexiſſe homines potiùs quàm Deum glorificare. Cæterum non dubito actiuè accipi debere, qué-

D admodum omnes boni auctores Chryſoſtomus, Auguſtinus, Cyrill. Theodorus Mopſueſt. Beda, Theophylactus, Euthymius acceperũt. Voluit enim Euangeliſta affectũ, &, vt ita dicam, paſſionem notare, qua impediti principes illi, cùm crederent, non tamen confitebantur. Amare autem aliorum gloriam, id eſt, gloriam illis optare, non eſt paſſio, ſed virtus; propriam autẽ apud homines gloriam quærere, ea verò paſſio, & quidem omnium potentiſſima eſt. Hoc ergo hic dicit Euangeliſta de principibus, quod ſuprà Chriſtus de Phariſæis dixerat, *Quomodo poteſtis cre-*

E *dere, qui gloriam ab inuicem accipitis, & gloriam, quæ à ſolo Deo eſt, non quæritis?* cap. 5. 44. Quam ergo apud homines iſti quærebant, quam diuinæ præferrent gloriæ? Diuina ab illis gloria poſtulabat, vt quod de Chriſto credebant, id publicè profiterentur; *corde enim creditur ad iuſtitiam, ore autem confeſſio fit ad ſalutem.* Huic gloriæ, quam apud Deum non ſolùm fidei, ſed etiam caritatis, & fortitudinis ſuæ ſingularem habere poterant, illam, quam apud Phariſæos habebát, prætulere, vt non leues, ſed conſtantes, vt non Chri-

F ſti, ſed Moſis diſcipuli, vt non nouarum rerum, ſed patriæ religionis ſtudioſi viderentur. Multos etiamnum ea ratio in errore tenet, quòd inconſtantes videri nolint. Atqui cognitum errorem corrigere non inconſtantia, ſed ſumma prudẽtia eſt. In errore verò, quem noueris, perſeuerare duplex eſt error, aut ſtultitia potiùs, quàm error eſt.

Lib. 18. antiq. Iud. c. 2. & 2. & lib. 17. c. 3.

Vera fides ſine caritate haberi poteſt.

Roman. 10. 10.

Cognitum errorem corrigere ſumma prudẽtia eſt.

44. 45. *Ieſus autem clamauit, & dixit, Qui credit in me, non credit in me, ſed in eum, qui miſit me. Et qui videt me, videt eum, qui miſit me.*) Videtur Theophylactus exiſtimare Chriſtũ hæc verba non dixiſſe ſtatim poſt ſuperiora, ſed poſtquá ſe abſcódiſſet, & per aliquantũ

latuiſſet

latuiſſet tempus. Verum ipſa connexio indicat eo-
dem tempore, eodem loco dicta eſse, vt Chryſoſto-
mus, Theodorus Mopſueſt. Auguſt. & Rupertus in-
dicant. Si non ob aliud, certè vel ob hoc ipſum, quod
Euangeliſta ſimul narrat, cùm in contrarium nulla ſit
ratiò. Quia ergo videbat quoſdam credere quidem
in ſe, cæterum humano quodam metu, atque pudo-
re non audere id præ ſe ferre, aufert illis pudoris, at-
que timoris cauſam, dicens, qui in ſe credit, nō in ſe,
ſed in Patrem, id eſt in verum ſine dubio Deum cre-
dere, proinde ſi non erubeſcunt, aut timent in Pa-
trem, ac Deum credere, nihil eſse cauſę, cur in ſe cre-
dere aut erubeſcant, aut metuant. In hanc ſentētiam
Chryſoſtomus, Cyrillus, Leontius, Theophylactus,
Rupertus, Euthymius. Cùm Euangeliſta dicit eum
hoc clamando dixiſse, videtur ſignificare non id te-
mere, aut caſu factum eſse, ſed aliquam eius clamoris
fuiſse cauſam. Theophylactus clamando dicendi li-
bertatem putat oſtendere voluiſse, quamuis illi ti-
meant Phariſæos, ac propterea fidem ſuam confiteri
non audeant, ſe tamen nihil timere, palam, claráque
voce docere, quod verum eſt, ſe Patri æqualem eſse,
itaque qui in ſe credit, in Patrem credere. Cyrillus
verò ideo clamauiſse, vt indicaret nolle ſe occultè, &
timidè ab hominibus coli, docēs nos exemplo, quid
facere, quomodo fidem noſtrā profiteri debeamus,
non occultè, non timidè, non obſcura, ſed clara vo-
ce, clamando denique nos credere. Videtur etiam
mihi, idémque Rupertus indicauit, propterea clama-
uiſse, quia parum illis ad credendum reſtabat tempo-
ris; clamat ne quam poſſint ignorātiæ excuſationem
prætexere. Fecit, quod ſolet in auctione præco face-
re, cùm parum candelæ reſtat, validiùs clamat, ſi quis
quid velit emere, citò emat, parum ſupereſſe tem-
poris. Cùm autem dicit, *Qui credit in me, non credit in
me, ſed in eum, qui miſit me*, non ſignificat, qui credit in
ſe non credere in ſe, ſed non credere in hominem
tantùm, qualis ipſe illis eſſe videretur, ſed credere in
Deum, quemadmodum qui in Patrem crederent, vt
Ambroſius lib. 5. de fide, cap. 5. Auguſtinus, & Beda
exponunt; loquitur enim vt homo, vt Cyrillus ait.
Aut qui credit in ſe, non ſolùm in ſe, ſed etiam in
Sup. c. 10. 30. Patrem credere, quia ipſe, & Pater vnum ſint, ſicut
dixit cap. 7. 16. *Mea doctrina non eſt mea, ſed eius, qui miſit
me.* Non enim negat eſſe ſuam, ſed eſſe ſolùm ſuam;
ibi eiuſmodi locutiones, quę frequenter occurrunt,
Chriſti diuinitas ex hoc loco probata contra Arianos. explicauimus. Rectè veteres auctores, & quos mo-
dò citauimus, & alij, qui contra Arianos diſputarunt,
ex hoc loco Chriſti diuinitatem probauerunt. Ete-
nim ſi qui credit in Filium, credit in Patrem, Filium,
& Patrem vnum eſſe Deum neceſſe eſt. Sed mirum
quàm verſatile ſit hęreticorum ingenium. Etiam co-
nabantur Ariani hinc confirmare errorem ſuum, vt
lib. 5. de fide, cap. 5. ſcribit Ambroſius, *Ad extremum,*
inquit, *vt Chriſtianos ſe non eſſe manifeſtent, negant in
Chriſtum eſſe credendum, dicentes ſcriptum eſſe, Qui credit in
me, non credit in me, ſed in eum, qui miſit me.* Iam reſpon-
dimus non negare Chriſtum eum, qui in ſe credit,
in ſe credere, ſed ſignificare non tantùm in homi-
nem, ſed in verum etiam, & eundē cum Patre Deum
credere, vnde ſequitur eum non hominem tantùm,
ſed etiam Deum eſſe. Subtiliùs obiicere Ariani po-
tuiſſent non ſequi Chriſtum eundem eſſe cum Patre
Deum, propterea quòd qui in eum credit, in Patrem
credat. Nam & qui Apoſtolis credit, Patri credit, ta-
men non continuò ſequitur Apoſtolos eſſe Deum,

A idémque cum Patre; & de illis dicit Chriſtus, *Qui vos* Luc. 10. 16.
*ſpernit, me ſpernit; qui autem ſpernit me, ſpernit eum, qui
me miſit.* Itaque nihil maius ex hoc loco poſſe colli-
gi, quàm Chriſtum legatum eſse Patris, ſicut Apo-
ſtoli ipſius legati erant; iniuriam enim aut honorem
legati in eum, à quo miſſus ſit redundare. Bene, &
commodè adnotarunt Theophylactus, & Euthym.
non dixiſſe, qui credit mihi, credit ei, qui miſit me;
ſed *qui credit in me, credit in eum, qui miſit me.* Quibus
verbis docet in ſe eſſe credendum, nō autem dicimur
in quenquam, niſi in Deum credere. Eius quidem le-
B gatis credimus, in ipſos verò non credimus. Præter-
quam quòd, vt Ambroſius, Auguſt. Chryſoſt. Theo-
dorus Mopſueſt. Cyrill. Leontius, Theophyl. & Eu-
thymius obſeruarunt; propterea addidit, *qui videt me,
videt eum, qui miſit me*, vt clarioribus verbis omnem
tolleret dubitationē. Si enim qui videt Filium, videt
& Patrem, eadem profectò vtriuſque natura eſt, vt ex
hoc loco, & ex illo huic ſimili c. 14. 9. argumentantur
Athanaſ. orat. 1. & 2. contra Arian. & ſer. 3. & 4. contra
eoſdem, & Marius Victorinus lib. 4. aduerſus Arium.
46. *Ego lux in mun[dum] veni, vt omnis, qui credit in me,
in tenebris nō maneat.*) Quomodo Chriſtus lux in mun-
C dum venerit, c. 1. 5. diſſeruimus. Hoc autem loco per-
inde mihi videtur loqui, cùm ſe lucem in mundum
veniſse dicit, ac ſi diceret, antequam ipſe veniret, to-
tum mundum in tenebris fuiſſe, vt ſcitiſſimè D. Au-
guſt. adnotauit, ſe quaſi Solem mundo fuiſse ortum,
non niſi vnum in mundo Solem eſſe, nō alium, quàm
ſe Saluatorem; iam eum Solem in occaſum, id eſt in
mortem inclinatum eſse; quiſquis velit eo frui, quiſ-
quis velit credere, properet antequā occumbat, pro-
pterea, vt ſuprà diximus, clamore vſus eſt, quia prope
occaſum erat. Verbum illud *lux*, vt Cyrillus notat, Lux diuinitatem declarat.
D eius declarat diuinitatem; proprium enim Dei eſt lu-
cem eſſe mundi. Nam etſi Apoſtolis dictum eſt, *Vos
eſtis lux mundi*, Matt. 5. 14. vt ait D. Auguſt. aliter tamen
illi, quàm Chriſtus *lux mundi* vocati ſunt. Chriſtus
natura ſua, & vt ait D. Ioannes *lux vera*; illi vera lux ex Apoſtoli & Angeli lux de vera luce Chriſto accenſa.
hac vera luce accenſa, vt c. 1. 5. 8. explicauimus. Quod
autem ait in mundum veniſse, duplicem habet vim.
Primùm quidem ſignificat ſe antequam in mundum
veniret, hoc eſt homo fieret, extitiſse; non tunc pri-
mùm eſse cœpiſſe, cùm in mundo lucere cœpit; per
omnem ante ęternitatem fuiſse; quemadmodum Sol
non tunc eſſe incipit, cùm nobis exoritur. Erat enim
E ante, ſed non videbatur. Itaque hinc etiam eius diui-
nitas comprobatur. Deinde indicat ſe non huius, aut
illius gentis, ſed totius mundi veniſse lucem, id eſt nō
vt hanc, aut illam gentem, ſed vt *omnem hominem veni-* Sup. c. 1. 9.
entem in hunc mundum illuminaret. Quam vim in no-
mine mundi ſępe ex Græcis auctoribus obſeruaui-
mus, cap. 3. 17. 19. & 4. 42. & 6. 33. 51. & 8. 12. & 9. 5. Ra-
tio poſtulare videbatur, vt cùm ſe lucem appellaſset,
diceret, Vt omnis qui videt me, in tenebris non ma-
neat, hoc enim eſt in tenebris non manere, lucem vi-
F dere. Sed voluit, quod dicturus erat, explicare aliter
dicendo. Hoc nimirum eſse lucem videre, in ſe cre-
dere, propterea addidit, *Vt omnis, qui credit in me, in te-
nebris non maneat.* Vbi etiam manendi verbum em-
phaſim illam habet, quam D. Auguſtinus obſeruauit;
priuſquam ille veniret, omnes in tenebris fuiſſe, ex
quibus niſi in ſe credendo, hoc eſt lucem intuendo
exire non poſse. Hoc enim eſt manere, & remanere
in tenebris, in quibus priùs erant. Quam emphaſim
obſeruauimus in eodem verbo c. 3. 36. & 8. 31. & 9. 41.

47. *Et*

47. *Et ſi quis audierit verba mea, & non cuſtodierit, ego non iudico illum.*) In plerisque Græcis codicibus eſt, *καὶ ἐάν τις μου ἀκούσῃ τῶν ῥημάτων καὶ μὴ πιστεύσῃ, Et ſi quis audierit verba mea, & non crediderit*, quemadmodum omnes etiam Græcos interpretes legiſſe video, ſenſúsque videtur magis eſſe conſequens. Dixerat enim, quid boni conſecuturi eſſent, qui in ſe credidiſſent; dicit nunc, quid mali ſecuturum eos ſit, qui credere noluerunt, nempe vt condemnentur. Noſter tamen interpres haud dubiè legit, *καὶ οὐ μὴ τηρήσῃ, & non cuſtodierit*, quēadmodum Auguſtinus, & Latini omnes auctores legunt, & inter Græcos Nonnus poëta, B & codices manuſcripti nonnulli Græci, vt ille, qui cum Græcorum Catena eſt. ſenſus non ſolùm ſimilis, ſed idem etiā prorſus eſſe poteſt. Cuſtodire enim, quod audieris, eſt credere, id eſt animo recondere, non abijcere, vt Nonnus interpretatur,

Καὶ μὴ ἀσυλήτοιο νόου σφρηγῖδα φυλάξῃ,

Hunc eſſe ſenſum ex verſu ſequenti manifeſtum eſt. Quod ſequitur, *Ego non iudico illum*, non ſatis videtur cohærere. Cùm enim docere vellet, quid mali eos, qui in ſe non crederent, ſequeretur, nō videtur fuiſſe dicendum eos à ſe non iudicari, (hoc enim bonum, C non malum illis eſt) ſed potiùs iudicari. Vtrumque dicit & eos, qui non credunt, iudicari, hoc eſt condemnari; & nō à ſe, ſed ab ipſo ſermone ſuo iudicari. Itaque quod dicit, *Ego non iudico eum*, tantumdem valere mihi videtur, ac ſi dicat, *iam iudicatus eſt*, quēadmodùm dixit c. 3. 18. Quo autem modo dicat ſe eum non iudicare, & non veniſſe, vt iudicaret mūdum c. 3. 17. docuimus. Hoc autem Cyril. Leontius, & Theophylactus idcirco dixiſſe putant, vt doceret ſe condemnationis eorum, qui in ſe non crederent, cauſam non eſſe; nec enim veniſſe ſe, vt mundum condem- D naret, ſed vt ſaluaret; ipſorum incredulitatē, & culpam condemnationis eorum eſſe cauſam.

48. *Qui ſpernit me, & non accipit verba mea, habet, qui iudicet eum.*) Docet non deeſſe iudicem, à quo ij, qui non credunt, condemnentur, quamuis eos ipſe non condemnet. Idem eſt Chriſtū ſpernere, & eius verba non accipere. Omnis enim, qui eū ſpernit, eius verba non accipit; & omnis, qui verba eius non accipit, ſpernit. Verba autem eius non accipere, eſt non credere; qui enim credit, accipit, & intimo animo recondit, quod ſuperiore verſu dixit, cuſtodire. E

Sermo, quem locutus ſum, ille iudicabit eum in nouiſſimo die.) Quia ſermo, quem à me audierunt, & credere noluerunt, veluti teſtis aduerſus eos ſtabit, clamabitque eos æternis ſupplicijs dignos eſſe, quòd non crediderint; ſi enim *non veniſſem, & locutus fuiſſem eis, peccatum non haberent*, ait c. 15. 22. Hæc eſt vis illorum verborum, *Quem locutus ſum.* Videtur hoc Rupertus vidiſſe. *Quis tandem*, inquit, *ille eſt iudex? Sermo, quem locutus ſum vobis, ille iudicabit eū in nouiſſimo die. Ille, inquit, ſermo, quem audierunt, quem verum eſſe neſcire non poſſunt, vt pote magnificis operum teſtimonijs comprobatum, ille iudi-* F *cabit eum, ille arguet, ille conuincet eum. Vbi nam iſte talis iudex ſedebit? quali de ſolio ſuo voces, aut ſententias iudicij ſui dabit? Prope aderit, intus ſedebit, in conſcientia cuiuſque iuſtas ſententias terribiliter perſonabit.* Simplicius hoc, ſed probabilius, quàm quod ſcribit melior auctor Auguſtinus. *Expectantibus autem, quiſnam ille eſſet, ſecutus adiunxit, ſermo, quem ego locutus ſum, ille iudicabit eum in nouiſſimo die. Satis manifeſtauit ſeipſum iudicaturum in nouiſſimo die; ſeipſum quippe locutus eſt, ſeipſum annunciauit, ſeipſum ianuā poſuit, qua ipſe ad oues paſtor intrauit.*

Lib. 10. ſub finem. Sermo quē locutus eſt Chriſtus iudex in conſcientia incredulorum.

Tract. 54.

A Contrarium hoc videtur verbis Chriſti, qui dicit ſe non iudicare eum, id eſt nō eſſe iudicaturum. At hoc non dicit, quòd iudicaturus ipſe non ſit, ſed quòd ſi ipſe non iudicaturus eſſet, ſermo, quem locutus fuerat, eſſet iudicaturus; ſicut dixit. c. 5. 45. *Nolite putare, quòd ego accuſaturus ſim vos apud Patrem; eſt, qui accuſat vos, Moyſes.*

49. *Quia ego ex meipſo non ſum locutus, ſed qui miſit me Pater, ipſe mihi mandatum dedit, quid dicam, & quid loquar.*) Chryſoſt. & Euthym. ita hoc interpretantur, quaſi particula illa *Quia* non accipiatur cauſaliter, ſed B explicatiuè, vt frequenter ex Hebræorum idiomate ſumi ſolet. Itaq; ſenſum eſſe, Hic eſt ſermo meus, qui vos in nouiſſimo die iudicabit, quòd ſæpe vobis dixerim me nihil ex meipſo loqui, ſed ex Patre, & tamē non crediditis. Multo meliùs Cyril. & vterq; Theodorus Heracleotes, & Mopſueſt. & Leontius, cauſam reddi putāt, cur ſermo Chriſti eos, qui nō crediſſent iudicaturus eſſet, quia nimirum cùm non ex ſe, ſed ex Patre locutus eſſet, illi non crediderūt. Hic verus eſt ſenſus. Nam alius, quem Rupertus indicat, nimis argutus videtur eſſe. *Inde*, inquit, *ſermo, quem locutus ſum,* C *fortitudinem habet iudicandi, quia ego à meipſo non loquor.* Porro quomodo dicat Chriſtus ſe ex ſeipſo nō loqui, & mādatum à Patre accepiſſe, quid locuturus, atque dicturus eſſet, vnde magnā Ariani quæſtionē excitabant, vt Ambroſ. docet lib. 5. de fide c. 6. ſuprà diſputauimus, c. 7. 28. & c. 8. 28. Summa rei; Chriſtū vt hominem loqui, vt Cyrill. Leōtius, Chryſoſt. & Theophyl. docēt; maiorem enim auditorū, quàm naturæ, aut dignitatis ſuæ rationem habuiſſe. Nam etſi vt Deus loqui poterat, auditores tamen idoneos non fuiſſe, vt eum tanquam Deum loquentem audirent, ideo de- D miſiſſe ſeſe, & ad eorum captum ſermonem accōmodaſſe. Habet hoc ipſum maiorem vim; perinde enim eſt ac ſi ex auditorū opinione argumentetur; Vt purus eſſem homo, quēadmodum vos exiſtimatis, tamen credere mihi deberetis, cùm non ex meipſo, ſed ex Patre loquar. Ambroſius, Auguſt. & Beda, quod & Theophylact. probat, ad diuinā hoc naturam referūt, Filium non ex ſe, ſed ex Patre loqui, quia non ex ſe ſed à Patre eſt; nec aliud mandatum quid diceret, aut quid loqueretur à Patre accepiſſe, quàm ipſam naturam. Atque ita olim doctiores interpretari ſolitos E Ambroſius auctor eſt. Idē eſt dicere, & loqui, ſed explicauit pluribus, vt indicaret nullum prorſus verbum ſiuè in meditata oratione, quod eſt propriè dicere, ſiue in familiari, & ſubito ſermone, quod eſt loqui (ſi quid diſcriminis inter ea duo verba eſſe velis) ſibi excidere niſi ex præſcripto Patris. Itaque quod ait Rupertus, *Quid nunc dicam patienter contradicentibus, & quid in futuro iudicio loquar terribiliter, vbi nemo contradicere audebit?* minus probabilitatis habet. Illud opinor dignius obſeruatione eſt, manifeſto argumento hoc in loco quorundam Theologorum opi- F nionem refutari, qui exiſtimant Chriſtum non omnia, quæ in hac vita fecit, ex Patris præcepto feciſſe. Cùm enim docet nihil ſe loqui, niſi ex præcepto Patris, ſignificat nihil etiam niſi ex eius præcepto facere ex minore maius intelligens.

50. *Et ſcio, quia mandatum eius vita æterna eſt.*) Id eſt cauſa vitæ æternæ, ſi quis illud fecerit. Hunc enim ſenſum huiuſmodi locutiones habere ſolēt; vt, *Gratia Dei vita æterna*, id eſt cauſa eſt vitæ æternæ. Rom. 6. 23. *Dulcedo animæ ſanitas oſſium*, id eſt ſanitas, & lætitia animi cauſa eſt ſanitatis corporis vſque ad intima

Lib. 10. ſub finem.

Ad captū auditorum accommodat ſermonem ſuum Chriſtus.

Chriſtus omnia ex Patris præſcripto fecit.

Obſeruatio mandatorum cauſa vitæ æternæ meritoria.

oſsa, Prouerbior. 16. 24. Vnde colligimus mandatorum Dei obſeruationem cauſam eſse meritoriam vitę ęternę, nóſque operibus etiam iuſtificari. Vnũ enim neceſsariò ex altero ſequitur. Ar quorſum hoc dicit Chriſtus? voluit, opinor, auditorum exaggerare culpam, quòd non crederét, & inuitare etiam atque etiam vt crederét. Non credidiſse ſibi non ex ſeipſo, ſed ex pręſcripto Patris loquenti; & loquenti non ea, A quę ſibi, aut Patri, ſed quę ipſis maximã afferrent vtilitaté, eóſque, ſi vellét credere, ad vitã æternã ductura eſsét. Indicauit hoc ipſum Chryſ. Verbũ illud, *ſcio*, emphaſim haber, quaſi dicat nó ignatus, quàm ſalutaria eſsent, quę vobis dicebam, vobis dixi; nam & ipſa per ſe vitam vobis, ſi crederetis, æternàm allatura erant, & id ego ſciebam, non imprudens, ſed ſciens, ac volens vobis benefeci.

CAPVT XIII.

1. ANTE diem feſtum Paſchæ, ſciens Ieſus quia venit hora Mat.26.a.2. Mar.14.a.1. Luc.22.a.1.
eius vt tranſeat ex hoc mundo ad Patrem: cum dilexiſſet
ſuos, qui erant in mundo, in finem dilexit eos. 2. Et cœ-
na facta, cum diabolus iam miſiſſet in cor vt traderet eum
Iudas Simonis Iſcariotæ: 3. ſciens quia omnia dedit ei
Pater in manus, & quia à Deo exiuit, & ad Deum vadit:
4. ſurgit à cœna, & ponit veſtimenta ſua: & cum acce-
piſſet linteum, præcinxit ſe. 5. Deinde mittit aquam in peluim, & cœpit lauare
pedes diſcipulorum, & extergere linteo, quo erat præcinctus. 6. Venit ergo ad
Simonem Petrum. Et dicit ei Petrus: Domine, tu mihi lauas pedes? 7. Reſpon-
dit Ieſus, & dixit ei: Quòd ego facio, tu neſcis modo, ſcies autem poſtea. 8. Di-
cit ei Petrus: Non lauabis mihi pedes in æternum. Reſpondit ei Ieſus: Si non laue-
ro te, non habebis partem mecum. 9. Dicit ei Simon Petrus: Domine, non tan-
tum pedes meos, ſed & manus, & caput. 10. Dicit ei Ieſus: Qui lotus eſt, non
indiget niſi vt pedes lauet, ſed eſt mundus totus. Et vos mundi eſtis, ſed non om-
nes. 11. Sciebat enim quiſnam eſſet qui traderet eum: propterea dixit: Non eſtis
mundi omnes. 12. Poſtquàm ergo lauit pedes eorum, & accepit veſtimenta ſua:
cum recubuiſſet iterum, dixit eis: Scitis quid fecerim vobis? 13. Vos vocatis me
Magiſter, & Domine: & bene dicitis: ſum etenim. 14. Si ergo ego laui pedes ve-
ſtros, Dominus, & Magiſter: & vos debetis alter alterius lauare pedes. 15. Exem-
plum enim dedi vobis, vt quemadmodum ego feci vobis, ita & vos faciatis. 16.
Amen, amen dico vobis: Non eſt ſeruus maior Domino ſuo: neque apoſtolus Inf.15.c.20.
maior eſt eo, qui miſit illum. 17. Si hæc ſcitis, beati eritis ſi feceritis ea. 18. Non Mat. 10.c. 24.
de omnibus vobis dico: ego ſcio quos elegerim: ſed vt adimpleatur Scriptura: Qui Luc.6.f.40 Pſ.40.c.10.
manducat mecum panem, leuabit contra me calcaneum ſuum. 19. Amodo dico
vobis, priuſquam fiat: vt cum factum fuerit, credatis, quia ego ſum. 20. Amen, Mat. 10. d. 40.
amen dico vobis: Qui accipit ſi quem miſero, me accipit: qui autem me accipit, Luc.10.c.16
accipit eum, qui me miſit. 21. Cum hæc dixiſſet Ieſus, turbatus eſt ſpiritu: & pro-
teſtatus eſt, & dixit: Amen, amen dico vobis: Quia vnus ex vobis tradet me. 22.
Aſpiciebant ergo ad inuicem diſcipuli, hæſitantes de quo diceret. 23. Erat ergo Mat. 26. b. 21.
recumbens vnus ex diſcipulis eius in ſinu Ieſu, quem diligebat Ieſus. 24. Innuit Mar.14.c.1. Luc.22.a.4
ergo huic Simon Petrus: & dixit ei: Quis eſt, de quo dicit? 25. Itaque cum recu- Luc. 22. b. 21.

buiſſet ille ſupra pectus Ieſu, dicit ei: Domine quis eſt? 26. Reſpondit Ieſus: Ille
eſt, cui ego intinctum panem porrexero. Et cum intinxiſſet panem, dedit Iudæ
Simonis Iſcariotæ. 27. Et poſt buccellam, introiuit in eum Satanas. Et dixit ei Ie-
ſus: Quod facis, fac citius. 28. Hoc autem nemo ſciuit diſcumbentium ad quid
dixerit ei. 29. Quidam enim putabant, quia loculos habebat Iudas, quòd dixiſſet
ei Ieſus: Eme ea, quæ opus ſunt nobis ad diem feſtum: aut egenis vt aliquid daret.
30. Cum ergo accepiſſet ille buccellam, exiuit continuo. Erat autem nox. 31. Cum
ergo exiſſet, dixit Ieſus: Nunc clarificatus eſt filius hominis: & Deus clarificatus
eſt in eo. 32. Si Deus clarificatus eſt in eo, & Deus clarificabit eum in ſemetipſo:
& continuo clarificabit eum. 33. Filioli, adhuc modicum vobiſcum ſum. Quære-
Sup.7.e.34. Leuit.19.d.18. Matth.22.d.39. Inf.15.b.12.
tis me: & ſicut dixi Iudæis: Quò ego vado, vos non poteſtis venire: & vobis dico
modo. 34. Mandatum nouum do vobis: Vt diligatis inuicem, ſicut dilexi vos, vt
& vos diligatis inuicem. 35. In hoc cognoſcent omnes quia diſcipuli mei eſtis, ſi
dilectionem habueritis ad inuicem. 36. Dicit ei Simon Petrus: Domine, quo va-
dis? Reſpondit Ieſus: Quò ego vado, non potes me modo ſequi: ſequéris autem
poſtea. 37. Dicit ei Petrus: Quare non poſſum te ſequi modo? animam meam
Matth.26.d.35. Mar.14.e.29. Luc.22.c.33.
pro te ponam. 38. Reſpondit ei Ieſus: Animam tuam pro me pones? Amen, amen
dico tibi: Non cantabit gallus, donec ter me neges.

IN CAPVT XIII.

1. ANTE *diem autem feſtum Paſcha*) A Aggreditur Diuus Ioannes ad narrandam Chriſti paſſioné exordio ab vltima eius cœna ſumpto, vnde ad mortem diſceſſit. Qua in re de induſtria videtur, quæ ab aliis Euangeliſtis dicta erant præterire; ea verò dicere, quæ prętermiſsa ab aliis erant. Alij vltimam cœnam, inſtitutionémque Euchariſtiæ copioſè deſcripſerant, lotionem verò pedum, & concionem illam ad diſcipulos poſt cœnam habitam, prętericrant. Ioannes contrà lotionem pedum, & concionem narrat; cœnam, & Euchariſtiam prætermiſit, partim quòd de Euchariſtia ſatis multa dixiſsent alij, partim quòd & ipſe de ea cap. 6. diſseruiſset. Nos deinceps quę ab aliis Euangeliſtis dicta non ſunt, à Ioanne verò dicuntur, explanabimus; quę ab aliis dicta ſunt, cùm & à nobis apud illos ſint explicata prętermittemus. Notat Ioannes tempus, quo lotio pedum, quam narrare incipit, facta ſit, & rationem, qua Chriſtus adductus id fecerit. Quod vtrumque pertineat & ad diligentiam, & ad fidem ſcribentis hiſtoriam. Tempus deſignat cùm ait, *Ante diem autem feſtum Paſcha*, id eſt pridie Paſchę, C vt ex aliis conſtat Euangeliſtis, qui cœnam illam pridie, quàm Chriſtus pateretur, factam fuiſse tradunt, Matthęi 26. 17. Marci 14. 12. Lucæ 22. 7. Cùm autem duplex eo anno fuerit Paſcha, alterum Chriſti, alterum Iudæorum, vt Matthęi 26. 2. diſputauimus, quęrunt nonnulli pridie vtrius Paſchæ intelligat Euangeliſta factam lotionem pedum. Quidam pridie Paſchæ Iudęorum interpretantur, quod ab illis die ſabbati, poſt Chriſti mortem celebratum eſt; tum quòd credendum ſit Euangeliſtam popularem loquendi conſuetudinem vſurpaſse, vt lector, quę dicebat, intelligeret, populum autem Paſcha non illud, quod Chriſtus, ſed illud, quod ipſe celebrauit vocare ſolitum: tum quòd lotio pedum non ante diem Paſchę Chriſti, ſed intra ipſum Paſchę diem facta eſt. Inchoabantur enim à Iudęis dies à primo veſpere, & in veſperum alterum terminabantur; lotio autem facta eſt intra primum veſperũ, id eſt inchoato iam Chriſti Paſcha, &, quod idem eſt, primo die azymorum, vt Matthęus, & Marcus, & Lucas docent, non ergo potuiſse pridie eius diei lotionem fieri. Sed non dubito, quin Ioannes Paſcha Chriſti voluerit ſignificare; B de eo enim omnes Euangeliſtæ loquuntur, atque illud ipſum vulgo Paſcha vocabatur, quia verum erat Paſcha, quamuis eo anno à Iudæis non tam Paſcha ipſum, quod loco ſuo moueri nõ poterat, quàm eius celebratio in ſequentem diem tranſlata fuerit. Quod qui non intelligit, legat quæ apud Matthęum cap. 26. 2. diſputauimus. Hoc ita eſse ex aliis conſtat Euangeliſtis, qui hunc ipſum diem, quo lotio pedum facta eſt, primum azymorum diem vocant, cùm idem ſit primus azymorum dies, & Paſcha; & tamen alij Euangeliſtæ populari, vt opinor, more C loquebantur. Vtrumque ergo verum eſt hanc lotionem, & intra diem Paſchæ Chriſti, & pridie eius factam fuiſse. Cùm enim duplex dies ſit, naturalis viginti quattuor horarum, qui apud Iudæos ab vno veſpere, vſque ad alterum numerabatur; & artificialis, aut vſualis, vt vocant, qui ab ortu ſolis, vſque ad occaſum; lotio intra diem Paſchæ Chriſti naturalem, & ante diem artificialem facta eſt.

Dies Iudęorũ à primo veſpere ad alterum.

Sciens Ieſus, quia venit hora eius, vt tranſeat ex hoc mundo ad Patrem.) Cùm dicit, *ſciens* oſtendit Chriſtum nec ignarum, neque inuitum mortem obiiſſe, ſed

cùm ſciret, quo tempore, quo loco, & qua ratione
moriturus eſset, ſponte ſe ad mortem comparaſse,
vt Cyrillus, & Theodorus Mopſueſt. obſeruarũt.
Nec verò ſignificat tunc ſciuiſſe, id eſt didiciſſe, Sciebat
enim, vt Chryſoſtomus, & Theophylact⁹ aiunt,
iam inde ab omni æternitate, ſed ſciuiſſe ſemper illud
eſſe moriendi tempus à Patre conſtitutum, quod
tunc videbat appropinquare. Videtur etiam mihi tacita
eſſe antitheſis ad ſuperiora tempora, quod &
Rupertus animaduertit. Sæpe Euangeliſta narrauerat,
cùm Iudæi vellent in Chriſtum manus inijcere,
eum refugiſſe, *quia nondum venerat hora eius*, vt cap.
7. 30. & 8. 20. nunc è contrario dicit eum non
modò non refugiſſe, ſed etiam antequam Iudæi ad
comprehendendum veniſſent eum, ipſum ſe ſponte
ſua ad mortem præparaſſe. Cùm autem dicit, *Vt tranſeat
ex hoc mundo ad Patrem*, indicat ſciuiſſe eum non
ita ſe moriturum, quemadmodum homines cæteri
mori ſolent, vt vſque ad vltimum iudicij diem non
eſſet reſurrecturus; ſed ita potiùs, vt eius mors tranſitus
potiùs ex hoc mundo ad Patrem eſſe videretur,
quòd paullo poſt reſurrecturus eſſet. Quanquam
non mortem ipſam, ſed mortem ſimul, & aſcenſionem
in cælum tranſitum mihi videtur appellare.
Per mortem enim ſolam, ſi poſt reſurrectionem
in cælum non aſcendiſſet, non diceretur ad Patrem
tranſiſſe. Illud etiam mihi videor animaduertere
inter mundum, & Patrem antitheſim quandam
ſignificari; perinde ac ſi diceret, vt ex loco miſeriæ,
& laboris, ad locum requietis, atque fœlicitatis
tranſiret, vt cauſam ſimul tacitè reddat,
quare mortem minimè recuſauerit. Quis enim
tranſitum à miſeria ad felicitatem recuſaret? Id nobis
exemplum eſſe poteſt. *Spes*, inquit Auguſtinus,
*membris in capite data eſt, quòd eſſent illo tranſeunte ſine
dubio ſecutura. Quid ergo infideles, & ab hoc capite, atque
ab eius corpore alieni? Nonne & ipſi tranſeunt, quia non
permanent? Tranſeunt planè & ipſi, ſed aliud eſt tranſire
de mundo, aliud eſt tranſire cum mundo: aliud ad Patrem,
aliud ad hoſtem. Nã & Ægyptij tranſierũt; non enim
perſequendo manſerunt: non tamen tranſierunt per mare ad
regnum, ſed in mari ad interitum.*

Chriſti mors tranſitus fuit ex hoc mũdo ad Patrem cum aſcẽſione iuncta.

Tract. 55.

*Cùm dilexiſſet ſuos, qui erant in mundo, in finem dilexit
eos.*) *Suos*, hoc eſt τοὺς ἰδίους Apoſtolos appellare
nemini dubium eſſe poteſt, & ex ſequenti hiſtoria
perſpicuum eſt. *Suos* quippe vocat eos, quibus continuò
pedes lauit; lauit autem ſolis Apoſtolis; ſolos
igitur Apoſtolos *ſuos*, id eſt domeſticos, ac familiares
eius vocat. Multis enim modis Chriſtus ſuos
vocare ſolet, vt Theophylactus, & Euthymius adnotarũt,
aut quia creati ab eo ſunt; quemadmodum
omnes homines ſuos appellauit cap. 1. 11. *In propria
venit, & ſui eum non receperunt*; aut quia ab eo electi,
ac prædeſtinati, vt 2. Tim. 2. 19. *Cognouit Dominus,
qui ſunt eius*: aut quia domeſtici eius ſunt,
quamuis prædeſtinati non ſint. Nam Iudas quidem
prædeſtinatus non erat, tamen inter ſuos hoc loco
cõnumeratur, quia & illi inter cæteros pedes lauit.
Itaque Cyrilli interpretationem non probo, qui
hoc ad omnes homines; neque Ruperti, qui ad omnes
electos refert. Maior quæſtio, quare addiderit,
Qui erant in mundo. Chryſoſtomus, Leontius, Theophylactus,
& Euthymius putant ad differentiam Patriarcharum,
& aliorum ſanctorum hoc dictum
eſſe, qui cùm domeſtici quoque fuiſſent Dei, in hoc
mundo iam non erant. At quid ea diſtinctione opus

multis modis ſuos Chriſtus vocare ſolet.

A erat? Magis etiam videtur alienum, quòd Græcus
Cyrillus ait ad diſtinctionem angelorum hoc eſſe
additum, qui cùm Chriſti familiares, & creaturæ
eſſent, tamen non erant in hoc mundo. Quis enim
dubitare poterat non agi de angelis, cùm de lauandis
pedibus ageretur? Quem ego verum ſenſum
eſſe arbitror, cum apud nullum auctorem grauem
inuenio. Mundum hîc emphaticè ſumi puto pro
loco periculorum, & miſeriarum pleno, vt cùm
dixit paullo ante, *vt tranſeat ex hoc mundo ad Patrem*.
Significat igitur Euangeliſta tacitè cauſam, cur ſuos
B Chriſtus hoc potiſſimùm in tempore dilexerit, quia
eos nimirum in hoc mundo, id eſt inter media
pericula relicturus eſſet; itaque miſeratione quadam
motus maiorem erga illos, quàm vnquam
antea amorem oſtendit. Quare illud ſimul indicat
Euangeliſta magis Apoſtolis, quàm ſibi conſolatione
opus eſſe. Se è miſeria ad felicitatem tranſire;
illos in medijs miſerijs, & periculis remanere: At
quid eſt *In finem dilexit eos?* Auguſtinus, & Beda,
duas adhibent interpretationes. Altera eſt, vt finis
Chriſtum ſignificet, quia *Chriſtus*, vt ait Apo-
C ſtolus, *finis legis* eſt; dilexiſſe igitur *in finem*, id eſt
propter ſe, aut ſuam illis gloriam impertiendo.
Altera, dilexiſſe *in finem*, id eſt vſque ad mortem,
id eſt ita vt pro illis moreretur, vt Rupertus
etiam exponit. Alij quidam interpretantur *in finem*,
id eſt, vſque ad finem vitæ ſuæ. Alij, maximè dilexit
ſub finem vitæ. Ego Chryſoſtomi, Leontij,
Theophylact. & Euthymij interpretationem probo,
qui τὸ τέλος *finem*, pro perfectione, hoc eſt
ἀντὶ τῆς τελειώσεως poni putant, ſenſúmque eſſe,
cùm ſemper Chriſtus ſuos dilexiſſet, ad Patrem
D tamen diſceſſurus multo maiorem erga illos amorem
oſtendit; lauit enim eorum pedes, quod
antea nunquam fecerat. Reddit enim cauſam Euangeliſta,
quam ob rem diſcipulorum pedes lauerit,
cùm nunquam ante lauiſſet, nimirum vt diſcedens
ex mundo maiorem erga illos amorem oſtenderet.
Quapropter Cyrilli, & Ruperti opinionem
minimè probo, qui totam hanc ſententiam à
lotione pedum ita diſiungunt, vt ad eam nullo modo
putent pertinere.

Mũdus hîc quid dicatur.

Quid eſt, in finẽ dilexit eos.

Roman. 10. 4.

2. *Et cœna facta.*) Magna hîc inter interpre-
E tes concertatio eſt, quam cœnam Euangeliſta factam
intelligat? Quidam, in quibus grauis etiam
auctor Cyprianus, cœnæ nomine quidquid in
ea cœna factum eſt, etiam Euchariſtiæ inſtitutionem
intelligentes, & factam, id eſt finitam interpretantes
exiſtimant Chriſtum poſt traditam diſcipulis
Euchariſtiam eorum lauiſse pedes. In quorum
ſententia tria non probo; Quòd Euchariſtiam
cœnam vocari putant, quem Caluiniſtarum errorem
apud Matthæum refutauimus. Deinde quòd
poſt Euchariſtiam pedes diſcipulorum Chriſtum la-
F uiſse dicant. Quod ex eodem hoc Euangeliſta facillimè
refellitur. Scribit enim verſu 12. poſt lotionem
pedum iterum recubuiſse, nondum ergo finierat,
quidquid in cœna illa facturus erat. Quod autem
in ea cœna vltimum fecit, hoc fuit, vt corpus, &
ſanguinem ſuum diſcipulis traderet, vt ex Luca c. 22.
20. & D. Paulo 1. Cor. 11. 25. perſpicuum eſt, ergo poſtquã
pedes lauit, Euchariſtiã dedit. Deinde poſtquã
pedes lauit dixit, *Vnus ex vobis me traditur⁹ eſt*, vt cõſtat
ex ver. 21. at hoc dixit antequam Euchariſtiam diſcipulis
daret, & tota cœnæ actio finita eſset, vt ex alijs

Chriſtus pedes diſcipulorũ lauit ante Euchariſtiæ ſumptionẽ.

tribus Euangeliſtis compertum eſt; non igitur poſt, ſed ante quàm Euchariſtiam diſcipulis daret, eorum pedes lauit. Tertius error eſt, quòd cauſam lotionis pedum non intelligant. Etenim propterea pedes Chriſtus diſcipulorum lauit, vt externo illo doceret ſymbolo non debere homines impuros, atque illotos ad ſumendam ſacroſanctam, ac diuinam Euchariſtiam accedere; quod, ſi poſt datam feciſſet Euchariſtiam, docere non potuiſſet. Alij contrà cœnam pro eſu agni accipientes, & factam, hoc eſt paratam intelligentes, Chriſtum ante eſum etiam agni pedes Apoſtolorum lauiſſe putant. More enim Orientalium gentium Chriſtum vltimum hoc cum diſcipulis conuiuium celebraſſe. Solitos conuiuas in magnis, ſplendidíſque conuiuiis lotis priùs pedibus ad cœnam accedere, quod ex nonnullis quoque profanis, ac peruetuſtis diſcimus auctoribus. Credo ego ne in mentem quidem veniſſe Chriſto, vt ea de cauſa lauaret pedes. Et tota hęc ſententia cum verbis pugnat Euangeliſtæ, qui verſu 4. Chriſtum, vt diſcipulorum lauaret pedes, à cœna dicit ſurrexiſſe; iam ergo aut finierat cœnam, aut certè cœnare cœperat; & verſu 12. ſcribit, poſtquam pedes lauit, iterum recubuiſſe; ergo antequam lauaret, iam accubuerat. Alij inchoatam quidem, ſed non finitam cœnam interpretantur; cœnam autem eſum agni vocari. Quę Auguſtini, Bedæ, & Ruperti videtur eſſe ſententia. Sed ea ipſa, quamuis & per ſeipſa, & auctoribus probabilior, tamen vno Euãgeliſtę verbo refutatur. Cõſtat enim Iudęos ſtantes, & calceatis pedibus ſolitos agnum edere, quem ritum ſeruaſſe Chriſtum credendum eſt. Euangeliſta autem dicit eum à cœna ſurrexiſse, non ergo ſurrexit ab eſu agni. Alij aliam communem cœnam fuiſſe putant, quę poſt eſum agni appoſita fuerit, qua inchoata nondum autem finita Chriſtus ſurrexerit, ac pedes diſcipulorum lauerit, poſt ad eam abſoluendam recubuerit. Itaque quod noſter vertit interpres *cœna facta*, ipſi reddunt, cùm cœna fieret, id eſt inter cœnandum. Neque hanc ſententiam probare poſsum. Primùm quia, vt verba ipſa Euangeliſtæ, corúmque verſionem expendamus, non dicit Euangeliſta δείπνου γινομένου, cùm cœna fieret; ſed δείπνου γενομένου, cùm cœna iam facta eſſet, quemadmodum Græci omnes codices, & impreſſi, & manuſcripti, quos legerim, habent. Quamuis Nonnus poëta γιγνομένοιο, vertat, ideo, vt opinor, quia metri ratio non patiebatur, vt diceret γενομένοιο. Deinde quæ ratio erat, vt Chriſtus inchoata, & nondum finita cœna ad lauandos pedes ſurgeret? Denique ſi rationem conſideremus, quamobrem Chriſtus diſcipulorum lauit pedes, quam paullo poſt ſumus explicaturi, intelligemus non ante finitam omnino cœnam commodè lauare omnino potuiſſe. Res ergo, vt ego quidem ſentio, ita ſe habet. Tres cœnas Chriſtus, vt nonnulli auctores obſeruauerunt, illa nocte fecit. Prima fuit legalis illa Paſchalis agni. Ante ea inchoata, nondum autem finita; aut continuò ea peracta antequam alia inchoaretur, Chriſtum non lauiſſe pedes modò probauimus; quia eam cœnam ſtantem ſumere oportebat, & Euangeliſta dicit eum ſurrexiſse. Secunda fuit communis, quæ finita iam Paſchali cœna, quæ non tam exſatiandæ, nutriendæque naturæ, quàm ſeruandæ legalis ceremoniæ cauſa ſumebatur, apponi ſolebat, vt qui agnum ederent, ſi largiore ad ſaturitatem indigerent cibo, vſitatis

Qua de cauſa Chriſtus pedes lauerit.

Exod. 12. 11.

Tres Chriſti cœnæ.

Exod. 12. 11.

A cibis ſaturarentur. Ante hanc, aut inter hanc Chri-
ſtum non lauiſse pedes modò etiam à nobis pro-
batum eſt. Tertia fuit Euchariſtia, quam nemo ta-
men aut Euangeliſtarum, aut Apoſtolorum cœnam
vocat. Finita igitur ſecunda cœna, antequam ter-
tiam, id eſt Euchariſtiam inciperet Chriſtus, ſurre-
xit, & Apoſtolorum pedes lauit. Hæc ſententia ſi
non alia ratione, ſola tamen aliarum opinionum
refutatione probari poſſet. Cùm enim plures inter-
pretationes, vt apparet, eſſe non poſſint, & cæ-
terarum, vt probauimus, nulla vera ſit, hanc veram
B eſſe neceſſe eſt. Deinde hæc ſola, quæ ſecundo fie-
bat loco vſitato loquendi more cœna vocabatur.
Nam prima non cœna, ſed *Phaſe*, aut *Paſcha* voca-
batur: tertia autem nunquam cœna niſi à nouis hæ-
reticis vocata eſt. Itaque ipſa verbi proprietas do-
cet finita ſecunda illa, quam diximus, cœna ſurre-
xiſse Chriſtum, cúmque diſcipulorum lauiſſe pe-
des, iterum, vt Euchariſtiam illis traderet, recubuiſſe.
Præterea cùm hac pedum lotione, vt paullo poſt di-
cturi ſumus, docere Chriſtus voluerit oportere eos,
qui ad ſumendam Euchariſtiam accederent, eſſe
C mundos, credendum poſt omnem aliam cœnam,
& ante Euchariſtiæ traditionem eam adhibuiſſe,
ne quid aliud videri poſset ſignificare. Hac denique
ratione omnia, quæ omnes dicunt Euangeliſtæ,
bene conſtant. Nam quòd quidam obiiciunt Ioan-
nem in hoc capite ita poſt lotionem pedum ſermo-
nem illum, quem ex aliis Euangeliſtis conſtat poſt
datam Euchariſtiam à Chriſto habitum eſſe, ita con-
tinuare, vt lotio ipſa pedum ſimiliter poſt Eucha-
riſtiam facta eſſe videatur; leue admodum eſt.
Primùm quia poſt lotionem pedum, antequam
D ſermonem illum inſerat, ponit ea, quæ à Chriſto,
antequam Euchariſtiam traderet, dicta conſtat.
Quale illud eſt, *Vnus ex vobis tradet me.* Quemadmo-
dum ergo non ſequitur ea verba dicta ab eo eſſe ante
lotionem pedum; ita non ſequitur ante lotionem
pedum Euchariſtiam datam fuiſſe.

*Cùm Diabolus miſiſſet in cor, vt traderet eum Iudas
Simonis Iſcariotes.*) Quærendum hic primo loco eſt,
quorſum hoc addiderit Euangeliſta. Cyrillus, Chry-
ſoſtomus, Theophylactus, Euthymius, & Rupertus
in hunc modum interpretantur; quamuis Diabolus
E iam immiſiſſet in cor Iudæ, vt eum traderet, idque
ille ſciret, tamen non propterea deſiit diſcipulorum,
ac inter eos etiam Iudæ lauare pedes. Itaque ad com-
mendandam Chriſti patientiam, clementiámque
hoc Euangeliſtam adiecisſe. Hoc ipſum indicat Au-
guſtinus, ſenſúſque bono loco hæret. Quanquam
mihi illud etiam videtur his verbis ſignificari, proxi-
mum fuiſse paſſionis tempus, ideóque Chriſtum
exemplum illud ſingularis humilitatis ex hoc mun-
do ad Patrem diſceſſurum diſcipulis relinquere vo-
luiſſe, ſicut ante dixit, *ſciens, quia venit hora eius, vt
F tranſeat ex hoc mundo ad Patrem.* Itaque etiamnum
cauſam reddit, quare hoc potiſſimùm tempore pe-
des diſcipulorum lauerit. Tribus enim primis ver-
ſibus tres rationes afferuntur, quæ omnes à verſu 4.
pendent. Diabolum hanc cogitationem in cor Iu-
dæ dicit immiſiſse, non quòd non alias quoque ma-
las cogitationes immittat: ſed quòd tam nefaria,
& execrabilis fuerit cogitatio, vt non ab alio, quàm
à Diabolo profecta videri poſſit. Neminem tam
ſceleratum, ac flagitioſum eſse mortalium, vt tan-
tum facinus niſi auctore Diabolo in animum indu-

Exod. 12. 11.

Inf. ver. 21.

cere

A cere potuiſset. Propterea etiam, vt opinor, Euangeliſta Diabolum eius ſceleris auctorem fecit, cùm ſimpliciter dicere potuiſſet, cùm cogitaſſet Iudas eum tradere, vt magis eius magnitudinem exaggeraret.

Lutherani, & Caluiniani quo ſpiritu ducantur.

Contrariò prorſus, id eſt diabolico ſpiritu Lutherani, ac Caluiniani Deum peccati, & quidem huius ipſius Iudæ auctorem faciũt; quorum magiſtrum primnm Lutherum dicere non puduit non minùs proditionem Iudæ, quàm conuerſionem Pauli opus fuiſſe Dei.

3. *Sciens quia omnia dedit ei Pater in manus; & quia à Deo exiuit, & ad Deum vadit.*) B Et hic quęrẽdum quorſum hæc ratio pertineat. Rationem enim eſſe lotionis pedũ modò docuimus. Chryſoſtomus, & Theophylactus, indicant hunc eſſe ſenſum, cùm ſciret Ieſus omnia ſibi à patre ſuo tradita eſſe, atque commiſſa, quæ ad ſalutem hominum pertinere illi viderentur, vt omnia perficeret; voluit etiam diſcipulorum lauare pedes, quod cùm ſingularis eſſet humilitatis exemplum, magnopere ad eorum ſalutem, eruditionémque pertinere iudicauit. Rectè quidem hactenus, ſed quomodo cum hac interpretatione illud

Interpretatio auctoris.

C conueniet, *Et quia à Deo exiuit, & ad Patrem vadit?* Itaque meliorem aliam interpretationem iudico, quam ijdem auctores duo, tum etiam Cyrillus, & Theodori duo Heracleotes, & Mopſueſt. adhibent. Cùm talis ac tantus eſſet, vt omnia illi in manus à Patre tradita eſſent, cùm paullo poſt ad Patrem iturus eſſet, & ad eius conſeſſurus dexteram, eo ſe tamen demiſerit, vt diſcipulorum ſuorum pedes lauerit. Atque eodem modo D. Auguſtinus intelligit, & Gregor. lib. 3. moral. c. 12. & Beda. Probabilis interpretatio; hoc tamen in ea deſidero, vt ratio reddatur lotionis pedum, quam perſuaſum mihi habeo Euangeliſtá reddere voluiſſe, & hac ratione non redditur. D Itaque etſi auctorem non habeo, hanc tamen ſecutus rationem aliter interpretari audeo: vt his etiam verbis, quemadmodum duobus verſibus ſuperioribus, ſignificetur ſciuiſſe Chriſtum tempus paſſionis ſuæ proximum eſſe, ideóque pedes lauiſſe diſcipulorum, vt & inſigne humilitatis exemplum diſceſſurus relinqueret; & præcipuum quendam erga illos amorem oſtenderet. Hoc autem ſignificat dicens ſciuiſſe eum omnia ſibi à Patre tradita eſſe, id eſt iam ſibi licere ex Patris præſcripto perficere omnia, quæ ſibi E commiſiſſet, ante non licuiſſe ſibi mori, quia tempus à Patre conſtitutum nondum aduenerat, iam veniſſe tempus, quo omnia ſibi conceſſiſſet, omnia ſibi liceret agere, quæ ad hominum redemptionem pertinerent. Hoc etiam eſt, *Et quia ad Patrem vadit*, id eſt cùm ſciret tempus veniſſe, vt ex hoc mundo diſcederet, & ad Patrem iret, vt verſu 1. dixerat. Bene quidem hoc; at illud, *Quia à Deo exiuit*, quomodo conueniet? Perinde eſt ac ſi diceret, ſciens tempus eſſe, vt ad Patrem, vnde exierat, rediret; aut ſciens veniſſe F tempus, vt quemadmodum à Patre exierat, ita ad Patrem reuerteretur. Quo autem modo intelligendum ſit omnia Filio à Patre tradita eſſe, apud Lucam cap. 10. 22. & apud Matthæum cap. 11. 27. expoſuimus.

Arianorũ obiectio refellitur.

Occurrũt Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius Arianorum obiectioni, Non poſſe hinc colligi Filium minorem eſſe Patre, quòd illi Pater omnia tradiderit; nam & Filium è contrario regnum Patri traditurũ, vt ait D. Paulus 1. Cor. 15. 24. & tamen non ideo ſequi Patrem minorem eſſe Filio. Facilius dictu erat Chriſtum hìc vt hominem loqui.

A 4. *Surgit à cœna, & ponit veſtimenta ſua, & cùm accepiſſet linteum præcinxit ſe.*) Singulare Chriſti exemplum ſingulari quoque diligentia Euangeliſta deſcribit. Itaque non contentus dicere diſcipulorum ſuorum pedes lauiſſe, quæ ſumma erat hiſtoriæ, partes ſingulas & ante factum ipſum, & in facto, & poſt factum enarrat, quomodo è menſa ſurrexerit, quomodo ſe ad lotionem pedum compararit. Voluit vt opinor, & Chriſti commendare ſedulitatem, qui non perfunctoriè, & negligenter; ſed tanto ſtudio ſeruile illud exercuerit miniſterium, vt nihil vnquam B aliud per totam vitam egiſſe videretur, nullam eius partem, nullam prætermiſiſſe ſeruilem ceremoniam, & nos præterea repręſentato Chriſti facto docere, vt parem quoque in eo imitando diligentiam adhiberemus. Quomodo intelligendum, quod dicit à cœna ſurrexiſſe ver. 2. declarauimus.

Prima pars ſeu ſignum caritatis Chriſti.

Hæc autẽ prima fuit pars admirabilis caritatis Chriſti, quòd non quouis tempore, non quouis loco pedes lauerit, ſed ad menſam cùm eſſet, cuius munditiæ, atque lautitijs nihil magis videtur repugnare, quàm quibus manibus cibos ſumpturus ſis, ijs aliorum C tractare pedes. *Quid autem mirum*, inquit Auguſtinus,

Tract. 55.

ſi ſurrexit à cœna, & poſuit veſtimenta ſua, qui cùm in forma Dei eſſet, ſemetipſum exinaniuit?

Philippenſ. 6. 7.

Veſtimenta ſua poſuiſſe dicit, non omnia; nec enim nudus manſit, quemadmodum Origenes putat, qui ideo ſe linteo præcinxiſſe ait, ne omnino nudus eſſet, ſed ſuperiorem veſtem retenta nimirum tunica illa inconſutili, de qua cap. 19. 23. idem Euangeliſta mentionem facit. Id propriè Græca verba ſignificant τὰ ἱμάτια. Quam enim Romani togam, aut pallium, id eſt ſummam veſtem, Græci, vt ex Plutarcho diſcimus τὸ ἱμάτιον appellabant.

In Camillo.

Mouere tamen lectorem poteſt, D quòd Euangeliſta plurali dixerit numero τὰ ἱμάτια, cùm credibile non ſit Chriſtum plures vna togas habuiſſe. Quot veſtes Chriſtus habuerit apud Matthæum cap. 27. 35. diſputauimus. Quòd autem ad hunc pertinet locum, pluralem numerum pro ſingulari poſitum eſſe arbitror, quod cùm alias, tum in hac potiſſimùm re frequentiſſimè facimus. Nam & Hiſpani, & Itali, & Galli veſtimenta ſua vocant, etiamſi vnum tantùm habeant genus veſtis. Ideo autem Chriſtus ſummam poſuit veſtem, vt & ad præſtandum ſeruile miniſterium magis expeditus E eſſet, non impediente ſuperiore, atque laxiore veſte; & vt non ſolùm ſeruilem rem, ſed ſeruili etiam, vt modò dicebamus, more faceret; vnicam ſerui geſtabant veſtem, eámque minùs longam, minùs laxam, quo ad miniſtrandum habiliores eſſent. Id etiam Chriſtus imitari voluit, vt verum omnino eſſet, quod poſtea dixit D. Paulus, eum ſerui formam accepiſſe.

Philipp. 2. 7.

Eodem pertinet, quòd addit Euangeliſta Chriſtum ſe linteo pręcinxiſſe. Quod non ſolùm ideo feciſſe putandum eſt, vt lotos diſcipulo- F rum pedes tergeret, aut ne tunicam inter lauandum ſordidaret, aut quòd ſe nimium grauaret, vt Nicephorus putat libro 1. cap. 28. ſed etiam vt ſeruilem etiam habitum imitaretur. Solebant ſerui linteo, aut licio pręcincti miniſtrare, quemadmodum nunc in Hiſpania, Gallia, & Germania ancillæ, in Italicis xenodochijs viri etiam faciunt. Auctor Gellius libro 12. cap. 3. vnde lictores ex Tullio liberto dictos putat.

5. *Deinde miſit aquam in peluim, & cœpit lauare pedes diſcipulorum, & extergere linteo, quo erat præcinctus.*) Hoc

etiam putauit Euangeliſta, & ad rem ipſam, & ad ex-
emplum pertinere, quòd Chriſtus ipſe ſine cuiuſquã
alterius miniſterio aquam miſerit in peluim; quem-
admodum Chryſoſt. Theophylact. & Euthym. adno-
tarunt, vt nos doceret, inquit Theophylact. ſedulò,
ac gnauiter miniſtrare, nullis aliis, qui nobis ſubmi-
niſtrent, miniſtris vtentes. Notat Euthymius plus et-
iam videri Chriſtum in hac re feciſſe, quàm dicat
Euangeliſta; credibile enim eſſe & peluim à domino
domus petiuiſſe, & aquam quęſiuiſſe, atque portaſſe.
Hac erat aqua, inquit Ambroſius in prologo lib. 1. de
Spiritu ſancto, *ros ille caleſtis: hoc prophetabatur*, quòd
rore illo caleſti diſcipulorum ſuorum Dominus Jeſus pedes
Tract. 55. *lauaret. Quid mirum*, inquit Auguſtinus, *ſi miſit aquam*
in peluim, vnde lauaret pedes diſcipulorum, qui in terram
ſanguinem fudit, quo immunditiam dilueret peccatorum?
Quid mirum ſi linteo, quo erat pracinctus, pedes, quos laue-
rat, terſit, qui carne, qua erat indutus, Euangeliſtarum ve-
ſtigia confirmauit? Curioſi lectoris eſt quærere vnde
Chriſtus, aut à quo diſcipulo lauandi fecerit initium,
nonnulli tamen vulgo quęrunt, & aut ſatianda, aut
reprimenda curioſitas eſt. Origenes tomo in Ioan-
nem, 32. Chryſoſtomus, Theophylact. Euthymius,
& Leontius exiſtimant ab Iuda cœpiſſe, & vt de pro-
ditore ſuo bene mereretur, cúmque beneficio quo-
dam obligaret ſingulari, nobiſque pręberet exem-
plum, vt eodem modo nos erga inimicos noſtros ge-
reremus; & vt illum, ſi qua ratione poſset, ad pœni-
tentiam commoueret; vel quia ipſe ſe primus Iudas
impudenter lauãdum obtulit, vt Leontius ait. Quan-
quam id parum videtur vero ſimile. Addunt Orige-
nes, & Leontius vltimo loco lauiſſe Petrum: in eó-
que imitatum fuiſſe Chriſtum peritos medicos, qui
cùm multos habent ægrotos, ab iis incipiunt, qui o-
mnium grauiſſimè laborant. Id quoque videntur
Euangeliſtæ verba pręſe ferre, qui cùm priùs dixiſſet
cœpiſſe lauare diſcipulorum pedes, poſtea addit, *Ve-*
nit ergo ad Simonem Petrum, quaſi ab aliis lauare cœpiſ-
ſet, & ad extremum ad Petrum lauando perueniſſet.
Tract. 56. Auguſtinus, Beda, & Rupertus, & fere Latini omnes
contrà à Petro cœpiſſe, primùm quòd dubium non
ſit ſolitum fuiſſe Chriſtum omnibus in rebus pri-
mas Petro tanquam cæterorum Apoſtolorum prin-
cipi partes dare. Deinde quòd non ſit credibile cæ-
teros Apoſtolos non recuſaſſe, vt ſibi Chriſtus laua-
ret pedes, ſi eos priùs, quàm Petrum lauare voluiſſet.
Loto autem iam Petro poſt longam recuſationem,
doctóque à Chriſto non habiturum cum ipſo par-
tem, niſi ſineret ſibi lauari pedes, non mirum ſi paſſi
alij fuerint idem ſibi fieri. Quod ergo ait Euangeli-
ſta, *cœpit lauare pedes diſcipulorum*, non ita intelligen-
dum, quaſi priùs aliorum pedes lauerit, deinde la-
uando ad Petrum peruenerit: ſed priùs generaliter
Euangeliſtam dixiſſe eum pedes lauiſse diſcipulo-
rum, deinde ſigillatim explicare voluiſſe, quo modo
lauiſset, & à quo cœpiſset; veniſse ergo ad Petrum,
vt eum primo loco lauaret, eáque accidiſſe, quæ
commemorat. Atque hanc vim habere particulam
illam *ergo*, cùm dicit, *venit ergo ad Simonem Petrum*. Sic
Auguſtinus, cuius ego ſententiam probabiliorem
puto. Poteſt etiam hoc morale habere documen-
tum, oportere ſemper à capite, & ſuperioribus refor-
mationem incipere.

A quo diſcipulo lauandi fecit initium Chriſtus.

A Petro cœpit Chriſtus.

6. *Venit ergo ad Simonem Petrum, & dicit ei Petrus,*
Domine tu mihi lauas pedes?) Id eſt, tu mihi vis lauare
pedes? Non enim lauare cœperat, cùm Petrus hoc

A dicerer; ſed, vt alibi notauimus, ſolent aliquando ver- in c. 9. Mat. ver. 38.
ba in diuinis litteris non effectum, ſed affectum de-
clarare. Duo illa pronomina *tu*, & *mihi*, emphatica
ſunt, vt Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthy-
mius indicarunt, *Tu* qui filius es Dei, *Mihi* homini &
conditione abiectiſſimo, & moribus peccatori? &
iis manibus, quibus oculos cæci aperuiſti, quibus
tot feciſti miracula? vt Chryſoſtomus, & Theophy-
lactus dicunt. *Tu mihi?* inquit Auguſtinus, *quid eſt tu?*
quid eſt mihi? Cogitanda ſunt potius, quàm dicenda; ne forte
quod ex iis verbis aliquatenus dignum concepit anima, non
B *explicet lingua*. Prohibet Petrus Chriſtum ſibi pedes
lauare non alienatione, ſed reuerentia, vt Theodo-
rus Heracleotes; & Cyrillus monent, & quia non
intelligebat Chriſti conſilium, quídque ea re vel-
let ſignificare, vt inquit Leontius; eadem ratione Io-
annem recuſaſſe legimus eum baptizare. *Ego*, inquit,
à te debeo baptizari, & tu venis ad me? Matth. 3. 14.

Verba nõnunquam non effectum, ſed affectum declarant.

7. *Reſpondit Jeſus, & dixit ei, Quod ego facio tu neſcis*
modò, ſcies autem poſtea.) Duo Chriſtus indicat his ver-
bis, Petrum tunc non intellexiſſe, qua adductus ra-
tione eius, aliorúmque diſcipulorum pedes lauare
C vellet; & ſi intellexiſſet, non fuiſſe recuſaturum: &
aliquid in hac lotione præter id, quod appareret,
eſſe myſterij, quod poſtea ſit Petrus ſuo tempore
cogniturus. Itaque duo etiam hic quæri poſſunt,
quid conſilij Chriſto fuerit, vt diſcipulorum laua-
ret pedes; & quando id Petrus poſtea cognouerit.
Illud certum, non, vt ſordes pedum mundaret, eos
lauare voluiſſe; quid enim referebat pedes habere
ſordidos, cùm ipſe docuiſſet ne manuum quidem,
aut oris ſordes quidquam obeſſe poſſe? *Non quod in-*
trat in os, coinquinat hominem, ſed quod procedit ex ore, hoc Matth. 15. 11. 19. 20.
D *coinquinat hominem. De corde enim exeunt cogitationes ma-*
la, homicidia, adulteria, fornicationes, furta, falſa teſtimo-
nia, blaſphemia. Hac ſunt qua coinquinant hominem; non
lotis autem manibus manducare non coinquinat hominem.
Pedes diſcipulorum lauiſſe, vt humilitatis exemplum
diſcipulis traderet, Chriſtus ipſe declarat ver. 13. 14.
idque omnes auctores docent. Sed non fuiſſe eam
præcipuam cauſam planè mihi perſuadeo. Nam &
Euangeliſta, vt modò dicemus, alias indicauit cau-
ſas, quæ maioris videntur eſse momenti. Quin hæc
ipſa nulla fortaſſe fuit cauſa, vt rem faceret tam inu-
E ſitatam; ſed id ex lotione aliis de cauſis facta conſe-
cutum eſt, vt diſcipulis eſſet exemplo. Nec enim
Chriſtus ideo ſe feciſse dicit, vt diſcipulis exemplum
præberet; ſed cùm feciſset, exhortatus eos eſt, vt
idem facerent. Alteram cauſam verſu 1. 2. & 3. Euan-
geliſta poſuit, quòd cùm videret Chriſtus inſtare
tempus, quo diſcipulos ſuos in mediis periculis re-
licturus eſſet, ſingularem erga eos amorem, ac pro-
uidentiã voluerit declarare. Sed illa Chriſti verba, *Si*
non lauero te, non habebis partem mecum, indicant aliquid
F profecto myſterij præter eas omnes cauſas in hac
fuiſſe lotione, vt rectè Bernardus in ſer. de cœna Do-
mini argumentatur. Id quod ſit quæritur; Origenes,
Hieronym. in epiſt. ad Damaſ. de prima viſione Iſaiæ,
Theodorus Heracleotes, & Niceph. lib. 1. hiſt. Eccleſ.
c. 28. ſcribunt voluiſſe Chriſtum diſcipulorũ pedes in
prędicationem Euangelij pręparare, vt verum eſſet,
quàm ſpecioſi pedes euangelizantium pacẽ, euangelizantium Iſai. 52. 7. Nahũ 1. 15.
bona. Ambroſ. in prologo libr. de Spiritu ſancto ait Rom. 10. 15
ſymbolũ fuiſſe ſpiritualis illius aquę, quę miſſo Spi-
ritu ſancto in Apoſtolos erat effundẽda, vt copioſiùs
perfunderentur, cum mundi vtique iam eſſent. Idem

Cur diſcipulorum lauerit pedes Chriſtus.

Quid myſterij fuerit in lotione pedũ figuratum.

Ambro-

Ambroſius in lib. de ijs, qui myſterijs initiantur. c. 6. videtur docere, ſacramentum eſſe aliquod, quo poſtquam actualia, vt vocant, peccata per baptiſmum remiſſa nobis ſunt, originale, quod adhuc in nobis remaneat, remittatur, atque hoc eſſe, *Qui lotus eſt, non indiget, niſi vt pedes lauet. Mundus*, inquit, *erat Petrus, ſed plantam lauare debebat. Habebat enim primi hominis de ſucceſſione peccatum, quando eum ſupplantauit ſerpens, & perſuaſit errorem. Ideo planta eius abluitur, vt hæreditaria peccata [illegible]antur, Noſtra enim propria per baptiſmum relaxantur.* Sed quia hoc cum Theologia, & Eccleſiæ doctrina non conuenit, & cauto lectore, & beneuolo indiget interprete. Non ſignificat, opinor, priùs per baptiſmũ noſtra, deinde per aliquod aliud ſacramentum originale tolli peccatũ; ſed originale aut hæreditarium, quod idẽ eſt, peccatũ appellat, quẽ fomitem Theologi vocãt; nõ quòd peccatũ, ſed quòd & effectus, & cauſa peccati ſit, ſicut D. Paulus cõcupiſcentiam naturalem peccatũ vocare ſolet, nec eum ipſum tolli dicit, propterea quòd propriè tollatur, ſed propterea quòd per ſacramẽtum Confirmationis, quod per hanc pedum ablutionem ſignificari putat, robur nobis detur, vt illi reſiſtamus. Nec eam ablutionem pedum, quam poſt baptiſmum docet fieri ſolere, ſacramentum vocat, quòd verum crederet eſſe ſacramentum, ſed quòd aliquid myſticè ſignificet. Nam & Bernardus in ſermone de cæna Domini ſacramẽtum appellat, & tamen non ignorabat non eſſe ſacramentum. Hoc ergo ſibi voluit Ambroſius, ablutionem pedum, non eſſe quidem ſacramentum, ſed per eam ſacramẽtum Confirmationis deſignari, qua contra reliquias peccati originalis, id eſt contra peruerſas naturę propenſiones fortiores efficimur. Id ex alio ſimili eius teſtimonio lib. 3. de ſacramentis. c. 1. colligitur. *Qui lauit*, inquit, *non neceſſe habet iterum lauare, niſi vt ſolos pedes lauet. Quare hoc? quia in baptiſmate omnis culpa diluitur. Recedit ergo culpa, ſed quia Adam ſupplantatus à Diabolo eſt, & venenum ei effuſum eſt ſupra pedes, ideo lauas pedes, vt in ea parte, in qua inſidiatus eſt ſerpens, maius ſubſidium ſanctificationis accedat, quo poſtea te ſupplantare non poſſit.* Auguſtinus hoc loco, Beda, & Bernardus in ſer. de cæna Domini putant per hanc pedum ablutionem remiſſionem venialiũ peccatorum deſignari. *Quid ſibi vult*, inquit Auguſt. *quid hìc neceſſarium eſt, vt quæramus? Dominus dicit, veritas loquitur, quod opus habeat pedes lauare etiam ille, qui lotus eſt. Quid fratres mei, quid putatis; niſi quia homo in ſancto quidem baptiſmo totus abluitur, non præter pedes, ſed totus omnino? veruntamen cùm in rebus humanis poſtea viuitur, vtique terra calcatur: ipſi igitur humani affectus, ſine quibus in hac mortalitate non viuitur, quaſi pedes ſunt, vbi ex humanis rebus afficimur; & ſic afficimur, vt ſi dixerimus, quia peccatum non habemus, nos ipſos decipiamus, & veritas in nobis non ſit. Quotidie igitur pedes lauat nobis, qui interpellat pro nobis: & quotidie nos opus habere, vt pedes lauemus, id eſt vias ſpiritualium greſſuum dirigamus, in ipſa oratione Dominica confitemur, dum dicimus, Dimitte nobis debita noſtra.* Mihi Cyprianus in libro de cæna Domini verum huius lotionis myſterium videtur enucleaſſe, nempe hac pedum ablutione ſacramentum pœnitentiæ ſignificari; qui velut ſecundus quidam baptiſmus eſt, quia noſtris quodammodo lacrymis iterũ baptizamur. Pœnitẽtiam igitur, antequam ad percipiendam Euchariſtiam accedamus, agendam nobis eſſe. *Probet* enim *ſeipſum homo, & ſic de pane illo edat, & de calice bibat.* Hoc eſſe, *Qui lotus eſt non indiget, niſi vt pedes lauet, id eſt qui iam baptizatus* eſt, non indiget, vt iterum baptizetur, ſed *vt pedes lauet*, id eſt vt agat pœnitẽtiam eorum peccatorum, quę poſt baptiſmum, vt Auguſt. & Bernardus dicunt, *in terra*, id eſt inter res humanas gradientis veluti lutum aut puluis pedibus adhæſerunt. Hinc vna intelligitur cauſa, quamobrem per lotionem potiùs pedum, quàm alterius partis pœnitẽtia ſignificetur. Alteram Cyprianus reddit, quòd pedes vltima, atque infima pars hominis ſint, & debemus per pœnitentiam non ſolùm ſumma quæque flere peccata, ſed vſque ad vltimas, infimaſque conſcientiæ noſtræ partes deſcendere, intimas quaſque animi noſtri cogitationes excutere, atque purgare. *Suprà diximus*, inquit ille, *ſemel lotos baptiſmate eodem lauacro vlterius non egere: ſed hoc lauacrum quotidianis eſt exceſſibus inſtitutum, & iugis retractatio vſque ad nouiſſima veniens, & omnia debet opera, & cogitatus ſingulos perſcrutari, & affectus per vitia diſcurrentes vagam, inſtabilémque animam per inania euehentes corrigere, & lauare: neque quidquam in vita prætermittere indiſcuſſum, quod gemitibus & ſuſpirijs non fuerit expiatũ.* Eodem modo videtur Gregorius interpretari lib. 9. regiſtri. c. 39. Certè intelligendum hoc putat de pœnitentia, & Pacianus epiſtola. 1. contra Nouatianos. Secunda manet quęſtio, quando hoc poſtea Petrus cognouerit, quemadmodum illi Chriſtus dicit, *Scies autem poſtea.* Cognouit profectò tunc, cùm intellexit Chriſtum nos lauiſſe ſanguine ſuo, cùm intellexit agendam eſſe pœnitentiã, vt peccata poſt baptiſmum contracta remitterentur. Ipſe enim fuit, qui Simoni Mago iam vtique baptizato, & in peccatum iterum lapſo dixit, *Pœnitentiam itaque age ab hac nequitia tua, & roga Deum, ſi forte remittatur tibi hæc cogitatio cordis tui,* Act. 8. 22.

Marginalia (left): Ver. 10. — Ambroſij locus expoſitus. — Roman. 7. 7. 8. — Ver 10. — 1. Ioan. 1. 8. — Matth. 6. 12. — Cypriani ſententia optima. — 1. Corinth. 11. 28. — Hic ver. 10.

8. *Dixit ei Petrus, non lauabis mihi pedes in æternum.*) Nunquam mihi lauabis pedes, nullo modo patiar, vt mihi tu pedes laues. *Hoc quippe in æternum non fit, quod nunquam fit*, ait Auguſtinus: etſi Chriſtus alicuius myſterij cauſa ſignificauerat eius pedes lauare velle, tamen quia obſcurè dixerat, Petrus non intellexerat, itaque pergit reſiſtere, ne ſibi pedes lauet. Exiſtimauerat, vt arbitror, Chriſtum, cùm dixit, *quod ego facio, tu neſcis modò*, nihil maius dicere voluiſſe, quàm ſe non neceſſitatis, aut myſterij, ſed exempli prębẽdi cauſa diſcipulorum lauare pedes. Itaque reſpondet ſe id non ignorare, tamen nolle, vt in ſuis pedibus eiuſmodi edat exemplum. Tract. 56.

Si non lauero te, non habebis partem mecum.) G. οὐκ ἔχεις *non habes*, id eſt non potes habere *partem mecum*. Quod magis emphaticum eſt. Hebraiſmus eſt אין לך חלק בי *non eſt tibi pars mecum*, id eſt nihil tibi mecum commune eſt, nõ es mihi amicus, renuntio amicitię tuę. *Quæ nobis pars in Dauid?* dicebant illi 3. Reg. 12. 16. At quid eſt, *ſi non lauero te, non habebis partem mecum*, id eſt nõ eris mihi amicus? An Chriſti amicitia, atque gratia in pedum ablutione poſita erat? Minimè verò, ſed aliquid aliud ſignificare voluit, quod quidnam ſit, exquiritur. Cyrillus Alexandrinus, & D. Baſilius in procemio libri de moribus exiſtimant ſenſum eſſe, ſi nõ obedieris mihi permittẽdo, vt tibi pedes lauem, propter iſthuc ipſum peccatum *non habebis partem mecum*, id eſt perdes meam gratiam. Origenes, Cyprianus, Pacianus epiſtola prima, Ambroſius in prologo lib. de Spiritu ſancto, & in lib. de ijs, qui myſterijs initiantur. c. 6. & lib. 3. de ſacramentis. c. 1. Auguſt. hoc loco, & Gregor. lib 9. regiſtri. c. 39. &

Bernard' in ſerm. de cœna Dñi, & oẽs alij, quos legi, auctores putãt Chriſtũ nõ ſignificare Petrũ nõ habiturũ partẽ ſecũ propter illud ipsũ inobedientię peccatũ, ſed propter peccata, quę ante haberet, à quib' niſi eũ lauãdo mũdaret, partẽ cum Chriſto habere nõ poſſet. Quid ergo? an Petr' tũc mortale aliquod peccatũ habebat? an in gratia non erat Chriſti, ita vt ſi nõ lauaretur, neque liberari à peccato, neque gratiam habere poſſet? Non opinor. Sed in Petro omne hominum genus alloquitur, docetque neminem, niſi à ſe lauetur, partem ſecum habere poſſe. Quis enim niſi Chriſti lotus, atq; purgatus ſanguine, ſaluus eſſe poteſt? Aut quia illa ipſa peccata, quæ iã ante Petro remiſſa fuerant, vi futuræ lotionis in ſanguine Chriſti remiſſa fuerant, dicit illi fore, vt niſi ipſum lauet, partem ſecum non habeat; tanquam ſi diceret fore, vt ſi ille lotioni ſanguinis ſui, cuius virtute peccata illi remiſſa fuerant, renuntiaret, gratia quæ illi data fuerat, tolleretur. Neque verò ſignificat illam ipſam peccatorũ remiſſionem, aut collationẽ gratię per pedum ablutionẽ fieri. Sed luſit Chriſtus, vt ſæpe ſolet, ambiguitate. Petrus dixerat, *Non lauabis mihi pedes in æternũ* corporalẽ ablutionẽ intelligens; ipſe arrepto verbo, & in ſpiritualem ſenſum cõmutato, *Si non lauero*, inquit, *te, non habebis partem mecum*, non iam de corporali; ſed de ſpirituali lotione loquens, quam illa corporalis ſignificabat. Non ergo reſpondet ad rem, cùm verbi ſignificationem mutet: quin hoc demum eſt maximè accommodatè ad id, quod agitur, reſpondere, non ſpectare, quid lotionis nomen, ſed quid lotio ipſa pedum ſignificet. Et ſæpe docuimus in eiuſmodi ambiguis reſponſis non ſolùm maiorem vim, ſed maiorem etiam gratiam, & elegantiam ineſſe: vide quæ diximus c.4.13. & c. 9.39. & Matth.8.22. Quod autem quidam notant non dixiſſe Chriſtum, Si non lauero pedes tuos, ſed, *ſi non lauero te, non habebis partem mecum*, vt indicaret ſe non iam de corporali, ſed de ſpirituali ablutione loqui, qua non pars vna, ſed totus mundatur homo, etſi noſtram confirmat opinionem; tamen nimis argutum iudico. Nam vt hic Auguſtinus notat. *Ita dictum eſt, ſi non lauero te, cùm de ſolis pedibus ageretur, quomodo dici aſſolet, Calcas me, cùm ſola planta calcatur.*

Ambiguorum reſpõſorum quædã eſt elegantia.

9. *Dicit ei Simon Petrus, Domine non tantùm pedes meos, ſed & manus, & caput.*) Qua ratione ante pedes ſibi lauari à Chriſto recuſabat, quod id contra reuerentiam, quam illi debebat, eſſe videretur; eadem nunc audiens, quãtùm ſua referat, totum ſe lauandũ offert. Ex quo intelligitur eum ante non inobedientia, ſed amore potiùs, & obſeruantia erga Chriſtum recuſaſſe. *Quandoquidem ſic minaris*, inquit Auguſt. *lauanda tibi membra mea non ſolùm ima non ſubtraho, verùm etiam prima ſubſterno. Ne mihi neges capiendam tui partem, nullam tibi nego abluendam mei corporis partem.*

Tract. 56.

10. *Dicit ei Ieſus, Qui lotus eſt, non indiget, niſi vt pedes lauet, ſed eſt mundus totus.*) Videtur Chriſtus Petro reſpondere, *Ne quid nimis*. Neque totum corpus, neque nullam partem eius lauari oportere; ſed ea, quę ſordida eſſent, membra, id eſt pedes, quos etiam mundiſſimus quiſq; ſordidos habet. Haud dubium, quin cùm dicit, *Qui lotus eſt non indiget, niſi vt pedes lauet*, ſignificet Petrum, & cęteros Apoſtolos, vt continuò declarat, vno excepto Iuda, lotos eſſe; itaque neceſſariò quæritur qua lotione lotos intelligat, corporaline, an ſpirituali. Sunt qui de lotione merè corporea hoc intelligant. Lotos enim fuiſſe diſcipulos, an-

Qua lotione lotos dixerit Apoſtolos Chriſtus.

A tequam menſæ accumberent. Morem enim omniũ fuiſſe gẽtium, vt conuiuæ manus, antequam accumberent, abluerent. *Dant famuli manibus lymphas*, inquit ille. Id inprimis apud Iudęos vſitatum, quorum mos non ſolùm ante prandium, aut cænam, ſed etiam inter prandendum, atque cænãdum ſæpe lauare, vt c.2.6. Ioannes ſignificauit. Ergo qui manus ante cænam lauiſſent, eos mũdos eſſe totos, neque opus illis eſſe, niſi vt pedes lauarent, quos ante non lauiſſent. Nam B in ſplendidis conuiuiis ſuprà docuimus, etiam pedes conuiuas lauare ſolitos. Quod cùm in hoc conuiuio Apoſtoli nõ feciſſent, cætera quidem lotos eſſe, quæ lauari in conuiuiis conſuetum eſſet, hoc vnũ deeſſe, vt lauarent pedes. Vereor ne hæc interpretatio magis profana, quàm Eccleſiaſtica ſit. A mente quidem Chriſti alienam puto, qui non conuiuiorum conſuetudini, ſed myſterio, quod hac lotione deſignabat, vt ſuprà docuimus, ſeruire voluit. Magna pars veterum auctorum per eam lotionem, qua Chriſtus Apoſtolos lotos eſſe dicit, baptiſmum intellexerunt, quo qui ſemel ablutus eſſet, eum non debere iterum bap- C tizari, ſed mundum eſſe totum, niſi ſi forte aliquid ſordium pedibus acceſſiſſet, id eſt poſt baptiſmum aliquid peccati admiſiſſent. Itaque hinc colligunt Apoſtolos priùs Chriſti baptiſmum recepiſſe. Sic Cyprianus, Pacianus, Ambroſius, Auguſtinus, Gregor. Bernardus, & Rupertus iis in locis, quos verſu. 7. notauimus. Ego quidem Apoſtolos baptizatos fuiſſe non dubito, ſed mihi non id videtur Chriſtus hoc loco ſignificare. Primùm quia ſi baptiſmum intellexiſſet, non excluſiſſet Iudam, quem credendum eſt fuiſſe quoque cum cæteris baptizatum. Deinde D quia explicans cauſam Euangeliſta, quare Iudam excepiſſet, non dicit propterea eum non fuiſſe mundum, quia baptizatus non erat, ſed quia eum erat traditurus. Denique c.15. 3. exponẽs quomodo Apoſtoli mundi eſſent, ait, *iam vos mundi eſtis propter ſermonem, quem locutus ſum vobis.* Quæ eadem verba Theodorus Heracleotes, Chryſoſtomus, & Theophylactus hoc loco legunt, eáque in eo etiam manuſcripto codice, qui cum Græca Catena coniunctus eſt, inuenio. De ſpirituali igitur Chriſtus lotione agit; qui ſpiritualiter mundus eſt, id eſt, cui peccata iam remiſſa ſunt, non indigere, niſi vt pedes lauet; totum enim eſſe mundum, vt Græci omnes auctores Chry- E ſoſt. Cyrillus, vterque Theodorus, Leontius, Theophylactus, & Euthymius interpretantur. Sed ex his ipſis verbis oritur quæſtio, quo modo totus mundus eſt, qui indiget, vt pedes lauet, aut quo modo indiget, vt pedes lauet, qui totus iam mundus eſt? Quidam interpretantur totum eſſe mundum, cui omnia peccata remiſſa ſunt, tamen opus eſſe, *vt pedes lauet*, id eſt, vt agat pœnitentiam, quemadmodum Dauid, poſtquam illi peccatum tranſlatum eſt, morte filij F pœnam luit. 2. Reg.12.13.14.18. Alij mundum eſſe totum, cui omnia iam peccata remiſſa ſunt, qui credit, & omnia ſeruat præcepta; ſed indigere, *vt pedes lauet*, id eſt vt conſilia etiam obſeruet, non vt mundus, ſed vt mundior ſit, atque perfectior, quemadmodum adoleſcenti illi, qui omnia ſe mandata ſeruaſſe reſponderat, Chriſtus dixit, *Adhuc vnum tibi deeſt, ſi vis perfectus eſſe, vade, vende omnia, quæ habes, & da pauperibus, & veni, ſequere me.* Mar. 10. 21. & Matth. 19. 21. Quam interpretationem licet minùs explicatè apud Theodorum Mopſueſt. inuenio. Alij non eſſe ſenſum iam eſſe totum mundum, qui lotus eſt; ſed to-

Virgil. 1. Æneid.

c. 12. 3.

Qui totus mundus eſt, qui indiget, vt pedes lauet.

tum

tum fore mundum, vbi pedes lauerit. Auguſtinus verò, & Beda perinde hoc intelligendum putant, ac ſi dictum eſſet, qui lotus eſt, totus eſt mundus præter pedes, itaque *non indiget, niſi vt pedes lauet.* Rectè Auguſtinus; ſed non explicat, quomodo qui lotus eſt, non etiam pedes lotus ſit, ac proinde mundos etiam pedes habeat, eóque indigeat, vti eos lauet. Nam ſiue de baptiſmo loquitur, in eo totus, quantus eſt, lauatur homo; itaque mundis etiam pedibus ab eo exit; ſiue de peccatorum remiſſione, cùm vnum peccatum remittitur, omnia remittuntur. Verum enim verbũ illud eſt ſiue ex Auguſtino, ſiue ex alio quo auctore in ſcholis decantatum, *quædam impietas infidelitatis eſt ab eo, qui iuſtus & iuſtitia eſt, dimidiam ſperare veniam.* Chryſoſtomus, & Theophylactus videntur aliud agentes reſpondere Apoſtolos totos fuiſſe mũdos, quòd attinet ad doctrinam, & fidem, quia iam credebant, quidquid credendum illis erat; ſed adhuc indiguiſſe, vt ipſorum pedes lauarentur, id eſt vt illis remitterentur vetera peccata, quæ antequam Chriſti pro illis ſanguis effunderetur, non exiſtimant remitti potuiſſe. In magnis etiam auctoribus magni ſæpe ſcopuli latent, quos vitare lector debeat. Quis dubitat etiam ante Chriſti mortem peccata remitti potuiſſe, cùm multis Chriſtus ipſe dixerit remiſſa illis eſſe peccata? Remittebantur quidem ante, ſed vi futuræ paſſionis Chriſti, quemadmodum nunc vi iam præteritæ remittuntur. Duobus igitur modis quæſtionem explicare poſſumus: aut totum eſſe mundum, cui ſiue per baptiſmum, ſiue alia quapiam ratione omnia mortalia peccata remiſſa ſunt; habere tamen pedes immundos, quia nunquam peccatis venialibus caret; vt Auguſtinum, Bedam, Bernardũ, & Rupertum interpretari diximus: aut quod magis probo, totum mundum eſſe, qui ſemel lotus eſt, id eſt totum, & non ex parte, ſiue per baptiſmum, ſiue per aliquid aliud fuiſſe mundatum; indigere tamen, *vt pedes lauet*, id eſt, vt ſi quę fortaſſe peccata pòſt contraxit, agat pœnitentiam. Itaque quod Auguſt. de ſolis venialibus peccatis intelligit, ego cum Cypriano de omnibus etiam mortalibus interpretor, quæ poſt baptiſmum committuntur. Cùm enim hæc lotio pedum, vt diximus pœnitentię ſymbolum ſit, & pœnitentia peccatorum ſit propriè mortalium, de mortalibus propriè peccatis intelligi hoc debet. Senſus igitur eſt eum, *qui lotus eſt*, totum fuiſſe iam mundatũ, non opus eſſe, vt aut iterum baptizetur, aut vt remiſſa iam illi peccata iterum remittantur; ſi ea reſpicias, mundum eſſe totum; tantùm videndum ecquid pulueris, id eſt venialis, ecquid luti, id eſt mortalis culpæ pedibus collegerit, *vt pedes lauet*, vt agat pœnitẽtiam, vt *probet ſeipſum, & ſic de pane illo edat, & de calice bibat.* Non diſplicet, quod quidam obſeruarunt, Chriſtum ad conſuetudinem eorum alluſiſſe, qui in balneis lauant; qui toti quidem loti, & mundi exeunt etiam pedibus; ſed quia pedibus terram calcant, ſtatim eos inquinare, cùm cætera ſint mundi, ideóque oportere iterum lauare pedes.

lib. de vera, & fal. pœnit. c. 9. & habetur etiã de pœnit. d. 3. c. ſunt plures.

1. Corinth. 11. 28.

Et vos mundi eſtis, ſed non omnes.) Euariat ſignificationem verbi mundi, quemadmodum paullo ante ſignificationem verbi lauandi variauit. Nam priùs, cùm dixit, *ſed eſt mundus totus*, intelligebat fuiſſe mũdatum, etiamſi iam mundus non eſſet; nunc autem cùm dicit, *Et vos mundi eſtis*, intelligit mundos eſſe, ac ſine mortali, grauique peccato. Particula, *Et*, aut pro *autem*, aut pro *& quidem* poſita eſt.

Et pro autem, aut & quidem.

11. *Sciebat enim quiſnam eſſet, qui traderet eum*) Reddit cauſam Euangeliſta, cur dixerit Chriſtus non eſſe mundos omnes, ſimúlque Chriſti diuinitatem declarat, qui ſine indice intimarum conſcientiarum diſcrimina cognouerit.

13. 14. 15. 16. *Vos vocatis me, Magiſter, & Domine.*) Oratio directa ex Hebræorum idiomate; qualis illa apud Ieremiam. c. 22. 18. *Non plangent eum, Væ frater, & Væ ſoror, & non concrepabunt ei, Væ domine, & Væ inclyte.* Quod noui quidam interpretes non intelligentes maluerunt reddere, Vos vocatis me magiſtrũ, & Dominum, ſpecioſa, ſed fallaci ratione, quòd *Magiſter, & Domine* non dicatur niſi præſenti, & Chriſtus dicere voluerit, quo modo abſentem ſe abſentes diſcipuli ſoliti fuiſſent appellare. Id quidem verum eſt non ſolere nos vocandi caſu niſi præſentes appellare; ſed Chriſtus tantùm docet, qua reuerentia ſecum diſcipuli loqui ſolerent magiſtrũ ſemper, & dominum appellantes. Itaque meliùs noſter vertit interpres. Epiphanius quidem hæreſ. 30. Διδάσκαλον, καὶ κύριον legit, ſed ad ſenſum magis, quàm ad verba reſpiciens. Docet Chriſtus diſcipulos, quid ex ſuo illo facto vtilitatis capere debeãt. Idque mira facit prudentia, atque moderatione. Primùm quidẽ non dicit, Ego ſum magiſter, & Dominus, etſi id poterat iure ſuo dicere; ſed, *Vos vocatis me Magiſter, & Domine*, ne arroganter de ſe loqui videretur, *laudet enim te alienus & non os tuum*, vt Chryſoſtomus, Cyrillus, & Euthymius adnotarunt. Sed vt eum ſibi titulum ad veritatem, non ad gratiam dari cõfirmaret; & quia res ipſa poſtulabat, vt verè magiſter, ac dominus non ſolo nomine crederetur, cùm inde argumentum ſumpturus eſſet; addidit, *Et bene dicitis; ſum etenim.* Quibus verbis, & veritas, & neceſſitas docẽdi diſcipulos, & præterita modeſtia, quòd non ſeipſum magiſtrum, & dominum appellauerit, ſed appellantibus re ipſa coactus fuerit aſſenſus, omnem ſpeciem aufert arrogantiæ. *Homini præceptũ eſt*, inquit Auguſtinus, *non te laudet os tuum, ſed laudet te os proximi tui. Periculoſum enim eſt ſibi placere, cui cauendum eſt ſuperbire. Ille autem, qui ſuper omnia eſt, quantumcunque ſe laudet, non ſe extollit excelſus, nec poteſt rectè dici arrogans Deus. Nobis namque expedit eum noſſe, non illi; nec eum quiſque cognoſcit, ſi non ſe iudicet ipſe qui nouit. Si ergo non ſe laudãdo quaſi arrogantiam vitare voluerit, nobis ſapientiam denegabit.* Notat Chryſoſtomus Chriſtũ ſe hoc loco Deum appellare. Nam cùm alibi dixiſſet, *vos autem nolite vocari Rabbi, vnus eſt enim magiſter veſter*, Deum nimirum indicans; hîc ſe eum ipſum magiſtrum eorum eſſe docet, quem illîc vnum eſſe dixerat Deum. Eodem argumento Hilarius lib. 9. de Trinit. vſus eſt. Cætera, quæ in hunc locum dici poterant, partim ipſa per ſe perſpicua ſunt, partim à nobis apud Matth. c. 10. 24. explicata. Hoc indicandum, argumentari Chriſtum ex conceſſis, *Vos vocatis me Magiſter, & Domine*, & *diſcipulus non eſt ſuper magiſtrum, neque ſeruus ſuper dominũ ſuum; ſi ergo ego laui pedes veſtros, multo magis vos alterum alterius pedes lauare conuenit.* Suo exemplo humiles eſſe docet, ſed ſpeciem ponit pro genere; nam per lotionem pedum, quod omnium miniſteriorum humillimum eſt, omnia exempla, omnia miniſteria intelligit humilitatis. *Diſcite*, inquit, *à me, quia mitis ſum, & humilis corde; & inuenietis requiem animabus veſtris.*

Hebraiſmus.

Def. Eraſmus.

Prouerb. 27. 2.

Tract. 58. Prouerb. 27. 2.

Chriſtus ſe hîc Deum appellat. Matt. 23. 8.

Matt. 11. 29.

17. *Si hæc ſcitis, beati eritis, ſi feceritis ea.*) Si ſcientes feceritis, aut ſi ſciueritis, ſi & intellexeritis, & feceritis, ſi & credideritis ſectandã, & exercẽdam humili-

tatem

tatem eſſe, vt ſalui ſitis, quemadmodum & verbis, & A exemplis docui, & eam re ipſa exercueritis. Scite ſumitur pro credere, vt ſæpe alibi notauimus. Vnde colligitur ſolam fidem ad ſalutem ſatis non eſſe.

Scite pro credere.

18. *Non de omnibus vobis dico.*) Quid dicit ſe non de omnibus dicere? Beatos eſſe, ſic enim eos appellauerat. Atqui non dixerat eſſe beatos, ſed beatos fore, ſi ea, quæ docuerat, crederent, ac facerent; quod & in Iudam poterat conuenire, qui & ipſe beatus fuiſſet, ſi ea crediſiſſet, feciſſetque. Ita eſt, ſed ſumpta occaſione ex eo verbo, quod vſurpauerat, docet non omnibus titulum illum conuenire, non omnes aut eſſe, B aut futuros eſſe beatos; ſed eos tantùm, quos ipſe elegiſſet.

Ego ſcio, quos elegerim.) Incertum de qua loquatur electione, de eâne, qua ad vitam æternam, an de ea, qua ad Apoſtolatum electi fuerant. Auguſtin. quidem, Beda, & Rupertus de electione ad beatitudinem interpretantur eo maiore ſpecie probabilitatis, quòd de beatitudine proximis ageretur verbis, *si hæc ſcitis, beati eritis, ſi feceritis ea.* Magis tamen probo Euthymij ſententiam, qui de electione ad Apoſtolicum officium videtur exponere. C Obſeruo enim Chriſtum nuſquam alibi conſueuiſſe prædeſtinationem hominum ad gloriam ſibi tribuere; eam ſemper ſcriptura Patri tribuit; nõ quòd non omnes tres diuinæ perſonæ prædeſtinent, ſed quòd prædeſtinare pars quædam ſit prouidentię, quæ Patri per attributionem accommodatur. Quo ergo modo dicit, *Ego ſcio, quos elegerim*, indicans haud dubiè ſe cæteros quidem Apoſtolos elegiſſe; Iudam verò non elegiſſe, cùm alio loco de electione ad Apoſtolatum loquens dicat, *Nonne ego vos duodecim elegi?* D c. 6. 70. quod nõ videtur alia ratione explicari poſſe, quàm ſi dicamus, quemadmodum D. dicit Auguſtinus, hîc de electione ad gloriam, illic de electione ad Apoſtolatum agi. Id quidem faciliùs & explicatur, & intelligitur; ſed non ſemper quod facilius eſt, id eſt etiam verius: & poteſt etiam intelligi, quamuis vtroque loco de electione ad Apoſtolatum agi dicamus. Omnes enim Apoſtolos, etiam Iudam ad Apoſtolatum Chriſtus elegerat, & vt perſeuerarent, elegerat: ſed quia ſciebat alios perſeueraturos, Iudam E non perſeueraturum; indicat ſe illos elegiſſe, hunc non elegiſſe, non quòd non elegerit, ſed quòd cùm elegit, iam ſciret eum non magis perſeueraturum, quàm ſi non elegiſſet. Eodem enim modo dicere potuiſſet, Ego ſcio, qui Apoſtoli mei ſint; quod ſi dixiſſet, non vtique ſignificaſſet Iudam Apoſtolum non eſſe, ſed dignum nõ eſſe Apoſtoli gradu. Eodem ergo modo dicit, *Ego ſcio, quos* Apoſtolos *elegerim*, non indicans aliquos à ſe electos non eſſe, ſed aliquem eo gradu non eſſe dignum, electioníque ſuæ minimè reſpondere. In eandem redit ſententiam, quod F modo alio alij dicunt, ſenſum eſſe, *Ego ſcio, quos elegerim*; id eſt quales ſint, quos elegi. Quod ipſum duplicem poteſt habere ſenſum, aut, *ego ſcio*, quales *elegerim*, id eſt quales eſſent, cùm eos elegi, alios ſcilicet bonos, Iudam verò malum; ideóque dico non omnes beatos eſſe; aut, *Ego ſcio*, quales modò ſint, quos omnes, boni cùm eſſent, elegi, alios nempe nunc eſſe bonos, Iudam malum: ita vt electio afferatur tanquã cognitionis cauſa: quaſi dicat, quomodo ignorare poſſum, quales ſint, quos egomet elegi? quomodo non cognoſcam domeſticos meos? Hoc magis probo, quia, vt alibi docuimus, probabile non eſt Iudã,

Prædeſtinationem ad gloriam Patri tribuit Chriſtus, & ſcriptura.

ver. 18.

cùm à Chriſto electus eſt, non fuiſſe bonum.

Sed vt adimpleatur ſcriptura, Qui mãducat mecũ panem, leuauit contra me calcaneum ſuum.) Imperfectam, & pẽdentem eſſe ſententiam nemo non videt; itaque, omnes concedunt aliquid intelligendum; quid intelligendum ſit, quæritur. Quidam intelligunt verbum, Oportet, Sed oportet nimirum ſcripturam impleri: quod & quia infamis eſt auctor, & quia alienum à verbis eſt, recipere non poſſum. Alij ſubintelligũt, propterea ego fero illũ, *vt ſcriptura adimpleatur.* Alij, ſed propterea elegi eũ, cùm talem iã eſſe, aut talẽ futurum ſcirẽ, vt impleretur ſcriptura. Ego ex eo, quod agebatur, eliciendũ eſſe arbitror, quid accõmodatiſſimè intelligi debeat. Dixerat Chriſtus, *non eſtis mũdi omnes; ego enim ſcio, quos elegerim*, indicans aliquẽ inter eos eſſe proditorem; id ergo ipſum intelligendum: ſed propterea non omnes vos mundi eſtis, propterea vnus veſtrũ eſt proditor, *vt adimpleatur ſcriptura.* Similis phraſis ſup. c. 9. 3. & infra c. 14. 31. & 15. 25. & Mar. 4. 22. & 9. 12. & 14. 49. Quòd attinet ad teſtimonium ſcripturæ, quod Chriſtus hoc loco citat, ex pſalmo 40. ſumptum eſt; vbi Dauid deplorans calamitatem ſuam, queritur domeſticos etiam, ac familiares ſuos contra ſe rebellaſſe; eos intelligens, qui ſeductum, & abalienatum ab ſe Abſalonem filium ſectabantur. Neque neceſſe eſt, vt Achitophel, vt plerique volunt, aut aliquis alius vnus intelligatur; nam etſi tanquam de vno loquitur, rebelles omnes intelligit. Hoc teſtimonium Chriſtus non ſolùm ad ſe accommodauit, vt quidam putant, ſignificãs idem ſibi, quod Dauidi accidiſſe; ſed etiam de ſe propriè dictum interpretatur, Dauidemque in ſua perſona, quid Iudas aduerſus ipſum facturus eſſet, expreſſiſſe. Hanc enim vim illa habẽt verba, *ſed vt adimpleatur ſcriptura*; Vbi dictio, *vt*, quemadmodum c. 12. 38. notauimus, non cauſam, ſed effectum, & conſecutionem ſignificat. Quod & hoc loco Theophylactus, & Euthymius obſeruarunt. In citando verò teſtimonio neque per omnia Hebraicam lectionem, neque verſionem Septuaginta Chriſtus ſecutus eſt, ſed ſecutus eſt verum ſenſum; Hebraicè eſt הגדיל עלי עקב *magnificauit contra me calcaneum*, vt verbum è verbo reddam. Metaphora à luctatoribus ſumpta eſt; inter quos, qui vi alterum deiicere non poſſunt, hac arte deijciunt; premunt calcaneo aduerſarij tibiam, itáque aut feriunt, aut ſtringunt poſteriorem eius partem, vt concidat. Magnificandi autem verbum & leuare ſignificat, vt Chriſt⁹ hoc loco vertit; & audaciam, ſuperbiamque declarat. Quod Latini dicunt, eo audaciæ, aut ſuperbiæ progreſſus eſt, *Linguam noſtram magnificabimus*, inquiunt impij, pſal. 11. 5. id eſt audacter, & elatè loquemur. Hanc proprietatem habet hoc loco; quemadmodũ ſi Latinè dixiſſet, qui edebat panem meum, eo impudentiæ, & ſuperbię peruenit, vt auſus fuerit fraudibus me ſuis de regno meo deturbare. Eandem vim habere poteſt leuandi verbum, quo vſus eſt Chriſtus. Quòd dicit, *Qui edebat panem mecum*, ſummam coniunctionem, familiaritatẽque ſignificat. Nulli enim æquè nobis familiares ſunt, atque ij, quibuſcum cõmunem habemus menſam.

Pſal. 40. 10.

Th. Beza.

Expoſitio auctoris.

ver. 10.

Vt effectũ, & conſequentiam ſignificat hoc loco.

Magnificãdi verbum quid ſignificet.

19. *Amodo dico vobis, priuſquam fiat, vt cùm factum fuerit, credatis, quia ego ſum.*) Cyrillus, Theophylactus, Euthym. Auguſt. Beda, Rupertus, vt ſciatis me eſſe eum, de quo Dauid illic locutus eſt; ita vt ſignificet, non aliunde eos cognituros eſſe de ſe ſcripturam illã

intel-

intelligi oportere, niſi ex euentu ipſo, quod viſuri ſint in ipſo illam impleri. At iſto quidem modo quid opus erat, vt illis id prædiceret, ſi non ex eius prædictione, ſed ex euentu rei ſcripturam erant intellecturi? ſatius erat, vt ipſo tacente, te autem ipſa loquente cognoſcerent. Deinde quid referebat ſcire eum eſſe, de quo ſcriptura loqueretur, cùm ex ſcriptura illa aut Deum, aut Chriſtum eſſe probari non poſſet, quod erat Apoſtolis in primis neceſſarium. Alij interpretantur, *vt credatis, quia ego ſum*, qui ſum, id eſt vnus ille Deus, cuius proprium nomen eſt eſſe, vt Exod. 3. 14. Erat quidem Chriſtus verus ille, & vnicus Deus, ſed non credo hoc loco id voluiſſe ſignificare. Senſus ergo eſt, *vt credatis quia ego ſum*, qui eſſe dicor; me verum eſſe Chriſtum, non ſimulatum; verum Deum, qui res omnes antequam eueniant, perſpectas habeo, quod proprium diuinitatis eſt. Similem notauimus phraſim. c. 8. 28. Non ergo ex eo, quòd ſcripturam in eo impletam viderent, ſed ex eo, quòd rem ita euenire cernerent, quemadmodum ipſe prædixiſſet, cognituri, credituríque erant eum eſſe Chriſtum. Quid ergo? an non id iam cognouerant, atque crediderant? ſanè quidem. Iam enim dixerant, *Quo ibimus? verba vitæ æternæ habes; & nos credidimus, & cognouimus quia tu es Chriſtus Filius Dei.* Sed dicit eos tunc cùm euentum viderint, credituros, quia tunc magis, ac magis credituri erant. Notauimus. c. 2. 11. ſcripturam ſæpe dicere fieri aliquid non ſolùm cùm fieri incipit, ſed etiam cùm magis fit; ſicut eo in loco dicuntur conuerſa in vinum aqua Chriſti diſcipuli in eum credidiſſe, non quòd tunc cœpiſſent credere, ſed quòd magis, quàm ante crediſſent. Quæ reliqua ſunt vſque ad verſum. 31. apud Matthæum. c. 10. 40. & 26. 21. explanauimus.

Sup. c. 6. v. 68. 69.

Scripturæ idioma.

31. *Cùm ergo exiſſet, dixit Ieſus, Nunc clarificatus eſt filius hominis, & Deus clarificatus eſt in eo.*) Ab hoc loco vſque ad caput. 18. refert Euangeliſta ſermonem illum bene longum, & diuinorum, ſalutariúmque præceptorum plenum, quem Chriſtus peracta cœna, egreſſoque ad proditionem Iuda, antequam è cœnaculo ad hortum Gethſemani egrederetur, ad vndecim, qui reliqui erant, diſcipulos habuit. Quamdiu Iudas apud illum manſit, omnem orationem in eo conſumpſit, vt eum à concepto ſcelere reuocaret, varijs modis indicans ſcire ſe, quis ſe eſſet traditurus: poſteaquam ille abijt, eò ſermonem omnem conuertit, vt cæteros Apoſtolos conſoletur, inſtruat, confirmétque ſalutaribus documentis. Hoc ipſum voluit Euangeliſta declarare cùm dixit, *Cùm ergo exiſſet*, indicans Iudæ diſceſſum occaſionem Chriſto præbuiſſe ſermonem commutandi, & de glorificatione ſua agendi, *Nunc*, inquit, *clarificatus eſt filius hominis.* Quando *nunc*? quando Iudas iam ad vendendum me ad mortem egreſſus eſt, vt rectè Origenes, & Auguſtinus animaduertunt: quemadmodum ſi fortis in bello dux accepto nuntio futuri eo die prælij geſtiens lætitia dicat, hodierno ego die immortalem gloriam conſecuturus ſum; aut, quod maiorem emphaſim haberet, nunc ego beatus ſum, nunc immortale nomen conſecutus, loquens per præteritum de re futura, vt oſtendat ſe tam certam habere victoriam, quàm ſi eam iam teneret manibus, quàm ſi triumphans in patriam reuerteretur. Eodem enim modo loquitur Chriſtus, *Nunc clarificatus eſt filius hominis*, crucis ſuæ victoriam clarificationem ſuam vocans, quòd ob eam datum illi ſit *nomen ſuper omne nomen, vt in nomine Ieſu omne genu flectatur, cæleſtium, terreſtrium, & infernorum.* Sic Origenes, Chryſoſtomus, Cyrillus, Theodorus Heracleotes, & Theodorus Mopſueſt. Leontius, Theophylactus, & Euthym. id eſt Græci omnes auctores interpretantur; inter Latinos etiam Rupertus. Quærunt autem Cyrillus, & Leontius, quo modo nunc ſe clarificatum, id eſt, clarificandum eſſe dicat, cùm totam re miraculis ſatis, ſupérque clarificatus eſſet. Reſpondent in hanc fere ſententiam, eam claritatem, quam miraculis conſecutus fuerat, ſi cum ea comparetur, quam poſtea victo per crucem hoſte conſecutus eſt, tenebras fuiſſe. Et verò ita eſt; nuſquam tam apertè eius diuinitas, atque in cruce cognita eſt. Notauit Euthym. videri Chriſtum ad c. 12. 28. 29. alludere, vbi dixerat, *Pater clarifica nomen tuum*, Patérque reſponderat, *Et clarificaui, & iterum clarificabo.* Hoc enim eſſe, *Nunc clarificatus eſt filius hominis*, id eſt venit tempus, cùm promiſſio illa Patris implebitur, vt clarificando filio hominis clarificet nomẽ ſuum. Pro eodem enim accipitur filium hominis, & Patrẽ in filio hominis clarificari, quia honor Filij Patris eſt; aut vt Theodor⁹ Heracleotes interpretatur, *clarificatus eſt filius hominis*, quia per crucẽ Diabolũ vicit; Pater verò, quia eũ à mortuis ſuſcitauit. Quod ergo Auguſtin⁹ ait clarificatum nunc eſſe filium hominis, id eſt egreſſo, ſeparatóque proditore Iuda per Chriſti, cæterorúmque Apoſtolorum ſocietatem, in qua nullus iam proditor, nullus iam reprobus eſſet, eam ſignificari gloriam, eam beatorum claritatem, in qua nihil coinquinatum futurum ſit; morale eſſe poteſt; litterale quidem certè non eſt. Quæri poteſt, quare Chriſtus nunc mortem ſuam clarificationem appellauerit, quæ non claritas, ſed ignominia videtur fuiſſe, vt Auguſtinus ait. Si externam ſpeciem ſpectes, obſcuritas erat; ſi latentem fructum, ſi conſecutum effectum ſumma profectò claritas, quòd per eam, vt diximus, Diabolum vicerit, mortem debellauerit, mortem aboleuerit. At hoc ipſum quærimus, quare iſto ipſo ſenſu clarificationem hic potiùs, quàm mortem, aut aliquo alio modo appellauerit. Putat Rupertus occaſionem ita loquendi ex nocte Chriſtum ſumpſiſſe, quæ tunc erat; quaſi diceret, Nox quidem eſt, tamen nox iſta magnam mihi claritatem afferet. Alienum videtur. Veram rationem Chryſoſtomus indicauit. Volebat inſtante morte diſcipulos conſolari, confirmaréque, ne ignominia paſſionis eius deterrerentur, & in fide vacillarent. Ideo quam illi ignominiam, abiectionémque iudicaſſent, ſi priùs moniti non fuiſſent; eam ipſe, cùm verè poſſet, honorifico, & ſplendido nomine clarificationem vocat. Obſeruant Cyrillus, & Leontius aduerſus Neſtorianos, cùm dicit, *clarificatus eſt filius hominis; & Deus clarificatus eſt in eo*, eundem & filium Dei, & filium hominis eſſe ſignificari.

Philipp. 2. 9. 10.

Quomodo ſe clarificatum dicat Chriſtus.

Apocal. 21. 27.

Mortem ſuam cur clarificationẽ vocet Chriſtus.

32. *Si Deus clarificatus eſt in eo, & Deus clarificabit eum in ſemetipſo; & continuò clarificabit eum.*) Probat fore, vt Pater Filium clarificet, quia cùm Pater ipſe per Filij mortem clarificandus eſſet, quemadmodum & per mortem Petri ſuo quodam modo clarificandus dicitur. c. 21. 19. & credendum eſſet Patrem propriam gloriam ſuam non neglecturum, ſed quàm diligentiſſimè, & quàm primùm curaturum, vt ſuas quiſque res gnauiter curat, clarificaturum profectò Filium, idque quamprimum. Dictio igitur illa *ſi* non conditionalis, ſed cauſalis eſt.

Si pro

Si pro quia id eſt cauſale, non conditionalis hoc loco.

Si pro quia, vt vulgo dici ſolet. Paullo aliter Auguſtin. *Si Deus, inquit, clarificatus eſt in eo, quia non venit facere voluntatem ſuam, ſed voluntatem eius, qui miſit illum: & Deus clarificauit eum in ſemetipſo, vt natura humana, in qua eſt filius hominis, quæ à verbo æterno ſuſcepta eſt, etiam immortalitate donetur.* Ruperti autem interpretationem alienam iudico. *Sed dicat aliquis,* inquit, *Vnde ergo hoc ſcire quis poteſt, quòd morte ſua Deum clarificauerit iſte filius hominis? Ad hoc obuians,* hoc, inquit, *experimentum habebitis; ſi Deus clarificatus eſt in eo, id eſt in morte eius, & Deus clarificabit eum in ſemetipſo; ſcilicet reſuſcitando eum à mortuis, & conſtituendo eum ad dexteram ſuam in cæleſtibus.*

Tract. 63. Sup. c. 4. 5a lib. 11. in Ioan.

Epheſ. 1. 20

B

33. *Filioli adhuc modicum vobiſcum ſum. Quæretis me, & ſicut dixi Iudæis, quò ego vado, vos non poteſtis venire; & vobis dico modò.*) Non ſequor hic Auguſtini, & Bedæ ſententiam, qui exiſtimant ideo hoc Chriſtum adiecisse, ne quia dixerat Deum clarificaturum citò eſſe filium ſuum, arbitrarentur ſtatim ſibi ita eripiendum eſſe, vt eum præterea viſuri non eſſent: non ita eſſe, adhuc aliquanto tempore cum ipſis futurum eſſe. Non enim id mihi Chriſtus agere videtur, vt doceat ſe non ſtatim illis eripiendum, ſed potiùs, vt doceat paullo poſt eripiendum eſſe. Confirmat enim, quod ante dixerat, tempus aduenisse clarificationis ſuæ: & hoc ſenſu dixerat cap. 7. 33. *Adhuc modicum tempus vobiſcum ſum.* & cap. 12. 35. *Adhuc modicum lumen in vobis eſt*, & infra cap. 16. 16. 17. 19. *Modicum, & iam non videbitis me.* Atque ita omnes prorſus alij veteres auctores intelligunt, quos paullo poſt ſumus nominaturi. Non caret cauſa, quòd diſcipulos ſuos filios hoc loco præter conſuetudinem appellet, ſed cauſam non omnes eandem eſſe putant. Cyrillus, quòd omnes homines quantumuis perfecti comparatione Dei pueri ſint, quos ſolent viri matura iam ętate filiolos appellare. Chryſoſtomus, & Theophylactus, ne quia idem, quod Iudæis dixerat, illis dicebat, putarent ſe eodem apud illum gradu atque Iudæos eſſe. Filios enim appellando à Iudæis diſcreuiſſe. Euthymius filios vocaſſe indicat, vt oſtenderet eorum ſe & magiſtrum, & creatorem eſſe. Ratio ex eo, quòd agitur ſumenda mihi videtur. Volebat Chriſtus diſcipulos, quos paullo poſt relicturus erat conſolari, vt illi ipſi auctores Chryſoſtomus, Auguſtin. Theophylactus, & Euthymius, tradunt; vtitur igitur non ſolùm ſententiis, ſed etiam verbis ad conſolationem accommodatis. Idcirco filiolos vocat. Etiam Græcè nomine vſus eſt Euangeliſta diminutiuo τεκνία, cuius etiam rei Rupertus rationem reddit, ſed non ſatis, vt opinor, ſolidam; falſo enim nititur fundamento Apoſtolos nondum baptizatos fuiſſe ante paſſionem Chriſti: itaque nondum filij, id eſt fortes, atque robuſti, ſed adhuc *filioli*, id eſt imbecilles, & infirmi erant. Si qua eius rei cauſa fuit, illa meo iudicio fuit eadem, propter quam filios appellaſſe diximus, vt paternò, blandóque verbo triſtes conſolaretur; blandius autem eſt puerum filiolum, quàm filium appellare. Quæritur à nonnullis, quodnam tempus illud intelligat, quod modicum appellat. Auguſtinus, & Beda, idémque Leontius probabile ducit, tempus, quod vſque ad aſcenſionem eius in cælum reliquum erat, intelligunt. Id enim ipſum intellexiſſe, cùm Iudæis dixit. cap. 7. 33. *Adhuc modicum vobiſcum ſum.* Probabile hoc quidem eſt; ſed illud probabilius, quod omnes Græci auctores ſentiunt, Theodorus Heracleotes, & Mopſueſt. Chryſoſtomus, Cyrillus, Leontius, Theophylactus, Euthymius, & ex Latinis Rupertus tempus paſſionis deſignaſſe. De paſſione enim agebat, & vſque ad eam cum diſcipulis futurus erat. Nam etſi poſt reſurrectionem, vt ait Lucas Act. 1. 3. per quadraginta dies cum illis fuiſſe dicitur, tamen quia non humano, & mortali, vt ita dicam, more, ſed pene ſpirituali, atque diuino cum illis erat, nunc illis ſeſe demonſtrans, nunc ſe ſubducens, non dicitur comparatione prioris temporis, cum illis fuiſſe, ſicut ipſe loquitur Chhriſtus Lucæ 24. 44. *Hæc ſunt verba, quæ locutus ſum ad vos, cùm adhuc eſſem vobiſcum.* Hinc colligitur quomodo, quod ſequitur, intelligendum ſit, *Quæretis me, & ſicut dixi Iudæis, quò ego vado, vos non poteſtis venire.* Auguſtinus enim, & quicunque dicunt Chriſtum tempus aſcenſionis in cælum ſuæ deſignaſſe, putant ſenſum eſſe non poſſe diſcipulos in cælum euntem ſequi: quod interpretantur non potuiſſe tunc mortales adhuc homines, poſt mortem tamen ſecuturos. Itaque alio ſenſu hoc Apoſtolis, quàm Iudæis à Chriſto dictum eſſe. Iudæis ſignificatum, fore, vt nunquam in regnum cælorum, quo Chriſtus ibat, ingrederentur; Apoſtolis, fore, vt quamdiu in mortali manerent corpore, ingredi non poſſent, ingreſſuros tamen poſtea. Propterea addidiſſe, *Et vobis dico modò*, quaſi ſenſus ſit, Iudæis non dixi modò eos venire non poſſe, ſed abſolutè venire non poſſe, id eſt nunquam poſſe; *vobis* autem *dico modò*, indicans modò quidem non poſſe, fore tamen vt poſtea poſſitis. Ita non ſolùm Auguſtinus, & Beda, ſed etiam Chryſoſtomus, Leontius, Theophylactus, & Euthymius. Cæterum ſi non auctorum perſonas, ſed ipſa Chriſti verba reſpiciamus, probabilius eſt non de vita beata, ſed de morte ſua loqui, *quò ego vado*, id eſt ad mortem, *vos non poteſtis venire.* Quid ergo? nonne & illi mori poterant? Poterant quidem, ſi conditionem ſpectes; homines quippe natura mortales erant; non poterant, ſi ſpectes animum, & voluntatem; quia nondum tanta erant fide, tamque conſtanti, vt pro Chriſto mori poſſent. Sic Petrus, ſic Chriſtus intellexit ver. 37. & 38. *Quare non poſſum te ſequi modò, animam meam pro te ponam. Reſpondit ei Ieſus, animam tuam pro me pones? amen, amen dico tibi, non cantabit gallus, donec ter me neges.* Illud autem, quod ſequitur, *Dico vobis modò*, non ita accipio, quaſi explicatio ſuperioris ſententiæ ſit, vt ſi dicat, quod vobis dixi non poſſe vos me ſequi, intelligo non poſſe modò, ſicut Petro ſtatim dicit, *Quò ego vado, non potes me modò ſequi.* Sed duobus modis intelligi poſſe puto, aut, *Et vobis dico modò*, vt poſtea, cùm res euenerit, intelligatis, me, quod futurum erat, cognouiſſe, ſicut verſu. 19. dixit, *Amodo dico vobis, priuſquam fiat, vt cùm factum fuerit, credatis*; aut, vt complementum ſit comparationis, ſicut dixi ante Iudæis, & vobis modò dico. Notant Cyrillus, & Euthymius Iudæis dixiſſe, *Quæretis me, & non inuenietis*; diſcipulis non dixiſſe, non inuenietis, quia poſt reſurrectionem Apoſtoli inuenturi eum erant, Iudæi non erant. Haud ſcio an nimium ſubtile ſit. Nam vt capit. 7. 34, docuimus, phraſis illa, quærere, & non inuenire, nihil aliud ſignificat, quàm rem, quæ quæritur, non haberi, aut periiſſe, non extare, ideóque reperiri non poſſe:

Cur hic diſcipulos ſuos filios præter conſuetudinē appellet.

ver. 36.

Quærere, & non inuenire quid ſignificet.

Chriſtus

Chriſtus verò de ſeipſo ea phraſi loquens, nihil aliud dicere voluit, quàm ſe moriturum eſſe, & ex hoc mundo ad Patrem diſceſſurum. Docent Chryſoſtomus, Leontius, Theophylactus, & Euthymius his verbis, *quo ego vado, vos non poteſtis venire*, diſcipulorum deſiderium excitare; ſolemus enim niti in vetitum, vt ille dixit.

Ouid. 3. Amor. eleg. 4.

34. *Mandatum nouum do vobis, vt diligatis inuicem, ſicut dilexi vos, vt & vos diligatis inuicem.*) Paterno ſe gerit more cõſolabatur diſceſſurus Apoſtolos ſuos, ideoque, vt diximus, filios appellauerat; dat illis nunc paterna monita, qualia ſolent, aut peregrè abituri, aut morituri patres filiis dare, vt pacem inter ſe habeant, vt mutuò ſe diligant. Vulgaris quæſtio, cur hic dilectionis mandatum, cum in lege etiam veteri vel ipſo Chriſto iudice primum eſſet, Lucæ 10. 27. *nouum* appellet. Auctores omnes, quos legerim, Græci, Chryſoſtomus, Cyrillus, Theodorus Heracleotes, Theodorus Mopſueſt. Leontius, Theophylactus, & Euthymius, inter Latinos etiam Rupertus, *nouum* vocari dicunt, quòd in veteri lege iuberemur proximum noſtrum ſicut nos ipſos diligere; nunc autem pluſquam nos ipſos diligere, iubeamur; cùm iubeamur ita nos mutuò diligere ſicut Chriſtus dilexit nos, & Chriſtus nos plus quàm ſeipſum dilexerit, quia *cùm in forma Dei eſſet, non rapinam arbitratus eſt eſſe ſe æqualem Deo, ſed exinaniuit ſemetipſum formam ſerui accipiens.* Denique *iuſtus pro iniuſtis*, pro immeritis, pro inimicis *factus obediens vſque ad mortem, mortem autem crucis.* Auguſtinus, & Beda ex effectu vocari *nouum* putant, quòd nos renouet, & exuto vetere homine nouo induat, *vt ſimus*, quemadmodum ait D. Paulus, *noua creatura.* Sunt qui putent *nouum* appellari, quemadmodum lex Euangelica noua dicitur, nouumque teſtamentum, quia quamuis ante eſſet, tamen per Chriſtum quaſi nouo addito ſpiritu promulgatum eſt. Sunt qui propterea quòd deſuetudine antiquatum videretur, Chriſtus verò ſingulari illud commendatione reuocauerit, *nouum* appellari velint, haud prorſus ineptè. Sunt qui nouitatem in eo ponant, quòd lex vetus non niſi externam præciperet dilectionem, aut non niſi ad politicam pacem eam dirigeret; Chriſtus verò & dilectionem præceperit internam, & ad vitam æternam ordinauerit. Hoc verum non eſt; nam lex etiam vetus, vt apud Matthæum cap. 5. docuimus, actus internos præcipiebat, non concupiſcere, non odio habere. Sunt qui ideo *nouum* eſſe dicant, quòd quamuis in veteri eſſet lege, tamen obrutum quodammodo ceremoniis non apparebat; in Euangelio verò ſublatis ijs apparere, & elucere cœperit. Sunt qui mandatum quidem vnum & idem eſſe putent, ſed propter nouam formam *nouum* appellari, quòd pro regula dilectionis non iam nos ipſi, ſed Chriſtus ipſe ponatur, *ſicut dilexi vos*, qui certior, ac melior omnino ſit. Neſcio an meam ego ſententiam lectori probaturus ſim; certè facilis eſt, ſi minùs vera. Duobus modis interpretor. Altero, vt hoc mandatum cum eodem, aut ſimili dilectionis mandato, quod antea erat, conferatur; altero, vt non cum illo, ſed cum cæteris mandatis comparetur, quæ diſcipulis Chriſtus multa tradiderit. Si cum ſimili dilectionis mandato, quod ante erat, conferatur, nouum dicitur, non quòd nouum ſit, neque quòd nouo proponatur modo; ſed quòd cùm illud ſæpe diſcipulis commendaſſet, iterum commendet, quemadmodum ſi nouum eſſet; quemadmodum ſi nunquam illud audiuiſſent. Itaque nouitas non tam ad mandatum ipſum, quàm ad ſtudium, quo illud Chriſtus commendat, & quo diſcipuli excipere debebant, referenda eſt. Sic ergo dictum eſt, *Mandatum nouum do vobis*, quemadmodum vulgo diceremus, mandatum de nouo do vobis, *vt diligatis inuicem*: & fac vnam nouam communionem, aut confeſſionem, id eſt quemadmodum ſi nunquam ante confeſſus eſſes, ſi nunquam ante Euchariſtiam accepiſſes. Si verò ad cætera mandata, quæ diſcipulis Chriſtus tradiderat, conferatur, nouum Hebraica dicitur phraſi non quia nouum, ſed quia præſtantiſſimum. Solent enim Iudæi quod in quoque genere præſtantiſſimum eſt, nouum appellare, vt Matthæi 26. 29. docuimus, *Cantate*, inquit, *Domino canticum nouum.* Quia ſolent quæ noua ſunt, aut eſſe, aut videri meliora, quàm vetera. Itaque verus meo iudicio ſenſus eſt, Multa, dum vobiſcum verſatus ſum, mandata, multa documenta dedi, dabo nunc vnum, quod inſtar eſt omnium, *vt diligatis inuicem*: aut quod magis mihi videtur conſilio Chriſti conuenire, nouum mandatum vocat, id eſt diſcipulorum ſuorum proprium, cùm cætera cum omnibus communicaſſet, ſicut verſu 35. declarat, *In hoc cognoſcent omnes, quia diſcipuli mei eſtis, ſi dilectionem habueritis ad inuicem.* Alio ſenſu Ioannes 1. epiſtola cap. 2. 7. & 1. epiſtola ver. 4. 5. idem mandatum & vetus, & nouum appellat. Id ſi Dominus vitam dabit, illic explicabimus. Verba autem bifariam iungi poſſunt, aut; *vt diligatis inuicem, ſicut dilexi vos*: atque ſi hoc modo legamus, particula, *vt*, quæ continuò ſequitur, non comparationem, ſed finem declarabit, ſenſúſque erit, Mandatum nouum do vobis, vt diligatis inuicem, ſicut *dilexi vos*, id eſt propterea dilexi, vt vos etiam inuicem diligeretis. Hoc modo D. Auguſtinus, & Beda, & vt videtur, Rupertus intelligit: aut, *Mandatum nouum do vobis, vt diligatis inuicem*: deinde nouum ſequatur membrum, *ſicut dilexi vos, vt & vos diligatis inuicem.* Quæ traiectio ſic erit reſoluenda, *Mandatum*, inquam, *do vobis, vt diligatis inuicem, ſicut* ego *dilexi vos*, vt ſit repetitio ſimul, & explicatio ſuperioris ſententiæ.

Philip. 2. 6. 7. 8.

1. Pet. 3. 18.

Galat. 6. 15.

Expoſitio auctoris cur nouũ dicatur hoc mãdatum.

Noua dicitur, quæ præſtantiſſima phraſi Hebraica Pſal. 95. 1. & 97. 1.

35. *In hoc cognoſcent omnes, quia diſcipuli mei eſtis, ſi dilectionem habueritis ad inuicẽ.*) Explicat, quamobrem dilectionis mandatum illis tantopere commendauerit, &, vt diximus, quare mandatum nouum appellauerit, quia nimirum certum erat futurum ſymbolum, quo ipſius diſcipuli à cæteris hominibus dignoſcerentur. *Alia munera mea*, inquit Auguſtinus, *habent vobiſcum etiam non mei; non ſolùm naturam, vitam ſenſus, rationem, & eam ſalutem, quæ hominibus, pecoribúſque communis eſt; verum etiam linguas, ſacramenta, prophetias, ſcientiam, fidem, diſtributionem rerum ſuarum pauperibus, & traditionem corporis ſui, vt ardeant, ſed quoniam caritatem non habent, vt cymbala concrepant, nihil ſunt, nihil illis prodeſt. Non ergo in illis quamuis bonis muneribus meis, quæ habere poſſunt etiam non diſcipuli mei; ſed in hoc cognoſcent omnes, quia mei diſcipuli eſtis, ſi dilectionem habueritis ad inuicem.* Rogant Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius, cur non potiùs miracula ſigna eſſe dixerit, quibus diſcipuli ipſius eſſent dignoſcendi, quia, inquiunt, *multi di-*

Tract. 65.

1. Corinth. 13. 1. 2. 3.

Cur caritas non miracula ſignũ ſit & nota diſcipuli Chriſti.

Matt.7. 22. 23. *cent in illa die, Domine nõne in nomine tuo dæmonia eiecimus? & in nomine tuo virtutes multas fecimus?* & reſpondebit illis Chriſtus, *quia nunquam noui vos.* Itaque magis certum eſſe ſignum diſcipulorum Chriſti dilectionem mutuam, quàm miraculorum effectionem. Solus Euthymius veram mihi cauſam videtur attigiſſe, quamobrem hac potiſſimùm nota diſcipulos ſuos diſtinguendos eſſe dixerit, quia nimirum proprium diſcipuli eſt magiſtrum imitari, & eatenus videtur profeciſſe, quatenus magiſtrum imitatur. Nihil autem Chriſto magis proprium fuit, quàm homines diligere, quum ipſorum amore de cælo deſcenderit, homo factus mortem obierit. Itaque nulla re eius diſcipuli ſimiliores illi eſſe poterant, propiúſq; eius mores imitari, quàm ſi ſeſe viciſſim diligerent. Caueat lector ne exiſtimet eos, qui fidem habent, caritatem autem non habent Chriſti non eſſe diſcipulos. Nam & illi non ſolùm nomine, ſed re etiam ipſa diſcipuli ſunt, cùm ab eo diſcant, atque illi tanquam vero præceptori credant; cæterum imitatione morum eius diſcipuli non ſunt, quia quos Chriſtus diligit, ipſi non diligunt. Et quia hoc etiam modo vult Chriſtus omnes homines diſcipulos ſuos eſſe, & qui hoc faciunt non ſolùm veri, ſed etiam perfecti diſcipuli eius ſunt, indicat alios, qui fidem habent, dilectionem autem non habent, ſuos non eſſe diſcipulos; ſic planè, vt ſi quis pater neget eos ſuos eſſe filios, qui ſibi moribus diſſimiles ſint, non quòd verè non ſint filij, ſed quòd non quales eſſe oportebat. *Fruſtra appellamur Chriſtiani,* ſcribit Leo ſer. 6. de Natiuit. *ſi imitatores non ſumus Chriſti,* Inf.c.14. 6. *qui ideo ſe viam dixit eſſe, vt conuerſatio magiſtri forma eſſet diſcipuli, & illam humilitatem eligeret ſeruus, quam ſectatus eſt Dominus.*

26. *Dicit ei Simon Petrus; Domine quo vadis?*) Cur Petrus, & cur ſolus hoc interrogauerit, facilis coniectura, quam & Chryſoſtomus, & Cyrillus, &

A Leontius, & Auguſtinus, & Beda, & Theophylactus, & Euthymius, & Rupertus iudicarunt, non diſcendi tantùm animo, ſed ſequendi, quocunque tandem Chriſtus ſe iturum eſſe reſpondiſſet. Eadem ratione aut ſolus, aut certè primus interrogat, quia ardentiori in Chriſtum erat ſtudio; aut quia, vt Cyrillus exiſtimat, illi reliqui Apoſtoli tanquam maiori loquendi pro omnibus curam detulerunt. Ergo Chriſtus non ad verba, ſed ad animum, ſenſumque reſpondens, vt Auguſtinus, Chryſoſtomus, B Beda, Theophylactus, & Euthymius obſeruant, ait, *Quo ego vado, non potes me ſequi modò; ſequeris autem poſtea.* Ita reſpondet, vt cupientem ſequi Petrum non deterreat, ſed doceat, & obiecta ſpe poſtea ſequendi conſoletur. Quò dicat non poſſe ſequi, ſuprà verſu. 33. diſputauimus; diximus de morte Chriſtum loqui, ad quam ipſe forti, erectóque animo gradiebatur. Cur ergo Petrus in mortem ſequi non poterat? Id duplicem intelligentiam habere C poteſt. Aut non poſſe modò ſequi, quia eius fides ſatis robuſta non erat; ſecuturum tamen poſtea ſuo tẽpore, cùm fides eius corroborata fuiſſet, quemadmodum Cyrillus, Theodorus Mopſueſt. Auguſtinus, Bedá, & Rupertus exponunt. Tract.66. *Quid feſtinas Petre?* inquit Auguſtinus, *nondum te ſuo ſpiritu ſolidauit petra: noli extolli præſumendo, non potes modò; noli deijci deſperando, ſequeris poſtea.* Aut non poterat ſequi; quia eius tempus nondum aduenerat, D quia non expediebat, quia priùs Euangelium prædicare, multaque pati oportebat, vt Theodorus Heracleotes interpretatur. Prior ſenſus melior; quia vt ait Auguſtinus, & ex verſu. 38. manifeſtum eſt, voluit Chriſtus eius audaciam, & iactationem tacitè reprehendere; plus de ſe polliceri, quàm ad præſtiturus ſit, aut quibus tunc erat viribus præſtare poſſet. Cætera, quæ in hoc capite ſuperſunt, apud Matthæum c. 26. 35. expoſuimus.

CAPVT XIIII.

1. NON turbetur cor veſtrum. Creditis in Deum, & in me cre-
dite. 2. In domo Patris mei manſiones multæ ſunt. ſi quo
minus dixiſſem vobis: Quia vado parare vobis locum. 3.
Et ſi abiero, & præparauero vobis locum: iterum venio, &
accipiam vos ad meipſum, vt vbi ſum ego, & vos ſitis. 4.
Et quò ego vado ſcitis, & viam ſcitis. 5. Dicit ei Tho-
mas: Domine, neſcimus quò vadis: & quo modo poſ-
ſumus viam ſcire? 6. Dicit ei Ieſus: Ego ſum via, & veritas, & vita. nemo ve-
nit ad Patrem, niſi per me. 7. Si cognouiſſetis me, & Patrem meum vtique
cognouiſſetis: & amodo cognoſcetis eum, & vidiſtis eum. 8. Dicit ei Phi-
lippus: Domine, oſtende nobis Patrem, & ſufficit nobis. 9. Dicit ei Ieſus:
Tanto tempore vobiſcum ſum: & non cognouiſtis me? Philippe, qui videt me,
videt & Patrem. Quomodo tu dicis: Oſtende nobis Patrem? 10. Non creditis
quia ego in Patre, & Pater in me eſt? Verba, quæ ego loquor vobis, à me ipſo
non loquor. Pater autem in me manens, ipſe facit opera. 11. Non creditis quia
ego in Patre, & Pater in me eſt? 12. Alioquin propter opera ipſa credite. Amen,
amen dico vobis, qui credit in me, opera, quæ ego facio, & ipſe faciet, & ma-
iora horum faciet: quia ego ad Patrem vado. 13. Et quodcumque petieritis Pa-
trem in nomine meo, hoc faciam: vt glorificetur Pater in Filio. 14. Si quid pe- Inf.16.c.23. Matt.7.a.8 & 11.b.22.
tieritis me in nomine meo, hoc faciam. 15. Si diligitis me: mandata mea ſeruate. Mar.11.c.24.
16. Et ego rogabo Patrem, & alium paraclitum dabit vobis, vt maneat vobiſcum
in æternum, 17. Spiritum veritatis, quem mundus non poteſt accipere, quia non
videt eum, nec ſcit eum. vos autem cognoſcetis eum: quia apud vos manebit, &
in vobis erit. 18. Non relinquam vos orphanos: veniam ad vos. 19. Adhuc mo-
dicum: & mundus me iam non videt. Vos autem videtis me: quia ego viuo, &
vos viuetis. 20. In illo die vos cognoſcetis quia ego ſum in Patre meo, & vos in
me, & ego in vobis. 21. Qui habet mandata mea, & ſeruat ea: ille eſt, qui dili-
git me. Qui autem diligit me, diligetur à Patre meo: & ego diligam eum, & ma-
nifeſtabo ei meipſum. 22. Dicit ei Iudas, non ille Iſcariotes: Domine, quid factum
eſt, quia manifeſtaturus es nobis teipſum, & non mundo? 23. Reſpondit Ieſus, &
dixit ei: Si quis diligit me, ſermonem meum ſeruabit, & Pater meus diliget eum,
& ad eum veniemus, & manſionem apud eum faciemus: 24. qui non diligit me,
ſermones meos non ſeruat. Et ſermonem, quem audiſtis, non eſt meus: ſed eius,
qui miſit me, Patris. 25. Hæc locutus ſum vobis apud vos manens. 26. Paracli-
tus autem Spiritus ſanctus, quem mittet Pater in nomine meo, ille vos docebit
omnia, & ſuggeret vobis omnia, quæcumque dixero vobis. 27. Pacem relinquo
vobis, pacem meam do vobis: non quomodo mundus dat, ego do vobis. Non
turbetur cor veſtrum, neque formidet. 28. Audiſtis quia ego dixi vobis: Vado,
& venio ad vos. Si diligeretis me, gauderetis vtique, quia vado ad Patrem: quia

Pater maior me eſt. 29. Et nunc dixi vobis prius quàm fiat: vt cum factum fuerit, credatis. 30. Iam non multa loquar vobiſcum. venit enim princeps mundi huius, & in me non habet quidquam. 31. Sed vt cognoſcat mundus quia diligo Patrem, & ſicut mandatum dedit mihi Pater, ſic facio. Surgite, eamus hinc.

Act.a. d.11

IN CAPVT XIIII.

1. NON *turbetur cor veſtrum, creditis in Deum, & in me credite.*) In multis Latinis, in nõnullis etiam Græcis codicibus inchoatur caput ad hunc modum, *Et ait diſcipulis ſuis, Non turbetur*, & reliqua: quẽadmodũ omnes Latini interpretes paullo vetuſtiores legunt, Auguſtinus, Beda, Rupertus, Auctor gloſſæ, quam vocant ordinariam, D. Thomas, & Lyranus. Videntur tamen addita ab aliquo fuiſſe annotationis loco, vt hoc caput cum ſuperiore necteret. Verum ſiue legantur, ſiue non, eadem manet B connexio. Continuat enim Chriſtus ſermonem illum ſuum, quem ad diſcipulos egreſſo Iuda poſt cænam habere cœperat. c. præcedenti. ver. 31. quem Petrus interrogatione ſua interruperat. Poſtquam ergo illi Chriſtus reſpondit, rędit ad ſermonem ſuũ, & vt ante faciebat, omnes diſcipulos alloquitur. Itaque redundant illa verba, *Et ait diſcipulis ſuis*, quia indicant initium hoc eſſe nouæ orationis, cùm continuatio prioris ſit. Ait ergo, *Non turbetur cor veſtrum*, quod Græci fere omnes auctores ideo adieciſſe putant, C quia cùm ſuam Petro negationem prędixiſſet, vidit eos turbari animo metuentes ne & ipſi, quod minimè volebant, negaturi eum eſſent; quando qui omnium erat dux, fortiſſimúſque habebatur, dicebatur negaturus. Ita Chryſoſt. Theodor⁹ Heracleot. & Theodorus Mopſueſt. Leontius, Theophylact. & Euthym. Itaque Chryſoſt. & Theophylact. ex hoc ipſo Chriſti diuinitatem probant, quòd diſcipulorũ tacitas cognouerit cogitationes. Auguſtinus verò, & Beda putant propterea dixiſſe, quia de morte mẽtionem fecerat dicens, *quo ego vado, vos non poteſtis venire*: D exhortari ergo eós ne mortem timeant. At quid opus erat exhortari, quos dixerat mori non poſſe: hoc eſt, quò ipſe iret, eos non poſſe venire? Rupertus in alium ſenſum interpretatur, *non turbetur cor veſtrum*, id eſt ne vacillet fides veſtra, quòd me morientem videatis, *Creditis in Deum, & in me credite.* Sed manifeſtum eſt non exhortationem, ſed conſolationem eſſe triſtium diſcipulorum. Credo ergo non conſolari eos Chriſtum, aut propter negationem Petri, aut propter ſuam, vel ipſorum mortem; ſed potiùs quòd dixiſſet illis, *Quo ego vado, vos non poteſtis venire*, indicãs ſe eos ſolos relicturum. E Ne igitur putarent nunquam ſe illum viſuros poſtea, aut excludendos ab eius regno eſſe, ſi quidem abeuntem eum, & regnum capeſſentem non ſequerentur, iubet eos æquo eſſe animo, patientérque moram iſtam ferre, etiamſi modò non ſequantur, ſecuturos poſtea, vt dixerat Petro; nec defuturum illis, quandocunque venirent, in regno ſuo locum; in domo enim patris ſui multas eſſe manſiones, ſuam cuique ſeruari, quæ ab alio nemine occupari poſſit. Hæc vt opinor connexio ſententiæ eſt, ad ipſam

Expoſitio auctorũ.

A nunc ſententiam veniamus. *Creditis*, inquit, *in Deum, & in me credite.* Ambiguitas Græci verbi, πιστεύετε quod vtroque in loco eſt, quodque aut indicatiuum *creditis*, aut imperatiuum *credite* eſſe poteſt, facit vt quemadmodum multi interpretes monuerunt, in quattuor ſenſus trahi poſſit. Nam aut vtroque loco indicandi; aut vtroque imperandi; aut priori indicandi, poſteriori imperandi; aut priori imperandi, poſteriori indicandi verbum eſſe poteſt. Si vtroque loco indicandi ſit, ſenſus erit *non turbetur cor veſtrum*, quia quandoquidem in Deum, id eſt in Pa- B trem, & in me creditis, hæc fides bono vos animo eſſe iubet fore, vt me aliquando ſequamini. *Iuſtus enim meus ex fide viuit*, & *fides eſt ſperandarum ſubſtantia rerum, argumentum non apparentium.* Sed qui ita interpretetur, auctorem bonum non inuenio. Si vtroque loco imperandi ſit, erit hic ſenſus, remedium, vt quieto animo ſitis, eſt, vt in patrem meum, & in me credatis; fides enim alet vos, & ſpe futuræ vitę ſuſtentabit. Atque hoc modo plerique omnes Gręci, Chryſoſtomus, Theodorus Mopſueſt. Non- C nus, Theophylactus, & Euthymius exponunt, nonnulli etiam Latini, vt Hilar. lib. 9. de Trinitat. Nec mihi hic ſenſus diſpliceret, ſi phraſis pateretur. Cęterum illa verbi repetitio. *Et in me credite*, aliquid mihi aliud videtur ſignificare. Si enim id dicere voluiſſet, non dixiſſet, *Credite in Deum, & in me credite*, ſed, Credite in Deum, & in me. Si priori loco imperandi, poſteriori indicandi ſit, ſententia erit minùs congruens, quandoquidem in me creditis, credite in Patrem. Sed hęc ſententia neque loco, vt dixi, hęret, neque vllum, quòd ſciam, auctorem ha- D bet. Relinquitur ergo quarta lectio, ex qua ſententia elicienda eſt, *Creditis in Deum, & in me credite*, vt priore loco indicatiuum, poſteriore imperatiuum legatur verbum, quemadmodum Auguſtinus, Beda, Rupertus legunt, & Vigilius lib. 4. aduerſus Eutychem, niſi quòd Vigilius legit, *Creditis in Dominum*, pro, *creditis in Deum.* At quę ſententia? Auguſtinus argumentari putat Chriſtum debere diſcipulos in ſe credere, quandoquidem in Patrem crederent, *Conſequens*, inquit, *eſt, vt ſi in Deum creditis, in me credere debeatis. Quod non eſſet conſequens, ſi Chriſtus non eſſet Deus. Creditis in Deum, & in me credite, cui natura eſt, non ra-* E *pina eſſe æqualem Deo.* Vnde videtur apparere D. Auguſtinum primum membrum cum interrogatione legiſſe, *Creditis in Deum? & in me credite.* Credo ego Hebraiſmũ eſſe, quo in priori membro particula ſimilitudinis intelligenda eſt. Si vultis non turbari, ſed ęquo eſſe animo *expectantes beatam ſpem, & aduentũ gloriæ magni Dei, credite in me*, ſicut in Patrẽ creditis, nam quęcũque vobis ego promiſi, ex Patris promiſi voluntate. Hanc vim habet illa particula, *&*, quę apud Hebręos comparationem implere ſolet. Similem Hebraiſmum ſuprà notauimus. c. 5. 17.

Varia lectio huius loci ex vocabuli Græci ambiguitate.

Hebr. 10. 38. & 11. 1.

Tract. 67.

Philipp. 2. 6.

Hebraiſm. & proficuus

Ad Tit. 2. 13.

Pater meus vſque modò operatur, & ego operor, id eſt ſicur *pater meus vſque modò operatur*, ita etiam *& ego operor*; Simile exemplum eſt infra, ver. 19.

2. *In domo patris mei manſiones multæ ſunt, ſi quo minùs dixiſſem vobis, quia vado parare vobis locum.*) Quorſum dicat in domo patris ſui multas eſſe manſiones, ſuperiori verſu explicauimus. Videbat triſtes eſſe diſcipulos, quòd ſe abiturũ diceret, & quo ipſe iret, eos venire non poſſe, ſicut dicit c. 16. 6. *quia hæc locutus ſum vobis, triſtitia impleuit cor veſtrum*; triſtes inquam eſſe, exiſtimantes excludi ſe à Chriſti regno, quandoquidem euntem eum non ſequerêtur. Conſolatur ergo eos, non propterea excluſos eſſe; ſi modò non ſequantur; ſecuturos ſuo poſtea tempore, nec ipſis locum defuturum; in domo enim patris ſui, hoc eſt in regno ſuo manſiones multas eſſe, ſuam cuique ſeruari; neque timendum eſſe ne ab alio occupetur. Auguſtinus ſenſu nonnihil diuerſo, turbatos fuiſſe diſcipulos, quòd audiſſent Petrum omnium fortiſſimum negaturum, timuiſſe ſibi; quaſi nullus ſibi infirmioribus in cælo lõcus futurus eſſet; conſolari eos Chriſtum, diuerſa in cælo eſſe loca, non eiuſdem omnia eſſe dignitatis, ſed pro cuiuſque merito alia ſuperiora, alia inferiora, ut infirmis quidem, modò in ſe crederent, & amarent, locum defuturum. Cæleſtem illam habitationem μονὴν manſionem vocat, maiore meo iudicio proprietate, quàm ſi οἶκον domum appellaſſet, indicat enim perpetuam fore habitationem, nullâque morte, nulla perturbatione interrumpendam. Hoc eſt μένειν manere. Illud quoque notandum non ſolùm multas, ſed etiam diuerſas, & impares in cælo eſſe manſiones ſignificari. Nam certè Apoſtolorum, & Chriſti manſiones æquales non ſunt, vt colligit Gregor. lib. 4. mor. cap. 42. & lib. 35. cap. 24. & lib. 4. dialog. c. 36. & hom. 16. in Ezech. Cyrillus, Leontius, Tertullian. in Scorpiaco. Theodoritus lib. 3. in Cant. & 1. ad Cor. c. 15. Quod ſequitur difficile eſt admodum. *Si quo minùs, dixiſſem vobis, quia vado parare vobis locum.* Sciendum inprimis eſt dictionem illam, *quia*, quam noſter vertit interpres, Græcè non eſſe, ſed in hunc modum omnes Græcos codices, & auctores legere, εἰ δὲ μὴ, εἶπον ἂν ὑμῖν, πορεύομαι ἑτοιμάσαι τόπον ὑμῖν, ſin minùs, (aut, ſin autem) *dixiſſem vobis vado parare vobis locum.* Si Latinam ſequamur lectionem, vt ſequi Latinos neceſſe eſt, impeditior erit locus; ſenſus enim videtur eſſe, ſi non eſſent *in domo Patris mei manſiones multæ*, dixiſſem vtique vobis ire me eò, vt vobis locum præpararem, ne forte occuparetur; at propterea hoc vobis non dixi, quia *manſiones multæ ſunt*, quemadmodum Auguſtinus, Beda, Rupertus, & Latini fere omnes; Græci verò multi Cyrillus, Leontius, Theodorus Mopſueſt. Theophylactus. Euthymius, & vt videtur Chryſoſt. Nonnus certè poëta expreſſa etiam particula ὅτι, quam noſter reddit interpres, idémque Theodoritus facit ſect. 16. in Ezech. interpretantur. Quæſtionem autem illam, quæ ex his, & proximis oritur verbis, vbi dicit ſe ire, vt illis locum paret, quem cùm parauerit, rediturum eſſe, vt eos ſecum adducat, quod non videtur cum præcedentibus conuenire, vbi ſignificauerat ſe non ire ad parandum illis locum, quia manſiones multæ erant, ita ſoluunt Auguſtinus, & Beda, manſiones quidem multas paratas iam fuiſſe, id eſt prædeſtinatas, ideo ſignificaſſe non ire ſe, vt eas paret; ſed non eſſe paratas, id eſt non poſſe quemquam in illas ingredi, niſi ipſe primus aditum præeundo patefecerit. Eodem fere redit, quod Rupertus, & Lyranus dicunt, præparatas fuiſſe manſiones, ſed manſores, vt eorum vtar verbo, non fuiſſe paratos; Chriſtum ergo præijſſe, vt non tam manſiones manſoribus, quàm manſores manſionibus præpararet: præparaſſe autem, cùm in eos miſit Spiritum ſanctum, quo eos dignos fecit earum manſionum habitatores. Vtraque expoſitio dura eſt, ſed ſi Latina ſequamur verba, alterutra neceſſaria, cùm nulla tertia melior appareat. Si Græcam ſequamur lectionem, duobus etiam modis iungi verba poſſunt, aut ita vt vna, eadémque periodus ſit, εἰ δὲ μή, εἶπον ἂν ὑμῖν, πορεύομαι ἑτοιμάσαι τόπον ὑμῖν, aut ita, vt poſt hæc verba, εἰ δὲ μή, εἶπον ἂν ὑμῖν, punctum ſit, ſignumque perfectæ ſententiæ; deinde noua inchoata periodo ſequatur πορεύομαι ἑτοιμάσαι τόπον ὑμῖν. Priorem lectionem ſequuntur omnes, quos ego quidem legerim, auctores Græci, Theodorus Mopſueſt. Cyrillus, Chryſoſtomus, Nonnus, Leontius, Theophylactus, Euthymius, eodémque prorſus modo explicant, quomodo Latinam lectionem ab Auguſtino, & aliis Latinis interpretibus explicari diximus, niſi quòd illa verba, quæ verſu. 3. ponuntur, *Et ſi abiero, & præparauero vobis locum, iterum venio, & accipiam vos ad meipſum*, ad idem referunt verbum, Sin minùs dixiſſem vobis me abire, vt pararem vobis locum, & dixiſſem etiam fore, vt etiamſi nunc abirem, iterum venirem, vt vos acciperem, ac mecum in paratum locum ducerem. Ac mihi quidem magis hæc, quàm illa Auguſtini, placet interpretatio. Secundam lectionem recentiores quidam interpretes obſeruarunt, habétque fateor faciliorem ſenſum; ſed quia omnes veteres auctores alia video ire via, ab illis non temere diſceſſerim. Tamen ſi cui ſecunda magis placebit lectio, facilè locum interpretabitur, *In domo patris mei manſiones multæ ſunt, ſin minùs, dixiſſem vobis.* & poſito hic puncto, *Vado parare vobis locum; & ſi abiero, & præparauero vobis locum, iterum venio, & accipiam vos ad meipſum*, & reliqua. Colligitur autem ex hoc loco neminem ante Chriſtum in cælum ingreſſum eſſe, vt confirmat D. Paulus Heb. 11. 39. 40. Contrariusque error Græcorum auctorum fuit, vt ex Euthymio hoc loco conſtat, & nunc nouorum hæreticorum eſt.

Impares in cælo manſiones.

Lectio auctori probata.

Ante Chriſtũ nemo in cœlum ingreſſus eſt.

4. *Et quò ego vado, ſcitis, & viam ſcitis.*) Aliud hoc conſolationis genus eſt. Videbat anxios eſſe diſcipulos, quòd nondum ſatis ſibi intelligere viderentur, quonam ſe abire diceret. Conſolatur ergo declarans, quod paullo ante dixerat, abire ſe, vt locum illis præparet, aut certè ire in domum patris ſui, in qua manſiones multæ eſſent, ne de ſuo abitu ſoliciti ſint, ſatis eos ſcire, & quo eat, nimirum ad Patrem, vt ſæpe illis ſignificauerat cùm aliâs, tum proximis etiam verbis. Sed quia hoc ipſum non ſatis apertè dicebat, Thomas interrogat.

5. *Domine neſcimus, quo vadas, & quomodo poſſumus viam ſcire?* Putat Chryſoſtomus Thomam reuerenter hoc interrogare. Ideo non quærere, vt planè doceat, quo eat, & qua ipſi via ſequi eum poſſint; ſed ſimpliciter dicere neque quò eat, neque viam ſcire, vt confeſſus omnium ignorantiam Chriſtum commoueat, vt loquatur clariùs. Theophylactus, alio animo, quàm Petrum interro-

gare ait: Petrum interrogaſſe, vt eum ſequeretur: Thomam timore, ne forte in locum aliquem eat ipſi, ac diſcipulis periculoſum. Putabat enim, vt ait Euthymius, in locum aliquem terrenum diſceſſurú. Dixerat Chriſtus eos, vt ait Auguſtinus, vtrumque ſcire, & quo eat, & qua via iri poſſit; vtrumque ſe, & cæteros diſcipulos ignorare Thomas dicit. Sed videtur ita loqui quaſi Chriſtus dixiſſet eos neſcire, quo eat, ſed viam tamen ſcire; ſic enim quaſi ex conceſſis argumentatur. Si neſcimus quò eas, vt tu concedis, *quomodo poſſumus*, vt dicis, *viam ſcire?* Alioqui ratio loquendi poſtulare videbatur, vt ſimpliciter diceret, neque ſcimus, quo eas, neque viam, qua nos te ſequi debeamus. Sed videtur mihi in verbis Thomæ tacita quædã ineſſe querimonia, & veluti amica Chriſti reprehenſio, quòd nunquam ſatis apertè dicere voluerit, quonam iret, & tamen dicat nunc eos non ſolùm, quo eat, ſed etiam viã ſcire. Perinde ergo eſt, ac ſi dicat, cùm nondũ nobis dicere volueris, quò eas, quod inprimis dicendum erat, *quo modo poſſumus viam ſcire?* Sed ne videatur Chriſtum accuſare, modeſtiùs dicit, *Domine neſcimus, quo vadis, & quo modo poſſumus viam ſcire?*

Tract. 69.

6. *Dicit ei Ieſus, Ego ſum via, veritas, & vita; nemo venit ad Patrem, niſi per me.*) Si Chriſtus minùs fuiſſet in reſpondendo liberalis, minùs nobis in huius loci interpretatione laborandum eſſet. Si enim non plùs reſpondiſſet, quàm interrogatus fuerat, facilè intelligeremus eum reſpondere ſe ad Patrem ire, eundémq; ſe viam eſſe, qua quiſquis ad Patrem ire vellet, ire oporteret. Nunc autem cùm non ſolùm viam ſe, ſed etiam veritatem, & vitam eſſe dicat, quid ſibi hæc velint, quærendi nobis ſolicitudinem inijcit. Priùs reſpondet ad id, quod Thomas poſteriore poſuerat loco, quænam via eſſet; deinde ad id, quod priori loco, quonam eat; vtrumque eos ſcire probat, quamuis, vt Auguſtinus ait, ſe ſcire neſcirent: nam ad Patrem ſe ire, eos autem Patrem ſcire: & ſeipſum viam ad Patrem eſſe, ſe etiam illis notum eſſe. Primùm videndum qua ratione viam ſe ad Patrem eſſe dicat. Quattuor modis diuerſi auctores viam eſſe interpretantur. Primò propter doctrinam, quia nobis viam oſtendit, id eſt legem dedit, quam ſi obſeruauerimus, ad Patrem perueniemus, & ſine qua peruenire non poſſumus. Ita Cyrillus. Secundò propter fidem in ipſum, quæ via eſt ad vitam æternam, ſi cætera accedant neceſſaria, vt ipſe ait. *Vt omnis, qui credit in eum, non pereat, ſed habeat vitam æternam.* Tertiò propter eius imitationem, quòd nemo poſſit, niſi eum imitando, ad Patrem ire, vt Baſilius lib. de Spiritu ſancto c. 8. Leo. ſer. 2. de reſurrect. Bernard. in lib. duodecim grad. humil. Quartò propter meritum, quo nobis ipſe impeditam ante, & interſeptam patefecit viam. Hæc omnia vera ſunt, quamuis hoc quidem loco propriè de fide loqui videatur. At quorum ſe viam eſſe dicit? & ſuam opinor, & aliorum, modo tamen alio: ipſe ſibi via eſt, non quia credendo ad Patrem vadit, ſed quia ipſe per ſe, ſuo merito, ſua auctoritate vadit, ipſe ſibi viam pandens, nemine monſtrãte, nemine aperiente, nemine præeunte. Nobis verò via eſt, quia eum præeuntem intuentes, id eſt in eum credentes, & eius inſiſtentes veſtigijs ad Patrem tendimus. *Ibat*, inquit Auguſtinus, *ad ſeipſum per ſeipſum, & nos quò imus niſi ad ipſum? & quá imus, niſi per ipſum?* Hęc facilia ſunt. Omnis quæſtio, ac difficultas in eo eſt, quo modo

Quot modis Chriſtus via ſit ad Patrem.

Sup. 3. 16.

Chriſtus ſibi, & nobis, ſeu ſua, & aliorũ via eſt ad Patrem, ſed diuerſo modo.

Tract. 69.

A ſe veritatem & vitam vocet. Ac de re quidem ipſa non dubitamus; ſcimus enim quo ſenſu ſe veritatem appellare ſoleat, quòd vmbras, figuráſque veteris legis tanquam verum, ſolidúmque veniens corpus excluſerit, ſuprà. c. 1. 14. 17. & 8. 32. Quo ſenſu vitam, quia vitam ęternam ſolus tribuit. c. 1. 4. & 5. 26. & 6. 35. 48. Sed illud quęrimus, qua ratione, & quo ſenſu hoc loco cum via veritatem, & vitam adiunxerit. Multa interpretes dicunt, quę vera quidem ſunt, ſed non videntur quæſtionem ſoluere. Quale eſt, quod B Chryſoſtomus, Theodorus Heracleot. Leontius, Theophylactus, & Euthymius, & Bernardus in lib. de duodecim gradibus humilitatis docent viam vocari, quia per eum ad Patrem imus; veritatem, quia omnia, quæ nobis pollicetur, præſtare poteſt, réque vera præſtabit; *quotquot enim promiſſiones in illo ſunt, Amen*, vt ait D. Paulus; vitam, quia nobis vitam æternam præbet. Et quod ait Cyrillus, viam eſſe, quia per ipſum imus; veritatem, quia vera fidei rectitudo, ac determinatio eſt; vitam, quia non niſi per ipſum conſequi vitam poſſumus. Et C quod Ambroſius in lib. de bono mortis, *ſequimur te Domine Ieſu, ſed vt ſequamur accerſi, quia ſine te nullus aſcendit. Tu enim via, & veritas, vita, poſſibilitas, fides, præmium. Suſcipe nos quaſi via, confirma quaſi veritas, viuifica quaſi vita.* Et quod Leo ſerm. 2. de reſurrect. *via ſanctæ conuerſationis, veritas doctrinæ diuinæ, vita beatitudinis ſempiternæ.* At non video quid hæc ad viam, de qua ſola agebatur. Recentiores quidam viam initium, veritatem medium, vitam, finem interpretantur. Non intelligo qua ratione pręterquam quòd auctores minimè boni ſunt. Quid enim veritati cum medio? Magis proba- D rem, quod alius quidam doctus profectò, & Catholicus dixit viam vocari, qua homines à paradiſo exulantes eò redirent; veritatem, id eſt non figuram, qualis tota vetus lex erat, quę propterea non potuit homines in paradiſum reducere, *nihil enim ad perfectum adduxit lex*; vitam, id eſt lignum vitę, quod in medio erat paradiſo, aut quod per illud, quod in paradiſo erat, ſignificabatur. Magis, inquam, hoc probarem, ſi aliqua veteris legis mentio pręceſſiſſet; nunc verò cùm non pręceſſerit, vnde iſta alluſio tam remota, E tam obſcura, tam repentina? Duas ego probabiles interpretationes inuenio. Alteram, vt Hebraiſmus ſit, qualem alibi notauimus, & nomen veritatis, & vitæ tanquam viæ epitheta adiecta ſint, quemadmodum ſi dixiſſet, Ego ſum via vera, & ad vitam ducens, aut Ego via veritatis, & vitę, hoc eſt, qua ad veritatem, & vitam itur, aut qua itur ad veram vitam. Alteram, vt veritas pro luce ſumatur, quę viam oſtendit, quaſi dicat, Ego ſum via, & ego ſum fax, quę pręit viam ipſam oſtendens, & vita, ad quam F via ducit, ſicut dixit. c. 1. 4. 5. hic idem Euangeliſta, *In ipſo vita erat, & vita erat lux hominum, & lux in tenebris lucet.* Quam expoſitionem videtur Bernardus in lib. de duodecim gradibus humil. indicaſſe. *Quid*, inquit, *eſt lumen vitæ, niſi veritas, quæ illuminans omnem hominem venientem in hunc mundum oſtendit vbi ſit vera vita? ideo cùm dixiſſet, Ego ſum, via & veritas, ſubdidit, & vita.* Colligit ex hoc loco Theophylactus Filium æqualem eſſe Patri, quia cùm c. 6. 44. dixiſſet,

2. Corinth. 1. 20.

cap. vltimo

Hebr. 7. 19.

Interpretatio probabilior.

Sup. c. 1. 9.

Nemo

Nemo poteſt venire ad me, niſi Pater, qui miſit me, traxerit eum; hic contrà dixit neminem poſse ad Patrem ire niſi per ſe. Multo etiam magis id colligitur ex eo ipſo, quòd ſe veritatem, & vitam, & quidem Grçcis additis articulis appellauerit, quod in ſolum poteſt Deum conuenire.

7. *Si cognouiſſetis me, & patrem meum vtique cognouiſſetis.*) Duplex hic ſtatim lectori occurrit quæſtio; altera, quomodo dicat nunc, *ſi cognouiſſetis me, & patrem meum vtique cognouiſſetis*, indicans eos nec ſe, nec patrem ſuum noſse, cùm ſuperiore verſu dixerit, *Et quo vado, ſcitis, & viam ſcitis*, ſignificans eos & ſe, & Patrem cognoſcere; altera, quo modo cùm hic indicet diſcipulos nec ſe, nec Patrem cognoſcere, ſtatim dicat & cognouiſse, & vidiſse eum. Quidam facilè vtramque quęſtionem ſoluunt; Græcè eſse *εἰ ἐγνώκειτέ με, καὶ τὸν πατέρα ἐγνώκειτε ἄν*: quod vertendum ſit, *ſi cognouiſtis me, & Patrem vtique cognouiſtis.* Quibus verbis non negat, ſed potiùs docet, ac probat diſcipulos & ſe, & Patrem cognoſcere, ac propterea, quo vadat, ſcire. Atque ita hęc verba neque pręcedentibus, neque ſequentibus repugnare, ſed rectè inter ſe omnia conſentire. Non aſsentior, & quia grauem auctorem, qui ad hunc modum interpretetur nullum inuenio pręter Victorinum lib. 1. cōtra Arium, & Tertullianum in libro contra Praxeam; falluntur enim qui Auguſtinum, & Nonnum ita putant intellexiſse; & quia dictio Gręca *ἄν* ſubiunctiuum modum eſse indicat. Itaque aliter verti non poteſt, quàm noſter vertit interpres, *Si cognouiſſetis me, & patrem meum vtique cognouiſſetis*, quemadmodum non Auguſtinus modò, & Latini omnes, Phœbadius in libro aduerſus Arian. Rupertus, & alij; ſed Gręci quoque omnes Chryſoſtomus, vterque Theodorus, Heracleotes, & Mopſueſt. Cyrillus, Leontius, Theophylactus, & Euthymius interpretantur, quaſi Chriſtus non confirmet, quod ipſe dixerat, *Et quo vado, ſcitis, & viam ſcitis*; ſed vt reſpondeat ad id, quod Thomas obiecerat, *Neſcimus, quo vadis, & quomodo poſſumus viam ſcire? Ego*, inquit, *ſum via, veritas, & vita; ſi cognoſceretis me, & patrem vtique meum cognoſceretis*; quaſi dicat non ita eſt; vt vos dicitis, propterea vos neſcire viam, quia neſcitis, quo vado, tanquam via ex termino cognoſcenda ſit; atqui non ita eſt, ex via potiùs terminum, id eſt ex me Patrem cognoſcere debuiſtis. Itaq; quod neque viam, neque vię terminum cognoſcatis, veſtra eſt culpa; nam diu ante oculos vtrumque habuiſtis; ſi enim me, quocum tamdiu verſati eſtis, quémq; vos probè cognitum habere exiſtimatis, bene cognoſceretis, & Patrem vtique meum cognoſceretis, *quia ego in Patre, & Pater in me eſt.* Ver. 10. Priùs ergo ſignificauerat & ſe, & Patrem illos noſcere cùm dixit, *Et quo vado, ſcitis, & viam ſcitis*, quia ſe illi & Patrem ruditer cognoſcebant, eodémque modo dicit ſtatim, *Et amodo cognoſcitis eum, & vidiſtis eum.* Cùm autem hìc indicat eos nec ſe, nec Patrem noſse, intelligit non noſſe, quemadmodum oportebat, & accommodatè ad rem, qua de agebatur, ita vt ſcirent Patrem metam, Filium viam eſſe. Atque ita auctores illi omnes Gręci, Latiníque, quos modò nominaui, intellexerunt, ego pluribus tantùm, & clarioribus verbis eorum ſententiam explicaui. Aliter etiam reſpondet Auguſtinus inter diſcipulos alios fuiſſe, qui cognoſcerent, de quibus illud; alios, qui non cognoſcerent, vt Philippus, de quibus hoc intelligendum ſit.

Et amodo cognoſcitis eum, & vidiſtis eum.) Vitiosè in nonnullis codicibus cognouiſtis, in aliis cognoſcetis legitur. Sic enim legendum, vt poſuimus, *Καὶ ἀπ' ἄρτι γιγνώσκετε αὐτόν, καὶ ἑωράκατε αὐτόν.* Quòd ſi ab ea lectione diſcedēdum eſt, per pręteritum potiùs, quàm per futurum legendum, quia & alterum verbum, *vidiſtis*, pręteritum eſt, & quia ſententia non euariatur; per futurum autem nullo modo legēdum, quia ſententiam euariat. Et ſi non ſolùm apud Auguſtinum, Tract. 70. apud Victorinum lib. 4. aduerſus Arium, apud Rupertum, & alios Latinos, ſed etiam apud Chryſoſtomum *cognoſcetis* legitur, & per futurum etiam exponunt, fore vt cognoſcant, cùm Spiritum ſanctum ad eos miſerit. Quis igitur ſenſus, *amodo cognoſcitis eum, & vidiſtis eum?* Cùm eum cognoſcatis, atque oculis videatis, & quidem nunc, dum me cognoſcitis, atque videtis, (qui enim me videt, illum videt) tamen non cognoſcitis. Notat eorum cęcitatem, quòd videntes non videant. Efficax aduerſus Arianos hic locus eſt; Locus aduerſus Arianos. docet enim Chriſtus eum, qui ſe bene nouerit, & Patrem noſſe, quod non vtique ſequeretur, ſi non eadem Patris, & Filij natura eſſet. Itaque Victorinus libro 4. & Phœbadius vehementer hunc locum vrgent.

8. *Dicit ei Philippus, Domine oſtende nobis Patrem, & ſufficit nobis.*) Putauit Philippus, vt Cyrillus, & Leontius, & Theophylactus ſcribunt, corporeis oculis Patrem videri poſſe immemor illius ſententię, *Non videbit me homo, & viuet.* Exo. 33. 20. Arripit Chriſti verbum, eóque illū vrget, vt ſibi Patrem oſtendat. Dixerat Chriſtus eos Patrem vidiſſe, non audet dicere Philippus non ita eſſe, ne cōtradicere pręceptori videatur, ſed petit ab eo modeſtiùs, vt quod verbis dixerat eos Patrem videre, re ipſa comprobet, eúmq; ſibi demonſtret. Quaſi diceret, fac, vt, quod dicis, verum ſit, & ſufficit nobis. Hoc autem ipſum, quod dicit, *ſufficit nobis*, triplicem habet ſenſum. Chryſoſtomus exiſtimat ſenſum eſſe *ſufficit nobis*, id eſt nihil te iam præterea interrogabimus, non erimus in poſterum tibi moleſti; timuiſſe enim, ne Chriſto moleſti eſſent tam ſępe eum eadem etiam de re interrogantes. Euthymius verò, & Rupertus, *ſufficit nobis* ad cognoſcēdum & quò eas, & quę ſit via. Nam viam, id eſt te iam ſatis nouimus, hoc vnum nobis deeſt, vt quēmadmodum te videmus, atque cognoſcimus, ita & Patrem videamus. Hęc interpretatio mihi non diſplicet, quia ad locum, & ad id, quod agebatur, accommodata eſt. Cyrillus verò, & alij, *ſufficit nobis*, id eſt, beati omnino erimus, nihil nobis ad perfectam beatitudinem deeſſe arbitrabimur. Hęc eſt enim vita ęterna, vt Patrem cognoſcam⁹, & te, quem miſit, Ieſum Chriſtū. Inf. 17. 3. Satiabimur, cùm apparuerit gloria eius. Pſal. 16. 15.

9. *Dicit ei Jeſus, Tanto tempore vobiſcum ſum, & non cognouiſtis me Philippe? qui videt me, videt & Patrem.*) Chryſoſtomus, Cyrillus, Leonti⁹, Auguſtinus, Beda, Theophylactus, & Euthymius vocatiuum *Philippe*, cum pręcedentibus, non cum ſequentibus iungunt, quemadmodum Tertullianus etiam legit in lib. contra Praxeam, Irenæus tamen lib. 3. c. 13. cum ſequentibus iungit, niſi librarij vitium eſt. Non dixerat Philippus, Oſtende nobis te; ſed, *oſtende nobis Patrem*, indicans & alios diſcipulos Chriſtum quidem ſatis vidiſſe, Patrem autem non vidiſſe; Chriſtus verò non reſpondet, *tanto tempore vobiſcum ſum, & non cognouiſtis Patrem*, quemadmodum vt reſponderet, ratio poſtulare videbatur; ſed reſpondet, *tanto tempore vobiſcum ſum, & non cognouiſtis me?* indicans non ſolùm Pa-

trem eos, ſed ne ſe quidem, quem videbát, quémque maximè cognoſcere putabant, adhuc cognouiſſe. Ita non eſſe illis laborandum, vt Patrem, ſed vt ſe, quem ante oculos habent, cognoſcant: loco Patris ſeſe illis iam diu oſtendere; qui enim ſe videt, & Patrem videre. Magno hoc artificio dictum eſt. Illud etiam Theodotus Heracleot. Chryſoſt. Theophylact. obſeruant, non dixiſſe *tanto tempore vobiſcum ſum*, & non vidiſtis me, cùm tamen de videndo, nō de cognoſcēdo ageretur, vt diſcipulos in ſolam corpoream cogitationem, viſionémque defixos ad ſpiritualem viſionem traduceret, quæ non corporis, ſed animi oculis fit, quǽque cognitio magis propriè, quàm viſio nominatur. Indicat ergo non debere eos corporea viſione eſſe contentos, qua Pater videri non poſſit; animo videre oportere, quo nōdum ſe viderint, tam longo tempore corpore videntes. Etenim ſi ſe vidiſſent & Patrem vidiſſent; quia, qui ſe videt, & Patrem videt. Secundo loco non iam dicit, qui cognoſcit me, cognoſcit & Patrem, quia iam ſignificauerat aliam eſſe præter illam corpoream animi viſionem, quam cognitionem appellauerat; & voluit accommodatè ad Philippi quæſtionem loqui, qui videre, non cognoſcere cupiebat Patrem.

Duæ in Chriſto naturæ.

Planè hîc Chriſtus oſtendit duas eſſe naturas, aliam humanam, atque corpoream, quæ oculis; aliam diuinam, quæ ſolo animo aut apertè in cælo, aut obſcurè in terris ex ſignis, atque miraculis videatur. Eodem enim loco docet ſe & à diſcipulis videri, & non videri; videri humanam, non videri diuinam, id eſt nō cognoſci naturā. Cùm enim dicit, *Qui videt me, videt & Patrem*, vt rectè D. Auguſtin[us] obſeruauit, haud dubiè ſignificat ſe ab illis nō videri; cùm tamen vt homo eorū oculis videretur.

Tract. 70.

Non eſt opus admonere Græcè non eſſe, *Et non cognouiſtis me*, ſed *non cognouiſti me*. Duplex ergo hinc aduerſus Arianos colligitur argumentum.

Aduerſus Arianos duplex argumētum.

Alterum, quòd Chriſtus dicat ſe videri, & nō videri duplicem in ſe humanam, atque diuinam naturam indicans, quod idem contra Eutychianos valere poteſt. Alterum quòd dicat, *qui videt me, videt & Patrem*, quod verum profectò non eſſet, ſi vna Patris, & Filij communis non eſſet natura. Itaque hoc argumento non ſolùm hoc loco Chryſoſt. Cyrillus, Theodorus Heracleot. Leontius, Auguſtinus, Beda, Theophylact. & Euthymius, ſed multo maximè illi, qui in arena ipſa cùm Arianis decertarūt, magno effectu vſi ſunt, Athanaſius orat. 1. & 2. contra Arianos, & ſerm. 3. & 4. contra eoſdem, Victorin. lib. 4. Ambroſ. lib. 5. de fide cap. 5. Baſil. libro de Spiritu ſancto cap. 8. & hom. 28. contra Sabellianos, & Arianos, ſed & contra Sabellianos hoc vſi ſunt loco, Tertullianus libro aduerſus Praxeam, antequam Sabellius exiſteret, Baſilius hom. 28. contra Sabellianos, Auguſtinus, Chryſoſtomus, & Theophylactus hoc loco. Non enim dixiſſe Ego ſum Pater, ſed, *qui videt me, videt Patrem*. Et rurſum, *Non credis, quia ego in Patre, & Pater in me eſt?* Quæ verba vehementer Tertullianus vrget.

10. *Non credis quia ego in Patre, & Pater in me eſt?* Declarat, quod ante dixerat, *Non cognouiſti me*, quod enim tunc dixit, *non cognouiſti*, nunc dicit, *non credis*, quia diuina natura credendo cognoſcitur. *Cur in ſimilibus*, inquit Auguſtinus, *diſtantiam cupis cernere? Cur inſeparabiles ſeparatim deſideras noſſe?*

Tract. 70.

Si tantùm dixiſſet, *Pater in me eſt*, potuiſſent fortaſſis Ariani calumniari Patrem in Filio, ſicut Regem in Legato ſuo eſſe. Nunc autem cum nō ſolùm Patrem in ſe, ſed ſe etiam in Patre eſſe dicat, quid quæſo ſignificare poteſt, niſi vnam vtriuſque, æqualémque eſſe naturā? Quod neſcio, an quiſquam animaduerterit. Atque hoc vno verbo longiſſima Arianorū diſputatio refutatur, quam multis hîc verbis Cyrillus refert: refellit hoc teſtimonio Valentinianos ſuos Irenæus lib. 5. c. 18.

Verba, quæ ego loquor vobis, à meipſo non loquor. Pater autem in me manens, ipſe facit opera.) Probat, quod dixerat ſe in Patre, & Patrem in ſe eſſe; quia & verba, & opera vtriuſque communia, & eadem ſunt. Videtur autem dicere debuiſſe, *Pater autem in me manens ipſe loquitur verba*, quia dixerat, *Verba, quæ ego loquor vobis, à meipſo non loquor.* Auguſtinus, & Beda, quod & Chryſoſtomus probat, pro eodē verba, & opera accipi putant, quia & verba opera quædam ſunt, & qui loquitur aliquid agit, ideóque pro verbis ſecundo in loco opera poſuiſſe. Meliùs idē Chryſoſt. Cyrillus, Theodorus Mopſueſt. Leontius, Theophylactus, Euthym. & Rupertus, verba & opera res diſtinctas ſignificare. Duobus enim modis Chriſti diuinitatem cognoſci potuiſſe, ex verbis, atque doctrina, & ex operibus, id eſt miraculis, quæ patrabat; vtraque ſibi communia fuiſſe cum Patre, nam Patrem eſſe, qui per ſe tāquam per verbum loqueretur, & per ſe tanquam per virtutem, & brachium ſuum operabatur, & miracula faciebat, vt Leontius, & Cyrillus interpretantur. Quo ergo modo dicit à ſeipſo non loqui? Auguſtinus, & Beda putant Chriſtum non modò tanquam hominem, ſed etiam tanquam Deum loqui, dicerétque à ſe ipſo non loqui, quia etiam, vt Deus eſt, non à ſe ipſo, ſed à Patre eſt. Patrem illi naturam dando, & verba & opera dediſſe. Meliùs Cyrillus, Leontius, & Theodorus Mopſueſt. loqui tanquam hominem, quaſi dicat, etſi me hominem videtis eſſe, tamen verba, quæ loquor, & opera, quæ facio, non humana, ſed diuina ſunt; itaque ex illis cognoſcere deberetis me plus eſſe quàm hominem, & Patrē in me perſpicere.

Chriſtus hîc tanquam homo loquitur.

Non piget me Auguſtini hoc loco contra Arianos, & Sabellianos verba ſubſcribere, nec pigere lectorem debet legere. *In his*, inquit, *duabus ſententijs, vna, qua dictum eſt, A meipſo non loquor, altera, qua dictum eſt, Pater autem in me manens ipſe facit opera, ſingulas tenentes diuerſi nobis aduerſantur hæretici, qui non ex vna parte, ſed in contraria conantes à via veritatis exorbitant. Ariani quippe dicunt, Ecce inæqualis eſt Patri Filius, à ſeipſo non loquitur. Sabelliani contra, id eſt Patripaſſiani, Ecce qui pater eſt, ipſe & Filius. Quid enim eſt, Pater in me manens ipſe facit opera, niſi in me maneo ego qui facio? Contraria dicitis; ſed non eo modo ſicut eſt falſum contrarium vero, ſed ſicut ſunt inter ſe duo falſa contraria. Errando in diuerſa itis, in medio eſt via, quam relinquitis. Inter vos ipſos longiore interuallo ſeparati eſtis, quàm ab ipſa via, cuius deſertores eſtis. Vos hinc, vos autem illinc huc venite; alteri ad alteros tranſire nolite; ſed hinc atque illinc ad nos veniendo inuicem vos inuenite. Sabelliani agnoſcite, quem prætermittitis; Ariani æquate, quem ſubditis, & in via vera nobiſcum ambulabitis; eſt enim quod inuicem ex vobis alteri ex alteris admoneri vtique debeatis. Audi Sabelliane, vſque adeo non ipſe Pater, ſed alter eſt Filius, vt eum Arianus inæqualem aſſerat Patri. Audi Ariane, vſque adeo Filius æqualis eſt Patri, vt Sabellianus eundem eſſe dicat & Patrem. Tu adde, quem tollis; tu adimple, quem minuis, & nobiſcum ambo conſiſtitis, quia nec tu tollis, nec tu minuis eum, qui & alter eſt à Patre, vt conuincas Sabellianū, & æqualis eſt Patri, vt conuincas Arianum, vtriſque enim clamat, Ego, & Pater vnum ſumus.*

Contra Sabellianos, & Arianos præclarum teſtimonium Auguſtini. Tract. 71.

Sup. c. 10.

11. *Non creditis, quia ego in Patre, & Pater in me eſt? alioqui propter opera ipſa credite.*) Mentionem de verbis, & operibus fecerat. Habent autem multo maiorem ad perſuadendum vim opera, quàm verba. Dicit ergo, ſi tam increduli eſtis, vt propter verba credere nolitis, tamen *propter opera ipſa credite*, quę negare non poteſtis eſſe diuina. Gręci codices, quos vidi, omnes non legunt, *οὐ πιστεύετε, non creditis*, ſed *πιστεύετέ μοι, credite mihi*; atque ita auctores quoq; Gręci fere omnes interpretantur; Chryſoſtomus, Cyrillus, Theophylactus, & Euthymius. Latini contrà legunt, *non creditis?* cum interrogatione. Noſter interpres haud dubiè ita legit, &, vt videtur, etiam inter Gręcos auctores Leontius, & Theodorus Heracleotes. Certè Nonnus poëta ità vertit. Senſus quidem eodem redit, ſed noſtra lectio ſententiam habet magis emphaticam. Nec obſtat illud verbum, quod mox ſequitur *εἰ δὲ μή, alioqui*, perinde enim valet, ac ſi diceret, Si non creditis verbis, ſaltem operibus credite. Eodem etiam modo dixit capite 10. 38. *Si mihi non vultis credere, operibus credite.*

12. *Amen, amen dico vobis, qui credit in me, opera, quæ ego facio, & ipſe faciet, & maiora horum faciet.*) Quęrendum hic videtur, quorſum Chriſtus hoc addiderit; videtur enim vim omnem ſuperioris argumẽti eneruare. Dixerat ex operibus ſuis cognoſci poſſe ſe eſſe Deum, hoc eſt ſe in Patre, & Patrem in ſe eſſe; nunc verò dicit, quiſquis in ſe crediderit, eadem facturum opera, nonnulla etiam maiora, quàm quę ipſe faceret; atqui illi, qui in ipſum credunt, Deus certè non ſunt, nec ipſi in Patre, nec Pater in ipſis eſt; ſi ergo ex eorum operibus, quę aut eadem, aut etiam maiora erunt, non ſequitur ipſos in Patre, & Patrem in ipſis eſſe; quomodo ſequitur ex operib⁹ Chriſti? Reſponſio ex illo verbo, *qui credit in me*, colligenda eſt; eo enim verbo ſignificat eos non propria ipſorum, ſed ſua ipſius poteſtate, auctoritateq; miracula facturos. Quam non ipſorum, ſed ſuam aſſerit poteſtatem, quę tanta, tàmque diuina eſſet, vt non ipſe per ſe modò, ſed alij etiam quicunque in ſe crederent, id eſt qui crederent ſe in Patre, & Patrem in ſe eſſe, eadem poſſent eius auctoritate facere. Ita fit, vt non ſequatur eos in Patre, & Patrem in eis: ſequatur autem Chriſtum in Patre, & Patrem in Chriſto eſſe. Indicarunt hoc Cyrillus, Leontius, Theophylactus, Euthymius, & Rupertus. Propterea enim dixiſſe, *qui credit in me, maiora horum faciet*, vt oſtenderet ſua eos auctoritate, non propria ipſorum facturos eſſe: aut, vt Theodorus Mopſueſt. ait, hac ipſa ratione oſtendiſſe Deum, quòd dicat ſe multo maiora miracula per eos poſt mortem facturum eſſe, quàm per ſe ipſe viuens fecerit. Quærunt multi, quæ illa ſint maiora, quàm ipſe fecerat miracula, quę diſcipulos ſuos facturos dicit. Omnes fere reſpondẽt maius illud fuiſſe, quòd ſola Petri vmbra ægrotos ſanaret, quòd ęgroti in plateas proiicerẽtur, & quotquot eius vmbra tangeret, ſanarentur, Actor. 5. 15. ſic Auguſtinus, Theodorus Heracleenſis, Beda, & Rupertus. Theodorus verò Heracleotes tribus rebus Apoſtolorũ miracula miraculis Chriſti docet excelluiſſe. Primùm, quòd ipſa per ſe maiora fuerint, vt illud, quod de vmbra Petri modò recitabamus. Deinde, quòd Chriſtus nullum niſi beneficij loco miraculum fecerit, quale eſt, mortuos ſuſcitare, ęgrotos curare; Apoſtolos plura miraculorum quàm Chriſtus fecerint genera, non ea ſolùm, quę ad hominum beneficentiam, ſed etiam, quæ ad pœnam pertinerent, ſicut Petrus Ananiam, & Saphiram ſolo interemit verbo, Actor. 5. 5. 9. 10. ſicut Paulus Elymam illum magum excęcauit, Act. 13. 11. & Corinthium illum iuuenem Satanæ vexandum tradidit, 1. Corinth. 5. 5. Putat enim Theodorus, quę aliorum plurium auctorum ſententia eſt, iuuenem illum non tantùm animo, ſed etiam corpore à Satana vexatum fuiſſe. Poſtremo, quòd Chriſtus non niſi in Iudęa, Apoſtoli per totum terrarum orbem miracula fecerint; itaque fama etiam & celebritate Chriſti miracula ſuperarunt. Addit Rupertus Chriſtum non niſi vna locutum lingua, Apoſtolos omnibus; quod ipſum ſi non ad magnitudinem, ad celebritatem quidem certè miraculorum pertinet. Obſeruarunt Auguſtinus, Beda, Theophylactus, & Euthymius, non dixiſſe Chriſtum, Maiora faciet, quàm ego facturus ſum, quia & illa maiora, quæ illi facturi erant, non per ſe ipſi, ſed ipſe per eos facturus erat. Itaque perinde hoc eſt ac ſi diceret eos ex miraculis, quæ ipſe per ſe eo vſque feciſſet, ſatis ſupérque poſſe cognoſcere ſe in Patre, & Patrem in ſe eſſe; ſed multo magis ex iis, quę ipſimet eius auctoritate facturi eſſent, id eſſe cognituros; multo enim maiora facturos eſſe, & ſuis quodammodo manibus experturos ita ſe rem habere. Quod non modò probandi, quod dixerat, ſed diſcipulos etiam conſolandi cauſa dixiſſe Chryſoſtomus exiſtimat; quaſi diceret, Ego hactenus miracula feci, vos poſthac facietis.

Quę maiora illa miracula ſint, quę facturi erant diſcipuli.

13. *Quia ego ad Patrem vado; & quodcunque petieritis in nomine meo, hoc faciam, vt glorificetur Pater in Filio.*) Meritò multi quęrunt interpretes, qualiſnam iſta ſit ratio, propterea eius diſcipulos maiora miracula facturos, quia ipſe ad Patrem vadit. Quattuor huius rei apud vetuſtiores interpretes explicationes inuenio. Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius exiſtimant hunc eſſe ſenſum, Si ego ad Patrem non irem, ſi ex hoc mundo non diſcederem, non eſſet opus vt vos miracula faceretis, ego enim ipſe per me facerem; nunc autem cùm ex hoc mundo diſcedam, & ad Patrem vadã, neceſſe eſt vt [illegible] iſtam, auctoritatémque miracula faciendi vobis relinquam, qui in me creditis. Aliter idem etiam Chryſoſtomus, propterea qui in me crediderit iſta, & alia maiora miracula perficiet, quia etſi ego ad mortem eo, in morte tamen non manebo, non extinguar, ſed ad Patrem ibo; itaque poteſtatem iis, qui in me crediderint, dare potero miracula faciendi. Eandem expoſitionem Theodorus Mopſueſt. indicauit. Rupertus propterea, inquit, maiora miracula facietis, quia per meum ad Patrem abitum, id eſt per mortem, ac reſurrectionem meam peccata vobis remittentur, & vos poteſtatem accipietis aliorum peccata remittendi. Hæc ſententia ideo mihi non placet, quia de faciendis miraculis, non de peccatis remittendis agebatur. Duæ verò primæ, quia etſi rationem aliquam probabilem reddunt, cur qui in Chriſtum crederent, miracula facturi eſſent, tamen cur maiora, quàm ipſe feciſſet, facturi eſſent, rationem non reddunt, quod in primis erat neceſſarium. Cyrillus, Leontius, & Theodorus Heracleotes rem mihi videntur meliùs explicaſſe. Hactenus, inquit, Chriſtus quia vobiſcum verſabar habitu ſerui, nolui multa quę poteram miracula edere, vt me intra humilitatis, quam prę me ferebam, terminos continerem; nunc quia ad Patrem vado, vt ad illius dexteram aſſideam, nunc quia non iam humilitatis, ſed gloriæ, ac maieſtatis meæ demon-

Lib. 9. c. 41.

ſtrandę tempus eſt, maiora per eos, qui in me credēt, quàm per me feci, miracula faciam. Mihi ex verbis ſequentibus alia etiam, ac fortaſſe probabilior explicandi ratio colligi videtur poſſe. *Et quodcunque petieritis*, inquit, *in nomine meo, hoc faciam, vt glorificetur Pater in Filio.* quaſi dicat, quia ad Patrem vado, quaſi regnum illi, gloriámque partæ per me victoriæ traditurus, maiora per vos miracula perficiam, quo magis per me Pater glorificetur; aut quia ad Patrem vado parta victoria, quidquid petieritis in nomine meo, faciam vobis; ſolēt enim Reges, cum largiſſimè beneficia conferre, cùm noua ſunt lęti victoria. Ergo hactenus ego nō quę poteră, ſed quę videbă omnino eſſe neceſſaria, miracula feci, poſthac non ad neceſſitatem modò, ſed ad veſtrā voluntatē, petitionēmque miracula faciam, & quia plura vos ac maiora, quàm ego feci, miracula petetis, plura quoque facietis atq; maiora. Aperite os veſtrū, *& implebo illud.* In nomine Chriſti petere eſt, vt Theophylact. & Euthym. aiunt, petere eius inuocato nomine, ſicut Petrus Act. 3. 6. claudum illum ſanauit dicēs, *In nomine Ieſu Chriſti Nazareni ſurge, & ambula*; aut petere per merita Chriſti, vt Eccleſiæ vſus interpretatur. Etſi Auguſt. alicubi ſubtiliùs, neſcio an veriùs rē diſſerit; eum petere aliquid in nomine Ieſu, qui petit in nomine ſaluatoris; nomen enim Ieſu ſaluatorem ſignificare; id autē peti nomine ſaluatoris, quod ad ſalutem pertineat; propterea multa nos nomine etiam Chriſti petentes non obtinere, quia non conducunt ad ſalutem noſtram. Duo in illo verbo, *Faciam vobis*, ab auctoribus obſeruata ſunt; alterum à Chryſoſt. Theophylacto, & Euthymio, non dixiſſe, *Quodcunque petieritis in nomine meo*, Pater faciet, aut, ego Patrem rogabo, vt faciat; ſed *hoc faciam* vobis, vt oſtenderet, quaſi Arianorum calumniam timens, ſe id non aliena, ſed ſua, ac propria tanquam Deum auctoritate facturū eſſe. Alterū ab Auguſtino, *Qui dixerat*, inquit, *faciet; poſt ait, faciam, tanquam diceret, Non vobis hoc impoſſibile videatur, non enim poterit eſſe maior me, qui credit in me, ſed ego facturus ſum, & tūc maiora quàm nūc, maiora per eum, qui credit in me, quam præter eum per me; ego tamē ipſe præter eum, ego ipſe per eum: ſed quando præter eum, non faciet ipſe, quādo autem per eum, quamuis non per ſemetipſum, faciet & ipſe. Porro autem maiora facere per eum, quàm præter eum, non eſt defectio, ſed dignatio.* Qua autem ratione fiat, vt multa multi petentes non accipiant, & nos alibi, & hîc Auguſtinus explicat, quòd, vt ait Iacobus, malè petamus, Iacobi 4. 3.

Pſal. 80. 11. In nomine Chriſti petere quid ſit. — Tract. 73. & 102. — Tract. 72. — In cap. 7. Math. ver. 7. 8. 9.

14. *Si quid petieritis in nomine meo, hoc faciam.*) Aſſeuerandi cauſa, vt Euthymius ait, idem repetit. Voluit enim fixum in illis manere expedire ipſis, vt ad Patrem abiret.

15. *Si diligitis me, mandata mea ſeruate.*) Dubium cur hoc Chriſtus adiecerit. Chryſoſt. Cyrillus, Theophylact. & Euthym. putant conditionem explicari, qua promiſerit facturum ſe, quidquid in ſuo nomine petierint, nempe ſi ſe diligerent, ac mandata ſua ſeruarent, ne errarent exiſtimantes, quidquid quacunque ratione peterent, eſſe conſecuturos. At ſi hoc dicere voluiſſet, non dixiſſet, *Si diligitis me, mandata mea ſeruate*; ſed, ſi dilexeritis me, & mandata mea ſeruaueritis. Auguſtinus, Leontius, & Theodorus Mopſueſt. videntur exiſtimare Chriſtum docere voluiſſe, quid illi facere deberent, vt Spiritum ſanctum illis mitteret; itaque non ad præcedentia, ſed ad ſequentia referunt. Eadem ratione hoc refutatur, nec enim dixiſ-

A ſet, *Si diligitis me, mandata mea ſeruate*, ſed ſi dilexeritis me, & mandata mea ſeruaueritis. Neque dixit poſtea, & ego rogabo Patrem, ſed ſine coniunctione, *Ego rogabo Patrem.* Alij putant fortaſſe probabiliùs ſenſum eſſe, ſi me diligitis, ne veſtrum erga me amorem in eo oſtendatis, quòd ægrè feratis diſceſſum meum; ſed in eo potiùs, vt mandata mea diligenter obſeruetis, quem ſenſum etiam Chryſoſtomus videtur inſinuare. Ego aliud conſolationis genus eſſe arbitror, bono eſtote animo, nihil vobis deerit, ſi me diligitis, id eſt, quandoquidem me diligitis, ſeruate

B mandata mea; diligentibus enim me, & mandata mea ſeruantibus nihil deerit, nihil nocebit, *non eſt enim inopia timentibus eum, & diligentibus eum omnia cooperantur in bonum*, quin *& ego rogabo Patrem, & alium paracletum dabit vobis.* Mouet, & multis verbis agitat quæſtionem Auguſtinus, quomodo poſſent illi Chriſtum diligere, & eius mandata ſeruare, ſi nondum illis Spiritus ſanctus datus erat, cùm ſine caritate nemo Deum diligere, nemo eius mandata ſeruare poſſit, & caritas non diffundatur *in cordibus noſtris, niſi per Spiritum ſanctum, qui datus eſt nobis.* Summa

C reſponſionis eius eſt, iam illis inuiſibiliter, & minùs abundanter Spiritum ſanctum datum fuiſſe; dandum verò fuiſſe poſtea viſibiliter, & abundantiùs.

Pſal. 33. 10. Roman. 8. 28. ver. 16. — Sine caritate nemo mandata Dei ſeruare poteſt. Rom. 5. 5.

16. *Et ego rogabo Patrem, & alium paracletum dabit vobis, vt maneat vobiſcum in æternum.*) Non dicit hîc mittam, ſed, *rogabo Patrem, & alium paracletum dabit vobis*, cùm non dixiſſet ante, *Quodcunque petieritis in nomine meo*, ego rogabo Patrem, & faciet vobis; ſed *hoc faciam* vobis. Cuius rei cauſam interpretes quærunt. Aliqui non aliam rationem reddunt, quàm quod voluerit Chriſtus nunc vt homo, nunc vt Deus loqui, vt ſuam vtramque naturam demonſtraret.

D Quam etiam rationem Chryſoſtomus, & Cyrill. indicant. Alij quo magis diſcipulis perſuaderet verè ſe, quòd promitteret præſtiturum; faciliùs enim credituros Apoſtolos fuiſſe, Spiritum ſanctum mittendum ſibi fore, ſi Patrem, quàm ſi ſe miſſurum diceret. Sic etiam Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius. Aliam quoque cauſam Theophylactus indicat, ne arroganter loqui videretur. Mihi propterea videtur miſſionem Spiritus ſancti Patri tribuere, quòd ipſe quoque à Patre miſſus eſſet, & de illo ageret ſuo loco mittendo, quaſi dicat, *Ego rogabo Patrem*,

E vt quemadmodum me ad vos miſit, ita nunc cum ego me ad illum recipiam, alium meo loco vobis mittat. At non propterea ſignificat ſe illum non eſſe miſſurum; dicit enim cap. 16. 7. *Si autem abiero, mittam illum ad vos.* Paracletum vocat Spiritum ſanctum quaſi conſolatorem, id enim huic maximè loco conuenit; vbi de conſolandis diſcipulis agebatur. Itaque quod quidam dicunt paracletum quaſi magiſtrum appellari, vt Leontius, & Theodorus Mopſueſtienſis aiunt, quia poſtea dicit, *docebit vos omnem veritatem*, & quod dicunt alij, παράκλητον paracletum, quaſi aduocatum dici, quòd poſtulet *pro nobis*, vt

F ait D. Paulus, *gemitibus inenarrabilibus*, quo ſenſu 1. Ioan. 2. παράκλητος, id eſt ad uocatus, vt ait Cyrillus, & Auguſtinus, appellatur, etſi id etiam vocabulum ferat, quia minùs ad rem pertinet, minùs probo. Obſeruarunt multi, Auguſtinus, Chryſoſtomus, Cyrillus, Leontius, Theodorus Heracleenſis, Theophylactus, & Euthymius, cùm Chriſtus dicit, *alium paracletum dabit vobis*, ſe etiam

Nunc vt homo, nunc vt Deus loquitur Chriſtus. — Paracletus cur dicatur Spiritus ſanctus. — Inf. c. 16. 13. — Roman. 8. 26. — Lib. 9. c. 44.

ipſum

ipſum *paracletum* appellare, quod & ipſe conſolator hominum ſit. Nomen enim paracleti, id eſt conſolatoris quamuis tribus diuinis perſonis commune ſit, tamen per attributionem Spiritui ſancto datum eſt. Perinde ergo eſt, ac ſi dicat Chriſtus, Ego vos hactenus conſolabar, ideóque triſtes eſtis, quòd exiſtimetis vos poſt meum à vobis diſceſſum conſolatore cariturós; non ita erit, alium enim pro me conſolatorem habebitis. Hinc iidem illi auctores Sabellianos, Macedonianóſque refellunt. Nam contra Sabellianos quidem trium perſonarum diſtinctionem ſignificari, *Ego rogabo Patrem, & alium paracletum dabit vobis*; nec enim quę rogat, & quę rogatur; quæ dat, & quæ datur, eandem poſſe eſſe perſonam: contra Macedonianos verò notari vnitatem eſſentiæ, cùm paracletus vterque vocatur. Quòd dicit, *Vt maneat vobiſcum in æternum*, quam vim habeat, pauci mihi videntur obſeruaſſe. Rupertus putat ſignificari paracletum illum, quem Chriſtus promittebat, in ęternum cum Apoſtolis manſurum eſſe, quia illos vſque ad vitam æternam perducturus erat. Chryſoſtomus, & Euthymius, & neſcio quis auctor alius, quem in Gręcorum Catena nullo notato nomine citatum inuenio, in æternum cum Apoſtolis manſurū fuiſſe, quia etiam poſt mortem cum illis manſurus erat. Solus Theophylactus, ſi quis attigit, rem mihi videtur attigiſſe. Vocauerat Chriſtus vtrumque & ſe, & Spiritum ſanctum paracletum, eúmque ſuo loco venturum dixerat; docet nunc obſcura quadā antitheſi aliter, quàm ipſe ad eos miſſus fuerat, Spiritum ſanctum eſſe mittendum; ſe ad breue veniſſe tempus paullo poſt per mortem ad Patrem rediturum; Spiritum ſanctum ita venturum, vt nunquam moriatur, (nec enim poſſe) nunquam ab ipſis diſcedat. Itaq; illud *in æternum* Hebraico idiomate tempus tantùm ſignificat huius vitæ, nam de futura vita non agitur. Refellunt ex hoc loco Theodorus Heracleotes, & Hieronym. q. 9. ad Hedib. Montani, Priſcillæ, & Maximillę hęreſin, qui longè poſt Apoſtolorum ętatem in Montanum primùm Spiritum ſanctum miſſum dicerent.

Sabelliani, & Macedoniani refelluntur.

In æternū, tempus huius vitæ ſignificat.

17. *Spiritum veritatis, quem mundus nō poteſt accipere.*) Exponit quem vocauerit *paracletum, Spiritum*, inquit, *veritatis. Spiritum veritatis* Chryſoſtomus, Leontius, & Theophylactus vocari dicunt, vt opponatur ſpiritui veteris legis, qui non ſpiritus veritatis, ſed vmbræ erat, atque figuræ: veritatem enim vmbris, ac figuris legis opponi, cap. 1. 14. 17. & 4. 23. obſeruauimus. At hoc loco de lege veteri non agebatur. Meliùs Euthymius opponi cæteris ſpiritibus, qui creaturæ ſunt, quaſi alij eius comparatione veri non ſint. Sed neq; hoc ipſum ad rem magnopere videtur pertinere. Alij ſpiritum veritatis vocari putant, quòd doctor ſit veritatis, vt Theodorus Mopſueſt. Hoc probabilius; quia ita videtur interpretari Chriſtus, cap. 16. 13. *Cùm autem venerit ille ſpiritus veritatis, docebit vos omnem veritatem.* Sed adhuc videtur non ſatis ad id, quod agebatur, accommodatum; de conſolatione enim, non de doctrina agebatur. Itaque duobus prętereà modis, ſi hic non placet, interpretari poſſumus. Altero, vt Hebraiſmus ſit, dicatúrque ſpiritus veritatis, id eſt permanens, ſtabilis; ſtabilitatem enim Hebrei veritatem vocant, *Fiat tantùm pax, & veritas in diebus meis*, id eſt pax firma, & ſtabilis, Iſai. 39. 8. *& dabo opus eorum in veritate, & fœdus perpetuum feriam eis*, Iſai. 61. 8. Quia ergo dixerat ſpiritum manſurum cum Apoſtolis in æternum, vocat *ſpiritum veritatis*, id eſt perpetuo manentem, quem etiam ſenſum Chryſoſtomus indicat. Altero, vt ſpiritus veritatis, id eſt verus Dei ſpiritus appelletur, opponatúrque mundi ſpiritui, atq; ſapientiæ, qui mendax, & fallax eſt, ſicut ſapientia diuina atque humana apud D. Paulum opponuntur, Rom. 8. 6. 7. & 1. Corinth. 1. 26. quemadmodum Cyrillus, Auguſtinus, & Beda videntur exponere. Propterea enim ſtatim addit, *quem mundus non poteſt accipere.* Nam idcirco non poteſt accipere, *quia animalis homo non percipit ea, quæ ſunt Spiritus Dei; ſtultitia enim eſt illi, & non poteſt intelligere.* Sic enim potiùs interpretor, quàm cum Theodoſo Heracleota, Theophylacto, & Euthymio non poſſe mundum, id eſt mundanos, & carnales homines eum accipere, quia ſupra corpus nihil cogitant, & ille corporis expers eſt. Hoc eſt, quod ſtatim addit, *quia non videt eum, nec ſcit eum.* Videre, vt Chryſoſtom. ait, pro intelligere ponitur; itaque idem eſt, quod ſcire. Dicit ergo propterea mundum ſpiritum illum accipere non poſſe, quia nō poteſt illum intelligere; non poteſt guſtare. E contrario verò dicit, *Vos autem cognoſcetis eum, quia apud vos manebit, & in vobis erit.* Mundus recipere non poteſt, quia alienus, nouus, inſolens illi videtur eſſe, exercitatos in rebus diuinis ſenſus non habenti; *Vos autem cognoſcetis eum, quia apud vos manebit*, id eſt quia familiaris, & conſuetus vobis eſt, ſempérque vobiſcum erit. Sic fere Gregor. lib. 5. Moral. c. 20.

Paracletus ſpiritus veritatis cur dictus.

Stabilitas Hebræis veritas.

1. Corinth. 2. 14.

18. *Non relinquam vos orphanos, veniā ad vos.*) Aliud hoc conſolationis genus. Conſolatus eos fuerat promiſſione Spiritus ſancti, quem ſuo loco venturum dixerat, neque ab illis vnquam diſceſſurum; ſed illi eius potiſſimùm pręſentiam deſiderabant, ſe etiam promittit non ſemper ab illis abfuturum, rediturum ad illos aliquando. Hoc autem ipſum accommodatis ad conſolationem dicit verbis, *Non relinquam vos orphanos*, dum enim orphanos vocat, filios appellat, vt notant Auguſtinus, & Beda. Aliquanto aliter Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius, ſed in eandem fere ſententiam, orphanos dixiſſe, quia paullo ſuprà cap. 13. 33. filios appellauerat. Rupertus, *non relinquam vos orphanos*, id eſt in peccato: morale, & non admodum aptè. *Veniam*, inquit, *ad vos*; aliquando redibo, quod de quonam ſuo intelligat reditu, nō conuenit inter interpretes. Plerique de reſurrectione intelligi volunt, poſt quam ſæpe Chriſtum Apoſtolis legimus apparuiſſe, & apparuiſſe quidem ſic, vt eum Apoſtoli viderent, mundus non videret, quemadmodum ſtatim dicit, *Adhuc modicum, & mundus me iam non videt, vos autem videtis me*, id eſt viſuri eſtis. Sic vterque Theodorus Heracleotes, & Mopſueſt. Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius. Alij de ipſa Spiritus ſancti miſſione hoc interpretantur, quaſi ſe ad diſcipulos venturum dicat, quia per Spiritum ſanctum venturus erat, vt Cyrillus, & Rupertus; quod neſcio an probabile videri poſſit, cùm de aduentu Spiritus ſancti iam Chriſtus diſſeruiſſet, & nouum hic, vt diximus, conſolationis genus ſit. Auguſtinus, & Beda, & Leontius de ſecundo Chriſti aduentu, quod vt magis probem, facit, quòd cap. 16. 16. 17. 19. vbi eâdem, & iiſdem fere verbis ſententiam repetit, de illo vltimo loquatur aduentu, vt multis ibi verbis exponit; & quòd id, quod verſu 20. ſequitur, *in illo die cognoſcetis, quia ego ſum in Patre meo, & vos in me, & ego in vobis*, de illo propriè tempore intelligatur, quo tempore Apoſtoli nō iam per ſpeculum in ęnigmate, ſed facie ad faciem viſuri erant; & quòd ver. 3.

Cur orphanos vocet ſuos diſcipulos.

Tract. 75.

eodem

eodem ſenſu dixerit, *iterum venio, & accipiam vos ad meipſum, vt vbi ego ſum, & vos ſitis.* At id tempus longiſſimè aberat; fateor, ſed illud ipſum vocat *modicum.* c. 16. 16. & Ioannes, quod amplius eſt, horam nouiſſimam, 1. epiſtola c. 2. 18. quia mille anni in conſpectu Dei tanquam dies vna 2. Petri 3. 8. Cur ergo non eos potiùs conſolabatur dicens poſt tres dies, hoc eſt poſt reſurrectionem ad eos rediturum? Primùm quia multo minùs tunc conſolationis per eas apparitiones, quàm poſtea per ſecundum aduentum ſuum illis erat allaturus. Deinde quia illæ poſt reſurrectionem apparitiones ad breue fuerant tempus, & non niſi quaſi per tranſennam ſe illis oſtendebat; præſentia autem illa ſua, quam illis per ſecundum aduẽtum exhibiturus erat, erat futura perpetua.

19. *Adhuc modicum, & mundus me iam non videt; vos autem videtis me.*) Quod tempus modicum vocet, modò diximus, nempe quod vſque ad ſecundum aduentum reliquum erat. *Videt*, & *videtis*, pro videbit, & videbitis poſita ſunt. Sæpe monuimus magna cum emphaſi, & gratia præſentia pro futuris poni, vt, *Elias venit*, id eſt venturus eſt, Matth. 17. 11. & *Meſſias venit*, eodem modo ſuprà cap. 4. 25. At quomodo dicit mundum ſe viſurum non eſſe, ſi de ſecundo loquitur aduentu cùm tunc omnis caro eum viſura ſit? Facilis ſolutio; dicitur mundus eum iam non viſurus, quia non niſi & momento temporis, & ad ſuam condemnationem viſurus eſt, quemadmodum ſæpe ſignificatur peccatores reſurrecturos non eſſe, non quòd reſurrecturi non ſint, ſed quòd non niſi ad mortem reſurrecturi, ſuprà cap. 6. 39. 44. 54. Alioqui idem argumentum contra eos valet, qui hoc de tempore reſurrectionis Chriſti interpretantur; qui enim dicit mundum ſe viſurum non eſſe, ſignificat nunquam eſſe viſurum. Is denique ſenſus, quem expoſuimus, & verbis ſequentibus confirmatur.

Præſentia pro futuris poni frequens eſt in ſcriptura.

Quia ego viuo, & vos viuetis.) Probat atque declarat, quod dixerat, mundũ ſe viſurum non eſſe, Apoſtolos autem viſuros, quia nimirum Apoſtoli ad vitam reſurrecturi erant, & cum eo ſemper victuri, mundus autem in perpetua manſurus morte, mortui autem videre non poſſunt. Hic verus eſt ſenſus, & ijs, quæ modò de reſurrectione diximus cõſentaneus, atque eodem fere modo, certè de reſurrectione Auguſt. Chryſoſtomus, Beda, Cyrillus, & Euthymius interpretantur. Quo magis Theophylactum miror interpretantem, *Et vos viuetis*, id eſt gaudebitis, cùm me poſt reſurrectionem conſpicietis, quia gaudium vita quædam ſit. Tolerabilius eſt, quod Rupertus ait, *quia ego viuo, & vos viuetis*, id eſt propter meam reſurrectionem vos habebitis ſpiritualem vitã, quia per eam vobis remiſſionem merebor peccatorum. Illud ego neminem animaduertiſſe video, comparationem ex Hebræorum idiomate in his verbis latere, quam indicat particula illa, *Et*, quæ ſæpe apud Hebræos, vt alibi diximus, comparationis complementum ſignificat. Senſus ergo eſt, quia ſicut *ego viuo*, ita *& vos viuetis.* Intelligitur enim particula ſimilitudinis Hebræorum more, quemadmodum ſuprà verſu 1. & cap. 5. 17. & mox verſu ſequente. Putant Auguſtinus, Beda, & Rupertus propterea de ſe dixiſſe *Viuo*, de diſcipulis, *Viuetis*, quia ipſius reſurrectio proxima erat, ita vt pro præſenti haberi poſſet; diſcipulorum autem reſurrectio longè aberat. Aliam ego eius rei cauſam eſſe arbitror, quòd non de humana, ſed de beata, atque diuina loqua-

Hebraiſmus, &, cõplemẽtum eſt comparationis.

A tur vita, quam ipſe natura habebat ſua, diſcipuli autem nondum habebant, ſed eius beneficio habituri erant. Quam enim paullo ante viſionem appellauerat, nunc vitam vocat, quia hæc eſt vita æterna, vt eum videamus, cognoſcamúſque. Perinde ergo eſt, ac ſi dicat, vos videbitis me, id eſt beati eritis, vitámque habebitis ęternam, quia ego ipſa ſum vita; itaque ſicut ego vitam per me habeo, ita eam vobis impertiar: ſic dixit c. 1. 4. *In ipſo vita erat, & vita erat lux hominum*, & c. 5. 25. 26. *Venit hora, & nunc eſt, quando mortui audient vocẽ filij Dei, & qui audierint viuent. Sicut enim* B *Pater habet vitam in ſemetipſo, ſic dedit & Filio habere vitam in ſemetipſo.* Eodem ſenſu docet D. Paulus vitam noſtram in ipſo abſconditam eſſe, Coloſ. 3. 3.

Inf. c. 17. 3.

20. *In illo die vos cognoſcetis, quia ego ſum in Patre meo, & vos in me, & ego in vobis.*) Diximus verſu 18. nonnullos hæc omnia ad tempus reſurrectionis referre, in quibus Chryſoſt. Theodorus Mopſueſt. Theophylact. & Euthym. ſunt. Sed ex ijs, quæ diximus, apparet ad futuram in cęlo vitam eſſe referẽda, quemadmodum Theodor. Heracleota, Cyrillus, Leontius Auguſt. Beda, & Rupertus referunt. *In quo die*, inquit, C Auguſtinus, *niſi de quo ait, Et vos viuetis? tunc enim erit, vt poſſimus videre, quod credimus. Nam & nunc eſt in nobis & nos in illo; ſed hoc nunc credimus, tunc etiã cognoſcemus.* Hìc etiam particulam ſimilitudinis intelligo, Tunc vos cognoſcetis, quia queadmodum ego ſũ in Patre (ſub. & Pater in me) ſic vos eſtis in me, & ego in vobis, vt c. 6. 57. *ſicut miſit me viuens Pater, & ego viuo propter Patrẽ, & qui mãducat me, & ipſe viuet propter me.* Dicit ergo tunc eos intellecturos, quomodo queadmodum ipſe in Patre eſt, & Pater in ipſo; ita ipſi in ſe; & ipſe in illis eſſet. At non dixerat illis ſe eſſe in ipſis, & ipſos in ſe; ſed ſe eſſe in Patre, & Patrem in ſe, verſu 10. Non di- D xerat quidem hoc loco, ſed alibi tamen dixerat, cap. 6. 56. *Qui manducat meam carnem, & bibit meum ſanguinem, in me manet, & ego in illo*, & fieri poteſt, vt ad illum locum alludat. Deinde non eſt neceſſe, vt ante dixerit; potuit enim hoc tantùm velle ſignificare, fore, vt tunc talem inter ſe, & ipſum coniunctionem experirentur, qualẽ inter ſe, & Patrem ſuum eſſe illis dixerat; itaque abũde illis iſtã ſuam abſentiam, quam tantopere dolebãt, ſingulari illa, & perpetua nõ ſolũ præſentia, ſed etiam cõiunctione cõpenſaturum eſſe. Abutebantur hoc Ariani teſtimonio, vt ex Chryſoſt. E Cyrill. & Theophylact. diſcimus. Sed facilis reſpõſio, proportionẽ, non ęqualitatem ſignificari, queadmodum Pater vitam, naturámque omnẽ ſuam ſecũ communicaſſet, ita ſe cũ illis vitã ſuam cõmunicaturum, non eodem tamen modò; nã Pater Filio ita naturam ſuam dedit, vt Filius illi æqualis eſſet; Filius nobis nõ ita vitam, cęteráque bona ſua nobis dat, vt æquales illi ſimus, quia creaturæ creatori æquales eſſe non poſſunt. Illuſtriſſimum exemplum eſt Matth. 5. 48. *Eſtote perfecti, ſicut Pater veſter cæleſtis perfectus eſt*, vbi A- F riani negare non poſſunt non æqualitatem, ſed proportionem ſignificari.

Tract. 75.

Ariani hoc loco abutentes refutantur.

21. *Qui habet mandata mea, & ſeruat ea, ille eſt, qui diligit me.*) Putant Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius propterea hoc Chriſtum nunc dicere, quia videbat triſtes propter futurum diſceſſum eſſe diſcipulos, docere ergo eos, ſi ſe diligãt, ne in eo amorem erga ſe declarent, quod ægrè diſceſſum ſuum ferant, ſed in eo, quòd mandata ſua ſeruent, cum enim verè ſe diligere, qui ſeruat mandata ſua. At hoc iam dixerat verſu 15. & maiorem iam illis conſolationem

adhi-

A adhibuerat, fore, vt ſicut ipſe in Patre erat, ita illi in
ſe eſſent. Denique maius quiddam illis videtur pol-
liceri, quàm vt dicat eum ſe diligere, qui mandata ſua
ſeruat. Longiùs etiam à ſenſu Rupertus abeſt, oſten-
diſſe Chriſtũ antè lotione pedũ, quantum diſcipulos
amaret, cap. 13. 1. docere eos nunc, quantum ſe, &
quomodo illi amare debeant. Aut rationem certè

verſ. 15. In quo ſita ſit vera dilectio.

reddere, cur ſuprà dixerit, *ſi diligitis me, mandata mea*
ſeruate, quia dignitas, inquit, dilectionis non in
vocis ſuperficie, ſed in veritate, & opere conſiſtit.
Ego rationem docere arbitror, qua ad ſummã illam
B ſecum cõiunctionem, de qua proximo verſu dixerat,
peruenire poſſint. Ea autem eſt, vt ſe diligant obſer-
uandis mandatis ſuis; qui enim diligit ſe, eum & à
patre ſuo diligi, ſeque illi manifeſtaturum, quod eſt
in eo manere, quemadmodum dixerat. Diximus ſu-
prà quæſtionem ab Auguſtino moueri, quomodo
qui mãdata eius obſeruat, is eum diligat, quaſi priùs
obſeruet, poſtea diligat; cùm nemo ſine caritate, qua
Chriſtum diligit, eius mandata ſeruare poſſit. Faci-
lis eſt reſponſio; nõ ſignificat vnum priùs eſſe altero,
ſed vnum eſſe alterum, vt alias omittam Theologo-
C rum ſubtilitates, quæ huius loci non ſunt, diuerſo
genere cauſæ vnum altero ſimul prius eſſe, atque po-
ſterius. Malim aliquis explicaſſet, cur non dixerit
Chriſtus, qui ſeruat mãdata mea, diligit, vt ſolet alijs

Quid eſt habere mãdata, hoc loco. Tract. 75.

locis dicere, ſed dixit, *qui habet mãdata mea, & ſeruat ea.*
Quid eſt habere? Auguſtin⁹ prope ad ſẽſum acceſſit,
Qui habet, inquit, *in memoria, & ſeruat in vita; qui habet in*
ſermonibus, & ſeruat in moribus; qui habet audiendo, &
ſeruat faciendo; aut qui habet faciendo, & ſeruat perſeue-
rando. Mihi idem videtur eſſe habere, quod credere.
Qui enim verbum Dei audiuit, & intellexit, ſed non
D credidit, is non dicitur illud habere, quia excluſit il-
lud, repudiauit, reiecit; qui autem credidit, is demum
habet, quia retinuit, & animo defixit. Itaque ean-
dem vim hoc loco habere arbitror, mandata Dei ha-
bere, quàm habere diximus, quod dicit cap. 5. 38.
Verbum eius non habetis in vobis manens, quia, quem mi-
ſit ille, huic vos non creditis, & illud cap. 8. 31. *Dicebat ergo*
Ieſus ad eos, qui crediderunt ei, Iudæos, ſi vos manſeritis in
ſermone meo, verè diſcipuli mei eritis. Propterea igitur
hoc loco eo vſus eſt verbo, quia cum Apoſtolis age-
bat, qui iam crediderant, hoc eſt, qui mãdata eius iam
E habebant, vt doceret eos, non ſatis eſſe credere, niſi

Sola fides ad iuſtificationem nõ ſufficit.

etiam facerent, quæ credebant. Itaque manifeſtum
hinc contra nouos hæreticos argumentum colligi-
tur, ſolam fidem ad iuſtificationem, & ſalutem non
ſatis eſſe. Quod & Chryſoſt. & Euthym. hìc obſer-
uarunt. Theophylactus ita interpretatur, quaſi ver-
bum illud, τηρῶν αὐτάς, *ſeruat ea*, non ſignificet man-
data facere, ſed aſſeruare, retinere diligenter, ne no-
bis eripiantur, vt idem denique ſit, quod conſeruare
ſemel acceptam fidem. Quod ſatis per ſe conſtat à
mẽte Chriſti alienum eſſe. Illud etiam obſeruauerim
F Chriſtum mandata ſua non Patris appellaſſe oſten-
dentem ſe eſſe Deum.

Qui autem diligit me, diligetur à patre meo, & ego dili-
gam eum, & manifeſtabo ei meipſum.) Quærit etiam hic
Auguſtinus, quomodo dicat, *Qui diligit me, diligetur à*
patre meo, & ego diligam eum, quaſi priùs nos Deum
diligamus, deinde nos Deus viciſſim diligat, cùm

1. Ioan. 4. 16

contrà ſe prorſus res habeat. *In hoc*, inquit, *eſt cari-*
tas, non quaſi nos dilexerimus Deum, ſed quoniam ipſe prior
dilexit nos. Rectè reſpondet non quamcunque Pa-
tris, Filiíque erga nos dilectionem intelligi, ſed eam,
qua Pater dilectionis erga eum noſtræ præmium da-
turus nobis eſt, & Filius ſeipſum manifeſtaturus.
Eam enim Patris, Filiíque erga nos dilectionem no-
ſtra erga eos dilectio præcedit. Cæterum alia nos, vt
ait Ioannes, dilectione priùs illi nos diligunt, quàm
nos illos diligamus, ea nempe, qua nobis gratiam
ſuam conferunt, qua peccata remittunt, qua iuſtifi-
cant, qua iuſtificatos amant, & vſque ad finem vitæ
perſeuerare faciunt. Hoc dicere nõ poſsũt ij, qui hęc
de Chriſti reſurrectione interpretantur, in qua ſen-
tẽtia Chryſoſt. Cyrillus, Theodor⁹ Mopſueſt. Theo-
phylact. & Euthymius ſunt.

22. *Dicit ei Iudas, non ille Iſcariotes.*) Cautè monuit
Euangeliſta hunc Iudam, quem Chriſtum interro-
gaſſe dixerat, non illum fuiſſe Iſcariotem, qui pro-
ditor eius fuit, ſed Iudam alterum, cui Lebbæo, aut
Thadæo cognomentum erat, Matth. 10. 3. & eius ca-
nonica nunc legitur epiſtola; ne quis ambiguitate
forte nominis falleretur, putarétque Euangeliſtam
non ſibi conſtare, qui c. 13. 30. dixiſſet proditorẽ illum
Iudã à Chriſti, Apoſtolorúmque cõſortio diſceſſiſſe.

Domine quid factum eſt, quia manifeſtaturus es nobis te-
ipſum, & non mundo?) Hebraiſmus מה היה *quid fuit?*

Hebraiſmus.

id eſt quid accidit? quid cauſæ incidit, quod Septua-
ginta ſolent vertere ἐγένετο *factum eſt.* Haud du-
bium, quin Iudas non intellexerit, quod de ſua ma-
nifeſtatione Chriſtus dixerat, nam cætera ſatis ſibi
videbatur intellexiſſe; quemadmodum neque Tho-
mas verſu 5. neque Petrus cap. 13. 36. intellexerant.
Nempe nondũ ſpiritum illũ acceperant, à quo omnẽ
docti ſunt veritatem. Fefellit Rupertum phraſis
Hebraica; exiſtimauit enim ſenſum eſſe, ſi nobis te
manifeſtaturus es, nondum ergo te manifeſtaſti,
quid igitur hactenus à te factum eſt? quid hactenus
egiſti? ſi te nobis non oſtendiſti, nonne te vidimus?
nonne audiuimus? nonne diu tecum verſati ſumus?
Quod quàm longè abſit à ſenſu; nemo non videt.
Chryſoſtomus, Theophylactus, Euthymius verbo
illo, *Manifeſtabo ei meipſum*, Iudam turbatum fuiſſe
putant, cùm enim ſciret ad mortem ire Chriſtum,
exiſtimaſſe ita eum ſibi, cæteriſque Apoſtolis iam
mortuum appariturum, quomodo ſolent aliquando
mortui viuis apparere, quos nemo ſine horrore ani-
mi videt. Quorum ſententiam etſi non probo, ta-
men notari hoc eorum teſtimonium à lectore ve-
lim, vt ſciat graues auctores ita ſenſiſſe aliquando

Mortui viuis aliquãdo ſolent apparere. lib. de cura pro mortuis agẽda cap. 10 & 15

viuis mortuos apparere, quod D. Auguſtinus ali-
cubi docet, non niſi impudenter negari poſſe. Theo-
dorus Mopſueſt. ſcribit putaſse Iudam Chriſtum ſo-
lis ſe Apoſtolis manifeſtaturum eſse, quod qua ra-
tione facturus eſset, non intelligebat, Leontius &
Theodor⁹ Heracleotes amore in Chriſtũ hoc dixiſse,
quòd vellet eius gloriam omnibus eſse conſpicuam.
Cyrillus doctiorẽ eius exiſtimat eſse quęſtionẽ, ſciſse
eum Chriſtũ omnibus gẽtibus eſse promiſsũ. *Dedi*, in-

Iſai 42. 6. & 49. 6.

quit, *te in lucẽ gẽtium*; mirari quid noui acciderit, qua-
mobrẽ mutata nũc voluntate neget ſe manifeſtaturũ
eſse mundo. Magis probo, quod alij dicũt adhuc eum
Iudaico more in temporali Chriſti hæſiſse regno,
quaſi omnes cum eo Iudæi regnaturi eſsent, itaque
mirari, quòd nõ illis ſe omnibus manifeſtaturum di-
ceret. Nam myſterium illud vocationis gẽtium, quod

Myſterium vocationis gentium tectum.

Cyrillus ait, non eſt veriſimile Iudam tunc cogno-
uiſse, cùm vix perſuaderi Petro accepto etiã Spiritu
ſancto potuerit, Act. 10. 14.

23. *Reſpondit Ieſus, & dixit ei, ſi quis diligit me, ſermonem*

meum ſeruabit, & pater meus diligit eum, & ad eum veniemus, & manſionem apud eum faciemus.) Non mutat Chriſtus ſententiam, ſed eiuſdem potiùs ſententiæ repetitione docet Iudam, quomodo, & quamobrem non omnibus ſe manifeſtaturus eſſet. Quia non vult gloriam ſuam niſi cum amicis ſuis cõmunicare; amicos autem ſuos eſſe, qui ſermonem ſuum ſeruant; In hanc fere ſententiam Auguſtinus, & Cyrillus interpretantur. Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius conuenienter ſententiæ illi ſuæ, quam ſuprà poſuimus, exiſtimant docere Chriſtum ſe non ſicut mortui viuis apparent, quemadmodum illi putabãt, ipſis apparíturum; ſed ſicut Deus hominibus apparere ſolet, id eſt ſpiritualiter, & inuiſibiliter, propterea dixiſſe ſimul cum Patre ad eos venturũ eſſe. Theodorus Mopſueſt. docere ſe neminem excipere, omnibus ſeſe hominibus manifeſtaturum eſſe, modò ſe diligant, & mandata ſua ſeruent. Si ſe ſolùm ad eos, qui diligerent, venturum diceret, facilè intelligeremus eum de ſuo ad iudicium aduentu locutũ eſſe: ſed cùm vnà etiam Patrem venturum dicat, quęrendi nobis ſolicitudinem iniicit, de quo id Patris aduentu poſſit intelligi, cùm nuſquam in ſcripturis venturus dicatur Pater. Non inuenio auctorem grauem, qui de alio, quàm de aduentu per gratiam in animos hominum interpretetur: ſic videntur Auguſtinus, Chryſoſt. Cyrill. vterq; Theodorus, Leontius, Beda, Theophyl. & Euthymius intellexiſſe. Quod etſi cum verſu 21. vbi ſe manifeſtaturum, non in hac, ſed in altera, vt explicauimus, vita, dixerat, non ſatis videtur conuenire; tamen à tot, tantiſq; auctoribus nolo diſcedere. Nam & Deus per gratiã ad nos venire dicitur, *Ego*, inquit, *ſto ad oſtium, & pulſo: ſi quis aperuerit mihi, intrabo, & cœnabo cum illo*, & hic aduentus quaſi indicium eius eſt, de quo Chriſtus ver. 21. loquebatur. Ituris enim nobis in cælum per gratiã Deus obuiam procedit. Non video tamen, cur non de ingreſſu in regnum cælorũ poſſit intelligi: vt venturum ſe ad nos excipiendos tanquam hoſpites cum Patre dicat, aut ad nos ſe tanquam hoſpitem cum Patre in cælo venturum, quaſi cęlum domus noſtra ſit, & ipſi in eo ſint quodam modo peregrini. Cur de Spiritu ſancto mentionem nullam facit? Quia de admiſſione in domũ Patris loquebatur, vbi tota Patri tanquam domus domino, & ſibi tanquã hęredi auctoritas erat tribuenda; & quia diſcipuli Patrem tantùm, & Filium videre optabant, vt Philippus ver. 8. dixerat, *Domine oſtende nobis Patrem*, & hic Iudas de ipſius Chriſti manifeſtatione interrogauerat. Verbum illud, *& manſionem apud eum faciemus*, vim habet, quam Chryſoſt. Theophylact. & Euthym. obſeruarunt; ſignificat enim non ad tempus tantùm poſtea diſceſſuros venturos eſſe, ſicut ipſe nunc diſceſſurus venerat, quemadmodum ver. 16. de Spiritu ſancto dixerat, *vt maneat vobiſcum in æternum*. Illud non probo, quòd hi auctores putant manſionem hanc ſomno, & mortuorum opponi apparitioni, quæ breui tempore euaneſcit. Notauit autem Theodor. Heracleotes propterea plurali numero dixiſſe, *Veniemus, & faciemus*, vt Sabellij hæreſim refutaret, oſtendẽs ſe, & Patrẽ diuerſas eſſe perſonas.

De quo Patris aduentu hic ſermo ſit.

Apoc. 3. 20.

Sabellianorum hæreſis refutata.

24. *Qui non diligit me, ſermonem meum non ſeruat, & ſermonem, quem audiſtis, non eſt meus, ſed eius, qui miſit me Patris.*) Simplicitas hęc & ruditas orationis Hebraiſmum ſapit. Dixerat, *Qui diligit me, ſermonem meum ſeruabit*, dicit nunc è contrario, qui ſe non diligit, eum non ſeruare ſermonem ſuum; tanquam ſi clarius diceret certum ſignum dilectionis erga ſe eſſe, ſeruare ſermonem ſuum, ita vt omnis, qui diligit, ſeruet, & omnis, qui non ſeruat, nõ diligat, (ſic enim oratio reſoluenda) ſed quorſum hoc? vt diſcipulos ad mandatorum ſuorum obſeruationem exhortetur, quę certa via eſt, qua ad videndam ipſius gloriam peruenitur. Sermonem enim Hebraico idiomate pręceptum vocat. Quòd autem addit, *& ſermonem, quem audiſtis, non eſt meus, ſed eius, qui miſit me Patris*, ideo dicit, vt præceptis ſuis maiorem apud diſcipulos auctoritatẽ adhibeat, cùm ea Patris eſſe intellexerint. Quia etſi non minorem ipſe per ſe quàm Pater auctoritatem habebat, tamen apud illos, qui eum nondum ſatis cognoſcebant, maioris Pater, quàm ipſe auctoritatis erat. Non negat pręceptum hoc eſt, ſermonem eſſe ſuum; ſuprà enim ver. 21. mãdata ſua appellauerat; ſed ſignificat non eſſe tantùm ſuum, eodem modo, quo dixit, *Mea doctrina non eſt mea, ſed eius, qui miſit me*, c. 7. 16. & vt Theodorus Mopſueſt. ſcribit, non ſignificat non eſſe ſuum, ſed cõmune ſibi eſſe cum Patre. Notauit idem conſequens fuiſſe, vt diceret eos, qui non ſeruarent mandata ſua, ſe, Patrémq; ſuum viſuros nõ eſſe, ſed intelligendũ nobis, quia odioſum erat, relinquere maluiſſe. Græcè eſt καὶ ὁ λόγος, ὃν ἀκούετε, *ſermo, quem auditis, non eſt meus*, modico ſenſus diſcrimine, tamen clarius eſt, *audiſtis*. Nam ſi legamus, *auditis*, neceſſe eſt, vt interpretemur, audire ſoletis; diximus enim alibi verba pręſentis temporis ſolere conſuetudinem, & morem ſignificare, *Magiſter veſter non ſoluit didrachma*, id eſt nonne ſolet ſoluere? Matth. 17. 24.

Sermo Hebraicè præceptum.

Præſens tempus morẽ ſignificare ſolet.

25. 26. *Hæc locutus ſum vobis apud vos manens: paracletus autem Spiritus ſanctus, quem mittet Pater in nomine meo, ille vos docebit omnia, & ſuggeret vobis omnia, quæcunque dixero vobis.*) Chryſoſt. Theophyl. & Euthym. putant ideo hoc Chriſtum dixiſſe, quia videbat diſcipulos nondum, quę dicebat, intellexiſſe, verebatúrq; ne ſe iterum interrogarẽt, quęnam illa eſſent mandata, de quibus loqueretur, ſibiq; moleſti eſſent. Potiùs credo obiecta ſpe clarioris cognitionis per Spiritũ ſanctum illis offerendę conſolari eos voluiſſe, ſimúlque excuſare ſe, quòd propter inſtantem diſceſſum ſuum plura eos, & clariùs docere non poſſet, ſcire ſe adhuc eos indigere doctrinę, ſed quę, aut ipſe propter temporis breuitatem docere non poſſet, aut illi nondum ſatis idonei auditores non poſſent capere, Spiritum ſanctum abundè eos docturum eſſe. Cùm dicit, *hæc locutus ſum vobis apud vos manens*, duo indicat, & ſe iam cum illis non manere, aut certè non ampliùs manſurum, & poſtea cum ipſis non manentem aliquid locuturum, nõ per ſe, ſed per Spiritum ſanctum, vt ſtatim explicat. Monent Auguſt. & Beda aliter hìc manſionem, quam paullo ante, cùm dixit, *Et manſionem apud eum faciemus*, appellare. *Illa*, inquit, *manſio alia eſt, quam promittit futuram, hæc verò alia, quam præſentem eſſe teſtatur. Illa ſpiritualis eſt, atque intrinſecus mentibus redditur; hæc corporalis forinſecus oculis, atque auribus exhibetur. Illa in æternum beatificat liberatos; hæc in tempore viſitat liberandos. Secundum illam, Dominus à ſuis dilectoribus non recedit; ſecundùm hanc it, & redit.* Notant Theophylactus, & Euthymius propterea non ſolùm Spiritum ſanctum, ſed etiam paracletum appellaſſe, quia id nomen ad diſcipulorum conſolationem pertinebat. Quòd dicit, *quem mittit Pater in nomine meo*, Cyrillus interpretatur, quem per me Pater mittet. Non enim negat ſe eum miſſurum eſſe, cùm dicat capite 16. 7. *Si autem abiero, mittam eum ad vos*, ſed ſignificat Pa-

Tract. 77.

Quid ſit in nomine Chriſti mitti Spiritũ ſanctũ.

trem

trem per ſe, cui gubernandæ Eccleſiæ curam reliquerat, miſſurum eſſe. Magis probo Theophylacti, & Euthymij interpretationem, qui in nomine meo idem eſſe putant, quod pro me, meo loco, qui vices meas gerat, ſicut ipſe ſolet dicere ſe veniſſe *in nomine Patris*, id eſt vt faceret, quæ Pater, ſi veniſſet, facturus erat. Cur ergo eius miſſionem Patri tribuit, ſi eius nomine venturus erat? id ver. 16. diſſeruimus. *Ille*, inquit, *vos docebit omnia, & ſuggeret vobis omnia, quæcūque dixero vobis*. Dubiū, an quod dicit, *Docebit omnia*, ad illud verbū, *quæcunque dixero vobis*, referendū ſit, quaſi nō aliud doctorū Spiritū ſanctum dicat, quàm quod ipſe ante docuiſſet, quēadmodum & verbum *ſuggeret* eò vtique refertur. Non repugnabo, ſi quis ita velit interpretari. quin auctores illi, quibus ſuam ſententiam tueatur, Auguſtinum, Bedam, & Rupertum indicabo, qui ita quoque videntur intellexiſſe. Sed tamen probabilius iudico, vt verbum, *Docebit omnia*, abſolutè ponatur, neque reſtringatur ad illud alterū verbū, *quæcūque dixero vobis*. Duo enim, vt Theodor. Mopſueſt. animaduertit, Chriſtus ſignificare voluit, Spiritū ſanctum facturum eſſe, & docturum ea, quę ipſe eos aut propter anguſtiam tēporis, aut quòd capere illi non poſſent, nō docuiſſet; & ea, quæ docuiſſet, in memoriam reuocaturū. Hoc enim eſt ὑπομνήσει ὑμᾶς, quod noſter interpres vertit, *ſuggeret vobis*. Dautē Auguſt. ex veteri, vt opinor, verſione legit, *cōmemorabit vobis*. Obſcurè, & ambiguè dictū eſt, *Quæcūque dixero vobis*; poterat enim futurum videri, cùm præteritum ſit εἶπον, *dixi vobis*. Notant Leontius, & Theodorus Heracleotes hoc ſecundum membrum ad ſolos diſcipulos pertinere.

Locus contra Montani hæreſim. Itaque hinc Theodorus Montani, Priſcillæ, & Maximillæ refellit hæreſim, non potuiſſe Spiritum ſanctum in Montanum, vt illi delirabant, primum mitti, cùm Chriſtum non vidiſſet, vt poſſet illi Spiritus ſanctus, quæ à Chriſto audiuiſſet, in mentē reuocare.

27. *Pacem relinquo vobis, pacē meam do vobis, nō quomodo mundus dat, ego do vobis.*) Diſceptatur inter interpretes, quid hoc loco nomine pacis intelligendū ſit. Cyrillus, & Leontius ipſum Spiritum ſanctum, quem ſuo loco venturum dixerat, pacem vocare putant. Theodorus Heracleotes, Chryſoſtom. Theophylact. & Euthym. reconciliationem cum Deo, quā illis per mortem ſuam perfecturus abibat. Cyprianus lib. 2. contra Iudæos, & in libro de vnitate Eccleſiæ, Ambroſius, lib. 2. de vita beata cap. 6. & libro de Ioſeph patriarcha cap. 13. & ſer. 17. in pſal. 118. Auguſt. ſerm. 57. de verb. Domini, & ſerm. 166. & 169. de tempore eam pacem intelligunt, quam alij erga alios conſeruamus, quam volunt Chriſtum Apoſtolis diſcedentem inprimis commendaſſe. Qua de re multas, elegantéſque ſententias apud Auguſtinum ijs in locis, quos modò deſignauimus, lector inueniet. Alij pacem erga Chriſtum, propterea ſuam propriè appellaſſe. Alij pacem internam, id eſt animi tranquillitatem intelligunt, qua fit, vt animus nullis aduerſis rebus de ſtatu ſuo deijciatur. Prouidentem quippe Chriſtum fore, vt Apoſtoli, multis aduerſis rebus conflictarentur, munire eos voluiſſe, bono, æquóque eſſent animo, nihil illis nocere poſſe, pacem ſe illis relinquere, non qualem mundus dare ſoleat, qui ſe tūc pacem habere putat, cùm nihil illi accidit aduerſi. In hunc etiam modum Cyrillus exponit. Gregorius in 3. parte Paſtor. c. 23. mirabili prorſus ſententia docet duplicem hic pacem ſignificari, alteram mundi breuem, fallacem, lubricam, eam ſe Chriſtum non dicere Apo-

A ſtolis dare, ſed relinquere, id eſt abijcere, præterire alteram ſpiritualem, diuinam, diuturnam, ſtabilem, quam ſe illis dicat dare. Vellem auctorē habere bonum bonæ ſententiæ. Pacis nomine Hebraica phraſi ſalutationē, apprecationémque omnium proſperarū rerū ſignificari arbitror. Id apud Hebręos vſitatū eſſe neminem, qui eorum deguſtarit linguam, ignorare credo, ideóque ab exemplis abſtineo. Chriſtum igitur paterno more ex hac vita diſceſſurum vale filijs ſuis dicere, &, vt vulgo loquimur, ſuam illis benedictionem relinquere, hoc eſt, *pacem relinquo vobis*. Pacem appellat ſalutationē, & benedictionem.

B Nam benedictionem ipſam Hebraico, vt diximus, idiomate pacem appellat. Quid igitur diſtat inter relinquere, & dare pacem? Vix fortaſſe quidquam; ſed ſi quid tamen intereſt, hoc intereſt, quòd relinquere ſit abituri, dare etiam manſuri; aut relinquere precantis, dare etiam, quod à Deo precetur, concedentis. Quam ergo illis benedictionem relinquebat? electionem ad vitam æternam, eiú'que promiſſionem. Hæc enim eſt, quam mundus dare non poteſt. Itaque non diſputo, quod nonnullos ſcio interpretes ſubtiliter facere, num, cùm dicit, Quòd diſcrimen inter relinquere, & dare pacē

C *Non quomodo mundus dat ego do*, pacem aliam, & an alium eiuſdem etiam pacis dandę modum intelligat. Simpliciter enim interpretor & aliam, & alio modo, quàm mundus det, pacem dare. Chriſtus enim veram; & ſempiternam, mundus falſam, & breuem dat; & Chriſtus non ſolis dat verbis bene precando, ſed re ipſa tanquam eius auctor, ac dominus eam nobis largiens; mundus verbis, & adulatorijs ſalutationibus dat, re verò ipſa non dat.

Non turbetur cor veſtrum, neque formidet.) Hæc verba ad ſequentia refero; itaque hinc exiſtimo in-

D choandum fuiſſe verſum. *Non turbetur cor veſtrum neque formidet*, propter diſceſſum meum; iam enim vobis dixi me eſſe rediturum.

28. *Audiſtis, quia dixi vobis, Vado, & venio ad vos.*) Id eſt cùm ex me audieritis me non abire, vt vos orphanos, ac deſertos relinquerem, ſed vt ad vos maiore cum gaudio redirem, non debet propter diſceſſum meum cor veſtrum turbari.

Si diligeretis me, gauderetis vtique, quia vado ad Patrem.) Non ſignificat ſe ab illis non diligi, ſed eſt modus quidam loquendi patris cum filijs, amici cum amicis

E dolentibus ob patris, amicíue diſceſſum, qui maiorem illi gloriam allaturus eſt. Si amaretis me non doleretis: amantis enim eſt amici bonis non dolere, ſed gaudere. Sciebat illum ipſum Apoſtolorum dolorem ex ipſorum erga ſe amore proficiſci; ſed ex amore non ex ratione, ſed ex ſenſu prouueniente, aut potiùs ex ignorantia, quòd nondum ſatis, quò iret, intellexiſſent. Etenim ſi ſciſſent ad Patrem ire, vt ad eius conſideret dexteram, minimè ob eius diſceſſum dolituros fuiſſe.

Quia Pater maior me eſt.) Duplex ex hoc loco ori-

F tur quæſtio, quæ iſta ſit, quam affert ratio, cur diſcipuli diſceſſu ſuo gaudere debeant: & quo ſenſu dicat Patrem ſe maiorem eſſe. Facilis illa prior eſt, oportuiſſe gaudere diſcipulos bono ſuo, ſi ſe diligerent; magno enim ſibi eſſe bono, quòd ad Patrē iret, qui Pater ſe maior eſſet, itaque ad maiorē honorē, ad maiorē ibat dignitatē; à miſeria ad fœlicitatē; à cōſortio hominū ad cōſortium Dei, qui ſe, & oībus hominibus maior eſſet. Alterā quæſtionē difficiliorē Ariani reddiderūt: miris enim modis hūc locū agitarunt, vt pote in quo ſententiæ ſuæ præſidium collocabant.

Ariani hoc loco abutebantur contra Filij diuinitatē.

Id diſcimus ex Athanaſio orat. 2. contra Arianos, & in libro de ſynod. Arimin. & Seleucien. ex Epiphan. hęr.69. ex Baſil.lib.4.aduerſus Eunom. & epiſtola 141. ad Cæſarien. ex Gregorio Nazianz. orat.4. & 5. de Theolog. ex Cęſario dialog.1. ex Gregor.Nyſſeno in oratione ad Simplicianum, ex Ambroſ.lib.2.de fide, cap.4.& lib.5.c.8. ex Hilar.lib.5. & 11. de Trinitate,& in lib.de ſynodis contra Arianos,ex Idacio lib.3.contra Varim. ex Auguſtino lib.1. de Trinitate, c.7.& 11. & lib.3.contra Maxim.c.24.& 25.& q.4.ad Oroſium, & libro de fide,& ſymb.cap.9.& lib.83. qq.69.ex eodem Auguſt.Chryſoſtomo, Cyrillo,Leontio,Theodoro Heracleota in commentariis ad hunc locum, qui contra illos diu diſputarunt. Tribus modis Catholicos auctores hunc locum explicaſſe, Arianiſq; reſpōdiſſe lego, quas omnes explicationes Leontius collegit. Omnes in eo conueniunt Chriſtum tanquam hominem loqui;itaque mirandum non eſſe,vt Baſilius ait, ſi ſe Patre minorem dicat, qui ſe *cùm in forma Dei eſſet*, non Patre ſolùm, ſed angelis, vt ſcribit D. Paulus, ſed hominibus ipſis minorem fecit. Ille enim ipſe, qui hoc loco dicit, *Pater maior me eſt*, alibi dixit, *Ego ſum vermis, & non homo, opprobrium hominum, & abiectio plebis.* Id ita eſſe intelligendum ex hoc ipſo loco colligebant; loquitur enim Chriſtus dicens ſe ad Patrem vadere; non vadit vtique vt Deus, ſed vt homo, nam Deus vbiq; eſt, ita D.Auguſt. *Ergo & ibat per id, quod homo erat, & manebat per id, quod Deus erat; ibat per id, quod vno loco erat, & manebat per id, quod vbiq; erat.* Sic etiam Eucherius in qq.in Ioannem. Solebant hanc interpretationē Ariani refellere dicentes comparationem non niſi inter ea, quę eiuſdem ſint generis, poſſe fieri, ineptè enim quiſquam homo dicat Deus maior me eſt. Sed hanc ipſam Arianorum ſubtilitatem ſubtiliùs Baſilius, & Cyrillus in ipſos reiecerunt. Si comparatio non niſi inter ea, quę eiuſdem ſunt generis, fieri poteſt, & inter Chriſtum, & Deum fit, Chriſtus igitur eſt Deus. Negat prærerea Cyrillus comparationē non niſi inter ea, quę generis ſint eiuſdem, fieri poſſe, quin inter ea minimè fieri, quia inter ea, quę eiuſdē generis ſunt, nec maius, nec minus eſt. Altera explicatio erat dictum hoc eſſe per accōmodationem ad diſcipulorum opinionē, qui adhuc putabant Patrem Chriſto maiorem eſſe, ſolere enim ſæpe non ex veritate, ſed ex hominum opinione loqui, vt cùm dicit, *Quid me dicis bonum? nemo bonus niſi vnus Deus.* Sic Chryſoſtomus, Leontius, Theophylactus, & Euthym. Tertia verò erat, Patrem maiorem dici Filio, etiam quatenus Filius Deus erat, non quidem re ipſa, ſed hoc ipſo, quòd ille Pater, hic Filius erat; Patris enim nomen honorificentius natura ſua eſſe, quàm Filij; quia principium, & vt Greci loquuntur, cauſam Filij ſignificat. Sic exponunt Athanaſius, Hilarius, Epiphanius, Gregorius Nazian.& Cęſarius iis in locis, quos ſuprà citauimus, & Cyrillus libro 2. theſaur.cap.3. & Damaſcenus libro 4.de fide, cap.19. Chryſoſtomus, & Leontius, Theophylactus, & Euthymius in commentariis huius loci. Sed haud ſcio an plus aduerſariis conceſſerint, quàm ęquum erat.

Philip. 2.6. Hebr.2.9.

Pſal.21.7.

Tract.78.

Chriſtus ex hominum opinione loquitur. Marci 10.18

29. *Et nunc dixi vobis, priuſquam fiat, vt cum factum fuerit, credatis.*) Quid nam ſe illis dixiſſe dicit? Non quidem, *Pater maior me eſt*, id enim non fit, ſed, *vado ad Patrem*, quod iterum atque iterum illis dixerat, quia in eo & cardo fidei, & ſumma conſolationis eorum vertebatur. Id dicit ſe propterea, antequam fieret, illis ſignificaſſe, vt cùm fieret, crederent, id eſt cùm

A eum paullo poſt in cælum euectum cernerent, intelligerent ipſum ad Patrem ire, vt æquali cum eo gloria frueretur. Alij referunt ad omnia, quæ dixerat non de ſuo modò ad Patrem abitu, ſed de mittendo etiam ad ipſos paraclero, quibus non magnopere repugnauerim: modò hoc intelligatur reddere rationem Chriſtum, quam ob rem ea illis diceret, quæ ſciret ab eis non intelligi, quia quamuis nunc non intelligerent, poſtea tamen eſſent ex euentu intellecturi. Semina ſe in eorum animis iacere cæleſtium myſteriorum aliquando naſcitura. Similis locus ſuprà c.13.19.& infra c.16.4.

B 30. *Iam non multa loquar vobiſcum, venit enim princeps mundi huius, & in me non habet quidquam.*) Reddit cauſam, cur non pluribus verbis illis exponat, quæ ſciebat ab ipſis nō intelligi, ſed ea in euentum ipſum intelligenda reiecerit, quia breue illi tempus erat; itaque non licebat eſſe longiorem, appropinquare enim principem huius mundi, qui vt ſe comprehenderet, armata veniret manu. Principem huius mundi Diabolum appellat, ſicut cap. 12. 31. vbi, cur ita vocaretur, expoſuimus. Dicit autem Diabolum venire,

C quia Iudæi illius acti inſtinctu veniebant, attribuens Diabolo, quæ homines peccarores, id eſt membra, miniſtrique Diaboli faciebant. Fortaſſe alludit ad Iudam, in quem, vt Lucas ait, cap. 22. 3. iam Diabolus intrauerat; itaque cùm ſciret venire Iudam quaſi cohortis illius nefariæ ducem, Diabolum venire dicit. Quod ſequitur, *& in me non habet quidquam*, perinde eſt, ac ſi dicat, *ſed in me non habet quicquam*, ponitur enim, *&*, pro *ſed*, καὶ pro ἀλλὰ, ex Hebraiſmo ו pro כי ים, aut אך, vt Actor.10.28. vbi cùm eſſet Græcè καὶ, noſter interpres vertit, *ſed*, quod pari ratione hoc lo- Et pro ſed, καὶ pro ἀλλὰ.

D co facere potuit, & Matthæi 12.39. *generatio praua, & adultera ſignum quærit, & ſignum non dabitur ei*, pro, *ſed ſignum non dabitur ei.* Difficilius eſt, quid ſit, *in me non habet quidquam.* Nonnulli Græci codices legunt, καὶ ἐν ἐμοὶ οὐχ εὑρήσει οὐδὲν, *& in me* inueniet nihil, atque ita inuenio in codice Græcę Catenæ, eodémque modo vterque Theodorus Heracleotes, & Mopſueſt. Leontius, & Cyrillus in commentariis legunt. Ex Latinis etiam Gregorius hom. in Euangelia 39. & Ambroſ. in lib. de fuga ſęculi, c.4. qui duas indicat eſſe lectiones, alteram, *& in me inueniet nihil*; alteram, *&* Quid ſit, in me non habet quicquam.

E *in me non inueniet nihil*, id eſt non inueniet peccatum, quia peccatum nihil eſt, vt ille explicat. Ac fateor quidem hanc lectionem, *& in me non inueniet quidquam*, ſignificantiorem eſſe: ſed nihil mutare nobis licet; de ſententia diſſerendum. Omnes auctores, quos contigit mihi legere, exiſtimant ſenſum eſſe, *in me non habet quicquam*, id eſt nullum in me ius habet, quia non habet ius, ac poteſtatem niſi in homines peccatores. Sic Chryſoſtomus, Auguſt. Beda, Theophylactus: aut, in me non inueniet peccatum

F vllum, vt auctores illi interpretantur, quos diximus ita legere. Mihi alius poſſe videtur eſſe, præſertim ſi legamus, *non inueniet in me quicquam*, non poterit me vincere, non poterit perdere, vt ſperat; nam etſi moriturus ſum, non ſum illius potentia, ſed mea voluntate moriturus. Hoc eſt, quod ſubiicit.

31. *Sed vt cognoſcat mundus, quia diligo Patrem, & ſicut mandatum dedit mihi Pater, ſic facio.*) Quidam hæc verba ex illis vltimis pendere putant, *Surgite, eamus*, vt illis ſententia compleatur, tanquam ſi diceret, *ſurgite, eamus, vt cognoſcat mundus* me Patrem diligere. Ac ſunt, qui exiſtiment ita Nonnum poëtam, & Au-

guſtinum intellexiſſe, quanquam ex illis ego colligere nō poſſum. Omnes alios Chryſoſtomū, Theodorum Mopſueſt. & Heracleotem, Leontium, Cyrillum, Theophylact. Euthymium, & Rupertum, immo & Auguſt. & Bedam ſequor. Subintelligendum aliquid, quod orationem impleat, vt non moriar, quòd vllam in me Diabolus mortis cauſam inueniat, aut quòd me ſuis viribus cogat mori, ſed *vt cognoſcat mundus*, quòd Patrē diligo, & quod mihi mādauit, facio. Non propterea moriebatur, vt id mundus cognoſceret, ſed vt mundum ipſum redimeret; cæterum inde conſequebatur, vt eius erga Patrem amorem, & obedientiam mundus cognoſceret. Itaque dictionem, *Vt*, hoc loco, quemadmodum in alijs multis adnotauimus, non cauſam, ſed conſequētiam ſignificare arbitror. Loquitur vt homo, propterea dicit, *Sicut mandatū dedit mihi Pater*, vt dixit ſuprà c.10.18. Ideo autem hæc diſcipulis dicit, vt eorum confirmet fidem, ne putent ſe infirmitate, aut neceſſitate, non voluntate ſua mori.

Vt, nō cauſam ſed cōſequētiam ſignificat.

Surgite eamus hinc.) Ex ijs, quæ modò diximus, conſtat, hæc verba non eſſe cum præcedentibus in vnam ſententiam coniungenda, ſed nouam eſſe ſentētiam, qua, quia dixerat principem huius mundi venire, diſcipulos exhortatur, ne fugiant; ſed obuiam potiùs illi procedant. Sic ego interpretor auctores ſecutus duos illos, quos citare ſoleo, Theodoros. Rupertus ſenſu pene cōtrario, quoniam appropinquat, inquit, qui me tradet, ne nos hic incluſos comprehendat, procedamus in locum liberum atque patentem, vbi libera fugiendi facultas vobis ſit, *nolo enim quemquam ex vobis perdere*. Chryſoſt. Leontius, Theophylact. & Euthym. Chriſtum cùm videret diſcipulos præ metu ijs, quæ dicebat, non ſatis animum attendere, quòd audiuiſſent appropinquare principem huius mūdi, ne timerent, dixiſſe, vt in alium abirent locum, vbi ſine metu cætera, quæ dicturus erat, audire poſſent. Itaque putant hi quattuor auctores Chriſtum cum diſcipulis non in hortum Gethſemani, vbi comprehenſus eſt, ſed in alium aliquem ſecretum locum diſceſſiſſe, vbi concionem finierit, quam tribus ſequentibus capitibus Ioannes perſequitur. Cōtrà ſentiunt omnes alij auctores, quos modò citauimus, præter Rupertum, Chriſtum diſcipulos excitare, vt ad eum locum eat, vbi comprehendendus à Iudæis erat. Sed alia hinc naſcitur quæſtio, vbi Chriſtus dixerit, quæ tribus ſequentibus à Ioanne capitibus cōmemorantur. Nec enim id ſatis conſtat. Omnes illi auctores, quos modò diximus in ea fuiſſe ſententia, vt exiſtimauerint Chriſtū hîc diſcipulos excitaſſe, vt ad hortum orationis irent, ſentire etiā videntur ſtatim poſt hæc verba à domo, vbi cœnauerat, diſceſſiſſe, & in via dixiſſe ea, quæ vſque ad cap.18. recenſentur. Chryſoſt. Leontius, Theophylact. & Euthymius ſtatim diſceſſiſſe, ſed in locum alium magis tutum, vbi finita concione egreſſus fuerit, vt in hortū iret, vt ex hoc loco & ex c.18.1. colligitur. Alij non exijſſe ſtatim, ſed ibi etiamnum aliquantiſper cōmoratum, dum concionem, quam cœperat, abſolueret. Prima, & vltima ſententia æqualis fere ſunt probabilitatis; nam ſecundā, ſi auctorum perſona remoueatur, vix probabilem iudicauerim. Hæc autem vltima probabilior. Nam Euangeliſta hîc non dicit Chriſtum ſtatim, vt hæc verba dixit, exijſſe; itaque non cogimur id factum eſſe credere; capite autem 18. 1. diſertis ſcribit verbis priùs omnia dixiſſe, quæ tribus ſequentibus capitibus recitantur, quàm egrederetur; itaque id cogimur credere. Cur ergo non ſtatim exijt, cùm iam dixiſſet, *Surgite, eamus?* Facilis reſponſio, traxit longiùs ex ſermone ſermonem, vt fieri ſolet.

Quo in loco dixerit Chriſtus, quæ ſequūtur.

CAPVT XV.

1. EGO ſum vitis vera: & Pater meus agricola eſt. 2. Om-
nem palmitem in me non ferentem fructum, tollet eum:
& omnem, qui fert fructum, purgabit eum, vt fructum
plus afferat. 3. Iam vos mundi eſtis propter ſermonem, Sup.13.b.10
quem locutus ſum vobis. 4. Manete in me: & ego in vo-
bis. Sicut palmes non poteſt ferre fructum à ſemetipſo,
niſi manſerit in vite: ſic nec vos, niſi in me manſeritis. 5.
Ego ſum vitis, vos palmites: qui manet in me, & ego in eo, hic fert fructum mul-
tum: quia ſine me nihil poteſtis facere. 6. Si quis in me non manſerit: mittetur
foras ſicut palmes, & areſcet, & colligent eum, & in ignem mittent, & ardet. 7.
Si manſeritis in me, & verba mea in vobis manſerint: quodcumque volueritis pe-
tetis, & fiet vobis. 8. In hoc clarificatus eſt Pater meus, vt fructum plurimum af-
feratis, & efficiamini mei diſcipuli. 9. Sicut dilexit me Pater, & ego dilexi vos.
Manete in dilectione mea. 10. Si præcepta mea ſeruaueritis, manebitis in dilectio-
ne mea, ſicut & ego Patris mei præcepta ſeruaui, & maneo in eius dilectione. 11.

Hæc locutus ſum vobis: vt gaudium meum in vobis ſit, & gaudium veſtrum im-
Sup.15.d.14 Eph.5.a.9 1.Theſſ.4.b.9. pleatur. 12. Hoc eſt præceptum meum vt diligatis inuicem, ſicut dilexi vos, 13.
Maiorem hac dilectionem nemo habet, vt animam ſuam ponat quis pro amicis
ſuis. 14. Vos amici mei eſtis, ſi feceritis quæ ego præcipio vobis. Iam non dicam
vos ſeruos: quia ſeruus neſcit quid faciat dominus eius. 15. Vos autem dixi ami-
cos: quia omnia quæcumque audiui à Patre meo, nota feci vobis. 16. Non vos
Matth.28.d.19. me elegiſtis: ſed ego elegi vos, & poſui vos vt eatis, & fructum afferatis: & fru-
ctus veſter maneat: vt quodcumque petieritis Patrem in nomine meo, det vobis.
1.Ioan.3.a.1.& 4.7. 17. Hæc mando vobis, vt diligatis inuicem. 18. Si mundus vos odit: ſcitote quia
me priorem vobis odio habuit. 19. Si de mundo fuiſſetis: mundus quod ſuum
erat diligeret: quia vero de mundo non eſtis, ſed ego elegi vos de mundo, prop-
terea odit vos mundus. 20. Mementote ſermonis mei, quem ego dixi vobis: Non
Sup.13.b.16 Matth.10.c.24. Mat.24.a.9 eſt ſeruus maior domino ſuo. Si me perſecuti ſunt, & vos perſequentur: ſi ſermo-
nem meum ſeruauerunt, & veſtrum ſeruabunt. 21. Sed hæc omnia facient vobis
propter nomen meum: quia neſciunt eum, qui miſit me. 22. Si non veniſſem, &
locutus fuiſſem eis, peccatum non haberent: nunc autem excuſationem non ha-
bent de peccato ſuo. 23. Qui me odit: & Patrem meum odit. 24. Si opera non
feciſſem in eis, quæ nemo alius fecit, peccatum non haberent: nunc autem & vi-
derunt, & oderunt & me, & Patrem meum. 25. Sed vt adimpleatur ſermo, qui
Pſ.34.c.19. Luc.24.g.49. in lege eorum ſcriptus eſt: Quia odio habuerunt me gratis. 26. Cum autem ve-
nerit Paraclitus, quem ego mittam vobis à Patre ſpiritum veritatis, qui à Patre pro-
cedit, ille teſtimonium perhibebit de me: 27. & vos teſtimonium perhibebitis,
quia ab initio mecum eſtis.

IN CAPVT XV.

1. EGo *ſum vitis vera, & pater meus agricola eſt.*) Nihil poterat diſcipulis ad mortem diſcedens dicere magis neceſſarium, quàm ne ſe vnquam ab ipſo, id eſt ab eius fide, ac dilectione auelli paterentur, ſi quidē vellent viuere, quod eleganti admodum, & omnibus nota ſumpta metaphora declarat. Aliquando ſe domino vineę comparauit, qui diuerſis diei horis operarios in vineā ſuam conducturus exierit, Matth.20.2. aliquando filio (B) domini vineæ, quem pater miſiſſet, vt à vineæ cultoribus fructus exigeret, Matth.21.37. Hìc ſe viti comparat, quia quod volebat docere, id poſtulabat, neminem magis poſſe ſine ſe viuere, quam ſarmentum ſine vite, cui innatum eſt. Patrem autem ſuum agricolam eſſe dicit, qui ſe vitem colat, qui ſui curam gerat, vt oſtendat fore, vt Pater eos, qui in ſe fructum non tulerint, tanquam inutilia ſarmenta deſecet, & in ignem mittat. Atq; hanc arbitror fuiſſe cauſam, cur ſe viti potiùs, quàm alteri cuipiam arbori compara- (C) uerit, quod ſolent nonnulli quęrere, quia putari proprium eſt vitis, & volebat docere patrem ſuum eos, qui fructum non ferrent, tanquam inutilia ſarmenta putaturum, abſciſſurúmque. Veram autem ſe vitem Auguſtinus, Beda, & Rupertus vocare putant ad dif- (Iſai.5.4.) ferentiam vitis alienæ, quam ſperabat dominus facturam vuas, & fecit labruſcas, de qua dictum eſt, *vua* (Deuter.32.a.32.) *eorum vua fellis, & botrus amariſſimus*, itémque *fel draconum vinum eorum, & venenum aſpidum inſanabile.* Eu- (A) thymius veram, id eſt perfectam, & ſpiritualem interpretatur. Nos multis iam locis docuimus ab effe- (Vera vitis quæ dicatur.) ctu veram vitem appellari, quia meliùs, atque perfectiùs homines in ſe per fidem natos nutrit, quàm ſarmenta ſua naturalis vitis, quemadmodum vocatur *lux vera*, non quòd verè lux ſit, qualis iſta Solis eſt, ſed quia meliùs, quàm iſta homines illuminat, ſuprà cap. 1.9. & panem verum, & viuum, non quòd verè panis ſit, non enim verè, ſed metaphoricè panis dicitur, ſed (Sup. c.6.51.) quia meliùs, quàm panis nutrit. Timuit Chryſoſto- (B) mus, Theophylactus etiam, & Euthymius, ne hinc Ariani occaſionem ſumerent Chriſti calumniandi diuinitatem, quòd ſe viti, Patrem agricolæ comparauerit, quaſi Pater tanquam maior ſui tanquam minoris, ſicut agricola vitis curam gerat. Nam & Arianos (Arianorū obiectio ex Ambroſio, & Baſilio.) hoc ſolitos obiicere. Ambroſ. lib.5. de fide, cap.5. & Baſil.lib.4. aduerſus Eunom. itaque notarunt agricolam non radicis, ſed ſarmentorum curam gerere. Non erat meo iudicio ea obſeruatio neceſſaria, & poterat ab Arianis facilè refutari, nam & radicis agri- (C) cola, & quidem pręcipuam curam habet; non ergo in hoc ſimilitudo vitis à Chriſto vſurpata eſt, vt doceret Patrem ſui curam haberē; ſed in hoc voluit ſignificare non magis nos ſine ipſo, quàm ſarmenta ſine vite poſſe viuere, vnde potiùs ſequitur illum eſſe Deum, vt D.Cyrillus argumentatur. Nam etſi vt homo vitis, & caput noſtrum eſt, quemadmodum hic Auguſtinus, & Ambroſius lib.5. de fide, cap.5. tamen (Tract. 80.) ille ipſe homo, niſi Deus eſſet, vitis & caput noſtrum eſſe non poſſet. Cur ergo curam purgandi vitem, &

inutilia ab ea ſarmēta remouendi Patri tribuit? Quia cùm ſe vitem appellaſſet, oportebat ad explendam parabolam agricolam aliquem facere; & nemini poterat id officium meliùs, quàm Patri dare, quia Patri attribuitur prouidentia, quam & nomen ipſum Patris prę ſe fert. Voluit enim inuidiam à ſe declinare, & officium puniendi homines, qui in ſe fructum nō ferrent, non ſibi, ſed Patri tribuere: quo res etiam plus habere videretur auctoritatis, cùm non ſe, ſed patrem ſuum illum ipſum, in quo illi ſperarent, eos puniturum diceret: ſicut alio loco dixit, *Nolite putare, quia ego accuſaturus ſim vos apud Patrem; eſt, qui accuſat vos Moyſes.* c. 5. 45.

2. *Omnem palmitem in me non ferentem fructum, tollet eum, & omnem, qui fert fructum, purgabit eum, vt fructū plus afferat.*) Duplex agricolæ erga ſarmenta cura eſt. Quę prorſus inutilia ſunt, ea ad radicem penitus reſecat; quę autem vtilia ſunt, ea non omnino ad radicem ſecat, ſed purgat, id eſt inutiles extremitates eorum decidit, quo plus roboris ſumant, plúſque afferant fructus. Ea ipſa duo docet Chriſtus patrem ſuū erga homines facere; eos, qui penitus inutiles ſunt, nullúmque in ipſo fructum ferunt, penitus reſecare, & in ignem mittere; eos verò, qui fructum ferunt, purgare, vt etiamnum plus afferant fructus. Sed videndum, qui ſint, qui in Chriſto fructum non ferunt, quíue qui ferunt; deinde quid ſit illos tollere, hos purgare. Noui hęretici, quia ſolam illam fidem ſuam ad ſalutem ſatis eſſe putant, omnes, qui veram fidem habent, fructum ferre dicunt; itaque eos, qui in Chriſto fructum non ferunt, eos eſſe interpretātur, qui in illum non credunt; quamuis externa religionis ſpecie in eum credere videantur. At quomodo palmes eſt, ſi in vite non eſt? Chriſtus diſcipulis hoc dicebat, qui omnes verè in ipſo per fidem manebant; ſed exhortabatur eos, vt ſola non contenti fide, opera facerent, hoc eſt fructum ferrent, & vt ſe diligerent, vt ex verſu. 9 perſpicuum eſt. Dicit quiddam ſimile Theophilus Alexandrinus lib. 4. allegor, ſed meliùs tamen quàm iſti; ſarmenta, quæ fructum ferunt, Catholicos; quæ fructum non ferunt, hæreticos eſſe. Sed neque hic ipſe proprius eſt ſenſus; multi enim Catholici fructum non ferunt, vt Iacobus toto. 2. capite epiſtolę ſuæ diſſerit. Sarmenta ergo in ſe manentia eos omnes vocat, qui in ſe credunt. Nam per fidem in illo tāquam palmites in vite naſcimur, vt D. Baſilius hom. 5. in Hexaemeron, Chryſoſtomus, Cyrillus, Theophylactus. Ex ijs eos dicit fructum non ferre, qui nihil aliud habent, quàm quòd in vite ſint, hoc eſt qui ſolam ſine bonis operibus fidem habent: eos autem fructum ferre, qui præter fidē opera etiam habent. Quid ergo de ijs, qui in eum non credunt? nihil dicit, quia cum ijs tantùm loquebatur, qui palmites ſui erant, & quia *qui non credit, iam iudicatus eſt.* Quid igitur eſt tollere, qui nō fert fructum? Ratio videtur poſtulare, vt tollere ſit fidem illi, quā habet, auferre, ſi enim credendo in Chriſtum in illo naſcimur, deſinendo credere ab illo abſcindimur, atque ſeparamur. Sic quidam intelligunt, non quòd Pater cuiquam fidem tollat, ſed quòd permittat, vt eam perdat, qui ſine fructu habet. Alij tollere nihil aliud eſſe, quàm ad pœnam ſempiternā deſtinare, vt aiunt Leontius, & Euthymius. Ego nihil aliud eſſe intelligo quàm punire; puniuntur enim quodam modo ſarmenta, cùm à vite tolluntur: non enim dixit, tollit, quòd re ipſa Chriſto tollat homines Pater, qui omnes potiùs, quantum in ſe eſt, ad eum trahit; ſed quòd de ſarmentis loqueretur, quæ ſi inutilia ſint, non aliter, vt ita dicam, puniuntur, quàm dum præciduntur, ac tolluntur à vite. Etſi non negò ſolere Deum ſæpe permittere, vt qui otioſam diu ſine operibus fidem habent, eam etiam amittant; ſed doceo, quid hoc loco ſignificare Chriſtus voluerit. Purgare autem eos, qui fructum ferunt, plerique intelligunt tentationibus, & rebus aduerſis exercere, vt magis proba, & exculta eorum virtus maiores etiam fructus ferat; ſic Cyrillus, Chryſoſt. Theophylactus, & Euthymius, & Gregor. lib. 7. regiſt. c. 32. & Pacianus epiſt. 3. aduerſus Nouatianos. Nihil tamen ſignificari arbitror, quàm è contrario Patrem eos, qui fructum ferunt, quo maiorem ferunt fructum, eo magis excolere, eo magis iuuare, vt maiorem ferant, quemadmodum gnauus agricola facit. Quod non ſolùm fit, dum tentationibus exercentur, ſed multo magis, dum maiore cumulantur gratia. Huc enim parabola pertinebat. Notanda autem Græca paranomaſia inter αἴρειν, & καθαίρειν, quæ Latinè reddi non potuit, & vim, gratiámque orationi adhibet,

3. *Iam vos mundi eſtis propter ſermonem, quem locutus ſum vobis.*) Quia de purgatione mentionem fecerat, vt diſcipulos conſoletur, arrepta ex eo verbo occaſione docet eos iam eſſe purgatos, operam proinde dent, ne iterum inquinentur, ſed in ſua puritate, munditiáque perſeuerent. *Laui,* inquit, *pedes meos, & quomodo inquinabo illos?* quemadmodum. c. 13. 10. cùm de munditia mentionem feciſſet, quamuis in aliam omnino ſententiam, tamen eius occaſione verbi addidit, *Et vos mundi eſtis, ſed non omnes.* Itaque non mirum ſi de alia hîc, quàm ante purgatione agat, ſicut illic de alia agit munditia, cùm dicit, *Qui lotus eſt non indiget, niſi vt pedes lauet,* de alia, cùm dicit, *Et vos mūdi eſtis.* Nam cùm dicit, *Et omnem, qui fert fructum purgabit eum,* non agit de purgatione à peccatis; qui enim fructum fert, iam à peccatis purgatus eſt; ſed purgationem, vt diximus, diuinæ gratiæ acceſſionem appellauit. Hîc autem cùm dicit, *Et vos mundi eſtis,* de munditia, & purgatione à peccatis agit, quam, cùm in ſe, doctrinámque ipſius crediderant, conſecuti fuerant. Propterea dicit, *propter ſermonem, quem locutus ſum vobis.* Quod idcirco monui ne noui hæretici vllum ſe hîc præſidium habere putent, vt probent neque purgationem illam, de qua ſuperiore verſu dictū eſt, aliter quàm per fidem fieri, neque amputationē à Chriſto aliter, quàm per fidei negationem. Rupertus hoc loco per ſermonem paſſionem intelligit, de qua ſermo illi fuerat; virtute enim futuræ paſſionis eius diſcipulos fuiſſe mundatos. Id minimè dubium eſt; ſed non dubito, quin per ſermonem Euāgelium, omnémque doctrinam ſuam intelligat. Attribuit autem illi mundationem, non quòd propriè mundet, ſed, vt Theologi loquuntur, tanquam obiecto fidei, quia illi credendo mundamur. Fidei autem quomodo mundatio, iuſtificatióque tribuatur, ſæpe docuimus, non tanquam ſoli, ſed tanquam primæ inter virtutes cauſæ. Non diſplicet, quod à nonnullis eſt animaduerſum, Chriſtum ad Iudæ defectionem alluſiſſe, quaſi dixerit, cùm iam Iudas diſceſſerit, qui ſcelere immundus erat, neminem inter eos manere immundum. Certè cùm c. 13. 10. dixerit, *Vos mundi eſtis, ſed non omnes,* hoc loco non addidit,

Agricolæ erga ſarmēta duplex cura.

Qui ſit qui in Chriſto fructum ferunt, aut nō ferunt.

Sarmenta in Chriſto manentia quæ ſint.

Sup. c. 3. 18.

Tollere ſarmenta à vite quid ſit.

Purgare quid.

Cantic. 5. 3.

Ver. 10.

Purgatio dicitur diuinę gratię acceſſio.

Fidei quomodo iuſtificatio tribuatur.

ſed non omnes, quia Iudas iam non aderat. Obſeruát Auguſtinus, Chryſoſtomus, Beda, Theophylact. & Euthymius, aduerſus Arianos hic ſe Chriſtum, qui modò vitem fecerat, etiam agricolam facere, cùm dicat ſe diſcipulos mundauiſſe.

4. *Manete in me, & ego in vobis.*) Quaſi dicat, ſi vultis fructũ ferre, ne vos Pater tollat, *manete in me.* Cùm ego fecerim, quod in me erat, inquit Theophylact. cùm vos doctrina mea mundauerim, facite vos nũc, quod in vobis eſt, manere, perſeueratéque in ea mũditie, quam vobis dedi, quod eſt in me manere. Manere in ſe iubet, nõ per ſolã fidẽ, vt Cyrillus, & Leontius monuerũt, ſed multo maximè per caritatem, nã per fidem multi in eo manent, qui nullum tamen fructum ferunt. Agebat autem de eo genere manſionis, quo qui in ſe manent, fructum ferunt, quod ſine caritate fieri non poteſt. Multa aliquando ſarmenta in vite manent, ſed arida, & exſucca, & emortua, quia humorem ex radice non trahunt. Huius ſunt modi, qui ſola Chriſto fide hærent, ſarmenta quidem ſunt, & in vite manent, ſed mortua, & arida ſunt, quia nullum ex Chriſto gratiæ humorem trahunt, qui ſine caritate, quæ animi vita eſt, trahi non poteſt. Rectè quidem hactenus, ſed quid eſt *Et ego in vobis?* Sunt qui interpretentur, Si vos in me manſeritis, & ego in vobis manebo, id eſt non deſeram vos, ſed in rebus aduerſis vobis adero, aut ego in vobis manebo vitam vobis dando, vt Euthymius exponit. Alij, quibus ego magis aſſentior, *manete in me*, & efficite, vt *& ego in vobis* maneã, aut date operam, vt & vos in me, & ego in vobis maneam. Vnde duo colliguntur; alterum, in noſtra eſſe poteſtate iuuante diuina gratia, vt in accepta maneamus gratia, vt rectè hoc loco Leontius, & Heracleotes obſeruauerunt; alterum, non ſtare niſi per nos, quo minùs Chriſtus in nobis maneat. Sic enim hîc loquitur, quaſi ex nobis ſolis pendeat, quòd in nobis maneat, ſe enim paratum eſſe, vt ſemper nobiſcum maneat. At quo modo Chriſtus in nobis manet? nec enim vitis in ſarmentis, ſed ſarmenta in vite manent. Id rectè, elegantérque ediſſerit Auguſt. Bedáque eius verbis, *Non eo*, inquit, *modo illi in ipſo, ſicut ipſe in illis: vtrumque autem prodeſt non ipſi, ſed illis: ita quippe in vite ſunt palmites, vt viti non conferant, ſed inde accipiant, vnde viuant; ita verò vitis eſt in palmitibus, vt vitale alimentũ ſubminiſtret eis. Ac per hoc & manentem in ſe habere Chriſtum, & manere in Chriſto diſcipulis prodeſt vtrumque, non Chriſto; nam præciſo palmite poteſt de viua radice alius pullulare; qui autem præciſus eſt, ſine radice non poteſt viuere.*

Humor gratiæ ſine caritate quæ animi vita eſt, nõ trahitur.

Libertas arbitrij.

Quomodo Chriſtus in nobis, vitis in ſarmẽtis manet. Tract. 81.

Sicut palmes non poteſt ferre fructum à ſemetipſo, niſi mãſerit in vite, ſic nec vos, niſi vos in me mãſeritis.) Redditio eſt cauſæ, tanquam dicat, *Manete in me*, quia *ſicut palmes non poteſt ferre fructum, niſi manſerit in vite, ſic nec vos, niſi in me manſeritis.* Quòd ſi fructum non tuleritis, pater meus agricola tollet vos. Quòd dicit, *niſi manſerit in vite*, ſi Latinæ orationis, aut etiam Græcæ proprietatem ſpectes, ſententiam colliges abſurdam, ſenſus enim erit, ſi non manſerit in vite, non poſſe ex ſe fructum ferre; tamen ſi in vite manſerit, fructum ex ſe ferre poſſe. Quod abſurdum eſt, nam etiam cũ in vite manet non ex ſe, id eſt non ſine vite fructum fert. Poſſemus, quidem interpretari illud, *à ſemetipſo*, ita vt idem valeret, quod ex ſuo corpore, ex ſua ſubſtantia, non idem, quod per ſe ſolùm, & ſine vite. Quo ſenſu nulla eſſet abſurditas, ſi poſtea ſequeretur, *niſi manſerit in vite*; quia non cõſequens ſententia

Quid eſt ferre fructum à ſemetipſo.

A eſſet, ſicut palmes non poteſt fructum vllum ferre, niſi manſerit in vite, ita nec vos, niſi in me manſeritis: ſed quia circunſtantia loci poſtulat, vt *à ſemetipſo*, idem ſit quod per ſe ſolùm, ac ſine vite, videtur abſurdè ſequi, *niſi manſerit in vite.* Nouus quidam hæreticorum interpres, qui exiſtimauit per exegeſim hoc dictum eſſe, quaſi diceret, *non poteſt ferre fructum à ſemetipſo*, id eſt *niſi manſerit in vite*, Hebraiſmi vim, vſumq́; nõ animaduertit, לולי pro אך *niſi* pro *ſed*, qualem Hebraiſmum ſuprà notauimus. c. 5. 19. *Filius non poteſt ex ſe facere quicquam, niſi quod viderit Patrem facien-* B *tem:* id eſt non poteſt ex ſe facere quidquam, ſed quod viderit Patrem facientem. Ad eundem modum hîc, *palmes non poteſt ferre fructum à ſemetipſo, niſi mãſerit in vite*, pro, ſed manens in vite.

Th. Beza in annota.

niſi pro ſed Hebr.

5. *Ego ſum vitis, & vos palmites; qui manet in me, & ego in eo, hic fert fructum multum.*) Explicat ſuperiorem ſimilitudinem, & ad ſe, ac diſcipulos accommodat. *Qui manet in me, & ego in eo*, Hebraica dictum eſt phraſi, quæ Latinè ſic eſt reſoluenda, *Qui manet in me*, & in quo ego maneo, *hic fert fructum multum.* Quid opus erat dicere, In quo ego maneo? an poteſt quiſquam C in Chriſto manere, quin Chriſtus viciſſim in illo maneat? Minimè verò, ſed dicit, *Et ego in eo*, vt mutuam inter vitem, & palmites coniunctionem ſignificet, & vt cauſam ferẽdi fructus declaret; non enim quia palmes in vite, ſed quia vitis in palmite manet, palmes fructum fert, id eſt quia humorem, & vitam illi tribuit. Niſi quis malit dicere, quod congruenter ſententiæ ſuæ dixiſſet Auguſtinus, ſi quæſtionem attigiſſet, non ſi quis in Chriſto manet, continuò & Chriſtum in ipſo manere, quia, vt paullo ante ex eo- D dem Auguſtino dicebamus, Chriſtum in nobis manere eſt ſicut vitem ſarmentis vitam dare; non dat autem omnibus vitam, qui in ſe per fidem manent, niſi etiam maneant in illo per caritatem. Ij autem, quamuis in Chriſto ipſi maneant, quia tamen in ipſis Chriſtus non manet, fructum ferre non poſſunt. Atque ad hunc modum Euthymius interpretatur. *Qui* ergo *manet in me*, & in quo ego maneo, *hic* demũ eſt, qui *fert fructum multum*, non alius; hanc enim vim habet pronomen illud, *hic*, poſtpoſitum.

Hebraiſmus.

E *Quia ſine me nihil poteſtis facere.*) Illuſtris ſententia Auguſtini primùm, deinde omnium Catholicorum aduerſus Pelagianos diſputationis. Ea hodie noui etiam hæretici abutuntur; vt probent non ſolùm nos nihil ſine Chriſto, id eſt ſine eius gratia poſſe facere, quod quoquo modo, & vt Theologi loquuntur, moraliter bonum ſit; ſed nec in Chriſto manentes quidquam nos ex nobis facere, id eſt quidquam cum eius gratia cooperari; & nos, quia contrà ſentimus, homines ſcilicet valde Catholici Pelagianos vocant. Pelagiani enim illis videmur eſſe, non quòd nos Pelagiani, ſed quòd illi Manichæi ſint, & Catho- F licos Manichæis Pelagianos videri neceſſe eſt. Vterque priùs error refellendus; deinde dicendum, qua de re ipſi inter ſe Catholici fide integra diſſentiant, & quibus magis aſſentiendum iudicemus. Iuuat hoc loco ponere verba Caluini hæreticorum magiſtri, vt lector quàm abſurda, quàm malè cohęrentia dicant, intelligat, *Papiſtæ*, inquit, *hanc ſententiam non extenuant modò, ſed eneruant; imo potiùs eludunt. Etſi enim verbo tenus fatentur nos ſine Chriſto nil poſſe, aliquid tamen facultatis ſuppetere nobis ſomniant, quod per ſe quidem non ſufficiat, ſed Dei gratia adiutũ cooperetur; nec enim hominem ita exinaniri ſuſtinent, quin aliquid ex ſe conferat. Verum-*

Hæretici noſtri temporis Manichæi ſũt.

tam

tam clara Chriſti verba eludere non ita promptum eſt. Tale eſt Papiſtarum commentum, nos ſine Chriſto nihil poſſe, ab eo tamen adiutos habere aliquid ex nobis præter eius gratiam. Chriſtus verò contrà pronuntiat nos nihil poſſe ex nobis, palmes, inquit, nullum fructum affert à ſemetipſo. Ergo non tantùm cooperantis ſuæ gratiæ auxilium hîc commendat, ſed nos penitus priuat omni virtute, niſi quam ſuppeditat ipſe nobis; ergo hæc particula, ſine me, ſic reſolui debet, non niſi ex me.

Errores varij Caluini reuincuntur.

Plures hîc errores apparent, quàm quos ego propoſueram. Nam præterquam quòd in ſumma rei errat, aut noſtra, aut Chriſti verba non intelligit. Si enim putat nos dicere poſſe nos aliquid ex nobis, id eſt ſine Chriſto, ſententiam noſtram non intelligit; non enim dicimus poſſe nos aliquid, quod ad iuſtificationem pertineat, ex nobis, hoc eſt ſine Chriſto, ſed ex nobis, id eſt nobis etiam cum Chriſto cooperantibus. Si autem ne hoc quidem ſenſu putat nos cum Chriſto nihil ex nobis poſſe, Chriſti non intelligit verba. Cùm enim Chriſtus dicit palmitem nullum ex ſe fructum ferre poſſe, non eſt ſenſus palmitem etiam in vite manentem nihil facere, nihil conferre, cùm fructum fert ſed ex ſe, id eſt ſine vite nullum fructum ferre poſſe. Hoc enim ipſum Chriſtus agebat, non vt doceret nihil conferre palmitem, ſed vt doceret nihil niſi in vite manentem conferre poſſe. Imo potiùs docebat conferre etiam palmitem aliquid, modò in vite maneret, propterea enim diſcipulos hortabatur, vt in ſe manerent, vt fructũ ferre poſſent. Reſque ipſa ita docet. Quis enim non videt palmitem in vite manentem ad ferendum fructum natura ſua conferre aliquid? Hoc profectò qui negat, non ſcripturam modò, & Theologiam, verum agriculturam etiam, & naturam vniuerſam ignorat. Alter in his verbis error Caluini eſt, quòd non intelligat, quid ſit, *ſine me*; non enim idem valet, quod non niſi ex me, vt ille interpretatur, ſed idem, quod non manens in me. Opponit enim hæc duo, manere in ſe, & ſine ſe, quare idem ſit neceſſe eſt *ſine me*, &, *niſi in me manſeritis*. Ergo pro illo, *ſine me*, quandoquidem idem ſunt, dicamus, niſi in me manſeritis, & experiamur vtra ex his verbis, noſtrâne, an Caluiniſtarum ſententia colligatur. Illi quidem rectè colligere non poſſunt, niſi in me manſeritis, nihil poteſtis facere; ergo etiamſi in me manſeritis, nihil poteſtis ipſi facere; ego enim ſolus omnia facio. Quis enim non videat ita colligẽtem, cùm ſi de palmite eodem modo diſputaret, agricolæ riderent, palmes ſi in vite nõ manſerit, nullum fructum ferre poteſt; ergo etiamſi in vite manſerit non ipſe, ſed ſola ſine ipſo vitis fructum ferre poteſt? quis quæſo tam ruſticus eſt, qui iſtum tam ineptum diſputatorem nõ exſibilet? Nos contrà rectè colligimus, Niſi in Chriſto mãſerimus, nihil poſſumus facere? ergo ſi in illo manſerimus, aliquid facere poterimus. Quis enim non videat hoc rectè ſequi? Id in palmite magis apparebit, palmes niſi manſerit in vite, nõ poteſt fructum facere; ergo ſi in vite manſerit, poterit. Si enim non ſequitur, cur non idem de ſaxo dicitur, Saxum niſi in vite manſerit, nullum fructum afferre poteſt? Cur ſi quis hoc diceret, tanquam ineptus, abſurduſque rideretur, niſi quia ſaxum etiamſi in vite maneret, nullum fructum ferre poſſet? Propterea ergo non ineptè dicitur, palmitem, niſi manſerit in vite, fructum ferre non poſſe, quia ſi in vite manſerit, fructum ferre poteſt. Deniqùe cur iſti quæſo negant nos, antequam gratiam habeamus, quidquam poſſe boni facere, niſi quia nõ

A habemus liberum arbitrium? atqui ijdem ipſi docent per gratiam liberum arbitrium priùs perditum recuperari, priùs mortuum ſuſcitari; ergo cùm gratiam habemus, liberum arbitrium iam recuperatũ, iam ſuſcitatum aliquid aget. Ad primum veniamus errorem, qui illis cum nonnullis de ſchola Catholicis communis eſt. Colligunt ex hoc loco nos ſine gratia Chriſti, quam ſpecialem vocant, non ſolùm nihil vllo dignum apud Deum præmio, ſed omnino nihil, quod quoquo modo bonum ſit, poſſe facere; nec enim dixiſſe Chriſtum ſine me parum, ſed

Scholaſticorũ quorũdam error refutatur.

B *ſine me nihil poteſtis facere*. Quod verbum Mileuitanũ, & Arauſicanum Concilium, & ſæpe D. Auguſtinus contra Pelagianos vrgent, exaggerant, premunt. Duplex quæſtio eſt, quæ vna videtur eſſe. Aliud enim eſt quærere, vtrum ſine Chriſto, id eſt antequã in Chriſto maneamus, quod Theologi dicunt, ſine gratia iuſtificante, & habituali, aliquid boni facere poſſimus. quod propriè ad huius loci explicationem pertinet; aliud, an antequam in Chriſto maneamus, ſine illo, id eſt ſine ſpeciali eius gratia non habituali, ſed actuali poſſimus facere aliquid boni. Prior quæſtio

Seſſ. 6. c. 6. & 7. & can. 3. & 4.

C iam à Concilio Tridentino explicata eſt; docet enim poſſe nos per actualem, præuenientémque gratiam Chriſti ad gratiam habitualem, & iuſtificationem diſponere: diſpoſitio autem ad gratiam non per mala, ſed per bona vtique opera fit. Nam malum non poteſt diſpoſitio ad bonum eſſe. Docet præterea metum pœnarum inferni, qui iuſtificationem antecedit, non malum, ſed bonum eſſe. Ex quo ſequitur neceſſariò hunc locum ex Concilij Tridentini ſententia ad hunc modum intelligendum, *ſine me nihil poteſtis facere*, quod vita æterna, aut gratia dignum ſit, id eſt nihil meritorium, vt Theologi loquuntur. Qui

Ibidem c. 6. & can. 8.

D ſenſus, etiamſi Concilium non interpretaretur, ex ipſis Chriſti verbis ab acuto, & attento lectore facilè colligeretur. Quid enim eſt, *nihil poteſtis facere*, niſi nullũ poteſtis facere fructũ, quẽadmodum de palmite dixerat? Fructus autem eſt meritum, fructus eſt præmium. Poſſumus ergo ſine illo, id eſt antequam in illo per caritatem coniuncti maneamus, aliquid boni facere; ſed illud ipſum bonum fructus non eſt, quia neque gratia, neque præmio vllo dignum eſt. Altera etiam quæſtio diſtinguenda eſt; nam aliud eſt quærere, an ſine actuali Chriſti gratia aliquid boni

E facere poſſimus, quod quamuis gratiam, iuſtificationémque non mereatur, tamen ad iuſtificationem aliquo modo ſaltem tanquam diſpoſitio pertineat; aliud, an poſſimus aliquid boni facere, ſine ad iuſtificationem pertineat, ſiue non. Prior pars quæſtionis etiam eſt à Concilio Tridentino definita; docet enim omne iuſtificationis initiũ, omniumq; ad iuſtificationẽ diſpoſitionũ non à nobis, ſed à præuenienti, & actuali Chriſti gratia ſumi oportere. Secunda pars manet in dubio; nec noui ſolùm hæretici, ſed nonnulli etiam Catholici negant quidquam nos quo-

An aliquod bonũ poſſimus facere ſine gratia.

F cunque modo bonum, ſine actuali Chriſti gratia per ſolum illud generale, quod vocant, auxilium omnibus hominibus commune facere poſſe. Quibus ego tres ob cauſas nequaquam aſſentior, & quia hæreticos, id eſt malos omnino aut duces, aut eiuſdem ſententiæ defenſores habent; & quia experientia ipſa videtur nos docere cõtrarium; quis enim mortalium eſt, qui non aliquid aliquando boni faciat, quale eſt parentes diligere, pauperis miſereri, dolere, quòd aliquid mali fecerit, quod dignũm ho-

mine

mine non fuerit, & ſi nihil aliud, velle ſaluum eſſe, quod profectò bonum eſt? & quia ſi ea ſententia ſequenda eſſet, propter hunc potiſſimùm locum ſequenda eſſet; at hic locus, vt modò Concilij etiam Tridentini auctoritate probauimus, non de actuali, ſed de habituali, & iuſtificante gratia, per quam in Chriſto manemus, & fructum ferimus, intelligendus eſt. Itaque aut illa hinc ſententia probari nō poteſt, aut illa eadem ratione probari poterit, non poſſe nos antequam in Chriſto maneamus, per eius præuenientem gratiam diſponere, vt in eo maneamus; quæ à Tridentino Concilio damnata eſt. Contra Pelagianos verò munitiſſimus hic erat locus; docebant enim illi non ſolùm poſſe nos ſine diuina gratia aliquid boni facere, ſed etiam poſſe & gratiam, & vitã æternam ſine vlla mereri gratia, gratiam verò illam, per quam in Chriſto manemus, non id in nobis facere, vt poſſimus, ſed vt faciliùs poſſimus mereri vitam æternam; atque hoc ſenſu in Mileuitano, & Arauſicano Concilio damnata eſt. Hoc eſt, quod D. Auguſt. vrgere ſolet non dixiſſe Chriſtum ſine me parum, aut difficiliùs poteſtis facere, ſed, *ſine me nihil poteſtis facere*, lib. 1. de gratia Chriſti contra Pelagium & Cæleſtium. c. 29. & lib. 2. contra duas epiſt. Pelag. c. 8.

Pelagianorum error.

6. *Si quis in me nō manſerit, mittetur foras ſicut palmes, & areſcet, & colligent eum, & in ignem mittent, & ardet.*) Docuerat, quid boni eos cōſequeretur, qui in ſe manerent, vt fructum plurimum afferrent, id eſt vitam æternam mererentur, quo nullus maior, nullus vberior fructus eſſe poteſt; docet nunc quid eos conſequatur mali, qui in ſe non manſerint. Idem illis faciendum eſſe, quod inutilibus fit ſarmentis; primùm à vite præciduntur: deinde colliguntur, congeruntur in ſtruem, areſcunt, & in ignem comburenda mittuntur, ad nullam aliam rem vtilia. *Quid enim fiet de ligno vitis ex omnibus lignis nemorum, quæ ſunt inter ligna ſyluarum? Nunquid tolletur de ea lignum, vt fiat opus, aut fabricabitur de ea paxillus, vt dependeat in eo quodcunque vas? Ecce igni datum eſt in eſcam, vtramque partem eius conſumpſit ignis.* Ezechiel. 15. 2. 3. 4. Quid hæc ſingula ſignificent, minimè ſubtiliter quęrēdum eſſe arbitror; nec enim propterea dicta ſunt, quòd in hominibus, qui in Chriſto non manent, eadem quinque, aut alia ſimilia facienda ſint, ſed quòd ea in ſarmentis à vite præciſis fieri ſoleant, vt colligantur, foras mittantur, areſcant, in ignem conijciantur, & ardeant. His ergo omnibus nihil ſignificatur aliud, quàm eos, qui in Chriſto non manſerint, igne inferni ſempiterno eſſe puniendos. Non ſunt ſingulę parabolę partes ad rem ſemper per parabolam ſignificatam accōmodandæ; multa enim dicuntur ad explendam, ornandámque narrationem. Si quis tamen volet ſingula ad eos, qui in Chriſto non manent, accōmodare, obſeruet primo loco eum palmitem, qui in ſe non manſerit, à ſe pręcidendum eſſe, quod in ſarmentis primùm fit, aut quia iam dixerat in ſe non manere, id eſt à ſe præciſum eſſe, aut quia, qui in Chriſto non manet, non præciditur à Deo, ſed ſe ipſe præcidit. Deinde non eſſe his in rebus ſeruatum ordinem. Nam poſt ſarmentorum præciſionem primùm colliguntur, & in fa'ces colligantur, deinde mittuntur foras, id eſt extra vineam exportantur; tertio loco areſcūt, quarto in ignem miſſi ardent. Quid ſit homines colligi, qui in Chriſto non manent, Matth. 13. 41. 42. alia Chriſtus parabola declarauit, *Mittet filius hominis angelos ſuos, & colligent de regno eius omnia ſcandala, & eos, qui faciunt iniquitatem, & mittent eos in caminum ignis.* Atque hoc ipſum eſt mitti foras, id eſt extra vineam electam Domini ab electorum conſortio ſeparari, quod in alia parabola dixit mitti *in tenebras exteriores*, Matth. 8. 12. & 22. 13. & 25. 30. Areſcere quidam interpretantur ſpiritum Dei perdere, aut ſpiritu areſieri. At nemo foras eijcitur, niſi cuius priùs ſpiritus aruerit. Nihil ergo aliud intelligo, quàm ita dãnari, vt nulla illis maior ſpes reliqua ſit pœnitentiæ, & ad Chriſtum reuertendi, quàm aridis ſarmentis eſt renaſcendi rurſum in vite. Sequentem verſum c. 14. 13. explicauimus.

In parabolis multa dicuntur ad explendã, & ornandã narrationẽ.

8. *In hoc clarificatus eſt pater meus, vt fructum plurimum afferatis, & efficiamini mei diſcipuli.*) Quorſum hoc ſubijcit? Rupertus exiſtimat rationem reddere, quãobrem illis dixerit adeo liberalem patrem ſuum erga ipſos futurum eſſe, ſi in ſe manſerint, vt quidquid ab eo petierint, conceſſurus illis ſit; quia nimirum hac ipſa re Pater glorificatur, vt in ſe illi maneant. Chryſoſtomus exhortationem eſſe putat, qua diſcipulos incitat, vt enitantur in ſe manere, quod totius orationis argumētum erat, & fructum quamplurimum afferre, quia hac ratione non tam ſe, quàm patrem ſuum eſſent glorificaturi: vtrūque probabile. Verbum pręteriti temporis ἐδοξάσθη *glorificatus eſt*, Græcum etiam, grauémque auctorem Cyrillum videtur feſelliſſe, vt exiſtimaret de re præterita agi, non de futura; eſſéque ſenſum, propterea pater meus miſſo in mundum me glorificatus eſt, id eſt propterea magna ſua cum laude me miſit in mūdum, vt fructum in me manentes, quàm vberrimum afferretis, meíque diſcipuli efficeremini. *Sic enim Deus dilexit mundum, vt filium ſuum vnigenitum daret, vt omnis qui credit in eum, non pereat, ſed habeat vitam æternam*, ſuprà c. 3. 16. ne igitur eius fallatis opinionem. Rectè à quibuſdam animaduerſum non poſſe hanc interpretationem cum verbis Chriſti cōuenire, nec enim dixiſſe εἰς τοῦτο ἐδοξάσθη ὁ πατήρ, *in hoc*, id eſt ad hanc rem *clarificatus eſt pater*; ſed ἐν τούτῳ *in hoc*; id eſt in hac re. Ergo verbum præteritum pro præſenti, aut futuro poſitum eſt; *In hoc clarificatus eſt*, id eſt clarificatur, aut clarificabitur *Pater*, quod etiam Euthymius admonuit Cyrillum fortaſſe notans. Alia ēſt in illa dictione, *vt*, ἵνα difficultas; cùm enim aut finem, aut euentum, & conſequentiam, vt ſæpe diximus, ſignificare ſoleat, neutrum videtur hoc loco ſignificare poſſe. Nam neque in hunc finem glorificatur Pater, vt fructum plurimum afferamus, nec ex eo, quòd ille glorificatur, hoc conſequitur, vt nos feramus fructū, niſi Cyrilli, quam modò refutauim⁹, ſequamur opinionem. Credo ergo ἵνα poni pro εἰ, *vt* pro *ſi*. Exemplum eſt ſuprà c. 4. 34. *Meus cibus eſt, vt faciam voluntatem eius, qui miſit me*; id eſt, in hoc conſiſtit cibus meus, ſi fecero voluntatem eius, qui miſit me, aut cibus meus conſiſtit in facienda voluntate eius, qui miſit me; & c. 6. 29. *Hoc eſt opus Dei, vt credatis*, id eſt ſi credideritis, opus Dei facietis; aut opus Dei in credendo conſiſtit, & infra c. 17. 3. *Hæc eſt vita æterna, vt cognoſcant te ſolum Deum verum, & quem miſiſti Ieſum Chriſtum*; id eſt, vitam æternam habebūt, ſi te cognouerint, aut in cognoſcendo te vita eorum æterna cōſiſtit. Sic etiam Latinè loquimur. Hęc vera eſt virtus, vt fugiamus malum, proſequamur bonum, id eſt, in fuga mali, & proſecutione boni vera cōſiſtit virtus. Eodem modo dictum hoc loco eſt, *In hoc clarificatus*

Lib. 10. c. 19

Pręteritum pro pręſēti aut futuro poſitum.

eſt

eſt Pater meus, vt fructum plurimum afferatis, id eſt, in hoc glorificabitur, ſi fructum plurimum attuleritis, aut, in fructu, quem vos tuleritis, patris mei gloria conſiſtit. Ex verbis ſequentibus alia naſcitur quæſtio, quid ſit, *Et efficiamini mei diſcipuli.* Sunt enim qui vertant, Et efficiemini, aut eritis mei diſcipuli. Itaque non referunt hæc verba ad dictionem illam, *vt*, quaſi ſenſus ſit, glorificationem Patris in his duabus rebus poſitam eſſe, vt fructum plurimum afferamus, & Chriſti diſcipuli ſimus; ſed putant ἀπὸ κοινοῦ repetendum ἐν τούτῳ in hoc, vt ſit hic ſenſus, in hoc glorificabitur Pater, & in hoc diſcipuli mei eritis, ſi fructum quàm plurimum attuleritis. Et quidem, ſi legamus καὶ γενήσεσθε ἐμοὶ μαθηταί, vt omnes fere nunc Græci codices habent, & ita vertendum, & ille ſenſus eſſe videretur; nec cum me puderet ſequi meliores præſertim habentem auctores, Chryſoſtomum, Theophylactum, & Euthymium, qui ita planè videntur interpretari. Sed noſtrum interpretem ſequi malo, quem non dubito legiſſe γένησθε *efficiamini*, aut ſitis, ſenſu illo priore. Quam lectionem ideo alteri præfero, & quia noſtri interpretis eſt, & quia non ſolùm apud Leontium, & Theophylactum, ſed in celeberrimo etiam illo Vaticano codice reperio, qui inſtar eſt omnium. Quid ſit clarificari Patrem, aut quod, vt Auguſtinus monuit, idem eſt, glorificari, ſæpe docuimus, eius gloriam, quæ apud ipſum creſcere non poteſt, apud homines creſcere. Diſcipulos autem ſuos fieri, aut eſſe dicit, non eos, qui ſolam habent fidem; iam enim Apoſtoli iſto modo diſcipuli erant, ſed eos, qui eius etiam mores imitantur, vt ſuprà. c. 13. 35.

Clarificari, ſeu glorificari Patrē quid ſit.

9. *Sicut dilexit me Pater, & ego dilexi vos, manete in dilectione mea.*) Obſeruandum eſt in quo comparatio conſiſtat, aut quo modo comparationis membra inter ſe conferenda ſint. Omnes, quos legerim, interpretes exiſtimant, comparationem Chriſtum non niſi inter ſe, & Patrem facere, quaſi ſenſus ſit, Quemadmodum Pater dilexit me, ita & ego vos diligo, atque hîc comparatio terminetur; inde quaſi concluſio ſequatur, Manete ergo in dilectione mea, & hanc ipſam concluſionem non omnes vno modo interpretãtur. Mihi non ſolùm cauſa videtur eſſe aliqua dubitandi, num ibi concludenda comparatio ſit: ſed multo etiam eſſe probabilius ibi non claudi; ſed vnũ comparationis membrum eſſe id, quod omnes totam comparationẽ eſſe putant, *ſicut dilexit me Pater, & ego dilexi vos*; alterum verò; *Manete in dilectione mea.* Vt ita ſentiam, adducor primùm conſuetudine loquendi Chriſti, qui huiuſmodi comparationibus videtur delectatus, in quibus prior pars altera conſtaret comparatione. Illuſtre ſuprà notauimus exemplum c. 6. 57. *Sicut miſit me viuens Pater, & ego viuo propter Patrem, & qui mãducat me, & ipſe viuet propter me,* quod qui non intelligit, noſtrum ibi legat commentarium. Deinde, quòd nõ id hoc loco ageret Chriſtus, vt doceret, aut ſe à Patre diligi, aut diſcipulos diligere, ſed vt diſcipulos ad ſe diligendum exhortaretur; hoc ergo ipſum membrum, & quidem præcipuum eſſe debet comparationis, *Manete in dilectione mea.* In priore igitur membro duas declarat cauſas, ob quas diſcipuli debeant in ſui manere dilectione; alteram, quòd ſe quoque Pater diligat, & æquum ſit, vt illi diligant, quem Pater tantopere dilexerit; alteram, quòd ipſe quoque A eos diligat, ita reciprocum eos ſibi amorem debere. Intelligitur ergo particula ſimilitudinis, ita, aut emphatica, &, vt c. 5. 30. *ſicut audio, iudico*, pro, ſicut audio, ita iudico. Hinc intelligitur nomen dilectionis; cùm Chriſtus dicit, *Manete in dilectione mea*, non ſumi actiuè, vt non ſolùm plerique recentiores interpretes, verum etiam Auguſt. Beda, & Cyrillus, graues auctores exiſtimant, vt ſenſus ſit date operam, vt ſemper mea dilectione digni ſitis, id eſt, vt quemadmodum hactenus vos dilexi, ita vos ſemper diligam. B Sumitur igitur paſſiuè, *Manete in dilectione mea*, id eſt, pergite me diligere, quemadmodum Auguſt. Chryſoſt. Leontius, Theophyl. Beda, & Rupertus interpretantur; ratióque ipſa poſtulat, magis enim cõueniebat, vt diſcipulos hortaretur, vti ſe diligerent, quàm vt à ſe diligerẽtur. At dixiſſet interpres, in mei dilectione; non ſolet interpres tam Grammaticè loqui, præterquam quòd etiam pronomen Meus Latinè paſſiuè ponitur. Alium tamen non abſurdum fortaſſe ſenſum mihi videntur interpretes prætermiſiſſe, *Manete in dilectione mea*, id eſt quam vobis toties ac C tantopere commendaui. Hoc enim vocat præceptum ſuum. ver. 12. Ergo ſicut ego, & Pater vos viciſſim diligimus, ſic vos alter alterum diligite.

Dilectionis nomen quomodo hîc ſumatur.

10. *Si præcepta mea ſeruaueritis, manebitis in dilectione mea, ſicut & ego patris mei præcepta ſeruaui, & maneo in eius dilectione.*) Docet exemplo ſuo, quomodo in ſua dilectione manere poſſint, ſi ſua nimirum præcepta ſeruauerint. Sed eadem hîc atque ſuperiore verſu quæſtio eſt, actiuéne, an paſſiuè dilectio ſumenda ſit. Si enim actiuè ſumatur, ſenſus erit: ſi præcepta mea ſeruaueritis, diligam vos; atque ita Cyrillus, Auguſt. & Beda, & recentiores fere omnes interpretes D intelligunt. Si paſſiuè, *Si præcepta mea ſeruaueritis*, diligetis me, quemadmodum Chryſoſt. Leontius Theophylactus, & Rupertus exponunt, quod eſt multo (vt docuimus) probabilius. Illud videbitur obſtare, quòd obſeruatio præceptorum non ſit cauſa dilectionis, qua Chriſtum diligimus; ſed dilectionis, qua nos Chriſtus diligit. Non enim propterea Chriſtum diligimus, quia eius præcepta ſeruamus; ſed ideo præcepta ſeruamus, quia illum diligimus: contrà verò, propterea Chriſtus diligit nos, quia eius ſeruamus præcepta. Hunc nodum rectè Auguſtinus, & Beda ſoluunt. *Dilectio*, inquit, *facit præcepta ſeruare, an* E *præcepta ſeruata faciunt dilectionem? Sed quis ambigat, quod præcepta præcedat? Vnde enim præcepta ſeruet, non habet, qui non diligit. Quod ergo ait, Si præcepta mea ſeruaueritis, manebitis in dilectione mea: oſtendit, non vnde dilectio generetur, ſed vnde monſtretur, tanquam diceret: Nolite vos putare manere in mea dilectione, ſi non ſeruaueritis præcepta mea. Si enim ſeruaueritis, manebitis, hoc eſt hinc apparebit quod in mea dilectione maneatis, ſi præcepta mea ſeruaueritis.* Hic verus eſt ſenſus; eodem enim modo dixit ſuprà c. 13. F 35. *In hoc cognoſcent homines, quia diſcipuli mei eſtis, ſi dilectionem habueritis ad inuicem.* Similiter, quod de ſe dicit, intelligendũ eſt, *Sicut & ego patris mei præcepta ſeruaui, & maneo in eius dilectione.* Quod, qui dilectionem actiuè ſumunt, pro dilectione, qua Chriſtus diligit nos, ad hunc modum interpretantur, propterea ego à Patre diligor, quia eius præcepta ſeruaui. Sed diuerſus prorſus eſt ſenſus; inde apparet patrem meum à me diligi, quia eius ſeruo præcepta, ſicut primum expoſuimus membrum, & ex eorundem auctorum ſententia. Præpoſitio ergo *&*, pro quia poſita eſt, Hebræorum idiomate, vt pſal. 59. 13. & 107. 13.

Tract. 82.

Hebræorũ idiotiſmus & pro quia.

Da nobis auxilium de tribulatione, & vana ſalus hominum, vt legitur Hebraicè, id eſt, *quia vana ſalus hominum,* vt noſter vertit interpres. Quo modo dicat Patris ſe præcepta ſeruare, ſæpe docuimus; loquitur vt homo. Itaque Chryſoſt. Theophylactus, & Euthymius monent, cùm aliàs hæc dictio, *ſicut,* non ſoleat æqualitatem, ſed ſimilitudinem, & proportionem quandam ſignificare, cùm Chriſtus de ſe & de nobis loquitur, hoc tamen loco æqualitatem declarare, quia de ſe, tanquam de homine loquitur, æqualis nobiſcum naturæ.

11. *Hæc locutus ſum vobis, vt gaudium meum in vobis ſit, & gaudium veſtrum impleatur.*) Docet ea, quæ hactenus diſcipulis dixit, non tam ſua, quàm ipſorum cauſa dixiſſe, vt non ſolùm ſua, ſed ipſorum lætitia plena eſſet, atque perfecta. Quod, Chriſtus gaudium ſuum vocet, tres apud diuerſos auctores interpretationes inuenio. Cyrillus, & Leontius exiſtimãt gaudium ſuum non ſuum, ſed diſcipulorum gaudiũ appellare, quaſi dicat, *vt gaudium meum in vobis ſit*, id eſt vt tale gaudium veſtrum ſit, quale meum eſt, vt quibus ego rebus gaudeo, & vos gaudeatis. Hanc interpretationem ideo non probo, quia non id agebat Chriſtus, vt doceret, quibus rebus gaudere eos oporteret, ſed, vt propoſito gaudio, quod & ipſe, & illi inde conſecuturi eſſent, eos ad ſe diligendũ hortaretur. Theophylactus, & Euthymius gaudium Chriſti paſſiuè, non actiuè dici putant, non quo Chriſtus ipſe, ſed quo diſcipuli de Chriſto gaudebant; itaque cùm dicit gaudium meum, & gaudium veſtrum nõ diuerſum, ſed idem dicit gaudium. Verum hac ipſa ratione hæc opinio refutatur; ſatis enim per ſe perſpicuũ eſt, diuerſum ſignificari gaudium, niſi abſurdã, & tautologicam orationem dicere velimus. Vera igitur Auguſtini, Bedæ, & Ruperti ſententia eſt, diuerſum ſuum, ac diſcipulorum gaudium quamuis de eadem fortaſſe re, Chriſtum ſignificare, ſuumque gaudium actiuè dicere, nõ quo alij de ſe, ſed quo ipſe gaudeat. Hoc tãtùm intereſt, quòd Rupertus gaudium Chriſti ad eius paſſionem refert, quod videtur non ſatis congruentem ſenſum habere poſſe. Quo enim modo eiuſmodi gaudium eius in diſcipulis eſſe poterat? Auguſtinus, & Beda referunt ad eius gratiam, qua fit, vt de nobis gaudeat. *Quod eſt*, inquit, *gaudium Chriſti in nobis, niſi quo dignatur gaudere de nobis?* Quod ſi rectè intelligatur, verum eſt, ſed clariùs, vt opinor, rem ego explicabo. Credo vtrumque gaudium, & Chriſti, & diſcipulorum, ad id eſſe referendum, quod illis paullo ante commendauerat, *Manete in dilectione mea*, & ad cætera, quæ in eandem ſententiam diſſeruerat. Sed gaudium Chriſti ad id refertur, tanquam ad materiam, gaudium verò diſcipulorum tanquam ad cauſam. Ait enim Chriſtus ſe propterea tantopere ad dilectionem ſui exhortatum eos eſſe, vt ex eorum erga ſe, & inter ipſos amore, cæteriſque bonis ipſorum moribus lætitiam percipiat; quemadmodum bonus pater bonis filiorum moribus, debitoque erga ſe amore, atque obſeruantia lætari ſolet: & vt eadem ipſi erga ſe dilectione non ſolum in hac gauderent vita, mirificam à Chriſto etiam in rebus aduerſis conſolationem accipientes, ſed mererentur etiam plenam in altera vita lætitiam, perfectámque percipere. Hoc eſt, *vt gaudium veſtrum impleatur*, plenum ſit. Nunc eos non niſi tenuem quendam habere guſtum voluptatis eius, quæ ex ipſius dilectione caperetur; tunc eos perfectam ipſam perccepturos voluptatem, ſi in eadem dilectione perſeuerauerint. Fecit, ac dixit, quod facere, dicereque ſolet pater filios aut longè ipſe profecturus relinquens, aut à ſe aliquo dimittens. Exhortatur vti mutuæ inter ſe caritatis, reuerentiæque in patrem memores ſint; id & ſibi, & ipſis gaudio futurum: ſibi quidem, quòd nihil optet, quàm probos, & morigeros habere filios; ipſis verò, quòd ſi id fecerint magnam illis, vnde gaudeant, hæreditatem daturus ſit. Sed quia hæc ipſa, ad quam exhortabatur, dilectio ex ipſius ſine dubio gratia proficiſcitur, rectè potuit Auguſtinus dicere, *Quod eſt gaudium Chriſti in nobis, niſi quo dignatur gaudere de nobis?* Quod metu, vt opinor, Pelagianorum dixit, ne forte exiſtimarent ſignificare Chriſtum aliquid ex noſtro nos habere, quo ille gaudere poſſet. Hoc, quamuis leue, indicauerim, quod dicit *in vobis*, Hebraiſmum eſſe pro, veſtram ob cauſam, aut propter vos.

Cur gaudium ſuum vocet Chriſtus.

Vera Auguſtini expoſitio.

Tract. 83.

Hebraiſmus.

12. *Hoc eſt præceptum meum, vt diligatis inuicem, ſicut dilexi vos.*) Non ſolùm explicat, quid ſit id, vnde & ſibi, & ipſis magnum eſſet gaudium acceſſurum; ſed ea occaſione illud ipſum mutuæ caritatis præceptum repetit, quod ſciebat non ſatis pro dignitate poſſe commendari. Idem dixerat capite 13. 34. ſed illic *mandatum nouum*, hîc mandatum ſuum vocat, inde illa naſcitur quæſtio, quàm his proponit verbis Auguſtinus, *Huius mandati repetitio, commendatio eſt; niſi, quòd illic, Mandatum, inquit, nouum do vobis; hîc autem, hoc eſt, inquit, mandatum meum. Ibi tanquam non fuerit ante tale mandatum; hîc tanquam non ſit aliud eius mandatum.* Hæc ille more ſuo ſubtiliter, & ſcitè; ſed cùm nititur quæſtionem ſoluere, ad ſenſum magis allegoricum, quàm litteralem inclinat. Sic enim reſpondet, *ſed ibi dictum eſt nouum, ne in vetuſtate noſtra perſeueremus; hîc dictum eſt, meum, ne contemnendum putemus.* Quod Beda, vt ſolet, in ſuos tranſtulit commentarios. Cur illic nouum appellauerit, eo loco diximus; cur hîc ſuum dicat, nunc diſputamus. Nota eſt, & Eccleſiaſtico trita vſu Gregorij reſponſio homil. 27. in Euangel. quam & Rupertus vſurpauit. *Cùm cuncta, inquit, ſacra eloquia diuina plena ſint præceptis, quid eſt, quod de dilectione quaſi de ſingulari mandato Dominus dicit, Hoc eſt præceptum meum, vt diligatis inuicem; niſi quia omne mandatum de ſola dilectione eſt, & omnia vnum præceptum ſunt, quia quidquid præcipitur in ſola caritate ſolidatur? Vt enim multi rami ex vna radice prodeunt; ſic multæ virtutes ex vna caritate generantur; nec habet aliquid viriditatis ramus boni operis, ſi non manet in radice caritatis. Præcepta ergo dominica & multa ſunt, & vnum; multa per diuerſitatem operis; & vnum in radice dilectionis.* Dicta ſunt hæc ſubtiliter magno vulgò probata conſenſu; ſed nõ videntur mihi genuinum Chriſti ſenſum explicare; tantùm enim, vt ego quidem opinor, abeſt, vt Chriſtus ſignificare voluerit aut aliud non eſſe præceptum, aut in hoc alia omnia conſiſtere, vt potiùs voluerit hoc, & ab aliis diſtinguere, & cum illis comparare, & omnibus anteferre. In qua re omnis vis, omniſque gratia poſita eſt huius ſententiæ, quæ perit omnino ijs, qui cum præcepto caritatis præcepta omnia confundunt. Sicut ergo locum illum cap. 13. 34. per hunc locum expoſuimus, ita hunc per illius explicationem exponendum eſſe iudico. Hoc mandatum ſuum vocat, non quòd alia non habeat, quæ & ipſa à nobis ſeruari velit, ſed, quòd hoc maximè omnium com-

Quomodo mãdatum dilectionis nouum, & ſuum vocet Chriſtus.

Tract. 83.

mendet

mendet, maximè omnium ſeruari velit, maximè omnium neceſſarium eſſe ſciat. Quemadmodum ſi pater multos habens filios, de vno eorum aliquo, qui ſibi obſequentiſſimus, & cariſſimus ſit, dicat; Hic eſt meus filius, non negans alios eſſe, ſed ſignificans hunc maximè eſſe. Docet autem eos, vt ſe inuicem diligant non verbis ſolùm, ſed ſuo etiam exemplo, *Sicut dilexi vos*, inquit. Quaſi dicat, Nihil vos facere iubeo, quod ipſe prior non fecerim: nemo indignos amore ſuo putare debet, quos ego tantopere dilexerim. Cùm dicit, *ſicut*, non modum, ſed magnitudinem declarat dilectionis; itaque interpretationem illam Gregorij vulgarem non recipio, *Ad hoc*, inquit, *amate, ad quod amaui vos.* Meliùs Rupertus; *Palam faciebat, quomodo; vel quantum diligeret nos, tanquam ſi apertiùs dixiſſet, vſque ad mortem diligite inuicem, quia vſque ad mortem dilexi vos.*

Lib. 11.

13. *Maiorem hac dilectionem nemo habet, vt animam ſuam ponat quis pro amicis ſuis.*) Multi Latini codices, ac fere antiquiſſimi quique corruptè legunt, *Quàm, vt animam ſuam ponat quis pro amicis ſuis*, vitio inde, vt opinor, nato, quòd qui vulgo hoc lectitabant, non exiſtimarent ſine ea particula ſenſum conſtare poſſe. Conſtat autem meliùs ſine illa, *hac dilectione*, nempe *vt animam ſuam ponat quis pro amicis ſuis, nemo maiorem habet*; aut, *hac dilectione, qua quis animam ſuam ponit pro amicis ſuis, nemo maiorem habet.* Contra verò ſi legatur, *quàm* ſententia corrumpitur; efficitur enim hic ſenſus, hac caritate nemo maiorem habet, niſi ſi animam ſuam ponat pro amicis ſuis; itaque ſignificatum eam caritatem, qua aliquis animam ſuam pro amicis ſuis ponit, maiorem eſſe ea, qua Chriſtus dilexit nos; quod falſum, atque abſurdum penitus eſt. Manauit tamen etiam in magnos auctores Auguſtinum, Gregorium, Bedam, Bernardum ſermone in feria quarta hebdomadæ ſanctæ, & ſerm. 9. in pſalm. *Qui habitat in adiutorio*, & alios poſteriores idem vitium, dum neque Græca conſulunt, neque vim verborum expendunt. Solus pene Latinorum Rupertus ſine quàm legit. Probat igitur quod dixerat, *Sicut dilexi vos*, docetque ſe diſcipulos dilexiſſe, & quidem quanta maxima fieri poteſt caritate, ita vt animam ſuam pro illis poſuerit, id eſt ponere decreuerit. De ſua enim loquitur caritate, cùm dicit, *Maiorem hac dilectionem nemo habet, vt animam ſuam ponat quis pro amicis ſuis*, diſcipuloſque ad eiuſdem caritatis imitationem exhortatur. Mouent nonnulli quæſtionem de ipſa veritate ſententiæ, quomodo maiorem hac caritatem nemo habet, vt animam ſuam ponat quis pro amicis ſuis, cùm, vt indicat D. Paulus Rom. 5. 7. 8. & Petrus. 1. epiſtola cap. 3. 18. maioris ſit caritatis pro inimicis, quàm pro amicis mori. *Commendat*, inquit, *Deus caritatem ſuam in nobis, quia cùm adhuc peccatores eſſemus, Chriſtus pro nobis mortuus eſt.* Diuus Bernardus in ſermone de feria quarta hebdomadis ſanctæ putat ita eſſe, neque hîc maximam, ſed eam, quæ inter homines maxima eſſe ſolet, caritatem ſignificari. *Tu*, inquit, *maiorem habuiſti Domine ponens eam etiam pro inimicis tuis.* Itaque Bernardi iudicio non de ſua Chriſtus agit caritate, quod modò refutauimus. Meliùs alij, neminem pro inimico animam ſuam ponere, nam eo ipſo, quòd ponit, eum diligit; ſed dicitur Chriſtus animam ſuam pro

Quomodo maxima dilectio pro amicis ſuis animã ponere.

A inimicis ſuis poſuiſſe, quia pro ijs poſuit, qui quamuis ipſe eos diligeret, ipſi tamen eum non diligebant. Ergo pro ijs poſuit, qui & amici, & inimici erant; amici, quemadmodum hîc ipſe vocat, quia ab eo diligebantur; inimici, quemadmodum illic vocat Diuus Paulus, quia ipſum non diligebant. Cur ergo amicos hìc appellauit, cùm inimicos vocare poſſet? Reſpondet Rupertus, *vt ſuauitate*, inquit, *locutionis dulcedinem in auditoribus ſenſim diffunderet eiuſdem, quam illis mandabat, dilectionis.* Aliam quoque rationem reddit. Non quia etiam tunc amici, ſed quia nunc, eo patiente fiebant amici. B Alia promptior eſt ratio, agebat de dilectione, qua ipſe diſcipulos proſecutus eſſet, volebatque probare non potuiſſe ſe magis diligere, quàm dilexerat, cùm animam ſuam pro ipſis poſuiſſet; non conueniebat ergo inimicos appellare, quos oſtendere volebat adeo caros, id eſt amicos ſibi fuiſſe. Animam ex Hebræorum idiomate pro vita ſumi ſcitum eſt. Quam autem vim habeat verbum illud ponere, nempe vt voluntariam ſignificet mortem cap. 10. 15. obſeruauimus.

Lib. 11.

Anima pro vita Hebr. idiomate.

14. *Vos amici mei eſtis, ſi feceritis, quæ ego præcipio* C *vobis.*) Occaſione vnius verbi, *pro amicis ſuis*, docet diſcipulos, quo modo amici ſui eſſe poſſint, ac debeant; quemadmodum ſolet ex ſermone ſermonem nectere, occaſioneſque captare omnes, diſcipulos inſtituendi, vt ſuprà verſu. 3. & 9. Præſens tempus pro futuro ponit, *eſtis* pro eritis, vt notat Euthymius: hoc enim poſtulat verbum ſubiunctiui modi ἐὰν ποιῆτε, *ſi feceritis*, vt verſu. 8. *clarificatus eſt*, pro clarificabitur. Quid ergo? nonne iam amici erant? erant ſanè, ſed docet, qua ra- D tione in eius amicitia permanere debeant, ſi facerent, quæ ipſis præceperat. Quemadmodum amicus amico ſæpe ſolet dicere, ſi hoc feceris, amicus meus eris, non vtique ſignificans nondum amicum ſuum eſſe; ſed aut defiturum amicum ſuum eſſe, ſi non fecerit; aut ea re declaraturum verè amicum ſuum eſſe. Itaque nihil aliud hac ſententia ſignificatur, quàm illa ſuperiore verſu. 10. *ſi præcepta mea ſeruaueritis, manebitis in dilectione mea.* Obſeruandum eſt aliter hîc amicos, quàm verſu præcedenti appellare. Illic amicos ſuos dixerat, non quòd ipſum illi dilexiſſent, ſed quòd ab illo dilecti fuiſſent; hîc autem amicos vocat, quòd ſe diligerent; ſicut è contrario ſequenti verſu amicos vocat, quos ipſe diligebat. Solet enim huiuſmodi verborum ambiguitate vti, vt verſu. 3. adnotabamus. Ridiculi verò hoc loco ſunt hæreticorum interpretes. Obſeruant, non dixiſſe Chriſtum, *Et vos amici mei eſtis*, ſi feceritis quæcunque ego feci, aut facturus ſum, ſed, *ſi feceritis, quæ ego præcipio vobis*; itaque hoc verbo non F ſolùm quadrageſimæ ieiunium, aliáque multa quæ fecit, ſed non præcepit Chriſtus; verum omnes traditiones, omnia Eccleſiaſtica excludi præcepta. Stulti non animaduertunt eundem Chriſtum, qui hoc loco dicit, *vos amici mei eſtis, ſi feceritis, quæ ego præcipio vobis*, alio loco dicere, *Exemplum dedi vobis, vt quemadmodum ego feci vobis, ita & vos faciatis.* c. 13. 15. & tamen nullum nobis de lauandis pedibus præceptum reliquit. Quemadmodum ergo vult, vt ipſum in lotione pedum imitemur, quamuis nullum nobis de ea præceptum reliquerit; ita vult, vt alia faciamus, quæ prior ipſe fecerit, quãuis

Præſens pro futuro ſumptum.

Refutãtur Hæretici reiicientes traditiones & præcepta Eccleſiæ.

pręcipere noluerit, modò ad virtutem aliquam referantur. Nam quędam ille diuinitus fecit, quę nos facere non poſſumus. In eo verò magis ſunt ſtupidi, quòd non intelligant, qui Eccleſię obedit, Chriſto obedire, qui nos obedire iuſſit Eccleſię. Cùm per ſuos Apoſtolos Petrum, ac Paulum non Eccleſiaſticis ſolùm ſuperioribus, ſed ſecularibus etiam, ſed Gentilibus, & dyſcolis magiſtratibus obtemperare iubeat, quia *qui reſiſtit poteſtati, Dei ordinationi reſiſtit*, Roman. 13. 2.

1. Petr. 2. 13. 18. ad Tit. 3. 1. Romã. 13. 1. 2. 3. 1.

Iam non dicam vos ſeruos, quia ſeruus neſcit, quid faciat dominus eius; vos autem dixi amicos; quia omnia quæcunque audiui à patre meo, nota feci vobis.) Reddit cauſam, cur eos amicos appellauerit, ſimúlque ſuam erga illos caritatem commendat, quòd cum illis communicaſſet, quidquid ſecreti à Patre accepiſſet, quod ſingularis amicitię indicium eſt. Gręcè non eſt λέξω, id eſt *dicam*, ſed λέγω id eſt *dico*, quemadmodum alicui videri poſſit potiùs fuiſſe vertendum, quia ſtatim ſequitur, *Vos autem dixi amicos*. Sed meliùs noſter vertit interpres; ponitur enim pręſens pro futuro; quemadmodum ſuperiore verſu *Eſtis*, pro eritis, vt indicat illa particula ἔτι *iam*, aut ampliùs, aut in poſterum, deinceps, quæ futuri temporis nota eſt. Cur ergo ſtatim dicit, *Dixi*? Significat ſe deinceps amicos vocaturum eſſe, quemadmodum iam tunc facere cœpiſſet, *Vos*, inquit, *dixi amicos*. Exiſtunt autem ex his verbis multæ quæſtiunculæ. Prima illa, quam nemo videtur attigiſſe, quomodo dicat, *Iam non dicam vos ſeruos?* quaſi antea ſeruos ſoleret eos appellare, quod nuſquam eum feciſſe legimus. Vocauit quidem ſeipſum dominum. c. 13. 13. vnde ſequitur illos fuiſſe ſeruos; ſed non vocauit dominum eo ſenſu, quo dominus ſerui, ſed eo, quo Rex populi, magiſter diſcipulorum dominus appellatur: qui ita honoris cauſa domini dicuntur, vt neque populus Regis, neque diſcipulus pręceptoris ſerui dicantur. Quin ne iſto quidem modo ſe ipſe dominum dixit, ſed quòd ſic à diſcipulis appellaretur, approbauit; quod, vt illo diximus loco, maioris modeſtiæ eſt, quàm ſi ipſe ſeſe ita vocauiſſet. Ita quidem eſt; cæterum Chriſtus noluit dicere, quo nomine priùs diſcipulos loquendo vocauiſſet, aut quo deinceps vocaturus eſſet; ſed quomodo ſe ante erga illos geſſiſſet, quomodo ſe iam gereret, & in poſterum geſturus eſſet. Priùs tanquam erga ſeruos ſe geſſiſſe videri poterat non cæteris quidem rebus, non duritie tractationis, non aſperitate verborum, non appellationis ignominia; ſed hac nimirum vna, quòd obſcuriùs cum illis locutus eſſet, neque diuina Patris ſecreta ſatis apertè expoſuiſſet, quemadmodum non ſolemus ſeruis noſtra exponere myſteria, ſed aliquid illis aliquando obſcuriùs inſinuare. Nunc verò erga illos tanquam erga fidos, familiaréſque amicos ſe geſſiſſe, cùm palam illis & mortis, & reſurrectionis, & futurę glorię myſterium dilucidè expoſuiſſet. Hoc eſt *non dicam ſeruos*, ſed amicos. Atque hinc ſecunda etiam ſoluitur quæſtio, quomodo dicat ſe non eſſe deinceps ſeruos eos appellaturum, cùm eum poſtea legamus ſeruos appellaſſe ver. 20. *Non eſt ſeruus maior domino ſuo*, cùm de ſe vtique ac illis loqueretur: aut vt Auguſtinus quęſtionem proponit, quomodo negat ſe ſeruos appellaturum; cùm non ſolùm cùm eius efficimur amici, ſerui eius eſſe non deſinamus,

Preſẽs pro futuro poſitum.

An diſcipulos ſeruos antea appellauerit.

Cur cùm poſtea ſeruos appellarit diſcipulos ſuos, hic dicat contrariũ. Tract. 85.

A ſed meliores etiam ſimus ſerui, quo magis eius amici ſumus. Nec enim ideo dicit Chriſtus, non ſe poſthac diſcipulos ſuos ſeruos, ſed amicos appellaturum, quòd ſerui eius eſſe deſinant, aut amici eſſe incipiant. Neque ſignificat nomine ſeruorum eos non vocaturum; ſed tantùm declarat, quo apud ſe loco futuri ſint, nempe non ſeruorum, ſed amicorum. Aliter Rupertus reſpondet, ſeruos hoc loco pro inimicis accipi, vt ex contrario colligitur, *vos autem dixi amicos*, ideóque non appellaturum eos

B ſeruos, id eſt inimicos, & peccatores. Tertia quæſtio eſt, quam idem Auguſtinus, & Beda, & Theodorus Mopſueſt. mouent, quomodo pronunciet vniuersè, *ſeruus neſcit, quid faciat dominus eius*, cùm multi ſint ſerui, qui id ſæpe ſciant, præſertim ſi probi, ac fidi ſint. Non eſt dubium, quod quidam monuerunt, non eſſe ſenſum, ſeruum neſcire, *quid faciat dominus eius*, cùm re ipſa iam facit; tunc enim non modò ſcire, ſed oculis quoque cernere; ſed ſenſum eſſe ignorare ſeruum, *quid faciat*, id eſt quid velit facere *dominus eius*; non habere cognita domi-

Quomodo dicat ſeruos non noſſe voluntatem domini.

C ni conſilia, quid cogitet facere, antequam faciat, & quorſum faciat, cùm re ipſa iam facit. Sed de hoc ipſo quæſtio eſt, quia idipſum multi expertæ fidei ſciunt ſerui, quibuſcum ſua domini conſilia communicant. Auguſtinus, Beda in commentarijs ad hunc locum, &, vt videtur, Ambroſius ſerm. 6. in pſal. 138. reſpondent eos ſeruos, qui non ſolùm re, ſed animo ſerui ſunt, id eſt qui non voluntate, ſed neceſſitate ſeruiunt, neſcire domini conſilia, quia illis dominus non committit; eos autem qui voluntate ſeruiunt, ſcire; quia cum illis dominus communicat, haud ſecus, quàm cum amicis. Idem fere aliter

D Rupertus ſcribit, qui ſeruus peccati eſt, eum conſilia domini neſcire; qui verò ſeruus eſt Dei, eum ſcire, quia ita ſeruus eſt, vt ſimul amicus ſit. At hîc de omnibus generaliter ſeruis ſermo eſt. Theodorus Mopſueſt. ſic exponit, *ſeruus neſcit, quid faciat dominus eius*, id eſt, etiamſi aliquando dominus conſilia cum illo ſua communicet, tamen bona ipſa, quæ inde proueniunt, non communicat: Chriſtum autem non ſolùm conſiliorum, ſed bonorũ etiam ſuorum omnium diſcipulos ſuos feciſſe participes. In promptu minùs quęrentibus reſponſio erat Chriſtum argumentum de medio ſumpſiſſe ex communi homi-

E num more, dixiſſéque nõ quod ſemper fiat, ſed quod plerunque fieri ſoleat. Sed ecce altera ex parte quarta oritur quæſtio, quo modo dicat Chriſtus omnia, quę à Patre audiuiſſet, diſcipulis patefeciſſe, cùm ſuprà c. 14. 25. 26. ſignificauerit multa ſe illis non dixiſſe, quæ in aduentum Spiritus ſancti reſeruaſſet; & capite ſequenti ver. 12. *Adhuc multa*, inquit, *habeo vobis dicere, ſed non poteſtis portare modò*. Leontius reſpondet, cùm dicit, *Omnia*, non abſolutè omnia ſignificare,

Quomodo ſe patefeciſſe omnia dicat.

F ſed omnia, quę à Patre audierat; vt illis tunc diceret. Theodorus Mopſueſt Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius nota feciſſe omnia, quæ illis dicere conueniebat, id eſt quæ portare poterant, vt dicit poſtea. Sed iſto quidem modo quilibet dominus cuilibet ſeruo omnia ſua ſecreta dicit, quatenus conuenit, & quatenus ille ferre poteſt. Itaque meliùs rem explicant Auguſtinus hoc loco, & epiſtola. 57. & lib. de agone Chriſtiano c. 9. & Beda, cùm hoc Chriſtus dixit nondum diſcipulis omnia nota feciſſe, quę à Patre audierat; id enim Spiritum ſanctum poſtea facturum dixe-

Sup. c. 14. 26. & Inf. c. 16. 12.

rat, *ille*

rat, *ille vos docebit omnia*, & rurſus, *ille docebit vos omnem veritatem*; ſed dixiſſe ſe feciſſe, quod paullo poſt facturus erat, ſicut ver. 8. dixit clarificatum eſſe Patrem, quia clarificandus erat. Facilius dictu erat, verbum *feci*, vt ſæpe alibi docuimus, non actum, ſed voluntatem ſignificare, *nota feci vobis*, id eſt nota facere decreui; quemadmodum paullo ante, *ſeruus neſcit, quid faciat dominus eius*, id eſt quid facere decreuerit. Quo autem modo intelligendum ſit, quod Chriſtus dicit ſe à Patre audiuiſſe, quæ vna hîc quæſtio reliqua eſſe poterat. cap. 5. 37. & 8. 26. diſſeruimus.

16. *Non vos me elegiſtis, ſed ego elegi vos.*) Chryſoſtomus, Theophylactus, Euthymius, & Rupertus exiſtimant ideo Chriſtum hoc addidiſſe, vt ſuum erga diſcipulos amorem alio confirmaret argumento, non fuiſſe ab illis priùs ſe amantibus ad eos redamãdos prouocatum; ſed ſe eos priorem amauiſſe, priùs elegiſſe, & in amicorum ſuorum numero poſuiſſe. Cyrillus verò, & Leontius putant Chriſtum diſcipulos exhortari, vt ſuum exemplum imitati homines præueniant, eóſque nihil dum de ſalute ſua cogitantes, ad ſalutem adducant, nec expectent, vt ipſi veniant; ſicut ipſe non expectauit, vt Apoſtoli ad ſe venirent, ſed prior eos vocauit, elegítque. Alij ideo hoc dicunt ſubieciſſe Chriſtum, ne quia eos amicos appellauerat, nimia lætitia efferrentur; itaque ſuperbiendi occaſionem detraxiſſe, dum adiunxit. *Non vos me elegiſtis, ſed ego elegi vos.* Hoc ipſum Cyrillus indicat. Rupertus alia ratione putat Chriſtum ſuum erga diſcipulos amorem declarare, interpretans, *non vos me elegiſtis*, ſicut populus Regem ſuum ſolet eligere, non vos mihi, ſed ego vobis auctoritatem dedi. Dubium de qua agat electione. Auguſtinus hoc loco, & lib. 1. de prædeſtinatione ſanctorum cap. 17. & vbicunque hunc locum tractat, Proſper in libro contra Collatorem, & in comment. in pſal. 131. Beda, & Latini ferè omnes de prædeſtinatione interpretantur, atque hinc probant nullam prædeſtinationis cauſam in nobis eſſe, quia ſi eſſet, nos ipſum priores elegiſſemus. De cauſa ego prædeſtinationis nihil diſputo; tantùm dico de prædeſtinatione hoc loco non agi; ſed de electione ad officium Apoſtolorum, *vt eatis*, inquit, *& fructum afferatis*. De ea nimirum electione, de qua cap. 6. 70. dixerat. *Nonne ego vos duodecim elegi, & ex vobis vnus Diabolus eſt?* vbi de prædeſtinatione non agi, quid opus eſt probare, cùm vnum ex electis Diabolum factum eſſe dicat, & nemo dubitet, non poſſe, qui prædeſtinatus ſit, Diabolum fieri. Denique de ea agit electione, qua apud Lucam cap. 6. 13. dicitur vocatis diſcipulis duodecim ex illis Apoſtolos elegiſſe. Atque ita Chryſoſtomus, Cyrillus, Leontius, Theodorus Heracleenſis, & Mopſueſt. Theophylactus, & Euthymius hoc loco ſentiunt. At quemadmodum Apoſtolos, ita prædeſtinatos omnes elegit; itaque ſi nulla in Apoſtolis cauſa fuit electionis ſuæ, neque in prædeſtinatis prædeſtinationis erit. Si prædeſtinatio præparatio gloriæ diffiniatur, vti maior pars veterum auctorum diffiniuit, non eandem prædeſtinationis, & electionis Apoſtolorum cauſam eſſe concedendum eſt. Nam Apoſtoli electionem ſuam non meruerunt, prædeſtinati verò vitam æternam mereri poſſunt. Sin autem diffiniatur gratiæ præparatio, vt diffinit Auguſt. eadem quidem vtriuſque ratio eſt, ſed videant, qui hoc vtuntur argumento, ne non tam confirment, quàm debilitẽt ſuam opinionem. Nam quamuis Apoſtoli ſuam non meruerint electionem; tamen certè aliqua in ipſis eius cauſa fuit. Nam ſi nóluiſſent, electi vtique non fuiſſent; & fortaſſe etiam antequam eligerentur, aliquid in illis erat, non dico meriti, ſed aliquid tamen fortaſſis in illis erat, quamobrem ipſi potiùs, quàm alij electi ſint. Porro Leontius, Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius exiſtimant Chriſtum adhuc in vineæ parabola perſtare. Quod ſi ita eſt, eodem modo dicit, *Ego elegi vos*; quemadmodum agricolæ ſolent, cùm vineam plantare volunt, optimas quaſque & generoſiſſimas vites eligere, *Ego*, inquit, *plantaui te vineam electam*, Ierem. 2. 21. Et *plantauit, eam electam, & ædificauit turrim in medio eius*, Iſai. 5. 2.

De electione ad Apoſtolatű hîc agitur.

Et poſui vos, vt eatis, & fructum afferatis, & fructus veſter maneat.) Auctores illi, quos modò nominaui, qui metaphoram vineæ continuari putant, interpretantur, *poſui vos*, id eſt plantaui, ſicut vineam, ſicut Hiſpani dicunt ponere vineam pro plantare; quin & Latinum verbum ponere eodem apud Senecam ſignificatu legiſſe memini. Congruenter huic ſententiæ ſequens etiam verbum exponunt, *vt eatis*, id eſt vt creſcatis, vt palmites, atque propagines longè, latéque extendatis. *Extendit palmites ſuos vſque ad mare, & vſque ad flumen propagines eius*, pſal. 79. 12. Simpliciùs, opinor, Theodorus Heracleotes ἔθηκα *poſui* idem eſſe putat, quod ἀνέδειξα *declaraui*. Cùm enim aliquis eligitur magiſtratus, priùs eligitur, hoc eſt deſignatur, deinde declaratur, & in officio ipſo conſtituitur, hoc eſt *poſui vos*. Priùs Chriſtus Apoſtolos elegit Matth. 10. 1. Mar. 3. 14. Luc 6. 3. deinde velut in poſſeſſione Apoſtolatus poſuit mittens ad prædicandum Euangelium Mar. 6. 7. & Luc. 9. 1. 2. Hoc eſt, *poſui vt eatis*, ſicut illis poſt reſurrectionem dicit, *Euntes in mundum vniuerſum prædicate Euangelium omni creaturæ*. Quòd dicit, *Et fructum afferatis, & fructus veſter maneat*, ſic reſoluendum, vt fructum non periturum, ſed perpetuò permanſurum afferatis, quod ipſum & ad commendationem ipſius erga illos caritatis pertinet, vt Theodorus Mopſueſt. & Chryſoſt. indicant, & eos magis accendit ad perfungendum officium. Manentem verò fructum putat Cyrillus euangelicam vocari iuſtitiam, quæ legali fructui, id eſt iuſtitiæ opponatur, quæ permanſura diu nõ erat; ſed potiùs credo fructum vitæ æternæ ſic appellari.

Marc. 16. 15.

Fructus qui manſurus eſt vita æterna.

Vt quodcunque petieritis Patrem in nomine meo, det vobis.) Dictio, *vt*, hoc loco non cauſam, ſed conſequentiam, effectúmque ſignificat; noluit enim dicere propterea ſe eos elegiſſe, aut ad prædicandum miſiſſe, vt quidquid à Patre peterent, illis daret; aut propterea eos fructum afferre debere, vt quidquid à Patre peterent, obtinerent; ſed fore, vt ſi fructum afferrent, nihil in nomine ſuo à Patre peterent, quod non obtinerent. Cæterum ſententiam ipſam cap. 14. 13. declarauimus. Hoc notauerim ambiguam eſſe lectionem Græcam δῷ ὑμῖν, verti enim poteſt, *det vobis*, vel dem vobis. Et quidem Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius, per primam perſonam vertunt, fortaſſe meliùs; nam & cap. 14. 13. dixerat, *Quodcunque petieritis in nomine meo, hoc faciam*. Itaque Theophylactus ex vtroque loco Arianorum errorem refellit, quòd illic ſe facturum, hîc ſe daturum Chriſtus polliceatur, quidquid à Patre petierint.

Vt conſequentiam, & effectum deſignat.

17. *Hæc mando vobis, vt diligatis inuicem.*) Chryſoſtomus, Leontius, Theodorus Mopſueſt. Theophylactus, & Euthymius ſic interpretantur, hæc vobis non vt aut ipſe glorïater, aut vobis exprobrarem, dixi, ſed vt mutuam inter vos caritatem haberetis. Itaque verbum ἐντέλλομαι *mando*, videntur accipere pro λέγω *dico*. Theodorus verò Heracleotes videtur ad ſequentia referre, ſi vultis, inquit, mundo reſiſtere, qui odio vos habiturus eſt, hęc mando vobis, vt mutuam habeatis caritatem. Auguſtinus, & Beda, quia dixerat, *vt fructum afferatis*, declarare nunc, quis fructus ille ſit, nempe vt ſeſe mutuò diligant. Sed iam docuimus alium illic fructum ſignificari. Rupertus hoc refert ad ver. 14. vbi dixerat, *Vos amici mei eſtis, ſi feceritis, quæ ego præcipio vobis.* Cùm enim duo illic dixiſſet, alterum, *Vos amici mei eſtis*, alterum, *ſi feceritis, quæ ego præcipio vobis*, hactenus declarauit, quomodo diſcipuli amici ſui eſſent; nunc autem declarat, quę ſint pręcepta illa, quę ſi fecerint, amici ſui futuri ſint. Ea verò pręcepta non multa, non difficilia, ſed hoc vnum, & facillimum eſſe dicit, vt mutuò ſeſe diligant. Propterea cùm plurali numero dixiſſet, *hæc mando vobis*, non niſi vnum ſubiunxit mandatum, quia ad illa verba, quæ ver. 14. dixerat, alludebat. Quæ ego *præcipio vobis*, quaſi dicat, hæc ſunt, quæ ego præcipio vobis, hæc ſunt omnia præcepta mea, vt vos mutuò diligatis. Quod magnam gratiam, & emphaſim habet. Vide quæ diximus. ver. 12.

18. 19. *Si mundus vos odit, ſcitote, quia me priorem vobis odio habuit.*) Hæc noua ſententia eſt, diuerſúmque conſolationis genus. Munit diſcipulos aduerſus mundi tempeſtates, quas animo prouidebat. Primùm docet non debere mirari eos, ſi ſe viderint à mundo odio haberi, ſe priorem odio habitum fuiſſe, & ſolatio illis eſſe oportere, quòd ſe eiuſdem perſecutionis ſocium, aut potiùs ducem habeant. *Cur ego ſe membrum*, inquit Auguſtinus, *ſupra verticem extollit? Recuſas eſſe in corpore, ſi non vis odium mundi ſuſtinere cum capite.* Deinde oſtendit non ſolùm debere eos hoc mundi odium æquo, patientíque animo ferre, ſed ponere etiam in lucro, quòd id certum ſit argumentum nihil eos cum mundo habere commune. Mundum hîc non omnes omnino homines malos, ſed præcipuè Iudæos vocat, vt ex ver. 22. colligit Auguſt. Quod noſter interpres vertit, *ſcitote*, Græcè eſt γινώσκετε, quod & *ſcitote*, & ſcitis verti poteſt nullo, aut perexiguo diſcrimine ſententiæ, niſi quòd ſcitis videtur eſſe magis emphaticum. Quod autem Græcè ſequitur πρῶτον ὑμῶν, quidam nomen eſſe putant, ſignificaréque præſtantiorem vt c. 1. 15. ὅτι ὁ πρῶτός μου ἦν, *quia prior me erat*, id eſt dignior, atque præſtantior. Sic hoc loco *me priorem vobis odio habuit*, id eſt me, qui vobis melior ſum, odio habuit; me, qui Dominus ſum atque magiſter, vt dicit ver. 20. In quam interpretationem videtur Theodorus Mopſueſt. inclinare. Alij nomen eſſe putant, cæterum non præſtantiam, ſed tempus ſignificare, quod per aduerbium temporis reſoluendum ſit, id eſt priùs me, quàm vos odio habuit, ſicut poëta ille dixit, *Lupi Mœrin videre priores.* Idcirco alij malunt aduerbium eſſe, priùs *me odio habuit*, quod & faciliùs eſt, & minus ambiguum, ſed idem eſt ſenſus noſtræ verſionis. Illud certum, ſuperlatiuum Græcè, pro comparatiuo poſitum eſſe, quod paſſim fit.

Mundum hic vocat præcipuè Iudæos.

Virgil. Ecloga. 9.

Superlatiuus pro cõparatiuo poſitus Græca phraſi.

20. *Mementote ſermonis mei, quem ego dixi vobis, Non eſt ſeruus maior domino ſuo.*) Dixerat hoc illis. c. 13. 16. Vſus ibi ea ſententia fuerat, vt doceret non debere recuſare eós facere, quod prior ipſe feciſſet; hîc vtitur vt doceat non debere recuſare pati, quod ipſe prior paſſus eſſet. *Chriſto*, inquit, *paſſo in carne, & vos eadem cogitatione armamini.* 1. Petri. 4. 1. Et, *Chriſtus paſſus eſt pro vobis, vobis relinquens exemplum, vt ſequamini veſtigia eius.* 1. Petri. 2. 21. Græcum verbum μνημονεύετε ambiguum eſt, poteſt enim verti, aut memores eſtis, aut memores eſtote, ſicut Latinè recordamini, & imperandi, & indicandi verbum eſſe poteſt. Sed maiorem habet emphaſim imperatiuum; ſignificat enim fore, vt ſi eius verbi memores fuerint, non alia illis conſolatione opus ſit.

Si me perſecuti ſunt, & vos perſequentur; ſi ſermonem meum ſeruauerunt, & veſtrum ſeruabunt.) Vtroque in loco *Si*, pro *quia* ponitur, ſicque oratio reſoluenda eſt, quia *me perſecuti ſunt, & vos perſequentur*; quia meum ſermonem non ſeruauerunt, nec veſtrum ſeruabunt. *Sermonem* doctrinam, & pręceptum appellat ex Hebręorum idiomate. Suum autem, & illorum ſermonem dicit, non quòd diuerſa doctrina eſſet, ſed quòd per diuerſos miniſtros traderetur. Monet ne mirentur, ne animum deſpondeant ſi non recipi à pleriſque, ſi contemni, ſi conuicijs affici viderint doctrinam ſuam, docere pergant, & officio ſuo ſatisfacere. Documentum ad omnes Eccleſię doctores accõmodatum, quibus & hoc Chriſti verbum, & illud D. Pauli ſemper ante oculos eſſe debet, *ſi hominibus placerem, Chriſti ſeruus non eſſem.*

Si pro quia.

Sermo doctrina & pręceptum.

Ad Galat. 1. 10.

21. *Sed hæc omnia facient vobis propter nomen meum, quia neſciunt eum, qui miſit me.*) Non eſt hęc excuſatio, ſed aggrauatio potiùs, & exaggeratio peccati Iudęorum, quod duobus modis amplificat, & dum dicit, *propter nomen meum*, id eſt, *propter nominis mei odium*, vt Rupertus interpretatur; magnum enim & malitię plenum erat odium non ſolùm Chriſtum perſequi, ſed etiam Apoſtolos non alia eorum culpa, non aliam ob cauſam, quàm quòd à Chriſto miſſi eſſent. Hoc eſt, *propter nomen meum*; & cùm dicit, *quia neſciunt eum, qui miſit me*, id eſt, *quia ſcire nolunt*, vt idem auctor exponit. Accuſat ergo illos, quòd intelligere noluerint, vt bene agerent. Hic ſenſus ex verſu ſequenti colligitur. Poterat dicere, quia neſciunt me, ſed propterea dixit, *quia neſciunt eum, qui miſit me*, quia quòd ſe neſcirent, minùs mirum erat; quòd autem neſcirent Patrem, quem ſe tantopere ſcire profitebantur, id verò & mirum erat, & maximè reprehendendum. At cur non dixit, quia neſciunt patrem meum, ſed *quia neſciunt eum, qui miſit me?* Quia hoc maiorem habebat emphaſim; quaſi diceret, quia neſciunt, cuius ego perſonam gero.

Lib. 11.

Pſal. 35. 4.

22. *Si non veniſſem, & locutus fuiſſem eis, peccatum non haberent; nunc autem excuſationem non habent de peccato ſuo.*) Intelligenda eſt ſecundo etiam loco negatio ἀπὸ κοινοῦ, *Si non veniſſem, & locutus eis non fuiſſem.* Quanquam Bernardus epiſtola. 77. negationem legit, ſenſum, vt opinor, magis, quàm verba ſecutus. Quia dixerat eos ignorantia odium in ſe exercere, docet ea ignorantia eorum culpam excuſari non poſſe, quia ignorantia ipſa culpa fuit; propterea enim ignorarunt, quia ſcire noluerunt, vt paullo ante dicebamus, & quia odio erant occupati.

Itaque

Itaque ipſorum ignorantia & effectus, & cauſa erat odij. Effectus, quia odium impediebat, ne cognoſcerent veritatem; cauſa, quia ipſa viciſſim impediebat, ne illi ponerent odium. Duabus ergo rationibus oſtendit, vt Theophylactus, & Rupertus aiunt, nullam eos ignorantiæ excuſationem habere poſſe, & quia verbis, & quia factis, quis, & à quo miſſus eſſet ſæpe illis declarauerat. Vulgaris quæſtio, quomodo dicat Iudæos peccatum non fuiſſe habituros, ſi ad eos non veniſſet, & locutus non fuiſſet illis. Malorum etiam auctorum aliquando ſententiæ recitandæ ſunt. Sunt ergo, qui putent per μίμησιν hoc dictum eſſe, non quòd peccatum habituri non eſſent, ſed quòd ipſi nondum conuicti dicturi eſſent peccatum ſe non habere, non potuiſſe ſe in Chriſtum credere, quem nec vidiſſent vnquam, nec audiuiſſent. Si à recepta ſententia diſcedendum eſſet, mallem interpretari *peccatum non haberent*, id eſt, videri poſſent non habere prætextum aliquem excuſationis, ſi non excuſationem veram peccati ſui viderentur afferre poſſe, *nunc autem excuſationem non habent vllam.* Videtur enim peccatum non innocentiæ, ſed excuſationi, defenſionique ſolùm opponere. Sed nihil cauſæ video, quamobrem à communi ſententia diſcedamus, non omne hìc peccatum, ſed ſolùm peccatum illud intelligi, quod in Chriſtum non crediſſent. Nam ſi Chriſtus ad eos non veniſſet, & locutus cum eis non fuiſſet, alia quidem habuiſſent peccata, hoc verò non habuiſſent, vt Auguſtinus, & Beda hoc loco exponunt. Quo redit expoſitio Bernardi epiſtola. 77. peccatum, inquit, non haberent huius contemptus, quo me contempſerunt, ac patrem meum. Magis ab hoc ſenſu Rupertus diſcedit, qui peccatum odij in Chriſtum, & patrem eius putat intelligendum. Ineptè igitur quidam nouorum hæreticorum ex hoc loco colligunt ſolam infidelitatem peccatum eſſe, ſicut ſolam fidem dicunt iuſtificare. Nec enim Chriſtus dicit nullum, ſed hoc incredulitatis peccatum habituros non fuiſſe, ſi ad eos non veniſſet. Sed bene eſt, quòd iſti etiam à magno hæreſiarcha Caluino refutati ſunt. Ergo gentes dicet aliquis ad quas Chriſtus non venit, quæque ante eius fuerunt aduentum, peccatum non habuerunt? Reſpondet idem Auguſtinus, *habere illos excuſationem non de omni peccato ſuo* (eius vtor verbis) *ſed de hoc peccato, quo in Chriſtum non crediderunt, ad quos non venit, & quibus non eſt locutus. Sed non in eo ſunt numero hi, ad quos in diſcipulis venit, & quibus per diſcipulos eſt locutus, quod & nunc facit; nam per Eccleſiam ſuam venit ad gentes, & per Eccleſiam ſuam loquitur gentibus; ad hoc enim pertinet, quod ait, qui vos recipit, me recipit, & qui vos ſpernit, me ſpernit. An vultis, inquit Apoſtolus Paulus, experimentum accipere eius, qui in me loquitur, Chriſtus? Reſtat inquirere*, inquit idem Auguſtinus, *vtrum hi, qui priùs, quàm Chriſtus veniret in Eccleſiam ad gentes, & priuſquam Euangelium eius audirent, vitæ huius fine præuenti ſunt, ſeu præueniuntur, poſsint habere hanc excuſationem? Poſſunt plane, ſed non ideo poſſunt effugere damnationem. Quicunque enim ſine lege peccauerunt, ſine lege peribunt.*

Quomodo ſi Chriſtus non veniſſet, Iudæi peccatū nō habuiſſent.

Gentes ad quas Chriſtus nō venit an peccato caruerint.

Tract. 89.

Matth. 10. 40.

Luc. 10. 16.

2. Cor. 13. 3.

Rom. 2. 12.

23. *Qui me odit, & patrem meum odit.*) Ex his verbis Rupertus colligit in ſuperiore verſu de ſolo peccato odij ſermonem eſſe, quòd alioqui non ſatis hæc videantur cum præcedentibus cohærere. Chryſoſt. Theodorus Mopſueſt. & Theophylactus putant propterea hoc Chriſtum addidiſſe, vt prætextum, quo Iudæi in ipſo perſequendo vtebantur, omnino remoueret. Solebant illi dicere, ac profiteri, quidquid ea in re faciebant, ideo facere, vt Deo gloriam ſuam vindicarent, à quo Chriſtus diſſentiret. *Non eſt*, inquiunt, *hic homo à Deo, qui ſabbatum non cuſtodit.* Ergo oſtendere tantum abeſſe, vt Deum defendant, vt eum potiùs odio habeant, quia qui ſe oderit, & Patrem oderit. Ego verſui 18. hunc locum reſpondere arbitror. Dixerat enim illic ſe ab illis odio habitum, docet nunc, quàm graue ſit peccatum odiſſe ſe, quantum nimirum odiſſe Patrem, quia qui ſe odit, & patrem ſuum odit. Nam cætera quæ interiecta ſunt, eius verbi, *odio habuit*, occaſione ſunt dicta, dum ſermonem ex ſermone nectit. Vidimus exemplum ſimile ver. 17. Poteſt & ad proxima referri, vt declaret, atque cauſam reddat, quam ob rem qui in ſe non crediderant, nullam haberent excuſationem, quia propterea in ſe non credebant, quia odio erant occæcati, odium verò ſui in Patrem redundare. Nam ſi ſe quidem ſolùm odiſſent, aliquam odij excuſationem habere potuiſſe; odiſſe hominem ſimilem ceteris; at quòd Deum oderint, quã excuſationem habere poſſe? De ipſa verborum ſententia quæſtionem mouet Auguſtinus, quomodo Patrem, quem ignorabant, vt ver. 21. dixerat, odiſſe poterant? Dicam paucis verbis, quod D. Auguſtin. dicit multis. Nouerant Deum in genere, vnum eſſe cæli, terræque conditorem, & eiuſmodi alia, quæ perſpicuè in ſacris litteris lectitabant; at in ſpecie ignorabant, eum, ſcilicet primùm ex ſua ſubſtantia genuiſſe Chriſtum Deum verum de Deo vero; deinde in hunc mundum ex muliere factum miſiſſe, vt ſuam apud homines perſonam repreſentans à peccatis eos liberaret. Hoc, inquam, ignorabant. & hac ratione odio habebant, quia quem ille ſuo miſerat nomine, odio proſequebantur, & qui Filium odit, Patrem odit, vt exponit Theodorus Heracleotes.

Sup. c. 9. 16.

Quomodo Iudæi Deũ Patrẽ, quẽ ignorabãt odiſſe poterant.

24. *Si opera non feciſſem in eis, quæ nemo alius fecit, peccatum non haberent; nunc autem & viderunt, & oderunt & me, & patrem meum.*) Docuerat ver. 22. nullam eos peccati habere excuſationem, quia docenti non crediderant; docet nunc multo minorem habere, quòd non crediderint tot, tantáque in ipſorum oculis miracula facienti. Quomodo peccatum non eſſent habituri, ſi miracula non vidiſſent, illic expoſuimus. Putat autem Cyrillus, cùm dicit, *Si opera non feciſſem in eis, quæ nemo alius fecit*, tacitè ſeſe Moſi, prophetíſque omnibus opponere, quaſi dicat, ſi maiora coram illis miracula non feciſſem, quàm Moſes, aut vllus vnquam propheta fecit, excuſationem haberent aliquam peccati ſui, nunc autem quam excuſationem habere poſſunt, cùm prophetas illos receperint, qui minora, & pauciora miracula fecere; me verò recipere noluerint, ſed incredibili odio potiùs habuerint, qui tanto plura, tanto maiora fecerim. De hac ipſa re dubitare lector poteſt, quomodo dicat Chriſtus opera ſe feciſſe, quæ nemo alius fecerit? Nam ſi intelligit aliqua ſe feciſſe noua, quæ nemo feciſſet alius, licet maiora fortaſſe feciſſet, parum dicit; nam & alij aliqua fecerant, quæ ipſe non fecit. Si verò intelligit ſe maiora feciſſe opera, quàm quiſquam feciſſet alius, de hoc ipſo dubitatur. nam & mortuos alij ſuſcitauerunt, quo nullum maius opus fieri videtur poſſe. Verba huc licet multa inſerã Auguſt.

Quo ſenſu dicat Chriſtus ſe feciſſe *opera in eis, quæ nemo alius fecit.*

commenrarij loco, quod & Beda fecit, quibus ille [Tract. 91.] & proponit quæſtionem, & ſoluit. *Nulla*, inquit, *in operibus Chriſti videntur eſſe maiora, quàm ſuſcitatio mortuorum, quod ſcimus etiam antiquos feciſſe prophetas. Fecit hoc etiam Elias, fecit Eliſæus* [3. Reg. 17. 22. 23. 4. Reg. 13. 21] *& cùm in hac carne viueret, & cùm in ſuo monumento ſepultus iaceret. Nam quidam portantes mortuum cùm irruentibus hoſtibus eo refugiſſent, eúmque ibi poſuiſſent, continuò reſurrexit. Fecit tamen aliqua Chriſtus, quæ nemo alius fecit, quòd quinque millia hominū de quinque, & quattuor millia de ſeptem panibus pauit; quòd ſuper aquas ambulauit, & Petro, vt hoc faceret, præſtitit; quod aquam mutauit in vinum; quod aperuit oculos cæci nati, & alia multa, quæ commemorare longum eſt. Sed reſpondetur nobis & alios feciſſe, quæ ipſe non fecit, &* [Exo. 6. 7. 8. 9. 10. Exo. 14. 21. 22. & 16. 14. 15. 16. Ioſ. 3. 15. 16. 17. & 10. 12. 13. Iud. 15. 15. 16 4. Reg. 2. 11. 12. Daniel. 6. 22. & 14. 40 Ib. 4. 3. 94.] *quæ nemo alius fecit; quis enim niſi Moyſes Ægyptios plagis tot, tantíſque percuſſit, diuiſo mari populum duxit, mānna de cælo eſurientibus impetrauit, aquam de petra ſitientibus fudit? Quis niſi Ieſus Naue populo tranſituro Iordanis fluenta diuiſit, & currentem ſolem emiſſa ad Deum oratione frænauit, & fixit? Quis præter Sampſon propter ſuam ſitim maxilla mortui aſini exundante ſatiatus eſt? Quis præter Eliam curru igneo in alta ſubuectus eſt? Quis præter Eliſæum, quod paullo ante commemoraui ſepulto ſuo cadauere cadauer alterius reddidit vitæ? Quis præter Danielem inter ora incluſorum ſecum leonum eſurientium vixit innocuus? Quis præter tres viros Ananiam, Azariam, Miſaelem in flammis ardentibus & non vrentibus deambulauit illæſus? Prætereo cætera, quoniam hæc ſatis eſſe arbitror, quibus demonſtratur, & alios ſanctos quædam opera miranda feciſſe, quæ nemo alius fecit. Sed qui tam multa vitia, vexationéſque mortalium tanta poteſtate ſanaret, nullus omnino legitur antiquorum; vt enim taceamus quod iubendo, ſicut occurrebant, ſaluos ſingulos fecit.* [c. 1. 32. 33. 34] *Marcus Euangeliſta quodam loco ait, Veſpere autem facto cùm occidiſſet ſol, afferebant ad eum omnes malè habentes, & dæmonia habentes, & erat omnis ciuitas ad ianuam congregata, & curauit multos, qui vexabantur varijs languoribus, & dæmonia multa eijciebat.* [c. 6. 56.] *Item alio loco dicit Marcus, Et quocunque loco introibat in vicos, vel in villas, aut in ciuitates, in plateis ponebant infirmos, & deprecabantur eum, vt vel fimbriam veſtimenti eius tangerent, & quotquot tangebant eum, ſalui fiebant.* Videtur igitur Auguſtinus ſic hæc Chriſti verba interpretari, quaſi Chriſtus non ſignificet maiora ſe quàm alios, ſed plura miracula feciſſe. Rupertus hoc victus argumenro alias duas interpretationes adhibet. Altera eſt, *quæ nemo alius fecit*, ſcilicet malus, aut peccator, qualem vos me eſſe exiſtimatis. Sed hac ratione non probaſſet Chriſtus, quod volebat, debuiſſe illos pro promiſſo, ac vero Chriſto ſe recipere. Altera, vt per præteritum loquatur de futuro, vt ver. 8 id eſt de reſurrectione ſua; illud enim tantum feciſſe miraculum, quantum nemo vnquam feciſſet alius, vt ſeipſum ſuſcitaret. [Auctoris expoſitio.] Ego duobus modis hoc intelligi poſſe puto. Altero, vt non ſolùm de numero, ſed etiam de magnitudine eorum loquatur miraculorum, quæ ante iam fecerat; non quòd ſingula eius miracula ſingulis quorundam aliorum maiora eſſent, ſed quòd modus, quo ab eo fiebant, maiora faceret: videbantur enim ex eo tanquam ex Deo, tanquam ex fonte manare natura ſua, vt illa indicant verba, *Et quotquot tangebant, ſani fiebant*; *à quacunque detinerentur infirmitate.* Itaque alij vim adhibere videbantur, vt miracula facerent, Chriſtus vim potiùs adhibebat, vt virtutem ſuam cohiberet, ne niſi valde neceſſaria miracula faceret. Altera, vt non tam magnitudo vel numerus, quàm miraculorum qualitas ſignificetur, ea ſe miracula feciſſe, quæ ſe abunde Chriſtum eſſe declararent, quòd talia omnino eſſent, qualia prophetæ Chriſtum facturum prædixiſſent, *Tunc*, inquiunt, *aperientur oculi cæcorum, & aures ſurdorum patebunt. Tunc ſaliet ſicut ceruus claudus, & aperta erit lingua mutorum*, Iſai. 35. 5. Et, *languores noſtros ipſe tulit, & dolores noſtros ipſe portauit.* Iſai. 53. 4. Hæc autem miracula ita Chriſtus paſſim faciebat, vt alia vix faceret. Hæc ergo ſunt, quæ nemo alius fecit. Atque in hanc ſententiam ea Iſaiæ teſtimonia Matth. citat. c. 8. 17. & 15 30. vt probaret Chriſtum promiſſum illum eſſe Meſſiam, quando illa miracula feciſſet, quæ propheta Meſſiam, cùm veniret, facturum dixerat. Quod ſequitur, *Nunc autem & viderunt, & oderunt & me & patrem meum*, perinde eſt, ac ſi dicat, nunc autem videntes, atque ſcientes peccant. Quo ergo modo priùs dixit patrem ſuum neſcire ver. 21? Neſciebant, quia non credebant patrem eſſe Chriſti; videbant, ac ſciebant, quia videbant opera, ex quibus, niſi odio cæci fuiſſent, cognoſcere poterant eum omnium, quæ per Chriſtum gerebantur, auctorem eſſe; ſicut. c. 7. 28. dixit, *& me ſcitis, & vnde ſim ſcitis*, id eſt ſcire debetis, aut ſcire poſſetis, ſi velletis.

25. *Sed vt adimpleatur ſermo, qui in lege eorum ſcriptus eſt, quia odio habuerunt me gratis.*) Sæpe hanc phraſim explicauimus., vt c. 9. 3. & c. 13. 18. vbi docuimus in huiuſmodi locutionibus de Hebraico idiomate venientibus ἔλλειψιν eſſe, & neceſſariò ſubintelligendum eſſe aliquid, quod ad id, de quo agitur, ſit accommodatum. Hoc igitur loco ex verſu. 23. repeti debet ἀλλὰ μισοῦσί με, ſed odio me habent, *vt adimpleatur ſermo*. Hoc autem ipſum, *vt adimpleatur ſermo*, quo ſenſu dicatur, ſæpe docuimus. Vide. c. 12. 38. Sumitur eſt, dictionem ἵνα, vt, non cauſam, ſed euentum, & conſequentiam ſignificare. Non enim ob eam illi cauſam odio Chriſtum habuerunt, vt ſermo ille impleretur, ſed ex eorum odio conſecutum eſt, vt quod ſcriptura prædixerat, impleretur. Quod & Euthymius hoc loco monuit. Quam præterea vim hæc phraſis habeat, eo loco, quem modò indicauimus, diſſeruimus. Legem vocat non ſolam illam traditam à Moſe, ſed omnem veterem ſcripturam ſacram, vt ſuprà [Lex dicitur omnis vetus ſcriptura ſacra.] c. 10. 34. quamuis alibi diſtingui ſoleat, vt c. 8. 17. & Lucæ. 24. 44. Quod non ſimpliciter legem, ſed legem ipſorum vocet, ſæpe quoque docuimus vt. c. 8. 17. & 10. 34. Nempe tacitam hæc phraſis exprobrationem continet, rectè non aliam, ſed ipſorum legem futuram eorum malitiam prędixiſſe; bene eos ſuo ipſorum prophetæ iam olim notos fuiſſe. Locus eſt, Pſal. 34. 9. *Non ſupergaudeant mihi, qui aduerſantur mihi iniquè, qui oderunt me gratis, & annuunt oculis.* Vbi Dauid *gratis* ſe, id eſt ſine culpa vlla ſua ab inimicis ſuis odio haberi dicit. Quod Chriſtus aut de ſe dictum interpretatur, [Ad Chriſtū ſpectant multa à prophetis dicta.] aut dictum de Dauide in ſe transfert, atque ad ſuam cauſam accommodat. Vnde colligimus multa Dauidem, cęteróſque prophetas dicere, quæ quamuis de ipſis verè, propriéque dicantur, longiùs tamen ſpectent ad Chriſtum.

26. *Cùm autem venerit paracletus, quem ego mittam vobis à Patre Spiritum veritatis, qui à Patre procedit, ille teſtimonium perhibebit de me.*) Quorſum hęc Chriſtus adiecerit, tot fere ſententias, quot auctores inuenio. Cyrillus, & vt videtur, Euthymius putát, quia dixerat neque verbis, neq; miraculis ſuis Iudęos crediдiſſe, totius nunc Trinitatis teſtimonium allegare. Nam ſuum quidem & Patris ſuprà protuliſſe, cap. 8.16.17. *Et ſi iudico ego, iudicium meum verum eſt, quia ſolus non ſum, ſed ego, & qui miſit me Pater; & in lege veſtra ſcriptum eſt, quia duorum hominum teſtimonium verum eſt*; hic autem teſtimonium producere Spiritus ſancti. Theodorus Heracleotes, & Theophylactus, quia prędixerat fore, vt mundus odio diſcipulos haberet, Spiritum ſanctum illis promittere, qui laborantibus adſit. At de ſe, non de Apoſtolis agit. Leontius, ne de ſeipſo ad gratiam loqui videretur, ſuſpectúmque ipſius de ſe eſſet teſtimonium, dicere fore, vt veniens paracletus, quę ipſe docuerit, ac fecerit, teſtimonio ſuo confirmet. Auguſtinus, & Beda, quia Iudęos Chriſtus peccati inſimulauerat, quòd ſe, patrémque ſuum odio gratis habuiſſent, dicere venturum Spiritum ſanctũ, qui illos peccati conuincat. Hoc probabilius; quamuis mihi alius videatur eſſe ſenſus; illi quidem mihi neque docenti, neq; miracula facienti crediderunt, neque verba, neque facta mea ſatis magnum apud illos fuere teſtimonium; non deerunt alij tamen mihi teſtes, nam & vos, & Spiritus ipſe ſanctus teſtimonium mihi perhibebitis. Paracletum appellauit, quia ad hominum conſolationem mittendus erat. Quòd dicit, *quem mittam vobis à Patre*, Spiritum ſanctum etiam à Filio procedere certum eſt argumentum. Nam etſi apertè non dicit à ſe procedere, fortaſſe ne arrogantiùs de ſeipſo loqui videretur, tamen quia ſcimus nullam Trinitatis perſonã mitti dici, niſi à qua procedit; colligimus Spiritum ſanctũ etiam à Filio procedere, quandoquidem ab illo miſſus eſt. Cur enim Filius nuſquam à Spiritu ſancto miſſus eſſe dicitur, cùm de Spiritu ſancto dicatur eſſe conceptus, niſi quia ab illo non procedit? Quo argumento vtitur Rupertus in commentariis ad hunc locum. Quod ſi hereticorum animaduertiſſet interpres, non dixiſſet hunc locum, neque à Gręcis, neque à Latinis ad probandam Spiritus ſancti proceſſioné aptè citari. Quid ergo eſt, *à Patre*? à Patre procedentem, vt ſtatim explicat, aut, quod magis mihi placet, *quem mittam* ab eo loco, vbi Pater eſt, à ſinu Patris. At quid hoc ad rem attinebat? vt eius commendaret teſtimonium; illius enim teſtimonium grauiſſimum fore, qui ex ſinu veniret Patris, omnia myſteria Patris ſciens, fidúſque legatus neminem fallens. Qua eadem ratione paullo poſt dicit, *Qui à Patre procedit*. Hinc alia explicatur quęſtio, cur non dixerit etiam à ſe procedere? quia id apud homines magis minuere, quàm commendare poterat eius teſtimoniũ. Cùm enim de ipſomet ageretur, ſuſpectum potiùs Spiritus ſancti teſtimonium videretur, ſi dixiſſet à ſe procedere. Pręterquã quòd, vt modò diximus, modeſtiùs ita loquitur. Spiritum autem veritatis cur appellet, ſuperiori cap. ver. 17. docuimus. Hoc autem loco titulus ille vtiliter illi adhibitus eſt, quo magis eius teſtimonium commendaretur. Sequitur, vt dicamus quomodo Spiritus ſanctus teſtimonium de Chriſto prębuerit. Non voce quidẽ vlla ſua, ſed cùm in Chriſti diſcipulos illapſus, ea per eos omnibus loquebatur linguis, eáque faciebat, quę incredulíſſimum quemque, vt in Chriſtum crederet, facilè permouerent. Spiritus enim ſanctus erat, qui per Apoſtolos omnia & faciebat, & loquebatur. *Non enim vos*, inquit, *eſtis, qui loquimini, ſed Spiritus patris veſtri, qui loquitur in vobis.*

De proceſſione Spiritus ſancti.

Beza in Annotat.

Cur non dixerit Chriſtus à ſe procedere Spiritũ ſanctũ.

Matt. 10.20

27. *Et vos teſtimonium perhibebitis, quia ab initio mecum eſtis.*) Spiritus ſancti teſtimonio Apoſtolorum teſtimonium adiungit, non tanquam diuerſum, ſed quòd Apoſtoli Spiritus ſancti miniſtri futuri eſſent; ſicut ſuprà vèr. 20. eundem ſermonem & ſuum, & illorum appellauit. Cur ergo hanc rationem reddit, *quia ab initio mecum eſtis?* quia pręter Spiritus ſancti teſtimonium ipſorum etiam teſtimonium plus erat ponderis habiturũ, quod verè poſſent dicere, quod Actor. 10.40.41. Petrus dicit, *Hunc Deus ſuſcitauit tertia die, & dedit eum manifeſtum fieri, non omni populo, ſed teſtibus praeordinatis à Deo; nobis, qui manducauimus, & bibimus cum illo, poſtquam reſurrexit à mortuis*, & capite 1.21. *Oportet ergo ex iis viris, qui nobiſcum ſunt congregati in omni tempore, quo intrauit, & exiuit inter nos Dominus Ieſus, incipiens à baptiſmo Ioannis, vſque in diem, qua aſſumptus eſt à nobis, teſtem reſurrectionis eius nobiſcum fieri vnum ex iſtis*; & quod idem ſcribit 2. epiſt. cap. 1.16. *Non enim indoctas fabulas ſecuti notam fecimus Domini noſtri Ieſu Chriſti virtutem, & praeſentiam, ſed ſpeculatores facti illius magnitudinis*, & quod ait Ioann. 1. epiſt. cap. 1.1. *Quod fuit ab initio, quod audiuimus, quod vidimus oculis noſtris, quod perſpeximus, & manus noſtrae contrectauerunt de verbo vitae, annuntiamus vobis.* Itaque quod quidam vertunt μαρτυρεῖτε teſtes eſtis, alij, teſtes eſtote, nequaquam probo; nam licet & indicandi, & imperandi verbum eſſe poſſit, tamen non dubito indicatiuum eſſe poſitum pro futuro, vt ſuprà ver. 14. opponit futurum Spiritus ſancti, & Apoſtolorum teſtimoniũ pręterito ſuo, quem ſenſum optimè interpres noſter expreſſit. Atque eodem modo D. Auguſtinus legit.

CAPVT XVI.

1. HÆC locutus ſum vobis, vt non ſcandalizémini. 2. Abſ-
que ſynagogis facient vos: ſed venit hora, vt omnis, qui
interficit vos, arbitretur obſequium ſe præſtare Deo, 3. &
hæc facient vobis, quia non nouerũt Patrem, neque me.
4. Sed hæc locutus ſum vobis: vt cum venerit hora, eo-
rum reminiſcamini, quia ego dixi vobis. 5. Hæc autem
vobis ab initio non dixi, quia vobiſcum eram: Et nunc
vado ad eum, qui miſit me; & nemo ex vobis interrogat me, Quò vadis? 6. Sed
quia hæc locutus ſum vobis, triſtitia impleuit cor veſtrum. 7. Sed ego veritatem
dico vobis: expedit vobis vt ego vadam: ſi enim non abiero, Paraclitus non ve-
niet ad vos: ſi autem abiero, mittam eum ad vos. 8. Et cum venerit ille, arguet
mundum de peccato, & de iuſtitia, & de iudicio. 9. de peccato quidem: quia non
crediderunt in me. 10. de iuſtitia vero: quia ad Patrem vado: & iam non vide-
bitis me: 11. De iudicio autem: quia princeps huius mundi iam iudicatus eſt. 12.
Adhuc multa habeo vobis dicere: ſed non poteſtis portare modo. 13. Cum autem
venerit ille Spiritus veritatis, docebit vos omnem veritatem. non enim loquetur à
ſemetipſo: ſed quæcumque audiet loquetur, & quæ ventura ſunt annunciabit vo-
bis. 14. Ille me clarificabit: quia de meo accipiet, & annunciabit vobis. 15. Om-
nia quæcumque habet Pater, mea ſunt. Propterea dixi: quia de meo accipiet, &
annunciabit vobis. 16. Modicum, & iam non videbitis me: & iterum modicum,
& videbitis me: quia vado ad Patrem. 17. Dixerunt ergo ex diſcipulis eius ad in-
uicem: Quid eſt hoc, quod dicit nobis: Modicum, & nõ videbitis me: & iterum
modicum, & videbitis me, & quia vado ad Patrem? 18. Dicebant ergo: Quid eſt
hoc, quod dicit, Modicum? neſcimus quid loquitur. 19. Cognouit autem Ieſus,
quia volebant eum interrogare, & dixit eis: De hoc quæritis inter vos quia dixi,
Modicum, & non videbitis me: & iterum modicum, & videbitis me. 20. Amen,
amen dico vobis: quia plorabitis, & flebitis vos, mundus autem gaudebit: vos
autem contriſtabimini, ſed triſtitia veſtra vertetur in gaudium. 21. Mulier cum
parit, triſtitiam habet, quia venit hora eius: cum autem pepererit puerum, iam
non meminit preſſuræ propter gaudium: quia natus eſt homo in mundum. 22. Et
vos igitur nunc quidem triſtitiam habetis, iterum autem videbo vos, & gaudebit
cor veſtrum: & gaudium veſtrum nemo tollet à vobis. 23. Et in illo die me non
Sap. 14. b. 15 rogabitis quidquam. Amen, amen dico vobis: ſi quid petieritis Patrem in nomi-
Matt. 7. a. 7 & 21. c. 22. ne meo, dabit vobis. 24. Vſque modo non petiſtis quidquam in nomine meo:
Mar. 11. c. 24 Luc. 11. b. 9. Luc. 1. 2. 5 Petite, & accipietis, vt gaudium veſtrum ſit plenum. 25. Hæc in prouerbijs lo-
cutus ſum vobis. Venit hora cum iam non in prouerbijs loquar vobis, ſed palam
de Patre annunciabo vobis. 26. in illo die in nomine meo petetis: & non dico vo-
bis quia ego rogabo Patrem de vobis: 27. Ipſe enim Pater amat vos, quia vos me
amaſtis, & credidiſtis, quia ego à Deo exiui. 28. Exiui à Patre, & veni in mun-

dum:

dum : iterum relinquo mundum,& vado ad Patrem.
29. Dicunt ei diſcipuli eius: Ecce nunc palam loqueris, & prouerbium nullum dicis.
30. nunc ſcimus quia ſcis omnia, & non opus eſt tibi vt quis te interroget: in hoc credimus quia à Deo exiſti.
31. Reſpondit eis Ieſus: Modo creditis?
32. Ecce venit hora, & iam venit, vt diſpergamini vnuſquiſque in propria, & me ſolum relinquatis: & non ſum ſolus, quia Pater mecum eſt. *Matth. 26. c. 31. Mar. 14. c. 31*
33. Hæc locutus ſum vobis, vt in me pacem habeatis. In mundo preſſuram habebitis: ſed confidite, ego vici mundum.

IN CAPVT XVI.

1. HÆc *locutus ſum vobis, vt non ſcandaliZemini.*) Sunt qui hæc nec ad ea referant, quæ Ioannes ante narrauit, nec ad ea, quę paullo poſt dicturus eſt; ſed ad id, quod apud Matth. Chriſtus dicit, cap. 26. 31. *Omnes vos ſcandalum patiemini in me in iſta nocte:* quod etſi Ioannes non recitauit, credendum tamen eſt ante hæc verba Chriſtum dixiſſe. Ergo nunc rationem reddere, quamobrem ante dixiſſet illis fore, vt omnes illa nocte ſcandalizarentur, vt minùs, nimirum moniti, ſcandalizarentur. Ita Rupertus. Alij ad ſequentia referunt, *Abſque ſynagogis facient vos*, quod propterea vobis prædico, ne cùm id euenerit, ſcãdalizemini, vt Beda in homilia in hęc verba. Alij ad id, quod de Spiritu ſancto modò dixerat, vt Auguſt. & idem hoc loco Beda, & Euthym. quaſi dicat propterea Spiritum ſanctum venturũ dixi, vt cùm mundus vos perſequetur, bono ſitis animo, ſcientes vos Spiritum ſanctũ adiutorem, & paracletum, id eſt cõſolatorem vobiſcum habere. At Chriſtus non propter Apoſtolos, ſed propter ſe Spiritum ſanctum venturũ dixerat, vt de ſe teſtimonium perhiberet. Cyrillus, Leontius, Theodor. Heracleotes, & Mopſueſt. & Theophylact. referunt ad id, quod ſuperiore c. ver. 18. de mundi in Apoſtolos odio, atq; perſecutionibus dixerat. Hęc, inquit, quæ de mundi aduerſus vos perſecutionibus dixi, propterea dixi, ne, ſi improuiſa vobis eueniſſent, ſcandalizaremini, id eſt animo perturbati de fide dubitaretis. Nam pręuiſa minùs tela ferire ſolent. Præmoniti enim à me, quid vobis euenturum ſit, tantùm abeſt, vt cùm id euenerit, occaſionem vllam de fide dubitandi, aut animi abiiciendi habeatis, vt potiùs magnum & fidei, & conſolationis argumentum ſitis habituri, quòd videatis omnia, quemadmodum vobis prædixiſſem, euenire. Hic verus eſt ſenſus. Itaque quiſquis Euangeliſtæ capita diſtinxit, neſcio quàm commodè initium hic fecerit cap. 16.

2. *Abſque ſynagogis facient vos; ſed venit hora, vt omnis, qui interficit vos, arbitretur obſequium ſe præſtare Deo.*) Ne ſine cauſa dixiſſe videretur, *Hæc locutus ſum vobis, vt non ſcandaliZemini*, proponit illis exempla aliqua earum perſecutionum, quas paſſuri eſſent, fore vt à Iudæorum ſynagogis tanquam homines execrabiles eiicerentur, hoc eſt, ἀποσυναγώγους ποιήσουσιν ὑμᾶς, vt cap. 9. 22. & 12. 42. hoc erat apud Iudæos, quod apud nos eſt excommunicare, *Iam enim Iudæi conſpirauerant, vt ſi quis eum confiteretur eſſe Chriſtum, extra ſynagogam fieret*, c. 9. 22. Proponunt quæſtionem Auguſtinus,

A & Beda, *Quid mali*, vt loquitur Auguſtinus, *erat Apoſtolis expelli de ſynagogis Iudaicis, quaſi non inde fuerant ſe ſeparaturi, etiamſi eos nullus expelleret?* Reſpondent myſterij cauſa hoc dictum eſſe. *Sed nimirum*, inquiunt, *hoc voluit denuntiare, quòd Iudæi Chriſtum non fuerant recepturi.* Simpliciùs, vt opinor, reſpondiſſent, Chriſtum hoc non dixiſſe, vt ſignificaret hoc Apoſtolis malo futurum eſſe, ſed vt doceret, quàm eos Iudęi odio eſſent proſecuturi. Nulla enim re magis odium in aliquem ſuum declarare poterant, quàm ſi eum B tanquam hominem Ethnicum, & atheum ſynagoga ſua prohiberent. Particulam *ſed*, quæ ſtatim ſequitur, neſcio an ſatis quiſquam explicauerit. Vidit Auguſtinus, & Beda etiam non bene cohærere; cæterum neſcio an ſenſum, vímque eius viderint; putant enim ſignificare gaudendum diſcipulis eſſe, quòd eiecti à ſynagoga plures eſſent ex gentibus ad Euangelium adducturi. Cyrillus, Leontius, Theophylactus, & Euthymius hoc ſenſu exponunt, non ſolùm autem vos ex ſynagogis ſuis eiicient; ſed veniet etC iam tempus, quo tempore quiſquis vos interfecerit, magnum Deo ſacrificium offerre putet. Rupertus verò, extra ſynagogas quidem iam vos eiiciunt, veniet autem tempus, cùm etiam de hac vita eiicere conabuntur. Senſus poſtulabat, vt loco, *ſed*, diceret enim, *Abſque ſynagogis facient vos; venit* enim *tempus, vt omnis, qui interficit vos, arbitretur obſequium ſe præſtare Deo.* Itaque ſi docuerimus ſolere in ſacris litteris ἀλλὰ *ſed*, accipi pro ὅτι aut γὰρ *quia*, aut *enim*, nemo dubitabit, ita hoc loco accipi debere. Atqui obſeruauimus in Idiomatis Septuaginta ſæpe ſolere, vbi D Hebraicè eſt כי *quia* aut *enim*, vertere ἀλλὰ *ſed*, 1. Regum 6. 3. & 8. 7. & 2. Regum 13. 32. 33. & 2. Regum 24. 24. & 3. Regum 22. 18. & 2. Paralip. 6. 9. Dictionem autem ἵνα *vt*, alij ante me notarunt accipi pro ὅτι *quando*, vt etiam infra verſu 32. Non pudet vera dicentem quamuis malum auctorem ſequi. Quod noſter interpres reddit *obſequium*, Græcè λατρεία eſt, quod Dei ſignificat cultum, quale eſt ſacrificium, itaque hòc loco propriè pro ſacrificio accipi puto; vt E ad Apoſtolorum alludat mortem, qui tanquam *oues occiſionis* mactandi erant, ita vt quiſquis aliquem occideret eorum, gratam ſe Deo victimam putaret occidiſſe. Accedit, quòd vbi noſter interpres vertit *præſtare*, Græcè eſt, προσφέρειν, quod propriè ſignificat offerre ſacrificium. Nam & ſacrificium ipſum Græcè προσφορὰ, ſicut Latinè oblatio vocatur. Docet igitur Chriſtus his verbis, quanto in periculo Apoſtoli verſaturi ſint, quando non ſolùm impune, ſed veluti magno etiam propoſito præ-

Tract. 91.

Summum malum Iudæorũ opinione ab eorum expelli ſynagogis.

ἀλλὰ *ſed*, pro ὅτι, aut γὰρ *quia*, aut *enim* frequenter vſurpant Septuaginta.

Rom. 8. 36. Pſal. 43. 22.

mio,

mio, quiſquis voluerit, illos facultatē habuerit occidendi. Non ſecus atque homines ob execrādā ſcelera proſcriptos, in quorū caput magnū præmium proponi ſolet. Sic dixit Moſes illis, qui idololatras occiderant, Exod. 32.29. *conſecraſtis manus veſtras hodie Domino vnuſquiſque in filio, & in fratre ſuo*; ſimilis locus Deut. 13. 9. & 17. 25 & Zach. 13. 3.

3. *Hæc facient vobis, quia non nouerunt Patrem, neque me.*) Quomodo dicat nec ſe, nec Patrē eos noſſe, cùm alibi dicat & ſe, & Patrem noſſe, vt c. 7. 28. ſuperiore capite ver. 21. & 24 docuimus. Cæterum quemadmodum illic monuimus, hæc non excuſatio, ſed aggrauatio potiùs, & exaggeratio peccati eſt. Duplicis enim culpæ accuſantur, & quòd hæc facturi eſſent, & quòd Chriſtum, eiúſque patrem, quem tot miraculis cognoſcere potuiſſent, ignorarent.

4. *Sed hæc locutus ſum vobis, vt cùm venerit hora, eorum reminiſcamini, quia ego dixi vobis.*) Hoc etiam loco videtur dictio aduerſatiua, *ſed*, non bene cohærere. Et Cyrillus videtur interpretari, hæc quæ de Iudæorum in vos perſecutione dixi, non ideo dixi, vt animum abijciatis, aut triſtitia conficiamini, ſed fortiùs inſtantia mala ſuſtineatis, ſcientes à me eſſe prædicta, poſſéque me, qui ea ante quàm venirent, vidi, & cùm venerint, vos ab illis liberare. Meliùs Rupertus, *Hæc,* inquit, *facient vobis, ſed vos conſolamini. Nam idcirco nunc ea prædico vobis, vt cùm venerit hora eorum, reminiſcamini, quia ego dixi vobis; & reminiſcentes illud quoque non obliuiſcamini, quod pollicitus ſum, quia in omnibus preſſuris, nec capillus de capite veſtro peribit, & inimicis occidentibus corpora, in patientia veſtra poſſidebitis animas veſtras.* Cæterum neque hic verus videtur eſſe ſenſus; non enim eorum, quæ iam olim, ſed eorum, quæ illis modò dixerat, iubet eos, cùm ea venerint mala, reminiſci. Sēſus ergo mihi videtur eſſe. Illi quidem hæc facient, nec ideo ea vobis prædixi, vt vitaretis; nec enim poteritis, ſed vt *cùm venerit hora, reminiſcamini* me id vobis prædixiſſe, minúſque grauiter præuiſa feratis, vt ver. 1. dixerat, *Vt non ſcandalizemini*, vt Theodotus Heracleotes videtur exponere. Aliquanto verò aliter Chryſoſt. Euthym. & Theophylact. vt recordati hæc à me prædicta fuiſſe, intelligatis me non ad gratiam, ſed veritatem, vtilitatémque veſtram locutum eſſe; ſi enim ad gratiam loqui voluiſſem, nō aduerſa, ſed proſpera vobis denuntiaſſem, vt ſolēt adulatores facere; & vt videntes rem ita, vt prædixeram, eueniſſe, ex his cætera etiam credatis, quæ vobis futura dixi. Genitiuum *eorum* Auguſtinus, Beda, & Rupertus iungunt cum nomine *hora, vt cùm venerit hora eorum*; neque ſenſus malus eſt, ſed meliùs coniungitur cum verbo, *Reminiſcamini*, vt coniungunt omnes auctores Græci, Chryſoſtomus, Theophylactus, Euthymius.

Lib. 12.

Matth. 10. 30. Luc. 21. 18. 19.

5. *Hæc autem vobis ab initio non dixi, quia vobiſcū eram.*) Duplex in his verbis quæſtio eſt; altera, quæ ea eſſe dicat, quæ ſignificat ſe illis ab initio dicere voluiſſe; altera, qualis iſta ſit ratio, quam affert, *quia vobiſcum eram*. Auguſtinus, & Beda & Rupertus hæc ad ea referunt, quę Chriſtus de aduentu Spiritus ſancti diſcipulis dixerat c. 15. 16. quaſi dicat: de aduentu Spiritus ſancti nihil vobis ab initio dixi, quia cùm vobiſcum eſſem, alio vobis paracleto opus non erat; nunc autem cùm diſcedendum mihi ſit, neceſſariò de aduētu Spiritus ſancti diſſerendum vobis fuit, ne deſerti relinqui videremini. Græci omnes auctores Chryſoſt. Theodorus Heracleota, & Mopſueſt. Cyrillus, Leontius, Theophylactus, & Euthymius referūt ad ea, quę de mundi in Apoſtolos odio, & perſecutionibus dixerat, ea ſe ab initio non dixiſſe, quia dum opus non erat eos futurarum præmonere perſecutionum, quia cum illis adhuc eſſet, per ſe protegere, & ſuſtētare in omni periculo poterat. Sed hæc ipſa ſolutio aliā maiorem quæſtionē gignit, quomodo dicat nihil ſe illis de futuris dixiſſe perſecutionibus, cùm apud Matth. c. 10. 16. 17. 18. 28. tam copioſè de illis locutus fuiſſet. *Ecce ego mitto vos ſicut oues in medio luporum. Cauete autem ab hominibus; tradent enim vos in concilijs, & in ſynagogis ſuis flagellabunt vos, & ad præſides, & ad Reges ducemini, in teſtimonium illis. Et nolite timere eos, qui occidunt corpus, animam autem nō poſſunt occidere.* Duobus modis Theophylactus reſpondet, primùm, illic nullam mortis mentionem feciſſe, ſed tātùm dixiſſe fore, vt ad Præſides, ac Reges ducerentur, hîc autem dixiſſe veniſſe tempus, quo tempore quiſquis eos occideret, exiſtimaret obſequium ſe præſtare Deo. Deinde, illud de gentibus, hoc de Iudæis intelligendum. Priorem reſponſionem probare non poſſum; ſatis enim illic magnam de morte mentionem fecit, cùm dixit, *Nolite timere eos, qui occidunt corpus, animam autem non poſſunt occidere.* De ſecunda paullo poſt dicam. Euthymius verò reſpondet, quamuis vtroque in loco de morte locutus fuerit, tamen aliquid hîc dixiſſe, quod illic non dixerat, nempe fore, vt quiſquis eos occideret, arbitraretur ſe obſequium præſtare Deo, atque ad hæc tantùm verba referendum eſſe pronomen illud *hæc*, cùm dicit, *Hæc autem vobis ab initio non dixi*. Alij exiſtimant illa, quæ de hac re Matthæus narrat, non fuiſſe tunc à Chriſto diſcipulis dicta, ſed inſtante paſſione ſicut hæc, aut poſt reſurrectionem, cùm eos non iam inter Iudæos, ſed in totum terrarum orbem ad prædicandum mitteret euangelium, quod etſi grauem nullum habet auctorem, probabilius eſt, quàm quæ modò ex Theophylacto, & Euthymio recitauimus. Nam quod apud Matthæum dicit, *Ad Præſides, & Reges ducemini*, certum eſt argumentū non de Iudæis, qui Regem iam nō habebant, niſi Cæſarem, ſed de gentibus agi, quarū multi erant Reges. In prima autem illa miſſione Apoſtoli non ad gentes, ſed ad ſolos Iudæos miſſi ſunt. *In viam,* inquit, *gentium ne abieritis, & in ciuitates Samaritanorum ne introieritis* Matth. 10. 5. Vnde Theophylacti ſententia refutatur illic de Gentilium, hic de Iudæorum agi perſecutionibus. Hinc ſecunda explicatur quæſtio, quid iſta ratio, quam Chriſtus reddit, ſibi velit, *Quia vobiſcum eram*, nimirum non erat opus periculi vos admonere, quia me ducem habebatis; nunc autem cum me abeunte ſoli maneatis, monendi mihi fuiſtis, ne vos venientia ſubitò pericula improuiſos, & nec opinantes opprimerent. Quid ergo? annon etiam cùm hæc diceret, cum illis erat? ſic enim loquitur, quaſi iam cum illis non eſſet. *Quia vobiſcum,* inquit, *eram*: erat quidem, ſed quia ita erat, vt paullo poſt diſceſſurus eſſet, ita loquitur, quaſi iam diſceſſiſſet; ſicut qui morti proximus eſt, ita de ſe quaſi de homine iam mortuo loqui ſolet.

Quę ea ſint quę ab initio Chriſtus Apoſtolis non dixit.

c. 10. 18.

Io. c. 19. 15.

5. *Et nunc vado ad eum, qui miſit me, & nemo ex vobis interrogat me, quò vadis?*) Hæc verba nonnulli à præcedentibus omnino disiungunt, quaſi noua inchoata ſententia dicat. Nunc autem, cum ad Patrem eam, nemo tamen veſtrū interrogat me, quo vadā. Atque ita videntur Auguſt. Rupertus, & Beda legere. Cōtrà auctores omnes Græci cum præcedentibus iungunt,

ab il-

ab illiſque pendere volunt, Hęc autem vobis ab initio non dixi, quia vobiſcum eram, nunc autem cùm ad Patrem eam, vobis dixi, quãuis nemo veſtrum interroget me, quo vadis? Nemini hìc nõ occurrit ſtatim quęſtio, quo modo reprehendens Apoſtolos dicat, *Et nemo ex vobis interrogat me, quo vadis?* cùm & Petrus non multo ante cap. 13. 36. interrogaſſet; *Domine quo vadis?* & Thomas cap. 14. 5. *Domine neſcimus, quo vadis, & quomodo poſſumus viam ſcire?* Rupertus reſpondet ſenſum eſſe, antequam me ad mortem ire ſignificarem, interrogabatis me, *quo vadis?* quaſi quocunq; tandem irem ſecuturi; nunc autem cùm ad mortem me ire videatis, nemo me, quo vadam interrogat, quaſi non de ſequendo me, ſed deſerendo, fugiendóque cogitantes. Sententia minùs probabilis, non enim ad mortem, ſed ad Patrẽ ire ſe dicebat: Neque magis Auguſtini, & Bedæ interpretatio conuenit, Chriſtum non de præterito, ſed de futuro loqui: hactenus interrogabatis me, quo irem, quia quo irem ignorabatis; nunc autem nemo veſtrum, quò vadam, interrogabit, quia omnes vos aſcendentem me veſtris oculis videbitis in cælum. Duo Theodori Heracleota, & Mopſueſt. Leontius, & Theophylactus putant reprehenſionem eſſe triſtitię; hactenus cùm de meo vobiſcum diſceſſu loquebar, quia compotes adhuc eratis veſtri, interrogare ſolebatis me, quo irem; nunc cùm de futuris in vos perſecutionibus locutus ſum, tanto eſtis oppreſſi mœrore, vt quaſi conſilij, mentiſque inopes ſitis, nemo me roget, quò ſim iturus. Euthymius duobus modis reſpondet, primùm nõ ſignificare neminem interrogare, quo iret; id enim vt diximus, non ſemel interrogauerant, ſed quid ageret vadens, ſeque relinquens. Deinde non reprehendere diſcipulos, quòd non interrogaſſent, quonam iret; ſed quòd cùm id interrogaſſent, nec ſatis tamen ex ſua reſponſione, quo iret, intellexiſſent, non pergerent, inſtarentque iterum atque iterum, donec perfectè diſcerent interrogantes. Quam interpretationem etiam Cyrillus adhibet; eſtque omnium probabiliſſima.

Auctoris interpretatio, quæ & Euthymij, ac Cyrilli eſt.

6. *Sed quia hæc locutus ſum vobis, triſtitia impleuit cor veſtrum.*) Intellectus huius loci in vi particulæ aduerſariuę conſiſtit; *ſed*, quam nemo mihi videtur obſeruaſſe. Si Theodori Heracleotæ, & Mopſueſt. Leontij, & Theophylacti, quam modò recitauimus, interpretatio vera eſſet, *ſed* pro *enim* poneretur, vt verſu 2. docuimus frequenter fieri ſolere, vt eſſet ſenſus, ideo nemo veſtrum interrogat me quo vadis, quia triſtitia impleuit cor veſtrum. Sed quia eam illic interpretationem ſecuti non ſumus, alia quoque quærenda hîc nobis eſt. Ego ſic interpretor, *Nemo ex vobis interrogat me, quo vadis?* de rebus futuris, de cælo, de vita beata ſolicitus, ſed defixi omnes in terram, nihilque meliùs, quàm corporalem meam pręſentiam cogitantes ad mentionem diſceſſus à vobis mei triſtitia repleti eſtis. Hoc eſt meo iudicio, *Sed triſtitia impleuit cor veſtrum.*

7. *Sed ego veritatem dico vobis, expedit vobis, vt ego vadam.*) Ecce aliud *ſed*, in quo ſimiliter huius loci ſententia conſiſtit. Senſus autem, vt opinor, eſt, *Triſtitia impleuit cor veſtrum* ob diſceſſum meum, ſed ſi intelligeretis, quid vobis commodi inde ſit prouenturum, non triſtaremini, ſed vehementer gauderetis, *expedit enim vobis, vt ego vadam.* Cur autem expediat, ſtatim declarat. Quod ait, *veritatem dico vobis*, perinde eſt ac ſi dicat, quamuis iucundum vobis non ſit audire, dicam vobis tamen quod res eſt, vt Theodorus Mopſueſtien. Leontius, & Theophylactus interpretantur.

Si enim non abiero, paracletus non veniet ad vos, ſi autem abiero, mittam eum ad vos.) Propterea dicit expedire illis, vt ipſe abeat, quia expediebat vtique eis, vt paracletus ad eos mitteretur, qui niſi ipſe abiret, mitti non poterat. Sed de hac ipſa re quęſtio eſt, quo modo Chriſtus ſignificet Spiritum ſanctum, niſi ipſe abijſſet, venire non poſſe. Rupert⁹ interpretatur ideo venire non potuiſſe, id eſt nõ conueniſſe, vt veniret, (ſic enim intelligimus, cùm dicimus non potuiſſe,) quia ſi Chriſtus non abiret, id eſt moreretur, nulla conſolationis materia futura erat; qua enim de re Spiritus ſanctus Apoſtolos conſolaretur, ſi nullam triſtitię cauſam habuiſſent? nullam autẽ habuiſſent, ſi Chriſtus non diſceſſiſſet. Paracletus enim non niſi ad fungendum officium ſuum, id eſt ad cõſolandum venire poterat. Non probo rationem; ſi enim non ob aliud, quàm vt conſolaretur, Spiritus ſanctus venturus erat, ideóque non niſi abeunte Chriſto venire poterat, tanto magis Apoſtolis expediſſet, vt Chriſtus non abiret, quàm vt Spiritus ſanctus veniret, quanto ſatius eſt non ęgrotare, quàm cum ægrotaueris medicum habere. Atqui Chriſtus affirmat expedire diſcipulis, vt ipſe abeat. Theodorus Mopſueſt. Leontius, & Theophylactus putant non potuiſſe venire, niſi Chriſtus abiret, quia ſepta illi, & impedita erat via, quam oportebat per Chriſtum priùs explanari. Nec enim Spiritum ſanctum in homines peccato adhuc obſtrictos venire potuiſſe, peccatum autem non niſi per abitum, id eſt per mortem Chriſti remoueri potuiſſe. At Chriſtus non dicit ſe ad mortem, ſed ad Patrem ire, & poterat ſoluto per mortẽ, & reſurrectionem ſuam peccato & manere ipſe perpetuò cum Apoſtolis, & ad eoſdem venire Spiritus ſanctus. Auguſtinus, & Beda hoc loco, & Gregor. lib. 8. Moral. cap. 17. & Bernardus ſerm. 6. de aſcenſione Domini, ad allegoriam inclinant: ſi non abſtulero à vobis carnem, non habebitis Spiritum. Sed præſtat Auguſtini ſententiam Auguſtini verbis exponere. *Expedit*, inquit, *vobis, vt hæc forma ſerui auferatur à vobis. Caro quidem factum verbum habito in vobis, ſed nolo me carnaliter adhuc diligatis, & iſto lacte contenti, ſemper infantes eſſe cupiatis; expedit vobis vt ego vadam, ſi enim non abiero, paracletus non veniet ad vos. Si alimenta tenera, quibus vos alui, non ſubtraxero, ſolidum cibum non eſurietis. Si carni carnaliter hæſeritis, capaces ſpiritus non eritis: nam quid eſt, ſi non abiero, paracletus non veniet ad vos; ſi autem abiero, mittam eum ad vos? Numquid hîc poſitus eum non poterat mittere? Quis hoc dixerit? Nec enim vbi ille erat, iſte inde receſſerat, & ſic venerat à Patre, vt non maneret in Patre. Poſtremò quo modo enim etiam hîc conſtitutus nõ poterat mittere, quem ſcimus ſuper eum baptizatum veniſſe, atque manſiſſe, imò verò à quo ſcimus eum nunquam ſeparabilem fuiſſe? Quid ergo eſt, ſi non abiero, paracletus non veniet ad vos, niſi non poteſtis capere ſpiritum quamdiu ſecundum carnem perſiſtitis noſſe Chriſtum? Vnde ille, inquit, qui iam ceperat ſpiritum, etſi noueramus, inquit, ſecundùm carnem Chriſtum, ſed nunc iam non nouimus.* Verum ego ſenſum eſſe iudico, quem Euthymius, quòd ſciam, ſolus indicauit, non ſignificaſſe Chriſtum Spiritum ſanctum abſolutè venire non poſſe, niſi ipſe priùs abiiſſet. Enimuero poterat, ſed poſito diuinæ prouidentiæ decreto non poſſe. Sic enim ſtatutum à Deo fuiſſe, vt omnes tres perſonæ Trinitatis procurandæ ſaluti hominum operarentur,

Quomodo Spiritus ſanctus venire non poterat, niſi Chriſtus abiiſſet.

Tract. 94.

Matt. 3. 16. Sup. cap. 1. 32. 33.

2. Corinth. 5. 16.

Expoſitio Euthymij, quę probatur auctori.

rentur, Pater mittendo filio, trahendiſque hominibus ad eum; Filius docendis, redimendis, liberandis hominibus; Spiritus ſanctus perficiendis, & varijs diuinis donis locupletandis; ſuas cuique vices fuiſſe, ſuũ cuique tempus, ſuam quemque egiſſe perſonam; itaque niſi Chriſtus abiret, & de theatro quodammodo diſcederet, Spiritum ſanctum venire non poſſe. In hanc ſententiam Euthymius. Plus etiam quiddam ſignificari mihi videtur, niſi ipſe abeat, Spiritum ſanctum venire non poſſe, quia futurus non ſit, qui eum mittat, & niſi mittatur non eſſe venturum; neminem autem poſſe eum mittere præter ſe. Hoc enim indicat, quod ſequitur, *Si autem abiero, mittam eum ad vos*; cùm enim ratio poſtulare videretur, vt diceret, ſi autem abiero, veniet ad vos, ſicut dixerat, *Si non abiero, nõ veniet ad vos*, maluit dicere, *Mittam eum ad vos*, vt cauſam indicaret, quare ſi ipſe non abiret, ille venire nõ poſſet, quia ſine ſe nec eum poterat mittere. Quid ergo? an Spiritus ſanctus venire nõ poterat, niſi miſſus? & an à Patre mitti non poterat? & an Chriſtus ipſe etiamſi non abiret, eum mittere non poterat? Poterat quidem; nec enim coactus venit: ſed dicitur venire non potuiſſe niſi miſſus, quia mitti vnam perſonam ab alia eſt ab ea procedere, & in mundo viſibiliter apparere; & non poteſt Spiritꝰ ſanctus à Filio non procedere. Cur ergo dicit ſe potiùs, quàm Patrem miſſurum eſſe, cùm nõ ſolùm à Filio, ſed etiam à Patre procedat? quia ipſe non ſolùm eum miſit, ſed etiam meruit, vt mitteretur; & quia non ſolùm mittit tãquam principiũ, ex quo procedit; ſed alio etiam peculiari modo tanquam caput, tanquam ſummus Pontifex, tanquam rector Eccleſiæ, cuius officium eſt, ne quid illi ad perfectionem deſit, operam dare: propterea ſignificat, niſi ipſe mittat, venire nõ poſſe. At cur non poterat mittere, etiamſi non abiret? Poterat, ſed loquitur ἀνθρωποπαθῶς tanquam homo, & accõmodatè ad opinionem, & mores hominum, qui quoniam vbique nõ ſunt, & alibi, quàm vbi ſunt, agere non poſſunt, cùm aliquid remoto in loco agẽdum eſt, neceſſe eſt, vt eo proficiſcantur. Alia adhuc manet quæſtio, quomodo dicit Chriſtus expedire diſcipulis, vt ipſe abeat, quòd alioqui paracletus venturus non ſit, an paracletus melior erat ipſo? Minimè verò, ſed vt diximus, ſuum cuique perſonæ in procuranda hominum ſalute aſſignatum erat officium; Chriſti munus fuit peccato homines liberare, Spiritus ſancti diuinis cumulare donis; expediebat autem nimirum diſcipulis, vt non à peccatis tantùm ſoluerentur, ſed etiam complerentur diuinis donis. In quam ſententiam Theodorus Heracleota, & Mopſueſt. & Anaſtaſius, ex D. Baſilio q.69. ediſſerũt, niſi quòd ille prior non ad dona, ſed ad doctrinam refert, expedire illis, vt Spiritus ſanctus veniret, quòd quæ Chriſtus propter ipſorum infirmitatem non docuiſſet, ille docturꝰ eſſet. Itaque nõ efficitur ex hoc loco Spiritum ſanctũ Chriſto eſſe maiorem, ſed illud certè contra Macedonianos efficitur, minorem non eſſe, cùm opus Chriſti perficiat, quemadmodum Chryſoſtomus, & Theophylactus diſputant.

Quo ſenſu Spiritus ſanctus venire nõ poterat niſi miſſus à Chriſto.

Mitti vnam perſonã ab alia, eſt ab ea procedere.

Macedoniani refutati.

8. *Et cùm venerit ille, arguet mundum de peccato, & de iuſtitia, & de iudicio.*) Incidimus in locũ, quo vix alius apud vllum Euangeliſtam eſt aut maiore impeditus difficultate, aut maiore interpretationum varietate perplexus, & diligentem interpretem, & attẽtum lectorem poſtulat. Eſt autem hic verſus cum tribus, qui proximè ſequuntur ita connexus, vt niſi explicatis illis explicari nõ poſſit, itaque omnes ſimul explanare neceſſe eſt. Primùm videndum, quorſum Chriſtus hoc dixerit; nam & hoc ipſum ad faciliorem huius loci intelligẽtiam aliquid pertinet. Minimè dubium eſt, quin voluerit docere Chriſtus, quid vtilitatis ex aduentu Spiritus ſancti conſecuturum eſſet, quemadmodum Chryſoſtomus, Cyrillus, & Theophylactus exponunt. Dixerat quas turbas mundus aduerſus Apoſtolos excitaturus eſſet, docet nunc, quid illis vtilitatis Spiritus ſanctus ſit allaturus, hoc nimirum vt pro ipſis pugnet, vt ipſorum cõuincat hoſtem, hoc eſt arguat de peccato, ſe pro illis cum diabolo pugnaſſe, Spiritum ſanctum cum mũdo pro ijſdem pugnaturũ. Duo pro noſtra ſalute pugnarũt paria, Chriſtus, & Diabolus, Spiritus ſanctus, & mundus; Chriſtus Diabolum, Spiritus ſanctus mundum ſuperauit. Ergo vt ad explanationem huius loci accedamus, in ſingulis verbis ſingulæ vt minimum difficultates, in nõnullis plures etiam ſunt. Quinque autẽ ſunt verba *arguere, mundum, de peccato, de iuſtitia, de iudicio*, quæ ſingula oportet excutere. Quod noſter interpres vertit *arguere*, Græcè ἐλέγχειν eſt, quod, quemadmodum arguere Latinè, non ſolùm accuſare, aut accuſando conuincere, ſed quoquo etiam modo rem apertè docere, & demonſtrare ſignificat. Itaque cùm dicit Chriſtus, *arguet de iuſtitia*, non ſignificat opinor fore, vt Spiritus ſanctus iuſtitiæ mundum accuſet, quis enim virtutis accuſatur; ſed fore vt iuſtitiam demonſtret, ac planam faciat. Poſſet quidem hoc verbum ambiguè ſumi, ita vt primo loco accuſare, atque conuincere duobus ſequentibus demonſtrare ſignificaret, idque, vt ſæpe diximus, à conſuetudine Chriſti non abhorreret; ſed cùm ea ambiguitas nullam hìc vim, nullam ſingularem gratiam eſſet habitura; malo eodem modo ſemper accipere, & cùm perſpicuum ſit ſecũdo loco non ſignificare accuſare, ſed demonſtrare, idem primo, & tertio loco ſignificare credendum eſt; itaque non eſt ſenſus *arguet*, id eſt accuſabit, aut reum peraget peccati mundum, ſed peccatum illi ita ob oculos ponet, vt negare, vt tergiuerſari non poſſit. Sequitur nomen mundi, quod nemo dubitat, quin pro peccatoribus, & mundanis hominibus accipiatur, vt ſuprà cap. 15. 18. 19. & 14. 17. 22. 27. 30. Sed nonnulli ad ſolos reſtringunt Iudæos, qui peccati crucifixi Chriſti arguendi ſint. Fateor quidem ad eos hoc præcipuè pertinere; ſed ad ſolos pertinere nõ arbitror, quemadmodum & Rupertus admonuit, quia, vt poſtea dicturi ſumus, non de eo, aut certè non de eo tantùm peccato agitur. In nomine igitur peccati duplex eſt quæſtio, cuius & quale peccatum intelligatur. Ipſius mundi peccatum intelligi manifeſtum videtur eſſe, itáque id ab omnibus tanquam certiſſimum ponitur; ſed poſtea docebimus generaliter accipiendum, tanquam ſi diceret, Spiritus ſanctus declarabit vter noſtrum peccator ſit, egóne, an mũdus, qui me peccatorem ſolet appellare. Quale autem peccatum intelligat, de eo nonnulla inter interpretes diſſenſio eſt. Nonnulli, vt modò dicebamus, peccatum illud ſignificari volunt, quo Chriſtum Iudæi crucifixerant iuxta illud Zachar. 12. 10. & Ioann. 19. 37. *Videbunt, in quem trãsfixerunt*; & illud Petri Act. 2. 36. 37. *Certiſſimè ſciat omnis domus Iſrael, quia & Dominum eum, & Chriſtũ fecit Deus, hunc Ieſum, quem vos crucifixiſtis. His auditis cõpuncti ſunt corde, & dixerũt ad Petrũ, & ad reliquos Apoſtolos, Quid faciemus viri fratres?*

Arguere, & ἐλέγχειν quid ſignificent.

Matth. 8. 22. ſup. c. 4. 13. & 9. 39.

Mundi nomen pro peccatoribus, & mũdanis.

Cuius, & quale peccatum intelligatur hoc loco.

Hoc

Hoc enimuerò eſſe arguer• de peccato, cogere certis argumentis peccatū confiteri. Sic Marius Victorinus lib. 4. aduerſus Arium. Cæterū cum hac ſententia nō bene conuenit illa ratio, quam ver. 9. reddit Chriſtus *De peccato*, inquit, *quia non crediderunt in me*. Qua adducti ratione alij peccatū, quod vocant infidelitatis, ſignificari putant, arguēdúmque eſſe huius ipſius peccati mundum, quòd in Chriſtum credere noluerunt. Præcipuus huius ſententiæ auctor eſt Auguſtinus, quem ſuo more Beda ſequitur, eodémque modo interpretari vidétur Chryſoſt. Theophylact. & Euthymius, éſtque recepta vulgo ſententia. Mihi nullū certum peccatū videtur inſinuari; ſed generaliter illud ſignificari peccatum, quo ante etiam, quàm Chriſtus veniret, totus mundus obſtrictus tenebatur; itaque non docet Chriſtus fore, vt Spiritus ſanctus vllius in ſe admiſſi, poſtquam venit, peccati mundum coarguat; ſed fore, vt mūdus viſis admirādis Spiritus ſancti operib⁹ agnoſcat ſe vetere adhuc teneri peccato, cùm videat non potuiſſe niſi per Chriſtum ab eo liberari; per Chriſtum autem liberatum nō eſſe, cùm in illum non crediderint. Atque ita intelligenda ratio eſt, quā Chriſtus ſubiungit, *De peccato*, inquit, *quia non crediderunt in me*, aut vt plerique Græci codices habent, *ὅτι οὐ πιστεύουσι quia non credunt*, quemadmodum & Auguſtinus, & codex Vaticanus legit; nō enim ſignificat propter hoc peccatum arguendum, quòd in ipſum non crediderint, ſed propterea peccatum eius arguendum, quia non credidit, quæ vera via erat, qua à peccato liberaretur; quemadmodum c. 8. 21. 24. dixit, *Ego vado & quæretis me, & in peccato veſtro moriemini. Dixi vobis, quia moriemini in peccatis veſtris; ſi enim non credideritis, quia ego ſum, moriemini in peccato veſtro.* Videbar mihi auctor eſſe huius interpretationis, meumque mihi placebat inuentum; ſed quia ſciebam me minimè idoneum auctorem eſſe, meliorem quærebam aliquem, quo meam confirmarem opinionem, & ecce animaduerti eodem ſenſu Cyrillum interpretari, eandémque apud Leontium, & Theodorum Mopſueſt. explanationem inuenio; niſi quòd Theodor. quod ego Chriſto, tribuit Spiritui ſancto, qui cùm ideo venturus eſſet, vt in Chriſtum credentibus peccata remitterentur, oſtenſurus erat eos, qui non crediſſent, in peccato adhuc ſuo remanere, atque hoc eſſe arguere de peccato. Vna hîc ſupereſt dubitatio, quā ratione Spiritus ſanctus hoc ipſum demonſtraturus erat, quod idem de iuſtitia, atque iudicio quæri poteſt. Nempe non verbis, ſed factis, non per ſe ipſum, ſed per Apoſtolos, cæteróſque Chriſtianos, quos erat numine ſuo repleturus. Futurū enim erat, vt mundus videns, quæ afflatu Spiritus ſancti Apoſtoli facerent, imperitos homines omnibus loqui linguis, ægrotos curare, ſuſcitare mortuos, fateri cogeretur Chriſtum, cuius nomine hæc omnia facerent, verum mundi, vt illi prædicabant, ſaluatorem eſſe, ſéque in ſuis manere peccatis, quòd in illum non crediſſent. Hoc in illa Petri cōcione Act. 2. 37. videmus accidiſſe, vbi cùm Petrus Chriſtum vnicum eſſe ſaluatorē docuiſſet, doctrinámque miraculis confirmaſſet, compuncti ſunt auditores corde, dixerúntque ad Petrum, & ad cæteros Apoſtolos, *quid faciemus viri fratres?*

Tract. 94. tamen 95. legit vt nos.

Spiritus ſanctus nō verbis, ac per ſeipſum, ſed factis, & per Apoſtolos mundū arguet.

Sequitur vt de iuſtitia diſſeramus, *Et de iuſtitia*, inquit, *quia ad Patrem vado, & iam non videbitis me.* De cuius iuſtitia loquitur? Sunt qui putent iuſtitiam hominum intelligi, aut iuſtitiam certè Chriſti; non

De cuius iuſtitia hîc ſermo ſit.

A eam, qua ipſe iuſtus eſt, ſed qua nos iuſtos efficit; quaſi dicat fore, vt Spiritus ſanctus doceat mundum eſſe peccatorem, ſe verò eſſe eum, qui iuſtificat impiū, aut eos, qui in ſe credunt iuſtos eſſe, quales Apoſtoli erant; propterea cùm priùs, cùm de peccato loqueretur dixiſſet, *quia non crediderunt in me*, nunc non dicere, quia non videbunt me, ſed *quia iam non videbitis me*. In hunc modum Auguſtinus, Cyrillus, Theodorus Heracleotes, & Mopſueſt. Beda, & Rupertus. *Mundus*, inquit Auguſtinus, *de peccato quidem ſuo, de iuſtitia verò arguitur aliena, ſicut arguuntur de lumine tenebræ.* B Magna profectò apud me, proinde ac debet, auctoritas eſt Auguſtini; ſed fateor intelligere me non poſſe, quomodo cum hac eius interpretatione ſequentia verba cohæreant, *Quia ad Patrem vado, & iam non videbitis me.* Explicāt quidem id Cyrillus, & vterque Theodorus, propterea fideles iuſtificandos, quia vadit ad Patrē, & nihilominus credunt in eum, quem minimè vident, ſicut Thomæ dictum eſt, *Quia vidiſti me Thoma, credidiſti; beati qui non viderunt, & crediderunt.* Sed hoc ipſum quomodo conueniat, non intelligo. Bernardus in paruis ſermonibus, ſer. 21. C omnia refert ad mundum. *Spiritus*, inquit, *ſanctus arguit mundum de peccato, quod diſſimulat; de iuſtitia, quam non ordinat, dum ſibi, non Deo eam dat; de iudicio, quod vſurpat, dum tam de ſe, quàm de alijs temere iudicat.* Chryſoſtomus, Leontius, Theophylact⁹. & Euthymius de Chriſti iuſtitia interpretantur, futurum vt Spiritu ſancto docente mundus intelligat Chriſtum, quem peccatorem ſolebat appellare, non peccatorem, ſed iuſtum eſſe, atque ex Deo, quandoquidem ad Patrem vadat apud eum perpetuò regnaturus. Atque hoc eſſe, *Quia ad Patrem vado, & iam non videbitis me.* His ego auctoribus vehementer aſſentior, niſi quòd dilucidiorem verborum explanationem deſidero; & D maiorem quandam in illis vim latere ſuſpicor. Cur enim ſuam iuſtitiam non aliter probat, quàm dicens ſe ad Patrem vadere? & cur perpetuitatem gloriæ ſuæ non aliter, quàm dicens, *Et iam non videbitis me?* Credo igitur alluſiſſe Chriſtum ad præcedentem ſuam cum hominibus conſuetudinem, quæ in cauſa erat, cur illum peccatorem cæteris ſimilem mundus appellaret, quòd carnis eius infirmitatem videret; quæ occaſio auferenda illi erat, cùm Chriſtus in cælum aſcenderet, quòd certum id futurum eſſet argumentum, eum plus quàm infirmum ho- E minem eſſe; potentem eſſe Deum, qui ſua auctoritate in cælum conſcendiſſet. Hoc eſt, *Quia ad Patrem vado, & iam non videbitis me*; iam occaſionem non habebitis ex conſpectu carnis, & infirmitatis meæ, humiliter de me ſentiendi; non enim videbitis me. Cur ergo non dixit, & iam non videbunt me, vt quærit Auguſtinus, cùm non de Apoſtolis, ſed de mundo loqueretur? Non loquitur de perſonis, ſed de genere, *& non videbitis me*, id eſt homines, quales vos eſtis, non videbunt me, vt, *Quem vos crucifixiſtis*, id eſt, quem Iudæi, quales vos eſtis, crucifixerunt, illi enim ipſi quibuſcū loquebatur non cru- F cifixerant. Act. 2. 32. & 4. 10. Dixit autem, *Non videbitis me* potiùs, quàm nō videbūt me, quia Apoſtoli, non mundus eum in cælū aſcendentem viſuri erant; quaſi dicat, videbitis me ad Patrem euntem, ſed amplius me non videbitis; tollar enim ab oculis veſtris, vt Lucas ait Act. 1. 9.

Tract. 95.

Ioan. c. 20. 29.

Auctoris expoſitio.

Vltimum reliquum eſt verbū *& de iudicio, quia princeps huius mūdi iam iudicatus eſt.* Eadem de iudicio, quæ

de iuſtitia,& peccato quęrenda, cuius, & quale iudicium intelligat. Quidam Chriſti iudicium ſignificari putant, & actiuè ſumunt, quaſi dicat, Spiritus ſanctus mundum docebit me iuſtum iudicem eſſe viuorum,& mortuorum, cùm videat principem ſuum à me iudicatum eſſe. In hanc ſententiam Chryſoſtomus,Cyrillus, Theophylactus, Euthymius,& Leontius exponunt. Alij ad Chriſtum etiam referentes, iudicium pro recto mundi ordine, & reſtitutione perditarum rerum accipiunt ex Hebræorum proprietate, quaſi dicat cogniturum mundum deuicto principe ſuo, qui omnia ſurſum verſus perturbabat, omnia per Chriſtum eſſe in meliorem ſtatum reſtituta, *Ecce,* inquit, *noua facio omnia.* Malus auctor; qualis ſententia ſit,doctus lector iudicabit. Alij referunt ad mundum, ſed actiuè etiam accipiunt pro mundi iudicio, quo ipſe iudicat, non quo iudicatur, quo ſenſu Bernardum paullo ſuprà interpretantem induximus. Alij ad mundum, ſed paſſiuè, fore, vt cognoſcat mundus iudicium ſuum, id eſt ſuam condemnationem, cùm videat ſe iam in ſuo principe condemnatum. Sic Auguſtinus, Beda, & Rupertus. Atque hic eſt verus ſenſus, ſed aliquanto magis premendus eſt. Principem huius mundi Diabolum appellari dubium non eſt, & omnes monent; illud verò dixiſſent vellem, cur potiùs dixerit Chriſtus principem huius mundi, quàm mundum ipſum damnatum eſſe, id enim ad intelligẽdum perfectè ſenſum pertinebat. Primùm quia princeps iam verè damnatus,iam victus erat, mundus non damnatus, ſed damnandus erat; adhuc enim viuebat, adhuc ſpes illi erat veniæ. Deinde quia ſe damnatum niſi in ſuo principe cognoſcere non poterat. Denique quia maioris victoriæ erat principem mundi, quàm mundum ipſum deuictum eſſe, atque debellatum. Itaque fecit Chriſtus, quod ſolent in bello facere victores, ſi hoſtium imperator inſcio, vt ſæpe fit, exercitu ceciderit, ſublatum in haſtam eius caput hoſtibus oſtentant, vt ſe mortuo imperatore ſuo victos eſſe confiteantur. At qua ratione hoc ipſum victum eſſe Diabolũ mundus cogniturus erat? Videns nimirum nullam contra Chriſtum, eiúſq; diſcipulos habere poteſtatem, eius nomine de obſeſſis hominibus pelli, eius prohibitum poteſtate, ac ſolo ſigno crucis eius territum in idolis reſponſa non dare. Quo argumento veteres illi omnes auctores, Iuſtinus in dial.cum Tryphone,& apolog.1. Tertul.in lib.de corona militis, & lib.ad Scapulam, & in apolog.c.37.& lib.de anima, & lib.de ſpectaculis, cap.de munere,& lib.de idololatria, Origen.lib.1. contra Celſum, Cyprian. in epiſt.ad Demetrium, & in lib. de idolorum vanitate, Minutius in Octauio, Lactantius lib.2.c.6. & lib.4.c.27.& lib.5.c.22.& 23.& Athanaſ.in libro de incarnatione Verbi ad conuincendum mundum, id eſt Gentiles vſi ſunt. Credo ſatis explanatum eſſe nobilem difficultate locum; nam neſcio quid, quod mihi prętereà videor animaduertere, neque quiſquam fortaſſe deſiderabit,& debeo mihi ego aliquid reſeruare.

Cuius,& quale iudicium intelligat.

Apoc.21.10

Quomodo mundus victũ eſſe Diabolum cogniturus ſit.

12. *Adhuc multa habeo vobis dicere, ſed non poteſtis portare modò.*) Primùm hîc illa quęſtio explicanda nobis eſſet, quo modo dicat hîc multa ſe habere illis dicenda, quę non diceret, quia portare non poterant, cùm c.15.15.dixerit, *Iam non dicam vos ſeruos, ſed amicos, quia omnia, quæ audiui à patre meo nota feci vobis,* niſi illic eam explicaſſemus, omnia illis tunc dixiſſe, non quæ ille dicenda haberet, ſed quæ ferre illi poterant, vt ex multis illic auctoribus recitauimus; aut quemadmodum Auguſtinus, Beda,& Rupertus intelligunt, non illic de re pręterita, ſed de futura loquebatur, dixitque ſe nota feciſſe omnia, quia paullo poſt per Spiritum ſanctum omnia illis nota facturus erat. Habere hoc loco nec ſignificat poſſe, vt quidam interpretantur, (multa enim dicere illis poterat, quę nec tunc per ſe, neque poſtea per Spiritum ſanctum eis dixit,) neque debere, vt nonnulli alij, ſed habere dicenda, id eſt decreuiſſe illis dicere, ſed quia ferre non poſſent, in aliud differre tempus per Spiritum ſanctum non meliorem quidem quàm ſe magiſtrum, ſed commodiore tempore dicenda. Quod autem ſequitur, *quæ non poteſtis portare modò*, quam tanquam rationem affert, quam ob rem illis ea non dicat, nõ ſignificat eos pręe dolore ferre nõ poſſe; ſed nondum ſatis eſſe idoneos, vt ea intelligerent, quemadmodum Chryſoſt. Cyrillus, vterque Theodorus, Auguſt. Beda, Theophylactus, Euthym. & Rupertus exponunt. Adhuc enim carnalibus Iudęorum motibus imbuti erant, nec ab illis, niſi per illam ſpiritus affluentiam, quam poſtea recepturi erant, elui poterant, vt Heracleota interpretatur. Cùm enim Chriſtus difficilem admodum ſermonem ingreſſus eſſet, quaſi animaduertens altiora ſe attingere myſteria, quàm quę intelligi tunc ab Apoſtolis poſſent, orationis curſum inhibuit. Ita verò inhibuit, vt ſpem illis certam iniiceret fore, vt non longè poſt illis per ſpiritũ dicat. Qua re & Apoſtolorum ſtudium excitauit, vt quę illis Spiritus ſanctus dicturus erat, auidiùs exciperent ſcientes ea eſſe, quę Chriſtus ſibi tanquam altiora ipſorum ingenio myſteria dicere noluiſſet; & Spiritui ſancto apud eos auctoritatem conciliauit, quo faciliùs illi crederent, qui quę ipſe non dixerat, pro ſe dicturus eſſet. Quæ illa ſint, quę tunc Chriſtus non dixerit, quia percipere Apoſtoli nõ poterãt, promptius eſt quęrere, quàm dicere. *Quis enim noſtrum audeat,* inquit Auguſt. *eorum ſe dicere iam capacem, quæ illi capere non valebant? Ac per hoc neq; à me expectanda ſunt vt dicantur, quæ fortè non caperem, ſi mihi ab alio dicerentur; neque vos ea portare poſſetis, etiamſi ego tantus eſſem, vt à me iſta, quæ vobis altiora ſunt, audiretis. Et fieri quidem poteſt, vt ſint in vobis aliqui ad capienda iam idonei, quæ alij capere nondum valent, & ſi non omnia, de quibus magiſter ille Deus dicebat, Adhuc multa habeo vobis dicere, tamen eorum fortaſſe nonnulla; ſed quænam ſint iſta, quæ ipſe non dixit, temerarium eſt velle præſumere, & dicere.* Cauendum autem non ſolùm, ne in errorem incurramus temeritatis, dum ſcire ea volumus, quę ſciri non poſſunt, verum etiam ne dum temeritatem quęrendi fugimus, quæ ſcire poſſumus, negligamus. Dupliciter hoc loco abuſi hęretici ſunt. Alij dum ex hoc loco omnia ſua commenta probare volunt dicentes non eſſe quidem à Chriſto, & Apoſtolis tradita, fuiſſe tamen per Spiritum ſanctum, quemadmodum Chriſtus prædixerat, ipſis reuelata, quod de Gnoſticis neſcio quibus ſcribit Auguſtinus. Contra verò Lutheranorum, & Caluiniſtarum interpretes, dum idem nobis, quod illis Auguſt. obiiciunt, quòd quidquid nobis libet pręter verbum Dei in Eccleſiam inducere, hoc loco ſtabiliamus; aiunt alij nihil hic noui Chriſtũ promittere, quod per Spiritum ſanctum Apoſtolis dicendum ſit, ſed maiorem tantùm eorum, quę ipſe dixiſſet, explicationẽ, ſenſu verbis Chriſti penitus repugnante. *Multa habeo vobis dicere, quæ nõ poteſtis portare modò;* alij quidquid Chriſtus

Tract. 96.

Hæretici quomodo abutantur hoc loco.

tunc

tunc non dixit Spiritum ſanctum poſtea dixiſſe; quæ autem Spiritus ſanctus poſtea dixiſſet, ea nobis Apoſtolos omnia tradidiſſe. Quid ergo eſt, *Tenete traditiones, quas accepiſtis ſiue per ſermonẽ, ſiue per epiſtolã noſtrã?* 2. Theſſal. 2.15. Quid eſt, *cætera cum venero diſponã?* 1. Cor. 11. 34. Ergóne tam ſtupidi ſumus, vt quidquid aut facimus, aut docemus, quod ſacris litteris cõſignatum nõ ſit, cõtinuò id eſſe dicamus, quod hoc loco Chriſtus ſe dicit ſilentiò prętérijſſe? imo docemus cũ Auguſt. magnę eſſe temeritatis ſcire velle, quę ea fuerit, quæ tunc Chriſtus dicẽda non putauerit, ſed in Spiritus ſancti magiſterium reijciẽda? Sed hoc dicimus ex hoc loco conſtare, Chriſtum non omnia dixiſſe, quæ ad ſalutem noſtram putabat pertinere; idémque feciſſe Spiritum ſanctum credendum eſſe, non omnia continuò Eccleſiæ reuelaſſe, quia nõ omnia portare ſimul poterat; ſed vt ætate creſcebat, ita & ſcientię incrementum accepiſſe.

Eccleſia creuit ętate & ſapiẽtia, ſicut Chriſtus.

Rectè enim dixit Hilarius, *Sicut Chriſtus olim faciebat, ita nunc Eccleſiam* (quamuis ſenſu alio) *ætate creſcere, atque ſapientia.* Idem ab Apoſtolis factum; vt non omnia ſcripto, multa etiam ne viua quidem voce nobis traderent, illud ipſi teſtantur; hoc rationi conſentaneum eſt, ſiue quia Chriſti, & Spiritus ſancti exemplum imitari voluerunt, ſiue quòd necdũ homines ferre omnia poterãt, ſiue quòd omnia tã breui tẽpore omnibus in locis docere ipſi nequibãt. Cedo enim; iſtã doctrinã profectò veriſſimam, quæ nobis vobiſcum cõmunis eſt, in Chriſto vnam tãtùm perſonã, duas eſſe naturas, vbinã Apoſtoli aut voce, aut ſcripto apertè tradiderunt? Non eſt cum Apoſtolorum vita finitũ Spiritus ſancti magiſterium; doctor pro ſe à Chriſto Eccleſiæ datus eſt, donec ipſe ad iudicium, id eſt ad colligendam Eccleſiam venerit, eius eſt officium duraturum. Denique rectè illis pro nobis, Tertul. in lib. de Monog.

cap. 2.

hunc locum ediſſerens reſpondet. *Ergo*, inquis, *hac argumentatione quiduis nouum & oneroſum Paracleto adſcribi poterit, etſi ab aduerſario ſpiritu fuerit. Non vtique. Aduerſarius enim ſpiritus ex diuerſitate prædicationis appareret, primò regulam adulterãs fidei, & ita ordinem adulterans diſciplinæ; quia cuius gradus prior eſt, eius corrũptela antecedit, id eſt fidei, quæ prior eſt diſciplina. Antè quis de Deo hæreticus ſit, neceſſe eſt, & tunc de inſtituto.*

13. *Cum autem venerit ille ſpiritus veritatis.*) G. ὅταν δὲ ἔλθῃ ἐκεῖνος, τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας. Pronomen *ille* non refertur ad nomen ſpiritus, quia Græcæ Grammaticæ ratio nõ patitur, ſed ad nomẽ paracleti, quod ver. 7. præceſſerat, itaq; magis emphaticus ſenſus eſt, *Ille*, paracletus, *qui* (id eſt quia) *ſpiritus eſt veritatis, docebit vos omnem veritatem*; aut *deducet vos in omnem veritatem*, quemadmodum Græcè eſt, & Græci omnes auctores atque Latinus etiam Auguſt. legunt; quanquã Latini alij, *docebit*, legũt, quemadmodum Idacius Clarus in lib. contra Varimadum, & Rupertus hoc loco. Phœbadius verò in lib. aduerſus Arianos vertit, *Enarrabit omnẽ veritatẽ.* Fortaſſe & noſter interpres vertit, *Deducet vos in omnẽ veritatẽ*, cùm verbũ ὁδηγήσει *deducet* cum verbo διδάξει *docebit*, vix ſimilitudinem vllam habeat. Niſi forte ſenſum, non verbum voluit exprimere. Sẽſum autem ſi ſpectes, quid aliud eſt in omnem veritatem deducere, quàm omnem docere veritatem?

Qui pro quia.

Tract. 95.

Deducere in omnem veritatem quid ſit.

quanquam qui reddiderit, *Deducet in omnem veritatem*, ſẽſum haud dubiè magis expreſſerit. Deducere enim in omnem veritatem nõ ſignificat quoquomodo veritatem omnem docere, ſed ita docere quaſi magiſter diſcipulum manu ducat, viámque illi accommodatè ad eius ingenium veritatis oſtendat; vt non omnia ſimul, non ordine præpoſtero, priúſque difficiliora, deinde quæ faciliora ſunt tradens, ſed cõtrà faciliora priùs, mox difficiliora, ſuo quidque tempore prout proficit, prout poteſt capere. Hoc eſt ὁδηγήσει. Quærunt Auguſtinus, & Beda quomodo Spiritus ſanctus omnem Apoſtolos veritatem docturus eſſet, quam quamuis ipſe docere poſſet, nulla tamen poſſet capere mortalis mens. Reſpondẽt id non de hac, ſed de altera vita intelligendum eſſe, vbi omnem veritatem cogituri ſimus, in quam nũc Spiritus ſanctus, donec eò perueniamus, paullatim deducit. Aptiùs, vt opinor, Euthym. omnem veritatẽ intelligit, nõ generaliter, ſed omnẽ, quã illis cõueniebat ſcire; eodémq; fere ſenſu Cyrill. & Theophylact. Cur ſpiritus veritatis appelletur c. 14. 17. docuimus.

Non enim loquetur à ſemetipſo, ſed quæcunque audiet, loquetur.) Chryſoſtomus, & Theophylact. ideo Chriſtũ hoc putant addidiſſe, ne quoniã de Spiritu ſancto ita locutus fuerat, vt ſibi eũ pręferre videretur, quiſquam exiſtimaret ipſo eſſe maiorem. Reddit autem rationem, vt Rupertus ait, quamobrem Spiritum veritatis eum appellauerit, *quia non loquetur*, inquit, *à ſemetipſo*, quaſi ſi à ſemetipſo loqueretur, nõ veritatem, ſed mendacium locuturus eſſet. Quod quomodo verum ſit, non ſatis apparet, cùm potiùs ideo veritatem dicat, & falſum dicere non poſſit, quia à ſemetipſo loquitur; cum enim à ſemetipſo loquitur, vt Deus loquitur, cum nihil aliud quàm Deus ſit; cum autem vt Deus loquitur, mẽtiri non poteſt, quod ſi poſſet facere, tunc nimirum poſſet, quando non à ſemetipſo, id eſt non tanquam Deus loqueretur.

Quo ſenſu Spiritus ſãctus à ſemetipſo non loquitur.

Quæritur igitur ab Auguſt. & Beda quomodo intelligendum ſit nõ loqui à ſemetipſo. Si enim in Spiritu ſancto, ſicut in Chriſto duplex natura eſſet, altera diuina, altera humana, aut aliqua alia, poſſemus fortaſſe dicere tunc ex ſeipſo loqui, cùm vt homo loqueretur, quemadmodum interpretamur, quod de ſeipſo dicit Chriſtus c. 14. 10. *Verba, quæ ego loquor vobis, à meipſo non loquor*; & quod dixit c. 7. 16. *mea doctrina non eſt mea, ſed eius, qui miſit me.* Cùm autẽ Spirit⁹ ſanctus vnica, eáque diuina natura ſit, vt D. Auguſtinus diſputat, id dicere non poſſumus. Reſpondet igitur idem Auguſtinus, & Beda Spiritum ſanctum non loqui à ſemetipſo nihil eſſe aliud, quàm non eſſe à ſemetipſo: quemadmodum ergo non eſt à ſemetipſo, ſed à Patre, Filióque procedit, ita non loquetur, niſi quæ à Patre, & Filio accepit ab illis procedendo; quemadmodum paullo poſt dicit, *Ille me clarificabit, quia de meo accipiet.*

Ver. 14.

Vera hæc ſunt; ſed fortaſſe opus non eſt tam ſubtiliter interpretari, cùm ſimpliciùs dicere poſſimus nihil aliud eſſe non loqui à ſemetipſo, quàm non loqui contraria ijs, quæ ipſe ex Patris locutus eſſet voluntate, vt Cyrillus, Chryſoſtomus, Theophylactus, Euthymius, & Rupertus interpretantur. Eodem enim modo expoſuimus, quod de ſe dixit, *mea doctrina non eſt mea*, & *verba, quæ ego loquor vobis, à meipſo non loquor.*

c. 7. 16. & 14. 10.

Obſeruat Rupertus fortaſſe non incommodè Spiritum ſanctum hoc loco tacitè opponi videri ſpiritibus falſorum prophetarum, qui non ex Deo, ſed ex ſemetipſis Deo contraria loquebantur, *Nolite*, inquit, *audire verba prophetarum, qui prophetant vobis, & decipiunt vos; viſiones cordis ſui loquuntur, non ex ore Domini.* Ierem. 23. 16. In eo Ruperti non probo ſententiam, quòd interpretatur, *quæcunque audiet loquetur*,

id eſt, quęcunque de me in ſacris litteris ſcripta eſſe ſcit. Quid ergo eſt, *ſed quæcunque audiet, loquetur?* Id eodem modo intelligendum, atque illud de Chriſto, cap. 5. 30. *Ego, ſicut audio, iudico,* & illud c. 8. 26. *Ego quæ audiui ab eo, hæc loquor in mundo;* illic ergo huius loci explicationem lector quęrat.

13. *Et quæ ventura ſunt, annuntiabit vobis.*) Quorſum hoc additum? Theodorus Mopſueſtien. Cyrillus, & Theophylactus docent voluiſſe Chriſtum his verbis confirmare, quod dixerat, paracletum ſpiritum eſſe veritatis, quia etiam futura illis annuntiaturus eſſet; ex qua re facile cognoſcerent, quantæ apud eos illius teſtimonium auctoritatis deberet eſſe. Hinc autem conſtat inter alia diuina dona, quæ Spiritus ſanctus in Apoſtolos effudit, etiam ſpiritum illis prophetię tribuiſſe, Quod re ipſa paullo poſt comprobatum eſt, Act. 11. 28. & 20. 29. & 21. 11.

14. *Ille me clarificabit, quia de meo accipiet, & annuntiabit vobis.*) Pronomen *ille* emphaſim habet: *Ille* ſcilicet *ſpiritus veritatis*, cuius teſtimonium falſum eſſe non poteſt. *Ille* talis, ac tantus, vt Rupertus obſeruauit. Clarificaturum ſe eſſe ſpiritum dicit, ſiue quia, quod ipſe de ſe hominibus non perſuaſerat, ſe filium Dei, verùmque Deum eſſe, id Spiritus ſanctus vi miraculorum perſuaſurus erat, vt Græci fere omnes, Theodorus Heracleota, & Mopſueſtien. Cyrillus, Leontius, Theophylactus, & Euthymius interpretantur, ſiue, vt ipſe Chriſtus videtur exponere, quia de illo accepturus erat, id eſt eius nomine tanquam eius legatus locuturus, vnde fieri certa coniectura poterat, quantus eſſet Chriſtus, cuius tantus, támque admirabilis legatus eſſet. Hunc credo verum eſſe ſenſum. Auguſtinus, & Beda alias duas afferunt interpretationes, quas quo minùs, qui volet ſequatur, non impedio. *Ille me clarificabit,* inquit Auguſtinus, *poteſt intelligi, quia diffundendo in cordibus credentium caritatem, ſpiritualéſque faciendo declarauit eis, quomodo Filius Patri eſſet æqualis, quem ſecundum carnem priùs tantummodo nouerant, & hominem ſicut homines cogitabant; vel certè, quia per ipſam caritatem fiducia repleti annuntiauerunt hominibus Chriſtum, ac ſic fama eius diffuſa eſt in toto orbe terrarum, vt ſic dixerit, Ille me clarificabit, tanquam diceret; Ille vobis auferet timorem, & dabit amorem, quo me ardentiùs prædicantes gloriæ meæ per totum mundum dabitis odorem, commendabitis honorem. Quod enim facturi erant in Spiritu ſancto, hoc eundem ſpiritum dixit eſſe facturum.* Quale eſt etiam illud; *Non enim vos eſtis qui loquimini, ſed ſpiritus patris veſtri, qui loquitur in vobis.* Difficiliùs eſt aliquanto, quod ſequitur, *Quia de meo accipiet.* Recepta vulgo recentiorum interpretum ſententia eſt, *quia de meo accipiet*, id eſt ex me procedit, qua de re multas hic apud quoſdam, neſcio quàm ſolidas, neſcio quàm ad rem accommodatas ſubtilitates inuenio, quas ne recitare quidem velim. Tantùm dico mihi perſuaſum omnino eſſe eum non eſſe ſenſum. Cur enim non dixit clariùs, de me, aut à me accipiet? Cur, non accepit potiùs, quàm accipiet, cùm proceſſio Spiritus ſancti à Patre, & Filio, non futura, ſed preterita iam eſſet? Nam etſi ad hęc à quibuſdam reſponderi ſcio, malim equidem nihil dicere, quàm id dicere, quod dicunt. Præterea quomodo cum ea interpretatione hærere poteſt, *Omnia, quæ habet Pater, mea ſunt, propterea dixi, quia de meo accipiet?* Deniq; agebatur hic de teſtimonio, quod Spiritus ſanctus de Chriſto perhibiturus erat, quóq; eum erat glorificaturus, quod oportebat eſſe conſpi-

Quomodo Spiritus ſanctus clarificabit Chriſtum.

Tract. 100.

Matth. 10.

Ver. 15.

A cuum, atque manifeſtum, alioqui quomodo propter illud Chriſtum clarificare poterat? Proceſſio autem iſta eſſentialis non erat conſpicua, non ergo tanquam argumentum afferri potuit, vnde diſcipuli colligerent Spiritus ſancti opera in Chriſti gloriam redundare; hoc enim erat eum clarificare. Rupertus congruenter ſuperiori ſententię ſuæ exponit *de meo accipiet*, id eſt, de eo, quod de me in ſacris litteris ſcriptum eſt; ſed tam alienũ hoc à ſenſu, quàm illud eſt. Vera igitur interpretatio, *quia de meo accipiet*, id eſt quia meo nomine veniet, quia nõ aliam, quàm meam B vobis tanquam legatus meus doctrinam tradet; propterea enim operum, atque doctrinę illius gloria in gloriam meam redundabit, quod eſt clarificare me, quia meo nomine, & non alia, quàm mea myſteria vobis tradet, non alia, quàm mea faciet opera. Cum hoc enim ſenſu quod ſequitur aptè conuenit, *Omnia quæcunque habet Pater, mea ſunt; propterea dixi, quia de meo accipiet*, vt ſtatim explicabimus. Propterea per futurum dixit, *accipiet*, quia accipere ab eo, eſt eius mitti nomine, & quaſi mandatis ab eo acceptis, & nõdum miſſus erat. Propterea dixit, *de meo*, non de me, quia C ſignificare voluit accepturum de doctrina, & operibus ſuis, quidquid inter homines docturus, quidquid facturus erat, non quòd eadem ipſe ante non haberet, ſed quia, vt ait Cyrillus, accommodatè ad humanum loquitur ſenſum. Solent enim legati cùm à Principe diſcedunt, accipere mandata, quæque dicturi, quęque facturi ſint. Neque verò nego colligi ex hoc loco Spiritum ſanctum à Filio procedere, quin etiam atque etiam aſſeuero. Nam vt ſuprà c. 15. 26. docuimus nulla perſona mitti dicitur, aut ab alia quidquam accipere, niſi ab ea procedat, quamuis D ipſum mitti, atque accipere aliud ſit, quàm procedere, illud enim temporale, hoc ęternum eſt. Cùm ergo Spiritus hoc loco à Filio dicatur accipere, à Filio vtique procedit. Nam ſi ex eo, quod dicit Chriſtus, *Mea doctrina non eſt mea*, &, *ſicut audio iudico*, & aliis huiuſmodi, quibus ſignificat ſe nihil facere, niſi ex Patris voluntate, rectè ſequitur illum à Patre procedere, & ex hoc profectò loco colligitur Spiritum ſanctum à Filio procedere. Sciòque multos etiam id Græcos auctores tradidiſſe, antequam iſta pertinaciſſima recentiorum Græcorum orta eſſet hæreſis, Ignatium E in epiſtola ad Epheſ. Martialem in epiſtola ad Burdegal. cap. 10. Cyrillum Ieroſolymit. catecheſi 17. Epiphanium in Ancorato; Chryſoſtomum homil. 1. & 2. in ſymbolum Apoſtolorum; Didymum lib. 2. de Spiritu ſancto duobus locis, Cyrillum Alexandr. in epiſtola quadam ad Neſtor. & lib. 13. Theſaur. cap. 2. & 3. Inuenio etiam in Græcorum Catena egregij auctoris Græci Theodori Heracleotæ, & Græca, atque antiqua manuſcripta expreſſam de hac re ſententiam; quam libuit hoc loco deſcribere; Τὸ γὰρ ἅγιον πνεῦμα μάρτυς γίνεται τῆς τοῦ μονογενοῦς θεότητος, ἐκ τῆς οὐσί- F ας αὐτοῦ ὄν, καὶ τὴν οὐσίαν αὐτοῦ ἐξαγγέλλον, *Spiritus enim ſanctus teſtis fuit diuinitatis vnigeniti, cùm ex eius eſſet eſſentia, eſſentiámque eius declararet.* Probat etiam Tertullianus ex hoc loco Chriſti diuinitatem, in lib. de Trinit. eſſe enim Deum, de quo Spiritus ſanctus dicatur accepiſſe.

15. *Omnia quæcunque habet Pater, mea ſunt; propterea dixi, quia de meo accipiet, & annuntiabit vobis.*) Eodem modo hæc verba, quo ſuperiora intelligenda ſunt. Reddit rationem Chriſtus, cur Spiritum ſanctum de ſuo accipere dixiſſet, quod perinde erat, ac ſi dixiſſet

Vera interpretatio

Sup. cap. 7. 16. & 5. 30.

Theodori Heracl. locus de proceſſione Spiritus ſancti.

Spiritum ſuum eſse, qui ſpiritus Patris eſse diceba-
tur, ab eóque quidquid hominibus impartiebat, cre-
debatur accipere, *quia*, inquit, *omnia, quæcunque habet*
Pater, mea ſunt, itaq; qui de bonis eius accipit, de meis
accipit. Cùm dicit, *omnia, quæ habet Pater, mea ſunt*,
non dubium quin eſſentiam imprimis intelligat;
propterea enim omnia, quæ habet Pater, eius ſunt,
quia & Patris eſſentia eius eſt, in qua omnia, quę Pa-
ter habet, ſummatim continentur. Itaque rectè Ca-
tholici doctores, qui cum Arianis diſputarũt, magnũ
in hoc loco aduerſus illos præſidiũ poſuerunt, Atha-
nas. oratione 2. cõtra Arian. Epiphan. hæres. 69. Gre-
gor. Nazianz. orat. 5. de Theolog. Didymus lib. 2. de
Spiritu ſancto, Idacius libro 3. aduerſus Varim. Au-
guſt. hìc, & ſermo[illegible]. de natali Domini, Cyrillus,
Theodor. Mopſueſt. Leontius, & Theophylact. in
huius loci commentarijs. Loquitur tamen Chriſtus
de eſſentia tanquam de bonis, ac poſſeſſionibus, quia
omnia diuina bona, auctoritas, potentia, doctrina, &
quicquid eſt aliud ex diuina manat eſſentia, quæ oĩa
ſua eſſe dicit, itaque neminem ex Patris bonis poſſe
quidquã accipere, quin ex ſuis accipiat. In ipſo enim
eſſe omnes theſauros ſapientiæ, & ſcientiæ Dei ab-
ſconditos, quemadmodum in hanc ſententiam pro-
fert Theodorus Mopſueſt.

Locus apertus contra Arianos. — *Tract. 100.* — *Coloſſ. 2. 3.*

16. *Modicum, & iam non videbitis me, & iterum modi-*
cum, & videbitis me, quia vado ad Patrem.) Quattuor hu-
ius loci interpretationes inuenio. Prima eſt, vt non
ſignificetur modicum reſtare tempus vſque ad tem-
pus illud, quo ipſum Apoſtoli viſuri non erant; ſed
tempus ipſum, quo eum viſuri non erant, modicum
fore, id eſt trium dierũ ſpatium, quo in ſepulcro fu-
turus erat. Quẽadmodum Alcuinus apud D. Thom.
in Catena, & ipſe D. Thom. explicãt in cõmentarijs.
Secunda, modicum ſupereſſe tempus vſque ad tẽpus
illud, qu[illegible] ipſum viſuri nõ erãt, id eſt vſque ad horam
mortis, [illegible]nde ab eo tempore, quo ipſum viſuri non
erant, modicum etiam ſupereſſe vſq; ad tẽpus aliud,
quo viſuri eum eſſent, id eſt à morte vſque ad reſur-
rectionem, vt omnes Græci auctores interpretantur,
Chryſoſt. Cyrillus, Theodorus vterque, Leontius,
Theophylact. & Euthymius. Quam interpretatio-
nem probabilem etiam iudicat Auguſtinus. Tertia,
poſt modicum tempus nunquam ampliùs viſuros,
& poſt aliud modicum tempus ſemper viſuros, id eſt
poſt mortem, quæ in proximo erat, nunquam ipſum
viſuros mortali corpore; & rurſum poſt dies tres
ſemper viſuros glorioſum & immortalẽ. Sic Ruper-
tus exponit bonus plerũque auctor, ſed qui ſæpe mi-
nùs accuratas ſequitur interpretationes. Quarta Au-
guſtini, & Bedæ eſt, modicum manere tempus vſque
ad ſuum ab illis diſceſſum, id eſt aſcenſionem in cæ-
lum, de quo tam multa illis dixerat; poſt quod tem-
pus viſuri illum non eſſent; rurſum verò non mul-
tum reſtare ab aſcẽſione vſque ad ſecundum in iudi-
cium aduentum, poſt quod illum perpetuò viſuri
erant. Non dubito quin hic verus ſit ſenſus. Et quia
vbicunque aliàs Chriſtus eadem vtitur phraſi, modi-
cum vſque ad aſcenſionem ſuam ſignificat tempus
vt cap. 13. 33. *Filioli adhuc modicum vobiſcum ſum, quæ-*
retis me, & ſicut dixi Iudæis, quo ego vado, vos non poteſtis
venire. Et cap. 14. 19. *adhuc modicum, & mundus me*
iam non videt; vos autem videbitis, quia ego viuo, & vos
viuetis. Et cap. 12. 35. *Adhuc modicum lumen in vo-*
bis eſt, vt ijſdem locis explicauimus. Deinde quia
ſequentia omnia hoc indicant, vt ver. 20. exponens,

Interpretatio Auguſt. & Bedæ, quæ & auctoris.

A quod eſſet modic[um] in illud tẽpus, quo illum viſuri nõ
eſſent, ait, *Amen, amen dico vobis, quia plorabitis & flebi-*
tis vos, mundus autem gaudebit; quibus verbis totum
haud dubiè tempus ſignificat, quo Apoſtoli verſa-
turi in hac vita erant. Idem ver. 21. & 22. declaratur;
verſu autem 23. loquens de illo altero tempore,
quo viſuri eum eſſent, non tempus reſurrectionis,
ſed tempus vitę æternæ ſignificat. *In illo die me non ro-*
gabitis quicquam; quando enim, niſi cùm beati eſſent,
omniáque ſcirent, Chriſtum non erant quidquam
rogaturi? Obijci contrà poteſt, quòd tempus illud,
B quod ab aſcenſione vſque ad ſecundum aduentum
ſit, modicum dici non poſſit, cùm plus iam mille
anni præterierint. Prompta reſponſio, quam &
D. Petrus 2. epiſtola cap. 3. 8. in eadem quæ-
ſtione adhibet, mille annos ante Dominum tan-
quam diem vnum eſſe. Denique totum hoc tem-
pus non ſolùm breue D. Paulus 1. Cor. 7. 29. ſed
etiam nouiſſimam horam Ioannes appellat 1. epiſt.
cap. 2. 18. Ergo ratio illa, quæ ſubijcitur, *quia vado*
ad Patrem, non ad vtrunque, ſed ad primum tan-
tùm membrum referenda eſt. At ſi hic ſenſus eſt,
C quorſum hoc Chriſtus adiecit, cùm de Spiritu ſan-
cto loqueretur? Nam Chryſoſtomus quidem, Cy-
rillus, & Theophylactus, qui aliter explicant, ideo
dixiſſe putant, vt lætis triſtia miſceret, & poſt con-
ſolationem Spiritus ſancti iterum exerceret ad pa-
tientiam eorum animos, profectionis ſuæ, & eo-
rum, quæ ſe profecto paſſuri eſſent illata mentione.
Reſpondeo potius quærendum fuiſſe, quorſum de
Spiritu ſancto locutus eſſet: nam de ijs, quæ paſſuri
diſcipuli erant, omnis eius inſtitutus erat ſermo; ſed
quia ægrè eos videbat ferre ſermonem, interiecit de
D Spiritu ſancto, qui conſolaturus eos eſset.

Totũ tempus vſque ad iudiciũ, modicum, & breue.

17. 18. *Dixerunt ergo ex diſcipulis eius ad inuicem.*)
An omnes diſcipuli dubitauerint, quid verba illa
Chriſti ſibi vellent, necne, Euãgeliſta non dicit, hoc
tantùm dicit quoſdam eorũ inter ſe muſſitaſse, quid-
nam ſibi vellet. Hoc enim eſt ἐκ μαθητῶν *ex diſcipulis*
eius, id eſt quidam diſcipulorum eius, vt Matth. 23.
34. & Act. 21. 16. Fieri autem potuit, vt cùm ne-
mo eorum intellexiſset, non omnes tamen inter ſe
murmurarent. Mirum aut quenquam eorum non
intellexiſse, quod tam ſæpe illis iterauerat cap. 7. 33.
E & 8. 21. 22. & 12. 33. 36. & 14. 2. 4. 12. 28. & hoc ipſo
cap. verſu 5. 7. Chryſoſtomus, Theophylactus, &
Euthymius, duas eius rei afferunt cauſas, alterã quòd
verè obſcura eſsent, quæ Chriſtus dicebat; nec enim
apertè dicebat ſe moriturum, reſurrecturum, &
in cælum aſcenſurum; ſed per metaphoras, & am-
bages loquebatur. Alteram, quòd triſtitia adeo
eſsent occupati, vt etiam quæ difficilia non erant,
intelligere non poſsent. Rupertus exiſtimat cau-
ſam fuiſse, quod reſurrectionem eius, vnde cætero-
rum pendebat intelligentia, nunquam ſatis intelle-
F xiſsent. Auguſtinus, & Beda non de tota ſententia,
ſed de tempore, quod deſignabat, putant dubitaſſe:
cùm enim ante ſolitus eſset dicere, vado ad Patrem,
non adieciſse modicum, nunc verò adieciſse, itaque
de illo modico omnem eorum fuiſse quæſtionem,
quid eſt hoc, quod dicit nobis modicum? Et verò quid mirum
diſcipulos adhuc rudes, & [illegible] nondũ rem expli-
cãte, Chriſto nondũ, quid vellet dicere, interpretato,
nõ intellexiſse, cũ ne nos quidẽ nunc homines, vt no-
bis videmur, acuti, poſt Chriſti expoſitionẽ, poſt euẽ-
tum rei, poſt tot ſcriptos cõment. ſatis intelligamus.

19. *Cognouit autem Ieſus, quia volebant eum interrogare.*) *Cognouit* vt Deus, quia cognitas eorum habebat cogitationes, ſine indice, ſine coniectura. Cyrillus, Theodorus Heracleotes, Leontius. Quòd autem dicit, *Quia volebant eum interrogare*, fortaſſe non ſignificat decreuiſſe diſcipulos eum interrogare, imo eſt probabilius non decreuiſſe, ſed tantùm deſideraſſe, atque hoc erat velle. Si enim decreuiſſent, expectaſſet vtique Chriſtus, vt ſe interrogarent, ſed quia videbat eos velle, ſed non audere, ſponte ſua non interrogatus reſpondet. Quanquam Theodorus Heracleotes, & Leontius exiſtimant etiam interrogaturos Chriſtum preuenire voluiſſe, vt ſuam illis diuinitatem declararet.

20. *Amen, amen dico vobis, quia plorabitis, & flebitis vos, mundus autem gaudebit.*) Rectè Theodorus Mopſueſtien. & Rupertus adnotauerũt, ne nunc quidem Chriſtum diſcipulorum queſtionem explicare. Nec enim docet, quid ſit illud modicum, quo ipſum viſuri non erant, quod illud alterum, quo viſuri erant. Quod meritò mirum videri poteſt, ſed vt Heracleotes reſpondet, malebat Chriſtus, vt quid vtrunque modicum eſſet, ex ipſo potiùs euentu, quàm ex ſe diſcerent; aut vt ego puto, nolebat tam expreſſa mentione mortis diſcipulorum animos vulnerare. Quam ipſorum triſtitiam, quam mundi letitiam intelligat, ex verſus 16. explicatione colligendum eſt. Nam qui primum modicum, aut tempus vſque ad mortem, aut triduum intelligunt ſepulturæ, ſecundum verò tempus reſurrectionis, triſtitiam Apoſtolorum interpretantur eam, quam ex ipſius morte percepturi erant, gaudium verò mundi, quo Iudæi eius erant morte gauiſuri. Ita Græci omnes, Chryſoſtomus, Theodorus Heracleotes, & Mopſueſtien. Leontius, Cyrillus, Theophylactus, Euthymius, & Latinus Rupertus. Auguſtinus, & Beda licet illic primum modicum ad tempus illud, quo Chriſtus in hac vita futurus erat; ſecundum verò ad id, quod vſque ad ſecundum eius aduentum futurum eſt, retuliſſent, tamen hìc eodem modo, quo Greci, Apoſtolorũ triſtitiam, & mundi gaudium interpretati ſunt. Non dubito tamen quidquam, quin Chriſtus eam Apoſtolorum triſtitiam, eámque mundi letitiam intelligat, quam toto huius vitę tempore habituri erant; quod enim gaudium aliud eſſe poterat, quod ab illis nemo poſſet tollere, vt dicit ver. 22. niſi illud, quod in altera vita erant habituri? & graues quoque ſententiæ meæ auctores habeo, Tertullianum in lib. de ſpectaculis, & Cyprian. in lib. de mortalit. & in exhortatione ad martyrium. Itaque non Apoſtolis tantùm, ſed Apoſtolorum perſona Chriſtianis omnibus hoc dicitur. *Vicibus*, inquit Tertullianus, *diſpoſita res eſt. Nunc illi lætantur, nos conflictamur. Seculum, inquit, gaudebit, vos triſtes eritis; lugeamus ergo dum Ethnici gaudent, vt cum lugere cœperint, gaudeamus, ne pariter nunc gaudentes, tunc quoque pariter lugeamus. Delicatus es Chriſtiane, ſi & in ſeculo voluptatem concupiſcis; imo nimium ſtultus, ſi hoc exiſtimas voluptatem. Philoſophi quidem hoc nomen quieti, & tranquillitati dederunt, in ea gaudent, in ea auocantur, in ea etiam glorIantur. Tu mihi metas, & ſcenas, & puluerem, & arenas ſuſpiras? Dicas velim; non poſſumus viuere ſine voluptate, qui mori cum voluptate debebimus? Nam quod eſt aliud votum noſtrum, quam quod & Apoſtoli, exire de ſeculo, & recipi ad Dominum? Hæc voluptas, vbi & votum.* Voluit ergo Chriſtus diſcipulos commonefacere, ne in rebus, quas in hac vita plerumq; aduerſas perpeſſuri erant, animo hęrerent, ſed in remunerationes aſpicerent, vt de Patriarchis illis dicit D. Paulus ad Hebr. 11. 26. Propterea addit:

Quam diſ[...]orum triſtitiam, & mundi [l]ætitiam intelligat.

Cap. 18.

Vos autem contriſtabimini, ſed triſtitia veſtra vertetur in gaudium.) Dictio *autem*, Grecè, δὲ non videtur ſuo loco poſita eſſe, itaq; vt rectè cohęreat, repetendum eſt ἀπὸ κοινοῦ vltimum membrum, *Mundus*, inquam, *gaudebit, vos autem contriſtabimini, ſed triſtitia veſtra vertetur in gaudium*. Vbi acutè Rupertus obſeruauit alterum etiam membrum oppoſitum intelligendum eſſe, quòd Chriſtus non dixit, quia hoc tantùm agebat, vt diſcipulos conſolaretur, nempe *triſtitia veſtra vertetur in gaudium*, & gaudium eorum in triſtitiam. Sanctos in hac vita aduerſis, iniquos proſperis rebus vti multis locis ſcriptura docet, Pſal. 72. 2. 3. 4. & Pſal. 143. 12. 13. 14. & Iob 21. 7. & Ieremiæ 12. 1. Habacuc 1. 3. Sed eadem quoque docet illorum triſtitiam in gaudium; iſtorum gaudium in triſtitiam eſſe vertendum, Matthæi 5. 5. Lucæ 6. 25. Roman. 8. 18. & 2. Corinth. 4. 17. Iacobi 5. 2. 3.

21. *Mulier cùm parit, triſtitiam habet.*) Quod dixerat, vulgato declarat exemplo, totum huius vitę tempus tempori illi comparat, quo mulier grauida partus cruciatibus agitatur; tempus autem vitæ ęternæ in ſanctis tempori, quo mulier ſaluum in lucem edidit infantem. Vehementes dolores doloribus parturientium comparare ſcriptura ſolet, Pſal. 47. 7. Eccleſ. 34. 6. & 48. 21. Iſai. 13. 8. & 21. 3. Ierem. 4. 31. & 6. 24. & locis aliis innumerabilibus; ſed hoc loco non tam ad doloris magnitudinem exprimendam, quàm ad viciſſitudinem doloris, & voluptatis declarandam parturientis exemplũ à Chriſto propoſitum eſſe puto. Hoc enim agebat. Eadémq; ratione iis non aſſentior, qui propterea hoc exemplo Chriſtum vſum eſſe dicunt, vt ſignificaret tẽpus doloris huius vitæ, ſi cum tempore, aut potiùs ęternitate gaudij vitæ beatæ cõparetur, admodum eſſe breue; quemadmodum tempus, quo parturiens cruciatur, multo breuiùs eſt, quàm illud, quo nato poſtea gaudet infante, etſi Euthym. in hanc etiam ſententiam inclinat. Id quidem verum eſt, quemadmodum docet D. Paulus, 2. Cor. 4. 17. ſed non id Chriſtus agebat, & videndum ſemper eſt, quid agatur. Itaque verbum illud, *Quia venit hora eius*, non eſt ad ſignificandam breuitatem additum, ſe ad declarandum tempus conſtitutum, & expectatum partus. Similis ſententiæ eſt *paruulum* interpretari Chriſtum, qui in lucem editus ſignificetur, tunc, cùm ex mortuis reſurrexit; quemadmodum Diuus Paulus Actor. 13. 33. interpretatur illud Pſal. 2. 7. *Dominus dixit ad me, filius meus es tu, Ego hodie genui te.* Etſi non ſolùm Rupertus, ſed Græci etiam auctores omnes, quos ſuperiore verſu citabamus, ita videntur interpretari. Paruulum ergo vocat in muliere quidem pariente, ipſum, quem peperit, infantem; in Apoſtolis autem vitam illam æternam, quam pręſentis vitæ dolores parituri erant, & illud, vt verbis vtar B. Pauli, *æternum gloriæ pondus*, maius, quàm dici poteſt, quod *id*, *quod in præſenti eſt momentaneum & leue tribulationis noſtræ operatur in nobis*, vt Tertullianus, & Cyprianus, quos paullo ſuprà nominauimus, exponunt. Putant Auguſtinus, & Beda aliquid etiam habere momenti, quòd non paruulam, ſed paruulum dixerit, quòd maius tunc puerperæ gaudium eſſe ſoleant, quando non puellam, ſed puerum peperit. Eam obſeruationem Greca lingua

Parturiẽtis doloribus comparati vehemẽtes dolores.

Puerum, ſeu paruulum quid vocet hic Chriſtus.

non

non recipit, quę τὸ παιδίον ſicut infantem Latina, & puerum, & puellam communiter vocat. Quanquam non dubito, quin hoc loco pro infante maſculo poſuerit, non ideo vt maius ſignificaret gaudium; id enim ſi exprimere voluiſſet, maſculino vſus eſſet genere παῖδα, aut aliquo modi eiuſdē, ſed quia in exemplo magis puerum, quàm puellam ſignificari cōuenit. Quod ait puerperam gaudere, *quia natus eſt homo in mundū*, perinde eſt ac ſi diceret, ideo gaudere, quia noua aucta ſit prole; itaque vereor, vt ſolidum ſit myſterium illud, quod Chryſoſt. & Theophylact. in his verbis obſeruarūt, propterea non dixiſſe, quia ſibi homo natus eſt, ſed, *quia natus eſt homo in mundum*, quia Chriſtus per reſurrectionem non ſibi, ſed nobis, id eſt mundo vniuerſo quodam modo natus eſt. Primùm non dicit, quia natus eſt homo mundo; ſed *in mundum*, quod conſtat diuerſum habere ſenſum. Deinde non eſt Chriſtus, vt diximus, paruulus ille, de quo hîc agitur, ſed ille ſempiternus laborum huius vitę fructus, quem in vita altera percepturi ſumus.

22. *Et vos igitur nunc quidem triſtitiam habebitis; iterū autem videbo vos, & gaudebit cor veſtrum, & gaudium veſtrum nemo tollet à vobis.*) Accommodatio ſimul, & explicatio eſt ſuperioris exempli. Quod autem dicit, *Iterum videbo vos*, auctores illi omnes Greci, atque Latini nō nulli, quos diximus ver. 16. exiſtimaſſe Chriſtum per primum illud modicum tempus, quod vſque ad reſurrectionem ſupererat; per ſecundum autem, quod à reſurrectione vſque ad aſcenſionem reſtabat ſignificaſſe; præter eos etiam hoc loco D. Auguſtinus, & Beda putant Chriſtum hîc de ea agere viſione, qua diſcipulis poſt ſuam ſæpe reſurrectionē apparuit. Ego in mea perſiſto ſententia de ſecundo ad iudicium aduentu ſuo loqui, quo iterum diſcipulos viſurum ſe dicit, & ita viſurum, vt eos in regni ſui æternam poſſeſſionem inducat; quemadmodum c. 14. 3. dixerat, *Et ſi abiero, & præparauero vobis locum, iterum venio, & accipiam vos ad meipſum.* Nam etſi poſt reſurrectionem Apoſtolos vidit, non vidit tamen niſi obiter, & veluti per tranſennam; & illud ipſum tempus ad illud primum modicum pertinere diximus, quo eum viſuri non erant ver. 16. Et manifeſtum eſt hîc agi de partu, quem mulier prægnans, id eſt Apoſtoli edituri erant; partus autem ille, vt verſu ſuperiore docuimus, vita æterna eſt; omne verò huius vitæ tempus veluti dolores partus. Hoc eſt, quod ſequitur, *Et gaudebit cor veſtrum, & gaudium veſtrum nemo tollet à vobis*; id eſt vt ita gaudeatis, vt nullū finem gaudium veſtrum ſit habiturum, vt perpetuò gaudeatis. Eodem prorſus ſenſu, quo c. 15. 16. alia dixit metaphora, *Ego elegi vos, & poſui vos, vt eatis, & fructum afferatis, & fructus veſter maneat.* Hoc enim gaudium illud eſt, quod ſolum nemo ab ijs, qui habent, poteſt tollere; omne aliud huius vitæ gaudiū multis caſibus, multis interturbationibus propoſitum eſt. Opponit autem futurum in cælo Apoſtolorum gaudium, gaudio mundi, quod hac terminatur vita. Ac propterea non dixit ſimpliciter, & gaudium veſtrum perpetuum erit; ſed *gaudiū veſtrum nemo tollet à vobis*, vt ad gaudium alluderet huius vitæ, quod multa tollunt, multa perturbant; ſi nihil aliud, ipſa certè mors, qua nihil poteſt ijs, qui hac vita delectātur, acerbius accidere. Illud verò beatorum gaudiū nullus caſus, nulla infirmitas humana, nulla vis, nulla mors ab illis poteſt tollere. Facilior, vt opinor, & congruentior hic ſenſus, quàm ille, quem Chryſoſt.

Gaudium ſanctorum in cælo, & gaudium mundi oppoſita.

A Cyrillus, Theodorus vterque, Heracleotes, & Mopſueſt. Leontius, Auguſtinus, Beda, Theophylactus, & Euthymius adhibent, nemo gaudium, quod de mea percipietis reſurrectione, à vobis tollet, quia poſtquam reſurrexero, non ampliùs moriar, quemadmodum poſtea dixit D. Paulus Rom. 6. 9. *Chriſtus reſurgens ex mortuis iam non moritur, mors illi vltra non dominabitur.* Et quàm alter ille Ruperti, *Gaudium veſtrū nemo tollet à vobis*, quia non corpore, ſed animo gaudebitis; corporis verò lætitia tolli poteſt, animi non poteſt.

23. *Et in illo die me non rogabitis quicquam.*) Quem B diem intelligat, ex ſuperioribus colligēdum. Omnes igitur auctores illi, quos modò citauimus, qui præcedentia de tempore reſurrectionis intelligunt, hoc de die Pentecoſtes interpretantur, quaſi dicat, *in illo die*, id eſt cùm reſurrexero, & Spiritum ſanctum ad vos miſero, non erit vobis opus me quidquam rogare, quia Spiritus ſanctus vos omnia docebit. Ego congruenter etiam ſuperiori meæ interpretationi explico, *In illo die*, id eſt cùm iterum videbo vos, & in ſempiternum beatæ vitæ gaudiū mecū induxero, *non rogabitis me quidquam*, quia nullis iam quæſtioni- C bus locus erit. Omnia vobis myſteria patebunt, ita vt nihil vobis opus ſit interrogare. Quem ſenſum etiā Auguſtinus, cùm priùs contrà ſenſiſſet, hoc loco meliùs perſpecta re coactus eſt confiteri. Hic enim eſt Græcorum verborum ſenſus, ἐμὲ οὐκ ἐρωτήσετε οὐδέν. Obſeruat Auguſtinus rogandi ambiguum eſſe verbum, quia & precari, petere, aut interrogare ſignificare poteſt, vt ex ver. 26. manifeſtum eſt, ſed hoc loco non dubium, quin pro interrogare poſitum ſit. Alludit enim ad quæſtiones, quas paullo ante illi propoſuerant. *Domine quo vadis?* c. 13. 36. & *Quid eſt, quod dicit, modicum, & non videbitis me?* ver. 17. quemadmo- D dum Rupertus, & Euthymius animaduertunt. Quo magis Chryſoſtomum, Theodor. Heracleot. & Mopſueſt. & Theophylact. miror, interpretari, *non rogabitis me quicquam*, id eſt nullis vobis apud me precibus, nullo aduocato opus erit, quia ſola nominis mei inuocatione, quidquid à Patre petieritis, obtinebitis, vt videtur verbis ſequentibus ſignificare. *Amen, amen dico vobis, ſi quid petieritis Patrem in nomine meo, dabit vobis.* Multo meliùs Cyrillus, & Leontius, quod idem etiam Auguſt. Beda, Rupertus, & Euthymius magis probant, nihil interrogabitis me, quia nulla ampliùs E de re dubitabitis. Quod ergo ſequitur, *Amen, amen dico vobis, ſi quid petieritis Patrē in nomine meo, dabit vobis*, non iam de illa die, de qua priùs loquebatur, qua nihil eum interrogaturi erant, ſed de præcedente diem illam intelligitur tempore. Quia enim exemplo prægnantis mulieris duo Apoſtolorum tempora, duóſque ſtatus indicauerat; alterum in hac vita, alterum in futura, hactenus explicauit qualis ille beatæ vitæ ſtatus futurus eſſet, nempe omnis gaudij, omnis ſci- F entiæ pleniſſimus, ita vt opus illis non eſſet futurum quidquam eum interrogare; nunc redit ad primum ſtatum, quem quia parturiētium doloribus comparauerat, conſolatur eos dicens ſe in medijs etiam illis doloribus non defuturum, corpore quidem abſentem, virtute verò præſentem futurū eſſe; nihil enim eos in nomine ipſius à Patre petituros, quod facilè nō ſint impetraturi. Quo autē modo hęc ipſa ſentētia vera ſit, fore, vt quidquid Chriſti nomine petierim⁹, obtineamus, ſæpe docuimus, Matth. 7. 7. & 21. 22.

Rogandi verbum quomodo hîc ſumatur. tract. 91.

Ver. 23.

24. *Vſque modò non petiſtis quidquam in nomine meo, petite, & accipietis, vt gaudium veſtrum ſit plenum.*) Cui

Quomodo Apoſt. ante hoc tempus dicantur nihil in nomine Chriſti petijſſe.

Sed hoc loco non ſtatim occurrat quæſtio, quo modo verè dicere Chriſtus potuerit Apoſtolos ante id tẽpus nihil ſuo nomine petijſſe; multa quippe eos ante poſtulaſſe legimus, atque hoc ipſum inter alia, vt ſe petere, & orare doceret, quemadmodum Ioannes diſcipulos ſuos docuiſſet, Luc. 11. 1. Itaque docuerat eos dominicam illam orationem, qua ſi nihil tunc Chriſti nomine à Patre petebãt, ne nos quidẽ modò petimus Matth. 6.9. Petierant, vt fidem ſibi adaugeret Luc. 17.5. eiecerant eius nomine dæmonia Luc. 10. 17. *Domine etiam dæmonia ſubijciuntur nobis in nomine tuo.* Diuerſis modis auctores diuerſi quæſtionem ſoluunt. Cyrillus, & Rupertus feciſſe quidem aliquid Apoſtolos priùs in nomine Chriſti, nihil tamen à Patre eius nomine petijſſe, quòd nondum cognoſcerent eum eſſe mediatorem Dei, & hominũ, cuius nomine, & gratia omnia eſſent à Patre beneficia poſtulanda. Leontius tantùm veterum ſignificari conſuetudinem, & nouam inſtitui; ante id tempus non fuiſſe ſolitos, qui aliquid à Deo poſtulabant, Chriſti nomine poſtulare, quia ignorabant redemptorem, ac mediatorem fore; nunc tradi formam orandi, vt quidquid impetrare à Patre voluerimus, Chriſti nomine poſtulemus. Auguſtinus, & Beda duobus modis exponunt, primùm ante id tempus nihil Apoſtolos petijſſe, quia nihil ſpirituale, quod ad ſalutem animæ pertineret, ſed corporale, temporaléque petijſſent, & non petere *in nomine Chriſti,* id eſt *Saluatoris,* vt alibi idem dicit Auguſtinus, qui ad ſalutem pertinentia non petit; quam interpretationem & Gregorius hom. in Euang. 27. & hoc loco Theophylact. afferũt. Hæc interpretatio vera eſſe nõ poteſt, quia, vt paullo ante dicebamus, iam Apoſtoli petierant, vt fidem ſibi augeret, quod ad ſalutem maximè pertinebat. Deinde exponit Auguſtinus aliquid priùs in nomine Chriſti Apoſtolos petijſſe, quod etiam ſpirituale, & ſalutare illis eſſet, ſed id comparatione vitæ æternæ, id eſt illius pleni gaudij, quod modò petere iubentur, nihil fuiſſe. Optima putatur Euthymij ſententia, Apoſtolos multa ante feciſſe in nomine Chriſti, dæmones eieciſſe, ægrotos curaſſe, tamen à Patre in eius nomine nihil petijſſe. Hæc & facilis, & probabilis explicatio eſt, ſed animaduerto, nec, vt opinor, fallor, Chriſtum hoc, quod dicit, *quidquid petieritis Patrem in nomine meo, dabit vobis,* præſentiæ ſuæ opponere. Non enim ſolemus quidquam aut petere, aut agere nomine præſentis, ſed abſentis; legatus nomine principis, à quo miſſus eſt, procurator nomine clientis, qui adeſſe cauſæ non poteſt. Vſque ad illud tempus Chriſtus cum diſcipulis fuerat; itaque ſi quid petendum erat, non à Patre eius nomine, ſed ab eo ipſo poſtulabant, *Domine adauge nobis fidem,* *Domine oſtende nobis Patrem, & ſufficit nobis;* docet ergo eos, vt quod ante ab ſe petebant, poſtquam ipſe ad Patrem diſceſſerit, ipſius nomine à Patre petant; maiora illis Patrem ſuo nomine rogantibus dona daturũ eſſe, quàm ipſe dediſſet, ſi cum illis eſſet. Hactenus eos expertos non eſſe, quantæ virtutis ſit eius nomine Patrem rogare, quia præſentem habuerant; experturos cùm ab illis diſceſſerit, maioráque à Patre beneficia poſt ipſius diſceſſum, eius petentes nomine, conſecuturos, quàm ſe præſente conſecuti eſſent. Itaque expedire illis, vt ipſe ad Patrem vadat. Huc enim omnis eius pertinet oratio, vt mœſtos ob ſuum diſceſſum diſcipulos ſpe maioris cõmodi conſoletur, doceátque ſe, quamuis diſcedat, tamen virtute, & beneficentia ſemper cum illis futurum eſſe; plus enim ipſis abſentem, quàm præſentem profuturum. Quod ſequitur, *Vt gaudium veſtrum ſit plenum,* D. Auguſt. Beda, Rupertus interpretantur ita, vt hoc ad verbum, *Petite,* referatur, quaſi hoc ipſum petere iubeantur, vt nimirum ipſorum gaudium plenũ ſit. Meliùs omnino Cyrillus, & Euthymius intelligunt iubere Chriſtum, vt Apoſtoli deinceps ſuo nomine, quidquid voluerint, à Patre petant, fore enim, vt ſic petentes impetrent, & impetratis gaudeant. Mihi ad verbum, *Petite,* hoc referendũ videtur, ſed alio prorſus ſenſu, quàm Auguſtino; iubere Apoſtolos Chriſtum, vt nomine ſuo petãt, non quidem hoc ipſum, vt eorum gaudium plenum ſit, ſed propterea petere, vt ipſorum gaudium plenum ſit; quaſi dicat, ſi vultis perfectum conſequi gaudium, ſinite me ad Patrem abire, & tum meo ab ipſo nomine petite, & perfectius habebitis gaudium, quàm nunc ex mea habetis præſentia. Opponit enim gaudium illud, quod ſe abſente habituri erant illi, quod præſente ſe habebãt, alludítque ad triſtitiam, qua propter ſuum diſceſſum afficiebantur, quaſi dicat propterea meum à vobis diſceſſum tam ægrè fertis, quia mea gaudetis præſentia, atqui gaudium iſtud carnale, & imperfectum eſt, plenum & perfectum ex mea abſentia percipietis; magis enim vos abſens, quàm præſens conſolabor, quia quidquid à Patre *petieritis in nomine meo, dabit vobis.* Itaque quamuis plenum hoc gaudium ad beatam vitam propriè pertineat, tamen Chriſtus, vt Cyrillus, & Euthymius rectè ſentiunt, etiam de gaudio, quod in hac vita percepturi Apoſtoli erant, loquitur: cauſam verò illi, cur Chriſtus hoc ipſum gaudium plenum vocet, non viderunt, quòd nimirũ gaudium hoc, ſi cum altero, quod ex Chriſti præſentia percipiebant, comparetur, plenum ſit.

Prouerbiũ pro parabola ſumptum.

25. *Hæc in prouerbijs locutus ſum vobis.* τὴν παροιμίαν ἀντὶ τῆς παραβολῆς id eſt, *prouerbium pro parabola* poſuit, id eſt pro ſermone non manifeſto, ſed ſimilitudinibus inuoluto, vt Cyrillus, & Theophylactus docent. Dubium quomodo in prouerbiis locutum ſe eſſe dicat, cùm nunquam apertiùs locutus eſſe videatur, vſque adeo, vt in ea oratione diſcipuli dixerint, *Ecce nunc palam loqueris, & prouerbium nullum dicis,* ver. 29. Theophylactus non ad omnia, quæ Chriſtus dixerat, ſed ad parabolam illam parturientis mulieris hoc refert, ver. 21. At generaliùs Chriſtus loquitur, pluráque videtur comprehendere. Rupertus exiſtimat nõ ſignificare ſe obſcurè, atque figuratè locutum eſſe; ſed res ipſas, de quibus locutus fuerat, myſticas eſſe; figuratas, paſſionem, reſurrectionem, aſcenſionem, miſſionem Spiritus ſancti; quæ omnia priùs figuris adumbrabantur, nec ſatis apertè ab ipſo fuerant expreſſa, paullo verò poſt patefaciẽda erant. Sed neſcio quid apertiùs de morte, & reſurrectione ſua dici potuit, quàm fore, vt in manus peccatorum traderetur, vt flagellaretur, crucifigeretur, & tertia die reſurgeret, vt dixit Matth. 20.19 Mar. 10.34. & Luc 18.32.33. & rurſus de reſurrectione, Matth. 16.21. & 17.23. & 20.19. Mar. 8.31 & 10.34. & Luc 9.22. & 18.33. Aut quid apertiùs de miſſione Spiritus ſancti, quàm quod in hac ipſa oratione ſæpe dixerat, eum venturum eſſe, ſe eum miſſurum eſſe, ſuprà ver. 7. & 8. & c. 14.16.26. & 15.26. Alij auctores ne quæſtionem quidem attingũt.

Expoſitio authoris.

Credo ego Chriſtum nõ ex veritate, ſed ex diſcipulorum ſenſu iſta dixiſſe; nam re quidem vera ſatis apertè locutus fuerat, ſed quia Apoſtoli non magis ea, quæ

Tract. 73. & 102. — Vera expoſitio. — Luc. 17.5. Sup. 14.8.

dicebat

dicebat, intelligere videbantur, quàm ſi in prouerbiis locutus fuiſſet, dicit ſe in prouerbiis locutum eſſe: quaſi dicat, hæc quidem, quæ vobis de meo abitu, de Spiritu ſancto, de patre meo, de precibus ad eum meo nomine fundendis, de perfecto gaudio, quod impetratis, quæ meo nomine petieritis, habituri eſtis; ænigmata nondum expertis vobis videbuntur; mitto ergo vos ad experientiam, ipſa vos omnia ita docebit, vt opus nõ ſit, vt ego vos doceam. Alludit autem, vt mihi quidem videtur, ad id, quod ver. 16. dixerat, *Modicũ, & iam non videbitis me, & iterũ modicum, & videbitis me.* Id enim ænigma illis viſum fuerat, vt colligitur ex ver. 17. & 19.

Horã more Hebraico pro quouis lõgo etiam futuro tẽpore.

25. *Venit hora; cum iam non in prouerbiis loquar vobis, ſed palam de Patre annuntiabo vobis.*) Horam Hebraico more non pro vnius horæ ſpatio; ſed pro quamuis longo futuro ponit tempore. Quod autem hic futurum indicet tempus, vulgaris eſt quæſtio. Cyrillus, & Leontius in commentariis ad hunc locum, & Gregorius lib. 30. Moral. c. 8. de altera intelligunt vita; nam in hac quidem quantumcunque proficiamus, ſemper tamen *videmus per ſpeculum in ænigmate; tunc autem facie ad faciem. Et videbimus eum ſicuti eſt*; ſatiabimúrque, cùm apparuerit gloria eius. Hunc ſenſum ex verbis ſequentibus Auguſtinus, & Beda refellunt, *In illo*, inquit, *die in nomine meo petetis*, *petitio enim indigentia eſt*, quæ in vita illa beata nulla erit. Chryſoſto. Theophylactus, & Euthymius de illis quadraginta diebus interpretantur, quibus Chriſtus cum diſcipulis poſt reſurrectionem verſatus eſt, *loquens*, vt ait Lucas, *de regno Dei*, Act. 1. 3. tunc enim vero ſimile eſſe hæc omnia illis myſteria magis declaraſſe. Auguſtini, & Bedæ ſententia mihi placet, quæ eadem Theodori Heracleotæ videtur eſſe, de aduentu Spiritus ſancti hoc intelligi, per quem facti iam ſpirituales ita erant informandi, vt alio illis doctore opus non eſſet, vt Patrem, Filiúmque cognoſcerent. Quo ergo modo dicit; *ſed palam de Patre annuntiabo vobis*; quaſi ipſe tunc eos clariùs, quàm nunc docebat, docturus eſſet? Ipſe ſe docturum ſignificat, quod Spiritus ſanctus docturus erat, quia Spiritus ſanct⁹ ab ipſo mittendus erat, & eius nomine venturus; itaque quod ille faciebat, Chriſtus faciebat. c. 14. 26. Hoc eſt quod ſuprà dixit ver. 14. *Ille me clarificabit, quia de meo accipiet, & annuntiabit vobis.*

1. Cor. 13. 12.
1. Ioan. 3. 2.
pſal. 16. 15.
Tract. 102.

26. 27. *In illo die in nomine meo petetis, & non dico vobis, quia ego rogabo Patrem de vobis; ipſe enim Pater amat vos, quia vos me amaſtis.*) Ex his verbis, vt modò diximus, rectè probat Auguſt. hæc de huius vitæ tempore eſſe intelligenda. Occurrit autem ſtatim quæſtio, quo modo Chriſtus dicat tunc ſe Patrem non rogaturum, cùm dicat D. Paulus ad Rom. 8. 34. etiam nũc pro nobis interpellare, & ad Hebr. 9. 24. etiã nũc apparere *vultui Dei pro nobis*, & c. 7. 25. propterea ſaluare in perpetuum poſſe, quia accedit *per ſemetipſum ad Deum ſemper viuens ad interpellandum pro nobis*, & Ioannes 1. epiſtola c. 2. 1. nunc etiam aduocatum eſſe noſtrum. Auguſt. Beda, & Rupertus interpretantur non rogaturum tanquam Deum, ſed tãquam hominem, quam etiam interpretationem apud Theodorum Mopſueſt. inuenio. Sed iſto quidem modo idem de huius vitæ tempore dicere poterat; nam nec dum in hac verſabatur vita, tanquam Deus, ſed tanquam homo Patrem rogabat; atqui dubium non eſt, quin tẽpus opponat tempori, doceátque ſe tunc Patrem rogaturum non eſſe, quemadmodum ante rogauerat.

A Euthymius inſiſtit in verbo illo, *Non dico vobis*, quod pro futuro poſitum putat, ſenſúmque eſſe, tunc non dicam me pro vobis rogaturum, quemadmodum nunc ſoleo dicere, *Et ego rogabo Patrem, & alium paracletum dabit vobis.* c. 14. 16. non enim opus erit quidquam vobis polliceri, quia re ipſa experiemini Patrem vobis propter me omnia, quę petetis, beneficia ſuppeditare. Non ergo negare Chriſtum ſe pro diſcipulis rogaturum, ſed dicturum fore, vt roget. Tolerabilis eſſet ſenſus, niſi continuò ſequeretur, *Ipſe enim Pater amat vos*, quæ verba non ſignificant non eſſe dicturum ſe rogaturum Patrẽ; ſed ſignificãt non eſſe

B rogaturum, quia opus non erit, cùm ipſe eos Pater amet. Cyrillus igitur, & Leontius, neſcio an etiam Theophyl. connumerare debeam, quamuis minus explicent, verum tamen ſenſum mihi videtur intellexiſſe, noluiſſe Chriſtum ſignificare ſe rogaturum non eſſe Patrem, ſed Patrem adeo eos amaturum, adeo propenſum futurum eſſe, vt omnia illis etiam non petentibus beneficia ſponte ſua daturus ſit; ita vt neceſſarium non eſſe videatur, vt ipſe pro illis roget. Obſeruauimus ſuprà ſimilia quædam exempla c. 5. 45. *Nolite*, inquit, *putare, quia ego accuſaturus ſum vos apud Patrem; eſt, qui accuſat vos; Moyſes*, id eſt ita vos

Cyrilli vera expoſitio.

C Moyſes accuſabit, vt nequaquam opus futurum ſit, vt ego vos accuſem. Verus, inquam, hic ſenſus eſt. Sed neſcio quid hoc loco præterea mihi videre videor. Solebat in hoc mundo Chriſtus Patrem pro diſcipulis orare, timere poterant, ne eo ex hoc mundo diſcedente hoc carerent auxilio; conſolatur eos, fore vt nihil minus auxilij ipſi per ſe non alio nomine, quàm quòd ipſius diſcipuli ſint, à Patre habeant, quàm ſi ipſe in hoc mundo manens pro illis peteret; ipſoſmet tantam quodammodo apud Patrem, quantam ipſe habeat, auctoritatem habituros eius nomi-

Addit auctor aliquid ad Cyrilli expoſitionẽ.

D ne petẽtes. Patrẽ ipſos ideo amare, quòd ſe amẽt, & in ſe credãt, hoc eſt, quòd verè ipſius diſcipuli ſint. Quid ergo eſt, *Et credidiſtis, quia à Deo exiui*; cur nõ dixit planiùs, *Et credidiſtis* in me? Voluit ſimul explicare, quid eſſet verè in ſe credere, nẽpe credere eũ à Deo exiiſſe, id eſt verum, ac naturalẽ filium Dei eſſe, ab eóque de cælo propter hominum ſalutem miſſum fuiſſe.

28. *Exiui à Patre, & veni in mundum; iterum relinquo mundum, & vado ad Patrem.*) Quia dixerat, *Credidiſtis, quia à Deo exiui*, quæ ſumma erat fidei, arrepta, vt ſæpe alibi notauimus, ex vltimo verbo occaſione decla-

E rat, confirmátque, quod dixerat, *Credidiſtis, quia à Deo exiui* & non falsò, aut temere credidiſtis; verè enim *exiui à Deo, & veni in mundum*, propterea nunc relinquo mundum, & ad Deum redeo. *Nemo enim aſcendit in cælum, niſi qui deſcendit de cælo filius hominis, qui eſt in cælo*, vt dixit. c. 3. 13. Eodem pertinet, quod ſcribit D. Paulus ad Ephes. 4. 9. 10. *Quòd autem aſcendit, quid eſt niſi quia & deſcendit primum in inferiores partes terræ? Qui deſcendit, ipſe eſt & qui aſcendit ſupra omnes cælos, vt impleret omnia.* Itaque ſecundum huius periodi mem-

F brum cauſam primi tacitam continere arbitror, quemadmodum expoſui. Cùm ante dixiſſet, *Quia à Deo exiui*, modò non dicit; Exiui à Deo; ſed *exiui à Patre, & vado ad Patrem*, vt doceret illum ipſum verum Deum, à quo ſe exiſſe dixerat, verum quoque patrem ſuum eſſe. Notauit etiam nonnullus interpres non dixiſſe, Reliqui Patrem & veni in mundum, ſicut dixit, *iterum relinquo mundum, & vado ad Patrem*; ſed *exiui à Patre*, quia ita exierat à Patre, vt illum minimè reliquiſſet. Suſ-

pecta

pecta mihi ſubtilitas eſt, nam quomodo Patrem non reliquit, cùm in mundum venit; nec mundum reliquit, cùm ad Patrem rediijt, id eſt quatenus omnia ſua implet diuinitate. Quomodo ergo à Patre exierit, & ad Patrem reuerterit, malo Auguſtini verbis explicare. *Planè*, inquit, *credidimus; neque enim propterea debet incredibile videri, quia ſic ad mundum veniens exijt à Patre, vt non deſereret Patrem; & ſic vadit ad Patrem relicto mundo, vt non deſerat mũdum. Exijt enim à Patre, quia de Patre eſt; in mundum venit, quia mundo ſuum corpus oſtẽdit, quod de Virgine aſſumpſit. Reliquit mundum corporali diſceßione, nec mundum deſeruit præſentiæ gubernatione.*

Tract. 102.

29. *Dicunt ei diſcipuli eius, Ecce nunc palam loqueris, & prouerbium nullum dicis.*) Quærũt Auguſtinus, & Beda quo modo diſcipuli negent Chriſtum in prouerbijs loqui, cùm Chriſtus ipſe confeſſus fuerit ſe hactenus in prouerbijs locutum fuiſſe. *Numquid*, inquit Auguſtinus, *hora iam venerat, qua non iam in prouerbijs ſe illis promiſerat locuturum? Prorſus quòd nondum hora illa veniſſet, continuatio verborum eius oſtendit.* Et nos ver. 25. docuimus per horam illam aduẽtum Spiritus ſancti ſignificaſſe. Reſpondet Auguſtinus putaſſe diſcipulos ſe intelligere, quod nondum intelligebant. Priùs quidem nec intellexiſſe, quod Chriſtus dicebat, nec exiſtimaſſe ſe intelligere, ſed potiùs vidiſſe ſe non intelligere, ideo ea, quæ dicebãtur, prouerbia ab illis, & quaſi ænigmata fuiſſe iudicata; nunc verò cùm nihilo magis, quàm ante intelligerent, tamen quia ſe intelligere putabant, viſa illis prouerbia non eſſe, quæ priùs videbantur. Sententiam Auguſtini ideo non ſequor, quia ex ſequentibus apparet eos non de verbis, ſed de factis loqui Chriſti, non enim ſignificant eum clariùs loqui, quàm ante, quanquam aliquanto clariùs locutus fuerat, ſed factis eum perſpicuè declaraſſe, quæ verbis dixerat obſcuriùs, cùm eorum cognouiſſet cogitationes volentium interrogare, *Quid eſt hoc, quod dicit modicum?* ver. 17. & 18. Quaſi dicant, tu nobis venturum dicis tempus, quo tempore palam, ac ſine parabolis de te, patréque tuo nobiſcum loquare. An clariùs potes loqui, apertiúſque oſtendere te filium eſſe Dei, quàm intimas animorum noſtrorum cogitationes declarando? Non eſt tibi opus loqui verbis, ſatis clarè loqueris factis; eo enim ipſo, quòd cognitis cogitationibus noſtris iſta quantumuis obſcurè dicis, ſatis apertè oſtendis te filium eſſe Dei. Hoc eſt, *Ecce palam loqueris, & prouerbium nullum dicis*, vt ſtatim explicant.

Tract. 103

30. *Nunc ſcimus, quia ſcis omnia, & non eſt opus tibi, vt quis te interroget; in hoc credimus, quia à Deo exiſti.*) Declarant, cur dixerint, *Ecce palam loqueris, & prouerbium nullum dicis*, nempe quia hominum perſpectas ſe habere docebat cogitationes, dum palam eas aperiebat, quod erat clariùs loqui, docereque ſe eſſe Deũ, quàm vllis verbis loqui, docereque potuiſſet. Alludunt ad id, quod ver. 19. dictum eſt, *Cognouit autem Ieſus, quia volebant eum interrogare, & dixit eis, De hoc quæritis inter vos, quia dixi vobis, Modicum, & non videbitis me.* Propterea, vt Rupertus, & Euthymius, inſinuãt, D. autem Auguſtinus, & Beda diſertè monuerunt, cùm dicendum potiùs videretur, Et non eſt opus tibi quẽquam interrogare, aut vt quiſquam te doceat, dicũt *vt quis te interroget*; quaſi dicant, cognoſcis hominum cogitationes, prouideſque, antequam te quiſquam interroget, quid velit interrogare; quemadmodum in nobis modò ſumus experti. Id autem proprium eſt Dei, de quo ſcriptum eſt, *Deſiderium pauperum exaudiuit Dominus, præparationem cordis eorum exaudiuit auris tua* pſal. 10. 17. *Eritque antequã clamẽt, ego exaudiam, adhuc eis loquentibus, ego audiam*, Iſai. 65. 24. *In hoc ergo* (id eſt propter hoc, hoc argumento (Hebraiſmus) *credimus, quia à Deo exiſti*, id eſt quod à Deo miſſus es, quòd filius Dei naturalis, ac verus Deus ſis. Quanquam non ſatis conſtat, an eo vſque eorum tunc fides perueniſſet, vt crederent illum naturalem filium Dei, verúmque Deum eſſe, adhuc enim ex multis apparet rebus ante aduentum Spiritus ſancti, vt Chryſoſtomus, & Theophylactus ſolẽt dicere, rudem, & imperfectam eorum fuiſſe fidem; vt Chriſtus ipſe interprete Heracleota, Chryſoſtomo, & Cyrillo videtur ſtatim coarguere. Obſeruarunt hìc Leõtius, & Cyrillus, quod nos alijs in locis diximus, non ideo dixiſſe diſcipulos, *nũc credimus*, quòd ante non credidiſſent, idem enim longè ante credebant, ſed quòd tunc experientia ipſa compulſi magis, certiúſque credidiſſent, Rectiùs quam Chryſoſtomus, & Theophylactus, qui videntur exiſtimare ante diſcipulos non crediſſe. Sæpe notauimus aliquando per verba non nouam actionem, ſed actionis continuationem, incrementumque ſignificari, ſicut iuſtificari dicimur non ſolùm, cùm ex iniuſtis iuſti, ſed etiam cum ex iuſtis magis efficimur iuſti. *Qui iuſtus*, inquit, *eſt, iuſtificetur adhuc* Apoc. 22. 11. Sic etiam dicuntur diſcipuli viſo miraculo aquæ in vinum conuerſæ in Chriſtum credidiſſe, non quòd ante non crederent, ſed quòd tunc magis, quàm ante crediderint, cap. 2. 11.

Cogitationes hominum noſſe Dei proprium

Secundum Hebræos.

Apoſtoli an Chriſtũ Dei filium naturalem crediderint ante aduentum Spiritus ſancti.

Sup. c. 2. 11.

31. *Reſpondit eis Ieſus, Modò creditis.*) Omnes Græci auctores Chryſoſtomus, Cyrillus, Leontius, vterque Theodorus, Heracleota, & Mopſueſt. Theophylact. & Euthym. notant voluiſſe Chriſtum diſcipulorum iactantiam reprimere, quòd gloriari viderentur, quaſi perfectam iam haberent fidem, & magnum Chriſto præſtarent beneficium, quòd crederent eum à Deo exiſſe; docere ergo eum adhuc ipſorum fidem adeo eſſe infirmam, vt paullo poſt omnes ſint ſe ſolum inter manus hoſtium relicturi. Hæc verba, *Modò creditis*, aut per affirmationem, aut per interrogationem legi poſſunt. Si per affirmationem legantur, hunc habent ſenſum, modò quidem creditis, aut potiùs, modò quidem credere videmini; ſed paullo poſt oſtendetis vos non ſatis credere, cùm comprehenſo me ab hoſtibus diuerſi diffugietis: quo ſenſu mihi videtur Nonnus reddidiſſe. Si per interrogationem, duplex ſenſus eſſe poteſt, alter vt exprobratio ſit tarditatis, quòd nunc tandem poſt tot ſermones, poſt tot miracula, poſt tam diuturnam cum ipſo familiaritatem credant, cùm multo ante credere debuiſſent; quemadmodum Chryſoſtom⁹, & Theophylactus videntur exponere. Sed cum hac interpretatione non videtur, quod ſequitur, bene conuenire, *Ecce venit hora, & iam venit, vt diſpergamini vnuſquiſque in propria.* Alter ſenſus eſt, *Modò creditis?* id eſt modò dicitis vos credere? citò vos non credere declarabitis, quo modo Leontius, & Euthymius exponunt. Ego non exiſtimo per interrogationem legendum eſſe, quia in interrogatione non poteſt dictio illa, *modò* locum habere, niſi eo ſenſu, quo Chryſoſtomum, & Theophyl. interpretari diximus, quem ſenſum ſequentia refellunt verba. Quid enim eſt dictu, *Modò creditis?* id eſt modò vos dicitis credere? cũ interrogatione, eo ſenſu quo Leõtius, & Euthym. exponunt? quid facit illud *modò?* quis non videt

nullam

nullam vim habere, ſi recto iudicio verba perpenderit? Sic ergo lego, atque interpretor, modò quidem creditis; id eſt modò quidem oſtenditis, ac profitemini vos credere, cùm in tuto eſtis, cùm nihil periculi eſt; *Ecce venit hora, & iam venit, vt diſpergamini vnuſquiſque in propria, & me ſolum relinquatis.* Itaque illud *modò* non refertur ad præcedentia, quaſi ſenſus ſit, modò, quia vidiſtis me veſtras cognouiſſe cogitationes, creditis; ſed ad ſequentia, id eſt ad horam illam, quam iam veniſſe dicit; opponit enim *modò*, id eſt pacatum, & tranquillum tempus horæ illi, id eſt tempori perſecutionis, atque periculi; tanquam dicat, vos quidem rebus ſecundis facilè creditis, ſed tempore tribulationis, quod iam inſtat, recedetis, quemadmodum in illa apud Matth. c. 13. 21. parabola de aliis dixerat.

32. *Ecce venit hora, & iam venit, vt diſpergamini vnuſquiſque in propria, & me ſolum relinquatis.*) Illud, *Ecce*, magnam habet emphaſim, opponit iam inſtans, tempori præſenti, quaſi vnum *modò* alteri *modò*, perinde ac ſi diceret, *Modò creditis*, modò tamen non creditis, id eſt non credere oſtenditis. Primum *Venit* præſentis eſt temporis, ἔρχεται, ſecundum præteriti, ἐλήλυθεν, quod ipſum vim orationis auget, quaſi diceret, Ecce veniet hora, imo ecce iam adeſt; veniſſe autem dicit, quia etſi Iudas cum cohorte non venerat, nox tamen venerat, qua venturus erat ad Chriſtum eum côprehenſurus. Quòd dicit, *vt diſpergamini vnuſquiſque in propria*, nõ ſignificat fore vt vnuſquiſq; in domum ſuam fugiat, vt Nonnus interpretatur

Quid ſignificat hic diſpergi in propria.

Ἐγγύθι δ᾽ ὁ χρόνος οὗτος, ὅτε σκίδνασθε φυγόντες
Εἰς ἑὸν οἶκον ἕκαστος;

nec enim domos iam habebant, ſed ſignificat non in vnam cunctos partem, ſed in diuerſis diuerſos fugituros; quare non ſolùm fugam, quæ compoſita eſſe poteſt, ſed confuſam etiam diſſipationem declarat. Dictio *Vt* ἵνα non cauſam, ſed tempus ſignificat; accipitur enim pro; quando, vt vertit Nonnus ὅτι vt ſupra etiam notauimus ver. 2. & cap. 15. 13. Cùm addit, *Et non ſum ſolus, quia Pater mecum eſt*, oſtendit eos quidem, quantum in ipſis eſſet, ſolum relictutos, & omni deſtitutum ope; quòd autem re ipſa ſolus futurus non eſſet, non ipſorum virtute, ſed ſua ipſius natura fieri, quòd Deus eſſet, idémque cum Patre, itaq; ſeparari ab eo, & ſolus eſſe nõ poterat. Adnotarũt Cyrillus, & Chryſoſt. his ipſis verbis, quibus diſcipulorũ incõſtantiam reprehẽdebat, iuuare ipſorũ fidem, cõfirmaréque voluiſſe, & dicẽdo, quod futurum erat, vt Cyrillus ait, quod proprium eſt Dei, & dicendo ſe non poſſe ſolum relinqui, quòd Pater ſemper ſecum ſit, vt inquit Chryſoſt.

Vt pro quando.

33. *Hæc locutus ſum vobis, vt in me pacem habeatis.*) In duobus hîc verbis tota huius loci intelligentia verſatur, quæ neſcio an quiſquam ſatis expenderit. Alterum eſt, *Hæc*, quas res intelligat, cùm dicit, *Hæc locutus ſum vobis*. Nonnulli ad id ſolùm, quod de futura Apoſtolorum inconſtantia dixerat, videntur referre, quaſi dicat hæc non exprobrandi, ſed potiùs animandi cauſa vobis dixi, vt præmoniti à me, & admonitione ipſa præmũniti nunquam in poſterum deſeratis. In quem ſenſum Theodorus Mopſueſt. & Leontius exponunt. Chryſoſtomus, Cyrillus, Theophylactus, & Euthymius ad omnia ſuperiora referunt, quæ Chriſtus poſt cænam dixerat, ſed ſententia diuerſa. Chryſoſtomus, & Theophylactus hoc ſenſu, hæc vobis dixi, non vt

A ad dogmata, ſed ad conſolationem, ac pacem vteremini; ſi enim in his, quæ de mea futura paſſione dixi, hæreatis, putabitis me minorem eſſe Patre. At etiam dixerat ſe ad Patrem ire, & alia multa, quibus ſe æqualem Patri declarauerat; itaque hanc interpretationem minimè recipio. Cyrillus, hæc omnia diſſerui, non temere, non ſine cauſa, ſed vt conſolationem in me, & pacem haberetis. Euthymius meliùs, *hæc locutus ſum vobis*, non vt perfectam vobis traderem myſteriorum cognitionem, quam iam dixi me in aduentum Spiritus ſancti reijcere,

Euthymij probatur hoc interpretatio.

B ſed vt vos conſolarer: itaque non dixi quantum ad doctrinam, ſed quantum ad conſolationem veſtram ſatis eſſe iudicaui. Ego ad ea potiſſimùm refero, quæ de ſeipſo dixerat, quo ſe filium Dei, mundíque victorem declararet, cuiuſmodi eſt, quod dixit ver. 5. 7. 8. 9. 13. 14. 15. itémque ad ea, quæ de futura mundi in Apoſtolos perſecutione dixerat. c. 15. 18. 19. hæc, inquit, quæ & de mundi contra vos odio, & de meo auxilio locutus ſum, propterea dixi, *vt in me pacem habeatis*. Atque hoc ipſum propterea illis dicit, vt ijs, quæ audierant, vti ſcirent. Sæpe ex

C Dei admonitionibus ſiue verbis, ſiue rebus adhibitis minorem, quàm poſſemus, deberemuſque fructum percipimus, quia ignoramus, quem in finem adhibeantur. Alterum eſt pacis verbum, quod plerique pacem aduerſus Deum, id eſt reconciliationem cum illo interpretantur, iuxta illud, *Iuſtificati igitur ex fide pacem habeamus ad Deum per Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum*. Rom. 5. 1. Sic certè Cyrillus, & Euthymius. Ego pacem hîc pro fortitudine, pro conſtantia, pro ſpe, & fiducia poni puto, id eſt pro eo animi ſtatu, quo etiam in maximis periculis nihil commouetur, nihil perturbatur, ſed

Pacis verbum quid hoc loco denotet.

D interritus, tranquillus, compoſitus, pacatus manet. Quam enim nunc pacem vocat, ſtatim confidentiam appellat, *Confidite*, inquit, *ego vici mundum*; hoc ergo eſt, *vt in me pacem habeatis*, vt in me confidatis. Cur autem hoc dicat declarat.

In mundo preſſuram habebitis, ſed confidite, Ego vici mundum.) Quaſi dicat, magnum quidem aduerſarium mundum habebitis, ſed maiorem habebitis auxiliatorem me, qui illum vici. Viciſſe autem ſe dicit mundum, quia eius principem Diabolum vicerat, ſicut dixerat. c. 14. 30. *Venit enim princeps*

E *mundi huius, & in me non habet quidquam*. Quam victoriam quamuis per mortem propriè ſuam fuerit conſecutus, tamen, quia in proximo erat, ita de ea loquitur, quaſi iam conſecutus eam eſſet, quaſi iam in manibus haberet; ſicut dixit c. 12. 31. *Nunc princeps huius mundi eijcietur foras.* Viciſſe principem mundi, mundum ipſum viciſſe erat; iubet itaque Apoſtolos bono eſſe animo, quòd eorum ipſe aduerſarium proſtrauiſſet. Quod non ad Apoſtolos modò, ſed ad nos etiam omnes pertinet. *Deo autem gratias*, inquit D. Paulus. *qui dedit nobis victoriam per*

F *Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum*. 1. Cor. 15. 57. & *ſcribo vobis adoleſcentes, quoniam viciſtis malignum*. 1. Ioan. 2. 13. 14. & rurſus, *Vos ex Deo eſtis filioli, & viciſtis eum* (mundum) *quoniam maior eſt, qui in vobis eſt, quàm qui in mundo*. 1. Ioannis. 4. 4. & *omne quod natũ eſt ex Deo vincit mundum; & hæc eſt victoria, quæ vincit mundum, fides noſtra*. 1. Ioan. 5. 4. &, *Ipſi vicerunt eum* (Diabolum) *propter ſanguinem agni, & propter verbum teſtimonij ſui*, Apocal. 12. 11. Dicimur viciſſe nos, non quòd nulla in nobis pugna reſtet; reſtat

etenim

etenim & quidem magna *non aduerſus carnem, & ſanguinem, ſed aduerſus principes* & *poteſtates, aduerſus mundi rectores tenebrarum harum contra ſpiritualia nequitia in cæleſtibus*, Ephes. 6. 12. ſed quia nobis per mortem Christi vincédi poteſtas facta eſt; vicimus, quia ſi volumus, poſſumus vincere.

CAPVT XVII.

1. HÆC locutus eſt Ieſus: & ſubleuatis oculis in cælum, di-
xit: Pater venit hora, clarifica filium tuum, vt filius tuus
Mat. 28. d. 18. clarificet te: 2. Sicut dediſti ei poteſtatem omnis carnis,
vt omne, quod dediſti ei, det eis vitam æternam. 3. Hæc
eſt autem vita æterna: Vt cognoſcant te, ſolum Deum
verum, & quem miſiſti Ieſum Chriſtum. 4. Ego te cla-
rificaui ſuper terram: opus conſummaui, quod dediſti
mihi vt faciam: 5 & nunc clarifica me tu Pater apud temetipſum, claritate, quam
habui prius, quàm mundus eſſet, apud te. 6. Manifeſtaui nomen tuum homini-
bus, quos dediſti mihi de mundo: Tui erant, & mihi eos dediſti: & ſermonem
tuum ſeruauerunt. 7. Nunc cognouerunt quia omnia, quæ dediſti mihi, abs te
ſunt: 8. quia verba, quæ dediſti mihi, dedi eis: & ipſi acceperunt, & cognoue-
runt vere quia à te exiui, & crediderunt quia tu me miſiſti. 9. Ego pro eis rogo:
Non pro mundo rogo, ſed pro his, quos dediſti mihi: quia tui ſunt: 10. & mea
omnia tua ſunt, & tua mea ſunt: & clarificatus ſum in eis. 11. Et iam non ſum in
mundo, & hi in mundo ſunt, & ego ad te venio. Pater ſancte, ſerua eos in nomi-
Inf. 18. b. 9. ne tuo, quos dediſti mihi: vt ſint vnum, ſicut & nos. 12. Cum eſſem cum eis,
pſal. 108. b. 8. ego ſeruabam eos in nomine tuo. Quos dediſti mihi, cuſtodiui: & nemo ex eis
perijt, niſi filius perditionis, vt Scriptura impleatur. 13. Nunc autem ad te venio:
& hæc loquor in mundo, vt habeant gaudium meum impletum in ſemetipſis. 14.
Ego dedi eis ſermonem tuum, & mundus eos odio habuit, quia non ſunt de mun-
do, ſicut & ego non ſum de mundo. 15. Non rogo vt tollas eos de mundo, ſed vt
ſerues eos à malo. 16. De mundo non ſunt, ſicut & ego non ſum de mundo. 17.
Sanctifica eos in veritate. Sermo tuus veritas eſt. 18. Sicut tu me miſiſti in mun-
dum, & ego miſi eos in mundum. 19. Et pro eis ego ſanctifico meipſum: vt ſint
& ipſi ſanctificati in veritate. 20. Non pro eis autem rogo tantum, ſed & pro eis,
qui credituri ſunt per verbum eorum in me: 21. vt omnes vnum ſint, ſicut tu Pa-
ter in me, & ego in te, vt & ipſi in nobis vnum ſint: vt credat mundus, quia tu me
miſiſti. 22. Et ego claritatem, quam dediſti mihi, dedi eis: vt ſint vnum, ſicut &
nos vnum ſumus. 23. Ego in eis: & tu in me: vt ſint conſummati in vnum: & co-
gnoſcat mundus quia tu me miſiſti, & dilexiſti eos, ſicut & me dilexiſti. 24. Pa-
ter, quos dediſti mihi, volo vt vbi ſum ego, & illi ſint mecum: vt videant clari-
tatem meam, quam dediſti mihi: quia dilexiſti me ante conſtitutionem mundi.
25. Pater iuſte, mundus te non cognouit. ego autem te cognoui: & hi cognoue-
runt, quia tu me miſiſti. 26. Et notum feci eis nomen tuum, & notum faciam:
vt dilectio, qua dilexiſti me, in ipſis ſit, & ego in ipſis.

IN CAPVT XVII.

1. HÆC *locutus eſt Ieſus, & ſubleuatis oculis in cælum dixit, Pater venit hora, clarifica filium tuum, vt filius tuus clarificet te.*) Finita oratione, quam poſt cœnam ad diſcipulos docendi, conſolandíque cauſa bene longam habuerat, quattuor ſuperioribus capitibus ab Euangeliſta comprehenſam, ad orandum Deum ſe conuertit. Quod Chryſoſtomus, Leontius, Theophylactus, & Euthymius ideo feciſſe putant, vt B quod verbis diſcipulos docuerat, exemplo, réque ipſa confirmaret. Prædixerat multas illis, magnáſque futuras perſecutiones. c. 15. 17. 18. docuerat in ſe confidere. c. 16. 33. *Confidite, ego vici mundum*; id nunc exemplo ſuo docet, qui quatenus homo eſt, omnem ſuam ſpem, omne præſidium ponat in Deo, cùm imminente periculo ad eum ſe precãdum conuertat. Idem illi faciant, idem nobis faciendum. Cyrillus verò, & vt videtur Auguſtinus, & Beda, exemplum etiam ſcribunt nobis præbere voluiſſe, ſed ſenſu alio, non vt nos cùm in periculis verſamur, ad preces confugiamus, etſi id etiam cum C primis faciendum eſt; ſed vt alios ipſi non ſolis verbis, ſed multo magis exemplo doceamus, conſolemúrque. Quæ iſta fuerit oratio, num illa eadem quæ ab alijs tribus Euangeliſtis in horto Gethſemani à Chriſto habita fuiſſe dicitur, *Pater mi, ſi poßibile eſt, tranſeat à me calix iſte*, Matth. 26. 39. Mar. 14. 35. Luc. 22. 39. quæſtio eſt hoc loco non indigna, quam ſolus, vt opinor, inter interpretes Rupertus attigit. Is autem in ea ſententia eſt, vt vnam, eandémque eſſe putet, motus verbis illis ſuperioribus D Euangeliſtæ. c. 14. 31. *Surgite eamus.* Cæterum Ioannem longiorem, quàm cæteros Euangeliſtas orationem retuliſſe, quòd cùm Petro, & fratre ſuo Iacobo interfuiſſet. Sed hanc opinionem. c. 14. 31. refutauimus, vbi docuimus Chriſtum hanc orationem, ſermonémque totum ſuperiorem in horto nõ habuiſſe; ídque ex capite ſequenti ver. 1. perſpicuum eſt, vbi Ioannes dicit Chriſtum, poſtquàm hæc omnia dixiſſet, trans torrentem Cedron, vbi hortus ille erat, egreſſum fuiſſe. Neque vero ſimile eſt Ioan- E nem, ſi orationem in horto à Chriſto habitam narrare voluiſſet, ſummam illius fuiſſe præteriturum, *Pater mi, ſi poſſibile eſt tranſeat à me calix iſte.* Faciliùs credita eſt totam, quàm partem eius, præcipuam prætermiſiſſe. Præterea alij Euangeliſtæ ſcribunt orationem illam in horto proſtratum in terram habuiſſe, Matth. 26. 39. Mar. 14. 35. Ioannes autem iſtam, ſublatis in cælum oculis. Deſcribit autem habitum orantis eodem conſilio, quo eo Chriſtus vſus eſt, vt nos ab eo orare diſceremus. *Poterat,* F inquit Auguſt. *Dominus noſter vnigenitus, & coæternus Patri in forma ſerui, & ex forma ſerui, ſi hoc opus eſſet, orare ſilentio; ſed ita ſe Patri exhibere voluit precatorem, vt meminiſſet noſtrum ſe eſſe doctorem.* Petit igitur primùm in oratione à Patre Chriſtus, vt ſe clarificet, vt & ipſe viciſſim à ſe clarificetur; horam veniſſe, *tempus faciendi Domine, tempus faciendi*, quaſi dicat, tu me hactenus & miſſa de cælo voce, *Hic eſt filius meus dile-*

Sitne hæc oratio eadem cum ea, quæ in horto habita eſt.

Tract. 104.

Pſal. 118. 126.

A *ctus*, & delapſo ad me Spiritu ſancto Matth. 3. 17. & Ioannis teſtimonio, *Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi*, ſuprà. c. 1. 29. & multis editis miraculis clarificaſti, iterúmque cùm maximè opus eſſet, clarificaturum promiſiſti. c. 12. 18. *Et clarificaui, & iterum clarificabo*; ecce nunc tempus illud venit, quo maximè tua mihi clarificatione opus eſt, quia adeo obſcura, & ignominioſa ſubeunda mors imminet, vt niſi me tu clarificaueris, niſi me certis, conſpicuiſque miraculis, filium tuum B eſſe declaraueris, omnes me pro puro, eóque vili, & abiecto homine habituri ſint. Mea clarificatio non tam mea, quàm tua eſt, hoc eſt, quod ait, *vt filius clarificet te*, quia ipſum clarificari à Patre Filium eſt Patrem à Filio clarificari, quia omnis Filij gloria in Patrem redit, ſicut. c. 12. 23. 28. pro eodem accepit ſe clarificari, & nomen Patris clarificari. Quid autem ſit clarificari, illic explicauimus.

2. *Sicut dediſti ei poteſtatem omnis carnis, vt omne quod dediſti ei, det eis vitam æternam.*) Hebraiſmus eſt ad hunc modum reſoluendus, *Sicut dediſti ei poteſtatem omnis carnis, vt omni, quod dediſti ei, det vitam æternam,* C redundante nominatiuo, & poſito relatiuo pro antecedente, vt pſal. 10. 4. *Dominus in templo ſancto ſuo, Dominus in cælo ſedes eius*, id eſt, *Diuinus ſedes eſt in cælo.* Singula verba aliquid habent difficultatis. Primùm dictio illa, *ſicut*, incertum, quò referenda; Auguſtinus enim, & Beda ad illud vltimum referunt verbum, *Vt filius tuus clarificet te*; quaſi ſenſus ſit, quemadmodum tu filio tuo omnis carnis dediſti poteſtatem, ita fac vt filius tuus clarificet te. Clarificari enim à Filio Patrem, erat per D Filium omni carni, id eſt non Iudæis tantùm, ſed etiam Gentilibus innoteſcere. Ergo quandoquidem filio tuo omnis carnis poteſtatem dediſti; fac vt te apud omnem carnem clarificet. Non incongruus ſenſus. Leontius verò ad vtrumque refert, *Clarifica filium tuum, vt filius tuus clarificet te, ſicut dediſti ei poteſtatem omnis carnis*, ſenſu ſimili. Vterque verò probabilis; ſed ego Rupertum ſecutus ad primum membrum, quod præcipuum erat, referre malo, nam alterum veluti occaſione quadam adiectum eſt. Senſum igitur eſſe arbitror, E tracta me tanquam legatum tuum, quem abs te coram omnibus clarificari, id eſt recognoſci, & honorari conuenit; da mihi æqualem poteſtatem, honorem, *ſicut dediſti mihi poteſtatem omnis carnis*, ita me apud omnem carnem glorifica. Omnem autem carnem ex Hebraiſmo pro omni homine poſuit, partem pro toto, vt D. Auguſtinus obſeruauit; ſicut è contrario animam Apoſtolus pro toto homine poſuit, cùm dixit, F *Omnis anima poteſtatibus ſublimioribus ſubdita* ſit Rom. 13. 1. Hebraiſmus etiam eſt, quod dicit, *poteſtatem omnis carnis*, pro, in omnem carnem. Omnem autem dixiſſe carnem, vt nullam gentem, nullum hominum genus, nullum denique hominem exciperet, & omnem carnem ſolis opponeret Iudæis, Chryſoſtomus, Leontius, Theophylactus, & Euthymius adnotarunt. Nam ante mortem quidem, & reſurrectionem, qua clarificatus

Hebraiſmus.

Ruperti expoſitio probabilior, quæ & auctoris eſt.

Tract. 10[…] Caro & a[…]ma pro t[…]to homin[…]

Filius eſt Patrem in ſola Iudæa notum fuiſſe; poſtea verò in omnes gentes eius cognitionem, culturámque permanaſſe. Quando iſtam poteſtatem Pater dederit Filio Auguſtinus diſputat. Facilis reſponſio, cùm homo factus eſt, loquitur enim vt homo; ſic Theodorus Heracleotes, & Chryſoſtomus.

Vt omne, quod dediſti ei, det eis vitam æternam.) Nihilo magis certum, quo dictio illa, *Vt*, referri debeat. Leótius, Cyril. & Rupertus videtur referre ad verbum, *Clarifica filium tuum*, quaſi ſenſus ſit, ad hoc filiũ tuum clarifica, vt omnibus ijs, quos illi tradidiſti, det vitam

Tract. 105. æternam. Meliùs Auguſtinus refert ad verbum *dediſti*; ſed non putat cauſam, ſed effectum ſignificare; in hunc enim ſenſum exponit, Sicut dediſti ei poteſtatem omnis carnis, idque non fruſtra; ſic enim ei dediſti, vt omnibus, quos illi tradidiſti, dederit vitam æternam. Qui ſenſus verus mihi videtur eſſe, ac neſcio an à quoquam ex ijs etiam, qui Auguſtinum legerũt, animaduerſus. Per totam enim reliquam orationem ita loquitur, quaſi iam hoc feciſſet, quaſi iam tunc dediſſet vitam æternam ijs, quos ad ſe Pater adduxiſſet. Vitam enim æternam vocat ſui, patríſque ſui cognitionem, vt exponit verſu ſequenti, quam cognitionem dicit ſe prædicationis officio perfunctum tradidiſſe. Quanquam nõ inficior alium quoque probabilem eſſe ſenſum, quem omnes vulgo ſequuntur, vt particula, *Vt*, finem declaret; propter quem Pater poteſtatem Filio dederit omnis carnis, nempe vt vitam ęternam omnibus daret. Hæc etiam oratio Hebraiſmo implicata eſt; ſic erit explicanda, vt omnibus, quos ei dediſti, det vitam æternam: redundat enim relatiuum *eis* Hebræorum more, & ponitur in plurali numero, cùm ſingulare præceſſiſſet; quia non vocem, ſed ſenſum reſpicit. Sunt qui putent hanc ſuperioris ſententiæ exceptionem eſſe. Dixiſſe enim omnis carnis poteſtatem ſibi datam eſſe; nunc non omni carni, ſed ex omni carne ijs ſolùm hominibus, quos ſibi tradidiſſet, id eſt quos ad ſe traxiſſet dare vitam æternam: ſicut dixerat. cap. 6. 37. 39. *Omne quod dat mihi Pater, ad me veniet, & omne quod venit ad me, non eÿciam foras. Hæc eſt enim voluntas Patris, vt omne, quod dedit mihi, non perdam ex eo, ſed reſuſcitem illud in nouiſſimo die.* Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius pro eodem accipiunt, Omne quod dediſti ei, & omnem carnem, quaſi diceret, ſicut dediſti ei poteſtatem omnis carnis, vt omni carni vitam æternam daret. At non omnibus hominibus vitam æternam dedit. Reſpondent dediſſe, quantum in ipſo quidem fuit; ſi aliis non dedit, non per ipſum, ſed per illos ſtetiſſe, quia in illum credere noluerunt. Eodem res redit; nam ſi hæc exceptio eſt ſuperioris ſententiæ, intelligendum eſt Chriſtum declarare voluiſſe cauſam, cur non omnibus vitam daret, quia nimirum non omnes, in quos ſibi Pater poteſtatem dederat, ad ſe adduxiſſet; non autem adduxit, quia illi aut credendo, aut bene viuendo venire noluerunt.

Vita æterna Filij, & Patris cognitio.

Hebraiſmus.

3\. *Hæc eſt autem vita æterna, vt cognoſcant te ſolum Deum verum, & quem miſiſti Ieſum Chriſtum.*) Docet quomodo omnibus, quos ſibi Pater dediſſet, dederit vitam æternam, nempe tradendo illis ſui, patríſque ſui cognitionem. In ea enim vitam æternam poſitam eſſe. Itaque δὲ pro γὰρ hoc loco, id eſt, autem, pro enim poſitum puto, ſicut Luc. 20. 38. & alijs plurimis locis obſeruauimus. Sic conſequentior ſententia eſt, vt probet ſe vitam æternam illis dediſſe,

δὲ pro γὰρ autem pro enim.

A quibus ſui Patríſque tradiderat cognitionem, quia hæc eſt vita æterna, vt vterque ab illis cognoſcatur. Probat ex hoc loco non ſolùm magna ſcholaſticorum Theologorum pars, ſed nonnulli etiam antiquiores Patres beatitudinem in viſione, id eſt actu intellectus Deum clarè, apertéque videntis poſitam eſſe. Sed manifeſtum ex adiunctis eſt vitam æternam hoc loco non illam cæleſtem, quæ propriè beatitudo dicitur; ſed inchoationem quandam eius appellari, quam in hac vita, quaſi pignus alterius habent, qui hæredes illius ſunt. Nam vt ſuprà docuimus, & ex toto capite perſpicuum eſt, de ea

Beatitudo an in viſione, & actu intellectus conſiſtat.

B vita æterna Chriſtus hic agit, quam iam diſcipulis dederat; atqui cæleſtem illam nondum illis dederat. Quod ſi ex hac licet de illa cæleſti coniecturam facere, potiùs colligemus in voluntate, quàm in intellectu conſiſtere; quia huius vitæ beatitudo, quæ illius inchoatio eſt, potiùs in caritate voluntatis, quàm in fide intellectus poſita eſt. Itaque ſententia eorũ, qui intellectu beatitudinem finiunt, affinis nouorum hæreticorum errori videtur eſſe, qui ſola nos dicunt fide iuſtificari, id eſt beatitudinem huius vitæ in ſolo intellectu ſitam eſſe. Quid igitur eſt cauſæ, cur in ſola cognitione, id eſt in

C ſola fide vitam æternam ponere videatur? Non certè, quòd ſola, ſed quòd prima illis cauſa fides ſit. Eodem prorſus modo, quo iuſtificatio, & vita illa cæleſtis æterna fidei ſolet tribui, quemadmodum cap. 1. 12. & 3. 16. declarauimus. Itaque quemadmodum ex hoc loco colligere non licet vitam æternam in hac vita in ſola conſiſtere cognitione, quamuis ſola hîc cognitione diffiniatur; ita non colligeretur, quamuis de futura ageretur vita, in ſolo intellectu, viſionéque conſiſtere, quamuis diffiniretur ſola viſione. Sed hęc præter

D morem diximus. Maius hîc nobis negotium Ariani faceſſebant, ſolùm hîc Patrem verum Deum appellari, Filium ab ea excludi appellatione, *Vt cognoſcant te ſolum Deum verum*, & poſtea, *& quem miſiſti, Ieſum Chriſtum*. Auctor Hilarius lib. 4. & 5. & 9. de Trinitate. Ambros. lib. 5. de fide. cap. 2. Epiphanius hæres. 69. Gregor. Nazian. orat. 4. de Theologia, Baſilius lib. 5. aduerſus Eunom. Idacius in lib. contra Varim. cap. 34. Cyrillus Alexand. lib. 10. Theſauri. cap. 6. Auguſtin. lib. 6. de Trinitate cap. 9. & hoc loco, itémque Chryſoſtomus hic, Cæſarius dialogo. 1. Quia magnum

Ariani quid ex hoc loco obiectbant.

E hoc loco præſidium erroris ſui Ariani collocabant, magno contrà ſtudio Catholici vtebantur, vt eos inde deturbarent; itaque multis modis reſpondebãt; ſiue Tertullianus, ſiue aliquis & Tertulliano, & Arij ætate poſterior is auctor eſt, cui de Trinitate inter Tertulliani opera liber inſcribitur, & Hilarius lib. 9. de Trinitate, & Ambros. lib. 5. de fide, cap. 2. & Auguſtin. & Beda hoc in loco reſpondent, tria illa verba *ſolum Deum verum*, non ſolùm

Variæ reſponſiones Catholicorũ ad obiectionem Arianorũ.

F Patri, ſed Filio etiam attribui per coniunctionem illam, *&*, *Et quem miſiſti Ieſum Chriſtum*, quaſi id ſit, vt Auguſt. ait, *ordo verborum*; *Hæc eſt vita æterna, vt te, & quem miſiſti, Ieſum Chriſtum cognoſcant ſolum verum Deum*; nam vt ita loquamur, ſermo etiam Latinus patitur. *Si noluiſſet ſe*, inquit Tertullianus, *etiam Deum intelligi, cur addidit, Et quem miſiſti Ieſum Chriſtum, niſi quoniam & Deum accipi voluit? quoniam ſi ſe Deum nollet intelligi, addidiſſet, Et quem miſiſti hominem Ieſum Chriſtum: nunc autem nec addidit, nec ſe*

Cap. 24.

nobis hominem tantummodo Chriſtus tradidit, ſed Deo iunxit, vt & Deum per hanc coniunctionem, ſicut eſt, intelligi vellet. Neſcio an hæc interpretatio ab ijs, quibus non placet, refutari poſſit; ego enim qua ratione poſſit, non inuenio. Aliter quoque idem reſpondet Ambroſ. Chriſtum non excludere ſe, quin verus Deus ſit, ex hoc ipſo loco perſpicuum eſſe; illum enim, in cuius cognitione vita æterna poſita ſit, qui poſſe non eſſe Deum? atqui non ſolùm in Patris, ſed etiam in ſuiipſius cognitione vitam æternam poſuiſſe. Epiphanius verò, quo modo poſſe verum Deum non eſſe, qui *vera lux* ſit *illuminans omnem hominem venientem in hunc mundum?* Rectè ille quidem; ſed diſcedit ab hoc loco; quod ſi facere liceret, illuſtrioribus teſtimonijs id Baſilius, & Cæſarius probant; inprimis illo, qui huic valde affinis eſt. 1. Ioan. 5. 20. *Scimus, quoniam Filius Dei venit; & dedit nobis ſenſum, vt cognoſcamus verum Deum, & ſimus in vero filio eius. Hic eſt verus Deus, & vita æterna.* Vbi cùm perſpicuum ſit eundem Ioannem, quam hoc loco Chriſtum ſententiam exprimere voluiſſe, non ſolùm non negauit, ſed etiam affirmauit illum verum eſſe Deum. Neque me latet, quid in illum locum non Ariani modò veteres, ſed alij etiam hoc tempore eorum ſectatores commenti ſint; ſed eas cauillationes, cùm ad eum locum Deo iuuante venerimus, refutabimus. Nouam aliam, & neſcio an aliquãto audaciorem interpretationem apud Theodorum Heracleotem inuenio, Chriſtum ſolum patrem ſuum verum Deum appellaſſe διὰ τὸ ἀγέννητον εἶναι, id eſt, *quòd ingenitus ſit*, vt Theologi loquuntur, id eſt ab alio originem non habens, ſed ipſe potiùs omnis diuinitatis origo. Vera, germanaque expoſitio eſt, quam omnes fere Græci auctores tradiderunt, Gregorius Nazianz. Baſilius, Cæſarius, ijs in locis, quos ſuprà deſignauimus, Chryſoſtomus, Cyrillus, Leontius hoc loco, Theodorus Mopſueſt. & Theodoritus Cyri Epiſcopus in Græcorum Catena citati, Theophylactus, & Euthymius in commentarijs, & ante Arianorum natam hæreſim Cyprianus in exhortatione ad martyrium, verba illa, *Solum verum Deum*, ad ſolum referri Patrem, non quòd Filius excludatur, ſed vt excludantur idola, quæ veri non erant Dij; non ergo his verbis Filio, & Spiritui ſancto, ſed idolis Patrem opponi; in eo enim vitam æternam poſitam eſſe, vt relicta vana illa Deorum multitudine vnum verum Deum Patrem, eiúſque Filium Ieſum Chriſtum non vtique falſum, vt idola, ſed verum etiam, vt Patrem, Deum cognoſcamus. Nam vt Gregorius Nazianz. & eius frater Cæſarius argumentantur, ſi propterea quòd Pater hic ſolus, verúſque Deus appellatur, colligunt Ariani Filium non eſſe Deum, colligant etiam Filium non eſſe ſapientem, quia D. Paulus dicit Rom. 16. 27. *Soli ſapienti Deo per Ieſum Chriſtum gloria*; colligant non eſſe immortalem, & non eſſe lucem, quia idem Paulus ſcribit. 1. Tim. 6. 16. *Qui ſolus habet immortalitatem, & lucem inhabitat inacceſſibilem*, cùm ſe Chriſtus paſſim vitam, & lucem vocet. Illuſtrat mirificè Theodoritus hunc ſenſum loco alio conſimili D. Pauli. 1. Theſ. 1. 9. *Conuerſi*, inquit, *eſtis ad Deum à ſimulacris, ſeruire Deo viuo, & vero.* Denique illud etiam obſeruandum, quo Arianorum argumentum penitus eneruatur, nomen illud *ſolum* non eſſe ſubiectum, ſed attributum.

Sup. c. 1. 9.

Vera expoſitio, & auctoris, excludi tantum idola dictione ſolum.

Non enim eſt ſenſus, *vt cognoſcant te*, qui ſolus es verus Deus, *ſed vt cognoſcant te*, qui es ille Deus, qui ſolus verus eſt. Quem ſenſum magis etiamnum Græca præ ſe ferunt, ἵνα γινώσκωσί σε τὸν μόνον ἀληθινὸν θεόν. Ita eſſe ex altero conſtat epitheto. Si enim *ſolum* ad ſubiectum pertineret, eodem *verum* pertineret; at *verum*, non ad ſubiectum profectò, ſed ad attributum pertinet. Itaque ille hæreticorum interpres, qui vertit, *vt cognoſcant te ſolum eſſe verum Deum*, verum ſenſum nõ eſt aſſecutus. Duplex adhuc hîc hæret quæſtio. Altera, quare non dixit quemadmodum Auguſtinus dixiſſe putat, vt cognoſcant te, & quem miſiſti Ieſum Chriſtum ſolum, & verum Deum? Poſſet hîc illa ſuperior Theodori reſponſio locum habere, nomen Dei Patri, tanquam omnis diuinitatis fonti fuiſſe tributum. Sed duas etiam cauſas alias poſſumus reddere; alteram, illud epitheton ſolius, ac veri Dei Patri per attributionem dari ſolere, quamuis Filius etiam, & Spiritus ſanctus Deus ſit, ſicut nomen Domini datur Filio, quamuis Pater dominus vtique ſit; & nomen Spiritus, atque paracleti datur Spiritui ſancto, quamuis & Pater, & Filius Spiritus ſit. Altera eſt, quòd voluerit Chriſtus de patre quidem ſuo, vt filium decebat, honorificè, de ſe verò quàm modeſtiſſimè loqui, ideo non ſe, ſed Patrem Deum appellauit; eòdem, vt opinor, pertinet, quòd ne ſe quidem ipſum nòminare voluit; nec enim dixit, vt cognoſcant te & me; ſed, *vt cognoſcant te, & quem miſiſti Ieſum*, per tertiam perſonam de ſeipſo loquens, quod maioris modeſtiæ, quàm ſeipſum, cùm de rebus agitur honorificis, qualis hæc erat, nominare. Acceſſit quòd, dum dicit, *Et quem miſiſti Ieſum Chriſtum* & ſe ſimul demonſtrat, & rationem declarat, quare in cognitione ſui, etiam quatenus homo erat, vita æterna conſiſteret. Scilicet quia miſſus à Patre erat, quia Ieſus, id eſt ſaluator, quia Chriſtus, id eſt promiſſus Meſſias erat. Altera eſt quæſtio, quam Cæſarius attigit, cur de Spiritu ſancto mentionem nullam fecit? Facilis coniectura; non erat neceſſe tunc, niſi vt ſuam ipſe auctoritatem confirmaret, de quo omnis erat controuerſia; confirmat autem ex auctoritate Patris, quòd ab eo miſſus eſſet. Deinde voluit ſignificare, in quo potiſſimùm fides ea, quæ cauſa hominibus ſalutis, hoc eſt vitæ æternæ eſſet, verſaretur; in eo nimirum, vt ſalutis cognoſceretur auctor; auctor autem ſalutis etſi omnis communi quadam ratione Trinitas fuit; tamen priuatim, ac propriè Pater, qui filium ſuum miſit; magis etiam propriè Filius, quia ſuo ipſe labore, ac veluti ſuis manibus noſtram *operatus eſt ſalutem in medio terræ.* Atque hæc cauſa eſt, cur Chriſtus non fidem in Patrem, non fidem in Spiritum ſanctum, ſed fidem in ſe ad ſalutem requirat, *Vt omnis*, inquit, *qui credit in eum* (filium) *non pereat, ſed habeat vitam æternam.*

Th. Beza.

Cur de Spiritu ſancto mentio nulla hîc facta.

Pſal. 73. 12.

Sup. c. 3. 16.

4. *Ego te clarificaui ſuper terram; opus conſummaui, quod dediſti mihi, vt faciam.*) Quaſi debitam ſibi à Patre mercedem clarificationem ſuam petit, ſe eam iam meruiſſe, Patrem priùs clarificando, & opus conſummando, quod ſibi perficiendum tradidiſſet: ſe iam feciſſe, quod in ſe erat, faciat ergo Pater, quod in ipſo eſt, ſéque clarificet, vt Theodorus Mopſueſt. Leontius, & Theophylactus interpretantur. Quo modo clarificauerit Patrem, exponit cùm dicit, *Opus conſummaui, quod dediſti mihi, vt faciam.* Perficiendo

enim officio à Patre ſibi cómendato glorioſioré, clarioréque apud homines Patré reddidit. At noudū id opus perfecerat, quin reliqua mors erat toti° operis ſumma, qua maximè clarificandus Pater erat. Auguſtinus, Chryſoſtomus, Leontius, Beda, & Theophylactus exiſtimant Chriſtum mortem etiam ipſam comprehendere voluiſſe; ſed cur ſe perfeciſſe opus dicat, cùm perfectum non ſit, non eandem omnes rationem afferunt. Auguſtin. Leontius, & Beda more prophetico de futuro tanquam iam præterito locutum fuiſſe, ſicut longè ante ore Dauidis locutus fuerat; *Foderunt manus meas & pedes meos, dinumerauerunt omnia oſſa mea.* Chryſoſtomus, & Theophylactus dixiſſe ſe opus perfeciſſe, quia radicem iam plantauerat, vnde perficeretur, iam humanam naturam ſumpſerat, iam euangelium prædicauerat, iam veritate liberè dicenda extimulauerat in rabiem Iudæorum animos, vt ſe crucifigerent, qui finis erat operis. Aliter etiam Leontius, & Theophylactus, dixiſſe ſe opus conſummaſſe, quia quantum in ſe fuerat, fecerat vt conſummaretur. Facilius Rupertus, opus hîc prædicationis officium appellari, vt ſtatim declarat ver. 6. *Manifeſtaui nomen tuum hominibus.* Agebatur enim de Patris clarificatione; clarificari autem Patrem, erat eius nomen, ac gloriam hominibus manifeſtari. Itaque ſuperuacaneam eſſe putat Auguſtini quæſtionem, quo modo nunc dicat, *Ego te clarificaui*, cùm paullo ante dixerit, *Clarifica filium tuum, vt filius tuus clarificet te.* Illic quaſi priùs Pater Filium, quàm Filius Patrem clarificaturus eſſet; hîc quaſi Filius Patrem, quàm Pater Filium clarificauerit. Facilis enim ſolutio, priùs Filius Patrem eius nomine hominibus manifeſtando clarificauerat; deinde quaſi loco mercedis petit à Patre, vt ſe viciſſim morientem clarificet, vt ea ipſa mortis ſuæ gloria in Patrem redundet. Adnotarunt Chryſoſtom. Leontius, Theophylactus, & Euthymius, conſultò Chriſtum addidiſſe verbum illud, *ſuper terram*, vt declararet, qua ratione Patrem clarificaſſet, nempe non verè, non ſicut in cælo clarus eſt, cuius claritati, & gloriæ, quam apud ſe, & angelos habet, acceſſio fieri non poteſt; ſed ſicut ſuper terram ab hominibus clarificari dicitur, cùm eius claritas hominibus innoteſcit. Hinc colligunt Cyrillus, & Leontius eodem ſenſu Filium à Patre clarificari, non vt Ariani putabant, eius augenda gloria, ſed gloria, quam natura ſua infinitam habet, hominibus declaranda. Opus verò, id eſt negotium officium datum ſibi à Patre dicit, ſiue vt Auguſtinus, & Beda putant, quia per humanam generationem hoc acceperat à Patre; ſiue, vt Cyrillus, Chryſoſtomus, & Græci fere omnes volunt, quia vt homo loquitur, cui Pater præceptum dederit Euangelij prædicandi.

Pſal. 21. 17. 18.

Opus prædicationis officium.

Quomodo Filius à Patre clarificetur.

5. *Et nunc clarifica me tu Pater apud temetipſum claritate, quàm habui priùs, quàm mundus eſſet, apud te.)* Aduerbium illud, *nunc*, vt Theophylactus interpretatur illatiuæ particulæ vim habet, quaſi dicat, Ergo clarifica me tu, quandoquidem ego te priùs clarificaui. Meliùs fortaſſe Euthymius, *Nunc*, id eſt deinceps, opponit enim tempus tempori; dixerat ſe iam clarificaſſe Patrem, petit à Patre, vt ſe deinceps ipſe clarificet. Non poteſt hic locus intelligi, niſi priùs diſputemus, de qua claritate Chriſtus agat, de éane, quam vt Deus ſemper habuerat, an

A de ea, quam vt homo erat habiturus; & quare ſe clarificari petat. Omnes fere, quos ego legerim, auctores de gloria humanæ, non diuinæ naturæ loqui putant; nam diuinam quidem naturam infinitam ſemper gloriam habuiſſe; petere autem nunc, vt ea gloria, quam diuina ſemper natura, etiam antequam mundus fieret, apud Patrem habuiſſet, in humanam quoque naturam deriuetur, non ſolùm reſuſcitando illam à mortuis, & in cælum euehendo, ſed ad dexteram etiam Patris, vbi ſemper diuina fuerat, collocando. Huc licet alia alius via omnes interpretes tendunt,
B Hilarius lib. 3. & 9. de Trinit. Chryſoſtomus, Theodorus Heracleotes, & Mopſueſtien. Cyrillus, Leontius, Auguſtinus, Beda, Theophylactus, Euthymius, Rupertus. Optimè autem omnium Theodorus Heracleotes in dicto loco illo, D. Pauli Philipen. 2. 6. 7. 8. 9. *Qui cùm in forma Dei eſſet, non rapinam arbitratus eſt eſſe ſe æqualem Deo, ſed ſemetipſum exinaniuit, formam ſerui accipiens, in ſimilitudinem hominum factus, & habitu inuentus vt homo; factus obediens vſque ad mortem, mortem autem crucis: propter quod & Deus exaltauit illum, & donauit illi nomen, quod eſt ſuper omne nomen.* Rogare igitur nunc vt ad illam gloriam, à qua ſeſe exina-
C niuerat, reducatur. Nolo ab omnibus vnus auctoribus diſſentire; ſed nihil tamen abſurdi ſequi video, ſi de diuina etiam natura, aut communiter de perſona Filij vtramque & diuinam, & humanam complectente naturam interpretemur, quemadmodum & Theodoritus interpretatur in commentariis in pſal. 92. Si enim abſurdum non eſt, vt Pater, quatenus Deus eſt, à Filio clarificetur, dum eius gloria per Filium hominibus declaratur; cur abſurdum erit, vt eadem ratione à Patre Filius clarificetur? Mouet omnes, quòd Filius dicat ſe ſuper terram Patrem clarificaſſe; à Patre autem non ſuper
D terram, ſed apud Patrem ipſum clarificari poſtulet; ideóque putant & de humanæ tantùm naturæ clarificatione, & de ea tantùm agi, qua in cælo ad dexteram Patris ſedens clarificandus erat. At verbum illud, *Apud temetipſum*, alium ego ſenſum habere arbitror, non vt clarum apud ſemetipſum efficiat, ſed vt, quàm clarus apud ſemetipſum ſit, hominibus oſtendat. Itaque non opponuntur, *Apud temetipſum*, & *ſuper terram*: ſed *Apud temetipſum*, & *apud homines*, quaſi dicat, fac, vt tam clarus apud homines ſim,
E quàm apud te ſum: quo pertinet, quod lib. 10. Theſauri cap. 9. Cyrillus obſeruauit, Græcum nomen δόξα, vnde δοξάζειν clarificare dicitur, non ſolùm claritatem, ſed etiam opinionem ſignificare; itaque ſenſum eſſe fac, vt quam tu de me opinionem habes, eandem homines habeant. Quod ſequitur, *Ea claritate, quam habui priùs, quàm mundus eſſet, apud te*, quo modo omnes auctores interpretentur, modo
F diximus, petere ſcilicet vt claritas illa, quam diuina natura, antequam mundus fieret, apud Patrem habuerat, cum humana communicetur. Solus Auguſt. & Beda de humana natura hoc ipſum intelligunt, ſed ad prædeſtinationem referunt; humanam enim naturam, etiam antequam mundus fieret, eam habuiſſe gloriam, quam nunc Chriſtus quaſi iure debitam à Patre petit; non re quidem ipſa, ſed Patris prædeſtinatione, qui eam humanæ Chriſti naturę ab omni ęternitate deſtinauerat: ſicut agnus *occiſus ab origine mūdi* dicitur Apocal. 13. 8. Aug. licet in ſenſus alioquin Arianorū hoſtis videtur Catholicorū aduerſus

Quam claritatem intelligat.

δόξα & claritatem & opinionem ſignificare poteſt.

ſus Arianos firmiſſimum argumentum eneruaſſe. Si enim de prædeſtinatione hoc intelligatur, quomodo ex hoc loco probabitur Chriſti diuinitas, quam hoc argumẽto optimi auctores probauerunt, quòd Chriſtus, antequam mundus fieret, gloriam apud Patrem dicatur habuiſſe; quam ſi ipſe nondum erat, habere profectò non potuiſſet? Hilarius lib. de Trinit. 9. Cyrillus, Theodorus vterque, & Leontius hoc loco, & iam olim Tertullianus, aut quiſquis auctor ille fuit in lib. de Trinit. & Cyprianus lib. 1. contra Iudæos. c. 1. Et apud Tertullianum lego eos, qui Chriſto diuinitatem detrahebant, eodem modo, quo Auguſtinus interpretatur, interpretari ſolitos. *Si homo*, inquit, *tantummodo Chriſtus, quomodo dicit, & nunc honorifica me gloria, quam habebam apud te priùs, quàm mundus eſſet? Si antequam mundus eſſet, gloriam habuit apud Deum, & claritatem tenuit apud Patrem, ante mundum fuit; nec enim habuiſſet gloriam, niſi ipſe priùs fuiſſet, qui gloriam poſſet tenere. Nemo enim habere aliquid poterit, niſi antè ipſe fuerit, qui aliquid tenet.* Et poſt pauca. *Neque prædeſtinatio iſta dicatur, quoniam nec poſita eſt; aut addant hoc, qui hoc putant: ſed væ eſt adijcientibus, quo modo & detrahẽtibus poſitũ; non poteſt ergo dici, quod nõ poteſt adijci. Sublata ergo prædeſtinatione, quæ non eſt poſita, in ſubſtantia fuit Chriſtus ante mundi inſtitutionem.* Hæc ille. Ergo D. Auguſtinus cùm illam de prædeſtinatione interpretationem adhibuit, aut nihil de Arianis cogitabat; aut vt eorum argumentum depelleret, noſtrum etiam infirmauit. Colligebant ex hoc loco etiam Ariani Chriſtum non eſſe Deum, cùm à Patre poſtulauerit, vt ſe clarificaret, vt ex Athanaſio ſermone. 4. contra Arian. & ex Baſilio lib. 5. aduerſus Eunom. & ex Cyrillo lib. 10. Theſauri. c. 9. perſpicuum eſt; quod argumentum cùm illis eripere Auguſtinus vellet, dixit Chriſtum ſecundum humanam naturam loqui, ſecundum quam quia ante mundum non fuerat, neque gloriam vllam habere potuerat, prædeſtinatione ſola dixit habuiſſe.

Cap. 14.

Arianorũ ex hoc loco obiectio.

6. *Manifeſtaui nomen tuum hominibus, quos dediſti mihi de mundo.*) Exponit, quod dixerat ver. 4. *Ego te clarificaui ſuper terram*; clarificare enim Patrem ſuper terram fuit, eius nomen hominibus manifeſtare, vt Theophylactus, & Rupertus exponunt; aut, vt Chryſoſtomus, Leontius, & Euthymius putant, declarare, quod ſit opus illud, de quo dixerat, *opus conſummaui*, nempe nomen Dei hominibus manifeſtare. Manifeſtare autem nomẽ Patris quid ſit, ſua non caret difficultate. Theodorus Heracleota, Chryſoſtomus, Auguſtinus, Beda, Theophylactus, & Euthymius de gentibus, & de re non præterita, ſed futura putant hoc intelligi; glorificauit enim Patrem efficiendo, vt eius nomen, quod gentibus idola colentibus ignotum erat, notum eſſet; quod tunc quidem nondum factum, ſed paullo poſt per Apoſtolos eius auſpicijs faciendum erat. Valeat, quantum par eſt, horum ſcriptorum auctoritas; tamen non facilè mihi perſuaſerint Chriſtum loqui de re futura. Alludit enim ad illud, quod verſu quarto dixerat, *Ego te clarificaui*; illic autem de re loqui præterita inibi probauimus: omnem enim vim, gratiámque ſententiæ in eo vtique verſari, quòd pro perfunctо iam officio mercedem à Patre petat clarificationem ſui. Aliam idem Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius, tum etiam Leontius, & Rupertus interpretationem afferunt, vt de ſolis lo-

Manifeſtare nomen Patris quid ſit.

A quatur Iudæis, apud quos tantùm Euangelium prædicauerat, & de nomine Patris, non quo Deus, ſed quo Pater appellatur. Nomen enim Dei Iudæos ante cognouiſſe, nomen autem Patris non cognouiſſe; id Chriſtum illis manifeſtaſſe, dum docuit ſe filium eſſe Dei. Hoc etiam videtur ſubtile eſſe; agebat enim Chriſtus de manifeſtatione eius rei, in qua ſumma verſabatur humanæ ſalutis: humanæ autem ſalutis ſumma non in eo vtique verſabatur, vt ſcirẽt Iudæi Deum non ſolùm Deum, ſed etiam Patrem & eſſe, & appellari. Itaque Cyrilli inter-
B pretationem magis probo nomen hoc loco pro gloria poſitum eſſe, vt apud Salomonem cùm dicit, *Melius eſt nomen bonum, quàm diuitiæ multæ.* Hoc ita eſſe ex eo perſpicuum eſt, quòd pro eodem accipiat glorificare Patrem, id eſt eius declarare apud homines gloriam, & nomen eius hominibus manifeſtare. Continet ergo hoc loco nomen Dei quidquid in Deo glorioſum, quidquid beneficum, quidquid hominibus ſalutare eſt, quale imprimis fuit, quòd ita mundum dilexerit, *vt filium ſuum vnigenitum daret, vt omnis, qui credit in eum non pereat, ſed*
C *habeat vitam æternam.* Hoc Chriſtus Iudæis manifeſtauit, quod illi minimè cognoſcebant. Hoc verò qui neſcit, vt nomen Dei vel ſanctiſſimum illud ſciat quattuor litterarum, quod Iudæis nefas erat pronuntiare; vim certè virtutémque eius neſcit. Nomen denique Patris totum hîc ſignificat Euangelium. Cùm dicit, *Quos dediſti mihi*, non ſignificat ſe non omnibus Iudæis nomen Patris manifeſtaſſe, ſed non omnes, quibus manifeſtaſſet, crediſſe; crediſſe autem qui ſibi à Patre dati erant, id eſt qui ad ſe tracti; ſicut capite. 6. dixit. *Nemo poteſt venire ad me, niſi Pater, qui miſit me, traxerit eum*; tra-
D ctos autem, qui prædeſtinati: prædeſtinati autem qui, & quare, id huius non eſt loci diſputare. Hoc teneamus, quod pars vtraque concedit de prædeſtinatione diſceptãtium, omnes crediſſe, qui voluerũt, & qui nõ credidere, propterea nõ crediſſe, quia credere noluerunt. *De mundo* autem ſibi dediſſe dicit, id eſt eos à non credentium multitudinẽ, quam mundum appellat, ſegregãdo. Theophylactus exiſtimat propterea dixiſſe, *dediſti mihi*, & *tui erant*, vt oſtenderet ſe eos non rapuiſſe, ſed cõmunes, ſicut reliqua omnia, etiã diſcipulos cum Patre habuiſſe.
E Cætera vſque ad ver. 9. explicatione non indigent.

9. *Ego pro eis rogo, non pro mundo rogo, ſed pro his, quos dediſti mihi.*) Hactenus Chriſtus pro ſe orauerat, vt à Patre clarificaretur, & rationes multas adduxerat, cur exaudiri ab eo deberet, quòd ipſe eum prior clarificaſſet, quòd opus eius perfeciſſet, quòd nomen eius hominibus manifeſtaſſet, quòd non ſine fructu officio defunctus eſſet; crediſſe enim, & ſermonem Patris ſe auctore ſeruaſſe, quotquot illius æterna prædeſtinatione erant. Orat
F nunc pro diſcipulis, qui crediderant, cauſáſque multas item affert, quamobrem pro illis rogans exaudiri debeat. Prima eſt, quòd *non pro mundo*, id eſt pro hominibus ſceleratis, incredulis, reprobis, indignis hoc tanto beneficio, ſed pro ijs, qui Patris ſint, qui credant, qui eius ſermonem ſeruent, qui cognoſcant, quòd à Deo ipſe exierit, eúmque Pater miſerit, qui digni his omnibus titulis ſint vt, pro eis orans exaudiatur. Hanc emphaſim habet illud pronomen, *Pro his*, quaſi dicat, *pro his rogo*, qui

Nomẽ pro gloria hic poſitum. Prouerb. 22. 1.

Ioan. c. 3. 16.

Mundi nomine quinam hic intelligantur.

Quomodo neget ſe Chriſtus orare pro mundo.

tales ſunt, quales modò deſcripſi. Poteſt quæri quomodo dicat pro mundo non orare, cùm pro crucifigentibus paullo poſt orauerit, qui mundus vtique erat, *Pater dimitte illis, non enim ſciunt, quid faciunt*. Luc. 23. 34. & 2. Corinth. 5. 14. 15. *Si vnus pro omnibus mortuus eſt, ergo omnes mortui ſunt, & pro omnibus mortuus eſt Chriſtus*, quomodo non pro omnibus orat, qui omnes illuminat. cap. 1.9. &, *qui dedit ſemetipſum redemptionem pro omnibus*; quíque *omnes homines vult ſaluos fieri, & ad agnitionem veritatis venire?* maioris enim caritatis eſt mori, quàm orare. Abuſi hoc loco & ſimilibus ſunt & noui noſtri temporis hæretici, & ij, qui olim Prædeſtinatiani dicti ſunt, vt probarent Chriſtum non pro omnibus hominibus, ſed pro ſolis prædeſtinatis fuiſſe mortuum. Auctor Fauſtus ille Galliarum Epiſcopus, qui ætate floruit Auguſtini lib. 2. de libero arbitrio. cap. 4. & 6. & ille quiſquis fuit eorum auctor commentariorum in pſalmos, qui Arnobio tribuuntur, pſal. 146. & Remigius Lugdunenſis in lib. contra tres epiſtolas trium Epiſcoporum Galliæ, qui & ipſe videtur in eandem ire ſententiam. Idem Prædeſtinatiani illi alij docuere, qui auctore Godheſchalco quodam ſub imperium Lotharij extiterunt, vt in manuſcripto Hincmari Remenſis libro aduerſus Prædeſtinatianos lego. Refutauimus iſtum errorem alibi; nunc non id agimus, vt eum iterum refellamus, ſed vt hunc locum explanemus; Chriſtum pro omnibus mortuum eſſe, & pro omnibus oraſſe ex ijs locis, quos modò notauimus, perſpicuum eſt; ſed quemadmodum Theologi docent, mortem Chriſti duobus modis conſiderari poſſe, aut quòd attinet ad eius vim, atque virtutem, & ad Chriſti morientis, Patríſque ad mortem mittentis antecedentem, quam vocant, voluntatem; aut quòd attinet ad effectum, & fructum, qui ex ipſa conſecutus eſt, & voluntatem, quam conſequentem, & efficacem appellant; ita duplex eius oratio diſtinguenda, altera ſufficiens quidem, ſed non efficax; altera, & ſufficiens, & efficax. Si priori illo modo & mortem, & orationem Chriſti conſideres, & pro omnibus hominibus mortuus eſt, & pro omnibus orauit; nam & eius mors ſatis habuit meriti, ac vis, vt omnes homines liberaret, & eius prima, & antecedens voluntas erat, vt omnes liberarentur, ideóque apud Lucam pro omnibus orauit; ſi autem ſpectes effectum, quia is non ex ſola Chriſti, ſed ex hominum etiam, qui ſaluandi erant, voluntate pendebat, quia non omnes oblatum à Chriſto redemptionis beneficium accipere voluerunt, non omnes ſalui facti ſunt, neque pro omnibus orauit, ſed pro ijs, qui crediduſſent. Alio denique ſenſu pro omnibus, quàm pro diſcipulis ſuis, & iuſtis orauit. Nam pro omnibus, vt crederent, & iuſti fierent, ſicut nos pro hæreticis oramus; pro diſcipulis & iuſtis, vt eos conſeruet, détque illis vitam æternam.

1. Timoth. 2.4. & 6.

Hæretici noſtri temporis, & Prædeſtinatiani hoc loco abuſi.

Hincmari Remenſis liber aduerſus Prædeſtinatianos.

Luc. 23. 34.

10. *Quia tui ſunt: & mea omnia tua ſunt, & tua mea ſunt, & clarificatus ſum in eis*) Duas hîc Chriſtus rationes affert, quare ſe Pater pro diſcipulis orantem exaudire debeat. Altera eſt, quòd diſcipuli ſui, Patris ſint, debeat autem quiſque ſuorum habere curam; altera, quòd in illis ipſe fuerit clarificatus; quaſi dicat, quòd hoc illis debeat, quia ſe clarificauerunt, & æquum eſt, vt Pater ijs, quibus Filius obſtrictus eſt, mercedem ſoluat. Cæterum hoc quidam ad futurum

A referunt, vt præteritum pro futuro poſitum ſit, vt ſuprà c.15.8. tanquam dicat; Ego quidem abeo, iſti meo manent loco, vt me clarificent, id eſt nomen meum, meam crucem, meam victoriam longè latéque vulgent, da illis pro hoc erga me merito dignum præmium. In hanc ſententiam exponunt Auguſtin. & Beda, &, vt videtur, etiam Leontius, videtúrque ex verbis ſequẽtibus cõfirmari; *Et iã non ſum in mundo, & hi in mũdo ſunt.* Meliùs opinor Theophyl. & Euthymius per præteritum explicant, fuiſſe hactenus B in illis glorificatum, ſicut dominus in ſeruis, magiſter in diſcipulis, glorificatur. Nam quemadmodum qui in illum non credebant, illum quodam modo obſcurabant, tanquam purum, & abiectum hominem reiicientes; ita qui credebant, clarificabant, oſtendentes ſe præclaram de illo, atque diuinam opinionem habere. Nam quod ſequitur, *Et iam non ſum in mundo*, huc non pertinet, ſed, vt modò dicemus, tertia quædam eſt ratio. Placet etiam mihi, quod Theodorus Mopſueſtien. & Euthymius indicarunt, relatiuum, *Eis*, non ad ſolos diſcipulos, C ſed ad omnia omniuo referri, de quibus dixerat, *Et mea omnia tua ſunt, & tua mea ſunt.* Hæc autem ipſa, quæ interiecta ſunt, verba omnes fere auctores ideo putant addita fuiſſe, ne quia dixerat, *Quos dediſti mihi*, ſignificare videretur dixiſſe Patris eſſe, aut quia dixerat, *Tui ſunt*, non eſſe ſuos, aut modò ſuos eſſe cœpiſſe, cùm ante non eſſent. Ita Chryſoſtomus, Auguſtinus, Leontius, Beda, Theophylact*, & Euthymius. Mihi ratio reddi videtur, cur dixiſſet *tui ſunt*; quia mei ſunt, tui etiam ſunt, quia *mea omnia tua ſunt, & tua mea ſunt*, Itaque coniunctionem, *Et*, priori loco cùm dicit, *Et mea omnia* D *tua ſunt*, pro *quia* poſitam eſſe credo Καὶ, ἀντὶ γὰρ, ἢ ἀντὶ ὑπὲρ, vt aliis nonnullis locis adnotauimus. *Da nobis auxilium de tribulatione*, Hebraicè, *& vana ſalus hominum*, id eſt, *quia vana ſalus hominis*, vt noſter vertit interpres. pſal. 59.13. & 107.13. Apertum hoc eſt diuinitatis Chriſti teſtimonium.

Et pro quia poſitum.

11. *Et iam non ſum in mundo, & hi in mundo ſunt, & ego ad te venio.*) Hæc tertia ratio eſt, qua probat debere Patrem ſuas pro diſcipulis preces audire, quòd ipſe, qui eos hactenus tanquam pater filios protegebat, de mundo diſcedat, illóſque orphanos, deſertóſque derelinquat, niſi illis Pater adſit. E Dicit ſe non eſſe iam in mundo, non quòd tunc non eſſet, ſed quòd paullo poſt futurus non eſſet. Cùm dicit, *Et ego ad te venio*, etiam, *Et*, accipio pro *quia*, vt paullo ante; reddit enim cauſam, cur dixerit ſe iam in mundo non eſſe, quia *ad te*, inquit, *venio*. Eſt enim totus hic locus Hebraiſmis ſcatens.

Et pro quia.

Pater ſancte ſerua eos in nomine tuo, quos dediſti mihi, vt ſint vnum, ſicut & nos.) Declarat quid à Patre pro diſcipulis poſtulet, nempe vt eos ſeruet, & F vt vnum eſſe inter ſe faciat. Sed explicanda nobis ſunt ſingula. Quòd Deum non ſolùm Patrem, ſed etiam ſanctum appellat, eò pertinet, vt blandis, gratioſiſque vocabulis Patris beneuolentiam eliciat; non quòd opus ipſi eſſet vllis apud Patrem ad obtinendum, quod petebat, blandimentis, vlloue artificio, neque omnino illũ orare, cùm Deus Patri æqualis ipſe etiam eſſet; ſed quia, vt ait Theophyl. id diſcipulis opus erat. Si enim ipſe illis promiſiſſet fore, vt eis ſemper adeſſet, etiam poſtquam ex hoc mũdo diſceſſiſſet, vix ſatis perſuadere potuiſſet; quã-

Cur Patrẽ ſanctum appellet.

quam

quam id etiam alibi feciſse legimus: cùm autem Patrem audientibus illis pro illis orat, & ita orat, vt nullum affectum, nullum orationis artificium prætermittat, magnam eis ſpem oſtendit fore, vt omne à Patre auxilium ſint habituri. Rupertus ideo dicit Patrem ſanctum appellaſse, quia ſanctificationem ab illo diſcipulis poſtulabat. Quod ait, *ſerua eos*, nimis meo iudicio ſubtiliter idem auctor interpretatur. [Lib. 12.] *Seruari*, inquit, *propriè dicuntur, qui capti in bello, cùm iure belli poſsint occidi, victoris miſeratione vita donantur. Sic nimirum cum iſto mundo Dei inimico iuſtè damnandi fuimus, ſed victoris Dei gratia dimiſsi ſeruamur.* Hoc vt verum ſit, in hunc certè locum minimè cõuenit; iſto enim modo iam diſcipuli ſeruati fuerant, iam peccatorum remiſſionem conſecuti: itaque non rogat Chriſtus, vt nunc à peccatis liberentur, ſed vt iam liberati in eo ſtatu, in quo erant, cõſeruentur, ne quis eorum pereat, ne quis ab ea decidat gratia, quam conſecutus ſuo erat beneficio, quemadmodum Iudę contigerat, vt explicat verſu ſequenti. Quod verò addit, *In nomine tuo*, Theodorus Heracleotes in hunc ſenſum exponit, communica cum illis nomen tuum, quemadmodum & mecum communicaſti; fac eos Deos, eo modo, quo de aliis dictum eſt, [Pſal. 81. 6. Sup. c. 10. 34.] *Ego dixi, dij eſtis, & filij excelſi omnes.* Alter verò Theodorus Mopſueſtien. ſic, fac vt illis ſis pater, ſicut & mihi es; communica cum illis paternum nomen tuum. Cyrillus autem videtur interpretari, *In nomine tuo*, id eſt, in me, qui nomen tuum gero, qui Deus & ſum, & vocor. Optimè omnium Theophylactus, & Euthymius, [Nomẽ, potentiam, & virtutem ſignificat.] nomen hoc loco potentiam, virtutem, auxilium ſignificare; itaque perinde eſt, ac ſi dixiſset, conſerua eos ſub tua protectione, atque tutela. *Turris fortiſsima nomen Domini, ad ipſam curret iuſtus, & exaltabitur*, Prouerb. 18. 10. Repetit, *quos dediſti mihi*, vt memoriam renouet eius rationis, ob quam petierat, vt ſe pro diſcipulis precantem audiret, *quos dediſti*, inquit, *mihi*; quaſi dicat, fac ne mei eſse deſinant, qui, vt mei eſsent, effeciſti. Itaque aptè admodum hęc duo coniunxit, *conſerua*, &, *quos dediſti mihi; vt ſint vnum, ſicut & nos vnum ſumus.* Poteſt hæc aut diuerſa eſse petitio, ita vt cùm ante petiiſset, vt eos cõſeruaret, petat nunc, vt illis ſummam det coniunctionem, atque concordiam, vt Cyrillus intelligere videtur; aut vt eadem cum prima ſit, ſed aliter explicata, vt vult Theophylactus, quaſi hoc ipſum ſit eos cõſeruare, efficere, vt vnum inter ſe ſint. Vtrumque probabile. Sed quid eſt vnum eſse? [Vnum eſſe quid hoc loco denotet.] vnum non ſolùm natura, vt ſemper fuerant, ſed cõſenſu, voluntate, caritate, concordia, ſpiritu, ſicut ait D. Paulus, *Vnum corpus, & vnus ſpiritus, ſicut vocati eſtis in vna ſpe vocationis veſtræ*, Epheſ. 4. 4. & ſicut de illis ipſis dictum eſt Actor. 4. 32. *Multitudinis autẽ credẽtium erat cor vnũ, & anima vna.* Ita Cyrillus, Theodorus Heracleotes, & Mopſueſt. Leontius, Theophylact. & Euthymius, & Ambroſius lib. 4. de fide, cap. 2. & Auguſtinus hìc, & ſerm. 51. de verbis Domini. Quidam ad incarnationem Chriſti hoc retulere, quaſi orauerit Chriſtus, vt diſcipuli, qui propter ſuſceptionem humanæ carnis eiuſdem ſecum naturę erãt, ſicut ipſe, & Pater vnum natura erat; vnius etiam eſsent voluntatis, ſicut ipſe, & Pater erant, ſic Epiphanius hęreſ. 69. Hilarius verò lib. 8. de Trinitate ad Euchariſtiã, quaſi optet Chriſtus, vt per ſumptionem corporis ſui vnum & ſecum, & ipſi inter ſe verè, & naturaliter fiant, quemadmodum ipſe cum Patre verè, naturalitérque vnum eſset. [Ariani abuſi hoc loco reſ...luntur.] Solitos Arianos hoc abuti loco, vt probarent Filium non natura, ſed ſola concordia, & voluntate vnum eſſe cum Patre, ex ſuperiobus auctorib⁹ diſcimus; petere enim Chriſtũ, vt diſcipuli vnum ſint, ſicut ipſe, & Pater vnum eſſet, cùm manifeſtum ſit non petere, vt natura, ſed vt voluntate vnum ſint. Quomodo Hilarius, & Epiphanius reſponderint, ex iis, quæ modò diximus, intelligitur. Meliùs Ambroſius, & Auguſtinus iis in locis, quos modò commemorauimus, reſponderũt, hunc locum nobis maximè fauere, Arianis aduerſari; nam diſcipulos inter ſe eiuſdem fuiſſe naturæ, poſtulaſſe autem à Patre Chriſtum, vt eiuſdem eſſent voluntatis, quemadmodum ipſe cum Patre & eiuſdem naturæ, & eiuſdem voluntatis eſſet. *Pro teſtimonio fidei*, inquit Ambroſius, *poſitum eſt, licet ab Arianis ad argumentum perfidiæ deriuetur. Etenim quoniam toties lectam negare non queunt vnitatem, extenuare conantur, vt talis videatur diuinitatis vnitas inter Patrem, & Filium, qualis eſt inter homines vnitas deuotionis, & fidei, licet etiam inter ipſos homines vnitas naturæ ſit ex communitate naturæ.*

12. *Cùm eſſem cum eis, ego ſeruabam eos in nomine tuo.*) Aut alia eſt ratio, aut confirmatio rationis eius, quam attigerat ver. 11. *Et iam non ſum in mundo.* Quaſi dicat, cùm ego in mundo cum illis eram, non alio illis, quàm meo opus erat auxilio; ego enim tuebar, ego protegebam eos; nunc autem diſcedente me tuo illis auxilio opus eſt, ergo ne illos deſeras. Quid autem ſibi vult, quod dicit ſe eos in nomine Patris ſeruaſſe; cur non dicit ſuo ſeruaſſe nomine? Rectè Theophylactus reſpondet, quo plus illis daret ſpei, plúſq; conſolationis adhiberet, & vt accommodatè ad eorum loqueretur ſenſum, qui nondũ ſatis dignam de Chriſto habebant opinionem, itáque facilius credituri erant, ſi diceret ſe nomine Patris, quàm ſi nomine ſuo ſeruaſſe eos, plúſque erant concepturi ſpei fore, vt quo nomine ante ſeruati fuiſſent, & in poſterum ſeruarentur. Eodem pertinet, quod Cyrillus docet, loqui Chriſtum tanquam hominem, & veluti legatũ Patris, qui eius auctoritate, atq; auſpiciis omnia geſſiſſet, hoc eſſe, *In nomine tuo*; quaſi dicat, ne permittas, vt qui hactenus tuo nomine à me ſeruati ſunt, à te tuo eodem nomine me abeunte ſeruari deſinant. *Me, inquit, veniente ad te*, ait Auguſt. [Tract. 10...] *ſerua eos in nomine tuo; in quo eos, quando cum eis eram, & ipſe ſeruabam. In nomine Patris ſeruabat diſcipulos ſuos Filius homo, cum eis humana præſentia conſtitutus, ſed etiam Pater in nomine Filij ſeruabat, quos in nomine Filij petentes exaudiebat, his quippe idem Filius dixerat, Amen dico vobis, ſi quid petieritis Patrem in nomine meo, dabit vobis.* [Sup. c. 16...] Loquitur autem Chriſtus ſic quaſi iam cum illis non eſſet, quia paullo poſt ab illis erat diſceſſurus; *cùm eſſem*, inquit, *cum eis*, quaſi iam non eſſet, ſicut dixit ver. 1. *Et iam non ſum in mundo.*

Quos dediſti mihi, cuſtodiui, & nemo ex eis periit, niſi filius perditionis, vt impleretur ſcriptura.) [Inf. 18. 9... Pſal. 108...] Id eſt, ita omnes, quos mihi ſeruandos tradidiſti, ſeruaui, vt nemo ex illis perierit, niſi ille vnus, quem tu, cùm mihi tradidiſti, ſciebas eſse periturum, & æterno iudicio tuo ad interitum deſtinatum mihi dederas; atque ille ipſe non periit, niſi vt ſcriptura, quæ illum periturum dixerat, impleretur. Quibus omnib⁹ verbis hoc vnum ſignificat ſe, quantum in ſe fuit, omnibus officij ſui partibus fuiſse perfunctum, neminem ſua quidem negligentia periiſse; ſi quis periit, propria periiſse culpa, qualis Iudas fuit, quem ideo filium perditionis [Filius perditionis phraſi Hebraica.] Hebraica vocat phraſi, quaſi ad perditionem deſtinatum, quemadmodum & D. Paulus appellauit, 2. ad

pecta mihi ſubtilitas eſt; nam quomodo Patrem non reliquit, cùm in mundum venit: nec mundum reliquit, cùm ad Patrem redijt, id eſt quatenus omnia ſua implet diuinitate. Quomodo ergo à Patre exierit, & ad Patrem reuerterit, malo Auguſtini verbis explicare. *Planè*, inquit, *credidimus; neque enim propterea debet incredibile videri, quia ſic ad mundum veniens exijt à Patre, vt non deſereret Patrem; & ſic vadit ad Patrem relicto mundo, vt non deſerat mundum. Exijt enim à Patre, quia de Patre eſt; in mundum venit, quia mundo ſuum corpus oſtẽdit, quod de Virgine aſſumpſit. Reliquit mundum corporali diſceſſione, nec mundum deſeruit præſentia gubernatione.*

Tract. 102.

29. *Dicunt ei diſcipuli eius, Ecce nunc palam loqueris, & prouerbium nullum dicis.*) Quærũt Auguſtinus, & Beda quo modo diſcipuli negent Chriſtum in prouerbijs loqui, cùm Chriſtus ipſe confeſſus fuerit ſe hactenus in prouerbijs locutum fuiſſe. *Numquid*, inquit Auguſtinus, *hora iam venerat, qua non iam in prouerbijs ſe illis promiſerat locuturum? Prorſus quòd nondum hora illa veniſſet, continuatio verborum eius oſtendit.* Et nos ver. 25. docuimus per horam illam aduẽtum Spiritus ſancti ſignificaſſe. Reſpondet Auguſtinus putaſſe diſcipulos ſe intelligere, quod nondum intelligebant. Priùs quidem nec intellexiſſe, quod Chriſtus dicebat, nec exiſtimaſſe ſe intelligere, ſed potiùs vidiſſe ſe non intelligere, ideo ea, quæ dicebãtur, prouerbia ab illis, & quaſi ænigmata fuiſſe iudicata; nunc verò cùm nihilo magis, quàm ante intelligerent, tamen quia ſe intelligere putabant, viſa illis prouerbia non eſſe, quæ priùs videbantur. Sententiam Auguſtini ideo non ſequor, quia ex ſequentibus apparet eos non de verbis, ſed de factis loqui Chriſti, non enim ſignificant eum clariùs loqui, quàm ante, quanquam aliquanto clariùs locutus fuerat, ſed factis eum perſpicuè declaraſſe, quæ verbis dixerat obſcuriùs, cùm eorum cognouiſſet cogitationes volentium interrogare, *Quid eſt hoc, quod dicit modicum?* ver. 17. & 18. Quaſi dicant, tu nobis venturum dicis tempus, quo tempore palam, ac ſine parabolis de te, patréque tuo nobiſcum loquare. An clariùs potes loqui, apertiúſque oſtendere te filium eſſe Dei, quàm intimas animorum noſtrorum cogitationes declarando? Non eſt tibi opus loqui verbis, ſatis clarè loqueris factis; eo enim ipſo, quòd cognitis cogitationibus noſtris iſta quantumuis obſcurè dicis, ſatis apertè oſtendis te filium eſſe Dei. Hoc eſt, *Ecce palam loqueris, & prouerbium nullum dicis*, vt ſtatim explicant.

Tract. 103

30. *Nunc ſcimus, quia ſcis omnia, & non eſt opus tibi, vt quis te interroget; in hoc credimus, quia à Deo exiſti.*) Declarant, cur dixerint, *Ecce palam loqueris, & prouerbium nullum dicis*, nempe quia hominum perſpectas ſe habere docebat cogitationes, dum palam eas aperiebat, quod erat clariùs loqui, docereque ſe eſſe Deũ, quàm vllis verbis loqui, doceréque potuiſſet. Alludunt ad id, quod ver. 19. dictum eſt, *Cognouit autem Ieſus, quia volebant eum interrogare, & dixit eis, De hoc quæritis inter vos, quia dixi vobis, Modicum, & non videbitis me.* Propterea, vt Rupertus, & Euthymius, inſinuãt, D. autem Auguſtinus, & Beda diſertè monuerunt, cùm dicendum potiùs videretur, Et non eſt opus tibi quẽquam interrogare, aut vt quiſquam te doceat, dicũt *vt quis te interroget*; quaſi dicant, cognoſcis hominum cogitationes, prouideſque, antequam te quiſquam interroget, quid velit interrogare; quemadmodum in nobis modò ſumus experti. Id autem proprium eſt Dei, de quo ſcriptum eſt, *Deſiderium pauperum exaudiuit Dominus, præparationem cordis eorum exaudiuit auris tua* pſal. 10. 17. *Eritque antequã clamẽt, ego exaudiam, adhuc eis loquentibus, ego audiam*, Iſai. 65. 24. *In hoc ergo* (id eſt propter hoc, hoc argumento (Hebraiſmus) *credimus, quia à Deo exiſti*, id eſt quod à Deo miſſus es, quòd filius Dei naturalis, ac verus Deus ſis. Quanquam non ſatis conſtat, an eo vſque eorum tunc fides perueniſſet, vt crederent illum naturalem filium Dei, verúmque Deum eſſe, adhuc enim ex multis apparet rebus ante aduentum Spiritus ſancti, vt Chryſoſtomus, & Theophylactus ſolẽt dicere, rudem, & imperfectam eorum fuiſſe fidem; vt Chriſtus ipſe interprete Heracleota, Chryſoſtomo, & Cyrillo videtur ſtatim coarguere. Obſeruarunt hîc Leõtius, & Cyrillus, quod nos aliis in locis diximus, non ideo dixiſſe diſcipulos, *nũc credimus*, quòd ante non credidiſſent, idem enim longè ante credebant, ſed quòd tunc experientia ipſa compulſi magis, certiúſque credidiſſent. Rectiùs quam Chryſoſtomus, & Theophylactus, qui videntur exiſtimare ante diſcipulos non crediſſe. Sæpe notauimus aliquando per verba non nouam actionem, ſed actionis continuationem, incrementumque ſignificari, ſicut iuſtificari dicimur non ſolùm, cùm ex iniuſtis iuſti, ſed etiam cum ex iuſtis magis efficimur iuſti. *Qui iuſtus*, inquit, *eſt, iuſtificetur adhuc* Apoc. 22. 11. Sic etiam dicuntur diſcipuli viſo miraculo aquæ in vinum conuerſæ in Chriſtum crediſſe, non quòd ante non crederent, ſed quòd tunc magis, quàm ante crediderint, cap. 2. 11.

Cogitationes hominum noſſe Dei proprium

Secundum Hebræos.

Apoſtoli an Chriſtũ Dei filium naturalem crediderint ante aduentum Spiritus ſancti. Sup. c. 2. 11.

31. *Reſpondit eis Ieſus, Modò creditis,*) Omnes Græci auctores Chryſoſtomus, Cyrillus, Leontius, vterque Theodorus, Heracleota, & Mopſueſt. Theophylact. & Euthym. notant voluiſſe Chriſtum diſcipulorum iactantiam reprimere, quòd gloriari viderentur, quaſi perfectam iam haberent fidem, & magnum Chriſto præſtarent beneficium, quòd crederent eum à Deo exiſſe; docere ergo eum adhuc ipſorum fidem adeo eſſe infirmam, vt paullo poſt omnes ſint ſe ſolum inter manus hoſtium relicturi. Hæc verba, *Modò creditis*, aut per affirmationem, aut per interrogationem legi poſſunt. Si per affirmationem legantur, hunc habent ſenſum, modò quidem creditis, aut potiùs, modò quidem credere videmini; ſed paullo poſt oſtendetis vos non ſatis credere, cùm comprehenſo me ab hoſtibus diuerſi diffugietis: quo ſenſu mihi videtur Nonnus reddidiſſe. Si per interrogationem, duplex ſenſus eſſe poteſt, alter vt exprobratio ſit tarditatis, quòd nunc tandem poſt tot ſermones, poſt tot miracula, poſt tam diuturnam cum ipſo familiaritatem credant, cùm multo ante credere debuiſſent, quemadmodum Chryſoſtom⁹, & Theophylactus videntur exponere. Sed cum hac interpretatione non videtur, quod ſequitur, bene conuenire, *Ecce venit hora, & iam venit, vt diſpergamini vnuſquiſque in propria.* Alter ſenſus eſt, *Modò creditis?* id eſt modò dicitis vos credere? citò vos non credere declarabitis, quo modo Leontius, & Euthymius exponunt. Ego non exiſtimo per interrogationem legendum eſſe, quia in interrogatione non poteſt dictio illa, *modò* locum habere, niſi eo ſenſu, quo Chryſoſtomum, & Theophyl. interpretari diximus, quem ſenſum ſequentia refellunt verba. Quid enim eſt dictu, *Modò creditis?* id eſt modò vos dicitis credere? cũ interrogatione, eo ſenſu quo Leõtius, & Euthym. exponunt? quid facit illud *modò?* quis non videt,

nullam

nullam vim habere, ſi recto iudicio verba perpenderit? Sic ergo lego, atque interpretor, modò quidem creditis; id eſt modò quidem oſtenditis, ac profitemini vos credere, cùm in tuto eſtis, cùm nihil periculi eſt; *Ecce venit hora, & iam venit, vt diſpergamini vnuſquiſque in propria, & me ſolum relinquatis.* Itaque illud *modò* non refertur ad præcedentia, quaſi ſenſus ſit, modò, quia vidiſtis me veſtras cognouiſſe cogitationes, creditis; ſed ad ſequentia, id eſt ad horam illam, quam iam veniſſe dicit; opponit enim *modò*, id eſt pacatum, & tranquillum tempus horæ illi, id eſt tempori perſecutionis, atque periculi; tanquam dicat, vos quidem rebus ſecundis facilè creditis, ſed tempore tribulationis, quod iam inſtat, recedetis, quemadmodum in illa apud Matth. c. 13. 21. parabola de aliis dixerat.

32. *Ecce venit hora, & iam venit, vt diſpergamini vnuſquiſque in propria, & me ſolum relinquatis.*) Illud, *Ecce*, magnam habet emphaſim, opponit iam inſtans, tempori præſenti, quaſi vnum *modò* alteri *modò*, perinde ac ſi diceret, *Modò creditis*, modò tamen non creditis, id eſt non credere oſtenditis. Primum *Venit* præſentis eſt temporis, ἔρχεται, ſecundum præteriti, ἐλήλυθεν, quod ipſum vim orationis auget, quaſi diceret, Ecce veniet hora, imo ecce iam adeſt; veniſſe autem dicit, quia etſi Iudas cum cohorte non venerat, nox tamen venerat, qua venturus erat ad Chriſtum cum cõprehenſurus. Quòd dicit, *vt diſpergamini vnuſquiſque in propria*, nõ ſignificat fore vt vnuſquiſq; in domum ſuam fugiat, vt Nonnus interpretatur

Quid ſignificat hic diſpergi in propria.

Ἐγγύθι δὲ χρόνος οὗτος, ὅτε σκίδνασθε φυγόντες
Εἰς ἑὸν οἶκον ἕκαστος;

nec enim domos iam habebant, ſed ſignificat non in vnam cunctos partem, ſed in diuerſis diuerſos fugituros; quare non ſolùm fugam, quæ compoſita eſſe poteſt, ſed confuſam etiam diſſipationem declarat. Dictio *Vt* ἵνα non cauſam, ſed tempus ſignificat; accipitur enim pro, quando, vt vertit Nonnus ὅτε vt ſuprà etiam notauimus ver. 2. & cap. 15. 13. Cùm addit, *Et non ſum ſolus, quia Pater mecum eſt*, oſtendit eos quidem, quantum in ipſis eſſet, ſolum relicturos, & omni deſtitutum ope; quòd autem re ipſa ſolus futurus non eſſet, non ipſorum virtute, ſed ſua ipſius natura fieri, quòd Deus eſſet, idémque cum Patre, itaq; ſeparari ab eo, & ſolus eſſe nõ poterat. Aduotarũt Cyrillus, & Chryſoſt. his ipſis verbis, quibus diſcipulorũ incõſtantiam reprehẽdebat, iuuare ipſorũ fidem, cõfirmaréque voluiſſe, & dicẽdo, quod futurum erat, vt Cyrillus ait, quod proprium eſt Dei, & dicendo ſe non poſſe ſolum relinqui, quòd Pater ſemper ſecum ſit, vt inquit Chryſoſt.

Vt pro quando.

33. *Hæc locutus ſum vobis, vt in me pacem habeatis.*) In duobus hîc verbis tota huius loci intelligentia verſatur, quæ neſcio an quiſquam ſatis expenderit. Alterum eſt, *Hæc*, quas res intelligat, cùm dicit, *Hæc locutus ſum vobis.* Nonnulli ad id ſolùm, quod de futura Apoſtolorum inconſtantia dixerat, videntur referre, quaſi dicat hæc non exprobrandi, ſed potiùs animandi cauſa vobis dixi, vt præmoniti à me, & admonitione ipſa præmuniti nunquam in poſterum deſeratis. In quem ſenſum Theodorus Mopſueſt. & Leontius exponunt. Chryſoſtomus, Cyrillus, Theophylactus, & Euthymius ad omnia ſuperiora referunt, quæ Chriſtus poſt cænam dixerat, ſed ſententia diuerſa. Chryſoſtomus, & Theophylactus hoc ſenſu, hæc vobis dixi, non vt ad dogmata, ſed ad conſolationem, ac pacem vteremini; ſi enim in his, quæ de mea futura paſſione dixi, hæreatis, putabitis me minorem eſſe Patre. At etiam dixerat ſe ad Patrem ire, & alia multa, quibus ſe æqualem Patri declarauerat; itaque hanc interpretationem minimè recipio. Cyrillus, hæc omnia differui, non temere, non ſine cauſa, ſed vt conſolationem in me, & pacem haberetis. Euthymius meliùs, *hæc locutus ſum vobis*, non vt perfectam vobis traderem myſteriorum cognitionem, quam iam dixi me in aduentum Spiritus ſancti reijcere, ſed vt vos conſolarer: itaque non dixi quantum ad doctrinam, ſed quantum ad conſolationem veſtram ſatis eſſe iudicaui. Ego ad ea potiſſimùm refero, quæ de ſeipſo dixerat, quo ſe filium Dei, mundíque victorem declararet, cuiuſmodi eſt, quod dixit ver. 5. 7. 8. 9. 13. 14. 15. itémque ad ea, quæ de futura mundi in Apoſtolos perſecutione dixerat. c. 15. 18. 19. hæc, inquit, quæ & de mundi contra vos odio, & de meo auxilio locutus ſum, propterea dixi, *vt in me pacem habeatis.* Atque hoc ipſum propterea illis dicit, vt ijs, quæ audierant, vti ſcirent. Sæpe ex Dei admonitionibus ſiue verbis, ſiue rebus adhibitis minorem, quàm poſſemus, debebmuſque fructum percipimus, quia ignoramus, quem in finem adhibeantur. Alterum eſt pacis verbum, quod plerique pacem aduerſus Deum, id eſt reconciliationem cum illo interpretantur, iuxta illud, *Iuſtificati igitur ex fide pacem habeamus ad Deum per Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum.* Rom. 5. 1. Sic certè Cyrillus, & Euthymius. Ego pacem hîc pro fortitudine, pro conſtantia, pro ſpe, & fiducia poni puto, id eſt pro eo animi ſtatu, quo etiam in maximis periculis nihil commouetur, nihil perturbatur, ſed interritus, tranquillus, compoſitus, pacatus manet. Quam enim nunc pacem vocat, ſtatim confidentiam appellat, *Confidite*, inquit, *ego vici mundum*; hoc ergo eſt, *vt in me pacem habeatis*, vt in me confidatis. Cur autem hoc dicat declarat.

Euthymij pro alijs hæc interpretatio.

Pacis verbum quid hoc loco denotet.

In mundo preſſuram habebitis, ſed confidite, Ego vici mundum.) Quaſi dicat, magnum quidem aduerſarium mundum habebitis, ſed maiorem habebitis auxiliatorem me, qui illum vici. Viciſſe autem ſe dicit mundum, quia eius principem Diabolum vicerat, ſicut dixerat. c. 14. 30. *Venit enim princeps mundi huius, & in me non habet quidquam.* Quam victoriam quamuis per mortem propriè ſuam fuerit conſecutus, tamen, quia in proximo erat, ita de ea loquitur, quaſi iam conſecutus eam eſſet, quaſi iam in manibus haberet; ſicut dixit. c. 12. 31. *Nunc princeps huius mundi eijcietur foras.* Viciſſe principem mundi, mundum ipſum viciſſe erat; iubet itaque Apoſtolos bono eſſe animo, quòd eorum ipſe aduerſarium proſtrauiſſet. Quod non ad Apoſtolos modò, ſed ad nos etiam omnes pertinet. *Deo autem gratias*, inquit Paulus. *qui dedit nobis victoriam per Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum.* 1. Cor. 15. 57. & *ſcribo vobis adoleſcentes, quoniam viciſtis malignum.* 1. Ioan. 2. 13. 14. & rurſus, *Vos ex Deo eſtis filioli, & viciſtis eum* (mundum) *quoniam maior eſt, qui in vobis eſt, quàm qui in mundo.* 1. Ioannis. 4. 4. & *omne quod natũ eſt ex Deo vincit mundum; & hæc eſt victoria, qua vincit mundum, fides noſtra.* 1. Ioan. 5. 4. & *Ipſi vicerunt eum* (Diabolum) *propter ſanguinem agni, & propter verbum teſtimonij ſui*, Apocal. 12. 11. Dicimus viciſſe nos, non quòd nulla in nobis pugna reſtet; reſtat

IN CAPVT XVII.

1. *HÆC locutus eſt Ieſus, & ſublevatis oculis in cælum dixit, Pater venit hora, clarifica filium tuum, vt filius tuus clarificet te.*) Finita oratione, quam poſt cœnam ad diſcipulos docendi, conſolandíque cauſa bene longam habuerat, quattuor ſuperioribus capitibus ab Euangeliſta comprehenſam, ad orandum Deum ſe conuertit. Quod Chryſoſtomus, Leontius, Theophylactus, & Euthymius ideo feciſſe putant, vt quod verbis diſcipulos docuerat, exemplo, réque ipſa confirmaret. Prædixerat multas illis, magnáſque futuras perſecutiones. c. 15. 17. 18. docuerat in ſe confidere. c. 16. 33. *Confidite, ego vici mundum*; id nunc exemplo ſuo docet, qui quatenus homo eſt, omnem ſuam ſpem, omne præſidium ponat in Deo, cùm imminente periculo ad eum ſe precādum conuertat. Idem illi faciant, idem nobis faciendum. Cyrillus verò, & vt videtur Auguſtinus, & Beda, exemplum etiam ſcribunt nobis præbere voluiſſe, ſed ſenſu alio, non vt nos cùm in periculis verſamur, ad preces confugiamus, etſi id etiam cum primis faciendum eſt; ſed vt alios ipſi non ſolis verbis, ſed multo magis exemplo doceamus, conſolemúrque. Quæ iſta fuerit oratio, num illa eadem quæ ab alijs tribus Euangeliſtis in horto Gethſemani à Chriſto habita fuiſſe dicitur, *Pater mi, ſi poſſibile eſt, tranſeat à me calix iſte*, Matth. 26. 39. Mar. 14. 35. Luc. 22. 39. quæſtio eſt hoc loco non indigna, quam ſolus, vt opinor, inter interpretes Rupertus attigit. Is autem in ea ſententia eſt, vt vnam, eandémque eſſe putet, motus verbis illis ſuperioribus Euangeliſtæ. c. 14. 31. *Surgite eamus*. Cæterum Ioannem longiorem, quàm cæteros Euangeliſtas orationem retuliſſe, quòd cùm Petro, & fratre ſuo Iacobo interfuiſſet. Sed hanc opinionem. c. 14. 31. refutauimus, vbi docuimus Chriſtum hanc orationem, ſermonémque totum ſuperiorem in horto nō habuiſſe; ídque ex capite ſequenti ver. 1. perſpicuum eſt, vbi Ioannes dicit Chriſtum, poſtquàm hæc omnia dixiſſet, trans torrentem Cedron, vbi hortus ille erat, egreſſum fuiſſe. Neque vero ſimile eſt Ioannem, ſi orationem in horto à Chriſto habitam narrare voluiſſet, ſummam illius fuiſſe præteriturum, *Pater mi, ſi poſsibile eſt tranſeat à me calix iſte.* Faciliùs creditu eſt totam, quàm partem eius, præcipuam prætermiſiſſe. Præterea alij Euangeliſtæ ſcribunt orationem illam in horto proſtratum in terram habuiſſe, Matth. 26. 39. Mar. 14. 35. Ioannes autem iſtam, ſublatis in cælum oculis. Deſcribit autem habitum orantis eodem conſilio, quo eo Chriſtus vſus eſt, vt nos ab eo orare diſceremus. *Poterat*, inquit Auguſt. *Dominus noſter vnigenitus, & coæternus Patri in forma ſerui, & ex forma ſerui, ſi hoc opus eſſet, orare ſilentio; ſed ita ſe Patri exhibere voluit precatorem, vt meminiſſet noſtrum ſe eſſe doctorem.* Petit igitur primùm in oratione à Patre Chriſtus, vt ſe clarificet, vt & ipſe viciſſim à ſe clarificetur; horam veniſſe, *tempus faciendi Domine, tempus faciendi*, quaſi dicat, tu me hactenus & miſſa de cælo voce, *Hic eſt filius meus dilectus*, & delapſo ad me Spiritu ſancto Matth. 3. 17. & Ioannis teſtimonio, *Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi*, ſuprà. c. 1. 29. & multis editis miraculis clarificaſti; iterúmque cùm maximè opus eſſet, clarificaturum promiſiſti. c. 12. 18. *Et clarificaui, & iterum clarificabo*; ecce nunc tempus illud venit, quo maximè tua mihi clarificatione opus eſt, quia adeo obſcura, & ignominioſa ſubeunda mors imminet, vt niſi me tu clarificaueris, niſi me certis, conſpicuíſque miraculis, filium tuum eſſe declaraueris, omnes me pro puro, eóque vili, & abiecto homine habituri ſint. Mea clarificatio non tam mea, quàm tua eſt, hoc eſt, quod ait, *vt filius clarificet te*, quia ipſum clarificari à Patre Filium eſt Patrem à Filio clarificari, quia omnis Filij gloria in Patrem redit, ſicut. c. 12. 23. 28. pro eodem accepit ſe clarificari, & nomen Patris clarificari. Quid autem ſit clarificari, illic explicauimus.

Siue hæc oratio eadem cum ea, quæ in horto habita eſt.

Tract. 104.

Pſal. 118. 126.

2. *Sicut dediſti ei poteſtatem omnis carnis, vt omne quod dediſti ei, det eis vitam æternam.*) Hebraiſmus eſt ad hunc modum reſoluendus, *Sicut dediſti ei poteſtatem omnis carnis, vt omni, quod dediſti ei, det vitam æternam*, redundante nominatiuo, & poſito relatiuo pro antecedente, vt pſal. 10. 4. *Dominus in templo ſancto ſuo, Dominus in cælo ſedes eius*, id eſt, *Domini ſedes eſt in cælo*. Singula verba aliquid habent difficultatis. Primùm dictio illa, *ſicut*, incertum, quò referenda; Auguſtinus enim, & Beda ad illud vltimum referunt verbum, *Vt filius tuus clarificet te*; quaſi ſenſus ſit, quemadmodum tu filio tuo omnis carnis dediſti poteſtatem, ita fac vt filius tuus clarificet te. Clarificari enim à Filio Patrem, erat per Filium omni carni, id eſt non Iudæis tantùm, ſed etiam Gentilibus innoteſcere. Ergo quandoquidem filio tuo omnis carnis poteſtatem dediſti; fac vt te apud omnem carnem clarificet. Non incongruus ſenſus. Leontius verò ad vtrumque refert, *Clarifica filium tuum, vt filius tuus clarificet te, ſicut dediſti ei poteſtatem omnis carnis*, ſenſu ſimili. Vterque verò probabilis; ſed ego Rupertum ſecutus ad primum membrum, quod præcipuum erat, referre malo, nam alterum veluti occaſione quadam adiectum eſt. Senſum igitur eſſe arbitror, tracta me tanquam legatum tuum, quem abs te coram omnibus clarificari, id eſt recognoſci, & honorari conuenit; da mihi æqualem poteſtatem, honorem, *ſicut dediſti mihi poteſtatem omnis carnis*, ita me apud omnem carnem glorifica. Omnem autem carnem ex Hebraiſmo pro omni homine poſuit, partem pro toto, vt D. Auguſtinus obſeruauit; ſicut è contrario animam Apoſtolus pro toto homine poſuit, cùm dixit, *Omnis anima poteſtatibus ſublimioribus ſubdita ſit* Rom. 13. 1. Hebraiſmus etiam eſt, quod dicit, *poteſtatem omnis carnis*, pro, in omnem carnem. Omnem autem dixiſſe carnem, vt nullam gentem, nullum hominum genus, nullum denique hominem exciperet, & omnem carnem ſolis opponeret Iudæis, Chryſoſtomus, Leontius, Theophylactus, & Euthymius adnotarunt. Nam ante mortem quidem, & reſurrectionem, qua clarificatus

Hebraiſmus.

Ruperti expoſitio probabilior, quæ & auctoris eſt.

Tract. 105. Caro & anima pro toto homine

Filius eſt Patrem in ſola Iudæa notum fuiſſe; poſteà verò in omnes gentes eius cognitionem, culturámque permanaſſe. Quando iſtam poteſtatem Pater dederit Filio Auguſtinus diſputat. Facilis reſponſio, cùm homo factus eſt, loquitur enim vt homo; ſic Theodorus Heracleotes, & Chryſoſtomus.

Vt omne, quod dediſti ei, det eis vitam æternam.) Nihilo magis certum, quo dictio illa, *Vt*, referri debeat. Leótius, Cyril. & Rupertus vidētur referre ad verbum, *Clarifica filium tuum*, quaſi ſenſus ſit, ad hoc filiū tuum clarifica, vt omnibus ijs, quos illi tradidiſti, det vitam æternam. Meliùs Auguſtinus refert ad verbum *dediſti*; ſed non putat cauſam, ſed effectum ſignificare; in hunc enim ſenſum exponit, Sicut dediſti ei poteſtatem omnis carnis, idque non fruſtra; ſic enim ei dediſti, vt omnibus, quos illi tradidiſti, dederit vitam æternam. Qui ſenſus verus mihi videtur eſſe, ac neſcio an à quoquam ex ijs etiam, qui Auguſtinum legerũt, animaduerſus. Per totam enim reliquam orationem ita loquitur, quaſi iam hoc feciſſet, quaſi iam tunc dediſſet vitam æternam ijs, quos ad ſe Pater adduxiſſet. Vitam enim æternam vocat ſui, patríſque ſui cognitionem, vt exponit verſu ſequenti, quam cognitionem dicit ſe prædicationis officio perfunctum tradidiſſe. Quanquam nõ inficior alium quoque probabilem eſſe ſenſum, quem omnes vulgo ſequuntur, vt particula, *Vt*, finem declaret; propter quem Pater poteſtatem Filio dederit omnis carnis, nempe vt vitam æternam omnibus daret. Hæc etiam oratio Hebraiſmo implicata eſt; ſic erit explicanda, vt omnibus, quos ei dediſti, det vitam æternam: redundat enim relatiuum *eis* Hebræorum more, & ponitur in plurali numero, cùm ſingulare præceſſiſſet; quia non vocem, ſed ſenſum reſpicit. Sunt qui putent hanc ſuperioris ſententiæ exceptionem eſſe. Dixiſſe enim omnis carnis poteſtatem ſibi datam eſſe; nunc non omni carni, ſed ex omni carne ijs ſolùm hominibus, quos ſibi tradidiſſet, id eſt quos ad ſe traxiſſet dare vitam æternam: ſicut dixerat. cap. 6. 37. 39. *Omne quod dat mihi Pater, ad me veniet, & omne quod venit ad me, non eijciam foras. Hæc eſt enim voluntas Patris, vt omne, quod dedit mihi, non perdam ex eo, ſed reſuſcitem illud in nouißimo die.* Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius pro eodem accipiunt, Omne quod dediſti ei, & omnem carnem, quaſi diceret, ſicut dediſti ei poteſtatem omnis carnis, vt omni carni vitam æternam daret. At non omnibus hominibus vitam æternam dedit. Reſpondent dediſſe, quantum in ipſo quidem fuit; ſi aliis non dedit, non per ipſum, ſed per illos ſtetiſſe, quia in illum credere noluerunt. Eodem res redit; nam ſi hæc exceptio eſt ſuperioris ſententiæ, intelligendum eſt Chriſtum declarare voluiſſe cauſam, cur non omnibus vitam daret, quia nimirum non omnes, in quos ſibi Pater poteſtatem dederat, ad ſe adduxiſſet; non autem adduxit, quia illi aut credendo, aut bene viuendo venire noluerunt.

Tract. 105.

Vita æterna Filij, & Patris cognitio.

Hebraiſmus.

3. *Hæc eſt autem vita æterna, vt cognoſcant te ſolum Deum verum, & quem miſiſti Ieſum Chriſtum.*) Docet quomodo omnibus, quos ſibi Pater dediſſet, dederit vitam æternam, nempe tradendo illis ſui, patríſque ſui cognitionem. In ea enim vitam æternam poſitam eſſe. Itaque δὲ pro γὰρ hoc loco, id eſt, autem, pro enim poſitum puto, ſicut Luc. 20. 38. & alijs plurimis locis obſeruauimus. Sic conſequentior ſententia eſt, vt probet ſe vitam æternam illis dediſſe,

δὲ pro γὰρ autem pro enim.

A quibus ſui Patríſque tradiderat cognitionem, quia hæc eſt vita æterna, vt vterque ab illis cognoſcatur. Probat ex hoc loco non ſolùm magna ſcholaſticorum Theologorum pars, ſed nonnulli etiam antiquiores Patres beatitudinem in viſione, id eſt actu intellectus Deum clarè, apertéque videntis poſitam eſſe. Sed manifeſtum ex adiunctis eſt vitam æternam hoc loco non illam cæleſtem, quæ propriè beatitudo dicitur; ſed inchoationem quandam eius appellari, quam in hac vita, quaſi pignus alterius habent, qui hæredes illius ſunt. Nam vt ſuprà docuimus, & ex toto capite perſpicuum eſt, de ea
B vita æterna Chriſtus hîc agit, quam iam diſcipulis dederat; atqui cæleſtem illam nondum illis dederat. Quod ſi ex hac licet de illa cæleſti coniecturam facere, potiùs colligemus in voluntate, quàm in intellectu conſiſtere; quia huius vitæ beatitudo, quæ illius inchoatio eſt, potiùs in caritate voluntatis, quàm in fide intellectus poſita eſt. Itaque ſententia eorũ, qui intellectu beatitudinem finiunt, affinis nouorum hæreticorum errori videtur eſſe, qui ſola nos dicunt fide iuſtificari, id eſt beatitudinem huius vitæ in ſolo intellectu ſitam eſſe. Quid igitur eſt cauſæ, cur in ſola cognitione, id eſt in
C ſola fide vitam æternam ponere videatur? Non certè, quòd ſola, ſed quòd prima illis cauſa fides ſit. Eodem prorſus modo, quo iuſtificatio, & vita illa cæleſtis æterna fidei ſolet tribui, quemadmodum cap. 1. 12. & 3. 16. declarauimus. Itaque quemadmodum ex hoc loco colligere non licet vitam æternam in hac vita in ſola conſiſtere cognitione, quamuis ſola hic cognitione diffiniatur; ita non colligeretur, quamuis de futura ageretur vita, in ſolo intellectu, viſionéque conſiſtere, quamuis diffiniretur ſola viſione. Sed hęc præter
D morem diximus. Maius hîc nobis negotium Ariani faceſſebant, ſolùm hîc Patrem verum Deum appellari, Filium ab ea excludi appellatione, *Vt cognoſcant te ſolum Deum verum*, & poſtea, *& quem miſiſti, Ieſum Chriſtum.* Auctor Hilarius lib. 4. & 5. & 9. de Trinitate. Ambros. lib. 5. de fide. cap. 2. Epiphanius hæres. 69. Gregor. Nazian. orat. 4. de Theologia, Baſilius lib. 5. aduerſus Eunom. Idacius in lib. contra Varim. cap. 34. Cyrillus Alexand. lib. 10. Theſauri. cap. 6. Auguſtin. lib. 6. de Trinitate cap. 9. & hoc loco, itémque Chryſoſtomus hîc, Cæſarius dialogo. 1. Quia magnum
E hoc loco præſidium erroris ſui Ariani collocabant, magno contrà ſtudio Catholici vtebantur, vt eos inde deturbarent; itaque multis modis reſpondebãt; ſiue Tertullianus, ſiue aliquis & Tertulliano, & Arij ætate poſterior is auctor eſt, cui de Trinitate inter Tertulliani opera liber inſcribitur, & Hilarius lib. 9. de Trinitate, & Ambros. lib. 5. de fide, cap. 2. & Auguſtin. & Beda hoc in loco reſpondent, tria illa verba *ſolum Deum verum*, non ſolùm
F Patri, ſed Filio etiam attribui per coniunctionem illam, *&*, *Et quem miſiſti Ieſum Chriſtum*, quaſi is ſit, vt Auguſt. ait, *ordo verborum*; *Hæc eſt vita æterna, vt te, & quem miſiſti, Ieſum Chriſtum cognoſcant ſolum verum Deum*; nam vt ita loquamur, ſermo etiam Latinus patitur. *Si noluiſſet ſe*, inquit Tertullianus, *etiam Deum intelligi, cur addidit, Et quem miſiſti Ieſum Chriſtum, niſi quoniam & Deum accipi voluit? quoniam ſi ſe Deum nollet intelligi, addidiſſet, Et quem miſiſti hominem Ieſum Chriſtum: nunc autem nec addidit, nec ſe*

Beatitudo an in viſione, & actu intellectus conſiſtat.

Arianorũ ex hoc loco obiectiones.

Variæ reſponſiones Catholicorũ ad obiectionem Arianorũ.

Cap. 24.

mihi

A *nobis hominem tantummodo Chriſtus tradidit, ſed Deo iunxit, vt & Deum per hanc coniunctionem, ſicut eſt, intelligi vellet.* Neſcio an hæc interpretatio ab ijs, quibus non placet, refutari poſſit; ego enim qua ratione poſſit, non inuenio. Aliter quoque idem reſpondet Ambroſ. Chriſtum non excludere ſe, quin verus Deus ſit, ex hoc ipſo loco perſpicuum eſſe; illum enim, in cuius cognitione vita æterna poſita ſit, qui poſſe non eſſe Deum? atqui non ſolùm in Patris, ſed etiam in ſuiipſius cognitione vitam æternam poſuiſſe. Epiphanius verò, quo modo poſſe verum Deum non eſſe, qui *vera lux ſit illuminans omnem hominem venientem in hunc mundum?* [Sup.c.1.9.] B Rectè ille quidem; ſed diſcedit ab hoc loco; quod ſi facere liceret, illuſtrioribus teſtimonijs id Baſilius, & Cæſarius probant; inprimis illo, qui huic valde affinis eſt. 1. Ioan. 5. 20. *Scimus, quoniam Filius Dei venit; & dedit nobis ſenſum, vt cognoſcamus verum Deum, & ſimus in vero filio eius. Hic eſt verus Deus, & vita æterna.* Vbi cùm perſpicuum ſit eundem Ioannem, quam hoc loco Chriſtum ſententiam exprimere voluiſſe, non ſolùm non negauit, ſed etiam affirmauit illum verum eſſe Deum. C Neque me latet, quid in illum locum non Ariani modò veteres, ſed alij etiam hoc tempore eorum ſectatores commenti ſint; ſed eas cauillationes, cùm ad eum locum Deo iuuante venerimus, refutabimus. Nouam aliam, & neſcio an aliquàto audaciorem interpretationem apud Theodorum Heracleotem inuenio, Chriſtum ſolum patrem ſuum verum Deum appellaſſe διὰ τὸ ἀγέννητον εἶναι, id eſt, *quòd ingenitus ſit*, vt Theologi loquuntur, id eſt ab alio originem non habens, ſed ipſe potiùs omnis diuinitatis origo. D Vera, germanaque expoſitio eſt, quam omnes fere Græci auctores tradiderunt, [Veræ expoſitio, & auctoris, excludi tantum idola dictione *ſolum*.] Gregorius Nazianz. Baſilius, Cæſarius, ijs in locis, quos ſuprà deſignauimus, Chryſoſtomus, Cyrillus, Leontius hoc loco, Theodorus Mopſueſt. & Theodoritus Cyri Epiſcopus in Græcorum Catena citati, Theophylactus, & Euthymius in commentarijs, & ante Arianorum natam hæreſim Cyprianus in exhortatione ad martyrium, verba illa, *Solum verum Deum*, ad ſolum referri Patrem, non quòd Filius excludatur, ſed vt excludantur idola, quæ veri non erant Dij; E non ergo his verbis Filio, & Spiritui ſancto, ſed idolis Patrem opponi; in eo enim vitam æternam poſitam eſſe, vt relicta vana illa Deorum multitudine vnum verum Deum Patrem, eiúſque Filium Ieſum Chriſtum non vtique falſum, vt idola, ſed verum etiam, vt Patrem, Deum cognoſcamus. Nam vt Gregorius Nazianz. & eius frater Cæſarius argumentantur, ſi propterea quòd Pater hîc ſolus, verúſque Deus appellatur, colligunt Ariani Filium non eſſe Deum, colligant etiam Filium non eſſe ſapientem, quia D. Paulus dicit Rom. 16. 27. *Soli ſapienti Deo per Ieſum Chriſtum gloria;* F colligant non eſſe immortalem, & non eſſe lucem, quia idem Paulus ſcribit. 1. Tim. 6. 16. *Qui ſolus habet immortalitatem, & lucem inhabitat inacceſſibilem*, cùm ſe Chriſtus paſſim vitam, & lucem vocet. Illuſtrat mirificè Theodoritus hunc ſenſum loco alio conſimili D. Pauli. 1. Theſ. 1. 9. *Conuerſi*, inquit, *eſtis ad Deum à ſimulacris, ſeruire Deo viuo, & vero.* Denique illud etiam obſeruandum, quo Arianorum argumentum penitus eneruatur, nomen illud *ſolum* non eſſe ſubiectum, ſed attributum.

A Non enim eſt ſenſus, *vt cognoſcant te*, qui ſolus es verus Deus, *ſed vt cognoſcant te*, qui es ille Deus, qui ſolus verus eſt. Quem ſenſum magis etiamnum Græca præ ſe ferunt, ἵνα γινώσκωσί σε τὸν μόνον ἀληθινὸν θεόν. Ita eſſe ex altero conſtat epitheto. Si enim *ſolum* ad ſubiectum pertineret, eodem *verum* pertineret; at *verum*, non ad ſubiectum profecto, ſed ad attributum pertinet. Itaque ille hæreticorum interpres, qui vertit, *vt cognoſcant te ſolum eſſe verum Deum*, verum ſenſum nō eſt aſſecutus. [Th. Beza.] Duplex adhuc hic hæret quæſtio. Altera, quare non dixit B quemadmodum Auguſtinus dixiſſe putat, vt cognoſcant te, & quem miſiſti Ieſum Chriſtum ſolum, & verum Deum? Poſſet hîc illa ſuperior Theodori reſponſio locum habere, nomen Dei Patri, tanquam omnis diuinitatis fonti fuiſſe tributum. Sed duas etiam cauſas alias poſſumus reddere; alteram, illud epitheton ſolius, ac veri Dei Patri per attributionem dari ſolere, quamuis Filius etiam, & Spiritus ſanctus Deus ſit, ſicut nomen Domini datur Filio, quamuis Pater dominus vtique ſit; & nomen Spiritus, atque paracleti datur C Spiritui ſancto, quamuis & Pater, & Filius Spiritus ſit. Altera eſt, quòd voluerit Chriſtus de patre quidem ſuo, vt filium decebat, honorificè, de ſe verò quàm modeſtiſſimè loqui, ideo non ſe, ſed Patrem Deum appellauit; eòdem, vt opinor, pertinet, quòd ne ſe quidem ipſum nominare voluit; nec enim dixit, vt cognoſcant te & me; ſed, *vt cognoſcant te, & quem miſiſti Ieſum*, per tertiam perſonam de ſeipſo loquens, quod maioris modeſtiæ, quàm ſeipſum, cùm de rebus agitur honorificis, D qualis hæc erat, nominare. Acceſſit quòd, dum dicit, *Et quem miſiſti Ieſum Chriſtum* & ſe ſimul demonſtrat, & rationem declarat, quare in cognitione ſui, etiam quatenus homo erat, vita æterna conſiſteret. Scilicet quia miſſus à Patre erat, quia Ieſus, id eſt ſaluator, quia Chriſtus, id eſt promiſſus Meſſias erat. Altera eſt quæſtio, quam Cæſarius attigit, cur de Spiritu ſancto mentionem nullam fecit? [Cur de Spiritu ſancto mentio nulla hic facta.] Facilis coniectura; non erat neceſſe tunc, niſi vt ſuam ipſe auctoritatem confirmaret, de quo omnis erat controuerſia; confirmat autem ex auctoritate E Patris, quòd ab eo miſſus eſſet. Deinde voluit ſignificare, in quo potiſſimùm fides ea, quæ cauſa hominibus ſalutis, hoc eſt vitæ æternæ eſſet, verſaretur; in eo nimirum, vt ſalutis cognoſceretur auctor; auctor autem ſalutis etſi omnis communi quadam ratione Trinitas fuit; tamen priuatim, ac propriè Pater, qui filium ſuum miſit; magis etiam propriè Filius, quia ſuo ipſe labore, ac veluti ſuis manibus noſtram *operatus eſt ſalutem in medio terræ.* [Pſal. 73.12.] Atque hæc cauſa eſt, cur Chriſtus non fidem in Patrem, non fidem in Spiritum ſanctum, ſed fidem in ſe ad F ſalutem requirat, *Vt omnis*, inquit, *qui credit in eum* (filium) *non pereat, ſed habeat vitam æternam.* [Sup.c.3.16.]

4. *Ego te clarificaui ſuper terram; opus conſummaui, quod dediſti mihi, vt faciam.*) Quaſi debitam ſibi à Patre mercedem clarificationem ſuam petit, ſe eam iam meruiſſe, Patrem priùs clarificando, & opus conſummando, quod ſibi perficiendum tradidiſſet: ſe iam feciſſe, quod in ſe erat, faciat ergo Pater, quod in ipſo eſt, ſéque clarificet, vt Theodorus Mopſueſt. Leontius, & Theophylactus interpretantur. Quo modo clarificauerit Patrem, exponit cùm dicit, *Opus conſummaui, quod dediſti mihi, vt faciam.* Perficiendo

enim officio à Patre ſibi cōmendato glorioſiorē, clarioréque apud homines Patrē reddidit. At nondū id opus perfecerat, quin reliqua mors erat toti' operis ſumma, qua maximè clarificandus Pater erat. Auguſtinus, Chryſoſtomus, Leontius, Beda, & Theophylactus exiſtimant Chriſtum mortem etiam ipſam comprehendere voluiſſe; ſed cur ſe perfeciſſe opus dicat, cùm perfectum non ſit, non eandem omnes rationem afferunt. Auguſtin. Leontius, & Beda more prophetico de futuro tanquam iam præterito locutum fuiſſe, ſicut longè ante ore Dauidis locutus fuerat; *Foderunt manus meas & pedes meos, dinumerauerunt omnia oſſa mea.* Chryſoſtomus, & Theophylactus dixiſſe ſe opus perfeciſſe, quia radicem iam plantauerat, vnde perficeretur, iam humanam naturam ſumpſerat, iam euangelium prædicauerat, iam veritate liberè dicenda extimulauerat in rabiem Iudæorum animos, vt ſe crucifigerent, qui finis erat operis. Aliter etiam Leontius, & Theophylactus, dixiſſe ſe opus conſummaſſe, quia quantum in ſe fuerat, fecerat vt conſummaretur. Faciliùs Rupertus, opus hîc prædicationis officium appellari, vt ſtatim declarat ver. 6. *Manifeſtaui nomen tuum hominibus.* Agebatur enim de Patris clarificatione; clarificari autem Patrem, erat eius nomen, ac gloriam hominibus manifeſtari. Itaque ſuperuacaneam eſſe putat Auguſtini quæſtionem, quo modo nunc dicat, *Ego te clarificaui*, cùm paullo ante dixerit, *Clarifica filium tuum, vt filius tuus clarificet te.* Illic quaſi priùs Pater Filium, quàm Filius Patrem clarificaturus eſſet; hîc quaſi Filius Patrem, quàm Pater Filium clarificauerit. Facilis enim ſolutio, priùs Filius Patrem eius nomine hominibus manifeſtando clarificauerat; deinde quaſi loco mercedis petit à Patre, vt ſe viciſſim morientem clarificet, vt ea ipſa mortis ſuæ gloria in Patrem redundet. Adnotarunt Chryſoſtom. Leontius, Theophylactus, & Euthymius, conſultò Chriſtum addidiſſe verbum illud, *ſuper terram*, vt declararet, qua ratione Patrem clarificaſſet, nempe non verè, non ſicut in cælo clarus eſt, cuius claritati, & gloriæ, quam apud ſe, & angelos habet, acceſſio fieri non poteſt; ſed ſicut ſuper terram ab hominibus clarificari dicitur, cùm eius claritas hominibus innoteſcit. Hinc colligunt Cyrillus, & Leontius eodem ſenſu Filium à Patre clarificari, non vt Ariani putabant, eius augenda gloria, ſed gloria, quam natura ſua infinitam habet, hominibus declaranda. Opus verò, id eſt negotium officium datum ſibi à Patre dicit, ſiue vt Auguſtinus, & Beda putant, quia per humanam generationem hoc acceperat à Patre; ſiue, vt Cyrillus, Chryſoſtomus, & Græci fere omnes volunt, quia vt homo loquitur, cui Pater præceptum dederit Euangelij prædicandi.

Pſal. 21. 17. 18.

Opus prædicationis officium.

Quomodo Filius à Patre clarificetur.

5. *Et nunc clarifica me tu Pater apud temetipſum claritate, quàm habui priùs, quàm mundus eſſet, apud te.*) Aduerbium illud, *nunc*, vt Theophylactus interpretatur illatiuæ particulæ vim habet, quaſi dicat, Ergo clarifica me tu, quandoquidem ego te priùs clarificaui. Meliùs fortaſſe Euthymius, *Nunc*, id eſt deinceps, opponit enim tempus tempori; dixerat ſe iam clarificaſſe Patrem, petit à Patre, vt ſe deinceps ipſe clarificet. Non poteſt hic locus intelligi, niſi priùs diſputemus, de qua claritate Chriſtus agat, de eâne, quam vt Deus ſemper habuerat, an de ea, quam vt homo erat habiturus; & quare ſe clarificari petat. Omnes fere, quos ego legerim, auctores de gloria humanæ, non diuinæ naturæ loqui putant; nam diuinam quidem naturam infinitam ſemper gloriam habuiſſe; petere autem nunc, vt ea gloria, quam diuina ſemper natura, etiam antequam mundus fieret, apud Patrem habuiſſet, in humanam quoque naturam deriuetur, non ſolùm reſuſcitando illam à mortuis, & in cælum euehendo, ſed ad dexteram etiam Patris, vbi ſemper diuina fuerat, collocando. Huc licet alia alius via omnes interpretes tendunt, Hilarius lib. 3. & 9. de Trinit. Chryſoſtomus, Theodorus Heracleotes, & Mopſueſtien. Cyrillus, Leontius, Auguſtinus, Beda, Theophylactus, Euthymius, Rupertus. Optimè autem omnium Theodorus Heracleotes in dicto loco illo, D. Pauli Philipen. 2. 6. 7. 8. 9. *Qui cùm in forma Dei eſſet, non rapinam arbitratus eſt eſſe ſe æqualem Deo, ſed ſemetipſum exinaniuit, formam ſerui accipiens, in ſimilitudinem hominum factus, & habitu inuentus vt homo; factus obediens vſque ad mortem, mortem autem crucis: propter quod & Deus exaltauit illum, & donauit illi nomen, quod eſt ſuper omne nomen.* Rogare igitur nunc vt ad illam gloriam, à qua ſeſe exinaniuerat, reducatur. Nolo ab omnibus viſus auctoribus diſſentire; ſed nihil tamen abſurdi ſequi video, ſi de diuina etiam natura, aut communiter de perſona Filij vtramque & diuinam, & humanam complectente naturam interpretemur, quemadmodum & Theodoritus interpretatur in commentariis in pſal. 92. Si enim abſurdum non eſt, vt Pater, quatenus Deus eſt, à Filio clarificetur, dum eius gloria per Filium hominibus declaratur; cur abſurdum erit, vt eadem ratione à Patre Filius clarificetur? Mouet omnes, quòd Filius dicat ſe ſuper terram Patrem clarificaſſe; à Patre autem non ſuper terram, ſed apud Patrem ipſum clarificari poſtulet; ideóque putant & de humanæ tantùm naturæ clarificatione, & de ea tantùm agi, qua in cælo ad dexteram Patris ſedens clarificandus erat. At verbum illud, *Apud temetipſum*, alium ego ſenſum habere arbitror, non vt clarum apud ſemetipſum efficiat, ſed vt, quàm clarus apud ſemetipſum ſit, hominibus oſtendat. Itaque non opponuntur, *Apud temetipſum*, & *ſuper terram*: ſed *Apud temetipſum*, & *apud homines*, quaſi dicat, fac, vt tam clarus apud homines ſim, quàm apud te ſum: quo pertinet, quod lib. 10. Theſauri cap. 9. Cyrillus obſeruauit, Græcum nomen δόξα, vnde δοξάζειν clarificare dicitur, non ſolùm claritatem, ſed etiam opinionem ſignificare; itaque ſenſum eſſe fac, vt quam tu de me opinionem habes, eandem homines habeant. Quod ſequitur, *Ea claritate, quam habui priùs, quàm mundus eſſet, apud te*, quo modo omnes auctores interpretentur, modo diximus, petere ſcilicet vt claritas illa, quam diuina natura, antequam mundus fieret, apud Patrem habuerat, cum humana communicetur. Solus Auguſt. & Beda de humana natura hoc ipſum intelligunt, ſed ad prædeſtinationem referunt; humanam enim naturam, etiam antequam mundus fieret, eam habuiſſe gloriam, quam nunc Chriſtus quaſi iure debitam à Patre petit; non re quidem ipſa, ſed Patris prædeſtinatione, qui eam humanæ Chriſti naturæ ab omni æternitate deſtinauerat: ſicut agnus *occiſus ab origine mūdi* dicitur Apocal. 13. 8. Aug. licet infenſus alioquin Arianorū hoſtis videtur Catholicorū aduer-

Quam claritatem intelligat.

δόξα & claritatem & opinionem ſignificare poteſt.

ſus

ſus Arianos firmiſſimum argumentum eneruaſſe. Si enim de prædeſtinatione hoc intelligatur, quomodo ex hoc loco probabitur Chriſti diuinitas, quam hoc argumēto optimi auctores probauerunt, quòd Chriſtus, antequam mundus fieret, gloriam apud Patrem dicatur habuiſſe; quam ſi ipſe nondum erat, habere profectò non potuiſſet? Hilarius lib. de Trinit. 9. Cyrillus, Theodorus vterque, & Leontius hoc loco, & iam olim Tertullianus, aut quiſquis auctor ille fuit in lib. de Trinit. & Cyprianus lib. 1. contra Iudæos. c. 1. Et apud Tertullianum lego eos, qui Chriſto diuinitatem detrahebant, eodem modo, quo Auguſtinus interpretatur, interpretari ſolitos. *Si homo, inquit, tantummodo Chriſtus, quomodo dicit, & nunc honorifica me gloria, quam habebam apud te priùs, quàm mundus eſſet? Si antequam mundus eſſet, gloriam habuit apud Deum, & claritatem tenuit apud Patrem, ante mundum fuit; nec enim habuiſſet gloriam, niſi ipſe priùs fuiſſet, qui gloriam poſſet tenere. Nemo enim habere aliquid poterit, niſi antè ipſe fuerit, qui aliquid tenet.* Et poſt pauca. *Neque prædeſtinatio iſta dicatur, quoniam nec poſita eſt; aut addant hoc, qui hoc putant: ſed væ eſt adijcientibus, quomodo & detrahētibus poſitū; non poteſt ergo dici, quod nō poteſt adijci. Sublata ergo prædeſtinatione, quæ non eſt poſita, in ſubſtantia fuit Chriſtus ante mundi inſtitutionem.* Hæc ille. Ergo D. Auguſtinus cùm illam de prædeſtinatione interpretationem adhibuit, aut nihil de Arianis cogitabat; aut vt eorum argumentum depelleret, noſtrum etiam infirmauit. Colligebant ex hoc loco etiam Ariani Chriſtum non eſſe Deum, cùm à Patre poſtulauerit, vt ſe clarificaret, vt ex Athanaſio ſermone. 4. contra Arian. & ex Baſilio lib. 5. aduerſus Eunom. & ex Cyrillo lib. 10. Theſauri. c. 9. perſpicuum eſt; quod argumentum cùm illis eripere Auguſtinus vellet, dixit Chriſtum ſecundum humanam naturam loqui, ſecundum quam quia ante mundum non fuerat, neque gloriam vllam habere potuerat, prædeſtinatione ſola dixit habuiſſe.

Cap. 24.

Arianorū ex hoc loco obiectio.

6. *Manifeſtaui nomen tuum hominibus, quos dediſti mihi de mundo.*) Exponit, quod dixerat ver. 4. *Ego te clarificaui ſuper terram*; clarificare enim Patrem ſuper terram fuit, eius nomen hominibus manifeſtare, vt Theophylactus, & Rupertus exponunt; aut, vt Chryſoſtomus, Leontius, & Euthymius putant, declarare, quod ſit opus illud, de quo dixerat, *opus conſummaui*, nempe nomen Dei hominibus manifeſtare. Manifeſtare autem nomē Patris quid ſit, ſua non caret difficultate. Theodorus Heracleota, Chryſoſtomus, Auguſtinus, Beda, Theophylactus, & Euthymius de gentibus, & de re non præterita, ſed futura putant hoc intelligi; glorificauit enim Patrem efficiendo, vt eius nomen, quod gentibus idola colentibus ignotum erat, notum eſſet; quod tunc quidem nondum factum, ſed paullo poſt per Apoſtolos eius auſpicijs faciendum erat. Valeat, quantum par eſt, horum ſcriptorum auctoritas; tamen non facilè mihi perſuaſerint Chriſtum loqui de re futura. Alludit enim ad illud, quod verſu quarto dixerat, *Ego te clarificaui*; illic autem de re loqui præterita inibi probauimus: omnem enim vim, gratiámque ſententiæ in eo vtique verſari, quòd pro perfuncto iam officio mercedem à Patre petat clarificationem ſui. Aliam idem Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius, tum etiam Leontius, & Rupertus interpretationem afferunt, vt de ſolis loquatur Iudæis, apud quos tantùm Euangelium prædicauerat, & de nomine Patris, non quo Deus, ſed quo Pater appellatur. Nomen enim Dei Iudæos ante cognouiſſe, nomen autem Patris non cognouiſſe; id Chriſtum illis manifeſtaſſe, dum docuit ſe filium eſſe Dei. Hoc etiam videtur ſubtile eſſe; agebat enim Chriſtus de manifeſtatione eius rei, in qua ſumma verſabatur humanæ ſalutis: humanæ autem ſalutis ſumma non in eo vtique verſabatur, vt ſcirēt Iudæi Deum non ſolùm Deum, ſed etiam Patrem & eſſe, & appellari. Itaque Cyrilli interpretationem magis probo nomen hoc loco pro gloria poſitum eſſe, vt apud Salomonem cùm dicit, *Melius eſt nomen bonum, quàm diuitiæ multæ.* Hoc ita eſſe ex eo perſpicuum eſt, quòd pro eodem accipiat glorificare Patrem, id eſt eius declarare apud homines gloriam, & nomen eius hominibus manifeſtare. Continet ergo hoc loco nomen Dei quidquid in Deo glorioſum, quidquid beneficum, quidquid hominibus ſalutare eſt, quale imprimis fuit, quòd ita mundum dilexerit, *vt filium ſuum vnigenitum daret, vt omnis, qui credit in eum non pereat, ſed habeat vitam æternam.* Hoc Chriſtus Iudæis manifeſtauit, quod illi minimè cognoſcebant. Hoc verò qui neſcit, vt nomen Dei vel ſanctiſſimum illud ſciat quattuor litterarum, quod Iudæis nefas erat pronunciare; vim certè virtutémque eius neſcit. Nomen denique Patris totum hîc ſignificat Euangelium. Cùm dicit, *Quos dediſti mihi*, non ſignificat ſe non omnibus Iudæis nomen Patris manifeſtaſſe, ſed non omnes, quibus manifeſtaſſet, crediſſe; crediſſe autem qui ſibi à Patre dati erant, id eſt qui ad ſe tracti; ſicut capite. 6. dixit, *Nemo poteſt venire ad me, niſi Pater, qui miſit me, traxerit eum*; tractos autem, qui prædeſtinati: prædeſtinati autem qui, & quare, id huius non eſt loci diſputare. Hoc teneamus, quod pars vtraque concedit de prædeſtinatione diſceptātium, omnes crediſſe, qui voluerūt, & qui nō credidere, propterea nō crediſſe, quia credere noluerunt. *De mundo* autem ſibi dediſſe dicit, id eſt eos à non credentium multitudinē, quam mundum appellat, ſegregādo. Theophylactus exiſtimat propterea dixiſſe, *dediſti mihi*, & *tui erant*, vt oſtenderet ſe eos non rapuiſſe, ſed cōmunes, ſicut reliqua omnia, etiā diſcipulos cum Patre habuiſſe. Cætera vſque ad ver. 9. explicatione non indigent.

Manifeſtare nomen Patris quid ſit.

Nomē pro gloria hîc poſitum. Prouerb. 22. 1.

Sup. c. 3. 16.

9. *Ego pro eis rogo, non pro mundo rogo, ſed pro his, quos dediſti mihi.*) Hactenus Chriſtus pro ſe orauerat, vt à Patre clarificaretur, & rationes multas adduxerat, cur exaudiri ab eo deberet, quòd ipſe eum prior clarificaſſet, quòd opus eius perfeciſſet, quòd nomen eius hominibus manifeſtaſſet, quòd non ſine fructu officio defunctus eſſet; crediſſe enim, & ſermonem Patris ſe auctore ſeruaſſe, quotquot illius æterna prædeſtinatione erant. Orat nunc pro diſcipulis, qui crediderant, cauſaſque multas item affert, quamobrem pro illis rogans exaudiri debeat. Prima eſt, quòd *non pro mundo*, id eſt pro hominibus ſceleratis, incredulis, reprobis, indignis hoc tanto beneficio, ſed pro ijs, qui Patris ſint, qui credant, qui eius ſermonem ſeruent, qui cognoſcant, quòd à Deo ipſe exierit, cúmque Pater miſerit, qui dignis his omnibus titulis ſint vt, pro eis orans exaudiatur. Hanc emphaſim habet illud pronomen, *Pro his*, quaſi dicat, *pro his rogo*, qui

Mundi nomine quinam hic intelligantur.

Quomodo neget ſe Chriſtus orare pro mundo.

tales ſunt, quales modò deſcripſi. Poteſt quæri quomodo dicat pro mundo non orare, cùm pro crucifigentibus paullo poſt orauerit, qui mundus vtique erât, *Pater dimitte illis, non enim ſciunt, quid faciant.* Luc. 23. 34. & 2. Corinth. 5. 14. 15. *Si vnus pro omnibus mortuus eſt, ergo omnes mortui ſunt, & pro omnibus mortuus eſt Chriſtus*, quomodo non pro omnibus orat, qui omnes illuminat. cap. 1. 9. &, *qui dedit ſemetipſum redemptionem pro omnibus*; quique *omnes homines vult ſaluos fieri, & ad agnitionem veritatis venire?* maioris enim caritatis eſt mori, quàm orare. Abuſi hoc loco & ſimilibus ſunt & noui noſtri temporis hæretici, & ij, qui olim Prædeſtinatiani dicti ſunt, vt probarent Chriſtum non pro omnibus hominibus, ſed pro ſolis prædeſtinatis fuiſſe mortuum. Auctor Fauſtus ille Galliarum Epiſcopus, qui ætate floruit Auguſtini lib. 2. de libero arbitrio. cap. 4. & 6. & ille quiſquis fuit eorum auctor commentariorum in pſalmos, qui Arnobio tribuuntur, pſal. 146. & Remigius Lugdunenſis in lib. contra tres epiſtolas trium Epiſcoporum Galliæ, qui & ipſe videtur in eandem ire ſententiam. Idem Prædeſtinatiani illi alij docuere, qui auctore Godheſchalco quodam ſub imperium Lotharij extitere, vt in manuſcripto Hincmari Remenſis libro aduerſus Prædeſtinatianos lego. Refutauimus iſtum errorem alibi; nunc non id agimus, vt eum iterum refellamus, ſed vt hunc locum explanemus; Chriſtum pro omnibus mortuum eſſe, & pro omnibus oraſſe ex ijs locis, quos modò notauimus, perſpicuum eſt; ſed quemadmodum Theologi docent, mortem Chriſti duobus modis conſiderari poſſe, aut quòd attinet ad eius vim, atque virtutem, & ad Chriſti morientis, Patriſque ad mortem mittentis antecedentem, quam vocant, voluntatem; aut quòd attinet ad effectum, & fructum, qui ex ipſa conſecutus eſt, & voluntatem, quam conſequentem, & efficacem appellant; ita duplex eius oratio diſtinguenda, altera ſufficiens quidem, ſed non efficax; altera, & ſufficiens, & efficax. Si priori illo modo & mortem, & orationem Chriſti conſideres, & pro omnibus hominibus mortuus eſt, & pro omnibus orauit; nam & eius mors ſatis habuit meriti, ac vis, vt omnes homines liberaret, & eius prima, & antecedens voluntas erat, vt omnes liberarentur, ideóque apud Lucam pro omnibus orauit; ſi autem ſpectes effectum, quia is non ex ſola Chriſti, ſed ex hominum etiam, qui ſaluandi erant, voluntate pendebat, quia non omnes oblatum à Chriſto redemptionis beneficium accipere voluerunt, non omnes ſalui facti ſunt, neque pro omnibus orauit, ſed pro ijs, qui credidiſſent. Alio denique ſenſu pro omnibus, quàm pro diſcipulis ſuis, & iuſtis orauit. Nam pro omnibus, vt crederent, & iuſti fierent, ſicut nos pro hæreticis oramus; pro diſcipulis & iuſtis, vt eos conſeruet, détque illis vitam æternam.

1. Timoth. 2. 4. & 6.

Hæretici noſtri temporis, & Prædeſtinatiani hoc loco abuſi.

Hincmari Remenſis liber aduerſus Prædeſtinatianos.

Luc. 23. 34.

10. *Quia tui ſunt: & mea omnia tua ſunt, & tua mea ſunt, & clarificatus ſum in eis*) Duas hîc Chriſtus rationes affert, quare ſe Pater pro diſcipulis orantem exaudire debeat. Altera eſt, quòd diſcipuli ſui, Patris ſint, debeat autem quiſque ſuorum habere curam; altera, quòd in illis ipſe fuerit clarificatus; quaſi dicat, quòd hoc illis debeat, quia ſe clarificauerunt, & æquum eſt, vt Pater ijs, quibus Filius obſtrictus eſt, mercedem ſoluat. Cæterum hoc quidam ad futurum

A referunt, vt præteritum pro futuro poſitum ſit, vt ſuprà c. 15. 8. tanquam dicat; Ego quidem abeo, iſti meo manent loco, vt me clarificent, id eſt nomen meum, meam crucem, meam victoriam longè latéque vulgent, da illis pro hoc erga me merito dignum præmium. In hanc ſententiam exponunt Auguſtin. & Beda, &, vt videtur, etiam Leontius, videtúrque ex verbis ſequētibus cōfirmari; *Et iā non ſum in mundo, & hi in mūdo ſunt.* Meliùs opinor Theophyl. & Euthymius per præteritum explicant, fuiſſe hactenus B in illis glorificatum, ſicut dominus in ſeruis, magiſter in diſcipulis, glorificatur. Nam quemadmodum qui in illum non credebant, illum quodammodo obſcurabant, tanquam putum, & abiectum hominem reiicientes; ita qui credebant, clarificabant, oſtendentes ſe præclaram de illo, atque diuinam opinionem habere. Nam quod ſequitur, *Et iam non ſum in mundo*, huc non pertinet, ſed, vt modò dicemus, tertia quædam eſt ratio. Placet etiam mihi, quod Theodorus Mopſueſtien. & Euthymius indicarunt, relatiuum, *Eis*, non ad ſolos diſcipulos, C ſed ad omnia omnino referri, de quibus dixerat, *Et mea omnia tua ſunt, & tua mea ſunt.* Hæc autem ipſa, quæ interiecta ſunt, verba omnes fere auctores ideo putant addita fuiſſe, ne quia dixerat, *Quos dediſti mihi*, ſignificare videretur dixiſſe Patris eſſe, aut quia dixerat, *Tui ſunt*, non eſſe ſuos, aut modò ſuos eſſe cœpiſſe, cùm ante non eſſent. Ita Chryſoſtomus, Auguſtinus, Leontius, Beda, Theophylact°, & Euthymius. Mihi ratio reddi videtur, cur dixiſſet *tui ſunt*; quia mei ſunt, tui etiam ſunt, quia *mea omnia tua ſunt, & tua mea ſunt*, Itaque coniunctionem, *Et*, priori loco cùm dicit, *Et mea omnia* D *tua ſunt*, pro *quia* poſitam eſſe credo καὶ, ἀντὶ γὰρ, ἢ ἀντὶ ὑπὲρ, vt aliis nonnullis locis adnotauimus. *Da nobis auxilium de tribulatione*, Hebraicè, *& vana ſalus hominum*, id eſt, *quia vana ſalus hominu*, vt noſter vertit interpres. pſal. 59. 13. & 107. 13. Apertum hoc eſt diuinitatis Chriſti teſtimonium.

Et pro quia poſitum.

11. *Et iam non ſum in mundo, & hi in mundo ſunt, & ego ad te venio.*) Hæc tertia ratio eſt, qua probat debere Patrem ſuas pro diſcipulis preces audire, quòd ipſe, qui eos hactenus tanquam pater filios protegebat, de mundo diſcedat, illóſque orphanos, deſertóſque derelinquat, niſi illis Pater adſit. E Dicit ſe non eſſe iam in mundo, non quòd tunc non eſſet, ſed quòd paullo poſt futurus non eſſet. Cùm dicit, *Et ego ad te venio*, etiam, *Et*, accipio pro, *quia*, vt paullo ante; reddit enim cauſam, cur dixerit ſe iam in mundo non eſſe, quia *ad te*, inquit, *venio*. Eſt enim totus hic locus Hebraiſmis ſcatens.

Et pro quia.

Pater ſancte ſerua eos in nomine tuo, quos dediſti mihi, vt ſint vnum, ſicut & nos.) Declarat quid à Patre pro diſcipulis poſtulet, nempe vt eos ſeruet, & F vt vnum eſſe inter ſe faciat. Sed explicanda nobis ſunt ſingula. Quòd Deum non ſolùm Patrem, ſed etiam ſanctum appellat, eò pertinet, vt blandis, gratioſiſque vocabulis Patris beneuolentiam eliciat; non quòd opus ipſi eſſet vllis apud Patrem ad obtinendum, quod petebat, blandimentis, vllóue artificio, neque omnino illū orare, cùm Deus Patri æqualis ipſe etiam eſſet; ſed quia, vt ait Theophyl. id diſcipulis opus erat. Si enim ipſe illis promiſiſſet fore, vt eis ſemper adeſſet, etiam poſtquam ex hoc mūdo diſceſſiſſet, vix ſatis perſuadere potuiſſet; quá-

Cur Patrē ſanctum appellet.

quam

quam id etiam alibi feciſſe legimus: cùm autem Patrem audientibus illis pro illis orat, & ita orat, vt nullum affectum, nullum orationis artificium prætermittat, magnam eis ſpem oſtendit fore, vt omne à Patre auxilium ſint habituri. Rupertus ideo dicit Patrem ſanctum appellaſſe, quia ſanctificationem ab illo diſcipulis poſtulabat. Quod ait, *ſerua eos*, nimis meo iudicio ſubtiliter idem auctor interpretatur. *Seruari*, inquit, *propriè dicuntur, qui capti in bello, cùm iure belli poßint occidi, victoris miſeratione vita donantur. Sic nimirum cum iſto mundo Dei inimico iuſtè damnandi fuimus, ſed victoris Dei gratia dimißi ſeruamur.* Hoc vt verum ſit, in hunc certè locum minimè cõuenit; iſto enim modo iam diſcipuli ſeruati fuerant, iam peccatorum remiſſionem conſecuti: itaque non rogat Christus, vt nunc à peccatis liberentur, ſed vt iam liberati in eo ſtatu, in quo erant, cõſeruentur, ne quis eorum pereat, ne quis ab ea decidat gratia, quam conſecutus ſuo erat beneficio, quemadmodum Iudę contigerat, vt explicat verſu ſequenti. Quod verò addit, *In nomine tuo*, Theodorus Heracleotes in hunc ſenſum exponit, communica cum illis nomen tuum, quemadmodum & mecum communicaſti; fac eos Deos, eo modo, quo de aliis dictum eſt, *Ego dixi, dij eſtis, & filij excelſi omnes.* Alter verò Theodorus Mopſueſtien. ſic, fac vt illis ſis pater, ſicut & mihi es; communica cum illis paternum nomen tuum. Cyrillus autem videtur interpretari, *In nomine tuo*, id eſt, in me, qui nomen tuum gero, qui Deus & ſum, & vocor. Optimè omnium Theophylactus, & Euthymius, nomen hoc loco potentiam, virtutem, auxilium ſignificare; itaque perinde eſt, ac ſi dixiſſet, conſerua eos ſub tua protectione, atque tutela. *Turris fortißima nomen Domini, ad ipſam curret iuſtus, & exaltabitur*, Prouerb. 18. 10. Repetit, *quos dediſti mihi*, vt memoriam renouet eius rationis, ob quam petierat, vt ſe pro diſcipulis precantem audiret, *quos dediſti*, inquit, *mihi*; quaſi dicat, fac ne mei eſſe deſinant, qui, vt mei eſſent, effeciſti. Itaque aptè admodum hęc duo coniunxit, *conſerua*, &, *quos dediſti mihi; vt ſint vnum, ſicut & nos vnum ſumus.* Poteſt hæc aut diuerſa eſſe petitio, ita vt cùm ante petiiſſet, vt eos cõſeruaret, petat nunc, vt illis ſummam det coniunctionem, atque concordiam, vt Cyrillus intelligere videtur; aut vt eadem cum prima ſit, ſed aliter explicata, vt vult Theophylactus, quaſi hoc ipſum ſit eos cõſeruare, efficere, vt vnum inter ſe ſint. Vtrumque probabile. Sed quid eſt vnum eſſe? vnum non ſolùm natura, vt ſemper fuerant, ſed cõſenſu, voluntate, caritate, concordia, ſpiritu, ſicut ait D. Paulus, *Vnum corpus, & vnus ſpiritus, ſicut vocati eſtis in vna ſpe vocationis veſtræ*, Ephe. 4. 4. & ſicut de illis ipſis dictum eſt Actor. 4. 32. *Multitudinis autẽ credẽtium erat cor vnũ, & anima vna.* Ita Cyrillus, Theodorus Heracleotes, & Mopſueſt. Leontius, Theophylact. & Euthymius, & Ambroſius lib. 4. de fide, cap. 2. & Auguſtinus hîc, & ſerm. 51. de verbis Domini. Quidam ad incarnationem Chriſti hoc retulere, quaſi orauerit Chriſtus, vt diſcipuli, qui propter ſuſceptionem humanæ carnis eiuſdem ſecum naturę erãt, ſicut ipſe, & Pater vnum natura erat; vnius etiam eſſent voluntatis, ſicut ipſe, & Pater erant, ſic Epiphanius hęreſ. 69. Hilarius verò lib. 8. de Trinitate ad Euchariſtiã, quaſi optet Chriſtus, vt per ſumptionem corporis ſui vnum & ſecum, & ipſi inter ſe verè, & naturaliter fiant, quemadmodum ipſe cum Patre verè, naturaliterque vnum eſſet. Solitos Arianos hoc abuti loco, vt probarent Filium non natura, ſed ſola concordia, & voluntate vnum eſſe cum Patre, ex ſuperiobus auctorib⁹ diſcimus; petere enim Chriſtũ, vt diſcipuli vnum ſint, ſicut ipſe, & Pater vnum eſſet, cùm manifeſtum ſit non petere, vt natura, ſed vt voluntate vnum ſint. Quomodo Hilarius, & Epiphanius reſponderint, ex iis, quæ modò diximus, intelligitur. Meliùs Ambroſius, & Auguſtinus iis in locis, quos modò commemorauimus, reſponderũt, hunc locum nobis maximè fauere, Arianis aduerſari; nam diſcipulos inter ſe eiuſdem fuiſſe naturæ, poſtulaſſe autem à Patre Chriſtum, vt eiuſdem eſſent voluntatis, quemadmodum ipſe cum Patre & eiuſdem naturæ, & eiuſdem voluntatis eſſet. *Pro teſtimonio fidei*, inquit Ambroſius, *poſitum eſt, licet ab Arianis ad argumentum perfidiæ deriuetur. Etenim quoniam toties lectam negare non queunt vnitatem, extenuare conantur, vt talis videatur diuinitatis vnitas inter Patrem, & Filium, qualis eſt inter homines vnitas deuotionis, & fidei, licet etiam inter ipſos homines vnitas naturæ ſit ex communitate naturæ.*

Lib. 12. — Pſal. 81. 6. Sup. c. 10. 34. — Nomẽ, potentiam, & virtutem ſignificat. — Vnum eſſe quid hoc loco denotet. — Ariani abuſi hoc loco reſelluntur.

12. *Cùm eſſem cum eis, ego ſeruabam eos in nomine tuo.*) Aut alia eſt ratio, aut confirmatio rationis eius, quam attigerat ver. 12. *Et iam non ſum in mundo.* Quaſi dicat, cùm ego in mundo cum illis eram, non alio illis, quàm meo opus erat auxilio; ego enim tuebar, ego protegebam eos; nunc autem diſcedente me tuo illis auxilio opus eſt, ergo ne illos deſeras. Quid autem ſibi vult, quod dicit ſe eos in nomine Patris ſeruaſſe; cur non dicit ſuo ſeruaſſe nomine? Rectè Theophylactus reſpondet, quo plus illis daret ſpei, plúſq; conſolationis adhiberet, & vt accommodatè ad eorum loqueretur ſenſum, qui nondũ ſatis dignam de Chriſto habebant opinionem, itáque facilius credituri erant, ſi diceret ſe nomine Patris, quàm ſi nomine ſuo ſeruaſſe eos, plúſque erant concepturi ſpei fore, vt quo nomine ante ſeruati fuiſſent, & in poſterum ſeruarentur. Eodem pertinet, quod Cyrillus docet, loqui Chriſtum tanquam hominem, & veluti legatũ Patris, qui eius auctoritate, atq; auſpiciis omnia geſſiſſet, hoc eſſe, *In nomine tuo*; quaſi dicat, ne permittas, vt qui hactenus tuo nomine à me ſeruati ſunt, à te tuo eodem nomine me abeunte ſeruari deſinant. *Me, inquit, veniente ad te*, ait Auguſt. *ſerua eos in nomine tuo; in quo eos, quando cum eis eram, & ipſe ſeruabam. In nomine Patris ſeruabat diſcipulos ſuos Filius homo, cum eis humana præſentia conſtitutus, ſed etiam Pater in nomine Filij ſeruabat, quos in nomine Filij petentes exaudiebat, his quippe idem Filius dixerat, Amen dico vobis, ſi quid petieritis Patrem in nomine meo, dabit vobis.* Loquitur autem Chriſtus ſic quaſi iam cum illis non eſſet, quia paullo poſt ab illis erat diſceſſurus; *cùm eſſem*, inquit, *cum eis*, quaſi iam non eſſet, ſicut dixit ver. 1. *Et iam non ſum in mundo.*

Tract. 10. — Sup. c. 16.

Quos dediſti mihi, cuſtodiui, & nemo ex eis periit, niſi filius perditionis, vt impleretur ſcriptura.) Id eſt, ita omnes, quos mihi ſeruandos tradidiſti, ſeruaui, vt nemo ex illis perierit, niſi ille vnus, quem tu, cùm mihi tradidiſti, ſciebas eſſe periturum, & æterno iudicio tuo ad interitum deſtinatum mihi dederas; atque ille ipſe non periit, niſi vt ſcriptura, quæ illum periturum dixerat, impleretur. Quibus omnib⁹ verbis hoc vnum ſignificat ſe, quantum in ſe fuit, omnibus officij ſui partibus fuiſſe perfunctum, neminem ſua quidem negligentia periiſſe; ſi quis periit, propria periiſſe culpa, qualis Iudas fuit, quem ideo filium perditionis Hebraica vocat phraſi, quaſi ad perditionem deſtinatum, quemadmodum & D. Paulus appellauit, 2. ad Theſſal.

Inf. 18. 9. Pſal. 108. — Filius perditionis phraſi Hebraica.

Theſſal. 2.3. non quòd ideo ille perierit, quòd à Deo ad interitum nō ſolùm, vt Auguſtinus loquitur, prædeſtinatus, ſed etiam factus eſſet, quéadmodum noui hęretici ſumma profectò impietate docent. Nam & ille, vt Auguſtinus, & Leo magnus tradunt, etiā poſt venditum Chriſtum, ſi voluiſſet, per illum ipſum, quē vendiderat, ſanguinem ſaluus eſſe poterat. Sed quo magis Chriſtus ſignificaret illum ſua negligentia non perijſſe, ita loquitur quaſi cauſam perditionis illius in diuinam prædeſtinationem, & in ſcripturæ teſtimonium conijcere videatur. Itaque cum dicit, *Vt impleretur ſcriptura*, dictio illa, *Vt*, non ſolam conſecutionem, & euentum, ſed etiam cauſam declarat; cauſam verò non veram, ſed apparentem, quemadmodum in huiuſmodi phraſibus ſæpe diximus ſignificare. Itaque nihil aliud indicat, quàm adeo certam diuinam fuiſſe prędeſtinationem, adeo veram ſcripturæ prædictionem, adeo conuenienter vtrique Iudæ interitum accidiſſe, vt non alia de cauſa contigiſſe videretur, quàm vt diuina prędeſtinatio, & ſcripturæ teſtimonium impleretur. Locus autem ſcripturæ ad quem alludit, eſt ille Pſal. 108. 8. *Fiant dies eius pauci, & episcopatum eius accipiat alter*, quem Petrus Act. 1. 20. in eandem ſententiam induxit.

In pſal. 68. ſer. 1. 3. 5. de paſſ.
Iudas etiā poſt vēditū Chriſtū ſaluus eſſe poterat.

13. *Nunc autem ad te venio, & hæc loquor in mundo, vt habeant gaudium meum impletum in ſemetipſis.*) Hactenus quidem, quia in mundo cum illis fui, feci quod mei erat officij; cuſtodiui enim eos ſic, vt nemo ex illis perierit, niſi is, qui antequā mihi traderetur perditus erat; nunc, cùm ad te proficiſcens ab illis diſcedam, dum adhuc in mundo ſum, hęc pro illis loquor. Sic reſoluendam orationem puto. Reddit rationem, cur nunc potiùs, quàm ante pro illis oret, & quodam modo apud Patrem excuſat importunas preces. Cùm autem dicit, *Vt habeant gaudium meum impletū in ſemetipſis*, explicat finem, ob quem à Patre, vt eos ſeruaret poſtulauit. Gaudium ſuum Auguſtinus, Beda, Rupertus vocare putāt, quod in diſcipulos ipſe contulerat, gaudium illis à ſe datum. Cyrillus verò, Chryſoſtomus, Leontius, Theodorus Mopſueſt. & Euthym. paſſiuè interpretantur, *vt habeant gaudium meum*, id eſt quo de me gaudent, *impletum in ſemetipſis*. Quod Cyrillus ad hunc fere modum explicat, nunc illi magno ex pręſentia corporis mei gaudio affici ſibi videntur, in eóque omne ſuum pręſidium collocāt, putántque me abeunte nihil ſe conſolationis, nihil auxilij, nihil lętitiæ habituros; fac intelligāt ſe nō minùs à me abſente, quàm pręſente protegi, quin plus auxilij, plus gaudij ex mea diuinitate, quàm ex pręſētia corporis, in quam defixi toti erāt, percipere, hoc eſt, *vt habeant gaudium meum impletū in ſemetipſis*. Breuiùs, & ſimpliciùs interpretor, fac vt magis me abſente gaudeant omni tuo auxilio muniti, quàm pręſente gaudebant.

Gaudium ſuum quid vocet Chriſtus.

14. *Ego dedi eis ſermonem tuum, & mundus eos odio habuit, quia non ſunt de mundo, ſicut & ego non ſum de mūdo.*) Alia hæc ratio eſt, qua Patrem mouet, vti diſcipulis ſuis in mundo manentibus opem ferat, quòd ipſius, id eſt Patris cauſa mundus, eos odio habeat, perſequatur, æquūmq; ſit, vt cuius cauſa patiuntur, ab eo adiuuētur, quemadmodum Leontius, & Theophylactus interpretantur. Sermonem Patris, vt Cyrillus, Auguſtinus, Beda, Theodotus Heracleotes, Theophylactus, & Euthymius putāt, vocat doctrinā euangelicam ſuam, quam illis tradiderat, quæ etſi ipſius erat, tamen ideo non ſuam, ſed Patris vocat, vt ratio plus haberet pōderis; magis enim obligabat Patrem, vt diſcipulis propter ſuā, quàm propter Filij doctrinam perſecutionem patientibus ſubueniret. Quemadmodum alio loco dixit, *mea doctrina non eſt mea, ſed eius, qui miſit me, Patris*, quia plus apud homines habitura erat auctoritatis, ſi Patris, quàm ſi ſuā eſſe diceret. Theodorus verò Mopſueſt. Leontius, & Rupertus ſermonem Patris Euangelij prædicationē exponunt, ſenſúmque eſſe putāt, ego illis officium dedi prædicandi poſt meum diſceſſum Euangelium, quo doctrina tua cōtineatur, quæ res magnū illis odium, magna pericula concitatura eſt; tuêre igitur eos, qui hęc tua cauſa paſſuri ſunt. Vtrumque probabile; ſed hoc ſecundum euētus ipſe reddidit probabilius. Itaque vt rectè Auguſtinus adnotauit, quæ per præteritum dicit, de futuro intelligenda ſunt.

Sermo Patris doctrina euangelica, vel prędicatio.
Sup. c. 7. 16.
Tract. 108.

15. *Non rogo, vt tollas eos de mūdo, ſed vt ſerues eos à malo.*) Loquitur Chriſtus cum Patre tanquam cum homine propter homines, id eſt quia hominibus audientibus loquebatur. Si cum homine loquens dixiſſet eos non eſſe de mundo, & mundum eos perſecuturū eſſe, in promptu fuiſſet homini reſponſio, tollamus ergo illos de mundo; quid illis cum mundo? Huic reſponſioni, aut obiectioni occurrit Chriſtus, ſe id rogaturum fuiſſe, ſi fieri poſſet, aut expediret; nunc autem fieri nō poſſe; cùm neceſſe ſit, vt Euāgelium per ipſos prędicetur; propterea ſe non rogare, vt de mūdo tollantur, ſed vt in mundo neceſſariò manentes à mundo ſeruentur; non vt periculis ſubtrahantur, ſed vt in periculis ſubleuentur. In hunc ſenſum Cyrillus, Leontius, Auguſtinus, Beda, & Rupertus, probabilius, quàm Chryſoſt. Theophylact. & Euthym. qui exiſtimant ideo hoc dixiſſe Chriſtum, ne audientes diſcipuli putarent ipſum rogare Patrem, vti eos anticipata morte de mundo ſubduceret. Malum aut ipſum vocat mundum, qui *totus in maligno poſitus eſt*; aut Satanam principem mundi, qui proprio nomine πονηρὸς malus appellatur, vt cùm in oratione Dominica dicimus, *ſed libera nos à malo*. Atque hoc modo Leontius interpretatur. Documentum hoc Chriſti, vt rectè Cyrillus obſeruat, ad omnes pertinet; ad eos verò maximè, qui prodeſſe alijs poſſunt, patienter vt ferant, & in hac vita diutiùs fortaſſe, quàm vellent, detineri, & multis exerceri periculis, vt ipſorum incommodo alij iuuentur. *Diſſolui*, inquit, *& eſſe cum Chriſto multo magis melius; permanere autem in carne, neceſſarium propter vos*, ad Philippen. 1. 23. Eodémque prorſus ſpiritu vir ille planè Apoſtolicus B. Martinus Turonēſis, cuius oſſa ætate noſtra impij, nefariíque homines Caluiniſtę in profluentem Ligerim proiecerunt, moriens dicebat, *Domine ſi adhuc populo tuo neceſſarius ſum, non recuſo laborem.*

1. Ioan. 5. 19
Matth. 6. 13.
Patienter ferendum vt diutius in hac vita detineamur, vt alijs proſimus.

16. *De mundo non ſunt, ſicut ego non ſum de mundo*) Inutilis repetitio videri poterat, niſi Chriſtus eſſet, qui loqueretur, cui nullum ſine cauſa verbum excidebat. Theophylactus, & Euthymius putant ideo idem repetijſſe, vt audientium diſcipulorum animas magis confirmaret. Auguſtinus, & Beda referunt ad ſequentia, quaſi dicat, Quia ergo *de mundo non ſunt*, vt dixi, *ſicut ego non ſum de mundo, ſanctifica eos*, ſicut ego ſanctificatus ſum.

17. *Sanctifica eos in veritate, ſermo tuus veritas eſt.*) Locus eſt in ſpeciem facilis, re verò ipſa valde difficilis. Duo explicanda, quid hoc loco ſit ſanctificare, & quid in veritate ſanctificare. Fere omnes

Sanctificare quid ſit hoc loco.

docent ſanctificare eſſe Spiritu ſancto confirmare, vt mundi perſecutiones, de quibus agebatur, ſuperarēt, Chryſoſtom. Theodorus Heracleotes, & Mopſueſt. Cyrillus, Leontius, Auguſtinus, Beda, Theophylact. Euthymius, Rupertus. Itaque quærit Auguſtinus, quo modo nunc Chriſtus petat, vt ſanctificentur, quos iam dixerat de mundo non eſſe, hoc eſt eſſe ſanctificatos. Reſpondet his verbis, *An quia & in veritate ſanctificati in eadem proficiunt ſanctitate, fiúntque ſanctiores? Neq; hoc ſine adiutorio gratiæ Dei, ſed illo eorum ſanctificante profectum, qui ſanctificauit inceptum. Vnde & Apoſtolus dicit, Qui in vobis opus bonum cœpit, perficiet vſque in diem Chriſti Ieſu.* Meliùs, opinor, quàm Rupertus, qui eos ſanctificatos quidem ante fuiſſe dicit, ſed nondum in veritate ſanctificatos, quia nondum baptizati erant, vt ille quidem putat, & baptiſmus eſt, quo non ſola figura, vt per ſacramenta veteris legis, ſed verè ſanctificamur. At Apoſtolos iam tum baptizatos fuiſſe, & omnes fere, vt alibi diximus, auctores docent, & ſi nemo doceret, ipſa per ſe res ſatis loqueretur. Quis enim credat baptizatos nomine Chriſti non fuiſſe, qui alios nomine Chriſti baptizabant? cap. 4. 1. 2. De ſanctificatione Spiritus ſancti hic agi nō dubito, ſed credo ſanctificare hoc loco plus quiddam ſignificare. Itaque melior eſt alia interpretatio, quam Chryſoſtom. affert, ſanctificare hìc idem eſſe, quod ſegregare, deſignare, cōſtituere prædicatorem Euangelij, de hac enim re ſermo erat, quemadmodum D. Paulus in Euangelium ab vtero matris ſuę ſegregatum ſe fuiſſe dicit, id eſt ad prædicandum Euangelium deſtinatum, Roman. 1. 1. & ad Galat. 1. 15. Hoc enim apud Hebręos eſt קדש ſāctificare, ſicut de Ieremia propheta dictum eſt, *Antequam exires de vulua, ſanctificaui te, & prophetam in gentibus dedi te*, Ierem. 1. 5. Hęc, inquam, interpretatio melior altera eſt; ſed totum ſenſum huius loci meo quidem iudicio non exhaurit. Credo igitur hoc loco ſanctificare legale, & vt ita dicam, ſolemne verbum eſſe, alluſionémque fieri ad ceremonias veteris teſtamenti, quibus cùm ſacerdotes, cęterique Dei miniſtri initiabantur, ſanctificari dicebantur, id eſt à cęteris hominibus ſegregabantur, Deóque dedicabantur, conſecrabantúrq;, Exod. 29. 1. 7. 8. & Leuit. 9. 1. Nam & Latinè ſanctum id dicitur, quod à rebus communibus atque pollutis ſeparatum eſt. Quam verbi vim etiam D. Paulus expreſſit, cùm dixit, *Talis enim decebat, vt eſſet nobis pontifex, ſanctus, innocens, impollutus, ſegregatus à peccatoribus*, Hebræorum 7. 26. Petit igitur Chriſtus à Patre, vt diſcipulos ſuos ſanctificet, id eſt ad Euangelicum ſacerdotium, miniſteriúmque initiet, non iam legalibus illis vmbris, ac ceremoniis, quibus veteris teſtamenti miniſtri conſecrabantur, ſed in veritate, id eſt re ipſa, Spiritúque ſancto, qui multo meliùs, quàm omnes veteris legis ceremoniæ, homines ſanctificat, aptóſque facit *miniſtros noui teſtamenti*, quemadmodū de ſeipſo dixit D. Paulus. Quod enim hìc dicit Chriſtus, *ſanctifica eos in veritate*, id eſt non vmbris, ſed vero ſpiritu, nō externa corporis vnctione, qua Aaron, & omnes templi miniſtri cōſecrabantur, ſed interna Spiritus ſancti vnctione, de qua idem Ioannes dicit, 1. epiſt. cap. 2. 20. *Sed vos vnctionem habetis à ſancto, & noſtis omnia:* & rurſus, *Et non neceſſe habetis, vt aliquis doceat vos, ſed ſicut vnctio eius docet vos*, hoc, inquam, ipſum aliis verbis dixit Diuus Paulus 2. Corinth. 3. 6. *Qui idoneos nos fecit miniſtros noui teſtamenti, non littera, ſed ſpiritu*, id eſt non ceremoniis illis veteris teſtamenti ad litteram, & Iudaico more intellectis, ſed aliis melioribus, id eſt ſpiritualibus ceremoniis. Hinc intelligitur non ſolùm quid ſit ſanctificare, ſed etiam, quę ſecunda erat quęſtio, quid in veritate ſanctificare, & quid ſibi Chriſtus paullo poſt velit, cùm dicit ver. 19. *Et pro eis ego ſanctifico meipſum.* Veritatem enim legalibus ceremoniis, & vmbris opponit; quemadmodum cum Ioannes dixit ſuprà cap. 1. 14. *Vidimus gloriam eius, gloriam quaſi vnigeniti à Patre, plenum gratiæ, & veritatis*, & ver. 17. *Lex per Moyſem data eſt, gratia autem, & veritas per Ieſum Chriſtum facta eſt*, & cap. 4. 24. *Qui adorant Deum, in ſpiritu, & veritate oportet adorare.* Auctorem tantùm vellem huius interpretationis habere bonum; ſed neminem inuenio. Videri poterant Auguſtinus, Beda, & Rupertus hunc vidiſſe ſenſum; ſed laudem inuentę veritatis declarando perdiderunt. Sic enim ſcribit Auguſtinus. *Sanctificantur itaque in veritate hæredes teſtamenti noui, cuius veritatis vmbra fuerunt ſanctificationes veteris teſtamenti.* Quis nō putaſſet hunc, quem modò expoſuimus ſenſum aſſecutum Auguſtinum? ſed addit, *Et cùm ſanctificantur in veritate, vtique ſanctificantur in Chriſto, qui veraciter dixit, Ego ſum via, & veritas, & vita. Item quando ait, Veritas liberabit vos, paullo poſt exponens, quid dixerit, ſi Filius, inquit, liberauerit vos, tunc verè liberi eritis, vt oſtenderet hoc ſe prius dixiſſe veritatem, quod poſtmodum Filium; quid ergo aliud in hoc loco dixit, Sanctifica eos in veritate, niſi ſanctifica eos in me?* Itaq; duabus rebus à noſtra ſententia Auguſtinus, & alij, quos modò nominauimus, auctores diſcrepant; altera, quòd veritatem Chriſtum interpretentur, cùm internam potiùs, vt diximus, Spiritus ſancti vnctionem, ſanctificationémque ſignificet, quæ vera, non vmbratilis eſt; altera, quòd hoc de omnibus Chriſtianis, qui per Chriſtum iuſtificantur, interpretentur, cùm propriè de miniſtris agat Euangelicis, quibus propriè conuenit legale illud verbum ſanctificari, id eſt ad certum Euangelij initiari miniſteriū. Eadémque ratione Chryſoſtomi, Cyrilli, Leontij, Theodori Heracleotę, Theophylacti, & Euthymij interpretationem non ſequor, qui per veritatem veram doctrinam intelligunt. Qui verò expoſuit, *Sanctifica eos in veritate*, id eſt vera, non imputata iuſtitia, profuit ſtudio Caluiniſtarum, & Lutheranorum hęreſim refellendi, ſed verum ſenſum nō attigit. Quid ergo eſt, quod continuò ſequitur, *ſermo tuus veritas eſt?* Omnes auctores, quos modò citauimus, & omnino omnes, quos vnquam legiſſe memini, intelligunt, ſermo tuus Euangelicus verus eſt, propterea per ſermonem, id eſt doctrinam tuam ſanctificabuntur. Ego conuenienter ſuperiori interpretationi meæ hoc ipſum interpretor, quia *ſermo tuus*, id eſt nouum Euangelium res vera eſt, non typica, nō vmbratilis, qualis erat lex, oportet vt eius miniſtri non ſolis externis ceremoniis, ſed multo magis vera iuſtitia, internóque ſpiritu ſanctificentur. Itaque non vocat ſermonem verum, quia vera dicit, ſed quia ſermo, id eſt Euangelium, vt ait Diuus Paulus, non in vmbris, non in figuris, ſed in ſpiritu virtutéque conſiſtit. Argumentatur enim eodem prorſus modo, quo cap. 4. 24. argumentatus fuerat, oportere Deum non iam legalibus ceremoniis, ſed verè, & ſpiritualiter colere, *Spiritus*, inquit, *eſt Deus, & eos, qui adorant eum, in ſpiritu & veritate oportet adorare.*

18. *Sicut tu me miſiſti in mundum, & ego mitto eos in mundum.*) Theophylactus coniungit hunc verſum cum proximè ſequenti, vt ex vtroque conflētur vna

ſenten-

A ſententia ad hunc modum, ſicut tu miſiſti me in mūdum, vt me ſanctificarem, id eſt in ſacrificium offerrem; ita ego illos in mundum mitto *tanquam oues occiſionis*, vt ſanctificētur, id eſt in ſacrificium ſe pro ſalute hominū ſuo modo ſimiliter offerant; ſanctifica ergo eos, id eſt Spiritus ſancti virtute corrobora, vt mortem fortiter oppetāt. Alij omnes auctores, Chryſoſt. vterque Theodorus, Leontius, Cyrillus, Auguſt. Beda, Euthym. Rupertus referūt ad præcedentia, hoc fere ſenſu, quia ſicut tu me miſiſti in mūdum, ita eos ego miſſurus ſum, *ſanctifica eos in veritate*, id eſt confirma, & muni vera virtute. Poni enim præteritū, *miſi*, pro futuro, miſſurus ſum, etiā Chryſoſtomus, & Euthymius admonuerunt. Rupertus præterea videtur cum verſu 15. iſta coniungere. Non rogo, vt tollas eos de mundo, quia ſicut tu me miſiſti in mundū, ita ego eos mitto, vt per totum mundum prædicent Euāgelium; itaque neceſſe eſt, vt in mūdo maneant, *donec in omnem terram exeat ſonus eorum*. Quiſquis rectè intellexerit, quę diximus ſuperiore verſu, facilè hoc etiā intelliget. Diximus ſanctificare eſſe initiare, & ſolemni ritu legitimū alicuius ſacri muneris miniſtrum conſtituere; declarat ergo nunc ad quod munus eos à Patre ſanctificari, id eſt *idoneos*, vt loquitur D. Paulus, *miniſtros* fieri petierit, nempe ad munus Apoſtolicum; hoc enim eſt in mundū prædicandi cauſa mitti, Apoſtolum eſſe, vt ipſum Græcum nomen declarat, quēadmodum & Auguſt. monuit. Cùm ergo miſſurus eos ſim in mundum, id eſt Apoſtolos, ac miniſtros Euangelicos conſtituturus, & miniſtri in lege ſanctificarentur, *ſanctifica* & tu *eos*, ſed *in veritate*, non in figura, ſicut illos. At quid attinebat dicere, *ſicut tu me miſiſti in mundum?* Primùm voluit, vt opinor, oſtendere ſe eos non ſine cauſa, non ſine exemplo mittere; in eo enim ſe Patris ipſius exēplum imitari, qui ſe eadem de cauſa in mundum miſiſſet, qua ipſe nunc eos mitteret. Deinde id ſe facere neceſſariò; cùm enim ipſe in mundū à Patre miſſus eſſet, & ex eiuſdē Patris volūtate de mundo eſſet abiturus, aliquos neceſſariò ſuo loco vicarios relinquere oportere, qui per totum dimiſſi mundū ipſius officium perfungantur. Itaque hac in re cauſam etiam agi Patris; nec enim poſſe legationem illā, quam ſibi iniunxiſſet, peragi, niſi per vicarios. Hoc eſt quod ſolet D. Paulus dicere ſe pro Chriſto legatione fungi. 2. Cor. 5. 20. & Epheſ. 6. 20. Quod ergo dicit Chriſtus, *ſicut tu me miſiſti in mundū, & ego miſi eos*. perinde eſt, ac ſi diceret, ſicut ego Apoſtolus tuus ſum, ita ſunt & illi mei. Nam & Chriſtum *Apoſtolum confeſſionis noſtræ* Chriſti Apoſtolus Paulus appellauit, Heb. 3. 1. vt Cyrill. adnotauit. Quēadmodum ergo ſe Apoſtolum in hūnc mundū mittens Pater ſanctificauerat, id eſt initiauerat, conſecrauerat, vnxerat, non oleo illo, cæteríſque ceremonijs, quibus Aaron, & cæteri veteris teſtamenti miniſtri conſecrabantur, ſed *in veritate*, id eſt *oleo lætitiæ præ cōſortibus ſuis, quod deſcendit in barbam, barbam Aaron, quod deſcendit in oram veſtimenti eius*, id eſt Spiritu ſancto, quo totus repletus fuit, Iſai. 11. 1. Sic & diſcipulos ſuos, quos Apoſtolos vellet facere, id eſt in mūdū mittere, vt Euangelium pro ſe prædicarēt, in veritate ſanctificaret. Hoc eſt, quod ait Pſal. 2. 6. *Ego autem conſtitutus ſum Rex ab eo ſuper Sion mōtem ſanctum eius prædicās præceptum eius*. H. נסכתי vt noſter legit interpres, *perfuſus ſum* (oleo) id eſt inauguratus ſū, vt ita loquar, vt Rex ſim & princeps eorum, qui eius in Eccleſia Euangelium ſunt prædicaturi. Monēt Chryſoſt. Leontius, &

Pſal. 43. 22. Roman. 8. 36.

Præteritum pro futuro poſitum.

Roman. 10. 18. pſal. 18. 5.

2. Corinth. 3. 6.

Quid ſit Apoſtolum eſſe.

Tract. 108.

Chriſtus Apoſtolus Patris.

Pſal. 44. 8. & Hebr. 1. 9. & pſal. 132. 2.

Euthym particulā illam καθὼς, *ſicut*, non perfectam, ſed inæqualem ſimilitudinē declarare, ſicut cùm iubemur perfecti eſſe, *ſicut & pater noſter cæleſtis perfectus eſt*. Nec enim eodem prorſus modo Filium à Patre & Apoſtolos à Filio miſſos eſſe: ſed Filium à Patre tanquā Deum à Deo, Apoſtolos à Filio tanquam creaturas à creatore. Sæpe nos etiam monuimus cōiunctionem illam *&* notam eſſe comparationis expletæ, quemadmodum ſi diceret, Sicut tu me miſiſti in mundum, ita & ego eos mitto. Matth. 5. 48.

B 19. *Et pro eis ego ſanctifico meipſum, vt ſint & ipſi ſanctificati in veritate.*) Omnes prorſus auctores, quos ego legerim, interpretātur, pro eis ego me in ſacrificium offero; nec dubium eſt, quin id verba ſignificēt; quid hoc ipſum ſit, quæritur. Omnes etiam exponunt, offero me in ſacrificium pro illis, vt meo ſacrificio & illi in veritate ſanctificentur, id eſt iuſtificētur. Sanctificari autem Chriſtū dici, non quòd ſanctus factus ſit, cùm priùs ſanctus non eſſet; ſed quòd in veteri lege hoſtiæ, quæ offerebantur, ſanctificari dicerentur. Sic Athanaſius in lib. de incarnatione Chriſti, Chryſoſtom. Cyrillus, Auguſt. Theodorus Mopſueſt. & C Heracleotes, Leontius, Beda, Theophylact. Euthym. Rupertus. Quę quidem omnia vera ſunt, ſed hoc vnū addo, Chriſtum, quēadmodum ver. 17. ita etiam hîc ad ſanctificationes illas legales, & ſolemnes ceremonias alluſiſſe, ideóque ſanctificādi verbum vſurpaſſe. Petierat à Patre, vt diſcipulos ſuos *in veritate*, id eſt nō iam veteribus illis ceremonijs, & ſacrificijs, quibus miniſtri veteris teſtamenti ſanctificabantur, id eſt inſtituebantur, (nam inter alias ceremonias etiam ſacrificium adhibebatur, cùm Aaron, & reliqui miniſtri ſacrabātur, Exod. 29. 2. 5.) ſed vero ſpiritu, veráque D & interna ſanctitate; dicit nunc, *pro eis ego ſanctifico meipſum*, quaſi dicat, loco illius ſacrificij, & omnium aliarum ceremoniarum, quæ in conſecratione, ſanctificationéque miniſtrorum veteris teſtamenti adhibebantur, ego me in ſacrificium offero, quod ſacrificium cùm non iam vmbra, ſed illarum potiùs vmbrarum veritas ſit, cùm eo ſanctificati diſcipuli mei fuerint, non ſola iam figura, ſed in veritate ſanctificati erunt. Hoc eſt, *& pro eis ego ſanctifico meipſum, vt ſint & ipſi ſanctificati in veritate.* Ergo alio ſenſu dicit, *ſanctifico meipſum*, quàm, *vt ſint & ipſi ſanctificati*, E & quàm ver. 17. dixerat, *Sanctifica eos in veritate*. Nam cùm dicit, *Pro eis ſanctifico meipſum*, ſanctificare ſignificat in ſacrificium offerre; cùm dicit, *ſanctifica eos*, &, *vt ſint & ipſi ſanctificati in veritate*, ſignificat initiari, conſecrarique ſacrificio. Cur ergo ea vſus eſt ambiguitate, cùm vno verbo dicere potuiſſet, pro eis ego offero meipſum: Sæpe docuimus, quanta cum gratia ſoleat Chriſtus argutè ludere ambiguitate verborum vt c. 4. 13. 14. hoc autem loco id fecit pene neceſſariò, cum legalibus iam verbis vti cœpiſset, & in lege non ſolùm miniſter, quia per ſacrificium ad miniſterium F templi dedicabatur, ſed ipſum etiam, quod offerebatur, ſacrificiū ſāctificari dicebatur. Adde, quòd poteſt etiam & de ſe, & de diſcipulis eodē loqui ſenſu, vt idē ſit ſanctificare ſe, atque ſolemni ritu, ac ſacrificio ſeſe initiare, dedicaréque ad ſacrum aliquod miniſterium. Tanquam dicat, ſi Euangelici miniſtri eodem modo, quo legales illi, eſsēt initiandi, oportebat, vt ſe ſacrificio aliquo ſanctificarent, non eſt, cur hoc illi faciant, non eſt cur vllam, vt ſe ſanctificent, offerant victimam; ego hoc pro illis faciam; ego non alia victima, quàm meipſo pro illis, id eſt eorum loco,

Quid ſit Chriſtum ſanctificare ſeipſum.

me ſanctificabo: qua ratione multo meliùs ſanctificati erunt, quã ſi ipſi ſe multis oblatis veteri more ſacrificiis ſanctificaſſent. Hoc eſt, *Et pro eis ego ſanctifico meipſum, vt ſint & ipſi ſanctificati in veritate.* Atq; haud ſcio an hic ſenſus magis ſit proprius. Hoc modo ſi interpretemur, illi quęſtioni locus relinquitur, cùm dicat ſe Chriſtus pro illis ſanctificare, quomodo à Patre petat, vt eos ipſe ſanctificet. Nimirum dicit ſe pro illis ſanctificare, id eſt ipſos ſanctificare ſupplendo per verum illud ſuum ſacrificium ſacrificia omnia legalia, reliquáſque omnes ceremonias, quas in miniſtrorum ſanctificatione neceſſe erat adhibere, petit autem à Patre, vt eos in veritate ſanctificet, id eſt, vt illis ſpiritum mittat ſanctificationis, quem illis ipſe ſuo illo meruit ſacrificio. Ita inter ſe, & Patrem eorum partitur ſanctificationem.

20. *Non pro eis autem rogo tantùm, ſed & pro eis, qui credituri ſunt per verbum eorum in me.*) Chryſoſtomus, & Euthymius exiſtimant hoc Chriſtum addidiſſe, vt magis etiam, ac magis diſcipulos conſolaretur indicando illis multos ipſorũ prædicatione credituros. Theophylactus verò, ne quoniam dixerat, *pro eis ſanctifico meipſum*, aliquis exiſtimaret eum non eſſe niſi pro ſolis Apoſtolis moriturum, ſubieciſſe, *non pro eis autem rogo tantùm, ſed & pro eis, qui credituri ſunt per verbum eorum in me.* Itaque putat Theophylactus, idémque Rupertus docet, hoc etiam, quod nunc Chriſtus pro oĩbus credituris à Patre petit, ad ſanctificationẽ pertinere, id eſt orare Patrem, vt omnes etiam, qui credituri ſunt, ſanctificet, quemadmodum orauerat ante, vt Apoſtolos ſanctificaret. Quæ interpretatio facilè ex iis, quę ver. 17. diximus, refutatur. Docuimus enim ſanctificãdi verbum proprium eorum eſſe, qui in miniſtros alicuius ſacri muneris initiantur. Nec verò ſine conſilio, cùm Chriſtus hoc loco rogandi verbum repetierit, verbum ſanctificandi non repetiuit. Quid ergo dicit ſe non ſolùm pro Apoſtolis, ſed pro omnibus credituris petere? Quod ſequitur proximo verſu, *vt omnes vnum ſint*; & quod ver. 11. pro Apoſtolis petierat, *vt ſint*, inquit, *vnum, ſicut & nos*, quemadmodũ Theodorus Heracleota, & Mopſueſt. Leontius, Euthymius, ac idem poſtea Rupertus interpretantur. Duas hic quęſtiones multis verbis agitat Auguſtinus. Altera eſt, quid de illis, qui iam ante crediderant, & tamen cum Chriſto non erant, qualis Nathanaël, Nicodemus, & ipſa Chriſti mater, quæ tunc certè non aderat, an non etiam pro illis roget? Reſpondet illos quidem omnes credidiſſe, ſed quia per verbum Apoſtolorum, & effuſionem Spiritus ſancti multo perfectiùs erant credituri, inter eos, qui nondum crediderant, ſed credituri erant, numerari. Quod neſcio an de Beata Virgine ſatis piè dici queat. Altera, quid de illis, qui poſtea quidem cœperunt credere; tamen non per Apoſtolorum verbum crediderunt? cuiuſmodi fuit Paulus, qui dicit ſe *non ab homine, neque per hominem, ſed per Ieſum Chriſtum* Euangelium accepiſſe: & latro ille, qui ſine vllo Apoſtolorum miniſterio in ipſa cruce credidit? Meliùs hic reſpondet Apoſtolorum verbum appellari non tantùm, quod ab illis audiebatur, ſed verbum Euangelicum, à quocunque audiretur, quia illud ipſum Apoſtóli prędicabant. Itaque & D. Paulum, & latronem illum per verbum Apoſtolorum, quamuis non ab Apoſtolis, ſed à Chriſto ipſo acceptum credidiſſe. Atque hoc etiam modo meliùs etiam ad priorem quęſtionem reſpondere potuiſſet. Mihi tamen Apo-

Proponit hic, & ſoluit duas quæſtiones D. Auguſt. Tract. 109.

Galat. 1.1.

Luc. 23.40. 41.42.

A ſtolorum verbum, non quale Apoſtoli prędicabant, ſed quod Apoſtoli prędicabãt, & ab illis audiebatur, videtur voluiſſe ſignificare. Spectandum enim eſt, quid ageret Chriſtus. Commendabat Apoſtolos Patri, in eorum igitur commendationem dicit, *Sed & pro eis, qui credituri ſunt per verbum eorum in me*; eos igitur intelligit credituros, qui Apoſtolorum miniſterio credituri erant, ij enim ſoli ad eorum gloriam, commendationémque pertinebant. Quid ergo ad Auguſtini quęſtiones reſpondendum? Eos quidem nominare ſolos, qui Apoſtolorum miniſterio credituri B erant, ſed quia omnium aliorum, quíq; crediderant, quíque credituri erant, eadem erat ratio, totum genus, vt fieri ſolet, ex vna ſpecie intelligi voluiſſe. Alia maior quæſtio hinc poſſet exiſtere, quid de illis, qui neque crediderant, neque erant poſtea credituri, nunquid pro iilis non orat Chriſtus? ſed eam quęſtionem ver. 9. diſſeruimus.

21. *Vt omnes vnum ſint, ſicut tu Pater in me, & ego in te.*) Hoc eſt, quod credituris petit, *vt omnes vnum ſint*, quod quomodo ſit intelligẽdum, verſu 11. explicauimus. Illud tantùm hìc poteſt quęri, cur non dixerit, C ſicut nos vnum ſumus, quemadmodum illic dixerat, ſed *ſicut tu Pater in me, & ego in te.* Eius rei cauſam & Euthymius indicat, & Chriſtus ipſe palam oſtendit, cùm ſubiicit, *vt & ipſi in nobis vnum ſint.* Voluit ergo docere, qua re vnum eos eſſe vellet, ſcilicet ſpiritu, fide, caritate, hoc eſt *in nobis*, id eſt in Deo. Vt hoc ſignificaret dixit, ſicut nos in nobis, hoc eſt, *tu Pater in me, & ego in te*, (ſub. vnum ſumus,) hoc enim, vt Auguſtinus admonet, neceſſariò intelligendum eſt. Dictionem *ſicut*, non ſignificare æqualitatem, neque perfectam ſimilitudinem, ver. 11. diximus, & iterum D hic Chryſoſtomus, & Theopylactus monent. Quanquam Cyrillus, ſicut & Hilarius in 8. de Trinit. non ſola fide, & caritate, ſed re etiam ipſa vnum nos cum Chriſto per eius corporis in ſacra Euchariſtia perceptionem fieri velint, & quia Filius reipſa cum Patre vnum eſt, etiam cum ipſo Patre vnum fieri reipſa. Atque eodem modo Theodorus Heracleota, & Mopſueſtien. & Leontius interpretantur; niſi quòd non reipſa, ſed conſenſione fidei nos vnum cum Patre, & Filio fieri dicunt. Quod ſuo quodam ſenſu verum eſt; ſed non credo ſenſum huius loci eſſe, vt qui E credunt in Chriſtum, vnum cum illo, & Patre ſint, ſed vt in Patre, & Filio, id eſt fide, atque caritate in Patrem, & Filium vnum ſint.

In Euchariſtia vnũ reipſa cum Chriſto efficimus.

Vt & ipſi in nobis vnum ſint, vt credat mundus, quia tu me miſiſti.) Repetitio eſt ex idiomate Hebræorum vſurpata, tanquam ſi diceret, *vt & ipſi*, inquam, *in nobis vnum ſint.* Quod autem ſequitur, *vt cognoſcat mundus, quia tu me miſiſti*, difficilius eſt. Summa quæſtionis in eo fere tota verſatur, vt intelligatur, quem hoc loco vocet mundum, eóſne, qui iam credebant, an eos, qui nondum credebant, ſed aliquando credituri F erant, itáque adhuc mundus erant; an eos, qui neque credebant, nec erant vnquam credituri. Qui pro iis, qui iam tunc credebant, accipi putaret, neminem legi, niſi forte Theodori duo, & Leontius ita ſenſerũt, non enim ſatis conſtat, ſed de eorum ſententia ſtatim dicemus. Auguſtinus, Beda, & Rupertus exiſtimant pro iis accipi, qui erant credituri, ſed nondum credebant; cæterum non ſignificari cauſam cur credituri ſint, quaſi propterea dicantur credituri, quia Apoſtoli *vnum*, id eſt inter ſe concordes futuri erant; ſed hoc ipſum eſſe credere Filium à Patre miſſum eſſe,

Quemn hic mundũ vocet.

æ eſſe, qui hoc credunt, inter ſe vnum. Itaque ſenſum eſſe, rogo *vt omnes vnum ſint*, id eſt vt omnes credant, *quia tu me miſiſti.* Theodor. Heracleota & Mopſueſt. atque Leontius interpretātur, vt cum fide vnū inter ſe, & vniti nobiſcū fuerint, intelligant me tuo conſilio, atque volūtate factum eſſe vnū; quo autem modo id ſint intellecturi, nō declarant, ſed vidētur de ijs, qui iam credebant loqui, qui ex ipſa experientia, & quaſi guſtu quodam mutuæ in fide concordiæ cognituri ſint non fuiſſe rem fictam, & vanam incarnationem meam, ſed magno Patris conſilio factam. Meliùs Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius, vt qui nondum credunt, animaduertentes diſcipulorum meorum concordiam, adducantur, vt credant me à te miſſum fuiſſe, id eſt Euangelicum myſterium, quod diſcipuli mei prædicant, rem eſſe ex Deo, non ex hominibus. Nihil enim æquè iuuare auditorum fidem atque doctorum concordiam; nihil æquè impedire atque diſcordiam. Itaque putant, contrà quàm ſentit Auguſtinus, Apoſtolorum concordiam tanquam cauſam ſignificari, cur mundus, qui nondum crederet, eſſet crediturus. Melior hæc interpretatio eſt, quàm ſuperiores illæ duæ; ſed hæc ipſa mihi videtur non ſatis eſſe germana; primum, quia non obſcurè Chriſtus videtur mūdum ita credentibus, & credituris, de quibus vtriſque egerat, opponere, vt ab illis omnino diſtinguat; deinde quia ſi, quod Chryſoſtomus putat, dicere voluiſſet, non dixiſſet, *vt credat mundus, quia tu me miſiſti*, ſed vt credat mundus in me, ſicut ante dixerat, *Qui credituri ſunt in me.* Mundum ergo vocari credo eos, qui neque credebant, nec erant credituri, certè qui nondum credebant, cùm cogebantur credere, fateri ique Chriſtum à Deo miſſum eſſe. Itaque ſenſus eſt, vt mundus iſte quantumuis incredulus, quātumuis mihi aduerſarius, videns tamen ſummam diſcipulorum caritatem, atque concordiam cogatur credere, id eſt cognoſcere, & confiteri me à Deo miſſum eſſe, id eſt non eſſe, vt nunc putat, ſeductorem, ſed hominem ſaltem diuinitus miſſum, quamuis nihil præterea de me, meáque diuinitate credat; quemadmodum in cauſa ſimili dixit D. Petrus 1. epiſtola cap. 2. 15. *Sic eſt voluntas Dei, vt benefacientes obmuteſcere faciatis imprudentium hominum ignorantiam*; & Chriſtus Matth. 5. 16. *Sic luceat lux veſtra coram hominibus, vt videant opera veſtra bona, & glorificent patrem veſtrum, qui in cælis eſt.* Nam & illi, coram quibus diſcipulorum lucem lucere iubebat, homines, id eſt mundus erant.

22. *Et ego claritatem, quam dediſti mihi, dedi eis, vt ſint vnum, ſicut & nos vnum ſumus.*) Dubium quam hic intelligat claritatem. Cyrillus, & Leontius intelligunt diuinum honorem, qui humanæ naturæ Chriſti ex coniunctione cum diuinitate acceſſit, vt non ſolùm Deus, ſed etiam idem ille homo, qui Deus erat, ad dexteram ſederet Patris; hanc ſe à Patre gloriam recepiſſe dicit, eandémque cum diſcipulis ſuis communicaſſe. Etenim cùm illos per fidem, per caritatem, maximè verò, vt Cyrillus putat, per corporis ſui in Euchariſtia participationem vnum ſecum corpus effeciſſet, quidquid gloriæ ex diuinitate corpori ſuo accedebat, & membris, id eſt diſcipulis ſuis acceſſiſſe. Chryſoſtomus, & Theophylactus, & Euthymius claritatem illam intelligunt, quam ſibi Chriſtus volente Patre ex doctrina ſua, & miraculorum effectione comparauerat; quam eandem dicat ſe cum diſcipulis communicaſſe, quia eadem, ac maiora etiam, quàm ipſe feciſſet, miracula faciendi poteſtatem illis tradidiſſet. Ita quidem ſe res habet; ſed quid hoc ad vnitatem, quæ inde concluditur, pertineat, non ſatis apparet. Auguſtinus, Beda, & Rupertus eam intelligunt claritatem, aut δόξαν gloriam, quam in vita æterna erant habituri, iam enim & Filium à Patre, & à Filio Apoſtolos per æternam prædeſtinationem accepiſſe; quamuis re ipſa nondum Chriſtus ſediſſet ad dexteram Patris, neque Apoſtoli ad eius gloriæ peruenissent poſſeſſionem. Non facilè mihi perſuaſerim Chriſtum de re loqui futura, aut, quod eodem redit, de rei futuræ prædeſtinatione. Nec enim dubito, quin rationem reddat, cur Pater debeat vnitatem illam ſpiritus, quam diſcipulis ſuis petebat, illis facilè concedere, quia ipſe illis iam dediſſet, quod daturus erat, eam ſcilicet gloriam, quam à Patre accepiſſet; quaſi dicat, iam ego, quod officij mei erat, feci, fac tu, quod eſt tui, dáque illis eam, quam peto ſpiritus vnitatem. Præterea non ſolet officium prædeſtinandi homines Filio, ſed ſoli Patri ſcriptura tribuere. Alij exponunt claritatem honorem hunc, vt filij Dei, vt ait Ioannes, nominentur, & ſint. Eum enim honorem & Filium, quatenus homo erat, à Patre accepiſſe, & eundem cum Apoſtolis communicaſſe. *Dedit enim eis poteſtatem filios Dei fieri, his qui credunt in nomine eius.* Senſus probabilis, ſed ego non arbitror meliorem interpretem quærēdum eſſe, quàm Chriſtum; is verſu 26. quam hic claritatem, dilectionem vocat. *Notum*, inquit, *feci eis nomen tuum, vt dilectio, qua dilexiſti me, in ipſis ſit.* Senſus igitur, vt opinor, eſt, ſicut tu me dilexiſti, ita ego eos dilexi, fac vt & ipſi inter ſe diligant, quæ erat vnitas illa, quam illis poſtulabat. Vocat claritatem eam dilectionem, qua Pater ſe, & ipſe diſcipulos proſequebatur, quia per eam Pater eum clarificauerat, oſtendens, eum eſſe filium ſuum dilectum, in quo ſibi bene complacuerat. Hoc enim ſenſu clarificatio poſita eſt ſuprà verſu 1. 4. 5. 10. Eam autem ipſam claritatem filius diſcipulis dedit offerens ſemetipſum pro illis in mortem; mortem enim ſuam claritatem vocat, quia per eam & ipſe clarificat' eſt, & Patrem clarificauit, vt infra c. 21. 19. Deniq; tolle à claritate litteram vnā, & ſenſum inuenies.

Vt ſint vnum, ſicut & nos vnum ſumus.) Ideo pro illis morior, vt vnum ſint, da igitur illis eam vnitatem ſpiritus, quam illis merui: loquitur de ſua morte, tanquam de re præterita, quia proxima erat, vt ſuprà multis locis adnotauimus. De his autē verbis ſuprà ver. 11. diſputauimus.

23. *Ego in eis, & tu in me, vt ſint conſummati in vnum.*) Non dubium, quin aliquod verbum, quod orationem expleat, ſubaudiendum ſit, ſed incertum, cuius temporis verbum eſſe debeat, præteriti, vt fui, vel fuimus; an præſentis, ſum, vel ſumus; an præſentis imperatiui, vel optatiui, ſimus, intelligendum ſit. Atqui ex eo ſenſus pendet huius loci. Orationis ſeries videbatur poſtulare, vt ſubaudiretur verbum imperatiuum, aut optatiuum ſimus, orabat enim. Omnes autem interpretes videntur verbum indicatiuum intelligere, ſumus; certè Auguſtinus, Theophylactus, Beda, Euthymius. Solus Chryſoſtomus videtur per præteritum reſoluere, ego in eis fui, & tu in me, quod malo ſequi, quia videtur Chriſtus declarare, quomodo clarita-

tem

Quid hic claritatis nomine ſignificetur. Marci 16, 19

1. epiſt. 3. 1.

Sup. c. 1. 12.

Matth. 3. 17

tem illam diſcipulis ſuis dediſset, quam acceperat à Patre, nempe manendo in illis per caritatem, ſicut Pater per eandem caritatem in ſe manebat; quemadmodum ſuprà dixerat cap. 14. 23. *Ad eum veniemus, & manſionem apud eum faciemus.* Non negat etiam nunc & ſe in diſcipulis, & Patrem in ſe eſse, ſed docet fuiſse, quia id cauſa, quam agebat, poſtulabat. Cùm dicit ſe in diſcipulis, Patrem verò in ſe eſse, non negat, vt Auguſtinus monuit, eſse etiam in diſcipulis Patrem, imo idipſum voluit concludere Patrem in illis eſse; ſi enim ipſe in illis, & Pater in ipſo erat, & Pater vtique in illis erat, ſed quod non dixit, quia ex dictis facilè colligebatur, intelligi à nobis voluit. Quod ſequitur, *Vt ſint conſummati in vnum*, Auguſtinus, Beda, Rupertus, & Euthymius interpretantur, vt hac ratione ad gloriam illam, & perfectionem vitæ æternæ perueniant, cui adijci nihil poteſt. Rectiùs ſentire mihi videntur, qui de hac vita interpretantur, de ea quippe Chriſtus agebat, vt Cyrillus, Theodorus Mopſueſt. & Leontius exponunt; ſenſus ergo eſt hac ratione fieri, vt cùm Pater cum Chriſto vnum ſit, & Chriſtus vnum cum diſcipulis (hoc enim eſt Patrem in Filio, & Filium in diſcipulis eſſe) & diſcipuli vnum cum Patre, id eſt cum Deo ſint, qua vnitate nulla poteſt eſſe maior, quia non poteſt, niſi vnus eſſe Deus. Hoc eſt, *vt ſint conſummati in vnum*, id eſt, vt perfecta eorum vnio, ſicut multorum membrorum in vnum caput deſinat, ſicut dixit D. Paulus 1.Cor.3. 22. 23. *Omnia veſtra ſunt, vos autem Chriſti, Chriſtus autem Dei*, & c.11.3. *Omnis viri caput Chriſtus eſt, caput autē mulieris vir, caput verò Chriſti Deus.*

Pater eſt in diſcipulis non minùs quam Filius.

Vt cognoſcat mundus, quia tu me miſiſti, & dilexiſti eos, ſicut me dilexiſti.) Hoc non ex ijs, quæ dicta ſunt, ſed ex ijs, quæ ex dictis colliguntur, Chriſtus concludit; quandoquidem ego eos dilexi, hoc eſt in illis fui, ſicut tu me dilexiſti, fac vt id appareat; da illis eam, quam pro eis poſtulo, concordiam, & caritatem mutuam, vt mundus cognoſcat rem eſſe diuinam non humanam, & te eos diligere, ſicut me dilexiſti. Quid ſibi velint hæc verba, *vt cognoſcat mundus, quia tu me miſiſti*, verſu 21. explicauimus, idem enim huius, atque illius loci ſenſus eſt.

24. *Pater, quos dediſti mihi, volo, vt vbi ſum ego & illi ſint mecum.*) Altera iam hæc petitio eſt, ad alteram pertinens vitam. Petit autem, vt quam coniunctionem in hac vita ſecum habent, eam in altera quoque habeant; ſed intelligit in hac quidem vita coniunctionem caritatis, in altera, coniunctionem in eodem loco gloriæ. Non aſſentior ijs, qui hæc de ſolis, aut potiſſimùm de Apoſtolis dicta eſſe putant; de omnibus enim credentibus atque credituris poſt verſum 20. loquebatur, & eadem ratio omnium erat, atque ita Cyrillus, & Auguſtinus, & omnes alij auctores graues interpretantur. Itaque cùm dicit, *Quos dediſti mihi*, omnem complectitur temporis differentiam, quaſi dicat, *quos dediſti*, vel daturus es; aut, *quos dediſti* ſiue re iam ipſa, ſiue ſola prædeſtinatione. Quomodo Pater Filio homines det, & cur Filius ita loquatur, ſæpe docuimus, vide ſuprà verſu 2. & 11. quanquam ibi de ſolis Apoſtolis, hìc de omnibus credentibus loquitur. Quod dicit, *volo*, imperantis verbum videri poſſet, quemadmodum & antiquus auctor Cerealis in libro aduerſus Maximinum exponit, inde Filij auctoritatem probans; ſed magis optantis eſſe arbitror; tanquam dicat opto, réque rogo; non enim imperat, ſed vota ſua Patri declarat, cum quo non niſi reuerenter, ac demiſsè loqui ſolet, quod hoc maximè loco faciendum erat, vbi tanquam homo, preces fundebat. Docet D. Auguſtinus id quod ſequitur, *Vbi ſum ego*, duobus modis intelligi poſſe, aut ita vt tanquam Deus loquatur, *vbi ſum ego*, id eſt in cælo, quæ ſedes mea eſt, à qua nunquam diſceſſi; ſicut cap. 3. 13. dixit, *Nemo aſcendit in cælum, niſi qui deſcendit de cælo, filius hominis, qui eſt in cælo*; aut ita vt tanquam homo dicat, *vbi ſum ego*, id eſt vbi paullo poſt futurus ſum, cuiuſmodi locutiones multas iam in hoc ipſo capite notauimus. Quod etſi verum eſt, tamen non dubito, quin hoc ſecundo potiùs modo intelligi debeat; iam enim diximus Chriſtum hic tanquam hominem loqui. Illud, quod idem obſeruat Auguſtinus, vereor ne minùs conueniat, non dixiſſe, & illi ibi ſint, ſed, *Et illi mecum ſint*, quod aliud ſit eſse, vbi Chriſtus eſt, aliud cum Chriſto eſſe; etiam damnatos eſſe, vbi Chriſtus eſt, quia & Chriſtus tanquam Deus in inferno eſt, ſed cum illo non eſſe, niſi, qui eadem cum illo gloria fruuntur, quemadmodum latroni illi dixit, *Hodie mecum eris in paradiſo*. Quod enim hoc loco dicit, *Et illi ſint mecum*, cap.12.26. dixerat, *Qui mihi miniſtrat, me ſequatur, & vbi ego ſum, illic & miniſter meus erit*; & non dixit mecum erit. Cur ergo dixit, *mecum?* quia maiorem vim habebat, quaſi diceret, habebunt mecum eundem gradum dignitatis, habebunt communem mecum hæreditatem, conregnabunt mecum, vt dixit D. Paulus 2. Tim. 2. 12.

Hæc de ſolis Apoſtolis nō dici auctoris ſententia.

Luc. 23. 43.

Vt videant claritatem meam, quam dediſti mihi, quia dilexiſti me ante conſtitutionem mundi.) Chryſoſt. Euthym. & Theophylact. obſeruāt nō dixiſſe, vt habeant claritatem meam, ſed, *vt videant*, nullam enim creaturā gloriæ Chriſti capacem eſſe. Hoc puto nō ſolùm alienum à mente Chriſti eſse, ſed illi etiam omnino contrarium, qui nimirū id agebat, vt doceret ſe ſuam cum diſcipulis ſuis gloriam cōmunicaturum. Itaque exiſtimo videre hoc loco idem eſse, quod frui, quemadmodū videre regnum Dei eſt illo frui ſuprà c.3.3. & videre vitam æternā frui vita ęterna c.3.36. Nec enim Chriſtus ſpectatores tātùm glorię ſuę diſcipulos ſuos eſse volebat, vt ſuam illis ſpectātibus maieſtatē oſtētaret; ſed volebat eiuſdē gloriæ eſse participes, quēadmodum laborū participes fuerāt. Atque hoc ſenſu, licet nō ſatis explicēt, Chryſoſt. Cyrill. Auguſt. Leontius, Beda, Rupertus, & Euthym. intelligūt. *Videre*, inquit Rupertus, *eſt habere*. Putant autem Chryſoſt. & Euthym. & Theodorus Mopſueſtienſis de gloria diuinitatis loqui, quam illi Pater non iam genito, ſed generando dediſset. Rectiùs Cyrillus, Leontius, & Theodorus Heracleota de gloria humanæ naturæ interpretātur, nam vt homo loquebatur, & humanæ ſuæ naturę gloriam nobiſcum communicauit. Itaque quod ſequitur, *quia dilexiſti me ante conſtitutionem mūdi*, meliùs etiam ijdē auctores de dilectione illa, qua Pater futurum hominem Chriſtum ante conſtitutionem mundi dilexerat, cúmque ad eam, quam dixit, gloriam prędeſtinauerat, interpretātur, quàm Theodorus Mopſueſt. & idem poſtea Heracleota, qui de ea interpretantur dilectione, qua Pater Deus Filium Deum ab omni dilexit æternitate.

Videre vitam æternam, frui vita æterna.

25. *Pater iuſte, mundus te non cognouit, ego autem te cognoui, & hi cognouerunt, quia tu me miſiſti.*) Putat Rupertus gratiarum actionem eſſe, qualis illa eſt apud Lucam cap.10.21. *Confiteor tibi Pater Domine cæli & terræ, quòd abſcondiſti hæc à ſapientibus, & prudentibus, & reuelaſti ea paruulis.* Similiter enim gratias hic agere, quòd ipſe cum diſcipulis ſuis Patrem cognouerit, qui paruuli & abiecti habebantur, mundus autem, qui magna ſibi ſapientia excellere videbatur, non cognouerit. Itaque vult ad explendam hanc ſententiam aliquid intelligi, vt, *Pater iuſte*, gratias ago tibi. Alieno ſenſu. Quorſum igitur hæc dicit? Cyrillus, & Leontius exiſtimant alludere ad id, quod ver.9. & 20. ſignificauerat, ſe non pro mũdo, ſed pro ſolis credentibus orare, Patrémque iuſtum appellare, quòd ſe in mundum miſerit, nõ crediturum; quaſi ſenſus ſit, Iuſtus es Pater, quòd me in mundum miſeris, quamuis non credat me à te miſſum eſſe; feciſti, quod tuam decebat iuſtitiam, *iuſtificata eſt ſapientia à filiis ſuis.* Non patitur hunc ſenſum Græcus vocatiuus δίκαιε: nam ſi nominatiuus eſſet δίκαιος, pateretur. Chryſoſtom. Theodorus Mopſueſtien. Theophylactus, & Euthymius mihi videntur verum perſpexiſſe ſenſum. Cauſam reddere, cur non omnes, ſed eos tantùm, qui in ſe credidiſſent, in cælo ſecum futuros eſſe dixerit; nempe id Patris iuſtitiam, id hominum diuerſa merita poſtulare, quia illi Patrem cognouerunt, hi non cognouerunt. Atque hanc eſſe cauſam, cur alibi aliis nominibus Patrem vocare ſoleat, hoc loco iuſtum appellauerit.

Luc.7.35.

26. *Et notum feci eis nomen tuum, & notum faciam.*) Quibus, *eis*? illis, qui cognouerunt. Quid per Patris nomen intelligat, verſu 6. declarauimus. Putant Cyrillus, & Leontius ideo Chriſtum hoc adieciſſe, ne quia dixerat, *Ego autem te cognoui, & hi te cognouerunt*, videretur ſignificaſſe non aliter ſe, quàm diſcipulos patrem ſuum cognouiſſe, itaque diſcrimen nunc indicare, ſe ita cognouiſſe, vt alios doceret; diſcipulos ita cognouiſſe, vt docerentur, *Deum enim nemo vidit vnquam: vnigenitus filius, qui eſt in ſinu Patris, ipſe enarrauit*, cap.1.18. Quo modo iam Patris nomen diſcipu- A lis ſuis notum feciſſet, facilè intelligitur, nempe per doctrinam ſuam, atque miracula, quo autem modo notum ſe etiamnum facturum dicat, de eo quæſtio eſſe poteſt. Diuus Auguſtinus, & Beda ſic ediſſerunt, *Notum feci, per fidem, notum faciam per ſpeciem; notum feci cum ſine peregrinantibus, notum faciam ſine fine regnantibus.* Meliùs Chryſoſtom. Cyrillus, Leontius, Theodorus Mopſueſtien. Theophylactus, Euthymius, & Rupertus referunt ad aduentum Spiritus ſancti, per quem multo pleniùs diſcipulos docturus erat. Itaque Cyrillus, & Euthymius hinc etiam Chriſti diuinitatem confirmant, quòd quemadmodum Pater, ita & ipſe per Spiritum ſanctum doceat. Alia etiam inter- B pretatio, quam Leontius adducit, non minùs mihi placet, vt hoc ad eos referatur, qui nondum quidem crediderant, ſed credituri erant; nam & illis poſtea & per Apoſtolos, & per Spiritum ſanctum nomen Patris notum fecit. Poteſt & ad illud quadraginta dierum tempus referri, quo poſt reſurrectionem ſuam cum diſcipulis verſatus eſt, *loquens de regno Dei*, Actor.1.3.

Tract.111.

Diuinitas Chriſti ex hoc loco probata.

Vt dilectio, qua dilexiſti me, in ipſis ſit, & ego in ipſis.) Ex Auguſtino conſtat veterem verſionem Latinam legiſſe, *vt dilectio, quã dilexiſti me*, itaq; multis ille verbis diſſerit, quare ita dixerit potiùs, quàm, *qua dilexiſti*, rectéque vidit eſſe Helleniſmum, nam Græcè ita eſt, ἡ ἀγάπη, ἣν ἠγάπησάς με. Id leue eſt; illud paullo C maius, quid ſit, vt dilectio, qua me dilexiſti, in ipſis ſit? Chryſoſt. Leontius, Theophyl. & Euthymius putant ſenſum eſſe, *vt dilectio, qua dilexiſti me, in illis ſit* per cognitionem, id eſt vt cognoſcant me abs te diligi. Rupertus, vt Spiritus ſanctus, qui eſt dilectio, qua tu me diligis, in ipſis ſit. Auguſt. Cyrillus, & Beda, vt ea dilectione, qua me dilexiſti, eos diligas, id eſt vt facti per fidem, & caritatem mecum vnum corpus, quemadmodũ ego abs te diligor, & illi diligantur, propterea addidiſſe, *Et ego in ipſis*, id eſt, *quia ego in ipſis* ſum tanquam caput in membris. Tanquam dicat, cùm ego in illis ſim, id eſt vnum cum illis ſim corpus, non poteſt dilectio tua, quæ in me eſt, non eſſe in illis, id eſt, non potes non eos diligere, cùm me diligas.

Et pro quia.

CAPVT XVIII.

Matth. 26. c.36. Marci 14. c.32. Luc.22.d. 39. 2 Regum 15.c.23. Matth. 26. c.47. Marci 14. c.43. Lucæ 22. c.47.

1. HÆC cum dixiſſet Ieſus, egreſſus eſt cum diſcipulis ſuis
trans torrentem Cedron, vbi erat hortus, in quem in-
troiuit ipſe, & diſcipuli eius. 2. Sciebat autem & Iudas,
qui tradebat eum, locum: quia frequenter Ieſus conue-
nerat illuc cum diſcipulis ſuis. 3. Iudas ergo cum acce-
piſſet cohortem, & à Pontificibus, & Phariſæis mini-
ſtros, venit illuc cum laternis, & facibus, & armis. 4.
Ieſus itaque ſciens omnia, quæ ventura erant ſuper eum, proceſſit, & dixit eis:
Quem quæritis? 5. Reſponderunt ei: Ieſum Nazarenum. Dicit eis Ieſus: Ego ſum.
Stabat autem & Iudas, qui tradebat eum, cum ipſis. 6. Vt ergo dixit eis: Ego ſum:

abierunt retrorſum, & ceciderunt in terram. 7. Iterum ergo interrogauit eos:
Quem quæritis? Illi autem dixerunt: Ieſum Nazarenum. 8. Reſpondit Ieſus: Di-
xi vobis, quia ego ſum: ſi ergo me quæritis, ſinite hos abire. 9. Vt impleretur
ſermo, quem dixit: Quia quos dediſti mihi, non perdidi ex eis quemquam. 10. Sup.17.c.12
Simon ergo Petrus habens gladium eduxit eum: & percuſſit pontificis ſeruum: &
abſcidit auriculam eius dexteram. Erat autem nomen ſeruo Malchus. 11. Dixit er-
go Ieſus Petro: Mitte gladium tuum in vaginam. Calicem, quem dedit mihi Pa-
ter, non bibam illum? 12. Cohors ergo, & tribunus, & miniſtri Iudæorum com-
prehenderunt Ieſum, & ligauerunt eum: 13. Et adduxerunt eum ad Annam pri- Luc.3.a.2.
mum, erat enim ſocer Caiphæ, qui erat pontifex anni illius. 14. Erat autem Cai- Sup.11.f.49
phas, qui conſilium dederat Iudæis: Quia expedit vnum hominem mori pro po-
pulo. 15. Sequebatur autem Ieſum Simon Petrus, & alius diſcipulus. Diſcipulus
autem ille erat notus pontifici, & introiuit cum Ieſu in atrium pontificis. 16. Pe-
trus autem ſtabat ad oſtium foris. Exiuit ergo diſcipulus alius, qui erat notus pon-
tifici, & dixit oſtiariæ: & introduxit Petrum. 17. Dicit ergo Petro ancilla oſtia- Mat.26.f.58 Mar.14.f.54
ria: Numquid & tu ex diſcipulis es hominis iſtius? Dicit ille: Non ſum. 18. Sta- Luc.22.f.54
bant autem ſerui, & miniſtri ad prunas: quia frigus erat, & calefaciebant ſe: erat
autem cum eis & Petrus ſtans, & calefaciens ſe. 19. Pontifex ergo interrogauit Ie
ſum de diſcipulis ſuis, & de doctrina eius. 20. Reſpondit ei Ieſus: Ego palam lo-
cutus ſum mundo: ego ſemper docui in ſynagoga, & in templo, quo omnes Iu-
dæi conueniunt: & in occulto locutus ſum nihil. 21. Quid me interrogas? inter-
roga eos, qui audierunt quid locutus ſim ipſis: ecce hi ſciunt quæ dixerim ego.
22. Hæc autem cum dixiſſet, vnus aſſiſtens miniſtrorum dedit alapam Ieſu, dicẽs:
Sic reſpondes pontifici? 23. Reſpondit ei Ieſus: Si male locutus ſum, teſtimonium Mat.26. f.57.
perhibe de malo: ſi autem bene, quid me cædis? 24. Et miſit eum Annas liga- Mar.14.f.53 Luc.22.f.54
tum ad Caipham pontificem. 25. Erat autem Simon Petrus ſtans, & calefaciens
ſe. Dixerunt ergo ei: Numquid & tu ex diſcipulis eius es? Negauit ille, & dixit: Mat.26. g.69.
Non ſum. 26. Dicit ei vnus ex ſeruis pontificis, cognatus eius, cuius abſcidit Pe- Mar.14. g.67.
trus auriculam: Nonne ego te vidi in horto cum illo? 27. Iterum ergo negauit Luc.22.f.56
Petrus: & ſtatim gallus cantauit. 28. Adducunt ergo Ieſum à Caipha in præto-
rium. Erat autem mane: & ipſi non introierunt in prætorium, vt non contami- Matt.27. a.2.
narentur, ſed vt manducarent Paſcha. 29. Exiuit ergo Pilatus ad eos foras, & di- Mar.15.a.1. Luc.23.a.1.
xit: Quam accuſationem affertis aduerſus hominem hunc? 30. Reſponderunt, & Act.10.c.28 & 11.a.3.
dixerunt ei: Si non eſſet hic malefactor, non tibi tradidiſſemus eum. 31. Dixit er-
go eis Pilatus: Accipite eum vos, & ſecundum legem veſtram iudicate eum. Di-
xerunt ergo ei Iudæi: Nobis non licet interficere quemquam. 32. Vt ſermo Ieſu Mat.20.c.19
impleretur, quem dixit, ſignificans qua morte eſſet moriturus. 33. Introiuit ergo Mat.27. b.11.
iterum in prætorium Pilatus, & vocauit Ieſum, & dixit ei: Tu es rex Iudæorum? Mar.15.a.2. Luc.23.a.4
34. Reſpondit Ieſus: A temetipſo hoc dicis, an alij dixerunt tibi de me? 35. Reſ-
pondit Pilatus. Numquid ego Iudæus ſum? Gens tua, & pontifices tradiderunt te
mihi: quid feciſti? 36. Reſpondit Ieſus: Regnum meum non eſt de hoc mundo.
ſi ex hoc mundo eſſet regnum meum, miniſtri mei vtique decertarent vt non tra-
derer Iudæis: nunc autem regnum meum non eſt hinc. 37. Dixit itaque ei Pilatus:
Ergo rex es tu? Reſpondit Ieſus: Tu dicis quia rex ſum ego. Ego in hoc natus ſum,
& ad hoc veni in mundum, vt teſtimonium perhibeam veritati: omnis, qui eſt ex
veritate, audit vocem meam. 38. Dicit ei Pilatus: Quid eſt veritas? Et cum hoc

dixiſſet, iterum exiuit ad Iudæos, & dicit eis: Ego nullam inuenio in eo cauſam.
Math c.27. c.15. Mar.15. b.6 Luc.23. b. 7. 39. Eſt autem conſuetudo vobis vt vnum dimittam vobis in Paſcha: vultis ergo dimittam vobis regem Iudæorum? 40. Clamauerunt ergo rurſum omnes, dicentes: Non hunc, ſed Barabbam. Erat autem Barabbas latro.

IN CAPVT XVIII.

1.2. HÆc *cum dixiſſet Ieſus, egreſſus eſt cum diſcipulis ſuis trans torrentem Cedron.*) Lectorem monitũ volumus tria ſequentia capita decimum octauum, decimum nonum, & vicesimum apud Matthęum capite 26. & 27. explicata à nobis eſſe; percurremus tamẽ, & ſi quid forte, quod illic non dixerimus, occurrerit, id explanabimus. Diſputandum hic primo loco erat, vnde egreſſus dicatur Chriſtus, cum ſuperiorem finiſſet orationem; ſed id c.14.31. diſputauimus, vbi demonſtrauimus omnia, quęque feciſſe, quęq; dixiſſe Chriſtum ab initio capitis decimitertij, vſq; ad hunc locum Ioannes narrat, in illo ipſo loco, in quo cœnauerat, feciſſe, dixiſſéq;, ita ex eo nunc loco egreſſus fuiſſe dicitur. Non eſt igitur Ruperti ſententia à prudenti lectore ſuſcipienda, qui nunc Chriſtum à villa Gethſemani egreſſum eſſe putat: tantùm enim abeſt, vt ex ea exeat, vt in eam potiùs nunc eat. Quo fuerit egreſſus diuerſis verbis quattuor ſcribunt Euangeliſtæ, Matthæus c. 26.30.36. Mar.c.14.32. & Lucas c.22.39. dicunt exiiſſe *in Montem oliuarum*, Ioannes hîc, *trans torrentem Cedron*; ſed eodem vtrumque redit; diuidebat enim torrens Cedron vrbem Ieroſolymam à Monte oliuarum, de quo apud Matthęum diximus, vt libro 6. de bello Iudaico cap.3. Ioſephus auctor eſt: itaque credibile eſt hortum Gethſemani, in quem Matthæus, & Marcus Dominum orandi cauſa ingreſſum eſſe dicunt, non in Monte ipſo oliuarum, ſed ad radicem montis poſt torrentis ripam fuiſſe, ideóque contentum fuiſſe Ioannem dicere, *trans torrentem Cedron* egreſſum fuiſſe.

Cap.26. 30.

Error in Græcis libris de torrẽte Cedrõ vnde ductus ſit.

Manifeſtus hic in libris omnibus Græcis error eſt, ſed à multis iam ætate noſtra viris doctis deprehẽſus. Legunt Græci, *πέραν τοῦ χειμάῤῥου τῶν κέδρων, trans torrentem cedrorum*, quaſi Cedron genitiuus ſit Græcus pluralis numeri nominis appellatiui κέδρος cedrus, torrénſq; cedrorum dictus fuerit, quòd cedris conſitus vtrinque eſſet. Manauit error in bonos etiam, & graues auctores: ſed manifeſtum eſt Hebraicum eſſe vocabulum קדרון, quod non cedros, quę Hebraicè ארזים non קדרון appellantur, ſed obſcuritatem declarat, itaque credendũ eſt vallem illam, quia profunda erat, & vmbróſa, ſolique minimè peruia, קדרון, id eſt obſcuram, & tenebroſam dictam eſſe. Vallem, inquam, illam; nam hoc ſciendum, non torrentem ipſum, ſed vallem, per quam torrẽs pręceps decurrebat, Cedron appellatam fuiſſe, vt nõ ex Ioſepho tantùm lib.6. de bello Iudaico c. 3. ſed ex ipſa etiam ſcriptura ſacra 2.Reg.c.15.23. perſpicuum eſt, vbi non legitur Gręcè, *καὶ πᾶς ὁ λαὸς διεπορεύετο ἐν τῷ χειμάῤῥῳ τῶν κέδρων*, ſed *ἐν τῷ χειμάῤῥῳ τοῦ κέδρων*, id eſt, *in torrente* (vallis) *Cedron*, niſi forte error eſt, quod non facilè crediderim. Ergo & hoc loco Cedron genitiuus eſt non pluralis, vt vulgo creditur, ſed ſingularis, intelligitúrque nomen vallis, *trans torrentem* vallis *Cedron*. Vnde venerit articulus ille Gręcus τῶν, qui lectionẽ deprauauit, varię coniecturæ, alij putant aliquem Græcæ linguę peritum, Hebraicę ignarum articulum addidiſſe exiſtimantem κέδρων genitiuũ eſſe pluralem, eadémque ratione accẽtum ab vltima, vt Hebraica poſtulat pronuntiatio, in penultimã retraxiſſe: alij, quorum ego coniecturam magis probo, ſcriptum fuiſſe, *πέραν τοῦ χειμάῤῥου τοῦ κεδρών*, aliquem verò Græcum non intelligentem κεδρών ſingularem genitiuum eſſe nominis indeclinabilis, putantémq; genitiuum eſſe pluralem, pro τοῦ ſcripſiſſe τῶν. Scriptum autem fuiſſe priùs τοῦ ex eo loco, quem modò produximus 2.Reg. c.15.23. facilis coniectura eſt, nam & illic ſcriptum eſt, *ἐν τῷ χειμάῤῥῳ τοῦ κεδρών*, non *τῶν κεδρών*, vt quidam hæreticus interpres legi putat. Deniq; aut vallem illam, aut torrentem Hebraicè Cedron appellatum fuiſſe, non ex eo loco ſolo, quem modò notauimus, ſed etiam ex 4.Reg.23.4. & ex Ierem.c.31.40. manifeſtũ eſt. De quo loco qui volet apud Ioſephum lib. 9. antiq. c.7. & 6. de bello Iud. c.3. & apud Bedam in libello de locis ſacris cap.6. & apud Brocardum in deſcriptione terrę ſanctæ plura legat.

Vallis non torrens dicta Cedrõ, id eſt, obſcura.

Theodor. Beza in annotat.

A B C D E

Ad rem vt redeamus, quod Chriſtus domo, in qua cœnauerat cum diſcipulis, egreſſus eſt, & in hortum ſe contulit *trans torrentem Cedron*, non idcirco fecit, vt Iudęorũ manus fugeret, & latebras quęreret, id enim ſi facere voluiſſet, nõ in hortum vrbi vicinum, in quo Iudas ſciebat eum totas orando noctes conſumere ſolere, ſed in montem ipſum, & ſolitudinem aufugiſſet: ſed fecit potiùs, vt quęſituris ſe Iudęis obuiam occurreret. Sciebat enim eos indice, ac duce Iuda ibi ſe inprimis quęſituros, vt oſtenderet ſe ſponte mortem ſubire, & Iudęos labore liberaret per diuerſa loca ſe quęrendi. Itaque ipſe ſeſe in hortum quaſi in carcerem incluſit. Atq; hoc ipſo conſilio Euangeliſta addidit, *Sciebat autem & Iudas locum, quia frequenter Ieſus conuenerat illuc cum diſcipulis ſuis*. Obſeruarunt hęc Chryſoſt. Cyrillus, Theodorus Heracleota, Theodorus Mopſueſtien. Leontius, Theophylactus. Cùm autem dicit, *Sciebat & Iudas*, coniunctio, *&*, hanc habet vim, non ſolùm Chriſtus ſciebat eò Iudam cum Iudęis venturũ eſſe, ſed ipſe etiam Iudas ſciebat eò ſe Chriſtum de more receptutũ.

Cur Chriſtus trans torrentem Cedrõ abierit.

4. *Ieſus itaq; ſciens omnia, quæ ventura erant ſuper ſe.*) Conſultò dixit Euangeliſta, *ſciens omnia*, ne quis putaret Chriſtum imprudentem in manus hoſtium incidiſſe, cùm enim non ignoraret, quorſum cohors illa veniſſet, non fugiſſe tamen, ſed obuiam potiùs illi proceſſiſſe, & quodammodo interrogando, quem quęrerent, prouocaſſe, vt ſeſe comprehenderent. Vox enim illa, *Quem quæritis*, non eſt hominis, vt ait Leontius, metuentis, & veluti fugituri, ſi illi ipſum ſe quęrere reſpondiſſent; ſed potiùs interriti, & laceſſentis. Hanc vim habere verbum illud *ſciens*, Chryſoſtomus, Theodorus Heracleota, & Mopſueſtienſis,

Cyrillus, & Rupertus exiſtimant. Theophylactus verò, & Euthymius indicant verbum, *ſciens*, ad id, quod ſequitur, referendum eſſe, *& dixit eis, Quẽ quæritis?* quaſi dicat Euangeliſta, quamuis non ignoraret, quem quærerent, interrogauit tamen, vt oſtenderet ſe minimè timere.

5. *Reſponderunt ei, Ieſum Nazarenum.*) Hinc apparet nondum milites, ac nec ipſum fortaſſe Iudam ipſum etiam ſecum loquentem cognouiſſe, vt apud Matthæum diſputauimus. Nec enim reſpondiſſent, *Ieſum Nazarenum*, ſed teipſum quærimus. Quî autem fieri potuerit, vt Chriſtum non cognoſcerent, illic etiam diſſeruimus.

Dicit eis Ieſus, ego ſum.) Ego ſum Ieſus Nazarenus, quem quæritis. Nam qui interpretantur, ego ſum, qui ſum, in quibus Rupertus, ſine cauſa mihi videntur vim verbis inferre. Etſi erat quidem Ieſus ille
Exod. 3. 14. idem, qui dixerat olim Moſi, *Ego ſum qui ſum.* Quam vim habeant verba, quæ ſequũtur, expoſuimus apud Matth. c. 26. 48.

6. *Vt ergo dixit eis, ego ſum, abierunt retrorſum, & ceciderunt in terram.*) Haud dubium, quin Chriſtus hac in re diuinam ſuam potentiam oſtendere voluerit, vt intelligerent aduerſarij potuiſſe ipſum ab illis non capi, ſi voluiſſet. Chryſoſtomus, Theodorus Heracleota, Theodorus Mopſueſt. Leontius, Cyrillus, Auguſtinus, Beda, Theophylactus, Euthym.
Tract. 112. Rupertus. *Vbi nunc*, inquit hîc Auguſt. *militum cohors, & miniſtri principum, & Phariſæorum? Vbi terror, & munimen armorum? Nempe vna vox dicentis, ego ſum, tantam turbam odijs ferocem, teliſque terribilem, ſine telo vllo percuſſit, repulit, ſtrauit. Deus enim latebat in carne, & ſempiternus dies ita membris occultabatur humanis, vt laternis, & facibus quæreretur occidendus à tenebris. Ego ſum dicit, & impios deijcit. Quid iudicaturus faciet, qui iudicandus hoc fecit? Quid regnaturus poterit, qui moriturus hoc potuit?* Similia ſcribit Leo ſermone 14. de paſſione, & Gregorius lib. 17. Mor. c. 19. Quærit Rupertus, cur voluerit hâc ipſam ſuam oſtendere potẽtiam, & nõ potiùs cõtinuò capi, & tanquam agnus ad mactationem duci? Reſpõdet, vt illi viſo miraculo nullã culpæ ſuæ haberent excuſationem. Altera nõ aliena huius loci quæſtio eſt, quam apud neminẽ lego, cur non alia ratione, quando multis poterat, eam ipſam potentiam oſtẽdit potiùs, quàm ipſo reſponſo? Non eſt admodum difficilis coniectura; voluit vt illo ipſo verbo, quo ratio poſtulare videbatur, vt illum apprehenderent, ita impedirẽtur, vt non ſolùm apprehendere, ſed ne ſtare quidem corã illo poſſent. Quis enim non putaſſet fore, vt ſimul atque reſpondiſſet, *ego ſum*, manus in illum inijcerent? atqui illo reſpõſo, quo incitati ad prehendendum videbantur, disiecti ſunt. Voluit etiã illis Chriſtus, vt opinor, ea ratione declarare non ſolùm non poſſe eos viribus ſuis, ſi ijs vti vellet, reſiſtere, ſed ne ſuſtinere quidem nomen ſuum. Quod Gregorius obſeruat hom. in Ezechiel. 9. retro iſtos, non autem in faciem cecidiſſe, quòd in faciem cadere iuſtorum ſit, qui ſurrecturi per pœnitentiam ex infirmitate cadunt; retro autem cadere reproborum, qui nunquam reſurgunt, moraliter, & concionatoriè dictum eſt; cæterum non exiſtimo eam fuiſſe cauſam, cur retro ceciderint; hanc potiùs, quòd Chriſtus ante faciem eorũ eſſet, itaque in terga oportebat cadere, vt caſu ipſo declararetur ideo cecidiſſe, quòd ante ſe ſtantem, atque loquentem Chriſtum ſuſtinere non potuiſſent; vt apA pareret vnde illa veniſſet vis; quæ eos deieciſſet. Nam & arbores, quæ vi ventorum cõuelluntur, non in eam; vnde flat ventus, ſed in oppoſitam cadunt partem. Non dicit Euangeliſta quomodo proſtrati ſurrexerint milites, cùm veriſimile tamẽ ſit, antequam eos ſecundò Chriſtus interrogaret, ſurrexiſſe. Et cauere lector debet, ne fabulis neſcio quibus fidem adiungat, quas volitare per vulgum video. Credendum eadem Chriſti virtute, qua ceciderant, ſurrexiſſe, poſteaquam tandiu iacuiſſent, quàm opus erat, vt eius, quem comprehendere volebant, potentiam experiri poſſent.

Cur potentiam hic ſuam Chriſtus oſtenderit; & cur hac ratione.

Retro, & nõ in faciẽ cadere quid ſit ex D. Gregor.

B 7. *Iterum ergo interrogauit eos, Quem quæritis? illi autem dixerunt Ieſum Nazarenum.*) Iam non proſternuntur hac voce, qua ante proſtrati fuerant, quia ſatis iam Chriſtus ſuam illis potentiam demonſtrauerat, vt Theodorus Mopſueſt. & Auguſt. Bedáque obſeruãt, idémque Theophylactus indicat, ſatis illis occaſionis præbuiſſe, vt à tanto ſcelere viſo miraculo deſiſterent, ne quis ipſum accuſare poſſet, quòd ſeſe ſine vlla potẽtiæ ſuæ declaratione in hoſtium tradidiſſet

C manus, nõ fuiſſe prehẽſuros eum, ſi, quid poſſet, cognouiſſent. Illius ergo quæſtionis exitum non inuenio, quæ nemini puto hæc legenti non occurrit, quomodo auſi fuerint ſcelerati illi miniſtri poſt tam expreſsũ argumẽtũ diuinę potẽtiæ, manus in Chriſtum iniicere; niſi quòd ſuſpicor eadem illa potentia Chriſti, qua primùm exterriti, proſtratíque fuerant, ſolutos deinde fuiſſe metu, ne noſtræ ſalutis remediũ vnicum impediretur. Hoc ipſum indicat Auguſtinus. *Verum ſi nunquam ſe*, inquit, *ab eis permitteret apprehendi, non quidem illi facerent, propter quod venerant, ſed nec ipſe faceret, propter quod venerat. Eum quippe illi occidendum quærebant ſæuiendo, ſed quærebat nos & ipſe moriendo.* Eandem rationem Leo reddit ſermone de paſ- Tract. 112.

D ſione. 14.

8. *Dixi vobis, quia ego ſum.*) Videntur mihi hæc verba tacitã exprobrationem imbecillitatis eorum cõtinere, quòd cùm iã ſe Ieſum Nazarenũ, quẽ quærebãt, eſſe dixiſſet, nõ apprehendiſſẽt; ſimul etiã admonitionẽ quandã diuinæ in Chriſto poteſtatis; cõſiderarẽt apud ſe, quis eos impediſſet, ne ſe tenerẽt, quem Ieſum eſſe Nazarenum confeſſus fuerat.

Si ergo me quæritis, ſinite hos abire.) Videtur ita loqui, quaſi diceret, ſi nõ ſolùm me quæritis, ſed etiam iſtos, qui mecum ſunt, iam eſtis experti poſſe me il-

E los defendere, qui vos vno verbo proſtraui; ſin me ſolùm quæritis, permitto, vt me capiatis, modò hos ſinatis liberos abire. Iuuat hîc Theodori Heracleotæ verba ſubſcribere, ὡς πατὴρ ἀγαθὸς προϊστάμενος τέκνων ἐκείνους μὲν ἔξω ποιεῖται τοῦ πειρασμοῦ διὰ τὸ ἀσθενὲς αὐτῶν, καὶ ὅτι νηπιώδεις, καὶ ἵνα πληρώσῃ τὸν λόγον, ὃν εἶπεν, ἑαυτὸν δὲ προδίδωσιν. *Tanquam bonus pater ante filios ſtans extra periculum eos ponit, quòd adhuc infirmi & infantes ſint, & vt ſermonem, quem dixerat, impleat, ſe autem ipſum tradit.* Idem fere Theophylactus ſcribit. Sæpe nobis Deus tanquam infirmis infantibus parcit, non patiens *nos tentari ſupra id, quod poſſumus*, fortio- 1. Corinth. 10. 13.

Theodori Heracl. locus ex mſ. Vatic.

F res verò factos maioribus periculis exercet; nam & Apoſtolos, quos modò ſecum capi noluit, fortaſſe, vt ait Cyrillus, ne ſi tunc cum ipſo mortui fuiſſent, aliquã redẽptionis noſtræ partẽ illis debere videremur, poſtea Spiritu ſancto cõfirmatos pro ſe mori voluit, vt Theophylactus animaduertit. Denique voluit ſe ſolum capi, quia voluit torcular calcare ſolus. Declarauit reipſa, inquit Cyrillus, quod verbis docuerat Iſai. 63. 3.

cap. 10. 11. *Bonus paſtor animam ſuam dat pro ouibus ſuis.* Hinc altera quęſtio, quam Chryſoſtomus, & Theophylactus attingunt, facilè ſoluitur, quid cauſę fuerit, quamobrem nō etiam diſcipulos pręſertim Petrum, qui eos irritauerat, comprehenderint. Putant enim Petrum iam antea ſeruo Pontificis Malcho auriculam abſcidiſſe, quod nos apud Matth. refutauimus.

A Reſpondent eadem Chriſti potentia fuiſſe prohibitos, ne illos caperent; qua paullo ante in terram deiecti fuerant. Id Euangeliſtam indicare, cum veluti eius rei cauſam exponens ſubiicit, *Vt impleretur ſermo, quem dixit, Quia quos dediſti mihi, non perdidi ex eis quemquam.* Sup. cap. 17.12.

Hæc tantum in hoc cap. 18. vſque ad 20. in auctoris autographo reperta ſunt.

CAPVT XIX.

Matth. 27. c. 27. Marci 15. b. 16.

1. TVNC ergo apprehendit Pilatus Ieſum, & flagellauit. 2.
Et milites plectentes coronam de ſpinis, impoſuerunt capiti eius: & veſte purpurea circundederunt eum. 3. Et veniebant ad eum, & dicebant: Aue rex Iudæorum: & dabant ei alapas. 4. Exiuit ergo iterum Pilatus foras, & dicit eis: Ecce adduco vobis eum foras, vt cognoſcatis quia nullam inuenio in eo cauſam. (5. Exiuit ergo Ieſus portans coronam ſpineam, & purpureum veſtimentum:) Et dicit eis: Ecce homo.
6. Cum ergo vidiſſent eum Pontifices, & miniſtri, clamabant, dicentes: Crucifige, crucifige eum. Dicit eis Pilatus: Accipite eum vos, & crucifigite: ego enim non inuenio in eo cauſam. 7. Reſponderunt ei Iudæi: Nos legem habemus, & ſecundum legem debet mori, quia filium Dei ſe fecit. 8. Cum ergo audiſſet Pilatus hunc ſermonem, magis timuit. 9. Et ingreſſus eſt prætorium iterum: & dixit ad Ieſum: Vnde es tu? Ieſus autem reſpōſum non dedit ei. 10. Dicit ergo ei Pilatus: Mihi non loqueris? neſcis quia poteſtatem habeo crucifigere te, & poteſtatem habeo dimittere te? 11. Reſpondit Ieſus: Non haberes poteſtatem aduerſum me vllam, niſi tibi datum eſſet deſuper. Propterea qui me tradidit tibi, maius peccatum habet. 12. Et exinde quærebat Pilatus dimittere eum. Iudæi autem clamabant dicentes: Si hunc dimittis, non es amicus Cæſaris. omnis enim, qui ſe Regem facit, contradicit Cæſari. 13. Pilatus autem cum audiſſet hos ſermones, adduxit foras Ieſum: & ſedit pro tribunali, in loco, qui dicitur Lithóſtrotos, Hebraice autem Gabbatha. 14. Erat autem paraſceue Paſchæ, hora quaſi ſexta, & dicit Iudæis: Ecce Rex veſter. 15. Illi autem clamabant: Tolle, tolle, crucifige eum. Dicit eis Pilatus: Regem veſtrum crucifigam? Reſponderunt Pontifices: Non habemus Regem, niſi Cæſarem. 16. Tunc ergo tradidit eis illum vt crucifigeretur. Suſceperunt autem Ieſum, & eduxerunt. 17. Et baiulans ſibi crucem exiuit in eum, qui dicitur Caluariæ, locum, Hebraice autem Golgotha: 18. vbi crucifixerunt eum, & cum eo alios duos hinc, & hinc, medium autem Ieſum. 19. Scripſit autem & titulum Pilatus: & poſuit ſuper crucem. Erat autem ſcriptum: Ieſus Nazarenus, Rex Iudæorum. 20. Hunc ergo titulum multi Iudæorum legerunt: quia prope ciuitatem erat locus, vbi crucifixus eſt Ieſus: Et erat ſcriptum Hebraice, Græce, & Latine. 21. Dicebant ergo Pilato Pontifices Iudæorum: Noli ſcribere,

Matth. 27. d. 33. Mar. 15. b. 22. Luc. 23. e. 33.

Rex Iudæorum: ſed quia ipſe dixit: Rex ſum Iudæorum. 22. Reſpondit Pilatus: Mat. 27. e.
Quod ſcripſi, ſcripſi. 23. Milites ergo cum crucifixiſſent eum, acceperunt veſti- 35. Mar. 15. b.
menta eius, (& fecerunt quattuor partes: vnicuique militi partem) & tunicam. 24. Luc. 23. e.
Erat autem tunica inconſutilis, deſuper contexta per totum. 24. Dixerunt ergo 34.
ad inuicem: Non ſcindamus eam, ſed ſortiamur de illa cuius ſit. Vt ſcriptura im-
pleretur, dicens: Partiti ſunt veſtimenta mea ſibi: & in veſtem meam miſerunt Pſal. 21. b.
ſortem. Et milites quidem hæc fecerunt. 25. Stabāt autem iuxta crucem Ieſu ma- 19.
ter eius, & ſoror matris eius, Maria Cleophæ, & Maria Magdalene. 26.
Cum vidiſſet ergo Ieſus matrem, & diſcipulum ſtantem, quem diligebat, dicit
matri ſuæ: Mulier, ecce filius tuus. 27. Deinde dicit diſcipulo: Ecce mater tua.
Et ex illa hora accepit eam diſcipulus in ſua. 28. Poſtea ſciens Ieſus quia omnia
conſummata ſunt, vt conſummaretur Scriptura, dixit: Sitio. 29. Vas ergo erat Pſal. 68. c.
poſitum aceto plenum. Illi autem ſpongiam plenam aceto, hyſſopo circumponē- 22.
tes, obtulerunt ori eius. 30. Cum ergo accepiſſet Ieſus acetum, dixit: Conſum-
matum eſt. Et inclinato capite tradidit ſpiritum. 31. Iudæi ergo, (quoniam Paraſ-
ceue erat) vt non remanerent in cruce corpora ſabbatho, (erat enim magnus dies
ille Sabbati) rogauerunt Pilatum vt frangerentur eorum crura, & tollerentur. 32.
Venerunt ergo milites: & primi quidem fregerunt crura, & alterius, qui crucifi-
xus eſt cum eo. 33. Ad Ieſum autem cum veniſſent, vt viderunt eum iam mor-
tuum, non fregerunt eius crura, 34. ſed vnus militum lancea latus eius aperuit,
& continuo exiuit ſanguis, & aqua. 35. Et qui vidit, teſtimonium perhibuit: &
verum eſt teſtimonium eius. Et ille ſcit quia vera dicit: vt & vos credatis. 36. Fa-
cta ſunt enim hæc vt Scriptura impleretur: Os non comminuetis ex eo. 37. Et Exo. 12. d. 46.
iterum alia Scriptura dicit: Videbunt in quem transfixerunt. 38. Poſt hæc autem Num. 9. b. 12.
rogauit Pilatum Ioſeph ab Arimathæa, (eo quòd eſſet diſcipulus Ieſu, occultus au- Zac. 12. c. 10.
tem propter metum Iudæorum) vt tolleret corpus Ieſu. Et permiſit Pilatus. Venit Mat. 27. g. 57.
ergo, & tulit corpus Ieſu. 39. Venit autem & Nicodemus, qui venerat ad Ieſum Mar. 15. d. 42.
nocte primum, ferens mixturam myrrhæ, & aloes, quaſi libras centum. 40. Ac- Luc. 23. g. 50.
ceperunt ergo corpus Ieſu, & ligauerunt illud linteis cum aromatibus, ſicut mos Sup. 3. a. 1.
eſt Iudæis ſepelire. 41. Erat autem in loco, vbi crucifixus eſt, hortus: & in horto
monumentū nouum, in quo nondum quiſquam poſitus erat. 42. Ibi ergo prop-
ter Paraſceuen Iudæorum, quia iuxta erat monumentum, poſuerunt Ieſum.

CAPVT. XX.

Mat.28.a.1. Marc.16.a.1. Luc.24.a.1.
1. VNA autem ſabbati, Maria Magdalene venit mane, cum
adhuc tenebræ eſſent, ad monumentum: & vidit lapidem
ſublatum à monumento. 2. Cucurrit ergo, & venit ad
Simonem Petrum, & ad alium diſcipulum, quem ama-
bat Ieſus, & dicit illis: Tulerunt Dominum de monumē-
to, & neſcimus vbi poſuerunt eum. 3. Exijt ergo Petrus,
& ille alius diſcipulus, & venerunt ad monumentum. 4.
Currebant autem duo ſimul, & ille alius diſcipulus præcucurrit citius Petro, &
venit primus ad monumentum. 5. Et cum ſe inclinaſſet, vidit poſita linteamina,
non tamen introiuit. 6. Venit ergo Simon Petrus ſequens eum, & introiuit in
monumentum, & vidit linteamina poſita, 7. & ſudarium, quod fuerat ſuper
caput eius, non cum linteaminibus poſitum, ſed ſeparatim inuolutum in vnum
locum. 8. Tunc ergo introiuit & ille diſcipulus, qui venerat primus ad monu-
mentum: & vidit, & credidit: 9. nondum enim ſciebant Scripturam, quia opor-
Matt.28. a.1. Mar.16.b.5. Luc.24.a.4.
tebat eum à mortuis reſurgere. 10. Abierunt ergo iterum diſcipuli ad ſemetipſos.
11. Maria autem ſtabat ad monumentum foris, plorans. Dum ergo fleret, inclina-
uit ſe, & proſpexit in monumentum: 12. & vidit duos angelos in albis, ſedentes,
vnum ad caput, & vnum ad pedes, vbi poſitum fuerat corpus Ieſu. 13. Dicūt ei
illi: Mulier, quid ploras? Dicit eis: Quia tulerunt Dominum meum: & neſcio
vbi poſuerunt eum. 14. Hæc cum dixiſſet, conuerſa eſt retrorſum, & vidit Ieſum
ſtantem: & non ſciebat quia Ieſus eſt. 15. Dicit ei Ieſus: Mulier, quid ploras? quem
quæris? Illa exiſtimans quia hortulanus eſſet, dicit ei: Domine, ſi tu ſuſtuliſti eum,
dicito mihi vbi poſuiſti eum: & ego eum tollam. 16. Dicit ei Ieſus: Maria. Con-
uerſa illa, dicit ei: Rabboni (quod dicitur Magiſter.) 17. Dicit ei Ieſus: Noli me
tangere, nondum enim aſcendi ad Patrem meum: vade autem ad fratres meos, &
dic eis: Aſcendo ad Patrem meum, & Patrem veſtrum, Deum meum, & Deum
veſtrum. 18. Venit Maria Magdalene annuncians diſcipulis: Quia vidi Domi-
Mar.16.c.14. Luc.24.f.36. 1.Cor.15.a.5.
num, & hæc dixit mihi. 19. Cum ergo ſero eſſet die illo, vna ſabbatorum, & fo-
res eſſent clauſæ, vbi erant diſcipuli congregati propter metum Iudæorum: venit
Ieſus, & ſtetit in medio, & dixit eis: Pax vobis. 20. Et cum hoc dixiſſet, oſtendit
Mat.18.c.18.
eis manus, & latus. Gauiſi ſunt ergo diſcipuli, viſo Domino. 21. Dixit ergo eis
iterum: Pax vobis. Sicut miſit me Pater, & ego mitto vos. 22. Hæc cum dixiſſet,
inſufflauit: & dixit eis: Accipite Spiritum ſanctum: 23. quorum remiſeritis pecca-
ta, remittuntur eis: & quorum retinueritis, retenta ſunt. 24. Thomas autem vnus
ex duodecim, qui dicitur Didymus, non erat cum eis quando venit Ieſus. 25. Di-
xerunt ergo ei alij diſcipuli: Vidimus Dominum. Ille autem dixit eis: Niſi videro
in manibus eius fixuram clauorum, & mittam digitum meum in locum clauorū,
& mittam manum meam in latus eius, non credam. 26. Et poſt dies octo, iterum
erant diſcipuli eius intus: & Thomas cum eis. Venit Ieſus ianuis clauſis, & ſtetit in

medio

medio, & dixit: Pax vobis. 27. Deinde dicit Thomæ: Infer digitum tuum huc,
& vide manus meas, & affer manum tuam, & mitte in latus meum: & noli eſſe
incredulus, ſed fidelis. 28. Reſpondit Thomas, & dixit ei: Dominus meus, &
Deus meus. 29. Dixit ei Ieſus: Quia vidiſti me Thoma, credidiſti: beati qui non
Inf.21.g.25. viderunt, & crediderunt. 30. Multa quidem, & alia ſigna fecit Ieſus in conſpe-
ctu diſcipulorum ſuorum, quæ non ſunt ſcripta in libro hoc. 31. Hæc autem ſcripta
ſunt vt credatis, quia Ieſus eſt Chriſtus Filius Dei: & vt credentes, vitam habeatis
in nomine eius.

19. *Cum ergo ſero eſſet die illo vna ſabbatorum, & fores eſſent clauſæ, vbi erant diſcipuli cõgregati propter metum Iudæorum.*) Quæ iſta Chriſti fuerit apparitio Matth. 28. 16. docuimus, nempe quinquies iam ante illo ipſo die, quo reſurrexerat, diuerſis aut diſcipulis, aut mulieribus diuerſis in locis apparuerat. Eodémque die, vt hîc Euangeliſta teſtatur ſexto decem diſcipulis Ieroſolymæ domi latentibus apparuit. Et diem, & horam diei diligenter Euangeliſta deſignat, non ſolùm vt fidem adhibeat hiſtoriæ, quæ circunſtantiarum deſcriptione fit probabilior, ſed vt aliquid etiam aliud, quemadmodum modò dicemus, ſignificaret. B Dicit eodem die, quo reſurrexerat, quæ *vna*, id eſt prima dies hebdomadis erat, quæ nunc Dominica vocatur, diſcipulis apparuiſſe, volens, vt opinor, indicare, quãtam Chriſtus habuiſſet curam probandi diſcipulis reſurrectionem ſuam; non diu paſſum eſſe benignum patrẽ filios ſuos orphanos in luctu eſſe, non fuiſſe negligentem, & otioſum, eodem die, quo Magdalenæ, etiam diſcipulis apparuiſſe; imo eodem die, quo ſuæ primùm matri, deinde Magdalenę, tertio illi, aliiſque mulieribus, vt maior pars ſentit auctorum, quarto Petro, vt ait D. Paulus. 1. Cor. 15. 5. & C Lucas. c. 24. 34. quinto duobus illis diſcipulis euntibus in Emaus apparuerat. Horam autem diei notat, *Cùm ſero*, inquit, *eſſet*, id eſt cùm iam eſſet nox, οὔσης ὀψίας, & vt rationem redderet, cur *fores eſſent clauſæ*, & vt eandem Chriſti commendaret diligentiam, qui ne nocturno quidem, & incommodo tempori pepercilſet, vt Apoſtolos conſolaretur, & vacillantem eorum confirmaret fidem. Quod magis etiam intelligetur, ſi in memoriam reuocemus, quod apud Matthæum. c. 28. 16. eadem nocte, poſtquam aduеſperaſſet, & Emaunti cum duobus illis cænaſſe diſcipulis, D & decem Ieroſolymæ congregatis diſcipulis apparuiſſe. c. 24. 35. Scribit Lucas, cum Chriſtus ad hos venit, iam duos illos ex Emaunte rediiſſe, & cum illis fuiſſe narrantes, quomodo vidiſſent Chriſtum, cúmque in fractione panis cognouiſſent. Cur noctu potiùs Chriſtus apparuerit diſcipulis. Cur noctu potius venerit, quàm interdiu, etiam indicat Euangeliſta, cùm dicit, *Vbi erant diſcipuli congregati*, ſcilicet propterea E noctu venit, vt congregatos inueniret, quemadmodum Chryſoſt. Leontius, Theophylact. & Euthym. exiſtimant. Poteſt quæri, quomodo dicat Euangeliſta hoc primo die accidiſſe, cùm nox iam eſſet, & Iudæi ab occaſu ſolis diem inchoarent. Reſpondet Theodorus Mopſueſt. cùm dicit, *ſero*, perinde eſſe ac ſi diceret, finita prima die, & inchoata ſecunda. De hac F phraſi, *vna ſabbatorum*, ſæpe diximus; vide Matth. 28. 1. Quomodo foribus clauſis ingreſſus ſit Chriſtus. Quòd dicit fores fuiſſe clauſas, ad declarandam futuri miraculi magnitudinem pertinet, quòd cùm clauſæ fores eſſent, tamen per eas Chriſtus ad diſcipulos penetrauerit. Hac enim de cauſa, & hoc loco, & infra ver. 26. tanta diligentia id Euangeliſta notauit.

A Nec antequam Caluinus hæreticus factus eſſet, cuiquam venerat in mentem aliter intelligere Chriſtũ, quàm per fores ipſas clauſas ad diſcipulos ingreſſum fuiſſe, quemadmodum & ex matre clauſo exiiſſet vtero, & ex ſepulcro nondum reuoluto euaſiſſet lapide; Iuſtinus. q. 117. Chryſoſto. homil. 2. de Ioanne Bapt. & hoc loco, Hilarius. lib. 3. de Trinitate, Euſeb. Emis. in homil. in hæc verba, Auguſtin. hoc loco, & ſerm. de tempore 156. & in lib. de agone Chriſtiano. c. 24. Ambros. ſerm. 10. in pſal. 118. & lib. 10. in Lucam. Epiphan. hæres. 64. Gregorius Nazianz. in Chriſto B patiente. Hieronymus in Epitaph. Paulæ. Amphilochius apud Theodoritum dialog. 2. Leo ſermone. 1. de reſurrectione, & epiſtola 10. c. 5. & epiſtola 83. & Cyrillus. lib. 12. comment. in Ioannem cap. 53. & lib. de recta fide ad Reginas, Theodorus Heracleota, Theodorus Mopſueſt. Leontius, Beda, Theophyl. Euthym. & Rupertus hoc loco, & Nicephorus lib. 1. c. 34. Neque verò ſpectandum ſolùm eſt, quid dicant hi tot, támque graues auctores, ſed multo etiam maximè, quomodo dicant; ita prorſus, vt nec in mẽtem quidem illis venerit poſſe tam impudentem quenquam hæreticum reperiri, qui id vnquam eſſet ne- C gaturus. Marcioniſtæ hoc loco abuſi, & Manichæi. Abutebantur hoc loco Marcioniſtę, vt probarent non habuiſſe Chriſtum verum corpus, vt ex Hieron. Auguſtino, & Cyrillo in ijs locis, quos modò notauimus, intelligimus. Abutebãtur Manichæi, vt idem indicat Auguſtinus. Nemini vnquam Catholico venit in mentem reſpondere, quod Caluiniſtæ reſpondent, non fuiſſe clauſis, ſed apertis foribus ingreſſum; cùm, ſi id probari putarent poſſe, nulla tam expedita ad refellendos hæreticos ratio inueniri potuiſſet, quòd nimirum viderent non D poſſe id niſi impudentiſſimè negari. Noui tamen hæretici, ne, ſi conceſſerint corpus Chriſti per clauſas fores penetraſſe, & illud concedere cogantur, in quo maximè à nobis diſſident, poſſe etiam in Euchariſtia ita eſſe, vt locum nullum occupet; alij dicunt fores quidem, cùm Chriſtus acceſſit, fuiſſe clauſas, ſed cum pulſaſſet, aliquem ex ijs, qui intus erant, illi aperuiſſe; alij Chriſtum ipſum ſua po- E tentia aperuiſſe, aut vltro fores illi ſeſe pãdiſſe, quod & cum Petrus è carcere ab angelo educeretur, factũ legimus, Act. 12. 10. alij per feneſtram, aut qua alia via ingreſſum eſſe; qui omnium prudentiſſimus videri vult, princeps eorũ Caluinus non probat quẽ- Caluini impudens cõmentum in 20. Ioan. quam Chriſto fores aperuiſſe; illuſtre enim potẽtiæ F Chriſti ſpecimen fuiſſe, ſed quærendũ non eſſe, quomodo fuerit ingreſſus, hoc tantùm nos tenere iubet, per fores non penetraſſe. Cur ergo ô inſane tam diligenter Euangeliſta notauit fores fuiſſe clauſas, idque bis iterauit, niſi vt intelligeremus per ipſas clauſas ingreſſum fuiſſe? Quod meliore profecto quàm tu iudicio in. 3. de Trinit. libro Hilarius expendit.

Quare,

Quæro, inquit, *per quas clauſæ domus partes ſeſe corporum intulerit? Diligenter enim Euangeliſta expreßit, dicens, Venit Ieſus ianuis clauſis, & ſtetit in medio diſcipulorum ſuorum.* Adde quòd verbum illud, *ſtetit in medio eorum*, hâc vim habet, vt indicet ſubitum ſine vllo aduenientis indicio, ſine ſtrepitu, ſine apertione ianuę in medio conſtitiſſe. *Petrum*, inquit Caluinus, *è carcere egreſſum legimus, an continuò dicemus per fores penetraſſe?* Primùm ſi tã apertè Lucas dixiſſet clauſis foribus egreſſum eſſe, quàm Ioãnes dicit ingreſſum fuiſſe Chriſtum, haud dubiè diceremus. Deinde quidni dicamus Petrum etiam per fores carceris penetraſſe, cùm id Euangeliſta ſignificet? cùm enim dicit portam vrbis ferream vltrò illis apertam fuiſſe, carceris verò portam non dicit, non obſcurè indicat non aperta carceris porta exijſſe. Certè meliores auctores, quàm Caluinus, ita ſentiunt, vt Rupertus. At meritò aliquis quærat, cur clauſis Chriſtus ianuis ingreſſus fuerit, cùm id aduerſari potiùs, quàm ſeruire eius inſtituto videretur; volebat enim probare ſe verum habere corpus, *palpate, & videte, quia ſpiritus carnem & oſſa non habet, ſicut me videtis habere*; atqui hoc meliùs probaſſet, ſi apertis, quàm ſi clauſis foribus ingreſſus fuiſſet; nam ipſum fores penetrare proprium erat ſpiritus. Multas eius rei cauſas graues auctores afferunt. Leontius, vt doceret, inquit, Apoſtolos deinceps non ſecũdum carnem cogitare, id eſt vt glorificatum ſe habere corpus intelligerent. Nam *etſi cognouimus*, inquit Paulus, *ſecũdum carnem Chriſtum, ſed nunc iam non nouimus.* Theodorus Heracleota, vt ſuam oſtẽderet diuinitatem, cui nihil quantumuis clauſum obſtare poſſet. Theodorus Mopſueſt. & Euthymius, ne diſcipulos deterreret, qui ſi foribus patefactis ingreſſum eſſe vidiſsẽt, ex Iudæis aliquem, quos timebant, eſſe putauiſſent. Theophylact. vt oſtenderet, quomodo reſurrexiſſet, nẽmpe eodem modo exijſſe de ſepulcro, quo ad eos clauſis foribus ingreſſus eſſet.

Lib. 14. ex cap. 5. Act. 12. 23.

Luc. 24. 39.

2. Corinth. 5. 16.

Venit Ieſus, & ſtetit in medio, & dixit eis, Pax vobis.) Quam vim habeat verbũ illud, *ſtetit*, modò diximus, non apertis ſcilicet foribus, nullo dato ingreſſus ſui indicio ſubitum, atque improuiſum in medio cõſtitiſſe. At cur *in medio*? quò meliùs ab omnibus conſpiceretur, ſeque illis oſtenderet, vt Euthymius ait. Accommodatè autem ad eorum ſtatum hac ſalutatione vſus eſt, *Pax vobis*, etſi alioqui inter Iudæos vulgaris erat. Erant enim in maximo timore, propterẽàque, vt Euangeliſta notauit, obſeratas habebant fores, eũ igitur vt illis timorẽ pelleret, ſtatim dicit, *Pax vobis*, iiſdem vſus verbis, quibus ante mortem illis dixerat, *Pacem relinquo vobis, pacem meam do vobis.* c. 14. 27. vel inde, quis eſſet, agnoſceretur, vt Chryſoſtomus, Leontius, Theophylactus, & Euthymius adnotarũt. Non eſt inſtituti noſtri à ſenſu diſcedere litterali, & ad colligendos allegoriarum floſculos euagari; ſed qui elegantem reperire volet in hunc locum allegoriam, Gregorium legat lib. 4. in 1. lib. Reg. c. 4. ad eos, qui mundo fores occluſerunt, Chriſtum nec opinatum venire, & iucundiſſimam pacem dare.

Iis qui mũdo fores occluſerũt Chriſtus pacem ſuadat.

20. *Et cùm hoc dixiſſet, oſtendit eis manus, & latus.*) Oſtendit eis veſtigia paſſionis ſuæ, & vt non alium ſe, quàm Chriſtum eſſe oſtẽderet, & non alio, quàm quòd crucifixum fuerat, corpore ſurrexiſſe, vt Cyrillus, Leontius, Theodorus Heracleotes, & Theodorus Mopſueſt. ſcribunt. Tradit propterea Lucas c. 24. 36. 37. Chriſtum, antequam manus, & pedes oſtenderet, dixiſſe, *Ego ſum, nolite timere*, territos verò fuiſſe diſcipulos, putaſſeque *ſe ſpiritum videre*; quibus ille ver. 38. & 39. *quid turbati eſtis, & cogitationes aſcẽdunt in corda veſtra? Videte manus meas, & pedes meos, quia ego ipſe ſum; palpate, & videte, quia ſpiritus carnem, & oſſa non habet, ſicut me videtis habere.* Itaq; abs re eſt, quòd Theophylactus diſputat, quid cauſæ fuerit, cur diſcipuli viſo repente Domino turbati non fuerint, id partim Magdalenæ tribuens, quæ ſe eum vidiſſe teſtata fuiſſet, partim voci Chriſti, quam continuò diſcipuli recognouerint; enimuero, vt Lucas affirmat, turbati ſunt; ſed id Ioannes, quod ſatis à Luca explicatum eſſet, ſilentio prætermiſit. Eandem enim hanc Ioannis & illam Lucæ apparitionem fuiſſe neminem arbitror negare poſſe. Magis propria huius loci quæſtio, quomodo Chriſtus, cùm glorificato ſurrexerit corpore, cicatrices geſtauerit, quæ vitium quoddã corporis ſunt, quáſque nemo noſtrum, etiã ſi in hac habuerit vita, in altera glorificatus habiturus eſt. Retinuiſſe eas Chriſtum magno conſilio credendum eſt, & quia illuſtris victoriæ inſignia erant, & ſolent victores duces oſtentare potiùs, quàm occultare cicatrices: & quia teſtes volebat eſſe reſurrectionis ſuæ; & quia oportebat, vt cùm ad iudicandũ venerit, eas oſtenderet, vt viderent eius hoſtes, *in quẽ transfixerunt. Clauis enim manus fixerãt*, inquit hoc loco D. Auguſtinus, *lancea latus eius aperuerat, vbi ad dubitantium corda ſananda vulnerum ſunt ſeruata veſtigia*, Et ſerm. 18. de verbis Domini, *Nunquid non poterat Dominus ſine cicatricibus reſurgere? ſed in diſcipulorum corde vulnera nouerat, propter quæ ſanãda cicatrices in corpore ſuo ſeruauerat*, idem ſer. 147. de tempore, & Leo ſermon. 1. de Aſcenſione, *Ad ſanãda infidelium cordium vulnera clauorum, & lanceæ erant ſeruata veſtigia, vt non dubia fide, ſed conſtantiſſima ſcientia teneretur eam naturam in Dei Patris conſeſſuram throno, quæ iacuerat in ſepulcro.* Sententiã eandem Græcè Cyrillus dicit lib. 12. in Ioan. c. 58. & Euſebius Emeſenus in hom. in hæc verba, Chryſoſt. Theophylact. & Euthym. Quin & martyres omnes ſuas eſſe in cælo cicatrices habituros non tanquam vitia, ſed tanquam veritatis teſtimonia lib. 22. de Ciuit. c. 20. idem docet Auguſt. Euſebius verò Emeſ. nonnullos hæreticos occaſionem hinc ſumpſiſſe dicit, vt dicerent omnia ſanctorum corpora cum iiſdẽ vitijs reſurrectura, cum quibus cecidiſſent, quod ex 1. ad Cor. 15. facilè refellitur. Aliam hîc quæſtionem Cyrillus ſuſcitat, quo modo verè glorificatũ Chriſti corpus diſcipuli potuerint contueri, qui ne figuram quidem eius gloriæ in transfiguratione ſuſtinere potuiſſent. Reſpondet Chriſtum gloriam compreſſiſſe corporis ſui, ne nimio ſplendore perſtringeret diſcipulorum oculos. Idémque docet Auguſt. lib. 22. de Ciuit. c. 19. Difficilior quæſtio, an diſcipuli Chriſti vulnera manibus, vt ſibi certam fidem facerent, contrectarint. Nam Ioannes quidem, & Lucas tantùm dicunt Chriſtum vulnera ſua tangenda illis oſtẽdiſſe, ſed an reuera tetigerint, neuter eorum dicit. Meliorum tamen auctorum opinionem eſſe video verè tetigiſſe. Auguſtini ſer. 18. de verbis Domini, & ſer. 155. & 158. & 160. Leonis epiſtola. 10. c. 5. Idque videtur haud obſcurè Ioannes epiſt. 1. c. 1. 1. ſignificare cùm dicit, *Quod perſpeximus, & manus noſtræ contrectauerunt.* Accedit alia ex hoc loco cõiectura, cùm Thomas dicit ver. 25. *Niſi videro in manibus eius fixuram clauorum, & mittam manum meam in latus eius, non credam*, indicat cæteros diſcipulos, vt ſibi fidem facerent, ſe vidiſſe Chriſtum affirmaſſe, ſe non ſolùm

Chriſtus quomodo cicatrices geſtauerit poſt reſurrectionem

Sop. c. 19. 37. Zach. 12. 10.

Tract. 121.

Cap. 2.

An diſcipuli manibus contrectarint Chriſtum.

vidiſſe

vidiſſe eum, ſed etiam eius cicatrices manibus contrectaſſe, perinde enim loquitur, ac ſi dicat, Niſi mittam digitum meum in locum clauorum, & mittam manum meam in latus eius, ſicut ipſi vos feciſſe dicitis, *non credam*.

Gauiſi ſunt diſcipuli viſo Domino.) Non ſtatim quidem viſo, nam initio, vt Lucas tradit, turbati potiùs ſunt, & ſpiritum ſe videre putauerunt; ſed gauiſi ſunt viſo, id eſt manuum contrectatione cognito. Dixerat ante mortem, *iterum videbo vos, & gaudebit cor veſtrum*. cap. 16. 22. & ideo Euangeliſta notauit gauiſos fuiſſe, vt indicaret impletam fuiſſe Chriſti prædictionem, vt Chryſoſtomus, Cyrillus, Theophylactus, & Euthymius aiunt.

21. *Dixit ergo eis iterum, Pax vobis.*) Poſtquam eum cognouiſſent; quaſi, quod ante dixerat, nihil profuiſſet, quia non tanquam Chriſti, ſed tanquam ſpiritus, aut phantaſmatis ſalutatio excepta fuerat? Itaque repetitio hæc non ſolùm confirmandi vim habet, vt Auguſtinus, & Beda putant; ſed etiam indicat priorem ſalutationem, quia non tanquam à Chriſto accepta fuerat, pene irritam fuiſſe. Aliter enim à Chriſto, quàm à mundo ſalutamur.

In quo ponat ſimilitudinē in ter ſui, & Apoſtolorum miſſionem Chriſtus.

Sicut miſit me Pater, & ego mitto vos.) Dubium qua in re Chriſtus inter ſuam, Apoſtolorúmque miſſionem ſimilitudinem ponat, nam Cyrillus quidem veritus, opinor, ne ſi aliter interpretaretur, Arianorum cauſæ fauere videretur, quaſi eodem prorſus modo Chriſtus à Patre, quo à Chriſto diſcipuli mittebantur, id eſt vt creatura à creatore, vt minor à maiore miſſus eſſet, ad ſolam hoc docēdi retulit diligentiam; vt quemadmodum ipſe non iuſtos quærebat, ſed peccatores; ita ſe eos dicat mittere, vt peccatores ad pœnitentiam adducant. Eodem ferme modo Leontius, quemadmodum, inquit, me Pater miſit, vt vos docerem; ita ego vos mitto, vt alios doceatis. Alij referunt ad poteſtatem, quam diſcipulis dedit, quaſi dicat, quam poteſtatem mihi miſſo Pater dedit, eam ego vobis do. Quo ſenſu Rupertus his verbis exponit. *Quomodo enim vel ad quid miſit filium Pater, niſi vt inter Deum, & homines pacem faceret? Quomodo itidem, vel ad quid ſuos in vniuerſum mundum filius mittit prædicatores, niſi ad hoc, vt inimicos Deo reconcilient homines? Hoc nempe ſciens Apoſtolus ait Corinthiis, Omnia autem ex Deo, qui reconciliauit nos ſibi, & dedit nobis miniſterium reconciliationis. Quoniam quidem Deus erat in Chriſto mundum reconcilians ſibi, non reputans illis delicta illorum, & poſuit in nobis verbum reconciliationis. Pro Chriſto ergo legatione fungimur, tanquam Deo exhortante per nos.* Eodem modo videtur Elias Cretenſis in commentariis in 2. orat. de Theologia Gregorij Naz. & in orat. de recta doctrinæ ſent. intellexiſſe. Itaque inter alia, quę ex litteris ſacris adducit exempla, vt doceat dictionem, *ſicut*, & ſimiles alias, cùm de Deo, & hominibus cōparatè dicuntur, non æqualitatem, ſed proportionē ſignificare, hoc inprimis adducit. Chriſtum enim à Patre tanquam parem à pari; Apoſtolos à Chriſto, tāquam homines à Deo miſſos eſſe. Duplicē ego poteſtatem his verbis declarari arbitror; alteram eam, quam ex Ruperto modò diximus; quam poteſtatem ipſe à Patre miſſus accepiſſet, eam Apoſtolis dare, quos ſuo loco mitteret, quos vicarios ſuos faceret. Hoc apparet ex verbis ſequentibus; propterea enim inſufflauit in eos, propterea dixit, *Quorum remiſeritis peccata, remittuntur eis, & quorum retinueritis, retenta ſunt*, vt oſtenderet ſe, quantam auctoritatem ipſe à Patre ac-

lib. 14.

2. Corinth. 5. 19. 20.

Duplex poteſtas hoc loco à Chriſto intellecta.

A cepiſſet, tantam illis dare; nulla enim maior, quàm remittendi peccata eſſe poteſt. Itaque rectè ex hoc loco colligitur non ſolùm doctoris, ſed etiam ſacerdotis officiū Apoſtolis tradidiſſe, vicarios enim conſtituit ſuos. Sed in hac ipſa ſimilitudine poteſtatis ea diſſimilitudo eſt, quæ inter principem, & legatum; dominum, & ſeruum, proprium magiſtratum, & vicariū eſſe ſolet. Chriſtus etſi vt homo eam à Patre acceperat poteſtatem, tamen & habebat natura ſua; Apoſtoli non niſi eius habebant beneficio; & Chriſtus non pro alio, ſed pro ſe; Apoſtoli non pro ſe, ſed

Apoſtolis ſacerdotis officiū traditum.

B pro Chriſto, vt vnus ex ipſis Apoſtolus dicit, fungebantur legatione. Itaque non debuerunt, vt noui hæretici colligunt ſeipſos pro nobis ſacrificare, ſed illud ipſum Chriſti ſacrificium, tanquam eius nempe Vicarij, nobis repræſentare, id eſt repetendo eodem ſacrificio eius ad nos fructum deriuare. Altera poteſtas eſt non in Apoſtolis, ſed in Chriſto; itaque non Apoſtolorum cum Chriſto, ſed Chriſti cum Patris poteſtate comparatur; tanquam dicat, qua poteſtate Pater miſit me, eadem ego mitto vos; non minorem ego, vt vos mittam, poteſtatem habeo, quàm vt me mitteret, Pater habuit, Hoc enim ſenſu dixit Matth. 28. 18. 19. *Data eſt mihi omnis poteſtas in cælo, & in terra; euntes ergo docete omnes gentes.* Expendunt Leontius, &

2. Cor. 5. 20.

C Theoph. verbū illud, *Ego mitto vos*, aduerſus Arianos, non dixiſſe, rogabo Patrem, vt mittat vos, ſed *ego mitto vos*, tanquam æqualem cū Patre auctoritatē habens.

22. *Hoc cùm dixiſſet, inſufflauit, & dixit eis, Accipite Spiritum ſanctum.*) Duabus hîc de rebus diſputandū, de ſpiritu, qui datus dicitur, & de flatu, rituque, quo datus eſt. Quærunt Chryſoſt. Cyril. & Euthym. quî fieri poſſit, vt Chriſtus nunc Spiritum ſanctum dederit, cùm c. 16. 7. dixerit, *Si ego non abiero, paracletus non veniet ad vos, ſi autem abiero, mittam eum ad vos.* Eadem apud Hieron. 9. ad Hedibiam quæſtio eſt. Res erat explica-

Quomodò Spiritū ſanctum dederit Chriſtus diſcipulis, quem promiſerat poſt diſceſſum ſe miſſurum.

D tu facilis, tamen multis grauiſſimis auctoribus difficilis viſa eſt. Scribit Chryſoſt. nonnullos hac inductos ratione docuiſſe non dediſſe nunc Chriſtū Spiritum ſanctum, ſed promiſiſſe, in qua ſententia Theodorum Mopſueſt. fuiſſe in Græcorū Catena lego, exponit enim, λάβετε ἀντὶ λήψεσθε *accipite*, pro accipietis; idemque Theophylact. & Euthym. dicere videntur, non dediſſe Spiritum ſanctum, ſed gratiam Spiritus ſancti, per quam eos ad accipiendū poſtea Spiritum ſanctum idoneos efficeret. Theodori Mops.

E error in quinta Synodo Conſtant. act. 4. can. 12. & in edicto Iuſtiniani Imperatoris condemnatur. Cyrill. multis diſſerit verbis dediſſe quidem Spiritum ſanctum, ſed non propterea mentitum eſſe, verum promiſſionem ſuam anticipaſſe, vt oſtenderet non ſolùm Patrem, ſed etiam ſe Spiritum ſanctū dare poſſe. Hoc illi in more fuiſſe, vt eorum, quæ ſe poſt reditum in cælum facturū promiſiſſet, aliquod ante præ-

Theodori Mopſueſti error damnatus.

F beret ſpecimē. Dixerat fore, vt imminente fine mundi mortui audirent vocem filii hominis, & qui audirent, viuerent, ſuprà c. 5. 25. voluit etiam antè aliquot velut exempli cauſa excitare mortuos. Diſſeruerat aliquando de futura ſua gloria, *Videbitis filium hominis venientem in nubibus cæli cùm virtute multa & maieſtate.* Oſtendit eius rei exemplum, cùm ſeſe coram tribus diſcipulis transfigurauit. Hieronym. Chryſoſt. Theodorus Heracleotes, & Euſebius Cæſarien. in Græca Catena, Leontius Spiritum ſanctum hic appellari gratiā Spiritus ſancti, cuius cùm varia ſint dona, in die quidem Pētecoſtes omnia in Apoſtolos

Matth. 24. 30. & 26. 64. Matth. 17. 2.

effuſa

eſſuſa eſſe, nunc verò ſolam remittendi peccata po- A
teſtatem illis datã, quæ ipſa Spiritus etiam ſancti do-
num ſit. Quam ſententiam etiam Theophylactus,
Euthymius, & Rupertus magis probant. Itaque non
inſcitè Theodorus obſeruauit Chriſtum non dixiſſe
c. 16. ſe non daturum Spiritum ſanctum, antequam
ad Patrem abiret; ſed non miſſurum eſſe, hîc autem
non miſiſſe, ſed dediſſe. *Accipite*, inquit, *Spiritum ſan-
ctum.* Et verò ſi ſubtiliter loquamur, mitti Spiritus
ſanctus dicitur, cùm eius perſona viſibili apparet
Matth. 3. 16. Act. 2. 3. ſpecie, vt cùm baptizato Chriſto colũbæ ſpecie deſ-
cendit, & cùm die Pẽtecoſtes ſpecie ignis, atque lin- B
guarum; dari autem eum, cùm eius aliquod donum
datur. Vno verbo explicari res poteſt. Promiſerat
Chriſtus, ſi ipſe priùs non abijſſet, Spiritum ſanctum
viſibiliter, & cum omnibus ſuis donis venturum nõ
eſſe, quod & factum eſt; nam ante Pentecoſtes diem
hoc modo non venit; dedit nunc antequam abiret
Apoſtolis eum etſi viſibili ſigno, tamen inuiſibili-
ter; quia cùm eos in vniuerſum terrarum orbem di-
Quomodo Spiritũ ſanctũ dederit Chriſtus diſcipulis, quem iam habebant. mitteret, oportebat, inquit Heracleota, viatico ali-
quo munire. Hinc alia, quam Auguſtinus tract. in
Ioan. 74. copioſè agitat, ſoluitur quæſtio, quo modo C
nunc Chriſtus Spiritum ſanctum Apoſtolis dederit,
quem ante vtique iam habebant, nec enim ſine Spi-
ritu ſancto diligere Chriſtum potuiſſent, cùm nemo
poſſit *dicere, Dominum Ieſus, niſi in Spiritu ſancto.* 1. Cor.
12. 3. Dicam breuiter, quæ multis illic verbis Auguſt.
diſputat, habebant quidem ante Spiritum ſanctum,
ſed aliter, id eſt copioſiùs, quàm priùs habebant, nũc
illis datus eſt, addita enim illis poteſtas remittendi
peccata ante quidem illis promiſſa, Matth. 18. 18. nõ-
dum tamen data; datus autem eſt in Pentecoſte aliter
etiam, quàm nunc; nunc inuiſibiliter, & copioſiùs
quidem, quàm ante, tunc viſibiliter, & copioſiùs, D
quàm nunc; idem tamen ſemper ſpiritus, vt idem ait
Auguſtinus eodem loco, & lib. 10. de Genes. ad litte-
ram. c. 5. & lib. 4. de Trinit. c. 20. Sed ecce alia hinc
nobis ſuboritur quæſtio, quam & in illo. 74. in Io-
Cur hãc poteſtatem Chriſtus nunc dederit. annem tract. D. Auguſt. tetigit, quam ob rem hanc
ipſam poteſtatem peccata remittendi nunc Chriſtus
Apoſtolis dederit, cùm Spiritus ſancti donum eſſet,
quod vna cum reliquis veniens in die Pentecoſtes
afferre potuiſſet, præſertim cùm ea ante vſuri non eſ-
ſent, *conueſcens* enim *præcepit eis ab Ieroſolymis ne diſcede-
rent, ſed expectarent promiſſionem Patris.* Act. 1. 4. Augu- E
ſtinus non aliter reſpondet; quàm propterea bis Spi-
ritum ſanctũ dare voluiſſe, quia duo caritatis præ-
cepta ſunt, alterum Dei, alterum proximi diligendi,
& caritas Spiritus ſancti donum eſt. Duas ego alias
rationes probabiliores, niſi fallor, inuenio. Altera
eſt, voluiſſe declarare Chriſtum, non ſolùm Patrem,
ſed ſe etiam dare Spiritum ſanctum, quod ſatis pro-
bare nõ potuiſſet, niſi antequam ex hoc mundo diſ-
cederet, illis daret. Id ex flatu, quo dedit intelligi po-
teſt, quo, vt poſtea dicemus, propterea vſus eſt, vt ſi- F
gnificaret ex ſe procedere. Altera magis eſt propria,
nullum aliud nunc donũ dedit Spiritus ſancti, quàm
poteſtatem remittendi peccata, eam non Patris no-
mine ſed ſuo, ac proprio dare debuit, quia ipſe ſolus
Hebr. 9. 28. mortuus fuerat *ad multorum exhaurienda peccata*, ipſe
eam poteſtatem ſua morte comparauerat, ipſe eam
tanquam caput Eccleſiæ, quibus vellet, membris im-
pertiri poterat; Ergo Spiritum ipſum ſanctum, quia
communis ſibi cum Patre erat, noluit, antequam ad
Patrem rediret, dare, vt ab vtroque miſſum eſſe ap-
pareret; poteſtatẽ autem remittendi peccata, quæ eo
modo, quo diximus, propria ipſius erat, ipſe per ſe
antequam ad Patrem iret, dare voluit. De flatu nunc An verè inſufflarit Chriſtus.
dicendũ, vbi tres quæſtiones occurrere poſſe video,
an verè Chriſtus inſufflarit, quare id fecerit, an inſuf-
flauerit in ſingulos Apoſtolos. Rupertus quidem,
quem ſæpe auctorẽ laudare ſoleo, in ea omnino ſen-
tentia eſt, vt exiſtimet Chriſtum reipſa non inſuf-
flaſſe, ſed eodem modo inſufflaſſe dici, quo Deus in
corpus recentis Adami inſpiraſſe dicitur *ſpiraculum
vitæ*, Genes. 2. 7. nõ quòd vllo corporeo vſus ſit flatu,
ſed quòd ita vitalem illi ſpiritum dederit, quemad-
modum ſi ore corporis in illum inſpirauiſſet. Indul-
gendum auctori; nam nunc ſi quis diceret, haud ſcio
an ferendus eſſet. Minimè enim obſcurè Spiritum
ſanctum à flatu Euangeliſta diſtinguit, *Inſufflauit*, in-
quit; *& dixit eis, Accipite Spiritum ſanctum.* Atque ita
omnes alij auctores ſentiunt. Itaque ſecunda ſequi- Cur id fecerit.
tur quæſtio, cur id fecerit, vnde & feciſſe perſpicuum
erit. Diuerſas eius rei apud auctores diuerſos ratio- Tract. 121.
nes lego. Auguſtinus hoc loco, & lib. 4. de Trin. 20.
& lib. 10. de Gen. ad litteram. c. 5. & Victorinus lib.
1. aduerſus Arium, & Beda, & fere Latini flatu ſigni-
ficare voluiſſe Spiritum ſanctum ex ſua procedere
ſubſtantia, nam & flatus ex intimo expiratur corpo-
re. Cyrill⁹, & Leontius, vt declararet eiuſdem ſecum
eſſe ſubſtantiæ: ijdem auctores duo, & Euthymius, &
Philaſtrius in hæreſi de anima hominis inſpirata, &
Ambros. ſer. 10. in pſal. 118. vt oſtenderet ſe eum eſſe,
qui in primum hominẽ ſpiraculum vitæ inſpiraue-
rat, Genes. 2. 7. eundem enim ſe, qui hominẽ nondũ
viuentem animauerat, mortuum peccato per Spiri-
tum ſanctũ viuificare. Qua in re mirabile quiddam
apud Auguſtinũ, & Philaſtrium Auguſtino vetuſti-
orem inuenio. Scribit Auguſtin⁹ lib. 13. de Ciuit. c. 24.
inconſideratè aliquos ex hoc loco collegiſſe, animã
hominis non tunc primùm factam fuiſſe, cùm Deus
in faciem Adami inſpirauit, ſed animã, quæ iã in ho-
mine erat, per Spiritum ſanctum fuiſſe viuificatam;
quemadmodum non dederit Chriſtus Apoſtolis ani-
mam, ſed iam datã ſpiritu viuificauerit. Eam Mani-
chæorum fuiſſe hæreſim ſcribit. lib. 2. de Genes. con-
tra Manichæ. c. 8. contra verò Philaſtrius inter hæ-
reticos ponit eos, qui dicerent ſpiraculũ illud, quod
Deus in faciem hominis inſpirauit, animam fuiſſe.
Ad rem vt redeamus, aliam ego rationẽ, cur Chriſtus
inſufflando Spiritum ſanctũ Apoſtolis dederit, eſſe
arbitror, vt ipſam Spiritus ſancti, quem dabat, natu-
ram declararet. Eſt enim Spiritus ſanctus veluti fla-
tus quidam Patris, & Filij, & nomen ipſum Spiritus
flatum ſignificat. Habebat enim hoc imaginem quã-
dam ſacramenti, in quo externum ſymbolũ Spiri-
tum ſanctum, qui intrinſecus dabatur, ſignificabat. Refellitur Caluinus.
Neque verò timendum idcirco Caluino eſt, ne hinc
octauum, vt ipſe ſe veteri dicit, fabricemus ſacramõ-
tum. Scimus non quamlibet externam ceremoniam
etiam rem ſacrã ſignificantem, & à Chriſto vſurpatã
eſſe ſacramentum, ſed eam, quæ ita vſurpata eſt, vt
voluerit eſſe perpetuam. Hoc ſemel fecit, vt & natu-
ram Spiritus ſancti declararet, & doceret ex ſua pro-
cedere ſubſtantia. Nos id vſurpare non poſſumus,
cùm Spiritus ſanctus ex noſtra ſubſtantia non pro-
cedat. Itaque etſi ordinationem in Eccleſiaſticis ſa-
cramentis numeramus, quia, eam Chriſtus Apo-
ſtolis ad modum dedit ſacramenti, & externo ſym-
bolo, & verbis internam Spiritus ſancti gratiam ſi-

ſignifican-

ſignificantibus, tamen impoſitionem manuum, & verba adhibemus, quæ Apoſtolos ſcimus adhibuiſſe. Flatum, quem adhibuiſſe non legimus, non adhibemus. Tertiam quæſtionē nemo, quòd ſciam, niſi Rupertus attingit, is autem, vt diximus, nec in ſingulos, neque in vniuerſos Apoſtolos inſufflaſſe putat. Omnino non inſufflaſſe verbis repugnat Euangeliſtæ; non inſufflaſſe in ſingulos ſeparatim probabile mihi videtur; vnus enim in omnes flatus ſatis erat, rémque magis exprimebat, quemadmodū vnus ad omnes flatus æquè ad omnes perueniret, ita vnum, eundémque omnibus per vniuerſum terrarum orbem ituris ſpiritum dari. Itaque non abſurdè Didymus lib. 1. de Spiritu ſancto hinc ſpiritus probat diuinitatem, quòd vnus, idémque in diuerſis hominibus diuerſis in locis eſſet. Alia celebrior hîc quæſtio reliqua eſt, quam multis verbis Cyrillus verſat, quid de Thoma dicendum, qui tum, cùm Apoſtolis Spiritus ſanctus datus eſt, dicitur nō affuiſſe, an eius expers fuit poteſtatis. Rectè omnino Cyrillus quæſtionem explicat, etiam abſenti Thomæ Spiritum ſanctum datum fuiſſe; nam poſtea quidem datum eſſe non legimus, cùm credendum nullo modo ſit cæteris parem Apoſtolis ea remittendi peccata, quæ tunc data eſt, poteſtate caruiſſe. Confirmat exemplo Eldad, & Medad duorum ex ſeptuaginta illis ſenioribus, quibus Dominus auferens de ſpiritu Moſis, contulit, qui cùm in caſtris remanſiſſent, nihilo tamen minùs eodem ſpiritu impertiti ſunt.

An in ſingulos inſufflauit Christus.

Abſenti D. Thomæ Spiritū ſanctum datū fuiſſe, Cyrilli & auctoris ſententia.

Numer. 11.26.27.

23. *Quorum remiſeritis peccata, remittuntur eis, & quorum retinueritis, retenta ſunt.*) Declarat, quis ille ſpiritus eſſet, quem ſe illis dare dixerat, nempe poteſtas peccata remittendi. Multa hîc diſputanda erant, ſed quæ hoc loco dici poterant, omnia ex ijs, quæ Matth. 16. 19. & 18. 18. diximus, intelligi poſſunt. Vis tantùm verborum hîc obſeruanda. *Remittuntur*, ἀφίενται, & *retenta ſunt*, κεκράτηνται, quæ multo eſt maior, quàm ſi dixiſſet, remittentur, & retinebuntur. Quaſi dicat, quidquid ſiue in remittendis, ſiue in retinendis peccatis feceritis, iam nunc ratum habeo. Quanquam Cyprianus in lib. de vnitate Eccleſiæ, *remittentur*, legit futuro tempore. Rectè Ambroſius lib. 1. de pœnitentia. c. 2. Nouatianorum refellit hæreſim, qui negabant, quemadmodum hoc tempore Caluiniſtæ, ſacerdotes poteſtatem habere per ſacramentum pœnirentiæ peccata remittendi, quòd id eſſet iniuriam Chriſto facere, cuius proprium ſit remittere peccata. Eius verba quia non minùs contra Caluiniſtas, quàm contra Nouatianos dicta videri poſſunt, ponenda hoc loco iudicaui, *Sed aiunt ſe Domino deferre reuerentiam, cui ſoli remittendorum criminum poteſtatem reſeruent; imo nulli maiorem iniuriam faciunt, quàm qui eius volunt mandata reſcindere, commiſſum munus reſcindere. Nam cùm ipſe in Euangelio ſuo dixerit Dominus Ieſus, Accipite Spiritum ſanctum, quorum remiſeritis peccata, remittuntur eis, & quorum retinueritis retenta erunt; quis eſt qui magis honorat, vtrum qui mandatis obedit, an qui reſiſtit? Eccleſia in vtroque ſeruat obedientiam, vt peccatum & alliget, & relaxet. Hæreſis in altero immitis, in altero inobediens vult ligare, quod non reſoluat, non vult ſoluere, quod ligauit.* Rectè quoque Cyprianus in epiſtola ad Iubaianum ex hoc loco probanit poteſtatem remittendi peccata in ſola eſſe Eccleſia, in qua ſola Spiritus ſanctus

Nouatianorum error de pœnitētia, qui & Caluiniſtarum.

A dari poteſt. Sed idem alibi eodem loco abuſus eſt, quemadmodum & Donatiſtæ poſtea abuſi ſunt, vt probaret eos, qui ab hæreticis baptizati eſſent, eſſe iterum baptizandos, epiſtola. 76. ſicut & Firmilianus in epiſtola ad eundem Cyprianum. 75. Diſſimulandus in corpore pulcherrimo næuus vnus eſt. Poteſtatem illam, qua hæretici per baptiſmum, aliúdue ſacramentum peccata remittunt, aut in Eccleſia Catholica, aut per Eccleſiam Catholicam acceperunt; itaque vtrumque verum eſt, & in ſola Eccleſia Catholica poteſtatem dari remittendi B peccata, & poſſe tamen aliquando per hæreticos peccata remitti.

24. *Thomas autem vnus ex duodecim, qui dicitur Didymus, non erat cum eis, quando venit Ieſus.*) Alibi monuimus, idémque Theophylactus hoc loco monet, Didymum non fuiſſe Thomæ cognomentum, ſed nominis interrpretationem; hoc enim nomen Didymi Græcè, quod Hebraicè nomen Thomæ ſignificare, nempe geminum, cur ita vocatus fuerit, nihil conſtat; obſeruauit verò Leontius Euangeliſtam nullius nomen Apoſtoli interpretatum eſſe, niſi Thomæ, vt Græci propter aliquam C eius excellentiam factum intelligerent. Theophylactus ideo nomen interpretatum putat, vt eius declararet mores, quòd incredulus eſſet, miniméque ſimplex. Senſus hic litteralis, quem nos veſtigamus, facilis eſt, nec noſtro indiget commentario. Moralem facilè per ſe quiſque poteſt animaduertere. Cœtus ille diſcipulorum Eccleſiam repreſentabat, à qua qui abeſt, à Chriſto non inuiſitur. Scitè Bernardus. ſer 6. de Aſcenſione, *Falleris Thoma ſancte, falleris, ſi videre Dominum ſperas ab Apoſtolorum collegio ſeparatus. Non amat veritas angulos, non ei diuer-* D *ſoria placent. In medio ſtat, id eſt diſciplina communi, communi vita, communibus ſtudijs delectatur.* At cur ille potiùs, quàm quiſquam alius à cœtu aberat? Quæſtionem Chryſoſtomus mouet; idémque & eum ſecuti Theophylactus, atque Euthymius reſpondent propterea non affuiſſe, quòd ex illa Apoſtolorum diſſipatione, quæ moriente Chriſto facta fuerat, nondum redierat. Sed huius ipſius rei quæritur cauſa, quamobrem vnus ille non redijſſet. Suſtinendum contra tantum Apoſtolorum iudicium eſt; ſed poſſet coniectura aliqua eſſe veluti pro deſperatis E res Chriſti habuiſſe, ideóque ad exercitum non redijſſe, quemadmodum ſolet in prælio rebus perditis accidere.

Sup. c. 11. 16

Moralis ſenſus abſentiæ S. Thomæ.

25. *Dixerunt ergo ei alij diſcipuli, vidimus Dominum.*) Simpliciter, & ſummatim Euangeliſta narrat, quid cæteri diſcipuli Thomæ dixerint, *Vidimus Dominum*; ſed vt ver. 20. docuimus, veriſimile eſt pluribus eos de ea verbis diſſeruiſſe, non ſolùm vidiſſe ſe, ſed cum eo etiam collocutos, cum eo ediſſe, bibiſſéque, vt Lucas tradit, eius vulnera manibus F ſuis contrectaſſe, vt idem ſuprà Ioannes indicauerat, quemadmodum Chryſoſt. Theophylact. & Euthym. obſeruarunt. Hinc ergo Thomam occaſionē ſumpſiſſe credendum eſt ea dicendi, quæ ſequuntur.

Niſi videro in manibus eius fixuram clauorum, & mittam digitum meum in locum clauorum, & mittam manum meam in latus eius, non credam.) Conijciunt aliqui noſtrum interpretem non fixuram, ſed figuram tranſtuliſſe, quemadmodū & in nonnullis legitur exemplarib⁹; hoc enim eſſe τὸν τύπον τῶν ἥλων, deinde aliquē figurā in fixurā cōmutaſſe. Eandē faciunt coniecturā

Ccc pro

pro εἰς τὸν τύπον τῶν ἥλων in figuram clauorum, legiſſe εἰς τὸν τόπον τῶν ἥλων *in locum clauorum*. Vtraque coniectura ſpeciem habet probabilitatis, ſed vereor ego, ne facilitas errandi erroris fidem fecerit, ideóque ſibi multi perſuaſerint erratum eſſe, quia viderunt facilè errari potuiſſe. Malo erratum non credere, niſi erratum conſtet, præſertim cùm facilius ſit iſtud, quod vitium putatur, defendere, quàm correctionem. Quæ enim eſt figura clauorum, niſi fixura? Idem ergo cùm ſint, quod expreſſius erat, fuit eligendum, expreſſius autem fixura eſt; nam figura clauorum potius imaginem in tabula pictam ſignificat, quàm clauorum plagam, fixura autem nihil aliud, quàm plagam ſignificare poteſt. Et mittere digitum *in locum clauorum*, potius dixeris, quàm in fixuram, idem licet ſint, quia non ſolùm ſignificat digitum in plagam mittere, ſed pro clauo mittere. Auguſtinus quidem vbique fixuram legit. Nec ſine cauſa factum eſſe exiſtimandum eſt, vt cùm de figura clauorum loquitur, non dicat, *niſi miſero* manum meam, ſed *digitum meum*, cum autem de latere non dicat, niſi mittam digitum, *ſed manum*. Habet quippe digitus figuram claui longi, atque quadrati; expanſa verò manus figuram cuſpidis latioris haſtæ, quales etiam hodie in Hiſpania multæ reperiuntur. Volebat ergo Thomas non ſolùm videre, non ſolùm attrectare, ſed quodammodo etiam metiri plagas Chriſti, nequis forte ſubeſſet dolus, ne picta potiùs, aut ſumma ſignata cute, quàm altè impreſſa eſſent vulnera, qualia fuiſſe ſciebat Chriſti. Itaque non ſignificat Thomas, quemadmodum Chryſoſto. Theodotus Heracleota, Leontius, Theophylactus, & Euthymius indicant, ſe aliis non credere diſcipulis dicentibus ſe vidiſſe, tetigiſſéque: credebat enim eos non mentiri, ſed putabat falli, viſos ſibi fuiſſe Chriſtum videre, cùm pro Chriſto aliquid aliud vidiſſent, putaſſe ſe vulnera tangere, cùm ſolam tangerent ſimilitudinem vulnerum; ſe profectò prudentiorem fore, ac neque oculis, neque manibus ſuis crediturum, niſi ipſa quoque plagarum menſura reſpondeat. Nimis prudens incredulitas eſt, aut nimis potiùs incredula humana prudentia. Multi dum prudentes videri volunt, dum credenda perſpicere, & manibus tangere, hæretici fiunt. Habet etiam magnam Græcè vim crebra articulorum repetitio, qua Thomas vtitur τὸν δάκτυλον, τὴν χεῖρα, τὸν τύπον, εἰς τὸν τύπον, quæ Latinè non apparet. Quærunt Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius, vnde Thomas nouerit Chriſtum in latere vulnus habuiſſe, cùm non adfuiſſet, cùm illud iam mortuus accepit; reſpondent id ab aliis, qui poſt reſurrectionem viderant, diſcipulis didiciſſe, itaque eum reprehendunt, quòd vna in re diſcipulis credidiſſet, in aliis non credidiſſet. Potiùs credo vulgo notum fuiſſe Chriſtum iam mortuum vulnus ſecundum latus accepiſſe; nam ſi notum non fuiſſet, non inuitaſſet diſcipulos, cum primum illis apparuit, vt vulnus lateris contrectarent ver. 20. Sic Auguſtinus ſer. de tempore. 159. *Sciebat enim clauis in cruce confixum, ſciebat lancea latus percuſſum; hæc ſigna quærebat, ideo non credebat.* Sunt qui Thomam excuſent, in quibus Cyrillus non tam incredulitate eum hæc dixiſſe, quàm quadam animi perturbatione, qua vehementer angeretur, quòd Chriſtum, ſicut cæteri Apoſtoli poſt reſur-

Incredulitas nimis prudes, vel potiùs nimis incredula humana prudentia.

A rectionem non vidiſſet, deſperaretque ſe poſſe videre, cùm ab illo audiuiſſet, *Modicum, & iam non videbitis me, quia vado ad Patrem.* Non enim dubitaſſe, quin is, qui alios ſuſcitaſſet mortuos, poſſet & ipſe ſeſe mortuum ſuſcitare. Alia quoque ratione Auguſtinus excuſat, ſer. de tempore. 156. *Vox*, inquit, *iſta inquirentis eſt non negantis. Dum hoc dicit, doceri voluit, confirmari deſiderauit*; idémque docet ſer. 161. cuius verba paullo infra recitabimus. Et Ambros. lib. 10. in Lucam. cap. 24. *Quomodo ergo Thomas, cùm adhuc non crederet, tetigit tamen Chriſtum? ſed*

Supr. c. 16. 16. Cyrillus & Auguſtin. S. Thomã excuſant.

B *ille non de reſurrectione Domini, ſed de reſurrectionis videtur qualitate dubitaſſe.* Pium quidem, & caritatis plenum ſtudium, ſed Dominus eum reprehendit, *Noli eſſe incredulus, ſed fidelis.* Et *nemo poteſt corrigere, quem Deus deſpexerit.* Quo etiam argumento paullo infra Theophylactus eos reprehendit, qui Thomam excuſant. Meliùs eſt ex culpa Thomæ nobis facere medicinam, &, ſi cum illo non credendo peccauimus, cum illo quoque confitendo agere pœnitentiam, quemadmodum Pacianus epiſtola. 3. aduerſus Nouatianos eleganter ediſſerit. *Non vis facere fide-*

Eccl. 7. 14.

C *lem, quod Petrus fecit? Non vis prodeſſe nobis, quod Petro profuit? Age Thomas meus nonne poſt Domini reſurrectionem de reſurrectione dubitauit? nonne perfidia reus notatur à Domino, cùm illa clauorum nota, cùm perfoſſa manus, cùm lateris vulnus oſtenditur, cùm ſic ad eum ait Dominus, Noli eſſe incredulus, ſed fidelis? Quid ergo erubuit pœnitere? nonne humiliatus eſt? nonne Deum & Dominum ſuum illico confitetur? nunquid non illum exomologeſis iſta commendat?* Et Ambroſius eodẽ loco, *Tactu*, inquit, *ſuo debuit me docere, ſicut docuit & Paulus. Oportet enim hoc corruptibile induere incorruptionem, & hoc mortale induere immortalitatem, vt incredulus credat, & cunctator dubi-*

1. Cor. 15. 53.

D *tare non poſſit. Faciliùs enim credimus, quod videmus.* Nota eſt egregia Gregorij ſententia hom. in Euangel. 26. *Non hoc caſu, ſed diuina diſpenſatione geſtum eſt. Egit enim miro modo ſuperna clementia, vt diſcipulus ille dubitans dum in magiſtro ſuo vulnera palparet carnis, in nobis vulnera ſanaret infidelitatis. Plus enim nobis Thomæ infidelitas ad fidem, quàm fides credentium diſcipulorum profuit; quia dum ille ad fidem palpando reducitur, noſtra mens omni dubitatione poſtpoſita in fide ſolidatur.* Simile quiddam Auguſtinus ſerm. de tempore. 161. *Thomas ergo cùm eſſet ſanctus, fidelis, & iuſtus, hæc omnia ſollicitè requiſiuit;*

E *non quòd ipſe aliquid dubitaret, ſed vt omnem ſuſpicionem incredulitatis excluderet. Nam ſuffecerat illi ad fidem propriam vidiſſe, quem nouerat, ſed nobis operatus eſt, vt tangeret, quem videbat; vt ſi forte diceremus deluſos fuiſſe oculos, non poſſemus dicere manus illius fuiſſe fruſtratas. In reſurrectionis enim manifeſtatione de aſpectu ambigi poteſt; de tactu non poteſt dubitari.* Vſurpauit eandem Bernardus ſententiam aliis ornatam verbis hom. 2. in verba Lucæ, *Miſſus eſt Angelus.* Luc. 1. 26.

26. *Et poſt dies octo iterum erant diſcipuli eius intus, & Thomas cum eis.*) Meritò optimus quiſque au-

F ctor obſeruat, atque miratur quanta Chriſtus vſus ſit diligentia, vt infirmum in fide Apoſtolum confirmaret, & velut errantem ouem ad gregem reduceret. Quod ipſe officium eſſe dixerat boni paſtoris Matthæi. 18. 12. idemque nos facere alius eius Apoſtolus iubet, *Infirmum in fide aſſumite*, Rom. 14. 1. Cuius diligentiæ cauſam Theodotus Heracleota eſſe putat, quòd Thomas nõ maligno animo, ſed infirmitate, & ſumma rei ipſius difficultate commotus dubitaſſet, itaque dignum

fuiſſe,

fuiſſe, qui ab eo errore, in quo aut nulla, aut humana eſſet culpa, liberaretur; quemadmodum de ſe dicit beatus Paulus, *Miſericordiam conſecutus ſum, quia ignorans feci.* Pœna ignorantis, vt ille apud Platonem dixit, eſſe debet, vt doceatur. Quærunt multi cur non ante octauum diem ſe illi Chriſtus oſtenderit. Duas eius rei cauſas Chryſoſt. Theophylactus, & Euthymius afferunt; alteram, vt interim magis, ac magis eius incenderetur deſiderium Chriſti videndi; alteram, vt intermedio illo tempore quaſi catechumenus ab alijs inſtrueretur Apoſtolis, & aptior ad excipiendum Chriſtum, eiúſque doctrinam efficeretur. Duæ quoque aliæ probabiles cauſæ mihi videntur afferri poſse. Altera eſt, quòd non ante eum, fortaſse diem diſcipuli omnes congregati fuerint. Credibile enim eſt non ſemper omnes ſimul incluſos fuiſse; volebat autem Chriſtus Thomæ ſe non ſoli, ſed coram alijs omnibus Apoſtolis oſtendere; partim vt eorum etiam teſtimonio confirmaretur, partim vt coram quibus non credendo peccauerat, coram ijsdem redargueretur; eam enim nobis regulam ex eodem vtique hauſtam ſpiritu eius poſtea diſcipulus Paulus præſcripſit, vt publicè peccantes, publicè quoque argueremus. 1. ad Tim. 5 20. & quia, vt aiunt Leontius, & Cyrillus, non ſolùm illum volebat ab errore liberare, ſed alios etiam, qui iam credebant, Apoſtolos in fide, eodem confirmare facto. Cur autem eo potiùs die, quàm alio congregati fuerint, ratio hæc non improbabilis reddi poteſt, quòd die ſabbati domi ſe omnes continerent, ideóque & ſequenti die, antequam à ſe diuerſi diſcederent, aliquandiu ſimul eſse neceſse fuerit; aut, vt Cyrillus indicat, quòd iam tunc Apoſtoli cœpiſsent die dominico Eccleſiaſticos agere conuentus, quæ poſtea conſuetudo in omnem manauit Eccleſiam, & vſque ad hodiernum diem conſeruatur. Altera cauſa eſt, quòd voluerit diem illum reſurrectionis ſuæ demóſtratione celebrem eſse, ideóque octo expectauerit dies, donec idem octauus rediret dies. Itaque etſi illa fere communis omnium Theologorum ſententia vera, dominicum diem iure eccleſiaſtico, non diuino inſtitutum eſſe, tamen ex hoc loco tenuis quædam coniectura ſumi poteſt aliquam ex Chriſti voluntate originem habuiſſe. An autem eodem nunc loco, quo ante, diſcipuli congregati fuerint, quidam dubitant, & Rupertus quidem non eodem loco, id eſt Ieroſolymæ, ſed Nazareth in Galilæa congregatos nunc fuiſſe putat, hoc impulſus argumento, quòd Chriſtus iuſſiſſet eos per mulieres in Galilæam ire, fore vt ibi ſe viderent, & non eſſe credendum tam diu diſcipulos poſt eius præceptum Ieroſolymæ cómoratos. Cæterum ita rem narrat Euangeliſta, vt minimè obſcurè ſignificet eodem loco hanc, atque illam apparitionem factam fuiſſe. Cur autem nondum diſcipuli in Galilæam diſceſſiſſent iuſtam videntur cauſam habuiſſe, quòd octo illi præcedentes dies fuiſſent feſti.

1\. Timoth. 1. 13.

Cur non ante octauum diem ſe Chriſtus oſtenderit Thomæ.

Die dominico agi ſoliti conuētus in Eccleſia.

Venit Ieſus ianuis clauſis, & ſtetit in medio, & dixit, Pax vobis.) Quòd Chriſtus eodem modo nunc, quo ante, ad diſcipulos venerit, quòd eodem modo, id eſt, *ianuis clauſis*, ingreſſus ſit, quódque *in medio*, vt ante, conſtiterit, quódque eadem dixerit verba, *Pax vobis*, non videtur carere cauſa. Quæſtionem iſtam apud nullum auctorem inuenio, itaque propria vtendum eſt coniectura. Poteſt ratio hæc adduci, quòd voluerit Chriſtus eodem prorſus argumento, eodémque modo, quo cæteris Apoſtolis fidem fecerat, & Thomæ facere, quia crediturum ſe negauerat, niſi eodem modo illum vidiſſet, quo ſe illi vidiſſe affirmabant; clauſis ingreſſum ianuis, in medio conſtitiſſe, eius vulnera manibus contrectaſſe. Hæc autem ſingula, qua ratione ſint intelligenda, ſuprà eſt à nobis ver. 19. explicatum.

27\. *Deinde dicit Thomæ, Infer digitum tuum huc, & vide manus meas, & affer manum tuam, & mitte in latus meum.*) De induſtria ijsdem Chriſtum verbis vſum fuiſſe, quibus Thomas ante vſus fuerat, minimè obſcurum eſt. Cur id fecerit, quæri poteſt. Theodorus Mopſueſt. Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius hanc reddunt cauſam, quòd voluerit Chriſtus oſtendere ſe tanquam Deum præſentem fuiſse tunc, cùm Thomas illa dicebat verba, ideo non expectaſse, vt quidquam Thomas diceret, ſed ipſum præueniſse. Rationem admitto, ſed alia mihi non minùs fortaſse probabilis occurrit. Videntur mihi hæc verba tacitam quandam exprobrationem continere, quam explicat poſtea, cùm dicit *noli eſſe incredulus, ſed fidelis.* Perinde ergo eſt, ac ſi diceret, Adeſdum homo carnalis, qui neſcis aliter, quàm tactu credere, *infer digitum tuum huc, & vide*, id eſt tange, *manus meas* (non enim erat digito viſurus) *& affer manum tuam, & mitte in latus meum.* Hanc rationem, explicationémque excogitatam à me priùs libens poſtea apud Theodorum Mopſueſt. indicatam legi. Locus hîc illius vulgo tritæ quæſtionis eſt, ánne Thomas reipſa Chriſtum tetigerit, digitúmque in fixuras clauorum illius, manúmque, quemadmodum inuitatus fuerat, in eius latus miſerit. Euangeliſta enim id non declarat; tantùm dicit exclamaſſe eum, *Dominus meus, & Deus meus*, & ita dicit, vt cùm non dixerit eum Chriſtum tetigiſſe, ſed eius exclamationem cum verbis Chriſti proximè coniunxerit, ſignificare videatur non tetigiſſe, ſed ex aſpectu, & voce abunde cógnito Chriſto, inſpectiſque vulneribus contentum exclamaſſe, *Dominus meus, & Deus meus.* Adde quòd non dicat illi Chriſtus, Quia tetigiſti, ſed *quia vidiſti me Thoma, credidiſti.* Tribuitur hæc ſententia Euſebio Emeſeno, quam ille etſi apertè non dicit, indicat tamen in homilia in hæc verba; eámque Auguſtinus, & Beda hoc loco propter argumentum id, quod vltimo loco poſuimus, probabilem ducunt, ita certè in commentarijs ſentit Euthymius. Idem tamen Auguſtinus vbique, cùm ſuam dicit ſententiam, verè tetigiſſe putat, vt hoc ipſo loco, & ſer. de tempore. 146. & 155. & 161. omnéſque auctores alij, Ambros. lib. 10. in Lucam. c. 24. & in enarratione pſal. 43. Gregor. hom. in Euangelia. 26. Gaudentius in tractatu de dedicatione Concilij ſanctorum, Maxentius dialogo. 2. Bernardus ſer. 2. in illa verba Lucæ, *Miſſus eſt Angelus*, & ſer. 61. in canticú. Idem graues omnes Græci auctores ſentiunt, Chryſoſtomus, Cyrillus. Leontius, Ammonius Alexandrinus in harmonia Euágelica, & Theophylactus in commétarijs, & Theodorus Heracleota, & Mopſueſt. in Græcorú Catena. Idque meo quidé indicio ex verbis Chriſti haud obſcurè colligitur. Dixerat Thomę Chriſt⁹, *Infer digitú tuum huc, & vide manus meas*, Et vide, inquit, id eſt tāge, *nec* enim, vt ſcitè ait Auguſtinus, *oculos habebat in digito, quoniam generalis quodámodo ſenſus eſt viſus; nam & per alios quattuor ſenſus*

An Tho- mas ſtum te- gerit.

Tract. 1

nominari ſolet, velut cùm dicimus, Audi, & vide, quàm bene ſonet; olfac, & vide, quàm bene oleat; guſta, & vide, quàm bene ſapiat; tange, & vide, quàm bene caleat. Ait deinde illi, *Quia vidiſti me Thoma credidiſti*, quo modo *vidiſti?* eo vtique modo, quo tibi dixeram, *vide manus meas*; atqui illud, *vide*, idem erat, quod tange, ergo & hoc, *vidiſti*, idem eſt, quod tetigiſti. Adde ſimile vero eſſe voluiſſe Chriſtum, vt ſua vulnera, etiamſi ſe iam diceret credere Thomas, contrectaret, ne qua in illo infidelitatis fibra relinqueretur. Aliam hîc Chryſoſtomus, Cyrillus, Leontius, Theophylactus exſuſcitant, quomodo glorificatum corpus tangi potuerit, cùm vna glorificati corporis qualitas eſſe dicatur, vt adeo ſubtile ſit, vt neque attrectari poſſit, neque teneri. Reſpondent diuina hoc diſpenſatione factum eſſe, vt reſurrectionis probaretur fides. Quòd clauſis ingreſſum fuerit ianuis, ſatis fuiſſe argumenti fuiſſe glorificatum, nihilque craſſum, & terrenum habuiſſe; quòd autem tangi potuerit, diuina prouidentia factum fuiſſe. Ego ingreſſum per clauſas fores non ſoli glorificationi, ſed multo maximè diuinæ potentiæ tribuendum eſſe arbitror: nam & antequam glorificatum haberet corpus, idem facere potuiſſet.

Quomodo glorificatũ Chriſti corpus tangi potuerit.

28. *Reſpondit Thomas, & dixit ei, Dominus meus, & Deus meus.*) Reſpondit, poſtquam tetigit. Edit autem tanto clariorem confeſſionem fidei, quanto antea magis fuerat incredulus. Sic ingenia ſunt quædam, vt in quamcunque partem incumbant, plurimum valeant; cùm ſe in malum dedunt, Sauli; cùm in bonum, Pauli ſint. Non reſpondet Thomas, quod reſpondẽdum eſſe videbatur, Credo Domine te eſſe, credo te à mortuis ſurrexiſſe; ſed reſpondet, quod maius eſt, *Dominus meus, & Deus meus*, non ſolùm cõfeſſus Chriſtum à mortuis ſurrexiſſe, ſed, quod inde ſequebatur Deum, ac Dominum verum eſſe, qui ſeſe ex mortuis ſuſcitaſſet. Clariſſimum teſtimonium diuinitatis Chriſti redditum ab homine maximè etiam incredulo; quo Patres illi veteres & contra Iudæos, vt Cyprian. lib. 2. ad Quirin. cap. 6. & contra Arianos, vt Athanas. orat. 3. aduerſus illos, & Hilarius lib. 7. de Trinitate, & Chryſoſto. in homilia de Trinitate, Cyrillus hoc loco, & lib. 12. Theſaur. cap. 15. Maxentius dialogo 2. vſi ſunt. Nec poterant Ariani reſpondere Thomam nõ verè Deum appellaſſe, ſed eo modo Deum, quo & homines iuſti dij appellantur, *Ego dixi, dij eſtis*. Primùm quia vtrunque nomen & Dei, & Domini Græcum habet articulum, qui adhiberi non ſolet, niſi cum de vero agitur Deo, ὁ κύριός μου, καὶ ὁ θεός μου, vt hoc loco Cyrillus, Leontius, & Theophylactus monuerunt. Deinde quia, qui hoc dicebat, homo erat Iſraelita, qui non ignorabat dictum eſſe, *Audi Iſrael, Dominus Deus noſter Deus vnus eſt*, vt Hilarius exaggerat. Præterea quòd non quilibet Iſraelita, ſed Thomas homo maximè incredulus, qui non niſi oculis, manibúſque credebat, Deum ſuum appellauit. Itaque commodè Chryſoſtomus in homilia de Trinitate ita hoc interpretatur, quaſi Thomas ad illud pſalmi 76. 3. dictum alluſerit, *In die tribulationis meæ Deum exquiſiui manibus meis, & non ſum deceptus*, tanquam dicat manibus ſe Deum eſſe Chriſtum cognouiſſe; etſi non ignoro Hebræos & aliis verbis & ſenſu alio eo loco legere. Poterant reſpondere Thomam non abſolutè Deum, ſed Deum ſuum appellaſſe, quemadmodum Moſes Deus Pharaonis dictus eſt, Exod. 7. 1. Sed facilè quoque hoc refelli potuit, Deum ſuum hominem Iudæum, & fidei ſuæ confeſſionem edentem vocaturum minimè fuiſſe niſi verum Deum. Reperti tamen ſunt, qui pro Arianis reſponderent, & eos, qui nunc Arianorum iterum hæreſim ſuſcitant, reſpondere docuerint, hæc verba non ad Chriſtum, ſed ad Patrem referenda, nec enim indicatiuam orationem, ſed exclamationem eſſe, quaſi dicat, O Deum immortalem, quid video? quid tango? Is nimirum Theodori Mopſueſt. error fuit, qui in quinta ſynodo Conſtan. act. 3. can. 11. & in edicto Iuſtiniani Imperatoris de profeſſione fidei damnatus eſt; quod riſu magis, quàm refutatione dignum eſt. Si enim ſola eſſet exclamatio, non haberent hæc duo Græca nomina articulum, ὁ, ſed dictionem ὦ, quæ vocantis, & exclamantis eſt propria. Deinde quia manifeſtum eſt confeſſum hac oratione Thomam ſe credere, quod ante non credebat; ante autem non dubitauerat an Pater, ſed an Chriſtus eſſet Deus, qui vinculis inferni teneri non poſſet, Chriſtum igitur ipſum Deum eſſe confeſſus eſt. Denique Chriſtus eius confeſſionem laudat, non quia Patrem, ſed quia ſe Deum confeſſus eſt, *Quia vidiſti me Thoma, credidiſti*. Cur ergo non dixit appoſito ſubſtantiuo verbo, Tu es Dominus meus, & Deus meus? Vt meliùs id ipſum diceret; nam præciſa, & veluti trunca oratio plus habet ponderis, & vehementiæ, quaſi tanto impetu in confeſſionem eruperit, vt non ſatis ad explendam orationem otij fuerit. Aliter Arianus quidam apud Maxentium in 2. dialogo diſputat, non fuiſſe verum Deum, qui manibus cognitus fuerit; nec enim tangi poſſe Deum. Rectè idem Maxentius, & Gregorius homilia 26. in Euangelia, & Auguſtinus, & Beda hoc loco reſpondent aliud tetigiſſe, aliud credidiſſe; tetigiſſe, ac vidiſſe hominem, credidiſſe, & confeſſum fuiſſe Deum. *Videbat*, inquit Auguſtinus, *tangebatque hominem, & confitebatur Deum, quem non videbat, neque tangebat. Sed per hoc, quod videbat, atque tangebat, illud iam remota dubitatione credebat.* Quæri etiam ab ijs poteſt, qui verba ſingula perpendunt, cur aut non contentus altero tantùm nomine Thomas fuerit, vt vel Dominum tantùm ſuũ, vel Deum ſuum appellaret; aut priùs Dominum, deinde Deum ſuum dixerit. Solebant Chriſtum diſcipuli etiam ante id tempus Dominum appellare, Deum ſatis apertè non ſolebant. Ergo Thomas nomen illud, quo ſæpe vti conſueuerat, primo loco poſuit, vt confiteretur ſe credere eum verè eſſe Chriſtum, qui à mortuis ſurrexiſſet; deinde non contentus ea fide, quam ante Chriſti mortem habuerat, eum verè eſſe Dominum, id eſt filium Dei, cui in omnes homines datum eſſet imperium, altiùs prouehitur, & verum etiam Deum, quod nunquam ante apertè fecerat, confitetur.

Teſtimonium diuinitatis Chriſti clariſſimum.

Pſal. 81. 6. ſup. c. 10. 35.

Deut. 6. 4.

Theodori Mopſueſt. error damnatus.

Pſal. 15. 10. Act. 2. 24.

Ariani cuiuſdam obiectio refutata.

29. *Quia vidiſti me Thoma, credidiſti; beati, qui non viderunt, & crediderũt.*) Fidẽ Thomæ Chriſtus laudat, modum, quo credidit, reprehendit, quòd euidentia rei victus crediderit, quòd non tam ſibi, quàm oculis, manibúſque ſuis credere voluiſſet. Quid ſit, *Quia vidiſti me*, ſuperiore verſu expoſuimus, quia tetigiſti me, quia palpaſti non crediturus vtique, niſi vidiſſes, vt Euſebius Emeſen. ait. Atqui non debet veluti tormentis extorqueri fides, non debet eſſe

manu facta, eo plus habet meriti, quo minùs argumenti, atque rationis. Hoc enim eſt *fides, credere quod non vides*, vt Auguſtinus, Gregoriúſque dixerũt. Vnde illa vulgaris in hunc locum nata quæſtio, quomodo Thomas, quod videbat, credere potuerit, cùm fides ſit *credere quod non vides*, & vt diffinit. D. Paulus, Hebr. 11. 1. *ſperandarum ſubſtantia rerum argumentum non apparentium.* Sed ſuperiore à nobis verſu explicata eſt hominem vidiſſe, Deum credidiſſe; ſed hoc ipſum in Thoma reprehendit, quòd Deum non crediderit, niſi quia hominem à mortuis ſuſcitatum vidit; eóſque eius comparatione beatos prædicat, qui non videntes crediderunt; plus enim meriti eſſe, & ad naturam fidei propius accedere credere, quæ non videas. Quod cùm dicit, non negat, vt Theophylactus monet, Thomam eſſe beatum; beatus enim erat, qui tanto fuerat errore, tanto ſalutis diſcrimine liberatus, qui Chriſtum Dominum, Deúmque ſuum & agnouerat, & palam confeſſus fuerat; ſed eos illi præfert, qui cùm non viderint, crediderunt, quaſi ipſe eorum comparatione beatus dici non debeat. Putat idem Theophylactus, idémque Euthymius cùm dicit, *Qui non viderunt, & crediderunt*, reliquos Apoſtolos ſignificare, qui non videntes credidiſſent, alij vacuo reperto ſepulcro, vt Petrus, & Ioannes ſuprà ver. 8. alij, quòd ex illis, aut ex alijs audiuiſſent. At iam ſuprà docuimus cæteros etiam Apoſtolos & vidiſſe, & tetigiſſe, ideóque credidiſſe, quia viderũt, tetigeruntque: nã & poſtquã viderãt, aut tetigerant, quodã modo dubitabãt, vt ex Luca. c. 24. 41. manifeſtũ eſt. Nã quòd Euthymius reſpõdet, credidiſſe quidem cæteros reſurrexiſſe Chriſtũ; ſed an ille, quẽ videbãt, Chriſt⁹ eſſet, dubitaſſe, videtur & de Thoma dici poſſe. Certè ad eos nõ alludit Chriſt⁹, qui iã viderant, ſed ad eos potiùs, qui nec viderãt, diem ſupremi nec ante iudicij viſuri erant, & erãt nihilominus in ipſum credituri; nã per preteritũ de futuro loquitur, vt Auguſtinus, Cyrillus, & Beda hîc, & Gregorius homil. in Euangel. 26. & Rupertus in commentarijs interpretantur. Putat autem Rupertus myſterium hoc eſſe, & Thomæ perſona non reliquos ſolùm Apoſtolos, ſed omnem etiam Iudæorum populum, eorum verò nomine, qui non vidiſſent, & credidiſſent, Gentiles deſignari, quod etiam indicat Auguſtinus. Cur ergo Thomam Chriſtus reprehendit, cæteros Apoſtolos non reprehendit, ſi nec illi crediderant, niſi videntes? Rupertus, qui eam quæſtionem mouet, ad illud, quod diximus, myſterium refert; ſed quia id certum non eſt, alia ratio magis certa quærenda. Primùm quidem etiam alios reprehendit, & quidem poſteaquam eius vulnera tetigiſſent. Luc. 24. 41. *Quid*, inquit, *turbati eſtis, & cogitationes aſcendunt in corda veſtra?* Deinde grauiùs Thomam caſtigauit, quia maiorem oſtenderat incredulitatem. Alij enim etſi non crediderunt, ſaltem plerique niſi videntes, tamen non dixerant ſe, etiamſi vidiſſent, tamen niſi digitum ſuum in fixuram clauorum eius, & manum in latus intuliſſent, non credituros: Thomas verò animum ad non credendum obſtinaſſe videbatur, *niſi miſero digitum meum in locum clauorum, & mittam manum meam in latus eius, non credam.* Hinc quoque intelligi poteſt ratio, quamobrem Petrum, qui eum Filium Dei viui confeſſus fuerat, beatum dixerit Matth. 16. 17. Thomam verò, qui eum clariùs Deum ſimul, & hominem confeſſus eſt, beatum non dixerit; nimirum Petrus id dixit, antequam Chriſtum à mortuis ſuſcitatum vidiſſet, antequam eius vulnera contrectaſſet, itaque de illo etiam quodammodo, ſicut & de veteribus illis Patriarchis, atque Prophetis, dici, *beati qui non viderunt, & crediderunt.* Thomas præclaram quidem, ſed nimis ſeram edidit confeſſionem fidei; itaque ſingularis fidei laudem tarditas minuit. Bis dat, qui citò dat.

Tract. 40. in Ioan. Homil. 26. in Euang.

Quomodo Thomas quod videbat, crediderit.

Cur ſolum Thomam Chriſtus reprehẽderit.

Luc. 10. 24.

30. *Multa quidem & alia ſigna fecit Ieſus in conſpectu diſcipulorum ſuorum, quæ non ſunt ſcripta in libro hoc.*) Dubium de quibus hîc ſignis Euangeliſta loquatur, de omnibúſue, quæ ad eum vſque diem fecerat Chriſtus, an de illis tantùm, quæ ad probandam reſurrectionem ſuam poſt ipſam reſurrectionem fecit. In quam partem Cyrillus, Auguſtinus, & Beda magis inclinent, vix ex eorum cõmentarijs colligi poteſt, generaliter tamen de omnibus Chriſti miraculis videntur interpretari. Contra verò Chryſoſt. Leontius, Theophylactus, Euthymius, Rupertus, & vt videtur, Euſebius Emeſenus in homil. de Paſcha de illis tantùm miraculis Euangeliſtam loqui putãt, quæ Chriſtus poſt reſurrectionẽ fecit. Quod & ego magis probo partim propter eorum auctorum argumentum, quod leue non eſt, nullam fuiſſe rationem, cur adderet, *In conſpectu diſcipulorum ſuorum*, ſi de ijs etiam, quæ ante reſurrectionem fecerat, loquebatur. Nam quæ ante fecerat, non ſolùm coram diſcipulis, ſed coram toto feciſſe mundo; quæ autem poſt reſurrectionem fecit, ea non niſi coram diſcipulis facere voluiſſe, vt eorum ſtabiliret fidem, vt reſurrectionem ſuam poſtea tanquam teſtes oculati minimè hæſitantes alijs prædicarent. Deinde quia ſi hoc Ioannes ad omnia, quæ toto narrauerat libro, retuliſſet, non dixiſſet, *Multa & alia ſigna*, ſed multa alia Chriſtus edocuit, & fecit, quæ hoc libro ſcripta non ſunt; non enim de ſolis egerat Chriſti miraculis. Denique ſi de omnibus omnino miraculis ageret, quæ & Chriſtus effeciſſet, & ipſe ſcribere decreuiſſet, non hoc loco hunc veluti epilogum poſuiſſet, ſed in fine libri, vbi alteram generalem poſuit, *ſunt autem & alia multa, quæ fecit Ieſus, quæ ſi ſcribantur per ſingula, nec ipſum arbitror mundum capere poſſe eos, qui ſcribendi ſunt, libros*; nec enim hoc loco librum claudebat. Obijciet aliquis nullum Ioannem à Chriſto poſt reſurrectionem factum narraſſe ſignum. Rectè Euſebius Emeſenus dicit, quòd bis ad diſcipulos clauſis ianuis ingreſſus fuiſſet, quod Ioannes narrauerat, duo maxima quamuis generis eiuſdem fuiſſe ſigna. Deinde, vt ego quidem arbitror, non ſola miracula, ſed omnia, quæ Chriſtus ad declarandam reſurrectionem ſuam fecerat, ſigna Ioannes vocat, quia omnia reſurrectionis eius ſigna erant. Signum ergo fuit non ſolùm, quòd clauſis ingreſſus foribus, ſed quòd ſeſe diſcipulis oſtenderit, quòd ſua illis vulnera demonſtrauerit. Itaque ſenſus eſt multis quidem alijs rebus ſuam Chriſtus reſurrectionem declarauit, quas hoc librò ſcribendas eſſe non iudicaui, contentus narraſſe eas, quæ ſatis mihi eſſe viſæ ſunt, vt eius credatur reſurrectio. Cùm dicit, *In libro hoc*, videtur indicare in aliquo alio libro ſcriptas eſſe. Ac fortaſſis ad alios alludit Euangeliſtas, qui alia quædam reſurrectionis Chriſti ſigna commemorauerant, quaſi dicat à me quidem hoc loco ſcripta non ſunt, ſed ab alijs alibi ſcripta ſunt. Maior quædam quæſtio ex noſtra naſcitur interpretatione, quî fieri poſſit, vt de ſignis poſt

Ver. 31.

reſurrectionem à Chriſto factis Ioannes agat, cùm ſequenti capite alia etiam nonnulla poſt reſurrectionem ab eo itidem facta narret. Quæſtio nõ noſtra eſt propriè, ſed ijs etiam communis, qui de omnibus generaliter Chriſti miraculis hunc locum intelligunt; nam ſi de omnibus loquebatur, finémque illis imponebat, quomodo poſtea quædã etiam miracula eius narrat, quale illud eſt de captura piſcium? cap. 21. 6. Hæc res ſuſpicionem leuibus quibuſdam hominibus iniecit ſequens caput aut Ioannis non eſſe, ſed ab aliquo ſcripto iam à Ioanne Euangelio additum fuiſſe; aut Ioannem certè ipſum poſtquam Euangelio finem impoſuiſſet, recordatum eorum, quæ in eo capite narrantur, illud adieciſſe. Magnus mihi vterque videtur error, & minimè ferendus. Nam Ioannis eſſe neque Eccleſiæ conſuetudo, atque approbatio, neque Concilij Tridentini de libris canonicis grauiſſimum decretum patitur hominem quemquam Catholicum dubitare; & Ioannem poſtea recordatum addidiſſe, eſt eam iniuriam Ioanni facere, quam nemo vlli quamlibet profano hiſtorico feciſſet. Quaſi verò obliuiſci, quæ meminiſſe oportebat, potuerit is, qui ſuggerente Spiritu ſancto loquebatur; & vt Spiritum ſanctum magiſtrum non habuiſſet, qui ipſe viderat, quorum pars magna fuerat, rerúmque natura ſua tam memorabilium, vt nemo tam fluxæ memoriæ ſit, quin ſemel tantùm auditas perpetuò recordetur. Quid ergo ad quæſtionem reſpondendum? Auguſtinus, & Beda, qui quæſtionem leuiter attigerunt, his verbis reſpondent, *hoc capitulum veluti libri huius indicat finem, ſed narratur hîc deinde, quemadmodum ſe manifeſtauerit Dominus ad mare Tiberiadis, & in captura piſcium commendauerit Eccleſiæ ſacramentum, qualis futura eſt vltima reſurrectio mortuorum. Ad hoc itaque commendandum valere arbitror, quòd tanquam finis impoſitus eſt libri, quod eſſet etiam ſecuturæ narrationis quaſi proœmium, quod ei quodam modo faceret eminentiorẽ locũ.* Itaque videtur D. Auguſt. exiſtimare, cùm Ioannes dicit, *Sed hæc ſcripta ſunt, vt credatis*, non ea ſolùm, quæ dixerat, ſed ea etiam, quæ capite ſequenti dicturus erat, comprehendere. Rupertus verò ad hunc modum quæſtionẽ ſoluit, narraſſe Euangeliſtam duo miracula à Chriſto poſt reſurrectionem facta, quæ quaſi duo teſtes ad faciendam reſurrectionis fidem ſatis eſſe poterant; in ore enim duorum vel trium teſtium ſtare omne verbum; ſed ne quis diceret tertium ſe teſtem deſiderare, tertium etiam capite ſequenti miraculum adieciſſe. Alij reſpondent hactenus Ioannem ea narraſſe ſigna, quæ Chriſtus poſt reſurrectionem Ieroſolymæ feciſſet; quorum quia vltimum fuerat, quòd octauo die clauſis ad Thomam, & alios diſcipulos foribus ingreſſus erat, finem quodammodo illis impoſuiſſe, *Multa quidem & alia ſigna fecit Ieſus, quæ non ſunt ſcripta in libro hoc*; poſtea verò capite ſequenti non ea, quę Ieroſolymæ, ſed ea, quæ in Galilæa poſtea fecit, commemoraſſe. Ego multo faciliùs mihi videor reſpondere poſſe, non agebat Ioannes de quibuſcunque ſignis, ſed de ijs tantùm, quæ Chriſtus ad probandam ſuam diſcipulis reſurrectionem fecerat, ijs autem finem hîc

De vltimo Ioannis capite dubitatio.

Seſſ. 4.

Tract. 122.

Deuter. 17. 6. & 19. 15. Matth. 18. 16. 2. Cor. 13. 1.

Auctoris expoſitio.

A poſuit: nam quæ feciſſe dicitur, poſtea capite ſequẽti non ad probandam ſuam reſurrectionem, quam iam ſatis diſcipuli credebant, ſed alia de cauſa fecit, quam illic explicabimus; ideo hoc epilogo hîc vſus eſt.

31. *Hæc autem ſcripta ſunt, vt credatis, quia Ieſus eſt Chriſtus filius Dei, & vt credentes vitam habeatis in nomine eius.*) Multa hîc Euangeliſta paucis verbis ſignificat. Primùm rationem tacitè reddit, quamobrem alia, quæ commemorari poterant, miracula prætermiſerit, quia neceſſaria ad credendam Chriſti reſurſurrectionem non erant, cùm ea, quæ narrauerat, ſa- B tis eſſent. Deinde oſtendit ſe non ad Chriſti ſcripſiſſe gratiam, cùm multa, quæ maximè etiam ad eius laudem pertinerent, omiſiſſet, vt Theophylactus obſeruat. Præterea non ambitionis cauſa; ſolent enim, qui ambitioſè hiſtorias conſcribunt, nihil memorabile, & quod lectu iucundam facere poſſit hiſtoriam, prçterire, vt Chryſoſt. Theophylactus, & Euthymius exponunt. Denique ſe ſcripſiſſe, non vt lectoris palato, & curioſitati ſatisfaceret, ſed vt vtilitati conſuleret. Itaque hæc ipſa, quæ dixit, dicturum ſe nõ fuiſſe indicat, niſi lectoris compulſus eſſet vtilitate. Quæ C omnia eo tandem redeũt, vt maiorẽ ijs paucis commemoratis ſignis fidem faciat, quàm ſi cætera etiam, quæ omiſit, commemoraſſet. Eo enim magis illi creditur, quo magis oſtendit non gratiam, non laudem, ſed ſolam lectoris vtilitatem in ſcribendo quæſiuiſſe. Alloquitur autem tanquam magiſter diſcipulos ſuos omnes, qui eius librum lecturi erant. Dixit ſe hæc ſcripſiſſe, vt credamus Ieſum eſſe Chriſtum filium Dei, & vt credentes vitam habeamus, id eſt, vt credamus eum, cuius ſcripſerat hiſtoriam, cui D nomen erat Ieſus, eſſe Chriſtum, id eſt Meſſiam illum per Prophetas promiſſum, quem illi filium Dei futurum dixerant. Videtur dicendum potiùs illi fuiſſe, vt credatis, quia Ieſus à mortuis reſurrexit; de illis enim, vt diximus, agebat ſignis, quæ ad probandam Chriſti reſurrectionem recenſuerat. Ita ſe res habet; ſed quia propterea reſurrectionem probauerat, vt crederemus eum, qui reſurrexerat, Chriſtum filium Dei eſſe, maluit vltimum, quàm medium finem, cur ſcripſiſſet, nobis oſtendere, cùm dicit, *Et credentes vitam habeatis in nomine eius*, effectum eius declarat fi- E dei, & fructum, quem ſimus ex ea conſecuturi, vt *in nomine eius*, id eſt eius merito, atque virtute vitam æternam habeamus; non enim eſſe *aliud nomen ſub cælo datum hominibus, in quo oporteat nos ſaluos fieri.* Act. 4. 12. & vt idem Petrus ait Act. 10. 43. *Huic omnes Prophetæ teſtimonium perhibent, remiſſionem peccatorum accipere per nomen eius omnes, qui credũt in eum.* Et hic idem Ioãnes 1. epiſt. c. 2. 12. *Scribo vobis filioli, quoniam remittuntur vobis peccata propter nomen eius.* Nomen Chriſti fidem vocat, quia per fidem in nomen eius credimus. Atque F eodem modo hunc locum poſſumus interpretari, *vt vitam habeatis in nomine eius*, id eſt per fidem, hoc enim eſt in nomine, quod credentes. Sed inepti hæretici ſunt, dum duos hinc ſuos errores colligũt; alterum, nullum prorſus in nobis meritum eſſe; alterum, ſolam fidem ſalutis eſſe cauſam; quem vtrumque ſæpe alibi refutauimus: illum Matth. 5. 12. hunc Matth. 9. 2.

CAPVT

CAPVT XXI.

1. POSTEA manifeſtauit ſe iterum Ieſus diſcipulis ad mare
Tiberiadis. Manifeſtauit autem ſic: 2. Erant ſimul Si-
mon Petrus, & Thomas, qui dicitur Didymus, & Na-
thanael, qui erat à Cana Galilææ, & filij Zebedæi, & alij
ex diſcipulis eius duo. 3. Dicit eis Simon Petrus: Vado piſ-
cari. Dicunt ei: Venimus & nos tecum. Et exierunt, & aſ-
cenderunt in nauim: & illa nocte nihil prendiderunt. 4.
Mane autem facto ſtetit Ieſus in littore: non tamen cognouerunt diſcipuli quia Ie-
ſus eſt. 5. Dixit ergo eis Ieſus: Pueri numquid pulmentarium habetis? Reſponde-
runt ei: Non. 6. Dicit eis: Mittite in dexteram nauigij rete: & inuenietis. Miſe-
runt ergo: & iam non valebant illud trahere præ multitudine piſcium. 7. Dixit
ergo diſcipulus ille, quem diligebat Ieſus, Petro: Dominus eſt. Simon Petrus cum
audiſſet quia Dominus eſt, tunica ſuccinxit ſe (erat enim nudus) & miſit ſe in mare.
8. Alij autem diſcipuli nauigio venerunt: (non enim longe erant à terra, ſed quaſi
cubitis ducentis) trahentes rete piſcium. 9. Vt ergo deſcenderunt in terram, vi-
derunt prunas poſitas, & piſcem ſuperpoſitum, & panem. 10. Dicit eis Ieſus: Af-
ferte de piſcibus, quos prendidiſtis nunc. 11. Aſcendit Simon Petrus, & traxit rete
in terram, plenum magnis piſcibus centum quinquaginta tribus. Et cum tanti eſ-
ſent, non eſt ſciſſum rete. 12. Dicit eis Ieſus: Venite, prandete. Et nemo audebat
diſcumbentium interrogare eum: Tu quis es? ſcientes, quia Dominus eſt. 13. Et
venit Ieſus, & accipit panem, & dat eis, & piſcem ſimiliter. 14. Hoc iam tertio
manifeſtatus eſt Ieſus diſcipulis ſuis cum reſurrexiſſet à mortuis. 15. Cum ergo
prandiſſent, dicit Simoni Petro Ieſus: Simon Ioannis diligis me plus his? Dicit ei:
Etiam Domine, tu ſcis quia amo te. Dicit ei: Paſce agnos meos. 16. Dicit ei ite-
rum: Simon Ioannis, diligis me? Ait illi: Etiam Domine, tu ſcis quia amo te. Di-
cit ei: Paſce agnos meos. 17. Dicit ei tertio: Simon Ioannis, amas me? Contriſta-
tus eſt Petrus, quia dixit ei tertio, Amas me? & dixit ei: Domine tu omnia noſti:
tu ſcis quia amo te. Dixit ei: Paſce oues meas. 18. Amen, amen dico tibi: cum 2.Pet.1.c.14.
eſſes iunior, cingebas te, & ambulabas vbi volebas: cum autem ſenueris, exten-
des manus tuas, & alius te cinget, & ducet quò tu non vis. 19. Hoc autem dixit
ſignificans qua morte clarificaturus eſſet Deum. Et cum hoc dixiſſet, dicit ei: Se-
quere me. 20. Conuerſus Petrus vidit illum diſcipulum, quem diligebat Ieſus, ſe-
quentem, qui & recubuit in cœna ſuper pectus eius, & dixit: Domine quis eſt qui Sup.13.c.23
trádet te? 21. Hunc ergo cum vidiſſet Petrus, dixit Ieſu: Domine hic autem quid?
22. Dicit ei Ieſus: Sic eum volo manere donec veniam, quid ad te? tu me ſequere.
23. Exijt ergo ſermo iſte inter fratres quia diſcipulus ille non moritur. Et non di-
xit ei Ieſus: Non moritur. ſed: Sic eum volo manere donec veniam, quid ad te?
24. Hic eſt diſcipulus ille, qui teſtimonium perhibet de his, & ſcripſit hæc: &
ſcimus, quia verum eſt teſtimonium eius. 25. Sunt autem & alia multa, quæ fe- Sup. 20. d. 30.
cit Ieſus: quæ ſi ſcribantur per ſingula, nec ipſum arbitror mundum capere poſſe
eos, qui ſcribendi ſunt, libros.

IN CAPVT XXI.

1. **P**OSTEA *manifeſtauit ſe iterum Ieſus diſcipulis ad mare Tiberiadis; manifeſtauit autem ſic.*) Eorum errorem, qui hoc caput aut ab alio auctore, quàm Ioanne, aut à Ioanne ipſo priùs oblito, poſtea recordato huius hiſtoriæ adiectum eſſe putant, ſuperiore c. ver. 30. refutauimus. Sed poteſt tamen quæri, cur illic finem Ioánes non fecerit Euágelij, cùm ſe ea ſcripſiſſe dixerit, quæ vt crederemus, & credétes vitá haberemus, ſatis eſſent. Hîc nouorũ hęreticorũ tenetur amẽtia, qui Euágeliſtas, & Apoſtolos hoc ſibi in ſcribendo propoſuiſſe putár, vt certá nobis doctrinæ formam cóſtituerent. Quod ſi pręcipuum conſilium eorũ fuiſſet, & omnia profectò, quæ credere neceſſe eſſet, & nihil, quod neceſſarium non eſſet, tradidiſſent. Nũc verò nec omnia tradũt neceſſaria, & multa non neceſſaria ſæpe tradunt. Nam duo illa miracula, quę Ioannes ſuperiore capite à Chriſto poſt reſurrectioné facta eſſe dixit, neceſſaria eſſe iudicauit; atqui nullus alius, qui iam ſcripſerat, Euangeliſta narrauerat. Et poſtquam ipſe omnia, quæ ad credendum neceſſaria eſſe dixerat, commemorauit, alia hoc capite commemorat vtique ad credendam reſurrectionem non neceſſaria, tamen commemorat; quia nó id ſibi propoſitum habebat, vt ea præciſè traderet, quæ ad credendum in Chriſtũ eſſent neceſſaria, ſed vt Chriſti texeret hiſtoriam, non omnibus quidem explicatis rebus, quas ſi perſequi voluiſſet, tot, vt ait in fine capitis, ſcripſiſſet libros, quot capere totus terrarum orbis non potuiſset; ſed præcipuis tantùm capitibus expoſitis. Cùm ergo huiuſmodi quædam capita maximè ſcitu digna, dum alio animum intendunt, alij Euangeliſtæ prætermiſiſsent; ea Ioannes hoc capite nobis narrat. Ea verò duo ſunt, alterum quomodo ſe iterum Chriſtus in Galilæa ad mare Tiberiadis diſcipulis oſtenderit; & quomodo Petrum data illi ouium ſuarum paſcendarum cura iuſserit ſequi ſe, & quæ inde de Ioanne diſputatio nata ſit. Quod dicit, *poſtea μετὰ ταῦτα* poſt hæc, perinde eſt, ac ſi dicat, poſt hæc duo ſigna, quæ modò narraui, poſt duas illas apparitiones, quibus dixi ſuam reſurrectionem ſatis diſcipulis probauiſſe; iterum ſeſe illis Chriſtus manifeſtauit, non ad faciendam reſurrectionis ſuæ, quam iam credebant, fidem, ſed ad eam ipſam fidem, quam iam habebant, vt Cyrillus ait, conſtabiliendam; aut vt Auguſtinus, & Beda putant, vt myſterium illis aliquod in illa captura piſcium declararet. Vtrumque enim probabile eſt. Notant Chryſoſtomus, Leontius, Theophylactus, & Euthymius verbum illud, *manifeſtauit*, ἐφανέρωσεν hanc vim habere, vt ſignificet Chriſti corpus iam glorificatum, niſi Chriſtus voluiſſet, videri non potuiſse. Itaque ſicut ante reſurrectionem corpus illius natura ſua viſibile erat, ſed diuina, cùm volebat, potentia inuiſibile reddebat; ita poſt reſurrectionem, cùm inuiſibile propter ſubtilitatem, & gloriam natura ſua eſset, viſibile potentia ſua diſcipulis reddidiſse. Illud certè indicat hoc verbum, non ſemper poſt reſurrectionem, ſed certis, quibus volebat, interuallis à diſcipulis viſum fuiſse.

Chriſti corpus poſt reſurrectionem inuiſibile fiebat.

A Quòd dicit, *iterum*, non ſignificat ſecundam hanc manifeſtationem fuiſse; hanc enim poſtea verſu 14. tertiam appellat, & tamen *iterum*, idem eſt atque ſecundo. Ergo dicens, *iterum*, ſecundam hanc fuiſse manifeſtationem non ordine quidem, ac numero: nam numero, ſi omnes numeremus, vt apud Matth. cap. 28. 16. probauimus, octaua fuit: ſed habita ratione loci, quaſi dicat, ſecundo loco manifeſtauit ſe Chri-
B ſtus ad mare Tiberiadis. Nam etſi priùs diuerſis in locis iuxta ſepulcrum mulieribus, alibi Petro, duobus illis diſcipulis euntibus Emmauntem in via, & bis diſcipulis Ieroſolymis congregatis, tamen vt apud Matthæum diximus, Euangeliſta de illis tantùm loquitur apparitionibus, quæ non priuatim huic, aut illi, ſed omnibus publicè factæ ſunt, qua ratione hæc numero fuit tertia, vt ait verſu 14. loco ſecunda, quia Ieroſolymis bis ante publicè apparuerat, nunc iterum, id eſt ſecùndo loco, tertio ad mare Tiberiadis ap-
C paret. Mare Tiberiadis non verum mare, ſed illum fuiſse lacum, qui Geneſareth appellabatur, qui & mare Galilææ, & Tiberiadis diuerſas ob cauſas dictus fuerit, Matthæi c. 4. 18. docuimus.

2. *Manifeſtauit autem ſic.*) Non videtur carere cauſa, quòd tanta Ioannes diligentia omnes huius manifeſtationis circunſtantias deſcripſerit. Et facilè quidem illa communis occurrit cauſa id ideo feciſse, vt maior conſtaret fides hiſtoriæ, ſed aliam quærimus, ſi quæ forte magis eſt propria. Non ina-
D nis fortaſſis eius fuerit coniectura, qui myſterium aliquod maius, quàm appareat exiſtimauerit in hac fuiſse piſcatione, vt poſtea ex Auguſtino, aliiſque auctoribus dicturi ſumus, idcirco plus diligentiæ in eius deſcriptione adhibuiſse.

Erant ſimul Simon Petrus, & Thomas, qui dicitur Didymus.) Erant in Galilæa in monte mari vicino, in quem eos Chriſtus ire iuſserat. Matth. 26. 32. & 28. 16. nondum enim illis in Galilæa apparuerat, vt
E Matth. 28. 16. diſputauimus. Perſonas Euangeliſta nominatim exprimit, vt magis commendet fidem hiſtoriæ, Apoſtolos quattuor Petrum, Thomam, & duos Zebedęi filios Iacobum, & Ioannem, hunc ipſum, qui rem narrat; Nathanaelem, de quo diximus cap. 1. 45. Vnde coniectura aliqua ſumi poteſt locum, vbi tunc hi diſcipuli erant, fuiſse Bethſaidam, vnde Petrus, Iacobus, & Ioannes, ac fortaſse etiá Thomas erant. Credibile enim in patriam rediſſe, vt illic dum Chriſtum præſtolabantur, piſcatoriam veteri ſuo inſtituto exercerent. Qui alij duo diſcipuli
F fuerint, Euangeliſta non dicit; & non eſt nimis curioſè veſtigandum, quando ne illi quidem auctores, quibus nihil ignotum videtur fuiſse, quique nihil non audent diuinare, qui iſti fuerint, tradiderunt. Sed ſi ea, quam modò diximus, de Bethſaida coniectura vera eſt, eadem eò quoque poteſt pertinere, vt ſuſpicemur eos duos diſcipulos Andream, &

Philippum fuiſſe; nam & ipſi Bethſaidiç ciues erant, cap.1.44. caueat tamen lector, ne de re incerta quidquam affirmet. Putant Auguſtinus, & Beda hoc ipſo ſeptem diſcipulorum numero pręſens deſignari ſeculum, cuius vniuerſum ſeptem diebus voluitur tempus.

Matth. 17. 24. Ioan. 4. 9. &c.

3. *Dicit eis Simon Petrus, vado piſcari; dicunt ei venimus & nos tecum.*) Hanc phraſim alibi declarauimus, quæ verba non actum, ſed decretum, & voluntatem ſignificant, *vado piſcari,* id eſt volo ire piſcatum, &, *venimus & nos tecum,* id eſt & nos tecum venire volumus. Locus hic vulgaris illius quęſtionis eſt, quid cauſæ fuerit, cur poſteaquam diſcipuli omnibus relictis rebus Chriſtum ſequi cœperant, Matthæum quidem publicanum ad priſtinam ſuam artem non legamus rediiſſe: Petrum, & cęteros, qui piſcatores erant, ad piſcationem rediiſſe auctore legamus Ioanne. Chryſoſtomus, Theodorus Heracleota, Theophylactus, & Euthymius, idémque ſentire Leontius videtur, cur Petrus, & cęteri piſcatores ad piſcationem redierint, non aliam rationem afferunt, quàm quòd cùm ſegregati à Chriſto eſſent, & needum miſſi fuiſſent ad prędicandum, & ne otioſi eſſent, & victum ſibi ex arte ſua compararent, ad piſcationem ſe contulerint; Cyrillus aliquid in eo myſterij fuiſſe ſuſpicatur, voluiſſe Chriſtum per piſcationem illam Petri, & aliorum diſcipulorum futurum eorum officium in piſcandis hominibus deſignare, ideóq; permiſiſſe, vt ad eam reuerterentur. Myſterium piſcationis alij etiam, vt poſtea dicemus, auctores agnoſcunt, licet non eam ob cauſam ad piſcandũ dicant rediiſſe. Auguſtinus hoc loco, Beda, & Rupertus, & Euſebius Emeſenus in hom. in hęc verba, & Gregorius hom. 24. in Euangel. reſpondent non fuiſſe Apoſtolis à Chriſto prohibitum honeſto labore victum quęrere, quamuis poteſtatem illis feciſſet viuendi ex Euangelio: tunc Euangelium non prędicaſſe, & ſi prædicaſſent, tamen potuiſſe, vt Euangelio parcerent, labore manuum ſuarum viuere, quemadmodum legimus feciſſe Paulum, Actor. 20.34. & 2. Theſſal. 3.8. Nec id feciſſe contra illud Chriſti documentum, *Nemo mittens manum ſuam ad aratrum, & reſpiciens retro, aptus eſt regno Dei,* Lucæ 9.62. non enim eſſe retro, ſed ante reſpicere, cùm Euangelico nõ deſis officio, manibus laborare. De Matthęo verò Gregorius eodem loco in hunc modum ſcribit, *Piſcatorem Petrum, Matthæum verò telonearium ſcimus, & poſt conuerſionem ſuam ad piſcationem Petrus rediit, Matthæus verò ad telonij negotium non reſedit; quia aliud eſt victum per piſcationem quærere, aliud autem telonij lucris pecunias augere. Sunt enim pleraque negotia, quæ ſine peccatis exhiberi aut vix, aut nullatenus poſſunt. Quæ ergo ad peccatum implicant, ad hæc neceſſe eſt, vt poſt conuerſionem animus non recurrat.*

Cur Apoſtoli ad piſcationem redierint.

Fer. 4. poſt reſur.

Hom. 24.

Et exierunt, & aſcenderunt in nauim, & illa nocte nihil prendiderunt.) Quòd noctu piſcaturam exercuerint, de more fecerunt; ſolent enim piſces faciliùs noctu capi. Itaque hoc ipſum ad augendam miraculi pertinet magnitudinem, quòd noctu, quo tempore maior piſcium copia capi ſolet, nihil cœperint; orto verò die, cùm minùs copioſa diffugientibus piſcibus piſcatio eſt, tantam cœperint multitudinem, vt trahere rete non poſſent. Vnde apparet vtrumque diuina factum eſſe prouidentia; itaque ille idem, qui poſtea fecit, vt tantam copiam caperent piſciũ, vt rete rumperetur, fecerat ante, vt tota laborantes nocte nihil caperent. Ratio in promptu eſt, ſi permiſiſſet Chri-

A ſtus, vt ea nocte aliquid caperent, occaſionem miraculi faciendi non habuiſſet, quam ex eo ſumpſit, quòd nihil tota cepiſſent nocte; quòd ſi feciſſet, tamen minus miraculum apparuiſſet, cùm caſu factum putari poſſet, vt plures in ea parte maris, quàm alibi piſces eſſent. Cùm verò nihil omnino tota nocte prendidiſſent, ad vnum verò Chriſti verbum tantam ſubito cepiſſent copiam, quid exiſtimare aliud potuerunt, niſi diuina id factum eſſe virtute? Hęc certè omnia ſunt litteralia, & ab Euthymio breuiter indicantur. Sed quia, vt diximus, aliquid per hanc piſcationem

B myſterij ſignificatum eſt, ad litteralem quoque pertinebit ſenſum aliquid dicere myſticum, atque morale. Cyrillus, Leontius, & Rupertus exiſtimant hoc fuiſſe per hos diſcipulos tota nocte laborantes, & nihil prehẽdentes ſignificatum, nihil Moſem, & cęteros veteris teſtamenti prophetas in adducendis ad ſalutem hominibus profeciſſe, de nocte quippe laboraſſe: legem enim Moſis noctem fuiſſe, quę non niſi valde obſcuram, & vmbratilem Dei habebat cognitionem, ideo nihil, vt ait Diuus Paulus, ad perfectum adduxiſſe; cùm dies illuxit, cùm Sol iuſtitiæ

Hebr. 7.19

C Chriſtus ortus eſt, eius verbo, atque Euangelij prædicatione innumerabiles per vniuerſum terrarũ orbem captos fuiſſe. Euſebius Emeſenus eos deſignari dicit, qui ipſi ſibi à Deo nõ miſſi officium prædicationis vſurpant, quibus nunquam fructus labori reſpondet, nunquam res procedit. Ierant diſcipuli illi ſponte ſua piſcatum à Chriſto non miſſi, ideo nihil multum ſatagendo, laborandóq; profeciſſe. Idem de obedientia dici poteſt, quod ex obediẽtia fit, proſperè fit; quod contra obedientiam proprio iudicio, propria fit voluntate, ſucceſſum non habet. Mihi prorſus ſenſus moralis, & litterali maximè cognatus

Quòd ex obedientia fit, proſperè fit.

D videtur eſſe, fruſtra nos ſine Deo laborare. *Niſi Dominus,* inquit, *ædificauerit domum, in vanum laborauerunt, qui ædificant eam. Niſi Dominus cuſtodierit ciuitatem, fruſtra vigilat, qui cuſtodit eam. Vanum eſt vobis ante lucem ſurgere.* & *Hæc dicit Dominꝰ exercituum, iſti ædificabũt, & ego deſtruam,* Malach.1.4. Hoc eſt, *Qui non colligit mecum, diſpergit,* Luc.11.23.

Pſal.126. 1.2.3.

4. *Mane autem iam facto ſtetit Ieſus in littore.*) Quęri poteſt, quòd ad ſenſum attinet litteralem, quare non venerit, ſicut venit ante, cùm clauſis ad diſcipulos foribus ingreſſus eſt, cap.20.19. & cur in littore ſteterit, & non potiùs ambulans ſuper mare ſeſe diſcipulis

E oſtenderit, quemadmodum aliàs feciſſe legimus, Matt.14.25. Vtraque quęſtio eadem ratione ſoluitur, volebat Chriſtus, vt diximus, miraculum illud piſcationis facere, vt aliquid per eam myſterij declararet; nolebat priùs, quàm illud faceret, à diſcipulis agnoſci, vt ex ipſo miraculo cognoſceretur, eóque maiorem in eorum animos impreſſionem faceret; ideo apparuit mercatoris ſpecie, quaſi vellet ab illis piſces emere, vt Chryſoſtomus, & Theophylactus animaduertunt. Mercator autem neque noctu ad emendos piſces, neque ſuper mare ambulans venit. Et oporte-

F bat interdiu fieri miraculum, cuius, vt diximus, magnitudo in eo cernebatur, quòd cùm noctu, cùm maior piſcium copia capi ſolet, nihil diſcipuli cepiſſent, interdiu tantam ceperint multitudinem. Quod attinet ad moralem ſenſum, quem propterea hoc loco pręter conſuetudinem noſtram indicamus, quia locus ipſe aliqua ex parte myſticus eſt, non potuit Chriſtus venire niſi mane, quando enim Sol niſi mane venit? cùm ipſe ſecum matutinam lucem ferat?

Moralis ſenſus huius loci.

Aut mane, non noctu, id eſt non tempore legis, ſed Euangelij Chriſtus venit, vt Leontius, Cyrillus, & Rupertus interpretantur. Quòd autem in littore ſteterit, Auguſtinus, Gregorius, & Beda ſignificare putant iam Chriſtum totũ huius vitę curſum cóferiſſe. Præſentem vitam mare eſſe, gloriam eſſe portum, ac littus, quo iam peruenerat Chriſtus, ideóque in littore dicitur ſtetiſſe. Gregorij adſcribam verba, qui hoc explicat luculentiùs. *Quæri etiam poteſt, cur diſcipulis in mari laborantibus poſt reſurrectionem ſuam Dominus in littore ſteterit, qui ante reſurrectionem ſuam coram diſcipulis in fluctibus maris ambulauit. Cuius rei ratio feſtinè cognoſcitur, ſi ipſa, quæ tunc inerat, cauſa penſetur. Quid enim mare, niſi præſens ſæculum ſignat, quod ſe cauſarum tumultibus, & vndis vitæ corruptibilis allidit? Quid per ſoliditatem littoris, niſi illa perpetuitas quietis æternæ figuratur? Quia ergo diſcipuli adhuc fluctibus mortalis vitæ inerant, in mari laborabant; quia autem redemptor noſter iam corruptionem carnis exceſſerat, poſt reſurrectionem ſuam in littore ſtabat. Ac ſi ipſum reſurrectionis ſuæ myſterium rebus diſcipulis loqueretur, dicens, iam vobis in mari non appareo, quia vobiſcum in perturbationis fluctibus non ſum.*

Non tamen cognouerunt diſcipuli, quia Ieſus eſt.) Quòd cognitus à diſcipulis non fuerit duæ cauſæ eſſe potuerunt; altera, quòd propter reſurrectionem, & glorificationem corporis ſplendidiore apparuerit ſpecie, vt Euthymius exiſtimat; altera, quam idem quoque Euthymius affert, & Chryſoſtomus, atque Theophylactus indicant, quámque ego probabiliorem duco, quòd Chriſtus cognoſci noluerit, quia volebat cum illis priùs tanquam mercator de piſcibus emendis miſcere ſermones, vt ex ipſorum reſponſo faciendi miraculi occaſionem ſumeret. Similem enim ob cauſam noluit à duobus illis diſcipulis, qui Emauntem verſus iter tendebant, agnoſci, vt per viam cum illis colloquens ſpecie hominis peregrini ſcripturas ſine ſuſpicione gratiæ interpretaretur.

5\. *Dicit ergo eis Ieſus, Pueri nunquid pulmentarium habetis?*) Diximus paullo ſuprà ex Chryſoſt. & Theophylacto per ſpeciem emẽdi piſces ſermones Chriſtum cum diſcipulis miſcuiſſe, vt ex eorũ reſpóſo occaſionem faciẽdi miraculi captaret. Pueros vocat, vt ait Euthym. quaſi robuſtos, atque valẽtes, quales omnes eſſe ſolent, qui ſe laboribus exercent; aut, vt ait Clemẽs Alexand. lib. 1. Pędag. c. 5. quia domeſtici erãt, & familiares: aut, vt ego puto, tanquã vir grauis, & tanquam ſuperior cum inferioribus loquitur; ſolent autem ſuperiores vocare inferiores παιδία pueros, id eſt filios, aut adoleſcẽtes, ſicut apud Gallos dux milites, ſenex iuniores ſe, dominus famulos, & omnis ſuperior omnes inferiores infantes vocare ſolet. Eadẽ apud Hebræos phraſis eſt, *ſurgant pueri, & ludant*, inquit dux ille 2. Reg. 2. 14. cùm de militibus loqueretur. Eodem ferme modo Romani milites omnes iuuenes appellabant, quòd iuuenes plerunque ſolerẽt militare. Nã armare dicebãtur iuuentutẽ, cùm exercitum conſcribebant. Interrogat eos Chriſtus an habeant τι προσφάγιον, quod noſter interpres reddidit aliquid pulmentarij, aut *pulmentariũ*, quem quo iure noui quidam hæreticorum interpretes reprehendãt, equidem nõ intelligo. Conſtat ex Heſychio, & Suida Græcis auctoribus προσφάγιον Græcè dici idem, quod προσόψημα quidquid in cibum pręter panem adhibetur, quod Itali ſimili analogia companaticum vocãt. Conſtat ex Plinio, Horatio, Perſio, Columella La-

Pueros ſuperiores vocant inferiores.

Vt Theod. Beza.

Lib. 18. c. 8. 2. Serm.

A tinis ſcriptoribus idipſum pulmẽtum, aut pulmentarium Latinè dici, ratione quoque conſimili, quòd ad pultem, id eſt panem adiungatur in cibum. Pultem enim priſcæ illi Latinorũ genti pro pane fuiſſe idoneus auctor eſt Plinius. Inter pulmentaria autem id eſt προσφάγια, quæ eadem obſonia dicebãtur, piſces principem habuiſſe locũ, quòd in maioribus, quàm carnes delitijs eſſent, apud Athenæum lib. 7. c. 1. Myrtilus docet: itaque & προσφάγιον Græcè, & pulmentarium Latinè abſolutè pro piſcibus ponitur, de quibus cùm hîc ageretur, aptè non noſter ſolùm interpres,
B ſed qui noſtro etiam ſæculo omnium hæreticorũ Latiniſſimus fuit, pulmentarium conuertit, Græcum, Latinúmque ſecutus verbum.

Sat. 5. lib. 12. c. 5.

Seb. Caſtalionem innuit.

Et reſponderũt ei, non.) Simpliciter, atq; præciſè reſpondent ſe non habere, antequam iubeantur ad dexterã rete iacere; nolẽtes ſine cauſa infelicem piſcationem, qua per totã noctem vſi fuerãt, homini ignoto declarare. Id ab illis elicit Chriſtus nouis iniectis ſermonibus, *Mittite*, inquit, *in dexteram nauigij*: reddit ſe illis familiarem, & quaſi amicus cõſilium dat, vt audeant infortunatam ſibi declarare piſcaturam, &
C res ſuas ſine pudore tanquam cum amico cõmunicare. Eodem artificio ex diuino ſpiritu veniente ij vti debent, qui iuuandi ſpiritualiter homines curam profitentur. Familiares cum illis priùs miſcendi ſermones, quomodo mercatura, quomodo militia, quomodo negotia ſuccedant, interrogandi, iuuandi conſilio, quatenus licitum quidem erit, etiamnum illis in rebus, & quibus ipſi ſtudent maximè, & à quibus nos illos maximè volumus reuocare; vt experti noſtrum ſibi conſilium vtile fuiſſe, amentnos, & meliora conſulentibus facilè credant.

Verſ. 6.

D 6. *Mittite in dexteram nauigij rete, & inuenietis.*) Non dicit caſu, quemadmodum ſolent aliquando dicere, qui incertos, & fortuitos à piſcatoribus iactus emunt, ſed imperans, & affirmans; quaſi certò ſciens, quid futurum eſſet; *Mittite*, inquit, *& inuenietis*. Iuſſit non in incertam, ſed in certam, id eſt in dexteram partem rete iacere, ne caſu factum videretur, quòd in eam iacientes partem tantam piſcium copiam comprehendiſſent, vt Theodorus Mopſueſtienſis, & Euthymius obſeruarunt. Hic litteralis ſenſus. Myſticus ex ver-
E bis Gregorij homil. in Euangelia 24. quæ hîc ſubſcribam, intelligetur, eademque Auguſtini, Bedæ, & Ruperti interpretatio eſt, niſi quòd Gregorius breuiùs, & clariùs ediſſerit. *Bis*, inquit, *in ſancto Euangelio legitur, quia Dominus iuſſit, vt ad piſcandum retia mitterentur, ante paſſionem videlicet, & poſt reſurrectionem. Sed priuſquam redemptor noſter pateretur, & reſurgeret, mitti quidem rete ad piſcandum iubet*, (Luc 5. 4.) *ſed vtrum in dexteram, an in ſiniſtram mitti debuiſſet, non iubet. Poſt reſurrectionem verò diſcipulis apparens mitti rete in dexteram iubet.*
F *In illa piſcatione tanti capti ſunt, vt retia rumperentur, in iſta autem & multi capti ſunt, & retia rupta non ſunt. Quis verò neſciat bonos dextera, malos ſiniſtra figurari? Illa ergo piſcatio, in qua ſpecialiter, in quam partem mitti rete debeat, non iubetur, præſentem Eccleſiam deſignat, quæ bonos ſimul, ac malos colligit, nec eligit, quos trahat, quia quos eligere poſſit, ignorat. Hæc autem piſcatio poſt Domini reſurrectionem facta in ſolam dexteram miſſa eſt, quia ad videndam claritatis eius gloriam ſola electorum eius Eccleſia pertingit, quæ de ſiniſtro opere nihil habebit. In illa piſcatione*

præ multitudine piſcium rete rumpitur, quia nunc ad confeſſionem fidei etiam cum electis reprobi tanti intrant, qui ipſam quoque Eccleſiam hæreſibus ſcindant. In iſta verò piſcatione & multi piſces, & magni capiuntur, & rete non rumpitur, quia ſancta electorum Eccleſia in continua auctoris ſui pace requieſcens nullis iam diſſenſionibus dilaniatur. Eodem modo Auguſtinus diſſerit ſerm. de tempore 148. Aliter Euſebius Emeſenus, *Mittite*, inquit, *in dexteram nauigij rete, & inuenietis, ac ſi diceret, Ego hac vice non miſi vos, in nocte veniſtis, ſiniſtrorſum laboraſtis, nihil prendidiſtis; nunc ergo mittite in dexteram nauigij rete, ex meo præcepto laborate, meam doctrinam prædicate, neſciat ſi-*

B

Matth. 6.3. *niſtra veſtra, quid faciat dextera veſtra, & inuenietis. In dextera igitur piſcari eſt veram, & Catholicam doctrinam ſincero affectu, & mundo corde prædicare. Piſcatores enim Apoſtoli ſunt, prædicatores, & doctores; retia verò hæc, Euangelia, omniſque ſermo diuinus. Piſces autem omnes fideles intelliguntur. Tales enim piſces in baptiſmatis flumine natant, tales retibus Euangelij, & amore fidei capiuntur.* Ego vberiorem ſenſum eſſe velim. Dextera bona animi intentio eſt, in dexteram rete iacimus, cùm quidquid agimus, propter Deum agimus; aut, quod cum ſequenti piſcationis myſterio magis congruit, de nocte piſcamur, cùm ſine Chriſto, ſine diuino lumine, ſine diuino auxilio aliquid facimus; quod ideo non poteſt bene ſuccedere, quia *non eſt volentis, neque currentis.* Ad dexteram autem rete iacimus, cùm Dominus eſt à dextris noſtris, & non timemus, quid faciat nobis homo, id eſt cùm diuino freti auxilio facimus, quia *miſerentis eſt Dei.*

In dexterã rete iacere quid ſit.

Rom. 9. 16.

Miſerunt ergo, & iam non valebant illud trahere præ multitudine piſcium.) Mirum ad verbũ hominis ignoti rete iecisſe, cùm per totam noctem nihil prendere potuiſſent. Sed aut aliquid in eo ſanctum, & venerabile animaduerterunt, ideóque concepta ex verbis eius noua ſpe rete cõiecerunt, aut, vt ait Euthymius, exiſtimãtes eum ſcire aliquos in ea parte piſces ſubnatare, aut, vt ego ſuſpicor, quia ita comparatum natura eſt, vt ea conſilia, quę vera eſſe cupimus, facilè ſequamur. Iecerunt ergo, & tantam piſcium collegerunt multitudinem, vt tam plenum rete trahere non poſſent. Hìc videndum ecquid myſterij, vt ſępe indicauimus, hac piſcatione ſignificatum fuerit. Myſterium quidem eſſe aliquod ſatis per ſe manifeſtũ eſt; nam, vt ſerm. de tempore 148. Auguſtinus ait, *nunquam hoc Dominus iuberet, niſi aliquid ſignificare vellet, quod nobis noſſe expediret. Quid ergo pro magno potuit ad Ieſum Chriſtum pertinere, ſi piſces caperentur, aut ſi non caperentur? Sed illa piſcatio noſtra erat ſignificatio.* Quid autem per eam piſcationem Auguſtinus, Gregorius, Beda, & Rupertus ſignificatũ fuiſſe putent, ex verbis Gregorij, quę paullo ante poſuimus, lector intelliget. Euſebius verò Emeſen⁹ pręter id, quod ex eo modò recitauimus, aliud quoque hoc loco tradit. *Poſſumus*, inquit, *per hanc primam, & nocturnam piſcationem intelligere eam, quam tunc apud Iudæos Apoſtoli habuerunt, quando eis nolentibus credere Apoſtolus ait, Vobis primùm oportuit prædicari verbum Dei, ſed quia repellitis illud, & indignos vos feciſtis æternæ vitæ, ecce conuertimur ad gentes. Quid eſt enim, ecce conuertimur ad gentes, niſi quod hic dicitur, Mittite in dexteram nauigij rete: quia enim piſces Iudaici fluminis Apoſtolorum retia intrare noluerunt, ad flumina gentium Apoſtoli miſsi ſunt. Et tunc quidem doctores piſcantur in nocte, quando auditores interiùs excæcati veritatem non intelligunt. Miſerunt ergo in dextram nauigij rete, & iam non valebant illud trahere præ multitudine piſcium.*

Quid ſignificatum ſit myſterij hac piſcatione.

E

F

Act. 13. 46.

A

Hoc eſt enim, quod Pſalmiſta ait, Annuntiaui, & locutus ſum: multiplicati ſunt ſuper numerum. Liceat etiam mihi moralem dicere ſententiam, cùm id ipſum, vt ante monuimus, ad litteralem pertineat ſenſum huius loci. Miſſurus erat paullo poſt Chriſtus diſcipulos ſuos in omnem terrarum orbem quaſi in altum, ac latum mare, vt homines piſcarentur; poterant inſcitiam, poterant imbecillitatem ſuam excuſare, ſe homines eſſe litterarum rudes, id eſt piſcandi imperitos, paucos pręterea, & infirmos; quî poſſe ſe tot, támque grandes piſces capere, tot oratores, tot tantóſq; Philoſophos irretire, & de ſententia dimouere? Voluit eos Chriſtus exemplo artis proprię docere id ipſos ſuis viribus, ſuáq; induſtria facere nullo modo poſſe; idque ſignificat, quòd totam laborantes noctem nihil ceperant: ipſius verò ope, atque auxilio facillimè facturos, tótque capturos homines, vt rete trahere non poſſent, id eſt, vt longè, latéque diffuſam Eccleſiam & infinita hominum multitudine redundãtem vix poſſent ſatis commodè gubernare; idque ſignificabat quòd iactum iuſſu, & auſpicio Chriſti ad dexteram rete tot piſcibus compleuerunt, vt trahere non poſſent. Bono igitur irent animo, & ſua freti ope nihil de ſucceſſu rei per ſe difficillimę dubitarent; ad dexteram, non ad ſiniſtram reſpicerent, id eſt in diuinum auxilium, quod nunquam illis eſſet defuturum; non in proprias vires intuerentur; atque in hanc ſententiam Theodorus Heracleotes exponit. Singularis Chriſti prudentia eadem ratione, qua Petrum vocauit Lucæ 5. 4. capta ingenti piſcium multitudine, vt doceret, meliùs illi ſpiritualem piſcationem ſuis auſpiciis ſucceſſuram eſſe, quàm temporalis illi ante propria induſtria ſucceſſiſſet, vocatum confirmauit, & mittendum paullo poſt ad ſpiritualem piſcationẽ ſpe impleuit, fore vt res bene, ac feliciter eueniret. Propterea enim hac piſcationis ſimilitudine diſcipulos docuit, quia aut omnes, aut pręcipua pars eorum, qui aderant, Petrus, & duo filij Zebedęi piſcatores erant; quibus, cùm eos vocaret, dixerat, *Venite poſt me, & faciam vos fieri piſcatores hominum*, Matth. 4. 19. & capit Deus ſua quemque arte.

Pſal. 39. 6.

Moralis ſenſus huius piſcationis proprius auctoris.

B

C

D

Capit Deus ſua quemque arte.

7. *Dicit ergo diſcipulus ille, quem diligebat Ieſus, Petro, Dominus eſt.*) Quęri poteſt, qua ratione Ioannes Chriſtum primus recognouerit, Ioannem enim fuiſſe hunc ipſum, qui hoc ſcribit, eum, *quem diligebat Ieſus*, nemini, vt opinor, dubium eſt, & nos in præfatione in hoc Euangeliũ eius rei cauſam expoſuimus. Chryſoſtomus, Leontius, & Theophylactus id ingenio, & naturæ tribuunt, declaraſſe enim hac in re ambos Apoſtolos, Ioannem, & Petrum ſuum quemque ingenium, Ioannem naturale quoddam acumen, quo præſtabat, quod primus omnium Chriſtum agnouerit, Petrum amorem erga Chriſtum, & naturalem audaciam, quòd ſe continuò ſolus, vt ad Chriſtum veniret, in mare coniecerit. Ergo Ioannem ex captura piſcium, vt Euthymius etiam docet, quam facilè cognouit non fuiſſe fortuitam, ſubtilitate quadam ingenij coniecturam feciſſe Chriſtum eſſe, qui cum ipſis loqueretur, quíq; tam felicis piſcationis fuiſſet auctor, animum igitur ad illum aduertiſſe, ac demum recognouiſſe. Leontius aliam etiam rationem affert, quòd ſimplicem, ac purum haberet animum. Et verò ita ſe habet res, ſimpliciſſimus quiſque facillimè Deum cognoſcit, facillimè credit, nec eſt quidquam, quod æque fidem impediat, atque humana prudentia, & calliditas quędam, & vafrities ingenij, qualem

E

F

Nihil æquè fidem impedit ac vafrities.

in

in omnibus noſtri temporis hæreticis animaduertimus. Hieronymus virginitatis laudator in epiſtola ad Pammachium aduerſus errores Ioannis Ieruſolymitani non ſine magna probabilitate, & magna certè pietatis ſignificatione virginitati tribuit, *Prior*, inquit, *virginitas virginale corpus agnoſcit*. Veram ego cauſam fuiſſe ſuſpicor, quòd quemadmodum Chriſtus ante ideo non cognoſcebatur, quia cognoſci nolebat; ita nunc, quia cognoſci voluit, cognitus ſit. Cur autem priùs à Ioãne quàm à Petro cognoſci voluerit, duas fuiſſe arbitror cauſas, alteram, quòd eum ſingulariter amaret; alteram, quòd, vt ait Hieronymus, purus eſſet; nec enim ſine cauſa dictum eſt, *Beati mundo corde, quoniam ipſi Deum videbunt.* Matth. 5. 8.

Simon Petrus cùm audiſſet, quia Dominus eſt, tunica ſuccinxit ſe (erat enim nudus) & miſit ſe in mare.) Euthymij interpretatio omni mihi carere videtur probabilitate, Petrum priùs tunica, hoc eſt ἐπενδύτην veſtitum fuiſſe, ſed diſcinctum, & vt ad Chriſtum adiret, non quidem induiſſe, quam non habebat, tunicam; ſed quam indutus erat, præcinxiſſe, τὸν δὲ ἐπενδύτην tunicam fuiſſe paruam manicis carentem, & ad genua vſque demiſſam, qua, qui in mari verſabantur, vterentur. Diſertè enim dicit Euangeliſta priùs fuiſſe nudum. Quod etſi non ita intelligendum puto, quaſi nudus omnino fuerit, ſed quaſi non omnibus, quibus vulgo vtebatur veſtibus, indutus eſſet; tamen hoc certè colligitur aliquam ſibi earũ, quas habebat, veſtem ſuperinduiſſe. Quòd autem dicit præcinxiſſe ſeſe διεζώσατο, non ſignificat præcinxiſse tunicam, qua ante indutus erat; ſed quam nondum indutam habebat, induiſse; nam quia id genus veſtis non fibulis, non ligulis, ſed ſolo cinctu aptabatur corpori, cingere erat induere. Sunt qui ſubligaculum, aut amiculum interpretantur, id eſt leue ex lino induſium, quod & pudori ſeruiret, & natanti impedimento non eſset. Quorum ideo non probo ſententiam, quia nec reſpondet nominis etymologia, atque proprietas, quod cùm ἀπὸ τοῦ ἐπενδύεσθαι, id eſt à ſuperinduendo dictum ſit, non dubium, quin id genus veſtis ſignificet, quæ alijs indumentis ſuperinijcitur, qualis tunica erat; & videntur exiſtimare Petrum priùs nudum omnino fuiſſe, quod mihi minimè perſuaſerint. Etenim ſi priùs minùs veſtitus erat, vt apertè Euangeliſta docet, quàm cùm id genus veſtis aſſumpſit, & id non aliud erat, quàm lineum amiculum, quo pudoris loca tegerentur, tam nudus profectò priùs erat, quàm natus fuerat. Ergo vt ſuprà cap. 13. 4. & apud Matth. cap. 27. 35. adnotauimus, Chriſtum non vna, ac ſimplici vſum fuiſſe veſte; ſed ſuper inconſutilem illam veſtem, de qua Ioannes cap. 19. 23. mentionem fecit, togam habuiſſe; ita credendum eſt Apoſtolos ſuper alias veſtes inferiores ſuperiores geſtaſſe togam, quam exuerent, cùm aliquid laborioſioris operis agendum eſſet; reſumerent, cùm ab opere ceſſarent; ſicut videmus Chriſtum, vt diſcipulorum lauaret pedes eam poſuiſſe, poſtea iterum induiſſe. Nec enim Chriſtum alio, quàm vulgari inter Iudæos habitu vſum fuiſſe credendum eſt, qui nulla re videri volebat ſingularis. Cùm ergo ſe Petrus piſcandi, laborandíque cauſa ſuperiore exuiſſet tunica, cum à labore ceſſandum eſſet, & ad Chriſtum adeundum, eam iterum induit, vt coram eo honeſtiùs veſtitus appareat; priùs enim nudus, id eſt non ſatis honeſtè veſtitus erat, quemadmodum moribus noſtris, qui ſolo thorace, & caligis veſtitus eſt, nudus eſſe dicitur. Hoc etiam ad mores pertinet, pudori & honeſtati decoro etiam veſtitu conſulendum; neque reprehendendum, ſi non ſolùm coram viris honeſtis, ſed etiam coram Chriſto cultioribus veſtibus appareamus; ſi quo die ad ſacram Euchariſtiam acceſſuri ſumus, eo die ſplendidiore vtamur veſte. Eo enim Eccleſia conſilio voluit Sacerdotes ſingulari, ac regio veſtitu myſterium illud celebrare. Ridiculíque, & inepti Caluiniſtæ ſunt, qui ocreati, penulati, petaſati, & vt cumque caſus fert, ſacramenta omnia conficiunt; impudentes verò Anabaptiſtæ, & minimè ferendi, qui nullam pudoris etiam in publico rationem habent; pudet nos dicere, quæ illos facere non pudet. Quo ergo modo (obijciunt quidam) togatus Petrus nare potuit? Primùm Euangeliſta naſſe non dicit, nec vtrum nando, an humiliori iam prope littus mari pedibus incedendo ad Chriſtum venerit, conſtare poteſt: & eo ipſo, quòd Euangeliſta non dicit, eſt veriſimilius veniſſe pedibus; quanquam Chryſoſtomus, Leontius, Theodorus Heracleotes, & Theophylactus nando veniſſe dicunt. Sed vt natando venerit, quid putamus impedimenti leuem, & bene præcinctam togam, piſcatori, id eſt exercitato, & egregio natatori afferre potuiſſe; cùm reperiantur apud nos, qui non ſolùm veſtiti, ſed inſuper etiam onuſti natent? Præcinctos ad Chriſtum, id eſt bene firmatis, non diſſolutis ad Chriſtum moribus venire oportet, & in mare ſe propter illum, id eſt in quæuis pericula conijcere.

Caluiniſtæ ridiculi, qui nullo delectu veſtium ſacramenta conferunt.

8. *Alij autem diſcipuli nauigio venerunt; non enim longè erant à terra, ſed quaſi cubitis ducentis trahentes rete piſcium.*) Obſcura cauſæ redditio eſt; nec enim apparet, quo modo hæc ratio conueniat, nauigio cæteros diſcipulos ad terram veniſſe, quia non longè aberant à terra, imo propterea debebant ſe ſicut Petrus fecit, in mare conijcere, quia non longè à terra aberant, vt longiùs natandum eſſet, quàm fortaſſe poſſent. Videtur mihi Euangeliſta hac ratione cæteros diſcipulos excuſare voluiſſe, quòd minùs erga Chriſtum oſtendiſſe viderentur, quòd non ſe etiam in mare ſicut Petrus conieciſſent, quòd patientes fuiſſent moræ; huic enim tacitæ obiectioni reſpondet, moram illam valde fuiſſe breuem, quia non longè aberant à terra; itaque etiamſi ſeſe in mare deieciſſent, haud multo citiùs ad Chriſtum venire potuiſsent. Sic & Petrum laudat, & cæteros excuſat. Cubiti ducenti paſsus ſexaginta, pedes trecentos efficiunt; quam menſuram ideo tam diligenter expreſſit Euangeliſta, vt re ipſa non ſolis verbis fidem faceret, non longè à terra, vt dixerat, abfuiſse. Hic ſenſus; nec quidquam præterea myſticum hîc eſse arbitror, ſed quia cœpimus hoc capite præter literalem ſenſum etiam moralem indicare, libet perſequi. Euſebius Emeſenus in hunc modum interpretatur, *Quid enim per hanc terram niſi terram viuentium intelligimus? à qua iſti non longè erant, quia corporeis vinculis reſoluti, citò illuc ituri erant quaſi cubitis ducentis trahentes rete piſcium. Centenarius numerus perfectus eſt, qui tunc quidem duplicatur, quando ſermone, & opere adimpletur. Trahunt igitur doctores rete piſcium cubitis ducentis, quando ſermone, & opere poſt ſe ad æternam vitam ducunt audientes.*

Moralis ſenſus huius loci.

Ruper-

Lib. 14.

Rupertus verò ſic, *Diſcipulus ille, quem diligebat Ieſus, & alij, qui nauigio venerunt, illos ſignificant rectores ſanctæ Eccleſiæ, qui in pace vitam finiunt. Petrus verò, qui mittit ſe in mare, illos omnes, qui ſicut & ipſe per medios fluctus tribulationum feſtinant, & currunt ad Dominum trahentes rete piſcium, id eſt libros ſuos, ſiue laboribus omnimodis continentes, vel propugnantes fidem gentium. Non enim longè ſunt ab illa viuentium terra, in qua Dominus immortaliter ſtat; ſicut longè erant antiquitus ſub lege laborantes, antequam veniret gratia, ſed longè ſunt quaſi cubitis ducentis, liberi videlicet à cunctis legalibus ceremonijs, ſolùque ad perueniendum opus habentes dilectione Dei & proximi.* De retibus ſcribit Sedulius non inſcita carmina.

Lib. 5. Carm.

Pendula fluctiuagam traxerunt retia prædam
Per typicam noſcenda viam; nam retia dignis
Lucida ſunt præcepta Dei, quibus omnis in illa
Dextra parte manens concluditur, ac ſimul vlnis,
Fertur Apoſtolicis Domini ad veſtigia Chriſti.

Alius ſenſus moralis qui auctoris eſt.

Ego ſicut litteralem ſenſum eum maximè amo, qui verbis, ita eum maximè moralem, qui litterali velut innatus eſt. Petrum Euangeliſta laudat, reliquos diſcipulos excuſat; vtroſque ad Chriſtum veniſſe, ſed Petrum relicta naui, relictis retib⁹, relictis ſocijs, relicta præda, omnibus expeditum rebus citiùs veniſſe; alios nauem, retia, prædámque trahentes aliquanto tardiùs. Duo igitur eorum, qui ad Chriſtum veniunt, genera ſunt; alij omnibus prorſus dimiſſis rebus vna tantum ſuccincti tunica, & certiùs, & citiùs ad Chriſtum aduolant; alij ad Chriſtum quidem nauigant, ſed tamen quia in naui, id eſt cum toto populo veniunt, quia & retia, & prædam trahunt, id eſt onus temporalium bonorum, artéſque, honores, lucráque quærendi non dimittunt, & cum maiore naufragij periculo veniunt, & vt proſpera illis cõtingat nauigatio, tardiùs omnino perueniunt.

9. *Vt ergo deſcenderunt in terram, viderunt prunas poſitas & piſcem ſuperpoſitum, & panẽm.*) Piſcem non panem ſuperpoſitũ, vt Auguſtinus tract. 123. adnotauit. Quod ſuprà ver. 5. προσφάγιον, nunc ὀψάριον appellat, itaque vtroque loco eadem ratione interpres potuit reddere, pulmẽtarium. Ac fortaſſe ad rem aliquid pertineret eodẽ modo reddere, licet diuerſum ſit Græcè vocabulũ, vt paullo poſt meliùs intelligetur, cùm cauſam diſputãdo explicauerimus, quamobrem Chriſtus effecit, vt ante quàm ad ſe diſcipuli venirẽt, focus eſſet accẽſus, panis paratus, piſcis ſuper prunas poſitus, iã videlicet aſſus, & ad eſũ paratus. Sed priùs vidẽdum, vnde piſcẽ Chriſtus habuerit, cum paullo ante nullum habens à diſcipulis petijſſet. Theodorus Heracleotes vtrãque ſentẽtiam putat eſſe probabilẽ & ex mari potẽtia ſua ſine rete, ſine vllo inſtrumẽto cepiſſe ſolo vocantẽ iuſſu, & ex nihilo procreaſſe. Atque in illam priorem ſententiam videtur Cyrillus eſse propenſior. Sed altera eſt longè probabilior, eámque Theodorus Mopſueſt. Chryſoſt. Leontius, Theophylact. Euthym. amplectuntur; potéſtque hoc etiam ratione confirmari. Non dubium, quin quomodo ignẽ, & panem, eodem & piſcẽ præparauerit; atqui ignem quidẽ, & panem certum eſt ex mari non habuiſse; ſed ex nihilo creaſse, eodem igitur modo creauit piſcem. Redeamus nunc ad id, quod priùs quærebamus, quam ob cauſam id fecit. Manifeſtum quidem eſt potentiam ſuam ea re oſtendere voluiſse ſicut in captura piſcium, eámque vnam rationem auctores afferunt, Theodorus vterque, atque Leon-

Vnde piſcẽ Chriſtus habuerit.

A tius, ſed ea cõmunis eſt cauſa, & quærimus aliquam magis propriam. Solus Cyrillus aliam quandam videtur inſinuare, voluiſse vnum, aut paucos piſces quaſi loco primitiarum accipere, vt ſe oſtenderet eſse Dominum. Nam vt hoc obiter dicamus, exiſtimat non vnum tantum, ſed plures piſces ſuper prunas poſitos fuiſſe; ſed Euangeliſtam ſingulari numero ὀψάριον piſcem dixiſſe, non quia tantùm vnus, ſed quia pauci erant, quod nulla meo iudicio coniectura probari poteſt. Duas igitur ego cauſas inuenio, cur Chriſtus prãdium hoc præſertim ex
B piſcibus diſcipulis, antequam eos, quos ceperant, piſces afferrent, præparauerit. Altera eſt, vt oſtẽderet ſe auctorẽ illius tam copioſæ piſcationis fuiſſe. Enimuero qui ſine reti, ſine aqua, ſine vllo inſtrumento in arenoſo, & arido loco piſcem ex nulla ſubiecta materia procreaſſet, efficere nimirum potuiſſe, vt ipſi iacto iuſſu ſuo in mare reti magnam illam piſcium multitudinem caperent. Atque eodẽ pertinet, quod Theodorus Mopſueſt. ſcribit, voluiſſe demonſtrare Chriſtũ non ſua diſcipulos induſtria, ſed diuina ipſius ope tot cepiſſe piſces, quod idem verbi Dei præ-
C dicatores, ſi quid proficiunt, exiſtimare debẽt. Altera, vt doceret ſe paullo ante non propterea ab illis petijſſe, ecquid haberent pulmentarij, quòd aut ipſe indigeret, aut ſi indigeret, opus ſibi eſſet ab illis petere; poſſe ſe ex nihilo non ſolùm piſcem, quem popoſcerat; ſed & panem, & ignem, & quidquid eſſet neceſſarium, excitare; eſſe ſe eum qui dixiſſet, *ſi eſuriero, non dicam tibi, meus eſt enim orbis terræ*: piſcem tantùm ab illis petijſſe, integrum eis prandium momento temporis præparaſse. Non ſua igitur, ſed ipſorum cauſa piſcem ab illis poſtulaſse, vt ſer-
D mones cum illis confereret, vt ſuam illis potentiam oſtenderet, vt doceret ſuo auxilio confidere, vt eos denique piſcibus, quos quærebant, & non inueniebant, locupletaret. Hoc ipſum morale cõtinet documentum, ſæpe Deus à nobis non ſibi, ſed nobis petit. Cùm à Samaritana illa muliere aquam petijt, non tam ipſe bibere volebat, quàm meliore ipſam potare aqua. Totum locum Euſebius Emeſenus, aut quiſquis ille fuit auctor in homilia in hęc verba moraliter ad hunc modum tractat. *Hoc cibo Chriſti piſcatores, & prædicatores ſemper recreantur, & vires ſuſcipiunt,*
E *quotieſcunque fatigati ab hoc opere redeunt. Quoties enim prunas, & piſcem ſuper prunis poſitum, & panem vident, quoties Chriſti paßionem recordantur; toties laboris, & fatigationis, & omnium ſuarum anguſtiarum obliuiſcũtur. Quid eſt enim piſcis prunis aſſus, niſi Chriſtus in cruce paſſus? Quid eſt panis niſi Euangelica prædicatio, qua eos Dominus reficere ſolebat, dicẽs, nolite timere eos, qui occidũt corpus; animam autem non poſſunt occidere?* Rupertus verò per piſcem, & panem cænam illam vitæ æternæ ſignificari, de qua dictũ eſt, *ſatiabor cùm apparuerit gloria tua*; & *Beatus qui mãducabit panẽ in regno Dei*, Luc. 14. 15. &, *ego diſpono vobis*
F *ſicut diſpoſuit mihi pater meus regnum, vt edatis, & bibatis ſuper menſam meam in regno meo*, Luc. 22. 30. Huiuſmodi prandium ijs, qui per mare huius vitæ ad Chriſtum nauigauerunt, in cælo, id eſt in littore paratum eſse. Ignem amorem eſse Spiritus ſancti, piſcem & panem Chriſtum, id eſt hominẽ ſimul, ac Deum. Eodem ſenſu D. Cyrillus diſserit. Alium ego moralem ſenſum animaduerto, qui, niſi fallor, ad litteralem magis accedit; docet Chriſtus ſuis piſcatoribus, maximéque ijs, qui naui, piſcibúſque relictis ſeſe, vt ad ipſum venirẽt, cõiecerunt, nihil quidquam

Cur Chriſtus hoc prandium præparauit.

Pſal. 49. 12.

Morale documentum huius loci.

Matth. 10. 28.

Pſal. 16. 15.

A desuturum. Nam in ipſo ſalo, in loco ſterili, ac deſerto, vbi nulla humani præſidij erit ſpes, vel miraculo diuinam illis prouidentiam, quidquid neceſſarium erit, ſuppeditaturam. Nihil deeſſe timentibus eum. *Quando miſi*, inquit, *vos ſine ſacculo, & pera, nunquid aliquid defuit vobis*, Luc. 22.35.

Pſal. 33. 10.

10. *Dicit eis Ieſus, Afferte de piſcibus, quos prendidiſtis nunc.*) Frequens inter interpretes quæſtio eſt, quare Chriſtus diſcipulos de piſcibus, quos ipſi prendidiſſent, afferri iuſſerit; quaſi piſcis ille, quem ſuprà prunas poſitum viderant, fuiſſet imaginarius, nec aptus ad cibum. B Theodorus Heracleota reſpondet ideo hoc feciſſe, vt ex huius, & aliorum, quos ipſi ceperant ſimilitudine cognoſcerent ſe & huius, & illorum auctorum eſſe. Leontius verò, Theophylactus, & Euthymius, vt ex eorum comparatione, ſimilitudinéque intelligerent illum, quem ſuper prunas videbant, non phantaſma, ſed verum eſſe piſcem. Aliam ego cauſam ex verſu ſequenti colligi poſſe arbitror, propterea afferri iuſſiſſe piſces, vt ex eorum magnitudine, multitudinéque miraculi magnitudinem oculis cernerent. Moraliter Euſebius Emeſenus interpretatur, velle Chriſtum, vt prædicatores C ad ſe homines adducant, vt in ſe omnia referant, vt ſe vnum prædicando quærant, ſicut ille faciebat, qui dicebat. *Nos autem prædicamus Chriſtum crucifixum*, 1. Corinth. 1. 23. &, *non iudicaui me ſcire aliquid inter vos, niſi Jeſum Chriſtum, & hunc crucifixum.* Rupertus verò, iuſſiſſe afferre piſces, quos prendidiſſent, quia in ſupremo illo iudicio vnuſquiſque ante iudicem Chriſtũ feret, ſi quid fecerit boni, ſi quos illi homines lucrifecerit. *Venientes* enim *venient cum exultatione portantes manipulos ſuos.* Ego, ſi meum eſſet inſtitutum quęrere morales ſenſus, potiùs dicerem velle nos Deum ita ex eius pendere prouidentia, ita confidere, D non paſſurum eum, vt quidquã nobis deſit, vt tamen ſtudium, & operam, quam poſſumus noſtram adhibeamus; oportere nos cum ipſo cooperari, non debere otioſos eſſe, & diuina abuti prouidentia, non ſemper miraculis, non ſemper ex manna viuendum cęlitus miſſo; piſcãdum, arandum, ſerendum, metendum, laborandum nobis eſſe, *Labores manuum tuarum quia manducabis, beatus es, & bene tibi erit.*

Cur ex piſcibus, quos diſcipuli prendidiſſent, afferri Chriſtus iuſſerit.

Pſal. 125. 6.

Pſal. 127. 2.

11. *Aſcendit Simon Petrus, & traxit rete in terram plenum magnis piſcibus centum quinquaginta tribus.*) Verſu 6. dixerat omnes, qui in naui erant, vix rete præ multitudine piſcium trahere potuiſſe, quo ergo modo E nunc dicit ſolum illud traxiſſe Petrum; & quidem in terram traxiſſe, quod multò difficilius eſſe conſtat, quàm per mare trahere, quia & aqua ſuſtinet, & piſces natant? Veriſimile eſt, & quidem Cyrillus, & Euthymius exiſtimant non ſolum traxiſſe Petrum, ſed ipſum cęteris adiuuantibus; ſolum autem nominatum, ſiue quia aliorum erat princeps, ſiue quia in eo opere dux extitit, ſiue quia, vt promptior ad obediendum dictis Domini, primus omnium in nauim aſcendit, vt rete traheret; ſicut primus, vt ad Dominum properaret, de naui deſcenderat. F Quòd ſi ſolus traxit, vt Gregorius, & Rupertus exiſtimant, ope fecit diuina, habuitque aliquid myſterij res, & nunc Petrus, id eſt qui Petri ſucceſſor eſt, plus habet in Eccleſia poteſtatis, quàm alij omnes ſimul aliorum Apoſtolorum ſucceſſores, vt paullo poſt ver. 15. illi indicat Chriſtus. *Quod enim poſtmodum aperitur in voce, hoc nunc ſignatur in opere*, vt Gregorius ait homil. in Euangel. 24. Quod & magnitudinem, & numerum piſ-

A cium Euangeliſta declarat, eò pertinet, vt miraculi magnitudinem oſtẽdat. Sed numero piſcium omnes auctores video aliquod exiſtimare myſterium contineri. Gręci ferme omnes, Cyrillus, Leontius, Theophylact. Euthymius putant centenarium numerum, quia perfectus eſt, multitudinem innumerabilem ſignificare, qui ex gentibus erant credituri; quinquagenarium verò, qui dimidia minor eſt parte, eos, qui ex Iudæis erant credituri, numero ſcilicet multo minori, ternarium myſterium Trinitatis, in quod omnes erant credituri. Latini diuerſa non ſolùm à B Græcis, ſed ipſi etiã inter ſe ſentẽtia. Quid Auguſtinus ſentiat, vix lector ex bene longa eius diſputatione colligat, ſed iſta eius diſputationis concluſio eſt. *Non ergo tantummodo centum quinquaginta ſancti ad vitam reſurrecturi ſignificantur æternam, ſed millia ſanctorum ad gratiam ſpiritus pertinentium, quæ gratia cum lege Dei tanquam cum aduerſario concordatur, vt viuificante ſpiritu, littera non occidat; ſed quòd per litteram iubetur, ſpiritu adiuuante compleatur, & ſi quod minùs fit, remittatur. Omnes ergo ad iſtam gratiam pertinentes hoc numero figurantur, hoc eſt figurati ſignificantur. Qui numerus ter habet etiam quin-* C *quagenarium numerum, & inſuper ipſa tria propter myſterium Trinitatis.* Auguſtinum iiſdem veſtigiis Beda ſequitur. Aliter Gregorius hom. 24. *A magno*, inquit, *myſterio numerus non vacat; ſed intentos vos tanti myſterij profunditas expectat. Nec enim quantitatis ſummam ſolerter Euangeliſta exprimeret, niſi hanc ſacramento plenam eſſe indicaſſet. Scitis namque quod in veteri teſtamento omnis operatio per Decalogi mandata præcipitur; in nouo autem euſdem operationis virtus per ſeptiformem gratiam Sancti ſpiritus multiplicatis fidelibus datur.* Et interiectis paucis, *Ducamus ergo per trigonum decem, & ſeptem, & veniunt ad quinquaginta vnum. Qui profectò numerus à magno my-* D *ſterio non vacat, quia in teſtamento veteri legimus, quòd annus quinquageſimus iubilæus vocari iuſſus eſt. In quo videlicet cunctus populus ab omni operatione quieſceret. Sed vera requies in vnitate eſt. Diuidi enim vnum non poteſt. Vbi enim ſciſſura diuiſionis eſt, vera requies non eſt. Ducamus ergo per trigonum quinquaginta & vnum, & fiunt centum quinquaginta tres.* Eodem prorſus modo Theophilus Alexandrinus, aut potiùs, vt Hieronymus vocat, Antiochenus, interpretatur libro 4. allegoriarum, vt facilè ſuſpicer Gregorium ex illo ſumpſiſſe. Quid Emeſenus ſentiat, eius dicam verbis. *Quid*, inquiunt, *per centum quinquaginta tres piſces, niſi omnes baptizatos,* E *& fideles intelligimus? Hoc enim ſignificant tres, quod centum quinquaginta. Si enim in æquas partes centum quinquaginta diuidamus, tres, & non ampliùs quinquagena fiunt. Tres enim ſunt mundi partes, quæ per tres piſces, & tres quinquagenas ſignificantur, Aſia videlicet, Africa, & Europa. Inde eſt, quòd mulier abſcondit fermentum in tribus ſatis farinæ, donec fermentaretur; inde eſt, quòd in cruce titulus Hebraicè, Græcè, & Latinè ſcribitur. Capiunt igitur Apoſtoli tres piſces, & centum quinquaginta, quia eorum ſermone, & exemplo ducuntur, quicunque ex iis tribus mundi partibus ad Eccleſiam veniunt. Meritò denique centum quin-* F *quaginta tres piſces capti referuntur, quoniam in huius numeri ſacramento, id eſt in fide Trinitatis omnes Chriſtiani in baptiſmate fidei retibus capiuntur.* Propiùs mihi Rupertus videtur in quærendo morali ſenſu ad litteralem acceſſiſſe, quod ſemper faciendum eſſe ei, qui ridiculus eſſe nolit, ſæpe monuimus. Ergo per tres iſtos diuerſos numeros triplicem hominum eorum, qui ſalui ſunt, ſtatum ſignificari. Per centenarium coniugatos, quorum maxima multitudo eſt; per

Numero piſciũ quid myſterij contineatur.

Tract. 122.

Leuit. 25. 10. 11.

Matt. 13. 33.
Sup. cap. 19. 20.

Ruperti ſenſus moralis ad litteralẽ magis accedens.

quinquagenarium viduos, & continentes, quorum minor eſt numerus; per ternarium virgines, quorum minimus. Ego quidem caſu factum eſſe non puto, quòd tot, non plures, non pauciores capti ſint piſces; omnia enim diuino fiebant conſilio, itaque præter primum illum litteralem ſenſum, aliquid myſticè ſignificatum fuiſse nō dubito. Myſterium verò non aliud eſse ſuſpicor, quàm quòd voluerit Chriſtus iſta numerorum varietate ſignificare fore, vt Apoſtoli ex omni hominum genere multos, ex alio tamen plures, ex alio pauciores piſcarentur.

Et cum tanti eſſent, non eſt ſciſſum rete.) Vno verbo Græcè dixit, quod Latinè duobus dicitur, cum tot eſsent, ac tanti, καὶ τοσούτων ὄντων. Non bubium, quin miraculo adſcribat Euangeliſta, quòd rete tot, tantíſque plenum piſcibus, & vi in terram tractum ſciſſum non fuerit, efficiente ſcilicet tacitè Chriſto, ne rumperetur. Quare non dubito aliquid eum ſignificare voluiſse. Quid Auguſtinus, Gregorius, Beda, & Theophylactus ſignificatum fuiſse putent, ſuprà ver. 6. docuimus. Emeſenus in hunc locum ſic commētatur. *Boni piſces erant iſti, à quibus rete ſciſſum nō eſt; mali piſces hæretici, & ſchiſmatici, qui Euangeliorum retia quotidie ſcindunt.* Mihi, quòd multitudine piſcium rete diſruptum non fuerit, ſignificare videtur fore, vt Apoſtolorum quantumuis infirma, & reti ſimilis virtus, Chriſti tamen gratia confirmata, quamlibet ingenti hominum multitudini capiendæ, atque

2. Corinth. 12. 9. 1. Corinth. 15. 10. Philipp. 4. 13.

trahendæ, ſuffectura ſit. *Sufficit,* inquit, *tibi gratia mea.* Et, *abundantius omnibus laboraui, non ego, ſed gratia Dei mecum.* Et, *omnia poſſum in eo, qui me confortat*; aut certè rete Eccleſia eſt, vt in illa parabola Matth. 13. 47. multitudo piſcium, multitudo fidelium. Significatur igitur fore, vt Eccleſia Catholica, quamuis magna fidelium multitudine redundet, non rumpatur tamen, ſed licet per mare, id eſt per magnas huius vitæ difficultates ſalua, & integra ab Apoſtolis, id eſt ab ijs, qui eam gubernāt, trahatur in littus, littus autem cælum eſt.

12. *Dicit eis Ieſus, venite, prandete.*) Quòd ad prandium eos Chriſtus inuitat, ideo facit, vt cogat eos tangendo, guſtando, edendo, quem fecerat, panem, ac piſcem, re ipſa miraculi veritatem, & magnitudinem experiri. Duplex autem hîc eſt quæſtio. Altera, ad quos piſces edendos inuitauerit; ad eúmne

Ad quos piſces edendos Chriſtus inuitauerit diſcipulos.

ſolum, quem ipſe ex nihilo ſuper prunas fecerat, an ad eos etiam aliquos, quos illi ceperant. Chryſoſtomus ad eum ſolum, quem ipſe fecerat, inuitaſse putat. Auguſtinus tract. 123. & Euthymius, & ad illum, & ad alios ex ijs, quos illi prehenderant, quóſque iam ſuper eaſdem poſuiſsent prunas: quod videtur rationi magis eſſe conſentaneum. Cùm enim ideo, vt diximus, ad prandium inuitauerit, vt miraculi veritatem experirentur, cùm vtrumque miraculum fuiſſet, & quòd ille creatus piſcis, & quòd illi in rete coniecti, ratio poſtulabat, vt ex vtriſque guſtarent. Atque hoc eodem modo Theodorus Heracleotes, Leontius, & Theophylactus ſenſerint neceſſe eſt, quia vt verſu. 10. citauimus, ideo exiſtimant iuſſiſſe Chriſtum, vt eos, quos ceperant, piſces afferent, vt ex vtrorúmque comparatione verum miraculum agnoſcerent; vtriſque igitur veſci oportebat.

Num Chriſtus cū diſcipulis illis ederit.

Altera quæſtio eſt, num & Chriſtus cum illis ederit; nihil enim dicit Euangeliſta, & graues auctores quęſtionē non attingūt. Sed non dubito, quantū quidem

A cōſequi cōiectura poſſumus, quin ipſe quoque Chriſtus cum illis ederit, ſicut & Gregorius homilia 24. Leontius, Theophyl. primùm quia id ratio poſtulabat, vt cùm ſe illis manifeſtare vellet, cū illis veſceretur, vt fidē ipſis reſurrectionis ſuę cōfirmaret. Deinde quia id facere ſolebat, cùm illis alibi apparebat, etiāſi paratum non eſſet prādium, nec diſcipuli cibum ſumerent, vt Luc. 24. 41. *Habetis hîc aliquid, quod manducetur?* Præterea quid diſcipuli exiſtimaſſent, ſi ſe edētibus ipſe non ediſſet, niſi eſſe phātaſma? Deinde non dicit, Ite, & prandete, ſed, *venite, & prandete*, quaſi

B dicat, *venite, prandete* mecum, itaque ex vi potiùs horum verborū colligitur priùs ipſum cœpiſſe ex pane, piſcéque guſtare, deinde dixiſſe, *venite, & prandete*, vt non verbis tātùm, verum etiam exemplo eos inuitaret. Obſeruant Chryſoſt. & Theophylact. non iam illum oculos in cælum tollere, nō gratias agere, quēadmodum antequam moreretur, facere conſueuerat, vt ſuprà cap. 6. 11. & Luc. 9. 16. quia ante reſurrectionem humiliter, & tanquam homo gerebat ſeſe, poſt reſurrectionem tanquam Deus. Quod ad ſenſum moralem attinet, Cyrillus, Theophylactus,

Moralis expoſitio.

C & Rupertus ſic interpretantur, quòd Chriſtus diſcipulos poſt tractum in terram rete ad prandium inuitauerit, nihil aliud ſignificare, quàm fore, vt poſt huius vitæ labores poſt bene functum officium iubeat nos manducare, & bibere ſuper menſam ſuam in regno patris ſui, dictur úſque ſit, *Venite benedicti patris mei, poſſidete paratum vobis regnum à conſtitutione mundi.* Paratum enim à Chriſto diſcipulis prandium, paratum à conſtitutione mundi regnum eſſe; & gaudium illud, de quo alio dicit loco,

Luc. 22. 3[…] Matth. 2[…] 34.

Euge ſerue bone, & fidelis, quia ſuper pauca fuiſti fi-

Matth. 2[…] 21. 23.

D *delis, ſuper multa te conſtituam; intra in gaudium domini tui.* Euſebius Emeſenus de conuiuio ſanctæ Euchariſtiæ, déque prædicatione verbi Dei, ad quam nos Chriſtus quotidie inuitat, paſtóſque reficit, atque recreat, exponit. *Quotidie,* inquit, *nos Dominus ad prandium inuitat; quotidie nobis & panem, & piſcem apponit, quotidie cibum Euangelicum, & ſui corporis, & ſanguinis adminiſtrat. Dum hæc enim Euangelia legimus, ſui panis cibo nos interiùs reficit. Hîc & piſcem aſſum nobis tribuit, quia qualiter pro nobis paſſus eſt, hîc inuenimus. Nec bene Chriſti re-*

E *tia trahere poſſunt, qui his cibis aſſiduè non reficiuntur.* Quid autem piſcis ille aſſus ſignificet, quo veſcūtur, leget, qui volet, apud Gregorium hom. 24. ego ex litterali ſenſu moralem alium elicio. Cur voluit Chriſtus, vt ſecum diſcipuli veſcerentur? vt ſe, quemadmodum diximus, agnoſcerent; voluit ergo moraliter ſignificare ſe à nobis non ſola, vt ita dicam, ſpeculatione, ſed multo maximè guſtu cognoſcēdum eſſe. *Guſtate,* inquit, *& videte, quàm ſuauis eſt Dominus*; gu-

Pſal. 33. […]

ſtamus autem, cum eadem patimur, quæ ille paſſus eſt; cum eius in nobis experimur beneficia.

F *Et nemo audebat diſcumbentium interrogare eum, Tu quis es? ſcientes, quia Dominus eſt.*) Rectè hoc loco

T ract. […]

dubitat Auguſtinus, *ſi ſciebant, quid opus erat interrogare? Si autem non opus erat, quare dictum eſt, Non audebant, quaſi opus eſſet, ſed timore quodam non auderent?* Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius, exiſtimant partim opus fuiſſe, partim non fuiſſe; opus fuiſſe, quia propter formæ maieſtatem non videbatur eſſe Chriſtus; opus autem non fuiſſe, quia ex factis tunc ab eo miraculis apparebat alium, quā Chriſtū eſſe nō poſſe. Ergo ea ex parte, qua eum

non ſatis cognoſcebant, & opus fuiſſe, & voluiſſe,
quiſnam eſſet, interrogare; ſed auſos non fuiſſe reue-
rentia tantę maieſtatis, pręterquam quòd alia ex par-
te videbant eum eſſe Chriſtum. Eodem ferme modo
Theodorus Heracleotes, & Leontius, niſi quòd pu-
tant propterea ex forma non potuiſſe eum recogno-
ſcere, quia nondum ſatis clarus erat dies, aut quia ipſe
formam ſuam ſic immutauerat, vt cognoſci non poſ-
ſet. At verba Euangeliſtæ alium ſenſum præ ſe fe-
runt. Non enim dicit ideo auſos non fuiſſe eum in-
terrogare, quòd reuerentia impedirentur, ſed quia
ſciebant Dominum eſſe. Rupertus ſic, *Tunc quidem*
non audebant, & intenti ſolummodo ad intuendum, vel
audiendum reuerentiam præſtabant; quando autem ad il-
lud æternum ſuos omnes inuitauerit conuiuium iam opus non
habebunt interrogare eum, ſcientes, quia Jeſus eſt, ſcientes,
inquam, & perfectè cognoſcentes, quod modò ex parte co-
gnoſcunt ſcripturas legentes, & ſanctum ſcientiæ ſpiritum
1. Corinth. 13.10. *conſulentes, donec veniat, quod perfectum eſt, & euacue-*
tur, quod ex parte eſt. Sed hoc magis myſticum eſt,
quàm litterale. Auguſtinus, & Beda proximè om-
nium ad veritatem acceſſerunt. Senſus eſt, inquiunt,
Tanta erat euidentia veritatis, qua Jeſus illis diſcipulis
apparebat, vt eorum non ſolùm negare, ſed ne dubitare qui-
dem vllus auderet: quoniam ſi quiſquam dubitaret, vtique
interrogare deberet. Sic ergo dictum eſt, *nemo audebat*
eum interrogare, Tu quis es? ac ſi diceretur, Nemo au-
debat dubitare, quòd ipſe eſſet. Rectè quidem;
ſed illud addendum, Euangeliſtam hoc ipſum mi-
Expoſitio auctoris. raculo tribuiſſe. Quanquam ego clariùs ex vtraque
& Auguſtini, & Græcorum interpretatione verum
ſenſum elici poſſe arbitror, adeo certos fuiſſe diſ-
cipulos ex miraculis, & ex intimo quodam ſenſu
Chriſtum eſſe, qui cum illis erat, vt quamuis for-
ma corporis conſueta non appareret, quamuis ocu-
li contradicerent, tamen minimè auderent dubi-
tare. Poteſtque hoc ad ſacram Euchariſtiam ſcitè ad-
modum, & vtiliter accommodari. Cum in illo ſpiri-
tuali conuiuio ſumus, quamuis oculi, quamuis ſen-
ſus omnes contradicant, tamen ex intimo quodam
fidei ſenſu adeo certi eſſe debemus verum eſſe, quem
ſumimus, Chriſtum, vt ne interrogare quidem au-
deamus, *Tu quis es?*

13. *Et venit Jeſus, & accepit panem, & dedit eis, &*
piſcem ſimiliter.) Non dubito, quin certa Chriſtus de
cauſa ſuis ipſe manibus panem, & piſcem diſcipulis
Cur manibus ſuis panem dederit Chriſtus. dederit. Cauſam eius rei vnam Theodorus Hera-
cleotes indicat, voluiſſe etiam nunc in fractione pa-
nis à diſcipulis agnoſci, quemadmodum à duobus il-
Luc. 24. 35. lis in Emaus agnitus fuerat. Itaque exiſtimat priùs
illis panem, piſcémq; diſtribuiſſe, quàm ab illis agno-
ſceretur. Non probo; iam enim à Ioanne adhuc in
naui cognitus fuerat, iam Petrus ad eum cognitum
adnatauerat. Illud facilè credo, quamuis iam cogni-
tus ab illis eſſet, voluiſſe tamen, vt eorum de ſe opi-
nionem confirmaret, more vti ſuo, & tanquam pa-
tremfamilias, quemadmodum & inſtitutum erat Iu-
dæorum, & ipſe alibi facere conſueuerat, ſuis mani-
bus panem, piſcémque diſtribuere. Vide Matth. 14.
17. 19. Marci 6. 39. 4. Lucæ 9. 14. 16. & 24. 35. & ſuprà
cap. 6. 11. Rupertus ſic exponit, *Sic dictum eſt hîc, Venit,*
Luc. 12. 37. *& accepit panem, & dedit eis, ſicut alio loco de ſeruis expe-*
ctantibus dominum ſuum, cùm præmiſſum eſſet, Faciet eos
diſcumbere, ſtatim ſubiunctum eſt, Et tranſiens miniſtrabit
illis. Sed Rupertus relicto litterali ſenſu ad ſpiritua-
lem fugit. Quòd ſi moraliter interpretari libeat, ma-

A lim Cyrillum ſequi, qui hoc facto illud ſignificari pu-
tat, nos omnia & ſpiritualia, & temporalia bona de
manu Chriſti percipere.

14. *Hoc iam tertio manifeſtatus eſt Jeſus diſcipulis ſuis,*
cùm reſurrexiſſet à mortuis.) Quomodo Ioannes hanc
manifeſtationem Chriſti tertiam fuiſſe dicat, cùm
tam multæ eam anteceſſiſſent, apud Matth. cap. 28.
16. explanauimus. τοῦτο τρίτον hoc tertium, aut hoc
tertio Ioannes Græcè dixit pro, hac tertia vice, ſi ita
liceret loqui, quemadmodum neminem bene Lati-
num auctorem locutum memini; quamquam pla-
B cuit hæc phraſis hæreticorum interpreti, qui videri Th. Beza.
maximè Latinus voluit.

15. 16. 17. *Cùm ergo prandiſſent, dicit Simoni Petro Je-*
ſus, Simon Iona diligis me plus his?) Hos tres verſus quia
idem omnium argumentum eſt, eodem etiam expli-
cabimus commentario. Locus eſt grauis, & in quo
paullo altiùs figere pedem oporteat. Petrum Chri-
ſtus peracto prandio ſingulariter alloquitur, & num
ſe plùs quàm cæteri diligat, percontatur; affirmanti
curam tradit paſcendi oues ſuas, vtrum ſingularem,
an communem, parémque cum cæteris, de eo nobis
C cum nouis hæreticis diſceptatio eſt; quæ ex ſingulis
huius loci verbis, ac circunſtantiis terminanda eſt.
Nec enim nunc de aliis diſputamus locis, in quibus
ſingularis Petro ſupra cæteros auctoritas datur; ſed
hunc interpretamur locum, hic pugnamus, hic vo-
lumus vincere. *Cùm ergo prandiſſent*, inquit Euange-
liſta. Videamus ecquid hoc ipſum ad rem pertineat,
quòd hæc Petro auctoritas poſt prandiũ data ſit. Lu- Cur Petro ſingularis illa ſupra cæteros auctoritas à Chriſto poſt prandium data ſit.
therani, & Caluiniani, qui nihil aliud hoc loco Chri-
ſtum feciſſe putant, quàm Petrum in Apoſtolicá re-
ſtituere dignitatem, à qua propter negationem ceci-
D diſſe dicunt; & illud dicãt neceſſe eſt nihil aliud fuiſſe
myſterij, quòd poſt prãdium hoc fecerit, quàm quòd
Germanico more voluerit prandio amicitiam con-
ciliare. Ego non id Chriſtum ſpectaſſe arbitror: ſed
obſeruo eius fuiſſe cõſuetudinem, vt res omnes ma-
gnas poſt prandium, aut cœnã inſtitueret. Quemad-
modum Euchariſtiam ab eo poſt cœnam inſtitutam
legimus; & poſt prandium diſcipulos dato per flatum
Spiritu ſancto ordinatos ſuprà cap. 20. 22. Nam ante-
quam hoc faceret, ex altero etiam, ſicut hoc loco,
E aſſo piſce cum diſcipulis ediſſe ſcribit Lucas c. 24. 43.
Propterea igitur poſt prandium hoc egit, quia quid-
dam facere volebat ſingulare. Et cæteris quidẽ Apo-
ſtolis, cùm illis poteſtatem dare voluit, vnum com-
muniter omnibus dedit prandium; nunc verò, cùm
ſoli Petro ſingularem vult tradere poteſtatem, vnum
propter illum, & multo magis admirabile cõuiuium
apparauit. Rogat Petrum, *Simon Iona.* Ne hoc qui-
dem fortaſſe cauſa caret, quòd Chriſtus eum non Si- Cur Petrũ
monem Petrum, vt Euangeliſta, ſed Simonem Iona Simonem Iona vocet.
vocat, nomine videlicet antiquo. Dixerat enim illi,
cùm ad Apoſtolatum vocauit, fore vt nõ iam Simon
F Iona, ſed Petrus, id eſt petra vocaretur, ſupra quã pe-
tram Eccleſiam ſuam erat ædificaturus, ſuprà c. 1. 42.
dicit ergo nunc illi, Simon hactenus quidem fuiſti,
Simon Iona, nunc tempus venit, quo tempore Petrus
futurus es; volo nunc ſuper te Eccleſiam meam ædi-
ficare, id eſt oues meas paſcendas tibi committere,
quemadmodum tibi promiſeram, Matth. 16. 18. Non
ignoro etiam ante vocatum fuiſſe fortaſſe Petrum,
vt apud Matthæum cap. 10. 2. diſputauimus; ſed hoc
dico, videri non ſine cauſa Chriſtum hoc loco non
Petrum, ſed priſtino, ac proprio nomine Simonem
appel-

A appellaſſe, quia vtcumque Petrus ante vulgo vocari cœptus eſſet, tamen nondum Petrus, id eſt petra, & fundamentum Eccleſiæ factus erat. Sequitur, *Diligis me plus his?* Hic Chriſtus à Petro ſingulare quiddam requirit, quod cæteri non habeant, aliquid ergo viciſſim illi dare volebat proprium ac ſingulare, quo cæteris antecederet. Sed videamus quàm callidi & vafri interpretes hæretici ſint. Docent quidam illorum non eſſe ſenſum, *Diligis me plus his?* id eſt plusquam hi diligunt me? ſed, *Diligis me plus his?* id eſt pluſquam hos diligis? O homines acutos, cui enim, niſi illis venire hoc in mentem potuiſſet? B Scilicet valde ad rem pertinebat, vt Chriſtus Petrum interrogaret, & quidem tam accuratè, & toties interrogaret, vtrum ſe, quàm cæteros diſcipulos magis diligeret. Laborabat enim Chriſtus zelotypia, & cum cæteris diſcipulis, quaſi procus de Petri erga ſe amore contendebat. Sed bene eſt, quòd iſti hæretici ab alijs etiam ſectæ ſuæ hæreticis refutati ſunt. Bernardus quidem ſer. 76. in Cantic. dum aliud agit, & memoriter, ac leuiter hunc locum carpit, nõ putat comparationem inter amantes, ſed inter amatos fieri: cæterũ non ad diſcipulos refert. C *Plus*, inquit, *quàm tua, plus quàm tuos, plus etiam quàm te.* Sumpſit igitur occaſionem Chriſtus Petrum interrogandi, vtrum ſe plùs, quàm cæteri diſcipuli diligeret, ex recẽti eius facto, quòd ſe vnus omnium cæteris in naui relictis audito Chriſtũ eſſe, qui in littore apparebat, in mare coniecciſſet, quod ſingularis amoris fuerat. Quaſi dicat, *diligis me plus his*, quemadmodum videris modò demõſtrare voluiſſe? Si ergo ita eſt, *paſce oues meas.* Quid ſequitur? niſi ſi non ita eſt, nolo vt paſcas oues meas. Atqui ſi Petrus nõ plùs Chriſtum, quàm cæteri diſcipuli, diligeret, non propterea profectò D minorem, quàm illi paſcendarum ouium Chriſti poteſtatem accepiſſet, ergo ea poteſtas, quam ita Chriſtus illi dat, vt daturus non fuiſſet, niſi ſe pluſquam cæteri diligeret, maior vtique quàm poteſtas aliorum diſcipulorum erat. Rupertus exiſtimat Chriſtum ad illa Petri verba alludere voluiſſe, quibus ſe Chriſtum plus cæteris diligere declarauerat. *Etſi omnes ſcandalizati fuerint in te, ego nunquam ſcandalizabor* Matth. 26. 33. Quid ergo interrogat, quod nec ipſe ignorabat, & Petrus iam non verbis, ſed factis declarauerat plus ſe Chriſtum diligere, quàm cæteros? Sed E vt timorem illi eriperet, & ex dolore, quem ex negatione conceperat, recrearet, vt ſcribit Heracleota; bono eſſet animo, maius illi nunc munus ſe velle cõmittere, quàm vnquam illi ante commiſiſſet. Aut, vt ego puto, nec propter ſe, qui nõ ignorabat; nec propter Petrum, quia alio iam prorſus, quàm cùm negauerat, animo erat: ſed propter eos, qui aderant, interrogat, num ſe plus, quàm cęteri diligat, vt intelligant non ſine cauſa plus ſe Petro poteſtatis, quàm cæteris dare, cùm conſtaret & ex facto eius ſingulari, & ex ſępe repetito teſtimonio plus ſe ab illo, quàm à cęteris F amari. Plus quiddam Chryſoſtomus, Theophylactus, & Euthymius Gręci licet auctores dicunt, ideo ſolùm interrogaſſe Petrum, quia princeps, & veluti os erat Apoſtolorum. Reſpondet Petrus, *Etiam Domine, tu ſcis quia amo te.* Notant Theodorus Mopſueſt. Chryſoſtomus, Theophylact. & Bernardus in ſer. de diligendo Deo non auſum reſpondere Petrum ſe plus Chriſtum, quàm cæteros amare, ſed modeſtiùs dicere ſe quidem eum amare, ipſumque quem nihil lateret proferre teſtem, factum ſcilicet cautiorem poſt negationem. Cùm enim ante dixiſſet ſe animam pro Chriſto poſiturum c. 13. 37. paullo poſt ter Chriſtum negauit, cuius nunc memor temeritatis, nihil nunc audet magnum de ſe polliceri, ſed rem omnem ad Chriſti iudicium referre, quod falli non poſſet. *Tu ſcis Domine.* In quam ſententiam eleganter admodum hoc loco ſcribit Auguſtinus. *Hunc inuenit exitum ille negator, & amator; præſumendo elatus, negando proſtratus, flendo purgatus, confitendo probatus, patiendo coronatus, hunc inuenit exitum, vt pro eius nomine perfecta dilectione moreretur, cum quo ſe moriturũ peruerſa feſtinatione promiſerat, faciat eius reſurrectione firmatus, quod immaturè pollicebatur infirmus. Hoc enim oportebat, vt priùs Chriſtus pro Petri ſalute, deinde Petrus pro Chriſti prædicatione moreretur. Præpoſterum fuit; quod audere cœperat humana temeritas, cùm iſtum diſpoſuiſſet ordinem veritas. Animam ſuam ſe poſiturum pro Chriſto Petrus putabat, pro liberatore liberandus, cùm Chriſtus veniſſet animam ſuam poſiturus pro ſuis omnibus, in quibus erat & Petrus. Quod ecce iam factum eſt, nunc iam firmitas cordis ad ſuſcipiendam mortem pro nomine Domini vera ipſo donante ſumatur, non falſa nobis errantibus præſumatur.* Mihi verò ita videtur Petrus modeſtiæ rationem habuiſſe, vt tamen non obſcurè ſignificauerit ſe plus cæteris Chriſtum diligere. Cùm enim reſpondet, *Etiam*, quid ſibi aliud vult, quàm ſe plus cæteris Chriſtum diligere, quod verum facere, Chriſtus interrogauerat? Itaque quod ſubiungit, *Domine tu ſcis*, non ſolùm moderationis cauſa dictum puto, ſed multo etiam magis, vt, quod dixerat, *etiam*, ipſius Chriſti teſtimonio confirmaret. Tanquam ſi diceret *etiam*, plus te, quàm cęteri diligo, quod ita eſse teipſum teſtem appello. Subijcit Chriſtus, *Paſce agnos meos.* Quibus verbis primùm indicat verum eſse, quod Petrus reſponderat, ſe illum pluſquam cęteros amare; expectabat enim reſponſum eius, & auctoritatem, quam illi dare cogitabat, quodammodo ſuſpenderat veluti non daturus, niſi affirmaſset ſe ipſum pluſquã cęteros amare. Cum ergo dat, quod ſuſpenſum tenebat, approbat tanquam ad eam rem excitatus teſtis verũ eſse, quod Petrus reſpondiſset. Dixerat Petrus, *etiam, Domine tu ſcis*, reſpondet Chriſtus, ita eſt vt dicis, ego ſcio, *Paſce ergo agnos meos.* Paſcere eſse regere, ac gubernare, ſed ita regere tanquã paſtorẽ gregẽ nemo neſcit; & alibi ſępe docuimus Hebręorũ idioma eſse. *Qui regis Iſrael intende*, pſalm. 79. 2. Hebraicè eſt רֹעֵה, qui paſcis, & pſal. 77. 70. 71. *Elegit eum de gregibus ouium, de poſt fœtãtes accepit eum, paſcere Iacob ſeruum ſuũ, & Iſrael hæreditatẽ ſuam.* Agnos eſse eos, qui in grege, id eſt in Eccleſia Chriſti eſsent, dubium nõ eſt; nec ſubtiliter diſputandũ, cur agnos potiùs, quã oues appellauerit, quod qui fecerit, videat etiã atque etiã, ne doctis hominibus riſũ prębeat. Satis enim cõſtat eoſdem nunc agnos, & ver. 17. oues appellare. Quod ſi quidquã diſcriminis inter oues, & agnos eſt, id non in re, ſed in voce eſt, quòd cum idẽ ſint, tamẽ vocabulũ agni blãdius ſit, maiorémque amorẽ præ ſe ferat; magis enim amabiles, quia magis ſimplices agni, quàm oues ſũt. Quemadmodum quos Matth. cap. 10. 16. oues vocat, *Ecce ego mitto vos ſicut oues in medio luporum*, Lucas cap. 10. 3. agnos nominat, *Ecce ego mitto vos ſicut agnos inter lupos.* Cum ergo Chriſtus fideles ſuos agnos vocat blandiùs, & maiore quadam amoris ſignificatione eos Petro commendat, quàm cum vocat oues. Quẽadmodum ſi pater moriens, & liberos ſuos amico commendans diceret, commendo tibi meos infan-

Quis horũ verborum ſenſus, *diligis me plus his.*

Petrus princeps, & veluti os reliquorum.

Petri ſit in reſpõdẽdo modeſtia.

Tract. 123.

Paſcere, id eſt regere. In cap. 2. Matt. ver. 6

Agni quinam ſint, & an idem ſignificent ac oues.

 tulos.

tulos, vehementiùs, maioréque affectu commendaret, quàm ſi diceret, Commendo tibi filios meos. Non ineptè quidem concionator dixerit, quod Rupertus, & Theophylact⁹ hoc loco tradũt, agnos eſſe, qui teneri, & infirmi adhuc in fide ſint, *quib⁹*, vt ait D. Paulus, *lacte opus ſit*; oues autem, in quibus, vt idem ait, format⁹ iam eſt Chriſtus, quique, vt ait alio loco, *exercitatos habent ſenſus*; ſed caueat, ne ludat longiùs.

Hebr. 5. 12.
Galat. 4. 9.
Hebr. 5. 14.

Euſebius Emeſenus in ſermone de natiuitate Ioannis Euangeliſtæ alium tradit moralem ſenſum noſtrę de principatu Petri ſententiæ valde congruentem, *Prius*, inquit, *agnos, deinde oues ei commiſit, quia non ſolùm paſtorem, ſed paſtorum paſtorem eum conſtituit. Paſcit igitur Petrus agnos; paſcit & oues; paſcit filios, paſcit & matres; regit & ſubditos, & prælatos. Omnium igitur paſtor eſt, quia præter agnos, & oues in Eccleſia nihil eſt.* Poteramus tanto adiuti auctore cum Luthero, & Caluino certare, probatéque propterea primùm agnos, deinde oues nominaſſe, quia illi vniuerſæ Eccleſiæ ſupra cæteros Apoſtolos curam dedit, ſed cedimus gratiæ, cedimus iuri noſtro, nihil ſanè inter agnos, & oues intereſt: alia tamen ratione idem efficiemus. Quæſo cùm Chriſtus dicit, *paſce agnos*, aut, *paſce oues meas*, quos agnos, quas oues intelligit? Dicam clariùs, comprehendit ceteros Apoſtolos, an non? Qui id affirmauerint, multi, & graues auctores reperiũtur, primùm Euſebius, quem modò loquentem audiuimus, deinde Cyprianus in libro de vnitate Eccleſię, quin & auctores Gręci à Romano Pontifice ſtudio nationis abhorrentes, Chryſoſtomus, & Euthymius; qui verò negauerit, pręter Lutheranos, & Caluiniſtas nuper, repertus eſt nemo. Quorum facillimè poteſt opinio refutari. Quid enim eſt, *paſce oues meas*, niſi paſce gregem meum, paſce Eccleſiam meam? quicunque ergo intra Eccleſiam erant, paſcendos illi tradidit, reliqui verò Apoſtoli extra Eccleſiam, vt opinor, non erant. Denique Chriſtus non dicit Petro, paſce has, aut illas oues, ſed, *paſce oues meas*, omnium ergo ſuarum ouium curam illi dedit.

Petri in vniuerſam Eccleſiam poteſtas, & primatus probatur.

Quod Bernardus lib. de conſideratione 2. cap. 8. prudenter obſeruauit. *Quis es? ſacerdos magnus, Summus Pontifex. Tu princeps Epiſcoporum, tu hæres Apoſtolorum,* (alloquitur autem Eugenium Rom. Pont.) *tu primatu Abel, gubernatu Noe, patriarchatu Abrahã, ordine Melchiſedech, dignitate Aaron, authoritate Moyſes, iudicatu Samuel, poteſtate Petrus, unctione Chriſtus. Tu es, cui claues traditæ, cui oues creditæ ſunt. Sunt quidem & alij cæli ianitores, & gregum paſtores, ſed tu tanto glorioſius, quanto & differentius vtrumque præ cæteris nomen hæreditaſti. Habent illi ſibi aſsignatos greges, ſinguli ſingulos, tibi vniuerſi crediti, vni vnus: nec modò ouium, ſed & paſtorum tu vnus omnium paſtor. Vnde id probem quæris? ex verbo Domini. Cui enim non dico Epiſcoporum, ſed etiam Apoſtolorum ſic abſolutè, & indiſcretè totæ commiſſæ ſunt oues. Si me amas Petre, paſce oues meas. Quas? illius, aut illius populi, ciuitatis, aut regionis, aut certi regni? Oues meas, inquit. Cui non planum non deſignaſſe aliquas, ſed aſsignaſſe omnes?* Accedit, quòd illa promiſſio, quã illi Chriſtus fecerat Matth. 16. 18. ſe ſuper eum Eccleſiam ſuam ędificaturum, alicubi impleta fuerit neceſſe eſt. Vbi niſi hic? Atqui illic ſingularem illi Chriſtus ſupra reliquos Apoſtolos promiſerat poteſtatem, vt eo in loco refutatis omnibus hęreticorum commentis comprobauimus. Aliqua igitur hic ſupra cæteros poteſtas data eſt, quę alia eſſe non potuit, quàm quæ illi tunc promiſſa fuerat, vt ſuper eum Eccleſiã ſuam ædificaret, id eſt vt fundamentum, & caput faceret

A Eccleſiæ. Duobus modis noui hęretici reſpondent, primùm, vt concedant omnium ouium curam Chriſtum dediſſe Petro, eandem omnibus quoque aliis Apoſtolis tradidiſſe, itaque colligi inde non poſſe aliquid eum poteſtatis præter cæteros accepiſſe. At vbi obſecro locus ille eſt, vbi Chriſtus eandem hanc paſcendarum ouium ſuarum curam cæteris dedit Apoſtolis? Proferant, oſtendant, & vincant.

Refelluntur hæreticorũ argumẽta.

Duos proferre poſſunt locos, alterum Matth. 28. 19. & Mar. 16. 15. 16. *Euntes in mundum vniuerſum docete omnes gentes*; alterum illum, quem ſuprà explicauimus, c. 20. 22. 23.
B *Accipite Spiritum ſanctum, quorum remiſeritis peccata, remittuntur eis.* At priore loco non ſingulis, ſed cunctis omnes docendi gentes curam tradit. Nec enim fieri poterat, vt ſinguli omnes orbis terræ partes peragrarent, gentéſque omnes docerent, neque verò, ſi fieri facillimè poſſet, erat neceſſarium. Quid enim erat opus, vt omnes ab ſingulis, modò omnes ab omnibus, aliæ ab aliis, docerentur? Et abſurdum dictu eſt iuſſiſſe Chriſtum Apoſtolos facere, quod nec fieri poterat, nec, vt fieret, opus erat. Quam ergo vim habeat illud, *in mundum vniuerſum*, & illud, *omnes gentes*,
C illic docuimus. Nempe mundus vniuerſus Iudææ, omnes gentes Iudæis opponuntur. Opponit enim hanc ſecundam miſſionẽ primę, in qua illis dixerat, *In viam gentium ne abieritis, & in ciuitates Samaritanorum ne intraueritis, ſed potiùs ite ad oues, quæ perierunt domus Iſrael*, Matth. 10. 5. 6. Nunc illis limites illos, quos poſuerat euellit. Tanquam dicat Eccleſiæ, *Dilata locum tentorij tui, & pelles tabernaculorum tuorum extende, ne parcas, longos fac funiculos tuos, & clauos tuos conſolida. Ad dexteram enim, & ad læuam penetrabis, & ſemen tuum gentes hæreditabit*, Iſai. 52. 2. 3. Eccleſiam igitur illic di-
D latat, non ſingulorum Apoſtolorũ poteſtatem. Quin inde ad confirmandum id, quod hoc loco agimus, argumentum non leue ſumitur. Illic cunctis Apoſtolis non ſingulis totius orbis terrarum cura datur, & tamen neceſſe erat vni alicui vniuerſam illam, quę in ſingulos partita erat, curam dari. Vt enim Cyprianus in libro de vnitate Eccleſiæ copioſè diſputat, *Epiſcopatus vnus eſt, cuius à ſingulis in ſolidum pars tenetur.* Quæro cui vniuerſa illa cura niſi Petro? quæro vbi niſi hic commiſſa ſit? Quemadmodum eodem loco Cyprianus vtrunque coniungens teſtimonium atte-
E ſtatur, *Super illum*, inquit, *vnum ædificat Eccleſiam ſuam, & illi paſcendas mandat oues ſuas.* Alter verò locus noſtram potiùs ſententiam maximè iuuat. Cùm enim ſuprà omnibus ſimul Apoſtolis, in quibus & Petrus profectò erat, parem dediſſet poteſtatem, quid potuit eſſe cauſæ, cur nunc ſingularibus verbis oues ſuas illi vni paſcendas committat? Si eadem hæc, atque illa prior poteſtas erat, cur eam illi iterum tradit? cur non iiſdem tradit verbis? cur non eodem ritu? cur non eodem affectu, ſed ter interrogato, num ſe
F diligeret? cur maiorem ab eo, quàm à cæteris erga ſe amorem exigit? cur denique nõ omnibus eandem iterum tradit? Præter illam ergo, quam communem cum omnibus Apoſtolis illo loco acceperat poteſtatem, propriam hic ſupra cæteros auctoritatem accipit. Quod multo meliùs, quàm Lutherani, & Caluiniani Cyprianus vidit, *Et quamuis*, inquit, *Apoſtolis omnibus poſt reſurrectionem ſuam parem poteſtatem tribuat, & dicat, Sicut miſit me Pater, & ego mitto vos, accipite Spiritum ſanctum; ſi cui remiſeritis peccata, remittentur illi; ſi cui retinueritis, tenebuntur; tamen vt vnitatem manifeſtaret, vnam cathedram conſtituit, & vnitatis eiuſdem origi-*

Loco citato.
Cap. 20. 22. 23.

nem ab vno incipientem ſua auctoritate diſpoſuit. Loquebatur autem Cyprianus de hoc ipſo loco, quem modò verſamus. Deinde reſpondent aduerſarij, cũ probauimus Petrum vniuerſæ à Chriſto Eccleſię curam accepiſſe, nihil dum egiſſe nos, probãdum nobis eſſe Romanum Pontificem Petri ſucceſſorem eſſe. Nos verò contenti eſſe poſſumus demonſtraſſe Petrum, de quo hîc agitur, Apoſtolorum fuiſſe principem, nam de Romano Pontifice non agebamus. Sed quia iſti eandem in Romano Pontifice rationem valere negant, age rogemus, quare? Quia, inquiunt, Petri ſucceſſor non eſt. Quidni? quia Petrus, inquiunt, Romæ non fuit. Itàne verò? tota igitur cauſa in hoc verſatur cardine, vtrum Petrus Romæ, néene fuerit? Vnde id ſcire poſſumus, niſi aut ex litteris ſacris, aut ex eccleſiaſticis hiſtoriis? Scriptura certè non negat Romæ fuiſſe, & Petrus ipſe ſe Romæ eſſe indicat, cùm primam ſcribit epiſtolam. c. 5. 13. Babyloni enim ſe dicit ſcribere, & Romam, vt illic Deo adiuuante docebimus, Babylonem vocat. Hiſtoriam verò proferãt aliquam bonam, malam, quæ Romæ non fuiſſe doceat; nos enim hiſtorias omnes, auctores omnes non Catholicos modò, ſed etiam hæreticos, qui iam inde ab Apoſtolis vſque ad noſtram memoriam extiterunt, ſi quidem ea de re mentionem vllam faciunt, teſtes habemus Romæ fuiſſe, Romæ fixiſſe ſedem, Romæ glorioſo martyrio vitam finiuiſſe. Quid auctores dico? templa, ſaxa, ligna Romæ fuiſſe teſtantur. Ergo dum ad epiſtolam primam Petri venimus, pugnent iſti, ſi poſſunt, cum toto terrarum orbe. *Pugnabit* enim *cum illo orbis terrarum contra inſenſatos;* interim nos profligatis ex hoc loco hoſtibus, ad caſtra reuertamur. Duæ hic reliquæ quęſtiones ſunt, vt totus penitus locus enucleetur; altera, cur Chriſt⁹ Petrum de eadem re ter interrogauerit, vtrũ ſe plus, quàm cæteri diligeret; altera, cur Petrus, cùm tertio eſſet interrogatus, triſtatus fuerit. Vix auctor vllus eſt, qui non dicat propterea Chriſtum ter Petrum interrogaſſe, quia ter Petrus ante negauerat, aut vt triplicem negationẽ triplici ſingularis amoris profeſſione deleret, aut vt conſtaret omnibus non minùs tunc fuiſſe cõſtantem, quàm ante fuerat inconſtans. Ita Cyrillus, Theodorus Heracleota, Theodorus Mopſueſt. Leontius, Theophylactus, Maximus in ſermone de pœnitentia Petri, Auguſt. hoc loco, & ſermone de tempore. 149. Beda eius verbis in comment. Nicephorus lib. 1. c. 35. Ambroſius item in apologia Dauid cap. 9. multorum obſeruationem fuiſſe tradit. *Redditur*, inquit Auguſtinus, *negationi trinæ trina cõfeſſio, ne minùs amori lingua ſeruiat, quàm timori; & plus vocis elicuiſſe videatur mors imminens, quàm vita præſens.* Aliam Chryſoſtomus, & Theophylactus rationem afferunt, vt per triplicem interrogationem Chriſtus declararet, quanti oues ſuas faceret, quas illi nollet committere, niſi ter examinato, vtrum ſe pluſquam cæteri diligeret. Potéſtque hoc Eccleſiaſticæ ſeruire diſciplinæ, vt intelligamus, quàm diligenter ij, quibus animarũ cura cõmittendà eſt, examinari debeãt, hac potiſſimùm in re, vtrum maxima cæteris antecellant caritate: quando Chriſtus tam cognitam, tam expertam, tam exploratam Petri caritatem tamẽ ter, antequam curam illi ouium ſuarum traderet, examinauit. Sed hac de re paullo infra dicturi ſumus. Gregorius lib. 6 in 1. lib. Regum. cap. 16. aliam, ſed magis moralem, quàm litteralem ponit. *Primo*, inquit, *ei dicitur, Petre amas me, vt per amorem agere fortia ſtudeat. Secundò, vt in contemplando alta cognoſcat. Tertiò, vt perfecta caritatis affectu, & erga proximum ferueat, & ad ſpeciem conditoris feruentiùs inardeſcat.* Simile eſt, quod in ſermone de tribus ordinibus Eccleſiæ Bernardus ſcribit, *Sed illud*, inquit, *tu iudica, vtrum poſſit his conuenienter aptari trina Petri interrogatio, vt hoc ſit dicere, Amas me, amas me, amas me? habes caritatem de corde puro, & de cõſcientia bona, & fide nõ ficta?* Meliùs, & ad ſenſum litteralẽ magis aptè idem ſcribit Bernardus ſermone in Cantic. 76. *Non otioſè ſæpe repetitum eſt, Petre amas me, in commiſſione ouium. Et ego quidem id ſignificatum perinde puto, ac ſi illi dixiſſet Ieſus: Niſi teſtimonium tibi perhibente conſcientia, quòd me ames, & valde perfectéque ames, nequaquam ſuſcipias curam hãc, nec te intromittas de ouibus meis, pro quibus vtique ſanguis meus effuſus eſt.* Ego ad negationem non dubito Chriſtum alluſiſſe: ſed credo etiam propterea ter interrogaſſe, quia rem illi maximi momenti committere volebat; itaque volebat perfectè eius explorare caritatem; ſolet enim hic numerus perfectionem ſignificare. Sic enim legimus eundem Chriſtum ter eundem ſermonẽ oraſſe Patrem Matth. 26. 44. Vnde noſtra de Petri primatu ſententia confirmatur, aliquam illi ſingularem poteſtatem datam eſſe, quando ter, id eſt perfectiſſimè illum examinat; Eccleſiam nunc, ſicut ante promiſerat, fundaſſe ſuper illum, quãdo tam altè fundamentum fodit. Duæ in Petro ſingulares virtutes fuerunt, quamobrem Eccleſiam ſuper illum fundauit Chriſtus, fides, & caritas; fidem apud Matth. c. 16. 18 explorauerat, ideóque Eccleſiã ſe ſuper eum fundaturum promiſerat; caritatem nunc etiam atque etiam tẽtat, & explorat, qua explorata ædificium illi Eccleſiæ ſuperponit, *Paſce*, inquit, *oues meas.* Alterã quæſtionem, cur Petrus tertiò interrogatus triſtari cœperit, ſcitè admodum verſat Auguſtinus. ſer. de tempore 149. *Quid contriſtaris Petre? Quia reſpõdes amorem, oblitus tuum timorem. Sine interroget, interroget te Dominus. Medicus eſt, qui te interrogat; ad ſanitatem pertinet, quod interrogat. Noli tædio affici. Expecta, impleatur numerus dilectionis, vt deleat numerum negationis.* Chryſoſtomus, Theodorus Mopſueſt. Leontius, Theophylactus, & Euthymius ideo triſtatum dicunt, quia cùm Chriſtus iterum, atque iterum idem interrogaret, in mentem illi venerit negationis ſuæ, veritúſque ſit, ne quemadmodum tunc, quamuis ita ſe Chriſtum amare profeſſus fuiſſet, vt ſuam pro illo animam eſſet, ſi res poſceret, poſiturus, ter tamen negauerat, réque ipſa declarauerat, minùs ſe illum, quàm ſibi videbatur, amauiſſe; ita nunc quoque minùs fortaſſe amaret, quàm ſibi videretur. Magis probo, quod ſcribit Theodorus Heracleotes, contriſtatum fuiſſe, quòd cùm Chriſtus eum tam ſæpe, & tam diligenter interrogaret, indicare videretur ſe illum ſuſpectum habere, idcirco ne ſemel quidem, & iterum affirmãti ſe eum pluſquam cæteros amare, credidiſſe. Proptérea reſpondiſſe, *Domine tu omnia noſti, tu ſcis, quia amo te,* quaſi dicat. Tu qui omnia noſti, ignorare non potes verum eſſe, quod dico; quid ergo quaſi mihi nõ credens, me tam ſæpe rogas? Quid hoc ad mores valeat copioſè hoc loco, & ſubtiliter diſſerit Auguſtinus. *Sit*, inquit, *amoris, officium paſcere dominicum gregem, ſi fuit timoris indicium negare paſtorem. Qui hoc animo paſcunt oues Chriſti, vt ſuas velint eſſe, non Chriſti, ſe conuincuntur amare, non Chriſtum: vel gloriandi, vel dominandi, vel acquirendi cupiditate; non obediendi, & ſubueniendi, & Deo placendi caritate. Contra hos ergo vigilat toties inculcata*

Romanus Pontifex Petri ſucceſſor.

Romæ Petrum fuiſſe omnes hiſtoriæ teſtantur.

Sap. 5. 21.

Cur Chriſtus ter Petrũ interrogauerit.

Tract. 122.

1. Timothi 1. 5.

Ternarius numerus perfectionem ſignificat.

Cur triſtari cœperit Petrus.

Tract. 123.

Philip. 2. 21 *iſta vox Chriſti; quos Apoſtolus gemit ſua quærere, non quæ ſunt Chriſti. Nam quid eſt aliud, ſi diligis me, paſce oues meas, quàm ſi diceretur, ſi me diligis, non te paſcere cogita, ſed oues meas? ſicut meas paſce, non ſicut tuas; gloriam meam in eis quære, non tuam: dominium meum, non tuum; lucra mea, non tua: ne ſis in eorum ſocietate, qui pertinent ad tempora periculoſa, ſe ipſos amantes, & cætera, quæ huic malorum initio connectuntur.*

2. Timoth. 3. 1. 2.

18. *Amen, amen dico tibi, cùm eſſes iunior, cingebas te, & ambulabas, vbi volebas; cùm autem ſenueris, extendes manus tuas, & alius te cinget, & ducet, quo tu non vis.*) Mortis genus, quod pro ſe Petrus ſubiturus erat, Chriſtũ his verbis ſignificare, ſequenti verſu Euangeliſta declarat. Duabus de rebus quæri poteſt, cur Chriſtus mentionem mortis poſt datam Petro ouium ſuarum paſcendarũ curam intulerit, & quare id genus mortis hac metaphora declarauerit; niſi & tertiam aliquis quæſtionem velit adiungere, quod hîc genus mortis ſignificetur, quę aut minimè dubia eſt, aut ad ſequẽtem pertinet verſum. De prima igitur quæſtione ad hunc modum ſer. de tempore. 149. ſcribit Auguſtinus. *Tanquam diceret,* inquit, *Quid retribues, quia diligis me? Dilectionem oſtende in ouibus. Quid mihi præſtas, quia diligis me, quando ego tibi præſtiti, vt me diligeres? Si dilectionem tuam erga me habes, vbi oſtendas habes, vbi exerceas habes, paſce agnos meos. Quatenus autem paſcendi eſſent agni, & dominicæ oues tanto pretio comparatæ, quanta eſſent dilectione paſcendæ, in conſequentibus demonſtrat. Poſtquam enim Petrus impleto legitimo numero trinæ reſponſionis profeſſus eſt ſe eſſe Domini dilectorem, commendatis ſibi ouibus eius audit de ſua futura paſſione. Hîc demonſtrauit Dominus ſic diligẽdas oues ſuas ab ijs, quibus eas commendat, vt parati ſint mori pro eis. Sic idẽ Ioannes in epiſtola ſua ait, ſicut prò nobis Chriſtus animam ſuam poſuit, ſic & nos debemus pro fratribus animas ponere.* Chryſoſtomus verò, Leontius, Theophylactus, & Euthymius aliam, cur hoc Chriſtus dicat, cauſam reddunt, nempe vt oſtenderet non propterea ſe ter eum interrogaſſe, quòd illi non crederet. Credere enimuero, & ita quidem credere, vt ſciat eum pro ſe, cùm opus erit, moriturum. In eundem ferè modum Cyrillus, voluiſſe confirmare Chriſtum vera eſſe, quę Petrus reſponderat, ſe eum amare; ſcire enim ſe illum pro ſe aliquando moriturum. Theodorus autem Mopſueſt. vt illi negationis præteritę memoriam, timorémque, & ſolicitudinem, quæ propter illam augebatur, ab eo auferret. Aliter etiam Leontius, idémque Chryſoſt. & Theophylactus indicant, voluiſſe Chriſtum Petrum nolentem à ſe diuelli conſolari, bono eſſet animo, patientérque diſceſſum ferret ſuum, fore breui, vt ſe ſequatur. Quod attinet ad ſecundam, tertiámque quæſtionem, omnes hic auctores tradunt ſignificaſſe Chriſtum fore, vt Petrus in crucem ſublatus moreretur, Auguſtinus, Cyrillus, Chryſoſtomus, vterque Theodorus, Heracleotes, & Mopſueſt. Leontius, Theophylactus, Beda, Rupertus; quo autem modo, quo tẽpore, quo loco, id Deo volente in præfatione ad eius epiſtolas dicturi ſumus. Quid dicatur, nemo non videt; cur ita dicatur, id verò explicandum eſt. Cur dicit, *cùm eſſes iunior, cingebas te; cùm autem ſenueris, extendes manus tuas, & alius te cinget,* vt ſignificet, cum eſſet iunior, moriturũ non fuiſſe; cùm autem ſenuerit, eſſe pro ſe in cruce moriturum. Haud dubium, quin ad conſuetudinem iuuentutis, & ſenectutis communem alludat. Solent enim iuuenes robuſtiores, & magis expediti eſſe corpore, quàm ſenes; itaque ipſi ſibi ſufficiunt, neq.

Cur Chriſtus mentionẽ mortis intulerit.

1. Ioan. 3. 16

Cur genus mortis ſic Chriſtus ita ſignificauerit.

A ad corporis ſui miniſterium vlla alterius indigent ope, ipſi ſe veſtiunt, ipſi ſe exuunt, ipſi per ſe ſine duce, ſine ſcipione, tecti, vegetique, quocunque libet, incedunt; ſenes contrà aut morbis, aut ætate debilitatis membris aliorum, qui ſe veſtiant, qui ſe cingant, qui ſe ſuſtentent, indigent miniſterio. Idem naturæ congruenter euenturum Petro, cùm eſſet iunior, ſeipſum cinxiſſe, veſtijſſéque, id eſt corporis ſui habuiſſe poteſtatem, ideóque illud conſeruaſſe; B fore, vt cùm ſenuerit, eius corpus non in ipſius, ſed in aliorum poteſtate ſit, qui de illo, quidquid libuerit, faciant, qui morte pro ſe afficiant. Hæc vna eſt alluſio, in qua pars maxima ſententiæ conſiſtit. Alia ſubtilior eſt, quam neſcio an quiſquam animaduerterit, quæque in contrario genere verſatur. Solent iuuenes fortiores eſſe etiam animo, quàm ſenes; ſignificat autem Chriſtus fore, vt è contrario Petrus fortior ſit, cùm ſenuerit, quàm cùm erat iuuenis; iuuenem enim temerarium quidem fuiſſe, fortem verò non fuiſſe, ſed timidum, & ignauum; qui cûm iactaſſet ſe pro ipſo moriturum, C cum ad minimum periculum ventum eſt, ſumma enim negauerit leuitate, ſenem magno, ac forti futurum animo. pro ſe enim grauiter moriturum. Tertia eſt in verbo cingendi, quo ad recens Petri factum alludit, qui ſe paullo ante, vt ad Chriſtum contenderet, tunica præcinxerat, & ſe in maris fluctus coniecerat; quod ſolus videtur Rupertus obſeruaſſe. Quaſi dicat, iſtam ego iuuenilem fortitudinem, & alacritatem animi in martyrium; iſtam ego tunicam in crucem commutabo. Cùm dicit, *Extendes manus tuas,* duplici etiam vtitur alluſione; altera ad habitum im- D potentis ſenis, qui dum à miniſtris veſtitur, ac cingitur, debiles, aut chiragra tumentes manus tollit, vt eis, qui ſe cingunt, locum det; altera ad crucem, vt ipſe ſtatim Euangeliſta, & Theodorus Heracleota, Theodorus Mopſueſt. Leontius, Auguſtinus, Beda declarant, in quam ſublatus mortem erat pro ſe oppetiturus; manus enim extendit, qui in crucem agitur. Sed audiat hoc æther, Petrum cruci ſuffixum fuiſſe, quod omnes prorſus, qui iam inde ab eius ętate vſque ad noſtram ſcripſerunt, tradidere, Caluinus modò exiens ex tripode fabulam appellauit. Verum eius, vt diximus, impudentiam in præfatione ad Petri epiſtolas ſumus refutaturi. Quod ergo Rupertus, E & Euthymius exponunt, *Cùm eſſes iunior,* id eſt adhuc ſub lege Moſis tanquam ſub pędagogo non adeo fortis, non adeo perfectus eras, vt pro me mori poſſes; *cùm autem ſenueris,* id eſt per legem Euangelicam perfectus euaſeris, pro me morière, morale quidem eſt, litterale non eſt, *Cùm eſſem,* inquit, *paruulus, loquebar vt paruulus, ſapiebam vt paruulus.* Si mores iuuare libet, alia quoque ratione interpretari licet. Iuuenis eſt, qui adhuc indomitos atque rebelles; ſenex, qui F multa virtutis exercitatione ſubactos habet affectus. Illum difficilè, hunc facilè gubernaris, & pro Chriſto, quocunque voles, duxeris. Colligunt Chryſoſto. Leontius, & Theophylactus ex hoc loco Petrũ tunc, cùm hæc Chriſtus illi dicebat, neque iuuenem, neque ſenem, ſed media, atque virili ætate fuiſſe; quòd ex reliquo etiam tempore, quod poſtea Petrus vixit, facilè probatur. Quod dicit, *ducet, quo tu non vis,* rectè Theodorus Heracleota, Mopſueſt. Leontius, Chryſoſtomus, Cyrillus, Theophylactus, Euthymius exponunt naturalem ſignificare voluntatem, qua & Chriſtum ipſum mortem legimus exhorruiſſe: cæte-

Caluinus Petrum negat fuiſſe crucifixũ.

1. Corinth. 13. 11.

rem

rum libenter Petrum pro Chriſto mortem obijſſe; eodem modo Nicephorus lib.2.c.35.

19. *Hoc autem dixit ſignificans, qua morte clarificaturus eſſet Deum.*) Dubium quo pronomen illud, *Hoc*, ſit referendum. Hæreticorum interpretes, quia repugnante orbe terrarum in eo obſtinati errore ſunt, vt non credant Petrum in cruce mortem ſubijſſe, ne ſcilicet, ſi hoc conceſſerint, & illud cōcedere cogantur, Romæ fuiſſe mortuum; cùm ijdem vtrumque, id eſt omnes prorſus, qui vnquam fuerunt auctores tradant; dicunt ad illud vltimum tantum verbum referri, *Et ducet, quò tu non vis*, nihil enim aliud Chriſtum ſignificaſſe, quàm Petrum non naturali, ſed violenta morte vitam finiturum, idque ipſum nunc declarare Ioannem, cùm dicit, *Hoc autem dixit ſignificans, qua morte clarificaturus eſſet Deum.* Sed ſuperiore verſu ex ſententia omnium auctorum demonſtrauimus non ſolùm violentam, ſed etiam crucis mortem ſignificari; id enim extenſio manuum declarat. Alios auctores in præfatione in epiſtolas Petri in eam rem plurimos citaturi ſumus; hoc loco verba tantùm ponam Theodori Mopſueſtienſis, quem neſcio an, cum eò peruenero, ſim habiturus, οὕτω γὰρ οἶδα, ὅτι διαμενεῖς στερρὸς, ὅτι καὶ ὑπὲρ ἐμοῦ μέλλεις σταυροῦσθαι, ὅπερ ὡς δυσνόητον ὁ εὐαγγελιστὴς ἑρμηνεύει. τὸν γὰρ διὰ σταυροῦ διέμεινεν ὁ Πέτρος θάνατον, καὶ κατὰ κεφαλῆς τοῦτο αὐτὸς αἰτήσας, ἵνα μὴ ὁμοίως τῷ κυρίῳ ἀποθάνῃ, ὅπερ σημαίνων ἔλεγεν, ἄλλος σε ζώσει. *Vſqueadeo noui te firmum, & ſtabilem permanſurum, vt etiam pro me in crucem figendus ſis, quod quia difficilè intellectu erat, Euangeliſta interpretatur. Enimuero mortem in cruce Petrus ſuſtinuit, idque capite in terram verſo, cùm id ipſe petijſſet, ne eodem atque Dominus modo moreretur. Quod ſignificās dixit, Alius te cinget.* Mortem vocat Euangeliſta clarificationem Dei, quòd magna non re quidem ipſa, ſed hominum opinione, ac fructu, Deo accedat gloria ex morte pro Chriſto, pro Euangelio, pro veritate obita, vt Leontius, Theophylactus, & Euthymius exponunt meliùs, quàm idem Theophylactus, & Chryſoſtomus, &, vt videtur, Auguſtinus, ac Beda, qui clarificationem, aut glorificationem ſanctorum pro Chriſto mortem vocari putant, quòd magna inde ad eos redeat gloria. Nam etſi maior illis, quàm Deo accedit gloria, tamen Euangeliſta non dicit, *ſignificās qua morte ſe ipſum*, ſed, *qua morte clarificaturus eſſet Deum*. Eſt autem Hebraica phraſis idem ſignificans, quod dare gloriam Deo, id eſt veritatem tanquam inſpectante, iudicantéque Deo confiteri, vt c. 9.24. declarauimus; quod qui pro tuenda moriuntur veritate, maximè faciunt, inde martyres dicti, quòd & verbis teſtentur, & ſuo ſanguine obſignēt veritatem. Ineptus eſt, & inſulſus quidam hæreticorum interpres, non dixiſſe Euangeliſtā ſignificans, qua morte meriturus erat vitam æternam, nullum ergo meritū eſſe. Iſto ſane modo probare potuit nec mortuum fuiſſe Petrum, quia non dixit Euangeliſta, *ſignificans qua morte* eſſet moriturus; ſed, *clarificaturus eſſet Deum.* Apageſis iſtas ineptias. Qui Deum glorificat, multo magis ſe ipſum glorificat, id eſt maiorem ſibi meretur gloriam, quàm Deo tribuit. Si enim, qui eſurientem pauit Chriſtum, non dico gloriam qualemcunque, ſed totū regnum cælorū promeretur, vt Matth. 25.34.35. ſatis, ſupérque demonſtrauimus, quid merebitur, qui pro illo ſanguinem, & vitam fundit? *Qui*, inquit, *confitebitur me coram hominibus, confitebor & ego eum coram patre meo.* Cur ergo potiùs dixit, *Qua morte*

Caluinus, & Beza in Ioannem.

Theodori Mopſueſt. de morte Petri locus.

Clarificare Deum Hebraica phraſis.

Matth. 10. 32.

A *clarificaturus eſſet Deum*, quàm ſe ipſum? Quis ita dixiſſet? Nam etſi Petrus magnā gloriam & apud Deū, & apud homines conſecutus eſt, tamen non ideo mortem oppetijt, vt ſeipſum, ſed vt Deum glorificaret. Eadem de cauſa non dixit, Qua morte moriturus eſſet, quod erat multo ſimplicius, quia voluit exprimere Euangeliſta ſignificaſſe Chriſtum adeo fortem fore Petrum, cùm ſenex eſſet, vt pro Deo mori non dubitaret, hoc eſt vt Deum clarificaret; Chriſtum autem Euangeliſta Deum vocat, cum enim maximè Petrus morte ſua clarificauit, pro eóq; propriè mortuus eſt. B Poteſt ex hoc loco quamuis tenui, aliqua tamen coniectura colligi, cùm hæc ſcribebat Ioannes, iam Petrum fuiſſe mortuum. Sic enim loquitur, quaſi ex euentu Chriſti ſententiam interpretetur, ac probet.

Cum hæc ſcribebat Ioannes, iam Petrus erat mortuus.

Et cùm hoc dixiſſet, dicit ei, ſequere me.) Tres huius loci interpretationes inuenio. Nonnulli exiſtimant Chriſtum dixiſſe Petro, vt ſe corporaliter, pedibuſq; abeuntem ſequeretur. Cùm enim & prandium, & ſuperiorem finiſſet orationem; ſurexiſſe, cœpiſſéque diſcedere, iuſſiſſéque ſe ſequi Petrum: quemadmodū & Theophylactus, &, vt videtur, Chryſoſtomus expouūt, C quanquam aliam etiam affert, & magis probat explicationem; quaſi idem ſit, *ſequere me*, ac ſi diceret, Veni mecum, mittam te in ouium mearum poſſeſſionem. Alij moraliter, *ſequere me*, id eſt mores meos imitare, vt Theodorus Heracleota, idémque Theophylact. Alij de ipſo genere mortis interpretātur, vt ſuperiora, quaſi dicat, *ſequere me* in cælum euntem iiſdem veſtigijs, quibus ego viam mihi in cęlum pandi, id eſt per crucem, vt Theodorus Mopſueſt. Leontius, Auguſtinus, Beda, Euthym, Rupertus. Optimè autem omnium Rupertus, idcóque eius ſubijciam verba loco cōmentarij. *Mira*, inquit, *cum ſuauitate verax, & manſuetus Dominus præteritæ concertationis* D *meminit; in qua cùm dixiſſet ipſe, Quo ego vado, non potes me modò ſequi, ſequeris autem poſtea, reſpondens Petrus, Quare, inquit, non poſſum te modò ſequi? animam meam pro te ponā. Ad hoc dicente Domino, In hac nocte antequam gallus cātet, ter me negabis. Ait ille, vt ſuprà dictum eſt, adhuc iunior, Etiam ſi oportuerit me mori tecum, non te negabo. Huius, inquam, concertationis Dn̄s benignè meminit, dicēs, ſequere me; ac ſi diceret, Iam de eo, quod dixi tibi, Quo ego vado, non potes me modò ſequi, tu negando ter veracem me eſſe cōprobaſti; ſupereſt, vt de eo, quod adieci, Sequeris autem poſtea, meus ſermo* E *verus appareat. Sequere ergo, id eſt imitare me; deinceps enim paratus eris pro me & in carcerem, & in mortem ire. Paratus inquam, & fortis eris; & ſicut paullo ante tunica ſuccingens, & mittens te in mare fiducialiter ad littus perueniſti, ſic in ſtudio prædicationis accinct⁹ ſpiritu fortitudinis per medium tribulationis currens in littore quietis æternæ mecum ſtabilieris.* Hic verus eſt ſenſus, & dilucidè enucleatus. Quāquam non negauerim Chriſtum, cùm hæc diceret, abire cœpiſſe, non vt iuberet Petrum pedibus ſe ſequi oportere, ſed vt ipſo abeuntis habitu declararet ita ſe mortis genere ſequi debere, quemadmodum F pedibus ſequebatur. Itaque nō arbitror litterale eſſe, quod Chryſoſtomus, & Euthymius ſcribunt, iuſſiſſe Chriſtum ſe Petrum pedibus ſequi, tanquā aliorum Apoſtolorum ducem, tanquam Vicarium ſuum, magiſque familiarem cæteris, tamē vt hæretici frendeant, verba hîc eorum recitabo. *Quod ſi quis, inquiūt, percontaretur, quomodo igitur Iacobus ſedem Ieroſolymis acceperit? Reſponderem hunc Petrum, totius orbis magiſtrum præpoſuiſſe.* Ad mores ſiquis hoc accommodare velit

Optima Ruperti interpretatio, quæ & auctoris eſt. Sup. c. 13.36 17.18.

dicat

Quod Petro dicitur, *ſequere me,* omnibus dicitur.

dicat, quod Euſebius Emeſenus ſcribit in hom. de
Ioanne Euangeliſta. *Quod Petro dicitur, omnibus dicitur,*
ſequere me.

20. 21. *Conuerſus Petrus vidit illum diſcipulum, quem*
diligebat, Ieſus, ſequentem.) Apparet, vt & Rupertus ad-
notauit in his verbis iam Petrum, cùm hoc dixit, ſe-
qui cœpiſſe Chriſtum, cúmque reſpexiſſet, Ioannem
quoque ſequentem vidiſſe. Hoc enim eſt, *conuerſus*
Petrus vidit illum diſcipulum. Inde igitur occaſionē ac-
cipit de illo potiùs, quàm de cæteris interrogandi,
Hic autem quid? Sed quare inde occaſionem acceperit,
id neſcio an quiſquam interpretū ſatis animaduer-
terit. Quidam enim præſertim hæreticorū interpre-
tes exponūt Petrū, cùm vidiſſet Ioannem Chriſtum
etiam ſequentem, cùm ille non iuſſiſſet, vt ſe ſeque-
retur, quaſi admirantem hominis audaciam, qui non
iuſſus, non vocatus Chriſtum ſequeretur, dixiſſe,
Hic autem quid? quaſi dicat, num & iſtum iubes te ſe-
qui? ſi non iubes, quo ergo modo, quo auſu ſequitur
te? Senſus à ſenſu Petri prorſus alienus. Primùm qui
hoc dicunt, neceſſe eſt dicant Chriſtum iuſſiſſe Pe-
trum ſe pedibus ſequi, quod eſt à nobis ſuprà refuta-
tum. Deinde reſponſio Chriſti indicat Petrum non
indignè tuliſſe, vt etiam Ioannes Chriſtum ſequere-
tur, ſed potiùs optaſſe, vt ſequeretur, *ſi eum volo mane-*
re, id eſt vt me non ſequatur, *quid ad te?* Qui verò in-
terpretantur iuſſiſſe Chriſtum, vt ſe Petrus ſequere-
tur, id eſt vt ſe genere mortis imitaretur, nec expli-
cant quomodo ex Ioanne ſequēte occaſionem ſum-
pſerit hoc interrogandi; nec verò explicare conue-
nienter illi ſententię videntur poſſe. Ex eo enim, quòd
Petrus Ioannem, ſicut & ſeipſum Chriſtum ſequen-
tem videbat, non poterat coniecturam facere pro
Chriſto non moriturū, ſed potiùs moriturum, ſicut
ipſe propterea iuſſus eum ſequebatur, quia pro eo
moriturus erat. Hic eſt nodus, quem vellem aliquis
ſoluiſſet. Credo ego Petrum duabus contrariis inter
ſe rationibus in eam impulſum fuiſſe dubitationem.
Vna quidem ex parte, cùm ſciret quantopere Chri-
ſtus Ioannem diligeret, perſuadebat ſibi, hoc illi pri-
uilegium conceſſurum Chriſtum, vt violentam non
ſubiret mortem; altera verò ex parte, cùm eum ſe-
quentem videret, cōiiciebat etiam ipſum pro Chri-
ſto moriturum. In hanc ancipitem adductus cogi-
tationem quæſtionem Chriſto proponit, *Hic autem*
quid? Atque hæc fortaſſis cauſa, eſt, quamobrē Euan-
geliſta diſcipulum ita deſcripſerit, *quem diligebat Ieſus;*
&, *qui recubuit in cœna ſuper pectus eius, & dixit, Domine*
quis eſt, qui tradet te? quod nuſquam tam multis aliâs
verbis feciſſe legimus; vt cauſam ſcilicet vnam indi-
caret dubitationis Petri. Propterea enim dubitaſſe,
an moriturus violenta, & crudeli manu eſſet, quia
vnicè à Chriſto diligebatur. Probabilior certè hæc
ratio eſt, quàm ea, quam Chryſoſtomus, Theodorus
Heracleota, Leontius, Theophyl. & Euthym. reddūt,
Petrum ſingulari erga Ioannem amore fuiſſe, ideóq;
noluiſſe ab eo ſeparari, ſed optaſſe, vt Ioannes etiam
Chriſtū ſequeretur, id eſt pro illo moreretur. Reſpō-
ſio enim Chriſti haud valde obſcurè indicat Petrum
genus potiùs quoddā beneficij, ac priuilegij eſſe ex-
iſtimaſſe, quòd Ioannes violentā non ſubiret mortē.
Si eum volo manere, quid ad te? tu me ſequere; adhuc enim
Petrus non Spiritu ſancto confirmatus, & in nouum
mutatus hominē, vt homo loquebatur. Probabilior
etiam, quàm illa alia, quam Rupertus adducit, ideo
hac deſcriptione vſum Euangeliſtam, vt intelligere-

Sup. c. 13. 36

A mus Dominū dicentem Petro, *ſequere me,* illud reſpi-
cere, quod eidem dixerat in cœna, *Non potes me modò*
ſequi, ſequeris autem poſtea. Hoc nempe, inquit, *tunc dictum*
eſt, quando ſuper pectus eius recumbens diſcipulus iſte dixit ei,
Domine quis eſt, qui tradet te? Hinc alia neceſſaria ad ex-
planationē huius loci ſoluitur quæſtio, num Petrus
Chriſti ænigma intellexerit, *Cùm eſſes iunior, cingebas te,*
& ambulabas, vbi volebas; cùm autē ſenueris, alius te cinget,
& ducet, quo tu non vis. Qui enim dicūt Petrum exiſti-
maſſe pedibus ſequendum eſſe Chriſtū, ideóque mi-
ratum Ioannem quoque iniuſſum ſequi, in ea appa-
B ret eſſe ſententia, vt putent non bene Chriſti dictum
intellexiſſe. Ex noſtra autem interpretatione conſtat
ſatis intellexiſſe. Imò non ille modò ſolus, ſed omnes
etiam alij, qui aderant, intellexerunt; propterea enim
exiſtimarunt Ioannem non moriturum, quia, cùm
Petro dixiſſet, *ſequere me,* de Ioanne dixit, *Si eum volo*
manere. Nam ſi intellexerunt, *manere,* id eſt non ſequi
eſſe non mori, intellexerunt vtique, *ſequi,* eſſe mori.
Non omiſerim, vt etiam atque etiam hæretici fre-
mant, quod hoc loco Chryſoſt. Theophylact. & Eu-
thymius adnotarūt, in cœna auſum non fuiſſe Petrū
C interrogare Chriſtum, quis ipſum traditurus eſſet, ſed
eam curam Ioanni demandaſſe; hîc autē ipſum per ſe
etiam de rebus, quæ ad Ioannem ipſum pertinebāt,
interrogaſſe, *quia iam* inquiunt, vniuerſæ eccleſiæ, &
proinde aliorum diſcipulorū curam ſuſceperat; itaq;
ſuo incipit munere fungi, & pro oībus ſolicitus eſſe.

Nō Petrus Chriſti verba intellexerit.

22. 23. *Si eum volo manere, donec veniam quid ad te? tu*
me ſequere.) Primùm hoc loco de lectione, deinde de
ſenſu diſputandum, qui maxima ex parte ex lectione
pendet. A multis iam ante nos obſeruatum eſt triplī-
cem huius loci lectionem reperiri. Prima eſt illa ma-
ximè vulgaris, quæ in omnes ferè Latinos peruaſit
codices, eóſque incredibili ſcriptorum negligentia
D contaminauit, *Sic eum volo manere, donec veniam, quid ad*
te? nulla prorſus ſpecie probabilitatis. Nam & ſentē-
tia particulam conditionalem *Si,* neceſſariò requirit,
& nulla inter *ἐὰν,* quæ in omnibus Græcis legitur li-
bris, & *οὕτω* eſt, vt ſuſpicio vlla eſſe poſſit interpretē
noſtrum vnam pro altera legiſſe. Tamē ſic hoc loco
Auguſtinus legit, ſic ſermone de tempore. 149, ſic
Euſebius Emeſenus homil. de Ioanne Euangeliſta.
ſic Ambroſius in enarratione pſal. 45. & ſerm. 20. in
pſal. 118. ſic Beda, & Rupertus hunc locum interpre-
tantes. Altera lectio eſt, *Si eum volo manere, donec veniā,*
E *quid ad te?* Quæ lectio in omnibus, quos legere potui,
Græcis codicib⁹, etiam illo celebratiſſimo Vaticano,
& apud omnes Græcos enarratores ſummo conſenſu
reperitur, *ἐὰν αὐτὸν θέλω μένειν, ἕως ἔρχομαι. Si eum volo*
manere, donec venio, quid ad te? Quemadmodum & Sy-
riaca exemplaria, & nonnulla Latina, & vetuſta ma-
nu ſcripta legunt. quæ ab eis, qui præcipuā in hac re
operam poſuerunt, notata ſunt. Tertia ex his duabus
coaluit, *Si ſic eum volo manere, donec veniam, quid ad te?*
quomodo Hieron. lib. aduerſus Iouinian. 1. legere
videtur. Vera lectio eſt, vt ex Græcis codicibus appa-
ret, *Si eum volo manere, donec veniam, quid ad te?* Sed aut
F incuria, vt fit, notariorū pro, *Si,* cœptū eſt ſcribi, *Sic,*
aut ab aliquo fortaſſe, qui nolebat Ioannem eſſe
mortuum, ſtudioſè per ſpeciem correctionis locus
corruptus eſt. Superuenit alius quiſpiam, qui cùm
in alijs libris *Si,* in alijs, *Sic,* ſcriptum videret, vtram-
que lectionem coniunxit, *Si ſic eum volo manere, quid*
ad te? Quod attinet ad ſenſum, quocunque modo le-
gamus, non magnum diſcrimen eſt. Hoc tantùm in-

Vera lectio huius loci.

tereſt,

tereſt. quòd ſi legamus, *Sic eum volo manere*, affirmat Chriſtus velle ſe eum manere; tamen vt poſtea demonſtrabimus, non continuò ſequitur Ioannem non eſſe mortuum; ſin autem legamus, *Si eum volo manere*, aut, *ſi ſic eum verbo manere*, nihil affirmat, ſed ſub cõditione loquitur, nõ debere Petrũ moleſtè ferre, etiamſi eum manere vellet. Ad ſententiã veniamus, quæ tota ex conſecuto euentu colligenda eſt. Etenim ſi Ioannes mortuus non eſt, non dubium quin Chriſtus id ſignificauerit, etiamſi, vt Euangeliſta expoſuit, diſertè non dixerit eum non moriturum. Itaque interpretabimur Ioannem dicentem, *Et non dixit Ieſus, non moritur, ſed, ſi eum volo manere*, non quaſi diſcipulorum errorem corrigere voluerit, ſed quaſi voluerit oſtendere, quàm ſubtili coniectura, quod obſcurè Chriſtus indicauerat, intellexerint, quòd cùm non dixiſſet apertè diſcipulum illum non moriturum, ſed tantùm, *ſi eum volo manere*, aut, *ſic eum*, aut, *ſi ſic eum, quid ad te?* ſagaciter tamen diuinauerint, quid Chriſtus ſignificare voluiſſet, eum nimirũ non moriturum. Si autem mortuus eſt, manifeſtum erit noluiſſe Chriſtum indicare eum nõ moriturum. Ea igitur quæſtio priùs explicanda. Multos de hac dubitaſſe, mortuúſne eſſet Ioannes, an non, Ambroſ. ſer. 20. in pſal. 118. auctor eſt; nonnullos verò ſenſiſſe non fuiſſe mortuum Auguſt. Beda, & Euthym. hoc loco, referunt. De morte igitur Ioãnis quattuor apud graues auctores inuenio ſentẽtias. Prima eſt, non fuiſſe mortuum. In qua ſententia videtur vetuſtiſſimus fuiſſe auctor Hippolytus in lib. de conſummatione ſæculi, & Beda in ſer. de Ioanne Euangeliſta, ſi tamen eius eſt; & quicunque ſenſerunt Ioannem vna cum Enoch, & Elia ante ſecũdum Chriſti aduentum venturum eſſe. Ita certè ſentit Dorotheus in vita Ioãnis. Probare ſolent, qui ita ſentiunt opinionem ſuam ex Chriſti verbis Matth. 16. 28. *Sunt quidã de hîc ſtãtibus, qui nõ guſtabunt mortem, donec videãnt filium hominis venientẽ in regno ſuo.* Qui eã ſententiam ſequi volet, etſi meo quidẽ cõſilio nemo ſequetur, tamen qui ſequi volet, iam docuimus, quomodo id, quod Ioannes ſubiicit, explicare debeat, *Et non dixit ei Ieſus, non moritur, ſed ſi eum volo manere, donec veniam, quid ad te?* Secunda eſt, fuiſſe mortuum, & quidem mortis genere violentæ, quamuis alio, quàm Petrum, occiſum enim à Traiano fuiſſe. Ita Theophyl. in illa Matth. verba c. 20. 23. *Calicem quidem meum bibetis*, quod ex illis ipſis probat verbis; nec enim dubium, quin mortem ſuam violẽtam, quantum quidem in Iudæis fuit, calicem ſuum appellauerit, quem cùm & Iacobum, & Ioannẽ fratres bibituros eſſe dixerit, quis audeat dicere violentam mortem non obiiſſe? Præſertim cùm Iacobũ ab Herode occiſum conſtet Act. 12. 2. & eundem vtrunque calicem bibiturum dixerit? Tertia eſt mortuum fuiſſe, ſed eodem ſurrexiſſe die, & in cælũ tranſlatum fuiſſe, quemadmodum B. Virginem Chriſti matrem mortuam fuiſſe legimus, atque tranſlatam. Quam opinionem Nicephorus ſequitur lib. 1. cap. 35. Eo, vt arbitror, argumento, quòd in apocryphis, vt hoc loco ait Auguſtinus, libris legerit, cùm ſe viuum in ſepulcrum quod ipſe ſibi parauerat, intuliſſet, eius poſtea corpus repertum non fuiſſe. Quarta eſt, multo plures, ac maiores auctores habens, naturalem obiiſſe mortem. Tertullianus in lib. de anima c. de Menandro hæretico, *Obijt*, inquit, *& Ioannes, quem in aduentum Domini remanſurum fruſtra fuerat ſpes.* Polycrates Epheſiorum Epiſcopus apud Euſebium Cæ-

An Ioãnes mortuus ſit, 4. ſententiæ.

1. Non fuiſſe mortuũ.

2. Fuiſſe mortuum.

3. Mortuũ fuiſſe, ſed reſurrexiſſe.

Tract. 124.

4. Naturalem obiiſſe mortem.

A ſar. lib. 3. hiſt. Eccles. c. 31. Ambroſius in comment. in pſal. 45. & ſer. 20. in pſal. 118. Hieron. in comment. in c. 20. Matth. Euſebius Emeſenus in hom. de Ioanne Euangeliſta, Chryſoſt. hom. in Ioan. 2. Auguſt. hîc, & ſer. de tempore 149. Theodor. Heracleota, Theodor. Mopſueſt. in Græcorum Catena, Leontius in comment. ad hunc locum. Gregor. homil. in Euangelia 35. Beda hoc loco, & in Martyrologio vitam Ioannis ſcribens, Theophylact. etiã, Euthym. & Rupertus in comment. ad hũc locum, & Haymo in vita Nicolai. Hoc multo probabilius; ſatis enim apparet voluiſſe Ioannem hoc loco eã de ſe vulgatã opinionẽ corri-

B gere, doceréq; pro ſua modeſtia ſe immortalem non futurũ, nec id Chriſtũ aut dixiſſe, aut vllo modo indicaſſe. Quod eo magis videbat eſſe neceſſarium, quòd cùm admodũ, cùm hæc ſcriberet, ſenex eſſet, ea magis vulgo inualuerat opinio ipſum, cùm mortuus non eſſet, non eſſe moriturum. Illud autem, quod ex Mattheo afferunt, qui mortuum eſſe negant c. 16. 28. illic explicatum à nobis eſt. Reliquum eſt, vt & hunc explicemus locum. Quid eſt, *ſi eum*, aut, *ſic eum*, aut, *ſi ſic eum volo manere, donec veniam?* In duobus verbis quæſtio verſatur quid ſit, *manere*, & qui ſit, *donec veniã*. Auguſtinus, & Beda, vt vulgari cederent opinioni,

C ad allegoriam confugerũt, per Petrum actiuam, per Ioannem cõtemplatiuam vitam ſignificari; Petrum ergo, id eſt actiuam vitam non debere manere, id eſt expectare aduentum ad iudicandum Chriſti, ſed antequam ille veniat, ſatagere, ac perfici debere. *Ambulate*, inquit, *dum lucem habetis; &, venit nox, quando nemo poteſt operari.* Chryſoſtomus verò, & Theophylactus de loco videntur interpretari, Si eum volo hîc manere, & non mitti tecum in totum orbem terrarũ ad docẽdas omnes gentes, donec paullo poſt redeam, & mittam eum, *quid ad te?* Omnes alij auctores de

D morte exponunt, *ſi eum volo manere*, id eſt non mori, *donec veniam, quid ad te?* Diſſenſio inter eos eſt de illo verbo, *Donec veniam.* Alij enim intelligunt non ſecũdum Domini aduentum, quem omnes expectamus, ſed aduentum illum metaphoricum, quo non quidem viſibiliter ſicut ad iudicium, ſed per potentiam, virtutémque ſuam venturus erat, vt per Titum, & Veſpaſianum Ieroſolymitanam deleret vrbem. Significare ergo Ioannem non moriturum vſque ad tempus Veſpaſiani, cùm Ieroſolymitanum vidiſſet excidium. Sic Dorotheus in Synopſi ſcribit ſenſiſſe

E aliquos; ita quoque hoc loco Theophylactus. Violenta, & minimè probabilis interpretatio. Alij ſecundum Chriſti aduentum intelligunt, ſed hyperbolem eſſe putant, qua nihil aliud ſignificetur, quàm Ioannem diutiſſimè victurum eſſe. Sicut nos vulgo, cùm aliquid valde ſero faciendum ſignificare volumus, dicere ſolemus, Non fiet vſque ad diem iudicij. Ita Leontius, & Theodorus Mopſueſt. Alij ſecundũ aduentum ſine vlla hyperbole, ſine vlla figura notari putant, ſed Chriſtum non de quacunque, ſed de ſola

F violenta loqui morte, quam Ioannes vſque ad ſecũdum Domini aduentum non eſſet, ſicut Petrus, erat, ſubiturus. Senſum ergo eſſe, *Si eum*, aut, *ſic eum*, aut, *ſi ſic eum volo manere*, id eſt illæſum, non crucifixum ſicut te, non alio violentæ mortis genere conciſum, ac dilaceratum, ſed ſanum, atque integrum, quamuis mortuum, *quid ad te? tu me ſequere*, tu mecum ad crucem propera. Sic Euſebius Emeſenus in homilia de Ioanne Euangeliſta, Auguſtinus ſer. de tempore. 149. & Rupertus hoc loco. Atque hic verus, & germanus

Quid ſit, volo manere.

Sup. cap. 12. 35. & cap. 9. 4.

Quid ſignificet, donec veniam.

eſt

eſt ſenſus. Id enim agebat Chriſtus, vt Petro Ioannẽ opponeret. Petrum dixerat ſecuturum ſe, id eſt in cruce mortem, ſicut ipſe ſubierat, ſubiturum; ergo quando è contrario dicit velle ſe manere Ioannem, nõ ſignificat eum non moriturum, ſed non eo modo, quo Petrum, id eſt vi illata moriturum. Atque hoc eſt, quod ipſe Ioannes ſubijcit, *Et non dixit Ieſus non moritur, ſed, ſi eum volo manere, donec veniam, quid ad te?* Ad hunc ſenſum nihil refert, quo modo legamus, ſiue, *ſi*, ſiue, *ſic*, ſiue, *ſi Sic eum volo manere*; idem enim eſt ſenſus. Quid reſpondendum ad illud Matth. 20. 23. *calicem quidem meum bibetis*, illic ex Hieronymo, & alijs auctoribus diximus. Moralem ſenſum Cyrillus notat, natura ſic eſſe comparatum, vt velimus noſtrorum laborum habere ſocios. Nos obſeruare nobis admodum vtile poſſumus documentum; ſi quid cui beneficij, aut priuilegij, aut à Deo, aut ab hominibus concedatur, quod nobis denegetur, non continuò murmurandum, non continuò dicendum, *Hic autem quid?* Nam ſi Chriſtus Petro, qui, vt Chryſoſtomus, Theodorus Mopſueſt. Theophylactus, & Euthymius ſcribunt, curam iam totius ſuſceperat Eccleſiæ, non pepercit; ſed eum reprehendit, *Quid ad te?* quanto minùs priuatis hominibus nobis parcet; quanto aſperiùs nobis dicet, *Quid ad te? Tu me ſequere*, officio tuo fungere, *Spartam quam nactus es, cole; vnus quiſque onus ſuum portabit*, Quid reſpicis retro? *tu me ſequere. Tu quis es, qui iudicas alienum ſeruum? domino ſuo ſtat, aut cadit. Si dixerit pes, quoniam non ſum manus, non ſum de corpore, non ideo non eſt de corpore.* 1. Cor. 12. 15.

Moralis expoſitio.

Galat. 6. 5. Roman. 14. 4.

24. *Hic eſt diſcipulus ille, qui teſtimoniũ perhibet de his, & ſcripſit hæc; & ſcimus, quia verũ eſt teſtimonium eius.*) Miror vehemẽter doctos homines, & bene profectò Catholicos ætate noſtra extitiſſe, qui, an hæc verba Euangeliſtæ ſint, in dubium reuocauerint, videri enim ab aliquo poſtea, aut à tota Eccleſia ad commendandam huius Euangelij auctoritatem adiecta fuiſſe; quod neſcio an quiſquam hæreticorum, qui modò Ioannis receperint Euangelium, quamuis audaces, quamuis magni ſint Ariſtarchi, auſus fuerit facere. Quis enim eſt veterum auctorum, qui hæc verba tanquam Euangeliſtæ non proferat? Certè verba, quæ ſequuntur proximo verſu alterius, quàm Euangeliſtæ eſſe non poſſunt. Quis enim potuit dicere, *Sunt autem & alia multa, quæ fecit Ieſus, quæ ſi ſcribantur per ſingula, nec ipſum arbitror mundum capere poſſe eos, qui ſcribendi ſunt libros*, niſi qui & ea quæ Ieſus fecerat, viderat, & reliqua eius facta ſcripſerat, quæ in hoc continentur Euangelio? Etſi Theodorus Mopſueſt. putat hæc ipſa verba Euangeliſtæ non eſſe. Conſuetudo quoque ſcribendi Ioannis indicat hæc eius eſſe verba. Eodem enim modo ſcribit. 1. epiſtol. c. 1. 1. *Quod fuit ab initio, quod audiuim⁹, quod vidimus oculis noſtris, quod perſpeximus, & manus noſtræ contrectauerunt de verbo vitæ, annuntiamus vobis.* Oportebat denique homines Catholicos Concilium revereri Tridentinum, quod nõ ſolùm totum opus, ſed ſingulas etiam partes tanquam Ioannis approbat. At quorſum prę̨ter aliorum conſuetudinem hoc Ioannes adiecit? Legiſſent auctores; nam multi quæſtionem eam proponunt, & eius rei cauſas probabiles reddunt, Chryſoſtomus, & Theophylactus putant cauſam reddere voluiſſe, cur, cùm alij multi ſcripſiſſent Euãgelia, & ipſe ad ſcribendum acceſſiſſet, amore nimirum erga Chriſtum feciſſe, & vt eius viciſſim erga ſe amori reſponderet; hunc enim, qui hæc ſcribebat, illum fuiſſe diſcipulum, quem tantopere Ieſus diligebat, quique in cæna in eius pectus recubuerat. Cyrillus verò, & Rupertus, vt auctoritatem ijs, quæ ſcripſerat, fidemque conciliaret; ſe enim non falſa, non incerta, non ignota narraſſe; ſed quæ ipſe vidiſſet, cùm adeo à Chriſto dilectus eſſet, adeo illi familiaris, adeo eius lateri ſemper inhærens, vt ignorare non poſſet, quæ ab illo gererentur; nec Chriſtum amaturum tantopere eum fuiſſe, ſi eiuſmodi eſſet, vt mentiretur. Hanc habet emphaſim pronomen illud, *Hic, hic*, ſcilicet, quem diligebat Ieſus, qui tam familiaris illi fuit, vt in eius pectus in cœna recumberet, vt ſolus auderet interrogare, quis eum traditurus eſſet, ſcripſit hæc, vt Rupertus obſeruauit. Quòd dicit, *hæc*, nonnulli ad id ſolùm referunt, quod de Petro, & Ioanne proximè dixerat. Sed multo eſt probabilius ad totum, quod ſcripſerat, Euangelium eſſe referendum; apparet enim, vt diximus, toti operi fidem conciliare voluiſſe; & non tam ſolicitum eſſe decet, vt quę de ſe, & Petro paullo ante, quàm vt quę toto Euangelio de Chriſto, de eius doctrina, moribus, miraculis, morte, reſurrectione dixerat, lector crederet. Atque ita Chryſoſtomum, Cyrillum, Theophylactum intellexiſſe ex eorum, quas modò recitauimus, interpretationibus perſpicuum eſt. Quod ſequitur, *Et ſcimus, quia verum eſt teſtimonium eius*, parum conſequentem orationem videtur reddere. Primùm quia cùm ante per tertiam perſonam locutus fuiſſet, nunc per primam loquitur; deinde quia cùm ante ſingulari, nunc plurali dicit numero *ſcimus*. Hæc res coniecturam, aut ſuſpicionem quibuſdam iniecit Græcè pro *οἴδαμεν ſcimus* legendum eſſe *οἶδα* ſcio, atque ita quidem Theophylactus videtur legere. Sed nihil tam tenui coniectura mutãdum eſt. Nam perſonæ, numerique mutationem, qui conſuetudinem Hebræorum nouerit, minimè mirabitur. Et reddi aliqua poteſt ratio, cur cùm ante per tertiam perſona dixerit *hic eſt diſcipulus ille*, nunc per primam dicat, *ſcimus*, quia iam declarauerat ſe eum eſſe diſcipulum: itaque oportebat vt per primam de ſe perſonam loqueretur. Cur ergo plurali numero? & eius rei aliqua poteſt afferri cauſa. Sunt qui putent auctoritatis gratia ita loqui, quod & à Ioannis moderatione, & ab Hebraicæ, & Græcæ linguæ conſuetudine alienum eſt. Credo ergo ſuum teſtimonium aliorum etiam omnium diſcipulorum conſcientia corroborare voluiſſe, quaſi diceret non ſolùm ego, qui teſtimonium perhibui, ſed ego, & omnes, qui cum Chriſto verſati ſumus, ſcimus verum eſſe. Piget Ruperti interpretationem referre nimis alienam. Putat enim mimeſim eſſe, quaſi hæc verba Eccleſiæ ſint Euangeliſtæ reſpondentis, Amen, ita eſt, ſcimus eum diſcipulum vera dixiſſe.

An hæc verba ſint Euangeliſtæ.

Seſſ. 4. decreto de Canonicis ſcripturis. Cur præter aliorum conſuetudinem ea adiecerit.

Sup. c. 13. 25. & hoc cap. vers. 20.

25. *Sunt autem & alia multa, quæ fecit Ieſus, quæ ſi ſcribantur per ſingula, nec ipſum arbitror mundum capere poſſe eos, qui ſcribendi ſunt, libros.*) Putat, vt paullo ante diximus, Theodorus Mopſueſt. hæc verba Euangeliſtæ non eſſe, ſed ab aliquo poſtea adiecta eſſe, quod illic quoque refutauimus. Quin, ſi ſolis rationibus, & coiecturis res agatur, magis probabile eſt hæc verba, quàm ea, quæ ſuperiore verſu ſunt, à Ioanne ſcripta eſſe. Sed, vt diximus, neque de his, neque de illis licet dubitare. Videndum ergo primùm quorſum hæc Euangeliſta dicat; deinde quo modo intelligẽdum, quòd ait fore, vt ſi omnia, quæ Chriſtus fecit, ſcriberentur, mũdus libros capere non poſſet. Chry-

ſoſtomus, & Theophylactus ideo exiſtimant hoc addidiſſe, vt oſtenderet ſe non ad gratiam, quòd amicus eſſet, ſcripſiſſe Chriſti: etenim qui ad gratiam ſcribunt alicuius, nihil prætermittere ſolere, quod ab eo geſtum fuerit commemoratione dignum; ſe verò multo plura, quàm ſcripſiſſet, & valde memorabilia prætermiſiſſe. Cyrillus verò, &, vt videtur, Leontius, & Theodorus Heracleotes excuſationem eſſe putãt; potuiſſe enim Euangeliſtam ab aliquo imprudenter reprehendi, quòd multa Chriſti facta ſilentiò præterijſſet, excuſare multitudinē ab eo geſtarum rerum, tã multas fuiſſe, vt nec ſcribi poſſint; & ſi ſcriberentur, tot mundus volumina capere non poſſet. Quod dum dicit & ſe excuſat, & res Chriſti magis quodam modo, quàm ſi eas perſcripſiſſet, amplificat. Probabilius hoc eſt; quamquam mihi quidem alio potiùs ſpectaſſe videtur Euangeliſta, ne quis exiſtimaret non fuiſſe facta à Chriſto plura miracula, quàm quæ ipſe, cæteríque Euangeliſtæ commemoraſſent; & fidei terminum figeret, nihil præterea credens, quod aut alibi legeret, aut aliunde à Chriſto factum audiret. Non de quibuſlibet, vt opinor, rebus à Chriſto factis, ſed de ſolis miraculis loquitur, vt Theodorus Heracleota, Leontius, & Cyrillus interpretantur, & ex ſuperiore capite ver. 30. colligitur, aut certè de miraculis, doctrina, & myſterijs, in quibus fuit mors, & reſurrectio. Quòd dicit mundũ libros, qui

De ſolis miraculis an hæc intelligantur verba.

A ſcribendi eſſent, capere nõ poſſe, quia nimis hyperbolicum videbatur, metaphoricè multi intellexerũt, vt mundum non cælum, & terram, ſed homines intelligat. Sed ij ipſi auctores non eodem modo interpretantur. Nam alij exponunt fore, vt homines capere non poſſent, id eſt vt non poſſent intelligere, vt Auguſtinus, Beda, & Rupertus: Quem ſenſum etiam Theophylactus probat, & illis Chriſti verbis confirmat, *Multa habeo vobis dicere, ſed non poteſtis portare modò.* c. 16. 12. Alij fore vt non caperent, id eſt, vt memoria res tam multas, ac varias continere non poſſent, vt Theodorus Heracleotes, & Leontius. Vtraque interpretatio vno refellitur verbo, *libros*; quorſum enim dixiſſet libros non poſſe capere, ſi id dicere voluiſſet? Dixiſſet potiùs fore, vt res ipſas, quę ſcribendæ eſſent, capere non poſſet. Theodorus verò Mopſueſt. exponit mundum non fuiſſe capturum, id eſt neminem futurum, qui tot ſibi libros, quot neceſſariò ſcribendi forent, comparare poſſet. Sed & hanc interpretationem ſatis apparet non eſſe germanam. Verus ſenſus eſt, multos ſcribendos fuiſſe C libros, ſi omnia, quę Chriſtus feciſſet, ſigillatim ſcribenda eſſent, ſed eam librorum ingentem multitudinem, magnitudinemq; voluminum per hyperbolem, cùm certum numerum dicere non poſſet, declarauit, vt etiam Auguſt. Leontius, Cyrillus, Beda, Theophylactus, & Euthymius exponunt.

FINIS.

INDEX
LOCORVM SCRIPTVRAE,
QVÆ IN COMMENTARIIS IN
Lucam, & Ioannem exponuntur.

GENESIS.

c.3.10. Adam vbi es? 904. c.
3.17. In quacunque die comederis ex eo, morte morieris. 568 f.
4.1. Peperit Cain dicens, poſſedi hominé per Deum 77. f.
4.25. vocauítque nomen eius Seth dicẽs, poſuit mihi Deus ſemen aliud pro Abel. 77. f.
6. 4. Iſti ſunt potentes à ſæculo, viri famoſi. 84. a.
10. 9. Venator robuſtus coram Domino. 29. a.
15. 6. Credidit Abraham Deo, & reputatum eſt ei ad iuſtitiam. 828. [illegible]
15.17. Et lampas ignis tranſiens per partes illas. 8[illegible]. d.
16. 6. Ecce ancilla tua in manu tua eſt, &c. 59. c.
17. 17. Putaſne centenario naſcetur filius? 33. d.
18. 12. Quæ riſit occultè dicens. poſtquam conſenui, & dominus meus vetulus eſt, &c. 33. d.
20. 18. Concluſerat Dominus omnem vuluã domus Abimelech. 37. c.
30. 23. Abſtulit Deus opprobrium meum. 37. c.
35. 21. Fixit tabernaculum trans turrim gregis. 105. b.
37. 4. Oderant eum, nec poterant ei quicquam pacificè loqui. 945. a.
46. 25. Oẽs animæ domus Iacob, &c. 477. c. & 1[illegible]. c.
48. 22. Do tibi partem agri extra fratres tuos, quã tuli de manu Amorrhæi in gladio, & arcu meo, 591. b.

EXODI.

8. 24. Venit muſca grauiſſima. 504. ſ.
14. 15. Quid clamas ad me? 362. b.
21. 33 Si quis aperuerit ciſternã, & foderit &c. 286. c.
33. 20. Non videbit me homo, & viuet. 25. c. & 495. a.

LEVITICI.

12. 2. Mulier ſi ſuſcepto ſemine peperit maſculum, immunda erit 7. diebus. 116. c.
26. 16. Qui blaſphemauerit nomen Domini, morte moriatur; lapidibus opprimet eum omnis multitudo populi. 835. c

DEVTERONOMII.

4. 15. Non vidiſtis aliquam ſimilitudinem in die, qua locutus eſt vobis Dñs in Horeb. 667. a. & 827. a.
18. 15. Prophetam de gente tua ſuſcitabit tibi Deus. 449. a.
32. 32. Vua eorum vua fellis, &c. 1009. c.
32. 38. Surgant, & opitulentur vobis. 301. b.

IOSVE.

7. 19. Da gloriam Deo. 846. a. b.

IVDICVM.

6. 23. Pax tecum. 414. c.

I. REGVM.

2. 8. Suſcitat de puluere egenum. 72. c.
16. 7. Homo videt ea, quæ parent; Deus autem intuetur cor. 795. f.

II. REGVM.

2. 14. Surgant pueri, & ludant. 1132. c.

III. REGVM.

8. 29. Ergóne putandũ eſt, quod Deus habitet in nobis? 605. c.
12. 16. Quæ nobis pars in Dauid? 965. c.
22. 22. Ero ſpiritus mendax in ore omnium prophetarum eius. 821. c. f.

IIII. REGVM.

4. 29. Accinge lũbos tuos, & tolle baculũ meũ. 255. c.

IOB.

2. 4. Pellem pro pelle dabit homo. 489. c.
12. 18. baltheum Regum diſſoluit. 72. c.
17. 12. poſt tenebras ſpero lucem. 461. d.
19. 17. Repoſita eſt hæc ſpes mea in ſinu meo. 495. a.
20. 29. Hæc eſt pars hominis impij. 227. d.

PSALMORVM.

2. 4. Qui habitat in cœlis, irridebit eos. 53. a.
2. 6. Ego autẽ cõſtitutus ſum ab eo ſuper Sion montem ſanctũ eius prędicans præceptum eius. 48. d. 422. a. 1088. f.
10. 4. Dominus in tẽplo ſãcto ſuo; Dominus in cœlo ſedes eius; oculi eius in pauperem reſpiciunt. 69 f.
12. 4. Illumina oculos meos, ne vnquã obdormiam, &c. 90. c.
13. 5. & 52. 6. Illic trepidauerunt timore, vbi non erat timor. 107. c.
16. 8. Sub vmbra alarum tuarum proteges me. 53. d.
17. 3. Protector meus, & cornu ſalutis meæ. 81. c.
17. 31. Deus meus impolluta via eius. 70. a.
21. 17. Circumdederunt me canes multi. 874. d
24. 6. Miſericordiarũ tuarũ, quæ à ſæculo ſunt. 84. a.
25. 1. Iudica me Deus, & diſcerne cauſam, &c. 825. a.
26. 6. Dñs cuſtodiat introitũ tuũ, & exitũ, &c. 864. a.
26. 10. Dominus autem aſſumpſit me. 72. f.
30. 8. Quoniam reſpexiſti humilitatem meam. 37. b.
32. 10. Dominus diſſipat conſilia gentium. 71. b.
33. 3. In Domino laudabitur anima mea. 67. c.
33. 4. Magnificate Dñm mecũ, & exaltemus, &c. 66. d.
33. 18. Clamauerũt iuſti; & Dñs exaudiuit eos. 362. b.
34. 9. Non ſupergaudeát mihi, qui aduerſantur mihi iniquè; qui oderunt me gratis. 1024. f.
42. 3. Emitte lucem tuam, & veritatem, &c. 570. a.
44. 10. Vnxit te Deus, Deus tuus oleo lætitiæ. 48. b.

49. 6. & 74. 8. Quoniam Deus iudex eſt. 660. a.
59. 5. Iratus es, & miſertus es nobis. 65. b.
59. 5. Oſtendiſti populo tuo dura. 650. c. 880. a.
59. 8. & 107. 8. Diuidam Sichimam, & cõuallem tabernaculorum dimetiar. 599. f.
61. 11. Diuitiæ ſi affluant, nolite cor apponere. 257. d.
62. 7. In matutinis meditabor in te. 274. e.
64. 6. Nolite extollere in altum cornu veſtrũ. 933. a.
65. 12. Tranſiuimus per ignem, & aquam. 261. f. 262. f.
66. 7. Terra dedit fructum ſuum. 54. b.
67. 25. Viderunt ingreſſus tuos Deus. 151. f.
68. 13. Aduerſum me loquebantur, qui ſedebant in porta. 182. c.
68. 14. Tempus beneplaciti Deus. 166. a.
71. 18. & 135. 4. Qui facis mirabilia magna ſolus. 70. e.
72. 27. Qui elongant ſe à te, peribunt. 295. f. 301. a.
73. 9. Signa noſtra non vidimus, iam non eſt propheta. 129. e.
73. 12. Operatus eſt ſalutem in medio terræ. 151. f.
77. 49. Immiſſiones per Angelos malos. 275. a.
77. 57. Conuerſi ſunt in arcum prauum. 663. d.
79. 2. Qui regis Iſrael intende. 254. d. 1147. c.
79. 12. Extendit palmites ſuos vſque ad mare. 1028. c.
81. 6. Ego dixi, Dij eſtis. 881. b.
81. 8. Surge Deus iudica terram. 301. b.
84. 12. Veritas de terra orta eſt, &c. 89. c.
88. 35. Quæ procedunt de labijs meis non faciam irrita. 642. a.
88. 38. Thronus eius ſicut Sol in cõſpectu meo. 939. f
90. 12. In manibus portabunt te. 328. c.
93. 12. Beatus, quem tu erudieris Domine. 621.
101. 5. Aruit cor meum, quia oblitus ſum comedere panem meum. 301. a.
102. 17. Miſericordia autem Domini ab æterno, & in æternum ſuper timentes eum. 70. b.
103. 30. Emitte ſpiritum tuum, & creabuntur, & renouabis faciem terræ. 52. d.
105. 23. Si non Moyſes electus eius ſtetiſſet in confractione in conſpectu eius. 363. d.
106. 40. Effuſa eſt contentio ſuper principes. 72. c.
108. 3. Sermonibus odij circumdederunt me. 874. d.
108. 8. Fiant dies eius pauci, & epiſcopatum eius accipiat alter. 1084. b. c.
108. 18. Induit maledictionem ſicut veſtimentum. 424. a.
109. 2. Virgam virtutis ſuæ emittet Dominus ex Sion. 606. e.
109. 3. Tecum principium in die virtutis, &c. 804. f.
125. 1. In conuertendo Dominus captiuitatem Sion, facti ſumus ſicut conſolati. 417. c.
126. 3 Ecce hæreditas Domini, filij: merces, fructus ventris. 64. f.
131. 11. De fructu ventris tui ponã ſuper ſedẽ tuã. 47. f. 48. a. b. 64. f.
131. 12. Si cuſtodierint filij tui teſtamentũ meũ. 49. e.
131. 17. Illuc producam cornu Dauid. 83. a.
138. 6. Mirabilis facta eſt ſcientia tua ex me. 462. a.
138. 15. Et ſubſtantia mea in inferioribus terræ. 54. c.
138. 16. Imperfectũ meum viderunt oculi tui. 468. b.
148. 5. Dixit, & facta ſunt; mandauit, &c. 912. e.

PROVERBIORVM.

5. 22. Iniquitates ſuæ capiunt impiũ, & funibus peccatorum ſuorum conſtringitur. 812. a.
8. 22. Dominus poſſedit me in initio viarum ſuarum, &c. 442. a. 443. d. e.
16. 24. Dulcedo animæ ſanitas oſſium. 951. f.
18. 10. Turris fortiſſima nomen Domini. 1082. c.
19. 17. Fœneratur Dño qui miſeretur pauperis. 255 b.
21. 1. Melius eſt nomen bonum, quam diuitiæ multæ 1079. b.

ECCLESIASTÆ.

3. 21. Quis nouit ſi ſpiritus filiorum Adã aſcendat ſurſum; & ſi ſpiritus iumentorum deſcendat deorſum? 556. a.

CANT. CANTICORVM.

5. 3. Laui pedes meos, & quomodo inquinabo illos? 1012. c.

SAPIENTIÆ.

2. 12. Circumueniamus iuſtum, quoniam inutilis eſt nobis, &c. 772. b.
4. 5. Rami incõſumati, & fructus eorũ inutiles. 64. f.

ECCLESIASTICI.

5. 8. Non tardes conuerti ad Dominum. 302. f.
6. 30. Erunt tibi torques illius in ſtolã gloriæ. 306. c.
10. 8. Regnum à gente in gentem transfertur. 72. c.
15 5. Stolam gloriæ veſtiet illum. 306. c.
24. 29. Qui bibunt me, adhuc ſitient. 598. e.
30 24. Miſerere animæ tuæ placens Deo. 242. c.
32. 1. Rectorem te poſuerunt, noli extolli; eſto, &c. 531. f. 532. a.
51 6. Liberaſti me à preſſura flammæ. 261. f.

ISAIÆ.

1. 3. Cognouit bos poſſeſſorẽ ſuum, & aſinus præſepe Domini ſui; Iſraël autem me nõ cognouit. 104. c.
1. 11. Quo mihi multitudinẽ victimarũ veſtrarũ? 609. e
1. 26. Poſt hæc vocaberis ciuitas iuſti. 47. c.
2. 13 Ecce ego mitto in fundamentis Sion lapidẽ, &c. 421. d.
3. 26. Lugebũt portæ eius, & deſolata in terra ſedebit. 90 b.
4. 3. Reſiduum in Ieruſalem ſanctificabitur. 47. c.
5. 4. Quid debui vltra facere vineæ meæ, & nõ feci ei? 10. e.
6. 9. Excæcauit oculos eorum, & indurauit cor, &c. 944. a.
7. 9. Niſi credideritis, non intelligetis. 43. d.
8. 3. Et acceſſi ad propheriſſam, & concepit, & peperit filium. 52. e.
8. 13. Dominũ exercituũ ipſum ſanctificate. 128. f. 129. a
8. 19. 20 Nunquid nõ populus à Dño ſuo requiret viſionem? pro viuis à mortuis ad legem magis, & ad teſtimonium. 340. c.
9. 7. Super ſolium Dauid, & ſuper regnum eius. 48. a.
11. 1. Egredietur virga de radice Ieſſe, &c. 83. a.
14. 1. Prope eſt vt veniat tempus eius, &c. 48. c.
14. 13. 14. In cœlum cõſcendam, ſimilis ero altiſſimo. 818. f. 820. a.
19. 18. In illa die erũt quinq; ciuitates in terra Ægypti. 338. e.
28. 16. Qui crediderit, non feſtinet. 627.
29. 11. Signatus eſt enim illis liber. 667. d.
30. 2. Habentes fiduciam in vmbra Ægypti. 53. e.
32. 9. Mulieres opulentæ ſurgite, & audite vocem meam. 199. a.
35. 5. Tunc aperiẽtur oculi cęcorũ, & aures, &c. 1034. a
39. 4. Omnia, quæ ſunt in domo mea viderunt; non fuit res, &c. 456. e.
39. 8. Fiat tãtùm pax, & veritas in diebus meis. 995. f.
40. 5. Et videbit omnis caro, quod os Domini locutum eſt. 477. b.
40. 10. & 62. 11. Merces eius cum eo, & opus illius corã illo. 483. f.

43.2. Cum ambulaueris in igne, nō cōbureris. 261.f.
43.8. Educ forâs populum cæcum, & oculos habentem. 165. b.
44. 5. Iſte dicet, Domini ego ſum. 49 a.
47. 13. Stent, & ſaluent te augures tui. 363. d.
49.6. Parū eſt, vt ſis mihi ſeruus ad ſuſcitandas tribus Iacob; &c. dedi te in lucē gentiū. 49.a 794.a.1000.f
49.24. Nunquid tolletur à forti præda? 866. c
52. 2. 3 Dilata locum tentorij tui, & pelles tabernaculorum tuorum extende. 1149. c.
53. 1. Brachiū Domini cui reuelatum eſt? 943.a.949.a.
53.7. Quaſi agnus corā tondente ſe obmuteſcet. 503.f.
53. 8. Generationem eius quis enarrabit? 767. a.
55. 1. Omnes ſitientes venite ad aquas. 488. a. b. 775. b. 777. a.
58. 1. Clama ne ceſſes; quaſi tuba exalta &c. 774. c.
63. 5. Circumſpexi, & non erat auxiliator; & ſaluauit mihi brachium meum. 70. c.
63. 16. & 64. 8. Tu pater noſter es, & Abraham neſciuit nos. 472. a.
64.1. Vtinam diſrūperes cœlos, & deſcēderes. 829. a.
65. 24. Eritq; , antequā clamēt, ego exaudiam. 507. c.

IEREMIÆ.

1.5 Erantequam exires de vulua, ſanctificaui te. 881. d. 1086. c.
2 21. Ego te plantaui vineam electam. 1028 b.
13. 18. Humiliamini, ſedete, quoniam deſcendit de capite veſtro corona veſtræ gloriæ. 90. b.
23.16. Nolite audire verba prophetarum, qui prophetant vobis, & decipiunt vos. 1051. f.
23. 21. Non mittebam prophetas, & ipſi currebant 816. c. d. 862. c. 1028. b.
30.9. Seruient Domino Deo ſuo, & Dauid Regi ſuo, quem ſuſcitabo eis. 48. c. 422. b.
42.4. Indicabo vobis, nec celabo vos quicquā. 456. c.

EZECHIELIS.

15. 2. Quid fiet de ligno vitis ex omnibus lignis nemorum? 1017. d.
16. 51. Iuſtificaſti ſorores tuas in omnibus abominationibus tuis. 367.a
18. 20. Filius non portabit iniquitatem patris. 837. b.
34. 2. Væ paſtoribus Iſrael, qui paſcunt ſemetipſos. 864. c.
34.23. Suſcitabo ſuper eos paſtorem vnum &c. 48. c.
37. 24. Seruus meus Dauid ſuper eos, & paſtor vnus erit. 48. c.

DANIELIS.

2. 21. Transfert regna, atque conſtituit. 72. b.
6. 26. Ipſe eſt enim Deus viuens. 81. d.
7.14. Et dedit ei poteſtatē, & honorem, & regnū, &c. 49. 5.
9.25. Ab exitu ſermonis, vt iterum ædificetur Ieruſalem. 541. c.
10. 8. Vidi viſionem grandem hanc, & non remanſit in me fortitudo. 25. c.

OSEE.

3.5. Quærent Dominum Deum ſuum, & Dauid Regem ſuum. 48. c.
6.3. Viſitabit nos poſt duos dies; in die tertia ſuſcitabit nos. 279. d.
9. 14. 15. Da eis vuluam ſine liberis, &c. 37. c.

MICHÆÆ.

4.7. Regnabit Dominus ſuper eos in mōte Siō. 49. c.
4. 8. Et tu turris gregis nebuloſa filia Sion. 105. b.
5. 2. Et tu Bethlehem terra Iuda. 515. c.

HABACVC.

3. 2. In medio annorum viuifica illud. 104. c.

ZACHARIÆ.

12. 10. Aſpicient ad me, quem confixerunt. 1045. f.

MALACHIÆ.

2. 2. Maledicam benedictionibus veſtris. 848. d.
4. 6. Conuertet cor patrum ad filios, & cor filiorum ad patres eorum. 31. b.

MATTHÆI.

2. 11. Et intrātes domum inuenerūt puerū, &c. 103. d.
3.11. Fortior me eſt, cuius non ſum dignus calceamēta portare. 456. b.
4.16. Populus qui ſedebat in tenebris, vidit lucē magnam. 315. d. 459. c.
5. 14. Vos eſtis lux mundi. 949. d.
7. 12. Hæc eſt enim lex, & prophetæ. 419. d.
7. 14. Quam anguſta porta, & arcta via eſt, &c. 262. b.
8. 10. Non inueni tantam fidem in Iſrael. 451. f.
8. 11. Et recumbent cum Abrahā, Iſaac, & Iacob, &c. 329. f.
8. 22. Dimitte mortuos ſepelire mortuos ſuos. 138. a.
9. 12. Non eſt opus valentibus medicus. 249. b.
9.13. Miſericordiam volo, & non ſacrificium. 236 d.
9. 14. Quare nos, & Phariſæi ieiunamus frequenter, diſcipuli autem tui non ieiunant? 51. a.
9.37. Meſſis quidem multa, operarij autē pauci. 614. f.
10. 16. Ecce ego mitto vos ſicut oues in medio luporum. 1041. b. c.
10.20. Non vos eſtis, qui loquimini, ſed ſpiritus, &c. 236. d.
10.33. Qui negauerit me corā hominib9, negabo, &c. 669. c.
10.37. Qui amat patrem, & matrem pluſquam me, non eſt me dignus. 143. a.
11. 11. Non ſurrexit inter natos mulierum maior Ioanne Bap. 451. b.
12. 48. Quæ eſt mater mea, & qui ſunt fratres mei? 236. f. 528. a.
13. 41. Mittet filius hominis Angelos ſuos, & colligēt de regno eius omnia ſcandala. 1017. f. 1018. a.
16. 18. Et portæ Inferi non præualebunt, &c. 49. c.
16. 28. Sunt quidam de hic ſtantibus, qui non guſtabūt mortem donec, &c. 1158. d.
17.24. Magiſter veſter nō ſoluit didrachma? 51. a. 353. d.
19. 21. Si vis perfectus eſſe, vade, vende, &c. 967. f.
20. 23. Calicem quidem meum bibetis, &c. 1158. c.
21. 10. Commota eſt vniuerſa ciuitas. 95 c.
21. 23. In qua poteſtate hæc facis? 536. c.
23. 35. Vt veniat ſuper vos omnis ſanguis, &c. 282. b.
23.39. Benedictus qui venit in nomine Domini. 42. f.
25. 35 Eſuriui, & dediſtis mihi manducare. 659. c.
26.39. Pater mi ſi poſſibile eſt, tranſeat à me calix, &c. 931. c. 1070. c. c.
28. 19. Ite, docete omnes gentes. 1149. a.

MARCI.

9. 39. Nemo eſt, qui faciat virtutem in nomine meo, & poſſit citò malè loqui de me. 576. a.

LVCÆ.

1. 17. Ipſe præcedet ante illum in ſpiritu, & virtute Eliæ. 498. c.
1. 34. Quomodo fiet iſtud, quoniam virum non cognoſco? 32. c. d.
1. 43. Vnde hoc mihi, vt veniat mater. &c. 56. d.
1. 62. Innuebant patri eius, quem vellet, &c. 35. a.
1. 76. Et tu puer propheta altiſſimi vocaberis. 499. c
2. 15. Tranſeamus vſque Bethlehem, & videamus hoc verbum, &c. 11. d.

3. 15. Co-

3.15. Cogitantibus omnibus in cordibus ſuis de Ioanne, ne forte ipſe eſſet Chriſtus. 496.d.
3.38. Qui fuit Adam, qui fuit Dei. 56.c.
5.17. Et erant Phariſæi ſedentes,&c. 278.a.
6.32. Si diligitis eos,qui vos diligunt, quæ vobis eſt gratia? 348.c.
6.38. Menſuram bonam, & confertam: &c. 349.c.
9.55. Neſcitis cuius ſpiritus eſtis. 30.d.
10.17. Domine etiam dæmonia ſubiiciuntur nobis in nomine tuo. 1050.a.
10. Maria ſedens ſecus pedes Domini audiebat verbum illius. 288.b.
11.15. In Beelzebub principe dæmoniorum eiicit dæmonia. 824.a.911.f.
11.22. Vniuerſa arma eius auferet,&c. 936.f.
11.27.28. Beatus venter qui te portauit, &c. 41.f.
12.37. Præcinget ſe,& faciet illos diſcumbere. 255.d.
23.34. Pater dimitte illis;non enim ſciunt,&c. 1080.a.
24.49. Sedete in ciuitate,quoad vſque,&c. 53.b.

IOANNIS.

1.13. Qui non ex ſanguinibus, neque ex voluntate, &c. 822.c.
1.17. Gratia, & veritas per Ieſum Chriſtum. 466.a.
3.17. Non miſit Deus filium ſuum in mundum,vt iudicet mundum. 796.c.853.b.c.985.a.
3.34. Non ad menſuram dat Deus ſpiritum. 483.b.
5.22. Neq; enim Pater iudicat quemquam, ſed omne iudicium dedit Filio. 825.a.
6.10. Quaſi quinque millia. 74.f.
6.37. Omne quod dat mihi Pater, ad me veniet. 1072.d.
6.45. Et erunt omnes docibiles Dei. 84.c.
7.27. Hunc ſcimus vnde ſit; Chriſtus autem cum venerit,&c. 847.d.
7.29. Ego ſcio eum, quia ab ipſo ſum, & ipſe me miſit. 826.f.
8.12. Qui ſequitur me, non ambulat in tenebris. 280.c.315.e.
8.26. Ego quę audiui à Patre meo hęc loquor in mundo. 580.b.
8.48. Nonne bene dicimus nos, quia Samaritanus es? &c. 205.a.
8.58. Antequam Abraham fieret, ego ſum. 47.e.
9.39. In iudicium ego in hunc mundum veni. 128.e.
10.35. Si illos dixit Deos,&c. 450.b.
12.35. Ambulate,dum lucem habetis. 280.e.315.e.459.e.839.e.
13.33. Filioli adhuc modicum vobiſcum ſum. 940.b. 1054.f.
14.9. Philippe qui videt me, videt & patrem meum. 799.d.827.b.
15.3. Iam vos mundi eſtis propter ſermonem, &c. 967.d.
16.15. Omnia quæ habet Pater,mea ſunt. 481.c.
19.26. Mulier ecce filius tuus. 528.c.
20.17. Aſcendo ad patrem meum, & patrem, &c. 137.f.
20.22.23. Accipite Spiritum ſanctum; quorum remiſeritis,&c. 914.f.1149.b.
20.27. Infer digitum tuum huc,&c. 416.c.

ACT. APOSTOLORVM.

1.22. Teſtem reſurrectionis eius nobiſcū fieri. 422.e.
2.42. Perſeuerantes in communicatione fractionis panis,&c. 411.b.
9.40. Tabitha ſurge. 183.f.
10.38. Ieſum à Nazareth, quomodo vnxit eum Deus ſpiritu, &c. 162.e.263.e.
10.42. Conſtit utus eſt à Deo Iudex viuorum. 486.f.
11.3. Quare introiſti ad viros præputium habentes, &c. 594.b.
13.33. Et in Pſalmo ſecundo ſcriptum eſt,Filius meus es tu,ego hodie genui te. 47.d. 1057.e.
13.46. Vobis oportebat primùm loqui verbum Dei. 834.c.d.
17.28. In ipſo viuimus,& mouemur,& ſumus. 457.f.
21.28. Inſuper & Gentiles induxit in templum. 927.b.c.

AD ROMANOS.

1.9. Cui ſeruio in ſpiritu meo. 608.b.
4.3. Credidit Abraham Deo,& reputatum eſt ei,&c. 826.b.
4.25. Traditus eſt propter delicta noſtra, & reſurrexit,&c. 871.a.
5.1. Iuſtificati ergo ex fide pacem habeamus, &c. 1067.c.
5.8. Commendat caritatem ſuam Deus in nobis, &c. 567.c.1023.f.
6.3. Quicunque baptizati ſumus in Chriſto Ieſu, in morte,&c. 563.b.
8.4. Qui non ſecundùm carnem ambulamus, ſed ſecundum ſpiritum. 280.d.
8.23. Intra nos gemimus, adoptionem filiorum Dei expectantes. 474.a.
8.26. Ipſe ſpiritus poſtulat pro nobis gemitibus, &c. 994.f.
8.30. Quos autem prędeſtinauit,hos & vocauit. 113.a.
9.6. Non omnes qui ex Iſrael,ij ſunt Iſraelitę. 516.d.
10.10. Corde creditur ad iuſtitiam; ore autem, &c. 947.e.
10.15. Quàm ſpecioſi pedes euangelizantium pacem? 963.f.
11.20. Tu autem fide ſtas, noli altum ſapere,ſed time. 86.e.744.c.
11.25. Cæcitas ex parte contigit in Iſrael. 853.f.
13.11. Hora eſt iam nos de ſomno ſurgere. 769.e.
15.8. Dico Chriſtum Ieſum miniſtrum fuiſſe circumciſ. 483.e.

1. AD CORINTH.

3.16. Templum Dei eſtis, & ſpiritus Dei. h.i.v. 537.c.
8.6. Vnus dominus Ieſus Chriſtus. 67.c.
9.5. Nunquid non habemus poteſtatem. 198.f.
16. Nam etſi euangelizauero non eſt mihi gloria. 348.f.
11.28. Probet ſeipſum homo, & ſic de pane. 964.f. 968.e.
12.4. Diuiſiones vero gratiarum ſunt. 489.e.
13.2. Si habuero omnem fidem,ita vt montes. 566.c.
15.29. Quid facient, qui baptizantur pro mortuis? 262.e.
15.31. Quotidie morior per veſtram gloriam. 865.d.
15.45. Factus eſt primus Adam in animam viuentem. 67.a.
15.50. Caro & ſanguis regnum Dei poſ. n. p. 474.e. 553.c.
15.57. Deo autem gratias, qui dedit nobis victoriam. 1067.9.

II. AD CORINTH.

3.6. Qui idoneos nos fecit miniſtros noui teſt. 1086.f.
ibid. Littera occidit, ſpiritus viuificat. 499.e.f.667.e.
4.17. Id quod in præſenti eſt momentaneum. 1057.f.
12.9. Sufficit tibi gratia mea. 228.a.
12.15. Ego libentiſſimè impendam & ſuperimpendar. 867.a.b.

AD GALATAS.

1.10. Si adhuc hominibus placerem. 669.b.1030.c.
3.19. Lex propter tranſgreſſionem poſita eſt. 409.f.

AD EPHES.

1.6. Gratificauit nos in dilecto filio ſuo. 583.e.
2.2. Operatur in filios diffidentiæ. 935.e.
4.7. Vnicuique ſecundum menſuram donationis Chriſti. 483.b.
4.8.9. Aſcendens in altum,&c. Quod autem aſcendit. 936.f.1063.e.
4.23. Renouamini ſpiritu mentis veſtræ. 475.f.
6.14. State ſuccincti lumbos veſtros in veritate. 255.f.

AD PHILIPPENSES.

1.24. Permanere in carne neceſſarium propter vos. 1085.e.
2.12. Cum metu, & tremore veſtram ſalutem operamini. 86.e.
3.13. Quę retro ſunt obliuiſcens,&c. 269.a.

AD COLOSSENSES.

1.20. Pacificans per ſanguinem crucis eius,&c. 113.a.
3.4. Cum Chriſtus apparuerit vita veſtra. 458.f.
4.14. Salutat vos Lucas medicus chariſſimus. 1.b.

I. AD THESSALONICENSES.

5.19. Spiritum nolite extinguere. 59.f.

2. AD THESSAL.

2.15. State, & tenete traditiones, quas didiciſtis ſiue per ſermonem, ſiue per epiſtolam noſtrã. 1050.a.

I. AD TIMOTHEVM.

6.16. Qui ſolus habet immortalitatem. 1074.f.

2. AD TIMOTHEVM.

2.13. Si non credimus, ille fidelis permanet; negare ſeipſum non poteſt. 558.b.648.a.768.a.
2.17. Sermo eorum vt cancer ſerpit. 594.e.
2.19. Cognouit Dominus qui ſunt eius. 956.a.

AD TITVM.

1.16. Confitentur ſe noſſe Deum, factis autem negant. 768.d.827.a.

AD HEBRAEOS.

1.1. Multifariam, multiſque modis olim Deus loquens,&c. 495.e.
1.3. Portans omnia verbo virtutis ſuæ. 435.b. 457.f. 477.f.
1.14. Nonne omnes ſunt adminiſtratorij ſpiritus?&c. 34.d.
4.12. Pertingens vſque ad diuiſionem animæ, & ſpiritus. 67.a.
7.23. Et alij quidem plures facti ſunt ſacerdotes, &c. 49.b.e.
7.25. Vnde & ſaluare in perpetuum poteſt, accedens, &c. 1062.e.
9.10. In iuſtitiis carnis. 87.a.
10.1. Vmbram habens lex futurorum bonorum, &c. 491.b.
10.38. Iuſtus autem meus ex fide viuit. 988.b.
13.12. Propter quod & Ieſus, &c. extra portam paſſus eſt. 169.d.

IACOBI.

1.6. Poſtulet in fide nihil hęſitans. 362.e.
4.13.15. Ecce nunc qui dicitis, hodie aut craſtino ibimus,&c. pro eo vt dicatis,&c. 71.e.250.e.f.

I. PETRI.

2.15. Sic eſt voluntas Dei vt bene facientes obmuteſcere faciatis imprudentium hominum ignorantiam. 1092.d.
3.13. Et quis eſt qui vobis noceat, ſi boni æmulatores,&c. 86.f.
4.1. Chriſto igitur paſſo in carne,& vos,&c. 1030.a.
5.3. Neque vt dominantes in cleris, ſed forma facti gregis. 861.e.
5.8. Diabolus tanquam leo rugiens circuit quęrens, &c. 86.e.

2. PETRI.

1.16. Non indoctas fabulas ſecuti notã fecimus, &c. 1036.c.
2.21. Melius erat illis non cognoſcere viam iuſtitiæ. 645.a.

I. IOANNIS.

1.1. Quod vidimus,& manus noſtræ cõtrectauerunt. 416.f.743.d.1036.a.1110.f.
3.2. Cùm apparuerit, ſimiles ei erimus, & videbimus eum ſicuti eſt. 493.a.1062.b.
4.10. In hoc eſt caritas &c. 999.f.
5.20. Dedit nobis ſenſum vt cognoſcamus verum Deum, & ſimus in vero filio eius; hic eſt verus Deus,& vita æterna. 466.a.1074.b.

IVDAE.

6. Angelos qui non ſeruauerunt ſuum principatum, ſed dereliquerunt ſuum domicilium in iudicium magni diei vinculis ęternis ſub caligine reſeruauit. 819.e.

APOCALYPSIS.

1.18. Ego ſum primus,& nouiſſimus. 47.c.
3.20. Ego ſto ad oſtium, & pulſo; ſi quis aperuerit. 1001.c.d.
6.10.11. Vſqueque Domine non iudicas;& datę ſunt, &c. 360.c.e.
20.2. Et apprehendit draconem, & ligauit illum. 216.e.
21.5. Ecce noua facio omnia. 1048.b.
22.11. Qui iuſtus eſt iuſtificetur adhuc. 1065.c.

FINIS.

INDEX

EORVM, QVAE IN COMMENTARIIS IN LVCAM, ET IOANNEM NOTATV DIGNIORA SVNT, IN QVO CONTROVERSIAS HAERETICORVM

ſubiectæ his vocibus, *Hæreticj*, *Caluinus*, *Caluiniſtæ*, *Beza*, *Lutheranj*, & alijs ſimilibus notæ indicant.

A

AS interdum idem quod ſolus, ſine auctore 649 b
Aaronis poſteri ſoli ex Leuitis ſacerdotes 15. b
Abiæ vicem quid vocet Lucas 15. b
Abrahæ filios quos vocet Chriſtus. 385. f. non eſſe Iudæos probat 813. b
Abraham quomodo diem Chriſti viderit 817. f
Actiua vita Marthæ reſpondens 228 e. f
Adamus filius Dei vocatus peculiari ratione. 56. c
Adami & poſteritatis ſtatus parabola expreſſus. 222. b
Ader turris, nobilis cantu, Gloria in excelſis. 105 b
Adiectiua pro ſubſtantiuis, & ſubſtantiua pro adiectiuis ſæpe in ſcriptura ponuntur 718. a
Adiurari ſolebant rei apud Iudæos 846. a
Adoratio Dei multiplex. 603. e. adorare Deum in ſpiritu & veritate non eſt ſola fide adorare. 607. d. quid reuera ſit ibidem. f. Sacramentis ipſis & ritibus externis adorari in Eccleſia in ſpiritu & veritate 608. c
Adulterum & adulteram eadem pœna lex vetus punit 787. d
Adulteram lapidari cum lex iubeat. ibid.
Ægyptij myſteria ſua viua voce tradebant 14. a
Ænnon locus vbi Ioannes baptizabat. 521. d
Æqualitas Patris & Filij in diuinis 448. c. 481 c. 494. c. 495. a
Ætas doctorum, prophetarum, ſacerdotum apud Iudæos. 92. a. 146. c.
Æternitas meliùs quibuſdam verborum temporibus ſignificatur quàm alijs. 441. c. quibus verborum formulis à ſcriptura deſignatur. 444. c
Affectus ad credendum quàm valeat. 847. c
Afflictiones tentationes dictæ & quam ob cauſam. 394 c
Alabaſtrum verum ex alabaſtrite lapide. 187 e
Alogiani hæretici qui & ἀνόητοι 430. d. e. 445. d. ij genus quoddam Arianorum. 445. d
Altare incenſi in qua templi parte. 22. f
Altiſſimi nomen abſolutè poſitum Deum in ſcriptura ſignificat. 47. c. 54. c.
Ambiguitate vtitur Chriſtus cum lepore. 901, d
Ambiguorum reſponſorum elegantia. 966. c
Ambulare, id eſt verſari alicubi. 749. c. in ſcriptura pro operari. 280. c
Amen, amen geminatum Ioanni familiare. 549. b
Amicitia vera non eſt, quæ non tendit ad Chriſtum. 514. a
Ambroſij non ſunt cõmentarij in Paulum, ſed Remigij Lugdunenſis. 937. a
Anabaptiſtarum error de magiſtratibus refellitur. 745 b
Andreas apoſtolus ſtatim vt inuenit Chriſtum, prędicat. 510. c.
Anima pro toto homine in ſcriptura. 107. c. 131. a. 477. c. interdum etiam pro ſolo corpore. 131. a
Anima & ſpiritus quomodo diſtinguuntur. 66. f 67. a
Animæ & ſpiritus vſus in ſcriptura. 66. f 67. a
Animam ponere quid ſit. 871. b. 1024. b. non occidunt peccata venialia. 19. b
Animæ corpore exutæ ſeipſis loco moueri poſſunt. 328. b. c apparent interdum viuentibus Dei voluntate. 336. f non tamen leuiter credendum ijs quæ apparent. 340. b. animæ damnatorum igne inferni torquentur. 335. c. animæ noſtræ incorporeæ. 415. d
Angelus quare ad B Virginem miſſus ſexto menſe poſt conceptum Ioannem Baptiſtam. 38. c. domi in penetrali agẽtem ſalutat 38. f. 39. f. cur eam tam honorificè ſalutauit. 39 d. Angelus Zachariæ apparens. 24. b. qua forma ibid. d cur apparuerit ibid. quis Angelus. e. cur in tabernaculo apparuit 24 f. 25. a. cur ad dextram altaris. 25 b.
Angeli annuntiantes Chriſti natiuitatem cur cæleſti lumine fulgentes. 105. e. f. an quando mittuntur, Deo aſſiſtant 34 b. eos adſtare ante Deum quid. 33. f. incorporei. 415. d. qui aliquando corpora aſſumpſerunt, vera corpora non erant 415. f. nec cum viderentur edere verè edebant. 417. f. aſcendentes & deſcendentes idem quod miniſtrantes. 520. c. miniſterium bonorum angelorum. 328. animas iuſtorum in cælum portant ibid. quo ſenſu ibid. c.
Angelis apparentibus timere ſolent homines. 25. d. angeli boni timorem ex ſuo conſpectu leniunt, mali augent. 25. f boni cur timorem pellant 107. d. Angelorum aſpectu magis quàm colloquio homines terrentur. 44. b. eius terroris exempla. ibid. c
Angelica puritas quæ. 45. c
Annas & Caiphas quomodo ſimul principes ſacerdotũ. 149 b
Anna propheteſſa variè laudata ab Euangeliſta. 134 c. inſignis eius caſtitas. ibid. f. eius exemplo templa frequentanda 135. b
Annus acceptus in ſcriptura quis. 165 f. annus Iubilæi. 166. a annus ætatis triceſimus ætas doctorum, ſacerdotum, prophetarum apud Iudæos 92. a. 146. c
Anticipatio temporum Euangeliſtis frequens. 202. d
Anthropomorphitæ & Audiani hæretici. 610. c
Apollinaris error, Chriſtum humanam animam nõ habuiſſe 53. c. refellitur ibid. f. Appollinariſtarum error B. Virginis matris honorem tollentium refellitur 236. a. b
Apollinaris ex Catena Græca citatus 819. d
Apophoreta quid 532. a. b
Apoſtolus Patris Chriſtus 1088. c
Apoſtoli nomen quid ſignificet. 422. c. proprium eius officium eſt eſſe teſtem reſurrectionis Chriſti ibid. e. f.
Apoſtolum eſſe quid ſit 188. c.
Apoſtoli quando Chriſtum Dei filium crediderint. 165. b Apoſtoli lux de vera luce Chriſto. 149. d. cur duodecim 211. f. omnes boni electi & ſecundum pręſentem ſtatum maximè omnium ad munus apoſtolicum idonei. 744. d 745 c. Apoſtoli officio nihil magis contrarium quàm officium diaboli 746 a. Apoſtoli ad piſcationẽ redeũt. 1130. b. meſſuerunt quod ſeminarunt prophetæ 616. d. 618. f 619. a c
Apoſtolis Epiſcopi ſucceſſerunt 215. c. ijs cur non ante aſcenſionem Chriſti reuelatũ myſterium vocationis gẽtiũ. 126 c.
Apoſtolici viri quinam dicti 3. a
Apoſtrophe etiam ad res ſenſu carentes in ſcriptura 88. b
Apud præpoſitio pro in in myſterio Trinitatis. 446. f. differẽtia tamen eſt inter vtramque propoſitionem etiam cum de eo myſterio loquimur. ibid. d
Aqua viua pro Spiritu ſancto 595. e. f. pro gratia Spiritus ſancti & quare. ibid. f. 596. a. pro doctrina euangelica, aqua baptiſmi, Chriſto ipſo ibid. a. b
Aquæ ſpiritalis & corporeæ differentia 598. b. c
Aquarij hæretici 515. e
Arbitrij libertas defenditur 810. d

Architriclinus quis 531.d

Arriani refellũtur 807.d.852. b.872.a.879.d.930.e.960.d.988.b 989. d. 998. e. 1005. a. 1010. b. 1034. b.1073. d.1078.c.1083 a. 1121. d. ſcripturam male interpretantur vt Chriſtum creaturam eſſe non Deum ſtatuant 581.b. c. refelluntur ibid. in eand.ſententiam abutuntur alio loco, & refelluntur 591. e. abutuntur alio in candẽ ſententiã 605. e. refellũtur. ibid. f. eorum aliqui abutebantur loco ſcripturæ in diuinitatem Spiritus ſancti 608. e. refelluntur ibidem. f. negabant filij æqualitatẽ cũ patre, refelluntur 647. a.b. e. f. impij ſunt imprudentes 648.b.eorum error de filij diuinitate ac ſcripturæ expoſitio refellitur 694. b. item eorum error quod in Chriſto non eſſet anima humana c. eorum errores refelluntur 295 a 395.c.440.b.442.c.443. f. 444.a. f. 445.a.b. e. 447.b.e f.448.f 449. e. d.e.470.b 473 e.485.f.486. a.c.493. e.f.494 a.495 c. 529. b. 567.e. f. Arriani noui refelluntur 47. d 56.e. Arriani obiiciebant ignorantiam Chriſto 934. b. Arrianorum multæ ſectæ. 476 f

Aſcendere pro ire ſimpliciter in ſcriptura 100. a. aſcendere in cœlum id eſt res diuinas cognoſcere 561 a.b

Audiendis concionibus Chriſtus honoratur 224.e. earum auditionis fructus 173 e.mali auditores 323.b

Audire verba Dei quid ſit 823.a. pro accipere & viciſſim accipere pro audire 380.a.b. pro obedire Hebraiſmus 860.b

Auditorum ad captum ſermonem accõmodat Chriſtus 951. f.eorum commune vitium delectari velle non doceri, mulceri non pungi 269.b.

Auditus pro prædicatione Hebraica phraſi 941.e

Aue in ſalutatione angelica quid ſignificet 30.f

Auguſtini locus correctus 902.d

Autem pro enim poſitum 912.d

Auxilium Dei nunquam ſerum 627.e.iis maxime præſens, qui humano deſtituuntur 640. a. nobis neceſſarium 16.b

B.

Baptiſmus Chriſti ſalutaris 186. Ioannis & Chriſti cur ita vocatus 141. a. pro morte & paſſione 262. e.qua ex cauſa ibid.f

Baptiſmus Chriſti illuminatio, & φωτισμὸς à Græcis dicitur 467. b. 842. e. iuſtificat 475. a. baptiſmus aquæ & voti ibid. baptiſmo regeneramur 550. f. 551. a. e. in eo aqua ſymbolum Spiritus ſancti 551.e.

Baptiſmi, ſpiritualis regenerationis principia, aqua & Spiritus ſanctus 551 f. 552. a. b. cur aqua nos regenerari voluerit Chriſtus 552 e. baptiſmus neceſſarius 552. d. etiam infantibus f. baptiſmi figuræ & propheſiæ 557. b. baptizare vbi inceperit Chriſtus, & quomodo dicatur baptizare 571. d. 572.a. baptiſmus Chriſti etiam ante eius paſſionem peccata remittebat 571. f. Cur non ſolitus per ſe baptizare 572. b cur tamen interdum baptizare 588.d

Baptiſmus Ioannis in Ænnon.511. d. 572.d.à Chriſti baptiſmo diuerſus 572. b. cur purificatio dictus ſit. 573. f. baptizante Chriſto cur Ioannes baptizare non deſtiterit.573. a. vtriuſque baptiſmi differentia 572.b

Baptiſmus Chriſti ab omni peccato curat.638.b.eius figura in probatica piſcina ibidem.poſt acceptam baptiſmi gratiam homo peccare poteſt 644.f

B. Virgo hæreticis ne virgo quidem eſt 59.e

Beatitudo num in viſione & intellectu 1073.a

Bellum pro religione Catholica iuſtum 207.a

Benedicendi cibi ritus Chriſti proprius 410.e

Benedictio in ſcriptura varia ſignificat 43. b. à patribus filiis impertita 424.e

Beneficij liberalitatis dandi gradus quidam. 380. d. iis vtitur Deus ibid.

Bethania cur dicatur caſtellum Marthæ & Mariæ 223.d. 887.e eius ſitus & diſtantia ab Hieroſolyma. 424.d

Bethſaida idem valet ac domus venationis 511. b.ex ea vocati primi diſcipuli ibid.a. quæ cauſæ à variis afferantur ibidem a.b Bethſaidæ apparuit Chriſt⁹ poſt reſurrectionem 1129.e.

Beza reprehenditur.10.a.36.f 40.c.42.e.43.a.143.b.183. f. 194.b. 412.c.438 e.550.b.580.d.602. e 625. f. 649 e. 657.e. 680. e. 698. d.789.b.792.b.853.c.902.b.916. f.1014. e. 1095.a. 1101. b. 1132.f.1145.b.

C.

Caiphas & Annas quomodo principes ſint ſacerdotum 149.b

Caiphas quomodo prophetauerit 919. b. quomodo Pontifex anni dicatur 919.e

Cadus quæ menſura eſſet 314.e

Cæci nullis remediis ſanari poſſunt 855.e

Caluiniſtæ refutantur in dogmatibus de Euchariſtia 532. de Chriſto in Euchariſtia inuiſibili 401.d.412. e.677.f. de mãducatione corporis Chriſti per ſolã fidẽ.686. 714. & multis ſequentibus 738.c.de iuſtitia imputatiua.16.e.17.18.185.f. de conſiliis ſeu operibus ſupererogationis.345. e. de præceptis impoſſibilibus 346.d.de mercede operum 346.e. f de partu virginis.101. f.118.f.119.120.In expoſitione ſcripturæ.20.b.e. 345.e.625 f 657.e.f.711 f.713.e.714.& multis ſequentibus. 723. e.733 a. 659. b. expoſitione capitis ſexti Ioannis de manducatione corporis Chriſti per ſolam fidem, non etiam de ſacramento Euchariſtiæ.713. e. 714. & aliquot ſequentibus totis.In dogmatibus de baptiſmi neceſſitate 552. d. de paſſione Chriſti pro ſolis prædeſtinatis.567.a.e. f. de præſentia Chriſti in Euchariſtia. 419. b. de adoratione Euchariſtiæ. 425.c.426.a.de ſacrificio Euchariſtiæ 711.f. de pœnitẽtia 1115.e

Caluiniſtæ B.Virginis conuitiatores.69. a. tollunt ei virginitatem à partu. 101.f.118 f

Caluiniſtæ negantes Chriſti præſentiam in Euchariſtia ſuo ipſorum argumento refelluntur. 732. e. falſis & incredulis Chriſti diſcipulis ſimiles ſunt. ibid. Auguſtini auctoritate refelluntur.735.e.qua ex illo abuti volunt, eis eripitur ibid. a.b.e.f.ſine ſacris veſtibus ſacramenta adminiſtrant. 1137.a

Caluinus refutatur. In dogmatibus de lege Dei impoſſibili. 17. a. 118. f. de meritis ſanctorum. 85 b. de religione & frequentatione templorum.135.b.de ieiunio.ibid.d. de libertate arbitrij in iuſtificatione. 474. a. de baptiſmo & regeneratione 551. a. e. de baptiſmi neceſſitate. 552. d. de baptiſmo Chriſti & Ioannis 572. b de traditionibus. 602. de Euchariſtiæ ſacrificio.711 f. alibi 810. 1114 e. in expoſitione ſcripturæ. 19. d.e. f.20.a.b 29.e.32.e 50.c.56.f 89.e. 206. a. 227. e. 236.e.259 a.344.a 356.b 372.e.523.e.550. b.e.f. 551. a. d.564. e. 625.e.f.711 f.715.e.714 & ſequentib. aliquot pag.725.e.1154. a. In hiſtoricis & ſimilibus. de interrogatione B. Mariæ ad Angelum 50.e de eiuſdem virginitatis voto 51 f 52.a.de viſitatione Eliſabeth. 61. de exultatione Ioannis Baptiſtæ in vtero. 62. b. de zelo Ioannis & Iacobi 206. a. de duabus vitis in Maria & Martha. 228 e. de more & conſuetudine Eccleſiæ 257.e.de cruce Petri 1153.d. alibi 773. e. 781. f. 902. b. 927. e 1108.e

Caluinus ſuo ſeipſum teſtimonio refutat. 150.a.b

Caluinus in Beatam Virginem iniquus 50. e. 51. f. 62. b.142.d. 523.e.d.

Caluinus & Beza diſſentiunt 787 b.

Caluinus Lucæ aperte contradicit 19 d

Caluini commentum impudens 1108.e

Caluiniani lupi ſunt 866.f

Calumniæ genus proprium Iudæorum 909.b.

Cana duplex Galilææ & Sidoniorum 523. a. vtraq; in Galilæa. ibid.b.Galilææ vicina Nazareth ibid.b. vnius diei iter plus minus diſtabat à Capharnaum 619.b.

Canticum Zachariæ dictum prophetia etiamſi nõ totum cõſtet prophetia 81.a. idem canticum continet duas prophetias 82.d

Capharnaum opulentiſſima ciuitas Galilææ 536. a. dicta interdum patria Chriſti & quam ob cauſſam 623. e. non longe Nazareth 697.e

Capitationis vectigal 95.e

Caro pro homine 151. e. 477.b.pro homine carnali 557.a

Caro & anima pro toto homine 1071.e

Caro & ſanguis cõiunctim poſita in ſcriptura corruptionem res & homines carnales ſignificare ſolent 474. e mortalem & fragilem hominis conditionem 475. e. magna impedimenta credendi 732.e.

Caro Chriſti propter hypoſtaticam vnionem vim habet viuificandi 710.e.inde nos viuificat in Euchariſtia, quia pro nobis in cruce mortuus eſt 711 b ſumpta corporibus noſtris ſemen imprimit immortalitatis & reſurrectionis 708. f. 709.a.d. ſub ſpecie panis ſola in Euchariſtia per ſe ſumitur, per concomitantiam quandam totus Chriſtus 710.d.datur in cruce pro mundi vita in ſacrificium cruentũ; datur pro eadem mundi vita in Euchariſtia in ſacrificium incruentum 711. d.

Verus cibus eſt dans vitam manducantibus 723 e.f.

Caritas ergo proximum 153.e.d

Caritas & remiſſio peccatorum ſibi inuicem cauſæ 190. e. menſura remiſſionis peccatorum 193 a. Dei erga homines 567.a eadem non miracula, ſignum diſcipuli Chriſti 977. f anima vitæ ſpiritalis 471. f

Caritate efficimur filij Dei 471.e.ea deſtituti in quam abſint doctrores labantur 668 c.d

Carmine Spiritu ſancto afflati Deum laudare ſolent in ſcriptura 124.d

Caſſiani error de mendacio 408 d

Caſtalio reprehenditur de Encænijs. 872.f

Caſtellum idem valet quod pagos 400.c

Catechumenis Euchariſtia negata 402.b

κατηχεῖσθαι viua voce erudiri 13.f

Catholici cum hæreticis conſuetudinem habentes ſuſpecti 514.a. hæreticos iure maiore odio quàm Gẽtiles proſequuntur 594.a. periculoſius ijſdem cum hæreticis agere quàm cum Gentilibus & Mahumetanis eſt. ibid. e. ſerui hæretici ab ijſdem non retinendi 629. f. à templo, à concione, à die feſto feruentiores redire debent 631.a

Cedron vallis non torrens fuit 1100.c

Ceremonia genuflexionis 363.c. tunſionis pectoris 365.e. eleuationis manuum inter orandum 424.f

Ceremoniæ veteris teſtamenti à Deo quidem ſed tamen ad tempus inſtitutæ 609.b.d. e.f. ceremonias & cultum externum cur ab hominibus exigat Deus ibid. f

Cerinthi error 431.a 433.e. Ioannis euangeliũ ei maxime contrarium ibid.

Chriſtus natura filius Dei 47.d. idem Meſſias & rex ibidem f. filius Dauid 48.b. Dauide maior. ibid. e. Dauid vocatus 83. c. ipſa generatione humana ſingulari quodam modo filius Dei 56.a. c. conceptus in vtero virginis poſt virginis conſenſum 41. d.e. 60. b. c. Deus ac dominus etiam in veteri teſtamento appellatus 64.d. altiſſimus dictus 87. f. dominus 88. c. ſol. 89. b. ſol ab hoc mundano corporeo ſole diuerſus ibid.b. natus ſummo pacis tempore 96 f. quo Tiberij & quo ſuæ ætatis anno paſſus 97.e. quo Auguſti anno natus. ibid. cur ſtatim ac natus innoteſcere voluit 106. a. ſaluator ab angelo vocatus 108.b. Meſſias 108. d. cur circũcidi voluerit 105.b clauſo matris vtero nat⁹ 120.a. quo ſenſu interdum dicatur à Patribus vuluam aperuiſſe 119. e. 120. c. lumen in ſacris literis ſæpe appellatur 127.a. 128.d. magnum miraculum 129. f. quo ſenſu profeciſſe ſapientia 136. e. 137. c. 138. a. quadruplex in eo ſcientia. 137. d. quo ſenſu dicatur vnctus Spiritu ſancto 162. d. 163. e. verus Meſſias 167.c. ſua quẽq; arte capere ſolet 173.a. 1135.d. miracula ſuâ auctoritate faciebat 183. e. prophetas miſit 619. f. Deus eſt ibid.& 641.c. 679.d. 731.b. 739.a.c. 741.f. 744.d. cur dicatur vere ſaluator 612. b. c. quæ diuinitus agebat ſic agebat vt humano more agere videretur 644. d. quos ſanabat corpore ſanabat & mente 644. e. 645. f. verus dei filius patri æqualis 647.a.b. 651.b. quomodo à Patre miſſus dicatur 653.a ſcripturarum ſpiritus & ſenſus 667. c. vita quam ſcripturæ commonſtrant. ibidẽ. Rex quando 676. e. inuiſibilem ſe facit 677. f. mitis etiam in reprehendendo 679. e. cibus eſt 681. a. à corporalibus rebus ad ſpirituales auditorum animos traducebat 680.c. omnibus, quantum ex ſe eſt, benefacit 708.b.c. 712.b. ſolitus myſteria maiora, antequam reipſa fierent, inſinuare. 716.a. in ſynagoga frequenti populo diſputabat 730. c. alio modo appellatur Chriſtus quàm ſacerdotes & reges alij, alio Filius Dei quàm omnes ſancti viri 743.f. nouerat qualis quiſque futurus eſſet 744.d. vnde futurus ſit an ſciri poſſit 766.f. & 767.a.b. 779.d.e. loquitur ſæpe accommodatè ad opinionem hominum 756.a. inuiſibilem ſe reddit 832. a. cur interroget tanquam ignorans 907. e. nunc vt homo, nunc vt Deus loquitur 994. e. an pro ſolis prædeſtinatis mortuus ſit. 1080. b.

Chriſti regnum æternum & vniuerſale. 48. c. f. regni eius & Dauidis diſcrimen. 49.a.b.c.d.e. formatio in vtero virginis cur tribuatur Spiritui ſancto. 52. d. conceptio perfecta in inſtanti. 60. c. de Chriſto omnes prophetę prophetarunt & quomodo. 83. f. liberatio per eum ab inimicis ſpiritualis in prophetis. 84. c. eius paupertas 102. c. eius diuinitas. 30. a. 108.d. 135. f. 136.a. 151.a. 183. e. 652. c. reuerentia erga parẽtes. 141.c. prudentia 161.e. in reſpondendo prudentia & ſuauitas. 189. c. cur eum Iudæi perſequerentur. 645.c. 646 f. omnis poteſtas iudicandi ei data a Patre 651. c. d. e. quando & quomodo. 651. f. 652. a. quas ob cauſas. ibid. eius modeſtia 663.f. cum a Patre clarificari quid. 664. f. patientia. 690. c. humanitas panis vitæ ibid. d. duæ in eo voluntates. 693. f. eius æqualitas cum Patre & diuinitas 696.c. diuinitas aſſeritur contra Arianos. 948.e. 816. b. 825. d. 832. b. 887. f. 1121.d. eum glorificari quid ſit. 778.d. eius corpus glorificatũ quomodo tangi potuerit. 1121. b. vbique eſt in ſcriptura 407. c. eius hora moriendi tempus. 769. d. phraſis Ioannis particularis ibid. e.

Chriſtus Domini nomen commune Regibus; propriè tamen tributum Meſſiæ. 113. c d.

Chriſtiana profeſſio res eſt ſuis difficultàtibus miſta. 287.b.

Chriſtianæ vitæ vnctio 87.a.c.

Chriſtianus populus hæreditas Chriſti. 695.c.

Chriſtiani mali grauius quam alij puniuntur. 259. f. 260. a. eorum fortitudo exemplo Chriſti. 262.a.c. 263. b.

Ciborum potúſque delectus meritorius apud Deum. 29. c.

Cicatrices Chriſtus poſt reſurrectionem cur ſeruarit. 1110.b.

Circuncifio cur octauo die fieret. 76 c. domi priuatim apud Iudæos fiebat. 76. c. in ea nomina pueris impoſita ibid. c. cur eam ſuſceperit Chriſtus. 115.b. in ſabbato non eſt contra legem. 762. f. in ſabbato facta non violabat legem de ſabbato ſeruando. 765. b. d. eius primus auctor Deus non Moyſes. 765. c

Ciſternæ frequentes in Palęſtina. 286. e.

Clarificare Deum quid ſit. 1154.d.

Claritatem appellat dilectionem Chriſtus 1093.d.

Claues mortis & inferni tributæ filio Dei. 651. a.

Clarificetur filius a Patre quomodo. 1076.c

Clauem ſcientię quo ſenſu Legiſperitj a Chriſto tollere dicti 243. d.

Cleophas quis fuerit in Emmaus. 399. a.

Cœlum pro Angelis in ſcriptura: terra pro hominibus poſita 111. a. pro aëre, & pro poteſtate. 116. b. pro Deo 301. f. 365.e. Dei ſedes natura ipſa docente. 424. f. in cœlum nemo ante Chriſtum ingreſſus, 984.d.

Cogitare phraſi Hebraica quid ſignificet. 44. b. cogitationes aſcendere in cor, quid. 415. a. cogitationes hominum noſſe Dei proprium. 1064. f.

Cognoſcere pro recipere. 470. f. poſitum aliquando pro credere. 827.a.

Communicatio idiomatum in myſterio incarnationis. 478. c. 561. c. 562. c.

Comparatio non æqualitatem ſed ſimilitudinem declarat. 868.e. eam in diuerſo genere ſæpe inſtituit Chriſtus & qua cauſa. 707. f

Concilium Tridentinum agnoſcit hiſtoriam mulieris in adulterio deprehenſę. 785. c. f.

Cõcionis audiendæ fructus. 173.c. eius fructus quando appareat. 506. c. in ea audienda Chriſtus honoratur. 224. e.

Concionatores modeſti ſint & humiles. 157. e. bono ſucceſſu gaudere poſſunt. 214. f. hoſpites ſuos ſpiritualiter paſcere debent. 224. d. manibus homines curare debent exemplo Chriſti. 275. f. deſides eſſe non debent. 413. ipſorũ eſt Chriſtum videre & cor ardens habere ibid. ipſorum nimia eaiſtimatio periculoſa. 156. d. eos qui recipient, mercede non carebunt. 172. e. 173. a. ijs animæ quærendæ. 198.c. bene facta Chriſto accepta referre debent. 214. c. ijs formola auditores ſuos docendi. 612. b. Chriſtum annuntiare debent per infamiam & bonam famam. 614.a. cibum & potum prædicationi poſthabere. 615. a. b. f.

Concordia doctorum, auditorum fidem iuuat. 1092.b.

Confeſſio peccatorum. 569. d.e. confeſſionis ſacramentũ contra hæreticos aſſeritur. 914.c.

Conſilia Euangelica. 287. c. ad ea homines hortandi. 349. b. eorum obſeruationi reſpondet cumulata merces. 349.c.

Contemplatiua vita. 228.e.

Continentia coniugum ex mutuo conſenſu. 36. d.

Contritio. 164.c.

Conuerſus pro iterum. 389. b.

Conuiuia lautiora feſtis diebus licita. 28.d. Orientaliũ. 188.a. a Chriſto adita. 186. b. 240. b. 284. c. 287. a.

Conuiuis pedes loti. 191.f.

Cooperamur Deo ad ſalutem animæ. 851. c.

Cor ad aliquid apponere ceu aliquid in corde ponere. quid ſit. 8.b.

Coram domino magnus Hebraica phraſis. 28.f 29.a.

Coram te pro contra te in oratione prodigi. 302. a.

Cornu in ſcriptura potentiam, regem, regnum, regni gloriã ſignificat. 82. e.

Corpus Chriſti inuiſibile ſe reddit poſt reſurrectionem. 1128.f. Idem corpus Chriſti templum aliter quam aliorum hominum. 557. c.d. corpus noſtrum interdum ædificio comparatur. 558.f. interdum tabernaculum Domini & quare 479.d

Coruus quid. 314. f.

Credere interdum vix poſſumus quæ maximè optamus. 417.b

Credere dicimur cum fides augetur. 893.c.

Credendi impedimentum caro & ſanguis. 752. e

Credendum eſt ei qui Dei myſteria velit cognoſcere. 743. c. 760. f.

Credentium ex ventre flumina aquæ viuæ quomodo fluent. 775. e f. 776. a. b.c.

Credibilitas fidei ac religionis noſtrę oſtendi poteſt. 445.f.

Cribratur afflictionibus quo ſenſu. 397.a

Crux Christi significata verbo exaltandi. 364. c. eam tollere res non facilis 287.b. ex ea Christi carnis vis. 711.b
Cultum externum cur a nobis requirat Deus. 609.b.f.
Cunctandum non est cum a Christo vocamur. 995.f.
Cyprianus cum scripturam citabat Latiné, vertebat é Græco. 419. b.
Cyrillus in Ioannem ex Catena Græca citatus 827 f
Cyrilli commentarij impressi à libro 5. ad nonum interrupti. 769 b. d. eiusdem locus ex m. f. citatus 804 b. 805 f 920.c

D.

DÆmones non semper mentiuntur 821.c
Dæmonium habet, qui peccatum 824.c
Damnatorum duplex pœna, damni & sensus 586.b
Damnati sanctos non orant 332. f. ijs maximè membris supplicia sentient, quibus maximè peccauerint 335.c
Danielis annorum hebdomades septem in ædificatione templi 541 f. 542.a
Dare gloriam Deo quid in scriptura significet 352. c
Dauid sedes pro regno. 48. a. Dauid pater Christi dictus 48. b Dauidis nomine Christus appellatus ibidem. Dauidis regnum temporale, figura spiritualis regni Christi 48. b. Dauid regnum 40. tantum annorum 48. c. seruus & minister Dei peculiariter dictus 83. b. Dauidis ciuitas in scriptura quid 99. f. Dauid Aaronis posteros in familias diuisit 15.c
[illegible] pro [illegible] 193.a
Debbora prophetissa an Galilæa fuerit 782.c
Decimarum solutio magno Pharisæis in pretio 363. a
Descriptio orbis nascituro Christo 95.b. c. descriptio populi Iudaici per familias 98. f. describûtur populi à regibus duabus de causis 95 f
Deus cur propriè dicatur fecisse redemptionem plebis suæ Israël 81. f. 82.a. in promissis explendis liberalis 124. b. 126.d. Deus verus, hoc est fidelis & verax 768.b.c. nostrum in Deû officium 344.f. per cælum designatur 301.f. 365.d. orari vult 898. f. Deus Israel & Deus viuens, in scripturis pro vero Deo 81.c.d. 744. a. non exigit à nobis nisi quod possumus 640.d. neque vocem habet neque figuram 665.b. quomodo tamen interdum dicatur vox Dei, ib. Dei opera voces eius sunt ibid. c. multis modis nobis loquitur Deus 703. c. Deus spiritus est omnis corporis expers 610.d. e. f. obliuisci & recordari quomodo dicatur 73.a. quomodo orationes nostras corrigat 618.c. quemque arte sua capit 1155.d
Dei benignitas 80. f. eius consilia factaque non sunt curiosè ab hominibus diiudicanda 613.a. Dei voluntas salus hominum 615. f. eius auxilium nunquam serum 627. c. Dei auxilium ijs maximè præsens qui humano destituuntur. Dei auxilium nobis necessarium 640.b. docibilê esse Dei quid sit 692.b 702.b. diuinæ essentiæ clara & aperta visio nulli in hac vita communicata 495.b. Dei in peccatores prompta misericordia 303. d. eius voces dicuntur tonitrua 933. f. Dei potentiam quomodo scriptura declarare soleat 72. b. Dei omnipotentia 58. e. f. 59. a. Dei adoratio multiplex 603. e Dei patientia in peccatoribus expectandis 271. c. cur alios maiore, alios minore tempore expectet 272. d. eiusdem iustitia in non resipiscentes 171. d. resipiscentes lætus recipit 292.d. Dei imago in hominibus duplex 296.e.f. Dei nominandi religio apud Hebræos 301.f Dei nomen absolutè pro Patris persona positum 446.c. 448.d
Deum quomodo totis viribus & ex tota anima diligamus 352. c. nostrum in Deum officium 344. f. Deum solum cur dicat Patrem Christus 1074.d. Deum esse Christum an crederet Martha 898 a ante Deum iustum esse quid sit 17. c ante Deum ministrare quid sit 22. d. Deum nos respicere quid sit 37. b. 67. d Deum quo sensu scire, aut nescire dicatur mali 768 c.d.e. Deos multos credere, est nullum habere Deum 601. b. à Deo quomodo omnes doceantur 702. f.
In dexteram rete iacere quid sit 1134 b
Diabolus cur dicatur Iudas. 745. d. vexandi hominem potestatem nô habet nisi a Deo prius petitam. 386.d. quomodo sit nunc eiectus. 935. d. homicida est ab initio. 818. e. pater mendacij 821. f
Diaboli filij Iudæi. 815.b. Diaboli filij qui a Christo appellentur 884. a. Diaboli nomen aliquando proprium, aliquando commune 745.d
Diabolum de cœlo cadere, ligari, eijci quid 216 c
[illegible] 17.c. 18.a
Dicere apud se, id est putare 885. a
Didymus & Thomas idem nomen 894.d
Dies Iudæorum ab vno vespere ad alterum. 955. a. dies dicitur vniuscuiusque vita. 839.c. dies pro tempore apud Hebræos. 14.c. diei & noctis diuisio apud Iudæos. 509. b. diê suum quid Christus appellet. 828. f. diem ab occasu solis Iudæi inchoant 1107.c
Dilectio Christi in quo sita sit 999. a. maxima pro amico animam ponere 1015.d
Discipulum esse Christi quid sit. 809. c. discipuli Christi ex qua causa dicti pusillus grex 254.a. quot numero 211. c. cur 72. 212.a. Ijs successerunt presbyteri 213 c. cur bini à Christo mittebantur 215.f. fere omnes Galilæi. 512. a. discipulos suos Christus exemplo sanctorum hominum, se exemplo Patris tuebatur 645.f
Disponere est testamentum condere 395.b
Ditiores mali quam boni ex quibus causis 250. a. b. diuitiæ sollicitudines procreant 250.e.f. ijs cor apponere quid 253.d
Diuersorium quid. 102.d
Diuites huius seculi & diuites Dei. 253.b.c
Diuitiæ temporales falsæ, spirituales veræ. 322. b. solę spirituales propriè nostræ diuitię. 322.d. vitâ non producunt. 249.b
Docibilem esse Dei quid sit 87.c. 692.b. 702. a.b. quomodo omnes à Deo doceantur 701.f
Doctoris sanctitas ad persuasionem valet 852.a
Doctrina Christi sermo appellata. 622.c 640 a
Doctrinam suam Christus non esse suam qui dicat. 760.a.
Dolor & voluptas sese inuicem consequuntur. 336.f.
Dominica dies prima hebdomadæ 1107.b. dominico die cô uentus in Ecclesia agi soliti. 1119.d
Dominus tecum vsurpatum in salutatione Virginis & aliorû sed vario sensu. 42.d. quid significet in salutatione Virginis ibid. b.
Donatistæ refutantur 848.f.
Donis Dei quomodo gaudere liceat 217.c
Dorothei historia 213.a
Dubia dubiè dicenda 392.d

E

EBion & Cerinthus Ioannis Euangelio refelluntur 453. c
Ebionitæ refelluntur 143.b
[illegible] præpositio diuersa significans 579.a
Ecce pro statim in scriptura 65.c
Ecclesia media semper inter duos hæreticos sicut Christus inter duos latrones crucifigitur 700.b. eorum qui sunt in Ecclesia proprium est à deo doceri. 703 In Ecclesia qui iter iam occupent 273. c. qui sint mercenarij 300. c. f. Ecclesia proficit sapientia & ætate 571. f. 1050. b sponsa Christi 575. 576. b. Ecclesia area messis Euangelicæ 617. f. comparata Euangelicæ Samaritanæ 621.f 622 a. Ecclesia locus proprius sermonibus de religione 507. c. scholæ disputationibus de eadem, ibidem.
Ecclesiæ præcepta defenduntur 1024. f. Ecclesiæ an conueniat suos apud hostes habere Nicodemos & exploratores 781.a
Educationis bonæ fructus 300.a
[illegible] pro [illegible] 181.c
Electio Apostolorum 1027 c
Eleemosyna 153.c.d. 318 f. quomodo peccata remittat 241.e 242 f. pro omni specie misericordiæ & caritatis 242.e. eleemosynis emitur regnum cælorum 254. f. optimum remedium vt cum Deo redeamus in gratiam 320.a
Eliæ virtus & spiritus in Ioanne Baptista 30.b.c.d
Elisabeth Ioannis mater de genere sacerdotali 15.e. f. cur nominata à Luca 16.b. iusta, ibid. & 17. c. sterilis 20. d. cur prægnans quinque se mensib. occultarit 76. b. eius conceptus viam muniit ad credendum virginis partum 58. b. prophetauit ad virginis aduentum 66. b. filij nomen per prophetiam didicit à Spiritu sancto 70.c
[illegible] pro [illegible] in scriptura 88. f. pro [illegible] 89. a. 165. d. pro [illegible] 570 c
Encæniorum festum quo tempore 872.c
[illegible] 17.c
Ephrem ciuitas vbi sita fuerit 910.f
[illegible] non sonat temere aggredi 9.c
Episcopi Apostolis successerunt 215 c
Erasmus reprehenditur 969 a
Errorem cognitum corrigere prudentia summa est 947.f
Et particula pro quia 65 b. 1020. f. Hebræis est coniunctiua & aduersatiua 365.b. pro itaque 660. c. pro enim 26. d. pro etenim 667.d. comparatiuê aliquando significat 646. d. 997. c. 1089. a. pro sicut 982. f. pro sed 106.c
Eue & Mariæ virginis antithesis 41.d
Euangelium ipsa prædicatio Euangelij 4.b. Euangelium Iacobi apocryphû 390. a. sanguine crescit 214. d. statim Christo nato ab angelo annunciatur 107.c. Euangelij & legis oppositio 87.a.c.d. 702. c. Euangelij prædicator 208 c. militi

expeditio

expedito ſimilis eſſe debet 208. f. 209. a. Euangelij initia exigua 513. f. Euangelij ſcriptores multi apud Lucam qui. 9 a.e.10.a
Euangelicæ prædicationis initium factum ab Ieroſolyma 421. c. 422. a. quam ob cauſam e. f. cur primum Iudæis annuntiatum ibid. c. 464. f. Euangelicus ſpiritus quis 206. d Euangelica meſſis homines qui ad Eccleſiam vocantur 617 f. Euangelicæ ſemẽtis facta per prophetas 616. d. declaratur id. 619. c. f
Euangeliſtæ res ſine ordine narrant 762. a. non ſemper conſequentiam ſed ſæpe ſolam rerum ſimilitudinem ſequuntur 588. b. cur in ſpeciem minuta narrent 908. c
Euchariſtię vini in ſanguinem conuerſio 535. e in eius conſecratione verba efficienter operantur 628 d. in Euchariſtia Chriſtus inuiſibilis contra Caluiniſtas 412. c. 677. f Euchariſtiæ confectio & adminiſtratio per fractionem panis deſignata 411. b eius vis illuminandi ibid. d. & 413. c. Chriſtus in ea alio modo quàm quo inter mortales vixit 419. e. Euchariſtia adoranda 425. c 426. a Euchariſtia quo ſenſu interdum panis appelletur 532. d illius vis & dignitas ſupra manna 707. c. vitam animæ & corpori tribuit 708. tota 709. a d. corporibus noſtris ſemẽ imprimit immortalitatis 709. a. Chriſtus propter Euchariſtiam panem ſe vocat 710. b. de ſacramento Euchariſtiæ agit Chriſtus 6. Ioannis 710. c. 713. e. c. 714. caro Chriſti in Euchariſtia vnde nos viuificet 711. b. Euchariſtiæ præcepto infantes non obligantur 719. caro Chriſti verus cibus dans vitam manducantibus 723. c f. nullus alius verus cibus & potus 724. c. teſtimonia patrum de veritate Euchariſtiæ 724. f. 725 d. 727. a. de Euchariſtia bene ſentire magni momenti eſt 729. d. hæretici Euchariſtiæ myſterium negantes Dei potentiam negant 730. f. Caluiniſtarum argumento probatur in ea Chriſtum eſſe 732. b. c. ex facto & oratione Chriſti ibid. c. d
Euchetæ hæretici negabant homini Chriſtiano eſſe laborandum manibus 681. a. refelluntur b.
εὐδοκεῖν 254. c
εὐδοκία quid propriè 112. a
Eunomianorum error & refutatio 494 b
Eutychis error 477. a. refellitur negãs duplicem eſſe in Chriſto voluntatem 693. f
Eutychius ſcriptura abutens refellitur 416. c
Excelſus abſolute idem in ſcriptura quod Deus 47. c
Exemplum Chriſtus præbet concionatoribus extrema potiſſimum concionis parte clamandi intrepidè & ex animo 774 d. c. f.

F.

Quid factum eſt? Hebraiſmus 1000. c
Familiæ 24. in poſteris Aaronis 15. b
Feſtum tabernaculorum octo dies celebrari ſolitũ 774. b. horum primus & nouiſſimus celebris & magnus ibid. c
Feſto die Chriſtum volunt interficere Iudæi 756. c. feſtorum templis adeundis religio 538. b 631. a. feſtis diebus lætitia publica & conuiuia defenduntur 28. d. tribus feſtis diebus omnes mares inter Iudæos templum ex lege adeunt 633. a
Ficus arbor in Iudæa frequens in vineis 271 c. in ea propoſita parabola peccatorum non reſipiſcentium eáque explicata 271. b
Fides appellata prudentia, fideles prudentes 31. f. quo ſenſu appellata opus Dei 684 f. cur appellata opus 685. a. eſt Chriſtiani hominis caput 397. f eſt credere quod non vides 810. b 1123. a. eſt via ſeu acceſſus ad Deum 584. c. ad Chriſtum 692. f. etiam vera & perfecta augeri poteſt 629 c eſt ſemẽ diuinum 472. d. orationem efficacem reddit, eſtque neceſſaria oranti 362. e. Petri & ſucceſſorũ eius perpetua 388 a. b. pro tota lege Euangelica 685. c. ianua eſt & via ad vitam æternam 704. b. ſola filios Dei non facit 472. d. per eam tamen ius & poteſtatem accipimus vt fiamus filij Dei. ibid. e ſola non eſt ſatis ad vitam æternam 659 f. ſola non iuſtificat 194. c. 475. a 564. c. 565. 567. 569. b. 584 c 685. c 999. e. cur ei interdum talis attribuatur 195. c. 553. a. c. 562. f. vera ſine caritate haberi poteſt 947. b. calliditas eam impedit 1135 f
Fidei merces eſt intellectus 760. f. retinẽdæ illuſtre exemplum in Apoſtolis 741 e. fidei quomodo iuſtificatio tribuatur 1012. f.
Fidem grauiter oppugnat dæmon 797. f per eam Chriſtum conſequimur 686. d ad eum venimus 692 f ad Deum 698. a non meremur primam, ea vero omnibus à Deo offertur 740 a. poſtulat Chriſtus in ijs qui rogant 901 f
Sine fide ne ipſi quidem infideles viuunt 670. f
Fidelis in minimo & in maiori fidelis eſt 321. f. vitam æternam habere quomodo dicatur 584 d. 653. f 704. c. quomodo dicatur non condemnari 653. f
Fieri dicit ſcriptura quod iam fiebat 972. c. pro augeri vſitatum in ſacris literis 629
Filius æqualis Patri 448. c. 481. c. 494. c 495. a. vnigenitus mundo ſibi proprio 494
Filius hominis non ſemper Chriſtum ſignificat 658 b
Filius perditionis cur dictus Iudas 1083 f
Filij Abrahæ, filij diabóli qui 383 f. 384. a. filij apud Iudæos vulgo matre nobiliores 431 a. filij Dei qui 472 c. 473. a huius ſæculi, & lucis qui 315. d. lucis dicuntur qui participes lucis ſunt 941. c. filij moriuntur ob peccata parentum 857. b. filij nomen ſimilitudinem notat 315. f filij perſona in diuinis diſtincta à perſona Patris 447. b. filios Hebræi appellant fructus ventris 64 f
Fingere quomodo Chriſto licuerit 408. c
Flexis genibus orabant Iudæi, orant & Chriſtiani 363 c
Flumina aquæ viuę ex ventre credẽtium fluere quid ſit 773. c. f & 776. a b. c.
Fonti & flumini cur ſe comparet Chriſtus 775 a b
Fortitudo Chriſtianorum exemplo Chriſti 262. a. c. 263 b
Foribus clauſis ingreſſus eſt Dominus 1107 f
Forum apud Iudæos in portis vrbium 182. c
Fractio panis pro toto actu conficiendi & adminiſtrandi Euchariſtiam 411. b
Fratres Domini quinam dicantur 750. d
Fremere ſpiritu Chriſtum quid ſit 906. d
Fugere paſtori quatenus liceat 867 b
Futurum verborum apud Hebræos modus eſt potentialis 58. e præteriti vim habet interdum 191. c. futurorum loco præſentia tempora poſita 997. b

G

Gabriel Angelus Iudæorũ tutor 33. e. cur ad Zachariam & B. Virginẽ miſſus ib. c. f. vnus de primis Angelis 34 a Chriſtum natum paſtoribus annunciat 105. d
Galilæi eiuſdem religionis cum Iudæis, linguæ aliquo diſcrimine diuerſi 593. c. d. Chriſto quam Iudæi æquiores 624 c. f
Galilęum eſſe Chriſtũ quomodo neſciebat turba, & cur ſi Galilæus erat Chriſtum poſſe eſſe non credebat 779. d. e. vt neque prophetam Phariſæi 782. d. e. Galilæus an vllus fuerit propheta 16. d. Galilæa an fuerit Debbora ibid.
Gaudere de bonis Dei quomodo liceat 217. e
Gaudium pro læto nuntio 107. e
Gaudium ſanctorum & gaudium mundi oppoſita 1058. f
Generalis propoſitio ex circunſtantijs reſtringenda 863. a
Generatio Chriſti æterna vix à diſcipulis credita 767 f
Generis nobilitas in Ioanne 16. d
Genethliaci confutantur 769. f
Gentes diſperſionem vocabant Iudæi 773 f
Gentes ad quas Chriſtus non venit, an peccatum habuerint 1031. c.
Gentiles Iudæis peccatores appellati 381. c. ab ingreſſu templi prohibebantur. 927. b. illorum domos ingredi illicitum Iudæis. 381. b. Gentiles in filios Dei adoptati. 472. a. ad Chriſtũ accedere cupiunt 928. b. gentium vocationis myſterium 1000. f
Genuum flexio inter orandum 363. c
Gladius doloris in prophetia Simeonis quid 131. a. 132. d
Gladij Apoſtolici in paſſione Chriſti quales fuerint 391. a. b
Gloria in excelſis Deo vbi primum ab Angelis decantatum 105. b, explicatur 110. c. 111. 112. qui in eo dicantur homines bonæ voluntatis 112. d
Gloria Dei & hominum inter ſe pugnant 669. b. gloriæ humanæ ſtudium fidei & reſipiſcentiæ eſt impedimento ibid.
Gloriam dare Deo quid in ſcriptura ſignificet 352. e
Gloriam ſuam quam vocet Chriſtus 888. a
Glorificatio Chriſti quid 778. d. glorificatio filij hominis quid ſignificet 929. b
Grabatus quid 641. e
Græciſmus 46. b. 73. c. 85. b. 88. f. 89. a
Græcus articulus ſæpe ponitur otioſè apud Ioannem 779. e
Grani in terram caſui ſimilis Chriſti aduentus 929. e
Gratia pro cumulata mercede & corollario 347. a. 348. d. 349. e
Gratia plenum eſſe plus eſt quam plenum Spiritu ſancto 40 f 41. a. Gratiæ plenitudo in Maria quæ 41. c. gratia & Spiritus ſancti plenitudo in Chriſto & ſanctis longe diuerſa 483. b
Gratiæ ſeruit natura 430. a. gratiæ & legis antitheſis 490. c. gratia dicta aqua viua, & quam ob cauſam 595. f. 596. a
Gratiæ Dei reſpondendum quid ſit 380. e. poteſt homo ſeſe aliquo modo ad gratiam diſponere ibid. e. ei recipiendæ

multum

multum valet noſtra diligentia 637 f. gratiæ Dei voluntas noſtra adiungi debet vt iuſtificemur 640.e cum diuina gratia iuſtificationem noſtram operamur 682. f. an ſine illa aliquid boni poſſimus 1014 e

Gratiam apud aliquem inuenire non vno ſenſu in ſcriptura dicitur 45.e

Grex puſillus dicti à Chriſto diſcipuli, & qua ex cauſa 254.a

H

HÆreditatis diuidendæ ratio apud Romanos 227.c

Hæretici in Mariã quantũ ab Angelo eã ſalutãte diuerſi 40.b.c. non modo ſanctis, ſed Chriſto etiam quãtum poſſunt, detrahunt 157. a. puniendi etiam igne 207. a. ſimiles Phariſæis 278 e. vulpib' & Herodi ſimiles 279.a. quomodo coarguendi 285. d. omnes ſuperbi maximéque Caluiniani 444 e. carioſi 500 f. eorũ cæcitas eiuſque cauſa. 430.f. hæreticis omnibus ſuæ quæ iam preces 231 e. ab hæreticis miracula iure petimus 536 f 537 a. ſibi non conſtant 550.d. iure maiore in odio apud Catholicos quam Gentiles 594.a. Gẽtilibus & Mahumetanis periculoſiores ibidem. e. toti in ſenſibus defixi 596 e. Samaritanis arrogantiores 597 a. ſancta irridere ſoliti 599 e. Eccleſiæ doctrinam dicta oppugnant illuſtrantes 643 a. ſcripturis gloriantes in veros eius ſenſus ingredi non poſſunt 667 c. multi gloriæ & gratiæ humanæ ſtudio in hæreſi pertinaciter manent 669 b. ſcripturam ſuis affectibus ſeruire cogunt 939 c. hæretici noſtri temporis Manichæi ſunt 1014.e

Hæretici noſtri temporis refellũtur in dogmatibus de gratiæ plenitudine in Maria virgine 40 e. 41 a. quam Buxæ quant 43 c. de voto virginitatis & coniugio eiuſdem 51 f. 52 a. de titulo Reginę mundi Mariæ tributo 39 d. de abſolutione peccatorum a ſacerdotibus in ſacramento pœnitentiæ 194 a. b. de fide ſola iuſtificante 194 b. c. d. e. 195 a. b. c. d. 472 e f. 476 a. 564 c. 565. 567. totis. 685 e. de iuſtificatione 323 f. 324 a. de libertate arbitrij in iuſtificatione 474 a. de iuſtitia imputatiua 504 a. de libero arbitrio 296 c. e. quod etiam Chriſto tollunt 243 b. tollũt peccatori 700 a. de Monachorum vita 225 c. d. de meritis & prædeſtinatione 254 d de timore ſeruili 300 b. de meritis & ſuffragiis ſanctorum 321 a. 742 f. de purgatorio 346 c. f. de ſcripturarum facilitate 420 b. c. de licentia earum legendarum 340 f. de ſola earũ auctoritate in rebus fidei 340 c. d. de traditionibus 602 f. de adoratione Dei ſola fide 607 d. de ſanctorum interceſſione & ſuffragijs 342 e. f. 743 a. b. c. de faſcijs Chriſtíque infantia 102 b. e. de ſalutata Maria ab Angelo non in penetrali 38 f. 39 a. in expoſitione & verſione ſcripturæ 36 f. 40 c. 42 e. 432. 143 b. 183 f. 194 b. 412 c. 550 b. 580 d. e. 602 c. 698 d. de morte Chriſti 1080 b. c. d. e. de traditionibus 1024 f. 1049 f.

Hagiographi libri apud Hebræos qui 419.d

Hebræi quod affirmatione dixerunt, negatione repetere ſolẽt 436 e. 497 d. 654 a. ventrem infimam hominis partem appellant 776 d. hominem pro quodam dicere ſolent 780 b. 782 b.

Hebraiſmus 26 d. 44 d. 45 e. 47 c. 53 a 58 c. 64 f. 66 f. 67 b. 69 a. f. 70 d. 71 b. c. 72 c. 77 b. 78 d. 79 f. 80 b. 81 b. c. 82 c. 84 a. 87 b. 88 d. f. 89 a. d. 90 a. c. 100 a. 107 c. 114 b. 123 c. 124 c. 134 d. 135 f. 150 a. c. 167 a. b. d. 174 d. 173 b. 183 a. 184 b. 204 a. f. 213 f. 252 b. 273 e. 296 e. f. 301 f. 302 a. 315 d. f. 318 a 363 d. 365 b. 367 a. 384 f. 385 a. 389 b. 413 d. 422 c. 423 f. 424 a. 467 f. 474 d. 504 c. d. 545 e. 547 a. 568 c. 569 f. 591 f. 592 b. 604 b. 617 c. 627 f. 640 f. 695 a. 702 b. 712 b. 722 d. 727 f. 729 f. 730 e. 738 b. 779 b.

Herodes Magnus Antipatri filius 14 d. hæreticorum typus. 279 a

Heſychij locus ex Catena Græca. 943.d

Hincmari liber contra Prædeſtinatianos ex manuſcripto citatus. 1080.c

Hodie & etas & dies tertia in ſcriptura quid. 279 d. 301. b. homines dicti terrena appetentes 248 a. homo dicitur interdum hoſtia viuens lapis viuus & quo ſenſu 595.f

Homicida ab initio Diabolus 818.e

Horæ canonicæ 368 d. hora pro tempore opportuno poſita etſi longo 604 b. 655 b. 769 e. 1062 b. hora nouiſſima quid 655 a.

Humilitas tribus modis in ſcriptura accipitur 67 f. humilitas virtus 174 f. 350 b. 363 a. 364 e. 365 e. 366 b. 537 c. f. 638 e. humiles Deus exaltat 652, b

Hydriæ quid. 530 a. 629 f

Hymni quibus proprie de rebus 71.b

Hypocriſis 360.b

I.

IAcob puteus 591.c. fons appellatus. ibid. d. domus Iacob in qua regnaturus dicitur Chriſtus quid ſit 48 e f

Iacobi Euangelium apocryphum 39.a

Idiomatum communicatio in myſterio incarnationis 478. c 561. e 562. c

Ieiunia meritoria apud Deum. 29. c ieiunium magno in pretio Phariſæis 365.a. etiam religionis cultus eſt 135.b

Ieroſolyma quo ſenſu interdum à Iudæa diſtinguatur 571.a

Ieſus magnus ab angelo appellatus 47.a vix quæritur propter Ieſum 680.b

Ignis inferni corporeus eſt 332. b. 581.f. eo animæ torquentur 335. e eodem res aduerſæ deſignantur 261 f

Imago Dei in hominibus duplex 296.c.f

Impij longè à Deo 595.e.f

Impotentia alia naturalis alia moralis 51. b. moralis item duplex ibidem

Impudicæ mulieres peccatrices appellari ſolitæ 187.d

In, pro cum ſumitur 940.c

Incarnationis Chriſti ſummaria doctrina 478. tota. circa eam aliquot hæreticorũ errores 476. e. 477.a. exemplũ duarum naturarum & vnius perſonæ Chriſti in verbo noſtro vocali 478 f. verbum quomodo caro factum 478. e. vna Chriſti perſona, naturæ duæ 562.c. Chriſtus non venturus ſi homines non peccaſſent 567. 2. 4

Incenſum in ſanctis ſanctorum 22. f inceſi altare ibid. e. 25. a e

Inconſtantia propoſiti in ijs, qui maximè ferventes videbantur 663.d. inconſtantiæ animi indicium ibid.

Increpari poſſunt etiam vacantes culpa 206.c

Inducere apud Hebræos quid ſignificet 424 a

Indurare homines quomodo dicatur Deus 943.e f

Infantes ad Chriſtum per Baptiſmum accedunt ab eóque illuminãtur 467.b. infantium non baptizatorum pœna 333. a

Inferorum certa ſupplicia 338. e. d. ignis qualis 332. b. 581.f

Infideles ipſi non viuunt ſine fide 670. f. Qui Chriſto non credunt quia nullam de eo notitiam habuerunt, excuſari videntur 691.d

Ingeniti & geniti nomina contra Arianos 879.c

Ingratitudo 352 d

Ingredi & egredi id eſt verſari 863.f

Initium in ſcriptura quid ſignificare ſoleat 443. e. appellatur in ſcriptura mundi origo 818.d

Inſpirationes bonæ Angeli ſunt 113 b. ijs ſedulo obtemperandum. ibid. b. d. e. 302. f. ijſdem ſedulo reſpondendum 371.a

Inſtitutionis bonæ à pueritia vtilitas 300.a

Inſufflatione in Apoſtolos Chriſtus 1124.a

Inuidi bonos quos oppugnant, illuſtrant 643 a

Inuiſibilem ſe fecit Chriſtus 832.d. 1128 f

Ioannes Baptiſta celebratus à Luca initio Euangelij & quam ob cauſam 14 f 15 a. cur eius parentes 15. a. 16. a. eius ambo parentes ex ſacerdotali genere. ibid. 15.e. f. cur etiam mater eiuſque nobilitas indicata 16. a. b. laudantur à moribus 16. e quo tempore prædicare cœperit 146. c. eius prædicationis fructus 152.e. Meſſias eſſe non poterat 136.d prophetico ſpiritu cogitationes nouerat 157. b. Maior ceteris hominibus, minor Chriſto 463 f. quomodo propheta, quomodo minimè 459.e. eius humilitas 500. a. Lucifer ante Chriſtum ſolem 463.c. 577.a νυμφαγωγὸς 577 a. quare dictus lucerna ardens & lucens 663. d. e. ei nomen diuinitus impoſitum 27.f. ab euentu nomen accepit 78 b. idem voce rectè appellatus 79. d. linguam patris ſoluit 79. d. 80. d. certam orandi formulam diſcipulis ſuis præſcripſit 231. b. eius exultatio, & rationis vſus in vtero 62. f. vita 90. e. f. in eo ſpiritus, & virtus Eliæ 30. b. c. d. Natiuitas eius Catholicis religiosè lęta eſt 18.c.

Ioannes Euangeliſta ſolus Chriſtum verbum vocat 11. c. præcipuus inter Euangeliſtas 430. b. patre Zebedæo natus. ibid. matre Salome 431. b. patria Bethſaida d. frater Iacobi maioris 431.c. ſcripſit quartum Euangelium 430. c. iuuenis admodum à Chriſto vocatus 431. d. Virgo permanſit 431. b ſingulariter à Chriſto dilectus. ibid. a. non videtur eſſe is, qui in nuptijs in Cana Galilææ ſponſus fuit 431. d. f. vixit vſque ad 68. annum poſt Chriſti paſſionem. ibid. d. Aſiam in prouinciarũ ſortitione prouinciam accepit 432.c. Epheſiorum Epiſcopus. ibid. d. relegatus in Pathmos, & quo tẽpore. ibid. ſcripſit Euangelium poſt alios Euangeliſtas, & tres epiſtolas e. illæſus ex vaſe feruentis olei pleno exijt 433.a. arte piſcator 431. c. contra Ebionem, & Cerinthum Euangelium ſcripſit 433. c. Ioannis exordium Euãgelicum in Platonicorum libris 434 a. quanti illud Chriſtiani fecerunt

reent

rent & quare. ibidem. b. cur peractis ſacris recitari ſoleat in Eccleſia. ibidem d. Ioannes maximè omnium Euangeliſtarum Hebraiſmis delectatus 727. f. mortuus an ſit 1158. c
Ioſeph pater Chriſti in ſcriptura appellatur, & quam ob cauſam 123. f. 127. d. 514. e. quando mortuus 524. b
Iouiniani error hominem poſt acceptam Baptiſmi gratiam peccare non poſſe refellitur 644 f
Iræ inimicorum cedendum exemplo Chriſti 589. f
Irenæi de Chriſti ætate opinio 831. a
Iſaias ſublimis & eminens inter prophetas 430. a. quomodo gloriam Dei vidit 946 b
Iubilæi annus 160 a
Iudas cum à Chriſto electus eſt, bonus fuit 744. d. 791. a. poſt venditum Chriſtum ſaluus eſſe poterat 1084. a filius perditionis cur dictus 1083. f. verus Apoſtolus erat etiam cum bonus eſſe deſiit, vſque dum Chriſtum proditurus diſceſſit 745. a. diabolus cur à Chriſto appellatus ibid. e. f 746. a
Iudæa prouincia Syriç fuit 98. c. tota dicta patria Chriſti 623. e
Iudæum fieri quemquam non prohibebant Romani 927. f
Iudæi Chriſtum cur perſequerentur 645. e. 646. f. 668. b 669. c. tria Iudæis creditu difficillima 659 a. qui eos corrigat Chriſtus ibidem d. e. aliquando principes, aliquando plebeij dicuntur 809. b. gentes diſperſionem vocabant 773. f nihil terra ſublimius cogitabant 774 a. Chriſtum ſimulatè ob gloriam Dei, re autem vera humanæ gloriæ ſtudio perſequebantur 668. b. 669. c. d. ſolùm falſos potius, quam veros prophetas recipere 668. c. in miraculis non quod ſpirituale, ſed quod carnale erat quærebant 679 f. hæreditaria illius murmuratio 697 b. Samaritanorũ & Gentilium conſuetudine non vtebantur 595 e. abhorrebant a communicatione cibi, & potus cum iiſdem 594. a. cur maiorem ei Deus ſui cognitionem dediſſet, quàm vlli alteri genti 600 f. Iudæorum ſectæ tres 31. d. mos in calumniando 909. c mendacium ſe liberos dicentium 811. b. Iudæorum nomine Phariſæi, & alij principes ſignificantur 757. f Iudæos non eſſe filios Abrahæ probat Chriſtus 813. b. Iudæorum dies à primo veſpere ad alterum 955. a
Iudicare ſecundum faciem quid ſit. 766. b. c. iudicare idem valet, quod reſtare 796. d quod condẽnare 568 c 653 f iudicandi poteſtas filij Dei à Patre data quando, & quomodo 651 f. 652. a
Iudicium in bonam & malam partem 935 a, iudicium Dei eius prouidentia 853. b. iudicij dies Chriſtum verum Deum eſſe oſtendet 520. e. iudicandi omnes homines 568. e. iudicij diuini, & humani diuerſitas 324. e
Iuſtificatio non ex ſola fide 194 c. 476. a. 564. c. 565. 567. toris 569. b. 685. c. f 681. a. 685. c. 999. e. interna & vera 324. c. ipſius initium ex Deo eſt 606. c iuſtificatio quomodo fidei tribuatur 1012 f. cur? 195 d. quid nos ad eam cõferamus 1015. a b c. iuſtificationes quomodo diſtinguantur à mandatis 17. e. 18. c. ad iuſtificationem opus eſt voluntate noſtra cum gratia Dei 640. e
Iuſtificandi verbum quid ſignificet 324. b. 367. a. iuſtificari aliis verbis dicitur naſci ex Deo, naſci animo 475. f. iuſtificandi verbum vario ſenſu in ſcriptura ponitur 185. f
Iuſtitia imputatiua Caluiniſtarũ 50 c. refellitur 17. tota. iuſtitia non impeditur venialibus peccatis 19. b. iuſtitia Dei in peccatores non reſipiſcentes 271. d
Iuſtum eſſe ante Deum quid ſit 17. c. iuſti filij Dei, natu maiores; peccatores, fideles tamen, filij natu minores 293. d. e

L

LAcrymæ peccatorum 188. c. lacrymas Chriſtus cur effuderit 908. c. lacrymis nulla efficacior eſt oratio 905. e
Lapidabantur blaſphemi 832 e. adulteri 788. c
Λατρεύειν in ſacris litteris vſus 155. c
Legis & Euangelij oppoſitio 87 a. c. d. diſcrimen 702, e
Legiſperiti quo ſenſu dicti à Chriſto clauẽ ſciẽtiç tollere 243 d
Leontij presbyteri teſtimonium ex mſ. Catena Græca. 769. a
Leuitæ alij ſacerdotes, alij adminiſtri 15 b. ſoli de familia Aarõ ſacerdotes ibid. horũ ipſorum 24. familiæ ibid. c. vnicuique familiæ ſuus tẽplo miniſtrãdi ordo, ac tempus ib. c. d.
Lex Dei impoſſibilis Caluino. 17. a. poſſibilis. ibidem. 18. e
Lex pro veteri teſtamento 134. c. 881. a
Liber in Apocalypſi ſeptem ſigillis ſignatus prophetias deſignabat veteris teſtamenti. 683. b
Liber vitæ; in quo homines duobus modis ſcribuntur 217. e
Liberũ arbitrium peccato non amittitur 296 c e. contra Caluinum defenditur 810 d. 1013 c. contra Manichæos. 667 e in malum per ſe ſolùm valet; in bonum non niſi gratia adiutum 698 a. eo in ſuſcipienda fide opus. 741. e
Lyſanias à Luca commemoratus quis, & vbi Tetrarcha fuerit. 148. c.
Lotio pedum ante Euchariſtiæ ſumptionem 957. f
Lucas Antiochenus 1. a. arte medicus b. pictor 2. a. elegantiùs Græcè ſcribit, quàm reliqui 2. b. an Chriſti diſcipulus fuerit ibid. c. Pauli comes 3. c. num primus omnium ſcripſerit 10. a. à B. Virgine edoctus eſt 11 c. ſcripſit Euangelium & Apoſtolorũ acta 4. a. vtrum vnus ex duobus Chriſti diſcipulis euntibus Emmauntẽ ibid. c. vbi mortuus ibid. qua ætate ibid. cur in ſcribendo Euangelio præfatione vſus ſit 8. a quo ordine in eo vſus 12 c. cur hiſtorico ſtylo ab Ambroſio ſcripſiſſe dicatur 12 d Theophilo certo homini Euãgelium ſuum ſcripſit 13 a. quæ fuerit eius rei cauſa ibid. c. cur Euangelium, & acta eidem ſcribens tamẽ libris diſtinxerit ibid. c. à templo & ſacerdotio Euangelium exorſus in templum deſinit 426. c
Lutherani refelluntur 720 c. 721. d
Lux diuinitatem declarat 949 d. pro Deo 315 d. lux Hebræis dicuntur omnes res proſperæ 89. d

M.

MAcedoniani refelluntur 144. c. 454. a. b. 494. b. 995. a
Magdalena 199 b. dæmonia ex ea eiecta quot 199 c. an ſæpius vnxerit Chriſtum 603 a. an triplex 600. f
Magiſtratus ſiue Eccleſiaſtici, ſiue ciuiles non eo ipſo priuantur officio, quòd peccatores ſunt 745. b
Magnalia 69 b
Magnificat cãticum Virginis partim prophetia, partim hymnus 66. b. 68. e. f. 71. b. magnificandi verbum quid ſignificet. 971. e
Maledictionis Deus auctor non eſt 581. c
Mali cur bonis ditiores 250. a. b
Mammon, aut mammona quid 318. f. mammona iniquitatis ibid.
Mandata, & iuſtificationes quid differant 17. c. 18. c. ſine caritate ſeruari nequeunt 994. b
Mandatorum obſeruatio cauſa meritoria vitæ æternæ 952. a
Manichæi refelluntur 335 d 343. f. 442. a. 455 f 456 a. 466. b 470. b. 626. a. 667. e. Manichæorum, & Marcioniſtarum error refellitur de Deo veteris, & noui teſtamenti 619. f. 827. b
Manſiones in cælo impares 983 c
Manus Chriſti eius potentia 876. c. manus domini in ſcripturis quid ſignificet 80. c. d. manuum eleuatio in orando ſancta & ſolennis ceremonia 424 f
Marcion ſcriptura abutens refellitur 416. a
Marcioniſtæ refutantur 236. a 343 f. 750. b. 827. b
Mare, ſinus lacus 679 b. trans mare quæ loca à Iudæis dicerẽtur 678 d
Maria ſoror Lazari quæ fuerit 602. e
Maria virgo domi in penetrali ab angelo ſalutata 38. f 49. a. plena gratia 39 c. 40 a. quomodo 41 a. c. 42 a. eius, & Euæ antitheſis 43 d. maioris gratiæ fuit, quòd Deo grata, quã quod Dei mater eſſet 41 c. benedicta in mulieribus 42 c. 43 a. angelorum colloquiis aſſueta 44 d. e. angelica in ea puritas, & quomodo 45 b. eius humilitas ibid. 5. Lucam de multis docuit 11 c. virgo manens peperit 38 f. 46 f. credidit angelo nuncianti 49 f. virginitatem vouit 51 d. quo tempore ibid. e. Θεοτόκος 56 d. iure appellatur regina mundi 59 d. e. eius obedientia, & humilitas 59 b. prophetia 66 b. ita vxor, vt & virgo 100 c. non fuit ei prægnanti grauis viterus 101 b. nec locum, nec diem ſui partus ignorauit ibid. ſine ruptura corporis, & ſine dolore peperit ibid. e. ſine vlla obſtetricis ope f. ei paupertas 102 c. Bethlehem pedes ijt, non aſino vecta 100 f. virgo poſt partũ 119. 120. totis. eius Chriſto patiente conſtantia, & fides 131. d. 132. quid fuerit gladius animam eius pertranſiens 132 d. eius pietas in adeundo templo 138 c. modeſtia 142 c. fides, & diligentia in obſeruandis Chriſti myſterijs 144 d. beatior, quòd mente quàm quod corpore Chriſtum conceperit 257. b. caritas 525 d. e expers omnis culpæ 516 f. ſimulatè à Chriſto reprehenſa 527 f mulier certa ſemper aliqua ratione ab eo interdũ appellata 528 c. propheticũ ſpiritum habuit 529 e.
Martha maior natu Maria ſorore ſua 223 f
S. Martini oſſa hæretici in flumen proiecerunt 1085 e
Martyres non dedere, ſed accepere coronas 865 e. eorum ſanguis ſemen eſt 214. d
Matrimonium ex lege diuina, & naturali 432 f. de mendacio error Caſſiani 408 d
Menſæ aſſedere ſine, an recubuerit Chriſtus 617 a
Merces propriè vita æterna 579 c
Μερὶς pars in ſacris litteris quid propriè ſignificet 227. d
Merita & prædeſtinatio 254 d. merita noſtra 321 a. non ſemper

ſanctorum ſuffragia, ibid.
De merito contra Caluinum 344.a.b
Mercenarius à paſtore quid differat 867 d. mercenarij in Eccleſia qui 300 e. f.
Meſſaliani hæretici, qui & Euchetæ, refelluntur 682.b
Meſſias propriè dictus Chriſtus domini 123 d. meſſiæ proprium epitheton fuit, qui venturus eſt, ὁ ἐρχόμενος 485.e.675.b. Meſſiam Iudæi communi errore credebant fore Regem temporalem 247 d. 676 b. c. d. Meſſiam ſe eſſe mentiti ſunt nonnulli ſub Chriſti tempora 668. c. de Meſſia venturo loci illuſtriores in ſcriptura. 514 c
Meſſis in Palæſtina menſe Maio 616.e
Metatheſis caſus 73 c. 85 f. 86 a
Metreta quod genus menſuræ 530.e
Militare Chriſtiano homini licitum 156.a
Militum vitia 155.f
Miracula apud incredulos non facit Chriſtus 168.e. cur Nazareth nulla. 168. e. multa cur prætermiſerit Ioannes 1126. a. aliter Chriſtus, aliter prophetæ & alij fecerũt. 183. c. f. 535.a. ea iure ab hæreticis petimus 536.f. 537.a. eorum finis ſpectantium fides 168. e. 533. c. eorum fides Caluiniſtica 400. f. in eis Chriſti diuinitas elucebat. 548. c. in eis naturæ leges requirendæ non ſunt. 627. e. Deus agit contra omnem hominum opinionem 637. e. in ijs contrariis rebus vtitur Chriſtus 841.b
Miſericordia 153.d 183. b. 241.e. 242.f
Miſſi extraordinariè à Deo miracula facere ſolent 536. f. Chriſtus à Patre quomodo miſſus 581.e. f. Prophetæ & Ioannes quomodo miſſi, ibid.
Mitti vnam perſonam ab alia eſt ab ea procedere 1044.c
Monachorum vita minime otioſa 225 d
Montaniſtæ Chriſtum negabant veram carnem habuiſſe, verèque fuiſſe filium Mariæ 526.a. refelluntur ibidem, & 1003.c
Moralis ſenſus qui maximè probandus 1138.b
Morbi corporis interdum à dæmonibus immittuntur 274. f. ſæpe propter peccata à Deo immittuntur 644.e
Morbis affligi homines quattuor ob cauſas ſolent 837.f
Mors appellata tenebræ 460.e 941.e. Mors Chriſti an pro omnibus obita 1080. d. Mors duplex corporis, & animæ. 605.f 695.f. 705.f. mors animæ quæ dicatur 708. d. mors corporis duplex ibid.e.
Mortui viuis an appareant 1000. c. eorum corpora vnguntur 607.f.a. mortuos Eccleſia ſuffragiis iuuat 382.f
Moyſes libellum repudij permiſit. 433. b. non fuit legiſlator, ſed miniſter legiſlatoris 491. e. diuinam eſſentiam non vidit in hac vita 493. c. Iudæos in iudicio accuſabit, quod Chriſto non crediderint 669.d
Moyſes & prophetæ pro toto veteri teſtamento 340.e. 514.d. cur alioqui Moyſes à cæteris prophetis diſtinguatur ibid.
Mulieris nomen ſexum non corruptionem ſignificat 526.b
Mulieres ſanctæ ſæpe ſteriles 21.b. 38.a. per viros docẽdæ 600.a
Mulieri licet infidelem maritum dimittere, vt Chriſtum ſequatur 199 f
Mundus per tenebras deſignatus 315.e. mundus pro tota creatarum rerum vniuerſitate 470.b. pro hominibus mundana ſapientibus ibid.c.d. 754.e. 1045.e. pro omnibus hominibus ibidem e. mundi finem quæ præceſſura ſint 543. e. mundi creatio initium abſolutè dicitur 818.d. mundi nomine gentes omnes intelliguntur 903.b
Myſteria diuina credi non poſſunt ſine gratia Dei 933.d

N.

NAſci ex Deo, naſci animo, idem quod iuſtificari 475.f
Nathanaël an idẽ qui Bartholomæus Apoſtolus 517. a. c verus Iſraëlita quo ſenſu dictus 516.e
Natura ſeruit gratiæ 430.a
Neſtorij hæreſis refellitur 47.e. 56.d.e. 64.d
Nicephorus qua fide dignus 3.d
Nicodemus Phariſæus, & princeps Iudæorum in Chriſtum credidit, non tamen publicè 781.b. & 782.a. cur ita? ibid.
Nicodemos habere apud hoſtes Eccleſiæ, & Chriſto quomodo vtile ſit: & an Nicodemis ipſis tales eſſe conueniat 782.a
Niſi, pro ſed, frequens in ſcriptura 649.d.e. pro eodem ſumitur 1014.a
Nobilitas generis etiam in ſacerdotibus ſuum aliquod momentum habet 16.d
Noctis vigiliæ tum militares, tum paſtoritiæ 104.f
Nomen potentiam, & auxilium ſignificat 1082. e. pro gloria ponitur 1079.b
Nomina à Deo varijs impoſita aut mutata 27.f. 28. a. quibuſdam impoſita ante ortum. ibid. pueris Hebræis impoſita in circunciſione 77.e. quam ob cauſam. ibid. d. parentum aut cognatorum filijs apud Iudæos plerunque impoſita. ibid. e primis tamen ſeculis impoſita ex euentu. ibid. f. 78 a. nominum impoſitio dominij argumentum. ibid. d. ſancti à Deo nomen accipiunt 78. f. apud Iudæos nomina imponebant filiis aliquando patres, aliquando matres, 46.e
Non ponitur pro non ſolum 760.b
Nos pronomẽ nõ perſonã, ſed genus interdũ declarat 606.b
Noua Hebr. dicuntur quæ præſtantiſſima 977.f
Nouatianorum in pœnitentes aſperitas 567. f. refellitur 568 a 645. a
Numeri cardinalis exprimendi in ſcriptura vſus 212.d
Nunc aduerſatiuæ dictionis vim habens 241 a
Nuptiæ octo celebrari ſolitæ 256. f. nuptiæ Chriſti & agni 257.d. nuptiis cur interfuerit Chriſtus 524.c

O.

OBedientia 174.a.e. 1131. e. obedientiæ exemplũ 103. b. 843.a
Obliuiſci Deus quando dicatur 73.a
Obumbrare quid ſignificet 53.c. 54 a.b
Oculi clauſi, aut aperti eſſe quo ſenſũ interdum dicuntur in ſcriptura 411. f. 412 a
Omnis in ſcriptura non ſemper vniuerſaliter accipiendũ 151.d
Operibus an iuſtificemur 16.f opera Dei voces eius ſunt 665.e operari cibum quid ſignificet 680.d e operamur etiam noſ cum Dei gratia iuſtificationem noſtram 680 f opera bona ſunt cibus in vitam æternam permanens 681.a.b. opera bona tranſeunt actu, manent fructu & effectu 681 e.
Optime epithetum Præſidis prouinciæ 13.b
Oratio pars eſt religionis 231.b. Orationis vis atque fructus 232 e. in ea perſeuerandum ibid. eidem ſedulò inſtandum 233.b. 234.e.f. orationes publicæ, & priuatæ Deo offerendæ 350. d. oratio aſſidua omnia à Deo impetrat 358.b. orandum ſemper quo ſenſu 358.e. 359.a. oratio multa fide fieri debet 362.e. f. orare flexis genibus Iudæis & Chriſtianis ſolenne 363. e. orantes in templo Iudæi oculos in arcam tollebant 363.e. orare manibus in cælum eleuatis ſancta & ſolennis ceremonia 424.f. orationes noſtras Deus corrigit 628. e. orandi arte capitur Deus 898.d. cur oculis in cælum ſublatis Chriſtus orauerit 911. e. orauerit ne pro omnibus 1080.d
Orientalium mos oblongis vti veſtibus 255. d. item præcingi ad iter aut miniſterium ibid.
Origenes cautè legendus 446. b. 449. c. fauet Arianis 449. c. quaſi Arianorum, & Eunomianorũ pater 452. e. eius error animas ante corpora fuiſſe 467.d
Originali peccato infantes omnes obſtricti naſcuntur 552. f. originale peccatum cauſa mortis 837 e
Oſculum pacis ſalutationis cauſa 192.e
Oſtendere pro facere ac dare 650. b. oſtendere bona quid ſit 879.f
Oſtium ouilis & paſtor Chriſtus 858.e
Ouile vnum, & vnus paſtor 870. b. ouem eſſe Chriſti quid ſit 875.e.
ὥριας nomen in ſcriptura 295.a

P.

PAnis vitæ pro ipſa humanitate Chriſti. 689.b. panis pro rebus omnibus ad vitam neceſſarijs 680 a
Parabola ſatis eſt ſi veriſimilia contineat 313. a. b. ex rebus viſitatis eſt 258.b partes ſingulæ non ſubtiliter explorandæ. ibid. e 222.f. 257.f. 306.a. non omnes partes accommodandæ 301. b 1017.e. parabolis intelligendis regula 219.d
Paracleti nomen de Filio dictum 433 a
Parentes etiam laudari oportet in viris claris 15.a. parentum ob peccata filij moriuntur 837 b
Παῤῥησία quid 751 e
Partem habere cum aliquo quid 965.f
Paſcere idem valet, quod regere 1147.d
Paſcha Chriſtus quater poſt baptiſmum celebrauit. 614. a. d.
Paſchæ feſtum religione ſolenne inter Iudæos 140. a. 625.a
Paſcha pro totis ſeptem diebus azymorum 543 d
Paſſio Chriſti dicta baptiſmus 262.e. qua ex cauſa ibid. f. Paſſionis tempus Chriſtus horam ſuam vocare ſolet 528.e. Paſſione Chriſti ſalui ſimus 563.b
Paſſionis Chriſti & reſurrectionis fructus 420.e.
Paſtori fugere quatenus liceat 867. b. paſtorem verum deſcribit Chriſtus 857.b. paſtorum Eccleſiæ munus 274.e. 273.f
Patientia Chriſti 690. c. patientiæ exemplum 639.b

Paterfamilias bonus non eſt, qui totam familiam ad fidem nõ adducit 629.e. Catholicis ſerui Hæretici non habendi. ibid.f
Patris, & Filij æqualitas in diuinis 448.c
Patres omnes Patriarchæ dicti, & quomodo 73.b. Patrum conſenſum repudiare temerarium 716.f.717.c
Pauli Samoſateni error 656.f
Paupertas Chriſti & Mariæ 102.e.103.b.104.a. Chriſti 108.f 109.a.593 b. Mariæ & Ioſeph 121 b
Pauperes, à quibus ſubleuati erunt, in cælum recipient, & quomodo 320.a.e. ſæculi ſunt, qui non veteraſcunt 255. b. pauperum ventres ſatis ampla horrea 251.a
Pax dicitur ſalutatio, & benedictio 1004 a. pax tecum vſitata Iudæis ſalutatio 414. e. pacis nomine Hebræi felicem rerum ſtatum ſignificant 90. e. in pace mori in ſacris litteris quid 125.e
Peccat grauius, qui iterum peccat 644 f
Peccati ſeruitus miſera 811.e.f. 812. a. Peccati culpa momento remittitur, pœna creſcente caritate minuitur 193.e. Peccata remittendi poteſtatem dat Chriſtus 1113. d. Peccatis omnibus an caruerint parentes Ioannis 19 a
Peccator odit remedia peccati 570.b
Peccatorem cui ſimilem Hæretici noſtri temporis faciãt 700. a. cui olim Pelagiani ibid. cui Eccleſia. ibidem e.
Peccatores appellati debitores phraſi Chaldaica 270 f patientis Dei in ijs expectandis 271. e. 272.d. peccatores ad pœnitentiam Chriſtus inuitat 275. d. ad ſalutem excitandi 642.e an eos exaudiat Deus 848. e ad Chriſtum vacui venire non debent. 187.f. peccatorum lacrymæ 188. c. eorum reſipiſcentia 301.e. eos Deus lætus excipit 292.d.303. a.
Peccare in cœlum quid? 301. e f
Peccatorum confeſſio 569.d.e. eorundem remiſſio in Eccleſia contra hæreticos 194. a. eorundem remiſſio & caritas. ſibi inuicem cauſæ 190.e. f. peccatorum remiſſio paſſionis Chriſti, & reſurrectionis fructus 420.e. peccatorum agnitio bonis propria, contrarium improbis, & vtrorumque exempla 602.e.f. 602. a
Peccatrices appellari ſolitæ mulieres impudicæ 187.d
Pectoris tunſio ſancta, & antiqua ceremonia 365 e
Pedum lotio 188 e 191 f
Pelagiani refutati 302. f. 1017.b. nimium tribuentes libero arbitrio. 700. b. eorundem error de originali peccato 837. d eorundem error 467.a. de baptiſmo & regno Dei 552 f
Pentecoſte ſolemnis dies feſtus Iudæis 633 a
Perditionis filius Iudas 1083 f
Peregrinorum pedes loti 192. a
Pericula non adeunda temere 589.f.590 a.
Perſequutiones tentationes dictæ, & quare 384 c
Perſonarum acceptio non eſt apud Deum 471.e f
Perſonam accipere in iudicio quid ſit 766 b
Perſona Filij in Trinitate diſtincta à perſona Patris 447.b
Perſonarum diſtinctio contra Sabellianos 798 a. perſonarum circunſtantia fidem auget hiſtoriæ 14 f
Petrus in communi Apoſtolorum cauſa ſolus reſpondet 742. a.b. Apoſtolorum caput 387. d. Negando fidem non perdidit 388. b. eiuſdem etiam & ſucceſſorum illius eſt fratres in fide firmare 389.a. factũ in Ananiam 206.d. primatus probatur 1146.f.1148.b. eum Romæ fuiſſe 1150. c. an crucifixus ſit 1153.d
Phariſæi in opinione apud populum 247. c. mixti vbique Iudæis 278 a. eorum ſecta Ieroſolymis imprimis potens 589 e. eorum auctoritas quanta 947. b. ficta ſanctitas 276. e. in Chriſtum malitia 278 d ijs ſimiles Hæretici ib. e. eorum principes multi 285. a. non erant idonei verbi dei auditores 323. b. eorum & principum ſacerdotum contra Chriſtum conſpiratio 772. a. in ipſis & ipſorum miniſtris quis animus & affectus ad Chriſtum comprehendendum 780 b. c d. eis duæ præcipuè virtutes in pretio, ieiunium, & decimarum ſolutio 365.a
Philoſophi Gẽtiles Euangelio præpararunt 619.d. Philoſophia pædagogus Gentilium. ibid.
Pietas, & reuerentia erga parentes 143.f
Ad piſcationem Apoſtoli cur redierint. 1130. b. myſticè quid ſit 1134.d
Pleni dierum in ſcriptura, qui 125 e
Plenitudo gratiæ, & Spiritusſancti in Chriſto, & ſanctis lõgè diuerſa. 481.b
πληροφορεῖν in ſcriptura quid 10.e
Pœnitentia iuſtificat poſt baptiſmum 476 a. eadem peccatoribus neceſſaria 269 d. pœnitentiæ Sacramentum 194 a. pœnitentibus non neganda venia 568 a. 645 a. pœnitentes olim cum Catechumenis 302.d
Pontificis Romani fides non deficit 388 a. b. f. eius auctoritas in aliis in fide firmandis 389 a
Pontius Pilatus quotus Præſes Iudæorum 147.c
Porphyrij obiectio in Chriſtum 754.d
Portare in ſcriptura interdum idem quod ducere 318 c
Portis vrbium apud Iudæos forum impoſitum 182.e. nõ poſſe idem valet, quod nolle 750 a. 817.a.945
Poſſidere in ſcriptura pro gignere 443.e
Præcepta intelligenda, accommodatè ad perſonas quib. dantur 719.d.f. non ſolùm præcepta in noſtra ſunt poteſtate, ſed alia etiam 349.a
Præceptorum obſeruationi certa in cælo merces 347 d
Prætingendi veſtem mors, & vſus 255.d
Prædeſtinatio. 113. a
Prædeſtinatio & merita 254. d. prædeſtinatio Chriſti 486.e. prædeſtinatio ad gloriam Patri tribuitur 970.e. prædeſtinationis cauſſam quæri non vult Auguſtinus 701.b
Prædeſtinati ijdem, qui homines bonæ voluntatis 112. f prædeſtinatorum ab alijs diſcrimen 601.e.602 a
Prædeſtinatiani hæretici, & eorum error 567.e.& 1080.b
Prædicator Euangelij 208 e 209.a
Prædicationis Euãgelicæ initium ab Hieroſolyma ſumptum 411. e. quam ob cauſam e.f. 412.a
Preſbyteri diſcipulis ſucceſſerunt 213.e
Præſens pro futuro ſumptum 372.b. 423.e 485.a. 766.f. 1024.e 1025 e. pro præterito 415 a. ſæpe non effectum ſed naturam & vim ſignificat 466 f 504.a. 584.d
Præſepe Chriſto nato pro cunis 103 f myſterium 104.b
Præſides prouinciarum optimi appellati 13.b
Præteritũ pro præſenti 190.e. idem pro eodẽ & futuro 1018 d
Primogenitus, & vnigenitus idem interdum 101.d
Primogenita Deo conſecrata 118 d
Princeps mundi quomodo ſit eiectus 934 e
Princeps inter Iudæos qui dicerentur 547.d
Principum, & doctorum auctoritas in cauſſa fidei, & religionis 781 d
Principium in ſcriptura quid ſoleat ſignificare 442.d.443.e
Priſcillianiſtæ omnia fato ſubijciebant 519 b
Pro non cauſſam, ſed euentum denotat 889 e
De proceſſione Spiritus ſancti 1035.e.1053.e
Prodigium à ſigno quomodo differat 627.b
Pronomen nos, interdum non perſonam, ſed genus declarat 606.b.
Prophetia etiam præteritarum eſt rerum 82. d. prophetia vt impleretur, quomodo Iudæi nõ crediderunt 943 a. prophetias ſcriptura pronũciare ſolet imperandi modo 390 a. 539.b
Prophetæ dicti omnes viri ſancti 845. & doctores à Deo miſſi. 184 e 675 e. omnes de Chriſto prophetarunt, & quomodo 84. f de Chriſti regno ſpiritualiter intelligendi 84. e. Hieroſolymis occiſi, 281. e. ſementem iecerunt Euangelij 616.d 619. e. f. ſeminarunt quod Apoſtoli meſſuerunt 6.8 f.619.a.e. eorum dicta Chriſtum ſpectant 1034.f
Propoſitio generalis ex circunſtantijs reſtringenda 863.a. propoſitiones vniuerſales, quæ coniunctas habent promiſſiones, quomodo intelligendæ 712 f
Propter præpoſitio vſurpata etiam in cauſſa efficiente 728.d
Propterea euentum, & conſequentiam denotat 944 b
Prouerbium pro parabola ſumitur 1061. d. prouerbium apud Hebræos 616.f.661. a. b. idẽ inter Hebræos ex meſſe ſumptum 616.f
Prouidentia Dei 100.e.106.a.253 e.254 a.b.c.510.b
Proximi nomine in præcepto caritatis, & parabola Chriſti quis intelligendus 219.d.f 280.f
Prudentia pro fide 31 f humana incredibile eſt 1117.d
Prudentes dicti qui iuſti ac fideles. ibid.
Pſalmi interdum ſub prophetarum libris comprehenſi, interdum ab ijs diſtincti 419 d
Pſalmorum inſcriptio in finem 361.b
Publicani pro publicis peccatoribus habiti 371. d. publicanorum officium apud Iudæos proprium Gentilium 371.b
Pueros appellant inferiores, qui ſuperiores 1132.e
Purificationis lex & eius explicatio 116.117.118.121.a
Purpura Regum, & principum veſtitus 326.b

Q.

Quam, incrementum vehementiámque declarat 261. b. c
Quaſi, tanquam, ſicut nõ ſemper ſimilitudinem, ſed aliquando veritatem ſignificans 480.e
Quærere Hebræis. idem, quod velle 751.e. quærere & non inuenire, quid ſit 975.f
Quia Hebraico more poſitum 167.a. non tam cauſſam interdum

dum quàm ſignum declarat 666.c
Quia pro quamuis 691.a. quia & quoniam non cauſſam, ſed effectum ſæpe ſignificant 808.c.820.c
Quomodo, in rebus fidei non proferendum 713.b

R.

RAphaëlis nomen medicum ſignificat 636.c
Recenſionis populi à regibus cauſa 95.f
Recordari Deus quando dicatur 73 a
Regni cælorum via recta 208 a. regnum Dei quod 208 c. 354.b regnum cælorum gratis propoſitum 254 d. emitur tamen ibidem f. quo ſtudio & habitu expectandum 255.c. regnum Dei ſpirituale eſt 354. f. 353. c. intra nos eſt, quo ſenſu 355. d regnum Chriſti, quale 676.e.f.677.a
Regum nomina in hiſtorijs notanda 14. d. Reges appellati Chriſti domini 123.c
Relatiuum ex Hebraiſmo redundat 1072.c
Religio armis defendenda cum opus eſt 207.a
Remigius Lugdunenſis auctor commentariorum in epiſtolas Pauli qui Ambroſio tribuuntur 937.a
Reſpici nos à Deo quid ſit 37.b.67.d
Reſpondere in ſcriptura quid ſignificet 78.d
Reſtitutio 372.c
Reſurrectionis & mortis Chriſti fructus 420. d. à Iudæis creditu difficilis 659.a. reſurrectio duplex à peccato & à morte corporis 695. c. reſurrectio quomodo bonorum propria, & quomodo omnibus communis ibidem f. 696. a, bonorum. quæ proprio nomine appellatur 696. a. cur Chriſtus bonos non malos dicatur ſuſcitare 696. b. reſurrectio futura probatur. 899.c.914.b
Reus iudici non reſpondere in quibus poſſit 846.d
Romani quenquam Iudæum fieri non prohibebāt 927.f. Romanæ Eccleſiæ fides perpetua 388. b. Romanus Pontifex Petri ſucceſſor 1150 a

S.

SAbbati nomen requiem ſignificat 642. a. ſabbati religio apud Iudæos ibid. d. ſabbati iter 414. d. ſabbati ſeruandi lex per circumciſionem non ſoluebatur 765.c
Sabelliani refutantur 798 a 879.d.990.d.1001.f
Sacerdotes à Leuitis diſtincti in veteri lege 496 f. ſacerdotum de lepra curatione iudicium 351. e. Aaronis poſteri, cæteri Leuitæ miniſtri 15 b. ſacerdotum familia & numera ibid.c. perpetui vſque ad Romanorum tempora 23.c
Sacramentis ipſis & ritibus externis adoramus Deum, in ſpiritu & veritate 608. c. de ſacramentis Eccleſiaſticis non eſt humana ratione iudicandum 637. e. ſacramentum quænam ceremonia ſit 1114 f
Salomonis porticus 873 f
Samaria, nomen vrbis & integræ regionis 590. d. recta via à Galilæa in Ieruſalem 590. b.
Samaritani inter Gentiles à Iudæis numerati. ibid. a. & 593. f. quinque tantum libros Moſis recipiebāt 602.c. Galilæi aliquando appellati 268.e.f. 269. a. b. Galilæis regione diuerſi. 268.d. eorum templum. 205. e
Sanctum ſanctorum templi 21.d.22.f
Sanctorum ſuffragia 321. a. 742.f. ſancti viri omnes dicti Prophetæ 184.c. ſanctum cur appellet patrem Chriſtus 1081.f
Sanctificare quomodo ſe ipſum dicatur Chriſtus 1089. d. ſanctificari dicuntur hoſtiæ, quæ offeruntur ibid. b. ſanctificari propriè dicūtur, qui initiantur in miniſtros ſacri muneris 1090 d. ſanctificare, deſtinare ad officium 881. d. ſanctificare, prædicatorem Euangelij conſtituere 1086.c
Sanguis, adiuncto præſertim nomine carnis, ſignificare ſolet in ſcriptura corruptionem, res & homines carnales 474 e mortalem & fragilem hominis cōditionem. 475. e.
Satanas vexandi homines poteſtatē non habet niſi eā prius à Deo petat 386.d. eiuſdem nomen aliquando proprium, aliquando commune 745.d
Scenopegia, quodnam feſtum 750.e. feſtum tabernaculorum ſolennis dies Iudæis 633.a
Scientiæ clauem tollere, quo ſenſu dicti à Chriſto legiſperiti 243. d.
Scriptura non ex ingenio noſtro & coniecturis corrigenda 85 d. 239 e. loquitur ſæpe iuxta temporis, & hominū opinionē 123.f. quomodo intelligenda, quando ea, quæ hominū culpa eueniunt, videtur diuino conſilio tribuere 128. d. 129. a. ſæpe verba in eodē cōtextu poſita nō eodem modo accipit 137.f.138. a. b. prophetias pronūtiare ſolet imperandi modo 390.a. einſdē auctoritas 340.e nō tamē ea ſola credēda, quæ ſunt ſic in literis conſignata ibidē d. nō ſua cuiq; lingua ſine præceptore legēda 340. f. negat interdū quod minus affirmare vult. 217.c. eiuſdē libri ad priuatos miſſi 13.d. mos in declarāda Dei potētia 72.b. ſcripturæ ſacræ, verbū Dei appellatę. 663.f. littera ſpiritui oppoſita quid ſignificet. ibidem. d. ſcriptura abuti non debemus, vt hæreticos refutemus 57.a
Scriptis quàm verbis quare plus credamus 670.e
Sed pro quia vſurpatum 1039.d
Sedere quid ſignificet in ſcriptura 90. a. Chriſtus quo ſenſu ſediſſe dicatur in medio doctorum 141. a. ſedere Chriſtum ad dexteram Patris quid 448.c
Sementis Euangelica facta per Prophetas 616. d. declaratur id magis 619.c.f. ſemen pro prole. 116.f
Senſus myſticus ſcripturæ idem aliquando cum literali 638 d. ſenſus literalis ſequendus in expoſitione ſcripturæ 292.a
Sepelire ſolebant in ſpeluncis Iudæi 910.a
Septuaginta interpretes an citet Lucas. 2.b
Sermo appellata Chriſti doctrina 621.c. ſermo Dei id eſt ſacræ literæ 665.f. Hebraicè præceptum 1002.a. 1030.b. Patris doctrina Euangelica. 1084.f
Serpentis ænei figura explicata 503.d. ſerpentes igniti qui dicuntur. 563.c
Seruetus nouus Arianus. 56. f
Serui hæretici Catholicis dominis non retinendi 619.f
Seuerus Antiochenus contra Genethliacos diſputans citatur. 269.f.
Sicera quid 29.a.b.
Si, pro quia, vſurpatur 1030. b. ſi, particula cauſalis non conditionalis 974. a. ſi pro vtinā apud Hebræos 384 f.385.a
Sicut non ſignificat ſemper æqualitatem 1091.e
Sic, particula, apud Ioannem c. 4. quid ſignificet 591. f. 592.a
Sichar ſeu Sichem vrbs Samariæ multis nominibus celebris. 590. c.f.
Signare pro auctoritatem dare 683.e. ſignum à prodigio quid differt. 627.b
Signi variæ ſignificationes in ſcriptura. 129.e
Simile quod eſt alicui rei, filium eius appellant Hæbrei 315.f.
Similiter interdum non imitationem ſed vnitatem naturæ & conſenſum ſignificat. 649 f
Simeon cur electus vt Chriſto teſtificaretur 123. a. plus à Deo recipit, quàm promiſſum ei fuerat 124.b. & 126. d. eius admiranda fides. 126.a
Sinus Abrahæ quid. 318.d.
Sitire quid. 598.a
Somnus ægris ſanitatis prognoſticum. 893.b
Sortitione diuiſa munia ſacerdotibus. 22.c
Spiritus nomen variè ſignificat 554.c. animam 555.e. ſpiritum ad menſurā habere quid 582.b. ſpiritus Euāgelicus qualis ſit 206.d. ſpiritus & animæ vſus & diſcrimen in ſcriptura. 66. f. 67. a.
Spiritus ſanctus, cur promiſſum Patris appellatus 423. d. cur virtus ex alto ibid. f. à quibuſdā Catholicis appellatus etiam verbum 434. f. principium regenerationis in baptiſmo 551. f aqua viua 595. f. fons vſque ad cœlum ſaliens 598. a. digitus, virtus Dei 53. a. Chriſto nondum glorificato quomodo non datus 778. a. b. e. f. eundem nomine Chriſti mitti quid ſit 1002. f. quomodo dederit Chriſtus 1113 e. de eiuſdem proceſſione 1035. c. 1053. e. quare ei tribuatur formatio Chriſti in vtero 52. d. eo repleri quid ſignificet in ſacris litteris 29. d. eo repleri minus quiddam eſt, quàm repleri gratia 40.f.
Stare in ſcriptura quid ſignificet 363.d.381.f.414.c
Stabulum vbi Chriſtus natus eſt in vrbe ipſa Bethlehem fuit 103.d. quale fuerit ibid.e. in eo aſinus & bos 104.d. ij tamen Ioſephi aut Mariæ non fuerunt ibidem.
Sterilitas mulieribus ſemper tribuitur 20.f. probroſa apud Iudæos 37.c. quare ſteriles ſanctæ mulieres 21.b.& 38.a
Subſtantiua pro adiectiuis & contrà ſæpe in ſcriptura ponuntur 738.a
Suggillare quid ſignificet 362.e
Superiorum facta ab inferioribus non diiudicanda 613. a. eorum obſeruantia 144. b. eorūdem humilitas & moderatio ibidem c
Superborum conſilia 71. d.
Superbia infidelitatis radix 363. a.
Superlatiuus pro comparatiuo Hebraiſm. 1029.f
Sycomorus qualis arbor 380.b
Synagogæ conſuetudo 161. b. c. ſynagogis expelli malum ſummum Iudæorum 1039.a
Synecdoche in ſcripturis frequens 95. b. ſynecdoche 235.f

T.

TAbernaculorum feſtum templi aditu ſolenne apud Iudæos 632.a. octo dies celebrari ſolitum 774.b.c. horum primus, & nouiſſimus celebriores. ibidem.c.

Τελειῶσθαι

Τελεῖσθαι quid propriè 280.b
Templum pro tabernaculo poſitum 23. c. frequentandum Chriſtianis exemplo & fructu Annæ 135.b.religio 138 e. templum ter in anno adeundi lex inter Iudæos 138 b. templa adeunda diebus feſtis.ibid. ſacrificia Iudæi, niſi in templo Ieroſolymitano Deo offerre non poterant, orare vbique poterant 603. e. eius tres partes erant 25. d. ter ædificatum 539.d.
Tempus ſuum quid vocet Chriſtus 753. b. vſque ad iudicium breue eſt 1055. temporum in verbis differentiæ interdum confunduntur 442.a
Tenebræ omnes res aduerſæ 89. d. duplices in ſcriptura 327.b pro morum prauitate 459.f pro morte 460. d. pro afflictionibus 461.d.pro hominibus malis 462.e
Tentari nos patitur Deus, vt probemur, purgemúrque 387. a etibrari tentationibus.ibid.
Tentationes pro perſecutionibus 384. c. ternarius numerus perfectionem ſignificat 1151.b
Terra pro vtero mulieris in ſcriptura poni ſolet 54.b.89.c.terram in Eccleſia qui occupent 273.e
Tertulliani, vel qui apud eum libri de Trinitate auctor eſt, lapſus 57.a.locus Neſtorianæ hæreſis ſuſpect' refellitur 57.b
Teſtimonium duorum hominum verum eſt 797.d.e
Teſtamẽti veteris triplex diuiſio 419.d.e.noui & veteris idem Deus 619.f.667. d.827.b.
locus eius ex mſ. 1154.
Theodori Heracleenſ.locus ex mſ.Vatic.1102.e. de proceſſione Spiritus 1053.e
Theodorus Mopſ. ſuſpectus auctor in myſterio Trinitatis 447.b.452.f. damnatus in quinta ſynodo Conſtant. 455. e.
Theophilus quis fuerit, ad quem Lucas ſcribit 13.b
Θεωρεῖν verbum eſt propriè rerum diuinarum 696.e
Thomas abſens Spiritum ſanctum accepit 1115.b
Thus quotidie in templo bis adolebatur 21.d.f
Timor pro religione & reuerentia in ſcriptura 79.f.184.b. ſeruilis bonus 300.b.ex conſpectu Angelorum 25.d.f
Tonitrua voces Dei. 933.f
Traditio, in ſola Eccleſia veritatis confirmatio eſt 603.b. traditione hæretici tueri ſe non poſſunt. ibid. traditiones & Eccleſiæ præcepta 1024.f
Tribulationes, tentationes dictæ, & quare 584.e
Triceſimum ante annum nemini licuit apud Iudæos ſacerdotis, doctoris, aut prophetæ officio fungi 92.a. 146.e
Trinitas ex Iſaia 162. b. in Trinitate Filius à Patre eſt 447. e æqualis Patri 441.c.448.c.tamẽ ab eo diſtinctus 648. f.649.a vnigenitus modo quodam proprio 481.c.494. e. verus Deus 449.tota.453.a. æternus 444. c.genitus à Patre 443.c. perſona à Patre diſtincta 447.b.auctoris nomine in Trinitate abſtinendum 447.c.
Tropitæ Hæretici 477.a
Turris Ader, ad quam primùm ab Angelis decantatum eſt Gloria in excelſis 105.b

V.

Vade in pace, modus cum ſalutatione dimittendi. 195.e
Valentiniani refellũtur.143. c.abuſi numero dierum præſcripto vſque ad circumciſionem 76. e. negabant Chriſtum veram carnem habuiſſe.526.a.alium veteris, alium noui teſtamenti faciebant Deum. 667. d. negant Chriſtum eſſe filium eius Dei, qui mundum condidiſſet 724.f
Vectigal capitationis 95.e
Venialia peccata quotidiana dicit Auguſtinus 19.a
Ventrem Hebræi intimam hominis partem appellant 776.d
Veritas, & ſpiritus vmbris, & ceremonijs opponuntur 1087.a dicitur rectitudo & perfectio Hebr.819.d. & ſtabilitas 995.f ſumitur pro impletione figurarum, & promiſſionum 482. e & 483.d.pro cauſæ æquitate 662.c. pro opere recto apud Hebræos 569.f.quomodo liberat 812.d.e.f
Veritatis, & legis antitheſis 491.a. plenus ſolus Chriſtus inter homines 482.d.quomodo e. veritatis ſpiritus cur dictus Paracletus 995. d. veritatem interdum deſiderio veritatis non credimus 417.b
Verbum Hebræis res quæuis 11. d.13.f.58.d.& 113. d. verbi nomen pro filio Dei 440. e. ſoli filio in Trinitate proprium 435.b.cur ſic appelletur filius Dei 435. d. 436. 437. a 441. a verbi nomen melius in filium Dei conuenit, quàm nomen ſermonis 439.e.verbum Patri æquale 448.c.481.e. quomodo caro factum 478 d
Verbum Dei nõ audiendum ſolùm, ſed etiam cuſtodiendum 237. e. verbi Dei malus auditor. 323. b. puritas, & celeritas 437. f. efficacitas 621. e. e.641. f. 642.a.ſuauitatis, & elegantiæ plenum 167.d
Verſibus Spiritu ſancto afflati Deum in ſcripturis laudare ſolent 124 d.
Vetus teſtamentum appellatum Moyſes, & prophetæ 340. c in eo vitæ æternæ doctrinę ibidem d.c.
Via ad patrem Chriſtus quot modis 985. d. ad regnum cœlorum recta 208 a
Videre & audire pro eodem accipiuntur 814. d. pro ſufficienter cognoſcere 691. e. regnum cælorum pro poſſidere 549 f. vitam æternam, frui vita 1095.e
Vigiliæ noctis militares, & paſtoritiæ, & earum ratio 104 f.
Villicus, & villicare quid 310 b 311.a
Vindictam à Deo ſanctos petere, quomodo intelligẽdũ 360 f.
Vinea Domini eſt Eccleſia 271.f. eius coloni 272.b.
Vini abſtinentia 29.c.d
Virginitas minimè ſuſpicioſa eſt 45.a.
Viſio clara, & aperta diuinæ eſſentiæ nulli in hac vita communicata 493.b
Viſitare, quid in ſcriptura ſignificet 81.c.376.f
Vita appellatur lux 460. e. corporis duplex, itémque animi 708 a.non prorogatur diuitiis 249.b. longam qui ſibi promittunt, ſtulti 251.d.f.cur eum die ac nocte cõparetur 259 a. b.triplex, naturalis, moralis, & ſupernaturalis 729 a.
Vita altera quomodo huic vitæ ex cõtrario reſpondeat 336 e. æterna cibi & potus voluptate, ac ſatietate deſignatur in ſcriptura, & quam ob cauſam 385.f.Filij Patriſque cognitio 1072.e.num in intellectu conſiſtat 1073.a
Vitæ duæ, actiua & contemplatiua 228 e.
Viuere, pro liberatum eſſe inſtante morte 627.f
Vmbra mortis apud Hebræos quid 90. b. in ſcripturis ſæpè protectionem ſignificat 53.d e
Vnum, de vnitate poteſtatis, & naturæ 878. f. quomodo ſint diſcipuli cum Chriſto 1082.d
Vnguenta in conuiuiis Orientalium 188 a
Vocabulum idem eodem loco interdum diuerſo ſenſu ponitur 545. d. 681.d. 707 f
Vocare multis modis ſolet Chriſtus 956.e
Vocari pro eſſe in ſcriptura 47.c.55.c.58.a
Vocationis inconſtantia in iis, qui maximè feruentes videbantur 663.d
Vocationi reſpondendum 371. a. 613.b.c.614.d
Voce Chriſt' cur vſus ſit in Lazari ſuſcitatione 912.e.vocẽ De' non habet 665. b. quomodo tamen interdum dicatur vox Dei ibidem.voces Dei tonitrua appellari ſolent 933 f
Voluntas Dei antecedens, & conſequens 1080. d. puſita pro carnali concupiſcentia 475. c. propria, peſſimus conſiliarius 660.d
Voluptatum aqua non ſatiat 597 e
Vt, particula ſæpe non cauſam, ſed euentum & conſequentiam ſignificat 134 a.838.b.853.c 889.e.944. b. 971. d. 1007.b 1028. e. non ſolum euentum, ſed & cauſam apparentem ſignificat 1084.b
Vterus mulieris terra vocari ſolitus in ſcriptura 54.b 89.e
Vulgata editio Latina Bibliorum non facile mutanda 239.e
Vuluam aperire, aut claudere in ſcriptura quid 119.d.& matris Chriſtus quo ſenſu aperuiſſe dicatur. 119.c.120.b

Z

Zacharias pater Ioannis Baptiſtæ, an ſummus ſacerdos fuerit 22.d.25.e. qua forma ei angelus apparuit 24. d. qui 32.d.33.non mutus ſolum, ſed etiam ſurdus effectus 34 f.35.a. etiam mutus & ſurdus in officio permanet ſacerdotali 36.a. eius canticum dictum prophetia. 81.a.
Zachæus locuples 369. d. diſpoſuit ſe ad gratiam à Chriſto recipiendam 370. d. accepit pluſquam ſperabat ibid. reſpondit diuinæ gratiæ 370.e.videtur fuiſſe Gentilis 371.a.

FINIS.

ERRATA.

Primùm vt index vterque vſui eſſe poſsit, corrigendi ſunt hi numeri columnarum, Poſt.367. in cap. Luc. 19. pro 378. ſcribe 368. 369. 370. *& ſic deinceps vſque ad 388. & rurſus poſt 396. pro* 404. *ſcribe* 397. 398. 399. 400. *Item poſt* 780. *ſcribe* 781. 782. *poſt* 888. *ſcrib.* 889. *colum.* 10. a. *lin.* 3. ex his. *col.* 12. a. 2. *παρακολουθηκότι.* 14. c. 4. circumactum. 17. b. 10. interpretaremur. 19. d. 4. impura alioqui, 28. b. 1. pro Samuele Samſon. *Sic erat in apographo: ſed quid ſcripſerit auctor, incertum eſt.* ibid. *lin.* 10. vſitato. 32. b. 11. qua re. 34. c. 4. exordium. 38. d. 8. maiori. 42. f. 9. Matth. 23. 39. 47. d. 8. es tu. 53. c. 7. corporis. 55. d. incommutabile. 85. c. 4. ὄν. ὑμῶν. Locus. 134. c. 3. eius & genus. 193. b. 9. enim eſt. 194. d. *in marg.* fides nos. 198. f. 8. myſterio. 205. c. lin. 4. & 5. gratificaretur, colendum eſſe. *intermedia poſſunt omitti.* 242. c. 10. oppoſuiſſe. 257. a. 10. cauſſa fuit. 319. b. 5. ac ſi dixiſſet. 324. b. 9. vt non veram. 338. c. 10. Cur ergo. 351. a. 3. conſtaret. ibid. f. 10. eſſet. 361. c. 6. animat. 451. f. *in marg.* Matth. 10. 8. 455. c. 3. *βελωθείς.* 567. e. *in marg.* Prædeſtinatianos. 595. c. 12. videntur. 607. d. *in marg. tolle*, non. 644. a. 9. non eſſe ab *ἑαυτῶν*, q. c. d. ſed à *ξενιῶν*, quod. 645. f. *in marg.* ſanctor. tuetur diſcipulos. 660. d. 3. auſcultare. 681. f. 10. alliceret. 695. b. 6. hominibus. 700. a. 7. mouetur. ibid. f. eadem. 704. d 4. amen. 744. a. 4. Dij. 984. f. 5. neſcimus, quo vadis. 985. c. *in marg.* Sup. 3. 16. 1018. f. *lin. vlt.* clarificatus. 1042. b. 4. dubium. 1048. *in marg.* Apoc. 21. 5. 1164. *Gen.* 3. 10. 907. *reliqua leuiora facilè à prudenti lectore corrigentur.*

Priuilegium Cæſareæ Maieſtatis initio tomi 2. poſt epiſtolam nuncupatoriam reperies.

1-6-3